

4. nodaļa.

Polijas Tautas Republikas izveide un attīstība

Ja reiz kāda Ideja radusies, tad no tās tik viegli neatkratīsies. Tādejādi Ideja gūst enerģiju no
cilvēka un tai izdodas uzturēt savu esību.

Haruki Murakami (村上 春樹)

Visu lielo ideju neveiksmēs vainīgi ir cilvēki.

Bertolts Brehts (*Bertolt Brecht*)

Problēmas, kuras jārisina uzvarētājam ir patīkamākas, bet ne vieglākas nekā problēmas, kuras ir
jārisina uzvarētajam.

Vinstons Čērčils (*Winston Leonard Spencer-Churchill*)

Diži radoši laikmeti ir akli pret visu, kas neatbilst to centieniem.

Žaks Madols (*Jacques Madaule*)

Komunisms bija pats pievilcīgākais sociālā taisnīguma vilinājums.

Jevgeņijs Jevtušenko (*Евгений Евтушенко*)

Brīvība bez sociālisma – tā ir privilēģija; sociālisms bez brīvības – tā ir
verdžība un lopiskums.

Mihails Bakuņins (*Михаил Александрович Бакунин*)

Demokrātiskais centrālisms ir, kad visi kopā saka „jā”, bet katrs par sevi – „nē”.

Padomju laiku tautas humors.

Jo vairāk kādā zemē aizliegumu, jo dziļāk tauta grimst nabadzībā.

Laodzi (老子)

Labi iekārtota valsts var iztikt bez lielām, vadošām personībām, un tad var pasnaust. Bet
dramatiskos apstākļos, tādos kā revolūcija un pēcrevolūcijas laiks vai karš, galvenais nav izglītība
un tas, vai tu zini svešvalodas. Galvenā loma politikā ir raksturam.

Izšķirīgos brīžos šādu cilvēku loma aug fantastiski.

Pēteris Krupņikovs

Vēsture nepazīst viennozīmīgus personāžus

Jurijs Andropovs (*Юрий Владимирович Андропов*)

Katram cilvēkam, kura rokās ir vara, ir tieksme to ļaunprātīgi izmantot.

Šarls Luijs de Sekonda, pazīstams kā Monteskjē (*Charles Louis de Seconda, Baron de La Brède
et de Montesquieu*)

Aita un vilks atšķirīgi saprot vārdu „brīvība”, tā ir to atšķirību būtība,
kuras valda cilvēku sabiedrībā.

Abrahams Linkolns (*Abraham Lincoln*)

Kapitālisma iedzimtais netikums ir nevienlīdzīga labumu sadale;
sociālisma iedzimtais tikums – vienlīdzīga nabadzības sadalē

Vinstons Čērčils (*Winston Leonard Spencer-Churchill*)

Tas, ka cilvēks ir strādnieks, negarantē to, ka viņš vienmēr paturēs prātā apspiesto solidaritāti un
neizmantos pilnā mērā viņam pieejamās ekonomiskās priekšrocības,
tas ir – neekspluatēs savus kolēģus.

K. Poppers (*Karl Raimund Popper*)

Komunisti paši sev rada grūtības, bet pēc tam paši tās varonīgi pārvar.

Nevils Čemberlens (*Arthur Neville Chamberlain*)

Bada cietējs vēlas būt paēdis, paēdušais vēlas brīvību.

Mihails Barščevskis (*Михаил Юрьевич Барщевский*)

Nevienai valstij, kurai nav atombumbas, nav pilnu tiesību uzskatīt sevi par neatkarīgu.

Šarls de Golls (*Charles André Joseph Marie de Gaulle*)

Sabiedriskā iekārta vienmēr ir slikta, dažkārt tā kļūst paciešama. Lai nomainītu sliktu iekārta ar paciešamu, nav vērts izliet pat lāsi asiņu.

Alfrēds de Viņji (*Alfred Victor de Vigny*)

Teorija var būt tuvāk patiesībai, nekā cita teorija, bet tomēr būt nepareiza.

K. Poppers (*Karl Raimund Popper*)

„Zinātniskais” marksisms ir miris, taču tā izteiktajai sociālās atbildības sajūtai un tā brīvības mīlestībai ir jāizdzīvo.

K. Poppers (*Karl Raimund Popper*)

4 - 1

Cīņa par pēckara attīstības ceļa izvēli. 1945 – 1948

Valsts ir cilvēkiem, bet nevis cilvēki valstij.

Alberts Einšteins (*Albert Einstein*)

Katrai sabiedriskai grupai ir savs goda kodekss.

Fridrihs Engelss (*Friedrich Engels*)

Visas revolūcijas baro vāju cilvēku bezcerīgs naids.

Naida stihijas pārņemtie var veikt iznīcības brīnumus.

Andris Jakubāns.

Reizēm lielākā daļa uzvar labāko daļu.

Tits Līvijs (*Titus Livius*)

Revolūcijās mēs sastopamies ar divu veidu cilvēkiem: tiem, kas tās veic, un tiem, kuri tās izmanto saviem mērķiem.

Napoleons Bonaparts (*Napoléon Bonaparte*)

Nav svarīgi kā nobalsoja, ir svarīgi, kā saskaitīja.

Josifs Staļins (*Иосиф Виссарионович Сталин*)

Pagātnē raugoties, kurš teiks, ka komunisti nebija likumīgi valdītāji? Viņus par tādiem noteikti atzina ārzemju valdības, un neviena tiesa vai tribunāls nebija paziņojusi, ka komunisms ir krimināls režīms.

Tonijs Džads (*Tony Robert Judt*).

Mums jau sen ir laiks saprast, ka jautājums: „Kā rokās ir jābūt varai valstī?” ir nenožīmīgs salīdzinājumā ar jautājumiem: „Kā tiek realizēta vara?”

un „Cik daudz varas ir koncentrēts to rokās, kuri to ir ieguvuši?”

Kārlis Poppers (*Karl Raimund Popper*)

Ja tauta baidās no valdītājiem, tā ir tirānija;

ja valdība baidās no tautas, tā ir brīvība.

Tomass Džefersons (*Thomas Jefferson*).

Diktatūrā tauta baidās teikt patiesību saviem vadoņiem.

Demokrātijā – vadoņi baidās teikt patiesību savai tautai. Ričards Nīdems (*Richard J. Needham*)

Tiem, kuri atrodas pie varas, tiesības ir viņu pašu sev piešķirta sankcija darīt visu, kas viņiem ir izdevīgs; kas attiecas uz viņiem padotajām personām, tad tām ir atļauts darīt visu, kas nav aizliegts.

Levs Tolstojs (*Лев Толстой*).

Visgrūtāk ir cīnīties un novērst to ļaunumu, kurš tiek veikts labā aizsegā.

Pjērs Buasts (*Pierre Boiste*)

Mīlestība pret pagātni nereti ir nekas cits, kā naids pret tagadni.

Pjērs Buasts (*Pierre Boiste*)

Savā vairākumā cilvēki vairāk sliecas ciest, nekā cīnīties par to, lai novērstu ciešanu cēloni.

T. Džefersons (*Thomas Jefferson*).

Partizāni cīnās pret armiju. Ja viņi cīnās pret sievietēm un bērniem – nacionālā neatkarība, par kuru viņi, kā paši saka, cīnās, ir beigusies.

Jevgeņijs Satanovskis (*Евгений Янович Сатановский*)

Kļūdīties, un apzināties to – tā ir gudrība. Redzēt kļūdu un neslēpt to – tas ir godīgums.

Ji Yun (紀昀)

4 – 1 - 1

Politiskās situācijas attīstība pirmajos pēckara gados. 1945 – 1948

Pēc Polijas Tautas republikas nodibināšanas tās historiogrāfijā valdīja tendence valsts vēsturi līdz 1944.gadam uzskatīt tikai par priekšvēsturi pirms „vēstures piepildījuma” un šajā „priekšvēsturē” kā pozitīvu vērtēt tikai to, kas atviegloja vēlāko pārveidojumu veikšanu. Vēl jo vairāk tika pasvītrots, ka 1944.gads šķīr „kapitālistisko” periodu Polijas vēsturē no „sociālistiskā”. Faktiski šī pāreja norisa vairāku gadu gaitā.

Polijas Nacionālās vienotības valdības izveidošana 1945.gada vidū uz īsu laiku radīja valstī ilūzijas par iespējamu demokrātisku pāreju uz likumīgi ievēlētu un tautas atzītu varu.

Polijas NVPV uzdevums bija izvest valsti no daļējās starptautiskās izolācijas, piešķirt Polijas prasībām robežu jautājumos reālas aprises, pārvarēt tendenci uz pilsoņu kara attīstību, atvieglot tautsaimniecības atjaunošanu un atjaunot tautas nacionālo pašapziņu.

Kā rakstīja poļu politiķis un žurnālists Z. Kliško, Otrā pasaules kara laikā veidojās tas spēku samērs, kas noteica pēckara Polijas veidolu. Kara noslēguma un pirmajos pēckara gados tika aprobētas dažādas, pat diametrāli pretējas Polijas valsts atjaunošanas, tās sociālās un ārpolitiskās orientācijas, tās robežu un sabiedroto koncepcijas. Situāciju Polijas iekšienē sarežģīja tas, ka iekšējās sadursmes notika starptautiskās situācijas saasinājuma apstākļos, kad bijušie sabiedrotie antihitleriskajā koalīcijā pārgāja uz savstarpēju apkarozāšanu un vēlāk aukstā kara politikas realizāciju. Taču šie apstākļi neatcēla vietējo politiķu iespējas ietekmēt attīstību.

Teorētiski pēc kara Polijā pastāvēja trīs **tālākās attīstības iespējas**:

1) Demokrātiski parlamentārais ceļš, kuru brīvās vēlēšanās droši vien izvēlētos poļu tautas vairākums. Tā piekritēji bija atrodami gan sociālistu, gan ļudoviešu, gan arī citu mazāku partiju rindās. (T.s. uzvarējušā „sociālisma” laikmetā par „demokrātiskajiem spēkiem” tika saukti pēckara periodā darbojošies komunistu piekritēji, kuri nebūt nevēlējās darboties tikai demokrātiskām metodēm, izveidot tiešām demokrātisku politisko iekārtu. Turpretī gan “sanācijas” režīma atjaunošanas atbalstītāji, gan abu autoritāro: komunistiskā un “sanācijas” režīmu pretinieki, kurus tiešām vismaz nosacīti var saukt par demokrātiem, tika lamāti par „reakcionāriem”).

Šo ceļu atbalstītu Rietumu valstis, kurām gan vēl bija jārēķinās ar PSRS palīdzības nepieciešamību karā pret Japānu un kuras arī nebija gatavas izraisīt Trešo pasaules karu Austrumeiropas brīvības, demokrātiskas attīstības dēļ. Par paraugu Polijai tika uzskatīts Rietumeiropas demokrātijas modelis, kurš apvienoja liberālismu, individuālās brīvības un republikānisku parlamentārismu. Šo virzienu pārstāvēja organizētā poļu zemnieku politiskā kustība – ļudovieši. Aizstāvēt sīkražotāju īpašās intereses, viņi uzstājās no sabiedriskās iekārtas liberalizācijas un demokratizācijas viedokļa.

2) Komunistu un viņu sabiedroto proklamētais kurss uz „sociālismu”, kuram bija gatavs sekot tikai tautas mazākums, bet kuru atbalstīja PSRS. Par galveno orientieri, no kura tikai uz [kara] laiku var atteikties par labu vispār nacionālu uzdevumu prioritātei, tika uzskatīts sociālisms kā strādnieku kustības stratēģiskais mērķis. Tomēr sasniegt to tika plānots dažādos ceļos. Strādnieku kustībā bija

pārstāvēti kā liberālas reprezentatīvas demokrātijas principu atbalstītāji (galvenokārt sociālistiskajā partijā), kā arī tūlītējas „revolucionāras” darbības piekritēji (galvenokārt komunistu rindās). Kāds būs šis „sociālisma” variants – vai padomiskā staļiniskā režīma atkārtojums, vai arī tam piemīt savas, poliskas, varbūt demokrātiskas īpatnības, varēja noteikt tikai visa tālākā iekšējā un starptautiskā attīstība. Katrā gadījumā bija jāreķinās ar ievērojamu poļu daļas pretošanos šādai alternatīvai.

Sabiedrības sociālās struktūras un tās sociokultūras īpatnību analīze Polijā izskaidro šīs alternatīvās demokrātijai tendences rašanos pēc kara. Tās galvenais izteicējs bija, pirmkārt, tā komunistiskās kustības daļa, kas bija gatava sekot boļševiku doktrīnas vadlīnijām un veicināt tūlītēju pāreju uz sociālismu, sekojot padomju modeļa paraugam. Šīs tendences nesēji savu sociālo pamatu saskatīja kara gados nabadzībā grimstošās strādnieku šķiras, zemniecības, pilsētu sīkburžuāzijas un inteliģences slāņu, kurus papildināja marginālās grupas, kreisajā spārnā. Arī Padomju Savienības vadība uzskatīja, ka šie slāņi ir tās galvenais „šķiriskais sabiedrotais” un savu iespēju robežās stiprināja to sociālās cerības un politiskās ambīcijas, kas, sākoties „aukstajam karam”, veicināja „revolucionāras nepacietības” atmosfēras un kreisā radikālisma rašanās.

3) Pagrīdes spēku uzvaras gadījumā atjaunota pirmskara Polijas valsts iekārta ar tādām vai citādām modifikācijām. Tā kā tieši radikālākie nacionālistiskie spēki sastādīja labējo bruņotās cīņas organizāciju (AK, NBS u.c.) kodolu, visticamāk atjaunotā valsts būtu ļoti līdzīga “sanācijas” režīmam pirms kara. Pat ja PSRS neiejauktos Polijas iekšējos notikumos un pirmskara Polijas piekritējiem pastāvētu reālas iespējas pievarēt poļu sociālisma piekritējus, šis ceļš solīja neizbēgamu plašu asinsizliešanu, jo pirms kara vajātie kreisie spēki, kuri tagad bija ieguvuši pieeju politiskai dzīvei, nedomāja tik viegli atteikties no dalības tajā. Turpretī labējie politiskie spēki bija vājināti jau ar to, ka to politiskā vadība palika emigrācijā, bet pašā Polijā darbojās galvenokārt vidēja un zemāka ranga militāristi.

Emigrācijā palikušie poļu politiķi izvērta visai aktīvu darbību Lielbritānijā, ASV un Francijā. Viņi gan varēja tikai klāstīt pasaulei par to netaisnību, kura nodarīta Polijai Otrā pasaules kara laikā un pēc tā. Londonā emigrācijā palika prezidents V. Račkevičs, premjerministra T. Arciņevska vadītā valdība, politiski tiem pakļautie poļu bruņotie spēki. Taču 1945.gada 5.jūlijā Rietumu sabiedrotie atteicās atzīt šo valdību. Emigrācijā palikušie poļu labējie politiķi, par spīti tam, ka viņu veidotās iestādes starptautiski netika atzītas kā poļu tautu pārstāvošas (tās joprojām atzina vienīgi Spānija, Īrija un Vatikāns), tomēr centās vismaz formāli radīt struktūras, šķietami konkurējošas ar Polijā uz vietas esošo valdību un parlamentu. Līdz pat 1990.gadam emigrācijā pastāvēja Polijas prezidenta institūts. (No 1939.gada līdz 1990.gadam bija 6 prezidenti). Taču tam bija vienīgi simboliska, nevis praktiska politiska nozīme.

Jau teikts, ka 1939.gada septembrī it kā ievēlētais prezidents V. Račkevičs 1944.gada 7.augustā, balstoties uz nedemokrātisko 1935.gada aprīļa konstitūciju, par S. Mikolajčika pēcteci PVE premjera postenī iecēla T. Arciņevski. Kad viņš 1947.gada vasarā atkāpās no sava dekoratīvā amata, tā vietu ieņēma T. Bur-Komarovskis. Pēc V. Račkeviča nāves par prezidentu kļuva A. Zaleskis, kuru „iecēla” V. Račkevičs, tā nepildot agrāk ar citiem politiķiem panākto norunu par T. Arciņevska kļūšanu par prezidentu. Savukārt A. Zaleskis pēc savas „prezidentūras” 7 gadu paiesanas atteicās atstāt savu, lai arī dekoratīvo, amatu, paredzētajam pēctecim un 1954.gadā pašrocīgi paildzināja savu termiņu uz nenoteiktu laiku. Tāpēc poļu emigrācijas valdībā notika šķelšanās. Redzamākie A. Zaleskim opozīcijā esošie poļu emigrācijas politiķi, kuriem arī bija savas ambīcijas, - V. Anderss, E. Račinskis un T. Bur-Komarovskis – izveidoja t.s. Triju Padomi, kura paziņoja par prezidenta funkciju pāriešanu tās rokās. Emigrācija sašķēlās. Notikumi rādīja, ka šķietamā dažādo grupu koalīcija pēckara valdībā emigrācijā bija tikai fasāde, aiz kuras notika saspringta cīņa par iluzoro varu.

Pirms nāves 1972.gadā A. Zaleskis savas „pilnvaras” nodeva S. Ostrovskim kurš sabija amatā līdz 1979.gadam. Viņam sekoja K. Sabats un R. Kačarovskis. 1990.gadā viņš nodeva savas simboliskās pilnvaras Polijā ievēlētajam prezidentam L. Valensam.

Pēckara perioda notikumu interpretācija jau tolaik kļuva par dažādu ideoloģisko spēku cīņas objektu. Dažādi tika traktēti notiekošo sociālo pārmaiņu cēloņi, raksturs un virzošie spēki. Diemžēl vēsturnieku vērtējumi bija un ir lielā mērā atkarīgi no politiski-ideoloģiskajiem redzējumiem, kuri ne vienmēr veicina plašu, daudzpusīgu skatījumu uz faktiem. Šī viedokļu dažādība, ļoti bieži arī vienpusīgs skatījums uz tā laika vēsturi turpina pastāvēt līdz pat mūsdienām.

Mūsdienu historiogrāfijā viena no aktuālākajām problēmām ir **padomju faktora ietekme** uz iekšējiem procesiem Polijā. Otrā pasaules kara rezultāti, nostiprināti Jaltas un Potsdamas dokumentos, divpusējos starptautiskajos līgumos deva Padomju Savienības vadībai iespēju iejaukties Austrumeiropas valstīs notiekošajos iekšējos procesos. Liela loma bija Sarkanās armijas klātbūtnei, padomju komandantūru darbībai, politisko. ekonomisko un militāro padomnieku institūta pastāvēšanai, PSRS IeTK operatīvo grupu darbībai Polijā. Tāpēc poļu vēsturnieku vidū tiek intensīvi apspriests jautājums par Polijas valsts atkarību no Padomju Savienības.

Ilgstoši uz jautājumu, kāpēc Polijā, tāpat kā citās Austrumeiropas valstīs, pēc kara sākās virzība uz “sociālismu”, kas noveda pie staļiniska tipa totalitāra režīma izveides, Rietumu un padomju historiogrāfija deva divas galvenās atbildes. Rietumu pētnieki, īpaši „aukstā kara” gados, deva viennozīmīgu atbildi, ka propadomju režīmi Austrumeiropā ir PSRS vardarbīgās rīcības rezultāts, „sociālisms” šais zemēs, pēc viņu viedokļa, tika atnests „uz Sarkanās armijas durkļiem”. Padomju vēsturnieki turpretī sākotnēji idealizēja Austrumeiropas tautu simpātijas pret PSRS, tās sabiedrisko iekārtu, jo PSRS taču nodemonstrēja savu dzīvotspēju Otrajā pasaules karā, lielo ieguldījumu nacisma sakāvē, ar to iekarojot neapšaubāmu autoritāti pasaulē. PSRS tika tēlota kā pārliecinošs piemērs citu valstu tautām. Abi šie politizētie uzskati pamatā radās nevis zinātniskās pētniecības procesā, cik divu sociāli-politisko sistēmu pretstāves rezultātā „aukstā kara” gaitā.

Tomēr jāņem vērā, ka visas XIX un XX gadsimta traģēdijas, ieskaitot koloniālismu, Pirmo un Otro pasaules karu, arī Auksto karu, notika laikā, kad pasaules politikā, ekonomikā un finansēs dominēja kapitālisms. Tā apstākļos radās dažādi Eiropas politiskās domas produkti. XIX gadsimtā, reaģējot uz kapitālisma attīstību un tā radītajām problēmām: sīkražotāju izspiešanu no tirgus un strādnieku stāvokļa pasliktināšanos uz apgaismības un humānisma ideju pamatiem izauga sociālisma mācības, bet XX gadsimtā kā atbilde tām uz rasisma un ksenofobijas ideju pamata radās fašisma un nacisma teorijas, kuru īstenošanas mēģinājumi nostādīja bojā ejas priekšā daudzas tautas, un, iespējams, arī visu civilizāciju. Ir saprotams, ka pēc Otrā pasaules kara pieauga cilvēku nepatika pret kapitālistisko iekārtu.

Anglosakšu lielvalstu un Padomju Savienības attiecības strauji kļuva vēsākas faktiski daudz agrāk, pirms kopējais ienaidnieks – nacistiska Vācija un militaristiskā Japāna strauji tuvojās sakāvei. „Mūsu aliance ar kapitālistu demokrātisko frakciju guva panākumus tāpēc, ka pēdējā bija ieinteresēta novērst Hitlera kundzību”, kara beigās J. Staļins teica G. Dimitrovam. Jo vairāk tuvojās kara beigas, jo vairāk pieauga saspīlējums anglosakšu lielvalstu un Padomju Savienības attiecībās. Lai gan padomju un amerikāņu karavīru tikšanās pie Elbas 1945. gada 25.–26. aprīlī notika ar apkampieniem un apmainoties rokasspiedieniem, sabiedroto vadībā risinājās strīdi par to, kurā vietā un kam vācieši padosies, kā rezultātā kapitulācijas aktu nācās parakstīt divreiz. Turklāt amerikāņi tūlīt pēc abu armiju tikšanās pieņēma lēmumu pārtraukt lendlīza programmu ar piegādēm PSRS, kas radīja sašutumu tajā. Atombumbu nomešana uz Japānas pilsētām Hirosimu un Nagasaki 6. un 9.augustā, domāta

galvenokārt Padomju Savienības un visas pasaules iebiedēšanai, izraisīja vēl vienu padomju sašutuma vilni. Šī mēneša beigās Berlīnē naktīs pat izraisījās amerikāņu un padomju karavīru savstarpējas apšaudes. Jau 1946. gadā skaidri kļuva redzama antihitleriskās koalīcijas sašķelšanās pretējos militāri-politiskos blokos. Rietumu politiķi apšaubīja politisko dalījumu Eiropā, īpaši Polijas un Vācijas robežu.

Kā uzskatīja krievu publicists I. Buņičs, Rietumvalstis atdevušas J. Staļinam Austrumeiropu kā mīnu ar laika detonatoru, kura agri vai vēl uzsprāgstot, uzspriecinās reizē arī PSRS. Taču negaidīti Rietumiem komunisti nākuši pie varas Ķīnā, komunistu ideoloģija sākusī izplatīties arī citur Āzijā, pat Āfrikā, Rietumiem vajadzējis pret to cīnīties un tā Austrumeiropai nācies ilgstoši palikt PSRS atkarībā. Pēc autora domām, tādu Austrumeiropas izmantošanas plānu Rietumu vadītājiem nebija un nevarēja būt, jo pārāk daudz spēku prasīja kārtējo problēmu risināšana, tai skaitā Rietumeiropas glābšana no pēckara sabrukuma un komunistu ietekmes pieauguma. Taču tas, ka Austrumeiropas tautas, tai skaitā poļi, laika gaitā darīja arvien lielākas rūpes un apgrūtināja dzīvi padomju aizbildņiem, nav noliedzams.

Pēckara periodā ne tikai PSRS ietekmēja sev vēlamā virzienā Austrumeiropas valstis, bet arī Rietumu lielvalstis, īpaši ASV izdarīja politisku un ekonomisku spiedienu uz Francijas, Itālijas, Beļģijas valdībām, izspiežot komunistus no tām, centās panākt lai arī Austrumeiropas valstīs, tai skaitā Polijā, pie varas paliktu labējo spēku pārstāvji. Pēc kara ASV karaspēks neatstāja Rietumvācijas, Itālijas, Islandes, Japānas, Korejas teritorijas. (1947.gadā sākās ASV sarunas ar tām tobrīd sabiedrotajām valstīm par amerikāņu bruņoto spēku izvietošanu to teritorijā. Uz 1960.gadu bija parakstīti 8 daudzpusēji līgumi ar 42 valstīm un atsevišķi divpusēji līgumi ar 30 valstīm par iespēju izvietot ASV bruņotos spēkus tajās.) Austrumeiropā tāpat rīkojās PSRS.

Vienojot Austrumeiropas valstis, uzspiežot tām savu „sociālistisko” attīstības modeli, PSRS vadījās no savas drošības viedokļa. Sākotnēji PSRS ārpolitikas uzdevums nostiprināt valsts ģeopolitiskās pozīcijas, veicinot tās kontrolējamo teritoriju politisku un ekonomisku pārkārtošanos „sociālisma” virzienā, vismaz formāli saglabājot pie tam savienību ar Rietumu sabiedrotajām valstīm. Taču Rietumvalstu pret PSRS realizējamā kursa saasināšana veda pie atbildes reakcijas – Padomju Savienības kontroles pār Austrumeiropas valstīm nostiprināšanās.

Jau pēc „aukstā kara”, gan Rietumos, gan Krievijā, gan pašās Austrumeiropas valstīs patiesība tiek meklēta objektīvos, zinātniski izskaidrojamos procesos. Tiek atzīts, ka visu Austrumeiropas valstu likteni noteica vesela virkne gan ārēju, gan iekšēju faktoru.

Kā ārējos faktorus var izdalīt:

- antihitleriskās koalīcijas uzvaras rezultātā pasaulē notikušo spēku samēra maiņu. Viena no divām pastāvošajām totalitārajām sistēmām – nacistiskā bija cietusi grandiozu sakāvi. Spēku samēru maiņu pasaulē izmantoja ASV, lai iedibinātu sev vēlamā kārtību pasaules lielākajā daļā. To izmantoja Padomju Savienības vadība, lai nostiprinātu savu drošību, pārdalot ietekmes sfēras.

- uz Austrumeiropas valstu sociāli politisko orientāciju ievērojamāka ietekme bija Padomju Savienībai, kura cīnījās pret nacismu bija pierādījusi (vismaz uz laiku) savas sociālās iekārtas dzīvotspēju, atbrīvojusi no nacistiem un viņu pakalpiņiem plašas teritorijas un vismaz uz laiku iekarojusi daudzu miljonu cilvēku simpātijas. Daudziem cilvēkiem PSRS bija kļuvusi par taisnīgas sabiedrības organizācijas piemēru. Par reālajiem t. s. „sociālisma izkropļojumiem” (sociālo netaisnību, masveida vardarbību u. c.), apstākļos, kad Rietumu sabiedrotie par savu partneri antihitleriskajā koalīcijā vienkārši neļāva publicēt neko negatīvu, vienkārši trūka informācijas. Ja tā arī parādījās (par Katiņu u.c.) komunisti to varēja traktēt kā „buržuāziskās propagandas apmelojumus”.

- Austrumeiropas tautas, cenšoties panākt demokrātisku attīstību, saskatīja Padomju Savienībā garantu pret nacistiskā (Vācijā), fašistiskā (Itālijā), diktatorisko (Austrum- un Viduseiropas valstīs, izņemot Čehoslovākiju) režīmu atjaunošanu. Pēc Austrumeiropas tautu atbrīvošanas no nacisma Padomju Savienība sniedza tām lielu materiālu palīdzību, neraugoties uz to, ka padomju tautas pašas dzīvoja milzu trūkumā, pat sliktāk nekā to palīdzības saņēmējas. Tiesa gan, PSRS padomnieku realizētais kurss bija pretrunīgs. Dažkārt viņu noniecinoša attieksme pret vietējām nacionālajām tradīcijām un nacionālo pašapziņu pastāvēja blakus PSRS ekonomiskās palīdzības piešķiršanai, atbalstam jautājumos par jaunu teritoriju pievienošanu, nacistu nolaupīto kultūras vērtību atgūšanu u. c.

- Konkrētajos vēsturiskajos apstākļos arī Rietumvalstīs, lai arī to negribot, veicināja totalitāristaļinisku režīmu izveidi Austrumeiropā. Jau 1944.gadā V. Čērčils bija atzinis no nacisma atbrīvojamo zemju sadalīšanu ietekmes sfērās. Kā atbilde uz neiejaukšanos Lielbritānijas rīcībā Grieķijā PSRS tika atstāta rīcības brīvība citās Austrumeiropas valstīs. ASV šai laikā neapšaubāma prioritāte bija Amerikas stratēģijas īstenošana Rietumeiropā. Pēc kara Rietumu sabiedrotie, kuri nedomāja dalīties savā ietekmē viņu kontrolētajos pasaules rajonos, pakāpeniski, lai neizsauktu savās valstīs sabiedrības pārmetumus par pārmērīgu piekāpību PSRS priekšā, bija spiesti atteikties no ietekmes Polijā. Rietumu valstīs nespēja traucēt PSRS ietekmes izplatību, jo šādi nodomi nerada pamatojumu pastāvošajos ģeopolitiskajos apstākļos. Ne ASV, ne Lielbritānijai nekad līdz tam nebija kaut cik ievērojamas ietekmes Polijā. Turpretī Krievijas impērija, bet vēlāk PSRS ilgstoši bija centusies nostiprināt savu ietekmi tajā. PSRS ietekmes izveidošanos Polijā pēc Otrā pasaules kara var uzskatīt par vēsturiski izveidojošās ģeopolitiskās situācijas rezultātu.

- Sākotnēji „sociālisma celtniecības ceļā” izvēli, bet vēlāk staļiniska tipa režīmu formēšanos Austrumeiropas valstīs veicināja tur kara laikā un tūlīt pēc tā izveidojusies iekšpolitiskā situācija. Kara gados bija izaugusi nacistu okupēto valstu komunistisko partiju autoritāte, kuras bija pierādījušas savu gatavību efektīvi cīnīties pret iebrucējiem, tai laikā, kad buržuāziskās partijas, vai vismaz daļa no tām, bija sevi diskreditējušas.

- Komunistiem Austrumeiropā bija arī ietekmīgi atbalstītāji Rietumos, kuru vidū bija tādas slavenības kā Ž. P. Sarts un P. Pikaso, kuri komunistu ideoloģijai piešķīra intelektuālu spozmi un ļāva daudziem austrumeiropiešiem sajusties, ka viņi vis nav Padomju Savienības pakļautie, bet drīzāk gan kontinenta avangards. Ja reiz Rietumeiropa sliecās pa kreisi, tad kādēļ lai to nedarītu arī Austrumeiropa? P. Pikaso pats ieradās Polijā 1948. gadā, lai apmeklētu Pasaules kultūras darbinieku miera kongresu. Viņš uzturējās Varšavā divas nedēļas, uzdāvināja Nacionālajam muzejam savu apgleznoto keramiku un, apmeklējot sociālistiskā reālisma stilā uzcelto daudzdzīvokļu māju jaunajiem strādniekiem Varšavas centrā, uz kāda dzīvokļa sienas pat uzskicēja nāru, daudz cietušās Polijas galvaspilsētas simbolu. (Tiesa, dzīvokļa saimniekiem drīz vien apnīka daudzie ziņkārīgie, kuri savām acīm gribēja redzēt lielā meistara radošo izpaušmi, un viņi galu galā to aizkrāsoja.)

- Autoritāro režīmu sabrukums, plašu masu dalība pretošanās kustībā radīja priekšnoteikumus valsts politiskās sistēmas izmaiņām, kaut arī masu polarizācijai un gatavībai uz demokrātiskām pārmaiņām nebija vispārējs raksturs. Autoritārā politiskā psiholoģija kara laikā ne tikai neizzuda, bet pat nostiprinājās. Tomēr vairākums cilvēku valstī saskatīja sociālās stabilitātes garantu un spēju ātri atrisināt priekšā stāvošos pēckara celtniecības uzdevumus.

Mūsdienās par Polijas pēckara attīstības periodu ir izveidojusies divi galvenie viedokļi, divas galvenās atkarības no PSRS interpretācijas: „jauna okupācija” un „ierobežota suverenitāte”. Viena pārstāvji galveno uzsvaru liek uz spēka, vardarbības komponentes pirmšķirīgo, noteicošo ietekmi

komunistiskā režīma izveidē Polijā. Šie pētnieki uzskata, ka vienīgi padomju faktors ļāva izveidot komunistu varas monopolu Polijā, ka visus procesus noteica Maskavas nospiedošā ietekme, bet jaunajiem poļu valsts vadītājiem, kuriem nebija kaut cik nopietna iedzīvotāju atbalsta, nācis izjust pastāvīgu spiedienu un diktātu no padomju puses, viņiem bijusi pilnībā atņemta pārstāvība, viņi tik vien spējuši kā sekot Maskavas norādījumiem. Tādejādi tiek konstruēta „okupācijas” aina. Tas ir pretrunā ar Austrumeiropas pēckara vēstures pētnieces ebreju-poļu izcelsmes amerikāņu-poļu žurnālistes A. Aplbaumas atzinumu, ka „vismaz pašā sākumā Padomju Savienība patiešām domāja saglabāt demokrātiskas izvēles šķietamību vai zināmā mērā to pat pieļaut.”

Ar vienīgi PSRS atbildības par situāciju visā Austrumeiropā un arī Polijā postulēšanu tiek noliegta sociāli-politiskās orientācijas daudzveidība pēckara Polijas sabiedrībā, dažādu attīstības alternatīvu, ieskaitot kreisi radikālo, pastāvēšana, arī padomju vadības pozīcijas evolūcija 40.gadu otrajā pusē – no atbalsta demokrātiskā (faktiski – kreisā) bloka taktikai līdz tā likvidēšanai un komunistiskās partijas monopola uz varu nodibināšanai, netiek pienācīgi novērtēts dažādu politisko partiju demokrātiskās vienošanās, „nacionālā ceļa uz sociālismu” potenciāls.

Cita viedokļa piekritēji gan atzīst padomju ietekmes lielo nozīmi, dažkārt pat prioritāti, tomēr noteikti norāda arī uz iekšējiem priekšnoteikumiem toreizējo notikumu attīstībai. Šie pētnieki saskata zināmu iekšējo un ārējo, kā no austrumiem, no PSRS, tā arī no Rietumiem nākošo, faktoru ietekmes mijiedarbību, kad ārējā ietekme bija dažāda atkarībā no konkrētā attīstības perioda; atzīst, ka pastāvēja alternatīvas komunistu monopolvaras iedibināšanai, šo alternatīvu nesošo sociālo slāņu iespējas ietekmēt reālo vēstures gaitu. Tāpēc tiek runāts par Polijas „ierobežotu suverenitāti”.

Tie, kas runā par PSRS noteicošo ietekmi Austrumeiropā, tai skaitā Polijā, parasti „aizmirst” pieminēt to, ka Padomju Savienība šai laikā nebūt nebija visspēcīgākais spēlētājs globālajā politikā, ka pati PSRS un tās no nacistiem atbrīvotās valstis atradās situācijā, kuru komunisti tolaik ar pilnām tiesībām sauca par „kapitālistisko ielenkumu”. Kā grāmatā „Разговору са Стаљином” (Sarunas ar Staļinu, 1961) rakstīja bijušais dienvidslāvu komunistis M. Džilass, jau pirmajā tikšanās reizē 1944. gadā J. Staļins, rādot uz pasaules politisko karti, savam sarunu biedram norādīja, ka nekad viņi [kapitālisti] nesamierināsies, ka tāda platība ir sarkana.” Tas gan nenozīmēja, ka J. Staļins pasīvi gaidītu uzbrukumu. M. Džilasam viņš skaidroja: „Šis karš nav tāds kā bija senākajos laikos. Tas, kurš pārņem savās rokās teritoriju, nodibina tajā savu sabiedrisko iekārtu. Katrs nodibina savu sistēmu, ja viņa armija ir pietiekami spēcīga, lai to izdarītu. Citādi nemaz nevar būt.” (Faktiski gan tika modificēts pēc 1555.gada Augsburgas miera noslēgšanas Eiropā nostiprinājies princips *cuius regio, eius religio* - kam pieder vara, tas arī nosaka reliģiju.)

„Savas sistēmas” nodibināšana ieņemtajās teritorijās pirmkārt bija papildus garantija savas valsts drošībai. Rietumvalstis to ieņemtajās teritorijās veica sabiedriskās dzīves liberalizāciju, demokratizāciju, reizē apkarojot kreisos, uz sociālismu orientētos spēkus. PSRS Sarkanās armijas ieņemtajās teritorijās centās atstunt no varas tai naidīgos elementus, nodibināt sev draudzīgus kreisos režīmus. Taču Padomju Savienības vadītāji saprata, ka vietējie komunisti vieni paši nespēs nedz iegūt, nedz ilgstoši noturēt varu. Tāpēc tika realizēts kurss uz pakāpenisku visu kreiso režīmu, kreiso spēku, pirmkārt jau komunistu, ietekmes nostiprināšanu. Tāpēc arī tika veicināta koalīcijas valdību izveide. (Izņēmums bija Somija, kura pēc II Pasaules kara atradās PSRS ietekmes sfērā, bet tajā kā faktiski vienīgajā starp pret PSRS karojušajām valstīm bija radīti tādi iekšēji apstākļi, kas ļāva tai saglabāt demokrātisku iekārtu, pieļaujot komunistu pārstāvniecību parlamentā un valdībā, bet nedodot tiem iespēju monopolizēt varu.)

Pirmajos pēckara gados PSRS galvenā prioritāte bija radīt efektīvu drošības sistēmu Eiropā, līdz ar to sociālistiskās attīstības perspektīvas, arī iespējamā sovjetizācija no nacistiem atbrīvotajās valstīs apzināti tika novirzītas otrajā plānā. J. Staļins 1944.–1945.gados vairākkārt uzsvēra, ka Austrumeiropas valstīm nepieciešams uzturēt labas attiecības ar Rietumu valstīm. (Tā, piemēram, 1944.gada 9.augustā, atbildot uz S. Mikolajčika apgalvojumu, ka „starp Poliju un Padomju Savienību tiks iedibinātas uzticība un draudzība”, J. Staļins norādīja, ka „Polijai ir vajadzīga arī savienība ar Angliju, Franciju un ASV”). Šāda nostāja deva Polijai iespēju panākt sociālus un politiskus kompromisus sabiedrībā, lai izvairītos no akūta iekšpolitiskā konflikta, kopīgi atrisinātu neatliekamās nacionālos uzdevumus. Kara beigās un pirmajā pēckara periodā J. Staļins saprata, ka PSRS ietekmes nostiprināšanai ir jārikojas uzmanīgi, pakāpeniski, nedrīkst dot iegānstus pārmest Padomju Savienībai komunistisku režīmu iedibināšanu Austrumeiropā ar spēku.

Austrumeiropas valstīm bija paredzēta „bufera zonas” loma starp PSRS un Rietumiem. Tikai, ja starpkaru periodā „sanitārā kordona” valstis bija vajadzīgas Rietumiem, lai norobežotos no PSRS, tās ieturēja naidīgu politiku pret to (vismaz Polijas gadījumā tā var droši teikt), tad pēc kara „bufera zonai” bija jāveic pilnīgi pretējs uzdevums – jāsargā PSRS no Rietumiem.

J. Staļins, vai nu tīšuprāt, vai patiesi kļūdoties nākotnes prognozēs, pārspīlēja Vācijas atkārtota uzbrukuma draudus. Lai nu kā PSRS pirmajos pēckara gados svarīgākais bija Vācijas jautājums. Kā uzskata amerikāņu sovjetologs D. Heslams, neatkarīgi no komunistiskās ideoloģijas internacionālisma principiem un V. Ļeņina antikoloniālajiem sapņiem, Otrā pasaules kara beigās un pēc tā J. Staļins nestādīja kādus mesianiskus mērķus, bet vadījās no priekšstata, ka, tāpat kā agrāk, arī nākotnē galvenās briesmas Padomju Savienībai izrietēs no Eiropas, lai arī kāda valsts iegūtu hegemoniju Rietumos. Padomju vadības acīs bijušā Vācijas reiha kontrolei bija izšķiroša nozīme, tāpēc bija nepieciešams arī nodrošināt ceļā uz to esošās Polijas „paklausību”.

Protams, agrākā drošības koncepcija, kas balstījās uz teritorijas paplašināšanas principu (jo vairāk teritorijas tiek kontrolētas, jo lielāka drošība sasniegta) pēc Otrā pasaules kara arvien vairāk zaudēja nozīmi, taču apstākļos, kad vienīgi ASV bija atomieroči un tās jau bija parādījušas, ka nekādi humāni apsvērumi nespēs aizkavēt to pielietošanu, plašas teritorijas ar tur izvietotu stipru karaspēku, kurš kara gadījumā varētu dot graujošu triecienu ASV sabiedrotajiem Eiropā, tika uzskatītas par sava veida garantiju pret uzbrukumu.

Parasti dzirdami pārmetumi J. Staļinam par pasaules revolūcijas veicināšanu. Tiek minēti arī fakti, kas tos it kā apstiprina, (agresīvas politikas realizācija Irānā, karā Korejā atbalstīšana u. c.) taču tos var izskaidrot arī ar PSRS valstisko interešu aizstāvēšanu. Ir neapstrīdami fakti, kas runā pretī PSRS „agresivitātei” (1945. gada septembrī padomju karaspēks atstāja tā atbrīvoto Ziemeļnorvēģiju, decembrī – Čehoslovākiju). Tā, poļu–britu vēsturnieks I. Deučers norādījis uz faktiem, kuri liecina, ka J. Staļinam kara laikā sākotnēji nebija plāna, ko viņš vēlas un var sasniegt Austrumeiropā. Pretī pasaules revolūcijas veicināšanas koncepcijai runāja pretrunas: 1) Ja jau sākotnēji viņš bija iecerējis nodibināt Polijā komunistu valdību, kāpēc tad šī nolūka sasniegšanai neizdarīja kaut cik ievērojamas teritoriālas piekāpšanās Polijas labā? Vai tad no pasaules revolūcijas viedokļa nebija vienalga, kam piederēs Ļvova – poļu vai ukraiņu komunistiem? 2) Ja visai Austrumeiropai bija jākļūst sociālistiskai, kāpēc Polijai bija jāsaņem lielas teritorijas aiz Oderas un Neises? Vai tad no pasaules revolūcijas viedokļa nebija vienalga, kam tās piederēs – vācu vai poļu komunistiem? 3) Ja visā Austrumeiropā pie varas bija jābūt komunistiem, kāpēc PSRS no valstīm – bijušajām nacistu sabiedrotajām pieprasīja lielas reparācijas, kuras ļoti apgrūtināja vietējo komunistu stāvokli? Atbilde uz šiem paradoksiem ir vienkārša – J. Staļins rīkojās kā pragmatīķis, ievērojot konkrēto situāciju un spēku samēru. Krievu filozofs A. Cipko gan norādījis, ka PSRS robežu nostiprināšana varēja notikt arī citādi – atstājot padomju karaspēku atbrīvotajās zemēs, taču nemainot tur pastāvošo iekārtu. Tomēr tā nenotika un J. Staļins izvēlējies sociālisma nostiprināšanu, ziedojot PSRS valstiskās intereses. Domājams, ka šāds vērtējums ir

vienkāršojums, padomju diktators vadījās no PSRS interesēm, sintezētām ar t.s. marksistiski-ļeņiniskās (faktiski jau staļiniskās) ideoloģijas un politiskās ietekmes izplatības interesēm. Komunistiskās ideoloģijas, komunistu politiskās varas izplatībai, tāpat kā padomju karaspēka klātbūtnei, bija jāgarantē PSRS drošība, kas nebija atdalāma no tās ietekmes visās dzīves jomās. Var teikt, ka J. Staļins pieņēma komunistu nīsto „imperālistu” spēles noteikumus, būvējot savu impēriju.

Arī amerikāņu sovjetologs D. Heslams norādījis, ka attiecībā uz Eiropu J. Staļins nedarbojās kā revolucionārs. Viņš daudzējādā ziņā izrādījās 1919. gadā izveidotās Versaļas sistēmas aizstāvis, protams, ar dažām atrunām: Polija zaudēja teritoriju austrumos, Baltijas valstis tika iekļautas PSRS, un Besarābija tika atņemta Rumānijai. Bet tas viss labi atbilda viņa priekšgājēju – Krievijas imperatoru vēlmēm (un no Krievijas skata punkta atjaunoja vēsturisko taisnīgumu – V. Š.) un salīdzinājumā ar tiem J. Staļins izrādījās krietni atturīgāks. Tā, atšķirībā no Katrīnas II un Aleksandra I (jāpiebilst – un viņu sabiedrotajiem Rietumos – V. Š.), viņš nelikvidēja Polijas valstiskumu, viņa atbalsta rezultātā iedzīvotāju pārvietošanai Polija kļuva etniski viendabīga.

Oficiāli PSRS un tās sabiedroto valstu attiecības attīstījās uz „sociālistiskā internacionālisma” pamatiem, ievērojot savstarpējās un visas „sociālistiskās sistēmas” intereses.

Jaunās varas Polijā un PSRS militāri-politiskā sadarbība un ideoloģiskā tuvība jau Otrā pasaules kara noslēguma posmā iezīmēja Polijas vietu starptautisko attiecību sistēmā arī pēckara periodā. To sekmēja arī bēdīgās Polijas starpkaru starptautiskās pieredzes analīze un joprojām pēc kara pastāvošas stiprās bailes no Vācijas agresijas atkārtošanās. Polijas propadomju nostāju sekmēja arī tas, ka pateicoties PSRS, Potsdamas konference apstiprināja lielu bijušo Vācijas teritoriju ziemeļos un rietumos nonākšanu Polijas rokās. PSRS bruņotie spēki garantēja Polijas robežu neaizskaramību.

1945. gada 29. maijā tika pieņemtas trīs PSRS Augstākās Virspavēlniecības direktīvas, kas attiecās arī uz jaunajām Polijas teritorijām. Viena no tām Pirmo Baltkrievijas fronti pārdēvēja par Padomju karaspēka grupu Vācijā. Teritorijas, kas atrodas uz austrumiem no Oderas-Neises līnijas, tika izņemtas no grupas pavēlnieka maršala G. Žukova atbildības jomas. Ar otru direktīvu uz Otrās Baltkrievijas frontes pamata izveidoja Ziemeļu karaspēka grupu ar štābu Lodzā, kuras pavēlnieks bija maršals K. Rokosovskis. Grupas spēki tika izvietoti Polijā (izņemot Ščecinas ostu). Ar trešo direktīvu visas Polijas karaspēka daļas, kas līdz tam atradās padomju frontu pavēlnieku pakļautībā, tika pakļauti tieši Polijas armijas pavēlniekam M. Rolam-Žimerskim.

Gadu desmitus pēc Otrā pasaules kara Polijas sabiedrība turpināja bažīties par kara rezultātā iegūto teritoriju saglabāšanu. Fakts, ka tieši PSRS bija galvenā loma Polijas valsts jauno robežu izveidē, deva nopietnus argumentus valsts ārpolitiskās orientācijas uz PSRS atbalstītājiem. Faktiski PSRS kļuva par vienīgo Polijas valsts teritorijas integritātes garantu. Padomju vadība, kas bija ieinteresēta savas okupācijas zonas Vācijā un savas politiskās ietekmes Austrumeiropas valstīs stabilitātē, bija apmierināta ar šādu sabiedroto attiecību formulu ar Poliju. Oderas-Neises robeža saistīja abu valstu ģeopolitiskās intereses.

Daudzi komunisma pretinieki Polijas pārorientāciju uz savienību ar PSRS izskaidroja ar PSP un VK(b)P kopējiem komunistiskās ideoloģijas pamatiem, apsūdzēja poļu komunistus par padomju prakses kopēšanu. (Maz gan ticams, ka poļu buržuāziskie politiķi nesaprata, ka objektīvs cēlonis valsts atkarībai no PSRS bija būtiskas izmaiņas Polijas stāvoklī un ģeopolitiskā situācija kontinentā, ko noteica Otrā pasaules kara rezultāti, Eiropas sadale lielvalstu ietekmes sfērās rietumos un austrumos. Taču pat šīs realitātes izpratne neaizkavēja šo politiķu gandrīz nepārtrauktus mēģinājumus atjaunot savu varu.) Būvējot ārpolitiskās attiecības ar kaimiņos esošajām Austrumeiropas valstīm, arī Poliju, Padomju līderi vadījās no iepriekšējās, Otrā pasaules kara laikā iegūtās antihitleriskās koalīcijas sadarbības principiem. Tam vajadzēja ļaut PSRS nesabojāt attiecības ar Rietumiem, bet Polijai – izvairīties no orientācijas tikai uz PSRS. Piemēram, 1944. gada 9. augustā S. Mikolajčikam J. Staļins norādīja, ka Polijai ir jābūt savienībā ne tikai ar PSRS, bet arī ar Angliju, Franciju un ASV. Tie nebija tukši vārdi īsto nodomu slēpšanai. Šajā laikā J. Staļins vēl cerēja uz sadarbību ar

Rietumvalstīm, lai gūtu kredītus, tehnisko palīdzību izpostītās PSRS tautsaimniecības atjaunošanai, protams, tai pat laikā izplatot PSRS ietekmi Austrumeiropā.

Tikai vēlāk, jau izvērsoties aukstajam karam, J. Staļins atmeta cerības uz sadarbību ar Rietumiem, sāka rīkoties Austrumeiropā, arī Polijā, rupjākām, vardarbīgākām metodēm.

Polijā, tāpat kā citās padomju ietekmes zonas valstīs, demokrātiskie, pret komunistiska režīma izveidi noskaņotie spēki šo īso laika periodu līdz aukstā kara „iezvanīšanai” neprata izmantot, lai iegūtu tādu atbalstu sabiedrībā, kas vairs neļautu manipulēt vēlēšanās, izveidot komunistiem paklausīgas „sabiedrotās” partijas, radīt valsts aparātu, kurš kalpoja nevis tautai, bet komunistiskajai partijai.

Pretstatā Somijai, kuras valdošie politiķi, atzīstot savas valsts sakāvi karā, tomēr spēja ar izsvērtu politiku nodrošināt to, ka tā ne tikai netika okupēta, saglabāja suverenitāti, bet arī pēckara periodā spēja sadarboties kā ar PSRS, tā arī Rietumu valstīm, Polijai šāda iespēja nepastāvēja. Valsts ģeogrāfiskais un ģeopolitiskais stāvoklis ceļā uz Vāciju, kur saskārās Austrumi un Rietumi, lika PSRS uzskatīt situāciju Polijā par svarīgāko savas drošības jautājumu. Pirmskara un kara laikā Polijas elites veiktā savas sabiedrības noskaņošana pret PSRS, bruņotas pagrīdes pastāvēšana, lielas poļu sabiedrības daļas atbalsts antikomunistiskajiem spēkiem noteica padomju politikas uzdevumu stingri kontrolēt politisko situāciju Polijā, sniedzot maksimālu atbalstu poļu kreisajiem spēkiem. Polijā nebija iespējas atkārtot Somijas attiecību versiju ar Maskavu.

Rietumu lielvalstu valdības, redzot komunistu pārsvaru Polijas vadībā, nespēja slēpt savu negatīvo attieksmi pret to. Kad 1945.gada novembrī Polijas ārlietu ministrs, Demokrātiskās partijas (*Stronnictwo Demokratyczne*) loceklis V. Žimovskis, kurš no 1944.gada pavasara darbojās kopā ar Poļu Patriotu savienību, vizītes laikā ASV tikās ar ASV valsts sekretāru Dž. Birnsu un tā darbiniekiem, viņu visvairāk pārsteidza tās negatīvās pārmaiņas attiecībā pret NVPV, kuras bija notikušas ASV varas virsotnēs pēc F.D. Rūzvelta nāves, amerikāņu preses kampaņa pret Poliju, kura sakrita ar tās ārlietu ministra ierašanos. Pēc tam, tiekoties Londonā ar Lielbritānijas ārlietu ministru E. Bevinu, V. Žimovskim nācās noklausīties pārmetumus, ka viņš atrodies lielā komunistu ietekmē. Poļu diplomāts gan sarkastiski atbildēja, ka Polija jau ir daudz ko izdarījusi pēc Lielbritānijas valdības padoma: pieņēmusi Kērzona līniju, radījusi Nacionālās vienotības valdību, pārņēmusi savā pārziņā rietumu [Austrumvācijas] zemes, tagad britu darbiniekiem, kuri par stāvokli Polijā informē savu valdību, ir jārunā nevis ar Polijas pagātnes darbiniekiem, bet šīsdienas un rītdienas cilvēkiem. Pēc būtības šī atbilde bija pamatota. Lielbritānijas valdībai, kura pati bija bīdījusi poļu emigrantus sadarboties ar J. Staļinu, piekāpties PSRS spiedienam, kad tas atbilda Lielbritānijas interesēm, sekmējusi arī to poļu politiķu, kas nepiekrita šim britu kursam, ietekmes zaudēšanu, faktiski nebija morālu tiesību pārmest tiem poļu politiķiem, kuri bija sekojuši šiem padomiem, viņu „nonākšanu komunistu ietekmē”. Šī domu apmaiņa uzskatāmi demonstrēja, ka Rietumiem nācās noskatīties, kā tā pati Padomju Savienība, kurai no Rietumu vadītāju puses tik daudz tika piedots, ieskaitot represijas gan pret saviem pavalstniekiem, gan Polijas pilsoņiem, kad to prasīja pragmatiskās cīņas intereses pret nacismu un Japānu, turpināja savas ietekmes nostiprināšanu Austrumeiropā arī tad, kad Rietumu vajadzība pēc sadarbības ar Padomju Savienību jau bija zudusi.

Rietumu vēsturnieki PSRS un citu Austrumeiropas valstu attiecības vērtēja dažādi. Vieni tās sauca par asimetriskām, kur PSRS lielums, resursi, militārais spēks nodrošināja tās vadošo vietu. Citi runāja par PSRS hegemoniālu impēriju, tērptu daudzveidīgu līgumu formā, vēl citi – par PSRS satelītvalstīm Austrumeiropā, par PSRS virskundzību, protektorātu pār Austrumeiropas valstīm, uzsvēra, ka pēdējās baudīja tikai „ierobežotas” autonomijas tiesības, bet faktiski bija zaudējušas suverenitāti.

Tikai tās valstis Eiropā, Āzijā un Amerikā, kuru tautas bija patstāvīgi, bez PSRS spiediena izdarījušas sociālistisko izvēli (Dienvidslāvija, Albānija, Ķīna, Ziemeļkoreja, Vjetnama, Kuba), saglabāja suverenitāti. Turpretī „satelītvalstu” tautas Padomju Savienības kontroli pār tām uztvēra kā svešu varu, vēlējās no tās atbrīvoties. Tajās pieauga neatkarības tendences.

Taču tie, kas izplata tēzi par PSRS kā „launuma impēriju” un PSRS absolūto atbildību par visu, kas notika Polijā pēc Otrā pasaules kara, nesaskata sakarību starp padomju tipa režīma izveidi Polijā 40. gadu beigās un 50. gadu mijā un pasaulē jau pastāvošo aukstā kara atmosfēru, izslēdz no zinātniskās analīzes tādu svarīgu politikas subjektu kā sociālisma idejas tās staļiniskajā variantā piekritēju slāņa pastāvēšanu tā laika Polijā. Pašu poļu strādnieku partiju līderiem, veidojamajai valdošajai nomenklatūrai līdz ar to tiek piešķirta pasīva padomju vadītāju gribas izpildītāju, pat tās upuru loma. Piemēram, poļu vēsturnieks J. Eislers raksta, ka B. Beruts un arī V. Gomulka līdz 1948.gadam bija tikai J. Staļina gribas izpildītāji, pilnīgi pakļauti padomju diktatora gribai. Tā ir sava veida puspatiesība.

Kā, balstoties uz dokumentiem, norāda krievu vēsturnieki, PSRS vadības politika attiecībā ar Austrumeiropas valstīm parasti bija ļoti pragmatiska, atbilstoša pastāvošajiem vēsturiskajiem apstākļiem, to nevar vērtēt kā tiešu primitīvu diktātu. Pēc kara PSRS pozīcija Polijas notikumos būtiski mainījās. Līdz 1946. gada vasaras beigām nebija mēģinājumu to sovjetizēt, (dažkārt šādas attīstības piekritēji tika pat strikti atturēti), bet gan tika runāts par visu antinacistisko spēku alianses izveidošanu. Tikai vēlāk sākās politikas izmaiņas saistībā ar jau sākušos auksto karu. Šīs pārmaiņas notika pakāpeniski, padomju vadītāji paši tām nobrieda lēnām. Tikai kopš 1947.gada beigām var runāt par sovjetizācijas virziena pastāvēšanu Polijā.

Attiecības starp PSRS un Polijas komunistisko partiju un valdību vadītājiem nekādā ziņā nebija izsmeltas ar pavēļu došanu no vienas puses un to izpildi no otras puses. Katrs partneris spēlēja savu „spēli”. J. Staļinam noteicošās bija intereses izveidot PSRS ietekmē esošu militāri-politisku bloku un nostiprināt komunistu varu šī bloka valstīs. Austrumeiropas komunistisko partiju vadītājiem daudzējādā ziņā noteicošais bija partijas un arī personiskās (jo partiju vadībā pastāvēja cīņa par iespējami augstāku vietu tajā) varas motīvs. To saglabāt un nostiprināt varēja tikai savienībā ar J. Staļinu, tāpēc norisa savstarpēja cīņa par tiesībām kļūt par vienīgo informācijas avotu Maskavai, tiesībām saņemt tās atbalstu.

Austrumeiropas valstu, arī Polijas, komunistiskie līderi bija padomju vadības domu biedri, partneri, nevis vienkārši statisti, kuri paklausīgi izpildīja Maskavas pavēles. Katrs no partneriem vadījās no savām interesēm, katram bija sava loma vēsturiskajos procesos. Austrumeiropas valstu vadītāji centās izmantot PSRS ietekmi savās interesēs, katrs cīnījās par savu vietu savas partijas un valsts vadībā, par sev labvēlīgas informācijas piegādāšanu J. Staļinam, lūdza viņam palīdzību konkrētos jautājumos. Polijā to darīja gan B. Beruts, gan V. Gomulka, gan citi. Polijas vadītāji devās pie J. Staļina vizītēs, kas atgādināja svētceļojumus. Taču tai pašā laikā viņi uzstājās ka savu valstu nacionālo interešu aizstāvji. Labi tas redzams **ārpolitikas** jomā.

Jau teikts, ka Polijas NVPV 1945.gada 16.oktobrī parakstīja Apvienoto Nāciju Organizācijas hartu, ar ko Polija kļuva par vienu no Apvienoto Nāciju Organizācijas dibinātājvalstīm. Taču pēc kara jaunajai Polijai nācās gandrīz no jauna veidot attiecības ar sev draudzīgajām un ne tik draudzīgajām valstīm. Polija sākotnēji normalizēja, bet pēc tam uzsāka attīstīt attiecības ar tām Austrum- un Dienvideiropas valstīm, kuras Otrā pasaules kara gaitā bija nacistiskās Vācijas sabiedrotās. Šī sadarbība izpaudās Parīzes miera konferencē (1946.gada 29.jūlijs – 15.oktobris), kuras uzdevums bija sagatavot miera līgumus ar „Trešā reiha” bijušajām satelītvalstīm. Konferences gaitā PSRS, Polija,

Čehoslovākija un Dienvidslāvija atbalstīja Bulgāriju, Rumāniju un Ungāriju, aizstāvēt viedokli, ka nedrīkst uzkraut to tautām atbildību par bijušo valdošo slāņu realizēto politiku.

Polijas delegācija kopā ar PSRS, Čehoslovākijas un Dienvidslāvijas delegācijām ANO cīnījās, lai šai vispasaules organizācijā tiktu uzņemtas arī Albānija, Bulgārija, Ungārija, Rumānija. Pēc miera līgumu noslēgšanas ar tām nebija vairs formālu ieganstu tām atteikt, taču Rietumvalstis „padomju satelītu” uzņemšanai pretojās, tai pat laikā aizstāvēt nacistu sabiedrotās Itālijas u.c. valstu ar kapitālistisku iekārtu uzņemšanu. Jautājums tika atrisināts tikai 1955.gadā, kad virkne pasaules valstu varēja kļūt par ANO dalībniecēm.

Pēckara Polija starptautiskajā arēnā demonstrēja solidaritāti ar apspiesto tautu cīņu par brīvību un neatkarību. Polijas dalības gadi (1946–1948) ANO Drošības padomē sakrita ar antikoloniālās cīņas kāpinājumu Āzijas un Āfrikas zemēs. Polija aktīvi iestājās par koloniāli atkarīgo tautu atbrīvošanu. Kā piemēru var nosaukt Polijas delegācijas pozīciju ANO Drošības padomē jautājumā par Indonēzijas tautas cīņu pret Nīderlandes kolonizatoriem. Jau 1946.gada februārī Polija atbalstīja Ukrainas PSR delegācijas priekšlikumu par ANO delegācijas nosūtīšanu uz Indonēziju, lai uz vietas iepazītos ar stāvokli tajā. Nākamā gada augustā Polijas pārstāvis atbalstīja PSRS priekšlikumu atstāt abu karojošo pušu bruņotos spēkus pozīcijās, kādos tie atradās pirms Nīderlandes uzsāka t.s. „policejisko akciju”. Drošības padomē Polijas pārstāvji ne vienu reizi vien iestājās par labu Ēģiptes prasības izvest Lielbritānijas bruņotos spēkus no šīs valsts. Polijas delegācija konsekventi atbalstīja neatkarības piešķiršanu bijušajām Itālijas kolonijām, noraidot projektus par aizbildniecības pār tām nodošanu Rietumu lielvalstīm.

Diemžēl, kopējas pozīcijas ieturēšana ar PSRS ANO noveda Poliju arī pie faktiskas Ziemeļkorejas (Korejas Tautas Demokrātiskās Republikas) agresijas atbalstīšanas pret Dienvidkoreju (Korejas Republiku). Kad ASV iejaucās konfliktā Dienvidkorejas pusē, 1950.gada 30.jūnijā Polijas valdība nosūtīja notu ANO Ģenerālsekretāram jautājumā par „ASV bruņoto intervenci Korejā”, 7.jūlijā ASV sūtniecībai Varšavā iesniedza notu ar protestu par Korejas pierobežas jūras blokādi. Polija sniedza arī zināmu materiālu palīdzību Ziemeļkorejai. Viens no šīs palīdzības veidiem bija no kara darbības cietušo korejiešu bērnu uzņemšana Polijā. Reizē Polija atbalstīja PSRS iniciatīvas Korejas kara izbeigšanai. Kad 1953.gada 27.jūlijā Korejā tika noslēgts pamiers, Polija līdz ar citām valstīm kļuva par divu starptautisku komisiju: repatriācijas jautājumos un pamiera ievērošanas novērošanas locekļiem. Uzreiz pēc pamiera noslēgšanas Polijas valdība pieņēma arī lēmumu par ekonomiskās palīdzības sniegšanu Ziemeļkorejai.

Jāuzsver, ka Polijas pārstāvis ANO ne vienmēr atbalstīja PSRS nostāju. Tā, 1946.gada februārī viņš neatbalstīja PSRS jautājumā par Lielbritānijas karaspēka klātbūtni Grieķijā, augustā – par Īrijas uzņemšanu ANO (PSRS izmantoja „veto” tiesības, Īrija ANO tika uzņemta 1955.gadā), par Lielbritānijas mandātu Palestīnā u.c.

1946.–1949.gadā Polija noslēdza līgumus par draudzību, sadarbību un savstarpēju palīdzību ar Bulgāriju, Ungāriju, Rumāniju, Čehoslovākiju un Dienvidslāviju. Vissarežģītāk to izdarīt Polijai bija ar Čehoslovākiju, pret kuru tā 1938.gadā bija veikusi agresiju kopā ar Vāciju.

Polijas armijas virspavēlnieks M. Žimerskis 1945.gada sākumā lika okupēt visu **Cešinas apgabalu** un šķita, ka Polijai priekšā stāv bruņots konflikts ar Čehoslovākiju, kura pamatoti pretendēja uz savu pirmskara robežu atjaunošanu. Tam neļāva izraisīties tikai vēl nepabeigtais Otrais pasaules karš ar daudz lielākām problēmām nekā Polijas – Čehoslovākijas robežkonflikts. Preses konferencē 1945.gada 26.jūnijā, veltītā Nacionālās vienotības pagaidu valdības izveidei uz žurnālistu jautājumiem atbildēja abi „vecās” un „jaunās” valdības premjerministra E. Osobka-Moravska

vietnieki V. Gomulka un S. Mikolajčiks. Uz jautājumu par Polijas attieksmi pret Češinas likteni un vai to nevajadzētu risināt miera konferencē, atbilde (acīmredzot to izteica V. Gomulka) divdomīgi skanēja, ka līdz tam pastāvējušās Pagaidu valdības pozīcija sakrīt ar visas poļu tautas nostāju. Daļa Češinas zemes vēsturiski un etnogrāfiski esot poļu zeme. Valdība stāvēt par nacionāli vienveidīgas valsts izveidi, atzīstot nāciju pašnoteikšanās tiesības un šis princips jāpiemēro arī Češinas apgabalam. Slāvu tautām jādarot viss, lai strīdīgie jautājumi tiktu izšķirti starp tām pašām, jo tas nozīmējot radīt vislabākās kaimiņu attiecības. Šī esot visas tautas pozīcija un nevienā valstī nevarot eksistēt valdība, kura gribētu pretoties tautas gribai. Tādejādi nākamās NVPV pārstāvis neuzņēmas atbildību atteikties no 1938. gadā agresijas ceļā sagrābtā Češinas apgabala, kas būtu nepopulāri tautā. Taču ar to viņš arī, slēpdamies aiz „tautas gribas”, izvairījās no 1938.gadā veiktās Polijas agresijas pret Čehoslovākiju nosodīšanas un „atstāja vaļā durvis” nākamajiem poļu strīdiem ar „slāvu tautām” čehiem un slovākiem.

Pēc kara Čehoslovākijas valdība pasludināja par spēkā neesošu Polijas-Čehoslovākijas vienošanos par jaunu robežu, kuras tai Polija uzspieda pēc Minhenes konferences 1938.gadā. Pēc PSRS spiediena 1945.gada jūnijā Maskavā notika sarunas, kuru rezultātā Polijas karaspēks tika atvilks 1937. gada robežās, taču poļu puse arī vēl tad nevēlējās bez ierunām atdot sagrābto Češinas apgabalu Čehoslovākijai un uzstāja uz referenduma rīkošanu tajā, cerot uz kara rezultātā mainījušos iedzīvotāju sastāvu. Taču 1945.gada novembrī J. Staļins sarunā ar V. Gomulku un H. Mincu noraidīja Polijas pretenzijas uz Češinas Silēziju.

Strīdi starp Poliju un Čehoslovākiju norisa arī par citām teritorijām. Par Polijas-Čehoslovākijas strīdus objektu kļuva bijušās Vācijas zemes. Jautājumā par Vācijas robežu abu valstu intereses bija savstarpēji pretrunīgas. Pēc kara Čehoslovākija izvirzīja pretenzijas uz teritorijām austrumos no Neises, kuras līdz tam piederēja Vācijai. Tās ietvēra mūsdienu Prudņikas, Keņdzežinas-Kozles, Racibožas, Glubčices apriņķus (poļu: *powiat prudnicki, kędzierzyńsko-łozieński, raciborski, głubczycki*) un Klodzko (poļu *Kłódzko*, vācu *Glatz*, čehoslovāku *Kladsko*) pilsētu. Līdz 1945.gadam šīs teritorijas piederēja Vācijai, nacistus no tām padzina Sarkanā armija. Čehu vēsturiskajā literatūrā šīs pretenzijas tiek traktētas kā prasības, adresētas Vācijai, kaut uz teritorijām pretendēja (un rezultātā arī ieguva) Polija. 1945.gada maijā, kad Čehoslovākijas prasības izskanēja oficiāli, un tās varas iestādes centās anektēt nosauktās teritorijas, poļu – čehoslovāku attiecībās izraisījās kārtējā krīze. Strīdīgajās teritorijās izvirzījās čehoslovāku tanki un bruņu vilciens. Arī Polijas valdība koncentrēja savas vienības uz Olšas upes līnijas, notika pat īslaicīga apšaušana starp Polijas un Čehoslovākijas armijas daļām. Polijā pastāvēja nodoms izmantot incidentu, lai ar bruņotu spēku ieņemtu aiz Olšas upes esošo Češinas austrumu apgabalu (poļu *Zaolzie*, čeh. *Zaolží, Zaolší*, vācu *Olsa-Gebiet*), taču to nepieļāva Padomju Savienība.

Saskaņā ar Potsdamas konferencē pieņemto lielvalstu lēmumu, šīs teritorijas nonāca Polijas jurisdikcijā, pēc Polijas domām – uz visiem laikiem.

Tomēr arī tad domstarpības netika noregulētas. Polijas un PSRS sarunu laikā 1946.gada maijā J. Staļins gan paziņoja, ka viņš ir pret Čehoslovākijas prasībām attiecībā uz bijušajām Vācijas zemēm, kuras varētu īstenot uz Polijas rēķina, bet aktīvi čehoslovāku – poļu strīdi par Vācijai atņemto teritoriju piederību norisa līdz 1947.gada 10.martam, kad PSRS spiediena rezultātā tika parakstīts Polijas un Čehoslovākijas savstarpējās palīdzības līgums.

Abas puses apņēmas stiprināt pastāvīgu draudzību, ekonomisko un kultūras sadarbību (1.pants). Līgums paredzēja pienākumu apturēt jebkādas agresijas draudus no Vācijas vai citas valsts, kas ar to apvienojās. Šajā nolūkā abas valstis apņēmas piedalīties visās starptautiskās darbībās, vērsta uz miera un drošības uzturēšanu (2.pants). Ja

kāda no pusēm tiktu pakļauta agresijai no Vācijas vai kādas citas valsts, kas ar to noslēgusi savienību, puses otrai pusei nekavējoties bija jāsniedz militārā palīdzība un atbalsts ar visiem līdzekļiem (3. pants). Puses vienojās (4. pants) nepiedalīties savienībās un koalīcijās, kas būtu vērstas pret otru pusi, atrisināt visus teritoriālos strīdus 2 gadu laikā, noslēgt līgumus ekonomiskās un kultūras sadarbības jomā.

Gan poļu komunisti, gan Padomju Savienība lielā mērā izmantoja „vācu draudus”, lai nostiprinātu Polijas saites ar PSRS. Saskaņā ar saukli par kopīgu pretestību Vācijas draudiem, J. Staļins panāca faktiskā Polijas-Čehoslovākijas robežu strīda atrisināšanu un savienības līguma noslēgšanu.

Polijas – Čehoslovākijas attiecību uzlabošanas sekmēja konference Šklarskā Porembā (*Szklarska Poręba*) (1947.gada septembris) un Komunistisko partiju Informācijas biroja izveide (sīkāk par to turpmāk). Polijas un Čehoslovākijas sadarbību nostiprināja arī ekonomisko sakaru attīstība, kopīgā darbība pret ukraiņu nacionālistu teroristiem un poļu pagrīdes organizācijām. Bet arī tad strīdīgie jautājumi netika atrisināti. Tikai 1958.gada 13.jūnijā PTR un ČSSR valdības parakstīja vienošanos par galīgu robežstrīdu noregulējumu, Češinas apgabala piederību Čehoslovākijai, bet pārējo teritoriju – Polijai. (Neliela robežas korekcija notika 1976.gadā.) Čehoslovākijai izdevās ar minimālām izmaiņām saglabāt robežu, kas pastāvēja pirms 1938. gada Polijas ultimāta.

Mūsdienu poļu attieksmi pret Češinas jautājumu var formulēt šādi: „Mēs tikai atgūvām savu īpašumu”. Polijas historiogrāfija nebūt neuzskata Polijas uzvedību 30.gados par „negēlīgu vienošanos ar vācu nacistiem”, kā tā tiek vērtēta citur. Gluži pretēji, Čehoslovākijas teritorijas daļas sagrābšana tiek interpretēta kā Polijas mēģinājums atjaunot vēsturisko taisnīgumu. Var pieņemt, ja tam radīšies labvēlīgi starptautiski apstākļi, Polija var vēlreiz mēģināt atjaunot savu „vēsturisko taisnīgumu”.

Citādi veidojās pēckara **Polijas attiecības ar Rietumvalstīm**. Pēckara periodā Polijas valdība no Rietumu valstīm īpaši izcēla savu pirmskara sabiedroto Franciju, centās uzturēt ar to labas attiecības. Polijas valdība cerēja noslēgt ar Franciju līdzīgu līgumu kā ar PSRS un Dienvidslāviju par savienību, kas kopā ar citiem tāda veida līgumiem garantētu Poliju no iespējamajiem atkārtotiem Vācijas agresijas draudiem. Arī Francijas valdība, kurai bija noslēgts savienības līgums ar PSRS, vēlējās tādus pat līgumus noslēgt arī ar Poliju, Čehoslovākiju un Dienvidslāviju. 1946.gada 28.aprīlī KRN sesijā tika uzsvērts: „Jebkuri Vācijas draudi Francijai rada nāvīgus draudus PTR nākotnei. Un otrādi: jebkuras Vācijas akcijas, virzītas pret Poliju, rada tādus pat draudus Francijai. Tieši tāpēc Polija ar izpratni un simpātijām izturas pret Francijas pūliņiem, veltītiem savas drošības stiprināšanai. Mēs vēlamies lai visur atrod sapratni vienkāršā un acīmredzamā patiesība, ka ne tikai mūsu zemju, bet visas zemeslodes miera un drošības robeža iet pa Oderu un Reinu.”

Taču pārmaiņas lielvalstu attiecībās, kas izpaudās 1947.gada martā-aprīlī lielvalstu (ASV, Lielbritānijas un PSRS) ārlietu ministru padomes darba gaitā, franču komunistu izstumšana no valdības (1947.gada maijā) paātrināja Francijas un Polijas ārlietu kursu nošķiršanos. Francija mainīja savas attieksmi pret Vācijas un Austrumeiropas attīstības jautājumiem, kas ietekmēja arī tās attiecības ar Poliju. Kaut ilgstoši norisa sarunas par Francijas un Polijas līguma par savienības noslēgšanu, tās tā arī nedeļa rezultātus.

Galvenais Polijas diplomātijas oficiālais mērķis bija censties panākt Polijai labvēlīgu miera līgumu ar Vāciju, kas ietvēra robežu neaizskaramības apstiprināšanu, Vācijas iedzīvotāju pārvietošanās neatgriezeniskumu un Vācijas militāro draudu likvidēšanu.

Polijas varas iestādes uzmanīgi sekoja situācijai Rietumvācijā un mēģināja traucēt VFR nodibināšanu.

Uzskatāmi to parādīja Polijas pozīcija sakarā ar sešu valstu (ASV, Francijas, Lielbritānijas un Beneluksa valstu kā Vācijas tuvāko kaimiņu) konferenci Londonā (no 1948.gada 23.februāra līdz 6.martam un no 20.aprīļa līdz

2.jūnijam), kuras mērķis bija sagatavot VFR nodibināšanu. PSRS un citas Vācijas kaimiņvalstis uz konferenci netika aicinātas.

11.februārī PSRS ārlietu ministra vietnieks V. Zorins pieņēma Polijas sūtni, kurš paziņoja, ka Polijas valdība sakarā ar paredzēto konferenci ierosina pirms tās Prāgā sasaukt Polijas, Dienvidslāvijas un Čehoslovākijas ārlietu ministru sanākumi „vācu jautājuma apspriešanai”, kuras rezultātā varētu tapt paziņojums „par pilnīgu triju valdību uzskatu sakritību Vācijas jautājumā” un protestu pret Potsdamas vienošanās pārkāpšanu, reparāciju maksājumu pārtraukšanu, atteikšanos izdot kara noziedzniekus ieinteresētajām valstīm. Priekšlikums tika pamatots ar konstatējumu, ka līdz šim ar pozīciju Vācijas jautājumā, kuru atbalsta visas slavu valstis, līdz šim bija uzstājusies tikai PSRS un būtu vēlams, lai pasaule izdzirdētu arī citu valstu balsis, kuras uzstājas tās skarošā jautājumā. Bija izteikta cerība, ka šāds solis varētu traucēt Londonas konferences darbu. Uzstāšanās Vācijas jautājumā varētu arī nostiprināt komunistisko partiju stāvokli minētajās valstīs. Jau nākamajā dienā padomju puse atbalstīja Polijas valdības iniciatīvu. 17.-18. februārī Polijas, Čehoslovākijas un Dienvidslāvijas ārlietu ministri sapulcējās Prāgā un konstatēja, ka notikumu attīstība Vācijā noris nevēlamā virzienā – pretrunā ar Jaltas un Potsdamas vienošām. Sagatavotajā deklarācijā bija uzsvērts, ka Polijas, Čehoslovākijas un Dienvidslāvijas valdībām jābūt tiesībām piedalīties konsultācijās par Vācijas jautājumu ar citu Apvienoto Nāciju valdībām. 23.februārī Čehoslovākijas sūtnis Londonā deklarāciju iesniedza sanākušās konferences dalībniekiem. Polijas, Čehoslovākijas un Dienvidslāvijas, tāpat kā PSRS, protestus pret VFR izveidošanu Rietumvalstīs neņēma vērā. Taču Polijas valdības iniciatīva demonstrēja, ka nevar bez ierunām pieņemt apgalvojumu, ka tā ārpolitikā bija vienīgi Maskavas marionete. Starp citu, šī poļu iniciatīva 1948.gadā nebija vienīgā.

Poļu politiķi tāpat centās iemantot J. Staļina atbalstu iekšpolitisko jautājumu risināšanā. Austrumeiropas valstu vadītāji centās izmantot PSRS ietekmi savās interesēs, katrs cīnījās par savu vietu savas partijas un valsts vadībā, par sev labvēlīgas informācijas piegādāšanu J. Staļinam, lūdza viņam palīdzību konkrētos jautājumos. Padomju diktators savukārt nevis vienkārši izmantoja savu milzīgo ietekmi, diktējot pavēles, bet prata meistarīgi notēlot iejūtību, interesi ne tikai pret kaimiņtautu, bet arī konkrētajiem sarunu biedriem. Savas instrukcijas viņš prata pasniegt padomu formā. Tā, poļu vēsturnieks A. Friške uzskata, ka „PSP pēc savas iniciatīvas veidoja vienpartijas sistēmu un sašaurināja brīvības jomu – [...] Polijā valdošie komunisti pirmkārt pēc savas gribas, nevis ārējā spiediena rezultātā, vēlējās veidot sistēmu pēc padomju parauga.”

Vēlāk gan Austrumeiropas valstu vadītāji visu vainu par tiem vai citiem lēmumiem centās uzkraut J. Staļinam, kaut paši bija ne tikai viņa lēmumu izpildītāji, bet bija piedalījušies to sagatavošanā un pieņemšanā.

Blakus padomju faktora problēmai pētnieku vidū pastāv **strīdi par politiskā režīma**, kas Polijā tika izveidots 40.gadu vidū un otrajā pusē, **interpretāciju**.

Antifašisms un demokrātija kļuva par sabiedrības noskaņojumu kopsaucēju. Tomēr priekšstati par demokrātiju, tās sasniegšanas ceļiem, veidoja samērā plašu diapazonu. Attiecībā uz padomju ietekmes sfērā Austrumeiropā esošajām valstīm, daudzi vēsturnieki pieņēma lietošanai terminu „**tautas demokrātija**”, kas tika izmantots pēckara periodā, gan mainot savu nozīmi. Terminam vēl joprojām nav saskaņota vienota un vispāratzīta satura. Liela zinātnieku grupa noliedz šī jēdziena pielietošanas leģitimitāti attiecībā uz Polijas pēckara attīstību, redzot tajā tikai totalitāras sistēmas izveidi pēc padomju modeļa parauga. Viņiem netrūkst argumentu, kurus piegādājuši paši komunistu vadītāji. Tā, J. Staļins kādā sarunā ar S. Mikolajčiku, kurš tolaik vēl vadīja PVE Londonā, deklarēja: „Zināma veida ļaudis, gan kreisos, gan labējos, mēs nekādi nevaram ielaist Polijas politikā.” S. Mikolajčiks iebilda, ka demokrātijā nav iespējams diktēt, kurš piedalīsies politikā un kurš ne. Uz to, pēc S. Mikolajčika vārdiem, „Staļins paskatījās uz mani tā, it kā es būtu [...] mēnessērdzīgs, un tikšanās ar to beidzās.” Precīzi savu demokrātijas izpratni 1945. gadā izteica vācu komunistu līderis V. Ulbrihts: „Situācija ir maksimāli skaidra: nav slikti izskatīties demokrātiskam, bet visam ir

jāatrodas mūsu rokās”. Tomēr politisko un sociāli-ekonomisko pārveidojumu sākotnējo etapu Austrumeiropā nosacīti var saukt par „tautas demokrātiju”.

Rietumu vēsturnieki dažādi skaidro „tautas demokrātijas” idejas parādīšanos Austrumeiropā. Tā, amerikāņu vēsturnieks Dž. Heslams raksta, ka to noteica J. Staļina secinājums, ka Oktobra revolūcijas uzvara Krievijā bija sasniegta galvenokārt labvēlīgu apstākļu sakrītības rezultātā un tāpēc komunistiskajām partijām citās valstīs cīņā par varu ir jāievēro pakāpenība. Šī tēze tad arī noteikusi viņa politiku tūlīt pēc Otrā pasaules kara.

Turpretī britu vēsturnieks M. Mazovers uzskata, ka „tautas demokrātijas” izveide būtībā bija 1930. gados realizētā komunistu kursa uz „tautas frontes”, vērstas pret sociālisma pretiniekiem, turpinājums. Citi autori atzīst, ka “tautas demokrātijas” jēdziens vēsturiski saistās ar 30.gadu Pilsoņu kara laiku Spānijā. Sākotnēji kā komunisti, tā sociālisti lietoja terminu „jaunā demokrātija”. Ar to tika uzsvērta tās atšķirība no vecās – buržuāziskās demokrātijas, kā arī politiskās varas padomju formas, ka balstījās uz proletariāta diktatūras postulātu. Komunisti, bieži balstoties uz doktrināliem apsvērumiem, „padomju demokrātiju” uzskatīja par tautvaldības augstāko formu. Taču sasniegt to viņi cerēja mierīgā ceļā. No tā izrietēja centieni izmantot pārstāvniecības demokrātijas principus, kas veda pie „tautas demokrātijas” ideju attīstības.

Pēdējo gadu desmitu laikā Polijā ir nākušas klajā simtiem publikāciju, kas veltītas t.s. „tautas demokrātijas” iekārtas izveidošanās vēsturei Polijā. Problēmas pamatjautājumi tiek pārskatīti uz jauna dokumentāla pamata.

Starp zinātniekiem, kuri specializējušies Polijas pēckara attīstībā, īpaši vērts pieminēt K. Kerstenu, A. Pačkovski, A. Garlicki, E. Duračinski, M. Kaminski, R. Kupecki, H. Svidu–Zembu. Kopumā poļu historiogrāfija jau XX gadsimta deviņdesmitajos gados un XXI gadsimta sākumā ievērojami evolucionēja no tās ideoloģiskās pieejas, kas bija raksturīga t.s. marksistiski-ļeņinskajai vēsturiskajai literatūrai, uz visaptverošu objektīvo sociālpolitisko procesu atsegšanu pēckara Polijā. Tomēr politizētu vērtējumu dominēšana Polijas vēsturiskajā zinātnē, it īpaši 90.gados, daudzus no poļu vēsturnieku darbiem ir ietekmējusi ne tai vislabākajā veidā. Pēdējos gados iznākušajos monogrāfiskajos pētījumos un rakstu krājumos tiek vesta plaša polemika, bet arī šie darbi nedod galīgu Polijas politiskās vēstures pēckara gadu desmitu problēmu vērtējumu. Atsedzot politisko partiju darbības ainu, mūsdienu historiogrāfijā nostiprinājies uzskats par PSP politisku diktātu attiecībā uz „sabiedrotajām” partijām un sociāli-politisko opozīciju, valdības nometnes šauro sociālo bāzi. Līdz ar to tiek mēģināts no komunistus oficiāli atbalstošajiem spēkiem noņemt jebkādu politisku atbildību par valsts attīstību, bet uzkraut to vienīgi komunistiem.

Tomēr poļu vēsturniekiem zināmu uzmanību nācies pievērst arī citām tolaik pastāvošās politiskās sistēmas iezīmēm – mērenai kultūras politikai un radikāliem sociālekonomiskiem pārveidojumiem, kas pat no daudzu pašreizējo pētnieku viedokļa būtiski nostiprināja valdošo režīmu valstī.

Vēsturiski poļu komunisti bija vieni no pirmajiem, kas uzsāka lietot jēdzienu „tautas demokrātija”. Jau 1944. gada oktobrī PSP aktīva sanāksmē partijas vadība jauno režīmu nosauca par “tautas demokrātiju”, jauna tipa demokrātiju, kur kā vadošais spēks uzstājas strādnieku šķira. Pēc tam šis termins tika lietots bieži. Gandrīz oficiāli no 1944. līdz 1989.gadam valsts tika saukta par Tautas Poliju (*Polska Ludowa*). „Tautas demokrātija” tika tulkota kā uz buržuāzijas ietekmes mazināšanu virzīta kārtība, kā pretpols buržuāziskajai demokrātijai, kura nodrošina tikai naudas varu. 1945.gada februārī PSP CK plēnumā gāja runa par “tautas demokrātiju” kā jaunu ekonomisko un politisko iekārtu, kura balstās uz nacionāli demokrātisku spēku apvienību, demokrātisko partiju vienošanos,

valsts attīstību nosakošo PSP lomu un sociāli-ekonomiskajiem pārveidojumiem strādnieku un zemnieku interesēs.

Sakarā ar 1945.gada maijā notikušo PSP CK plēnumu V. Gomulka uzrakstīja rakstu par sociālistiskās celtniecības tēmu pēckara Polijā un tās attiecībām ar Padomju Savienību. Šajā rakstā tika teikts: „Pastāv divi cēloņi, kāpēc Polija nevar kļūt par padomju republiku. Pirmkārt, to nevēlas poļu nācija, bet, otrkārt, to nevēlas Padomju Savienība. PSP kā partija piedalās koalīcijas valdībā un kā partija ir cieši saistīta ar poļu nāciju, uztverot no poļu nācijas demokrātiskā gara Polijas suverenitātes un neatkarības viedokli”.

PSP I kongresā 1945. gada decembrī valstī radītā iekārta tika raksturota kā „radoša labvēlīgus apstākļus tālākai strādnieku šķiras un darba tautas cīņai par savu pilnīgu sociālu atbrīvošanos” un ietveroša iespējas noteiktos apstākļos mierīgā ceļā pāriet pie sociālistiskās demokrātijas. Tā “tautas demokrātija” tika skatīta kā jauna varas forma pārejas periodā uz sociālismu. 1946.gada novembrī, uzstājoties PSP Varšavas aktīva priekšā, V. Gomulka uzsvēra, ka “tautas demokrātija” attīstās sociālisma virzienā evolucionāri, mierīgi, bez satricinājumiem, bez proletariāta (arī pēc Otrā pasaules kara komunisti vēl joprojām runāja par „proletariātu”, kaut pēc būtības strādnieku šķiru vairs nevarēja definēt kā proletariātu – iedzīvotāju slāni, kuram nekas nepieder) diktatūras, saglabājot parlamentāro demokrātiju, daudzpartiju sistēmu, zemnieku īpašumu uz zemi, ar specifisku attieksmi pret baznīcu u.c., tātad – citādi kā PSRS. (Faktiski poļu komunistu līderis atstāstīja tās idejas, kuras 1946.gadā tikšanās reizēs ar PSP un PPS vadītājiem tiem bija izklāstījis J. Staļins.)

Kaut arī plaši tika lietoti vārdi „bez proletariāta diktatūras”, tās nepieciešamības noliegšana bija savienota ar revolūcijas mierīgas attīstības “tautas demokrātijas” formā uzsvērumu, tas nenozīmēja, ka komunisti būtu atteikušies no saviem centieniem pēc varas, vai kā viņi to formulēja, no „strādnieku šķiras varas nodibināšanas” sociālistiskās sabiedriskās iekārtas sasniegšanai. Pēc būtības šis „sociālisms” viņiem maz atšķīrās no vienīgā tai laikā pazīstamā un par sociālismu sauktā padomju modeļa. Komunistisko partiju dokumentos tika uzsvērtā nepieciešamība nodrošināt strādnieku šķiras (lasi – komunistiskās partijas) vadošo lomu visās sabiedriskās dzīves jomās.

Apstākļos, kad PSRS vadība arī pēc kara vēlējās uz antivāciska pamata saglabāt sadarbību ar Rietumu valstīm un apvienot Austrumeiropas valstīs pastāvošos politiskos spēkus vispār nacionālu uzdevumu risināšanai, to izdarīt varēja tikai veidojot koalīcijas valdības, kurās pēc padomju līderu ieceres noteikti bija jāietilpst arī komunistisko partiju pārstāvjiem. Ja Padomju Krievijā komunistiskās partijas vara nodibinājās bruņotā ceļā, pilsoņu kara rezultātā, kad citas politiskās partijas tika likvidētas, Centrālās un Dienvidaustrumu Eiropas valstīs komunistiskās partijas pie varas nonāca daudz mierīgāk, izmantojot gan ārējo (PSRS), gan iekšējo sabiedroto (vairāku demokrātisku partiju) atbalstu, darbojoties koalīcijā ar tiem. 40.gadu otrajā pusē iekšējās un ārējās situācijas atšķirības Centrālās un Dienvidaustrumu Eiropas valstīs no situācijas Krievijā 1917. gadā noteica to, ka starptautiskajā komunistiskajā kustībā radās uzskati par šo valstu iespēju nonākt pie sociālisma evolūcijas ceļā, izvairoties no proletariāta diktatūras (vai, citiem vārdiem, – vienpartijas varas), bet izmantojot „tautas demokrātijas” ceļu. Balstoties uz šādu pieeju, parādījās „nacionālā ceļa” koncepcija, kas tika īstenota kā pārejas uz sociālistisku sabiedrību variants.

Interesantu viedokli paudis poļu–britu vēsturnieks I. Deučers. Viņš rakstīja, ka komunistiem bija neciešami iedomāties, ka valstīs, kuras ar milzu upuriem atbrīvoja Sarkanā armija, turpināja pastāvēt kapitālistiska iekārta. J. Staļins to nevarējis ignorēt, tāpēc arī izvirzījis „tautas demokrātijas” ideju kā starpposmu starp kapitālistisku un sociālistisku valsts iekārtu. Vēlāko notikumu gaismā gan daudziem Rietumu novērotājiem šķitis, ka ar to viņš tika „pūtiis miglu acīs” pasaules sabiedrībai un viņa nodoms jau no paša sākuma bijis sovjetizēt Austrumeiropu. Tomēr

ši ideja, kas bija tālu no proletariāta diktatūras nepieciešamības atzišanas, tika ilgstoši lietota, pamatīgi marksistiski pamatota sabiedrībai. Tās sākumi tika meklēti V. Ļeņina mācībā par proletariāta un zemniecības revolucionāri-demokrātisku diktatūru.

Samērā detalizētu un izvērstu jaunās demokrātijas iekārtas kā „nacionālā ceļa” aprakstu J. Staļins izklāstīja 1946. gada 23. maijā sarunā ar Polijas līderiem komunistu B. Berutu un sociālistu E. Osobku-Moravski. „Polijā nav proletariāta diktatūras, un tā tur nav vajadzīga,” teica J. Staļins. „Mums bija spēcīgi pretinieki, mums [Krievijā] bija jāgājā trīs vaļi: cars, muižnieki un diezgan spēcīga, ar ārzemniekiem sajaukta krievu kapitālistu šķira. Lai pārvarētu šos spēkus, bija vajadzīga vara, kas pamatojās uz vardarbību, t. i. – diktatūra. Jūsu situācija ir pilnīgi atšķirīga. Jūsu kapitālisti un muižnieki ir tik lielā mērā sakompromitējuši sevi ar savām saitēm ar vāciešiem, ka viņus izdevās pieveikt bez īpašām grūtībām. Viņi neparādīja patriotismu. Šis „grēks” viņiem nepiemita. [J. Staļins bija labi informēts par stāvokli Polijā un labi apzinājās, ka poļu „kapitālisti un muižnieki” bija vairāk saistījušies ar Rietumu sabiedrotajiem, nevis „vāciešiem”. Taču apstākļos, kad sarunu biedri neuzdrošinājās viņam iebilst, J. Staļins savas koncepcijas „pierādīšanai” atļāvās izmantot arī patiesību izkropļojošus argumentus. – V. Š.] Neapšaubāmi, Sarkanā armija palīdzēja atņemt varu kapitālistiem un muižniekiem Polijā. Tāpēc jums nav pamata proletariāta diktatūrai. Polijā izveidotā sistēma ir demokrātija, tā ir jauna veida demokrātija. Tai nav precedentu.

Ne beļģu, ne angļu, ne franču demokrātiju jūs nevar ņemt kā piemēru un paraugu. Jūsu demokrātija ir īpaša [..] Demokrātija, kas ir izveidota pie jums Polijā, Dienvidslāvijā un daļēji Čehoslovākijā, ir demokrātija, kas tuvina jūs sociālismam bez nepieciešamības nodibināt proletariāta diktatūru un padomju sistēmu [..] Jums nav nepieciešama proletariāta diktatūra tāpēc, ka pašreizējos apstākļos, kad lielrūpniecība ir nacionalizēta un no politiskās arēnas pazudušas lielkapitālistu un muižnieku šķiras, ir pietiekami radīt attiecīgu režīmu rūpniecībā, pacelt to, samazināt cenas un sagādāt iedzīvotājiem vairāk plaša patēriņa preču, un situācija valstī stabilizēsies. Neapmierināto ar jauno demokrātisko iekārtu skaits arvien vairāk samazināsies, un jūs nonāksiet pie sociālisma bez asiņainas cīņas.

Jaunā demokrātija, kas ir izveidota Polijā [..] ir tās glābiņš [..] Tagad Polijā izveidotais režīms nodrošina tai maksimumu neatkarības un rada visus nepieciešamos apstākļus uzplaukumam bez darbaļaužu ekspluatācijas. Šo režīmu ir vērts saglabāt.”

Vēlreiz pie šī jautājuma J. Staļins atgriezās 1946. gada 19. augustā sarunā ar PPS vadītājiem E. Osobku-Moravski, S. Švalbi un J. Čirankēviču. „Vai Polijai jāiet pa proletariāta diktatūras izveides ceļu?” – jautāja J. Staļins. Un tūlīt pats atbildēja: „Nē, nav jāiet. Šādas vajadzības nav. Vēl vairāk, tas būtu kaitīgi. Polijas, kā arī citu Austrumeiropas valstu priekšā šī kara rezultātā ir pavēries cits, vieglāks, mazāk asiņains attīstības ceļš – sociāli ekonomisko reformu ceļš.

Kara rezultātā Dienvidslāvijā, Polijā, Čehoslovākijā, Bulgārijā un citās Austrumeiropas valstīs radās jauna demokrātija, pilnīgi atšķirīga no dažās valstīs pirms tam izveidotajām demokrātijām. Piemēram, ja mēs runājam par britu demokrātiju vai pat demokrātiju Francijā, kur 200 ģimenes joprojām lemj par valsts likteni, tad tas ir viens no demokrātijas veidiem.” „Biedrs Staļins,” norādīts tālāk sarunu pierakstā, – sauc šāda tipa demokrātiju par politisko demokrātiju, kas pat pēc šī kara neskāra valsts ekonomiskos pamatus. Kas attiecas uz demokrātiju, kas ir radusies Austrumeiropas valstīs, tostarp Polijā, tas ir cits, pilnīgi atšķirīgs demokrātijas tips. Tā, kā saka biedrs Staļins, ir aptverošāka demokrātija. Tā ir ietekmējusi gan politisko, gan ekonomisko dzīvi valstī.

Šī demokrātija ir veikusi ekonomiskas pārkārtojumus. Tā, piemēram, Polijā jaunā demokrātiskā valdība veica agrāro reformu un lielrūpniecības nacionalizāciju, un tas ir pilnībā pietiekams pamats, lai bez proletariāta diktatūras virzītos pa turpmākas attīstības ceļu sociālisma virzienā. Šī kara rezultātā ir mainījusies komunistisko partiju seja, ir mainījušās to programmas.

Krasā šķirtne, kas agrāk pastāvēja starp komunistiem un sociālistiem, pakāpeniski mazinās. Par to liecina, piemēram, fakts, ka Vācijas komunistiskā un sociāldemokrātiskā partijas apvienojās vienā partijā [1946] [..] Proletariāta diktatūra neparādās Vācijas apvienotās partijas programmā [..] Bet vai tas nozīmē, ka demokrātiskajām valdībām valstīs, kurās nav proletariāta diktatūras un kuras virzās uz sociālismu reformu ceļā, nevajag apņēmiņi cīnīties pret reakciju, kas viņām uzbrūk? Nē, tas to nenozīmē.

Demokrātiskie pārveidojumi, sociālekonomiskās reformas, kuras īstenotas Austrumeiropas valstīs, tostarp Polijā, jāprot nosargāt līdz galam.”

VK(b)P vadības uzskati par “tautas demokrātiju” 40.gadu vidū bija diezgan tuvi to liberāli-demokrātisko aprindu viedoklim, kuru tai laikā pārstāvēja Čehoslovākijas prezidents E. Benešs. Viņš uzskatīja, ka pēc kara sākas jauns posms sabiedrības ekonomiskās un sociālās struktūras attīstībā, kam politiski atbilst pārejas posms no buržuāziskās demokrātijas pie tautas demokrātijas. E. Benešs domāja, ka demokrātiju nepieciešams atjaunināt, padarīt to sociāli orientētāku, nacionālāku, ka pie sociālisma var pāriet mierīgā ceļā, bez proletariāta diktatūras, bez marksistiski-ļeņiniskai teorijai raksturīgiem „šķiriskiem” apzīmējumiem.

Pirmais no zinātniekiem, kurš padomju ietekmes sfērā esošās Austrumeiropas valstis sāka saukt par „jauna tipa demokrātijām” bija ungāru izcelsmes padomju ekonomists J. Varga, raksturojot to kā vēl vēsturē nezināmu attīstības ceļu, kuru nedz K. Marks, nedz V. Ļeņins nevarēja paredzēt. Atšķirībā no proletariāta diktatūras, kuras pirmais uzdevums bija „vecu” valsti „salauzt”, bet „jauna tipa demokrātijas” – pēc J. Vargas uzskatiem, - „vecu” valsti pārbūvējot, saglabājot parlamentārās demokrātijas „ārējo” formu. Tiesa, J. Varga ilgstoši šaubījās pirms lietot terminu „tautas demokrātija”, taču nevis tāpēc, ka tas burtiski skanēja kā „tautas tautvaldība”, bet tādēļ, ka varēja novest pie domām, ka tā iekārta, kuru tolaik PSRS sauca par „padomju demokrātiju” nebija “tautas demokrātija”, ja vispār bija demokrātija.

Līdz 1947. gada beigām PSP noformulēja savus priekšstatus par Polijas pāreju uz sociālismu. V. Gomulkas runās 1946.–1947. gadā vairākkārt tika uzsvērts, ka Polijā tautas demokrātiskā vara dzima atšķirīgos apstākļos nekā Padomju vara Krievijā: PSP izveidoja to koalīcijā ar PPS un radikālajiem ļudoviešiem, un šo spēku koalīcija ļauj izvairīties no proletariāta diktatūras posma, jo īpaši tādēļ, ka reakcija nespēja radīt plašu kontrrevolūcijas vilni; reakcijas vājums ļāva izmantot demokrātiskas varas īstenošanas metodes. Polijas ceļš uz sociālismu, – teica V. Gomulka – atšķiras no padomju ceļa, jo tiek saglabāta daudzpartiju sistēma, parlamentārā demokrātija. Pie tam viņš uzsvēra, ka sociālisma celtniecībai jānotiek neatkarīgā, suverēnā Polijā. Faktiski „poļu ceļa uz sociālismu” koncepcijā saplūda vēsturiski izveidojušies uzskati par komunistu vēsturisko misiju, viņu tiesībām uz varu ar staļiniskajām novitātēm par pakāpenisku virzīšanos uz sociālismu, izmantojot parlamentu un „buržuāziskās demokrātijas” principus, un pašu poļu komunistu izpratni par iespēju virzīties uz sociālismu caur tautas demokrātijas sistēmu. V. Gomulka, atbildot uz sabiedrības apziņā pastāvošo Polijas iekšējo procesu kā tās sovjetizācijas novērtējumu, atbalstīja ideju par „nacionāla sociālisma” celtniecību. Vēlāk V. Gomulka tika uzskatīts par „poļu ceļa uz sociālismu” koncepcijas autoru. Ar to viņš reizē atbildēja „nepacietīgajiem” PSP vadības locekļiem un arī ierindas biedriem, kuri „steidzās” paātrināt pāreju uz sociālismu, atkārtojot padomju ceļu.

Taču tajā pašā 1947. gadā parādījās, ka V. Gomulkas koncepcija un viņa realizētā tekošā politika bija pretrunīgi. Viņš piekrita tāda ortodoksāla komunistu kā H. Mincs priekšlikumam ierobežot privātā un kooperatīvā sektora neatkarību no valsts, kas bija pretrunā idejai par īpašu ceļu uz sociālismu. Uzstājoties par PSP un PPS vienotības nepieciešamību, V. Gomulka tikai komunistiem atzina tiesības uz hegemoniju politikā un strādnieku kustībā. Viņš uzskatīja, ka PSP ir vienīgais spēks, kas, izmantojot arī vardarbību, nodrošinās tautas demokrātiskā režīma stabilitāti un kura vadībā varēs izveidot vienotu strādnieku partiju un virzīties pa „poļu ceļu uz sociālismu”. Šāda politiskā loģika nepieņēma ilgstošu PPS pastāvēšanu. V. Gomulka enerģiski pretojās PPS kā, pēc viņa domām, „nemarksistiskas” partijas pretenzijām uz līdzīgu kā PSP pārstāvniecību armijā, valsts drošības un policijas iestādēs. Kā perspektīvs, taču netāls mērķis tika nosaukta abu strādnieku partiju „organiskā vienotība”, kas faktiski atspoguļoja PSP pretenzijas uz PPS iekļaušanu savā sastāvā.

Jāatzīmē gan, ka, neraugoties uz regulārām domstarpībām daudzos jautājumos, “tautas demokrātijas” koncepcija kā alternatīva sanācijai pagātnē un sīkburžuāziskai demokrātijai, īpaši ļudoviešu agrārisma postulātiem, no vienas puses, un padomju pieredzei, no otras puses, vienoja PSP un PPS.

PPS idejisko seju tolaik veidoja tādi ievērojami teorētiķi un publicisti kā J. Hohfelds, O. Lange, J. Topiņskis, A. Rapackis. Tāpat kā daļa komunistu, viņi bija pārliecināti, ka Polijā „nav vietas buržuāziskajam liberālismam, tāpat kā nav vietas proletariāta diktatūrai. Ir vieta, lai notiktu revolucionāru pārmaiņu un lēnu pārmaiņu sintēze, pamatojoties uz iepriekšējām izmaiņām.” PPS uzskatīja, ka revolucionāra un evolucionāra ceļa uz sociālismu apvienojums novedīs pie „poļu sociālisma modeļa”.

Gan komunisti, gan sociālisti tolaik uztvēra «tautas demokrātiju kā sava veida pārejas posmu uz sociālismu, ilgtermiņā izmantojot daudzpartiju politiskās sistēmas darbību un vairāksektoru ekonomisko struktūru. Koncepcija par īpašu „poļu ceļu uz sociālismu” kā teorētisks pamats pārejas sabiedrības un «tautas demokrātijas režīma pakāpeniskai pārveidošanai kalpoja kā saikne starp abām partijām. Taču ar to arī kopīgais komunistu un sociālistu uzskatos beidzās. Atšķirībā no komunistiem, daudzu PPS teorētiķu argumentācijā īpašu vietu ieņēma demokrātijas problēmu, saprotot to kā politisko plurālismu un pilsonisko brīvību pastāvēšanu. Tiesa, arī sociālisti bija gatavi uz laiku atkāpties no demokrātijas principiem, atzīt nepieciešamību pēc „vienošanās ceļā”, bet nevis vispārēju un konkurenci pieļaujošu vēlēšanu rezultātā, organizētas koalīcijas valdības, piekrita, ka kreiso spēku blokam „jāpastāv tik ilgi, kamēr valstī un saimniecībā nebūs ieviesta cita kārtība.”

Arī diezgan plašu masu apziņā dominēja centieni panākt demokrātiju un uz tās pamatiem atrisināt pēckara uzdevumus valsts mērogā. Šie centieni kļuva par galveno sabiedriskās attīstības vektoru, par konsolidējošu faktoru, kas noteica jaunu politisko un psiholoģisko atmosfēru valstī. „Nacionālā ceļa uz sociālismu”, “tautas demokrātijas” propaganda organiski iederējās šajā atmosfērā.

Vēlāk “tautas demokrātijas” ideju attīstot, komunistiskie teorētiķi izdalīja vairākas tās atšķirības no padomju sistēmas kā proletariāta diktatūras formas:

1) “tautas demokrātiju” no padomju sistēmas atšķīra rašanās apstākļi; padomju sistēma radās pēc I pasaules kara, kad kapitālistiskā sistēma gan bija vājināta, bet krīzi pārvarēja. Padomju valsts kā vienīgā atradās kapitālistiskajā ielenkumā. “Tautas demokrātijas” valstis radās pēc II pasaules kara, kad spēku samērs bija mainījies par sliktu kapitālistiskajai sistēmai: vācu, itāļu, japāņu buržuāzija bija cietusi sagrāvi karā, tāpēc arī vājinājušies buržuāzijas spēki pasaulē vispār. Bija cietuši sakāvi nacistu sabiedrotie Austrumeiropas valstīs, daļa šo valstu buržuāzijas bija spiesta sadarboties ar kreisajiem spēkiem, lai sakautu nacismu. Bija radušies apstākļi, lai proletariāts šajās valstīs varētu realizēt savienību ar visu zemniecību, nevis tikai ar trūcīgo;

2) “tautas demokrātijas” valstis savas varas iestādes veidoja, balstoties uz daudzpartiju sistēmu (tiesa, vēlāk Ungārijā un Rumānijā palika tikai viena – komunistiskā partija) veidojot īpašas, pāri partijām stāvošas sabiedriski politiskās apvienības, ko parasti pieņemts saukt par Tautas frontēm, kaut katrā valstī tām bija savs nosaukums (Tēvzemes, Nacionālā u.c. Polijā tāda apvienība bija 1946.gadā izveidotais Demokrātiskais bloks). Vadošais spēks šajās apvienībās bija komunistiskās partijas, lai arī kā tās konkrēti sauca. Šīs frontes tad arī radīja koalīcijas valdības;

3) jaunā vara, cenšoties panākt nācijas vairākuma apvienošanos ap valsts atjaunošanas un demokratizācijas programmu, vismaz pirmajos pastāvēšanās gados (vēlāk – tikai formāli) izmantoja tradicionālos demokrātiskos institūtus, kurus sabiedrība uztvēra kā demokrātijas, nacionālās neatkarības un valsts suverenitātes atribūtus: vienlīdzīgās vēlēšanās vēlētu parlamentu, prezidenta posteni u. c.

“Tautas demokrātijas” sistēmai saskaņā ar tās radītāju plāniem bija jāklūst par trešo sociāli politisko modeli pēckara pasaulē.

Īsumā šī koncepcija paredzēja: 1) atteikšanos no proletariāta diktatūras, demokrātiskas politiskās iekārtas izveidi, saglabājot daudzpartiju sistēmu; 2) jauktas daudzsektoru ekonomikas veidošanu ar

spēcīga valsts sektora un plānveida tautsaimniecības prioritāti; 3) agrāras reformas īstenošanu bez zemnieku saimniecību kolektivizācijas; 4) vietējo pašvaldību organizāciju tautas padomju formā; 5) ideoloģisku iecietību pret citādi domājošajiem; 6) apziņas brīvību un baznīcas tiesību ievērošanu; 7) draudzību un savienību ar PSRS, bet arī stingru sakaru nodibināšanu ar Rietumu valstīm.

“Tautas demokrātiskajai” iekārtai Polijā bija savas īpatnības: pastāvēja privātais sektors valstī kopā ar kooperatīvo lauksaimniecību, ļoti ietekmīga sabiedrībā bija katoļu baznīca, pastāvēja daudzpartiju sistēma. Tajā palika spēkā daži 1921. gada Konstitūcijas noteikumi, piemēram, par Seima deputātu tiesisko stāvokli, republikas prezidenta pilnvarām un pienākumiem, dažiem valdības un ministru tiesībām un pienākumiem.

Taču “tautas demokrātijas” koncepcijas realizācijas gaitā tās saturs mainījās. “Tautas demokrātijas” valstis, lai gan vēl zināmu laiku tika tā sauktas, faktiski pietuvinājās padomju „sociālisma” modelim. Šāds process norisa arī Polijā.

“Tautas demokrātijai” kā vienam no demokrātijas paveidiem bija pagaidu raksturs, tā sevī nesa pašiznīcināšanās iedīgļus, jo to veidojošās koalīcijas partneriem jau sākotnēji bija dažādi mērķi. Paralēli tam, kā tika sasniegti vispār nacionālie uzdevumi, tika „izskaloti” arī dažādo politisko spēku kopējā konsensa pamati. Katrs no tiem vēlējās ieņemt līdera vietu, lai realizētu savus priekšstatus par tālākajiem valsts attīstības ceļiem. Strādnieku partijas nevēlējās ar lieliem upuriem iegūto varu dalīt ar citiem spēkiem, bet liberālie, agrāriskie spēki centās vēlēšanu ceļā atstumt strādnieku partijas no varas.

Savā laikā Austrumeiropas „sociālistisko” valstu literatūrā tika uzsvērts, ka pēc Otrā pasaules kara pirmo reizi vēstures gaitā tajās, arī Polijā, strādnieku šķira ieguva varu. Mūsdienās ir atzīts, ka faktiski nevar runāt par tās varu vārda pilnā nozīmē. Strādnieku šķiras vārdā varu ieguva komunistiskā partija, daļēji gan dalot to ar citus sociālos slāņus pārstāvošajām partijām. Polijā, jau no jaunās varas pastāvēšanas sākuma tās formēšanā piedalījās strādnieku šķiras un sīkburžuāzijas slāņu, galvenokārt zemniecības, pārstāvji. Tiesa gan, uz savienību ar kreisajām, komunistisko un sociālistisko partijām sākotnēji sliecās tikai daļa sīkburžuāzisko, pirmkārt, zemniecības, masu. PSP oficiāli izvirzīja uzdevumu cīņā par demokrātiju, bet pēc tam par sociālismu, piesaistīt slāņus, kuri sociālajā paletē atradās starp strādniecību un buržuāziju.

Tomēr kā galvenais komunistu balsts vienmēr tika uzlūkota strādniecība. Arī Polijas Strādnieku partija pretenzijas uz varu valstī izvirzīja noteikta sociālā spēka – strādnieku šķiras vārdā. Taču tā nebūt nebija iedzīvotāju vairākums. Politiski organizētā strādnieku šķira (kopā ar ģimenes locekļiem) sastādīja ap 1/3 no valsts iedzīvotājiem. Taču tikai katrs piektais algotais strādnieks bija saistīts ar rūpniecisko ražošanu, katrs trešais bija laukstrādnieks. Apmēram tikpat algoto darba ņēmēju bija saistīti ar amatniecību. Neraugoties uz jau samērā noformētu rūpniecisko kodolu, poļu proletariāta rindās dominēja pirmās paaudzes darba ņēmēji, kas pārsvarā bija saistīti ar pirmsindustriālās ražošanas formām. Kara gados strādnieku šķiras sastāva zaudējumi salīdzinājumā ar citiem slāņiem bija vislielākie. Vācu okupācijas laikā strādnieku šķiras skaits un struktūra būtiski mainījās galvenokārt tādēļ, ka rūpniecībā nodarbinātie strādnieki lielā mērā deklasējās un to vidū pieauga marginālā slāņa īpatsvars. Tās papildinājums pēc kara pirmkārt norisa uz pilsētu sīkburžuāzisko slāņu un trūcīgāko lauku iedzīvotāju rēķina. Ar to bija izskaidrojama tā politisko orientāciju daudzveidība, kas kopā ar iedzīvotāju, tostarp arī strādnieku, nacionālās apziņas īpašo saasināšanos kara gados un strādnieku absolūtā vairākuma konfesijālo piederību katoļu baznīcai nopietni ietekmēja strādnieku šķiras veidolu, tās politiskās simpātijas un antipātijas. Par ietekmi strādnieku šķīrā konkurēja ne tikai tradicionālās strādnieku partijas: PSP un PPS, bet arī citas. Starpkaru Polijā strādnieki bija pārstāvēti

praktiski visās politiskajās partijās un nacionālajās kustībās, īpaši kristīgi demokrātiskajā kustībā. Kristīgo demokrātu 1937.gadā izveidotā Darba partija (*Stronnitwo pracy*) izplatīja savu ietekmi galvenokārt uz klerikāli noskaņotajiem strādniekiem.

Arī pēckara Polijā notiekošie procesi dažādi ietekmēja strādnieku stāvokli. Tā, lauku proletariāta slānis pēc agrārās reformas ievērojami samazinājās. Tiesa, neliela zemes gabala piešķiršana laukstrādniekiem nespēja radīt tiem apstākļus stabila dzīves līmeņa sasniegšanai. Ar to viņi turpināja ietekmēt darba spēka tirgu. Tomēr zemes piešķiršana laukstrādniekiem un trūcīgajiem zemniekiem stiprināja tajos privātīpašnieka intereses un mazināja sociālos antagonismus laukos. Lauku iedzīvotāju masa kļuva sociāli viendabīgāka – sīkburžuāziskāka, kas objektīvi mazināja marksistisko uzskatu pievilcību.

Algādžu un trūcīgo zemnieku vai, citiem vārdiem, lauku proletariāta un pusproletariāta slāņu mazināšanās gāja roku rokā ar zemnieku saimniecību ar platību no 2 līdz 15 ha pieaugumu. 1949. gadā Polijā tās sastādīja 65 % visu saimniecību un to rīcībā bija 80% zemes. Nosacīti tās var nosaukt par sīkajām un vidējām saimniecībām. Tai pat laikā Polijā pieauga arī no 5 līdz 10 ha lielo, – t.i. – vidējo zemnieku saimniecību, īpatsvars. Taču šādas saimniecības radās galvenokārt Polijai pēc kara pievienotajās zemēs. “Vecajās” poļu zemēs austrumu un dienvidaustrumu vojevodistēs vidējo zemnieku skaits gan palielinājās, bet zemes trūkuma un vājo iespēju trūcīgajiem zemniekiem atrast darbu pilsētās dēļ šis pieaugums nebija tik ievērojams. Vidējo zemnieku saimniecības sastādīja 35% no visām. Galvenokārt viņu pūļu rezultātā norisa lauksaimnieciskās ražošanas kāpinājums pēckara gados. Šī iedzīvotāju grupa kļuva par galveno preču produkcijas ražotāju. Taču sīksaimnieki tāpat kā iepriekš palika lauku iedzīvotāju vairākums. Tā konsekvēnti realizētā agrārā reforma tomēr neatrisināja poļu zemnieku sociālās un ekonomiskās problēmas.

Drīzumā (50.gadu sākumā) turīgā zemniecība sastādīja jau pašu mazskaitlīgāko lauku iedzīvotāju kategoriju. Vispārējā atmosfēra valstī (un arī starptautiskā situācija) nestimulēja bagātos zemniekus palielināt investīcijas savās saimniecībās. Taču bagāto zemnieku pozīcijas laukos joprojām bija visai stipras. Lai gan varas iestāžu ierobežota, tomēr saglabājās trūcīgo un arī daļēji vidējo zemnieku atkarība no bagātajiem kaimiņiem, to iespējām iznomāt lauksaimniecības mašīnas, darba lopus, piešķirt naudas aizdevumu, salīgt darbā. Darbojās morāli psiholoģiskā „stipra”, „veiksmīga” saimnieka autoritāte, piemērs. Turīgie zemnieki bija tikko zemi ieguvušo zemnieku ideāls. Tajos pēdējie saskatīja savu sociālo perspektīvu.

Tūlīt pēc kara turīgā zemniecība savas cerības saistīja ar S. Mikolajčika un citu politiķu no Rietumiem atgriešanos Polijā. Tika uzskatīts, ka tikai ļudovietis S. Mikolajčiks var garantēt zemes palikšanu zemnieku īpašumā, nodrošināt valsts neatkarību no PSRS, panākt austrumu robežas nospraušanu ja ne gluži pa Dņepru, tad vismaz pa 1939.gada robežlīniju, saņemt ekonomisku palīdzību no Rietumiem. Arī daļā vidējo un pat trūcīgo zemnieku valdīja bailes no kolektivizācijas pēc PSRS parauga, no tālākiem pārveidojumiem laukos. Zināma ietekme zemniecībā bija arī K. Poppelam – klerikālās SP līderim.

Būtisku daļu no poļu sabiedrības veidoja t.s. pilsētu vidusslāņi. Polijā kalpotāju daļa rūpniecībā no 8,4 % visu nodarbināto 1937.gadā izauga līdz 11,9% 1949.gadā. Otra pilsētu vidusslāņu daļa bija sīkuzņēmēji. Sakarā ar varas iestāžu realizēto privātā sektora samazināšanas politiku arī viņu skaits saruka. Polijā 1950.gada viņi sastādīja 3,5% aktīvo iedzīvotāju. Šajos slāņos bija dzīvi priekšstati par demokrātiju, kāda tā bija Rietumos, šo „buržuāzisko” demokrātiju viņi vērtēja augstāk nekā kreiso spēku propagandēto un faktiski uzspiesto “tautas demokrātiju”. (Taču reizē šajos slāņos bija izplatīti

arī radikāli nacionālistiski, izteikti antikomunistiski un antipadomiski uzskati, kas to nesējus saistīja ar lielburžuāzijas un muižniecības slāņiem.)

Šādos apstākļos pēc Polijas atbrīvošanas **Polijas Strādnieku partija** no mazskaitlīgas, kadru partijas pakāpeniski pārvērtās par masu partiju, kuras rindās bija visdažādāko slāņu pārstāvji. Ja okupācijas apstākļos PSP rindās 1943. gada janvārī bija 8 tūkstoši biedru, bet 1944. gada beigās tajā sastāvēja 34 tūkstoši, tad jau 1945. gada aprīlī partijas biedru skaits pieauga desmitkārt, sasniedzot 302 tūkstošus. (1945.gada vidū no PSP biedriem 57,7 % bija strādnieki, 32, 7% – zemnieki, 9,6 % – inteliģenti.) Tādus pieauguma tempus var izskaidrot ar to, ka PSP iestājās tie, kuri gaidīja, ka jaunā vara atnesīs straujas izmaiņas kā viņu personīgajā, tā valsts dzīvē. Pie tam, kādā ceļā tas notiks, šiem cilvēkiem nešķita svarīgi. PSP rindas šai posmā papildināja nekvalificēti strādnieki, bijušie bezdarbnieki, nabadzīgie sīkzemnieki, laukstrādnieki, repatrianti no citām valstīm. Šo masu noskaņojums stiprināja tās partijas aparāta un aktīva daļas mentalitāti, kura jau pirms kara un arī tā laikā bija izgājusi Kominternes „skolu”. Šo faktu kopums izskaidroja šai laikā vērojamās samērā plašās „kreisuma” izpausmes PSP rindās. Partijas rindu salīdzinoši zemā „kvalitāte” vismaz daļēji arī izskaidro parādību, kas šai laikā atšķīra PSP no citām Austrumeiropas komunistiskajām partijām – partijas biedru skaita samazināšanos, sākot ar aprīļa beigām. 1945.gada maijā-jūlijā no PSP izstājās no 120 līdz 150 tūkstošiem cilvēku. Komunistu rindas samazinājās gandrīz divas reizes (tikai daļēji tas notika „rindu tīrīšanas” rezultātā), un partijā, saskaņā ar dažādiem avotiem, palika tikai 150 – 188 tūkstošu cilvēku. (Literatūrā ir arī dati, ka partijas biedru skaits no 1945.gada aprīlī esošajiem 300 000 samazinājās līdz 100 000 augustā.)

Kas bija noticis? 1945.gada pavasarī Polija piedzīvoja pret komunistiem vērstu negatīvo noskaņojumu strauju izaugsmi, kuriem bija politisks, ekonomisks, sociāls un psiholoģisks pamats.

Polija, kura pēc dažām aplēsēm, no ekonomiski attīstītajām Rietumu valstīm atpalika par 60 gadiem, kara laikā bija vēl zaudējusi vairāk nekā 30% (daži aprēķini – ap 38%) nacionālās bagātības. Tādā situācijā gadu desmitiem kreiso sludinātie solījumi (brīvība, darbs, maize, izglītība) nevarēja tikt uzreiz un pilnā mērā īstenoti. Faktiski jau 1945.gada vidū komunistu sludinātā tautas-demokrātiskā alternatīva palika „karājoties gaisā” tāpēc, ka PSP izrādījās nespējīga realizēt savu programmu atbilstoši tās burtam un garam. Var teikt, ka kreiso vara uzsāka darbību ar vārdu un darbu nesakritību. Šo poļu sociālisma piekritēju „pirmdzimto grēku”, kā norādīja poļu vēsturnieks H. Slabeks, vairāk noteica objektīvi apstākļi nekā pie varas esošo kļūdainie lēmumi. Taču tas nepaglāba kreiso varu no kara un nabadzības nogurušo iedzīvotāju pretenzijām. To vidū pastāvēja gan cerīgs skats nākotnē, bet izplatījās arī negatīva attieksme pret jauno varu. Auga bažas par to, kāda būs Polijas vieta pēckara pasaulē, vai tiks garantētas pilsoniskās brīvības, vai saglabāsies privātīpašums. 1945.gada decembrī PSRS konsuls Gdaņskā ziņoja, ka „iedzīvotāju pamatmasa pret Nacionālās vienotības [pagaidu] valdību izturas auksti, bet atklātu pretestību valdības pasākumiem neizrāda”. Poļu iedzīvotāju masas sākotnēji nepazina valdības locekļu vairākumu, pat tādus darbiniekus kā B. Beruts, E. Osobka-Moravskis, V. Gomulka. Kreiso politiķu pūliņi iedzīvotāju dzīves uzlabošanā palika nezināmi, bet trūkumi skaidri izgaismoti. Pat komunistu partneru – koalīcijas partiju ministri nevairījās kritizēt gan prezidentu B. Berutu, gan NVPV kopumā.

Notika būtiskas izmaiņas valsts iestāžu organizācijā, tika ieviestas jaunas struktūras, jauni amati. Jāievēro, ka Polijā pēc vācu okupācijas beigām no ārzemēm neatgriezās emigranti, kuri uzreiz varēja sākt veidot funkcionēt spējīgas vietējās varas iestādes. Vācijai pievienotajos apgabalos vācu okupācijas iestādes pirms kara eksistējušo vietējo pārvaldi bija likvidējušas pilnībā, Ģenerālgubernatūrā – daļēji. Daudzi kvalificēti ierēdņi bija zaudējuši dzīvības, daļa okupāciju

pārdzīvojušo bijušo ierēdņu nevēlējās iesaistīties pārvaldē, uzņemties dienestu jaunveidojamā komunistu ietekmē esošajā, vismaz daļēji no PSRS atkarīgajā valsts aparātā politisku iemeslu dēļ. Daļa pārmantoto no iepriekšējā režīma ierēdņu ne vienmēr lojāli veica savus pienākumus, bet dažkārt tieši otrādi – centās kaitēt jaunajai varai, arī ar formālisma, lietu novilcināšanas palīdzību, tā radot neapmierinātību ar valsts pārvaldi. Valsts iestādēs bija daudz cilvēku, kuru galvenās rūpēs, bija, izmantojot dienesta stāvokli, kļūt strauji bagātiem. Pēckara situācija Polijā šai ziņā neatšķīrās no „juku laikiem” citās valstīs un citos laikmetos. Tas viss izsauca iedzīvotāju stipru neapmierinātību. Sakarā ar šo noskaņojumu saasinājās pretestība valdības kursam. Tai godīgi kalpojošie ierēdņi saņēma anonīmas vēstules ar nāves draudiem.

Pēckara saimnieciskās grūtības, pārtikas trūkums, iedzīvotāju „piespiedu-brīvprātīgā” pārcelšana uz citiem valsts rajoniem veicināja negatīvu attieksmi pret jaunās varas iestādēm.

Neizpratni un lielu neapmierinātību izsauca formāli Vācijai piederošo rūpniecības iestāžu, to iekārtu demontāža, izejvielu un pārtikas izvešana uz PSRS, arī padomju karavīru marodierisma gadījumi.

Taču šie cēloņi nebija vienīgie. Īgnumu radīja tādas jau „no dzimšanas” jaunajai varai piemītošas īpašības kā iedzīvotāju acīs nepamatota komunistu izvirzīšana tās iestāžu vadībā, piespiešanas metožu, represiju pielietošana.

Pilnībā atteikties no represijām nebija iespējams, jo jaunās varas pretinieki nepārtrauca pretestību, arī bruņotu. Taču masu represijas, kuru viens no vilņiem vēlās pār Poliju 1945.gada pavasarī-vasarā, diskreditēja varas iestādes, bet it īpaši PSP, viesā neticību tās sludinātajai visu demokrātisko spēku apvienošanas uz vispār NACIONĀLIEM pamatiem politikai. Lielākā daļa iedzīvotāju visu, kas notika valstī, uzskatīja par PSP diktatūras izveidi un padomju pieredzes pārņemšanu uz Poliju.

Jau KRN pieņemtie likumi atjaunoja tradicionālo Polijas vietējās izpildvaras institūtus – vojevodas, vecākos. Taču personāla iecelšanu šajos amatos veica PNAK, PRPV, vēlāk NVPV, kurās komunistiem bija stingras pozīcijas. Kopš PNAK izveides 1944.gada jūlijā pēckara valsts aparāta veidošanās pamatā bija šķiriski-politiskie principi. Jau 1945.gada aprīlī 9 no 10 lielākajām pilsētām militāro priekšnieku amatus ieņēma komunisti un tikai viens – kreisās Zemnieku partijas (SL) pārstāvis. Lai gan 1945.gadā PSP ierēdņu iecelšanu saskaņoja ar sabiedrotajiem koalīcijā, tai joprojām bija reāla iespēja vadīt valsts struktūru izveidi uz vietām. 1945.gada oktobrī no 302 povjatu vecākajiem 113 bija PSP biedri, no 24 pilsētu prezidentiem – 16, no 12 vojevodām – 4.

1946.gadā notika pirmā pēckara administratīvā sadale, tika radītas 14 vojevodistes un 2 lielas pilsētas kā neatkarīgas vienības: valsts galvaspilsēta Varšava un Lodza. Vojevodistes tika sadalīti 299 povjatos, tai skaitā 29 veidoja pilsētas. Povjati savukārt tika sadalīti gminās, kuru bija vairāk nekā 3 000.

Tika atcelti un pat „sodīti” „vecie”, pirmskara perioda kadri, kas radīja vietas jauniem darbiniekiem, kuru raksturīga īpašība bija radikālisms. Paralēli norisa divi procesi. Bijušas politiskās elites sodīšana norisa reizē un apvienojumā ar vispārēju valsts pārvaldes maiņu. Pirmajā procesā tika veidota jaunu tiesu sistēma un ārkārtas likumi. Ar tās vecās politiskās elites daļas sodīšanu, kas bija aptraipījusi sevi, sadarbojoties ar nacismu nodarbojās jau jaunizveidotās tiesas.

Austrumeiropas valstīs pēc kara parasti tika paplašināta „fašista” definīcija un attiecināta ne tikai uz nacistu kolaborantiem, bet arī uz katru, kuram nebija pa prātam padomju atbrīvotāji un viņu vietējie sabiedrotie. Par „fašistiem” ar laiku sāka saukt arī antifašistus, ja viņi reizē izrādījās arī antikomunisti. Arī poļu komunisti centās plaši interpretēt „sadarbības” ar nacistiem jēdzienu, kas sniedza gan politisko, gan ekonomisko ieguvumu: it īpaši tas ļāva likvidēt labējo spēku atbalstītājus

un nodot apsūdzētā īpašumu valsts pārvaldē. Austrumeiropā izveidoto jauno valdību jau pirmie programmatiskie dokumenti saturēja īpašus punktus par nacistu un kolaboracionistu sodīšanu.

Jāatzīmē, ka represijas, vērstas pret nodevējiem un nacistu kolaborantiem, plaši tika pielietotas arī Eiropas rietumu daļā. Piemēram, tūlīt pēc kara Francijā tiesas piesprieda 2 071 nāvessodu, no tiem gan 1 303 vēlāk tika aizstāti ar dažādiem brīvības atņemšanas termiņiem. Izpildīti tika 768 nāvessodi. Kopā par kolaboracionismu Francijā tika notiesāti 39,9 tūkstoši cilvēku. Vēlāk Francijā kolaboracionistu lietas tika slēgtas pieejai uz 60 gadiem, arhīvi tiek atvērti tikai mūsdienās, kad visi šais lietās iesaistītie jau ir viņšaulē. Līdzīgi procesi norisa citās nacistu okupētajās valstīs. Beļģijā tika notiesāti ap 55 tūkstošiem cilvēku, Nīderlandē – ap 50 tūkstošu.

Polijā nacistiskajiem noziedzniekiem un nodevējiem piemēroja 1944.gada 31.augusta PNAK dekrētu, saskaņā ar kuru augstākais sods tika piemērots salīdzinoši lielam personu skaitam, ieskaitot nacistu informatorus. 1944.gada 23.septembra PNAK dekrēts ieviesa militārās tiesas un prokuratūru, kuru jurisdikcijai pakļāva arī civiliedzīvotājus.

Jaunā vara aktīvi izmantoja militārās tiesas, cīnoties pret Londonas emigrantu militārajām un politiskajām struktūrām. 1944. gada septembrī-oktobrī ieviestie spēkā esošo tiesību aktu papildinājumi paredzēja nāvessodu vai mūža ieslodzījumu par noziegumiem, kas apdraudēja valsts drošību un integritāti. Vispirms tie vērsās pret to politisko spēku atbalstītājiem, kuri centās pretoties PSP vadītā kreisā politiskā režīma nostiprināšanai.

Pēc kara Polijā nacistu noziedznieku lietas skatīja Augstākais tautas tribunāls, kurš darbojās no 1946. gada 21.jūnija līdz 1948.gada 5.augustam, kā arī speciālās krimināltiesas un vispārējās tiesas. Augstākais tribunāls izskatīja 7 nacistisko noziedznieku lietas, speciālās krimināltiesas skatīja 1 803 lietas pret nacistiskajos noziegumos apsūdzētajiem, kuru izdošanu centās panākt Polijas valdība. PSRS pilnībā izpildīja Polijas valdības lūgumus par nacistu noziedznieku izdošanu, bet 1947.gada novembrī tika pārtraukta to izdošana no Vācijas amerikāņu okupācijas zonas un 1948.gada maijā no Vācijas britu okupācijas zonas.

Jāsaka, ka daudzi nacistiskie noziedznieki saņēma taisnīgu sodu, bet daudziem arī izdevās izvairīties no tautas atribības, saglabājot slepenu cerību, ka pienāks nozieguma noilguma termiņš un tie spēs paglābties no soda. Šai ziņā liela nozīme bija PSRS un citās valstīs pieņemtajiem likumiem par kara noziedznieku un noziegumus pret cilvēci veikušo sodīšanu, neraugoties uz to izdarīšanas laiku. Šo iniciatīvu atbalstīja ANO Ģenerālā asambleja, kura 1968. gada 26. novembrī pieņēma Konvenciju par noilguma termiņa nepiemērošanu pret kara noziegumus un noziegumus pret cilvēci paveikušajiem. Šajā dokumentā Apvienoto Nāciju Organizācija apliecināja valstu pienākumu vajāt kara noziedzniekus un noziedzniekus pret cilvēci neatkarīgi no tā, kad viņi izdarījuši noziegumus.

Varas iestāžu realizētā plašā represiju politika izsauca neapmierinātību ne tikai komunistu politiskajos pretiniekos, bet arī partneros – sociālistos un ļudoviešos, kā arī pašas PSP vadībā.

Visa tā rezultātā 1945.gada pavasarī-vasarā ievērojami kritās uzticība PSP. To demonstrēja gan partijas biedru skaita samazināšanās, gan sociālistu un ļudoviešu partijās augošā tieksme iegūt lielāku pastāvību no sava koalīcijas partnera.

PSP vadības ar V. Gomulku priekšgalā izpratni par pastāvošajām briesmām zaudēt sakarus ar masām, vēlmi mainīt partijas politiku demonstrēja PSP CK plēnums 1945.gada maijā. V. Gomulka ziņojumā dominēja partijas darba kritika. PSP vadība uzskatīja, ka iemesls biedru skaita kritumam bija „nestabils un šķiriski svešs elements”, kuri pārliecinājās, ka būt partijas biedram – „nozīmē ļoti bieži riskēt ar savu dzīvību ...”, „veikt smagu partijas darbu” izstāšanās no partijas. Tā kā 1945.gada sākumā Polijā bija vērojama liela AK, antikomunistiskās pagrīdes aktivitāte, šādu vērtējumu acīmredzot var uzskatīt par objektīvu. Tomēr tas ir nepilnīgs.

Jau 1945.gada vidū PSP darbībā faktiski iezīmējās divas nesavienojamas tendences. No vienas puses – tika pasludināts kurss uz plašas demokrātisko spēku koalīcijas stiprināšanu, demokrātiskiem

sociāli ekonomiskiem pārkārtojumiem, vairāku īpašuma veidu pastāvēšanu un iedzīvotāju labklājības celšanu. No otras puses – politiskajā virsbūvē skaidri izpaudās autoritāri-totalitāra režīma iezīmes. Dažādu sociālo interešu pārstāvju sadarbība un koalīcija valsts pārvaldē bieži tika aizstāta ar komunistu spiedienu un diktatūru, īpaši varas zemākajos līmeņos. Pilsoņu brīvības tika pārkāptas.

Apzinoties savas ietekmes krišanos, PSP vadība centās nostiprināt tās varas struktūras, kur tās biedriem bija lielāka ietekme, nostiprināt pārvaldes aparātu visā valstī. Tajā uzsāka darbu jauni cilvēki, kuri cerēja uz sociālās karjeras iespējām jaunās varas apstākļos.

Ievērojamas grūtības radīja uzdevums izveidot valsts diplomātisko dienestu. Pirmskara Polijas diplomātiskais korpuss galvenokārt palika Rietumos, un pēc NVPV izveides 1945.gada jūnijā tikai daži diplomāti atgriezās Polijā. Tā, atgriezās V. Sikorska līdzstrādnieks bijušais PVE sūtnis PSRS, vēlāk PVE ministrs S. Kots, kurš 1945–1947.gadā bija Polijas sūtnis Itālijā, taču pēc kreiso spēku nostiprināšanās atkal emigrēja. Tas noteica profesionālu kadru trūkumu, taču reizē ļāva poļu komunistiem ieņemt vadošos amatus Ārlietu ministrijā. PSP uzmanīgi sekoja un efektīvi kontrolēja ministrijas darbu. Ārlietu ministra pienākumus 1945.–1947.gadā pildīja SD pārstāvis literāts V. Žimovskis, taču patstāvīgas lomas viņam nebija, atslēgas pozīcijas ministrijā piederēja viņa vietniekam PSP CK loceklim Z. Modzeļevskim, kurš arī 1947. gadā nomainīja V. Žimovski amatā. PSL nebija ietekmes ministrijā, bet PSS neizvirzīja prasības, kas būtu pretrunā PSP principiālajai pozīcijai ārpolitikā. PSP CK Ārzemju nodaļā tika skatīti jautājumi par Polijas attiecībām ar ārvalstīm, par valsts diplomātisko misiju personālsastāvu. Šai nodaļai arī tika sūtītas atskaites par Ārlietu ministrijas darbību.

Pēc 1989.gada notikušajās diskusijās kara un pēckara laikā ar padomju un komunistu politiku saistītos cilvēkus poļu sabiedriskā doma bieži vien vērtē kā nodevējus, kaut viņi tolaik sevi par tādiem neuzskatīja, gluži pretēji – ticēja, ka tieši viņi realizē savai tautai vispieņemamāko, visērtāko attīstības ceļu sarežģītajos kara un pēckara perioda apstākļos. Komunistiskās partijas biedru un citu jaunās varas atbalstītāju vidū bija ne tikai jau pirms kara sociālā taisnīguma ideālus aizstāvējušie, kara laikā pret nacismu karojušie un pēc tā savu ideālu realizēšanas iespējas saskatījušie, bet arī daudzi tādi, kas līdz tam politisku aktivitāti neizrādīja, bet tagad uzvaras pār nacismu iedvesmoti, noticeja PSRS un to atbalstošo komunistu spējai uzlabot tautas dzīvi. Tie bija gan strādnieki un zemnieki, gan arī pārstāvji no citiem slāņiem, arī inteliģences. Viņi bija personīgi ieinteresēti ātrākos sociāli-ekonomiskos un politiskos pārkārtojumos.

Daudzos PSP biedros valdīja priekšstatī, ka komunistiskās partijas organizācijām jāuzņemas ne tikai politiski uzdevumi, bet arī tiešas varas funkcijas. Tas veda pie valsts varas iestāžu lomas aizstāšanas, dažādu likumdošanas un izpildvaras amatu koncentrāciju šaurā partijas funkcionāru lokā. Valsts iestāžu aizstāšana ar partijas „orgāniem” veda pēdējos pie direktīvo metožu izplatības. Ar to sašaurinājās arī pašas komunistiskās partijas biedru iespējas kritizēt valsts, saimnieciskās iestādes, jo tās jau tikai pildīja partijas iestāžu un funkcionāru norādījumus. Sašaurinājās arī iedzīvotāju iespējas kritizēt partijas politiku un tās realizāciju, jo to tad jau varēja vērtēt kā cīņu pret valsti, tās iekārtu.

Tolaik īpašu izbrīnu neizraisīja pat fakts, ka PSP darbinieku vidū bija arī cilvēki, kuri bija gadiem sabijuši ieslodzījumā PSRS nometnēs, bet tagad savu enerģiju veltīja „sociālisma” celtniecībai. Viena no tādām – C. Budzinska kādā intervijā stāstīja: „Mani mazbērni pastāvīgi man jautā, kā es varēju sākt visu pēc astoņiem gadiem nometnēs. Un es nevaru viņiem atbildēt. To ir grūti izskaidrot. Pirmkārt, mēs, izrauti no nometnēm, atgriezāmies no pašas apakšas. Absolūta bedres dibena, kur nebija nekādu cerības uz labāku, pienācīgu, pat tikai cilvēcisku dzīvi. Mūs no šī dibena izvilka partija. Nav svarīgi, kurš personīgi – partija [...] pēc kara man patiešām šķita, ka var būt citādi, ka Padomju Savienībā ideja ir sagrozīta, bet Polijā mēs to nepieļausim. Un, patiesi, viss sākās citādi nekā tur. Bija vairākas partijas, atbrauca Mikolajčiks, izveidojās PSL, bija nodoms panākt vienošanos ar Katoļu baznīcu. Visā tajā bija daudz fantazēšanas, nepatiesības, bet es tajā laikā to nesapratu.” Kā atzīst

krievu vēsturniece A. Noskova, Polijā no Austrumeiropas valstīm bija vislielākā pretošanās jaunajai varai, „taču bija arī pielāgošanās, bija arī cilvēki, kuri pieņēma šo režīmu, jo viņi saņēma avansu, sabiedrisku avansu, vēl citi vienkārši vēlējās dzīvot un strādāt.”

Īpaši jāatzīmē, ka uzticības zudums PSP izvērās uz sabiedroto partiju – PPS un SL centieni iegūt lielāku politisku patstāvību, mazinot saistību ar PSP, pieauguma fona. Šo procesu ievērojamā mērā ietekmēja vēl joprojām autoritatīvā ģudoviešu līdera S. Mikolajčika iekļaušanās NVPV sastāvā, kas iezīmēja politisko spēku pārgrupēšanos un daļā sabiedrības izsauca šaubas par PSP pozīciju stabilitāti. S. Mikolajčiks poļu sabiedrībā bija labi pazīstams no pirmskara laika. Viņa piekritēji tam pierakstīja valdības veiktās reformas, Polijas valdības atzīšanu pasaulē. Īpaši zemniecība uzmanīgi sekoja S. Mikolajčika vadīto ģudoviešu darbībai. Tas ietekmēja arī PSP iestājušos biedru pāriešanu citu partiju rindās.

Kā atzīmējis agrārās attīstības Polijā pētnieks H. Slabeks, pirmajos gados pēc kara Polijā zemnieki politiski diferencējās nevis pēc īpašuma lieluma, bet pēc tā izcelšanās veida un ģimenes politiskajām tradīcijām. Galvenā šķirtne atradās starp personām, kuru īpašumā bija mantotas saimniecības un tiem zemniekiem, kuri tās bija ieguvuši nesen, pateicoties jaunajai varai. Visu kategoriju mantojamo saimniecību īpašnieki, neizslēdzot pat pašas mazākās, bija tendēti atbalstīt ģudoviešus (SL un no 1945.gada rudens PSL). Tās galvenais masu balsts atradās teritorijās ar vislielāko agrāro sadrumstalotību – valsts dienvidaustrumu rajoni. Citāda situācija bija ar to saimniecību īpašniekiem, kuras bija izveidojušās lielsaimniecību sadalīšanas un rietumu un ziemeļu zemju apgūšanas rezultātā. Pēc minētā pētnieka uzskatiem, neattaisnojās agrākās sociālistu bažas, ka šī darbaļaužu daļa pēc zemes iegūšanas „norobežosies” no pārējiem, pāries labējo, jeb, kā toreiz teica, kontrrevolucionāru pusē. Šie jaunie īpašnieki, kā apgalvoja H. Slabeks, masveidīgi iestājās PPS, bet vēl vairāk – PSP. Tas pats, bet vēl lielākā mērā, attiecās uz bijušajiem muižu strādniekiem. Tomēr pastāv arī cits viedoklis, atbilstoši kuram poļu komunistu virzītā radikālā agrārā reforma radīja jaunu sīkīpašnieku šķiru, kura kļuva par S. Mikolajčika vadītās PSL bāzi. Acīmredzot ir vajadzīgs pamatīgs pētījums, kam īsti politiski pieslēgās jauno zemju ieguvēji.

Šādā situācijā PSP 1945.gada oktobrī izstrādāja savu taktiku attieksmē pret ģudoviešu kustību un zemniecību kopumā.

Objektīvi PSP priekšā kā viens no galvenajiem uzdevumiem izvirzījās nepieciešamība nodrošināt ne tikai strādnieku partiju – PSP un PPS – koalīciju, bet arī to sadarbību ar zemniecības politiskajiem pārstāvjiem. Tādā situācijā būtu loģiski, ja PSP un PPS reāli dalītu varu ar 1945.gada jūnijā NVPV sastāvā iegājušo SL un vēlāk S. Mikolajčika izveidoto PSL un atteiktos no dažiem saviem zemniecībai nepieņemamajiem mērķiem. Nebija noliedzams, ka ģudovieši atspoguļoja poļu zemnieku vēlmes un politisko pozīciju. Ne velti no visām Polijas emigrācijas valdības sastāvā bijušajām partijām tieši ģudovieši nostājās NVPV pusē.

Atbildot uz jautājumu, vai marksistu terminoloģijā „strādnieku un zemnieku savienība” varēja pastāvēt, strādnieku partijām veidojot ciešu koalīciju ar ģudoviešiem, ar S. Mikolajčika 1945. gadā radīto PSL lielākā daļa sociālistu, arī daļa PSP biedru uzskatīja, ka atbilde ir pozitīva.

PSP ortodoksālā daļa, staļiniskā attīstības modeļa kopēšanas piekritēji deva negatīvu atbildi. Acīmredzot, tiem PSP darbiniekiem, kuriem PSRS atbalsts ļāva cerēt, ka viņiem izdosies lauksaimniecībā veikt ātru kolektivizāciju ar zemniecības politisku un ekonomisku pakļaušanu, šāds ceļš nebija pieņemams. Viņi kā vienīgo iespēju redzēja PSRS kolektivizācijas pieredzes kopēšanu, uzskatīja, ka stingra vienošanās ar ģudoviešiem nav iespējama, jo tie nevēlēsies iet pa sociālisma celtniecības ceļu.

Otrs virziens PSP rindās, kurš pirmkārt saistījās ar V. Gomulka vārdu, citādi vērtēja padomju pieredzi. V. Gomulka uzskatīja par nepieciešamu valsts labā saskaņot strādnieku un individuālo zemnieku intereses, modificējot Padomju Savienībā izveidojušos agrārās iekārtas modeli. V. Gomulka grupa uzstājās pret ortodoksiem PSP I kongresā 1945.gada decembrī, arī vēlāk 1956.gadā un 60.gadu sākumā.

Vienoššanās iespēja ar zemniecību pirmkārt bija atkarīga no tā, vai lauksaimniecības attīstības perspektīvu noteiks tajā laikā realizējamā PSP agrārā programma, kura paredzēja zemes piešķiršanu zemniekiem un viņu individuālo saimniecību nostiprināšanu, vai arī nākotnē Poliju sagaida PSP prostaļiniski noskaņotās daļas uzspiesta un PSRS vadības atbalstīta kolektivizācijas programma. Tāpēc PSP vadība sākotnēji izvairījās no lēmumu pieņemšanas, kuros būtu saskatāms kolektivizācijas ceļš.

Pirmkārt PSP bija jāpalielina savu organizāciju skaits un ietekme laukos. Atbilstoši ģeņiniskajam lozungam par strādnieku un zemnieku savienību, tika nolemts atbalstīt SL, bet PSL tos elementus, kuri „atzina strādnieku un zemnieku savienību kā savas politiskās līnijas dominējošo faktoru” jeb, „nemarksistiskā” valodā runājot, bija gatavi sadarboties ar komunistiem. Šeit jau iezīmējās kurss uz ļudoviešu kustības vēl pamatīgāku kā līdz tam sašķelšanu.

PSP rindu un organizāciju tīkla paplašināšanās turpinājās. Ja 1945.gada augustā valstī bija 10 528 PSP šūnas, tai skaitā 1 880 rūpnīcās un 5 202 laukos, tad oktobrī šūnu skaits bija sasniedzis jau 11 531. 1945.gada beigās PSP CK un vojevodistu komiteju aparātā vairāk nekā 50 % darbinieku bija bijušie PKP un komunistiskās jaunatnes savienības darbinieki, 25% – PSP biedri, iestājušies tajā 1944.–1945.gadā.

1945.gada decembrī partijā sastāvēja vairāk nekā 235 tūkstoši biedru. Tiesa, šai laikā partija faktiski bija neviendabīgs konglomerāts no pagrīdē, frontē, padomju aizmugurē savu uzticību komunistiskajiem ideāliem pierādījušiem komunistiem un, neraugoties uz daļas kara noslēguma periodā partijā iestājušos biedru aizplūšanu jau 1945.gada vasarā, cilvēkiem, kuriem nebija cik-necik dziļas izpratnes par „marksismu-ģeņinismu”, bet kurus vilināja komunistu sludinātie nacionālie un sociālie lozungi, to tuvākā politiskā programma vai pat savas personīgās karjeras veicināšanas plāni.

Pirmajā PSP kongresā, kas notika 1945.gada 6.–13.decembrī, no 1 087 delegātiem 372 cilvēki partijā bija iestājušies okupācijas periodā. 659 bija bijušās PKP locekļi, kuru vidū nozīmīga grupa bija komunisti, ieradušies no Padomju Savienības.

Kongresā tika analizēta gada beigās izveidojusies situācija. 6.decembrī V. Gomulka, uzstājoties ar Centrālās komitejas politisko ziņojumu, paziņoja: „Mēs kļuvām par partiju, kad Polija bija ieslīgusi hitleriskās okupācijas tumsā. Mēs apvienojāmies cīņai un izaugām cīņā pret vācu okupantiem. Par atdzimušās Polijas neatkarību savu dzīvību atdeva tūkstoši šai cīņā kritušo mūsu partijas biedru un karavīru, kuri cīnījās zem mūsu nacionālajiem karogiem.” Teiktais atbilda patiesībai. PSP panākumus cīņā par ietekmi masās noteica tieši tas, ka tā spēja sekmīgi apvienot nacionālās atbrīvošanās cīņu ar kustību par valsts sociālu pārkārtošanu. V. Gomulka raksturoja abu strādnieku šķiras partiju (PSP un PPS) darbības vienotību kā „demokrātisko formu, uz kurām balstās atjaunotā Polija”, garantiju.

Kongress nosprauda uzdevumu izveidot PSP par „tautas masu partiju”, un šajā sakarā izvirzīja saukli „nevienu fabriku bez PSP šūniņas”. Reizē kongresa rezolūcijā tika norādīts uz nepieciešamību paplašināt partiju organizāciju tīklu laukos: „katrai lauku šūnai ir jāorganizē jaunu partiju šūnu kaimiņu ciematos.”

Izvērtējot varas raksturu Polijā, V. Gomulka norādīja, ka valdības koalīciju veido „demokrātiskie spēki, kas sastāv no liberālas un «tautas demokrātijas elementiem» un secināja, ka nākotnē, stiprinot

politisko varu ar konsekventi demokrātiskiem elementiem, ir iespējama pāreja uz sociālisma sistēmu evolucionāru sociālu izmaiņu ceļā, bez proletariāta diktatūras. Bijušais PKP CK loceklis, dabas pētnieks un rakstnieks A. Fidlers, atbalstot V. Gomulku, ieteica par sociālismu runāt tādā formā, „lai nenobaidītu sīkburžuāziskās masas”.

Daži kongresa dalībnieki, paužot nepieņemšanu šādai nostājai, uzskatīja, ka nākotnē PSP būs jācīnās pret ļudoviešu partijām PSL un SL, sadarbība ar tām var būt tikai īslaicīga. Viņi uzstājās par „stipras varas” izveidi, pieprasīja pārtraukt „legālisma kretinismu”, pastiprināt represijas pret opozīciju. Iebilstot šīm tēzēm, V. Gomulka norādīja, ka stipras varas garantija ir, pirmkārt, stipra partija, bet „cīņu pret reakciju jāved politiskiem līdzekļiem”; attiecības pret PSL nosaka tas, ka tās rindās atrodas kā reakcionāri, tā arī demokrātiski elementi, pret pirmajiem jācīnās, ar otrajiem jāsadarbojas, jāiekaro tos demokrātiskās frontes politikai.

Diskusija kongresā parādīja, ka tā dalībnieki bija vienoti jautājumā par nepieciešamību sakaut galveno ienaidnieku, S. Mikolajčika partiju, bet viņu uzskati atšķīrās jautājumā par cīņas taktiku. Lielākā daļa dalībnieku atzina, ka ir jāatsakās no tiešas PSL apspiešanas, bet ar pieaugošu spiedienu jācīnās pret PSL pozīcijām zemniecība un sīkburžuāzijā, īstenojot sociālas un ekonomiskas reformas, lai sašaurinātu PSL sociālo bāzi un stiprinātu PSP pozīciju sabiedrībā.

Svarīga loma bija agrārās reformas apspriešanai kongresā. E. Ohabs ziņojumā „Par partijas darbu laukos” parādīja, ka, realizējot agrāro reformu pēc PSL principiem, zemi dabūtu nevis 400 000 bezzemnieku un sīkzemnieku, bet 100 000 turīgo zemnieku, kā rezultātā rastos zemniecības naids pret valdību. E. Ohabs arī sacīja, ka PSP ir noteikta kolektivizācija pretiniece, jo objektīvie apstākļi, nacionālās tradīcijas un Polijas zemnieku psiholoģija nosaka citu kā Padomju Savienībā realizētais lauksaimniecības attīstības ceļu. Pirmajā PSP kongresā tika nosprausti uzdevumi lauksaimniecības sagādes-noieta kooperācijas darbības uzlabošanai. Kongress pauda atbalstu agrārās reformas pabeigšanai, ražošanas līdzekļu, transporta un banku faktiskās nacionalizēšanas juridiskai legalizācijai, apstiprināja valsts ekonomikas attīstības un atjaunošanas trīs gadu plāna projektu 1947.–1949.gadam.

Kongresā tika ievēlēta PSP Centrālā komiteja. V. Gomulka kļuva par PSP Centrālās komitejas ģenerālsekretāru. Par partijas Politbiroja locekļiem blakus V. Gomulkam kļuva J. Bermans, A. Zavadskis, P. Zambrovskis, H. Mincs, S. Radkevičs, M. Spihaļskis. Politbiroja sastāvā netika ievēlēts B. Beruts, kurš formāli palika bezpartejiskais kā KRN priekšsēdētājs un pildīja arī valsts prezidenta funkcijas.

Pēc valsts atbrīvošanās no nacistiskajiem iebrucējiem tika izveidota atjaunota **Polijas Sociālistiskā partija** (PPS), kura atdzima uz sava kreisā spārna uzskatu pamata. Jaunie vadītāji: E. Osobka-Moravskis, J. Cirankevičs, B. Drobners u.c. noraidīja PPS labējā spārna antipadomiskos, antikomunistiskos uzskatus un sadarbojās ar PSP cīņā par kreisās varas nostiprināšanu, sociālekonomisko pārmaiņu īstenošanu.

1944. un 1945.gadu mijā PPS apvienoja 7,7 tūkstošus, bet 1945.gada decembrī – jau 194,1 tūkstoti cilvēku. Tie bija dzelzceļa, tipogrāfiju strādnieki, sakaru darbinieki un citi. PPS orientējās arī uz laukstrādniekiem, strādājošajiem pilsētas vidusslāņiem, sīkajiem ierēdņiem un kalpotājiem.

Visā starpkaru periodā PPS bija darbojusies legalitātes robežās, tai arī pēc kara bija saglabāties salīdzinoši plašs darbaspējīgs politisks aktīvs, ar ko nevarēja lepoties PSP. Sociālisti sabiedrības acīs arī nebija izpeltnījušies pārmērumus par propadomisku noskaņojumu un kontaktiem ar padomju varas iestādēm, kam Polijas apstākļos bija ļoti svarīga nozīme.

Strauja izaugsme PPS rindās bija norisusi 1944.–1945.gadā. 1945.gada aprīlī tajā bija 125 tūkstoši locekļu. No tiem tikai 17 % bija ar pirmskara stāžu vai pievienojušies sociālistiskajai kustībai okupācijas laikā. Lielākā daļa jauno partijas biedru (vairāk nekā 50%) atnāca uz atdzimušo PPS no kreiso arodbiedrību (Pat ievērojot visas kreiso spēku partiju vājās puses, tajās pastāvošās pretrunas, 1945.gada vidū valstī bija apmēram 700 tūkstošu arodbiedrību biedru), sporta, kooperatīvu un citām organizācijām, tātad, ar zināmu sabiedriski-politiskā darba pieredzi. Tomēr vairāk nekā 30% partijas biedru bija politiski „jauniesauktie”.

1945.gada 20.jūlijā sākās PPS XXVI kongress. Pamatos bija beidzies kara laikā dažādās organizācijās iesaistījušos sociālistu apvienošanās process. Partijas darbā atgriezās tās biedri, kuri kara laikā dzīvoja ārzemēs. Par sadarbību ar atdzimstošo PPS paziņoja sociālistu grupa Londonā ar J. Stančiku priekšgalā, kura sarāva sakarus ar T. Arciševska valdību emigrācijā. Pats J. Stančiks iegāja valdība sastāvā, kļuva par darba un sociālās nodrošināšanas ministru. Kaut partijā pastāvēja divi spārnī: kreisais iestājās par ciešu sadarbību ar PSP, labējais vēlējās saglabāt partijas patstāvību, ar citām partijām sadarbojoties parlamentāras koalīcijas ietvaros, tomēr kreisais guva pārsvaru un kongress viennozīmīgi izteicās par strādnieku kustības vienotību un sadarbību ar PSP. Kongress arī paziņoja, ka Polijā pastāvošā „jauktā iekārta” (ar kapitālistiskās un „sociālistiskās” saimniekošanas elementiem) ir jānomaina ar „sociālistisko iekārtu”. Tika paredzēta ilgstoša dažādu īpašuma formu līdzāspastāvēšana. Par augstāko īpašuma formu sociālisti uzskatīja kooperatīvo īpašumu. Daži PPS darbinieki cerēja, ka citas īpašuma formas pārvērtīsies par kooperatīvo. Demokrātisku reformu īstenošanas nepieciešamību PPS uzsvēra vairāk nekā PSP un uzstāja, ka to īstenošana ir pakāpeniski jāveic gan politiskajā, gan ekonomiskajā jomā.

Kongresā tika nosodīti tie poļi, kuri „jauno Poliju uzskata, [...] par ko līdzīgu Padomju Savienības 17.republikai”. Tā viens no vecākajiem partijas biedriem B. Drobners (vēlāk komunist, PASP biedrs) kongresā runāja par to, ka „Valsts suverenitāte, starp citu, izpaužas arī tajā,[..] lai pavēles Polijas armijā tiku izdotas poļu valodā.” Taču kongresā izskanēja arī cits viedoklis: „...manā ausī patīkamāk skan krievu, nekā angļu valoda”, ko varēja tulkot kā gatavību arī turpmāk armijas izveidē balstīties uz PSRS palīdzību, atsakoties no sadarbības ar anglo-sakšu zemēm. PPS vadības vairākums iestājās par ciešu sadarbību ar PSP.

Izvēlot partijas vadošās iestādes, par Galvenās valdes priekšsēdētāju tika ievēlēts S. Švalbe, par Centrālās Izpildkomitejas priekšsēdētāju – E. Osobka-Moravskis, partijas ģenerālsēkretāru – J. Cirankevičs.

J. Cirankevičs pēc vidusskolas iestājās artilērijas skolā, pēc tam Jagelloņu universitātes Juridiskajā fakultātē. 1931. gadā pievienojās PSS. 1939. gada rudenī piedalījās cīņās pret vācu iebrucējiem, vadīja PPS pagrīdes grupās. 1941. gada aprīlī viņu arestēja Gestapo, bija ieslodzīts Osvencimas un Mauthauzenas koncentrācijas nometnēs. 1945. gada 5. maijā ASV karaspēks viņu atbrīvoja. 1946. gada novembrī E. Osobkas-Moravska valdībā viņš ieņēma ministra bez portfeļa amatu. Pēc 1947. gada vēlēšanām kļuva par valdības vadītāju. Polijas premjerministrs 1947.–1952. un 1954.–1970. gadā. Bija premjerministra amatā ilgāk nekā kāds cits Polijas vēsturē. Pēc PSP un PSS apvienošanās Polijas Apvienotās Strādnieku partijas hierarhijā tika uzskatīts par otro personu, taču kad V. Gomulka zaudēja PASP CK 1. sekretāra amatu, arī J. Cirankevičs 1952. gadā bija spiests atkāpties. Polijas Valsts padomes priekšsēdētājs 1970.–1972. gadā.

Ārpus PPS rindām palika Sociālistiskā partija – Brīvība, Vienlīdzība, Neatkarība (*Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość*) jeb PPS-VRN, kuras biedrus atjaunotās PPS vadība bija gatava uzņemt savas partijas rindās individuāli, bet vadītājus ar S. Źulavski priekšgalā nevēlējās pieņemt. S. Źulavskis mēģināja radīt jaunu Polijas sociāl-demokrātisko partiju (*Polska Partia Socjalno-Demokratyczna*), taču KRN prezīdijs 1945.gada decembrī izdeva lēmumu, ar kuru

aizliedza Polijā veidot jaunas partijas bez jau eksistējošajām PSP, PPS, SL, SD, SP un PSL. Lēmums nebija demokrātisks, to varbūt varēja uzskatīt par pieņemamu kā pagaidu risinājumu sīkpartiju veidošanās ierobežošanai, kad valsts atjaunošanas intereses prasīja pēc iespējas lielāku visu spēku konsolidāciju, taču faktiski tas turpināja darboties visu „sociālistiskās” Polijas pastāvēšanas laiku.

1945.gada decembrī PPS tika panākts kompromiss, kas pieļāva „vecu” PPS pārstāvju dalību vadošajās struktūrās, bet pretoties Ministru prezidenta E. Osobkas-Moravska un jaunā, enerģiskā ģenerālsekretāra J. Cirankeviča realizētajam kursam tie nespēja. PPS-WRN līderiem tika sarīkots tiesas process, līdz 1947. gada beigām PPS-WRN faktiski bija likvidēta.

Jāpasaka arī par pārējām valdības blokā ietilpstošajām partijām.

Ļoti daudz kas bija atkarīgs no tā, uz kādiem pamatiem tālāk attīstīsies **ļudoviešu kustība**, kurā pastāvēja dažādi strāvojumi. Kā jau iepriekšējā nodaļā teikts, 1945.gada pavasarī pastāvēja gan pret PSP labvēlīgi noskaņotā Zemnieku partija „Tautas griba” (SL-WL), kuru labējie tās pretinieki dēvēja par Ļubļinas Zemnieku partiju, bet parasti arvien biežāk tika lietots tradicionālais Zemnieku partijas nosaukums (SL), gan arī Zemnieku partija „Roch” (SL-Roch), saistīta ar valdību emigrācijā. Vieni, nosacīti kreisākie ļudoviešu darbinieki acīmredzot ticēja, ka PSP rīkojas godīgi, runājot par ilglaicīgu zemnieku saimniecību pastāvēšanas perspektīvu un sniedzot paziņojumus, ka meklēs patstāvīgus risinājumus agrāro attiecību laukā, kuri principiāli neatšķirsies no jau realizējamajiem. Tad pavērtos arī kompromisa iespējas ar PSP.

Citi ļudoviešu līderi turpretī uzskatīja, ka PSP nevar ticēt, jo tā centīsies panākt padomju ceļa kopēšanu agrārajās attiecībās. Bija skaidrs, ka poļu zemniecība nevēlas padomju kolektivizācijas tipa atkārtosanu savā zemē, tāpēc kādēļ gan SL kā patstāvīgam politiskam spēkam būtu jāmeklē kompromisi ar PSP?

Nedz kreisie, nedz labējie ļudovieši nevēlējās kustības sašķelšanu, gluži pretēji – vēlējās to kopumā pakļaut savai ietekmei. Katra puse cīnījās par savu vairākumu kustības, kurā 1945.gada vasarā bija ap 200 – 250 tūkstošu biedru, vadībā.

SL-Roch līderi vēlējās nostiprināt zemnieku partijas pozīcijas, nodrošināt tās politiskās dzīves pārmantojamību, kāda tā eksistēja pirms J. Pilsudska apvērsuma 1926.gadā. Konkrētie SL-Roch partijas sadarbības principi ar kreiso partiju koalīciju tika pieņemti jau 1945.gada 20-21.jūnijā sarunās ar PSP un PPS pārstāvjiem par koalīcijas valdības izveidi. Tika atzīta visu koalīcijas partiju darbības brīvība, „vienošanās” princips kopīgu lēmumu pieņemšanā, Seima vēlēšanu, vēlams jau 1945.gadā, nepieciešamība, Polijas draudzīgas attiecības ar visām demokrātiskajām valstīm, īpaši PSRS, Lielbritāniju, Franciju un ASV. Ļudoviešiem bija jāiegūst ne mazāk par 1/3 vietu valdībā, četras no kurām pienācās SL-Roch un divas SL pārstāvjiem. Jāuzsver, ka pieņemtajiem lēmumiem nebija galīgs raksturs. Vienošanās par 1/3 vietu pagaidām tika realizēta tikai valdības, bet nevis vietējo iestāžu līmenī. S. Mikolajčika un citu SL-Roch līderu pozīciju, noslēdzot līgumu ar Pagaidu valdību, var izskaidrot ar diviem galvenajiem apsvērumiem. 1) Pagaidu valdība bija izplatījusi savu varu visā Polijas teritorijā, daļēji ieguvusi atzīšanu starptautiskajā arēnā, atklāta cīņa pret to būtu bīstama, prasītu lielus upurus, bet negarantētu panākumus. 2) Situācija legālajā SL bija nenoteikta, pat attīstījās par labu labējiem ļudoviešiem. Dažādās SL instancēs arvien noteiktāk tika apšaubīta PSP līdera loma valstī. S. Mikolajčiks un citi SL-Roch vadītāji uzskatīja, ka viņi drīz pakļaus visu ļudoviešu kustību, visās pārstāvniecības iestādes iegūs trešdaļu vietu.

Pēc koalīcijas valdības (NVPV) nodibināšanas, kurā iegāja arī S. Mikolajčiks, tajā ar Zemnieku partijas (*Stronictwo Ludowe*) nosaukumu darbojās cilvēki, kuri līdz zināmai robežai bija gatavi

sadarboties ar komunistiem, bet cerēja šo pagaidu sadarbību izmantot savas ietekmes realizēšanai priekšā stāvošajās Seima vēlēšanās un legālai varas pārņemšanai.

NVPV izveide nebūt vēl nenozīmēja tajā ietilpstošo spēku konsolidāciju. Kreisie ļudovieši vēlējās saglabāt un attīstīt jau iegūtās pozīcijas „revolūcijas” attīstībā, SL-Roch – mierīgā ceļā iegūt varu, panākt demokrātiskas iekārtas izveidi Polijā, realizēt uz agrārisma koncepciju balstītu programmu. Par galveno līdzekli kā panākt vēlamo tika uzskatītas nākamās Seima vēlēšanas, kurās pret kreisajiem bija kopīgi jāuzstājas visiem viņu pretiniekiem. Poļu pilsonība ar lielām cerībām raudzījās uz šādu notikumu attīstības iespēju.

Redzot kreiso ļudoviešu nevēlēšanos pakļauties, labējie S. Mikolajčika vadībā uzsāka jaunas partijas izveidi ar nosaukumu **Poļu Zemnieku partija** (*Polskie Stronnictwo Ludowe* – PSL). Tā pirmkārt varēja balstīties uz agrāko ļudoviešu partiju labējiem elementiem, kuri pārstāvēja galvenokārt turīgo zemniecību, kā arī pilsētu vidējos slāņus. Atbalstu jaunajai partijai lielā mērā noteica zemes trūkuma, īpaši Mazpolijā (*Małopolska* — vēsturiska novads Polijas dienvidos ap Krakovu) saglabāšanās, daļas zemniecības neapmierinātība ar zemes reformu, daudzu zemnieku antikomunistiskie noskaņojumi, pret jauno varu vērsta baznīcas nostāja.

Jau 1945. gada jūlija sākumā tika izveidota vēl tikai topošās partijas pagaidu vadība ar vecākās paaudzes ļudoviešu patriarhu V. Vitosu un S. Mikolajčiku priekšgalā. Tika izstrādātas direktīvas, kurās tika dokumentēti partijas politiskie mērķi un rīcības programma. Ārpolitikai veltītajā direktīvu daļā tika runāts par savienības nepieciešamību ar Padomju Savienību, atzīstot, ka tai jābūt līdzvērtīgai savienībai ar Lielbritāniju un Franciju, un paredzot „mūsu vecās draudzības ar Amerikas Savienotajām Valstīm padziļināšanu.” Vairāki direktīvu punkti bija tik lielā pretrunā NVPV kursam, PSP nostājai un PSRS interesēm, ka to autori neuzdrošinājās publicēt dokumentu. Tā, tika izklāstīts nodoms mainīt robežas ar PSRS, atgūt Polijai Ļvovu un Drohobičas naftas rajonus, panākt padomju karaspēka un IeTK daļu izvešanu no valsts; darīt visu, lai atbrīvotu no ieslodzījuma cīņas pret komunistiem un PSRS dalībniekus; atgriezt emigrantus un tos poļus, kuri atradās PSRS; pieņemt no Rietumiem „Polijas armijas saliedētās rindas, tās virsnieku kadrus un tos, kuri cīnījās pazemē, stiprināt ar tiem Polijas armijas komandieru rindas”, „censties no tām atbrīvot liekos padomju pilsoņus”.

Par labu PSL darbojās ļudoviešu senās tradīcijas, kustības līdera S. Mikolajčika popularitāte, vēl no pirmskara laika pazīstamo ļudoviešu līderu, arī smagi slimā, bet zemnieku vidū populārā V. Vitosa (viņš mira 30.oktobrī) atrašanās PSL vadībā. Zemniecības vidū ļoti populārs bija lozungs par tai pienākošos prioritāro lomu valsts pārvaldē. Neapšaubāms S. Mikolajčika sabiedrotais cīņā pret PSP bija Polijas Romas katoļu baznīca, kuru vadīja Polijas primass kardināls A. Hlonds.

S. Mikolajčika piekritēji SL rindās uzsāka aģitāciju par šīs partijas veselu organizāciju iekļaušanu PSL rindās. Daļēji tas arī izdevās. PSL rindās iestājās gan atsevišķi SL biedri, gan veselas SL organizācijas Poznaņā, Lodzā, Bidgoščā, Vroclavā. Sakarā ar PSL darbības uzsākšanu, SL pārdzīvoja nopietnu krīzi. Šķelšanās notika arī SL vadībā, tās lielākā daļa atstāja SL un uzsāka (neveiksmīgi) jaunas (trešās) zemnieku partijas izveidi, bet galu galā jau tai pat 1945.gadā iestājās PSL. Līdz tam SL sastāvēja ap 350 000 biedru, bet 1945.gada beigās tās rindās palika ap 280 000 biedru. Tiesa, SL tomēr turpināja pastāvēt. PSP un PPS vadība tai solīja palīdzību krīzes situācijas pārvarēšanā.

PSL nebija tieša pirmskara SL, kas uzstājās pret sanāciju, par demokrātijas atjaunošanu Polijā, darbības turpinātāja. To nevar uzskatīt arī par SL-Roch, kuras rindās zemnieki organizējās cīņai pret nacistiskajiem okupantiem, par neatkarīgu Poliju, turpinājumu. PSL jaunajos pēckara apstākļos cīnījās par demokrātiju pret kreisajiem spēkiem, kuru mērķis bija uzcelt sociālismu. (Tiesa, jautājumu

par sociālismu abas strādnieku partijas vēl neizvirzīja, aprobežojoties ar lielo īpašumu iznīcināšanas lozungu pilsētās un laukos, kuru atbalstīja arī daļa zemnieku.) Taču zemniecībā tradicionāli pastāvēja neuzticība komunistu un sociālistu pasākumiem, kam tagad pievienojās neapmierinātība ar to soļiem pēckara grūtību pārvarēšanai.

Daļa bijušo pirmskara Polijas politisko darbinieku, kuri kopā ar S. Mikolajčiku iesaistījās „jaunās” Polijas varas struktūrās, acīmredzot cerot uz tiešām demokrātisku valsts attīstības ceļu, dažkārt bija spiesti blakus saviem ideāliem propagandēt arī tolaik pastāvošas varas interesēm atbilstošus konjunktūras radītus apšaubāmus secinājumus. Tā, 1945.gada 1.septembrī Ļvovā KRN viceprezidents Ļudovietis S. Grabskis, uzstājoties poļu zinātnieku priekšā, uzsvēra, ka „sanācija pirmskara periodā satricināja Polijas autoritāti, Londonas „emigrantu valdība”, bet īpaši militārās aprindas nepieļāva apvienošanās, liekot likmi uz sabiedroto karu pret PSRS. Viņi tādā veidā nodarīja milzīgu ļaunumu poļu tautai. Polija var pastāvēt kā demokrātiska valsts tikai savienībā ar slāvu tautām”. Kritikai pret emigrantiem vismaz daļa poļu varēja piekrist, taču „savienībā ar slāvu tautām” (faktiski – ar staļinisko PSRS), radītais valsts ideāls bija tāls no demokrātijas.

Jauno partiju atbalstīja arī citi pret kreiso spēku nodibināto varu kritiski noskaņotie inteliģences un ierēdniecības elementi, kuri cerēja uz plašākas demokrātijas izvēršanos Polijā. PSL morāli un politiski atbalstīja vairākums skolotāju. Partijā savu interešu aizstāvi saskatīja, to aktīvi atbalstīja arī bijušie muižnieki un uzņēmēji, kuru īpašums bija ekspropriēts. Viņi sajuta cerības to atgūt un sāka iesniegt tiesās attiecīgas prasības. Partijas uzdevums bija pēc iespējas plašākas pārstāvniecības iegūšana valsts aparātā, masu uzticības iekarošana, pēc tam parlamentārās iekārtas izveide, daļējo to sociālo reformu atcelšana, kuras bija veikusi kreiso vara.

PSL savā programmā ietilpināja demokrātijas, liberālisma un tirgus saimniecības idejas. To realizācija vestu pie parlamentārās demokrātijas, kas pastāvēja pirms 1926. gada, atjaunošanas. Faktiski PSL programma partijas piekritējus virzīja uz atklātu konfrontāciju ar komunistiem. PSL vadītāji vēlējās uzvarēt Seima vēlēšanās, kas ļautu gan neatgriezties pie kā līdzīga pirmskara sanācijai, ar ko draudēja sadarbība ar labējiem, gan arī novērst “sociālistisko” nākotni, pie kā vestu zaudējums vēlēšanās kreisajām partijām.

1945. gada 22. augustā KRN piekrita jaunās S. Mikolajčika vadītas partijas radīšanai. Novembrī demokrātisko partiju Centrālā saskaņošanas komisija pieņēma lēmumu par Polijas Zemnieku partijas un Darba partijas pārstāvju iekļaušanu visu līmeņu komisiju sastāvā.

Ja 1945. gada jūlijā KRN ietilpa 273 locekļi (97 no PSP, 77 no PPS, 56 no SL un 17 no SD, kā arī 26 neatkarīgie, tad 1946.gada oktobrī līdz ar KRN locekļu skaita paaugstināšanu līdz 444 tās sastāvā bija jau 135 PSP, 111 PPS, 57 PSL, 62 SL, 37 SD, 14 SP, 3 ebreju grupu locekļi un 26 neatkarīgie. Panākt noteicošu ietekmi starppartiju valdības un valsts aprāta augstāko iestāžu darbībā PSL neizdevās. PSP, PPS un SL bija nospiedošs vairākums valdībā. Taču uz vietām, kur PSL bija tāda iespēja, tā centās virzīt savus cilvēkus valsts iestādēs. 1946.gada vidū no 7 518 povjatu padomju deputātiem 1 294 bija PSL biedri. Vēl šais padomēs bija arī 1 447 bezpartijiskie, kuri tolaik parasti atbalstīja PSL. Taču PSL neieguva nevienu no vojevodistu padomju vadītāju, povjatu vecāko (*starosta*) – povjatu pašvaldību vadītāju amatam.

PSL mērķtiecīgi cīnījās par to, lai iegūtu noteicošas pozīcijas vietējās pašvaldībās un administratīvajās iestādēs. PSL biedri stipras pozīcijas ieguva Zemkopības ministrijā. Turpretī citās ministrijās viņiem tādu nebija. Spēka struktūrās: valsts drošības iestādēs, milicijā, iekšējā karaspēkā, Polijas armijas politiskās audzināšanas aparātā PSL biedriem piekļuve praktiski bija liegta. PSL neatrada atbalstu rūpniecības pārvaldē, arodbiedrībās, arī Zemnieku pašpalīdzības savienībā. Turpmāk tas lielā mērā ietekmēja PSL neveiksmi cīņā par varu.

Jau sākotnēji pastāvēja PSL un citu NVPV pārstāvēto politisko partiju sadarbības traucējumi. Ja zemnieku vidū eksistēja aizspriedumi pret PSP, PPS, tad šo partiju, īpaši PSP, superrevolucionāri noskaņotie darbinieki, cenšoties atbīdīt no varas ļudoviešus, to visu koncentrēt tikai savās rokās, padziļināja saprašanās grūtības. Dažviet uz vietām PSP darbinieki nevēlējās šķirties no valsts amatiem, kurus tie bija ieguvuši, kad vēl nebija panākta vienošanās par NVPV izveidi un kad daudzviet vēl nedarbojās citas partijas.

Tiesa, PSL mēģināja arī sadarboties ar PPS. Ja izdotos vienoties šīm partijām, izredzes uz demokrātisku attīstības ceļu Polijā būtiski pieaugtu. Kļūstot par NVPV koalīcijas partneri, PSL oficiāli atzina Polijas NVPV realizēto ārējo un iekšējo politiku. PSL nevēlējās pirms valdības apsoltajām vēlēšanām riskēt ar savu ietekmi, kad liela iedzīvotāju daļa atbalstīja agrāro reformu, lielās un vidējās rūpniecības, bijušo vāciešiem piederējušo īpašumu nacionalizāciju. Bez tam lielvalstu vadītāju Potsdamas konferencē bija apstiprinātas Polijas jaunās rietumu robežas. Uzstāties pret tām nebūtu gudri.

Sākotnēji PSL vadītāji neatļāvās arī kādu pret PSRS vērstu kritiku. Acīmredzot to nevar izskaidrot tikai ar nevēlēšanos saniknot padomju diktatoru. Jāņem vērā, ka 1945.gada otrajā pusē pilnā apjomā norisa desmitu tūkstošu poļu zemnieku noņemšana ar PSRS atbalstu Polijai pievienotajos bijušajos Vācijas novados. Lai gūtu šeit apmetušos iedzīvotāju atbalstu, PSL nācās pat uzsvērt S. Mikolajčika nopelnus attiecību normalizācijā ar PSRS, līdz ar to arī jauno zemju iegūšanā. Taču bija skaidrs, ka lielāki nopelni šai jomā piederēja poļu komunistiem. PSL, lai cik arī censtos, nevarēja to apstrīdēt. PSL politika attiecībā pret PSRS, aplūkojot to ilgākā perspektīvā, gribot-negribot atstāja divkosības iespaidu. PSL deklarācijā gan bija runāts par partijas centieniem nodibināt draudzību ar PSRS, par atbalstu Nacionālās vienotības valdībai, taču turpat tika atzinīgi novērtēta visa iepriekšējā S. Mikolajčika, līdz ar to – vismaz daļēji arī PVE darbība, kura taču ilgstošāk apkaroja PSRS, nekā ar to sadarbojās.

Deklarācijā nebija ne vārda, kas nosodītu pagrīdes teroristisko rīcību, diversijas, dedzināšanas, varas iestāžu darbinieku slepkavības.

Reizē PSL paziņoja, ka tā ir „vienīgais patstāvīgais visu zemnieku masu, kuras apzinās savu vienotību, sabiedriskās un nacionālās intereses, pārstāvis”. Savukārt „ļudoviešu kustība, kas pārstāv nācijas pamatmasu un ir vislielākā mērā nacionāla un īsteni poliska sabiedriski-politiska kustība” tika atzīta par aicinātu spēlēt „galvenā valsts līdzīpašnieka lomu”.

PSL organizatoriskā attīstība norisa reizē ar politiskās orientācijas maiņu. Atspoguļojot zemniecības noskaņojumu, ļudoviešu līderi atkal atgriezās pie pirmskara periodā partijā valdošās agrārisma ideoloģijas. Pēc kopējā ienaidnieka – muižniecības, kapitālistisko monopolu, valdošo šķīru diktatoriskā režīma likvidēšanas ļudovieši agrākos sabiedrotos no politiskā kreisā spārna, galvenokārt komunistus, tagad atkal uzlūkoja kā konkurentus cīņā par varu. Zemnieku masu sapulcēs tāpat skanēja lozungi par zemnieku avangarda lomu sabiedrībā, ļudoviešu tiesībām piedalīties varas iestādēs proporcijās, kuras atbilstu zemniecības īpatsvaram sabiedrībā, kritika pret PSP par nespēju vadīt, prasības ierobežot PSP vienvaldību.

PSL presē, iekšpolitiskajos dokumentos uzstājās pret rūpniecības nacionalizāciju, taču atklātībā to sludināt neuzdrošinājās. Atklāti PSL paziņoja, ka tā atbalsta militārās rūpniecības un galveno rūpniecības nozaru lieluzņēmumu nacionalizāciju. Tas rādīja, ka partija bija spiesta rēķināties ar tautas masās tai laikā populāro uzskatu par nacionalizācijas lietderību.

Tomēr PSL iestājās par to, lai atgrieztu vidējos rūpniecības uzņēmumus to bijušajiem īpašniekiem, atvērtu iespēju valstī ieplūst ārzemju kapitālam, ierobežotu valdības iespējas iejaukties valsts ekonomikā. Tā bija sava veida virzīšanās pret straumi.

Par galveno jaunās varas kritikas objektu kļuva tās realizētā agrārā reforma. S. Mikolajčika izveidotā PSL, nevēršoties pilnībā pret reformu, kritizēja tajā iedalīto zemes gabalu mazo apjomu un zemes piešķiršanu tieši nabadzīgākajiem lauku iedzīvotājiem. PSL prese propagandēja uzskatu, ka agrārā iekārta ir jāpārkārto, ka zemi agrārajā reformā ieguvušie nav tie, „kuriem no saimnieciskā viedokļa tā bija jāsaņem pirmajiem”. PSL uzstājās par vēl nenobeigtās agrārās reformas principu revīziju un „stipru” zemnieku saimniecību radīšanu.

Nespējot atklāti uzstāties pret agrāro reformu, PSL izvirzīja koncepciju, par tās „labošanas” nepieciešamību, atgriežot daļu atsavināto zemju muižniekiem un radot „veselīgas”, ne mazāk kā 15–20 ha lielas zemnieku saimniecības. Ar to PSL ieguva sev piekritējus bijušo lielīpašnieku un turīgo zemnieku vidū, bet radīja ne mazumu pretinieku jau zemi ieguvušo vidū. Reformas „labošana” prasīja pārvietot uz valsts rietumiem vai pilsētām lielāko daļu zemnieku, kuri reformas gaitā bija saņēmuši mazus zemes gabaliņus, bet tos atdot „spēcīgiem” zemniekiem. Protams, sīksaimniecību skaita pieaugšana nebija ekonomiski pamatota, taču PSL norādītais ceļš, vestu gan pie saimniecību vidējās platības pieauguma, taču pie to skaita samazināšanas, skarot tūkstošiem zemes jaunieguvēju, pie „vājo” saimniecību īpašnieku un bez zemes palikušo neapmierinātības, radītu nopietnus politiskus sarežģījumus, kuru sekas bija grūti prognozējamās. Šādu attīstību kreisās partijas, īpaši PSP, nevēlējās pieļaut. Apstākļos, kad „administratīvais resurss” neatradās sanācības ierēdņu, bet gan kreiso partiju darbinieku rokās, tas vājināja partijas pozīcijas. Taču citādi rīkoties partija acīmredzot nevarēja, ja cerēja vienot visus jaunā režīma pretiniekus.

Reizē PSL pieprasīja likvidēt valsts rokās nonākušās muižu saimniecības, sadalot tās zemniecībai. (PSP to uzskatīja par valsts ietekmes līdzekļu uz lauksaimniecības attīstību, vēl tikai veidojamā sociālistiskā sektora lauksaimniecībā likvidēšanu.)

Daži PSL mēģinājumi ietekmēt situāciju sev labvēlīgā garā deva uzskatāmus rezultātus. Pēc zemkopības un agrāro reformu ministra S. Mikolajčika rīkojuma tika likvidēts pilnvaroto agrārās reformas īstenošanai, kuri raudzījās, lai reforma notiktu atbilstoši PNAK pieņemtajiem dekrētiem, institūts. Viņu funkcijas tika nodotas iestādēm, kuras atradās Zemkopības ministrijas pakļautībā – zemes pārvaldēm u. c. Ministrija pieņēma lēmumu par papildus maksu par zemi tās jaunieguvējiem, aizliedza būvēt ēkas uz reformā iedalītās zemes. Šādas darbības rezultāti bija pretrunīgi. No vienas puses, tas izsauca zemnieku neapmierinātību, radīja šaubas par valdības realizētās politikas noturību (zemes jaunieguvēji sāka atteikties no viņiem iedalītajām platībām), taču, no otras puses, parādīja PSL politikas sakaru ar labējo spēku, muižnieku interesēm (laukos izplatījās baumas, ka S. Mikolajčiks grib atdot visu reformas gaitā vēl nesadalīto zemi muižniekiem). Valdība atcēla S. Mikolajčika rīkojumu. 1945.gada 16.augustā tika publicēts Centrālās starppartiju saskaņošanas komisijas lēmums par agrārās reformas gaitā iegūto zemnieku īpašumu neaizskaramību. Tika veikti pasākumi, lai paātrinātu reformas laikā saņemto zemes gabalu juridisku nostiprināšanu zemnieku īpašumā. Pēc gada – 1946.gada 12.augustā valdība zemes pārvaldes pakļāva vojevodām un stārastiem, kuri bija PSP politiskais balsts. Tādejādi PSL ietekme tika būtiski ierobežota.

PSL uzstājās arī pret obligāto lauksaimniecības piegāžu sloga uzkraušanu zemniekiem. Ar to netika ņemts vērā, ka pilsētu iedzīvotāju lielākā daļa nespētu samaksāt zemniekiem to pieprasīto tirgus cenu, tas vestu pie sociālo problēmu saasināšanās. Taču PSL aģitācija rada visai plašu atbalsi zemniecībā.

1945.gada augustā-septembrī pārtikas piegāžu normas netika izpildītas. Līdz 1.oktobrim valstij bija nodots mazāk par 9 % no gada plānā paredzētās pārtikas daudzuma. Līdz 15.oktobrim bija nodots 14 % graudu un 4% kartupeļu. Pie tam pildīja normas galvenokārt trūcīgie zemnieki. Jautājums par piegāžu izpildi ieguva milzīgu saimniecisku un politisku nozīmi.

Arī citās jomās PSL izvērsa plašu darbību. Partija drīz kļuva par reālu spēku gan laukos, gan pilsētās. Novembra sākumā tā sāka izdot savu laikrakstu „*Gazeta Ludowa*” (Tautas avīze). Varas iestādes visādi apgrūtināja laikraksta izplatīšanu. Kā vēlāk atcerējās S. Mikolajčiks, „lai nodrošinātu visus potenciālos „*Gazeta Ludovva*” lasītājus, vajadzēja 500 000 eksemplāru, bet mums nekad nedeja papīru vairāk kā 70 000 eksemplāriem. Simtiem mūsu laikraksta eksemplāru komunisti bloķēja tipogrāfijās un preses sadales vietās. [...] Individuālie abonenti tika brīdināti: ja viņi neanulēs abonēšanu, viņus atlaids no darba.” Izdevējiem periodiski nācās lūgt, lai lasītāji iegādājas ne vairāk kā vienu laikraksta eksemplāru katrs un nepērk to saviem draugiem un paziņām. Avīze, piemēram, ziņoja par notikušajiem arestiem, drukāja apcietināto sarakstus ar uzvārdiem, datumiem un aresta apstākļiem. Žurnālisti rakstīja par to, cik smagos apstākļos nākas strādāt PSL pārstāvjiem parlamentā (KRN). (Lai gan partijai bija trešdaļa deputātu vietu, kad uzstājās S. Mikolajčiks vai kāds no viņa kolēģiem, zālē atskanēja valdošās koalīcijas pārstāvju kļūgas un svilpieni.) „*Gazeta Ludovva*” sistemātiski tika pakļauta cenzūras sankcijām. Turklāt šādu spiedienu uz PSL izdevumu atbalstīja arī Polijas sociālisti. Taču PSL turpināja īstenot savu kursu.

1946. gada 19.–21. janvārī Varšavā notika PSL kongress, kas pieņēma partijas programmu, kura ietvēra tuvākos politiskos mērķus cīņā par varu un tradicionālos ļudoviešu priekšstatus. Saskaņā ar jau 30.gados ļudoviešu kustībā iesakņojušamies agrārisma idejām par zemniecības, kas tika uzskatīta par vienotu sociālo slāni, īpašo lomu, par zemniekiem – zemes īpašniekiem, kas uzturēja rentablu saimniecību. Kā nacionālās bagātības galveno veidotājiem, PSL programma uzsvēra zemnieku tiesības (gan kopā ar strādnieku šķiru) būt par „galveno līdzvaldnieku šajā valstī”. Izvirzot zemnieku vidē iecienīto ideju par sabiedrības attīstības „trešo ceļu” („ne kapitālismu, ne boļševismu”), PSL aizstāvēja valsts, kooperatīvā un privātā īpašuma līdzāspastāvēšanu, tomēr priekšroku dodot sīkzemnieku, pilsētu mazo un vidējo uzņēmēju, tirgotāju un amatnieku privātīpašumam. Uzskatot, ka pamats Polijas tautsaimniecības pamatam ekonomiku ir jābūt lauksaimniecībai, PSL aicināja sekot Dānijas piemēram, noliedzot nepieciešamību veikt valstī industrializāciju, radīt lielražošanu.

Izstrādājot programmas ārpolitikas sadaļas, PSL vadība izrādījās sarežģītā situācijā. To vispārējā tonalitāte: suverēnas Polijas vieta ir Rietumeiropas valstu savienības sistēmā, bet, ņemot vērā valsts ģeopolitisko situāciju, nepieciešams Rietumu un Austrumu orientācijas līdzsvars un normālas attiecības ar austrumu kaimiņu. Tas atbilda jau nebūtībā aizgājušā ļudoviešu līdera V. Vītosa novēlējumam: „Ar Padomēm ir jādraudzējas, skūpstīties nav obligāti”.

Ap PSL sāka pulcēties visi neapmierinātie ar jauno varu. Kaut PSL ietilpa NVPV atbalstošajā koalīcijā faktiski tā strauji pārvērtās par opozicionāru partiju, kuru atbalstīja arī sanācijas un labējo nacionālistu piekritēji. PSL ieguva noteicošu ietekmi vairāku vojevodistu zemniecībā. Tai pievienojās arī daudzi pilsētu buržuāzijas un sīkburžuāzijas elementi.

Ja PSP 1945. gada vasarā zaudēja gandrīz pusi savu biedru, tad turpretī PSL rindās 1945. gada novembrī bija 200 tūkstošu biedru, 1946. gada janvārī – 540 tūkstošu (citi dati – pat līdz 600 000), bet 1946. gada maijā – jau 800 000 biedru, un partija kļuva par pašu lielāko valstī. Tiesa, partijas vadītāji kā partijas biedrus uzskaitīja daudzus vienkāršus tās līdzjutējus. Taču partijas masu raksturs bija reāls fakts. Tās biedru vidū bija visu zemniecības slāņu pārstāvji – no turīgākajiem līdz pat trūcīgākajiem. Partijas vadītāji arī saprata, ka varas saņemšanai ir vajadzīgs arī pilsētas iedzīvotāju

atbalsts, tāpēc tika pasludināts kurss uz PSL pārvēršanu par vispār nacionālu organizāciju, kas tika nostiprināts partijas statūtos. Pirmskara ļudoviešu kustības tīri zemnieciskais raksturs zuda. PSL kļuva ne tik daudz par zemnieku kustības vadītāju, kā par visu pret pastāvošo valdību noskaņoto iedzīvotāju grupu interešu legālu izteicēju. Tika mēģināts radīt partijas šūniņas arī strādniecības vidū, tomēr PSP un PPS tur bija ar tādu ietekmi, ka PSL tur iekļūt neizdevās.

Tomēr 1945.gada nogalē izpaudās ne tikai PSL panākumi, bet arī tās darbības vājās puses. PSL neizdevās izolēt PSP no zemniecības, sašķelt PSP un PPS savienību.

Pārējo NVPV koalīcijas partiju attieksme pret PSL bija visai rezervēta vai pat noraidoša.

Pēc lielākās daļas biedru aizplūšanas uz PSL izdzīvojušās SL partijas darbinieki kritiski vērtēja PSL politisko kursu. 5.septembrī partijas Galvenā izpildu komiteja pieņēma SL deklarāciju, kurā bija uzsvērti strādnieku-zemnieku savienības, Polijas draudzības ar PSRS nepieciešamība, jau īstenoto sociālo reformu neaizskaramība. Agrāro attiecību jomā deklarācija aizstāvēja „taisnīgu zemes parcelāciju”, solīja, ka partija veltīs visas pūles agrārās reformas sekmīgai pabeigšanai. Pēc SL biedru domām agrārajai iekārtai bija jābalstās uz privātsaimniecībām, kur to īpašnieki būtu tikai paši zemes apstrādātāji. Par ļudoviešu kustības tālākas sekmīgas attīstības nosacījumu tika uzskatīta tās konsolidācija uz kreisas platformas un labējā, S. Mokolaičika vadītā kustības spārna koncepciju pārvarēšana.

1945.gada rudenī pamatos noslēdzās nodalīšanās process zemniecībā. Būtībā SL aizstāvēja t.s. „darba” (trūcīgās, daļēji vidējās) zemniecības, PSL – turīgās zemniecības intereses. Taču stāvokli sarežģīja tas, ka PSL atbalstīja arī daudzi vidējie, trūcīgie zemnieki. To veicināja ne tikai vecās ļudoviešu tradīcijas, bet arī jaunās varas iestāžu darba daudzās nepilnības, neizdarības, nespēja uzreiz apmierināt zemniecības vajadzības.

Situācija, kas radās pēc S. Mikolajčika un viņa līdzgaitnieku ierašanās Polijā radīja bažas poļu komunistu un viņu kreiso sabiedroto vidū. Tā tika apspriesta jau 1945.gada 11.–12.jūlijā PSP CK plēnumā. V. Gomulka izteica bažas, ka S. Mikolajčika vadītie ļudovieši varētu kļūt par „Trojas zirgu”, kas apvieno visus antikomunistiskos spēkus. Saistībā ar „nesaskaņu jomas” paplašināšanu starp PSP un PPS, kura demonstrēja „labējas” svārstības, auga komunistu izolēšanas draudi. Kopīgā sanāksmē PSP un PPS vadītājiem izdevās vienoties par kopīgu pret darbību PSL. Tika nolemts visiem spēkiem atbalstīt kreisos ļudoviešus, jo citādi kustībā varēja nostiprināties PSP un PPS pretinieki. Šis atbalsts gan ļāva kreiso rokās saglabāt SL partijas oficiālo vadību, bet ne vietējās organizācijas.

PSP un PPS kreisā daļa 1945.gada rudenī noorganizēja diskusiju, kurā pārliecināja PPS vadību atteikties no sadarbības ar PSL, kaut šādi mēģinājumi pastāvēja arī turpmāk. PSP nācās būt ļoti uzmanīgai, lai nezaudētu PPS kā savu tuvāko sabiedroto.

Radušos stāvokli attiecībā ar PSL apsprieda arī PSP CK plēnums 3.–4.oktobrī. Tajā PSL tika vērtēta kā „legālas opozīcijas partija”, kura varēja apdraudēt „tautas varu”. (Faktiski ar „tautas varu” komunisti apzīmēja viņu pašu vadītu kreiso spēku varu, kurai praktiski nevarētu pretoties un to koriģēt citi politiskie spēki.) „Visi partijas pūliņi,” norādīja V. Gomulka, „ir jāvērs uz to, lai atmāskotu PSL reakcionāro dabu, lai atrautu no tās demokrātiskos elementus”. Kā tādi bija domāti tie PSL darbinieki, kas uzskatīja, ka konfrontācija ar komunistiem ir bīstama viņu partijas liktenim, un sliecās meklēt kompromisa risinājumus. PSP Centrālā komiteja uzskatīja, ka pret PSL „reakcionārajiem elementiem” var izmantot administratīvo ietekmi un apspiešanas metodes, lai novērstu to, ka „reakcionārās fašistu bandas izpilda opozīcijas drošības dienesta lomu”.

Pret PSL tika lemts izvērst neatlaidīgu ideoloģisku, politisku un pat administratīvu cīņu. PSP CK izstrādāja taktiku šai cīņai:

- 1) Nepieļaut tādas partijas izveidi, kura būtu labējāka par PSL;
- 2) Izmantot visus līdzekļus lai mazinātu PSL ietekmi;
- 3) Parādot vēlētājiem S. Mikolajčiku un viņa līdzgaitniekus kā „reakcijas” vadītājus, aktivizēt ar tiem neapmierinātos „demokrātiskos” elementus, izsaukt vispirms nesaskaņas, bet pēc tam šķelšanos PSL rindās, palīdzēt šiem elementiem gūt uzvaru pār labējiem, apvienojot zemnieku kustību kreiso darbinieku, SL vadībā.

Plēnuma lēmums faktiski atļāva valsts drošības iestādēm izmantot represijas pret PSL aktīvistiem.

Šo kursu faktiski atbalstīja arī PPS. Partijas Galvenās padomes lēmumā 4.novembrī tika uzsvērta PPS un PSP sadarbība uz vienlīdzības, uzticības un savstarpējas cieņas pamata nodrošinās spēku strādnieku šķirai. Galvenās padomes rezolūcija bija teikts: „ja mēs gribam celt demokrātiju un sociālismu, nevar būt vietas nekādiem strīdiem ar Polijas Strādnieku partiju. PPS, PSP un radikālie ļudovieši ir tautas varas pamats Polijā.”

Neparedzētus sarežģījumus Polijas Zemnieku partijai radīja tās kurss uz visu gribētāju iesaistīšanu savās rindās. Partijā iestājās arī daudzi bijušie “sanācijas” režīma un Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe* – SN) darbinieki, cerot tādā veidā gan ietekmēt PSL vēl lielāku nosliecšanos uz mantīgo slāņu interešu apmierināšanu, gan pašiem nonākt pie varas un tad panākt savu nodomu īstenošanu. Ja sākotnēji pagrīde nosodīja S. Mikolajčiku par sadarbību ar komunistiem, tad ātri vien šī nostāja mainījās. Izrādījās, ka legālo PSL atbalstīja sākotnēji daļa, bet vēlāk gandrīz visa politiskā un bruņotā pagrīde. AK mantiniece – organizācija WiN, ar kuru bija saistītas ap 500 pagrīdes organizāciju, ieteica saviem atbalstītājiem iestāties PSL. Arī Nacionālā partija un radikālie NBS (*Narodowe Siły Zbrojne*) ne uzreiz, bet tomēr atbalstīja PSL. Šai sakarā PSP avīze konstatēja: „PSL par spīti dažādiem apgalvojumiem, pat par spīti dažiem darbiniekiem kļūst par patvērumu, legālu centru apvienotajai reakcijas nometnei Polijā.”

Oficiāli gan PSL līderi centās norobežoties no pagrīdes, jo citādi draudēja: 1) ietekmes zudums laukos, kur zemnieki, kas cieta no pagrīdes teroristiskās darbības, uzstājās pret PSL sadarbību ar muižniekiem un kapitālistiem, un 2) varas iestāžu represijas, kuras to veicējiem pat īpaši nebūtu jāattaisno zemnieku acīs. Tomēr daudzi PSL biedri, kuri partijā bija iestājušies no labējo spēku aprindām, uzturēja sakarus ar pagrīdi. Arī ļudoviešu veterānu vidū bija cilvēki, kuri uzskatīja par iespējamu līdz ar legāliem cīņas līdzekļiem par varu izmantot arī nelegālus. Jau “sanācijas” režīma laikā viņiem bija nācies darboties arī nelegāli. Pēckara apstākļos, kad demokrātija vispārpieņemtā izpratnē bija visai ierobežota, cīņā pret nedemokrātiskām, bieži vardarbību lietojošām varas iestādēm šie ļudovieši uzskatīja par pieļaujamu arī vardarbību no pagrīdes puses.

PSL līderu apliecinājumiem par viņu lojalitātei PSRS un saikņu ar pazemes neesamību neticēja ne tikai partijas biedri un atbalstītāji, ne PSP, ne PSRS vadībā. J. Staļina acīs S. Mikoļaičiks bija un palika tas poļu emigrantu līderis, kurš kara laikā noraidīja padomju nosacījumus abu valstu attiecību noregulēšanai.

Arī ar PSL par ietekmi zemniecībā konkurējošā SL jau KRN 1945.gada oktobra sesijā paziņoja, ka PSL sadarbojas ar radikāli labējiem NBS. Pārējās valdošās koalīcijas partijas pieprasīja, lai to partnere koalīcijā PSL atsakās no sadarbības ar „reakciju” (t.i. – labējiem, radikāli nacionālistiski noskaņotajiem spēkiem), iesaistās koalīcijas lēmumu pildīšanā, arī tādu nepopulāru, kā par lauksaimniecības produktu piegāžu nodrošināšanu. Taču PSL vadība nepildīja prasības, jo tad tā zaudētu popularitāti labēji noskaņotajos iedzīvotājos un arī spiediena līdzekli pret pārējām varas koalīcijas partijām.

Jau 1946. gada pirmajā pusgadā PSL kļuva par nopietnu konkurentu Polijas strādnieku partijai, par visu valdībai opozicionāro spēku pulcināšanas vietu. PSP un PSL atklātā pretstāve kļuva par galveno valsts attīstības asi. PSL pozicionēja sevi kā legālu opozīciju valdošajā koalīcijā.

Polijas komunisti un viņu aizbildņi no Maskavas kā vienu no S. Mikolajčika un viņa atbalstītāju uzņemšanas mērķiem Polijas valdībā stādīja uzdevumu panākt tūkstošu patriotu un demokrātu izešanu no pagrīdes. Viņiem tika piedāvāts pieņemt jauno politisko situāciju valstī, neatsakoties no savām nacionālajām un politiskajām vērtībām, kuru simboli plašu masu apziņā joprojām vēl bija AK, „pagrīdes valsts”, cīņā par neatkarību no PSRS. NVPV, apmierinot iedzīvotāju vēlēšanos valsts vadībā redzēt tos politiķus, kuru pozīcijas atbilda viņu izpratnei par valsts interesēm, cerēja gūt masu atbalstu savai darbībai. Šāds kompromiss ar lielāko sabiedrības daļu bija nepieciešams iekšējās situācijas stabilizēšanai. Taču jau tuvāko notikumu attīstība parādīja, ka tā vietā, lai konsolidētu valdību, attīstījās to spēku, kuri apvienojās ap S. Mikolajčiku, pretdarbība komunistiem un viņu tuvākajiem sabiedrotajiem. Tiesa, neraugoties uz lielo ietekmi tautā, PSL iegūt valdošās pozīcijas jau pastāvošajās varas struktūrās, lai realizētu savu kursu „no augšas”, bija nereāli.

Nonākt pie varas S. Mikolajčiks un viņa atbalstītāji cerēja brīvās vēlēšanas, ko paredzēja Jaltas un Potsdamas nolīgumi. Par to, ka cerībām bija nopietns pamats, liecināja 1945.gada novembrī Ungārijā notikušās vēlēšanas, kurās PSL līdzīgā Lauku sīksaimnieku partija (*Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt*) ieguva 57% balsu. S. Mikolajčiks uzskatīja, ka, ja poļi atzīs starptautiskās PSRS intereses, viņi varētu iegūt iespēju savas iekšējās attiecības risināt paši. Tuvākais PSL uzdevums bija piespiest NVPV ar komunistiem priekšgalā atbilstoši Jaltas konferences lēmumiem sarīkot brīvas vēlēšanas Seimā, kamēr vēl pastāvēja priekšnoteikumi demokrātijas piekritēju uzvarai. Šādā gadījumā pavērtos iespējas PSL iegūt vairākumu Seimā, legāli sastādīt savu vairākuma valdību, noteikt valsts attīstības kursu.

Turklāt PSL cerēja, ka „poļu jautājums”, tāpat kā iepriekšējos divos gados, aizēnos PSRS, Lielbritānijas un ASV attiecības, un Rietumu valstis turpinās pieprasīt J. Staļinam, kurš bija ieinteresēts uzturēt mieru Polijā, sarīkot ātras vēlēšanas. Mierīgu valsts attīstību, kā 1946. gada 3. septembrī Kremlī V. Kerniks mēģināja pārliecināt V. Molotovu, var nodrošināt tikai PSL, iegūstot vairākumu vēlēšanās un kļūstot par varu.

Pirms pāriet pie vēlēšanu jautājuma, bez jau minētajām jānosauc vēl dažas pēc kara beigām pastāvošas partijas.

Darba partijā (*Stronniectwo Pracy* – SP), kura tika izveidota 1937.gadā kā poļu kristīgo demokrātu – sanācijas pretinieku partija un kura pulcēja ap sevi katolisko laicīgo inteliģenci, daļu vidusslāņu, kara laikā nebija vienotības, daļa biedru sadarbojās ar spēkiem, kuri izveidoja KRN, atbalstīja PNAK 1944. gada 22. jūlija manifestu, otra grupa atbalstīja Polijas valdību emigrācijā un Nacionālās vienotības padomi. Kaut 1945.gada novembrī notika partijas konference, kurā tika panākta vienošanās un izveidota kopēja vadība, partijā tā arī palika divas grupas, kuras viena otru sīvi apkaroja. 1945.gada decembrī notika partijas Pirmais kongress, oficiāli apvienotajā partijā bija ap 250 000 biedru. Partijas sastāvs turpināja būt ļoti nevienmērīgs, sīkīpašnieku skaits samazinājās. Tā, 1946.gada beigās tajā sastāvēja tikai 12% amatnieku (1948.gada vidū – 26%), bet strādnieku bija 76%.

Darba partija oficiāli atbalstīja komunistu kontrolētu Polijas koalīcijas valdības izveidi, darbojās tās sastāvā, taču daļa vadītāju sliecās atbalstīt opozicionāro S. Mikolajčuka izveidoto „*Polske Stronniectwo Ludowe*” (PSL).

Demokrātiskā partija (*Stronnictwo Demokratyczne*), kas 1944.gada augustā bija atjaunojusi darbību, sadarbojās ar valdošo PSP, 1945.gadā bija pārstāvēta NVPV ar diviem ministriem. 1946.gadā partija uzņēmās aizstāvēt inteliģences un amatnieku intereses, uzstājās par privātīpašuma saglabāšanu tirdzniecībā, par kooperatīvu neatkarību. 1946.–1947.gadā tās biedru skaits sasniedza 100 000. Neraugoties uz kreiso spēku, īpaši specdienestu spiedienu, Demokrātiskā partija tā ir palika viena no nedaudzajām nemarksistiskajām partijām visā Austrumeiropā, kurā pulcējās demokrātiskās domas piekritēji.

Nosauktajām divām partijām bija liela ietekme t. s. „vecajā” inteliģencē, īpaši humanitārajā. Ietekmēja tās arī strādnieku slāņus. Piemēram, 1947.gadā Likumdošanas Seima vēlēšanās Darba partija saņēma vairāk nekā 10% vēlētāju balsis, galvenokārt rūpniecības centros.

1945. gada jūlijā legālu darbību mēģināja atjaunot **Nacionālā partija** (*Stronnitswo Narodowe* – SN), bet saskaņā PNAK 1944. gada 22. jūlija Manifestu, kurā bija noliegta reakcionāro partiju darbības atjaunošanas iespēja, KRN lūgumu noraidīja. Partija turpināja darboties pagrīdē, saglabājot kontaktus ar t.s. T. Arciševska valdību. SN vadība sākotnēji iebilda pret atbalstu S. Mikolajčikam, apsūdzot viņu par to, ka viņa īstenotais kurss izlīdzinot pretrunas sabiedrībā un vājinot pagrīdes stāvokli. Taču saasinoties kreiso partiju un PSL attiecībām, SN mainīja savu nostāju par labu PSL.

Vienlaikus ar legālajiem politiskajiem spēkiem pēckara gados aktīvi darbojās arī **pagrīdes grupējumi**, kuri centās savus politiskos mērķus īstenot ar bruņotiem līdzekļiem.

Poļu kreisajiem spēkiem svinēt uzvaru pēc kara nebija laika. Kad Polijas armijas daļas, kuras bija piedalījušās Berlīnes ieņemšanā, atgriezās dzimtenē, tās nesagaidīja triumfa vārti, ziediem apvītas arkas un pelnītā atpūta pēc nāvīgajām cīņām. Arī bijušos karavīrus, tāpat kā dzimtenē palikušos jaunās varas piekritējus, gaidīja jauni smagi pārbaudījumi: atmīnēšanas darbs, tautsaimniecības atjaunošana un ... bruņota cīņa pret kara laikā politiskajās cīņās zaudējušajiem spēkiem, kuri alka gūt revanšu.

Demokrātiski noskaņoto elementu neapmierinātības ar PSRS atbalstītās jaunās varas pasākumiem, cerību uz S. Mikolajčiku, uz demokrātisku attīstību pieaugums notika reizē ar militāri-politiskās pagrīdes aktivizēšanos. PVE piekritēju priekšā stāvēja dilemma: vai meklēt sadarbības iespējas ar PSP un tās atbalstītājiem vai turpināt konspiratīvu darbību – tagad jau ne pret vācu okupantiem, bet pašmāju politiskajiem pretiniekiem – poļu komunistiem, aiz kuriem stāvēja Padomju Savienība. Faktiski labas izvēles iespējas nebija.

Sākotnēji daļa poļu nacionālistiskās, bijušās antinacistiskās pagrīdes dalībnieku mēģināja cīnīties pret komunistu nostiprināšanos pie varas ar legāliem līdzekļiem, taču redzot šādas cīņas bezperspektivitāti, daļa no tās atgāja, bet aktīvāka daļa pārgāja uz nelegāliem, vardarbīgiem cīņas līdzekļiem, izvērsot bruņotu pretošanos pastāvošajām varas iestādēm, cerot uz jauna pasaules kara sākšanos un uzturot sakarus ar poļu emigrāciju un Rietumvalstu izlūkdienestiem.

Pēc kara beigām daudzas antikomunistiskās pagrīdes organizācijas radās uz oficiāli 1945.gada janvārī atlaisto AK organizāciju bāzes. Organizācija NIE („*Niepodległość*” – Neatkarība), 1945.gada pavasarī veica reorganizāciju. Atbilstoši vēl pirms kara beigām 1945.gada 7.maija Poļu bruņoto spēku Rietumos virspavēlnieka vietas izpildītāja ģenerāļa V. Andersa pavēlei ar uzdevumu cīnīties pret „padomju okupantiem” tika izveidota „Bruņoto spēku pārstāvniecība dzimtenē” (*Delegatura Sił Zbrojnych na Kraj*). Tās organizatoriskā struktūra atkārtoja armijas un AK uzbūves principus. Par tās komandantu kļuva pulkvedis J. Žepekis.

Blakus Bruņoto spēku pārstāvniecībai darbojās arī citas bruņotas pagrīdes organizācijas. Pavisam 1945.gada maijā īpaši valsts austrumu vojevodistēs darbojās ap 240 bruņotu vienību un grupu ar ap

32–33 tūkstošu cilvēku kopējo skaitu, kuras centās izvērst masu teroru pret jaunā varas piekritējiem. 1945.gada vasarā vien pagrīdnieki nogalināja ap 600 PSP darbinieku.

Polijas jaunajās rietumu un ziemeļu zemēs darbojās bijušo nacistisko policistu, esesiešu un sakauto vērmahta daļu pārpalikušo karavīru, arī vēl nacistu kundzības laikā speciāli apmācītas t.s. „*Werwolf*” (Vilkacis) diversantu grupas, kuru uzdevums bija darboties antihitleriskās koalīcijas spēku aizmugurē. Blakus tām pastāvēja un ar sevišķu nežēlību izcēlās t.s. vlasoviešu grupas. Vairākumā gadījumu vlasovieši valkāja no kritušajiem padomju karavīriem novilktus formas tērpus, lai ar savām noziedzīgajām darbībām radītu neuzticību un naidu pret Sarkanā armiju. Ar šīm grupām padomju un poļu drošības spēki tika galā jau 1945.gadā, īsi pēc kara beigām, kad tām zuda uz Vāciju izsūtāmo vietējo iedzīvotāju atbalsts.

Otrā pasaules kara beigas ļāva PRPV, vēlāk NVPV, un tās atbalstošajai PSRS cīņai pret teroristiem novirzīt lielus militārus spēkus. Jau teikts, ka 1944.–1945.gadā, kad vēl nebija izveidoti vietējie drošības spēki, kuri varētu sekmīgi cīnīties pret PVE atbalstītājiem (Poļu drošībnieki apguva PSRS IeTK darbības metodes tās skolā Kuibiševā), jaunās varas ienaidniekiem, galvenais cīņas smagums pret pagrīdes bruņotajiem formējumiem gūlās tieši uz PSRS IeTK karaspēku. Tūlīt pēc kara beigām PSRS Iekšlietu karaspēka vienību skaits Polijā tika strauji palielināts, turp pārsvietas divas Iekšlietu karaspēka divīzijas un divi atsevišķi pulki. N. Seļivanovska – PSRS Valsts drošības tautas komisariāta padomnieka pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas rīcībā bija 15 PSRS IeTK pulki. (Tas bija vairāk nekā citās zemēs, kur atradās Sarkanā armija. Tā, Vācijā atradās 10 pulki, vēl 10 – Austrijā, Ungārijā, Rumānijā un Bulgārijā.)

Kaut 1945.gada maijā–jūnijā Polijas jaunajās zemēs tika likvidēta lielākā daļa padomju militāro komandantūru, samazinājās PSRS regulārā karaspēka vienību skaits Polijā (10. jūnijā tika slēgta Polijas robeža ar okupēto Vāciju, jūnija beigās Polijas armija pārņēma tiltus pār Oderu un Nisu. 1945.gada 16.augustā Polija noslēdza līgumu ar Padomju Savienību, atzīstot nedaudz modificētu Kērzona līniju kā Polijas robežu austrumos), tomēr vietējie iedzīvotāji sāpīgi uztvēra tā klātbūtni. Arī Sarkanās armijas virsnieku dienestu Polijas armijā, PSRS IeTK karaspēka darbību Polijas teritorijā, tā dalību cīņā pret pagrīdi liela daļa Polijas iedzīvotāju uztvēra kā iejaukšanos valsts iekšējās lietās, reizēm pat kā tās okupāciju. Faktus, ka ASV un Lielbritānija turēja Rietumeiropā ne mazāk iespaidīgu karaspēku, ka tur tika atbruņoti antinacistiskās Pretošanās kustības spēki, šos poļus neuztrauca, viņi tos izlikās neredzam.

Situācija armijā izraisīja arī Polijas komunistu neapmierinātību. Uzreiz pēc kara Polijas bruņotajos spēkos dienēja ap 19 tūkstošu padomju pilsoņu. Tiesa, pēc kara viņu skaits strauji saruka. Viņi tika nomainīti ar nacionālajiem kadriem, no Rietumiem repatriējušamies profesionāliem virsniekiem. 1945. gada 10. maijā, uzstājoties VK(b)P Centrālās komitejas Starptautiskās informācijas nodaļā, PSP CK pirmais sekretārs V. Gomulka paziņoja par komunistiskās partijas nodomu tai pat gadā palielināt Polijas armiju līdz 20 divīzijām. „... Lielākās grūtības,” teica V. Gomulka, „ir virsnieku korpusa. Mums nav virsnieku, mums trūkst virsnieku, it īpaši augstāko. Zemāko un vidējo sastāvu mēs vēl varam ātri sagatavot, bet mēs nevaram īsā laikā atrisināt jautājumu par augstāko virsniecību. Tas vajadzīgi vairāki gadi. Protams, mēs nevaram pilnībā būvēt Polijas armiju ar bijušās Polijas armijas bijušo virsnieku korpusu, jo šis korpusa pamatā ir no “sanācijas” perioda, reakcionārs. Lūk, piemēram, Sarkanā armija atbrīvoja no Vācijas nometnēm vairākus tūkstošus poļu virsnieku, kurus 1939. gadā saņēma gūstā vācieši, bet no tiem mēs gūvām ļoti mazu labumu. Mēs veicām pārbaudi un pārliecinājāmies, ka mēs varētu uzņemt armijā 10 – ne vairāk kā 15% no šiem cilvēkiem, pārējie nav derīgi politiskā ziņā – bīstami elementi, tāpēc mēs tos neuzņemsim [...] Tagad mēs uz virsnieku skolu

nosūtām strādniekus, strādnieku un zemnieku jauniešus un, protams, ar laiku mēs izveidosim virsnieku korpusu, politiski uzticamu demokrātiskai Polijai. Pagaidām gan jautājums par armiju mums [...] nav atrisināts. Ar karaspēku nodarbojas ļoti nozīmīgas struktūrās, valsts aparāts, šim jautājumam mēs pievēršam lielu uzmanību.”

Vismaz tikpat liela uzmanība tika pievērsta otrai spēka struktūrai – drošības dienestam. Jau no kara perioda Polijas drošības dienestā – jeb Drošības pārvaldē (*Urząd Bezpieczeństwa*) bija vērojama Padomju Savienībai uzticīgo politisko darbinieku dominēšana. Tā vadībā atradās S. Radkevičs. Viņš bija darbojies Polijā komunistiskajā pagrīdē, vairākkārt arestēts, kara laikā dienēja T. Kostjuško divīzijā kā politdarbinieks. 1944.gada 27.jūlijā Polijas Nacionālās atbrīvošanas komiteja viņu iecēla par drošības departamenta, kurš 1945.gada janvārī tika reorganizēts par Sabiedriskās drošības ministriju (*Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*) – SDM, vadītāju. Viens no galvenajiem ministrijas uzdevumiem bija cīņa pret antikomunistisko pagrīdi. Jau no paša sākuma Polijas drošības dienests tika veidots ar PSRS drošībasnieku atbalstu. SDM spēki strauji auga. Ja 1945.gada sākumā ministrijas labā strādāja 12 tūkstošu aģentu, tad decembrī – jau 24 tūkstoši. (1953.gadā tika sasniegts rekordlīmenis – 33 tūkstoši aģentu.) Gan PSP vadība, gan drošības dienesta vadītājs S. Radkevičs ministrijas kadrus centās nokomplektēt tieši ar savas – komunistiskās partijas biedriem, liekot šķēršļus citu partiju biedru piesaistei.

Diezgan agri parādījās nozīmīgi izkropļojumi drošības iestāžu, kuras pilnībā kontrolēja komunisti, ikdienas darbībā. Šīs iestādes atradās ārpus sabiedrības kontroles. Drošības dienests faktiski baudīja tik plašas tiesības, ka to varēja uzskatīt par „valsti valstī”. No tā baidījās pat ievērojami komunistiskās partijas darbinieki.

PSP CK 1945.gada maija plēnums demonstrēja, ka vismaz daļa PSP vadības ar V. Gomulku priekšgalā apzinājās šādas kadru politikas briesmas. Uzstājoties plēnumā, V. Gomulka atzina, ka drošības iestādes sāk „izaugt par otru valsti”, „pašas veido noteiktu politiku, kurā neviens nevar iejaukties”. Sekoja priekšlikumi pārtraukt komunistu spiedienu uz sabiedrību, iegrožot represijas, iedibinot partijas kontroli pār drošības iestādēm, koriģēt partijas attiecības ar politiskajiem partneriem. V. Gomulka prasīja, lai partijas organizācijas soda tos biedrus, kuri pārkāpa sava dienesta stāvokļa pilnvaras, neievēroja likumību. Represiju pielietošana bija pretrunā ar PSP CK plēnumā izsludināto PSP politisko kursu uz visu demokrātisko spēku vienošanu.

Arī informējot Maskavu un personīgi J. Staļinu par situāciju partijā, PSP Centrālās komitejas Politbirojs 1945. gada 15. maijā bija spiests paziņot: „PSP biedru iecelšana drošības dienestu vadošajos amatos tika veikta saistībā ar PSP vietējo organizāciju sektantiskajām nostādnēm. Daudzos gadījumos tas noveda pie tā, ka daži [partijas biedri] sāka identificēt drošības dienestus ar PSP, radīt priekšrocības PSP, veicināt nevajadzīgu aizdomīgumu un nievājošu attieksmi pret citām koalīcijas partijām ...” (1947. gadā Sabiedriskās drošības ministrijā 82 % darbinieku bija komunisti, aptuveni 2,4 % – sociālisti.)

Taču situācija maz mainījās līdz 1945. gada beigām. To apstiprināja PSRS IeTK padomnieka pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas ģenerāļa N. Seļivanovska ziņojums 1945. gada 11. oktobrī L. Berijam par poļu drošības dienestu stāvokli. N. Seļivanovskis ziņoja par to piesārņojumu ar „nodevējiem, pagrīdes organizāciju biedriem, kukuļņēmjiem, marodieriem un citiem noziedzīgiem elementiem”, par vairāk nekā 300 darbinieku arestiem „par sakariem ar pretvalstisku pagrīdi” un „varas ļaunprātīgu izmantošanu”, par 365 darbinieku atlaišanu (bez cēloņu norādīšanas), 176 cilvēku pāreju bandās utt. N. Seļivanovskis gan uzsvēra, ka „ar [Sabiedriskās drošības] ministra Radkeviča un mūsu instruktoru starpniecību tiek veikti pasākumi, lai nodrošinātu rūpīgāku cilvēku atlasi darbībā

valsts drošības orgāniem". Taču šī atlase turpinājās galvenokārt no PSP biedriem. Kā padomju sūtniecības padomnieku V. Jakovļevu 1945. gada novembra beigās informēja NVPV vadītājs E. Osobka-Moravskis, „neraugoties uz PPS priekšlikumu, nosūtīt darbā milicijā pārbaudītus cilvēkus, lai stiprinātu tās kadrus, PSP līderi atsakās no šādās palīdzības." Tādejādi, pretēji pašu Polijas komunistu apgalvojumiem, viņi rūpīgi sargāja drošības spēkus no sabiedroto partiju pārstāvju iekļūšanas tajos, centās tos pārvērst tikai par savu ietekmes sfēru.

Pastāvīgās pagrīdes organizēto bruņoto uzbrukumu briesmas piespieda Polijas valdību jau 1945. gada vasarā cīņai pret to iesaistīt arī bruņoto spēku daļas. 24. maijā Polijas armijas virspavēlnieks maršals M. Rola-Žimerskis izdeva pavēli izmantot 1., 3. un 9. kājnieku divīziju spēkus pagrīdes likvidācijai valsts austrumu rajonos. Šīs divīzijas tika izvietotas Varšavas, Ļubļinas (1945. gada pavasarī notika Ļubļinas vojevodistes 4 rajonu pacifikācija, tur tika ierīkotas 17 no metnes pagrīdes virsnieku un karavīru, kā arī 3 no metnes poļu no nacistu „*oflagiem*" (virsnieku no metnēm), izmetināšanai), Belostokas un Žešovas (*Rzeszów*) vojevodistēs. Reizē tika pavēlēts atcelt uz laiku karavīru atvaļinājumus un neļaut tiem apmeklēt vietas, kur dzīvoja viņu radnieki. Tam vajadzēja nodrošināt viņu pakļaušanos pavēlēm.

12. jūnijā Polijas Sabiedriskās drošības ministrs S. Radkevičs izdeva cirkulāru, ar kuru sabiedriskās drošības pārvalžu priekšniekiem, kuras atradās nosaukto divīziju kontroles zonā, bija jānodod pilnīga informācija karaspēka daļām par pagrīdes organizācijām, kuras darbojās dotajā apkārtnē. Vienlaikus ministrs pavēlēja drošības dienesta darbiniekiem veikt plašu aģitāciju pagrīdes darbinieku vidū, lai tie brīvprātīgi nodotu ieročus un atzītu savu vainu. Varas iestādes uz sabiedriskās drošības ministra 20. maija rīkojuma pamata garantēja pilnīgu neaizskaramību personām, kuras iznāks no pagrīdes.

Minētās divīzijas veica virkni sekmīgu operāciju, sagraujot, daļēji izkliedējot vairākas bruņotas vienības, nogalinot un ievainojot, sagūstot daudzus to dalībniekus. Piemēram, no 19. jūnija līdz 30. jūlijam 3. divīzija Ļubļinas vojevodistē veica 73 operācijas, kuru gaitā tika nogalināti 36, ievainoti 6 pagrīdes dalībnieki, 371 arestēts, 170 cilvēki, turēti aizdomās par sakariem ar pagrīdi tika aizturēti. Tika iegūts daudz ieroču. Tiesa, no 13. jūnija līdz 30. jūlijam brīvprātīgi pieteicās un nodeva ieročus tikai 117 cilvēku. Toties 1945. gada otrajā pusē Ļubļinas vojevodistes drošības iestādēs brīvprātīgi ieradās 690 pagrīdes dalībnieku.

25. maijā KRN pieņēma lēmumu jaunās varas aizsardzībai no bruņotajiem tās politiskajiem pretiniekiem uz Polijas armijas 4. divīzijas bāzes izveidot Iekšējās Drošības korpusu (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*) pie Sabiedriskās drošības ministrijas. Tā sastāvā ietilpa kā no frontes atgriezušies 4. divīzija, tā arī 1., 2. un 3. aizsprosta brigādes un triecien- (aviācijas desanta) bataljons. Korpusā iegāja armijas daļas, kurām bija ievērojama cīņas pieredze frontē, turp nosūtīja arī daudzus AL komandierus, kuri vācu okupācijas laikā bija ieguvuši lielu partizānu cīņas pieredzi. Par tā komandieri tika nozīmēts padomju ģenerālis B. Keņēvičs, kurš no 1943. gada dienēja Poļu armijā. Taču cīņas sagatavošanai pret pagrīdes bruņotajiem formējumiem šīm karaspēka daļām vajadzēja laiku. Korpusā 1946. gada sākuma dienēja ap 30 tūkstošu, bet 1950. gadā – vairāk nekā 40 tūkstošu karavīru. Sākotnēji, atrodoties formēšanās stadijā, korpusa darbībai kopumā bija aizsardzības raksturs, taču ar laiku tā kļuva aktīvāka. Korpus pastāvēja līdz 1965. gadam.

1945. gada 13. maijā sākās PSRS IeTK veiktas poļu pagrīdes bruņoto vienību likvidācijas operācijas. Ne vienmēr tās bija veiksmīgas, taču pagrīdes organizāciju vadība saprata, ka gan iepriekšējos gados ciesto zaudējumu, tā poļu un padomju varas iestāžu represiju rezultātā nespēs izvērst plaša mēroga partizānu cīņu.

Tiesa, atsevišķos valsts rajonos spēku samērs bija dažāds, dažviet pat ļoti nelabvēlīgs jaunajai varai. Piemēram, 1945. gada augustā sabiedriskās drošības ministrs S. Radkevičam drošības darbinieku reģionālajā sanāsmē Ļubļinā

nācās uzklaut nepadotību, kad kāds vietējais virsnieks lēsa, ka viņa apgalā jaunā režīma atbalsta ne vairāk kā 20 procentu iedzīvotāju.

Tai pat laikā Polijas valdība mēģināja apstādināt izvēršošās cīņas, pasludinot masu amnestiju. Tā varēja atvieglot to pagrīdē palikušo, kuri vēlējās to atstāt, stāvokli. Premjerministrs E. Osobka-Moravskis un sabiedriskās drošības ministrs S. Radkevičs aicināja AK karavīrus, citu bruņoto spēku dalībniekus un dezertierus pieteikties varas iestādēm, nodot ieročus un būt brīviem. Turklāt S. Radkevičs izdeva rīkojumu pārbaudīt visu arestēto lietas, lai atbrīvotu arestētos pagrīdes organizāciju locekļus, kas nebija piedalījušies cīņā pret valdību. Reizē tika paziņots, ka „armijai dota pavēle atbrīvot valsti no bandām un ka visi bandīti, kas tiks notverti ar ieročiem, tiks nošauti.” Tiesa, jautājumu par amnestiju nācās saskaņot ar padomju sūtni V. Ļebedevu.

1945.gada 2.augustā tika publicēts KRN dekrēts par pagrīdē esošo AK un BCh karavīru, buržuāzisko partiju biedru amnestiju. Amnestija attiecās arī uz tiem „londoniešiem” (valdības emigrācijā atbalstītājiem), kuri līdz 1945.gada 15.septembrim atzīs savus sakarus ar pagrīdi un noliks ieročus. Tiesa, amnestija neattiecās uz pagrīdes struktūru vadītājiem, kā arī tiem, kas turpināja bruņotu cīņu.

Jau jūnijā-jūlijā sekoja pagrīdes grupu brīvprātīgas padošanās gadījumi. Kad pēc Nacionālās vienotības valdības izveides (1945.gada 28.jūnijā) pašlikvidējās (1.jūlijā) Nacionālās vienotības padome (*Rada Jednosci Narodowej*), pasludināja par savas darbības izbeigšanu PVE Delegatūra (25.jūlijā), ASV un Lielbritānija atzina NVPV (5.jūlijā), cerības uz Rietumvalstu militāru atbalstu daudziem izgaiss, zuda arī Bruņoto spēku delegatūras pastāvēšanas jēga. To saprata 1.augustā arestētais viens no Varšavas sacelšanās vadītājiem J. Mazurkevičs un griezās pie visiem AK dalībniekiem ar aicinājumu atstāt pagrīdi,

Polijas armijas pulkveža, AK diversiju dienesta vadītāja J. Mazurkeviča piemērs liecina par to, kā poļu drošībnieki fabricēja īsto vai iedomāto politisko pretinieku „lietas”. 1945.gada 1.augustā viņu arestēja drošības pārvalde, septembrī viņš vērsās pie AK cīnītājiem ar aicinājumu atstāt pagrīdi un tika atbrīvots. Vairāki J. Mazurkeviča cīņu biedri viņa aicinājumu nosodīja kā nodevību. Viņu skaitā bija arī J. Źepekis, kurš uzskatīja, ka nepieciešams atteikties no bruņotas cīņas, radīt politisku struktūru, kura apvienotu AK dalībniekus un varētu ietekmēt situāciju valstī, arī piedaloties priekšā stāvošajā parlamenta vēlēšanu kampaņā.

Pēc atbrīvošanas J. Mazurkevičs vadīja Centrālo AK likvidācijas komisiju, palīdzēja daudziem bijušajiem AK dalībniekiem atrast darbu, saņemt medicīnisko palīdzību. Taču 1949.gada 4.februārī viņu atkal arestēja, nesekmīgi mēģināja piespiest sniegt liecības pret ģenerāli A. Fildorfu, 1953.gadā kara tiesa viņam piesprieda mūža ieslodzījumu. Tiesā J. Mazurkevičs paziņoja, ka no 1945.gada augusta nav piedalījies nekādās pagrīdes organizācijās, bet pirmajos divos aresta gados panāktās viņa „atzīšanās” bija gūtas spīdzināšanu ceļā. 1956.gadā viņu amnestēja, 1957.gadā rehabilitēja. Pēc tam ilgus gadus J. Mazurkevičs bija PTR oficiālās veterānu organizācijas – Cīnītāju par brīvību un demokrātiju savienības (*Związek Bojowników o Wolność i Demokrację*) galvenās valdes priekšsēdētāja vietnieks. 1980.gadā viņam tika piešķirta brigādes ģenerāļa pakāpe.

Saprotams, ka atsevišķu stāvokli adekvāti novērtējušu cilvēku aicinājumi pastāvošajā nestabilajā politiskajā situācijā nevarēja pārliecināt visus ar valstī pastāvošo varu neapmierinātos. Daudzi AK kaujinieki nevarēja samierināties ar represijām, vērstām pret viņu biedriem. Tā, 1945.gada 4.augustā ap 150 vīru liela bijušās AK vienība uzbruka cietumam Kelces pilsētā, kurā tai laikā nebija armijas daļu, un atbrīvoja 375 ieslodzītos, tostarp arī vairākus AK komandierus. 9.septembrī līdz 130 cilvēku liela AK vienība uzbruka cietumam Radomas pilsētā un atbrīvoja 292 ieslodzītos (ap 30 cilvēku – etniskie vācieši un par krimināliem noziegumiem arestētie – gan brīvprātīgi atgriezās cietumā). Tādos apstākļos Polijā vēl palikušais PSRS IeTK karaspēks tika intensīvi izmantots cīņai pret bruņoto pagrīdi līdz 1946.gada vidum.

Mūsdienu poļu vēsturnieku darbos līdz šim nav nostiprinājušies noteikti termini pretošanās kustības jaunajai, no 1944.gada Polijā iedibināmajai varai, tās dalībnieku apzīmēšanai. Lielākajā daļā darbu par šo tēmu tiek lietoti termini „*podziemie antykomunistyczne*” (antikomunistiskā pagrīdē) vai „*podziemie niepodległościowe*” (neatkarības pagrīde), neizmantojot citus nosaukumus, lai aprakstītu konfliktu, kas notika starp šo pagrīdi un komunistiskajām varas iestādēm. Vēsturnieku un žurnālistu darbos un paziņojumos parādās arī termini „*wojna domowa*” (pilsoņu karš) un „*powstanie antykomunistyczne*” (antikomunistiskā sacelšanās). Nosaukums „antikomunistu sacelšanās” dažkārt parādās arī politiķu paziņojumos un parlamenta rezolūcijās. Prezidents A. Duda publiski lietoja šo izteicienu. Šī koncepcija parādījās arī likumprojektā par t.s. „nolādēto karavīru” (*żołnierze wyklęci*) nacionālās atceres dienas noteikšanu 2011. gadā, taču tā netika pieņemta. Kompromisa rezultātā akta galīgajā versijā tiek izmantots termins „antikomunistiskā pagrīde”. Vēsturnieki R. Vnuks un A. Friške uzsāka aktīvu polemiku ar jēdziena „antikomunistiskā sacelšanās” atbalstītājiem.

Kā redzams, poļu vēsturnieki nerunā par antikomunistisko jeb nacionālo partizānu jeb kaujinieku cīņām jau pēc Otrā pasaules kara. Viņu rīcībā nav arī it kā neitrālā termina „meža brāļi”.

Pēc šī darba autora domām nav nepareizi runāt par antikomunistiskās jeb antisociālistiskās vai pretpadomju (daļa poļu taču uzskatīja savu valsti par okupētu) pagrīdes dalībniekiem. Taču parasti ir nepieciešams precīzāks termins, jo nevar pielīdzināt inteliģentu, kurš veic propagandas vai aģitācijas darbu pret varu saņēmušajiem spēkiem, bruņotam vīram, kurš veic diversijas, slepkavo politiskos pretiniekus, neraugoties vai viņi nēsā militāru formu vai nē. Arī šajā grāmatā runa iet galvenokārt par otrajiem. Viņi rīkojās nacionālās idejas vārdā ar vardarbīgiem līdzekļiem, izvērsa terorismu galvenokārt pret vietējiem iedzīvotājiem. Tāpēc, pēc autora domām vispiemērotākais termins šeit ir „nacionālistiskie teroristi”, neraugoties uz to, kāds bija viņu organizācijas pieņemtais nosaukums.

„Bruņoto spēku pārstāvniecība dzimtenē” pastāvēja līdz 1945. gada augusta sākumam, kad komandants J. Źepekis izdeva pavēli par tās darbības izbeigšanu. Taču uz „Bruņoto spēku pārstāvniecība dzimtenē” pamata jau septembrī pagrīdē tika izveidota jauna militāri-politiska organizācija, kura tāpat izvērsa teroristisku cīņu pret jauno varu. Šī organizācija ieguva nosaukumu „Pretošanās kustība bez kara un diversijām „Brīvība un neatkarība”” (*Ruch Oporu bez Wojny i Dywersji „Wolność i Niezawisłość*). Parasti gan tās nosaukumu saīsināja uz „*Wolność i Niezawisłość*” – WiN (Brīvība un Neatkarība). WiN kļuva par AK idejisko mantinieci un faktiski līdz 1947.gadam pūlējās izvērst pilsoņu karu Polijā. Tās programma un arī struktūra būtiski ne ar ko neatšķīrās no iepriekšējām „NIE” un Bruņoto spēku pārstāvniecības organizācijām. To pirmkārt noteica jau tas, ka organizāciju radīja un vadīja „pirmsseptembra” Polijas kadru virsnieki. Valsts teritorijā bija izveidotas trīs darbības zonas. Tomēr atsevišķos gadījumos pagrīdes grupas (galvenokārt Kelces un Krakovas vojevodistēs) vai nu nevēlējās pakļauties kopējai vadībai, vai nespēja uzņemt ar to sakarus, tāpēc darbojās patstāvīgi.

WiN statūtos bija teikts: „Apvienības mērķis ir demokrātijas principu šī vārda Rietumeiropas izpratnē īstenošana Polijā.” Kā cīņas metodes tika atzītas arī diversijas un terors, kā arī slepenas ekonomiskās, politiskās un militārās informācijas vākšana nodošanai ārvalstu izlūkdienestiem. WiN paziņoja, ka neatzīst valdību emigrācijā, taču cīnījās par NVPV gāšanu. WiN prasīja padomju karaspēka izvešanu no Polijas teritorijas, noliedza jaunās Polijas robežas, kas tika izveidotas pēc Jaltas konferences. Organizācija aicināja izveidot poļu armiju, kas būtu neatkarīga no komunistu ietekmes. Tā arī iebilda pret rūpniecisko uzņēmumu nacionalizāciju un zemes reformu īstenošanu. Organizācija orientējās uz kārtējo propagandas, izlūkošanas un pretizlūkošanas uzdevumu īstenošanu.

Kā uzskatīja J. Žepekis, politiskajai opozīcijai nebija vajadzīgs atbalsts bruņotas cīņas un terora aktu veidā, bet vajadzīga palīdzība informācijas piegādes un aģitācijas ceļā. Ieroču izmantošana organizācijas biedriem tika atļauta paš aizsardzībai vai ieslodzīto atbrīvošanai.

Tādejādi WiN it kā bija jābūt politiskai, bet ne militārai organizācijai, atsevišķu posmu komandieri tagad tika saukti par priekšsēdētājiem, arī pulkvedis J. Žepekis 2.oktobrī tika ievēlēts par WiN Galvenās izpildkomitejas priekšsēdētāju. Taču J. Žepekča taktiku nepieņēma tie „nesamierināmie” un „nelokāmie”, kuri neizmantoja amnestiju. Faktiski gan idejiskajā, gan arī organizatoriskajā ziņā WiN pilnībā pārņēma AK, NIE un „Bruņoto spēku pārstāvniecības dzimtenē” kadrus un struktūru.

WiN darbība neatbilda nosaukumam un statūtiem, jo cīņā par deklarēto mērķi nebija izslēgtas diversijas, terors, citas pilsoņu kara izpausmes, kā arī slepenas militāras, politiskas un ekonomiskas informācijas nodošana Rietumu izlūkdienestiem, kuri ar poļu pagrīdnieku palīdzību ne tikai vāca informāciju par Poliju un PSRS, bet gatavoja arī pagrīdniekus diversiju izvēršanai sakaru sistēmās un svarīgākajos rūpniecības objektos iespējamā kara gadījumā. Organizācijas aparāts bija pielāgots politisku un ekonomisku izlūkziņu iegūšanai, „savu cilvēku” iefiltrēšanai valsts iestāžu darbinieku, arī to politisko partiju un organizāciju sastāvā, kuras bija saistītas ar jauno varu.

Jau 1944.gada rudenī sākās AK locekļu iefiltrēšanās PNAK drošības nodaļās. Jāatgādina, ka vācu okupācijas laikā, poļu pagrīdnieki bija ieguvuši lielu pieredzi vācu iestāžu dokumentu viltošanā. Tagad šī pieredze tika likta lietā cīnoties pret PSRS IeTK un poļu drošības spēkiem.

Neraugoties uz pasākumiem poļu drošības iestāžu „tīrīšanai” no uzplečus nesošiem „vilkačiem”, izdarīt to ilgstoši neizdevās. Piemēram, no 1945.gada aprīļa līdz augustam tika arestēti 333 poļu drošībnieki, no tiem 265 – „par sakariem ar pretpadomju pagrīdi”. Minētajiem jāpieskaita vēl 176 cilvēki, kuri paši pārgāja bruņoto pagrīdes vienību rindās. Arestētajiem tika inkriminēts plašs nodarījumu spektrs: no „AK” šūniņu dibināšanas darba vietās, pagrīdes informēšanu par pret to gatavotajām akcijām līdz pat laupīšanai un marodierismam. Vēl viņi tirgojās ar slepeno informāciju, par noteiktu samaksu pārtrauca krimināllietas un atbrīvoja apcietinātos.

1945.gadā daži no jau WiN biedri saņēma uzdevumus iestāties Polijas Strādnieku partijas, Polijas Sociālistiskās partijas, Zemnieku partijas rindās, lai vāktu izlūkdatumus, ietekmētu to politiskās līnijas formēšanos, inspirētu tādus to soļus, kuri būtu izdevīgi WiN.

Protams, visu nosaukto un arī citu – jaunatnes organizāciju, arodorganizāciju, kuras līdzdarbojās ar jauno varu, biedru, valsts kalpotāju vidū bija gan tādi, kuri tajās iestājās pārliecības vadīti, gan tādi, kuri to darīja dažādu konjunktūras apstākļu ietekmēti, gan arī tādi, kuri to darīja ļaunprātīgos nolūkos, lai no iekšienes grautu tiem nepieņemamo varu. Tā, PSP CK Sekretariāta sēdē 1945.gada oktobra sākumā tika ziņots, ka vienā no Varšavas administratīvajiem rajoniem no pagrīdes iznākušie AK karavīri runājuši, ka viņu biedri veido 60 % no milicijas sastāva, „savi” cilvēki AK ir arī drošības iestādēs.

Tiesa gan, atbilstoši vēlākai viena no WiN izlūkdienesta vadītājiem liecībai, iesaistīšanās Polijas Strādnieku partijā pamatā gan ātri beidzās ar pagrīdes aģentu atmaskošanu, tāpēc WiN koncentrēja pūliņus Polijas Strādnieku partijas un Polijas Sociālistiskās partijas vienotas darbības sašķelšanai.

Padomju iestāžu informācija liecināja, ka pagrīde darbojās arī ar provokatīvām metodēm.

Piemēram, pagrīdnieki, strādājoši vietējā administrācijā, ar savu darbību izsauca iedzīvotāju neapmierinātību, citi, kuri darbojās ārpus administrācijas, gatavoja masu akcijas. Tā Gdaņskā, Sopotā un Gdīņā 1945.gada augustā tika gatavots strādnieku streiks, protestējot pret algas un pārtikas izsniegšanas aizturēšanu, ko novērsa drošības dienests. Pārbaudē izrādījies, ka kartiņu „atprečošanai” pārtikas bija pietiekami un arī nauda savlaicīgi tika saņemta no Varšavas, tikai sabotieri novilcināja to izdali. Tiesa, šo informāciju var arī apšaubīt, iespējams, ka savu neizdarību varas iestādes centās uzvelt pagrīdei. Taču, ar tikpat lielu varbūtību gan var pieņemt, ka pagrīdnieki cīņā pret komunistiem rīkojās pēc sen-senā revolucionāru lozunga „jo [ienaidniekam] sliktāk – jo [mums] labāk”, rūpējoties

nevis par strādnieku vajadzībām, bet pretēji – cerot uz to neapmierinātības uzplūdiem. Pēc autora domām, tā kā ziņots tika nevis par streika izcelšanos, bet tā novēršanu, un ziņoja nevis poļu, bet padomju iestādes, domājams, ka informācija bija patiesa.

Darbojoties savas organizācijas uzdevumā, WiN locekļi sabotēja valdības rīkojumu izpildi, centās radīt haosu valstī, lai diskreditētu kreiso spēku varu, paplašinātu tās pretinieku rindas. Protams ar to tika kavēta dzīves normalizācija, tauta nesa cilvēku upurus, cieta materiālus zaudējumus.

Speciālas WiN diversiju grupas nogalināja valsts aparāta ierēdņus, kreiso partiju, īpaši Polijas strādnieku partijas, drošības dienesta, milicijas darbiniekus, viņu ģimenes locekļus. WiN bruņotās vienības laupīja sabiedrisko un arī privātīpašumu, tā gādājot materiālos līdzekļus savas darbības turpināšanai. Tieši šais „rekvizīcijās” iegūtie līdzekļi bija organizācijas galvenais ienākumu avots. Dažas WiN vienības nogalināja ebrejus.

Poļu pagrīdes vienības uzbruka arī padomju karavīriem un civilistiem. Piemēram, padomju armijas Ziemeļu grupas aizmugures apsardzes daļas komandiera ziņojumā bija norādīts, ka 1945.gada 25.oktobrī ešelona ar repatriējamiem padomju pilsoņiem priekšā bija aizdedzināts dzelzceļa tilts, bet ugunsgrēka lokalizācijas laikā ešelons apšaudīts ar šautenēm.

Reizē jebkurus WiN organizācijas biedru nepaklausības pavēlēm, patvaļības izpaudumus stingri iztiesāja organizācijas radītas tiesas un sodīja grupas, speciāli radītas spriedumu izpildei. Teroristiskajai darbībai tika mēģināts radīt likumības piesegu.

WiN vadība vēlējās uzstāties kā visu labējo militāri-politisko grupējumu vadītāja, centās saliedēt visus pagrīdes spēkus. Reorganizācijas gaitā WiN iekļāvās arī daļa Nacionālo bruņoto spēku (*Narodowe Siły Zbrojne*) vienību, kuras bija zaudējušas sakarus ar savu vadību, bet dažos rajonos (piemēram, Belostokas vojevodistē) bijušās Bruņoto spēku pārstāvniecības vienības pārgāja NBS sastāvā. Šāda „apmaiņa” ar sastāvu liecināja, ka cīņā pret kreiso spēku varu zuda atšķirības starp bijušajiem it kā mēreni labējiem Polijas valdības emigrācijā atbalstītājiem un radikālnacionālistiem no Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe*). Atšķirīgā attieksme pret demokrātiju, citas programatiskās nostādnes, kas šķīra abus politiskos strāvojumus bija zaudējušas nozīmi. Svarīgāka par visu bija kļuvusi kopējā noraidošā attieksme pret jauno varu, tās realizētajiem sociālajiem pārkārtojumiem.

Faktiski 1945.gadā Polijā sākās vēl nopietnāka nekā iepriekš iekšēja bruņota cīņa. Ja 1944.gadā no bruņotās antikomunistiskās pagrīdes rokām bojā gāja ap 300 cilvēku, tad 1945.gadā – jau ap 3 500 (abos gadījumos nav ierēķināti Polijas armijas un Padomju armijas zaudējumi). Vācu vēsturnieks P. Bonings pamatoti atzīmējis, ka Polijā varas pāreja komunistu vadīto iestāžu rokās bija saistīta ar pilsoņu karam līdzīgas situācijas pastāvēšanu.

Pēc Iekšējās drošības korpusa datiem 1945.gada otrajā pusē Belostokas un Ļubļinas vojevodistēs vien bija apmēram pa 6 tūkstoši bruņotās pagrīdes dalībnieku, Žešovas vojevodistē – ap 13 tūkstoši. Vienā vojevodistē sagrauto pagrīdes vienību dalībnieki pārvietojās uz citu, tur atkal atjaunoja savu darbību.

Pēc dažiem datiem 1945.gada rudenī pret oficiālo varu Polijā darbojās 240 bruņotu grupējumu, kuros bija iesaistījušies līdz 35 tūkstošiem cilvēku, bet cīņā pret bruņoto pagrīdi 1944.–1945.gadā gāja bojā vairāk nekā 15 tūkstošu milicijas, drošības iestāžu darbinieku, Polijas armijas karavīru, PSP biedru u. c.

Cīņas vēl turpinājās, bet daudzi pretošanās kustības dalībnieki jau apzinājās savu traģisko stāvokli. Ilgajās cīņās pret nacistiem viņi bija paguruši. Daudzi mežā jau bija pavadījuši 5 vai 6 gadus. Daudzus pieredzētais un pārdzīvotais bija sarūgtinājis. Bieži viņi bija ļoti jauni un jau mēnešiem vai pat gadiem

ilgi nebija gājuši skolā. Viņi zināja, ka padošanās nozīmētu beigas sapnim par nacionālo neatkarību, bet tajā pašā laikā apzinājās, ka tagad nāksies cīnīties pret jaunu pretinieku. Pildot pagrīdes organizāciju uzdevumus, viņiem tagad vajadzēja nogalināt nevis vācu okupantus, bet gan poļu komunistus un policistus. Daļa to uzskatīja par brāļu slepkavošanu un nevēlējās tajā piedalīties. Tiesa, savukārt citi bija nikni uz tiem, kuri attiecās no turpmākās cīņas. Tā, A. Aplbauma min piemēru, kad 1946.gadā kāda banda piekāva skolotājus – bijušos AK kaujiniekus, apsūdzot tos „kolaborācijā”, jo viņi bija atgriezušies civilajā dzīvē.

Galū galā desmitiem tūkstoši pieņēma vienu no vairākkārt piedāvātajām „amnestijām”, nolika ieročus un atgriezās civilajā dzīvē. Ap 42–44 tūkstošiem pagrīdes organizāciju dalībnieku, pirmkārt jau to ļudoviešu piekritēju, kuru šefs – S. Mikolajčiks atradās valdībā, no mežiem un cietumiem varēja atgriezties normālā dzīvē. Pagrīdi atstāja politiskie grupējumi, saistīti ar Darba partiju (*Stronnictwo Pracy*), virkne PSP –WRN (*Polska Partia Socjalistyczna–Wolność, Równość, Niepodległość*) šūniņu, pagrīdē bijušie Zemnieku bataljoni (*Bataliony Chłopskie*), arī daļa no pēc AK atļaušanas izveidotajām pagrīdes organizācijām. Sākotnēji bija paredzēts, ka amnestija jāpabeidz līdz 15.septembrim, taču vēlāk tās beigu termiņš tika vairākkārt pagarināts. Piemēram, Kelces vojevodistē amnestijas īstenošana noslēdzās tikai decembrī. (Šeit bez bijušajiem AK kaujiniekiem legalizējās arī daļa NBS dalībnieku.)

Taču, iznākot no pagrīdes, daļa it kā legalizēties nolēmušo nodeva tikai nelielu daudzumu ieroču, vai arī tie bija lietošanai nederīgi, toties derīgie tika rūpīgi noslēpti. Bieži no dažādām pagrīdes organizācijām legalizēties ieradās tikai tie, kuri jau bija drošības iestāžu atmaskoti vai vismaz izraisījuši to aizdomas. Šādos gadījumos „legalizējušies” faktiski nepārtrauca sakarus ar pagrīdi. Ar to pagrīdes organizācijas nevis pārtrauca cīņu pret oficiālo varu, bet tikai mainīja tās formas, centās izmantot arī legālās iespējas, atbalstot legāli darbojošos kreiso partiju pretiniekus.

Ap 60 000 cilvēku vēl palika pagrīdē. Parasti tie bija galēji labējie “sanācijas” atbalstītāji, SN locekļi, daļa PPS biedru. Sāka mainīties pagrīdes raksturs, no plašu pilsonības un sīkpilsonības slāņu vēlmju izteicējas tā kļuva par nacionālistiskos lozungus izmantojošo mantīgo slāņu pulcēšanās vietu. Taču cīņa par pagrīdes pārvarēšanu ievilkās gadu garumā. Drošības dienests cīnījās ar tiem, izvēršot plašas represijas.

Pēc poļu drošības dienesta pulkveža, 1953. gadā uz Rietumiem pārbēgušā J. Svjatlo datiem, tikai 1945.gadā uz nometnēm PSRS tika izsūtīti līdz 50 000 poļu pagrīdes dalībnieku. Vēl citi tika ieslodzīti internēto nometnēs. Tiesa, šie dati var būt ievērojami pārspīlēti. Pēc krievu vēsturnieces A. Noskovas savāktajām, padomju avotos balstītām ziņām dažādu padomju drošības dienestu operatīvo grupu darbības rezultātā uz 1945.gada rudenī uz nometnēm PSRS teritorijā tika nosūtīti ap 27 tūkstoši dažādu poļu pagrīdes organizāciju locekļu.

NVPV un tās sūtniecība Maskavā 1945.gadā sistemātiski iesniedza lūgumus PSRS Ārlietu tautas komisariātam atbrīvot arestētos Polijas pilsoņus, jo to turēšana apcietinājumā izsauca neapmierinātību visdažādākajos poļu sabiedrības slāņos. Par ko liecināja kaut vai tas, ka atsevišķos laika posmos no Polijas armijas un drošības struktūrām dezertējušo skaits pārsniedza arestēto skaitu.

Jau 8. jūlijā B. Beruts sarunā ar PSRS IeTK padomnieku N. Seljivanovski paziņoja, ka uzskata par nepieciešamu visus poļus, kurus bija arestējušas padomju iestādes un turēja apcietinājumā Polijas un PSRS teritorijā, nodot poļu drošības dienestam. (Pēc PSRS IeTK datiem 1945. gada 2. novembrī no 85 885 poļiem (46 856 karagūstekņiem un 39 029 internētajiem), kas no 1941. līdz 1945. gadam tika turēti PSRS nometnēs, Polijā bija atgriezušies 54 295 cilvēki, 1 929 nodoti Polijas armijas izveidei, dažādu iemeslu (acīmredzot visbiežāk – nāves – V. Š.) ieslodzīto skaits bija samazinājies par 2 551 cilvēku.)

Tā, 1945.gada oktobrī Polijas vicepremjers un PSP CK Politbiroja loceklis J. Bermans PSRS Ārlietu tautas komisāra vietnieka A. Višinska priekšā stādīja jautājumu par 27 tūkstošiem arestētajiem un PSRS teritorijā

esošajiem Polijas pilsoņiem. J. Bermans uzstāja uz to atbrīvošanu, „izņemot tos no viņiem, kuri vainīgi nopietnos noziegumos pret PSRS, Sarkano armiju un varētu būt bīstami Polijā.” Daļēju piekāpšanos izdevās panākt.

1945.gada 21. oktobrī L. Berija ziņoja J. Staļinam, ka PSRS cietumos tiek turēti 27 010 poļu ieslodzītie un ierosināja 12 289, no tiem, arestētu par kriminālnoziegumiem, dezertēšanu no armijas un AK ierindas sastāvu, atbrīvot. J. Staļins sankcionēja L. Berijas priekšlikumu atbrīvot tos. Līdz 23.novembrim 5 108 jau bija atbrīvoti. Pārējos bija paredzēts atbrīvot līdz gada beigām. 1945.gada novembrī tika atbrīvots Kalugas pilsētas tuvumā turētais AK rezerves pulks. Taču gandrīz 15 tūkstošu poļu vēl palika PSRS cietumos kā „spiegi, diversantu-teroristisku grupu dalībnieki un AK vadošais sastāvs”. 1946.gada 1.janvārī PSRS nometnē atradās 19 930 Polijas pilsoņu, kas liecināja, ka PSRS represīvās iestādes uzskatīja par drošāku apcietinātos turēt savas valsts, nevis Polijas teritorijā.

1946.gada 26.aprīlī ar PSRS Ministru Padomes lēmumu tika radīta speciāla komisija jautājumu izskatīšanai par PSRS teritorijā ieslodzīto Polijas pilsoņu atgriešanu Polijai. Līdz 1949.gada 15.aprīlim tā bija pieņēmusi lēmumus par 13 350 Polijas pilsoņu atdošanu Polijai. 311 Polijas pilsoņi bija atbrīvoti jau līdz tam, bet nebija vēl paguvuši atgriezties dzimtenē. Sodīti viņi visi bija gan par kriminālnoziegumiem, gan pretpadomju aģitāciju, gan līdzdalību nacionālistiskās organizācijās un AK, ieroču glabāšanu, mēģinājumiem nelegāli nokļūt Polijā, gan „citiem” noziegumiem. Pavisam no 1945.gada līdz 1950.gada jūlijam uz Poliju no PSRS bija repatriēti 80 007 represēti Polijas pilsoņi, bet PSRS Iekšlietu ministrijas nometnēs vēl bija palikuši 463 karagūstekņi un 375 internētie Polijas pilsoņi. Liela daļa no viņiem bija nevis poļu, bet citu tautību pārstāvji un aizturēti uz aizdomu pamata kā ukraiņu, baltkrievu u. c. nacionālistisko organizāciju biedri. 1951.gada 6.martā PSRS Ministru Padome nolēma daļu no viņiem nodot Polijas varas iestādēm, daļu – nosūtīt uz jau pastāvošo Vācijas Demokrātisko Republiku, vēl daļu – Polijas teritorijā arestēto, kuru ģimenes dzīvoja PSRS, nosūtīt specnometinājumā. Šo cilvēku atgriešanās Polijā tika pabeigta galvenokārt 1957.–1958.gadā.

Līdz 1945.gada septembrim drošības iestāžu darbinieki, armijas un iekšējās drošības korpusa karavīri likvidēja pilnībā vai daļēji 71 bruņotu vienību. Pagrīdes aktivitāte salīdzinājumā ar pavasari mazinājās.

Ar 1945.gada augustu sākās PSRS IeTK karaspēka daļu samazināšana Polijā, ko acīmredzot ietekmēja kā minētā jaunās varas pretinieku aktivitātes mazināšanās (arī t.s. „mežu atslogošana”). Tiesa, kā izrādījās, panākumi bija pārvērtēti. Polijā palikušo PSRS IeTK iekšējā karaspēka izmantošana pret poļu pagrīdi, pilsoņu kara teroristiskajām izpausmēm turpinājās. Acīmredzot, lai mazinātu pārmētumus par PSRS iejaukšanos Polijas lietās, 1946.gada 20.maijā PSRS iekšlietu ministrs S. Kruglovs ierosināja visus Iekšlietu karaspēka karavīrus (Polijā bija viena Iekšlietu karaspēka divīzija – 4 199 cilvēku, 2 robežsargu pulki - 2 897 cilvēku un divas Iekšlietu karaspēka sakarnieku brigādes – 6 434 cilvēku), kuri nēsāja savu iekšlietu karaspēka formu, pārgērbt Sarkanās armijas strēlnieku formā. L. Berija gāja vēl tālāk – ierosināja izvest PSRS Iekšlietu karaspēku no Polijas. 1946. gada vidū daļa padomju iekšlietu karaspēka tika pārdislocēta uz Ukrainu, lai tur rietumu apgabalos cīnītos pret vietējiem ukraiņu nacionālistiskajiem teroristiem. Taču, atsaucoties uz „izveidojušos stāvokli”, tam pretojās KRN priekšsēdētājs B. Beruts, lūdzot atstāt PSRS iekšlietu karaspēka daļas Polijā līdz 1947.gada 1.martam. Lūgums tika izpildīts, arī 1946.gadā PSRS IeTK daļas netika izvestas no Polijas. Tomēr pakāpeniski PSRS IeTK karavīru vietu ieņēma pašas Polijas Iekšējās drošības korpusa (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*) karavīri. Pēc oficiāliem datiem viņi no 1945.gada marta līdz 1947.gada aprīlim nogalināja vairāk nekā 1 500 bruņotu pagrīdnieku, ievainoja 301, sagūstīja 12 200, arestēja vairāk nekā 13 000 cilvēku, apvainotu piederībā antikomunistiskajām pagrīdes organizācijām. Kaujās krita arī simti Iekšējās drošības korpusa virsnieku un karavīru.

5.novembrī J. Žepecki arestēja drošības iestādes. Sekoja citu WiN vadošo darbinieku aresti, tika likvidēta tipogrāfija, konfiscētas piecas raidstacijas, organizācijas kase (ap 1 miljons \$ banknotēs un zeltā), sagrauta ārzemju sakaru nodaļa.

Interesanti, ka, saņemis drošības garantiju solījumus, J. Žepekis drīz pēc sava aresta 1945.gada novembrī uzstājās ar analogisku aicinājumu kā J. Mazurkevičs, jau pats aicināja savus līdzgaitniekus atstāt pagrīdi. 1947.gada 3.februārī kara tiesa J. Žepeckim piesprieda astoņus gadus ieslodzījumā. Taču viņš tika apzēlots un atbrīvots, strādāja Polijas bruņoto spēku Ģenerālštāba akadēmijā, bet 1949.gadā viņu atkal arestēja, 1954.gadā atbrīvoja,

1956. gadā – rehabilitēja. Pēc tam viņš strādāja Polijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā, ieguva zinātņu doktora grādu.

Uz 1946.gada 1.janvāri Polijas teritorijā darbojās 51 WiN grupa ar 4 596 kaujiniekiem. (Pavisam 1945./1946.gada mijā Polijas teritorijā darbojās 158 bruņotas vienības, kurās ietilpa ap 25 tūkstošu cilvēku.) Bruņotās pagrīdes uzstāšanās daudzviet Varšavas, Belostokas un Ļubļinas vojevodistēs padarīja neiespējamu kreiso partiju darbību un reizē veda pie opozicionārās PSL ietekmes pieauguma. Sabiedriskās drošības pārkāpumi spieda drošības iestādes 1946.gada 5.–27.februārī nosauktajās vojevodistēs veikt plaša mēroga operāciju, kura dažos rajonos turpinājās arī martā. Līdz 28.februārim tika likvidētas deviņas un daļēji sagrautas septiņas bruņotas grupas, nogalināti 107 to dalībnieki. Kopā februārī-martā masu arestu rezultātā tika arestēti 3 203 organizācijas dalībnieki, tai skaitā WiN reģionālo nodaļu vadītāji. Taču tikai ar arestiem sagraut pagrīdi neizdevās. Uz 1946.gada 1.maiju valstī darbojās 49 WiN organizācijas 7 600 cilvēku sastāvā.

1946.gada sākumā WiN vadība izstrādāja speciālu instrukciju, kas organizācijas biedriem lika vākt visdažādāko informāciju: politisku (tai skaitā veikt politisko partiju darbības izgaismošanu no to iekšienes), ekonomisku, ziņojot par valsts ārējo tirdzniecību un dažādas rūpnieciskās produkcijas izlaidi, militāru – par armijas personālsastāvu un apbruņojumu. Bija jāvāc ziņas par valsts drošības iestādēm. Galvenā uzmanība tika veltīta militāra rakstura ziņu ievākšanai anglosakšu valstu izlūkdienestu labā. Nopietni tika skatīts jautājums par WiN biedru dalību izlūkošanas un diversiju operācijās Polijai blakus esošajos PSRS rajonos. 1946.gadā WiN politiskā vadība atzina t.s. Polijas valdības Rietumos virsvadību. Militārā vadība oficiāli nonāca Poļu bruņoto spēku Rietumos Virspavēlnieka rokās.

Faktiski pagrīdnieki darbojās kā viņiem nepatīkamās, bet tomēr viņu dzimtās poļu valsts nodevēji, kuri savu mērķu sasniegšanu saistīja ar Rietumu karu pret PSRS un tās ietekmē esošajām zemēm. 1946. gadā pagrīdnieku avīze tieši paziņoja: „Atzīsimies atklāti – mēs alkstam pēc trešā kara un vēlamies, lai tas sāktos pēc iespējas ātrāk. Cēlonis tam ir tas, ka mēs dodam priekšroku īsai un vardarbīgai nāvei, nevis ilgstošai un lētai nomiršanai. Mēs ilgojamies pēc kara kā vienīgā līdzekļa, kas iedomātas brīvības vietā dos poļiem reālu brīvību”. Apmaiņā pret savāko slepeno informāciju amerikāņu CIP un britu *Secret Intelligence Service* (Slepenais izlūkošanas dienests) materiāli atbalstīja WiN. WiN izlūkošanas tīkla vadītājs saņēma pavēli visus WiN savāktos datus sistemātiski piegādāt arī Polijas Zemnieku partijas (PSL) vadībai, kas arī tika darīts. PSL pārstāvji no pagrīdes saņemtās ziņas izmantoja lai kritizētu valdības iestāžu darbu.

CIP vairakkārt nosūtīja savus aģentus pagrīdes bruņoto vienību pārbaudei. Amerikāņu un britu izlūkošanas iestādes iespējamā nākotnes kara pret PSRS ietvaros izstrādāja WiN plānu „Vulkāns”, paredzot izmantot šo organizāciju sabotāžai un diversijām. No 1948. līdz 1952.gadam uz Poliju graužošās darbības veicināšanai tika nosūtītas 17 radiostacijas, aptuveni miljons ASV dolāru, un vairāki simti kilogramu zelta. Tika izstrādāts arī plāns „X”, kas paredzēja nodrošināt WiN pagrīdes aktivitātes jau sākušās kara darbības apstākļos.

WiN nebija vienīgā pagrīdes organizācija, kas veda cīņu pret Polijas varas iestādēm. Radikāli naidīgu pozīciju pret Pagaidu valdību un tās atbalstītājiem ieņēma un blakus uz AK bāzes radītajai WiN aktīvi darbojās arī labējo nacionālistu – Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe* – SN) politiskajā vadībā esošie **Nacionālie bruņotie spēki** (*Narodowe Siły Zbrojne*). Tie turpināja savu jau kara gados uzsākto darbību pret Padomju armiju un vietējiem komunistiem, jaunās varas bruņotajiem spēkiem, arī ukraiņu nacionālistisko UPA. NBS rindās sastāvēja vairāki desmiti vienību (kopumā 2 līdz 4 tūkstoši kaujinieku).

Arī NBS pagrīde atbalstīja S. Mikolajčiku, kaut arī ar atrunām viņa lietotās demokrātiskās frazeoloģijas dēļ. Nacionālā partija un Nacionālie bruņotie spēki cerēja, ka zemnieku kustības norobežošana no kreiso partiju ietekmes un legālas platformas izveidošana opozicionārai darbībai veicinās varas maiņu Polijā.

Kā parādījis pēckara pagrīdes organizāciju vēsturi pētījušais T. Vaļihnovskis, starp WiN un NBS organizācijām pastāvēja konkurence un vietējas nesaskaņas, taču kopējā darbības virzība noteica arī sadarbības nepieciešamību. WiN Centrālajā apgabalā (Lubļinas un Belostokas vojevodistēs) tā komandants sadarbības jautājumus saskaņoja ar SN pārstāvi. Dienvidu apgabalā (Krakovas un Žešovas vojevodistēs) SN un NBS biedri vienlaikus ietilpa arī WiN sastāvā, tāpēc domstarpības izpalika. Taču, apkarojot pagrīdniekus, drošības iestādes atklāja arī to sakarus, kopīgo darbību ar PSL locekļiem. Tā, 1945. gada oktobrī tika atlaista nosauktās partijas aprinķa pārvalde Piņčovā (*Pińczów*, pilsētā tagadējā Sventokšiskas vojevodistē), jo tika pierādīts, ka tās darbība tika finansēta ar naudu, kuru bija nolaupījuši pagrīdnieki uzbrukumos vietējiem vīna tecināšanas uzņēmumiem. No 1945. gada novembra Polijas drošības dienests cīnījās jau ne tikai pret pagrīdes organizācijām, bet arī pret arvien agresīvāk pastāvošo varu apkarujošajām legālās PSL grupām.

Var minēt spilgtākos NBS uzstāšanās gadījumus. 1945.gada 6.jūnijā vairāk nekā 200 cilvēku liela NBS vienība, tērpusies Polijas armijas formās, ieradās ukraiņu apdzīvotajā Verhovinas (*Wierchowiny*) ciemā netālu no Helmas (*Chełm*) pilsētas. Iedzīvotāji sagaidīja to draudzīgi, pat ar ziediem, uzskatot par Polijas armijas daļu, kura atgriežas no frontes. Taču, izgājuši cauri ciemam un novietojusi pajūgus tuvējā mežā, vienības dalībnieki atgriezās un zvēriski nogalināja 194 (citi dati – 196, vēl citi – 202) cilvēkus. Pēc tam šī vienība vēl sagrāva vietējo poļu drošības spēku, milicijas un Polijas armijas apakšvirsnieku skolas vienību 80 cilvēku sastāvā. Tikai 7.–11.jūnijā to pašu iznīcināja PSRS IeTK karaspēka vienības (170 NBS kaujinieki krita, ap 30 ievainoto sadega kaujas laikā izraisītā ugunsgrēkā, 7 cilvēki padevās gūstā). Polijas varas iestādes plaši izmantoja šo faktu aģitācijā pret pagrīdi. 1946.gada 14.februārī tika sākts tiesas process un 19.martā nolasīts spriedums NBS Lubļinas nodaļas 23 darbinieku lietā. Viens no apsūdzības punktiem bija viņu dalība Verhovinas ciema iedzīvotāju iznīcināšanā. Nāves spriedumu saņēma 7 cilvēki. Prezidents B. Beruts atteicās notiesātos apžēlot. 24.maijā spriedums tika izpildīts. Neraugoties uz upuru piederīgo protestiem 1993.gada 17.septembrī Varšavas apgabala kara tiesas tiesas lēmumu pret atsevišķiem apsūdzētajiem anulēja, bet 1992.gadā (citi dati – 1995.gadā) Polijas prezidents Ł. Valensa divus virsniekus no nāves spriedumu saņēmušajiem pat apbalvoja ar ordeņiem.

1945.gada rudenī valdības spēkiem izdevās likvidēt Nacionālo bruņoto spēku (*Narodowe Siły Zbrojne*) vadību. Oktobrī – novembrī tika arestēti 879 NBS dalībnieku, tai skaitā divu no trijām reģionālajām nodaļām vadītājiem. NBS locekļu aresti turpinājās visu ziemu Tā, tikai trijās 1946.gada marta nedēļas cietumā nonāca 448 kaujinieki. Tomēr var uzskatīt, ka tiesībsargāšanas iestāžu darbs bija mazefektīvs. Ja uz 1946.gada 1.janvārī valstī darbojās 34 NBS grupas ar 1 552 dalībniekiem, tad 1.maijā to skaits bija pieaudzis līdz 44 un pagrīdnieku skaits tajās – līdz 6200.

NBS organizāciju darbībai bija izteikts nacionālistisks aspekts. 1946.gada sākumā Belostokas vojevodistē NBS vienības veica daudz terora aktu pret tur dzīvojošajiem baltkrievu tautības iedzīvotājiem, kuri kopumā atbalstīja jauno varu.

Zīmīgs incidents izraisījās sakarā ar viena no NBS vienību komandiera R. Reisa darbības izvērtējumu. 1946.gada sākumā viņš nolēma iebiedēt vietējos baltkrievis un piespiest viņus pārcelties uz padomju Baltkrieviju. Viņa vadītā vienība 1946.gada sākumā noslepkavoja vairākus desmitus (tik minēts skaitlis 79) baltkrievu iedzīvotājus, tostarp sievietes, bērnus, sirmgalvjus. Vairāku baltkrievu ciemu vecākie Belostokas novadā bija nosūtījuši malkas sagādei

uz mežu vairākus desmitus iedzīvotājus. Tur viņus sagūstīja NBS III Viļņas brigādes kaujinieki. Tos, kuri atzina sevi par poļiem un katoļiem, atlaida, bet pārējos nošāva. Tad NBS vienība nodedzināja divus baltkrievu ciemus, pēc aizdedzināšanas šāva uz bēgošajiem iemītniekiem. Tādā kārtā tika nošauti vai arī sadega 46 cilvēki. Vairāki desmiti tika ievainoti vai guva apdegumus. Bez līdzekļiem turpmākai dzīvei palika 104 ģimenes – 459 cilvēki. Tas faktiski bija genocīda akts. Terora mērķis tika izteikts tieši: atbrīvot Polijas teritoriju no “etniski svešā elementa”. “Baltkrievi, jūsu zeme ir šeit, bet dziļāk,” paziņoja R. Raiss saviem upuriem. Tas kļuva par pazīstamāko no daudziem genocīda aktiem pret pareizticīgajiem Polijas baltkrievu iedzīvotājiem. (Poļu vēsturniece D. Mihaļuka ļoti uzmanīgi atzīmējusi, ka karš pastiprināja pretrunas starp poļu un baltkrievu iedzīvotājiem un poļu pagrīde aptraipīja savu reputāciju ar pareizticīgo baltkrievu slepkavošanām un baltkrievu ciemu dedzināšanu.)

1949.gadā R. Reissam tika piespriests un izpildīts nāves sods. Pēc „sociālistiskā” režīma nomaņas, jaunās Polijas varas iestādes, uzskatot sevi par starpkaru Polijas mantiniecēm, augstāk aprakstīto NBS u.c. organizāciju teroristisko darbību vērtēja kā cīņas mēģinājumus par Polijas neatkarību no komunistu varas un Maskavas. Varšavas kara apgabala tiesa 1995.gadā atzina, ka R. Reiss „cīnījās par Polijas neatkarību” un pavēles, tai skaitā arī par baltkrievu iedzīvotāju iznīcināšanu izdevis „vislielākās nepieciešamības stāvoklī, lai atjaunotu Polijas valstisko neatkarību”, kura spiedusi viņu lietot līdzekļus, “ne vienmēr ētiski viennozīmīgus.” 1949.gada spriedumu tiesa atcēla, izmaksājot R. Reisa un viņa līdzgaitnieku ģimenēm kompensācijas.

Upuru tuvinieku vidū tas izsauca sašutuma vilni. 2002.gadā Nacionālās atmiņas institūta Belostokas nodaļa veica atkārtotu lietas izmeklēšanu un atzina, ka 1946.gada sākumā veiktās slepkavības un baltkrievu ciemu dedzināšanu nevar pielīdzināt „cīņai par neatkarīgu valsti”, jo R. Reisa nodarījumiem 1946.gadā „bija genocīda raksturs”. 2005.gadā Belostokas apgabala tiesa atstāja spēkā Nacionālās atmiņas institūta prokurora atzinumu. Taču mēģinājumi slepkavību veicējus padarīt par nacionālajiem varoņiem nebeidzas līdz šim brīdim. 2019. gada 11. martā, dezavūējot savus agrākos spriedumus, tika publicēti Nacionālās atmiņas institūta galīgie secinājumi, saskaņā ar kuriem Reiss “nerīkojās ar nolūku iznīcināt baltkrievu vai pareizticīgo kopienas, kas dzīvo pašreizējā Polijas teritorijā.” R. Reisa aizstāvēbai tika paziņots, ka viņam bija iespēja “nodedzināt nevis piecus, bet daudz vairāk baltkrievu ciematus”, bet viņš to neizdarīja.

Tiek rīkoti NBS teroristu piemiņas marši un citi pasākumi. Pret to protestē upuru piederīgie. 2013.gadā viņu organizēta komiteja nosūtīja vēstuli Polijas Seima maršalam ar prasību pielietot attieksmē pret upuru ģimenēm „elementārus vienlīdzības un taisnīguma principus” un izmaksāt tām kompensācijas, salīdzināmas ar tām, kuras tika izmaksātas noziedznieku ģimenēm, kuri ir atbildīgi par mierīgu iedzīvotāju slepkavībām.

Kad Polijas konsuls 2021.gada 28.februārī Brestā piedalījās neoficiālā ”nolādēto karavīru” piemiņas pasākumā, Baltkrievijas Ārlietu ministrija izteica protestu un pieprasīja, lai viņš atstāj Baltkrievijas teritoriju. Baltkrievijas Ģenerālprokuratūra 2021.gada 10. martā paziņoja, ka Brestas prokuratūra ir ierosinājusi krimināllietu par kara noziedznieku heroizācijas faktu”.

1946. gadā NBS apvienojās ar tāpat SN idejiski vadīto Nacionālo militāro organizāciju (*Narodowe Organizacja Wojskowe*) un izveidoja Nacionālo militāro apvienību (*Narodowe Zjednoczenie Wojskowe*). Pēdējā pamatos sastāvēja no atlaistās AK un Nacionālo Bruņoto spēku (*Narodowe Siły Zbrojne*) kaujiniekiem, veda partizānu karu pret Sarkano armiju, poļu un padomju drošības dienestiem. 1947.gadā neveiksmi cieta mēģinājumi dažādos Polijas rajonos radīt delegatūras, pakļautas SN prezīdijam emigrācijā. Lai to novērstu, tika arestēta virkne ievērojamu SN darbinieku, kuri nebija atteikušies no konspiratīvas darbības un uzturēja sakarus ar ASV un Lielbritānijas sūtniecību pārstāvjiem.

Kaut galvenie NBS spēki tika sagrauti jau 1946.gadā, atsevišķas NBS vienības darbojās vēl līdz 50.gadu vidum, kad tās iznīcināja Polijas specdienesti un milicija.

Pastāvēja arī citas pagrīdes organizācijas, kuras neatzina Polijā izveidoto valdību un karoja pret to teroristiskiem līdzekļiem, rīkojot diversijas, nogalinot gan bruņotus, gan neapbruņotus politiskos pretiniekus. Kā tādas var nosaukt *Konspiracyjne Wojsko Polskie* (Polijas pagrīdes armija), *Ruch Oporu Armii Krajowej* (Zemes armijas pretošanās kustība), *Armia Krajowa Obywatelska* (Pilsoņu

Zemes armija), *Wolność i Sprawiedliwość* (Brīvība un Taisnīgums). Iekšējās drošības korpusa pavēlniecība uzskatīja, ka 1945./1946.gadu mijā valsts teritorijā darbojās 158 bruņotas vienības ap 25 tūkstošu cilvēku sastāvā. Trešo daļu no pagrīdes struktūras veidoja sīkas vietējās organizācijas. 1945.gada beigās pagrīdē kopumā darbojās no 120 līdz 150 tūkstošu cilvēku.

Poļu nacionālistiskie teroristi izvērsa darbību arī ārpus Polijas robežām. Padomju pierobežā esošās poļu pagrīdes vienības sadarbojās ar poļu pagrīdniekiem, kas darbojās jau padomju teritorijā. Tā, 1945.gada jūnijā Lietuvā pavisam pret padomju varu karoja 142 nacionālistu grupas 6 246 cilvēku sastāvā, no tām 11 ar 1 198 cilvēkiem bija poļu. Baltkrievijā tikai Lidas (baltkr. *Ліда*), un Ščučas (baltkr. *Шчучын*) rajonos 1945.–1948. gadā viņi nogalināja 257 partijas, padomju darbinieku, virsnieku, kā arī vairāk nekā 3 500 civiliedzīvotāju. Tas izsauca pamatīgas represijas no IeTK un iznīcinātāju bataljonu puses. Rietumbaltkrievijā un Viļņas apgabalā no to atbrīvošanas no nacistiem sākuma līdz 1945.gada beigām cīnās ar IeTK karaspēku bojā gāja 2 līdz 3 tūkstoši AK kaujinieku, tai pat laikā arestēti un internēti bija vairāk nekā 13 tūkstoši. Bez tam arestēja arī ap 7 tūkstošu AK atbalstītāju. (Pēc citiem datiem, Rietumbaltkrievijā 1945.gadā tika likvidētas 256 grupas, nogalināti tika 12 335 un arestēti 2 701 cilvēks.) Pēc arhīvu datiem 1944.–1946.gados visā Baltkrievijā tika likvidētas kopā 814 teroristiskas organizācijas un bruņotas grupas, no tām 664 bija poļu, 97 baltkrievu, 23 ukraiņu, 27 citu tautību (lietuviešu, vācu u.c.). Tika nogalināti 3 035 un arestēti 17 872 teroristi. Tātad visaktīvāk ar teroru Baltkrievijā nodarbojās tieši poļu grupas. Pēc poļu vēsturnieku aprēķiniem Lietuvas PSR un Baltkrievijas PSR teritorijā 1944.–1947.gadā tika nogalināti ne mazāk kā 3–4 tūkstoši un arestēti ne mazāk kā 20–25 tūkstoši poļu, kuri pretojās padomju varai. Rietumukrainā tai pat periodā šis skaitlis sastāda ap 7–10 tūkstošus. Kaut atsevišķas grupas bruņotu pretestību padomju varai izrādīja vēl 50.gadu sākumā, kopumā organizēta bruņota pretestība Rietumbaltkrievijā un Viļņas apgabalā tika pārvarēta 1947.gadā. Pēdējā simboliskā poļu pagrīdnieku uzstāšanās pret padomju varu Novogrudokas apkaimē Baltkrievijā notika 1953.gadā.

Poļu pagrīdnieki darbojās arī Latvijas teritorijā. Kā rādījis vēsturnieks Ē. Jēkabsons, padomju drošības iestādes 1946.gadā Krāslavas apkārtnē atklāja bruņotu vienību, ko no aizrobežas vadīja pagrīdes organizācija ar pretenciozu nosaukumu „*Sily Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej*” (Polijas Republikas bruņotie spēki). Šī vienība slepkavoja vietējos padomju aktīvistus. AK un visas poļu pagrīdes darbība PSRS teritorijā spēkus zaudēja tikai 1946.gadā, kad notika „iedzīvotāju apmaiņa” starp Poliju un PSRS, kurai pagrīde enerģiski pretojās, jo naivi ticēja, ka PSRS Rietumvalstu ietekmēta tomēr būs spiesta atzīt Polijas „vecu” robežu, bet rūgti vilās. Tā, 1947.gadā Latgalē poļu nelegālās struktūras galvenokārt nodarbojās jau ar poļu iedzīvotāju, lielākoties vēl IeTK redzes lokā nenonākušo savu aktīvistu, legālas izbraukšanas uz dzimteni organizēšanu. Šai gadā Krāslavā IeTK darbinieki atklāja vietējo pagrīdes organizāciju, kuras ierindas dalībnieki visi tika notiesāti no 5 līdz 10 gadiem cietumā, bet vadītājiem piesprieda nāves sodu.

1946.gada aprīlī Sabiedriskās drošības ministrs S. Radkevičs, uzstājoties KRN sēdē, rezumēja pirmos rezultātus cīņā pret pagrīdi. Pēc viņa teiktā līdz tam bija likvidēta 191 bruņota grupa un konfiscēti 15 tūkstoši (citi dati – 3 700) šaujamieroču, vairāk nekā 3,2 miljoni patronu. Taču šai laikā teroristu nogalināti bija ap 7 tūkstoši cilvēku, no tiem ap tūkstoti tiesībsargājošo iestāžu darbinieku. Zīmīgi, ka savā runā ministrs nenosauca nogalināto un arestēto teroristu skaitu, jo salīdzinot skaitļus, secinājumi neliecina par valdības spēku panākumiem. Taču iebiedēt politiskos pretiniekus pagrīdei neizdevās, gluži pretēji, redzot terora šausmas, daudzi poļi bija gatavi ar ieročiem rokās cīnīties pret to.

Lai nodrošinātu masu pasākumu drošību PSP CK 1946. gada februāra plēnumā V. Gomulka ierosināja „izmantot sabiedrības spēkus”. Ar Ministru Padomes lēmumu 1946. gada 21. februārī tika radīta Civilmilicijas Brīvprātīgā rezerve (*Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej* – ORMO) iedzīvotāju masu organizācija (faktiski policijas palīgvienības), kurā sastāvēja desmiti tūkstošu cilvēku. Tajā iestājās strādnieki un zemnieki, daudzi Polijas Strādnieku, Polijas Sociālistiskās, Zemnieku, Demokrātiskās partijas, kā arī bezpartijiskie: arodbiedrību, jaunatnes organizāciju biedri. 1946. gada vidū (referenduma īstenošanas laikā) ORMO sastāvā bija jau ap 40 000 cilvēku, vairāk nekā puse no tiem – Polijas strādnieku partijas biedru.

Tādejādi pret pagrīdi cīnījās Drošības policija, Pilsoņu milicija (*Milicja Obywatelska* – policijas oficiālais nosaukums no 1944. līdz 1990. gadam), Iekšējās drošības korpuss (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrzna* – faktiski militarizētas (kazarmās dzīvojošas) policijas korpuss, pakļauts Sabiedriskās Drošības ministrijai) un brīvprātīgā pilsoņu milicija.

Gan pagrīdes, gan valsts varas iestādes centās centralizēt, koordinēt visus savus spēkus pretinieka uzveikšanai. 1946. gada martā tika nodibināta Polijas pagrīdes organizāciju [darbības] saskaņošanas komiteja (*Komitet Porozumiewawczy Organizacji Polski Podziemnej*, darbojās līdz 1947. gada janvārim, kad tā tika sagrauta). No otras puses, lai centralizētu visus spēkus, kas cīnījās par miera un kārtības nodibināšanu, unificētu darbību pret pagrīdi, 1946. gada martā tika izveidota Valsts drošības komisija (*Państwowa Komisja Bezpieczeństwa*), kuras sastāvā ietilpa aizsardzības ministrs, Sabiedriskās drošības ministrs, aizsardzības ministra vietnieks politiskajos jautājumos, Ģenerālštāba priekšnieks, drošības spēku pavēlnieks, policijas galvenais komandants. Komisijai pakļāvās visi Sabiedriskās drošības ministrijas, milicijas, Iekšējās drošības korpusa spēki un Polijas armija daļas, kuras piedalījās cīņā pret pagrīdi. (Likvidēta komisija tika līdz ar vairākuma teroristu bandu iznīcināšanu 1947. gada beigās.)

Sarežģītas attiecības pēckara gados Polijas varas iestādēm veidojās **ar katoļu baznīcu**. Polija bija katoliska valsts tūkstoš gadu. Katolicisms bija atstājis dziļu iespaidumu uz visas Polijas kultūras attīstību, visu poļu pasaules uzskata attīstību. Polijā, kura ilgstoši bija zaudējusi savu valstiskumu un baznīca bija kalpojusi gandrīz par vienīgo nacionālo tradīciju glabātāju, iedzīvotāju lielākā daļa identificēja nacionālo un reliģisko apziņu, kas deva baznīcai īpašu varu. Katoļu baznīca turēja savā ietekmē apmēram 80% valsts iedzīvotāju. Bijušais PSRS VDK analītiskās pārvaldes priekšnieks profesors N. Ļeonovs atzīmējis, ka Polijā katoļu baznīcas ietekme vienmēr bija stiprāka nekā valdošās partijas ietekme. Vismaz, runājot par ikdienas dzīvi, tam nākas piekrist.

Protams, ne visi poļi bija vienādi ticīgi. Pilsētu sīkburžuāzija Polijā XIX gadsimtā bija pārdzīvojusi tādas pat kultūras ietekmes kā citās Eiropas valstīs, un vairumā gadījumu kļuva diezgan vienaldzīga pret reliģiju. Reliģiskāki par citiem slāņiem bija zemnieki, jo laukos visvairāk bija saglabājušās viduslaiku tradīcijas ģimenes un sabiedrības dzīvē, kuras caurvija reliģiskie rituāli, kur priesteris bija skolotājs un padomdevējs visos sarežģītos jautājumos. Neraugoties uz šo attiecību ievērojamu vājināšanos, lauku ļaudis saglabāja katoliskos paradumus un piederības sajūtu baznīcai. XX gadsimtā urbanizācijas un industrializācijas rezultātā no laukiem uz pilsētu plūda zemnieku masas, „atšķaidot” jau tā neviendabīgo strādnieku šķiru ar zemnieciskiem elementu. Tāpēc arī jaunākajās pēckara strādnieku paaudzēs katoļu baznīcas ietekme bija visai spēcīga. Visbeidzot, Polijas inteliģence vienmēr bija sadalīta „radikālajā”, parasti bezdievīgajā, un „konservatīvajā”, parasti katoliskajā nometnē esošajā, daļā. Kara laikā radikālā poļu inteliģence cieta lielus zaudējumus. Katoļu inteliģence arī zaudēja savus locekļus (pēc kara dažās bīskapijās, salīdzinot ar pirmskara laiku, trūka

40% garīdznieku) taču turpināja atjaunināties, jo Polija nekad nepārtrūka tradicionālā reliģiskā audzināšana. Fakts, ka baznīca kara gados dalījās ar cilvēkiem ciešanās, palīdzēja vajātajiem, atbalstīja pretošanās kustības dalībniekus, veicināja tās ietekmes pieaugumu.

Arī pēckara periodā labi organizētajai, ar plašiem sakariem, iespaidīgiem finanšu līdzekļiem, pieredzējušu kadru resursiem: garīdzniekiem un mūkiem bagātajai katoļu baznīcai bija un palika liela loma sabiedriskās dzīves veidošanā valstī. Tās rīcībā bija tradīcijām bagātas, labi apgādātas mācību iestādes ar augsti kvalificētiem pasniedzēju kadriem, izdevniecības, preses izdevumi, savs publicistu, literātu, mākslinieku kontingents, kas darbojās tās ietekmes stiprināšanai. Kaut baznīca pieņēma dažus kompromisus ar jauno varu, tomēr centās paturēt savu tradicionālo monopolstāvokli poļu sabiedrības garīgā un tikumiskā veidola noteikšanā.

Tai pat laikā agrāk pastāvējušās „reliģisko minoritāšu” – pareizticīgo un ebreju – kopienas bija stipri samazinājušās. (Bez katoļu baznīcas Polijā darbojās pareizticīgo baznīca, arī vairākas protestantu baznīcas, pret kurām katoļu izturēšanos nevar nosaukt par tolerantu. Tā, Polijas katoļu baznīca hitlerismu dēvēja par „brūno bezdievību”, bet protestantismu par „brūnās kustības morālī-ētisko augsnī”, pārmeta tam antikristīgu būtību.) Ja līdz karam par katoļiem sevi uzskatīja 65 % Polijas iedzīvotāju, pēc tā – 90%. Tā rezultātā katoļu baznīcas pozīcijas Polijā nopietni nostiprinājās. Tā kļuva par valdošo konfesiju nevis daudz nacionālā, bet faktiski mononacionālā poļu sabiedrībā, kuras reliģiozitāte, salīdzinājumā ar pirmskara laiku, bija pieaugusi. Tādējādi katoļu baznīca arī kara laikā saglabāja un pat nostiprināja savu ietekmi Polijā. Tā saglabāja arī savu neatkarīgu organizāciju.

Jaunā pēckara vara Polijā, kura, tāpat kā citās Austrumeiropas valstīs, bija pasludinājusi apziņas brīvību, dažādu konfesiju vienlīdzību, bet kuru atbalstīja tikai iedzīvotāju mazākums, nevarēja atstāt novārtā katoļu baznīcu un katolisko kultūru.

Tiesa, komunisti visos laikos bija noraidījuši reliģiskās dogmas. Pēc kara pasaules un Austrumeiropas visu antifašistu, un arī komunistu, skeptisku attieksmi pret katoļu baznīcu noteica tās galvas – Romas pāvests Pija XII neuzdrošināšanās atklāti protestēt pret nacistiskajām ebreju vajāšanām, baidoties no nacistu iebrukuma Vatikānā. (Kaut Vatikāns apgalvoja, ka Pijā XII centies glābt pēc iespējas vairāk ebreju diplomātiskiem līdzekļiem, jo atklāta iejaukšanās tikai varēja pasliktināt to stāvokli, tam piekrīt tikai daļa vēsturnieku.)

Starp katoļiem un marksistiem pastāvēja nopietnas ideoloģiskas nesaskaņas: parasti, vērtējot vienas un tās pašas sociālās dzīves parādības, viņi izdarīja diametrāli pretējus secinājumus. Galvenais, pēc Baznīcas uzskatiem šķiru cīņas ideja neatbilda kristīgajiem principiem. Tajā pašā laikā no katoļu inteliģences viedokļa idejas par „taisnīgu valsti”, dažos gadījumos pat par plānveida ekonomikas radīšanu, ko aizstāvēja marksisms, bija tuvas kristietībai, kas nozīmēja, ka to īstenošanā bija iespējama sadarbība.

Piemēram, pazīstamais katoliskais poļu ekonomists K. Studentovičs mēģināja atrast abām ideoloģijām pieņemamus kopīgus mērķus un uzdevumus. Spriežot par Polijas ekonomisko nākotni, K. Studentovičs vērsa uzmanību uz to, ka plānveida ekonomikas ideja kopumā nav pretrunā ar katoļu sociāli-ekonomisko doktrīnu, bet komunistu ideja par vispārēju taisnīgumu un labklājību, uzplaukumu un taisnīgu sociālo ienākumu sadali kopumā ir tuva tam tautsaimniecības plānošanas modelim, kuru ekonomists sauca par „katolisku”. Taču viņš uzsvēra, ka abu koncepciju realizēšanas ceļi atšķiras „to sasniegšanas līdzekļu izvēlē”. Pēc K. Studentoviča domām, šķirtne starp katoļu un „citu” pieeju plānveida ekonomikas novērtējumam sākas līdz ar plānošanas mērogu noteikšanu. Viņš nerimis atgādināja nemainīgo katoļu viedokli par nepieciešamību saglabāt mazo un vidējo privāto īpašumu un ideju par „ekonomiskās decentralizācijas” vai pašpārvaldes nepieciešamību. Pēc ekonomista domām, visas tautsaimnieciskās dzīves pilnīga centralizācija un kopējā plānošana ir pilnīgi neefektīva. Tajā pašā laikā tika atzīts,

ka nemazsvarīgs ir jautājums par to, kā tiks veikta ražojumu sadale, šai procedūrai bija jābūt „sabiedrības kontrolējamai”, kas novērstu šo tiesību ļaunprātīgu izmantošanu.

Pasludinot apziņas brīvību, komunisti rēķinājās ar ticīgo iesaistīšanos „sociālisma” celtniecībā. Pasaules uzskata jautājumus viņi neuzskatīja kā ieganstu ticīgo pretstatīšanai „sociālisma” mērķiem, „sociālistiskajai” valstij un tās politikai. Taču reizē ar to komunisti daudzkārt uzsvēra savu gatavību cīnīties pret „reakcionāriem” strāvojumiem, kuri „slēpjas baznīcas pavēnī”, pret spekulāciju ar reliģiskām jūtām un klerikālo aprindu mērķiem iesaistīties „prettautiskā” politiskā darbībā. Terminu „reakcionārs”, „prettautisks” u.c. dažādas interpretācijas slēpa sevī arī sadursmju iespējas. PSP un PPS, pēc tam Polijas Apvienotās strādnieku partijas vadības stratēģiskais mērķis bija novirzīt katoļu baznīcas darbību valsts dzīves perifērijā, padarīt to par kontrolējamu nacionālā dzīvesveida elementu, atkarīgu no valdības, nevis no Vatikāna.

Tai pat laikā jaunās varas iestādes saprata, cik bīstami var būt konflikti ar baznīcu. Kaut jaunās valdības vadošā partija – PSP pauda ateistisku ideoloģiju, bet sociālisti un ļudovieši tradicionāli bija noskaņoti antiklerikāli, tūlīt pēc kara beigām NVPV kopumā demonstrēja pragmatismu attiecībās pret katoļu baznīcu. To noteica vēlme panākt, lai baznīca atturētos no dalības politiskajā cīņā valdības pretinieku un konkurentu pusē, īpaši no kontaktiem ar militāri politisko pagrīdi. Vēl vairāk, valdība, ņemot vērā kara laikā pastāvošo baznīcas lomu patriotisko centienu atbalstīšanā, nacionālo vērtību saglabāšanā, kā arī to, ka šais gados iedzīvotājos bija vērojama reliģiozitātes izaugsme, veicināja reliģiskās dzīves atdzimšanu valstī.

Pirmajos divos pēckara gados NVPV atklāti demonstrēja vēlmi sadarboties ar katoļu baznīcu, īpaši jautājumos, kas attiecās uz reliģiskās dzīves organizāciju jaunos Polijas rietumu rajonos. Īpaši Polijas Strādnieku partija uzsvēra savu neitralitāti reliģijas jautājumos. Poļu komunistu uzstājības rezultātā no visām Austrumeiropas katoļu valstīm tikai Polijā tika saglabātas baznīcas tiesības uz zemi, kura tai bija piederējusi pirms kara, arī vācu konfiscētie baznīcas zemes īpašumi tika atgriezti tai.

Valdība sniedza finansiālu un materiālu palīdzību garīdzniecībai, veicināja iznīcināto dievnamu atjaunošanu un jaunu celtniecību. Dotācijās šiem mērķiem tika piešķirtas ievērojamas summas. 1946. gadā katoļu baznīcas organizatoriskās struktūras ne tikai tika atjaunotas jaunpievienotajās zemēs, bet tā varēja arī dibināt jaunas draudzes līdz tam protestantiskajos bijušajos Vācijas apgabalos.

Valsts piedalījās reliģiskās izglītības sistēmas un preses izveidē. Valdība finansēja reliģisko presi un desmitiem katoļu periodisko izdevumu, kas veidoja apmēram 11% no visas valsts periodikas.

Tika atvērta Ļubļinas katoļu universitāte un teoloģiskās fakultātes Varšavas un Krakovas universitātēs. Tika atjaunotas mācības garīgajos semināros, reliģijas mācīšana skolās. Kapelānu institūts tika atjaunots jaunatnes organizācijā – Skautu (Harceru) savienībā, slimnīcās, cietumos, paplašināts armijā.

Tos ticīgos, kuri bija gatavi sadarboties ar varas iestādēm, tās dažādi atbalstīja, apvienoja „garīdznieku-patriotu” organizācijās, nodeva to rokās labdarības organizācijas utt. Jāsaka, ka jaunos apstākļos viens-otrs labējais politiķis „pārmeta kažoku uz otru pusi”. Piemēram, viens no pirmskara Nacionāli radikālās nometnes labējā spārna darbiniekiem rakstnieks B. Pjaseckis, kurš “sanācijas” režīma laikā tieši par labējiem uzskatiem bija pabijis Berezas-Kurtuzskas koncentrācijas nometnē, kara laikā ar ieročiem rokās karojis AK sastāvā, jau kara beigās sāka sadarboties ar Padomju armijas iestādēm, bet pēc tam arī poļu komunistiem. 1945.gadā viņš un viņa sekotāji sāka izdot žurnālu „*Dziś i Jutro*” (Šodien un Rīt), bet 1947.gadā nodibināja apvienību „*Pax*” (latīņu: Miers), kurā apvienojās „sociāli – progresīvie katoļi”, kuri bija gatavi atbalstīt pastāvošo varu. Tolaik, kad citi AK bijušie

virsnieki sēdēja cietumā, viņam un viņa kolēģiem bija pašiem sava partija, savi laikraksti, stabila pozīcija sistēmā un ietekme dažādās vietās. Daudziem cilvēkiem B. Pjaseckis tolaik tiešām nedaudz pavēra „brīvības logu”, turklāt panāca, ka atklāti katoliskas tēmas joprojām bija sabiedriskās dzīves sastāvdaļa arī komunistiskā režīma apstākļos. “*Pax*” publicētās grāmatas un laikraksti veselai lasītāju paaudzei nodrošināja vismaz kaut kādu katolisku izglītību.

Lai demonstrētu savu vienotību ar tautu, strādnieku partiju (PSP un PPS) līderi aktīvi piedalījās publiskajos reliģiskajos svētkos un gājienos.

Tas viss apstiprināja, ka koalīcijas valdība, kur galvenās pozīcijas piederēja partijām ar ateistisko ideoloģiju, atturējās no uzbrukuma baznīcai un centās veidot ar to sadarbību, piesaistīt to valsts atjaunošanai.

Augstāko katoļu garīdzniecību tai laikā Polijā veidoja 2 kardināli, 4 arhibīskapi, 30 bīskapi, kā arī 5 apustuliskie administratori jaunajās zemēs. Kopumā valstī darbojās 22 bīskapijas un 3 metropolijas – Krakovas, Gņezno-Poznaņas un Varšavas; bija aptuveni 6 tūkstoši draudžu un vairāk nekā 7 tūkstoši priesteru.

Polijas katoļu baznīcas galvenā figūra bija kardināls A. Hlonds, kurš 1939. gada septembrī pameta Poliju un atgriezās tajā tikai 1945. gada 21. jūlijā. Viņš noteica vispārējo atmosfēru baznīcā un katoļu vidē. Baznīcas augstākā vadība – bīskapi ar primasu A. Hlondu priekšgalā, uzskatīja, ka komunistu valdīšanas laiks nebūs ilgs un nolēma par nepieciešamu „izdzīvot”, „pārdzīvot” šo periodu, neuzsākot atklātu konfliktu ar valdību, bet saglabājot neatkarību no varas un baznīcas privilēģijas valstī.

Opozicionārās PSL straujā izaugsme, plašais sabiedrības atbalsts S. Mikolajčikam noteica baznīcas vadības orientāciju uz ātru komunistu izraidīšanu no valdības un varas nodošanu PSL rokās tūlīt pēc tuvākajām Seimas vēlēšanām. Šādos politiskajos apstākļos A. Hlonds 1945. gada 28. oktobrī aicināja poļus „nebaidīties no jaunām sociālajām pārmaiņām, ja tiks ievēroti nemainīgie kristīgās morāles principi”.

Nākotnē katoļu baznīcas un valsts varas antagonisms bija neizbēgams, taču pagaidām abas puses centās izvairīties no konfliktiem. Tomēr, neraugoties uz visiem jaunās varas centieniem, sakārtot attiecības ar baznīcu tai neizdevās, jo pēc Otrā pasaules kara pašas katoļu baznīcas struktūras Polijā atradās sarežģītā stāvoklī.

No vienas puses, baznīcas pozīcija veicināja poļu samierināšanos ar komunistisko režīmu. Baznīca paziņoja, ka katolicisms ir vienaldzīgs pret sabiedriskās iekārtas formām, un ir ieinteresēts vienīgi kristīgā cilvēka audzināšanā. (Ja ne šāda nostāja, baznīca varēja sagaidīt komunistu pārmetumus par savu oficiālo varai labvēlīgo nostāju gan “sanācijas”, gan nacistiskās okupācijas laikā.)

Taču vienlaikus baznīca ieņēma tradicionāli antidemokrātiskas un antikomunistiskas pozīcijas, saglabāja orientāciju sākotnēji uz PVE, pēc tam uz politiskā spektra labējā flanga spēkiem, legālo opozīciju – PSL ar S. Mikolajčiku priekšgalā. Baznīca pēckara periodā pretojās nacionalizācijai un agrārajai reformai, kā neatbilstošām kristīgajai ētikai. Faktiski baznīcas vadība, bīskapu vairākums, neiesaistoties atklātā un asā konfliktā ar jauno režīmu, ieturēja nogaidošu taktiku, cerībā uz kreiso spēku novājināšanos un varas zaudēšanu. Tikai daži bīskapi izteicās par sadarbību ar valdību, īpaši pēc tam, kad tika izveidota NVPV ar S. Mikolajčika un citu opozīcijas pārstāvju dalību tajā. Ierindas garīdznieku vairākums saglabāja orientāciju uz valdību emigrācijā un to atbalstošo pagrīdi. Vairākums Polijas garīdznieku, veicot savus tradicionālos pienākumus, lielākoties centās izvairīties no atklātas politiskas konfrontācijas. Taču tā rīkojās ne visi priesteri, daļa no viņiem iesaistījās pret pastāvošo valdību vērstās bruņotās pagrīdes darbībā, piemēram, pildīja kapelānu pienākumus bruņotajās pagrīdnieku-teroristu vienībās. Polijas pētnieki uzskata, ka līdz pat 300 priesteriem bija

tieši bruņoto pagrīdes veidojumu dalībnieki. Saskaņā ar nepilnīgiem Sabiedrības drošības ministrijas datiem ministrijas darbinieki 1945.–1947. gadā valstī atklāja aptuveni 100 faktu par „priesteru tiešu līdzdalību nelegālās organizācijās un teroristiskā darbībā”. Tikai 23 no viņiem pieņēma amnestiju, ko pagrīdniekiem šajos gados izsludināja varas iestādes.

Antikomunisti centās masu apziņā sakausēt patriotismu ar katolicismu. Ne velti kā pagrīdes spēku simboli kopā ar ērgli un kroni tika izmantoti arī krusts un Dievmātes attēls. Pagrīde centās izraisīt konfrontāciju ap Tēvzemes un Dieva simboliem. Tādās cīņās jomās kā nacionālā apziņa un pasaules uzskats iniciatīva un pārsvars bija nevis PSP un NVPV, bet gan to pretinieku pusē. Polijas katoļu baznīcas vadība bija cieši saistīta ar Vatikānu, kurš arī pēc NVPV izveides turpināja atzīt tikai Polijas valdību emigrācijā, atteicās Polijas jaunajās rietumu (bijušajās Austrumvācijas) zemēs ierīkot jaunas bīskapijas. Vilcinoties apstiprināt Polijas baznīcas hierarhiju valstij pievienotajās rietumu zemēs, Vatikāns deva komunistu propagandai ieganstu apsūdzēt arī Polijas baznīcas vadību „vācu revanšisma atbalstīšanā”. (Karā laikā Svētais Krēsls nozīmēja vācu un slovāku garīdzniekus poļu draudzēs, kas atradās Vācijai un Slovākijai pievienotajās teritorijās. Pat PVE, nerunājot nemaz par kreisajiem spēkiem, to uzskatīja par pakļaušanos nacistiskās Vācijas nelikumīgām prasībām un nedraudzīgu soli pret poļu tautu.)

Pēc kara Vatikāns piešķīra Polijas primasam kardinālam A. Hlondam pilnvaras vadīt baznīcas administrāciju Polijas jaunajās rietumzemēs. Viņš atcēla vācu bīskapus piecās bīskapijās, kuras atradās Vācijas teritorijās, kas bija iekļautas Polijā, bet to vietā iecēla poļu pagaidu apustuliskos administratorus, nesaskaņojot šo soli ar NVPV. Šis kardināla solis izraisīja valsts un baznīcas attiecību pasliktināšanos. NVPV uzskatīja, ka baznīca ar Romas pāvesta atbalstu ar šo aktu demonstrē savu attieksmi pret „pagaidu” varu un pastāvošo Polijas valdību, kā arī uz jauno Polijas un Vācijas robežu. Tas NVPV kalpoja kā iegansts lai sarautu sakarus ar Vatikānu. Ievērojot jaunajai Polijas valdībai naidīgo Vatikāna un primasa rīcību, NVPV 1945. gada 12. septembrī lauza 1925. gadā noslēgto konkordātu ar Vatikānu, motivējot ar to, ka Vatikāns vācu okupācijas laikā pats bija to pārkāpis, nozīmējot vācu bīskapus tajās poļu diacēzēs, kuras bija pievienotas Vācijai. NVPV arī paziņoja, ka tā neatzīst Vatikāna noteikto pagaidu baznīcas pārvaldi Polijas rietumu zemēs.

Atzīmējams, ka konkordāta laušanas iniciatori bija nevis komunisti, bet sociālisti un opozīcijas partijas (PSL) pārstāvji – ļudovieši, kuru antiklerikālā pozīciju bija izpaudusies jau starpkaru periodā. Poļu komunistiem šai jautājumā bija piesardzīgāka nostāja, bet viņi tomēr atbalstīja iniciatīvu. Atteikšanās no 1925. gada Polijas valdības un Svētā Krēsla noslēgtā konkordāta ļāva pēckara varas iestādēm neuzskatīt par saistošiem valsts pienākumiem pret Vatikānu un uzskatīt Polijas Romas katoļu baznīcu par organizatoriski neatkarīgu no Romas pāvesta. NVPV paziņoja, ka katoļu baznīca iegūst pilnīgu rīcības brīvību pastāvošo likumu ietvaros. Izvērtējot šo NVPV soli, ir jāpiekrīt poļu pētniekam A. Dudekam, kurš uzskata, ka atteikšanās no konkordāta „Polijas komunistiem [un to sabiedrotajiem – V. Š.] deva brīvību noteikt katoļu baznīcas tiesisko statusu.” Vatikāna galvenā avīze „*L'Osservatore Romano*” (Romas apskatnieks) NVPV 1945. gada 26. septembra rīcībā saskatīja nodomu izjaukt Polijas bīskapu regulārus kontaktus ar Svēto krēslu. Tomēr konkordāta laušanas sekas nebija viennozīmīgas. Svētais Krēsls saņēma papildu argumentus par labu diplomātisko attiecību uzturēšanai ar t. s. valdību emigrācijā. Nezuda arī iespēja, ka jauni bīskapi Polijai pievienotajās teritorijā tiks iecelti bez saskaņošanas ar Varšavu. Tie bija nopietni politiskie zaudējumi, ko B. Beruts mēģināja likvidēt 1945.–1946. gados, nesekmīgi piedāvājot Vatikānam uzsākt sarunas, lai atjaunotu attiecības.

Pagaidām nav zināmi dokumentāli materiāli, kas atspoguļotu PSRS vadības attieksmi pret Polijas konkordātu ar Vatikānu. Tādēļ nevar atbildēt uz jautājumu, vai šis Varšavas lēmums tika saskaņots ar padomju vadību. Tomēr Polijas eksperti uzskata, ka Padomju valdība caur Polijas Ārlietu ministriju aizkavēja Polijas valdību veikt vēl skarbākus pasākumus pret Vatikānu.

Jaunās valsts institūcijas panāca baznīcas un valsts funkciju nodalīšanu, septembrī valdība publicēja likumu par laulību un ģimeni, kurš ieviesa obligātu laulības reģistrāciju valsts iestādēs. Tādējādi tika ieviesta civillaulība un vienota civilstāvokļa aktu reģistrācijas kārtība. Decembrī Izglītības ministrija atcēla reliģijas mācības obligātu apmeklēšanu skolās. Tiesās un iestādēs tiesneši un ierēdņi agrākā reliģiskā zvēresta vietā nodeva civilzvērestu. Dažādās anketās tika likvidēta aile „ticība”, pasvītrojot, ka reliģija ir pilsoņu personīga lieta.

Baznīcas orientācija uz Vatikānu ārpus valsts un PSL tās iekšienē, no vienas puses, un minētie valdības soļi, no otras puses, padarīja attiecību starp varu un baznīcu saasināšanos neizbēgamu.

No pirmajām dienām jaunizveidotie poļu drošības dienesti centās kontrolēt baznīcas darbību, savervēt par ziņotājiem garīdzniekus un reliģiozus cilvēkus, tieši tāpat kā viņi vervēja daudz citu profesiju un uzskatu pārstāvjus. (40.gadu beigās baznīcas darbību novēroja jau ap 2 tūkstoši operatīvo darbinieku, 4 tūkstoši slepeno aģentu.) Garīdzniecības gadījumā ar vienkāršu slepenu sadarbību tomēr nepietika. Drošības dienesti gribēja, lai garīdznieki atklāti kalpotu režīmam, kļūtu par komunistiskās partijas instrumentu. Saskaņā ar 1953. gadā uz Rietumiem pārbēgušā poļu slepenpolicijas virsnieka J. Svjatlo teikto padomju drošībasnieku ģenerālis I. Serovs poļu biedriem ierosinājis „nevis likvidēt Baznīcu, bet pamazām pārveidot to par padomju politikas instrumentu”. Ideja reducējās uz to, ka vajag “iekļūt Baznīcas iekšējās struktūrās un censties to sašķelt savstarpēji naidīgās frakcijās, kā tas pirms 1929. gada bija noticis Krievijā, kā arī mazināt Baznīcas autoritāti un ietekmi sabiedrībā”. Tādu likteni jau bija piedzīvojusi Pareizticīgo baznīca Krievijā, kur kara un pēckara gados tā faktiski bija kļuvusi par valsts institūciju. (Process gan bija sācies jau Pētera I valdīšanas laikā, tas nebija boļševiku izgudrojums.) Saprotais, ka Polijas baznīca centās izbēgt tādām liktenim.

1946.gada februārī Polijā **saasinājās starppartiju attiecības vēlēšanu jautājumā**. Ar Nacionālās vienotības pagaidu valdības rādīšanu poļu komunisti un viņu padomju aizbildņi bija izpildījuši pirmo Rietumvalstu nosacījumu, izvirzītu Jaltas konferencē. Lai izpildītu nākamo, pēc iespējas ātri bija jāsarīko Seima vēlēšanas. Taču tas bija pretrunā ar komunistu interesēm, jo to ietekme 1945.gada vasarā bija mazinājusies.

Jau vērtējot NVPV izveidi, PSP CK plēnumā 1945.gada jūlijā tika atzīmēts, ka panāktā vienošanās ar S. Mikolajčiku nenožīmē cīņas pārtraukšanu ar viņa īstenoto politiku un viņa vadītajiem politiskajiem spēkiem. Tika uzsvērts, ka par galveno kļūst legālā politiskā cīņa, kuru ved arī bruņotā pagrīde, cenšoties iesūtīt savus aģentus arī demokrātiskajās partijās. Īpaša uzmanība tika veltīta Likumdošanas Seima vēlēšanu sagatavošanas jautājumam. Vēlēšanas tika vērtētas kā labējo spēku pēdējā cerība. PSP uzskatīja, ka tās un visu kreiso spēku interesēs ir pirms vēlēšanām pabeigt repatriācijas procesu, panākt pievienoto rietumu zemju reālu iekļaušanu valsts sastāvā, nokārtojot tur gan apdzīvotības gan apsaimniekošanas uzdevumus, ievest mieru un drošību valstī. PSP arī cerēja uz savu rindu pieaugumu līdz pusmiljonam biedru, kas nestu arī ietekmes pieaugumu. Tika prognozēts, ka S. Mikolajčiks pacentīsies radīt savu partiju. PSP vadība uzskatīja, ka tam nav jāpretojas. Acīmredzot pie šāda secinājuma noveda pārliecība, ka mēģinājumi radīt S. Mikolajčikam kādus

šķēršļus izsauks sarežģījumus starptautiskajā arēnā, Rietumu protestus, neizpratni demokrātiski noskaņotajos slāņos pašu valstī un labēju, antikomunistisku uzskatu pieaugumu tautā, uz kuriem varētu balstīties pagrīde. Šādos apstākļos PSP paziņoja par savu nodomu nostiprināt savu pozīciju tīri politiskiem līdzekļiem, lai nodrošinātu sev „parlamentāru konfigurāciju”, gatavojoties nākamajām vēlēšanām likumdošanas Seimā. Tas nomierināja daļu sabiedrības, kura bija negatīvi noskaņota pret kreiso varas institūciju represīvajiem pasākumiem kā līdzekli ietekmēt iedzīvotāju sociāli-politisko noskaņojumu.

PSP CK un PPS CIK kopējā sēdē 1945. gada 28. septembrī apsprieda PSP priekšlikumu, kuram bija liela nozīme visas valsts tālākajā attīstībā. PSP piedāvāja izveidot visu partiju un arodbiedrību vēlēšanu bloku gaidāmajās vēlēšanās, kurā ietilptu gan kreisie spēki ar PSP priekšgalā, gan labēji un centriski, bet demokrātiski spēki, un kuram vēlēšanu kampaņas laikā būtu vienota programma, stratēģija un taktika, jo vēlēšanas tika uzskatītas par izšķirošām cīņā par varu, par valsts tālākas attīstības virzību.

Piekrist PSP piedāvājumam PPS nenācās viegli. PPS rindās radās virziens, kurš orientējās uz sadarbību ar „spēku zemnieku kustībā” – PSL. PSP vadībai tomēr izdevās pārliecināt PPS vadību ieturēt kursu uz sadarbību ar PSP. PPS arī paziņoja par savu atbalstu SL, tām ļudoviešu grupām, kuras atzīs strādnieku-zemnieku savienības lozungu. PPS Galvenā padome pieņēma PSP priekšlikumu par bloka veidošanu vēlēšanās. Tā jau 1945.gada rudenī strādnieku partijas uzstājās ar iniciatīvu radīt vēlēšanu bloku no partijām, kuras atbalstīja nacionālās vienotības valdību. (Formāli bloka ideju izteica PPS, bet PSP atbalstīja to.) Par idejas pamatojumu kalpoja sarežģītā situācija valstī, valsts atjaunošanas un jauniegūto zemju apguves, pagrīdes pārvarēšanas uzdevumi, kuru risināšanai bija vēlama visas tautas vienotība. 10. un 11.novembrī notika Demokrātiskās partijas Vispolijas apspriede, kura tāpat izteicās par vēlēšanu bloku. Arī SL un SP paziņoja atbalstu idejai par sešu NVPV atbalstošo partiju vēlēšanu bloku.

Amerikāņu-poļu publiciste A. Aplbauma uzskata, ka gan PSRS vadītāju, gan poļu komunistu cerībām demokrātiskā parlamenta vēlēšanu ceļā nostiprināt savu varu Polijā bija zināms pamats, ka viņu taktikas pamatā bija vienkāršs aprēķins, ka „demokrātija darbosies viņu labā”. Žurnāliste ir norādījusi, ka, lai gan mūsdienās mums nereti to ir grūti saprast, komunisti paši savai doktrīnai tiešām ticēja. Ja mūsdienas komunistu ideoloģija šķiet kļūdaina, tas vēl nenozīmē, ka tolaik tā neiedvesa dedzīgu ticību. Kara psiholoģisko seku ietekmē cilvēku priekšstatu par dzīvi bija mainījušies. Kapitālisms un liberālā demokrātija 30. gados bija cietuši katastrofālu neveiksmi. Daudzi, ne tikai komunisti, domāja, ka ir pienācis laiks pamēģināt kaut ko citu. Tūlīt pēc kara gandrīz visas Eiropā darbojošās politiskās partijas pārstāvēja politiku, kura, pēc mūsdienu standartiem, bija visnotaļ kreisa. Visā kontinentā gandrīz katrs politiskais spēks solīja veidot labklājības valsti. Dažas Austrumeiropas komunistiskās partijas tūlīt pēc kara beigām organizēja vēlēšanas, jo cerēja tajās uzvarēt, un tām bija diezgan pamatots iemesls tā domāt. Rietumvācijā 40. gadu beigās pat labēji centriskie kristīgie demokrāti iestājās par ievērojamu valsts lomu ekonomikā, pieļaujot pat dažu nozaru nacionalizāciju.

Eiropas komunistiem bija arī ideoloģiski iemesli ticēt uzvarai. Saskaņā ar K. Marksa teoriju strādnieku šķirai agrāk vai vēlāk bija jāapzinās sava vēsturiskā misija un savas cerības jāsaista ar komunistiskajām partijām. Tiklīdz tas notiks, komunistiskās partijas agrāk vai vēlāk, balstoties uz strādnieku šķiras vairākumu, gluži dabiskā ceļā nonāks pie varas. 20.gados dažām Eiropas komunistiskajām partijām vēlēšanās bija veicies samērā labi, un tās cerēja atkal gūt panākumus. Parlamenta vēlēšanās 1945. gadā Francijā par komunistiem bija nobalsojis rekordliels vēlētāju skaits. Kādēļ lai tas pats neatkārtotos Eiropas austrumu daļā? Liela daļa Austrumeiropas un tai skaitā Polijas

komunistu līderu un daudzi no viņu sekotājiem patiešām domāja, ka agrāk vai vēlāk strādnieku šķiras vairākums iegūs šķirisko apziņu, apzināsies savu vēsturisko lomu un nobalsos par komunistu varu. Vēlāk kādā intervijā viens no poļu komunistu vadošajiem darbiniekiem L. Kasmans skaidroja: „Mēs ļoti labi zinājām, ka pirms kara partiju atbalstīja iedzīvotāju mazākā daļa, bet mēs ticējām – tas izglītotais mazākums vedīs tautu pa progresu ceļu. Mēs arī zinājām: ja iegūsim varu un īstenosim pareizu politiku, spēsim pārliecināt visus tos, kuri mums agrāk neuzticējās vai pat bija pret mums.”

Vēl 1945. gada vidū jautājums nebija izlemts. Vismaz preses konferencē 1945. gada 26. jūnijā, veltītā Nacionālās vienotības pagaidu valdības izveidei, uz jautājumu par to, kad Polijā gaidāmas vēlēšanas, atbilde skanēja, ka tas galvenokārt ir atkarīgs no laika, kurā pa pasauli izkaisītie poļi spēs atgriezties dzimtenē.

Taču brīvu vēlēšanu piemērs Ungārijā, par ko jau iepriekš runāts, lika komunistiem būt uzmanīgiem. Ja Ungārijā vēlēšanās uzvarēja PSL līdzīgā Lauku sīksaimnieku partija, tad arī Polijā komunistiem pagaidām vēl nebija pienācis brīdis mēroties spēkiem ar PSL. Cita lieta – uzstāties ar to vienā vēlēšanu blokā. PSR mēģināja „sasaistīt” PSL ar vispārējiem līgumiem, neļaujot tai uzstāties patstāvīgi vēlēšanās, lai gan PSP vadība paredzēja arī šādu notikumu attīstības iespēju.

Kā 1946. gada 7. janvārī PSRS sūtniecībā paziņoja PSP CK Politbiroja loceklis J. Bermans, „... Mikolajčikam nekas neizdosies. Strādnieku partija Mikolajčikam varu neatdos. Mēs izmantosim mūsu varu, lai nodrošinātu demokrātiskajai nometnei pozitīvu balsošanas gaitu. Mēs pratīsim to izdarīt bez rupjiem brīvu vēlēšanu principu pārkāpumiem. Būtu mulķīgi, turot savās rokās varu un administratīvo aparātu, ļaut Mikolajčikam un viņa partijai saņemt zemnieku balsis.”

Tāpat nesamierināmi pret politiskajiem pretiniekiem bija noskaņoti arī citi komunistu vadītāji. Partijas līderis V. Gomulka paziņoja: „Varu neatdosim [...] Iznīcināsim visus bandītus, reakcionārus bez žēlastības. Varat kliegt, ka līst poļu tautas asinis, ka IeTK valda Polijā, tas nenovērsīs mūs no mūsu ceļa”. No “sanācijas” režīma cietušie komunisti nesaskatīja neko ārkārtēju, ka tagad, vēstures ratam pagriežoties, no tādām pat represijām nākas ciest nu jau viņu pretiniekiem. Arī kara un pēckara apstākļi, staļiniskās PSRS dominēšana Austrumeiropā dogmatiski noskaņotajai poļu komunistu daļai neļāva pat iedomāties par iespēju meklēt dažādu politisko spēku samierināšanos demokrātijas īstenošanas vārdā.

Varas partiju bloka izveidei bija jānovērš priekšvēlēšanu cīņa, kas vājinātu kreisos spēkus, kuri paši sevi sauca par demokrātiskiem. Faktiski tādā bloka izveidei bija jānostiprina PSP un tās ietekmē esošo politisko spēku loma valsts vadībā, jāpiespiež PSL atteikties no savas principiālās pozīcijas saglabāšanas valdošajā koalīcijā. Vietu sadalījumam bloka iekšienē būtu aptuveni jāatbilst partiju vienošanās ceļā bez vēlēšanu līdzdalības izveidotajam spēku samēram. Tādā kārtā vēlētajiem nevarētu izteikties par vai pret tās vai citas atsevišķas valdošās koalīcijas partijas nostādnēm, nākotnes plāniem. Galvenais, vēlētajiem tad nevarētu strikti nobalsot par vai pret PSP vai PSL valsts nākotnes redzējumu.

Kopīga visu valdībā pārstāvēto partiju bloka izveide bija atkarīga no PSL, kura nesteidzās ar savas nostājas demonstrēšanu. Kad principiālu lēmumu par visu NVPV ietilpstošo partiju kopēju uzstāšanos vēlēšanās pieņēma Centrālā starppartiju saskaņošanas komisija, PSL vadība sākotnēji vilcināja atbildes došanu, atliekot to līdz partijas kongresam 1946. gada 19.–21. janvārī. Taču tas arī nepieņēma konkrētu lēmumu, nododot jautājumu PSL Galvenās valdes izlemšanai. Poļu vēsturniece K. Kerstena raksta, ka „šādas PSL politikas pamatā bija pārliecība, ka zaudējumu nesīs kā pievienošanās blokam, tā arī lēmums cīnīties pret komunistiem. Atliekot lēmuma pieņemšanu, PSL cerēja uz partijai pozitīvām pārmaiņām starptautiskajos nolīgumos”. Turklāt vienošanās par sadarbību ar PSP un PPS vienā vēlēšanu blokā bija pretrunā ar ļudoviešu idejiski-politiskajiem

principiem (tie vēlējas būt „pirmie starp vienlīdzīgiem”), draudēja ar sabiedrības daļas atbalsta zudumu. Partijas līderi ieņēma uzmanīgu pozīciju šai jautājumā, vairākkārt atlika tā izlemšanu. Acīmredzot jautājuma izlemšanas vilcināšanu noteica arī PSL vadības uzskats, ka, ja vēlēšanas notiks tuvākajā laikā, partija tajās uzvarēs patstāvīgi, izmantojot visu neapmierināto ar NVPV politiku atbalstu. Taču uzreiz deklarēt šādu nostāju PSL vadība arī nevarēja, jo tad tā izpelnītos gan savu partneru koalīcijas valdībā, gan daļas savu biedru pārmetumus par liekulību – deklarēto atbalstu nacionālās vienotības valdībai un vienlaikus uzstāšanos pret saviem partneriem tajā. Bez tam, ja PSL atklāti saasinātu attiecības koalīcijas iekšienē, tas noteikti izsauktu vēlēšanu atlikšanu.

7.februārī notika abu strādnieku partiju: PPS un PSP pārstāvju tikšanās ar PSL vadību, kurā apsprieda jautājumu par sešu partiju bloka: PSP, PPS, PSL, SL, Darba partijas (SP) un Demokrātiskās partijas (DP) pretstatīšanu labējiem spēkiem. Strādnieku partijas piedāvāja Seimā izveidot vienādu četru lielāko, kā pirmo nosaukto partiju vienādu pārstāvniecību. Pēc šī priekšlikuma Likumdošanas Seimā deputātu mandātus un vēlāk tā veidojamajā valdībā ministru portfeļus vajadzētu sadalīt proporcijā pa 20% PSP, PPS, PSL un SL un pa 10% SP un SD. Tas nozīmētu kreiso PSP, PPS un SP, kuras darbojās visai saliedēti, pārsvaru pār PSL.

Tika piedāvāts arī pieņemt jaunu konstitūciju, kas nostiprinātu jau veiktās pārmaiņas, bet ārpolitikas jomā – stiprināt draudzību ar Padomju Savienību un uzturēt draudzīgas attiecības ar Amerikas Savienotajām Valstīm, Lielbritāniju un Franciju.

Centrālās starppartiju saskaņošanas komisijas priekšsēdētājs S. Švalbe (PPS) izklāstīja strādnieku partiju pozīciju, mēģināja pārliecināt sarunu partnerus, ka vienošanās nāks par labu PSL, dos tai pastāvēšanas un demokrātiskas attīstības iespējas. Reizē tika arī piedraudēts, ka partijas patstāvīgai dalībai vēlēšanās nav izredžu uz panākumiem, lai PSL necer uz uzvaru, to nepieļaus strādnieku šķira. Vētrainās apspriedes gaitu noslēdzot, S. Švalbe paziņoja: „Mēs tiksim galā arī bez jums, jautājums stāv tā – vai [iesim] kopā, vai karš. Mums ir vajadzīgs laiks, lai sagatavotos vēlēšanu cīņai ar jums”.

Paralēli PPS un PSP veda sarunas ar citām partijām. 11.februārī notika tikšanās ar SL pārstāvjiem. PSP pārstāvji apsoltīja SL organizatorisku, politisku un arī finansiālu palīdzību pret PSL, arī atbalstu SL, lai tā varētu nostiprināties ekonomiskajās organizācijās (kooperatīvos u.c.). Tika solīts izskatīt iespēju piešķirt SL pārstāvjiem vairāk amatu valsts iestādēs. Uz to SP solīja strādnieku partijām savu atbalstu, pretī prasot tās darbiniekiem lielākas iespējas darboties valsts iestādēs. (Gadījumā, ja ar PSL tiktu panākta vienošanās par vēlēšanu bloku, PSP bija gatava arī tai piešķirt vairāk vietu valsts aparātā.) Tādējādi var teikt, ka notika demokrātijas apstākļos visai parasta pirmsvēlēšanu tirgošanās. Taču šoreiz no stiprākā politiskā spēka pozīcijām uzstājās PSP, kas arī izsauca opozīcijas neapmierinātību.

Strādnieku partiju priekšlikums neatbilda PSL interesēm. 22.februārī tika saņemta PSL atbilde, kurā partija izvirzīja savus noteikumus, kas „lauku pārstāvjiem” par piekrišanu PSP un PPS dalībai valdības formēšanā paredzēja 75% mandātu (tai skaitā tikai 5% SL, pie tam šī partija kā PSL konkurente tiktu izslēgta no valdības), bez tam pieprasīja sev tiesības PSL noteikt valsts ārpolitisko kursu. PSL vēlējās savās rokās saņemt valsts prezidenta, premjerministra, Seima un Senāta maršalu (priekšsēdētāju) amatus, kā arī likvidēt viņiem netīkamās, PSP biedru vadītās Sabiedriskās drošības, Informācijas un propagandas, sagādes un tirdzniecības ministrijas, kā arī izteica citas prasības.

Faktiski prasības bija nereālas, nerēķinājās ar izveidojušos situāciju. Strādnieku partijas nevarēja vienkārši atteikties no varas. Šādu pavērsienu savas ietekmes zona centrā diez vai pieļautu PSRS vadība. Domājams, ka SPL prasības neatbilda arī reālajam politisko spēku samēram tautā. Ja arī PSL varēja cerēt iegūt vairākumu demokrātiskās vēlēšanās, tad taču ne tik lielu, lai faktiski monopolizētu

visu politisko varu valstī. Iespējams, PSL vadība tīšuprāt provocēja sarunu partnerus uz to pārtraukšanu, lai partija varētu uzstāties cietējas pozīcijā, izraisīt vēlētājos neapmierinātību ar pārējo partiju rīcību. Vienoties neizdevās un sarunas pārtrūka.

Poļu komunistu un viņu sabiedroto sadarbība ar PSL kļuva arvien grūtāka. Jau 1946.gadā PSL kļuva par nopietnu konkurentu Polijas strādnieku partijai, par visu valdībai opozicionāro spēku pulcināšanas vietu.

PSP un PPS aktīva sanāksmē 1946. gada 27. februārī V. Gomulka atklāti uzbruka S. Mikolajčika vadītajai PSL. Viņš asi kritizēja pašu S. Mikolajčiku, viņa politiku, kad tas vēl bija „Londonas valdības” (PVE) vadītājs, apvainoja SPL sakaros ar reakciju, pārmeta, ka tās rindās atrodas elementi, kam nav nekā kopīga ar ļudoviešu kustību, nosauca oponentus par jaunu reakcionāru „ienaidnieku”, kas cieši saistīts ar Rietumu imperiālistiem.

Tai pat 27.februārī PSP un PPS paziņoja, ka „PSL pozīciju „nevar saskaņot nedz ar atbildības sajūtu par valsts likteni, nedz ar realitātes izjūtu”. Pie tam izskanēja cerība, ka PSL tomēr piekritīs vēlšanu bloka noslēgšanai. Kreisās partijas, īpaši PSP, plaši atspoguļoja presē sarunu gaitu, skaidroja savu programmu, ar ko solīja miera un drošības ieviešanu valstī, darba cilvēku dzīves uzlabošanu, sabiedriskās dzīves demokratizāciju, tautas pašvaldības elementu paplašināšanu. Turpretī PSL programmas realizāciju PSP rādīja kā ceļu uz pirmskara Polijas režīma, muižnieku un buržuāzijas varas atjaunošanu. PSP izvērta uzbrukumu PSL iekarotajām pozīcijām vairākos virzienos:

- 1) centās panākt opozicionāro spēku pašā PSL aktivizāciju, lai panāktu partijas šķelšanos;
- 2) ierobežoja PSL pozīcijas valsts aparātā un sabiedriskajās organizācijās, pastiprināja cenzūras pār PSL izdevumiem;
- 3) izvērta ideoloģisku un politisku uzbrukumu PSL, atmaskojot tās sakarus ar pagrīdi;
- 4) aktivizēja cīņu pret terorismu;
- 5) stiprināja savas (PSP), savu sabiedroto partiju rindas.

Atbildot uz PSL pozīciju, tika izstrādāts četru partiju bloka vēlšanu projekts bez PSL un SP līdzdalības. Tiesa, tad ārpus bloka paliktu arī daudzi svārstīgie vēlētāji, uz kuru atbalstu pretendēja kreisie spēki. Tā jau 1946.gada sākumā var runāt par t. s. „Demokrātiskā bloka” (*Blok Stronniectw Demokratycznych*), izveidi. Tam pieslēgās savulaik Polijas Nacionālās atbrīvošanas komitejā ietilpušās partijas: Polijas strādnieku partija (PSP), Polijas Sociālistiskās partijas (PPS) kreisais spārns, Zemnieku partija (SL) un Demokrātiskā Partija (SD). Vadošā loma blokā piederēja Polijas strādnieku partijai.

Daudz kas bija atkarīgs no tā, vai kreisajām, t. s. strādnieku partijām izdosies panākt savas sabiedrotās SL pietiekamu nostiprināšanu, lai sašķeltu zemniecību, citus sīkburžuāziskos slāņus, neļautu tiem vienoti nobalsot par PSL.

1945.gada nogalē SL, neraugoties uz biedru skaita mazināšanos, piederēja 3 no 14 vojevodu, 49 no 302 povjatu vecāko vietām, vojevodistu padomēs partijai bija 185 (PSP – 305, PPS – 175) vietas, daudz vietu vidējo un zemāko administratīvi-teritoriālo vienību – povjatu un gminu padomēs. 1946.gada sākumā SL kreisie līderi nosodīja ļudoviešu pirmskara un kara perioda sakarus ar labējiem, noraidīja ļudoviešu kustības labējā spārna ar S. Mikolajčiku priekšgalā darbību. SL vadītāji neapšaubīja nepieciešamību sadarboties ar strādnieku partijām. SL vadītāju un aktīvistu darbības rezultātā ar PSP un PPS vadības atbalstu notika SL organizāciju tīkla paplašināšanās, tās atjaunoja darbu vojevodistēs, kur pirms tam līdz ar PSL rašanos tās bija izirušas.

Zemnieku noskaņojums atkarībā no konkrētās situācijas varēja būt ļoti dažāds. Tomēr vēlākie notikumi – referendums un Seima vēlēšanas netieši liek domāt, ka opozicionārajai PSL šai laikā vēl bija ievērojami lielāks zemniecības atbalsts nekā valdību atbalstošajai SL.

Kā raksta Polijas Tautas Republikas laikā darbojušies poļu vēsturnieki, kreisie cerēja, ka daļa PSL ierindas biedru un arī daļa vadītāju vēlēsies pievienoties blokam, Taču „demokrātiskie” [faktiski kreisie, gatavie uz sadarbību ar komunistiem – V.Š.] spēki šai partijā izrādījušies pārāk vāji un neizlēmīgi. Tāpēc arī, atbildot uz kreiso spēku priekšlikumu, PSL vadība varēja atļauties pieprasīt zemnieku pārstāvjiem 75 % deputātu vietu Seimā. Tas bijis atklāts izaicinājums, kurš noteicis politisko spēku grupēšanos, izveidojušies divi bloki; Demokrātiskais bloks, kurš aizstāvēja jau notikušās valstī pārmaiņas, un PSL bloks, kuru atbalstīja arī bruņotā pagrīde. Komentējot šos apgalvojumus jāsaka, ka tie rādīja situāciju kreisajiem labvēlīgā gaismā. Pēc būtības par demokrātisku nosaukt bloku, kurā ietekmīgāka bija Polijas Strādnieku Partija, nevarēja. Seimā deputātu vietu sadalījums blokā notika par labu komunistu un viņu sabiedroto kandidātiem, bez vēlētāju gribas noskaidrošanas. Šādu pirmsvēlēšanu vienošanos nekādi nevar nosaukt par demokrātisku. Ja jau vietas tika dalītas pirms vēlēšanām, PSL bija visas tiesības kaulēties par cenu savai dalībai blokā. Cita lieta, ka prasības tika uzstādītas nereālas. Pēc visa spriežot, partijai nebija 75 % vēlētāju atbalsta. Faktiski PSL vadība ar to „spēlēja uz visu banku”, cerot gūt uzvaru (vairāk kā 50% balsu) Seima vēlēšanās.

Komunisti un sociālisti saprata, ka PSL, piedaloties Seima vēlēšanās patstāvīgi, var reāli iegūt vairākumu, līdz ar to ieviest parlamentāru iekārtu un atteikties no sociālistiskiem pārkārtojumiem. Visu 1946.gada pirmo pusi PSL vēl saglabāja lielas zemniecības daļas, arī citu grupu uzticību.

Šādā situācijā kreisās partijas savu stāvokli nevēlējās pakļaut riskam Seima vēlēšanās, kuras varēja nest lielus pārsteigumus. Tā kā PSL pozīciju vājināšana prasīja laiku, vēlēšanas nācās atlikt, „pārbīdīt” uz vēlāku laiku, kad komunisti cerēja savākt pietiekamus spēkus uzvarai.

Vēlēšanu vietā PSP ierosināja sarīkot **referendumu** kā vēlēšanu sagatavošanas etapu, sava veida to ģenerālmēģinājumu, ar kura palīdzību valdību atbalstošie spēki varēja noteikt opozicionāro spēku, pirmkārt jau PSL ietekmi tautā. 1946.gada marta beigās tika publiskots priekšlikums, kas bija saskaņots ar PPS CIK, to atbalstīja arī SL un SD vadība. 2.aprīlī PSP CK un PPS CIK kopējā sēdē tika izskatīts referenduma organizācijas projekts. To atbalstīja arī Centrālā starppartiju saskaņošanas komisija (vienīgi PSL nepiekrīta). Likumprojektu iesniedza KRN, kura 26.aprīlī arī pieņēma likumu par referendumu. Tas tika nozīmēts uz 30.jūniju. Referendumā 21 gada vecumu sasniegušajiem bija jāatbild uz trim jautājumiem:

1) vai jūs vēlaties Senāta likvidēšanu?

2) vai jūs vēlaties, lai nākamā konstitūcija noteiktu saimniecisku iekārtu, kuru raksturotu zemes reforma un tautsaimniecības pamatnozaru nacionalizācija, saglabājot privātiniciatīvas tiesības?

3) Vai Jūs atbalstāt Polijas rietumu robežas noteikšanu pa Oderas un Lužices Neises līniju?

Tādejādi, atbildot uz referenduma jautājumiem, bija jāizsakās par valsts iekšējās un ārējās politikas pamatjautājumiem.

Referenduma jautājumi bija formulēti tā, ka lielam iedzīvotāju vairākumam, pat PSL piekritējiem, vajadzētu uz tiem atbildēt pozitīvi. Visas Demokrātiskā bloka partijas, arī SL aicināja vēlētajus uz referenduma jautājumiem 3 reizes atbildēt ar „jā”. Šķelšanās paša Demokrātiskā bloka iekšienē bija iespējama tikai jautājumā par valsts attīstības ceļu nākotnē, taču tāda jautājuma referendumā nebija, jo pat staļiniskā attīstības varianta piekritēji PSP iekšienē saprata, ka panākt tam atbalstu referendumā vai vēlēšanās nav iespējams. Kreisie orientējās vispirms uz savas varas nostiprināšanu un tikai pēc tam uz „sociālistiskā” attīstības ceļa uzspiešanu valstij.

Vadoties no uzdotajiem jautājumiem, arī PSL nevarēja būt būtisku iebildumu pret pozitīvām atbildēm. PSL bija nostādīta izšķiršanās priekšā – vai atteikties no savas opozicionārās pozīcijas

koalīcijas valdībā, vai zaudēt daļu savu piekritēju, jo ar jautājumu par Oderas – Neises robežu opozīcija tika burtiski „iedzīta stūrī”. Tā neiedrošinājās pretēji gandrīz visas tautas gribai vērsties pret jauno robežu, iegūtu ar PSRS labvēlību. Ļudoviešu programmas prasības, tradīcijas, vēsturiskā to cīņas prakse pret lielkapitālu neļāva arī aicināt balsot pret valstī notiekošajiem sociāli ekonomiskajiem pārkārtojumiem. PSL neuzdrošinājās iebilst pret šiem risinājumiem, kuros jau bija izpaudies poļu tautas vairākuma viedoklis, kaut arī to īstenošana saistījās ar kreiso partiju veikumu. Zīmīgi, ka pat jautājumā par Senāta nepieciešamību nesen, 1946.gada janvārī notikušais PSL kongress bija nepārprotami izteicies par tā nevajadzību. Kā vēlāk rakstīja viens no tā laika PSL vadītājiem Č. Vicehs, partijas Galvenā Izpildu komiteja arī pieņēma lēmumu atbalstīt pozitīvas atbildes uz visiem trim jautājumiem. Taču Galvenās valdes sēdē S. Mikolajčiks mainīja viedokli un panāca, ka tika nolemts pozitīvi balsot, atbildot uz otro un trešo jautājumu, bet negatīvi – uz pirmo, lai „saskaitītu savus piekritējus”. Partijas iekšējos dokumentos priekšlikums balsot noraidot pirmajā jautājumā tika skaidrots kā vēlme izteikt protestu pret pārējo NVPV partiju darbības formām un metodēm, pret PSL vajāšanām, cenzūru, tās nepielaišanu vēlēšanu komisijās. (Tomēr 10 no Galvenās valdes 112 locekļiem bija par to, lai balsotu pozitīvi visos trijos jautājumos.)

Pēc būtības S. Mikolajčiks un viņa piekritēji vēlējās pārbaudīt jaunās varas stabilitāti un pierādīt PSL spēku, ar negatīvo balsojumu pirmajā jautājuma parādot „kam uzticas poļu tauta”. Patiesību sakot, nevienam nebija lielas intereses par to, vai Polijā tiks saglabāta parlamenta augšpalāta. Šis jautājums referendumā vienkārši deva S. Mikolajčika partijai iespēju mēroties spēkiem ar komunistiem. PSL tā paredzēja demonstrēt plašās masās pastāvošo neapmierinātību ar komunistu vadīto valdību. Šāds taktisks lēmums izsauca gan atbalstu, gan neizpratni un kritiku kā PSL piekritējos valstī, tā arī Rietumu presē.

Domstarpības radās Darba partijā (SP). Liela partijas aktīva daļa, arī tās līderis K. Poppels uzstājās par to, lai pozitīvi balsotu visos trijos jautājumos. Taču partijas Galvenā valde uzskatīja par nepieciešamu balsot pozitīvi par otro un trešo jautājumu, bet pirmo atstāt pašu balsotāju izvēlei. Tomēr pirms paša referenduma kreisais spārns partijā panāca, ka Galvenā valde izteicās par atbildi „jā” uz visiem jautājumiem.

Divpalātu parlamenta ideju atbalstīja laicīgās katoļu aprindas, kas poļiem ieteica ar „jā” balsot tikai jautājumā par valsts rietumu robežu. Polijas bīskapi atturējās no aicinājumiem balsot tā vai citādi.

No AK cēlušās pagrīdes organizācijas viennozīmīgi atbalstīja S. Mikolajčiku kā līderi, kurš taču savā laikā bija bijis Polijas valdības emigrācijā vadītājs, arī PSL kā tādu, kas nosacīti pārstāvēja pirmskara valsts politisko sistēmu un kurai tagad pieslēgās arī daudzi citi šīs sistēmas atbalstītāji no jau sakompromitētām partijām.

Uzdevums nodrošināt 1946.gada 30.jūnija referenduma norisi varai lika veikt pastiprinātus pasākumus pret bruņoto pagrīdi. Tā sagatavošanas laikā ievērojami pieauga pagrīdes zaudējumi.

1946.gada pirmajā pusgadā kaujās ar Polijas armijas daļām un drošības spēkiem dzīvību zaudēja 1 527 pagrīdnieki, 13 808 tika arestēti, bija konfiscēti 6 822 ieroči. Taču pagrīde tomēr veica 4 234 uzbrukumus (2 074 terora aktu un 2 160 laupīšanu), kuru rezultātā 639 cilvēki tika ievainoti un 501 aizvesti uz mežu un vairākumā gadījumu pēc tam nogalināti. Cīņās pret pagrīdi gāja bojā 1 693 cilvēki. Pēc Iekšējās drošības korpusa Galvenā štāba datiem šai laikā samazinājās pagrīdes bruņoto grupu skaits. Ja janvārī valsts teritorijā bija 222 pagrīdnieku vienības, tad 1.jūnijā to skaits bija samazinājies līdz 125. Taču pēc tā paša Iekšējās drošības korpusa Galvenā štāba ziņām jau jūlijā darbojās vairs ne 125, bet 162 pagrīdes grupas. Tātad, vienu iznīcinātu pagrīdes grupu vietā varēja rasties jaunas, un pat lielākā skaitā, kaut tai pat laikā augs arestēto, ievainoto un arestēto pagrīdnieku skaits. Tiesa, decembrī bija palikušas vien 107 grupas.

Amerikāņu publiciste A. Aplbauma stāsta par gadījumu 1946.gada martā Lapanuvā (*Lapanów*) pilsētā netālu no Krakovas varas iestādes organizēja politisku sanākumu, uz kuru opozicionāro partiju biedri nemaz nebija aicināti. Ceļā uz mājām vairākiem komunistu aktīvistiem un policistiem no slēpņa uzbruka NVPV pretinieki, bruņoti ar automātiskiem ieročiem. Apšaudē septiņi komunisti tika nogalināti un vēl trīs ievainoti. Nākamajā dienā policija sāka tīrīt vietējos PSL biedrus un arestēja viņus ar pamatojumu, ka viņi neesot piedalījušies sanāsmē un varējuši organizēt uzbrukumu no slēpņa. Policisti aizdedzināja kāda vietējā opozīcijas līdera īpašumu – māja un klēts nodega līdz pamatiem. S. Mikolajčiks saistībā ar šo gadījumu rakstīja, ka valsts dienesti “gāja pa vieglāko ceļu, neveica nekādu izmeklēšanu un nemaz necentās noskaidrot vainīgos. [...] Tā neapšaubāmi ir ļaunprātīga varas izmantošana.” Iespējams, tā tiešām bija ļaunprātīga varas izmantošana, taču tikpat iespējams, ka policijas rīcībā jau bija ziņas par arestēto PSL locekļu saistību ar pagrīdi.

WiN vietējās organizācijas visai cieši sadarbojās ar PSL darbiniekiem, dažās vojevodistēs, piemēram, Belostokas, pat aģitēja par jaunu šīs partijas grupu izveidi. PSL vojevodistu komiteju priekšsēdētāji Ļubļinā un Belostokā uzturēja kontaktus ar vietējo WiN organizāciju vadītājiem, apmainījās ar informāciju un saskaņoja viedokļus dažādos jautājumos. Bieži aktīvākie WiN biedri sastāvēja arī PSL, pat tās vēlētajās iestādēs.

Pagrīdes organizācijas sākotnēji iecerēja boikotēt referendumu, nepieļaut tā notikšanu. Taču redzot lielo PSL un tās sabiedroto partiju izvērsto kampaņu, pagrīde mainīja nostāju, aicinot savus piekritējus piedalīties balsošanā. Amerikāņu publiciste A. Aplbauma raksta: „Nav šaubu, ka visi režīma pretinieki, gan bruņotie, gan neapbruņotie, patiešām atbalstīja „zemniekus” [PSL – V.Š.] (lai gan pati partija bija distancējusies no pagrīdniekiem) un daži no tiem pat slepeni gāja tālāk, sākdami kampaņu „Divreiz nē” vai pat „Trīsreiz nē””. Taču vienotas nostājas, kā balsot dažādām pagrīdes organizācijām, nebija. Piemēram, WiN vadība aicināja balsot ar „nē” pirmajā un otrajā jautājumā. Ar to tā aizstāvēja bijušo uzņēmumu un zemes īpašnieku intereses. Turpretī Belostokas apgabalā WiN aģitēja negatīvi balsot par pirmo un trešo jautājumu. Savukārt Ļubļinas vojevodistē WiN aicināja uz pirmo referendumā jautājumu atbildēt ar „nē”, uz trešo ar „jā”, bet vienlaikus stādīja arī jautājumu par Viļņas un Ļvovas apgabalu pievienošanu Polijai. Nacionālā partija (SN), Nacionālie bruņotie spēki (NBS) ieteica balsot ar trīskāršu „nē”, pilnībā noraidot jauno pēckara realitāti Polijā. Zīmīgi, ka NBS iedzīvotājiem „atļāva” iet balsot, taču reizē to vienības uzbruka vēlēšanu iecirkņiem, iznīcināja balsotāju sarakstus, balsošanas urnas. NBS izplatītās skrejlapas asi uzbruka pastāvošajai valdībai, tās kursam. Var uzskatīt, ka NBS bija par negatīvu atbildi uz visiem referendumā jautājumiem. Tādējādi PSL, citi antikomunistiskie spēki, pagrīdes organizācijas nespēja panākt vienotu nostāju, kas objektīvi vājināja labējo spēkus. Tomēr kopumā izveidojās noteikts, diezgan plašs dažādu sociāli politisko spēku klāsts, kurš gatavs izteikt neuzticību PSP un tās vadītājam varas iestādēm.

Dažādas ukraiņu nacionālistu pagrīdes organizācijas, uzsverot, ka tās cīnās tikai pret PSRS, paziņoja par savu neitralitāti referendumā. Tomēr ukraiņu nacionālistu kaujinieku vienību darbība traucēja referendumā sagatavošanu.

Visai nelabvēlīga PSL bija **konkrētā starptautiskā situācija**.

Tikko – 1946.gada 5.martā ASV pilsētā Fultonā (*Fulton*) bija izskanējusi slavenā V. Čērčila runa, kura tiek uzskatīta par „aukstā kara” sākumzīmi. V. Čērčils paziņoja: „No Ščecinas pie Baltijas jūras līdz Triestai pie Adrijas jūrai pāri visam kontinentam ir nolaidies „dzelzs priekšgars”. Aiz šīs līnijas ir visas senās Centrālās un Austrumeiropas valstu galvaspilsētas: Varšava, Berlīne, Prāga, Vīne, Budapešta, Belgrada, Bukareste un Sofija, visas šīs slavenās pilsētas ar iedzīvotājiem ap tām atrodas tajā, kas man jānosauc par padomju sfēru, un visas tās vienā vai otrā veidā ir ne tikai padomju ietekmes, bet arī ļoti augstas, un dažos gadījumos arī pieaugošas, Maskavas kontroles objekti...”

Zīmīgi, ka frāzi “dzelzs priekšsargs” britu premjerministrs pirmo reizi izmantoja nevis runā Fultonā, bet jau kara beigās, 1945. gada maijā, tikai trīs mēnešus pēc Jaltas tikšanās. Vēstulē H. Trumenam, kurš pēc F. D. Rūzvelta nāves tikko bija pārņēmis ASV prezidenta pienākumus, V. Čērčils rakstīja: „Visu aizsedz dzelzs priekšsargs. Mēs nezinām, kas notiek aiz tā.”

Amerikāņu publiciste A. Aplbauma gan norādījusi, ka V. Čērčila iecienītais paradums izmantot skaļas frāzes slēpa patiesību – viņš zināja, kas notiek „aiz dzelzs priekškara”, poļu sarunu biedri jau kara laikā viņam to bija teikuši. Protams, priekšsargs arī pārnēstā nozīmē nebūt nebija no „dzelzs”, un šī priekškara izveide nenotika tikai no vienas puses, arī Rietumuvalstu vadītāji, atsakoties ekonomiski sadarboties ar Austrumeiropas valstīm un politiski mēģinot panākt tajās politiskas pārmaiņas, aktīvi veicināja tā tapšanu.

Runā Fultonā bijušais (un arī nākamais – 1951.–1955.gadā) britu premjers izteicās par kara rezultātu pārskatīšanu, norādīja, ka „Krievijas dominējošā ietekmē esošā Polijas valdība tika mudināta izvirzīt Vācijai milzīgas un netaisnīgas prasības, kas ved pie miljonu vāciešu izraidīšanas nožēlas vērtos un nepieredzētos apjomos.” (*The Russian-dominated Polish Government has been encouraged to make enormous and wrongful inroads upon Germany, and mass expulsions of millions of Germans on a scale grievous and undreamed-of are now taking place.*) Teikto varēja saprast kā Polijas jauno robežu apšaubīšanu, iniciatīvu atteikties no Potsdamas konferences lēmumiem Polijas robežu jautājumā. Tas nevarēja neietekmēt poļu patriotus, veicināja šaubas arī PSL biedros par partijas vadības kursa pareizību.

Ja līdz tam J. Staļins neatbildēja uz V. Čērčila padomju politikas Polijā atmaskojumiem, tad tagad uz V. Čērčila paziņojumu, ka „Polijas valdība atrodas krievu pakļautībā”, viņš reaģēja nekavējoties.

1946.gada 14.martā tika publicēta J. Staļina intervija avīzes „*Правда*” korespondentam sakarā ar V. Čērčila runu Fultonā. Tajā viņš atbildēja uz britu valstsvīra konstatējumu, ka Austrumeiropas valstis „vienā vai otrā veidā ir ne tikai padomju ietekmes, bet arī ļoti augstas, un dažos gadījumos arī pieaugošas, Maskavas kontroles objekti...” J. Staļins komunistu ietekmes augšanu Austrumeiropā izskaidroja kā „likumsakarīgu parādību” un „vēsturiskās attīstības likumu”. J. Staļins pat nemēģināja noliegt V. Čērčila teikto, bet vienkārši atsaucās uz padomju tautas milzīgajiem upuriem, atbrīvojot Austrumeiropas valstis, un uzstādīja jautājumu: „...Kas gan tur dīvains, ja Padomju Savienība, gribot sevi nodrošināt nākotnē, cenšas panākt to, lai šajās valstīs pastāvētu valdības, kuras lojāli izturas pret Padomju Savienību? Kā gan var, nesajūkot prātā, kvalificēt Padomju Savienības miermīlīgos centienus kā mūsu valsts ekspansionistiskas tendences?” V. Čērčila pārmetumus, ka komunistiskās partijas ieguvušas to biedru skaitam neatbilstošu spēku un visur cenšas nodibināt totalitāru kontroli, J. Staļins noraidīja ar norādi, ka Lielbritānijā pie varas esot viena – leiboristu partija, bet Austrumeiropas valstīs, tai skaitā arī Polijā, pastāvot koalīcijas valdības. Viņš atsaucās arī uz to, ka komunistisko partiju ietekme bija augusi ne tikai Austrumeiropā, bet arī citās Eiropas valstīs, ko varēja izskaidrot ar viņu ieguldījumu cīņā pret nacismu.

Diezgan daudz vērtības intervijā bija veltīts speciāli Polijai. Šeit nu padomju diktatoram nācās atklāti melot. „Mūsdienu demokrātisko Poliju” vadot „izcili cilvēki”, kuri „nepieļautu savā zemē kādas citas valsts kundzību”. V. Čērčils gribot biedēt Krieviju ar iespējamu karu ar Poliju, lai uzstātos arbitra lomā. Taču naidīgums starp abām valstīm esot aizgājis pagātnē, tāpēc V. Čērčils atļaujoties „netaktiskus izlēcienu pret Poliju”. V. Čērčils gribot, lai Polijā valdot K. Sosnkovskis un V. Andersss, taču pat Lielbritānijā tauta esot izbalsojusi V. Čērčilu un viņa konservatīvo partiju. Protams, šos J. Staļina argumentus varēja atspēkot ar faktiem, taču jāsaka arī kas cits.

Kaut par jautājuma būtību: kam pienāktos saimniekot Polijai no Vācijas Otrā pasaules kara rezultātā pievienotajās teritorijās, varētu strīdēties mūžīgi, jāsaka, ka V. Čērčils savu viedokli tik strikti pauda gaužām novēloti. Uz to arī norādīja J. Staļins: „Kā zināms, lēmums par Polijas rietumu

robežām tika pieņemts triju lielvalstu Berlīnes [jeb Potsdamas – V.Š.] konferencē uz Polijas prasību pamata. Padomju Savienība daudzkārt ir paziņojusi, ka tā uzskata Polijas prasības par pareizām un taisnīgām. Pilnīgi iespējams, ka Čērčila kungs nav apmierināts ar šo lēmumu. Taču kāpēc Čērčila k[ungs], neskopojoties ar bultām pret krievu pozīcijām šai jautājumā, slēpj no saviem lasītājiem faktu, ka lēmums Berlīnes konferencē tika pieņemts vienbalsīgi, ka par lēmumu balsoja ne tikai krievi, bet arī angļi un amerikāņi?”

Pie tam pārmetumus Padomju Savienībai izvirzīja V. Čērčils, bijušais Lielbritānijas premjerministrs, kura viens no dzīves uzdevumiem bija saglabāt britu koloniālo impēriju (viņa valdība Otrā pasaules kara laikā apspieda demokrātisko kustību gan Indijā, gan citur), cilvēks, kuram daudzkārt savā garajā mūžā bija nācies atbalstīt nedemokrātiskas varas, tai skaitā arī staļinisko režīmu PSRS. Lai nu kam, bet viņam nebija morālu tiesību pārvest Padomju Savienībai savas ietekmes izplatīšanu Austrumeiropā tai pat laikā, kad Lielbritānija cīnījās par savas ietekmes saglabāšanu tās atklāti sagrābtajās kolonijās.

Autors pieņem, ka pēckara periodā ASV un Lielbritānijas ietekme Austrumeiropā to tautām būtu izdevīgāka, produktīvāka, taču jāņem arī vērā, ka tai pašā laikā pašas Lielbritānijas koloniju iedzīvotāju vairākums, domājams, par lielāko apspiedēju pasaulē uzskatīja tieši Lielbritāniju. Tiesa, tolaik pasaulē uz ASV daudzi vēl skatījās ar cerībām.

NVPV koalīcijā sakarā ar referendumu pastāvēja nopietnas domstarpības. Poļu sociālistu vadība nelabprāt akceptēja daudzus PSL soļus. 1946.gada laikā J. Staļins vairākkārt personīgi tikās ar PSP un PSS līderiem, uzstājās kā arbitrs viņu savstarpējos strīdos, sniedza tiem politiskus padomus, kurus pareizāk uzskatīt par norādījumiem. Pateicoties viņam abas strādnieku partijas nenonāca līdz attiecību saraušānai, kurā lielākā daļa vainas būtu jāuzņemas PSP vadībai. PPS līderi bija apmierināti ar šādu J. Staļina lomu, ilgstoši saglabāja ilūzijas par iespēju sadarboties ar komunistiem uz vienlīdzības pamatiem, nesaprata, ka pēc PSL sakāves sociālistiem nepārprotami nāksies piekāpties PSP vadībai. Tā, 1946.gada 24. maijā J. Staļins tikās ar PSP un PPS līderiem – V. Gomulku, J. Cirankeviču u.c. Viņš pieprasīja, lai abas puses apvieno spēkus cīņā pret PSL. E. Osobkas-Moravska aizrādījumus par iespējamo Rietumu valstu pretdarbību J. Staļins atvairīja: „Viņi biedē un biedēs, bet, ja jūs neļausiet sevi iebiedēt, tie patroksņos, patroksņos un nomierināsies”, jo „neko nespēs izdarīt, lai mainītu nolīgumu par [Polijas] rietumu robežu.” Vēlēšanu jautājumā J. Staļina padoms bija šāds: PSP un PPS blokam jātiek saglabātam, bez tā „jaunā demokrātija ies bojā”, bet „bez opozīcijas neiztikt, ir vajadzīga legāla, pieradināta opozīcija, lai atvilktu spēkus no pagrīdes”. „Ja Polijā nebūtu Mikolajčika,” teica J. Staļins, „tas būtu jārada”, jo demokrātiskajām partijām viņš veido zibensnovedēju, kas tās pasargā no reakcijas uzbrukuma. Tiesa, „Mikolajčika partiju vajag politiski izolēt.” J. Staļins ieteica piedāvāt S. Mikolajčikam 25 % vietu Seimā, atteikuma gadījumā „protams, būs vajadzīgs piemērot represijas, bet nekādā gadījumā nevar stādīt mērķi fiziski iznīcināt viņa partijas biedrus, jo šī partija ir legāla.” „Mikolajčiks jums vēl joprojām ir vajadzīgs”, uzstāja J. Staļins. Tikai ja viņš atteiksies sadarboties, „varēsiet vadīt valsti arī bez viņa.”

PSP taktiku referenduma jautājumā noteica partijas Centrālās komitejas plēnums 1946.gada 2.jūnijā. Tajā V. Gomulka ziņojumā bija novērtēta «tautas demokrātijas sistēma Polijā, kura, kā viņš uzsvēra, „nav tāda tipa demokrātija, kas pastāv Rietumu valstīs, bet nav vienāda ar padomju demokrātiju”. Attīstot jau PSP I kongresā pausto viedokli par iespēju pāriet uz sociālismu mierīgā ceļā, bez proletariāta diktatūras un padomēm, V. Gomulka norādīja, ka saskaņā ar pastāvošo parlamentāro sistēmu valstī var darboties legāla opozīcija, kas necenšas to gāzt un pārstāv vidējo sīkburžuāzisko slāņu intereses. Taču PSL jau iziet ārpus legālās opozīcijas darbības jomas, jo tā

cenšas iznīcināt pastāvošo režīmu un ir saistīta ar reakciju, kura nespējot piedalīties vēlēšanās, visiem spēkiem atbalsta PSL. Tādejādi PSL tika uzskatīta par politisku pretinieku.

Ar ļoti spēcīgu kritiku pret PSL uzstājās SL, apsūdzot S. Mikolajčiku, ka viņš ar savu politiku var novest pie muižnieku varas atjaunošanas.

Raferenduma sarīkošanai tika organizētas Centrālā un vairāk nekā 11 tūkstošu vojevodistu un apgabalu komisijas, kuru sastāvā darbojās ap 120 000 cilvēku, vairumā bezpartijiskie. Toties no Centrālās komisijas 22 locekļiem 9 bija PSP, 4 PPS biedri, 9 bezpartijiskie. PSL biedri augstākā līmeņa – Centrālajā un vojevodistu komisijās netika pielaisti. No 145 apgabalu komisiju locekļiem 39 bija PSP, 33 PPS, 23 SL, 20 SD, 11 SP, 12 bezpartijiskie un tikai 7 PSL biedri.

Drošības dienests komisiju sastāvā izvirzīja savu aģentūru, noraidīja 90 kandidātu, kuri esot „pret valstību vērstās pagrīdes dalībnieki”. Protams, tā bija pilnīgi nedemokrātiska pieeja.

Komisijas veica lielu darbu balsošanas sagatavošanai, jo šai laikā notika plaša iedzīvotāju migrācija: maijā un jūnijā Polijā ieradās ap 100 000 repatriantu, desmiti tūkstošu ukraiņu un baltkrievu savukārt devās uz PSRS. Darbojās Informācijas un propagandas ministrijas izveidotas propagandistu un aģitatoru brigādes, notika masu mītiņi un sapulces. Aģitācijas un propagandas darbā piedalījās Polijas armija, kas tajā pašā laikā veica vēlēšanu norises aizsardzības funkcijas.

Trīs mēnešus pirms referenduma aktīvas propagandas kampaņas īstenoja visas politiskās partijas un grupas, gan legālās, gan nelegālās.

Pirmkārt jau PSP un tās sabiedrotās partijas 1946.gada martā-jūnijā veica milzu aģitācijas un propagandas darbu iedzīvotājos. Tika sasaukti desmiti tūkstoši mītiņu, sapulču ar desmitiem miljonu dalībnieku, kur tika skaidrota NVPV partiju un kritizēta PSL politika.

Visaktīvāk darbojās pati PSP un 1943.gadā dibināta tās jaunatnes organizācija Jauno cīņas savienība (*Związek Walki Młodych*). PSP un tās sabiedrotās partijas un arodbiedrības, nosūtīja darbam aģitācijas brigādēs daudzus tūkstošus cilvēku. Kā raksta amerikāņu publiciste A. Aplbauma, PSP nodrukāto plakātu, skrejlapu un brošūru tirāža sasniedza 84 miljonus eksemplāru. Laikā, kad papīrs vēl joprojām bija deficīts, tas bija neparasti liels propagandas apjoms. Tika dots rīkojums uz katras piemērotas sienas vai sētas visā valstī uzkrāsot lozungu „Trīsreiz jā!”. Propagandas nolūkos komunisti izmantoja radio un publiskos pasākumus, cenšoties aizsniegt visas iedzīvotāju kategorijas: sievietes, zemniekus, strādniekus, inteligenci. Nereti komunistiskie saukļi bija primitīvi nacionālistiski: „Trīsreiz jā – tas nepatiks vāciešiem” vai „Jā – tas nozīmē, ka tu esi īsts polis”. Savukārt citi lozungi bija populistiski un sentimentāli: „Trīsreiz jā, ja negribam muižnieku atgriešanos” vai „Trīsreiz jā – mūsu bērnu labklājības un laimes vārdā!”.

Partijas propagandisti pakāpeniski apguva māku pārliecināt cilvēkus. Piemēram, 1946.gada 1.maija demonstrācijā lielu rosību tribīnēs un demonstrantu kolonās izsauca S. Mikolajčika attēls, kurš rādīja vicepremjera stāvēt uz līkām, rahītiskām kājām zem nosaukuma „angļu slimība” (Rahīts no seniem laikiem tiek saukts arī par „angļu slimību”, jo to pirmo reizi 1650. gadā aprakstīja angļu ārsts F. Glissons.)

Aktīvi darbojās arī citas kreisā bloka partijas. Tā, piemēram, PPS referenduma vešanas kampaņai nozīmēja 50 000 aģitatoru.

PSP un tās sabiedroto partiju aktīvā cīņa pret PSL samērā drīz deva rezultātus. Zemnieku neapmierinātība ar PSL realizēto kursu izpaudās 1946.gada martā notikušajā Zemnieku pašpalīdzības savienības (ZPS) kongresā vadošo iestāžu vēlēšanās. No ap 2 000 delegātiem tikai 373 pārstāvēja PSL. Delegātu vairākums neļāva S. Mikolajčikam uzstāties, padzenot viņu no tribīnes. Kad PSL mēģināja sašķelt kongresu, pat ne visi pašas partijas delegāti šo mēģinājumu atbalstīja. Tikai ap

300 cilvēku atstāja kongresu. Kongresa pieņemto rezolūciju vidū bija arī PSL darbību nosodoša. Protams, var apgalvot, ka šāda delegātu rīcība bija kreiso spēku režisēta, taču tie varēja noteikt kongresa delegātu rīcību tikai tad, ja to vidū jau bija iegūta pārliecinoša ietekme.

Propagandas kampaņu pret PSL papildināja administratīvi pasākumi, vērsti uz PSL biedru dalības ierobežošanu centrālajā un vietējās varas iestādēs, cenzūras pastiprināšanu partijas izdevumiem. Vienlaikus pastiprinājās cīņa pret bruņoto pagrīdi, Polijas armija uzsāka militāras operācijas Belostokas, Ļubļinas, daļēji arī Varšavas vojevodistē, kur pagrīde bija paralizējusi varas iestāžu darbību.

PSP organizēja valsts aparāta „tīrīšanu” no PSL biedriem un piekritējiem. Īpaši aktīvi tā norisa rietumu zemēs. Lejas Silēzijā līdz 1.aprīlim tika nomainīti 16 stārsti – PSL biedri. Vroclavas nacionālās padomes sastāvā no 120 cilvēkiem palika tikai 2 PSL biedri. Tika ierobežotas ministru – PSL biedru pilnvaras. Tā no Sabiedriskās administrācijas ministrijas kompetences tika izņemtas un Valsts drošības ministrijai nodotas tiesības atļaut publiskus mītiņus, sapulces, demonstrācijas. Ar Augstākās izglītības padomes radīšanu tika ierobežotas izglītības ministra – PSL biedra tiesības.

Toties tika nostiprināts SL stāvoklis valsts aparātā. Partijas pārstāvis kļuva par pasta un telegrāfa ministru, citi tās biedri ieguva zemākus posteņus. Tādus piemērus varētu turpināt. Mūsdienās to sauktu par administratīvā resursa pielietošanu.

Protams, arī PSL veica savu aģitāciju. Parasti tā gan nevarēja notikt mītiņu un sapulču veidā, kuru sasaukšanu varas iestādes traucēja, bet izvērsās tā sauktās „čukstu propagandas” formā, kad PSL piekritēji individuāli centās ietekmēt līdzpilsoņus. PSL labā propaganda bieži skanēja arī no baznīcas kalpotāju puses.

Referenduma sagatavošanu sekmēja ekonomiskā stāvokļa uzlabošanās Polijā. No 1.marta par 20 līdz 25% tika paaugstinātas darba algas. Pārtikas piegādes no PSRS un no UNRRA ļāva līdz 1946.gada jūnijam pamatos novērst smago stāvokli pārtikas sagādes jomā.

Taču vēl joprojām darbojās kara apstākļos 1944.gada augustā ieviestā lauksaimniecības produktu sagādes sistēma, kad par nodoto produkciju zemnieki saņēma ne vairāk par 1/5 no tās reālās tirgus vērtības. Lai gan zemnieku rīcībā palika ap 80% graudu un 90% sakņu, esošā produktu sagādes sistēma laukos bija ļoti nepopulāra. Tā nedeķa stimulu ražošanas pieaugumam. To ievērojot, 1946.gada martā tika pieņemts dekrēts par zemes nodokļa ieviešanu no 1947.gada. Jaunais zemes nodoklis bija samērā zems, ar mērenu progresīvo likmi lielākajiem zemes īpašniekiem un ražotājiem. Tas bija solis pretī privātiniciatīvai, pavēra iespējas arī vidējiem zemniekiem ražot vairāk produkcijas tirgum. 6.jūnijā pēc PSP un SL iniciatīvas valdība pieņēma dekrētu par obligāto lauksaimniecības piegāžu atcelšanu. Līdz 2 ha lielām saimniecībām nenodotās produkcijas pārāds tika norakstīts, līdz 10 ha lielām saimniecībām – tā nodošanas laiks izstiepts 4 – 5 gadu garumā. Zemniecībai bija jārēķinās ar šiem un citiem pasākumiem, kas atvieglāja tās stāvokli un par kuriem stāstīts sadaļā par tautsaimniecības attīstību.

No otras puses, zemniecība ievērojami cieta no nacionālistiskās pagrīdes darbības. 1945.gadā no teroristu rokas gāja bojā 3 340 poļu pilsoņu. No tiem 1 995 bija zemnieki. Pēc partijas piederības tie lielākoties bija PSP (1 459) un PPS (64) biedri, taču 73 bija kreisie ļudovieši – SL biedri, daudzi nogalinātie nepiederēja nevienai partijai. 1946. gada 10. maijā padomju drošības dienesta darbinieki ziņoja, ka pagrīdes politisko virzību varēja noteikt arī pēc tā, ka līdz 1946. gada maijam nebija gadījumu, kad tās kaujinieki būtu uzbrukuši PSL un SP darbiniekiem. Izvēršot cīņu pret pagrīdi, faktiski tika sargātas arī mierīgo zemnieku intereses.

PSL darbinieki enerģiski kritizēja drošības dienesta un milicijas darbību. Tas notika ne bez pamata, šīs iestādes cīņā pret pagrīdi bieži neievēroja likumības robežas. Taču nāca gaismā arī fakti, kad pašas partijas vadoši darbinieki uzturēja sakarus ar pagrīdniekiem. Tos atklājot, drošības iestādes savukārt varēja diskreditēt Polijas Zemnieku partijas legālo darbību. Jau 1946.gada aprīlī Sabiedriskās drošības ministrs S. Radkevičs KRN sēdē minēja daudz konkrētu faktus par PSL sadarbību ar pagrīdi.

Iedzīvotāju drošības garantēšanai bija liela loma referenduma iznākamā. Sakarā ar referendumu valstī aktivizējās dažādu labējo pagrīdes grupu darbība. Pagrīdē esošie teroristi mēģināja neieļaut referendumu organizētu norisi, tika slepkavoti vēlēšanu komisiju locekļi. Dažkārt pagrīdes vienībām izdevās iznīcināt balsotāju sarakstus.

Ja konstatējām, ka varas iestādes referendumu sagatavošanas gaitā pielietoja gan administratīvus līdzekļus, gan tiešas represijas pret politiskajiem pretiniekiem, tad tāpat nākas konstatēt, ka pagrīdes teroristisko grupu izrīcību ne tikai nevar nosaukt par demokrātisku, bet arī civilizētu attieksmi pret tautas gribas izpausmes noskaidrošanai vēlēto referendumu.

Arī paša referendumu norises laikā tika veikti terora akti pret kreisā bloka aktīvistiem un apgabalu komisiju dalībniekiem. Kopumā pēc avīzes „*Głos Ludu*” („Tautas Balss”) datiem no 15.jūnija līdz 2.jūlijam tika reģistrēti 259 uzbrukumi ar mērķi traucēt referendumu īstenošanu. 14 apgabalu komisiju dalībnieku tika nogalināti, 7 ievainoti. Balsošanas dienā vien tika veikti 22 uzbrukumi. Tomēr izjaukt referendumu pagrīdei neizdevās.

Jāuzsver, ka varas iestāžu cīņā pret terorismu, gan pelnīti, gan arī nepelnīti cieta PSL organizācijas. Tā kā bija atklāti atsevišķi gadījumi, kad PSL biedri reizē darbojās arī pagrīdē, pret visiem PSL darbiniekiem tika radīta neuzticības gaisotne, daudziem izvirzīti pārmetumi sakaros ar teroristiem. Kreisā prese veiksmīgi izmantoja faktus par PSL organizāciju biedru arestiem par teroristisko darbību visas partijas kompromitēšanai. Notika varas un pārvaldes iestāžu tīrīšanas no PSL biedriem. 1946.gada jūnija sākumā par to biedru sakariem ar pagrīdi tika slēgtas vairākas povjatu PSL organizācijas Varšavas, Belostokas un Ščecinas vojevodistēs. Lai novērstu pārmetumus pagrīdes atbalstīšanā, PSL vadītāji instruēja vietējās organizācijas neizsniegt jaunuzņemtajiem partijas locekļiem biedru kartes, jo tad viņu arestu gadījumā drošības iestādes nevarēsot kompromitēt PSL. Taču varas iestādes uzskatīja, ka arī pašam S. Mikolajčikam esot sakari ar pagrīdi. Tas nebija pierādīts, taču kompromitēja PSL, izsauca neapmierinātību daļā partijas biedru. Arī PSL vadībā ieskanējās balsis ar S. Mikolajčika kritiku un aicinājumi norobežoties no „meža” (teroristiskās darbības). Radās pat S. Mikolajčikam opozicionāra grupa PSL vadībā.

Tas ļāva drošības iestādēm bez parastajiem cīņas līdzekļiem – pagrīdes locekļu arestiem, izmantot arī politiskās cīņas līdzekļus, uzsākot sarunas ar neapmierinātajiem PSL biedriem, lai sašķeltu opozicionāru rindas. Sabiedriskās drošības ministrijas pārstāvis slepus tikās ar PSL ģenerālsekretāra vietnieku, Izpildu komitejas prezīdija locekli juristu, publicistu T. Reku un pierunāja viņu uzstāties ar PSL vadības kritiku un aicināt iedzīvotājus referendumā uz visiem trijiem jautājumiem atbildēt ar „jā”. To T. Reks arī izdarīja PSL Galvenās valdes sēdē 1946.gada 26.–27.maijā. Nākamajā slepenajā tikšanās reizē ar T. Reku sarunas veda jau arī PSP CK sekretārs J. Bermans. S. Mikolajčika kritiķu grupa ar T. Reku priekšgalā 1946.gada 9.jūnijā nodibināja jaunu Polijas zemnieku partiju–Jaunā atbrīvošanās (*Polskie Stronnictwo Ludowe – Nowe Wyzwolenie*, PSL–NW), kura aicināja uz visiem trim referendumu jautājumiem atbildēt ar „jā”. Sākās jaunās partijas organizāciju tīkla veidošana. Tika nolemts izdot ikdienas avīzi „Jaunā atbrīvošanās” (*Nowe Wyzwolenie*) 50 tūkstošu eksemplāru lielā metienā. Tās 1.numurs 7.jūlijā ar varas iestāžu atbalstu tika ar līdzmašīnām izsūtīts uz visām vojevodistēm. Valdība nežēloja naudu opozicionārās PSL apkarošanai.

Apsteidzot notikumus, var pateikt, ka 1946.gada oktobrī notika jaunās partijas kongress. Tā kā Demokrātiskā bloka partijas tajā saskatīja PSP spēku šķēlāju, KRN legalizēja jaunās partijas darbību un atļāva tai patstāvīgi piedalīties Seima vēlēšanās 1947.gada janvārī. Partija tajās ieguva 3,5% balsu un 7 vietas Seimā. Taču trešās, centriskās Jūdoviešu partijas izveides mēģinājums atkal beidzās nesekmīgi, tā neieguva masu bāzi. Polijas zemnieku partijas–Jaunā atbrīvošanās pastāvēšana izrādījās īslaicīga. 1947.gada novembrī partijas Izpildkomiteja pieņēma lēmumu par partijas darbības pārtraukšanu. Tās biedri parasti iestājās SL.

Pastiprinātā cīņa pret pagrīdi veda pie drošības iestāžu lomas pieauguma. PSP CK Sekretariāta sēdē 1946. gada 21. martā viens no partijas vadītājiem Z. Kliško konstatēja, ka PSP pastāv divas partijas: pilsoņu partija un drošības partija. Pēdējā darbojas „kā pastāvīga vienība, nesaistīta ar pilsoņu partiju”. Patiesi, Sabiedriskās drošības ministrija koncentrēja savās rokās lielu varu: tā bija atbildīga par izlūkošanu, pretizlūkošanu, cīņu ar pret valdību vērstu darbību, valdības apsardzi, slepenajiem sakariem, policiju, cietumiem un ugunsdzēsēju dienestu. (1947. gadā Ministrijai pakļāva arī militāro izlūkošanu, agrāko Polijas Tautas armijas Ģenerālštāba otro nodaļu. Tiesa, 1950.gada jūnijā militāro izlūkdienestu atkal atgrieza atpakaļ Aizsardzības ministrijas pakļautībā).

Represijas ieguva tādu apjomu, ka 1946.gada maijā PSP Centrālās komitejas plēnumā V. Gomulka, atzīstot nepieciešamību cīnīties pret reakciju, tajā pašā laikā izteica bažas par drošības spēku darbību. Tie, pēc viņa domām, īstenoja savu politiku, „kurā neviens nevar iejaukties”, un rezultātā „mūsu valstī pār mūsu galvām sāk augt otra valsts”. Gada laikā pārmaiņas PSP un drošības dienesta attiecībās tā arī nebija notikušas.

Neraugoties gan uz valdības un kreisā bloka propagandas pasākumiem, gan represijām pret opozicionāriem, kreiso spēku vadītāji nebija droši par referendumu iznākumu. Kā šodien var secināt, ja referendums notiktu godīgi, S. Mikolajčika paredzējums piepildītos un tautas vairākums izteiktu neuzticību valdībai, nobalsojot pret Senāta likvidāciju.

Oficiālie Polijas vadītāji lūdza palīdzību PSRS valdībai. Atbilde bija: gadījumā, ja referendumu rezultāti būtu kreisajiem nelabvēlīgi, iedzīvotāju atbildes uz referendumu jautājumiem bija vienkārši jāizvieto ar citām – „pareizām”. Bet kā būt ar iecirkņu komisiju locekļu parakstiem, tiem bija jābūt īstiem? Taču tas jau bija tehnisks jautājums.

Saprotams, ka padomju valdībai nebija iebildumu pret tāda veida „palīdzību” Polijas komunistiem. PSRS Valsts drošības ministrijā pastāvēja vienība, kas nodarbojas ar dokumentu ekspertīzi, kā arī to izgatavošanu un parakstu viltošanu visdažādākajos dokumentos: finanšu dokumentos, pasēs utt. Kopš 1946.gada maija tā bija neatkarīga nodaļa „D” Valsts drošības ministrijā, kuru vadīja pulkvedis A. Palkins. Viņam arī bija jāvada referendumu balsu skaitīšanas protokolu viltošana. Par to, kā notika šī operācija, stāsta Valsts drošības ministrijas 1946. gada 30. augusta ziņojums № 1443/A J. Staļinam.

1946. gada 20. jūnijā pulkvedi A. Palkinu un PSRS Valsts drošības ministrijas padomnieku Polijā pulkvedi S. Davidovu Varšavā pieņēma B. Beruts. Galīgi plāna detaļas viņi apsprieda 22.jūnijā ar B. Berutu un V. Gomulku.

Tūlīt pēc tam 1946.gada 25.jūnijā 15 čekistu liela grupa devās uz Varšavu un sāka darbu. Grupa izgatavoja 5 994 referendumu balsu skaitīšanas protokolus, kā arī viltoja ap 40 000 iecirkņu komisiju locekļu parakstu. Pakas ar protokoliem no Sabiedriskās Drošības ministrijas vadītāja R. Radkeviča saņēma ministrijas padomju padomnieks S. Davidovs un nodeva tālāk A. Palkina grupai. Tajā izgatavotie protokoli tādā pat ceļā atgriezās pie R. Radkeviča. Maskavas speciālistu darba rezultātā poļu skaits, kas balsoja pozitīvi par pirmo referendumu jautājumu, tika palielināts līdz 50-80 % (atkarībā no vojevodistēm). Faktiskais šo balsu skaits, kā norādīts PSRS Valsts drošības ministrijas ziņojumā, bija tikai līdz 15%. Vienlaikus jaunizveidotajos protokolos tika palielināts pozitīvo atbilžu skaits arī 2. un 3. jautājumā. (Pēc A. Palkina datiem referendumā SPL saņēma vismaz 75 % atbalstu. Pēc A. Aplbaumas ziņām trīsreiz „jā” bija nobalsojusi tikai ceturtdaļa iedzīvotāju. Nospiedošais vairākums balsoja „nē” vismaz vienā no jautājumiem.) Viss darbs tika pabeigts 1946. gada 27. augustā, un 28. augustā padomju

virsnieku grupa atgriezās Maskavā. 1946. gada 6. septembrī Polijas Sabiedriskās Drošība ministrs nosūtīja vēstuli J. Staļinam vēstuli, kurā lūdza PSRS Valsts drošības ministrijas darbinieku grupu, kas bija „izpildījusi īpašu uzdevumu”, apbalvot ar ordeņiem, kas arī tika izdarīts. Arī S. Davidovs ziņoja padomju diktatoram par referendumu, 14.jūnijā – par tā sagatavošanas gaitu, 19.jūlijā – par rezultātiem. (Kopumā J. Staļins pārlūkoja vismaz 66 no 1945. gada aprīļa līdz 1946. gada aprīlim PSRS IeTK padomju padomnieka N. Seļivanovska un 32 S. Davidova ziņojumus, nosūtītus no 1945.gada decembra līdz 1946.gada augustam.)

30.jūnijā notikušajā referendumā vēlētāji parādīja Polijā nebijušu aktivitāti – vēlēšanu iecirkņos ieradās 85% no balsotāju sarakstos iekļautajiem. Taču referendumā oficiālie (viltotie) rezultāti tika publicēti tikai pēc desmit dienām. Referendumā piedalījās 11 857 986 vēlētāju, par derīgiem bija atzīti 11 530 551 biļeteni. Pēc oficiālajiem datiem no vairāk nekā 11 miljoniem balsotāju ap 2/3 atbildēja pozitīvi uz visiem trim jautājumiem. Ar „jā” uz pirmo jautājumu bija atbildējuši 7 844 522 jeb – 68% balsojušo, uz otro 8 896 105 jeb 77,2%, uz trešo 10 534 697 jeb 91,4%. Tikai Krakovas un Poznaņas vojevodistēs uz 1.jautājumu bija vairāk negatīvu, nekā pozitīvu atbilžu, kas liecināja, ka šeit pārsvarā bija PSL ietekme. (Krakovā uz pirmo jautājumu „nē” atbildēja 84% balsojušo, bet 30% ar „nē” atbildēja uz visiem jautājumiem.) Visvienprātīgāk pilsoņi bija balsojuši par rietumu zemēm, uz šo jautājumu bija 91,4% pozitīvu atbilžu. Divas reizes „nē” bija balsojuši 22,7% referendumā dalībnieku. Taču vēlreiz jāuzsver, ka tie bija oficiālie rezultāti.

1946. gada 2. jūlijā padomju sūtnis V. Ļebedevs nosūtīja J. Staļinam informāciju par reālajiem rezultātiem balsojumā, kas bija saņemta no J. Bermana. Uz pirmo jautājumu pozitīvi bija atbildējuši 35-40% balsojušo, uz otro – 55-60%, uz trešo – 75-80%. Saskaņā ar 1988.gadā veiktu īpašu pētījumu uz pirmo jautājumu pozitīvi bija atbildējuši 26,9% balsojušo, uz otro 42%, uz trešo 66,9%. Tiesa, arī šos rezultātus var uzskatīt tikai par ļoti aptuveniem, jo atjaunot īstos protokolus nebija iespējams.

Kā redzams, vislielākais iedzīvotāju atbalsts bija izteikts Polijas rietumu robežas noteikšanai pa Oderas un Lužicas Neises (poļu *Nysa Łużycka*, vācu *Lausitzer Neiße*) līniju. Poļu vēsturnieks Č. Madajčiks ir norādījis, ka, uz trešo referendumā jautājumu iegūtais rezultāts šķita ticams. Negatīvi uz to varēja atbildēt galvenokārt „ļaudis no otras [austrumu] puses Bugai”, tātad tie, kuri bija zaudējuši savu dzimteni pie Ļvovas, Viļņas un citos PSRS rokā nonākušajos austrumu rajonos. Atbildes uz trešo jautājumu liecināja, ka jaunā rietumu robeža spēja apvienot poļu sabiedrības galvenos slāņus, īsā laikā kļūt par pēckara nacionālās idejas sastāvdaļu. Taču šis panākums nespēja kompensēt negatīvo atbilžu vairākumu uz abiem pirmajiem referendumā jautājumiem, kas liecināja par iedzīvotāju lielākās daļas atbalsta trūkumu kreisajai valdībai, to veidojošajiem spēkiem.

Oficiālā propaganda visos iespējamajos veidos „uzpūta” sasniegtos „panākumus” un izsmēja opozīciju, taču, neraugoties uz preses ziņojumiem, iedzīvotāju vidū plaši izplatījās runas par referendumā rezultātu falsificēšanu: „Mūsu ciematā visi iedzīvotāji balsoja „nē”, bet avīzēs rakstīts, ka uzvarējusi tie, kuri balsoja „jā”. PSL protestēja pret acīmredzamo viltojumu. S. Mikolajčiks, vēl pirms tika izziņoti referendumā rezultāti, paziņoja, ka tie ir falsificēti, 9. jūlijā PSL iesniedza ģenerālprokuroram oficiālu protestu pret referendumā norisi un tā rezultātiem. Īstajiem skaitļiem PSL piekļuves nebija, bet pēc savas neoficiālās nobalsojušo vēlētāju aptaujas bija zināms, ka atbildi „trīsreiz “jā”” noteikti nebija izvēlējusies lielākā daļa balsotāju. Protesta oficiālā pārbaude neko nedeķa, tika atzīts, ka viss noticis pareizi. Arī Rietumu atbalsts vairāk līdzinājās pieklājības žestam, kas liecināja par to vājo ieinteresētību Polijas notikumos, nevēlēšanos uzbrukt PSRS pozīcijām tās ietekmes sfērā.

Komunisti neatlaidīgi aizstāvēja viltotos rezultātus, kaut PSP līderi apspriedēs pēc neveiksmīgās referendumā kampaņas sarūgtināti konstatēja, ka skrejlapu un citu aģitācijas materiālu masveida

ražošana, visās malās izvietotie partijas lozungi nav devuši gaidīto efektu. Taču parlamenta vēlēšanās varēja sagaidīt vēl asāku konfliktu. Īstie referenduma rezultāti rādīja, ka gaidāmajās vēlēšanās opozīciju atbalstīs vismaz 60 % valsts iedzīvotāju un PSL varēs izveidot lielu frakciju Seimā un pretendēt uz valdības sastādīšanu. Taču vēl svarīgāk abām pretstāvošajām pusēm bija balsotāju pasīvā reakcija uz paziņoto rezultātu. Faktiski PSL ierindas biedri un tās atbalstītāji uzņēma referendumu kā politisku sakāvi.

Analizējot referenduma rezultātus, tā oficiālie „uzvarētāji” izdalīja trīs vēlētāju grupas. Pie pirmās tika pieskaitāmi tie, kuri uz visiem jautājumiem atbildēja ar „jā”, pie otrās – tie, kuri uz pirmo jautājumu atbildēja „nē”, un pie trešās – tie, kuri divas vai pat trīs reizes balsoja ar „nē”.

Tika atzīts, ka pirmo grupu veidoja kā apzināti jaunās politiskās un sociālās iekārtas piekritēji, kā arī tie, kuri, gan nebūdami pārliecināti par NVPV izvēlēta ceļa pareizību, tomēr iestājās par dzīves stabilizāciju, valsts tautsaimniecības atjaunošanu, atzina, ka šo procesu jāļauj vadīt PSP un tās sabiedrotajām partijām.

Otrajā grupā tika ieskaitīti PSL oficiālās pozīcijas piekritēji, kuriem nepatika pastāvošā valdība, taču to attieksme pret veidojamajiem valsts sociāli ekonomiskajiem pamatiem varēja atšķirties. PSP šai balsotāju masā saskatīja divas grupas: vienu demokrātisku, kuru veidoja PSL ierindas biedru un piekritēju lielākā daļa, otru – PSL vadību kā labējās pagrīdes legālu piesegumu. Ar pirmo PSP vajadzēja meklēt saskaņas iespējas, ar otro nevarēja būt runas par samierināšanos. Tāpēc PSP turpināja aizsākt PSL šķelšanas taktiku.

Trešo grupu veidoja divas reizes „nē” balsojušie, kuri stingri iestājās par agrākās iekārtas atjaunošanu. PSP tos apsaukāja par nacionālo interešu nodevējiem, kuriem šķiriskās intereses bija svarīgākas par nacionālajām. Pret šo grupu, pēc PSP uzskatiem, bija iespējama tikai bezkompromisa cīņa.

Pat neņemot vērā, ka referenduma rezultāti bija viltoti, uz oficiālo datu pamata no mūsdienu skatu punkta analizējot šo vērtējumu, attiecībā par otro un trešo grupu tam nevar piekrist. Trešo grupu, tāpat kā, domājams, arī daļu no nebalsojušajiem 15 %, tiešām varēja uzskatīt par samērā pārliecinātiem jaunās iekārtas, agrārās reformas un rūpniecības nacionalizācijas pretiniekiem. Pēc oficiālajiem datiem var spriest, ka tādu bija ap 30 % no Polijas iedzīvotājiem, bet patiesībā, iespējams, ap 50%. Taču ir atklāts jautājums, vai ar to pietika, lai komunistu pretinieki saņemtu valsts varu. Daļa no šīs grupas sastāva, pirmkārt jau tie, kuri cīnījās pret jauno varu ar ieročiem rokās, veica tai teroristiskus uzbrukumus, pat krietni „maigākas” PSP un tās sabiedroto pret „bijušajiem” realizētas politikas rezultātā nesamierinātos ar varas zaudēšanu, tāpēc no to apkarošanas Polijas valdība nevarēja izvairīties. Tā neapmierināto daļa, kura neiesaistījās bruņotā cīņā, bet bija gatava vērsties pret kreiso varu idejiskiem, politiskiem līdzekļiem, bija pelnījusi leģitīmāciju, likumus ievērojošu attieksmi pret sevi. Diemžēl PSP politiku pret pretiniekiem ietekmēja gan tās starpkaru pieredze, kad tā pati tika vajāta visdažādākajiem, arī nelikumīgiem līdzekļiem, gan kreiso spēku (GL, AL) bruņotās sadursmes ar labējiem (pirmkārt jau NSZ, bet arī AK) kara gados, gan komunistisko partiju līdzšinējā starptautiskā pieredze, kad, daudzās situācijās viņi nespēja atrast kopēju valodu pat ar kreisajiem, bet citādi domājošajiem, nerunājot jau par demokrātiskiem, bet centriskiem spēkiem, virzīja PSP uz konfrontācijas pastiprināšanu. Ir grūti atbildēt uz jautājumu, kas notiktu, ja visi politiskie spēki varētu brīvi paust savu gribu, visi tautas slāņi – brīvi atbalstīt to vai citu politisko partiju. Iespējams, pastāvēja varbūtība, ka galu galā izveidotos t.s. „varavīksnes” (no dažādiem, pat pretēji orientētiem, spēkiem sastāvoša) valdība, bet ne mazāk iespējams, ka Polijā sāktos pilsoņu karš līdzīgi, kā tas notika XVIII gadsimta Žečpospolitā, kad veidojās konfederācijas pēc politiskajām interesēm. Autors, protams, nevar apgalvot, ka PSP un tās sabiedrotajiem rīkojoties citādi, mazāk izmantojot vardarbību, Polija ātrāk ieviestu drošību un kārtību, varētu sekmīgāk attīstīties. Iespējams, ka to arī nepieļautu PSRS staļinskās vadības spiediens uz PSP, Polijas valdību. Nākas tikai konstatēt, ka visas poļu tautas samierināšanās iespējas pēc Otrā pasaules kara nebūt netika izsmeltas.

Pēc kreisā bloka partiju oficiālās uzvaras referendumā valstī radās jauna situācija. Polijas zemnieku partijas piekritēju vidē iezīmējās politiskas un organizatoriskais spēku apsūkums, sašaurinājās opozīcijas sociālā bāze. Sākās masveidīga biedru pāreja no PSL uz SL, kura atradās varas atbalstītāju blokā. Taču poļu komunistu vadītāji pēc referenduma zināja, ka vēlēšanās viņiem nav izredžu gūt „tīru” uzvaru, būs vai nu rupji jāapspiež S. Mikolajčika piekritēji vai vēlēšanas jāvilto.

Pat viltotie referendumu rezultāti izsauca trauksmi PPS vadībā. NVPV un PPS vadītājs E. Osobka–Moravskis, atsaucoties uz Krakovu, kur bija daudz PPS biedru, bet referendumu rezultāti izrādījās slikti, teica: „Ja mēs esam tik vāji, mums ir nepieciešams vienoties ar PSL”. PPS Varšavas organizācijas sekretārs izdarīja vēl tālejošākus secinājumus: „PSP dēļ mums ir neapmierinoši referendumu rezultāti. Blokā ar PSP mēs varam zaudēt vēlēšanās [...] Bez PSP mēs iegūsim vairāk.” Var pieņemt, ka tad, ja PPS līderi būtu pilnībā informēti par patieso stāvokli ar referendumu, PPS vienotība ar PSP (B. Berutu un V. Gomulku) varētu sabrukt.

Pēc referendumu dienas kārtībā tieši izvirzījās **jautājums par Seima vēlēšanu sarīkošanu**. PSL vēlējās tās paātrināt, bet PSP joprojām uzstājās pret steigu. Vēl pilnā sparā notika iedzīvotāju pārvietošana, tikai 1946.gada vasarā uz jaunām dzīves vietām pārcēlās ap 1,5 miljonu cilvēku. Rietumu zemēs nebija pabeigta valsts aparāta izveide. Pēc PSP vadības domām, vēl nebija pietiekami izaugušas un nostiprinātas pašas šīs partijas rindas, vēl bija jāstiprina sadarbība starp PSP un PPS, kā arī pārējām NVPV atbalstošajām partijām. Seima vēlēšanas pēc referendumu tika aizkavētas vēl par sešiem mēnešiem un notika tikai 1947.gada janvārī.

KRN pieņēma lēmumu par Likumdošanas seima vēlēšanām 1947.gada 19.janvārī. Kaut KRN pieņemtie likumdošanas akti deklarēja Seima vēlēšanu sarīkošanu uz to demokrātisko principu pamata, kurus pasludināja 1921.gada Polijas Republikas Konstitūcija, par vienu no galvenajiem uzdevumiem jaunās valsts celtniecībā, taču jau gatavojoties 1946.gada referendumam bija pieņemti tiesību akti, kuru mērķis bija nostiprināt pastāvošo šķiriski-politisko spēku samēru valsts pārvaldē.

Bija iesniegti divi vēlēšanu likuma projekti. PSL vēlējās ierobežot savu potenciālo pretinieku dalību vēlēšanās. Tā, nebija paredzētas vēlēšanu tiesības armijā dienošajiem. KRN šo projektu noraidīja, 22.septembrī pieņemot kreiso partiju iesniegto. Likumdošanas seimā bija jāievēl 444 deputāti no 372 vēlēšanu apgabaliem un 72 – no visas valsts saraksta. Vēlēt varēja visi, sasniegušie 21 gada vecumu, tikt ievēlēti – no 25 gadu vecuma.

Vēlēšanās nevarēja piedalīties tie, kuriem politiskās tiesības bija atņemtas ar tiesas spriedumu pēc 1944.gada 22.jūlija. Vēlēšanu tiesību nebija tiem, kuri kara laikā „sadarbojās ar okupantiem”, vai ar „pagrīdes reakcionārajām organizācijām” jau pēc valsts atbrīvošanas. Par „sadarbību ar okupantiem” tika kvalificēta arī paziņošana kara laikā par piederību vācu nācijai un iekļaušana etnisko vāciešu sarakstos. Balstoties uz vēlēšanu nolikumu, pēc valsts drošības iestāžu ziņām 409 326 cilvēku jeb 3,03% tika atņemtas vēlēšanu tiesības (pēc citām ziņām tās bija atņemtas apmēram miljonam cilvēku).

PSL neseismīgi protestēja pret vēlēšanu likumu, pamatoti norādot, ka tā paplašina interpretācija var tikt izmantota pret tiem vēlētajiem, kuri varētu balsot par šo partiju.

Jaunpievienotajām rietumu zemēm, kur dzīvoja ap ¼ no visiem iedzīvotājiem, bet kur absolūts pārsvars bija kreisajiem spēkiem, kuriem šie iedzīvotāji bija pateicīgi par mājokļiem, zemi u.c., ar ieganstu, ka šo zemju iedzīvotāju skaits nemitīgi aug, tika piešķirta 1/3 visu deputātu mandātu. Bez tam, lai nodrošinātu strādnieku ietekmīgāku pārstāvniecību Seimā, 1946.gada vēlēšanu likums zināmas priekšrocības deva pilsētu vēlēšanu iecirkņiem salīdzinājumā ar iecirkņiem, kuros pārsvarā bija lauku iedzīvotāji. Vēlēšanu tiesību ierobežojumi tika atcelti tikai pēc jaunās varas nostiprināšanās, pagrīdes likvidēšanas.

Neapmierināta ar situāciju valstī, PSL vadība centās atrast atbalstu lielvalstīs. Oktobrī ar PSRS sūtņa Polijā V. Ļebedeva starpniecību tā nosūtīja vēstuli J. Staļinam, kurā sūdzējās par vajāšanām no

PSP puses, apsūdzot to, ka tā tikusi pie varas pret tautas gribu un uzurpējusi tiesības uz Polijas-Padomju Savienības draudzības īstenošanu. Vēlāk S. Mikolajčiks memorandā, adresētā Lielbritānijas, ASV un PSRS valdībām, apsūdzēja Polijas valdību par PSL diskriminēšanu. ASV pieprasīja ievērot Potsdamas vienošanos par brīvu un demokrātisku vēlēšanu īstenošanu. Padomju Savienības un Polijas valdības šo prasību noraidīja kā iejaukšanos Polijas iekšējās lietās.

Jāsaka, ka Eiropas valstu iekšējās lietās iejaucās gan Padomju Savienība (Austrumeiropā), gan ASV (īpaši Francijā un Itālijā). Piemēram, kā norādījis amerikāņu vēsturnieks Dž. Gediss, ASV Centrālā Izlūkošanas pārvalde Itālijā ātri noorganizēja kristīgo demokrātu un citu nekomunistisko partiju finansēšanu, atbalstīja itāliešu izcelsmes amerikāņu vēstulū rakstīšanu draugiem un radiem dzimtenē, un šie pasākumi nostrādāja – balsošanas iecirkņos komunisti tika pievarēti. Savstarpējos pārmetumus abas puses varēja noraidīt, norādot uz otras puses nekorekto rīcību. Tā PSL sūdzības nedeva rezultātu. PSL līderis šādā situācijā draudēja boikotēt vēlēšanas.

PSP griezās pie PSL ar priekšlikumu atjaunot sarunas par kopīgu dalību vēlēšanās. Ar to PSP vēlējās vēlreiz demonstrēt tautai savu vēlmi sadarboties arī ar PSL un pierādīt masām, ka ar to nevar vienoties. PSL Galvenās padomes sanāksmē 19. jūlijā par priekšlikumu izvērtās karstas debates: S. Mikolajčiks un viņa atbalstītāji pieprasīja pārtraukt visas sarunas ar PSP, taču Galvenās padomes locekļu lielākā daļa viņus ne atbalstīja. PSL Galvenās padomes locekļu V. Kernika un Č. Viceha spiediena rezultātā S. Mikolajčiks piekrita sarunām. Kā šai sakarā uz Maskavu ziņoja Polijas Drošība ministrijas vadītāja padomju padomnieks S. Davidovs „PSP vadītāji rēķinās ar to, ka viņiem izdosies sašķelt PSL un izolēt Mikolajčiku”.

1946.gada jūlija otrajā pusē notika PSL sarunas ar abu strādnieku partiju pārstāvjiem. PSP piedāvāja kopējā vēlēšanu sarakstā PSL kopā ar no tās atšķēlušos PSL–NW iedalīt 25% vietu. PSL darbinieki V. Kerniks un Č. Vicehs, uzskatot, ka „partijai nav pilnas ietekmes masās” bez S. Mikolajčika ziņas sākotnēji pieprasīja 50% visu mandātu (no kuriem 5% bija gatava atdot SL), pēc tam, nedaudz piekāpjoties, – 40% visu mandātu. Strādnieku partijas neiebilda pret PSL priekšlikumiem par ekonomiskās politikas, nākamās konstitūcijas principu, vēlēšanu likuma saskaņošanu, taču atteicās apmierināt prasību par 50% (vēlāk – 40%) Seima deputātu vietu piešķiršanu PSL, cīņās pret pagrīdi pārtraukšanu. (Vēlāk Č. Vicehs teica, ka viņš un V. Kerniks piekrituši PSP un PPS priekšlikumiem, bet S. Mikolajčiks tos noraidījis, pieprasījis sarunas pārtraukt. Pastāv arī viedoklis, ka V. Kerniks un Č. Vicehs faktiski veda sarunas par S. Mikolajčika atstumšanu no PSL vadības. Abi piedraudēja ar savu izstāšanos no PSL Galvenās padomes un tā nolēma sarunas turpināt.)

Sarunas gan turpinājās, bet bez panākumiem, un septembrī faktiski apstājās. Šie notikumi rādīja, kā pēc cerības neattaisnojušā referendumā daļā PSL vadības pastāvēja nedrošība un neapmierinātība ar S. Mikolajčiku. Faktiski šais sarunās PSP arī centās vājināt SPL, to sašķeļot.

Neveiksmīgi beidzās S. Mikolajčika mēģinājums augusta nogalē vienoties ar PPS par kopīgu bloku pret PSP, jo PPS orientējās uz tiem ļudoviešiem, kuri kustības iekšienē kritiski izturējās pret S. Mikolajčiku.

PSL Izpildkomiteja pieņēma virkni rezolūciju, kuras varēja traktēt kā iepriekšējās politikas koriģēšanu – par Polijas rietumu robežām, par savienību ar PSRS, par agrāro reformu un rūpniecības nacionalizāciju, pret labējiem spēkiem un pagrīdi. Taču tik un tā partija atteicās vēlēšanās piedalīties vienā vēlēšanu blokā ar kreisajiem spēkiem.

Pēc autora domām PSL politika jāvērtē kā nepietiekami skaidra un principiāla, lai to saprastu un pieņemtu neapšaubāms poļu tautas vairākums. Apstākļi bija sarežģīti. Iedzīvotāju vairākums negatīvi

izturējās pret bijušo “sanācijas” režimu un tā piekritēju mēģinājumiem atgriezties pie varas. Tāpat tas bija negatīvi noskaņos pret pakļaušanos padomju diktātam. Visbiežāk jaunās varas pārstāvjiem nācās dzirdēt divus jautājumus – pārmetumus: kādēļ Polijai ir atņemtas tās austrumu teritorijas un kādēļ padomju karavīri vēl joprojām atrodas uz poļu zemes? Pārliecinoši atbildēt uz tiem nacionālistiski noskaņotajiem klausītājiem praktiski nebija iespējams. Taču iedzīvotājiem izšķirties nācās starp kreisajiem spēkiem, kuri, gan atrodoties PSRS ietekmē, tomēr pirmajos pēckara gados demonstrēja diezgan reālistisku kursu uz tautsaimniecības atjaunošanu, sociālā taisnīguma principu realizāciju, Polijas iegūto teritoriju paturēšanu, šai laikā neforsējot „sociālisma” celtniecību, un visumā demokrātisko, uz parlamentāro iekārtu un brīvā tirgus saimniecību orientēto PSL, kura diemžēl nespēja skaidri iezīmēt savas programmas atšķirību kā no kreiso, tā labējo spēku uzstādījumiem.

Jau 1946. gada pirmajā pusē nedaudz uzlabojās PSP galvenā sabiedrotā laukos – SL pozīcijas. S. Mikolajčika atbalstītājiem neizdevās pilnībā iznīcināt šo partiju, tāpat kā PSP organizācijas laukos. Apvienotu pūliņu rezultātā, neraugoties uz iekšējām nesaskaņām SL biedru rindās un pagrīdes teroru pret šīs partijas biedriem, tās organizācijas paplašinājās.

Tās atsāka darbu Katovices, Ščecinas, Olštinas, Gdaņskas vojevodistēs, kā arī Lielpolijā. SL rindu skaits palielinājās uz to nabadzīgo zemnieku un bezzemnieku rēķina, kuri saņēma zemi reformas gaitā un līdz tam vēl izdarījuši politisku izvēli. Līdz 1946. gada vidum SL rindu nostiprināšanās bija kļuvusi par politisku realitāti.

Pretēji PSL nostājai SL vadība 1946. gada 28. novembrī parakstīja līgumu par kopīgu darbību ar PSP. Tiesa, starp partijām pastāvēja domstarpības, SL valsts industrializācijas vietā, par ko cīnījās PSP, piedāvāja „trešo” ceļu – „līdzsvaru rūpniecības un lauksaimniecības attīstībā”, bieži kritizēja PSP vadības metodes, daudzi SL biedri neatzina PSP „vadošo” lomu Demokrātiskajā blokā. Taču galvenais bija tas, ka SL atzina nepieciešamību zemniecībai sadarboties ar strādnieku šķiru, noraidīja kontaktu iespējamību ar labējiem, pārmeta PSL sakarus ar pagrīdi, atbalstīja valdības īstenoto ārējo un iekšējo politiku. Kad 1946. gada beigās tika izveidota „demokrātisko” (būtībā – kreiso) partiju vēlēšanu komiteja, ļudoviešus tajā pārstāvēja SL biedrs. Faktiski Demokrātiskajam blokam, un pirmkārt jau PSP, bija izdevies konkrētajā situācijā pietiekami dziļi politiski saskaldīt zemniecību, lai neļautu PSL saņemt pietiekamu tās atbalstu.

Smaga izšķiršanās priekšā stāvēja Darba partija (*Stronnictwo Pracy*). SP labējais spārns sliecās uzstāties pret PSP vadību, PSP ietekmi uz SP. Vairākās SP vojevodistu organizācijas vadība nonāca labējo rokās. Viņi aktīvi gatavoja partijas kongresu. Kreisie savukārt izvirzīja pārmetumus labējiem par atiešanu no demokrātijas. Partijas līderis K. Popels centās sadarboties ar S. Mikolajčiku, bet komunistu ietekmē esošais partijas vice-priekšsēdētājs Z. Felčaks, kurš jau 30. gados bija iestājies par tuvināšanos Padomju Savienībai, organizēja partijas frakcijas sašķelšanos KRN. 1946. gada jūnijā otrs partijas vice-priekšsēdētājs F. Vide-Virskis publicēja atklātu vēstuli partijas priekšsēdētājam K. Popelam ar protestu pret viņa it kā realizēto kursu uz pagrīdes piesegšanu un attiecību saraušanu ar demokrātiskajiem spēkiem. Faktiski notika varas iestāžu iejaukšanās partijas darbībā. Partijas kongress tika atlikts, veikta tā delegātu, citu partijas biedru pārbaude. Protestējot pret to, 1946. gada jūlijā K. Popels un virkne viņa piekritēju paziņoja par politiskās darbības izbeigšanu. K. Popels emigrēja uz ASV. 1946. gada decembrī notikušais partijas kongress jau pauda atbalstu kreisajiem spēkiem, gatavību ar tiem kopā piedalīties Seima vēlēšanās. Nevar neredzēt, ka pret partijas labējo spārnu varas iestādes pielietoja nedemokrātiskas, administratīvas ietekmes metodes. Kaut jau iepriekšējā partijas vadības evolūcija no valdības emigrācijā atbalstīšanas līdz sadarbībai ar kreisajām strādnieku partijām liecināja par pilsētu vidusslāņu zināmu evolūciju kreisajā virzienā, kura turpinājās

arī pēckara periodā, bez ārējas iejaukšanās komunistiem vēlmais rezultāts līdz vēlēšanām netiktu panākts.

13.–15.jūlijā notika Demokrātiskās partijas (SD) kongress. Pirms tam partijas vadītāji tikās ar PSP un PPS vadītājiem, kur tika panākta vienošanās par sadarbību. PSP lielu vērību pievērsa SD darbībai, uzskatot, ka tās uzdevumi ir sarežģītāki nekā citām partijām, jo SD darbojās vidē, kur bija stipri nacionālistiskie noskaņojumi. Pēc partijas ģenerāļsekretāra L. Chaina datiem kongresa delegātu sastāvā gan bija tikai 10–15% labēji noskaņotu biedru. Tāpēc arī kongresa pieņemtie lēmumi būtībā sakrita ar PSP un PPS nostādnēm. Partijā tika pārvarēti noskaņojumi, ka tā stāv pāri atsevišķu šķiru interesēm. 1946.gadā decembrī pirmsvēlēšanu uzsaukumā SD jau bija teikts, ka partija pārstāv pilsētu vidusslāņu intereses.

Ja 1944.–1945.gadā padomju drošības iestādes Polijā galvenokārt tieši iejaucās cīņā pret komunistu pretiniekiem, par ko visuzskatāmāk liecināja t.s. „sešpadsmita tiesas process”, tad 1946.gadā strauji pieauga „smalkāku” darba metožu lietošana – komunistu pretinieku partiju graušana no iekšienes, slepenas operācijas un kampaņas to diskreditēšanai. Uzsvars tika likts uz pašu poļu drošības iestāžu nostiprināšanu un pakļaušanu PSP. Polijas komunisti ar padomju padomdevēju palīdzību mācījās apkarot opozīciju ar konkrētām policijiskās valsts metodēm un tādējādi uzvarēt vēlēšanās. Padomju padomnieki pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas veica tikai vispārējās kontroles un „padomdevēju” funkcijas. Kad PSL 1946.gada septembrī KRN izraisīja diskusiju par PSP kontrolē esošo drošības iestāžu, milicijas neapmierinošo darbību, ne tikai iedzīvotāju nepamatotu tvrstīšanu, bet arī PSP darbības traucēšanu, tai tika pretstatīti fakti par tās biedru sakariem ar pagrīdi.

Savstarpējā partiju konkurence valdības koalīcijas iekšienē, vismaz no komunistiskās partijas puses, norisa ne tikai ar politiskām, bet arī izlūkošanas darbam raksturīgām metodēm. Tā, Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas aģents bija Polijas Sociālistiskās partijas Galvenās padomes loceklis un ziņoja par tās vadītāju noskaņojumu pret komunistiem. Šie ziņojumi nonāca līdz pat PSRS vadītājiem J. Staļinam, L. Berijam, V. Molotovam un G. Maļenkovam.

Ar šādām politiskās darbības metodēm nebija apmierināti komunistu sabiedrotie valdībā – sociālisti. PPS līderu tendenci sadarboties ar PSL, kas visskaidrāk izpaudās zemākajā līmenī, radīja nopietnas bažas PSR līderos. 1946.gada 30.jūlijā notika valdības partiju bloka sanāksme. PPS ģenerāļsekretārs J. Čirankevičs iebilda pret komunistu centieniem izolēt S. Mikolajčiku un viņa vadīto PSL. Iespējams, PPS līderi projicēja situāciju uz savu partiju, uzskatot, ka PSP arī pret to var vērsties tādiem pat līdzekļiem kā pret PSL. Otrs sociālistu līderis, toreizējais premjerministrs E. Osobka-Moravskis asi kritizēja drošības iestāžu darbību, norādot, ka tās „sakarā ar pielietotajām darba metodēm un veiktajām negēlībām ir apkaunojums demokrātijai. Poļu tauta nemīl tādas drošības iestādes, nemīl arī PSP, tāpēc, ka tā vada šīs iestādes. Tikai tāpēc ir tik daudz negatīvu atbilžu uz referendumu jautājumiem, tikai tāpēc aug opozīcija valstī”. Zīmīga bija V. Gomulkas reakcija. Redzot, ka ne ar kādu pierunāšanu sociālistus neizdodas nomierināt, viņš ieteica tiem griezties pie J. Staļina ar lūgumu pieņemt PPS delegāciju, lai izskaidrotu tai radušos situāciju un atrisinātu visus strīdīgos jautājumus. Šāda tikšanās arī notika 1946. gada 19. augustā. Nākamajā dienā J. Staļins pieņēma jau kopīgi poļu sociālistu un komunistu pārstāvjus. Sarunas ilga gandrīz 4 stundas. Kopā ar atteikumu atbalstīt PPS un nosodīt PSP līniju, ko vēlējās panākt sociālisti, J. Staļins apliecināja savu uzticību PPS un izteica apgalvojumu, ka „Polijā nekādā gadījumā nedrīkst būt vienas partijas monopols – vai tas būtu PSP vai PPS. Tikai abu partiju vienotā fronte ir garantija tam, ka saglabāsies iekarotā demokrātija un Polijas neatkarība.” J. Čirankevičs 1946. gada oktobrī paziņoja: „pie biedra

Staļina mēs vienojāmies par to, ka PPS ir pelnījusi uzticību un būt par līdzvaldošo partiju”. Koalīcija tika saglabāta.

Starp citu, padomju puse demonstrēja diferencētu pieeju poļu politiķu iniciatīvām, kuru mērķis bija saņemt ielūgumu uz Maskavu. Piemēram, J. Staļins noraidīja 1946.gada 29.un 30.augustā saņemto KRN priekšsēdētāja vietnieka S. Grabska un viena no PSL līderiem V. Kernika, kurš rīkojās arī S. Mikolajčika vārdā, lūgumu pieņemt viņus Maskavā. PSL vadītāji vēlējās apspriest Maskavā vairākus jautājumus, un, jo īpaši jautājumu par priekšā stāvošajām Seima vēlēšanām un deputātu mandātu sadali starp partijām.

PSRS diktators šo lūgumu novērtēja kā „mēģinājumu iesaistīt Staļinu strīdā starp Polijas valdību un opozīciju PSL veidolā”. Ar padomju diplomātu starpniecību pateicies, S. Mikolajčikam un V. Kernikam par uzticību, J. Staļins atteicās uzņemties šķirējtiesneša lomu, „lai neradītu sliktu precedentu”. Šī paša iemesla dēļ atteikumu tikties saņēma arī uz nacionāl-liberālajām aprindām orientētais S. Grabskis. Protams, tā bija liekulība no J. Staļina puses, kurš nevairījās pieņemt poļu kreiso pārstāvjus un spriest ar viņiem par Polijas iekšējām lietām.

Opozīcija vēl joprojām bija spēcīga un baudīja atbalstu lielā tautas daļā. Poļu komunistu vadītāji nevarēja būt droši par panākumiem.

Pēc referenduma pieauga pagrīdes īstenoto akciju skaits. Jūlijā tādu bija 884, bet septembrī – 1 114. Tajās piedalījās arī PSL iestājušies cilvēki. Daži arestētie pagrīdes locekļi pratināšanās sniedza liecības, ka viņu organizāciju vadītāji deva instrukcijas ierindas biedriem iestāties PSL sastāvā, aģitēt par to un atbalstīt partiju vēlēšanās. PSL uzvaras vēlēšanās gadījumā pagrīdes darbiniekiem tika solīta amnestija un viņu nopelnu cīņā pret „okupāciju” atzīšana.

Tas bija nepieciešams, lai PSP un tās sabiedroto cīņa pret PSL tiktu pacelta jaunā līmenī. 27.septembrī tika publicēts KRN Centrālās starppartiju saskaņošanas komisijas lēmums par sarunu pārtraukšanu ar PSL un četru jau PNAK ietilpušo partiju lēmums izveidot kopēju kreiso vēlēšanu bloku. Kreisais bloks vēlēšanās uzstājās ar „demokrātisko partiju un arodbiedrību bloka” jeb Demokrātiskā bloka (*Blok Demokratyczny*) nosaukumu.

Minētā komisija pieņēma arī lēmumu par PSL pārstāvju izraidīšanu no dažādu līmeņu vietējo padomju saskaņošanas komisijām un to nomaiņu ar PSL–NW pārstāvjiem. Tika ierobežota ministru – PSL biedru, īpaši S. Mikolajčika kompetence. Amatus zaudēja visi vojevodas un povjatu vecākie – PSL biedri. Rezultātā krasi samazinājās PSL iespējas ietekmēt varas iestāžu lēmumus. Tas radīja, ka PSL un SP, kas sabiedrībā pārstāvēja opozīciju, īslaicīgās darbības atļaušana no valdošās varas puses bija tikai piespiedu piekāpšanās sabiedriskajai domai. (Tomēr vietējās pašvaldību iestādēs PSL pārstāvniecība vēl bija nozīmīga. 1947.gada sākumā gminu padomēs 42% vietu ieņēma PSL biedri. Tas liecināja, ka PSL baudīja vietējo demokrātiski noskaņoto zemnieku atbalstu.)

Faktiski tika sašaurināta valdošā koalīcija. Gaidāmajām vēlēšanām izveidojās četru partiju – PSP, PPS, SL, SD un arodbiedrību koalīcija. Lai uzvarētu vēlēšanās PSP uzdevums bija nostiprināt savas pozīcijas sabiedrībā, veidot Demokrātiskā bloka partiju ciešu vienotību. Šī kursa ideoloģisko un politisko pamatojumu sniedza patstāvīga sociālisma celtniecības poļu ceļa koncepcija. Tomēr šīs koncepcijas praktiskā īstenošana būtiski atšķīrās no tās teorētiskajiem postulātiem un deklaratīvajiem saukļiem un solījumiem. Demokrātiskā bloka izveide nekādā ziņā nenožīmēja īstas daudzpartiju sistēmas (Rietumu izpratnē) ieviešanu Polijā.

Liela ietekme uz notikumiem Polijā, Seima vēlēšanu kampaņu bija arī Rietumvalstu vadītāju nostāja. PSL apgalvojumiem, ka Polijai ir jācenšas pēc iespējas plašāk sadarboties ar Rietumvalstīm, pretī runāja to vadītāju Polijas interesēm naidīgie paziņojumi. Rietumos kā spiediena līdzeklis uz pie varas esošajiem poļu kreisajiem spēkiem bija iecerēts izmantot jautājumu par Polijas robežu pa Oderu un Neisi.

ASV valsts sekretārs D. Birnss 1946.gada 6.septembrī Štutgartē (*Stuttgart*, Vācija) teica runu, kurā attīstīja V. Čērčila runā Fultonā paustās idejas, paziņoja, ka ar Potsdamas konferences lēmumu notikusī Vācijas austrumu robežu pārbīde bijusi ar pagaidu raksturu un ka Rietumvalstu vadītāji netaisās to atbalstīt priekšā stāvošajā miera konferencē. 22.(citi dati – 23.) oktobrī arī Lielbritānijas ārlietu ministrs E. Bevins, uzstājoties parlamentā, paziņoja, ka lielu teritoriju atrašanu Vācijai austrumos uzskata par netaisnīgu un vispār šaubās par Polijas spēju apsaimniekot šīs zemes. ASV un pēc tam arī Lielbritānijas masu informācijas līdzekļi uzsāka plašu kampaņu, atbalstot vācu revizionistiskos spēkus un kritizējot Polijas politiku savas rietumu robežas jautājumā.

Interesanti, ka PSRS reakcija uz šo D. Birnsa runu kavējās. PSRS vadība nogaidīja līdz bija notikušas vietējo pašvaldību vēlēšanas padomju okupācijas zonā Vācijā. Tāpēc tikai 10 dienas pēc D. Birnsa runas PSRS ārlietu ministrs V. Molotovs intervijā Polijas Preses aģentūras (*Polska Agencja Prasowa*) pārstāvim 1946. gada 16. septembrī uzsvēra, ka lēmums par Polijas rietumu robežas pārbīdi uz Oderas un Rietumu Neises līniju tika pieņemts “pēc ilgstošas apspriešanas [...] un tā kā vienlaikus tika pieņemts lēmums par vācu iedzīvotāju pārvietošanu un šī lēmuma realizēšanas sākumu, tad, sekojoši, triju lielvalstu valdības neparedzēja kaut kādu šī lēmuma revīziju nākotnē”.

PSRS valdības vadītāja J. Staļina paziņojums 23. oktobrī amerikāņu preses aģentūrai UP (*United Press*), ka PSRS uzskata pastāvošo Polijas robežu par galīgu, faktiski liedza starptautiskai diskusijai valdību līmenī kādu politisku jēgu: dažādu viedokļu propaganda turpinājās, bet perspektīvu kādi mainīt pastāvošo stāvokli faktiski nebija. Tam bija ievērojama ietekme uz notikumu attīstību Polijā.

Poļu sabiedrībā bija radies liels nemiers sakarā ar ASV valsts sekretāra runu. Tā skāra miljoniem poļu intereses, kuri centās nokārtot savu dzīvi bijušajās Vācijas teritorijās. PSP izmantoja gadījumu lai visā valstī sarīkotu masu protesta demonstrācijas pret Rietumvalstu nevēlēšanos atzīt rietumu zemju pievienošanu Polijai. Arī citas Polijas kreisās partijas protestēja pret Rietumos uzsākto kampaņu. Tā diezgan asi uz D. Birnsa paziņojumu reaģēja PSL-NW: „Ir grūti paredzēt, cik daudz poļu teritoriju Lielbritānija un Amerika ir gatavas atdot, jo īpaši pirmā, lai pilnībā pārvilktu Vācijas savā pusē...”.

Turpretī PSL, apzinoties, ka šajā situācijā tai nav izdevīgi ne atklāti protestēt pret ASV nostāju, ne arī tieši paust antisovjetismu, centās noklusēt Rietumu politiku pret Poliju vērsto runu saturu. Tā, PSL izdotā „*Gazeta Ludowa*” (“Tautas Avīze”), publicējot D. Birnsa paziņojumu, izlaida pret Poliju vērsto daļu. PSL vairījās skaidri izteikt savu viedokli šai jautājumā. PSL deputāti KRN mēģināja izvairīties no skaidriem D. Birnsa runas novērtējumiem. Arī tās līderis S. Mikolajčiks izvairījās izteikties par labu jaunajai Polijas robežai rietumos. Tomēr, ievērojot nelabvēlīgo situāciju, kad PSRS aizstāvēja Potsdamas konferences lēmumu negrozāmo raksturu un visā Polijā notika valdības un Demokrātiskā bloka partiju organizēti mītiņi un demonstrācijas pret D. Birnsa izteikumiem, PSL vadība bija spiesta propagandēt „vienlīdzīgu” draudzību ar PSRS un Rietumvalstīm, reizē kritizējot PSP par nespēju veidot līdzvērtīgas partnerattiecības ar Maskavu. Viens no PSL līderiem, runājot KRN, griezās pie PSP pārstāvjiem: „Kaimiņu stāvokļa dēļ ar Padomju Savienību jūs pārāk intensīvi pārņemat tās pieredzi [...] Pēc mūsu domām, tā nav tā iekārta, kura atbilst mūsu tautas psihei, [...] Mūsu meridiānā tas draud ar neatkarības zaudēšanu”. Taču to, ka tieši PSRS sniedza Polijai atbalstu robežu jautājumā, noliegt nekādi nevarēja. PSL reakcija uz D. Birnsa paziņojumu nevarēja neietekmēt partijas pozīciju vājināšanos. Kreisā grupa PSL vadībā pieprasīja mainīt partijas nostāju.

PSL pozīciju vājumu prasmīgi izmantoja PSP un PPS. 1946. gada 13. septembrī avīzē „*Głos Ludu*” (“Tautas Balss”) tika publicēta PSP CK un PPS CK atklāta vēstule PSL Izpildu komitejai, kur bija uzdoti jautājumi par partijas gatavību aizstāvēt Polijas rietumu robežas, aktīvi uzstāties pret

pagrīdes teroristiskajām organizācijām, reizē veicinot pagrīdes „piemānīto” atgriešanos normālā dzīvē un darbā, un pieņemt priekšlikumu par kopīga vēlēšanu bloka izveidi Seima vēlēšanās. Oficiālas atbildes vietā PSP prese gan publicēja materiālu kopu, vērstu pret D. Birnsa runu, tomēr tagad Demokrātiskā bloka partijas varēja pārvest PSL nepatriotisku stāju. Kreisās poļu partijas arī plaši atsaucās uz V. Molotova un J. Staļina paziņojumiem, izmantoja tos savā propagandā.

Objektīvi D. Birnsa paziņojums u.c. Rietumu soļi atvieglāja poļu kreiso cīņu pret PSL, kura meklējot ASV atbalstu, neprotēja pret to mēģinājumu pārskatīt Polijas rietumu robežas. V. Čērčila runa Fultonā un īpaši D. Birnsa paziņojums rādīja, ka Lielbritānija un ASV ir jau „norakstījušas” Poliju kā iespējamo sabiedroto ģeopolitiskajā cīņā un tāpēc orientācija uz Rietumiem, kuru ieturēja PSL ar S. Mikolajčiku priekšgalā, ir kļūdaina. Tas lika PSL ierindas biedriem un līdzjutējiem apšaubīt partijas līdzšinējo kursu.

Toties nostiprinājās Demokrātiskā bloka pozīcijas, bloka četru partiju pārstāvju sanāksmē 1946. gada 12. novembrī tika panākta vienošanās par mandātu sadali: PSP un PPS pēc vēlēšanām vajadzēja saņemt 32%, SL – 25%, SD – 10%, arodbiedrībām – 1% (tiem deputātiem, kuri nepiederēja ne PSP, ne PPS) mandātu. Vēlāk SL un SD vadība pieprasīja mainīt proporciju par labu viņu partijām. Prasība tika apmierināta, tās attiecīgi saņēma 27% un 11% mandātu. Rietumu zemēs bloks uzstājās kopā ar SP un PSL-NW. Bez nosauktajiem spēkiem vēlēšanās ar atsevišķiem sarakstiem piedalījās PSL, PSL-NW, SP, katoļu u.c. grupas.

Demokrātiskā bloka partijas, īpaši PSP, izvērta vēl plašāku aģitāciju nekā tas bija referendumlaikā. Plaši tika izmantoti masu informācijas līdzekļi – prese, radio un kino. PSP radīja speciālus „trijniekus”, kuriem bija jāveda vēlēšanu sagatavošanas un norises gaita. Visiem PSP biedriem, neatkarīgi no darba vietas, bija pienākums aktīvi iekļauties vēlēšanu kampaņā, katram bija jānodrošina mazākais 5-6 balsis Demokrātiskā bloka atbalstam. Tajos rajonos, kur darbojās teroristi, cenšoties nepieļaut iedzīvotāju dalību vēlēšanās, partijas biedriem tika izsludināts kara stāvoklis. Tika pastiprināta partijas komiteju telpu, vēlēšanu iecirkņu, partijas biedru aizsardzība, organizēta deputātu kandidātu apsardze. PSP vēlēšanu kampaņai mobilizēja 350 tūkstošus no 555 tūkstošiem partijas biedru. Arī PPS vēlēšanu kampaņā iesaistīja ¼ savu biedru – 50 tūkstošus cilvēku. Šādas plašas vēlēšanu kampaņas vešana prasīja daudz līdzekļu. PSP griezās pie saviem biedriem un līdzjutējiem ar aicinājumu ziedot vēlēšanu fondam. Pavisam tika savākti 45 miljoni zlotu. Līdzīgu līdzekļu vākšanas kampaņu organizēja arī PPS.

Liela loma vēlēšanu sagatavošanā bija Demokrātiskā bloka izveidotajām pilsoņu komitejām. 70,5 tūkstošu komiteju sastāvā darbojās 316 tūkstošu cilvēku. Vēlēšanu kampaņas laikā tika sarīkoti 110 tūkstoši mītiņu un masu sapulču. Bloka pusē aktīvi darbojās visas 38 pastāvošās arodbiedrības, kuras apvienoja 2 288 000 cilvēku. Tāpat kā referendumlaikā liela loma vēlēšanās bija Polijas armijai. Vēlēšanu kampaņā piedalījās 56,5 tūkstoši virsnieku un karavīru, kuri veica aģitāciju teroristu darbības rajonos. Viņi sarīkoja 31 137 mītiņus ar 2,3 miljoniem vēlētāju.

Lai iedarbotos uz vēlētājiem ar vēl nenoturīgiem uzskatiem, PSP aicināja visus vēlēšanu dalībniekus balsot atklāti, kolektīvi, manifestējot savu pozīciju. Avīze „*Rzeczpospolita*” (“Republika”) vēlēšanu dienā rakstīja, ka šādi vēlot jāpanāk, lai „uz visiem laikiem tiku pārsvītrotas ienaidnieku cerības piešķirt notikumiem atgriezeniskumu vai pagaidu raksturu, iespēja – nosauksim to vārdā – gāzt jauno iekārtu”. Jādomā gan, ka šādam aicinājumam bija ietekme uz vēlēšanu iznākumu tikai tajos iecirkņos, kur kreisajiem bija ievērojams pārsvars vēlētāju vidū, kas lika to pretiniekiem, ja viņi nebalsotu atklāti, rēķināties ar kaimiņu nosodījumu.

Vēlēšanu kampaņas laikā kreisie spēki pret saviem pretiniekiem izmantoja arī administratīvos līdzekļus.

PSP organizācijas īpašu uzmanību pievērša sev labvēlīga vēlēšanu komisiju locekļu sastāva nodrošināšanai. Vairāk nekā 63% no iecirkņu komisiju un 39% apgabalu komisiju locekļiem bija komunisti. 52,3% no visām iecirkņu komisijām sastāvēja tikai no PSP biedriem. Iecirkņu komisijās 21 777 jeb 47,2% locekļu, apgabalu – 153 cilvēkus jeb 43,3% locekļu bija drošības iestāžu savervēti aģenti.

10 no 52 vēlēšanu apgabalos, kur PSL, protestējot pret varas iestāžu represijām pret tās piekritējiem (PSL kandidāti netika reģistrēti, galvenokārt kā ieganstu minot viņu „sadarbību ar pagrīdi”), izvirzīja vēlēšanu boikota lozungu un kur dzīvoja aptuveni 25% vēlētāju, PSL saraksti tika pasludināti par nederīgiem. Notika arī opozicionāro laikrakstu slēgšana, atsevišķu to numuru konfiskācija un daļas no rakstiem izņemšana no numuriem, kurus bija atļauts iespiest. Polijas iedzīvotājus biedēja ar iekšējās nestabilitātes ieilgšanu, pat pilsoņu kara iespējamību. Represijas pret opozīciju atbalstīja ne tikai komunisti, bet arī sociālisti. Vēlāk 1947.gada septembrī V. Gomulka konstatēja: „Saeimas vēlēšanās 1947. gada janvārī PPS nepiekrita daudzām mūsu darbībām attiecībā pret šķiras ienaidnieku, taču pamatā nepretojas šīm represijām.”

PSL vadība ar S. Mikolajčiku priekšgalā sūdzējās ASV un Lielbritānijas sūtniecībām par brīvības trūkumu valstī vēlēšanu kampaņas vešanai, par partijas darbinieku, kuri sadarbojās ar pagrīdi, arestiem. Abas Rietumu lielvalstis iesniedza Polijas valdībai, kura tika saukta par „valdību Varšavā”, protesta notas par labējo darbības ierobežošanu. Kad Polijas valdība abas notas atteicās pieņemt un tās npublicēja, tās tika publicētas PSL avīzē. 1947.gada 5.janvārī ASV un Lielbritānijas valdības iesniedza notas PSRS valdībai, pieprasot nodibināt starptautisku kontroli pār vēlēšanām Polijā. 13.janvārī PSRS valdība atbildēja, ka tā neredz vajadzību griezties pie Polijas valdības vēlēšanu sakarā un Rietumu lielvalstīm nav tiesību iejaukties Polijas iekšējās lietās.

Faktiski opozīcija atradās divdomīgā stāvoklī. Sadarbojoties ar ārējiem spēkiem, saņemot no tiem materiālu un politisku atbalstu, tā norādīja uz valsts nelikumīgo raksturu, kas opozīciju atbrīvoja no pienākuma būt pret to lojālai. Taču, kad pret opozīciju tika vērstas sankcijas, tā atsaucās uz savām kā opozīcijas, kas darbojas konstitucionālā valstī, tiesībām. Atkārtotās perioda pirms Žečpospolitas sadales raksturīgā situācija, kad šlahtas opozīcija vērsās pret karaļa varu, pat aicinot palīgā svešzemniekus, reizē pieprasot, lai karalis neaizskartu to. Visos laikos politiskajās cīņās dažādi spēki ir meklējuši atbalstu ārzemēs. Daudzi šādi piemēri minēti arī šajā grāmatā. Vienmēr šāda rīcība tika attaisnota ar nācijas interesēm. Tāpat vienmēr citi politiskie spēki šādu rīcību sauca par nacionālu nodevību. Nebija izņēmums arī situācija pēc Otrā pasaules kara. Poļu kreisie izmantoja PSRS atbalstu, viņu pretinieki – Rietumvalstu. Atbildi uz jautājumu, ko varēja attaisnot ar nacionālajām interesēm, un ko nē, varēja dot tikai pati tauta. Kāda šī atbilde bija, parādīja notikumu attīstība Polijā, kad, pārtraucot aktīvi atbalstīt pirmskara Polijas atjaunošanas piekritējus, atsakoties no aktīvas cīņas pret komunistiem un to sabiedrotajiem, poļu tauta deva iespēju kreisajiem realizēt savu valsts, tautsaimniecības, jaunas sabiedriskas iekārtas celtniecības ieceri.

Tā kā daudzos vēlēšanu apgabalos ar dažādiem ieganstiem PSL sarakstus varas iestādes nepielaida, pēc S. Mikolajčika prasības PSL Galvenā padome pieņēma lēmumu šajos apgabalos vēlēšanas boikotēt. Šāda kreiso spēku pretinieku nostāja ienesa tikai dezorganizāciju viņu piekritēju rindās, PSL pārstāvji nepiedalījās daudzu vēlēšanu komisiju darbā, kas tikai atstāja brīvas rokas viņu pretiniekiem, arī vēlēšanu rezultātu viltošanai.

Kreiso spēki 1946.gada beigās nostiprinājās. T.s. strādnieku partiju biedru skaits tuvojās miljonam. 1946.gada februārī PSP vadība bija sākusi jaunu biedru uzņemšanas masu kampaņu. 1946.gada beigās PSP bija 555 888 biedri. Gada laikā tās rindas bija pieaugušas gandrīz par 400 000 biedru. Gandrīz 2/3 (64,7%) no tiem sastādīja strādnieki, 23,2% zemnieki un 9,3% garīgā darba darītāji.

Neveiksmīgi beidzās PSL mēģinājumi izmantot strādnieku smago materiālo stāvokli (1946.gada septembrī valstī bija ap 200 000 bezdarbnieku, strādnieku reālā alga sastādīja 55% no 1938.gada līmeņa, trūka preču, gaužām slikta bija apgāde ar pārtiku, pastāvēja „melns tirgus”) un iegūt arī daļas strādniecības atbalstu. Šos mēģinājumus atvairīja abas strādnieku partijas, izskaidrojot grūtību objektīvos cēloņus.

1946.gada ekonomiskie rādītāji Polijā bija pozitīvi, taču tautsaimniecības atjaunošana nebija paveicama īsā laikā. Rūpnieciskā un lauksaimnieciskā ražošana gan pieauga, bet gada pirmajā pusē vēl nerasniedza pat 1936.gada rādītājus. (Rūpniecība sasniedza 70%, lauksaimniecība – tikai 40%, nacionālais ienākums – pusi no pirmskara līmeņa. Sīkāks Polijas sociālekonomiskās attīstības apskats tiks sniegts citā apakšnodaļā.) Tomēr pēc obligāto lauksaimniecības produktu piegāžu atcelšanas zemnieku ienākumi, pārdodot savus produktus valstij, pieauga 25 reizes. 10 reizes pieauga valsts atbalsts zemniekiem jauniegūtajās rietumu zemēs. 1946.gadā tas sastādīja 3,2 miljardus zlotu. T.s. „vecajās” poļu zemēs zemnieki kā kredītus saņēma 4 miljardus zlotu. Rezultātā 1946./1947. ekonomiskajā gadā tika apstrādāta visa aramzeme „vecajās” zemēs un strauji samazinājās neapstrādāto platību skaits rietumu zemēs. Radās zemnieku labklājības celšanās priekšnoteikumi jau tuvākajā perspektīvā. Tā NVPV lielā mērā izpildīja ar agrārisma politikas īstenošanu saistītās zemniecības prasības. PSL prese bija spiesta nosaukt radušos situāciju par PSL traģēdiju, jo „tikai atšķirīga no valdošās nometnes programma var būt par pamatu opozīcijas pastāvēšanai”. Tiesa, PSL neatlaidīgi prasīja „agrārās struktūras atveseļošanu”, radot rentablas saimniecības, taču ar to partija izlikās neredzam lauku nabadzīgo iedzīvotāju problēmas. Tās ar laiku gan atrisinātu brīvā tirgus saimniecība, taču nabadzīgie zemnieki, bezzemnieki nevēlējās, lai tas notiktu uz viņu rēķina, tāpēc sliecās atbalstīt NVPV.

Tiesa, 1946.gada rudenī turpinājās sarežģījumi PSP attiecībās ar PPS, kurā bija iestājušies arī daļa bijušo PSL biedru. Daļa PPS vadītāju uzskatīja, ka PSL, baidoties no pilnīgas sagraves, būs gatava sadarboties ar Demokrātisko bloku, bija gatava piešķirt tai 30–40% vietu vienotajā bloka sarakstā. PPS nevēlējās bez nosacījumiem atbalstīt PSP pret PSL, nevēlējās atļaut tās pilnīgu sakāvi. PPS vadītāji bija neapmierināti ar to, ka PSP bija koncentrējusi savās rokās daudz vairāk izšķirošu amatu valsts aparātā, kas varēja vest pie vienpartijas sistēmas iedibināšanas valstī, pieprasīja līdzsvarot PSP un PPS pārstāvju skaitu valsts un saimnieciskajās iestādēs. E. Osobka-Moravskis, S. Švalbe, B. Drobners un citi uzskatīja, ka PPS pati var pamatoti pretendēt uz vadošās partijas lomu. Pēc PSP vadītāju domām šādi PPS vadītāju uzskati varēja apdraudēt Demokrātiskā bloka vienotību.

Oktobrī – novembrī notika abu partiju vadības sarunas par kopīgu rīcību. Tās norisa ar grūtībām. J. Cirankevičs informēja V. Jakovļevu par 1946. gada 31. oktobrī pieņemto PPS vadītāju lēmumu „lūgt biedru Staļinu iejaukties mūsu attiecībās ar PSP”. PSRS sūtnis Polijā V. Lebedevs uz Maskavu rakstīja: „1945. gada otrajā pusē un visu 1946. gadu attiecības starp PSP un PPS bija hroniskas krīzes situācijā. Vidēji reizi trijos mēnešos veidojās konflikts. Katru reizi situācija tika izlīdzināta tikai pateicoties biedra Staļina autoritātei, kura personīgajiem padomiem sekoja abas puses.” Tik tiešām, J. Staļina viedoklis kļuva par pamatu darbībai ne tikai komunistiem, bet arī sociālistiem.

Abu partiju vadītāju tikšanās ar J. Staļinu notika 20.novembrī. J. Staļina viedoklis par S. Mikolajčiku kā zibensnovēdēja lomu, kas aizsargā četru partiju bloku no „reakcijas” uzbrukuma,

nebija mainījies. Viņš pieprasīja V. Gomulkam un J. Cirankevičam apvienot spēkus cīņā pret PSL gaidāmajās Seima vēlēšanās.

J. Staļina spiedienam uz PPS bija sava loma – 28.novembrī PSP un PPS sarunas noslēdzās ar vienošanās noslēgšanu. Staļiniskā „šķīrējtiesa” kļuva par nozīmīgu instrumentu Polijas iekšpolitiskajā dzīvē, kuru prasmīgi izmantoja padomju puse, lai nostiprinātu komunisma pozīcijas ceļa uz varas monopolu. Abas partijas svinīgi apsolīja, ka audzinās savus biedrus strādnieku šķiras vienotības garā. Par gala mērķi tika pasludināta vienotas strādnieku partijas izveide. Tika panākta arī vienošanās par amatu sadali nākamajā valdībā un par to, ka vēlēšanu procesa organizēšanā galvenā loma būs PSP.

1946.gada 1.decembrī Demokrātiskais bloks publicēja uzsaukumu vēlētajiem, aicinot ievēlēt tādu Seimu, kas pieņems jaunu konstitūciju, nostiprinās reformu rezultātus, nodrošinās Polijas neatkarību, tās robežu neaizskaramību, stipru savienību ar Padomju Savienības un citām valstīm.

Ar laiku poļu komunisti un to sabiedrotie ieguva lielāku atbalstu iedzīvotāju masās. Tam kalpoja iespējas, ko deva valdošās partijas stāvoklis, tās saistība ar masu organizācijām. PSP, PPS, SL, to jaunatnes organizāciju, aroddarboorganizāciju biedru skaita pieaugums liecināja, ka jaunais varas aparāts sāk „apaugt” ar masu bāzi.

1946./1947.gada ziema ienesa būtiskas izmaiņas PSL „zemākajos” slāņos. Kļuva biežāki ierindas biedru izstāšanās gadījumi no partijas. PSL piekritēju vidē iezīmējās politiskas un organizatoriskais spēku apsīkums, sašaurinājās opozīcijas sociālā bāze. Sākās masveidīga biedru pāreja no PSL uz SL, kura atradās varas atbalstītāju blokā. No PSL izstājās zemnieku, arī vietējās inteliģences pārstāvji kuri nesen bija partijas atbalstītāji laukos. SL prese ik numurā publicēja daudz piemēru par bijušo PSL biedru pāriešanu SL rindās. Veselas organizācijas no PSL sastāva pārgāja SL vai PSL–NW rindās, bet pilsētās arī PPS un pat PSP rindās. Visvairāk biedru PSL zaudēja rietumu zemēs. Pavisam no 1946.gada februāra līdz decembrim PSL atstāja ap 300 000 biedru. Laukos atkal pārsvaru sāka iegūt SL. PSP prese to vērtēja kā zemnieku masu reakciju uz PSL sadarbību, bloķēšanos ar pagrīdes spēkiem. Acīmredzot daļēja taisnība šim vērtējumam bija. Taču pārmaiņas zemniecības noskaņojumā ietekmēja arī izmaiņas starptautiskajā un iekšējā situācijā kopumā, kā arī Demokrātiska bloka partiju mērķtiecīgā darbība pret PSL.

PSL biedru izraidīšana no zemnieku sabiedriskajām un ekonomiskajām organizācijām sašaurināja partijas darbības lauku. Tas nevarēja nesatraukt tās vadību. Pastiprinājās jau pavasarī sākusies PSL organizāciju pāreja konspiratīvā vai vismaz puskonspiratīvā stāvoklī, lai līdz vēlēšanām saglabātu savus kadrus valsts un pašvaldību iestādēs. Šāda taktika rudenī kļuva gandrīz vispārēja.

Saistībā ar masveida PSL biedru pāriešanu SL un PSL ietekmes kritumu daļa tās visaktīvāk pretkomunistiski noskaņoto darbinieku nodibināja vēl ciešākas attiecības ar pagrīdi. Tā Sandomiras (*Sandomierz*) apriņķī PSL apriņķa valdes loceklis organizēja bruņotu šīs partijas biedru grupu, kura naktī no 1946. gada 2. uz 3. novembri uzbruka kooperatīvam Kļimontovā (*Klimontów*) un nolaupīja preces 3,5 miljonu zlotu apmērā. Šīm summām bija jāpapildina vietējās PSL fondi priekšvēlēšanu periodā. Taču uz karstām pēdām organizētas pakalpojuma rezultātā grupa tika likvidēta, bet nolaupītās preces atrastas. Varas iestādes veica kratīšanas, kurās pie vietējiem PSL biedriem atrada 57 ieročus, munīciju un sprāgstvielas. Pēc tam PSL Sandomiras apriņķa valde tika atlaista.

Protams, Demokrātiskajam blokam pretstāvošie politiskie spēki arī nežēloja pūles sev vēlamā rezultāta panākšanai vēlēšanās. PSL savos uzsaukumos vēlētajiem tāpat kā Demokrātiskais bloks paziņoja par savu atbalstu agrārajai reformai, rūpniecības nacionalizācijai, valsts rietumu robežām, draudzībai ar Padomju Savienību, nosodīja reakcionāro pagrīdi. Taču galvenā atšķirība starp

konkurējošiem spēkiem bija jautājumā par to, kā turpināt attīstību valstī – vai tai iet pa t.s. „tautas demokrātijas” ceļu un orientēties uz sadarbību ar PSRS, vai Rietumu stila demokrātijas ceļu un orientēties uz Rietumiem valsts ārpolitikā.

Kaut PSL jau pirms vēlēšanām bija pamatīgi novājināta, tās labējais spārns turpināja „čukstu propagandu”. Izmantojot preses brīvību, PSL plaši aģitēja pret Demokrātisko bloku. Pirms vēlēšanām PSL izlaida 2 miljonus aģitācijas skrejlapu. Aģitācija par labu PSL notika baznīcās sprediķu un grēksūdžu laikā. Gdaņskas vojevodistē tas notika tik intensīvi, ka varas iestādēm nācās sapulcināt bīskapus un piespiest tos paziņot, ka ksendzi publiski neuzstāsies pret varu. Tomēr baznīca neapšaubāmi bija opozīcijas pusē. Neilgi pirms vēlēšanām tās bīskapi aicināja poļus aktīvi piedalīties balsošanā. Paziņojot, ka baznīca neiejaucas politiskajās diskusijās, norādīja, ka ir jābalso par tiem, kas ievēro katoļu mācību un morāli, nevis par tiem, kas izvirza „programmas vai pārvaldības metodes, kas ir pretrunā ar veselo saprātu un valsts un tautas labklājību, kristīgo morāli un pasaules uzskatu”.

Arī pagrīdes organizācijas nesamierinājās ar zaudējumu referendumā, ar iezīmējušos tautas noskaņojuma maiņu par labu kreiso partiju blokam. Pēc referendumā atkal pieauga terora aktu un laupīšanu skaits. Atsevišķi grupējumi, ievērojot iepriekšējo pieredzi, sāka darboties mazākās – līdz 20 cilvēku grupās.

Īpašu aktivitāti nelegālās organizācijas izvērša 1946.gada pēdējā ceturksnī Seima vēlēšanu sagatavošanas periodā. Atkal aktivizējās teroristu darbība. Oktobrī notika 1 214, novembrī 1 340 uzbrukumi, tikai decembrī to skaits samazinājās līdz 866. Taču 1946.gada decembrī tika nogalināti 38 vēlēšanu komisiju priekšsēdētāji un locekļi, vairāk nekā 50 civilmilicijas un drošības spēku darbinieki. (Pavisam 1946. gadā pagrīde veica gandrīz 11 tūkstošus terora aktu, tika nogalināti vairāk nekā 5 tūkstoši cilvēki, bet 1,9 tūkstoši ievainoti.)

Pagrīdes organizāciju vadītāji aicināja attieksmi pret vēlēšanām pielāgot PSL taktikai noteiktajā apgabalā. Ja PSL aicināja balsot, pagrīde ieteica nepretoties vēlēšanu norisei, neuzbrukt vēlēšanu iecirkņiem, bet vest propagandu PSL garā. Ja PSL aicināja vēlēšanas boikotēt – tad sākt vēlēšanu komisiju vajāšanu, nepieļaut tiem vēlētajiem, kuri gribēt balsot, to darīt. Interesanti, ka pagrīdē esošā Nacionālā partija (*Stronnictwo Narodowe* – SN) reālistiskāk nekā PSL vērtēja gaidāmos vēlēšanu rezultātus. Partijas vadības instrukcijā pirmsvēlēšanu periodam bija teikts, ka PSL uzvaru vēlēšanās neiegūs. Tomēr SN savus piekritējus aicināja balsot vai nu par PSL vai katoļu grupu sarakstiem, bet, ja tādu kādā vēlēšanu apgabalā to nav, iesniegt nederīgus vēlēšanu biļetenus.

1947.gada janvārī, kad notika Seima vēlēšanas, WiN aicināja Rietumu valstis iejaukties politiskajā situācijā Polijā. Uzskatot, ka PSL izredzes uz uzvaru Seima vēlēšanās arvien sarūk, pagrīdes abas strāvas vienojošā Polijas pagrīdes organizāciju saskaņošanas komiteja (*Komitet Porozumiewawczy Organizacji Polski Podziemnej*, arī *Komitet Porozumiewawczy Organizacji Demokratycznych Polski Podziemnej*) 1947. gada 3. janvārī pieņēma lēmumu par to boikotu. (Šis lēmums ar vēstuli tika nosūtīts arī S. Mikolajčikam, taču pie viņa nenonāca.)

Turpinājās drošības iestāžu operācijas pret pagrīdi. Notika ne tikai pagrīdes grupu skaita samazināšanās, bet arī palikušo novājināšanās. Tās 1946.gada otrajā pusē gandrīz vairs neuzdrošinājās uzbrukt milicijas nodaļām vai karaspēka daļām, toties bez žēlastības laupīja un terorizēja mierīgos iedzīvotājus savas darbības rajonos. Zemniekiem, īpaši trūcīgajiem, tā bija īsta nelaime. Lauku iedzīvotāji arvien labprātāk sadarbojās ar drošības iestādēm lai aizsargātos pret pagrīdnieku uzbrukumiem.

Poļu kreiso spēku aktīvā cīņa pret pagrīdi veda pie valsts varas nostiprināšanās. 1946.gada rudenī daudzi teroristisko vienību dalībnieki iznāca no pagrīdes, nodeva ieročus valsts drošības iestādēm. Līdz 1947.gadam pagrīdes kustība bija jau pamatīgi novājināta, taču dzīva.

1947. gada janvārī kopīgais teroristisko uzbrukumu skaits sasniedza 500, februārī tas pat pieauga līdz 564, martā kritās līdz 463. Pagrīdnieku uzbrukumos janvārī tika nogalināti 179 cilvēki, februārī – 125, martā – 104. (Pēc citiem datiem, no 1946.gada 5.janvāra līdz 1947.gada 24.janvārim pagrīdes bruņotās grupas veica 40 uzbrukumus vēlēšanu komisiju darbiniekiem, 71 uzbrukumu vēlēšanu iecirkņiem un 837 citus teroristiskus un laupīšanas uzbrukumus, kuru laikā tika noslepkavoti 262 cilvēki.)

Pret pagrīdi janvārī pirms vēlēšanām tika veiktas 851 operācija, kuru laikā tika nogalināti 341 un arestēti 2 528 cilvēki. 1947.gada janvāra pirmajā dekādē drošības dienestam izdevās likvidēt WiN un Nacionālās partijas (SN) vadošos centrus, kā arī Polijas pagrīdes organizāciju Saskaņošanas komiteju. Pagrīde palika bez vadības, kas ievērojami sašaurināja tās iespējas ietekmēt Seima vēlēšanas 1947.gada sākumā. Pagrīdes pētnieks T. Vaļihnovskis atzinis, ka opozīcijas sakāve vēlēšanu laikā nebūtu iespējama, ja drošības iestādes nelikvidētu nosauktos pagrīdes centrus. Pagrīde gan jau arī pirms tam atradās organizatoriska sairuma stāvoklī, taču kamēr darbojās tās centri, īpaši Saskaņošanas komiteja, pastāvēja briesmas, ka vēlēšanu priekšvakarā opozīcija spēs mobilizēt visus savus spēkus, lai kopīgi ar PSL uzstātos pret kreiso partiju bloku.

Faktiski labējie, bruņotu teroristisku cīņu pret kreiso valdību, tās politiku īstenojošie pagrīdnieki izdarīja „lāča pakalpojumu” PSL, iestājoties tās rindās. Cik var spriest, viņu skaits nebūt nebija tik liels, kā to politiskos nolūkos pārspīlēja drošībnieki, kreisās partijas, taču ar to pietika, lai pret PSL vērstos ar tiesiski-administratīviem līdzekļiem un sakompromitētu to vismaz daļas vēlēšanu acīs.

Par PSL un pagrīdes sakariem poļu vēsturniece K. Kerstena rakstīja: „Ir grūti noskaidrot šo kontaktu apjomu un uztvert tos kā mijiedarbību, taču nav šaubu, ka dažādās vietās šie divi cīņas virzieni pret komunistu varu – likumīgais un nelikumīgais – savstarpēji savijās.” Daudzos tiesu procesos atklājās pagrīdes organizāciju WiN un NBS vadības sakari ar S. Mikolajčika legālajiem atbalstītājiem. 1946.gada 16.augustā avīze „*Głos Ludu*” (“Tautas Balss”) ziņoja, ka NBS vadītāju tiesas procesā Varšavā noskaidrojās viena no NBS vadītājiem Z. Broņevska tikšanās fakts ar S. Mikolajčiku, viņa solījums sniegt tam pilnu atbalstu vēlēšanās. No apvidiem pienāca ziņojumi, ka daudzi WiN dalībnieki vienlaikus ir arī PSL biedri. KRN publicētajos materiālos fiksēts gadījums, kad WiN izplatītās skrejlapas, viltoti dokumenti un ieroči tika atrasti pat PSL vadības ēkā Varšavā. KRN 11. sesijā 1946.gada 20.–22.septembrī PSL delegāti mēģināja attaisnot bruņotās pagrīdes izvērsto teroru ar sabiedrības paš aizsardzības nepieciešamību pret valsts varas represijām. PSL vadība, kura agrāk noraidīja sakarus ar pagrīdi, tagad ar sava ģenerālsekretāra S. Vuicika muti draudēja valdībai ar pilsoņu karu.

Kreisā prese, publicējot PSL un reizē pagrīdes vienību locekļu partijas biedru numurus, rādīja šo organizāciju sakarus. Tas deva likumīgu pamatu valsts drošības iestādēm administratīvi atlaist PSL organizācijas. Tā, PSL ģenerālsekretārs S. Vuiciks 1947.gada 8.februārī (jau Likumdošanas seimā) paziņoja, ka PSL komiteju darbība tika aizliegta 38 povjatos (pēc citiem datiem pirms vēlēšanām tika slēgtas 43 PSL povjatu komitejas). Pēc krievu vēsturnieces A. Noskovas datiem par sakariem ar pagrīdi tika apturēta PSL darbība 36 povjatos, no 300 lielām teritoriālām partijas organizācijām 22 tika atlaistas. No 1946.gada decembra vidus nedarbojās 2 700 zemākās PSL organizācijas, kurās pirms tam skaitījās 86 tūkstoši biedru. 1947.gada 10.janvārī arestā atradās 2 110 PSL biedru, no tiem 1 570 – par piederību pagrīdei un nelegālu ieroču glabāšanu. Pēc S. Mikolajčika vārdiem, pirms

vēlēšanām cietumā nonāca arī 142 PSL kandidāti uz Seima deputātu vietām. 1946.gada decembrī vēstulē PSRS sūtnim Polijā S. Mikolajčiks norādīja, ka ir arestēti 25 no PSL vadības locekļiem un 900 tās ierindas organizāciju biedru. Poļu pētnieki runā par 162 PSL deputātu kandidātu un 1962 vietējo PSL darbinieku arestu. Lai kādi arī nebūtu precīzie skaitļi, jāatzīst, ka pirms vēlēšanām opozīcijas spēki tika pamatīgi vājināti.

Arī zinot, ka drošības iestādes, kreisie politiskie spēki, un pirmkārt PSP, darīja visu, lai sakompromitētu PSL, nevairoties no „mušas” – atsevišķu, neregulāru pagrīdes un PSL kontaktu uzpūšanas par „ziloni” – PSL kā mierīgas dzīves traucētājas identificēšanas, jāsecina, ka pamatu, nepieciešamos faktus tam deva paši PSL biedri.

Tomēr pēc „sociālistiskā” režīma Polijā sabrukšanas publicētie pētījumi ļauj apšaubīt agrāk izskanējušo secinājumu, ka PSL vadība bija tikai labējās pagrīdes piesegums. Zināmi sakari ar pagrīdi atsevišķiem partijas vadītājiem pastāvēja, taču vismaz daļa no viņiem bija noskaņoti cīnīties par partijas nostādņām demokrātiskām metodēm. Visus PSL darbiniekus uzskatīt par nesamierināmiem NVPV pretiniekiem nevarēja, viņi vienīgi nevēlējās pieļaut visas varas koncentrāciju kreiso, īpaši PSP rokās. Ja kreisie cīnītos tikai politiskām metodēm, ko viņiem faktiski nedeja darīt pagrīde, patiešām demokrātiski veidotu varas iestādes, tad, iespējams, būtu sasniedzama saprašanās arī ar šiem PSL vadībā pārstāvētajiem mērenajiem spēkiem.

Lai nu kā, sekmīgi apkarojot pagrīdi, komunisti deva pamatīgu triecienu legālajai opozīcijai. S. Mikolajčika diskreditācijas kampaņa, rādot tā vadītās partijas biedru saistību ar pagrīdi un emigrāciju, kopā ar pagrīdes centru sagraušanu, jaunās varas panākumiem mierīgas dzīves iekārtošanā radīja valstī notiekošo pārmaiņu piekritēju pieaugumu. Daudzi bija noguruši no kara un pagrīdes īstenotā terora, vēlējās dzīvot stabilitātes apstākļos, strādāt mierīgu darbu, saglabāt jau sasniegto, nevis iesaistīties arvien jaunās cīņās ar neskaidrām izredzēm uz panākumiem par PSRS ietekmes mazināšanu, kreiso partiju realizētās politikas korekciju.

Demokrātiskā bloka piekritēju pozīcijas stiprināja tas, ka 1946.gada beigās visā valsts teritorijā bija izveidots administratīvais aparāts. Pamatos beidzās migrācijas procesi, poļu repatriācija. Ievērojamās teritorijās bija likvidēta vai būtiski vājināta pagrīdes teroristu darbība. Valstī iestājās nosacīta politiska stabilizācija.

Vēlēšanu priekšvakarā ievērojami uzlabojās situācija ekonomikā, inflācijas tempi palēninājās, samazinājās bezdarba līmenis, pieauga algas, atdzīvojās brīvais tirgus, kas ļāva piekļūt dažādām precēm, uzlabojās apgāde uz kartiņām. Saistībā ar jaunu zemju apguvi samazinājās mājokļu krīzes un bezdarba nopietnība „vecajās” teritorijās. Turklāt priekšvēlēšanu laikā tika pieņemti vairāki lēmumi, kas veicināja daudzu poļu stabilitātes sajūtas nostiprināšanos, it īpaši to, kuri pārcēlās no laukiem uz pilsētām, saņēma zemi agrārās reformas gaitā, apmetās rietumu un ziemeļu teritorijās. Imigrantiem saskaņā ar 1946. gada 6. septembra likumu tika juridiski aizsargātas pārceļotāju zemes īpašumtiesības. Uzlabojās bijušo Vācijas provinču pamatiedzīvotāju stāvoklis. Jau 1946. gada pavasarī autohtonie iedzīvotāji (etnoss vai etnogrāfiska grupa, kas no laika gala dzīvo attiecīgajā zemē) ieguva tiesības uz Polijas pilsonību, ja viņi apstiprināja savu piederību poļu nācijai. Procedūra prasīja laiku, bet 1946. gada rudenī likuma ieviešana ievērojami paātrinājās, kas ietekmēja miljoniem cilvēku.

Jau runāts par to, ka Polijas bruņoto spēku vadībā ievērojama bija padomju virsnieku loma (1945. gadā no 65 Polijas armijas ģenerāļiem 54 nāca no Sarkanās armijas rindām), izlūkošanas, pretizlūkošanas un militārās justīcijas jomā. Tas radīja neapmierinātību lielā daļā poļu. Lai neitralizētu poļu sabiedriskajā domā izplatītos uzskatus par Polijas atkarību no PSRS, neraugoties pat

uz to, ka līdz ar to pasliktinājās armijas profesionalitāte, ļoti liela daļa padomju virsnieku tika atsaukti uz PSRS. Visi Polijas sabiedrības slāņi bija apmierināti ar 1946. gadā notikušo ievērojamo padomju militārās klātbūtnes samazināšanos valstī. Tūkstošiem padomju virsnieku šai gadā atstāja Polijas armijas rindas, to vietas ieņēma poļu virsnieki, kas atgriezās no Rietumiem un arī no AK, kā arī poļu virsnieku skolu un padomju militāro mācību iestāžu absolventi. Armijas kadros uzņēma arī virsniekus, tostarp vairākus ģenerāļus, kuri no 1939. gada bija atradušies Vācijas koncentrācijas nometnēs. 1946. gada 24. maijā Polijas aizsardzības ministrs maršals M. Rola-Žimerskis sarunā ar J. Staļinu informēja viņu, ka no Polijas armijas jau nosūtīti uz PSRS 11 400 padomju virsnieku, no palikušajiem 4 600 poļu valdība gribētu saglabāt 1 500 cilvēku, pēc tautības poļu. Padomju virsnieku vietā varēja stāties no Rietumiem atgriezušies poļu virsnieki. Padomju vadība pret šiem nodomiem neiebilda. (1956. gada oktobrī PASP CK Politbirojā V. Gomulka stāstīja, ka 1947. gadā viņš saņēmis J. Staļina un N. Bulgaņina piekrišanu atsaukt visus padomju virsniekus no Polijas līdz 1951. gadam.) 1945.–1948. gadā no Polijas PSRS atgriezās 17 tūkstoši virsnieku. Ja 1946. gada pavasarī Polijas armijā dienēja 44 padomju ģenerāļi, tad 1948. gada janvārī to bija palikuši tikai 21. 1946. gada oktobrī tika likvidēta PSRS Iekšlietu ministrijas apakšnodaļa Ziemeļu karaspēka grupas aizmugures apsardzībai.

Padomju virsnieku vietā Polijas armijā tika ieskaitīti vairāk nekā četrus tūkstošus virsnieku no Polijas bruņotajiem spēkiem Rietumos, bijušie antinacistiskās pagrīdes organizāciju locekļi no AL, AK, BCh u.c. 1948.–1949. gadā Polijas armijā dienēja gandrīz 4,5 tūkstoši jeb apmēram 30% pirmskara Polijas virsnieku.

Tomēr vēl 1948. gada vidū Polijas armijas virsnieku korpusā, kurš sastāvēja no ap 19 tūkstošu cilvēku, dienēja 1 652 padomju virsnieki. (Piemēram, 1952.–1954. gadā faktiski PTR jūras kara flotes pavēlnieks bija padomju admirālis A. Vinogradovs, kaut oficiāli viņš skaitījās tikai pavēlnieka vietnieks un padomnieks).

Īsi pirms vēlēšanām PSL cieta jaunus zaudējumus. Polijas visietekmīgākā sabiedriskā organizācija, Polijas Skolotāju savienība, pārgāja varas partiju pusē. 1947. gada janvārī par četrus partiju bloku aicināja balsot vairāki no bijušajiem S. Mikolajčika tuvākajiem līdzdalībniekiem – K. Banahs, V. Kerniks, J. Ņečko, Č. Vicehs, A. Vitoss.

Īpašu nostāju ieņēma katoļu baznīca. Baznīcas nostāju formulēja augstākā garīdzniecība – bīskapi, kuri bija norūpējušies par baznīcas un arī savas lomas saglabāšanu valstī, un tāpēc rīkojās ar lielu piesardzību. Tas skaidri izpaudās arī Seima vēlēšanās 1947. gada janvārī, kad, ievērojot spēcīgo varas iestāžu spiedienu uz PSL, baznīcas vadība neaicināja poļus boikotēt vēlēšanas.

Tomēr jāpasvītro – stabilizācija bija nosacīta, tā varēja arī zust, tāpēc 4. decembrī B. Beruts lūdza padomju padomnieku pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas pulkvedi S. Davidovu nodot Padomju Savienības vadībai lūgumu „nodrošināt pasākumus Seima vēlēšanās”. J. Staļins atsaucās lūgumam un uz Poliju atkal nosūtīja čekistu-speciālistu grupu ar pulkvedi A. Palkinu priekšgalā. Ir saglabāties paša pulkveža A. Palkina ziņojums par grupas darbību Polijā. Turp tā izbrauca 1947. gada 10. janvārī. Par grupas atrašanos Varšavā neviens nezina, izņemot pašu B. Berutu un Sabiedriskās drošības ministru S. Radkeviču.

Taču šīs grupas iejaukšanās nebija nepieciešama, jo poļu drošībnieki jau paši ar padomju padomnieku palīdzību bija apguvuši slepenās cīņas līdzekļus kā kontrolēt sabiedrību vēlēšanu gaitā. B. Beruts ar PSP vadību bija jau izstrādājuši papildus pasākumu sistēmu, lai nodrošinātu t.s. Demokrātiskā bloka uzvaru vēlēšanās: vēlēšanu urnu apmaiņu atsevišķos iecirkņos, papildus vēlēšanu biļetenu iemešanu urnās, balsu skaitīšanas protokolu divu eksemplāru izgatavošanu

iecirkņos, kuros nebija S. Mikolajčika partijas novērotāju, pie kam otrajā protokolā nebija skaitļu. Šo protokola eksemplāru bija jānoformē PSP izraudzītiem cilvēkiem, lai tiktu iegūti „vajadzīgie” skaitļi. A. Palkina grupas locekļi vienīgi deva tehniskus padomus poļu drošībniekiem. Pulkvedis S. Davidovs par vēlēšanām ziņoja PSRS Valsts Drošības ministram V. Abakumovam, ka galvenais drošībnieku darbs bija virzīts uz to, lai paralizētu S. Mikolajčika vadītās PSL darbību. Pret to bija vērsti „aģentūras pasākumi”, norisa tās biedru aresti un kratīšanas. No 1946. gada oktobra līdz 1947. gada 19. janvārim bija arestēti 1 756 PSL biedri, „neskaitot profilaktiskus masu arestus 2 pēdējo nedēļu laikā pirms vēlēšanām”. Virkne pasākumu tika vērsti pret „bruņoto pagrīdi”. Uzvaru pār opozīciju komunistiem nodrošināja arī citi pasākumi, kuri bija minēti S. Davidova ziņojumā: attiecīga vēlēšanu komisiju sastāva nodrošināšana, vēlēšanu tiesību atņemšana „reakcionāriem elementiem”, plašs aģentūras vervēšanas darbs. (Skat. dokumentu N 27)

Pēc atsūtītās padomju čekistu grupas vadītāja A. Palkina informācijas par t.s. Demokrātisko bloku nobalsoja ap 50% vēlētajū, bet lauku rajonos – ap 70%. Šodien nav iespējams pateikt, cik uzticības vērti ir šie skaitļi. PSP vadības īstenotās mahinācijas vēlēšanu laikā neļauj precīzi noteikt patiesos vēlēšanu rezultātus, izvērtēt tai laikā pastāvošās poļu sabiedrības politiskās simpātijas.

Pēc valsts vēlēšanu komisijas datiem 1947. gada 19. janvārī notikušajās Likumdošanas seima vēlēšanās piedalījās 89,9% personu, kam bija vēlēšanu tiesības, tātad vēlētajū aktivitāte bija gandrīz izcila.

Daudzos iecirkņos it kā pēc pašu vēlētajū iniciatīvas aizklātas balsošanas vietā notika atklāta, kas daļu no esošās varas pretiniekiem varēja iebiedēt un neļaut viņiem nodot balsis par opozīciju.

No 11 244 873 derīgajiem biļeteniem 9 003 682 (80,1%) bija nodoti par kreiso partiju bloku, bet 1 154 847 (10,3%) – par PSL (Tikai Krakovā par PSL oficiāli bija nobalsojuši 27 % vēlētajū.). SP saņēma 530 979 (4,7%) balsu, bet PSL–NW – 397 754 (3,5%) balsu. Pārējie saraksti (t. s. „mežoni”) saņēma 157 611 (1,4%) balsu. Kreisais, t. s. „Demokrātiskais” bloks ieguva 394 deputātu mandātus, (tai skaitā: PSP 114, PPS – 116, SL – 109, SD – 41). PSL Seimā ieguva 28, no tās atšķēlusies PSL–NW – 7. Pārējās vietas sadalīja SP, katoļu grupas un bezpartejiskie.

SPL partijas uzticības personas, kuras piedalījās balsu skaitīšanā 1 300 no 5 200 vēlēšanu iecirkņiem, ziņoja, ka par PSL balsojuši no 60 līdz 80% vēlētajū. (Pēc amerikāņu publicista A. Pola datiem vēlēšanās trīsdesmit sešos vēlēšanu iecirkņos, kuros novērotājiem tika atļauts sekot balsu skaitīšanai, PSL bija uzvarējusi ar oficiāli atzītu vairākumu, iegūstot 65 – 85 procentus balsu.) Tātad, opozīcijai atkal radās pamatotas aizdomas, ka rezultāti varēja būt falsificēti.

Pirms gadiem Jaltas konferencē 1945. gada 9. februārī ASV prezidents F.D. Rūzvelts bija izteicis vēlmi, lai vēlēšanas Polijā, tāpat kā Romas valdnieka Cēzara sieva, stāvētu pāri aizdomām.

(Senajā Romā katru gadu viena no augstākajām amatpersonām namā tika rīkots nakts svētki par godu *Bona dea* (Labā dieviete – auglības un sieviešu tiklības aizbildne), kurā piedalīties bija atļautas tikai sievietēm. 62. gadā pirms mūsu ēras, kad šie svētki notika Pompejas – Cēzara sievas namā, tajos, pārgērēts par sievieti, iekļuva vīrietis. Viņš tika atmaskots, apsūdzēts par zaimošanu un tiesāts. Šī lieta sagādāja nepatīkšanas Cēzaram. Pirmkārt, viņam kā Augstākajam priesterim, bija jāuzrauga kulta tīrība un jānovērš uzbrukumi svētnīcām, rituāliem utt. Otrkārt, pārkāpums bija noticis viņa sievas namā. Kaut arī formāli viņa bija kļuvusi tikai par krāpšanas upuri, un nekādas apsūdzības viņai netika izvirzītas, tomēr varēja rasties dažādas baumas: ja jau vīrietis nejauši iekļuva Pompejas namā naktī, vai viņa stingri ievēroja ceremoniālu, uzticību vīram utt. Cēzars šķīrās no sievas. Kad vainīgais tika tiesāts un tiesnesis jautāja Cēzaram, kāpēc viņš šķīrās no sievas, viņa atbilde skanēja: „Cēzara sievai jāstāv pāri aizdomām”.)

Interesanta bija J. Staļina atbilde: „Par Cēzara sievu tikai tā runāja. Patiesībā viņai piemita šādi tādi grēciņi.” Tad nu F. Rūzvelts paskaidroja, ka Polijā vēlēšanām vajadzētu būt pilnīgi „tīrām”, tik tīrām, lai neviens tās nevarētu

apšaubīt, un lai paši poļi – „ļoti karsti cilvēki” – varētu pieņemt vēlēšanas [un to rezultātus] bez jebkādam atrunām. Kā redzam, F. Rūzvelta vēlējums tā arī nepiepildījās.

Tūlīt pēc rezultātu paziņošanas izskanēja PSL, citu labējo apgalvojumi, ka tās nebija demokrātiskas, tikušas viltotas. Britu un amerikāņu vēstnieki iesniedza oficiālus protestus un boikotēja parlamenta pirmās sesijas atklāšanas ceremoniju, bet bez rezultātiem. Gan PSL, gan ASV un Lielbritānijas protesti netika ņemti vērā. V. Gomulka paziņoja, ka tauta „Mikolajčika kungam un viņa partijai izteikusi nosodošu spriedumu par tās destruktīvo un netaisnīgo politiku, kuru viņš realizēja gan emigrācijā, gan pēc atgriešanās Polijā.” Par godu Demokrātiskās bloka uzvarai vēlēšanās daudzviet notika plašas manifestācijas, kurās kopā piedalījās miljoni cilvēku. Taču plaši slāņi neticēja tam, ka vēlēšanas bija notikušas godīgi. Par tām jokoja: „*Wybory to taka szkatulka: wchodzi Mikołajczyk – wychodzi Gomulka*”. (Vēlēšanas ir tāda burvju lāde: ieiet Mikolajčiks – iznāk Gomulka).

Baznīca, baidoties no varas iestāžu represijām, atklāti nenosodīja vēlēšanu viltošanu, taču, neraugoties uz spēcīgu varas iestāžu politisko spiedienu, tā arī neapstiprināja vēlēšanu rezultātus ar savu autoritāti. Šāda uzvedība kļuva par tās stratēģijas piemēru, kuru 40.gados un 50.gadu sākumā ieturēja baznīca. Tā bija apzinātu piekāpšanos stratēģija, pacietīga un piesardzīga spēle, lai iegūtu laiku.

Vēlēšanu rezultāti liecināja, ka kreisajiem spēkiem (komunistiem un sociālistiem) izdevās piesaistīt sev arī lielu daļu pilsētu vidusslāņu, kurus vienoja SP un SD. Organizatoriski tās izpaudās ar SP pārstāvju iestāšanos 1947.gadā ievēlētā Likumdošanas seima izveidotajā valdībā. 1950.gadā SP apvienojās ar SD.

Bez šaubām, poļu komunisti, daļēji arī sociālisti un citi komunistu atbalstītāji, rīkojās vardarbīgi, pārkāpjot likumības robežas (referenduma, vēlēšanu rezultātu viltošana, represijas pret opozicionāriem), taču jāuzsver, ka ar dažu parlamentārās demokrātijas gadu (1921–1926) izņēmumu tāda bija visa viņiem pazīstamā politiskā prakse Polijā. Objektīvi raugoties, 1947. gada vēlēšanas, iespējams, bija pat demokrātiskākas nekā iepriekšējā – “sanācijas” periodā notikušās. (1946.gadā izveidotais Demokrātiskais bloks, rīkojās daudz-maz līdzīgi kā Bezpartijiskais bloks sadarbībai ar valdību (*Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem*) 1928.gada vēlēšanās. Toreiz daudzos iecirkņos par nederīgiem tika pasludināti J. Pilsudska pretinieku endeku saraksti, daudz likumu pārkāpumu un viltojumu tika veikti mazākumtautību apdzīvotajos austrumu rajonos. Bet pat tad Bezpartijiskais bloks saņēma tikai 122 no 444 deputātu mandātiem, kas neliedza “sanācijai” turpināties. Arī vēlēšanas 1930.gada novembrī, kas norisa masu arestu apstākļos, nevarēja nosaukt par „brīvām”. Vēlēšanas 1935.gada septembrī boikotēja vairākums vēlētajū, bet tas nebūt nelika “sanācijas” režīmam atteikties no varas vai kā citādi reaģēt. Pat 1938.gadā, kad vēlēšanas notika īsi pēc tam, kad Polija bija sagrābusi Čehoslovākijai piederošo Češinas apgabalu, un šai sakarā bija izvērstā milzu nacionālistiska kampaņa, kad opozīcija, necerot uz taisnīgām vēlēšanām, tās boikotēja, tika realizēts masveidīgs varas iestāžu spiediens uz vēlētajiem, bija daudz falsifikācijas gadījumu.) 1947.gada vēlēšanas, protams, varēja būt arī demokrātiskākas, ja ne galēji labējo vardarbība, terors pret saviem politiskajiem pretiniekiem, kam saknes bija atrodamas jau 20.gados. Vardarbība no labējo puses, izsauca to arī no otras – kreiso puses, un otrādi. Taču pirmsākumi šādai vardarbībai, uzskatam, ka tās lietošana pret politiskajiem pretiniekiem nav nosodāma, bija likti jau pirms kara. Pat nacionālā katastrofa – valsts okupācija 1939.gadā nelika visiem nacionālajiem spēkiem vienoties. Iniciatīva atradās labējo – valdības emigrācijā, tās atbalstītāju Polijā rokās. Taču viņi nemēģināja atrast reālu saprašanos ar kreisajiem. Tad nu gan kara gados, gan pēc tā arī kreisie nevairījās izmantot radušos

sev labvēlīgo situāciju, lai atmaksātu labējiem ar to pašu – viņu demokrātisko tiesību būt uzklausi, piedalīties valsts politikas izstrādāšanā pārkāpšanu. Tāpēc arī bez lieliem protestiem ne tikai poļu komunisti, bet arī viņu sabiedrotie koalīcijā, kā pašu par sevi saprotamu uztvēra totalitārā staļiniskā režīma metožu, kas dažos aspektos bija tuvas “sanācijas” režīma metodēm, pārņemšanu no PSRS uz Poliju.

Sāpīgākais S. Mikolajčika sakāvē bija nevis protestu veltīgums, bet gan tas, ka PSL atbalstītāji, kas veidoja ievērojamu sabiedrības daļu, saprotot vēlēšanu viltošanas faktu, tomēr tāpat kā pēc referendumā vienkārši pieņēma to zināšanai, neuzrādīja gatavību masveida rīcībai, lai atbalstītu opozīciju.

Arī starptautiskā situācija nebūt neveicināja demokrātisko spēku uzvaru Polijā. PSRS nevēlējās, lai tās kaimiņvalstī Polijā pie varas būtu „buržuāziskas”, tai skaitā ļudoviešu partijas, maksimāli atbalstīja komunistus. Rietumvalstis, no vienas puses, aizstāvēt demokrātiju Austrumeiropā, protestējot pret tās nonākšanu aiz „dzelzs priekškara”, no otras puses, pasludinot un realizējot „auksto karu” (kas vismaz netieši ietvēra arī vērsanos pret Polijas rietumu robežām), izsauca komunistu un citu kreiso spēku konsolidāciju ne tikai pret labējiem autoritāristiem, bet arī demokrātiem.

Kaut SPL pamatoti apsūdzēja kreisos par to, ka vēlēšanas nebija brīvas un to rezultāti viltoti, nākas konstatēt, ka ne tikai demokrātijas pārkāpumi un rezultātu viltošana noteica kreiso spēku uzvaru tajās. Pilnīgi noteikti kreiso panākumi bez administratīvā resursa pielietošanas un notikušajiem viltojumiem nebūtu tik iespaidīgi, ļoti iespējams, ka tie nesaņemtu vairākumu. Taču vai labējie spēti uzvarēt godīgās vēlēšanās? Autors nevar to apgalvot. Pārāk dziļi viņi bija sevi sakompromitējuši pirmskara “sanācijas” laikā, novedot valsti pie militāras un politiskas katastrofas, pārāk neveiksmīga, tautas lielākās daļas intereses ignorējoša bija viņu kara laikā realizētā politika, pārāk atklāti viņi aizstāvēja savas šķiriskās intereses pēc kara, traucējot jauncelsmes darbam. Ņemot vērā varas iestāžu formāli likumīgi veiktos pirmsvēlēšanu pasākumus pret PSL, tās biedru un piekritēju skaita sarūkšanu, maz ticams, ka tā arī tad, ja vēlēšanu rezultātu netiktu viltoti, PSL varētu saņemt balsu vairākumu. Pēc autora domām, ja vēlēšanas būtu notikušas ātrāk, pirms kreisie spēki bija nostiprinājuši savu varas aparātu, vai arī 1947.gada sākumā būtu pilnībā nevainojamas, ļoti iespējams, ka izveidotos politiska pata situācija, kas varētu vest pie asiņaina iekšēja pilsoņu kara ar prognozējamām sekām – PSRS iejaukšanos un vēl lielākiem upuriem kā tas realitātē bija Polijā. Nedemokrātiskās, viltotās vēlēšanas vismaz apturēja tālāku politiskās cīņas izvēršanos nu jau atklāti bruņotā formā. Taču tas ir tikai pieņēmums, viena no notikumu attīstības iespējām. Teorētiski nav izslēgts, ka kreisie spēki būtu spiesti slēgt kompromisu ar SPL, veidojot patiesi līdztiesīgu spēku koalīciju, kura īstenotu sabalansētu politiku, atbilstoši tautas vairākuma priekšstatiem par valsts attīstības ceļiem. Taču šo iespēju acīmredzot pilnībā izslēdza sācies aukstais karš, kurš arī noteica J. Staļina politiku Austrumeiropā.

Lai gan 1947. gada janvāra Seima vēlēšanu rezultāti tika falsificēti, šis fakts nespēj mainīt secinājumu par to, ka pusotra gada laikā pēc kara beigām komunistu pozīcijas valstī bija nostiprinājušās, bet PSL cietusi smagu sakāvi. Lai „izlabotu” balsošanas rezultātus, bija vajadzīgs ievērojams, kā saka mūsdienās, „administratīvais resurss”, tostarp arī noteikti „tehniskie līdzekļi”. Ir svarīgi uzsvērt, ka vēlēšanu iznākumu, jo īpaši spēju „labot” statistiku ar „tehniskiem līdzekļiem”, izšķiroši ietekmēja fakts, ka komunisti dominēja administratīvajās iestādēs un jo īpaši spēka struktūrās.

Par pašu poļu drošības spēku iespēju pieaugumu cīņā kā pret pagrīdi, tā legālo opozīciju liecināja tas, ka no to struktūrās pakāpeniski samazinājās no PSRS atsūtīto padomnieku skaits. 1947. gadā

PSRS Valsts Drošības ministrijas virsnieki tika atsaukti no Polijas povjatu drošības pārvaldēm. 1948. gadā tika parakstīts līgums par PSRS Valsts Drošības un Iekšlietu ministrijas padomju padomnieku atsaukšanu no Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas centrālajām un vojevodistu struktūrām. (Taču tikai 1955. gadā padomju padomnieki tika atsaukti no vojevodistu drošības dienestiem un 1956. gada beigās – no ministrijas.)

Pēc vēlēšanām pagrīdes vienību un grupu dalībniekiem zuda iespēja saukt sevi par cīnītājiem par brīvu Poliju, jo tās tauta taču bija ievēlējusi pagrīdes neatzītu Seimu. Kreisā bloka uzvara vēlēšanās, kaut arī labējo apšaubīta, veicināja stāvokļa stabilizāciju valstī, arī Polijas starptautiskās lomas pieaugumu. Reizē opozīcijas oficiālā sakāve vēlēšanās pārsvītvoja jebkādas cerības uz Rietumu demokrātijas iedibināšanos Polijā. Tās piekritējus likumīgi varēja pakļaut represijām kā pretvalstiskus elementus. PSP aktivizējās staļiniskā sociālisma modeļa atbalstītāji.

Poļu politiķis un vēsturnieks M. Ožehovskis 1984. gadā izdotā grāmatā (*Spor o marksistowska teorie rewolucji*. Warszawa. KiW. 1984.) rakstīja, ka 1947. gadā beidzās tiešas cīņas periods par varas iekarošanu un nostiprināšanu, un katras revolūcijas jautājums „kurš kuru?” bija atrisināts un pēc uzvaras Likumdošanas Seima vēlēšanās 1947. gada janvārī sākās politiskās un ekonomiskās stabilizācijas periods. Tiesa gan, stabilizācija bija visai nosacīta, vēl nebija panākta pat visu kreiso spēku vienotība.

Pēc Polijas parlamenta vēlēšanām KRN savas pilnvaras nodeva tam. 1947. gada 8. februārī atkāpās arī Nacionālās vienotības pagaidu valdība.

Zīmīgi, ka nostiprinoties jaunajai varai, arvien plašāk tika izmantoti 1921. gada Konstitūcijas paraugi. Valsts iestāžu sistēma, sākotnēji būvēta uz valsts varas vienotības principa pamata un kvaziparlamentāras iestādes – Valsts Nacionālās padomes (*Krajowa Rada Narodowa*), kura pamatā darbojās ar savu izpildorgānu – PNAK, vēlāk PRPV un NVPV – starpniecību, visaptverošo varu, pakāpeniski sāka iegūt arvien vairāk formālu īpašību, kas bija raksturīgas parlamentārisma. (Vispirms KRN priekšsēdētājs ieguva virkni funkciju, kuras tas pildīja personīgi. Galvenā no tām bija nozīmēt valdību. Viņam tika piešķirts tradicionālais prezidenta nosaukums. Pēc tam PNAK vietā 1944. gada decembrī nāca prezidenta nozīmēta valdība ar politisko (parlamentāro) atbildību KRN priekšā.) Šī evolūcija noslēdzās ar Likumdošanas Seima (1947–1952) ievēšanu vispārējās vēlēšanās.

Demokrātiskais bloks izveidoja valdību. Par tās vadītāju kļuva PPS Centrālās izpildkomitejas ģenerālsekretārs J. Cirankevičs. Šajā amatā viņš ar nelieliem pārtraukumiem palika 25 gadus. V. Gomulka saglabāja vice-premjera amatu. Iespējams, ka E. Osobkas-Moravska asā vēršanās pret drošības iestāžu pakļaušanos komunistiem radīja neapmierinātību PSP, tāpēc pēc Seima vēlēšanām PSP panāca, ka viņam premjera amats bija jāatstāj. E. Osobka-Moravskis kļuva par sabiedriskās administrācijas ministru. Daži PPS līderi pret šādu premjera nomaiņu protestēja, uzskatot to kā PSP diktatūras izpausmi pret PPS, kaut jautājums faktiski bija saskaņots starp abu partiju vadītāju šaurajiem sastāviem. PSP bija gan tikai 5 no 24 ministru vietām, taču arī turpmāk tā saglabāja svarīgākās pozīcijas (tai skaitā drošības ministriju) savās rokās, kā arī ieguva gandrīz visus ministru vietnieku amatus. Kaut PPS bija plašāk pārstāvēta valdībā nekā PSP, tā šajā laikā jau bija nokļuvusi pakļautā stāvoklī, jo neprotestēja pret komunistu viltotajiem vēlēšanu rezultātiem. Kopā PSP un PPS valdībā piederēja 13 no 24 ministru vietām. SP saņēma 5 ministru vietas. Ārlietu ministra amatā V. Žimovski no SD nomainīja PSP pārstāvi Z. Modzeļevskis. PSL neieguva vietas valdībā.

Seims 1947. gada 22. februāra deklarācijā svinīgi paziņoja, ka turpinās īstenot pilsoniskās pamattiesības un brīvības, reizē novēršot to izmantošanu cīņā pret demokrātisko iekārtu.

Polijas Strādnieku partijas un tās sabiedroto uzvara 1947. gada janvāra vēlēšanās atvēra ceļu “tautas demokrātijas” koncepcijas realizācijai. Taču šī iespēja pēc būtības netika izmantota, kaut pastāvošo iekārtu vēl joprojām oficiāli sauca par “tautas demokrātiju”.

„Sociālisma” laikmetā Polijā izdotajā vēstures literatūrā tika rakstīts, ka “tautas demokrātijas” un buržuāziskās demokrātijas piekritēju konfrontācija beidzās 1947. gadā, kad zemniecības un pilsētu sīkburžuāzijas „absolūtais vairākums” nostājies vienotās pozīcijās ar revolucionāro strādnieku šķiru. Šai laikā visi zemniecības politiskās kustības virzieni atzinuši strādnieku-zemnieku savienības ideju un strādnieku šķiras partijas vadošo lomu. Pilsētu vidusslāņus pārstāvošās SD (*Stronnictwo Demokratyczne*) un SP (*Stronnictwo Pracy*) politiskajā arēnā ieņēmušas periferiālu lomu un 40. gadu beigās izteikušās par Polijas sociālistisku attīstību. Var apšaubīt zemniecības un pilsētu sīkburžuāzijas absolūtā vairākuma pieslēšanos kreisajiem spēkiem, jo 1947. gadā nepieciešamība falsificēt Seima vēlēšanas parādīja, ka sīkburžuāzijas vairākums kreisajiem spēkiem nebūt nebija pieslēgies. Acīmredzot precīzāk būtu runāt par aktīvas masu pretestības „sociālistiskajai” alternatīvai salaušanu 40. gadu beigās, demokrātijas piekritēju padošanos kreiso spēku diktātam. Zemniecības un pilsētu vidusslāņu gatavību sadarboties ar t.s. strādnieku partijām lielā mērā noteica nepieciešamība iegūt sabiedroto savu specifisko interešu aizstāvēšanai, kas bija saistītas ar demokrātisko pārkārtojumu pabeigšanu: agrārās reformas īstenošanu, atkārtotas autoritāras militāristiskas diktatūras nodibināšanās nepieļaušanu. Vidusslāņi objektīvi bija ieinteresēti sadarboties ar kreisajiem spēkiem pret monopolistisko lielkapitālu, kura intereses bija cieši savijušās ar zemes lielīpašnieku – muižnieku interesēm. Savukārt PSP turpināja jau iepriekš realizēto kursu pret zemniecību un ļudoviešu kustību: nesaasinot šķiriskās pretrunas zemnieku vidū, mobilizēt zemniecību uz agrārās reformas pabeigšanu, valsts tautsaimniecības atjaunošanu, konsolidēšanos uz SL platformas pamata.

Kaut parlaments nesa Likumdošanas Seima nosaukumu, valsts pamatlikuma – Konstitūcijas projekts tika izstrādāts tikai 1951. gada janvārī, kad uz četriem gadiem ievēlētā Seima pilnvaras bija pagarinātas līdz 1952. gada septembrim. Līdz tam Seims 1947. gada 4. februārī apstiprināja konstitucionālo likumu par Republikas prezidenta vēlēšanām un par Polijas prezidentu ievēlēja B. Berutu. Polijas prezidents veica tradicionālās funkcijas, kas raksturīgas valsts vadītājam: pārstāvēja valsti ārzemēs, sasauca un slēdza parlamenta sesijas, viņam bija likumdošanas iniciatīvas un apžēlošanas tiesības, kā arī tiesības izdot dekrētus atbilstoši Seima pieņemtajiem likumiem. Prezidenta funkcijas tika apvienotas ar Valsts padomes priekšsēdētāja funkcijām.

Zīmīgi, ka, 1947. gadā nododot prezidenta zvērestu, B. Beruts, to nobeidza ar Polijā tradicionālo formulu: „Lai palīdz man Dievs!”. Pirmais B. Beruta parakstītais dokuments bija piecu AK amatpersonu, tostarp J. Žepecka, amnestijas akts, kurām WiN komandējoša sastāva tiesas procesā tika piespriests ilgs sods. 22. februārī Seima deputāti vienprātīgi pieņēma dekrētu par politisko ieslodzīto amnestiju, saskaņā ar kuru līdz 1947. gada maijam tika atbrīvoti ap 55 500 cilvēki. Lielākā daļa amnestēto bija pagrīdes dalībnieki un dezertieri no Polijas armijas rindām.

1947. gada 19. februārī Likumdošanas Seims pieņēma tā saukto Mazo Konstitūciju – konstitucionālu likumu par Polijas Republikas augstāko varas iestāžu struktūru, kompetenci un pilnvaru apjomu pārejas periodam līdz pastāvīgas Konstitūcijas pieņemšanai.

Šī likumdošana ievērojamā mērā atspoguļoja 1921. gada Konstitūcijas tēzes līdz pat Monteskjē proponētā varas dalīšanas principa pieņemšanai. Bija paredzēts, ka Seima, prezidenta un valdības attiecības jābūvē uz principiem, kuri par paraugu ņēma parlamentāro sistēmu.

Valdība tika izveidota, pamatojoties uz parlamenta vairākumu. Valsts struktūru, iestāžu un organizāciju finanšu aktivitātes kontrolēja Augstākās kontroles palāta, kuru arī veidoja Seima. Taču parlamenta tiesības bija būtiski ierobežotas par labu valdībai, kurai tika dotas tiesības izdot dekrētus ar likuma spēku, ko tikai vēlāk vajadzēja apstiprināt Valsts Padomei (1947–1952 – *Rada Państwa Rzeczypospolitej Polskiej*, 1952–1989 – *Rada Państwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*) – jaunai struktūrai, kuru veidoja no Seima sastāva un kuru vadīja valsts prezidents, un pašam Seimam. Valsts padomes pilnvaras faktiski izgāja ārpus triju varas sfēru shēmas, jo tai bija piešķirtas gan likumdošanas iniciatīvas, gan dekrētu izdošanas, gan arī vietējo varas iestāžu – tautas padomju darbības kontroles tiesības.

Patiesībā 1947. gada Mazās Konstitūcijas normas bija tikai fasāde, lai piesegtu PSP (vēlāk Polijas Apvienotās Strādnieku partijas) reālo varu valsts vadībā. Parlamenta vairākuma princips 1947. gada beigās vairs nedarbojās, jo opozīcija tika likvidēta.

Tomēr izskanēja arī protesti. Tā kā Mazajā Konstitūcijā nebija noteikumu par katoļu baznīcas dominējošo lomu citu reliģisko koncesiju vidū, Polijas katoļu bīskapi 1947. gada 14. martā atbildēja ar īpašu vēstījumu valdībai. Baznīca pieprasīja saglabāt Polijas valsts kristīgo tēlu, garantēt reliģijas mācīšanu skolā, baznīcas pilnīgu neatkarību no valsts, tās tiesības dzīvot pēc savas jurisdikcijas.

PSL „sakāve” Seima vēlēšanās atspoguļoja PSP pozīciju nostiprināšanos visos varas un valsts pārvaldes aparāta līmeņos. Ar J. Cirankeviča valdības izveidi un „Mazās konstitūcijas” pieņemšanu sākās strauja valsts aparāta pārveide, tajā arvien vairāk visu noteica strādnieku partijas, citām partijām bija tikai pakārtota loma noteiktu slāņu un profesionālo grupu interešu izteikšanā. Ministriem nekomunistiem, blakus tika nostādīts vietnieks – komunisti.

Plašā komunistu kontrole pār valsts aparāta darbu, viņu pārsvars armijā, milicijā, absolūtā kundzība drošības iestādēs darbojās kā viņu reālās varas faktori, demonstrēja PSP un valsts institūtu saaugšanas procesu.

Pēc padomju parauga no gminu līdz vojevodistu līmenim tika izveidoti vienotas varas iestādes uz vietām – tautas padomes (*Rada narodowa*). Tās gan tika ievēlētas vispārējās vēlēšanās, taču reālā administratīvā vara piederēja šo padomju ierēdņiem un partijas aparātam. Faktiski šīs iestādes vadījās no komunistu norādījumiem. Masu apziņā tas viss tika uztverts kā Polijas sovjetizācija.

Demokrātiskajam blokam Seimā opozīcijā atradās PSL ar saviem 28 mandātiem. Arī pēc vēlēšanām PSL saglabāja savu funkcionāru kodolu un zināmu daļu vietējo aktīvistu. 1947. gada sākumā virknē vojevodistu vietējo gminu padomēs viņi sastādīja no 17 līdz pat 70% to locekļu. Tomēr sakāve Seima vēlēšanās izsauca iepriekšējā partijas kursa un personīgi S. Mikolajčika darbības kritiku PSL Izpildkomitejā un partijas Galvenajā padomē. Vieni tās locekļi prasīja viņa aiziešanu no partijas priekšsēdētāja amata, citi – divu mēnešu atvaļinājumā. Šīs partijas rindās drīz sākās šķelšanās. Iekšējie opozicionāri tika atstumti no partijas vadības, kura palika S. Mikolajčika rokās. Taču jau 1947. gada februārī PSL nodibinājās kreisā frakcija (*Polskie Stronnictwo Ludowe – Lewica*, PSL-L), kurai piebiedrojās arvien jauni biedri un kura stādīja uzdevumu pārņemt varu partijā savās rokās. Arī Seima PSL frakcijā 1947. gada pavasarī izveidojās S. Mikolajčikam opozīcijā stāvoša frakcija, kuru vadīja Č. Vicehs un J. Nečko. Tai pievienojās 10 deputāti.

Toties PSL izvērta Seima vairākuma kritiku visos tajā skatāmajos jautājumos: par prezidenta vēlēšanām, valdības izveidi, atsevišķu ministriju un nozaru pārvalžu likteni, cenzūru, nodokļiem, amnestiju u.c. S. Mikolajčiks, uzstājoties Seimā, norādīja, ka „valdības politikā pastāv asi antizemnieciski elementi”, ka Seima sēdes tiek sasauktas tikai tādēļ, lai piešķirtu valdībai „virkni ārkārtēju pilnvaru, virzītu pret privātiniciatīvu”.

1947. gada pavasaris-vasara visās partijās bija asu diskusiju laiks par Polijas turpmāko attīstību. Ļudovieši nebija izņēmums. Debates koncentrējās ap agrārismu doktrīnu. PSL - L atzina, ka strādnieku partijām un ļudoviešiem ir kopīgi mērķi un programmatiskās nostādes. Secinājumi, pie kuriem nonāca PSL-L līderis J. Nečko, grāva pašus agrārisma pamatus – tēzi par zemnieku hegemoniju Polijas sabiedrībā. No 1947. gada vidus agrārisma doktrīnas politiskais liktenis lielā mērā jau bija izšķirts, bezperspektīvi kļuva tie zemnieku kustības darbinieku plāni, kuri cīnījās par tās kā strādnieku partiju kursa alternatīvas īstenošanu valsts politikā.

PSL iekšienē arvien asāka izvēršanās partijas vadības ar S. Mikolajčiku priekšgalā kritika. PSL-L līderi griezās pie PSL, bijušajiem BCH cīnītājiem ar aicinājumu nomainīt partijas vadītāju. 1947.gada augustā vairākums PSL Galvenās padomes biedru parakstīja priekšlikumu par Padomes sasaukšanu un esošās partijas vadības ar S. Mikolajčiku priekšgalā nomaiņu. 1947.gada septembrī 46 PSL Izpildkomitejas locekļi atklāti atbalstīja PSL-L.

PSL vadības vairākums daļu opozicionāru izslēdza no partijas, viņi savukārt šo izslēgšanu neatzina. No 1947. gada vidus sākās PSL-L šūnu izveide izirstošo PSL organizāciju vietā. 1947. gada 8. septembrī Izpildu komitejas sanāksmē S. Mikolajčiks atzina PSL stāvokli par bezcerīgu, bet neuzrādīja vēlmi atlaist partiju, uz ko uzstāja viņa līdzbiedri. Pie tam varas iestādes atbalstīja PSL-L. Polijas Republikas Valsts padome jau 1947.gada maijā uzdeva vietējām tautas padomēm paredzēt tās pārstāvniecību savā sastāvā. Centrālajā starppartiju Saskaņošanas komisijā PSP, PPS, SL, DP un PSL-NW izteica savu pozitīvo attieksmi par sadarbību ar PSL-L. Tās biedriem radās iespēja piedalīties politiskajā dzīvē un valsts pārvaldē. PSL Izpildkomitejā samazinājās darbinieku skaits, kuri atbalstīja S. Mikolajčiku. Septembra beigās gandrīz puse no Izpildu komitejas locekļiem atklāti atbalstīja PSL-L. Vieni, redzot kreiso spēku nostiprināšanos valstī, izstājās no partijas un vispār aizgāja no politikas, citi – pievienojās PSL-L. PSL vadība ķildas partijas iekšienē mēģināja neizpaust, taču tas neizdevās. Samazinājās partijas pārstāvniecība pašvaldībās. 1947.gada rudenī vojevodistu, povjatu, gminu padomēs bija vairs tikai no 2 līdz 2,4% PSL biedru.

5.oktobrī PSL kreisais spārns sasauca partijas aktīva sanāksmi, kurā piedalījās ap 200 delegātu no 13 vojevodistēm. Viņi paziņoja, ka pārstāv tos PSL biedrus, kuri cīnās „par partijas iesaistīšanos zemes atjaunošanā un par sabiedrisko un iekšpolitisko attiecību stabilizāciju”. Sanāksmes dalībnieki izteicās par no 1944.gada notikušo reformu atbalstīšanu, par strādnieku šķiras un zemniecības savienību, un sadarbību ar PSRS kā Polijas ārējās politikas pamatu, pieņēma rezolūciju ar prasībām par partijas Galvenās padomes – augstākās partijas iestādes starpkongresu laikā – sasaukšanu, jaunas Izpildkomitejas ievēlēšanu, S. Mikolajčika pārvēlēšanu, ļudoviešu kustības apvienošanu. Rietumu prese septembra beigās – oktobra sākumā jau nosauca viņu par „salīdzinoši maznozīmīgu figūru”, apsprieda iespējamās varas iestāžu soļus pret S. Mikolajčiku.

1947.gada 25.oktobrī tika ievēlēti PSL deputātu grupas Seimā vadītāji, bet 27.oktobrī noformējās PSL Izpildkomitejas jaunais sastāvs, kas ietvēra J. Nečko, Č. Vicehu un citus opozīcijas pārstāvjus. Tas atlaida visu vojevodistu un povjatu partijas organizāciju vadošās kolēģijas, sāka tās formēt no jauna.

PSL frakcija Seimā cīnījās pret valdības izstrādātā 3-gadu tautsaimniecības attīstības plāna (1947–1949) pieņemšanu, kurš paredzēja prioritāti rūpniecības attīstībai. Īpaši asi PSL pārstāvji Seimā cīnījās par to, lai zemnieku kooperatīvi varētu saglabāt neatkarību no politiskajām partijām, kad PSP, PPS un arī SL vēlējās iekļaut kooperāciju valsts plānveida ekonomikas sistēmā. Domstarpības starp komunistiem un PSL par kooperācijas lomu bija principiālas: komunisti kooperācijā saskatīja

galvenokārt kontroles un regulēšanas instrumentu valsts rokās, PSL – neatkarīgu no valsts sabiedriskās ražošanas un maiņas formu, kas „mīkstinātu” sīkražošanas trūkumus.

Kad PSL pozīcijas jau bija drastiski novājinātas, pats S. Mikolajčiks no „drošiem avotiem” uzzināja, ka 27. oktobrī Seima sēdē viņam tiks atņemtas deputāta pilnvaras un pats viņš arestēts, bet „Varšavas tiesai jau dots norādījums piespriest viņam nāves sodu.” Negaidīdams, kamēr viņu piemeklēs šāds liktenis, viņš aizbēga uz Rietumiem, emigrēja uz ASV, kur 1966.gadā arī mira Vašingtonā.

Lūk, kā šos notikumus savā 1952.gadā iznākušajā grāmatā apraksta toreizējais ASV sūtnis Varšavā S. Griffiths: „17.oktobra vakarā [...] atskanēja skaļš zvans sūtniecības durvīs, kurš nozīmēja Džordža Endrjūsa ierašanos, kurš izpildīja sakarnieka lomu starp sūtniecību un Mikolajčiku. [...] Mikolajčiks lūdza mūsu padomu un palīdzību. Viņš bija mūsu cilvēks, mūsu saistības viņa priekšā acīmredzamas un mēs nevilcinājāmies ar palīdzības sniegšanu.

Visu nākošo dienu – sestdienu, astoņpadsmitajā – mēs apspriedām plānu un veidu, kā izķepuroties no šīs neticami sarežģītās diplomātiskās situācijas. Mūsu saistības attiecībā pret Mikolajčiku bija nepastrīdamas. Mēs sagatavojām viņa atgriešanos Polijā un mudinājām viņu uz to; viņš bija demokrātisko lielvalstu cerība [...] Mēs uzzinājām, ka agri no rīta, pirms astoņiem otrdien no Gdiņas ostas, kas atrodas Polijas ziemeļu piekrastē, jāatiet kuģim, kurš dosies uz Angliju. Jūras kara atašejs steidzami paziņoja kapteinim par mūsu plāniem. Mikam [Tā S. Griffiths sauc S. Mikolajčiku] līdz pirmdienas vakaram bija jāpaziņo saviem kolēģiem par viņam draudošajām briesmām un par savu aizbraukšanu, un tai pašā pirmdienā 18.30, pēc krēslas iestāšanās uz viena no Varšavas ielu stūriem it kā tehniskas kļūmes dēļ bija jāapstājas kravas auto, piekrautam ar mājsaimniecības lietām, kuras it kā bija jānosūta pa jūras ceļu. Šoferim, kurš bija viens no mūsu kalpotājiem un baudīja mūsu uzticību, bija jārakņājas motorā. Savukārt Mikolajčikam, kurš pārgērbies bija devies it kā pastaigā, bija izdevīgā brīdī jāielavās kravas mašīnā un jānoslēpjas starp kravu.

Mīks piekrita šim plānam. Plāns izdevās. Pēc krēslas iestāšanās, kravas auto traucās Baltijas jūras piekrastes virzienā [...] Bez ceturkšņa septiņos trīs vīrieši – Mikolajčiks, šoferis un mans Gdaņskas paziņa – uzkāpa pa kuģa trapu un izdzēra pa tasei kafijas ar kuģa kapteini [...] Dažas minūtes pēc septiņiem divi vīrieši nokāpa krastā, bet vēl pēc dažiem mirkliem kuģis pacēla enkuru un devās Anglijas virzienā”.

Lasot šīs atmiņas, nevilšus nāk prātā zināma vēsturiska paralēle – pirms boļševiku veiktā Oktobra apvērsuma 1917.gadā Krievijas Pagaidu valdības vadītājs A. Kerenskis bēga no Petrogradas, izmantojot ASV sūtniecības auto un šīs valsts karogu. Gan vienā, gan otrā gadījumā abi vēsturiskie personāži neparādīja īpašu personīgo drosmi, bet ASV rīcība, neraugoties uz humānajiem nodomiem, jāvērtē kā klaja, bezceremoniāla iejaukšanās citu valstu iekšējās lietās.

Polijas Likumdošanas seims izveidoja speciālu komisiju, kura pētīja S. Mikolajčika bēgšanas politiskos cēloņus. Komisija izdarīja secinājumu, ka „ārvalstu iestādes, kas vadīja Mikolajčika politiku, bija nonākušas pie secinājuma, ka nepieciešams izvest viņu no Polijas līdz tam, kad pilnīga politiska kompromitācija padarīs viņu galīgi nederīgu tālākai izmantošanai.” Kā jebkurš režīms, kurš saņem kritiku par nepopulāriem soļiem, meklē kritikas iemeslus ārvalstu darbībā, tā arī šai gadījumā poļu komunistu kontrolētais Seims nemeklēja opozicionārā politiskā darbinieka bēgšanas cēloņus demokrātijas ierobežojumos valstī, bet tikai pārmeta ārvalstīm neapšaubāmo to iejaukšanos Polijas lietās.

Kad S. Mikolajčiks 1945. gadā izteica gatavību atgriezties Polijā lai uzņemtos vicepremjera funkcijas Nacionālās vienotības valdībā, labējā emigrācija viņu nosauca par nodevēju. To pašu nosaukumu viņam veltīja komunisti 1947. gadā, kad viņš bēga uz ārzemēm. Demokrātiskais bloks novērtēja S. Mikolajčika bēgšanu kā mēģinājumu izglābties no politiskas nāves.

1950.gadā S. Mikolajčiks ASV radīja jaunu poļu emigrācijas centru – Polijas nacionāli-demokrātisko komiteju. Taču arī turpmāk Polijas valdība emigrācijā viņu uzskatīja par nodevēju, jo

viņš taču bija sadarbojies ar komunistiem. Kā raksta A. Pols, labējie „nelokāmie „stingrās līnijas” piekritēji viņam nepiedeva. Gadu desmitu gaitā poļu emigrantiem „Mikolajčiks” bija lamuvārds”.

Neilgi pēc pārcelšanās uz ASV S. Mikolajčiks uzrakstīja atmiņu grāmatu „*Rape of Poland*” („Vardarbība pret Poliju”, N. Y., 1948.). Tā ir veltīta pēdējam kara gadam un pirmajiem diviem pēckara gadiem, kad tika noteikts Polijas valsts liktenis. S. Mikolajčiks sīki aprakstīja pamatojumu savam lēmumam atgriezties Polijā un turpināt cīņu par tās pārveidi demokrātiskā ceļā. Patiesībā šī grāmata bija turpinājums polemikai ar tiem, kas nosodīja viņa politiku, uzskatīja, ka viņš ir Polijas interešu nodevējs un viens no galvenajiem vaininiekiem komunistu nākšanai pie varas. Autors aktīvi nosodīja Rietumu politikas tuvredzību pret Poliju un Padomju Savienības politikas „impērisko” raksturu. S. Mikolajčiks rakstīja, ka vardarbību pret Poliju veica ne tikai Sarkanā armija un padomju pēckara administrācija, bet tā bija sekas arī britu un amerikāņu diplomātu noziedzīgajai neiejaukšanās politikai.

Pēc autora domām ir strīdīgs, nenoskaidrots jautājums, vai patiešām pastāvēja S. Mikolajčika aresta draudi. Briti bijušā PVE vadītāja rīcību uztvēra kā histērijas izpausmi. Amerikāņu publiciste A. Aplbauma toties norāda, ka poļu opozicionāram, iespējams, bija taisnība. Viņa bulgāru līdzinieks N. Petkovs komunistiem opozīcijā esošās Bulgāru agrārās tautas partijas (*Български земеделски народен съюз*) līderis, 1947. gada vasarā tika arestēts, notiesāts un sodīts ar nāvi. Viņa ungāru līdzinieks F. Naģš Lauku sīksaimnieku partijas (*Földmunkás és Polgári Agrárpárt*) līderis, apmēram tajā pašā laikā politisko pretinieku draudu ietekmēts palika ārzemēs.

Krievu pētniece A. Noskova padomju laikos apgalvoja, ka Demokrātiskā bloka valdība uzskatījusi S. Mikolajčika politisko karjeru par faktiski izbeigtu, taču neredzējusi vajadzību spert pret viņu kādus soļus. Viens no bijušajiem S. Mikolajčika līdzgaitniekiem Č. Vicehs uzskatīja, ka S. Mikolajčiks nolēmis bēgt, jo sapratis, ka viņš tiks padzīts no partijas rindām. Iespējams, ka vēlākais Apvienotās Zemnieku partijas (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe* – AZP) vadītājs, Polijas Seima priekšsēdētājs Č. Vicehs izvirzīja tādu S. Mikolajčika bēgšanas versiju, lai izceltu savu „pareizo” pozīciju un diskreditētu politisko pretinieku. Taču iespējams, ka Č. Vicehs vienkārši neko nezināja par drošības iestāžu plānu arestēt galveno opozīcijas vadītāju.

Zinātniskajā literatūrā ir pieejama informācija, ka 1947. gada vasarā Polijas vēstnieks PSRS divreiz atvedis uz Varšavu Maskavas „prasību” arestēt un tiesāt S. Mikolajčiku, taču poļu vēsturniece A. Sobor-Sviderska ir norādījusi uz šīs informācijas neticamību. Ja tāda „prasību” tiešām pastāvētu, tā noteikti tiktu izpildīta.

Jāsaka, ka, neiepazīstot dokumentus par Polijas varas iestāžu plāniem, visticamākās šķiet divas iespējas.

Polijas drošības iestādes pēc valdošo politisko spēku norādījumiem tiešām varēja plānot izklāstīto izrēķināšanos ar netīkamo politiķi.

Taču iespējams arī, ka apstākļos, kad pret PSL lideri auga arvien lielāka neapmierinātība paša partijā, Polijas drošības spēki tiši iniciēja baumas par it kā paredzēto PSL līdera arestu, lai piespiestu viņu noticeāt dzīvības apdraudējumam un atstāt valsti, un tā atbrīvotos no vēl ietekmīga politiķa un viņu pilnībā sakompromitētu kā nodevēju un glēvuli. Viņš arī padevās provokācijai, dodot saviem pretiniekiem brīvi nomelnot viņa iepriekšējo un arī turpmāko darbību.

Pēc autora domām, pārmet politikim bēgšanu, atteikšanos no cīņas nav pamata. Cilvēciski S. Mikolajčikam nevar izvirzīt nekādus pārmetumus par „ierakumu atstāšanu” brīdī, kad „kauja” jau pēc būtības bija sen zaudēta. Pārāk skaidri jau bija redzams, kādā virzienā ies Polijas attīstība. Viņš savu politisko cīniņu bija zaudējis un vēl viens – S. Mikolajčika personīgs upuris neko nespētu mainīt. Taču arī šis viņa solis ienesa savu artavu demokrātu spēku vājināšanā.

2 000. gadā S. Mikolajčika mirstīgās atliekas tika pārvestas uz Poliju. Varšavas Karaļu pilī tās tika novietotas uz katafalka un pārvestas uz Poznaņu (tās apkārtnē viņš bija dzimis), kur arī apbedītas.

Ar bēgšanu no Polijas beidzās S. Mikolajčika politiskā karjera.

Viņa politiskais zaudējums tajā pašā laikā bija PSL zaudējums, kura apvienoja ne tikai plašas zemnieku masas, bet arī ievērojamu daļu citu cilvēku, kuri bija neapmierināti ar pastāvošo sistēmu un ārpolitikas virzienu.

Acīmredzot ir taisnība tiem vēsturniekiem, kas atzīst, ka S. Mikolajčiks kā politiķis neatbilda notikumu mērogam, kas risinājās viņa dzimtenē un pasaulē. Tiesa, reizē arī jājautā, vai vispār tolaik

Austrumeiropā bija tāds politiķis vai politiķu kopa, kurš vai kuri varētu ne tikai pretoties, bet arī neitralizēt staļiniskā totalitārā režīma PSRS lomu savās valstīs, neļaut tam arī tālāk nostiprināt savu ietekmi?

Kas attiecas uz pašu Polijas Zemnieku partiju, tad formāli tā turpināja pastāvēt. 16.novembrī notika PSL Galvenās padomes sēde. Tajā bijušais PSL priekšsēdētāja vietnieks, PSL-L priekšsēdētājs J. Nečko nolasīja referātu „Zemnieku vieta – tautas demokrātijas pusē”, un asi kritizēja S. Mikolajčiku, kurš, pēc viņa vārdiem, bija ieradies Polijā lai nospēlētu A. Kerenska lomu un sapulcinātu ap sevi visus „reakcionāros spēkus”. Gan J. Nečko, gan debatēs uzstājušies padomes locekļi aicināja PSL biedrus „godīgi un bez svārstībām sadarboties ar valdību un demokrātiskajām partijām”, stiprināt savienību ar PSRS, kura „nodrošina mūsu robežas rietumos”. Virkne oratoru runāja par to, ka „zemnieku masas apsveica sakaru saraušanu ar S. Mikolajčiku”, ka „zemnieku pārorientēšana uz jauno politisko līniju nebūs grūta”. PSL Galvenās padomes rezolūcija atzina, ka 1944.gada 22.jūlijā izdots PNAK Manifests atbilst ļudoviešu kustības idejiskajiem principiem un programmām, piekrita zemniecības un strādnieku šķiras sadarbības nepieciešamībai, jaunajām Polijas robežām un „nesatricināmai” draudzībai ar PSRS. PSL Galvenā padome radīja arī speciālas padomes, kuru uzdevums bija attīrīt PSL rindas no biedriem, kuri nepiekrīt [jaunajam] partijas politiskajam kursam. 18. decembrī PSL Izpildkomiteja griezās pie Polijas Republikas Valsts Padomes ar lūgumu paplašināt PSL pārstāvniecību tautas padomēs. Vienlaikus ļudoviešu kustībā plaši tika diskutēts jautājums par tās idejisku un organizatorisku apvienošanu. (Jau 1947.gada novembrī PSL NW biedru vairākums iestājās SL. Tā šajā laikā politiski cieši bloķējās ar abām strādnieku partijām. SL stingrā vieta Demokrātiskajā blokā un tās darbinieku pozīcijas varas iestādēs liecināja, ka tā izpilda minētā bloka galvenā balsta lomu laukos.)

Faktiski PSL vadībai pēc S. Mikolajčika bēgšanas pavērās tikai divas iespējas: pārtraukt darbību un atlaist PSL, vai arī saplūst ar SL, kura kopš Seima vēlēšanām izauga par 75 tūkstošiem un 1948.gada pavasarī tajā bija jau 275 tūkstoši biedru. Abās ļudoviešu partijās pastāvēja gan kopējas pieejas Polijas attīstības jautājumu risināšanai, gan zināmas uzskatu atšķirības. Samērā asas bija arī iepriekšējo strīdu gaitā izaugušās līderu personīgās pretrības. PSL un SL kopējai sadarbībai pamatus lika abu partiju pārstāvju tikšanās 1947.gada 16.decembrī. 1948.gada februārī PSL vadība paziņoja, ka tā neatrodas opozīcijā valdībai un ir „gatava attīstīt un nostiprināt visus jaunās Polijas sasniegumus”. Tā bija principiāla PSL politiskā kursa maiņa. Ņemot to vērā, valdošās koalīcijas starppartiju Saskaņošanas komisija pieņēma lēmumu par PSL pārstāvju dalības atjaunošanu tajā un pielaišanu arī valsts administrācijā. Drusku vēlāk jaunais PSL priekšsēdētājs J. Nečko kļuva par Polijas Republikas Valsts Padomes locekli. Līdz ar to abas ļudoviešu partijas bija pārstāvētas Demokrātiskā bloka sastāvā.

1948.gada maijā tika parakstīta Deklarācija par PSL un SL sadarbību „strādnieku-zemnieku savienības ietvaros”. Tajā krasi negatīvi bija vērtēta PSL agrākās vadības ar S. Mikolajčiku priekšgalā darbība, abas partijas apņēmas cīnīties par „zemes atjaunošanu, Polijas sabiedriskās iekārtas pārbūvi”, par „individuālo zemnieku saimniecību” ražīguma un rentabilitātes kāpināšanu. (Turpmāk abu partiju sadarbība norisa bez lielām grūtībām. 1949.gada 27.–30. novembrī notika ļudoviešu kustības vienotības kongress, kurā tika radīta Apvienotā zemnieku partijā (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe*)).

Nākas secināt, ka kopš referenduma 1946.gada vasarā līdz 1947.gada nogalei poļu demokrātisko spēku vēlmju galvenā pārstāve PSL bija cietusi sakāvi cīņā pret PSP vadībā t.s. Demokrātiskajā blokā apvienotajiem kreisajiem spēkiem. Līdz 1947.gada beigām visas kaujas S. Mikolajčika vadītā partija

bija zaudējusi. Šo rezultātu noteica kā valstī notiekošie sociālekonomiskie un politiskie procesi, tā starptautisko notikumu atskaņas Polijā. A. Noskova uzsvērusi, ka Polijā lielākās daļas zemniecības atbalsts “tautas demokrātijas” iekārtai tika sasniegts „kopumā mierīgas revolūcijas attīstības apstākļos”. Var apstrīdēt, vai tiešām zemniecības lielākā daļa “atbalstīja” „tautas demokrātiju”, taču jāatzīst, ka kreiso spēku realizētā agrārā reforma, kaut nepiepildīja turīgākās un vidējās zemniecības cerības, tomēr veicināja zemniecības kopumā samierināšanos ar jauno varu. Īpaši nozīmīgs iekšējs faktors kreiso spēku varas nostiprināšanās gaitā bija jaunu zemju pievienošanai Polijai rietumos, iespēja tās sadalīt mazzemniekiem un bezzemniekiem. Šis faktors ievērojami ietekmēja arī PSL ierindas biedru nostāju, kuri nevarēja sevi pozicionēt kā cilvēkus, kam svešs patriotisms un kuri cīnās pret valdības realizēto Polijas robežu nostiprināšanu rietumos.

Poļu demokrātu un īpaši galvenā to spēka – ļudoviešu gatavība līdz galam izcīnīt cīņu par demokrātijas uzvaru lielākoties neizturēja pārbaudījumu. S. Mikolajčika bēgšana no valsts ir spilgtākais tā apliecinājums. Autoram nav faktu pamata, lai runātu par daudzu citu ļudoviešu darbinieku pāriešanas agrāko pretinieku – kreiso nometnē savtīgo vai nesavtīgo raksturu. Taču līderu svārstības, uzskatu maiņas liecināja par šo demokrātu idejiskās pārliecības vieglo ietekmējamību. Arī tas nebūtu nekas slikts, ja vien vestu pie savu demokrātisko pamatideālu aizstāvēšanas jau citu politisko spēku rindās. Diemžēl dažkārt pārliecības maiņa noveda pie tās pilnīgas zaudēšanas un izkalpošanās varas iestāžu priekšā.

Atteikties no zemnieku un pilsētu vidusslāņu politisko partiju saglabāšanas komunisti vienkārši nevarēja, jo šie slāņi tradicionāli uzskatīja tās par savu specifisko interešu izteicējām. Zaudējot to atbalstu vai vismaz klusējošu samierināšanos ar kreisās politikas realizāciju, kreisie spēki vienatnē nespētu ne tikai īstenot savu kursu, bet bez tieša kaimiņvalsts-PSRS bruņota atbalsta visticamāk nevarētu arī noturēt varu. Daudzpartiju sistēmas, demokrātijas atribūtu saglabāšana, samērā mierīgais jaunas politiskās sistēmas izveides process, arī labējo spēku kompromitēšanās tautas acīs ar neapstāšanos brāļu kara izvēršanas draudu priekšā ļāva kreisajiem panākt tautas vairākuma klusējošu piekrišanu jaunajam režimam.

Domājams, ka poļu demokrātisko slāņu pretošanās nespēku tiem uzspiestajai „sociālisma” (staļinisma) celtniecībai noteica ne tikai to spēku izsīkums kara un pēckara gados, bet arī to tradicionālais vājums, nespēja vienoti pretoties spēka diktātam, kas parādījās jau starpkaru Polijā, kad zemniecības stihiskās uzstāšanās nespēja mainīt “sanācijas” režīmu. Tādejādi tautas vairākums spēja atteikties no labējo spēku diktatūras atjaunošanas, nomainīt nedemokrātisko “sanācijas” režīmu pret citu, it kā demokrātiskāku, taču jau 40.gadu beigās pierādījās, ka šis kreisais demokrātiskums bija šķietams, ka komunisti nevairās no vardarbības ne tikai pret atklātiem saviem pretiniekiem, bet arī sabiedrotajiem, kuri ne vienmēr pakļāvās viņu gribai.

No otras puses jāatzīmē, ka sociālistiskās attīstības alternatīvas atzīšana no zemniecības un pilsētu vidusslāņu partiju puses ļāva tām saglabāt zināmu idejiski politisko aktivitāti un organizatorisku patstāvību, kā arī to kadru pieeju varas struktūrām. Ar to situācija Polijā (arī dažās citās t.s. „sociālistiskajās” valstīs) būtiski atšķīrās no vienpartijas režīma Padomju Savienībā. Neraugoties pat uz dažkārt šo partiju iluzoro ietekmi uz notikumu attīstību kreiso spēku ēnā, tas tomēr bija ievērojams demokrātisko spēku sasniegums, kurš, lai arī pēc gadu desmitiem, bet ļāva tiem bez vardarbības viņa pārņemt varu no sakompromitētās PASP.

Nepiepildījās labējo cerības bruņotas cīņas ceļā panākt kreiso atstumšanu no varas. Pēckara apstākļos zemniecības un arī visas tautas vairākums nevēlējās ilgstoši dzīvot teroristu apdraudējumā. Varas iestādes šo noskaņojumu varēja sekmīgi izmantot cīņai pret demokrātiskajiem spēkiem. Tie gan nevarēja nest juridisku atbildību par to rindās ieplūdušajiem teroristiskās darbības atbalstītājiem, taču politiskajā cīņā varas iestādes ar to varēja nerēķināties. PSL un reizē ar to Polijas demokrātiskie spēki kopumā, vadoties no pirmssanācijas laika tradīcijām, pārāk lēni piemērojās jaunajām pēckara realitātēm, lai varētu „noieta pa naža asmeni” – panākt parlamentārās demokrātijas uzvaru Polijas iekšējā dzīvē, neizraisot sadursmes nedz ar uz „proletariāta diktatūru” orientētajiem kreisajiem, nedz uz “sanācijas” atjaunošanu cerošajiem labējiem.

No 1945. gada vasaras līdz 1947. gada vidum valsts izdzīvoja sīvas cīņas par varu posmu. Tas faktiski beidzās ar vardarbīgu liberāldemokrātiskā, zemnieciskā attīstības varianta iznīdēšanu. Pēc S. Mikolajčika vadītās Polijas Zemnieku partijas norieta Polijā vairāk nekā trīsdesmit gadus komunistiskajai partijai vairs nebija legālas politiskas opozīcijas. Lai gan to nepamatoja nekādi tiesību akti, realitātē PSP dominējošā loma bija nenoliedzama. Ņemot vērā tai laikā pastāvošo partiju darbības politisko mehānismu, vēl gan nevar runāt par totalitārisma iedibināšanos valstī, bet noteiktas tā izpausmes jau sāka parādīties. Autoritārisma raksturīgu elementu izmantošana komunistu un to sabiedroto darbībā šai laikā lielā mērā bija saistīta gan ar uzdevumu saglabāt varu, gan Polijas valsts robežu aizsardzību.

Bez tam, runājot par komunistu un to sabiedroto politisko darbību pirmajos pēckara gados, jāatzīst, ka viņi tolaik necentās realizēt kļūdu sovjetizācijas kursu. Tas arī nebūtu iespējams. Turpinot kara laikā realizēto antifašistisko spēku apvienošanas politiku, arī pēc kara komunisti centās apvienot visus labējo, buržuāzisko partiju pretiniekus, reizē šķēlot tās partijas, kuras vēl nebija stingri ieņēmušas savas pozīcijas vai atradās opozīcijā. Jau izklāstītā notikumu gaita parāda, ka tas viņiem arī izdevās. Tikai aukstā kara apstākļi situāciju mainīja.

Situācija pēc Seima ievēlēšanas parādīja arī kreiso spēku pretinieku bruņotās cīņas bezperspektivitāti. Tiesa, arī pēc Seima vēlēšanām pagrīdē turpināja darboties vēl ietekmīgas grupas. Tā Ļubļinas vojevodistes Ļubartovas (*Lubartów*) apriņķī WiN grupa sagraba septiņus Lauku jaunatnes savienības (*Związek Młodzieży Wiejskiej*) biedrus, pēc spīdzināšanas seši tika nogalināti, tikai vienam savainotam jauniešim izdevās izglābties. Jaunākajam no nogalinātajiem tikko bija izpildījies 16 gadu. Gadījums sabiedrībā izsauca milzu sašutuma vilni. Upuru bērnu ceremonija izvērsās par manifestāciju pret pagrīdes ļaundarbību. Bēru gājiens izstiepās piecu km garumā.

Politisko stabilizāciju valstī veicināja likums par amnestiju, ko vienbalsīgi apstiprināja jauniešvēlētais Seims 1947. gada 22. februārī. Tas deva iespēju cilvēkiem, iesaistītiem naidīgā darbībā pret valsti atgriezties normālā dzīvē. Likums apliecināja par varas iestāžu vēlmi humāni izbeigt ieilgušo bruņoto pretstāvi, liecināja arī jaunās iekārtas spēka apziņu, kad tās pretinieki vairs nevarēja to tik būtiski apdraudēt, lai būtu iespējama valsts noslīgšana atpakaļ nestabilitātes un nedrošības stāvoklī. Amnestija, ko valdība izsludināja 1947. gada februārī – maijā, izrādījās salīdzinoši efektīva metode cīņai pret pagrīdi.

Daļa pagrīdnieku apzinājās savu traģisko stāvokli. Tās dalībnieki ilgajā cīņā pret vāciešiem bija paguruši. Daudzi dziļā pagrīdē vai pat burtiski mežā jau bija pavadījuši 5 vai 6 gadus. Daudzus pieredzētais un pārdzīvotais bija sarūgtinājis. Bieži viņi bija ļoti jauni un jau mēnešiem vai pat gadiem ilgi nebija gājuši skolā. Viņi apzinājās, ka viņiem tagad vajadzēs nogalināt nevis vācu okupantus, bet gan poļu komunistus un to atbalstītājus. Daļa no bijušajiem AK kaujiniekiem to uzskatīja par brāļu

slepkavošanu un nevēlējās tajā piedalīties. Savukārt citi bija nikni uz tiem, kuri atteicās no turpmākās cīņas.

Piemēram, jauns vīrietis no Belostokas apkārtnes L. Grabovskis palika pagrīdē līdz brīdim, kad saņēma pavēli nogalināt vienu no saviem biedriem par nodevību. Uzskatot, ka apsūdzētais ir nevainīgs, viņš atteicās to darīt. „Tie bija briesmīgi laiki, brālis nogalināja brāli necīgākā iemesla dēļ,” viņš vēlāk atcerējās. „Beigās es sāku saprast dažus faktus, kuriem līdz šim nebiju pievērsis īpašu uzmanību. Daudzi mani draugi, bijušie partizāni, bija devušies uz Rietumiem. Citi bija sākuši studijas universitātē vai pabeiguši vidusskolu un sākuši strādāt. Turpretī es joprojām cīnījies – jau piekto gadu.” L. Grabovskis nolika ieročus kopā ar vēl četrdesmit vīriem, galvenokārt WiN dalībniekiem. Visiem acīs bija asaras: „Mēs atstājam slepenpolicijas ēku bez ieročiem. Tagad mēs bijām pavisam citi cilvēki nekā vēl pirms dažām stundām.”

Sākotnēji gan pēc amnestijas izsludināšanas pagrīde kopumā ieņēma nogaidošu pozīciju, īpaši rajonos, kur tā bija vēl saglabājusi ievērojamu ietekmi. No 25. februāra līdz 6. maijam aicinājumam pārtraukt pretošanos un asinsizliešanu atsaucās tikai 1 443 cilvēki. Tūlītējai lielākai atsaucībai traucēja WiN un citu pagrīdes organizāciju aģitācija pret dekonspirāciju. Pagrīdes vadītāji atzina tikai bruņoto vienību atlaišanu, atļaujot to dalībnieku ierašanos ar vainas atzīšanu, kad drošības iestādes jau bija tos atklājušas. Daudzviet tika izplatītas skrejlapas ar aicinājumiem palikt pagrīdē un tās represiju draudiem līdz pat nāves sodam. NBS vienības pat gatavoja bruņotus slēpņus, kuru uzdevums bija pārtvert un iznīcināt tos pagrīdes dalībniekus, kuri vēlējās to atstāt. NBS attieksme pret amnestiju mainījās tikai 1947.gada aprīlī, īpaši mēneša beigās, kad beidzās izsludinātās amnestijas termiņš. Tas notika pēc šķelšanās pagrīdes organizāciju vadībā.

1947.gadā amnestiju pieņēma vairākums pagrīdes kaujinieku. Varas iestādes gaidīja, ka padosies ap 12 000 cilvēku, taču faktiski no meža amnestijas rezultātā iznāca 54 623 cilvēki. To vidū bija dažādu slāņu pārstāvji: 33 915 zemnieki, 14 178 strādnieki, 2 915 inteliģences pārstāvju (tai skaitā 582 skolotāji un 42 garīdznieki), 3 613 jauniešu (tai skaitā 1 450 augstskolu studentu un 1 999 vidusskolēnu). Amnestētajiem tika sniegta materiāla valsts palīdzība (naudas pabalsti, produkti, apģērbs, apavi, norīkošana darbā), lai viņi varētu atgriezties normālā dzīvē. Amnestijas rezultātā pagrīde zaudēja ne tikai savus biedrus, bet arī potenciālos rezervistus.

Reizē ar dekonspirācijas akciju tika paziņots arī par amnestiju personām, kuras jau atradās apcietinājumā. Pavisam tika amnestēti 26 185 cietumos ieslodzītie, bez tam daudziem par smagākiem noziegumiem notiesātajiem ieslodzījuma termiņš tika samazināts, bet 64 uz nāvi notiesātajiem šo soda mēru nomainīja pret dažāda ilguma cietumsodu. (Var atzīmēt, ka 1944.–1948.gadā kara tiesas pieņēma vairāk nekā 22 tūkstošus notiesājošu spriedumu, tai skaitā tika piespriests ap 2 500 nāves sodu, kuru vairākums tika izpildīts.)

Pagrīdē palikušie turpināja nevienlīdzīgo cīņu. Vēl pastāvošajām pagrīdes organizācijām bija būtiski samazinājušās to darbības iespējas. Tās zaudēja savus organizatoriskos sakarus. Arī vēl palikušajos biedros bija vērojama demoralizācija, pieauga savstarpējais aizdomīgums. Kad arī šos pagrīdes darbību turpinājušos drošības iestādes arestēja, tie galvenokārt vairs necentās aizstāvēt savus politiskos uzskatus, skaidroja savu dalību pagrīdē ar tās grupu vadītāju teroru, bieži atklāti paziņoja visas no tiem pieprasītās ziņas. Tas ļāva 1947.gada laikā arestēt pagrīdes atliekas.

Tiesa, ne vienmēr pagrīdes organizāciju locekļu legalizāciju varēja uzskatīt par apliecinājumu pilnībā atteikties no bruņotas cīņas pret valdošo varu. Viņu nodotie ieroči sastādīja tikai mazu daļu no tiem krājumiem, kuri bija pagrīdes rīcībā. Tikai 5% nodoto ieroču bija lietošanas kārtībā.

Jārūnā arī par varas iestāžu pieļauto negodīgumu. Neraugoties uz to, ka cīņu pārtraukušajiem tika solīta brīvība, daudzi no viņiem tomēr tika arestēti, viņiem piespriesti sodi par paveiktajiem noziegumiem. Solījumu neizpildīšanas rezultātā daudzi pagrīdes kaujinieki pārstāja tiem uzticēties

un turpināja pretestību. 1947. gada pavasarī un vasarā atkal atjaunoja darbību vairākas agrāk sakautās vai atmaskotās pagrīdes vienības. Tās darbojās sīkām grupām, kuras pēc savu uzdevumu izpildes atgriezās konspiratīvajos dzīvokļos.

1947. gada jūnijā Polijā darbojās 53 bruņotas teroristu grupas. Maijā tās bija veikušas 453 uzbrukumus. Šīs grupas nodarbojās galvenokārt ar politisko darbinieku un valsts ierēdņu slepkavībām. 1947.gadā visas Polijas teritorijā tika reģistrēti 7 053 pagrīdes uzbrukumi (1 834 teroristiski un 5 219 – ar laupīšanas mērķi, no pēdējiem 3 308 – privātpersonām un 1 002 – kooperatīviem). Šais uzbrukumos tika nogalināti 1 351, ievainoti 606, nolaupīti 219 cilvēki. No nogalinātajiem 731 bija civilpersona, no tiem 101 – Polijas strādnieku partijas biedri. Šai gadā drošības iestādes kopā ar armijas daļām pret pagrīdes vienībām veica 4 878 operācijas. Kaujās tika nogalināti 1 486 pagrīdes dalībnieki, ievainoti – 178, 6 165 tika sagūstīti ar ieročiem rokās. (Pēc citiem datiem no 1944. gada otrās puses līdz 1947. gada beigām cīņa pret bruņoto pagrīdi bojā gāja ap 6 000 PSP un citu tās sabiedroto partiju biedru.)

Tā kā Lielbritānijas Ārlietu ministrijas aparātā darbojās padomju izlūks D. Maklīns, kurš varēja sekot angļu sakariem ar poļu pretpadomiski noskaņotajiem politiķiem, ziņas par poļu pagrīdes gatavotajām akcijām nonāca padomju valdības rīcībā, kas ar tām dalījās ar Polijas drošības dienestu.

Veiksmīgi pret pagrīdi ar specifiskām pretizlūkošanas metodēm cīnījās Polijas drošības spēki. 1947./1948.gadu mijā WiN organizācijā izdevās nostiprināties Drošības spēku aģentiem. Tie bija gan speciāli iesūtīti pagrīdē, gan arī arestētie un pārvervētie bijušie pagrīdnieki, kuri turpināja baudīt cīņas biedru uzticību. No šī brīža organizācija WiN faktiski darbojās drošībnieku kontrolē. Atsevišķas pagrīdes grupas tika iznīcinātas, citas palika bez sakariem ar centru un darbojās patstāvīgi, vēl citas tika radītās no jauna, gan no patriotiski noskaņotiem pilsoņiem, gan drošības dienesta aģentiem, kas nozīmēja, ka tās darbojās drošības dienesta darbinieku pārraudzībā.

Tika uzsākta „spēle” (tai tika dots nosaukums „Cēzars”) ar Rietumu izlūkdienestiem, kuri pagrīdes atbalstam pa jūru un gaisu sūtīja uz Poliju savus aģentus, finanšu un sakaru līdzekļus. Pretī viņi saņēma viltotu informāciju un atkārtotus lūgumus pēc palīdzības. 1948. gadā tika pat organizēta fiktīva WiN V pārvalde, kas faktiski ļāva drošībniekiem iegūt kontroli pār pagrīdes organizāciju.

Teroristu organizācijas degradēja. Pat Polijas Nacionālās atmiņas institūta, kurš specializējās galvenokārt PTR varas iestāžu poļu tautai veikto kaitējumu atklāšanā, prezidents L. Keress bija spiests atzīt, ka demoralizētās pagrīdnieku vienības vai atsevišķas personas veica noziegumus, nodarbojās ar bandītismu. Poļu rakstnieks T. Lubenskis 2010.gadā intervijā žurnālam „*Новая Польша*” (“Jaunā Polija”) reljefi parādījis poļu pagrīdes darbības rezultātus: „Nelegālās darbības un bruņotās konfrontācijas atbalstītāji tika sistemātiski nogalināti valsts drošības iestāžu veiktajās nomierināšanas operācijās; tos mesta cietumos un nereti piesprieda nāves sodus. Tai laikā bruņotā pretošanās bolševiku diktātam prasīja desmitiem tūkstošu upuru. Partizānu vienības mežos bija pilnas ar iesūtītiem aģentiem, aplenktas un izmisušas, tās bieži deģenerējās un pārdzima laupītāju bandās. Tas meta ēnu uz visu Armiju Krajovu. Tas bija ceļš uz nekuriem”.

1948.gada beigās drošības situācija valstī būtiski uzlabojās. Teroristiski uzbrukumi notika jau reti, cilvēkus slepkavoja atsevišķi pagrīdnieki vai to grupas laupīšanu laikā. Tiesa, pagrīdes dalībnieki vēl turpināja slapstīties, taču tie bija izklīdināti, nespēja vairs piesaistīt jaunus spēkus. Lielākā daļa no tiem, kuri vēl turpināja cīņu, zināja, ka nekādu cerību uz panākumiem nav.

Var teikt, ka organizēta bruņota pagrīde, kura cīnījās pret komunistu un viņu sabiedroto varu, pamatā tika sagrauta 1948.gadā, kaut sporādiskas sadursmes turpinājās arī 50. gadu pirmajā pusē.

1948.–1952.gadā poļu pretizlūkošana īstenoja plašu dezinformācijas spēli ar Rietumu izlūkdienestiem, uzturot ar tiem radiosakarus, pieņemot un nosūtot emisārus. Viltus organizācijās iesaistījās daudzi savas zemes patrioti–antikomunisti, kurus līdz ar to gaidīja bargi sodi. Galu galā

1952.gada beigās drošībnieki pārtrauca „spēli” ar ārzemju izlūkdienestiem. Tikai 1953.gada janvāra un februāra mijā Polijā tika arestēti 200 cilvēki, saistīti ar ārzemju izlūkdienestiem.

Kaut manipulāciju apjoms ar pagrīdnikiem tika pārspīlēts, pats fakts izsauca dziļu apjukumu emigrantu politiķos, kuru vidū notika šķelšanās jautājumā par to, kādiem līdzekļiem pieļaujams vest cīņu pret politiskajiem pretiniekiem. Daudzi no viņiem, tai skaitā arī Polijas prezidents emigrācijā A. Zaleskis nosodīja līdzšinējo politisko partiju sadarbību ar pagrīdnikiem.

Oficiālu WiN likvidāciju faktiski izprovocēja t.s. „Berga lieta” (*aferę Bergu*), kad tika publiskota poļu politisko spēku emigrācijā saistība ar ASV CIP pārstāvjiem. Tās rezultātā Polijas premjers emigrācijā (1954—1955) S. Mackevičs uzrakstīja rakstu „Par tirdzniecību ar nāvi”, kurā apvainoja tos, kuri sadarbojās ar Rietumu izlūkdienestiem, materiālo labumu saņemšanā, nosodīja teroristiskās cīņas metodes. „Ja mūsu emigrācija būtu saistīta ar mūsu tautiešu nāvi, tas būtu noziegums, par kuru būtu morāli atbildīga ne tikai par noziegumu [tieši] atbildīgā persona, bet arī katrs [no emigrantiem], kas pret to neiebilst”, rakstīja S. Mackevičs. „Berga lieta” noveda pie poļu emigrantu politisko spēku šķelšanās. Jau 1952. gada beigās WiN darbība bija paralizēta. (Mūsdienās Polijā darbojas organizācija ar tādu pat nosaukumu, kura aktīvi propagandē WiN vēsturi, izplata sabiedrībā antikomunistiskus un rusofobus uzskatus.)

Vēsturnieki, kuri simpatizē NBS, secinājuši, ka, realizējot atteikšanos no jebkādas sadarbības ar PSRS un tai draudzīgajiem poļu spēkiem, NBS varēja saglabāt savas rindas ilgāk nekā AK, kuras darbību kontrolējušas jaunās Polijas drošības iestādes. Pēc autora domām galvenais cēlonis NBS ilgākai noturībai bija nevis labākā konspirācijas ievērošana, bet gan tās biedru dogmatiskā, pat fanātiskā pārliecība par savu nacionālistisko, antikomunistisko ideju pareizību, stūrgalvīgā sekošana tām arī apstākļos, kad nenoliedzams tautas vairākums atteicās no aktīva antikomunisma, kad cīņas neperspektivitāti saskatīja un attiecīgus secinājumus izdarīja arī daudzi bijušie AK un tās turpinātājorganizāciju kaujinieki. Var piebilst, ka emigrācijā esošie poļu politiķi pozitīvi vērtēja NBS cīņu pēckara Polijā pret kreisajiem spēkiem. Šos vērtējumus vainagoja „prezidenta emigrācijā” (1986–1989) K. Sabata paziņojums 1988.gada 1.janvārī: „NBS karavīri izpildīja savu nacionālo pienākumu Polijas Republikas priekšā”. Kaut pēc PTR sabrukuma šī nostāja ir kļuvusi par valdošo, šo teroristu upuru tuvinieki vai vismaz to vairākums diez vai kādreiz piekritīs šādam vērtējumam.

Vairākums poļu pretkomunistisko grupējumu pārtrauca pastāvēšanu 40. gadu beigās vai 50. gadu sākumā. Taču nelielas grupiņas – desmits vai pāris desmitu vīru – palika mežos daudzus gadus. Viena neliela NSZ partizānu grupa padevās 1956. gadā pēc B. Beruta nāves. Pēdējais zināmais nacionālistiskais terorists J. Frančaks tika nogalināts no slēpņa tikai 1963.gada 21.oktobrī.

Pamācošs ir viņa dzīves stāsts. Dzimis laikos, daudz bērnu ģimenē, J. Frančaks beidza žandarmērijas apakšvirsnieku skolu, dienēja žandarmērijā, pēc tam armijā, 1939.gadā nonāca padomju gūstā, taču izbēga un pievienojās pretošanās kustībai, vēlāk AK. 1944.gadā, PSRS karaspēkam padzenot nacistus, iesaukts Polijas armijā, viņš no tās dezertēja un iesaistījās antikomunistiskajā pagrīdē. 1946.gadā viņu arestēja, taču tam izdevās izbēgt, nogalinot apsargus. 1947.gada sākumā, kad valdība pasludināja amnestiju politiskajiem pretiniekiem, J. Frančaks to neizmantoja, jo baidījās, ka par apsargu nogalināšanu viņam nāksies par to samaksāt ar dzīvību vai vismaz ilgi sēdēt cietumā. Pēc tam J. Frančakam jau nebija ceļa atpakaļ. Vairākus gadus viņš vadīja grupu, kura meklēja un nogalināja cilvēkus, kuri palīdzēja drošības iestādēm un tāpēc tika uzskatīti par „nodevējiem” un Polijas ienaidniekiem.

1948.gadā neveiksmīgā bankas aplaupīšanas mēģinājumā lielākā daļa viņa grupas gāja bojā. Arī citi J. Frančaka līdzgaitnieki pakāpeniski tika vai nu notverti vai nogalināti, vai padevās varas iestādēm. Taču viņš nelegalizējās arī pēc 1956.gada 27. aprīlī vēlreiz izsludinātās amnestijas, kad no cietumiem tika atbrīvoti 35 000 bijušo AK un citu pagrīdes organizāciju kaujinieku. Viņš kļuva par vienu no PTR visvairāk meklētajiem noziedzniekiem. Pēc aprēķiniem J. Frančakam slapstīties palīdzēja vairāk nekā simts cilvēku. Tomēr situācijā, kad vairums iedzīvotāju

vēlējās dzīvot mierā un drošībā, turpināt darboties nelegāli kļuva arvien grūtāk. Vēl 1962.gadā t.s. Karību krīzes laikā, kad draudēja izraisīties ASV un PSRS konflikts, J. Frančaks cerēja, ka viņam nelegāli atļicis dzīvot tikai dažus mēnešus, jo jauns pasaules karš nesīs Polijai neatkarību. Tomēr tolaik jaunu karu pasaule nepiedzīvoja un 1963.gadā J. Frančaka mīļākās brālis uzrādīja viņu varas iestādēm. Aresta laikā viņš izrādīja bruņotu pretestību un tika nāvīgi ievainots.

Mūsdienā Polijā J. Frančaks tiek propagandēts kā antikomunistiskās pretošanās kustības varonis. 2006.gada 17.martā viņam par godu tika sarīkots speciāls pasākums, kura norisē piedalījās Ļubļinas bīskaps J. Žučinskis, pēdējais Polijas prezidents emigrācijā R. Kascorskis, Polijas nacionālās atmiņas institūta direktors J. Kurtika, vairāki Polijas Seima locekļi. Vietējā Ļubļinas televīzijā viņam veltīja televīzijas filmu. 2008.gada 17.martā Polijas prezidents Ļ. Kučinskis pasniedza J. Frančaka dēlam Polijas atdzimšanas ordeņa Komandora krustu. Acīmredzot tie Polijas pilsoņi, kuru radniekus J. Frančaks nogalināja, nevarēja atbalstīt šādu rīcību, taču viņu viedokli autoram nav izdevies atrast.

Pēc nepilniem poļu vēsturnieku datiem kopā 1944.–1948.gadā Polijā darbojās vairāk nekā 1 400 labēju nelegālu organizāciju. Vismaz ap 550 bija veidojušās no AK un tās pēcteces WiN. Ap 270 organizāciju bija saistītas ar SN dibinātām struktūrām. Pastāvēja ap 40 ukraiņu nacionālistu, līdz 70 – savulaik ar vācu nacistiem sadarbojušos organizāciju un ap 470 ar nenoskaidrotu politisko orientāciju. To sastāvs pastāvīgi mainījās līdz ar atsevišķu grupu likvidāciju un iekšējām nesaskaņām.

Poļu antikomunistiskās pagrīdes izvērstajā bruņotajā cīņā piedalījās vairāk nekā 100 000 cilvēku, kuri pēc pētnieka T. Vaļihnovska datiem veica ap 54 800 „pretvalstisku aktu”, tai skaitā 17 152 slepkavības, 1 030 uzbrukumu dzelzceļiem, nodedzināja ap 10 000 lauku sētu u.c. Polijas drošības iestādes, armijas, milicijas spēki kopā ar padomju drošībniekiem likvidēja ap 3 500 bruņotu grupu, nogalinot ap 8 000 teroristu.

Uz Iekšlietu ministrijas dokumentu pamata poļu pētnieks F. Kubica 1967.gadā aprēķināja, ka 1944.–1948.gadā pagrīdē darbojās 90 991 cilvēks (no tiem 1945.gadā – 80 291, 1946.gadā – 60 296, 1947.gadā – 46 084, 1948.gadā – 13 166 cilvēki. F. Kubica par pamatu pagrīdes dalībnieku skaita aprēķināšanai pieņēma skaitli, ka 1944.–1945.gadā darbojās 1 364 grupas. Acīmredzot grupu un to locekļu skaits ir samazināts.

Pēc vieniem datiem šo grupu bruņoto akciju rezultātā tika noslepkavoti 15 709 civilisti – kreiso politisko partiju biedri, aktīvisti, valsts iestāžu kalpotāji u.c. Polijas armijas, milicijas, iekšējās drošības korpusa zaudējumi sastādīja 6,6 tūkstošus cilvēku. Pēc citām ziņām pēckara posmā bruņotās cīņās gāja bojā 20 894 varas atbalstītāji, bet poļu tiesībsargu iestāžu un armijas zaudējumi sasniedza 12 000 cilvēku.

Jau vēlākajos gados PASP CK Partijas vēstures institūta komisija bojā gājušo personu noskaidrošanai izanalizēja 7 963 personu dokumentus, kas ļāva secināt, ka 1944.gadā rajonos, atbrīvotos no nacistiem, bojā gāja ap 300 cilvēku, 1945.gadā visā Polijas teritorijā – ap 3 500, 1946.gadā – ap 3 000, 1947.gadā – ap 900 cilvēku (pārējie tika nogalināti 1948.–1949.gadā). Vairums kritušo bija nākuši no strādnieku un zemnieku ģimenēm. Strādnieku šķirai bija pieskaitāmi ap 2 600 bojā gājušo, zemniecībai – vairāk nekā 4 700, inteliģencei – ap 120 cilvēku. Par vairāk nekā 600 cilvēkiem ziņu nebija. Pēc partijiskās piederības kritušo sastāvs bija sekojošais: PSP biedru bija ap 4 000, PPS – vairāk nekā 200, SL – ap 20, citu organizāciju biedru – ap 320, bezpartijisko – ap 2 000. Gandrīz par tūkstoti nebija datu.

Ja šiem nepilnīgajiem datiem pieskaita vēl ap 8 tūkstošiem cīņās nogalināto pašu bruņotās pagrīdes dalībnieku, tad var apgalvot, ka brāļu karā Polijā gāja bojā vairāk nekā 30 tūkstošu tās pilsoņu no visiem iedzīvotāju slāņiem. Starp jaunās varas aizstāvjiem pārsvarā bija strādnieku un zemnieku, tās pretinieku vidū – zemniecības pārstāvji, kuri baidījās no Polijas sovjetizācijas.

Bez tam no pagrīdnieku rokas gāja bojā arī vairāk nekā 1 000 padomju cilvēku, galvenokārt tai laikā Polijas teritorijā atrodošos padomju karavīru un virsnieku. Grūti nodalīt varas iestāžu cīņā pret pagrīdi veikto represiju upurus, no tādiem pat upuriem, kuri varbūt bija noskaņoti pret jauno varu, bet

nepārkāpa likumības robežas. Taču nenoliedzams, ka cīņā pret pagrīdes izvērsto teroru drošības iestādes represēja arī ar šo teroru nesaistītus cilvēkus. Ieganstu gan deva pagrīdnieku izvērsta bruņotā pretestība, bet represijas pildīja arī citu – nepaklausīgo iebiedēšanas funkciju.

Neattaisnojās labējo cerības bruņotas cīņas ceļā panākt kreiso spēku atstumšanu no varas. Terora izvēršana pret politiskajiem pretiniekiem pagrīdei bija zināms objektīvs pamats – labējo spēku atstumšana no politiskās dzīves. Taču, kā “sanācijas” periodā pie varas esošie spēki cīņā pret opozicionāriem varēja atsaukties uz pašu pieņemtajiem likumiem, tāpat arī tagad nu jau pie varas esošie kreisie vērsties pret pagrīdi varēja likumības, kārtības un drošības vārdā.

Līdzīga cīņa par valsts attīstības ceļa izvēli kā Polijā norisa arī kaimiņvalstīs Čehoslovākijā, Ungārijā, Bulgārijā, Rumānijā, taču šajās valstīs neizvērsās plaša teroristiska darbība, to pilsoņi nešāva viens uz otru. Tas notika tikai Polijā. Bez citiem vēsturiskajiem apstākļiem (atšķirīgā pagātne, apspiestības pakāpe nacistiskās okupācijas laikā, bruņotās cīņas pieredze u.c.) acīmredzot sava nozīme bija arī poļu nacionālajai mentalitātei.

Literāru atspoguļojumu šim laikam sniedz poļu rakstnieku J. Andžejevskā un J. Mackeviča romāni „Pelni un dimanti” (*Popiół i diament*, 1948) un „Ceļš uz nekurienu” (*Droga donikąd*, 1955). Abi parāda kāda dilemma bija jārisina politiski aktīvajiem Polijas pilsoņiem. Polija gan bija no Vācijas okupācijas atbrīvota un atguvusi valstisko pastāvēšanu, taču daudzi uzskatīja, ka par to bija samaksāta pārāk augsta cena – pieļauta Padomju Savienības hegemonijas un totalitāras sistēmas nostiprināšanās valsts iekšienē.

Poļu pagrīdes pētnieks T. Vaļihnovskis, vērtējot tās darbības rezultātus, pamatoti rakstīja: „Skatam nesenajā pagātne, pirmajos pēckara gados, bez visa cita ir jānovēd pie noteikta secinājuma: nekad vairs polim nav jānogalina polis.”

Lielākā atbildība par tūkstošiem upuru, zaudējušu dzīvību jau pēckara gados, jāuzņemas pagrīdes vadītājiem gan uz vietas Polijā, gan emigrācijā Rietumos, kuri tā cerēja atjaunot savu varu. Visu XIX un XX gadsimta pirmo pusi tā poļu elites daļa, kas par bīstamāko savas varas apdraudējumu uzskatīja Krievijas impēriju vai PSRS, jau daudzkārt bija lūgusi Rietumu palīdzību, taču saņēmusi to tikai tad, kad starptautiskā situācija bija pavērsusies īpaši labvēlīgi šiem poļu centieniem. Pēc Otrā pasaules kara šādas situācijas nebija, opozicionārie spēki Polijā bija pārāk vāji, lai Rietumvalstīs nopietni tos atbalstītu. WiN, citu opozicionāru pašā Polijā un aiz tās robežām cerības bija nolemtas neveiksmei.

Taču daļu atbildības jānes arī pie varas esošajiem kreisajiem spēkiem, kuri nebaudīja tādu uzticību tautā, kas ļautu tiem noturēt varu, ļaujot visiem politiskajiem spēkiem cīnīties par to demokrātiskām metodēm. Kā pozitīvākais visā pēckara vardarbības viļņa vērtējumā jāuzsver tas, ka Polijas valdība tā sakarā neļāva izsaukt vispārēju militāru konfrontāciju, nacionālistu mēģinājumi izraisīt plaša mēroga pilsoņu karu neizdevās.

Ne velti pagrīdes organizāciju biedrus Polija parasti sauca par nolādētajiem karavīriem (*Żołnierze wyklęci*). Viņi ne tikai neguva uzvaru cīņā, terora līdzekļiem nespēja pavērst vēsturi citā virzienā. Viņu uzticība nedemokrātiskās, bet toties neatkarīgās pirmskara Polijas ideālam prasīja daudzu tautiešu dzīvības, vēl lielāku skaitu pakļāva ciešanām (ne tikai viņu upuru tuviniekus, bet arī viņu piekritējus, kuri par sadarbību ar pagrīdniekiem tika represēti), ar retiem izņēmumiem sabojāja dzīvi viņiem pašiem. Ilgus gadus viņu traģēdija palika nenovērtēta, oficiālā vara viņus sauca ar bandītiem. Arī pēc komunistu radītā režīma sabrukuma attieksme pret viņiem ir divējāda. Tie, kas cīnījās un uzvarēja t.s. „sociālistisko” režīmu Polijā, atzīst viņus par saviem priekšgājējiem cīņā pret komunismu, taču no viņiem cietušie diez vai kad varēs aizmirst un piedot viņu nodarījumus, teroru pret mierīgajiem iedzīvotājiem.

No 2011. gada katru 1. martu pēc Seima lēmuma Polijā tiek atzīmēta „nolādēto karavīru” nacionālā piemiņas diena (*Narodowy Dzień Pamięci «Żołnierzy Wyklętych»*). Seima rezolūcija aicināja godināt visus kritušos un vajātos antikomunistiskās pagrīdes locekļus, kuri cīnījās pret padomju ietekmi un Polijas komunistisko režīmu. Īpaši rezolūcija uzsvēra organizācijas WiN lomu.

Taču, kaut mūsdienās Polijā pārsvaru guvušas nacionālo teroristu heroizācijas tendences, arī šodien varas iestādes nevar nerēķināties ar tūkstošiem viņu upuru tuviniekiem. Protestu rezultātā Polijas prezidenta kanceleja atsauca viņa patronātu 2016. gadā par godu „nolādētajiem karavīriem” gatavotajam gājienam Gainovkas (poļu *Hajnówka*, baltkr. *Гайнаўка*) pilsētā. 2017. gadā Baltkrievijas parlaments šo gājieni novērtēja kā provokāciju, vērstu uz naida kurināšanu starp poļiem un baltkrieviem. Polijas un Baltkrievijas attiecības saasinājās atkal 2021. gadā sakarā ar Polijas diplomāta dalību “nolādētajiem karavīriem” veltītā pasākumā Brestā, par ko jau runāts augstāk.

Jāsaka, ka 1945.–1947. gadā Polijā, neraugoties uz notiekošajām strukturālajām pārmaiņām, attīstījās reāls politisks process, kas nebija raksturīgs totalitārai sabiedrībai. Polijas sabiedrība palika sociāli un politiski strukturēta, ar dažādu ideoloģisku orientāciju. Tās veidolu noteica dažādu sektoru pastāvēšana ekonomikā, dažāda veida īpašumtiesības un atbilstošs iedzīvotāju sociālais sastāvs. Notiekošo valstī vērtēja dažādi preses izdevumi, saistīti ar tradicionālajām poļu kustībām un partijām. Marksismam-ļeņinismam nebija monopolstāvokļa sociālisma interpretācijas jautājumos. Cenzūra atļāva publisku kritiku par varas rīcību, bet nepieļāva aicinājumus to sagraut un pārtraukt attiecības ar PSRS. Spēcīgas palika katoļu baznīcas pozīcijas, kas neapšaubāmi apdraudēja režīmu. Katoļu preses un katoļu organizāciju ietekme gandrīz netika ierobežotas. Sabiedrībā joprojām pastāvēja opozīcijas spēki, gan legālie un varas iestāžu paciestie, gan varas neatzītie un tai naidīgie nelegālie. Darbojās daudzpartiju politiskā sistēma un valsts pārvalde, parlaments un vietējā pašpārvalde.

1944.–1948. gados Polijas sabiedrība joprojām bija atklāta ietekmei gan no Rietumiem, gan Austrumiem. Padomju propagandas plūsma joprojām pastāvēja kopā ar Rietumu informācijas plūsmu.

Austrumu-Rietumu konfrontācija cīnījās par cilvēku prātiem un noskaņojumu izvēršanās informācijas karā, iesaistot visus pieejamos plašsaziņas līdzekļus un izmantojot citus propagandas kanālus. Joprojām pastāvēja tradicionālie Rietumu ietekmes kanāli: tika izdoti dažādi Rietumu biļeteni, valstī atradās ārvalstu žurnālisti, pastāvēja bijušās politiskās elites sakari ar ASV un Lielbritānijas misijām utt.

Tā, līdz 1949. gadam samērā liela ietekme uz Polijas un kultūras dzīvi bija Britu padomei (*British Council*) pie Lielbritānijas vēstniecības. Pēckara periodā Lielbritānijas vēstniecībā Varšavā bija bibliotēka un lasītava. Saskaņā ar datiem 1949. gada vidū šo bibliotēku izmantoja 1 450 cilvēki. Tikai 1949. gada pirmajā ceturksnī Britu Padome izdeva demonstrācijai dažādām organizācijām un privātpersonām 210 filmas, nodeva tulkošanai 180 grāmatas. Taču 1949. gadā, izvērsoties PASP pret darbību, šīs aktivitātes tika strauji ierobežotas.

1947. gadā Polijā tika izdoti 735 laikraksti, žurnāli (tai skaitā 36 ikdienas avīzes, Varšavā vien 12, un 134 iknedēļas žurnāli) un dažādas politiskās orientācijas biļeteni. To vidū bija arī opozicionāri pastāvošajai varai. Pēc padomju novērotāju vērtējuma zinātniskie un tehniskie žurnāli priekšroku deva no Rietumiem nākošu materiālu publikācijai. Acīmredzot tā bija taisnība, jo Rietumi zinātnes un tehnikas jomā objektīvi bija priekšā padomju zinātnei. Taču minētie novērotāji to vērtēja kā klanīšanos (*низкопоклонство*) Rietumu priekšā. Tikai ar ievērojamiem NVPV pūliņiem izdevās palielināt publikāciju skaitu par PSRS. Ja 1946. gadā ik mēnesi tādu bija ap 40, tad 1947. gadā – jau 130. Tikai kopš 40. gadu beigām sākās arvien straujāka nekomunistisko plašsaziņas līdzekļu izslēgšana no sabiedriskās dzīves. 1948. gada 20. februārī PASP Centrālās komitejas Politbiroja

loceklis J. Bermans sacīja PSRS sūtniecības padomniekam Varšavā V. Jakovļevam, ka partijas vadība plāno izveidot īpašu komisiju, ar uzdevumu pārskatīt visus periodiskos izdevumus, „lai likvidētu likumīgos kanālus naidīgo izlūkdienestu informācijai”.

1947.–1948. gadu mijā skaidri parādījās izmaiņas valdības politikā attiecībā ar katoļu baznīcu. J. Bermans apgalvoja, ka „līdz 1947. gadam mēs vēlējāmies piesaistīt Baznīcu un it īpaši ticīgos.” Taču 1947. gada laikā varas politika pret baznīcu pakāpeniski kļuva arvien stingrāka. Lielā mērā to izsauca pašas baznīcas pārstāvju rīcība. Palielinājies garīdznieku skaits, kas tika arestēti par sakariem ar pagrīdi. Ja līdz 1947.gada vidum par palīdzību antikomunistiskajai pagrīdei bija arestēti ap 60 garīdznieku, tad 1948.gada beigās jau ap 400 garīdznieku politisku iemeslu dēļ atradās apcietinājumā.

Kā norādījusi krievu vēsturniece G. Muraško, bijušo PSRS sabiedroto valstu mūsdienu literatūrā ir diezgan plaši pausts uzskats, ka 1947. gada septembrī izveidotā Kominforma (par to tiks runāts zemāk) lēmumi, ietvēra ne tikai tēzes par katoļu baznīcu kā reakcionāru spēku, bet iezīmēja arī veidus, kā likvidēt tās pozīcijas Austrumeiropā. Taču mūsdienu Krievijā publicētie dokumenti un materiāli liecina, ka ne Kominforma paziņojumā, ne deklarācijā, ne arī padomju pārstāvju ziņojumos netika izvirzīts jautājums par politiku attiecībā pret baznīcu kopumā, un katoļu īpaši, nebija izstrādāts cīņas plāns, kaut arī baznīca tika raksturota kā reakcionārs spēks. Tāds plāns kļuva par realitāti tikai 1948. gadā. Tomēr jāatzīst, ka 1947./1948. gads arī bez īpaša Kominforma lēmuma kļuva par pavērsieni komuniskā partijā, arī PASP, politikā pret katoļu baznīcu.

Jāatzīmē, ka ar katoļu baznīcu cieši saistītie kristīgie demokrāti, ierosinot pēckara attīstības programmu, alternatīvu komuniskajai, uzvarēja, gan ne bez ASV palīdzības, vēlēšanās tādās Eiropas valstīs kā Francija un Itālija, kļuva par vadošo politisko spēku Rietumvācijā. Komunisti nevarēja nesaskatīt iespēju, ka tā varētu notikt arī Polijā un uztvēra šo iespēju kā draudus, kurus varētu veicināt pārlieku „liberāla” politika attiecībā pret katoļu baznīcu.

1947. gada novembrī un 1948. gada janvārī premjerministrs J. Cirankevičs publiski brīdināja Polijas katoļu baznīcas vadību, ka valdība necietīs baznīcas iejaukšanos politiskajā un sabiedriskajā dzīvē. Tika slēgts katoliskais nedēļas izdevums „*Tygodnik Warszawski*”, arestēti tā redaktori ar priesteri Z. Kačinski priekšgalā, bloķēti dažu baznīcas un tai tuvu stāvošu aprindu mēģinājumi izveidot legālu politisku partiju, kuras pamatā būtu kristiešu vērtības un nacionālās tradīcijas.

Tādejādi līdz 1948. gadam Polijā darbojās pārejas tipa sociālais modelis, kas būtiski atšķīrās no padomju modeļa. Valsts staļinizācija notika jau nākamajā vēsturiskajā etapā, kaut tās pamati tika likti jau 1947. gadā, kad starp Rietumu valstīm un Padomju Savienību jau veidojās attiecības, raksturīgas aukstajam karam, norisa komunistu izspiešana no valdībām Francijā un Itālijā, sākās pasaules sadalīšana divos naidīgos militāri-politiskos blokos.

1947. gada 12. martā ASV prezidents H. Trumens runā kongresā pasludināja t.s. **Trumena doktrīnu**, paziņojot, ka „daudzu pasaules valstu tautām pret viņu gribu nesen tika uzspiesti totalitārie režīmi. Amerikas Savienoto Valstu valdība ir izteikusi biežus protestus pret piespiešanu un iebiedēšanu, pārkāpjot Jaltas līgumus Polijā, Rumānijā un Bulgārijā” un tāpēc ASV atbalstīs brīvās tautas, kas pretojas bruņota mazākuma mēģinājumiem tās pakļaut vai arī pret tām vērstam ārējam spiedienam. H. Trumena attieksmi pret komunismu sāka dēvēt par „atturēšanas politiku”.

Interesanti, ka ASV 41. prezidents Dž. Bušs savas vizītes laikā Polijā 1989. gadā paziņoja, ka tieši Polijā sākās aukstais karš. Tas bija pārspilējums, Polija bija tikai viena no valstīm, ierautām aukstajā karā, taču ASV un Lielbritānija, kuras kara laikā bija veltījušas ievērojamas pūles situācijas ietekmēšanai Polijā, tai nonākot padomju ietekmē, jutās vilušas un iekļāva to aukstā kara frontē, neriskējot gan ar Trešā pasaules kara izraisīšanu.

Notikumi pēc komunisma sistēmas sabrukuma Austrumeiropā gan skaidri parāda, ka patiesībā doktrīnas mērķis bija ne tik daudz „komunisma atturēšana” (arī komunisma “ierobežošana”), cik šī

lozunga izmantošana ASV ģeopolitisko uzdevumu risināšanai, PSRS (Krievijas) vājināšanai. Doktrīna kalpoja ASV vispasaules hegemonijas realizēšanai, militārās klātbūtnes pasaulē izplatīšanai, lai nodrošinātu ASV pasaules resursu pieejamību, tādu politisko un ekonomisko starpvalstu attiecību veidošanu, kas neļautu apdraudēt šo hegemoniju.

Atšķirībā no starpkaru periodā ASV realizētās izolacionisma politikas, „komunisma atturēšanas” uzdevums par labu t.s. „brīvajai pasaulei” piešķīra ASV kārtības uzturētāja lomu pasaulē. Trumena doktrīna bija virzīta uz agrāk, vēl prezidenta F.D. Rūzvelta laikā izveidotās starptautisko attiecību sistēmas maiņu. Bijušais ASV viceprezidents H. Volless šo doktrīnu raksturoja kā „nepatīgu soli uz karu, kurš izsauca krīzi starptautiskajās attiecībās”. Ar Trumena doktrīnu tika uzsākta aukstā kara politikas realizācija, ar to ASV piesavinājās tiesības iejaukties citu nāciju iekšējos konfliktos (pilsoņu karā Grieķijā, Korejā, vēlāk Vjetnamā u.c.). Aukstā kara politikas aizsācēji cerēja uz PSRS un citās valstīs būvējamā staļiniskā „sociālisma” vājumu, tā pakāpenisku evolūciju un transformāciju kapitālisma virzienā, taču, kā konstatēja ievērojamais britu filozofs B. Rāssels tieši „Trumena doktrīna” un NATO bloka izveide 1949. gadā paātrināja Austrumeiropas staļinizāciju. (Tā, komunistu izraidīšana no Francijas un Itālijas valdībām veicināja būtībā vienpartijas valdīšanas sistēmas noformēšanās Austrumeiropā, tai skaitā arī Polijā.)

Šī doktrīna, tās realizācijas mēģinājumi apdraudēja t.s. “tautas demokrātijas” valstis, jo sev izdevīgā brīdī ASV varēja palīdzību komunisma nomāktajām vai apdraudētajām tautām traktēt ļoti plaši, arī kā vardarbīgu iejaukšanos valstu iekšējās lietās, atbalstu labējiem spēkiem tajās.

Trumena doktrīnas ietekmē 1947. gada otrajā pusē PSRS politiskā vadība atgriezās pie tās pasaules uztveres, kas PSRS veidojās XX gadsimta 20. gadu otrajā pusē. Par galveno atkal kļuva pretstāve „naidīgajam kapitālistiskajam ielenkumam”. Viss tika pakārtots vienam lielam uzdevumam – pēc iespējas ātrāk sasniegt militāri rūpniecisku varēību, kas nodrošinātu PSRS un tās sabiedrotās valstis pret kapitālisma draudiem.

Polijai H. Trumena pasludinātais kurss pirmkārt saistījās ar tas robežu drošības jautājumu. Tūlīt pēc Seima vēlēšanām Polijas premjerministrs J. Cirankevičs runā 1947. gada 8. februārī saistīja Polijas robežu jautājumu ar visas pasaules drošības jautājumu: „Ārpolitikas jomā [Polijas] valdības galvenais rūpju objekts būs mūsu robežu nostiprināšana, kas ir nepieciešams priekšnoteikums kā Polijas drošībai, kā arī jaunas Vācijas agresijas novēršanai, kura apdraudētu mieru Eiropā un visā pasaulē un varētu, tāpat kā hitleriskā agresija, kļūt par nelaimju avotu visai cilvēcei.” Tūlīt pēc Trumena doktrīnas publiskošanas 1947. gada 9. aprīlī ASV valsts sekretārs D. Māršals lielvalstu ārlietu ministru padomes sesijā Maskavā piedāvāja caurskatīt Potsdamas vienošanos par Polijas un Vācijas robežu, galīgas teritoriālas norobežošanas gadījumā „ņemt vērā poļu un vācu iedzīvotāju, ka arī Eiropas vajadzības kopumā”, radot tam speciālu komisiju. Prasību atbalstīja Lielbritānijas ārlietu ministrs E. Bevins. Francijas ārlietu ministrs Ž. Bido gan uzskatīja, ka Potsdamas vienošanās bijušas ar iepriekšēju raksturu, taču tās noteikušas grūti maināmus pasaules problēmu mierīgas noregulēšanas virzienus. Kaut lēmumi bija pieņemti bez Francijas valdības piedalīšanās, tā atturējās no to apstrīdēšanas, ņemot vērā milzīgos zaudējumus, kurus bija cietuši Francijas padomju un poļu sabiedrotie. Francijas valdība arī bija norūpējusies par labvēlīgo augsni revanšistiskajām idejām Vācijā, nevēlējās stiprināt mieru apdraudošos spēkus.

Savukārt PSRS ārlietu ministrs V. Molotovs atsaucās uz Sabiedroto kontroles padomes ziņojumu, iesniegtu ārlietu ministru sanāksmei, kurš rādīja, ka līdz 1947. gada 1. janvārim no Polijas uz Vāciju bija pārvietoti 5 678 936 vācieši, neskaitot nelegāli turp pārcēlušos. Paralēli notika Polijas pilsoņu ievākšanās tai pievienotajās teritorijās. Tajās jau dzīvoja ap 5 miljoniem poļu un mazāk par 400 000 vāciešu. „Tāpēc nevienam nevar ienākt prātā, – paziņoja PSRS pārstāvis, – ka vāciešu

izlikšana no šīm teritorijām, tāpat kā poļu izvietošana šajās teritorijās, tika pieņemta tikai kā pārejošs eksperiments. Tās valdības, kuras pieņēma šos lēmumus un īstenoja tos dzīvē, protams, nevarēja uzskatīt, ka Potsdamas konferences lēmumi nākotnē tiks kaut kādā veidā caurskatīti. Spēlējies ar tādām lietām nedrīkst, nerunājot jau par to, ka tā būtu nepieļaujama nežēlība ne tikai pret poļiem, bet arī pret pašiem vāciešiem.” Arī Polijas valdība sakarā ar D. Māršala uzstāšanos 1947. gada 10. aprīlī publicēja paziņojumu, kurā norādīja, ka jautājums par Polijas rietumu robežām viennozīmīgi izlemts Jaltas un Potsdamas konferencēs, kā arī ar sabiedroto līgumiem par vācu iedzīvotāju pārvietošanu. 1945–1947. gadā uz dzīvi Polijai ziemeļos un rietumos pievienotajās teritorijās bija pārvākušies 4 441,3 tūkstoši pārceļotāju.

Lielbritānijas un ASV politiķi vēl pēdējo reizi mēģināja apšaubīt Polijas rietumu robežas lielvalstu ārlietu ministru padomes sesijā Londonā 1947. gada 25. novembrī – 15. decembrī. E. Bevins vēlreiz piedāvāja apspriest Vācijas robežas. D. Māršals aizstāvēja savu projektu, ka „Polijai nodoto teritoriju resursiem ir jābūt pieejamiem visas Eiropas, ieskaitot Vāciju, ekonomikai.” Taču Ž. Bido un V. Molotova iebildumi novērsa arī šo Jaltas un Potsdamas konferenču lēmumu revīzijas mēģinājumu. No šī laikā nevienā nopietnā starptautiskā konferencē Oderas un Lužicas Neises robeža vairs netika apšaubīta. Tikai Rietumvācijas politiķi vēl centās uzturēt jautājumu aktuālu.

Kad 1948. gada 1. martā Romas pāvests Pijs XII vēstulē Vācijas bīskapiem izteica līdzjūtību no Polijas jaunajām teritorijām pārvietotajiem vāciešiem, aicināja pasaules sabiedrību „palīdzēt [Rietumvācijas] valstij tās atjaunošanā”, „piedot un aizmirst” Vācijas kara noziegumus, Polijas sabiedrībā tas tika uztverts kā aicinājums mainīt Potsdamas konferencē noteiktās Polijas valsts rietumu robežas, atbalsts Vācijas kļūšanai par nozīmīgu veidojamā Rietumu bloka sastāvdaļu. Polijas vadība izmantoja situāciju, kas bija radusies pēc pāvesta aicinājuma arī iekšpolitikā. Tika izvēsta masveida propagandas kampaņa, notika mītiņi un demonstrācijas, atbalstot valsts rietumu robežas, un pāvests tika apsūdzēts par to, ka „viņš vienmēr dod priekšroku vāciešiem, kaitējot poļiem”. 1949. gada janvārī PASP Centrālās komitejas Politbirojā tika izveidota īpaša starpnozaru komisija A. Zavadska vadībā, kura izstrādāja konkrētu pasākumu programmu baznīcas izspiešanai no izglītības sistēmas. Polijas bīskapiem tika uzdots jautājums: „Ar ko jūs esat? Ar tautu vai ar pāvestu?” Baznīcas vadītāji bija spiesti manevrēt, atbildot, ka baznīca nav pret pāvestu, bet par Polijas rietumu robežām. Polijas valdība pārtrauca mēģinājumus atjaunot attiecības ar Vatikānu, atcēla dažus finansiālos atvieglojumus baznīcai, veica vairākus pasākumus, lai ierobežotu tās ietekmi uz ticīgajiem.

Pēc Seima vēlēšanām izveidotajai kreisajai Polijas valdībai, to veidojošo politisko partiju vadībai nācās ievērot Trumena doktrīnas pasludināšanu, mēģinājumus pārskatīt Polijas robežas.

PASP Centrālās komitejas plēnums, kurš notika no 1947. gada 13. līdz 14. aprīlim, bija pirmais PSP forums pēc tam, kad bija uzvarēts galvenais politiskais oponents – PSL. Pieņemtie lēmumi, kas tajā laikā netika publicēti, bija vērsti uz to, lai nodrošinātu PSP vadošās pozīcijas gan valsts, gan ekonomikas vadībā. Izvērtējot janvārī notikušo Seima vēlēšanu rezultātus, V. Gomulka nonāca pie secinājuma, ka PSP politiskās cīņas virzība, kas agrāk bija vērsta pret PSL, tagad jāpārnes pret PPS, kas ieņem vietu Demokrātiskā blokā labējā flangā, „kaut kur pirms Darba partijas”. Uz PPS, nemainot savus politiskos uzskatus, sākot orientēties tā sabiedrības daļa, kura pirms tam sekojusi PSL. Šajā sakarā V. Gomulka uzskatīja par nepieciešamu novērtēt PPS kā nemarksistisku partiju, kurā saglabājas J. Pilsudska mantojums un labējā flanga, PPS–WRN ietekme. PSP Centrālās komitejas ģenerālsekretārs PPS populāro „sociālistiskā humānisma” ideju nosauca par „absurdām teorijām”, kuru mērķis ir attaisnot kompromisu ar reakciju. Viņš kategoriski iebilda pret PPS vēlmi sasniegt

paritāti ar PSP ietekmē uz Polijas armiju, drošības iestādēm un miliciju, paziņojot, ka tas varētu novest pie cīņas vājināšanās pret reakciju. Lai gan V. Gomulka vairākkārt atkārtoja vārdus par nepieciešamību stiprināt strādnieku šķiras vienotību un abu strādnieku partiju sadarbību, patiesībā viņš aizstāvēja PSP tiesības uz monopolstāvokli gan valsts politiskajā dzīvē, gan strādnieku kustībā. To apliecināja viņa paziņojums, ka iniciatīvai un risinājumam jautājumā par vienotas strādnieku partijas izveidi ir jānāk no PSP. PSP Centrālās komitejas plēnumā kā perspektīvs, bet ne tāls mērķis, tika nosaukta abu strādnieku partiju „organiska vienotība”, kas faktiski nozīmēja PPS iekļaušanu PSP.

PSP pretendēja arī uz to, lai ieņemtu līderpozīcijas laukos, palīdzot SL kā sabiedrotajai pusei. PSP tiesības uz vadošo lomu sabiedrībā V. Gomulka pamatoja ar faktu, ka tā ir vienīgā marksistiskā partija Demokrātiskajā blokā.

Plēnumā notika arī diskusija par Polijas valsts būtību. H. Mincs, atsaucoties uz to, ka blakus PSP darbojas arī citas politiskās partijas un ar zināmiem nosacījumiem ir atļauta kapitālistisku elementu pastāvēšana, centās pierādīt, ka Polijā var runāt tikai par proletariāta hegemoniju, nevis par tā diktatūru. Filozofs A. Šafs uzskatīja, ka proletariāta diktatūrai var būt dažādas formas, tostarp arī Polijā pastāvošās parlamentārās republikas.

Ziņojumā par stāvokli tautsaimniecībā H. Mincs uzsvēra nepieciešamību ieviest valsts kontroli pār privāto un kooperatīvo sektoru. Šo nostāju atbalstīja V. Gomulka un citi plēnuma dalībnieki.

Kursu uz valsts sektora lomas nostiprināšanu ekonomikā un uz nacionalizāciju, kuru H. Mincs pasludināja par augstāko sabiedrisko formas formu, noteica vēlēšanās pakāpeniski likvidēt kapitālistisko sektoru un tās pozīcijas, ko buržuāzija joprojām ieņēma valsts ekonomikā. Tika nosprausts uzdevums, izmantojot valsts aparātu un valsts pieaugošās pozīcijas tautsaimniecībā, pakļaut tirgu un padarīt rūpniecību par pilnībā sociālistisku, privātkapitālistisko sektoru pārvērst par valsts-kapitālistisku. Tādu pāreju uz sociālismu izvēlējās PSP.

Citādi uzskati valdīja PPS. Piekrītot PSP, ka pāreja uz sociālismu var īstenot evolūcijas ceļā, bez proletariāta diktatūras, PPS teorētiķi bija pret valsts kontroli pār kooperatīvo sektoru, atsaucoties uz to, ka kooperācija ir tieši saistīta gan ar ražotāju, gan patērētāju. Kooperācijā, nevis nacionalizācijā, viņi redzēja visaugstāko sabiedrisko formas formu. PPS uzstājās par to, lai pārejas periodā saglabātu trīs sektorus – valsts, kooperatīvo un privāto, piekrītot tam, ka valsts rokās tiktu koncentrēta ražošanas līdzekļu ražošana, finanses, ārējā tirdzniecība.

PPS ievērojamais teorētiķis J. Hohfelds uzskatīja, ka evolūcijas ceļš uz sociālismu nozīmē „revolucionārisma un demokrātiskās sociālistiskās teorijas un prakses sintēzi”, PSP un PPS vienlaikus atsakoties kā no komunistiskās, tā reformistiskās strādnieku kustības kļūdainajām koncepcijām. Ja PSP CK 1947.gada aprīļa plēnumā V. Gomulka konstatēja: „Politiskās situācijas attīstības Polijā atslēga ir PPS” un tika stādīts uzdevums „palīdzēt” šai partijai nostāties uz marksistiskās (lasi – staļiniskās) ideoloģijas pamatiem un tā sagatavot abu partiju apvienošanos, tad PPS vadība uzskatīja, ka jautājums par vienotas strādnieku šķiras partijas izveidi ir risināms tālā nākotnē. Pastāvošajā attīstības stadijā PPS savu vietu politiskajā spektrā redzēja vidū starp PSP un SL.

PPS vadībā nebija vienprātības jautājumā par sadarbības intensifikāciju ar PSP. Kreisie spēki partijā bija faktiski komunistu sabiedrotie, partijas centriskie līderi (J. Cirankevičs, E. Osobka-Moravskis), neatsakoties no abu pušu apvienošanās nākotnē, centās pēc iespējas atvirzīt šo perspektīvu tālāk nākotnē. Taču viņiem pastāvīgi nācās uzsvērt savu gatavību sadarbībai ar komunistiem, uzticību PSRS un tās vadībai. Tā, J. Cirankevičs 1947.gada 23.augustā sarunā ar PSRS

sūtniecības padomnieku Varšavā V. Jakovļevu uzsvēra: „Mēs, Polijas sociālisti, uzskatām biedru Staļinu par tik autoritatīvu, ka viņa padomiem mums jāklūst par vadlīniju.”

Labējie sociālisti (B. Drobners u.c.) iestājās par ilgstošu atsevišķu, patstāvīgu PPS un PSP saglabāšanu. Piemēram, 1948. gada 9. martā B. Drobners padomju sūtniecībā atklāti paziņoja, ka viņš ir „pret PSP un PPS saplūšanu, tā vēl nav nobriedusi un PPS vadība nevēlas savas partijas apvienošanās ar komunistiem līdz laikam, kamēr nebūs zudušas atšķirības starp abām brāļu darba partijām Polijā. Nedrīkst sociālistus aiz rokas ievest PSP, pie apvienošanās partijas var nonākt tikai roku rokā, kā līdztiesīgi biedri.” Visām grupām bija sava atbalstītāju daļa partijas biedros.

Taču vajadzēja rēķināties arī ar to, ka daudzi PPS biedri iebilda pret apvienošanās ar PSP. Viņi atcerējās, ka vēsturiski PPS un Polijas Komunistiskā partija daudzkārt bija cīnījušās par pretējiem mērķiem. Visuzskatāmāk to rādīja 1920.gada precedents, kad PPS aicināja cīņā pret Sarkano armiju, bet komunisti to atbalstīja. Pēc viņu domām PPS kā patstāvīgas partijas saglabāšana garantētu Polijas kā suverēnas valsts pastāvēšanu, bet bez PPS tā varēja tikt ierobežota. Tika izvirzītas arī domstarpības ārpolitikas jomā. Ja PSP, sekojot PSRS nostājai, iestājās par Vācijas apvienošanu, tad PPS biedri pieturējās citiem uzskatiem, jo apvienota Vācija varētu apdraudēt Polijas integritāti un neatkarību.

PPS nākotnes problēmai īpaša uzmanība tika pievērsta tās XXVII kongresa laikā, kas notika 1947. gada 14.–17. decembrī. Partijas, kurā tai laikā bija vairāk nekā 750 000 biedru, kongress parādīja delegātu vēlmi saglabāt PPS kā atsevišķu strādnieku partiju un izteicās pret lozungu par apvienošanās ar PSP izvirzīšanu. Kongresa viesā V. Gomulkas aicinājums paātrināt apvienotas partijas izveidi nesaņēma atbalstu. Par kongresa galveno lozungu kļuva PPS CIK ģenerālsekretāra J. Cirankeviča vārdi: „PPS ir un būs vajadzīga poļu tautai”, tā „nevar būt mēness, kas spīd ar atspoguļotu gaismu”. Tiesa, J. Cirankevičs runāja arī par nepieciešamību sadarboties visos līmeņos ar PSP un arī kongress apstiprināja rezolūciju, kurā bija konstatēta „abu partiju sadarbības nostiprināšanās”.

Komunistu vadītāji, analizējot PPS kongresa rezultātus, nonāca pie secinājuma, ka PPS pagrieziens pa kreisi nav noticis. Pagaidām komunisti nerunāja par apvienošanās procesa paātrināšanu. Tomēr jau 1948. gada janvārī vairākos valsts apgabalos (Silēzijā, Pomorjē (Bidgoščā), Krakovā) sākās aktīva PPS biedru pāreja PSP. Lai gan PSP vadība novērtēja šo procesu kā „pamatos veselīgu”, tā tomēr apzinājās, ka zināmu lomu spēlēja daļas sociālistiskās partijas biedru „konjunktūras rakstura apsvērumi”. Ne vienmēr tā bija PPS biedru brīvprātīga pāreja PSP rindās. Piemēram, 1948.gada 8.martā PPS līderis J. Cirankevičs PSRS sūtniecības padomniekam J. Jakovļevam stāstīja par daudziem faktiem, kad Katovicē veselās PPS organizācijas tika ieskaitītas PSP.

Nenoliedzamu ietekmi uz abu strādnieku partiju Polijā apvienošanās procesu, tāpat kā uz visu Polijas attīstību, atstāja starptautiskā situācija, jau aizsācies aukstais karš. Šajā laikā Rietumeiropas sociālisti un sociāldemokrāti virzījās uz labējo pusi, atbalstot savu valstu valdības. Ar ASV palīdzību tika uzsākts Vācijas atdzimšanas plāns. Ar to pieauga PSRS vadības un arī poļu komunistu neuzticība sociālistiem un **mainījās situācija starptautiskajā komunistiskajā kustībā.**

Augošas starptautiskas konfrontācijas apstākļos padomju vadība uzskatīja, ka Austrumeiropas komunistu varas iespējas un to divpusējā starpvalstu attiecību sistēma ar PSRS nav pietiekama un neatbilst jaunai situācijai pasaulē.

Jau 1947.gadā parādījās padomju vadības kritiska attieksme pret „nacionālā ceļa uz sociālismu” koncepciju, kas nevarēja neskart arī attieksmi pret “tautas demokrātiju”. 1947./1948. gadā J. Staļins pasaules notikumu, aukstā kara sākuma ietekmēs, atteicās no “nacionālā ceļa uz sociālismu”

atbalstīšanas. Šis ceļš nozīmēja komunistu sadarbību ar plašiem slāņiem, bet J. Staļins vidusslāņus Austrumeiropā, kuri bija demokrātisko partiju galvenais balsts, neuztvēra kā nopietnu patstāvīgu politisku spēku, jo, pēc viņa domām, tie pārāk bieži kļuva par Rietumu ietekmes izplatītājiem. Secinājums bija viens – komunistiem jāatsakās no kompromisiem ar tiem, jānodibina savās valstīs proletariāta diktatūra. Darba kārtībā bija atteikšanās no evolucionārā “nacionālā sociālisma ceļa”, no daudzpartiju sistēmas un dažādu politisko spēku kompromisa taktikas.

PSRS vadība nosprauda kursu paātrināt varas sistēmas pārmaiņas “tautas demokrātijas” valstīs un to ideoloģisko integrāciju. Bija jānotiek pārejai no komunistisko partiju hegemonijas politiskajā procesā uz viņu varas monopola izveidi, no demokrātisko un autoritāru metožu apvienošanas uz pilnīgu sabiedrības attīstības kontroli un vadību, arī ar vardarbības pielietošanu. Atbilstoši padomju vadības loģikai, bija nepieciešamas spēcīgākas kā līdz šim organizatoriskās saiknes starp valdošajām Austrumeiropas valstu partijām un VK(b)P vadību Maskavā.

1947.–1948. gadā Maskavā tika iecerēta plaša mēroga politiska akcija, kuras mērķis bija Austrumeiropas valstu komunistiskās vadības attīrīšana no tiem nacionālajiem līderiem, kuri bija „pārāk aizrāvušies”, ar partiju patstāvības ideju un balstījās uz koncepciju par “nacionālo ceļu” uz sociālismu. Faktiski Maskava gatavoja politiskās elites “pārpurināšanu” “tautas demokrātijas” valstīs, lai atbrīvotos no šādiem līderiem. PSRS vadībā bija labi zināms, ka katrā valstī valdošajā grupā norisa cīņa par vietām varas hierarhijā. Īpaši asi padomju teorētiķi vērsās pret tiem, kuri uzsvēra “tautas demokrātijas” un padomju sistēmas atšķirības, jo vajagot uzsvērt pretējo – to, kas “tautas demokrātiju” atšķir no kapitālistisko valstu “buržuāziskās demokrātijas”, bet tuvina PSRS. Attīstības gaitā “tautas demokrātijas” valstu atšķirības no padomju sistēmas iegūšot arvien vairāk formālu raksturu, un “tautas demokrātijas” valstu forma arvien tuvināšoties padomju formai.

Akcijas rezultātā visai varai bija jākoncentrējas ortodoksālo līderu rokās, kas itin visās jomās bija gatavi sekot PSRS paraugam, paātrināt savas valstīs pāreju uz padomju modeli. Pasākumu mērķis bija arī stiprināt reģiona valstu konsolidāciju un tādējādi paātrināt vienota austrumu bloka izveidi. “Skrūvju piegriešana” arī ļāva reģiona valstīs klusināt daļas iedzīvotāju neapmierinātību, kas saistījās ar pārdzīvojamajām ekonomiskajām grūtībām un vilšanos jaunajā režīmā un tā līderos, kontrolēt sabiedrības noskaņojumu. Šo uzdevumu uzspiešanai Austrumeiropas komunistiem ar VK(b)P iniciatīvu tika sasaukta Eiropas ietekmīgāko komunistisko partiju pārstāvju apsriede.

Padomju vēsturnieku darbos var atrast atziņu, ka komunistisko partiju sanāksme tika sasaukta kā reakcija uz Rietumu agresīvo politiku pret komunistiskajām partijām un īpaši Māršala plānu (par to skat. aiznākamajā apakšnodaļā). Jānorāda gan uz to, ka ar jautājumu par komunistisko partiju pārstāvju sanāksmes sasaukšanu J. Staļins pirmo reizi griezās pie V. Gomulkas jau 1947. gada 4. jūnijā. t.i. – dienu pirms Māršala plāna izvirzīšanas 5. jūnijā. Tātad, iespējams, ideja par šādas sanāksmes sasaukšanu (un sanāksmē notikusī Kominformbiroja dibināšana) varēja arī nebūt reakcija uz iepriekš minēto plānu (par kura gatavošanu teorētiski Kremlis varēja zināt), kā to dažādās versijās interpretēja padomju vēsturnieki.

Tāču tā bija reakcija gan uz V. Čērčila runu Fultonā, “Trumena doktrīnu”, franču un itāļu komunistu izstumšanu no savu valstu valdībām un citiem Rietumu pret PSRS nedraudzīgajiem soļiem.

Amerikāņu publiciste A. Aplbauma arī atzīmējusi, ka Austrumeiropas valstīm 1948. gadā J. Staļina uzspiestā politika nebija vienīgi reakcija uz auksto karu. To lielā mērā diktēja arī pēckara periodā piedzīvotās komunistu neveiksmes. Padomju Savienības sabiedrotie savās zemēs nebija spējuši mierīgā demokrātiskā ceļā tikt pie varas, panākt absolūtu vai vismaz minimāli pietiekamu kontroli pār sabiedrību.

Sanāksme notika 1947. gada no 22. līdz 27. septembrim Polijas teritorijā Šklarskas Porembas (*Szklarska Poręba*, vācu *Schreiberhau*) pilsētas tuvumā Lejassilēzijā, kur ieradās 9 komunistisko partiju delegācijas no Bulgārijas, Čehoslovākijas, Dienvidslāvijas, Francijas, Itālijas, Polijas, Rumānijas, PSRS un Ungārijas. PSP sanāksmē pārstāvēja V. Gomulka un H. Mincs. Kā viesi piedalījās J. Bermans, S. Radkevičs un A. Zavadskis.

Ne visiem, kuri piedalījās jaundibināmās organizācijas pirmajā sanāksmē Šklarskā Porembā, bija skaidra nojausma par tās mērķiem. Forumā namatēvs PSP vārdā V. Gomulka atklāja sanāksmi. Viņš uzsvēra tikšanās „neformālo raksturu” un naivi sprieda par „nepieciešamību apmainīties ar komunistisko partiju pieredzi”.

Padomju delegācija uzreiz pārņēma sanāksmes vadību un panāca sev vajadzīgās dienas kārtības pieņemšanu. VK(b)P ideologs A. Ždanovs teica runu, kurā stāstīja par “jaunu spēku izvietojumu” pasaulē, “divu nometņu izveidošanos” un “amerikāņu plānu Eiropas pavērdzināšanai”. “Tautas demokrātiju” viņš nosauca par jauna tipa valsti, “kurā vara pieder tautai, lielrūpniecība, transports un bankas pieder valstij, un vadošais spēks ir darba šķiru bloks, kuru vada strādnieku šķira”, tāpēc šo valstu tautas veic “pamatu veidošanu pārejai uz sociālisma attīstības ceļu”. Viņš iepazīstināja klātesošos ar rezolūcijas projektu, kurā bija nepārprotami teikts, ka Eiropā, no vienas puses, tiek īstenota “PSRS un tās sabiedroto politika, kuras mērķis ir vājināt imperiālismu un stiprināt demokrātiju”, un, no otras puses, “ASV un Lielbritānijas politika, kuras mērķis ir stiprināt imperiālismu un noņņaut demokrātiju.”

Ziņojumu par VK(b)P darbību nolasīja G. Maļenkovs. Viņš izklāstīja tādas sabiedrības veidošanas programmu “tautas demokrātijas” valstīs, kura ļoti līdzinājās padomju modelim.

Abi padomju delegāti klātesošajiem lika skaidri saprast, ka, pasaulei sadaloties “divās nometnēs”, “demokrātiskās ģimenes” valstu darbība ir jākoordinē, un tāpēc tai (lai arī tas netika skaidri pateikts) to vairāk jākontrolē no “centra”.

Ar ziņojumu par stāvokli Polijā uzstājās V. Gomulka. Poļu līdera uzsvāri ievērojami atšķīrās no A. Ždanova ziņojuma akcentiem. V. Gomulka deklarēja, ka “tautas demokrātijas” koncepcija labvēlīgos apstākļos “atver mierīgu ceļu uz sociālismu”, attīsta un pielāgo revolucionāro marksistisko teoriju pēckara realitātei. V. Gomulka uzsvēra, ka Polijā pastāv triju sektoru valsts kontrolēta ekonomika; runāja par “tā saucamo poļu ceļu uz sociālismu”; par poļu revolūciju, kas noris politiskā cīņā “saskaņā ar likumu”; par nelegālas, ārpus sistēmas pastāvošas opozīcijas nepieņemamību; par to, ka varas iestādes bloķē ārzemju aģentu un naidīgas ideoloģijas iespiešanos valstī.

Viņš plaši stāstīja, kā tika panākta S. Mikiolaičika vadītās SPL sakāve; lepojās, ka, “par spīti valdības koalīcijas raksturam”, visos svarīgākajos amatos Drošības ministrijā un Aizsardzības ministrijā, turklāt arī drošības orgānu ierindas sastāvā, dominē komunisti. Ievērojot Polijas pieredzi, viņš konstatēja, ka “mierīgs ceļš uz sociālismu “tautas demokrātijas” valstīs ir asa un pat asiņaina kara ceļš ar šķiras ienaidnieku [...] par mierīgu ceļu var runāt tikai tad, ja partijai ir spēcīgas pozīcijas valdībā un valsts aparātā.”

Tajā pašā laikā V. Gomulkas nostāja jautājumā par partijas politikas neatkarību, kas bija “nacionālā ceļa uz sociālismu” būtība, nebija īsti konsekventa.

VK(b)P delegācija uzstāja, ka ir nepieciešams izveidot Komunistisko partiju informācijas biroju (Kominformbiroju jeb Kominformu) kā to darbību koordinējošu iestādi. Sanāksmes sagatavošanas gaitā jautājums par to nebija izvirzīts, un V. Gomulka iebilda pret šāda kontroles orgāna radīšanu.

Atzīstot nepieciešamību pēc viedokļu un pieredzes apmaiņas starp komunistiskajām partijām, V. Gomulka bažījās, ka Informācijas birojs pasaulē, un it īpaši Polijā, kur komunisti atcerējās Polijas

Komunistiskās partijas traģēdiju pirms Otrā pasaules kara, tiks uztverts kā Kominternes atdzimšana un nacionālo partiju suverenitātes pārkāpšana, ka tā faktiskais uzdevums būs kontrolēt sanāksmē piedalījušos partiju darbību. Tādejādi V. Gomulka pirmais saskatīja briesmas, ka komunistisko partiju attiecības atgriezīsies pie Kominternes laiku tradīcijām, kad galvenā noteicēja bija VK(b)P vadība, ka var tikt forsēti pārveidojumi Centrālajā un Dienvidaustrumu Eiropā. 24. septembrī poļu – sanāksmes dalībnieku vārdā V. Gomulka izteica iebildumus pret Informācijas biroja izveidi. Tomēr pārējie PSP CK Politbiroja locekļi neieņēma skaidru nostāju, neatbalstīja savu ģenerāļsekretāru un sanāksmes beigās viņš atsauc savus iebildumus. Nespējot pretoties J. Staļina jau iepriekš apstiprinātajiem lēmumiem par tāda radīšanu, V. Gomulka tomēr panāca, ka netika izveidots pastāvīgs Informācijas biroja sekretariāts, un, atsaucoties uz to, ka nebija iespējams nodrošināt nosacījumus normālam darbam kara izpostītajā Varšavā, viņš noraidīja priekšlikumu padarīt to par Kominforma rezidenci.

Kominforma dibināšana bija J. Staļina atbilde Rietumu izaicinājumam, kas saistījās ar V. Čērčila, H. Trumena, D. Māršala vārdiem. Šai institūcijai vajadzēja nostiprināt Austrumeiropas valstu bloku un dot iespēju tām nākotnē efektīvāk cīnīties pret Rietumu propagandu. Kominforma izveidi var uzskatīt par pagrieziena punktu, pēc kura Padomju Savienība atmeta jebkuru iecietību pret plurālismu Austrumu blokā. Divi vēsturiski notikumi – Māršala plāna pieņemšana un Kominforma izveide – nozīmēja, ka gan Rietumeiropā, gan Austrumeiropā laiks, kad pastāvēja vairāki politiskās attīstības varianti, beidzās. Ar Kominforma izveidi tika likvidēts priekšstats par īpašu – “poļu”, “vācu”, “čehu” vai “ungāru” – ceļu uz komunismu; sākās “nacionālā ceļa” uz sociālismu atmešana, tā demontāža. Visām nozīmīgajām komunistiskajām partijām gan Austrumeiropā, gan Rietumeiropā bija jādarbības saskaņā ar vienu “vadošo līniju”. Ļoti drīz Kominforms no iepriekš proponētās pieredzes apmaiņas iestādes pārtapa par Centrālās un Dienvidaustrumeiropas valstu, kas bija saistītas ar PSRS ar militāri – politiskajiem līgumiem, valdošo komunistisko partiju vadības centru.

Stratēģijas maiņa veda pie cīņas saasināšanās komunistiskās kustības iekšienē, arī PSP, bet vēlāk arī PASP. Šajā cīņā Padomju Savienības vadība atbalstīja ortodoksālos, dogmatiskos elementus, kuri demonstrēja vislielāko uzticību J. Staļinam.

Tālākie iekšējās attīstības procesi Polijā un PSP kursa maiņa bija saistīti ar PSRS un Dienvidslāvijas vadītāju konfliktu (ko bieži tā arī sauca par Staļina – Tito konfliktu). Pēc būtības PSRS diktators J. Staļins neveiksmīgi mēģināja pakļaut savai gribai Dienvidslāvijas Komunistisko partiju ar tās vadītāju J. Brozu-Tito, kad pēdējais atteicās sekot J. Staļina politiskajiem norādījumiem un Dienvidslāvija realizēja patstāvīgu kursu. (Pastāv arī viedoklis, ka Padomju-Dienvidslāvijas konflikts bija ģeopolitisks pēc būtības, bet PSRS vadības maskēts kā cīņa pret ideoloģisko “novirzīšanos” no “pareizā” ceļa, pret nacionālismu, ko pieļāvušas vispirms Dienvidslāvijas Komunistiskās partija, pēc tam arī citas komunistiskās partijas).

1948. gada 10. februārī J. Staļins Maskavā sasauca Padomju Savienības, Bulgārijas un Dienvidslāvijas pārstāvju sanāksmi, kurā viņš izvirzīja savas prasības divu pēdējo valstu iecerētās Balkānu federācijas izveidei. Tie neapmierināja J. Tito un 1. martā Dienvidslāvija noraidīja padomju piedāvātos nosacījumus. J. Staļins atsauc visus padomju speciālistus no Dienvidslāvijas, draudēja apturēt ekonomisko palīdzību tai.

J. Staļins izmantoja konfliktu, lai piespiestu citu Centrālās un Dienvidaustrumu Eiropas valstu komunistisko partiju vadītājus atteikties no kāda sava, īpaša sociālisma celtniecības ceļa realizēšanas, kas varētu aizēnot padomju ceļu. VK(b)P CK teorētiskais žurnāls „Большевик” (“Lielinieks”) rakstīja: “Nevar atzīt par pareizu apgalvojumu par to, ka katra valsts iet uz sociālismu pa savu,

savdabīgu ceļu, ka tik cik valstu, tik arī ceļu uz sociālismu. Tā runāt nozīmē noliegt boļševisma starptautisko nozīmi.” (Nedaudz vēlāk – 1948. gada 6. decembrī J. Staļins tikšanās laikā ar bulgāru komunistu delegāciju uzsvēra, ka “pāreju no kapitālisma pie sociālisma nevar īstenot bez proletariāta diktatūras” un “tā ir aksioma”. “Mēs uzskatām, – viņš atzīmēja, – ka jūs varat iztikt bez padomju iekārtas. Jums pietiek ar tautas demokrātijas iekārtu lai īstenotu pāreju no kapitālisma uz sociālismu. Taču šī iekārta realizēs proletariāta diktatūras funkcijas [...] tautas demokrātija un padomju iekārta ir divas proletariāta diktatūras formas.” Tādejādi tā “tautas demokrātijas” izpratne, kuru J. Staļins klāstīja poļu komunistiem 1946.gadā, bija kardināli mainījusies.)

Tāda padomju vadības nostāja stimulēja daudzus reģiona komunistisko partiju vadītājus unificēt sabiedrības pārveidošanas ceļus, metodes un līdzekļus, absolutizējot padomju “sociālisma” radīšanas ceļu. Tas veda pie konkrēto sarežģīto apstākļu izpratnes vienkāršošanas, mēģinājumiem tos iespiest padomju sociālistisko formu ietvaros. Nacionālās specifikas uzsvēršana tagad tika uztverta kā valstu, kuras virzījās uz “sociālismu”, vienotības apdraudējums. Kā “sociālisma” vienīgais paraugs drīkstēja būt tikai padomju modelis. Raksturīgi, ka 1948.–1949.gadā starptautiskajā komunistiskajā kustībā un īpaši t.s. “tautas demokrātijas” valstu komunistiskajās partijās izplatījās termins „boļševizācija”. Tas kļuva par kritēriju, ar kuru komunistiskās partijas vērtēja savu darbību un izteica vienkāršotu sociālisma celtniecības ceļu un metožu kā PSRS prakses atkarotuma izpratni.

Uz šī fona 1948. gadā faktiski vienlaikus norisa divi procesi: Poļu komunisti ar Maskavas atbalstu izvērsa bezprecedenta spiediens uz PPS līderiem partiju apvienošanās jautājumā un saasinājās iekšējās nesaskaņas un cīņa pašas PSP vadībā.

1948. gada 11. martā norisinājās konfidenciāla PSP vadības tikšanās ar J. Cirankeviču, kurš mēģinot glābt partiju no tūlītējas likvidācijas, tomēr piekrita sākt sagatavošanās darbus PPS apvienošanai ar PSP.

Komunisti brīdināja J. Cirankeviču, ka „PPS labāk ir nevis gaidīt, līdz tā tiks izmesta, bet, izvēloties ērtu brīdi, paziņot par izstāšanos” no tolaik pastāvošās Starptautisko sociālistu konferenču komitejas (fr. *Comité International Socialiste Consultatif* – COMISCO – vairāku sociālistisku partiju organizatoriskais centrs, pastāvēja no 1947. gada decembra līdz 1951. gada jūnijam ar centru Londonā; sagatavoja Sociālistiskās Internacionāles izveidi 1951. gadā). 22. martā PPS pēc neilgas vilcināšanās pakļāvās spiedienam un oficiāli pārtrauca sakarus ar šo komiteju.

23. aprīlī PPS Augstākā padome paziņoja, ka partija ir nobriedusi, lai sakļautu vienotas rindas ar PSP. PPS piekrišanu apvienoties ar PSP sekmēja tās biedru vidū izplatītās ilūzijas par V. Gomulkas grupas, ar kuru saistījās cerības paglābt Poliju no pilnīgas sovjetizācijas, it kā stiprajām pozīcijām PSP. Taču arvien uzskatāmāki kļuva PSP pārstāvju centieni pakāpeniski mainīt apvienojošos pušu kopējās platformas saturu, pārejot no marksisma, kuru atzina arī Rietumu sociāldemokrātija, uz dogmatizētu „Marksa-Ļeņina-Staļina mācību”.

Sociālistu atkāpšanās, mēģinot “saglabāt seju”, faktiski pārvērtās kapitulācijā. Notika piespiedu atteikšanās no partijas ideoloģiskā, politiskā un organizatoriskā savdabīguma, kur goda vieta ieņēma nacionālās neatkarības aizstāvēšana un demokrātiskais sociālisms. Ja 26. maijā O. Lange PSRS sūtniecībā vēl mēģināja uzstāt uz PPS ideoloģiskajiem principiem, paziņoja, ka “mūsu valsts iet savu poļu ceļu uz sociālismu”, PPS “nevis ieplūst Polijas Strādnieku partijā, bet apvienojas ar to uz vienlīdzīgiem nosacījumiem”, tad jau 5. jūnijā kļuva zināms, ka komunistiem ar J. Cirankeviča atbalstu izdevās panākt O. Langes piekrišanu PSP vadības viedoklim.

1948. gada pavasarī, laikā, kad Varšavā notika PSP un PPS apvienošanās sagatavošana, saasinājās situācijā pašā PSP. Līdz 1948.gadam partijas biedru skaits pieauga līdz 950 000, kas liecināja par komunistu ietekmes palielināšanos. Taču pastāvēja pretrunas starp divām partijas darbinieku grupām

– nacionālkomunistiem (tolaik tāds termins vēl netika lietots, tos parasti sauca par „partizāniem”, jo viņi lielākoties kara laikā bija palikuši Polijā un tur cīnījušies pret nacistiem un poļu pilsoniskajiem grupējumiem) ar V. Gomulku priekšgalā un t.s. „maskaviešiem”, kuri ar B. Berutu vadībā 1944. gadā atgriezās Polijā no PSRS, pastāvēja jau kopš 1943.gada.

Pēc autora domām, V. Gomulku, kopš 1943.gada PSP CK ģenerālsēdētāru, ar pilnām tiesībām var nosaukt par nacionālkomunistu, jo pēc viņa domām komunistiem bija jāaizstāv ne tikai šķiriskās, bet arī nacionālās intereses. Viņš centās realizēt neatkarīgu valsts kursu un proklamēja specifisku “poļu ceļu uz sociālismu”, kurš neparedzēja lauksaimniecības kolektivizāciju un vienas šķiras diktatūras nodibināšanu. Jāuzsver, ka runa nebija par šīs Polijas komunistu grupas uzstāšanos pret Padomju Savienību, jo bez tās palīdzības komunistu mērķi Polijā nebūtu sasniedzami, bet gan par savas valsts, tās vadības plašu autonomiju. Otra grupa stingri pieturējās pie no Maskavas dotajiem norādījumiem un atsacījās no gandrīz jebkādas patstāvīgas politikas.

1948.gada 10.martā PSRS sūtnis Polijā V. Ļebedevs ziņoja V. Molotovam par stāvokli PSP vadībā. Tajā pēc sūtņa vērtējuma bija izveidojušās un savstarpēji par ietekmi cīnījās divas grupas. Vienu V. Ļebedevs nosauca par “atklāti saindētu ar poļu šovinismu”, otru par “sastāvošu no partijas darbiniekiem, kuri kara laikā atradās PSRS un kuri raksturojas ar savu atklāti “promaskavisko” orientāciju.”

Pirmās dalībnieki grupējās ap V. Gomulku. Tajā ietilpa PSP CK Politbiroja loceklis, aizsardzības ministra vietnieks M. Spihaļskis, PSP CK loceklis, CK kadru un organizācijas nodaļas vadītājs Z. Kliško u.c.

Otrajā ietekmīgākais bija PSP CK Politbiroja loceklis, rūpniecības ministrs H. Mincs. Viņu atbalstīja PSP CK Politbiroja loceklis, Seima priekšsēdētāja vietnieks R. Zambrovskis, PSP CK Politbiroja loceklis, Ministru padomes prezīdija valsts sekretārs J. Bermans u.c.

Padomju sūtnis sūdzējās, ka V. Gomulka un viņa grupas locekļi savā starpā atļaujoties lietot pretpadomju “izteicienus un izlēcienu”. V. Gomulkas realizētā politiskā līnija radot pamatu uztraukumam “sava šlahtiskā gara dēļ.” No V. Gomulkas kā PSP CK ģenerālsēdētāja tuvākajiem līdzgaitniekiem tikuši atbīdīti partijas biedri, kuri “izgājuši padomju skolu, esot Padomju Savienībā vai Padomju armijā.” Tūlīt pēc kara “Gomulkas tipa” ļaudis savu uzstāšanos laikā masu priekšā lietojuši argumentu, ka viņi, lūk, kara laiku nav pavadījuši ārzemēs, bet cīnījušies dzimtenē kopā ar savu tautu. Toreiz, cīņā pret S. Mikolajčika partiju tas esot bijis pieļaujams. Taču lieta esot izrādījusies “dziļāka”, faktiski viņi lielījušies, ka nav bijuši ne tikai Londonā, bet nav arī “Maskavas aģenti”, bet gan “īsti poļi”. Laikā, kad risinājās cīņa par uzvaru vēlēšanās, kad notika sadursmes ar PPS vadītājiem, domstarpības starp abām grupām nepadziļinājās, bet “pēc politiskā režīma stabilizācijas” abas grupas cenšas svarīgākos amatus partijā un valstī iegūt “saviem cilvēkiem”.

Tiesa, arī “H. Minca grupa, – pēc V. Ļebedeva uzskatiem, – tāpat kā jebkura cita grupa, iet pa nepareizu ceļu: cīnoties pret poļu šovinismu partijā, pati veidojas kā ebreju grupa.”

B. Beruts, pēc sūtņa vārdiem, nepiedereja nevienai no nosauktajām grupām, cenšoties ievērot “saprātīgas atturības līniju no abu grupu galējībām”, bet reizē izjuta nervozitāti sakarā ar V. Gomulkas grupas darbību.

Padomju sūtnis pārmeta “Gomulkas grupai” “kaunīgumu”, propagandējot tuvināšanos ar PSRS, mazinot padomju palīdzības nozīmi Polijas tautsaimniecības attīstībā. Viņa secinājums bija: “Līdz šim Polija dzīvo no bagātajām rezervēm, ko deva zemes reforma, rūpniecības nacionalizācija, bijušo vācu teritoriju pievienošana, no padomju palīdzības, no tā, ka tā gandrīz neko netērē aizsardzībai. Viņa viegli un ātri aug, un to jūt visa partija un visa tauta. Taču vēlāk nāks grūtības, kas, liks dziļāk pieiet tautas ekonomisko iespēju mobilizācijai, pacelsies jautājums par lauksaimniecības intensifikāciju, sekojoši tās pārbūvi. Un PSP stāvēs uzdevumu priekšā, kuri būs īsts eksāmens tās rindu komunistiskajai izturētībai. Tur tad būs nāvējoša tagad radusies šķelšanās PSP CK.” Konkrēti sūtnis V. Ļebedevs ieteica radīt ap V. Gomulku tādu biedru kolektīvu, kuri būti brīvi no nacionālisma, un atbrīvot to no “aizdomīgiem” darboņiem.

Abu grupu cīņa Polijas komunistiskajā elitē, radīja iespēju J. Staļinam izmantot šo cīņu, lai sasniegtu savus mērķus. VK(b)P CK varēja darboties kā ietekmīgs starpnieks, augstākais tiesnesis, kontrolējot un vadot šo cīņu atbilstoši savām interesēm. Šajā attīstības stadijā Maskavas interesēs bija

koncentrēt visu varu uz to orientētajā grupā, jo tā bija gatava atteikties no “poļu ceļa” un nekavējoties celt “sociālismu” pēc Staļina norādēm.

PSRS staļiniskā vadība, izmantojot Dienvidslāvijas komunistu kā “ķeceru” vajāšanu un cīnoties par Austrumeiropas valstu stingru pakļaušanu padomju politikai, arī Polijas vadībā vēlējās redzēt J. Staļina norādījumu paklausīgus izpildītājus, nevis “poļu marksisma teorijas” aizstāvjus, kuri, uzsverot Polijas specifiku, vēlētos realizēt suverēnu politiku.

Sakarā ar PSRS un Dienvidslāvijas vadītāju konfliktu VK(b)P CK tika izstrādāti dokumenti, kuros uz Dienvidslāvijas Komunistiskās partijas “kļūdu” pamata bija izklāstītas “mācības”, kuras citām Austrumeiropas komunistiskajām partijām bija jāņem vērā, lai tās neatkārtotu. Šāds dokuments “Par PSP vadības antimarksistiskajām ideoloģiskajām nostādnēm” (*Об антимарксистских идеологических установках руководства КПП*) 1948. gada 5. aprīlī tika veltīts arī Polijas strādnieku partijai. Tika atzīmētas “nopietnas kļūdas” PSP darbībā. Tās bija: marksisma-ļeņinisma mācības, VK(b)P pieredzes nozīmes nenovērtēšana partijas celtniecībā; PSP ideoloģijas pielāgošana PPS ideoloģijai; PSP “vilkšanās notikumiem astē” zemniecības jautājumā un “kulaku” briesmu, boļševistiskas kritikas un paškritikas nenovērtēšana partijas ideoloģiskā un organizatoriskā nostiprināšanā; nacionālistiska tendence PSRS lomas Polijas atbrīvošanā un PSRS sasniegumu sociālistiskajā celtniecībā atzīšanas jautājumos. Faktiski “kļūdu” “atklāšana” PSP bija instruments PSRS staļiniskās vadības rokās, lai jebkurā brīdī varētu kontrolēt un koriģēt PSP politiku.

Tika gan atzīts, ka “demokrātiskas nometnes spēku augšanas apstākļos” PSP sākusi enerģiskāk cīnīties pret “reakciju”, sagraujot “angļu-amerikāņu imperiālistu aģenta” S. Mikolajčika un viņa piekritēju no Zemnieku partijas “graujošo darbību”, PSP ietekmē notikusi PSL tīrīšana no “reakcionārajiem elementiem”, PSP panākusi Polijas Seima lēmumu par vienotas kooperatīvu apvienības izveidi Polijā, pieaugusi PSP ietekme sabiedriskajās organizācijās, taču reizē tika pārmests, ka uzsvāru liekot uz nacionalizētās rūpniecības attīstību, PSP atstāj lauksaimniecību stihiskai pašplūsmai, “atsakoties no ļeņiniskā kooperatīvā plāna, nav izvirzījuši nekādu pozitīvu, perspektīvu programmu laukiem”.

Galvenās padomju staļinistu rūpes atsedza uzzīņas rindkopa, kurā tika konstatēts, ka PSP līderi izvirza teoriju “par Polijas attīstības būtisku atšķirību no Padomju Savienības”, plaši esot izplatīta “poļu marksisma teorija”, kurai esot jāattaisno nacionālisms PSP vadībā. Pamatots šis konstatējums tika ar izvilkumu no kādas V. Gomulkas runas. Attiecīgi tika secināts: “Atklāts PSP vadības novirziens uz nacionālismu (no kura tā vēl nav atteikusies) rada bažas par PSP politisko līniju un praktisko darbību, īpaši tādā atbildīgā periodā, kad risinās PSP un PPS apvienošanās sagatavošana vienotā Polijas strādnieku šķiras partijā”. Dokuments kļuva par īpatnēju signālu promaskaviskajai grupai atklāta uzbrukuma sākšanai V. Gomulkam un viņa piekritējiem.

Austrumeiropas valstu komunistisko partiju iekšējā cīņā līdzās pārmetumiem nacionālismā, PSRS lomas nenovērtēšanā tika izmantoti arī apvainojumi sakaros ar J. Tito un viņa “aģentiem”. Padomju vadībai ar to pavērās papildus iespēja “virzīt” noteiktas grupas komunistiskajās partijās un uzstāties kā šķērējtiesnesim iekšējos strīdos. Jāuzsver, ka tieši V. Gomulka ieņēma ļoti kritisku nostāju pret padomju vadības uzbrukumiem Dienvidslāvijas komunistiskajai vadībai. Viņš to arī neslēpa no PSP CK Politbiroja. Arī sarunā ar padomju vēstniecības padomnieku V. Jakovļevu viņš izteica šaubas par Maskavas pret dienvidslāviem izvirzīto apsūdzību pareizību. V. Gomulka uzskatīja, ka nepieciešama dienvidslāvu komunistu pārstāvju dalība priekšā stāvošajā Kominforma sanāksmē. 1948.gada maijā viņš piedāvāja būt starpnieku padomju un dienvidslāvu līderu sarunās, izteica gatavību doties uz Belgradu, lai vestu sarunas ar J. Tito. (Kā vēlāk nopratināšanā liecināja M. Spihaļskis, V. Gomulka lēsa, ka Maskavas rīcība ir priekšlaicīga un radīs lielas grūtības PSP. Viņš baidījās, ka „Dienvidslāvija atkritīs no tautas demokrātijas nometnes”.). Arī šī iniciatīva acīmredzot neapmierināja J. Staļinu.

Kominforms sanāksmē Bukarestē 1948. gada 28. jūnijā pieņēma rezolūciju “Par situāciju Dienvidslāvijas Komunistiskajā partijā”, kurā tās līderi tika nekritiski apsūdzēti par atkāpšanos no marksisma-ļeņinisma un kļūdainas iekšpolitikas un ārpolitikas realizēšanu. PSP delegācija balsoja par šo rezolūciju, lai gan V. Gomulka neatbalstīja to tās daļu, kurā kolektivizācija laukos tika izvirzīta kā “tautas demokrātijas” valstu tūlītējs uzdevums. V. Gomulka pret kolektivizācijas veikšanu Polijā iebilda nevis principiāli, bet gan uzskatot doto brīdi par nelabvēlīgu tās īstenošanai. Turpretī citi balstījās uz J. Staļina tēzi, ka sociālistisko industrializāciju var īstenot tikai sakarā/vienlaicīgi „ar lauksaimniecības sociālistisku pārveidi.”

Kominforms aicināja DKP “veselīgos spēkus” piespiest savus vadītājus “atklāti un godīgi atzīt savas kļūdas un tās labot”, bet to atteikuma gadījumā mainīt partijas vadību, “izvirzīt jaunu internacionālistisku DKP vadību.” Taču DKP IV kongress 1948. gada jūlijā vienbalsīgi noraidīja visus apsūdzības un pilnībā atbalstīja J. Tito. 1948. gada 25. oktobrī PSRS oficiāli pārtrauca diplomātiskās attiecības ar Dienvidslāviju.

Kominforma sanāksmes Bukarestē rezolūcija par Dienvidslāviju izraisīja neviennozīmīgu novērtējumu Polijas komunistu vidū. Kopīgs bija tikai pārsteigums par šādu lēmumu. Piemēram, Polijā PSP aktīvu sanāksmes Gdaņskā, Sopotā, Štumā (*Sztum*) izteica šaubas par pret Dienvidslāvijas komunistiem izvirzīto apsūdzību taisnīgumu. Arī PSP CK plēnuma 1948. gada 1. jūlijā dalībnieki uzsvēra, ka atsevišķu Dienvidslāvijas Komunistiskās partijai veltītu kritisku pārmetumu motivācija ir nepārliciecināma un miglaina.

Taču, ja Dienvidslāvijas Komunistiskās partijas CK konfliktā ar J. Staļinu atbalstīja savu līderi J. Tito, tad V. Gomulka partijas vadībā bija praktiski izolēts. PSP Politbiroja locekļi sliecās atbalstīt B. Berutu, kurš baudīja J. Staļina uzticību.

PSP CK no 1948. gada jūnija līdz augustam norisa asas diskusijas. PSP vadībā notika spēku pārgrupēšanās par labu tiem, kuri bija gatavi, pirmkārt izpildīt Maskavas gribu, arī tad, ja tas nāca par sliktu nacionālajām interesēm. Tas liecināja, ka poļu komunistu vadītāji apzinājās, ka viņu palikšana pie varas tobrīd vēl joprojām lielā mērā bija atkarīga no PSRS atbalsta. Lai to nodrošinātu, nācās vismaz daļēji ziedot savu patstāvību, izvēloties “ceļu uz sociālismu”.

V. Gomulka uzskati krasi atšķīrās no to PSP CK Politbiroja locekļu, kuri kara gadus bija pavadījuši PSRS un grupējās ap B. Berutu, pozīcijas. Atšķirības pastāvēja vairākos jautājumos: 1) PSP līderis bija pret pasaules komunistiskās kustības jaunu centralizāciju, pieņemot tikai tās koordināciju; 2) viņš izteica šaubas par Dienvidslāvijā pastāvošās situācijas Kominformbiroja sniegtā novērtējuma pareizību; 3) iebilda pret padomju pieredzes aklu kopēšanu, galvenokārt kolektivizācijas jomā; 4) bija elastīgāks nekā citi komunistu vadītāji jautājumā par PSP un PPS apvienošanu vienā strādnieku partijā 5) bija pret nacionālā faktora un idejas par neatkarību, kas bija tik populāra Polijas sabiedrībā, pārāk zemu novērtējumu.

V. Gomulka apgalvojumi par atšķirībām starp “poļu ceļu uz sociālismu” un padomju pieredzi tika pamatīgi kritizēti. Liela daļa no tā, ko PSP līderis jau vairākus gadus bija atkārtojis publiski un ko viņš pats vairākkārt bija dzirdējis no J. Staļina mutes, tagad tika atzīts par ideoloģisku ķecerību.

Padomju Savienībā cieši vēroja situāciju Polijā, bet jo īpaši V. Gomulka darbību. Padomju vadība viņu atbalstīja, kamēr “poļu ceļu uz sociālismu” koncepcijas piekritēju politika bija atbilstoša padomju vadības nodomiem. Bet 1947.–1948. gadu mijā VK(b)P CK jau izstrādāja citu stratēģiju un V. Gomulka mēģinājumi uzturēt dzīvu Maskavā jau norakstītu koncepciju vairs neatbilda šai stratēģijai. Bez tam daudzus V. Gomulka soli padomju vadību uzskatīja kā poļu politiskās neatkarības uzsvēršanu, kas mazina padomju kontroles iespējas.

Pēc J. Staļina un Dienvidslāvijas vadītāju konflikta padomju diktators vēl vairāk nekā iepriekš neuzticējās Austrumeiropas komunistisko partiju vadītājiem, centās tos pārvērst par vienkāršiem savu norādījumu izpildītājiem. Šī neuzticība arī lielā mērā izšķīra poļu komunistu grupējumu savstarpējo cīņu, jo 1948. gadā V. Gomulka bija vienīgais no padomju bloka vadītājiem, kas iebilda pret Dienvidslāvijas komunistiskās partijas izslēgšanu no Kominforma.

V. Gomulka, pēc dabas būdams ekspresīvs politiķis, bieži izteicās nesavaldīgi, tostarp arī par padomju vadību un tās iejaukšanos Polijas iekšējās lietās. Tas deva bagātīgu materiālu, lai kompromitētu PSP līderi Maskavas acīs. Viņam atgādināja par nepārtrauktu Polijas neatkarības no Padomju Savienības uzsvēršanu, kas, ievērojot Polijas sabiedrības pēckara sociālās apziņas īpatnības, bija nepieciešami komunistu politisko pozīciju stiprināšanai. Neraugoties uz pretestību partijā, V. Gomulka turpināja aizstāvēt savus uzskatus un 1948. gada 3. jūnijā paplašinātajā CK plēnumā teica runu, kurā kritizēja Polijas karalistes un Lietuvas Sociāldemokrātisko partiju par to, ka tā savā darbībā nepietiekami ievēroja nacionālās intereses, un atzīmēja pirmskara PPS nozīmi cīņā par Polijas neatkarības saglabāšanu. Tika izvirzīta tēze, ka nākotnē dibināmajai vienotajai strādnieku partijai būtu jāpieņem sociālistu uzkrātās tradīcijas cīņā par Polijas nacionālo neatkarību un jāatceļ Polijas Komunistiskās partijas sektantiski-dogmatiskās kļūdas.

Ar šo runu V. Gomulka ieguva ierindas partijas biedru un arī sociālistu, kuri gatavojās apvienoties ar PSP, plašu atbalstu, bet izraisīja arī vairāku ievērojamu savas partijas darbinieku iebildumus.

V. Gomulka iesniedza atlūgumu no CK ģenerālsekretāra amata. Ar argumentu, ka atkāpšanās var izsaukt krīzi partijā, tas netika pieņemts, jo lēmums un jauna kandidatūra nebija saskaņoti ar J. Staļinu. V. Gomulka tika nosūtīts ilgstošā atvaļinājumā it kā veselības uzlabošanai. PSP CK Politbirojs steidzās informēt PSRS sūtniecības padomnieku V. Jakovļevu, ka Politbirojs nepiekrīt V. Gomulkas uzskatiem un tāpēc steidzami nosūta viņu atvaļinājumā.

Abas PSP vadošo politiķu grupas sākušās cīņas par varu apstākļos meklēja J. Staļina atbalstu.

1948. gada 11. jūnijā V. Gomulka nosūtīja vēstuli J. Staļinam ar informāciju par notikumiem plēnumā. Viņš neslēpa faktu, ka tajā “Polijas Strādnieku partijas vadībā atklājās nopietnas ideoloģiskās domstarpības”, lūdza atļauju strīdīgajos jautājumos griezties pie J. Staļina pēc padoma.

Gandrīz tai pat laikā V. Molotovs saņēma informāciju no sūtņa Polijā V. Ļebedeva par sarunu ar B. Berutu, kas notika 1948. gada 14. jūnijā. Viņš V. Gomulkas runas plēnumā un pēc tam 1948. gada 8. jūnijā PSP CK Politbiroja vērtēja kā “PPS pozīciju aizstāvēšanu” un kā partijas monolītā rakstura pārkāpumu. B. Beruts stādīja jautājumu par savas tikšanās ar J. Staļinu lietderību. Tādējādi B. Beruts atteicās no ārēji demonstrētās valsts prezidenta neitralitātes un pēc būtības vadīja pret V. Gomulku virzīto grupu.

No jūlija beigām V. Gomulka bija praktiski atstumts no partijas vadības. B. Beruts ziņoja J. Staļinam, ka V. Gomulka negrib “nožēlot grēkus”, aizstāv savus “labēji-nacionālistiskos” uzskatus.

PSP CK jūnija plēnuma lēmumi bija pagrieziens partijas politikā. Ja, sākot ar PSP I kongresu, partija runāja par “poļu ceļu uz sociālismu”, tad tagad uzsvars tika likts uz PSRS sociālisma celtniecības pieredzi. Tā gan vārdos vēl nebija padomju modeļa mehāniska kopēšana, plēnuma rezolūcijā tika minēts, ka jāņem vērā “Polijas vēsturiskās attīstības iespējas un specifiskie apstākļi”, taču faktiski tā jau bija tikai cieņas parādīšana tradīcijai.

Partijas vadītāja funkcijas sāka pildīt, nākamo PSP CK plēnumu jau vadīja vēl oficiāli bezpartijiskais B. Beruts. Tagad jau ar viņu par PSP iekšējām lietām kontaktējās J. Staļins.

Notikumu attīstība paātrinājās 1948. gada augustā. 13. augustā PSP Centrālās komitejas Politbirojs nosūtīja pie V. Gomulkas delegāciju (B. Beruts, J. Bermans, M. Spihaļskis) ar

priekšlikumu vērsties pie J. Staļina ar lūgumu atrisināt strīdu partijas vadībā. V. Gomulka piekrita. 14. augustā viņš piedalījās Politbiroja sēdē, taču viņu nevarēja piespiest pilnībā atzīt tam izvirzītās apsūdzības.

15. augustā B. Beruts izlidoja uz Maskavu un 16. augusta naktī viņam bija ilga saruna ar J. Staļinu un V. Molotovu. Viņš formulēja galvenās pretenzijas V. Gomulkam: samiernieciskums attiecībās pret Dienvidslāvijas Komunistisko partiju, nepareiza izpratne par strādnieku kustības tradīcijām valsts neatkarības jautājumā; “labēji-nacionālistisks novirziens, kas izpaudās jau 1944. gada pavasarī”. Tika saņemta J. Staļina piekrišana V. Gomulkas atstādināšanai no PSP CK ģenerāļsekretāra amata un B. Beruta pārcelšanai tajā. Taču lēmumu šajā sakarā bija jāpieņem pašai PSP. 1948. gada 21. augustā B. Beruts informēja V. Gomulku, ka jautājums par viņa atbrīvošanu no PSP ģenerāļsekretāra amata ir saskaņots ar J. Staļinu.

V. Gomulkam bija jāatstāj partijas CK ģenerāļsekretāra amats, bet jāpaliek Politbiroja sastāvā ar noteikumu, ka viņš atzīs savas “kļūdas” un uzstāsies ar paškritiku. PSP CK Politbiroja sēdē 19. augustā viņš prasībām daļēji piekrita un atzina dažas “kļūdas”, ko pirms tam B. Berutam nebija izdevies panākt. PSP CK Politbirojs nolēma atbrīvot V. Gomulku no ģenerāļsekretāra amata un iecelt tajā B. Berutu. Faktiski V. Gomulkas kolēģi no PSP CK Politbiroja, sajutuši sava stāvokļa apdraudējumu, pasteidzās norobežoties no sava līdera un visu “vainu” par nepieņemšanu no Maskavas diktētajam kursam uzvelt V. Gomulkam.

V. Gomulkas atstādināšana no varas oficiāli notika PSP CK plēnumā, kas norisa no 1948. gada 31. augusta līdz 3. septembrim. Plēnumā A. Zavadskis sapulcējušos iepazīstināja ar CK Politbiroja vēstuli prezidentam B. Berutam, kurā viņš tika lūgts iekļauties aktīvā partijas darbā. Pēc tam J. Bermans ierosināja atbrīvot V. Gomulku no CK ģenerāļsekretāra pienākumiem un viņa vietā ievēlēt B. Berutu, atstājot to arī prezidenta amatā. Jaunais ģenerāļsekretārs nolasīja ziņojumu: “Par labēji-nacionālistisko novirzienu partijas vadībā un tā pārvarēšanas ceļiem”. Šo ziņojumu papildināja H. Minca uzstāšanās “Partijas kārtējie uzdevumi saimnieciskajā un sociālajā politikā laukos”. V. Gomulkam tika izvirzīti pārmetumi “labēji-nacionālistiskā novirzienā”, “atkrišanās sociāldemokrātiskā uztverē”, “nacionālā aprobežotībā”, sadarbībā ar Rietumvalstīm un “oportūnismā zemniecības jautājumā”. “Grēku” saraksts tika papildināts ar pārmetumiem par neuzticību PSRS, par nepareizu PSP CK politiku kara laikā, kad V. Gomulka centās iesaistīt KRN svārstīgos ļudoviešus, par ko B. Beruts jau tolaik bija sūdzējies G. Dimitrovam un J. Staļinam. Lielākā daļa no 30 CK locekļiem, kas uzstājās debatēs, atbalstīja B. Beruta ziņojuma galvenās tēzes. V. Gomulka, trīs reizes uzstājoties plēnumā, uzskatīja par nepieciešamu piekrist daļai pret viņu vērsto apsūdzību, stingri aizstāvēt tikai savu partijas līdera pozīciju okupācijas laikā. Viņš aizplīvurotā veidā, taču nepārprotami atsaucās uz J. Staļina neseno atbalstu “nacionālā ceļa uz sociālismu” koncepcijai, kuru kopīgi pieņēma daudzi Austrumeiropas komunistisko partiju vadītāji; centās noraidīt apsūdzību par “labēji-nacionālistisku novirzienu”. Attiecībā uz kolektivizācijas problēmu V. Gomulka turpināja uzstāt, ka to varētu atrisināt tikai ar pašu zemnieku brīvprātīgu piekrišanu, un tikai tad, kad pēc valsts tautsaimniecības atjaunošanas un “atgrieztu” zemju apguves tam rastos labvēlīga situācija. Noslēgumā V. Gomulka lūdza viņu atbrīvot no Politbiroja locekļa pienākumiem. Plēnums vienbalsīgi pieņēma rezolūciju “Par labēji-nacionālistisko novirzienu”, kurā tika norādīts, ka atšķirības starp V. Gomulku un citiem Politbiroja locekļiem nav taktiskas, bet gan ar principiālu un ideoloģisku raksturu, ka arī partija kopumā nav pasargāta “no svešas nacionālistiskas un oportūnistiskās ideoloģijas iespiešanās.” Plēnums atbrīvoja V. Gomulku no PSP CK ģenerāļsekretāra pienākumiem,

taču atstāja CK Politbiroja sastāvā. B. Beruts kļuva par jauno partijas līderi. V. Gomulkas piekritēji zaudēja savus amatus partijā.

Tā plēnums beidzās ar V. Gomulkas un viņa atbalstītāju sakāvi. Tā rezultāti noveda pie PSP nacionālkomunistiskā spārņa, “poļu ceļa uz sociālismu” koncepcijas sekotāju atstumšanas no varas un veda pie staļinizācijas perioda Polijas attīstībā. V. Gomulkas apsūdzēšanai “poļu marksismā”, nacionālismā un simpātijās pret it kā dumpīgo Dienvidslāviju un sekojošajai sodīšanai bija jākalpo par PSP darbinieku “audzināšanas” līdzekli. PSP vadība un arī būtiska aktīva daļa, izvērtējot situāciju, izvēlējās pielāgošanās ceļu. PSP vadībā notika spēku pārgrupēšanās par labu tiem, kuri bija gatavi, pirmkārt izpildīt Maskavas gribu arī tad, ja tas nāca par sliktu nacionālajām interesēm. Tas liecināja, ka poļu komunistu vadītāji apzinājās, ka viņu palikšana pie varas tobrīd vēl joprojām lielā mērā bija atkarīga no PSRS atbalsta. Lai to nodrošinātu, nācās vismaz daļēji ziedot savu patstāvību, izvēloties “ceļu uz sociālismu”. V. Gomulka J. Staļinam bija neērts partneris, jo apspriežot reparāciju, padomju karaspēka pārvietošanas, izejvielu piegādes u.c. jautājumus, vienmēr sīkstī aizstāvēja savas valsts intereses. Ja V. Gomulka spēja kā neatkarīgs politiķis sarunāties ar PSRS vadību un īstenot savu politiku Polijā, tad vienmēr Maskavai lojālā un gatavā pielāgoties B. Beruta nākšana šī harizmātiskā līdera vietā sekmēja Polijas nokļūšanu staļinizācijas valgos.

Izmantojot grupu cīņu PSP “augstākajā ešelonā”, padomju vadībai izdevās panākt, lai pie varas PSP nokļūtu ortodoksālie “poļu biedri”, ar to izvairoties no notikumu pavērsiena PSP un visā Polijā pēc PSRS – Dienvidslāvijas konflikta scenārija, vēl viena konflikta starptautiskajā komunistiskajā kustībā.

Atzīmējams, ka notikumu attīstība Polijā 1948.gada vasarā un rudenī parādīja, ka J. Staļins, PSRS vadība bija mācījušies no konflikta ar Dienvidslāviju, spēja Polijā īstenot atšķirīgu, efektīvāku kampaņu pret citādi domājošajiem, nepaklausīgajiem nacionālajiem komunistu vadītājiem. “Operācija” pret V. Gomulku, kas tika veikta ar B. Beruta, J. Bermana un citu rokām, liecināja, ka, izvirzot priekšplānā dažādu grupu konfrontāciju un cīņu ideoloģiskos jautājumos kaimiņvalsts partijas vadībā, ir iespējams sasniegt mērķi – savas ietekmes nostiprināšanu un izvairīties no sadursmes starp VK(b)P Centrālo Komiteju un citu komunistu partiju vadību.

Lēmums par V. Gomulkas politisko likteni nozīmēja pavērsienu Polijas attīstībā. Tas lielā mērā noteica strādnieku partiju apvienošanās procesa tālāku virzību, situāciju PSP un arī PPS. Tas bija cieši saistīts ar “nacionālā ceļa uz sociālismu” likteni, kas balstījās uz sociāliem un politiskiem kompromisiem, tostarp arī ar Maskavu.

Tai pat laikā V. Gomulkas lieta parādīja, ka atsevišķa līderu grupa PSP vadībā spēja realizēt savas politiskās intereses, pat nomainot partijas vadītāju, ja vien tās nebija pretrunā ar Maskavas interesēm.

Izmaiņas PSP vadībā un politikā praktiski bez pretestības pieņēma PPS. 1948. gada 6. septembrī PPS CIK prezidijs, CIK politiskā komisija un ģenerālsekretariāts izteica cerību, ka, komunistiem un sociālistiem apvienojoties B. Beruts kļūs par vienotās partijas vadītāju. Tāpat kā PSP, PPS pilnībā atteicās no savām idejām, pakļaujoties jaunajam kursam.

Vairāki vadošie PPS darbinieki ar J. Cirankeviču priekšgalā galu galā pieņēma visus komunistu izvirzītos abu strādnieku partiju apvienošanās nosacījumus. PPS Galvenās padomes sanāksmē 1948. gada 18.–22. septembrī notika “norēķināšanās ar pagātņi”. Galvenais runātājs J. Cirankevičs paziņoja, ka PPS “ir apkrauta ar reformisma, oportunisma, nemarksistisku tradīciju, ideoloģijas un demoralizējošas prakses balastu, turklāt izceļas ar augsti attīstītu nacionālismu un pretpadomju kompleksu ...”. Pēc vētrainām debatēm par J. Cirankeviča politisko ziņojumu tika pieņemta rezolūcija, kurā, vērtējot PPS pagātņi, kā tās “kļūdas” tika nosodītas “viltus” teorijas par “demokrātiskā sociālisma un revolucionārā sociālisma sintēzi”, “tautas demokrātiju” kā zelta

vidusceļu starp revolūciju un reformismu; uzskats, ka trīs sektoru ekonomika spontāni, bez šķiru cīņas radīs sociālismu; šķiru cīņas laukos nenovērtēšana un “nepārvarētais nacionālisms, saistīts ar PPS vēsturisko tradīciju nekritisku kultu.”

Tā tika noraidītas partijas iepriekšējās ideoloģiskās izstrādes (demokrātiskā sociālisma vīzija un ekonomistu-sociālistu koncepcijas), PPS tradīcijas (izņemot sadarbības ar komunistiem tradīciju).

1990. gada janvārī PASP XI (pēdējā) kongresā, partijas CK pirmā sekretāra M. Rakovska ziņojumā bija stādīts jautājums, vai PASP, radusies, apvienojoties PSP un PPS, varēja kļūt par partiju, kura konsekventi ieturētu poļu ceļu uz sociālismu. M. Rakovskis uzsvēra, ka konkrētajos pēckara apstākļos, kad Eiropas politiskās kontūras bija noteikušas uzvarētājvalstis atbilstoši spēku samēram, kad J. Staļina ietekme starptautiskajā komunistiskajā kustībā bija sasniegusi nebijušus apmērus, attīstības ceļu izvēle Polijai bija visai ierobežota. Tajā nevarēja pastāvēt valdība, kura mēģinātu pretoties PSRS ietekmei. Tikai pakļaujoties PSRS, kreiso spēku valdība varēja saglabāt zināmu autonomiju un neatkarību. Alternatīva varēja būt vietvalžu pārvaldīta teritorija, iespējams, pat bez sava valstiskuma. Par apvienotās PASP biedriem kļuva simti cilvēku, kuru apziņā pirmajā pēckara desmitgadē staļinisms tika uztverts kā sociālisms.

PPS kapitulācija bija ne tikai no ārpuses vērsta spiediena rezultāts, bet arī sekas pārejai uz PSP tuvām pozīcijām, ko veica daļa PPS centriskā grupējuma vadītāju – J. Cirkēvičs, A. Rapackis u.c. Pirms PPS apvienošanas ar PSP priekšvakarā jau tika izslēgti vai no vadības izstumti tie, kas atbalstīja partijas patstāvības saglabāšanu – CIK priekšsēdētājs K. Rusineks, Galvenās Padomes priekšsēdētājs S. Švalbe, CIK loceklis E. Osobka-Moravskis, Galvenās padomes loceklis B. Drobners un citi. Viņu vietā partijas vadībā nāca kreisi noskaņoti darbinieki.

Apvienošanās priekšvakarā tika veikta vērienīga PPS rindu “tīrīšana”, kā rezultātā faktiski tika sagrauta vecākā demokrātiskā partija Polijā. Saskaņā ar poļu pētnieka A. Garlitska datiem, gandrīz ceturtdaļa no PPS biedriem darbiniekiem tika izslēgta, bet pārējo darbība faktiski paralizēta.

“Tīrīšanas” rezultātā PPS rindas 1948. gadā samazinājās līdz 531 tūkstotim cilvēku. Kreisi noskaņotie partijas biedri pārgāja uz PSP. PPS atstāja neapmierinātie ar tuvināšanās, pēc tam apvienošanās ar PSP politiku, tai skaitā sociālisti ar pirmskara pieredzi. Bija arī daudz PPS locekļu, kuri dažādu citu iemeslu dēļ aizgāja no politiskās darbības.

Pirms strādnieku partiju apvienošanās kongresa PSP jaunā vadība izjuta bažas, ka, ņemot vērā V. Gomulkas popularitāti partijā, ap viņu varētu rasties cilvēku grupējums, kas tai nepakļausies. Lai to novērstu, vajadzēja V. Gomulku politiski pazemot, panākt viņa publisku “grēku nožēlošanu”, viņa “nodevīgās” darbības okupācijas gados diskreditāciju, arī kadru politikas nosodīšanu. Tajā pašā laikā tika prasīts, lai viņš paliktu partijas vadībā, kas ļautu to kontrolēt. Taču V. Gomulka savas „kļūdas” atzina tikai daļēji, atteicās palikt partijas vadībā. Tikai 1948. gada 20. novembrī viņš bija spiests dot savu piekrišanu dalībai gaidāmajā partiju apvienošanās kongresa darbā un „pozitīvi novērtēt partijas darbu”. 9. decembrī viņš Maskavā tikās ar J. Staļinu un V. Molotovu. 16. decembrī padomju vadītāji informēja B. Berutu par savu sarunu ar V. Gomulku, kurš apgalvojis, ka piekrīt CK realizētajai politiskajai līnijai, taču saņemto aizvainojumu dēļ nevarot palikt tās Politbirojā. Tika pausts viedoklis, ka V. Gomulka „vēl nav pilnībā atbrīvojies no savām kļūdām”, tāpēc arī atsakoties darboties CK Politbirojā. „Gomulkas attieksme pret partiju un viņa patiesīgums prasa papildu pārbaudi.” 19. decembrī jau PSP un PPS apvienošanās kongresa laikā J. Staļins „deva padomu” B. Berutam: „B[iedru] Gomulku vajadzētu atstāt Centrālajā komitejā, bet Politbirojā neieklāut. Partija no tā var iegūt.”

Pēc šīs sarunas, 14. decembrī, nu jau bijušais PSP ģenerālsekretārs uzrakstīja J. Staļinam vēstuli par domstarpību būtību ar partijas jauno vadību, atkal atteicās piedalīties partijas centrālo iestāžu darbā.

Starp citu, V. Gomulka, neraugoties uz to, ka viņa dzīves biedre bija ebrejiete, mēģināja arī izspēlēt savā labā “ebreju” kārti. Vēstulē J. Staļinam viņš rakstīja: “[Polijas] valsts un partijas aparāta vadošo posmu sastāvs, skatoties no nacionālā viedokļa, manuprāt, rada šķērsli, kurš apgrūtina mūsu bāzes paplašināšanu [...]. Var arī mani uzskatīt par atbildīgu par [...] ebreju augsto procentu vadošajā valsts un partijas aparātā, bet galvenā vaina par pašreizējo situāciju krīt galvenokārt uz biedriem ebrejiem. [...] Pamatojoties uz vairākiem novērojumiem, var ar pilnu pārliecību teikt, ka daļa no ebreju biedriem nejūtas jebkādiem pavelieniem saistīti ar poļu tautu [...] un poļu strādnieku šķiru vai arī ieņem pozīciju, ko var saukt par nacionālo nihilismu.”

V. Gomulka arī deklarēja, ka “uzskata par nepieciešamu ne tikai pārtraukt tālāko ebreju procentuālo izaugsmi kā valsts, tā partijas aparātā, bet arī pakāpeniski samazināt šo procentu, it īpaši šī aparāta augstākajos posmos”. Pat būdams PSP ģenerālsēkretārs viņš nevarēja veikt pasākumus šai virzienā, jo sastapies ar tiešu vai aizmaskotu pretdarbību. (Jāpiebilst, ka neapmierinātību ar pārāk lielo ebreju pārstāvību augstākajās partijas un valsts iestādēs pauda arī citi PSP vadības pārstāvji, kā arī padomju sūtniecības darbinieki. Grūti noteikt, kā šādos spriedumos bija vairāk: nepiepildīto karjeras ambīciju, kad ebreji, lūk, ieņēma tos vadošos amatus, kuri pienācās poļiem, vai arī bažu par jaunās iekārtas nākotni valstī, kurā no pirmskara laikiem komunistiem tika piekarināta “žīdu komūnas” etiķete.)

Tajā pašā laikā V. Gomulkas apsūdzība, ka daļa no “ebreju biedriem” ieņēma “nacionālā nihilisma” pozīciju, neatbilda patiesībai, jo tajā laikā līdzīgus uzskatus pauda arī daudzi partijas biedri – pēc tautības poļi. Patiesībā izšķirošais faktors bija attieksme pret “poļu ceļu uz sociālismu”. Pēc tās “īstenie komunisti” tika atšķirti no “labēji-nacionālistiskajiem novirzniekiem” (t.i. – V. Gomulkas un viņa atbalstītājiem). Pēdējo vidū patiešām bija tikai poļi, taču arī starp pirmajiem nebūt ne visi bija ebreji.

Jāņem arī vērā, ka minētais V. Gomulkas vēstījums J. Staļinam tapa brīdī, kad PSRS sākās t.s. ebreju nacionālistu vajāšana. Tomēr cerēto mērķi tas nesasniedza. Cenšoties spēlēt uz J. Staļina antisemitisma stīgas, V. Gomulka rīkojās pārāk neveikli. J. Staļins bija pragmatīks, vienus ebrejus, piemēram, Čehoslovākijā, viņš turēja aizdomās par nelojalitāti un organizēja to vajāšanu t.s. “Slanska lietā”, bet tajā pašā laikā citus, piemēram, Polijas vai Ungārijas vadībā, atbalstīja, redzēdams viņos savus piekritējus un politisku pretsvaru šo valstu nacionāli orientētiem politiķiem (kuriem pieskaitīja arī V. Gomulku). Pēc krievu vēsturnieka G. Kostirčenko domām, Polijas spēcīgu sastāvu, kuros dienēja daudz ebreju, J. Staļina rokās kļuva par galveno instrumentu kontrolei pār situāciju Polijā un noteica V. Gomulkas mēģinājuma izspēlēt “ebreju” kārti neveiksmi.

Tiesa, ir ziņas, ka vēlāk – 1948.–1952. gadā – sakarā ar PSRS izvērsto “Ebreju antifasistiskās komitejas lietu” un R. Slanska u. c. “tiesas” procesu Čehoslovākijā arī Polijā varēja sākties līdzīgs pret ebreju izcelsmes vadošajiem partijas un valsts darbiniekiem izvērst process. Lai brīdinātu par to, speciāli no Kijevas uz Varšavu devās V. Vasiļevska. Par galveno figurantu “tiesas” procesā Varšavā bija jāklūst J. Bermanam. Taču 1953. gada sākumā viņu tikai atbrīvoja no drošības iestāžu vadītāja pienākumiem. B. Beruta uzticība glābusi J. Bermanu un H. Mincu no izrēķināšanās.

PSP II kongress un PPS XXVIII kongress 1948. gada 14. decembrī pieņēma analogiskus lēmumus par apvienošanu. PSP un PPS apvienošanās kongresā, kas notika 1948. gada 15.-21. decembrī, tika izveidota **Polijas Apvienotā strādnieku partija** (*Polska Zjednoczna Partia Robotnicza*). Kongress arī kļuva par robežlīniju, kas nodalīja posmu, kad Polija realizēja “poļu ceļu uz sociālismu”, no posma, kad valstī notika pāreja uz vienas partijas monopolvaru, uz padomju, vai, precīzāk, staļiniskā modeļa iedibināšanu.

Kongresā piedalījās 1 008 delegāti, kas pārstāvēja vairāk nekā 1 miljonu PSP biedru un 530 pārstāvji no gandrīz 600 tūkstošu lielās PPS (Citi dati: PPS tika izveidota no 930 tūkstošiem PSP un 470 tūkstošiem PPS biedru). Abās partijās šai laikā strādnieki sastādīja ap 60 %. PSP zemnieku bija divas reizes vairāk nekā PPS, garīgā darba darītāji abās partijās bija pārstāvēti otrādā proporcijā. Salīdzinājumā ar PSP sociālo sastāvu PPS pēc apvienošanās strādnieku īpatsvars samazinājās no 60 līdz 56%, zemnieku no 18 līdz 14 %, toties garīgā darba darītāju īpatsvars palielinājās no 17 līdz 26 %. Organizatoriskā pārkārtošanās tika pabeigta līdz 1949. gada rudenim.

Taču partijai bija vāja ietekme laukos. 55% zemākajās lauku administratīvajās vienībās nebija PASP pirmorganizāciju.

Deleģātu uzstāšanās kongresā formas ziņā lielākoties bija veidotas kā apsveikumi, kas cildināja abu strādnieku partiju apvienošanās, draudzības ar PSRS vēsturisko nozīmi u. tml. Vienīgais izņēmums bija V. Gomulkas runa. Viņš uzsvēra: “Mēs esam internacionālisti, kas cīnījās un cīnīsies ne tikai pret nacionālismu, bet arī pret kosmopolitismu. Mēs nicinām tos, kuri neciena mūsu tautu, nenovērtē tās diženumu un spējas, tos, kas mazina mūsu tautas tūkstoš gadu vēstures gaitā izdarīto ieguldījumu starptautiskajā kultūrā.” Viņš nepiekrita tiem, kas mudināja viņu atzīt “kļūdas”, paziņoja: “... man ir tiesības prasīt no viņiem un visiem pārējiem, lai kritizējot manas kļūdas, nenomelno manu vārdu, jo tie kaitē ne tikai man personīgi, bet tajā pašā laikā savai un manai partijai”. Neraugoties uz to, ka kongresa deleģātu runās bija kritizēts “labēji–nacionālistiskais novirziens”, V. Gomulkas runai sekoja “ilgstoši aplausi”, norādot, ka viņam vēl joprojām ir autoritāte un vismaz daļā bijušo PSP un PPS biedru vidū pastāv uzskati, kurus no ortodoksu viedokļa varētu nosaukt par nacionālistiskiem. Taču galvenais bija tas, ka V. Gomulkas un vairāku citu vadošo darbinieku viedoklis par nepieciešamību īstenot vispārējos sociālisma celtniecības likumus, ievērojot īpašos Polijas apstākļus, arī I PASP kongresā tika novērtēts kā labēji–nacionālistisks novirziens.

Kongresā tika pieņemta “Polijas Apvienotās Strādnieku Partijas Idejiskajā deklarācija”. Tā uzsvēra PASP ideoloģisko saikni ar 1882. gadā L. Variņska nodibināto „Proletariātu”, ar Polijas karalistes un Lietuvas Sociāldemokrātisko partiju, Polijas Komunistisko partiju, kura tika raksturota kā valsts neatkarības aizstāve, cīnījās pret „sanāciju” un savienības ar PSRS atbalstītāju. Toties PPS ideoloģiskais un politiskais mantojums tika raksturots kā “antimarksistisks un nacionālistisks”. “Poļu ceļa uz sociālismu” koncepcija tika noraidīta. “Tautas demokrātijas” politiskais režīms tagad tika interpretēts kā proletariāta diktatūras īpaša forma, kuras uzdevums bija īstenot kapitālistisko elementu likvidāciju un sociālistiskas ekonomikas organizāciju. Idejiskajā deklarācijā tika izvirzīts „sociālisma pamatu” celtniecības uzdevums, nosprausti pakāpeniski sociāli ekonomisku pārkārtojumu, demokrātijas un pašpārvaldes attīstības, sabiedriskās apziņas izmaiņas un kultūras paaugstināšanas mērķi. Deklarācijā bija teikts: “Tautas demokrātijas apstākļos, strādnieku šķira ceļ sociālisma pamatus Polijā. Sociālisma pamatus var veidot tikai ar šķiru cīņas palīdzību – cīņā pret visiem kapitālistiskajiem elementiem un viņu ārvalstu aizbīdņiem.” Tika uzsvērts, ka poļu ceļš uz sociālismu virzīsies, izmantojot “tautas demokrātijas” valsti. Bija atzīmēts, ka PASP kā vadošs politisks spēks virza strādnieku šķiras un visas tautas darbību uz jaunas sabiedrības izveidi.

Idejiskajā deklarācijā tika arī ierakstīts, ka brālīga savienība un draudzība ar PSRS veido Polijas suverenitātes un drošības, tās attīstības sociālisma virzienā nepieciešamu nosacījumu, bet “visas tendences, virzītas pret sadarbību ar Padomju Savienību, grauj tautas demokrātijas pamatus Polijā, bet reizē ar to arī mūsu valsts neatkarību”. (Draudzības ar PSRS princips kā Polijas sociālistiskas attīstības neatņemams faktors tika ierakstīts arī kongresa pieņemtajos PASP statūtos un 1952.gadā pieņemtajā Polijas Tautas Republikas Konstitūcijā.)

Reizē deklarācijā bija ietilpinātas arī tādas tēzes, kuras liecināja par izvirzīto uzdevumu lielā mērā deklaratīvo raksturu un vēlāk kalpoja partijas programmatisko nostādņu izkropļošanai un atiešanai no tām. Deklarācijā bija ietverti postulāti par šķiru cīņas saasināšanos sociālisma celtniecības gaitā, par nepieciešamību vardarbīgi salauzt ekspluatatoru pretošanos, kas attaisnoja sazarota represīvā aparāta pastāvēšanu. Īpaši jāatzīmē tēze par uzskatu plurālisma nepieļaušanu. Tas nozīmēja arī diskusiju aizliegšanu pašas partijas rindās, jo tās draudot ar “svešu ietekmju” izplatību strādnieku šķirā.

Kongresā izveidotā Polijas Apvienoto strādnieku partija (PASP), kurā sastāvēja 1 442 794 biedru un kura monopolizēja tiesības noteikt valsts attīstību, uzņēmās deklarācijas programmatisko nostādņu īstenošanu. Faktiski tā apņēmas ieviest staļinisko sociālisma modeli, pielietojot Polijā šķiru cīņas saasināšanās teoriju. Tādējādi PASP pirmais kongress iezīmēja pārejas perioda beigas, kad vēl pastāvēja alternatīvas padomju sociālisma modelim. Ar V. Gomulkas atstumšanu no varas beidzās arī relatīvi autonomais “poļu ceļš uz sociālismu”. Kā uzskatīja jaunā partijas vadība, bija pienācis laiks Polijas sabiedriskās iekārtas sovjetizēšanai.

1948.gadā sociālistiskā partija ar komunistisko saplūda ne tikai Polijā. Tas notika vairākās Austrumeiropas valstīs. 1948.gadā ar Čehoslovākijas Komunistisko partiju saplūda Čehoslovāku sociāl-demokrātiskā partija, ar komunistisko Ungārijas darbaļaužu partiju – Ungārijas Sociālistiskā partija, ar Bulgārijas Komunistisko partiju Bulgārijas strādnieku sociāldemokrātiskā partija, ar Rumānijas Komunistisko partiju – Rumānijas sociāldemokrātiskā partija. Vācu vēsturnieks P. Heumoss ir paudis viedokli, ka ar sociālistisko (sociāldemokrātisko) partiju likvidēšanu beidza pastāvēt arī demokrātiska sociālisma alternatīva padomju sistēmas ieviešanai Austrumeiropā. Acīmredzot viņam ir taisnība.

V. Gomulka, apsūdzēts par “labēji-nacionālistisko noslieci”, pilnībā tika atbīdīts no valsts politiskās dzīves. (1949. gada janvārī V. Gomulka bija spiests aiziet no ministra amata, novembrī viņu izslēdza no PASP CK.) Ja atceramies represijas pret citiem ievērojamiem poļu politiķiem, attieksme pret V. Gomulku bija “mīksta”, bet tā ļāva neuzskatīt “jautājumu” par slēgtu. Saistībā ar apsūdzību nacionālkomunismā un citos “grēkos” no vadības tika atstumti, pēc tam no partijas izslēgti un represēti arī vairāki citi ievērojami SPS līderi. (1949. gada novembrī PASP CK plēnums izslēdza V. Gomulku no PASP CK, M. Spihaļski no PASP CK un tās Politbiroja, bet Z. Kliško no PASP CK kandidātiem.) V. Gomulkas propagandēto “sevišķo ceļu uz sociālismu” un pretošanos lauksaimniecības kolektivizācijai viņa pretinieki izmantoja, lai viņu pašu un viņa piekritējus nosauktu par “redīsiem” (ārpusē – sarkans, iekšienē – balts, pie tam tās bija arī Polijas karoga krāsas, ar ko bija jāsaprot, ka V. Gomulka u.c. tikai izliekas par komunistiem, bet patiesībā ir nacionālisti).

Taču tādus “paraugprocesus”, kādi 1949.gadā notika Ungārijā pret L. Rajku un 1952. gadā Čehoslovākijā pret R. Slanski, Polijā neizdevās organizēt, jo V. Gomulka noziedzīgā darbībā neatzinās un arī poļu vadītāji rīkojās uzmanīgi, atceroties, kā lavīnveidīgi attīstījās represijas PSRS 1937.–1938.gadā. Pēc V. Gomulkas atstādināšanas sabiedriskā doma bijušā PSP līdera jau esošajai autoritātei pievienoja vēl cīnītāja par tiesībām būt neatkarīgam no Maskavas oreolu.

V. Gomulkas un citu dažādu līmeņu partijas līderu pazušana no politiskās skatuves nozīmēja, ka jebkurš partijas, valsts un pat drošības aparāta ierēdnis, lai cik godīgi viņš arī nepildītu savus pienākumus, nevar dzīvot mierīgi, nebaidoties nonākt ieslodzījumā. Nevienš nebija aizsargāts pret represijām.

Par PASP Centrālās komitejas priekšsēdētāju (no 1954. gada marta līdz 1956. gada martam – CK 1. sekretāru) kļuva B. Beruts. Polijas lielākās partijas vadībā nostiprinājās J. Staļinam vēlams politiķis, ar kuru varēja viegli manipulēt. Noteicošās pozīcijas partijā ieņēma “Maskavas poļi”, ortodoksālie komunisti, kas pieņēma padomju stila “sociālisma” ieviešanu Polijā. No PPS vadošajiem kadriem apvienotās partijas vadībā palika tikai daži PPS biedri ar J. Cirankeviču priekšgalā. (J. Cirankevičs tika ievēlēts par vienu no trim PASP Centrālās Komitejas sekretāriem kopā ar R. Zambrovski un A. Zavadski, bet no vienpadsmit PASP CK Politbiroja locekļiem tikai 2 – A. Rapackis un S. Vitkovskis – bija bijušie PPS locekļi.) Proporcijas partijā vadībā vēlreiz apliecināja, ka vienotas strādnieku partijas rašanās nebija ideoloģiski-politiski vienlīdzīgu partneru kompromiss. PASP Centrālajā komitejā tika ievēlēti 72 cilvēki, no kuriem 49 bija no PSP, 23 no PPS.

No PSP apvienotās PASP CK Politbirojā ietilpa 8, no PPS – 3 cilvēki. No tekošā partijas darba vadībai izveidotā CK Organizācijas biroja 24 locekļiem tikai 8 pārstāvēja bijušo PPS. Turpmāk tā sastāvs tika samazināts un no bijušajiem sociālistiem palika vienīgi J. Cirankevičs. Vēlāk no PASP tika izslēgti vairāki ievērojami sociālisti, kuri bija pretojušies partijas apvienošanai ar PSP. Piemēram, 1949. gadā no partijas tika izslēgts pirmais Tautas Polijas premjerministrs E. Osobka-Moravskis (atjaunots partijā tikai 1956. gadā). Kādreizējam PPS Centrālās izpildkomitejas priekšsēdētājam K. Rusinekam, kurš bija ievēlēts arī PASP CK, 1951. gadā B. Beruts aizliedza piedalīties CK sēdēs. Daudzi agrākie partijas vadītāji nonāca cietumā. Vēlāk, saskaņā ar PTR pastāvošo oficiālo PASP vēsturi, 1948. gadā tajā sākās “birokrātiski izkropļojumi” un “novirzes no sociālisma principiem”.

Oficiāli komunistisko partiju pagrieziens jautājumā par “tautas demokrātiju” kļuva redzams 1948. gada decembrī, kad G. Dimitrovs Bulgārijas Komunistiskās partijas V kongresā paziņoja, ka “tautas demokrātija” nevar būt nekas īpašs, tai ir jāpilda proletariāta diktatūras funkcijas. Tad arī B. Beruts Polijā deklarēja, ka “poļu ceļš uz sociālismu” ir “kopējā ceļa” variants. “Tautas demokrātija” vairs netika uzlūkota kā alternatīva proletariāta diktatūrai, bet gan tikai kā viena no tās formām blakus jau pastāvošajai padomju formai.

Latenti pastāvošā pretruna starp dažādiem sociālisma sasniegšanas ceļiem un šī “sociālisma” vienīgo pazīstamo un komunistu atzīto padomju jeb staļinisko formu, teorētiski varbūt arī varētu tikt atrisināta citādi, nekā tas notika realitātē, taču tam būtiski traucēja aukstais karš. Tas objektīvi mazināja demokrātisku metožu izmantošanas iespējas sabiedrības pārveidē. Aukstā kara situācija veicināja nedrošību pasaulē, it īpaši valstīs, kur kreisie spēki vēl tikai cīnījās par varu vai tās nostiprināšanu savās rokās. Īsta kara draudu atmosfēra noteica laikmeta ideoloģisko un politisko atmosfēru arī Centrālās un Dienvidaustrumu Eiropas valstīs, lika pie varas esošajiem politiskajiem spēkiem pirmkārt rūpēties par aizsardzības spēju kāpināšanu, pakļaujot šim uzdevumam pārējos ekonomiskās un iekšpolitiskās attīstības jautājumus. Tika izdarīts secinājums par nepieciešamību paātrināt “sociālistisko” pārkārtojumu tempus. Izdarīt to demokrātiskām metodēm apstākļos, kad apzināti “sociālisma” piekritēji nebūt nesastādīja tautas vairākumu, nebija iespējams, tāpēc arī teorijā arvien vairāk tika runāts par proletariāta diktatūru kā “sociālisma” celtniecības ieroci.

PSRS un Austrumeiropas valstīs turpināja lietot “tautas demokrātijas” jēdzienu, taču nu jau saprotot to divējādā nozīmē: sākotnēji kā pārejas pakāpi uz proletariāta diktatūru, vēlāk kā īpašu proletariāta diktatūras formu, kas izveidojās specifiskajos apstākļos pēc II pasaules kara. Termins tika izmantots arvien retāk, tā vietā no 50. gadu vidus lietoja terminus “sociālistiskās sistēmas valstīs”, “pasaules sociālisma sistēma”, “sociālistiskā sadraudzība”. Var teikt, ka “tautas demokrātijas” jēdziens tika atstāts kā fasāde, aiz kura pastāvēja komunistu varas monopols. Reizē šāda koncepcijas maiņa nozīmēja dogmatisko spēku, kuri bija spējīgi vienīgi atdarināt jau pastāvošā staļiniskā modeļa veidošanu savās valstīs, uzvaru Austrumeiropas komunistiskajā kustībā. Arī Polijas komunistu vadība nolēma padomju “sociālisma” modeli un tā celtniecības metodes pārnest uz savu valsti, atzīstot J. Staļina neierobežotas tiesības pieņemt izšķirošus kā īslaicīgus, tā stratēģiskus lēmumus visai “tautas demokrātijas” nometnei. Tā 1948. gadā vardarbīgi tika sagrauts mēģinājums radīt “tautas demokrātiju” kā alternatīvu proletariāta diktatūrai Polijā. No valdības tika izstumti ne tikai demokrātisko spēku pārstāvji gan no PSL, gan no citām demokrātiskajām partijām, kuri kara laikā bija pārstāvēti gan valdībā emigrācijā, gan kopā ar komunistiem brīvības un demokrātijas vārdā bija cīnījušies pret nacistiem okupētajā dzimtenē, bet arī tā komunistisko darbinieku daļa, kura spēja patstāvīgi radoši domāt un vēlējās aizstāvēt savus uzskatus. Tā vietā lai dažādiem tautas slāņiem nodrošinātu dalību valsts pārvaldē, jaunajā posmā no tiem tika prasīta tikai varas veikto pasākumu

bezierunu atzīšana. 1948. gada pagrieziena visvairāk atbilda strauji augošās birokrātijas interesēm, un tikai daļēji – lai neizraisītu atklātus protestus – ievēroja strādnieku šķiras un vidusslāņu intereses. Divu–trīs gadu laikā Austrumeiropas valstīs, arī Polijā, notika valsts struktūru, darbības metožu nonivelēšana, pielīdzināšana padomju modelim. Ar to arī zināmā mērā tika ielikti pamati t.s. “sociālisma” sabrukumam 80./90. gadu mijā.

4-1-2

Staliniskā modeļa nostiprināšanās Polijas politiskajā sistēmā un tā krīze

Ar 1948. gadu Polijā beidzās “tautas demokrātijas” kā uz dažādu politisko spēku vienošanās pamata funkcionējošas ierobežotas demokrātijas pastāvēšanas periods, kad varai bija koalīcijas raksturs, kaut tās svarīgākā komponente bija komunistiskās partijas „vadošā loma”. Pēc 1948. gadā notikušā ideoloģiskā pagrieziena 50. gadu sākumā Polijā nostiprinājās kreisi radikāli un dogmatiski uzskati par jaunas sabiedriskās iekārtas sasniegšanas ceļiem, kas balstījās uz PSRS realizētā staliniskā pseidosociālisma modeļa atkārtotā. Atbilstoši tam Polijā tika noteiktas nākotnes sabiedrības iezīmes un tās celtniecības ceļi. 50. gadu pirmajā pusē virkne komunistiskās PASP partijas programmatisku nostādņu (par demokrātijas, humānisma, kooperācijas utt.) attīstību palika vienīgi uz papīra. PASP vadība, ņemot par paraugu stalinisko „sociālisma” modeli, centās ar vardarbīgām metodēm ātri un shematiski atrisināt visas sabiedrības pārveides sarežģītās problēmas.

Tomēr Polijā pilnībā tā arī nenoformējās staliniskās totalitārās sistēmas iezīmes. Kaut daudzpartiju sistēmas pastāvēšana arvien vairāk ieguva formālu, varētu teikt „fasādes”, raksturu, tomēr saglabājās īpašuma formu daudzveidība, ideoloģijas sfērā t.s. „marksisms-ļeņinisms” nebūt nebija ieguvis monopolstāvokli. Stingras palika katoļu baznīcas pozīcijas, kura ieņēma to ideoloģisko „nišu”, uz kuru pretendēja komunistiskā partija. Vēl saglabājās informācijas avotu dažādība. Rietumu informācijas dienesti, pateicoties savam augstajam tehniskās apgādes līmenim, varēja aizsniegt praktiski visus Polijas iedzīvotājus. Darbojošos politisko spēku orientācijas spektrs vēl bija diezgan plašs. Kaut Polijā jau tūlīt pēc kara iedibinājās komunistiskās partijas vadība pār spēka struktūrām, faktiski pastāvēja tās kundzība valsts aparāta augstākajos līmeņos un plaša vardarbīgo metožu izmantošana, tomēr 1948./1949. gadā pamatos izveidotā politiskā sistēma, pēc poļu vēsturnieka A. Pačkovska atzinuma, nebija adekvāta padomju sabiedrības organizācijas tipam. Apstākļi Polijas sabiedrībā joprojām nedeļa iespēju komunistiskajā partijas vadībā noteicošajai grupai izveidot valstī pilnīgu padomju tipa modeli. Arī vācu vēsturnieks E. Meijers secinājis, ka kaut pirmajos pēckara gados komunistu partijas vara Polijā nostiprinājās, tomēr Polija nebūt nebija totalitāra valsts. Salīdzinājumā ar laiku līdz 1939. gadam zinātne un māksla varēja attīstīties relatīvi brīvi. Polijas kompartijai (tās staliniskajam spārnā) vēl pietrūka spēka īstenot savu varu pēc padomju modeļa. Kā rakstījis vēsturnieks no Krievijas R. Jusufovs, tikai 1949.–1955. gadā notika totalitārā sociālisma modeļa formēšanās. Taču tā netika pabeigta. Krievu matemātiķis, filozofs un publicists A. Fets uzskatīja, ka no kara beigām līdz 1956. gada rudenim Polijā darbojās „staliniskā sistēma”, kura gan nerasniedza savus mērķus, jo Polijā bija spēki, kuri bremzēja tās sovjetizāciju.

1949. gads ienesa būtiskas izmaiņas **starptautiskajā situācijā**. Maskavas centieni pārvarēt Rietumu ierobežojumus PSRS ietekmes izplatībai Eiropā ārpus Austrumeiropas reģiona, novērst

PSRS „izstumšanu” aiz „dzelzs priekškara” beidzās neseismīgi. PSRS bija spiesta samierināties ar to, ka tās būvētā divpusējā starpvalstu attiecību sistēma vienīgi t.s. “tautas demokrātijas” valstis cieši sasaistīja ar PSRS.

ASV paātrināja savas militārās klātbūtnes izplatīšanos. Visā pasaulē tika izvietotas to militārās bāzes. ASV stiprināja Rietumeiropas ekonomisko un militāro potenciālu „aizsardzībai no komunistiskajiem Austrumiem”.

Aukstais karš izvērsās militāri-politiskajā, ekonomiskajā un kultūras jomā. Galvenā problēma Eiropā bija Vācijas liktenis. Karā uzvarējušās Rietumu lielvalstis veica pasākumus savu okupācijas zonu ekonomiskās vienotības izveidē, gatavoja to pārveidi atsevišķā Vācijas valstī. PSRS nespēja apturēt Vācijas Federatīvās Republikas izveides procesu, kas beidzās 1949. gada 20. septembrī.

Izveidojoties Vācijas Federatīvajai Republikai, jaunā valsts sevi pieteica kā Trešā reiza mantinieci un tāpēc pastāvēja uz to, ka Potsdamas lēmumiem ir tikai pagaidu regulējuma nozīme. Visas politiskās partijas līdz pat Vācijas Komunistiskajai partijai bija vienotas, ka līdz miera līguma ar Vāciju noslēgšanai nevar būt ne runas par kādas vācu-poļu robežas atzīšanu.

VFR kanclers K. Adenauers savā pirmajā valdības paziņojumā 1949. gada 20. septembrī noraidīja Oderas-Neises robežas atzīšanu. Vēlāk, reaģējot uz 1952. gadā pieņemto Polijas Tautas Republikas Konstitūciju, kurā jaunie rietumu apgabali tika nosaukti kā „atkalatgūti un uz mūžiem atkalatgriezti”, VFR bundestāgs ar lielu balsu vairākumu 1952. gada 5. decembrī norādīja, ka robežu noregulējumam līdz nākamā miera līguma noslēgšanai nav nekāda likumīga spēka. Polijas valdības mēģinājumi tuvināties: 1953. gada 24. augusta atteikšanās no reparāciju maksājumiem un 1955. gada 18. februāra paziņojums par kara stāvokļa izbeigšanu ar Vāciju palika bez panākumiem. Arī 1957. gadā VFR ārlietu ministrs H. fon Brentano deklarēja, ka „...vācu tauta nevar atzīt Oderas–Lužicas Neises līniju par esošu vai nākotnes Vācijas robežu.”

Citādi veidojās Polijas attiecības ar 1949. gada 7. oktobrī izveidoto Vācijas Demokrātisko republiku, kuras proklamēšana kā atbilde Rietumiem sekoja 1949. gada 7. oktobrī padomju okupācijas zonā Vācijā. 1949. gada 12. oktobrī jaundibinātās VDR valdības vadītājs O. Grotevols paziņoja, ka VDR pilnībā atzīst Polijas rietumu robežu. 1949. gada 18. oktobrī Polija atzina VDR un nodibināja ar to diplomātiskās attiecības.

VDR dibināšanai nebija tādās ģeopolitiskās nozīmes kā VFR nodibināšanai un jau iepriekš veiktajai militāra bloka – NATO (*North Atlantic Treaty Organization* – Ziemeļatlantijas Līguma organizācija) izveidei 1949. gada aprīlī, taču pēckara Polijai VDR izveidošana bija ļoti svarīgs notikums: uz robežas tagad bija draudzīga valsts, kuras valdība apņēmas izpildīt Potsdamas konferences lēmumus par Polijas–Vācijas robežu. Ja jau 1947. gadā bija noslēgts Polijas–Čehoslovākijas līgums par teritoriālo norobežošanu; 1948. gada 15. jūnijā parakstīts protokols ar robežas līnijas aprakstu starp PSRS un Poliju, tad Polijas robeža ar Vāciju nebija vēl starptautiski nostiprināta.

1950. gada jūnijā Varšavā notika Polijas un VDR sarunas par abu valstu attiecībām. 6. jūnijā tika parakstīta kopēja deklarācija par Oderas–Neises robežas demarkāciju. Pēc mēneša, 1950. gada 6. jūlijā VDR un Poliju pārstāvjiem (V. Ulbrihtam un J. Cirankevičam) tīkoti pasāreizējās Polijas robežās esošajā Vācijas pilsētā Gerlicā (vācu *Görlitze*, poļu *Zgorzelec*) tika parakstīts t.s. Gerlices līgums par Polijas un VDR robežu. Austrumvācija neiebilda pret vairāku Vācijas pilsētu: Kestrinas (*Küstrin*), Frankfurtes pie Oderas, Gūbenes (vācu: *Guben*, poļu *Gubin*) un pašas Gerlices sadalīšanu un Ščecinas (vācu *Stettin*, poļu *Szczecin*), un Švinemundes (vācu *Swinemünde*, poļu

Świnoujście) pilsētu pilnīgu nodošanu Polijai. (Tiesa, VDR vilcinājās galīgi atzīt Ščecinas piederību Polijai un jautājums par pilsētu beidzot tika atrisināts tikai 1956. gadā PSRS spiediena rezultātā.) Ar to abas valstis oficiāli savstarpēji atzina Oderas-Neises robežlīniju. Vēlāk Polijā robežu ar VDR oficiālā ideoloģija sauca par „miera un draudzības” robežu, bet abu vācu valstu robežu pa Elbas upi – par „drošības” robežu. Šī dokumenta pieņemšanai bija jānoslēdz Polijas robežu jautājumu risināšanu ar kaimiņvalstīm.

Taču to neatzina VFR. Tā asi kritizēja Gerlices līgumu. VFR Bundestāga frakcijas 1950. gada jūnijā pieņēma formālu tiesisku protestu pret Polijas un VDR noslēgto Gerlicas līgumu. No Vācijas Komunistiskās partijas izslēgtais, bet tolaik viens no Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas vadošajiem darbiniekiem H. Vēners 1950. gada 14. septembrī VFR Bundestāgā par Oderas–Neises robežlīniju paziņoja: „Vācu tauta Oderas-Neises līnijas atzīšanā [...], no Polijai pievienotajiem apgabaliem izraidīto [etnisko vāciešu] tiesību uz dzimteni neievērošanā saskata noziegumu pret Vāciju un pret cilvēci. Vācijas bundestāgs noliedz visu to, kuri ir atbildīgi par šiem noziegumiem, [...] tiesības rīkoties Vācijas tautas vārdā ...”

Pēc VFR valdības viedokļa Gerlicas līgums neatbilda Potsdamas konferences lēmumam un VDR nebija tiesību to slēgt [visas] Vācijas vārdā. (Arī Amerikas Savienotās Valstis un Lielbritānija 1951. gadā noraidīja Gerlices līgumu.) Potsdamas konferences lēmumus, pēc rietumvācu politiķu domām, varēja tulkot daudznozīmīgi. (Arī daudzi vēsturnieki to sauc par XX gadsimta apstrīdamāko dokumentu.) Gadu desmitiem daļa juristu centās pierādīt šī dokumenta galīgo, otra daļa – provizorisko raksturu. VFR Oderas-Neises robežlīniju apzīmēja par demarkācijas līniju, kura neveido starptautiski atzītu robežu. VFR valdošo politiķu uztverē jaunā robeža ar Poliju bija nelikumīga vēl lielākā mērā kā robeža starpkaru periodā, kuru toreiz vācieši sauca par „degošo robežu” (*Brennende Grenze*). (VFR Oderas–Neises robežu atzina tikai 1970. gadā, bet galīgi tikai 1990. gadā, kad šī atzīšana bija nosacījums Vācijas vienotības sasniegšanai.) Taču VFR nevarēja nekādi ietekmēt situāciju uz robežas, jo ar Poliju robežojās nevis tā, bet VDR.

Toties Polijas vadību nevarēja neuztraukt starptautiskā saspīlējuma pieaugums 40.gadu beigās un 50.gadu sākumā.

1949. gadā ASV tika izstrādāts plāns ar kodētu nosaukumu „Dropshot” (angļu *Dropshot* — saīsināts sitiens tenisā), kurš paredzēja dot triecienu PSRS un tās sabiedrotajām valstīm lai pretdarbotos PSRS triecienam Rietumeiropā, Tuvajos austrumos un Japānā, kuram it kā bija jānotiek 1957.gadā. Plāns paredzēja četras fāzes: 1) aizsardzību no sauszemes uzbrukumiem un vienlaikus masveida atomtriecienus. Tika plānots uz padomju pilsētām nomest ap 300 atombumbu un 250 000 tonnu parasto aviobumbu. Kā vērtēja ASV speciālisti, bumbu uzbrukumos bija jāiet bojā 2,7 miljoniem cilvēku un 30–40% ekonomiskā potenciāla; 2) Aviācijas triecienu turpināšanu, ekonomiskā un psiholoģiskā kara intensifikāciju, pagrīdes cīņas izvērsanu padomju aizmugurē; 3) masveida uzbrukumu Eiropā, tā turpinājumu PSRS teritorijā, lai piespiestu PSRS kapitulēt; 4) PSRS un tās sabiedroto valstu teritorijas okupāciju.

50.gadu pirmajā pusē starptautiskā situācija saasinājās. PSRS panāktā ASV monopola uz atombumbu likvidēšana 1949. gada septembrī pierādīja, ka „komunisma atturēšanas” politikas iespējas ir sevi lielā mērā izsmēlušas. Kaut amerikāņu militāristi arī apsprieda atomieroču pielietošanas plānu Korejā notiekošajā karā (1950–1953), tas netika izdarīts, jo reāli bija prettrieciena draudi. „Komunisma ierobežošanas” kursa vietā 1952. gada ASV prezidenta vēlēšanu kampaņas laikā toreiz vēl prezidenta kandidāts un nākamais prezidents D. Eizenhauers un viņa nākamais valsts sekretārs D.F. Dalless izvirzīja „atbrīvošanas” (arī „komunisma atsviešanas”) doktrīnu, kurā sociālisma celtniecības mērķi izvirzījušās valstis tika pasludinātas par

„paverdzinātām” un visām tām tika solīta palīdzība cīņā par „atbrīvošanos”. ASV ārpolitikas mērķis no šī laika bija apstākļu sagatavošana “tautas demokrātijas” valstu atgriešanai kapitālismā.

Viens no šīs politikas ideologiem, amerikāņu politologs D. Bernhems grāmatā „*Containment or Liberation? An inquiry into the aims of United States foreign policy*” („Ierobežošana vai atbrīvošana? Pētījums par ASV ārpolitikas mērķiem.” 1952) rakstīja, ka ASV un to sabiedroto priekšā „ir tikai divi ceļi: vai kapitulēt Maskavas priekšā un tikt padomju impērijas aprītiem, vai darīt galu šai impērijai, atbrīvojot valstis un tautas, kuras pašlaik pakļaujas Maskavas tirānijai”. Acīmredzot nav jāpierāda, ka šāda nostāja veda strupceļā.

1956. gada 16. janvārī intervijā žurnālam „*Life*” D.F. Dalless, atsaucoties uz it kā pastāvošajiem „padomju agresijas draudiem”, noformulēja „balansēšanas uz atomkara sliekšņa” principu, runāja par to, ka „daudzsološas un cerību nesošas pārmaiņas” Austrumeiropas valstīs var pamudināt ASV riskēt ar dalību „sīkos, lokālos konfliktos”, nebaidoties „balansēt uz kara robežas”. „Spēja pieiet pie kara šķautnes, taču netikt ievilktiem tajā, ir nepieciešama māka. Ja jūs mēģināsiet iztikt bez tās, ja jūs baidīsities realizēt tādu politiku, tad jūs esat pazuduši.” Tā uzskatāmi parādījās „atbrīvošanas” doktrīnas agresīvais raksturs, draudi, kurus tā radīja „sociālisma” valstīm.

„Atbrīvošanas” doktrīnu papildināja 1953. gadā ASV pasludinātais „jaunais skatījums uz aizsardzību”, kurš paredzēja visā pasaulē izvietot atomieročus. Vienlaikus bija paredzēta arī „ierobežotu” karu vešanas iespēja. ASV līderi atklāti paziņoja, ka, lai kurā zemeslodes rajonā arī rastos konflikts, tur uzreiz tiks veikta „masveida atbilde” (*massive retaliation*). Līdz ar to arī atomieroču laikmetā pasaulē turpināja pastāvēt reāli kara draudi. „Atbrīvošanas” doktrīnas autori piedāvāja negaidīt pakāpeniskas izmaiņas PSRS ietekmē esošajās valstīs, uz ko cerēja „komunisma ierobežošanas” doktrīnas piekritēji, bet izmantot tādas metodes, kuras ļautu ātri sasniegt uzstādītos mērķus un sašaurināt „komunisma izplatības sfēru” līdz Padomju Savienības robežām. „Atbrīvošanas” politika metožu ziņā bija virzīta uz iekšējas neapmierinātības un nekārtību (padomju terminoloģijā – kontrrevolūcijas) radīšanu, kuras ASV apņēmas atbalstīt. Starp citu, pēc ģenerāļa V. Andersa iniciatīvās līdz 1950. gadu vidum NATO struktūrās norisa poļu virsnieku grupas apmācības kara gadījumam pret PSRS.

Līdz 1955. gadam ASV vadītāji atkārtoja, ka nevar būt auglīgu sarunu ar „sociālistiskajām” valstīm, kamēr tās nebūs evolucionējušas Rietumu demokrātiju virzienā. Tikai 1955. gada jūlijā notikušās ASV, Francijas, Lielbritānijas un PSRS līderu tikšanās laikā Ženēvā, kura gan nenesa taustāmus rezultātus, radās t.s. „Ženēvas gars” un PSRS vismaz daļēji izkļuva no agrākās izolācijas.

„Atbrīvošanas” doktrīnas realizācija ievērojamā mērā veicināja „sociālisma” valstu saliedētības centienus un gala rezultātā to militāri-politisks valstu savienības izveidi.

1949.–1953.gads Austrumeiropā bija paātrinātas ekonomikas modernizācijas un sabiedrības transformācijas pēc padomju parauga jeb, citiem vārdiem, sovjetizācijas laiks. Šai laikā strauji pieauga starptautiskais saspīlējums, veidojās divi pretimstāvoši militāri-politiski bloki.

Palielinājās abu bloka valstu iedzīvotāju nošķirtība. 1949. gada pavasarī valdība palielināja maksu par pasēs izsniegšanu emigrācijai līdz 20 000 zlotiem, summai, kas, pēc poļu vēsturnieka D. Stolas datiem bija 43 reizes lielāka par vidējo algu tajā laikā. Jau 1948.gadā sākās intensīva valsts robežas un robežapsardzes karaspēka (*Wojska Ochrony Pogranicza*) nostiprināšana. Līdz 1955.gadam uz robežas tika uzstādīti 1 110km dzeloņstieplu aizžogojumu un 1 314 sargtorņi. Robežsargu skaits no 18 300 1947. gadā izauga līdz 32 300 1953.gadā. Rezultātā būtiski pieauga bēgļu tvarstīšanas panākumi. Ja 1951. gadā tika notverti aptuveni 50% no viņiem, 1954. gadā tika notverti jau 85% bēgošo no valsts. Uz rietumu robežas tika aizturēti pat 97% bēgļu. Tie, kas mēģināja bēgt uz Rietumiem caur Čehoslovākiju, nonāca tās policijas rokās vai nomira no elektrošoka uz dzeloņstieplēm uz Čehijas un Austrijas robežas (laikā no 1952. līdz 1965. gadam tā dzīvību zaudēja 29 poļi).

Tiesa, 1954.gadā tika paziņots par izmaiņām pasu politikā, kad partijas un valsts vadība, sākotnēji vilcinoties, tomēr nolēma atvieglot cilvēku izceļošanu no valsts. Lēmuma praktiskās

sekas šajā jomā bija jūtamas no 1955.gada. Pēc Polijas Iekšlietu ministrijas datiem, kopējais ārzemju braucienu skaits šai gadā pieauga līdz 33 430, kas bija par 50% vairāk nekā iepriekšējā gadā.

Līdz 1949. gadam autoritārais režīms Polijā bija nostiprinājis savu stāvokli un uzsāka veidot totalitāru sistēmu, kuras daži elementi jau bija radīti. Tika iezīmēti valsts kontroles pamatprincipi ekonomikā, politikā, plašsaziņas līdzekļos, kultūrā, sagatavota ideoloģiska uzbrukuma bāze sabiedrībai, un praksē izmēģinātas totalitārās represīvās vadības metodes. Var teikt, ka kopš 1949.gada sākās „akūts” totalitarizācijas periods, ko raksturo forsēti režīma centieni iznīcināt visas autonomās sabiedrības struktūras. Mainījās sabiedrības politisko partiju sistēma. 1950.gadu sākumā noformējās reāls PASP politiskais monopols. Reāli vara koncentrējās PASP CK un tās Politbiroja rokās, kuri savā darbībā faktiski gandrīz nepakļāvās nekādai partijas ierindas biedru kontrolei. Ar PSRS atbalstu tika izveidoti padomju sabiedrības organizācijas modeļa pamatelementi. Izveidojis šīs varas nesēju slānis – partijas un valsts nomenklatūra. Tika radīta līdzīga kā PSRS pārvaldes struktūra, ar kuras palīdzību īstenojās partijas politiskā griba, kuru izteica tās augstākā vadība.

Faktiski 1950. gadu sākumā Polijā tika izveidoti staļiniskā modeļa galvenie elementi:

- vienas masu partijas (komunistu) pastāvēšana, kuras rokās atradās reālā politiskā un ekonomiskā vara (ar palikušajām partijām: AZP un SD kā reālām pretendentiem uz varu varēja nerēķināties);
- „marksistiski-ļeņiniskās” teorijas monopols laicīgās ideoloģijas jomā, saglabājoties gan katoliskās reliģijas ietekmei (arī viena no galvenajām staļinisma kā totalitārisma varianta pazīmēm – ilgtermiņa ideoloģiskā konsolidācija partijā netika panākta, jo, neraugoties uz liela mēroga represijām 40.gadu beigās un 50.gadu sākumā partijas iekšienē, ideja par „nacionālo”, „poļu” „ceļu uz sociālismu” nebija pilnībā iznīcināta);
- partijiskās valsts monopols plašsaziņas līdzekļos un drošības spēkos;
- stingri centralizēta ekonomikas vadības sistēma.

Staļiniska tipa iekārtas specifiska iezīme Polijā bija tā, ka formālajam PASP līderim B. Berutam nepiemita stipra vadoņa harizma (kāda PSRS bija V. Ļeņinam un J. Staļinam), kas bija raksturīgi „klasiskai” totalitāras varas sistēmai. Viņš nekādā gadījumā nebija „Polijas Staļins”, viņam nebija neierobežotas varas. Reālā vara partijā un valstī piederēja PASP vadībai Varšavā, kurā neformāli ietilpa vairāki desmiti cilvēku. Pilnībā dominēja tie, kas jau bija sastāvējuši PKP un PSP. Bijušo sociālistu pārstāvība partijas struktūru vadībā bija nenozīmīga un nepārsniedza 15%. Faktisko partijas virsotni veidoja šaura grupa tās Politbiroja locekļu, cilvēki, kuri savā laikā bija darbojušies jau Polijas Komunistiskajā partijā. Partijas politika tika saskaņota ar PSRS vadību, taču tās īstenošanu zināmā mēra ierobežoja, kaut formālas, bet daudzpartiju sistēmas pastāvēšana.

B. Beruts pilnībā paļāvās uz partijas augstākajiem funkcionāriem PASP CK Politbiroja, kurā dominēja vadošais kodols J. Bermana, H. Minca un R. Zambrovska sastāvā. Visi viņi orientējās uz Maskavu un bija etniski ebreji. Šī trijnieka līderis bija J. Bermans, kurš Politbiroja atbildēja par vissvarīgāko valsts varas daļu – Sabiedriskās drošības ministriju un citām tiesībsardzības iestādēm, kā arī par propagandu.

Otrais ietekmīgākais grupas loceklis bija H. Mincs. Tūlīt pēc kara viņš tika iecelts par rūpniecības ministru, bet 1949. gadā kļuva par Polijas ministru padomes priekšsēdētāja vietnieku, pēc tam pirmo vietnieku, viņš arī vadīja Polijas Valsts plāna komiteju.

Jaunākais vadošajā kodolā – ne tikai pēc vecumā, bet arī pēc politiskā ranga – bija R. Zambrovskis, kurš pirms kara vadīja Polijas komjaunatnes organizāciju, bet tā laikā aktīvi piedalījās Polijas Patriotu savienības un AL veidošanā. Kļūstot 1948. gadā par PASP CK otro sekretāru, viņš vadīja augstākā līmeņa vadības kadru atlases, izvietojšanas un „tīrīšanas” sfēru.

Tas, ka visi viņi bija etniskie ebreji, šīs grupas pretiniekiem – poļu nacionālkomunistiem deva iespēju apvainot daudzus ebreju komunistus antipoliskā nostājā. Taču viņu atrašanās PASP CK Politbirojā nebūt nenozīmēja, ka ebreju izcelsmes funkcionāri bija ieguvuši monopolietekmi PASP un visā Polijā.

PSRS sūtnis PTR V. Ļebedevs 1949.gada vasarā vēstulē toreizējam PSRS ārlietu ministram A. Višinskim šo grupu raksturoja kā tādu, kas „acīmredzami cieš no ebreju nacionālisma”, kuras aizbildniecībā darbojas ebreju nacionālistiskās organizācijas un kas cenšas izolēt B. Berutu no „poļu biedriem”. Jāatgādina, ka 1948.–1953.gadā PSRS norisa „cīņas pret kosmopolitismu” kampaņa, kura bija vērsta pret Rietumu sasniegumu atzinējiem padomju inteliģentu, īpaši ebreju tautības, vidū. Taču ne Maskava, ne B. Beruts neatbalstīja plānus organizēt antisemītisku kampaņu Polijā.

Attiecībā uz Maskavas nostāju jāatceras, ka J. Staļins vairāk uzticējās ne poļu komunistiem, kuri bija izvirzījušies līderu pozīcijās okupācijas laikā, bet gan tiem, kuri kara beigās atgriezās Polijā no Maskavas. Viņus, vairākos gadījumos arī ebrejus pēc etniskās piederības, J. Staļins pazina personīgi vai pēc sava „tuvākā loka” pārstāvju vārdiem. Šāds līderu sastāvs nodrošināja Maskavai noteicošu kontroli pār PASP un valsti kopumā. Kadru pārpurināšana PASP vadībā Maskavai šai brīdī nebija vajadzīga. (Tikai pēc J. Staļina nāves jaunā padomju vadība atgriezās pie „nacionālā jautājuma” PASP vadība un ieteica veikt zināmās pārmaiņas vadībā, taču notika tas sakarā ar sociālpolitiskās situācijas saasināšanos valstī.)

Arī pats Polijas valsts un PASP vadītājs polis B. Beruts bija ieinteresēts, lai viņam apkārt būtu tādi līdzbiedri, kuri nevarēja kļūt par reāliem viņa sāncensiem. Pēc V. Gomulkas atstumšanas no varas PASP vadībā esošās promaskaviskās grupas locekļi „nacionālu iemeslu [savas ebreju izcelsmes] dēļ”, nevarēja būt B. Beruta politiski konkurenti uz augstāko varu valstī, kur pavisam nesen – 1945. un 1946.gadā bija notikuši ebreju grautiņi.

Tādējādi, 50.gadu sākumā Polijā partijā nenotika masu tīrīšana saistībā ar „nacionālo [antisemītisma] principu”. Arī politiski antisemītiskas virzības tiesas procesi pret lielākajiem partijas funkcionāriem (kā Ungārijā, Čehoslovākijā) netika organizēti.

PASP CK Politbirojā, sekretariātā un arī valdībā pastāvēja arī otra ietekmīga „patriotu” grupa. Tā galvenokārt sastāvēja no etniskiem poļiem, tostarp no tādiem Politbiroja locekļiem kā Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks Z. Novaks, Valsts padomes priekšsēdētājs A. Zavadskis, Politbiroja locekļa kandidāts H. Čelhovskis u.c. Viņi arī bija pilnībā uzticīgi Maskavai un aktīvi (kaut arī slepeni) sacentās par tās atbalstu ar saviem ebreju kolēģiem, izspēlējot antisemītisma kārti.

Pēc būtības PASP nostiprinājās dogmatiskie, ortodoksālie spēki, kuri noliedza iespēju realizēt nacionālu ceļu uz sociālismu. Ar PSRS vadības palīdzību tie pārgāja uzbrukumā pret nacionālā ceļa aizstāvjiem. PASP jaunais stratēģiskais kurss paredzēja partijas aparāta kadru absolūtu uzticamību visos līmeņos. Izzuda diskusijas partijas organizācijās. Pēc PASP izveides pieauga tās aparāta, bet mazinājās kolektīvo vēlēto iestāžu loma. Partijas iekšienē demokrātijas normas netika ievērotas. Pārkāpjot statūtus, pēc 1948.gada partijas augstāka iestāde – partijas kongress netika sasaukts gandrīz 6 gadus, 1951.–1953.gg. tika sasaukti tikai daži CK plēnumi, kurus statūti

paredzēja noturēt 4 reizes gadā. Vojevodistu partijas organizāciju konferencēm bija jānotiek ik gadu, bet 1949–1952.gadā tās notika tikai reizi trijos gados. Tāpat dažādu apriņķu, pagastu partijas komiteju plēnumi nenotika mēnešiem ilgi. Gaužām reti tika rīkotas partijas aktīva sapulces, kur, apspriežot dažādus jautājumus, arī ierindas biedri varētu paust savu viedokli. Tika pārkāpts komunistu deklarētais kolektīvās vadības princips, lēmumus praktiski pieņēma attiecīgo partijas komiteju pirmie sekretāri.

Tiesa, regulāri notika PASP CK Politbiroja un sekretariāta sēdes. Politbirojs parasti pulcējās reizi mēnesī. Praktiski partijas un valsts vadība koncentrējās B. Beruta, J. Bermana, H. Minca, E. Ohaba un R. Zambrovska rokās. Pārējie Politbiroja locekļi, tai skaitā arī K. Rokosovskis (no 1950. gada), tā darbā tika iesaistīti reti. Tas viss liecināja par partijas iekšējās demokrātijas trūkumu, partijas vadītāju nevēlēšanos uzklaustīt iespējamo kritiku.

PASP CK vadības lēmumu īstenošanu vadīja partijas komitejas uz vietām. PASP aparāts tika veidots padomju pieredzes spēcīgā ietekmē. Tas darbojās kā hierarhiska struktūra. 1949.gada vidū PASP CK pakļāvās 17 vojevodistu komitejas, kas vadīja un pārraudzīja visu zemākstāvošo struktūru: pirmkārt 508 pilsētu, 268 povjatu un 142 gminu komiteju darbību, kuras savukārt koordinēja vairāk nekā 2 400 vietējo komiteju darbu.

Kopš 1949. gada PASP realizēja visaptverošu partijas (un arī valsts) aparāta veidošanas un vadošo kadru izvietojšanas nomenklatūras principu, kas bija jau ieviests PSRS. Iecelšanu dažādos amatos veica noteikta līmeņa komunistiskās partijas aparāts, galvenokārt pamatojoties uz pretendentu šķirisko izcelsmi, politisko uzticamību un partijas piederību, tikai pēc tam ievērojot viņu lietiskās īpašības un profesionālo sagatavotību. Polijā funkcionāru izvēlēšanas kritēriji sākotnēji nebija stingri noteikti. Taču tādas īpašības kā politiskā uzticamība, paklausība, lojalitāte pret režīmu, atbilstoša sociālā izcelsme un piederība darbaļaužu šķirām ieguva pirmšķirīgu raksturu.

Kadru izraudzīšanas un izvietojšanas nomenklatūras princips, lai gan nebija juridiski saistošs, tika nostiprināts, ieviešot īpašus amatu sarakstus, kurus pārraudzīja PASP CK, vojevodistu un povjatu partijas komitejas. PASP CK un vojevodistu komiteju aparātam dienesta izmantošanai tika publicēts apkopojošs izdevums „Kadru nomenklatūra”, kas saturēja pilnu amatu sarakstu partijas, valsts aparātā, arodbiedrībās, kooperatīvos, sabiedriskajās organizācijās un vietējo pašvaldību iestādēs, kuros ieceļamos cilvēkus bija jāapstiprina partijas iestādēm. Pārējiem iedzīvotājiem nomenklatūras amatu un to kandidātu saraksti nebija pieejami.

Nomenklatūras principa īstenošana nozīmēja stingras kontroles sistēmas izveidi pār visiem kadriem kā centrālajā pārvaldes sistēmā, tā arī perifērijā. Tika radīti partijas vadības sistēmas stingri pamati, kurus 1950.gada maijā B. Beruts raksturoja „... Mūsu partijai [...] ir jābūt tiesībām pieņemt galīgo lēmumu par svarīgiem kadru un personālajiem jautājumiem.” Nomenklatūras princips leģitimēja iestāžu vadītāju iecelšanu kā vadības metodi. Šādas prakses rezultātā radās „partijas valsts”, kurai bija raksturīga vadošo amatu un funkciju saplūšana un dublēšana, kad viens un tas pats cilvēks ieņēma amatus gan partijas, gan valsts aprātā, bet partijas iestāžu varai bija neapšaubāms pārkums pār valsts iestāžu lomu. Šādai kadru politika bija jānodrošina varas efektivitāti, situācijas stabilitāti un galu galā paša režīma pastāvēšanu.

Jaunā vadošo kadru izraudzīšanas kārtība pakāpeniski aptvēra tik plašu vadošo amatu klāstu, ka galu galā noveda pie liela funkcionāru slāņa, kas bija sociāli un finansiāli atkarīgs no režīma, radīšanas. Saskaņā ar Krievijas arhīvu datiem 1949.gadā partijas aparātā bija nodarbināti 100 000 cilvēku, bet 1950.gada pavasarī jau aptuveni 200 000 cilvēku. Pēc poļu datiem 1952.gadā

darbinieku skaits palielinājās līdz 300 tūkstošiem, no kuriem 247 tūkstoši strādāja PASP zemākajās struktūrās.

50.-to gadu sākumā līdz 70–80 % tā darbinieku nāca no strādnieku aprindām. Zemnieku izcelsmes kadri parasti rekrutējās no trūcīgām ģimenēm, kas lielākoties arī noteica viņu zemo profesionālās sagatavotības līmeni. Taču no 50.gadu vidus darbojās jauna tendence – partijas komitejās no apakšas uz augšu „garīgā darba darītāji” sāka izspiest strādnieku un zemnieku pārstāvjus. Pieauga profesionālo aparāta darbinieku skaits. Jau 1953. gadā vojevodistu komiteju līmenī viņi veidoja vairāk par pusi. Tomēr kopumā aparāta darbinieku izglītības līmenis bija nepietiekams. Tai pat gadā 40,9% no viņiem bija nepilna vidējā izglītība un tikai 16,9% vidējā un augstākā izglītība.

Partijas aparātu darbinieku dominējošajai daļai partijas darba pieredze bija tikai no laika pēc zemes atbrīvošanas no nacisma un nāca viņi galvenokārt no PSP rindām.

Nepietiekamā jauno kadru vispārīzglītojošā, lietišķā un arī ideoloģiskā sagatavotība, administratīvā darba iemaņu trūkums radīja pamatu birokrātiskam darba stilam. To veicināja arī izteiktā varas centralizācija. Pārvaldes aparāts neprata ātri un elastīgi reaģēt uz stāvokļa izmaiņām un operatīvi apmierināt iedzīvotāju vajadzības. Vardarbīgās pārvaldes metodes, likumības pārkāpumi gan sastapa zināmu pretsparu arī varas struktūrās, taču tas bija nepietiekams, lai tos novērstu. Visā sabiedrībā un arī PASP iekšienē auga neapmierinātība ar pastāvošo situāciju.

Ar jaunā attīstības posma sākumu viens no režīma galvenajiem uzdevumiem bija partijas un valsts birokrātijas valdošās grupas pozīciju nostiprināšana un partijas intelligences pārstāvjiem raksturīgās brīvdomības apspiešana. Par partijas iekšējām „domstarpībām” bieži tika iztēlota atsevišķu klanu vai personu savstarpējā cīņa par ietekmi.

1948.gadā izvērstās PSP un PPS rindu „tīrīšanas” tika turpinātas arī pēc PSP un PPS apvienošanās kongresa. Notika frontāla biedru pārbaude un sijāšana, kā rezultātā partijas biedru skaits samazinājās. PASP vadība, kurā dominēja komunisti, kāpināja pūliņus, lai process notiktu nepārtraukti, izvirzīja jautājumu par cīņas pastiprināšanu pret „pepeesoviešu [PPS biedru] nacionālisma un reformisma paliekām”, ieskaitot to „iefiltrēšanos” jaunajā partijā. Tādēļ partijas dokumentu izsniegšanas brīdis tika izmantots partijas biedru „jaunai uzskaitē”. Saskaņā ar ziņojumu Maskavai no padomju vēstniecības Varšavā, šajā „papildu attīrīšanas posmā” no PASP tika izslēgti vēl aptuveni 150 000 „svešu elementu”. Kā Kominforma sanāsmē Budapeštā 1949. gada novembrī uzsvēra PASP CK Politbiroja loceklis A. Zavadskis, „Cīņa par partijas rindu attīrīšanu pastāvīgi tiek veikta partijas Centrālās kontroles komisijas uzraudzībā. [...] Pie tam ne uz brīdi netiek aizmirsts, ka emigrācijā esošo labējo sociālistu banda, kuru jau sen ir savervējis angļu-amerikāņu izlūkdienests, nepārtrauc savus intrigas un centienus veikt graužošu darbu partijā bijušo pepeesoviešu vidū.” 1949.gada aprīlī PASP bija 1 368 tūkstoši biedru un kandidātu, no tiem tikai 413 tūkstoši bijušo PPS biedru. Līdz 1954.gadam no PASP tika izslēgti 165,7 tūkstoši biedru, 110,9 tūkstoši tika atskaitīti kā „mirušās dvēseles”. Pretēji marksistiskajai tēzei, ka strādnieku šķiras pārstāvjiem ir jāsastāda partijas kodols, izrādījās, ka tieši strādnieku īpatsvars samazinājās. 1955. gadā PASP biedru vidū strādnieku bija 45,1%, zemnieku – 13%, kalpotāju – 39,2%, citu kategoriju – 2,7%. Tas tika skaidrots ar to, ka daudzi strādnieki tādi bija tikai pirmajā paaudzē, bija nākuši no sīkburžuāziskām aprindām, tiem nebija proletariātam piemītošās šķiriskās apziņas. Taču jāuzsver, ka par sīkburžuāziskiem tika uzskatīti visi uzskati, kas nesakrita ar PASP tai laikā

pieņemtajām staļiniskajām dogmām. Pieņemto plānu un tempu pretinieku viedokļi tika vērtēti kā labēji nacionālistisks vai buržuāziski nacionālistisks novirziens.

PASP ideoloģiskais uzbrukums, īpaši aktīvs 1949.–1953.gadā, notika kā inteliģences profesionālo un radošo organizāciju struktūru centralizācija PASP CK kontrolē, stiprinot tajās partijisko kodolu; kā metodoloģisks apvērsumu kultūrā, zinātnē un izglītībā, veidojot sociālistiskās inteliģences slāni.

PASP tika ieviestas šķiriskas biedru uzņemšanas kvotas. Tika stādīts uzdevums uzņemt savās rindās 90% strādnieku, trūcīgo un vidējo zemnieku un 10% inteliģences (galvenokārt radošās un tehniskās) pārstāvju. Partijas zemākās organizācijas no teritoriālā principa tika pārbūvētas pēc ražošanas teritoriālā (ražošanas kolektīvi apvienoti kādas teritorijas mērogā). Taču jāuzsver, ka partijas iestāžu darbības metodes nemainījās līdz partijas sastāva izmaiņām. Jaunuzņemtie partijas biedri jau baidījās brīvi izteikties, jo varēja sekot pārmetumi „revizionismā”. Partijas „tīrīšanas” noplicināja tās garīgo potenciālu, sašaurināja iespējas koriģēt vienreiz nosprausto kursu.

Zīmīgi, ka gandrīz katra „tīrīšanas” kampaņa bija saistīta ar kādu svarīgu politisku notikumu: PASP izveidi, Ungārijas Komunistiskās partijas CK Politbiroja locekļa L. Rajka arestu un notiesāšanu u.tml. T.s. „Rajka lietas”, kā arī cīņas izvēršanas pret Dienvidslāvijas Komunistisko partiju laikā arī PASP, tāpat kā citās Austrumeiropas komunistiskajās partijās, tika veidota cīņas pret „šķeltniekiem” atmosfēra. Tā, 1949.gada novembrī PASP CK plēnumā, kas tapa pazīstams kā „modrības” plēnums, B. Beruts savā ziņojumā plaši runāja par „imperiālisma diversijām” ar „Tito aģentu” palīdzību, kuri it kā bija iekļuvuši valstī un partijā, un vainoja par to galvenokārt V. Gomulku un viņa līdzgaitniekus. (1951. gada vasarā PASP CK Politbirojs V. Gomulku izslēdza no partijas rindām, bet lēmums netika paziņots atklātībai. Kopš 1951.gada 2.augusta administratīvi viņš kopā ar sievu tika izolēts kādā lauku savrupmājā (citas ziņas – cietumā), kur to turēja līdz 1954.gada 13.decembrim.) Atšķirībā no vairākiem citiem poļu politiķiem V. Gomulka arī pēc aresta netika spīdzināts.

Tā arī netika īstenots nodoms sarīkot lielu procesu pār bijušajiem PSP vadītājiem, kur centrālā figūra būtu V. Gomulka. Ir izteikti dažādi pieņēmumi, kāpēc iecerētais process nenotika:

- neizdevās savākt vajadzīgos „pierādījumus” par V. Gomulka un viņa līdzbiedru vainu, lai gan B. Beruts neatmetis nodomu sarīkot slēgtu tiesu procesu, kurā par galveno figūru bija jākļūst ģenerālim M. Spihaļskim kā sazvērestības organizatoram armijā ar mērķi gāzt pastāvošo valsts iekārtu;

- PASP tā laika vadītājus māca bažas, ka bijušā PSP līdera notiesāšana var satricināt visu pastāvošo režīmu. Tā, A. Fets uzskatīja, ka B. Beruts tīšuprāt vilcināja V. Gomulka tiesas procesa sarīkošanu un viņa notiesāšanu. Uz jautājumu kāpēc viņš to darīja, A. Fets noraidīja iespēju, ka B. Beruts gribējis glābt V. Gomulku, bet izteica pieņēmumu, ka tā viņš sargāja pats sevi, jo baidījās, ka tādā procesā „noskaidrotos” arī „pierādījumi” pret citiem poļu vadītājiem, kuri kopā ar V. Gomulku bija strādājuši, parakstījuši dažādus dokumentus utt., un V. Gomulkam paveicās, jo J. Staļins nomira un pastāvošā režīma izdzīvošanai bija nepieciešams izmantot bijušā tā gūstekņa prestižu.

- kāda augsti stāvoša persona neļāva uzsākt procesu. Izteikts pieņēmums, ka to varēja izlemt tikai J. Staļins.

Taču nevienai no versijām nav dokumentālu pierādījumu.

Jau 1949. gada pavasarī sākās uzbrukumi par „nacionālismu”, nepakļaušanos partijai PASP CK Politbiroja loceklim, aizsardzības ministra vietniekam M. Spihaļskim.

Ievēribu pelna daži M. Spihaļska biogrāfijas dati. Savu darba dzīvi Polijas Republikā viņš uzsāka kā ļoti sekmīgs arhitekts. 1937. gadā saņēma *Grand Prix* starptautiskā izstādē Parīzē. No 1935.gada Varšavas sabiedrisko ēku departamenta ģenerāldirektors. Kara laikā iesaistījās Pretošanās kustībā tās komunistiskajā spārnā, 1942.gadā kļuva par vienu no GL dibinātājiem un vadītājiem. 1944.gada jūlijā iecelts Polijas armijas Galvenā štāba priekšnieku, septembrī – Varšavas (faktiski labā krasta – Prāgas) mēru. No 1945.gada Polijas Strādnieku partijas CK Politbiroja loceklis, Polijas aizsardzības ministra vietnieks politiskajā darbā. 1949.gadā tika apvainots par nepakļaušanos partijas līnijai, izslēgts no Politbiroja. Sākotnēji viņu nosūtīja darbā par arhitektu uz Poznaņu, līdz 1950. gada maijā arestēja. Ilgstoši tika gatavots viņa process.

Viens no galvenajiem apsūdzības punktiem bija M. Spihaļska „naidīgums” pret padomju virsniekiem, kuri dienēja Polijas bruņotajos spēkos no 1943. līdz 1956.gadam (atsevišķi ģenerāļi pat līdz 1968.gadam), to izstumšana no armijas (kaut faktiski padomju virsnieku skaita samazināšana bija saskaņota visaugstākajā līmenī), no Rietumiem atgriezušos ģenerāļu uzņemšana armijā. Pārmetumi šai sakarā M. Spihaļskim faktiski bija „šūti baltiem diegiem”.

Kā uzskata daži vēsturnieki, iespējams, iemesls M. Spihaļska arestam bija tas, ka viņam un vēl dažiem tāpat apcietinātiem ģenerāļiem tika piešķirta papildu loma B. Beruta, J. Bermana, H. Minca un R. Zambrovska plānotajos pasākumos pret V. Gomulku. Viņiem bija jāsniedz liecības par V. Gomulkas iespējamiem sakariem kara gados ar poļu emigrāciju Londonā. Šādu procesu gan neizdevās sagatavot.

Apcietinājumā M. Spihaļskis tika spīdzināts, tāpēc atzina sevi par vainīgu spiegošanā Lielbritānijas labā, arī citos noziegumos. Viņš palika ieslodzījumā līdz 1956. gada aprīlim. Dažas dienas pēc B. Beruta nāves tika atbrīvots, vēlāk pilnīgi rehabilitēts.

1949. gada novembra PASP CK plēnumā pieņemto lēmumu gaismā PASP vadība „pēkšņi saskatīja” to, cik piesārņots ir vietējais partijas un administratīvi-ekonomiskais aparāts. Tieši šī partijas biedru daļa kļuva par pirmo triecienu upuri pēc „modrības plēnuma”.

Partijas „tīrīšanu” 1948.–1950.gadā pavadīja arī vienlaicīga administratīvā un pārvaldes aparāta „tīrīšana”. Arī šis process tika īstenots ar saukli par „šķīriski svešu elementu” izraidīšanu. No darba tika atbrīvoti daudzi mazpilsētu burgomistri, povjatu un gminu voiti. Partiju un iestāžu „tīrīšanas” rezultātā vadošos amatus zaudēja arī daudzi uzņēmumu, kooperatīvo organizāciju vadītāji utt. Viņu vietā tika izvirzīti strādnieki. Taču nozīmēšana atbildīgam ekonomiskam darbam norisa ar grūtībām, un ne tikai partijas organizāciju neizdarības dēļ, bet arī tāpēc, ka paši strādnieki nepiekrita uzņemties šo darbu.

Kopumā vojevodistu līmenī laika posmā no 1949. gada 1. decembra līdz 1950. gada 1. oktobrim tika izslēgti 13 080 PASP biedri un kandidāti.

Partijas kontroles komitejas īpašu uzmanību pievērsa kalpotāju kategorijai. Tie sastādīja 72,8% no izslēgtajiem. Izslēgšanas iegansti parasti bija ar politisku raksturu. Papildus apvainojumiem, saistītiem ar kara un pirmo pēckara gadu politiskajām cīņām, tika izvirzīti arī apvainojumi par finansiālām ļaunprātībām, ekonomisku kaitniecību, varas ļaunprātīgu izmantošanu, kukuļņemšanu, zādzībām, disciplīnas pārkāpumiem, morālo sairumu u.c. Raksturīgi arī, ka par cēloņiem izslēgšanai no partijas bieži vien kļuva apsūdzības par nodarījumiem pagātnē, piemēram, par dalību „reakcionārajās” pagrīdes organizācijās pēc Polijas atbrīvošanas no okupācijas. Tas viss nebija nejauši: it kā agrāk uzietās noziedzīgās saites pagātnē, PASP ienaidnieku meklēšana un „atrašana”, deva varas iestādēm iespēju „izskaidrot” pastāvošās ekonomiskās grūtības valstī un sabiedrības reakciju uz tām. Tāpēc arī „tīrīšanas” turpinājās. No 1949.gada 1. decembra līdz 1953.gadam no PASP bija izslēgti vai mehāniski atskaitīti 388 000 cilvēku. No tiem apmēram 200 000 bija bijušie PPS biedri. Domājams, poļu komunistu vadītājus negatīvi pret bijušajiem PPS biedriem noskaņoja ne tikai pašu attiecībās ar tiem pieredzētie sarežģījumi, bet arī „vecākā brāļa” – VK(b)P un PSRS vadības nostāja. Tā, pēc PSP un PPS apvienošanās padomju sūtniecības sagatavotajā Polijas iekšējā stāvokļa apskatā bija apgalvots, ka PPS labējie elementi mēģināja vilkt

Poliju atpakaļ uz kapitālismu, bet ar partiju apvienošanos tika likvidētas labējās tendences strādnieku kustībā un tajā pašā laikā sniegta „draudzīga palīdzība” tiem veselīgajiem PPS elementiem, kuri bija tuvu strādnieku šķirai un darba inteliģencei. Ar to labākie no šiem cilvēkiem bija jānovēd pie Polijas strādnieku šķiras pamatinteresu aizsardzības, pie marksisma-ļeņinisma. Tādejādi pēc padomju sūtniecības ieskatiem no partijas atskaitītie 200 tūkstoši bijušo PPS biedru tā arī nebija nonākuši „pie marksisma-ļeņinisma”.

1953. gada sākumā partijā bija 1 147 000 biedru un kandidātu. Kā redzam, apvienotajā partijā bijušo PPS biedru skaits samazinājās gandrīz divas reizes. Ir dati, ka pavisam no 1950. līdz 1954. gadam tika izslēgti 165 000 un vienkārši svītroti no sarakstiem 110 000 biedru. Acīmredzot pēdējie paši aizgāja no partijas, pārstājot maksāt biedra naudu un tika „mehāniski atskaitīti”. Jau tas vien, ka šāda kategorija eksistēja, liecināja par to, ka ne visi radušie darboties PPS tradīcijās, gribēja un varēja piemēroties pēc boļševiku parauga būvētas partijas dzīvei. Tomēr rezultātā PASP partijas tīrīšanas kampaņa tika uzskatīta kā sevi neattaisnojusi. Turpmāk no partijas „kaitīgos un svešos” elementus izslēdza sistemātiski.

Tomēr pēc toreizējā padomju sūtņa Varšavā V. Popova domām, arī vēl 1953. gada beigās daļa no 200 000 bijušajiem sociālistiem, kas bija palikuši PASP, „stāvēja reakcionārās pozīcijās un īstenoja pret valdību vērstu darbību”. Krievijas arhīvu dokumenti liecina, ka Maskavā no dažādām PASP biedru aprindām turpināja pienākt negatīva informācija par PASP locekļiem – bijušajiem sociālistiem un, galvenokārt, J. Cirankeviču un A. Rapacki. Viņi tika apsūdzēti par to, ka „nav sarāvuši saites ar bijušo PPS” un grupējot ap sevi „visvairāk apšaubāmos PPS dalībniekus”. Var pieņemt, ka pašā PASP vadībā tika plānots izslēgt no partijas vadošo bijušo sociālistu grupu un, galvenokārt, J. Cirankeviču. Kā rāda dokumenti, Maskavā šie plāni bija zināmi. Tomēr tās reakcija pat 1953. gada beigās palika ļoti atturīga. Tā, sarunā ar B. Berutu 1953. gada 28. decembrī padomju puses pārstāvji pauda viedokli, ka „ir uzmanīgi jāpieiet jautājumam par bijušo PPS biedru un īpaši J. Cirankeviča izslēgšanu no vadošās grupas.”

Tas, ka J. Cirankevičs, kā arī tādi izcili bijušās PPS elites darbinieki kā A. Rapackis, G. Jablonskis, O. Lange un citi, izbēga no represijām, iespējams, izskaidrojams ar vairākiem apstākļiem. Visticamāk, ka Maskavā un Varšavā baidījās no asa konflikta PASP vadībā, kas izveidojās pēc V. Gomulkas izraidīšanas un PSP un PPS apvienošanās 1948. gadā. Jāņem vērā arī pašā PASP CK Politbiroja locekļa un Polijas premjerministra J. Cirankeviča politiskā pozīcija. Viņš bija J. Bermāna, kurš PASP CK Politbirojā atbildēja par drošības jautājumiem, draugs. Pats J. Cirankevičs, pēc poļu vēsturnieku B. Sizdeka un E. Sizdekas vārdiem, „1949. gadā nostājās uz staļinisma ceļa, nepretojās Polijas staļinizācijai, neatstājot pat nojausmu par uzticību sociāldemokrātiskām vērtībām un principiem.” Šo raksturojumu pamatoti var attiecināt arī uz citiem PASP CK locekļiem – bijušajiem PPS darbiniekiem, kuri 1949. gada novembrī PASP CK plēnumā strikti norobežojās no savas sociāldemokrātiskās pagātnes.

PASP rindu „attīrīšanas” uzdevums gan neatcēla no darba kārtības jautājumu par partijas biedru skaita palielināšanu. Auga vietējo partiju organizāciju skaits darba kolektīvos. 1954. gadā to jau bija ap 56 000. 55% no visiem PASP biedriem bija jauni cilvēki līdz 40 gadu vecumam.

Tai pat laikā partijas centrālā vadība mēģināja novērst partijas rindu „pārmērīgu izaugsmi” galvenokārt tādēļ, ka, kā uzsvēra kāds no PASP CK lēmumiem, tas „apdraud robežas starp partijas organizāciju un bezpartijisko masām.” Saistībā ar to PASP CK Orgbirojs saskatīja partijas galveno rezervi „labāko un apzinīgāko strādnieku, darba zemnieku un darba inteliģences” vidē, jo īpaši mazskaitlīgās partijas organizācijās. Šī pieeja, kuru poļu komunisti parasti uzsvēra, formāli atbilda

V. Ļeņina mācībai par partiju kā strādnieku šķiras avangardu. Taču tikai laika posmā no 1949. gada 1. decembra līdz 1950. gada 1. oktobrim vairāk nekā puse uzņemto kandidātu bija strādnieki – 54%, zemnieki veidoja 23,9%. Kalpotāji un inteliģence sastādīja 18,8% partijā uzņemto kandidātu.

1951. gada vidū PASP bija 1 234 662 cilvēki. Kopējā sastāvā gan dominēja strādnieki, lai gan to īpatsvars partijā bija nedaudz samazinājies līdz 48,2% salīdzinājumā ar 51,3 % 1949. gadā. Otro vietu ieņēma statistiķu vienā grupā apvienotie „garīgā darba darītāji” un valsts kalpotāji – 32,5 %. Trešie bija zemnieki – 13,5%. Šāda sociālā struktūra neatbilda PASP vadības oficiālajām prasībām. Strādnieku un zemnieku bija pārāk maz, „garīgā darba darītāju” un “kalpotāju” (dažādu iestāžu ierēdņu, inteliģences pārstāvju) – pārāk daudz. PASP jaunuzņemto biedru sastāvs neapstiprināja partijas nosaukumā ietvertu apgalvojumu, ka tā ir „strādnieku” partija. Periodā no 1949. gada 1. decembra līdz 1953. gadam strādnieku īpatsvars PASP bija krities par 13,1 %, zemnieku – par 1 %, bet t.s. „kalpotāju” īpatsvars pieaudzis par 13,4%. 1953. gadā „garīgā darba darītāji” un “kalpotāji” veidoja jau vairāk nekā 35% no kopējā partijas biedru skaita (426 tūkstoši cilvēku). Var secināt, ka tieši pēdējās kategorijas cilvēki izrādīja lielāko interesi iekļūt valdošās partijas rindās, kas jāsaista ar iespējām gan profesionālai, gan sociālpolitiskai izaugsmei. Vāja bija PASP ietekme laukos. 1953. gada decembrī no 1 220 tūkstošiem PASP biedriem un kandidātiem tikai 153 tūkstoši bija zemnieku. To vairākumam bija visai vājas politiskās zināšanas, partijas organizāciju darbā tie bija pasīvi. Vēl sliktāk – viņi ne vienmēr rādīja tādu piemēru apkārtējiem zemniekiem, tādu no tiem sagaidīja partijas vadība. 1953. gada oktobrī 20 % zemnieku – partijas biedru vēl nebija sākuši nodot labību valstij. No zemniekiem – PASP biedriem, kuri dzīvoja ciemos, kur bija jau radīti ražošanas kooperatīvi, 25% tajos nebija iestājušies.

Lai bez traucējumiem ieviestu savu monopolvaru, saglabājot agrāk noslēgto starppartiju līgumu ievērošanas šķietamību, PASP bija formāli jāsaglabā „daudzpartiju sistēma”, vairāku partiju pastāvēšana, reizē likvidējot opozīcijas pārstāvību, pārveidojot zemniecības un pilsētas neproletārisko slāņu sociālo interešu pārstāvošās partijas par tādām, kas pastāvēja blakus PASP, bet nebija tai opozīcijā, vēl vairāk – pakļāvās tās vadībai. Dažādu politisko partiju pastāvēšanai bija jāimitē politiskās konkurences aina, kuras iztrūkumu politologi atzīst par vienu no totalitārisma pazīmēm.

Tika veikti pasākumi zemnieku kustības politiskai apvienošanai un nostādīšanai PASP kontrolē. PSL vadības sastāva un tās pozīciju maiņa 1949. gadā nodrošināja ļudoviešu kustības Vienotības kongresa sasaukšanu. Tas notika 1949. gada 27.–30. novembrī Varšavā. Ar kongresa lēmumu S. Mikolaička dibinātās Polijas zemnieku partijas (*Polskie Stronnictwo Ludowe*) atliekas apvienojās ar Zemnieku partiju (*Stronnictwo Ludowe*) un izveidoja Apvienoto zemnieku partiju (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe*, AZP, 1949–1990). Tā atzina sevi par „neatņemamu tautas demokrātijas daļu”. Partijas statūti aizliedza uzņemt tajā personas, kas izmantoja algotu darbu.

AZP rindās bija vairāk nekā 250 tūkstoši cilvēku. Lielākā daļa bija bijušās SL locekļi, no PSL apvienotajā partijā pārnāca ap 25 000 cilvēku. (Pēc bijušā PSL biedra Č. Viceha datiem 1949. gadā, ļudoviešiem apvienojoties vienotā partijā, tajā bija 150 000 biedru, 1964. gadā – 326 000, 1969. gadā – 391 000.)

Par tiesībām pastāvēt AZP samaksāja ar to, ka noraidīja agrārisma demokrātiskos principus, pieņēma staļīnistu „sociālisma” doktrīnu un pienākumu „novadīt” PASP lēmumus lauku iedzīvotāju vidū. AZP akceptēja PASP dominanci Polijas politiskajā dzīvē, piekrita lauksaimniecības kolektivizācijai un kursam uz savienību ar PSRS. Tomēr partijai bija reāla loma poļu zemnieku interešu aizstāvēšanā. AZP ieguva vietas Seimā, valdībā un vietējā administrācijā.

Nedaudz vēlāk – 1950. gadā beidza pastāvēt Darba partija (SP). Kā oficiāli tika skaidrots, pēc kara Polijā veiktie pārkārtojumi, it īpaši jauno zemju pievienošana, lielā mērā izsmēla šīs partijas programmu un 1950. gadā tā pašlikvidējās (turpināja gan pastāvēt emigrācijā). Liela daļa SP biedru 1950. gadā iestājās Demokrātiskajā partijā (SD).

PASP centās ierobežot SD darbību. Šī tendence PASP vadībā bija vēl stiprāk izteikta nekā pret AZP. Tāda PASP nostāja tika pamatota ar stipru puskapitālistisko un sīkburžuāzisko elementu klātbūtni DP. PASP dokumentos SD vispār nebija pieminēta no 1949. gada rudens līdz pat Seima vēlēšanām 1952. gadā. SD skaitliskais sastāvs samazinājās gandrīz 4,5 reizes.

Faktiski nekomunistisko partiju pastāvēšana 40./50.gadu mijā lielā mērā bija atkarīga no PASP labvēlības. Citu partiju būtiska ietekme nebija paredzēta. Kaut oficiāli PASP tendenci uz citu partiju darbības „pamiršanu” uzskatīja par nepareizu, tomēr daļa PASP līderu uzskatīja, ka, jo nenozīmīgākas būs nekomunistiskās partijas būs, jo labāk. Pārtrūka kopīgā PASP, AZP un DP pozīciju izstrāde. Tas veda pie starppartiju vienošanās komisiju darba pārtraukšanas.

Polijā izveidojās jauna politiskā sistēma, kurā nebija vietas opozicionārām partijām. PASP ieguva monopolvaru valstī, bet palikušais citas partijas pārvērtās par oficiālām PASP „pievadiem” tiem sociālajām slāņiem, kuru vidū tās ietekme bija nepietiekama. Var teikt, ka 1950.gadā tika pabeigta politisko partiju sistēmas izveide Polijā.

Pēc padomju parauga 1949. gadā tika pārbūvēta vairākus miljonu cilvēkus aptverošā arodbiedrību kustība. Arodbiedrības, tāpat kā visas citas sabiedriskās organizācijas, tika reorganizētas pēc „demokrātiskā centrālisma” (visu sabiedrisko apvienību organizatoriskās uzbūves veids, kad visas vadības struktūras no apakšas līdz augšai tiek ievēlētas un zemākajām iestādēm jāpakļaujas augstāko instanču lēmumiem) principa, bez ierunām atzina PASP „vadošos lomu”. Vienoto arodbiedrību savienību vadīja komunisti ar pirmskara pieredzi V. Klozevičs. Bez uzdevumiem, ar kurām arodbiedrības nodarbojās jau pirms kara (savu biedru interešu aizsardzība, darba attiecību strīdu izšķiršana u.c.) tagad tās uzņēmās saistības mobilizēt darbiniekus valsts plānu īstenošanai, paaugstinot darba ražīgumu un organizējot sociālo sacensību. Arodbiedrībām bija arī jā rūpējas par darbinieku garīgo vajadzību apmierināšanu, viņu kultūras līmeņa paaugstināšanu, izglītības darba veikšanu. Piemēram, tās nodarbojās ar iespēju radīšanu atvaļinājuma racionālai izmantošanai. Jau 1945. gadā, uzreiz pēc kara beigām, tika uzcelti 54 atpūtas nami ar 7 000 vietu. Pēc trim gadiem bija jau 680 atpūtas namu ar 30 000 vietu valsts skaistākajos apvidos. 1949. gadā Seims apstiprināja nolikumu par Darbaļaužu atpūtas fonda izveidi pie Centrālās arodbiedrību padomes. Arodbiedrībām bija jāklūst tā laika terminoloģijā par „saikni starp partiju un masām”, „vadības skolu” un „komunisma skolu”.

Liela loma Polijas politiskajā dzīvē tika iedalīta jauniešu organizācijām, kuras biedru skaita ziņā bija otrās pēc arodbiedrībām. Tās pēckara periodā pārdzīvoja sarežģītu iekšējās cīņas un attīstības ceļu. 40.gadu beigās – 50. gadu sākumā tika salauzta Polijas jauniešu kustības politiskā plurālisma tradīcija.

Tā, Lauku jaunatnes savienības „*Vici*” vadības un aktīva vidū pastāvēja divas sociālo pārkārtojumu koncepcijas: agrāriskā, kas saistījās ar savienības ilgstošo atrašanos ļudoviešu organizāciju ietekmē, un komunistiskā. Plaši bija izplatītas cerības, ka ļudoviešu kustība kļūs par Polijas lauku un visas valsts vadošo politisko spēku. To veicināja ļudoviešu darbinieku iziešana no Polijas valdības emigrācijā sastāva, iesaistīšanas Pagaidu Nacionālās vienotības valdībā, ļudoviešu atteikšanās no pagrīdes cīņas. 1946.gada vidū savienībā „*Vici*” bija 465 tūkstoši biedru. Taču notikumu attīstības rezultātā, S. Mikolajčika vadītajai PSL zaudējot vēlēšanās, organizāciju

atstāja daudzi biedri, tajā 1948.gadā palika tikai 179 tūkstoši. No tiem, organizācijai darbu izbeidzot, tikai 98 tūkstoši iestājās apvienotajā Poļu jaunatnes savienībā.

Līdz 1948.gadam tika pieciesta 1910./1911.gadā dibinātā poļu harceru (*Harcerstwo*) jeb skautu kustība. 1944./45.gadu mijā PRPV Ļublinā pat izveidoja pagaidu Skautu padomi. Lai gan tās sastāvā bija iekļauti daži pirmskara skautu grupu vadītāji, padome nekavējoties ieviesa dažas izmaiņas skautu zvērestā, kurā tagad bija ietverti vārdi par kalpošanu „demokrātiskai Polijai”, bet izlaista „kalpošana Dievam”. Pagaidu Skautu padome izveidoja arī jaunu jumta organizāciju – Poļu skautu savienību (*Związek Harcerstwa Polskiego*), kurā teorētiski vajadzēja iekļauties visām skautu grupām. Līdz 1945. gada beigām izveidojās acīmredzama spriedze starp varas iestādēm un skautu vietējām grupām. Ierēdņi mēģināja kontrolēt un vadīt kustību, bet skautu vietējo grupu vadītāji ne vienmēr par savām aktivitātēm informēja padomi Varšavā. Šķecinā sāncensība starp skautiem un jaunajiem komunistu atbalstītājiem pārvērtās atklātā sadursmē. Polijas varas iestādes vairākkārt grasījās aizliegt skautu kustību. Tomēr tās arī raizējās, ka šāds aizliegums vairākus tūkstošus jauniešu pamudinās iesaistīties pagrīdes pretestības kustībā vai pat doties uz mežiem pie tur operējošām teroristu vienībām. Tāpēc varas iestādes nogaidīja. Kustību tika mēģināts sagraut no iekšpuses, kas nenācās viegli. Tā saglabāja patstāvību pat tad, kad 1948. gada februārī no vairākām (galvenokārt sociālistu un ļudoviešu) poļu jaunatnes organizācijām tika izveidota Polijas Jaunatnes savienība (*Zwiazek Mlodziezy Polskiej*). Taču 1950. gadā skautu savienību tomēr pievienoja Polijas Jaunatnes savienība.

Polijas jaunatnes savienība tika radīta pēc padomju komjaunatnes parauga. Tā darbojās PASP vadībā, kalpoja jaunatnes audzināšanai komunistisko ideju garā, jaunu kadru sagatavošanai. Organizācijas biedri nēsāja formu – zaļus kreklus un sarkanus kaklautus. Dibināšanas gadā tajā bija 525 tūkstoši biedru – par 150 tūkstošiem mazāk nekā visās dažādās politiskās orientācijas poļu jaunatnes organizācijās pirms apvienošanās, kas liecināja, ka apvienošanās faktiski bija ar piespiedu raksturu, neņēma vērā ārpus organizācijas palikušo jauniešu vēlmes.

Politiskās sistēmas sastāvdaļa bija arī kooperatīvi. Ar šo galvenokārt pilsētu vidusslāņus un zemniecību aptverošo organizāciju palīdzību PASP tās locekļus centās iesaistīt sociālisma celtniecībā. Par svarīgāko nosacījumu kooperācijas kustības pārorientācijai sociālistiskā gultnē tika uzskatīta valsts vadošā loma tās attīstībā. Valsts iestādes noteica kooperatīvu saimnieciskās darbības mērķus un apjomu, attiecības starp to locekļu un sabiedriskajām interesēm, meklēja formas kā nodrošināt valsts vadošo lomu kooperatīvu iekšējās demokrātijas apstākļos. Tāda valsts uzspiesta vadība gan traucēja kooperācijas kustības popularitātes augšanu, ierobežoja tās locekļu iniciatīvas attīstību.

Redzamu vietu valsts sabiedriskajā dzīvē ieņēma dažādas brīvprātīgās biedrības ar visas valsts, reģionālu un lokālu raksturu, kuras tika radītas tās locekļu specifisko interešu apmierināšanai. Tās veidojās pēc kulturālajām, izglītības, zinātniskajām, sporta, labdarības u.c. interesēm, kā arī dzimuma un vecuma pazīmēm (jaunatnes, sieviešu organizācijas, veterānu apvienības). Pie šādām organizācijām bija jāpieskaita arī radošās savienības. (Jāuzsver, ka turpināja pastāvēt arī dažādas reliģiskas biedrības un to apvienības, kuras nevarēja ietilpināt sociālisma politiskajā sistēmā.) Kopā ar nekomunistiskajām partijām, arodbiedrībām, jaunatnes un kooperatīvajām organizācijām šīs brīvprātīgās biedrības iesaistījās koalīcijā, kurā vadošā loma atradās „marksistiski-ļēņiniskās”, faktiski komunistiskās Polijas Apvienotās strādnieku partijas rokās. Šī koalīcijā gadu gaitā mainīja nosaukumus: 1946. gadā radītā Demokrātiskā bloka vietā pēc PASP iniciatīvas un tās kontrolē

1951. gadā tika izveidota Tautas (jeb Nacionālā) fronte (*Front Narodowy*) kā „platforma” dažādu valsts politisko un sabiedrisko organizāciju kopīgai rīcībai.

Var teikt, ka Tautas fronte darbojās kā sociāli politiska jumta organizācija, kuras sastāvā iekļāvās PASP, AZP, DP, arodbiedrības un citas sabiedriskās organizācijas.

Reizē tā kalpoja pilsoņu politiskās vienotības imitācijai. (Jauns etaps šīs organizācijas darbā iezīmējās 1956.gadā. To pārdēvēja par Tautas vienotības fronti (*Front Jedności Narodu*) un PASP vadība sāka vairāk rēķināties ar partneriem frontes ietvaros. Taču arī turpmāk Tautas vienotības fronteī piederēja monopols uz kandidātu izvirzīšanu vēlēšanām. No 1983. gada darbojās Nacionālās atdzimšanas patriotiskā kustība (*Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego*).

Parlamentu PASP publiski turpināja atzīt kā tautas demokrātijas politiskās sistēmas sastāvdaļu, jo visi demokrātiskie spēki to uztvēra kā nacionālās neatkarības un valsts suverenitātes atribūtu. Taču līdz ar to komunisti Seima organizatoriski politisko lomu „sociālistiskā” valstī sāka arvien vairāk vērtēt kā tikai politiski audzinošu. PASP vadība Seimu uzskatīja ne tik daudz par likumdošanas iestādi, kā par platformu „sarunai ar sabiedrību”. PASP frakcijas vadītājs Seimā O. Lange 1949.gada martā kā Polijas parlamenta galvenās funkcijas nosauca: saistīt plašus sabiedrības slāņus ar valsts lietām, kalpot par tribīni sarunai ar sabiedrību.

Raksturīga bija saīsināta likumprojektu pieņemšanas procedūra Seimā. Ja līdz 1950. gadam tajā darbojās likumprojektu trīskārtēja lasījumu sistēma, tad pakāpeniski lasījumu skaits samazinājās un jau no 1951. gada februāra pēc jaunā reglamenta likumi tika pieņemti jau pēc pirmā lasījuma. Tas neļāva notikt vispusīgai viedokļu novērtēšanai, bet toties demonstrēja deputātu vienprātību, kura no šī laika pastāvīgi izpaudās Seima likumdošanas darbībā.

Mainījās arī PASP uzskati par partijas vadošo lomu Seima darbībā. Tai bija jākļūst arvien „konkrētākai un detalizētākai”. Tas atspoguļoja uzskatu par partijas vadošās lomas sabiedrībā transformāciju par partijas kā tiešas sabiedrības vadītājas lomu. 1950.gada maijā PASP CK apstiprināja partijas tiesības realizēt savu kadru politiku valsts iestādēs. Seims no demokrātijas instrumenta kļuva par aparātu, kas oficiāli noformēja partijas lēmumus. Notika varas nošķiršanas process no sabiedrības.

No 1949. gada straujas pārmaiņas notika **Polijas bruņotajos spēkos**. 1949. gada februārī vairāk nekā 3,5 tūkstošiem pēckara Polijas armijas virsnieku bija „inteligenta izcelsme”. „Šķiriski un politiski svešu elementu” īpatsvars 1949. gada sākumā bija 18% no visa virsnieku korpusa un aptuveni 51 % no visiem štābu darbiniekiem. Tad pat „politiski neuzticamu” virsnieku īpatsvars Polijas armijas Ģenerālštābā sasniedza 50%, gaisa karaspēka štābā – 44%, galvenajā artilērijas inspekcijā – 58%. Bijušie AK virsnieki un karavīri dienēja ne tikai armijā, bet arī iekšējā karaspēkā. Saskaņā ar iekšējās drošības korpusa komandiera ģenerāļa K. Svetlika ziņām tajā (no povjatu pārvaldēm un augstāk) dienēja ap 150 līdz 200 bijušo AK dalībnieku. Vairāki tūkstoši cilvēku no AK pildīja ierindas dienestu valsts drošības struktūrās, policijā, robežsardzē, bija šo dienestu aģenti.

Kopš 1948. gada pavasara PASP CK Politbiroja locekļa un aizsardzības ministra vietnieka ģenerāļa M. Spihaļska rīcība, nomainot padomju virsniekus ar poļu kadriem, kļuva par vienu no galvenajiem kritikas priekšmetiem gan VK(b)P CK, gan PASP CK Politbirojos. Viņu nostāja tika raksturota kā nacionālistiska, kā tāda, kura izraisa „lielu kaitējumu ciešas savienības un draudzības stiprināšanai starp Polijas un Padomju tautām” un objektīvi veicina „poļu buržuāzisko nacionālistu politiku”.

Tas viss būtiski mainīja kadru balansu, politisko klimatu armijā, kurš līdz tam bija labvēlīgs pirmskara virsniekiem un izvirzīja toreizējo Polijas komunistu līderu priekšā uzdevumu „iegūt vadību” pār jauno virsnieku korpusu. Šādā situācijā kadru sastāva „tīrīšana” politisku iemeslu dēļ kļuva par vienu no galvenajām metodēm Polijas armijas kadru politikas īstenošanā. Tikai 1949. gada janvārī-novembrī aptuveni 780 poļu virsnieki tika atlaisti no armijas. No 1949. gada rudens atlaišanas ieguva masveida raksturu. Tās notika uz 1949. gada novembrī notikušā PASP CK t.s. „modrības” plēnuma lēmumu pamata. Iznāca Nacionālās aizsardzības ministrijas kadru departamenta rīkojums par kadru vērtējumu trīs kategorijās: „labs”, „svešs” un „naidīgs”.

PSRS vadība uzskatīja par neuzticamu arī Polijas aizsardzības ministru M. Rola-Žimerski. (Vēlāk – 1953. gada 14. maijā viņš uz nepatiesas apsūdzības pamata tika arestēts un ieslodzīts cietumā. Atbrīvots 1955. gadā. 1955.–1967. gados bija Polijas Tautas bankas viceprezidents.) 1949. gadā, tieši piedaloties PSRS Iekšlietu ministrijas padomniekam pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas S. Davidovam un padomju sūtnim V. Ļebedevam, tika izraudzīts viņa aizvietotājs. Polijas armijas ģenerāļu vidū (V. Korčics, S. Poplavskis, A. Zavadskis u.c.) tādu „neatrada” un Polijas prezidents B. Beruts oficiāli griezās ar lūgumu pie J. Staļina nosūtīt K. Rokosovski, kurš 1945.–1949. gadā bija padomju bruņoto spēku Ziemeļu grupas pavēlnieks Polijas teritorijā, kā poli dienestam Polijā aizsardzības ministra amatā. Pieredzējušā karavadoņa iecelšanu motivēja ar nepieciešamību nodrošināt PSRS un Polijas drošību. Novembrī K. Rokosovskis kļuva par Polijas aizsardzības ministru un armijas pavēlnieku.

Krievijā maršals K. Rokosovskis bija un ir viens no leģendāriem uzvaras Lielajā Tēvijas karā veidotājiem; cilvēks, kura normālā cilvēciskā uzvedība atšķīrās no daudziem citiem padomju komandieriem. Viņš bija nevis bezsirdīgs augstākstāvošo pavēļu izpildītājs, kurš gatavs aukstasinīgs mest „lielgabalū gaļu” kara krāsnī, bet gan reāls padoto „tēvs” (*omey colidamam*). Ne mazāk svarīgi bija tas, ka K. Rokosovskis bija viens no tiem, kuri 1937. gadā krita staļinisko represiju dzirnavās, nepatiesi apvainots trīs gadus pavadīja cietumā, tika spīdzināts, taču nedevis viltus liecībās nedz par sevi, nedz citiem.

Padomju Savienības Lielā Tēvijas kara laikā Maskava 61 reizi salutēja par godu K. Rokosovska vadītajam karaspēkam. Tas bija vairāk nekā jebkuram citam padomju karavadonim, ieskaitot arī G. Žukovu. J. Staļins K. Rokosovskim kā vienu no nedaudziem uzrunāja vārdā un tēva vārdā. Atbrīvoto pilsētu iedzīvotāji viņu sagaidīja ar ziediem. K. Rokosovskis bija vienīgais PSRS maršals, kurš nepiedalījās trofeju izvešanā no sakautās Vācijas. Arī vēlāk no Polijas, kur vairākus gadus viņš bija aizsardzības ministrs un Polijas armijas maršals, K. Rokosovskis atgriezās PSRS ar vienu čemodānu.

Padomju un mūsdienu krievu vēsturnieki uzsver K. Rokosovska, kurš neraugoties uz ilgajiem Padomju Savienībā pavadītajiem gadiem bija saglabājis poļu izturēšanos un valodu, lielo personīgo ieguldījumu padomju un poļu sadarbības veicināšanā, kas nodrošināja viņam poļu cieņu un draudzību. 1949. gadā Gdaņskas, Gdiņas, Kartuzu (poļu *Kartusy*, vācu *Karthaus*) Sopotas, Ščecinas un Vroclavas pilsētu tautas padomes atzina viņu par šo pilsētu, kuras no nacistiem atbrīvoja K. Rokosovska vadītais karaspēks, goda pilsoni.

Kļuvis par Polijas aizsardzības ministru, K. Rokosovskis, kurš bija dzimis Varšavā un aizvadījis tur bērnību, ātri atjaunoja poļu valodas zināšanas, lai gan runāja divdesmitā gadsimta sākumā varšaviešiem raksturīgā izrunā. Tomēr pēc ierašanās Polijā K. Rokosovskim izveidojās sarežģītas attiecības gan ar padomju slepenajiem dienestiem, gan ar PASP CK.

Tā, bija gadījums, kad K. Rokosovska sarunas laikā ar Polijas armijas Militārās informācijas dienesta, kurš tajā pildīja drošības policijas lomu, pārstāvi PSRS Iekšlietu ministrijas pulkvedi D. Vozņesenski (viņš 1954. gadā bija spiests atgriezties PSRS, bet 1955. gadā tika tur notiesāts par nelikumībām uz 10 gadiem cietumā) maršals pēkšņi satvēra pulkveža roku, parāva to augšup un kļuva redzami vadiņi, kas stiepās no par rokas pulksteni nomaskēta mikroфона. Kļuva skaidrs, ka drošībasnieks ieraksta sarunas ar ministru, lai par tām ziņotu savai padomju priekšniecībai Maskavā.

K. Rokosovska attiecības ar dažiem Polijas vadības locekļiem, tai skaitā B. Berutu, raksturoja nopietnas savstarpējas pretenzijas. 1952. gada augustā K. Rokosovskim izraisījās ass konflikts ar PASP CK pirmo sekretāru B. Berutu sakarā ar maršala mēģinājumu palielināt virsnieku algas. K. Rokosovskis atklāti paziņoja, ka šādos apstākļos viņš nevēlas palikt par aizsardzības ministru. Viņa vēlme gan netika ņemta vērā. 1953. gada rudenī K. Rokosovskis sarunā ar PSRS vēstniecības Varšavā padomnieku. atzina, ka viņam ir nepatīkami uzturēties Polijā, kur viņš tiek uzskatīts par „Maskavas cilvēku”, un viņam ir grūti strādāt, runāja arī par nepareizu kadru atlasīšanu, kad Polijas armijas Politpārvaldē kadri tiek komplektēti pēc ģimeniskā principa (acīmredzot, domāts gan bija nacionālais – ebreju izcelsmes princips), ka B. Beruts atrodas J. Bermana, H. Minca un R. Zambrovskas ietekmē, kuri pret viņu, K. Rokosovski, izturas nelabvēlīgi.

Taču Polijas iedzīvotāju vairākumam bija savi izcilā karavadoņa vērtēšanas kritēriji. Poļu acīs maršals K. Rokosovskis kļuva par sovjetizācijas un pēc kara Polijā iedibinātā, no PSRS atkarīgā režīma simbolu. Daudzi poļi bija neapmierināti, ka Polijas armiju komandē padomju maršals tikai ar polisku uzvārdu. Savstarpējās sarunās viņš tika saukts „*Konstanty Drugi*” (Konstantīns II), kā pirmo skaitot lielkņazu Konstantīnu, imperatora Aleksandra I brāli. Poļu vidū populāra bija anekdote: „Kāpēc Rokosovskis kļuva par Polijas armijas maršalu? Tāpēc, ka lētāk bija apgērbt vienu krievu poļu formas tērpā nekā visu poļu armiju krievu formas tērpos.” Rietumu propaganda un arī dažas poļu avīzes centās radīt viņam „Maskavas un Staļina ielikteņa” slavu. Rietumu un mūsdienu Polijas vēsturnieki uzsver, ka poļu tautā viņš ticis ienīsts par to, ka viņa vadītais padomju karaspēks ļāvis noasiņot Varšavas sacelšanās dalībniekiem. (Par šo vēstures epizodi materiāls atrodams iepriekšējā nodaļā.) 1950. gadā pret viņu tika sarīkoti divi neizdevušies atentāti. To veicēju vidū bija arī bijušie AK dalībnieki. Vairākumam poļu K. Rokosovskis tā arī palika PSRS atsūtīts J. Staļina pavēļu izpildītājs. Maršals vēlāk stāstīja: „Nevar teikt, ka viss Polijas bruņoto spēku virsnieku korpuss mani silti uzņēma. Bieži, apmeklējot divīzijas, no uz laukumā izvietoto daļu pēdējām rindām bija dzirdami atsevišķi, bet dažkārt arī grupu kliegieni „Brauciet uz Krieviju!”, „Nost sarkano maršalu!”. Pēc 7 gadiem Polijā pavadītajiem gadiem maršals rezumēja „Kas par likteņa ironiju, Padomju Savienībā mani uzskata par poli, bet Polijā par krievu.” Īpaši neapmierināti bija tie, kuri ar jaunā ministra stāšanos amatā zaudēja savas vietas.

1950. gada 1. janvārī jaunais Polijas nacionālās aizsardzības ministrs K. Rokosovskis izdeva rīkojumu par armijas sastāva tīrīšanu. Kadru, tai skaitā armijas, jautājumu skatīja PASP CK plēnums 1950. gada maijā. Pildot pieņemtos lēmumus, 1949.–1954. gadā vairāk nekā 9 000 virsnieku jeb 20% visu, galvenokārt no pirmskara Polijas virsnieku sastāva, tika atlaisti no armijas. Jau 1949.–1950. gadā atvaļināti tika arī vairāki poļu ģenerāļi. Dažkārt atvaļināšanai sekoja arests.

Lai izspiestu no armijas „vecos” augstākos virsniekus un ģenerāļus, faktiski tika izmantots „svešo” un „naidīgo” elementu „vainas prezumpcijas” princips kā pamats tālākām represijām. Jau pirms kādas izmeklēšanas par vainīgiem skaitījās tie, kas Polijas armijā dienēja līdz 1939. gadam, bija Polijas bruņoto spēku rindās Rietumos, AK, pirms kara un kara laikā strādāja militārajā izlūkošanā vai pretizlūkošanā un bija atradušies Vācijas koncentrācijas nometnēs. Parasti viņi tika apsūdzēti par nelegālu pretvalstisku organizāciju izveidi armijā, spiegošanā par labu Rietumu valstīm, sazinoties ar emigrantu aprindām, gatavojot valsts apvērsumu utt. Represijas Polijas armijā atspoguļoja varas iestāžu šaubas par tās politisko uzticamību.

1949. gada novembrī sākās Polijas armijas ģenerāļu un augstāko virsnieku aresti. 1949.–1953. gadā norisa 373 militāro darbinieku aresti, no kuriem 308 tika notiesāti. No 1951. gada 31. jūlija līdz 11. septembrim Augstākajā karatiesā tika iztiesāts t.s. „ģenerāļu process”. Galvenie apsūdzētie – ģenerāļi J. Kirhmaijers, S. Mossors, S. Tatars tika notiesāti uz mūža ieslodzījumu (1955.–1956. gadā viņi tika reabilitēti un atgriezās dienestā), bet pārējie – ar ilgu cietumsodu. Vairākās citās „lietās”, kas bija saistītas ar galveno procesu, tika

pasludināti 37 un izpildīti 20 nāves spriedumi. Pavisam militārā pretizlūkošana uz aizdomu pamata par „naidīgu darbību” un „dzimtenes nodevību” arestēja aptuveni 2 100 cilvēku.

Acīmredzot, valdošās PASP figūras uzskatīja, ka represijas virsnieku un ģenerāļu vidū ir veids, kā panākt politisko noskaņojumu unifikāciju militārajā vidē un kā līdzekli cīņā pret jebkuru brīvdomības rašanos. Represīvo darbību un ģenerāļu un virsnieku korpusa masveida nomaiņas rezultāts bija Polijas armiju pārveidošana par augstākās partijas nomenklatūras varas īstenošanas instrumentu.

Tīrīšanu rezultātā poļu armijas pirmskara virsnieku īpatsvars samazinājās 10 reizes un 1956. gadā tas bija jau tikai 2,9 % no virsnieku korpusa.

Veco kadru atcelšanu gan papildināja aktīva armijas piesātināšana ar jauniem virsniekiem, kuriem bija strādnieku-zemnieku izcelsme, daļa no viņiem bija beiguši virsnieku skolas Polijā, citi – PSRS. 1949.–1952. gadā padomju virsnieku īpatsvars Polijas armijā samazinājās no 6 līdz 2 %.

Augstāko komandieru vidū situācija maz mainījās arī ar K. Rokosovska kļūšanu par aizsardzības ministru. Sākotnēji augstāko komandieru vidū padomju ģenerāļu skaits pat pieauga. Polijas armijā 1949. gada vidū no 192 svarīgākajiem komandējošiem posteņiem 84 ieņēma padomju virsnieki. Arī 50. gadu pirmās pusē lielāko daļu vecāko komandieru amatu, tāpat kā pirmajos pēckara gados, atkal ieņēma padomju ģenerāļi un vecākie virsnieki.

Padomju pilsoņu iecelšanas politika Polijas armijā pastiprinājās tieši 1949. gadā. Polijas armijā 1949. gadā ieradās 4 padomju ģenerāļi un 17 vecākie virsnieki. Sākot ar 1950. gada janvāri Ģenerālštābā, Ģenerālštāba akadēmijā, kadru pārvaldē, pretgaisa aizsardzības, aviācijas, sauszemes bruņoto spēku, jūras kara flotes, politiskās pārvaldes, intendantūras jomās un kara apgabalos augstākās komandieru vietas jau ieņēma 130 padomju ģenerāļi un pulkveži. 1950. gadā uz Polijas armiju tika nosūtīti 84 padomju ģenerāļi un virsnieki, 1951. gadā – 96, 1952. gadā – 68. Ja 1950. gada 15. martā no 45 Polijas armijas ģenerāļiem 27 bija padomju ģenerāļi, tad 1950. gada decembrī no 52 Polijas ģenerāļiem 40 bija padomju. 1953. gada vasarā Polijas armijā dienēja 37 padomju ģenerāļi un 630 virsnieki. Tādējādi K. Rokosovskim Polijas armijā bija nodrošināts stabils atbalsts padomju virsnieku un ģenerāļu personā.

Padomju militāro darbinieku klātbūtne Polijas armijā arī turpmāk izraisīja Polijas virsnieku neapmierinātību un arī Polijas sabiedrība to uztvēra asi negatīvi. Nebija apmierināts ar šo situāciju arī pats K. Rokosovskis.

Lai nostiprinātu Polijas drošību Polijas armija un tās virsnieku korpuss ievērojami pieauga. Tika ieviesta vispārīgā kara klausība (1950. gada 4. februārī). Auga karavīru skaits. (1952. gadā Polijas bruņotajos spēkos dienēja 356 481 cilvēks). K. Rokosovska vadībā notika Polijas Tautas republikas bruņoto spēku reorganizācija, piemērojoties modernā kara prasībām. Polijā tika radīta kara rūpniecība, ievērojot militārās vajadzības, modernizēti satiksmes ceļi un sakaru sistēmas. 1950. gada aprīlī ieviesa jaunu Iekšējā dienesta reglamentu. Gan tam, gan karavīru apmācībai, gan uniformām par paraugu bija ņemta Padomju armijas pieredze, kas neapmierināja agrāko Polijas militāro tradīciju piekritējus. Militāro apmācību papildināja ideoloģiskā audzināšana.

1951. gada 9.–12. janvārī, kad pilnā sparā risinājās karš Korejā, Maskavā J. Staļina klātbūtnē notika padomju sabiedroto valstu vadītāju apspriede, jo bija saņemtas ziņas, ka NATO valstis 1953. gada beigās pabeigs pārāpbruņošanu un to kaujas spējas pacelsies augstākā līmenī, līdz ar ko pieaugs uzbrukuma briesmas PSRS un tās sabiedrotajām valstīm. Pamatojoties uz šo pieņēmumu, PSRS bruņoto spēku Ģenerālštāba priekšnieks S. Štemenko nosauca militāros rādītājus, kādus uz 1953. gada beigām vajadzētu sasniegt PSRS sabiedrotajām valstīm. Sanāksmes dalībnieki tika orientēti ne tikai uz armiju palielināšanu, bet arī uz visu reģiona valstu militāri rūpnieciskā potenciālu pieaugumu. Polijai tas nozīmēja būtisku militārās ražošanas apjoma palielināšanu un jaunu ieroču veidu izlaišanu pēc padomju licencēm. Polijas vadībai tika ieteikts 1951.–1955. gadā uzbūvēt 53 jaunas militārās rūpnīcas, kā arī izveidot 92 militārus cehus civilajās ražotnēs. No Polijas vadības uzstājās

maršals K. Rokosovskis un paziņoja, ka 1953. gadam paredzētos rādītājus Polija var sasniegt tikai 1956. gadā, citādi tās militārie izdevumi ir jādubulto. Zīmīgu atbildi uz to deva J. Staļins: „Ja Rokosovskis var garantēt, ka līdz 1956. gadam kara nebūs, tad var ievērot sākotnējo attīstības plānu, bet ja ne, tad būs pareizāk pieņemt Štemenko priekšlikumu.” Protams, tika pieņemts bruņoto spēku nostiprināšanas plāns, norisa straujš militārā rūpniecības kompleksa attīstības paātrinājums. Tas tiešā veidā kavēja iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanos.

Ar 1949. gadu mainījās **valsts un katoļu baznīcas attiecības**. 40. gadu beigās Polijas katoļu baznīcā mainījās vadība. 1948. gada oktobra beigās nomira primass A. Hlonds, bet 1949. gada janvāra sākumā Vatikāns par Ģņezno un Varšavas arhibīskapu un vienlaikus Polijas jauno primasu (bet 1953.gada sākumā arī kardinālu) iecēla S. Višinski, kurš kara laikā ar pseidonīmu „Māsa Cecīlija” bija darbojies pagrīdē (galvenokārt izglītības sistēmā) un kā garīdznieks Varšavas sacelšanās dalībnieku vidū, bet 1946. gadā bija nozīmēts par Ļubļinas bīskapu. Hronoloģiski viņa iecelšana par baznīcas vadītāju notika gandrīz vienlaikus ar komunistu varas monopolstāvokļa iedibināšanos, jauna politiskā spēka – PASP tapšanu un paziņojumu par sociālisma celtniecības programmas īstenošanas uzsākšanu Polijā 1948. gada decembrī. Valsts pārveide pēc padomju modeļa nebija iespējama bez stingras partijas kontroles pār sabiedrības garīgās dzīves sfēru.

Atšķirībā no A. Hlonda S. Višinskis komunistu varu uzskatīja kā nodibinātu uz ilgu laiku, tādēļ uzskatīja par nepieciešamu „atrast piemērotus līdzekļus baznīcas glābšanai”, sliecās meklēt kompromisus ar varas iestādēm. Primass centās izvairīties no atklāta konflikta. S. Višinskis pat apsvēra domu, ka dažos jautājumos iespējama vienošanās ar komunistisko ideoloģiju, jo baznīca tradicionāli iestājusies par „sociālo taisnīgumu”. Tāpat viņš pozitīvi vērtēja ekonomikas restrukturizāciju un zemes reformu, kas, viņaprāt, jau sen bija nepieciešama. Kļūvis par Polijas primasu, S. Višinskis sāka lolot ideju noslēgt vienošanos, ko vēlāk nosauca par „savstarpējās saprašanās līgumu”, starp valsts varas iestādēm un baznīcu. Viņam gan nācās atzīt, ka komunistu „šauri izprastais ateisms” apgrūtināta iespējamo sadarbību, taču jebkurā gadījumā viņš cerēja vismaz dažos jautājumos panākt savstarpēju saprašanos. Savos sprediķos S. Višinskis vairījās publiski kritizēt režīmu, dodot priekšroku protestiem aizkulisēs. Viņš ieteica garīdzniecībai un ticīgajiem „parādīt lielāku savaldību, pretojoties valsts politikai”. Vēlāk gan atmiņās viņš ar nožēlu rakstīja, ka cilvēki ne vienmēr zinājuši par šo slēpto taktiku: „Sabiedrība neko nezināja par daudzajām vēstulēm, memorandiem un iesniegtajiem protestiem baznīcas tiesību aizstāvēšanai.”

Tai pat laikā baznīca no 1949. gada izjuta pastiprinātu PASP un valsts aparāta spiedienu. Tas izpaudās ne tikai ateisma propagandas pieauguma veidā, bet arī kā baznīcai piederošo slimnīcu, skolu, bērnu dārzu, labdarības iestāžu mantas nacionalizācija, reliģijas mācības skolās stipra sašaurināšana. Tā, 1950.gada 20. martā tika atsavināti baznīcai piederošie zemes īpašumi 365 000 ha apjomā, tā ievērojami vājinot tās materiālo bāzi.

Vēl viena spiediena uz baznīcu formu poļu komunisti izmantoja pēc tieša J. Staļina ieteikuma. Polijas prezidenta un komunistu līdera B. Beruta piezīmēs atrodami vārdi, kurus 1949. gadā vizītē Maskavā viņam pateica J. Staļins: „Jums nekas neizdosies, kamēr jūs nepanāksiet garīdzniecības sašķelšanos divos dažādos, pretstāvošos grupējumos [...] propaganda ir nepieciešama, bet nepietiekama [...] bez šīs sašķelšanas jums nebūs izredžu uz panākumiem...”. Atbilstoši ieteikumam tika radīta t.s. „garīdznieku – patriotu” kustība, kuru rindās poļu drošībniekiem izdevās iesaistīt vairāk nekā 1 000 cilvēku – ap 10% garīdzniecības, ieskaitot armijas kapelānus un bijušos nacistu koncentrācijas nometnēs ieslodzītos. Tika izstrādāta „progresīvo katoļu sabiedriskās kustības” koncepcija, kuras būtība bija katolicisma un sociālistisko ideju savienošana.

Uz baznīcas tiesību ierobežošanu Polijā, kā arī citās Austrumeiropas valstīs, un it īpaši komunistu mēģinājumiem sašķelt baznīcu, Vatikāns nekavējoties reaģēja. 1949. gada jūlijā pāvests Pijis XII apstiprināja Svētās Kancelejas Augstākās Svētās Kongregācijas (agrākās Inkvizīcijas) pieņemto strīdīgo dekrētu par katoļu-komunistisko partiju locekļu un viņu brīvprātīgo atbalstītāju ekskomunikāciju (izslēgšanu no baznīcas). Pēc tā Austrumeiropas valstu komunistisko partiju attieksme pret katoļu baznīcu vēl vairāk pasliktinājās. Jāatceras, ka neviens no nacistu vadoņiem, formāli katoļiem: Ā. Hitlers, H. Himlers u.c. netika ekskomunicēts (izslēgts no Baznīcas) pat pēc nacistu sakāves. (Ir sastopamas arī ziņas, par kuru patiesumu gan var šaubīties, ka virkne nacistisko noziedznieku kā Ā. Eihmans, J. Mengele u.c. pēc hitleriskā bloka sakāves bēga uz ārzemēm ar katoļu baznīcas organizētu atbalstu.) Tas pāvesta un kopumā katoļu baznīcas vadības vēršanās pret komunistiem morālo pamatu padarīja vismaz apšaubāmu.

No vairāk nekā 1 miljona PASP biedriem daudzi bija katoļticīgi. Viņi jaunās varas apstākļos bija ieguvuši jaunu sociālo statusu un veidoja masu bāzi valsts aparātam, kurš nepārtraukti paplašinājās, kalpoja armijā, policijā, iekšējos spēkos, drošības orgānos, taču vairākums no viņiem nevēlējās atteikties no saviem reliģiskajiem uzskatiem. Viņi un viņu ģimenes locekļi baznīcas vadības dekrētu par katoļu – komunistisko ekskomunikāciju uzņēma ar neizpratni. Tādējādi ne vienu vien miljonu poļu Vatikāns bija nostādījis morālas un politiskas izvēles priekšā.

Polijas vadība atbildēja Vatikānam ar gatavību pieņemt izaicinājumu un savukārt spert pretsoļus. Uz komunistu ekskomunikācijas draudiem tā reaģēja ar „Dekrētu par apziņas un reliģijas brīvības aizsardzību” (*Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania*), ar kuru 1949. gada augustā partijas un valsts vadība nolēma bloķēt informāciju par minēto pāvesta Pija XII lēmumu. 6. augustā sabiedrības drošības ministrs izdeva rīkojumu par šī likuma īstenošanu. Tā, katoļu organizācijām tika atsavinātas visas lielākās tipogrāfijas. Tika ievērojami ierobežota katoļu preses aprīte. PASP vadība enerģiski mēģināja paralizēt vai vismaz ierobežot katolicisma ietekmi. Šim nolūkam tika izmantotas cenzūras iespējas. Tika pastiprināts aģentūras darbs starp garīdzniekiem, to uzraudzība, kompromitējošu materiālu vākšana par tiem. Tiesa, aģentūras tīkla izveide baznīcas vidē nebija vienkārša. Tomēr 1950. gada pavasarī no vairāk nekā 30 tūkstošiem baznīcas kalpotāju varas iestādēm bija 65 aģenti, neņemot vērā ziņotājus baznīcai tuvajās apriņķos.

1949. gada otrajā pusē valdībai izdevās ievērojami ierobežot baznīcas pozīcijas armijā, slēgt primārās katoļu skolas, bērnudārzus un klubus, nacionalizēt slimnīcas pie baznīcām, klosteriem un draudžu labdarības iestādēs, kā arī baznīcai piederošās tipogrāfijas un izdevniecības, ar cenzūru ierobežot katoļu presi, liegt jaunu studentu uzņemšanu Ļubļinas Katoļu universitātē, pārtraukt priesteru darbību cietumos.

Valstu realizētās reliģiskās politikas maiņai Austrumeiropā, arī Polijā, bija vēl viens cēlonis – pārmaiņas komunistisko partiju stratēģiskajā virzienā – pāreja uz staļiniskā sociālisma modeļa paātrinātu celtniecību, kas paredzēja ne tikai politiskās varu koncentrēšanu komunistu rokās, bet arī to ideoloģisku un morālu monopolu, kas nebija savienojams ar Katoļu baznīcas augsto ietekmi uz sabiedrības apziņu, kā arī to valsts un baznīcas attiecību nestabilitāti, kura valdīja 40. gadu beigās.

Polijā liela vērība tika veltīta jaunatnes ateistiskai audzināšanai. Sākumā reliģijas mācības stundas skolās tika samazinātas, tad vispār to pārstāja mācīt. Ar dažādiem ieganstiem traucēja arī reliģijas nodarbības jaunatnei baznīcās. Tika „sperti soļi” pret tiem valsts iestāžu darbiniekiem, īpaši – augsta ranga, kuri apmeklēja dievkalpojumus vai piedalījās reliģiskās ceremonijās.

Propagandā tika uzsvērti katoļu baznīcas vēsturiskie sakari ar agrāk valdošajām šķirām un darbaļaužu apspiedējiem, tika mēģināts diskreditēt savos uzskatos stingros garīdzniekus. Panākumi gan nebija vērojami. Gluži otrādi, tautas vairākums noteikti demonstrēja savu reliģiozitāti.

Iespējams, lielākais spontānais reliģiozitātes uzliesmojums notika Ļubļinā. Tas sākās vasarā, 1949. gada 3. jūlijā, kad vietējā mūķene ievēroja pārmaiņas Polijā visvairāk godātās Čenstohovas Melnās Madonnas (Atgādināsim: leģenda vēsta, ka 1655. gadā, kad zviedri aplenca *Jasna Góra* klosteri, iejaucās Čenstohovas Dievmātes svētbilde un aizsargāja klosteri, kas ievadīja Polijas atbrīvošanos no iebrucējiem. Pēc tam karalis Jānis II Kazimirs simboliski 1656. gadā kronēja Čenstohovas Sv. Dievmāti par Polijas karalieni un aizbildni) svētbildes kopijā pilsētas katedrālē. Jaunavas Marijas attēls izskatījās raudam. Mūķene pasauca priesteri. Viņš arī ievēroja brīnumu. (Elļaina šķidruma uz svētbildēm parādīšanās dabu mūsdienu zinātne nav noskaidrojusi.) Pārsteidzošā ātrumā, jaunā ziņa par raudošo Svēto Jaunavu izplatījās visā pilsētā. Vakarā milzīgā ticīgo pieplūduma dēļ nebija iespējams slēgt katedrāles durvis. Nākamajās dienās brīnumainā vēsts izplatījās tālāk, un katedrālē sāka ierasties svētcēlnieki no visas Polijas. Protams, tolaik nebija publisku paziņojumu par brīnumu un varas iestādes režīms darīja visu iespējamo, lai aizkavētu ticīgos: bloķēja sabiedrisko transportu uz pilsētu un gar ceļiem izvietoja policistus, lai neļautu cilvēkiem tur nokļūt, taču nekas nelīdzēja. Tika aizliegts atvērt katedrāli, bet cilvēki stāvēja katedrāles priekšā un lūdza Dievu.

Amatpersonas saprata, ka situācija nav vienkārša, tāpēc vilcinājās. Tomēr, kad arvien vairāk un vairāk ticīgo no malu malām mēroja ceļu uz katedrāli un tās priekšā pulcējās svētcēlnieku pūļi, nācās mainīt taktiku. 10. jūlijā viņi sāka "akciju pret brīnumu". No Varšavas un Lodzas ieradās pieci simti policistu. Laikrakstiem tika dots rīkojums izvērst negatīvas propagandas kampaņu. Svētcēlniekus nesauc vis par zemniekiem, bet par laucinieku „pūli” vai „baru” un naiviem analfabētiem. Valdības amatpersonas svinīgi pārbaudīja svētbildi un paziņoja, ka tā esot bojāta kara laikā un ka šķietamās asaras esot radušās vienkārši mitruma dēļ. Uz baznīcas vadību ar kardinālu S. Višinski priekšgalā tika izdarīts spiediens, lai tā notikušo pasludinātu par viltus brīnumu. Baidīdamies, ka svētcēlnieki varētu ciest no represijām, garīdznieki aicināja ticīgos doties mājup.

Tomēr svētcēlnieki, gribot skatīt brīnumu, joprojām pulcējās no malu malām un cēla savas teltis katedrāles pakājē. Nākamajā svētdienā, 17. jūlijā, notika nenovēršamā sadursme. Vietējie PASP vadītāji pilsētas centrā organizēja demonstrāciju. Viņu kaismīgās runas, kurās tika nosodīti “reakcionārie priesteri”, tika pastiprinātas ar tik spēcīgiem megafoniem, ka tās varēja saklausīt arī tuvējās baznīcās. Kad dievkalpojums beidzās, cilvēki izgāja ielās un sākās aresti. Policisti bloķēja šķērslas, aizturēja svētcēlniekus un sēdināja viņus kravas automašīnās. Daļa palika apcietinājumā vairākas stundas, bet bija arī tādi, kurus atbrīvoja tikai pēc trim nedēļām.

Līdz augustam varas iestādes atrada veidu, kā izskaidrot notikumu. Tika stādīts jautājums, kā gan ziņas par „brīnumu” varēja tik strauji izplatīties un sasniegt pilsētas un ciemus, kas atradās simtiem kilometru no Ļubļinas? Kas šīs fantastiskās baumas izplatīja visā valstī? Polijas radio bija atbilde: Ļubļinas „brīnuma” organizētāji ir reakcionāru garīdznieku kliķe, kas sadarbojas ar poļu tautas un Polijas Tautas Republikas ienaidniekiem un koordinē savu rīcību ar „Amerikas balsi”. Reportieris draudīgi secināja, ka tas jau arī nav nekāds pārsteigums: „Rietumu propaganda tīksminās, ka Polijas iedzīvotāji pametuši ražīgu darbu laukos un pēc pavēles nezin kāpēc pulcējās katedrāles priekšā. [...] Tā bija organizēta viduslaiku fanātisma demonstrēšana, kuras mērķiem nav nekā kopīga ar reliģiju.” Ticīgie gan turpināja uzticēties „reakcionāru garīdznieku kliķei”.

Tikai liela spiediena rezultātā Polijas varas iestādēm izdevās iesaistīt baznīcu miera piekritēju kustībā un panākt tās dalību Vispasaules miera piekritēju kongresā Stokholmā 1950. gada martā pieņemtā t.s. Stokholmas aicinājuma (poļu: *Apel sztokholmski*) aizliegt atomieročus parakstīšanā. (visā pasaule aicinājumu parakstīja vairāk nekā 273 miljoni cilvēku). Kampaņa nostādīja baznīcas vadību, kura apzinājās tās propagandisko, politizēto raksturu, sarežģītā situācijā: parakstot apelāciju tika demonstrēta sadarbība ar varas iestādēm, no kuras tā centās izvairīties. Nosakot baznīcas viedokli šajā gadījumā, politiskā motivācija dominēja pār kristīgo morāli. 1950. gada 22. jūnijā baznīcas vadība vērsās pie ticīgajiem ar aicinājumu, kurā bija teikts, ka „bīskapi pareizi

vērtē šo miera akciju un atbalsta centienus šajā virzienā.” Jūnija beigās–jūlija sākumā Stokholmas aicinājumu parakstīja visi Polijas bīskapi, no 50 līdz 73–75% garīdznieku un ap 50% mūku. Vairāk nekā 500 priesteriem, kuri atteicās parakstīt aicinājumu, iestādes liedza iespēju piedalīties jaunatnes audzināšanā. Valdība, piespiežot bīskapus piedalīties šajā politiskajā akcijā, guva nozīmīgu panākumu. Tika iegūts papildu arguments, lai ietekmētu miljonus poļu katoļu.

Taču šāds kompromiss ļāva arī sasniegt S. Višinska loloto ideju par baznīcas līgumu ar valdību. 1950. gada 14. aprīlī tika parakstīts „savstarpējās saprašanās līgums” starp Polijas valdību un poļu bīskapiem. Baznīcas vadība atzina varas leģitimitāti. Līgums baznīcas vadītājiem uzlika par pienākumu „darīt zināmu priesteriem, ka viņiem saskaņā ar baznīcas mācību savās draudzēs jāieaudzina ticīgajos cieņa pret likumu un valsti”. Līdz ar to baznīca apņēmas neatbalstīt pagrīdes pretestības kustību vai jebkādu citu pret varu vērstu pretošanos, pat cīnīties pret „pagrīdes bandu noziedzīgo darbību”. Valdībai bija būtiskas vēl divas baznīcas piekāpšanās: solījums „nepretoties kooperatīvu izveidei laukos” un atzīt pāvesta varu tikai ticības, morāles un baznīcas jurisdikcijas jautājumos.

Pāvests Pijš XII bija neapmierināts arī ar vienošanās punktu, kurš pāvesta autoritāti ierobežoja tikai ar ticības jautājumiem, noraidot tā tiesības iejaukties laicīgajās politiskajās lietās. Toties B. Beruts, informējot 1951. gada 3. jūlijā padomju sūtni A. Soboļevu par attiecībām ar Vatikānu, izteica Polijas valdības apmierinātību ar to, ka tā savas attiecības ar vietējo katoļu garīdzniecību var regulēt bez Vatikāna starpniecības. Tā valdība varot vairāk ierobežot garīdzniecības ietekmi uz iedzīvotājiem un īpaši jaunās paaudzes audzināšanu.

Vienošanās bija svarīga arī no Polijas rietumu robežu nostiprināšanas viedokļa. Vatikāns līdz tam faktiski neatzina pēckara Vācijas un Polijas robežu izmaiņas, ar vienošanās parakstīšanu Polijas baznīcas uzdevums bija arī aizstāvēt jaunās robežas. Ar „savstarpējās saprašanās līgumu” baznīca apstiprināja savu piekrišanu bijušo Vācijas zemju piederībai Polijai, solīja lūgt Vatikānam tajās izveidot pastāvīgu baznīcas pārvaldi.

Valsts savukārt uzņēmas pienākumu nemainīt pastāvošo situāciju ar reliģijas mācību skolās, saglabāt tālāku katoliskās Ļubļinas universitātes, baznīcas preses, baznīcas institūciju, kuras nodarbojās ar sociāliem jautājumiem, pastāvēšanu.

1950. gada līgums būtiski ierobežoja baznīcas darbību un tās saiknes ar Romu. Taču mērķis padarīt garīdzniecību atkarīgu no valsts piešķiramajiem līdzekļiem netika sasniegts, baznīca kopumā, tāpat kā atsevišķas draudzes, saglabāja savu finansiālo neatkarību. Parakstītais līgums atspoguļoja pagaidu kompromisu, kaut ar zināmu politisko pārsvaru par labu valdībai. Vatikāns ņēma vērā poļu bīskapu viedokli un, neatbalstot viņu rīcību, tomēr neveica pasākumus, lai nepieļautu Varšavā parakstītā līgumu izpildi.

Katoļu sabiedrībā Polijā vienošanās tika vērtēta neviennozīmīgi. Daudzi uzskatīja, ka sperts pārāk plats solis pretī pastāvošajai varai, pieļauts kaunpilns kompromiss, kas nostiprina režīma leģitimitāti un vājina baznīcu. Šāda attieksme pret to saglabājās ilgu laiku. S. Višinskis arī pats mocījās šaubās par sava lēmuma pareizību un laiku pa laikam nožēloja, ka parakstījis šo dokumentu. 1953. gadā bīskapu konferencē viņš atzina, ka visi baznīcas mēģinājumi veidot dialogu un sadarboties ar režīmu tiek uztverti kā “vājuma izpausme”: „Valdība nekad nav pārtraukusi skatīties uz baznīcu caur politikas lupu. Baznīca – tas ir Vatikāns, bīskapi – aģenti un spiegi.” S. Višinskis arī zināja, ka Ungārijā kardināls J. Mindsenti bija atteicies parakstīt līdzīgu dokumentu. Taču S. Višinskis, parakstot līgumu, cerēja iegūt laiku. Viņš vēlāk rakstīja: kara laikā baznīca Polijā cieta kolosālus zaudējumus – tūkstošiem poļu garīdznieku bija arestēti, tūkstošiem

gājuši bojā gan nacistu, gan padomju nometnēs. Garīdzniecībai bija vajadzīga atelpa, laiks, lai atgūtos. Baznīcai Polijā par katru cenu vajadzēja izvairīties no tāda posta, ko pēc revolūcijas Krievijā bija piedzīvojuši Pareizticīgā baznīca: „Lai aizstāvētu Dieva Tā Kunga svēto lietu, mums jāiegūst laiks un jānostiprinās.” Tā S. Višinskis vienošanos vērtēja par nepieciešamu kompromisu, kas baznīcai dos atelpu un vismaz sarežģīts režīma iespējas vainot baznīcu politiskā nelojalitātē valstij. Acīmredzot, primass ņēma vērā arī to, ka daudzie baznīcas kalpotāji ar savu aktīvo darbību pagrīdē ne tikai bija devuši iegānu varai vērsties pret baznīcu, bet vismaz daļas ticīgo acīs bija arī sakompromitējuši to. Bija jāreķinās arī ar jaunu – staļinisma kopēšanas posmu valsts attīstībā.

Normālu attiecību attīstību apgrūtināja arī Romas pāvesta atteikšanās ierīkot bīskapijas Polijai pievienotajās bijušajās Vācijas zemēs, ko varēja kvalificēt kā baznīcas iejaukšanos politikā. Pēc PTR un VDR Gerlices līguma noslēgšanas (1950. gada 6. jūlijā), Polijas valdība atkal, tāpat kā 1945. gadā, pieprasīja lai Vatikāns Polijai pievienotajos apgabalos ieceltu „rezidējošus” poļu bīskapus. Taču ar iegānu, ka vēl nav noslēgts miera līgums, Vatikāns atteicās to darīt. Atbildei uz to valdība 1951. gada 26. janvārī atcēla kopš 1945. gada tur pastāvošo „apustulisko administrāciju”, izraidīja apustuliskos administratorus un noteica, ka to funkcijas nododamas poļu „garīdzniekiem–patriotiem” kā kapitulārajiem (no latīņu: *caput* – galva; Romas katoļu baznīcas administratīvi teritoriālas struktūrvienības vadības padome) vikāriem. (no latīņu: *vicarius* – vietnieks, aizstājējs; Romas Katoļu baznīcā vikārs ir kādas garīgas amatpersonas pārstāvis uz laiku vai pastāvīgi; *Vicarius Capitularis* – katoļu diocēžu pārvaldnieki bīskapu vakances gadījumā). Kardināls S. Višinskis, „kā patriots un Romas Pāvesta pārstāvis Polijā”, vadoties no valsts un garīdzniecības vienotības saglabāšanas interesēm, bija spiests „apejot” Vatikānu, oficiāli atzīt valdības lēmumu par baznīcas administrācijas vēlēšanām Polijas rietumu zemēs.

Turpinājās atsevišķi varas un baznīcas konflikti. 1951. gada vasarā un it īpaši rudenī pastiprinājās uzbrukums baznīcas pozīcijām izglītības iestādēs: no baznīcas pārziņas tika izņemtas bērnu labdarības iestādes, tika samazināts vidusskolu skaits, kurās saglabāja ticības mācību.

Taču pēc padomju diplomātu novērtējuma poļu prese, „acīmredzot, pēc PASP CK norādījumiem” gandrīz neveda antirelīģisko propagandu. Tika apgalvots, ka poļu prese, tai skaitā arī PASP tiešie izdevumi, vāji apgaismojot „marksistiski-ļeņiniskās teorijas jautājumus”. Padomju diplomātu Polijā sašutumu izraisīja tas, ka tās augstskolās bija lieliski nostādīta „relīģiskās tumsonības” pasniegšana. Piemēram, Krakovas universitātes teoloģijas fakultātē mācījās 500 studentu.

Starp citu, Padomju Savienības sūtnis A. Soboļevs nekautrējās poļu valstsvīriem norādīt pat uz varas iestāžu samērā nelielām „neizdarībām”. Piemēram, 1951. gada jūlijā viņš Polijas vicepremieram J. Bermanam „izteica izbrīnu” par to, ka pa ceļam no Varšavas uz Ļublinu stāv pieminēklis J. Pilsudskim ar uzrakstu „Atbrīvotājam no boļševiku iebrukuma”, „pievērsa uzmanību” tam, ka kādā no poļu zinātnieku kongresā izskanējušajiem ziņojumiem bija pieminēts PSRS Zinātņu akadēmijas loceklis bioķīmiķis J. Parnass, kurš 1949. gadā bija represēts.

Jauns varas un baznīcas attiecību saasinājums izraisījās, kad 1952. gada 27. janvārī tika publicēts jaunās valsts Konstitūcijas projekts. Tajā bija paredzētas būtiskas izmaiņas konfesiju pozīcijās. Visu Polijā darbojošos reliģisko konfesiju tiesības tika izlīdzinātas, tika apstiprināts baznīcas un valsts nodalīšanās princips. Ar to bija dots trieciens gadsimtu gaitā izveidotajiem katoļu baznīcas pastāvēšanas principiem: pakļautībai Vatikānam, faktiskai neatkarībai no valsts. Tas grāva Romas katoļu baznīcas tradicionāli īpašo stāvokli un tās dziļo ietekmi uz valsts struktūrām.

Neraugoties uz baznīcas neapmierinātību, pēc 1952. gadā pieņemtās PTR Konstitūcijas baznīca bija atdalīta no valsts, pilsoņiem tika piešķirta apziņas un ticības izvēles brīvība, visas konfesijas ieguva tiesības brīvi veikt savu darbību. Valdība apsoltāja rūpēties par pilsoņu konstitucionālajām tiesībām „relīģijas un apziņas brīvības jomā.” Konstitūcijā noteikto principu ievērošanai bija jāseko Ministru Padomei pakļautai Reliģisko lietu pārvaldei.

Arī pēc Konstitūcijas pieņemšanas (1952. gada jūlijā) Romas katoļu baznīca joprojām palika liels un ietekmīgs spēks Polijas sabiedrībā. Tai bija 25 diocēzes, 9 755 baznīcas, 2 491 klosteri un apmēram 40 mūku ordeņu, kas bija pakļauti vienīgi Vatikānam. Baznīcu pārstāvēja bīskapi, 10 tūkstošu draudžu priesteru, vairāk nekā 30 tūkstoši mūku un mūķeņu. Baznīcas izdeva līdz pat 50 drukātu izdevumu ar kopējo vienreizējo vairāk nekā 600 tūkstoši eksemplāru tirāžu.

Jāatzīmē, ka, kaut baznīca pēc Konstitūcijas bija atdalīta no valsts, tai pat laikā tā saņēma līdz 200 miljoniem zlotu dotācijas gadā, turpināja pastāvēt teoloģijas fakultātes valsts universitātēs, skolās saglabājās reliģijas mācība.

1952. gada 22. septembrī J. Staļins tikšanās laikā ar B. Berutu attiecībā pret katoļu baznīcu rekomendēja „drošāk atmaskot tās naidīgo darbību Polijā, kā arī Vatikāna reakcionāro lomu”, realizēt stingrāku politiku attiecībā pret katoļu garīdzniecību.

Polijas valdība 1952. gada aprīlī pieņēma vēl vienu ļoti nozīmīgu soli, iejaucoties baznīcas kadru politikā. S. Višinskis tika informēts par izmaiņām bīskapu iecelšanas brīvajās amata vietās kārtību: „turpmāk visas iecelšanas baznīcas administrācijas amatos notiks bez saskaņošanas ar Vatikānu.” Ar to valdība ieviesa jaunu bīskapu iecelšanas kārtību. Tā izvēlējās vienu no poļu bīskapu iesniegtajām kandidatūrām un ar to pašu neļāva Vatikānam būtiski ietekmēt kadru situāciju Polijas Romas katoļu baznīcā. Padomju diplomāti Polijā ar apmierinājumu konstatēja, ka „pēdējā laikā PASP CK spērusi soļus, lai ierobežotu poļu baznīcas naidīgo ietekmi”. Bija ieviesta kontrole pār t. s. „ganu sūtījumiem”, kurus pirms izsūtīšanas uz vietējām draudzēm bija jāaskaņo ar katoļu baznīcas uzraudzības pārvaldi. Bija nolemts atlaist virkni garīgo ordeņu (jezuītu u. c.), slēgt virkni klosteru, pārtraukt reliģijas mācības pasniegšanu ap 500 arodskolās, par 50% samazināt katolisko avīžu tirāžu.

Konflikts starp „sociālistisko” valsti un katoļu baznīcu sevišķi saasinājās, kad Valsts Padome 1953. gada 9. februārī izdeva dekrētu „*O obsadzeniu duchownych stanowisk kościelnych*” (Par baznīcas amatu ieņemšanu), ar kuru tika ieviesta kā obligāta valsts iestāžu sankcija jebkurai iecelšanai vai atlaišanai garīgajā hierarhijā no augšas uz leju – no arhibīskapa līdz vikāram draudzē, kā arī veco garīgo amatu likvidācijai vai jaunu radīšanai. Bez tam Polijas varas iestādes prasīja, lai garīdznieki stādoties amatā, dotu uzticības zvērestu valstij. Tā valstij tika piešķirtas zināmas kontroles tiesības pār baznīcas iekšējo organizāciju. (Iespējams, valsts vadība, ievērojot valsts dotācijas baznīcai, vēlējās realizēt principu: kas maksā, tas pasūta mūziku.)

Ja garīdznieks pārkāpa dekrētu, bija jāseko viņa atstādināšanai no ieņemamā amata un notiesāšanai ar brīvības atņemšanu. Tika pieprasīts, lai arī Polijas primass kardināls S. Višinskis viņus disciplināri sodītu. Primass to atteicās darīt, protestēja pret valsts rīcību, atzīstot, ka baznīca vairs nedrīkst piekāpties. Visi bīskapi griezās pie prezidenta ar savas pozīcijas izklāstu, konstatēja, ka ar 1953. gada 9. februāra dekrēta izdošanu beidzas periods, kurš sākās ar 1950. gada 14. aprīļa vienošanās noslēgšanu. „Virsroku gūst neapšaubāmi bīstamās un negatīvās parādības.” Bīskapi aicināja valdību „pārskatīt nežēlīgās attieksmes pret reliģiju, baznīcu, Dievu pamatus”. Viņi paziņoja, ka laiks, kad viņi baznīcas un ticīgo interesēs centās nogaidīt, manevrēt, piekāpties,

neradot konfliktu ar valdību, beidzas: „Nedrīkst dievišķo likt uz ķeizara altāra. *Non posumus.*” (Mēs nevaram). Daudzi bīskapi un citi priesteri atteicās nodot uzticības zvērestu.

Uz to, sākot ar septembri, tika rīkoti garīdznieku tiesāšanas „paraugprocesi”, pirmkārt jau pret Kelces bīskapu Č. Kačmereku, kurš bija arestēts 1951. gada 20. janvārī, apsūdzot viņu spiegošanā ASV un Vatikāna labā. Spīdinātais bīskaps „atzinās” viņam inkriminētajos noziegumos.

Šai sakarā jāpasaka, ka jau pēc padomju diktatora nāves 1953. gada maijā B. Beruts ar padomju sūtniecības starpniecību griezās pie PSRS valdības ar lūgumu ieteikt – vai no politiskā viedokļa ir mērķtiecīgi sarīkot atklātu tiesas procesu pār garīdzniekiem. Atbilde bija negatīva. 1953. gada 16. jūnijā PSRS Ministru Padome nosūtīja padomju sūtnim Polijā G. Popovam norādījumu apmeklēt B. Berutu un informēt par, ka „Maskavā uzskata par nemērķtiecīgu” sarīkot Polijā gatavojamo tiesas procesu pret garīdznieku grupu ar Č. Kačmereku priekšgalā. Apsūdzības materiāli pēc PSRS Ministru Padomes viedokļa bija „nepietiekami pārlicinoši izvirzītās apsūdzības pierādīšanai”. Padomju puse norādīja: „Nav tādu dokumentu un tādu materiālu, kuri varētu kalpot par drošu pamatu izvirzītajām apsūdzībām. Tas attiecas arī uz Kačmareka vēstulēm, pārtvertām ceļā pie adresātiem. Būvēt apsūdzību tiesā gandrīz vienīgi uz apsūdzēto liecībām, – nozīmē, ka trūkst pietiekami pārlicinošu materiālu nopietnai apsūdzībai. Starp citu, tāds process kā bīskapa Kačmareka var dot vajadzīgo politisko efektu tikai tai gadījumā, ja apsūdzība tiktu pamatota kā pienākas, kā dotajā gadījumā nav. Nevar nerēķināties arī ar to, ka procesa gaitā daži apsūdzētie var atsaukt savas liecības vai tās mainīt. Tas viss mūs noved pie secinājuma, ka dotās tiesas procesa īstenošana, tādā veidā, kā tas bija poļu draugu iecerēts, ir nemērķtiecīga.” Neraugoties uz šo visnotaļ nopietno brīdinājumu, poļu vadītāji Varšavā PSRS vadības padomu neuzklausīja. 1953. gada 13.–22. septembrī notika „atklāts” tiesas process pret „bīskapu Kačmereku un citiem pretvalstiskā un prettautiskā centra locekļiem”. Bez Č. Kačmareka apsūdzēti tika vēl 3 priesteri un 1 mūķene. Piespīstie sodi bija netaisnīgi un bargi. Bīskapam piesprieda 12 gadus kā „Vatikāna un amerikāņu imperiālisma aģentam”, pārējiem – mazākus dažāda ilguma cietumsodus.

Gadījums uzskatāmi liecina, ka priekšstati par Polijas vadības pilnīgo atkarību no Maskavas norādījumiem neatbilst īstenībai. Jau dažus mēnešus pēc J. Staļina nāves „poļu draugi” PSRS Ministru Padomes viedokli nepieņēma izpildei, bet rīkojās, kā paši uzskatīja par vajadzīgu. (Domājams, ka J. Staļinam dzīvam esot padomju padoms tiktu ievērots.)

Pie teiktā var vienīgi piebilst, ka 1955. gada 8. februārī Č. Kačmareks tika atbrīvots veselības apsvērumu dēļ, taču 1956. gada 3. februārī atkal arestēts un ieslodzīts. 1956. gada 7. maijā Polijas Ģenerālā kara prokuratūra pārtrauca „lietu” nozieguma sastāva trūkuma dēļ un 29. decembrī atcēla spriedumu pret bīskapu. Viņš tika atbrīvots no apcietinājuma, lai dzīvotu klosterī. Sakarā ar nepieciešamību ārstēties viņam tika atļauts doties uz Varšavu, kur viņš dzīvoja līdz 1957. gada 30. martam, kad visi apvainojumi tika atcelti. Nomira no sirdslēkmes 1963. gada 26. augustā Lublinā. Pēc nāves pilnībā rehabilitēts 1990. gadā.

Tāpat kā pret Č. Kačmereku, bez Maskavas ziņas (tiesa, pēc ilgām svārstībām, baidoties, ka var rasties liela ticīgo neapmierinātība) Polijas vadība radikāli rīkojās arī attiecībā pret pašu kardinālu S. Višinski. Sešus mēnešus pēc J. Staļina nāves 1953. gada 23. septembrī PASP CK sekretariāts un PTR valdības Prezīdijs 24. septembrī aizliedza viņam pildīt baznīcas pienākumus. Naktī no 25. uz 26. septembri (citi dati – 29. septembrī) primasu arestēja un drošības iestāžu darbinieku uzraudzībā 3 gadus turēja dažādos klosteros. Tautā, tāpat kā savā laikā ap vāciešu arestēto J. Pilsudski un nesen ieslodzīto V. Gomulku, arī ap S. Višinski veidojās par brīvību karojuša mocekļa oreols. Lielas sabiedrības daļas acīs viņš kļuva par nacionālu varoni.

Aresta brīdī S. Višinskis acīmredzot pat izjuta zināmu atvieglojumu, jo līdz ar to, viņaprāt, bija ieviesta zināma skaidrība viņa stāvoklī. Kā viņš teica sarunā ar kādu garīdznieku: „Strādnieki, zemnieki, intelektuāļi un daudzi citi tautas pārstāvji visā valstī ir apcietināti, arī primasam un garīdzniekiem pienākas būt aiz restēm, jo mūsu pienākums ir būt kopā ar tautu.” Taču, lai nekaitētu

baznīcai, viņš ieteica pārējiem garīdzniekiem parakstīt zvērestu. Pēc nepilniem 3 mēnešiem bīskapi to arī izdarīja.

1953. gada beigās gandrīz ¼ visu Polijas garīdznieku atradās apcietinājumā. (Tas gan Polijai nebija nekas jauns. Polijas karalistē pēc 1863.gada sacelšanās, Pozenes provincē pēc 1871.gada, Vācijas sastāvā iekļautajos Polijas apgabalos pēc 1939.gada tāpat liela daļa klēriķu atradās apcietinājumā.) Atbrīvoja S. Višinski tikai 1956. gada oktobra beigās.

Atšķirībā no Vatikāna, kas novēloti protestēja pret Polijas valdības rīcību, Polijas katoļu bīskapi piekāpās. Pēc S. Višinska aresta, palikuši bez vadības un nobijušies no represijām, bīskapi politiski kapitulēja, pieņēma varas diktātu. Īpašā deklarācijā viņi atteicās no pretvalstiskām aktivitātēm, „Polijas spēka un nelokāmības vārdā” aicināja uz sabiedrības konsolidāciju, ieteica ticīgajiem „lūgt Dievu par baznīcu, tās hierarhiju un Polijas Tautas republiku”.

28. septembrī Polijas bīskapi pēc varas iestāžu ultimātīvas prasības un bailēs no arestu draudiem (neraugoties uz piekāpību, turpmāko divu gadu laikā 5 no viņiem arestēja) bija spiesti ievēlēt Lodzas bīskapu M. Klepaču – cilvēku, kurš spēja sadarboties ar valsti, par Polijas primasa pienākumu izpildītāju. 1953. gada 17. decembrī bīskapi pieņēma zvērestu Polijas Tautas republikai. Tā bīskapi bija spiesti piekāpties vissmagākajā baznīcas iekšējās neatkarības jautājumā. Tas ļāva valdībai 1954.–1955. gadā aktīvi iesaistīties bīskapu realizētajā kadru politikā un turpināt uzbrukt baznīcas pozīcijām, it īpaši skolās. Ja 1952./53. mācību gadā ticības mācības stundu nebija apmēram 50% pamatizglītības un vidējās izglītības iestādēs, tad 1955.–1956. gadā šie skaitļi bija attiecīgi 80 un vairāk nekā 90 %. No visām skolām, slimnīcām un cietumiem izzuda reliģiskie simboli.

Tiesa, daudzi bīskapi pasīvi pretojās, pēc iespējas ilgāk kavējoties izpildīt iestāžu norādījumus par iecelšanu baznīcas amatos. Tomēr pretestību varai galvenokārt izrādīja ierindas priesteri, atsakoties, piemēram, lasīt baznīcās bīskapu deklarāciju par pakļaušanos varai. Laika posms no 1953. līdz 1956. gadam bija visgrūtākais Polijas baznīcas pēckara vēsturē. Aiz restēm atradās apmēram tūkstotis priesteru un mūku. Daudzas baznīcas un klosteri tika slēgti. Uz garīdzniekiem raudzījās ar ļoti lielām aizdomām. Tā, pret Krotošinas (*Krotoszyn*) draudzes mācītāju uzsāktu izmeklēšanu pamatoja ar to, ka viņš esot „pārlicināts pastāvošās kārtības ienaidnieks, par ko liecina viņa divdomīgie sprediķi, kā arī izteikumi individuālās sarunās un grēksūdzēs”. Tiesa, cīņas panākumi bija niecīgi, katolicisms Polijā bija stingri iesakņojies. Katoļu baznīcas nozīmīgo lomu sabiedrības dzīvē 1956. gadā vēlreiz apliecināja vairāk nekā 1 miljona dalībnieku svētceļojums uz Dievmātes kronēšanas par Polijas karalieni 300. gadadienas svinībām 25./26. augustā. Par spīti tam, ka nebija nozīmēti speciālvilcieni, tūkstoši cilvēku plūda svētceļojumā uz Čenstohovu.

Taču valdība neuzskatīja, ka spiediena politika uz baznīcu ir jāaizbeidz, jo nebija izdevies panākt baznīcas pilnīgu piekāpšanos jautājumā par varas dalību nozīmējamu bīskapu kandidatūru apstiprināšanā. Vēršanās pret katoļu baznīcu izsauca dziļu neapmierinātību sabiedrībā. Pat ļoti neliela padomju diktāta uz Poliju un iekšējā administratīvā spiediena mazināšanās uz tautu pēc Staļina nāves izraisīja valstī vājināto, bet ne apslāpēto plurālisma elementu strauju atjaunošanos.

1952. gadā PASP formāli tiesiski nostiprināja savu politisko dominēšanu valstī, organizējot jaunas valsts **Konstitūcijas** pieņemšanu, kas leģitimēja pēckara gados radīto jauno sociālpolitisko, pēc būtības autoritāro sistēmu.

Konstitūcijas sagatavošanas un pieņemšanas kārtību Likumdošanas Seims noteica 1951. gada 26. maijā. No šī brīža izvērtās intensīva likumdošanas darbība. Konstitūcijas projekts tika izvirzīts visas tautas apspriešanai, kas ilga apmēram 10 nedēļas. Tika organizētas ap 200 tūkstošu sapulču ar 11 miljoniem dalībnieku, iesniegti 2 822 labojumu un papildinājumu priekšlikumi. 1952. gada 22. jūlijā – astotajā gadadienā kopš jaunas Polijas valsts izveides – Likumdošanas Seims vienbalsīgi pieņēma valsts Konstitūciju. pēc kuras Polijas Republikas oficiālais nosaukums turpmāk bija Polijas Tautas Republika (PTR, *Polska Rzeczpospolita Ludowa*).

PTR Konstitūcijas tika rakstīta pēc PSRS 1936. gada Konstitūcijas parauga. 40. gadu otrajā pusē radušajās t.s. tautas demokrātijas valstīs valdošie spēki uzskatīja PSRS pastāvošo valsts birokrātisko sistēmu par paraugu, kuram jātiek tīrāzētam arī aiz PSRS robežām. Konstitūcijā tika deklarētas pilsoņu pamattiesības, brīvības un pienākumi, galvenokārt ekonomiskajā, sociālajā un kultūras jomā. Taču tāpat kā PSRS, arī Polijā, bija vērojama milzu atšķirība starp demokrātiskajām konstitūcijas normām un sabiedriskās dzīves reālo praksi. Pirmkārt tas attiecās uz likumdevējiestādes – Seima darbību. Jau līdz 50. gadu sākumam jūtami nostiprinājusies tendence uz visu valsts procesu vadības centralizāciju ievērojamā mērā ierobežoja pārstāvniecības iestāžu darbību un tās efektivitāti. Veidojot valsts varas augstākās struktūrvienības, varas dalīšanas principa vietā valdīja gluži pretējais – „varas savienošana” princips. Likumdošanas, izpildu un tiesu varas nodalīšana tika likvidēta. Saskaņā ar Polijas Tautas Republikas Konstitūciju augstākā valsts varas iestāde bija PTR Seims – vienpalātas parlaments. Tā galvenās funkcijas bija likumdošana un varas un pārvaldes iestāžu darbības kontrole.

PTR Seimu ievēlēja uz četriem gadiem vispārējās, tiešās un vienlīdzīgās vēlēšanās. Seima darbību vadīja prezidijs, sastāvošs no maršala (priekšsēdētāja) un diviem vicemaršaliem. Seima sesijas parasti notika ne mazāk kā divas reizes gadā. Pavasara sesijas sākās līdz 1. aprīlim, rudens – ne vēlāk kā 31. oktobrī. Seima plenārsēdes parasti notika sesijas sākumā un beigās, starpperiodā darbojās vairāk nekā 20 pastāvīgās Seima komisijas.

Seims arī no sava sastāva ievēlēja Valsts padomi, apstiprināja šīs Padomes izdotos dekrētus, iecēla PTR Ministru padomi. Starp Seima sesijām to aizstāja Valsts padome.

1947.–1952. gadā Polijā pastāvēja vienpersonas prezidenta amats (to ieņēma B. Beruts). 1952. gadā pieņemtā Konstitūcija likvidēja prezidenta amatu un tā vietā izveidoja kolektīvu PTR Valsts padomi (*Rada Państwa*) kā „kolektīvu prezidentu”, kurai arī tika dotas tiesības izdot dekrētus ar likuma spēku.

Valsts padomi, kura pildīja kolektīva prezidenta funkcijas, ievēlēja katra jauna Seima pirmajā sesijā. Tā sastāvēja no priekšsēdētāja, 4 viņa vietniekiem, sekretāra un 11 Valsts padomes locekļiem. Atbilstoši konstitūcijai Valsts padome noteica vēlēšanu un Seima sesiju termiņus, sesiju starplaikā izdeva dekrētus, nozīmēja un atsauc valdības locekļus un Polijas pārstāvjus citās valstīs, ratificēja un denonsēja starptautiskos līgumus, pieņēma Polijā strādājošo citu valstu pārstāvju akreditācijas un atsaukuma rakstus, apbalvoja ar ordeņiem un goda nosaukumiem u.c.

No 1952. līdz 1964. gadam Valsts padomes priekšsēdētājs bija A. Zavadskis, no 1964. līdz 1968. – E. Ohabs, no 1968. līdz 1970. – M. Spihaļskis, no 1970. līdz 1972. – J. Čirankevičs, no 1972. līdz 1985. – H. Jabłoņskis, no 1985. līdz 1989. gadam – V. Jaruzēlskis.

Likumdošanas iniciatīva piederēja Valsts padomei, valdībai un Seima deputātiem. Reglaments paredzēja divkārtēju katra likumprojekta izskatīšanu. Sākotnēji likumprojekts nonāca pie Seima maršala, kurš to iekļāva darba kārtībā. Pirmajā lasījumā likumprojekta autors to motivēja, notika galveno tēžu apspriešana, pēc tam projekts tika nodots attiecīgajā Seima komisijā, kur tas jau sāki tika apspriests, nepieciešamības gadījumā labots un papildināts. Otrajā lasījumā plenārsēdē tika uzklausīts komisijas ziņojums un notika likumprojekta vispusīga apspriešana. Pēc tam deputāti

balsoja par (vai pret) likumprojektu. Ja tas savāca reglamentā paredzēto balsu vairākumu, tas skaitījās pieņemts. Likumprojekta ieguva likuma spēku pēc tam, kad to bija parakstījis Valsts padomes priekšsēdētājs un sekretārs un to publicēja izdevumā “*Dziennik Ustaw*” (“Likumu Vēstnesis”). Ik gadu Seims izskatīja un apstiprināja valsts budžetu, tautsaimniecības attīstības plānus gadam un vairākiem, noklausījās un apstiprināja valdības pārskatus. Deputāti varēja iesniegt jautājumus ministriem. Seimā darbojās katras partijas deputātu klubi (frakcijas) un atsevišķas deputātu grupas.

Augstākā valsts izpildvaras iestāde PTR bija PTR Ministru padome. Katra jauna sasaukuma Seima pirmajā sesijā tika ievēlēts Ministru padomes priekšsēdētājs. Pēc viņa ieteikuma Seims nozīmēja Ministru padomes locekļus (ministrus). Ministru padomes sastāvā ietilpa ministri un komisiju un komiteju priekšsēdētāji, kurām bija augstāko valsts varas iestāžu funkcijas. Ministru Padome par savu darbību atbildēja un atskaitījās Seimam, bet tā darbības starplaikos Valsts Padomei.

Kā redzam, likumdošanas un augstākās izpildvaras uzbūve praktiski neatšķīrās no citām parlamentārajām valstīm. (Kā atšķirību var norādīt to, ka parlamenta sesijas bija īsākas, pastāvēja vēl dažas citas nelielas nianšes.) Taču bija būtiska atšķirība no t.s. „buržuāziskās” demokrātijas. PTR dzīvē tika realizēta PASP izvirzītā tēze: „*Partia kieruje, a rzqd rzqdzi*” (Partija vada, valdība pārvalda). Tas nozīmēja, ka PASP noteica valsts mērķus, bet valdība darbojās saskaņā ar tiem. Valdības rokās it kā atradās valsts varas pavedieni, tā it kā noteica tautsaimniecības attīstības virzienus, taču patiesībā varēja to darīt tikai stingri noteiktās robežās, kas nepieļāva pretrunas ar PASP politisko līniju. Valdībai gan piederēja likumdošanas iniciatīva, tā izdeva rīkojumus, obligātus visām valsts iestādēm un PTR pilsoņiem, tā kontrolēja vietējo varas iestāžu darbību, taču pašu to kontrolēja ne tik daudz to iecēlušais Seims, bet PASP.

Kaut par augstāko iestādi valstī un darbaļaužu gribas izteicēju tika atzīts Seims, var runāt par tā darbības novājinātību kā likumdošanas, tā arī kontroles, citu iestāžu formēšanas jomā. Likumdošanas iniciatīva parasti nenāca no deputātu vidus.

Seima sesijas notika neregulāri un bija gaužām īsas. Tā, 1955. gadā Polijā abas Seima sesijas notika martā-maijā, bet nākamā tika sasaukta tikai pēc gada – 1956. gada aprīlī. Plašu izplatību guva prakse, kad dažādus dekrētus, rīkojumus pieņēma Valsts padome. Seima sesijas parasti tikai apstiprināja Valsts padomes pieņemtos likumus. Piemēram, 1953. gadā Seims pieņēma tikai vienu likumu, bet Valsts Padome – 44 dekrētus ar likuma spēku. 1954. gadā šī attiecība bija 5 un 40, 1955. gadā – 2 un 43. Pavisam 1952.–1956. gadā Seims pieņēma 42 likumus, no kuriem nevienam nebija ierosinājuši paši deputāti. Tā praksē Valsts padome kļuva par noteicošo valsts iestādi, ar to pašu Seimu novirzot otrajā plānā. Faktiski 50. gadu pirmajā pusē Polija dzīvoja nevis saskaņā ar Seima pieņemtajiem likumiem, bet Valsts padomes dekrētiem, kam tika piešķirts likuma spēks.

Konstitūcijā nebija paredzētas reiz ievēlēto deputātu atsaukšanas tiesības. Kaut V. Ļeņins, kura sekotāji poļu komunisti it kā bija, tās raksturoja kā katras vēlētas iestādes, kura „patiesi pārstāv tautas gribu” „īsteni demokrātisku” iezīmi, Polijas tekošajā likumdošanā šīs tiesības netika izteiktas veselus 15 gadus.

Nopietnas negatīvas parādības 50. gadu pirmajā pusē bija vērojamas Seima kontroles funkcijas īstenošanā. Ja Likumdošanas Seima darbības laikā (1947–1952) tika iesniegtas 65 interpelācijas, tad nākamā Seima – neviena.

Seims iecēla un atsauc valdību. 1952. gada Polijas Konstitūcija noteica Seima prerogatīvas, bet neuzsvēra kādas īpašas valdības vadītāja tiesības vai pienākumus. Taču praksē notika citādi.

Lūk kā attiecīgo Konstitūcijas pantu interpretēja PASP CK sekretārs F. Mazurs: „[Seims]...ir galvenais kārtības uzturēšanas valstī kontrolieris. Atbilstoši mūsu konstitūcijai tas balstās uz PTR valdību, bet pašu grūtāko pienākums, vislielāko atbildību par tautas likteni nes valdības vadītājs – Ministru Padomes priekšsēdētājs.” Tādējādi 50. gados PTR valsts varas attīstības process virzījās pa izpildvaras pastiprināšanas ceļu. Tāda prakse atbilda staļiniskajai valsts koncepcijai, kura valsts spēku vērtēja kā tieši proporcionālu valsts aparāta spēkam.

Tika paredzēta tiesu iestāžu un prokuratūras nodošana Seima padotībā. Valsts padome noteica Augstākās tiesas (*Sąd Najwyższy*) sastāvu, tiesneši tika iecelti uz pieciem gadiem.

Pirmās Seima vēlēšanas saskaņā ar 1952. gada 22. jūlija Jauno konstitūciju (otrās kopš 1945. gada), notika 1952. gada 26. oktobrī. Tajās, atšķirībā no iepriekšējām, nevienam vēlēšanu tiesības vairs nebija atņemtas.

1952. gada septembrī sākās jauna **Seima vēlēšanu kampaņa**. Pirms Seima vēlēšanām visos teritoriālā dalījuma līmeņos pēc PASP iniciatīvas tika izveidotas Tautas frontes (*Front Narodowy*) komitejas. To uzdevums bija izvirzīt uz vēlēšanām kopēju Tautas frontē ietilpstošo partiju un organizāciju kandidātu sarakstu, kuru akceptētu vēlētāji. Komunistu acīs faktiskais Tautas frontes uzdevums bija PASP sociālās bāzes paplašināšana.

1952. gada PTR Konstitūcijā gan nebija panta par Tautas fronti. Poļu juristi, kuri piedalījās Konstitūcijas izstrādē, to skaidroja ar to, ka pati Tautas fronte vēl atradies veidošanās stadijā, un Konstitūcija aprobežojās ar valsts iestāžu statusa, kompetences un ietekmes sfēras jautājumiem, apejot sabiedrisko organizāciju problemātiku.

Taču PASP materiālu izpēte ļauj izsekot ideju attīstībai par Tautas frontes vietu valsts politiskajā sistēmā. PASP CK plēnumā 1949. gada novembrī pārsvaru bija guvis priekšstats par Tautas frontes kā tikai darbaļaužu slāņu apvienotāju strādnieku šķiras un tās partijas vadībā. 1951. gadā PASP CK plēnums pasludināja Tautas frontes pārbūves lozungu uz cīņas par mieru un sešgadu (1950.–1955) gada plāna (skat. par to nākamajā apakšnodaļā) izpildi pamata. Šie uzdevumi bija jāpilda visu patriotisko un progresīvo spēku kopumam, kas pavēra iespēju paplašināt frontes sociālo bāzi. Tiesa, tika uzsvērts, ka tas nenozīmē „bezidejisku nacionālo kompromisu” un šķiru cīņas izbeigšanos. 1952. gada augustā Tautas frontes konference pieņēma darbības programmu, kas bija izstrādāta PASP CK lēmumos.

Taču drīzumā izpaudās daļas PASP vadības un aktīva neuzticība Tautas frontē apvienotajiem oficiālajiem sabiedrotajiem, kas atklājās pārstāvniecības iestāžu, ap kurām koncentrējās frontes darbība, lomas nenovērtēšanā. Tautas frontes Vispolijas un vietējo komiteju darbība faktiski tika ierobežota ar Seima vēlēšanu kampaņu, pēc tam tā apsīka. Pēc vēlēšanām šīs komitejas gan turpināja pastāvēt, lai arī neregulāri veicot politisku un propagandas darbību.

Var teikt, ka 50. gadu sākumā un vidū Polijā noformējās uzskats par Tautas fronti kā par „sociālisma” politiskās sistēmas sastāvdaļu. PASP vadība Tautas fronti uzskatīja par saiti starp valsti, pašu PASP un masām, taču šai saiknei bija galvenokārt jānodrošina PASP vadošā loma gan pār valsti, gan masām, palika nenovērtētas tās iespējas, ko pavēra frontes darbība pašas PASP politisko kļūdu labošanai, tādas politikas realizācijai, kura pilnīgāk ievērotu PASP sabiedroto partiju un organizāciju un līdz ar to arī visas sabiedrības intereses.

Tikai 1954.gada martā PASP II kongress atzīmēja, ka Tautas fronteī jāveicina sociālisma celtniecības uzdevumu izpilde. Sākušās lauksaimniecības ražošanas kooperācijas laukos un tautas komiteju vēlēšanu (1954) apstākļos frontes centrālo un vietējo iestāžu darbība atkal aktivizējās.

Vēlēšanu apgabali Seima vēlēšanās bija daudzmandātu, no katra apgabala tika ievēlēts nevis viens, bet vairāki deputāti. Neatkarīgi no tā, kura partija vai sabiedriskā organizācija izvirzīja kandidātu, viņš skaitījās Tautas frontes kandidāts.

Pēc tikšanās ar PASP CK kadru nodaļas vadītāju padomju sūtniecības Varšavā pirmais sekretārs savā dienasgrāmatā fiksēja PASP CK lēmumu par ievēlamā jaunā Seima sastāvu. Tajā jau iepriekš bija fiksēts deputātu mandātu sadalījums partijām. To citas partijas un sabiedriskās organizācijas pieņēma bez iebildumiem. Jāsaka,

ka tā saukto „sabiedroto partiju” rīcības brīvība bija ļoti ierobežota, kaut tajās bija pārstāvēti arī strādnieki. 1949. gadā SD rindās viņu bija 6,6 %, ļudoviešu (AZP) vidū vēl vairāk – 10,1 %.

AZP 1953. gada beigās bija aptuveni 192 tūkstoši biedru. Pakāpeniski gan t.s. „sabiedroto partiju” sociālā bāze mainījās. Piemēram, AZP 1950. gadā zemnieku bija 67,1 %, bet 1955. gadā – 74,2 %, toties inteliģences un strādnieku īpatsvars samazinājās attiecīgi no 20,2 līdz 16,5 un no 10,1 līdz 7,5 %.

SD bija mazākā Polijas politiskā organizācija. 1953. gada beigās partijā bija 44 667 cilvēki, no tiem 9 787 amatnieki, pārējie bija zinātniskās un tehniskās inteliģences pārstāvji, iestāžu un kultūras darbinieki. Nekomunistisko partiju biedru skaita saglabāšanu, bet vēlāk arī izaugsmi veicināja amatnieku kooperācijas process pilsētās un zemnieku ražošanas kooperāciju izveides uzsākšana laukos. 1955. gadā Polijā pastāvēja 9 964 kooperatīvi, 22 % AZP biedru bija arī kooperatīvu locekļi.

Visus oficiāli izvirzāmos deputātu kandidātus vispirms pārbaudīja sabiedriskās drošības iestādes, pēc tam tos apstiprināja PASP CK un tikai tad tie tika nosaukti priekšvēlēšanu sapulcēs, kur arī saņēma formālo vēlētāju atbalstu. Taču dažkārt blakus šiem „saskaņotajiem” kandidātiem vēlētāji izvirzīja arī jaunus kandidātus. Taču tas vairs nespēja apdraudēt oficiālo kandidātu ievēlēšanu, jo, atbilstoši vēlēšanu nolikumam, vēlētāju sapulcēs izvirzīto kandidātu saraksti vispirms tika iesniegti Tautas frontes komitejām apstiprināšanai un tikai pēc tam nonāca vēlēšanu komisijās. Tautas frontes komitejas bija nokomplektētas tā, ka tajās bija nodrošināta noteicoša PASP ietekme un vienmēr pastāvēja iespēja nevēlamo kandidatūru tāda vai citāda iegansta dēļ noraidīt. Kā padomju sūtniecības darbiniekiem stāstīja PASP CK sekretārs Z. Novaks, PASP CK gaidīja, ka „naidīgie elementi” izvēršīs pastiprinātu propagandu pret piedāvātajiem Tautas frontes kandidātiem, taču izrādījās, ka „ienaidnieka darbība bija ļoti vāja”. Vēlētāju sapulcēs skanēja tikai „atsevišķas naidīgas uzstāšanās, saistītas galvenokārt ar slikto pārtikas apgādi valstī”. Jākonstatē, ka komunistiskajam režīmam „naidīgie elementi” vairs neriskēja atklāti uzstāties, bet uzstāšanās ar kritiku par tā nespēju uzlabot pārtikas stāvokli acīmredzot nebija tik daudz „naidīgas”, cik vienkārši naivas.

Seima vēlēšanas faktiski bija tikai plebiscīts par „Tautas frontes” vienotā saraksta kandidātiem, kuri oficiāli saņēma 99,8% no visām balsīm.

Tika ievēlēti 273 deputāti no PASP. 90 deputātu nāca no AZP (iepriekšējā kadencē – 120), viņi valdībā deleģēja trīs ministrus. 25 deputāti pārstāvēja DP, viņi valdībā saņēma trīs ministru vietnieku vietas. 37 bija bezpartijiski. Tas nodrošināja lēmumu vienbalsīgu pieņemšanu. Seims ievēlēja PASP politiķi A. Zavadski par Valsts padomes priekšsēdētāju.

Saskaņā ar PASP statūtiem vēlētajās iestādēs tika radītas partijas deputātu grupas jeb frakcijas. Blakus tām tika veidoti koalīcijas jeb sabiedroto partiju deputātu klubi, kuri noteica savas partijas deputātu pozīciju galvenajos apspriežamajos jautājumos, apsprieda pieņemšanai piedāvātos likumprojektus, izvirzīja ziņotājus par tiem, rekomendēja kandidātus tam vai citam amatam. Polijas Seimā pastāvēja trīs deputātu klubi. Legāla politiskā opozīcija parlamentā nepastāvēja. Politiskās sistēmas daudzveidība kļuva lielā mērā ārēja, nostiprinājās vienveidība un centralizācija.

Pārstāvniecības sistēma formāli kļuva visaptveroša, visas varas iestādes no apakšas līdz augšai tika vēlētas. Pārstāvniecības iestādes bija būvētas pēc t. s. demokrātiskā centrālisma principa.

Administratīvais dalījums Polijā sastāvēja no četrām pakāpēm. Pastāvēja vojevodistes (*województwo*). (1950. gada 6. jūlijā bija noteiktas vojevodistu robežas. Ar to, no vienas puses, tika izvirzīts mērķis apvienot noteiktus rūpniecības rajonus administratīvā līmenī, no otras puses, panākt 1939. gada robežu izzišanu. 1950.–1975. gadā pastāvēja 17 vojevodistes). Tās dalījās povjatos (*powiat*, vidēja administratīva vienība līdzīga apriņķim), un pilsētu povjatos (*powiat grodzki*). Povjati savukārt dalījās pilsētās (*miasto*) un lauku gminās (*gmina*, administratīva vienība līdzīga

pagastam). [1954. gada septembrī tika veikta reforma, saskaņā ar kuru iepriekšējo 3 001 gminu vietā tika izveidotas 8 789 kopienas (*gromada*, aptvēra vairākus ciemus) un ciemati (*osiedla*). Tās līdz 1972. gadam bija mazākās administratīvā vienības.]

Jau 1950. gada 20. martā bija pieņemts likums par valsts varas vietējām iestādēm, kas atcēla tradicionālo Polijai vietējās varas sadalījumu pašvaldību un valsts iestādēs un pēc padomju parauga ieviesa tautas padomju (*rada narodowa*), kuru locekļus ievēlēja attiecīgo teritoriālo vienību iedzīvotāji, sistēmu. Uz daudziem gadiem pazuda vojevodu, pilsētu prezidentu, ciemu *soltisu* un kopienu *voitu* institūti. To funkcijas tika nodotas tautas padomēm. Taču jau 40. gadu beigās tautas padomes bija zaudējušas patstāvību. 1949. gadā PASP vadība veica to "tīrīšanu", kā rezultātā 47,3 % ievēlēto deputātu zaudēja amatus.

Ar tautas padomju palīdzību partija varēja pilnībā kontrolēt administratīvo aparātu, jo reģionālās partijas komitejas sekretārs parasti kļuva par attiecīgās tautas padomes priekšsēdētāju vai vismaz tās loekli.

Kaut likums paredzēja vietējo varas iestāžu vēlēšanas, tā īstenošana norisa ar ievērojamu kavēšanos. Tautas padomju vēlēšanu termiņš līdz 1954. gadam tika atlikts vairākas reizes. Šajā laikā padomes darbojās ne kā vēlētas struktūras, bet gan kā partiju un dažādu organizāciju izraudzītas pārstāvniecības. 1954. gadā šajās tautas padomēs tika ievēlēti 108 tūkstoši deputātu (21% strādnieku, 48% zemnieku, 27,5% garīgā darba darītāju). Tautas padomes tāpat kā Seims tika ievēlētas uz 4 gadiem. Formāli vēlētaji deputātus varēja atsaukt. Tautas padomes vadīja vietējo ekonomisko, sociālo un kultūras darbību un koordinēja vietējās un valsts vajadzības. Formāli pēc Konstitūcijas tautas padomju rokās nonāca arī centrālo finanšu, izglītības, darba un sociālās nodrošināšanas, valsts plāna komisijas vietējo iestāžu funkcijas. Taču, tāpat kā Seima funkcijas pildīja galvenokārt Valsts padome, tā tautas padomju regulāru darbību aizstāja to prezīdiji. Tie veica tiešu administratīvo pārvaldi, par ko bija atbildīgi nākamā augstākā pārvaldes līmeņa priekšā, un kontrolēja nākamā zemākā līmeņa iestāžu darbību. Būtībā pašvaldības zaudēja savu ievēlamo raksturu un kļuva par PASP komiteju vadītām iestādēm.

Jaunievēlētais Seims apstiprināja valdību. 1952. gadā B. Beruts, palikdams PASP CK priekšsēdētāja amatā, kļuva par premjeru, par vienu no viņa vietniekiem J. Cirankevičs.

Seima kompetenci būtiski ierobežoja valdošās partijas realizētā koncepcija par tās vadošo lomu sabiedrībā. Faktiski PASP vadošā loma transformējās par pārvaldošo. Izpildvaras centrālās un vietējās pašvaldību iestādes tikai formāli, „uz papīra” bija atdalītas no partijas. Izmeklēšanas iestādes, advokatūra, tiesa nebija neatkarīgas. To darbību reglamentēja partijas direktīvas. Tika likvidēts tiesnešu neatceļamības un bezpartejiskuma princips, viņus amatā iecēla tieslietu ministrs uz 1 gadu un tie atskaitījās par darbu tautas padomēm.

Partijas iestādes nereti uzņēmās arī likumdošanas funkcijas. Raksturīgs piemērs: Polijas tautsaimniecības attīstības sešgadu plānu 1950. gadā kā konkretizētu likumprojektu izskatīja PASP plēnums un pēc apspriešanas nodeva Seimam apstiprināšanai, kura jau bija tīri formāla. PTR laikā izdotajā literatūrā šādi gadījumi tika traktēti kā PASP realizētas Seima „konkrētas un detalizētas vadības” piemēri, kaut faktiski PASP vadība tieši uzurpēja Seima tiesības un funkcijas. No 50. gadiem Seims pārvērtās par sava veida „ornamentu” pastāvošajā varas sistēmā. Tā prerogatīvas gan fiksēja Konstitūcija, taču dzīvē tās netika īstenotas.

Sava loma PASP veidojamajā varas sistēmā bija paredzēta arī arodbiedrībām un jaunatnes organizācijām. 50. gadu vidū Polijā bija 4,5 miljoni arodbiedrību biedru. Daudzu sīku arodbiedrību vietā bija radītas lielas nozaru arodbiedrības, kuras apvienoja Centrālā padome.

50. gadu vidū arodbiedrībām tika nodotas dažas valsts pārvaldes funkcijas, īpaši sociālajā jomā: higiēnas ievērošanas un darba drošības kontrole, daļēji sociālā apdrošināšana u.c. Taču arodbiedrību darbā bija vērojami tādi paši trūkumi, kā varas iestādēs. Netika ievērotas darba cilvēku vēlmes, valdīja formālisms un birokrātisms. 1955. gadā Poļu jaunatnes savienībā bija 2 miljonu biedru, kas sastādīja 37 % no poļu jaunatnes. PASP vadošā loma pār jaunatnes kustību izpaudās kā tās pamatuzdevumu noteikšana, to darbības koordinācija ar citām valsts un sabiedriskajām organizācijām, Daudzi gados jaunākie komunisti tieši piedalījās jaunatnes organizācijas darbībā, parasti ieņemot vietas to vadībā. Jaunatnes organizāciju vadītāji savukārt tika ievēlēti arī partijas vadošajās iestādēs.

1949.–1953. gadi Polijā bija politiskās varas konsolidācijas, tās „staļinizācijas”, tuvināšanās padomju paraugam laiks. Taču jāuzsver, ka par galveno veidu, kā stiprināt esošo režīmu un vienlaikus uzskatāmi demonstrēt to demokrātismu, tika uzskatīta iedzīvotāju, galvenokārt strādnieku un zemnieku, maksimāla iesaistīšana varas struktūrās centrā un uz vietām. Tika radīts iespaids, ka tiek īstenots slavenais V. Ļeņina lozungs „Katrai ķēkšai jāprot pārvaldīt valsti.”

Partijas un valsts aparāta saplūšanas process noveda pie tā, ka tas aizvien vairāk sāka spēlēt svarīgu politisko lomu. Tāpat kā PSRS arī Polijā radās politiskās un birokrātiskās varas monopols. Valsts pārvaldē nodarbinātos kadrus atlasīja PASP. Tā raudzījās ne tik daudz uz kadru profesionālismu, cik to „uzticību”, „paklausību” partijai tās augstāko iestāžu personā. Tas nosacīja valsts aparāta spēju samazināšanos risināt tā priekšā stāvošos uzdevumus. Ierēdņi kļuva par lēmumu „no augšas” vienkāršiem izpildītājiem. Tā „augšas” – šaurs partijas vadošo personu slānis ar CK priekšsēdētāju (vēlāk pirmo sekretāru) ieguva gandrīz absolūtu varu valstī. Partijas un valsts elite salīdzinoši ātri guva tieksmi baudīt ikdienas dzīves komfortu, kad lielākā iedzīvotāju daļa turpināja dzīvot nabadzības apstākļos. Deklarētie sociālā taisnīguma ideāli neatbilda realitātei. Konstitucionāli nostiprinātās tiesības uz darbu, vispārējo izglītību un veselības aprūpi praksē tika konfrontētas ar šķirisko un nomenklatūras privilēģiju sistēmu, kuras izmantoja tikai daļa sabiedrības. Privilēģijas (speciāli apkalpošanas, ēdināšanas, ārstēšanas, atpūtas apstākļi) nomenklatūra uztvēra kā pašsaprotamas tiesības.

Tā 40. gadu beigās – 50. gados Polijā pēc padomju parauga tika izveidota faktiski birokrātiska valsts ar samērā lielu un neveiklu pārvaldes aparātu, centralizētas pārvaldes metodēm, ciešu valsts un valdošās partijas iestāžu funkciju savīšanos, iedzīvotāju atsvešinātību no politiskās varas. Kā atzīmējusi krievu vēsturniece un politoloģe T. Volokitina, šīs parādības, pastāvēt uz zināmas ideoloģiskas „eiforijas”, pastāvīgas sociālistiskās iekārtas, sociālistiskās demokrātijas priekšrocību uzsveršanas fona, faktiski grāva sociālisma autoritāti, izsauca atkārtotas krīzes sabiedrībā.

No otras puses, pastāvēja būtiskas atšķirības starp komunistiskās partijas varas poļu versiju un klasisko staļinismu. Padomju modeļa ieviešana neizraisīja PASP pārtapšanu par tādu ideoloģisku monolītu, kas līdzinātos VK(b)P. Varai un pārvaldei Polijā bija īpašas iezīmes, saistītas ar valsts vēsturi. Neizdevās unificēt sabiedrības noskaņas un izveidot vienu valsts līdera tēlu. Aģitācija un propaganda nespēja izdzēst ievērojamas sabiedrības daļas ideoloģiskās un nacionālās patriotiskās pārliecības daudzveidību.

Nebija iespējams pilnībā iznīcināt privāto īpašumu un atsevišķu zemnieku sīkražošanu. No sabiedrības dzīves neizdevās izolēt galveno reliģisko institūciju – katoļu baznīcu, lai bloķētu tās ietekmi uz masu apziņu.

Neizdevās ideoloģiski „pārkausēt” inteliģenci, kura gan pieņēma radītos pastāvēšanas nosacījumus, bet nepieļāva izdzēst tradicionālos priekšstatus par nacionālajām vērtībām un valsts interesēm.

Tomēr salīdzinājumā ar pirmajiem pēckara gadiem līdz 50. gadu sākumam **noskaņojums Polijas sabiedrībā** bija ievērojami mainījies. Jau bija likvidēta legāla organizētā politiskā opozīcija. Vairs nepastāvēja galvenās militāri-politiskās pagrīdes organizatoriskās struktūras.

Pēc pagrīdes sagrāves tiem poļiem, kuri nevarēja un negribēja sadarboties ar režīmu, nespēja rast patvērumu baznīcā vai gūt gandarījumu satīrā, atlika vēl viena iespēja – bēgšana no valsts. Taču pēc 1949. gada visā Austrumeiropā pastiprinājās pasu režīms un robežkontrole (Saskaņā ar Iekšlietu ministrijas statistiku 1951. gadā Polijas robežu dažādu iemeslu dēļ bija šķērsojuši tikai 9 360 poļi, turklāt uz kapitālistiskajām valstīm no tiem bija devušies tikai 1 980), līdz ar to valsts pamešana kļuva arvien riskantāka un grūtāka, jo par mēģinājumu nelegāli šķērsot robežu draudēja arests un ieslodzījums.

Kā uzskata mūsdienu poļu pētnieki, līdz 1950. gadam sabiedrībā pieauga atbalsts varas iestādēm un, neraugoties uz pastāvošajām negācijām, arī represijām, būtiska sabiedrības daļa saistīja savu dzīvi ar jauno realitāti. 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā poļu, it īpaši jauniešu, masu atbalsts varai bija vislielākais. Taču tās tēlu ātri devalvēja pieaugošās sociālās un ekonomiskās grūtības.

Pilsoniskie publicisti, vēsturnieki ir pūlējušies izskaidrot, kāpēc vienkāršie pilsoņi samierinājās ar pastāvošo varu un nemaz nepretojās tai. Izcils padomju modeļa sasniegums Polijā un citur Austrumeiropā bija tā spēja panākt, ka tik daudzi apolītiski cilvēki bija gatavi demonstrēt savu atbalstu režīmam, nevis protestēt pret to. Daļēji šo spēju var izskaidrot ar kara postošajām sekām, tā upuru spēku izsīkumu. Sava ietekme bija arī varas iestāžu represijām pret citādi domājošajiem. Ja divdesmit paziņu lokā viens bija arestēts, ar to bieži vien pietika, lai pārējie deviņpadsmit dzīvotu bailēs. Tie, kuri šaubījās par sistēmu un tās vērtībām, jutās izolēti un vientuļi. Tā, aktieris un rakstnieks-satīriķis J. Fedorovičs bija uzaudzis ģimenē, kura pret režīmu bija noskaņota visnotaļ skeptiski, bet viņam nebija nojausmas, ko par komunismu domā viņa klasesbiedri, viņš to arī nejautāja. Pēckara periodā notikušās represijas bija novedušas pie tā, ka atklāta domu apmaiņa par politiskajiem procesiem vienkārši nenotika. Cilvēki domāja, ka slepenpolicijas ziņu pienesēju tīkls ir visaptverošs arī tad, kad patiesībā varbūt tā nebija. Pastāvīga un uzmācīga propaganda skolās, masu informācijas līdzekļos, arī uz ielas, dažāda veida sanāksmes un pasākumi – no visa tā šķietami nemaz nebija iespējams izvairīties, turklāt tas viss veidoja priekšstatu, ka sistēma ir nesatricināma. Tad kāda jēga kaut ko iebilst un tai pretoties?

Latviešu publicists Juris Paiders trāpīgi atzīmējis, ka pārāk bieži Rietumu autori nespēj izvairīties no kārdinājuma tā laika notikumus vērtēt tikai no šodienas zināšanu un pieredzes skatpunkta. Vērtējot Staļina laikus, demokrātiskā iekārtā izglītojušies ļaudis ļoti viegli kļūst par soģiem un moralizētājiem. Uzaugot komfortablos apstākļos un demokrātiskā iekārtā ir viegli kategoriski nosodīt to cilvēku rīcību, kas dzīvoja citā iekārtā, kurā varai netīkamas rīcības sekas varēja būt ne tikai paša arests, spīdzināšana un nāve, bet līdzīgs liktenis skartu visus ģimenes locekļus un tuviniekus.

Pastāv vēl viena sociālā atbalsta komunistiskajai partijai problēmas interpretācija. Tās būtību izsaka apgalvojums ka, izņemot šauru „komunistu-fanātiķu” grupu, režīmu atbalstīja tikai karjeristi, konformisti un „apolītiski patrioti”, gatavi slēgt kompromisus ar jebkuru varu. Pēc sociālisma pretnieku domām, uzsvaram uz kompromisu un pielāgošanos pastāvošajai sistēmai kā

galveno sabiedrības mijiedarbības veidu ar varu ir jāpamato režīma sociālo „sakņu” trūkums, jārāda, ka tas bija uzspiests vienīgi no ārienes.

Nenoliedzot „ārējā faktora” lomu, autoram jāsaaka, ka tāds komunistu varas pastāvēšanas vienkāršots skaidrojums neatbilst 40. gadu beigām – 50. gadu sākuma konkrētajai realitātei, kad komunistiskā partija bija vislielākā politiskā partija pēc biedru skaita, kad tā kļuva par galveno kadru avotu valsts pārvaldei, tautsaimniecības un kultūras vadībai.

Tai laikā jaunās varas paveiktais daudziem bija visnotaļ pievilcīgs. Daudz kas no karā izpostītā tika atjaunots, to nevarēja noliegt. Lai gan varas iestādes ne vienmēr demonstrēja mēra izjūtu, aicinot cīņā pret veciem aizspriedumiem, tās galu galā taču aicināja cīnīties pret tumsonību un analfabētismu, būt vienā ierindā ar zinātniski tehniskā progresa spēkiem. Komunistu līderi īpaši uzrunāja tos, kuri pēc briesmīgā kara cerēja uz radikāliem sabiedrības pārveidojumiem, aicinot viņus sadarboties. PASK CK Politbiroja loceklis 50. gados J. Moravskis vēlāk atcerējās: „Sākumā es biju entuziasma pārpilns. Man šķita, ka mēs radīsim jaunu Poliju, atšķirīgu no pirmskara Polijas, ka spēsim parūpēties par tiem, pret kuriem pagātnē bija slikti izturējušies.” Poļu-amerikāņu pētniece A. Aplbauma ir citējusi kādu citu poli, tolaik jaunu virsnieku, kurš vēlāk atcerējās: „Darbs gaidīja cilvēkus, nevis cilvēki darbu. Varšava atdzima, rūpniecība tika atjaunota, visiem bija iespēja mācīties. Atvēra jaunas skolas un augstskolas – un visi šie labumi tagad bija bez maksas.”

Taču A. Aplbauma raksta, ka sabiedrībā pastāvēja arī atklāta uzpirkšana, izmantojot dažādus „materiālās stimulēšanas” veidus, „sākot ar labi apmaksātu darbu un īpašām vasarnīcām slaveniem rakstniekiem un māksliniekiem.” Publiciste to sauc par „piekukuļošanu”. Viņa gan „aizmirst”, ka uz šādu „piekukuļošanu” balstās visa „brīvā tirgus” sabiedrība. Tur gan maksā par darbu, talantu, uzcītību utt. kā precī, kas nes ienākumus darba devējam. Padomju (un arī poļu) „sociālismā” par to visu maksāja tikai tad, ja reizē tika demonstrēts atbalsts pastāvošajai sabiedriskajai iekārtai. Var jau teikt, ka „piekukuļoti” tika veseli iedzīvotāju slāņi, taču, pēc autora domām, vairāk piemēroti ir runāt par sociālās augšupejas iespēju nodrošināšanu agrākās sabiedrības zemākajiem slāņiem un tās motivāciju. Pati A. Aplbauma spiesta atzīt: „Tā bija lieliska izdevība tiem, kuri sadarbojās ar režīmu. Jaunās izglītības sistēmas un jaunā darbavietu ideoloģijas rezultātā zaudētāji bija inteliģence, vecākie kvalificētie darbinieki, arī jaunieši, kuri negribēja sadarboties ar jauno varu, bet daudzi citi savukārt izrādījās ieguvēji. Starp tiem bija jaunie skolotāji un strādnieki, kuri nomainīja savus vecākos kolēģus, jaunie rakstnieki, kuri aizstāja iepriekšējos, un jaunie politiķi, kuri uzradās veco vietā”.

Tomēr sasniegtā pilsoniskā saskaņa bija relatīva un īslaicīga. (Jau XX gadsimta 50. gadu otrajā pusē nobrieda krīze, kam sekoja izmaiņas politiskajā elitē, kuru rezultātā uz laiku tika atrisināts konflikts starp valdību un sabiedrību, līdz atkal nobrieda kārtējā krīze.)

Neapmierinātība ar pastāvošo kārtību, līdz pat asam naidīgumam pret varu, saglabājās tajos sociālajos un politiskajos spēkos, kuri no tās tika atstumti, kā arī tajos, kuri iepriekš bija kalpojuši „vecajai” pirmskara varai visos līmeņos un par to saņēmuši atalgojumu, „jaunajos” laikos tiem nerasniedzamu. 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā pabeigto komunistu varas monopola izveidi nepieņēma ne tikai sociālismam klaji naidīgie spēki, bet vismaz daļēji arī tie sociālie slāņi, kuri 40. gadu otrajā pusē veidoja masu bāzi PSP bijušo sabiedroto partijām Demokrātiskajā blokā. Īpaši jāatzīmē nozīmīgas inteliģences daļas, galvenokārt radošo un humanitāro profesiju pārstāvju, kā arī daļas studentu negatīvā attieksme pret komunistisko režīmu. Opozicionārie noskaņojumi neizgaisa, tie varēja izpausties jebkurā izdevīgā brīdī.

Pazīstamā poļu rakstniece M. Dombrovska 1948. gada beigās dienasgrāmatā rakstīja: „Polija ir sovjetizēta un, bez tam rusificēta tik strauji, ka pat es esmu pārsteigta. No rīta līdz vakaram radio pārraida maskaviešu viedokli. Mans Dievs, nepietiktu veselās diennakts mācībai par Poliju, sarunām par Poliju, jo Polija ir pilnībā pazudusi no radio ētera. Tiek runāts tikai par Krieviju. No vāciešiem Polijai draudēja bioloģiska atkarība, bet no Maskavas – simts reizes briesmīgāka – garīga un morāla [...]. Tikai šodien Polijā ir izveidojies naid pret Krieviju, tik briesmīgs, kāda nebija 150 gadus cariskajā Krievijā.” Acīmredzot rakstniece runāja par noskaņojumu viņai tuvajās varai opozīcijā esošajās inteliģences grupās, kurās tā brīža sarūgtinājuma cēloņi varēja šķist briesmīgāki pat par „bioloģiskas” iznīcināšanas draudiem, kādi pastāvēja nacistu okupācijas laikā.

Galvenie poļu skeptiskās attieksmes pret „sociālistiskās” Polijas iekārtu cēloņi bija valsts nacionālās suverenitātes ierobežojumi no PSRS puses, nepieciešamība sekot marksistiskajām dogmām, valdošās komunistiskās elites naidīgā attieksme pret katoļu baznīcu. Kopš 40. gadu beigām Polijas nevienlīdzīgās attiecības ar Padomju Savienību kļuva par vienu no sāpīgākajām pieaugošās krīzes sastāvdaļām, kāpēc liela daļa poļu pilsoņu atteicās pieņemt varas propagandēto komunistisko ideoloģiju. Pretkrieviskie un pretpadomju noskaņojumi kā ideoloģiskās krīzes neatņemama sastāvdaļa bija, no vienas puses, ilgstoši vēsturiski veidoto stereotipu izpausme un, no otras puses, jauno, pēdējā desmitgadē veidojušos padomju – poļu politisko attiecību, kas cita starpā atspoguļoja padomju līderu bieži vien bezceremoniālo attieksmi pret saviem sabiedrotajiem, spontāns noraidījums. Tie nevarēja nesaasināt poļu nacionālo apziņu un patriotismu. Polijā nebija iespējams veikt kolektivizāciju, jūtamai iedragāt baznīcas pozīcijas ideoloģiskajā jomā. Sociālisma celtniecības entuziasma izzušanu lielā mērā veicināja arī tas, ka Polijā (atšķirībā no PSRS) bija saglabājusies nozīmīga daļa no „vecās inteliģences”, kas spēja kritiski izprast valstī notiekošo un bija nacionālo ideālu un pirmkārt neatkarības idejas nesēja.

Tiesa, šos antagonismus lielā mērā mīkstināja jaunās iekārtas pozitīvās iezīmes, kuras atzina visi sabiedrības slāņi: jaunās ekonomiskās iespējas, ko nodrošināja jauno zemju pievienošana, daudz plašāka kā līdz tam masu piekļuve sociālajiem iekarojumiem, sociālās nevienlīdzības būtiska mazināšana. Bijušie buržuāzisko un sīkburžuāzisko partiju locekļi, kuri palika antikomunistiskās pozīcijās, cerības par nacionālās neatkarības atjaunošanu saistīja ar Polijas savienības ar PSRS saraušanu, pēdējās novājināšanos. Taču, kā mūsdienās zināms, uz PSRS sabrukumu nācās gaidīt gadu desmitiem.

Liela sabiedrības daļa joprojām ieņēma nogaidošas pozīcijas. Daudzus šausmināja sabiedriskās dzīves liekulība, garlaikojā miera piekritēju demonstrācijas un oficiālie gājieni. Maznozīmīgās sapulces un tukšie lozungi viņus arvien vairāk nogurdināja un kaitināja, par „vadoņu” runām viņi neinteresējās. Miljoniem cilvēku laikrakstos rakstītajiem, pa radio skandētajiem lozungiem neticēja, taču arī nenosodīja tos līdzpilsoņus, kuri šiem lozungiem sekoja. Viņi varēja neticēt, ka J. Staļins ir nemaldīgs vadonis, taču viņi arī nerāva nost no sienām viņa portretus. Tāpat viņi arī nebija pārliecināti, ka PASP ir vienmēr taisnība, tomēr joprojām pildīja tās norādījumus. Vērsties atklāti pret pastāvošo kārtību viņi baidījās, jo vēlējās saglabāt darbu, pasargāt ģimeni un nenokļūt cietumā.

Jāuzsver, ka parasti opozicionārie noskaņojumi neizgāja ārpus ģimenes un tuvāko draugu loka un atklāti izpaudās tikai sociālo krīžu periodos. Taču tie neizgaisa, par ko liecināja sistemātiska pretvalstisku jaunatnes organizāciju rašanās.

Lielākie pasīvās pretestības izrādītāji cīnījās pret staļinismu bija tieši jaunieši. Gan skolās, gan darba vietās un jaunatnes organizācijās viņi izjuta plašu un koncentrētu propagandas darbību. Tieši uz jauniešu pleciem lielā mērā gulēja dažādās režīma kampaņas: viņus sūtīja iekasēt naudu par partijas preses izdevumu abonēšanu, vākt parakstus un organizēt manifestācijas. Tajā pašā laikā

viņus mazāk nekā pieaugušos nomāca kara šausmas, jo viņi tās ne vienmēr atcerējās, un viņi mazāk baidījās nokļūt cietumā, jo kaut ko tādu nebija pieredzējuši. Epizodiskas opozīcijas izpausmes jauniešu vidū bija diezgan izplatītas.

Izplatītākās protesta formas 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā bija joki, anekdotes vai vienkārša pasmiešanās par nopietnajiem un drūmajiem „vadoņiem”, arī jaunatnes vadītājiem, kuri ātri bija piemērojušies situācijai. Piemēram, kādas Poļu Jaunatnes savienības šūniņas sekretāra vēlēšanās vienā no Polijas kalnraču pilsētām kāds jokodams kandidāta vārda vietā ierakstīja K. Adenauera, tolaik VFR kanclera, vārdu. Anekdotes fiksēja to, ka pat paklausīgie pilsoņi nebija gatavi pilnībā atbalstīt valdošo režīmus. Humoru izkontrolēt nebija iespējams. Organizēti protesti bija relatīvi reti, bet bija arī tādi, un par šādu uzdrīkstēšanos jauniešiem dažkārt nācās maksāt visai dārgi.

Panākt, lai noteikts tautas vairākums nostātos esošās varas pusē varēja, pierādot tam „sociālisma” pārkāpumu pār agrāko pirmskara „nacionālo” valsti. Taču, tāpat kā iepriekšējā pirmskara valsts, arī jaunā komunistu vadītā „tautas demokrātijas” valsts nespēja apmierināt visus iedzīvotāju slāņus. Tāpēc ar pastāvošo iekārtu neapmierinātos no cīņas pret to nācās atturēt ar citiem līdzekļiem.

Varas iestādes brīvdomības un neapmierinātības izpausmju izskaušanai izmantoja propagandas darba un politiskā terora kombināciju.

Vispirms par **propagandu**. Ekonomisko grūtību cēloņu izskaidrošanai tika izmantots parastais propagandas ierocis – tēze par „šķiras ienaidnieku”, kas, pielietojot sazvērestības, kukuļošanu, spiegošanu, diversijas un sabotāžu, turpina pretoties.

Ideoloģiskajam darbam masās PASP bija nepieciešami izglītoti darbinieki. Politisko un ideoloģisko kadru sagatavošanai pie PASP CK 1950. gadā tika organizēts Sociālo zinātņu institūts. Bez tam Varšavā un vojevodistēs tika izveidotas partijas skolas. No 1949. līdz 1952. gadam tās beidza ap 11 tūkstošu cilvēku. Taču sabiedriskajām zinātnēm tika piešķirta tikai partijas propagandiska rupora loma. Tām uzspieda vienkāršotu, dogmatizētu pieeju t.s. marksisma-ļeņinisma teorijai un Padomju Savienības praksei.

Šo pieeju izplatīja arī Sociālo zinātņu institūts. Nevarēja būt runas par dziļiem objektīviem pētījumiem. Sabiedrisko zinātņu speciālisti drīkstēja vienīgi atstāstīt un skaidrot partijas dokumentos formulētos lēmumus. Par tādas pieejas piemēru kļuva uz PSP desmitgadi sagatavotā PASP CK Politbiroja locekļa F. Juzvjaka grāmata „*Polska Partia Robotnicza w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*” (Polijas strādnieku partija cīņā par nacionālo un sociālo atbrīvošanos), *Książka i Wiedza*, 1952. Uzrakstīta PASP CK Partijas vēstures nodaļā un izgājusi vispusīgu cenzūru „visaugstākajā līmenī”, tā Polijā kļuva par ko līdzīgu staļiniskajam „VK(B)P vēstures īsajam kursam” Padomju Savienībā. Šajā un daudzos citos tā laika izdevumos PASP tika vērtēta kā vienīgā poļu tautas revolucionāro un progresīvo tradīciju mantiniece. PASP CK Politbiroja lēmumā sakarā ar PSP desmitgadi (1952) tika likta vienlīdzības zīme starp visas tautas sasniegumiem un partijas paveikto.

Partijas izglītības tīkls 1951./1952. gadā aptvēra 380 000 partijas biedru un kandidātu. Taču pat pēc oficiālajiem datiem var secināt, ka politiskās nodarbības partijas biedru vidū nebija sevišķi populāras. Kā tikai tika vājināta kontrole „no augšas”, klausītāju skaits saruka. Piemēram, 1952. gadā to bija par 110 000 cilvēkiem mazāk nekā iepriekšējā gadā. Atsevišķās vojevodistēs partijas izglītības tīkls aptvēra tikai nedaudz vairāk par 30% partijas biedru un kandidātu.

Atzīmējams, PASP propagandas iespaidā par Padomju Savienības sasniegumiem, par padomju sistēmas priekšrocībām, ko it kā apliecināja uzvara karā pret Vāciju un ekonomiskā palīdzība Polijai pēckara gados, daļā parasto poļu pilsoņu vidū auga interese par padomju cilvēku dzīvi, padomju rūpniecības uzņēmumu un pat kolhozu saimniecību darbību, cieņa pret padomju literatūru, mākslu, kultūru utt. Tikai 1950. gadā no Polijas ar Polijas-Padomju Draudzības biedrības starpniecību uz PSRS tika nosūtītas 6 955 vēstules. Tiesa, parasti atbildes uz šādām vēstulēm netika saņemtas, jo padomju varas iestādes baidījās, ka ārpus PSRS nonāks ziņas par padomju cilvēku zemo dzīves līmeni, brīvības ierobežojumiem. Partijas un drošības iestādes stingri kontrolēja visu informāciju, kura no Padomju Savienības tika sūtīta uz ārzemēm.

Jāuzsver, ka 50. gadu sākumā pieauga to poļu skaits, kuri abonēja padomju avīzes un žurnālus. 1950. gadā kopējais padomju avīžu un žurnālu skaits, kurus saņēma poļu abonenti, bija 250 tūkstoši, bet 1951. gadā jau 640 tūkstoši. Uz šiem izdevumiem parakstījās ne tikai jaunā poļu valdošā slāņa (nomenklatūras) pārstāvji, demonstrējot savu interesi par „visu darbaļaužu tēviju – PSRS”, bet arī cilvēki, kuri vēlējās ko vairāk uzzināt par „sociālismu” Padomju Savienībā, salīdzināt padomju presē rakstīto ar ziņām no Rietumiem.

Jau 1948. gada decembrī par PASP CK nodaļas, kas nodarbojās ar propagandas jautājumiem, vadītāju tika nozīmēts viens no partijas līderu šaurā sastāva locekļiem, ortodoksāls marksistisks ideologs J. Bermans. 1949. gadā Polijā politiskais režīms kļuva krietni stingrāks, nesaudzīgāks pret idejiskajiem pretiniekiem. Ideoloģiskais pamatojums tam bija J. Staļina tēze par šķiru cīņas saasināšanos, sabiedrībai virzoties uz sociālismu. Viena no šīs stingrības izpausmēm bija cenzūras pastiprināšana. Preses kontroles galvenā pārvalde savā ikdienas darbā vadījās no instrukcijām, kuras tika izstrādātas kopīgi ar partijas iestādēm. Cenzūra, kā konstatējuši poļu pētnieki, aizstāvēja ne tikai valsts, bet arī PASP intereses.

No vienas puses, laikraksti un žurnāli piedāvāja radoša darba iespējas pat klusējošiem, pasīviem režīma pretiniekiem. No otras puses, tiem, kuri rakstīja par politiku, šajā periodā gandrīz nekādas izvēles iespējas nebija. Kuru katru brīdi varēja piezvanīt partijas priekšniecība, kuras rīkojumi nebija apspriežami, žurnālisti regulāri tika instruēti, kā „pareizi” jāraksta. Taču dažās jomās pastāvēja samērā liela brīvība. Laikraksta „*Życie Warszawy*” (“Varšavas dzīve”) korespondents 50. gadu sākumā L. Ungers vēlāk atcerējās, ka par dažām tēmām pat tolaik bija iespējams rakstīt daudz-maz brīvi, varēja pakritizēt pilsētas vadību, piemēram, par bedrainām ielām vai sabiedriskā transporta trūkumiem, „nebija iespējams kritizēt tikai pašu sistēmu.”

Informācija kļuva par līdzekli manipulācijām ar sabiedrību: tā tika dozēta, pielabota, slēpta vai, gluži pretēji, tika pārmērīgi uzpūsta saskaņā ar varas iestāžu norādījumiem. Dažādām, tai skaitā vardarbīgām, metodēm no informācijas lauka tika izspiesti Rietumu informācijas līdzekļi, biedrības un organizācijas, kas darbojās pret PASP un valsts izplatīto ideoloģiju.

Pēckara Polijā līdz 1952. gadam bija izdoti 21,3 miljoni eksemplāru grāmatu „marksisma-ļeņinisma” teorijas jautājumos, tai skaitā vairāk nekā 14 miljonu eksemplāru V. Ļeņina un J. Staļina sacerējumu. 1,5 miljonos eksemplāros bija iznākusi „VK(b)P vēsture. Īsais kurss”. 1951. gadā no visām izdotajām grāmatām (28 miljoniem eksemplāru) 36 % bija „marksisma-ļeņinisma klasiķu” darbi, sociāli-ekonomiskā un politiskā literatūra. Vēl 27 % tirāžas sastādīja poļu valodā tulkotās padomju grāmatas. Bez tam 1951. gadā Polijā no PSRS tika ievesti 4,7 miljoni grāmatu krievu valodā. (Padomju tūristi sociālistiskajās valstīs varēja iegādāties tās grāmatas, kuras nebija pieejamas Savienībā.) Grūti spriest, kāda bija šīs literatūras ietekme poļu tautā, taču, domājams, tās izplatītāju cerēto efektu tā nedevisa.

Aukstā kara apstākļos komunistiskajai ideoloģijai Polijā ievērojamu pretestību spēja radīt Rietumu raidstacijas, kuras darbojās poļu valodā. Pret PTR, salīdzinājumā ar citām t.s. „tautas demokrātijas” valstīm, Rietumu raidstaciju darbība izvērsās sevišķi plašos apmēros. Faktiski jau kopš 1947. gada sākās informācijas karš starp Rietumiem un Austrumiem. Jāatzīmē, ka Austrumeiropas iedzīvotājiem radiouztvērēji bija jau salīdzinoši pieejami. Piemēram, 1949. gadā Polijā to bija vismaz 600 tūkstoši. „Amerikas balss” vien nodrošināja 13 radioseansus dienā gan no Amerikas, gan no raidstacijām Rietumvācijā, Londonā un Tanžerā (*Tanger* – pilsēta Marokas ziemeļos). 1951. gada decembrī uz Poliju Rietumi raidīja 45,5 stundas diennaktī. Raidīts tika arī no Romas, Parīzes, Madrides, Ankaras. Brīžiem raidījumi notika 12 viļņos vienlaikus. Auga raidītāju jauda.

PSRS bija daudz vājāks tehniskais aprīkojums, radio programmas bija formalizētas, šabloniskas un sliktas kvalitātes, tāpēc tā zaudēja Rietumu valstīm radio propagandas jomā Austrumeiropā. Programmas, kuras tika raidītas no Maskavas, reģionā bija daudz mazāk pieejamas nekā no Rietumiem raidītās.

1949. gadā ASV tika izveidota Nacionālā komiteja „Brīvā Eiropa” ar savu radiostaciju, kuru finansēja ASV Kongress.

Tā sāka pārraides uz Austrumeiropas valstīm un turpināja raidītāju „Amerikas Balss” un BBC aizsākto darbību, kuri, cenšoties nodrošināt savu ietekmi, sniedza gan plašu informāciju par PSRS un Austrumu bloka valstīm, gan propagandēja antikomunistiskas idejas. Komitejas „Brīvā Eiropa” politiskais padomnieks V. Džeksons (vēlākais ASV prezidenta D. Eizenhauera padomnieks nacionālās drošības jautājumos), uzrunājot radiostacijas darbiniekus 1951. gada novembrī, atklāti paziņoja: „Radio „Brīvā Eiropa” ir psiholoģiskā kara dienests. Mūsu organizācija ir izveidota, lai izraisītu iekšējus nemierus valstīs, uz kurām mēs veicam raidījumus. Militāri iejaukties kopumā ir jēga tikai tad, ja mūs interesējošo valstu tautām tiks ieaudzināts impulss uz bruņotu darbību valsts iekšienē.”

Minhenē tika organizēta īpaša raidstacijas „Brīvā Eiropa” „poļu redakcija” no 80 darbiniekiem. 1952. gada 3. maijā notika tās pirmais raidījums poļu valodā. Tās filiāles darbojās arī Bonnā, Ņujorkā, Londonā, Parīzē u.c. No 1980. gada augusta redakcijas sagatavotie raidījumi ilga cauru diennakti.

Padomju un Polijas vadību ļoti uztrauca Rietumu radio izvērstā propaganda Polijā. Nespējot uz šiem Rietumu ideoloģiskās cīņas līdzekļiem atbildēt ar tādiem pat, PSRS un t.s. „tautas demokrātijas” valstis mēģināja slāpēt šīs t.s. „naidīgās balsis” tehniskiem līdzekļiem.

1951. gada 16. jūlijā PASP vadītājs B. Beruts apstiprināja vēstules projektu J. Staļinam par Rietumu radio programmu slāpēšanas organizēšanu. Pie tam viņš uzņēmās iniciatīvu rīkoties visu reģiona valstu vārdā. Vēstulē tika atzīmēts, ka „saistībā ar notiekošo un arvien pieaugošo ienaidnieka radio propagandu tautas demokrātijas valstu valodās ir vajadzīgi izšķiroši pasākumi, lai apkarotu šo propagandu. Mūsu iepriekš veiktie pasākumi slāpēšanas virzienā parādīja ārkārtējas grūtības, risinot šo jautājumu, jo trūkst nepieciešamās pieredzes. Šajā sakarā mēs lūdzam Jūsu atbalstu, lai saņemtu atbilstošu konsultatīvu palīdzību.”

Padomju speciālistu grupa apmeklēja Poliju, taču vizītes rezultāti bija neapmierinoši. 1951. gada 15. septembrī PSRS sakaru ministram tika ziņots: „Antipoliskās programmas var uztvert visā Polijas teritorijā gandrīz visās frekvencēs. Nekāda aizsardzība pret antipoliskiem raidījumiem nav organizēta.” Un tālāk: „Pārraižu saturs, it īpaši to, kuras veic „Amerikas Balss”, „Brīvā Eiropa” un Madrides radio stacijas, ir izcili naidīgs un vērsts pret Polijas Republikā pastāvošo iekārtu.”

1951. gada 24. septembrī PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam V. Molotovam tika piestādīts PSRS Ministru padomes rezolūcijas projekts aizsardzības organizācijas plānam pret Rietumu radioraidītājiem ar atbilstošiem Polijas teritorijā esošiem tehniskajiem līdzekļiem. Turklāt divu mēnešu laikā tika ierosināts sagatavot PSRS, Polijas, Čehoslovāķijas, Ungārijas, Rumānijas un Bulgārijas teritorijas kopējās “radioaizsardzības” plānus. Vienlaikus tika uzsāktas sarunas par starptautisku sadarbību, lai padomju bloka ietvaros izveidotu Rietumu radio traucējumu sistēmu. Pakāpeniski tika gūti zināmi panākumi. No 1953. gada rudens Rietumu radiobalsis norādīja, ka to darbība tiek traucēta. Taču arī šai ziņā padomju bloka valstu tehniskās iespējas atpalika no Rietumu iespējām. Pēc PASP CK Politbiroja locekļa J. Bermāna ziņām radio slāpētāji strādāja neapmierinoši, jo traucēja tikai 60 – 80% Rietumu raidījumu poļu valodā. Tā kā Polijā šai laikā iedzīvotāju rīcībā bija jau ap miljonu radiouztvērēju, J. Bermāns atkārtoti lūdza PSRS palīdzību šai „ideoloģiskās cīņas jomā”. Jāsaka, ka pilnībā noslāpēt Rietumu raidītājus tā arī nekad neizdevās.

50. gadu pirmajā pusē Polijā, tāpat kā blakus PSRS un arī citās t.s. “tautas demokrātijas” valstīs, tika izvērstas plašas politiskas kampaņas pret kosmopolītismu, buržuāzisko nacionālismu, reformismu. Tas bija mēģinājums gūt ātrus panākumus ar aģitācijas kampaņām un administratīviem līdzekļiem tur, kur kaut ko varēja izdarīt tikai ar savas pozīcijas attīrīšanu no nezinātniskiem, nepierādāmiem postulātiem, pamatīgu un pacietīgu audzināšanas darbu. Šajās kampaņās marksistiskās idejas tika interpretētas izkropļotā, vienkāršotā veidā, dialektiskie principi pārvērsti par pārakmeņotām dogmām. Tādas marksistiskās teorijas interpretācijas rezultātā daudzi nacionālās vēstures un kultūras notikumi tika vērtēti galīgi aplami, tika ieviesti aizliegumi un izvērstas represijas ne tikai pret sociālisma pretiniekiem, bet arī atbalstītājiem. Gala rezultātā sabiedriskā apziņas sociālistiska pārkārtošana tika tikai kavēta.

Naidīgas propagandas no ārienes nepieļaušanas politikas virsotne tika sasniegta 1951.–1953. gadā, kad sakarā ar industrializācijas tempa paātrināšanu valstī pastāvēja nopietnas ekonomiskās grūtības: nepietiekama pārtikas piegāde iedzīvotājiem, pārtikas cenu pieaugums, kartītes, rindas veikalos, utt.

Savukārt PSAP kontrolētā prese aktīvi iesaistījās komunistiskajā propagandā: iekšējo un ārējo ienaidnieka meklēšanā, no vienas puses, un, no otras puses, iedzīvotāju pārliecināšanā, ka viņi „veido jaunu pasauli” un viņus sagaida „spoža rītdiena”. Kā raksta poļu pētnieki, „nabadzību, ikdienas dzīves grūtības vajadzēja piesegt ar ticību gaišai nākotnei”. Var piebilst, ka sākotnēji, kamēr dzīve, neraugoties uz grūtībām, uzlabojās, šī ticība nenodzisa.

Reizē iedzīvotāju neapmierinātība, ko izraisīja lozungu un solījumu par tūlītēju un radikālu dzīves uzlabošanu neizpilde bija viens no cēloņiem, kas izraisīja intensīvu **represiju izmantošanu**. Iedzīvotāju daļas likumīgo neapmierinātību ar varas iestāžu darba rezultātiem PASP un drošības iestādes uztvēra kā politiski „naidīgu” noskaņojumu un rīcību. Lai pārvarētu pretestību varai saskaņā ar komunistu politisko loģiku bija vajadzīgas plašas represīvas akcijas. Svarīga loma šīs politikas īstenošanā tika piešķirta represīvajam aparātam, jau iepriekšējā posmā sagatavotam partijas stādīto uzdevumu izpildei.

1948.–1949. gadu mijā intensīvi palielinājās valsts drošības darbinieku skaits, bet šī pieauguma maksimums bija 50. gadu sākumā. 1947.–1948. gadā Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas aparātā bija nodarbināti 21,5 tūkstoši cilvēku, 1949. gadā – 26 tūkstoši. 1951.–1953. gadā, kad represijas ieguva valsts politikas statusu, turpinājās drošības dienesta darbinieku skaita izaugsme. 1950. gadā SDM dienēja ap 32 tūkstoši cilvēku. Sabiedriskās drošības ministrijas aparātā Varšavā

strādāja 7 000 cilvēku. Katrā vojevodistē (1950. gadā tika izveidotas trīs jaunas vojevodistes ar centriem Košalinas (*Koszalin*), Zelona Guras (*Zielona Góra*) un Opoles (*Opole*) pilsētās. Pēc tam administratīvais dalījums praktiski nemainījās līdz 1975. gada 31. maijam) bija ministrijas nodaļa ar 308 darbiniekiem. Turklāt pastāvēja iecirkņi pilsētās (148 darbinieki), povjatos (51 darbinieks) un gminās (3 darbinieki, izvietoti milicijas nodaļās). 1953. gadā darbinieku skaits sasniedza „virsošni” – vairāk nekā 33 tūkstošus cilvēku (apmēram 14 tūkstoši militāri operatīvo darbinieku un apmēram 20 tūkstoši civilisti). Bez tam Sabiedriskās drošības ministrijas pakļautībā sastāvēja 57 000 milicijas (*Milicja Obywatelska*) darbinieku, 41 000 Iekšējās drošības korpusa karavīru (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrzznego*), 32 000 robežsardzes dienesta (*Wojska Ochrony Pogranicza*), 10 000 cietumu apsardzes (*Straży Więziennej*) darbinieku un 125 000 brīvprātīgā milicijas palīgdienesta (*Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej*) biedru.

Ministrijas vadošo darbinieku amatos absolūtais pārsvars bija PASP biedriem (1950.–1953. gadā 95–98,2 %). Pēc tautības tie bija poļi un Polijas ebreji (attiecīgajos gados 49,1 % un 37,1 %), parasti bijušie PSP, GL-AL biedri.

Līdz 50. gadu vidum pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas turpināja pastāvēt PSRS Iekšlietu ministrijas – Valsts drošības ministrijas padomnieku institūts, kurš padomju pusei ļāva nodrošināt ne tikai kontroli pār poļu pusi, bet arī padomju un poļu specdienestu sadarbību. Polijā 1953. gada vidū Sabiedriskās drošības ministrijā, neskaitot tās vojevodistu nodaļas, kā arī armijas pretizlūkošanu, strādāja 53 padomnieki no PSRS Valsts drošības ministrijas.

Jau 1949. gada sākumā PASP vadība drošības orgāniem kā vienu no galvenajiem uzstādīja uzdevumu izveidot plašu aģentu tīklu. PASP CK Sekretariāta lēmumā tika norādīts, ka ir nepieciešams „panākt lūzumu [...] augstas vērtības aģentu piesaistīšanas jomā svarīgākajos ienaidnieku centros. Papildus šim aģentu tīklam jābūt plašam informācijas tīklam.” Lēmums tika stingri izpildīts. Ja 1948. gadā drošības dienesta aģentu tīklu Polijā veidoja 5 tūkstoši aģentu un 48 tūkstoši informantu, tad 50. gadu pirmajā pusē tas divkārtējās un pēc vieniem avotiem, to skaits sasniedza no 73 līdz 85,3 tūkstošiem, pēc citiem – pat no 110 līdz 130 tūkstošiem cilvēku, kas sastādīja 5 – 6 tūkstošus aģentu un informantu katrā vojevodistē.

Polijas valsts drošības dienestam 1949. gadā bija aģenti ne tikai pagrīdes organizācijā WiN (85 cilvēki), kura 50-tajos gados faktiski atradās drošības dienesta kontrolē, un nekomunistiskā spektra legālo partiju vadībā (attiecīgi 22 un 20 cilvēki SL un PSL, 13 – SD), bet arī starp vadošajiem bijušās PPS aktīvistiem (56 cilvēki). Kā jau augstāk teikts, drošības dienesta aģenti praktiski visās vojevodistēs tika ieviesti katoļu baznīcas struktūrās.

Turklāt, ja ievēro, ka aģentu „tīklā”, kurā pilsoņi iesaistījās gan brīvprātīgi, tai skaitā ideoloģisku motīvu vadīti, gan tika vervēti piespiedu kārtā, notika pastāvīgas izmaiņas. Pēc Polijas zinātnieku domām, 1944.–1956. gadā tā sastāvē īsāku vai ilgāku laiku pabija aptuveni 1 miljons cilvēku (līdz 4% iedzīvotāju – valstī 1956. gadā dzīvoja ne vairāk kā 28 miljoni cilvēku). Tādējādi šī tīkla „blīvums” bija visai iespaidīgs, kas ļāva drošības dienestam iekļūt visos sociālajos slāņos un struktūrās, un varas iestādes guva, kaut specifisku, bet sociāli daudzveidīgu un šajā laikā vēl diezgan ticamu informāciju par stāvokli sabiedrībā. Bez tam samērā plašais aģentu slānis kalpoja arī kā sociāls varas balsts.

50. gadu sākumā ātri auga pretizlūkošanas aģentu tīkls armijā. 1950. gadā tas aptvēra 14 tūkstošu cilvēku, bet 1952. gada vidū sasniedza savu apogeju – vairāk nekā 24 tūkstošu cilvēku. 1952. gadā 6% no visām militārpersonām tāda vai citā veidā slepeni sadarbojās ar pretizlūkošanu. Ievērojamu visa aģentu tīkla daļu veidoja virsnieki. 1949.–1952. gadā viņi sastādīja no 24 līdz 38% visu armijā darbojošos aģentu. Vidēji vairāk

nekā 17–18% no visa virsnieku korpusa pildīja arī pretizlūkošanas aģentu pienākumus. 1944.–1948. gadā no pašas militārās pretizlūkošanas 121 vadītāja 89 bija padomju virsnieki, daļēji pēc tautības poļi.

„Naidīgo spēku” saraksts bija izstrādāts 1949. gadā Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas iekšējās instrukcijās. Vēl 1947. gadā V. Gomulka pie „tautas ienaidniekiem” un „reakcijas”, pieskaitīja aptuveni 20% iedzīvotāju, t.i. – aptuveni 5 miljonus cilvēku. Tie bija pagrīdnieki, un īpaši AK kadri, bijušie muižnieki un kapitālisti, pirmskara valsts aparāta darbinieki, virsnieki, pirmskara politisko partiju un organizāciju locekļi, garīdznieki, bagātie zemnieki un visi, kas neatbalstīja režīmu. 1949. gadā šis saraksts tika paplašināts: „neuzticamo” kategorijā tika ieskaitīti repatrianti un personas, kas uzturēja kontaktus ar ārvalstīm. Represijas tika vērstas ne tikai pret AK biedriem, kuri saglabāja uzticību zvērestam un nelegalizējās pēc 1945.–1947. gadu amnestijām, nelegālo politisko organizāciju dalībniekiem, bet arī bijušajiem emigrantiem, kuri no Rietumiem pēc kara atgriezās dzimtenē, no 1949. gada arī pret daļu no PASP biedriem un Polijas armijas virsniekiem, kurus apvainoja labēji-nacionālistisku uzskatos un „Tito kliķes” Dienvidslāvijā atbalstīšanā. Aizdomīgo statusā atkal nokļuva arī tie, kuri pēckara gados bija amnestēti vai atbrīvoti no cietuma. 1949. gada aprīlī un augustā Polijā tika pieņemti likumi, kuri par pretvalstisku darbību paredzēja bargus sodus: no ieslodzījuma darba nometnē līdz pat nāves sodam.

Tai pat laikā jānoraida mīts, kas 90. gadu sākumā parādījās Polijas historiogrāfijā. Tika runāts par it kā liela mēroga, aktīvu un bruņotu pretestību pastāvošajai varai 1950. gadu sākumā. Vēstures avotu materiāls neapstiprina šo apgalvojumu. Polijā, kur 1944.–1948. gadā organizētā militārā un politiskā antikomunistiskā pagrīde bija vēsturisks fakts, pēc dažiem gadiem ir jākonstatē tās izdzišana.

Saskaņā ar poļu vēsturnieku datiem 1949.–1955. gados arestēto cilvēku skaits svārstījās no 12 līdz 15 tūkstošiem cilvēku gadā. 1952. gadā tas sasniedza virsotni – 21 tūkstoti cilvēku. 1952. gadā 49,5 tūkstoši cilvēku tika turēti cietumos par politiskiem noziegumiem un noziegumiem okupācijas gadu laikā. (Kā norāda poļu vēsturnieks A. Pačkovskis, 1948. gadā Polijā bija 26 400 politieslodzīto, 50. gadu vidū – 35 200, bet 1954. gadā ieslodzījuma vietās visā valstī jau atradās 84 200 politieslodzīto.) 1949.–1953. gadā kara tiesas notiesāja vairāk nekā 37 000 cilvēku par „noziegumiem pret valsti”.

1950. gadā Polijā bija 30 darba nometnes, 1954. gadā – jau 39. No 1945. gada caur tām izgāja ap 200 tūkstošu cilvēku. Tikai 40% no visiem ieslodzītajiem šajās nometnēs nebija politiskie, bet gan kriminālelementi. Pēc atsevišķiem vērtējumiem kopumā 1944.–1956. gadā tika apcietināti aptuveni 300 000 Polijas pilsoņu. Tika piespriesti ap 6 000 nāves sodu, tiesa, izpildīja tikai daļu no tiem. (Pēc poļu vēsturnieku domām, Polijā sākot ar 1944. gadu, tika izpildīti aptuveni 4 000 nāves spriedumu. Iespējams, skaits ir pārspīlēts.) Masveida aresti radīja arī problēmu: kur izvietot visus šos nelojālos „ienaidniekus”? Polijā varas iestādes vienkārši samierinājās ar to, ka cietumi ir pārpildīti un ieslodzīto apstākļi tajos pasliktinās.

Atzīmējams, ka no politiskajām represijām cieta arī to struktūru pārstāvji, kas iemiesoja varu, proti, PASP un armija. Tā, bieži cietumā nonāca poļu karavīri, kuri bija karojuši Rietumos, lidotāji, kuri bija cīnījušies britu gaisa spēkos, jūrnieki, kas atgriezās Polijā pēc kara. Kā piemēru var minēt slaveno pilotu S. Skaļski, kuram tika piespriests nāves sods.

S. Skaļskis bija labākais poļu kara lidotājs Otrā pasaules kara laikā. Kopš kara sākuma piedalījās kaujās, lidojot ar *PZL P.11c* iznīcinātāju, kurš ātrumā ievērojami atpalika no vācu iznīcinātāja *Messerschmitt Bf.109*. 1. septembrī viņš nolaidās pie notriektas vācu izlūkošanas lidmašīnas, aizstāvēja tās ekipāžu pret poļu pūļa linča tiesas mēģinājumu, pēc tam palīdzēja nosūtīt vācu lidotājus uz slimnīcu. 1939. gada septembra kampaņā izcīnīja četras personīgās uzvaras un divas grupā, kas septembra kampaņā bija rekords Polijas aviācijā. 17. septembrī ar

lidmašīnu pārlidoja uz Rumāniju, pēc tam nokļuva Francijā, 1940. gada janvārī nosūtīts uz mācībām Lielbritānijā. Kopā visa kara laikā viņš veica 321 kaujas lidojumu, notrieca 18 ienaidnieka lidmašīnas (vēl arī 3 grupā, 2 „ticami” un 4 „iespējams”). Pēc kara atteicās no piedāvājuma turpināt dienestu Lielbritānijas gaisa spēkos un saņemt britu pilsonību, 1947. gadā atgriezās Polijā, dienēja kā pilotēšanas instruktors Polijas gaisa kara spēka štābā. 1948. gada jūnijā arestēts ar apvainojumu par spiegošanu. 1950. gadā kara tiesa viņam piesprieda nāves sodu, bet 1951. gadā prezidents B. Beruts aizstāja spriedumu ar mūža ieslodzījumu. 1956. gada 11. aprīlī atbrīvots no ieslodzījuma un rehabilitēts, novembrī atjaunots Polijas Gaisa spēkos. 1957. gadā paaugstināts par apakšpulkvedi, tika apmācīts lidot uz reaktīvajām lidmašīnām, bet dienēja galvenokārt uz zemes. Kopš 1968. gada Polijas Aerokluba ģenerālsekretārs pulkveža pakāpē. 1972. gadā pārcelts rezervē. 1988. gadā paaugstināts par brigādes ģenerāli. 90. gados iesaistījās politiskā darbībā. Divreiz neveiksmīgi balotējās Seimā. Pēdējos dzīves mēnešus aizvadīja sociālās labklājības namā.

50. gadu sākumā, kad Polijā jautājums par varu jau faktiski bija izlemts, represijas tautā tika uztvertas ļoti sāpīgi, jo bieži vērsās pret cilvēkiem, kuri nekādu pretestību varas iestādēm nebija izrādījuši un, tāpat, cieta pilnīgi nevainīgi. Tas atstāja dziļas rētas tautas vēsturiskajā atmiņā, taču neapmierinātību nācās paturēt slepenībā.

Represiju pielietošana liecināja par pastāvošā režīma nepietiekamo stabilitāti, ko radīja neatbilstība starp PASP varas monopolu un objektīvo sociālo un politisko noskaņojumu daudzveidību sabiedrībā. No tā izriet, ka represīvās politikas galvenais mērķis bija iznīcināt poļu tradicionālo vērtību daudzveidību, ja ne apspiest, tad ievērojami sašaurināt katoļu baznīcas ietekmi, izskaust citādi domājošos pašā PASP. Represiju uzdevums bija iebiedēt iespējamus pretiniekus ar bargiem spriedumiem, tostarp nāves sodiem gan par reāliem, gan iecerētiem, bet neveiktiem noziegumiem. Masu politiskās represijas vismaz uz laiku sekmēja staļiniskā valsts modeļa stabilitātes nodrošināšanu. Ar uz šķiriska pamata veiktām represijām, sabiedrības iebiedēšanu tika veidota relatīvas šķietamas pilsoniskās vienotības atmosfēra.

Tā, ārzemnieki, kas 50. gadu sākumā kā tūristi apmeklēja Varšavu, nevarēja novērot vispār nekādas politiskās opozīcijas izpausmes. Laikrakstos un žurnālos bija tikai režīma propaganda. Svētku dienas atzīmēja ar grandiozām parādēm un demonstrācijām. Ja tuvumā bija kāds svešinieks, vietējo iedzīvotāju sarunās netika pieļauta ne mazākā novirze no oficiālās līnijas. Tūristiem varēja rasties priekšstats, ka visi lielā vienprātībā atbalsta režīmu, un dažādi prominenti viesi šādu iespaidu patiešām guva. 1950. gadā pēc atgriešanās no Varšavas kāda britu sociāliste, parlamenta leiboristu frakcijas deputāta sieva, Trafalgaras laukumā (*Trafalgar Square*) Londonā sanākušajiem ļaudīm pilnīgi godīgi pateica, ka nav ieraudzījusi Polijā nekādas „diktatūras pazīmes”. Tieši pretēji, viņa paziņoja, ka „vienīgais dzelzs priekšgars pastāv apkārt Lielbritānijai”, jo britu valdība tikko bija atteikusi vīzas austrumeiropiešu delegātiem, kuri gribēja apmeklēt Pasaules Miera konferenci Šefīldā. Kāds viņas tautietis pēc vizītes Polijā apgalvoja, ka Varšavā esot sajuties „kā citā pasaulē, kā saulainā dienā pēc lietus”. Šie viedokļi atspoguļoja Rietumu valstīs plaši izplatītus uzskatus.

Poļu un padomju marksistiskajā historiogrāfijā 1949.–1953. gada notikumi Polijā tika skatīti vienīgi kā triumfāls sociālisma celtniecības posms. Tādu pozīciju noteica kā vēsturnieku ideoloģiski-politiskā ievirze, tā arī tikai oficiālo, partijisko dokumentu pieejamība, kas lika apiet daudzus „neērtus” režīmam jautājumus. Turpretī pēc komunistiskās varas nomaiņas 1989. gadā kā galvenā vēsturnieku darbos parasti figurē terora un represiju problēma. To lielā mēra var izskaidrot ar tās agrāko noklusēšanu, taču represiju tēmas absolutizācija un dažkārt pat politiska ekspluatācija, kas notiek daudzos poļu vēsturnieku darbos, neatkarīgi no autoru nodoma ved lasītājus pie vienpusēja secinājuma, ka politiskā režīmā būtība Polijā nosauktajos gados aprobežojās ar represīvajām funkcijām. Šāds režīma traktējums neatbilst vēsturiskajai realitātei, jo ar to tiek nepietiekami novērtētas būtiskas tā sastāvdaļas: industrializācija, urbanizācija, sociālās

aprites paātrināšanās; plašu sociālo garantiju un sociālās aizsardzības sistēmas izveide; kultūras un izglītības pieejamības principa ieviešana.

PASP birokrātiskas diktatūras apstākļos nozīmīgas sabiedrības daļas konsolidāciju nodrošināja ne tikai represijas. Neapšaubāmi, ka šajā procesā galvenā nozīme bija ražošanas modernizācijai, kam sekoja sociālekonomiskās un sociālkultūras pārmaiņas par labu „zemākajiem” slāņiem, kuriem atklājās sociālās izaugsmes perspektīva.

Taču tāpat jāatzīst, ka sociālā atbalsta kreisajam režīmam pieauguma vietā, kas bija vērojams līdz 50. gadu sākumam, 50. gadu pirmajā pusē bija vērojama tā sašaurināšanās. Kā cēloņus tam var minēt kā aukstā kara, tā pašas Polijas valdības izsauktos ekonomiskās attīstības traucējumus, tā arī represijas, kad tās vērsās nevis pret pagrīdniekiem-teroristiem, atklātiem politiskajiem pretiniekiem, bet cilvēkiem, kuri, augstākais, bija nonākuši aizdomās par brīvdomību, vai vienkārši subjektīvi izraisījuši varas nesēju nepatiku.

Zināmās pārmaiņas Polijas sabiedrībā varēja sākties pēc **J. Staļina nāves** 1953. gada 5. martā.

Poļu vēsturnieks L. Kaminskis uz PASP un poļu drošības iestāžu dokumentu izpēti pamata ir rakstījis par ierindas poļu iedzīvotāju reakciju uz ziņu par J. Staļina nāvi. Jau pēc pirmajiem paziņojumiem par padomju diktatora slimību daudzi poļi atsaucās: „Būtu jau laiks viņam nomirt.” Pēc tās kāds karavīrs ar sajūsmu iesaucās; „Nomira un nepaguva pie mums ieviest kolhozus!” Vēsturnieks arī atzīmējis, ka Polijas laukos pēc tam pieauga pretošanās kolektīvizācijai.

Tiesa, padomju diktatora nāve sākotnēji neizsauca tiešas pārmaiņas Polijā. Vēl pēc inerces turpinājās J. Staļina slavināšana. Jau 7. martā viņam par godu lielais industrijas centrs Katowice (*Katowice*) tika pārdēvēts un līdz 1956. gadam nesa Staļinogrudas (*Stalinogród*) nosaukumu. J. Staļina vārds tika piešķirts Zinātnes un kultūras pilij Varšavā un laukumam ap to, pēc divām dienām 350 000 varšaviešu defilēja J. Staļina krūšutēla priekšā, kam vajadzēja demonstrēt viņu uzticību mirušajam padomju diktatoram. Visa valsts ieslīga sērās. Sākotnēji šķita, ka Polijā destalinizācija varētu pat nesākties. B. Beruts saglabāja savus partijas un valsts amatus. Bailes no tā, ka līdzšinējā varas spiediena vājināšana varētu vest pie politiska sprādziena, neļāva realizēt kādus liberalizācijas pasākumus sabiedrības dzīvē. Agrāk aizsākto krimināllietu izskatīšana netika apturēta.

Turpinājās iepriekšējā ārpolitikas kursa realizācija. PSRS līderi pēc J. Staļina nāves nāca pie pārlicēības, ka ir vajadzīga konstruktīvāka ārpolitika, kas bloķētu pieaugošo spriedzi Eiropā. Taču Rietumu līderi nemainīja savus uzskatus par PSRS kā viņiem naidīgu valsti. 1954. gada janvārī – februārī ASV, Francijas, Lielbritānijas un PSRS ārlietu ministru apspriedē Berlīnē PSRS pārstāvis ierosināja noslēgt līgumu par kolektīvu drošību Eiropā, par kura dalībniecēm bija jāklūst visām Eiropas valstīm, tai skaitā VDR un VFR, bet ASV un ĶTR bija jāklūst par valstīm–novērotājām. Ierosinājumu Rietumvalstis nepieņēma.

1954. gada 31. martā PSRS, iesniedza pieteikumu iestājai NATO (angļu: *North Atlantic Treaty Organization*). Atbilde bija atteikums.

1954. gada 23. oktobrī Parīzē tika parakstīts NATO valstu līgums, kas piešķir Rietumvācijai, kura tolaik neatzina ne PTR austrumu robežu pa Oderu un Lužicas Neisi, ne arī Polijas kaimiņvalsti Vācijas Demokrātisko republiku, tiesības uz saviem bruņotajiem spēkiem un iespēju kļūt par NATO locekli.

13. novembrī PSRS ierosināja sasaukt starptautisku Eiropas valstu un ASV pārstāvju tikšanos, lai apspriestu kolektīvās drošības sistēmas izveidi. Rietumi priekšlikumu noraidīja, un tad Maskavā ieradās Polijas, Čehoslovākijas, VDR, Ungārijas, Rumānijas, Bulgārijas un Albānijas

politiskie līderi, kā arī novērotājs no Ķīnas Tautas Republikas. 2. decembrī tika parakstīta deklarācija – brīdinājums: ja Parīzes līgumu tiks ratificēts, Austrumeiropas valstis veiks „kopīgus pasākumus bruņoto spēku un to pavēlniecības organizēšanas jomā, kā arī citus pasākumus, kas nepieciešami, lai stiprinātu savas aizsardzības spējas, lai pasargātu savu tautu mierīgu darbu, garantētu to robežu un teritoriju neaizskaramību un nodrošina aizsardzību pret iespējamu agresiju.”

Šādos apstākļos ārpolitikā PTR darbojās vienoti ar citām “sociālistiskajām” valstīm un nevarēja veidot kādas īpašas attiecības ar Rietumvalstīm. Polijas attiecībām ar Rietumvāciju pirmajos pēckara gados bija trejādi šķēršļi.

1) Poļiem vēl bija svaigas atmiņas par vācu okupācijas laiku. Vācieši tāpat mokoši atcerējās vācu tautības iedzīvotāju izsūtīšanu no Polijas rokās nonākušajiem apgabaliem.

2) VDR izveide, tās „tautas demokrātiskā” draudzība ar Poliju, Gerlices līguma par robežu noslēgšana 1950. gadā, tās paziņojumi par vācu „pārceļotāju” problēmas atrisināšanu krasi kontrastēja ar VFR pozīciju.

3) Rietumvācijas uzturētā robežu revīzijas tiesību prasība, ko no 1947. gada atbalstīja arī tās Rietumu sabiedrotie, Polijā veda pie asas polonizācijas politikas pastiprināšanās pret saviem vācu izcelsmes pilsoņiem. Liela daļa šo iedzīvotāju neticēja nospraustās robežas nemainīgumam un cerēja, ka agri vai vēl viņu dzimtie apgabali atkal nonāks Vācijas sastāvā. Attiecīgi pret viņiem un VFR pasliktinājās gan Polijas valdības, gan poļu tautības pilsoņu attieksme.

1955. gada 21. janvārī PSRS Augstākās padomes prezidijs paziņoja par kara stāvokļa pret Vāciju izbeigšanu. Arī PTR iestādes centās uzlabot attiecības ar VFR. 1955. gada 18. februārī PTR Valsts padome pieņēma dekrētu par kara stāvokļa pārtraukšanu ar Vāciju un izteica gatavību normalizēt attiecības ar VFR. (Galu galā šī politika veicināja to, ka 60. gados un 70. gadu sākumā radās priekšnoteikumi attiecību uzlabošanai ar VFR.) Tomēr 1955. gada maijā NATO valstis ratificēja Parīzes līgumu. Bez tam 1955. gadā sākās amerikāņu kodolieroču izvietošana Rietumeiropā (atbilstoši padomju ieroči parādījās Polijā tikai 1967. gadā).

Pāri Austrumeiropai vēlās baiļu vilnis no atdzimstošā vācu revanšisma. Nebija vajadzīga īpaša propaganda, lai liktu bažīties tikai pirms gadu desmita Vācijas agresiju piedzīvojušajiem Austrumeiropas iedzīvotājiem. Par to liecināja gan VFR tieksme panākt visas Vācijas apvienošanas, pievienojot sev VDR, gan Oderas-Neises robežlīnijas neatzīšana, kā arī atteikšanās (līdz 1972. gadam) nodibināt normālas diplomātiskās attiecības ar PTR.

Šādos apstākļos PSRS vadībai nebija grūti jau pēc t. s. Valsts līguma ar Austriju noslēgšanas (krievu *Австрийский государственный договор*, vācu *Österreichischer Staatsvertrag*) 1955. gada 15. maijā, kad no Austrijas tika izvests padomju karaspēks un atkrita vajadzība pēc tā apgādes līniju militāras nodrošināšanas Ungārijas un Rumānijas teritorijā, panākt Ungārijas un Polijas valdību piekrišanu padomju karaspēka tālākai izvietošanai šo valstu teritorijā un visu padomju ietekmes zonā esošo Austrumeiropas valstu saliedēšanu pret NATO vērstā militāri-politiskā blokā.

Pēc NATO izveides PSRS un “tautas demokrātijas” valstis spēra atbildes soli un Varšavā 14. maijā tika pieņemts vienots lēmums par Varšavas pakta (Līguma par draudzību, sadarbību un savstarpējo palīdzību) noslēgšanu un Varšavas pakta apvienoto bruņoto spēku izveidi. Tas pabeidza pakāpenisko Austrumeiropas valstu (Rietumu terminoloģijā – Austrumu bloka) militāri politiskās savienības izveides procesu, deva starptautiski – tiesisku pamatojumu savienībai, kura darbojās kā pretsvars NATO blokam. Poļu pašapziņai glaimojošs bija fakts, ka Varšavā tika parakstīts daudzpusējais Austrumu bloka valstu līgums, kura vārdā Padomju Savienības vadīto

Austrumeiropas valstu militāro savienību sauca par „Varšavas paktu“. Pirmajā Varšavas līguma valstu Politiskās konsultatīvās padomes sēdē Prāgā 1956. gada 27.–28. janvārī tika pieņemts lēmums, ka kolektīvas drošības sistēmas radīšanas gadījumā visiem Eiropā pastāvošajiem militārajiem blokiem (arī Varšavas paktam) jātiek atlaistiem. Ar politiski-militāra bloka izveidi Centrālās un Dienvidaustrumu Eiropas atsevišķu valstu nacionālās intereses tika pakļautas kopīgajām aizsardzības jeb, kā toreiz tika teikts, antiimperiālistiskās cīņas, interesēm. Varšavas līguma valstu militārajos spēkos ietilpa visu valstu izdalītas karaspēka daļas, kuras pakļāvās vienotai pavēlniecībai ar PSRS maršalu I. Koņevu priekšgalā. Pēc Varšavas pakta noslēgšanas PSRS izvietoja PTR divas divīzijas. Salīdzinājumam, VDR to bija 20, Čehoslovākijā kopš 1968. gada – 5.

Varšavas pakta nodibināšana vismaz oficiāli pacēla Austrumeiropas valstis līdztiesīgu PSRS partneru līmenī. Taču jaunā, pēc J. Staļina nāves izveidotā PSRS vadībā bija neapmierināta ar Polijā izveidojušos stāvokli, vēlējās to ietekmēt. Tieši PSRS vadība, baidoties, ka Polijā varētu atkārtoties 1953. gada jūnija nemieri VDR, kur strādnieki uzstājās pret vācu komunistu neprasmīgajiem ekonomiskās vadības pasākumiem, „ieteica” Polijas vadītājiem mainīt kursu.

Padomju diplomāti, ziņojot Maskavai par situāciju Polijā, norādīja uz J. Bermana, kurš atbildēja par ideoloģisko darbu un kadru politiku, un H. Minca, kurš atbildēja par ekonomikas plānošanu, pieļautajiem trūkumiem un kļūdām darbā. Vismaz daļēji pārmetumi bija vietā. Tiesa, tāpat šie padomju novērotāji izteica neapmierinātību par to, ka bijušie PPS biedri – J. Cīrankēvičs, A. Rapackis un S. Matuševskis saglabāja vietu Politbirojā, uzturēja sakarus ar bijušajiem sociālistiem, ka bijušie sociālisti sastāda 1/7 daļu no partijas aparāta funkcionāriem. Viņi arī pauda savu viedokli, ka tiesas procesa gatavošana pār V. Gomulku un M. Spihaļski ir „ārkārtīgi ievilkusies”, tā sarīkošana, viņuprāt, „sekmētu buržuāziskā nacionālisma ideoloģijas atmaskošanu Polijā, PASP politiskās modrības un kaujas spēju paaugstināšanu”. Šādus faktiski staļiniskā garā ieturētus spriedumus padomju līderi gan zināmā mērā koriģēja.

1953. gada jūlija sākumā, kad Maskavā slepeni notika PSKP CK plēnums, kurš skatīja t.s. „Berijas lietu”, PASP vadītājs B. Beruts apmeklēja PSRS galvaspilsētu un tikās ar PSRS un PSKP jauno vadību. Tika apspriesta PASP agrārā politika, varas attiecības ar katoļu baznīcu un Polijas valsts drošības institūciju darbs. Padomju vadītāji atļāvās B. Berutam sniegt konkrētus priekšlikumus varas posteņu pārdalei Polijā. Pēc padomju puses iniciatīvas sanāksmē tika apspriests jautājums par partijas un valdības vadītāja amatu, kurus tobrīd abus ieņēma B. Beruts, tādējādi partijas un valsts varu koncentrējot savās rokās, sadalīšanu. Tika ieteikts, vadoties pēc PSRS un PSKP parauga, PASP CK priekšsēdētāja vietā radīt PASP CK 1. sekretāra amatu, tajā un PTR Ministru padomes priekšsēdētāja postenī iecelt dažādus cilvēkus. B. Berutam tika ieteikts vadīt Ministru Padomi, bet par PASP CK 1. sekretāru „ievēlēt” A. Zavadski. Tika ieteikts J. Bermanu un H. Mincu „pārvietot” citos amatos, lai samazinātu viņu ietekmi uz svarīgu politisko lēmumu pieņemšanu.

Taču apstākļos, kad nebija vairs J. Staļina, kurš pēc kara lielāku svaru piešķīra valdības, nevis partijas CK darbam, kad padomju vadībā mainījās atsevišķu personību ietekme, ieteikumi tika izpildīti tikai daļēji. Daži no tiem vēlāk tika īstenoti, taču priekšlikumi, kas skāra viņa paša pozīcijas, B. Berutam bija nepieņemami. Padomju vadītājiem neizdevās nodiktēt vadošo poļu kadru izvietojuma shēmu. B. Beruts apgalvoja, ka A. Zavadskim tautā gan esot liela autoritāte, bet partijā tā esot „nepietiekama”, pie tam viņš bieži slimojot. B. Beruts pats vēlējās ieņemt PASP CK 1. sekretāra posteni. A. Zavadskis tā arī palika Polijas Tautas Republikas Valsts padomes

priekšsēdētāja amatā, B. Beruts no 1954. gada martā kļuva par PASP CK 1. sekretāru, saglabāja savu vadošo vietu PASP līdz pat savai nāvei. J. Bermans un H. Mincs vietu partijas un valsts vadībā zaudēja tikai 1956. gadā sakarā ar tautas kustības uzplūdiem Polijā, bet nevis pēc padomju ieteikumiem, kaut viņu politiskā ietekme mazinājās. Partijas un valsts vadībā saglabājās arī neformālais kodols B. Beruta – J. Bermana – H. Minca personā.

Polijas un Padomju Savienības vadītāju tikšanās liecināja par to, ka Polijas līderiem pēc J. Staļina nāves bija paplašinājušās „manevra iespējas”. Viņi gan joprojām bija spiesti rēķināties ar PSRS vadības vēlmēm, taču varēja jau izvēlēties, kuras no tām pildīt un cik lielā apjomā. Kopumā poļu komunistu, īpaši viņu vadītāju, rīcības brīvība un arī atbildība par savas valsts attīstību pēc J. Staļina nāves pieauga. Tas vēlreiz liecināja, ka nevar runāt par PASP un PTR vadības bezierunu pakļaušanos PSRS vadībai.

1953. gada 14. augustā PSKP CK prezidijs nolēma 1953.–1955. gadā atsaukt visus padomju ģenerāļus un virsniekus, tos aizvietojo ar poļu virsniekiem. Oficiāli pēc B. Beruta un K. Rokosovska lūguma Maskavā nolēma pāriet uz pieņemto pasaules praksi un nosūtīt uz Polijas armiju militāros padomniekus, kuri jau nevarētu pieņemt patsāvīgus lēmumus. 1953.–1954. gadā Polijā sāka darboties padomju militāro padomnieku sistēma. Polijas puse lūdza Maskavai komandēt uz Poliju 269 padomniekus no PSRS Bruņoto spēku ministrijas. 1953. gada laikā uz Poliju tika norīkoti 79 padomju militārie padomnieki. Apogēju padomju militāro padomnieku skaits Polijas armijā sasniedza 1954. gadā, kad ieradās aptuveni 150 padomnieki. (Arī PSRS Iekšlietu ministrija uz Poliju nosūtīja 34 padomniekus.) Vēlāk, sākot ar 1955. gadu, to skaits krasi samazinājās un 1956. gada vidū sastādīja 50 cilvēkus (citi dati: tomēr 1956. gada 1. novembrī Polijas armijā dienēja 32 padomju ģenerāļi un 39 virsnieki), no kuriem lielākā daļa atgriezās PSRS tā paša gada novembrī–decembrī.

PSKP un PSRS vadītāji gan neatteicās no „poļu draugu” rīcības korekcijām. 1953. gada 28. decembrī grupa padomju līderu – G. Maļenkovs, V. Molotovs, Ņ. Hruščovs, N. Bulgaņins Maskavā tikās ar B. Berutu un viņam tika izteikts ieteikums J. Bermanu pārcelt darbā Ministru padomē, „saglabājot viņu Politbirojā”, H. Mincu „saglabāt” Politbirojā un Ministru padomē, bet atbrīvot viņu no Valsts plāna vadīšanas. Maskavā nopietni baidījās, ka poļu komunisti zaudēs atbalstu strādniecībā un brīdināja atturēties no bijušo PSS līderu, jo īpaši J. Cirankeviča, izstumšanas no PASP un valsts vadības. Izskanēja arī ieteikums „nopietni nodarboties ar vadošu kadru izvērzišanu no izaugušajiem un partijai uzticīgajiem poļu tautības biedriem”, „iesaistīt Rokosovski aktīvākā darbā Politbirojā un ievest viņu jaunā Politbiroja sastāvā”. Šoreiz padomju puses ieteikumi vismaz daļēji (PASP II kongresā) tika ievēroti.

Sāp citu, mēģinot panākt Padomju vadības ieteikumu izpildi, padomju sūtnis Polijā G. Popovs izteica B. Berutam jaunu kritiku gan pret viņu pašu, gan „vadošo ebreju triumvirātu” PASP vadībā. Uz padomju sūtņa kritiku B. Beruts atbildēja ļoti noteikti – ultimātīvā formā, draudot ar savu atkāpšanos, pieprasīja Ņ. Hruščovam un G. Maļenkovam sūtņa atsaukšanu no Polijas. PSKP CK Prezidijs piekāpās un 1954. gada 13. februārī, apvainojot uz Maskavu izsaukto G. Popovu nepieļaujamā iejaukšanās savas uzturēšanās valsts iekšējās lietās un antisemitismā, nosūtīja viņu saimnieciskā darbā. Gadījums rādīja, ka padomju diktātam varēja sekmīgi pretoties, būtu tikai griba.

Pēc J. Staļina nāves no Maskavas nākošie impulsi, kā arī pašas poļu komunistiskās elites intereses, kura bija nogurusi dzīvot bailēs no iespējamām represijām un vēlējās nākotnē pasargāt sevi no drošības iestāžu patvaļas, nosacīja soļus to nostādīšanā partijas iestāžu kontrolē. Tā, PASP II kongresā 1954. gada 10.–17. martā izvērsās diskusijas par drošības iestāžu ļaunprātībām.

PASP vadība centās izvairīties no atbildības par Sabiedriskās drošības ministrijas darbību, vainu noveļot uz dažiem tās darbiniekiem. Tika solīts ieviest kārtību, veikt ministrijas tīrīšanu, kura ar padomju padomnieku starpniecību bija saistīti ar padomju drošībasnieku bijušā šefa L. Berijas tuvāko cilvēku loku.

Kongress veica izmaiņas vadošajos amatos. B. Beruts atstāja valdības vadītāja posteni. Tajā atgriezās J. Cirankevičs. Viņš, neraugoties uz savu sociālista pagātni, palika PASP CK Politbiroja sastāvā līdz pat 1972. gadam. Pēc PASP CK Politbiroja lēmuma B. Beruts kļuva par CK pirmo sekretāru. Toties CK Politbiroja sastāvs praktiski palika bez izmaiņām, tādējādi kongress neienesa pārmaiņas līdzšinējā ietekmes līdzsvarā partijas vadībā, kuru joprojām kontrolēja tie, kas 1948. gadā nāca pie varas. Netika veikta vadošo politiķu sastāva atjaunināšana.

Internacionālo interešu pārsvars pār nacionālajām veda pie staļinisko, pakļautības tipa attiecību pastāvēšanas starp PSRS un tās satelītvalstīm, tai skaitā Polijas, saglabāšanās arī vairākus gadus pēc padomju diktatora nāves. Austrumeiropas valstu attiecībās turpināja uzkrāties to vienlīdzības principa pārkāpumu sekas, kas darbojās kā to iekšējās sistēmas destabilizators, lika to vadītāju ortodoksālajai daļai baidīties no soļiem demokratizācijas virzienā.

Jau ievērojamākas sekas bija PASP centrālā aktīva sanāksmei, kas notika no 1954. gada 29. novembra līdz 1. decembrim. Tajā pirmo reizi izskanēja būtiska partijas vadības kritika par acīmredzamām neveiksmēm ekonomiskajā jomā, partijas elites atrautību no tās darbinieku vidusslāņa un ierindas biedru masas, administrēšanu politisko vadības metožu lietošanas vietā. Starp citiem jautājumiem diskusija skāra arī jautājumu par V. Gomulku, viņa pilnīgi nepamatoto apcietināšanu. PASP CK loceklis V. Klozevičs negaidīti uzstādīja jautājumu par V. Gomulkas turēšanu arestā bez tiesas sprieduma. Vēl vairāki cilvēki izteicās šai jautājumā. Tas atstāja lielu iespaidu uz auditoriju, vēl jo vairāk tāpēc, ka neviens no augstākajiem partijas vadītājiem ne ar vārdu nepieminēja t.s. „gomulkiādi”. (Pēc L. Berijas aresta B. Beruts atteicās no procesa pret V. Gomulku un tā piekritējiem. Taču uzreiz atbrīvot no aresta ieslodzītos viņš arī nevēlējās, jo bija zināma paša B. Beruta loma to apcietināšanā.) Sanāksmes dalībnieki aicināja atbrīvot V. Gomulku. Jau 1954. gada 13. decembrī viņš atguva brīvību. Acīmredzot tam bija spiests piekrist arī B. Beruts – galvenais V. Gomulka atstādināšanas no varas organizētājs 1948. gadā. Iespējams, B. Beruts saprata, ka, ja V. Gomulka tiks atbrīvots, viņš kļūs par nopietnāko konkurentu cīņā par varu. Citi V. Gomulkas piekritēji tika atbrīvoti vēlāk.

Savā gala vārdā B. Beruts bija spiests PASP CK Politbiroja kritiku atzīt par taisnīgu. Neraugoties uz B. Beruta prasību neinformēt sabiedrību par notikušo, ziņas, lai arī nepilnīgas, par partijas aktīva sanāksmē notikušo diskusiju nonāca arī pie ierindas partijas biedriem un grāva pastāvošos priekšstatus par partijas vadītāju nemaldīgumu, partijas „virsotņu” kritika kļuva arvien biežāka.

Lai gan vilcinoties, tomēr tika uzsākti pārkārtojumi. Pirmkārt tika likvidēta Sabiedriskās drošības ministrija. 1954. gada 7. decembrī Valsts padome un Ministru padome nolēma aizvietot SDM ar divām institūcijām: Sabiedriskās drošības komiteju pie Ministru padomes (*Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów*) un Iekšlietu ministriju (*Ministerstwo Spraw Wewnętrznych*), kuras pārziņā pārgāja civilā milicija, ugunsdzēsības, robežsardzes dienesti un cietumu apsardze.

Sava loma ministrijas reorganizācijā bija slepenā dienesta virsnieka J. Svjatlo nodevībai.

1953.gada novembrī komandējumā uz VDR tika nosūtīti divi augsti Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas darbinieki: pulkvedis A. Fejgins un apakšpulkvedis J. Svjatlo. Abi viņi bija piedalījušies represiju organizēšanā un veikšanā pret režīma pretiniekiem.

J. Svjatlo, kurš bija personīgi arestējis V. Gomulku, (1951. gada 12. augustā), maršalu M. Žimerski (1953.gada 14. martā) un kardinālu S. Višinski (1953. gada 26. septembrī), piedalījies cilvēku spīdzināšanā un iemantojis iesauku „Miesnieks”, iespējams, nojaušot iespējamo sodu, [atcerēsimies, ka PSRS 1953. gada jūnijā jau bija arestēts (varbūt arī jau nogalināts) L. Berija] 5. decembrī caur Rietumberlīni pārbēga uz ASV. Tur viņu nevis uzlūkoja kā noziedznieku, kurš par saviem nodarījumiem, cilvēktiesību pārkāpumiem bija pelnījis bargu sodu, [tāpat kā, piemēram, PSRS Drošības komitejas aģents B. Stašinskis, kurš 1959. gadā nogalināja ukraiņu nacionālistu līderi S. Banderu, VFR tika notiesāts uz 8 gadiem, tiesa, pateicoties sadarbībai ar Rietumu spēcieniem, cietumā pavadīja tikai 4 no tiem], bet gan kā ieroci cīņā pret Polijā pastāvošo varu.

(Pastāv gan versija, ka J. Svjatlo jau 1948. gadā bija savervējis britu izlūkdienests un viņš spiegoja Lielbritānijas un ASV labā, to uzdevumā gādāja materiālus komunistisko darbinieku L. Rajka Ungārijā, R. Slanska Čehoslovākijā un arī V. Gomulkas kompromitēšanai).

J. Svjatlo nodevību un viņa sniegtās ziņas par Polijas varas iestāžu, un īpaši drošības iestāžu, darbību, arī ieslodzīto spīdzināšanu, antikomunistiskās propagandas nolūkos plaši izmantoja ASV avīzes, radio „Brīvā Eiropa”, pēc tam citas radiostacijas. Viņš uzrakstīja atmaskojošu grāmatu „*Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*” (Aiz drošības iestāžu un partijas kulisēm. 1940 – 1955), stāstīja galvenokārt par iekšējo stāvokli PASP, par drošības dienestu vēlmi panākt savu kontroli pār partijas vadību. Sabiedrībā reakcija gan bija vāja, jo tie, kuri pēc savas vai radnieku un draugu pieredzes zināja par represiju mērogu, ne pārāk uzbudinājās par pašu komunistu represēšanu. Tomēr notikušais saasināja situāciju partijā, uztrauca Polijas varas iestādes. Toties A. Fejginam tika uzkrauta atbildība par J. Svjatlo nodevību un viņš 1954.gada februārī tika atlaists no SDM, izslēgts no PASP, par pieļautajām nelikumībām tika tiesāts un 1957.–1964. gadās atradās apcietinājumā.

1955. gada sākumā SDM sadalīšana tika realizēta. Bijušais sabiedriskās drošības ministrs ģenerālis S. Radkevičs tika pārcelts valsts saimniecību ministra amatā. (1955. gada jūlijā S. Radkevičs tika izslēgts no PASP CK Politbiroja, 1957. gadā – no partijas, bet atjaunots tajā 1960.gadā, 1960–1968. gadā viņš strādāja saimnieciskajā aparātā.) Sabiedriskās drošības komitejas darbinieku skaits centrālajā aparātā tika samazināts par 30%, bet vietējās struktūrās – par 40–50%. Visodiozākie funkcionāri, kuri bija sabojājuši savu reputāciju ar vardarbības pielietošanu pret arestētajiem, tika atlaisti, daži par spīdzināšanām tiesāti. Viņiem piesprieda ilgus cietumsodus, taču parasti visu sodu tie neizcieta, jo tika amnestēti.

Bailes no valsts sāka vājināties. 1954.–1955. gadā aktivizējās sabiedriskā un intelektuālā dzīve. Kā publiskos saietos, tā arī periodikā spontāni ieskanējās sociālā un politiskā kritika ne tikai pret augstu stāvošiem funkcionāriem, bet arī atsevišķiem pastāvošās politiskās un sociāli ekonomiskās sistēmas trūkumiem.

1954. gada decembrī Polijas politiskā vadība vērsās pie PSKP Centrālās komitejas ar lūgumu izskatīt iespēju rehabilitēt 1938. gada 16. augustā Kominternes Izpildu Komitejas atlaisto Polijas Komunistisko partiju. Padomju iestādes sagatavoja uzziņu PSKP vadībai, kurā tika ziņots, ka Polijas Komunistiskās kustības ievērojamāko darbinieku 1937.–1938. gadā veikto izmeklēšanas „lietu” materiāli ir caurskatīti, ka visi represijām pakļautie poļu komunisti ir jāreabilitē. 1956. gada 19. februārī Polijā tika publicēts PSKP, PASP, Itālijas, Bulgārijas un Somijas komunistisko partiju centrālo komiteju paziņojums par Polijas Komunistiskās partijas t.s. „atlaišanu” 1938. gadā. Šo paziņojumu publicēja Varšavā „*Tribuna Ludu*” 1956. gada 19. februārī un Maskavā „*Иправда*” 21. februārī. Partijas atlaišana tika atzīta par nepamatotu un ierosināts atcelt netaisnīgās apsūdzības pret partijas līderiem, kas arī vēlāk tika izdarīts. Nobrieda izpratne par to, ka varas stabilitātes nostiprināšanā svarīgu loma var būt iepriekš organizēto politisko procesu pārskatīšanai. 1954.–

1956. gadā notika šo lietu atkārtota skatīšana. Brīvību atguva pazīstami militāri darbinieki: Polijas aizsardzības 1939. gada septembrī dalībnieki, AK virsnieki un tie kuri, bija dienējuši Polijas militārajās vienībās Rietumos, kā arī ģenerāļi-komunisti, kuri bija piedalījušies jau Pilsoņu karā Spānijā.

Sabiedrībā brieda liela neapmierinātība par ekonomisko situāciju un dzīves līmeni, tā prasīja dzīves līmeņa paaugstināšanos, likumības un poļu tradīciju ievērošanu un atbrīvošanos no Padomju Savienības hegemoniālās ietekmes. Pat tie sociālie slāņi, kuri 1940. gadu beigās veidoja kreiso spēku atbalsta bāzi, arvien vairāk izrādīja vilšanos PASP politikā. Spriedze valstī palielinājās, un pat partijas aparātā bija vērojams nedrošības pieaugums un pārmaiņu gaidas.

Ievērojamas brīvdomības pieaugums, it īpaši galvaspilsētā, bija vērojams 1955. gadā. No 21. līdz 24. janvārim notika PASP CK plēnums, veltīts partijas iekšējās demokrātijas jautājumu apspriešanai. Uztājoties ar galveno ziņojumu, B. Beruts kritizēja vairākus darbiniekus, īpaši strādājošos Sabiedriskās drošības ministrijā un partijas struktūrās. Partijas iestādes saņēma mēreni kritisku vērtējumu. Pie tam partijas augstākās vadības kļūdas tika atzītas, bet konkrētie vaininieki tā arī netika nosaukti. Plēnumā izvērsās asa diskusija ar savstarpējiem uzbrukumiem un apsūdzībām politiskās kļūdās. Visvairāk kritisko piezīmju tika veltīts S. Radkevičam. Skanēja apsūdzības par nelikumīgiem arestiem, izmeklēšanām un tiesas procesiem.

PASP CK plēnums pieņēma lēmumu „Par ģeogrāfisko partijas dzīves normu un kolektīvās vadības ievērošanu un birokrātisko izkropļojumu partijas darbā un valsts aparātā pārvarēšanu”. Plēnums aicināja stingri ievērot partijas statūtu principus un pārvarēt birokrātiskos traucējumus valsts aparātā, atzina, ka šķiru cīņas vulgāra izpratne bija izraisījusi drošības iestāžu lomas pārspīlēšanu un to nepamatotu iejaukšanos visās sabiedriskās dzīves jomās.

PASP CK plēnums 1955. gada janvārī pārskatīja arī partijas attieksmi pret sabiedroto partijām. Tika nosodīta nepietiekamā uzmanība strādnieku un citu darbaļaužu savienības stiprināšanai, sabiedroto partiju lomas nenovērtēšana masu piesaistē sociālisma celtniecībai.

Jāuzsver, ka nekomunistisko partiju biedru skaits Polijā, atšķirībā no citām t.s. tautas demokrātijas valstīm, pieauga. AZP un SD izauga 2,5 – 3 reizes. Minētās partijas darbojās visas valsts teritorijā, tām bija savi kadri, tradīcijas kā darboties varas iestādēs apstākļos, kad bija jārēķinās ar demokrātijas ierobežojumiem (pirms kara “sanācijas” režīma ietvaros to ierobežoja pilsudskieši, pēc kara tautas demokrātijas iekārtā – komunisti), plašs atbalsts iedzīvotājos un nebūt ne tikai simboliska loma lēmumu pieņemšanā.

Pēc plēnuma pavērsās iespējas diskusijai par politiku, kultūru, zinātnei un mākslu, kurā toni noteica radošā un zinātniskā inteliģence. Šķita, ka PASP teju-teju notiks konstruktīvas pārmaiņas. Taču spertie soļi bija nepietiekami, nenesa pārmaiņas. Gluži pretēji, centralizācijas procesi pieauga.

Drīz vien kļuva skaidrs, ka personīgi B. Beruts un partijas birokrātija, pirmkārt, augstākais nomenklatūras posms – vojevodistu komiteju pirmie sekretāri, negrasās īstenot plēnuma lēmumus. Galvenais krīzes cēlonis bija valsts attīstībai nepieciešamās iekšējās un ārējās brīvības deficīts.

50. gadu vidū Polijā skaidri bija redzams inteliģences kā jauna sabiedrība slāņa nepabeigtais konsolidācijas process. Šo procesu novadīt sociālistiskas inteliģences tapšanas virzienā traucēja PASP, tās vadītāju kļūdas kā vispārējā kultūras politikā, tā arī rodošos problēmu risināšanas metodēs. PASP reizē ar partijas līdzšinējās darbības kritiku izvērtās arī diskusija par poļu ceļu uz sociālismu. Risinājumu meklējumos dažos partijas un arī bezpartijiskās inteliģences aprindās pieauga sociāldemokrātiskās „integrālās demokrātijas”, „pāšpārvaldes” un „tirgus” sociālisma

konceptijas. Notiekošais parādīja partijā valdošo neskaidrību par nākotnes kursu. Daļa PASP biedru prasīja sasaukt ārkārtas partijas kongresu.

No 1955. gada vidus partijas vadība sāka atklāti draudēt tās kursa kritizētājiem pašā partijā un Poļu jaunatnes savienībā. Taču pašā vadībā sāka veidoties nosacītu „liberāļu” grupa, kura bija gatavi paplašināt uzskatu brīvību tās rindās, turpretī „konservatori” pakāpeniski zaudēja savas pozīcijas.

Neskatoties uz frakcionārisma aizliegumu, PASP *de facto* radās divas frakcijas: reformu piekritēji “pulavieši” (*pulawianie*) un konservatori „natoļinieši” (*natolińczycy*). Pirmās nosaukums bija cēlies no Pulavas ielas (*ulica Puławska*) Varšavā, kurā dzīvoja PASP darbinieki, kas piederēja šai grupai. Otrās nosaukums nāk no Natolīna pils (*Pałac Potockich w Natolinie*) un parka kompleksa Varšavā – grupas dalībnieku ierastas pulcēšanās vietas.

Pulaviešu frakcijas līderi bija L. Kasmans un R. Zambrovskis. Frakcija vienoja galvenokārt ebreju izcelsmes intelektuāļus. Tomēr tajā bija arī poļu izcelsmes politiķi kā E. Gereks, P. Jaroševičs, H. Jablonskis, M. Rakovskis. Līdz 1950. gadu vidum grupas dalībniekiem bija ortodoksālu staļinistu politiskā reputācija. Taču pēc PSKP XX kongresa grupa būtiski mainīja savu virzienu un piedāvāja valdošās sistēmas, vispirms jau partijas dzīves, demokratizāciju. „Pulavieši” uzskatīja, ka nepieciešams ieviest demokrātijas principus partijas iekšējā dzīvē, stingri ievērot partijas iestāžu ievēlēšanas un ievēlēto biedru atbildības prasību partijas masu priekšā, lai radītu šķērslī atsevišķu personību diktatūrai. Viņi atbalstīja vārda brīvību, strādnieku pašpārvaldi, liberālu politiku kultūras un zinātnes jomā, ekonomiskās reformas, tostarp tirgus ekonomikas elementus. Radikālākā daļa bija gatava piekrist tālejošām reformām un strādnieku padomju izveidei uzņēmumos. Tas „pulaviešiem” piesaistīja daudzus jaunos partijas dalībniekus, intelektuāļus un studentus, kā arī bijušās PPS biedru grupas.

Pulaviešu pagrieziens 1956. gadā izraisīja asu otras frakcijas – „natoļiniešu” kritiku. Tā uzskatīja, ka reformas novedīs pie tautas (faktiski kreiso spēku) varas vājināšanās, centās sakopot sabiedrības uzmanību uz notikušajām ļaunprātībām un propagandēja vispārējās vienlīdzības ideju. Starp „natoļiniešiem” nebija neviena ebreja. „Natoļiniešu” līderi bija Valsts Padomes priekšsēdētājs A. Zavadskis un premjerministra vietnieks F. Juzvjaks. “Natoļiniešu” acīs faktiski tā laika PASP frakciju cīņā būt par „pulavieti” nozīmēja būt ebrejam, kurš karjeru bija veidojis vēl J. Staļina periodā.

„Natoļiniešu” ideoloģisko platformu var formulēt šādi: sociālisms ir mērķis, pēc kura jātiecas, neraugoties uz līdz tam sociālistiskās sabiedrības veidošanā pieļautajām daudzajām kļūdām. To izdarīšanā ir vainojami konkrēti cilvēki, kuri ir nodevuši sociālismu, un viņiem ir jāsaņem stingrs sods. „Natoļinieši” uzstāja uz pilnīgu *status quo* saglabāšanu, atbalstīja ortodoksālu staļinistisku nostāju savienojumā ar zināmiem antisemitisma elementiem. „Natoļinieši” ne tikai kategoriski noraidīja liberalizācijas plānus, bet arī apsūdzēja „pulaviešus” liekulībā. Reformatoriskos aicinājumus „natoļinieši” uzskatīja par sāncensu liekulību, ko diktēja vēlme saglabāt varu jaunos apstākļos. Izdevīgā gadījumā “natoļinieši” nevairījās arī no antisemitiskas argumentācijas. „Natoļinieši” aicināja „polonizēt partiju”, bet Polijas attiecības ar PSRS vēlējās atstāt nemainīgas. Viņi, cenšoties paturēt varu, nevis koncentrējās uz konstruktīvu krīzes situācijas risinājumu, bet sāka meklēt tajā vainīgos, kuri nāca galvenokārt no ebreju vidus, centās padarīt viņus par galvenajiem grēkāžiem. „Natoļinieši” vēlējās panākt ebreju skaita drošības iestādēs proporcionālu atbilstību to skaitam iedzīvotāju vidū, to izstumšanu no Polijas bruņotajiem spēkiem, Ārlietu ministrijas, valsts administrācijas, izglītības, kultūras iestāžu, valsts rūpniecības uzņēmumu

pārvaldes. Taču aicinājumi meklēt vainīgos ebreju vidū skanēja arī no tādu poļu tautības vadītāju mutes, kuru atbildību par agrāk notikušo nu nekādi nevarēja noliegt.

Kā vērtējis poļu vēsturnieks A. Verblans, kurš 1948.–1981. gadā bija PASP CK locekļa kandidāts un arī loceklis, bija piedalījies partijas iekšējos konfliktos, tāpēc varēja par tiem lietpratīgi spriest, „natoļinieši” bija ar plebejisku izcelsmi, bet idejiski un pašreizējā cilvēki, rūdīti daudzos dzīves pārbaudījumos, bet tā arī palikuši „vientiešu” līmenī. Viņi ticēja, ka sociālisms ir Polijai nepieciešams, bet tā deformācijas ir sociālisma principu nodevības sekas no atsevišķu personu puses, par ko tās arī bargi jāsoda.

Abas nosauktās grupas, sastāvēja no cilvēkiem, kuri savulaik bija norobežojušies no V. Gomulkas.

Abus grupējumus centās samierināt centriskās pozīcijās esošais PASP CK Politbiroja loceklis un CK sekretārs E. Ohabs. Viņš izrādījās diezgan elastīgs politiķis un viņam bija liela loma 1956. gada notikumos.

E. Ohabs piedzima daudz bērnu ģimenē. 1927. gadā beidza tirdzniecības skolu Krakovā, darbojās kooperatīvu kustībā, no 1929. gada PKP biedrs. Līdz karam vairākkārt arestēts. Kara sākumā atradās Varšavas cietumā, 7. septembrī atbrīvots, piedalījās Varšavas aizstāvēšanā, pēc garnizona kapitulācijas pārcēlās uz PSRS. No 1941. gada kā brīvprātīgais karoja Sarkanās armijas sastāvā. 1943. gadā kļuva par vienu no Poļu patriotu savienības un T. Kostjuško divīzijas organizatoriem. No 1944. gada – vadošos partijas un valsts amatos. 1956. gada martā-oktobrī PASP CK 1. sekretārs, 1964.–1968. PTR Valsts padomes priekšsēdētājs. 1968. gadā, protestējot pret antisemitisko kampaņu valstī, E. Ohabs atkāpās no visiem saviem amatiem un pensionējās.

Kad staļiniskās politikas un ideoloģijas spiediens Polijā mazinājās, būtiski mainījās masu informācijas līdzekļu saturs. Polijas sabiedrībā, tostarp arī PASP rindās, sāka skanēt idejas par indivīdu radošo brīvību, kritisku attieksmi pret apkārtējo realitāti. Tās vairs neatbilda autoritārā režīma atmosfērai, kura pastāvēja līdz tam. Tā bija jauna parādība valsts dzīvē. Jaunas domas skanēja izdevumos „*Nowa Kultura*” (“Jaunā Kultūra”, 1950–1963) un „*Przegląd Kulturalny*” (“Kultūras apskats”, 1952–1963), kuri bija orientēti uz poļu zinātnisko un māksliniecisko inteliģenci. Laikraksti un žurnāli arvien vairāk rakstīja par poļu dzīves svarīgākajām problēmām, tādējādi piesaistot lasītāju interesi. Pieauga Rietumu ietekme kultūrā. 1955. gada jūnijā PASP centrālais orgāns žurnāls „*Nowe Drogi*” publicēja rakstu „*O aktualnych dyskusjach literackich*” (Par aktuālām literārajām diskusijām). Raksta autors, pazīstamais partijas darbinieks un literatūras zinātnieks S. Źolkevskis, atsaucoties uz PASP CK plēnuma lēmumiem, atzina, ka ir pienācis laiks nomainīt nepopulārās komandu-administratīvās metodes literārā procesa vadībā ar pacietīgu partijas līnijas izskaidrošanu un pārliecināšanu par tās pareizību.

1955. gadā viens no atzītiem dzejniekiem A. Važiks, (Viņš jau pirms Otrā pasaules kara bija darbojies kā kreiss literāts, tā laikā bija bēdzis no Polijas uz PSRS, karojis PSRS radītajā Polijas armijā kā politiskais virsnieks, rakstījis patriotisku dziesmu tekstus, tostarp arī „1. korpusa maršam” (*Marsz 1 Korpusu*), pēc kara bija sociālistiskā reālisma piekritējs), Polijas Rakstnieku savienības oficiālajā žurnālā „*Nowa Kultura*” publicēja „Poēmu pieaugušajiem” (*Poemat dla dorosłych*) ar sociālisma celtniecības gaitā iepriekš realizētās PASP politikas kritiku. Poēmas piecpadsmit daļas rādīja PASP ideoloģijas neatbilstību poļu strādnieku šķiras patiesajam stāvoklim, reālās dzīves grūtības un dogmatiskās oficiālās propagandas melīgumu. Padomju sūtnis Polijā P. Ponomarenko rakstīja, ka Polija poēmā parādīta, kā „necilvēcīga Polija, kas kauc aiz nabadzības”. Poēma strauji ieguva popularitāti, tā par augstu cenu tika pārdota melnajā tirgū, izplatījās arī norakstos.

Divas nedēļas pēc poēmas iznākšanas – 8. septembrī V. Vasiļevska nosūtīja vēstuli Ņ. Hruščovam. Viņa rakstīja: „Es uzskatu, ka Polijā ir nelabvēlīga situācija kultūras frontē. Zem „individualitātes brīvības”, „kritikas brīvības” lozunga tiek veikta pastāvīga naidīga aģitācija pret marksismu, pret tautas Polijas iekārtu un pret Padomju Savienību. Vēstulei bija pievienots A. Važika poēmas teksts un tā tulkojums. V. Vasiļevska uzsvēra, ka „*Nowa kultura*” obligāti iziet caur PASP CK preses nodaļas ideoloģisko sietu un arī valsts cenzūru. „Man šķiet, – viņa noslēdza vēstuli, – ka poļu biedri pietiekami nenovērtē pastāvošā procesa apmērus un dziļumu, un lūdzu Jūs palīdzēt viņiem tikt skaidrībā.” 26. septembrī Ņ. Hruščovs nosūtīja V. Vasiļevskas vēstuli uz Varšavu B. Berutam ar lakonisku piezīmi „Lūdzu iepazīties”. Nav zināma B. Beruta tiešā reakcija, taču noteikti pasākumi „literārajā frontē” tika veikti. A. Važiks tika pakļauts kritikas „apstrādei”. Tomēr daudzi poļu rakstnieki viņu atbalstīja un viņš netika izsūtīts no Polijas. Pēc dažiem vērtējumiem poēma iezīmēja sociālistiskā reālisma laikmeta beigas poļu literatūrā. Pats A. Važiks drīz galīgi vilās poļu sociālismā un 1957. gadā izstājās no PASP, pēc tam bija spiests pelnīt iztiku kā ārzemju literatūras tulkotājs.

1955. gada oktobrī poļu sociologs J. Halasinskis publicēja rakstu, kurā norādīja, ka sabiedriskās zinātnes spēs sekmīgi attīstīties tikai ideoloģiskās daudzveidības un dažādu sabiedriskās domas virzienu konkurences apstākļos. Ortodoksālā marksisma aizstāvji traktēja rakstu kā PASP ideoloģiskā monopola graušanu.

Var teikt, ka 1955. gadā „rūgšanas” process poļu prātos ieguva visas valsts mērogus, skāra arī partijas ideoloģiskos centrus, radīja idejisku diferenciāciju, ieguva politisku nokrāsu. Parādījās pirmie signāli par iespējamām izmaiņām partijā dzīvē.

Jaunās vēsmas skāra arī PASP svarīgākās ideoloģiskās struktūras – Sociālo zinātņu institūtu pie PASP CK un partijas laikraksta „*Trybuna Ludu*” redakciju.

No ortodoksālā marksisma viedokļa „ķecerīgas” domas izteica ievērojamais poļu marksistiskais filozofs, PASP CK loceklis, PASP CK Sociālo zinātņu institūta rektors A. Šafs. Minēto institūtu padomju sūtniecība uztvēra kā revizionisma „lapseņu midzeni”. Vairākos sociālo zinātņu forumos un drukātajos plašsaziņas līdzekļos tika apspriestas pastāvošās ekonomiskās un sociālās problēmas, tika ierosināti projekti esošās sistēmas reformai. Vēlreiz un vēlreiz tika izteikti no komunistiskās ortodoksijas viedokļa ķecerīgā doma, ka sociālo zinātņu attīstība var būt produktīva tikai tad, ja pastāv ideoloģiska daudzveidība un konkurence. Preses lappusēs iedegās diskusija par humanitāro zinātņu attīstības perspektīvām Polijā, kurā piedalījās daudzi labi pazīstami poļu filozofi, sociologi un kulturologi.

Arī plašākā sabiedrībā varēja sajust pārmaiņu jausmu, auga iedzīvotāju sabiedriskā aktivitāte. Saskaņā ar PASP CK aparāta ziņām līdz 1956. gada sākumam bija izveidoti gandrīz 40 sabiedriski klubi, kuros kā referenti un diskusiju dalībnieki bija uzstājušies ap 1 300 cilvēku. Pēc citiem datiem 1956. gada aprīlī klubu skaits Polijā pieauga līdz 130, tajos darbojās ap 5 500 cilvēku. 1956. gada jūlijā tika izveidots katoļu inteligences klubs Varšavā, kura viens no dibinātājiem bija publicists, vēlāk ievērojams politiķis T. Mazoveckis. Tādējādi no inteligences pulciņiem attīstījās alternatīva sociāla kustība, kas pretstatīja brīvas domas oficiālajai ideoloģijai. 50. gadu vidū radusies situācija neapmierināja sabiedrību, brieda pārmaiņas.

Īpaši PASP biedru kritika pret tās vadību saasinājās, kad no 1956. gada 14. līdz 25. februārim notika **Padomju Savienības Komunistiskās partijas 20. kongress**, kurā izskanēja tās CK pirmā sekretāra N. Hruščova runa par J. Staļina personības kultu, kas ievadīja t.s. „atkusni” (neoficiālais nosaukums periodam PSRS vēsturē pēc J. Staļina nāves, kas ilga aptuveni desmit gadus – no

1950. gadu vidus līdz 1960. gadu vidum) Padomju Savienībā un arī citās Austrumeiropas „sociālistiskajās” valstīs.

Tā saucamo „atkusni” Polijā historiogrāfijā datē dažādi. Vieni poļu pētnieki tā sākumu saskata jau 1954. gadā, citi – 1955. gadā. Tautas apziņā „atkusnis” nozīmēja atiešanas no staļinisma sākumu.

Nosodot J. Staļina „personības kultu” PSKP 20. kongresā un pasludinot tēzi par sociālisma celtniecības dažādiem ceļiem, PSKP vadība nostādīja ārvalstu komunistisko partiju līderus, kuri līdz tam bija raduši sekot no Maskavas izteiktajiem padomiem, sarežģītā situācijā. Pēc J. Staļina kulta nosodīšanas viņi nekavējoties kļuva par skarbas kritikas objektiem savās valstīs gan par necilvēciskās staļiniskās politikas apoloģētiku, gan par nepamatoto sekošanu daudziem padomju paraugiem. Padomju bloka valstīs, kurās arvien vairāk atklājās krīzes parādības ekonomikā, tas pirmkārt ietekmēja to līderus, apliecinot sociālisma forsētas celtniecības programmu neizpildāmību un nepieciešamību steidzami korigēt nosprausto kursu.

Neraugoties uz nekonsekvenci, atklājot staļinisma būtību, PSKP 20. kongresa lēmumi deva spēcīgu impulsu padomju nometnes valstu reformistiskajiem spēkiem, jo kritika par dažādiem izbūvētās sistēmas aspektiem, par kuru agrāk opozīcijas pārstāvji bija pakļauti nežēlīgai vajāšanai, pēkšņi saņēma negaidītu atbalstu no Maskavas. Aicinājumi veikt reformas, kas tagad zināmā mērā saskanēja ar oficiāli pasludināto PSKP līniju, sabiedriskajā domā ieguva daudz lielāku nozīmi nekā agrāk. Polijā tie kļuva par reālu iekšējās politiskās dzīves faktoru, ar kuru varas iestādēm nācās rēķināties. Tālākās pārmaiņas lielā mērā norisa PSKP 20. kongresa ietekmē.

1956. gada 24. februārī, pašā PSKP 20. kongresa aizklātās sēdes priekšvakarā, kurā Ņ. Hruščovs runāja par J. Staļina „personības kultu”, Maskavas Valsts universitātē notika B. Beruta tikšanās ar poļu studentiem un aspirantiem. Tajā viņam nācās izklāstīt savu pozīciju pret „labēji-nacionālistisko novirzienu” PSP. B. Beruts paziņoja „Gomulkiāde bija labēji-nacionālistisks novirziens mūsu partijā. Ko gan mums tur pārskatīt? Mēs pārvarējam šo labēji-nacionālistisko novirzienu, ar to arī lieta beidzās [...] Gomulkiāde un cīņa pret to bija nevis kļūda, bet liels mūsu partijas nopelns, liels sasniegums.” Līdz ar to tika uzsvēts, ka atgriešanās pie V. Gomulkas politikas nenotiks, neraugoties uz to, ka viņš jau vairāk nekā gadu atradās brīvībā un izsauca sabiedrībā interesi kā spilgta, pat harizmātiska pēckara komunistiskās kustības figūra. Tomēr B. Berutam vairs nenācās sastapties ne ar V. Gomulku, ne ar Ņ. Hruščova ziņojuma uzbudināto poļu tautu.

Pēc PSKP 20. kongresā izskanējušajiem staļinisma atmaskojumiem arī B. Berutam vajadzēja saprast, ka Polijā bija jānotiek pārmaiņām, kurās viņam draudēja vismaz varas zaudēšana. Sakarā ar J. Staļina atmaskošanu viņš pārdzīvoja tik lielu šoku, ka pārcieta vairākas sirdslēkmes (Amerikāņu vēsturnieks Dž. Gediss apgalvo, ka B. Berutu ķēra trieka, kad viņš lasīja Ņ. Hruščova runu) un viņam bija jāpaliek Maskavā ārstēties. Iespējams, viņš arī baidījās atgriezties Polijā, kur PASP vadība jau pirms tam tika pamatīgi kritizēta.

PASP delegācijas locekļi, kuri bija piedalījušies PSKP 20. kongresā, 26. februārī atgriezās Varšavā, atstājot saslimušo B. Berutu Maskavā. 3. un 4. martā PASP Centrālās komitejas nodaļu vadītāju un vojevodistu komiteju pirmo sekretāru sanāksmē delegāti uzstājās ar ziņojumu par savu braucienu. Ziņojuma apspriešana izvērsās vispārējā kritikā par represīvo režīmu PSRS un B. Beruta komandu. Izskanēja prasības rehabilitēt visus komunistus, kas bija notiesāti par iespējamiem politiskajiem noziegumiem, un atjaunot viņus partijā, ja viņi to vēlētos. Vairākās runās tika izvirzīts jautājums par V. Gomulkas un viņa līdzbiedra pagrīdes darbā M. Spihaļska

netaisnīgo vajāšanu, par PASP CK 1955. gada janvāra plēnuma lēmumu izpildes nodrošināšanu. Politbiroja locekļi viņiem veltīto kritiku atzina par pareizu.

1956. gada 6. martā PASP CK Politbirojs nolēma atbrīvot no apcietinājuma M. Spihaļski (tas arī tika izdarīts), uzdeva speciālai komisijai ar E. Ohabu priekšgalā veikt nepieciešamos pasākumus, lai paātrinātu partijas piederības atjaunošanu tiem cilvēkiem, kuri jau bija brīvībā.

Taču vislielāko uztraukumu izsauca un virzību uz politisku krīzi ievērojami paātrināja ziņa par **B. Beruta nāvi** 12. martā Maskavā. Ziņas par to Polijā tika uzņemtas dažādi. Vieni saistīja viņa vārdu ar daudzām „nebūšanām” valstī, citi patiesi sēroja, par ko liecināja cilvēkiem pārpildītās sēru sanāksmes. Šie cilvēki bija pakļauti oficiālā propagandas radītā B. Beruta tēla ietekmei, nezinot par viņa patieso, nebūt ne vienmēr pozitīvo darbību.

Par viņa nāvi Polijā klīda visdažādākās baumas, jo ļoti jau „savlaicīga” tā bija. Tostarp bija pat tādas, ka B. Beruts Maskavā „novākts”, lai atvērtu ceļu pie varas V. Gomulkam, ka B. Berutu pēc PSKP valdības rīkojuma „saindēja padomju slepenpolicija”, jo viņa tālāka darbība bija kļuvusi nevēlama. B. Beruta nāve tika saukta par „slepkavību”, atbildība par to uzvelta PSRS. B. Berutu liela daļa poļu sāka uztvert gandrīz vai kā nacionālo varoni, kuru „nogalinājuši krievi”. Kā raksta amerikāņu vēsturnieks M. Krāmers, nebija nekādu liecību par šo baumu patiesumu. Vai tas bija infarkts, kā skanēja oficiālā versija, vai varbūt „poļu Staļins” izdarīja pašnāvību, atliek tikai minēt. Visiespējamākais B. Beruta nāves cēlonis bija viņa kopējais veselības stāvoklis – viņš cieta no aterosklerozes, pneimonijas, nieru slimības. Taču tas, ka, no vienas puses, daudzi poļi nosodīja B. Berutu, no otras puses, uzticējās baumām, liecināja par to, cik dramatiski Polijā bija mainījies politiskais klimats.

Jau 2015. gadā poļu vēsturnieks un komunistu varai opozicionārs politiķis K. Modzeļevckis intervijā žurnālam «*Новая Поляна*» („Jaunā Polija”) stāstīja: „1956. gada februārī no Boļeslava Beruta atvadījās [poļu] pūļi. Kamēr viņš bija dzīvs, viņu nemīlēja, bet viņš nomira Maskavā. Tautā pastāvēja absolūta pārliecība, ka krievi viņu ir noindējuši. Un, ja tā, tad viņš acīmredzami bija patiess patriots un polis, pretējā gadījumā viņu nenoindētu. Diezgan pastāvīgs sindroms.”

Jebkurā gadījumā, B. Beruta nāve paātrināja krīzes nobriešanu valstī un partijā, ievadīja periodu, kurā norisa cīņa par varu, vājināja vadošo grupu ar J. Bermanu un H. Mincu priekšgalā, pie kuras pirms nāves piederēja arī pats B. Beruts. Viņa nāve pavēra iespēju, lai pie varas PTR nāktu tautā populārāks vadītājs, kurš neasociētos ar J. Staļina dzīves laikā notikušajiem noziegumiem.

Pēc B. Beruta nāves izvirzījās jautājums par viņa aizvietotāju partijas priekšgalā. Kā kandidāti uz šo posteni partijas virsotnē tika uzskatīti R. Zambrovskis un Z. Novaks. Poļu sabiedrisko domu 50. gadu vidū pētījušais vēsturnieks P. Mackevičs uz drošības dienesta dokumentu izpētes pamata raksta, ka tautā kā iespējamie kandidāti uz partijas vadītāja vietu tika uzskatīti J. Bermans, A. Zavadskis, E. Ohabs, arī K. Rokosovskis, taču visbiežāk figurēja V. Gomulkas uzvārds. Taču lēma nevis tauta, bet PASP virsotne, ieklausoties padomju vadītājos.

1956. gada 15. martā Varšavā ieradās padomju delegācija, lai piedalītos Berutas bērēs un ietekmētu jauna poļu līdera izvēli. Uz Varšavu devās arī pats Ņ. Hruščovs, kurš vēlējās lai t.s. “tautas demokrātijas” valstu priekšgalā atrastos cilvēki, kurus viņš pats būtu nozīmējis un kuri realizētu viņa noteikto politisko līniju. Kad PSKP delegācija Maskavā pirms izlidošanas uz Varšavu apsprieda jautājumu par vēlamākajiem kandidātiem PASP CK 1. sekretāra amatam, izskanēja divi uzvārdi: A. Zavadskis un E. Ohabs.

Pēc vienas versijas PSKP CK pirmajam sekretāram Ņ. Hruščovam piemērotāks šķitis A. Zavadskis. Pēc krievu vēsturnieka V. Volobujeva domām padomju vadītāji sniedza atbalstu „natoļiniešu” grupai, jo bija norūpējušies par PASP prestižu Polijas iedzīvotāju acīs un tāpēc iestājās pret ebreju lielo īpatsvaru PASP vadībā. Savukārt „natoļiniešu” pretinieki no reformatoru, „pulaviešu” vidus sāka aizstāvēt PASP lielāku neatkarību no PSKP, atklāti izvirzīt jautājumu par valdošās partijas un visas valsts nacionālo, polisko raksturu un izteica atbalstu rehabilitētajam V. Gomulkam, kad tika atjaunots viņa kā partijas biedra statuss. Tas ļāva “pulaviešiem” iegūt atbalstu sabiedrībā.

Pēc citām ziņām Ņ. Hruščovs ieņēma piesardzīgu nostāju un apgalvoja plēnuma dalībniekiem, ka neplāno iejaukties PASP kadru lēmumos (kaut to darīja jau ar pat netiešu sava viedokļa paušanu).

PASP CK priekšroku deva E. Ohabam, pieredzējušam partijas funkcionāram, kurš bija pierādījis uzticību komunistiskajiem ideāliem un draudzībai ar PSRS. Tika panākts pagaidu kompromiss, un centriskās līnijas atbalstītājs E. Ohabs tika ievēlēts par partijas līderi.

Kā raksta krievu vēsturnieks G. Kostirčenko, Ņ. Hruščovs izpelnījās izteiktu poļu vadošo darbinieku lielas daļas netiksmi, jo rupji iejaucās PASP iekšējās lietās, uzspiežot savu kandidātu PASP CK pirmā sekretāra amatam. Kā argumentu viņš izmantoja it kā vēlamo proporcionālu etnisku pārstāvību valdībā. PSKP toreizējais līderis paziņoja: „Lai gan biedrs Zambrovskis ir labs un spējīgs biedrs, tomēr Polijas nacionālajās interesēs labāk ir izvirzīt partijas vadītāja amatam poļu tautības piederīgo tāpēc, ka, jo vairāk ebreju tiks izvirzīti vadošos amatos, jo vairāk būs antisemitisku noskaņojumu”. Reaģējot uz šādu vērtējumu no padomju līdera puses, R. Zambrovskis bija spiests paziņot par savas kandidatūras noņemšanu. Taču Ņ. Hruščovs tā arī nespēja traucēt R. Zambrovskā nozīmēšanai par PASP CK sekretāru kadru jautājumos, kas bija otrais svarīgākais amats CK. Notikumu norise parādīja, ka PSRS vadības ietekme uz PASP vadītājiem nebija vairs tāda, kā J. Staļinam dzīvam esot. Vēsturnieks piebilst: E. Ohabs kļuva par Polijas līderi, bet tā bija Ņ. Hruščova „Pirra uzvara”, kas neko būtiski nemainīja, vienīgi uz laiku aizkavēja valsts nonākšanu bīstamā lejupslīdē, kas tai draudēja varas krīzes rezultātā.

Taču partijas vadībai arī ar E. Ohabu priekšgalā nebija vienotu uzskatu, tā nespēja izstrādāt vienotu platformu stāvokļa partijā un valstī uzlabošanai, piedāvāt sabiedrībai pārdomātu reformu programmu. Krīze turpināja padziļināties. E. Ohaba rokās nebija tādas varas kā B. Berutam, viņš nebija arī tik populārs kā V. Gomulka. Polijas sabiedrība izrādīja maz entuziasma par jauno partijas vadītāju. Viņš tika uzskatīts par nepiemērotu līdera lomai.

Jau kā oficiāls PASP līderis E. Ohabs pirmo reizi uzstājās 1956. gada 6.–7. aprīlī Varšavas pilsētas un vojevodistes partijas aktīva sanāksmē. Par sensāciju kļuva E. Ohaba paziņojums, ka V. Gomulka jau gandrīz pusotru gadu atrodas brīvībā, viņam vairs netiek izvirzīti apvainojumi par kaitniecību un naidīgu darbību (tiesa, PASP CK pirmais sekretārs norādīja, ka apvainojums par labēji-nacionālistisku novirzienu saglabā spēku). Bez tam E. Ohabs paziņoja par 26 citu pazīstamu darbinieku atbrīvošanu un rehabilitāciju. Starp tiem bija arī V. Gomulkas atbalstītāji ģenerāļi E. Kirhmeijers un V. Komars. Taču daudzas E. Ohaba runas tēzes jau bija anahroniskas un klausītājos nerada atbalsi. Tajos, tāpat kā plašākos slāņos, auga atbalsts „poļu ceļa uz sociālismu” sludinājušajam V. Gomulkam. Taču arī pat pēc PSKP divdesmitā kongresa ne visi PASP līderi saprata politisko pārmaiņu nepieciešamību.

Turpinājās valsts aparāta pārkārtošana. 19. aprīlī tika paziņots par lauksaimniecības ministra S. Radkēviča, kurš nesen vēl bija sabiedriskās drošības ministrs, atcelšanu no amata. Atstādināti no dienesta tika arī PTR galvenais prokurors un galvenais kara prokurors, kuri bija aptraipījuši sevi ar netaisnām daudzu cilvēku apsūdzībām. 21. un 25. aprīlī savus amatus zaudēja tieslietu

ministrs un viņa vietnieks. 23. aprīlī tika arestēti un tika uzsākta izmeklēšana pret diviem bijušajiem Sabiedriskās drošības ministrijas augstiem darbiniekiem. 1956. gada maijā atbrīvoja no amatiem PASP CK Politbiroja locekli J. Bermanu, kurš partijā atbildēja par ideoloģisko darbu un drošības dienestu. Tika izsludināta politeslodzīto amnestija, pēc kuras tika atbrīvoti ap 10 000 cilvēku, kas skaidri parādīja, ka jaunā partijas vadība ar atgriešanos pie tiesiskuma mēģina atgūt zaudēto iedzīvotāju uzticību.

Šais dienās nozīmīga loma bija informācijas par Ņ. Hruščova 25. februāra ziņojumu PSKP 20. kongresā „Par personības kultu un tā sekām” izplatībai.

Kā iepriekš teikts, jau marta sākumā Ņ. Hruščova „slepenā” ziņojuma saturs kļuva zināms PASP vadītājiem. Tas ienesa jūtamu sajukumu viņu rindās. Partijas nomenklatūra, kura vēl pāris nedēļu agrāk izteica savu kvēlo uzticību padomju komunistu vadībai, tagad strauji zaudēja pārliecību un drosmi. Ja J. Staļina norādījumi izrādījās nepareizi, tad arī viņi bija rīkojušies kļūdaini un pat noziedzīgi. 21. martā PASP CK sekretariāts pēc ilgiem strīdiem nolēma pavairot Ņ. Hruščova ziņojumu PSKP 20. kongresā, lai iepazīstinātu ar to partijas aktīvu. E. Ohabs piekrita reformu piekritēju izteiktajam priekšlikumam, ka partijas vadībai jāļauj izplatīt partijas aparātā gan slepenās runas krievu tekstu, gan poļu tulkojumu. Kā liecinājis E. Ohabs, viņš iestājās par ziņojuma par staļiniskā režīma PSRS noziegumiem publiskošanu, kaut sapratis, ka tas izsauks visas poļu sabiedrības negatīvu reakciju, apjukumu partijā, apdraudēs arī viņa paša stāvokli tās vadībā. Tomēr partijas vadība pamatoti uzskatīja, ka jebkurš mēģinājums slēpt šo dokumentu, kaut nepilnīgo patiesību par J. Staļinu un viņa režīmu radīs vēl negatīvāku reakciju nekā tajā ietvertο faktu izpaušana. 27. martā pēc E. Ohaba iniciatīvas PASP sekretariāts apstiprināja Ņ. Hruščova ziņojuma vēl plašāku izplatīšanu, ļaujot visiem partijas biedriem iepazīties ar runas tekstu, kā arī uzdeva reģionālajām un vietējām partiju organizācijām rīkot sabiedriskas sapulces gan pilsētās, gan laukos, lai „nodrošinātu, ka to dalībnieki ir pilnībā informēti par ziņojumu”. Polijā tas tika nodrukāts 20 000 eksemplāru tirāžā un lasīts PASP biedru sapulcēs visā valstī. No Austrumeiropas valstīm tikai Polijā Ņ. Hruščova ziņojums par personības kultu bija tik plaši izplatīts.

Tieši no Polijas Ņ. Hruščova slepenais ziņojums nonāca arī ārzemēs. Viens no poļu žurnālistiem, kuru vidū tika jokots, ka amerikāņi apsolījuši miljons dolāru tam, kurš nodos viņu rīcībā Ņ. Hruščova ziņojumu par J. Staļinu, V. Grajevskis pēkšņi šo ziņojumu ar atzīmi „Pilnīgi slepeni” nejauši atrada uz savas paziņas, kura strādāja PASP 1. sekretāra birojā, darba galda. Viņš to palūdza uz dažām stundām izlasīšanai. Iepazinies ar ziņojuma saturu, ebreju izcelsmes žurnālists nolēma to aiznest uz Izraēlas sūtniecību. Tur ziņojums tika ātri nokopēts, bet oriģināls atdots žurnālistam un drīz nonāca atpakaļ E. Ohaba seifā. (V. Grajevskis vēlāk pārcēlās uz dzīvi Izraēlā). Izraēlas izlūkdienests dokumentu nogādāja Izraēlas premjerministram D. Ben Gurionam, kurš savukārt to nolēma piegādāt ASV. Tur šaubījās par dokumenta autentiskumu, ilgstoši veica ekspertīzi, tad tomēr pēc ASV prezidenta D. Eizenhauera lēmuma to publicēja 4. jūnijā avīzē „*The New York Times*” un pēc tam plaši izmantoja pretpadomju propagandā. Tūlīt „slepenais” ziņojums sāka nelegāli izplatīties Polijā.

Tiesa, pastāv arī citas Ņ. Hruščova slepenā ziņojuma izplatīšanas versijas.

Kā apgalvoja Ņ. Hruščovs, tikai no PASP Krakovas vojevodistes komitejas pazuduši 17 tā eksemplāri. Polijā „melnajā tirgū” to varēja nopirkt par 230 zlotiem.

Kā raksta PSRS VDK vēstures pētnieks D. Berrons, V. Gomulka nodevis ziņojuma kopiju Kanādas komunistu līderim T. Bakam, tas to savukārt – vienam no ASV komunistu vadītājiem M. Čaildam, no kura tā nonāca ASV Federālajā izmeklēšanas birojā.

Krievu vēsturnieks G. Kostirčenko ir izteicis pieņēmumu, ka ziņojuma izplatīšanu, tostarp arī Rietumos, bija organizējuši padomju spēcīgie dienesti, jo padomju komunistu līderim tobrīd bija izdevīgi iegūt liberāla imidžu. Tas, ka viņš vēlāk publiski sašuta par noplūdi, nevarēja liecināt par viņa patiesajām izjūtām.

Ziņojums izraisīja lielu interesi, domu apmaiņu, kas veda arī pie spekulāciju pieauguma. Kad 10. aprīlī PASP CK Sekretariāts nolēma ierobežot Ņ. Hruščova ziņojuma izplatīšanu – ar to tika atļauts iepazīstināt tikai PASP instanču pārstāvjus un pirmorganizāciju sekretārus, bet partijas ierindas biedrus informēt tikai par „principālajām problēmām”, bija jau par vēlu – ar ziņojumu jau bija iepazīstināti arī daļa AZP un SD biedru, kā arī vispār bezpartijisko, valstī par ziņojuma saturu izvērsās plašas diskusijas. Ņ. Hruščova ziņojuma izplatīšana deva pamatīgu impulsu diskusijai par sociālisma celtniecību Polijā, par valdošā režīma noziegumiem, par to, kam jānes par tiem atbildība.

PSKP 20. kongress izraisīja pretrunīgu noskaņojumu poļu sabiedrībā. Saprātne par nepieciešamību atklāt staļiniskos noziegumus pastāvēja blakus neuzticībai pret jaunajiem padomju līderiem, kuri daudzus gadus taču bija strādājuši kopā ar J. Staļinu, bet tagad visu atbildību par to, kas bija noticis valstī, mēģināja uzvelt mirušajam vadonim. PSKP 20. kongresā nolasītais ziņojums par personības kultu tika uztverts kā sava veida politisks triks, ar kura palīdzību Ņ. Hruščovs centās iegūt sev ietekmi. Pastāvēja arī šaubas: vai J. Staļina kritika nav tikai taktisks solis, īstermiņa politiskās konjunktūras izpausme un vai pēc Ņ. Hruščova „neatnāks kāds cits un nepasludinās visu viņa teikto par nepatiesību”.

Kad PASP biedri, bet reizēm arī plašāka auditorija, iepazīnās ar Ņ. Hruščova slepenā ziņojuma tekstu, klausītāji nereti izvirzīja jautājumu par nepieciešamību radikāli pārvērtēt J. Staļina politiku attiecībā uz Poliju, tika skartas no poļu-padomju attiecību viedokļa tādas sāpīgas tēmas kā 1939. gada septembra notikumi, Katiņas lieta, Varšavas sacelšanās problemātika. Tika jautāts – vai visi šie minētie notikumi neliecina par apzinīgu padomju politiku, virzītu uz Polijas valstiskuma vājināšanu? Arī prese demonstrēja vēlmi pārvarēt klusēšanu, tai skaitā arī par Londonas emigrantu valdībai pakļautās AK vēsturiskās lomas novērtēšanu (1956. gada pavasarī amnestijas rezultātā tika atbrīvoti aptuveni 30 tūkstoši cilvēku, galvenokārt politiešlodzītie, tai skaitā arī bijušo AK kaujinieki).

20. kongresa atskaites ziņojumā deklarētā sociālisma celtniecības ceļu daudzveidība kalpoja kā iegansts apspriest to Polijas universitātēs. Dažu diskusiju dalībnieki uzdeva jautājumu: „Kā saprast Polijas suverenitāti Sarkanās armijas klātbūtnē Polijā?” Bija aicinājumi pārskatīt Polijas attiecības ar Maskavu.

Spontāni radās jautājums par attieksmi pret „labēji-nacionālistisko novirzienu” PASP pārskatīšanu. Atšķirībā no viņa ilgstošā pretinieka, 12. martā mirušā B. Beruta, V. Gomulka bija populārs diezgan plašā Polijas sabiedrības lokā. Pretēji daļas partijas vadītāju centieniem novērst viņa politiskās aktivitātes atjaunošanos, masu apziņā skaidri izpaudās tendence sniegt morālu atbalstu personai, kas simbolizēja „poļu ceļu uz sociālismu”. Rakstu publicēšana partijas presē, kuros uzmanība tika pievērsta sociālisma veidošanas specifikai Polijā, bija ideoloģiska sagatavošanās attieksmes pret V. Gomulku pārskatīšanai.

Šos procesus papildināja PASP vadības kritika no apakšas par birokrātismu un autoritāru metožu pielietošanu, kā arī par kavēšanos neatliekamai problēmu risināšanā. Krakovā vojevodistes PASP aktīva sanāksmē Seima deputāts, bijušais sociālists profesors B. Drobners paziņoja, ka PASP vadītāji sevi ir sakompromitējuši, pieprasīja sasaukt ārkārtas partijas kongresu, lai pārvēlētu partijas augstākās iestādes. Skanēja arī aicinājumi veidot frakcijas PASP ietvaros.

Jau aprīlī diskusija par valsts turpmāko attīstību izgāja ārpus valdošās partijas aprindām. Radās jaunas jaunatnes kustības formas, kas mēģināja atbrīvoties no PASP ideoloģiskās kontroles.

Destalinizācijas kampaņas neparedzētas un režimam nevēlamas sekas bija straujš naidīguma pieaugums pret Padomju Savienību Polijas iedzīvotāju vidū. Samazinoties represiju riskam, arvien vairāk cilvēku bija gatavi paust neapmierinātību par „Padomju Savienības militāro okupāciju Polijā” un pieprasīt visa padomju karaspēka izvešanu. Pat PASP daudzi agrāk lojāli aktīvisti bija tendēti kvalificēt N. Hruščova runu PSKP 20. kongresā kā „lētu politisku triku” un apsūdzēt PSKP līderus par to, ka viņi „atsakās no jebkādas atbildības par noziegumiem, kurus viņi paši Staļinam palīdzēja izdarīt, un tagad, kad viņš ir ērti miris, uzvel viņam vainu par visu.” Reģionālo partijas organizāciju vadītāji ziņoja, ka liels skaits strādnieku, studentu un inteliģentu izrāda necieņu pret PSRS, apgalvojot, ka desmit gadi, kad Polija bija Padomju Savienības protektorāts, bija valstij pilnīgi veltīgi izšķērdēts laiks. Saasinājās Polijas un PSRS attiecību jautājums. Rusofobija un antisovjetisms kā tā sastāvdaļa bija gan sensenis eksistējušo vēsturisko stereotipu darbības, gan arī jau pēckara gados padomju vadītāju bieži neprasnīgās politikas realizācijas rezultāts.

Padomju amatpersonas, kas strādāja Polijā, sūtīja Maskavai drūmus ziņojumus par „paziņojumiem, kas līdzīgi uzbrukumiem PSRS”, pretpadomju izteikumiem un jokiem. Preses pieaugošā drosme arī PASP vadībā radīja bažas par to, ka tā var publicēt rakstus, „kas ir pilnīgi pretrunā partijas pozīcijām.”

1956. gada pavasarī – vasaras sākumā Polijā par galveno opozīcijas noskaņojuma izteicēju kļuva radošās inteliģences kustība, kas pieprasīja ideoloģisku un politisku plurālismu. Polijas Rakstnieku savienība kļuva par radikālo rakstnieku un partijas iestāžu pārstāvju sadursmju vietu. Ja sākotnēji dominēja prasība pārtraukt partijas orgānu iejaukšanos mākslinieciskās jaunrades procesā un sociālistiskā reālisma kā realitātes mitoloģizācijas metodes kritika, tad vēlāk mākslinieciskās kultūras jautājumi atkāpās otrajā plānā. Uz opozīcijas viļņa par Polijas Rakstnieku savienības priekšsēdētāju kļuvušais A. Sloņimskis aprīlī Polijas Tautas Republikas Kultūras un mākslas padomes sesijā deklarēja: „Tas nav jautājums par Staļinu, bet gan par sociālistisko sistēmu, kas neizbēgami rada Staļinus.”

Diskusijā par politiskās sistēmas funkcionēšanas problēmām un tās mehānismu demokratizāciju tika izvirzīts jautājums par opozīcijas frakciju nepieciešamību Polijas Seimā.

Aktivizējās mazās partijas, kas iepriekš kalpoja tikai PASP sasaistei ar masām. Apvienotās zemnieku partijas daļas aktīvo biedru darbībā izpaudās skaidra vēlme pārveidot AZP par neatkarīgu partiju, kas reāli aizstāv poļu zemnieku intereses. Turpmākās rīcības programmas izstrāde norisa neatņemamā sakarā ar Polijā kopš 1940. gadu beigām realizētās agrārās politikas kritiku. Arī Demokrātiskās partijas organizāciju sanāksmēs skanēja aicinājumi to pārveidot par opozīcijas partiju. Tiesa, šādas noskaņas izpaudās tikai sabiedriskās dzīves perifērijā. Kopumā tajā vēl dominēja PASP locekļi, kas kā sabiedrisku ideālu izvirzīja nevis Rietumu demokrātiju, bet ko līdzīgu „sociālismam ar cilvēcisku seju”.

Varas iestādes centās nepieļaut mēģinājumus pārsniegt atļautā robežas, radīt jebkāda veida politisko opozīciju, aģitēt par reālu daudzpartiju sistēmu un brīvām vēlēšanām.

PASP vadībā par ietekmi un turpmāko partijas kursu turpināja cīnīties jau minētie divi grupējumi: ortodoksāli-staļinistiskais „natoliniešu” un liberālākais „pulaviešu”. Pēdējo atbalstīja jaunatnes organizācijas un daudzi masu saziņas līdzekļi, īpaši jaunatnes avīze „*Po prostu*” (Runājot tieši). „Pulavieši” savu ietekmi izplatīja galvenokārt lielo rūpniecības uzņēmumu vidū. Mītiņi aptvēra rūpniecības uzņēmumus, augstskolas, pat militārās izglītības iestādes. To dalībnieki izteica atbalstu sociālismam, demokratizācijai, prasīja vadībā atgriezt V. Gomulku. Tajā pašā laikā viņi runāja par Polijas un PSRS robežas pārskatīšanu un Ļvovas un Viļņas atgriešanu Polijai. Tas

gan bija vienīgais brīdis PTR vēsturē, kad masu mērogā izvirzījās prasība par Otrajā pasaules karā zaudēto Polijas zemju atgūšanu. PASP to kategoriski noraidīta un vērtēja kā antisovjetismu. Dažādu PASP organizāciju sapulcēs skanēja prasības aizvākt no Polijas padomju padomniekus, pārtraukt mēģinājumus kolektivizēt laukus, ieviest preses brīvību, atgriezt partijas vadībā V. Gomulku. Daudzi komunisti uzskatīja, ka katoliskajā Polijā jāatbrīvo apcietinātie garīdznieki, pirmkārt jau kardināls S. Višinskis. Taču darbinieki, kuri izlēma kadru jautājumus, parasti bija propadomiski noskaņoti. Daļa no viņiem pirms kara vai nu dzīvoja PSRS, vai pat strādāja dažādās Kominternes struktūrās un viņiem bija palaimējies izdzīvot. Daļa no viņiem PSRS nonāca kara laikā un bija kļuvuši par padomju pavalstniekiem. Pārmaiņas nevarēja notikt ātri.

Lai cīnītos pret saimnieciskām neveiksmēm, Polijas valdība 1956. gada maijā nolēma „regulēt” algas. Tika paaugstinātas izstrādes normas un tāpēc strādnieku algas samazinājās par 35 %.

1956. gada jūnijā stāvoklis sabiedrībā saasinājās. 22. jūnijā sākās strādnieku streiki ar lozungiem „Mēs badojamies” (*Jesteśmy głodni*) un „Pieprasām maizi!” (*Żadamy Chleba!*). Protams, lozungi nebija jāsaprot burtiski, bada Polijā nebija un maizes arī netrūka, taču streiki bija vērsti pret realizēto algu un cenu politiku. Streikus atbalstīja studenti un citi iedzīvotāji.

Īpaši plaši strādnieku **nemieri** izraisījās **Poznaņā**. Tie vēlāk ieguva Poznaņas jūnija (*Poznański Czerwiec*) nosaukumu.

Poznaņa ir pilsēta 200 km attālumā no Varšavas. Tajā darbojās daudz rūpniecības uzņēmumu un mācību iestāžu. Tā bija strādnieku un studentu pilsēta, atspoguļoja viņu mentalitāti un centienus. Katru vasaru tur notika tirdzniecības izstāde – gadatirgus. Vislielākā mašīnbūves rūpnīca (bijusī H. Cegeļa) 1949. gadā bija nosaukta J. Staļina vārdā (*Złoty Metalowie im. Józefa Stalina — Poznań*), tā galvenokārt ražoja dzelzceļa vagonus eksportam uz PSRS un citām valstīm. Konflikts izraisījās uz ekonomisku prasību pamata. Strādnieku masveida nemieri Poznaņā bija spontāni.

Jau 1954. gada septembrī rūpnīcas strādnieki iesniedza kolektīvu prasību paaugstināt darba algu un nodrošināt taisnīgu dzīvokļu sadali. Viņi nenobijās no tā, ka varas iestādes kopējo prasību var iztulkot kā sabotāžu un bargi sodīt tās iesniedzējus. Šoreiz gan līdz soda mēriem lieta nenonāca, administrācija daļēji piekāpās.

Kopš 1955. gada vasaras rūpnīcas strādnieki daudz laika pavadīja dīkstāvē izejmateriālu un detaļu trūkuma dēļ. Strādnieki ar salīdzinoši augstu kvalifikāciju jau ilgstoši kurnēja par mazo darba algu un sliktajiem darba apstākļiem. Kad 1956. gadā vēl tika paaugstinātas izstrādes normas, neapmierinātība izpaudās klaji. 21. maijā rūpnīcas PASP organizācijas sapulcē pirmo reizi izskanēja streika draudi. 30. maijā vojevodistes partijas komiteja saņēma strādnieku ultimātu – vai nu tiks palielināta darba alga vai sāksies streiks. Sākās sarunas, kuras ieilga. Rūpnīcā tika ievēlēta streika komiteja, notika brīdinājuma streiki. Kad tas nelīdzēja, tika sasaukts mītiņš, kurā ievēlēja delegāciju sarunu vešanai Varšavā. Šajā laikā Poznaņa ieradās ārvalstu biznesmeņi, jo sākās gadatirgus.

26. jūnijā strādnieku delegācija ieradās Varšavā pie rūpniecības ministra un pieprasīja taisnīgāku algu sistēmu un līdz tam atteikto prēmiju izmaksu. Taču sarunas Varšavā nedevis rezultātus, ministrs patstāvīgi nevarēja izlemt jautājumu, bet premjerministrs J. Čirankovičs atteicās atbalstīt atsevišķus delegācijas lūgumus, atsaucoties uz smago valsts finansiālo stāvokli. (Vēlāk E. Ohabs atzina, ka jautājuma cena bija kādi 10 līdz 20 miljonu zlotu un valsts vadībai vajadzējis atvērt maku, tad nebūtu asins izliešanas. Te gan autoram jāpiebilst, ka piekāpšanās, iespējams, varēja izsaukt vēl krietni plašāku ekonomisko prasību vilni visā valstī un to, kā tas beigsies, nebija iespējams prognozēt.)

Strādnieki jutās pievilti savās cerībās. 27. jūnijā delegācija atgriezās Poznaņā. Neveiksme izsauca lielu sarūgtinājumu un nīkņus protestus. (28. jūnijā strādnieki streikoja arī citur, gan pilsētā, gan visā Polijā.) Sapulcējās Poznaņas lielāko rūpnīcu strādnieki, sākās plašs mītiņš. Tā dalībnieki nolēma doties uz pilsētas centru, PASP vojevodistes komiteju. Viņiem pievienojās citi pilsētnieki un sākās demonstrācija, kurā piedalījās ap 80 000 cilvēku. Strādnieki zināja, ka pilsētā ir daudz ārzemnieku, tāpēc varas iestādes būs spiestas reaģēt. Sākotnēji gājieni bija ar miermīlīgu raksturu. Pa ceļam gan brīvprātīgi, gan piespiedu kārtā gājienam pievienojās

citu uzņēmumu strādnieki. Demonstranti dziedāja nacionālas, reliģiskas un arī sociālistiskas dziesmas. Sākotnēji tika skandēti ekonomiski lozungi: „Gribam maizi!”, „Pieprasām samazināt cenas!”, taču ieskanējās arī politiski saukļi: „Pieprasām brīvas vēlēšanas ANO kontrolē!”, „Nost diktatūru!”, „Nost sarkano buržuāziju!”, „Prasām brīvību!”, „Maizi un brīvību!”. Tiesa, demonstrantu vidū bija arī tādi, kas rokās turēja faktiski divu antipodu – B. Beruta un V. Gomulkas portretus. Ienākot pilsētas centrā, strādnieku rokās jau bija arī transparenti ar lozungiem: „Gribam katolisku Poliju!”, „Brīvību kardinālam Višinskim!”, „Atdodiet mums mūsu reliģiju!”, „Lai dzīvo Gomulka!”. Poļu specdienesti fiksēja arī daudzus pretkrieviskus un pretpadomju saukļus: „Nost Padomju Savienību!”, „Nost padomju okupāciju!”, „Nost krievus!”, „Nost moskaļus!”, „Nost boļševismu!”, kā arī vērstus personīgi pret K. Rokosovski. Tāpat kā dažus mēnešus vēlāk Budapeštā, Poznaņā demonstranti vidē norisa radikālu un mērenu tendenču sadursme. Poznaņas nemieros, tāpat kā notikumos Ungārijā, liela loma bija masveida dezinformācijai, baumām, piemēram, par vispārēju streiku valstī, kas ienesa haosa elementus.

Demonstranti ieradās pilsētas centrālajā laukumā, uzsāka mītiņu, pilsētas mēru un rūpnīcas partijas komitejas sekretāru, kuri vēlējās strādniekus nomierināt, ar spēku novilka no tribīnes. Strādnieku delegācija devās uz pilsētas padomes ēku, kur savas prasības (paaugstināt algas, samazināt cenas uz pārtikas produktiem) izteica pilsētas mēram, kurš atbildēja, ka tas nav viņa kompetencē. Tad delegācija enerģiski pieprasīja, lai pilsētā nekavējoties ierodas E. Ohabs un J. Čirankēvičs. Pēc tam no pilsētas padomes ēkas tā devās uz PASP ēku.

Taču lielajā, līdz malām ar cilvēkiem piepildītajā laukumā sāka darboties ekstrēmi faktori, kas nosaka pūļa uzvedību, kas arī izpaudās neapdomīgās, nekontrolējamās darbībās. Izplatījās baumas, ka uzņēmumu delegāti pēc viņu atgriešanās no Varšavas ir arestēti un tiek turēti centrālajā pilsētas cietumā. Mītiņotāju sastāvs bija daļēji nomainījies, jo daudzi redzot, ka kustība kļūst nekontrolējama, to pameta un devās mājup. Baumu ietekmētais pūlis virzījās uz vojevodistes milicijas pārvaldi un cietumu, kurus bez īpašas pretestības arī ieņēma. Daži drosmīgākie vienkārši pārrāpās pār cietuma vārtiem un tos atvēra. Pavēle šaut uz uzbrucējiem nesevoja. Demonstranti, lai gan neatrada it kā arestētos kolēģus vai vismaz citus politieslodzītos, atbrīvoja esošos ieslodzītos un ieguva cietuma arsenālā glabātos šaujamieročus un rokas granātas. Šos ieročus nekavējoties izdalīja, lielākā daļa no tiem nonāca jauniešu rokās, dažkārt arī nepilngadīgu.

Tika sagrābti arī citi objekti, pilsētas tiesas telpās tika dedzināti tiesas prāvu materiāli. Radiostacijas ēkā, kur bija izvietotas Rietumu radio raidījumu slāpēšanas iekārtas, tās tika sadragātas un izmestas uz ielas. Neliela cilvēku grupa apmētāja vietējo PASP komitejas ēku degpudelēm un izdemolēja to. Vārdu sakot, ielās valdīja haoss un ekstrēmisms.

Iejaucās milicija, sākās sadursmes ar kārtības uzturētājiem. Mēģinājumi ar ūdens metējiem izklidināt demonstrantus nedeja rezultātus. Cietumā un milicijas pārvaldē iegūtos ieročus tagad satracinātais pūlis vērsa pret kārtības sargiem. Nemieri aptvēra visu pilsētu, ielās sākās drošības iestāžu un PASP darbinieku piekaušana. Tas viss notika daudzu uz gadatirgu atbraukušo ārzemnieku acu priekšā. Pie vojevodistes drošības dienesta pārvaldes sākās apšaude starp demonstrantiem un slepenā dienesta darbiniekiem, par ko joprojām strīdas vēsturnieki-pētnieki un arī notikumu dalībnieki, un joprojām nav skaidrs, kurš pirmais uzsāka šaušanu. Šāvienu kļuva par signālu bakhanālijas sākumam.

Pēc E. Ohaba vēlāk stāstītā zvēriski ticis nogalināts drošības pārvaldes apsardzes karavīrs. Pārvaldes darbinieki, saprotot, ka viņiem diezin vai izdosies ēku atstāt dzīviem, izrādīja niknu pretestību uzbrucējiem. Tad arī iejaucies maršals K. Rokosovskis, vispirms piezvanot E. Ohabam pa tālruni, pēc tam ierodoties pie viņa personīgi. Viņš arī izteica priekšlikumu nemieru apspiešanai izmantot karaspēku. E. Ohabs piekrita, jo vilcināties nedrīkstējis. Taču milicijai tika dots norādījums ieročus nepielietot. Pilsētā tika ieviesta Polijas Bruņoto spēku 19. tanku divīzija, pēc tam vēl viena – 10. divīzija. Karaspēka darbību vadīja aizsardzības ministra vietnieks ģenerālis S. Poplavskis. Karavīriem komandieri paskaidroja, ka notiek provāciska sacelšanās. (Jāatceras, ka Poznaņa ilgstoši bija atradies Vācijas sastāvā.) Tanki un bruņutransportieri devās uz drošības dienesta pārvaldes ēku. Līdz 29. jūnija rītam nemieri tika pamatos apspiesti, kaut nelielas sadursmes turpinājās līdz pat 30. jūnijam. Kopumā sadursmju gaitā bojā gāja 55 cilvēki, vēl 19 mira slimnīcās no ievainojumiem, 576 (ieskaitot karavīrus) bija ievainoti. (Citi dati: bojā gāja 54 cilvēki, ievainoti bija ap 300). Tas bija briesmīgs rezultāts notikumiem Poznaņā 1956. gada 28. jūnijā. Poļu tautas vēsturiskajā atmiņā šie notikumi atstāja dziļu iespaidu.

Iespējams, ka ātrā nemieru apspiešana novērsa vēl lielākas sociālās katastrofas izvēršanos. Taču Poznaņas notikumi būtiski ietekmēja Polijas vispārējās politiskās situācijas attīstību, kļuva ne tikai par politiskās nestabilitātes rādītāju, bet arī par pārmaiņu katalizatoru. Piecdesmito gadu vidū sabiedrisko kustību Polijā uzsāka partijas un komjaunatnes darbinieki, inteliģence, bet jau 1956. gada jūnijā tā kļuva patiesi masveidīga un visu valsti aptveroša.

Polijas varas iestādes nebija gatavas atklātu protestu un masu demonstrāciju iespējamībai, kas spēja iziet ārpus kontroles, nebija izstrādāti mehānismi, lai neitralizētu spontānos strādnieku neapmierinātības uzliesmojumus. Tas galvenokārt bija saistīts ar to, ka nemieri Poznaņā (tāpat kā vēlāk 1956. gada oktobrī – novembrī Budapeštā un 1962. gadā Novočerkaskā) neatbilda komunistiskās vadības doktrinārajiem priekšstatiem par to, kā risināmas sociālās un ekonomiskās problēmas „sociālismā”. Tāpēc arī nebija padomāts par līdzekļiem un mehānismiem šādu problēmu risināšanai. Tā kā pastāvoša sistēma sevi pasludināja par „tautas varu” un deklarēja, ka sabiedrībā ir iedibināts sociālais taisnīgums, strādnieku iespējamās masveida demonstrācijas savu ekonomisko interešu aizstāvībai komunistiskā elite uzskatīja par anomālām. Vēl lielākā mērā tas attiecās uz atklātām sabiedriskā protesta izpausmēm, kādas norisa Poznaņā. Tajās vismaz sākotnēji tiks saskatīta ienaidnieka darbības rezultāts, nopietns noziegums pret „tautas varu”.

Varas iestāžu rīcībā nebija nekādu efektīvu mehānismu, lai atrisinātu konfliktus, kas bija radušies uz sociāla un ekonomiska pamata. Līdz tam šādu konfliktu risināšana tika atstāta PASP iestāžu kontrolēto arodbiedrību kompetencē, taču tās jau sen bija iestigušas formālismā un birokrātismā un nespēja pretoties ministriju un uzņēmumu administrāciju uzspiestajiem darba noteikumiem. Faktiski strādniekiem bija liegtas legālas iespējas aizstāvēt savas prasības un to rīcībā nebija efektīvu organizatorisko struktūru, kas pārstāvētu viņu likumīgās intereses.

Vēl šodien historiogrāfijā var atrast dažādus viedokļus par to, kā vērtēt notikumus Poznaņā. Tiek minēti dažādi traktējumi: strādnieku protests, kurš beidzās ar huligāniskiem izlēcieniem; pretvalstisks dumpis; iepriekš plānota un sagatavota uzstāšanās pret valdošo sistēmu. Daži pētnieki tos sauc pat par vispārēju sacelšanos pret komunistisko sistēmu.

Sākotnēji PASP vadība pasludināja streiku Poznaņā par „šķiras ienaidnieku” un „ārzemju aģentūras” darbības izpausmi. Jau 28. jūnija vakarā tika publicēts Polijas preses aģentūras paziņojums, ka „jau zināmu laiku imperiālistiskā aģentūra un reakcionārā pagrīde cenšas izmantot ekonomiskās grūtības un nelielas problēmas dažos Poznaņas uzņēmumos, lai provocētu uzstāšanās pret tautas varu” un „ienaidnieku aģentiem izdevās izprovocēt ielu nemierus”. Arī Polijas valdības vadītājs J. Cirankevičs, ieradies Poznaņā, runājot 29. jūnija vakarā radio, visu notikušo novērtēja kā reakcionārās pagrīdes provokāciju. Demonstrāciju dalībniekiem viņš draudēja ar represijām. Neapšaubāmi, premjerministram vajadzēja atrast pareizākus vārdus cilvēkiem, kuri pamatoti izteica savu protestu, taču tikko bija notikusi sadursme ar cilvēku upuriem, kas ietekmēja premjera vērtējumu.

Notikumi Poznaņā tika apspriesti PASP CK plēnumā 1956. gada 18.–28. jūlijā. Sākotnēji bija plānots noklausīties E. Ohaba ziņojumu par politisko stāvokli Polijā un J. Cirankeviča – par ekonomiskās attīstības problēmām. Taču masu nemieri Poznaņā mainīja plēnuma sasaukšanas laiku un darba kārtību. 1950. gados maz bija tādu PASP Centrālās komitejas plēnumu, kuri izraisīja tik lielu poļu interesi.

Plēnumā CK pirmais sekretārs E. Ohabš savu ziņojumu sāka ar notikumu Poznaņā analīzi. Galveno cēloni traģēdijai viņš saskatīja sociālo problēmu nesavlaicīgā risināšanā un PASP kopumā un tās Poznaņas vojevodistes komitejas politiskās kļūdās, uz kuru fona „nekārtību

cēlājiem un demagogiem” izdevies organizēt streikus un manifestācijas. Ģenerālprokurors informēja plēnuma dalībniekus, ka netika atrasti pierādījumi versijai par ienaidnieku aģentūras darbību valstī. Tomēr pirmais sekretārs uzsvēra, ka „streiks tautas valstī un sociālisma celtniecības apstākļos nevar būt strādnieku šķiras cīņas līdzeklis”.

Jaunu emociju vilni izsauca PSRS delegācijas vadītāja Ministru padomes priekšsēdētāja N. Bulgaņina uzstāšanās svinīgā sēdē, veltītā Tautas Polijas nacionālajiem svētkiem 21. jūlijā (PNAK dibināšanas gadadiena). Viņš paziņoja: „Nesenie notikumi Poznaņā, ko izraisīja ienaidnieka aģenti, ir jauns pierādījums tam, ka starptautiskā reakcija vēl joprojām nav atteikusies no murgainiem plāniem restaurēt kapitālismu sociālistiskajās valstīs. Mēs nedrīkstam par to aizmirst ne uz mirkli.” Tāda tobrīd bija padomju vadības pozīcija.

Ir skaidrs, ka notikušais sociālais sprādziens nebija nejaušs, vēl jo vairāk, tas nebija iedvesmots no ārienes, kā par to ziņoja daži Polijas un padomju plašsaziņas līdzekļi. Lielā mērā šos notikumus izraisīja augstāko partijas un valsts pārvaldes iestāžu neadekvātā darbība. Netika veikti preventīvi pasākumi ar mērķi uzlabot strādnieku dzīves apstākļus. Atbilde bija stihiska sadusmotu, līdz izmisumam novestu strādnieku dumpis. Neraugoties uz to, ka pie varas atradās „strādnieku šķiras” partija, atkārtojās jau J. Pilsudska laikos iedibinātā tradīcija izmantot karaspēku pret neapmierinātību izsakošiem civiliedzīvotājiem.

Septembrī sākās tiesas procesi pret 58 sacelšanās dalībniekiem. Tad vēl varas iestādes nemierus attēloja kā Rietumu, īpaši VFR, izlūkdiestestu aģentu izraisītus. Pēc Poznaņas notikumiem vairāki drošības dienesta darbinieki, atbildīgi par nelikumīgām darbībām, faktiski noziegumiem, tika tiesāti. Uz sabiedrību šie soļi gan kādu redzamu iespaidu neatstāja.

Tikai 1956. gada rudenī t.s. „poļu Oktobra” (*polski Październik*) jeb „oktobra atkušņa” (*odwilżą październikową*) ietvaros sākušās politiskās pārmaiņas stabilizēja situāciju un gandrīz visi spriedumi jau notiesātajiem Poznaņas notikumu dalībniekiem tika atcelti. PASP vadība versiju, ka kustības dalībnieki mērķtiecīgi vadīti no ārzemju vai pagrīdes struktūru puses, drīz vien atmeta kā nenopietnu. Par notikumu būtību bija jāizdara saturīgāki secinājumi. Notikumu cēloņi tika meklēti iekšējos faktoros, sociālo problēmu nerisināšanā. V. Gomulka PASP CK plēnumā oktobrī, konstatējot, ka „...strādnieki Poznaņā uzstājās ne pret sociālismu, bet pret ļaunumu, kurš savairojies Polijā...”, atbildību par nemieriem novirzīja uz iepriekšējo partijas un valsts vadību, paziņojot: „Poznaņas traģēdijas un visas strādnieku šķiras dziļās neapmierinātības cēloņi slēpjas mūsu vidū, partijas vadībā un valdībā”.

1956. gadā faktiski sākās masu pretestība politiskajam režīmam, kurš bija nodibināts 40. gadu beigās un 50. gadu vidū jau sāka buksēt. Kaut nemieri bija apspiesti, tomēr to ietekmē vēlāk tika pieņemti arī politiski lēmumi. 1956. gadā pirmo reizi „sociālisma” valstīs vara atkāpās tautas masu spiediena rezultātā. Un tas notika tieši Polijā.

Jau minētais 1956. gada 18.–28. jūlijā notikušais PASP CK plēnums stādīja jautājumus par nepieciešamību pārkārtot partijas un valsts darbu atbilstoši PSKP 20. kongresā izskanējušajai staļinisma kritikai, nolēma veikt daļējas reformas, lai mazinātu sasprindzinājumu. Jūlija plēnums noteica PASP uzdevumus partijas, valsts un saimnieciskā aparāta vadībā uzlabošanā, demokrātijas nostiprināšanā pašas partijas rindās, partijas sadarbības ar Apvienoto zemnieku un Demokrātisko partiju uzlabošanā. Plēnumā tika pieņemta arī rezolūcija, ar kuru tika atzīta par pareizu CK politika, vērsta uz ebreju izstumšanu no varas iestādēm un nosodītas „provokatīvās runas par antisemitisma briesmām”.

Plēnuma dalībnieku vairākums vainu par ekonomiskās politikas neveiksmēm uzkrāva PASP CK Politbiroja loceklim H. Mincam, kaut zālē atradās arī viņa piekritēji. Daži diskusijas dalībnieki

pieprasīja, lai viņš brīvprātīgi atkāpjas no amata, kas gan notika tikai 1956. gada oktobrī. Plēnums izslēdza no Politbiroja sastāva J. Bermanu, līdzšinējo galveno partijas ideologu un valsts drošības dienestu kuratoru, kuru atzina par atbildīgu par likuma pārkāpumiem valstī 1948.–1956. gadā. Taču šie lēmumi vēl neveda pie jūtama pagriezienu partijas dzīvē. Plēnums tikai padziļināja domstarpības starp „pulaviešiem” un „natoļiniešiem”.

Reizē plēnumā CK locekļi tika iepazīstināti ar V. Gomulkas vēstuli Politbirojam, kurā bija izteikts protests pret viņam kādreiz izvirzītajām apsūdzībām par „labēji-nacionālistisku novirzienu” un „sadarbību ar ienaidnieku aģentiem”, prasība uzklaut viņa argumentāciju.

Kā jau augstāk teikts, V. Gomulka tika atbrīvots jau 1954. gada decembrī, taču publiski par to netika ziņots, partijas un valsts vadībai baidoties pārvērst šo faktu par sensāciju ar visām nevēlamām sekām. Dažkārt viņam vēl joprojām publiski pierakstīja vecās „kļūdas”. Pēc atbrīvošanas V. Gomulka atteicās slēgt ar PASP toreizējo vadību kādus kompromisus, atzīt jebkādas savas kļūdas. Atgūstot brīvību, viņš nedomāja par savas politiskās darbības turpināšanu. Tomēr situācija valstī mainījās tik krasi, ka reiz nežēlastībā kritušā politiķa plāni drīzumā mainījās.

Līdz 1956. gadam V. Gomulka Polijā bija ļoti populārs. Dažādu, pilnīgi atšķirīgu poļu acīs viņu apvija nopelniem bagāta politiska darbinieka oreols, kurš bija mēģinājis pretoties „sociālisma” padomju modeļa ieviešanai Polijā. Tolaik „poļu ceļš uz sociālismu” daudziem šķita komunistu sociālā eksperimenta liberāla versija. 1956. gadā V. Gomulkas popularitāte auga ļoti strauji, pat komunistu pretinieki vidū. Viņš iemiesa poļu cerības uz gaišu nākotni, cita sociālisma modeļa celtniecību, bez terora, bez kolektivizācijas, bez komunistiskās partijas visvarenības. Sabiedrība pieprasīja kardināla S. Višinska atbrīvošanu, V. Gomulkas politisku rehabilitāciju.

Arī PASP vadībā konkurējošās grupas sāka meklēt ar V. Gomulku kontaktus. Turklāt katra no grupām partijas vadībā centās „izspēlēt šo kārti” savās interesēs. Tās meklēja tādu vadītāju, kurš atbilstu jaunajai situācijai. Pēc „pulaviešu” uzskatiem šādām prasībām atbilda tieši V. Gomulka, bijušais Polijas Strādnieku partijas ģenerālsēkretārs. „Pulavieši” aktīvi iestājās par V. Gomulkas rehabilitāciju, viņa politiskās darbības atjaunošanu. Tai pašā laikā liela daļa PASP vadītāju baidījās no V. Gomulkas atgriešanās pie varas, jo viņš bija pazīstams kā ātras dabas, autoritārs, varaskārs un pat despotisks cilvēks.

Gala rezultātā pēc E. Ohaba priekšlikuma tika nolemts atcelt PASP CK 1949. gada 13. novembra lēmumu par V. Gomulkas, Z. Kliško un M. Spihaļska izslēgšanu no CK.

Kā uzskata krievu vēsturnieks G. Kostirčenko, tas liecināja par to, ka sākās tuvināšanās starp „pulaviešiem” Polijas vadībā – R. Zambrovski u.c. ar V. Gomulku, kurš līdz tam tika pilnībā ignorēts kā „labēji-nacionālistisks” novirznieks. Mērenajā nacionālista V. Gomulkas personā „pulavieši” saskatīja komunistiskā režīma ietvaros vienīgo dzīvotspējīgo staļinisma alternatīvu. Gada vidū „pulaviešu” grupa jau bija guvusi pārsvaru masu informācijas līdzekļos, tai simpatizēja inteliģence. Iespējams, ka tāpēc V. Gomulka nosliecās uz šīs, nosacīti liberālākās, grupas pusi.

1. augustā E. Ohaba un A. Zavadskis tikās un veda sarunas ar V. Gomulku. Tai pat dienā PASP CK Politbirojs, noklausījies informāciju par notikušajām sarunām, nolēma atjaunot viņu partijā. 5. augustā V. Gomulka tika oficiāli rehabilitēts. (Partijas biedra karte gan viņam tika atdota tikai oktobrī. Tad tika anulēts arī lēmums par labēji – nacionālistisko novirzienu.) Liela sabiedrības daļa ar apmierinājumu uztvēra V. Gomulkas atgriešanos politikā, jo uzskatīja viņu par zināmu alternatīvu E. Ohabam, kurš, esot dažu mēnešus pie varas, nebija spējis nostiprināt nedz savu stāvokli partijā, nedz partijas stāvokli sabiedrībā.

Informācija par jūlija plēnuma gaitu kļuva pieejama ne tikai PASP, bet arī AZP un SD, jaunatnes, sabiedrisko organizāciju biedriem, armijai. Kļuva arī zināms, ka plēnumā papildus iekšējām politiskajām un ekonomiskajām problēmām tika apspriesta V. Gomulkas rehabilitācijas un viņa atgriešanās aktīvajā politikā iespēja. Vismaz daļā tautas tas modināja jaunas cerības.

1956. gada 2. oktobrī PASP vadība nonāca pie secinājuma, ka ir pienācis laiks atgriezt V. Gomulku augstākos varas līmeņos. Lai mazinātu saspīlējumu sabiedrībā un arī nodrošinātu, lai reformu kurss nekaitētu esošajiem partijas līderiem, PASP vadībai bija jāatsakās no mākslīgu šķēršļu radišanas šim harizmātiskajam politiķim. Plašā sabiedrības daļā populārā V. Gomulkas atgriešanās no politiskās izstumtības ieguva lielu nozīmi, ļaujot pārvarēt komunistiskās sistēmas krīzi bez asiņainiem ekscesiem.

Zem pārmetumu sloga par ekonomikas neveiksmēm 9. oktobrī PASP CK Politbiroja loceklis, valdības priekšsēdētāja vietnieks H. Mincs atkāpās no saviem amatiem. Ar to bija novērsts izšķirošs šķērslis V. Gomulkas u.c. atjaunošanai varas virsotnē.

1956. gada 12. oktobrī sapulcējās PASP CK Politbirojs, lai apspriestu valstī izveidojušos situāciju, atrastu līdzekļus tās normalizācijai. Sēde norisa jau ar aktīvu V. Gomulkas piedalīšanos, viņš varēja iesaistīties partijas vadības darbā. Politiskā režīma modernizācijas piekritēji V. Gomulkas personā ieguva nopietnu atbalstītāju. 12. oktobrī PASP CK Politbiroja sēdē V. Gomulka uzstājās par poļu nacionālo interešu ievērošanu. Kā galvenos viņš izvirzīja divus jautājumus: Polijas ekonomisko stāvokli un agrāro jautājumu. Viņš uzskatīja, ka līdz tam realizētā ekonomiskā politika ir jāvērtē ļoti kritiski un valdošā partija nedrīkst izvairīties no atbildības par deformācijām, pieļautām sociālistiskās iekārtas celtniecībā. Agrārajā jautājumā viņš uzskatīja par kļūdainu individuālo saimniecību izpostīšanas, dotāciju piešķiršanas praksi tikai ražošanas kooperatīviem. Pēc viņa domām tikai efektivitātei bija jākalpo par saimnieciskās darbības kritēriju. Politbirojs nolēma ieteikt nākamajam CK plēnumam uzņemt CK sastāvā ne tikai V. Gomulku, bet arī M. Spihaļski un Z. Kliško. Partijas augstākās iestādes sanāksmēs ar V. Gomulkas piedalīšanos tika atklāti runāti par faktoriem, kas Polijā traucēja valsts attīstību, kā arī veicināja antisovjetismu: nekritisku sekošanu padomju paraugiem, ekonomisko attiecību nevienlīdzību, padomju sūtņa iejaukšanos valsts iekšējās lietās, padomju pilsoņu atrašanos Polijas armijas komandieru amatos. Pretpadomju izpausmju pastiprināšanās valstī bija viens no galvenajiem apspriešanas tematiem PASP CK Politbirojā. PASP elite pamatoti uzskatīja, ka pretpadomju noskaņojumus varēs neitralizēt tikai tad, ja tika novērsti cēloņi, kas tos bija izraisījuši.

To tobrīd neredzēja padomju līderi, kas noveda poļu-padomju attiecības līdz saasinājumam. Maskavā vairākus mēnešus ar satraukumu vēroja notikumus Polijā. Negatīvi iezīmējušās pārmaiņas Polijā vērtēja tur esošās padomju amatpersonas. Padomju sūtnis Varšavā K. Ponomarenko informēja Maskavu, ka visas Polijas nelaimes ir izsaukusi ebreju un „gomulkoviešu” kaitīgā ietekme.

PSRS Ārlietu ministrijas Informācijas komitejas dokumentā, ko Ņ. Hruščovs saņēma septembra sākumā, bija norādīts, ka pēc PSKP 20. kongresa Polijā izvērsusies „svarīgāko politiskās un ekonomiskās situācijas jautājumu apspriešana valstī kopumā ir guvusi neveselīgu raksturu un būtībā kļuvusi par kampaņu, naidīgu tautas demokrātiskajai iekārtai”. PASP līderi tika kritizēti par liberālo attieksmi pret „dažāda veida naidīgo elementu izlēncieniem” presē un diskusiju klubos.

Poļu reakciju uz PSKP 20. kongresu Ņ. Hruščovs uztvēra tikai kā antisovjetisma saasinājumu, kas viņā izsauca refleksu nekavējoties ietekmēt Polijas vadību padomju pusei vēlamā virzienā. Pēc

B. Beruta nāves Ņ. Hruščovs „sociālistiskās nometnes vienotības un saliedētības nodrošināšanai” mēģināja tāpat kā J. Staļins savā laikā kontrolēt PASP vadību.

Jau maija sākumā Padomju Savienības un Austrumeiropas vadītāju sanāksmē Ņ. Hruščovs izteica sašutumu par antisociālistisko elementu darbību Polijas presē, kuriem E. Ohaba vadības laikā atstātas pilnīgi brīvas rokas, lai „vardarbīgi izrautu Poliju no brālīgās sociālistiskās kopības”. Arī vēlāk vainu par „sociālistiskā” režīma krīzi N. Hruščovs centās uzvelt E. Ohabam, kurš izrādījies nepietiekami autoritatīvs.

Arī K. Rokosovskis 1956. gada 10. oktobrī krasi negatīvi uztvēra E. Ohaba uzstāšanos, kurā poļu līderis prasīja padomju virsnieku atstādināšanu no komandpostiem Polijas armijā, uz kuriem pretendēja poļu virsnieki. K. Rokosovskis to vērtēja kā politiku, virzītu uz Polijas atraušanu no PSRS. E. Ohabam viņš paziņoja, ka tas būtu pretrunā ar PSRS un Polijas agrāk noslēgtajiem līgumiem, ka šie virsnieki kopā ar poļu armiju ir izgājuši caur visu Poliju līdz Berlīnei, tiem piederējusi izšķiroša loma Polijas Bruņoto spēku izveidē.

Patiesībā Ņ. Hruščovs pats bija vainojams vismaz acīmredzamā politiskā tuvredzībā. Viņš un viņa līdzgaitnieki bija pasteigušies „norakstīt” V. Gomulku kā potenciālu Polijas līderi, iespējams, cerot uz konservatīvo „natoļiniešu” – dedzīgu pat ierobežotu reformu un jebkuras demokratizācijas pretinieku nostiprināšanos pie varas.

Tiesa, jau 1956. gada vasaras beigās Maskavā apzinājās V. Gomulka problēmu, saprata, ka tā drīz vien var izvirzīties pirmajā plānā. Tika kaldināti pat plāni kā „pieradināt” „pārlieku patstāvīgo” poļu politiķi. Septembrī Ņ. Hruščovs izteica priekšlikumu uzaicināt viņu uz ārstēšanos Krimā, kas tai brīdī gan nesaņēma E. Ohaba atbalstu, kurš baidījās, ka priekšlaicīga V. Gomulka nostiprināšanās, pie tam vēl ar PSRS vadības atbalstu, var izraisīt šķelšanās padziļināšanos PASP vadībā. Tomēr, gaidot, ka drīzumā V. Gomulka tiks iesaistīts PASP vadībā, Kremli uzskatīja, ka poļi pirms tam konsultēsies ar PSKP CK.

Maskavā bija arī izpratne par vairākām problēmām, kas radīja papildu slogu Polijas un Padomju Savienības attiecībās. Tā, padomju valdība pauda gatavību apspriest Polijas puses pretenzijas sakarā ar nepietiekamo, pēc tās domām, Padomju Savienībai piegādāto poļu ogļu apmaksu. Padomju puse arī parādīja vēlmi vienoties ar Varšavu jautājumos par padomju drošības iestāžu padomdevējiem Polijā. PASP CK Politbirojs septembrī secināja, ka „Padomju padomdevēju institūcija Polijas Sabiedriskās drošības iestādēs kā centrā, tā arī vojevodistēs pašlaik nav nepieciešama”.

1956. gada 15. oktobrī PASP CK Politbirojs galīgi nolēma atjaunot V. Gomulku Politbirojā. Bet jau 14. oktobrī padomju sūtnis Varšavā P. Ponomarenko paziņoja Ņ. Hruščovam, ka PASP CK Politbirojs ir ieplānojis 19. oktobrī sasaukt CK plēnumu, lai kooptētu V. Gomulku Politbirojā, faktiski jau iepriekš paredzot viņu izvirzīt parijas CK 1. sekretāra amatam.

Ņ. Hruščovs bija apvainots, kad PASP vadītāji viņam nepaziņoja par lēmumu ievēlēt V. Gomulku partijas CK Politbirojā. Acīmredzot tieši padomju līdera aizvainojumam bija liela loma padomju-poļu komunistu vadītāju attiecību saasinājumā, kas izpaudās, kad PSKP delegācija negaidīti ieradās PASP CK plēnumā, kas tika atklāts 19. oktobrī.

Plēnuma priekšvakarā PASP CK Politbiroja locekļi saņēma Ņ. Hruščova „neatlaidīgu lūgumu”. Viņš uzskatīja, ka jautājums par PASP augstāko vadītāju personālsastāvu būtu jālemj Maskavā. Šim nolūkam viņš aicināja visu PASP CK Politbiroju kopā ar V. Gomulku ierasties PSRS. (Šai sakarā var atgādināt, ka vienreiz jau 1943. gada 23. novembrī V. Gomulka tika ievēlēts par PSP sekretāru bez saskaņošanas ar Maskavu. Pēc tam padomju vadītāji vēl ilgi ar neuzticību raudzījās uz bez viņu „svētības” ievēlēto poļu komunistu vadītāju.) Ņ. Hruščovs pa telefonu mēģināja pierunāt E. Ohabu pieņemt „ielūgumu”, taču PASP CK Politbirojs nolēma nepakļauties spiedienam un priekšlikumu noraidīja.

Tad nu Ņ. Hruščovs nolēma, ka viņš padomju delegācijas priekšgalā ieradīsies Varšavā un piedalīsies PASP CK plēnumā, iesakot to atlikt. Par to P. Ponomarenko informēja E. Ohabu.

E. Ohabs vēlāk kādā intervijā pastāstīja, ka padomju puse divreiz pieprasīja atlikt PASP CK plēnumu, bet viņš, atsaucoties uz PASP CK Politbiroja lēmumu, atteicies to darīt, vienīgi informējis, ka ievēlēšanai PASP CK 1. sekretāra amatā Politbirojs nolēmis izvirzīt V. Gomulku. Atteikums atlikt plēnumu pasteidzinājis padomju vadītāju ar N. Hruščovu priekšgalā ierašanos Varšavā.

N. Hruščovs arī, baidoties par notikumu attīstības perspektīvām Polijā, deva norādījumus aizsardzības ministram G. Žukovam ieviest Polijā izvietotajā padomju spēku Ziemeļu grupā, Baltijas flotē un vairākās Baltijas kara apgabala vienībās pilnīgu kaujas gatavību (kas tika izdarīts 18. oktobrī) un virzīt Ziemeļu grupas tanku kolonnu uz Varšavu. Faktiski padomju puse, cenšoties kavēt, kā tai šķita, nevēlamās izmaiņas PASP vadībā, nolēma izmantot šantāžu: padomju tanku divīzija atstāja pastāvīgā izvietojuma vietas Polijā un devās Varšavas virzienā. Protams, par to uzzināja arī Polijas vadība. (Šai sakarā daļa PASP CK locekļu pat nenakšņoja mājas, baidoties no iespējamā aresta.)

1956. gada 19. oktobrī sākās PASP CK plēnums, kurš bija izšķirīgs Polijas pēckara attīstībā. Pirmo reizi pēc 1949. gada tā darbā piedalījās arī V. Gomulka. PASP vadībā šai laikā blakus „pulaviešiem” un „natoļiniešiem” iezīmējās arī citas grupas. H. Mincs u.c. iestājās par liberalizētas, bet pamatos vecās staļiniskās sistēmas saglabāšanu. Daļa partijas vadītāju ar Ministru padomes priekšsēdētāju J. Cirankeviču un vēlāko ārlietu ministru A. Rapacki vēlējās veikt jau būtiskākas reformas, lai atņemtu pamatu sabiedrības neapmierinātībai. Šos reformistus simbolizēja V. Gomulka. Plēnumā bija paredzēts ievēlēt viņu par PASP CK pirmo sekretāru. Vispirms gan V. Gomulka tika kooptēts Centrālajā komitejā. Ar to tika leģitimēta viņa pozīcijas partijas vadībā.

Tai pat dienā lielas padomu delegācijas pavadībā Varšavā bez poļu puses ielūguma atlidoja PSKP 1. sekretārs N. Hruščovs. Tikai īsi pirms tās ierašanās Padomju sūtnis Varšavā P. Ponomarenko par to informēja E. Ohabu.

Varšavā cirkulēja visdažādākās baumas. Klīda „drošas” ziņas, ka K. Rokosovskis un citi „staļinisti” gatavojot sazvērestību. Iedzīvotāju simpātijas bija V. Gomulka grupas pusē. Padomju delegāciju (kopā ar N. Hruščovu ieradās PSKP CK Prezīdija locekļi L. Kaganovičs, A. Mikojans un V. Molotovs, kā arī Varšavas līguma valstu Apvienoto bruņoto spēku pavēlnieks maršals I. Koņevs) sagaidīja PASP CK 1. sekretāra postenī esošais E. Ohabs, bet viņa pavadoņu vidū bija arī V. Gomulka.

Jau izkāpjot no lidmašīnas, N. Hruščovs demonstrēja savu sašutumu. Viņš vispirms devās sasveicināties nevis ar poļu vadītājiem, bet padomju ģenerāļu grupu, un tikai pēc tam griezās pie poļu sagaidītājiem. Viņam pieraksta pārmetumus poļu vadītājiem: „Mēs lējam asinis par šīs zemes atbrīvošanu, taču jūs vēlaties to nodot amerikāņiem, bet jums tas neizdosies!” „Ko, jūs gatavojaties palīdzēt ebrejiem?” Norādot uz V. Gomulku, N. Hruščovs padomju sūtnim Varšavā pajautāja: „Kas tas tāds?” V. Gomulka parādīja savaldību un raksturu. Viņš pasteidzās atbildēt pirms sūtņa poļu valodā: „Es esmu Gomulka, kuru jūs trīs gadus turējāt ieslodzījumā.” (N. Hruščovs, kurš acīmredzot nebija lietas kursā, kā notika V. Gomulka izstumšana no PASP vadības, noliedza padomju puses atbildību par notikušo.)

Kā vēlāk atcerējās E. Ohabs, N. Hruščovs „sāka vicināt dūres tieši manā deguna priekšā. Tas bija skaidrs apvainojums ne tikai man, bet arī visai Polijas Komunistiskajai partijai. Tur stāvēja daudz cilvēku: autovadītāji, cilvēki no apsardzes, padomju armija, poļu ierēdņi.” E. Ohabam nācies aizrādīt padomju viesim, ka Polijas galvaspilsētā saimnieki ir poļi un nav vajadzības rīkot izrādi lidlaukā, ka augstie viesi tiek gaidīti Belvedēra pilī, kur arī varēs vest sarunas.

Tomēr arī tur pāris stundas vēlāk atsākto karsto strīdu gaitā Ņ. Hruščovs turpināja pamācīt Polijas līderus: „Sarkanā armija lēja savas asinis par Polijas atbrīvošanu,” – skanēja apsūdzība – „un tagad jūs vēlaties to atdot kapitālistiem, kas stājušies savvērestībā ar cionistiem un amerikāņiem”.

Tieši PASP vadītāju sarunas ar PSRS delegāciju Belvederā 19. oktobrī bija galvenais pagrieziena punkts krīzes attīstībā 1956. gadā Polijā. V. Gomulkas un citu poļu vadītāju sarunas ar padomju delegāciju norisa stingrā slepenībā. Taču mūsdienās ir publicētas atmiņas par tām, pieejami arī citi materiāli. Tos ir pamatīgi izpētījis un sarunu gaitu rekonstruējis krievu vēsturnieks A. Orehovs.

Konflikts bija ass. Sarunas starp Polijas un Padomju Savienības vadītājiem norisa saspringti. Ņ. Hruščovs pārmeta Polijas vadītājiem tieksmi attīstīt valsti Rietumu virzienā, pieprasīja pārtraukt reformas. Kad poļu līderi viņam iebilda, sekoja padomju līdera dusmu izvirdumi.

Vēlāk E. Ohabs atcerējās, ka Ņ. Hruščovs viņam pārmetis PASP CK plēnuma sasaukšanas, tā paredzamo lēmumu nesaskaņošanu ar padomju vadību. Uz E. Ohaba jautājumu: „Bet vai jūs saskaņojat sava Politbiroja vai CK sastāvu ar mums?” Ņ. Hruščovs tikai pasmīnējis un pateicis „Nu, vai zināt...”.

Jau tikšanās sākumā V. Gomulka asi stādīja jautājumu par Polijas suverenitātes pārkāpšanu. V. Gomulka ne reizi vien uzsvēra, ka Polija vairāk nekā PSRS ir ieinteresēta draudzīgās poļu un padomju attiecībās un visaptverošā PSRS palīdzībā: „Mums draudzība ir vajadzīga vairāk nekā jums, un visi domājošie cilvēki Polijā to saprot”, taču tūlīt stingri piebilda: „Mēs varam uzklaustīt jūsu viedokli par Polijas iekšējo situāciju. Bet galīgu lēmumu mums ir jāpieņem pašiem. Biedrs Hruščovs iejaucas mūsu lietās un nepareizi apgalvo, ka mēs esam pret draudzību.”

Ir izteikti dažādi viedokļi par to, ko vēlējās panākt padomju vadība. Tā E. Ohabs vēlāk stāstīja, ka tieši padomju vadība atbalstījusi V. Gomulku, Ņ. Hruščovs uzskatījis, ka viņš ieviesīs valstī kārtību, E. Ohabu iztēlos tautai kā divkosīgu ienaidnieku, bet pats kļuvis par Maskavai paklausīgu līdzdziedātāju. Taču V. Gomulka to negribējis un arī nevarējis, sarunās ar Ņ. Hruščovu u.c. parādījis, ka raksturs viņam ir visai stingrs. Viņš, E. Ohabs, pakļāvis PASP CK Politbiroja vairākuma gribai, kaut darījis to ar smagu sirdi, jo pazinis V. Gomulku, zinājis, ka pēc viņa nākšanas pie varas sāks skanēt fanfaras, lūk, Polijas glābējs. Protams, viņš varējis stādīt jautājumu CK un protestēt pret V. Gomulkas kandidatūru, varētu pat uzvarēt plēnumā, taču tas vestu pie partijas sašķelšanās, padomju intervences. (Autors skeptiski izturas pret minēto versiju, uzskatot, ka arī E. Ohabs tolaik saprata, ka bez pirmās personas nomaīņas, vadības atjaunināšanas situācija valstī var iziet ārpus kontroles, tāpēc arī nepretojoties atkāpās no varas. Arī viņa izredzes saņemt atbalstu CK plēnumā ir apšaubāmas. Tikai jau zinot, kā beidzās „Gomulkas laiki”, E. Ohabs varēja demonstrēt kritisku attieksmi pret viņu.)

Pēc sarunu dalībnieku atmiņām var spriest, ka padomju delegācijai trūka skaidrības par reālo situāciju valstī un jo īpaši par noskaņojumu Polijas sabiedrībā. Par to liecināja arī tas, ka uz V. Gomulkas un citu poļu vadītāju apliecinājumiem padomju pārstāvjiem, ka izmaiņas PASP vadībā nekādā ziņā nenožīmē nedraudzīgu attieksmi pret PSRS, Ņ. Hruščovs izteica demagoģisku paziņojumu, ka poļu strādnieku šķira nepiekritīs PASP vadības jaunajai politikai. To dzirdot, V. Gomulka piedāvāja Ņ. Hruščovam nekavējoties kopā doties uz jebkuru rūpnīcu, kur viņš varētu pats pārliecināties par strādnieku patieso noskaņojumu. (Turpmākajās dienās gan strādniekos, gan sabiedrībā kopumā valdīja viedoklis, ka V. Gomulka sniedzis pienācīgu atbildi uz padomju puses uzsaucienu.) Neērtu situāciju novērsa E. Ohabs, kurš izziņoja pārtraukumu.

Tā laikā poļu puse saņēma jaunas ziņas par padomju tanku virzīšanos uz Varšavu. Kad padomju delegātiem lūdza paskaidrot notiekošo, atbilde skanēja, ka norisot ieplānotas mācības. Tad padomju līderi uzrunāja V. Gomulka: „Cienītais biedri Hruščov, padomju bruņutanku divīzija

virzās uz Varšavu. Ļoti lūdzu jūs dot rīkojumu, ka tā netiktu ievesta pilsētā. Vislabāk būtu, ja armija netuvinātos Varšavai. Es baidos, ka var notikt kas tāds, ko vēlāk neizdosies izlabot.”

Līdz šim Rietumu un arī mūsdienu poļu historiogrāfijā dažkārt tiek rakstīts, ka padomju tanku virzīšanās uz Varšavu bija „padomju iejaukšanās” Polijas lietās. Ņemot vērā iepriekš minētos faktus, tā ir jāatzīst par neprecīzu tēzi. „Iejaukšanās” bija pats padomju vadītāju mēģinājums uzspiest savu pozīciju PASP vadībai, padomju karaspēka virzībai uz Varšavu bija tikai jāpastiprina šis mēģinājums. Tikšanās gaitā V. Gomulka stingri paziņoja: „Jūsu ierašanās ir iejaukšanās mūsu lietās,” un diskusijas gaitā vairakkārt atgriezās pie šīs domas.

Amerikāņu publicists A. Pols raksta, ka kopā ar padomju karaspēka daļām uz Varšavu virzījās arī daudzas poļu daļas, vienīgi mūsdienu poļu vēsturnieki nevarējuši noskaidrot, kas tām atdevis pavēli, jo nacionālās aizsardzības ministrs K. Rokosovskis publiski noliedza savu atbildību par to. Literatūrā atrodamas ziņas, ka plēnumā laikā daudzās pilsētās pilsoņi devās ielās, lai demonstrētu savu atbalstu V. Gomulkam un prasītu padomju karaspēka izvešanu no Polijas, padomju ģenerāļu nomainītu Polijas armijā. Autoram trūkst materiālu, lai komentētu šādus apgalvojumus.

Toties droši zināms, ka padomju pusē esošie aprēķini, ka Polijas armijas pavēlniecība, kuru vadīja aizsardzības ministrs K. Rokosovskis, izrādīsies lojāla padomju, nevis poļu vadībai, nebija pamatoti. Polijas ģenerāļu vidū valdīja šķelšanās.

Pēc viena no PASP funkcionāriem S. Staševska 1982. gada atmiņām, Varšavas kara apgabala pavēlnieks bijušais padomju armijas virsnieks, Polijas armijas brigādes ģenerālis F. Andrijevskis sasaucis pilsētas garnizona un apgabala komandieru sanāksmi, lai apspriestu plānu, kā neitralizēt PASP vadību. Taču maršals K. Rokosovskis noliedza šīs „baumas”, apgalvojot, ka F. Andrijevskis gatavojās tikai organizēt galveno valsts objektu aizsardzību situācijas pasliktināšanās gadījumā.

No otras puses, grupa poļu vecāko virsnieku veica pasākumus, lai traucētu padomju tanku virzību uz galvaspilsētu, un tika izveidots štābs, kuram uzdeva uzraudzīt padomju karaspēka pārvietošanos un nekavējoties informēt PASP CK Politbiroju par operatīvo situāciju. Iekšējā un robežapsardzes karaspēkā, kur bija mazāk padomju padomdevēju nekā armijā, tika izsludināta kaujas gatavība, iekšējā karaspēka daļas tika pietuvinātas galvaspilsētai. Saskaņā ar avotiem patriotiski noskaņotie ģenerāļi virsnieku aprindās norādīja, ka viņi neļaus „padomēm noņņaut revolūciju Polijā.” Bijis pat paredzēts vajadzības gadījumā arestēt padomju delegāciju. Vairākās rūpnīcās to darbinieki gatavojās aizstāvēbai.

Pastāvēja reāla bruņota konflikta draudi starp valstīm – Varšavas līguma dalībniecēm. Taču tas nenotika. Kad tika izsludināts kārtējais pārtraukums sarunās, Ņ. Hruščovs pēkšņi mainīja nostāju un ierosināja padomju delegācijas locekļiem atbalstīt V. Gomulku. Iebildumu nebija. Varšavas valsts organizācijas bruņoto spēku virspavēlnieks maršals I. Koņevs saņēma pavēli apstādināt tanku virzību uz Varšavu.

Par to, ka situācija nepārvērtās par nekontrolējamu, bija jāpateicas kā Polijas līderu stingrībai un konsekvencei savu uzskatu aizstāvēšanā, tā arī Ņ. Hruščova veselajam saprātam. PSKP delegācijas impulsīvais, nesavaldīgais vadītājs kulminācijas momentā tomēr spēja nodemonstrēt reālistisku pieeju. Tanku kolonas virzība tika apturēta apmēram 50 km no Varšavas.

Vēlāk, dzīves beigās diktētos memuāros Ņ. Hruščovs apzinājās, no kādiem nopietniem draudiem bija izdevies izbēgt: „Domāju, ka mūsu karaspēka ievešana Varšavā patiešām varētu kļūt par neatgriezenisku parādību un radītu tādas sarežģījumus, ka ir grūti pat iedomāties, kur mēs varētu nonākt. Domāju, ka situāciju izglāba V. Gomulka, kad viņš tik pārliecinoši izklāstīja savas domas. Viss pārējais izrādījās sekundārs.” Ņ. Hruščovs atzina, ka spēka demonstrēšanas taktika un arī visa PSKP delegācijas vizīte Varšavā bija kļūda: „Vislabāk, protams, būtu, ja mēs nebūtu tur ieradušies.”

Tiesa, mēnesi pēc notikumiem V. Gomulka puda viedokli, ka 19. oktobrī faktiski notika pārmērīga notikumu dramatizācija, pat ja draudēja komplikācijas, tas bijis tikai jautājums par Maskavas blefu. Taču šo versiju jāpapildina ar vēl vienu epizodi. Vēlāk R. Zambrovskis atstāstīja no V. Gomulka mutes dzirdētu

stāstījumu par viņa sarunu ar G. Žukovu 1956. gada decembrī pieņemšanā Belvederas pilī. G. Žukovs bezceremoniāli paziņojis, ka ja N. Hruščova un viņa līdzbiedru vizītes laikā nonāktu līdz situācijas noskaidrošanai, tad viņam [G. Žukovam] būtu vajadzīgas tikai trīs dienas, lai ieņemtu Poliju. Pārsteigtais V. Gomulka varējis tikai atbildēt ar jautājumu: „Kas gan tādā gadījumā gūtu labumu no neizbēgamās asins izliešanas?”

Tā gala rezultātā V. Gomulkam izdevās pārliecināt padomju vadītājus par savu uzticamību un padomju armijas daļas devās uz savām bāzēm. Tomēr jāpiekrīt A. Orehova secinājumam, ka padomju karaspēka „tanku maršs” laikā, kad PSRS delegācija ieradās Varšavā 1956. gada oktobrī, pārvērtās par poļu-padomju sadarbības kompromitācijas aktu ar ļoti ilgstošu iedarbību, sarežģīja Padomju un Polijas dialogu divpusējo attiecību aktuālajos jautājumos uz ilgu laiku.

Iespējams, padomju tanku virzība uz Varšavu nebija vienīgi iebiedēšanas akcija, tā sakot, spēka demonstrācija, lai piespiestu spiediena objektu piekāpties, kā PSRS un ASV pēckara periodā bija rīkojušās ne vienu reizi vien. (Tā, PSRS izvietoja savas operatīvi-taktiskās raķetes Kubā un uz robežas ar Ķīnu; ASV savu floti iebiedēšanas nolūkos 40.–60. gados vairākkārt nosūtīja uz Ziemeļkorejas un Vjetnamas, 80.–90. gados – Irākas, 1984. gadā – Haiti krastiem.) Bija arī pretēji gadījumi. PSRS taču ar spēku iejaucās Ungārijas (1956) un Afganistānas (1979–1989) notikumos, ASV pēckara periodā daudzkārt ir lietojušas militāru spēku, kur spilgtākie piemēri ir Vjetnama (1965–1975), Dienvidslāvija (1999), Irāka (2003) u.c.

Jāatzīst arī, ka kaut V. Gomulka kā pilnīgi nepamatotu noraidīja padomju puses apsūdzību, ka Polijas puse ar savu rīcību apdraud PSRS intereses, un apliecināja padomju delegācijai, ka PASP vadītāja maiņa nebūt neapdraud Polijas draudzīgās attiecības ar PSRS, pilnīgas uzticības šim apgalvojumam no padomju vadītāju puses nevarēja būt. N. Hruščovs acīmredzami slēpa patiesību, kad vēlāk, savās atmiņās, apgalvoja, ka pirmajā tikšanās reizē guvis pārliecību par to, ka V. Gomulkam var uzticēties.

Kad Polijā vēl notika stihiski mītiņi, Maskavā 1956. gada 20., 21., 23. un 24. oktobrī notika PSKP Centrālās komitejas Prezidija sēdes, kurās tika apkopoti padomju vadītāju vizītes rezultāti Varšavā. N. Hruščovs arī 20. oktobrī vēl joprojām neizslēdza bruņotu iejaukšanos Polijas lietās: „Ir tikai viena izeja – lai likvidētu to, kas izveidojies Polijā”. Arī vēl 21. oktobrī iejaukšanās ar spēku ideja tika skatīta kā viens no rīcības variantiem. Tomēr padomju vadītāji saglabāja realitātes sajūtu. N. Hruščovs negaidīti izvirzīja pretēju ideju: „Ņemot vērā situāciju, mums vajadzētu atteikties no bruņotas iejaukšanās. Parādīt iecietību.” Domājams, liela loma šāda lēmuma pieņemšanā bija kā tam, ka saasinājās situācija Ungārijā (par to nākamajā apakšnodaļā) un kļuva zināma Ķīnas Tautas republikas vadītāju nostāja. Mao-Dzeduns un ĶTR augstākā vadība parādīja vēlmi ietekmēt situāciju Polijā. Jau PASP delegācija, kas piedalījās Ķīnas Komunistiskās partijas 8. kongresā 1956. gada septembrī, saņēma politiskā atbalsta apliecinājumus un solījumu sniegt būtisku materiālo palīdzību (30 miljonus \$). Informācija par Ķīnas nodomu tika saņemta Maskavā no padomju vēstnieka Pekinā. Ar šādu faktu N. Hruščovam bija jāreķinās. Ķīnas Tautas republikas vadītāji iespējamo padomju armijas iesaistīšanos notikumos Polijā vērtēja kā lieku iejaukšanos Varšavas līguma dalībvalsts iekšējās lietās. Ir zināms, ka Mao-Dzeduns, uzzinājis no padomju līderu telegrammas par plāniem ar karaspēku iejaukties Polijas notikumos, izteica PSRS sūtnim P. Judinam stingru protestu. 1957. gada maijā sarunā ar Polijas sūtni N. Hruščovs atzina, ka tieši pēc tikšanās ar Ķīnas delegāciju 1956. gada 23. oktobrī viņš beidzot galīgi atteicās no idejas par Polijas jautājuma bruņotu risinājumu. Arī E. Ohabs vēlāk intervijā par 1956. gada notikumiem īpaši uzsvēra savu pārliecību, ka neraugoties uz visiem poļu solījumiem neatkāpties no komunisma, „ja ne ķīniešu brīdinājums Maskavai, varēja nonākt līdz padomju intervencei”.

Acīmredzot, šāda lēmuma noraidīšanā sava loma bija arī neticībai Polijas armijas komandieru uzticībai, neraugoties uz to, ka daudzās atslēgas pozīcijās vēl joprojām atradās no Padomju armijas norīkotie militārie darbinieki. Maršals K. Rokosovskis nosūtīja telegrammu padomju vadībai, ka viņš nespēj garantēt Polijas armijai doto pavēļu izpildi. No saņemtajiem ziņojumiem N. Hruščovs saprata, ka tik tiešām var izraisīties bruņots padomju-poļu konflikts ar neprognozējamām sekām.

Līdz 24. oktobrim, kad Maskavā tika sasaukta vairāku sociālistisko valstu vadītāju sanāksme, N. Hruščovs jau bija informēts, ka PASP CK oktobra plēnumā „lielākā daļa runātāju atbalstīja draudzību ar Padomju

Savienību un tautas demokrātijas valstīm”, arī V. Gomulka runu plēnuma dalībnieki uztvēra kā apstiprinājumu tam, ka Polija „ir uzņēmusi kursu uz pašreizējās nevēlamās situācijas labošanu.” Tika izdarīts secinājums: „PSKP Centrālā komiteja uzskata, ka attiecībās ar Poliju jāizvairās no nervozitātes un steigas.” Ņ. Hruščovs un viņa komanda saprata vai vismaz sajuta, ka no visas Polijas komunistiskās elites tikai V. Gomulka un viņa atbalstītāji no t.s. „nacionālnovirzniekiem” spēs sociālisma ideju pasniegt tādā veidā, lai tā būtu pievilcīga miljoniem poļu.

Naktī no 19. uz 20.oktobri tomēr tika panākts kompromiss. Apzinoties, ka konflikta attīstība ar tik spēcīgu militāro kaimiņu, kā Padomju Savienība, var nest visnopietnākās sekas Polijai, V. Gomulka stingri apsolīja, ka Polijas Tautas republika negatavojas atiet no PSRS vadītā Varšavas līguma valstu bloka un Padomju armija varēs palikt Polijas teritorijā. Kad Ņ. Hruščovs redzēja, ka PTR negrasās atteikties no militāri-politiskas savienības ar PSRS, viņš piekrita PASP CK vadības nomaiņai. Ņ. Hruščovs akceptēja V. Gomulka ievēlēšanu par PASP CK pirmo sekretāru, bet panāca, ka mērenie: J. Cirankevičs u.c. palika partijas un valsts vadībā. 20. oktobra rītausmā padomju delegācija atstāja Varšavu, un pēcpusdienā PASP CK plēnums turpināja darbu.

21. oktobrī par PASP CK 1. sekretāru tika ievēlēts V. Gomulka. Tieši iepriekšējā „režīma moceklim” tika uzticēts partijas un valsts „atjaunināšanas” uzdevums, tai pat laikā pēc iespējas saglabājot varas struktūras, kā arī partijas un valsts birokrātijas ietekmi. Taču vēl bija jānotiek detalizētām sarunām, lai sakārtotu PSRS un PTR politiskās un saimnieciskās attiecības, likvidētu nevienlīdzību un vienpusējās PSRS priekšrocības.

Tas, ka PASP CK plēnuma notika iepriekš paziņotajā laikā un pieņēma gaidītos lēmumus, tostarp par V. Gomulka ievēlēšanu par PASP CK 1. sekretāru, bija poļu puses uzvara. Maskavai nācās ņemt vērā, ka no šī brīža PASP CK savus darba kārtības (tostarp kadru) jautājumus risinās, nekonsultējoties ar PSKP CK. Faktiski poļu puses spiediena rezultātā padomju delegācija bija spiesta piekāpties, atzīstot ne tikai PASP vadības tiesības pašai izvēlēties sev līderi, lemt kadru jautājumus, bet pēc tam arī atsaukt padomju virsniekus no Polijas armijas, saskaņot pozīcijas saimnieciskos jautājumos (par poļu ogļu cenu uc.). Kaut Polija vēl gadu desmitus bija lielā mērā atkarīga no PSRS, šoreiz piekāpās militāri un saimnieciski daudz varenākās, arī politiski daudz ietekmīgākās padomju valsts vadība. Kā raksta A. Orehovs: „19. oktobrī Belvederā notikusi atklātā sadursme parādīja, ka Varšavas pakta partneru bezkompromisa piekāpšanās laiks savam „vecākajam brālim” aizgāja pagātnē, lai gan pakāpeniski, bet ar fatālu neizbēgamību. Apņēmīgi aizstāvēt Polijas un Padomju Savienības vienlīdzību, V. Gomulkam izdevās ievērojami mazināt situācijas saspringtību un neitralizēt tos pretpadomju un antikomunistiskos noskaņojumus Polijā, kuri draudēja pārvērsties par spēcīgu sprādzienu.” Izcilais poļu–britu politologs I. Deutčers pat rakstīja, ka „pirmo reizi kopš savas rašanās poļu komunisms atbrīvojās no apsūdzības par to, ka tas ir krievu marionete, nolemts mūžīgam un nesamierināmam konfliktam ar poļu nacionālajiem centieniem [...] Pirmo reizi savā garajā, mainīgajā un traģiskajā mūžā poļu komunisms uzņēmās nacionālo neatkarības un brīvības centienu izteicēja lomu.” (Šī darba autoram gan jāsaka, ka “pirmā reize” gan tā nebija, vismaz Otrā pasaules kara gaitā “nacionālos neatkarības un brīvības centienus” komunisti aizstāvēja sekmīgāk nekā pilsoniskās partijas.)

Ne padomju delegācijas spiedienam, ne padomju tanku maršam uz Varšavu nebija gaidīto rezultātu un padomju iejaukšanās beidzās neveiksmīgi. Polija nosargāja savu suverenitāti, PSRS vadībai Polijas lietās palika tikai padomdevēja, bet ne lēmēja balsstiesības. Rietumu publicisti pamatoti apgalvoja, ka 1956. gadā Polija ieguva tik lielu autonomiju no PSRS, kādas nebija citām „sociālistiskā bloka” valstīm.

1956. gada oktobrī notikušajā PASP CK plēnumā „pulavieši” atbalstīja V. Gomulku un tādējādi ieguva izšķirošu uzvaru pār „natoļiniešiem”. Kopā ar V. Gomulku politikā atgriezās arī viņa sabiedrotie: M. Spihaļskis, G. Korčinskis, Z. Kliško u.c.

Plēnumā vadošajos amatos ievēlēja galvenokārt V. Gomulkas atbalstītājus un nosacīti liberālākās „pulaviešu” grupas piekritējus. Viņu programmas tēzes tika īstenotas PASP politikā. Par „staļinistiem” uzskatītie „natoļiniešu” vadītāji kā F. Juzvjaks u.c. zaudēja vietas CK Politbirojā. Polijas jaunais līderis sāka „iztīrīt” „natoļiniešus” no partijas un valsts struktūrām, tādējādi atbrīvojoties no politiskajiem konkurentiem un atņemot varu tiem cilvēkiem, kuri kavēja jaunā režīma nostiprināšanos. Taču PASP un valdības vadībā vēl palika liela grupa cilvēku, kuri bija pazīstami kā „staļinisti”. To komentējot, daži poļu politologi uzskata, ka V. Gomulka vienkārši nevēlējās lai viņu atstumšana no varas tiktu iztulkota kā viņa personīga attriebība, citi apgalvo, ka V. Gomulkas paša pozīcijas vadībā nebija tik stipras, lai uzsāktu cīņu pret šiem cilvēkiem, tas līdzinātos politiķa pašnāvībai. Trešie uzskata, ka visam bija jānotiek savā laikā, un pārāk straujas reformas varētu tikt uztvertas kā pretpadomju darbība. Acīmredzot katrā no spriedumiem ir daļa patiesības. (Savdabīgs „natoļiniešu” revanšs notika 1960. gadu otrajā pusē, kad daļēji viņu programmu pārņēma M. Močara vadītā „partizānu” frakcija un arī V. Gomulka tuvinājās „natoļiniešu” pozīcijām.)

Var piekrist A. Orehovam, ka partijas-valsts nomenklatūra „tautas Polijā” noturējās pie varas tikai tāpēc, ka nozīmīga sabiedrības daļa joprojām saglabāja, kaut arī ar atrunām, ticību humāna sociālisma uzcelšanas iespējai. „Poļu ceļa uz sociālismu” ideoloģija, kas atguva tiesības uz dzīvi 1956. gadā, balstījās uz kritisku izpratni par staļinistisko praksi un, plašāk, visu padomju pieredzi sociālisma veidošanā. Izšķirīgs kļuva jautājums par šīs pieredzes atbilstību Polijas vēsturiskajām, sociālajām un kultūras realitātēm. Tikai turpmākajos gadu desmitos, poļu sabiedrībai viļoties V. Gomulkā un viņa īstenotajā politikā, ideja par sociālismu kā sociālā taisnīguma sabiedrību tika kompromitēta un zaudēja pievilcību lielākās daļas poļu acīs.

Polijas iedzīvotāji uztvēra pārmaiņas PASP vadībā kā sava veida revolūciju. Turpmāk 1956. gada oktobra notikumi Polijā tautā eiforiski tika saukti par „poļu oktobri”, „pavasari oktobrī”, tādējādi pielīdzinot to 1917. gada oktobrim Krievijā. Cilvēki loloja viltus cerības, ka V. Gomulkas atgriešanās būs ne tikai dažādo grupu kompromiss PASP vadībā, bet nesīs būtiskas pārmaiņas. Patiesībā „poļu oktobris” nebija jauna revolūcija. Pats V. Gomulka komentēja “Polijas oktobra” notikumus sekojoši: „Pie mums nebija nekādas revolūcijas. Mēs mainījām tikai mūsu darba metodes. Ja lieto terminu „atjaunotne”, tad tam var piekrist”. „Poļu oktobris” bija apvērsums no augšas ar uzdevumu novērst tautas masu kustības uzplūdus. 1956. gada oktobra notikumus Polijā padomju un krievu ievērojamais sociologs un politologs J. Ļevada raksturoja: „Tas bija asas rehabilitācijas un cerību akts, līdz ar to radās pretenciozais un nenopietnais termins „poļu Oktobris”. Bet tā vai citādi tika izdarīts zināms izrāviens pretī neatgriezeniskām izmaiņām.”

Poļu vēsturnieks P. Mahcevičs, kurš analizējis 1956. gada nemierus rūpnīcās, augstskolās u.c., uzskata, ka tieši spiediens no apakšas izsauca izmaiņas valsts vadības realizētajā politikā. Pastāv uzskats, ka izšķirošais spēks, kas noteica visu notikumu virzību Polijā un tieši izraisīja staļinisma režīma krišanu Polijā, bija Polijas strādniecība. Tā pēc poļu vēsturnieka domām, būtiski atšķīrās no PSRS strādniecības 50. gados. Vecākā strādniecības daļa bija piedzīvojusi vēl demokrātisko un “sanācijas” Poliju. Pirmskara Polijā arodbiedrības pat “sanācijas” apstākļos varēja zināmā mērā aizstāvēt savu biedru intereses, sarīkojot streikus. Šiem strādniekiem bija brīvprātīgas organizēšanās un disciplīnas pieredze. Tiesa, vācu okupācijas laikā, lai izdzīvotu, viņiem nācās

daudz ko paciest. Pirmie pēckara gadi atnesa cerību uz strādnieku šķiras sociālo mērķu uzplaukumu, kuras nomainīja vilšanās par staļiniskā režīma izveidi. 1956. gadā, kad izraisījās nemieri Poznaņā, šī strādniecības daļa spēja uzsākt aktīvu cīņu par savām interesēm, kas deva būtisku ieguldījumu režīma maiņā.

Arī A. Fets uzskatīja, ka izšķirošais spēks, kas noteica visu notikumu gaitu Polijā un tieši izraisīja staļiniskā režīma krišanu Polijā, bija poļu strādnieku šķira. Pēc viņa vērtējuma poļu strādnieku šķira būtiski atšķīrās no Krievijas strādniekiem, jo Polijas strādniekiem nebija „tik ilgas verdzības un baiļu pieredzes”. (Pēc autora domām gan poļu, gan krievu strādniecības vēsturē tomēr bija vairāk kopīgā, nekā atšķirīgā: abas bija cietušas gan carisma (Prūsijai un Austroungārijai piederošajās zemēs – šo valstu imperatoru) jūgā, gan J. Staļina un J. Pilsudska režīmu laikā, abām bija mēģināts ieaudzināt bailes jau „uzvarējuša sociālisma” apstākļos. Ja Polijā tas bija izdevies mazākā mērā, tad cēloņi pirmkārt jāmeklē nevis „verdzības un baiļu pieredzes” ilgumā, bet vienas un otras nacionālās inteliģences spējā (vai nespējā) nostāties opozicionārās kustības priekšgalā. Taču nav autora uzdevums izvērst šādu pētījumu.)

Turpretī 1956. gada notikumu pētnieki Z. Rikovskis un V. Vladika koncentrēja uzmanību uz pretrunām valdošās partijas vadības un tās aktīva sastāvā kā pārmaiņu cēloni.

Domājams, ka destalinizācijas procesa aizsākums Polijā nebija iedomājams ne bez masu neapmierinātības izpausmēm, ne bez daļas „augšu” izpratnes par to draudīgumu un pārmaiņu nepieciešamību.

4-1-3

Sociālekonomiskie pārkārtojumi pēckara desmitgadē

Dažādo partiju, grupu iekšienē politiskā darbība, cīņa par tā vai cita attīstības varianta izvēli norisinājās paralēli ar dziļiem pārveidojumiem valsts sociālajā un ekonomiskajā struktūrā.

Kā viena no svarīgākajām problēmām, kas bija jārisina sākotnēji Polijas Republikas pagaidu valdībai (PRPV), bet pēc tam arī NVPV, bija tajā iekļauto teritoriju iedzīvotāju nacionālā un sociālā sastāva izmaiņu regulēšana sakarā ar „valsts pārbīdi” uz rietumiem.

Lai atceramies strīdus poļu politiķu vidū valstiskuma atjaunošanas posmā 1918.–1921. gadā par „jagelloņu” un „pjastu” variantiem Polijas robežu jautājumā, kuri bija tieši saistīti ar iedzīvotāju nacionālā sastāva noteikšanu. Otrā pasaules kara laikā apstākļi bija būtiski mainījušies, nacistiskā Vācija bija gadiem ilgi okupējusi un šķēlusi pēc savas gribas poļu etniskās teritorijas, bet uzvaras pār Vāciju rezultātā Padomju Savienība panākusi bijušo Polijas „austrumu kresu” pievienošanu Padomju Baltkrievijai, Lietuvai un Ukrainai. Pie tam arī jau „pārbīdītās” Polijas austrumu rajonos dzīvoja baltkrievu un ukraiņu mazākumi. Polijas rokās nonākušos bijušajos Austrumvācijas apgabalus apdzīvoja pārsvarā vācu iedzīvotāji.

Pretēji dažkārt sastopamiem apgalvojumiem, ka **nacionālo mazākumu pārvietošana** kā nacionālo problēmu atrisināšanas līdzeklis ir raksturīga tikai totalitāriem režīmiem, masveida pārvietošanas ideja karu gados atrada piekritējus arī tādu valstu politiskajās aprindās, kuras nevarēja uzskatīt par totalitārām.

Jāatgādina, ka pēc Otrā Balkānu kara 1913. gada jūnijā-jūlijā vienošanās rezultātā starp Bulgāriju un Turciju notika nacionālo mazākumu pārvietošana (apmaiņa). Analoģiskus līgumus 1914. gadā noslēdza Turcija un Grieķija, bet 1919. gadā Grieķija un Bulgārija. Atbilstoši 1923. gada 30. janvāra Grieķijas un Turcijas līgumam par iedzīvotāju apmaiņu un 1923. gada 23. jūlija Lozannas miera līgumam notika ļoti vērienīga apmaiņa ar nacionālajiem

mazākumiem. Pēc vienošanās notika miermīlīga „etniska tīrīšana”: ap 400 000 turku tika pārvietoti no Grieķijas uz Mazāziju, bet no turienes savukārt uz Grieķiju tika deportēti 1,2 miljoni grieķu. Tas radīja vērā ņemamu starptautisko strīdu izšķiršanas precedentu etnisko tīrīšanu ceļā.

Otrā pasaules kara gados nacistiskās Vācijas realizētā salīdzinoši lielu masu pārvietošana (Baltijas etnisko vāciešu pārcelšana uz t.s. Vartas novadu, Padomju Savienībā dzīvojušo etnisko vāciešu evakuācija uzbrūkošās Sarkanās armijas priekšā, Zamoscas (*Zamość*) novada iedzīvotāju pārvietošana Ģenerālgubernatūrā u.c.) radīja apstākļus tam, lai pašu vāciešu pārvietošanas ideja sastaptu piekritējus arī dažādu valstu demokrātiskajās politiskajās aprindās. Kopumā tai piekrita arī Polijas sabiedrība.

Šī piekrišana iedzīvotāju masveida pārvietošanai pēc nacionālās pazīmes bija saistīta ar nacistiskās Vācijas praktizēto elementāro cilvēktiesību pārkāpumiem. Tika atzīts, ka vācieši ir paši sevi nostādījuši ārpus civilizētās sabiedrības. (Tiesa, kā atbilde nacistu necivilizētajām izdarībām arī jau no tiem atbrīvotajā Polijā tika pieļautas tādas izrīcības, kas parasti tiek saistītas tikai ar vācu nacistu darbību. Tā, tūlīt pēc atbrīvošanas vairākās Polijas pilsētās etniskie vācieši bija spiesti valkāt uz apģērba īpašas uzlīmes, dažreiz ar kāškrustu.)

Tāču ne tikai reakcija nacistiem noteica pārvietošanas kā nacionālo mazākumu problēmas atrisināšanas līdzekļa izplatību. Pārvietošanās idejā atspoguļojās arī vilšanās nacionālo mazākumu tiesību aizsardzības sistēmas darbībā, kura bija radīta Versaļas konferencē, bet bija cietusi krahu starpkaru perioda praksē.

Bija jāievēro arī kara gados notikusī nacionālo pretrunu saasināšanās starp tautām, kuras gadsimtiem ilgi bija dzīvojušas kaimiņos. Piemēram, 1942. gadā un arī vēlāk ar Sudetu vāciešu pārvietošanas ideju uzstājās Čehoslovāķijas prezidents E. Benešs, kura demokrātiskā orientācija ir vispāratzīta.

Karā pārdzīvotais poļos radīja saprotamu vēlmi atiebties. Katram vācietim tika piedēvēta kolektīva vaina par pārciesto teroru, miljonu poļu nāvi un nacionālo pazemojumu. Daudziem poļiem turpmāka līdzāspastāvēšana ar vāciešiem vienā teritorijā un vienā valstī tobrīd šķita neiedomājama.

Jau 1939. gadā kā atbilde Vācijas realizētajai poļu teritoriju ģermanizācijai pirmkārt no emigrācijā nonākušo poļu politiķu puses izskanēja prasība par vācu tautības iedzīvotāju piespiedu izvākšanu no Polijas pēc uzvaras karā. PVE Londonā nepārprotami paziņoja, ka pēc kara Polijas teritorijā netiks pieciests neviens vācietis. Tas attiecās kā uz kara laikā turp pārvietotajiem vāciešiem, tā arī uz vācu mazākumu, kas dzīvoja Polijā jau pirms kara. Poļu tautas ciešanas attaisnojot īpašu pasākumu pielietošanu pret vāciešiem. Poļu tauta prasīšot, lai tās bendes pēc to sakāves pamestu poļu teritoriju. Poļu pagrīdes presē skanēja vēl radikālākas prasības: „Poļu tauta pastāvēs uz to, lai visus vācu iedzīvotājus pēc atbildīgo poļu iestāžu norādījumiem pārvietotu uz Vāciju, neievērojot šo iedzīvotāju vēlmes. Atlīdzību tiem vācu iedzīvotājiem, kuri ilgstoši dzīvojuši Polijā, jāmaksā vācu valdībai, tai jāatlīdzina arī pārvietošanas izdevumi.” Pēc poļu politiķu viedokļa pēckara Polijai bija jābūt nacionālai valstij, bet vācu pašnoteikšanās tiesības varēja ņemt vērā.

Tāpat pēc kara daudzi poļi uzskatīja, ka par Ā. Hitlera vadīto nacistu nodarījumiem atbildība jānes visai vācu tautai, pieprasīja atteikties no Berlīnes atjaunošanas, visus bijušos SS biedrus deportēt uz kolonijām, ierīkot „slēgtus vāciešu kvartālus” vai rentablas koncentrācijas nometnes. Pazīstamais rakstnieks J. Parandovskis pieprasīja savākt visus sensenā vācu barbarisma pierādījumus, kurus izvietot šim nolūkam izbūvētā „Noziegumu un kauna muzejā”. Tam vajadzētu būt mūsdienās slavenā Izraēlā esošā Holokausta muzeja „*Yad Vashem* (ivritā: יד ושם) poļu variantam.

PVE gan sākotnēji savos memorandos sabiedroto valdībām izvirzīja priekšlikumu pārvietot vāciešus tikai no teritorijām, kurām pēc kara bija noteikti jāpaliek Polijas sastāvā. Ievērojot domstarpības ar PSRS par Polijas austrumu robežām, to, ka t.s. austrumu kresos paši poļi sastādīja mazākumu, PVE nevarēja tādu pat priekšlikumu izvirzīt nacionālās mazākumu problēmas atrisināšanai valsts austrumos. Cīnoties par agrākās Polijas austrumu robežu saglabāšanu, PVE 1942. gada 7. oktobrī pat pieņēma lēmumu, ka valsts robežu paplašināšana rietumos līdz Oderai un Neisei (*Nysa Łużycka*) nav iespējama, jo no šī apgabala nevarot pārvietot visus vāciešus, un ir jāšargās ar lielu teritoriju pievienošanas prasību radīt sev „milzīgu piekto kolonu”. Taču, kad pēc Teherānas konferences kļuva skaidrs, ka bijušo austrumu teritoriju vietā Polija varēs saņemt plašas teritorijas rietumos un ziemeļos, agrāk izskanējušais viedoklis par neiespējamību pārvietot visus vāciešus no šādām teritorijām tika aizmirsts.

Pēc Otrā pasaules kara radās labvēlīgi apstākļi poļu politiķu centieniem radīt monoetnisku poļu valsti, atbrīvojoties ne tikai no nīstajiem etniskajiem vāciešiem, bet arī no citiem nacionālajiem mazākumiem.

Faktiski antihitleriskās koalīcijas sabiedroto politiķi savos centienos radīt pēc kara stabilu Eiropu pārņēma poļu priekšstatus. Lai atrisinātu vācu nacionālā mazākuma Polijā problēmu, tie piekrita poļu priekšlikumam novērst paša šī nacionālā mazākuma pastāvēšanu. Poļu puses atklātajiem izteikumiem it kā vajadzēja izkļaidēt Rietumu sabiedroto ilūzijas par to, ka pārvietošana varētu norisināties humāni un saskaņotu noteikumu robežās. Tā 1943. gada jūlijā ASV prezidentam F.D. Rūzveltam Polijas sūtņa J. Čihanovska klātbūtnē viens no izcilākajiem Polijas pagrīdes darbiniekiem, AK kurjers J. Karskis paziņoja; „Prezidenta kungs, es gribu pret Jums būt pilnīgi atklāts. Kad nacisms būs sabrucis, nekas uz pasaules nespēs traucēt poļiem atriebties vāciešiem. Nonāks līdz atklātam teroram, iespējams, tikai uz īsu laiku, taču tas ir neizbēgami. Un tas, kā es ceru, būs pamudinājums visiem vāciešiem Polijā pārvākties uz savu Vāciju, kurai viņi pieder.” Taču tolaik amerikāņu demokrāti terora draudus pret vācu nacionālo mazākumu neņēma vērā.

Izraidīšanas politiku stingri atbalstīja Rietumu sabiedroto līderi, kuri par to bija domājuši jau krietnu laiku pirms Potsdamas konferences. Kā raksta krievu vēsturniece L. Miļakova, Rietumu sabiedroto plāni par iedzīvotāju pārvietošanu arī bijušajos Polijas austrumu apgabalos tapa pēc PSRS pretenziju uz Rietumbaltkrieviju, Rietumukrainu un Viļņas apgabalu atzīšanas. Vienā no diskusijām par Polijas jaunajām robežām antihitleriskās koalīcijas valstu Teherānas konferences laikā F.D. Rūzvelts pajautāja J. Staļinam, vai viņš ir domājis par iedzīvotāju apmaiņu šajā rajonā. J. Staļins atbildēja, ka viņš saskata iespējas šādu pasākumu realizācijai. Tādejādi jau Teherānas konferences laikā F.D. Rūzvelts netieši ierosināja veikt zināmu iedzīvotāju pārvietošanu. Tiesa, Teherānas konferences lēmumos par iedzīvotāju pārvietošanu tika dots tikai neskaidrs formulējums, kas paredzēja, ka valstu robežu nospraušana var būt saistīta arī ar iedzīvotāju pārvietošanu. Pēc konferences šo ideju atbalstīja V. Čērčils, mēģinot panākt PVE piekrišanu robežai austrumos, kura bija izveidojusies 1939. gadā un apmierināja PSRS. 1944. gada janvārī PVE premjerministrs S. Mikolajčiks valdības delegātu Polijā J. Jankovski informēja, ka britu premjers viņam piedāvājis: „Anglijas valdība iestājas par stipru, neatkarīgu, nacionāli apvienotu Poliju robežās, aptuveni sakrītošās ar Kērzona līniju (kas padomju interpretācijā izslēdz Viļņu un Ļvovu) un līniju pa Oderu. Tādā gadījumā notiktu visu poļu no zemes austrumu rajoniem un to poļu, kuri bija izvesti no Polijas uz Krieviju, pārcelšana, kā arī ukraiņu un baltkrievu izraidīšana no Polijas. Zemes rietumos notiktu vāciešu (ap 7 miljonu cilvēku) izsūtīšana no Polijas.” Taču, kā jau iepriekš teikts, PVE un tās pārstāvji pagrīdē līdz pat kara beigām nepiekrita domai par robežas izmaiņu Polijas austrumos.

Arī turpmāk F.D. Rūzvelts piekrita etniskās tīrīšanas politikai un kā precedentu minēja 1921.–1922. gadā notikušo “iedzīvotāju apmaiņu” starp Turciju un Grieķiju. 1944. gada 17. novembrī F.D. Rūzvelts nosūtīja S. Mikolajčikam vēstuli, kurā raksturoja ASV politikas galvenos principus Polijas jautājumā. Tie bija: ASV valdība bez ierunām iestājas „par stipru, brīvu un neatkarīgu Polijas valsti”; tā neiebildīs pret tiešās Polijas, Lielbritānijas un PSRS sarunās panāktu vienošanos par Polijas turpmākajām robežām; tā neiebildīs pret nacionālo mazākumu pārvietošanu Polijā; bez tam „ar likumīgo varas iestāžu sankciju” tā ir gatava sniegt atbalstu Polijas ekonomiskajai atjaunotnei. (Šos pašus principus F.D. Rūzvelts 16. decembrī izklāstīja J. Staļinam.) Līdz ar to 1944. gadā ASV prezidents apstiprināja savu pozīciju, ka no Austrumprūsijas, kuru tika plānots piešķirt Polijai, jāpārvieto tur dzīvojošie vācieši.

Lielbritānijas premjerministrs V. Čērčils, uzstājoties Pārstāvju palātā 1944. gada 15. decembrī, saistīja jautājumu par pēckara robežām Eiropā ar tautu pārvietošanu. Viņš paziņoja: „Jānotiek miljoniem cilvēku pārvietošanai no austrumiem uz rietumiem un ziemeļiem ar vienlaicīgu vāciešu pārcelšanu (tā kā tiek projektēta pilnīga viņu deportācija) no teritorijām, pievienotām rietumos un ziemeļos [...] Pēc mūsu apsvērumiem, visapmierinošākā un ilglaicīgākā metode ir izraidīšana. Tā novērsīs iedzīvotāju sajaukšanos, kura ved pie nebeidzamām grūtībām [...] Radīs tīru galdu. Mani neuztrauc šīs lielās pārcelšanās, kuru modernajos apstākļos var īstenot labāk kā jebkad agrāk.” V. Čērčils uzskatīja, ka “[vāciešu] izraidīšana, kā mums šķiet, ir pats iedarbīgākais un stabilākais instruments”, lai nākotnē nodrošinātu mieru Eiropā.

Tiesa, jo tuvāk nāca kara beigas, jo uzmanīgāki kļuva Rietumu sabiedroto izteikumi. Mainoties starptautiskajai situācijai, mainījās arī Rietumu līderu pozīcija šai jautājumā. ASV Valsts departaments (ārlietu ministrija) aizstāvēja uzskatu, ka pārvietošana, cik iespējams, jāierobežo un jāveic starptautiskā kontrolē un pakāpeniski, saglabājot kārtību. Tādi bija arī ASV priekšlikumi Jaltas konferencē. Taču tajā tika ņemti vērā tikai vācieši no Polijai piešķiramajām vācu austrumzemēm. Par pašas Polijas vāciešu pārvietošanu konferencē netika diskutēts. Tomēr jāievēro, ka līdzko sabiedrotie principiāli piekrita domai par varmācīgu „nelojālo nacionālo mazākumu” pārvietošanu, tā katras valsts valdībai tika piešķirtas tiesības pašai lemt, ko uzskatīt par „nelojālu izturēšanos”. Pat pieturēšanos pie savas dzimtās valodas un kultūras tradīcijām varēja uzskatīt par „nelojālu”.

Poļu vidū vācu pārvietošanas jautājumā praktiski pastāvēja nacionāls konsenss, bez partiju atšķirībām. Poļu politiķi pēckara vāciešu deportācijas no Polijas pamatoja ar argumentu, ka satiecīgas poļu un vāciešu kaimiņattiecības pēc karā gūtās pieredzes vairs nav iespējamās. Ar to tika domāta t.s. „piektā kolona” pirms un 1939. gada kampaņas laikā, vēlākā Polijas pavalstnieku – etnisko vāciešu izturēšanās kara gados. Pats par sevi saprotams, ka ne visi vietējie vācieši tika uzskatīti par nodevējiem un Polijas ienaidniekiem, to vidū bija arī tādi, kas poļu uniformā atdeva dzīvību par savu dzimteni. Taču poļu acīs tie bija izņēmuma gadījumi, kas, kā saka, tikai apstiprināja likumsakarību. Atriebībai bija jāskar visi vācieši.

Arī pēc Polijas Strādnieku partijas (PSP) priekšstatiem visi vācieši, kuri bija ieceļojuši pēc 1939. gada vai bija naidīgi izturējušies pret poļiem, tāpat kā visi poļi – „tautas nodevēji”, bija jāatbruņo un jāinternē. Arī poļu komunisti formulēja savu nacionālo mazākumu pārvietošanas programmu. Šī programma bija rezultāts valsts robežu izmaiņai kara gaitā un konsekventai nacionālā principa pielietošanai valsts celtniecībā. Otrā pasaules kara gados poļu komunisti nopietni pievērsās nacionālo problēmu valstī apzināšanai. Šie jautājumi kļuva par viņu pastiprinātas uzmanības priekšmetu. Pēc 1941. gada jūnija notika poļu komunistu pieejas nacionālajiem jautājumiem nopietna evolūcija.

Starpkaru periodā vārdi „tauta”, „nācija” reti tika lietoti PKP dokumentos. Turpretī PSP dokumentos tie kļuva par bieži lietojamiem, apzīmējot būtiskas kategorijas un pat izspiežot citus šķiriskus un sociālus jēdzienus. Jau pirmajā PSP programmatiskajā uzsaukumā 1942. gada janvārī nacionālā frazeoloģija izvirzījās priekšplānā, bet ar laiku kļuva par dominējošu partijas publicistikā. Savos partijas materiālos komunisti operēja ar tādiem jēdzieniem kā „tautas viedoklis”, „tautas izpratne”, „tautas ienaidnieks”. Ievērojamais poļu komunistu darbinieks A. Lampe 1942. gadā rakstīja: „...Visu Polijas patriotu mērķis ir ievērojama poļu tautas lomas un nozīmes palielināšana kopējā cīņās frontē pret hitlerismu.” Kā atzīmējusi krievu pētniece L. Miļakova, pat ja šāds pagrieziena zināmā mērā varēja būt taktisks gājiens, virzīts uz agrāk partijas propagandas neaptvertu masu piesaistīšanu, bet nevis atspoguļoja notiekošu vērtību pārvērtēšanu un atteikšanos no starpkaru periodā komunistu vidū valdījušās internacionālās šķiriskās ideoloģijas, tad tomēr ir jāreķinās ar šādu taktikas izmaiņas tālejošām sekām. Ja arī daļai komunistu līderu frazeoloģijas maiņa bija tikai sava veida maskēšanas, nepieciešama poļu tautas cīņas apstākļos pret vācu iebrucējiem, tad otra daļa to uztvēra kā jaunu realitāti un sāka vērtēt situāciju nacionālās kategorijās. Tādejādi poļu komunistu taktikas maiņai bija būtiskas, tālejošas sekas.

Nākotnes „tautas Polijai”, par kuru daudz tika runāts, bija jāklūst par mononacionālu valsti. Īpaši to uzsvēra komunisti, kuri kara gados bija nonākuši PSRS. Pie tam viņi rēķinājās gan ar starpkaru periodā Polijā uzkrāto negatīvo pieredzi nacionālo mazākumu jautājuma risināšanā, gan ar vājo atbalstu savai partijai poļu sabiedrībā. Tas pārliecināja PSP vadītājus par to, ka lielu nepoļu anklāvu pastāvēšana valstī: vāciešu tajās teritorijās, kurām pēc kara bija jānonāk Polijas sastāvā, un it īpaši ukraiņu – valsts austrumos, ir nevēlama. Kompakti dzīvojoši nacionālie mazākumi varēja vest pie sabiedrības destabilizācijas, sarežģīt tās vadību, traucēt komunistiskā režīma konsolidācijai. Tiekme panākt mononacionālu valsti uzskatāmi atklājās A. Lampes rakstos. Viņš gan apgalvoja: „Uzrakstot uz mūsu karogiem Polijas brīvības un neatkarības lozungu, cenšoties panākt poļu tautas apvienošanos un atdzimšanu savā valstī, pieturoties principam, ka poļu tautas un poļu valsts likteni ir jālemj poļu tautai, mēs kopā ar to iestājamies par brālīgo kaimiņu tautu brīvību, neatkarību un nacionālo apvienošanos”, taču citu tautu tiesību ievērošana šeit jau bija pakārtota poļu nacionālo interešu, kā tās toreiz tika saprastas, īstenošanai.

„Poļu zemju apvienošanas” postulāts, saprasts kā „poļu gara nostiprināšana zemes rietumos un pie Baltijas jūras” plaši tika skatīts T. Kostjuško kājnieku divīzijas komunistu programmatiskajos materiālos 1943. gada oktobrī. Tajos bija teikts, ka „ārējai politikai ir jānodrošina Polijas kā nacionālas valsts, kura savās robežās apvieno visus poļus un tai pat laikā necenšas izplatīt savu kundzību pār citām tautām, stabila pastāvēšana”. Šajos dokumentos divīzijas komunisti arī konkretizēja tās teritorijas, kurām, pēc viņu domām, bija jāietilpst poļu valstī pēc kara: „Mūžsenās poļu zemes – Silēzija, Varmija, Mazūrija [*Mazury*] [...] Austrumprūsija pārstās būt par Vācijas imperiālisma bastionu valsts austrumos [...] pie Oderas nostāsies poļu robežsardze”.

Pašā Polijā pagrīdē darbojošies poļu komunisti lika mazāku uzsvaru uz pēckara poļu sabiedrības monoetnisko raksturu. To varēja izskaidrot ar bruņotās cīņas apstākļiem Polijā, kur visu tautu galvenais ienaidnieks bija nacisti, un komunisti vēlējās paplašināt savu piekritēju rindas arī uz nacionālo mazākumu pārstāvju rēķina. Īpaši PSP programmatiskajā uzsaukumā **1943. gada martā** bija uzsvērts, ka Polijā, par kuru noris cīņa, „būs vienlīdzība un visu tautu brālīga kopdzīve”, nacionālā atbrīvošanās bija saistīta ar sociālo atbrīvošanos.

Jau 1943.gada novembrī PSP deklarācijā bija izvērstas divas principiālas tēzes – jautājums par „visu poļu zemju apvienošanu” un pilsoņu līdztiesības problēma, neatkarīgi no viņu tautības. Deklarācijā bija teikts: „Visām poļu zemēm jātiek iekļautām poļu valstī.

1. Valsts rietumos un Baltijas piekrastē mums atkal ir jāiegūst etnogrāfiskās poļu zemes [...]

2. Valsts austrumos zemēs, kuras gadsimtiem apdzīvo etniskais ukraiņu un baltkrievu vairākums, nāciju pašnoteikšanos atzinusi poļu tauta nevar atteikt brālīgajām ukraiņu un baltkrievu tautām tiesības pašām noteikt savu valstisko piederību atbilstoši tautas gribai.”

Vienlaikus tika deklarēts: „Valsts pilsoņi tiek traktēti vienādi bez atkarības no viņu nacionālās piederības. Poļu tautība nevar būt privilēģija attiecībā pret tiem nacionālajiem mazākumiem, kuri dzīvo poļu valsts robežās.” (Ar laiku šī otrā tēze pazuda no PSP programmatiskajiem dokumentiem. Tās nebija sociāli politisko un militāro organizāciju manifestā (1943. gada 15. decembris), Valsts Nacionālās padomes deklarācijā (1944. gada 1. janvāris), Polijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas manifestā (1944. gada 22. jūlijs). Tur tika runāts par poļu vēsturisko zemju atgūšanu rietumos un ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu zemju atdošanu padomju Ukrainai, Baltkrievijai un Lietuvai „atbilstoši iedzīvotāju gribas izpausmei, tautu pašnoteikšanās principa vārdā.”)

Saasinoties PVE un PSRS vadības domstarpībām par Polijas austrumu robežu, poļu komunisti kā PSRS, tā arī pagrīdē pašā Polijā sāka saistīt jautājumu par robežu izmaiņām ar iedzīvotāju masu pārvietošanas jautājumu, jo kompakti dzīvojoši nacionālie mazākumi, īpaši vācu un ukraiņu, varēja veicināt sabiedrības destabilizāciju, apgrūtināt sabiedrības un valsts pārvaldi, traucēt komunistiska režīma nodibināšanu.

Uzstājoties KRN sesijā 1945. gada 21. jūlijā, viens no poļu komunistu līderiem V. Gomulka secināja: „Nacionālie mazākumi, kuri sastādīja 35 % pirmsseptembra Polijas iedzīvotāju, nepalielināja Polijas spēkus. Nav iespējams ilgstoši apspiest daudzmiljonu tautas masu tieksmi pēc valstiskuma. Galu galā tam ir jāvērsas pret to, kas realizē nacionālo spaidu politiku. Un ir labi, ka poļu demokrātija, nepakļaujoties sentimentiem un jūtām, vienreiz par visām reizēm noregulēja jautājumu par Polijas austrumu robežu. Tas tikai piešķirs spēku atdzimušajai Polijai kā tās iekšienē, tā arī ārpus tās.” (Autoram gan uzreiz jāsaka, ka „jautājuma par Polijas austrumu robežu” noregulēšanu atbilstoši etniskajam sastāvam var jau nosacīti nosaukt par „labu”, taču ar to saistīto iedzīvotāju piespiedu pārvietošanu tādā veidā, kādā tā notika, par tādu nu gan nevar atzīt.)

PSP vadība uzskatīja, ka ir jālikvidē nepoļu nacionālie kopumi valstī: vācu rietumos un ukraiņu austrumos. Jau teikts, ka 1944. gada 27. jūlijā padomju valdība un Ļubļinas komiteja bija vienojušās par Polijas rietumu robežas pārcelšanu Odera – Neises līnijā (vācu: *Oder-Neiße-Grenze*, poļu *Granica na Odrze i Nysie Łużyckiej*). Bija paredzēta arī iedzīvotāju pārvietošana. Jau 22. jūlijā PNAK jeb Ļubļinas komitejas izdotā proklamācija pasludināja: „Par mocībām un ciešanām, par nodedzinātajiem ciemiem, sagrautajām pilsētām, iznīcinātajām baznīcām un skolām, par arestiem, noņemtiem un nošaušanām, par Aušvicu, Maidaneku, Treblinku, par slepkavībām geto vāciešiem ir pienākusi atmaksas stunda.”

Pēc PVE sakāves, varas pārejas Polijā kreiso spēku rokās kā reiz poļu komunisti (PSP) un viņu sabiedrotie arī praksē realizēja nacionālo mazākumu pārvietošanas programmu. Pārvietošana bija Polijas robežu izmaiņas un poļu komunistu īstenotā nacionālā principa jaunās Polijas valsts celtniecībā konsekvantas pielietošanas rezultāts. Poļu komunisti praksē realizēja tās monoetniskas valsts izveides idejas, kuras Polijas politiskā doma izstrādāja jau sākot no Versaļas konferences laikiem. Nacionālajā jomā viņi faktiski izrādījās poļu buržuāzisko partiju politikas sekotāji.

Vācu vēsturnieks G. Rode gan norādījis, ka poļu komunisti nacionālās pašnoteikšanās jautājumos vienmēr bijuši nedroši un tautas acīs turēti aizdomās par neuzticamību nacionālajā jautājumā. Sociālistiskajā Polijā viņi vēlējās dot autonomu republiku tiesības kašubu, baltkrievu, ukraiņu un augšsilēziešu zemēm. Taču drīz pēc kara PSP, vēlāk Polijas Apvienotā strādnieku partija, pārņēma poļu šovinistu Rietumos programmu, kura izvirzīja prasību pēc Oderas – Neises līnijas. Austrumos visu noteica draudzība ar PSRS. Taču poļu komunistiem vienmēr bija jābūt uzmanīgiem, lai atbrīvotos no aizdomām par pilnīgu atkarību no joprojām daļā tautas ienīstajiem krieviem.

Var strīdēties par to, cik lielā mērā poļu komunistu nacionālo politiku noteica viņu pakļaušanās nacionālā vairākuma spiedienam un cik tā sakrita ar viņu principiālajiem uzskatiem, taču to, ka tā neatbilda ne klasiskajiem marksistu priekšstatiem par uzdevumiem nacionālajā jomā, ne Rietumu demokrātu nostādnēm par par nāciju tiesībām uz pašnoteikšanos, nevar apšaubīt.

Savas nacionālās politikas realizēšanai poļu komunisti atrada sabiedrotos praktiski visos poļu iedzīvotāju slāņos. Arī poļu sabiedrība kopumā atbalstīja masu pārvietošanas ideju kā ceļu uz monoetniskas valsts – sava veida „Polijas – poļiem” – izveidi. Zīmīgi, ka poļu komunistu nacionālās politikas realizēšanā iesaistījās arī vairāki starpkaru periodā aktīvi poļu nacionālisti.

Kā spilgtāko piemēru var minēt 1923. un 1925.–1926. gadā izglītības ministra pienākumus pildījušo S. Grabski, kurš tolaik īstenoja nacionālo mazākumu polonizācijas politiku. 1939. gadā viņu arestēja un ieslodzīja padomju drošībasnīk. 1941. gadā viņš tika atbrīvots, izbrauca uz Londonu, darbojās Polijas Nacionālajā Padomē (*Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej*), bet 1945. gadā kopā ar S. Mikolajčiku atgriezās Polijā, kļuva par vienu no KRN vicepriekšsēdētājiem, piedalījās nacionālo mazākumu pārvietošanas plānu izstrādāšanā un īstenošanā, devās uz Lvovu aģitēt vietējos poļus pārcelties uz Poliju. 1947. gadā tika apbalvots ar Polijas atdzimšana ordeņa Komandora krustu (*Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski*).

Visas pēckara komunistu vadītās valdības pirmkārt izvirzīja uzdevumu apvienot poļu tautu savā valstī. Aiz jauniegūtajām robežām kara beigās atradās ap 3 miljoni poļu, galvenokārt padomju Baltkrievijas, Lietuvas un Ukrainas republikās, kuras ieguva bijušās Polijas teritorijas, bet arī citur Padomju Savienībā, kur dzīvoja gan izsūtītie, gan evakuētie poļi. Daudz poļu bija arī Vācijā, Francijā, Dienvidslāvijā, Čehoslovākijā, ASV un Dienvidamerikā, kurp pagātnē poļi emigrēja iztikas meklējumos. Taču reizē tika domāts arī par valstī dzīvojošo nacionālo mazākumu pārvietošanu uz citām valstīm. Jaunā vara stādīja uzdevumu „realizēt plānveidīgu un labi organizētu nacionālo mazākumu pārvietošanu un poļu atgriešanu valstī”. Faktiski Polijas atbrīvošanas un pirmajā pēckara periodā realizētā migrācijas politika balstījās uz diviem principiem. Viens tika deklarēts atklāti: īstenojot nacionālo apvienošanu, tika organizēta visu **poļu**, kuri atradās ārpus valsts, **atgriešanās**. Otrs princips – vienotas etniskas kopības panākšana Polijā – tika īstenots bez plašas afišēšanas, taču dažkārt tas tomēr tika pieminēts. Tā, 1946. gada Jaungada runā KRN priekšsēdētājs B. Beruts paziņoja; „Poļu tauta kara un teritorijas izmaiņu rezultātā ir kļuvusi no daudznacionālas zemes par mononacionālu zemi”.

Zīmīgi, ka viens no pirmajiem PNAK soļiem bija līgumu noslēgšana ar **PSRS** rietumos esošajām republikām par iedzīvotāju pārvietošanu. 1944. gada 9. septembrī PNAK noslēdza vienošanās ar Ukrainas un Baltkrievijas PSR, bet 22. septembrī – ar Lietuvas PSR pārstāvjiem par iedzīvotāju apmaiņu. Līgumi par repatriāciju ar atsevišķām padomju republikām tika slēgti tādēļ, ka PNAK kā Polijas valdības statuss nebija starptautiski atzīts. Bija paredzēta lietuviešu tautības Polijas pilsoņu izbraukšana uz Lietuvas PSR, baltkrievu – uz Baltkrievijas PSR, ukraiņu – uz Ukrainas PSR, tāpat poļu un ebreju, kuri līdz 1939. gada 1. septembrim bija Polijas pilsoņi, atgriešanās Polijā. Oficiāli tika pasludināts Polijas pilsoņu pārcelšanās brīvprātīguma princips: vienošanās skaidri noteica, ka poļu un ebreju tautības piederīgajiem ir tiesības, bet nevis pienākums izbraukt uz Poliju.

No 1945. gada Poļu patriotu savienība uzņēmās poļu repatriācijas no PSRS uz Poliju organizāciju. Abas puses bija vienojušās, ka repatrianti varēja paņemt līdzīgu savu īpašumu, tai skaitā mājlopus un nepieciešamos darba rīkus, kuru kopīgais svars nepārsniedza 2 t, ne vairāk kā 1000 zł un 1000 rbļ uz vienu cilvēku. Par atstāto īpašumu bija jāsaņem kompensācija. Tiem, kuri bija nolēmuši pārcelties uz kaimiņvalsti, tika norakstīti nodokļu parādi valsts priekšā, 1944. un 1945. gadā jaunajā dzīves vietā viņus atbrīvoja no nodokļiem. Bija paredzēts izsniegt arī finansiālu pārcelšanās pabalstu. Ja izbraucējs savu ievāktu ražu izbraukšanas brīdī nodeva valstij, vietā, kur viņš apmetās, tā viņam bija jākompensē.

Pārcelšanās poļiem, daudznacionālo kresu pamatiedzīvotājiem kļuva ne tikai par dramatisku, bet bieži arī traģisku notikumu. Līdz 1939. gada rudenim viņi šais apgabalos iemantojuši bija ne tikai varu un īpašumu, bet arī īpašu mentalitāti. Kā atzīmēts zinātniskajā literatūrā, viņiem bija „ļoti spēcīga nacionālā sajūta”, pārliecība, ka „Polijas pagātne faktiski ir kresu pagātne [...] [poļu] valdīšana kresos bija nosacījums nacionālās esamības varenībai un izturībai”. Nepieciešamība doties uz rietumiem pāri Bugai un Sanai kļuva par daudzu ģimeņu nelaيمي.

Polijas pārstāvji Baltkrievijas, Lietuvas un Ukrainas PSR darīja visu iespējamo, lai pārcelšanās aptvertu visus poļus no PSRS pievienotajām teritorijām.

Pārvietošanas prakse bija dažāda, kaut paši pārvietojamie nekur nesteidzās šķirties no dzīves vietām, tāpēc termiņi tika daudzkārt pārcelti. Ja Ukrainas varas iestādes centās pēc iespējas ātrāk atbrīvoties no poļu iedzīvotājiem, Baltkrievijas un Lietuvas varas iestādes, nevēloties zaudēt darbaspēku, centās dažādi ierobežot pārvietošanās apmērus. Īpaši negatīvi pret poļu aizbraukšanu izturējās Lietuvas PSR vadība, jo līdz ar to iedzīvotājus zaudēja plaši rajoni ap Viļņu, kaut poļi izceļošanas gatavību demonstrēja arī Kauņas un citos apgabalos.

Daļa poļu, nevēloties atstāt savu senču zemi, spēja palikt agrākajās dzīves vietās. Pēc A. Šmitas-Rosleres datiem, rezultātā līdz 1947. gadam Lietuvā izceļošanai reģistrējās vairāk nekā 382 tūkstoši cilvēku, bet izbraukt varēja tikai 45-51 % (Viļņā – 80%). Ukrainā izbraukšanai reģistrējās gandrīz 860 tūkstoši, bet izbrauca 90-92 % (tai skaitā 40% no pilsētām, 60 % no laukiem). Baltkrievijā reģistrējās 496-520 tūkstoši, bet tika pārvietoti 53 %. Padomju iestādes brīvāk ļāva izbraukt pilsētu iedzīvotājiem, bet lika šķēršļus lauciniekiem. Pārvietoti tika aktīvākie poļu nacionālās pašapziņas nesēji. Brīvprātīguma princips bieži tika ignorēts.

Ukrainas PSR teritorijā pārcelšanās organizācijā bija sava specifika. Jau iepriekš teikts, ka Rietumukrainā (Austrumgalīcijā un Volīnijā) UPA uzbrukumi poļu ciematiem turpinājās arī pēc Sarkanās armijas atnākšanas. Padomju drošības spēki apkaroja gan šos ukraiņu nacionālistus, gan Polijas AK kaujiniekus, izsūtīja to piekritējus uz Sibīriju un Kazahstānu. Taču vietējie poļi faktiski vienīgo ceļu kā izdzīvot saskatīja iespējā pārcelties uz Poliju. 1946. gada 15. jūnijā tika pabeigta poļu pārvietošana no Lvovas. Pavisam no pilsētas uz Poliju tika pārvietoti 104 446 cilvēki (98 865 poļi, 3 349 ebreji un 2 232 citi). Kā uzsvērusi vācu pētniece H. Hirša, tieši izvēršanos nežēlīgo ukraiņu un poļu savstarpējo cīņu dēļ no Rietumukrainā reģistrētajiem 858 548 poļiem izceļoja 787 524 jeb 91,7%, kad Lietuvā un Baltkrievijā, kur bija mazāks t.s. „nacionālo partizānu” un Iekšlietu Tautas komisariāta vienību spiediens, izbrauca tikai attiecīgi 54,8% un 48,4 % poļu.

1945. gada 6. jūlijā, kad nu jau Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdības statuss bija starptautiski nostiprināts, tā noslēdza līgumu par apmaiņu ar iedzīvotājiem ar PSRS kopumā. Puses vienojās par „savstarpēju evakuāciju”. Bez tam 1945. gada 16. augustā Maskavā tika parakstīts Padomju Savienības un Polijas līgums par robežu. Par pamatu tai tika ņemta t.s. Kērzona līnija, taču virkne strīdīgo teritoriju, no kurām lielākā bija Belostokas apgabals, nonāca Polijas rokās. Padomju

Savienībai pievienotajos apgabalos dzīvoja apmēram 12 miljonu iedzīvotāju, no tiem līdz 3,5 miljoniem poļu.

Pēc 1945. gada 6. jūlija skaļruņi deportētajiem poļiem viņu dzīves vietās PSRS austrumos paziņoja, ka Polijas pilsoņi var paturēt savu pilsonību un tiks evakuēti uz dzimteni. Arī tie, kuru dzimtās vietas tagad bija nonākušas padomju republikās, parasti vēlējās atgriezties nevis agrākajā dzīves vietā, bet Polijā.

Tiesa, daudziem uz PSRS austrumu rajoniem deportētajiem poļiem radās problēmas, pierādot savu piederību Polijai. Tas bija groteski: kā politiski bīstami, naidīgi, kontrrevolucionāri Polijas pilsoņi viņi 1940–1941. gadā tika deportēti, tagad viņiem bija jāpierāda sava pilsonība, lai atgrieztos. Par pierādījumu varēja kalpot dažādi dokumenti: dzimšanas vai militārā dienesta apliecība, skolas liecība, taču ne visi bija spējuši kara gados tādus saglabāt. Derēja arī divu Polijas pilsoņu – agrāko paziņu liecības, bet arī tādus nereti bija grūti atrast. Poļu pasu piešķiršanas sākums ievilkās divus mēnešus pēc līguma noslēgšanas. Piemēram, no Pavlodaras (*Павлодар*) Kazahstānā pirmais poļu transports mājup devās tikai 1946. gada februārī. Tas norisa līdzīgi kā pābrauciens no Polijas uz PSRS, padomju militārā konvoja pavadībā poļi tika atvesti līdz robežai, tikai tagad preču vagonā 40 cilvēku vietā bija 25. No iedzīves līdzī paņemt viņi varēja tikai pašu nepieciešamāko.

Cilvēkus, kuri atstāja savas dzimtās vietas Viļņas apgabalā, Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā tāpēc, ka mainoties teritorijām, valstis mainījās arī iedzīvotājiem, padomju un poļu propaganda sauca par „repatriantiem”, t.i. cilvēkiem, kuri atgriežas dzimtenē, kaut viņi paši par dzimteni vismaz tai brīdī varēja to arī neuzskatīt.

Dzīves vietas izvēli noteica ne tikai vēlme apvienoties ar savu tautu, bet arī dzīves apstākļi kaimiņvalstīs. Savā pieredzē pazīstot apstākļus PSRS (masu represijas, zemais dzīves līmenis) daudzi padomju cilvēki bez simpātijām izturējās pret valdošo režīmu un tāpēc, piemēram, Baltkrievijā kopā ar poļiem pārcelties uz Poliju mēģināja (vismaz reģistrējās) arī baltkrievi.

Īpaša bija situācija Polijai pirms kara jau piederējušajā, 1939. gadā Baltkrievijas PSRS nodotajā Belostokas (poļu *Białystok*, baltkrievu *Беласток*, lietuviešu *Balstogė*) apgabalā. 1944. gada 20. septembrī tas no Baltkrievijas PSR sastāva tika nodots Polijai. Kā raksta krievu vēsturnieces I. Jažborovska un V. Parsadanova, poļu varas iestādes apgabalā varēja balstīties ne tikai poļiem, bet arī uz baltkrieviem. Viņi bija vairākumā vietējās administratīvajās iestādēs, milicijā, drošības iestādēs, cerot arī turpmāk saistīt savu dzīvi ar ierasto dzīves vietu. Darbojās viņu nacionālās kultūras centri. Gan Polijas Nacionālās Atbrīvošanās Komiteja (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego*), gan vojevodistes vadība bija tendēti nodrošināt baltkrievu mazākumam apstākļus nacionālajai attīstībai. Turpretī padomju pilnvarotie ziņoja, ka Belostokas baltkrievi atsakās izbraukt uz karā sagrauto Baltkrieviju, ka „vietējā vara maz palīdz pārcelšanās kustībai”, bet poļu valdības iestādes „dažos gadījumos” izrāda tai pretestību. L. Berija par to ziņoja J. Staļinam. Valsts Aizsardzības komiteja 1944. gada 18. decembrī pieņēma lēmumu „padomju karaspēka aizmugures iztīrīšanai” veikt 6 Iekšlietu karaspēka divīziju operāciju, atkārtot 1939.–1940. gada deportāciju shēmu. Cilvēki, kuri pretojās baltkrievu, ukraiņu, un krievu pārvietošanai no Polijas uz PSRS, tika arestēti un represēti. Baltkrievi mēģināja bēgt, galvenokārt uz Polijas ziemeļiem un rietumiem. Tur viņi pārstāja ievērot baltkrievu parašas, paziņoja par savu piederību poļiem. Vietējās varas iestādes mēģināja atrast kādu izeju no radušās bezjēdzīgās situācijas. Baltkrievus pārstāja atzīt par īpašu nacionālu grupu, tika noliegts, ka Polijā tāda tautība vispār pastāv. Tika nolemts, ka palikušie (uz PSRS izdevās pārvietot 38 tūkstošus, palika 125 tūkstoši) jūt sevi kā poļus un par tādiem viņi arī jāuzskata. Tā rezultātā baltkrievu mazākumam Belostokas apgabalā uz ilgu laiku nācās atsāties no nacionālajiem centieniem, noticot plaši reklamējamajam vienlīdzības principam poļu tautas sastāvā. Tika likvidētas skolas ar baltkrievu apmācības valodu, 40. gadu otrajā pusē baltkrieviem nebija neviena preses izdevuma.

Poļu repatriantu kopējais skaits dažādos izdevumos minēts dažāds, taču atšķirības nav sevišķi lielas. Pēc P. Poļana datiem līdz 1946. gada 1. oktobrim no PSRS uz Poliju pārcēlās ap 1 090 tūkstošu

cilvēku (no tiem 790 982 no Ukrainas, 231 152 no Baltkrievijas un 69 424 – no Lietuvas). Izbraucēju sarakstos bija ietverti vēl 713 tūkstoši cilvēku. Pēc PSRS IeTK dokumentiem 1944.–1946. gadā Polijā no austrumiem ieradās 1 419 850 cilvēku. Vēl pēc citiem datiem no PSRS uz Poliju pārcēlās 1 526 tūkstošu cilvēku. Pēc Polijas oficiālajiem datiem pavisam 1944.–1948. gados no PSRS uz Poliju tika repatriēti 1 503 tūkstoši cilvēku, tai skaitā no Ukrainas PSR – 788 tūkstoši, no Baltkrievijas PSR – 274 tūkstoši, no Lietuvas PSR – 178 tūkstoši un no citiem PSRS rajoniem – 263 tūkstoši. (Taču jāņem vērā, ka daudzi poļi no minētajām teritorijām kara laikā bija izvesti uz Vāciju darbā. Viņi vai nu palika Rietumos vai atgriezās Polijā. Tāpēc pēc dažiem datiem plašā izpratnē repatriācija tikai no Baltkrievijas aptvēra no 350 līdz 400 tūkstošiem poļu. Vācu literatūrā var atrast aplēses, ka no Padomju Savienības rokās nonākušajiem apgabaliem uz Poliju oficiāli, atbilstoši līgumiem pārcēlās ap 1,5 miljoniem cilvēku, bet līdzās notika arī „mežonīga” (neorganizēta) uz PSRS izsūtīto un no bijušajiem Austrumpolijas apgabaliem bēgušo ap 1,5 miljonu poļu atgriešanās dzimtenē. Domājams, ka pēdējais skaitlis ir pārlietu liels.)

Pēc vieniem (1950. gada) datiem 2,2 miljoni poļu palika savās agrākajās dzīves vietās nu jau Padomju Savienības teritorijā. Pēc citiem – PSRS palika 1,3 miljoni poļu. (Specnometinājumā esošo poļu stāvokli noteica 1945. gada 8. janvārī PSRS TKP pieņemtais lēmums „*О правовом положении спецпереселенцев*” (Par specnometināto tiesisko stāvokli), kurš ierobežoja ne tikai pārvietošanās brīvību, bet arī iespējas iegūt izglītību, darbu utt. Tikai 1956. gadā šie poļi tika atbrīvoti no specnometinājuma uzskaites.)

Nevēlējās pārcelties liela daļa poļu, dzīvojušu Baltkrievijā, kuri, lai gan bija katoļticīgi, valodas un sadzīves ziņā maz atšķīrās no baltkrieviskiem, un apmēram puse poļu, dzīvojušu Lietuvā. Toties Galīcijā, kur pirms kara līdz 40% iedzīvotāju bija poļi, praktiski to vairs nepalika.

Vācu vēsturnieks E. Meijers atzīmējis, ka ar to noslēdzās process, kurš bija sācies jau 1830. gadā: poļu izstumšana no Lietuvas, Baltkrievijas un Ukrainas. Tā gaitā Viļņa un Ļvova tika tāpat atpoļotas (vācu *entpolonisiert*), kā Gdaņska un Vroclava atvācotas (*entdeutsch*). Šeit gan jāuzsver, ka blakus „poļu izstumšanai” jau sen pirms 1830. gada norisa paralēls process – minēto teritoriju polonizācija. Abi tie notika ar mainīgām sekmēm.

Kā raksta krievu vēsturnieces I. Jažborovska un V. Parsadanova, pēc Otrā pasaules kara realizētais staļiniskais PSRS dzīvojošo poļu un Polijas ebreju apmaiņas plāns pret Polijā dzīvojošajiem ukraiņiem, baltkrieviskiem un lietuviešiem ļāva Padomju Savienībai uz kaimiņvalsts rēķina daļēji kompensēt savus demogrāfiskos zaudējumus un tai pat laikā neitralizēt kopš 1939. gada saasinājušos nacionālos antagonismus. Ar 1944.–1946. gados notikušo poļu vairākuma izsūtīšanu no Rietumbaltkrievijas, Rietumukrainas un Viļņas apgabala uz Poliju nesamierināmie poļu nacionālisti zaudēja savu sociālo bāzi bijušajās Polijas austrumu zemēs („austrumu kresos”). Poļu pagrīdes kustība nosauktajos padomju reģionos beidzās; bruņotās poļu nacionālistu vienības vai nu nolika ieročus vai pārgāja padomju-poļu robežu, nu jau Polijas teritorijā turpinot uzbrukt baltkrieviskiem un ukraiņiem. PSRS atbrīvojās no tai potenciāli naidīgiem svešautiešiem – poļu kolonistiem (*осадники*).

Toties Polija tos nometināja savas jauniegūtajās, tikko no vāciešiem „atīrītajās” zemes, lai uz mūžīgiem laikiem tās nostiprinātu savā īpašumā. Abu valstu intereses vismaz daļēji sakrita.

1945. gadā arī **Vācijas** reihā teritorijā atradās daudz poļu (karagūstekņi, varmācīgi darbā turp nosūtītie, iesauktie vērmahtā, koncentrācijas nometņu ieslodzītie u.c.) Daļa no viņiem izvēlējās palikt emigrācijā, daļa kā atbildi uz kara laikā vācu realizēto visa poliskā noliegšanu pēc kara beigām centās nevis ātrāk atgriezties dzimtenē, bet realizēt savu naidu un atriebības alkas pret Vācijas iedzīvotājiem. Īpaši angļu okupācijas zonā daudzi poļu tā saucamie DP (*displaced persons* – pārvietotās personas)

piedalījās laupīšanās un vardarbības aktos. Vācu iedzīvotāju vidū tolaik auga noskaņojums visus poļu DP uzskatīt par kriminālnoziedzniekiem.

1945. gada 10. septembrī tika parakstīti Polijas valdības līgumi ar ASV un Lielbritānijas valdībām par poļu repatriāciju no Vācijas. Tie atviegloja atgriešanos dzimtenē daudziem kara laikā darbā uz reihu nosūtītajiem poļiem.

Par to, cik poļu repatriējās no Vācijas, ziņas atšķiras. Tā, V. Parsadanova raksta, ka tikai līdz 1945. gada jūlijam no Vācijas Polijā atgriezās līdz 800 000 turp aizdzīto poļu. Pēc E. Meijera datiem no 1945. līdz 1950. gadam dzimtenē atgriezās ap 2,4 miljoni poļu, bet pēc poļu vēsturnieka H. Slabeka datiem jau 1945.–1946. gadā mājās atgriezās vairāk nekā 2,8 miljoni cilvēku. Pēc Polijas valdības 1947. gada 10. aprīlī paustiemi datiem 1945–1947. gadā Polijai ziemeļos un rietumos pievienotajās teritorijās bija pārvākušies uz dzīvi 4 441,3 tūkstoši pārceļotāju. Kopā ar jau agrāk dzīvojušajiem poļiem 1948. gada sākumā tur bija jau ap 5,5 miljoni poļu.

Īpaši jāpastāsta par to karavīru, kuri dienēja poļu karaspēka daļās Rietumos, un Polijas ebreju, nonākušu svešumā, mēģinājumiem pārcelties atpakaļ uz dzimteni.

Vispirms par **poļu karavīriem Rietumos**. Viņu vidū bija tādi, kuri nevēlējās atgriezties dzimtenē. Šāda lēmuma pieņemšanā parasti ievērojama, ja ne noteicošā, loma bija starpkaru un kara periodā viņos indoktrinētā, krasi noraidošā attieksme pret komunistiem un visiem kreisajiem, krieviem un Padomju Savienību. Tā, 1945. gada 6. jūlijā V. Anderss kā 2. poļu korpusa komandieris izdeva pavēli, kurā bija arī vārdi: „Mūsu dzimtene, kurai atņemtas tiesības runāt, raugās uz mums. Tā vēlas redzēt mūs senču zemē – pēc šī mērķa mēs cenšamies un ilgojamies no visas sirds – bet tā negrib mūs redzēt par svešas varas vergiem: tā grib ieraudzīt mūs ar plīvojošiem karogiem kā patiesās brīvības vēstnešus. Tā kā šāda atgriešanās nav iespējama, tad mums ciešās un disciplinētās rindās jāgaida labvēlīga apstākļu maiņa. Pārmaiņai jānāk, jeb citādi briesmīgie un asiņainie visas pasaules upuri, kas nesti sešus garus gadus, būs bijuši veltīgi.” Ģenerālis paziņoja: „Mēs nevaram iedomāties īstu Poliju bez Ļvovas un Viļņas”, „poļu karavīriem karš nav beidzies”, un aicināja viņus uz „tālāku cīņu par Polijas neatkarību”. Tiesa, pēc tam sabiedrotie norādīja V. Andersam viņa vietu Rietumu hierarhijā. Viņš saņēma sekojošu ģenerāļa V. Morgana vēstuli: „Feldmaršals Aleksandrs ziņo no Potsdamas, ka viņu ārkārtīgi aizkārusi Jūsu 6. jūlija dienas pavēle, ar kuru noticis pārkāpums. [...] viņš vēlas, lai es Jums nosūtu sekojošo ziņu: „Kā draugs es Jums dodu ļoti nopietnu padomu neatkārtot nekā tamlīdzīga, un kā Jūsu virspavēlnieks es prasu, lai nākotnē visi Jūsu paziņojumi, kuros varētu būt politiskas pretrunas, tiktu vispirms iesniegti manam ieskatam. Ģenerālleitnants V. D. Morgans, štāba priekšnieks.”

Agrākās Polijas augstākā virsniecība ar V. Andersu priekšgalā ne tikai pati neatgriezās Polijā, bet aicināja to nedarīt arī sev padotos virsniekus un kareivjus. Pēc ģenerālā M. Rola-Žimerska ierosinājuma Polijas Tautas republikas valdība par pret to vērsto darbību, par nepakļaušanos Polijas armijas Virspavēlniecībai, traucējumiem poļu karavīriem atgriezties dzimtenē 1947. gada septembrī atņēma V. Andersam un viņa štābam (kopā 75 cilvēkiem) Polijas pilsonību.

Pats V. Anderss līdz mūža beigām palika nesamierināms komunistu pretinieks, pēc viņa iniciatīvas NATO struktūrās tika gatavoti poļu virsnieki kara gadījumam pret PSRS un tās sabiedrotajām valstīm. Atbilstoši ģenerāļa gribai apbedīts viņš tika Karavīru kapos Monte Kassino.

PVE, poļu militāristu Rietumos, tai skaitā ģenerāļa V. Andersa politika, virzīta uz savas varas un valsts teritoriālās integritātes saglabāšanu pēc kara Polijā, neraugoties uz daudzu poļu neapmierinātību ar savu stāvokli pirmskara valstī, mazākumtautību centieniem iegūt neatkarību, uz atbalsta meklējumiem tikai pie Rietumu sabiedrotajiem, PSRS interešu ignorēšanu tieši ietekmēja to poļu

likteni, kuri uzticoties PVE, iesaistījās poļu bruņotajos spēkos Rietumos, AK, citās pagrīdes struktūrās. Pēc kara vieni tika represēti, citi nevarēja atgriezties dzimtenē.

Pavisam citāda bija to pirmskara Polijas politiķu nostāja, kuri sadarbojās ar kreisajām partijām un atgriezās no emigrācijas dzimtenē. Tā, 1945. gada 1. septembrī Ļvovā KRN viceprezidents S. Grabskis, uzstājoties poļu zinātnieku priekšā, paziņoja: „Polija kļūst par rūpnieciski-agrāru valsti, jūras zemi, kā arī vienas nācijas valsti. Visiem poļiem ir jāatgriežas dzimtenē. Tie, kuri paliek aiz robežas, pārkāpj tautas un kultūras vērtības.”

Pēc kara tūkstoši poļu bēgļu no bijušajām Vācijas okupētajām zemēm pulcējās ap 2. Poļu korpusu. Viņiem tika ierīkotas nometnes Dienviditālijā, kur tie varēja darbnīcās mācīties kurpnieka, drēbnieka, namdara amatus. Bērniem tika ierīkotas skolas un bāriņu nami. Itāļu universitātēs varēja studēt arī poļu studenti. Šīs aktivitātes, vērstas uz neatgriešanos dzimtenē, izsauca neapmierinātību gan PSRS, gan Polijas varas iestādēs. 2. Poļu korpuss tika uzskatīts par apdraudējumu Polijai, jo varēja tikt izmantots pret jauno kārtību tajā.

Pie Neapoles bija ierīkota sevišķa nometne, un tai cauri pirms sūtīšanas uz Poliju bija jāiet katram karavīram. Pēc V. Andersa datiem no 2. poļu korpusa ap 112 000 karavīriem 1945. gada beigās repatriācijas lūgumu iesniedza septiņi virsnieki un 14 200 karavīru, no kuriem 8 700 armijā iestājās tikai pēc kara beigām. Turpretim to karavīru vidū, kuri bija pabijuši PSRS un kopā ar korpusu bijuši visu kara laiku, tikai 310 iesniedza repatriācijas lūgumus. Acīmredzot personīgie piedzīvojumi padomju varas apstākļos, kā arī PVE vestā pretpadomju propaganda lika 2. poļu korpusa karavīriem atturēties no atgriešanās dzimtenē. 2. korpusa karavīri Itālijā tika izmantoti līdz 1946. gadam, kad tos transportēja uz Angliju un demobilizēja.

Gala rezultātā 1946. gada 20. martā tika noslēgts poļu-britu līgums par repatriāciju, Lielbritānijas valdība „ieteica” poļu karavīriem atgriezties dzimtenē. Kopā korpusā 1946. gadā skaitījās 103 000 cilvēku. 1946. gada 21. maijā V. Andersu izsauca pie Lielbritānijas ārlietu ministra E. Bevina sakarā ar poļu karavīru likteni Rietumos. 22. maijā E. Bevins paziņoja par „Poļu pārcelšanās korpusu” (*The Polish Resettlement Corps*) izveidi. Apakšnamā ministrs skaidroja: „Mūsu mērķis ir tos poļus, kas nevēlas atgriezties Polijā, demobilizēt, cik ātri vien iespējams, un panākt viņu izvietošanu civilā dzīvē vai nu Lielbritānijā vai aizjūrā. Tos, kas atrodas ārzemēs, pārvedīs uz šejieni.” Minētā korpusa izveide sākās septembrī. Korpusa locekļi kā iepriekš skaitījās pakļauti militārajam dienestam, tika izvietoti kazarmās, saņēma algu, bet reizē tika gatavoti civilajai dzīvei. Tā ap 150 tūkstošiem poļu karavīru un viņu ģimenes locekļiem pēckara nenoteiktības periods ieilga. Korpuss pastāvēja līdz 1949. gadam. Lielākā daļa karavīru palika emigrācijā un apmetās Anglijā.

Tomēr, kad 1946. gada maijā tika izdota pavēle par Lielbritānijas armijas poļu daļu atlaišanu (pēdējās daļas tika izformētas 1947. gadā), daļa rietumos nonākušo poļu un agrākās Polijas mazākumtautu karavīru vēlējās atgriezties dzimtenē, neraugoties uz pamatotajām bailēm no kreisās varas īstenotām represijām. 1946. un 1947. gadā šie karavīri atgriezās Polijā. Pēc aptuveniem datiem ap 25 % Rietumos esošo poļu karavīru vēlējās atgriezties. Pirmais transports ar poļu karavīriem no Lielbritānijas Polijā ieradās jau 1946. gada 5. janvārī.

Bija arī fakti, kas jau pēc kara noskaņoja poļu karavīrus neatgriezties. Tā, ievērojams jau atgriezušos Polijā karavīru skaits pēc repatriācijas bēga no Polijas atpakaļ uz Rietumiem, atzīdami ceļu uz Itāliju cauri Čehoslovākijai un Vācijai. Viņi varēja pastāstīt, ka jaunā varā tos sagaidīja ar neuzticību, aizdomām par sakariem ar pagrīdi, tiem draudēja arests. Itālijā palikušie no uz dzimteni izceļojušajiem saņēma arī vēstules ar skaidriem mājieniem. Piemēram, kāda no tām beidzās vārdiem:

„Mēs ceļojām uz Poliju ļoti labi. Mēs atbraucām ļoti labi. Polijā bija ļoti labi. Es to ļoti labi biju pelnījis.”

Daudzi no tiem, kuri pēc kara atgriezās agrākajās dzīves vietās bijušajās Polijas austrumu zemēs, kuras tagad piederēja PSRS, tika represēti. Padomju varas priekšā lielākā viņu daļa nebija noziegusies, bet PSRS vadībā dominēja uzskats par šiem poļiem kā „pretpadomju elementiem”. Protams, šādas padomju līderu pārliecības radīšanā milzīgu ieguldījumu bija devusi pašu poļu vadošo politiķu nostāja kopš 1939. gada, īpaši jau V. Andersa un viņa līdzgaitnieku rīcība, izvedot poļu karaspēka daļas no PSRS. Taču tas nekādā mērā neattaisno staļiniskās PSRS iestāžu rīcību, represējot daudzus nevainīgus cilvēkus.

Tos Polijas bruņoto spēku Rietumos karavīrus, kuri bija dzīvojuši starpkaru Polijas austrumu „kresos”, Rietumvalstis neuzskatīja par padomju pilsoņiem un neprasiya, lai viņi izbrauktu uz PSRS. Taču tā daļa no viņiem, kuri vēlējās atgriezties dzimtajās vietās, to varēja darīt kā repatrianti. Pirmie demobilizētie Polijas bruņoto spēku Rietumos karavīri sāka atgriezties nu jau padomju republikās 1946. gadā. Masveida repatriācija sākās nākamajā gadā. PSRS Ministru Padome uzdeva vietējām varas iestādēm organizēt repatriantu uzņemšanu, iekārtošanu darbā un sadzīves nokārtošanu. Bija gadījumi, kad, piemēram, Baltkrievijā dzimuši poļu armijas karavīri devās dzīvot uz Poliju, tomēr daži no viņiem vēlāk mainīja lēmumu un pārcēlās uz PSRS. Taču jau no pirmajām ierašanās dienām padomju drošības iestādes vāca par viņiem dažādus kompromitējošus materiālus un pēc kāda laika represēja. Šo represiju apogejs bija 1951. gada naktī no 31. marta uz 1. aprīli, kad notika padomju terminoloģijā „andersiešu” (lielākā daļa bija dienējuši V. Andersa komandētajā 2.poļu korpusā) masveida izsūtīšana „specnometinājumā” uz Irkutskas apgabalu. Viņu manta tika konfiscēta. Pēc baltkrievu žurnālista J. Gribovska datiem no Baltkrievijas šai naktī izsūtīja 888, no Viļņas apgabala 49 cilvēkus. Izsūtīšana norisa līdz 1951. gada augustam un skāra arī Ukrainas rietumu apgabalus. No Baltkrievijas pavisam uz Irkutskas apgabalu izsūtīja 4 520 „andersiešus” un viņu ģimenes locekļus. Ir ziņas, ka vismaz daļa no viņiem tika nodarbināti Aldanas (*Алдан*) rajona zelta raktuvēs Jakutijā. Deportējamo vairākuma personīgajās lietās nebija nekāda kompromitējoša materiāla par viņiem. Tikai dažiem tika izvirzītas apsūdzības par „buržuāziska dzīves veida izplatīšanu” un „sadarbību ar rietumvalstu izlūkdienestiem”. Domājams, ka deportācija tika gatavota jau tad, kad Rietumos karojušie karavīri tikai sāka atgriezties PSRS. Par to liecina ātrums ar kādu operācija varēja tikt īstenota, jo varas iestādes precīzi zināja visu deportējamo dzīves vietas. Tas, ka valstī aukstā kara gados dzīvoja cilvēki, kuri bija karojuši PSRS iespējamo nākamo militāro pretinieku armijās, padomju iestādēm izraisīja aizdomas. Acīmredzot 4 gadus varas iestādes gaidīja tāpēc, lai atgrieztos maksimāls skaits Rietumos demobilizēto, un tikai tad, kad kļuva skaidrs, ka vairs neviens neatgriezīsies, tika organizēta deportācija. Tikai 1956. gadā deportētajiem tika atļauts atgriezties agrākajās dzīves vietās. Process ievilkās gadu garumā. Pēc gada daļai izsūtīto izmaksāja kompensācijas par konfiscēto mantu. Tikai 1971. gadā Baltkrievijas PSR Augstākā tiesa atzina deportāciju nelikumību un pārtrauca 1951. gadā sāktās krimināllietas.

Pēc vācu vēsturnieka E. Meijera datiem ap 357 000 poļu, vispirms jau Andersa armijas karavīru, atteicās atgriezties. Viņi galvenokārt ar Starptautiskās bēgļu organizācijas (angļu *International Refugee Organization*) palīdzību 1947.–1951. gadā atrada mājvietu ASV (111 000), Austrālijā (60 000), Kanādā (47 000), Lielbritānijā (36 000) u. c.

No poļu tautības repatriantu atgriešanās dzimtenē būtiski atšķīrās **ebreju izcelsmes Polijas pilsoņu repatriācija**. Pēc kara ebreju Polijā gandrīz vairs nebija palicis. No vairāk nekā 3 miljoniem ebreju, kuri 1939. gada septembrī dzīvoja Polijā, tikai ap 350 līdz 380 tūkstošu pārdzīvoja Holokaustu. Pēc vienām ziņām tikai 25 tūkstošiem izdevās paglābties pašā Polijā, dabūjot citu tautību piederīgo dokumentus, slapstoties mežos bunkuros vai piedaloties partizānu kustībā, ap 30 tūkstošu atgriezās no koncentrācijas nometnēm. Pēc citām ziņām 50 000 līdz 100 000 pārdzīvoja karu vācu okupētajos apgabalos un pašā Vācijas reihā; koncentrācijas un darba nometnēs, dažādās slēptuvēs, militārās formācijās vai ar viltotiem „āriešu” dokumentiem. Daļa atgriezās no Austrumiem, daļa no Rietumiem. Apmēram 140 000 paši atgriezās no PSRS, kurp bija bēguši 1939./1940. gadā. Vēl ap

30 000 ebreju uz Poliju tika pārvietoti no kādreizējiem Polijas austrumu novadiem, kuri pēc kara piederēja Lietuvas, Baltkrievijas un Ukrainas padomju republikām.

Daudzi Holokaustu pārdzīvojušie Polijas ebreji tūlīt pēc kara izlēma atstāt dzimteni: viņi vairs nevēlējās dzīvot vietās, kur ebreju kopienas bija iznīcinātas, daudzi pēc savas pieredzes baidījās no poļu nelojālās attieksmes. Tomēr vairākums Polijas ebreju, arī tie, kuri bija nonākuši Padomju Savienībā, pēc Polijas atbrīvošanas sākotnēji vēlējās atgriezties dzimtenē. Jau 1945. gada maijā-jūnijā Polijā bija ap 50-60 tūkstošu ebreju. Līdz 1946. gada maijam ebreju skaits pieauga līdz 200–250 tūkstošiem cilvēku, tie bija galvenokārt repatrianti no PSRS. Līdz 1949. gada beigām Polijā no austrumiem ieradās ap 230 tūkstoši ebreju. (Ir arī dati, ka no 1944. gada beigām līdz 1949. gadam Polijā atgriezās 203 tūkstoši ebreju.) Skaits, iespējams, ir pārspīlēts, jo daudzi savās dzīves vietās reģistrēja arī vēl tikai meklējamus radniekus un paziņas. Tomēr tas bija mazāk nekā 1 procents no visiem Polijas iedzīvotājiem, kuru skaits sasniedza 24 miljonus.

Ebreji Polijā pūlējās atjaunot savas nacionālās organizācijas, sabiedrisko, reliģisko un kultūras dzīvi. Galvenā loma šais centienos piederēja 1944. gada vasarā Maskavā radītajai Polijas ebreju komitejai ar bijušo Polijas Seima deputātu advokātu E. Zommeršteinu vadībā. Pēc Ļubļinas atbrīvošanas komiteja pārcēlās turp un 10. augustā uz tās bāzes tika radīta Polijas ebreju Centrālā Komiteja. Tās sastāvā ietilpa kā komunistu, Bunda, partizānu, tā dažādu cionistisko organizāciju, ebreju demokrātu pārstāvji. 1944. gada augustā Ļubļinā bija ap 300, bet septembrī – 2 000 ebreju. Tika dibinātas ebreju virtuves, bērnu dārzs, skola, notika kultūras pasākumi un dievlūgšanas.

1945. gada beigās Polijā pastāvēja divas starpvojevodistu, desmit vojevodistu un ap 200 vietējās ebreju komitejas. Viens no galvenajiem ebreju organizāciju uzdevumiem bija sniegt palīdzību ebreju bērniem, kuri bija pārdzīvojuši Holokaustu. Simti to atradās bezpajumtnieku rindās, tūkstoši bija raduši pagaidu patvērumu poļu ģimenēs un klosteros, daudzi bija kristīti. 31,7 tūkstoši bērnu (lielākoties bāreņu) atgriezās no PSRS. Ar pazudušo bērnu meklēšanu kopā ar Ebreju komitejām nodarbojās arī Ebreju reliģiskā padome un cionistiskās organizācijas. Daudzus ebreju bērnus izdevās sameklēt un atgriezt ģimenēs vai izvietot patversmēs, taču daudzi vēl palika poļu ģimenēs un klosteros. Ebreju organizācijas nodibināja 11 internātus 1 135 bērniem, 6 skolas un bērnu dārzus 20 tūkstošiem bērnu, 4 bērnu namus bērniem vecumā no 2 līdz 12 gadiem, vecākus bērnus centās nosūtīt uz Palestīnu. Otrs svarīgs ebreju organizāciju darbības virziens bija palīdzības sniegšana ebrejiem-repatriantiem no Padomju Savienības, kuri atgriezās dzimtenē saskaņā ar Polijas un PSRS 1945. gada 6.jūnija līgumu par poļu un Polijas ebreju repatriāciju uz Poliju.

Nacionālās vienotības pagaidu valdība veicināja Polijas ebreju Centrālās Komitejas un citu ebreju organizāciju darbību. Būdam ieinteresēta ASV finansiālā palīdzībā, NVPV atļāva valstī darboties starptautiskām ebreju organizācijām. Tās radīja Polijā labdarības iestādes, kas palīdzēja gādāt apģērbu, medikamentus, atvēra amatnieku skolas, organizēja pārvietojamas klīnikas, hospitāļus, medicīniskās palīdzības punktus visās lielākajās pilsētās. 1945. gada beigās Polijā darbojās vairāki desmiti ebreju kooperatīvu, 34 lauksaimniecības fermas.

Tas viss ebrejiem radīja cerības uz normālas dzīves atjaunošanos. Poļu izraisītais ebreju grautiņš Jedvabnē 1941. gada jūlijā un citi līdzīgi mazāka mēroga notikumi tolaik tika noklusēti. Gandrīz brīnumainā kārtā karu un Holokaustu pārdzīvojušie Polijas ebreji cerēja beidzot atrast patvērumu dzimtajās vietās. Taču atgriezušies mājās, viņi lielākoties sastapa nevis līdzjūtību, bet naidīgumu.

Tiesa gan, amerikāņu-poļu publiciste A. Aplbauma norādījusi, ka dažos gadījumos mājup atgriezušos ebrejus apsveica un pret viņiem izturējās godīgi un draudzīgi. Viņa apraksta gadījumu, kad kādu Polijas ebreju, kurš bija pievienojies Sarkanajai armijai, pēc atgriešanās mājās kaimiņi

apsveica, pabaroja un aizsargāja viņu no vietējās AK vienībām, kas medīja komunistus. Savukārt citi Polijas ebreji, kas bija saistīti ar komunistisko partiju, palīdzēja glābt AK neebreju partizānus no drošības iestādēm. Jau minētais cionistu aktīvists E. Zomeršteins, pat slepeni noorganizēja AK kurjeru nosūtīšanu uz Londonu, nomaskējot tos par ortodoksāliem ebrejiem. Taču tādi gadījumi nevarēja būt un arī nebija masveidīgi.

Ir saglabājušās pietiekami daudzas gan mutvārdu, gan dokumentālas liecības par brutāliem un pat nāvējošiem uzbrukumiem ebrejiem pirmajos pēckara mēnešos un gados Polijā. „Ebreju iedzīvotāju aplaupīšana un ģirgāšanās par tiem,” rakstīja Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas PSRS IeTK padomdevējs N. Seļivanovskis L. Berijam 1945. gada 17. augustā, „no AK un NBS bandu puses ir pastāvīga parādība Polijā. Ebreju slepkavības neapstājas.” Pēc nepilnīgiem datiem, no 1945. gada 1. janvāra līdz 15. septembrim Polijā tika nogalināti 297 ebreji.

Poļu publicisti uzsver, ka runa bija par atsevišķiem izolētiem uzbrukumiem ebrejiem. Turklāt, atšķirībā no akcijām pret vāciešiem Polijā, tā nebija oficiālās valdības politikas sastāvdaļa. Šādos uzbrukumus nereti, kā raksta poļi, „izprovocēja” ebreju atgriešanās mājās, kurās jau bija paguvuši iemitināties poļi, tāpat iemesls varēja būt politiskās domstarpības. Turklāt ne vienmēr esot iespējams noteikt, kurš konkrēti bija vainīgs. Pastāv strīdīgi jautājumi. Vai ebrejus nogalināja tāpēc, ka viņi atgriezās un pieprasīja atpakaļ savas mājas un mantu, vai tikai tāpēc, ka viņi bija ebreji? Vai ebreji, kuri bija dažādos amatos drošības orgānos, tika nogalināti par to, ka bija komunisti, vai tāpēc, ka bija ebreji? Un beigu beigās – kā vērtēt ebreju aplaupīšanu: vai kā antisemitisma izpausmes vai arī vienkāršu bandītismu? Ir saprotams, ka mūsdienās poļu publicistu un vēsturnieku vairākums cenšas atmazgāt savus tautiešus no pārmetumiem antisemitismā.

Samērā daudzi poļi kara laikā bija materiāli iedzīvojušies uz ebreju rēķina un baidījās no viņu pretenzijām uz sava īpašuma atgūšanu. Kā atzīmējis vēsturnieks no Ņujorkas D. Macgils, „galvenais antisemitisma avots bija tas, ka vairākums šo nabaga cilvēku dzīvoja mājās un dzīvokļos, kuri pirms kara bija piederējuši poļu ebrejiem. Bailes no to atgriešanas likumīgajiem īpašniekiem izsauca naidīgumu, kurš robežojās ar antisemitismu”. Daļa poļu iedzīvotāju nacistu okupācijas laikā bija pievākuši arī bez saimnieka palikušo ebreju iedzīvi un baidījās, ka ebreji atprasīs izlaupītās un piesavinātās mantas. Daudzi domāja, ka ebrejus vairs nenāksies satikt, bet viņi atgriezās! Nedaudzi, bet atgriezās! Kara laikā vietējo poļu rokās nonākušā nacistu „arizētā” ebreju īpašumu restitūcija kļuva par asu problēmu. Nevēlēšanās atdot ebrejiem salaupīto īpašumu izsauca daudzu no ebreju iznīcināšanas profitējušo poļu uzbrukumus viņiem. Restitūcijā nebija ieinteresētas arī jaunās varas iestādes, kuru rokās pārgāja ne tikai lielie pirmskara ebreju uzņēmumi, bet arī ebreju kopienas sabiedriskās ēkas. Mēģinājumi atgūt kaut daļu sava īpašuma, kā likums, izsauca niknu poļu reakciju, kuri runāja par „jauniem ebreju plūdiem Polijā.”

Ebreji centās atgūt arī savas pirmskara sabiedriskās pozīcijas, kuras kara gados bija aizpildījuši poļi. Tas izraisīja konkurenci starp ebreju un poļu tirgotajiem, ārstiem, juristiem, amatniekiem u.c. Ebreju bija maz, bet viņu konkurenti taču bija cerējuši tikt no tiem vaļā uz visiem laikiem! Vēsturnieks J. Gross, piemēram, norāda, ka kara laikā notikusī masveida ebreju iznīcināšana radīja „sociālo vakuumu, kuru tūlīt aizpildīja poļu sīkburžuāzija”. Būdams nedrošs par savu stāvokli, baidīdamies zaudēt nesen iegūto un juzdamies jaunā komunistiskā režīma apdraudēts, šis sociālais slānis, pēc J. Grosa teiktā, vērsa savu niknumu pret pārnākušajiem ebrejiem. Šim apgalvojumam noteikti ir pamats, jo daudzi kaut ko līdzīgu tolaik piedzīvoja arī citās valstīs.

Savukārt citi pētnieki ir pārliecināti, ka naidīguma pamatā tomēr bija kaut kas daudz dziļāks par ekonomisko un sociālo sāncensību. Kā raksta poļu vēsturnieks D. Stola, poļi, tāpat kā čehi, ungāri,

rumāņi un lietuvieši, holokaustu bija redzējuši, dzirdējuši un pat saoduši tik lielā mērā, kāds nebija iedomājams Rietumeiropā, pat Vācijā. Neredzot citu izskaidrojuma poļu šausminošās uzvedības formām, viņš norādījis, ka psiholoģiska reakcija uz šāda veida pieredzi ir sarežģīta un „pilnīgi neracionāla”. Autoram gan šķiet, ka tas ir kārtējais mēģinājums „psiholoģiski” attaisnot necilvēcīgo antisemitu rīcību.

Daļa poļu, sapņojošu par „Poliju poļiem”, pēc nacistiskās okupācijas ar visiem tās ļaunumiem beigām uzskatīja par iespējamu pie reizes atrisināt nacionālo mazākumu problēmu, īpaši „ebreju jautājumu”. Viņi jau bija pieraduši pie domas, ka var „tikt vaļā” no ebrejiem. Ebreju atgriešanās viņiem nozīmēja arī nacionālās problēmas atgriešanos. Polijas nacionālo mazākumu kultūras pētnieks M. Jagello rakstīja: „Man bija tā laime, ka manās dzimtajās lauku mājās skuma par ebreju likteni, taču es savā ciemā, un arī citviet dzirdēju atzinības vārdus Hitleram – par „ar *viņiem* ievesto kārtību” – pietiekami bieži, lai gūtu tiesības uzskatīt, ka tā domāja un runāja daudzi. Un no šejienes – sašutums, ka saujiņa no viņiem tomēr izglābās, ka daži mēģina atgriezties savās mājās.”

Zināma ietekme bija dažādo antikomunistisko grupējumu mēģinājumiem jauno varu iztēlot kā „žīdu komūnu”, bet tās nacionālo programmu – kā ceļu uz Polijas pārvēršanu par 17. padomju republiku. Priekšstatu, ka visi ebreji ir jaunā režīma piekritēji it kā apstiprināja tas, ka jaunā vara nosodīja antisemitismu, tās darbinieku vidū bija ebreji, kad pirmskara Polijā tie valsts dienestā tikpat kā netika pielaisti.

Tika izmantoti fakti par to, ka tieši ebreju tautības iedzīvotāji, kurus bija izglābusi Sarkanās armijas uzvara karā, ļoti aktīvi iesaistījās jaunās varas struktūrās, kaut lielākā daļa Polijas ebreju, kuru skaits 1946. gada vidū nepārsniedza 250 000, bija parasti Polijas pilsoņi un kopā ar poļiem piedalījās valsts atjaunošanas darbā. Taču viņu klātbūtne publiskos un vadošos amatos, valsts aparāta augstākajās struktūrās un it īpaši valsts drošības iestādēs izraisīja poļu negatīvu reakciju: ebreji tika uzskatīti par Padomju draudu nesējiem. Profesors A. Stranga atzīmējis, ka daudzi ebreji, kuri pārdzīvoja Holokaustu, uzskatīja, ka pievienošanās komunistiem un pat viņu represīvajiem orgāniem ir pietiekoši dabiska izvēle pēc tā, kas bija piedzīvots, taču no nacionālistisko un katolisko poļu viedokļa šī izvēle tikai padziļināja seno antisemitismu.

PSP un NVPV pretinieki īpaši apspēlēja faktus par ebreju it kā lielo īpatsvaru PSP aparātā, centrālajās un vojevodistu drošības iestādēs.

Daudzi poļi uzskatīja, ka tieši ebreji ir svarīgākais komunistiskās sistēmas un tā drošības aparāta balsts. Sabiedrībā bija izplatīts mīts, ka pēckara „ebreju desmitgadē” no tur dienotajiem vairāk nekā 1/3 bija ebreji, kas deva iegāni to saukt par „ebreju komūnu” (*židokomuna*) [Terminu, kurš radās vēl 1919.–1921. gada kara laikā, līdz pat „sociālisma” sabrukumam labējie nacionālistiskie spēki lietoja arī, lai apzīmētu visu „tautas Polijas” režīmu. Tā izplatības pamatā bija nacionālistu vēlme uzskatīt komunismu par sava veida „nacionālajam garam svešu” slimību, kuras nesēji bija tikai antinacionāli spēki, kurus dotajā gadījumā personificēja ebreji. Tas bija kā pirmskara Polijā, tā kara laikā nacistu veiktās indoktrinācijas rezultāts.]

Poļu nacionālistu pārmetumi visiem ebrejiem par jaunās varas atbalstīšanu bija „pievilkti aiz ausīm”. Ebreju īpatsvars PSP rindās nebija liels. Tūlīt pēc kara PSP rindās bija ap 3 000 ebreju. 1946. gada beigās „ebreju frakcijā” PSP skaitījās ap 4 000 cilvēku no pusmiljona partijas biedru, 1947. gadā – 7 000 no gandrīz 850 000 PSP biedru. Daži simti cilvēku, galvenokārt veci sabiedriskie darbinieki, iestājās Bundā, kurš nodibinājās 1944. gada rudenī un stāvēja idejiski tuvu PPS. Kā ziņoja PSRS sūtniecība, „citās partijās ebrejus neuzņem”, antisemitisko noskaņojumu propagandas kara laikā ietekme izpaudās arī pēc tā.

Tiesa, neliels skaits ebreju tiešām ieņēma ļoti svarīgus amatus gan komunistiskajā partijā, gan komunistiskajā drošības aparātā Polijā. Viņu vidū redzamākie bija B. Beruta galvenie padomnieki ideoloģiskajos un ekonomiskajos jautājumos J. Bermans un H. Mincs.

Polijā ebreju izcelsmes komunistu pozīcijas ievērojamas, bet ne noteicošas, bija Sabiedriskās drošības ministrijā, kur vairākus vadošus amatus ieņēma ebreji. Tā, ministrijas izmeklēšanas nodaļas vadītājs bija J. Rožaņskis, viņa vietnieks – Ā. Humers, slepenpolīcijas nodaļu, kas nodarbojās ar aģentu iefiltrēšanu katoļu baznīcā, vadīja J. Bristigere. Daži no viņiem, arī nosauktie, kļuva bēdīgi slaveni kā noziedzīgu pavēļu devēji un izpildītāji.

Pēc vēsturnieka A. Pačkovska aplēsēm, 1944.–1945. gadā slepeno dienestu vadībā apmēram 30% bija ebreji. Saskaņā ar Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas PSRS IeTK padomdevēja N. Seļivanovska 1945. gada 20. oktobra ziņojumu L. Berijam no ministrijā nodarbinātajiem Polijas pilsoņiem 18,7 % bija etniskie ebreji, kuri ieņēma 50% vadošo amatu. 1948. gadā gan viņu skaits jau bija krietni sarucis. Pēc arhīvu datiem pavisam Sabiedriskās drošības ministrijā strādāja 1,8 % ebreju, bet, ja ņem tikai tās vadošo (centrālo un reģionālo vojevodistu) sastāvu, tad to īpatsvars sastādīja līdz 13–15 %. Taču, kā atzīmējis J. Gross, – tieši viņi antikomunistos izraisīja neproporcionāli lielu nepatiku.

Nelīdzēja tas, ka, vairākus ebreju nebija nekā kopīga ar komunistiem. Piemēram, viens no vajāšanas pārdzīvojušajiem Boļesļavecās (*Bolesławiec*) pilsētas ebrejiem (*Kupple Miller*) stāstīja: „Poļu acīs, kad viņi mani identificēja kā izdzīvojušu ebreju, es jutu noraidījumu un dusmas. Turpretī vācieši šai laikā apzinājās savas nācijas vainu un samulsuši skatījās sāņus.” Antisemitisms Polijā pēc Holokausta nebija vājinājies. Nacisti bija daudzus pieradinājuši pie domas, ka ebreja slepkavība nav nekas ārkārtējs.

Svarīgi ir tas, ka no ebreju klātbūtnes Austrumeiropas, arī Polijas, komunistisko partiju augstākajos amatos nekur neizrietēja politika, kuru varētu aprakstīt kā „ebrejiem labvēlīgu”. Tieši pretēji – komunisti, ebreju komunistus ieskaitot, būdami internacionālisti, īpaši centās neizdalīt ebrejus citu tautību vidū arī tad, kad holokausta šausmas vairs nebija noslēpums. Tā, viens no vadošajiem ebreju izcelsmes poļu komunistiskajiem darbiniekiem J. Bermans, kurš kara laikā dzīvoja PSRS, vienā no vēstulēm savam draugam, arī ebrejam L. Kasmanam rakstīja, ka nevar ļaut, lai traģiskie notikumi dzimtenē atstāj pārāk dziļu ietekmi, jo „mūsu uzmanības centrā ir citi jautājumi.”

Masu augsni antisemitismam Polijā pēc Otrā pasaules kara palīdzēja uzturēt arī virkne vēsturisku mītu: ka 1939.–1941. gadā teritorijās, kuras ieņēma PSRS, ebreji masveidīgi sadarbojās ar „padomju okupantiem”; ka hitleriskās okupācijas gados ar ebreju šantāžu un to izdošanu nacistiem iedzīvošanās nolūkos nodarbojās tikai etniskie vācieši vai demoralizēti krimināli elementi, bet nevis arī savtības gara pārņemti ierindas poļi; ka pēckara gados ebreji veidoja jaunās varas drošības iestāžu pamatu un ir vainojami pagrīdes „varoņu” ciešanās. Tas viss veda pie konfliktiem. Jau pēc kara beigām Polijā bija daudz politiski motivētu ebreju slepkavību, viņus apvainojot, ka tie esot padomju varas atbalstītāji. Starp citu, šādi mīti ir dzīvi arī šodien, un ne tikai Polijā. Pat atsevišķi vēsturnieki (T. Džads) uzbrukumus ebrejiem mēģina attaisnot, rakstot, ka kaut kādā ziņā šie gadījumi bija kolaboracionistu sodīšana, jo daudzu poļu, ieskaitot agrāko antinacistisko partizānu (AK, BCh u.c.), acīs ebreji tika turēti aizdomās kā „padomju okupantu” piekritēji. Izraisa neizpratni, kā aizdomas par it kā visu ebreju kolaboracionismu var nosaukt par pamatu cilvēku vajāšanai un pat slepkavošanai!

Pēckara gados pāri Polijai vēlās ebreju grautiņu vilnis, kurus dažkārt sauc par pogromiem. No 1945. gada pret ebrejiem vērsta vardarbība izcēlās Polijas pilsētās Žešovā, Krakovā, Tarnovā, Kališā, Ļubļinā, Kolbušovā un Melecā; visplašāk zināmais grautiņš notika Kelcē Polijā 1946. gada 1. jūlijā.

Pirmais grautiņš, tiesa, bez cilvēku upuriem, norisa Žešovā (*Rzeszów*) 1945. gada 12. jūnijā. Tā priekšvakarā pilsētā bija nogalināta deviņgadīga meitene, bet viņas ķermenis atrasts netālu no ēkas, kurā dzīvoja ebreji. Izplatījās baumas, ka tā bijusi ebreju, kuriem pēc atgriešanās no nometnēm vajadzīga asins pārliešana, veikta rituāla slepkavība. Vietējie miliči devās arestēt ebrejus, pie tam ne tikai tos, kuri dzīvoja slepkavības vietas tuvumā, bet arī visus citus pilsētā dzīvojošos, bet pūlis metās izlaupīt ebreju dzīvokļus. Kad milicija arestētos veda pa ielām, pūlis viņus apmētāja akmeņiem. Tai pat dienā gan augstākstāvošās varas iestādes pavēlēja arestētos atbrīvot un turpmākajās dienās viņi atstāja pilsētu. Savukārt vietējās varas iestādes necentās nedz noskaidrot īstos slepkavas, nedz sodīt grautiņa izraisītājus.

1945. gada 11. augustā notika ebreju grautiņš Krakovā. Tiek uzskatīts, ka to tāpat izsauca baumas par to, ka ebreji nolaupa katoļu bērnus, lai veiktu rituālas slepkavības. Tajā piedalījās ne tikai vietējie iedzīvotāji, bet arī poļu karavīri un miliči.

Pēc padomju padomnieka pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas N. Seļivanovska ziņām sākās grautiņš ar incidentu, kad sinagogas logos, kur notika ebreju lūgšanas, nezināmi pusaudži sāka mest akmeņus. Sinagogas sargs vienu no viņiem aizturēja, bet tas sāka kliegt, ka viņu sitot. Uz šiem kliegzieniem no tuvumā esošā tirgus sapulcējās pūlis un uzsāka ebreju piekaušanu. Izplatījās baumas, ka sinagogā tikuši nogalināti poļu bērni un to asinis nodotas Sarkanajai armijai. Kad atsevišķi miliči un poļu formās tērpti nezināmi cilvēki vairākus ebrejus, it kā vainīgus poļu bērnu slepkavībās, aizturēja, grautiņš izvērsās plašumā. Tūkstošu cilvēku liels pūlis, kurā bija arī milicijas darbinieki, Polijas armijas formās tērpti karavīri, dzelzceļa apsardzes darbinieki un jaunatnes fizikultūras organizācijas locekļi, uzbruka ebrejiem, aplaupīja un piekāva tos. Grautiņa rezultātā cilvēki tika nogalināti, ievainoti. Tika izpostīta sinagoga, aplaupīti vairāki veikali un darbnīcas. (Pēc pētnieka no Izraēlas D. Romanovska ziņām pat Sv. Lācara slimnīcas medmāsas atteicās aprūpēt ievainotos ebrejus, paziņojot: „Mēs viņus pārsiesim, un lai viņi iet.” Turpat blakus ievainotos sita gan miliči, gan slimnīcas pacienti.)

Grautiņu pārtrauca tikai poļu karaspēka vienību, tai skaitā iekšējā karaspēka pulka, ieviešana pilsētā. Ekscesa izmeklēšanas gaitā tika aizturēti 145 cilvēki, tai skaitā 90 civiliedzīvotāju, 40 miliču, un 6 Polijas armijas karavīri. Aizturēts pusaudzis liecināja, ka kāds cilvēks viņam iedevis 20 zlotu un kaut kādu saini, lai viņš iemestu to sinagogā. Tur jau bijis cilvēku pūlis. Pusaudzis saini iemetis sinagogā. Pie viņa pienācis milicis un līcis skriet projām un kliegt, ka ebreji viņu gribot nogalināt, ko viņš arī izdarījis. Dienas beigās pilsētā tika izplatītas lapiņas ar antisemitisku saturu. Tās noslēdzās ar aicinājumu: „Poļi, tādā kārtā, mūsu ienaidnieki ir vācieši, bolševiki arī, bet trešais ienaidnieks – ebreji. Tagad mums kļūst skaidri arī notikumi ielās, kur bolševiki kā aizbildņi ņēma ebrejus savā aizsardzībā un šāva uz tautu. Polijā nav vietas vāciešiem, bolševikiem un ebrejiem. Polija – poļiem”. Mēģinājumi uzsākt ebreju grautiņus bija arī vairākos Krakovas vojevodistes apriņķos.

Pēc trijām nedēļām N. Seļivanovskis ziņoja, ka pēc „esošajām neprecizētajām aģentūras ziņām” grautiņu provocējuši Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe*) biedri. Taču pie viena no arestētajiem tika atrasta arī „Brīvības un demokrātijas aizsardzības savienības” (iespējams, tā kļūdaini nosaukta organizācijas „Brīvība un neatkarība” – WiN) lapiņa, kura grautiņu vērtēja ne tikai kā „zemisku”, bet arī kā provokāciju. Neraugoties uz to, ka padomju karaspēks nepiedalījās grautiņa dalībnieku nomierināšanā, lapiņas autori uzskatīja, ka „provokācijas mērķis ir parādīt pasaulei, ka arī turpmāk Polijā kārtības uzturēšanai un ebreju drošības aizsardzībai ir vajadzīgs padomju karaspēks un IeTK”, bet pašiem ebrejiem Krakovā nekas nedraud. Arī par šo lapiņu N. Seļivanovskis ziņoja uz Maskavu. Vēl līdz šai dienai noris diskusijas par īstenajiem grautiņa provocētājiem. Noteikt precīzu tā upuru skaitu arī nebija iespējams.

1946. gada sākumā sagatavotā Polijas varas iestāžu ziņojumā bija teikts, ka pēc pieejamām ziņām no 1944. gada novembra līdz 1945. gada decembrim antisemitiskos uzbrukumos gāja bojā 351 cilvēks. Vairākums slepkavību bija notikušas Kelces un Ļubļinas vojevodistēs, galvenokārt mazos miestīņos un uz ceļiem. Upuri bija vai nu atgriezušies no koncentrācijas nometnēm vai bijušie partizāni.

Ziņojumā bija minēti četri uzbrukumu paveidi:

- uzbrukumi sakarā ar baumu izplatīšanos par poļu bērna slepkavību;
- šantāža ar mērķi panākt ebreju izlikšanu no dzīvokļiem vai sagrābt citu viņu īpašumu;
- slepkavības ar aplaupīšanas mērķi;
- slepkavības bez aplaupīšanas mērķa, kuras lielākoties notika metot granātas ebreju mitekļos.

Pēckara gados bieži bija grūti atrast atšķirību starp vienkāršiem bandītiem un „idejiskiem pagrīdes” cīnītājiem. Tas attiecās arī uz grautiņu dalībniekiem.

Piemēram, pēc kādas ebreju grupas noslepkavošanas 1945. gada novembrī Boļeslavecās (*Bolesławiec*) apkārtnē, spriedumi par nodarījuma veicējiem vietējo kaimiņu vidū atšķīrās. „Tie bija sveši, kuri veica slepkavības [...] viņi gribēja tikai naudu. Slepkavas bija parasti noziedznieki, bet nevis pagrīdes cīnītāji. Jo AK vīri bija godīgi poļi.” Tāds bija M. Rojekas uzskats. Turpretī S. Dominasam bija cits viedoklis: „Slepkavošanu sāka „*Rudu*” grupa un „*Rudu*” piederēja vienai no aizliegtās AK pēcteču organizācijām”. Kaimiņi dzirdēja, kā pēc nozieguma grupas kaujinieki maršēja pa ielām, saucot „Nāvi židiem!”. Pēc nosauktā barveža nāves 1946. gada augustā kļida baumas, ka viņš bijis vācietis no Augšsilēzijas. Taču pētnieks K. Jasiaks noskaidroja, ka „*Rudu*”, īstajā vārdā S. Paneks, kaut dzimis Katovicā (*Katowice*), bija atteicies parakstīt etnisko vāciešu sarakstu, uzņēmis sakarus ar nacionālistisku poļu pagrīdes grupu, kur savu sarkano matu dēļ arī ieguvis minēto iesauku. Kad grupas dalībnieki vēlāk tika par noziegumiem tiesāti, viena no to līdzdalībniecēm I. Tomaševiča apstiprināja: „Vispirms partizāniem bija jālikvidē krievus, drošības dienesta darbiniekus un komunistus, pēc tam jānovāc ebreju atliekas”.

Cenšoties samazināt antisemitisko uzstāšanos spriedzi, valdība centās novirzīt ebrejus uz jauniegūtajām rietumu teritorijām, kuras bija atstājuši vācu iedzīvotāji. Varas iestādes bija ieinteresētas šo teritoriju ātrākā apgūšanā, arī ebreji paši lielākoties labprāt tam piekrita, jo rietumos viņi zaudēto dzīvokļu un iedzīves vietā varēja saņemt pienācīgus mitekļus, izvairīties no iespējamajiem konfliktiem ar antisemītiem agrākajās dzīves vietās. Polijas rietumu apgabalos ebreju skaits sāka augt paātrinātos tempos. Tā, Ščecinā no 1946. gada sākuma līdz 30. jūnijam tas pieauga no 100 cilvēkiem līdz 31 tūkstošim, Vroclavā – no 8 tūkstošiem līdz 70 tūkstošiem. Tomēr daļa Polijas ebreju labprātāk vēlējās dzīvot dzimtajās vietās.

Kā norādījis britu vēsturnieks T. Džads, mazāka mēroga uzbrukumi ebrejiem notika arī kaimiņvalstīs: Slovēnijā (Topolčanu, slovāku *Topolčany*, vācu *Topoltschan*, ungāru *Nagytopolcsány*) 1945. gada septembrī un Ungārijā (Kunmadarasā) 1946. gada maijā, taču visļaunākais grautiņš norisa 1946. gada 4. jūlijā Polijā Kelces pilsētā, kas uzskatāms par pašu plašāko vardarbības uzliesmojumu pret ebrejiem pēckara Austrumeiropā.

Kelcē pirms kara pēc poļu pētnieces B. Šeinokas datiem dzīvoja līdz 25 tūkstošiem ebreju, kas sastādīja 1/3 no visa iedzīvotāju skaita. 1945. gada maijā Kelcē dzīvoja 163 ebreji, lielākoties bijušie nacistu koncentrācijas nometņu ieslodzītie.

Grautiņa iegansts bija astoņgadīga zēna H. Blaščika pazušana 1. jūlijā, pēc kuras izplatījās baumas par kristiešu asiņu izmantošanu jūdaistu rituālos. Diemžēl tālākās notikumu gaitas aprakstos literatūrā ir atšķirības.

Pēc vienas versijas, kad pēc divām dienām zēns atgriezies mājās, viņš stāstījis, ka to nolaupījuši un noslēpuši ebreji, gatavojoties nogalināt, un tikai vēlāk izmeklēšanā tika noskaidrots, ka zēnu tēvs bija aizsūtījis uz laukiem, kur radinieki viņam iemācīja, kas jāstāsta. 4. jūlija rītā sākās grautiņš, kurā piedalījās ap diviem tūkstošiem cilvēku, arī vīri formas tērpos. Viņi sapulcējās pie ēkas, kurā atradās Ebreju komiteja un cionistiskās jaunatnes organizācija, arī daudzu ebreju dzīvokļi, skandēja lozungus: „Nāvi ebrejiem!”, „Nāvi mūsu bērnu slepkavām!”, „Pabeigsim Hitlera aizsākto!”. Ieradās arī cilvēku grupa milicijas seržanta V. Blahuta vadībā. Viņš bijis vienīgais milicijas darbinieks, taču varas pārstāvja klātbūtne ļāva atbrūņot ebrejus, kuri gatavojās pretoties. Kad viņi atteicās iznākt uz ielas, seržants sāka tos sist ar revolvera rokturi, kļiedzot: „Vācieši nepaguva jūs iznīcināt, bet mēs pabeigsim viņu darbu.” Pūlis ielauzās ēkā, meklējot pagrabus, kur būtu noslēpti nogalināšanai sarūpētie poļu bērni. Tādi netika atrasti, mājai vispār nebija pagraba, taču vairākas stundas ebrejus vilka ārā no dzīvokļiem, sita ar akmeņiem, malkas

pagalēm, jau agrāk sagādātiem dzelzs stieņiem, aplaupīja un nogalināja. Tas notika ne tikai minētajā ēkā, bet arī citviet pilsētā.

Pēc citas, kā autoram šķiet, vairāk pamatotas antisemitisma problēmu pētnieka no Izraēlas D. Romanovska izklāstītas versijas, pēc zēna pazušanas viņa tēvs par to ziņoja milīcijai. Kad zēns atradās, viņa tēvs atkal devās uz milīciju un paziņoja, ka zēnu nolaupījuši ebreji, bet viņš aizbēdzis. Tēvs gan bija stipri lietojis alkoholu, tāpēc viņa liecību varēja apšaubīt, tomēr 4.jūlijā milīcija kopā ar zēnu un ieradās pārbaudīt Ebreju komitejas ēku. Astoņgadīgais zēns apstiprināja, ka šai ēkā viņš turēts divas dienas, un ne bez pieaugušo palīdzības norādīja uz kādu ebreju, kurš it kā viņu iemānījis ēkā. Aizdomās turēto arestēja. Līdztekus miliči paguva izstāstīt ziņkārīgajiem garāmgājējiem, ka ebreji nolaupījuši zēnu, viņš izbēdzis, bet pagrabā, iespējams, esot vēl citi bērni, un viņi dodoties tos atbrīvot. Uzreiz izplatījās baumas un sapulcējās liels pūlis. Pārmeklējot ēku, noskaidrojās, ka tai nav pagraba. Milīcijas virsnieks nostrosteja melojušo zēnu un pieprasīja teikt patiesību. Sapulcējies pūlis kļuva nikns: milīcija aizstāv ebrejus! Ebrejus, kurus izveda no ēkas, pūlis sāka apmētāt akmeņiem. Poļu drošības spēku virsnieks, neuzticoties saviem karavīriem, piezvanīja padomju militārajām iestādēm, bet tās atteicās iejaukties. Incidenta vietā ieradās poļu drošības dienesta karavīri, pūlis nedaudz aprima, taču tad šie karavīri paši devās ēkā „meklēt bērnus”. Saprotot, ka karavīri vairs nepilda pavēles un ir pārgājuši grautiņa dalībnieku pusē, pūlis uzsāka ebreju slepkavošanu. Karavīri izveda ebrejus uz ielas, kur pūlis tos nonāvēja.

Ap pusdienas laiku ieradās jaunas karaspēka daļas, izklīdināja pūli un nogādāja ievainotos slimnīcās.

Grautiņa gaitā tika nogalināti vairāk nekā 40 cilvēku (tostarp arī 3 ebreju karavīri, saņēmuši Polijas apbalvojumus par drosmi karā, vairāki bērni un sievietes stāvoklī), ievainoti un sakropļoti no 50 līdz 80 cilvēki. Bija nogalināti arī divi poļi, kuri mēģināja pretoties grautiņa dalībniekiem.

Pēc grautiņa Kelcē sekoja virkne incidentu uz dzelzceļa. Stacijās ebrejus izdzina no vilcieniem un nogalināja vai arī izmeta no pilnā gaitā ejošiem sastāviem. Šādām slepkavībām bija iniciatori, kuri stacijās sagaidīja vilcienus, taču tiem palīdzēja arī pasažieri un dzelzceļnieki.

Tika mēģināts sarīkot grautiņus arī citviet: Radomā, Mehuvā (*Miechów*), Hšanovā (*Chrzanów*), Rabkazdrojā (poļu: *Rabka-Zdrój*, vācu: *Bad Rabka*), Parčevā (*Parczew*), Boļeslavecā (*Bolesławiec*) Bjala Podlaskā (*Biała Podlaska*). Vēl 1947. gada vasarā vairāk kā simts vietās tika reģistrētas etniskas sadursmes, starp tām daudzas ar letālu iznākumu. Daļēji tajās piedalījās cilvēki ar kriminālu pagātni, kā arī tie, kuri bija apmetušies kādreizējos ebreju mitekļos, bet daļēji arī grupas, kuras sevi uzskatīja par atlaistās AK mantiniecēm.

Pēc „Īsās ebreju enciklopēdijas” ziņām līdz 1947. gada vasarai bojā gāja ap 1 000 ebreju. Pēc J. Grosa datiem no Polijas atbrīvošanas brīža līdz 1947. gada beigām dzīvību zaudēja no 500 līdz 1 500 cilvēku. Kā raksta A. Aplbauma, skaitļi par ebreju nonāvēšanas gadījumiem Polijā šajā laikā tiek minēti diapazonā no 400 līdz 2 500. Šīs statistiskās atšķirības īpaši nepārsteidz, jo jāņem vērā gan tas, ka nav vienprātības arī vērtējumos par izdzīvojušo ebreju skaitu, gan arī citas neskaidrības. Kopā ar ebrejiem poļu nacionāl-ekstrēmisti asiņainos incidentos nogalināja arī virkni pareizticīgu Polijas pilsoņu.

Jau 9. jūlijā Augstākās kara tiesas izbraukuma sesijas priekšā stājās 12 grautiņa Kelcē dalībnieku. Tiesas spriedums tika paziņots 11. jūlijā, deviņiem apsūdzētajiem tika piespriests nāves sods, pa vienam tiesājamajam – mūža ieslodzījums, desmit un septiņi gadi cietumā. KRN priekšsēdētājs B. Beruts neizmantoja savas apžēlošanas tiesības un nāves spriedumu saņēmušie tika nošauti. Var droši apgalvot, ka tik ātra tiesa nevarēja noskaidrot visus apstākļus un sodīt visus vainīgos.

Jāsaka, ka tad, kad sākās uzbrukumi ebrejiem, varas iestādes reaģēja nepietiekami enerģiski, nesteidzās aizstāvēt to upurus un sodīt vainīgos. Tas pārsteidza un šokēja ebrejus, kuri, pirmskara inerces vadīti, uzskatīja komunistus par saviem aizstāvjiem. Taču kreisajiem spēkiem šai laikā galvenais uzdevums bija nostiprināt savu varu, ietekmi tautā. Tāpēc tie centās pierādīt, ka jaunā vara ir īstēni poliska un patriotiska, tāpēc arī necentās „pārāk” aizstāvēt ebrejus. Varas iestādes, rēķinoties

ar iedzīvotāju vairākuma noskaņojumu, nevarēja ar stingru roku ieviest kārtību. Sabiedriskās drošības ministram S. Radkevičam tiek pierakstīta visai skaidra atbilde uz Polijas ebreju Centrālās Komitejas delegācijas prasību pēc grautiņa Kelcē veikt oficiālu izmeklēšanu un sodīt vainīgos. Atbilde skanēja: „Jūs ko, vēlaties mani piespiest deportēt uz Sibīriju 18 miljonus poļu?”

Vietējo varas iestāžu līmenī stāvoklis bija vēl ļaunāks. Tās nepildīja augstākstāvošo iestāžu lēmumus par ebreju īpašuma restitūciju, pat mēģināja traucēt ebreju atgriešanos: pieprasīja no tiem pierādījumus, ka viņi līdz karam dzīvojuši dotajā apvidū, bija jāsameklē liecinieki. Citu ebreju liecības nereti netika ņemtas vērā. Bieži ebrejus-reevakuantus diskriminēja, pieņemot darbā. Bija uzņēmumi, kuru vadītāji, negribot izraisīt strādnieku neapmierinātību, ebrejus darbā neņēma. Tiem uzņēmumiem, kuros strādāja ebreji, nereti tika radītas grūtības izejvielu, palīgmateriālu, transporta ieguvē. Kad viņi iesniedza sūdzības (parasti ar vietējo ebreju komiteju starpniecību), tiem izsniedza standartveida atbildes ar darba piedāvājumu ogļraktuvēs, kuru pēc koncentrācijas noietnēm, un arī bieži pusbada dzīves PSRS viņi nespēja pieņemt. Ebreju amatnieku kooperatīvus valsts iestādes dažkārt atteicās reģistrēt, amatniekiem neizsniedza licences darbam. Provincēs vietējie miliči, būdami daļa no vietējās sabiedrības, nesot tādus pat aizspriedumus pret ebrejiem, kā daudzi tās locekļi, nereti nostājās grautiņu rīkotāju pusē.

Ideoloģiskajā jomā komunisti uzbrukumos ebrejiem apvainoja „reakcionārus”, kuri darbojoties masās, taču pamatīgu izskaidrošanas darbu pret antisemitiskajiem aizspriedumiem jau augstāk minēto cēloņu dēļ neveica. Krievu pētnieks P. Poļans pat uzskata, ka Polija neizdarīja praktiski neko, lai novērstu iedzīvotāju vidū valdošos antisemitiskos noskaņojumus un darbības, kuras virknē gadījumu, kā Kelcē, pārvērtās grautiņos. Pēc autora domām, šāds secinājums ir pārlietu kategorisks. Kaut, kā teikts, daudzos gadījumos vietējā administrācija nebija savu uzdevumu augstumos, kopumā varas iestādes cīnījās pret grautiņiem, oficiālajos izdevumos apkaroja antisemitismu, sodīja notvertos grautiņu dalībniekus, apspieda pret ebrejiem vērstās nekārtības, bet bieži tās izrādījās vienkārši bezspēcīgas, jo ebreju aizstāvēšanu liela poļu masa uztvēra kā apliecinājumu tam, ka valdošais režīms kalpo ebreju un krievu interesēm. Faktiska pilsoņu kara apstākļos tas veda pie varas pozīciju vājināšanās, neļāva tai izvērst efektīvu darbību grautiņu novēršanai.

Strīdīgs ir jautājums, kas, izmantojot lielā tautas daļā valdošos antisemitiskos noskaņojumus, bija grautiņu organizatori. Kā rakstīja Izraēlā dzīvojošais vēsturnieks, bijušais Varšavas iedzīvotājs un Osvencimā ieslodzītais I. Gūtmans, grautiņi nebija atsevišķu bandītu roku darbs, bet gan bija rūpīgi sagatavoti. Varas iestādes tajos vainoja bruņoto pagrīdi, organizācijas – AK mantinieces un NBS. Turpretī opozīcija grautiņu provocēšanā apvainoja padomju un poļu drošībasniekus. Taču 2004. gadā speciāli izveidota komisija noskaidroja, ka „trūkst pierādījumu padomju puses ieinteresētībai notikumu provocēšanā.” Arī attiecībā par grautiņu Kelcē nav pierādījumu, ka tā bija Polijas drošības dienesta vai padomju spēcīgu provokācija.

Zīmīgi, ka vēl līdz grautiņam Kelcē ebreju pārstāvji griezās pēc palīdzības arī pie katoļu baznīcas Polijā vadības. Divreiz Polijas primass kardināls A. Hlonds tika lūgts publicēt paziņojumu, nosodošu antisemitismu un izskaidrojošu, ka apvainojumi ebrejiem par bērnu nolaupīšanu ir ļauni apmelojumi. Kardināls izvairījās no rīcības.

1945. gada decembrī, kad kādi nezināmie bija iemetuši vairākas granātas ebreju namā Kelcē, viens no vietējās Ebreju komitejas pārstāvjiem un ebreju reliģiskās kopienas priekšsēdētājs devās pie vietējā katoļu bīskapa Č. Kačmareka. Bīskaps izrādīja izbrīnu, ka šāds lūgums tika vērsti tieši viņam, jo garīdzniecībai jaunās varas apstākļos neesot nekādas ietekmes, bet pēc tam piebilda: „Ebreji taču ir talantīgi tirgotāji, ārsti, advokāti, bet izpostītajai Polijai vajag speciālistus. Tad kāpēc viņi

nenodarbojas ar to, kur viņiem ir spējas, bet iesaistās politikā? Kā tas izskatās, kad kāds ksendzs ierodas ministrijā, bet tur sēd no nezin kurienes uzradusies ebrejiete un nievājoši, nekaunīgi izturas pret garīdzniecību. Kādu iespaidu tas rada?” Uz tiešu jautājumu, vai viņš apsola palīdzību, bīskaps diplomātiski atbildēja: „Pacentīšos.” Taču viņa klausītājiem bija skaidrs, ka nekas no tā neiznāks.

Pēc grautiņa oficiālā Kelces diecēzes reakcija 6. jūlijā bija sastādīta izvairīgos izteicienos. Nebija pateikts, ka notikušais bija masu slepkavība un upuri bija ebreji. 11. jūlijā paziņojumu publicēja arī primass A. Hlonds. Pēc būtības viņš visu vainu uzvēla vai nu pašiem ebrejiem, it kā viņi būtu radījuši Polijā politisko režīmu, ko poļu vairākums nevar pieņemt, vai tiem „neprātīgajiem”, kuri „sēd mežos”.

Lūk, izvilkums no paziņojuma. „Vācu okupācijas laikā genocīda apstākļos poļi, neraugoties uz to, ka viņus pašus vajāja, apdraudot savu dzīvību, atbalstīja, slēpa un glāba ebrejus. Ne viens vien ebrejs Polijā ir pateicību parādā poļiem un poļu garīdzniekiem. Taču tagad šīs labās attiecības bojājas, par ko lielākoties atbildību nes ebreji, kuri Polijā ieņem atbildīgus valsts amatus, uzspiež tautai tādas valsts uzbūves formas, kuras tautas vairākums noraida. Šī bīstamā spēle ved pie sasprindzinājuma pieauguma sabiedrībā. Liktenīgās cīņu sadursmēs politiskajā frontē, diemžēl, iet bojā atsevišķi ebreji, bet nesalīdzināmi vairāk iet bojā poļu.” Par mežos esošajiem poļu nacionālistiskajiem teroristiem primass izteicās: „Viņiem šķiet, ka uzbrūkot ebrejiem, viņi uzbrūk valdībai. Es nosodu viņu darbību kā katolis un kā polis”.

Līdz 1. septembrim bīskapa Č. Kačmareka uzdevumā viņa uzticības personas sagatavoja ziņojumu par grautiņu, ko bīskaps vizēja.

Uz jautājumu, kāpēc varēja notikt grautiņš, tika dota atbilde – tāpēc, ka „pūlis neieredzēja ebrejus. Naida pārņemtie cilvēki noticēja zēna stāstījumam, un tas kļuva par pēdējo lāsi, kura noveda pie naida uzliesmojuma neredzēti nežēlīgā formā. Par naida objektu (kā mēs visi saprotam) nevar būt cilvēki, kuri nav bīstami, neieredz tikai ienaidniekus vai tos, kurus uzskata par ienaidniekiem, un cēloņi, ja runa iet par pūli, ir konkrēti, skaidri, izteikti. [...] Pēc ebreju masu slepkavībām, kuras paveica vācu vara toreizējā Polijā, un sekojoši arī Kelcē, nebija naidīgas attieksmes pret ebrejiem un nebija antisemitisma. Visi juta līdz ebrejiem, pat viņu lielākie ienaidnieki. Daudzus ebrejus izglāba poļi, jo bez poļu palīdzības neizglābtos neviens. Izglāba, neraugoties uz sodu, līdz pat nāves sodam, draudiem. Tā bija 1944. gadā un 1945. gada sākumā. Stāvoklis radikāli mainījās pēc padomju karaspēka ienākšanas un Ļubļinas varas izplatību uz visu Poliju. Tagad aug naids pret ebrejiem, tas strauji izplatās, aptver plašas poļu sabiedrības masas – visur, tāpat arī Kelcē. Ebrejus nemīl un pat ienīst visā Polijas teritorijā. Tā ir parādība, par kuras esamību nav nekādu šaubu. Ebrejus nemīl ne tikai tie poļi, kuri nesastāv kādā no partijām vai arī atrodas opozīcijā, bet arī daudzi no tiem, kuri sastāv valdošajās partijās.

Visiem ir zināmi šīs vispārējās nepatikas cēloņi un tiem nav rasistisks raksturs. Ebreji uzstājās kā galvenie komunistiskās iekārtas propagandētāji Polijā. Bet poļu tauta nevēlas komunistus, un jauno iekārtu viņiem uzspiež vardarbīgi, pret to gribu. Bez tam katram ebrejam ir labs amats vai neierobežotas iespējas un atvieglojumus tirdzniecībā un ražošanā. Papildam ebreju ir ministrijās, ārzemju iestādēs, rūpnīcās, armijā un visur galvenajos, būtiskākajos, vadošajos amatos. Viņi vada presi, viņu rokās ir tik stingrā šodienas Polijā cenzūra, viņi vada vietējos drošības dienestus, viņi arestē. Pie tam (vienalga, vai komunisti vai nekomunisti) viņi ir netaktiski, īpaši attiecībās pret cilvēkiem ar nekomunistiskiem uzskatiem. Bieži viņi ir nekaunīgi un nežēlīgi. Daudzi no viņiem nav pat no Polijas. Atbraukuši no Krievijas, viņi slikti runā poliski, vēl sliktāk orientējas vietējās attiecībās. Lūk kāpēc var uzskatīt, ka paši ebreji nes laivas daļu atbildības par to naidu, kurš tos apņem. Vidējais polis uzskata (vienalga vai tas atbilst vai neatbilst patiesībai), ka īsti un patiesi komunisma atbalstītāji Polijā ir galvenokārt (un pat vienīgi) ebreji, jo liels komunistu – pēc vairākuma domām – ir savtīgi, bezidejiski cilvēki, kuri pārgājuši komunistu noietnē tikai savtīgu nolūku vadīti...” Dokumentā bija norādīts, ka Baznīca nevar nosodīt antisemitismu „principiālu cēloņu dēļ”, jo „naids pret ebrejiem ir pamatots”, un „poļi un katoļi izvirza ebrejiem pamatotas pretenzijas”.

Ziņojuma noslēgumā bija izdarīti secinājumi, ka „ebreju komunistiskās darbības rezultātā pret viņiem Polijā ir radies plašu masu naids. To neradīja ebrejiem piedēvētie bērnu pazušanas gadījumi Kelcē, taču tie to ievērojamā mērā palielināja. Tad kādi ebreju komunistiskie spēki saskaņā ar viņu kontrolēto Drošības dienestu nolēma izmantot radušos stāvokli un izprovocēt grautiņu, [jo] sekojošā sabiedriskā rezonanse apstiprinās nepieciešamību

ebrejiem emigrēt uz savu zemi un kļūs par pierādījumu tam, ka poļu sabiedrību aptver antisemitisms un fašisms, un vēlreiz parādīs Baznīcas, kuras locekļi bija slepkavas, reakcionāro būtību”.

Abu dokumentu saturs lielā mērā atspoguļoja visas Polijas katoļu garīdzniecības viedokli. Abi bija klaji tendenciozi, saturēja veselu virkni antisemitisku klišeju. Zināma pretruna gan pastāvēja starp A. Hlonda vārdiem, ka „tagad šīs [poļu-ebreju] labās attiecības bojājas” un J. Kačmareka ziņojumā teiktajam, ka „ebrejus nemīl un pat ienīst visā Polijas teritorijā”, taču galvenajā abu prelātu nostāja bija vienota. Polijas augstākā katoļu garīdzniecība parādīja pilnīgu vienaldzību pret tikko no holokausta izglābtajiem cilvēkiem. Gadsimtu gaitā ieaudzinātos antisemitisma priekšstatus (par ko liecināja absurdie apvainojumi rituālajās slepkavībās, ko baznīctēvi necentās atmaskot) tika mēģināts papildināt ar apvainojumiem visai ebreju kopienai par jaunās varas, galvenokārt komunistu, no to politisko oponentu viedokļa, nepieņemamajiem soļiem. Kā šai sakarā norādījis pazīstamais Polijas sabiedriskais darbinieks un publicists A. Mihņiks: „Ir grūti atrast izteismīgāku antisemitu domu gājiena ilustrāciju pēckara Polijā. Pietiek pielīdzināt ebrejus „bendēm no drošības dienesta”, lai attīrītu savu sirdsapziņu no antisemitisma grēka. Tā, attaisnojot sevi, var pārsviest grēka smagumu uz ebrejiem, padarot par grautiņa Kelcē vaininiekiem viņus pašus. Cildenais mērķis aizstāvēt savu ganāmpulku pārvēršas par naida diskursu attiecībā pret upuriem un pilnīgu grēku piedošanu sev pašam.”

Poļu filozofs Ļ. Kolakovskis par ebreju dalību pēckara politiskajos procesos rakstīja: „Daži saka, ka ebrejiem ir bēdīgi nopelni mūsu valsts priekšā pēckara gados. Tas ir taisnība: daži ebreji ņēma dalību staļiniskā režīma noziedzīgajās darbībās. Taču netiek runāts par to acīmredzamo faktu, ka dalību tajās viņi ņēma nevis tāpēc, ka bija ebreji, bet tāpēc, ka bija komunisti. Kā statistiskie, tā vēsturiskie dati mums neapšaubāmi rāda, ka šo „nopelniem bagāto” vidū daudz vairāk bija poļu, kuriem nebija nekā kopīga ar ebrejiem.” Jāatgādina, ka par grautiņu upuriem nebūt nekļuva ebreji – vadības locekļi, bruņotie drošības dienestu darbinieki, bet gan vienkārši neapbruņoti, nekādus noziegumus neizdarījuši ierindas pilsoņi.

Diemžēl Kelces un citi grautiņi nekļuva par cēloni morālām pārdomām Polijā. Tie kļuva par nacionālās amnēzijas piemēru uz gadu desmitiem.

Ilgstoši attieksmi pret ebrejiem nemainīja arī katoļu baznīca. Tikai 1965. gadā Otrajā Vatikāna koncilā pieņemtajā „Deklarācijā par Baznīcas attiecībām ar nekristīgajām reliģijām „*Nostra aetate*” (latīņu: Mūsu laikmets)” bija uzsvērts kristiešu un jūdu kopējais garīgais mantojums, minēta svēto apustuļu un Jēzus Kristus pirmo mācekļu piederība ebrejiem, nosodīts antisemitisms un tā izpausmes pagātnē, norādīts, ka nav pieļaujama cilvēku diskriminācija vai apspiešana pēc nacionālās vai reliģiskās pazīmes, aicināts izturēties pret visiem cilvēkiem kā brāļiem. Tikai pēc tam, kad par pāvestu ar vārdu Jānis Pāvils II (latīņu *Ioannes Paulus II*) kļuva K. Vojtīla un Polijā mainījās politiskā iekārta, 1991. gada janvārī no baznīcu katedrām nolasītā Polijas bīskapu paziņojumā bija teikts: „Īpaši mēs skumstam par tiem katoļiem, kuri kaut kādā veidā veicināja ebreju nāvi [...] Tāpat mēs izsakām vislielāko nožēlu par visiem antisemitisma izpausmes gadījumiem, kurus kādreiz kāds īstenoja poļu zemē.”

Jau pēc “sociālisma” perioda beigām, 1996. gadā Kelces grautiņa 50. gadadienā pilsētas mērs tās iedzīvotāju vārdā atvainojās par nodarīto. Grautiņa 60. gadadienā tā piemiņas ceremonijā piedalījās valsts prezidents un ministri. Prezidents L. Kačinskis grautiņu nosauca par „milzu negodu poļiem un ebreju traģēdiju”. Kaut arī mūsdienās daļa poļu sabiedrības nevēlas atcerēties kaunpilno ebreju grautiņiem pierakstīto lappusi savu vēsturē, vai vismaz dara to ar lielu nepatiku, ir arī cilvēki, kuri uzskata, ka tā ir jāatceras, no tās ir jāamācās.

Pēc notikumiem Kelcē NVPV tajās vojevodistēs, kur dzīvoja daudz ebreju, radīja speciālu ebreju komisāru institūtu, ieceļot arī galveno komisāru pie valdības. Komisāru uzdevums bija sekmēt ebreju iekārtošanos darbā, sniegt materiālo palīdzību. Galvenā komisāra rīcībā līdz gada beigām tika iedalīti

85 miljoni zlotu. 1947. gadā darbojās 34 ebreju skolas ar gandrīz 3 tūkstošiem skolēnu, kur mācības notika jidišā un ivritā. 1948. gadā Varšavā tika radīts Ebreju vēstures institūts (*Żydowski Instytut Historyczny*), darbojās mākslas un kultūras attīstības biedrība, kura atbalstīja ebreju bibliotēkas un veicināja dažādus kultūras projektus. Iznāca ebreju avīzes un žurnāli poļu valodā un jidišā, 1946.–1947. gadā Polijā izveidojās divi ebreju teātri, kuri 1950. gadā apvienojās vienā Ebreju Valsts teātrī. 40. gadu beigās pastāvēja 30 ebreju reliģiskas kopienas, darbojās lūgšanu nami, sabiedriskās virtuves. Bija atļauta cionistisko partiju darbība, netika likti šķēršļi starptautisku sakaru nodibināšanai. 1948. gada sākumā Ebreju Centrālā komiteja pievienojās Vispasaules ebreju kongresam (קונגרס העולמי היהודי; *World Jewish Congress*). (Tiesa, 40. gadu beigās ar staļiniskās sistēmas nostiprināšanos tika centralizēta arī ebreju organizāciju darbība.) Tomēr visi šie Polijas varas iestāžu labas gribas demonstrējumi nespēja pārvērst notikušo par nebijušu.

Vēl neatgriezušies Polijā tās ebreju iedzīvotāji tika nostādīti jautājuma priekšā, vai ir vērts to darīt. Valdība neziņa un bailes par nākotni. Kad kāda Polijas ebreju ģimene Ļvovā iekāpa vilcienā, lai dotos tālāk, to pārsteidza padomju virsnieka jautājums: „Vai tad viņi nezina, kas pirms nedēļas notika Kelces pilsētā, kur bija nogalināti 42 ebreji un ap 80 citu bija ievainoti, jo dumjais pūlis vēl arvien tic, ka ebreji veic rituālas slepkavības?” Pazīstot pirms kara plaši izplatītos antisemītiskos uzskatus, un zinot, ka nacisti kara gados bija centušies tos vēl uzkurināt, pieņemt galīgo lēmumu par atgriešanos nenācās viegli. Antisemītiskās uzstāšanās parādīja ebrejiem, ka, neraugoties uz dažu viņu pārstāvju ietilpšanu augstākajā PSP vadībā un NVPV sastāvā, stabila nākotne Polijā viņiem nebūs nodrošināta.

Vēl vairāk – antisemītisma vilnis un sevišķi grautiņš Kelcē izsauca Polijas ebreju vidū šoku un sekmēja viņu masveida emigrāciju no Polijas. Grautiņu Kelcē pārdzīvojušie ebreji bija tik iebiedēti, ka gandrīz visi pameta Poliju. Pilsētā palika tikai daži valsts dienestā sastāvoši cilvēki. Arī citviet ebreju vidū sākās panika un masveida izbraukšana uz rietumiem.

Kamēr vēl turpinājās karš, PSRS bija radīta organizācija “Briha”, (ivr. בריחה — Bēgšana), kuras mērķis bija ebreju no Austrumeiropas pārsūtīšana uz Vidusjūras un Melnās jūras piekrasti tālākai nogādāšanai Palestīnā. Tās pārstāvji aktīvi darbojās arī Polijā. Daļēji legāli, bet daļēji arī nelegāli jau starp 1945. gada augustu un 1946. gada vidu valsti atstāja ap 51 000 ebreju.

Ja 1946. gada maijā no Polijas izbrauca ap 3 500 ebreju, jūnijā – ap 8 000, jūlijā – ap 19 000, tad augustā jau 35 000 cilvēku. No jūnija līdz septembrim valsti atstāja, pēc dažādiem vērtējumiem, vairāk nekā 70–80 tūkstošu cilvēku.

1946. gadā daudzi ebreji atstāja Poliju tāpēc, ka nespēja dzīvot pilsētās vai ciemos, kas pārvērtušies „par viņu ģimeņu, radnieku un draugu kapsētām”. Daži aizbrauca tāpēc, ka viņiem bija radnieki ārzemēs, kuri izrādījās viņu vienīgie dzīvie piederīgie. Daļa no tiem, kuri kara gados bija dzīvojuši Padomju Savienībā, aizbrauca, jo savām acīm bija redzējuši „sociālisma” realitāti, ienīda to un pamatoti baidījās, ka komunistu pārvaldītā valstī ebreju uzņēmējiem un tirgotājiem nav nākotnes. Visbeidzot, daudzi aizbrauca arī tāpēc, ka vienkārši baidījās par savu dzīvību. Pēc kara Polijā bija vajadzīgi gadi, lai izzustu brutāla vardarbība. Bija bīstami būt komunistu amatpersonai, bīstami būt antikomunistam, bīstami būt vācietim, bija bīstami būt polim ukraiņu ciemā tāpat kā ukrainim poļu ciemā. Tikpat bīstami bija būt ebrejam poļu vai ukraiņu vidē. To pierādīja grautiņi.

Polijas valdība šķēršļus ebreju izbraukšanai nerādīja. Kā norādījusi krievu pētniece L. Miļakova, Polijas varas iestādes savā politikā pret ebrejiem pirmajos pēckara gados oficiāli atzina kā viņu tiesības uz emigrāciju, tā arī uz palikšanu Polijā. Tai pat laikā līdz 1948. gadam Polijas valdība netieši atbalstīja ebreju emigrācijas tendences, radot vislielākās labvēlības režīmu viņu izbraukšanai. No

1945. līdz 1948. gadam Polijā pastāvēja 12 cionistiskas partijas un sabiedriskas organizācijas, kuras nodarbojās ar ebreju izbraukšanas problēmām. Daudzi poļu komunisti arī atbalstīja ebreju emigrāciju, jo uzstājās par cionistu padzīšanu no valsts. Tikai ebreji – PSP biedri ebreju izbraukšanu no valsts uzskatīja par ļoti nevēlamu, jo to varēja iztulkot tā, ka „vecajā”, pirmskara Polijā ebreji varēja dzīvot, bet pastāvēt jaunajai „demokrātiskajai” valdībai viņi nevar iekārtot savu dzīvi.

Kad dažādu uzskatu antikomunisti tika vajāti, daudzi pret komunismu noskaņotie ebreji izlēma pamest savas dzimtās vietas. Tas bija tikai loģiski.

1946. gadā vien ap 150 000 nacistisko Holokaustu pārdzīvojušo vai no PSRS repatriējušos Polijas ebreju bēga uz ASV okupācijas zonu Vācijā un Austrijā cerībā gūt tur patvērumu. Daļa vēlējās gūt iespēju izceļot uz Palestīnu. Viņi tika izvietoti pārvietoto personu nometnēs. Taču ebreju stāvoklis amerikāņu okupācijas zonā Vācijā bija gaužām bēdīgs: maizes deva bija tikai 200 gr, dzīves un sanitārie apstākļi neciešami, ilgstoši nebija iespējams saņemt izbraukšanas vīzas. Jau septembrī dažas poļu ebreju ģimenes atgriezās Polijā. Šīs grūtības, kā arī perspektīvas trūkums vienoties ar ASV un Lielbritānijas valdībām par izbraukšanu uz Palestīnu (tikai 1947. gadā ANO Ģenerālā Asambleja pieņēma lēmumu par divu – ebreju un arābu valstu radīšanu Palestīnas teritorijā un 1948. gada 14.maijā tika proklamēta Izraēlas valsts) uztrauca cionistiskās organizācijas un masveida ebreju izbraukšana no Polijas tika samazināta. 1946. gada nogalē emigrācijas vilnis noplaka, jo arī stāvoklis Polijā daudz-maz normalizējās.

Taču jau pēc diviem gadiem V. Gomulkas atstumšana no varas 1948. gadā, PASP kursa maiņa uz staļiniskā „sociālisma” modeļa kopēšanu negatīvi ietekmēja ebreju dzīvi Polijā. 1948.–1949. gadā visas ebreju skolas tika nacionalizētas; no to programmām pilnīgi izslēdza ivritu, un stundu skaits, kas bija veltīts ebreju reliģijas un vēstures mācīšanai, strauji kritās.

1948. gada novembrī tika likvidētas visas cionistu partijas, kā arī Bunds; to biedri gan netika arestēti un viņiem tika dota iespēja atstāt Poliju. Vēl apmēram 30 tūkstoši ebreju atstāja valsti. Tika aizliegta starptautisko ebreju organizāciju darbību Polijas teritorijā, likvidēti to atbalstītie kooperatīvi un labdarības organizācijas. Ebreju kooperatīvi bija spiesti pievienoties Polijas kooperatīvu savienībai. 1949. gadā valsts iestādes „ieteica” Polijas ebreju Centrālajai komitejai izstāties no Pasaules ebreju kongresa. Tad tai tika uzdots apvienoties ar Mākslas un kultūras attīstības biedrību, kā rezultātā izveidojās Polijas ebreju Kultūras biedrību apvienība, kas bija pilnīgi pakļauta varas iestāžu kontrolei. Varas iestāžu spiediens un ebreju masveida izceļošana no Polijas izraisīja ebreju kopienų skaita samazināšanos līdz 30. 40. gadu beigās Polijā bija palicis ap 100 000, bet 1951.gadā – no 60 000 līdz 80 000 ebreju. (Ir arī dati, ka jau 1950.gadā valstī bija tikai ap 45 000 ebreju.) Vairāk nekā divas trešdaļas no Holokaustu pārdzīvojušajiem bija aizbraukuši. No palikušajiem liela daļa nolēma neemigrēt tāpēc, ka viņi bija komunisti, saistīja lielas cerības ar komunistu režīmu vai arī bija ieguvuši darbu valsts aparātā.

Vienlaikus jāsaka, ka antisemītiskā kampaņa Polijā tika veikta bez ebreju masveida arestiem. Daudzas ebreju kultūras iestādes gan nonāca varas iestāžu kontrolē, bet turpināja pastāvēt. Ebreju nacionālā dzīve Polijā neapstājās arī 1950. gadu pirmajā pusē.

Jāuzsver, ka visus **repatriantus Polijas valdība centās novirzīt uz valstij pievienotajām t.s. atgūtajām zemēm** (*Ziemie Odzyskane*) rietumos un ziemeļos, jo jaunajai valstij bez visām citām grūtībām bija jārisina pavisam specifisks, valstu dzīvē reti sastopams uzdevums – jāveido savas struktūras jaunā teritorijā, kura nesen vēl bija piederējusi Vācijai. Tāpēc arī bija jāorganizē milzīgu

cilvēku masu pārvietošana no vieniem apgabaliem, kur tie līdz šim bija mituši, uz citiem, kara rezultātā iegūtajiem.

Jau 1944. gada 16. novembrī pirmo reizi sapulcējās Rietumu zemju poļu konvents. Pēc dažām dienām vēl bez oficiāla nosaukuma sāka veidoties nākamais Atgrieztu zemju birojs pie Ministru padomes prezīdija. Tika gatavotas operatīvās grupas, kurām pēc šo zemju ieņemšanas bija jādibina tur pagaidu varas iestādes, jārūpējas par saimniecību utt. 1945. gada martā bijušajās Vācijas teritorijās tika radītas Mazūrijas, Austrumpomorzes, Lejas un Augšsilēzijas vojevodistes. (23. maijā Padomju Savienība ar svinīgu valstisku aktu nodeva šīs teritorijas Polijas pārvaldībā.) Varas iestādes stādīja mērķi sagatavot teritorijas poļu iedzīvotājiem, kuri atgriezās no PSRS. Tika domāts arī par valsts pārāpdzīvoto rajonu iedzīvotāju skaita samazināšanu un lauksaimniecības struktūras uzlabošanu.

1945. gada 15. aprīlī četras valdībā ietilpstošās politiskās partijas publicēja uzsaukumu ar aicinājumu poļu tautai veltīt visus spēkus rietumu zemju apgūšanai. Arī PSP CK maija plēnums pasludināja, ka rietumu zemju apgūšana ir galvenais poļu tautas uzdevums pēckara periodā.

Poļu jaunās varas iestāžu tūlītēja iekļaušanās to Vācijas zemju, kurām vajadzēja ietilpt Polijas sastāvā, apgūvē darbojās šo iestāžu autoritātes un ietekmes paaugstināšanas virzienā. Kā apliecinājis poļu profesors A. Rotfelds, jautājumā par poļu klātbūtnes nostiprināšanu ziemeļu un rietumu zemēs valdībai bija pilnīgs poļu sabiedrības atbalsts.

Tikai ar poļu repatriantu izvietošanu jaunajās zemēs to apgūšanu nevarēja panākt. Nācās domāt arī par pārcelšanās kustības organizēšanu no bieži apdzīvotajiem pašas Polijas rajoniem. Tika izvirzīts lozungs jau jūlija laikā panākt miliona poļu pārcelšanos uz rietumu zemēm, radītas speciālas komisijas pārcelšanas vadībai. Pēc PSP CK plēnuma lēmuma katrā pārcelotāju grupā bija jārada partijas biedru kodols. Līdz 1. augustam 25 000 PSP biedru bija jāpārceļas uz rietumiem, lai radītu tur pamatu valsts varas aparāta radīšanai. Maijā sabiedriskās administrācijas ministrs E. Ohabs izvirzīja ideju radīt gar jauno robežu militarizētas apmetnes. Maršals M. Rola-Žimerskis savukārt ierosināja iedzīvotāju skaita palielināšanai un zemju apguves paātrināšanai tur noņemt 100 000 karavīru. (Var atcerēties, ka līdzīgi 20.–30. gados ar šādiem pārcelotājiem (*osadnicy*) Polija mēģināja kolonizēt Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju.) Tomēr šādas piespiedu metodes tika noraidītas. Drīzumā pārcelotājiem uz šīm jaunajām zemēm tika noteiktas paaugstinātas zemes piešķiršanas normas. Līdz 1945. gada augustam uz t.s. rietumu zemēm bija pārcēlušies jau līdz 900 000 poļu.

Daudzi Centrālās Polijas iedzīvotāji, meklējot labākus dzīves apstākļus, pārcēlās brīvprātīgi. Tomēr bieži tika arī lietotas piespiedu metodes. Tā tas notika ar daudziem poļiem no bijušajiem Polijas austrumu apgabaliem, PSRS anektētiem 1939. gadā. Piemēram, uz jaunajiem rajoniem spaidu kārtā tika pārvietoti vairāk nekā 100 tūkstošu poļu no Ļvovas un Ternopoles (ukr. *Тернопіль*) pilsētām.

Taču 1945. gadā radās pat viltus pārcelotāji, kuri pieteicās pārcelties uz jaunajām zemēm, saņēma palīdzību no valsts, izmantoja bezmaksas transportu, taču, ieradusies bijušajos vācu apgabalos, nedomāja tur apmesties uz dzīvi, bet nodarbojās ar vācu atstātā īpašuma izlaupīšanu. Par to tiek rakstīts poļu literatūrā, taču nav norādījumu par to, ka kaut viens no šiem viltus pārcelotājiem būtu saņēmis kādu sodu.

1945. gada 13. novembrī tika nodibināta Jaunieģūto apgabalu ministrija, kuru vadīja V. Gomulka un kura pastāvēja līdz 1949. gada janvārim. Tās uzdevums bija atjaunošanas darbu jauniegūtajās zemēs un iedzīvotāju pārcelšanās vadība. No kreiso spēku viedokļa svarīgi bija arī tas, ka ar to šie jautājumi nonāca ārpus PSL piederošo ministru – S. Mikolajčika un V. Kernika kompetences.

1945. gada beigās – 1946. gada sākumā notika izmaiņas valsts administratīvi-teritoriālajā dalījumā. To nolūks bija tuvināt varas iestādes iedzīvotājiem. Vojevodistu platību samazināja, to robežas mainīja, radot jaunas Žešovas un Gdaņskas vojevodistes, Tika ieviests jauns administratīvs dalījums rietumu zemēs, atjaunoti vai ieviesti jauni poliski apdzīvoto vietu nosaukumi.

Pēc dažiem datiem, no PSRS, īpaši tai pievienotajiem bijušajiem Polijas apgabaliem, uz Polijas jauniegūtajām rietumu zemēm tika pārvietoti ap 2,1 miljons poļu izcelsmes iedzīvotāju, ko oficiāli sauca par repatriantiem. Bez tam šajās kādreizējās Vācijas teritorijās tika noņemti ap 200 000 repatriantu no Francijas un Beļģijas. Tā, Silēzijā tika noņemti galvenokārt no Ziemeļfrancijas kalnrūpniecības rajona repatriējušies poļi un apmēram 2,4 miljoni pārceļotāju no Centrālpolijas. (Pēc citiem datiem jauniegūtajos apgabalos to „polonizācijas” procesā kopā līdz 1948. gada beigām tika iemitināti ap 4 miljoni cilvēku, no tiem 1,3 miljoni bija repatrianti no PSRS, 2,5 miljoni – pārvietotie no austrumu apgabaliem. Vairāk nekā 1 miljons autohtono iedzīvotāju saņēma Polijas pilsonību. Kopīgais jauno zemju iedzīvotāju skaits šai gadā sasniedza 5,2 miljonus. Ir arī dati, ka 1945.–1950. gadā 4,7 miljoni poļu kļuva par jauniegūto apgabalu iedzīvotājiem, 1,9 miljoni bija turp pārcēlušies no valsts centrālajām un dienvid-austrumu vojevodistēm, vairāk nekā 1,5 miljoni no PSRS, pārējie – no citām valstīm.)

Plašais pārceļotāju pieplūdums jaunajās Polijas zemēs ļāva samērā ātri tur atjaunot ražošanu. Tā, 1945. gadā pievienotajās zemēs apsētā aramzeme sastādīja tikai 832 tūkstošus ha, bet atmatā aizlaistā – 3 811 tūkstošu ha (78% visas aramzemes). 1946. gadā sējumu platība bija pieaugusi līdz 1 360 tūkstošiem ha, 1947. gada – līdz 3 200 tūkstošiem ha, 1948. gadā – līdz 4 200 tūkstošiem ha. Intensīvā Polijai pievienoto zemju apguve atstāja lielu iespaidu uz ārzemju novērotājiem. Nepiepildījās jaunās Polijas nedraugu paredzējumi, ka poļi nespēs sekmīgi apsaimniekot valstij pievienotās teritorijas.

Pēc 1960. gada vērtējumiem no 7,7 miljoniem apgabalā uz austrumiem no Oderas–Neises līnijas mītošo iedzīvotāju sastāvā 12% bija autohtono iedzīvotāju, 27% – pārcēlušos no Polijas vidienes, 22% – repatriantu no bijušās Austrumpolijas, 3% – reemigrantu no Rietumiem un 36% – jau pievienotajās teritorijās dzimušo bērnu. Mūsdienās Polijas „atgūtajās zemēs” dzīvo ap 10 miljoniem cilvēku.

Paralēli ar pasākumiem poļu atgriešanās Polijā nodrošināšanai jaunās varas iestādes veica pasākumus **nacionālo mazākumu deportācijai ārpus Polijas robežām**. Īpaša vērība šai procesā tika pievērsta vāciešiem un ukraiņiem. Attiecībā pret viņiem tika ieņemta pozīcija, ka to izbaukšana vai palikšana Polijā nevar būt personīgas brīvas gribas izpausme, bet tai jānotiek administratīvu lēmumu rezultātā.

Pēc kara padomju bloka valstīs ļoti nelabprāt tika runāts par liela skaita cilvēku izraidīšanu, piespiedu izsūtīšanu no viņu dzīves vietām politisku mērķu vārdā. Kā atzīmējusi vācu publiciste H. Hirša (*Helga Hirsch*), procesa būtība tika aizmaskota pat tā apzīmējuma līmenī. Tā, no tagadējās Ukrainas, Baltkrievijas un Lietuvas un no citām PSRS republikām Polijā atgriezušies tika dēvēti par „evakuētajiem” vai „repatriētajiem”, Vācijas Demokrātiskajā Republikā bēgļus un no dzimtenes padzītos drīkstēja saukt vienīgi par „pārceļotājiem” (*Umsiedler*). Pie šiem terminiem cilvēki tā pierada, ka tie tiek lietoti pat vēl mūsdienās, bet termina „izraidītie” lietošana, apzīmējot ar to no Polijas rietumu teritorijām uz Vāciju pārbraukušos, var izsaukt neizpratni. Jo, ja jau poļi „izceļoja” „pārceļoja”, tika „repatriēti”, tad kā vācieši varēja būt „izraidītie” (*Vertriebene*)! Daudzi poļi vēl mūsdienās uzstāj, lai no Polijas izraidītos vāciešus sauktu par „pārceļojušajiem” (*przesiedleńcy*), ar

to cenšoties radīt emocionālu noskaņu, ka vāciešiem nebija jāpiedzīvo tikpat ļauns vai vēl ļaunāks liktenis kā no dzimtenes izraidītajiem poļiem, kaut faktiski ir taču gluži vienalga, vai cilvēki bēga paši, tika pārvietoti, deportēti, izsūtīti, visi viņi vardarbības priekšā atstāja dzimteni bez cerībām uz atgriešanos.

Polijā vāciešu pārvietošana tika attaisnota ar valsts atgriešanos „pjastu robežās”. Taču vēsturiskā patētika kalpoja par piesegu īstai etniskai tīrīšanai. Etnisko vāciešu no teritorijām, kuras nonāca Polijas rokās, liktenis bija neapskaužams.

Pēc būtības vāciešu vardarbīga pārvietošana sākās jau ar nacistu karaspēka atkāpšanos no agrāk okupētajām teritorijām. Polijas teritorijā no 1944. gada vācu vīriešus no 16 līdz 65 gadu vecumam iesauca zemessardzē (*Volksturm*), turpretī citu vācu iedzīvotāju evakuācija tika kavēta. Tā, Poznaņas apgabalā vēl 1945. gada 15. janvārī vācu iestādes lika iedzīvotājiem palikt uz vietas. Tikai tad, kad pēc Padomju armijas uzbrukuma kļuva skaidrs, ka teritoriju neizdosies noturēt, tika dota pavēle daļu iedzīvotāju no apgabala evakuēt. Īsi pēc pavēles izdošanas gauleiters A. Greisers 20. janvārī pats atstāja apgabalu.

Tā vāciešu pārvietošanas procesu uzsāka nacistiskās varas iestādes, kas ar draudiem un teroru faktiski pēdējā brīdī 1944./1945. gada bargās ziemas apstākļos piespieda miljonus mierīgo iedzīvotāju Sarkanās armijas priekšā atstāt pierastās dzīves vietas. Lielas vācu masas tika pārvietotas arī no poļu apdzīvotajiem apgabaliem: gan Vācijas impērijas sastāvā iekļautajiem, gan Ģenerālgubernatūrās. (Pēc vācu avotiem 1944. gada vidū Ģenerālgubernatūrā atradās līdz 300 000 bēgļu no Volīnijas un Podolijas). Evakuācijas pavēles novilcināšana izvērtās par katastrofu iedzīvotājiem. Tikai daļa no viņiem paguva pamest savas dzīves vietas.

Pēc 1939. gada tautas skaitīšanas Vācijas teritorijās uz austrumiem no Oderas–Neises līnijas dzīvoja ap 7,2 miljoni vāciešu. Pie tam uz šiem apgabaliem kara laikā, īpaši 1944. gadā, tika masveidā evakuēti iedzīvotāji no Rietumu sabiedroto bombardētās Berlīnes un Rietumvācijas. 1944./1945. gadā no šiem rajoniem, daļa no kuriem vēlāk nonāca Polijas rokās, baidoties gan no uzbrūkošās Sarkanās armijas, gan no vietējo slāvu iedzīvotāju atriebības, bēga apmēram puse no tur mītošajiem vāciešiem – pēc aprēķiniem ap 5 līdz 5,7 miljoni. Mazākais 33 000 noslīka, pārceļoties pāri Baltijas jūrai, simti tūkstošu zaudēja dzīvību ceļā uz sauszemes. Tikai apmēram puse no bēgušajiem sasniedza Oderu. Pārējos Sarkanā armija pārsteidza vēl dzīves vietās vai apsteidza virzībā uz rietumiem un pavēlēja doties atpakaļ. Pastāv vērtējums, ka tikai ap miljons bēgļu pēc kara beigām atgriezās agrākajās dzīves vietās.

Vēlāk Polijā iekļautos jaunajos apgabalos sākotnēji pastāvēja padomju militārā administrācija. Kad Jaltas konferencē Rietumu sabiedrotie noraidīja PSRS augstās prasības par reparāciju no Vācijas apjomu, sākās daudzu vāciešu transportēšana uz PSRS spaidu darbos, lai tie kaut daļēji atlīdzinātu kara nestos zaudējumus. Jau padomju iestādes daudzus vāciešus ieslodzīja cietumos, vēlāk poļu iestādes labprāt sekoja šim piemēram, pat nemeklējot tam kādu iegānu. Drīz gandrīz visi cietumi bija pārpildīti.

Pēc tam, kad Polijas varas iestādes uz vienošanās pamata ar PSRS valdību teritorijas uz austrumiem no Oderas un Lužicas Neises pārņēma savā pārvaldē, vismaz pusgadu nebija atbildes uz jautājumu, kas notiks ar tur dzīvojošajiem vāciešiem.

Padomju karaspēka ieņemtajos rajonos attiecības starp vāciešiem un poļiem bija visai saspringtas. Tūlīt pēc kara beigām tika uzsāktas poļu atriebības akcijas. Ne tikai vietējie poļu iedzīvotāji, bet arī jaunradītās poļu varas iestādes izrādīja nežēlību ne tikai pret bijušajiem vācu karavīriem vai ierēdņiem, bet arī pret civiliedzīvotājiem.

Poļu iedzīvotāju vidū noskaņojums bija viennozīmīgs un neapstrīdams: vāciešus izsūtīt. Poļu naida vērsās pret visiem vāciešiem, bez izšķirības vai tie bija pastāvīgie iedzīvotāji – etniskie vācieši, pārceļotāji no Austrumiem, vai „valsts vācieši”. Daudzviet vāciešiem, pēc analogijas ar ebrejiem nacistu kundzības apstākļos, nācās nēsāt īpašas labi atpazīstamas zīmes: baltu piedurknes apsēju vai uzšūtu kāšķrustu.

Nereti vietējie poļi, pat no it kā pārvācotām ģimenēm, izmantojot labvēlīgo situāciju, uzsāka savu bijušo kaimiņu – vāciešu īpašumu izlaupīšanu. Padomju pavēlniecība bija spiesta spert soļus, lai nepieļautu vāciešiem piederējušo saimniecību, uzņēmumu masveida izpostīšanu.

Poļu varas iestādes, pārņemot no padomju militārās administrācijas bijušos vācu apgabalus, aizliedza vietējiem iedzīvotājiem sarunāties vāciski, noturēt baznīcās dievkalpojumus, ieviesa miesas sodus par nepaklausību. Ne velti vienā no 1. Ukrainas frontes Kara padomes ziņojumiem tika citēti vietējo vāciešu izteikumi: „Labāk mēs visu laiku atradīsimies krievu okupācijā, nekā poļu varā, jo poļi neprot pārvaldīt un nemīl strādāt.”

Polijas vadība jau pirms Potsdamas konferences un oficiāla lēmuma pieņemšanas par vāciešu likteni Polijā un citās agrāk Vācijas okupētajās valstīs uzsāka vāciešu izraidīšanu no Polijas un tai piešķirtajām teritorijām. Pirmo dekrētu par „Drošības pasākumiem pret tautas nodevējiem” Polijas nacionālās atbrīvošanās komiteja pieņēma 1944. gada 4. novembrī, brīdī, kad no nacistiem bija atbrīvoti pirmie Ģenerālgubernatūras un Belostokas vojevodistes apgabali. Tas ievadīja etnisko vāciešu (*volksdeutsche*), izsūtīšanu, paredzēja ar spaidu darbiem saistītu visu „tautas nodevēju” internēšanu, īpašuma konfiskāciju un visu pilsoņa tiesību atņemšanu. Dekrēts tika pielietots pret visiem vāciešiem, neatkarīgi no tā, vai viņi tikai kara laikā pieņēma Vācijas pavalstniecību vai bija to ieguvuši jau agrāk. Vāciešiem bija jāatbild par nacistu noziegumiem. Juridiskajā praksē termins „fašisma noziegumi” tika tulkots tik plaši, ka tajā ietilpa visas darbības, kas stiprināja okupācijas režīmu un darīja kaitējumu poļu tautai, pat ja tās tika veiktas spiediena rezultātā. Var runāt par patvaļu un politizētu veselās iedzīvotāju grupas kolektīvu sodīšanu. Faktiski etniskajiem vāciešiem tika atņemtas visas tiesības, daudzi no viņiem nosūtīti uz darba nometnēm.

1945. gada 28. februārī minētā dekrēta vietā tika pieņemts jauns par „naidīgo elementu izslēgšanu no poļu tautas”. Tas pamatojās uz kara laikā īstenoto uzņemšanu vācu tautas sarakstā (*Volksliste*). Tajā iekļautajiem I grupas piederīgajiem pilnībā tika liegta rehabilitācijas iespēja, viņi nonāca internēto nometnēs, viņu īpašumu konfiscēja. III un IV grupas piederīgajiem bija paredzēta arī rehabilitācijas iespēja. Viņiem vajadzēja zvērēt uzticību poļu tautai, zvērējušo vārdi tika darīti zināmi atklātībā. Ja sešu mēnešu laikā netika celti iebildumi, viņi skaitījās rehabilitēti. II grupas piederīgajiem nācās rēķināties ar mantas konfiskāciju un internēšanu, ja nebija pierādījumu, ka uzņemšana vācu tautas sarakstā uzspiesta pret viņu gribu un tie vienmēr piederējuši poļu tautai. II grupas piederīgos uzlūkoja nevis kā vāciešus, bet kā poļu „tautas nodevējus”.

1945. gada 30. martā Sarkanā armija ieņēma Dancigu. 2. aprīlī PSRS nodeva Polijai Rietumprūsijas, Poznaņas un Augšsilēzijas teritorijas, kuras Vācija bija anektējusi 1939. gadā. Jau 1945. gada 30. aprīlī PRPV ar savu dekrētu anektēja Dancigas brīvvalsti, tikai vēlāk saskaņā ar Potsdamas konferences lēmumu tā oficiāli tika piešķirta Polijai un ieguva Gdaņskas vārdu. Jau 1945. gadā 126 472 Dancigas vācu iedzīvotāju tika izraidīti, viņu vietā ieradās 101 873 poļi no Centrālās Polijas un 26 629 no bijušajām austrumu provincēm, kuras nonāca PSRS rokās. 1950. gadā no bijušajiem pilsētas iedzīvotājiem tikai 113 424 bija atstāti dzīvot tajā un ieguva Polijas pilsonību, bet ap 285 tūkstoši bija padzīti un dzīvoja Vācijā.

1945.gada 15.aprīlī visas valdībā ietilpstošās politiskās partijas izteicās par to, lai no Polijas izraidītu valstsvāciešus. 1945.gada 6.maijā PRPV pieņēma dekrētu par „naidīgu elementu izraidīšanu no poļu tautas”. Par šādiem elementiem pirmkārt tika uzskatīti Polijas etniskie vācieši. Dekrēts deva tiesisku pamatu etnisko vāciešu padzīšanai no Polijas (Polijā šo procesu toreiz sauca un vēl tagad runā par „pārvietošanu”, Vācijā – par „izraidīšanu”). Jau 1945.gada jūnijā, jūlijā tika izraidīti no 300 000 līdz 400 000 vāciešu no 100 km platās robežjoslas gar Oderas-Neises līniju (poļu: *Granica na Odrze i Nysie Łużyckiej*, vācu: *Oder-Neiße-Grenze*). Pret atlikušajiem vāciešiem tika izdarīts spiediens ar īpašumu atsavināšanu, tiesību atņemšanu un nepietiekamu pārtikas apgādi, kura rezultātā vēl 500 000 līdz 550 000 atstāja valsti.

1945. gada 5.jūlijā Padomju Savienība Polijai nodeva Oderas iztekā esošo Ščecinas (vācu: *Stettin*, kašubu: *Sztetëno*, poļu: *Szczecin*) pilsētu, kur tai laikā dzīvoja 84 tūkstoši vāciešu un ap 3,5 tūkstoši poļu. (Ščecinas un Oderas iztekas nodošana Polijai bija tās prasība Potsdamas konferencē sakarā ar Augšsilēzijas rūpniecības rajona saņemšanu. Potsdamas konferences vienošanās tikai leģitimēja jau esošo stāvokli. Par pilsētas prezidentu ieceltais ievērojamais poļu celtnieks un arhitekts P. Zaremba paziņoja, ka sakarā ar paredzēto iedzīvotāju pārvietošanu pilsētā varēs palikt tikai tie vācu iedzīvotāji, kas dotajā brīdī tajā ir reģistrēti. 1946. gada beigās Ščecinā mita ap 100 tūkstošu poļu un 17 tūkstošu vāciešu.)

Ja PSRS no Kēnigsbergas (vēlākās Kaļiņingradas) tās iedzīvotājus uz padomju okupācijas zonu Vācijā (vēlāko VDR) pārvietoja 6 gadus (līdz 1951. gadam), tad Polijas jaunajās teritorijās pirmais deportācijas vilnis norisa 2 – 3 mēnešu laikā.

Šeit pastāvīgi dzīvojošajiem vāciešiem atšķirībā no šurp pārvietotajiem tautiešiem no reiha vai citiem Austrumeiropas apgabaliem, nācās atstāt arī sūri grūti iegūto īpašumu. Lielai daļai no viņiem bija tīra sirdsapziņa, viņi nebija neko ļaunu darījuši saviem poļu kaimiņiem. Daudziem vāciešiem atļāva tikai 24 stundas, lai sagatavotos pārvietošanai, ņemt līdzī vienu koferi un pēc tam simtiem km lika nosolot kājām. Valdīja uzskats, ka vācu civiliedzīvotājus neklājas žēlot. Pārvietošanas vardarbīgais raksturs pret vāciešiem tika demonstrēts pavisam atklāti. Tā faktiski Polijā jau pilnā sparā norisinājās īstas etniskas tīrīšanas pirms vēl Potsdamā norisinājās lielvalstu vadītāju tikšanās. Pēc dažiem vērtējumiem pirms Potsdamas lēmumu parakstīšanas no Polijai piešķirtajiem bijušajiem Vācijas apgabaliem uz austrumiem no Oderas un Neises un Austrumprūsijas tika izraidīti 250 000 vāciešu.

Kā atzīmējis krievu demogrāfs P. Poļans, varēja izdalīt trīs etapus šai pusbēgšanā – pusizraidīšanā. Pirmais (no 1944. gada beigām līdz 1945. gada pavasarim) bija pašu vācu varas iestāžu organizēta evakuācija, otrais (no 1945. gada marta-aprīļa līdz jūlijam) bija t.s. „mežonīgā” padzīšana, trešajā etapā (pēc Potsdamas līguma un ar to saistīto vienošanos parakstīšanas) izraidīšana bija leģitimēta un ieguva relatīvi civilizētas formas. Taču civilizācijas līmeni neklājas pārvērtēt, īpaši ievērojot izraidīšanas laikā bojā gājušo skaitu.

Jautājums par vācu tautības iedzīvotāju pārvietošanu no Polijas (un Čehoslovākijas) uz Vāciju tika skatīts Potsdamas konferencē 1945. gada 31. jūlijā. Tā kā lielākā daļa 1944./1945. gadā no Polijas padzīto vāciešu sākotnēji apmetās Sarkanās armijas ieņemtajos Austrumvācijas rajonos, Rietumu sabiedrotajiem nebija pilnas informācijas par pārvietošanas mērogiem.

Kad Rietumvalstu delegācijas mēģināja ierobežot vāciešu pārvietošanu, J. Staļins demonstrēja labāku reālās situācijas izpratni: „Formāli čehi un poļi var pateikt, ka nav aizlieguma vāciešiem tur dzīvot, bet patiesībā vāciešus nostāda tādos apstākļos, kuros viņiem tur dzīvot kļūst neiespējami”. Padomju puse uzskatīja, ka poļu (un arī čehu) vēlme izraidīt vāciešus atbilst vēsturiskai misijai, kuras

īstenošanu padomju valdība nedomā traucēt. Rietumu valstu pārstāvji pamatos uzstājās pret masveida izraidīšanām. Ja tās nevarētu novērst, pārvietošanai bija jānotiek, ievērojot kārtību un humānā veidā. Potsdamas konference pieņēma lēmumu par vācu iedzīvotāju pārvietošanu no Polijas teritorijas. Tiesa, tika atzīts, ka Polijā pārpalikušie vācieši ir pārceļami uz Vāciju, bet viņu pārvietošanai jānotiek, ievērojot kārtību un humānā veidā. Potsdamas konferences vienošanās XIII pantā bija paredzēts īstenot „sakārtotu un humānu pārcelšanu”. Taču tā faktiski bija maznozīmīga atrunāšanās, jo savu piekrišanu varmācīgai cilvēku pārvietošanai Rietumu valstis jau bija devušas. Pie tam, kad Potsdamas konference lēma par vāciešu izraidīšanu no Polijas, tā lielā mērā jau bija vardarbīgi notikusi. Par pārvietošanas jautājumu jau pēc Potsdamas konferences sprieda arī īpaša komisija sabiedroto ārlietu ministru konferences ietvaros. Izpildot Potsdamas konferences lēmumu Sabiedroto kontroles komisija Vācijā ASV, Francijas, Lielbritānijas un PSRS pārstāvju sastāvā 1945. gada 20. novembrī pieņēma vāciešu pārvietošanas plānu, kurš paredzēja, ka no Polijas pārvietojamie 3,5 miljoni vāciešu tiks izvietoti padomju (2 miljoni) un angļu (1,5 miljoni) okupācijas zonās Vācijā. Akcijai bija jānoslēdzas 1946. gada jūnijā. Tik īsā laikā to izdarīt gan izrādījās neiespējami.

Poļu iedzīvotāju vairākums Potsdamas konference lēmumu uztvēra kā pilnvarojumu turpināt jau uzsāktu vāciešu padzīšanu no viņu pastāvīgajām dzīves vietām. Izsūtīšanas norisi stipri ietekmēja haoss, kurš radās Polijā pilsoņu kara situācijas rezultātā. Neraugoties uz to kā pastāvošo varas iestāžu uzraudzību, bieži vietējiem poļiem radās iespēja atbēgt nīstajiem kaimiņiem par bijušajiem (un arī nebijušajiem) pāridarījumiem. Polijas militārās un civilās iestādes centās ierobežot karavīru un civilistu patvarības, apturēt atbēgšanas akcijas, apkarot marodierismu. Vojevodas par izsūtāmo tiesību neievērošanu draudēja ar lieliem sodiem. Taču tik un tā notika daudz laupīšanu, nelikumīgu „rekvizīciju”, citu vardarbības aktu. (Polijā arī radās noskaņojumi vācu jaunatni atstāt „policijas uzraudzībā piespiedu darbu veikšanai izpostīto apgabalu atjaunošanai”. Tomēr ar uzvarētājvalstu atbalstu pārsvaru guva nodoms visus vācu iedzīvotājus pēc iespēja ātrāk aiztransportēt uz jaunajām dzīves vietām.) Notika agrāk Vācijai piederošo teritoriju „atvāciskošana” (*odniemczanie*). Izraidīto vāciešu vietā viņu mītnēs parasti apmetās titulu nācijas – poļu pārstāvji.

1946. gada 14. februārī Polijas tautas skaitīšana apgalos uz rietumiem no Bugas vēl uzskaitīja 212 343 vāciešus un 222 971 personas, pret kurām bija ievadīts rehabilitācijas process. Pēc vācu vēsturnieku domām, šie skaitļi jāvērtē kā samazināti.

1946. gada septembrī iznāca vēl viens dekrēts, kas skāra Polijā dzīvojošos etniskos vāciešus. Tas paredzēja sodu par „atkrišanu no nācijas kara laikā”. Reizē likums paredzēja atbrīvot no šāda soda tos Polijas pilsoņus, kuri tikai zem spiediena, lai izvairītos no smagām vajāšanām, jau pirms 1939. gada 1. septembra bija pastāvīgi demonstrējuši piederību vācu nācijai vai arī vēlāk atzinuši savu piederību vācietībai. Soda mīkstināšanu paredzēja arī tiem, kuri bija rīkojušies aiz neziņas. Dekrēta mērķis bija vajāšanu ierobežošana un pārtraukšana pret kara laika III un IV grupai piederīgajiem etniskajiem vāciešiem, tās attiecinot tikai uz viennozīmīgiem tautības maiņas gadījumiem. Faktiski bija nolemts „reabilitēt” etniskos vāciešus (*volksdeutsche*) un atļauts viņiem atkal kļūt par „poļiem”, bet ar nosacījumu – jāpierāda, ka Vācu tautas sarakstā (*Volksliste*) sarakstā viņi ierakstīti piespiedu kārtā un kara laikā uzvedušies „atbilstoši savai poļu izcelsmei”. Tomēr pat pēc tam drošības orgāni dažreiz apstiprināja etnisko vāciešu aizturēšanu un ieslodzīja viņus spaidu darba nometnēs kopā ar valsts vāciešiem.

Septembrī tika izdots arī otrs dekrēts par „vācu tautības personu izslēgšanu no poļu tautas kopības”. Ar to tika atņemta Polijas pilsonība visiem, kuri pēc 18 gadu sasniegšanas bija paziņojuši savu piederību vācu nācijai. To īpašums tika konfiscēts, viņi paši kopā ar ģimenes locekļiem izsūtīti.

Ar šiem likumiem vācu tautības iedzīvotāji tika pilnīgi izslēgti no jaunās Polijas valsts politiskās, saimnieciskās un sabiedriskās dzīves. Reizē tika dots juridisks piesegums Polijā palikušo vāciešu polonizācijai. Praktiski dekrētu pieņemšana to skartajiem vāciešiem nozīmēja tūlītēju beztiesīgumu, īpašuma zaudēšanu, ieslodzīšanu piespiedu darba nometnē vai dalību spaidu darbos sagrauto pilsētu attīrīšanā no gruvešiem, pie zemniekiem vai rūpniecības uzņēmumos. Vācu bērni, jaunāki par 13 gadiem, tika atņemti vecākiem un nosūtīti uz bērnu namiem, kur bija augsta mirstība. Viņu „repatriāciju” noteica 1947. gada 12. oktobrī izdoti noteikumi, kuri izšķiršanās tiesības par viņu likteni nodeva aprīņķu komisijām, kas bērnus, „kuri pauž izteiktu piederības sajūtu vācu tautai”, vai pat „iesakņojušies Hitlera garā, ka viņu palikšana Polijā būtu apgrūtinoša” paredzēja izraidīt. Pārējiem bija jāpaliek Polijā un jātiek polonizētiem.

Jauno Polijas zemju atlikušie pamatiedzīvotāji – ap 3 miljoniem vāciešu, gaidot paredzamo izsūtīšanu, pilnā mērā piedzīvoja beztiesību, morālas un fiziskas ciešanas, tuvinieku nāvi kā atmaksu par hitlerisko agresiju un valsts okupāciju. Polijai pievienojamos reģionos Oderas un Neises austrumu krastā poļi nostādīja vāciešus pilnīgas beztiesības stāvoklī ar piespiedu darbu, badu, ņirgāšanās, kad viņi mira tūkstošiem. Daudziem poļiem, īpaši no bijušajiem Polijas austrumapgabaliem, kuri ieradās šajās zemēs, līdz nebija nekā cita, kā Polijas iestāžu izdots dokuments par tiesībām apmesties jauniegtajos apgabalos. Bet ar tā palīdzību viņi ātri piesavinājās visu, kas līdz tam piederēja vācu iedzīvotājiem. Ļoti drīz vācieši nonāca „piedzīvotāju” lomā paši savās saimniecībās, viņiem nācās pārcelties no dzīvojamajām ēkām staļļiem vai labākajā gadījumā siena šķūņiem vai bēniņiem.

Interesi var izraisīt poļu karavīru attieksme pret jau uzvarētajiem vāciešiem. Polijas 2. armijas, kura 1945. gada vasarā bija dislocēta pie Oderas un Neises, pavēlnieks ģenerālis K. Sverčevskis savā pavēlē pieprasīja, lai viņam pakļautie karavīri „izturas pret vāciešiem tāpat kā viņi izturējās pret mums. Daudzi ir aizmirsuši, kā viņi izturējās pret mūsu bērniem, sievietēm un veciem cilvēkiem. Čehiem izdevās panākt, ka vācieši paši bēga no savas teritorijas. [No 1945. gada maija līdz jūlijam ap 800 000 Sudētiņas vāciešu tika izraidīti no Čehoslovākiņas – V.Š.] Izpildiet savu uzdevumu stingri un tik stingri, lai vācu nešķīsteni nevis slēptos savās mājās, bet bēgtu no mums paši, lai, reiz nokļuvuši savā zemē, pateiktos Dievam, ka viņi ir paguvuši aizmukt. Atcerieties: vācieši vienmēr ir vācieši. Pildot uzdevumu, dodiet pavēles, bet nevis lūdziet.”

Iecietīgāka nebija arī poļu civiliestāžu nostāja. Piemēram, kad slavenākais Silēziņas iedzīvotājs – Nobela prēmijas literatūrā laureāts G. Hauptmans uzturēties savā dzīves vietā varēja tikai pateicoties padomju t.s. „kultūras virsnieka” izdotai aizsardzības vēstulei. Taču 1946. gada 7. aprīlī cits padomju virsnieks viņu personīgi informēja, ka Polijas valdība tagad uzstāj uz viņa pārvietošanu. Pirms izlikšanas viņš smagi saslima un 6.jūnijā nomira no bronhīta. Viņa pēdējie vārdi bijuši: „Vai es joprojām esmu savā mājā?” (Māja vēl formāli piederēja viņam, bet jau atradās uz poļu zemes.)

Starp citu, arī jauno zemju vietējiem poļiem kaimiņu izsūtīšana un tautiešu iemetināšana to dzīves vietās ne vienmēr nesa tikai pozitīvas pārmaiņas. Tā, Augšsilēzijā vietējie poļu tautības iedzīvotāji, ko vācieši sauca par „ūdens poļiem” („*Wasserpolaeken*”), bija iebiedēti un dezorientēti. No Polijas citiem rajoniem iebrakušie nereti pret vietējiem vērsās ar draudiem, denunciācijām par nacionālo nodevību, nereti pret viņiem tika lietota vardarbība. Tā rezultātā daļa vietējo poļu zaudēja savu piederības apziņu poļu tautai, kaut atklāti to neuzdrošinājās demonstrēt. Uzticību Polijas valstij nevarēja daudzu ģimeņu šķiršana. Pēc gadu desmitiem tas viss atsaucās ar tūkstošu cilvēku gan ar poļu, gan vācu saknēm izbraukšanu uz VFR, pametot savi dzimteni.

Potsdamas konferencē paredzētā „sakārtotā un humānā” oficiālā iedzīvotāju pārvietošana pēc sabiedroto Kontroles komisijas precizētiem plāniem notika starp 1946. gada 20. februāri un 1947. gada novembri un skāra ap 2,5 miljoniem cilvēku. 1946. gadā bija jātiek pārvietotiem

2 miljoniem, 1947. gadā – 500 000 cilvēku. Tiesa, pārvietošana paredzētajā termiņā netika pabeigta un 1948. gadā vēl 300 000 vāciešu bija jāatstāj sava dzimtene.

Process sākās ar visai lielu intensitāti. Uz Lielbritānijas okupācijas zonu Vācijā vien ik nedēļu ceļā devās 22 vilcieni. Netiekot galā ar tādu izsūtīto pieplūdumu, briti augusta vidū slēdza robežu un turpmāk pieņēma tikai divus vilcienus nedēļā. Līdz 1947. gada oktobrim bija pārvietoti jau 5,4 miljoni vāciešu no Polijas, Čehoslovākijas, Ungārijas un Austrijas. Kad pēc ASV, Francijas, Lielbritānijas un PSRS vienošanās 1946. gada 29. oktobrī šo valstu kontrolētajās okupācijas zonās tika veikta pārvietoto skaitīšana, izrādījās, ka 6,15 miljonu cilvēku bija dzīvojuši kara rezultātā Vācijas zaudētajās teritorijās, kuras tagad piederēja PSRS un Polijai, no tiem 3,5 miljoni – tieši Polijā. Visi minētie dati par pārvietotajiem vāciešiem jāvērtē kā visai aptuveni. Pēc vācu pētnieces H. Hiršas ziņām 1945. gadā no Polijai pievienotajiem apgabaliem neaizbēgušo vācu iedzīvotāju un līdz 1939. gadam Polijas teritorijā dzīvojušo vāciešu skaits 1947.–1950. gadā padomju un britu okupācijas zonās Vācijā sasniedza līdz 3 000 000. Ap 4 000 Polijas vāciešu bija Dānijā, ap 10 000 – Austrijā. Starp 1948. un 1950. gadu no Polijas tika izstumti vēl 150 000 vāciešu. Pēc amerikāņu-poļu žurnālistes A. Aplbaumas vērtējuma, līdz 1947. gada beigām apmēram 7,6 miljoni “vāciešu”, ieskaitot valsts vāciešus, etniskos vāciešus un kara laikā iebrukušos kolonistus, bija izvesti vai aizbēguši no Polijas.

Kopējais no pēckara Polijas pārvietoto vāciešu skaits ievērojami pārsniedz pirmskara Polijā sevi par vāciešiem atzinušo skaitu. (Jau iepriekš minēts, ka 1938./39. gadā pēc pašu Polijas vācu organizāciju veiktas tautiešu skaitīšanas rezultātiem par vāciešiem sevi nosauca 1 030 000 cilvēku. Ir arī vērtējumi, ka pēc pārvaldes pārņemšanas PNAK, vēlāk PRPV rokās etniskās Polijas teritorijā dzīvoja, augstākais, apmēram 800 000 vāciešu.) Tātad galvenokārt tika pārvietoti cilvēki no Vācijai atņemtajiem un Polijai pievienojamajiem rajoniem.

Liela daļa no pārvietojamajiem tika noņemti internēto nometnēs, kuras tieši pēc kara beigām bija ierīkotas bijušajās nacistu izveidotajās koncentrācijas nometnēs. Tajās mītošie vācu iedzīvotāji cieta badu, dzīvoja neciešamos sanitāros apstākļos, bez ārstu palīdzības, viņi vidū bija augsta mirstība. Tā tikai Potuļicas (*Potulice*) nometnē no 1947. līdz 1950. gadam nomira vairāk nekā puse visu ieslodzīto.

Vēl viens, jau detalizētāks, piemērs. Lamsdorfas (poļu *Lambinowice*) nometnē Silēzijā (*Obóz Pracy w Lambinowicach*) par komandantu tika iecelts Č. Geborskis, kurš pirms tam bija ieslodzīts vācu koncentrācijas nometnē, bēdzis, iestājies AL, atkal notverts un ieslodzīts Osvencimā. Pēc atbrīvošanas viņš pievienojās Civilmilīcijai, ieguva seržanta pakāpi. Nosaukto nometni viņš vadīja no 1945. gada jūlijam līdz oktobrim, kad tam tika izvirzīta apsūdzība par dienesta pilnvaru pārsniegšanu. 4. oktobrī nometnē izcēlās ugunsgrēks. Pastāv divas tā izraisīšanas versijas. Viena: dedzinātāji bija paši vācu ieslodzītie, lai novērstu aizdomas no gatavojamās bēgšanas. Otra: tā bija nometnes komandanta provokācija, lai radītu iegānu ieroču lietošanai. Ugunsgrēks izraisīja paniku. Apsardze lika ieslodzītajiem dzēst ugunsgrēku, kaut trūka ūdens. Komandants pavēlēja lietot ieročus, 48 ieslodzītie tika nogalināti. Līdz nometnes pastāvēšanas beigām 1946. gada septembrī/oktobrī nomainījās vēl trīs komandanti, bet necilvēcīgo gūstekņu uzturēšanas apstākļu un medikamentu trūkuma dēļ nomira vairāk nekā 1 000 no ap 9 000 ieslodzīto. 1947. gadā izmeklēšana par ar ugunsgrēku saistītajiem notikumiem tika apturēta, bet Č. Geborskis paaugstināts par kapteini. 1956. gadā izmeklēšana tika atjaunota, bijušais komandants 1957. jūnijā arestēts un pavadīja 22 mēnešus ieslodzījumā, bet gala rezultātā 1958. gadā attaisnots sakarā ar „pieredzes trūkumu”. (Vēlāk viņš kā apbalvojumus saņēma divas sudraba medaļas un salīdzinoši augstu pensiju.)

Jau 1949. gadā vācu ārsts H. Essers, kurš pats bija ieslodzīts Lambinovices nometnē, Vācijā publicēja brošūru „Elle Lamsdorfā” (*Die Hölle von Lamsdorf*), bet 1969. gadā plašāku darbu „Elle Lamsdorfā. Dokumentācija par kādu poļu nāves nometni” (*Die Hölle von Lamsdorf. Dokumentation über ein polnisches Vernichtungslager*). Pēc šīm publikācijām 1977. gadā pret Č. Geborski un vēl septiņiem poļu apsargiem atkal tika celta apsūdzība, taču process atkal

apstādināts. Arī toreizējā sociālliberālā VFR valdība, nevēloties apgrūtināt attiecības ar PTR, neizrādīja lielu apņēmību panākt vainīgo sodīšanu.

Tikai pēc politiskā režīma maiņas Polijā 1989./90. gadā nometnē bojā gājušo ieslodzīto piemiņai bijušās nometnes teritorijā tika uzstādīts koka krusts. Pēc tam, kad vairākārt tika mēģināts to aizdedzināt, tas tika nomainīts ar dzelzs krustu. Vēl 1990. gada 19. maijā Vācijas avīzē „Bild-Zeitung” (Ilustrētā Avīze) H. Essers rakstīja, ka Lamsdorfā atrodas 6 488 vācu kapi, virs kuriem vietējie jaunieši spēlē futbolu. Tikai 2002. gadā Opoles bīskaps A. Nosols iesvētīja nometnē mirušo kapsētu. Akmens plāksnē iegravēti to vārdi un uzraksts vācu un poļu valodā „Piedod mums mūsu vainu, tāpat kā mēs piedodam pret mums vainīgajiem” („*Vergib uns unsere Schuld, wie auch wir vergeben unseren Schuldigern*”, „*Odpusć nam naszą winę, jako i my odpuszczamy naszym winowajcom*”).

1991. gadā jau Polijā iznāca nu jau poļu vēsturnieka E. Novaka grāmata „*Cień Lambinowic: próba rekonstrukcji dziejów obozów pracy w Lambinowicach, 1945-1946*” („Ēna Lambinovicē: darba nometnes Lambinovicē 1945.–1946. vēstures rekonstrukcijas mēģinājums”). 2002. gadā iznāca nākamā viņa grāmata „*Obozy na Śląsku Opolskim w systemie powojennych obozów w Polsce (1945–1950)*” (Nometnes Opoles Silēzijā pēc kara nometņu sistēmā Polijā (1945–1950)), kurā bez Lambinovices tika stāstīts arī par citām līdzīgām nometnēm.

2000. gadā tika atsākta izmeklēšana un 2005. gadā Vroclavā atkal uzsākts tiesas process pret Č. Geborski par ieslodzīto vāciešu nogalināšanu. Bijušo ieslodzīto tiesību aizstāvis pārmeta Polijas justīcijas iestādēm centienus novilcināt lietas izskatīšanu, lai izvairītos no soda piespriešanas. Tik tiešām, procesa beigās apsūdzētais aizgāja no dzīves, tā arī nesagaidījis tiesas spriedumu.

Pēdējos gadu desmitos Vācijas presē ir parādījušās arī citas publikācijas par poļu veiktajām vāciešu masu slepkavībām, piemēram, par atrastajiem vairāk nekā 1 800 vācu civiliedzīvotāju likiem Ziemeļpolijas pilsētas Malbrokas centrā. Tiek lietoti arī tādi apzīmējumi kā „poļu Katiņa”. Tas tikai vēlreiz apliecina, ka pilnībā noslēpt masu noziegumu pēdas reti kad izdodas.

Padomju un Polijas iestādes faktiski maldināja sabiedrotos, runājot, ka pārvietošana notiek plānveidīgi un humāni. Tāpat patiesos izraidāmo vāciešu posta apmērus starptautiskās sabiedrības priekšā mazināja arī ASV un Lielbritānijas sūtņi Polijā. Miljoniem etnisko vāciešu pārcelšanās nozīmēja jau viņu senču ilgstoši, gadsimtu gaitā veidoto dzīves pamatu sagraušanu, materiālo vērtību, radītu ar uzcītīgu darbu, zaudēšanu. Toties poļu iedzīvotāju vidū vāciešu izraidīšana nostiprināja ticību Oderas–Neises robežas neaizskaramībai.

Pēc vācu vēsturnieka E. Meijera datiem agrākajā Polijā, Dancigā un pēc kara Polijai pievienotajos Vācijas apgabalos 1,5 miljoni agrāk dzīvojušo vāciešu zaudēja dzīvību daļēji kara gados, daļēji vēlāk – piespiedu darbos PSRS un Polijā. 2001. gadā iznākušā pētījumā amerikāņu vēsturnieks N. M. Naimarks rakstīja, ka Polijā etniskās „tīrīšanās” nogalināts tika pat vesels pusmiljons vāciešu. Skaitlis varētu būt arī pārspīlēts. VFR Statistikas pārvalde ir aprēķinājusi, ka kopā kara un deportāciju rezultātā, bojā gāja 293 000 Polijas vāciešu, kas atbilst 21,4 % no viņu pirmskara skaita. VFR baznīcas meklēšanas dienests (*Kirchlicher Suchdienst*) 1964. gadā publicēja atskaiti, ka no visiem apgabaliem, no kuriem vācieši tika izraidīti (ieskaitot arī Sudetus un visu Austrumprūsiju), bojā gāja 473 tūkstoši cilvēku. Kā rāda nesen veiktie vācu vēsturnieka R. Overmansa pētījumi, izsūtīšanas laikā dzīvību zaudēja ap 400 000 cilvēku. (Publicistikā gan sastopami vērtējumi par pēc 1945. gada bojā gājušo vāciešu skaitu no 400 tūkstošiem līdz pat 2 miljoniem.)

Cik pavisam vāciešu gāja bojā tieši ieslodzījuma vietās no 1945. līdz 1950. gadam, nav iespējams noskaidrot, jo Polijas iestādes aiz saprotamiem iemesliem šos skaitļus neizpauž.

Ap 1,3 miljoniem vāciešu un Dancigas pilsoņu palika savā dzimtenē. Tie, kā likums, bija divvalodīgi t.s. autohtonie iedzīvotāji, pirmkārt jau augšsilēzieši un mazūri. Viņus pakļāva *verifikācijas* (apliecināšanas) procedūrai. Tiem, kuri pārvaldīja poļu valodu, bija attiecīgajā apgabalā dzimuši un nebija sastāvējuši nacistu partijā, tika dota iespēja nodot lojalitātes zvērestu un saņemt Polijas pilsonību. Polijas varas iestādes atzina viņus par pamatiedzīvotājiem ar poļu saknēm un

1951. gadā piešķīra pilsonību. Faktiski ar likumu daudzi vācieši tika pasludināti par poļiem, viņu uzvārdi polonizēti. Vispār, pēc tam kad vācu iedzīvotāji no Polijai pievienotajiem apgabaliem bija bēguši vai izraidīti, tur tika izvērst plašs polonizācijas process, kas izpaudās kā agrāko vācu valodā esošo ielu nosaukumu, uzrakstu uz ēkām, kapiem, pieminekļiem iznīcināšana, vācu nosaukumu pārpoliskošana, vācu valodas lietošanas sabiedrībā aizliegšana. Pēc poļu iestāžu paziņojumiem Polijā nepalika neviens vācietis. Līdz 1989. gadam Polijā nenotika neviens dievkalpojums vācu valodā.

Tiesa, ap 80 000 vāciešu, galvenokārt Lejas Silēzijā, kuri bija nepieciešami kā speciālisti darbam rūpniecībā, varēja palikt dzimtajās vietās kā „atzīti” (t.i. – piederīgi Vācijai) vācieši. Tā kā bija paredzēts, ka viņi pēc kāda pārejas laika atstās Poliju, šeit tika atļautas vācu organizācijas un mācības vācu valodā. No 1955. līdz 1959. gadam notika izraidīto un Polijā palikušo ģimeņu apvienošanās, kuras gaitā ap 250 000 vāciešu pārcēlās uz Rietumberlīni un 40 000 uz VDR. Vēl tūkstoši atstāja Poliju pēc Varšavas līguma starp PTR un VFR 1970.gadā. Pēc Polijas statistikas datiem 70.gadu beigās tajā bija ap 500 000 gribētāju izceļot, kuri lielākoties 80.gados arī atstāja valsti. Līdz 1989.gadam uz 1953.gadā VFR pieņemtā likuma par pārvietotajām personām un bēgļiem (*Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge*) pamata no Polijas uz VFR pārcēlās 1,2 miljoni cilvēku. Tomēr pēc 2002. gada skaitīšanas datiem Polijā vēl vairāk nekā 150 tūkstošu cilvēku kā savu tautību norādīja „vācietis”.

Parasti poļi saka, ka no Polijas izsūtītie vācieši tikai saņēma atmaksu par viņu realizētajām piespiedu izsūtīšanām. Vēl 1995. gadā vēsturnieks, publicists un tai brīdī Polijas ārlietu ministrs V. Bartoševskis paziņoja, ka Vācijas pilsoņi saņēma atmaksu par Vācijas valsts noziedzīgajām darbībām. Savukārt poļu vēsturnieki uzsver, ka vāciešu pārvietošanu Otrā pasaules kara laikā un pēc tā nedz mērogu, nedz tās veikšanas līdzekļu ziņā nekādi nevar salīdzināt ar necilvēcīgo miljoniem citu nāciju pārstāvju deportācijām, kuras veica nacisti un kuru neizbēgami pavadoņi bija masveida piekaušanas, nošaušanas, cilvēku cieņu pazemojošas procedūras. Turpretī vācu vēsturnieki norāda, ka, kā nepelnīti cieta vācu nacistu upuri, tāpat nepelnīti cieta arī vācu civiliedzīvotāji, kuri bieži nekādi nebija noziegušies pret citu nāciju pārstāvjiem.

Vācu vēsturnieks V. Jakobmeijers norāda, ka pastāvēja arī atšķirība starp abu veidu deportācijām. Vācu okupācijas realizētā poļu izsūtīšanas politika darbojās rasu teorijas ietekmē, bet vācu izsūtīšana no Polijas kara beigās turpināja agrāko poļu nacionālo domu.

No Polijas deportēto vāciešu liktenis nevarēja neietekmēt vāciešu attieksmi pret kaimiņtautu. Kaut vāciešu galvenās rūpes pēckara gados bija izdzīvošana, viņi, uzņemot savās rindās Polijas vāciešus, sašuta par savu tautiešu vardarbīgo izsūtīšanu, tās antihumānajām metodēm.

Ir skaidrs, ka nedz veselās tautas, nedz to, kādas citas valsts teritorijā dzīvojošas daļas, nedz arī atsevišķi nācijas pārstāvji, kuru vaina nav pierādīta, nevar atbildēt par atsevišķu cilvēku grupu – politiķu, militāristu, cietumsargu (protams, arī citu sociālo grupu pārstāvju) noziegumiem. Diemžēl pēc Otrā pasaules kara uzvarētājvalstu vadītāji, acīmredzot baidoties zaudēt popularitāti savu karā cietušo tautu acīs, neatteicās no populisma, rīkojās antihumāni, atļaujot cietušajiem (un ne tikai tiem) izvērst pēc etniskā principa veselu tautu (vācu, poļu, ungāru utt.) daļu izraidīšanu no agrākajām viņu dzīves vietām, kas bieži saistījās ar tādām pat nevainīgu cilvēku vajāšanām, kādas kara gados izvērsa nacisti un to līdzskrējēji.

Tai pat laikā, kad poļi izbrauca no PSRS uz Poliju, vācieši deportēti uz Vāciju, poļu un padomju iedzīvotāju apmaiņas kārtā, atbilstoši 1944. gada septembrī PNAK noslēgtajam līgumam ar Ukrainas

PSRS valdību, daudzi **ukraiņi no Polijas tika pārvietoti uz Padomju Ukrainu**. Šīs „evakuācijas” sākums bija paredzēts 1944.gada 15.oktobris, bet noslēgums – 1945.gada februāris.

Sākotnēji tik tiešām poļu iestādes pieļāva solīto brīvprātīgu pārcelšanos. 1944. gada rudenī ap 70 tūkstošu ukraiņu no Polijas pārcēlās uz Ukrainas PSR. Sākoties ziemai, pārcelties gribētāju skaits drastiski saruka. Līdz 1945. gada martam izbrauca tikai 81 000 no Polijā dzīvojušajiem apmēram 700 000 ukraiņiem. Pārcelties parasti piekrita ģimenes, kara laikā zaudējušas savas saimniecības, kā arī jutās poļu varas iestāžu apdraudētas. Taču, lai kāda nacionālā un sociālā nelīdztiesība valdīja Polijā līdz Otrajam pasaules karam, vairākums Polijas ukraiņu nevēlējās doties uz staļinisko Padomju Savienību. Cēloņi, kāpēc daļa etnisko ukraiņu atteicās izbraukt uz PSRS, bija dažādi. Vieni nevēlējās atstāt dzimtās vietas un šeit sagādāto iedzīvi. Citi OUN propagandas ietekmē baidījās, ka viņi tūlīt tiks izsūtīti uz Sibīriju. Trešie baidījās kļūt par upuriem UPA, kura nevairījās iznīcināt ne tikai pārvietošanās komisiju locekļus, bet arī tos, kuri labprātīgi bija pieteikušies izbraukšanai. Ukraiņu pārcelšanos uz Ukrainas PSR kavēja ukraiņu nacionālistu politiskā un bruņotā pretestība.

Arī vēl pēc kara beigām cīņu par saviem mērķiem: komunistu sakāvi, Ukrainas neatkarības pasludināšanu ar tām pašām teroristiskajām metodēm kā kara laikā turpināja OUN–UPA. **Ukraiņu nacionālistu terora pārvarēšana** kļuva par jaunās poļu valsts īpašu uzdevumu.

Pēc padomju varas atjaunošanas Rietumukrainā UPA izvērta teroru pret vietējiem padomju un Komunistiskās partijas, tiesībsardzības iestāžu un drošības dienestu darbiniekiem, kolhozu atbalstītājiem, skolotājiem un citiem vietējās intelligences pārstāvjiem, kurus turēja aizdomās par lojalitāti padomju varai. Bieži cieta arī viņu ģimenes. Taču turpinājās arī jau starpkaru periodā uzsāktās ukraiņu nacionālistu aktivitātes pret poļu iedzīvotājiem, kuras vislielākos uzplūdus sasniedza t.s. Volīnijas slaktiņa (1943) laikā, par ko jau iepriekš rakstīts. Austrumgalīcijā poļu slepkavības beidzās tikai sakarā ar „piespiedu-brīvprātīgo” poļu iedzīvotāju pārvietošanu uz Poliju 1944.–1946. gadā.

Galveno cīņas smagumu pret ukraiņu nacionālistiem iznesa Padomju Savienība. Pēc padomju un krievu vēsturnieka M. Semirjagas datiem no OUN-UPA terora un cīņā pret šī organizācijām bojā gāja ne mazāk kā 55 tūkstoši padomju cilvēku.

Reizē UPA terors bija arī visbriesmīgākā nelaime dienvidaustrumu Polijas iedzīvotājiem. Viņi dedzināja, postīja poļu ciemus, nedeļa iespēju normāli saimniekot šajos apgabalos.

T.s. Aizkērzonijā: Helmas, Podlasjes, Augšsanas (ukr.: *Надсяння*, poļu: *Nadsanie*), Lemku zemes (ukr.: *Лемківщина*, *Лемковина*, poļu: *Lemkowszczyzna*) teritorijās (tās ar 1945.gada 16.augusta Polijas – PSRS līgumu nonāca Polijas īpašumā, nelielas izmaiņas līgumā notika 1951.gadā) pirmās UPA vienības no Galīcijas un Volīnijas ieradās 1944. gada pavasarī – vasarā. Taču frontes līnijas virzīšanas uz rietumiem uz laiku pārtrauca šo vienību darbību Aizkērzonijā. Dažus mēnešus kaut cik ievērojamu poļu bruņoto spēku kauju ar UPA nebija. Darbojās gan poļu policija un drošības spēki, taču, tā kā tie atradās formēšanas stadijā, tiem nebija pieredzes cīņā pret UPA kaujiniekiem, nebija arī vērā ņemamu rezultātu, tie nespēja efektīvi nodrošināt poļu administrācijas kontroli. OUN un UPA pat iznīcināja atsevišķus poļu milicijas posteņus un radīja savas pašvaldības iestādes. 1945. gada martā OUN(b) savas vienības Aizkērzonijā izdalīja atsevišķā „organizatoriskā novadā”. Polijas teritorijā turpināja darboties lielas (virs 100 kaujinieku) UPA vienības. Kopējais tikai bruņoto UPA kaujinieku skaits sasniedza ap 2,5 tūkstošus. Tiesa, paši banderovieši bija spiesti atzīt, ka novada iedzīvotāji kopumā pret ukraiņu nacionālistu kustību izturas ar neuzticību un bailēm. Starp ukraiņiem, kuri dzīvoja šai novadā, par UPA tika runāts, ka tajā sastāv daudzi bijušie vācu nacistiem kalpojušie policisti, esesieši, kuri, glābjoties no atmaksas paši, ievēl savā kustībā arī citus.

1945. gada jūlijā Aizkērzonijā ieradās pirmās Polijas regulārās armijas daļas. Lai garantētu vietējo poļu iedzīvotāju drošību Polijas valdība uz dienvidaustrumu vojevodistēm nosūtīja trīs nepilna sastāva divīzijas. Tās pakāpeniski izspieda UPA vienības no ciemiem, tās bija spiestas atkāpties uz kalnu piekājēm, kuras vairāk atbilda partizānu kara vešanai.

Žešovs vojevodistē pret UPA vienībām, kurās bija ap 2 000 kaujinieku, cīnījās Polijas armijas 9. divīzija. Ukraiņu nacionālisti īpaši terorizēja ukraiņu iedzīvotājus, kuri pēc Polijas–PSRS vienošanās pārcēlās uz dzīvi PSRS. Viņi uzbruka ešeloniem un izklidināja pārcelšanās procesam pakļautos, kuri devās uz jauno dzīves vietu, spridzināja tiltus un dzelzceļus, dedzināja pamestos ciemus. (1945. gada janvārī – maijā par viņu upuriem kļuva 458 civiliedzīvotāji.) Polijas armijas daļu uzdevums savukārt bija gādāt par pārcelšanās drošu norisi. Jau jūlijā kauju rezultātā tika nogalināti 93 un sagūstīti 169 UPA kaujinieki. Ar vainas nožēlu drošības iestādēs ieradās 1 509 ukraiņu nacionālistiskās pagrīdes dalībnieki.

Septembrī 3. un 9. divīzija piedalījās vairāk nekā 20 tūkstošu ukraiņu, kuri bija izteikuši vēlēšanos pārcelties uz Ukrainas PSR, repatriācijas nodrošināšanā. Tā, 20. septembrī armijas daļas aplenca un sakāva vairāku UPA vienību grupējumu, kurš centās nepieļaut repatriāciju. 1945. gada vasarā cīņā pret teroristiem iesaistījās arī citas Polijas armijas daļas, kuras tikko bija atgriezušās no frontes.

Tomēr Polijas valdības spēki, kuros iekļāvās regulārās armijas un iekšējās drošības korpusta daļas, robežapsardzības karaspēka, policijas, dzelzceļa drošības dienesta, Civilmilicijas Brīvprātīgās rezerves (ORMO) vienības pret ukraiņu nacionālistiem darbojās atsevišķi, nebija kopēja iekšējās drošības spēku plānošanas un koordinācijas centra. Armija, iekšējais un robežapsardzības karaspēks, policija rīkojās pusautonomi, pakļaujoties savām ministrijām.

Īpaši atzīmējams, ka 1945. gada beigās – 1946. gada sākumā abu pušu nacionālisti – OUN-UPA un poļu nacionālistiskā pagrīde sāka tuvināties. Kaut tikai 1945. gada maijā bija beigušies poļu un ukraiņu nacionālistu divus gadus ilgušie savstarpējie cīņi un uzbrukumi citas tautības iedzīvotāju ciemiem, pēc kara cīņā pret pastāvošajām varas iestādēm Polijas dienvidaustrumos atklāta naidīguma periods starp viņiem beidzās. Abi bijušie nīkņākie ienaidnieki: poļu un ukraiņu nacionālisti kļuva par sabiedrotajiem, notika vairākas abu pušu pārstāvju tikšanās, tika rīkotas pat kopējas kaujas operācijas.

1946. gada 6. aprīlī notika pirmā kopēja akcija – uzbrukums dzelzceļa stacijai Verbkoviči (*Werbkowicz*), caur kuru tika sūtīti deportējamie ukraiņi. Par šī procesa kulminācijas punktu kļuva sekmīgs poļu un ukraiņu nacionālistu kopējs uzbrukums Hrubešovas (*Hrubieszów*) pilsētai, kurā atradās arestētie poļu pagrīdes dalībnieki, 1946. gada 27./28. maijā. Uzbrukumam bija daļēji panākumi, arestētie tika atsvabināti, bet visus iecerētos objektus ieņemt neizdevās, pēc pusotras stundas uzbrucēji atkāpās, tos vajāja PSRS IeTK daļas. Poļu armijas daļas šai sadursmē nepiedalījās. Pēc uzbrucēju ziņām tika nogalināti 5 un ievainoti 3 UPA kaujinieki, ievainota 1 WiN sanitāre, toties viņu pretinieki zaudēja vairāk nekā 30 cilvēku. Ukraiņu vēsturnieki pat raksta, ka krita 32 „čekisti” (PSRS IeTK darbinieki) un 6 poļu valdības karavīri, kaut pēc PSRS IeTK datiem krita 18 cilvēki.

Šī taktiskā savienība gan galu galā neglāba ne poļu pagrīdniekus, ne UPA no sagrāves.

Tomēr teroristu pretestība valdības spēkiem kavēja iedzīvotāju pārvākšanos. Cilvēki nevēlējās pārcelties, nācās vairākkārt mainīt un atvīrīt pārvietošanas akcijas nobeiguma termiņu. Abās pusēs robežai valdošie režīmi uzstāja uz pārvietošanas plānu izpildi un ar 1945. gada rudeni lietoja piespiedu līdzekļus. „Specoperācijas” veikšanai tika nosūtītas padomju un poļu „pārcelšanās komisijas”. Polijas valdība centās pēc iespējas ātrāk tikt vaļā no ukraiņu nacionālā mazākuma kā starpnacionālo sadursmju avota un nepaļāvās uz brīvprātīguma principu. Tika slēgtas pat vācu okupācijas periodā darbojušās ukraiņu skolas un atlaisti skolotāji. Zemes reformas gaitā ukraiņu zemniekiem nepiešķīra papildus zemes gabalus. Toties tika paaugstināti nodokļi un obligātās produktu piegādes, kuras atcēla tikai tad, ja šie cilvēki piekrita izbraukt uz Padomju Savienību. Padomju puse arī dažādi steidzināja ukraiņu pārvietošanu. No 1945. gada 15. septembra šī uzdevuma veikšanā tika iesaistītas Polijas armijas daļas. Polijas drošības iestādes ar armijas atbalstu padzina

ukraiņus no dzīves vietām un konvoja pavadībā nosūtīja uz Ukrainu. Armijas daļu piesaistīšana uzskatāmi apliecināja deportācijas vardarbīgo raksturu.

Var teikt, ka teroru pret mierīgajiem iedzīvotājiem izvērša abas puses. Tikai varas iestādes tos izsūtīja vismaz atsaucoties uz pagaidu tautas pārstāvniecības iestāžu lēmumiem, ukraiņu teroristi no OUN-UPA –uz ne ar ko neapstiprinātām „tiesībām” uzstāties savas tautas vārdā.

Atbildot uz izsūtīšanu, daļa tai paredzēto ukraiņu iestājās UPA, kura centās aizkavēt deportāciju, spridzinot dzelzceļus, uzbrūkot UPSR Ministru padomes pilnvarotajiem, armijas un drošības vienībām, taču pārspēks bija pēdējo pusē. UPA nespēja pasargāt tautiešus no vajāšanām un padzīšanas. Tad tā vismaz nodedzināja atstātos ciematus, lai tur nevarētu ievākties jauni poļu iedzīvotāji. Ukraiņu nacionālistu pagrīdes izdevums „*Самостійність*” (“Neatkarība”) rakstīja, ka „Kērzona līniju var redzēt no tālienes – naktīs tur liesmoja ugunsgrēki, dienā tā šķita kā plaša kapsēta.” Kāds no Polijas austrumiem uz rietumiem izsūtītais ukraiņis (Jaroslavs Bodnars) vēlāk viņu intervējušajai vācu publicistei H. Hiršai stāstīja, kā 1946. gadā 26. martā poļu karavīri stāvēja viņa mājas pagalmā un uzdeva tikai vienu jautājumu: „Poļi vai ukraiņi?” Kad atbilde skanēja: „Ukraiņi”, sekoja īsa komanda: „Sakrāvēties!”. Viņa ciema iedzīvotāji nevarēja sevi uzdot par poļiem, jo poļu valodu zināja tikai fragmentāri un nevarēja uzrādīt dokumentus par piederību katoļu draudzei.

Ukraiņu vēsturnieki mūsdienās uz poļu militāristu vardarbības fona cenšas glorificēt UPA darbību. Kā raksta viens no viņiem P. Firovs, kad brīvprātīgu pārcelties gribētāju skaits izbeidzās, poļu valdība sāka vardarbīgu ukraiņu pārvietošanu un „speciālas poļu vienības uzbruka ukraiņu ciemiem, laupīja, dedzināja, slepkavoja cilvēkus, lai ar teroru piespiestu pamest dzimtās vietas. Šīm vienībām palīdzēja poļu milicija, drošības dienests, robežsargi. Šādos apstākļos UPA aicināja ukraiņus pretoties. Aizstāvēt iedzīvotājus, UPA vienības deva triecienus ienaidnieka komunikācijām spridzināja tiltus, postīja dzelzceļa stigas, bojāja sakaru līnijas.” Faktiski strīds par to, kura puse pirmā ķērās pie vardarbības ir neatrisināms, tā sākumpunktu var meklēt pirms gadsimtiem jau pirmajās vēlāk poļu un ukraiņu nācijas izveidojošo etnisko grupu sadursmēs.

Kā apgalvo vācu pētniece A. Šmidte-Roslere, simti tūkstoši ukraiņu šādos apstākļos centās pārvietoties uz rietumiem, viltojot dokumentus, mainot tautību un reliģisko piederību, atsakoties no dzimtās valodas. Pēc šī darba autora domām, ir jau iespējams, ka līdzās ar pirmskara Polijā uzskaitītajiem vāciešiem, uz Rietumiem pārvietoto vāciešu skaitu papildināja arī citu tautību pārstāvji gan no pašas Polijas, gan bēgļu gaitās no austrumiem tajā nonākušie, kuri nevēlējās palikt komunistu pārvaldītajās teritorijās. Zināms taču, ka vāciešiem 1939.–1940. gadā repatriējoties no Baltijas, tiem pievienojās arī daudzi līdz tam par latviešiem un igauņiem uzskatīti cilvēki, ja vien varēja atrast kādu radniecību ar vāciešiem. Acīmredzot pēc kara arī bija daudz gribētāju pārcelties uz Rietumu sabiedroto kontrolētajām zonām, taču par to, vai to vidū bija „simti tūkstoši” ukraiņu, nākas šaubīties.

Izanalizējot 1945.–1946. gada pieredzi, izvērtējot visus panākumus un zaudējumus Polijas armijas Ģenerālštābs izstrādāja t.s. „Mossora plānu” (nosaukts pēc Ģenerālštāba priekšnieka vietnieka ģenerāļa S. Mossora uzvārda, kurā vadībā plāns tapa). Tas paredzēja vienlaicīgu pret pagrīdi vērstu akciju veikšanu visā valstī; īpašu taktiku pret partizānu kara metodes pielietojošo pretinieku: nelielu, bet kustīgu karaspēka formējumu pielietošanu; efektīvu vietējo izlūkošanas un sakaru dienestu nodibināšanu; rīcības koordinēšanu ar kaimiņvalstu specdienestiem, lai nacionālistisko teroristu vienības nevarētu brīvi šķērsot robežas. NVPV pieņēma „Mossora plānu” un sāka īstenot no 1946. gada aprīļa. Atbilstoši plānam tika radīta vienota plānošanas un koordinācijas iestāde – Valsts drošības komisija (*Państwowa Komisja Bezpieczeństwa*). Tādas pat vietējas komitejas tika izveidotas atsevišķas pretteroristisko operāciju zonās. Galveno cīņas smagumu pret teroristu organizācijām nesa regulārās armijas daļas, kas liecināja, ka speciālie drošības dienesti vieni nespēja efektīvi apkarot pagrīdi.

1946. gada 5. aprīlī valdības spēki uzsāka speciālu operāciju „Žešova” (*Rzeszów*), kad galvenais trieciens pretiniekam tika dots tā paša nosaukuma vojevodistē, kur bija spēcīgākās UPA vienības un darbojās arī poļu pagrīdes kaujinieki. Operācija ilga līdz 31. oktobrim. Tā bija sekmīga: pretinieka vienības bija spiestas visu laiku pārvietoties un izrādījās praktiski izolētas no iedzīvotājiem, tajās vairs neieplūda papildinājums, grūti bija iegūt izlūkziņas, sāka trūkt pārtikas, jo pat pret pagrīdniekiem labvēlīgi noskaņotie vietējie iedzīvotāji bailēs no varas iestādēm turpmāk atteicās tiem palīdzēt. Dažas UPA vienības šķērsoja robežu ar PSRS un Čehoslovākiju, kur mēģināja turpināt darbību. Pārējās pēc UPA pavēlniecības Aizkērzonijā norādījuma mainīja taktiku, mēģinot burtiski ierakties zemē. Katra vienība ierīkoja bunkuru saviem kaujiniekiem, kur uzkrāja pārtiku, apkārt ierīkojot labi nomaskētus novērošanas posteņus. Taču šādas taktikas pielietošana nozīmēja zaudēt pārvietošanās brīvību, apgrūtināja sakarus ar aģentūru un izlūkošanas ziņu iegūšanu. Vairāk kā iepriekš nācās pielietot vardarbību attiecībās ar vietējiem iedzīvotājiem. Tā kā etnisko ukraiņu pārvietošana uz PSRS šai laikā turpinājās nemitīgi saruka atbalsts nacionālistiem ar ieročiem, jauniem kaujiniekiem, pārtiku. UPA infrastruktūru likvidēja poļu drošības spēki, vai arī tā izzuda ukraiņu iedzīvotāju pārvietošanas rezultātā. Kauju laikā nogalināto attiecība bija apmēram 5 UPA kaujinieki pret 1 poļu karavīru, taču UPA vēl nebija pilnībā sagrauta. 1946./1947. gada ziemas laikā kaujas darbība gan pieklusa, taču ukraiņu nacionālisti bunkuros veda pusbada dzīvi, cieta no slimībām, depresijas, morāles krituma. Lielus zaudējumus cieta un tika novājināti arī vietējie poļu pagrīdes spēki.

Tikai no Žešovas vojevodistes operācijas „Žešova” laikā uz PSRS tika deportēti ap 250 000 ukraiņi. Pēc vienām ziņām no 1945.gada septembra līdz 1946.gada jūlijam Polijas valdībai izdevās panākt 269 tūkstošu cilvēku pārvietošanu uz Ukrainas PSR, pēc citām – no pārvietošanas sākuma 1944.gada rudenī līdz 1946.gada 31.oktobrim no Polijas uz PSRS tika pārvietoti ap 518 tūkstošu cilvēku, lielākā daļa – ap 482 tūkstošu – uz Ukrainu, pārējie ap 36 tūkstoši – Baltkrieviju. Visi viņi tika izvietoti dažādos apvidos. Liberālais krievu publicists M. Soloņins uzsvēris, ka lielākā daļa „repatriantu” uz PSRS devās ne pēc savas gribas, viņu pārvietošana notika staļinisko deportāciju tradīcijās, tās gaitā bojā gājušo skaits sasniedza 4 tūkstošus cilvēku.

Tomēr tikai pēc uzvaras Seima vēlēšanās 1947.gada 19.janvārī, kad poļu komunisti un viņu sabiedrotie ievērojamā mērā neitralizēja politisko un militāro opozīciju poļu vidū, valdības drošības spēki varēja koncentrēties cīņai pret ukraiņu nacionālistiem.

1947.gada pavasarī UPA pavēlniecības rīcībā Aizkērzonijā bija apmēram 2 500 kaujinieku (apmēram tikpat aizmugures darbinieku), kuri atkal uzsāka aktīvu kaujas darbību, ar to pārsteidzot Polijas centrālās iestādes.

Ukraiņu vēsturnieks un publicists J. Gavriļuks gan apgalvo, ka UPA vienībās 1947.gadā bija tikai 1,5 tūkstoši kaujinieku (publicistikā pat sastopami dati, ka 1947.gada pirmajos mēnešos UPA vienībās sastāvēja tikai ap 1 300 kaujinieku), kuri pēc jau notikušās ukraiņu pārvietošanas uz Ukrainu praktiski neveica nekādas akcijas pret poļu milīciju un drošības spēkiem, un īpašus draudus Polijas drošībai vairs neradīja. Taču jau ģenerāļa K. Sverčevska nogalināšana (1947.gada 28.martā) ir pretrunā ar viņa teikto.

Neraugoties uz Polijas varas iestāžu spiedienu 1947.gada pavasarī Polijā palika vēl ap 150 tūkstošu ukraiņu. Polijas vadība 1947.gada martā vērsās pie PSRS ar lūgumu pieņemt papildus vēl divdesmit tūkstošus ukraiņu. Tomēr Ukrainas PSR vadība, uzskatot, ka cilvēki, kuri iepriekš bija atteikušies pārcelties, bija „jau inficēti ar bandītismu”, atteicās tos pieņemt, atsaucoties uz mājokļu trūkumu.

Pēc tam Polijas vadība uzskatīja, ka **ukraiņu izsūtīšana uz Polijas jauniegūtajiem apgabaliem** ir vienīgais iespējamais risinājums, kā panākt ukraiņu nacionālistu terora izbeigšanu.

Polijas varas iestādes no valsts austrumu rajoniem šos ukraiņus, kuri pirms tam nepiekrita pārvākties uz PSRS, deportēja uz rietumiem – uz jaunajām Polijas teritorijām, kur agrāk dzīvoja vācieši. Tas notika t.s. „**akcijas „Visla”**” gaitā, kura aptvēra teritorijas pie Sanas upes, Lemku zemi, Holmas un Podlases novadus.

Formālais operācijas iegansts bija fakts, ka sadursmē ar ukraiņu nacionālistu slēpni 1947.gada 28.martā gāja bojā Polijas aizsardzības ministra vietnieks K. Sverčevskis.

K. Sverčevskis bija dzimis 1897.gadā Varšavā strādnieka ģimenē. No 15 gadu vecuma strādāja rūpnīcā. 1915.gadā tā tika evakuēta uz Krievijas iekšieni. Šeit jauneklis iestājās Sarkanajā gvardē, nedaudz vēlāk – boļševiku partijā. Par nopelniem Pilsoņu karā apbalvots ar Sarkanā karoga ordeni. 1920.gadā piedalījās karagājienā pret Poliju. Pēc Pilsoņu kara palika Sarkanajā armijā. Pabeidza Kara akadēmiju. 30.gadu sākumā vadīja Kominternes militāri-politisku skolu, kurā ārzemju komunistus apmācīja kara lietās. Pilsoņu kara Spānijā (1936–1939) laikā kā ģenerālis Valters komandēja internacionālo brigādi, vēlāk divīziju. E. Hemingvejs viņu zem ģenerāļa Golca vārda atainojis romānā „*For Whom the Bell Tolls*” (Kam skanēs zvans). Par paveikto Spānijā apbalvots ar diviem ordeniem. Padomju Savienības Lielā Tēvijas kara sākumā bija pasniedzējs Kara akadēmijā. Lūdza nosūtīt viņu uz fronti. Komandēja kājnieku divīziju, kura iekļuva vērmahta sarīkotā milzu „katlā” pie Vjazmas, tikai brīnumainā kārtā izkļuva no ielenkuma. Piedalījās Polijas armijas formēšanā PSRS, 1944. gadā kļuva par 2. Poļu armijas pavēlnieku. Armija karoja sekmīgi, piedalījās Berlīnes un Prāgas operācijās. 1945. gada 24. maijā pieņemšanā par godu Sarkanās armijas komandieriem – pēc mēneša notikušās Uzvaras parādes dalībniekiem J. Staļins par godu K. Sverčevskim uzsauc tostus „Par labāko krievu ģenerāli poļu armijā”. 1946. gada februārī K. Sverčevski iecēla par Polijas aizsardzības ministra M. Rola-Žimerska vietnieku. Nomainot armijā padomju virsniekus ar poļu, viņš stingri raudzījās, lai svarīgākajos amatos nenokļūtu nacionālisti, bieži citēja apustuļa Pāvila vārdus no Jaunās derības „nav ne jūda, ne grieķa”. Tāpēc vieni viņu sauca par „internacionālistu”, citi – par „kosmopolītu”. Gada beigās K. Sverčevskis tika izsaukts uz Maskavu un viņu L. Berijas klātbūtnē pieņēma J. Staļins, kurš piedāvāja ģenerālim kļūt par Polijas sabiedriskās drošības ministru. Pārsteigtais K. Sverčevskis atbildēja: „Es vienmēr esmu bijis karavīrs un nekad – žandarms”. Padomju diktators palielīja ģenerāli par labu formulējumu, taču pēc neilgas lekcijas par Polijas iekšējo stāvokli atkārtoja piedāvājumu. Ģenerālis atkal atteicās, ar to izraisot padomju diktatora neapmierinātību.

Ģenerāļa nāves apstākļi līdz mūsdienām izsauc dažādus minējumus, piemēram: UPA ierīkots slēpnis Polijas aizsardzības ministra vietnieka maršrutā bija nejaušs vai kāds paziņoja UPA kaujiniekiem par paredzamo K. Sverčevska braucieni. Zinot, ka padomju drošībasniekiem bija savi aģenti UPA rindās, tālāko var piefantazēt. Taču pierādījumu tam, ka uzbrukums ģenerāļa konvojam bija inscenēts, nebija tolaik un nav arī tagad. Lai nu kā, UPA propaganda, lai savam, iespējams, nejaušajam panākumam piešķirtu iepriekš labi ieplānotas militāri-politiskas akcijas skanējumu, centās ievērojamā poļu karavadoņa nogalināšanu iztēlot par „Staļina personīgā pārstāvja Polijā”, „galvenā valsts militārā pavēlnieka” iznīcināšanu.

Oficiālā propaganda ģenerāļa nāvi izmantoja, lai viņu pārvērstu par nacionālu varoni. Polijā profesionāli karavīri taču vienmēr ir baudījuši īpašu cieņu. Pie tam K. Sverčevskis gāja bojā kaujā, kas tikai pastiprināja varoņa oreolu. 1948. gadā par viņu tika izdota J. Broņevskas grāmata „*O człowieku, który się kulom nie kłaniał*” (Par cilvēku, kurš neklanījās lodēm). Līdz pārmaiņu sākumam Polijā iznāca 17 tās izdevumi ar 1,5 miljoni lielu kopējo metienu. Par ģenerāli tika uzrakstīti ap divi desmiti poēmu, viņam tika uzstādīti 150 pieminēkļi, viņu attēloja daudzās gleznās, uz naudaszīmēm, pastmarkām, par viņu uzņemtas vairākas mākslas filmas, viņa vārdā tika nosauktas skolas, kuģi, karaspēka vienības.

K. Sverčevska nogalināšana bija šokējoša varas iestādēm. Radusies situācija prasīja ārkārtas līdzekļu pielietošanu. Par tādu līdzekli kļuva militāri-administratīva operācija „Visla”. Ģenerāļa nāve Polijas varas iestādēm kļuva par oficiālu ieganstu jaunai ukraiņu vardarbīgas pārvietošanas akcijai.

Polijas Strādnieku partijas CK Politbiroja sēdes, kura notika nākamajā dienā pēc ģenerāļa nāves (1947.gada 29.martā), protokolā lasāms pieņemtais lēmums: „Ātrā tempā pārvietot ukraiņus un jauktas ģimenes uz pievienotajām teritorijām (pirmkārt Ziemeļprūsiju), neveidojot kompakas grupas un ne tuvāk kā 100 km no robežas”. Kā vērtējis krievu pētnieks P. Poļans, tā faktiski bija Polijas

austrumu robežas „etniska tīrīšana”. Viens no operācijas „Visla” mērķiem bija arī galīga ukraiņu nacionālistu bruņotās pagrīdes, teroristisko OUN un UPA organizāciju likvidācija. Arī pašu ukraiņu pārvietošanu varas iestādes attaisnoja ar apgalvojumu, ka tā bija nepieciešama, lai likvidētu pie Sanas un Holmas apgabala dienvidos darbojošos UPA spēkus. Presē un radio tika izvēsta plaša antiukraiņu propagandas kampaņa, skaidrojot nepieciešamību pārvarēt „UPA bandu” pretestību, atņemot tām ukraiņu atbalstu. Tika izmantotas kara laikā pieaugušās nacionālistiskās noskaņas. Vairākumu poļu nenācās ilgstoši pārliecināt par valsts vadības lēmuma pamatotību, jebkuras represijas pret ukraiņiem tika uztvertas kā atribības akti par UPA veiktajām poļu masveida slepkavībām. Īstenojot operāciju „Visla”, Polijas kreisā valdība uzstājās kā poļu nacionālo interešu aizstāve. „Uz visiem laikiem izraut ukraiņu saknes”, tā operācijas galveno mērķi raksturoja viens no PSP augsti stāvošiem funkcionāriem. Ukraiņu izcelsmes poļu vēsturnieks R. Drozds par akcijas cēloņiem raksta: „Tā tika īstenota, realizējot mononacionālas Polijas valsts koncepciju un poļu varas vēlmi atrisināt ukraiņu jautājumu ukraiņu denacionalizācijas ceļā.”

Atbilstoši Valsts drošības komisijas 1947.gada 17.aprīļa rīkojumam un Polijas armijas virspavēlnieka pavēlei teritorijās, kurās darbojās UPA, tika izveidota operatīvā karaspēka grupa „Visla”, kurai reizē ar ukraiņu nacionālistu apkarošanu Polijas armijas daļām bija jāpalīdz valsts iestādēm pārvietot (faktiski – izsūtīt) šeit dzīvojošos ukraiņu iedzīvotājus uz Polijas jauniegūtajiem ziemeļrietumu rajoniem. Vadīja to ģenerālis S. Mossors, viņam pakļāvās līdz 20 000 karavīru, ap 700 policistu, desmiti drošības dienesta virsnieku, ap 870 dzelzceļa apsardzes vīru, 10 lidmašīnas PO-2, 4 bruņuvilcieni. Pēc ukraiņu vēsturnieku vērtējuma poļu pārspēks esot bijis 7:1. Tā kā operatīvā grupa pārvietošanu un kaujas operācijas pret UPA veica plānveidīgi no vienas zonas uz nākamo, faktiskais pārspēks bija vēl lielāks.

Operācija „Visla” sākās 1947.gada 28.aprīlī pulksten 4 no rīta, kad poļu karaspēks aplenca pirmo ukraiņu ciemu, un oficiāli ilga trīs mēnešus – līdz 28.jūlijam (faktiski – 31.jūlijam).

Pēc operācijas sākuma poļu karavīri ukraiņu vidū izplatīja skrejlapu, kurā bija teikts: „Lai galīgi likvidētu bandītisma perēkli dienvidaustrumu teritorijās, Polijas Republikas valdība, atbilstoši likumam par pierobežas zonu, pieņēma lēmumu pārvietot ukraiņu iedzīvotājus no teritorijām, kuras ir aptvēris bandītisms.

Šo akciju veic valsts repatriācijas vadība. Ukraiņu iedzīvotājiem ir jāsaprot, ka pārvietošana ir UPA darbības rezultāts. Šis grūtais, bet nepieciešamais lēmums nodrošinās pārvietotajiem mierīgu dzīvi jaunos valdības sagatavotos mājokļos citās Polijas Republikas teritorijās. Tie, kuri nepakļausies pavēlei un paliks apkārtnē, kuru aptver pārvietošanas akcija, tiks uzskatīti par UPA bandītiem.”

Mūsdienās poļu vēsturnieku vairākums uzskata, ka operācijas mērķis bija ukraiņu bruņotās pagrīdes likvidēšana, kaut arī tolaik sadzīves līmenī daudziem poļiem bija cits viedoklis. Viņi atcerējās Volīnijas slaktiņu un domāja, ka bez atbildes tas nevarēja palikt, tātad akciju uzskatīja par atribības aktu.

Poļu vienības izmantoja jau iepriekš 1944.–1946.gadā cīņās pret nacionālajiem teroristiem iegūto pieredzi. Operācijas aptvertā teritorija tika sadalīta vairākās zonās, kur poļu armija vēl vairāk palielināja savu pārspēku un plānveidīgi centās ielenkt un iznīcināt ienaidnieku. Polijas drošībniekiem izdevās savervēt aģentus UPA rindās, kas ļāva dot tai vairākus pamatīgus triecienus. Tomēr poļu spēkiem, neraugoties uz ievērojamo skaitlisko un tehnisko pārsvaru, nācās pārvarēt nopietnu UPA pretestību. Tāpat kā PSRS teritorijā, arī Polijā UPA izrādīja jaunajai varai fanātisku, bet bezjēdzīgu pretestību, kura dārgi izmaksāja iedzīvotājiem. Viņi cieta gan no nacionālo teroristu, gan varas iestāžu vardarbības.

Polijas armija metodiski „ķemmēja” mežus, pilnveidoja savu izlūkošanas tīklu, pastāvīgi vajājot nacionālistiskos teroristus. Lielāko daļu bunkuru karaspēks iznīcināja, apdzīvotajās vietās UPA kaujiniekus armijas patruļas neielaida, tie zaudēja iespēju papildināt pārtikas krājumus. Pēc 1947.gada maija UPA zaudēja jebkādu iniciatīvu, bija spiesta saskaldīt savas vienības sīkākās, kuras darbojās autonomi. Sakari starp tām bija apgrūtināti, daudzi formējumi vispār iznīcināti. Jau pirmajā operācijas „Visla” etapā tika iznīcināti vairāk nekā 900 teroristu, vēl vairāk krita gūstā.

Kaut UPA vienības sīvi pretojās, tomēr pret armijas pārspēku tās nespēja ilgstoši saglabāt kaujas spējas. Tajās sākās demoralizācijas process, ko izsauca spēku izsīkums, slimības un bads. Arvien biežāki kļuva dezertēšanas gadījumi. Vienības zaudēja atbalsta bāzes, tika izjaukta to sakaru sistēma.

Polijas vadība bija panākusi vienošanos ar kaimiņvalstīm – PSRS un Čehoslovāciju, kuru bruņotie spēki bloķēja robežas, kavējot UPA kaujinieku pāriešanu to teritorijā. Tiesa, ap 100 UPA locekļu izdevās nokļūt Ukrainā, pievienojoties vietējām vienībām. Tomēr tās grupas, kuras no Polijas bēga uz PSRS teritoriju, lielākoties atklāja un pēc dažām dienām iznīcināja padomju robežsargi.

Čehoslovākijā paralēli operācijai „Visla” norisa līdzīga operācija „Akcija B” pret caur šīs valsts teritoriju no Polijas uz ASV okupācijas zonu Austrijā un Vācijā bēgošajām UPA vienībām. 1947. gada 19. jūnijā kopējā Polijas un Čehoslovākijas armijas daļu operācijā tika novērsts liela skaita ukraiņu nacionālistu mēģinājums pāriet Čehoslovākijas robežu, lai tālāk patvertos amerikāņu okupācijas zonā Vācijā.

Amerikāņu zonā izdevās nokļūt vairākām nelielām UPA grupām, kopā ap 200–300 cilvēku. Citas tika aizturētas Čehoslovākijā. Tā, čehoslovāki sakāva V. Ščegoļska vadīto UPA vienību un viņu pašu saņēma gūstā. Tā kā noziegumi bija paveikti Polijā, viņš tika tai izdots, tiesāts un saņēma nāves sodu. Pēc Čehoslovākijas iestāžu datiem „Akcijas B” rezultātā tika nogalināti 59 banderovieši, ievainoti un saņemti gūstā 39, saņemti gūstā 217, brīvprātīgi padevās 29. Bija zaudējumi arī Čehoslovākijas pusē: 39 nogalināti, 81 ievainots, 5 pazuduši bez vēsts.

Operācijas „Visla” rezultātā tika likvidēta ukraiņu nacionālistiskās kustības masu bāze Polijas teritorijā kā arī ukraiņu etnosa problēma valstī. Pēc tās ukraiņu nacionālajiem teroristiem pietrūka iedzīvotāju atbalsta un noguruši, izbadējušies, nemazgājušies viņi bija spiesti vairīties no poļu karavīriem un miličiem. Daļa UPA kaujinieku tika demobilizēti, daļa dezertēja, daļa centās aizbēgt pāri Čehoslovākijai uz amerikāņu okupācijas zonu. Tas bija militārās pretestības beigu sākums.

Pēc operatīvās grupas „Visla” pavēlniecības datiem 1947.gada aprīlī–jūnijā UPA vienības kā nogalinātos, sagūstītos un ar nāves vai cietumsodu sodītos zaudēja vairāk nekā 1,3 tūkstošus kaujinieku. Pēc mūsdienās atslepenoto Polijas un Ukrainas specdienestu datiem pavisam operācijas „Visla” gaitā nogalināti tika 1 837 un arestēti 2 444 UPA dalībnieki, iznīcināti 1 178 bunkuri, iegūts daudz ieroču. 1947. gada laikā 372 ukraiņiem (galvenokārt ar ieročiem notvertajiem teroristiem) tiesas piesprieda nāves sodus. (Daļu no tiem tiesāja kara tiesas. Ir dati, ka 1945.–1950.gadā tikai kara tiesas Varšavā, Krakovā, Ļubļinā, Žešovā un Ščecinā piesprieda nāves sodus 570 ukraiņiem. Ļubļinas un Žešovas apriņķos palika vienīgi nelielas UPA kaujinieku grupas, kuras bija spiestas aprobežoties ar vienreizējiem sabotāžas aktiem un laupīšanas uzbrukumiem.

Oficiālie poļu avoti ukraiņu nonāvēto nacionālistu skaitu visā 1944.–1947.gadu periodā vērtēja kā 4 tūkstošus lielu. Ukraiņu mūsdienu vēsturnieki uzskata, ka no tiem apmēram pusotra tūkstoša bija UPA kaujinieki, pārējie – OUN locekļi un arī nevainīgi cietušie mierīgie iedzīvotāji.

Tādējādi ukraiņu vēsturnieki UPA zaudējumu skaitļus apšaubā kā palielinātus uz nevainīgu civiliedzīvotāju rēķina. Viņi apgalvo, ka, ja tie visi būtu bruņoti pagrīdnieki, tiktu likvidēti gandrīz visi vietējie UPA spēki, bet, neraugoties uz zaudējumiem cīņās ar poļu pārspēku, UPA vienības (simti) saglabāja kaujas spējas un turpināja cīņu arī pēc operācijas „Visla” beigām.

Vēsturnieku vidū pastāv dažādi viedokļi arī par to, vai ar operācijas „Visla” īstenošanu tika sasniegts mērķis izbeigt UPA darbību Polijā. Tā, krievu vēsturniece L. Miļakova uzskata, ka mērķis netika sasniegts. Arī ukraiņu

vēsturnieks P. Firovs raksta, ka poļu plāns likvidēt UPA vienības nerasniedza mērķi, kaut zaudējumi tām tika nodarīti būtiski. Turpretī amerikāņu vēsturnieks T. Snaiders atzīst, ka tieši iedzīvotāju pārvietošanas rezultātā Polijā tika iznīcināta UPA. Tāpat poļu pētniece I. Semaško uzskata, ka, „ja ne akcija „Visla”, UPA darbība Žešuvā un Lublīnas novadu teritorijās nebeigtos”. Formāli taisnība ir pirmā uzskata pautējiem, jo dažas nelielas UPA vienības nosauktajā apvidū vēl turpināja darboties, mēģināja pat rīkot reidus uz Aizkarpatiem, Rumāniju un Austrumprūsiju. Taču zaudējumi ukraiņu nacionālistiem bija nodarīti ļoti ievērojami, atbalstītāju bāze likvidēta un bija tikai laika jautājums, lai kustība izdzistu. Acīmredzot operācijas gaitā kā parasti tiešām cieta daudzi nevainīgi, atsevišķas UPA vienības vēl vairākus mēnešus turpināja pretoties, bet apgalvot, ka tās bija saglabājušas kaujas spējas, neklājas. 18.septembrī tika ielenkts galvenais OUN vietējais štābs, tā vadītājs J. Staruhs un citi štāba locekļi izdarīja pašnāvību. 1947. gada septembra-oktobra mījā (citi dati – novembrī) vietējais UPA vienību komandieris M. Oņiškevičs pavēlēja demobilizēt pastāvošās vienības, to kaujiniekus atbrīvojot no zvēresta un arī pats slapstījās. Tomēr 1948.gada martā Polijas policija viņu arestēja un 1950. gada maijā Varšavā kara tiesa viņam piesprieda nāves sodu.

Operācijas „Visla” gaitā OUN–UPA tika dots pamatīgs bruņots trieciens, kura rezultātā ukraiņu nacionālistu bruņotie formējumi pakāpeniski mazinājās un izjuka. Pēc būtības „Visla” mērķi tika sasniegti. 1947. gada rudens sākumā UPA „virspavēlnieks” R. Šuhevičs atlaida OUN un UPA struktūras Aizkērzonijā „kā pilnībā zaudētas”. Taču līdz tam tās bija paveikušas īstus briesmu darbus. Poļu pētniece E. Semaško uzskata, ka kopumā UPA noslepkavoja 132 tūkstošus poļu. Ukraiņu nacionālisti darbojās krietni aktīvāk nekā citu tautību padomju varas pretinieki. Arī pēc militāras sagraves PSRS un Polijas teritorijā UPA struktūras no Rietumiem turpināja mēģinājumus ietekmēt situāciju Ukrainā. Poļu un padomju izlūkdienesti kopīgi vairāk kā 15 gadu veda „spēli” ar OUN, kas ļāva atmākot vairāk nekā 20 Ukrainā iesūtīto šīs organizācijas aģentu.

Operācijas „Visla” gaitā tika panākts arī tas, ka neviens padomju ukraiņis, kam bija izdevies PSRS izvairīties no aresta, vairs nevarēja patverties Polijā.

Galīgi ukraiņu-poļu bruņotais konflikts izsīka tikai pēc poļu deportācijas no Rietumukrainas uz Poliju un ukraiņu no Polijas dienvidaustrumu reģioniem uz PSRS un Polijai pievienotajām Vācijas zemēm 1944.–1947. gadā. Nacionālistiskajām vienībām ar to zuda nacionālo atbalstītāju slānis. Kā atzina UPA kaujinieki, pats smagākais viņu cīņā bija ne zaudējumi un ne grūtie dzīves apstākļi, īpaši ziemās, bet gan viņu ģimeņu masveida izsūtīšana uz Sibīriju vai pārvietošana uz citiem apgabaliem. Tā šīs necilvēcīgās akcijas, no kurām 1946.–1950.gadā cieta vairāk nekā 300 000 cilvēku, devušas nacionālo teroristu darbībai vissmagāko triecienu. Tiesa, UPA darboji nepiemin tautas masu nogurumu no kara, to atteikšanos no bezcerīgās, un, bieži ar piespiedu raksturu esošās, savu nacionālistu atbalstīšanas. Tā bijušie teroristi cenšas noklusēt savu atbildību par tautas ciešanām.

Poļu zaudējumi cīņā pret OUN-UPA šai laikā sasniedza 2 196 cilvēku, no tiem 997 karavīrus, 600 milicistus, 599 civiliedzīvotājus. Pēdējais skaitlis rāda, ka UPA „karoja” arī pret civilistiem.

Pēc mūsdienu poļu vēsturnieku vērtējumiem, starp 1943. un 1948.gadu tagadējās Polijas teritorijā poļu – ukraiņu sadursmju rezultātā dzīvību zaudēja no 7 000 līdz 8 000 poļu un no 10 000 līdz 12 000 ukraiņu. Arī šī attiecība rāda, ka OUN – UPA teroristu cīņa bija bezjēdzīga, nesa vairāk zaudējumu savai tautai nekā iedomātajam ienaidniekam.

Pati ukraiņu pārvietošana norisa sekojoši. Karaspēka daļas naktī aplenca ciematus, lai to iedzīvotāji nevarētu aizbēgt. No rīta viņi saņēma pavēli 2 līdz 5 stundu laikā (vēsturnieki min faktus, ka dažreiz šis laiks tika samazināts līdz 20 minūtēm) savākt mantas pajūgos (kuriem tādu nebija, savu iedzīvi vajadzēja transportēt pašiem). Varēja ņemt līdzī mājlopus un lauksaimniecības inventāru.

Operācijas „Visla” gaitā nacionālā piederība tika ievērota vairāk nekā par 100% – no jauktajām ģimenēm kopā ar ukraiņiem tika izsūtīti arī viņu citu tautību radinieki, tai skaitā poļi. Tos, kuri

mēģināja pretoties vai bēgt, nogalināja. Pēc dažādu vēsturnieku datiem upuru skaits starp pārvietojamajiem sniedzas no dažiem desmitiem līdz dažiem simtiem. Pārvietojamos pulcināja vienviet, kur nereti vairāki tūkstoši cilvēku vairākas diennaktis atradās zem klajas debess. Šeit notika primārā šķirošana, pēc kuras pārvietojamos sūtīja uz dzelzceļa stacijām, kur formējās ešloni uz jaunajām dzīves vietām. Izrādījās, ka ukraiņu ir vairāk, nekā tika uzskatīts 1946./1947. gadu mijā. Pēc dokumentiem redzams, ka militāristi plānoja izsūtīt tikai 20 līdz 30 tūkstošu ukraiņu, bet to izrādījās daudz vairāk.

Militāristi, milicija un drošības dienests no Polijas Dienvidaustrumiem (Krakovas, Ļubļinas un Žešovas vojevodistēm) ar apmēram 500 dzelzceļa ešloniem ap 140 000 cilvēku (pēc Polijas armijas Ģenerālštāba datiem) nosūtīja uz Olštinas (poļu: *Olsztyn*, vācu: *Allenstein*) vojevodisti Austrumprūsijā un Gdaņsku (*Dancig*), kā arī uz – rietumu novadu ap Ščecinu (poļu: *Szczecin*, vācu: *Stettin*) un Vroclavu (poļu: *Wrocław*, vācu: *Breslau*) Lejas Silēzijā (poļu: *Dolny Śląsk*, vācu: *Niederschlesien*).

Ap 3,9 tūkstoši ukraiņu, tostarp arī inteliģences un uniātu garīdzniecības pārstāvji, kurus turēja aizdomās par UPA atbalstīšanu, tika ieslodzīti pie Javožno (*Jaworzno*) pilsētas ierīkotajā koncentrācijas nometnē – bijušās nacistu Osvencimas koncentrācijas nometnes filiālē. Smago dzīves apstākļu rezultātā ap 160 cilvēku nomira, no tiem divas sievietes izdarīja pašnāvību, metoties uz dzeloņdrātīm, kuras bija pieslēgtas elektriskajai strāvai. Ja deportētajiem pieskaita arī Javožno nometnē ieslodzītos un dzīvību zaudējušos, iznāk, ka operācija „Visla” aptvēra ap 150 tūkstošu cilvēku.

Amerikāņu vēsturnieks T. Snaiders raksta, ka no 1943.gada aprīļa, kad sākās Ukrainas PSR atbrīvošana, līdz 1947.gada augustam, kad noslēdzas ukraiņu pārvietošana no Polijas austrumiem uz tās rietumiem, no Ukrainas apgabaliem tika izraidīti 94% poļu, un no Polijas teritorijas – ap 95% ukraiņu. 1,4 miljoni cilvēku zaudēja ierasto jumtu virs galvas.

Krievu vēsturnieks J.Pavļuks uzsvēris, ka Polijas robežu „pārbīdes” un iedzīvotāju pārvietošanas rezultātā visvairāk cieta rutēņi (rusīni) – ukraiņu daļa, kuri dzīvoja t.s. Lemku zemē Karpatos (lem.: *Лемковина*, ukr.: *Лемківщина*, poļu: *Lemkowszczyzna*, krievu: *Лёмкови́на*), kura pēc kara daļēji ietilpa Polijā. Jau 1944.–1946.gadā daudzi rutēņi tika pārvietoti uz Ukrainas PSR. 1947. gadā operācijas „Visla” gaitā ap 120 tūkstošu lemku (rutēņu) tika pārvietoti uz rietumiem, bet viņu atbrīvotās teritorijas daļēji ieņēma poļi, bet daži kalnu rajoni faktiski palika gandrīz bez iedzīvotājiem.

Vietās, kur deportācija bija pabeigta, operācijā „Visla” iesaistītie karavīri tika nodarbināti siena pļaujā, ražas novākšanā. Līdz 30.jūlijam izsūtīšanas skartajos rajonos tika novākti ap 50% graudaugu. Liela daļa ražas gāja bojā.

Turpinot cīņu pret visu ukraiņisko, jau piecdesmito gadu sākumā Polijā tika konfiscēti Ukraiņu Uniātu nacionālās baznīcas īpašumi. Katoļu baznīcas rīcībā tika nodoti vairāk nekā 300 ukraiņu dievnami – raksturīgās kupolu celtnes. (Tikai 1990. gadā Uniātu baznīca Polijā varēja atjaunot savu darbību.)

Vietējie poļu zemnieki, kuriem ukraiņu nacionālisti bija sagādājuši pamatīgas ciešanas, operāciju „Visla” vērtēja pozitīvi, bija pateicīgi poļu karaspēkam un drošībniekiem, kas bija tikuši galā ar šo „sērgu”.

Deportētos izvietoja 9 vojevodistu 71 povjatā. Jaunajās izmetināšanas vietās Polijas rietumu apgabalos pārvietotie ukraiņi varēja iedzīvoties ar lielām grūtībām. Apdzīvotās vietas bija cietušas jau kara laikā, kā arī laupīšanas ekspedīciju laikā, kuras pēc kara turp rīkoja poļu marodieri. Daudzas ēkas stāvēja tukšas, bija izlaupītas un izpostītas, to logi un durvis dēļiem aiznaglotas. Labākās

saimniecības jau bija ieguvuši šurp pārcēlušies poļi kā no kaimiņu apgabaliem, tā arī bijušajiem „austrumu kresiem”. Ukraiņi parasti saņēma saimniecības, kurās pirms tam dzīvojošo vācu saimnieku mantība bija izlaupīta. Pagāja nedēļas, kamēr ukraiņiem piešķirtajās mājās tika iebūvēti logi, izgatavotas durvis, sadabūtas gultas.

Tā kā deportēto skaits izrādījās daudz lielāks nekā sākotnēji bija plānots, pietrūka lauksaimniecības zemes, ko viņiem sadalīt. Daudzām ģimenēm vajadzēja mitināties vienkopus kādā daudzcietausā mājā. Tiesa, tā paša iemesla dēļ bija gadījumi, kad veselus ciemus apdzīvoja ukraiņi vien, kaut tas bija pretrunā ar centrālās varas norādījumiem, atbilstoši kuriem pārvietotie nedrīkstēja sastādīt vairāk nekā 10% no attiecīgās apdzīvotās vietas iedzīvotājiem, kas ļautu tos asimilēt. Ukraiņu iedzīvotājus izkliedēja pa plašu teritoriju. Viņi lēnām zaudēja savu valodu, kultūru un etnisko savdabību. (Bija arī aizliegts deportētos ukraiņus izmetināt pilsētās, tuvāk kā 10 km no valsts rietumu robežas un 50 km no citām sauszemes robežām, tuvāk kā 30 km no jūras robežām un apgabalu centriem.) Parasti ukraiņiem nācās sadzīvot ar jau agrāk viņu jaunajās dzīves vietās izmitinātajiem poļiem. Ja šīs poļu ģimenes bija pārcietušas vajāšanas no ukraiņu nacionālistiem Galīcijā vai Volīnijā, jauno kaimiņu attiecības no paša sākuma izvērtās neuzticības un aizdomu gultnē.

Tā, kādā Lejas Silēzijas ciemā poļu iedzīvotāji ar cirvjiem, lāpstām un dakšām rokās aizšķērsoja ielu un mēģināja nepieļaut ukraiņu iemetināšanu tukšajās ciema ēkās. Kad viņi nespēja īstenot savu nodomu un varas iestādes nepakļāvību pārvarēja, zemnieki savus „ieročus” novietoja mājās pie gultas, lai jebkurā brīdī būtu gatavi aizsargāties pret ukraiņu „bandītiem”. Tikai pēc vairākiem gadiem, pārliecinoties par ukraiņu integrēšanos sabiedrībā, zuda arī nepieciešamība pēc pastāvīgas gatavības aizsardzībai.

Deportētajiem ukraiņiem atrašanās kaimiņos ar no PSRS pārvietotajiem poļiem kļuva par ciešanu avotu. Daudzi ukraiņi stāsta, ka kādreiz no karojošā ukraiņu nacionālisma cietušajiem poļiem ukraiņu ģimeņu terorizēšana kļuva par pārciesto pārestību, pazemojumu kompensācijas veidu. Jaunajā vietā „banderoviešu atbalstītājiem” bija aizliegts ieņemt kādus vadošus amatus. Līdz 1949. gadam deportētajiem ukraiņiem nebija pasu, viņu personas apliecības atšķīrās no pārvietoto poļu apliecībām, un atstāt nometinājuma vietas viņiem nebija tiesību. Tomēr daļa no operācijas „Visla” upuriem nevēlējās tur palikt un pie pirmās iespējas devās darbā uz pilsētām. Palika pārsvarā vecāka gājuma cilvēki.

Parasti jaunajās dzīves vietās tur, kur ukraiņi sapulcējās tikai savā vidē, viņi sarunājās ukrainiski, bet, ja starp desmit ukraiņiem uzradās kaut viens polis, visi pārgāja uz poļu valodu. Šie cilvēki visa piedzīvotā rezultātā nevēlējās izcelt savas atšķirības no pārējiem. Viņi gandrīz vairs nedziedāja ukraiņu dziesmas, neapmeklēja uniātu baznīcas, kuras lielākoties atradās desmitiem kilometru attālumā. Daudzi ukraiņi, baidoties no jaunām vajāšanām, pārgāja katoļticībā, pakāpeniski polonizējās. Viņu bērni tika kristīti katoļticībā, daudzi mūsdienās ļoti vāji runā ukrainiski. „Mēs visu darām kā poļi, – pētniecei H. Hiršai vēstīja uz rietumu zemēm pārceltais ukraiņis Jaroslavs Bodnars, – „jo, ja dzird vārdu Ukraina, liekas it kā poļiem būtu acīs iemests sāls.” Uniātu baznīca, ukraiņu kultūra, ukraiņu valoda mirst. „Kam tas vairs interesē?” rezignēti stāstīja Jaroslavs Bodnars. „Mūsu dēls neko nejautā. Viņš negrib neko zināt. Viņš ir precējies ar polieti”. Tikai, to sakot, vecā vīra balss aizlūza.

Jau citādi notika poļu un ukraiņu iedzīvotāju pārvietošana, kas notika 1951.gadā.

1951.gada 15.februārī tika noslēgts PTR un PSRS līgums par apmaiņu ar abu valstu teritorijas iecirkņiem, mainot 1945.gada 16.augustā nosprausto robežlīniju. PTR valdība bija lūgusi PSRS valdību apmainīt nelielu Polijas teritorijas daļu pret tikpat lielu PSRS teritorijas gabalu „sakarā ar šo iecirkņu tieksmi pie blakus esošajiem PSRS un Polijas rajoniem”. Faktiski Polijas mērķis bija iegūt

480 km² lielu zemes gabalu Drohobičas rajonā (Ukrainas PSR Ļvovas apgabalā), kurš bija bagāts ar darbojošajiem naftas urbumiem, kā arī dabas gāzes krājumiem. Pretī PSRS saņēma tikpat lielu teritoriju Polijas Ļubļinas vojevodistes sastāvā, kurā nebija dabīgo izrakteņu. Līgums paredzēja arī iedzīvotāju pārvietošanu. Līdz tam Polijai piederošajā iecirknī dzīvoja ap 14 000 cilvēku. Viņiem visiem bija jāpārceļas uz jaunu mājvietu, taču jāpaliek dzīvot Polijas robežās, saglabājot Polijas pavalstniecību. Tāpat tas bija ar pārvietojamajiem padomju pavalstniekiem. Iedzīvotāji tika pārvietoti, bet pilsonību nemainīja. PTR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks A. Zavadskis 25.maijā Polijas Likumdošanas Seimā raksturojot līgumu, to nosauca par „brālīgas palīdzības aktu mums no Padomju Savienības puses”. Viņš arī piebilda: „Šīs savstarpējās jauna tipa attiecības pamatojas uz mūžīgo savienību un draudzību, kas saista Poliju un vareno Padomju Savienību”. Vietējo iedzīvotāju viedoklis 1951. gadā nevienam neinteresēja. (Diemžēl autoram nav zināms mūsdienīgu Ukrainas pilsoņu vērtējums toreiz notikušajai apmaiņai ar teritorijām.)

Legāla iespēja pārvietotajiem pamest savas nometinājuma vietas radās tikai pēc 1956.gada, tā sauktā „Gomulkas atkušņa” laikā, bet atgriezties agrākajā dzīves vietās Polijas austrumu pierobežā – 70.gados. Tad arī ukraiņi varēja nodibināt savas kultūras biedrības, attīstīt māksliniecisko pašdarbību, mācīt bērniem ukraiņu valodu. Tomēr versija par „taisnīgo atmaksu” par dalību banderoviešu noziegumos vēl ilgi traucēja ukraiņiem Polijā brīvi uzelpot. Mūsdienās ukraiņiem ir savi pārstāvji Polijas parlamentā, tomēr sadzīves līmenī joprojām daudzi poļi pret tiem izturas augstprātīgi.

Kad XX gadsimta 90.gados sabiedriskās domas izpētes centrs apkopoja datus par poļu izturēšanos pret citām tautām, simpātijas pret ukraiņiem pauda tikai līdz 10% aptaujāto, bet nepatiku – līdz 70% poļu. 2014.gadā, kad Ukrainā notika nemieri, kas beidzās ar prezidenta padziņšanu, poļu vidū labvēlīga attieksme pret ukraiņiem pirmo reizi pārsniedza negatīvo (34% un 33%.) Taču jau nākamā gadā martā, acīmredzot sakarā ar nacionālistisko noskaņu abās valstīs saasināšanos, labvēlīgi pret ukraiņiem bija noskaņoti tikai 27% poļu.

Ukraiņi mūsdienās Polijā vēl joprojām veido vienu no lielākajiem nacionālajiem mazākumiem, kas gan absolūtos skaitļos ir ļoti neliels. Ja no 650–700 tūkstošiem, kas atbrīvošanas no nacistiem brīdī dzīvoja Polijas teritorijā, tās jaunajās robežās 1948.gadā palika vairs tikai 140 tūkstoši, tad pēc 2002./2003.gada tautas skaitīšanas datiem Polijā tikai ap 31 000 pilsoņu sevi atzina par ukraiņiem. Tiesa, pēc „Polijas ukraiņu asociācijas” (*Об'єднання українців у Польщі*) to ir 200 līdz 250 tūkstoši, taču, domājams, vērtējums ir pārspīlēts, jo 107 ukraiņu skolās mācās tikai 2 600 skolnieku, vienīgā „Vispolijas” ukraiņu avīze iznāk 6 000 eksemplāru lielā metienā. Sabiedrībā Polijas ukraiņu savstarpējās sarunas parasti risina poliski, bet, kad pāriet uz ukraiņu valodu, samazina balss skaļumu un uzmanīgi paveras apkārt. Šādos apstākļos asimilācijas process noris visai strauji. Kā atzinis viens no ukraiņu vēsturniekiem Polijā, ik gadu vietējo ukraiņu skaits samazinās apmēram par tūkstoši. (Netiek runāts par darbu, iztikas, daļēji arī izglītības meklētājiem no Ukrainas). Arī palikušajiem ir grūti dzīvot ar apziņu, ka ik brīdī no poļu līdzpilsoņiem var izskanēt pārmetumi par noziegumiem, ko šie cilvēki nav veikuši, kā arī ar pirms gadu desmitiem viņiem nodarītas netaisnības, kura vēl joprojām turpinās, sajūtu.

Polijas Tautas Republikas laikā par ukraiņu pārvietošanu uz PSRS un uz Polijas rietumiem tika runāts vienīgi pozitīvā gaismā, kritiskas piezīmes tikpat kā neizskanēja.

Padomju un arī postpadomju literatūrā ir atrodams viedoklis, ka tieši J. Staļins izrādījās cilvēks, kurš civilizēti atrisināja nacionālo jautājumu Rietumukrainā – bez galvu griešanas, bērnu slepkavošanas, bet ar iedzīvotāju apmaiņu. No šāda skatu punkta raugoties, tāds pat vērtējums pienākas arī Polijas pēckara vadītājiem, kuri „civilizēti” atrisināja nacionālo jautājumu Polijā.

Protams, ne visi gribējuši atstāt dzimtās vietas, bieži pārvietošana notikusi vardarbīgi, taču tāda augsne grautiņiem kā dažādu nacionālu grupu dzīvošana vienā teritorijā tikusi likvidēta. Toties ar slepkavniekiem no UPA kā padomju, tā arī Polijas un Čehoslovākijas iestādes izvērta nesamierināmu cīņu. Acīmredzot tiesības uz pastāvēšanu ir arī šādam viedoklim, taču autoram jāsaka, ka vardarbība var būt lielāka un mazāka, noziegumi var būt smagāki un vieglāki, taču visi tie ir antihumāni, nesavienojami ar civilizētu dzīves veidu.

Tikai pēc 1989. gada kļuva iespējams atklāti runāt par pārvietotajiem nodarīto netaisnību. No tā laika ukraiņu kopiena Polijā cenšas izmantot ikvienu izdevīgu gadījumu, lai atgādinātu Polijas varas iestādēm un poļu sabiedrībai par ukraiņiem nodarītajām pārestībām. Par ukraiņu izraidīšanu no dzimtajām vietām raksta arī poļu vēsturnieki. Viņu uzskati par operāciju „Visla” būtiski atšķiras no iepriekšējiem. Pirmkārt, vairākums poļu vēsturnieku mūsdienas uzskata, ka, lai pārvarētu UPA pretestību, nebija nekādas nepieciešamības deportēt vietējos iedzīvotājus. Arvien vairāk piekritēju rodas minējumam, ka ģenerāli K. Sverčevski nogalināja nevis banderovieši, bet kāds no „savējiem”. Treškārt, tiek uzsvērts, ka par to, kā atrisināt „ukraiņu jautājumu”, jau ilgi pirms operācijas „Visla” domājuši gan poļu ļudovieši, gan sociālisti, tikai komunisti pārtvēruši iniciatīvu.

Jautājums ir guvis arī sabiedriski-politisku skanējumu. Pēc „sociālistiskās” iekārtas sabrukuma 1990. gada 3. augustā Polijas Senāts nosodīja ukraiņu iedzīvotāju vardarbīgu pārvietošanu. Taču Seims attiecīgu lēmumu tā arī nepieņēma. Arī ukraiņiem konfiscētais īpašums netika atdots. 2002. gadā Polijas prezidents A. Kvasņevskis izteica nožēlu par operāciju „Visla”. Vēstulē konferences, veltītas operācijas izpētei, dalībniekiem viņš nosauca PTR varas iestāžu rīcību par „vislielāko neģēlību pret ukraiņu iedzīvotājiem”. Prezidenta vēstulē teikts: „Akcija „Visla” un visas bezsirdīgās varas iestāžu darbības pret ukraiņu iedzīvotājiem ir viennozīmīgi jānosoda. Polijas Republikas vārdā es vēlos izteikt līdzjūtību visiem tiem, kuri cieta šo kaunpilno darbību rezultātā.”

Taču neraugoties uz poļu vēsturnieku jaunajiem vērtējumiem par operāciju „Visla”, uz prezidenta oficiālo atvainošanos poļu sabiedrībā attieksme pret šiem vēsturiskajiem notikumiem salīdzinājumā ar pēckara laiku gandrīz nav mainījusies. Citādi poļu nacionālistiem taču vajadzētu atzīt, ka viņu tautieši pelnījuši tādu pat nosodījumu kā Katiņas slepkavas. Daudzi poļi joprojām uzskata, ka „Visla” bija taisnīga atmaksa ukraiņiem par poļu iedzīvotāju ciešanām no „ukraiņu fašistu” rokām. Par to liecina prezidenta rīcības kritika kā no labējiem, tā kreisajiem preses izdevumiem. „Atvainojās slepkavām” – A. Kvasņevska vārdus nākamajā dienā komentēja viens no poļu labējo radikāļu izdevumiem. Vēl viens „nacionāli-katolisks” izdevums savu nostāju argumentēja: „Mēs nevaram pieļaut, lai mūs piespiež atzīst sevi par tautu ar netīru sirdsapziņu attiecībā pret ukraiņiem.” Šādā pozīcijā, protams, ir sava jēga. Citādi nāktos atzīt, ka poļu varas iestādes, lai arī komunistiskas, ar plašu poļu sabiedrisku atbalstu pielietoja pret saviem ukraiņu tautības līdzpilsoniem „kolektīvas atbildības” principu, „sodot” cilvēkus par noziegumiem, ar kuriem tiem nebija nekāda sakara. Kā gan varēja pierādīt, ka, piemēram, Krakovas apkaimes ukraiņiem (tai skaitā sievietēm un bērniem) bija kāds sakars ar banderoviešu veiktajām poļu slepkavībām Volīnijā, vai ar UPA cīņu pret Polijas varas iestādēm.

Arī pēc “sociālisma” sabrukuma neviens no Seimu sastāviem, kuros pārmaiņu ir dominējušas gan labējās, gan kreisās aprindas, nav publiski nosodījis 1947. gadā pastrādāto vardarbību pret ukraiņiem un atzinis to par noziedzīgu darbību pret lielu etnisku grupu. Tikai poļu liberāļi pauž tādu gatavību. Ievērojamais sabiedriskais darbinieks J. Kuroņs paziņoja: „Pastāv acīmredzami pierādījumi tam, ka tā bija etniska tīrīšana.” Tomēr līdz šim brīdim Polijā nav vienota viedokļa par operāciju „Visla”.

Tiesa, 2007. gada februārī Polijas prezidents L. Kačiņskis un Ukrainas prezidents V. Juščenko kopīgā paziņojumā nosauca operāciju „Visla” par „notikumu, kurš ir pretrunā ar cilvēka pamattiesībām”, bet 2007. gada 27. aprīlī prezidents V. Juščenko paziņoja, ka „vaininieks par šo akciju bija totalitārais komunistiskais režīms”. Par poļu sabiedrības atbalstu šai akcijai toreizējais Ukrainas prezidents gan neko neteica.

Jāatzīmē, ka nacionālu nesamierināmību demonstrē arī diezgan daudzi mūsdienu Ukrainas pārstāvji. 2007. gada janvārī „Vispasaules ukraiņu kongress” (*Світовий конгрес українців*, organizācija dibināta 1967. gadā kā „*The World Congress of Free Ukrainian*”, 1993. gadā nosaukums mainīts) aicināja Ukrainas prezidentu pieprasīt, lai Polija atvainojas un izmaksā kompensāciju par pret ukraiņiem vērsto „etnisko tīrīšanu”. Ukrainas parlaments (*Верховна Рада України*) 2017. gadā noteica 28. aprīli kā oficiālu ukraiņu deportācijas piemiņas dienu. Tāda mūsdienu ukraiņu nacionālistu uzstājība bez savas vainas atzīšanas par UPA noziegumu nosodišanas nesekmē sapratnes veidošanu ar demokrātiskās Polijas valdību.

Līdz nesenai pagātnei ik pavasarī Polijā un Ukrainā notika pasākumi operācijas „Visla” upuru piemiņai. Taču, kad Ukrainas Nacionālās atmiņas institūts (*Український інститут національної пам'яті*), acīmredzot, lai mazinātu banderoviešu vainu par Volīnijas slaktiņu, nosauca operāciju „Visla” par ukraiņu genocīdu no poļu komunistiskā režīma puses, Polijas vadība atteicās to atzīmēt un nepiešķīra arī finanšu līdzekļus šim nolūkam ukraiņu nacionālajām organizācijām Polijā.

Poļu pētniece I. Semaško norādījusi, ka ir nepieļaujami salīdzināt genocīdu pret poļiem Volīnijā ar akciju „Visla”, kad ukraiņi tika pārvietoti uz Polijas jaunajiem rajoniem. „Genocīds ir pats briesmīgākais noziegums, bet akcija „Visla” bija vienkārši izsūtīšana”. Uz iebildi, ka šī izsūtīšana bija visai nežēlīga, pētniece atbildēja: „Tas ir atkarīgs no tā, ar ko salīdzina. Salīdzinājumā ar poļu masveida izsūtīšanu, ko veica Padomes 1939.–1941. gadā vai vācu veikto izsūtīšanu no Vartas novada – tā bija visai humāna. Viņus izsūtīja uz citām teritorijām, kur viņi saņēma [vāciešiem atsavinātās] ēkas, saimniecības, un pat valsts finanšu atbalstu.” (Šo apgalvojumu gan apstrīd citi pētnieki, kuri min masu slepkavību, arestu un izsūtāmo spīdzināšanu piemērus, ko „Vislas” īstenošanas laikā veica vienlaikus ar valdības spēkiem pret UPA cīņu izvērsums poļu pagrīdes organizācijas.) Uz pārmetumu, ka, dodot šādu operācijas „Visla” vērtējumu, apstrīdot ukraiņu [nacionālistu] apgalvojumus par to, ka UPA vedusi tikai aizstāvēšanās cīņas, viņa aizstāv komunistu rīcību, I. Semaško atbildēja: „Apgalvoju jums, ka, ja pēc kara Polija būtu neatkarīga valsts, tās varas iestādes pieņemtu tādu pat lēmumu. Šajās teritorijās pēc kara nebija iespējams normāli dzīvot. UPA darbība, tā vietā lai apdzistu, tikai pieņēmas spēkā. Sešus gadus ilgstošā kara izmocītie cilvēki turpināja drebēt par savu un savu tuvinieku dzīvību. Neviena valsts nevarēja to pieļaut [...] Protams, pārvietošana nebija nekas patīkams. Daudziem cilvēkiem tā atnesa nepatīkamus pārdzīvojumus. Taču cita efektīvāka līdzekļa [ievieš kārtību] nebija.”

Poļu žurnālists A. Kšeminskis norādījis, ka dzirdot par portugāļu *retornados* (port.: repatrianti), kuri atgriezās pēc gadsimtiem ilgas portugāļu kundzības Angolā un Mozambikā, viņam tūlīt nāk prātā franču „melnkājainie” (fr.: *pieds-noirs*) no Alžīras, vācu izraidītie (vācu: *Vertriebene*) un poļu repatrianti. Žurnālists secina: „Mūsu pieredze ir kopīga.” Tam var piekrist. Tomēr jāpiebilst – par kolonizatoru vai to pēcteču sūro likteni atbildība vispirms jāuzņemas viņu valstij, kura vai nu tieši nosūtīja tos svešumā iekarot jaunas teritorijas vai vismaz radīja apstākļus, lai dzīve svešātnē, iekarotajās teritorijās kolonistiem solītos būt labāka, nekā dzimtenē esošā. Tāda atbildība jānes arī Polijas valstij attiecībā pret tās kundzības laikos „austrumu kresos” izmitinātajiem poļu kolonistiem, t.s. „osadņikiem”. Tiesa, atbildība jānes arī tām jaunajām valstīm, kuras pēc brīvības iegūšanas nespēja vai arī negribēja nodrošināt šo cilvēku humānu repatriāciju. Taču ukraiņi Polijā nebija nonākuši kolonizācijas nolūkos. Viņi bija autohtonie iedzīvotāji, kuriem, tāpat kā daļai poļu, bija pastāvīga dzīves vieta Krievijas impērijas robežapgabalos. Ne vieni, ne otri nebija vainīgi, ka izrādījās dzīvojam cita etniska vairākuma ielenkumā. Otrā Pasaules kara izraisītā nacionālisma

uzliesmojuma apstākļos viņi cieta no pretējās puses veiktajām etniskajām tīrīšanām, pat ja personīgi nebija piemetuši ne niecīgu pagalīti nacionālā naida ugunskuram.

Jāatzīmē vēl viens apstāklis. Vācu, ukraiņu u.c. tautu pārstāvju deportācijas notika laikā, kad Nacionālās vienotības Pagaidu valdības sastāvā līdz 47. gada februāra sākumam ietilpa arī S. Mikolajčiks un citi viņa atbalstītāji. Vienīgi operācija „Visla” norisa bez viņu atbalsta. Tāpēc diemžēl jāsecina, ka arī poļu demokrātiskajiem spēkiem jānes atbildība par vardarbību pret daudziem tūkstošiem cilvēku, par viņu ciešanām.

Runājot par iedzīvotāju pārvietošanas negatīvajām sekām, jāpasaka, ka arī mūsdienās t.s. „civilizētās” Rietumu valstis nevairās no šādām akcijām. Tā 1965. gadā trīs gadus pirms neatkarības piešķiršanas Maurīcijai (Indijas okeānā) no tās teritorijas tika izdalīts Čagosas arhipelāgs (*Chagos Archipelago*) ar lielāko Diego Garsijas (*Diego Garcia*) salu. Lielbritānijas valdība to uz 50 gadiem iznomāja ASV militāras bāzes ierīkošanai. Visi vietējie iedzīvotāji 60. gadu beigās – 70. gadu sākumā tika varmācīgi izraidīti. Kaut 2000. gadā Lielbritānijas Augstākā tiesa atzina izraidīšanu par nelikumīgu, kaut Maurīcija starptautiskajās organizācijās cīnās par arhipelāga atgriešanu, abas lielvalstis, ievērojot salas stratēģisko stāvokli, līdz šim ignorē visas tiesiskās un cilvēciskās normas.

Pēc Otrā pasaules kara notikušās teritoriālās izmaiņas pārvērtā Poliju faktiski par monoetnisku valsti. Ja pirmskara Polijas valstī, kura ietvēra Rietumbaltkrieviju, Rietumukrainu un daļu Lietuvas, nacionālie mazākumi sastādīja ap 30% iedzīvotāju, tad mūsdienās to ir ap 2%. Pēckara poļu politiku mērķis – pārvērst valsti par monoetnisku – tika sasniegts. Polija pirmo reizi savā vēsturē bija kļuvusi faktiski par nacionālu valsti. Nacionālie mazākumi kā tādi valsts politiku praktiski vairs neietekmēja.

Poļu vēsturnieks Č. Madajčiks, rakstot par pēckara gados notikušo vācu izsūtīšanu un reparācijas līgumu ar PSRS īstenošanu, secinājis, ka ar to poļi kļuva par vienīgo nāciju savā valstī. (Īsti precīzi tas gan nav, lai cik mazs arī nebūtu izdzīvojušo Polijas ebreju īpatsvars, viņu klātbūtni, kā arī 60. gados veikto viņu izstumšanu neklātos aizmirst. – V.Š.) Šai sakarā vēsturnieks arī izsaka pieņēmumu, ka mūsdienās, kad ir pieaugušas nacionālistiskas un separātiskas noskaņas Eiropā, valsts stāvoklis būtu smags, ja tā, tāpat kā pirms kara, būtu apgrūtināta ar dažādiem nacionālajiem mazākumiem, ja tā nebūtu realizējusi vāciešu izsūtīšanu un ukraiņu repatriāciju. Šeit gan jāpiebilst, ka nacionālo problēmu pastāvēšanu, arī iespējamo saasināšanos nosaka ne tikai šo mazākumu klātesamība valstī, tās vai citas tendences pasaulē vai Eiropā, bet pirmkārt valdošās elites spēja tiešām demokrātiski, ar cieņu pret mazākumiem risināt šīs problēmas, ievērojot arī nacionālo minoritāšu intereses.

Pa Polijas teritoriju 1944.–1945. gados vien pārvietojās pavisam 5-6 miljoni cilvēku, (Pēc poļu vēsturnieka D. Stolas datiem pēc kara beigām līdz 1948. gadam „jaunās” Polijas teritorijas bija spiesti atstāt vairāk nekā 4 miljoni cilvēku, bet uz Poliju imigrēja 3,8 miljoni) bet visas kara laika un pēckara perioda migrācijas pa Polijas teritoriju līdz 1950. gadam aptvēra 22 miljonus cilvēku. Ne tikai karš bija nesis milzīgus cilvēku zaudējumus un morāli novājinājis sabiedrību, arī pēckara migrācijas kustības traucēja organizēt demokrātisku pretošanos veidojamajam komunistiskajam režīmam. Tas viss nevarēja neatstāt iespaidu arī uz valsts ekonomisko attīstību.

Tautsaimniecības attīstību pēckara periodā poļu tautai nācās sākt no salīdzinoši zema līmeņa. 1947. gadā, kad bija apzināti **zaudējumi karā**, tika paziņots, ka pavisam Vācijas agresijas un okupācijas rezultātā Polijā bija iznīcināti 38% tās nacionālās bagātības, kas 1939. gada cenās sastādīja 258,4 miljardu pirmskara zlotu jeb 16,9 miljardus ASV \$ (ap 600 miljardu \$ mūsdienu cenās). Pie tam tie bija tikai valsts zaudējumi, neieskaitot tajos pilsoņu personīgos zaudējumus. Rūpniecībā un transportā pamatfondi bija saglabājušies 50%, mājokļu sektorā – 30%, lauksaimniecībā – 35% apjomā.

Kara laikā Polijā izpostīti tika 14 tūkstoši rūpniecības uzņēmumu (citi dati – tika nopostītas ap 21 000 rūpnīcu, ap 80 000 amatniecības un ap 200 000 tirdzniecības uzņēmumu), 60% ārstniecības iestāžu, vairāk nekā 63% skolu un zinātnisko iestāžu, 22% (353 tūkstoši) zemnieku saimniecību, 30%

Polijas iedzīvotāju personīgā īpašuma. Okupanti iznīcināja vai demontēja 38% visa dzelzceļa un 46% tiltu, trīs ceturtdaļas no standarta izmēra sliežu ceļiem bija nelietojami. Polijā sagrautas bija 162 190 dzīvojamās ēkas pilsētās un 383 876 laukos, 4,5 miljonu Polijas iedzīvotāju zaudēja pajumti. Lielākā daļa valsts pilsētu tik tikko spēja funkcionēt, lai gan tikai Varšava bija pilnībā izpostīta. Piemēram, uz 90 000 atbrīvotās Varšavas bērnu bija tikai viena slimnīca ar 50 gultasvietām. Vairāk nekā 2 820 000 (ir arī citi skaitļi, taču atšķirība nav būtiska) cilvēku no poļu zemēm tika izvesti darbā uz Trešo reihu, no kurienes liela daļa neatgriezās. Bojā gāja līdz 22% Polijas iedzīvotāju, kuri bija dzīvojuši starp jauno austrumu un veco rietumu robežu. Starp dzīvi palikušajiem izrādījās 530 000 invalīdu un 60 tūkstošu psihiski slimu cilvēku. Ar tādu sociālu slimību kā tuberkuloze slimoja par 1 140 000 vairāk cilvēku nekā pirms kara. Dzimstība bija samazinājusies par 1 125 000 cilvēku.

Līdz 1945. gada vidum neskaidrs palika jautājums par reparācijām no Vācijas (no kādas teritorijas, kādā apjomā tās tiks maksātas, tika izlemts tikai Potsdamas konferencē 1945.gada jūlijā-augustā), kā arī neregulētais robežu jautājums (Polijas–Vācijas robeža tika slēgta tikai 1945.gada 10.jūnijā, bet oficiāli noteikta tikai augustā). Polijas tiesības Rietumu zemēs formāli stājās spēkā no 1945.gada novembra. Valdība noteica, ka uz miera stāvokli Polija pāriet 1945.gada 17.decembrī.

Pēckara periodā parasti atbildība par cilvēku un materiālajiem zaudējumiem tika uzkrauta vienīgi Vācijai, kaut gan vismaz daļa no tās jāuzņemas tādām antihitleriskās koalīcijas valstīm kā Lielbritānija un Francija, kuras nepildot līgumus ar Poliju un nesniedzot tai palīdzību, faktiski sekmēja tās okupāciju, un arī PSRS, kura 1939.gadā iebruka Polijā, kā arī pašas pirmskara Polijas valdībai un Polijas valdībai emigrācijā, kuru politika gan pirms kara, gan tā laikā bija vērsta ne uz ātrāku nacisma sagraušanu, bet uz reiz vardarbības ceļā poļu sagrābtu zemju, savas reiz iedibinātās varas saglabāšanu.

Poļu vēsturnieks D. Roguts norādījis, ka zaudējumi, kurus poļiem kara laikā nodarīja Padomju Savienība, netika uzskaitīti. (Viņš min gan Polijas teritorijas aneksiju 1939. un 1945. gadā, gan Polijas pilsoņu deportāciju uz PSRS 1939.–1941. gadā). Pēc šī darba autora domām, tos arī nav iespējams uzskaitīt. Kā lai materiāli nosaka, cik liela bija PSRS vaina par agresiju pret Poliju 1939.gada septembrī, atbildīgs par kuru vismaz daļēji bija arī Polijā līdz tam pastāvošais “sanācijas” režīms? Un kā lai uzskaita Rietumu sabiedroto Polijai 1939. gadā nodarītos zaudējumus, nepildot ar to noslēgtos līgumus? Ja sāk skaitīt zaudējumus par Polijas pilsoņu represēšanu, deportāciju, tad jāreķinās, ka savus rēķinus nu jau Polijai varētu piestādīt Ukraina, Baltkrievija un Lietuva, kuru teritorijas Polija bija sagrābusi pirms diviem gadu desmitiem un ekspluatējusi, arī represējusi (lai atceramies pacifikācijas) to iedzīvotājus. Bet ja iet runa par padomju-vācu kara darbības gaitā Polijai nodarītajiem zaudējumiem 1944.–1945.gadā, tie taču bija Vācijas pret PSRS 1941. gadā izraisītā kara rezultāts, bez kura padomju spēki taču poļu teritorijā vispār nenonāktu, tāpēc arī par tiem atbildība bija jānes Vācijai.

Pastāvēja arī cita veida objektīvas grūtības, kas traucēja atjaunošanas darbu izvēršanu.

Kaut 1945.gada 28.maijā B. Beruta apspriedē ar padomju armijas pavēlniecības pārstāvjiem Varšavā tika nolemts, ka visā Polijas teritorijā uzņēmumi, kuri tai brīdī atradās padomju pavēlniecības rīcībā, turpmāk tiek nodoti poļu administrācijas pārvaldei, taču tikai 16.augustā PSRS ar poļu-padomju līgumu juridiski nodeva Polijai visus saimnieciskos objektus, kuri atradās jauniegūtajās Polijas rietumu zemēs un visus vācu īpašumus Polijas teritorijā, kuri līdz tam tika uzskatīti par PSRS trofejām.

Šai sakarā nebūs lieki piebilst, ka pēc „sociālisma” sabrukuma Polijā asi izvirzījās jautājums: kas bija ieguvējs un kas zaudētājs PSRS un Polijas attiecībās? Krievu autori parasti uzsver Padomju Savienības palīdzības Polijai lielo nozīmi. Mūsdienās liela daļa poļu vēsturnieku mazāk runā par Vācijas okupācijas režīma Polijai nodarītajiem zaudējumiem, bet cenšas uzsvērt zaudējumus, kurus tai jau pēc kara nesa Sarkanās armijas klātbūtne, propadomisko Polijas valdību atkarība no PSRS. Tā,

viens no viņiem – jau minētais D. Roguts – apgalvo, ka pēc kara PSRS aplaupīja Poliju kā savu koloniju un šo savu secinājumu cenšas pierādīt faktiem. Cits poļu vēsturnieks un ekonomists J. Kaļinskis uzskata, ka sākotnēji PSRS vairāk saņēma no Polijas, nekā deva tai. Viņš raksta, ka „Polijas ekspluatācija no PSRS puses dominēja pār palīdzību tai”.

Tā, 1945. gada pavasarī PSRS uzsāka izvest no iekarotajām teritorijām Vācijai piederošu uzņēmumu iekārtas. Kā izklāstījis D. Roguts, Polijā kara gados praktiski nebija neviena uzņēmuma, kurš nebūtu vācu rokās, tāpēc PSRS varēja izvest itin visu. Un tas bija tikai poļu apgabalos. Vācijas teritorijās, kuras vēlāk tika nodotas Polijai, PSRS darījusi visu „kas ienāca prātā, kaut Staļins zināja, kā rokās nonāks šīs zemes. Tikai no 20.aprīļa līdz 20.maijam PSRS izveda no Polijas gandrīz 6 tūkstošus vagonu ar dažādām rūpnieciskām iekārtām, kaut arī mēs nezīnām, kas tajos bija, skaitījām tikai vagonus”. Diemžēl šeit kārtējo reizi nākas saskarties ar neprecīzu un tendenciozu, lai neteiktu negodprātīgu, faktu sajaukšanu ar citētā autora pieņēmumiem. Pirmkārt, J. Staļins, lai cik veikls un tālredzīgs politiķis arī nebija, nevarēja būt pilnībā pārliecināts, ka Potsdamas konferencē viņam izdosies panākt Vācijas austrumu zemju nodošanu Polijai. Iespējams, tieši tāpēc, ka šādas pārliecības viņam trūka, tika dots rīkojums maksimāli „iztīrīt” no rūpnieciskām iekārtām vācu zemes. Otrkārt, poļu (dzelzceļnieku, pagrīdnieku - ?) saskatītajos vagonos varēja atrasties arī jau tranzītā no Vācijas vestās iekārtas, varbūt pat kara sākumā pašā PSRS nolaupītās. Protams, iespējams arī, ka autora pieņēmums ir pareizs, taču pēc nepilnīgiem datiem izdarīt tālejošus secinājumus ir nekorekti. Diemžēl, līdz šim brīdim visi ekonomistu aprēķini par vienas vai otras puses zaudējumiem vai ieguvumiem ir ļoti subjektīvi.

Minētais vēsturnieks arī norāda, ka Polijai no PSRS daļas reparācijās no Vācijas pienācās 15%, bet no reparāciju fonda tā saņēmusi iekārtas un preces tikai par 228,5 miljonu \$ vērtībā, kaut pienācies tai 750 miljonu \$. Diemžēl netiek norādīts, ka, sākoties aukstajam karam, Jaltas un Potsdamas konferenču lēmumi par daļas reparāciju no Rietumvalstu okupētajām Vācijas zonām nodošanu PSRS tā arī netika pilnībā izpildīti, ka no 1954.gada pēc PSRS un PTR kopēja lēmuma reparāciju izmaksa no Vācijas Demokrātiskās Republikas tika pārtraukta. Tātad atkal nākas saskarties ar puspatiesību.

D. Roguts raksta, ka Sarkanā armija Polijā rīkojās tāpat kā Vācijā, tāpēc bijušas vietējā īpašuma izlaupīšanas. Karavīri laupījuši privātmājās, atņēmot pulksteņus, velosipēdus, apģērbus un naudu. Laupīts ticis arī vilcienos, stacijās, uz ceļiem. Tā, 1945.gada jūlijā karavīri no ešelona, kurš stāvējis Oļehuvas stacijā pie Lodzas uzbrukuši pieciem tuvākajiem ciematiem, to iedzīvotājus aplaupījuši, daudzas sievietes izvarojuši. Kā zināms, visos karos visu armiju atsevišķi karavīri ir veikuši noziegumus, tāpēc nav jābrīnās, ka tos veica arī sarkanarmieši. Bija gadījumi, ka ar laupīšanām nodarbojās padomju karavīri un pat virsnieki, to atzina arī padomju iestādes. Kādi bija konkrētie apstākļi pieminētajā gadījumā, autors pats tuvāk neizklāsta. Varbūt no Vācijas mājup devās kāda soda rota, sastāvoša no bijušajiem ieslodzītajiem, tad arī būtu izskaidrojams kontroles zudums pār šiem karavīriem, bet to var tikai minēt. Kopumā gan jāsaka, ka daudzi laupīšanas gadījumi nebija traktējami viennozīmīgi. Tā, dokumentos sastopamas ziņas, ka vietējos zemniekus, uzdodoties par padomju karavīriem, aplaupīja pašu poļu miliči. Arī tos gadījumus, kad vainīgie bija poļu karavīri, baumas pierakstīja sarkanarmiešiem. Daudzkārt par padomju karavīriem pārģērbās un noziegumus pret vietējiem iedzīvotājiem veica antikomunistiskās pagrīdes dalībnieki, bet padomju un poļu drošībnieki savukārt izlikās par pagrīdniekiem. Laupīšanas un citi noziegumi tika piedēvēti politiskajiem pretiniekiem. Bez katra konkrēta gadījuma skrupulozas izpētes nav iespējams pateikt, kura puse bija īstā vainīgā. Domājams, ka daudz lielākos apmēros nekā padomju karavīri laupīšanas veica paši poļu iedzīvotāji. Kā raksta amerikāņu-poļu žurnāliste A. Aplbauma, Polijā laika posmā starp nacistu aiziešanu un Sarkanās armijas ienākšanu iezīmējuši laupīšanas viļņi, kad Lublīnā, Radomā, Krakovā un Žešovā poļi ielauzās tukšajās vācu mājās un veikalos, lai, kā paskaidroja viens no laupītājiem, „nevis vienkārši atrastu sev kaut ko nepieciešamu, bet gan lai paņemtu vāciešu mantas, tāpat kā viņi bija atņēmuši mums visu”. Pēckara mēnešos laupīšanas vilnis vissāpīgāk skāra bijušās Vācijas teritorijas Silēzijā un Austrumprūsijā, kuras tagad bija tikušas Polijai. Laupītāju grupas vieglajos automobiļos, kravas automašīnās un citos transportlīdzekļos siroja pustukšajās pilsētās, meklējot mēbeles, apģērbus, iekārtas un citas vērtības. Īpaši specializējušies „sagādnieki” Vroclavā un Gdaņskā meklēja kafijas automātus un virtuves iekārtas Varšavas restorāniem un kafejnīcām. „Sākumā laupītāji neko nezīnāja par retām grāmatām,” atceras kāds memuāru autors, „bet drīz uzradās eksperti arī šajā jomā.” Tāpat visā valstī tika izlaupīti bijušie ebreji

īpašumi, pat ebreju kapsētas, kur zemnieki apbedījumos cerēja atrast „noslēptus dārgumus” vai zelta zobus. Tomēr lielākajai daļai laupītāju bija vienalga, vai viņi aplaupa ebreju vai neebreju īpašumus. Pēc Varšavas sacelšanās, poļu pretestības kustības pēdējās traģiskās kaujas, Polijas galvaspilsētas bēdu sagrauztie iedzīvotāji pieredzēja, ka „kaimiņi”, „garāmģājēji” un „kareivji” izlaupa pussagrautās dzīvojamās mājas un pamestos veikalus. Laukus Treblinkas apkārtnē 1946.gadā izrakņāja dārgumu meklētāji, bet tā paša gada septembrī ļaundari netālu no Lodzas uzklupa dzelzceļa katastrofā cietušajiem, meklējot vērtīgas mantas. Lai gan laupīšanas drudzis Polijā pāris gados noplaka, tās zināmā mērā radīja iedzīvotājos iecietību pret korupciju un vēlāk „sociālistiskā īpašuma” izzagšanu. Par ikdienišķu parādību bija kļuvusi arī vardarbība, kas turpinājās vairākus gadus.

Arī J. Kaļinskis raksta par milzīgajām piegādēm Sarkanajai armijai, no valsts ticis izvests rūpniecības aprīkojums 2 miljardu \$ apmērā. Šeit gan jāsaaka, ka pirms sūdzēties par piegādēm Sarkanās armijas vajadzībām, autoram vajadzētu salīdzināt tās ar līdz Sarkanās armijas ienākšanai Polijā dažādo tās apgabalu veiktajām militārajām piegādēm vērmahtam; vajadzētu pateikt, ka kādreiz poļiem piederējušie uzņēmumi bija nonākuši vācu rokās un kā tādi arī izvesti uz PSRS. Runājot par „eksploataciju”, vajadzētu reizē izvērtēt padomju pienesumu Polijas ekonomikai, sākot ar dažādu tipveida projektu bezmaksas piešķiršanu līdz parādu norakstīšanai. Līdz šim brīdim Polijas pusē var redzēt vēlmi runāt tikai par savu kara un okupācijas izpostīto valsti, it kā Padomju Savienībai nodarīto postījumu apjoms būtu mazāks.

Pēc poļu vēsturnieka D. Roguta datiem lielus zaudējumus Polijai nesa Padomju armijas Ziemeļu karaspēka grupas uzturēšanās Polijā, kura 1945.gada vasarā tika izveidota no 2. Baltkrievijas frontes karaspēka, kas dislocējās ziemeļu un rietumu zemēs, kuras līdz tam ietilpa Vācijas sastāvā un tika piešķirtas Polijai saskaņā ar Jaltas un Potsdamas konferences lēmumiem. Padomju karavīru atrašanās Polijas teritorijā tika saskaņota ar 1945.gada 21.aprīļa Polijas un PSRS līgumu.

No 1945.gada jūnija līdz 1949.gada novembrim karaspēka grupas pavēlnieks bija maršals K. Rokosovskis. Sākotnēji grupas sastāvā ietilpa vairākas armijas. Pēc tam grupas sauszemes spēkus veidoja divas divīzijas, gaisa spēkus – gaisa spēku armija. Baltijas jūras piekrastē atradās PSRS Baltijas flotes vienības. Visus izdevumus, saistītus ar padomju karaspēka uzturēšanu Polijas teritorijā, uzņēmās PSRS. Tā, 45 gadu laikā tika uzceltas 180 militāras pilsētiņas, mācību korpusi, sadzīves un citi objekti.

Taču D. Roguts apgalvo, ka Ziemeļu karaspēka grupa nemaksājusi Polijai par patērēto elektroenerģiju, ūdeni, gāzi, izcirsto mežu. Toties viņš nepiemin padomju karavīru dalību dažādu Polijas teritorijā esošu objektu atjaunošanā. Vispārinošu skaitļu vēsturnieka rīcībā nav, taču kā piemēru viņš min 1945.gada 11.augusta Polijas un PSRS līgumu par dzelzceļa darbību. Līdz tam Polijas teritorijā visu dzelzceļa darbību noteica padomju militāristi. Ar līgumu dzelzceļa pārvaldi pārņēma poļu speciālisti, taču Polija apņēmas apgādāt padomju pārvadājumus ar elektroenerģiju, ūdeni, kurināmo, garantētu medicīnisko palīdzību utt. Par padomju karavīru, viņu ģimenes locekļu pārvietošanu pa dzelzceļu tika maksāti 2,34 zloti par 100 km, tai laikā kad poļu pilsoņi maksāja 32,4 zlotus, tas ir – 11 reizes vairāk. Tikai divu gadu (1947–1948) laikā poļu dzelzceļnieki no padomju bagāžas un preču pārvadāšanas zaudējuši 1 miljardu 962 miljonus 658 tūkstošus 867 zlotus. Neesot iespējams aprēķināt zaudējumus no muitas nodevām, jo attiecīgs līgums gan pastāvējis, bet poļu muitniekiem nebijis tiesības apskatīt padomju sūtījumus. Diemžēl, minētie skaitļi ir pārāk nepilnīgi, lai izdarītu viennozīmīgus secinājumus. Tā, poļu autors nemin dzelzceļa pārvadājumu pašizmaksu, kas atstāj iespēju domāt, ka maksa par civilo iedzīvotāju pārvadāšanu bija „uzskrūvēta” pārāk augsta un PSRS tikai izvairījās no neadekvātām izmaksām. D. Roguts arī neatklāj citu pasaules valstu praksi šādos gadījumos. Var taču uzstādīt jautājumu – cik maksāja ASV un Lielbritānija Francijai par tās dzelzceļa līniju izmantošanu okupācijas karaspēka Vācijā apgādei? Loti iespējams, ka karā daudz vairāk cietusi PSRS tiešām par transporta pakalpojumiem maksāja daudz mazāk nekā Rietumvalstis. Taču to vajadzētu pierādīt faktiem. Kas attiecas uz militāro kravu muitošanu, diezin vai, piemēram, franču muitnieki šai pašā laikā varēja apskatīt ASV kravas, vienalga, kas tika vests: lielpabai vai barība virsnieku mājdzīvniekiem.

Runājot par Polijas lauksaimniecībai nodarītajiem zaudējumiem, D. Roguts min skaitļus, ka tikai no Polijas rietumu rajoniem uz austrumiem tika aizdzīti 487 tūkstoši liellopu, 44 tūkstoši zirgu un 100 tūkstošu aitu. Diemžēl atkal dati ir tendenciozi. Netiek norādīts, cik liellopu tika atdzīti Polijā no austrumiem, Vācijas armijai un pirms tās

ejošajiem bēgļiem atkāpjoties Sarkanās armijas priekšā. Ja šos skaitļus salīdzinātu, varbūt poļu zaudējumu skaitļi būtu krietni mazāki vai to vispār nebūtu?

D. Roguts gan vārdos atzīst, ka Polijas zaudējumu tēmas izpēte prasa pakāpenību un ilgstošu darbu, bet viņa pasniegtie vienpusīgie dati rāda, ka pats viņš šim atzinumam nav sekojis.

Pēc kara nācās atjaunot valsts finanšu sistēmu. Kaut jau 1944. gadā tika izlaistas pirmās jaunās Polijas banknotes, 1944. un 1945. gadā Polijas teritorijā vienlaikus vēl cirkulēja „okupācijas” poļu zlots, padomju rublis un vācu reihsmarka. Dažviet valūtas vietu pildīja arī raugs, alkohols un cigaretes. Jaunas banknotes valdība izlaida 1946., 1947. un 1948. gadā. 1948. gadā emitētās banknotes jau bija stabili zloti un tika izmantotas līdz 70. gadu vidum. 1950. gadā vecie zloti tika denominēti ar apmaiņas kursu 100:1. 1949. gadā tika izlaistas Polijas pirmās pēckara monētas.

Galvenā uzmanība pēckara gados tika veltīta **rūpniecības** un transporta atjaunošanai. Lauksaimniecībai, neraugoties uz tās enerģisko pārkārtošanu, investīcijas tika piešķirtas daudz mazākā mērā.

Lai raksturotu rūpniecības attīstību pēckara Polijā, vispirms ir jāatceras, ka tā saņēma augsti industrializēto Augšsilēzijas apgabalu, kur bija koncentrēta kalnrūpniecība un metalurģiskā ražošana. Tāpēc kopumā jau tūlīt pēc kara Polijai bija raksturīgs visai augsts iegūstošās un smagās rūpniecības īpatsvars. Rūpniecības kopapjomā tas sastādīja 46,1%.

Polijas valdība valsts jauno teritoriju apgūšanai veltīja lielu uzmanību. Hitlerieši atkāpjoties šeit daudzviet bija pielietojuši „izdedzinātās zemes” taktiku: – bija iznīcināti 45% dzīvokļu fonda pilsētās un 27% lauku sētu. 1945. gada septembrī šais zemēs strādāja 264 uzņēmumi ar 74 tūkstošiem strādnieku, bet 1946. gadā – jau 850 uzņēmumi ar 250 000 strādnieku. (Pēc citiem datiem 1946. gada oktobrī rūpniecības uzņēmumos rietumu zemēs bija nodarbināti 226 tūkstoši cilvēku, 1947. gada septembrī – jau vairāk nekā 300 tūkstoši cilvēku.) Ja pievienoto zemju rūpnieciskās produkcijas īpatsvars 1945. gadā sastādīja tikai 8,1% no visas Polijas rūpniecības produkcijas, 1946. gadā tas pieauga līdz 20,5%, vēl pēc gada – līdz 22,4%.

Jau teikts, ka pirms Otrā pasaules kara Polija nebija kļuvusi par attīstītu industriālu valsti. Pēc kara jaunā vara sociālisma celtniecību pirmkārt saistīja tieši ar rūpniecības attīstību. Polija uzsāka „sociālistiskā” modernizācijas projekta realizāciju, ievērojami atpaliekot no rūpnieciski attīstītajiem Rietumiem.

Tai pat laikā Polijai vienmēr bija salīdzinoši labvēlīgas pozīcijas rūpniecības attīstībai. Salīdzinājumā ar citām Austrumeiropas valstīm Polijas rūpniecība bija labi nodrošināta ar savām izejvielām. Valsts teritorijā atrodami plaši enerģētiskie resursi: akmeņogles, nafta, meži; savi minerālizejvielu: dzelzs rūdas, cinka, sāls, sēra, pirītu, fosforītu krājumi.

No 100 izejvielu veidiem pasaules nomenklatūrā Polijā ir atrodami ap 40. Tā ieņem vienu no pirmajām vietām pasaulē akmeņogļu un brūnogļu, vara rūdas un cinka, kā arī sēra iegulu daudzumā un ieguvē. Apmēram $\frac{3}{4}$ akmeņogļu resursu atrodas Augšsilēzijā, pārējās – Ļubļinas baseinā un Lejas Silēzijā. Akmeņogļu slāņi Polijā atrodas līdz 1 000 metru dziļumam. (Augšsilēzijā ogļu ieguve notiek vēl salīdzinoši labvēlīgākos apstākļos, to slāņi atrodas līdz 500 m dziļumam, kad, piemēram, Rūras un Doņeckas baseinā – līdz 700 m dziļumam.) Pēc izpētīto akmeņogļu iegulu bagātības Polija atradās pirmajā desmitā pasaulē (2007. gadā – 9. vietā), bet pēc brūnogļu daudzuma – 5. vietā. Tāpēc akmeņogles veidoja PTR kurināmā-enerģētiskās bāzes pamatu, 70. gados tās nosedza 70%, bet kopā ar brūnoglēm – ap 80% no iekšējām vajadzībām. Liela daļa akmeņogļu tika eksportēta uz PSRS, Čehoslovākiju, VDR, Itāliju, Somiju.

Krāsainā metalurģija bāzējās galvenokārt uz svina un cinka iegulu izmantošanu Augšsilēzijā. Pēc cinka krājumiem Polija ieņem vietu 10 bagātāko valstu vidū pasaulē. Cinka un svina ražošana ir viena no vecākajām ražošanas nozarēm Polijā. Polijā ir ievērojami akmenssāls krājumi un celtniecības materiālu rezerves, daudz Eiropā deficītu krāsaino metālu. No 50.gadu vidus Polijā attīstījās arī vara un alumīnija ražošana. Vara iegulas 50.gados tika atrastas pašā Polijā, bet izejvielas alumīnija ražošanai ievada no Ungārijas.

Tomēr Polijas rīcībā nav kompleksas energoizejvielu bāzes, tai praktiski nav naftas un nepietiek gāzes. Naftas rezerves Polijā ir nelielas un zināmā mērā izsmeltas. Senākais naftas ieguves rajons Polijā ir Piekarpātu apgabals, kur to ieguva vēl Austroungārija. 50.gados tika atklātas naftas un gāzes ieguves vietas Žešovas (*Rzeszów*) un citās vojevodistēs. Taču ar savā teritorijā iegūto naftu PTR varēja nodrošināt tikai ap 5% no valsts vajadzībām. Vietējā gāze par 80% apmierināja Polijas vajadzības pēc kurināmā un ķīmiskajām izejvielām.

Naftas galvenais piegādātājs PTR bija PSRS. Iespējām saņemt naftu no Padomju Savienības bija liela nozīme Polijas tautsaimniecības attīstībā. Naftas un tās produktu patēriņš Polijā ik gadu pieauga par 12 līdz 15%. Ja 1938. gadā Polija izmantoja 470 000 t naftas produktu, tad 1963.gadā – jau 4 000 000 t. Naftu un tās produktus PTR sekmīgi izmantoja ķīmiskās rūpniecības attīstībā.

Polija bija spiesta importēt arī citas izejvielas. Tādas PTR rūpniecības nozares kā metalurģija, ķīmiskā, tekstilrūpniecība u.c. bija atkarīgas no izejvielu piegādes, pirmkārt no PSRS. Pašas Polijas dabas resursi atļāva apmierināt tikai nelielu daļu savu vajadzību pēc dzelzs rūdas, bet mangānu, hromu, volframu un citus metālus nācās pilnībā importēt.

Polijai ir pietiekami daudz darbaspēka, tai ir izdevīgs ģeogrāfiskais stāvoklis un pietiekami attīstīti satiksmes ceļi. Taču šo attīstību dažādos periodos negatīvi ietekmēja ārējie un iekšējie politiskie faktori.

Jau Polijas atbrīvošanas gaitā no nacistiem, ar armijas palīdzību darbojoties pagaidu valdības operatīvajām grupām, notika lielo un vidējo rūpniecības uzņēmumu un banku **nacionalizācija**. Jāatceras, ka kara laikā izlaupīšanai bija pakļauts viss un neviens privātīpašums vairs nebija neaizskarams. Šādā atmosfērā pirmais plašo nacionalizāciju vilnis pat iemantoja plašas sabiedrības daļas atbalstu. Īpašuma problēma Polijā bija aktuāla jau no pirmajām jaunās varas izveides dienām. Daudzus cilvēkus pat ar nekomunistiskiem uzskatiem masveida konfiskācijas ainas tolaik nebūt nešokēja. Viņi sprieda, ka tikai valsts īpašums var ieviest kārtību ekonomiskajā haosā. PSP rindās pastāvēja dažādas pozīcijas, tomēr pārsvarā, kā atzīmējis poļu vēsturnieks H. Slabeks, bija uzskats, ka katrs nesabiedriskots īpašums, lai arī pats mazākais, neizbēgami ved pie kapitālisma atdzimšanas un ir pretrunā sociālismam, tāpēc proletariāta valsts nevar to atbalstīt un ilgstošā perspektīvā samierināties ar to. 1945.gadā tautsaimniecības vadība daļēji tika centralizēta un veikti pasākumi plānveida saimniecības ieviešanai. Centrālā Plānu komisija nodarbojās ar saimniecības koordināciju un izstrādāja gada plānus.

Var ilgstoši strīdēties par Polijā veiktās rūpniecības, finanšu sfēras u.c. jomu nacionalizācijas lietderību. Piemēram, poļu publicists A. Vasiļevskis uzskatīja, ka tautsaimniecības atjaunošana, valsts celtniecība vēstures likumu darbības rezultātā Polijā sakrita ar nacionalizāciju, un principā citādi arī nevarējis būt. Ne rūpnīcu, ne kapitālu, kurus likt lietā, Polijai pēc kara nebija, un tikai valsts iejaukšanās ļāva uzkrāt nepieciešamos līdzekļus, lai uzceltu kaut ko nozīmīgu. Taču pats A. Vasiļevskis bija spiests atzīt, ka pārmērīga visa, kas vien iespējams, nacionalizācija veda pie birokrātijas pieauguma, kura iejaucās pat visnenozīmīgākajās lietās, radot priekšstatu par valsti kā visvarenu aparātu, kurš ar ierēdņu bezjūtīgumu sasaista sabiedrisko iniciatīvu.

Taču pēc kara vairākums uzņēmumu Polijā bija nelieli, strādnieku skaits tajos nepārsniedza 20. Jaunā vara „sociālisma” celtniecības gaitā kā galveno stādīja uzdevumu paaugstināt rūpnieciskās ražošanas līmeni un attiecību nacionālajā ienākumā starp rūpniecisko un lauksaimniecisko ražošanu mainīt par labu pirmajai. To varēja veikt ar kapitālisma attīstības gaitā nepabeigtās industrializācijas paātrināšanu un lielindustrijas radīšanu. Taču par to, kādā ceļa panākt rūpniecības uzplaukumu, koalīcijas partiju vidū nebija vienotības. Starp PSL un citu valdībā pārstāvēto partiju darbiniekiem izvērsās cīņa par to, kā īpašumā paliks kara noslēguma posmā valsts rokās nonākušie sīkie un vidējie rūpniecības un amatniecības uzņēmumi.

Pēc tam, kad 1945.gada jūnijā tika izveidota Nacionālās vienotības pagaidu valdība, S. Mikolajčika kā vicepremiera uzraudzībā esošā Sabiedriskās administrācijas ministrija uzsāka paātrinātu pagaidu valsts pārvaldībā esošo uzņēmumu atdošanu to agrākajiem privātīpašniekiem. Izmantojot valdības rīkojumu par amatnieku darbnīcu un sīko uzņēmumu atdošanu to īpašniekiem, PSL, citi privātīpašumu atbalstošie spēki izvērsa spiedienu uz administrāciju, bet īpaši tiesu iestādēm, lai atdotu bijušajiem īpašniekiem arī vidējos uzņēmumus, kā arī panāktu valsts atjaunoto uzņēmumu nodošanu nomā privātpersonām. Kreisie spēki to uzskatīja par kapitālistisko attiecību restaurāciju rūpniecībā un nevēlējās pieļaut.

Pēc PSP iniciatīvas izvērsās kampaņa par masu uzraudzības iedibināšanu pār reprivatizāciju. PSP rokās esošā Rūpniecības ministrija 1945. gada augustā ar speciālu lēmumu aizliedza bez attiecīgās nozares arodbiedrības piekrišanas sabiedriskā īpašuma pārvaldi nodot privātās rokās. Lēmumu par to varēja pieņemt tikai pats ministrs.

Būtiska bija PSP un PPS pozīciju tuvināšanās nacionalizācijas jautājumā. Kad PSP CK un PPS CIK kopējā sēdē 1945.gada 28.septembrī PSP izvirzīja priekšlikumu likumdošanā nostiprināt rūpniecības nacionalizācijas principu, tas nesastapa PPS iebildumus.

Reprivatizācijas gadījumi izsauca plašu negatīvu atbalsi strādniecībā. Strādnieku politiski aktīvās daļas vairākums atbalstīja kreiso partiju politiku. Radās „reprivatizācijas komisijas”, „kontroles kolēģijas” un tamlīdzīgas sabiedriskas organizācijas, kuras pārbaudīja bijušo īpašnieku pretenziju pamatotību un izteica savu viedokli par uzņēmuma vietu tautsaimniecības attīstībā un tā nodošanas privātās rokās lietderību.

Daudzu uzņēmumu un arī vojevodistu arodbiedrību sapulcēs tika izvirzīta rūpniecības nacionalizācijas prasība. PSP pārstāvji to oficiāli noformulēja arodbiedrību I kongresā 1945. gada novembrī. Tā lēmumā bija izvirzīta prasība norobežot rūpniecību no kapitālistu tīkojumiem.

Noliegt lielo īpašumu atsavināšanu ļudovieši no PSL nevarēja, jo viņi paši to bija prasījuši 30. gados. Taču, kad PSP iesniedza KRN dekrēta projektu par lielās un vidējās rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju, kam vajadzēja leģitimēt jau notikušo procesu, PSL ieteica nesteigties, koriģēt projektu tā, lai nevis valsts, bet vidējie un sīkie uzņēmēji kļūtu par galveno figūru rūpnieciskajā ražošanā. Par galveno īpašuma veidu, pēc viņu domām, bija jākļūst kooperatīvajam īpašumam, kas aptvertu nozares, kurās tika apstrādāta lauksaimniecības produkcija. Nacionalizētajiem lieluzņēmējiem savukārt bija jāapkalpo tautsaimniecības galvenā nozare – lauksaimniecība. Šo nostāju atbalstīja pilsētu vidusslāņi, turīgā zemniecība, kā arī tie zemniecības slāņi, kuri vēl tikai cerēja tikt pie turības, kļūt par „stipriem” saimniekiem. Lielrūpniecībai PSL līderi vispār pievērsa krietni mazāku interesi, tai pēc viņu uzskatiem bija tikai jārada darba roku tirgus pilsētu strādniekiem un lauku nabadzīgajiem slāņiem. Jāatzīst, ka tā bija vājā vieta PSL saimnieciskajā politikā.

Demokrātiskās partijas (SD) Vispolijas apspriedē 10. un 11.novembrī atbalstīja likumprojekta par rūpniecības nacionalizāciju pieņemšanu. SD likumprojekta apspriešanas gaitā atzina, ka tas atbilst Polijas interesēm un tautas prasībām, taču vienlaikus iestājās par privātiniciatīvas attīstību, atbalstīja paralēli apspriežamo likumprojektu par privātiniciatīvas attīstību rūpniecībā, tirdzniecībā un amatniecībā, kurā gāja runa par jaunu privātuzņēmumu izveides apstākļiem un atbalstu tiem no valsts puses. Pēdējo likumprojektu atbalstīja arī Darba partija (SP). Tā arī izteica šaubas par uzņēmumu, kuros vienā maiņā strādāja līdz 50 strādnieku, nacionalizācijas lietderību. Iebildumu būtība bija – lietderīgāk ir mazāk svarīgo un mazāk mehanizēto nozaru uzņēmumus izņemt no sabiedriskā sektora, lai atvieglotu valsts aparāta darbību. Iebildumi bija pamatoti, jaunais valsts aparāts netika galā ar liela skaita uzņēmumu vadību. Nacionalizācijai uzņemot tempu, preču deficīts arvien vairāk pieauga, līdz ar to arvien lielāki sarežģījumi radās gan uzņēmumiem, gan pircējiem.

1945.gada ziemā PSL mēģināja panākt līdzšinējās kreisās ekonomiskās politikas rūpniecības jomā pārkārtošanu. Cīņa izvērsās sīva. Komunistu vadītie strādnieki rīkoja ne tikai sapulces un protesta mītiņus, bet arī streikus, liekot privātīpašniekiem atteikties no savām tiesībām, kaut tās arī bija apstiprinājušas administratīvās tiesas. Faktiski strādnieku masas pašas daudzviet apstādināja reprivatizāciju. Valsts iestāžu un arodbiedrību pretestības rezultātā vairākums PSL mēģinājumu veikt reprivatizāciju bija nesekmīgi. Pēc nepilniem datiem izdevās nodot privātās rokās ap 30 uzņēmumu, kuros bija nodarbināti vairāk nekā 50 strādnieki un dažus uzņēmumus, kur strādāja no 100 līdz 300 cilvēku.

1945. un 1946.gadu mijā KRN sesijā tika apspriests PSP CK, PPS CIK un KRN Prezīdija vārdā iesniegtais likumprojekts par lielu un vidējo rūpniecības uzņēmumu, transporta un banku nacionalizāciju. Projekta pieņemšanai pretojās PSL. Tā iesniedza labojumus, kuri neļāva nacionalizēt vidējos rūpniecības uzņēmumus. Šo labojumu pieņemšana nozīmētu, ka privātīpašniekiem būtu jāatdod atpakaļ ap 1 300 uzņēmumu, kuros kopā bija nodarbināti ap 100 000 cilvēku, kas sastādīja ap 15% visu strādnieku. Tas nozīmētu, ka elektrotehniskā, ādas apstrādes, kokapstrādes, papīra, tekstila un ķīmiskā rūpniecība paliktu pārsvarā privātīpašnieku rokās.

Atzīmējams, ka PSP CK, PPS CIK un KRN Prezīdija likumprojektā bija ierosināts vācu kapitālam piederošos uzņēmumus nacionalizēt bez atlīdzības, bet citiem Rietumeiropas un Amerikas kapitālistiem izmaksāt kompensāciju. SPL, rūpēdamās gan par poļu kapitālistu īpašumu glābšanu no nacionalizācijas, tai pat laikā piedāvāja nacionalizāciju veikt bez kompensāciju izmaksas to ārzemju īpašniekiem, kas radītu grūtības Polijas attiecībās ar Rietumvalstīm. SL savukārt uzskatīja par pareizu kompensāciju izmaksu ārzemju kapitālistiem, bet bija pret zaudējumu atlīdzību poļu buržuāzijai. Gala rezultātā PSL priekšlikumus KRN deputātu vairākums noraidīja.

Pēc virknes labojumu pieņemšanas, neraugoties uz PSL un mantīgo slāņu pretestību, pēc PSP priekšlikuma 1946. gada 3. janvārī KRN vienbalsīgi pieņēma likumu „Par tautsaimniecības pamatnozaru pāreju valsts īpašumā”. Par to nobalsoja pat PSL deputāti. Sabiedrībā tas neizraisīja nekādus protestus. Likumam bija kompromisa raksturs: tika samazināts uzņēmumu, uz kuriem attiecas nacionalizācija, skaits, ko pieprasīja PSL. Visa pārtikas rūpniecība tika nodota kooperatīviem. Tika garantēta to privātīpašumā esošo uzņēmumu, kas nebija pakļauti nacionalizācijai, saglabāšana. Daži uzņēmumi, kuri jau bija nonākuši valsts kontrolē, atgriezās privātīpašumā. Tādējādi tika saglabāta partiju sadarbība valdības līmenī.

Bez atlīdzības bijušajiem īpašniekiem valsts rokās pārgāja rūpniecības, transporta, banku, apdrošināšanas un tirdzniecības uzņēmumi, kuri bija piederējuši Vācijas valstij, Vācijas juridiskajām un fiziskajām personām, Dancigas brīvpiļsētai un tās pilsoņiem, kā arī t.s. „tautas nodevējiem” (poļu

kolaboracionistiem un etniskajiem vāciešiem.) Bez tam valsts rokās nonāca viss nacistu nogalināto ebreju, ukraiņu un baltkrievu repatriantu, kā arī ārzemēs palikušo un no pilsonības izslēgto poļu īpašums. Daudzām no šīm ražotnēm vairs nebija īpašnieku, to agrākie vadītāji bija gājuši bojā vai aizbēguši. Kad šie uzņēmumi nonāca valsts īpašumā, situācija faktiski kļuva daudz stabilāka, jo vismaz to īpašuma piederība bija skaidra.

Par zināmu atlīdzību valsts rokās pārgāja bijušo īpašnieku – Polijas vai sabiedroto valstu pilsoņu uzņēmumi, kuros vienā maiņā strādāja vairāk kā 50 strādnieku, kā arī visi mazākie uzņēmumi, kuriem valstī bija ekonomiska, kulturāla vai kāda cita nozīme, vai kuri bija nepieciešami valsts sektora attīstībai (tipogrāfijas, dzirnavas utt.), kā arī ceļu tīkli un sakaru līdzekļi. „Atlīdzība” gan bija ļoti neliela. Kopumā bija paredzēta samaksa apmēram par $\frac{1}{3}$ uzņēmumu $\frac{1}{4}$ to vērtības apjomā.

Tādejādi t.s. Polijas saimnieciskais modelis aptvēra trīs saimniecības sektorus: nacionalizētos (parasti lielos un vidējos) uzņēmumus, privātos sīkuzņēmumus (līdz 50 strādājošajiem) un privāto lauksaimniecību. Kā vienīgais centrālais finanšu iestādījums tika nodibināta Polijas Nacionālā banka.

No saimnieciskā viedokļa tik plaša mēroga rūpniecības nacionalizācija acīmredzot nebija pareizākais risinājums. Tendence koncentrēt valsts pārvaldē praktiski visu rūpniecību veda pie tās darbības efektivitātes mazināšanās.

Padomju vēsturniece V. Parsadanova ir uzsvērusi, ka salīdzinoši vieglā likuma pieņemšana, kas juridiski nostiprināja valsts atbrīvošanas gaitā notikušo faktisko rūpniecības nacionalizāciju, liecināja par „kontrrevolucionāro elementu vājumu Polijā”, jo tie nespēja kaut cik nopietni uzstāties pret valdības pasākumiem, kuri „nozīmēja galīgu lielā un vidējā kapitāla politisko un ekonomisko pozīciju sagrāvi”. Rūpniecības nacionalizācijas nostiprināšana nozīmējusi „poļu un ārzemju reakcijas cerību uz kapitālisma restaurāciju Polijā ar iekšējo kontrrevolucionāro spēku palīdzību krahū.” Rūpniecības nacionalizācijai Polijā bijusi arī plaša starptautiska nozīme, jo Polija pirmā no t.s. “tautas demokrātijas” valstīm to veica tik plašos apmēros. Pēc šī darba autora domām tikko citētie secinājumi pārvērtē nacionalizācijas juridiskās nostiprināšanas akta nozīmi un padomju vēsturnieces pozīcijā izpaudās staļiniskajai oficiālajai it kā marksistiskajai metodoloģijai tik raksturīgā ekonomiskā faktora pārvērtēšana un citu faktoru nenovērtēšana. Gan „lielais un vidējais kapitāls”, gan „poļu un ārzemju reakcija” šai laikā mazāk vērtības pievērsa īpašuma tiesību saglabāšanai, galveno uzmanību veltījot cīņai par politisko varu. Cerības tika saistītas ar jauna, labēja parlamenta ar Satversmes pieņemšanas tiesībām ievēlēšanu, kurš tad varētu visus agrāk pieņemtos likumus vai nu atcelt vai arī pārskatīt. (Iespējams, ka opozicionārie spēki pat cerēja, ka nacionalizētie uzņēmumi drīz pierādīs savu nespēju sekmīgi darboties, tā sekmējot vēlētāju balsošanu pret kreisajiem.) No starptautiskā viedokļa arī nebija nemaz tik svarīgi, kura no valstīm – PSRS satelītiem, Polija vai kāda cita, agrāk veiks nacionalizāciju.

Pēc nepilnīgām ziņām jau 1946. gada sākumā no 133 189 rūpniecības, kalnrūpniecības un amatniecības uzņēmumiem nacionalizēti bija un t.s. „sociālistiskajā” sektorā ietilpa 14 490 uzņēmumu, kuros bija nodarbināti 985 015 strādnieki (78% visu). Privātsektorā no 278 157 strādniekiem 111 555 strādāja uzņēmumos, kuros strādājošo skaits bija līdz 5 cilvēkiem, bet 32 312 – uzņēmumos, kuros bija vairāk nekā 29 strādnieki. „Sociālistiskā sektora” īpatsvars nacionālajā ienākumā 1946. gadā sastādīja 45,5%, rūpniecībā – 86,3%, vairumtirdzniecībā – 80%. Tāds dažādo sektoru īpatsvars radīja priekšnoteikumus pārejai uz plānveida ekonomiku.

Nacionalizācijai uzņemot tempu, arvien vairāk pieauga preču deficīts, līdz ar to arvien lielāki sarežģījumi bija gan uzņēmumiem, gan pircējiem. Polijā nacionalizācija gandrīz visur politizēja konfliktus darba vietās. Tagad, ja strādnieki bija neapmierināti ar mazajām algām vai darba apstākļiem valsts īpašumā esošajās rūpnīcās, savu neapmierinātību un sašutumu viņi vērsa tieši pret valsti. Kāda Polijas propagandas amatpersona ziņoja: „Preču deficīts un neefektīva izplatīšana māsā rada lielu neapmierinātību. Lodzas strādnieks nekad nesamierināsies ar to, ka viņa bērni uz kūku var

tikai skatīties pa gabalu; viņam ir kategoriski nepieņemama situācija, ka viņš, kurš tik daudz strādā, nopelna grašus, bet kāds parazīts brīvajā tirgū grābj naudu riekšavām un valsts neko nespēj viņam padarīt.”

1946. gadā galvenokārt ekonomisku apsvērumu dēļ norisa 136 streiki, streikoja desmitiem uzņēmumu Lodzā, Silēzijas-Dombrovas baseinā un Baltijas piekrastē: Gdaņskas un Gdiņas ostās, kur bija arī divi bojā gājušie. Lodzā kulmināciju konflikts sasniedza 1947. gada septembrī, kad tur streikoja līdz 40% vietējo strādnieku. Citur, piemēram, Vroclavā, kur dzīvoja galvenokārt pārcēlušies no citiem rajoniem, streiki bija daudz retāki, jo sociālās saites bija daudz vājākas. Tomēr Lodza nebija arī izņēmums.

Ne streikotāju prasības, ne sabiedrības neapmierinātība un arī ne sliktie ekonomiskās attīstības rādītāji nespēja pārliecināt komunistus par nepieciešamību kaut nedaudz liberalizēt pašu izveidoto sistēmu. Viņi nevis pārskatīja ideoloģiskās dogmas, bet neatlaidīgi pastiprināja savu propagandu, kāpināja „reformu” tempu un izdomāja arvien jaunus veidus, kā pārliecināt līdzpilsoņus pakļauties jaunajai kārtībai. Ekonomiskās neveiksmes tikai vairoja komunistisko radikālismu. PSP tika kultivēta pārliecība, ka novērst streikus, atrisināt deficīta problēmu un paaugstināt dzīves līmeni līdz Rietumu standartiem ir iespējams, pastiprinot kontroli. Visas Austrumeiropas valdības cita pēc citas sāka pēc padomju parauga izstrādāt kompleksus centralizētus plānus vairākiem gadiem uz priekšu. Tajos visam bija paredzēti stingri kontrolskaitļi – no ceļu būvniecības līdz kurpju ražošanai.

Tiesa, laikā, kad Polijā tika nacionalizēta rūpniecība, tajā radās arī kooperatīvi, kuriem tika nodoti atsevišķi uzņēmumi, īpaši lauksaimnieciskās produkcijas pārstrādes jomā. Tika īstenots arī kurss uz amatnieciskās ražošanas kooperāciju. Jau 1945. gadā valstī radās vairāk nekā 600 kooperatīvu ar 17 tūkstošiem biedru. 1950. gadā kooperētās rūpniecības produkcija sastādīja jau 7,5 % no visas rūpniecības kopprodukcijas. Tomēr, ja PSRS privātās sīkražošanas, amatniecības likvidācija uzlika „sociālistiskajai” tautsaimniecībai uzdevumus iedzīvotāju apkalpošanas, sīkā remonta, sīktirdzniecības, individuālās apģērbu šūšanas u.c. jomās, kurus tā, koncentrējot visus spēkus industrializācijai, nespēja veikt, un ar to tika skartas ne tikai iedzīvotāju kā patērētāju intereses, bet tika grauts arī sociālisma tēls, tad Polijā pēc Otrā Pasaules kara komunisti tik lielas kļūdas nepieļāva.

Visas investīcijas rūpniecībā tika veiktas uz iekšējo kredītu un pašas rūpniecības uzkrājumu rēķina. No 1946.gada aprīļa valsts ienākumi sāka pārsniegt tās izdevumus, kas ļāva sabalansēt budžetu un 40 miljardus zlotu izdalīt tautsaimniecības atjaunošanai. Panākumi atjaunošanas darbā ļāva izstrādāt tautsaimniecības atjaunošanas plānu 1946.gadam, kā arī uzsākt Trīsgadu tautsaimniecības atjaunošanas plāna izstrādi. Iedzīvotāju ienākumu piesaistīšanai valsts izlaida obligātu valsts atjaunošanas aizņēmumu. Protams, tas bija pamatīgs slogs jau tā karā novārdzinātajiem iedzīvotājiem, bet bez tā nebija iedomājama Varšavas, jūras ostu atjaunošana, pievienoto rietumu zemju apguve.

1946. gadā Polija tautsaimniecības atjaunošanā ieguldīja 37,5 miljardus zlotu jeb 23% no nacionālā ienākuma. Transporta un sakaru (dzelzceļa, pasta, ostu) attīstībai tika piešķirti 42% investīciju, ogļrūpniecībai un enerģētikai – 25%.

1947. gadā investīcijas tautsaimniecībā sastādīja 106,3 miljardus zlotu (85,3 miljardus ieguldīja valsts, 21 miljardu deva ārzemju aizņēmumi) jeb 22,4% no nacionālā ienākuma. 1948.gadā tautsaimniecības atjaunošanai tika veltīti 20,4%, bet 1949. gadā – 19,4% no nacionālā ienākuma. Kopā 1946.–1949. gadā kapitālieguldījumi 1953.gada cenās sastādīja 31,8 miljardus zlotu. Veltot īpašu vērību rietumu zemju atjaunošanai, investīcijām to rūpniecībā tika novirzīti 27% visu kapitālieguldījumu.

Jau 1946.gadā Polijā tika pārsniegts pirmskara līmenis akmeņogļu un koksa ieguvē, gandrīz sasniegts pirmskara līmenis tērauda un čuguna ražošanā, tika pilnībā atjaunoti Katovices un Lodzas rūpniecības rajoni. Kopā rūpnieciskās ražošanas apjoms 1946.gadā sastādīja 70%, nacionālais ienākums – ½ no pirmskara līmeņa. Uz vienu iedzīvotāju bija saražoti 100% rūpniecības preču, un 70% nacionālā ienākuma no pirmskara līmeņa.

Zināmu atbalstu ekonomikas atjaunošanā bija jādod no Vācijas saņemamajiem **reparāciju** maksājumiem. Kā jau iepriekš teikts, saskaņā ar vienošanos, panāktu Potsdamā, PSRS apņēmas apmierināt Polijas prasības pēc reparācijām no savas reparāciju daļas. 1945.gada 16.augustā PSRS valdība noslēdza ar Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdību līgumu, kas noteica, ka PSRS atdos Polijai 15% no visiem saņemtajiem reparāciju maksājumiem un piegādēm no PSRS okupācijas zonas Vācijā, kā arī 30% no reparācijām, kuras pienācās PSRS no Rietumvalstu okupācijas zonām Vācijā, pusi no kurām gan vajadzēja rekompensēt ar poļu precēm.

Abu pušu tikšanās laikā tika nospriests, ka PSRS un Polija kara laikā ir cietušas apmēram līdzīgus zaudējumus uz 1 iedzīvotāju: PSRS – 650 ASV \$, Polija – 628 \$. (Kā jau iepriekš minēts, oficiālie Polijas materiālie zaudējumi karā bija 16,9 miljardu \$ lieli.) Padomju Savienības zaudējumus vācu okupācijas rezultātā padomju ekonomisti un vēsturnieki aprēķināja 128 miljardu \$ (679 miljardu rbl.) vērtībā. PSRS kara izdevumi sastādīja 379 miljardus \$. Pēc šiem aprēķiniem Otrais pasaules karš PSRS izmaksāja 485 miljardus \$, vai trīs reizes vairāk nekā ASV, Lielbritānijai un Francijai kopā un apmēram 28 reizes vairāk nekā Polijai. Reparāciju sadales pamatā tika likts PSRS un Polijas iedzīvotāju skaits, pieņemts kā proporcija 7:1.

Taču reparāciju piegādes no Rietumvalstu okupācijas zonām pienāca ar grūtībām, kas bija izskaidrojams ar Rietumvalstu negatīvo nostāju pret pārmaiņām Austrumeiropā. 1946.gada 27.maijā ASV okupācijas zonas virspavēlnieks ģenerālis L. Klejs, ignorējot Potsdamas konferences lēmumus, pilnībā pārtrauca reparāciju izmaksas PSRS. Pārējo Rietumvalstu okupācijas zonas tāpat pārtrauca maksājumus. Nedz PSRS, nedz Polija no Vācijas rietumu zonām izmaksas vairs nesaņēma. Turpretī no padomju okupācijas zonas reparāciju izmaksas Polijai turpinājās. 1950. gadā pēc VDR nodibināšanas PSRS valdība saskaņā ar Polijas Republikas valdību pieņēma lēmumu samazināt par 50% no VDR pienākošās reparācijas un pagarināt to izmaksas laiku, 1953. gadā PSRS un Polijas valdības nolēma no 1954.gada 1.janvāra pilnībā pārtraukt reparāciju saņemšanu no VDR (citādi tikai VDR turpinātu reparāciju izmaksas PSRS un Polijai, kad VFR to nedarīja.)

Kaut ANO Starptautiskā tiesa 2012. gada februārī paziņoja, ka Vācijai ir juridiska imunitāte pret kriminālvajāšanu nacionālo valstu tiesās par nacistu nodarījumiem un šāds spriedums ir galīgs un nav pārsūdzams nevienai citai iestādei, 2017.gadā dažas Polijas amatpersonas sniedza paziņojumus, ka Polijai vēl pienākas reparāciju maksājumi no VFR, jo 1953.gadā no tām atteikusies nevis Polija, bet „padomju kolonija” Polijas Tautas Republika, pieņemtais lēmums neesot bijis juridiski pareizi nostiprināts. Tā, bijušais Eiroparlamenta priekšsēdētāja vietnieks Polijas pārstāvis R. Čarņeckis intervijā poļu žurnālistiem paziņoja: „Ja līdz mūsdienām ebreji saņem kompensāciju no Vācijas par īpašuma zaudēšanu, tad arī poļiem ir tiesības iesniegt attiecīgu prasību Vācijai”. Uz to gan 2017. gada 1. septembrī VFR bundestāgs paziņoja, ka Polijai nav nekādu tiesību pieprasīt no Vācijas reparācijas Otrajā pasaules karā ciesto zaudējumu atlīdzināšanai.

Lielu palīdzību Polijas tautsaimniecības atjaunošanā deva **Apvienoto Nāciju palīdzības un atjaunošanas administrācija** (angļu *The United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, UNRRA), kura jau 1943. gadā pēc ASV, Ķīnas, Lielbritānijas un PSRS iniciatīvas bija radīta palīdzības sniegšanai rajoniem, atbrīvotiem no nacistu un to sabiedroto okupācijas. UNRRA palīdzības fonds sastādījās no to valstu devuma, kuras nebija pārcietušas okupāciju. 52 valstis fondā ieskaitīja līdzekļus, kuri līdzinājās 2 % no to nacionālā ienākuma 1943. gadā. Lielāko līdzekļu daļu organizācijai piešķīra ASV, UNRRA direktori bija amerikāņi. Arī Polija saņēma šādu palīdzību.

1945.–1947.gadā Polijai tika piegādāti 2 miljoni tonnu dažādu preču: lokomotīves, vagoni, kravas automašīnas, remontdarbnīcas, kā arī apģērbs, tekstilizstrādājumi, medicīnas iekārtas, zāles, graudaugi, mājlopi, pārtikas preces un vairāki miljoni 5 kg smagu pārtikas produktu paku no sabiedroto militārajiem krājumiem. Līdz 1957.gada 1.jūlijam Polija no UNRRA un tās pienākumus pārņēmušajām starptautiskajām organizācijām saņēma vairāk nekā 481 miljonu \$ vērtu palīdzību. Taču palīdzības prasītāju bija daudz un visiem ziedojumu nepietika. Arī Polijas vajadzības bija lielākas nekā UNRRA spēja tās apmierināt.

Īpaši smaga **situācija** bija **pārtikas apgādes jomā**. Līdz 1945.gada martam valsts noteiktie labības sagādes uzdevumi Polijā bija izpildīti tikai par 50%. Ja trūcīgie un vidējie zemnieki normas parasti izpildīja pilnībā, turīgie tās neizpildīja.

Zemnieku noskaņojuma svārstībām bija savi objektīvi cēloņi. Zemniekiem bija vajadzīga politiska un ekonomiska stabilizācija, ātrāka regulāra lauku apgāde ar rūpniecības precēm, inventāru, minerālmēslojumu utt. Taču atjaunojamā poļu rūpniecība lauku apgādi ar tiem nepieciešamajām precēm varēja uzsākt tikai 1945.gada augustā–septembrī. Preču nepietika, trūka arī sēklas labības, mājlopu utt. Lai iedzīvotājiem izskaidrotu, ka pēc kara beigām nav pamata cerēt uz tūlītēju dzīves ieiešanu agrākajās ierastajās sliedēs, bija nepieciešami ievērojami pūliņi un laiks.

Pirmā pēckara gada sākumā pēc aprēķiniem Polijai pietrūka 1 miljons tonnu graudu. 1946. gada 1.ceturksnī UNRRA bija solījusi piegādāt 300 000 t graudu, bet, aizbildinoties ar poļu ostu nepieejamību, kas neatbilda patiesībai, piegādāja tikai 30 000 t. 1.februārī UNRRA vadība atsūtīja uz Varšavu vēstuli, kurā paziņoja, ka pārtikas piegādes tiks samazinātas. Turklāt Rietumu presē izskanēja mājieni, ka tās tiks palielinātas, ja par Polijas premjerministru kļūs S. Mikolajčiks. (Vienlaikus Polija saņēma Lielbritānijas atteikumu atgriezt Polijas zelta rezerves 7,5 miljonu £ vērtībā.) NVPV tas nāca pilnīgi negaidīti un draudēja ar smagu pārtikas normu samazināšanu, visas valsts apgādes sistēmas sabrukumu.

KRN priekšsēdētājs B. Beruts griezās pie PSRS valdības vadītāja J. Staļina ar lūgumu ietekmēt šo organizāciju, lai Polijas prasītā palīdzība paredzēto 500 tūkstošu t graudu apjomā netiktu samazināta, vai vismaz tiktu sniegta 300 tūkstošu t apjomā. Domājams, B. Beruts to darīja nevis cerībā uz PSRS ietekmi UNRRA, bet lai pamudinātu Padomju Savienības vadību palielināt padomju palīdzības apjomu Polijai. Polijas valdības aprēķins attaisnojās. 1946.gada 8.februārī tika parakstīta Polijas vienošanās ar PSRS par 200 000 t labības piegādi. Aprīlī uz Poliju tika papildus nosūtītās vēl 300 000 t labības. 1946.gada maijā B. Beruts paziņoja, ka UNRRA palīdzībai ir „liela nozīme, bet tā tomēr nav samērojama ar mūsu vajadzībām. Mūsu vajadzības ir daudz lielākas”. Kā vēlāk konstatēja Polijas rūpniecības un tirdzniecības ministrs H. Mincs, bez padomju graudu piegādēm Polija jau 1946. gada aprīlī-maijā būtu palikusi bez maizes.

1946.gada 12.oktobrī tika noslēgts vēl viens līgums, ka PSRS par pasaules tirgus cenām piegādās Polijai 100 000 t graudu. Apmaksai bija jānotiek ar poļu ražotām precēm.

1947. gadā, saasinoties politiskajai situācijai Eiropā, Rietumu piegādes Polijai tika būtiski samazinātas. Tāpēc šai gadā Polijai PSRS graudu sūtījumi bija īpaši svarīgi. 1947.gada 29.augustā starp Polijas un PSRS valdībām tika parakstīts jauns kontrakts par vēl 300 000 t labības kā kredīta piešķiršanu Polijai. Apmaksa bija paredzēta poļu precēs, kā arī ierēķinot padomju maksājumus poļu dzelzceļam. Pie tam PSRS graudus piegādāja par cenu, kura bija zemāka nekā pieprasīja brīvā tirgus valstis.

Kaut 1946.gada rudenī PSRS teritorijas lielā daļā valdīja liels karstums un tā rezultātā neraža, pavisam 1946.–1947.gadā Polija no tās kā kredītu saņēma 900 000 tonnu graudu. Atsevišķos PSRS apgabalos valdīja pusbada un bada situācija, toties Polijā tā tika novērsta. 1948.gada 26.janvārī sekoja

vēl viens līgums, ka PSRS piegādās Polijai 200 000 t graudu. Apmaksa atkal bija paredzēta poļu precēs.

Tādejādi, 1945.–1948.gadā Polija bija lielā mērā atkarīga no PSRS piegādātajiem graudiem. To piegādes lāva apgādāt ar pārtiku iedzīvotājus, nodrošināt sēju, apgūt vecaines Polijai pievienotajos rajonos. Arī 50.gados lielu daļu graudu Polija importēja no PSRS.

Pirmajos pēckara gados, neraugoties uz jaunu ogļu ieguves rajonu pievienošanu, sakarā ar transporta grūtībām – dzelzceļa postījumu kara laikā, autotransporta trūkumu – gandrīz **visur izjūtams bija kurināmā trūkums**. Reizē Polija uz PSRS šai laikā visvairāk eksportēja tieši akmeņogles. Tās saņēma PSRS rajoni, kuri atradās tālu no padomju ogļu ieguves rajoniem. Polija uz PSRS izveda apmēram 1/3 visa ogļu eksporta. Atbildību par kurināmā trūkumu Polijā daļa iedzīvotāju novēla uz Padomju Savienību, kura visas poļu ogles izvedot. Tas bija klajš pārspīlējums, taču kā rāda skaitļi, zināms pamats runām bija. Taču tas bija gan subjektīvs, gan objektīvs. Vispirms par pirmo.

Dažkārt ar eksportu uz PSRS grūtības ar kurināmo izskaidroja pat jaunās varas ierēdņi, vienkārši slēpjot iestāžu neizdarību. Tai pat laikā, kad uzņēmumi un iedzīvotāji cieta no kurināmā trūkuma, daudzviet ogles tika izzagtas un tirgū pārdotas par spekulatīvām cenām (2,5 tūkstoši zlotu tonnā). Pārmetumus izplatīja arī komunistu un to sabiedroto politiskie pretinieki, runājot par NVPV izpatikšanu PSRS un nerūpēšanos par poļu interesēm.

Problēmas objektīvā puse bija sekojoša. Tieši ogļu eksports deva Polijai iespēju pelnīt valūtu, par ko ārzemēs tika pirktas vērtīgākās mašīnas un iekārtas. Taču, tā kā Polijai trūka transportlīdzekļu – lokomotīvu un vagonu t.s. Eiropas platuma dzelzceļam, neraugoties uz milzīgo ogļu pieprasījumu pašā Polijā, gan aiz tās robežām, nebija izslēgta varbūtība, ka transporta grūtību dēļ nāksies apstādināt šahtas un izsludināt saīsinātu darba nedēļu.

Apstākļos, kad Polijai nebija tam nepieciešamā ritošā sastāva un tā nespēja citādi realizēt iegūtās ogles, PSRS izveda ogles no Polijas ar savu transportu (tāpat darīja arī Zviedrija) – ar Krievijas dzelzceļa platumam piemērotām lokomotīvēm un vagoniem un sākotnēji par pasaules tirgus cenām, maksāja pēc līgumiem tāpat kā citi patērētāji. Turklāt PSRS sniedza tehnisku palīdzību kalnračiem, apgādāja poļu ogļračus ar pārtiku.

Taču, kad 1945.gada 16.augustā Padomju Savienība līgumā ar Poliju atteicās no savām pretenzijām uz Vācijas īpašumu Polijas teritorijā, ieskaitot arī to Vācijas teritoriju, kura pārgāja Polijas sastāvā (arī uz šahtām Silēzijā), Polija savukārt apņēmas sākot no 1946. gada aprīļa visu Vācijas okupācijas laiku piegādāt Padomju Savienībai noteiktas kvotas akmeņogļu (1946.gadā – 8 miljonus t, nākamajos četrus gadus – 13 miljonus tonnu, pēc tam – 12 miljonus t gadā) par īpašu līgumcenu, faktiski pašizmaksu, jeb kā izteicās B. Beruts, „bez peļņas, bet arī bez zaudējumiem”. Tiesa, radītā padomju-poļu norēķinu sistēma par oglēm neapmierināja Poliju. “Īpašā līgumcena” oglēm izraisīja asus strīdus. Pēc gada to nācās pārskatīt. 1947.gada februārī notika PSRS un Polijas valdību sarunas ekonomiskos jautājumos. Tās noslēdzās ar vienošanos parakstīšanu, pēc kuras Polijas zaudējumi no ogļu pārdošanas nevis par tirgus, bet līgumcenu būtiski samazinājās. Sakarā ar Polijas iekšējo vajadzību pieaugšanu, savas transporta sistēmas atjaunošanu 1947.gadā poļu ogļu piegādes PSRS tika samazinātas uz pusi, taču Polijas puse piekrita tādā pat proporcijā samazināt tai pienākošās reparācijas no Vācijas. Kad 1953.gada augustā vispirms PSRS, bet tūlīt pēc tam arī PTR atteicās no VDR saņemamajām reparācijām, tika pārtrauktas arī poļu ogļu piegādes PSRS par „īpašu līgumcenu”. Taču jautājums par poļu ogļu piegādi Padomju Savienībai par pazeminātām cenām, netika noņemts no padomju un Polijas attiecību darba kārtības.

Pēc vācu vēsturnieka E. Meijera sniegtajiem datiem 1946.–1953.gadā Polija piegādāja PSRS no Augšsilēzijas akmeņogles par 1,25 \$ tonnā, kas bija zem to pašizmaksas, kad citām Austrumeiropas valstīm Polija ogles pārdeva par 11,8 \$ tonnā, bet pasaules tirgū tās maksāja 18 \$ tonnā. Kā raksta poļu vēsturnieks D. Roguts, par tonnu poļu ogļu PSRS maksāja 1,22 \$, par tonnu koksa 1,44 \$, kad tirgus cena bija ap 10 reizes augstāka. Pēc poļu ekonomistu aprēķiniem līguma darbības laikā (1946–1953) Polija zaudējusi 836 miljonus \$. (Pastāv cits, padomju puses vērtējums: starpība starp tirgus cenu un faktiski samaksāto bija 500 miljoni \$.)

Poļu vidū dabīgi turpināja pastāvēt dibināta neapmierinātība par izmaksāto cenu, daudz zemāku par tirgus cenu. Lūk, kāda poļu vidū populāra anekdote: „Kīnas komunistu vadonis Mao Dzeduns ved sarunas ar J. Staļinu un lūdz viņam palīdzību: „Mums vajag miljardu dolāru, piecdesmit miljonu tonnu ogļu un lielu daudzumu rīsu.” Staļins vērsās pie saviem padomniekiem: „Dolārus var. Ogles – lai būtu. Bet kur Beruts dabūs rīsus?”

Pastāv gan arī citi Polijas ogļu piegāžu PSRS zemo cenu skaidrojumi.

Kā apgalvoja NVPV rūpniecības ministrs H. Mincs, šīs zemās cenas noteikusi plaša patēriņa priekšmetu kā reparāciju daļas piegāde Polijai. Šo t.s. reparācijas ogļu zemās cenas pilnībā un pat ar uzviju kompensējis reparācijās saņemto patēriņa preču imports. Acīmredzot bija domāts 1945. gada 16.augusta līgumā ietvertais nosacījums, ka PSRS piešķir Polijai 30% no reparācijām, kuras pienācās PSRS no Rietumvalstu okupācijas zonām Vācijā, pusi no kurām vajadzēja rekompensēt ar poļu precēm. Autoram H. Minca izskaidrojums nešķiet īsti pārliecinošs, jo reparāciju maksājumi no Rietumvalstu okupācijas zonām Vācijā drīz pārtrūka, bet poļu ogles joprojām tika pārdotas PSRS par zemu cenu.

Krievu vēsturnieki 1993. gadā ir devuši savu pamatojumu, kāpēc Polija pēckara periodā lēti pārdeva akmeņogles PSRS. Pēc padomju ekspertu aprēķiniem, kurus pieņēmusi arī poļu puse, vērtības starpība starp to īpašumu, kurš atradās Polijas austrumu zemēs, kuras 1939. gadā pārgāja PSRS rokās, un to īpašumu, kurš atradās Polijai 1945. gadā pievienojamās rietumu zemēs, sastādīja 5,5 miljardi \$ Polijas labā. Šai sakarā tad arī Polija apņēmas pārdot Padomju Savienībai akmeņogles par zemu cenu. Iespējams, ka Polijai atsavināmo un pievienojamo zemju vērtības starpība tik tiešām varēja ietekmēt ogļu cenu.

Gatavojoties tolaik PASP CK 1. sekretāra E. Ohaba vizītei Maskavā 1956. gada 7. septembrī PASP CK Politbirojs nolēma griezties pie PSRS ar lūgumu apspriest militāro reparāciju jautājumu (faktiski – pārskatīt samaksas aprēķinus par PSRS piegādātajām poļu ogļēm). Maskavā E. Ohabs poļu pozīciju skaidroja sekojoši: poļi no PSRS paredzētās reparāciju daļas no VDR saņēmuši reparācijas 295 miljonu \$ vērtībā, bet tai pat laikā piegādājuši PSRS ogles par pazeminātām cenām 681 miljonu \$ vērtībā. (Poļu vēsturnieks un ekonomists J. Kaļinskis uzskata, ka ogļu piegādes PSRS pēc pazeminātām cenām nesušas Polijai vēllielākus – 630 miljonu \$ lielus zaudējumus.) Tādā kārtā iznākot, ka nevis Polija saņēmusi no Vācijas reparācijas, bet pati maksājusi reparācijas Padomju Savienībai.

Reaģējot uz Polijas prasību, padomju vadībai sagatavotajā uzziņā bija atzīmēts, ka „Polijai ir piešķirti gandrīz tikpat daudz [padomju] aizdevumu kā visām pārējām Eiropas tautas demokrātijas valstīm kopā.” Tas nozīmēja, ka padomju vadība tieši saistīja atbalstu Polijai ar aizdevumiem kara izpostītās ekonomikas atjaunošanai ar jautājumu par “īpašo līgumcenu” Polijas ogļēm, kas tika piegādātas PSRS.

18. septembrī E. Ohabs Maskavā parakstīja protokolu par PSRS ekonomisko palīdzību Polijai. Saskaņā ar to Polijai no 1957. līdz 1960. gadam tika piešķirts 100 miljonu rubļu aizdevums zeltā un precēs par 2% gadā ar samaksu poļu precēs. Tāpat tika atlikta arī Polijai iepriekš piešķirto kredītu atmaksa. 1956. gada oktobrī abas puses gatavojās ogļu jautājuma izskatīšanai. Tas notika, kad par PASP CK 1. sekretāru jau bija ievēlēts V. Gomulka.

Diskusijas turpinājās PSRS un PTR sarunās 1956. gada 15.–18. novembrī Maskavā. Tajās piedalījās abu valstu vadītāji Ņ. Hruščovs un V. Gomulka. Polijas pusei svarīgi bija uzsvērt Polijas suverenitāti, vienlīdzību politisko, ekonomisko un citu attiecību jomā ar Padomju Savienību. Turklāt Polijai vienlīdzības ievērošana Polijas un Padomju tirdzniecības un ekonomiskajās attiecībās kopumā bija īpaši svarīga, lai stabilizētu Polijas sabiedrības noskaņojumu, jo starp daudzajiem tā laika poļu antisovjetiskajiem stereotipiem redzamu vietu ieņēma ideja, ka Padomju Savienība bez maksas izmanto poļu ogles.

Poļu-padomju sarunu rezultātā par iepriekšējos gados nenoregulētiem finanšu norēķiniem abas puses nolēma uzskatīt par nokārtotiem Polijas parādus par PSRS piešķirtajiem kredītiem uz 1956. gada 1. novembri. Kā to atzina Polijas vadība, faktiski tas nozīmēja, ka, Polija faktiski saņēma

pilnu tirgus cenu par 1946.–1953. gadā uz 1945. gada augusta un 1947. gada februāra vienošanās pamata PSRS piegādātajām oglēm. Taču zīmīgi, ka poļu sabiedrībā vēl līdz šai dienai valdošais ir uzskats, ka PSRS iedzīvojušies, iepērkot poļu ogles.

Ir skaidrs, ka atjaunot un attīstīt tautsaimniecību nebija iespējams bez plašiem **ekonomiskiem sakariem ar citām valstīm**. Pēckara saimniecisko grūtību apstākļos NVPV pūlējās tos uzturēt ar daudzām valstīm.

Rietumvalstīm gan politiskajā, gan ekonomiskajā jomā bija savi plāni par Polijas attīstību. Ne velti V. Čērčils 1944. gada oktobrī sarunā ar J. Staļinu atklāti runāja par to, ka pēc kara Lielbritānija „centīsies zināmā mērā ieņemt Vācijas vietu Eiropā kā preču ražotāja mazajām Eiropas valstīm”. Tiesa, pēc kara „pirmo vijoli” attiecībās ar “mazajām Eiropas valstīm” spēlēja ASV. Tomēr arī ASV vadības cerības Polijā savās interesēs izmantot ekonomiskos ietekmes līdzekļus, poļu tautsaimniecības kreditēšanu neattaisnojās. Negaidīti amerikāņu diplomātijai varas iestādes Varšavā kritiski uzklaušīja tai izvirzāmos noteikumus. Sarunās par ASV aizņēmuma piešķiršanu Polijai bija jūtams Rietumvalstu spiediens uz Polijas valdību, lai traucētu tai turpināt virzīties t.s. „sociālisma”, bet faktiski staļiniskā totalitārisma modeļa celtniecības virzienā. Sarunas noslēdzās it kā sekmīgi un 1946. gada 26. aprīlī tika publicēta vienošanās par 90 miljonu ASV \$ liela aizņēmuma piešķiršanu Polijai. Taču negaidīti 1946. gada maijā ASV valdība atteicās izsniegt Polijai iepriekš apsolīto kredītu, kuru bija paredzēts izmantot ogļu un rūdas transportkuģu iegādei. Acīmredzot neattaisnojās potenciālo kredīta devēju cerības uz Polijas valdības politisku piekāpšanos, saņemot kredītus. Rietumu ekonomiskās palīdzības piedāvājumi neveda pie politiskām pārmaiņām Polijā. Pēc atsevišķu ekspertu viedokļa amerikāņi pārvērtēja savu piedāvājumu nozīmību, otrkārt, paši baidījās, ka šī palīdzība kļūs par PSRS un tās sabiedroto ekonomikas priekšrocību. Rezultāts bija pretējs amerikāņu politiku gaidītajam. ASV vadības nostāja gan robežu, gan ekonomiskās sadarbības jautājumos nebūt neveicināja ne NVPV valdības atteikšanos no sociālistiskās virzības, ne vienkāršo poļu ieklausīšanos no aizjūras skanošajos mājienos.

Jau nodaļas sākumā teikts, ka pēckara periodā Polijas valdība no Rietumu valstīm īpaši izcēla savu pirmskara sabiedroto Franciju, centās uzturēt ar to labas attiecības.

Francijai bija nepieciešamas akmeņogles, kuras eksportēja Polija. Tāpēc vienošanās par to piegādi starp Poliju un Franciju tika parakstīta 1946. gada 10. maijā pirms citiem ekonomiskajiem līgumiem. Par piegādātajām oglēm Polija saņēma rūpniecības iekārtas un cita veida produkciju. 1946. gada 2. augustā starp abām valstīm uz gadu tika parakstīts tirdzniecības līgums. Līdz 1949. gadam Polijas un Francijas ekonomiskās attiecības raksturojās ar pastāvīgu preču apmaiņas pieaugumu. Tā apjoms 1949. gadā sasniedza 329 miljonus zlotu valūtā. Tika atrisinātas arī daudzas citas problēmas; piemēram, par pirmskara aizņēmumu izmaksu, atlīdzību par Polijā nacionalizēto franču īpašumu. Tomēr sācies „aukstais karš” tā arī neļāva šādām attiecībām attīstīties tālāk.

Pārmaiņas lielvalstu attiecībās, kas izpaudās 1947. gada martā-aprīlī lielvalstu (ASV, Lielbritānijas un PSRS) ārlietu ministru padomes darba gaitā, franču komunistu izstumšana no valdības (1947. gada maijā) paātrināja Francijas un Polijas ārlietu kursu nošķiršanos. Francija mainīja savas attieksmi pret Vācijas jautājumu, pret Austrumeiropas attīstības jautājumiem, kas ietekmēja arī tās attiecības ar Poliju. Kaut ilgstoši norisa sarunas par Francijas un Polijas līguma par savienības noslēgšanu, tās tā arī nedeja rezultātus.

It kā jaunas iespējas sadarbībai ar Rietumvalstīm Polijai pavērās 1947. gadā, kad 5. jūnijā ASV valsts sekretārs Dž. Māršals prezentēja Eiropas atjaunošana programmu (*European Recovery Program*) jeb t.s. **Māršala plānu** (*Marshall Plan*), kura oficiālais uzdevums bija sniegt ekonomisku

palīdzību Eiropas valstu tautsaimniecības atjaunošanai, to rūpniecības modernizācijai, nojaukt traucējošās tirdznieciskās barjeras, kas ietekmēja Eiropas un ASV noieta tirgus.

Plāns papildināja jau agrāk izsludināto Trumena doktrīnu par „komunisma ierobežošanu”. Pēc būtības plāna uzdevums bija „novērst politiskās un ekonomiskās struktūras sabrukumu Eiropā”, kura nekādi nespēja atgūties pēc Otrā pasaules kara (1947. gadā ražošana Rietumeiropas valstīs vēl arvien atradās zem pirmskara līmeņa. Tikpat kā nebija izaugsmes pazīmju. Augstais bezdarba līmenis un pārtikas trūkums izraisīja streikus un nemierus vairākās valstīs. Lauksaimniecības produkcija sasniedza 83%, rūpnieciskā ražošana – 88%, eksports – 59% no pirmskara līmeņa.)

Ekonomikas atdzīvināšanai bija jāpanāk tirgus saimniecību Rietumeiropas valstīs nostiprināšana, jāmazina sociālistisko revolūciju iespējamība Rietumeiropā, kuras tolaik uzskatīja par reālu draudu. Rietumeiropas valstis guva pastāvīgas ekonomiskās palīdzības perspektīvas no lielākās pasaules ekonomikas – ASV.

Tajā laikā dažās Rietumeiropas valstīs komunistiskās partijas, kurām bija milzīga loma Pretošanās kustībā kara laikā, bija ļoti populāras. Īpaši Francijā un Itālijā nabadzība pēckara periodā radīja tām jaunus atbalstītāju pulkus. Tā, Francijā Komunistiskā partija (*Parti communiste français*) bija kļuvusi par ietekmīgāko politisko spēku valstī. Pateicoties iedzīvotāju masveida atbalstam, 1945.–1947.gadā komunisti pārliecinoši tika ievēlēti Rietumeiropas parlamentos un piedalījās ministru kabinetu izveidē.

Blakus oficiālajam Māršala plāna uzdevumam pastāvēja arī citi – izspiest PSRS ietekmi no Eiropas, radīt noieta tirgu ASV ražojumiem, kuriem pēckara apstākļos nebija pircēju. Sākotnēji plāns tika piedāvāts arī PSRS un Austrumeiropas valstīm, ar plāna palīdzību ASV centās pamudināt Centrālās un Dienvidaustrumu Eiropas zemes atteikties no savas tautsaimniecības plānveidīgas attīstības. Taču ASV izskanēja arī brīdinājumi, ka ar tā īstenošanu ASV varētu stiprināt komunistiskos režīmus. Meklējot „vājos posmus” uz sociālisma celtniecību orientētājās valstīs, sevišķa vērība tika pievērsta tām zemēm, kur 1947. gadā labējie spēki, buržuāzija vēl saglabāja zināmu ietekmi. Blakus Čehoslovākijai un Ungārijai tāda bija arī Polija.

ASV palīdzība Eiropas valstīm paredzēja to atteikšanos no rūpniecības nacionalizācijas politikas, privātiniciatīvas saglabāšanu, Eiropas valstu integrācijas veicināšanu. Jau 30.jūnijā tika pārtrauktas visas UNRAA piegādes Eiropas valstīm. Tas bija viens no līdzekļiem kā izdarīt spiedienu uz Austrumeiropas valstīm, tai skaitā Poliju, lai tā pieņemtu Māršala plānu un mainītu politisko orientāciju.

Jau pirmajā Lielbritānijas, Francijas un PSRS pārstāvju sanāksmē no 1947.gada 27.jūnija līdz 2.jūlijam Parīzē tie nespēja vienoties par plāna realizācijas nosacījumiem. Padomju līderu nostāja bija tāda: mēs (PSRS un citas valstis) jums (ASV) iesniedzam sarakstu par to, kas mums nepieciešams, jūs dodat mums līdzekļus, un mēs paši izlemsim, ko ar tiem darīt. ASV nostāja bija: atvainojiet, mēs (ASV) runājam par kaut ko citu, mēs uz jūsu (PSRS un citu valstu) sniegto datu par savu ekonomiku pamata, kas ļaus saprast, kam kas vajadzīgs, ko darīt, kur ieguldīt naudu, izstrādāsim integrētu plānu Eiropas ekonomikas attīstībai, ņemot vērā valstu sadarbības iespējas, lai tas viss darbotos kā vienots mehānisms. Padomju vadība nevēlējās pieļaut, lai ASV iegūtu kompleksu ainu par Eiropas valstu un arī PSRS rīcībā esošajiem resursiem un, vēl ļaunāk, noteiktu kā rīkotos ar tiem.

Tā kā sarunas līdz konkrētiem jautājumiem nenonāca, nav iespējams pateikt, kādus nosacījumus plānā paredzētās palīdzības saņemšanai amerikāņi būtu izvirzījuši PSRS. Nav norāžu, ka tie varētu iejaukties padomju iekšējās lietās un pieprasīt pārmaiņas valsts sistēmā vai privātīpašuma ieviešanu. Taču var puslīdz droši teikt, ka no Austrumeiropas sovjetizēšanas, savas drošības garantēšanas ar atombumbas radīšanu PSRS nāktos atteikties.

Minētās sanāksmes gaitā padomju pārstāvis V. Molotovs saņēma padomju izlūkdienesta ziņojumu par ASV valsts sekretāra vietnieka V. Kleitona sarunām ar Lielbritānijas ministriem, kurās tika

panākta vienošanās, ka Māršala plāns ir jāuzskata par Eiropas rekonstrukcijas plānu, nevis vienkāršu palīdzību Eiropai, ka tam jādarbojas ārpus ANO ietvariem, lai ekonomisko palīdzību varētu saņemt arī Vācija, ka ASV un Lielbritānija pretosies reparāciju izmaksai PSRS uz Vācijā saražotās tekošās produkcijas rēķina. Tiesa, tajā pašā laikā ASV un Lielbritānijas līderi izteica cerību, ka Austrumeiropas valstis piedalīsies Māršala plāna īstenošanā, pat ja Padomju Savienība no tā atteiksies. Saņemtā informācija atbilda patiesībai. V. Molotovs 2.jūlijā Parīzē paziņoja: „Rietumi tagad izdara spiedienu uz Poliju, lai tā ražo vairāk ogļu uz pārējo nozaru attīstības rēķina, kur garantija, ka rīt tie neprasīs, lai Čehoslovākija kāpina lauksaimniecības ražošanu uz mašīnbūves rēķina? Kas paliek no mazo valstu neatkarības?” Kā rāda Austrumeiropas valstu vēlākā dalība Eiropas Savienības darba dalīšanā, jautājums bija pamatots, kaut Padomju Savienībai nebija nekādu ne juridisku, ne morālu tiesību lemt dalības jautājumu „mazo valstu” vietā. PSRS delegācija atteicās piedalīties Māršala plāna īstenošanā un ieteica (faktiski piespieda) to izdarīt arī Austrumeiropas valstu valdībām. Kad 1947.gada 12.jūlijā Māršala plāna apspriešanai Parīzē sapulcējās 16 Rietumeiropas valstu pārstāvji, uz sanākumi ielūgtie Austrumeiropas valstu pārstāvji PSRS valdības spiediena rezultātā atteicās tajā piedalīties. Padomju Savienība un tās sabiedrotās valstis atteicās no piedāvātās ekonomiskās palīdzības, jo baidījās, ka tādā veidā ASV var nostiprināt savu ekonomisko, politisko un militāro ietekmi Eiropā. Arī Polijas valdība 1947.gada 9.jūlijā deva noraidošu atbildi priekšlikumam piedalīties konferencē, kurā bija jāapspiež ekonomiskās palīdzības saņemšanas nosacījumi Māršala plāna ietvaros.

Vēlāk pētnieki izteica pieņēmumu, ka tas bija kļūdainis diplomātisks solis, ar ko PSRS tikai palīdzēja ASV panākt savu mērķu sasniegšanu. Turpinot dalību sarunās, PSRS un citu Austrumeiropas valstu delegācijas spētu traucēt ASV mērķu piepildīšanos, neļautu nostiprināt Rietumus, un pirmkārt Rietumvāciju. Vai tas tiešām tā notiktu, var tikai minēt. Stingrā padomju pozīcija bija loģiska, PSRS vadība pirmkārt vadījās no mērķa nostiprināt savu ietekmi Austrumeiropā. Tas tika darīts vadoties kā no ģeopolitiskiem, tā ideoloģiskiem apsvērumiem.

Jāņem vērā arī, ka līdz ar bailēm nonākt Rietumu ekonomiskā atkarībā PSRS un komunistu – tās sabiedroto Austrumeiropas valstīs negatīvo attieksmi pret Māršala plānu un padomju spiedienu uz Austrumeiropas valstīm, kā rezultātā tās atteicās piedalīties plāna īstenošanā, lielā mērā noteica arī ASV un Lielbritānijas mērķis padarīt Vāciju par galveno balstu Eiropas atjaunošanas procesā.

Daudzu Austrumeiropas tautu, arī poļu, apziņā Vācijas tēls asociējās ar nacistisko agresiju. Vācija joprojām tika uzskatīta par draudu to drošībai, tāpēc tās ar sapratni uztvēra savu valstu vadītāju atteikšanos piedalīties Māršala plāna realizācijā, kurš veda pie Rietumvācijas nostiprināšanās.

Polijā, kam ārēja ekonomiskā palīdzība bija īpaši nepieciešama, daudzi apzinājās, ka gadījumā, ja tā pievienosies Māršala plānam, varētu jaunu skanējumu iegūt jautājums par valsts rietumu robežu, par vietējo iedzīvotāju – vāciešu izraidīšanu un poļu pārceļotājiem jaunajās teritorijās. Jebkurš Polijas robežu revīzijas mēģinājums draudēja ar poļu izraidīšanu no jaunpievienotajām zemēm un nacionāli-politisku katastrofu. Šajā gadījumā PSRS un Polijas nacionālās intereses sakrita, un tas lielā mērā noteica Polijas atkarību no PSRS. To saprata ne tikai poļu komunisti. Tā, labējais sociālists J. Stančiks, uzsverot Rietumu bloka gatavošanos karam, paziņoja: karš – „tā ir mūsu neatkarības, un varbūt arī fiziskās eksistences likvidācija, jo uz deju tiks aicināta Vācija.” 1947.gada 21.novembrī ārlietu ministrs Z. Modzeļevskis Seimā tieši paziņoja, ka Māršala plāns ir virzīts uz Vācijas agresijas atsākšanu.

Tas bija pārliecinošs arguments par labu tam, lai reģiona valstis atteiktos no aicinājuma piedalīties Māršala plānā. Pretvāciski noskaņota Polija varēja uzņemties Maskavai nepieciešamo „nodalošo robežu” starp Austrumiem un Rietumiem. Arī Polijas valdība bija apmierināta ar šo lomu, jo Vācijas

faktors konsolidēja poļu sabiedrību, stiprināja tās iekšējo stabilitāti un piekrišanu negatīvajam lēmumam, ko Varšava pieņēma 1947.gada 9.jūlijā. Polijas protesti pret Māršala plānu īpaši bija virzīti pret Rietumvāciju, jo amerikāņu palīdzībai bija jāsekmē ātra tās saimnieciskā nostiprināšanās. Padomju sūtniecības Polijā atskaitē par 1947.gadu tika uzsvērts, ka „poļu tautas plašus slāņus” pārliecināja tēze, ka atteikšanās no Māršala plāna ir pareiza, jo šis plāns veicinās Vācijas rūpnieciskās varenības atjaunošanu. 1948.gada 30.janvārī Polijas valdības delegācija pēc ekonomiskām sarunām ar PSRS valdību preses konferencē paziņoja, ka investīcijas, ko Polija saņem no PSRS, nav ne ar ko nosacītas, bet „nav šaubu, ka par daļību „Māršala plānā” mums nāktos samaksāt ar daudzu noteikumu izpildi”.

Polijas valdība gan centās nodrošināt, lai tās atteikums piedalīties Māršala plānā nepasliktinātu valsts attiecības ar ASV kreditoriem. Runa gāja par aizdevumiem ogļu rūpniecības iekārtu, kokvilnas un graudu iegādei. Taču ASV jau bija noteikušas savu galveno politisko uzdevumu Eiropā – apturēt prokomunistiskos noskaņojumus tās rietumu (Francija, Itālija) un dienvidrietumu (Grieķija) reģionos. Tādēļ ASV valdošo politiķu acīs Polija neizsauca kādu politisku vai ekonomisku ieinteresētību. ASV atteicās piešķirt Polijai aizdevumus.

Māršala plāna īstenošana sākās 1948.gada 4.aprīlī, kad ASV kongress pieņēma likumu „Par ekonomisko sadarbību”, kurš saturēja palīdzības programmu Eiropai uz 4 gadiem. Pirmkārt tām valstīm, kuras vēlējās saņemt ekonomisko palīdzību, bija jāizstumj komunisti no valdībām (tas pirmkārt attiecās uz Franciju un Itāliju). 1948.gadā nevienā Rietumeiropas valsts valdībā vairs nebija pārstāvēti komunisti. Otrkārt, dažādi divpusējo nolīgumu panti, kas papildināja palīdzības sniegšanu saskaņā ar Māršala plānu, kavēja to valstu, kuras saņēma palīdzību, brīvu tirdzniecību. Visizplatītākais bija tirdzniecības aizliegums starp Rietumiem un Austrumiem.

Jau 1948.gadā ASV uzsāka politiski motivētu ierobežojumu realizāciju uz stratēģiskas nozīmes precēm, faktiski embargo (aizliegums no kādas valsts izvest vai tajā ievest preces) noteikšanu tirdzniecībā ar Austrumeiropas valstīm. 1948.–1949.gadā ASV tika pieņemti speciāli likumi par kontroli pār eksportu, sastādīti stratēģiskās nozīmes preču saraksti, kuras bija aizliegts izvest uz PSRS un tās ietekmē esošajām valstīm. Piemēram, saskaņā ar šo aizliegumu Francija nedrīkstēja importēt no Polijas ogles, kuras maksāja apmēram 12 ASV \$ par tonnu, bet tai bija jāieved amerikāņu ogles par cenu, kas bija aptuveni 20 \$ par tonnu. Rietumi arī noteica aizliegumu ievest Austrumeiropas valstīs mašīnas un rūpnieciskās iekārtas. Valstis, kuras saņēma ekonomisko palīdzību Māršala plāna ietvaros, uzņēmās saistības neeksportēt uz t.s. “tautas demokrātijas” valstīm ne tikai palīdzības ietvaros saņemtās preces, bet arī tās preces, kuras tika ražotas no amerikāņu palīdzības veidā saņemtajiem materiāliem un izejvielām.

Polijas valdība starptautiskajos forumos, piemēram ANO Ģenerālās Asamblejas III sesijā Parīzē (1948–1949), uzstājās pret šādu diskrimināciju ekonomiskajā jomā. Šādi protesti gan praktiskus rezultātus nedevisa.

Pēc NATO bloka izveides 1948.gadā ASV uzsāktā embargo politika ASV spiediena rezultātā sāka aptvert arvien plašāku preču klāstu. 1949.gada novembrī tika sastādīts pirmais starptautiskais preču saraksts, kuras bija aizliegts eksportēt uz PSRS un tās ietekmē esošajām valstīm. Saraksts tika papildināts 1950.gadā pēc Korejas kara (1950–1953) sākuma. Ekonomiskie ierobežojumi, kurus ASV bija noteikusi 1948.–1950.gadā, vēl neskāra Polijas intereses, tās eksports pat pieauga, 1950.gadā sasniedzot 11 miljonu \$ lielu vērtību. Taču drīzumā sākās poļu preču un kuģu boikots. Piemēram, 1950.gada 7.septembrī amerikāņu dokeri izkrāva no Polijas kuģa „Batory” („Batorijs”) tikai pasažieru bagāžu, bet atteicās izkraut atvestās preces. Līdz ar to kuģi nācās pārcelt no Ziemeļatlantijas, kuras apkalpošanai tas 1936. gadā bija būvēts, uz citām satiksmes līnijām.

1951.gadā ASV tika pieņemts senatora Betla vārdā nosaukts likums, kurš apkopoja iepriekšējos, noteica embargo uz stratēģisko preču izvešanu uz PSRS un citām t.s. „sociālistiskajām” valstīm, kā arī to, ka ASV militārā, ekonomiskā un finanšu palīdzība tiks sniegta tikai tām valstīm, kuras tāpat ievēros šo aizliegumu. Tas bija sava veida „ekonomisks karš”.

Kā rakstīja zviedru ekonomists G. Adlers-Karlsons, šī politika bija virzīta, lai nostiprinātu ASV ekonomisko pārkāpumu pār PSRS un „novestu Austrumeiropas valstu ekonomiku līdz kritiskam punktam, kad iekšējais ekonomiskais konflikts [...] cels šo valstu tautas cīņā pret to valdībām.”

Ekonomisko sankciju politika skāra arī preču importu no „sociālistiskajām” valstīm, kas izpaudās, piemēram ASV vienpusīgā tirdzniecības vienošanās ar Poliju denonsācijā 1951.gadā. Ar to tika cerēts atņemt pasākumu skartajām valstīm ienākumus dolāros, kurus varētu izmantot vajadzīgo preču iepirkšanai citās valstīs. 1952.gada 5.janvārī ASV oficiāli liedza Polijai saskaņā ar vēl 1931. gada līgumu pastāvošo lielākās labvēlības statusu savstarpējā tirdzniecībā, kas paredzēja, ka valstij-partnerim, tās fiziskajām un juridiskajām personām vai precēm saskaņotajā sfērā tiek piešķirti vislabvēlīgākie apstākļi, kādi tiek piešķirti kādai trešajai valstij, tās fiziskajām un juridiskajām personām vai precēm.

Pasākumu rezultātā tika izjaukti vēsturiski izveidojušies tirdzniecības sakari starp Rietumeiropas un Austrumeiropas valstīm. No 1948. līdz 1953.gadam Rietumeiropas valstu eksports uz Eiropas „sociālistiskajām” valstīm samazinājās par 1/3, bet imports – par 1/5. Rietumu noteiktie tirdzniecības ierobežojumi neļāva pēc kara atjaunoties ierastajai tirdzniecības plūsmai, sadārdzināja „sociālistisko” valstu, arī Polijas, izdevumus investīcijām un „protams, negatīvi atsaucās arī uz to iedzīvotāju dzīves līmeni. Taču, radot grūtības Austrumeiropas valstīm, šī politika reizē spieda tās meklēt citus attīstības ceļus, attīstīt sadarbību savā starpā un it īpaši ar PSRS.

Kopumā Rietumeiropas valstis pēc kara saņēma būtisku ekonomisku palīdzību no ekonomiski spēcīgākās pasaules lielvalsts – ASV. Māršala plāna realizācijai bija pozitīva nozīme Rietumvalstu ekonomiskās attīstības veicināšanā, kaut ir aprēķināts, ka tā ieguldījums faktiski bija tikai 10% no kopējās ekonomiskās izaugsmes. Plāns deva savu ieguldījumu Rietumeiropas valstu stabilizācijā, veda pie radikālisma mazināšanās sabiedrībā un līdz ar to kreiso spēku un, pirmkārt, komunistisko partiju, ietekmes samazināšanās. Reizē plāns sekmēja militarizācijas pieaugumu un aukstā kara izvēršanos.

Bijušais ASV viceprezidents H. Volless nosodīja Māršala plānu, nosaucot to par aukstā kara pret PSRS instrumentu. Līdzīgu viedokli pauž mūsdienu ASV ekonomists B. Steils grāmatā, kura tā arī nosaukta: „Māršala plāns: aukstā kara sākums” (*The Marshall Plan: Damm of the Cold War.* Simon & Schuster. 2018). B. Steils atzīst, ka J. Staļins pilnībā neizslēdza iespēju sadarboties ar ASV, līdz pārliecinājās, ka Māršala plāns ir vērsts pret PSRS. Atbildot uz Māršala plānu, PSRS veica pasākumus ekonomisko sakaru nostiprināšanai ar Austrumeiropas valstīm, reizē veicinot arī savas ietekmes nostiprināšanos tajās. Virsroku guva koncepcija par Eiropas sadali ietekmes sfērās, kuru ASV vadība nevēlējās agrāk pieņemt. Tālejošais mēģinājums ar Māršala plānu atraut Austrumeiropas valstis no PSRS ietekmes neizdevās.

Polijas ekonomikai izšķiroša bija tās **sadarbība ar PSRS**. Pēckara situācijā Polija zaudēja pirms tā eksistējušos tirdzniecības partnerus. Sākotnēji tos aizstāja gandrīz vienīgi PSRS. Polijai pēc kara nācās strauji pārorientēties uz ekonomisko sadarbību ar Padomju Savienību. Tai laikā, kad Rietumvalstis liedza Polijai ekonomisku atbalstu, PSRS darīja visu, lai ne tikai politiski, bet arī ekonomiski stiprinātu NVPV pozīcijas.

Atrisināt akūtās ekonomiskās problēmas, novērst pastāvošos disbalansus saimniecībā Polijā (un arī citās Austrumeiropas valstīs) ar pastāvīgām spēcīgām ekonomiskām „injekcijām” no ārienes, kā to Rietumeiropā ar Māršala plāna īstenošanu darīja ASV, padomju puse objektīvu cēloņu dēļ nespēja, to neļāva PSRS ekonomiskais vājums, ko lielā mērā noteica arī lielie zaudējumi karā. (PSRS bija ieinteresēta tās atbrīvotajās valstīs „atrast” Vācijas īpašumus un konfiscēt tos savā labā, izmantot uz vietas vai arī izvest uz savu teritoriju.) Pastāvēja iespēja, ka sāksies jauns pasaules karš, tāpēc padomju vadība tērēja milzīgus līdzekļus sava militāri rūpnieciskā kompleksa attīstībai, izdevumi aizsardzībai pēckara gados nepārtraukti pieauga. Pilnā sparā ritēja darbs pie atombumbas radīšanas. Pēc tam, kad tika pasludināts Māršala plāns un J. Staļins konstatēja, ka ASV vēlas ilgstoši saglabāt savu militāro klātbūtni Eiropā, ar ekonomiskiem līdzekļiem apturēt komunistu ietekmes izplatību Eiropā, jau 1947.gada rudenī iezīmējās PSRS uzmanīgas apiešanās perioda ar Austrumeiropas

valstīm beigas, kas skaidri parādījās nākamajā gadā. Kaut ekonomiski novājinātā PSRS nevarēja sniegt tās ietekmē esošajām valstīm tikpat plašu ekonomisku atbalstu kā ASV, pērkot to iedzīvotāju labvēlību, tas tomēr nenozīmē, ka padomju puse nesniedza palīdzību Austrumeiropas valstīm (un ne tikai tām). Blakus politiskajiem ietekmes līdzekļiem, PSRS savas ietekmes nodrošināšanai sabiedrotajās valstīs savu iespēju robežās izmantoja arī ekonomisku sadarbību.

“Sociālisma” periodā parasti tika runāts par PSRS palīdzību Polijai, taču nevar runāt par vienvirziena PSRS palīdzību Polijai. Faktiski tā bija ekonomiska sadarbība, lielākā vai mazākā mērā izdevīga abām pusēm. Neapšaubāmi, ka ekonomiskās attiecības ar Poliju bija izdevīgas arī Padomju Savienībai. Sadarbības rezultātā PSRS radās iespēja no Polijas arvien vairāk importēt mašīnas un iekārtas, ko tagad nevajadzēja ražot padomju uzņēmumiem. Poļu rūpniecība uz PSRS eksportēja tai nepieciešamo cinku, tā izstrādājumus, tekstilizstrādājumus, ķīmiskās rūpniecības produktus u.c. Nav iespējams precīzi aprēķināt, cik pilnā mērā Polija atlīdzināja PSRS par tās t.s. „palīdzību”, taču jāņem vērā, ka bez sadarbības ekonomiskā izdevīguma PSRS vadība vienmēr rēķinājās arī ar politisko aspektu. Jau tas vien, ka Polija ietilpa t.s. „sociālisma” nometnē, stiprināja PSRS drošību, ietekmi pasaulē.

1945.gada 7.jūlijā uz neierobežotu laiku tika noslēgts Polijas–PSRS tirdzniecības līgums. Tas paredzēja, ka abas puses pret otru ne tikai ieturēs vislielākās labvēlības principu, bet piešķirs arī atvieglojumus, izrietošus no to, kā kaimiņvalstu stāvokļa un ieinteresētības uzturēt un attīstīt pastāvīgus ekonomiskos sakarus. Ja pirmskara periodā (1938) PSRS daļa Polijas ārējā tirdzniecībā sastādīja 0,8%, tad 1944. gadā PSRS īpatsvars tajā bija 100%, 1945. gadā – vairāk nekā 90%. Šajā gadā tirdzniecības apgrozījums starp abām valstīm salīdzinājumā ar 1938.gadu pieauga 17 reizes un sasniedza 66 miljonus \$ (850 miljonus rubļu.). Vēlāk PSRS daļa Polijas ārējā tirdzniecībā gan kritās, tad atkal pieauga: 1948.gadā tā sasniedza 22%, 1950. – 27 (%), bet 1953. – 34 %.

Atjaunojoties XIX gadsimtā un XX gadsimta sākumā pastāvošajiem poļu-krievu sakariem, pēc kara un vēlāk, jau aukstā kara apstākļos strauji saruka Polijas sakari ar tām valstīm, kuras nenonāca PSRS ietekmē. 1945.gada vasarā Polija gan noslēdza tirdzniecības līgumus ar Rumāniju, Ungāriju un Dienvidslāviju. Pēc tam līgumi tika noslēgti ar Zviedriju, Norvēģiju un Dāniju. Taču visi šie partneri neaptvēra pat 10% no visa Polijas ārējās tirdzniecības apjoma. Galvenais tirdzniecības partneris Polijai bija PSRS. PSP I kongresā 1945.gada decembrī CK ziņojumā bija konstatēts: „Īstens ir fakts, ka bez ekonomiskajām attiecībām ar Padomju Savienību visas rūpniecības nozares tiktu vai nu pavisam vai daļēji apstādinātas, valstij pilnībā trūktu rūpniecības produkcijas, bet bezdarbnieku skaits sasniegtu simtus tūkstošus.” Protams, reizē jākonstatē, ka līdz ar to veidojās Polijas tautsaimniecības atkarība no PSRS, auga pēdējās ietekme Polijā. Ja nākamajos gados, paplašinot Polijas ekonomiskos sakarus ar citām valstīm, PSRS īpatsvars tās ārējās tirdzniecības sakaros saruka, tad tirdzniecības apgrozība absolūtajos skaitļos turpināja pieaugt.

Polijas rūpniecība Padomju Savienībā ieguva noieta tirgu savām precēm, kas vēlāk deva tai iespēju organizēt ražošanu lielām sērijām, kas bija lētāk un izdevīgāk.

Polija no PSRS saņēma speciālo literatūru un dokumentāciju rūpniecības, celtniecības, ārstniecības, sakaru un izglītības jomās. Bez atlīdzības Polijai nodoto ārstniecības līdzekļu un medikamentu vērtība vien poļu cenās līdzinājās 1 miljardam zlotu. Piemēram, poļu speciālisti guva iespēju iepazīties ar penicilīna ražošanas procesu, kad tā noslēpumu pasaulē bija izzinājuši tikai ASV un PSRS zinātnieki.

1946.gada 27.maijā Polijas un PSRS valdības vienojās likvidēt visas Polijas, ieskaitot arī bijušās V. Sikorska valdības, finanšu saistības, radušās kara laikā. Tā faktiski tika anulēti Polijas parādi

Padomju Savienībai. „Līdz tam laikam, kad Polija radīs savu pašas rūpniecību, ražojošu bruņojumu”, PSRS valdība uz ilgtermiņā kredīta nosacījumiem apņēmas apgādāt Polijas armiju ar ieročiem un munīciju. Tā kā Polijai neatliekamo vajadzību apmierināšanai trūka valūtas rezervju un Lielbritānija kavējās ar Polijai piederošā zelta fonda atgriešanu, PSRS valdība apsolīja tai palīdzību no saviem zelta resursiem.

Zīmīgi gan, ka 1946.gada 30.maijā preses konferencē pēc līgumu parakstīšanas B. Beruts uzsvēra, ka „Polija un PSRS ir viena otrai vajadzīgas kā sabiedrotie pret jaunu vācu ekspansiju”. Faktiski 1946.gadā, kad Vācija vēl bija sadalīta okupācijas zonās un ne par kādu „jaunu vācu ekspansiju” nevajadzēja domāt, jau veidojās aukstā kara periodam raksturīgā Rietumu – Austrumu konfrontācija.

1946.gada 2.jūnijā Polijas rūpniecības un tirdzniecības ministrs H. Mincs Poļu-padomju draudzības biedrības 1.kongresā minēja datus, ka 1938.gadā Polijas un PSRS tirdzniecības apjoms sastādīja tikai 2 132 000 \$ jeb 0,45 % no visa Polijas ārējās tirdzniecības apjoma. 1946.gada pirmajā ceturksnī vien Polijas un PSRS tirdzniecības apjoms sasniedza jau 37 miljonus \$, kas sastādīja 78% no visa Polijas ārējās tirdzniecības apjoma. Arī PSRS tirdzniecībā Polijas vieta bija ievērojami augusi. Ja 1938.gadā PSRS tirdzniecībā Polija ieņēma vietu blakus Albānijai, tad 1946.gadā tās daļa padomju ārējās tirdzniecības apjomā bija vislielākā.

Starp citu, H. Mincs vainoja pirmskara Polijas “sanācijas” režīmu par to, ka PSRS eksports uz Rietumiem un imports no tiem apgāja Poliju. (Netika ievērots, ka arī citas PSRS kaimiņvalstis slēdza ar to tirdzniecības līgumus, kas paredzēja arī tranzītu, tāpēc visu vainu uzvelt pirmskara Polijas vadībai bija nekorekti.)

Visā 1946.gadā poļu-padomju tirdzniecības apjoms pieauga gandrīz līdz 165 miljoniem \$, bet 1947.gadā sastādīja 149 miljonus \$.

Loti nozīmīgas bija padomju izejvielu un palīgmateriālu piegādes Polijas rūpnieciskajai ražošanai. Bez padomju kokvilnas, vilnas, rūdas, automašīnu, celulozes, karbīda, tehnisko eļļu, vara, lodīšu gultņu un citu preču importa poļu rūpniecība nespētu uzsākt darbu līdz 1945.gada oktobrim, kad sākās UNRRA piegādes, bet pēc tam ražošanas apjoms būtu par 2/3 mazāks nekā tas bija realitātē. Polijas tekstilrūpniecība vairākus mēnešus pārstrādāja padomju kokvilnu un linus un pat padomju vilnu, kaut PSRS nebija lielu tās krājumu. Faktiski, pateicoties Polijas un PSRS sadarbībai, Polijas nacionālais ienākums jau 1945.gadā sasniedza 67% no pirmskara līmeņa, 1946.gada beigās rūpnieciskā ražošana sasniedza 80% no pirmskara līmeņa, bet ogļu, svina un cinka rūdu ieguve, velmējumu, cementa un cukura ražošanā uz 1 iedzīvotāju pārsniedza to.

Kaut 1946.–1947.gadā Polija iepirka izejvielas rūpniecībai arī citos tirgos, Padomju Savienība tomēr palika lielākais to piegādātājs. Galu galā tieši UNRRA un PSRS izejvielu piegādes palīdzēja Polijai pārdzīvot grūtos pirmos pēckara gadus, jo pasaules tirgū lielāko daļu izejvielu varēja nopirkt tikai par ASV dolāriem, kuru Polijai nebija.

Jau aukstā kara apstākļos 1948.gada 20.aprīlī Polijas kuģniecības un ārējās tirdzniecības ministrs S. Jedrihovskis konstatēja, ka padomju piegādes „vienmēr glāba Poliju viskritiskākajos brīžos, tai pat laikā, kad UNRRA piegādes vienmēr pievīla.” Tiesa, 1946.gadā – vislielāko UNRRA piegāžu gadā – tās sastādīja 325 423 t graudu un pākšaugu, kad tirdznieciskās piegādes, galvenokārt no PSRS, sasniedza 489 400 t. Taču jāuzsver, ka UNRRA palīdzību sniedza bez maksas, bet PSRS – galvenokārt uz kredīta. S. Jedrihovska vērtējums bija nekorekts.

Pateicoties Padomju Savienības atbalstam, Polija pēc kara ieguva ap 500 km jūras piekrastes, taču jūras transporta attīstība pēckara periodā norisa specifiskos apstākļos. Polijai nebija savas flotes. Jūras transports un kuģu būvniecība pirmskara Polijā bija vāji attīstīta, zaudējumi kara laikā noveda pie tā, ka valsts rīcībā pēc kara bija tikai daži nelieli maztonnāžas kuģi.

Pēc Polijas ostas pilsētu atbrīvošanas PSRS Baltijas flotes traleri atbrīvoja tās no mīnām, ar padomju palīdzību tika atjaunotas ostu celtnes, kuģu būvētavas. 1945.gada 10. maijā PSRS Valsts

Aizsardzības komiteja nolēma nodot Polijas īpašumā visus trofeju kuģus, kuri kādreiz bija piederējuši poļu firmām vai atsevišķām personām, kā arī daļu no trofejās saņemtajiem vācu kuģiem. 1945.gada 30.oktobrī PSRS valdība paziņoja, ka tā Polijas rīcībā bez atlīdzības nodod 23 vidējus un mazus jūras kara kuģus. PSRS arī nodeva Polijai visus upju kuģus, saņemtus kā trofejas Oderas, Vislas, Vartas un Notecas (poļu *Noteć*, vācu *Netze*) upju baseinos un kanālos.

Jūras flotes attīstībai sākums iezīmējās 1946.gadā, kad no Lielbritānijas atgriezās 19 Polijas pirmskara flotes kuģi ar 61,5 tūkstošu tonnu kopējo tonnāžu. PSRS palīdzēja Polijai atgūt kuģus, kurus bija sagrābusi Vācija un kurus Rietumu sabiedrotie vēlējās sadalīt kā Vācijas īpašumu. 1947.gadā saskaņā ar vienošanos par daļas Vācijas tirdzniecības flotes kuģu nodošanu Polijai PSRS nodeva tai 15% no savas reparācijās saņemtās Vācijas flotes daļas. Kā daļu reparāciju no Vācijas Polija ieguva 36 tirdzniecības un pasažieru kuģus, kas palielināja tās flotes tonnāžu par 60 tūkstošiem tonnu. Bez tam ar padomju organizācijas „Энрон” (*Экспедиция подводных работ особого назначения* – Īpašu uzdevumu zemūdens darbu ekspedīcija) spēkiem Gdaņskas ostas attīrīšanas gaitā tika izcelti vēl 6 kuģi.

Ostu attīrīšana no mīnām, ko veica padomju trālētāji, ļāva uzsākt kuģu būvētavu atjaunošanu. Jau 1945.gada septembrī kuģu būvētavā N 1 Gdaņskā sākās kuģu remontdarbi. Līdz gada beigām tika izremontēti 20 kuģi, 1946.gadā – jau 166. Vēl nākamajā – 1947.gadā tika likti pamati vairāku nelielu kuģu būvniecībai. 1948.gada 6.novembrī ūdenī tika nolaists pirmais jau lielais kuģis. Tā tika likti pamati poļu kuģbūvniecībai, kura pēc Otrā pasaules kara sākās gandrīz no jauna Gdaņskas, Gdiņas un Ščecinas kuģu būvētavās. Šajās pilsētās bija koncentrētas arī lielas kuģu remonta bāzes, kuras apkalpoja ne tikai PTR, bet arī ārzemju kuģus.

Tikai sešdesmitajos gados, sakarā ar strauju kuģu būvniecības attīstību pasaulē un darba ražīguma pieauguma tempu samazināšanos poļu kuģu būvētavās, poļu darba kvalitātes atpalikšanu no pasaules standartiem šīs nozares nozīme Polijas tautsaimniecībā sāka samazināties. 70.gados tika sasniegta daļēja situācijas uzlabošanās, taču problēmas palika. 1978.gadā kuģu eksporta ziņā PTR ieņēma 8.vietu pasaulē (zvejas kuģu eksportā – 3.vietu pasaulē). Polijā ražotie kuģi peldēja zem 25 valstu karogiem.

Vēlāk (1955.gada 13.aprīlī) PTR saimnieciskās plānošanas valsts komisijas priekšsēdētājs E. Širs, atbildot uz laikraksta „Trybuna Ludu” (“Tautas Tribīne”) jautājumiem par PTR un PSRS ekonomisko sadarbību, pirmkārt uzsvēra, ka Polijas spējai īsā laikā sadziedēt kara cirstās briesmīgās brūces, pārvarēt no pagātnes mantoto saimniecisko atpalicību, sasniegt augstus industrializācijas tempus pamatā atrodas politiskās un ekonomiskās attiecības, kas saistīja PTR ar PSRS. „Padomju palīdzības” Polijas ekonomikai raksturīgākā iezīme bija tās virzība uz ražošanas spēku un pirmkārt smagās rūpniecības attīstības veicināšanu Polijā. Polija plaši izmantoja padomju rūpniecības objektu projektus, tās piegādājamās iekārtas. Tika nosaukti daudzu nozaru objekti, kuri bija būvēti pēc padomju projektiem, apgādāti ar PSRS ražotām iekārtām. Protams, tika saņemtas arī piegādes vieglajai rūpniecībai, kā veseli nokomplektēti objekti, tā arī izejvielas.

Polija bija pirmā valsts, kas 1947.gada 7.martā noslēdza vienošanos ar PSRS par zinātniski tehnisko sadarbību. Tā tika taupīti ievērojami finanšu un materiālie līdzekļi. Abas valstis varēja ātrāk nodot ekspluatācijā rūpnieciskos objektus, īsākā laikā apgūt jaunus tehnoloģiskos procesus. Tiesa, poļu ierēdnis neko neteica par to, ka padomju projekti un iekārtas, maigi sakot, ne vienmēr spētu izturēt konkurenci ar līdzīgiem projektiem un iekārtām, tapušām kapitālistiskajā pasaulē. Taču bija arī skaidrs, ka tiešām labāko pasaules līmeņa tehnoloģiju, iekārtu plaša iepirkšana Polijai toreiz nebija pa spēkam.

Preču cenas Polijas un PSRS savstarpējā tirdzniecībā pamatos tika noteiktas, vadoties no pasaules cenām. Taču tās nebija pakļautas īslaicīgām pasaules konjunktūras svārstībām. Piemēram, kad Korejas kara gados (1950–1953) pasaules tirgū strauji auga cenas metāliem, graudiem, kokvilnai u.c., Rietumu firmas bieži lauza agrāk noslēgtos līgumus, kas cenu izmaiņu dēļ tām vairs nebija izdevīgi, turpretī Padomju Savienība turpināja piegādāt Polijai iekārtas un izejvielas pēc agrāk saskaņotajām cenām.

Padomju Savienība tieši piedalījās Polijas darbinieku apmācībā. Ja administratīvajā un saimnieciskajā jomā šo uzdevumu lielā mērā uzņēmās padomju padomdevēji, kas strādāja Polijā, tad partijas kadru sagatavošanā galvenā loma bija viņu braucieniem uz PSRS, lai pētītu padomju pieredzi. Līdzīgi apmeklējumi bija regulāri. To iniciatore bija Polijas puse.

Tika īstenoti arī mēģinājumi pastiprināt **Austrumeiropas valstu savstarpējo ekonomisko sadarbību**. 1949.gada 5.janvārī pēc PSRS un Polijas iniciatīvas Maskavā tika sasaukta PSRS, Rumānijas, Ungārijas, Bulgārijas, Polijas un Čehoslovākijas valdību pārstāvju ekonomiskā sanāksme, kas nolēma izveidot Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomi (SEPP). Protokols tika parakstīts 1949.gada 18.janvārī. Padomei bija jāveicina PSRS un “tautas demokrātijas” valstu sadarbība tautsaimniecības jomā. Polija valstu – Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomes dalībnieču vidū pēc iedzīvotāju skaita, kā arī dabas resursu daudzuma un iekšējā tirgus ietilpības ieņēma otro vietu tūlīt pēc PSRS.

1949.gadā organizācijai pievienojās Albānija, bet jau 1961.gadā tā šo institūciju pameta. Vēlāk SEPP pievienojās arī Vācijas Demokrātiskā Republika (1950—1990), Mongolija (no 1962), Kuba (no 1972), Vjetnama (no 1978). SEPP asociētā locekle bija Dienvidslāvijas Sociālistiskā Federatīvā Republika (no 1964).

Tiesa, SEPP darbība sākotnēji negāja tālāk par savstarpējās tirdzniecības, tehniskās pieredzes apmaiņas u.c. jautājumu saskaņošanu. 1951.–1953.gadā vispār netika sasauktas tās sesijas. Polijas dalībai SEPP darbā sākotnēji nebija lielas nozīmes.

Jaunu etapu SEPP darbībā atklāja tās sesija 1954.gada martā, kurā tika skatīti jautājumi, saistīti ar SEPP dalībvalstu tautsaimniecības attīstības plānu koordināciju 1956.–1960.gadam. Patiešām aktīvs darbs sākās aptuveni 1960.gadā, kad padomju vadība mēģināja padarīt SEPP par sava veida sociālistisku alternatīvu Eiropas Ekonomikas kopienai (angļu: *European Economic Community*, arī Kopējais tirgus (*Common Market*), starptautiska Rietumeiropas valstu organizācija, kas tika izveidota 1957.gadā.) Perspektīvā SEPP tik tiešām veicināja dalībvalstu ekonomisko, zinātnisko un tehnisko sadarbību, savstarpējas tirdzniecības attīstību, ekonomiskās pieredzes apmaiņas organizēšanu, savstarpējas palīdzības sniegšanu ar izejvielām, pārtiku, iekārtām un citām precēm. Tika izstrādāti vienoti standarti un normas iesaistītajām valstīm. Taču SEPP izveidei bija arī negatīvas sekas – tajā iestājušās valstīs nošķīrās no agrākajiem tirdzniecības partneriem; visās tajās, sākot industrializāciju, mazāk vērtības tika veltīts tradicionālajām nozarēm. Tautsaimniecību asimetrija par labu PSRS veda pie pēdējās dominances SEPP. Bez tam, nevēloties sadarbībā ar sava ekonomiskā bloka valstīm līdzināties Rietumu „vilku tikumiem” (nežēlīgajai konkurences cīņai), PSRS, savu prasību apmierināšanai pērkot „brālīgo valstu” ražotās salīdzinoši ar Rietumu standartiem zemākas kvalitātes preces, saviem partneriem izveidoja „siltumnīcas apstākļus”, kas tās veda pie zināmas izolācijas no pasaules. Nejūtot konkurenci, tās nespēja saviem ražojumiem nodrošināt pasaules līmeņa kvalitāti.

Balstoties uz jau pēckara perioda sākumā sasniegto, Polijā 1946.gadā sākās **Trīsgadu** (1947–1949) tautsaimniecības attīstības **plāna** (*Trzyletni Plan Odbudowy Gospodarki*) projekta izstrāde. Rūpniecības un tirdzniecības ministrs komunist H. Mincs, realizējot valdības ekonomisko politiku, izmantoja vecās tehniskās intelligences zināšanas. Ilglaicīgās attīstības koncepcijas Centrālajā Plānošanas birojā (*Centralny Urząd Planowania*) tika veidotas ekonomistu no PPS Č. Bobrovska, O. Langes un E. Ļipiņska vadībā. Trīsgadu attīstības plānā viņi centās nostiprināt valsts izšķirošo lomu saimniecībā, tai pat laikā ierobežojot birokrātiju un valsts vadību pār uzņēmumiem, savienot

plānošanu ar tirgu, valsts īpašumu ar tā pārvaldes decentralizāciju un rūpnīcu, fabriku patstāvību, valsts intereses ar strādnieku dalību kontroles iestādēs. Tas neatbilda ortodoksālo komunistu priekšstatiem, taču sākotnēji īpašu protestu no viņu puses nebija. Tomēr, gatavojot tautsaimniecības attīstības plānu, kļuva kļaji redzamas domstarpības starp PSP un PPS. Abas partijas vienoti uzskatīja, ka galvenais mērķis ir iedzīvotāju dzīves līmeņa celšana salīdzinājumā ar 1939.gadu. Taču PSP uzstāja, ka to var sasniegt pirmkārt ar ražošanas līdzekļu ražošanas attīstību, bet PPS deva priekšroku patēriņa priekšmetu ražošanai. Būtiski atšķīrās arī komunistu un sociālistu pieejas īpašuma, valsts celtniecības un vadības jautājumiem. Atšķirībā no komunistiem, kuri valsts īpašumu uzskatīja par augstāko sabiedrisko formas, sociālisti īpašuma pārvalstiskošanu uzskatīja par derīgu tikai svarīgāko ekonomikas jomu (lielrūpniecības galveno nozaru, tostarp militārās ražošanas, ieguves rūpniecības, dzelzceļu, banku, kredītiestāžu, sakaru, apdrošināšanas sfēras, ārējās tirdzniecības) sabiedriskošanai. PSP ekonomiskā politika sociālistos radīja pamatotas bažas par ekonomikas „etatizāciju” (valsts lomas pieaugumu), īpaša vadītāju slāņa veidošanos un politisko un ekonomisko lēmumu koncentrēšanos tā rokās. Tai laikā, kad H. Mincs un citi PSP ekonomisti bija centralizētu pārvaldes metožu piekritēji, PPS teorētiķis O. Lange pamatoti norādīja uz briesmām, ka tautsaimniecības pārvalde un saistītās ar to privilēģijas nacionālā ienākuma sadalē koncentrēsies birokrātijas rokās.

Sociālistu un komunistu nesaskaņas bija saistītas arī ar kooperācijas un privātā sektora lomas novērtējumu. Sociālisti uzskatīja, ka kooperatīvais un privātais sektors, kuri darbojas autonomi no valsts sektora, ir visvairāk vēlamās un daudzsoļošās ražošanas un apmaiņas formas sociālismā. PPS uzskatīja, ka kooperācija ir galvenais nākotnes iekārtas elements, kas saistīs ražotājus un patērētājus, ka strādnieku pašpārvaldes nostiprināšana lielajos uzņēmumos un kooperācijas attīstība var ierobežot valsts pārvaldes centralizāciju. Sociālisti noraidīja šādu centralizāciju, jo viņi redzēja valsts birokrātijas un tās privilēģiju nacionālās bagātības sadalē rašanās draudus. Galu galā strīds bija par to, kam būs tiesības pieņemt lēmumus valstī: sabiedrībai, kā to vēlējās sociālisti, vai pārvaldes aparātam, uz ko veda komunisti.

Komunisti uzsvēra jau pēc kara gūtās pieredzes nozīmi. Polijas tautsaimniecība atdzima, pateicoties visu tās sektoru pūliņiem, taču ārkārtējie pēckara apstākļi noteica, ka valsts sektora ieguldījums bija noteicošs. Ekonomiskie panākumi, īpaši ievērojami salīdzinājumā ar kara izraisīto sabrukumu, nostiprināja komunistos ideoloģiskos priekšstatus par valsts izšķirošo lomu ekonomikas attīstībā. Viņi arvien uzstājīgāk atbalstīja īpašuma, vadības sviru un nacionālās bagātības maksimālu koncentrāciju valsts rokās, kas deva monopolu uz politisko varu tiem, kas veica pārvaldes un sadales funkcijas.

Plāna projekts tika skatīts KRN sesijā 1946.gada septembrī. Tajā bija izvirzīts ne tikai tautsaimniecības atjaunošanas, pirmskara rūpnieciskās līmeņa sasniegšanas un pārsniegšanas, un uz šī pamata iedzīvotāju dzīves līmeņa celšanas uzdevums, bet arī otrs pamatuzdevums – stiprināt t.s. „sociālistisko” – valstij piederošo sektoru. Projekta apspriešanas gaitā opozīcijā esošā PSL, ņemot vērā ierobežotos resursus, to, ka Polijā nav nepieciešamo nosacījumu straujai rūpniecības attīstībai, ierosināja veikt rūpniecības decentralizāciju, lielu valsts uzņēmumu vietā radot nelielus privātus uzņēmumus. PSL uzskatīja, ka investīciju rūpniecībā lielie apjomi kā slogs gulsies uz tautas pleciem, neļaus sabalansēt finanses, ka rūpniecības celtniecība plānotajos mērogos traucēs lauksaimniecības attīstībai, iestājās par prioritātes piešķiršanu lauksaimniecībai. Īpaši asi PSL pārstāvji Seimā cīnījās par to, lai zemnieku kooperatīvi varētu saglabāt neatkarību no politiskajām partijām. (PSP, PPS un arī SL vēlējās iekļaut kooperāciju valsts plānveida ekonomikas sistēmā.) Tautsaimniecības

atjaunošanu PSL uzskatīja par iespējamu tikai ar noteikumu, ka tiks saņemta ievērojama Rietumu palīdzība.

Līdzīgus uzskatus puda arī daļa PPS biedru. Kaut minētie iebildumi uzsāktajai virzībai bija pamatoti, PSP un PPS vairākums tos noraidīja. Toties plānā diezgan plaši bija jūtama sociālistu ekonomistu Č. Bobrovska u.c. uzstādījumu ietekme. Saskaņā ar šo dokumentu, Polijas ekonomikas pieaugums bija jāsāk ar patēriņa priekšmetu ražošanas attīstību, un tad uzkrātie resursi bija jāiegulda ražošanas līdzekļu ražošanā. Bija paredzēts panākt Polijas pašnodrošināšanu ar pārtiku, izņemot pienu un taukvielas. Bija stādīts uzdevums sakausēt vienā veselā t.s. „atgrieztās” zemes ar citiem apgabaliem. Tādā ceļā salīdzinoši īsā laikā bija jāpanāk valsts ekonomiskā stāvokļa būtiska uzlabošanās, tikai pēc tam, – kā uzskatīja Č. Bobrovskis, – varēja ķerties pie rūpniecības attīstības problēmas.

Pirmajos plānos iestrādātie rādītāji bieži nebija ekonomiski pamatoti. Izpratne par cenu veidošanās mehānismiem bija neapmierinoša. Tā, viens no pirmajiem Polijas ekonomikas vadības ierēdņiem dažus mēnešus pirms pirmā plāna ieviešanas mēģināja sekot ogļu un maizes cenu svārstībām, iedomādamies, ka tas viņam ļaus visām precēm noteikt „pareizas” cenas, kuras, kā viņš bija pārliecināts, pēc tam vairs nenāksies mainīt, jo komunistiskajā ekonomikā inflācijas „nav un nevar būt”. Vienu brīdi poļu komunisti pat debatēja par to, vai viņiem nevajadzētu vienkārši noteikt Polijā tādas pašas pirmās nepieciešamības preču cenas kā PSRS, kura laikam jau atklājusi pareizo cenu veidošanas noslēpumu.

KRN 1946.gada 21.septembrī pieņēma Trīsgadu plānu (1947.gada janvāris–1949.gada decembris) ar Demokrātiskā bloka deputātu balsīm. 1947.gadā jaunievēlētais Seims to apstiprināja.

Polijai, lai izpildītu Trīsgadu plānu, bija jāieved vairāk nekā puse tai nepieciešamā šķidrā kurināmā, 4/5 dzelzs rūdas, 100% kokvilnas, kaučuka, ap 95% vilnas, 2/3 jēlādu utt. Māršala plāna īstenošanas un aukstā kara apstākļos, Polija nevarēja cerēt uz Rietumu atbalstu Trīsgadu plāna izpildē. Nācās balstīties vienīgi uz iekšējiem resursiem un darbības koordināciju ar PSRS un citām Austrumeiropas valstīm.

1948.gadā starp Poliju un PSRS gadā tika noslēgti vairāki tirdzniecības līgumi, kas paredzēja rūpniecisko iekārtu piegādi Polijai 450 miljonu ASV\$ apmērā, kā arī tirdzniecības apjoma paplašināšanu par vairāk nekā 1 miljardu \$. Tā, 1948.gada 20.aprīlī Polijas kuģniecības un ārējās tirdzniecības ministrs S. Jerdrihovskis uzsvēra, ka viens no tiem – Polijas–PSRS 1948.gada 26.janvāra līgums Polijai garantēja kokvilnas, dzelzsrūdas, dažādu sakausējumu, alumīnija, naftas produktu, apatītu u.c. piegādes tuvākajiem pieciem gadiem, kas lielā mērā padarīja Poliju neatkarīgu no pasaules izejvielu tirgus. Kopumā 1948.–1950.gadā noslēgtie Polijas–PSRS ilgtermiņa līgumi par savstarpējām preču piegādēm nodrošināja Polijā būvējamo uzņēmumu apgādi ar iekārtām, izejvielām, kā arī drošu saražotās produkcijas noietu. Tai pat 1948.gadā Polijas tirdzniecība ar pārējām Austrumeiropas valstīm, ieskaitot PSRS, sastādīja 41% no visa ārējās tirdzniecības apjoma. Turpmāk ārējās tirdzniecības līgumi, kurus noslēdza PTR un PSRS, aptvēra piecgadu periodus, kuri sakrita ar abu valstu tautsaimniecības attīstības plānošanas periodiem.

Jau Trīsgadu plāna izpildes gaitā, īpaši pēc Seima vēlēšanām, pastiprinājās **polemika starp PSP un PPS**, jo 1947. gada pirmajā pusē pasliktinājās ekonomiskā situācija valstī, ievērojami pieauga dzīves dārdzība, kas palielināja neapmierinātību Polijas sabiedrībā, tai skaitā arī strādnieku šķirā, kuras pārstāvjiem nācās iegādāties preces melnajā tirgū. Šajos apstākļos strādnieku partijas piedāvāja dažādus veidus, kā izkļūt no krīzes.

PSP stingri aizstāvēja kursu uz ražošanas līdzekļu ražošanas kāpināšanu, saskatot tajā vienīgo iespēju kā pārvarēt valsts ekonomisko atpalicību, nodrošināt iedzīvotāju maksimālu nodarbinātību un tautsaimniecības pacēlumu. 1947.gada aprīlī notika PSP CK plēnums, veltīts ekonomisko un politisko problēmu apspriešanai. 1946.gada beigās valstij piederēja jau vairāk nekā 11 tūkstošu rūpniecības uzņēmumu, kuri ražoja 86,4% visas rūpnieciskās produkcijas. 1947.–1948.gadā rūpniecības nacionalizācija turpinājās, tika nacionalizēti ap 6 tūkstošiem, galvenokārt, vidēju uzņēmumu. Taču tautsaimniecībā vēl joprojām nozīmīga bija arī privātā sektora loma. 1946.gadā un 1947.gada pirmajā ceturksnī amatniecības uzņēmumu skaits valstī bija pieaudzis no 88,7 tūkstošiem uz 135,7 tūkstošiem. Privātsektora loma mazumtirdzniecībā sastādīja 87%, vairumtirdzniecībā – 24%, sīkrūpniecība un amatniecība kopējā rūpnieciskās produkcijas apjomā saražoja 15%. Auga privātajos uzņēmumos nodarbināto strādnieku skaits. Piemēram, celtniecībā to bija 40%. Privātsektora attīstība veicināja tautsaimniecības atdzimšanu, taču neļāva radīt „sociālisma priekšnoteikumus” – valsts kontroles un pārvaldes nostiprināšanu tautsaimniecībā, tās daudzveidīgās struktūras attīstību „sociālistiskā” virzienā, ko vēlējās panākt komunisti. Viņi uzskatīja, ka kapitālistisko elementu ierobežošana ekonomiskiem līdzekļiem (ar nodokļu politiku, cenu kontroli, valsts un kooperatīvas tirdzniecības tīklu radīšanu u.c.) neļaus privātsaimniekiem tapt bagātiem uz nacionalizēto uzņēmumu ražošanas rezultātu rēķina un vienlaikus ļaus varas iestādēm sadalīt tautsaimniecības atjaunošanas grūtību nastu „vienmērīgi visiem pilsoņiem”. PSP pamatoja privātā sektora ierobežošanas un kooperatīvā sektora regulēšanas politiku ar uzdevumu nodrošināt „arvien pieaugošu valsts ekonomikas pārsvaru”. Plēnums noteica kursu uz privātsektora ierobežošanu un pakļaušanu valstij. Tiesa, ņemot vērā, ka lauksaimniecība vēl nebija sasniegusi pirmskara ražošanas līmeni, tika uzskatīts par pieļaujamu zināmās robežās ļaut attīstīties arī turīgajām zemnieku saimniecībām – preču produkcijas ražotājām.

Amerikāņu publiciste A. Aplbauma uzsvērusi, ka 1947.gada Seima vēlēšanās „uzvarējušo” komunistu īstenoto reformu mērķis bija palielināt rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaitu, cerot tādējādi vairo savu atbalsta bāzi nākotnē. Tāpat uzbrukumi privātajiem ražotājiem un mazumtirgotājiem notikuši tādēļ, ka tajos atbalsts komunistiem bija minimāls. Domājams, ka tas ir vienkāršojums. Uzdevums nodrošināt partijai politisku atbalstu neapšaubāmi bija svarīgs, taču tas jāskata plašākā kontekstā. Komunistu ekonomiskā politika bija virzīta ne tikai uz politiskā atbalsta iegūšanu, bet uz visas sabiedrības sociāli-ekonomiskās un politiskās iekārtas pārveidi.

Arī Polijas Sociālistiskā partija 1947.gada pavasarī izstrādāja savu valsts ekonomiskās attīstības programmu. Partijā izvērsās plaša diskusija par valsts tālākās attīstības ceļiem.

PPS darbinieki kā kara rezultātā drastiski kritušā darbaļaužu dzīves līmeņa paaugstināšanas nosacījumu izvirzīja pirmkārt vieglās rūpniecības attīstību, izmantojot arī kapitālistisko valstu izejvielu avotus un noieta tirgus. Tas nozīmēja dot priekšroku nevis ražošanas līdzekļu, bet patēriņa priekšmetu ražošanai. Paredzot tādā ceļā panākt ekonomikas attīstības paātrināšanu, PSP piedāvāja pirmkārt attīstīt to ražošanas līdzekļu ražošanu, kuri bija nepieciešami patēriņa priekšmetu ražošanas palielināšanai, tādā kārtā veicinot tautas labklājības pieaugumu. Pēc viņu viedokļa, tas varētu iezīmēt poļu ceļa uz sociālistisku specifiku. Daudzi PPS biedri, kurus komunisti uzskatīja par labējiem sociālistiem, vēlējās pārmaiņām saimniecībā, sabiedriskajā iekārtā piešķirt evolucionāru raksturu.

PPS uzskatīja par nepieciešamu paļauties uz privātā sektora aktivitāti un mobilitāti. Pēc sociālistu domām, bija jāpiešķir plašas darbības iespējas sīkražotājiem, jāpaplašina sagādes un noieta kooperācijas darbība, valstij jāpiešķir tikai „autonomas spēles regulatora” loma „valsts plāna robežu ietvaros”. PPS programmas būtība bija „celt pamatus mājai, kura tālā nākotnē iegūs sociālistiskus apveidus”. Šis plāns paredzēja ienākumu gūšanu no privātīpašuma, ekonomisku brīvību, t.i. –

konkurenci, tātad faktiski tirgus ekonomiku. Tomēr sociālisti vēlējās arī likvidēt bezdarbu un tirgus saimniecībai raksturīgās krīzes. Tādējādi arī pēc Trīs gadu plāna pieņemšanas Polijas strādnieku kustībā eksistēja divas valsts tālākās attīstības koncepcijas.

Padomju vēsturnieki savā laikā uzsvēra, ka notika komunistu un sociālistu koncepciju tuvināšanās „uz revolucionāra pamata”, pamatojot to ar to, ka pastāvošo objektīvo nepieciešamību nosargāt trijos gados sasniegtos strādnieku šķiras sabiedriski politiskos iekarojumus, jo, ilgstoši attīstot galvenokārt patēriņa priekšmetu ražošanu apstākļos, kad PSRS un citu Austrumeiropas valstu starptautiskā sadarbība bija vēl ierobežota, Polija atkal varētu nonākt atkarībā no kapitālistiskās pasaules, kas vājinātu „tautas varas” ekonomiskās un politiskās pozīcijas. Tas tika tēlots kā pašas valsts ekonomiskās un politiskās neatkarības apdraudējums. Šodien var teikt, ka PSP koncepcijas, kas faktiski atkārtoja PSRS realizēto modernizācijas koncepciju pirmskara gados, pieņemšana Polijā notika PSP un arī PSRS spiediena rezultātā, kas atstāja maz vietas pašu poļu izvēlei.

Diskusijās par attīstības ceļa izvēli piedalījās arī ļudovieši (PSL un SL biedri), kuru uzskatu pamatā, tāpat kā iepriekš, atradās agrārisma teorija. Kreisajā kustības spārnā bija vērojamas tendences to pārskatīt caur valstī notiekošo procesu, kreiso spēku ietekmes pieauguma prizmu. Kreisie ļudovieši uzskatīja, ka pēckara pirmajos gados jau daļa viņu pirmskara programmas ir īstenota. Taču zemniecības pamatmasā pastāvēja dziļa neuzticība marksistu vēlmei nacionalizēt un sabiedriskot visus ražošanas līdzekļus, uzskatot zemniecību tikai kā pārejas elementu starp buržuāziju un proletariātu. Uz šo neuzticību arī balstījās ļudovieši. Ne tikai PSL, bet arī tolaik vēl pastāvošās SL rindās atskanēja aicinājumi nodrošināt valsts prioritāru palīdzību laukiem, īpaši karā smagi cietušajiem rajoniem. Izsakoties par zemniecības sadarbību ar strādnieku šķiru, liela ļudoviešu daļa joprojām atteicās atzīt strādnieku partiju vadošo lomu. Tās taču noraidīja agrārās valsts modeli ar lauksaimniecību apkalpojošu rūpniecību un lauksaimnieciskās produkcijas eksportu. (Ne tikai PSP, bet arī PPS nepieņēma agrārisma tēzes, piemēram, par lauksaimniecības vadošo lomu valsts ekonomikā. PPS diskusijā uzstājās PSP pusē. Sociālisti gan atzina ļudoviešu postulātu par individuālo zemnieku saimniecību kā galveno agrārās struktūras sastāvdaļu, taču kopumā noliedza agrārisma teorijas īstenošanas lietderību.)

1947.gada 7.maijā PSP CK, atsaucoties uz ekonomiskās situācijas pasliktināšanos Polijā salīdzinājumā ar 1946. gadu, vērsās pie PPS Centrālās Izpildu komitejas ar vēstuli, kurā ierosināja ieviest stingru kontroli pār „tirgus kapitālistiskajiem elementiem” un pakļaut kooperāciju valsts kontrolei. Atbildes vēstulē, datētā ar 14. maiju, PPS CIK, atzīstot tirgus dezorganizācijas un inflācijas pieaugšanas briesmas, ierosināja cīņas smagumu pārnest uz grūtību pārvarēšanu ražošanā, palielinot līdzekļus vieglās rūpniecības attīstībai. PSP priekšlikumu par valsts aparāta izveidi lauksaimniecības produktu iepirkšanai PPS novērtēja kā politisku triecienu kooperācijai.

Tomēr PSP spiediena priekšā PPS bija spiesta pastāvīgi piekāpties. 1947.gada 2.jūnijā Seims pieņēma rūpniecības ministra H. Minca piedāvāto likumu par valsts kontroles pastiprināšanu pār privātsektoru, saskaņā ar kuru valdībai tika piešķirtas ārkārtas pilnvaras, lai cīnītos pret dārdzību un spekulāciju. Īpašas komisijas saņēma tiesības kontrolēt cenas, apgrozījuma nodokļa apjoms tika palielināts. Valsts iestādes saņēma pilnvaras par „ļauņprātīgu darbību” slēgt privātveikalus. Šie pasākumi iezīmēja sākumu „cīņai par tirdzniecību”, kas patiesībā bija vērsta uz ievērojamu privātās iniciatīvas ierobežošanu, tās, kā arī kooperatīvā sektora tirdzniecībā, pakļaušanu valstij. „Cīņa par tirgus iekarošanu nav tirgus kapitālistisko elementu likvidēšana,” – paziņoja H. Mincs – „tā ir cīņa par tautas demokrātiskās valsts spējām šos elementus kontrolēt.” Tādējādi „brīvais tirgus” joprojām it kā pastāvēja, bet tas tiks pakļauts stingrai valdības kontrolei un līdz ar to, protams, nebija brīvs.

Sociāli vājāko slāņu vidū, eksistējot neapmierinātībai ar savu ekonomisko stāvokli, auga bāze cīņai par straujāku, radikālāku sava stāvokļa uzlabošanu. Plašas aprindas pēckara apstākļos šo uzlabošanu

saistīja ar sabiedriskās iekārtas, kura pirms kara nebija pietiekami efektīvi risinājusi sociālos jautājumus, nomaīņu, tās aizstāšanu ar tolaik populāro sociālistisko alternatīvu. Stablas pozitīvas ekonomiskās attīstības dinamikas trūkums kreisajās aprindās radīja vēlmi atteikties no ilgstošas sociālisma celtniecības, vēlmi forsēt pāreju uz sociālismu.

1947. gada vidū uz PSP vadību pieauga to partijas biedru spiediens, kuri ilgojās pēc „īstas” revolucionāras darbības, veidojās labvēlīgāki apstākļi radikāliem soļiem, ārkārtējiem pasākumiem, meklējot izeju no sarežģītās ekonomiskās situācijas. Piemēram, pēc zināmas sabiedrības daļas uzskatiem, ar vienu „rāvienu” atrisināt tādu akūtu jautājumu kā bezdarbs šķita vieglāk nekā to darīt pakāpeniski. Padomju pieredze kā īsā laikā strauji pārvarēt ekonomisko atpalcību, nabadzīgākajiem slāņiem šķita pievilcīgāka nekā idejas par ilgstošu un pakāpenisku attīstību plašu demokrātisko spēku koalīcijas vadību vadībā. Tieši šādu nepacietību pauda daudzi jaunie pēckara periodā PSP iestājušies biedri. Šo noskaņojumu varēja izmantot „sociālisma” celtniecības tempu paātrināšanas piekritēji partijas vadībā. Bet „sociālistiskās” attīstības paātrināšana veda pie dažādu sabiedrības slāņu konfrontācijas.

„Cīņu par tirgu” īstenoja, ieviešot stingru cenu regulēšanu un augstus nodokļus, ko pavadīja kriminālsodi par noteikumu neizpildi, kā arī smagnēja licencēšanas un atļauju sistēma. Lai saņemtu licenci, uzņēmējiem bija jāapliecina sava „profesionālā kvalifikācija”. Ieviesa ierobežojumus komersantu nodarbināto cilvēku skaitam, kā arī no valsts izvedamo un ievedamo preču daudzumam un pat preču ievēšanai un izvešanai no Varšavas. Tika nacionalizēta vairumtirdzniecība.

Lai cik dīvaini tas izklausītos, arī komunistiskās partijas ekonomisti diezgan bieži labi saprata, kas tika darīts nepareizi. H. Minca vadītajā Polijas Tirdzniecības un rūpniecības ministrijā arhivētajās dokumentu mapēs ir saglabājušās daudzas vēstules no visas valsts dažādo reģionu tālredzīgākajiem birokrātiem, kuri cits pēc cita pacietīgi skaidroja priekšniecībai pieaugošās valsts kontroles negatīvo ietekmi. Daudzi centās pierādīt, ka privātie uzņēmumi ir daudz efektīvāki nekā valstij piederošie to analogi. Dogmas tomēr bija stiprākas.

Oficiālā komunistu prese „cīņu par tirgu” iztēloja kā sekmīgu panākumu; oficiālā poļu historiogrāfija pieturējās pie šādas interpretācijas līdz pat pagājušā gadsimta 80.gadiem. Zviedru ekonomists A. Oslunds tomēr norāda, ka panākumi bija īslaicīgi: „Grūti pievienoties gaviļiem, jo „cīņa par tirgu” deva spēcīgu triecienu visai tirdzniecībai kopumā.” Laika posmā no 1947. līdz 1949.gadam privāto tirdzniecības firmu skaits samazinājās uz pusi un valsts sektors tās nespēja aizstāt. Tā kā vairumtirdzniecība bija sagrauta, atlikušajiem privātajiem veikaliem un uzņēmumiem, īpaši mazajās pilsētās, vairs nebija legālas pieejas nekādām precēm. Jauno noteikumu ieviešana bija neprognozējama. „Dienu no dienas specifiskas ekonomiskās aktivitātes zaudēja savas pastāvēšanas likumīgo pamatu,” atceras kāds ekonomists. Gala rezultāts bija paredzams: strauja melnā (nelegālā) tirgus palielināšanās, haoss preču masas izplatībā un hronisks visu preču deficīts. Lauku kooperatīvos, faktiski valsts uzņēmumos, kas nodarbojās ar vairumtirdzniecību, strādājošajiem bija grūti saprast, kas patiesībā ir deficīta cēlonis šai sektorā: zagšana vai nekompetence. Līdz 1950.gadam kooperatīvi atbrīvojās no visiem atlikušajiem pirmskara vadības pārstāvjiem un aizstāja tos ar it kā piemērotiem strādnieku izcelsmes kadriem. Pārdevējas kooperatīvu veikalos pārsvarā bija neizglītotas. Viņas īsti neprata ne saskaitīt, ne izmērīt. Nebija nekāds brīnums, ka situācija tirdzniecībā neuzlabojās.

Daži sīkuzņēmēji apgāja noteikumus, kas ierobežoja darbinieku skaitu, iesaistīja darbā ģimenes locekļus. Nereti uzņēmumus fiktīvi sadalīja, lai apietu uzņēmumu lieluma ierobežojumus, un ģimenes locekļi kļuva par jaunizveidoto daļu „īpašniekiem”. Bieži automehāniķi, santehniķi un citu līdzīgu profesiju pārstāvji pārreģistrējās par „amatniekiem”, tādējādi saglabājotniecīgus uzņēmumus un darbnīcas un atbrīvojoties no „kapitālista” nosaukuma kauna traipa. Privātie uzņēmēji atteicās no

lielākām investīcijām, jo tās piesaistīja pārāk lielu nodokļu inspekcijas uzmanību. Priekšroka tika dota tādiem biznesa plāniem, kurus varēja uzsākt un ļoti ātri apturēt atbilstoši likumdošanas situācijas izmaiņām. Ilgtermiņa plānošana nebija iespējama.

Atmetot pārmetumus par ekonomisko grūtību veicināšanu, PSP vadība izvērta uzbrukumu sociālistu speciālistu vadītā Centrālā Plānošanas biroja nostādnēm. Jau 1948.gada februārī, apspriežot plāna projektu 1948. gadam, ko piedāvāja Centrālais Plānošanas birojs, sanāksmē, kurā bez PSP un PPS ekonomistiem piedalījās arī abu partiju ģenerāļsekretāri V. Gomulka un J. Cirankevičs, PSP pārstāvji asi kritizēja Centrālās Plānošanas biroja darbu. Biroja vadība tika apvainota, ka tā neņem vērā poļu sabiedrības sociālo diferenciāciju, nepareizi nosaka nacionālā ienākuma apjomu, uzkrāšanas vietā dod priekšroku patēriņam. Č. Bobrovskis tika atcelts no biroja vadītāja amata, bet plāns 1948.gadam tika sastādīts atbilstoši H. Minca priekšlikumiem par rūpniecības attīstību uz lauksaimniecības rēķina. No šī laika valsts ekonomisko politiku pilnībā noteica H. Minca komanda. Sākās smagās rūpniecības radīšana.

40.gadu otrajā pusē tika realizēti vairāki ievērojami ekonomiski un sociāli projekti, kuri nesa ievērojamu ieguldījumu tautsaimniecības attīstībā.

Viens no pēckara būtiskiem saimnieciskiem, sociāliem, kultūras un politiskiem uzdevumiem bija **Varšavas atjaunošana.**

No nacistu okupācijas atbrīvotajā Polijā izskanēja ierosinājumi atstāt pilsētu kā pieminekli nākamajām paaudzēm tādu, kāda tā bija, bet valsts galvaspilsētu pārcelt uz citu pilsētu (uzstājīgi tika minēts Lodzas vārds) vai uzcelt citviet Mazovijas līdzenumā, jo atjaunot Varšavu no gruvešiem daudzi uzskatīja par neiespējamu. Taču to nevēlējās nedz pilsētas iedzīvotāji, kuri sāka atgriezties bijušajās dzīves vietās, nedz valdība. Varšavas kā dzimtās vietas un sena kultūras centra pievilkšanas spēks bija gana spēcīgs. Tiklīdz kļuva iespējams, cilvēki sāka apmesties uz dzīvi drupās, izmantodami visu, kas vēl bija atlicis no viņu izpostītajām mājām. Karš vēl īsti pat nebija beidzies, kad pilsētas bijušie iedzīvotāji sāka atbrīvot Varšavas ielas no gruvešiem un brīvprātīgi piedāvāja savus pakalpojumus kā celtnieki un inženieri. PSP vadība ātri uztvēra šo noskaņojumu, kas varēja nodrošināt komunistiem zināmu popularitāti un atzinību, nekavējās izmantot to savās interesēs. Jau 1945.gada 1.janvārī Polijas Republikas pagaidu valdība pieņēma lēmumu par Varšavas atjaunošanu. 1945.gada 3.janvārī KRN pieņēma lēmumu atstāt Polijas galvaspilsētu Varšavā, 13.janvārī līdzīgu lēmumu pieņēma PRPV. Abas institūcijas: KRN un PRPV 1945.gada 1.februārī pārnēsa savu rezidenci no Ļubļinas uz Varšavu. Taču šis jautājums galīgi vēl netika izlemts.

Pastāv gan arī versija, ka lēmumu par pilsētas atjaunošanu pieņēma J. Staļins, kurš gatavojoties Jaltas konferencei, cerēja tur izmantot atdzimstošās Polijas ar galvaspilsētu Varšavā tēlu, lai iegūtu savu plānu starptautisku atzišanu. Lai arī kāda bija J. Staļina loma lēmuma pieņemšanā, no PSRS uz Varšavu tika sūtīta pārtika, transporta līdzekļi, ekskavatori gruvešu novākšanai, tika sniegta palīdzība tiltu pār Vislu būvei. PSRS piekrišana sniegt palīdzību pilsētas jaunbūvē ievērojamā mērā noteica poļu galvaspilsētas likteni.

1945.gada 24.maijā tika izdots dekrēts par Varšavas atjaunošanu. Tā sākās viena no cilvēces vēsturē ambiciozākā projekta realizācija. Līdz tam neviens nekad nebija mēģinājis faktiski no jauno uzcelt tik stipri izpostītu pilsētu. Celtniecības izvēršana bija arī veids, kā iesaistīt kopīgajā lietā inteliģences pārstāvjus, kuri, lai arī neatbalstīja komunistus, bija entuziasma pārnēmti par valsts mākslas un arhitektūras mantojuma atjaunošanu.

1945.gada oktobrī NVPV Varšavas pilsētas robežās nacionalizēja zemi ar visiem namiem un rūpnīcām. Pirms 1939.gada šāds rīkojums tiktu uzskatīts par kaut ko briesmīgu, bet 1945. gadā lēmums nacionalizēt zemi pilsētā, kuru lielākoties klāja drupas, daudziem poļiem šķita vienīgais

loģiskais risinājums. Laikā, kad sākās grandiozie būvdarbi, visa pilsētas zeme piederēja valstij, visus pilsētas arhitektus algoja pilsētas vadība.

Jau 1945. gada 14. februārī uzsāka darboties PRPV izveidotais „Galvaspilsētas atjaunošanas birojs” (*Biuro Odbudowy Stolicy*), kura sastāvā ietilpa 1 400 arhitektūras, vēstures, urbanistikas, socioloģijas, ekonomikas, inženierzinību un celtniecības u.c. speciālistu. Par tā vadītāju iecēla arhitektu J. Zahvatoviču, vēlāk J. Sigalinu, kurš kara gadus bija pavadījis Padomju Savienībā.

Tūlīt pār biroju kā no pārpilnības raga gāzās dažādi padomi. Vieni gribēja novākt drupas un uzbūvēt modemu mirdzošu tērauda un stikla pilsētu tolaik populārajā internacionālajā stilā. Tā, Polijas Arhitektūras skolā, kuru kara laikā emigranti bija izveidojuši Liverpūles Universitātē, poļu jauno arhitektu grupa izstrādāja projektu sēriju, kuri daudz neatšķīrās no tā laika britu kolēģu darbiem. Citā projektā bija iecerēts saglabāt veco ielu plānojumu, bet vecās baroka ēkas aizstāt ar modernām stikla fasādēm. Vēl citi rosināja būvēt betona daudzdzīvokļu mājas un masīvas ēkas, kas līdzinājās vēlāk Eiropā pazīstamajam „brutālisma” stilam, kas veidojās, noliedzot Amerikas dārgo stikla un tērauda arhitektūru, un aicināja lietot betonu – lētāku materiālu, kas ar smagnējās masas izteiksmību ļautu paredzēt arhitektūras formu iespējamās izmaiņas.

Tāču jau no sākuma populārāks bija gluži pretējs viedoklis. Liela sabiedrības daļa vēlējās atgūt veco Varšavu, un to gribēja arī daudzi arhitekti. Kā norādīja viens no viņiem: „Mūsu atbildība nākamo paaudžu priekšā liek mums atjaunot to, kas tika izpostīts.” Atjaunošanas piekritēji apgalvoja, ka pilsētas senākās daļas – tās viduslaiku, baroka, renesanses un XVIII gadsimta ēkas – jāatjauno tieši tādas, kādas tās bija pirms kara, liekot ķieģeļi pie ķieģeļa, lai saglabātu Polijas arhitektūras mantojumu. Plāns paredzēja pilnīgu ēku un pieminekļu rekonstrukciju, izmantojot gan saglabājušos dokumentāciju, vēsturiskus zīmējumus, gan pašu varšaviešu atmiņas. Atjaunotajai pilsētai vajadzēja kļūt par agrākās Varšavas kopiju.

Liela daļa vecpilsētas tika atjaunota vissīkākajās detaļās. Tiesa gan, pilnībā visa pilsēta tās pirmskara veidolā atdzimt nevarēja. Vecpilsētas atjaunošana nebija ekonomiski efektīva. Daudzas XIX gs. beigās un XX gs. sākuma celtnes tika nojauktas un to būvmateriāli izmantoti vērtīgāku objektu atjaunošanai. Arī B. Beruts jau pašā sākumā uzstāja, ka aiz vecajām fasādēm jāuzceļ moderni dzīvokļi ar labierīcībām cienījamiem strādnieku šķiras pārstāvjiem. 1949. gadā, uzstājoties ar plašu runu, kas bija veltīta Varšavas atjaunošanai, B. Beruts deklarēja: „Jaunā Varšava nevar būt vecās kopija. Tā nevar vienkārši kanonizēt, kaut arī nedaudz modificētā veidā, vecās kapitālistu šķiras privātās intereses un gaumi, kas atspoguļojās pilsētā pirms kara. [...] Jaunajai Varšavai ir jākļūst par sociālistiskās valsts galvaspilsētu.”

Tāču arī ar papildus ūdensvadu un kanalizāciju rekonstruētā vecpilsēta šķita neticami līdzīga savam vēsturiskajam analogam. Kāds tās bijušais iedzīvotājs pēc daudziem gadiem šo efektu aprakstīja tā: „Māja, kurā es piedzimu, bija sagrauta līdz pamatiem [...], bet tagad es atkal varēju ieiet tādā pašā guļamistabā, kādā tā bija tolaik, kad vēl biju zēns, un, lūkojoties laukā pa logu, es gandrīz vai atpazīnu pretējo māju pagalma otrajā pusē. Pat lampas tureklis manā dzīvoklī bija ar tādu pašu neparastu izliekumu, un tas atradās tieši tajā pašā vietā, kur agrāk.”

Varšavu patiešām, kā skanēja tolaik izplatīts lozungs, atjaunoja visa tauta. Ziedojumi pienāca no visas valsts, celtnieki tāpat ieradās no visiem novadiem, daudzi strādāja kā voluntieri. Varšavas atjaunošanai veltītās pūles tautā bija populāras. Vecpilsētas atdzimšana komunistu vadītās valdības politikai nodrošināja labu reklāmu. Neraugoties uz šur-tur sāktajiem streikiem, kuros tika prasīta darba dienas samazināšana un algas palielināšana, daudzos Varšavas uzņēmumos radās iniciatīva pēc darba laika piedalīties pilsētas attīrīšanā – gruvešu novākšanā. Daļa strādnieku ar vienreizēju aktu

zināmu stundu vai pat dienas algu ziedoja Varšavas atjaunošanai. Jau līdz 1945.gada augustam bija novākti 700 000 kubikmetri gruvešu, atjaunots pirmais pieminēklis – astronomam N. Kopernikam. 1946.gada sākumā bija jau atklāti divi tilti, sāka darboties Poļu teātris (*Teatr Polski*). Entuziasms, ko atspoguļoja tā laika kinohronikas, nebūt nebija komunistu propaganda. Tas bija viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai Varšavas atjaunošanas uzdevums tiktu īstenots.

Reizē valstī iznākošie speciālie arhitektūrai veltītie periodiskie izdevumi, regulāri publicēja rakstus un īpašus pielikumus par padomju arhitektūru. 1946.–1947.gadā valsts izdevniecība pat izdeva antoloģiju „Padomju arhitektūra”, kas slavina tās sasniegumus. Ap 1949.gadu nevienam vairs nebija jātāsta, ka visos lielākajos celtniecības projektos Varšavā komunistiskajai partijai pieder pēdējais vārds. Tā rezultātā noformējās vēl viena pozīcija. Ne funkcionālās stikla kastes, ne pedantiska senatnes rekonstrukcija īsti neatbilda jau pirms kara Padomju Savienībā veidojamajām sociālistiskā reālisma nostādnēm, ko tagad pārņēma Austrumeiropas valstis. Abas līdz šim pastāvošās galvenās Varšavas atjaunošanas koncepcijas pilnībā neapmierināja arī poļu komunistus, kuri vēlējās veidot jaunus „sociālisma” cilvēkus un ticēja apkārtējās vides un apstākļu ietekmei. Tika uzskatīts: ja apkārtnē var būtiski ietekmēt cilvēkus, tad Varšavas arhitektiem jāuzņemas atbildība un jāpalīdz radīt jaunu pilsētvidi, kurā tie dzīvos un strādās. Tāpēc 1949.gadā pieņemtais Varšavas atjaunošanas plāns daudz ko pārņēma no padomju arhitektūras. Daļa poļu arhitektu ļāva sevi pārliecināt par tās priekšrocībām. 1948.gadā J. Sigalins aizbrauca uz Maskavu, lai tiktos ar sociālistiskā reālisma teorētiķi arhitektūrā ebreju izcelsmes poļu arhitektu E. Goldzamtu, kurš nacistu okupācijas laikā bija radis patvērumu Padomju Savienībā, pabeidzis tur arhitektūras studijas, bet 1952.gadā pēc J. Sigalina iniciatīvas pārcēlās uz Poliju, tur strādāja kā teorētiķis un praktiķis. Teorijā E. Goldzamts sludināja, ka arhitektūrai jābūt „sociālistiskai pēc satura, bet nacionālai pēc formas”, bet praksē viņš ieteica arhitektiem izmantot „nacionālos” motīvus no vēsturiskām celtnēm un tautas mākslas, pārceļot tos uz masīvajām padomju stila būvēm.

Attīstītā staļinisma perioda padomju arhitektūras uzdevums bija cilvēkus ietekmēt, demonstrējot valsts varenību. Monumenti, valdības ēkas un daudzdzīvokļu nami „sociālisma” pilsētā Maskavā tika veidoti masīvi, smagnēji un bagātīgi izrotāti. Ielas bija iespaidīgi platas, laukumi plaši, reizē plaši tika izmantoti klasiskajai arhitektūrai tipiskie elementi – kolonnas, balkoni un arkas. Taču padomju pilsētu arhitektūras projektus bija grūti īstenot Varšavā, kura bija veidota gājējiem un zirgu vilkiem pajūgiem vai karietēm laikmetā pirms automobiļu izgudrošanas, un tās plānojums vēsturiski bija attīstījies ap baznīcām un tirdzniecības pasāžām.

1949.gada Varšavas plāni bija klasisks staļinisma perioda arhitektūras paraugs. Lai gan visi šie projekti saglabāja zināmu saikni ar poļu arhitektūras tradīcijām, prasība pielāgoties „Padomju Savienības piemēram”, kā atzīmēja kāds mākslas vēsturnieks, „bija nevis vienkārša rekomendācija, bet gan masīvs spiediens, kuram bija tikpat grūti pretoties, kā vēlāk samierināties ar tā sekām”.

Poļu arhitekti mēģināja uzbūvēt arī sociālistiskajam reālismam atbilstošu Maršalkovskas dzīvojamo rajonu (*Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa*) ar monumentālām parādes durvīm, kolonnām, plašām kāpņu telpām un dažām stilizētām skulptūrām, kurām acīmredzot bija jāatveido strādnieki, kas vērīgi raugās tālumā. Rajona platība ir aptuveni 80 hektāri, tas atrodas pilsētas centra dienvidu daļā un mūsdienās ir izcils klasiskā sociālistiskā reālisma izpausmes projekts Polijā.

Tika plānots uzbūvēt aptuveni 6 000 jaunu dzīvokļu, 10 bērnu silītes, 22 bērnudārzus, 11 skolas, 9 ārstu prakses, peldbaseinu, sporta laukumu, rātsnamu, milicijas nodaļu, viesnīcu, piecus teātrus, sešus kinoteātrus, daudzus restorānus un veikalus. Plāni gan netika pilnībā īstenoti. Kopumā tika uzbūvētas 6 300 dzīvojamās vienības (divu un trīs istabu dzīvokļi), kas piedāvāja dzīvojamo platību ap 22 000 cilvēku. Šais dzīvokļos bija centrālā apkure, lifti, atkritumu teknes, mazgāšanas un žāvēšanas telpas, gāzes plītis un karstā ūdens katli. Tāpēc, ņemot vērā rajona centrālo atrašanās vietu, tie bija ļoti populāri. Bieži iegūt šeit dzīvokļus varēja tikai izmantojot sakarus („blatu”). Atklāšanas ceremonija notika 1952.gada 22.jūlijā ar sportistu un Polijas milicijas vienību parādēm, pionieru no

Ķīnas Tautas Republikas un Padomju Savienības un delegāciju no daudziem Polijas novadiem uzstāšanos. Svētku dalībniekus sveica prezidents B. Beruts un citas amatpersonas.

Pirmais Varšavas atjaunošanas etaps noslēdzās 1952.gadā, kad tika atlaists „Galvaspilsētas atjaunošanas birojs”, taču daudzi rekonstrukcijas projekti turpinājās vēl 60. gados un arī vēlāk. Piemēram, Karaļa pils atjaunošana tika pabeigta 1974. gadā. Katrs nākamais kvartāls tika atklāts ar plašiem mītiņiem, tika grieztas lentes un uzsaukti tosti. Parasti tas notika PNAK 22. jūlija Manifesta izdošanas gadadienā vai citos ideoloģiskos svētkos. Pirmskara krēslainā un pamazām brūkošā, bet gleznainā pilsētas daļa jau 50. gados bija atvērta, labi apgaismota un tūristu pilna. Kaut Varšavas centra kompleksa vēsture faktiski sniedzas ne gadsimtu, bet tikai dažu gadu desmitu garumā, 1980. gada 2. septembrī Varšavas vecpilsēta (*Stare Miasto*) tika uzņemta UNESCO (Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija – angļu: *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) pasaules kultūrās mantojuma sarakstā kā unikāls iznīcināta mantojuma atjaunošanas un rekonstrukcijas piemērs.

Cits vērienīgs projekts bija **Nova Hut** (*Nowa Huta*) celtniecība. 1947. gadā tika nolemts netālu no Krakovas būvēt jaunu metalurģisko kombinātu (poļu valodā – *Nowa Huta*) līdz ar pilsētu tās darbiniekiem. Tie kļuva par sociālistiskās plānošanas simbolu. Kaut poļu speciālisti vēlējās to būvēt tuvāk Silēzijai, tomēr, izmantojot labos satiksmes ceļus ar PSRS, kombināts tika orientēts uz padomju dzelzs rūdas no Krivojrogas (*Кривуї Піз*) Ukrainā izmantošanu. Jāpiebilst, ka blakus saimnieciskajiem mērķiem kombināta un ar to saistītās pilsētas celtniecībai bija arī politisks mērķis – radīt jaunu strādniecības centru un sociālistisku paraugpilsētu kā pretsvaru katoliski-konservatīvajai un jaunajai sabiedriskajai iekārtai opozīcijā esošajai Krakovai. Diemžēl rūpniecība un pilsēta tika celta uz lauksaimniecībā izmantojamajām zemēm vairāku ciemu teritorijā. 1949.gadā ar padomju speciālistu piedalīšanos sākās rūpnīcas un dzīvojamo kvartālu būvniecība. SEPP atbalstīja Nova Hut kombināta celtniecību ar 450 miljoniem \$.

1951.gadā pilsēta un rūpnīca tika iekļautas Krakovas sastāvā. Janvārī to nosauca V. Ļeņina vārdā. Rūpnīca tika atklāta 1954.gada 22. jūlijā, un 20 gadu laikā tā kļuva par lielāko metalurģisko uzņēmumu PTR. 1970.gadi bija ekonomiski veiksmīgākie Nova Hutai, kad tā bija milzīgs kombināts, apgādāts ar jaunākajām iekārtām, kas varēja līdzināties pasaules standartiem. Kombināts no Krivoirogas baseina (Ukrainā) piegādātās rūdas ražoja trīs reizes vairāk metalurģiskās produkcijas nekā visa pirmskara Polija, deva valstij peļņu 15 miljardu zlotu apmērā. Tērauda ražošana rūpnīcā sasniedza 7 miljonus tonnu gadā, kas bija gandrīz 1/3 no visa valstī saražotā, bet ražošanas pieaugums pozitīvi ietekmēja strādnieku nodarbinātības un dzīves līmeni. Kombināts un pilsēta sociālās augšupejas iespējas pavēra daudziem poļu jauniešiem, kuri kapitālisma apstākļos būtu nolemti palikt laukstrādnieku stāvoklī vai emigrēt.

Uzskatāms sociālās izaugsmes piemērs ir poļu jaunieša J. Tejhmas dzīves gājums. Viņš, izmantojot bezmaksas izglītības iespējas, kādu viņa vecākiem pirms kara nebija, beidza vidusskolu. Iestājās Zemnieku partijas jaunatnes organizācijā. Kad tā 1948.gadā apvienojās ar Poļu Jaunatnes savienību (PJS), kļuva tās biedrs. Talantīgo un entuziasma pilno jauniešu drīz uzaicināja strādāt savienības galvenajā birojā Varšavā. Lai gan viņš bija cerējis sākt mācības universitātē, radās daudz steidzamāki uzdevumi. Negaidīti viņu izsauca kadru daļas priekšnieks, kurš pastāstīja, ka nepieciešams steidzami atvērt PJS biroju Nova Hutā. Vai J. Tejhma gribētu kļūt par tā pirmo vadītāju? Viņš piekrita. Vēlāk viņš ar smaidu atcerējās, ka tā esot kļuvis par „vairāku tūkstošu jauniešu līderi. Es biju atbildīgs par viņu izglītību, kultūru, sportu – par visu.” Tā 21 gada vecumā viņš ieradās Nova Hutā, kur pavadīja trīs gadus (1951–1954), kuru laikā viņš saskārās ar „grūtībām, kas bija neizbēgamas, jauniešus tieši nosūtīti no laukiem uz lielām rūpnīcām”. Daudzi no tiem, kas bija ieradusies Nova Hutā, bija pusnalfabēti. Viņi agrāk nekad nebija atstājuši savus nelielos ciemus, nekad nebija bijuši prom no savām ģimenēm un gandrīz neko nezināja par pārējo

pasauli. Sākumā J. Tejhmam tā nešķita nepārvarama problēma. Viņš pats bija nācis no nabadzīga ciema, un pat pieticīgais „kakts”, kurā viņš dzīvoja strādnieku kopmītnē Nova Hutā, bija daudz greznāks par māju, kurā viņš bija uzaudzis, jo kopmītnē bija ūdens un elektrība. Viņam bija sekretāre un PJS piešķirtā alga, kas padarīja viņu neatkarīgu no kombināta priekšniecības.

Sākumā jaunā dzīve J. Tejhmam šķita ārkārtīgi interesanta. Lai gan Varšavā viņš bija saņēmis sīkas instrukcijas, kā organizēt lekcijas un parādes, viņam patika rīkoties patstāvīgi, un kādu laiku tas viņam netika liegts. Viņš apstaigāja būvlaukumu, „interesēdamies par jauniešu darbu un dažkārt iejaukdamies ar saviem ierosinājumiem”, kā arī apmeklēja mācību iestādes. Savus secinājumus viņš darīja zināmus celtniecības vadītājiem, vajadzības gadījumā uzstājot uz nepieciešamām pārmaiņām. Lai strādnieki pēc darba „nenīktu uz sola”, viņš sagādāja kravas mašīnu un aizveda strādniekus uz Krakovu, kur daudzi no viņiem pirmo reizi mūžā apmeklēja teātra izrādi. J. Tejhma organizēja tikšanās ar ievērojamiem rakstniekiem, māksliniekiem un dzejniekiem, kuri ieradās Nova Hutā, meklējami radošo iedvesmu. Vienlaikus viņš pievērsa uzmanību strādniekiem, kuri izpildīja celtniecības normas vai tās pārsniedza. Atbilstoši laika garam viņš veicināja „sociālistisko sacensību” un apbalvoja uzvarētājus. Lielas daļa strādnieku viņu atbalstīja: „Viņi piedalījās, viņi mēģināja strādāt labi, viņi sacentās cits ar citu. Protams, reālajā dzīvē viss izskatījās ne gluži tā, kā to rādīja kinožurnālos.”

Tāču jau pavisam drīz jauniešu vadonim viņa darbs sāka sagādāt arī vilšanos. Daži no viņa jaunajiem aizbilstamajiem novērtēja viņa pūles, gribēja paplašināt savu redzesloku, apgūt strādnieku kustības vēsturi, iepazīties ar teātri un literatūru. Toties citi viņa pūliņus ne tikai ignorēja, bet arī diezgan atklāti darbojās pret tiem. Daudziem no viņiem „vispār nebija nekādas jēgas par kultūras standartiem; viņi nemaz nealka pēc izglītības un jebkādam augstākām lietām. Viņi nepārtraukti bija piedzērušies un “izlādējās” kautiņos. Viņiem nebija vienotības apziņas. Nekas no tā, ko mēs gribējām dot, viņiem nebija vajadzīgs.” J. Tejhma mēģināja iesaistīt kolektīvās pārrunās arī pašus apātiskākos strādniekus, kuri allaž bija gatavi pašēloties par darba apstākļiem, bet ne par kaut ko citu runāt nebija piedabūjami. Kad viesos ieradās slaveni rakstnieki, šie strādnieki parasti sēdēja klusēdami. J. Tejhma pat atļāvās pirms tam par to brīdināt atbraukušos literātus, iesakot nepārcensties ar Nova Hutas reklamēšanu. K. Brandisam, tolaik vadošam rakstniekam, viņš, piemēram, ieteica nedaudz pieklusināt jūsmīgo toni būvlaukuma aprakstos: reālā dzīve, viņaprāt, nebūt nebija tik optimistiska un priecīga, kā par to rakstīja grāmatās. Starp Nova Hutas ikdienas dzīvi un šīs pilsētas aprakstiem laikrakstos, kinožurnālos un romānos bija liela un dziļa plaisa. (Vēlāk šī „sociālisma” „celmlaužu armija” ar krucifiksiem un šņabi tika attēlota A Vajdas filmā „Marmora cilvēks” (*„Człowiek z marmuru”*). Šo kinostāstu par staļiniskā darba trieciennieku, kuru pārņēmusi dziļa vilšanās un savas niecības apziņa, 1977. gadā atļāva rādīt publikai, pateicoties tam, ka iejaucās tolaik jau Polijas kultūras ministrs J. Tejhma, bijušais Nova Hutas jauniešu vadītājs.)

Pats J. Tejhma kļuva par aktīvu PASP politiķi, tās CK sekretāru, Politbiroja locekli, PTR ministru, Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieku, pēc tam diplomātu – savas valsts sūtni Grieķijā un Kiprā.

Turpmākajās desmitgadēs pirmā jaunuzceltā poļu pilsēta bez baznīcas kļuva par politisko un reliģisko cīņu centru. Krakovas arhibīskapija jau 1957.gadā lūdza atļauju būvēt Nova Hutā baznīcu. 1959.gadā Krakovas arhibīskaps K. Vojtila klajā laukā – tajā vietā, kur bija paredzēts celt baznīcu, – noturēja dievkalpojumu. Visus 60. un 70.gadus garīdzniecība un varas iestādes strīdējās par finansējumu un būvatļaujām. 1977.gadā baznīca beidzot tika uzbūvēta. To iesvētīja nu jau kardināls K. Vojtila, kura konsekvētā cīņa par dievnama būvi nenoliedzami bija vairojusi viņa autoritāti gan valstī, gan starptautiskā mērogā. Vēl pēc sešiem gadiem K. Vojtila, tagad jau pāvests Jānis Pāvils II, tur noturēja dievkalpojumu, uz kuru bija pulcējušies ticīgie no malu malām.

Pēc 1989.gada politiskajiem notikumiem, ekonomiskās pārstrukturēšanas, rūpnieciskā darba devalvācijas Nova Hutā bija vērojams līdz tam izbūvēto sociālo struktūru likvidēšana, ekonomisks un sociāls panīkums. Nova Hutas metalurģiskais kombināts ilgstoši netika modernizēts un tā ražotnes nopietni apdraudēja pilsētas iedzīvotāju veselību. Jau 1979. gadā cilvēki Krakovā runāja: „No gaisa piesārņotības piepilsētas fermas cūkas nobeidzas. Bet cilvēki neko, pagaidām turas.” Pēc poļu un starptautisko speciālistu domām arī Krakovas restaurācija bija bezjēdzīga, kamēr metalurģiskais

kombināts netika pārprofilēts. Mūsdienās tas ir slēgts, kas Nova Hutā izraisīja sociālu katastrofu, saistītu ar bezdarbu.

Kopumā industrializācija Polijā notika uz darba intensitātes pieauguma un iedzīvotāju dzīves līmeņa pazemināšanas rēķina. Lai iedvesmotu strādniekus labākam darbam komunistiskie propagandisti koncentrēja uzmanību uz īpaši ražīgi (vai šķietami ražīgi) strādājošo darba pirmrindnieku piemēriem. Tie bija tā sauktie „trīciennieki” – „sociālistiskā” darba varoņi. Viņi spēja atskaldīt vairāk ogļu, izliet vairāk tērauda un uzbūvēt vairāk kilometrus ceļu nekā pārējie.

Viņu paraugs bija Donbasa ogļracis A. Stahanovs, kurš 1935.gada 31.augustā, kā tika apgalvots, ieguva 102 tonnas ogļu piecās stundās un četrdesmit piecās minūtēs, pārsniegdams noteikto normu četrpadsmit reizes. Pats J. Staļins pievērsa uzmanību A. Stahanova sasniegumam, ar laiku ap šo ogļraci tika izveidots kaut kas līdzīgs miniatūram personības kultam. Par A. Stahanovu publicēja rakstus un grāmatas, viņš tika attēlots gleznās un plakātos, viņa vārdā pārdēvēja ielas un laukumus, pat kādu pilsētu Ukrainā. Darba pirmrindniekus sāka saukt par stahanoviešiem. Visā Padomju Savienībā sākās stahanoviešu kustība.

Pēc kara arī poļu komunisti imitēja šo modeli. Polijā bija savs ogļraču trīciennieks V. Pstrovskis 1947.gada februārī – maijā viņš izpildīja savu normu no 240 līdz 293% apjomā, bet pēc tam 27.jūlijā izaicināja savus biedrus uz sacensību: „Kurš iegūs ogles vairāk par mani?”. Viņš bija idejiski pārliecināts komunist, kara laikā nelegāli darbojies Beļģijas Komunistiskajā partijā, taču bez propagandista talanta. Tiekoties ar strādniekiem, viņš nevis stāstīja klausītājiem par smago kalnrača darbu un panākumiem tajā, bet gan bieži gremdējās atmiņās un ar nostalgiju atcerējās ārpus valsts pavadītos gadus. 1948.gadā viņš negaidīti nomira, iespējams, neveiksmīgas stomatoloģiskas operācijas rezultātā (acīmredzot radās asins saindēšanās.)

Jāsaka, ka Polijā t.s. „stahanoviešu” kustība deva vājus rezultātus. Kaut ogļrūpniecība bija viena no svarīgākajām Polijas ekonomikas nozarēm, tā darbojās neapmierinoši. Īpaši 1949.gada sākumā ogļrūpniecība strādāja ar lielu spriedzi, jo daļa ogļu raktuvju uzsāka dziļāk esošu un vienlaikus plānāku ogļu slāņu izstrādi. Situāciju saasināja fakts, ka maijā daļa strādnieku atstāja darbu, lai dotos lauksaimniecības darbos, un samazinājās arī ogļrūpniecībā nodarbināto vācu karagūstekņu skaits. Plāna neizpildīšanas iemesli bija vairāki: darbaspēka mainīgums; atteikšanās izmantot raktuvēs 20 tūkstošus ieslodzīto un karavīru darbu; darba laika samazināšana no 8,5 līdz 8 stundām u.c. Tika nolemts, ka padomju un poļu speciālisti izstrādās ieteikumus plāna rādītāju korekcijai. (Taču arī vēl 1956.gadā ogļu ieguves plāns netika izpildīts pilnībā, bet par 99,17%.)

Tika izmēģināti arī citi līdzekļi masu iesaistīšanai sociālisma celtniecībā. Tā, 1948.gada 25.februārī pēc komunistiskās jauniešu organizācijas „Jaunatnes cīņas savienības” (*Związek Walki Młodych*) iniciatīvas Seims pieņēma lēmumu par militarizētas 16 līdz 21 gadu vecu jauniešu organizācijas „Dienests Polijai” (*Służba Polsce*) izveidi. Likums leģitimēja obligātu jauniešu sešu mēnešu ilgu sabiedrisku un darba klausību. Notika patriotiskās audzināšanas pasākumi, militārās mācības, jauniešiem bija jāstrādā nepilna darba diena 3 dienas nedēļā. (No darba bija atbrīvotas personas, nespējīgas veikt fizisku darbu, precētas sievietes, grūtnieces u.c.) 1949.gadā organizācija savās rindās apvienoja 1 miljonu 176 tūkstošus jauniešu. Radītās jauniešu brigādes piedalījās celtniecības darbos, piemēram Varšavas atjaunošanā, rūpniecības objektu (arī *Nowa Huta* metalurģiskā kombināta) celtniecībā, lauksaimniecības darbos. Tās darbības rezultāti tika vērtēti pretrunīgi. 1953.gadā tika likvidētas organizācijas „Dienests Polijai” skolu vienības, citās vienībās militārā apmācība nodota Nacionālās aizsardzības ministrijas pārraudzībā, 1955. gadā organizācija tika atlaista, bet 1958.gadā pēc tās parauga atkal sāka veidoties brīvprātīgas jauniešu darba vienības.

Veiksmīgi īstenoti kopumā, Trīsgadu plānu īstenošanas pasākumi atklāja arī vairākus Polijas valdības kļūdainus aprēķinus.

Tā, 1949.gada 4.janvārī Polijā tika likvidētā normatīvā apgādes sistēma ar gaļu, taukiem, ziepēm un cukuru. Vienlaikus tika atcelti ierobežojumi tirdzniecībai ar zemnieku izaudzētās lauksaimniecības produkcijas „pārpalikumiem” pēc valsts piegādes uzdevumu izpildes, mainīta cenas uz rūpniecības un lauksaimniecības precēm. Rūpniecībā tika ieviesta jauna algas sistēma un jauni ražošanas standarti, sakarā ar to arī paaugstināta vairāku darbaļaužu kategoriju darba apmaksa. Tika likvidēta darba samaksas sistēma, kurā kopā ar naudu tika izmantotas arī piegādes natūrā, pārdodot produktus darbiniekiem par zemākām cenām nekā bija valsts iepirkuma cenas. Taču pēc kartīšu sistēmas atcelšanas cenas uz galvenajiem pārtikas produktiem valsts tirdzniecības tīklā tika paaugstinātas 2 – 3 reizes, bet uz rūpniecības precēm – 1,5 reizes, tā rezultātā tās izrādījās ne tikai augstākas nekā pirms tam normēto preču cenas, bet pat augstākas par cenām tirgū.

Visa tā rezultātā no 1949.gada janvāra valstī krasī saruka iespējas iegādāties gaļu. Gaļa un gaļas produkti ļoti drīz pazuda no veikaliem. Tas radīja būtisku kaitējumu valsts ekonomiskajai situācijai, jo gaļas trūkumu izjuta visi pilsētu un rūpniecībā nodarbinātie iedzīvotāji.

1949.gada aprīlī neapmierinošais stāvoklis Polijā ar pārtiku izsauca pat diplomātisku skandālu. Čehoslovākijas sūtnis Polijas Ārlietu ministrijā griezās ar lūgumu panākt pienācīgu sūtniecības apgādi ar pārtikas produktiem (gaļu un sviestu), kuru trūka tirgū, jo tas spieda sūtniecības darbiniekus stāvēt garās rindās. Saņēmis atbildi, ka nekādas „aizklātas” apgādes ar pārtiku formas Polijā nepastāv, viņš piedraudēja ar pretpasākumiem pret Polijas sūtniecību Prāgā, ja Polijas varas iestādes nenodrošinās Čehoslovākijas diplomātisko pārstāvju pienācīgu apgādi. Pie tam viņš arī griezās pie Varšavā izvietotā diplomātiskā korpusa vecākā, kura pienākumus tobrīd pildīja padomju sūtnis, ar lūgumu pēc palīdzības. Taču arī padomju sūtnim Polijas ārlietu ministrs lūdza neatbalstīt čehoslovāku kolēģa uzstāšanos, ievērojot tā „netaktiskumu” un to, ka drīzumā stāvoklim ar gaļas apgādi ir jāuzlabojas.

Rezultātā Polijas valdībai bija jāievieš īpaši gaļas taloni, t.i. jāatgriežas pie šī produkta normētas piegādes. (Polijas valdība veica arī vairākus pasākumus ar mērķi atrisināt gaļas problēmu. Tika pieņemts lēmums par līgumu ar zemniekiem noslēgšanu par 1 125 tūkstošu cūku piegādi. Līgumu slēgšana gan tika pabeigta tikai jūnijā (aprīļa vietā), un paredzamā cūku piegāde notiks galvenokārt tikai 1949.gada beigās un 1950.gada sākumā.) Taču vēl 1951.gada 3.jūlijā B. Beruts padomju sūtnim A. Soboļevam paziņoja, ka „grūtības ar gaļu” pēdējā laikā gan esot nedaudz mazinājušās, taču joprojām pastāvēt. Zemnieki, joprojām nododot valstij mazāk lopu nekā to prasa patēriņš, kaut esot cerība, ka rudenī to nodošana palielināsies. Lai samazinātu gaļas patēriņu valdība bija sagatavojusi vienas dienas bez gaļas ievēšanu sabiedriskās ēdināšanas iestādēs, kā arī gaļas porcijas samazināšanu bruņotajos spēkos.

Trīsgadu plāna uzdevumu pirmstermiņa izpildes rezultātā ne tikai pamatos tika pabeigta karā izpostītās tautsaimniecības atjaunošana, bet arī mainījās rūpnieciskās un lauksaimniecības produkcijas ražošanas attiecības par labu pirmajai. To varēja pateikt arī citādi: salīdzinoši sekmīgi attīstījās rūpniecība, mazāk sekmīgi lauksaimniecība.

Jau 1947.gadā Polijas vidējā un lielrūpniecība saražoja vairāk produkcijas nekā 1938.gadā. 1947.–1949.gada Trīsgadu plāna izpildes rezultātā pirmskara rūpnieciskās ražošanas līmenis Polijā tika pārsniegts 1,6 reizes, bet uz vienu iedzīvotāju vēl vairāk. Mašīnbūves produkcijas izlaidē Polijā jau 1946. gadā sasniedza pirmskara līmeni, bet 1950.gadā pārsniedza to jau 2,6 reizes. Vērtības izteiksmē 1949.gada beigās rūpniecības produkcija sasniedza 228% salīdzinājumā ar 1946.gadu un 174% salīdzinājumā ar pirmskara periodu. Ja Polijā 1931.gadā 61,4% iedzīvotāju dzīvoja no ienākumiem, ko nesa lauksaimniecība, tad 1950.gadā no tiem dzīvoja vairs tikai 45,75% iedzīvotāju. 1949.gadā

fiziskā darba strādnieku vidējo algu indekss salīdzinājumā ar 1946.gadu sasniedza 207%, bet salīdzinājumā ar 1938.gadu – 107%. Salīdzinājumā ar pirmskara laiku pieauga arī strādnieku patēriņš.

Autoram izdevās arī atrast sekojošus Polijas sociāli ekonomiskās attīstības rādītājus 1948–1950.gadā.

Pilsētu iedzīvotāju īpatsvars – 31,8%. Iedzīvotāju sociālais sastāvs: strādnieki un kalpotāji – 47,7%, (strādnieki – 42%), zemnieki, amatnieki – 46,1%, citi – 7,2%. Iedzīvotāju nodarbinātība: lauksaimniecībā – 57,2%, rūpniecībā – 20,5%, transportā, sakaru nozarē – 1,4%. No rūpniecībā un amatniecībā nodarbinātajiem 20% bija saistīti ar metalurģiju un metālapstrādi, 16,6% – ar tekstilrūpniecību, 12,5% – ar kalnrūpniecību.

Rūpniecība deva 31,8% no nacionālā ienākuma, lauksaimniecība – 47,9%.

Sabiedriskā sektora loma: nacionālajā ienākumā sasniedzas 59%, rūpniecības kopprodukcijas apjomā – 96,8%; lauksaimniecības kopprodukcijas apjomā – 8%, mazumtirdzniecības apjomā – 82,1%.

Tiesa, poļu ražotās plaša patēriņa preces kvalitātes ziņā ievērojami atpalika no Rietumos ražotajām. Pat par eksportējamo ražojumu izvēli atbildīgie birokrāti ne vienmēr varēja lepoties ar labu gaumi vai izpratni par kvalitatīvu dizainu. Plašam iekšzemes patēriņam paredzētajiem izstrādājumiem pat piemita tendence kļūt arvien neglītākiem, jo rūpnīcas bija ieinteresētas tos saražot iespējami lētāk un ātrāk.

Jau 1948.gada vidū pēc krīzes partijas vadībā PSP (vēlāk PASP) politiskajā kursā notika lielas izmaiņas. Iepriekšējo pakāpenisko virzību uz sociālismu, vairākos etapos pabeidzot industrializāciju, nomainīja kurss uz strauju sociālistisko pārkārtojumu tempu paātrināšanu, plaši izmantojot ārpusekonomiskos piespiešanas līdzekļus.

Zināmā mērā šādu pieeju veicināja sekmīgie Trīsgadu plāna izpildes un īpaši rūpniecības straujie attīstības tempi pagājušajā tautsaimniecības atjaunošanas periodā, kuri radīja psiholoģisku noskaņojumu, ka arī turpmāk tā var attīstīties tikpat strauji vai pat vēl straujāk. Daļā partijas vadītāju radās pārliecība, ka augsti tempi saglabāsies arī turpmāk. Poļu ekonomists, vēsturnieks un politologs Z. Koziks ir izteicis viedokli, ka tieši Trīsgadu plāna pārpildīšana noveda pie attīstības tempu pārmērīgas paaugstināšanas tautsaimniecības attīstības **Sešgadu plāna** 1950.–1955. gadam ietvaros, kurš tika veidots pēc padomju piecgadu plānu parauga, un tādēļ tā finansēšanas galvenais objekts bija smagā rūpniecība.

40.gadu beigās/50.gadu sākumā Polijā pie varas esošie kreisie spēki, lai paplašinātu savu politisko bāzi, cerēja panākt kardinālas izmaiņas sabiedrības struktūrā industrializācijas pabeigšanas un esošā rūpnieciskā potenciāla reorganizācijas ceļā. Ar industrializāciju bija saistīts asu sociālu jautājumu komplekss: pilnīgas pilsētu iedzīvotāju nodarbinātības nodrošināšana, agrārās pārapspiedošanās likvidēšana laukos.

PASP I kongress (1948.gada 15.–21.decembrī) pieņēma direktīvas Sešgadu plānam kā Polijas sociālistiskās industrializācijas programmu, ko realizēt prasīja ne tikai komunistiskās dogmas, bet arī nepieciešamība likvidēt milzīgo agrāro pārapspiedošību, pasaulē sācies aukstais karš un bruņošanās sacensība.

Pēc PASP I kongresa Sešgadu attīstības plāns tika būtiski detalizēts. PASP CK plēnumā 1950. gada jūnijā tika pieņemts lēmums: ievērojot, ka rūpniecībā bija neizmantotas jaudu rezerves, paaugstināt tās uzdevumus ne par 85 – 95%, kā bija agrāk paredzēts, bet par 158%. Tika stādīts uzdevums attīstīt savu izejvielu bāzi un radīt aizsardzības rūpniecību. „Precizētais” plāns paredzēja vairāk nekā 1 000 jaunu rūpniecības objektu celtniecību.

It kā „galīgā” veidā plānu pieņēma PASP CK plēnumā 1950.gada jūlijā. Uztājoties plēnumā, vadošais PASP ekonomikas speciālists, PASP CK Politbiroja loceklis, rūpniecības ministrs, galvenais Sešgadu plāna izstrādes vadītājs H. Mincs atzīmēja, ka tā sagatavošanas gaitā parādījusies tendence uz „uzmanīgu plānošanu”, t.i. – apzinātu kontrolskaitļu samazināšanu, kas vēlāk dotu iespēju

ievērojami pārpildīt plānu. Ministrs asi kritizēja „sarūkošo” attīstības tempu teorijas piekritējus. Šī teorija apgalvoja, ka trīs gadē panāktie atjaunošanas perioda straujie attīstības tempi nav atkārtojami izvērstas tautsaimniecības celtniecības un rekonstrukcijas periodā, kāds būs Sešgadu plāna otrs posms.

Apspriešanas gaitā plēnumā plānā tika ienesti būtiski labojumi. Tie bija virzīti uz vēl augstāku attīstības tempu pieņemšanu. Lielā mērā to ietekmēja starptautiskā stāvokļa saasinājums, Korejas kara izraisīšanās. Sešgadu plānā ietvertās strauja „lēciena” ekonomikā idejas mērķis bija pārvērst Poliju par „vienu no Eiropas industriālajām valstīm”, līdz 1955. gadam pārveidot Poliju par valsti ar „sociālistisku” saimniecību. Plāna sastādīšanas gaitā zināmi aprēķini saistījās ar cerībām uz masu, īpaši strādnieku šķiras, entuziasmu. Tai pat laikā jaunu, savā vairākumā neizpildāmu uzdevumu izvirzīšanā izpaudās arī administrēšana, subjektīvisms partijas un valsts iestāžu darbā, vēlme uzdot vēlamo par esošo.

1951. gadā Sešgadu plāna uzdevumi tika vēlreiz palielināti. Investīcijas galvenokārt tika novirzītas bruņošanās, smagajai un ķīmiskajai rūpniecībai. Vairāk nekā trīs reizes pieauga ieguldījumi aizsardzības rūpniecībā. Strauji auga smagā rūpniecība. Dažas nozares Polijai bija pilnīgi jaunas: kuģu, automobiļu būvniecība. Īpašs uzsvars tika likts uz metalurģijas attīstību (tai tika veltīti 20% visu kapitālieguldījumu rūpniecībai), bez kuras valsts nevarēja radīt savu mašīnbūvniecību. Polijas tautsaimniecības Sešgadu attīstības plānu propagandā arī nosauca par „kauju par tēraudu” (*Bitwa na stal*). Taču forsētas smagās rūpniecības attīstības apstākļos pieauga disproporcijas gan visā tautsaimniecībā, gan pašā rūpniecībā. Atpalika nozares, kuras apkalpoja lauksaimniecību (lauksaimniecības tehnikas un minerālmēslu ražošana) un plaša patēriņa priekšmetu ražošana. Atpalika arī izejvielu ieguve. Vienpusīga atsevišķu tautsaimniecības nozaru attīstības veicināšana veda pie patēriņa preču, un pirmkārt, lauksaimniecības atstāšanas novārtā. Tas negatīvi ietekmēja iedzīvotāju apgādi. Pēc kartīšu sistēmas atcelšanas un naudas reformas īstenošanas (1950. gada oktobrī) reālā darba alga samazinājās.

Par industrializācijas galveno avotu tika uzskatīti valsts iekšējie resursi. Meklējumi šai virzienā noveda pie idejas „uzkrājumus rūpniecībai veikt uz lauksaimniecības rēķina”. Tāpat kā citās reģiona valstīs arī Polijā bija jārealizē tāda politika, kura ar kapitālieguldījumu, nodokļu politikas, cenu un algu starpniecību vienpusīgi nodrošinātu kapitālieguldījumu pieaugumu rūpniecībā uz iedzīvotāju materiālās labklājības pieauguma, uzkrājumu un pat vienkāršas atražošanas lauksaimniecībā rēķina.

Industrializācijas teorija, kura savā laikā bija izstrādāta, piemērojoties PSRS apstākļiem, pēc Otrā pasaules kara tika faktiski pārvērsta par dogmu. Nepietiekami dziļš nacionālās specifikas un izmainījušos apstākļu (starptautisko, iekšējo, tehnisko utt.) izvērtējums izpaudās jau sociālisma celtniecības koncepcijas izstrādes gaitā. Faktiski lauksaimniecība kļuva par līdzekļu ieguves avotu industrializācijai. Tas nozīmēja lauksaimniecības atpalcības tālāku ieprogrammēšanu. Taču toreizējie valsts vadītāji tam alternatīvu ceļu neredzēja, jo uzskatīja sociālisma celtniecību par iespējamu tikai ekonomiska izrāviena ceļā. Lauku vajadzības tādā situācijā tika pakļautas it kā augstākām, visas valsts, sociālisma celtniecības interesēm. Cita lieta, ka šādos apstākļos, ar šādām metodēm celtais „sociālisms” gala rezultātā zaudēja savu būtību, kļuva nevis par tautas, bet tikai pie varas esošo slāņu interešu apmierinātāju.

Industrializācijas gaitu būtiski ietekmēja 40.–50. gadu mijā savu virsotni valstī sasniegušais **kadru nomaiņas process**. „Mēs jūtam milzīgu kadru trūkumu – trūkumu, kas reizēm pārvēršas par reālu kadru badu mūsu tautas saimniecībā un bieži apgrūtinā tās attīstību”, uzsvēra B. Beruts PASP CK

plēnumā 1950.gada maijā. Kvalificētu, spējīgu, „lojālu un godīgu” cilvēku trūkumu Polijas vadība uzskatīja kā politisku mezgla jautājumu.

Kadru sagatavošanai tautsaimniecības vajadzībām Polijā tika organizēts plašs profesionālās izglītības tīkls: profesionālās sagatavošanas skolas, profesionālās pamatskolas un tehnikumi. Pirmajās apmācības norisa 1-2 gadus, profesionālajās pamatskolās – 3 gadus, bet tehnikumos – 5 gadus. Tika radītas arī mācību iestādes tiem, kuri vēlējās iegūt izglītību, nepārtraucot darbu – sākuma un vidējās vakara un neklātienes skolas un tehnikumi, speciālās mācību iestādes. Sevišķi aktuāls bija jautājums par cīņu pret kara gados pieaugušo analfabētismu. 1949.gadā tika pieņemts likums, kurš uzdeva izglītības iestādēm organizēt pavisam neizglītoto un mazizglītoto apmācību. Visur tika radīti analfabētisma likvidācijas kursi, speciāli pulciņi tiem, kuri tikko bija iemācījušies lasīt un rakstīt, sākumskolas strādājošajiem.

Sarežģītāka situācija bija vadošo kadru tautsaimniecībai sagatavošanas jomā. No pirmajiem pēckara gadiem PSP veica cilvēku izvirzīšanu dažādiem atbildīgiem amatiem, vadoties gandrīz vienīgi no šķiriskās pieejas.

Trūkst precīzas informācijas par no tautas vidus „izvirzīto” sastāvu, tomēr daži dati sniedz priekšstatu par šīs parādības apjomu. Saskaņā ar dažiem ziņojumiem, no 1945.gada līdz 1951.gada martam tikai no Dombrovskas ogļu baseina vairāk nekā 18 tūkstoši kalnraču tikai izvirzīti vadošam darbam. Viņu vietā, it īpaši kopš 1948.gada, nāca jauni strādnieki, galvenokārt lauku jaunieši. 1954.gadā PASP aparātā, arodbiedrībās, Polijas Jaunatnes savienībā un citās organizācijās strādāja jau 35 000 no strādnieku rindām „izvirzītie”, no tiem 7 000 ieņēma vadošos amatus uzņēmumos un valsts iestādēs.

Iepriekšējo vadošo darbinieku nomaina bija neadekvāta. Ir pamats uzskatīt, ka kadru „izvirzīšanas” gaita netika pietiekami regulēta. Jauno kadru kompetence neatbilda tiem izvirzāmajām prasībām. Kurss uz strādnieku „no darbgalda” izvirzīšanu vadošā darbā sāka mainīties tikai piecdesmito gadu vidū, kad atjaunotās un jaunizveidotās profesionālās vidusskolas un tehnikumi, kā arī augstākās izglītības iestādes sāka piegādāt jaunus, izglītotos un politiski uzticamus kadrus.

Katrā ziņā 1951.gada janvārī PASP Centrālās komitejas Orgbirojs daudzās pārvaldēs, birojos un uzņēmumos konstatēja „lieku štatu izaugsmi”. Ja 1950.gadā rūpniecībā visu nodarbināto strādājošo skaits palielinājās tikai par 14 procentiem, tad kalpotāju, galvenokārt administratīvo, pieaugums tajā sasniedza 28 procentus. Jau agrāk iezīmējusies tendence uz pārvaldes aparāta apsteidzošu izaugsmi ieguva noteicošu raksturu. Pārvaldes aparāta augšana dažkārt pārsniedza visas saprātīgās robežas. Valsts izpildvaras struktūra ļoti bieži mainījās, nereti bez pārliecinoša pamatojuma. Tā, 1949.gadā Polijā vienas Rūpniecības un Tirdzniecības ministrijas vietā tika radītas sešas administratīvi saimnieciskās ministrijas, bet 1952.gadā – vēl četras. Protams, jaunu valsts institūtu radīšanu ietekmēja paātrinātās industrializācijas process, taču var pamatoti runāt arī par neracionālu, nepārdomātu un sasteigtu izmaiņu veikšanu.

Par galveno „sociālo liftu” jauno vadītāju korpusam kļuva dalība PASP rindās. Bez tās kāpt pa karjeras kāpnēm bija daudz grūtāk. Vadošos amatus rūpniecībā, lauksaimniecībā un administratīvajās iestādēs galvenokārt ieņēma PASP locekļi. Tā, 1950.gadā Krakovas vojevodistē „izvirzīto” kadru vidū bija 1 170 komunisti, bet bezpartijiskie darbinieki – tikai 34. Valdēja neuzticība „vecajiem” kadriem. Tomēr atšķirībā no padomju prakses tiem netika liegta profesionālās nodarbinātības iespēja. Līdz 1948.gadam jauna direktora korpusa izveidē tika ņemta vērā direktoru amatu kandidātu profesionālā sagatavotībā, nevis viņu šķiriskā izcelsme. Tāpēc bieži vien pārvaldē turpināja strādāt bijušie vadītāji un dažreiz pat nesenie uzņēmumu īpašnieki. Taču ar kursa pieņemšanu uz sociālisma

staļiniskā modeļa celtniecību daļa „veco” speciālistu tika pārvietoti darbā centrālajā pārvaldes aparātā vai zinātnes sfērā, viņu vietu ieņēma no cilvēki „no darbgalda”, kurus vadošam darbam izvirzīja PASP organizācijas.

No vienas puses, plašu masu pārstāvji (strādnieki, pilsētās ieplūdušie zemnieki, zemākie kalpotāji u.c.) neapšaubāmi guva ilgstošas sabiedriskās karjeras iespējas, pārceļoties uz citām, nozīmīgākām sociālajām grupām un uzlabojot savu sociālo statusu (piemēram, strādniekiem kļūstot par virsniekiem, drošības dienesta, policijas darbiniekiem, meistariem, rūpnīcu direktoriem, iestāžu vadītājiem, partijas un valsts aparāta ierēdņiem; zemniekiem stājoties armijas, policijas rindās, darbojoties pašvaldībās, kļūstot par strādniekiem, studentiem utt.) Tieši šīs jauniem uzdevumiem izvirzīto grupas objektīvi veidoja režīma sociālo un politisko pamatu.

No otras puses, sabiedriskais avanss, ko „izvirzītajiem” piešķīra valdība, netika papildināts ar gaidīto piekļuvi materiālajām vērtībām. Gluži pretēji, auga cenas, reālās algas samazinājās, patēriņa tirgus bija tālu no pārpilnības. Jau 50.gadu sākumā sakņojās arī partijas un valsts aparāta zemāko slāņu, kuru ieņemamais amats vairs nebija saistīts ar iespējām piekļūt materiālajām vērtībām, neapmierinātība ar savu stāvokli, (Tiesa, šī neapmierinātība, dažkārt pat nelojalitāte, partijas vadībai pilnā mērā varēja izpausties tikai pēc diviem gadu desmitiem.) Tā veidojās priekšnoteikumi visu iedzīvotāju grupu neapmierinātībai ar ekonomisko situāciju.

Pirmajā Sešgadu plāna izpildes gadā rezultāti bija visai iespaidīgi. 1950.gadā lielrūpniecības un vidējās rūpniecības produkcija uz vienu iedzīvotāju 1950.gadā sastādīja 315% no 1938.gada līmeņa. Ja 20 pirmskara gados Polijā tika elektrificētas 1 263 lauku kopienas, tad tikai vienā 1950. gadā – 1 009. Salīdzinājumam var minēt skaitļus, ka 1950. gadā rūpnieciskā ražošana Francijā un Beļģijā pieauga par 3%, Zviedrijā – par 5%, bet Polijā – par 21%. Ekonomiskajiem panākumiem sekoja pasākumi sociālās sfēras regulēšanā. 1950.gadā Seims pieņēma likumus par sabiedriskā īpašuma aizsardzību, jaunu kodeksu par darbu un par darba samaksas „sociālistiskajiem” principiem. Tika pieņemti likumi par ģimeni, par sociālo apdrošināšanu u.c.

Taču grūtības izsauca gan pagātnē dibinātā atpalcība, gan milzīgie cilvēku zaudējumi kara laikā, jauno inženieru un tehniskā personāla profesionālās sagatavotības, pieredzes trūkums, kļūdas plānošanā, sarežģītais starptautiskais stāvoklis, (smagas problēmas radās sakarā ar vadošo Rietumu pasaules valstu aukstā kara gaitā realizēto t.s. „sociālistisko” valstu ekonomisko blokādi), militāro pasūtījumu ekonomiskais slogs rūpniecībai, jo šajā laikā notika armijas sastāva palielināšana, tās pārāpbruņošana ar jaunu kara tehniku, gadījumam, ja izraisītos konflikts pie valsts rietumu robežām. Sešgadu plāna izpilde izraisīja nelīdzsvarotību un spriedzi ekonomikas attīstībā, jo pārāk liela bija noteikto augsto uzdevumu neatbilstība ražošanas iespējām, kas neļāva sekmīgi pildīt plānu. Negatīva ietekme bija augstajiem uzkrājumu tempiem un lēnajai lauksaimnieciskās ražošanas un iedzīvotāju dzīves līmeņa augšanai.

Tas ietekmēja arī strādniecības veidošanās procesu. Specifiska parādība Polijā bija t.s. strādnieku–zemnieku (cilvēku, kuri vienlaikus piederēja abām nosauktajām sociālajām grupām) pastāvēšana. Sakarā ar valsts industrializācijas sākumu 50.gados pieauga pieprasījums pēc darba rokām rūpniecībā un celtniecībā, kurai piemīt zināms sezonas darba raksturs. Tā kā arī sadzīves apstākļi jaunažiem strādniekiem un celtniekiem tika nodrošināti ne tie labākie, zemniecības pārstāvji gan šīs darba vietas aizpildīja, taču nesarāva saiknes ar savām vai savu radnieku saimniecībām laukos, turpināja tur pastāvīgi dzīvot un daļēji turpinot tur arī strādāt. Vairākumu šādu strādnieku–zemnieku bija sīksaimniecību īpašnieki, kuri, lai varētu saimniekot, bija spiesti piestrādāt pilsētās. Tur iegūtie ienākumi tika izmantoti zemes, lauksaimniecības inventāra iegādei, nodokļu nomaksai, attiecīga

ģimenes dzīves līmeņa uzturēšanai. Atsevišķos uzņēmumos, kur šādi strādnieki–zemnieki sastādīja lielu un dažkārt arī lielāko daļu strādājošo, viņu klātbūtne būtiski ietekmēja arī pārējo strādnieku nostāju. (Mūsdienās tirgus ekonomikas apstākļos šīs strādājošo kategorijas skaits strauji izzūd, apvienot darbu pilsētā un laukos kļūst sarežģītāk, lauku sīksaimniecības nespēj konkurēt ar lielākām, ražīgākām saimniecībām.)

1951.gada vidū arvien skaidrāk parādījās negatīvas tendences ekonomiskajā un sociālajā attīstībā, par kurām atbildība bija jāuzņemas valdošajai PASP.

Politiskās un sociālās nestabilitātes galvenais iemesls neapšaubāmi bija ekonomisks. Pēc tam, kad komunisti ar plašu, kara laikā nabadzībā noslīdējušu sociālo slāņu ekonomiskā stāvokļa tūlītējas un radikālas uzlabošanas lozungu bija saņēmuši varu, 1940./1950.gadu mijā viņi sadūrās ar neiespējamību šos solījumus reāli īstenot (gan objektīvu, gan subjektīvu cēloņu dēļ), tāpēc publiski izpaudās iedzīvotāju neapmierinātība, izteikta galvenokārt ekonomisko streiku veidā. Trūka reālu pozitīvu pārmaiņu iedzīvotāju ikdienas dzīvē, kuras tika deklarētas partiju programmā un kuras sabiedrība sagaidīja no sociālisma.

1951. gada pavasarī Dombrovskas ogļu baseinā izraisījās strādnieku streiks. Atbildot uz valdības lēmumu palielināt par vienu stundu darba dienu pazemes darbos, pagarinot to līdz 8,5 stundām, ogļračī četras šahtās Katovices vojevodistē atteicās pacelties virszemē. Streikā, kam bija ekonomisks raksturs, tā dalībnieki pauda asu neapmierinātību ar dzīvokļu trūkumu, zemo algu, slikto apgādi ap pārtiku, dārdzību. „Lai mīkstinātu situāciju,” varas iestādes iesaistīja iekšējās drošības spēkus, ar kuru palīdzību streikotājus izdevās pacelt virszemē. Notikumiem Dombrovskas baseinā sekoja tā sauktie „Grifitsas notikumi” – zemnieku nemieri Grifitsā (poļu *Gryfice*, vācu *Greifenberg*) Ščecinas vojevodistē, kurus izsauca graudu sagādes gaitā vietējo varas iestāžu realizētā it kā „patvaļīgā” zemnieku vardarbīga aplaupīšana. PASP CK pieņēma īpašu rezolūciju, kurā visa vaina par nelikumībām tika uzkrauta vietējai PASP komitejai un valsts drošības iestāžu vadībai. „Vainīgie” tika arestēti un 1951.gada maija beigās notiesāti. Saskaņā ar PASP CK lēmumu tika atlaista partijas komiteja Grifitsā, kā arī pieminēto Dombrovskas šahtu partijas pirmorganizācijas. PASP CK nosūtīja slēgtu vēstuli ogļraču partijas organizāciju locekļiem, asi kritizējot vietējās partijas komitejas par atraušanos no masām, „birokrātisku optimismu”, „bezdvēseles birokrātiju”.

Pēc notikumiem Grifitsā, kuri sabiedrības acīs tieši asociējās ar kolhozu veidošanas vēsturi PSRS, atsevišķos valsts reģionos, jo īpaši Ščecinas vojevodistē, pastiprinājās pretpadomju propaganda. Iedzīvotāju vidū bija izplatītas baumas, ka vietējās administrācijas rupjās darba metodes bija „aizgūtas no Krievijas boļševikiem”, ka „to ielikteņi uz vietām īstenoja piespiešanas politiku”, bet Varšava, kur „sēd labsirdīgie poļu komunisti”, vienkārši nezina, kas notiek uz vietām.

1951.gada rudenī ekonomisku iemeslu dēļ streiki notika Polijas lielākajos rūpniecības centros – Varšavā, Lodzā un Žirardovā. Piemēram, Žirardovā streikojošie tekstilnieki sūdzējās ne tikai par ogļu trūkumu, bet arī par to, ka viņu balss nerasniedz „vadoņus”, ka „no Minca līdz strādniekam ir pārāk garš ceļš”. Tādējādi viņi konstatēja „vadītāju” atrautību no „tautas”. Tiesa, jāuzsver, ka 50.gadu sākumā streiki Polijā norisa ar lozungu „Sociālismam – jā, izkropļojumiem – nē!”

Jaunajai valdošajai elitei bija jāsniedz skaidrojums par acīmredzamo pozitīvo pārmaiņu trūkumu. Tās līderi nespēja atzīt, ka pieaugošās grūtības izraisīja utopisms, „paātrinātā sociālisma celtniecība”, jaunās elites nesagatavotība pārvaldīt sabiedrību. Tāpēc bija nepieciešams nomākt jebkādas kritiskās balsis partijā, lai novērstu viedokļu daudzveidību un tādējādi disciplinētu partijas masas.

Situāciju valstī, pasākumus ekonomiskās un politiskās situācijas uzlabošanai apsprieda Vispolijas partijas, valsts un ekonomiskā aktīva sanāksme 1951.gada oktobrī. Ziņojumu „Par stāvokli valstī”

nolasīja H. Mincs. Faktiski viņš formulēja jaunu kursu, kas nozīmēja „skrūvju piegriešanu”. Galvenais tā izpildītājs bija valsts drošības dienests, kuram tika izvirzīti konkrēts uzdevums: „Veikt arestus par ļaunprātīgu graudu nenodošanu, pret valdību vērstām sarunām, sabotāžu rūpnīcās ...”. Turklāt tika noteikti kontroles rādītāji: piemēram, katrā Krakovas apgabala vojevodistes gminā drošībniekiem bija jāarestē 3 – 4 cilvēkus, bet Katovices vojevodistē tika plānots arestēt 1 tūkstoti cilvēku.

Atbildot uz zemnieku pretestību iesaistīšanai kooperatīvos, tika uzsāktas represijas pret „sabotētājiem”. Kā ziņoja PSRS konsulāts Ščecinā, PASP vojevodistes komitejas 1.sekretārs „sāk mērīt savu darbu ar apcietināto un ieslodzīto skaitu [...] uz 1951.gada 24.oktobri par sabotāžu [vojevodistē], iesēdināti 250 cilvēki.” Kā liecina Krievijas arhīvu dokumenti, no varas puses lieta nonāca „līdz atklātai laupīšanai un vardarbībai”.

Dabīgi, ka šādas pārmaiņas iekšpolitikā pavadīja prasība uzturēt „kārtību” pašās partijas organizācijās. Izvirzījās uzdevums nostiprināt partijas disciplīnu, nodrošinot „ienaidnieku”, kas iekļuvuši PASP rindās, atklāšanu un izskaušanu. Taču šī uzdevuma „risināšanas” metodes ļoti sarežģīja kadru problēmu valstī. Piemēram, Ščecinā 1951.gadā notika pastāvīgas darbinieku maiņas, administrēšana, „aizraušanās ar atlaišanu no darba un izslēgšanu no partijas”. 1951.gada oktobrī par „sabotāžu” Ščecinas vojevodistē arestēja 250 cilvēkus. Reizē tikai oktobrī-novembrī vojevodistē no darba tika atbrīvoti 2 PASP povjatu komiteju sekretāri, 4 gminu, 36 pirmorganizāciju sekretāri. Gada laikā mainījās visu 12 povjatu komiteju sastāvs, pie kam dažās – pat divreiz.

Šāda prakse skāra ne tikai partijas, bet arī administratīvo aparātu. 1951. gadā visu povjatu tautas padomju priekšsēdētāji tika nomainīti Poznaņas un Ščecinas vojevodistēs un gandrīz visi – citās vojevodistēs. Tika nomainīti triju vojevodistu tautas padomju priekšsēdētāji. Gminās tautas padomju priekšsēdētāji un soltisi (ciemu vecākie) mainījās „kā cimdi”, – ziņoja padomju diplomāti Maskavai.

Situāciju pasliktināja masveida aresti, kas sākās oktobra vidū. Tie liecināja, ka 1951.gada oktobrī Vispolijas partijas, valsts un ekonomiskā aktīva sanāksmē noteiktais jaunais kurss kļuva par realitāti. Tajā pašā mēnesī „saskaņā ar Varšavas norādījumiem” (dažās vojevodistēs tika uzskatīts, ka „ar Beruta sankciju”) drošībnieki Katovices vojevodistē veica masu arestus: līdz 30-50 cilvēku dienā.

Kopumā tas viss bija pretrunā ar „centra” vispārējo nostādnei rūpīgi izturēties pret kadriem, kuras ievērošanas nepieciešamība bija saistīta ar to trūkumu. Padomju novērotāji Polijā notiekošo vērtēja kā „jaunu tendenci uz kreisiem izlēcieniem: partijas politiskais darbs tiek aizstāts ar kailu administrēšanu, cietumu”.

Turpmāk rūpniecība Polijā gan guva panākumus, bet nespēja piepildīt ar to saistītās cerības. 1952.gadā Polijas ārējās tirdzniecības apgrozījums salīdzinājumā ar 1946.gadu pieauga 6 reizes. Polija saviem tirdzniecības partneriem piegādāja akmeņogles, koksu, cinku, velmējumus, dzelzceļa vagonus, pārtikas produktus. 1953.gadā Polija apsteidza tādu Rietumu valsti kā Itālija ne tikai rūpniecības produkcijas ražošanā uz vienu iedzīvotāju, bet arī absolūtajā produkcijas apjomā. 1949.–1953.gadā notika Polijas ekonomiskās sadarbības struktūras un ģeogrāfiskās virzības maiņa. T.s. „sociālistiskā” tirgus daļa PTR ārējā tirdzniecībā no 44% 1949. gadā pieauga līdz 70% 1953.gadā. Taču līdz ar PSRS un citām Austrumeiropas valstīm nokļuvusi aukstā kara apstākļos, Polija bija spiesta iesaistīties nogurdinošā bruņošanās sacensībā, daļēji tāpēc 1953. gadā pārdzīvoja nopietnas ekonomiskas grūtības.

1953.gadā raža izrādījās zemāka nekā iepriekšējā gadā. Labības sagādes plāni netika izpildīti. Polijai nācās lielos daudzumos ievest graudus. Mazumtirdzniecības cenu pieaugums apsteidza algu pieaugumu, kā rezultātā reālās algas kritās. (Skat. 23. tabulu)

23.tabula. Reālās algas dinamika PTR 1951. – 1953.gadā (% , 1950. gads = 100 %)

Gads	Plānotais algas pieaugums	Faktiskā algas samazināšanās
1951	105	97,5
1952	110	89,5
1953	117	79,5

Attiecīgi samazinājās pārtikas un rūpniecības preču patēriņš. 1953.gadā salīdzinot ar 1951.gadu gaļas un tās izstrādājumu pārdošana iedzīvotājiem samazinājās līdz 82,8%, sviesta līdz 81,8%, kviešu miltu – līdz 72%, kokvilnas audumu – 90,8%, linu audumu – 65,2% utt. Tiesa, 1953.gada 15.novembrī tika daļēji samazinātas cenas – kopumā par 4%, taču tas būtiski neietekmēja iedzīvotāju labklājību.

Zīmīgi, ka jau 1952.gada 22.septembrī J. Staļins, uzklusījis B. Beruta informāciju par Polijas saimnieciskajām grūtībām, izteica šaubas par jau ieplānoto Polijas tautsaimniecības un īpaši rūpniecības augsto attīstības tempu nepieciešamību.

Jāsaka, ka Sešgadu plāna izpilde lielā mērā balstījās uz sadarbību ar PSRS. Lai nodrošinātu Polijas sociālistiskās industrializācijas programmu PSRS 1948.–1952.gadā tai piegādāja kredītu uz 5 gadiem rūpniecisko iekārtu kompleksus 450 miljonu ASV\$ vērtībā. Procenti par kredītu gadā tika paredzēti 3% apjomā, kad „brīvajā tirgū” tika ņemti 8 līdz 10%. 1949.gadā Polijai tika piešķirts jauns kredīts uz 5 gadiem par 100 miljoniem \$ par 2% gadā. Kopā no 1948. līdz 1952. gadam PSRS piegādāja Polijai iekārtas 550 miljonu \$ vērtībā. Ar padomju piegādātajām mašīnām tika apgādāti 30 jauncelti (viens no tiem bija metalurģiskais kombināts „Nova Hutā”) un 200 rekonstruētu uzņēmumu. Taču arī šī sadarbība nespēja paātrināt attīstības tempus.

Pirmajos gados pēc J. Staļina nāves tautsaimniecības attīstības tempi Polijā palika visai lēni. Arī politiskās liberalizācijas ievadījums nespēja mazināt saimnieciskās grūtības, celt strādājošo zemo dzīves līmeni. PSRS vadītāja maiņa ļāva daļēji koriģēt iepriekšējo piespiedu industrializācijas politiku, taču, atšķirībā no Ungārijas, valdošajā Polijas komunistiskā elitē nebija apņēmības uzsākt vismaz ierobežotas reformas.

Kaut arī pēc B. Beruta nāves ekonomisko reformu iespējas ievērojami palielinājās, E. Ohabs un viņa partneri nelabprāt veica tālejošus ekonomiskus pasākumus, lai atvieglotu situāciju, saistītu ar Polijas kursu uz paātrinātu industrializāciju (un lauksaimniecības piespiedu kolektivizāciju, par ko tiks runāts turpmāk).

E. Ohabs sīkstī aizstāvēja Polijas intereses Polijas un PSRS ekonomisko attiecību jomā. 1956.gada septembrī tika paziņots par to, ka sakarā ar Polijas Tautas Republikas valdības lūgumu padomju valdība nolēmusi tai sniegt ekonomisku palīdzību: piešķirt kredītu 100 miljonu rubļu apmērā zeltā un Polijas tautsaimniecībai nepieciešamo preču veidā, uz 4 līdz 5 gadiem atlikt agrāko kredītu nomaksu, piekrist aizdevumu atmaksai nevis zeltā vai brīvi konvertējamā valūtā, bet Polijā ražoto preču veidā.

Pēc PASP CK 1953.gada 29.–30.oktobra plēnuma datiem tautsaimniecības attīstības Sešgadu (1950–1956) plāna izpildes gaitā bija gūti ievērojami sasniegumi forsētās industrializācijas, īpaši smagās, veikšanā. Tika plānots, ka 1953.gadā rūpniecības kopprodukcijas apjoms sasniegs 39 miljardus zlotu, ar to 2,14 reizes pārsniedzot 1949.gada līmeni un 3,6 reizes 1938.gada līmeni. Taču rūpniecības attīstībā bija vērojami arī nopietni trūkumi, ieviestās jaudas tika lēni apgūtas, darba ražīgums poļu uzņēmumos bija 2 – 2,5 reizes zemāks nekā analogiskās PSRS ražotnēs. Produkcijas

pašizmaksa bija augsta, bet kvalitāte daudzos gadījumos zema. PASP CK plēnums stādīja uzdevumu koriģēt 6-gadu plānu. Taču sabiedrībai šis fakts tika pasniegts nevis kā agrāk plānošanā pieļautās kļūdas labošana, bet gan kā jau tā pieņemšanas laikā – 1950.gadā paredzēts pagrieziens. Plēnums arī pieņēma tēzes, kurām bija jākalpo par pamatu diskusijai pirms PASP kongresa 1954.gada martā. No tēzēm arī izrietēja, ka tautas patēriņa preču ražošana arī turpmāk būtiski atpaliks no Sešgadu plāna uzdevumiem.

Padomju diplomāti ziņoja uz Maskavu, ka neraugoties uz PSKP CK aizrādījumiem par nepieciešamību saskaņot jaunu objektu celtniecību ar iespējām tos apgādāt ar izejvielām, nopietni kāpināt dzelzs rūdas ieguvu pašā Polijā, tēzēs nebija noteikti uzdevumi izejvielu bāzes paplašināšanai. (1949–1953.gadā pašiegūtā dzelzs rūda Polijas rūpniecības vajadzībām sastādīja 18%, bet pēc plāniem 1954.gadā tai bija jā sastāda 15%, bet 1955.gadā – tikai 14%. Attiecīgi Polijai nāktos importēt 4 800 tūkstošu tonnu dzelzs rūdas. Kapitālieguldījumu plānojums liecināja, ka Polijas vadītāji turpināja orientēties uz dzelzsrūdas saņemšanu no ārienes, galvenokārt no PSRS. Pie tam poļu metalurģi no tāda paša domnu tilpuma ieguva tikai 60% čuguna un ievērojami mazāk tērauda no tāda pat mēroga krāšņu laukuma nekā padomju metalurģi.)

Šādu poļu vadītāju rīcību var uzskatīt kā stingru agrākās, vēl J. Staļina dzīves laikā nospraustās politiskās līnijas konsekvēntu īstenošanu, neraugoties uz to, ka pēc diktatora nāves pašā Padomju Savienībā bija jūtamas jau citas vēsmas. Tad PASP un PTR vadītāji jāvērtē kā cilvēki, kuri vai nu vēlējās būt lielāki staļinisti nekā viņu padomju kolēģi, vai vienkārši vairs nespēja koriģēt iecerētos plānus, jo tas nozīmētu atzīt to aplamību. Taču var arī stādīties priekšā, ka poļu komunistu vadītāji ar B. Berutu priekšgalā radušos situāciju cerēja izmantot, lai gūtu ekonomisku labumu Polijai padomju dzelzsrūdas piegāžu veidā, varbūt pat lai iegūtu iespējami lielāku neatkarību no padomju vadītājiem. Acīmredzot darbojās šie visi un, iespējams, arī vēl citi, lielākoties subjektīvi, PASP līderu cīņas par varu noteikti, apsvērumi.

Jau iepriekšējā apakšnodaļā pieminētajā 1953.gada 28.decembrī Maskavā notikušās B. Beruta tikšanās laikā padomju līderi – G. Maļenkovs, V. Molotovs, Ņ. Hruščovs, N. Bulgaņins, kā atzīmēts sarunas pierakstā, „pievērsa viņa uzmanību” vairākiem Polijas attīstības jautājumiem, kuros pēc to domām, situācijā Polijā bija neapmierinoša un kuru risināšanas metodes būtu jāmaina.

Pirmkārt, tika norādīts uz poļu strādnieku un kalpotāju zemo labklājības līmeni un reālās darba algas pazemināšanos. B. Beruts mēģināja aizstāvēties, runājot par vairāku ģimenes locekļu kopējiem ienākumiem, taču saņēma atbildi, ka reālo darba algu aprēķina uz vienu strādājošo un padomju vadītāji izmanto pašu poļu iestāžu sagatavotos datus.

Otrkārt, B. Berutam nācās uzklaut aizrādījumus par neapmierinošo iedzīvotāju apgādi ar pārtiku, par to, ka PTR sistemātiski importē graudus, kad pirmskara Polija tos eksportēja. Bija gandrīz izsmeltas valsts rezerves. Viņam tika „ieteikts pievērst nopietnu uzmanību, lai nākamais PASP kongress izvirza uzdevumu – Polija var un tai vajag apgādāt sevi ar labību” [pasvītrojums sarunu pierakstā].

Treškārt, detalizēti tika apspriests jautājums par Polijas rūpniecību, it īpaši metalurģiju, un tās pārorientāciju no padomju uz savām izejvielām. Sarunas laikā B. Beruts lūdza piešķirt Polijai 25 tonnas zelta, 300 000 t graudu (ieskaitot 100 000 t lopbarības), 1954.gadā paredzēto 117 000 t vietā iedalīt Polijai 300 000 t dzelzs rūdas un 200 000 t mangāna rūdas. (Tādejādi dzīves īstenībā pierādījās pilnīgs pretstats poļu sabiedrībā stāstītajām anekdotēm par to, kā PSRS iedzīvojas uz Polijas rēķina.) B. Berutam tika aizrādīts, ka, Polija, plānojot savas smagās rūpniecības attīstību, neievēro tās izejvielu bāzi, orientējot poļu rūpniecību tikai uz no PSRS saņemtajām izejvielām, ar ko PSRS tiek nostādīta fakta priekšā un Polijas vadība ar to „dažos jautājumos mēģina plānot PSRS tautsaimniecības attīstību, kas ir nenormāli un pat kaitīgi”, tāpēc „poļu draugiem radikāli jāpārskata

savas pozīcijas un jāatrod izejvielu rezerves Polijā”. Tika panākta vienošanās, ka Polijas puse izlabos savus plānus un nosūtīs uz Maskavu, kur savukārt padomju speciālisti sniegs „savas piezīmes un priekšlikumus”. Saņemot no PSRS iecerētās izejvielas Polijas metalurģijas attīstībai pilnā apjomā neizdevās, „poļu draugiem” nācās savus plānus labot.

Tomēr 50.gadu vidū no PSRS Polijā tika ievests ap 80% mangāna rūdas, 100% niķeļa un citu metālu, nepieciešamu kvalitatīva tērauda ražošanai. Naftas un šķidrās degvielas piegādes no PSRS nodrošināja mazākais 2/3 visu automobiļu, traktoru, dīzeļmotoru, motorkuģu kustību.

1954. gada 10.-17. martā PASP II kongress izskatīja Sešgadu plāna īstenošanas rezultātus pirmajos četros tā izpildes gados, koriģējot plānotos mērķus, palielinot investīcijas lauksaimniecības un vieglās rūpniecības attīstībā. Kongresā tika pievērsta uzmanība arī nepietiekamai lauksaimniecības produktu ražošanas izaugsmei. Tika runāts par to, ka valsts vadībā nav labi pārdomātas agrārās politikas un skaidrības, kā paaugstināt iedzīvotāju dzīves līmeni. Tika kritizēti trūkumi partijas darbībā, koleģialitātes trūkums, administratīvo metožu pārsvars tautsaimniecības vadībā un darbā ar masām. Kongresā tika uzsvērtā nepieciešamība stingri ievērot kolektīvās vadības principus un partijas iekšējās demokrātijas attīstību visu partiju struktūru darbībā. Partijas iekšējās dzīves aktivizēšanai vajadzēja stiprināt partijas vadošo lomu sabiedrībā. Balstoties uz šiem lēmumiem, tika cerēts izpildīt Sešgadu plānu. Taču varas mehānisms turpināja, kaut lēnāk, bet darboties tai pašā agrākajā virzienā. (Notika vienīgi atteikšanās no pašām rupjākajām kolhozu propagandas metodēm.) Vicepremjers H. Mincs PASP II kongresā paziņoja, ka galvenais uzdevums, kuru kongress stāda partijai, strādnieku šķirai un visai tautai, ir darbaļaužu dzīves līmeņa paaugstināšana. (Saistībā ar to 1954.gada decembrī atkal tika pazeminātas cenas rūpniecības un pārtikas precēm.)

Sešgadu plāns oficiāli 1955.gadā „kopumā” tika „veiksmīgi” pabeigts. Faktiski gan daudzi paredzētie rādītāji netika sasniegti. Tiesa, plānoto uzdevumu izpildi ievērojami traucēja starptautiskās situācijas saasināšanās, kas prasīja papildu līdzekļu mobilizāciju, lai nostiprinātu valsts aizsardzības spējas, taču vismaz tikpat lielā mērā ietekmēja arī “sociālisma” celtniecības, īpaši industrializācijas, gaitā radītās disproporcijas tautsaimniecības nozaru attīstībā.

Sešgadu plāna realizēšanas rezultātā Polijas ekonomiskajā un sociālajā struktūrā notika nozīmīgas un reizē pretrunīgas pārmaiņas.

50.gadu pirmajā pusē Sešgadu plāna izpildes ietvaros tika uzcelti vairāk nekā 500 lieli uzņēmumi un nacionālais ienākums pēc tā laika datiem salīdzinājumā ar 1938.gadu pieauga 2,7 reizes. 1949.–1956. gadā tika radītas gandrīz 1 miljons jaunu darba vietu. Lauksaimniecībā un mežsaimniecībā nodarbināto īpatsvars 1950.–1955.gadā samazinājās no 54 līdz 44,2%.

No 1951. gada Polijā ar nosaukumu „*Warszawa*” FSO (*Fabryka Samochodów Osobowych*) rūpnīcā pēc licences tika ražots padomju vieglais automobilis „*Pobeda*” (Uzvara), ko PSRS Gorkijas autorūpnīca izlaida no 1945. līdz 1958. gadam. Tas bija pirmais modelis, kas pēc II pasaules kara nonāca masveida ražošanā Polijā. Poļi to būtiski modernizēja un izlaida līdz 1973. gadam. Kopš 1956. gada automašīnas tika montētas tikai no Polijā ražotām detaļām. Kopumā tika saražotas 254 472 automašīnas – pat nedaudz vairāk nekā oriģinālās „Pobedas” Padomju Savienībā.

Rūpniecības produkcijas kopapjoms 1955. gadā bija 2,7 reizes lielāks nekā 1949. gadā. Būtiskākie sasniegumi tika gūti smagās rūpniecības, galvenokārt metalurģijas, attīstībā. Ja 1947. gadā rūpniecības daļa nacionālajā ienākuma sastādīja 34 %, bet lauksaimniecības – 47 %, tad jau 1955. gadā attiecīgi 44 un 27 %.

Sešos gados rūpniecībai tika piešķirts 39,8%, bet pirmajā un pēdējā: 1950. un 1955. gadā pat 45,3% no visiem kapitālieguldījumiem. Šajā laikā rūpnieciskā ražošana gadā vidēji pieauga par

16,2%, bet visos sešos gados – par 212%. Nacionālajā ienākumā 1955. gadā tā deva jau 49,8 %. Tiesa, ja 1950.gadā ražošanas līdzekļus (un izejvielas patēriņa priekšmetu ražošanai) ražojošās nozares (t.s. grupa „A”) visas rūpniecības kopproduktā sastādīja 47,1%, tad 1955.gadā – jau 52%, attiecīgi patēriņa priekšmetus ražojošo nozaru īpatsvars kritās no 52,9% uz 48%. Protams, tas tieši ietekmēja iespējas iedzīvotājiem iegādāties patēriņa priekšmetus. 1952.–1953. gadā bija jūtams iedzīvotāju dzīves līmeņa kritums, īpaši zemniecībā, taču arī strādnieku un kalpotāju vidū.

Vienlaikus strauji norisa privātsektora samazināšanās rūpniecībā, 1955.gadā tas ražoja tikai 25% no 1949.gada līmeņa, un visas rūpniecības produkcijas kopapjomā tā produkcija sastādīja vairs tikai 0,5%. Privāto amatnieku uzņēmumu skaits no 225 tūkstošiem 1944.gadā saruka līdz 134 tūkstošiem 1955.gadā. Tomēr attieksme pret sīkajiem privātuzņēmumiem pilsētās palika samērā stabila. Piemēram, nodarbināto skaits privātuzņēmumos 1953.–1955.gadā nesamazinājās, bet pat pieauga no 102 līdz 109 tūkstošiem. (Nedaudz vēlāk – 1957.gadā darbojās 90 tūkstošu mājamatnieku darbnīcu ar 129 tūkstošiem nodarbināto.) Taču uz lielražošanas pieauguma fona privāto sīkuzņēmumu loma pilsētās samazinājās. Toties 50.gadu pirmajā pusē Polijā ātriem tempiem tika radīti jauni amatnieku kooperatīvi. 1955.gada beigās pastāvēja jau 3 240 tādu kooperatīvu, kuros strādāja 430 000 cilvēku. Salīdzinājumā ar 1949.gadu kooperētās rūpniecības produkcijas apjoms pieauga 4 reizes un sastādīja 8,1% no visas rūpniecības kopprodukcijas.

Tautsaimniecības galvenajās nozarēs, izņemot lauksaimniecību, par dominējošajām kļuva jaunas attiecības, kuras tolaik sauca par “sociālistiskām”, bet pēc būtības tām vairāk atbilda administratīvas komandu sistēmas nosaukums. Industrializācijas attīstība Sešgadu plāna īstenošanas laikā noveda pie valsts struktūru birokratizācijas, kas izraisīja nopietnu nelīdzsvarotību ekonomikā un krīzi 50. gadu vidū.

Austrumu bloks šai laikā saimnieciski ciešāk saliedējās. 1956. gada maijā Berlīnē SEPP nolēma saskaņot dalībvalstu tautsaimniecības attīstības plānus. SEPP valstīm bija jāspecializējas atsevišķu produkcijas veidu ražošanā, kas ļāva izvairīties no dubultinvestīcijām. PTR saviem partneriem pirmkārt bija jāpiegādā akmeņogles, koksu, dzelzceļu ripojošo sastāvu, kuģus, darbgaldus un citus smagās rūpniecības izstrādājumus. Bez tam PTR vienojās ar VDR un Čehoslovākiju par ciešu sadarbību veselās virknes rūpniecības nozaru plānošanā un attīstībā. Taču piegāžu saistības pārējām Austrumbloka valstīm un PSRS rūpniecībā darbojošos standartu pārņemšana vēl vairāk mazināja jau tā aukstā kara apstākļos mazās iespējas pārdot savus izstrādājumus Rietumu pasaulē par konvertējamu valūtu.

Krietni mazāk vērības nekā rūpniecībai pēckara Polijā tika veltīts **lauksaimniecības** attīstībai. Kaut pirms kara Polijas lauksaimniecības ekonomiskais līmenis bija raksturojams kā atpalicis, ar ekstensīvu ražošanas raksturu, lielu dzīvā darba spēka pielietošanas apjomu, ar agrārās reformas nelikvidētu agrāro pārpalīdzīvotību, pēc kara valstī tai joprojām bija ļoti svarīga loma.

Lauksaimniecība gan tikai pamazām sāka atlabt pēc kara laikā ciestajiem lielajiem zaudējumiem. Ja 1945.gada beigās bija jau manāms pieaugums rūpnieciskās produkcijas ražošanā, tad lauksaimnieciskā ražošana nespēja apmierināt iedzīvotāju vajadzības pēc pārtikas.

1945.gada otrajā pusē lauksaimniecībā pastāvēja asa ekonomiskā situācija, kura turpinājās arī divos nākamajos gados. Cēloņi tam bija milzīgie kara postījumi, vilcējspēka un minerālmēslojuma trūkums visā valsts teritorijā, mājlopu skaita samazināšanās (pēc vācu okupantu padzīšanas valstī bija palikusi tikai $\frac{1}{3}$ no pirmskara liellopu skaita, mazāk nekā $\frac{1}{4}$ aitu un $\frac{1}{4}$ cūku, ne vairāk par $\frac{1}{2}$ zirgu; pēc citiem datiem tūlīt pēc kara zirgu skaits bija 45% no 1938.gada līmeņa, ragulopu – 33%, cūku – 17%), grūtības rietumu un ziemeļu zemju apgūvē, kur vēl trūka darbaspēka. Netika apstrādāti ap 50%

lauksaimniecībā izmantojamo zemju. Tas viss kopumā noteica milzu grūtības iedzīvotāju apgādē ar pārtiku. Tika ieviestas naturālās piegādes – vidēji 18% no labības produkcijas un 9% no kartupeļu ražas. Taču savāktās pārtikas daudzums tikai 30% apjomā spēja apmierināt pilsētu iedzīvotāju vajadzības.

Lielas rūpes Polijas valdībai sagādāja ziemāju ražas novākšana 1945.gada rudenī. Jaunajos, Polijai pievienotajos ziemeļrietumu rajonos tos iesējuši bija vēl vācieši 1944. gadā, bet novākt tos nebija kam, jo šurp vēl bija ieradies maz poļu pārceļotāju. Palīgā nāca padomju karaspēks. Tika izstrādāts kopīgs Sarkanās armijas aizmugures iestāžu un Polijas Republikas Pagaidu valdības rīcības plāns. Rezultātā poļu iedzīvotāji novāca 1 013 000 ha, sarkanarmieši – 987 000 ha.

Lauksaimniecības produkcijas ražošana sastādīja 30–40%, (rūpnieciskās produkcijas ražošana – 55–60%) no pirmskara līmeņa. Tas izraisīja neregulējamu spekulatīvu tirdzniecību starp pilsētām un laukiem, zemnieku neapmierinātību.

1945.gada rudenī lauki saņēma pirmo „ekonomisko injekciju” rūpniecības preču veidā par „cietām” cenām 350 miljonu zlotu vērtībā. NVPV veica virkni ārkārtas pasākumu, no šī laika valsts samazināja obligātās lauksaimniecības produktu piegādes, lauki no valsts saņēma 123 000 tonnu sēklas labības, vairāk nekā 0,5 miljoni ha tika uzarti un apsēti ar valsts sagādātajām lauksaimniecības mašīnām. Lai laukos radītu „ja ne apmierinātas, tad kaut mazāk neapmierinātas” iedzīvotāju grupas, no piegādēm valstij tika pilnībā atbrīvoti zemnieki, kuru īpašumā bija līdz 2 ha zemes, un daļēji – kuru īpašumā bija līdz 2,5 ha.

Nevar atstāt bez uzmanības vēl kādu parādību. Trūcīgie un vidējie zemnieki parasti pilnībā izpildīja tiem valsts uzkrātās normas, turpretī turīgie – nē. Tai laikā, kad strādnieki, bieži pusbadā esoši, strādāja, lai atjaunotu rūpniecību, liela daļa kara apstākļos savas saimniecības daudz-maz saglabājušo zemnieku centās gūt maksimālu peļņu no pastāvošā stāvokļa, kad pārtikas preču cenas turējās ļoti augstas. Tas liecināja ne tik daudz par turīgo zemnieku pretestību varai, cik par pārtiku smaga nodevu sloga uzkrāšanu to saimniecībām. Viņi nevēlējās pildīt valsts noteiktās lauksaimniecības produktu piegādes normas, bet centās savus ražojumus realizēt tirgū. Pārmest poļu zemniekiem nacionālās solidaritātes trūkumu nav pamata. Zemniecība tā rīkojās visur un vienmēr, kad tikai tāda iespēja radās. Taču daudzi poļu kreisie to iztulkoja kā šo zemnieku apzinātu atteikšanos ienest savu ieguldījumu kopēja valsts saimniecības atjaunošanā. Komunistiskie ierēdņi un vēlāk arī vēsturnieki viņiem izvirzīja pārmetumus sabotāžā, vēršanos pret strādnieku-zemnieku savienību, kvalificēja to kā pretdarbību valsts varai, kaut iespējams, ka kreisi noskaņotie valsts iestāžu darbinieki tieši turīgajiem zemniekiem piegāžu normas bija noteikuši nesamērīgi augstas. Šāda nostāja bija kontrproduktīva.

1945./1946.gadā sējumu platība sasniedza 74%, bet 1946./1947.gadā – 84% no pirmskara platības, pie tam pievienotajās rietumu zemēs tā gandrīz divkāršojās. Taču tai pat laikā ievērojama teritorijas daļa cieta no sausuma. Līdz 1946.gada martam valstī vidēji bija izpildīti ap 50% lauksaimniecības produkcijas sagādes plānu. 1946.gadā lauksaimnieciskās produkcijas ražošana sastādīja 40% no pirmskara līmeņa, uz vienu iedzīvotāju bija saražoti 55% no pirmskara pārtikas daudzuma. Pārtikas trūka, valstij draudēja bads. (Jāatgādina, ka 1946.gada pavasarī, neraugoties uz badu vairākos PSRS apgabalos, tā piešķīra Polijai 200 000 tonnu graudu.)

1946.gada 21.februārī tika radīta ārkārtēja pārtikas komisija, kuras pārziņā nodeva pārtikas fondus un uzraudzību par lauksaimniecības piegāžu izpildi. Pēc PSP iniciatīvas radītas sabiedriskas komisijas sekoja piegāžu uzdevumu „taisnīgai” sadalei. „Taisnīgums” gan izpaudās kā šķiriskā principa piemērošana – trūcīgajiem un vidējiem zemniekiem tika piešķirti atvieglojumi. Par pilnīgu

un priekšlaicīgu piegāžu nodošanu ieviesa prēmijas. Tika sperti arvien jauni soļi lauku iedzīvotāju labākai apgādei ar rūpniecības precēm. Būtisku uzlabojumu gan tie nedeva, jo valsts par obligātajām produkcijas piegādēm maksāja zemniekiem tikai 4% no to cenas brīvajā tirgū. Dabīgi, ka zemnieki nevēlējās pārtiku nodot valstij, bet labprātāk pārdeva tirgū.

Tomēr jau 1946. gadā bija redzami pirmie panākumi. 1946. gada pavasarī zemnieki saņēma kredītus sējas darbu veikšanai, saimniecības ēku atjaunošanai. Minerālmēslu pārdošana zemniekiem salīdzinājumā ar 1945. gadu pieauga 3 reizes un pārsniedza 1937.–1938. gadā saņemto daudzumu. 1946. gadā lauki saņēma tikpat mašīnu un inventāra, cik 1938. gadā. Valsts apņēmas 1946.–1947. gadā piegādāt laukiem rūpniecības preces 650 miljardu zlotu vērtībā. Cenu attiecība starp rūpniecības un lauksaimniecības ražojumiem gan vēl joprojām bija zemniekiem nelabvēlīga, tomēr jūtami uzlabojās. Jau 1946. gadā izauga ganāmpulks. Bija vērojams mājlopu skaita pieaugums: zirgu līdz 51% no pirmskara līmeņa, ragulopu – 38, cūku – 41%. 1946. gada otrajā pusē bija atjaunotas 81,5 tūkstoši zemnieku saimniecību, bet visa gada laikā – 108 tūkstoši saimniecību, elektrificēti 420 ciemi, atjaunoti elektrotīkli 1 200 ciematos rietumu zemēs.

Tai pat laikā turpinājās jau 1944. gadā sāktā **agrārā reforma**. No 1946. gada pavasara tā paātrinājās valsts jaunajos rietumu rajonos. Reāli piešķiramā zemes gabala izmērs tagad pieauga līdz 7–12 ha. Pēc kara valsts rokās nonāca kā uz rietumiem pārvietoto vācu tautības iedzīvotāju, tā arī uz PSRS devušos ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu zemes īpašumi. No šiem 9,8 miljoniem ha 6,1 miljons ha tika sadalīts starp zemniekiem, bet pārējā zeme paredzēta galvenokārt lielu valsts lauksaimniecības uzņēmumu ierīkošanai. 1944. gada 6. septembra PNAK dekrētā par agrāro reformu noteiktās normas (pēc tām “vecajās” Polijas teritorijās vienās rokās varēja palikt ne vairāk par 50 ha zemes, Polijai pievienotajās teritorijās – ne vairāk par 100 ha) palika spēkā līdz 1989. gadam. Zemnieku saimniecību izmērs tika noteikts pēc principa, ka tā jāapstrādā īpašnieka ģimenei bez algota darba spēka izmantošanas.

Reformas rezultātā tika izveidotas ap 350 tūkstošu zemnieku saimniecību tais zemēs, kuras Polijas sastāvā bija jau pirms kara un ap 470 tūkstošu jaunu saimniecību Polijai pievienotajās bijušajās Vācijas zemēs. Pēdējās 1950. gadā sastādīja vairāk nekā 25 % no visām zemnieku saimniecībām valstī. Bez tam vairāk nekā 250 tūkstošu zemnieku saimniecību saņēma zemes piegriezumus. Pamatā zemi saņēma bezzemnieki un sīkzemnieki, retāk vidēju saimniecību īpašnieki. Vidējā saimniecības platība pēc agrārās reformas bija 6,9 ha.

Līdz ar to notika izmaiņas saimniecību struktūrā. Ja 1939. gadā tagadējā Polijas teritorijā 30,1% bija līdz 2 ha lielu sīksaimniecību, tad 1950. gadā to īpatsvars bija samazinājās līdz 25,9%. 2 līdz 5 ha lielu saimniecību skaits pieauga no 29,1% līdz 31,3%, no 5 līdz 10 ha lielu – no 24,2% līdz 30,8%, bet lielāku par 10 ha saimniecību skaits samazinājās no 16,6% līdz 12%. Šī izveidojusies struktūra bez īpašām izmaiņām turpināja eksistēt arī nākamajās PTR pastāvēšanas desmitgadēs.

Kaut politiskā ziņā pirmajos pēckara gados PSP izvirzītajam lozungam „Zemi tiem, kas to apstrādā” bija liela loma zemniecības atbalsta radīšanā jaunajai varai, pretrunu starp pilsētām un laukiem mazināšanā, un agrārā reforma, radot entuziasmu zemes saņēmējos, arī veicināja lauksaimnieciskās ražošanas atjaunošanu un kāpināšanu, ar tās īstenošanu vien nebija iespējams atrisināt visas Polijas iedzīvotāju stabilas apgādes ar lauksaimniecības produktiem problēmu. Izrādījās, ka agrārās reformas rezultātā samazinājās lauksaimniecības produkcijas piegādes tirgū. Tā reformas politiski sociālie mērķi nonāca pretrunā ar valsts ekonomiskajiem uzdevumiem. Turpināja pastāvēt objektīva pretruna starp lauksaimniecības ekonomiskajām iespējām, atpalikušo ražošanu,

vājo materiāli tehnisko nodrošinājumu un nepārtraukti augošajām sabiedrības vajadzībām pēc lauksaimniecības produkcijas.

40.gadu beigās lauksaimnieciskās produkcijas ražošanā tika sasniegts 90 % līmenis no pirmskara apjoma, bet, pārrēķinot uz vienu iedzīvotāju, tas pat nedaudz tika pārsniegts.

1950.gadā lauksaimnieciskās produkcijas apjoms pārsniedza 1938.gada līmeni. Taču agrārās reformas gaitā bija iznīcinātas muižnieku lielsaimniecības, kuras saimniekoja ar kapitālistiskām metodēm un starpkaru periodā raksturojās ar augstāko preču produkcijas ražošanu. Sīko un vidējo zemnieku saimniecību rīcībā Polijā atradās 68% zemes, taču tām trūka materiālās bāzes un tās nevarēja aktīvi piedalīties tirgus produkcijas ražošanā.

Lauksaimnieciskās ražošanas kāpinājuma problēmas risinājums bija atkarīgs no tās piesātināšanas ar tehniku un šīs nozares struktūras izmaiņām. Daļa komunistu darbinieku to saistīja ar tādām pārmaiņām, kādas lauksaimniecībā bija notikušas PSRS, – kolektīvu saimniecību dibināšanu un nu jau to apgādi ar tehniku.

Polijas lauksaimniecība 1950.gadā ražoja 30% no Polijas IKP. (Iekšzemes kopprodukts – IKP ir jēdziens ekonomikā, kas apzīmē visu saražoto preču un pakalpojumu vērtību kādā teritorijā kādā laika periodā (parasti gadā). IKP atšķiras no nacionālā kopprodukta ar to, ka neņem vērā starptautisko ienākumu sadali, mērot to, cik daudz vērtības ir radīts apskatāmajā teritorijā, nevis cik daudz ieņēmumu tā ir guvusi.) Bija vērojams lauksaimnieciskās ražošanas īpatsvara kritums salīdzinājumā ar pirmskara periodu, samazinājās arī lauksaimniecībā nodarbināto skaits, taču tas neliecināja par šīs tautsaimniecības nozares nozīmes mazināšanos. Tai taču bija ne tikai jāapgādā rūpniecībā strādājošie ar pārtiku un izejvielām, bet arī jādod līdzekļi industrijas attīstībai.

Jau 1940.gadu beigās un 1950.gadu sākumā Polijā strādājošo padomju diplomātu analītiskajos dokumentos, nosūtītos PSRS Ārlietu ministrijai, sistemātiski tika atzīmēti poļu zemnieku masu neapmierinātības pieaugums. Tā palielinājās, pārejot uz turīgo zemnieku ekonomisko apspiešanu, uz piespiedu kolektivizācijas politiku un zemes privātīpašuma faktisko likvidēšanu.

Zemniekus, kuri sajuta zemes un resursu trūkumu, nespēju izvērst savas saimniecības, maz interesēja, kas pie tā ir vēsturiski vainojams. Neapmierinātība tika virzīta pret jauno varu, kura taču apgalvoja, ka pretsvarā vecajai pirmskara varai, aizstāv darbaļaužu, tai skaitā zemniecības intereses. Neapšaubāms zemnieku vairākums uzskatīja, ka ražības celšanai, zemnieku stāvokļa uzlabošanai tiem ir nepieciešama plaša valsts palīdzība, apgāde ar jaunāko lauksaimniecības tehniku, atstājot tiem iespēju saimniekot individuāli vai kolektīvi pēc pašu izvēles.

Jāatgādina, ka 1945. gada vasarā PSP līderis V. Gomulka uzstājās pret lauksaimniecības kolektivizāciju.

Interesanti, ka tad pat V. Gomulka arī apgalvoja, ka tieši reakcijas uzdevums bija izplatīt baumas par kolhoziem. Atsaucoties uz 26.maijā pieņemto PSP CK plēnuma rezolūciju, V. Gomulka rakstīja: „Centrālā Komiteja norādīja, ka naidīgā propaganda, kuras nolūks ir iebiedēt zemnieku masas, apgalvojot, ka Polijas Strādnieku partijā un Pagaidu valdībā pastāv tendences sovjetizēt Poliju un kolektivizēt lauksaimniecību, rada dažos partijas biedros augstākus sektantiskām tendencēm un šādām-tādām sasteigtām zemākā līmeņa valsts aparāta instrukcijām.” Pēdējo apgalvojumu gan nevar atzīt par loģisku, jo iznāk, ka „daži partijas biedri” un „zemākā līmeņa valsts aparāts” darbojās atbilstoši „naidīgajai propagandai”. Acīmredzot šādas „tendences” un „instrukcijas” radās atbilstoši pašu „dažu partijas biedru” un „zemākā līmeņa valsts aparāta” noskaņojumiem.

Polijas vadība tolaik nesteidzās veikt kolektivizāciju, jo bija jāievēro materiāli-tehniskās bāzes vājums Polijas laukos. 1948.gada 1.janvārī Polijā bija izveidotas 405 mašīnu un traktoru stacijas (MTS, poļu: *Państwowy Ośrodki Maszynowe*). 1949.gada 1.janvārī tādu bija jau 2 022, bet 1949. gada 1. martā – 2 368. Taču šīs stacijas bija ļoti mazas un vājas. Lielākajai daļai staciju bija

tikai viens traktors, retāk – divi un vēl retāk trīs. Poļu vadība vēl tikai sapņoja par MTS ar 10 – 15 traktoriem. No 1949.gada 1.janvārī pastāvošajām MTS tikai 823 bija ar pilnu lauksaimniecības mašīnu un traktoru komplektu, 616 – ar pilnu mašīnu komplektu, bet bez traktoriem, un 583 ar nepilnīgu mašīnu komplektu, t.i. – tikai ar sēj- un pļaujmašīnām. 1949.gadā MTS apkalpoja 135 tūkstošus zemnieku saimniecības, tai skaitā aptuveni 70% nabadzīgo un vidējo zemnieku saimniecību. Tika plānots uz gada beigām to skaitu palielināt līdz 3 000, faktiski – pa vienai uz katru gminu.

Jaunu etapu Polijas zemnieku dzīvē ievadīja 1948. gada Kominformbiroja rezolūcija, kura visām „tautas demokrātijas” valstīm pārmeta sekošanu liberālām tendencēm lauksaimniecībā un pieprasīja veicināt kolektivizāciju. V. Gomulka Kominforma dibināšanas sanāksmē gan iebilda pret kolektivizācijas veikšanu Polijā, taču nevis principiāli, bet uzskatot doto brīdi par nelabvēlīgu tās īstenošanai. Turpretī citi sanāksmes dalībnieki balstījās uz J. Staļina tēzi, ka “sociālistisku industrializāciju” var īstenot tikai vienlaicīgi „ar lauksaimniecības sociālistisku pārveidi.” Lēmums par kolektivizāciju Polijā tika pieņemts jau pēc V. Gomulkas izolēšanas PASP CK 1948.gada 31.augusta – 3. septembra plēnumā.

Sākās darbs kolektivizācijas sagatavošanā. Kolektīvu saimniecību dibināšanas propagandas kampaņa tika uzsākta 1948.gada otrajā pusē un no šī laika zemnieku masas to apsprieda. Jau veicot PSP un PPS „tīrīšanu”, no abu partiju lauku organizācijām izslēgtajiem apmēram 15 000 biedriem aptuveni 75% skaitījās „kulaki” (turīgi zemnieki), kaut šo statusu pēckara apstākļos ļoti bieži varēja apšaubīt.

Pēc PSP un PPS apvienošanās Padomju sūtniecības sagatavotajā Polijas iekšējā stāvokļa apskatā bija norādīts, ka valstī tika veikta arī pēc PSP un SL iniciatīvas 1944.gada decembrī izveidotās Zemnieku savstarpējās palīdzības savienības (*Związek Samopomocy Chłopskiej*) vadošo iestāžu tīrīšana no „kulakiem” un viņu atbalstītājiem. 1948.gada beigās un 1949. gada sākumā notikušās Zemnieku savstarpējās palīdzības savienības un kooperatīvu valžu vēlēšanas notika ar lozungu atbrīvoties no „kulakiem” un viņu atbalstītājiem.

Pēc 1949.gada 20.aprīlī PASP CK plēnumā nosauktajiem nepilnīgajiem datiem no Zemnieku savstarpējās palīdzības savienības vietējām valdēm bija izraidīti 8 233 locekļi, no Savienības štata darbinieku skaita bija atlaisti 6 111 cilvēki. Vēlēšanās savienības valdēs tika ievēlēti 141 tūkstošus zemnieku, no kuriem 13% faktiski bija bezzemnieki, 19,6% piederēja līdz 2 hektāriem, 30% – no 2 līdz 5 ha, 31% – no 5 līdz 10 ha, 7,2 % – no 10 līdz 20 ha un 0,7 % – vairāk nekā 20 ha.

Padomju sūtniecības sagatavotajā iekšējā stāvokļa Polijā apskatā bija norādīts, ka neraugoties uz paveikto lielo darbu lauksaimniecības kolektivizācijas sagatavošanā, tas vēl nebūt nebija pabeigts. Partijas organizāciju tīkls laukos bija nepietiekams. No ap 40 000 ciemiem PASP organizācijas 1949.gada 1.martā pastāvēja tikai 17 783 ciemos. No 1 359 102 PASP biedriem zemnieku bija tikai 200 973, laukstrādnieku – 58 054, bet pavisam lauku organizācijās uzskaitē sastāvēja 259 027 biedri (19,1 % no visiem PASP biedriem).

Reizē apskatā bija norādīts, ka Polijas vadība nespēj paātrināt kolektivizāciju, nespēj zemniekus uz šo pagrieziena punktu, pirms viņi paši ir pārliecināti par lauksaimniecības sociālistiskas reorganizācijas priekšrocībām, tāpēc arī būtu nepareizi spriest par Polijas lauku kolektivizācijas panākumiem, balstoties uz jau izveidoto kolektīvo saimniecību skaitu.

1948.–1949.gadā PASP vadībā pēc diskusijām uzvarēja viedoklis, ka pakāpeniski ir jāpāriet uz ražošanas kooperatīvu (kolektīvo saimniecību) dibināšanu lauksaimniecībā. 1949.gada oktobrī PASP CK Politbirojs tad arī nolēma tādus dibināt. Var teikt, ka 1949.gadā tika uzsākta piespiedu kolektivizācija – zemnieku apvienošana lauksaimniecības ražošanas kooperatīvos. Uzsvars tika likts uz ražošanas kooperatīvu zemāko formu radīšanu. Bija plānoti trīs to tipi, kuri atšķīrās pēc ražošanas

līdzekļu sabiedriskošanas pakāpes un ienākumu sadales proporcijām atkarībā no iestājoties kooperatīvā līdzņemtās zemes un inventāra daudzuma, kā arī darba, ieguldīta sabiedriskajā saimniecībā.

Saskaņā ar PASP vadības lēmumu 1949. gadā bija jāpanāk aptuveni 300 ražošanas kooperatīvu nodibināšana Polijas laukos. Dažās Polijas vietās tie tiešām izveidojās. Sākot ar 1.aprīli, tika reģistrēti 46 kooperatīvi, no tiem 34 – pamatojoties uz trešā tipa statūtiem, bet 6 – pamatojoties uz otrā tipa statūtiem. Taču šīs pirmās kolektīvās saimniecības tika organizētas galvenokārt jaunpievienotajās Polijai teritorijās, tikai 9 tapa Polijas “vecajās” teritorijās. 1949.gada beigās Polijā bija reģistrēti 243 lauksaimnieciskās ražošanas kooperatīvi. Lielākā daļa no tiem atradās valsts rietumos (bijušajos Vācijas apgabalos), kur iepriekšējā infrastruktūra – lielās bijušo vācu muižnieku – t.s. „junkuru” – saimniecības deva labvēlīgākus priekšnoteikumus kolektīvo, nevis individuālo saimniecību ierīkošanai.

Tas nozīmēja, ka Polijas zemnieku pamatmasa joprojām nepieņēma kolektīvas zemes apsaimniekošanas ideju. Piemēram, Poznaņas vojevodistē zemnieki atklāti runāja, ka kooperatīvus uz Poliju atveda krievi, ka „beigsies krievu kundzība un beigsies kooperācija”. Pat zemnieki – PASP biedri pauda cerības, ka kooperāciju veidošana kā maģistrālais ceļš uz sociālismu tiks nomainīts ar „citu, poļu ceļu”. Šādi noskaņojumi nopietni uztrauca valsts vadību. Gada laikā palielinājās teroristu uzbrukumi laukos, notika arī kolektivizācijas kustības organizatoru slepkavības. Katru mēnesi dzīvību zaudēja apmēram divi desmiti PASP aktīvistu.

Paralēli notika valsts saimniecību attīstība. 1949.gada 1.janvārī, vadoties pēc padomju sovhozu (padomju saimniecību) parauga, tika pieņemts lēmums lauksaimniecības jomā izveidot „valsts lauku saimniecības” (*Panstwowe Gospodarstwa Rolne*), kuru mērķis bija nākotnē aizstāt privāto saimniecību ražoto lauksaimniecības produkciju ar valsts sektorā ražoto, un kuras 1951.–1956.gadā darbojās speciālas Valsts lauku saimniecību ministrijas vadībā. Pirmās šādas saimniecības radās jau 1949.gada 12.februārī, tikai dažas nedēļas pēc tam, kad stājās spēkā lēmums par to izveidi. Tās bija svarīgs, taču ne galvenais, sabiedriskā sektora laukos veidošanas elements. 40.gadu beigās Polijā valsts īpašumā bija 18,5% lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Daļā no šīm zemēm tad arī tika radītas valsts saimniecības. 1950.gadā Polijā to rīcībā atradās ap 9% lauksaimniecisko platību. Jaunpievienotajos apgabalos: Košalinā (*Koszalin*), Slupskā (*Slupsk*), Gdaņskā un Elblongā (poļu *Elbląg*, vācu *Elbing*) tām piederošā zeme aizņēma vairāk nekā 50% no visas lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības. Pārējos Polijas apgabalos šīs platības bija daudz mazākas, tomēr to zemes īpatsvars pakāpeniski auga līdz gandrīz 20% 1989. gadā. (Ja valsts saimniecības 1950.gadā pārvaldīja 2,2 miljonus ha, tad 1989. gadā jau aptuveni 4,5 miljonus ha, un tajās strādāja gandrīz pusmiljons cilvēku.) Neatkarīgi no uz graudkopību un lopkopību orientētām saimniecībām, kas veidoja lielāko daļu valsts saimniecību, pastāvēja arī specializētas, kas, piemēram, nodarbojās ar zvejniecību vai dārzkopību.

Bez tam tika veidotas valsts mašīnu un traktoru stacijas, bāzes ar darbnīcu iekārtām, barības pārstrādes rūpnīcām, noliktavām, kā arī renovācijas un celtniecības iekārtām. Lauksaimniecības produktu uzpirkšana, kā arī lauksaimnieciskās ražošanas līdzekļu: lauksaimniecības mašīnu, traktoru, mākslīgo mēslošanas līdzekļu, selekcijas mājlopu un pat cementa, dzeloņstieplu, jumta papes un ķieģeļu pārdošana bija valsts monopols.

50.gadu pirmajā pusē t.s. “tautas demokrātijas” valstīs kopumā notika valsts saimniecību pozīciju nostiprināšanās lauksaimniecības produkcijas ražošanā. Polijas kaimiņzemēs to loma lauksaimniecības kopprodukcijā kaut lēni, tomēr pieauga. Turpretī Polijā to ražošanas līmenis 1951.–

1953.gadā bija zemāks nekā 1950.gadā. Tika uzskatīts, ka valsts saimniecības kalpos zemniekiem par lauksaimnieciskās ražošanas organizācijas paraugiem, taču drīz izrādījās, ka šīs saimniecības bija ekonomiski neefektīvas. Lopbarības, mēslošanas līdzekļu, iekārtu un citu materiālu patēriņš tajās bija divas vai trīs reizes lielāks nekā privātajās saimniecībās, bet ražība no hektāra bija ievērojami zemāka. (1950.gadā vidējā graudaugu (kviešu, rudzu, miežu un auzu) ražība valstī bija 12,7 cnt/ha.) PASP CK Politbirojs 1952.gada maijā konstatēja, ka to lielākā daļa neizpilda plānus un nevar kalpot par saimniekošanas paraugu. Stāvoklis, kā liecināja PASP II kongresa materiāli, neuzlabojās arī 1954.gadā. No 1950. līdz 1955.gadam valsts saimniecību skaits pieauga no 5 679 līdz 6 185. 1955.gadā, apstrādājot 12,6% lauksaimniecībā izmantojamo zemju, tās deva 11,1% lauksaimniecības kopprodukcijas. Graudaugu un tehnisko kultūru ražība valsts saimniecībās 1952.–1955.gadā palika zemāka nekā zemnieku–viensētnieku saimniecībās. Visgrūtākajā, attīstības sākumperiodā valsts savām saimniecībām laukos sniedza nepietiekamu atbalstu. Protams, resursi bija ierobežoti, pastāvēja it kā svarīgāki – rūpniecības attīstības uzdevumi, grūtībām bija objektīvs raksturs, taču, radot visaptverošu plānošanās, vadības un kontroles sistēmu, valdošie politiskie spēki uzņēmās arī atbildību par tās darbības rezultātiem. Tāpēc atkal jārunā par subjektīvo faktoru, PASP un tās sabiedroto partiju nespēju izpildīt tautas priekšā uzņemtas saistības. Līdz 1988.gadam valsts saimniecības saņēma vairāk nekā 50% no visiem valsts līdzekļiem, kas tika piešķirti ieguldījumiem lauksaimniecībā. Rietumu ekonomisti uzsvēra, ka milzīgie valsts līdzekļi, kas tika novirzīti valsts saimniecību izbūvei, nedeva pienācīgu atdevi. Valsts saimniecības pirmkārt ražoja plānveida deficītu.

Pirmajā Sešgadu plāna gadā (1950), cerot uz to, ka zemnieku saimniecību sabiedriskošana veicinās lauksaimnieciskās produkcijas, īpaši tās preču daļas, pieaugumu, kooperatīvu radīšana tika forsēta. Gada laikā kooperatīvu skaits pieauga gandrīz par 2 000. 1950.gadā 2 199 kooperatīvu 23,3 tūkstoši biedru apstrādāja 0,8% visas lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Raksturīgs bija samērā augsts (71%) vidējo (no 5 līdz 15 ha lielo) saimniecību, kuras apvienojās kooperatīvos, īpatsvars. Taču tāpat kā iepriekš kooperatīvi veidojās galvenokārt valsts rietumos.

1950.gada decembrī PASP CK Politbirojs secināja, ka nepietiekama uzmanība tiek veltīta „vecajām” poļu zemēm; ka tiek koncentrēta uzmanība jaunu kooperatīvu radīšanai, bet par maz pūliņu veltīts to organizatoriskai nostiprināšanai; nepietiekoši tiek novērtētas zemākās kooperācijas formas. Politbirojs apstiprināja jaunu kooperatīvu tipu, kuros 80% ienākumu tika dalīti pēc izstrādātajām darbdiennām, bet 20% – pēc tajos ieguldītās zemes un inventāra.

Neiztika bez piespiedšanas metodēm un likumības pārkāpumiem. Kaut Politbirojs pieņēma lēmumus par „partijas līnijas pārkāpumiem” atsevišķās organizācijās, kooperatīvu biedru vidū bija neapmierinātie, daļa iesniedza iesniegumus ar vēlmi izstāties. 1951.gadā kooperācijas temps samazinājās, taču esošo kooperatīvu biedru skaits pieauga 3 reizes, to apstrādātās zemes platība – 4 reizes (līdz 3,2%).

Taču arī iestājušies kooperatīvos poļu zemnieki turpināja pieturēties vecajām tradīcijām. Piemēram, XX gadsimta piecdesmitajos gados sociologi Mazovijā (poļu *Mazowsze*, vācu *Masowien* — vēsturisks apgabals Polijas centrā) atrada lauksaimniecības kooperatīvu biedrus, kuri nicināja savus nabagākos „zemnieciskos” kaimiņus, ģērbās un runāja atšķirīgi no pārējiem un ievēroja sarežģītas saderināšanās tradīcijas, lai nepieļautu jauktas starpkārtu laulības.

50.gadu sākumā īpašu nozīmi ieguva valsts centralizēta lauksaimniecības vadība. Tā izpaudās kā ražošanas direktīvā plānošana naturālā izteiksmē, tā arī valsts noteiktajās lauksaimniecības produktu piegādēs. Pēdējās ļāva valstij radīt pārtikas produktu rezerves un centralizēti tās izmantot. Ar valdības lēmumu tika noteikts, ka no 1951.gada lielākajai daļai zemnieku-privātsaimnieku bija katru gadu

jāpiegādā valstij graudus 85% no viņu saimniecību saražotās tirgus produkcijas apjoma, bet no 1952. gada arī gaļa, piens un kartupeļi. Valsts iegādājās produktus par tik zemu cenu, ka faktiski izpostīja mazās saimniecības. Par obligāto piegāžu neizpildi 1953.gadā tika sodīti gandrīz 250 000 zemnieku.

Prakse, kad viensētniekiem tika paaugstinātas piegādes normas, tika pielietoti administratīvi līdzekļi to izpildes pastveidzināšanai, noveda pie tā, ka zemniekiem zuda ieinteresētība kāpināt ražošanu, ieguldīt līdzekļus savas saimniecības attīstībā. Turpretī atvieglojumi un palīdzība kooperatīviem nesasniedza tādu apmēru, lai pievilinātu tiem zemniekus, kuri parasti bija uzmanīgi noskaņoti pret dažādiem jaunievedumiem.

Lauksaimniecībā Sešgadu plāna uzdevumi netika pildīti, tā attīstījās ļoti lēni, bremzējot visas tautsaimniecības attīstību. Visā Polijā bija izveidotas 760 valsts saimniecības, kuras bija nolaistā stāvoklī un 1952. gadā nesa 1,8 miljardu zlotu zaudējumus.

Ražošanas kooperatīvos bija apvienoti tikai 5% zemnieku saimniecību. Laukos dominēja viensētnieku saimniecības. Viensētnieku vidū apmēram 10% bija turīgo zemnieku (toreizējo dokumentu valodā – „kulaku”) saimniecību, kuru rīcībā atradās ap 1/3 aramzemes un kuras deva ap 25% preču labības. Tai pat laikā 57% nabadzīgāko zemnieku saimniecību rīcībā bija 1/4 aramzemes. No pavisam 3 191 tūkstoša zemnieku saimniecību 1 463 tūkstoši (45%) saimniecību bija bez zirga. Šādi zemnieki parasti atradās turīgo zemnieku atkarībā.

1952. un 1953.gadā kooperatīvu radīšana atkal tika forsēta. 1952.gada februārī PASP CK „rekomendēja” pastiprināt uzmanību jaunu kooperatīvu veidošanai, „nepieļaujot piespiedu metodes”. Pēc būtības abas „rekomendācijas” bija pretrunā viena otrai, jo valstij trūka līdzekļu, lai sniegtu tādu materiālu atbalstu jaunradītajiem kooperatīviem, kas pārliecinātu zemniekus par to priekšrocībām. Ja 1952.gadā Polijā bija 4 478 ražošanas kooperatīvu, 1953.gada beigās jau 7 772, no kuriem gan ap 3 000 tika izveidoti tieši 1953. gadā. Kooperatīvos bija 158 tūkstoši biedru un tie rīkojās ar 6,7% lauksaimnieciskās zemes. Tomēr kooperācijas panākumus nenākas pārvērtēt. Poļu zemnieki, pat tie, kuri nesen – jau pēc kara bija saņēmuši zemi, nesteidzās apvienoties kooperatīvos. Kooperatīvu skaita vairošana bez materiāla atbalsta tiem, to darbības racionālas pārkārtošanas nevarēja nest vēlamus rezultātus.

Forsētās kolektivizācijas gados kapitālieguldījumi lauksaimniecībā salīdzinājumā ar 40.gadu beigām samazinājās par 24%, bet kapitālieguldījumi tieši zemnieku saimniecībās – trīs reizes. 1949.–1953.gadā lauksaimnieciskās produkcijas ražošanas pieaugums tika plānots 30–35% apjomā, bet patiesībā tas bija tikai 9%.

1953.gadā Polijas komunistu vadītāji nolēma enerģiski rīkoties, lai uzlabotu labības, piena un gaļas sagādi. Ar ieganstu, ka partijas un valsts iestādes pārtikas sagādes lietu atstājušas pašplūsmai un to izmantojuši „kulaki” un turīgā vidējo zemnieku daļa, aicinot zemniekus nesteigties ar pārtikas nodošanu, apgalvojot, ka pēc sagādes cenu paaugstināšanas PSRS, tās tāpat tiks paaugstinātas arī Polijā, PASP CK un Polijas valdība uzdeva prokuratūrai un tiesām saukt pie atbildības „stūrgalvīgākos” elementus, īpaši no „kulaku” vidus, par valsts sagādes uzdevumu sabotēšanu. Kampanjas ideoloģiskai piesegšanai uz laukiem tika nosūtīti partijas skolu klausītāji. Polijas vadītāju rīcībā varēja saskatīt līdzību ar labības sagādes kampanju Padomju Savienībā, kura tika realizēta J. Staļina vadībā 1928. gadā.

Interesanti, ka 1952. gada 22. septembrī J. Staļins ieteica B. Berutam necensties pēc iespējas lielāka lauksaimniecības kooperatīvu skaita, bet censties panākt, lai tie visi labi strādātu un kalpotu par labu piemēru poļu zemniekiem. Arī jau pieminētās B. Beruta tikšanās laikā 1953.gada 28. decembrī Maskavā ar padomju līderiem –

G. Maļenkovu, V. Molotovu, N. Hruščovu, N. Bulgaņinu poļu vadītājam nācās paciest diezgan asu kritiku par neveiksmēm ekonomikā, neapmierinošo situāciju iedzīvotāju apgādē ar pārtiku. Kritiku izsauca arī „pārmērības” kolektivizācijas īstenošanā Polijas laukos – administratīvo metožu un vardarbības lietošana pret zemniekiem, kas radīja to dumpju izcelšanās briesmas. Padomju vadītāji gan rekomendēja veikt ievērojamus pasākumus, lai izvērstu „kolektivizāciju plašā frontē”, izmantot zemes kopapstrādāšanas biedrību formu, kad zeme un darba rīki netika sabiedriskoti, bet tikai kopīgi izmantoti un ienākumi sadalīti ne tikai pēc darba, bet arī pēc ieguldīto ražošanas līdzekļu apjoma, gan reizē norādīja, ka nedrīkst laukos politisko darbu aizstāt ar „kailu administrēšanu, vairāku tūkstošu zemnieku arestiem, kur no viņiem tikai daļa ir kulaki”. Bez tam „sarunas gaitā noskaidrojās” un „B. Beruts to atzina”, ka Polija lauksaimniecības attīstībā orientējas uz kaimiņos esošās Dānijas paraugu, kur zemnieku ģimeņu saimniecības bija galvenās lauksaimniecības produktu piegādātājas. Tas acīmredzami nepatika padomju vadītājiem, taču pretēji Polijā kultivētajam uzskatam, ka tieši „padomju draugi” piespieda poļus pasteigties ar lauksaimniecības kolektivizāciju, minētie fakti rāda, ka ar „kreisiem izlēcieniem”, klaju administrēšanu sirga ne tikai padomju vadītāji, bet arī paši poļu komunistu darbinieki.

50.gadu vidū obligāto valsts noteikto lauksaimniecības produktu piegāžu sistēma, īpaši administratīvi noteiktajos apjomos, kļuva par attīstību bremsējošu faktoru. Sākās elastīgāku un zemnieku interesēm atbilstošāku ekonomisko saišu starp pilsētu un laukiem meklējumi. Lauksaimniecības nodoklis, produkcijas piegādes normas bija jāsamazina, jāpaaugstina to sagādes un iepirkuma cenas, jāuzlabo zemnieku apgāde ar ražošanas līdzekļiem, sēklas materiālu, sugas lopiem utt. Lielāka vērība tika veltīta kooperatīvu vadītāju un lauksaimniecība speciālistu sagatavošanai, kooperatīvu locekļu darba disciplīnas nostiprināšanai. Taču Polijā visi šie pasākumi deva diezgan mazu efektu. Jau 1954. gadā kļūmes bija skaidri redzamas, tāpēc spiediens īstenot kolektivizāciju vājinājās. PASP II kongress 1954. gada martā konstatēja disproporciju esamību tautsaimniecības attīstībā, īpaši lauksaimnieciskajā ražošanā. Kongresa lēmumi paredzēja pasākumus, lai palielinātu investīcijas lauksaimniecības attīstībai. Tika nosprausti uzdevumi zemnieku sīksaimniecību ražošanas kāpinājuma nodrošināšanā, to stimulācijā, kontraktācijas attīstībā.

Kaut 1954., bet īpaši 1955. gadā jaunu kooperatīvu veidošanas tempi kritās, 1955. gadā valstī pastāvēja 9 076 kooperatīvi. Tik augstus kolektivizācijas tempus nodrošināja administratīvās piespiedu metodes un nodokļu prese uz viensētniekiem. Tāpat kā agrāk PSRS arī PTR lauksaimniecība tika uzskatīta par finanšu līdzekļu, izejvielu un darbaspēka avotu vienlaikus notiekošajai industrializācijai. Tāpat kā agrāk kooperatīvi radās galvenokārt pārceļotāju ciematos.

Piemēram, Ščecinas vojevodistē 1955.gadā bija kolektivizēti 26,1% no lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības un 41,8% tika apsaimniekoti valsts saimniecībās, bet 32,1% tika apsaimniekoti privātsaimniecībās, turpretī Krakovas vojevodistē bija kolektivizēti 1,5% un 1,5% atradās valsts pārvaldē, bet 97% atradās privātīpašumā. Polijas vidienē esošās vojevodistes vairāk atbilda Krakovas tipam.

Kopumā 1955.gadā kolektivizācija aptvēra tikai 9,2% no lauksaimniecībā izmantojamās zemes. 13,5% bija valsts pārvalde, vairāk nekā 75% platību joprojām atradās privātās rokās. Kooperatīvu locekļu pamatmasu (59%) sastādīja 5 līdz 10 ha zemes īpašnieki, t.s. „jaunie” vidējie zemnieki, bet pagātnē laukstrādnieki un sīkzemnieki. Bija kooperatīvi, kuri pakāpeniski uzlaboja savu darbību, bet bija arī daudz ekonomiski vāju saimniecību.

Paaugstinājās lauksaimniecības darbu mehanizācijas līmenis. Lauksaimniecības apgādē ar tehniku notika kā uz valsts mašīnbūvniecības attīstības, tā arī uz importa (galvenokārt no blakus esošajām „sociālistiskajām” valstīm) rēķina. Ievērojams tehnikas skaits tika ievests no PSRS. Tomēr, kaut traktoru skaits Polijā no 1950. līdz 1955.gadam pieauga vairāk nekā 2 reizes (Skat. 25.tabulu), mehanizācijas līmenis palika vēl gauži zems. No mašīnu–traktoru stacijām 400 darbojās neapmierinoši. Formāli MTS uzdevums bija pirmkārt apkalpot kooperatīvus, bet tāpat arī sniegt palīdzību zemniekiem-viensētniekiem. Taču kā objektīvu (mehanizācijas līdzekļu, kadru trūkuma),

tā subjektīvu („kreisā”, dogmatiskā attieksme pret viensētniekiem) cēloņu dēļ to darba apjoms viensētnieku saimniecībās tikai 1954.–1955. gadā guva zināmu tendenci uz pieaugumu. Lauksaimniecības mehanizācija arī nespēja aizstāt zemnieku materiālās ieinteresētības trūkumu.

Minerālmēslu pielietojums 6 gados gandrīz nebija palielinājies.

24. tabula. Dati par lauksaimniecības mehanizāciju un minerālmēslojuma pielietojumu Polijā 1950.–1955. gadā

	1950. gads	1955. gads
Traktoru skaits tūkstošos (pārrēķinot uz 15 zirgspēku jaudu)	25,5	59,1
Lauksaimniecības platības uz 1 traktoru (ha)	802	345
MTS skaits	154	424
Traktoru skaits MTS	11,6*	42,5
Minerālmēslojuma pielietojums (barojošo vielu kg uz 1 ha lauksaimniecības platību)	104	118

*Pārrēķinot uz 30 zirgspēku jaudu

Lauksaimniecības devums 1950. gadā Polijas nacionālajā ienākumā sastādīja 40,1%, bet tā saņēma tikai 13,1% kapitālieguldījumu. 1955. gadā tā nacionālajā ienākumā sastādīja 25,8%, bet saņēma tikai 13,6% kapitālieguldījumu. Skaitļi uzskatāmi rāda lauksaimnieciskās ražošanas nenovērtēšanu, tās pakārtoto lomu tautsaimniecībā. Nepietiekoši finansētajiem lauksaimniecības uzņēmumiem trūka attīstības perspektīvu, tie netika modernizēti.

Ja reģiona valstu vairākumā investīcijas lauksaimniecībā 1955. gadā pieauga salīdzinājumā ar 1950. gadu, Polijā tās palika tai pašā līmenī. Kaut absolūtajā izteiksmē kapitālieguldījumi lauksaimniecībā 1950.–1955. gadā pieauga par 77 %, tas bija ievērojami mazāk nekā kaimiņu valstīs (Bulgārijā – 222%, Rumānija – 195%, VDR – 181%, Čehoslovākijā – 175%, Ungārijā – 154%).

Kopumā 1955. gadā t.s. „sociālistiskais” sektors (valsts saimniecības un ražošanas kooperatīvi) Polijas lauksaimniecībā ieņēma jau ievērojamu vietu, saimniekoja 22,7% no visām lauksaimniecībā izmantojamajām zemēm. Tas ražoja 19,3% lauksaimniecības produkcijas. Valstī pastāvēja 6 630 valsts saimniecību, kuras apsaimniekoja 9,6% lauksaimniecībā izmantojamās zemes, un 9 076 kooperatīvi, kuros sastāvēja 6% visu zemnieku un kuri apsaimniekoja 9,2% lauksaimniecībā izmantojamās zemes. (Līdz 1956. gada jūnijam Polijā bija izveidoti jau ap 10 tūkstoši lauksaimniecības kooperatīvu, kuru rīcībā atradās 11% lauksaimniecībā izmantojamās zemes.)

Sabiedriskais sektors, nedaudz apsteidzot viensētnieku saimniecības graudu ražošanā, būtiski atpalika no tām kartupeļu, cukurbiešu ražošanā, nemaz nerunājot par lopkopību.

Par nepietiekamo valsts palīdzību ražošanas kooperatīviem liecināja investīcijām piešķirto kredītu apjoms. Ja 1950. gadā tie bija 478 zloti uz sabiedriskoto platību 1 ha, tad 1955. gadā – tikai 244 zloti.

Sīkražotāju saimniecību rīcībā bija pārējā lauksaimniecībā izmantojamā zeme, tās ražoja 80,7 % visas lauksaimniecības produkcijas un 77,9 % tās preču produkcijas.

Kaut nav ņēmi vērā citi rādītāji (valsts un kooperatīvajās saimniecībās nodarbināto skaits, apgāde ar tehniku u.c.), dati tomēr liecina, ka „sociālistiskās” saimniecības pēc darba efektivitātes nevarēja uzskatīt par paraugsaimniecībām, tās neattaisnoja piešķirto „sociālistisko” nosaukumu. Tas arī ietekmēja kā zemnieku-viensētnieku attieksmi pret kolektīvizāciju, tā arī PASP tālāko agrāro politiku.

Daudzu kooperatīvu ekonomiskais vājums un, attiecīgi, arī tā biedru zema dzīves līmenis noteica to, ka jau vēlāk – 50.gadu otrajā pusē Polijas lauku attīstība ieguva specifiskas īpatnības citu t.s. “tautas demokrātijas” valstu vidū. Tā kā starptautiskā situācija un iekšējais stāvoklis Austrumeiropas valstīs bija samērā līdzīgs un padomju vadītāju „ieteikumu” spēks realizēt attiecīgo politiku lauksaimniecības jomā visās tajās aptuveni vienāds, tad arī atbildība par tās rezultātiem Polijā gan šajā periodā, gan lielā mērā arī vēlākajā laikā (jo izlietu ūdeni, kā zināms, visu vairs nekad nesasmelt) jānes šī perioda Polijas valsts vadītājiem.

Tā kā valsts saimniecības un ražošanas kooperatīvi prasīja pārāk lielus ieguldījumus un bija nepietiekami ražīgi, bet ar augstajām sagādes normām neapmierinātie privātie zemnieki bija pasīvi, iedzīvotāju apgāde ar pārtiku pretēji plāniem nevis uzlabojās, bet pasliktinājās.

Neuzticības pilnā „vecu” zemju zemnieku attieksme pret kooperācijas kustību bija izskaidrojama ar to politiku, kuru valdība realizēja pret zemniekiem-viensētniekiem. Oficiālie kooperācijas plāni paredzēja, ka ir nepieciešams sniegt individuālajiem zemniekiem palīdzību kā no valsts, tā arī jau radušos kooperatīvu puses. Faktiski tāda palīdzība bija vai nu minimāla vai tās vispār nebija. Lauksaimniecība taču pati bija uzkrāšanas avots rūpniecības attīstībai; valsts materiālās iespējas bija ierobežotas; priekšroka palīdzības sniegšanā tika dota sabiedriskotajām, kooperētajām saimniecībām. Taču arī tās to saņēma daudz par maz. Uzdevums vienlaikus sniegt palīdzību valsts saimniecībām, „sociālistiskajai” ražošanas kooperācijai un individuālajām zemnieku saimniecībām izrādījās neizpildāms.

PASP darbi (nepietiekamais atbalsts zemniecībai) lauku pārkārtošanā faktiski nonāca pretrunā ar vārdiem (solījumiem ievērot zemniecības kā strādnieku šķiras sabiedrotā intereses). Strādnieku šķiras un zemniecības savienības politikai trūka materiāla pamata. Netika ievērotas neproletārisko masu intereses, PASP sabiedroto politisko partiju viedokļi.

Valsts iestādes pat īpaši necentās palīdzēt individuālajām zemnieku saimniecībām, jo toreiz ne tikai Polijas, bet arī citu t.s. “tautas demokrātijas” valstu darbinieku vidū bija izplatīts uzskats, ka kooperācijas veicināšanai ir nepieciešams „ekonomisks” spiediens uz viensētniekiem. Tika cerēts, ka zemnieki, redzot, kādas grūtības viņiem jāpārcieš viensētās, iestāsies kooperatīvos. Tāpēc arī obligātās lauksaimniecības produktu piegādes īpaši smagi skāra viensētniekus, tāpēc viņi gandrīz nemaz nesaņēma valsts kredītus, minerālmēslus, būvmateriālus utt. Tāpēc 1950. gadā Polijā radītās pirmās mašīnu traktoru stacijas faktiski atteicās palīdzēt viensētniekiem.

Lauksaimniecība bija un palika „sociālistiskās” plānsaimniecības pabērns, joprojām palika Polijas tautsaimniecības visvairāk atpalikušī nozare. Nebija dota atbilde uz jautājumu, kas tad nodrošinās nepieciešamo lauksaimnieciskās produkcijas ražošanas pieaugumu.

Jau teikts, ka poļu komunisti ar mērķi noturēties pie varas, radot sīkas zemnieku saimniecības, ielika valsts pamatos mīnu ar laika degli. Teorētiski to varētu neitralizēt vai nu strauji kāpinot privāto zemnieku saimniecību tehnisko apgādi, kas ļautu tām strauji kāpināt ražošanu tirgum, vai izveidojot sazarotu kooperatīvu sistēmu ar lielražošanu, kura strādātu tirgum. Taču valsts lielāku vērību veltīja rūpniecības attīstībai, bet poļu zemnieku lielākā daļa nevēlējās iesaistīties nedz padomju „kolhozu” tipa (augstākā kooperācijas pakāpe, kad ienākumi tika sadalīti tikai pēc darba) saimniecībās, nedz arī citos valsts kontrolētos kooperatīvos. Ar varu piespiest viņus tajos iesaistīties, īpaši jau pēc J. Staļina nāves, valsts vairs nespēja. Tas draudēja ar pārāk lieliem sociāliem satricinājumiem. Tā zemnieki strādāja savās sīksaimniecībās, kuras nevarēja valsti pietiekami apgādāt ar pārtiku. Neapmierināti bija gan viņi paši, nespējot izvērst ražošanu, gan pilsētnieki, kuriem nepietika pārtikas. Atbildību par to bija jānes poļu komunistiem – valdošajai partijai.

„Gomulkas ēra” 1956 – 1970

Vēsture nepazīst viennozīmīgus personāžus.

Jurijs Andropovs (*Юрий Владимирович Андропов*)

Tas, kurš cīnās, var zaudēt. Kurš necīnās, tas jau ir zaudējis.

Bertolds Brehts (*Bertolt Brecht*)

Par pārvaldi var teikt to pašu, ko par laika apstākļiem: reti ir tā, ka cilvēki nevēlas pārmaiņas.

Pjērs Buasts (*Pierre Boiste*)

Par vēsturiskiem notikumiem nedrīkst sūdzēties, gluži pretēji, jācenšas saprast to cēloņus un sekas.

Fridrihs Engelss (*Friedrich Engels*)

Cīnītāji par tautas laimi nemīl laimīgus cilvēkus.

Arkādijs Davidovičs (*Аркадий Давидович*)

Kāda jēga mainīt pārvaldi, ja cilvēki un tikumi nemainās,

Pjērs Buasts (*Pierre Boiste*)

Nekas dzīvē nav ne tik labs, ne tik slikts, kā cilvēki parasti uzskata. Gustavs Flobērs (*Gustave Flaubert*)

Patiesību var pasacīt vienīgi tajā sabiedrībā, kas to slēpj.

Aleksandrs Geniss (*Александр Александрович Генис*)

Patiesība ir tā, ka daudziem cilvēkiem, kuri sevi sauc par sociālistiem, revolūcija nenožīmē masu kustību, ar kuru tie cer sevi saistīt, tā nožīmē reformu komplektu, kuras „mēs”, „gudrie”, taisāmie uzspiest „viņiem”, zemākas pakāpes būtnēm.

Džordžs Orvels (*George Orwell*)

Valsts, no kuras bēg ebreji, ir krīzes stāvoklī vai pirms sabrukuma.

Jevgeņijs Satanovskis (*Евгений Янович Сатановский*)

Tādām lietām kā cilvēka cieņa un izvēles brīvība nav nacionālās piederības.

Vladlens Dozorcevs (*Владлен Леонидович Дозорцев*)

Politika ir māksla pielāgoties apstākļiem un gūt labumu no visa, pat no tā, kas riebjas.

Oto fon Bismarks (*Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen*)

Iekšpolitika

1956.gada oktobra 20.datumos situācija Polijā ātri stabilizējās. PASP saglabāja politiskās varas monopolu. Partijiski-valstiskā nomenklatūra paturēja savu varu, jo lielākā daļa tautas, aktīvo sabiedriski-politisko organizāciju biedru, radošās inteliģences, studējošās un strādnieku jaunatnes bija vēl saglabājuši ticību humānas sociālistiskās iekārtas izveides iespējai. V. Gomulkas atgriešanās politikā, ievēlēšana par PASP CK pirmo sekretāru tika ar sajūsmu uztverta Polijas sabiedriskajā domā kā nopietna morāla uzvara pār Maskavu un kā notikums, kas atbilst valsts pārdzīvojamā brīža prasībām. Polijas iedzīvotājiem tolaik šķita, ka ir panākta liela uzvara un tika svinēta V. Gomulkas atgriešanās pie varas. „Poļu oktobris” raisīja cerības – gan Polijā, gan ārzemēs. Šī bija pirmā nopietnā komunistiskā režīma reforma, kas novērsa plašu tiešas vardarbības metožu pielietošanu un, šķiet, solīja cerīgu turpinājumu. Cilvēki gaidīja, ka beidzot Polijā tiks atrasts ilgi gaidītais veids, kā apvienot sociālo taisnīgumu un brīvību. Lielākā daļa iedzīvotāju ar entuziasmu

atbalstīja V. Gomulkas politisko pozīciju, kuras mērķis bija, kā daudziem šķita, praktiski īstenot „poļu ceļa uz sociālismu” – koncepciju, kuru viņš formulēja vēl 40.gados un lielā mērā kuras dēļ 1948.gadā viņš bija zaudējis ģenerālsekretāra amatu. Šis „ceļš” iezīmējās ar agrārās politikas caurskatīšanu, attiecību normalizēšanu ar katoļu baznīcu, strādnieku pašpārvaldes, kaut ierobežotu, attīstību.

Tauta ar sajūsmu uzņēma V. Gomulkas runu PASP CK plēnumā 20.oktobrī, kurā viņš uzstājās pret jebkādu personības kultu, pret teroru, par personības brīvību un tiesiskumu valstī, pasludināja kursu uz dzīves līmeņa paaugstināšanu un atteikšanos no piespiedu kolektivizācijas. V. Gomulka saprata, ka Polijas reālie apstākļi ierobežo iespējas īstenot tādu „sociālistisko” ekonomisko sistēmu, kādu to vēlējās redzēt staļinisti. Ekonomikā V. Gomulka aizstāvēja atteikšanos no līdz tam pastāvošās stingrās plānošanas sistēmas, no piespiedu lauksaimniecības kolektivizācijas, un materiālo stimulu radīšanu strādniekiem un amatniekiem; ārpolitikā – Polijas un PSRS attiecību izmaiņu uz neatkarības un vienlīdzības bāzes; iekšpolitikā un partijas dzīvē – lielāku Seima lomu valstī un vairāk praktiskās demokrātijas PASP iekšienē.

Politiskā ziņā jaunās Polijas vadības programma ietvēra šādas tēzes: visu sociālistiskās nometnes valstu vienlīdzība, pamatojoties uz darbaļaužu starptautisko solidaritāti; personības kulta noraidīšana; partijas iekšējā demokrātija (partiju dzīves atvērtība, brīvas vadības vēlēšanas, tiesības aizstāvēt savu viedokli ar nosacījumu, ka vairākuma lēmumi ir saistoši visiem); Seimas kā augstākās varas iestādes valstī lomas palielināšana. (1956. gada decembrī parakstītā Polijas-Dienvidslāvijas deklarācija šīm nostādnēm pievienoja vēl divas: ceļa uz sociālismu daudzu variantu pastāvēšanas un dažādu valstu sadarbībai domātu „strādnieku kustības” starptautisku politisko organizāciju (kā Komunistiskā Internacionāle, Kominformbirojs) atjaunošanas neefektivitātes atzīšanu.) Reizē gan tika paziņots: „Demokratizācijas procesa vadībā stāv mūsu partija, un tikai tā [...] Visas balsis un baumas, ka mērķis ir vājināt mūsu draudzību ar Padomju Savienību, mēs kategoriski noraidām”. Ar V. Gomulkas atgriešanos partijas vadībā radikāla varas maiņa nenotika, ieslodzījuma un izolācijas laikā viņš nebija kļuvis par liberālu demokrātu. Bez šaubām, V. Gomulka joprojām bija pārliecināts komunist, kurš nevarēja iedomāties, ka partija brīvprātīgi varētu vājināt savu varu.

V. Gomulkas popularitāti apstiprināja oktobra otrajā pusē notikušie mītiņi, nevis ar valdības atkāpšanās pieprasījumu, bet aizstāvēt to. Kārtības nodibināšanu lielā mērā sekmēja mītiņš Varšavā 1956.gada 24.oktobrī, trīs dienas pēc PASP CK plēnuma. Tajā piedalījās no 300 līdz 500 tūkstoši cilvēku, bet „visa Polija” to klausījās pie televizoriem un radioaparātiem. Jaunais PASP CK 1. sekretārs aicināja tautu atjaunot kārtību valstī, sākt mierīgu darbu dzimtenes labā: „Pietiek mītiņot, ir pienācis laiks strādāt!” (Tiesa, vēl dažas stundas turpinājās huligāniskas darbības, taču kārtības spēki tās neitralizēja bez spēka pielietošanas.)

Poļu tautā pret V. Gomulku tolaik bija ļoti laba attieksme. (Pret viņu kā staļinisma upuri pastāvēja simpātijas arī padomju tautā.) 1956. gada vēsturiskais lūzums, zināma stabilizācijas perioda iestāšanās valstī galvenokārt tika saistīts ar V. Gomulku. Poļu publicists J. Broņislavskis izteicās, ka šie notikumi, kā arī drīz sekojusi V. Gomulkas vizīte uz PSRS, kur tika vestas sarunas ar Padomju vadītājiem, deva viņam tādu sabiedrības uzticības kredītu, kāda līdz tam nebija nevienam poļu sabiedriskajam darbiniekam. Tolaik objektīvi novērtēt, kāds viņš būs kā partijas un faktiski arī valsts vadītājs bija gandrīz neiespējami. Simpātijas pret viņu masās saglabājās samērā ilgu laiku (lielā daļā iedzīvotāju līdz pat 1968.gada antisemitiskajai kampaņai).

Tiesa gan, pret V. Gomulku divreiz tika rīkoti atentāti. Elektriķis S. Jarošs pirmo reizi mēģināja viņu nogalināt 1959.gada 15.jūlijā valdības delegācijas oficiālās vizītes laikā Silēzijā Zagužes (*Zagorze*) ciemā (pašlaik Sosnowecas

(*Sosnowiec*) pilsētas mikrorajons). Delegācijas sastāvā bija arī V. Gomulka un PASP Katovices vojevodistes komitejas pirmais sekretārs E. Gereks. Kopā ar poļu līderiem braucienā piedalījās N. Hruščovs. S. Jarošs nozaga no rūpnīcas, kurā viņš strādāja, sprāgstvielas, pagatavoja improvizētu spridzināmo ierīci, kuru uzkāra kokā. Tā uzsprāga, nevienam nekaitējot. Nākamo terora akta mēģinājumu S. Jarošs veica 1961.gada 3.decembrī, kad Sosnowecu apmeklēja V. Gomulka. Šoreiz improvizēta spridzināmā ierīce eksplodēja ar ievērojamu kavēšanos, kad kortežs jau atvirzījās no plānotā sprādziena vietas. Eksplozijā cieta bērns, kurš ievainojumu dēļ tika daļēji paralizēts, kā arī nejaušs garāmgājējs, kurš slimnīcā mira no iegūtajiem ievainojumiem. Izmeklēšanā tika noskaidrots vainīgais, arī tas, ka 1949.–1953.gadu laikā viņš bija atkārtoti veicis vairākus mazāk skaļus sabotāžas aktus: uzspridzinājis ekskavatoru, dzelzceļa semaforu sakaru kastes, augstsprieguma elektrolīnijas mastu, transformatoru vienā no šahtām, vietējo degvielas uzpildes staciju. Pēc aresta un tiesas 1963.gada 5.janvārī terorists tika pakārts.

1956.gada rudenī nevis liberālas vai katoļu idejas, bet tieši nacionālkomunisms (ideja par „tautas Polijas” suverenitāti un attiecību veidošanu ar Padomju Savienību uz jauna, pēc poļu domām – taisnīgāka pamata), pilnībā atbilda sabiedrības vēlmēm. Pat cilvēki, kam nepārprotami nebija komunistiskās pārliecības, tostarp arī katoļi, atbalstīja V. Gomulku. Viņā tie redzēja personību, kura spēj apvienot tautu, saistīja ar viņa atgriešanos lielajā politikā cerību, ka valstī tiks padziļināti demokratizācijas procesi, pilnveidosies politiskā sistēma, uzlabosies ekonomiskais stāvoklis. Spontānajā masu kustībā sociālistiskie ekonomikas pamati (valsts īpašums) parasti netika apšaubīti, bija plaši izplatītas strādnieku pašpārvaldes idejas, pastāvēja liela interese par Dienvidslāvijas saimniecisko modeli, kurš bieži vien tika idealizēts. Dominēja vēlme nevis iznīcināt sociālismu, bet gan tos reformēt un uzlabot, attīstīt tā „poļu” variantu. Arī emigrācijā pastāvošajā PPS jautājumā par to, vai partijai vajadzētu atbalstīt V. Gomulka politiku, radās šķelšanās, kura turpinājās veselus 30 gadus.

Tā kā V. Gomulka vārds šai laikā plašu masu apziņā bija saistīts ar sociālismu ideālu sasniegšanu, ar nacionālo suverenitāti, politiskās dzīves demokratizāciju un ekonomiskās attīstības izmaiņām, pēc tam, kad viņš bija atgriezies partijas vadītāja amatā, sāka skanēt aicinājumi pāriet uz „revolūcijas” otro posmu kā loģisku turpinājumu jau sāktajām izmaiņām. Tomēr tas tā arī nesākās.

Jau 1956.gada novembrī V. Gomulka runās atklājās neiecietība pret alternatīviem viedokļiem, tika stingri noraidītas dažādu spēku (jo īpaši mazo partiju) pretenzijas apšaubīt PASP monopolu visu fundamentālu politisku lēmumu pieņemšanā. 4.novembrī, uzstājoties Vispolijas partijas aktīva sanāksmē, jaunais PASP CK pirmais sekretārs centās iedvest klausītājiem, ka daudzu viedokļu pastāvēšana partija ir neapšaubāms ļaunums, jo ir tikai viena ideoloģija bez trūkumiem – marksisms-ļeņinisms, un tikai tai arī ir jāseko. Arī citas viņa runas šai periodā vienoja domu, ka partijai nepieciešams nostiprināt varu valstī, demokratizācijas procesu jāveda tikai strādnieku šķiras politiskajai organizācijai – PASP. V. Gomulka un viņa līdzgaitnieki arī uzskatīja, ka bez „dzelzs disciplīnas” atjaunošanas partijā nav iespējams nostiprināt PASP varu. Tas viss rādīja, ka nākotnē ir neizbēgama arī cīņa pret domstarpībām partijā.

Nopietns pārbaudījums jaunajai Polijas vadībai bija asiņainie **notikumi Ungārijā**, kurā bija sākusies sacelšanās (1956.gada 23.oktobris – 9.novembris) pret pastāvošo staļinisko „sociālisma” modeli, ko apspieda Padomju armija. Notikumi Ungārijā atradās pirmo iekšpolitisko pārkārtojumu Polijā fonā. Tie daļēji atbalsoja arī Polijas tautas centienus, tāpēc nepareizi Polijas vadības soļi Ungārijas jautājumā varēja vest arī pie iekšpolitiskiem sarežģījumiem Polijā. No otras puses, sākot ar 23.oktobri, kad Budapeštā izraisījās sacelšanās, PSRS vadības uzmanības centrā jau bija nevis notikumi Polijā, bet gan Ungārijā. PSKP Centrālā komiteja tajā laikā bija aizņemta ar notikumiem Ungārijā un nevēlējās cīnīties „divās frontēs”, arī pret ne visai tīkamajiem poļu līderiem. Vadošo

personu mierīga nomaiņa un komunistu varas pamatu saglabāšana Polijā ļāva Padomju vadībai koncentrēt spēkus sacelšanās apspiešanai Ungārijas galvaspilsētā Budapeštā. Kaut V. Gomulka bija pret spēka lietošanu Ungārijā, poļu ātrās vienošanās ar PSRS galu galā ļāva N. Hruščovam un aiz viņa stāvošajiem J. Staļina izaudzinātajiem kadriem saglabāt „sociālisma” pamatus Austrumeiropā. Iespējams, ja cīņa pret staļinismu izvērstos uzreiz divās valstīs: Ungārijā un Polijā, varbūt tā gūtu atbalstu arī citur un rezultāts būtu cits. Diemžēl vēsturē nepastāv iespējamības izteiksme. Sacelšanās apspiešana Ungārijā neļāva liberalizācijas tendencēm attīstīties tālāk arī Polijā. Protams, par to nevar pārmest poļu tautai, kura cīnījās pret staļinismu atbilstoši saviem spēkiem un nevarēja vienatnē sagraut pasaules komunistisko sistēmu. Attiecīgi Polijas vadība varēja rīkoties patstāvīgi, pievēršot mazāk uzmanības PSRS vadības viedoklim.

Notikumi Ungārijā palēnināja konsolidāciju Polijā, jo 24.oktobrī sākusies PSRS intervence Ungārijā, lai apspiestu tur uzliesmojušo sacelšanos, izraisīja jaunu pretpadomju emociju pieaugumu Polijā. V. Gomulka cerēja, ka Ungārijā, tāpat kā Polijā, uzvarēs tas komunistu kustības spārns, kas prasīja valsts suverenitātes paplašināšanu. Tomēr jau oktobra beigās viņš ar lielām bažām sekoja valdošo partiju struktūru sabrukumam Ungārijā un ekstrēmistisko elementu aktivitātes pieaugumam. 28.oktobrī tika publiskots „PASP Centrālās komitejas aicinājums Ungārijas brāļiem”, kurā PASP CK ne tikai izteica solidaritāti ar I. Naģa vadīto valdību un viņa programmu, tai skaitā priekšlikumu par padomju karaspēka izvešanu (viennozīmīgi uzstājoties pret padomju karaspēka pilnīgu izvešanu no Polijas, V. Gomulka vienlaikus neizslēdza iespēju to izvest no Ungārijas), bet arī brīdināja pret vardarbības pielietošanu, brāļu kara izvēršanu un arī no mēģinājumiem novirzīt Ungāriju no „sociālistiskā ceļa”. Domājams, ka šajā solī pirmkārt izpaudās vēlme aizsargāt Poliju no situācijas attīstības pēc Ungārijas scenārija. Solidaritātes noskaņojums ar „revolucionāro Ungāriju” Polijā bija spēcīgs: vietējā prese 29.oktobrī publicēja Vroclavas PASP pilsētas komitejas aicinājumu nodot asinis ievainotajiem „ungāru brīvības cīnītājiem”; masu mītiņos tika pieņemtas rezolūcijas, atbalstot „brīvo Ungāriju”, protestējot pret padomju karaspēka piedalīšanos Ungārijas sacelšanās apspiešanā. Tika vākti ziedojumi Ungārijas nemierniekiem.

1956.gada notikumi Polijā un Ungārijā parādīja, ka starptautiskajās attiecībās starp t.s. sociālistiskajām valstīm, īpaši starp PSRS un tās „jaunākajām” partnerēm bija uzkrājušās nopietnas problēmas. Ņemot to vērā, jau 1956.gada 30.oktobrī tika pieņemta „PSRS valdības deklarācija par Padomju Savienības un citu sociālistisko valstu attīstības un draudzības tālākas nostiprināšanas pamatiem”. Tajā tika apgalvots, ka sociālistiskās sadraudzības valstis ceļ un turpmāk cels savas savstarpējās attiecības uz pilnīgas līdztiesības, teritoriālās nedalāmības, valstiskās neatkarības un suverenitātes, neiejaukšanās citu valstu iekšējās lietās pamata. Taču jau šādas deklarācijas pieņemšanas fakts vien liecināja par to, ka PSRS valdībai nācās atzīt, ka līdz šim savstarpējās attiecības tādas nebija. Pirmo reizi tāda ranga dokumentā bija norādīts uz nepieciešamību ievērot vēsturiskās pagātnes mācības un katras valsts nacionālās īpatnības.

Novembra sākumā Polijas puse, lai nepieļautu sev nevēlamo I. Naģa valdības krišanu, mēģināja uzņemties starpniecību tās attiecību ar Maskavu normalizēšanā. 1.novembrī neafišētas tikšanās laikā ar padomju vadītājiem Brestā Polijas līderi V. Gomulka, J. Cirankevičs un E. Ohabs aizstāvēja savu redzējumu par situāciju Ungārijā. Atzīstot, ka Ungārijā pastāv „kontrevolūcijas briesmas”, viņi vienlaikus izteica savu nostāju pret gatavojamo padomju militāro iejaukšanos, lai gāztu I. Naģa valdību. V. Gomulka atzina, ka padomju karaspēka klātbūtne Ungārijas teritorijā ir pamatota, taču ar nosacījumu, ka tas neizmantos ieročus. Vēl vairāk, Polijas presē 2.novembrī publicētajā PASP CK paziņojumā poļu tautai tika pausta atklāta nepieņemšana padomju politikai. Domājams, ka šī PASP CK akcija jāvērtē kā smalki aprēķināts iekšpolitisks solis: ja V. Gomulka nebūtu norobežojies no padomju politikas Ungārijā, tas būtu neatgriezeniski sabojājis viņa prestižu valstī – sabiedrība

taču atcerējās, ka tikko 19.oktobrī Polija pati tika pakļauta padomju spiedienam. Tiesa, savās plašai sabiedrībai nepieejamās runās novembra sākumā V. Gomulka daudz kritiskāk izteicās par I. Nadju, neslēpa bažas par kontrevolucionāro spēku aktivizēšanos Ungārijā. Ungārijas valdības 1.novembra lēmumu par valsts izstāšanos no Varšavas pakta organizācijas V. Gomulka vērtēja kā bezatbildīgu soli, kas provocē padomju iejaukšanos. Dažas dienas vēlāk visu „sociālistisko” valstu vadītāji, arī Polijas, kas sākotnēji atzinīgi novērtēja notiekošo Ungārijā, vienojās, ka pastāvošo iekārtu tajā var glābt vienīgi ar bruņotu iejaukšanos. Sava nozīme acīmredzot bija apsvērumiem par nepieciešamību saglabāt *status quo* militāri-politisko bloku attiecībās.

Interesanti, ka 1956.gadā Ungārijas notikumu sakarā kareivīgais ASV valsts sekretārs Dž.F. Dalless, kurš iepriekš bija aicinājis „atsviest atpakaļ” komunismu un „atbrīvot” Austrumeiropu, sludinot ASV tiesības realizēt aktīvāku un uzbrūkošāku politiku pret RSRS un tās sabiedrotajām valstīm, tagad nevarēja izdomāt neko labāku kā vien nosūtīt PSRS vadībai paziņojumu: „Šīs valstis [Ungāriju un Poliju] mēs neuzskatām kā savus potenciālos militāros sabiedrotos.” Vēlāk ASV prezidents Dž. Kenedijs asi kritizēja republikāņu valdību par tās izturēšanos 50.gadu vidū, nespēju izmantot krīzi Ungārijā un Polijā, lai pastiprinātu Amerikas ietekmi uz šīm valstīm.

Taču vissvarīgākais bija tas, ka Polijas vadība uztvēra Ungārijas neitralitātes deklarāciju kā pretenziju uz Jaltas-Potsdamas sistēmas, kas Polijai garantēja labvēlīgas rietumu robežas, pārskatīšanu.

V. Gomulka, tāpat kā padomju līderi, acīmredzot negribēja vājināt Varšavas bloka militāri-stratēģisko vienotību un neatbalstīja Ungārijas iziešanu no PSRS ietekmes sfēras, baidoties, ka tas novestu pie disproporcijām Jaltas un Potsdamas konferencēs radītajā starptautiskajā sistēmā un palielinātu Vācijas draudus Polijai. Maskava taču realizēja savu politiku Polijas jautājumā, ievērojot Polijas lielo stratēģisko nozīmi PSRS un visu Varšavas pakta valstu drošībai. (Polijas kā sabiedrotā zaudēšana automātiski novestu pie kontroles zaudēšanas pār Austrumvāciju). V. Gomulka to ne tikai labi saprata, bet bija arī pārliecināts par PSRS un Polijas kopīgām stratēģiskajām interesēm, it īpaši Vācijas jautājumā. Viņš nopietni baidījās no Vācijas revanšisma un saistīja Polijas nacionālās intereses ar šo briesmu neitralizāciju. Gan 1945.gada Jaltas un Potsdamas konferenču lēmumus, gan 1955.gada maijā Varšavā parakstīto vienošanos par Varšavas bloka izveidi, un pat padomju karaspēka uzturēšanos Polijas teritorijā (protams, bez tā iejaukšanās Polijas iekšlietās) V. Gomulka uztvēra kā Polijas rietumu robežu un – plašāk – tās starptautisko attiecību sistēmas, kas poļu tautai nodrošināja toreizējos apstākļos visizdevīgāko ģeopolitisko telpu, neaizskaramības garantiju. Pie teiktā var piebilst, ka V. Gomulka vienmēr prasmīgi izspēlēja reālo vai iedomāto Vācijas draudu Polijai kārti sava režīma stiprināšanai. Viņš arī savas reālās vai iedomātās bailēs no vācu revanšisma demonstrēja noteiktāk nekā to darīja padomju vadība, kas, starp citu, nebija nekas pārsteidzošs Polijas politiķiem.

Tomēr ir svarīgi pateikt arī ko citu. Atšķirībā no daudziem iepriekšējo paaudžu, tostarp starpkaru perioda, poļu politiķiem, V. Gomulkam bija pietiekami daudz politiskā reālisma, lai adekvāti novērtētu Polijas vietu Eiropas valstu „koncertā”. Domājams, ka V. Gomulka baidījās, ka, ja Ungārija izdarīs pārāk strauju labēju pagrieziena savā iekšējā un ārējā politikā, Polija zaudēs savu potenciālo sabiedroto Austrumeiropas valstu sarežģītajās attiecībās ar PSRS. Iespējams, poļu komunistu līderis arī saprata, ka komunistu varas Ungārijā krišanas gadījumā rastos ķēdes reakcija, un Polija noteikti būtu nākamā valsts, kurā tā tiktu, mazākais, nopietni apdraudēta.

No 1956.gada 15. līdz 18.novembrim norisa PSKP CK un Padomju valdības un PASP CK un PTR valdības pārstāvju sarunas Maskavā. 19.novembrī tika publicēts abu delegāciju paziņojums. Lielākā paziņojuma daļa bija veltīta starptautisko attiecību problēmām; notikumiem Tuvajos

Austrumos, kur Izraēla, Lielbritānija un Francija bija uzbrukušas Ēģiptei, un Ungārijā. Paziņojumā pēc poļu puses prasības vēl gan tika iekļauts kompromisa formulējums par Ungārijas notikumu vērtējumu. Toties tika atzīts par nepieciešamu, lai padomju karaspēks arī turpmāk paliktu Polijas teritorijā. Tā dislokācija un skaitliskais sastāvs bija jānosaka ar abu pušu speciālu vienošanos, bet tā pārvietošanās ārpus dislokācijas vietām varēja notikt tikai ar PTR valdības piekrišanu. (PSRS un PTR līgums par padomju karaspēka statusu un uzturēšanās nosacījumiem Polijā tika noslēgts nedaudz vēlāk – 17.decembrī. Par to tiks runāts turpmāk.)

Taču jau tai pat novembrī Polijas pārstāvis ANO uzstājās pret rezolūciju, kas nosodīja padomju iejaukšanos Ungārijā. Tas gan izraisīja neapmierinātību Polijas sabiedrībā, apsūdzības V. Gomulkam par nacionālās suverenitātes ideālu nodevību.

Starp citu, ANO Ģenerālajā Asamblejā vairākkārt skatīja Ungārijas jautājumu, pēdējo, ceturto reizi 1957.gada 9.–10.janvārī. Padomju diplomāti savai vadībai ziņoja, ka Polija, apspriežot Ungārijas jautājumu, kaut arī balsoja pret ASV rezolūcijām, „izturējās pasīvi”. Jautājumā par ASV iejaukšanos “tautu demokrātijas” iekšējās lietās Polijas pārstāvis uzstājās pret „jebkādu iejaukšanos”, neminot Vašingtonu. Arī “tautas demokrātijas” valstu delegāciju sanāksmēs poļi, kaut arī kopumā neizvirzīja atsevišķas pozīcijas, turējās „nedaudz nošķirti”.

Turpmākajos Polijas valdības paziņojumos un V. Gomulkas runās padomju iejaukšanās Ungārijā leģitimitāte vairs netika apstrīdēta, tā tika uzskatīta par neizbēgamu soli, kas bija jāveic, lai novērstu reakcijas uzvaru Ungārijā. Polijas valdība piekrita, lai Varšavā notiktu PSRS un Ungārijas valdību delegāciju sarunas par divpusējo attiecību noregulēšanu, tostarp par Ungārijas turpmāko palikšanu Varšavas paktā.

Arī paša V. Gomulkas pozīcija Ungārijas jautājumā turpināja evolucionēt. Gan demonstrējot 1956.gada novembrī Maskavas sarunu laikā gatavību tuvināties Ungārijā izveidotajai J. Kadara valdībai, gan 1957.gada janvārī Varšavā notikušajās sarunās ar Ķīnas Komunistiskās partijas delegāciju, apmaiņā pret ķīniešu solījumu iestāties kā starpniekiem pilnā padomju un poļu attiecību nodibināšanā V. Gomulka skaidri deva saprast, ka viņš principā neiebilst pret J. Kadaru. Jau vēlāk, kopumā pozitīvi atsaucoties par J. Kadara valdības 1957.gadā īstenoto iekšpolitiku, V. Gomulka, baidoties no Polijas sabiedriskās domas negatīvās reakcijas, tomēr ilgu laiku ieturēja pret to zināmu distanci. Līdz pat 1958.gada maijam viņš izvairījās no tieša kontakta ar Ungārijas līderi.

1957.gada maijā, tiekoties ar Ņ. Hruščovu, V. Gomulka izteica stingru nepieņemšanu I. Naģa lietas iztiesāšanas sagatavošanai, saskatot tajā staļinisma politisko metožu atgriešanos. Tomēr pēc gada, 1958.gada jūnijā, V. Gomulka diezgan mierīgi uzņēma faktu par nāves soda izpildi I. Naģam. Runājot Gdaņskā 28.jūnijā, viņš norādīja, ka spriedums I. Naģa sakarā būtībā ir Ungārijas iekšēja lieta.

Situācijas paradokss bija tas, ka notikumi Ungārijā novērsa poļu sabiedrības uzmanību no Polijas iekšējiem sasāpējušiem jautājumiem. Ungārijas notikumus V. Gomulka prasmīgi izmantoja savas varas stiprināšanai. Aicinot poļus ievērot kārtību, būt saprātīgiem, ciešāk saliedēties ap jauno PASP vadību, viņš brīdināja neaizmirst negatīvo Ungārijas piemēru, tās traģisko likteni vai pat vienkārši biedēja iedzīvotājus ar varbūtēju notikumu attīstību Polijā saskaņā ar Ungārijas scenāriju.

Kad Padomju armija apspieda sacelšanos Ungārijā, padomju bloka valstu, arī Polijas, iedzīvotājiem kļuva skaidrs, ka to brīvība sniedzas līdz robežai, kad netiek skarta to piederība Varšavas paktam un „sociālisma” sistēmai. Sacelšanās Ungārijā sakāve apturēja tālāku virzību uz kādām pārmaiņām Polijā. Pēc tam PASP vadība varēja koncentrēties uz „miera un kārtības” nodibināšanu Polijā. Pēc poļu disidenta, vēlāk aktīva antikomunista J. Kuroņa vārdiem, „Gomulka, izmantojot savu autoritāti un mediju izplatīto Ungārijas revolūcijas asiņainās apspiešanas ainu, spēja

bloķēt mūsu, poļu revolūcijas, sabiedriskās iniciatīvas.” Cits disidents Ā. Mihņiks secināja: „1956.gadā, kad izskanēja Hruščova ziņojums PSKP XX kongresā, notika strādnieku sacelšanās Poznaņā un „poļu oktobris”, poļi ieguva daļiņu cerību. Bet padomju tanki Budapeštā un asiņainā izrēķināšanās ar Ungārijas sacelšanos sašaurināja šīs cerības.”

Otrs starptautisko attiecību jautājums, kuru nācās nekavējoties risināt, lai nostiprinātu jauno valsts vadību ar V. Gomulku priekšgalā, bija **Polijas un PSRS attiecību normalizēšana**, to sakārtošana, lai 1) Polijai atkal nedraudētu PSRS vadības iejaukšanās tās iekšējās lietās, 2) lai poļu tautā mazinātu neapmierinātību par valsts atkarību no PSRS, par padomju speciālistu pārāk lielo ietekmi, par netaisnību abu valstu ekonomiskajos norēķinos.

Uzsverot, ka savienība ar PSRS „nevar traucēt katras no sabiedrotajām valstīm suverenitātes saglabāšanu, kā arī patstāvīgu sociālisma celtniecības ceļu izvēli”, V. Gomulka acīmredzot bija vaļsirdīgs, tāpat paziņojot, ka Polijai nevajadzētu „attālināties no PSRS un nostāties uz megalomanijas [lieluma mānijas] pamata, nenovērtējot mūsu savienības ar Padomju Savienību nozīmi.” Acīmredzot, ne mazāk vaļsirdīgs viņš bija, kad teica Ņ. Hruščovam, ka „poļiem ir vairāk nepieciešama draudzība ar krieviem, nekā krieviem nepieciešama draudzība ar poļiem.” Reizē jāuzsver, ka, kaut V. Gomulka bija uzticams PSRS sabiedrotais, viņš tomēr pirmajā vietā stādīja Polijas intereses. Sarunās ar saviem līdzgaitniekiem viņš ne vienu reizi vieni uzsvēra, ka PTR liktenis ir saistīts ar Padomju Savienību gan priekos, gan bēdās, bet Polijas valdības liktenis ir atkarīgs no poļu tautas.

Šajā sakarā jāatzīmē, ka Polijas līderis diezgan skarbi reaģēja uz dažu poļu grupu prasībām pārskatīt Polijas un Padomju Savienības robežu un atgriezt Polijai Vilņu un Ļvovu, kuras dažviet bija dzirdāmas 1957.gada janvārī Seima vēlēšanu laikā. Turklāt V. Gomulkam nepiemita tieksme pārspīlēt Rietumu interesi par Poliju kā ekonomisko partneri. Viņš vairāk gaidīja no savstarpēji izdevīgas sadarbības ar SEPP dalībvalstīm. Jautājumā par padomju karaspēka klātbūtni Polijā, kopā ar bailēm no Vācijas revanšisma, PSAP līdera nostāju, iespējams, ietekmēja arī citi apsvērumi. Droši vien viņš uzskatīja, ka arī ar visu toreizējo poļu masu atbalstu (kā vēlāk izrādījās – pagaidu), komunisti padomju karaspēka izvešanas gadījumā diez vai spētu saglabāt vienas partijas varu.

Sākotnēji jaunā poļu vadība izmantoja arī nacionālistisku retoriku, kas dažkārt bija diezgan asa un galvenokārt bija vērsta pret PSRS dominējošo stāvokli. To darīt gan nācās ļoti uzmanīgi, lai neizsauktu neapmierinātību padomju vadībā un nezaudētu tās atbalstu. Viens no tuvākajiem „pulaviešu” un V. Gomulkas piekritēju mērķiem bija atbrīvoties no K. Rokosovska. 22.oktobrī PASP CK plēnumā Politbiroja vēlēšanās K. Rokosovskis netika ievēlēts tā sastāvā. Nedaudz vēlāk viņu atbrīvoja no Polijas aizsardzības ministra pienākumiem. Ņ. Hruščovs neiebilda. K. Rokosovskis nekavējoties atgriezās Maskavā. Tā kā 1956.gada rudenī maršalu faktiski izraidīja no Polijas, viņš nozvērējās, ka nekad vairs tur savu kāju nespers un turēja savu vārdu. Par K. Rokosovska pēcteci aizsardzības ministra amatā kļuva V. Gomulkas uzticības persona M. Spihaļskis. 1957.gadā viņam piešķīra „armijas ģenerāļa” pakāpi, bet 1963. gada 7 oktobrī viņš tika paaugstināts par Polijas maršalu. Viņš bija pēdējais, kam tika piešķirta šī dienesta pakāpe.

1956.gada 17.decembrī Varšavā tika parakstīts īpašs dokuments – vienošanās starp Polijas un PSRS valdībām par padomju karaspēka tiesisko statusu un uzturēšanās nosacījumiem Polijas teritorijā. Līgumā bija skaidri norādīts: „Padomju karaspēka daļu pagaidu atrašanās Polijā nekādā ziņā nevar ietekmēt Polijas valsts suverenitāti un nevar izraisīt to iejaukšanos Polijas Tautas republikas iekšējās lietās ...” Pēc 17.decembra līguma Padomju armija zaudēja eksteritorialitātes tiesības. Nedaudz vēlāk – 1957.gada 26.oktobrī tika noslēgts līgums par savstarpēju juridisku

palīdzību jautājumos, saistītos ar pagaidām Polijā izvietotā padomju karaspēka tiesisko statusu. Ar to padomju karaspēks vismaz formāli tika pilnībā pakļauts Polijas jurisdikcijai. Tādējādi beidzās periods, kad Padomju Savienības bruņoto spēku Ziemeļu grupas uzturēšanās Polijā faktiski nebija balstīta uz juridiskiem pamatiem. Ar divām tanku un divām aviācijas divīzijām tika ierobežots padomju armijas sastāvs Polijā.

Poļu vadītājiem izdevās panākt no padomju puses nopietnas piekāpšanās, it īpaši padomju ģenerāļu un virsnieku atsaukšanu no Polijas bruņoto spēku struktūrām. Padomju pilsoņiem, kuri dienēja Polijas armijā augstāko komandieru amatos, tika piedāvāta iespēja saņemt Polijas pilsonību un turpināt dienestu, bet tiem, kuri neprata poļu valodu, atteikties no komandieru vietām un kļūt par to padomniekiem. Vairāk nekā trīsdesmit padomju ģenerāļi un virsnieki, kuri ieņēma augstus amatus Polijas armijā, tika atsaukti uz PSRS. 1957.gada janvārī J. Cirankevičs informēja PSRS Ministru padomes priekšsēdētāju N. Bulgaņinu, ka Polijas bruņotajos spēkos dienestu turpina 7 padomju ģenerāļi un 5 pulkveži.

Viens no šādiem virsniekiem bija ģenerālis J. Bordzilovskis. Piedzima viņš jauktā ģimenē, tēvs – polis Mečislavs, māte – ukrainiete Vera. No 1919.gada dienēja Sarkanajā armijā, nokļuva poļu gūstā, pēc diviem mēnešiem no tā izbēga un atgriezās Padomju Krievijā, kļuva par Sarkanās armijas virsnieku. 1944.gadā jau kā ģenerālis tika nosūtīts uz Polijas armiju, veidojamo PSRS teritorijā. 1944.gada 24.septembrī J.Bordzilovskis tika iecelts par 1. Polijas armijas inženieru karaspēka komandieri, piedalījās Vīslas-Oderas, Austrum-Pomerānijas un Berlīnes operācijās. 1954.–1965.gadā Polijas Ģenerālštāba priekšnieks un PTR aizsardzības ministra vietnieks. 1965.–1968.gadā – Polijas armijas kaujas apmācību galvenais inspektors un PTR aizsardzības ministra vietnieks. Kļuva par pēdējo padomju virsnieku Polijas armijā. 1968.gadā atgriezās PSRS, tika nozīmēts par PSRS Aizsardzības ministrijas ģenerālo inspektoru grupas locekli.

Tautā ar prieku uztvēra K. Rokosovska un citu padomju virsnieku atsaukšanu uz PSRS. Taču piekrišana padomju karaspēka klātbūtnei, kaut arī apstākļos, kurus stingri reglamentē īpašs nolīgums, Polijas sabiedrībā izraisīja zināmu vilšanos. Tomēr kopumā sarunu iznākums un parakstītā vienošanās radīja sabiedrībā apmierinātību. V. Gomulka to izmantoja Seima vēlēšanu priekšvakarā propagandas nolūkos kā pierādījumu sasniegtajai Polijas suverenitātei. Poļu komunisti arī plaši izmantoja „draudus no Rietumiem”, lai pamatotu draudzības nepieciešamību ar PSRS.

Tai pat laikā V. Gomulka veiksmīgi izspēlēja „Ungārijas kārti” (draudus, ka tāda pat situācija var izveidoties Polijā) sarunās ar padomju līderiem, cenšoties veidot vienlīdzīgu partneru attiecības pēc PSRS un Dienvidslāvijas attiecību parauga, kas tika arī nostiprinātas 1956.gada 18.novembrī Maskavā parakstītajā Polijas un PSRS līgumā. Pēc tā PSRS ne tikai garantēja Oderas-Neises robežlīniju, bet arī atzina PTR suverenitāti un vienlīdzību. Visi sarunās skatītie jautājumi, arī ekonomiskie, tika atrisināti „pozitīvi un ar ieguvumu” poļu pusei. 1956.gada 19.novembrī publicētajā PSKP CK un Padomju valdības un PASP CK un PTR valdības Paziņojumā bija teikts, ka sarunu laikā „noskaidrojās dažu iepriekšējos gados neregulētu finanšu aprēķinu pastāvēšana abu pušu starpā” un tās, balstoties uz abpusējām interesēm, piekritušas uzskatīt PSRS Polijai piešķirtos kredītus par dzēstiem ar Polijas ogļu piegādēm PSRS, veiktām 1946.–1953.gadā uz 1945.gada 16.augusta vienošanās pamata.

Taču pie „ogļu jautājuma” vēl nācās atgriezties. 1957.gada 24. un 25.maijā Maskavā notika PSRS un Polijas sarunas par ekonomiskajām attiecībām. Saglabātie to protokoli rāda, ka sarunu gaitā abas puses demonstrēja atšķirīgas pieejas. Polijas delegācija uzskatīja, ka divpusējām attiecībām jābalstās uz starptautisko tiesību normām. Turpretī padomju puse uzskatīja, ka visas kara ekonomiskās, politiskās un morālās izmaksas (ieskaitot zemās cenas, ko PSRS maksāja par Polijas oglēm) sedz Padomju Savienības reālais ieguldījums uzvarā pār nacistisko Vāciju. Pēc ilgstošām

diskusijām 1957.gada 4.jūlijā Varšavā tika parakstīts Noslēguma protokols par piegādēm saistībā ar reparācijām no Vācijas par labu PSRS un Polijai un PSRS piegādāto poļu „ogļu problēmu”, kā arī vairāki citi dokumenti, kas regulēja abu valstu ekonomiskās attiecības. Galu galā padomju puse kompensēja starpību starp poļu oglēm noteikto „īpašo” un ekonomiski pamatotu cenu.

Taču tad nu Polijai radās cita problēma. Padomju Savienība ievērojami samazināja Polijas ogļu iepirkumus. Ņ. Hruščovs sarunā ar Lielbritānijas Leiboristu partijas biedru K. Ziliakusu stāstīja, ka pēc 1956.gada sarunām: „Ogļu piegādes no Polijas uz Padomju Savienību tika pārtrauktas. Un kas notika? Pēc kāda laika biedrs Gomulka, ar kuru mēs kopā atpūtāmies Krimā, stādīja mums jautājumu – nopērciet mūsu ogles! Bet tajā laikā poļu ogles mums vairs nebija vajadzīgas – gada laikā mēs Ukrainā uzbūvējām 37 jaunas šahtas un tādējādi pilnībā apmierinājām savas vajadzības pēc oglēm. Viņš bija pārsteigts: „Kā jums tas izdevās? Mēs būvējam šahtu piecus gadus!” Es atbildēju: „Nu, bet mēs šahtu uzbūvējam deviņos mēnešos.” Un tagad mums ir pietiekami daudz ogļu. Kā es jau jums teicu, mēs pat tagad slēdzam dažas raktuves, jo ogles aizstājam ar naftu un gāzi.” Tāpat kā daudzos citos Ņ. Hruščova paziņojumos, fakti bija „nedaudz” sagrozīti. Tomēr oficiālā statistika liecina, ka 1956. un 1957.gadā PSRS, kaut arī pilnībā neapturēja Polijas ogļu iepirkumus, patiešām ievērojami samazināja tos no 8 līdz 3 miljoniem tonnu. No otras puses, V. Gomulkas lūgums, iespējams, tik tiešām izskanēja un tika uzklausīts, jo nākamajos divos gados ogļu piegādes PSRS palielinājās pusotras reizes (līdz 4,5 miljoniem tonnu) un šajā līmenī palika līdz 1964.gadam. Zīmīgi, ka 1958.gadā sākās padomju ogļu piegādes Polijai, kuru apjomi 1962.–1988. gadā palika nemainīgi. (Sadarbojoties abas valstis varēja taupīt transporta izdevumus.) Tādējādi pēc 1956.gada oktobra notikumiem Polijā poļu ogles PSRS sāka iepirkt, pamatojoties uz tirgus cenām, bet iepirkumu apjomus noteica ne tikai valsts toreizējās vajadzības, bet arī vēlme stiprināt pastāvošo režīmu Polijā.

Poļu puse arī pierunāja padomju vadību piešķirt PTR kredītā 1 400 000 t graudu. Bija panākta arī vienošanās, ka PSRS iestādes sekmēs Padomju Savienībā dzīvojošo poļu, kuriem bija radi Polijā, repatriāciju. 1957.gada 25.martā tika noslēgts īpašs līgums par repatriāciju. Tas ļāvis no PSRS atgriezties Polijā, pēc vienām ziņām, vairāk nekā 100 000, pēc citām – pat ap 250 000 poļu.

Tā zināma Polijas atkarība no Padomju Savienības saglabājās, tika novērsti tikai šīs atkarības poļiem nepatīkamākās izpausmes (padomju virsnieki armijā u.c.).

Pēc 1956.gada oktobra plēnuma valstī notika pakāpeniska pāreja no totalitārisma pie autoritārisma. Palika partijas vadošā loma, taču palielinājās brīvība dažādās sfērās, īpaši kultūras, mākslas, zinātnes.

1956.gada oktobra notikumi noveda pie partijas varas un sabiedrības īstermiņa izlīguma. Polijas „oktobra” programma veidojās no pirmo pēckara gadu sabiedrības cerībām, pēc PSKP XX kongresa izplatītajām „atkušņa” idejām, strādnieku prasībām un inteligences diskusiju rezultātiem. V. Gomulka apsolīja tautai daudz jauku lietu. Viņš apsolīja atjaunotni partijā, uzņēmumos, visā valstī. Starp iekšpolitiskajām problēmām, kuras bija jārisina kā prioritāras, bija līdz zināmām robežām veicama valsts politiskās un sociāli ekonomiskās sistēmas demokratizācija, kultūras politikas modifikācija, sadarbības nodibināšana ar baznīcu.

Taču to cilvēku, kuri tiecās pēc būtiskām demokrātiskām pārmaiņām, cerības nevarēja piepildīties. V. Gomulka savas reformas veica no augšas, birokrātiskā veidā un rūpīgi sekoja, lai kāda iniciatīva no apakšas neizraisītu nevēlamu notikumu attīstību, kaut pirmie jaunās, 1956.gada oktobrī izveidotās PASP un PTR vadības soļi iekšpolitikā bija atbilstoši tautas vairākuma cerībām.

Pirmkārt, tika pārskatīti tiesas spriedumi Poznaņas notikumu dalībniekiem. 24.oktobrī gandrīz visi spriedumi jau notiesātajiem tika atcelti. Visu atbildību par notikumiem pilsētā V. Gomulkas publiski uzvēla iepriekšējai partijai un valsts vadībai. Tika atbrīvoti līdz 35 tūkstoši politisko ieslodzīto, tai skaitā AK un Polijas armijas notiesātie virsnieki un ģenerāļi, valsts un politiskie darbinieki, komunisti, citu partiju biedri un bezpartijiskie. Aptuveni 1,5 tūkstoši politisku iemeslu

dēļ notiesāto tika rehabilitēti. Daļa nevainīgi notiesāto gan joprojām palika cietumos, arī rehabilitēti netika visi to pelnījušie.

1956.gada „patriotiskais” vilnis izpaudās arī vairāku politiķu, kuri zaudēja savus vadošos amatus laikā, kad norisa cīņa pret „labēji-nacionālistisko novirzienu” atgriešanās politiskajā darbībā. Tā savu stāvokli politikā atjaunoja ne tikai tiešie V. Gomulkas sabiedrotie, bet arī ļudoviešu darbinieks S. Ignars, sociālists B. Drobners u.c. Tas sekmēja valdošā režīma zināmu identifikāciju masu apziņā ar nacionālo tradīciju.

Jau 1956.gada pirmajā pusē sāka mainīties PASP un valsts iestāžu attieksme pret AK. Pēc PASP CK 1956.gada 19.–21.oktobra plēnuma tika skatīts jautājums par AK, par tās karavīru, Varšavas sacelšanās barikāžu aizstāvju, partizāņu cīņas dalībnieku, sabotāžas kampaņu organizatoru, to, kuri lēja asinis cīņā pret hitleriešiem, bet pēc tam piedalījās valsts jauncelsmē (ko komunisti toreiz sauca par sociālisma celtniecību) morālu un personīgu rehabilitāciju. Šie cilvēki tika rehabilitēti, „tautas valsts spēku un iespēju robežās” kompensēti viņu materiālie zaudējumi. Citādi gan tika stādīts jautājums par AK pavēlniecības, tās pretpadomju politikas ideoloģisku rehabilitāciju. Komunisti uzskatīja, ka AK pavēlniecības politika neatbilda šīs armijas ierindnieku interesēm, darbojās pret tām. Netika atzīta to cilvēku morāla un politiska rehabilitācija, kuri deva pavēles šaut uz Sarkanās armijas un Polijas armijas karavīriem, arī civiliedzīvotājiem. Autoram jāsaprot, ka arī no mūsdienu viedokļa šāda nostāja bija loģiska, jo AK un citu tās turpinātājorganizāciju pavēlnieki acīmredzot bija savas zemes patrioti, taču viņu politika, pieņemtie lēmumi neatbilda šīs armijas ierindnieku un visas tautas interesēm, vēl vairāk – viņi darbojās pret tām.

Par otru pārmaiņu simbolu kļuva Polijas primasa kardināla S. Višinska atbrīvošana. Viņu, pakļaujoties masu spiedienam, atsvabināja 28.oktobrī. Tika atbrīvoti arestētie bīskapi un garīdznieki, tai skaitā „par spiegošanu ASV un Vatikāna labā” arestētais bīskaps Č. Kačmareks. S. Višinskim tika dota iespēja turpināt pildīt Polijas baznīcas primasa pienākumus. Arī priesteriem, tiesa, dažreiz ne bez grūtībām, tika atļauts pildīt savas funkcijas. Daži varas iestāžu iepriekšējā desmitgadē pieņemtie lēmumi tika atcelti, tostarp dekrēts par iecelšanu baznīcas amatos. Tika atjaunoti baznīcas autonomijas pamatnosacījumi, ļaujot tai veikt savu misiju. 1951.gadā valsts rietumu un ziemeļu (pievienotajos) apgabalos ieviestie „kapitulārvikāri” 1956.gada decembrī tika aizstāti ar ģenerālvikāriem, kuriem baznīca piešķīra bīskapu tiesības. Baznīcas administratori varēja ieņemt savas vietas Vroclavā, Opoljē, Gdaņskā, Oļštinā un Lielpolijas Gožovā (*Gorzów Wielkopolski*).

Jaunie PTR vadītāji ar V.Gomulku priekšgalā acīmredzot apzinājās, ka sociāli demogrāfiskās pārmaiņas, kas tai laikā notika Polijā, ne tikai nesašķobīja, bet pat zināmā mērā nostiprināja baznīcas ietekmi, arī jauno, no laukiem nākušo strādnieku vidū. Miljoniem lielā poļu zemnieku masa, pārceļoties uz pilsētām, kur agrāk neredzētos tempos tika radīta industrija, pārnese pilsētas vidē ne tikai savus patriarhālos uzskatus un uzvedības stereotipus, bet arī savu tradicionālo reliģisko pasaules uzskatu, cieņu pret baznīcu. Pēdējā prasmīgi to izmantoja.

1956.gada 7.decembrī jaunu regulējumu guva valsts attiecības ar baznīcu, tās noslēdza „pamieru”, kurš bija spēkā līdz 60.gadu sākumam. Baznīcas dzīves kontrolē tika izdarīti daži atvieglojumi, tika atviegloti tās sakari ar Romu. (Vatikāns gan nesankcionēja Polijas bīskapu kooperāciju ar valsts varu.) Katoļu garīdznieki ieguva tiesības sludināt ticību arī ārpus baznīcu sienām. Atkal tika atļauta (faktiski gan tikai uz dažiem gadiem) reliģijas mācības kā ārpusprogrammas mācību priekšmeta pasniegšana skolās, ko apmaksāja Izglītības ministrija, klasēs atgriezts katoļu krusts (pietiekams bija attiecīgs vecāku pieprasījums un pieteikums vietējai

administrācijai). Skolas apņēmas izveidot šim nolūkam nepieciešamos nosacījumus. Pēc vecāku vēlēšanās bērni varēja apgūt ticības mācību speciālos katehizācijas punktos. Lielpilsētās varēja dibināt katoļu inteliģences klubus. Šīs neformālas apvienības – katoļu inteliģences klubi, inteliģences jaunās paaudzes klubi u.c. kļuva par inteliģences sociālās pašorganizācijas tradicionālu formu un viedokļa paušanas līdzekli, par sava veida pilsonisko brīvību salām, kas atdzīvināja sociālo aktivitāti, kļuva par demokrātijas skolu un izglītoja topošās opozīcijas kadrus, kuriem bija nozīmīga loma 1960. un 80.gados. Tikai dažu „atkušņa” gadu laikā tika izveidotas apmēram 900 šādas neformālas apvienības.

Iznāca katoļu žurnāli „*Znak*” (“Zīme”) un „*Więź*” (“Sakari”). Laicīgo katoļu kustību „*Znak*”, izveidotu 1955. gadā, kas bija opozīcijā PASP, atbalstīja kardināls S. Višinskis. Katoļi no šīm aprindām cerēja, ka izveidosies zināma kultūras un zinātnes attīstības brīvība, tiks realizēta saprātīga ekonomiskā politika.

Tā Polijā Romas katoļu baznīca, atšķirībā no citām „sociālistiskā” bloka valstu baznīcām, nepakļāvās valsts politiskai kontrolei. Saskaņā ar 1956.gada decembrī noslēgto vienošanos baznīcai tika garantēta pilnīga autonomija tik ilgi, līdz tā nesāk atklāti cīnīties pret komunistiskās partijas varu.

Ar V. Gomulkas nākšanu pie varas notika zināma Polijas sabiedriskās dzīves demokratizācija. Prese varēja darboties praktiski brīvi, bez kontroles. Būtiski mainījās preses izdevumu izskats. Laikraksti un radio sāka runāt vairāk „cilvēcisku” valodā, obligātās klišejas vārdos un rakstos tika lielā mērā atceltas. Tagad bija iespējams kalpot marksistiskajai ideoloģijai, izmantojot arī „savus vārdus”. Tika pieņemts un 25.novembrī publicēts speciāls lēmums pārtraukt Rietumu radoraidījumu slāpēšana poļu valodā. Vairs netika traucēti „*BBC*” (*British Broadcasting Corporation* — Britu raidkorporācija) un „Brīvās Eiropas” raidījumi.

Daudzi mācībspēki, kuri politisku iemeslu dēļ bija atlaisti B. Beruta laikā, atgriezās universitātēs. Staļinogrudas pilsēta atguva Katovices vēsturisko nosaukumu. Kultūras un zinātnes pils Varšavā arī zaudēja J. Staļina vārdu nosaukumā.

Tika atcelts aizliegums lietot vācu valodu, kurš bija ieviests pēc kara, kad norisa vāciešu izraidīšana no Polijas.

Provincēs mainījās partijas vadītāju sastāvs, tika nomainīta daļa veco kadru. Vietējie iedzīvotāji ar savu nostāju netieši ietekmēja vietējo partijas iestāžu vadītāju vēlēšanas. Zināmu gandarījumu PASP vadībai varēja dot tas, ka sabiedrībā pieauga uzticība partijai, aktivizējās partijas organizāciju darbība uzņēmumos. Taču tām bija jāīsteno partijas virsotņu norādījumi strādnieku padomēs, nevis jārīkojas pēc savas sapratnes.

Tika veiktas korektīvas partijas funkcionāra tēlā. Tie tagad centās izskatīties „demokrātiskāk”. Viņiem bija atļauts valkāt džinsus vai kaut ko tamlīdzīgu, piedalīties mērenās iedzeršanās, dejot Rietumu dejas. Aparāta darbinieku dzīvesveids sāka līdzināties Rietumu paraugiem.

Sākās bijušo PPS biedrus, neuzņemtu PASP 1948.gadā, uzņemšana. Līdz 1958.gadam PASP tika uzņemti vairāk nekā 2 000 bijušo PPS biedru. Arī AZP un SD notika politisko apvainojumu pārskatīšana bijušajiem to biedriem.

Attīstījās politisko partiju sadarbība. Ne bez V. Gomulkas ietekmes Apvienotās Zemnieku partijas (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe*) vadībā pēc 1956.gada izvirzījās bijušie PSL darbinieki Č. Vicehs un K. Banahs u.c. Apskatāmajā periodā plaši izplatījās partiju delegāciju dalība citu partiju kongresos un vadības plēnumos, kopīgu lēmumu pieņemšana. Tā, 1957.gada janvārī PASP CK un AZP Galvenā komiteja pieņēma kopējas direktīvas par lauksaimniecības attīstības

galvenajiem virzieniem, par aktīvu palīdzību individuālajām zemnieku saimniecībām. Lauksaimniecības labākai apgādei ar tehniku un produkcijas nodošanas normu samazināšanai vajadzēja kāpināt ražību un zemnieku ieinteresētību sava darba rezultātos.

Tomēr, iestājoties par pārmaiņām attiecībās starp PASP un sabiedrotajām partijām, V. Gomulka nepieļāva to konkurenci ar PASP. Pirms un pēc PASP CK 1956.gada oktobra plēnuma AZP un SD bija redzama tendence palielināt savu lomu valdībā. Taču visu trīs partiju vadības sanāksmē 1956.gada 22.novembrī V. Gomulka, atzīstot, ka AZP un SD prasības paplašināt savu dalību ekonomisko problēmu risināšanā ir pamatotas, panāca, ka AZP un SD apstiprināja PASP vadošo lomu sabiedrībā. Viņš ne tikai stingri noliedza iespēju atgriezties pirmskara modeļa daudzpartiju sistēmā, bet arī centās ierobežot sabiedroto partiju līdzdalību politiskajā dzīvē.

1959.gadā PASP III kongress pieņēma lēmumu, kurā bija norādīts, ka komunisti īsteno valsts politisko vadību, darbojoties kopīgi ar sabiedroto partijām – Apvienoto Zemnieku partiju un Demokrātisko partiju. Demokrātiskajā partijā 1957.gadā sastāvēja 39,1 tūkstatot, Apvienotajā Zemnieku partijā 1956.gadā – 210 tūkstošu biedru, bet 1959.gadā jau 234 tūkstoši biedru. Šīs partijas apsveica pasākumus, virzītus uz sabiedriskās dzīves demokratizāciju. Tajās tika izvirzītas arī patstāvīgas idejas. Apvienotajā Zemnieku partijā 1955.–1957.gadā daļa darbinieku uzskatīja, ka PASP nevar pārstāvēt laukus. Demokrātiskajā partijā izraisījās diskusija par proletariāta diktatūru, daļa biedru to vērtēja kā pretrunā esošu sociālistiskajai demokrātijai. Atdzima koncepcijas par AZP un DP kļūšanu par „universālām” (visus tautas slāņus pārstāvošām) partijām. Iekšējās diskusijas šais partijās noslēdzās DP VI kongresā 1958.gada janvārī un AZP III kongresā 1959.gada novembrī. PASP spiediena rezultātā abas sabiedrotās partijas pasludināja, ka to svarīgākais uzdevums ir dalība sociālisma celtniecībā strādnieku šķiras partijas (komunistu) vadībā. Abas atzina, ka tās pārstāv neproletārisko šķiru un slāņu intereses kopā ar PASP.

Nākas konstatēt, ka AZP un DP konkrētajos apstākļos, kad bija apspiesta sacelšanās Ungārijā, kad nesen (1956.gadā) arī Polijai bija draudējusi PSRS interence, neuzdrošinājās stingri apstrīdēt PASP vadošo lomu sabiedrībā, piekāpās komunistu priekšā. Domājams, savu ietekmi uz šo pozīciju atstāja demokrātisko spēku nesekmīgās cīņas pieredze kā pret “sanācijas” režīmu starpkaru Polijā, tā arī pret komunistu varas nostiprināšanos pēc Otrā pasaules karā. Taču abas partijas darīja svētīgu darbu, iesaistot komunistiem nepieslējušos slāņus valsts politiskajā dzīvē, formējot savos biedros un atbalstītājos aktīvu dzīves pozīciju. Lai gan tā oficiāli bija virzīta uz sociālisma celtniecības veicināšanu, taču jau tas vien, ka cilvēkiem bija iespēja iesaistīties alternatīvās PASP politiskajās partijās, drupināja faktisko komunistu varas monopolu.

Tūlīt pēc 1956.gada 19.–21.oktobra PASP CK plēnuma tika likvidēta Sabiedriskās drošības ministrija. To pārveidoja par „Drošības dienestu” (*Sluzba Bezpieczeństwa*) un iekļāva Iekšlietu ministrijas struktūrā. Mainījās Polijas drošības dienesta darbinieku sastāvs. Līdz tam partijas vadībā esošie darbinieki kā J. Bermans, H. Mincs, S. Radkevičs, kuri bija atbildīgi par iepriekšējā periodā notikušajām nelikumībām, tika izslēgti no PASP rindām.

Piemēram, J. Bermanam tika izvirzīta apsūdzība par „sociālistiskās likumības” pārkāpumiem. Viņš 1957.gadā tika izslēgts no PASP CK un tās Politbiroja, 1958.gadā no PASP. Līdz pensijai viņš strādāja par lektoru valsts izdevniecībā „*Książka i Wiedza*” (Grāmata un Zināšanas).

Publicistikā var satapt dažādus J. Bermana vērtējumus. Poļu izcelsmes amerikāņu slāviste E. Tompsone rakstīja par šausmām, kuras blakus Ā. Hitlera un J. Staļina vārdiem poļos izraisīja J. Bermana pieminējums. Toties poļu žurnāliste T. Toraņska uzsvēra apkārtējo cilvēku cieņu, kura J. Bermanu pavadīja visu mūžu. Ne velti mūsdienu poļu pētniece A. Sobor-Svidersa raksturojusi viņu kā „vienu no pēckara Polijas politiķiem, kuri izraisa visvairāk strīdu”. Īsi pirms nāves 1984.gadā viņš jau ar drebošu roku rakstīja: „Viss mans dzīves ceļš, visas manas

svārstības, meklējumi, izmisuma mirkli un prieka brīži saistīti ar mūsu sasniegumiem sarežģītajā un akmeņainajā Polijas ceļā uz sociālismu. Neraugoties uz visu, šis likumotais ceļš padarījis cilvēkus cildenākus. Tagad jau, iespējams, bez manis.” Pirms pašas nāves sniegtā intervijā viņš rezumēja savu un savu laikabiedru-komunistu paveikto: „Mēs izvēlējamies pareizo pusi. Tas ir vienīgais, kas ir svarīgi vēsturē. Ja mēs izvēlētos otru pusi, Polija paliktu niecīga „Varšavas hercogiste”, nožēlojama Eiropas teritorija bez kādas nozīmes.”

Daļa drošības dienesta darbinieku tika atbrīvota no darba un pat arestēta. Sabiedriskās drošības ministrijas funkcionāri, kas izcēlās ar īpašu nežēlību: ģenerālis R. Romkovskis, pulkveži J. Rožanskis, A. Fejgins tika tiesāti un saņēma reālus brīvības atņemšanas termiņus. Tomēr pilnīga viņu vainas noskaidrošana un atklāšana sabiedrībai nenotika.

Daudzi vainīgie par nelikumīgajām represijām: ģenerālis M. Metkovskis, pulkveži J. Bristigere, A. Humers tika vienkārši atvaļināti no drošības spēkiem. Daudzi noziegušies arī pēc „Polijas oktobra” palika savās vietās. Viņus piesedza režīma „mocekļa” V. Gomulkas tēls. Citus upurus varēja pieminēt, taču ne pārāk bieži. Tika uzturēts iespaids, it kā viņi būtu cietuši stihiskā nelaime.

1956.gadā pēc varas nomaiņas Polijā no valsts uz Izraēlu izbrauca 53 cilvēku liela grupa bijušo drošības dienesta darbinieku – ebreju. Viņi baidījās, ka tiem kā ebrejiem tiks uzkrauta vaina par pirms tam notikušajām nelikumībām. Pastāvīgo darbinieku skaits tika samazināts par 40% (dienestā palika 9 000 cilvēku), arī 60% informatoru tika atlaisti.

Pēc 1956.gada notikumiem uz vairākiem gadiem sarežģījās Polijas un PSRS drošības dienestu sadarbība. Kaut PSRS valdības paziņojumā 1956.gada 30.oktobrī bija teikts, ka PSRS sakari ar sociālistiskajām valstīm bāzēsies uz pilnīgas vienlīdzības, valstiskās neatkarības un teritoriālās integritātes cienīšanas, neiejaukšanās iekšējās lietās pamatiem, tikai 1961.gadā Polijas Iekšlietu ministrija un PSRS Valsts Drošības komiteja parakstīja vienošanos, kura balstījās uz augstāk minētajiem principiem, tika saskaņots protokols, kurš noteica abu valstu spēcdienestu sadarbības kopējos mērķus.

Mainījās darba metodes ar valsts drošības dienesta aģentiem. 1960.gadā, kā bija noteikts instrukcijā par operatīvo darbu, „principiālu iemeslu dēļ” tika aizliegts vervēt par aģentiem PASP biedrus, šis aizliegums pastāvēja līdz 1989.gadam. Tāpēc aģentu rindās galvenokārt tika iesaistīti cilvēkus, kuri nesastāvēja PASP. Pirmkārt tika vervēti bezpartejiski intelligences pārstāvji, kuri centās iegūt ārzemju pasi ceļošanai uz Rietumiem. Piecdesmitajos un sešdesmitajos gados 60–70% drošības dienesta aģentu joprojām darbojās ideoloģisku iemeslu dēļ. Apmaksātu slepeno ziņotāju skaits sastādīja tikai 10–15% no visiem slepenajiem darbiniekiem; pārējie bija savervēti šantāžas rezultātā. Taču līdz 70.gadu sākumam situācija mainījās: apmēram 30 % aģentu bija ideoloģiski motivēti, vairāk nekā puse tika savervēti pēc viņu šantāžas, bet pārējie bija algoti aģenti. 1960. gadā bija tikai 8 720 slepeno aģentu (zemākais skaits visā PTR vēsturē). Tomēr konflikta ar katoļu baznīcu un 1968.gada marta notikumu rezultātā šis skaits sāka pieaugt, 1966. gadā sasniedzot 11 tūkstošus, bet 1971.gada beigās – vairāk nekā 17 tūkstošus cilvēku. Iekšlietu ministrija sāka arī izmantot staļinisma laikmetā nevajadzīgu, bet jaunajos laikos ietekmīgu instrumentu, – tiesības atļaut vai liegt izsniegt ārzemju pasus (katru reizi vienreizējai lietošanai). Šādi bija iespējams vākt informāciju par to, kas notiek dažādās iestādēs, uzņēmumos, universitātēs, jo, lai iegūtu ārzemju pasi, daudzi bija gatavi sadarboties ar varas iestādēm un ziņot par kolēģu „nesociālistisku” rīcību.

Kopumā pēc 1956.gada sabiedrība attiecībās ar drošības dienestu izjuta ievērojamas pārmaiņas. Privātās sarunās runāt varēja pilnīgi brīvi, par tām praktiski nekādi nesodīja un poļi pie tā tika pieradināti. Valsts drošības dienesta darbība tika sašaurināta līdz aizdomīgu personu uzraudzībai un lietu par tām vešanai. Protams, īpaši aktīviem opozicionāriem tas sagādāja neērtības: viņu dzīvokļos

tika rīkotas kratīšanas, kurās konfiscēja iespieddarbus un dokumentus, dažkārt notika tiesas procesi, taču apcietināšanas bija retas, galvenais represīvais pasākums bija darba atņemšana specialitātē, bet cilvēki varēja iekārtoties, atrast citus peļņas avotus. Šādas drošībnieku darbības mērķis bija novērst opozicionāru uzskatu plašu izplatību. Nelielu skaitu cilvēku, kurus nevarēja ietekmēt ar naudu vai karjeras veicināšanu, varēja izolēt un ignorēt. Dažkārt valsts drošības iestādes iejaucās kādos notikumos, aizturēja kādus pasta sūtījumus, izraidīja kādu nepatīkamu ārzemnieku. Bet tas viss nevarēja izraisīt pietiekamas bailes, kas saistīja daudzus opozicionāri noskaņotus cilvēkus citās sociālistiskajās valstīs.

1956.–1957.gadā grūtus laikus piedzīvoja Polijas jaunatnes kustība. Dažādie noskaņojumi sabiedrībā radīja sajukumu jauniešu vidū. Sarežģītajos notikumos uz politiskās skatuves nespēja noturēties oficiālā Polijas jaunatnes savienība, kaut tās rindās bija vairāk nekā divi miljoni biedru. Savienība cieta no neizskaužama savu līderu birokrātisma un ierindas biedru pasivitātes. 1956.gada otrajā pusē kļuva skaidrs, ka Polijas jaunatnes savienība atrodas dziļas krīzes stāvoklī, ir nonākusi organizatoriska sabrukuma stadijā. Ārpus tās darbojās daudzi pulciņi, grupas, klubi ar dažādām programmām un ievirzi. Jaunatnes izdevums „*Po prostu*” apsūdzēja Polijas Jaunatnes savienību centienos saglabāt savu monopolstāvokli un izvirzīja ideju par plurālismu jaunatnes kustībā. To gan neatbalstīja PASP, kas uzskatīja, ka jaunatnes organizāciju izveidi pie politiskajām partijām par nepieņemamu. Tomēr īsā laikā Savienību atstāja vairākas grupas, kas deklarēja savu neatkarību. Pēc „*Po prostu*” iniciatīvas Varšavā 6.–7.decembrī jauniešu grupu sanāksmē tika nolemts izveidot Revolucionārās Jaunatnes savienību (*Rewolucyjny Związek Młodzieży*). Tajā pašā laikā citā sanāksmē tika izveidota Lauku jaunatnes savienība (*Związek Młodzieży Wiejskiej*), kas pasludināja sevi par neatkarīgu organizāciju, kas atzīst sociālistiskās būvniecības programmu, bet nav saistīta ar PASP un AZP. Vēl pirms tam izveidojās Jauno demokrātu savienība (*Związek Młodych Demokratów*).

Tādējādi Polijas Jaunatnes savienība praktiski pārstāja pastāvēt (tā oficiāli tika likvidēta 1957. gada janvārī). V. Gomulka atbalstīja jaunatnes kustības sadalīšanu pilsētu un lauku organizācijās, kuras darbotos PASP vadībā, un brīdināja, ka citas organizācijas netiks atzītas. Tā rezultātā Polijas Jaunatnes savienības vietā janvārī tika izveidota Sociālistiskās jaunatnes savienība (*Związek Młodzieży Socjalistycznej*). Tās dibināšanas kongress gan notika 1957.gada 25.–27.aprīlī. Pirmajā pastāvēšanas gadā Sociālistiskās Jaunatnes savienības biedru skaits sasniedza aptuveni 60 tūkstošus biedru, 1959.gadā – 260 tūkstošus, turpmāk tās biedru skaits nepārtraukti pieauga. 1957.gada februārī dzima arī Lauku jaunatnes savienība (*Związek Młodzieży Wiejskiej*), kura 1973.gadā tika pārdēvēta par Sociālistiskās lauku jaunatnes savienību (*Socjalistyczny Związek Młodzieży Wiejskiej*). Abas atzina PASP vadību. (Jauno demokrātu savienība 1957. gada 16. janvārī pieņēma rezolūciju par pašlikvidāciju. Tomēr dažas tās struktūras turpināja nelegālu darbību. Sakarā ar pieaugošajām varas iestāžu represijām organizācija pilnībā pārtrauca darbību 1958. gada februārī.)

Līdz 70.gadiem jauniešu organizācijas piedzīvoja vairākas reorganizācijas un šajā laikā, kad vairāk nekā puse no visiem valsts iedzīvotājiem bija jaunāki par 30 gadiem, Polijā pastāvēja 5 patstāvīgas jaunatnes organizācijas: 1) Sociālistiskās jaunatnes savienība (*Związek Młodzieży Socjalistycznej*), kura apvienoja 1 160 tūkstošus jauno strādnieku, inženieru, citu garīgā darba darītāju, 2) Sociālistiskās lauku jaunatnes savienība (*Socjalistyczny Związek Młodzieży Wiejskiej*), kurā darbojās vairāk par 1 miljonu zemnieku, lauksaimniecības strādnieku, lauku inteliģences pārstāvju, 3) Poļu studentu sociālistiskā savienība (*Socjalistyczny Związek Studentów Polskich*),

kuras rindās bija 235 tūkstoši studentu, 4) Poļu harceru (skautu) savienība (*Związek Harcerstwa Polskiego*), kurā darbojās bērni, jaunieši un pieauguši instruktori, kopā ap 2 680 tūkstošu cilvēku, 5) Armijas jaunatnes sociālistiskā savienība (*Socjalistyczny Związek Młodzieży Wojskowej*), kas apvienoja Polijas armijas karavīrus. Taču visas šīs jauniešu organizācijas pakļāvās vienai – PASP politiskajai vadībai, pildīja vienu galveno uzdevumu – audzināt poļu jauniešus par aktīviem sociālisma cēlājiem.

Strādniekiem tika solīts, ka viņi kļūs par īstiem savu uzņēmumu saimniekiem, un tāpēc katrā rūpnīcā tika izveidota „strādnieku pašpārvalde”. 1956. gadā daudzos rūpniecības uzņēmumos stihiski sāka veidoties strādnieku padomes kā strādnieku pašpārvaldes iestādes. Ievērojot sabiedrības, pirmkārt rūpnīcu strādnieku, vēlmes, Seims 1956. gada 19. novembrī pieņēma likumu par strādnieku padomēm uzņēmumos, tādā ceļā mēģinot savienot valsts īpašuma un centrālas plānveidības principus ar strādnieku pašpārvaldi. Kopā ar arodbiedrībām, kurās tai laikā bija vairāk nekā 5,5 miljoni biedru, bet kurām uzticība sabiedrībā bija lielā mērā mazinājusies, un PASP pirmorganizācijām padomes kļuva par strādnieku pārstāvniecības iestādēm. Strādnieku pašpārvaldes sistēmai kopš 50. gadu otrās puses PTR politiskajā un sociāli ekonomiskajā dzīvē gan bija sava loma, taču tā nebija būtiska. Šādas pārstāvniecības formas bija nenoteiktas, nepastāvēja vienota sistēma strādnieku padomju attiecībās ar tautsaimniecības vadības iestādēm. „Strādnieku padomes” ievēlēja ar lielu pompu, taču tām nebija īstas varas. Uzņēmumus joprojām kontrolēja ministrijas, un „strādnieku padomju” tiesības nebija juridiski noteiktas. Tās ar laiku arvien vairāk pārvērtās par nekaitīgiem padomdevējiem orgāniem, kuriem tikai attīstības sākumposmā tika ļauts izrādīt iniciatīvu, dodot iespēju brīvi izteikt savas jūtas. Kad sabiedrības uzbudinājums pēc 1956. gada mazinājās, ar bezspēcīgajām „strādnieku padomēm” bija viegli manipulēt, izolējot tās no strādnieku masām.

1958. gada aprīlī notikušais IV Polijas arodbiedrību kongress izteicās par strādnieku pašpārvaldes attīstību, tās formu modifikāciju. Kongress ierosināja ienest izmaiņas likumdošanā. Tas tika izdarīts. Tas nozīmēja „rūpnīcu padomju pārveidošanu” par partijas aparāta vadītām „strādnieku pašpārvaldes konferencēm”. Arodbiedrību pārstāvji sāka piedalīties strādnieku pašpārvaldes konferenču darbībā. To sastāvē viņi ietilpa kopā ar uzņēmumu direkciju un PASP komiteju pārstāvjiem. Tika novērsta dublēšanās strādnieku padomju un arodbiedrību darbā. Taču reizē strādnieku neapmierinātības rezultātā radīto padomju darbība tika atkal ievadīta jau pierastās interešu saskaņošanas sliedēs, kur galveno lomu spēlēja nevis paši strādnieki, bet saimnieciskie vadītāji un PASP pārstāvji.

Pavisam drīz „strādnieku pašpārvalde” pilnībā atrofējās, pārveidojoties vēl vienā birokrātiskā aparātā, blakus jau pastāvošajiem. Šī operācija V. Gomulkam izdevās, jo „strādnieku padomes” tika organizētas no augšas, nevis no apakšas. Viņš pārtvēra strādājošo masu iniciatīvu un, izmantojot uzticības paliekas varas iestādēm, kreisās strādnieku kustības ilūzijas un savu personīgo prestižu, īstas strādnieku radītas un vadītas organizācijas aizstāja ar viltotām, pastāvošajā varas sistēmā integrētām. Tā tika iegūts laiks. Šo laiku V. Gomulka izmantoja, lai no augšas mēģinātu veikt visnepieciešamākās ekonomiskās reformas.

Viens no demokratizācijas procesa komponentiem bija **Seima vēlēšanas**, kuru termiņu vēl 1956. gada septembrī PTR Valsts Padome politiskās situācijas sarežģītības dēļ pārcēla no 1956. gada 16. decembra uz 1957. gada 20. janvāri. Seima vēlēšanas kļuva par „Polijas oktobra” pēdējo akordu. PASP piekrita rīkot tādas parlamenta vēlēšanas, kādas padomju bloka valstī bija nepieredzētas kopš 1940. gadu beigām.

Lai likvidētu pirms tam komunistu pieļauto diktātu attiecībās pret sabiedrotajām partijām un citām organizācijām no 1952. gada pastāvošas Tautas frontes (*Front Narodowy*) ietvaros, 1956. gadā tika radīta Tautas vienotības fronte (*Front Jedności Narodowej*). Bez partijām tajā ietilpa arī arodbiedrības, jauniešu, sieviešu, kooperatīvās, radošās, kā arī katoliskās organizācijas.

Tautas vienotības frontes struktūra ietvēra sevī Vispolijas komiteju, tās prezīdiju un sekretariātu, kā arī vietējās komitejas vojevodistēs, pilsētās un laukos. Tautas vienotības frontes Vispolijas komiteju veidoja no PASP, AZP, DP, arodbiedrību vadošo iestāžu un citu sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem sastāvoša Centrālā saskaņošanas komisija. Tā varēja kooptēt arī atsevišķus pilsoņus. Tautas vienotības frontes Vispolijas komitejas priekšsēdētāji 1956.–1960. gadā bija A. Zavadskis, 1965.–1968. gadā E. Ohabs, 1971.–1976. gadā J. Groškovskis un 1976.–1983. gadā H. Jablonskis. Vietējās frontes iestādes vēlēja pilsētu mikrorajonu iedzīvotāju pašvaldības, laukos – vietējo iedzīvotāju sapulces.

Centrālā un vietējās starppartiju saskaņošanas komisijas 1956. gada beigās ieguva ievērojamu lomu Polijas dzīvē. Tajās tika lemti tādi jautājumi kā uz valsts varas iestāžu vēlēšanām izvirzāmo kandidātu skaits, to proporcija no dažādām partijām, notika kandidātu personību uz svarīgiem valsts amatiem apspriešana.

Pirms Seima un vietējo nacionālo padomju vēlēšanām Frontes augstākā iestāde – Vispolijas komiteja pieņēma politisko partiju Centrālās saskaņošanas komisijas izstrādātu vēlēšanu platformu. Ja pirms tam, arī 1952. gada Seima vēlēšanās drīkstēja izvirzīt tikai vienu kandidātu uz vienu deputāta vietu, tagad par to varēja sacensties vairāki kandidāti. Pēc jaunā vēlēšanu likuma Seima vēlēšanas balsotāji varēja izdarīt izvēli starp vairākiem kandidātiem, pieauga citu partiju, laicīgo katoļu organizāciju biedru un bezpartijisko īpatsvars.

Vairāku kandidātu izvirzīšanā uz vienu deputāta vietu izpaudās zināmas, kaut ierobežotas alternatīvas izvēles iespēja. Tas bija solis demokratizācijas virzienā, kas pavēra ceļu konkurencei parlamenta vēlēšanās, saasināja dažādu sabiedrisko spēku sacensību.

PSRS vadībai Maskavā alternatīvu vēlēšanu ideja bija pilnīgi nepieņemama, kas atspoguļojās Ārlietu ministrijas sagatavotajos dokumentos valsts augstākajai vadībai. Sūtniecības ziņojumos, kas bija tapuši 1957. gada janvārī, tika rakstīts par Polijas vadības vājumam “naidīgo elementu”, kuri aģitēja par izmaiņām esošajā sistēmā, aktivitātes apstākļos.

Taču vēlēšanas vēl joprojām nebija brīvas, kandidātus izvirzīt varēja vienīgi Tautas vienotības fronte, kurā vadošajās pozīcijās viennozīmīgi atradās PASP. 29. novembrī Tautas vienotības frontes saskaņošanas komisija pieņēma lēmumu, ka Seima vēlēšanās visām politiskajām partijām un sabiedriskajām organizācijām jāuzstājas kopīgi. Tikai formāli Seima vēlēšanas tika „demokratizētas”. Polijas laikrakstos varēja lasīt: „Mēs nevēlamies balsot, bet izvēlēties”. Šajā nolūkā uz katru vietu Seimā tika izvirzīts nevis viens, bet vairāki kandidāti. No kopējā kandidātu skaita, kas tika izvirzīti vēlēšanu apgabalos, Tautas vienotības frontes komitejām, kā teica V. Gomulka, ir jāizvēlas „vairākus vērtīgākos un nobriedušākos” un jāiekļauj tos frontes sarakstos. V. Gomulka centās novērst politisko spēku brīvu spēli, ierobežot iespējamo kandidātu skaitu uz Seimu tikai ar Tautas vienotības frontes sarakstu ietvariem, t.i. faktiski rīkot vēlēšanas PASP kontrolē. Tā visus kandidātus izraudzījās Tautas vienotības frontes saskaņošanas komisija, un vienu no viņiem oficiāli „īpaši” ieteica. Tie vēlētaji, kuri vēlējās, tagad varēja izteikt savu „opozīciju”, balsojot par vienu no „neieteiktajiem” kandidātiem, taču, vienmēr tika ievēlēts „ieteiktais” kandidāts un, ja kāds arī cerēja, ka šāda „demokrātija” pakāpeniski paplašināsies, tad šādas cerības nebija pamatotas. Faktiski tika izmantota nepieņemamu kandidātu atbīdīšanas sistēma. Tika norādītas tolerances robežas: kritiski tika vērtēti tie kandidāti, arī PASP un tās sabiedroto partiju locekļi, kas bija saistīti ar pagātnē īstenoto politiku. Tā apgabala vēlēšanu komisija Ļubļinā pēc PASP CK ierosinājuma izslēdza no kandidātu saraksta 1944.–1947. gadā premjerministra amatā bijušo

E. Osobku-Moravski par pozīciju, kas „būtiski atšķiras no Tautas vienotības frontes programmas”. (E. Osobka-Moravskis publiski paziņoja, ka „viņš cīnīsies par PPS atjaunošanu, balstoties uz Rietumu palīdzību.” 1990. gadā viņš vēlreiz mēģināja atjaunot Polijas Sociālistisko partiju, taču arī šoreiz mēģinājums beidzās neveiksmīgi.) No sarakstiem tika izslēgti arī vairāki citi kandidāti. 17. decembrī tika publiskots 723 kandidātu saraksts, kuri pretendēja uz 460 deputātu vietām. (1960. gadā sakarā ar balsojošo iedzīvotāju skaita pieaugumu agrāk darbojošās Seima deputātu vēlēšanu sistēmas, kad 1 pārstāvi ievēlēja no 60 tūkstošiem iedzīvotāju, vietā tika noteikts konstants Seima deputātu skaits – 460 cilvēku.)

Pēc V. Gomulkas ierosinājuma centrālā saskaņošanas komisija aicināja vēlētājus „balsot bez svītrojumiem”, tas ir, par visiem kandidātiem, kuru vārdi tika iekļauti vēlēšanu sarakstos tādā secībā, kā vienojās Tautas vienotības fronte. Vēlētāji bez īpaša entuziasma, bet dažkārt arī ar netiksmi, tomēr kopumā uztvēra šo aicinājumu.

Pirmsvēlēšanu kampaņa norisa saspringtā atmosfērā. Vēlēšanu sagatavošanas periodā, neraugoties uz vispārējās situācijas stabilizāciju Polijā, dažās vojevodistēs notika nemieri, ko izraisa iedzīvotāju neapmierinātība ar materiālo situāciju, konfliktiem rūpniecības uzņēmumos un citiem sociālajiem apstākļiem. Vēlēšanu kampaņā bieži izpaudās antisemitisms un antisovjetisms. Valdošās partijas kritika bija tik asa, visaptveroša, daudzos gadījumos tik trāpīga, ka PASP pozīcijas sašķobījās. Pilnīgi reāla kļuva iespēja PASP zaudēt savas pozīcijas jaunajā parlamentā.

Vēlēšanu kampaņas laikā V. Gomulka publiski uzstājās četras reizes, vienmēr skarot politiski svarīgākās problēmas. 1957. gada 19. janvārī, dienu pirms vēlēšanām viņš paziņoja pie Polijas radio mikrofoniem, ka „tikai sociālistiska Polija var atrasties uz Eiropas kartes kā neatkarīga un suverēna valsts”.

Bez šaubām liela loma PASP labvēlīgā vēlēšanu iznākumā bija katoļu baznīcas, īpaši kardināla S. Višinska, pozīcijai. PASP faktiski lūdza atbalstu Polijas augstākajai garīdzniecībai un to arī ieguva. Partijas vadība bija spiesta veikt bezprecedenta soli: nedēļu pirms vēlēšanām 14. janvārī ministru padomes ēkā Polijas premjerministrs J. Cirankevičs pieņēma kardinālu S. Višinski un lūdza viņu atbalstīt valdību un aicināt ticīgos vēlēšanās balsot par valdošo koalīciju. Premjers primasam stāstīja par sarežģīto stāvokli valstī, iekšējo cīņu PASP, pieaugušajām antisemitisma briesmām. J. Cirankevičs atzinās, ka partijas un valsts vadošie darbinieki baidās, ka uz vēlēšanām var atnākt ļoti mazs vēlētāju skaits un mēģināja pārliecināt primasu, ka „nepieciešams palīdzēt Gomulkam”. Premjers uzsvēra, ka nav noteikti jābalso par PASP kandidātiem, bet jāpanāk vēlētāju došanās pie balsošanas urnām. Tika dota piekrišana Vispolijas progresīvas katoļu inteliģences kluba izveidei, laicīgo katoļu ievēlēšanai Seimā. Kardināls S. Višinskis uzrakstīja aicinājuma katoļiem projektu, kuru tai pat dienā pieņēma bīskapu kopums. Aicinājums sauca visus katoļus piedalīties vēlēšanās. Baznīcas vadības publicētajā paziņojumā bija teikts: „Svētdien, 20. janvārī Polijā ir Saeimas vispārējo vēlēšanu diena. Šajā dienā katoļu pilsoņiem jāpilda savas sirdsapziņas pienākums – jāpiedalās balsošanā. Katoļu garīdznieki noturēs dievkalpojumus tā, lai visi ticīgie bez šķēršļiem varētu bez grūtībām izpildīt savus reliģiskos un vēlētāju pienākumus.” Pēckara Polijā tas bija gandrīz vai bezprecedenta komunistisko varas iestāžu un katoļu baznīcas sadarbības gadījums ar mērķi stabilizēt stāvokli valstī. (Pirmo reizi vēsturē kardināls S. Višinskis ļāva sevi nofotografēt pie vēlēšanu urnas.) Tiek uzskatīts, ka baznīcas autoritatīvais aicinājums nodrošināja sekmīgu vēlēšanu norisi.

Pēc poļu disidenta, vēlāk aktīva antikomunista J. Kuroņa domām, atbalstot V. Gomulku 1957. gada vēlēšanās, S. Višinskis centās pasargāt Poliju no padomju intervences. Pēc autora

domām 1957. gadā šādas intervences briesmas vairs nepastāvēja, taču kardināls varēja baidīties no pašu poļu pretstāves saasināšanās, baznīcas darbības iespēju apdraudējuma.

1957. gada 20. janvārī notikušajās vēlēšanās jaunā partijas un valsts vadība (oficiāli – Tautas vienotības fronte) guva panākumus, izcīnīja pilnīgu uzvaru. Vēlēšanas nebija falsificētas. Nobalsoja 80–90% vēlētāju, viņi arī sekoja V. Gomulkas aicinājumam nesvītrot kandidātus vēlēšanu sarakstos. Taču bija arī PASP vadošo darbinieku svītrojumi. Ne vēlēšanu sagatavošanas gaita, ne to norise nedeļa pamatu apšaubīt to rezultātus. Tās kalpoja stāvokļa stabilizācijai valstī.

Saskaņā ar oficiālajiem datiem vēlēšanās piedalījās 16 892 213 pilsoņu, kuri bija tiesīgi balsot, jeb 94,14 %. No 16 833 tūkstošiem derīgo balsu 98,4% bija nodoti par Tautas vienotības frontes kandidātiem. No Seimā ievēlētajiem 458 deputātiem 51,7% pārstāvēja PASP, 26% Apvienoto Zemnieku partiju, 8,5% Demokrātisko partiju. 13,8% deputātu bija bezpartejiski. (Literatūrā sastopami nedaudz atšķirīgi dati par deputātu sadalīšanos pēc partijiskās piederības.) Seimā tika ievēlēti arī 7 katoļu deputāti, kas izveidoja „Znak” frakciju. Tās locekļi gan praktiski vienmēr bija paklausīgi vairākumam un klusējoši.

1957. gada 20. februārī notikušajā pirmajā Seima sēdē par tā spīkeru tika ievēlēts ļudovietis Č. Vicehs, par Valsts padomes priekšsēdētāju PASP darbinieks A. Zavadskis. Par ministru padomes priekšsēdētāju atkal kļuva J. Cirankevičs. J. Cirankeviča vadītajā valdībā gan mainījās personības, bet tās principiālais kurss palika nemainīgs. Divi premjera vietnieki pārstāvēja PASP, viens – AZP. Tā realizējās PASP–AZP sadarbības ideja. Kopumā koalīciju Ministru padomē nevarēja uzskatīt par līdzsvarotu. No 29 valdības locekļiem 21 pārstāvēja PASP, 4 – AZP, 2 – SD, 2 bija bezpartijiski. (Citi dati – no 25 ministriem 18 bija PASP, 3 – AZP, 2 – SD biedri, divi – bezpartijiskie.) Kaut pārsvars palika komunistiem, tomēr tas bija solis projām no staļiniskā „sociālisma” modeļa.

Būtībā vēlēšanas bija plebiscīts, kura dalībnieki izteica uzticību V. Gomulkam un PASP jaunajai vadībai. Tās noslēdza „simts dienu” periodu, kad tika definētas jaunā PASP kursa galvenās kontūras. Šis kurss nenozīmēja jauna sociālisma modeļa izveidi, bet tas bija mēģinājums veikt zināmas korektūras vecajā modelī, atteikties no tautai visnepieņemamākajām iezīmēm. V. Gomulka un PASP vadība veica dažas piekāpšanās tautas masu prasībām, reizē tās plaši propagandējot kā dzīves normalizācijas iezīmes. Sabiedrības uzticības kredīts, ko bija saņēmusi V. Gomulkas komanda, veicināja tai labvēlīgu rezultātu Seima vēlēšanās, kas nostiprināja valdošās elites pozīcijas un ļāva tai pievērsties turpmākai režīma konsolidācijai. (Vēlāk uzticība tika zaudēta un arvien vairāk pazīmju rādīja sabiedrības vilšanos.)

Pēc PASP CK 1956. gada oktobra plēnuma lēmuma Valsts Padomes dekrētu izdošana tika pieļauta tikai „izņēmuma gadījumos”. Lēmums diezgan konsekventi tika pildīts. Tā, 1957.–1961. gadā Seims pieņēma 174 likumus, bet Valsts padome izdeva tikai 2 dekrētus ar likuma spēku. Taču notikušās pārmaiņas neklājas pārvērtēt, jo parlamenta kā augstākās varas koncepcija valstī tā arī netika realizēta visā pilnībā. Augstākā vara joprojām piederēja valdošajai partijai, faktiski tās vadošajām iestādēm. Arī jaunievēlētajā Seimā būtībā nenotika reālas debates vai reāla balsošana, tā darbībā, neraugoties uz likumdevējas darbības pieaugumu, pārsvaru guva deputātu atbalsta demonstrēšana iepriekš sagatavotiem projektiem. Seima deputātu likumdošanas iniciatīva neguva izpausmi. Periodā no 1957. līdz 1961. gadam parlamentā joprojām notika tikai nedaudzas diskusijas, neskatoties uz biežajām sēdēm, tas atkal kļuva par vienkāršu jau faktiski pieņemtu lēmumu apstiprināšanas aparātu, lai gan reizēm katoļu deputāti paziņoja par sevi (izmantojot pieprasījumu tiesības un atturoties balsojumos).

Tomēr pārmaiņas sabiedrībā, PASP, valdošajos uzskatos atspoguļojās izmaiņās valsts augstāko iestāžu darbībā. 1957. gada 13. decembrī tika pieņemti likumi par PTR Konstitūcijas izmaiņām, par Seimam pakļautas Augstākās kontroles palātas (*Najwyższa Izba Kontroli*) radīšanu augstāko iestāžu sistēmā. Jauns Seima reglaments ievērojami paplašināja Seima kontroles iespējas pār centrālo un vietējo valsts pārvaldes iestāžu darbību. Augstākās kontroles palāta ik gadus piestādīja Seimam slēdzienus par budžeta un tautsaimniecības plānu izpildi, kā arī iesniedza priekšlikumus par valdības darba sankcionēšanu.

Notika arī valsts aparāta pārveide. Tā vienkāršošanas nolūkā 1956.–1957. gadā notika vairāku ministriju apvienošana, vairāku centrālo pārvalžu, komiteju un komisiju likvidācija, to funkcijas nododot ministrijām. Šajos divos gados centrālā aparāta posmu (departamentu, pārvalžu) skaits samazinājās gandrīz par 25%. Attiecīgi samazinājās arī administratīvā un apkalpojošā personāla skaits.

Atbilstoši Ministru Padomes 1956. gada 3. oktobra lēmumam tika palielinātas vietējo tautas padomju pilnvaras tautsaimniecības vadībā. Tautas padomju pārziņā pārgāja daudzi vietējās nozīmes uzņēmumi, rūpniecības apvienības, projektēšanas biroji, skolas, kultūras un izglītības, medicīnas iestādes. 1958. gada 25. janvārī tika pieņemts likums par tautas padomēm, kurš vispārināja pēdējos gados uzkrāto pieredzi. Likums ne tikai summēja visas jau līdz tam ar atsevišķiem aktiem tautas padomēm nodotās tiesības, bet arī ievērojamā mērā paplašināja to kompetenci, norādot, ka padomes savā teritorijā vada visu saimniecisko, sabiedrisko un kultūras dzīvi. Padomes ieguva tiesības pieņemt ne tikai gada, bet arī perspektīvos attīstības plānus. Nostiprinājās to finansiālā bāze.

1961. gada 16. aprīlī un 1966. gada 30. jūnijā notika divas Seima vēlēšanas, kuras norisa kopā ar vietējo Tautas padomju vēlēšanām. Tā kā par „Tautas vienotības fronti” tika nodotas attiecīgi 98,3% un pat 99,2% no visām balsīm, jo pat visnepopulārākie kandidāti saņēma vairāk nekā 90%, nebija īpašas nozīmes tam, ka vēlētajī, izmantojot iespēju svītrot vēlēšanu sarakstos sev netīkamos kandidātus, spēja izrādīt zināmas simpātijas, piemēram, katoļu juristam un publicistam, 1957.–1976. gados Seima deputātam, „Znak” grupas loceklim S. Stommam un antipātijas, piemēram, premjerministram J. Cirankevičam.

No 1963. gada vietējās varas iestādes tika ievēlētas vairs ne uz trijiem, bet uz četriem gadiem. Notika arī citas nebūtiskas izmaiņas to darbībā.

Kaut V. Gomulkas iniciētās reformas neskāra partijas kundzības un valsts pārvaldes pamatus, taču pirmie viņa valdīšanas gadi atnesa jūtamu tautas stāvokļa uzlabošanos. Tika atvērti t.s. *Pewex* (Saīsinājums no *Przedsiębiorstwo Eksportu Wewnętrzznego* – Iekšējā eksporta uzņēmums) veikali, kur varēja iepirkties par Rietumu valūtu. Piemēram, valūtas īpašniekiem tur bija pieejami ASV ražoti džinsi, Rietumu cigaretes un alkoholiskie dzērieni, sadzīves elektronika. (90. gados šo veikalu ķēdi privatizēja, taču drīz tā bankrotēja.) Brīvāka kļuva kultūras dzīve. Loti sekmīgi attīstījās poļu kinematogrāfs. Vairojās kontakti ar Rietumiem, arī atļaujot poļu emigrantiem apmeklēt dzimteni.

Tomēr, kā norādījis vācu vēsturnieks G. Rode, PTR valdība ar īpašām aizdomām izturējās pret Rietumvācijas pilsoņiem. Tai laikā kad viņu miljoni varēja apmeklēt tādas „sociālistiskās” valstis kā Bulgārija, Dienvidslāvija, Rumānija un Ungārija, 1969. gadā tikai 15 000 VFR pilsoņu saņēma vīzas iebraukšanai Polijā. Tas bija klajā pretrunā ar Polijas iedzīvotāju lielo interesi par dzīvi VFR. (Tā 1968. gadā 51 VDR uzņemta filma pulcēja 2,4 miljonus skatītāju, toties 12 VFR filmas – 3,1 miljonu skatītāju.)

Poļu valodā plašāk tika tulkota ārzemju literatūra. Kļuva pieejami pat ārzemju laikraksti. Tika dibināti katoļu, studentu, džeza mīlētāju u.c. klubi. Īpaši laicīgās katoļu inteliģences centri kļuva par plašas sabiedrības viedokļa izpaudējiem valstī.

Tika atvieglota izbraukšana uz ārzemēm. Tagad poļi varēja doties aiz robežām, ja vien viņiem bija valūta. Turēt valūtu savā īpašumā tika atļauts. Protams, varas iestādes ierobežoja šīs tiesības politiski neuzticamiem, un oficiāli Polijas zlotu apmaiņa pret valūtu gandrīz nebija atļauta. Un tomēr poļi sāka ceļot pa pasauli, atvedot no ārzemēm „lupatas”, pornogrāfiju, bet dažkārt arī jaunus jēdzienus. Objektīvi šie braucieni ievērojami tuvināja poļu gaumi Rietumu patērētāju modelim. Poļi sāka iekārot modernas lietas un mazāk rūpēties par sekošanu cēliem ideāliem. It īpaši „sociālisma” ideāli izbalēja tajā sabiedrības daļā, kura bija kādi cietusi staļiniskā režīma gados. Kā secinājuši mūsdienu poļu sociologi, šis sava veida demoralizācijas process tomēr nespēja izdzēst poļu tautā tradicionālo neatkarības un pretošanās garu. Tomēr tā pēdas ir saskatāmas arī mūsdienu Polijas sabiedrībā.

Kopš Polijas pilsoņiem pavērās iespēja ceļot uz ārzemēm, atsevišķām kategorijām tika atļauts arī emigrēt. Lai gan ar VFR nepastāvēja diplomātiskas attiecības, arī vācu izcelsmes Polijas iedzīvotājiem tika atvieglotas izceļošanas iespējas, pirmkārt jau ģimeņu atkalapvienošanās kontekstā. 1956.–1959.gadā ap 344 000 cilvēku (tai skaitā ap 250 000 vāciešu, galvenokārt no Lejassilēzijas) atstāja PTR. Tai pat laikā Polijas iedzīvotāju skaits papildinājās ar 250 000 poļiem un ebrejiem, kuri pēc vienošanās ar PSRS ieceļoja galvenokārt no Ukrainas.

Pretrunīgi 1956. gada pārmaiņas ietekmēja Polijas ebreju stāvokli.

No vienas puses, pēc pirmajos pēckara gados Polijā notikušajiem ebreju grautiņiem jaunā Polijas valsts, komunistu vara tajā ebrejiem šķita kā garants, kas nodrošināja, viņu ebrejiskā izcelsme nekad vairs nespēlēs negatīvu lomu, ka viņu vajāšanas nekad vairs neatkārtosies. Un tiešām, pēc pirmo pēckara gadu grautiņu viļņa noplakšanas ebreji ieguva daudz labākas izglītības, sabiedriskās karjeras iespējas, nekā līdz 1939. gadam. Taču paradoksālā kārtā ebrejiem nācās ciest arī t.s. Polijas „atkušņa” periodā. Tieši ebrejiem tika pārņemts, ka tie viņu pārstāvji, kuri bija izmantojuši pavērušos līdztiesību, lai aktīvi darbotos savas valsts labā, bija strādājuši partijas, valsts pārvaldes aparātā, drošības iestādēs, guvuši panākumus saimnieciskajā darbā, kultūras un izglītības laukā, ir vainojami staļiniskās sistēmas noziegumos. Visi ebreji masu apziņā kļuva par „grēkāžiem”. Šķita esam skaidrs, ka ebrejiem kā „kosmopolītiem” viņu dzimtenes intereses ir mazsvarīgas, tāpēc tieši viņi ir bijuši „Maskavas norādījumu” īstenotāji, tieši viņi ir bijuši poļu apspiedēji. Risinājums šķita vienkāršs – ebreji ir jānobīda no varas, lai sociālisms varētu tikt realizēts poļiem tīkamā formā. Jau 1956. gadā daudzi līdz tam izvirzījušies ebreji zaudēja savus amatus un ar tiem saistītās privilēģijas.

No otras puses, pēc 1956. gada „poļu oktobra” notikušī režīma liberalizācija skāra arī ebreju stāvokli. Polijā savu darbību atsāka starptautiskās ebreju organizācijas „Joint” (angļu: *American Jewish Joint Distribution Committee*; poļu: *Amerykańsko-Żydowski Polączony Komitet Rozdzielczy*) un citas. „Joint” finansēja ebreju bērnudārzus, nometnes un klubus, palīdzēja tautiešiem, kuri atgriezās Polijā no Padomju Savienības. 1958. gadā Polijā tika atjaunota neatkarīga ebreju kooperatīvā kustība, ebreju amatniecības skolu darbība. Taču tas, ka V. Gomulka sankcionēja ebreju organizāciju darbības atjaunošanu Polijā, izraisīja poļu antisemitos pārmērus viņam par aizbildniecību ebrejiem. Viņš nekavējoties reaģēja, cenšoties pakāpeniski minimalizēt ebreju iedzīvotāju sociāli-politisko aktivitāti. Sākotnēji tas notika netieši un ļoti mērenā veidā, bet pēc tam arvien vairāk demonstratīvi. Praksē tas izpaudās dažādos veidos: sākumā izslēdzot no partijas un rīkojot tiesas procesus pār ebrejiem–staļinistiem, pēc tam izspiežot no partijas aparāta agrākos sabiedrotos – ebrejus no „pulaviešu” vidus, visbeidzot uzsākot it kā „cionistisko” (patiesībā nosacīti liberālo) intelektuāļu vajāšanas, par ko sīkāk tiks runāts turpmāk.

Lai mazinātu etnopolitisko spriedzi sabiedrībā, kas 1956. gada beigās un 1957. gada sākumā sasniedza apogeju, V. Gomulka plaši atvēra administratīvos vārtus ebreju emigrācijai. Arī izbraukšana uz Izraēlu tika ievērojami atvieglota. Jāņem vērā, ka ar to tika pārkāpts 1950. gadu sākumā pēc PSRS vadības prasības arī tās sabiedrotajām valstīm ieviestais ebreju emigrācijas uz Izraēlu aizliegums. No pašas PSRS 1949.–1953. gadā ar Izraēlas vīzām izbrauca tikai 18 cilvēku, bet 1954.–1955. gadā – 158 cilvēki. No Polijas jau 1955. gadā, kad atsākās ebreju emigrācija, uz Izraēlu izbrauca 2 500 cilvēku, 1956. gadā – 9 385 (tai skaitā diezgan daudz bijušo Sabiedriskās drošības ministrijas virsnieku un PASP aparāta darbinieku), bet 1957. gadā jau 30 175, kas kļuva par augstāko punktu ebreju bēgšanai no Polijas. Literatūrā sastopami dažādi atzinumi: ka no 1955. līdz 1960. gadam kopā emigrēja ap 15 000 cilvēku, ka 1958.–1961. gados Poliju atstāja vairāk nekā 14 tūkstoši ebreju, arī, ka 1958.–59. gadā vien aptuveni 50 tūkstoši ebreju atstāja Poliju. Jāsaka, ka ne visi pēckara periodā emigrējušie bija dzīvojuši Polijā. Kopumā 1955.–1960. gadā Polijā ieradās ap 18 tūkstoši ebreju repatriantu no PSRS. Īpaši Lejassilēzijā, kur viņi galvenokārt tika izmetināti, tie sastapās ar izteiktu vietējo iedzīvotāju naidīgumu, tāpēc 15 tūkstoši gandrīz nekavējoties emigrēja uz Izraēlu. 1960. gadu sākumā Polijas ebreju iedzīvotāju skaits no 1946. gada bija samazinājies vairākas reizes. Tomēr pat šāds iespaidīgs viņu skaita samazinājums tikai īslaicīgi ebreju jautājumu atvirzīja no sabiedrības uzmanības. Tas atkal saasinājās 1967.–1968. gadā.

Jāatzīmē, ka no Polijas emigrēja ne tikai ebreji. 1956.–1958. gadi bija visintensīvākās emigrācijas laiks no PTR, kas neatkārtojās līdz 80. gadu beigām. Ievērojama daļa poļu, tajā laikā devušos ārvalstu braucienos, izbrauca uz visiem laikiem. Iekšlietu ministrija 1956. gadā reģistrēja aptuveni 177 000 dažādu ārzemju braucienus, no kuriem 30 000 bija emigrācijas gadījumi, 1957. gadā no gandrīz 317 000 izbraucējiem uz ārzemēm jau 148 000 palika emigrācijā, bet 1958. gadā no 256 000 izbraucējiem 141 000 kļuva par emigrantiem. Tiesa, tomēr lielākā daļa emigrantu bija nevis poļi, bet etniskie vācieši un ebreji, kuri attiecīgi devās uz VFR, VDR vai Izraēlu.

Lielākas robežu atvērtības rezultātā ciešākas kļuva valsts saiknes ar visu pārējo, arī Rietumu pasauli, attiecīgi radās iespēja salīdzināt dzīvi dzimtenē un citur. Ikdienu dzīves parādībās tagad tika atzīta zināma sarežģītība, un nebija obligāti jāpieņem, ka viss sarežģītais bija slikts. Par cilvēku attiecībām tagad varēja runāt ar zināmu brīvību, kas vairāk atgādināja Rietumu, nevis padomju uzvedības paraugus. Liekulīgu „grēkošanas” nosodīšanu sāka aizstāt atklāta morāles normu neievērošana. Laulības šķiršanas un ārpuslaulību attiecības vairs nebija pakļautas publiskai apspriešanai darba kolektīvu vai sabiedrisko organizāciju sanāksmēs. Partijai pārstājot būt par sabiedriskās morāles likumu ievērošanas uzraugu, par to iestājās vienīgi baznīca.

Polijā auga jauna paaudze, jauna inteliģence, bet sabiedrības struktūra palika tikpat arhaiska kā pēc Otrā pasaules kara, ar novecojušām attiecībām starp varu un tautu. Sociāli pretrunas izpaudās kā konflikts starp valdošo birokrātisko aparātu un pārējiem iedzīvotājiem: inteliģenci, strādniecību un zemniecību. Konflikts apliecināja savu esamību arvien asākās formās. Polijā arvien vairāk parādījās plurālisms domāšanā, arvien lielāku patstāvību demonstrēja jaunatne. Tas radīja briesmas, ka PASP nespēs noturēt sabiedrību savā kontrolē. Tāpēc ļoti drīz PASP vadība atkal centās nobremzēt pārmaiņas sabiedrībā, nostiprināt partijas varas monopolu.

Četrpadsmit gadus ilgajā V. Gomulkas laikmetā var atšķirt trīs nevienlīdzīgus periodus: t.s. „pavasara” gadu (1956–1957); cerību un vilšanās desmitgadi (1958–1968); pārmaiņu gaidīšanas laiku (1968–1970).

Krievu vēsturnieks N. Buharins saistīja „poļu oktobra” ievadītos notikumus ar t.s. „atkusni” Padomju Savienībā. Salīdzinot šīs parādības, viņš puda viedokli, ka Polijā pārmaiņas bija dziļākas. Atšķirībā no Polijas Padomju Savienībā tautas masas 50. gados arī pēc J. Staļina nāves, PSKP XX kongresa daudz nesaviļņojās, neuzsāka aktīvu darbību. (Acīmredzot par pamatu tam bija milzīgie zaudējumi staļiniskajās represijās un, vēl jo vairāk, Otrā pasaules kara gaitā).

V. Gomulkam izdevās stabilizēt situāciju valstī vairāk nekā uz 10 gadiem, bet tikai pamatojoties uz PASP monopola atzīšanas un visu opozicionāro strāvojumu izslēgšanas no politiskās un daļēji arī no ideoloģiskās dzīves pamata. Turklāt vēlmi kontrolēt sociālās aktivitātes procesus papildināja arvien biežāka vardarbīgu metožu izmantošana.

No vienas puses, tās pārmaiņas starptautiskajā situācijā, starptautiskajā komunistiskajā kustībā, kuras bija saistītas ar PSKP XX kongresa lēmumiem, arī „poļu oktobris” pavēra zināmas iespējas Polijā pastāvošās politiskās sistēmas un PASP lomas sabiedrības dzīvē izvērtēšanai. Kā atzinis viens no tā laika redzamākajiem disidentiem K. Modzeļevskis: „Pēc piecdesmit sestā gada politiskās represijas principā varēja sagaidīt tikai tas, kas pārkāpa opozīcijas darbības robežas un nonāca konfliktā ar sistēmu. Valsts nestādīja sev mērķi iejaukties tajā, ko pilsoņi domā un saka privātās sarunās. Partija arī atteicās piespiestu kārtā uzspiest komunistisko ideoloģiju visiem pilsoņiem. Kurš nesludināja ķecerības, varēja mierīgi gulēt. Tagad ir grūti iedomāties, ar kādu atvieglājuma sajūtu tika uztvertas šīs šķietami pieticīgās un tīri ārējās pārmaiņas.

Visbeidzot, Polijas īpatnība pēc 1956. gada bija komunistiskās valsts liberālisms attiecībā uz radošo inteliģenci – kultūras darbiniekiem, zinātniekiem un augstāko mācību iestāžu pasniedzējiem. Varēja sagaidīt, ka no augšas nākošā politiskās varas labestība pret intelektuāliem izrādīsies līdzīga sakāmvārdam „kungu žēlastība ir mainīga.” Tomēr Gomulkas komanda atstāja inteliģencei zināmu brīvību, uzskatot to par sava veida drošības ventili: ja inteliģenti bez tā nevar iztikt, tad jāļauj viņiem radīt zināmu troksni savās publikācijās, universitāšu semināros un teātra zālēs. Tas, pēc šīs grupas domām, bija daudz labāk, nekā radīt šiem cilvēkiem iespēju iekļūt tikai politiskajām partijām paredzētajā politiskās darbības laukā.

No otras puses, jau no pirmajām dienām pēc nākšanas pie varas V. Gomulka un viņa līdzgaitnieki apzināti ierobežoja pārmaiņas visā „sociālistiskajā” sabiedriskajā sistēmā ar pārvaldes aparāta reformu ietvariem. Nacionāli orientēto, reformistisko spēku relatīvie panākumi Polijā 1956. gada oktobrī netika nostiprināti ar kaut cik dziļiem institucionālās sistēmas pārveidojumiem, un dažu gadu laikā notika atkāpšanās atpakaļ pie kaut ne pārāk tirāniska, bet tomēr kopumā mazefektīva administratīvi birokrātiska “sociālisma” modeļa. Ar laiku PASP vadībā un aparātā pakāpeniski nostiprinājās konservatīvais spārns. Tā redzamākie pārstāvji bija ideoloģijas kurators Z. Kliško, premjerministrs J. Cirankevičs, oficiālo arodbiedrību vadītājs I. Loga-Sovinskis, iekšlietu ministra vietnieks (vēlāk ministrs) M. Močars, militārās izlūkošanas vadītājs G. Korčinskis.

Jau no 1957. gada sākuma sākās atiešana no „poļu oktobra revolūcijas” idejām un valdošā režīma cīņa pret t.s. revizionistiskajām un liberālajām inteliģences aprindām. Tā izpaudās kā kontroles atjaunošana pār masu informācijas līdzekļiem, inteliģences klubu slēgšana un spiediens uz radošajām savienībām. Drīz pēc Seima vēlēšanām sākās masu informācijas līdzekļu „tīrīšana” no varai nevēlamiem darbiniekiem, tika mainīts redakciju sastāvs. Brīvdomība, kura tika pieļauta 1956. gadā, atkal tika ierobežota, preses cenzūra 1957. gadā atkal pastiprināta. Šie procesi norisa lēni, taču plānveidīgi un to tendence bija skaidra. (Tiesa, kaut pēc 1956. gada liberalizācijas process turpinājās tikai pāris gadus, Polija uz gadu desmitiem saglabāja savu īpašo lomu padomju blokā, jeb kā teica vietējie disidentiskie jokdari, palika „[„sociālisma”] nometnē”.). Turpmākajos mēnešos

uzsāktais uzbrukums presei, preses brīvības ierobežošana izraisīja ilgstošu konfliktu ar radošo inteliģenci. Tas viss notika uz strādnieku neapmierinātības ar savu materiālo stāvokli fona.

Atšķirībā no citām sociālistiskā bloka valstīm, PĀSP, kur kopš 1950. gada vidus pastāvēja domstarpības par pašreizējās situācijas novērtējumu un tās attīstības ceļiem, arī ar 1956. gada „oktobra” atvirzīšanos pagātnē tās vadībā atkal iezīmējās vairākas grupas. Līdz zināmam laikam tās gan atzina CK pirmā sekretāra vadošo lomu un centās atklāti pret viņu neuzstāties.

Faktiski pēc 1956. gada PĀSP CK sadalīšana konservatīvajos („natoļiniešos”) un reformu piekritējos („pulaviešos”) zaudēja savu nozīmi: pirmie, kuri līdz tam bija konsekventi aizstāvējuši staļinisko modeli, tomēr saprata zināmu pārmaiņu nepieciešamību, lai partija varētu paturēt varu; turpretī daļa no otrajiem, panākuši daudzu savu pretinieku atstādināšanu no vadošajiem amatiem, atgriezās pie iepriekšējā vadības stila un pārvērtās par tādiem pat neatkarīgas sabiedriskās aktivitātes apspiedējiem kā pirms 1956. gada.

Tie PĀSP darbinieki, kuri līdz 1956. gada oktobrim galvenokārt bija iekļāvušies t.s. „pulaviešu” grupā, vai vismaz simpatizējuši tai, arī pēc tam veidoja savu neformālu, nosacīti liberālu grupu, atbalstīja demokratizācijas procesu.

Daļa no viņiem bija ar ebreju izcelsmi, kara laikā atradušies PSRS, pieraduši sekot tās vadības norādījumiem un arī pateicoties tam ieņēmuši augstu stāvokli partijas un valsts hierarhijā. Piemēram, tādi bija Poļu Rakstnieku savienības ģenerāls sekretārs, līdz 1955. gadam galvenais „sociālistiskā reālisma” teorētiķis, (vēlāk ass tā pretinieks, 1957. gadā izstājies no PĀSP) Ā. Važiks, PĀSP CK Politbiroja locekļi R. Zambrovskis un vicepremjers J. Ščurs. No 50. gadu beigām šīs grupas līderis bija R. Zambrovskis.

Pēc 1956. gada oktobra reformspējīgo „pulaviešu” uzvaras tikai daļa no šiem cilvēkiem noturējās savos amatos, citi drīz bija spiesti tos atstāt. Galvenokārt šie cilvēki pieprasīja turpināt reformas, politiskās dzīves liberalizāciju. Šai grupa bija zināma ietekme inteliģencē, jauniešu vidū. Politiskie pretinieki šīs grupas dalībniekus un atbalstītājus sauca par „kosmopolītiem”, kaut, pēc autora domām, pareizāk viņus būtu saukti par reformistiem.

V. Gomulka pret šīs grupas locekļiem nejuta simpātijas, jo labi zināja viņu demonstrēto staļinisko fanātismu pagātnē. Viņš atcerējās, kā šīs grupas pārstāvji 1948. gadā viņu apmeloja, un acīmredzot domāja, ka pēc 1956. gada oktobra viņi ir vienkārši uzvilkuši liberālu tērpus.

Otrā grupa drusku zobgalīgi tika saukta par „partizāniem”, jo lielākā viņu daļa bija karojusi Armijas Ļudovas rindās. Šo pēc būtības konservatīvo elementu līderis bija M. Močars.

M. Močars bija komunistiskās pagrīdes (1937–1939) un partizānu kustības (1942–1944) dalībnieks. Pēc 1945. gada – viens no antikomunistiskās pagrīdes apspiešanas vadītājiem. 1948.–1956. gadā – vairāku Polijas vojevodistu administrācijas vadītājs. 1956–1964. gadā – iekšlietu ministra vietnieks, 1964–1968. gadā iekšlietu ministrs, vēlāk PĀSP CK sekretārs, arī PĀSP CK Politbiroja loceklis (1970.–1971. un 1980–1981). 1968. gada Polijas politiskās krīzes laikā viens no galvenajiem antisemitiskās kampaņas organizatoriem, „kosmopolītu” apkarotājiem. Tautā ieguva iesauku „ķēves ola” (*jaka kobyły*), kura radās vārdu spēles rezultātā (M. Močars bieži atkārtoja „Es kā bijušais partizānis” (*Ja jako był partyzant*), ko viņa nedraugi, pārstatot uzsvarus, pārvērtā par „ķēves olu” (*jaka kobyły*)).

Kara gados „partizāni” cīnījās ar ieročiem rokās pret vācu iebrucējiem un pēc tam arī pret labējo pagrīdi. Viņi propagandēja zināmu cīņas biedru garu, kuram gan klāt jaucās zināms nacionālisms. Tas bija virzīts pret vāciešiem un ukraiņiem, kā arī ebrejiem, kuriem „partizāni” piedēvēja izšķirošo lomu staļiniskajās represijās Polijā. Slēptā veidā šīs grupas dalībnieki atļāvās izteikt nepatiku arī pret krieviem. Poļu vēsturnieks K. Ļešakovskis atzīmējis, ka M. Močars un viņa piekritēji, kā

radikāli nacionāļkomunisti, faktiski sliecoties uz pretpadomisku pozīciju cīņā par varu un ietekmi, centās rast sev atbalstītājus arī tādu cilvēku vidū, kuri savā laikā bija karojuši AK rindās.

„Partizāni” pretstatīja komunistus, kuri kara laikā atradās Polijā, karoja partizānu vienībās (kā viņi paši uzsvēra „cīnījās ar ieročiem Polijā”), tiem, kuri ieradās tur kopā ar Padomju armiju – tā sakot, „šīņļos” un tāpēc nezināja, kas kara laikā notika valstī. Pie tam šie otrie bija galvenokārt ebreju izcelsmes. „Partizāni” izmantoja šo faktu, lai konkurētu par ietekmi partijā un valstī. Viņi vēlējās mainīt situāciju partijā, kad pēckara gados valsts vara galvenokārt bija nonākusi to cilvēku rokās, kuri nāca no Padomju Savienības, jo viņi bija labāk sagatavoti šai lomai un viņiem vairāk uzticējās padomju vadība.

„Partizāni” bija galvenokārt partijas aparāta vidējā un zemākā slāņu interešu pārstāvji. Lielais ebreju tautības cilvēku īpatsvars partiju augšslānī traucēja šiem poļu tautības partijas funkcionāriem ātri pacelties pa karjeras kāpnēm. Tāpēc viņi strikti iestājās par partijas iestāžu „attīrīšanu” no ebreju „cionistiem”, lai nacionālo interešu vārdā ieņemtu viņu vietu. Var teikt, ka starpetniskās spriedzes priekšnoteikums PASP bija vēsturiski izveidojusies pārāk liela, nesamērīga ar kopējo valsts iedzīvotāju skaitu, ebreju klātbūtne Polijas marksistu partijās. Cēloņi tam bija ebreju minoritātes nozīmīgas daļas sarežģītie ekonomiskie apstākļi; vajāšanas, kuras cieta ebreji pirmskara un starpkaru Polijā; dažu ebreju aprindu simpātijas pret PSRS kā valsti, kurā it kā nepastāvēja nacionāli aizspriedumi un kura deva izšķirošu ieguldījumu nacisma sakāvē.

„Partizāni” ar aicinājumu „novest [1956. gada] oktobri līdz beigām”, pāriet uz „revolūcijas” nākamo posmu saprata izrēķināšanos ar reformatiem, kuri izmantoja demokrātisko retoriku, lai izvairītos no atbildības par agrāko atbalstu staļinismam.

Pats M. Močars mēģināja mazināt plaisu starp cīnītājiem par Tautas Poliju un pretestības kustības dalībniekiem, kas atbalstīja Polijas valdību emigrācijā. Viņam bija draugi AK komandieru un to Polijas karavīru vidū, kas bija karojuši Rietumos. Šai laikā M. Močars vadīja „Brīvības un demokrātijas cīnītāju savienību” („*Związek Bojowników o Wolność i Demokrację*”) – vienīgo veterānu organizāciju Polijā. Viņa vadītā organizācija bijušos AK karavīrus un virsniekus, kurus varas iestādes iepriekš bija diskriminējušas, plaši uzņēma savās rindās, veica pasākumus, lai atjaunotu bijušo 1939. gada septembra karavīru un AK kaujinieku prestižu sabiedrībā. Arī poļu piloti, kuri bija karojuši Lielbritānijas karaliskajos gaisa spēkos, jūrnieki, kuri pēc kara atgriezās Polijā, tagad, pateicoties „patriotiskajai” V. Gomulkas un M. Močara politikai, spēja atgriezties sabiedrībā, saņemt pensijas, apbalvojumus, dzīvokļus. Publicistiem kļuva vieglāk rakstīt par poļiem, kas bija cīnījušies Rietumos un AK. Pateicoties „partizāniem”, vēsturnieki un publicisti uzsāka Polijas un Vācijas 1939. gada karu Polijā vērtēt objektīvāk, arī vairāk rakstīt par Polijas vienību ieguldījumu cīņās Rietumu frontē. Šos pasākumus ar atzinību uzņēma Polijas sabiedrība, jo tie skāra lielu skaitu ģimeņu.

„Partizāniem” tuvi publicisti, kuru vidū izcilākā figūra bija Z. Zalusskis, piedāvāja savu variantu kā atsvaidzināt komunistisko teoriju. Viņš centās apvienot uzticību PSRS un komunismam ar nacionālajām tradīcijām, apelējot pie sacelšanos un bruņotās cīņas romantikas. Viņš saņēma M. Močara atbalstu, tāpēc varēja nebaidīties, ka viņu apvainos par atiešanu no marksisma un nacionālisma sludināšanu.

Jāatzīmē, ka „partizāni” nekad nekritizēja Polijas katoļu baznīcu un tās primasu S. Višinski. Viņus, kā uzskata daži poļu vēsturnieki, tuvināja antisemitisms. Daļa garīdznieku savos sprediķos draudzēm atklāti izteica līdzjūtību M. Močara atbalstītājiem.

„Partizānu” vājā vieta bija sociālekonomiskas programmas trūkums, bet tās nozīme arvien pieauga, jo grūtības tautsaimniecībā nemazinājās.

Tā kā „partizāni” bija naidīgi noskaņoti pret reformistiem jeb „kosmopolītiem” (galvenokārt no 1949. līdz 1953. gadam Polijā notikušo represiju dēļ), tie savukārt „partizānus” ne bez pamata sauca par „nacionālistiem” un „antisemītiem”.

„Partizāni” oficiāli atbalstīja V. Gomulku, kaut norādīja, ka viņa politiskais laiks beidzas. V. Gomulka turpretī pret „partizānu” grupu izturējās ar līdzjūtību, centās iegūt to atbalstu un jau 1959. gadā atbīdīja no vadības virkni liberālu darbinieku. Tomēr V. Gomulka ne līdz galam uzticējās „partizānu” līderim M. Močaram. PASP CK pirmā sekretāra tuvāko līdzgaitnieku vidū pēc 1956. gada oktobra viņš netika iekļauts.

1961. gada decembrī tika izdota M. Močara memuāru grāmata „*Barny walki*” (Cīņas krāsas), kuru sākotnēji oficiālā cenzūra pat uzskatīja par bīstamu vairāku pretpadomju un antisemītisku mājienu dēļ, bet pēc tam ar Politbiroja atļauju to tomēr atļāva publicēt.

Grāmatā aprakstīta PSP aktīvistu un tā bruņoto organizāciju cīņa pret vācu okupantiem no 1939. gada septembra līdz 1944. gada vasarai. Romāna darbība notiek Lodzas, Ļubļinas un Kelces vojevodistēs. Stāstītājs M. Močars – bijušais Kelces un Ļubļinas vojevodistu GL un AL komandieris, savās esejās koncentrējas uz PSP un AL kā vienīgo reālo poļu pagrīdes kustības spēku centieni atklāšanu, ar pilnīgu sabiedrības atbalstu apkarojot okupantus. Tas reizē mazināja citu bruņoto organizāciju: AK, BCh un NBS nozīmi. Pēdējā tika arī apsūdzēta par sadarbību ar Vāciju un par brāļu karu pret tautiešiem un politiskām slepkavībām.

Jau līdz 1970. gadam šī grāmata piedzīvoja vienpadsmit izdevumus. 1964. gadā tā tika ieviesta pamatskolas obligātajā kursā, un 1965. gadā tika ekranizēta. Šādi fenomenāli partizānu tematikai veltīta darba panākumi lielā mērā bija saistīti ar V. Gomulka aizbildniecību.

Trešais neformālais grupējums partijas augšās bija pazīstams kā Katovices grupa, kura ieguva savu nosaukumu no Silēzijas vojevodistes galvaspilsētas Katovices, jo tās vadītājs bija šīs vojevodistes PASP komitejas pirmais sekretārs E. Gereks. (Sākotnēji viņš gan zināmā mērā stāvēja atstātus no cīņām partijas vadībā Varšavā.) Vietējā PASP vojevodistes organizācija bija skaitliski pati lielākā un efektīvākā valstī. Tās komitejā dominēja stingra hierarhija un disciplīna. Provincē izveidojās zināmā mērā atšķirīga kārtība no citām vojevodistēm. Silēziju raksturoja samērā augsts rūpnieciskās attīstības līmenis, mūsdienīgākas pieejas ekonomikas vadībai, lielāka ekonomiskā efektivitāte utt. Šajā reģionā varas iestādes pievērsa lielāku uzmanību iedzīvotāju patēriņa nodrošināšanai un dzīvokļu celtniecībai. E. Gerekam izdevās iegūt Augšsilēzijas rūpniecības apgabalam dažas privilēģijas – labāku apgādi utt. Tās izmantoja ne tikai partijas aparāts, bet arī šahtu, metalurģisko rūpnīcu un citu lielo uzņēmumu kolektīvi. E. Gereka darba stilu raksturoja atvērtība cilvēkiem. Pirms kara un tā laikā Rietumos pavadītie dzīves gadi padarīja viņu atšķirīgu gan no citiem Polijas partijas funkcionāriem. Rezultātā E. Gerekam bija sociālistiska tehnokrāta un laba saimnieka reputācija.

V. Gomulka piecīta E. Gereku, bet nekad neizrādīja viņam labvēlību. PASP CK pirmajam sekretāram nepatika Silēzijas vojevodistes pirmā sekretāra „pārmērīgā” patstāvība. Līdz ar to lielākā daļa partijas Varšavas aparāta domāja, ka V. Gomulka nekad nenodos varu E. Gerekam. Padomju sūtniecība vairījās no E. Gereka un neatbalstīja padomju pilsoņu, kas no PSRS ieradās Polijā, kontaktus ar viņu. Tomēr viņa ļaudis atrada pieeju Maskavai. Tika izvērsta Silēzijas vojevodistes sadarbība ar padomju Donbasu. Rezultātā 1960. gados ar Poliju saistītās padomju aprindās, pirmkārt jau PSKP CK, sāka arvien vairāk runāt par E. Gereku un viņa vadīto vojevodisti.

Kopumā var teikt, ka nevienai no minētajām grupām nebija vienotas programmas Polijā pieaugošās krīzes pārvarēšanai, nebija alternatīvas V. Gomulka un viņa atbalstītāju politikai.

Domstarpības starp reformistiem („kosmopolītiem”), „partizāniem”, un „tehnokrātiem” latentā, bet vēlāk arī atklātā cīņā starp šīm grupām ievērojamā mērā ietekmēja politisko notikumu attīstību 60. gadu otrajā pusē.

Pie varas esošajam V. Gomulkas vadītajam vairākumam, kurš gan vēlējās pārveidot valsts pārvaldes sistēmu, taču tikai līdz zināmai robežai, iebilda divas partijas vadībā nepārstāvētas grupas: t.s. „revizionisti” un „dogmātiķi”, kuri no divām pusēm mēģināja atjaunināt faktiski krīzes situācijā esošo oficiālo ideoloģiju.

Tajos gados topošā opozīcija oficiālajai varai nebija antisociālistiska. Nozīmīgu lomu tajā ieņēma partijas inteliģence, kura demonstrēja tendenci pārskatīt agrāk partijā valdījušās dogmas un priekšstatus. Tāpēc tās pārstāvjus sauca par „revizionistiem”. Iestājoties par „humānu” sociālismu un „poļu ceļu” uz to, jaunā sociālistiskā inteliģence centās reformu ceļā panākt partijas reformēšanu, visas sistēmas transformēšanu un dziļas sociālas pārmaiņas. Taču tas nesaskanēja ar PASP vadības kursu.

Jau minēts, ka 1956. gada beigās un 1957. gadā PASP vadītāji un Polijas valdības pārstāvji izteica vairākas skarbi kritiskas piezīmes par pieaugošo brīvdomību. Tā, 1956. gada decembrī PASP CK Politbiroja loceklis R. Zambrovskis, uzstājoties kādā partijas konferencē, sacīja, ka PASP iekšienē darbojas „trako grupa”: rakstnieki V. Vorošiļskis, R. Zimands, mākslas kritiķe J. Sikerska u.c., kuri iestājas par marksisma revīziju.

1957. gada 15.–18. maijā notika PASP CK plēnums, kurā tika nosodīts kā dogmatisms un ar to saistītās nelikumības Polijas vēsturē, tā arī „revizionistiskie” inteliģences mēģinājumi ienest vairāk demokrātijas sabiedrības pārvaldē. Galvenā uzmanība tika veltīta tieši „revizionisma” kritikai un tika nosodīts t.s. „poļu revizionisms”. Jau 1957. gada maijā kļuva skaidrs, ka partijas līderis revizionismā saskata daudz lielākas briesmas nekā dogmatismā. V. Gomulkas ziņojumā liela vieta bija veltīta šim idejiskajam strāvojumam, kura pārstāvji mēģināja kritiski izvērtēt komunistisko partiju, un pirmkārt PASP, teoriju un praksi. Mīts par to, ka ir tikai viena patiesība un to zina komunistiskā partija, turpināja dzīvot arī tad, kad pienāca staļinisma ēras beigas. Jebkura pretošanās partijas vadības programmai tika pasludināta par revizionismu, darbību pret valsts interesēm. V. Gomulka par revizionistiem nosauca oriģināli domājošo filozofu Ļ. Kolakovski, dzejnieku un jaunatnes kustības dalībnieku V. Vorošiļski u.c. Tika uzbrukts „liberāļiem” un reformu piekritējiem partijas rindās, kuri PSKP XX kongresa idejas bija uztvēruši kā aicinājumu padziļināt esošās sistēmas reformas uz patiesas demokratizācijas pamata.

Pie „revizionistiem” piederošais viens no ievērojamākajiem mūsdienu filozofiem Ļ. Kolakovskis sākotnēji bija komunisma piekritējs, bet, pabijis PSRS un ieraudzījis „sociālisma” padomju modeli, 1957. gadā publicēja lielu rakstu kā ar padomju sistēmas, tā arī V. Gomulkas realizētās politikas kritiku. Autors izcēla divus virzienus PASP – birokrātisko un demokrātisko. Otrā mērķī, viņaprāt, bija sabiedriskās dzīves demokrātisko formu, kontroles pār partijas-valsts aparātu iedibināšana, reāla ražošanas sabiedriskošana, ideoloģiska plurālisma ieviešana, staļinisma atzīšana par totalitāru sistēmu un atteikšanās no tā, Polijas reālās suverenitātes panākšana. Citā rakstā Ļ. Kolakovskis cīņas par demokrātiju priekšplānā izvirzīja inteliģenci. Turpmāk viņa rakstos vispilnīgāk atspoguļojās „revizionisma” ideoloģiskā un politiskā būtība un viņa vārds iegāja Polijas opozīcijas kustības vēsturē. Partijā un publicistikā izraisījās asa pretstāve starp „revizionistiem” un aiz V. Gomulkas stāvošo vairākumu.

Tā kā sociālisms tika identificēts ar marksismu, zinātnieku aprindās notika diskusija par jautājumiem: vai marksisms ir zinātne, vai marksisma-ļeņinisma mācībai ir jāpretendē uz monopola

loma sabiedriskajās zinātnēs, vai sabiedrībai ir nepieciešama PASP vadošā loma utt. Vairāki poļu zinātnieki: J. Halasinskis, J. Ščepanskis, S. Keņevičs u.c., apskatot šīs problēmas, nonāca pie secinājuma par vispārcilvēcisko interešu prioritāti pār šķiriskajām un par nepieciešamību izveidot optimālu līdzsvaru starp valsts lomu zinātnes attīstībā un radošo brīvību.

Turpretī cita PASP politiskās elites daļa iebilda pat pret ļoti ierobežotu piekāpšanos sabiedriskajai domai, uzskatot to par sociālisma sistēmas apdraudējumu. PASP Centrālās komitejas loceklis K. Mijals, vienīgais, kurš 1956. gada oktobrī balsoja pret V. Gomulkas ievēlēšanu par partijas līderi, jau 1957. gada janvārī paziņoja, ka atjaunotās partijas vadības politika ved pie kapitālisma atjaunošanas valstī. 1957. gada maijā un jūnijā visā valstī tika izplatītas brošūras, kuru autors palika nezināms un kurās V. Gomulka tika apsūdzēts revizionismā. Līdzīgas idejas izplatījās starp dažiem strādniekiem un bijušajiem valsts drošības darbiniekiem, kuri tika izslēgti no partijas 1956. gadā, kā arī starp vairākiem žurnālistiem. Viens no viņiem vēlāk izklāstīja šos uzskatus šādi: „Es uzskatīju un joprojām uzskatu, ka līdz ar Staļina nāvi Padomju Savienības progresīvā loma starptautiskajā komunistu kustībā samazinājas. Viņa mantinieki – Maļenkovs, Hruščovs vai Brežņevs – vairs neatbilda šai lomai. Pār viņiem visiem pārāks bija Mao, kurš pārstāvēja valsti ar miljardu lielu iedzīvotāju skaitu.” Šie „dogmatisma” pārstāvji, kā partijas vadība sauca cilvēkus ar šādiem uzskatiem, nodibināja sakarus ar Ķīnas sūtniecību un sāka izplatīt Ķīnas Komunistiskās partijas dokumentus. Grupa arī saņēma naudu no Ķīnas sūtniecības.

1959. gada martā Kultūras un zinātnes pili Varšavā, kur notika PASP III kongress, tika izplatīta skrejlapa, kurā V. Gomulkam tika pārņemta pārāk liela labvēlība pret ebrejiem. Par tās sacerēšanu tika turēti aizdomās K. Mijals un CK loceklis S. Lapots, kurš piecdesmito gadu vidū vēl tika uzskatīts par ietekmīgu „natoliniešu” figūru. Abus funkcionārus nekavējoties atcēla no amatiem PASP.

1963. gada decembrī parādījās „dogmatiku” izdota 20 lpp. bieza brošūra: *„W walce zwycięstwo! Bierność i milczenie to zguba!”* (Uzvara cīņā! Pasivitāte un klusēšana ir nāvē!). Tās autori bija daži jauni žurnālisti. Galīgo redakciju veica K. Mijals. Dokumentā bija runāts par pastāvīgu starptautiskā kapitāla iekļūšanu visās Polijas sabiedrības dzīves sfērās un buržuāziskās ideoloģijas nostiprināšanos. Par Rietumu ietekmes virzītājiem, kuru spiediena rezultātā it kā tika atbrīvots primass S. Višinskis, skolā atjaunota reliģijas mācība un aktivizējās „garīdzniecības reakcionārā daļa”, tika nosaukti cionisti un trockisti. PASP tika apsūdzēta par novirzīšanos no vispārējās marksisma-ļeņinisma līnijas, un partijas vadība par to, ka tā kļūst par lelli „buržuāzisko inteliģentu” rokās. Par Albānijas sūtniecības līdzekļiem brošūra tika publicēta 10 000 eksemplāru lielā skaitā, nosūtīta partijas aparāta darbiniekiem un PASP IV kongresa (1964. gada jūnijs) delegātiem. K. Mijalu atcēla no Investīciju bankas direktora amata un uz diviem mēnešiem pakļāva mājas arestam. 1964. gada augusta sākumā tika arestēti galvenie viņa grupas locekļi. Septembra sākumā apsūdzētajiem tika piespriests vairāku mēnešu cietumsods par nepatiesas informācijas izplatīšanu par Tautas Poliju. Vēlāk termiņi tika palielināti līdz trim gadiem. Tiesas laikā K. Mijala uzvārds netika minēts.

1965. gada 4. decembrī K. Mijals (pēc viņa paša vārdiem) pagrīdē nodibināja Polijas Komunistisko partiju. Kopā ar viņu šīs partijas dibinātāju vidū bija vairāki savulaik pazīstami cilvēki, kuri B. Beruta laikā bija ieņēmuši salīdzinoši augstus amatus. 1966. gada februārī K. Mijals devās uz Albāniju, no kurienes Polijas Komunistiskās partijas vārdā caur Albānijas sūtniecību uz partijas ierēdņu, laikrakstu un žurnālu redakciju adresēm izsūtīja pret V. Gomulkas vadību vērstas skrejlapas. Tās izplatīja arī K. Mijala domubiedri. Turklāt „Tirānas radio” izveidoja Polijas redkolēģiju, kura aicināja poļus gāzt „cionistu” un „revizionistu” varu. Vēlāk K. Mijals devās uz Ķīnu, no kurienes mēģināja veikt propagandu pret PASP. Bez viņa nelegālā partija drīz pārstāja darboties.

1983. gadā K. Mijals nelegāli atgriezās Polijā. Tolaik pastāvošo režīmu viņš tāpat uzskatīja par „revizionistisku” un opozīcijas apspiešanu par nepietiekami stingru. Neveiksmīgi mēģināja atjaunot Polijas Komunistiskās partijas darbību. 1984. gadā viņu arestēja par pretvalstisku skrejlapu izplatīšanu. Tā faktiski pārliecināto staļinistu vajāja „sociālistiskais” režīms. Vēlāk viņš iebilda pret Polijas dalību Eiropas Savienībā, uzsvēra savu komunistisko uzskatu nemainīgumu, kritizēja „revizionistus” no V. Gomulkas līdz M. Gorbačovam.

V. Gomulka gan centās atrisināt neatliekamās problēmas politiskām metodēm, taču ne vienmēr tas izdevās. Pēc tam, kad 1957. gada jūnijā PSRS t.s. „antipartijiskā grupa” (G. Maļenkovs, V. Molotovs u.c.) mēģināja nomainīt N. Hruščovu pirmā sekretāra amatā, bet tika sakauta, arī PASP vadība pastiprināja idejisko pretinieku apkarošanu. Tā kā 1957. gada maijā PASP CK plēnuma organizētā kampaņa pret „revizionismu” faktiski nenesa vēlamos rezultātus, sekoja īslaicīgi ļoti plašās preses brīvības ierobežojumi. Īpaši nedēļas izdevuma „*Po prostu*” aizliegums 1957. gada 5. oktobrī skaidri rādīja, ka sociālisma pamatus nedrīkst tricināt. Jaunatnes iecienītā žurnāla aizliegums izsauca studentu nemierus. Tad valsts iestādes pirmo reizi saskārās ar tādu sociālo parādību kā augstskolu studentu masveida protesti demokrātisku brīvību aizstāvībai. Jauniešos sāka veidoties jauna mentalitāte, kas ļāva pretoties varas struktūrām, radās jaunas studentu solidaritātes formas – streiki un mācību iestāžu boikoti. Vēlāk, jau sākot ar 60. gadiem, studentu uzstāšanās kļuva par pastāvīgu faktoru Polijas Tautas republikas politiskās sistēmas destabilizācijā. Vēsturnieki uzskata, ka poļu „atkušņa” beigas iezīmēja tieši studentu demonstrāciju Varšavas ielās izkliedēšana 1957. gada oktobrī. Tad arī „atkusnis” pārvērtās „salnās”. Politiski aktīvajiem pilsoņiem kļuva skaidrs, ka partijas līderim piemīt autoritārisms, viņš neprot būt elastīgs un iejūtīgs pret citiem uzskatiem.

1957. gada 24.–26. oktobrī notikušais PASP CK plēnums vērās pret tiem partijas biedriem, kuri rīkojās pretēji vadības lēmumiem vai iesaistījās frakcionārā darbībā. PASP no 1957. gada novembra līdz 1958. gada maijam PASP pirmorganizācijās notika partijas biedru „pārtestācija”, bet faktiski „tīrīšana”, gan no agrākā staļiniskā kursa piekritējiem, t.s. „dogmatikiem”, gan reizē arī no demokratizācijas piekritējiem, t.s. „revizionistiem”. Vispēcīgāko triecienu saņēma opozicionāri noskaņotie žurnālisti un rakstnieki. PASP rindu tīrīšanas rezultātā 27 493 cilvēki tika izslēgti (no tiem 792 par “revizionismu” un “dogmatismu”), bet 175 284 cilvēki bija spiesti atstāt partijas rindas par pasivitāti. Kopumā no PASP izslēgtie sastādīja 15,5% no tās kopējā biedru skaita. Taču izslēgt no tās rindām visus „revizionistiskos” elementus neizdevās. Pastāvošās iekārtas kritika nebeidzās.

Cīņa pret revizionistiem PASP iekšienē un Polijas sabiedrībā sakrita ar visās PSRS vadītā bloka valstīs izvērsto cīņu pret „starptautisko revizionismu”. Poļu komunistu līderi nepārprotami negribēja nonākt konfliktā ar PSRS un citām padomju bloka valstīm, kas arī izpaudās viņu piekrišanā 1958. gada pavasarī-vasarā PSRS uzsāktajai Dienvidslāvijas „revizionisma” kritikas kampaņai. PASP III kongresā 1959. gada 10.-19. martā tieši revizionisms tika nosaukts par galvenajām briesmām komunistiskajai kustībai. PASP III kongress konstatēja konsolidācijas politikas panākumus. Tiesa, vēlāk – PASP VI kongresā 1971. gadā tika atzīts, ka cīņa pret idejiskajiem pretiniekiem esot vesta nepietiekami konsekventi, ka dogmatisko un sektantisko kļūdu novēršana, sociālistiskās likumības atjaunošana 1956.–1959. gadā notikusi reizē ar kompromisiem attiecībā pret “revizionismu” un citām svešām tendencēm ideoloģijā. Tas ļauj secināt, ka idejiski politiskā cīņa PASP rindās nebūt nebija beigusies, nosacīti kreisais, „dogmatiskais” jeb staļiniskais un labējais, „revizionistiskais” jeb demokrātiskais virzieni turpināja pastāvēt. (Visi apzīmējumi un epitēti tai vai citai idejiskajai platformai varēja būt tikai aptuveni, izplūduši, jo pašas šīs platformas nemitīgi transformējās, bet apzīmējumi un epitēti nesa sevī pagātnes priekšstatus.)

Interesants aspekts – kongresā V. Gomulka paziņoja, ka partija ir atguvusi vienotību, kaut kopš 1957. gada veikto „tīrīšanu” rezultātā tās biedru skaits bija samazinājies līdz 1,02 miljoniem. No tiem gandrīz 42% bija strādnieki un 12,2% zemnieki, bet „inteliģences” īpatsvars bija lielāks par 45%. Vēlāk – 60. gados kopējais PASP biedru skaits strauji pieauga. IV partijas kongresā 1964. gada jūnijā tas sasniedza 1,57 miljonus, jeb ap 5% no visiem valsts iedzīvotājiem; V kongresā

1968. gada novembrī jau 2,03 miljonus. Inteliģences, t.i. radošā darba darītāju, kalpotāju un ierēdņu spēcīgās pozīcijas netika satricinātas, neskatoties uz visiem centieniem attaisnot nosaukumu „strādnieku partija“. Partijas biedru vairākums bija garīgā darba darītāji. To daļa kopējā partijas biedru skaitā 1968. gada jūnijā sasniedza ap 48,4%. Jaunais, pateicoties komunistu varai izglītību baudījušais slānis bija gatavs piegādāt kadrus varas struktūrām. Vēl jo vairāk tāpēc, ka ārpus partijas rindām gandrīz nekāda aktīva un rezultatīva politiska darbība nebija iespējama.

Faktiski PASP III kongress jau skaidri iezīmēja valdošā politiskā režīma atkāpšanos no „poļu oktobra” principiem, no īslaicīgās demokratizācijas pēc 1956. gada, un konservatīvu politiku koncentrāciju valsts vadībā. Drīzumā pēc III kongresa V. Gomulka sāka atbrīvoties no nosacīti „liberāli” noskaņotiem darbiniekiem partijas un valsts vadībā.

PASP centās, izmantojot „tīrīšanas“, veikt savas darbības reorganizāciju, lai varētu piesaistīt jaunus spēkus un faktiski izpildīt teorētiski pieteikto sabiedrības līdera lomu. Taču nevienā no trim V. Gomulkas periodā notikušajiem PASP kongresiem, nenotika kaut cik spraigas debates, kā arī par spīti visām izmaiņām vadošajos kadrus par labu jaunākiem, pragmatiski-tehnoloģiski noskaņotiem ierēdņiem, netika veiktas kaut cik pamatīgas izmaiņas partijas vadībā. Attiecībās starp „reformatoriem“ attiecībā pret „konservatīvajiem“ vienmēr saglabājās pēdējo pārsvars. Tādējādi bija iespējams veikt tikai gauži nelielas kursa korektūras. Neraugoties uz savu biedru skaita pieaugumu, partija iestīga garīgā stagnācijā, tā vairs nespēja radīt intelektuālu valdzinājumu un piesaistīt neatkarīgi domājošas personības. Daudzi poļu pētnieki uzskata, ka praktiski PASP visā „Gomulkas laikmetā“ palika funkcionāru partija, kurā atdzima iesaldētā Staļina laikmeta oficiālā valoda un no kuras, īpaši no paša V. Gomulkas, nenāca nekādas būtiskas ierosmes.

V. Gomulkas praktiskajā politikā arvien vairāk parādījās autoritārās metodes, kurām galu galā arī bija traģiska loma viņa politiskajā liktenī.

PASP iekšienē inteliģence cieta no pretrunas, kuru veidoja izpratne, ka nepieciešams kritiski vērtēt, atklāti kritizēt tos vai citus partijas pasākumus, un pienākums atbalstīt, aizstāvēt partijas politiku pret tai naidīgiem un par nesociālistiskiem atzītiem spēkiem. Cilvēku apziņā blakus sadzīvoja dubultmorāle. No šejienes radās gan kompromisu meklējumi, gan cilvēku neapmierinātība pašiem ar sevi, ar pastāvošo iekārtu.

Varas pāreja no sabiedrības totālas politiskas un ideoloģiskas kontroles metodēm uz sociālās vienošanās politiku tikai uz laiku palēnināja plaisu starp to un plašām masām. Partijas un valsts birokrātiskā elite šādos apstākļos centās apvienot sabiedrību ar valsts patriotisma, solidaritātes, nacionālisma un antisemitisma idejām, kas nozīmēja PASP marksistisko ideoloģisko pamatu vājināšanos. Tai pat laikā cīņā pret domstarpībām un opozicionāriem noskaņojumiem varas iestādes turpināja izmantot represīvus pasākumus politisku procesu pār disidentiem un administratīvu ierobežojumu veidā.

Jau 1957. gada vidū bija vērojamas negatīvas pārmaiņas valsts un baznīcas attiecībās. Partija atkāpās no kursa, kas bija iezīmējies 1956. gada rudenī.

Kardināla S. Višinska vizītes uz Romu priekšvakarā V. Gomulka 1957. gada 1. maija vakarā uzaicināja viņu uz sarunu. Tā notika Ministru Padomes priekšsēdētāja J. Cirankeviča klātbūtnē. V. Gomulka runāja par nepieciešamību sadarboties partijai un baznīcai, no baznīcas gaidot ne tikai valsts līmeņa Polijas interešu sapratni, bet arī atbalstu Polijā pastāvošajai politiskajai sistēmai, pozitīvu valsts iekšējās un ārējās politikas vērtējumu un lojālu attieksmi pret savienību ar PSRS. Viņš puda vēlmi veidot varas attiecības ar Polijas katoļu baznīcu, pamatojoties uz konkordātu. Tas demonstrēja partijas ieinteresētību atjaunot līgumu ar Vatikānu, kurš bija denonsēts 1945. gadā.

Savukārt primass par baznīcas atbalstu PASP 1957. gadā notikušajās Seima vēlēšanās prasīja atjaunot katoļu baznīcas īpašo stāvokli valstī.

Taču toreizējais Romas pāvests Pijš XII, kurš neatzina pēckara Polijas varas iestādes un robežas, nepiekrita konkordāta parakstīšanai. PASP atbilde nebija ilgi jāgaida. Jau 1957. gada 28. jūnijā PASP CK Politbirojs apstiprināja darbības plānu, kura mērķis bija ierobežot katoļu baznīcas labdarības, publicistiskās un izglītības aktivitātes, jaunu baznīcu celtniecību, reliģijas mācīšanu vispārīzglītojošās utt.

Faktiski bija aizliegta jaunu dievnamu būvniecība. Šis aizliegums daudzviet, īpaši jaunajās rūpnieciskajās pilsētās, izraisīja protestus un demonstrācijas, pat nemierus. Tas bija īpaši sāpīgi komunistiskajai partijai, jo neatbilda ideoloģiskajām dogmām par strādnieku šķiras izturēšanos. Jau minēts konflikts sakarā ar baznīcas celtniecību Nova Hutā, kas tika uzskatīta par „gaišās nākotnes” pilsētas prototipu. 1957. gada 21. jūlijā varas iestādes veica bezprecedenta soli: īpaša milicijas vienība ieradās klosterī Jasna Gorā (*Jasna Góra*), kas atrodas netālu no Čenstohovas pilsētas, un veica kratīšanu, lai atrastu reliģisko literatūru, kas nebija izgājusi valsts cenzūras aprobāciju.

Vislielākās grūtības baznīcai sagādāja bērnu reliģiskā izglītība. PASP centās sargāt masas, īpaši skolēnus un jauniešus, no baznīcas ietekmes. Sākotnēji V. Gomulka vēlējās, lai reliģijas mācīšana notiktu parastās skolas ietvaros, kur varas iestādes to varētu labāk kontrolēt, tāpēc tā tika atjaunota par Izglītības ministrijas līdzekļiem. Taču nodomu īstenot neizdevās, jo jaunajā Polijas valstī radītā skolas struktūra nebija savietojama ar tai tik svešu parādību kā reliģijas mācība, un nepārtraukti radās konflikti.

50. gadu beigās tika uzsākti jauni antireliģiozi un antiklerikāli pasākumi. Valsts varas iestādes publicēja savu programmu Polijas kristietības tūkstošgades svinēšanai, kurai bija jānovirza uzmanība no reliģiskās programmas. Pretreliģiozā propaganda izvērās pilnā spēkā. Baznīcas izdodamos pāris nedēļas laikrakstus un žurnālus ar nenožīmīgu tirāžu stingri kontrolēja cenzūra, kas centās ierobežot katoļu preses saturu šaurās reliģiskā kulta robežās.

1957. gadā cenzūra iejaucās žurnāla „*Tygodnik Powszechny*” (“Vispārējais Iknedēļas Izdevums”) 116 reizes, 1958. – 224, 1959. gadā – 395, tas ir: ik gadu cenzūras aizliegumu skaits gandrīz divkāršojās. Valdības un baznīcas pārstāvju apvienotās komisijas sanāksmē 1958. gada 31. jūlijā valdības pārstāvji iepazīstināja bīskapus ar valdības lēmumu, saskaņā ar kuru, sākot ar jauno mācību gadu, reliģiskā mācība bija jānotur vienu akadēmisko stundu nedēļā. Reizē mūku ordeņu pārstāvjiem tika atņemtas tiesības mācīt vispārīzglītojošajās skolās. 1959. gada beigās varas iestādes pēc būtības aizliedza reliģisko mācību skolās. 1960. gada septembrī vairāk nekā pusē skolu tās vairs nebija. Atbildot uz to, baznīca organizēja ticības mācību baznīcās, citās draudzes telpās un klosteros. Deputāti no grupas „*Znak*” iebilda pret skolas piespiedu sekularizāciju, taču tā rezultātā „*Tygodnik Powszechny*” tirāža tika administratīvi ierobežota līdz ļoti pieticīgiem apmēriem. Varas iestādes pastāvīgi centās iejaukties un traucēt arī reliģiskās izglītības procesu baznīcās. Krusti un citi reliģiskie simboli tika izraidīti no skolām, bērnu namiem, slimnīcām, aptiekām, veikaliem un valsts iestādēm. Garīgo semināru audzēkņus sāka iesaukt militārajā dienestā, un iestādes veica šo semināru darbības pārbaudes. Tikai 1960. gadā, veicot pārbaudes klosteros un semināros, no bibliotēkām tika izņemti 12 tūkstoši grāmatu.

Garīdznieki un īpaši bīskapi atradās drošības iestāžu uzraudzībā. Dažu bīskapu dzīvokļos tika uzstādīta noklausīšanās aparatūra. Viņus bieži iebiedēšanas nolūkos aicināja uz pratināšanu. Vatikāna Otrā koncila atklāšanā 1962. gada 11. oktobrī varēja piedalīties tikai divas trešdaļas Polijas

delegācijas, jo vairākiem bīskapiem netika izsniegtas ārzemju pases. (Tiesa, kad 1958. gada 25.–28. oktobrī Romā notika pāvesta vēlēšanas, valdība atļāva kardinālam tajās piedalīties.)

Stingram regulējumam tika pakļauti svētceļojumi. Ļoti uzmanīgi tika novērotas jauniešu, it īpaši studentu, organizācijas. Varas iestādes centās novērst visas „netradicionālās” kulta izpausmes – tādas kā reliģiskas izrādes baznīcās, lekcijas par sagatavošanos laulībām u. c. To organizatori tika aicināti uz administratīvajām tiesām, uzliekot naudas sodus.

Bijušajās vācu zemēs visas baznīcu ēkas (izņemot pašus tempļus) tika nacionalizētas. Garīdzniekiem tika uzlikti pārmērīgi nodokļi, to nenomaksa kalpoja par ieganstu veikt finanšu revīzijas, kratīšanas un kustamās mantas konfiskāciju.

Baznīcas un valsts attiecības ieguva nogurdinoša ikdienas kara raksturu. Tie bija soļi atpakaļ uz B. Beruta laikiem. Konflikta saasināšanos starp varas iestādēm un katoļu baznīcas vadību veicināja pieaugošā personiskā nepatika starp V. Gomulku un kardinālu S. Višinski. Jebkura konflikta, pat visnenožīmīgākā, gadījumā primass sūtīja Polijas varas iestādēm protestus un memorandus, uz kuriem tās parasti nereaģēja.

1958. gadā uz likuma par brīvprātīgajām biedrībām pamata tika reģistrēta Polijas ekumēniskā padome (*Polską Radą Ekumeniczną*), kura, apvienojot dažādu reliģisko konfesiju pārstāvjus, bija konstituējusies jau 1946. gadā. Padomes uzdevumi bija reliģiskās iecietības un savstarpējas cieņas izplatība dažādu reliģisko kopienu biedru vidū, kopēju ekumēnisko un konfesionālo programmu īstenošana u.c. Romas katoļu baznīca nebija Polijas Ekumēniskās padomes locekle, tāpēc arī šo reģistrāciju uztvēra kā vērstu uz savas lomas vājināšanu poļu garīgajā dzīvē.

1960. gados V. Gomulkas politikas mērķis bija nostiprināt partijas un valsts vispārējo kontroli pār sabiedrības dzīves galvenajām jomām, pieļaujot vien ierobežotu Polijas specifikas elementu – katoļu baznīcas, akadēmiskās vides un radošo savienību brīvības, zināmas brīvdomības sabiedriskajā domā – pastāvēšanu.

Taču pakāpeniski šīs zināmās brīvības no „drošības ventiļa” kļuva par plaisu, caur kuru sāka izplatīties neapmierinātība ar varas iestādēm. Šī situācija neizbēgami noveda pie režīma konflikta gan ar partijas liberāli-revizionistisko daļu, gan ar demokrātiski noskaņoto inteliģenci, kura turpmāku demokratizāciju saistīja ar politiska plurālisma attīstību. V. Gomulkam radās arvien vairāk konfliktu ar inteliģenci.

Kopš 50. gadu beigām inteliģences opozīcijas kustībā veidojās nelielas grupas, kuras kā mērķi izvirzīja radikālu cīņu pret pastāvošo režīmu. Tās līderi bija Varšavas Universitātes asistenti J. Kuroņs un K. Modzeļevskis.

1963. gada pavasarī tika slēgti populārie nedēļas izdevumi „*Nowa Kultura*” (“Jaunā kultūra”) un „*Przegląd Kulturalny*” (“Kultūras apskats”), kas bija vēl viens trieciens brīvdomībai partijas rindās. Samazinājās citu PASP vadībai nevēlamu preses izdevumu tirāžas.

1963. gada jūlijā PASP CK plēnums, vēlreiz vērtējot partijas cīņu divās frontēs pret dogmatismu un revizionismu, par galvenajām briesmām atkal atzina revizionismu. Taču palika nenoskaidrota virkne teorētiski-konceptuālu problēmu, kas attiecās uz PASP realizētās kultūras politikas pamatiem.

Uz to 1964. gada janvārī grupa poļu sabiedrisko darbinieku un rakstnieku nosūtīja premjerministram J. Cirankecičam t.s. „34-u vēstuli” ar prasību mainīt politiku kultūras jomā, atļaut publikāciju skaita un to tirāžas palielināšanu un cenzūras iejaukšanos vājināšanu. Viņi paziņoja, ka ierobežojumi apdraud turpmāko poļu kultūras attīstību. (Taču prasības izpilde nozīmētu arī triecienu ekonomikai, jo papīrs tika eksportēts, un ienākumi tika novirzīti industrializācijas uzdevumiem.)

Tas bija pirmais intelīģences atklātais opozīcijas solis. Varas iestādes pret šo vēstuli parakstījušajiem izvērta asu kritiku, pasludinot viņu darbību par pretvalstisku. Savukārt Rietumos radio „Brīvā Eiropa” visiem spēkiem reklamēja vēstuli.

1964. gadā Varšavas intelīģenci satrauca nu jau Varšavas universitātes lektoru J. Kuroņa un K. Modzeļevska izslēgšana no PASP. Taču 1964. un 1965. gadā viņi uzrakstīja un 1965. gada 18. martā publicēja „Atklātu vēstuli partijas biedriem” (*List otwarty do Partii*) kurā, izmantojot marksisma kategorijas, kritizēja nevis atsevišķas sociālisma iezīmes, bet norādīja uz tā netikumiem. Tāpat kā dienviņslāvu opozicionārs M. Džilass autori raksturoja partijas un valsts birokrātiju kā jaunu valdošo šķiru, kas ekspluatē valsts īpašumu un izmanto strādnieku šķiru. Viņi pieprasīja radikālas izmaiņas sociālajā sistēmā, lai ierobežotu partiju birokrātiju un ieviestu strādnieku demokrātiju. Autori uzskatīja, ka strādnieku šķiras un, no marksistiskās pieejas viedokļa ikviena cilvēka atbrīvošana kļūs iespējama tikai visā „sociālisma noietnē” ieslodzīto, un galvenokārt krievu, kopīgas uzstāšanās rezultātā. Šīs vēstules ideoloģiskā un politiskā virzība bija pretrietumnieciska un utopiska. Tās nozīme bija ne tik daudz programmatiskajos uzstādījumos, kurus daudzi kritizēja, bet, kā raksta poļu vēsturnieks A. Friške, vissvarīgākais bija fakts, ka divi cilvēki uzdrošinājās nežēlīgi aprakstīt sistēmas būtību, aicināt uz sacelšanos un darīt to savā vārdā, nevis slēpjoties aiz pseidonīmiem. Vēstule radīja plašu atbalsi gan valstī, gan arī ārzemēs. Tā tika tulkota gandrīz visās pasaules valodās un ievērojami nostiprināja kritiku pret pastāvošo „sociālismu” pasaules revolucionārajā kustībā. Autorus arestēja un notiesāja uz 3 un 3,5 gadiem cietumā. Vēlāk (2012. gadā) K. Modzeļevskis kopā ar J. Kuroņu 1965. gadā uzrakstīto atklāto vēstuli partijai raksturoja kā dumpi pret pastāvošo iekārtu, kura pamatā stāvēja konstatējums, ka iekārta sabradā ideālus, kurus pati bija pasludinājusi. Viņš šo dumpi salīdzināja ar ķeceru dumpi pret baznīcu Dieva vārdā, ideālu vārdā. „Tā bija diezgan utopiska, doktrināla, ļoti marksistiska un nenacionālistiska ideoloģija.” 1965. gada decembrī tā kā „buržuāziskā marksisma” caurstrāvota tika asi kritizēta komunistiskā filozofa Ā. Šafa grāmata „*Marksizm a jednostka ludzka*” (Marksisms un cilvēka personība).

Intelīģences negatīvās reakcijas uz kārtējo demokrātijas ierobežošanu izpausme bija vairāku tās pārstāvju izstāšanās no PASP rindām. Daļa intelīģences devās „iekšējā emigrācijā”, daļa atgriezās pie atļautas kritiskas pozīcijās, daļa vienkārši nonāca apātijā. Vilšanās cerībās uz „poļu oktobri” uz laiku atkal apslāpēja intelīģences balsis. Tomēr staļiniskā “sociālisma” modeļa sabrukums sabiedrības apziņā nepalika bez sekām. Saglabājās intelīģences disidentiskās aprindas, gan sadalītas revizionistu, liberāļu, katoļu un nacionāli-demokrātiskajās grupās.

1966. gada 21. oktobrī, Varšavas universitātes pasniedzēju un studentu priekšā ar lekciju „*Rozwój kultury polskiej w ostatnim 10-leciu*” (Poļu kultūras attīstība pēdējos 10 gados), uzstājās filozofs Ļ. Kolakovskis, kritizējot PASP politiskā un ideoloģiskā monopola saglabāšanu, varas iestāžu nepietiekamo atbildību sabiedrības priekšā un patiesas informācijas un atklātības aizliegumu. 27. oktobrī viņu izslēdza no partijas, bet 1968. gadā atņēma tiesības strādāt universitātēs.

Tāpat kā vairāki citi „revizionisma” ideologi, arī Ļ. Kolakovskis atmata cerības reformēt valdošo sistēmu no iekšienes un devās emigrācijā. Viens no vēlākās disidentu paaudzes līderiem Ā. Mihņiks par partijas biedriem-revizionistiem izteicās: „Viņi drosmīgi un talantīgi parādīja ļaunumu sociālajā struktūrā, taču neatklāja šī ļaunuma avotus un to, kā ar to tikt galā. Vēl vairāk, viņi to nevarēja izdarīt, jo savā darbībā neizgāja ārpus to ideju loka, kurā bija izauguši.” Daļa disidentiskās

jaunatnes, neatsakoties no sakariem ar revizionistiskajām partijas inteliģences aprindām, kritiski izturējās pret tām.

V. Gomulka gan centās veikli manevrēt un uzturēt „vidēju kursu”, ko atbalstīja E. Ohabs, kurš pēc A. Zavadska nāves (1964) pārņēma Valsts padomes priekšsēdētāja amatu. Tomēr attiecībā uz intelektuālo dzīvi un vārda brīvību V. Gomulka arvien vairāk sliecās uz „partizānu” stingro līniju un uzskatīja par kaitīgu jebkādu plašāku diskusiju, it īpaši marksistu, kurus varēja uzskatīt par „revizionistiem”, ierosinātu.

Sešdesmito gadu beigās V. Gomulka jau bija zaudējis personisko harizmu un politisko autoritāti, viņš cīnījās, lai noturētos pie varas. Pieaugošas sabiedrības neapmierinātības un aizkulišu cīņas par varu atmosfērā jebkurš negadījums varētu izraisīt eksploziju. Īpaši spēcīga „rūgšana” bija jūtama inteliģences un studentu vidū.

PASP 60. gadu vidū un beigās attīstījās nacionālistiskas tendences. Pieauga antagonisms starp M. Močara, kurš 1964. gada decembrī jau bija kļuvis par iekšlietu ministru, vadītajiem „partizāniem” un liberāļu grupas atliekām, kā arī „revizionisma” strāvojumu inteliģences un jaunatnes vidū. Atkal zināmā mērā atdzima agrākās brutālās piecdesmito gadu vidus policijas darba metodes. „Partizānu” piekritēji stiprināja savas pozīcijas partijas vadībā. Tā, 1964. gadā par PASP CK Politbiroja locekli kļuva R. Stršeļeckis, kurš uzturēja ciešas attiecības ar „partizāniem”. Turpretī bijušie „pulavieši” un viņiem tuvi cilvēki V. Gomulkas grupas centienu rezultātā praktiski jau līdz tam bija atstājuši politisko skatuvi. „Partizāni” vēl piesardzīgi, bet arvien noteiktāk lietoja antisemitiskus lozungus. „Pēdējo barjeru” pārvarēt viņiem palīdzēja starptautiskie notikumi.

Negaidīti lielā mērā politisko notikumu attīstību Polijā ietekmēja **„sešu dienu” karš starp Izraēlu un arābu valstīm** 1967. gada 5.–10. jūnijā. (Tajā kā formāls uzbrucējs uzstājās Izraēla, sagrābjot teritorijas, trīs ar pusi reizes lielākas par pašu Izraēlu. „Sociālistiskajās” valstīs šai sakarā izvērsās plaša pret Izraēlu un cionismu vērsta propagandas un kadru „tīrīšanas” kampaņa.)

Daļa ebreju izcelsmes poļu (galvenokārt inteliģence) atklāti solidarizējās ar Izraēlu. Palielinājās ebreju skaits, kuri vēlējās doties uz Izraēlu. Izraēlas uzvara izraisīja arī daudzu poļu entuziasmu, kuri uzskatīja to par sāpīgu triecienu Padomju Savienības, kas atbalstīja arābus, prestižam, tāpēc smējās: „Mūsu ebreji sakāva viņu arābus”. (Vārdam „mūsu” bieži bija burtiska nozīme, jo ievērojama daļa Izraēlas iedzīvotāju nāca no Polijas.) Daļa poļu ar PTR himnas melodiju dziedāja: „Moše Dajans (Izraēlas aizsardzības ministrs kara laikā), sniedza piemēru, kā mums jāuzvar.”

Polijas varas iestādes bija norūpējušās par pretpadomju noskaņojuma pieaugumu valstī. 1967. gada 9. jūnijā, negaidīti sasauktajā komunistu un strādnieku partiju un “sociālistisko” valstu (Bulgārijas, Čehoslovākijas, Dienvidslāvijas, Polijas, Rumānijas, PSRS Ungārijas, VDR) valdību vadītāju sanāksmē Maskavā tika nolemts pārtraukt diplomātiskās attiecības ar Izraēlu. (PTR to arī izdarīja. Izraēlas diplomāti lidostā tika izvadīti ar varas iestāžu sankcionētu naidīgu demonstrāciju.) Tad pat notika V. Gomulkas tikšanās ar L. Brežņevu. PSKP CK ģenerālsekretārs puda neapmierinātību ar to, ka Polijā daži ebreju komunisti atklāti iebilst pret Padomju Savienības atbalstu arābu valstīm. Atbildot uz to, Polijas komunistu līderis apsolīja, ka viņš savā valstī necietīs „cionistu piekto kolonnu”. Reizē gan viņš piebilda, ka ir nepareizi vērtēt visus vienādi un viņš pats pazīst daudzus ebreju izcelsmes biedrus, kuri ir labi patrioti un komunisti. L. Brežņevs piekrita viņa viedoklim, tajā pašā laikā atzīmējot, ka viņš tomēr ir aktīvas kadru politikas atbalstītājs. Tā nu iznāca, ka PSKP CK ģenerālsekretārs netieši veicināja kadru tīrīšanas veikšanu Polijā pēc nacionālās pazīmes.

V. Gomulka, negribēdams samierināties ar poļus pārņēmušo antisovietismu (kas netieši varēja liecināt par viņu noraidošo attieksmi pret „sociālisma” sistēmu), sliecās to skaidrot ar „piektās kolonnas” darbību, ko it kā pārstāvēja cionisti. Pēc V. Gomulkas vārdiem iznāca, ka nevis poļi, bet tikai karu pārdzīvojušie ebreju cionisti apsveica Izraēlas uzvaru. 19. jūnijā, uzstājoties VI Polijas arodbiedrību kongresā, V. Gomulka sacīja: „Mūsu partija aizstāv pozīciju, ka katram Polijas pilsonim jābūt tikai vienai dzimtenei – Tautas Polijai [...] Mēs nevaram būt vienaldzīgi pret cilvēkiem, kuri apstākļos, kad miers pasaulē, bet līdz ar to arī Polijas drošība un mūsu tautas mierīgais darbs ir apdraudēts, atbalsta agresorus, postītājus un imperiālismu.” V. Gomulka par Polijas ebrejiem runāja kā par „piekto kolonu” (presē publicētajā runas tekstā gan šī fragmenta nebija). Ar šo uzstāšanos bija atvērta Pandoras lāde. Ar to sākās antisemitiska kampaņa, kura pirmkārt skāra inteliģenci.

1968. gadā V. Gomulka vairs nebija tautā populārs politiķis, bet gan no nacionāla varoņa kļuvis par nemīlamu valdītāju. Nozīmīga sabiedrības daļa uzskatīja, ka viņa laiks ir pagājis. „Partizānu” grupas locekļi secināja, ka beidzot pienācis laiks atbrīvoties no konkurentiem – ebrejiem partijas un valsts aparātā, kuri Polijā ieradās kopā ar Sarkano armiju. Izmantojot situāciju, „partizāni”, ko vadīja izteikts antisemīts M. Močars, uzsāka politisku uzbrukumu, apsūdzot savus konkurentus cionismā vai līdzjūtībā tam. Tā kā V. Gomulkas atbalstītāju vidū bija salīdzinoši daudz ebreju izcelsmes komunistu, M. Močars cerēja ar šo kampaņu kaitēt arī V. Gomulkam. Poļu antisemīti PASP rindās izmantoja izdevību, lai novadītu tautas neapmierinātību ar valsti pastāvošo varu jau sen pazīstamajā nacionālisma gultnē.

1956. gadā iegūtais „pulaviešu” pārsvars pār „natoļiniešiem” nevarēja būt ilgs, jo partijas aparāta vidējā un apakšējā slānī ar laiku neglābjami pieauga etnisko poļu skaits, kuri bija neapmierināti ar „nemītīgi pastāvošo ebreju kliķi” partijas augšās. Partijas iestādēs atgriezās strādāt daļa agrāk – 1956. gada oktobrī atlaisto darbinieku. Izvērsās bijušās „pulaviešu” grupas locekļu kopromitācija.

Pieauga konservatīvie noskaņojumi partijas aparātā. „Partizānus” atbalstīja arī no „Polijas Jaunatnes savienības” aktīvistiem izaugušie jaunākas paaudzes funkcionāri, kuri vēlējās iegūt lielāku ietekmi un kuru karjeras izaugsmi traucēja vecākā paaudze. Viņiem praktiski bija vienalga kam pieslēties, lai sasniegtu savus mērķus. Izmantojot to, ka daļa no vecākās paaudzes bija ebreju izcelsmes, šiem jaunajiem karjeristiem tajā brīdī bija izdevīgi atbalstīt „partizānus”. Ebreju lielais īpatsvars PASP un valsts aparātā radīja aizkaitinājumu daudzu poļu komunistu vidū pret viņus karjerā apsteidzošajiem „svešajiem”. Vidēja un zemāka līmeņa partijas aparāta darbinieku karjeras ambīcijas apstākļos, kad partijā valdīja autoritārisms bez efektīva vēlēšanu mehānisma, kā atbrīvoties no dažiem vecajiem vadītājiem, lai viņi varētu dot ceļu jaunākiem darbiniekiem, veicināja antisemitismu. Tā diezgan liela daļa partijas un valsts aparāta darbinieku, kā arī inteliģences ar antidemokrātiskiem un ksenofobiem uzskatiem, apzināti piedalījās antisemitiskajā kampaņā, lai sekmētu savu karjeru.

Valsts vadība, nobažījiesies par iedzīvotāju plašo slāņu vilšanos savās cerībās uz dzīves uzlabošanos, neiebilda pret neapmierināto pasludināšanu par cionistu aģentiem. Pats V. Gomulka nebija antisemīts, taču padevās antisemitu spiedienam (iespējams, pēc tendenciozas informācijas saņemšanas par ebreju noskaņojumu Polijā). Lai pārtvertu no „partizāniem” iniciatīvu, V. Gomulka pats nostājās antsemitiskās kampaņas priekšgalā. Viņš, kaut arī centās norobežoties no antisemitisma, tomēr redzami pakļāvās partijas un valsts birokrātijas vidējā slāņa noskaņojumam, kurš pieprasīja norēķināties ar „ebreju kadriem”. Kā apgalvoja bijušais PSP – PASP funkcionārs

A. Starevičs, viņš uzskatīja, ka „partizānus” ir jāizmanto cīņā pret „revizionistiem”, lai tos „pabiedētu”.

Eksistē arī atšķirīgs viedoklis. Krievu matemātiķis un publicists A. Fets 80. gadu vidū rakstīja, ka 1968. gada marta notikumi bija paša V. Gomulka izraisīta provokācija, kuras rezultātā viņš spēja sabiedrības priekšā uzstāties no nacionālista un antisemīta pozīcijām un pārtvert ceļavēju, kurš līdz tam pūta M. Močara burās un kurš līdz ar to zaudējis savu atšķirīgo pozīciju un arī ietekmi. A. Fets arī uzskatīja, ka „acīmredzot” armijā briedis militārs apvērsums un tāpēc V. Gomulka atbrīvojis no amata kara aizsardzības ministru M. Spihaļski un „izdzenājis” ģenerāļus, tā dodot savvērestībai preventīvu triecienu. Līdz ar to pats V. Gomulka 1968. gada martā, slēpjoties aiz demagoģijas dūmu aizsega, faktiski veicis valsts apvērsumu. Šī darba autors nav atradis faktus par to, ka PASP līderis būtu tīši devis ieganstu studentu neapmierinātības uzvirdumam un arī faktus par kādu V. Gomulkam opozicionāru noskaņojumu Polijas bruņotajos spēkos. Vienīgais, kur var piekrist krievu publicistam, ir tas, ka abi sāncenši: V. Gomulka un M. Močars cīņā par varu izmantoja vienus un tos pašus jau gadsimtiem pārbaudītos ieročus – nacionālismu un antisemitismu.

Vēl viens antisemitiskās kampaņas aspekts: acīmredzot, V. Gomulka arī tāpēc aktīvi iesaistījās šajā procesā, ka savas varas nostiprināšanas viņam periodiski bija jāatjaunina („jāpārpurina”) birokrātiskais aparāts, lai tas nepārvērstos par no augstākā varas nesēja neatkarīgu spēku.

Valsts struktūru „tīrīšana” tā sauktās „anticionistiskās kampaņas” ietvaros sākās ar armiju, kurā dienēja ebreju izcelsmes poļi, kuri it ka simpatizēja Izraēlai. Pastāvošajā situācijā V. Gomulkam nebija citas izvēles, kā izteikties par armijas nacionālo raksturu. Visus ebreju izcelsmes augstākos virsniekus piespieda atstāt dienestu. Kopumā 1967.–1968. gada kampaņas laikā no armijas tika atvaļināti aptuveni 2 tūkstoši virsnieku, tostarp 17 ģenerāļi. Ar armijas tīrīšanu, pēc Polijas vēsturnieku domām, valstī sākās **process**, kas vēlāk tika **saukts par „1968. gada martu”** vai „1968. gada marta notikumiem”, kaut krīze ilga no 1967. gada jūnija līdz 1968. gada jūlija pirmajai dekādei.

Sākās atlaišanas arī partijas un valsts aparātā. Sākotnēji kampaņa skāra gandrīz tikai bijušos „pulaviešus”, kurus sāka uzskatīt par partijai naidīgu grupējumu, un vāji ietekmēja citus ebreju izcelsmes darbiniekus. Līdz 1967. gada beigām tika atlaisti gandrīz visi tie šīs grupas pārstāvji, kuri joprojām ieņēma svarīgus amatus. Ebreji tika izspiesti no universitātēm un preses. Polijas mediji bija piepildīti ar graujošiem antisemitiskiem rakstiem un karikatūrām par „cionistiski-nacistisko savvērestību” pret Poliju.

Kampaņa turpinājās kā vispārēja ebreju atlaišana no darba. Arī tie pēc izcelsmes ebreji, kuri jau kā bērni tika kristīti, un pat tie, kuri bija dzimuši ģimenēs, kuras jau pirms viņu piedzimšanas bija pieņēmušas katolicismu, tika vajāti. Cenšoties likvidēt visus savus konkurentus, varas iestādēs strādājošie poļu antisemīti kā ebrejus atlaida ne tikai ebrejus, tostarp daudzus komunistus, bet arī daudzus tiem nevēlamus poļus. Antisemitiskā kampaņa tika izmantota, lai „nokārtotu” personīgos rēķinus.

1968. gada martā antisemitiskā kampaņa tika atsākta ar jaunu spar un apogeju sasniedza martā – maijā. Kā iegansts tai kalpoja notikumi, kas bija saistīti ar A. Mickeviča poēmas „*Dziady*” (Veči) uzvedumu Nacionālajā teātrī Varšavā režisora K. Dejmeke režijā. Pirmā izrāde notika 1967. gada novembrī. Darbu, kuru Ā. Mickevičs bija uzrakstījis 1830.–1832. gadā un kura tēma bija cariskās Krievijas jūgs Polijā, publika saistīja ar aktuālo situāciju valstī. Uzveduma varoņu izteicieni par nepieciešamību cīnīties pret Krieviju par Polijas neatkarību tika uzņemti ar demonstratīvām ovācijām. Fanātisku piekrišanu izsauca vieta tekstā: „Man jābūt brīvam – es gan nezinu no kurienes nāk vēsts, taču es zinu, ko nozīmē brīvība no maskaviešu rokām: nelieši noņem man ķēdes no rokām un kājām, bet ieslēdz tajās dvēseli.”

Saskaņā ar varas iestāžu sniegto informāciju lugas teksts bija tā interpretēts, ka izrāde saturēja pretpadomju akcentus. 1968. gada 16. janvārī Kultūras un mākslas ministrija aizliedza turpmāk izrādīt šo uzvedumu.

Kā raksta mūsdienu poļu vēsturnieki, lēmumu pieņēmis V. Gomulka, tomēr ticamāk, ja uzveduma likteņa izšķiršana augstākajā līmenī notika kolektīvi, lēmumu pieņēma PASP CK Politbirojs kopīgi. Varšavā tolaik tika baumots, ka aizliegumu izraisījis PSRS sūtniecības spiediens. Tomēr tā nebija taisnība. Faktiski PSRS sūtniecība neko nezināja par šo izrādi, neviens no tās darbiniekiem nebija to noskatījies. Turklāt 1968. gada 30. janvārī padomju avīzē „*Иправда*” (Patiesība) tika ievietota neliela korespondence, kas pozitīvi novērtēja šo uzvedumu un apbrīvoja aktieri G. Holoubeku, „kurš ar monologu divdesmit minūtes bija turējis auditoriju saspringumā”. Iespējams gan, ka Polijas varas iestādes rīkojās, nevēloties pieļaut ko tādu, kas varētu sadusmot PSRS vadītājus. Publicistikā atrodams apgalvojums, ka V. Gomulku par nepieciešamību aizliegt izrādi pārliecinājis PASP CK Politbirojā par ideoloģiju un propagandu atbildīgais Z. Kliško.

Cenzūras aizliegums izraisīja vētrainu Polijas intelīģences sašutumu. Atbildot uz lugas noņemšanu no repertuāra, notika protesta demonstrācijas. Pēc pēdējās izrādes 30. janvārī atskanēja saucieni „Nost ar cenzūru!”, „Lai dzīvo Polijas neatkarība!”, „Gribam „*Dziady*-s!”. Pēc uzveduma notika demonstratīva vainagu nolikšana pie Ā. Mickeviča pieminekļa Varšavas rajonā „Krakovas priekšpilsēta”. Kad teātra apmeklētāji tālāk devās uz Preses biroju, kurš kontrolēja publikācijas un teātra izrādes, milicija aizturēja manifestācijas iniciatorus. Varšavas universitātes rektors viņus sodīja par disciplīnas pārkāpšanu. Augstākās izglītības ministrs H. Jablonskis no Varšavas universitātes izslēdza studentus, vēlāk ievērojamos sabiedriskos darbiniekus Ā. Mihniku un H. Šleiferu.

Nevēloties samierināties ar pieaugošo antisemitisko vilni, 1968. gada janvāra beigās divi ievērojamie ebreju izcelsmes poļu zinātnieki: sociologs Z. Baumans un ekonomists V. Bruss brīvprātīgi izstājās no PASP.

Aizstāvēt no universitātes izraidītos kolēģus un „*Dziady*” izrādi, studenti 8. martā organizēja mītiņu Varšavas universitātes iekšpagalmā, kas izvērtās par manifestāciju pret garīgo apspiestību Polijā. Tika pieprasīta cenzūras atcelšana. Mītiņa dalībniekiem ar stekiem uzbruka milicijas vienības. Daļu studentu un pasniedzēju aizturēja, aresti turpinājās līdz marta vidum. Studentu nemieri aptvēra ievērojamu daļu augstskolu, kur notika protesta mītiņi un demonstrācijas. Tā tad arī bija „marta kontrrevolucionārā sacelšanās”, uz kuru vēlāk dažkārt atsaucās Polijas Tautas Republikas oficiālie vēsturnieki. Faktiski nebija pat sacelšanās ēnas, nebija nekādas opozīcijas organizācijas – bija noskaņojuma izpausmes, kādas ir visur tur, kur cilvēki nebaidās no izrēķināšanās. Polijā 1968. gadā opozicionāri vēl cerēja mierīgā ceļā atcelt demokrātijas ierobežojumus.

Patiesības labad jāsaka, ka ieganstu, lai vērstos pret ebreju izcelsmes Polijas pilsoņiem, bieži deva pašu augstu stāvošu ebreju izcelsmes Polijas elites pārstāvju pēcnācēju darbošanās. Daudzi no viņiem piedalījās no PASP neatkarīgā sabiedriskā darbībā, kuru varēja kvalificēt kā opozīciju pastāvošajai iekārtai. (Piemēram, viens no viņiem – Ā. Mihņiks bija ievērojamu vecāku dēls. Viņa tēvs bija bijušais Rietumukrainas Komunistiskās partijas CK loceklis, māte – vēsturniece, kura 50. gados gatavoja oficiozas vēstures mācību grāmatas, brālis – tiesnesis 50. gadu sākuma politiskajos procesos.) Faktiski šīs „zelta jaunatnes” aktivitātes kalpoja kā apstiprinājums tēzei par dogmatisma un revizionisma ciešo saikni, par kuru V. Gomulka atkārtoti runāja partijas forumos. Līdz 1968. gadam partijas vadība nemēģināja izmantot ebreju izcelsmes komunistu bērnu opozicionāro darbību, lai publiski izrēķinātos ar viņu augstus amatus ieņemošajiem vecākiem.

1967.–1968. gadā pēc „sešu dienu kara” starp Izraēlu un arābu valstīm 1967. gada vasarā situācija mainījās.

Jāatzīmē, ka šajā laikā saviļņojums sabiedrībā auga arī sakarā ar t.s. „Prāgas pavasari” (liberalizācijas periods Čehoslovāķijas Sociālistiskajā republikā, 1968. janvārī – augustā). Kad Čehoslovāķijā 1968. gada janvārī pie varas nāca A. Dubčeks (Čehoslovāķijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs laikā, kad valstī tika mēģināts īstenot reformas, pazīstamas kā „Prāgas pavasaris” – V.Š.), ar kuru cerības saistīja vietējie komunisti – reformu piekritēji, poļu studentu vidē darbojās divas grupas. Vienas – „revizionistiskās” priekšgalā atradās no cietuma atbrīvotie J. Kuroņs un K. Modzeļevskis, kuriem pievienojās Ā. Mihņiks. Otru grupu, kura jau nostājās tieši antikomunistiskās pozīcijās, vadīja J. Karpinskis. Studentu mītiņos skanēja lozungs: „Polijai ir vajadzīgs savs Dubčeks.”

Arī daļa rakstnieku protestēja pret pastāvošo politisko sistēmu. 1968. gada 29. februārī Poļu literātu savienības Varšavas nodaļas sapulce nosodīja varas iestāžu rīcību, komponists un publicists S. Kiseļevskis cenzūras iestādes nosauca par „nejēgu diktatūru”. 11. martā „nezināmi vainīgie” viņu piekāva savas mājas priekšā. Pēc tam trīs gadus viņa darbi netika publicēti.

Dumpīgo studentu un viņu pasniedzēju vidū bija ebreji. Tas varai deva ieganstu pastiprināt antisemitiskas vajāšanas, apvainojot brīvdomātājus „cionismā”. Presē parādījās ziņas par „cionistu” sazvērestības atmaskošanu. PASP vadība, nevēloties piekāpties sabiedrības prasībām, uzsāka „slikti audzinātās jaunatnes” un tās audzinātāju – mācītbspēku nomelnošanas kampaņu. Seši Varšavas Universitātes profesori tika atlaisti no darba ar acīmredzamiem likuma pārkāpumiem. Laikraksti publicēja aktīvāko ebreju izcelsmes studentu opozīcijas locekļu sarakstus, norādot tos kā galvenos vainīgos nemieros. Interesanta nianse – Polijas propagandas iestādes kā arestētos nosauca tikai ebrejus. Studentu nemieri tika pasludināti par cionistu provokāciju. Žurnālisti neapstājās arī viltojumu priekšā. Uz dažām dienām universitāšu pilsētās milicija ieviesa savdabīgu ārkārtējo stāvokli. Jauniešus uz ielām iekautāja un apcietināja.

1968. gada marta notikumi bija brīdinājuma signāls varas turētājiem par sociālekonomiskās situācijas un noskaņojuma pasliktināšanos valstī. V. Gomulkas komanda, apzinoties, ka tās leģitimitātei vairs nepietiek ar sociālisma principu deklarēšanu, uzsāka spekulēt ar nacionālajiem motīviem un saukļiem. Kampaņas izraisītāji cerēja gūt cilvēku „no ielas” simpātijas, kas arī lielā mērā attaisnojās. Inteliģence un studējošā jaunatne neguva plašu sabiedrības atbalstu. Uz politisko krīzi 1968. gadā reaģēja jutīgākie elementi tautā – radošā inteliģence un studenti. Strādnieku šķira šoreiz viņus neatbalstīja, tā pakļāvās „partizānu” un V. Gomulkas aicinājumam meklēt ienaidniekus cittautiešu vidū. Strādnieki bija gatavi asāk reaģēt uz materiālām grūtībām, nevis garīgiem spaidiem. (Tikai 1970. gadā, kad notika cenu kāpums, uzliesmoja strādnieku nemieri Piejūrā.)

Pats V. Gomulka studentu uzstāšanās sakarā gan ilgi klusēja. Pirmais izteicās Katovices vojevodistes PASP organizācijas sekretārs E. Gereks. Televīzijas translētā runā viņš pievienojās tēzei par „cionistu sazvērestību”, vienlaikus deklarējot savu stingru atbalstu V. Gomulkam. (Pastāv strīdīgs vērtējums, ka pēc šiem notikumiem E. Gereks faktiski kļuva par otro vīru partijā un valstī.)

Pēc dažām dienām – 19. martā V. Gomulka sasauca Varšavā PASP aktīvu. Tajā PASP CK pirmais sekretārs uzstājās ar runu, kurā Polijas ebreji tika sadalīti trīs grupās.

Pirmā – cilvēki, kas bija saistīti ar Izraēlu un jūdu reliģiju ideoloģiski un emocionāli; viņiem pēc iespējas ātrāk būtu jāatstāj Polija. V. Gomulka paziņoja, ka robežas ir atvērtas, un visi, kas „uzskata Izraēlu par savu dzimteni”, var tur nokļūt. Ar to valstī pārpalikušajiem ebrejiem tika tieši piedāvāts atstāt valsti.

Otrā – tie, kas nevar noteikt, ar kuru valsti, Izraēlu vai Poliju, viņi ir vairāk saistīti; attiecīgi Polijā viņus nedrīkst iecelt atbildīgās amatos, kur ir nepieciešama spēcīga nacionālā sajūta.

Trešā, lielākā grupa, sastāv no ebrejiem, kuri uzskata Poliju par savu dzimteni un sniedz lielu ieguldījumu jaunās Polijas celtniecībā.

Tiesa, V. Gomulka savā runā gan uzbruka „cionistiem”, gan arī vienlaikus centās ierobežot pārāk plaši un skandalozi izvērsušos antisemitu darbību. Ne visi partijas vadībā viņu šais pēdējos centienos pilnībā atbalstīja, taču ar to viņš parādīja, ka netaisās atdot varu M. Močaram. (Tomēr V. Gomulka tagad faktiski pārgāja bijušo „natoļiniešu” pozīcijās. 1968. gada 26. martā sanāksmē PASP Centrālajā komitejā V. Gomulka pēkšņi paziņoja, ka 1948. gadā patiesais iemesls viņa atcelšanai no PSP CK ģenerālsekretāra amata bijis viņa mēģinājums mainīt Sabiedriskās drošības ministrijas vadību, kur visi priekšnieki bija ebreji.)

Partijas līdera izteiktajam akcentu izkārtojumam neizbēgami vajadzēja izraisīt masu antisemitiskus noskaņojumus. Un tā tas arī notika. Pēc 19. marta antisemitiskā kampaņa plaši izplatījās. Lielākajos uzņēmumos partijas organizācijas sasauca „anticionistiskus” mītiņus, kuros skanēja aicinājumi padzīt „cionistus” no visiem amatiem un izraidīt viņus no Polijas. Divu nedēļu laikā notika 1 900 PASP sapulces, kurās tika nosodīts cionisms. Katrā rūpnīcā, katrā iestādē un skolā notika sanāksmes, kurās tika identificēti „procionistiskie elementi” un pieņemti antisemitiski lēmumi, tika veiktas pārbaudes, lai identificētu slēptos cionistus. Iestādēs tika izkarināti plakāti „Sagrausim cionisma ligzdas!” PASP CK un personīgi tās pirmajam sekretāram tika sūtītas kolektīvās vēstules, lai atbalstītu viņa cīņu pret revizionismu un cionismu.

Par poļu jaunatnes nemieriem 1968. gada martā jāsaka, ka tiem nepiemita antisociālistisks raksturs. Raksturīgi, ka nemieru laikā studenti dziedāja „Internacionāli”, apliecināja viens otram uzticību sociālisma ideāliem, neuzstājās pret PASP. Primass S. Višinskis un Polijas bīskapi uz to norādīja 1968. gada 21. marta vēstulē premjerministram J. Čirankēvičam: „Šajās [jaunatnes] uzstāšanās nav iespējams saskatīt „jauniešu sacelšanos” pret valsts iekārtu vai pret valsts iestādēm”.

Vēstulē tika arī uzsvērts, ka „brīvai sabiedrībai gumijas runga nekad nav bijis arguments, tā modina vissliktākās asociācijas un mobilizē sabiedrisko domu pret pastāvošo kārtību. PTR Konstitūcijā un ANO deklarācijā (acīmredzot bija domāts ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijas 19. pants) garantētās tiesības uz godīgu informāciju prasa preses brīvību, cenzūras ierobežošanu un informācijas objektivitāti.” Tiesa, antisemitisko kampaņu baznīcas vadība nenosodīja. Toties pret varas iestāžu darbību uzstājās katoļu grupas „Znak” biedri. Arī daudzās baznīcās garīdznieki nosodīja studentu vājšānu un antisemitisko propagandu.

Saistībā ar marta notikumiem policija aizturēja 2 732 cilvēkus, t.sk. 359 studentus. Uz tiesu tika nosūtītas lietas par 207 cilvēkiem, tostarp 98 studentiem un zinātniskajiem darbiniekiem. No universitātēm tika izslēgti aptuveni 1,5 tūkstoši studentu.

Pēc marta notikumiem varas iestādes pārņēma savā tiešā kontrolē tās organizācijas, kurām līdz tam pastāvēja sava autonomija. Universitāšu autonomija būtībā tika likvidēta. 1968. gada 20. decembrī tika izdarīti grozījumi likumā par augstāko izglītību, lai ierobežotu universitāšu pašpārvaldi un palielinātu partijas vadošo lomu augstskolu dzīvē. Rektorus atkal iecēla ministrs. Senāta un fakultāšu padomju loma tika ierobežota.

Loti aktīvi bija „partizāni”. Lai parādītu savu tuvību tautai, viņi pastiprināti izmantoja B. Beruta laikā pret patriotiem īstenoto represiju tēmu. Iekšlietu ministrs M. Močars 1968. gada aprīlī kādā intervijā faktiski visās pirms 1956. gada notikušajās nelikumībās vainoja „visus šos zambrovskus, radkevičus un bermanus”, kā „cionistiskos noziedzniekus, kas saistīti ar starptautisko imperiālismu” un kuriem, pēc viņa vārdiem, bija jānes visa atbildība par „launumu, kurš īstenojās pirms

1956. gada". Un, kaut arī ne visi šie „Maskavas poļi” bija ebreji, vēstījums bija skaidrs: „labie partijas biedri”, kuri visu karu pavadīja Polijā un domāja par valsts suverenitāti, cieta no „sliktajiem partijas biedriem”, kas bija sveši „labajiem” gan pēc gara, gan asinīm, un pie tam arī valstij grūtā laikā sēdējuši drošībā aiz padomju durkļiem. Iespējams, ka M. Močars cerēja, ka šī „cionistu” vajāšanas kampaņa novedīs pie tā, ka V. Gomulka būs spiests visu varu atdot viņam. Lielāko sabiedrības un partijas biedru daļu, kuras vidū bija plaši izplatīti aizspriedumi pret ebrejiem, M. Močars un viņa grupas atbalstītāji vienkārši izmantoja savās interesēs. Jauniešu nemieri tam kļuva par ērtu iegānu un attaisnojumu. Kā atzīmē poļu vēsturnieki, „partizānu” uzstāšanās pēc rakstura līdzinājās pučam PASP iekšienē.

Ebreju izcelsmes pilsoņi tika burtiski izspiesti no valsts, pat ja viņi jau sen bija asimilējušies un viņiem vairs nebija nekā kopīga ar ebreju tautu, izņemot uzvārdu. Tā bija īpaša traģēdija tiem cilvēkiem, kuri ne vienu gadu desmitu bija saistīti ar partiju un tagad tika nosaukti par naidīgu spēku aizstāvjiem. Pretcionistu kampaņā aktīvi iekļāvās arī apvienība „Pax” ar bijušo labējā spārna darbinieku B. Pjasecki priekšgalā, kurš tajā saskatīja par 30 gadiem novēlotu nacionāli-radikālo ideju triumfu.

Var piebilst, ka vienlaikus ar cīņu pret „cionismu” pastiprinājās arī antivāciskā propaganda. Tās pamatošanai Iekšlietu ministrijas Ebreju nodaļas vadītājs pat publicēja grāmatu par „Bonnas – Telavivas asi”, ko atzina par disertāciju.

Jāatzīmē, ka „anticionistiskā” kampaņa daudziem ierindas poļiem sniedza iespēju izpaust savu neapmierinātību ar stāvokli valstī: tie tagad varēja kritizēt atsevišķus valsts vadības pārstāvjus, lai arī tikai „pasaules cionisma aģentu” „atmaskošanas” garā. Tika kritizēta gandrīz visa partijas un valsts elite, izņēmums bija tikai pats V. Gomulka. Tie nedaudzie poļu inteliģenti, kuri negatīvi uztvēra kampaņu pret ebrejiem, paši tika apvainoti kosmopolitismā, nacionālo jūtu trūkumā. Neapmierinātie ar vadības kursu partijas biedri tika sodīti vai izslēgti no tās.

Polijas propagandas iestādes vainoja ebrejus par viņu nepateicību poļiem, kuri tos glābuši kara laikā, drukāja un izplatīja propagandistu vidū dažādus antisemitiskus izdevumus, tostarp 1903. gadā krievu melnsimtnieku publicētu viltotu dokumentu „Cionas gudro protokoli” (*Протоколы сионских мудрецов*), kas it kā atspoguļoja kādu pasaules ebreju līderu sanākumi XIX gadsimta beigās, kurā tikuši apspriesti plāni par varas pasaulē pārņemšanu ebreju rokās. Visas ebreju skolas, klubi, jauniešu nometnes tika likvidētas; atkal tika aizliegta starptautisko ebreju organizāciju darbība Polijā.

Antisemitiskie spēki PASP vadībā varēja kā „revizionistus”, „cionistus”, „sazvērniekus” atlaist daudzus sev netīkamus profesorus, izslēgt nepaklausīgos studentus. 1968. gada martā–maijā no amata tika atlaisti 483 ebreju izcelsmes darbinieki, tai skaitā 365 ministrijās un centrālajos dienestos. No darba tika atbrīvoti 114 žurnālisti un redaktori, tostarp 15 galvenie redaktori un viņu vietnieki un 60 radio un televīzijas darbinieki.

Var izdarīt pieņēmumu, ka 1968. gada martā – aprīlī V. Gomulka un viņa tuvējo līdzgaitnieku loks uz kādu laiku zaudēja kontroli pār situāciju. Kontrole nonāca „partizānu” rokās, kas, izvēršot antisemitisko kampaņu, centās nostiprināt savas pozīcijas partijas un valsts aparātā, lai tuvākajā nākotnē saņemtu visu varu.

Jāatzīmē arī, ka PSRS vadību marta notikumi Varšavā maz uztrauca. Lielāku tās uzmanību prasīja „Prāgas pavasaris”. Padomju vadība nevēlējās iejaukties Polijas notikumu gaitā, tā demonstrējot palāvību uz PASP vadību.

Ar lielām grūtībām V. Gomulka spēja pārtraukt pret „cionistiem” vērsto kampaņu un pakļaut kontrolei varas aparātu. 1968. gada aprīlī kampaņa oficiāli beidzās, kaut vēl divus mēnešus bija jūtamas tās atskaņas. Acīmredzot, V. Gomulka tomēr bija pārāk ieaudzis komunistiskā internacionālisma gaisotnē, lai pieļautu oficiālas ideoloģijas pārmērīgu „etnizāciju”. Kaut daļa „partizānu” uzskatu viņam bija tuvi, partijas līdera statuss ļāva viņam, lai noturētos pie varas, neizmantot tik zemiskus, nacionālistiskus paņēmienus, kādus sev atļāvās M. Močara domubiedri. 1968. gada maijā, redzot, ka notikumi var iziet ārpus partijas aparāta kontroles, V. Gomulka sāka ierobežot antisemitisko kampaņu. Viņš uzstāja uz „cīņas pret cionismu” galvenā teorētiķa T. Vaļihnovska atkāpšanos no amata Iekšlietu ministrijā, bet 29. maijā PASP CK un Varšavas komitejas kopīgajā sanāksmē aicināja „vairs neturpināt akciju”. Pēc V. Gomulkas iniciatīvas Varšavas vojevodistes komiteja griezās pie visām partiju organizācijām ar vēstuli, kurā paziņoja, ka partija nesadala cilvēkus pēc etniskās piederības, un ierosināja ierobežot „kadru karuseli”. 1968. gada 24. jūnijā cenzūra izdeva apkārtrakstu, kurā noteica ierobežot pārmērīgu pret cionismu vērstu publikāciju skaitu un pārtraukt norādīt to personu etnisko piederību, kuras bija piedalījušās studentu nemieros vai tika atceltas no amatiem.

PASP vadībai nācās risināt jautājumu, kā kontrolēt to darba cilvēku noskaņojumu, kuri bija neapmierināti ne tikai ar „cionistu” klātbūtni varas struktūrās, bet ar tām kā tādām, arvien vairāk vērsās pret pastāvoši iekārtu. Tai nebija citas izvēles, kā nomainīt daļu vadošo darbinieku, arī PASP virsotnē. „Tīrīšana” pārvaldes struktūrās tika veikta ne tikai no „cionistiem”.

Aizsardzības ministrs M. Spihaļskis, kuru apvainoja par saistību ar cionistiem, tika pārcelts uz godpilno, taču mazāk nozīmīgo Valsts padomes priekšsēdētāja amatu, bet viņa vietā aizsardzības ministra amatā pēc zināmas vilcināšanās V. Gomulka piekrita iecelt jauno ģenerāli V. Jaruzeļski, kurš uz daudziem gadiem nodrošināja armijas konsolidāciju. Par ārlietu ministru tika iecelts S. Jendrihovskis, kurš 1956.–1968. gadā bija Plānošanas komisijas priekšsēdētājs. „Tīrīšanas” upuri bija finanšu ministrs J. Albrehts un ārlietu ministrs A. Rapackis, kuri iebilda pret antisemitiskās histērijas saasināšanos. Līdz 1968. gada septembrim no augstākajiem amatiem Varšavā tika atbrīvoti 774 cilvēki, tostarp 5 ministri, 22 ministru vietnieki, 133 nodaļu vadītāji un to vietnieki. Izvērsās kadru rotācija citos augstākajos amatos.

PASP V kongresā (1968. gada 11.–16. novembrī) opozicionāri noskaņotie rakstnieki, profesori, zinātnieki un studenti tika pasludināti par liberāli-buržuāzisko, „revizionistisko” un „kosmopolītisko” tendenču pārstāvjiem, kuriem pievienojusies „cionistiskie elementi”.

Kopumā ebreju u.c. atstādīšanu vilnis veicināja PASP personāla atjaunošanu. Veco partijas vadītāju sastāvu lielākoties atšķaidīja jaunāki. Turklāt šiem pēdējiem V. Gomulka nepārprotami simpatizēja, redzot viņos savas komandas mantiniekus. Taču PASP V kongresā CK vēlēšanas parādīja, ka partijas vidējais un apakšējais ešelons nav pilnībā apmierināts ar veiktajām izmaiņām. „Partizānu” vadītāji M. Močars un G. Korčinskis joprojām bija ļoti populāri. CK vēlēšanās viņi saņēma pat vairāk balsu nekā V. Gomulka. Daudz balsu tika nodots par E. Gereku, kurš arī atradās „cīnītāju pret cionismu” pirmajās rindās. Rezultātā partijas vadībā sāka dominēt dogmatiskas tendences, kas nevarēja dot neko jaunu ne PASP, ne sabiedrības dzīvē. 1967.–1968. gadā „partizāni” ievērojami nostiprināja savas pozīcijas armijā, drošības dienestā, diplomātiskajā dienestā, plašsaziņas līdzekļos, kā arī vairākās provincēs. Par viņu līderi M. Močaru sāka runāt, ka viņam vajadzētu ieņemt PASP pirmā sekretāra amatu.

PSRS VDK vēstures pētnieki K. Endrju un V. Mitrohins raksta, ka jau 1968. gadā V. Gomulkas stāvokli PASP vadībā apdraudējis vēlākais viņa amata pārnēmējs E. Gereks. Taču, kā rādot Rietumos nonākušie padomju Valsts

drošības komitejas arhīva dati, šo nomaīņu traucējis PTR iekšlietu ministrs un arī valsts drošības dienesta vadītājs M. Močars, kurš baidījies, ka E. Gereka vadībā varētu tikt apdraudētas viņa pozīcijas. Pēc autora domām, ja varas sistēmas priekšā stāvošā persona mainītos 1968. gadā, visticamākais, ka uz antisemitisma viļņa par tādu kļūtu M. Močars, nevis E. Gereks.

Taču informācija par M. Močara ambīcijām nonāca arī pie V. Gomulkas. Viņa attieksme pret M. Močaru kļuva auksta. Attiecības partijas vadībā starp t.s. „centristiem” ar V. Gomulku priekšgalā un „partizāniem” saasinājās. PASP V kongresā, kurā piedalījās arī PSKP CK ģenerālsekretārs L. Brežņevs, „partizāniem” neizdevās nostiprināt savu ietekmi. Pēc PASP V kongresa M. Močars netika ievēlēts par CK Politbiroja locekli, bet kļuva tikai par tā kandidātu. (Varšavā izplatījās joks, ka viņam, lai tiktu ievēlētam Politbirojā, pietrūka vienas – L. Brežņeva balss.)

Kaut kongresā V. Gomulkam gan izdevās M. Močara piekritējus nepielaist pie varas, taču krīze partijā ar to nebija beigusies. Pret reālajiem un potenciālajiem partijas kursa kritiķiem vērsās represijas – gada laikā ap 64 000 partijas biedru – pirmkārt jauni cilvēki un inteliģences pārstāvji – tika no tās izslēgti. Tā V. Gomulka spēja panākt pagaidu līdzsvaru partijas vadībā, neļaujot nevienai no grupām gūt pārsvaru.

Starp citu, ASV raidstacijas „Brīvā Eiropa” (*Radio Free Europe*) poļu redakcija 1965.–1969. gados lielā mērā veicināja „partizānu” politisko diskreditēšanu. Daudzās radio programmās viņi tika apsūdzēti par valsts apvērsuma sagatavošanu un centieniem saņemt varu.

Var secināt, ka nacionālajā jautājumā pēckara Polijā, par spīti tam, ka vadošās pozīcijas atradās komunisti, kuru viens no oficiālās ideoloģijas pamatprincipiem bija internacionālisms, pret nacionālajiem mazākumiem lielā mērā tika atkārtota tā pati politika, kuru pilsoniskās Polijas politiķi, īpaši no R. Dmowska vadītās politiskās nometnes, realizēja jau starpkaru periodā. Arī komunisti netieši izmantoja gadsimtu gaitā poļu tautā kultivēto nacionālismu un antisemitismu, lai stiprinātu savu varu. Polijas ebreji zaudēja amatus, ko bija izcīnījuši gan ar varonību karā, gan sūru darbu pēckara periodā. Diemžēl poļu sabiedrība nedevis pienācīgu pretsparu ne jau komunistiskajiem antisemītiem, lāva tiem kanalizēt neapmierinātību ar režīmu pret ebrejiem un viņiem dzīves apstākļi Polijā kļuva nepanesami.

1968. gada sākuma notikumu rezultātā ievērojami cieta V. Gomulkas autoritāte. Diemžēl, atbildot uz studentu demonstrācijām, antisemitisma un nacionālisma izpausmēm, varas turētāji valstī bremzēja jebkādas reformas, kas varētu liecināt par varas gatavību piekāpties un neapmierinātajos ar to modinātu jaunas cerības.

Ebrejiem, kuri vēlējās doties uz Izraēlu, valsts robeža tika atvērta. Viņiem automātiski tika atņemta Polijas pilsonība un piešķirts „izceļošanas dokuments”, kurā bija rakstīts, ka tā uzrādītājs „nav Polijas Tautas Republikas pilsonis”. Antisemitiskā kampaņa izraisīja jaunu masveida ebreju izbraukšanu no valsts, ne tikai uz Izraēlu, bet arī uz citām Rietumu valstīm. Uz Izraēlu pēc aplēsēm pārcēlās tikai ap ¼ no Polijas izstumto ebreju, pārējie apmetās Vācijā, Francijā, Austrijā, ASV u.c. Liela daļa poļu ebreju kā izceļošanas mērķi izvēlējās Skandināvijas valstis, kuras viesmīlīgi atvēra durvis bēgļiem no „sociālistiskās” Polijas.

Ievērojamais krievu ģeofiziķis A. Gorodņickis, kurš apceļoja gandrīz visas pasaules valstis, savos memuāros stāsta, ka Skandināvijas valstīs krievvalodīga auditorija izveidojās no V. Gomulkas laikā no Polijas izraidītiem ebrejiem. Pirmo reizi nonākot Kopenhāgenā, A. Gorodņickis bija pārliecināts, ka viņu uzņemšie ļaudis ir poļi – viņiem bija poļu vārdi, viņi runāja poliski, dziedāja poļu dziesmas. Tomēr izrādījās, ka tie ir ebreji, padzīti no dzimtās Polijas un apmetušies Dānijā.

Kaut varas iestādes centās no emigrējošo vidus atsijāt „neebrejus”, parasti augstas kvalifikācijas speciālistus – poļus, kas mēģināja izmantot situāciju un emigrēt no Polijas, rezultātā 1968.–1969. gadā no Polijas emigrēja 12–20 tūkstoši cilvēku. Vairākums no valsti atstājušajiem bija jau asimilēti inteligenti. Starp tiem bija aptuveni pieci simti skolotāju un zinātnisko darbinieku, aptuveni tūkstotis studentu, apmēram 200 preses un izdevniecību darbinieki, vairāk nekā trīs simti ārstu, 2 tūkstoši izdevniecību darbinieku, ap 100 mūziķu, 91 aktieris un 26 kinematogrāfisti, arī inženieri, juristi u.c. Tika slēgtas veselas universitāšu nodaļas un laboratorijas. (Vienlaikus Poliju atstāja vairāki simti tiesnešu un bijušo drošības dienesta darbinieku, kas bija atbildīgi par politiskajām represijām 1940. gadu beigās – 1950. gadu sākumā.) Ir dati, ka 1966. gadā Polijā mita ap 25 000 ebreju, līdz 1970. gada sākumam Polijā palika apmēram seši tūkstoši ebreju, galvenokārt vecāka gadagājuma cilvēki. Salīdzinot ar vairāk nekā trīsdesmit miljoniem valsts iedzīvotāju, tas bija nenozīmīgs skaits. Tāpēc PASP turpmākajā dzīvē „ebreju jautājums” vairs nespēlēja lielu lomu. (Mūsdienās pēc vērtējumiem Polijā dzīvo starp 8 000 un 12 000 ebreju.) PASP V kongresā 1968. gada novembrī par cionismu gandrīz vairs netika runāts.

Ebreju masveida atlaišana nodarīja nopietnu kaitējumu Polijas zinātnei un kultūrai, un ne tikai tām. Ebreju emigrēšana atņēma nākamajiem Polijas vadītājiem vienkāršāko nākamo problēmu risināšanas un, it īpaši, izskaidrošanas veidu. Vēlāk E. Gereks vienā no PASP CK Politbiroja sēdēm paziņoja: „Mēs velti izraidījām no valsts ebrejus. Tagad, grūtos laikos, nav kam palūgt padomu un nav kam uzvelt vainu”. Pēc 1968. gada sākuma notikumiem bija ievērojami cietusi V. Gomulkas autoritāte.

Diemžēl arī mūsdienās atsevišķi poļu preses izdevumi ciniski cenšas mazināt toreizējo poļu varas vīru vainu. Lūk, vienā no tiem rakstītais: „Tad nu atkārtosim to vēlreiz un skaidri: 1968. gadā neviens ebrejus un ebreju izcelsmes poļus nespieda pamest valsti. Protams, daudziem no viņiem – īpaši ģimenēm – Polijas atstāšana bija personīga drāma. Bet tajā pašā laikā viņi ieguva lielisku iespēju dzīvot Rietumu pasaulē, par kādu [Polijas] Tautas Republikas laikā sapņoja miljoniem poļu.” Tad jau tāpat varētu priecāties, ka daudzi dažādu karu rezultātā izpostīto valstu (Vjetnamas, Irākas u.c.) iedzīvotāji “ieguva lielisku iespēju dzīvot Rietumu pasaulē”.

Patiesības labad jāsaka, ka poļu komunistu vidū bija cilvēki, kuri nesamierinājās no nacionālistiskajām antisemitiskajām „raganu medībām”. Atsevišķas personības atrada sevī drosmi protestēt. Tā, E. Ohabs 1968. gada aprīlī, protestējot pret antisemitisko kampaņu Polijā, pats atstāja savus priekšsēdētāja amatus Valsts padomē un Tautas vienotības frontē.

Vēlāk intervijā poļu publicistei T. Toraņskai E. Ohabs par tā laika situāciju izteicās: „Viņam pašam [V. Gomulkam], manuprāt, uznāca nacionālistisks dullums. Nekad agrāk es nebūtu domājis, ka viņš var nonākt līdz antisemitiskai kampaņai [...] Tā vietā, lai runātu par reālajām problēmām valstī, Gomulka no 1967. gada, pieķērās šovinistiskiem saukļiem, sāka kliegt, ka Poliju apdraudēja cionisms, piektā kolonna utt. Ar šiem argumentiem Centrālā Komiteja griezās pie strādniekiem, bet lielākā daļa darbinieku, kā jūs zināt, bija vakar atnākuši no laukiem. Viņus ir viegli maldināt ar šādu vienkāršu visu grūtību izskaidrojumu: ebreji pārvalda valsti. Šajā spēlē es nevēlējos piedalīties.”

Pazīstamais poļu sociologs un politologs J. Vjatsrs uzskata, ka marta notikumi izbeidza liberalizācijas posmu, ko ievadīja „poļu oktobris”, jo „partizānu” uzbrukums lielā mērā vērās tieši pret 1956. gada uzvarētājiem – demokratizācijas un neatkarības no PSRS atbalstītājiem.

Savukārt ievērojamais PASP darbinieks M. Rakovskis 1968. gada marta notikumus nosauca par „„mazu” lielo kultūras revolūciju” (salīdzinājums ar t.s. „kultūras revolūciju” Ķīnā, kas sākās 1966. gadā un bija vērsta uz politiskās opozīcijas izskaušanu valstī), kura cilvēkattiecību jomā ievērojami atsvieda valsti atpakaļ. „Partija dažādos posmos pieņēma antisemitisma un nacionālisma ideoloģiju. Polijas vārds tika nopietni aptraipīts Eiropā un pasaulē ...” 1970. gadā šo noskaņojumu

aptveroši izteica padomju dzejnieks – disidents A. Gaļičs, kurš poēmā par nacistu nomocīto slaveno pedagogu J. Korčaku metaforiski brīdināja viņa pelnus, kuri it kā no Treblinkas gāzes krāsns lidoja pār Varšavu:

„Но из года семидесятого

Я вам кричу: “Пан Корчак!

Не возвращайтесь!

Вам стыдно будет в этой Варшаве...

Вам страшно будет в этой Варшаве!..... Būs baisi jums šai Varšavā!

Вы будете чужеземцем

Svešinieks jūs būsit

В вашей родной Варшаве”. Jūsu dzimtajā Varšavā.”

„No gada septiņdesmitā

Es saucu jums: „Pan Korčak!

Neatgriezieties!

Jūs mocīs kauns šai Varšavā...

Vēl kāds aspekts. No 1950. gadu vidus līdz 1968. gada marta notikumiem opozīcijai Polijā bija galvenokārt kreiss, pastāvošajā sistēmā integrēts raksturs. Tā meklēja savu, „poļu sociālisma” ceļu, kas bija saistīts ar pastāvošās kārtības uzlabošanu, reformēšanu, „liberalizāciju”, t.i. – „sociālisma ar cilvēcisku seju” radīšanu. 1968. gada notikumi iezīmēja šīs „revizionistiskās” tendences kā „alternatīva marksistiskās domas virziena” izžušanu. Politiskās represijas Polijā 60. gadu beigās sasniedza tik plašus mērogus, ka Polija ieņēma pirmo vietu Eiropā pēc politieslodzīto skaita uz vienu iedzīvotāju. Disidentu vajāšanas apraka t.s. „revizionistu” un liberāldemokrātisko aprindu cerības uz pastāvošā „sociālisma” reformēšanās iespēju. 1968. gads tiek uzskatīts par revizionisma kā kustības par marksisma atjaunošanu Polijā beigu gadu, jo tie partijas biedri, kuri iestājās par reformām, šai laikā lielākoties atteicās no komunistiskās pārliecības un pārgāja uz sociāldemokrātiskām pozīcijām.

Arī opozīcija kopumā bija vīlusies „poļu sociālismā” un reāli pastāvošajā „sociālismā” vispār, uzsāka cita attīstības ceļa meklējumus. Tā, katoļi no grupas „*Znak*” arī zaudēja cerības uz ilgstošu kompromisu ar komunistiem. Radās pirmā pagrīdes organizācija „*Ruch*”, kura nodarbojās ar propagandu, bet gatavoja arī protesta akciju – V. Ļeņina muzeja nodedzināšanu Poroņinā. Tomēr pirms tas notika, 1970. gadā grupu arestēja.

2010. gadā poļu žurnāliste B. Torunčika, kura 1980. gadā bija emigrējusi no Polijas, par 1968. gada noskaņu rakstīja, ka tolaik „brīvības noslāpēšanas sajūtu piedzīvojām ne tikai mūsu paaudze, to izjuta arī mūsu vecāki un tie PASP locekļi, kurus sauca par revizionistiem – dažreiz tie bija augsta ranga partijas aparāta pārstāvji, kas piederēja 56. gada paaudzei; viņi bija idejiski komunisti un izjuta labdabīgus politiskos nodomus. Šie partijas biedri uzskatīja, ka, pateicoties viņiem, Polija 1956. gadā bija kļuvusi par visatvērtāko un liberālāko no sociālisma valstīm. Tie bija cilvēki, kas veikuši 56. oktobra pārvērtības un apzinājās, ka Polijā komunisma reformēšana bija aizgājusi ļoti tālu.

Līdz 1968. gadam mēs paguvām pārliecināties, ka partijas un valdības politiskais kurss nemitīgi saasinās. Tendence gāja tikai vienā virzienā – iznīcināt vārda un pārliecības brīvību, ko sabiedrība bija ieguvusi 1956. gadā.” Poļu žurnāliste atzina: „Mums tolaik patika revolūcijas saukļi. [...] Visā pasaulē un arī mūsu valstī līdz ar vilšanos pastāvošajā politiskajā iekārtā pieauga ilgas pēc radikālām izmaiņām.”

Ārpolitika

Sākot PTR ārpolitikas apskatu V. Gomulkas valdīšanas periodā, jāatzīst, ka valsts ārpolitisko kursu pirmkārt noteica tās pozīcijas aukstā kara ierakumos, PTR loma Varšavas bloka valstu ierindā.

No vienas puses, nepārtraukti turpinājās slepenais karš starp abu bloku valstīm. Sprotams, ka tajā bija iesaistīta arī Polija.

Tā, ASV Kongresa komisijas izlūkošanas jautājumos (*Select Committee on Intelligence*) loceklis H. Heids par ASV izlūkdienestu darbību pret PTR liecināja: „Polijā mēs darījām visu, kas tiek darīts

tais valstīs, kur mēs gribam destabilizēt komunistisko valdību un pastiprināt pretošanos tai. Ar darbību Polijā, kas bija vērsta uz ārieni, tika inspirēta analogiska pretošanās citās Eiropas komunistiskajās valstīs”. Par neiejaukšanos valsts iekšējās lietās šeit nevarēja būt ne runas.

Savukārt arī Polijas izlūkdienests kopā ar PSRS Valsts drošības komiteju piedalījās operācijās pret Rietumvalstīm, to izlūkdienestiem un to atbalstītajām organizācijām. Pēckara gados līdz „sociālistiskās sistēmas” sabrukumam t.s. „brīvajā pasaulē” spiegoja gan PSRS, gan Polijas, gan citu Austrumeiropas valstu izlūkdienesti. Piemēram, tikai Francijā Polija vien bija veikusi 14 šodien atklātu izlūkoperāciju.

No otras puses, arī aukstā kara apstākļos ārpolitikā galvenie tomēr palika tradicionālie diplomātiskie mērķu sasniegšanas līdzekļi.

PTR ārpolitikas galvenie uzdevumi saistījās ar Austrumbloka ietvaros maksimāli iespējamā suverenitātes apjoma sasniegšanu un savas rietumu robežas nodrošināšanu, kas bija cieši saistīti ar visas Eiropas un pasaules drošības stiprināšanu.

Par pirmo problēmu jau rakstīts saistībā ar iekšējo Polijas problēmu risināšanu. Šeit vienīgi vietā vēlreiz uzsvērt, ka Polijas vadība ar V. Gomulku priekšgalā cīnījās par Polijas interesēm, nebaudoties iebilst PSRS vadībai. Tā, kad N. Hruščova un Mao Dzeduna domstarpību dēļ (par divu pasaules sistēmu līdzāspastāvēšanu u.c. jautājumiem) 50.gadu beigās saasinājās PSRS un Ķīnas attiecības, PTR līderis, neatbilstoši Polijas kā PSRS satelīta statusam, atteicās viennozīmīgi atbalstīt sociālistiskās nometnes hegemonu – PSRS nostāju. 1960. gadā V. Gomulka pauda šaubas par nepieciešamību atsaukt padomju speciālistus no Ķīnas, pārtraukt palīdzību tai, atteikties pabeigt rūpniecības uzņēmumu celtniecību, vēlāk – par vajadzību ielaisties robežkonfliktā par nelielu zemes gabalu pie Amūras. V. Gomulka atbalstīja dialogu ar Ķīnas komunistiem, lai izbeigtu publisko polemiku. Līdzīga bija poļu vadītāja nostāja jautājumā par attiecībām ar toreizējo Ķīnas sabiedroto Albāniju.

PSRS ietekmi, N. Hruščovam esot PSKP CK pirmā sekretāra amatā, vairs nevarēja salīdzināt ar to, kāda pastāvēja J. Staļina dzīves laikā. Neveiksmīgie N. Hruščova eksperimenti pēdējos viņa valdīšanas gados, iekšējās nesaskaņas padomju vadībā, kas beidzās 1964. gadā ar sazvērestību pret N. Hruščovu un jaunas valdošās grupas apstiprināšanu – tas viss radīja apstākļus, kad Maskavā nebija laika nodarboties ar Polijas problēmām un poļu līderi Varšavā sāka arvien mazāk raudzīties uz Maskavu.

PSKP CK Prezidijs sēdē 1963. gada 10. novembrī N. Hruščovs asi kritizēja poļu līderi: „Nemiet Gomulku, viņš man jautā: „Vai neesat domājis par draudzīgu attiecību atjaunošanu ar Albāniju?”

Es saku - „...es nedomāju un mēs [PSKP CK Prezidijs] nedomājam, jo viņi ir pārāk [mums] sariebuši”. Bet interesantākais ir tas, ka pats Gomulka jau domā par iespēju atjaunot attiecības ar Albāniju. Šis sabiedrotais, kā es domāju, ir āzis – kur lēks, nav zināms.”

Kad N. Hruščovs 1964. gadā tika atcelts no PSKP CK pirmā sekretāra posteņa, V. Gomulka pauda gandarījumu, īpaši norādot uz bijušā padomju līdera neiecietību pret citu biedru viedokļiem. Atzīmējams, ka V. Gomulka arī kritizēja N. Hruščova īstenoto destalinizācijas politiku. PASP vadītājs paziņoja, ka J. Staļina publiska kritika, it īpaši PSKP XXII kongresā (1961), ne vienmēr bija mērķtiecīga. Šie V. Gomulka apgalvojumi liecināja kā par viņa uzskatu būtisko attīstību konservatīvisma virzienā salīdzinājumā ar 1956. gadu, kā arī par vēlmi izveidot draudzīgus un lietīškus sakarus ar jauno PSKP CK pirmo sekretāru (vēlāk ģenerālsekretāru) L. Brežņevu.

Arī jautājumā par Polijas rietumu robežu drošību PTR vadītāju viedoklis ne vienmēr sakrita ar PSRS un citu „sociālistisko” valstu pozīciju.

PTR attiecības ar kaimiņos esošo VDR attīstījās sekmīgi. 1967. gada 15. martā starp Poliju un VDR tika parakstīts līgums par draudzību un sadarbību uz 20 gadiem. Oficiāli tas tika pasniegts kā

viens no svarīgākajiem miera un drošības faktoriem Eiropā, kurš pretdarbojas VFR militāristiskajām un revanšistiskām tieksmēm. Uz tā pamata 1971. gadā tika noslēgta vienošanās starp Poliju un VDR par robežu satiksmi. Ar šā nolīguma stāšanos spēkā (1972. gada 1. janvārī) robeža tiks atvērta abu valstu pilsoņiem. 70. un 80. gados starp VDR un Poliju notika daudzas abpusējas partiju un valdību delegāciju vizītes. Tika pastiprināti sakari ekonomikas un kultūras jomā.

Toties Polijas vadība jutās apdraudēta no VFR puses, jo Oderas-Neises līniju tā joprojām nebija atzinusi par Vācijas austrumrobežu. PTR tika realizēta sistemātiska kampaņa pret „vācu imperiālismu”, ar mērķi radīt poļos iespaidu, ka „vācu revanšismam” ir milzu spēks, kurš jebkurā tam izdevīgā brīdī var sagrābt varu VFR un vēlreiz novest pasauli līdz kara katastrofai. Oficiālā Polijas Tautas Republikas propaganda veidoja divus vāciešu tēlus: Poliju apdraudošus, atklāti agresīvus VFR pilsoņus, un sabiedrotos no VDR. (Jāsaka, ka katoliskie poļu iedzīvotāji gan juta maz simpātiju pret pēdējiem, kurus parasti kvalificēja kā prūšus, naidīgus poļiem.)

Robežu problēmas dēļ **attiecības starp PTR un VFR** bija saspringtas. Poļu vēsturnieks Č. Madajčiks secinājis, ka pēc Otrā pasaules kara, pasaules sadalījuma blokos, atomkara draudu pieauguma apstākļos Polijas–Vācijas attiecībām vairs nebija agrākās būtiskās nozīmes kontinenta un pasaules drošības jautājumu risināšanā. Tam zināmā mērā var piekrist, taču nedrīkst aizmirst, ka abas zemes joprojām bija viena otrai kaimiņos, un to tradicionālais naidīgums varēja ietekmēt arī militāri–politisko bloku attiecības.

Kad V. Gomulka 1957. gada 14. janvārī paziņoja par PTR gatavību bez priekšnoteikumiem nodibināt ar VFR diplomātiskas attiecības, K. Adenauera valdība to noraidīja ar norādi uz t.s. Halšteina doktrīnu (vācu *Hallstein-Doktrin* — VFR ārlietu ministrijas valsts sekretāra V. Halšteina vārdā nosaukta ārpolitiska nostādne, ko VFR realizēja no 1955. līdz 1970 gadam, virzīta uz VDR starptautisku neatzišanu. Doktrīnas būtību izteica tēze, ka no tās pieņemšanas brīža VFR dibināja un uzturēja diplomātiskas attiecības tikai ar tām ārvalstīm, kurām tādu nebija ar VDR. Vienīgais izņēmums bija PSRS, jo VFR bija svarīgi uzturēt diplomātiskus sakarus ar šo lielvalsti.) Kad tai pat 1957. gadā V. Gomulka paziņoja, ka PTR ir gatava uzlabot attiecības ar VFR, ja tā atzītu Oderas-Neises robežu, VFR valdība arī tam nebija gatava.

Kad radās iespaids, ka bundesvērs tiks apbruņots ar atomieročiem, 1957. gada 2. oktobrī PTR ārlietu ministrs A. Rapackis ANO Ģenerālās Asamblejas XII sesijā iesniedza oficiālu priekšlikumu (iniciatīva ieguva nosaukumu „Rapacka plāns”) par no kodolieročiem brīvas zonas radīšanu Centrālajā Eiropā. Tā paša gada decembrī PTR valdība šo priekšlikumu atkārtoja parastajā diplomātiskajā kārtībā. VDR un Čehoslovākijas Republikas valdības piekrita pievienoties zonai. 1958. gada 14. februārī PTR valdība konkretizēja A. Rapacka izteikto priekšlikumu. No kodolieročiem brīvajai zonai bija jāaptver VFR, VDR un PTR, un Čehoslovākijas teritorija. Šīs valstis, kurām nebija atomieroču, apņēmtos arī turpmāk tādus neražot, neuzkrāt, neievest un neļaut izvietot savā teritorijā, bet lielvalstis: ASV, Lielbritānija un PSRS, kuru rīcībā bija atomieroči, apņēmtos savu zonā iekļauto valstu teritorijās stacionēto karaspēku neapgādāt ar kodolieročiem, to apkalpošanas un palaišanas iekārtām, nepielietot šos ieročus pret zonas valstīm, nepiešķirt tos šīm valstīm. PTR ierosināja arī radīt aparātu līguma izpildes kontrolei, kura sastāvā ietilptu NATO un Varšavas līguma valstu pārstāvji. Turpmākajos gados PTR iesniedza papildinājumus savam plānam, pielāgojot to politiskās situācijas izmaiņām. PTR valdība arī neslēpa, ka priekšlikuma mērķis ir pirmkārt neļaut apbruņot VFR ar kodolieročiem.

1958. gada 19. februārī PSRS valdība paziņoja, ka tā ir gatava uzņemties nosauktās saistības, ja to darītu arī ASV, Lielbritānijas un Francijas valdības. Diemžēl, šī „sociālistisko” valstu iniciatīva

neatrada izpratni Rietumvalstīs. ASV un VFR valdības pauda aizdomas, ka ar bezatomu zonas radīšanu Eiropā Varšavas pakta valstīm rastos militārs pārsvars. 1958. gada novembrī un 1962. gada martā PTR valdība modificēja savu plānu, piekrītot to realizēt divos etapos, sākot ar starptautiskā kontrolē notiekošu atomieroču ierobežošanu Centrāleiropā un beidzot ar to pilnīgu likvidēšanu tajā. Priekšlikums atkal tika noraidīts. Faktiski pēc tam, kad 1958. gadā N. Hruščovs izvirzīja t.s. „Berlīnes ultimātu” (1958. gada 27. novembrī N. Hruščovs sniedza paziņojumu Rietumu lielvarām ultimāta veidā: sākt sarunas par miera līguma ar Vāciju noslēgšanu 6 mēnešu laikā, pretējā gadījumā tiks likvidēts „okupācijas statuss” Berlīnē jeb, citiem vārdiem, padomju okupācijas zona Berlīnē tiks nodota VDR kontrolē) Rapacka plānu vairs nebija izredžu īstenot.

1960. gada oktobrī PASK CK 1. sekretārs V. Gomulka PTR Seima sēdē gan vēl ierosināja četrās Centrāleiropas valstīs veikt plebiscītu jautājumā par zonas bez kodolieročiem izveidi Centrālajā Eiropā. Taču atkal VFR un citu NATO valstu valdības priekšlikumu neatbalstīja. 1962. gada 28. martā PTR delegācija arī 18 valstu atbrūņošanās komitejā Ženēvā iesniedza memorandu ar priekšlikumiem par kodolieroču elimināciju (izskaušanu, no latīņu *eliminare* – izdzīt) un parastā bruņojuma ierobežošanu Centrālajā Eiropā.

1963. gadā PTR iesniedza priekšlikumu par kodolieroču līmeņa „iesaldēšanu” (t.i. *status quo* saglabāšanu) Centrālajā Eiropā, kas tika nosaukts par Gomulkas plānu.

Taču tik un tā aukstā kara apstākļos Rietumvalstis nevēlējās atzīt, ka „sociālistisko” valstu priekšlikumu realizācija varētu stiprināt drošību pasaulē. Aukstā kara apstākļos PTR miermīlīgās iniciatīvas nevarēja tikt īstenotas.

Vēlāk gan radās virkne līdzīgu plānu par bezkodolieroču zonu radīšanu Antarktīdā, Āfrikā, Latīņamerikā, Balkānos, Baltijas jūras rajonā, Āzijā, Vidusjūras rajonā u.c. Daļu no šīm iniciatīvām izdevās īstenot. 1959. gadā par brīvu no atomieročiem tika pasludināta Antarktīda, 1967. gadā – Latīņamerika, 1985. gadā – Klusā okeāna dienviddaļa, 1995. gadā – Dienvidaustrumu Āzija, 1996. gadā – Āfrika, 2007. gadā – Centrālāzija. Šajos panākumos bija arī Polijas pūliņu daļiņa. Taču panākumus nenākas pārvērtēt. Tā, 1963. gadā Somijas valdība izvirzīja plānu par bezatomu zonas radīšanu Ziemeļeiropā. Šo priekšlikumu 1974. gadā atbalstīja PSRS. Polijas valdība no savas puses ierosināja pārvērst Baltijas jūru miera zonā. Polijas iniciatīvu atbalstīja VDR, tā guva atbalsi arī daļa Skandināvijas valstu sabiedrības, taču Baltijas jūras rietumu daļā (VFR un Dānijā) atradās NATO kara aviācijas un flotes bāzes, tāpēc priekšlikumu neizdevās realizēt.

Vēl vienu aspektu PTR attiecībā ar VFR veidoja kara noziedznieku sodīšanas problēma, kurai PTR vadība nopietni pievērsās 60. gados.

1960. gadu sākumā, kad VFR valdība paziņoja, ka 1960. gada 8. maijā beidzas noilguma termiņš atbildībai par hitleriešu noziegumiem Polijā, tās valdība protestēja pret šo lēmumu. 1960. gada 26. aprīlī PTR valdība nāca klajā ar paziņojumu par daudzu gadus ilgušo VFR tieslietu iestāžu bezdarbību nacistu noziedznieku atmaskošanā un sodīšanā. Saistībā ar jaunu VFR valdības mēģinājumu pasludināt atbildības par kara noziegumiem izbeigšanos 1965. gada 8. maijā Polijas valdība vērsās pie ANO ģenerālsēdētāra ar ierosinājumu Cilvēktiesību komisijas sesijas darba kārtības projektā iekļaut papildu jautājumu par kara noziedznieku atmaskošanu un sodīšanu. Polijas valdības memorands paredzēja nepieļaut noteikumu par noilguma termiņa beigām nacistu noziegumiem, īpaši attiecībā uz masu slepkavībām, pieņemšanu Vācijas Federatīvajā Republikā. ANO Cilvēktiesību komisijas sesijas laikā Polijas delegācija arī ierosināja nākamajā Komisijas sesijā izstrādāt starptautisku konvenciju par noilguma nepiemērošanu par noziegumiem pret cilvēci, kā arī par valstu sadarbību šajā jomā. PTR pūliņiem bija panākumi. 1965. gada 9. aprīlī pieņemtajā rezolūcijā par kara noziegumos un noziegumos pret cilvēci vainīgo sodīšanu Komisija ierosināja ANO apsvērt iespējamus veidus un līdzekļus lēmuma nostiprināšanai, kā arī noteikt, ka starptautiskajās tiesībās nevar pastāvēt likumi par šādu noziegumu noilguma termiņiem. Komisija arī aicināja visas valstis meklēt, aizturēt un pakļaut taisnīgam sodam šādu noziegumu izdarītājus.

1968. gada 30. jūnijā PTR valdība publiskoja plašu materiālu par ap 50 000 nacistu noziegumiem (individuālām, kolektīvām un masu slepkavībām) Polijā. Kaut VFR valdība atteicās no sava lēmuma par noilguma termiņa piemērošanu minētajiem noziegumiem, PTR valdība tomēr uzsvēra, ka VFR šādiem noziedzniekiem piemēro pārāk mīkstus sodus. (Pret kara noziedzniekiem VFR tika piemēroti tādi paši likumi kā pret parastajiem kriminālistiem, galvenokārt piespriežot jau 1871. gada kodeksā paredzētus sodus. Tas ļāva VFR tiesu iestādēm būt visai lojālām pret kara noziedzniekiem. Kopš 1958. gada VFR tiesas nacistiskos noziedzniekus kvalificēja nevis kā vainīgos, bet gan kā līdzdalībniekus, tāpēc viņi saņēma saudzējošus sodus.)

PTR iniciatīvas jautājumā par noilguma jautājumiem attiecībā uz nacistu noziegumiem guva ANO atbalstu un pēc plašas starptautiskas diskusijās rezultējās ar ANO Ģenerālās asamblejas 1968. gada 26. novembra rezolūcijā pieņemtu konvenciju par noilguma termiņa nepiemērošanu lietās par kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci.

Reizē PTR vadības centieni panākt savstarpēju tuvināšanos ar VFR turpinājās. 1963. gada 7. martā tika sasniegta PTR un VFR vienošanās, kuras rezultātā Varšavā sāka darboties VFR tirdzniecības misija. Tai pat gadā tika parakstīts Polijas un VFR tirdzniecības līgums uz trīs gadiem. Taču diplomātiskās attiecības starp abām valstīm tad tā arī netika nodibinātas.

Kā atzīmējis vācu vēsturnieks G. Rode, PTR valdība visai uzmanīgi atļāva iebraukt valstī ārzemniekiem no kapitālistiskajām valstīm. Pirmkārt tas attiecās uz VFR pilsoņiem. Piemēram, 1969. gadā 170 000 rietumvāciešu devās uz Bulgāriju, apmēram tikpat uz Ungāriju, vairāk nekā miljons cilvēku atpūtās Dienvidslāvijā, bet Polijas vīzas saņēma tikai 15 000. Turpretī daudzi ierindas poļi šajā laikā jau juta briesmošo PTR un VFR attiecību normalizēšanos, sāka izrādīt vairāk interesi par Vāciju, tās kultūru. Vācu valodu kā otro svešvalodu (krievu valoda bija obligātā svešvaloda) 1968./1969. mācību gadā izvēlējās 36,5% poļu skolēnu, (34,6 % – angļu un 21,7 – franču).

60. gados VFR joprojām aizstāvēja pozīciju, ka „Vācijas jautājums joprojām ir atvērts”, bet Polija iestājās par *status-quo* politiku Eiropā. Abas puses savstarpējo attiecību normalizācijas procesu uzskatīja nevis par patstāvīgu mērķi, bet tikai par savu mērķu sasniegšanas līdzekli.

Oficiāli Padomju Savienība tika uzskatīta par Polijas rietumu robežas un VDR pastāvēšanas galveno garantu. (1965. gada 8. aprīlī tika atjaunots PTR draudzības un savstarpējās palīdzības līgums ar PSRS, kurš paredzēja „Polijas valsts robežas neaizskaramību pa Oderu un Neisi”.) Arī reāli tā tas bija. PTR vadība uzstāja, lai padomju puse koordinē ar to savu politiku attiecībā uz Rietumvāciju. Polijas līderis baidījās, ka PSRS vēlas panākt vienošanos ar VFR par Polijas robežu un VDR pastāvēšanu. Vairākkārt viņš pauda neapmierinātību ar to, ka Ņ. Hruščovs viņu neinformē par Maskavas nodomiem Vācijas jautājumā. Starp padomju un poļu līderi pat radās konfliktu situācijas. Tā, 1964. gada septembrī rakstnieku kongresā Ļubļinā V. Gomulka ar skarbu kritiku uzbruka Ņ. Hruščova realizētajai politikai pret Vāciju. Pirmais apsūdzēja otro par mēģinājumu vienoties par Vācijas apvienošanu uz Polijas rēķina. V. Gomulka paziņoja: „Es vēlos sevišķi uzsvērt, ka jebkuras pašreizējās Polijas robežas izmaiņas var notikt tikai pār Polijas līķi.”

Tai laikā VFR vēl stingri turējās pie postulāta, ka Vācijai pirms 1945. gada piederējušās zemes uz austrumiem no Oderas un Neises ir nelikumīgi Vācijai atņemtas, uzturēja pretenzijas uz šīm Polijai pievienotajām zemēm. 1960. gada 10. jūlijā „Austrumprūsijas novadniecības” sanāksmē VFR kanclers K. Adenauers paziņoja: „Ja mēs tikpat stingri atbalstīsim savus sabiedrotos, kā viņi atbalsta mūs, tad kādreiz uz zemes beidzot atgriezīsies miers un brīvība, bet ar to pašu atgriezīsies arī jūsu skaistā dzimtene – Austrumprūsija”. Kad 1962. gadā Romas pāvests Jānis XXIII sarunā ar Polijas bīskapiem lietoja izteicienu, kuru varēja saprast kā Polijas tiesību uz rietumos tai pievienotajām zemēm atzīšanu, tas izsauca asus komentārus VFR presē, bet Bonnas valdības sūtnis Vatikānā pieprasīja tā valsts sekretāra paskaidrojumus.

Jāatzīmē, ka šai laikā vācu protestantiskās baznīcas aprindās jau bija parādījušās pirmās pazīmes, ka Rietumvācijā briest reāli uzskati par Vācijas un Polijas konfrontācijas bezperspektivitāti, nepieciešamību normalizēt attiecības. Jau 50. gadu otrajā pusē tika uzsāktas iniciatīvas ar mērķi tuvināt abas tautas. Vācijas evaņģēliskās baznīcas sinodes laikā 1958. gada aprīlī tika izplatīts t.s. grēku izpiršanas paziņojums (*Sühnezeichen*), kurā tika runāts par vācu noziegumiem pret citām tautām un kura viens no pamatuzdevumiem bija veicināt vācu un poļu samierināšanos. 1961. gadā neliela protestantu zinātnieku un sabiedrisku darbinieku grupa ar fiziķi un filozofu K. Veiczekeru un Nobeļa prēmijas laureātu fiziķi V. Heizenbergu priekšgalā griezās pie VFR Bundestāga ar t.s. Tībingenes memorandu (*Tübinger Memorandum*), kurā protestēja pret kodolbruņošanos un prasīja Oderas-Neises robežas atzīšanu.

Šai sakarā Polijas katoliskā baznīca baidījās, ka Polijas varas iestādes varēs salīdzināt katoļu „reakcionāro” pozīciju ar protestantu „progresīvo”. Tāpēc 1965. gada 18. novembrī 36 poļu bīskapi vērsās ar vēstījumu – ielūgumu (*Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*) uz 1966. gadā paredzētajām Polijas kristianizācijas tūkstošgades svinībām Čenstohovā pie vācu katoļu bīskapiem, kurš beidzas ar vārdiem: „Mēs cenšamies aizmirst. Pietiek polemiku, pietiek „aukstā kara”, ir jāatsāk dialogs. Mēs sniedzam jums roku, mēs piedodam un lūdzam piedošanu.” Vēsturē dokuments iegājis ar nosaukumu „Mēs piedodam un lūdzam piedošanu”. (*Wir vergeben und bitten um Vergebung* – vēstījums bija uzrakstīts vācu valodā). Tā tika meklēta kristīga samierināšanos, izlīgums starp poļiem un vāciešiem. Polijas katoļu baznīcas vadītāji atgādināja par ciešanām, ko poļu tauta daudzus gadsimtus bija piedzīvojusi no vācu agresijas, īpaši par vācu nacistu noziegumiem. Reizē tika atzīts arī, ka atbilde uz tiem bija arī netaisnības, poļu izdarītas pret vācu tautu. Poļu bīskapi arī uzsvēra, ka Polijas robeža pa Oderu un Neisi ir poļu eksistences garantija. Saskaņā ar kristīgās reliģijas garu poļu bīskapi „piedeva un lūdza piedošanu”.

Ielūgums bez saskaņošanas ar PTR varas iestādēm tika iesniegts Vācijas bīskapiem Vatikāna Otrā Koncila (1962. gada 11. oktobris – 1965. gada 8. decembris) laikā. (Pavisam 1965. gada novembrī Vatikāna Otrā koncila laikā Polijas bīskapi dažādām bīskapijām nosūtīja 56 vēstules ar ielūgumiem uz kristietības tūkstošgades svinībām Polijā.)

Jāsaka, ka poļu bīskapu sagatavotais vēstījums (Vēstules galvenais autors bija arhibīskaps B. Komineks, tās tapšanā piedalījās arī daži citi bīskapi, tai skaitā arī K. Vojtīla) izsauca šaubas pašu baznīcas vadītāju vidū. Svārstījās arī S. Višinskis, bet galu galā apstiprināja šo akciju. Bīskapi pārliecināja primasu, ka VFR valdība necenšas pārskatīt robežas un viņš secināja, ka no Vācijas baznīcas var sagaidīt paziņojumu par robežas pa Oderu-Neisi atzīšanu.

Polijas bīskapu aicinājumu pirmkārt atbalstīja VFR evaņģēliskā baznīca un Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas vadība. Atbildot uz poļu bīskapu soli, 1965. gada 5. decembrī arī 42 Vācijas katoļu bīskapi un kardināli nosūtīja atbildes vēstījumu saviem poļu kolēģiem, kurš sākās vārdiem: „Ar aizkustinājumu un prieku mēs saņemām jūsu vēstījumu”. Vēstījuma teksts bija saskaņots ar VFR valdību. Atbilde vairāk atgādināja diplomātisku notu.

S. Višinskis pozitīvi novērtēja Vācijas bīskapu atbildi, jo viņi atzina Polijas morālās tiesības pastāvēt pašreizējās robežās. Tomēr kopumā Polijas bīskapi atbildē bija vīlušies, jo tās formulējumi bija ļoti piesardzīgi. Vācu teologs un publicists V. Lipšers aprakstīja poļu bīskapu vilšanos vārdiem: „Mēs visu saņemām no vāciešiem, bet ne no tiem, no kuriem gaidījām. Robežu atzina [VFR] sociāldemokrātiskā valdība un protestantu baznīca – mēs turpretī vēlējamies, lai tā būtu bijusi Kristīgi demokrātiskā savienība un katoļu baznīca.” Galvenais, vēstījumā nebija skaidras nostājas jautājumā par Polijas rietumu robežu.

Polijas bīskapu vēstījums vācu kolēģiem izrādījās pilnīgs pārsteigums Polijas varas iestādēm un sabiedrībai, izraisīja sašutumu PASP vadībā un PTR valdībā, kuras uzskatīja, ka tikai valstij ir tiesības īstenot ārpolitiku. Vēstulē primasam S. Višinskim 1966. gada 23. martā V. Gomulka rakstīja: „Formulējot vēstījumā savu politiku pret Vāciju, bīskapi izgāja ārpus savas kompetences robežām un iejaucās valdības pilnvarās.” Vēstījums Vācijas bīskapiem vēlāk gan tika atzīts par vienu no svarīgākajiem poļu-vācu samierināšanās etapiem pēc Otrā pasaules kara, taču tolaik – 1965. gadā izraisīja PASP vadības neapmierinātību, pārmetumus bīskapiem poļu necienīgu vācu ļaundarību aizmirstānu, reliģijas sajaukšanu ar politiku, vēstures viltošanu, teju vai valsts nodevību. Oficiālā Polijas propaganda puda sašutumu par vācu bīskapu atbildi: Iedomājieties, šie augstprātīgie „noziedzīgās nācijas” pārstāvji uzdrošinās ne tikai „lūgt piedošanu”, bet arī „piedot”, un kam – poļiem – „mocekļu tautai”, kura bija viņu pašu upuris!

Daudzos poļos neizpratni izraisīja jautājums, kāpēc gan viņiem pēc visa no vāciešiem izciestā, būtu jālūdz tiem piedošana. Cilvēki, kuri bija izgājuši caur koncentrācijas, piespiedu darba nometnēm, gestapo cietumiem, nevarēja samierināties ar to, ka ir jāpiedod hitleriešu zvērības. Kritizēta tika bīskapu iejaukšanās valsts ārpolitikā, provāciskās simpātijas, Vatikāna nevēlēšanās regulēt Polijas katoļu baznīcas stāvokli valsts rietumu zemēs. Vēstījums izsauca neizpratni arī inteliģencē. Pat daļa katoļu priesteru, it īpaši jaunie, uzskatīja, ka vēstījums ir katoļu baznīcas politiska kļūda, atteicās parakstīt vēstules primasa un citu bīskapu atbalstam. Tolaik tikai ļoti nedaudzi cilvēki saprata, ka vēstuļu apmaiņa starp Polijas un Vācijas bīskapiem ir viens no soļiem grūtajā ceļā uz neizbēgamu Polijas un Vācijas tautu samierināšanos nākotnē. Tikai ar laiku plašākas masas sāka sasniegt patiesība, ka arī no poļu puses gadsimtu gaitā pret citām tautām ir veiktas apkaunojošas un sāpīgas darbības, par kurām vajadzētu lūgt piedošanu no kaimiņiem.

Izmantojot to, ka poļu sabiedrībā pastāvēja dzīvas atmiņas par karu, varas iestādes uzsāka spēcīgu propagandas kampaņu pret baznīcu, it īpaši tās vadītāju S. Višinski. Par sodu 1966. gada janvārī Polijas primass kardināls S. Višinskis nesaņēma atļauju apmeklēt Romu, šai pašā gadā divreiz tika liegta iespēja apmeklēt Poliju Romas pāvestam Pāvilam VI.

Pakāpeniski konflikts noklusa, taču atgriešanās pie agrākajām samiernieciskajām attiecībām starp partiju un baznīcu, V. Gomulku un S. Višinski nenotika. V. Gomulka, „kosmopolīti”, „partizāni” un t.s. Katovices grupa, neraugoties uz domstarpībām, tomēr kopīgi pretojās baznīcas vēlmei iezīmēt arī savu lomu sabiedriskajos procesos.

V. Gomulka, „revizionisti”, „partizāni” un atsevišķi stāvošā E. Gereka grupa, neraugoties uz domstarpībām, kopīgi pretojās baznīcas vēlmei izpausties arī politikā.

Dažkārt varas spiediens izraisīja baznīcas piekāpšanos. Piemēram, 1970. gada 17–18. jūnijā Polijas bīskapu sanāksmē tika pieņemta uzruna ticīgajiem, kurā tika skarta „brīnuma pie Vislas” 50. gadadiena. Saņēmis par to informāciju, Polijas Tautas republikas Reliģisko lietu pilnvarotais piedraudēja bīskapiem ar „attiecīgām sekām”, drošības iestādes brīdināja garīdzniekus atturēties no „pretpadomju” „prettiesiskām” darbībām. Baznīcas vadība atteicās no saviem nodomiem, izsakot nožēlu par to, ka varas iestādes nenostājās uz konstruktīva attiecību ar baznīcu noskaidrošanas ceļu.

1960.–1966. gadā Polija svinēja savas valstiskās pastāvēšanas tūkstošgadi. To ievadīja Grīnvaldes (Tannenbergas) kaujas 550 gadu jubilejas svinības. Tūkstošgades svinību gaitā oficiāli bija paredzēts atzīmēt 1863. gada sacelšanās, Krakovas universitātes dibināšanas (1364) un Polijas Nacionālās Atbrīvošanas Komitejas izveides (1944) gadadienu, tomēr nebija paredzēta kristianizācijas sākuma (966) atzīmēšana. Taču, ko nedarīja valsts, izdarīja katoļu baznīca. Tā plaši

atzīmēja Polijas kristianizācijas tūkstošgadi. Pulcējās tūkstošiem ticīgo, lai parādītu savu reliģiozitāti un atbalstu baznīcai.

1966. gada 3. maijā norisa Kristietības tūkstošgades centrālās reliģiskās svinības Jasnajā Gurā Čenstohovā. Svinīgo dievkalpojumu vadīja Krakovas metropolijas arhibīskaps K. Wojtila (nākamais pāvests Jānis Pāvils II). Kardināls S. Višinskis, pildot pāvesta legāta funkcijas, teica runu 1966. gada 3. maijā uz Jasna Guras kalna, kurā atkārtoja poļu bīskapu vēstījuma tēzi: „Kā zīmi par smagāko uzvaru – uzvaru pār sevi – mēs, poļu bīskapi, kopā ar Dieva tautu [poļiem], piedodam!” Uz to sapulcējušies ticīgie atbildēja: „Mēs piedodam, mēs piedodam!”

Poļu un vācu samierināšanas iniciatīvu sasniegumi ātri kļuva redzami. 1968. gada martā vairāk nekā 100 vācu katoļu inteliģentu, ieskaitot J. Ratzingeru, vēlāko pāvestu Benediktu (*Benedictus XVI*), uzrakstīja t.s. Bensbergas memorandu (*Bensberger Memorandum*), kurā VFR valdība un vācu bīskapi tika aicināti atzīt Oder-Neisse robežu. Vācijas sabiedrībā strauji brieda labvēlīgs noskaņojums attiecību noregulēšanai ar PTR. VFR agrākā ārpolitiskā līnija, t.s. Halšteina doktrīna bija nonākusi strupceļā. Jau no 1967. gada tika meklētas iespējas uzlabot attiecības ar Austrumeiropas valstīm.

Taču līdz tam, nespējot pagaidām ietekmēt VFR oficiālo nostāju attiecību normalizācijas virzienā, Polijas vadība koncentrēja pūliņus savas drošības stiprināšanai, stiprinot Eiropas vispārējo drošību.

No 1955. līdz 1957. gadam NATO valstu militārie izdevumi pieauga par 11,2 %. Pavisam no 1949. līdz 1959. gadam NATO valstu militārie izdevumi pieauga 3 reizes. 15 pēckara gadu laikā ASV radīja aiz savām robežām ap 270 militāru bāzu, kurās atradās stratēģiskie bumbvedēji.

Vienlaikus ar militārās sāncensības veicināšanu, kas neļāva normāli attīstīties Austrumeiropas valstu, arī Polijas ekonomikai, turpinājās arī tiešs ekonomiskais karš. ASV centās aktivizēt ekonomiskā kara izvēšanas nolūkā izveidotās starptautiskās komitejas – COCOM (angļu *Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, CoCom*) darbību. 50. gadu otrajā pusē šī komiteja aizliedza daudzām rietumu firmām slēgt tirdzniecības līgumus ar „sociālistiskajām” valstīm, pat bloķēja jau noslēgtos vienošanos izpildi.

Kaut PSRS un tās sabiedroto militārās spējas vēl ilgstoši atpalika no NATO, Rietumu propaganda militāro izdevumu pieaugumu attaisnoja ar PSRS militārās varenības pieaugumu. Taču 1957. gadā PSRS atompotenciāls pēc vērtējumiem bija ne lielāks par 250 atombumbām. Pie tam PSRS nebija drošu to nogādes līdzekļu. Tikai 1956. gada 26. septembrī padomju aviācija veica lidojumu ar papildus degvielas uzņemšanu, kas līdzinājās attālumam no PSRS līdz ASV un atpakaļ. 1957. gada 1. janvārī PSRS rīcībā gan bija tikai 25 šādas lidmašīnas, Tiesa, ja arī vienai lidmašīnai izdotos daudz maz precīzi nomest atombumbu, ASV iegūtu tām nepieņemamu kara rezultātu. [Jāņem gan vērā, ka Losandželosas rajonā ASV teritorijā atrodas tektonisks lūzums (dziļa plaisa Zemes garozā) un viena šeit uzspridzināta atombumba var novest visu valsti, pat visu pasauli, pie neprognozējama apmēru katastrofas.] 1957. gada 27. augustā PSRS tika publicēts paziņojums par starpkontinentālas ballistikās raķetes izmēģinājumu, bet 4. oktobrī tika palaists 1. mākslīgais Zemes pavadoņs. Tas nozīmēja, ka PSRS raķetes var aizsniegt ASV teritoriju. ASV, lai saglabātu savu militāro pārsvaru, tūlīt uzsāka PSRS robežu „patrulēšanu” ar stratēģiskajiem bumbvedējiem, kuri nesa atomieročus. Tomēr militāro spēku samērs sāka neatgriezeniski mainīties. Kapitālistisko valstu uzbrukuma draudi „sociālistiskajām” valstīm tādā apmērā kā līdz tam vairs nepastāvēja.

Viens no „komunisma ierobežošanas” teorijas autoriem D. Kennans 60. gadu sākumā bija spiests paziņot, ka Rietumu valstīm „nav citas izvēles, ka pieņemt mierīgas līdzās pastāvēšanas meklējumus kā savas politikas pamatus attiecībā pret komunistiskās pasaules valstīm”. Rietumu vadošie politiķi gan šo patiesību uztvēra ļoti negribīgi.

Kad pēc vairākus gadus ilgušām sarunām 1963. gada 8. augustā Maskavā tika parakstīts ASV, Lielbritānijas un PSRS līgums par kodolieroču izmēģināšanas atmosfērā, kosmiskajā telpā un zem ūdens aizliegšanu, tam varēja pievienoties arī citas valstis. To izdarīja arī PTR.

PTR nekavējoties uzstājās ar priekšlikumu sasaukt Eiropas sanāksmi drošības un sadarbības jautājumos. Pēc konsultācijām ar PSRS pārstāvjiem PTR delegācija ANO Ģenerālās Asamblejas XIX sesijā 1964. gada 14. decembrī iesniedza dokumenta projektu par visu Eiropas valstu konferences ar ASV dalību sasaukšanu kolektīvās drošības jautājuma apspriešanai. 1965. gadā šo priekšlikumu oficiāli atbalstīja arī citas Varšavas bloka valstis. Pēc kārtējās Varšavas līguma valstu Politiskās konsultatīvās komitejas sesijas 1966. gada jūnijā Eiropas apspriedes drošības un sadarbības jautājumos sasaukšanas ideja kļuva par vispārēju „sociālistisko valstu” priekšlikumu. To atbalstīja arī Rietumu valstis. Aktīvi par tās realizāciju cīnījās un nozīmīgu ieguldījumu sanāksmes sagatavošanā deva Polijas diplomāti. (Tikai 1969.–1972. gadā viņi noturēja ar Rietumu pārstāvjiem vairāk nekā simt dažādu konsultāciju un dialogu.) 1965. gada aprīlī tika pagarināts 1945. gadā noslēgtais Polijas līgums par draudzību un sadarbību ar PSRS, nedaudz vēlāk parakstīti līdzīgi līgumi ar ČSSR, Bulgāriju, Ungāriju un Rumāniju. Par 1967. gada līgumu ar VDR jau teikts.

Polija enerģiski nosodīja 1965. gadā uzsāktu ASV karu Vjetnamā, īpaši VjDR bombardēšanu. Polijas valdība daudzkārt norādīja, ka konflikts Vjetnamā var tikt atrisināts tikai politiskās vienošanās ceļā, nodrošinot Vjetnamas tautas likumīgās tiesības uz pašnoteikšanos.

ASV agresija Vjetnamā, kā arī 1967. gada Izraēlas uzsāktais t.s. „Sešu dienu karš” pret arābu valstīm noveda pie Eiropas dialoga pagaidu vājināšanās. Jaunas dialoga iespējas pavērsās pēc līguma par kodolieroču neizplatīšanu parakstīšanu 1968. gada 1. jūlijā. Līgumu tai pat gadā parakstīja arī PTR. Radās jaunas cerības uz saspīlējuma atslābumu Eiropā. Taču tās atkal iesaldēja **Varšavas līguma valstu karaspēka ieviešana Čehoslovākijas teritorijā** 1968. gada 21. augustā.

V. Gomulka, kurš 1968. gada februārī – martā sastapās ar studentu nemieriem savā valstī, t.s. „Prāgas pavasari” uzlūkoja bez līdzjūtības, uztraucās par „čehoslovāku sērgas” izplatību Polijā. „Sociālisms ar cilvēcisku seju” viņa acīs bija tipisks revizionisms. Jau 1968. gada aprīlī PASP CK pirmais sekretārs pieprasīja tūlītēju karaspēka ieviešanu Čehoslovākijā, ņemot vērā to, ka tur sākas process, kurā „sociālistiska valsts pārvēršas par buržuāzisku republiku”. V. Gomulku baidīja arī Čehoslovākijas komunistu līdera A. Dubčeka saikne ar Dienvidslāvijas un Rumānijas vadītājiem J. Brozu Tito un N. Čaušesku, jo vēl pirms A. Dubčeka nākšanas pie varas Čehoslovākija mēģināja nodibināt diplomātiskas attiecības ar VFR, bet 1967. gadā pēdējā tās atjaunoja ar Dienvidslāviju un nodibināja ar Rumāniju. Polijas vadība visu to vērtēja negatīvi. V. Gomulka notikumus Čehoslovākijā skatīja caur Polijas – Vācijas attiecību prizmu, pamatoti uzskatot, ka, Čehoslovākijai atstājot padomju bloku, tā nenovēršami nonāks Rietumvācijas ietekmē. Viņš bija neapmierināts ar to, ka PSRS vadība kavējas iejaukties Čehoslovākijas notikumos, ļaujot tur rīkoties „revizionistiem”. Arī daži citi Polijas vadītāji, tostarp E. Gereks, jau maija sākumā pieļāva bruņotas iejaukšanās iespēju Čehoslovākijas iekšējās lietās. „Sociālistisko” valstu vadītāju uztraukuma par notikumu attīstību Čehoslovākijā rezultātā 1968. gada maija sākumā Polijas un Čehoslovākijas robežas apgabalā tika uzsākta PSRS, PTR un VDR karaspēka koncentrācija, lai Polijas, Čehoslovākijas, VDR un PSRS teritorijās veiktu mācības.

1968. gada 5. jūlijā PASP CK Politbiroja sēdē V. Gomulka neslēpa savu vilšanos par PSRS vilcināšanos: „Padomju vadītāji to dara ar cimdziem. Ja tas būtu atkarīgs no mums, tad es jau sen būtu viņus [čehu un slovāku kontrevolucionārus] apspiedis [...] Process ved pie Čehoslovākijas izstāšanās no mūsu nometnes. [...] Mēs varam padomju līderiem pateikt, ka mēs ievedīsim

[Čehoslovākijā] mūsu karaspēku. Pie velna ar šo [Čehoslovākijas] suverenitāti. Ja viņi [Kremlī] nevēlas, tad lai piekāpjas tālāk.”

Tiesa, 1968. gada 14.–15. jūlijā V. Gomulka negaidīti atteicās no savas iepriekšējās apņēmības attiecībā uz Čehoslovākijas problēmu un demonstrēja piesardzīgāku nostāju. Sociālistisko valstu līderu tikšanās laikā Polijas un Ungārijas līderi V. Gomulka un J. Kadars uzstājās no mērenām pozīcijām. Tomēr nākamajā Varšavas pakta valstu PSRS, VDR, Polijas, Bulgārijas un Ungārijas vadītāju sanāksmē Maskavā 1968. gada 18. augustā visi viņi bez īpašiem iebildumiem apstiprināja PSRS CK izdarītos stāvokļa Čehoslovākijā novērtējumus un piekrita sniegt tai „nepieciešamo militāro palīdzību”. V. Gomulka paziņoja, ka cita ceļa nav, un tā meklējumi būtu tikai velta laika izšķiešana. Interesanti, ka viņš ierosināja, lai VDR karaspēks nepiedalītos akcijā Čehoslovākijā, jo Vācijas karaspēks „jau tur pabijis”. (It kā Polijas karaspēks Cešinas apgabalā nebūtu „pabijis”.) Šis atgādinājums par 1938.–1939. gada notikumiem izsauca VDR pārstāvošā V. Ulbrihta dusmas.

1968. gada 20. augustā sākās Varšavas pakta valstu karaspēka militārā iejaukšanās Čehoslovākijā. Nedaudz vēlāk tā tika pamatota ar t.s. „Brežņeva doktrīnu” (angl. *Brezhnev Doctrine* vai ierobežotas suverenitātes doktrīna).

Rietumu politiķi tā formulēja vienu no PSRS 1960.–1980. gadu ārpolitikas aspektiem. Doktrīnas saturs tika tulkots kā PSRS tiesības iejaukties Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu, kas bija daļa no „sociālisma” bloka, iekšējās lietās, lai nodrošinātu stabilitāti to politiskajam kursam, kas tika būvēts uz „reālā sociālisma” pamatiem un kura mērķis bija cieša sadarbība ar PSRS. Jēdziens radās pēc L. Brežņeva runas PASP V kongresā 1968. gada novembrī. Viņš paziņoja: „Ir labi zināms, ka Padomju Savienība ir daudz darījusi, lai reāli nostiprinātu sociālistisko valstu suverenitāti un neatkarību. PSKP vienmēr ir iestājusies par to, lai katra sociālisma valsts pati noteiktu konkrētās attīstības formas sociālisma izaugsmes ceļā, ņemot vērā savu nacionālo apstākļu specifiku. Taču ir zināms, biedri, ka pastāv vispārēji sociālistiskās celtniecības likumi, atkāpšanās no kuriem varētu novest pie novirzes no sociālisma kā tāda. Un, kad sociālismam naidīgi iekšējie un ārējie spēki mēģina pagriezt sociālisma valsts attīstību kapitālisma sistēmas atjaunošanas virzienā, kad šajā valstī pastāv draudi sociālisma lietai, draudi sociālistiskās sadraudzības drošībai kopumā – tas jau kļūst ne tikai par šīs valsts iedzīvotāju problēmu, bet arī kopēju problēmu, visu sociālistisko valstu rūpēm.”

Jāpiebilst, ka pēc PSRS sabrukuma līdzīgi, atsaucoties gan ne uz „sociālisma” aizstāvēšanas nepieciešamību, bet gan uz rūpēm par demokrātijas iedibināšanu pasaulē, citu valstu iekšējās lietās vairakkārt ir iejaukušās ASV un tās sabiedrotās valstis.

Operācijā „Donava” (“Prāgas pavasara” apspiešanā), piedalījās Polijas 2. armija, kuru vadīja ģenerālis F. Sivickis. Poļu kontingents sastāvēja no 24 341 virsniekiem un karavīriem, 647 tankiem, 566 transportieriem, 4 798 automašīnām, 36 helikopteriem utt. Tas izvietojās Čehoslovākijas ziemeļu daļā ārpus lielākajām pilsētām. Poļu vienību uzdevums bija bloķēt Čehoslovākijas Tautas armijas daļas, likvidēt „naidīgu propagandu”, patrulēt pilsētas un veidot kontaktus ar vietējām pašvaldībām. Reizē 2. armijas karavīri vietējo iedzīvotāju vidū izplatīja 5 miljonus bukletu, plakātu un brošūru. Militārās radio stacijas raidīja programmas čehu valodā. Notika gan arī traģēdijas. Iespējams, atceroties agrākos konfliktus, poļu karavīri rīkojās visai skarbi. Kad Liberecas (*Liberec*) pilsētas centrālajā laukumā uz poļu tanku kolonu no ēkas jumta, kurā notika remonts, čehi sāka mest celtniecības atkritumus – ķieģeļus u.c. drazu, poļu karavīri atklāja uguni un 9 provokatori tika nogalināti. 1968. gada 7. septembrī Jičinas (*Jičín*) pilsētā piedzēries karavīrs no Polijas 11. tanku divīzijas atklāja uguni uz civiliedzīvotājiem un transportlīdzekļiem. Bojā gāja divi cilvēki un pieci tika ievainoti.

Polijas sabiedrības reakcija uz Varšavas pakta spēku intervenci Čehoslovākijā bija klusināta, sākumā gan dominēja sašutušas balsis, bet pēc tam pastiprinājās antičehoslovāku noskaņojums. To

noteica divi iemesli: poļu bailes no 1) Vācijas draudiem un 2) no 1939. gada septembra situācijas atkārtšanās, kad Polijai no dienvidiem uzbruka Slovākijas armija. Jau teikts, ka 1968. gadā V. Gomulkas režīms piedzīvoja pirmo nopietno krīzi. PTR dalība t.s. „Prāgas pavasara” apspiešanā Čehoslovākijā, tāpat kā antisemitiskā kampaņa pašā Polijā, būtiski kaitēja valsts prestižam, īpaši Rietumos. Notikumi Čehoslovākijā uz laiku atbīdīja arī attiecību noregulējumu starp PTR un VFR.

Attiecībās starp PTR un VFR arī vēl 60. gados K. Adenauera realizētais lozungs „Atslābumam jābūt atkarīgam no progresa [Vācijas] atkalapvienošanā” (*Entspannung muß von Fortschritten in der Wiedervereinigung abhängig gemacht werden*), kurš līdz pat 1969. gadam bloķēja VFR elastīgākas Austrumu politikas realizāciju. Taču pamazām Vācijas Federatīvajā Republikā revizionistiskie noskaņojumi gadu gaitā pieklusa. Tam bija daudzi cēloņi, bet poļu vēsturnieks Č. Madajčiks kā svarīgākos atzīmējis trīs:

1) Vācu politiķi, vēsturnieku ietekmēti, apzinājās, ka teritoriāla ekspansija vairs nav rentabla, divi tās vārdā vesti pasaules kari bija zaudēti. Nevis iegūto apgabalu lielums noteica politisko un ekonomisko valsts svaru, bet gan tās attīstības dinamika.

2) Iedarbojās ar Prūsijas vestajiem kariem saistītās bagātās pieredzes noraidījums, kuru pauda VFR liela daļa politiķu un tautsaimniecības speciālistu ar kancleru K. Adenaueru priekšgalā.

3) Demokrātisko pārmaiņu dziļums VFR, kas atļāva veikt apvērsumu sabiedrības apziņā. Ja pēc Pirmā pasaules kara revizionistiskajiem noskaņojumiem par pārmaiņu nepieciešamību Vācijas austrumu robežās bija diezgan vispārēja piekrišana, tad pēc Otrā pasaules kara šie uzskati zaudēja piekritējus. Tos atbalstīja tikai no agrākajām dzīves vietām izraidītie un to organizācijas.

Tik tiešam, no Polijas izsūtīto vāciešu biedrības enerģiski iestājās pret nopietnu sasprindzinājuma atslābumu abu valstu attiecībā, traucēja jau realizējamās politikas alternatīvu meklējumos. Tas stipri traucēja VFR un PTR tuvināšanos. No otras puses Polijas komunistiskā vadība arī nevēlējās nopietni nodarboties ar vācu mazākuma bēgšanas un izraidīšanas vēsturiskajiem un aktuālajiem aspektiem un palikušo vācu ģimeņu izbraukšanas problēmām. Viņu cilvēku tiesību realizācija vienmēr tika saistīta ar finansiālas un ekonomiskas palīdzības sniegšanu Polijai, kas sarunām radīja nepatīkamu piegāršu. Tomēr sakarā ar sekmīgo VFR attīstību un no Polijas izsūtīto etnisko vāciešu integrāciju rietumvācu sabiedrībā mainījās vācu iedzīvotāju noskaņojums pret vācu – poļu robežas izmaiņām. Ja 1951. gadā tikai 7% VFR pilsoņu bija gatavi atzīt Oderas–Neises robežu, tad 1967. gadā jau 46%, bet 1972. gadā jau 61% izteicās par tās atzīšanu. 60. gadu beigās VFR agrākā ārpolitiskā līnija, t.s. Halšteina doktrīna bija nonākusi strupceļā. Jau no 1967. gada tika meklētas iespējas uzlabot attiecības ar Austrumeiropas valstīm.

VFR ārlietu ministrs (1967–1969) un vēlāk kanclers (1969–1972) sociāldemokrāts V. Brants un viņa domu biedri secināja, ka pārmaiņas austrumos būtu vieglāk stimulēt ar starptautiskā saspīlējuma atslābuma politiku (Rietumvalstīs parasti saukta franciski: *détente*, PSRS – krieviski: *Разрядка международной напряжённости*), nevis tālāku konfrontāciju. 1969. gada oktobrī pēc Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas un Brīvo demokrātu partijas (*Freie Demokratische Partei*), kuras biedru vidū bija izplatījusies doma par nepieciešamību atzīt Oderas–Neises robežu, uzvaras bundestāga vēlēšanās, Vācijā tika izveidota sociāldemokrātu un brīvo demokrātu koalīcijas valdība ar V. Brantu priekšgalā, tā sāka realizēt t.s. „Jauno Austrumu politiku” (*Die Neue Ostpolitik*), kura sevī ietvēra attiecību normalizēšanu ar VDR, Poliju un PSRS. Radās arī priekšnosacījumi abu vācu valstu attiecību uzlabošanai.

1969. gada maijā PTR uzstājās ar iniciatīvu uzsākt sarunas ar VFR. 1969. gada 17. maijā, tiekoties ar vēlētajiem Varšavā, V. Gomulka ierosināja VFR valdībai noslēgt līgumu, kurā abu

valstu attiecību normalizācija būtu cieši saistīta ar Oderas-Neises līnijas kā Polijas rietumu robežas atzīšanu no Rietumvācijas puses. Polijas puse paziņoja: „Nepastāv juridiska rakstura šķēršļi, lai VFR atzītu Polijas rietumu robežas galīgo raksturu. Mēs jebkurā brīdī esam gatavi parakstīt ar VFR tādu pat starpvalstu līgumu, kādu mēs parakstījām ar VDR pirms 19 gadiem...”. Šis paziņojums bija pilnīgs pārsteigums padomju vadībai. Taču V. Gomulka spēja pārliecināt L. Brežņevu par Polijas priekšlikuma pareizību, jo attiecību normalizācija ar VFR palīdzētu nostiprināt teritoriālo *status quo* Eiropā.

Rezultātā Bonna sāka sarunas ar Maskavu un pēc tam arī ar Varšavu. 1969. gada septembrī jaunais VFR kanclers V. Brants pozitīvi atbildēja 1969. gada 17. maijā izskanējušajam PTR piedāvājumam par miera līguma starp PTR un VFR noslēgšanu. V. Branta vadītā sociālliberālā koalīcija V. Gomulkas priekšlikumu akceptēja un 1970. gada februārī sākās vācu un poļu sarunas.

Pēdējais apstāklis sākotnēji izraisīja L. Brežņeva neapmierinātību. Viņš un PSRS ārlietu ministrs A. Gromiko vēlējās, lai robeža gar Oderu un Neise tiktu atzīta aptverošā līgumā starp PSRS un VFR. Tādējādi Polijas un Vācijas robežu joprojām garantētu Padomju Savienība. Taču V. Gomulka, uzzinot par padomju un VFR sarunām, pieprasīja noslēgt atsevišķu līgumu starp Poliju un Rietumvāciju. To noteica vēlme saņemt dubultgarantijas pēc kara pievienoto zemju palikšanai Polijas sastāvā. V. Gomulka pamatoti atzina, ka bez pēckara iegūtajām rietumu un ziemeļu zemēm Polija būtu tikai „Varšavas hercogistes kopija”.

Vēl kāda interesanta nianse. Jāatgādina, ka VDR ar PTR jau 1950. gadā bija noslēgušas Gerlices līgumu par savstarpēju robežu atzīšanu. VDR vadītāji ar lielu neuzticību vēroja Polijas līdera jaunus soļus. Pēc viņu domām, Polijai nebija nekādas nepieciešamības censties, lai Vācijas Federatīvā Republika atzīst Oderas-Neises robežu, jo tā taču ar Poliju nerobežojas. Polijas vadības rīcība radīja iespaidu, ka tā netic VDR pastāvēšanas stiprumam. V. Gomulkas atbilde bija vienkārša: pastāv divi Vācijas reiha mantinieki: VFR un VDR, un abiem ir jāparakstās zem Potsdamā noteiktās robežas. (VDR to jau bija izdarījusi 1950. gadā ar Gerlices līgumu). V. Gomulka pamatoti neticēja padomju politikas nemainībai pret Vāciju. Tāpēc viņš aizstāvēja uzskatu, ka PTR nevar samierināties tikai ar PSRS garantijām Polijas rietumu robežai, bet tai jāsaņem tās apstiprinājums arī no VFR.

No vācu-poļu konsultāciju dalībnieka M. Rakovska atmiņām ir zināms, ka V. Gomulka uzskatīja VDR pastāvēšanu tikai par pagaidu parādību un saprata, ka pēc Vācijas apvienošanās padomju karaspēka aiziešana no tās kļūs tikai par laika jautājumu. Tieši tāpēc V. Gomulkam bija svarīgi, lai Oderas –Neises robežu atzītu ne tikai VDR, bet arī VFR. VDR vadībai bija vien jāpārcieš, ka „pāri tās galvai” VFR un PTR vienojās par VDR un PTR robežas atzīšanu.

Pēc ilgām sarunām 1970. gada 7. decembrī tika parakstīts līgums starp PTR un VFR par to attiecību normalizācijas pamatiem. Tas kļuva par pamatu tālākajiem līgumiem starp Austrumeiropas valstīm un VFR, kuros tika atzīts *status-quo* Eiropā, tai skaitā Polijas rietumu robeža.

1970. gads bija īpašs pagrieziena punkts. VFR ekonomikas ministrs kā pirmais Federālās valdības loceklis oficiāli apmeklēja Polijas Tautas Republiku. 1970. gada 12. augustā V. Brants Maskavā parakstīja t.s. Maskavas līgumu starp Vācijas Federatīvo Republiku un Padomju Savienību, kurā abas puses atzina Vācijas pēckara robežu neaizskaramību. Tas bija pirmais nozīmīgais starptautiskā saspīlējuma atslābuma politikas sasniegumus apliecinošs dokuments. Ar to VFR atsacījās no teritoriālām pretenzijām un atzina Oderas-Neises robežu un savas robežu ar VDR neaizskaramību. Šā gada oktobrī tiks noslēgts ilgtermiņa līgums starp VFR un Poliju par tirdzniecību, ekonomisko un tehnisko sadarbību.

Tiesa, vācu vēsturnieks E. Konce norādījis, ka VFR un PSRS līguma noslēgšana sarunas starp VFR un PTR reizē gan atvieglāja, gan apgrūtināja. Atvieglāja, jo Maskavas līgums pavēra ceļu arī PSRS hegemonijā esošajai PTR noslēgt līdzīgu līgumu. Pie tam Maskavas līgums jau bija radījis priekšnoteikumus, par kuriem VFR un PTR pārstāvjiem vairs nevajadzēja diskutēt. Apgrūtināja, jo poļu nacionālā lepnuma jūtas protestēja pret to, ka līgums starp Maskavu un Bonnu jau pirms VFR un PTR sarunām bija nospraudis līguma par Polijas rietumu robežām ietvarus. Polijas, kurai jau vairākkārt bija nācies piedzīvot, ka tās turpmāko likteni izlēma Vācija un Krievija, pieredze izraisīja nevilus pretestību ne no pašas Polijas nākušai iniciatīvai. Domājams gan, ka PTR vadītāju pragmatisms atstāja maz vietas „nevilus pretestībai”.

1970. gada 7. decembrī Vācijas kanclers V. Brants ieradās Varšavā. Viņš un PTR premjers J. Cierankevičs parakstīja vienošanos par Polijas un Vācijas attiecību normalizāciju (diplomātisko attiecību nodibināšanu) un Polijas rietumu robežu. Abas puses atzina Oderas–Neises līniju, atteicās no teritoriālām pretenzijām un garantēja pastāvošo robežu neaizskaramību.

Jau minētais vācu pētnieks E. Konce uzsvēris, ka 1970. gada 7. decembrī parakstītais VFR un PTR līgums atbilda tām īpašajām vācu-poļu attiecībām, kuras pastāvēja Oderas-Neises līnijas kā Polijas rietumrobežas jautājumā. Ja Maskavas līgumā atteikšanās no vardarbības valstu attiecībās, kaut arī stingri saistīta ar savstarpējo robežu atzīšanu, bija nostādīta pirmajā vietā, Varšavas līgumā robežu neaizskaramības nodrošināšanai bija piešķirta neapšaubāma prioritāte. Līguma pirmajā pantā VFR un PTR stingri apliecināja, ka „pastāvošā robežlīnija”, kuru bija noteikusi Potsdamas konference, „veido Polijas Tautas Republikas rietumu robežu”. Sekoja norāde uz robežu neaizskaramību „tagad un nākotnē” un savstarpēju atteikšanos no teritoriālām prasībām. Tikai otrajā līguma pantā tika atzīta atteikšanās no vardarbības lietošanas un strīdus jautājumu noregulēšana mierīgā ceļā.

Atšķirībā no Maskavas līguma, Varšavas līguma preambulā bija ierakstīts, ka „ir pagājuši vairāk nekā 25 gadi kopš Otrā pasaules kara, kura pirmais upuris bija Polija un kurš Eiropas tautām nesa smagas ciešanas, beigām”. Šī frāze, protams, atgādināja atbildību, kuru bija jānes Vācijai kā kara izraisītājai, taču no vācu skatu punkta tā saturēja arī norādi uz to, ka pēc 1945. gada miljoni vāciešu tika izraidīti no agrākajiem viņu apdzīvotajiem apgabaliem un šī izraidīšana nenotika „humānā veidā”, kā to paredzēja Potsdamas konferences protokoli.

1970. gada 7. decembra līgums novērsa vienu no galvenajiem spriedzes avotiem kontinentā un kopā ar 1950. gadā parakstīto PTR un VDR Gērlises līgumu nozīmēja Polijas – Vācijas robežas problēmas atrisināšanu ne tikai *de facto*, bet arī *de iure*. Kopš 1970. gada Varšavas līguma Vācijas federālā valdība vairs neizvirzīja pretenzijas uz apgabaliem uz austrumiem no Oderas-Neises līnijas. (VFR šo robežu galīgi atzina tikai t.s. “divu plus četru” (VFR un VDR kā arī ASV, Francijas, Lielbritānijas un PSRS) sarunu laikā (1990), lai neapdraudētu atkalapvienošanās procesu starp abām Vācijas valstīm. Ar Vācijas un Polijas robežlīgumu 1990. gada 14. novembrī pastāvošā robeža tika apstiprināta pilnā saskaņā ar starptautiskajām tiesībām.)

Polijā mazāk zināms bija vēl viens līguma aspekts. Ar Varšavas līguma noslēgšanu VFR bija spērusi platu soli pretī PTR un varēja rēķināties ar tās attieksmes maiņu pret problēmām, kurās bija ieinteresēta VFR, pirmkārt jau jautājumā par vēl joprojām Polijā dzīvojošo vāciešu izceļošanas iespējām. V. Brands sarunās ar PTR valdību uzsvēra „humanitāro līgumu” atrast ceļu, „lai izpildītu daudzu Polijā dzīvojošo cilvēku cerības un vēlmes atļaut viņiem brīvi izvēlēties pastāvīgās uzturēšanās vietu”. Taču Polijas vadība, kura gadu desmitiem bija paudusi uzskatu, ka Polijā vairs nedzīvo neviens vācietis, nebija gatava Varšavas līgumā uzņemt arī pantu par atsevišķu personu vai pat visa Polijā dzīvojošā vācu etniskā mazākuma izbraukšanas iespējām. Tomēr, lai panāktu līguma

parakstīšanu, PTR valdībai nācās atļaut vācu izcelsmes Polijas iedzīvotājiem izceļot uz Vāciju. Atļauja tika noformēta ar Polijas valdības par „informāciju” nosauktu paskaidrojumu, ka personām ar neapstrīdamu piederību vācu tautībai tiks dotas izbraukšanas iespējas.

Cik šādu cilvēku dzīvo Polijā – nevienam nebija īsti skaidrs. Ja VFR iestādes rēķinājās ar aptuveni 300 000 cilvēku, „informācijā” gāja runā par „dažiem desmitiem tūkstošu”. Pēc tam kad ap 40 000 vāciešu bija Poliju atstājuši, varas iestādes sāka atteikt izbraukšanas atļaujas. Cilvēki, kuri pieteicās izbraukšanai, tika diskriminēti, pirmkārt jau atlaisti no darba. Polija izvirzīja savas vēlmēs saņemt no Vācijas kredītu kā nosacītu atlīdzību par vāciešu atbrīvošanu, kā arī Polijas pienākumu izmaksāt saviem bijušajiem pilsoņiem pensijas pārņemšanu no VFR puses. Tikai 1975. gadā tika panākta vienošanās, kura sasaistīja vāciešu izbraukšanu no Polijas ar VFR maksājumiem.

Spilgts notikums ar starptautisku nozīmi bija VFR kanclera V. Branta spontāna krišana ceļos pieminekļa Varšavas geto upuriem priekšā, lūdzot piedošanu par vācu noziegumiem pagātnē. Šī rīcība simboliski demonstrēja vācu tautas nožēlu par pret ebrejiem un arī citiem Polijas iedzīvotājiem nacistu valdīšanas gados pastrādātajiem noziegumiem.

VFR kancleru vadīja vēlme „virzīt skatienu nākotnē, saraut netaisnību ķēdi un atzīt morāli kā politisku spēku”. Tieši šo nostāju demonstrēja V. Branta nomešanās ceļos pie memoriāla sacelšanās dalībniekiem Varšavas geto. Žests nebija iepriekš plānots. Pats V. Brants vēlāk rakstīja: „Zem jaunākās vēstures sloga es izdarīju to, ko cilvēki dara, kad trūkst vārdu, tā es pieminēju miljoniem nogalināto”. V. Branta rīcība visā pasaulē izraisīja dziļu cieņu.

Vēl jo augstāk šis žests jāvērtē tāpēc, ka pašā Vācijā no apjautātajiem tikai 41% atzina to par atbilstošu situācijai, bet 48%, to vidū pirmkārt karu piedzīvojušo, — par pārmērīgu. No Polijai pievienotajiem apgabaliem izraidīto vāciešu puses atskanēja arī balsis, ka kanclers „austrumvāciešu tiesības uz dzimteni un pašnoteikšanās tiesībām ir aizslaucījis vēstures atkritumos.” Daudzi bijušie šo apgabalu iemītnieki gan piekrita V. Branta atzinumam, ka Varšavas līgums „neatdod neko, kas jau sen nebūtu zaudēts”, tomēr smagi pārdzīvoja Vācijas atteikšanos no saviem bijušajiem austrumu apgabaliem. Ar Varšavas līgumu no Polijas izraidītajiem vāciešiem zuda pēdējās cerības kādreiz atgriezties dzimtenē, Vācijai izvirzot tiesiskas prasības uz zaudētajiem apgabaliem.

VFR kanclera simbolisko soli PTR cenzūra centās noklusēt, taču par to runāja „visa Polija” un tas ievadīja sabiedrības noskaņojuma izmaiņas pret bijušajiem ienaidniekiem aiz Vācijas robežas.

Neraugoties uz Kristīgi demokrātiskās savienības (*Christlich Demokratische Union Deutschlands* - CDU) un Kristīgi sociālās savienības (*Christlich-Soziale Union in Bayern* – CSU) pretestību, VFR bundestāgs 1972. gada 17. aprīlī līgumu ratificēja. Tad arī tika nodibinātas normālas diplomātiskas attiecības starp abām valstīm. Polijai svarīgākais bija tas, ka VFR atteicās no Polijas anektētās Vācijas teritorijas.

1972. gadā oficiāli tika izveidotas diplomātiskās attiecības starp Poliju un VFR. No 1972. līdz 1980. gadam tika parakstītas dažādas vienošanās starp Poliju un VFR (līgumi par zivsaimniecību, civilo aviāciju, par sadarbību ekonomikā, rūpniecībā un tehniskajā attīstībā, kultūras jomā utt.) veidojās partneru attiecības starp pilsētām (vispirms 1976. gadā starp Gdiņu un Brēmeni), universitātēm (Varšavas un Bonnas 1978. gadā), radās draudzības biedrības, pieauga zinātnes un kultūras darbinieku apmaiņas braucieni.

Kā VFR un PTR attiecību noregulēšanas sekas var uzskatīt arī faktu, ka 1972. gada 28. jūnijā pāvests Pāvils VI ar savu bullu „*Episcoporum Poloniae coetus*” (Polijas bīskapiem) apgabalos, kas pēc kara tika saistīti ar Poliju, nodibināja četras jaunas diecēzes: Opoles (*Opole*, vācu *Oppeln*), Gožovas Velkopolskas (*Gorzów Wielkopolski*, vācu *Landsberg an der Warthe*), Ščecinas (*Szczecin*, vācu *Stettin*) – Kamminas (*Kamień Pomorski*, vācu *Cammin*) un Košalinas (*Koszalin*, vācu *Köslin*) – Kolobžegas (*Kołobrzeg*, vācu *Kolberg*), kuras arī tika pakļautas attiecīgajiem poļu metropolītiem. 1972. gada 21. maijā notika pirmā ASV prezidenta vizīte Polijā pēc kara gados. Varšavā ieradās R. Niksons. ASV paziņoja par savu atbalstu līgumiem, kurus nesen Polija un PSRS bija noslēgušas ar VFR, kas apstiprināja teritoriālo *status-quo* Eiropā.

Piepildījās PTR vadītāju sapņi: Polija vairs nebija valsts ar nepilnīgi nodrošinātu robežu. 1970. gada 14. decembrī V. Gomulka runā PASP CK plēnumā paziņoja: „Ar līgumu Vācijas Federatīvajā Republika ir oficiāli juridiski atzinusi Oderas – Lužicas Neises robežu. Līdz ar to no starptautisko tiesību viedokļa robežas neatgriezeniskuma un neaizskaramības jautājums ir galīgi slēgts.” Tas bija lielākais V. Gomulka starptautiskais panākums, kas kļuva par viņa daudzu gadu darba ar mērķi nodrošināt Polijai stabilas pozīcijas pēckara Eiropā vainagojumu.

Tiesa, Polijas puses atvieglojumu par austrumu robežas tiesisko nostiprināšanu drīz izjauca Vācijas dažādu politisko spēku pūliņi apšaubīt līgumu, nosaucot to par priekšlaicīgu un nākotnē apvienotajai Vācijai nesaistošu. VFR Konstitucionālās tiesas lēmums 1975. gada 7. jūlijā 1945. gada Potsdamas vienošanos un VFR 1949. gada pamatlikumu (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*) interpretēja tā, it kā tie nenozīmējot, ka apgabali uz austrumiem no Oderas un Neises ar Austrumu līguma stāšanās spēkā būtu izslēgti no tiesiskās piederības un suverenitātes Vācijai, kā arī pakļauti teritoriālai vai personālai Padomju Savienības un Polijas jurisdikcijai. Nākas gan atzīt, ka VFR zināmu aprindu revanšisms vēl ilgstoši traucēja normālu attiecību izveidošanos starp vācu un poļu tautām.

Divpusējās attiecības arī turpmāk apgrūtināja no Polijas uz Vāciju pārvietoto vācu tautības pilsoņu ģimeņu apvienošanas, nacistiskā režīma upuriem Polijā piešķiramo kompensāciju problēmas. Abu valstu attiecībās normalizācijas process apstājās. Savukārt VFR vadības atsevišķi mēģinājumi uzlabot attiecības sadūrās ar apvainojumiem „revizionismā” no PTR puses.

Ekonomika

Visas minētās politiskās sadursmes norisa paralēli ar saspringtiem PASP un valsts vadības mēģinājumiem pozitīvi ietekmēt valsts ekonomisko attīstību. Stāvoklis valstī 1957. gadā joprojām bija nestabils. Kaut arī visaptveroša PSRS palīdzība Polijai ļāva izvairīties no bankrota, ekonomiskā situācija tajā joprojām bija sarežģīta. Rūpniecības uzņēmumu darbinieki arvien biežāk pieņēma lēmumus par streikiem, savu prasību izvirzīšanu dažādām valsts instancēm, pārrunām ar uzņēmumu pārvaldi. 1957. gadā bija daudz šādu pārrunu, gada pirmajos deviņos mēnešos valstī notika vairāk nekā 70 streiki. (Saskaņā ar citiem, gan nepilnīgiem datiem, tikpat daudz streiku notika laika posmā no marta līdz oktobra vidum.) Bija rūpnīcas, kur nemīlamos direktorus „iztačkoja” – ar ķeru izveda ārpus rūpnīcas teritorijas. Spontānās masu nekārtības bija saistītas kā ar pret valdību, tā pret PSRS vērstām izpausmēm, ar materiālo vērtību iznīcināšanu. 1957. gada vasarā tika apspiests tramvajnieku streiks Lodzā. Apspiešanā pirmo reizi tika izmantotas jau V. Gomulka valdīšanas laikā radītās un speciāli apmācītās milicijas vienības, apbruņotas pēc Rietumu standartiem ar asaru gāzi, ūdensmetējiem, gumijas nūjām un citu ekipējumu. PASP CK bija spiesta vērsties pret streikotājiem un partiju organizācijām ar lūgumu atteikties no šāda veida materiālo interešu aizsardzības veida kā masveida rīcības, jo valsts ekonomiskā situācija neļāva paaugstināt algas. Polijas Tautas republikas Ministru padome 16. augustā pieņēma rezolūciju par kārtību un disciplīnu valsts uzņēmumos, kas bija skaidri vēsta pret streikiem. Valdība manevrēja, cenšoties ar algas paaugstināšanu uzlabot situāciju, vienlaikus ceļot cenas uz dažām pārtikas un rūpniecības precēm. Tikai pakāpeniski izdevās samazināt streiku vilni.

Par Polijas ekonomiskās politikas prioritātēm kļuva pilnīga nodarbinātība, ilgtermiņa dzīves līmeņa pieaugums, valsts ekonomiskās atpazītības no attīstītajām valstīm samazināšana. Tautsaimniecībā tika mēģināts īstenot vadības decentralizāciju. H. Minca vadītā plānošanas komisija gan tika atlaista, taču valsts saimniecības plānošana turpinājās. Tika sperti soļi pārvaldes

sistēmas uzlabošanai. Tika radīta Ekonomiskā padome, kuras uzdevums bija oponēt valsts iestāžu politikai saimniecības jomā. Padomē ievērojamākie ekonomisti organizēja plašu diskusiju par paredzamo Polijas tautsaimniecības attīstības modeli.

V. Gomulka saprata līdz tam Polijā realizējamās „sociālistiskās industrializācijas” avantūristisko raksturu. Viņš palēnināja smagās rūpniecības attīstību un lielāku uzmanību pievērsa patēriņa preču ražošanai. Tas gan nenozīmēja nekādas radikālas izmaiņas Polijas rūpniecības pārvaldē: ar birokrātiskā aparāta palīdzību tikai tika labotās acīmredzamākās aplamības. Tomēr kopumā tautsaimniecības attīstības virzība nemainījās. Tāpat kā agrāk smagās rūpniecības un enerģētikas nozares attīstība atkal izvirzījās pirmajā vietā.

Polijas elektroenerģētika galvenokārt izmantoja lielos akmeņogļu krājumus Augšsilēzijā un brūnogļu krājumus valsts rietumos un dienvidrietumos (kaut brūnoglēm ir ievērojami mazāka enerģētiskā vērtība nekā akmeņoglēm, tās ir izdevīgs enerģētiskais resurss, jo tās var iegūt atklātā veidā). Tur tika radīti kalnrūpnieciski-enerģētiskie kombināti, kuri apvienoja kurināmā ieguvu ar elektroenerģijas ražošanu.

No 50. gadu beigām Polijā tika uzņemts kurss uz aktīvāku pilsētu sīkražotāju ražošanas potenciāla izmantošanu. Tā, 1960. gada jūnijā PTR Ministru Padome pieņēma lēmumu par pakalpojumu apjoma, ko iedzīvotājiem sniedza privātās amatnieku darbnīcas, palielināšanu 2 reizes. Tāpat tika plānots par 47% palielināt ražošanu sīkajos un mājamatnieku uzņēmumos. Jau 1963. gadā Polijā darbojās vairāk nekā 135 tūkstoši mājamatnieku darbnīcu, kurās bija nodarbināti vairāk nekā 241 tūkstotis cilvēku.

Polijai bija ļoti nozīmīga sadarbība ar pārējām „sociālisma” sistēmas valstīm. 60% no PTR ārējās tirdzniecības apgrozības norisa ar tām. Galvenie Polijas tirdzniecības partneri bija kaimiņvalstis: PSRS, VDR un Čehoslovākija. Polijas tirdzniecība ar tām sastādīja 80% no tās tirdzniecības apjoma ar „sociālistiskajām” valstīm un gandrīz 55% no visa tās ārējās tirdzniecības apjoma. Ar PSRS Polijas tirdzniecība sasniedza 35%, ar VDR – 10%, ar Čehoslovākiju – 8%.

1957. gada 7. maijā Polijas premjerministrs J. Cirankevičs parakstīja vienošanos starp PTR un Čehoslovākijas republiku par poļu-čehoslovāku Komitejas radīšanu ekonomiskās sadarbības jautājumos. Šis dokuments kļuva par paraugu līdzīgiem Polijas līgumiem ar citām t.s. „sociālistiskajām” valstīm. Piemēram, 1958. gadā no „sociālistiskajām” valstīm Polija saņēma 100% importētās naftas, 100% naftas produktu, 76% dzelzs rūdas, 95% mangāna rūdas, 100% cinka koncentrātu, 24% vara, 32% melno metālu, 92% sintētiskā kaučuka, 50% kokvilnas, 34% kviešu, 100% kālija mēslošanas līdzekļu un apatītu. Uz citām sociālistiskajām valstīm Polija no kopējā valsts eksporta piegādāja 83% mašīnu un iekārtu, 47% akmeņogļu, 92% koksa, 60% no velmētajiem izstrādājumiem, 64% cinka, 59% sodas, 73% vilnas audumu.

SEPP ietvaros Polijas rūpniecības specializācija bija metalurģija, kuģu, automobiļu, darbgaldu būve, tekstilrūpniecība un ķīmiskā ražošana. Ievērojami attīstību guva izejvielu (ogļu, vara, sēra) ieguve, kā arī enerģētikas un ķīmijas rūpniecība. Tā kā Polijas šahtās ieguva gandrīz 25% SEPP valstīs iegūto ogļu, Polijai piederēja liela loma SEPP valstu apgādē ar kurināmā resursiem un nepārtrauktas apmaiņas ar elektroresursiem nodrošināšanā vienotās energosistēmas „Miers” ietvaros.

Polijas krāsainā metalurģija bāzējās galvenokārt uz svina un cinka iegulu izmantošanu Augšsilēzijā. Bez tam no 50. gadu vidus attīstījās arī vara un alumīnija ražošana. Vara iegulas 50. gados tika atrastas pašā Polijā, bet izejvielas alumīnija ražošanai ieveda no Ungārijas. Tika veltīti pūliņi lai attīstītu un modernizētu traktor, automobiļu ražošanu un kuģu būvi. Pildot

1958. gadā notikušo SEPP IX un X sesiju lēmumus, „sociālistiskās” valstis centās risināt tādas problēmas kā kurināmā-enerģētiskās bāzes attīstība, zinātniski-pētniecisko iestāžu sadarbība, cenu noteikšana tirdzniecībā starp „sociālistiskajām” valstīm. Tika pieņemti lēmumi par starptautisku kooperēšanos un specializāciju plastmasu ražošanas jomā, apspriesti jautājumi par koksa ogļu ieguvī, melnās metalurģijas objektu celtniecību, SEPP valstu vienotas energosistēmas izveidi.

50. gadu otrajā pusē „sociālistiskās” valstis uzsāka kopīgu finanšu un izejvielu resursu izmantošanu savas ražošanas attīstībai, piedaloties kopīgos projektos ar daļu kapitālieguldījumu. Piemēram, 1958. gadā Polija saņēma kredītus no Čehoslovākijas ogļrūpniecības attīstībai un sēra ieguves palielināšanai. 60. gados tika nolemts ieviest zināmu darba dalīšanu. Tā, Bulgārijai vajadzēja ražot visai „sociālistiskajai” sadraudzībai moto- un elektro-kārus, Polijai – zvejas kuģus, Ungārijai – autobusus, Rumānijai – naftas pārstrādes aparāturu utt. PSRS kļuva par galveno izejvielu avotu.

Konkrēta kopējo pūliņu izpausme bija lēmums par toreiz paša garākā pasaulē naftas vada „Draudzība” (kr.: „Дружба”) celtniecību, kuru uzsāka 60. gados un ar kuru padomju nafta tika nogādāta Polijā, VDR, Čehoslovākijā un Ungārijā. Polija aktīvi piedalījās tā celtniecībā. 1963. gada 28. decembrī Plockas pilsētā (*Plock*, pilsēta Mazovijas vojevodistē Polijā) V. Gomulkas un J. Cirankeviča klātbūtnē tika nodots ekspluatācijā cauruļvada Polijas posms, kas pēc tam piegādāja naftu divām galvenajām pārstrādes rūpnīcām: „*Schwedt*” VDR un „*Plock*” Polijā.

Šis ap 5 500 km garās naftas artērijas posms pa Polijas teritoriju sastādīja 675 km. Tajā bija ieguldīts ap 80 000 tērauda cauruļu, uzbūvētas vairākas sūkņu stacijas un naftas rezervuāri. Pirmoreiz Polijā naftas vads ar vanšu tilta palīdzību šķērsoja tik lielu upi kā Visla. Pirmoreiz valsts vēsturē tika uzbūvētas lielas naftas krātuves ar „peldošiem” jumtiem. Celtniecībā bez poļu celtniekiem piedalījās arī padomju speciālisti, PSRS apgādāja celtni ar iekārtām, kas ļāva mehanizēt darbus, Čehoslovākija piegādāja nepieciešamo armatūru, Ungārija – automātikas un sakaru aparāturu, VDR – daļu cauruļu, jaudīgus agregātus sūkņu stacijām. Tikai 1975. gadā pa naftas vadu „Draudzība” patērētājvalstīm bija piegādāti 50 miljoni tonnu naftas, bet no tā oficiālās pirmās kārtas atklāšanas 1964. gada oktobrī kopā – jau 340 miljoni tonnu. (Otro kārtu uzsāka celt 1969. gadā un pabeidza 1974. gadā)

No PSRS tika izbūvēts arī gāzes cauruļvads, kas piegādāja gāzi minerālmēslu rūpnīcai Pulavos (*Zakłady Azotowe Puławy*) un tālāk uz Varšavu un Vloclaveku (*Włocławek*). 1960.–1965. gadā vairāk nekā puse (52–53%) no PSRS eksporta uz PTR sastādīja izejvielas un kurināmais. Tāda tendence pastāvēja arī turpmāk.

Faktiski Polijā no PSRS ieveda visu, kas netika iegūts vai ražots pašā Polijā: labību, dzelzsrūdu, naftu u.c. PSRS „aizbāza caurumus” Polijas pēckara ekonomikā, un tas notika ne jau ekonomisku aprēķinu rezultātā. PSRS, atšķirībā no citām lielvalstīm, nevis guva ekonomisku labumu no atkarīgajām valstīm, bet ekonomiskiem līdzekļiem turēja tās labprātīgā politiskajā atkarībā. Šķita, ka „poļu oktobrim” vajadzēja novest pie šīs kroplības korekcijas. V. Gomulka nemaz negrasījās atteikties no „Maskavas atbalsta”, un viņš arī nevarēja to izdarīt, nemainot valdošo sistēmu. Gluži pretēji, viņš varēja izmantot izveidotās PSRS – Polijas attiecības saviem mērķiem. Ikviena opozicionāra sociālā kustība Polijā automātiski izraisīja PSRS papildu palīdzību Polijai, jaunas pārtikas, degvielas, izejvielu plūsmas. Tas tika darīts, lai saglabātu zināmu politisko kontroli pār oficiālo sabiedroto. Tiesa, laika gaitā palika tikai politiskās kontroles fikcija, bet Padomju Savienība nevarēja atteikties arī no tās, tā bija gatava maksāt pat par varas ilūziju.

Tajā pašā laikā Polijas līderim bija pretenzijas pret Padomju Savienības vadību. Viņš uzskatīja, ka pārāk konservatīvā PSRS ekonomiskā politika traucēja Polijas un citu „sociālistisko” valstu attīstībai. Gomulka kritizēja padomju līderus netieši, bet tomēr deva tiem iespēju saprast, ka viņi darbojas pretēji savām interesēm. Tā, 60. gadu pirmajā pusē SEPP sanāksmē viņš uzstājās ar

priekšlikumu ieviest rubļa konvertējamību. Tas novestu pie rubļa apmaiņas pret galvenajām Rietumu valūtām un varētu palielināt interesi par sadarbību SEPP ietvaros. Tomēr priekšlikumu neatbalstīja padomju līderi, kuri pamatoti baidījās no padomju finanšu iekļaušanas Rietumu finanšu sistēmā un no tās neparedzamajām sekām.

PTR vadība pilnā mērā izmantoja PSRS rūpes par stabilitāti Polijā, lai izkaulētu materiālas piekāpšanās savā labā. Piemēram, 1957. gada 20. novembrī PTR sūtniecība nodeva PSRS Ārlietu ministrijai lūgumu piešķirt PTR bez atlīdzības PSRS piederošo zinātniski pētniecisko staciju „Bangeras oāze” (krievu: „Оазис Бангера”, angļu: „Bunger Hills”) Antarktīdā, kā arī atļaut ar atvieglojumiem lietot padomju transportlīdzekļus piekļūšanai tai. Jau decembrī tika parakstīta abu valstu iestāžu vienošanās par zinātniski pētnieciskās stacijas pilnā aprīkojumā nodošanu PTR. Padomju puse apņēmas 1959. gada sākumā turp nogādāt poļu zinātnisko ekspedīciju, palīdzēt tās apgādē. Turpmāk gan par sniegtajiem pakalpojumiem Polija apņēmas maksāt pēc vienošanās.

Padomju vadībai nācās rīkot apspriedes un konsultēt ar Poliju, meklēt vienošanās, koordinēt ārpolitiku, ņemot vērā kaimiņa intereses. Ja ekonomiskajās attiecībās atklājās abu valstu interešu atšķirības, kas notika diezgan bieži, tad Padomju Savienība parasti piekāpās Polijas pusei.

Savukārt padomju vadītājiem bija pretenzijas pret PTR vadību. Ņ. Hruščovam īpaši nepatika tas, ka Polijas vadība katru gadu izvirzīja jautājumu par graudu piegādi Polijai. Ņ. Hruščovs pārmeta V. Gomulkam: „Saskaņā ar informāciju, kas ir manā rīcībā, mūsu graudi tiek izmantoti kā cūku barība [...] Tas ir valūtas jautājums. Jūs atņemat mums labību, kas mums pašiem ir vajadzīga.” Polija patiešām izbaroja padomju graudus cūkām, ražojot augstas kvalitātes bekonu, ko eksportēja uz ASV, un saņēma ievērojamus ienākumus valūtā. Uz šiem padomju līdera apgalvojumiem V. Gomulka atbildēja: „Jā, jums ir taisnība, to sakot. Mums taču nav zelta ieguvju, bet jums tās ir. Jūs iegūstat zeltu no rūdas, bet mēs esam spiesti iegūt mūsu valūtu komercceļā, lai iegādātos preces ārzemēs, kuras nevaram iegūt sociālistisko valstu tirgū.” Faktiski padomju vadītājam tika pateikts, ka PSRS lolotā „sociālistiskā sistēma” nespēja nodrošināt savu valstu iedzīvotāju vajadzības, tāpēc arī PSRS ir jāmaksā par šīs sistēmas vājāko locekļu labvēlību.

Industrializācija pārvērta Poliju par rūpniecisku valsti – lai arī salīdzinājumā ar attīstītākām Rietumu valstīm visai atpalikušu, ar novecojušām iekārtām, ar smagnēju ražošanas organizāciju, bet tomēr rūpniecisku, nevis agrāru valsti. Protams, poļu rūpniecības ražotās preces varēja pārdot Austrumos – PSRS. Uz Austrumiem varēja eksportēt arī ne visai kvalitatīvas preces (PSRS iedzīvotāji ar Polijā ražotām precēm lielākoties bija apmierināti) un tirdzniecība notika vienkāršoti, kā daļa no vispārēju nolīgumu izpildes. Polijā tika uzskatīts: krievi dos mums gan labību, gan naftu, gan visu pārējo, un viņi ņems pretī to, kas viņiem tiks piedāvāts.

Polijai vilinošākas bija izredzes savus ražojumus pārdot Rietumos un līdz ar to iegūt valūtu. Laika gaitā tas varētu mazināt atkarību no PSRS, taču pagaidām tas ļautu Polijai iegādāties preces, kuras pirmkārt, varētu paātrināt valsts modernizāciju, un, otrkārt, apmierināt arvien prasīgāko poļu patērētāju vēlmes.

Tā kā joprojām priekšroka tika dota smagās rūpniecības attīstībai, valsts nevarēja uzlabot iedzīvotāju apgādi ar patēriņa precēm. Kaut reālā alga auga, nepieciešamās preces veikalos bija grūti atrast. Kvalitatīvu preču deficīts un garās rindas veikalos pēc tām bija pierasta lieta. Poļu ražojumu sliktā kvalitāte ierobežoja eksporta iespējas uz Rietumiem. Faktiski gandrīz vienīgi akmeņogļu eksports (Polija ražoja ap 20 % ogļu, kas nonāca pasaules tirgū) nesa valstij valūtas rezerves. Jau V. Gomulkas laikā sākās ražošanas eksportam stimulēšana, piešķirot tam prioritāti. Lai Rietumos iegūtu valūtu, turp vajadzēja eksportēt augstas kvalitātes preces, demonstrēt prasmi tās pārdot, pareizi izvēlēties attīstības virzienus.

Poļu un padomju vadītāju tikšanos laikā tika cilāti arī citi jautājumi. V. Gomulka prasīja palielināt augstas kvalitātes dzelzsrūdas piegādes. Lai gan padomju ekonomikai pašai tās nepietika, tomēr padomju vadībai ne vienu reizi vien nācās piekāpties. Tā, PTR valdības vadītājs 1960. gadā atkal bija spiests lūgt PSRS valdību virs jau saskaņotā ilglaicīgās tirdzniecības plāna piegādāt Polijai dzelzsrūdu, čugunu, cinka koncentrātu un citas preces. PSRS valdība piekrita virs jau iepriekš paredzētā daudzuma piegādāt vēl 150 000 koksējošo ogļu, 400 000 dzelzs rūdas, citas izejvielas, arī 570 traktoru, 300 spēkbarības novākšanas kombainu, 2 kukurūzas apstrādes komplektus. Tomēr dažas no pieprasītajām izejvielām: čugunu, mangāna rūdu u.c. PSRS pat pie labākās gribas tā arī nespēja piegādāt.

Līdzīgi norisa naftas piegādes. Tolaik Padomju Savienība to ieguva salīdzinoši nelielā daudzumā, taču nācās dalīties, samazinot savu patēriņu. Ņ. Hruščovam bija nepatīkami, ka šādi lūgumi tika atkārtoti gandrīz katru gadu. Taču atteikt tiem viņš nevarēja: „Mums nebija nekādu materiālu labumu no draudzības ar Poliju, bet mēs neko nedarījām, kas traucētu tās saimnieciskās darbības harmoniju.” Tā nu iznāca, ka Padomju Savienība palīdzēja attīstīt Polijas ekonomiku, kaitējot pati sev.

Tiesa, dažkārt PSRS vadība uzstāja arī uz piekāpšanos no Polijas puses. Piemēram, 1963. gada janvārī, izpildot PTR vēlmi, PSRS piekrita piegādāt Polijai kālija minerālmēslojumu uz 1965.–1969. gadā Padomju Savienībā vēl tikai radāmo jaudu rēķina. Lai segtu izdevumus šo jaudu radīšanai, PTR piešķīra Padomju Savienībai preču kredītu par 70 miljoniem zelta rubļu, piegādājot iekārtas šo nepieciešamo jaudu izbūvei kālija minerālmēslojumu ražošanai. PSRS kredīts bija jāatmaksā no 1970. gada 10 gadu laikā.

Jāatzīmē vēl viena Polijas un PSRS attiecību puse. Tā kā V. Gomulka arvien pieaugošo ekonomisko grūtību ietekmē bija spiests arvien vairāk saistīties ar PSRS, poļu nacionālistiskie noskaņojumi, kurus lielā mērā bija stimulējusi PASP vadības vestā propaganda, tagad vērsās arī pret viņu.

Tirdzniecības attiecības ar vairākumu Āzijas valstu Polija noregulēja uz ilglaicīgu līgumu pamata. Ar daudzām no tām tika parakstīti līgumi par zinātniski-tehnisku sadarbību. Jau pirmajā pēckara desmitgadē daudzi Āzijas valstu līderi apmeklēja Varšavu. Attiecības turpināja attīstīties arī turpmāk.

PTR centās normalizēt attiecības arī ar Rietumu valstīm. Iezīmējās divas tendences, kas saglabājās uz ilgu laiku un bija svarīgas Polijas nākotnei: viena – orientējoties uz sadarbību ar Padomju Savienību un otra – uz tirdzniecības izvēršanu ar Rietumiem. 1957. gada sākumā jaunievēlētā Seima sēdē Polijas premjerministrs J. Cirankevičs paziņoja: „Cenšoties likvidēt aukstā kara sekas attiecībās ar Rietumu valstīm, mēs pagājušā gada 6. oktobrī piedāvājām Savienotajām Valstīm uzsākt sarunas par strīdus jautājumu mūsu savstarpējās attiecībās noregulēšanu”. 1957. gada februārī sākās sarunas pirmkārt skāra ekonomiskos jautājumus. Rezultātā 7. jūnijā starp abām valstīm tika parakstīta ekonomiska vienošanās. Uz tās pamata Polija guva iespēju iepirkt ASV izejvielas un lauksaimniecības produkciju, kā arī dažas citas preces uz kredīta pamatiem. Attiecību normalizācijas rādītājs bija ASV viceprezidenta R. Niksona vizīte Polijā 1959. gada augusta sākumā.

Polija centās panākt lai tai tiktu piemērots vislabvēlīgākās nācijas statuss, kā arī sekvestra (aizlieguma rīkoties ar īpašumu) atcelšanu Polijas īpašumam Amerikas Savienotajās valstīs. ASV prasīja kompensācijas samaksu par Polijas nacionalizēto amerikāņu īpašumu. Tikai 1960. gadā šie jautājumi tika noregulēti. 16. jūlijā Vašingtonā tika parakstīta vienošanās par nacionalizētā amerikāņu īpašuma atgriešanu, pēc kuras poļi apņēmas izmaksāt ASV 40 miljonus \$ līdz jautājuma

galīgai atrisināšanai par zaudējumu atlīdzību kā fiziskajām, tā juridiskajām personām. Izmaksai bija jānotiek pa daļām divdesmit gadu laikā. Pēc tam 17. novembrī ASV prezidents D. Eizenhauers izplatīja uz Poliju vislielākās labvēlības principu.

Ievērojami straujāk Polijas ekonomisko attiecību normalizācija norisa ar Rietumeiropas valstīm: Franciju, Lielbritāniju, Beneluksa valstīm, ko arī veicināja jautājuma atrisināšana par šo valstu pilsoņiem piederošā nacionalizētā īpašumā vērtības kompensēšanu. Tika noslēgtas ilglaicīgas ekonomiskās vienošanās. Īpaši PTR sadarbība ar Rietumu firmām attīstījās no 60. gadu vidus. Sākotnēji Polija pirka licences un pārdeva gatavos izstrādājumus, kuri tika ražoti uz to pamata. Pats lielākais un vecākais Polijas partneris šai jomā bija Lielbritānija. Daudzus gadus tā ieņēma pirmo vietu PTR tirdzniecībā ar Rietumu valstīm.

Bez tās ievērojamu daudzumu licenču PTR iepirka arī Itālijā. Atpazīstams ārzemēs kļuva vieglais auto „*Polski Fiat-125p*” („*Fiat 125*” vienkāršota versija), kuru ražoja Varšavas autorūpnīca no 1967. līdz 1991. gadam saskaņā ar licences līgumu ar itāļu kompāniju „*Fiat*” („*Fabbrica Italiana Automobili Torino*” – Itāļu automobiļu rūpnīca Turīnā). 1968. gada 24. augustā tika noslēgts ilglaicīgs PTR un PSRS valdību līgums par kopēju automobiļu un to detaļu ražošanu pēc „*Fiat*” licences. PSRS Polijai piegādāja 16 komplektējamās detaļas, Polija Padomju Savienībai – 13. Polija šos auto eksportēja uz Eiropas, Āzijas, Āfrikas un Latīņamerikas valstīm.

Savukārt Ņ. Hruščovu uztrauca Polijas attiecības ar Rietumiem, īpaši ASV, jo, pēc viņa domām, amerikāņi, uzskatot, ka Polijā ir priekšnoteikumi kapitālisma atjaunošanai, pievērsa tai pastiprinātu uzmanību: sniedzot ekonomisku palīdzību, piešķirot kredītus. Ņ. Hruščovs poļu vadītājiem greizsirdīgi pārmeta: „Kāpēc jūs lūdzat Padomju Savienības ekonomisko palīdzību? Amerikāņi taču jums to sniedz, ņemiet no viņiem.” Arī V. Gomulka tikšanās laikā ar padomju līderiem atzina, ka aizdevumu saņemšana no ASV ietekmē Polijas politiku, sasaista tai rokas cīņā pret amerikāņu imperiālismu. Taču tūlīt viņš gan vienmēr piebilda, ka Padomju Savienībai nevajadzētu bīdīt Poliju imperiālistu apkampienos. Tādejādi, izmantojot ASV ekonomiskās palīdzības saistību ar politiskām prasībām, V. Gomulka varēja faktiski šantažēt padomju vadību, draudot, ka Polija bez padomju ekonomiskās palīdzības varētu izslīdēt no PSRS politiskās ietekmes. Jāatzīst, Polijas līderis lielvalstu antagonismu prasmīgi izmantoja savas valsts interesēs. (Tautā teiktu, ka viņš vienlaikus mēģināja slaukt divas govis.) Katrā sanāksmē ar padomju vadītājiem V. Gomulka centās panākt papildus izejvielu un preču piegādes, jaunus aizdevumus vai iepriekš solīto saņemšanas paātrināšanu.

Šī V. Gomulkas pieeja nemainījās arī tad, kad Ņ. Hruščova vietā par PSKP CK pirmo sekretāru kļuva (1964) L. Brežņevs. Patiesības labad jāatzīmē, ka poļu komunistu līderis baidījās no ekonomisko sakaru attīstības ar Rietumiem, no Rietumu bankām un to piešķiramajiem kredītiem. Viņš tieši brīdināja L. Brežņevu par draudiem, ko varēja radīt „sociālistisko” valstu atkarība no Rietumu kapitāla. L. Brežņevs, kuru padomju speciālisti šajos gados centās pierunāt izvērst plašāku ekonomisko sadarbību ar Rietumiem, pat mēģināja V. Gomulkam ieskaidrot, ka, iespējams, būtu lietderīgi kapitālistu piešķirtos līdzekļus plašāk izmantot sociālisma mērķiem. Polijas vadītājs uz to atbildēja: „Jūs [PSRS] varat to atļauties, jūs esat valsts ar neierobežotiem resursiem. Polija tāda nav, tas tikai novedīs pie parādiem. Lai spēcīgā Padomju Savienībai sadarbojas ar spēcīgu kapitālu, bet mēs [Polija] gūsim kapitālu, sadarbojoties ar jūsu ekonomiku.” Tomēr Polijai nācās ņemt kredītus Rietumos. Vēl V. Gomulkas laikā izstrādātajā plānā 1971.–1975. gadam bija plānots palielināt parādu no attīstītajām kapitālistiskajām valstīm par 1 miljardu ASV \$. Šie aizdevumi bija paredzēti

modernu rūpniecības uzņēmumu iegādei. V. Gomulka kategoriski iestājās pret patēriņa kredītu ņemšanu.

Ar 1956.gada oktobri mainījās Polijas **agrārā politika**. Nopietnākās pārmaiņas, kuras bija spiests realizēt V. Gomulka, bija ražošanas kooperatīvu likvidēšana laukos. Tas bija jādara, jo citādi pārtikas jautājumu vismaz uz laiku nebija iespējams atrisināt, pat ar PSRS palīdzību. Tiesa, maz ticams, ka šāds radikāls pavērsiens būtu ticis veikts bez tiešiem zemnieku nemieru draudiem. Jaunajai PASP vadībai bija jāpiekāpjas, lai neizraisītos tautas sacelšanos, kuru pašu spēkiem būtu grūti apspiest, bet pēc Ungārijas notikumiem 1956. gadā poļu vadītājiem nebija nekādas vēlmes sagaidīt PSRS „brālīgo palīdzību”. Pārāk uzskatāms bija Ungārijas līdera I. Nadja liktenis.

Lauksaimniecības kooperācija Polijā augstāko līmeni sasniedza 1950.–1955. gados. Otrais piecgažu plāns 1956.–1960. gadam paredzēja kooperatīvu apsaimniekoto platību paplašināšanu līdz 40% no visas lauksaimniecībā izmantojamās platības. Taču poļu zemnieki kā slānis sensenis bija saistīti ar individuālo, tradicionālo ražošanas veidu, viņi nekad neaizmirsu savu zemes gabalu. Protams, pēc kara daļa no viņiem bija spiesti darboties jaunveidotajās kolektīvajās un valsts saimniecībās, bet no piespiedu kolektivizācijas sākuma (1948–1949) līdz staļiniskā režīma sabrukumam (1956) bija pagājuši tikai daži gadi. Kooperācija, neraugoties uz tās aktīvo propagandu, tikai pamazām virzījās uz priekšu. Kopumā bija kooperētas saimniecības, kuras apstrādāja 10% lauksaimnieciski izmantojamās platības, 13,% apsaimniekoja valsts saimniecības, taču 75% (pēc citiem datiem – ap 80%) zemes joprojām palika privātīpašumā, ar ko Polija būtiski atšķīrās no pārējām t.s. „sociālistiskajām” valstīm. Polijā nebija paguvusi izveidoties „kolhozu zemniecība” kā PSRS, bet vēl pastāvēja zemnieki šī vārda vēsturiskajā izpratnē. Tā kā arī pilsētās privātais sīktīpašums tirdzniecībā, pakalpojumu nozarē tika atļauts, tas plašam iedzīvotāju slānim ļāva nodrošināt alternatīvas iztikas iespējas, relatīvu neatkarību no valsts. Sakarā ar politiskās un sociāli ekonomiskās situācijas maiņu valstī (1956) kooperācijas process Polijā nenoslēdzās ar tādas pat kolektīvu saimniecību (kolhozu) sistēmas izveidi, kāda pastāvēja „sociālisma paraugzemē” – PSRS.

Jau PASP CK plēnums 1956. gada oktobrī, asas politiskās krīzes apstākļos, pēc lauksaimniecības stāvokļa analīzes konstatēja, ka „agrārā politika prasa būtiskas korektīvas”. Tika nolemts caurskatīt kļūdaino uz turīgo zemnieku novājināšanu virzīto politiku, nomainīt obligātās piegādes ar lauksaimniecības nodokli, nodot zemniekiem apstrādāšanai neapstrādātās, papuvēs esošās zemes, palīdzēt laukiem ar kredītu piešķiršanu, tehniku, minerālmēslojumu, citām precēm. Uzreiz gan jāsaka, ka šie pareizie lēmumi par valsts palīdzību lauku ražotājiem tika īstenoti tik niecīgā apjomā, ka lauku iedzīvotāji to gandrīz nesajuta. Tā, zemniekiem nebija tādas medicīniskās aprūpes, kādu saņēma pilsētnieki, slimības gadījumā viņi kļuva par dārgu privāto ārstu upuriem. Zemnieki nebaudīja tiesības uz pensionēšanos. Īsi sakot, viņi faktiski atradās otrās šķiras pilsoņu statusā.

Atzīmējot kooperācijas dažādu formu veicināšanas nepieciešamību, plēnums uzsvēra, ka turpmāk ar kredītiem, virzītiem uz investīcijām saimniecību attīstībai, valsts palīdzēs tikai stipriem ražošanas kooperatīviem, atceļot jebkuras valsts dotācijas.

PTR 1952. gada Konstitūcijā netika runāts par privātīpašumu, bet tika garantēta pilsoņu personīgā un zemnieku un amatnieku individuālā īpašuma aizsardzība. Iespējams, ka jau tolaik dažu poļu komunistisko ideologu vidū pastāvēja doma, ka individuālo īpašumu lauksaimniecībā var savienot ar kolektīvo. 50. gadu otrajā pusē uzskatu evolūcijas gaitā iestājās etaps, kad šie teorētiski sāka runāt par individuālo īpašumu lauksaimniecībā kā noteiktu sabiedrisko ražošanas uzdevumu veicēju, kurā nepastāv ekspluatācija. PASP nostiprinājās viedoklis, ka augstāk par īpašuma formu

(valsts, kooperatīvo, individuālo) ir jāstāda tā funkcijas, ka vēlāmākā ir tā īpašuma forma, kura ir visproduktīvākā un sekmē valsts attīstību. Polijas diferencētajos apstākļos par tādu varēja kļūt ikviena no īpašuma formām, tāpēc radās tēze, ka lauksaimniecībā vienlīdz tiesīgi un vienlīdz vēlamas ir visas nosauktās formas. Tomēr tika ievērots princips, ka kooperatīvi salīdzinājumā ar individuālajiem zemniekiem bauda priekšrocības valsts ekonomiskās palīdzības saņemšanā. Pēc PASP kursa maiņas 1956. gada oktobrī faktiski piespiedu kooperācija tika apstādināta. Nerentabla ražošanas kooperatīvu biedriem tika piedāvāts stādīt jautājumu par to atlaišanu. Tāda jautājuma nostādne par vājajiem kooperatīviem noveda pie daudzu Polijas laukos jau pastāvošo kooperatīvu likvidēšanās. No 10 203 ražošanas kooperatīviem, kas oficiāli bija reģistrēti lauku apvidos 1956. gada septembra beigās, gada nogalē bija palikuši vairs tikai 1 520 vai 15 %. (Citi dati: no jau organizētajiem 9 790 ražošanas kooperatīviem 8 280 beidza pastāvēt.) Pārējie bija pašlikvidējušies. Ja 1955. gadā kooperatīvos bija apvienoti 205,2 tūkstoši zemnieku ģimeņu, tad 1958. gadā – jau tikai 25 tūkstoši. Ja 1955. gadā kooperatīvu rīcībā bija 11,2 % lauksaimniecībā izmantojamo zemju, tad 1958. gadā – jau tikai 1,4 %. Var teikt, ka notika dekollektivizācijas process.

1951.–1956. gadā Polijā darbojās Valsts lauku saimniecību ministrija (*Ministerstwo Państwowych Gospodarstw Rolnych*). Pēc daudzām šīs organizatoriskās struktūras reformām tā beidzot tika likvidēta, komandas no augšas atceltas, un parasti katra saimniecība ieguva neatkarību, darbojoties patstāvīgi, kā juridiska persona, pilnībā spējīga pārvaldīt savu īpašumu.

1956.–1957. gadā PASP kopīgi ar AZP izstrādāja jaunas agrārās politikas pamatus. 1957. gada janvārī PASP CK un AZP Galvenā komiteja pieņēma kopējas direktīvas par lauksaimniecības attīstības galvenajiem virzieniem, par aktīvu palīdzību individuālajām zemnieku saimniecībām. Tai pat laikā gan PASP, gan AZP izteicās pret steigā veiktu kooperatīvu likvidēšanu, kas notika praksē. Taču ko labot vairs nebija iespējams. Tā Polija kļuva par „sociālisma” valsti, kurā lauksaimniecībā nepastāvēja visaptveroša kooperatīvu sistēma un vismaz daļa zemes atradās zemnieku īpašumā. 1957. gada 13. jūlija likums atļāva iegādāties zemi līdz 15 ha platībā. Polija kļuva par vienīgo valsti Austrumeiropā, kur eksistēja plašs zemnieku-sīkīpašnieku slānis.

1958. gadā PASP CK plēnums direktīvās par partijas politiku laukos atzīmēja, ka tās pamatjēga ir ražošanas augšanas un ekspluatācijas atsevišķās viensētnieku saimniecībās ierobežošanas savienošana ar lauku sociālistisku pārkārtošanu. Esošajā attīstības etapā priekšroka tika dota kooperācijas zemākajām formām (bez zemes sabiedriskošanas), t.s. lauksaimniecības pulciņiem, kuri apvienoja zemniekus uz kopējas lauksaimniecības tehnikas izmantošanas pamata.

PASP III kongresa (1959. gada martā) materiāli rāda, ka partija nesaskatīja lauksaimniecības pastāvīgas attīstības iespēju zemnieku sīkražošanas ietvaros, kaut bija spiesta atteikties no „sociālistisko” pārveidojumu forsēšanas zemnieku pretestības dēļ. PASP tāpēc uzskatīja par nepieciešamu koncentrēt uzmanību uz individuālo zemnieku saimniecību iesaistīšanu sabiedriskās ražošanas sistēmā ar sagādes, noieta, kredīta, kontraktācijas sistēmas, pēc tam ar ražošanas kooperācijas palīdzību, tikai ļoti pakāpeniski mainot zemnieku saimniekošanas struktūru.

1960. gadā PTR pastāvēja 1 668 kooperatīvi, kas apvienoja 22 tūkstošus zemnieku (galvenokārt agrāko sīkzemnieku un bezzemnieku) ģimeņu. Tie apstrādāja 1% lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Bez tam 1960. gadā Polijas laukos pastāvēja 23 tūkstoši lauksaimniecības pulciņu, kuri apvienoja 804 tūkstošus zemnieku. 1961. gadā valsts, lai nostiprinātu kooperatīvus, sāka tiem nodot zemi no valsts zemes fonda. Tas pieauga, izpērkot to individuālo zemnieku zemi, kuri, neredzot perspektīvas laukos, pārcēlās uz dzīvi pilsētās. 60. gadu sākumā zemnieki sastādīja 40,2% visu PTR

iedzīvotāju. (Citi dati – 1960. gadā lauksaimniecībā bija nodarbināti – 43,6% visu darba spējīgo iedzīvotāju).

Sīksaimniecības (līdz 5 ha) veidoja 60% visu zemnieku saimniecību, vidējās (no 5 līdz 10 ha) – 26%. Tām piederēja ap 40% lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Sīkražošanas apstākļos notika zemnieku saimniecību dalīšanas un zemes platības uz vienu saimniecību samazināšanās. Tā 1960. gadā Polijā, salīdzinot ar 1950. gadu, pieauga saimniecību ar platību zem 2 ha un virs 10 ha skaits. Tai pat laikā samazinājās saimniecību skaits, kuras apsaimniekoja no 5 līdz 10 ha. Tā it kā „sociālistiskajā” Polijā laukos norisa tas pats diferenciācijas process, kas bija raksturīgs kapitālistiskajam pirmskara periodam.

V. Gomulkas laiku agrārā politika kopumā bija izdevīga zemniekiem. Saglabājās gan obligātās naturālās piegādes. Tās ļāva valstij ar savu produkcijas daļu kontrolēt lauksaimniecības preču tirgu, tomēr 1956. gada oktobra notikumi uz dažiem gadiem deva impulsu lauksaimniecības attīstībai. Atbrīvojušies no ražošanās kooperatīviem, poļu zemnieki ieguva iespēju pabarot sevi un savu ģimeni. Palielinājās arī tirgū nonākušo produktu daudzums. Pēc savu vajadzību apmierināšanas un obligāto piegāžu nodošanas zemnieki daļu savas saražotās produkcijas varēja brīvi realizēt tirgū.

Laukos tika celts agrotehnisko un zootehnisko zināšanu līmenis, iespēju robežās zemnieku saimniecībām tika piegādāta lauksaimnieciskā tehnika, piešķirti kredīti, tika paaugstinātas lauksaimnieciskās produkcijas iepirkuma cenas. Tā, pēc Polijas oficiālās statistikas valsts iepirkuma cenas no 1960. līdz 1972. gadam pieauga kviešiem – 1,5 reizes, kartupeļiem – 2 reizes, liellopu gaļai – 1,7 reizes, cūkgaļai – 1,8 reizes.

Pārtikas situācija valstī kļuva nedaudz vieglāka. Obligāto piegāžu samazinājums un lauksaimniecības produktu cenu pieaugums turpmākajos gados ļāva vidējiem zemniekam lielpilsētu tuvumā sasniegt relatīvu labklājību. Taču, kā tiks stāstīts nākamajās apakšnodaļās, arī turpmāk privātās saimniecības nevarēja pilnvērtīgi attīstīties „poļu ceļa uz sociālismu” realizācijas apstākļos. Pēc ražošanas kooperatīvu masveida likvidācijas Polija vēl turpināja darboties valsts saimniecības (*Panstwowe Gospodarstwa Rolne*), dibinātas galvenokārt pēc kara pievienotajās zemēs un uz muižu saimniecību pamata. V. Gomulka agrārās politikas jomā joprojām paļāvās uz valsts saimniecību attīstību, iebilda pret lauksaimniecības zemes un mašīnu brīvu pārdošanu zemniekiem. Faktiski PASP vadītājs atbalstīja pakāpenisku Polijas lauksaimniecības pārvalstiskošanu. 60. gadu sākumā „sociālistiskais sektors”, ko pārstāvēja galvenokārt valsts saimniecības, Polijā rīkojās ar 14,4 % lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Skat. 25.tabulu.

25.tabula.

Lauksaimniecībā izmantotā zeme (%) PTR.

(Noņemta punktējumu)

Gads	1953	1955	1957
Kooperatīvās saimniecības	7	11	1
Valsts saimniecības	12	22	12

Tā kā iedzīvotāju apgāde ar pārtiku joprojām bija neapmierinoša, V. Gomulkas komanda atkal mēģināja turpināt „lauksaimniecības sabiedriskošanu”, gan ne vairs kooperācijas ceļā. Varas iestāžu

spiediena rezultātā vēl daļa zemnieku zemes pārgāja valsts lauksaimniecības uzņēmumu īpašumā. Tādejādi sabiedriskajā sektorā par dominējošo saimniecisko formu kļuva valsts saimniecības, bet agrārajā sektorā kopumā – zemnieku saimniecības, kuru attīstībā uzsvars tika likts uz kooperācijas vienkāršāko formu attīstību.

Valsts saimniecības bija vājas. Tāpēc 1960. gados sākās to apvienošanas process. Parasti spēcīgākās saimniecības pārņēma vājāko vadību. Tādā veidā tika izveidotas valsts daudznozaru lauku saimniecības (*Państwowe Wieloobiektowe Gospodarstwa Rolne*), kurās tika iekļautas mazākās saimniecības. Ja 1950. gadā valsts saimniecības apsaimniekoja apmēram 2,2 miljonus ha, tad 1969. gadā tās apsaimniekoja gandrīz 2,7 miljonus ha. 1969. gadā pastāvēja 6 110 valsts saimniecību, apvienotas 3 775 uzņēmumos (neatkarīgās saimniecībās, daudznozaru saimniecībās, kombinātos). Vidējais saimniecības lielums tajā laikā bija 459 ha aramzemes.

Kā rāda skaitļi, valsts saimniecības lauksaimniecībā palika nelielas, bez ikgadēja valsts atbalsta tās nespēja ražošanā ieguldīt tai nepieciešamos līdzekļus. Trūkstot attīstības perspektīvām, saimniecības netika modernizētas. Tās arī turpmāk neattaisnoja ar to radīšanu saistītās cerības.

Lauksaimnieciskā ražošana 60. gados pieauga, tomēr tās dinamika gadu gaitā bija ļoti atšķirīga, kas īpaši ietekmēja gaļas ražošanu. Nelielo graudu un lopbarības importu pilnībā pārklāja gaļas eksports. Taču spēcīgās svārstības cūkkopības attīstībā izraisīja grūtības gaļas tirgū.

Jāuzsver, ka t.s. “tautas demokrātijas” valstīs kopumā komunistu agrārās politikas realizācija tika saistīta ar kapitālieguldījumu pieaugumu lauksaimniecībā, taču PTR tie pieauga gaužām lēni. Tiesa, 60. gados kapitālieguldījumi lauksaimniecībā, gan to īpatsvars visos kapitālieguldījumos tautsaimniecībā palielinājās. Ja no 1956. līdz 1966. gadam kapitālieguldījumu lauksaimniecībā īpatsvars sastādīja 12,5% no visiem kapitālieguldījumiem tautsaimniecībā, tad 1965. – 1970. gados jau 16,1%. Taču tāpat kā agrāk no lauksaimniecības gūtie līdzekļi galvenokārt tika novirzīti citu nozaru, pirmkārt jau rūpniecības, attīstībai. Tas atkal un atkal veicināja iekšējās ekonomiskās un politiskās situācijas saasināšanos.

Kopumā **tautsaimniecības attīstībā V. Gomulkas vadības gados** tika gūti gan **panākumi**, gan iezīmējās nopietnas **problēmas**.

Pirmais tautsaimniecības attīstības piecgažu plāns 1956.–1960. gadam tika detalizēti apspriests Seimā. Tika nolemts piecgažē par katru cenu paaugstināt iedzīvotāju reālos ienākumus, bet tas prasīja kapitālieguldījumu izlietojuma pārdali. Kapitālieguldījumu daļa rūpnieciskajā ražošanā samazinājās no 44,4% 1950.–1955. gadā līdz 40,6% 1956.–1960. gadā. Toties kapitālieguldījumu īpatsvars lauksaimniecībā attiecīgajos gados palielinājās no 10 līdz 12,2%, bet celtniecībā no 12,3 līdz 19,5%.

Arī rūpnieciskās ražošanas tempiem bija jāsamazinās no 158% sešgadē līdz 49,1% pirmajā piecgažē. Ražošanas līdzekļu ražošanai bija jāpieaug par 50,6%, bet patēriņā priekšmetu ražošanai par 47,6%, līdz ar to samazinot starpību smagās un vieglās rūpniecības attīstības tempos. (1956.–1968. gados kapitālieguldījumu struktūrā tika izdarītas vairākas pārvirzes par labu būvmateriālu, kurināmā-enerģētiskajai, ķīmiskajai un vieglajai rūpniecībai uz investīciju melnajā un krāsainajā metalurģijā un mašīnbūvniecībā rēķina.) Tiesa, kaut toreiz plāns tika saukts par „tautsaimniecības sakārtošanas plānu”, par instrumentu, kā „pēc iespējas ātrāk novērst disproporcijas”, no mūsdienu viedokļa raugoties, to nevarēja nosaukt par kardinālu pavērsieni lauksaimniecības produktu un patēriņa priekšmetu ražošanas attīstības virzienā.

Pie tam arī šāds pussolis tautsaimniecības pārorientācijai uz iedzīvotāju labklājības celšanu netika paveikts līdz galam. 1958. gada oktobrī PASP CK plēnumā, pēc tam PASP III kongresā

1959. gada martā atkal tika izvirzīts jautājums par rūpniecības attīstības paātrināšanu. Motivēts tas tika ar starptautiskās situācijas kārtējo saasinājumu, kā arī nepieciešamību attīstīt izejvielu bāzi, reāli rēķināties ar demogrāfisko faktoru. PASP III kongresā tika izstrādātas tautsaimniecības attīstības plāna laika posmam no 1959. līdz 1965. gadam (kas ietvēra 1956.–60. gadu piecgadu plāna pēdējos 2 gadus) direktīvas un piecgadu plāns 1961.–1965. gadam.

Kongress ienesa izmaiņas pēdējo piecgades divu gadu plānos, atkal palielinot kapitālieguldījumu daļu smagajai rūpniecībai. Nemitīgi pieauga elektro- un siltumenerģētiskās, kā arī metālapstrādes un mašīnbūves nozaru īpatsvars kopējā rūpnieciskajā produkcijā. Skat 26. tabulu.

26. tabula. Elektro- un siltumenerģētiskās; metālapstrādes un mašīnbūves nozaru īpatsvars kopējā rūpnieciskajā produkcijā (%).

Gads	Elektro- un siltuma enerģijas ražošana	Metālapstrāde un mašīnbūve
1950	1,8	8,0
1955	1,9	14,9
1960	2,2	24,2
1966	2,4	26,3

PTR oficiāli tika apgalvots, ka 1956.–1960. gada tautsaimniecības attīstības pirmais 5 gadu plāns tika veiksmīgi izpildīts. Taču jau tas, ka agrāko plānu faktiski nācās būtiski labot, liecināja, ka tā izstrādē bija pieļautas būtiskas kļūdas.

1960. gadā „sociālistiskās” rūpniecības ražojumu kopapjoms salīdzinājumā ar 1955. gadu palielinājās par 59,6%, lauksaimnieciskās produkcijas – par vairāk nekā 20%. Nacionālais ienākums palielinājās par aptuveni 40%, patēriņa fonds (Patēriņa fonds – sabiedriskā kopprodukta daļa, izmantojama neražojošajam individuālajam un sabiedriskajam patēriņam, arī neražojošās sfēras organizāciju un iestāžu uzturēšanai. Patēriņa fonds sastāv no divām daļām: personīgā patēriņa fonda un sabiedriskā patēriņa fonda, samērs starp tiem ir atkarīgs no valsts iekārtas, vēsturiskajām tradīcijām u.c. galvenokārt politiskiem faktoriem. Par sabiedriskā patēriņa fondiem direktīvi plānojamas tautsaimniecības sistēmā tika saukta sabiedriskā patēriņa forma, kura tika lietota papildus samaksas pēc darba pamatformai. Tajā ietilpa nauda, citi materiālie labumi un pakalpojumi, kuri valstī tika dalīti ārpus darba apmaksas fonda) – par 37%. Rūpniecībā nodarbināto strādnieku, kalpotāju skaits 1960. gadā salīdzinājumā ar 1950. gadu pieauga par 60%. Ja 1950. gadā Polijā visu nodarbināto iedzīvotāju vidū strādnieku bija 25,3%, tad 1960. gadā – jau 33,8%. Papildinājums forsētās industrializācijas rezultātā nāca galvenokārt no citiem iedzīvotāju slāņiem. Šo slāņu, īpaši zemnieku, pārstāvji sāka veidot strādnieku vairākumu.

Jau 60. gadu sākumā PTR tika uzskatīta nevis par agrāri-industriālu valsti kā tas bija 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā, bet gan jau par industriāli-agrāru valsti ar vidēju ražošanas spēku attīstības līmeni. 10 gadu laikā – no 1950. līdz 1960. gadam – Polijā notika līdz tam nebijis pilsētu iedzīvotāju skaita pieaugums, saistīts ar industrializāciju. Kopējais valsts iedzīvotāju skaits šajos gados pieauga par 19%, bet pilsētu iedzīvotāju – par 54% (absolūtos skaitļos – par 4 964 000 cilvēku).

Tālāks kāpums tautsaimniecības attīstībā tika sasniegts nākamā (otrā) piecgadu (1961–1965) plāna īstenošanas laikā. Arī šajā piecgadē rūpniecības jomā plānotie uzdevumi tika ievērojami pārsniegti. 1965. gadā rūpniecības produkcijas kopapjoms salīdzinājumā ar 1960. gadu palielinājās

par vairāk nekā 50%, bet salīdzinājumā ar 1950. gadu – par 475 %. 1965. gadā pirmskara rūpnieciskās ražošanas līmenis tika pārsniegts 12 reizes. Rūpnieciskās ražošanas īpatsvars nacionālajā ienākumā palielinājās no aptuveni 30% 1938. gadā līdz 52% 1965. gadā, bet ražošanas līdzekļu īpatsvars kopējā rūpniecības produkcijā attiecīgi pieauga no 42% līdz 63%. Izšķirošā loma PTR rūpniecībā piederēja „sociālistiskajam” sektoram, kurš deva vairāk nekā 99,5% no kopējā rūpniecības produkcijas apjoma.)

Ar PTR ekonomiskā potenciāla nostiprināšanos pieauga valsts loma starptautiskajā tirdzniecībā. Augošās rūpniecības vajadzības pēc izejvielām un iekārtām noteica nepieciešamību kāpināt tirdzniecību ar citām valstīm. Pie tam ievērojami straujāk auga ražotās produkcijas nekā izejvielu eksports. Ja 1970. gadā visa eksporta fiziskais apjoms salīdzinājumā ar 1938. gadu bija pieaudzis 6 reizes, tad mašīnu un iekārtu eksporta fiziskais apjoms bija pieaudzis no 150 līdz 170 reizi.

Kaut skaitļi šķiet iespaidīgi, tie neatbilda iespējām un neapmierināja ne valsts vadību, ne iedzīvotājus. Īpaši neapmierinošs stāvoklis bija lauksaimniecībā. Tās produkcijas ražošana palielinājās tikai par aptuveni 15% (tai skaitā tirgus produkcijas – par 23%). Nacionālais ienākums pieauga par 35%. Šo neapmierinošo tautsaimniecības stāvokli netieši atspoguļoja 1964. gada jūnijā notikušais PASP IV kongress, kurš norādīja uz ražošanas intensifikācijas, stingra taupīšanas režīma ieviešanas un tehniskā līmeņa progresa un darba ražīguma paaugstināšanas nepieciešamību. Industrializācijas īstenošanas rezultātā Polijas vadītāji savu valsti jau ieskaitīja vidēji attīstītu valstu kategorijā.

PASP IV kongress apstiprināja tautsaimniecības attīstības kontrolskaitļus 1966.–1970. gadam.

Tautsaimniecības attīstības plāna 1966. līdz 70. gadam izpildes rezultāti tika apkopoti PASP VI kongresā 1971. gada decembrī jau bez V. Gomulkas. Atzīmējot ievērojamo ražošanas spēku un nacionālā ienākuma pieaugumu (šais gados tas palielinājās par 34%, kopprodukcijas izlaide palielinājās par 149%), kongress pieņēma detalizētu lēmumu „Par turpmāko Polijas sociālistisko attīstību”.

Kopumā 60. gados tālākā industrializācijas gaitā nacionālā ienākuma pieaugums pēc oficiāliem datiem sasniedza 80% (gadā tas sastādīja 6,2%) un bija viens no augstākajiem pasaulē. Rūpnieciskās produkcijas izlaide palielinājās divreiz. 1950. gada līmenis tika pārsniegts gandrīz 6 reizes. Oficiāli tika uzskatīts, ka Polija ir pārsniegusi Eiropas vidējo rūpnieciskās attīstības līmeni. Šai laikā (60. gados) rūpniecības īpatsvars nacionālā ienākuma radīšanā pieauga no 50% līdz 60% (citi dati: rūpniecības īpatsvars nacionālajā ienākumā no 37% 1950. gadā palielinājās līdz 58% 1970. gadā), bet lauksaimniecības daļa samazinājās no 27% līdz 15%. Pasaules rūpnieciskās produkcijas ražošanā PTR īpatsvars 1950. gadā bija 1%, tad 1970. gadā sasniedza 2,2%. (Pēc citiem datiem 50.–60. gados kopā nacionālais ienākums pieauga 3,7 reizes, 7,1 reizi izauga rūpnieciskā un 1,6 reizes – lauksaimnieciskā ražošana. Ap 80% nacionālā ienākuma tika saražots sabiedriskotajā sektorā.) Pēc aprēķiniem iekšējais nacionālais produkts sešdesmitajos gados pieauga par 44%, nodarbinātība – par 2,7 miljoniem cilvēku, bet lauksaimniecības produkcijas ražošana – par 25%.

Ja 1950. gadā valsts uzņēmumi lauksaimniecībā (*Panstwowe Gospodarstwa Rolne*) pārvaldīja apmēram 2,2 miljonus ha (citi dati – 1 972 tūkstošus ha (9,6%) lauksaimniecības zemes), tad 1969. gadā – gandrīz 2,7 miljonus ha. 1969. gadā bija 6 110 valsts īpašumā esošo saimniecību, kas apvienoja 3 775 uzņēmumus (atsevišķas, daudznazaru, kombinētās saimniecības). Tajā laikā lauku saimniecības vidējais lielums bija 459 ha aramzemes.

60. gados lauksaimnieciskā ražošana pieauga par 25%, bet salīdzinot ar 1950. gadu – gandrīz par 70%. Izņemot graudaugus, valsts pamatos varēja sevi apgādāt ar vairākumu lauksaimniecības produktu.

Taču reizē bija vērojamas arī negatīvas parādības. Tā, rūpniecībā pieauga produkcijas materiālietilpība. Kurināmā izmantošana uz vienu nacionālā ienākuma vienību PTR bija par 50 līdz 100%, tērauda – par 20% augstāka nekā augsti attīstītajās Rietumu valstīs, pieauga atšķirības ražošanas līdzekļu un patēriņa priekšmetu ražošanas attīstības tempos un līmenī. Tas pirmkārt izpaudās ražošanas bāzes atpalcībā tajās rūpniecības nozarēs, kuru produkcija tieši bija vērsta uz iedzīvotāju vajadzību apmierināšanu.

Visai desmitgadei bija raksturīgs līdzsvars ārējās tirdzniecības bilancē, t.i., imports bija aptuveni vienāds ar eksportu. Toties lauksaimnieciskās produkcijas ražošanas dinamika palika nestabila, kaut arī bija pārsniegts ražošanas vidējais līmenis pasaulē.

Kopumā 1956.–1970. gadā Polijas attīstībā tika panākts kvalitatīvs progress. Būtībā tika pabeigts Polijas industrializācijas process, radītas mūsdienu rūpniecības nozares, kas nodrošināja ekonomikās attīstības neatkarību. Neraugoties uz smagās rūpniecības prioritāti, tika ražotas arī ilglietojamās patēriņa preces – ledusskapji, veļas mašīnas, televizori. Tiesa, tie bija pieejami ne visiem iedzīvotājiem.

Taču līdz 1968. gadam nacionālajā ienākumā atkal auga uzkrāšanas īpatsvars. Tā rezultātā 1966.–1970. gadā nacionālais ienākums pieauga par gandrīz 34%, rūpnieciskā ražošana – par gandrīz 59%, bet vidējā reālā alga – tikai par 7%. 1961.–1970. gadā kopā nominālā alga tautsaimniecības sabiedriskotajā sektorā gan pieauga par 69%, bet reālā alga – tikai par 19%, t. i., vidēji mazāk nekā 2% gadā, un 1966.–1970. tikai par 1,5%. Šāds pieaugums bija zemāks par uztveramības sliekšni. Tas neizbēgami noveda pie zema dzīves līmeņa saglabāšanas uz daudziem gadiem.

Lieta tā, ka 1946. gadā Polijā bija 23,6 miljoni iedzīvotāju, 1950. gadā – 25,0 miljoni (1950. gadā vien Polijā uz tūkstoš iedzīvotājiem bija 30,5 jaundzimušie), 1960. gadā – 29,78 miljoni, 1970. gadā – 32,64 miljoni) kas liecināja, ka šajā laikā valsts kopumā sekmīgi attīstījās, ko arī atspoguļoja demogrāfiskie rādītāji. Pieaugumu nodrošināja bērnu dzimstības palielināšanās, augot to cilvēku skaitam, kuri stājās laulībā, kā arī mirstības samazināšanās. Iedzīvotāju skaita straujais pieaugums sekmēja industrializāciju, nodrošinot pietiekamu darbaspēku, bet līdz ar iekšējo migrāciju uz pilsētām radīja problēmas, īpaši dzīvojamo māju celtniecībā (dzīvokļu problēma PTR pārsvarā tika risināta individuālās un kooperatīvās celtniecības ceļā) un apgādē ar pārtiku.

Attīstoties tautsaimniecībai Polijas sabiedrībā notika ievērojamas **sociālās pārmaiņas**. Vieni slāņi paplašinājās, citi saruka. Absolūtos skaitļos strādniecība Polijā salīdzinājumā ar pirmskara laiku pieauga gandrīz divreiz, 1970. gadā sastādot 7 miljonus cilvēku. Būtiskas pārmaiņas notika tās iekšienē. Ja pirms kara lielākais strādnieku skaits bija nodarbināts lauksaimniecībā, bet rūpniecībā strādnieku bija tikai ap 800 000, tad 1970. gadā gandrīz visi strādnieki bija saistīti rūpniecībā. 70. gadu sākumā 80% no viņiem bija beiguši profesionāli tehniskās skolas un vidusskolas.

Tai pašā laikā (1970. gadā) valstī bija vairāk nekā 6 miljoni zemnieku. Viņu lielais skaits un īpatsvars, kā arī vieta ražošanā noteica viņu lomu sabiedrībā. Sāka izzust trūcīgā zemniecība, no kuras simti tūkstošu atrada darbu rūpniecībā, tā paaugstinot gan savu dzīves līmeni, gan sociālo statusu, taču tā kā līdz minimumam bija ierobežotas algota darba izmantošanas iespējas lauksaimniecībā, ātri pieauga arī t.s. strādnieku-zemnieku grupa, kuri savienoja rūpniecisko un

lauksaimniecisko darbu, parasti no laukiem dodoties uz pamatdarbu pilsētā, bet pilnībā nepameta savu saimniecību laukos. Lauku iedzīvotāju, kuri pārtika ne no darba lauksaimniecībā pieauga no 13 % 1950. gadā uz 16 % 1960. gadā un 25,1 % 1970. gadā. Oficiāli tika atzīts, ka PASP agrārās politikas rezultātā viņi tuvinās strādnieku šķirai, taču reizē šie cilvēki ienesa zemniecības tikumus strādniecībā. Polijas laukos saglabājās ļoti augsts sīkražošanas īpatsvars. Dažādu sabiedrības slāņu attīstības dinamiku skat. 27. tabulā.

27. tabula. Sociālās struktūras izmaiņas Polijā 1931.–1970.gadā (% no visiem iedzīvotājiem, ieskaitot arī algotu darbu nestrādājošos ģimenes locekļus) pēc PTR oficiālajiem datiem.

	1931. gads	1960. gads	1970. gads
Buržuāzija	2,0	0,0	0,0
Sīkburžuāzija	11,0	3,0	5,0
Zemnieki	52,0	38,0	29,0
Muižnieki	0,5	0,0	0,0
Strādnieki	29,0	40,0	43,0
T.s. lauksaimniecības strādnieki	9,0	1,0	1,0
Inteliģence un kalpotāji	5,5	19,0	23,0

Ja 1950. gadā 63% iedzīvotāju joprojām dzīvoja laukos, tad, strauji progresējot urbanizācijai, 1967. gadā pilsētu iedzīvotāju īpatsvars sasniedza 50% robežu. Tai pat laikā to lauku iedzīvotāju īpatsvars, kuri nedzīvoja no lauksaimniecības ienākumiem, palielinājās no 13% 1950. gadā līdz 20% 1970. gadā. Šai gadā vienīgi no ienākumiem lauksaimniecībā pārtika tikai 25,1% lauku cilvēku.

60. gadu sākumā plaši jaunatnes slāņi uzsāka profesionālo darbību. Taču jaunu darbavietu radīšana investīciju trūkuma apstākļos radīja pastāvīgas grūtības.

Šīs sociālās pārmaiņas bija saistītas ar strauju strādniecības un jo īpaši tehniskās inteliģences pieaugumu, paaugstinātām dzīves līmeņa prasībām un pieaugošo strādnieku un tehniskās inteliģences pašapziņu.

60. gadi bija arī nozīmīgu pārmaiņu periods Polijas sabiedrības sociālajā struktūrā. Pieauga cilvēku skaits ar augstāko izglītību un pilsētu iedzīvotāju īpatsvars. Izauga jauni rūpniecības centri. Tas veicināja urbanizācijas procesu. 50.–60. gados strauji pieauga strādnieku – ienācēju no laukiem īpatsvars: ap 70% visu strādnieku bija ar zemniecisku izcelsmi. Lielākā daļa no laukiem nākušo strādnieku atrada darbu lieluzņēmumos. 60. gados tika izveidoti 2,5 miljoni jaunu darbavietu. Rezultātā 1970. gadā pilsētās dzīvoja 52,1% poļu.

Taču Polijas iedzīvotāji, salīdzinot pat ar daļu no Eiropas „sociālistiskajām” valstīm, dzīvoja ļoti pieticīgi, lai neteiktu nabadzīgi. Pie tam nevar teikt, ka labklājība nepieauga.

20 gados no 1950. līdz 1970. gadam patēriņa fondi Polijā auga gandrīz 3,4 reizes. Tādu pārtikas produktu kā gaļa, piens, tauki, olas, cukurs patēriņš uz vienu cilvēku pieauga 1,5 – 2 reizes. Tikai no 1966. līdz 1970. gadam gaļas patēriņš uz 1 cilvēku gadā palielinājās par 3,8 kg, sasniedza 53 kg.

Šajos gados tika uzcelti 2,7 miljoni dzīvokļu, bet izdevumi zinātnei, izglītībai, veselības aizsardzībai, sociālajai aizsardzībai un fiziskajai kultūrai pieauga vairāk nekā 4 reizes.

Taču daudziem algas bija tik mazas, ka knapi pietika, lai apmierinātu pamatvajadzības. 1970. gadā personīgās automašīnas bija 5% ģimeņu, ledusskapji – 28%, televizori – 45%, un radio – 50%. Ilglietojuma preču piedāvājums patēriņa tirgū bija ļoti ierobežots. Pārāk lēni auga pārtikas produktu ražošana.

Partijas un valsts vadībai bija skaidrs, ka, lai kāpinātu ražošanu, strādniekiem un zemniekiem ir jārada materiālā ieinteresētība. Jau 1960. gadā PASP norisa diskusijas par dažādu reformu iespējām, taču, baidoties no kapitālisma atdzimšanas, līdz darbiem nenonāca. Atsevišķi zinātnieki kritizēja ekstensīvo ekonomiskās attīstības gaitu un konservatīvās tautsaimniecības pārvaldības metodes, uzstājās ar reformu priekšlikumiem. Tomēr PASP vadība noraidīja šos priekšlikumus, jo uzskatīja, ka tie apdraud „sociālistiskās” ekonomikas sistēmu. Starptautiskās situācijas saasināšanos un tās izsaukto ekonomiskā potenciāla lielas daļas izmantošanu aizsardzības vajadzībām pavadīja stingri centralizētas pārvaldes sistēmas un komandu-administratīvo metožu nostiprināšanās tautsaimniecības un sabiedrības kopumā vadībā. Kā to ieviesēji pirmkārt uzstājās dogmatiskie spēki komunistu vidū, kas absolutizēja PSRS pieredzi un kurus arī atbalstīja PSRS vadītāji, vēloties izplatīt „sociālisma” celtniecības padomju modeli. Ārējo un iekšējo faktoru darbības rezultātā samazinājās varas iestāžu realizētās ekonomiskās politikas sociālā rezultativitāte, sabiedrības pārveides procesi tika būtiski bremsēti, kas atsaucās uz sabiedrības noskaņojumu.

Taču staļiniskās ekonomiskās sistēmas būtība, kura bija izveidojusies iepriekšējā periodā, nemainījās. Polijā, tāpat kā pārējās Austrumeiropas valstīs, turpinājās kurss uz ekstensīvo attīstību, paredzot ekoloģiski kaitīgu ražotņu ar lielu roka darba īpatsvaru pavairošanu. 60. gados Polijā jau bija izveidojusies administratīvi-birokrātiskā pārvaldes sistēma. Izpaudās tendence nostiprināt t.s. poststaļinisko „sociālisma” modeli, kad autoritārais režīms neveica masveidīgas represijas, daudz maz ievēroja likumību, līdz zināmai pakāpei pieļāva arī demokrātiskus pārveidojumus, taču nepieļāva arī atkāpšanos no galvenajām komunistu dogmām.

Lielu ietekmi uz sociālisma celtniecības ceļu un tempu noteikšanu bija PASP izplatītajam dogmatismam, kuru demonstrēja nevis tikai K. Mijals un viņa atbalstītāji, bet gan arī daudzi vadoši partijas darbinieki. Sabiedrībai tika mēģināts uzspiest priekšstatus, kuri izrietēja nevis no tautas reālajām vajadzībām, bet no vadītāju naiviem vēlējumiem un voluntāristiskas tieksmes ātrāk „pārlēkt” atsevišķiem attīstības etapiem un ar to ātrāk sasniegt stratēģisko mērķi.

Nopietni deformētas bija ražošanas attiecības. Ražošanas līdzekļu nodošana valsts rokās tika iztēlota kā to reāla sabiedriskošana. Faktiski šī ražošanas līdzekļu pārvalstiskošana veda pie divām negatīvām parādībām: deva birokrātijai spēcīgu līdzekli manipulācijai ar masām, to dzīvi, bet pašās masās radīja atsvešinātību no darba. Plašos slāņos bija vērojama neticība sociālisma ideāliem, varas iestāžu deklarētajiem lozungiem kā „viss cilvēka vārdā, viss cilvēka labā”. Auga neticība valsts vadības nekļūdībai.

No PTR 50.–60. gados veiktajām reformām izrietēja secinājums, ka plaša mēroga pārkārtojumiem sabiedrībā ir jābūt kompleksiem, ka nevar radikāli reformēt kādu vienu sociālā mehānisma daļu, atstājot praktiski neizmainītas citas. Panākumus var nodrošināt tika reformu konsekvence.

60. gadu beigās ekonomikas izaugsme palēninājās. Attiecīgi jau tā zemaais iedzīvotāju reālo ienākumu pieauguma temps arī palēninājās. Polija ekonomiskās attīstības un iedzīvotāju dzīves līmeņa ziņā aizvien vairāk atpalika no citām „sociālistiskajām” valstīm. „Gomulkas laikā” lielākajai

daļai lauku iedzīvotāju dzīves līmenis nozīmīgi uzlabojās, toties strādniekiem tas bija nepietiekams. Trešais būtiskais slānis, inteliģence, kas sākotnēji sveica V. Gomulkas atgriešanos un saistīja ar viņu lielas cerības, bija vīlusies jau pēc pāris gadiem, kaut garīgajā dzīvē arī nenotika atgriešanās pie B. Beruta laika metodēm.

Tajā pašā laikā Tautas Polijas gados jau bija izaugusi jauna pēckara poļu paaudze, kas bija saņēmusi izglītību un audzināšanu jau PTR un nepazina pirmskara Polijas dzīves grūtības. Jauniešiem nebija viņu vecāku smagās dzīves pieredzes. Šo jauniešu atskaites punkts, pēc kura viņi vērtēja savas iespējas dzīvē, nebija vairs pirmskara Polija un vācu okupācijas periods, smagie pēckara gadi. Būdami strādnieki un inteliģenti otrajā paaudzē, viņi gribēja dzīvot daudz labāk nekā viņu tēvi, nevēlējās pieciest grūtības labākas nākotnes vārdā. Viņi salīdzināja dzīves līmeni savā valstī ar labklājības līmeni Rietumos, kur strauji pieauga iedzīvotāju ienākumi un patēriņš. Salīdzinājums nebija par labu Polijai un radīja viņos vilšanos savā valstī. Parādījās perspektīvu trūkums.

Turklāt 1969. gadā valstī bija slikta raža, tā rezultātā cūku un liellopu skaits sāka samazināties. Pieauga lopbarības trūkums, nebija līdzekļu lauksaimniecības modernizācijai. Padomju graudu piegādes, kas N. Hruščova laikos sasniedza 3 miljonus tonnu gadā, nākot pie varas L. Brežņevam, samazinājās līdz 1,2 miljoniem tonnu. V. Gomulka centās šantažēt padomju līderus, paziņojot, ka Polija pirks lopbarību ASV. Taču šī metode vairs nedeva rezultātus. L. Brežņeva laikā padomju ekonomisti sāka pievērst lielāku uzmanību PSRS ekonomisko attiecību ar citām sociālistiskajām valstīm efektivitātei, un tika pieņemti stingrāki padomju ārējās tirdzniecības noteikumi.

PTR vadība nevarēja paaugstināt iedzīvotāju dzīves līmeni, jo valstij trūka kapitāla pieplūduma no ārienes. Padomju Savienība nevarēja dot Polijai lielus aizdevumus ar zemām procentu likmēm. Gluži pretēji, tā pieprasīja, lai Polija, ja tā grib turpināt saņemt izejvielas no PSRS, veic ieguldījumus izejvielu ieguves projektos (galvenokārt naftas ieguvē, naftas cauruļvadu būvniecībā) PSRS teritorijā. V. Gomulka iebilda pret šādu prasību, kas veda pie attiecību pasliktināšanās ar padomju vadību. L. Brežņevs tikšanās laikā ar E. Gereku Maskavā 1971. gada 5. janvārī sacīja: „Mēs esam partija, nevis tirgotāji. Atklāti runājot, pēdējā laikā mums radās iespaids, ka V. Gomulka plēsās ar mums par katru kapeiku kā sīkbodnieks [...] Kā vecākais brālis, mēs negribējam aizvainot jaunāko, tāpēc mēs piecietām.”

Šai laikā, palielinoties sociālajām un ekonomiskajām grūtībām, V. Gomulkas kā valsts vadītāja autoritāte turpināja samazināties. Viņš pakāpeniski zaudēja kontroli pār politiku un ekonomiku. V. Gomulkam vēsturē atvēlētais laiks tuvojās beigām.

Pakāpeniski izpaudās V. Gomulkas negatīvās rakstura iezīmes (spriedumu kategoriskums, neiecietība pret citu viedokli, valdonīgums lēmumu pieņemšanā), kas veicināja autoritārisma izpausmes. Visa varas pilnība PTR bija koncentrēta tā sauktās šaurās vadības rokās. PASP CK Politbiroja sanāksmes notika reti un neregulāri. Politbiroja lēmumi mehāniski tika paziņoti citām varas iestādēm. Tikmēr tajās arvien pieauga neapmierinātība ar partijas līderi.

V. Gomulka asi kritizēja administratīvā aparāta darbinieku skaita pieaugumu gan Varšavā, gan uz vietām, jo īpaši uzņēmumos. Pēc viņa lūguma PASP CK Kadru birojs veica štatu stāvokļa analīzi vairākās ministrijās un departamentos. Izrādījās, ka centrālajā valsts pārvaldē speciālistu amati bija gandrīz izzuduši, viņu vietu ieņēma vadītāji, vadītāju vietnieki, kuriem savukārt bija savi vietnieki. Uz vienu priekšnieku vidēji iznāca 1–3 vienkārši darbinieki, tostarp kurjeri un apkopējas. V. Gomulka ierosināja uz vairākiem gadiem pārtraukt jaunu administratīvo darbinieku pieņemšanu,

lai tādā veidā samazinātu šo birokrātisko mašīnu. Bet birokrātija pretojās visā varas vertikālē, un tās samazināšanas plāni nerealizējās.

60.gadu beigās – 70.gadu sākumā Polija izrādījās konfrontēta ar problēmām, uzkrātām iepriekšējos gados. Bija jānodrošina ar darbu pats lielākais pēckara periodā darba spēka pieaugums. Strādājošie gaidīja jūtamu labklājības līmeņa pieaugumu, augot darba algai atbilstoši darba efektivitātes pieaugumam. Nepieciešams bija modernizēt visu ražošanas potenciālu, izmantojot zinātniski tehniskā progresa sasniegumus, kadru kvalifikācijas pieaugumu. Arvien aktuālāks kļuva jautājums par tautsaimniecības vadības pilnveidi.

PASP vadība pārāk vēlu saprata, ka valsts ekonomika virzās strupceļā. Valdošais slānis situācijas pasliktināšanos reaģēja ar jaunu ceļu meklējumiem izejai no grūtībām. Ceļu tam parādīja 1965. gada t.s. „A. Kosigina reforma” PSRS. V. Gomulkas uzticības persona B. Jaščuks izstrādāja **ekonomiskās reformas projektu Polijai**, ko vienkāršoti sauca par „stimulu sistēmu”. Tās ietvaros uzņēmumiem bija jāsaņem zināma autonomija lēmumu pieņemšanā ražošanas jautājumos un tiesības rīkoties ar daļu peļņas, ko galvenokārt izmantoja algu celšanai. B. Jaščuka reforma paredzēja zināmu birokrātijas ierobežošanu pārvaldē un samaksu pēc ieguldītā darba, kas stimulētu strādniekus kāpināt darba ražīgumu. (Interesanti, ka mūsdienu poļu vēsturnieki to nosauc par „strādnieku piespiešanu kāpināt darba ražīgumu”, it kā brīvā tirgus ekonomika tieši tāpat „nepiespiestu” strādniekus to darīt, tikai saucot to par materiālo ieinteresētību, un „aizmirst”, ka, tāpat kā „sociālismā” „valsts” (bet faktiski birokrātija), kapitālismā uzņēmumu īpašnieki saņem peļņu lielāko daļu no strādnieku darba ražīguma pieauguma nestā rezultātā.) Taču reformas propagandas gaitā iedzīvotājiem netika izskaidrots, ka tās rezultātā augs cenas uz rūpniecības precēm un arī uz pārtiku. Lai paaugstinātu algas, katrs konkrētais uzņēmums bija ieinteresēts pacelt savu izstrādājumu cenas. Ir skaidrs, ka to darot arī citiem uzņēmumiem, minētā konkrētā uzņēmuma strādniekiem algas pieaugumu „noēstu” vispārējais cenu pieaugums. Apstākļos, kad nedarbojās tirgus ekonomika, bet atbildību par visu ekonomikā notiekošo nesa valsts, kurai strādnieki jau bija zaudējuši uzticību, radās draudi, ka varētu plaši izplatīties neapmierinātība, pat sākties vispārējs streiks, jo 1969. gadā lokāli streiki jau atspoguļoja iedzīvotāju neapmierinātību ar stāvokli valstī.

Visu 1969. gadu V. Gomulkas vadībā norisinājās darbs pie Polijas ekonomiskās attīstības koncepcijas. Uzsvars tajā tika likts uz mašīnbūves un ķīmijas rūpniecības attīstību. Pret to iebilda kalnrūpniecības un metalurģijas lobijs. Tika paredzēta algu, izstrādes normu u.c. reformas. PASP CK pirmais sekretārs atbalstīja tādu instrumentu kā saimnieciskais aprēķins, algu atkarība no produktivitātes un mazumtirdzniecības cenu daļēja regulēšana atkarībā no piedāvājuma un pieprasījuma ieviešanu ekonomikā.

Jāatzīst, ka šajā laikā darbaspēkam Polijā pamatos bija raksturīgs gan zems ražīgums, gan zems atalgojums. Taču jau no paša sākuma „pamatotas tehniskās normas” uzņēmumos izraisīja ne tikai strādnieku, bet arī dažu ekonomistu spēcīgu opozīciju. Kad 1970. gada jūlijā atsevišķas nozarēs tika paaugstinātas izstrādes normas, rūpnīcu kolektīvos tās tika uzskatītas par vēl vienu valdības mēģinājumu palielināt strādnieku šķiras ekspluatāciju bez atbilstošas finansiālas kompensācijas. Ierosinātā reforma, kuras mērķis bija darba intensifikācija, tika ar neuzticību uzņemta darba kolektīvos. Tie pieprasīja tās ieviešanas atlikšanu.

Tajā pašā laikā tika gatavota gaļas, cukura, piena un piena produktu cenu paaugstināšana. Jau daudzus gadus līdzsvars pārtikas tirgū bija izjaukts, pieprasījums aizvien vairāk pārsniedza piedāvājumu. Pārtikas iepirkuma cenas pietuvinājās mazumtirdzniecības cenām. Partijas un valsts vadība vēlējās atjaunot šo līdzsvaru, paaugstinot cenas.

Abas idejas – ekonomisko stimulu ieviešana un cenu paaugstināšana – bija racionālas no ekonomiskā viedokļa, bet pārlietu radikālas sociālajā jomā. V. Gomulka vadība nespēja tikt galā ar saimnieciskajām problēmām. (Tiesa, savas programmas, ko darīt, nebija arī V. Gomulka pretiniekiem.) Pēc dažiem vērtējumiem šai laikā V. Gomulka jau bija zaudējis realitātes sajūtu, kontaktu ar darba cilvēkiem.

Tā, A. Fets uzskatīja, ka „ne ar ko citu, kā realitātes izjūtas zaudēšanu” nevar izskaidrot V. Gomulka rīcību 1970. gada decembrī, paziņojot par vispārēju cenu pieaugumu. Pētnieks rakstīja: „Gomulka aizmirs, ka cenas jāceļ pamazām un paslepus, aizmirs par poļu tradīcijām, par Ziemassvētkiem, aizmirs par Poznaņas apšaušanu, kas viņu noveda pie varas.” Domājams, ka šādam uzskatam var piekrist tikai daļēji.

Pasliktinājās arī viņa veselības stāvoklis. Bulgārijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs T. Živkovs, kurš 1970. gadā tikās ar V. Gomulku, stāstīja, ka viņš atradies ārkārtīgi pesimistiskā noskaņojumā, runājis par savu nespēku un bezpalīdzību ekonomikas lietās.

1970. gada 11. decembrī PASP CK Politbiroja sanāksmē tika apstiprināts „cenu un algu sistēmas regulēšanas” plāns. Iespējams, PASP vadība cerēja, ka ar VFR un PTR 1970. gada 7. decembra jeb Austrumu līguma noslēgšanu partija ar šo ārpolitisko panākumu ir izcīnījusi tādu popularitāti, kas ļauj tai noregulēt sen sasāpējušu Polijas iekšējās dzīves jautājumu – atcelt augstās subsīdijas pārtikas produktiem, ar to paceļot to cenas.

No 1971. gada janvāra bija paredzēts ieviest jaunu materiālo stimulu sistēmu rūpniecības darbiniekiem, saskaņā ar kuru algas sarežģītā veidā tika saistītas ar darba ražīguma pieaugumu un ražošanas izmaksu samazināšanos. Sistēma pēc savas būtības bija tehnokrātiska un to bija grūti saprast parastajiem cilvēkiem. Projektu neatbalstīja pat visi Politbiroja locekļi. J. Cirankevičs un M. Močars, zinot, ka situācija valstī ir saspringta un noskaņojums slikts, mēģināja iebilst. V. Gomulka saklīdzēja uz J. Cirankeviču, bet ar M. Močaru pat nemēģināja polemizēt. Faktiski CK pirmais sekretārs sagatavoto lēmumu uzspieda vairākumam Politbiroja locekļu.

Pastāv gan versija, ka V. Gomulka, kurš pirms dažām dienām bija pabeidzis nogurdinošu darbu, lai sagatavotu un parakstītu līgumu ar Polijas vēsturisko ienaidnieku Vāciju, atradās zināmā eiforijā un nesaskatīja sociālās briesmas, kuras draudēja uzliesmot sasteigto ekonomisko pārveidojumu rezultātā. Kāda uzņēmuma strādniekiem Varšavā V. Gomulka pēc cenu paaugstināšanas it kā esot teicis: „Ko jūs, strādnieki, uztraucaties? Šķiņķi jūs taču tāpat neēdat. Tā kā cenu celšanās nevar jūs uztraukt. Cik jums ir kreklus? Droši vien trīs vai četri. Bet kad es 30. gados biju strādnieks, man bija tikai viens kreklis. Nu un kas? Tas ir progress vai nav progress?” Tādejādi PASP līderis izrādīja pilnīgu neizpratni par pēc kara izveidojušās strādnieku masas un pirmskara strādnieku sapratnes un interešu atšķirību.

Līdz tam reformu plāna īstenošana tika vairākkārt atlikta. Tādejādi apstākļu sakritības (faktiski politiskās kļūdas) dēļ iznāca, ka par to tika paziņots pašā nepiemērotākajā brīdī – pirms Ziemassvētkiem. Negaidīti 1970. gada 12. decembrī pa radio izskanēja lēmums par cenu pieaugumu pārtikas produktiem un energoresursiem no 11 līdz 36%. Īpaši sāpīgs bija cenu pieaugums pamatproduktiem – gaļai un gaļas produktiem (vidēji par 17,6%), makaroniem (15%), zivīm un zivju produktiem (11,7%), miltiem (16,6%) un citiem – vidēji par 15%. Cenas pieauga arī būvmateriāliem un mēbelēm. Tiesa, tās samazinājās 40 rūpniecības preču grupām, ieskaitot ilglietojuma preces: televizoriem – par 13%, ledusskapjiem – 15%, veļas mašīnām – 17%, magnetofoniem – 21%, šujmašīnām – 10% utt. Bija paredzēta arī kompensācija pie algām, taču tā bija daļēja, sasniedza tikai 15-25 zł mēnesī. Tajā pašā laikā netika paredzēts sociālo pabalstu pieaugums zemu atalgotajiem darbiniekiem. Tā bija liela kļūda. Tieši ekonomiskie cēloņi bija pamatā tam, ka it kā pavisam negaidīti izraisījās kārtējā asā iekšpolitiskā krīze, kura arī noveda pie PASP un PTR vadības nomaiņas.

V. Gomulka noteikti apzinājās, ka sabiedrība negatīvi uzņems mainītās cenas, bet negaidīja nemierus. Arī valsts drošības aparāts nebija brīdinājis valsts vadību par eksplozijas iespējamību tautā. Taču paziņojums par cenu izmaiņām izraisīja neapmierinātības vilni valstī. V. Gomulka vadība bija „notērējusi” tai 1956. gadā sabiedrības sniegto uzticības kredītu.

Mēģinājums paaugstināt pārtikas cenas 1970. gada 14. decembrī izsauca Baltijas jūras piekrastē esošo kuģu būvētavu strādnieku streiku.

Atzīmējams, ka jau iepriekšējos gados PASP CK Politbiroja loceklis Z. Kliško, faktiski otrais cilvēks valstī pēc V. Gomulka, vairākkārt bija atklāti norādījis, ka Polijas kuģbūvniecības nozare ir nekonkurētspējīga pasaules tirgū un rada tikai zaudējumus ekonomikai, ka tai nav attīstības perspektīvas. (Šī secinājuma pareizību apstiprināja nozares sabrukums pēc komunistu varas beigām.) Acīmredzot arī kuģbūvētavu strādnieki vismaz daļēji saprata savas neapskaužamās nākotnes perspektīvas (vai nu kāpināt darba ražīgumu, vai arī zaudēt ierasto labklājības līmeni vai pat ierasto darbu) un centās izmantot „sociālistiskās” sistēmas radīto situāciju, kad par visu atbildīga bija valdošā partija, bet nevis konkrētās nozares vadība un tās darbinieki, lai bez papildus piepūles saglabātu esošo dzīves līmeni.

Tai pat dienā – 14. decembrī Varšavā notika PASP CK plēnums, kurā tika apspriests jautājums par cenu paaugstināšanu. Tā laikā pienāca pirmā informācija par streikiem un ielu nemieriem Gdaņskā. Tomēr V. Gomulka neinformēja CK locekļus par protestiem Baltijas jūras krastā. Valsts augstākajai vadībai šie notikumi bija pilnīgs pārsteigums, jo kuģu būvētāji tika uzskatīti par vienu no augstāk apmaksātajām strādniecības grupām.

Galvenie notikumi risinājās Gdaņskas kuģu būvētavā. Tās strādnieki uzsāka streiku, prasot atcelt cenu paaugstināšanu un veikt pārmaiņas valsts centrālajā valdībā. Atskanēja aicinājumi, „aizstāvēt savas tiesības”, doties uz partijas komitejām. Ceļā sākās grautiņi veikalos, kioskos un pat dzelzceļa stacijā. Vairāki grautiņu dalībnieki tika arestēti. Streiks ātri pārauga par ielu nemieriem, kuros cieta gan demonstranti, gan milicija un Polijas armijas karavīri.

Nākamajā – 15. decembra rītā streikotāji atkal izgāja ielās un pieprasīja arestēto atbrīvošanu. Nemieru dalībnieki prasīja ne tikai cenu paaugstināšanas atcelšanu, bet arī lielākas personīgās brīvības, plašāku sabiedrības informētību. Pēc dažiem, iespējams pārāk dramatiskiem, vērtējumiem draudēja pilsoņu karš un pat padomju interence. Demonstranti uzbruka pilsētas policijas Pārvaldei un pilsētas Tautas padomes ēkai, aizdedzināja PASP vojevodistes komitejas pirmo stāvu. Milicija ar tukšām patronām šāva gaisā, pūlī atskanēja saucieni, ka ir nošauts bērns. (Vēlāk gan izrādījās, ka tie bija meli, kurus pārraidīja arī radio stacija „Brīvā Eiropa”.) Pūlis, izdzirdis par „bērna nāvi”, iekarsa dūmās un nolinčoja pirmo tās rokās kritušo milici. Milicija atklāja uguni nu jau pa īstam, parādījās pirmie nogalinātie un ievainotie. Milicijas un streikotāju sadursmes izplatījās arī citās Baltijas jūras piekrastes pilsētās, Gdiņā, Ščecinā, Elblongā (*Elbląg*). Tika izveidota Starprūpnīcu streika komiteja, taču milicija drīzumā apcietināja tās locekļus.

Sakarā ar to, ka šāda notikumu attīstība partijas vadībai bija pilnīgi negaidīta, un ar V. Gomulka veselības pasliktināšanos bija iestājusies zināma paralīze lēmumu pieņemšanā.

Pastāv divas galvenās versijas par partijas līdera nodomiem.

Pirmā. V. Gomulka veselības stāvokļa pasliktināšanās neļāvusi viņam realizēt savu plānu izkļūšanai no situācijas. V. Gomulka uzskatījis par nepieciešamu nošķirt ielās izgājušos strādniekus, kurus viņš nevērtējis par „kontrrevolucionāriem” no noziedzīgiem elementiem. V. Gomulka plānojis uz trim mēnešiem atlikt cenu paaugstināšanu, sarīkot plašu diskusiju par šo pasākumu, paredzot arī tā mīkstināšanu. Viņš arī iecerējis sarīkot strādnieku kongresu Varšavā un sarunas ar lielo uzņēmumu delegātiem par ekonomisko reformu. Taču veselības pasliktināšanās neļāvusi šīs ieceres īstenot.

Otra versija. Šajās dienās visi bijuši pārsteigti par V. Gomulka neticamo spītīgumu. Vieni uzskatījuši, ka vainojama bijusi CK pirmā sekretāra pārliecība par poļu iedzimto tendenci uz anarhiju. V. Gomulka negribējis dzirdēt ne par kādu piekāpšanos, par atteikšanos no cenu paaugstināšanas. It īpaši viņš bijis noraizējies par to, ka pēc nemieriem pie varas varētu nonākt plānoto ekonomisko reformu pretinieki.

Tai pat 15. decembrī PASP CK Politbirojs V. Gomulkas klātbūtnē nolēma izmantot pret demonstrantiem ieročus. Daži poļu vēsturnieki uzskata, ka, lēmumu par ieroču izmantošanu 1970. gada decembrī personīgi pieņēma V. Gomulka. Ar viņa tiešu rīkojumu par karaspēka un milicijas spēku pavēlnieku cīņa pret nemierniekiem tika iecelts aizsardzības ministra vietnieks G. Korčinskis. Nākas konstatēt, ka V. Gomulka bija cilvēks, kurš nepieļauj iebildumus, kurš ne tikai nevēlējās, lai komunisti zaudētu varu, bet arī pats turējās pie varas. Kad poļu valdošā slāņa vara tika apdraudēta, viņš ķērās pie vardarbības.

Saskaņā ar 1995. gada 7. aprīļa Gdaņskas rajona prokuratūras apsūdzības aktu pret 12 personām, apvainotām bruņoto spēku pielietošanā pret streikotājiem 1970. gada decembrī, PASP CK pirmais sekretārs tai piekrita pēc tam, kad M. Močars bija sniedzis nepatiesu informāciju par demonstrantu veiktu divu miliču nogalināšanu.

Pēc PSRS Valsts Drošības Komitejas (VDK) datiem šaušanas pavēli deva personīgi PASP CK Politbiroja loceklis Z. Kliško un aizsardzības ministra vietnieks ģenerālis G. Korčinskis. Četras dienas piekrastē pastāvēja pilsoņu kara atmosfēra. Tās apstākļos nekādi valsts vadītāju, partijas komiteju sekretāru pūliņi, nekādas ģenerāļu, aģitoru uzstāšanās, runas, atbildīgu vecāka gadagājuma darbinieku, uzņēmumu vadītāju brīdinājumi nespēja ietekmēt nemiernieku prātus. Nākamajās dienās Gdaņskā, Gdīnā, Ščecinā, Elblongā, Tčevā (*Tczew*), Prusčā Gdaņskā (*Pruszcz Gdański*) notika streikotāju un jauniešu, bruņotu bisēm, dzelzs armatūras stieniem, pudelēm ar benzīnu, sadursmes ar kartības uzturēšanas spēkiem. (Jāpiebilst, ka piekrastē tajā laikā dzīvoja apmēram 10 tūkstoši cilvēku bez legāla iztikas avota, tai skaitā 3 tūkstoši cilvēku, iepriekš tiesātu par noziedzīgiem nodarījumiem, vairums no kuriem bija recidīvistu.) Literatūrā izteikti vērtējumi, domājams – zināmā mērā pārspīlēti, ka Polija atradās pilsoņu kara iespējamības priekšā. Toties draudi, ka Polijā varētu sākties vispārējs streiks, bija reāli.

Jāatzīmē, ka 1970. gada decembrī, tāpat kā 1968. gada marta notikumos, katoļu baznīcas hierarhi izrādīja lielu savaldību, baidoties, ka masu uzstāšanās var izraisīt nekontrolētu nemieru izplatīšanos. Tā, kardināls S. Višinskis izpildīja varas iestāžu lūgumu un pārtrauca baznīcās lasīt bīskapu pastorālo vēstījumu „*W obronie zagrożonego bytu narodu*” (Draudi tautas pastāvēšanai), kurā bija kritiski vērtēta valsts sociālā politika. Strādnieku sacelšanās laikā Gdaņskā 1970. gadā baznīca rīkojās piesardzīgi, nevēloties saasināt konfliktu. Parlamentārās grupas „*Znak*” deputāti mēģināja izveidot parlamentāru komisiju, kas izmeklētu notikumu būtību un gaitu, taču bez rezultātiem.

Pēc oficiāliem datiem sadursmju rezultātā tika nogalināti 41 strādnieks, 2 milicijas darbinieki un 1 karavīrs. 1 164 cilvēki, to skaitā ap 600 miliču un karavīru, tika ievainoti. (Literatūrā atrodami arī citi dati: bojā gāja 17 milicijas darbinieku, nemieru upuru skaits sasniedza pat 3 000). Pilnībā vai daļēji tika nodedzinātas 19 sabiedriskās ēkas, starp kurām bija arī PASP vojevodistu komitejas Gdaņskā un Ščecinā. Ap 200 veikalus tika izlaupīti. Materiālie zaudējumi no vandālisma sasniedza 400 miljonus zlotu.

V. Gomulkas veselības stāvoklis strauji pasliktinājās augstās nervu spriedzes dēļ. Ārsts, kurš 17. decembrī izmeklēja V. Gomulku, secināja, ka viņam steidzami nepieciešama hospitalizācija.

Notikumi Polijā uztrauca arī PSRS vadību. 16. decembrī, L. Brežņevs piezvanīja V. Gomulkam. Sarunas laikā PASP CK pirmais sekretārs apgalvoja, ka Baltijas jūras piekrastē varai pretstāv nevis strādnieki, bet gan kontrrevolucionāri kopā ar krimināliem elementiem un solīja: „mēs ar tiem pamatīgi izrēķināsimies”. Viņš aicināja atcerēties Kronštates dumpi (1921), ko V. Ļeņins „apspieda ar spēku”. L. Brežņevs mēģināja ietekmēt V. Gomulku: „Mums ir informācija, ka Gdaņskā un citās

pilsētās uz ielām ir tūkstoši cilvēku, desmiti tūkstošu un varbūt arī vairāk cilvēku. Un ko, tie visi ir kontrrevolucionāri? Galu galā, tie ir darbaļaudis, strādnieki. Jūs ko, šaujiet uz strādniekiem? Uz strādnieku šķiru? ... Ja jūs šaujiet uz strādniekus, tad ar ko Jūs, biedri Gomulka, celsiet sociālismu?" Taču L. Brežņeva aicinājumi atrast politiskas metodes, lai atrisinātu krīzi, nerasniedza V. Gomulkas apziņu.

Viens no bijušajiem partijas un valsts vadītājiem E. Ohabs, kurš, protestējot pret partijas vadības realizēto politiku, bija jau atstājis aktīvu darbību, vēlāk atcerējās: „Es nevarēju iedomāties, ka valsts vadība septiņdesmitajā gadā tik mulķīgi uzvedīsies konfliktā, ko pati bija izraisījusi. Doties pret strādnieku šķiru kareivju zābakos, ķerties pie ložmetēja kā galvenā argumenta! Nu, vai zināt ... Toreizējā vadība pieņēma lēmumus nekaunīgus, autoritārus, kuri ne velti satracināja strādnieku šķiru. Avantūrisms tūrā veidā. Un atbildību par to nes ne tikai Gomulka un premjerministrs [J. Cirankevičs], kurš uzstājās televīzijā, bet arī Centrālā Komiteja, kas sapulcējās, kad Piejūrā jau bija asinis, un neviens no viņiem, neviens, neaicināja apstādināt asinsizliešanu.”

Tai pat 16. decembrī PSRS VDK vadītājs J. Andropovs no Varšavas saņēma informāciju, kas stipri satrauca padomju vadību: M. Močars ierosināja atstādināt V. Gomulku no viņa funkcijām veselības stāvokļa dēļ un nodot PASP CK Politbiroja un sekretariāta vadību viņam, M. Močaram. Tas nekādi nevarēja apmierināt padomju vadību. Tā jau bija pamatīgi nomocījusies, sadzīvojot ar Rumānijas „nacionālo komunistu” N. Čaušesku. Padomju vadītāji Kremli uzskatīja, ka krīze Polijā ir jārisina nevis ar spēku, bet gan politiskiem līdzekļiem. Visi piekrita, ka, ja V. Gomulka atkāpsies, PSKP vadība atbalstīs E. Gereka kandidatūru uz PASP CK pirmā sekretāra amatu. Maskavā tika nolemts, ka PSKP CK Politbirojs ar vēstuli par Polijas līdera nomaiņas vēlamību vērsīsies nevis pie V. Gomulkas, bet gan pie visas PASP vadības. Tas nozīmēja, ka PSKP CK Politbirojs vairs neuzticējās V. Gomulkam. Šāda PSKP CK Politbiroja vēstule PASP CK Politbirojam tika nosūtīta 18. decembrī. Tādejādi var teikt, ka 1970. gada decembrī bija noslēgts nerakstīts kompromiss starp Polijas komunistiem un Kremli, kurš neiejaucās notikumos.

Pēc poļu žurnālista J. Rolicka domām nevar izslēgt, ka, ja šādas vēstules nebūtu, V. Gomulka būtu saglabājis savu amatu, bargi apspiežot strādnieku nemierus Baltijas jūras piekrastē. Kā raksta poļu vēsturnieks P. Mackevičs, Maskavai bija nozīmīga loma PASP vadības maiņā. Jākonstatē, ka tādejādi P. Mackevičs atzinis Maskavas pozitīvo lomu krīzes pārvarēšanā Polijā, ko no mūsdienu poļu autoriem nemaz tik bieži nenākas sagaidīt.

19. decembrī dienas otrajā pusē notika vētraina PASP CK Politbiroja sēde. V. Gomulka tajā ieradās ar ārstu un uzreiz paziņoja, ka viņš no CK ēkas dosies uz slimnīcu, lai veiktu intensīvas ārstniecības kursu. Kad veselība uzlabosies, viņš atgriezīsies pie savu pienākumu izpildes, bet līdz atlabšanai viņa pienākumus jāpilda E. Gerekam kā Politbiroja darba pagaidu koordinatore. Viņa uzdevums ir normalizēt situāciju valstī. V. Gomulka vēl pats ierosināja atteikties no pārtikas cenu paaugstināšanas. Noslēgumā viņš lūdza J. Cirankeviču vadīt tālāk Politbiroja sēdi. Tas tika izpildīts. Pēc V. Gomulkas aiziešanas notikumu apspriešanu PASP CK Politbirojā vadīja J. Cirankevičs.

Vispirms tika uzklauts aizsardzības ministra V. Jaruzeļska ziņojums. Pēc viņa sniegtajām ziņām tikai Gdaņskā un Gdiņā pret protestantiem bija mobilizēti 350 tanki un 600 bruņu transportieri. Ja tādi pat nemieri sāktos Varšavā, ministrs nespētu garantēt galvaspilsētas drošību, kaut arī bija veikti pasākumi partijas un valdības ēku aizsardzībai. Notikumu rezultātā bija iedragāts karavīru morālais stāvoklis. Baltijas piekrastē cilvēki tagad karavīrus sagaidot ar saucieniem „Gestapo!” un „Slepkavas!” (Par aizsardzības ministra ziņojuma saturu tika informēta gan padomju sūtniecība Varšavā, gan Varšavas pakta vadība. Padomju bruņotajos spēkos Polijā tika pasludināta kaujas gatavība. Ja Polijas armijas spēki tiktu masveidā iesaistīti nemieru apspiešanā, padomju karaspēkam būtu jāaizpilda robi, kas varētu rasties uz padomju bloka robežām.)

Pēc V. Jaruzelska ar drošības dienesta un Iekšlietu ministrijas ziņojumu apkopojumu uzstājās M. Močars. Viņš paziņoja, ka partija vēl nekad nav bijusi tik bezpalīdzīga. Līdz tam pat visgrūtākajos brīžos partijas biedri jutuši, ka viņi aizstāv „taisnu lietu”, taču šie laiki esot garām. Kad partijas sapulcēs tika lasīta PASP CK Politbiroja vēstule par cenu paaugstināšanu, daudzi raudot atstājuši telpas. Vadība parādījusi tautas dzīves apstākļu neizpratni.

Diskusiju, kas izvērsās pēc V. Gomulkas aiziešanas, izšķiroši ietekmēja PSKP CK vēstule, kuras saturu atstāstīja J. Cirankevičs (pati vēstule palika V. Gomulkas papīros). E. Gereks uzreiz paziņoja, ka Politbiroja darba koordinators loma viņu neapmierina: vai nu viņš kļūs par CK pirmo sekretāru vai atgriezīsies Katovicē. Diskusijas laikā V. Gomulkas atbalstītājiem kļuva skaidrs, ka panākt viņa palikšanu amatā neizdosies. Šādā situācijā J. Cirankevičs un Z. Kliško piekrita doties uz slimnīcu, lai atvestu Centrālās komitejas pirmā sekretāra atlūgumu. (1971. gada februārī V. Gomulku izslēdza arī no PASP CK locekļu skaita.)

Pats V. Gomulka 1981. gadā intervijā bijušajam PASP CK darbiniekam, vēlāk vēsturniekam A. Verbļanam izteicās, ka viņu gāza sazvērestība, kam bija iedvesmotāji Maskavā. Viņš paziņoja: „Brežņevs mani nodeva, man vienmēr bija slikts viedoklis par viņu kā politiķi, un es to neslēpu.”

Pārtraukumā E. Gereks piedāvāja premjerministra amatu savam politiskajam sabiedrotajam ekonomistam P. Jaroševičam. Pēc asām debatēm Politbirojā tika nolemts V. Gomulku sakarā ar „smagu slimību” nomainīt ar E. Gereku. Pret to iebilda tikai M. Močars, kurš atbalstīja E. Gereka ievēlēšanu tikai par pagaidu koordinatoru, un PTR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks S. Kočioleks (no 1968. gada PASP CK Politbiroja loceklis, no 1970. gada jūnija līdz decembrim PTR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks), kurš paziņoja, ka E. Gereks neder CK pirmā sekretāra amatam. (Pēc tam S. Kočioleks tika atcelts no vadošiem amatiem, izslēgts no PASP CK sastāva, pārcelts diplomātiskā darbā).

Publicistikā ir izteikts pieņēmums, ka pēc asinsizliešanas Gdaņskā 1970. gada 14. decembrī V. Gomulka bija gatavs pats atkāpties no amata, bet to nepieļāvis viņa veselības stāvoklis. Pēc autora domām, pats atkāpties no amata V. Gomulka varēja arī 19. decembrī, ieradies Politbiroja sēdē pirms došanās uz slimnīcu. Tikai tur jau tā lieta, ka šāda tipa politiķi turas pie varas līdz pēdējam.

Vēlāk – 1981. gada janvārī tikšanās laikā ar poļu vēsturnieku A. Verbļanu V. Gomulka atzina, ka viņš faktiski pats izvirzījis un jau vairākus gadus uzskatījis E. Gereku par savu mantinieku, tiesa, pēc tam gan mainījis savu viedokli. V. Gomulka teica: „Es nevienu labāku neredzēju. Tikai beigās es sāku skatīties uz jaunajiem. Es domāju par S. Kočioleku vai J. Tejhmu. Bet bija jau par vēlu.”

PASP CK plēnums 1970. gada 20. decembrī, gandrīz vienbalsīgi ievēlēja E. Gereku par CK pirmo sekretāru, ar vienu balsi pret un divām atturoties. Atkāpās premjers J. Cirankevičs un Valsts padomes priekšsēdētājs M. Spihaļskis. 23. decembrī Valsts padomes priekšsēdētāja amatā M. Spihaļska vietā tika ievēlēts J. Cirankevičs. Tajā pašā dienā Seims par Ministru padomes priekšsēdētāju apstiprināja P. Jaroševiču.

Pirms kara viņš bija ģimnāzijas direktors Pinskā, 1940. gadā ar ģimeni deportēts, 1943. gadā iestājās Z. Berlinga armijā, nākamajā gadā Polijas strādnieku partijā un pēc kara bija aizsardzības ministra vietnieks, pēc tam premjerministra vietnieks. (Zīmīgs bija viņa tālākais liktenis pēc varas zaudēšanas kopā ar E. Gereku 1980. gadā. Pēc ārkārtējā stāvokļa pasludināšanas 1981. gadā P. Jaroševičs tika internēts, vēlāk izslēgts no partijas un 1984. gadā pat tiesāts. Pēc Polijas Republikas atjaunošanas 1992. gada vasarā viņš tika nogalināts mīklainos, vēl šodien nenoskaidrotos apstākļos savā mājā Varšavas priekšpilsētā.)

V. Gomulkas atbalstītāji zaudēja savus augstos amatus partijas un valsts struktūrās. Tas bija pirmais gadījums pēckara Eiropā, kad spontāni strādnieku protesti izsauca valsts politiskās vadības maiņu. Nevienam nebija šaubu, ka partijas un valdības vadības maiņa notika zem „ielas” spiediena.

PASP vadība bija spiesta piekāpties. Partijas vadītājiem kļuva skaidrs, ka partijas visvarenībai ir savas robežas.

Kad strādnieku uzstāšanās rezultātā 1970. gada decembrī tika mainīta PASP vadība, šķita, ka tagad nostiprināsies M. Močars un „partizāni”. Augstākajā vadībā – PASP CK Politbirojā M. Močars palika tikai īsu laiku. Kad par pirmo sekretāru kļuva E. Gereks, kurš arī bija izcēlies cīņās pret „cionismu” jomā, acīmredzot šo cilvēku vidū pastāvēja konkurence. Veco kadru aizstāšanas process ar jauniem, kas sākās lavīnveidīgi, ne tikai nestiprināja M. Močara pozīcijas, bet, gluži pretēji, 1971. gadā viņš zaudēja PASP CK Politbiroja locekļa un sekretāra statusu, uz laiku kļuva par sekundāru figūru Polijas partijas un valdības elitē, ieņēma Augstākās kontroles palātas (*Najwyższa Izba Kontroli*) priekšsēdētāja amatu. Tikai 1980. gada decembrī, akūtas politiskā krīzes apstākļos, kad norisa konfrontācijā starp PASP un opozicionāro Solidaritātes kustību, M. Močars tika atgriezts PASP CK Politbirojā. Tomēr arī tad viņa stingrā pozīcija tika uzskatīta par nesavlaicīgu, un 1981. gada jūlijā viņš beidzot galīgi pameta partijas vadību, vairs neieņēma vērā ņemamu vietu turpmākajos dramatiskajos notikumos, kaut arī formāli saglabāja oficiālo Augstākās kontroles palātas vadītāja amatu.

Reizē plēnums nolēma piešķirt 6,5 miljardus zlotu, lai palielinātu algas, pensijas un ģimenes pabalstus nabadzīgākajiem iedzīvotājiem.

Kad 1996. gadā sākās bijušā PASP CK pirmā sekretāra un 1970. gadā Polijas aizsardzības ministra V. Jaruzelska tiesas process, starp noziegumiem, kas viņam tika inkriminēti, bija arī 1970. gada decembra nemieru vardarbīga apspiešana Polijā. Kopā ar viņu uz apsūdzēto sola atradās arī to militāro vienību komandieri, kas piedalījās demonstrantu apspiešanā. Process vairakkārt tika atkārtoti pārtraukts un atsākts, taču tiesa nekādu lēmumu tā arī nespēja pieņemt. Toties, neraugoties uz pašu nemiernieku izraisīto vardarbības vilni un daudzajiem ekscesiem, 2008. gada 17. decembrī Polijas prezidents L. Kačiņskis izdeva dekrētu, saskaņā ar kuru 42 protestu dalībnieki „par demokrātisko pārvērtību veicināšanu” pēc nāves tika apbalvoti ar zelta „Nopelni krustu”. Katru gadu Polijā notiek sēru pasākumi par godu tiem, kas zaudēja dzīvību 1970. gada decembrī.

Tā beidzās gandrīz 14 gadus ilga V. Gomulkas valdīšanas periods Polijā, kurš tik cerīgi bija sācies 1956. gada oktobrī. Šai laikā viņa tiesības uz varu valstī neviens neapšaubīja, viņa vārds faktiski bija likums. Šajā ziņā V. Gomulka 60. gadu beigās atbilda autoritārās valsts vadītāja tēlam, kas bija raksturīgs „sociālisma” valstīm. Būdams enerģisks un mērķtiecīgs, kā arī reizēm stūrgalvīgs cilvēks, viņš centās ļaunprātīgi neizmantot varu. Gados, kad V. Gomulka atradās pie varas, Polijā nekad neradās briesmas, ka valsts varētu pilnībā atgriezties pie staļiniskām pārvaldes metodēm, raksturīgām iepriekšējam vēstures periodam. V. Gomulka arī izcēlās ar tālredzību un realismu nacionālo interešu izpratnē, kā arī demonstrēja rakstura stingrību to īstenošanā un aizstāvēšanā. V. Gomulkas vadībā Polija nostiprināja savu nacionālo suverenitāti un īstenoja neatkarīgu iekšpolitiku. Darbojās savdabīga daudzpartiju sistēma, kuru vadīja PASP. Polijā, atšķirībā no pārējām Eiropas sociālistiskajām valstīm, bija lielāka kultūras un zinātniskās jaunrades brīvība, lielāka atvērtība pasaulei. Lai kā arī tiktu vērtētas V. Gomulkas politiskās aktivitātes, viņš daudz darīja valsts labā. Lauksaimniecības nozarē turpināja dominēt individuālās zemnieku saimniecības. Polijas tautsaimniecības attīstībā tika panākts ievērojams progress. Atkāpjoties no varas, V. Gomulka atstāja ekonomiku diezgan stabilu, ar ievērojamām rezervēm, kas veicināja ekonomiskos panākumus 1970. gadu sākumā.

V. Gomulkas valdīšanas laikā valsts tikai ārkārtējos gadījumos (piemēram, (1968. gada martā un 1970. gada decembrī) pārkāpa pilsoņu personīgās brīvības. Tomēr jākonstatē, ka poļu līderi, kuru pagātnē bija ilgstošas bruņotas cīņas pieredze par savu ideālu sasniegšanu, gan J. Pilsudskis un viņa sekotāji, gan V. Gomulka un viņa atbalstītāji nespēja atturēties no bruņotas varas lietošanas pret saviem pretiniekiem. Viņu valdības sūtīja karaspēku pret streikotājiem gan 20. un 30., gan pēckara gados. Vieni baidījās par t.s. pilsudčiku, otri – par komunistu varas pozīcijām. Par to, ka varai valstī vajadzētu piederēt tautai, pie tās esošie nedomāja ne starpkaru, ne pēckara periodā.

E. Ohabs jau pēc V. Gomulkas atstādināšanas, kritiski vērtējot viņa personību, uzsvēra: „...un tomēr Gomulku nevar vērtēt tikai negatīvi, vērtējot tikai pēc judofobiem izteikumiem un autoritāriem paradumiem, vajāšanas mānijas un lieluma mānijas sajaukuma. Tas viss bija to sarežģīto apstākļu rezultāts, no kuriem vēl joprojām cieš mūsu valsts vadība. Kādu dienu Polija pēc taisnības novērtēs Gomulkas nopelnus. Viņu nedrīkst izsvītrot no valsts vēstures.”

V. Gomulkas laikmetu, no vienas puses, raksturoja strauja jaunu nozaru – kuģu būves, naftas ķīmijas u.c. – attīstība, pakāpeniska pāreja uz industriālu sabiedrību ar pieaugošu urbanizāciju, no otras puses, virzienu cīņa ideoloģijā un intelektuālajā dzīvē.

Taču ar laiku V. Gomulkas centieni vairs neatbilda sabiedrības interesēm. Kontakta paplašināšanās ar Rietumiem palielināja to dzīvesveida un patēriņa ietekmi uz daļu Polijas iedzīvotāju. Ar V. Gomulkas nomaīņu PASP CK pirmā sekretāra amatā Polijā bija beidzies vesels laikmets. Valsti gaidīja pārmaiņas.

4-3

E. Gereka desmitgade, šķietamo panākumu gadi un krīzes sākums. 1970 – 1980

Pārmērīgas cerības gandrīz vienmēr pārvēršas par atliktu vilšanos. Un jo vairāk
cerību, jo lielāka vilšanās.
Lilija Ševcova (*Лилия Федоровна Шевцова*)
Vieni meli, iejaukti daudzās patiesībās, visas tās padara apšaubāmas.
Pjērs Buasts (*Pierre Boiste*)
Patiesība pasaulē nedara tik daudz laba, cik šķietamas patiesības – ļauna.
Fransuā de Larošfuko (*François de La Rochefoucauld*)
Ne tik bīstama ir sakāve, kā bailes atzīt savu sakāvi.
Vladimirs Ļeņins (*Владимир Ильич Ленин*)
Cilvēki, ticot, ka jaunais valdnieks būs labāks nekā vecais, labprāt saceļas pret veco,
taču drīz viņi pieredzē pārliecinās, ka ir piekrāpušies, jo jaunais valdnieks vienmēr
izrādās sliktāks nekā vecais.
Nikolo Makjavelli (*Niccolò di Bernardo dei Machiavelli*)
Kamēr nav atnākusi rītdiena, tu nekad nesapratīsi, cik labi tev bija šodien.
Leonards Levinsons (*Leonard Lewis Levinson*)
Arī lai šaubītos, ir vajadzīga apņēmība.
Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*)
Tauta ir vienīgais kritiķis, kura spriedumam ir nozīme.
Marks Tvens (*Mark Twain - Samuel Langhorne Clemens*)
Valdošajam vairākumam vislielākos apdraudējumus rada mazākums
savā nometnē.
Nezināms autors
Baidies vienīgi no tā, kurš sacīs: es zinu kā vajag.
Aleksandrs Gaļičs (*Александр Аркадьевич Галич*)
Pieņemsim, sadauzīsi tu ar pieri sienu. Un ko tu darīsi blakus kamerā?
Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*)
Pēc politiķiem, tāpat kā pēc dzērājiem, vienmēr ir jātīra mums.
Ostins O'Malli (*Austin O'Malley*)
Mēs neizvēlamies laikmetu, mēs tikai varam izlemt, kā dzīvot laikmetā,
kurš ir izvēlējis mūs.
Džons Ronalds Rūels Tolkīns (*John Ronald Reuel Tolkien*)f

V. Gomulka's nomaņa 1970. gada 20. decembrī PASP CK pirmās sekretāra amatā ar E. Gereku ienesa nozīmīgas pārmaiņas PTR dzīvē.

E. Gereks piedzima 1913. gada 6. janvārī kalnrača ģimenē. Pēc tēva nāves 1923. gadā ģimene pārcēlās uz Franciju, kur 30. gadu sākumā E. Gereks iestājās Francijas Komunistiskajā partijā. 1934. gadā par dalību ogļraču streikā viņš tika arestēts un izsūtīts uz Poliju. Nodienējis armijā, emigrēja uz Beļģiju, kur strādāja raktuvēs, 1937. gadā iestājās Beļģijas Komunistiskajā partijā, vācu okupācijas laikā darbojās Pretošanās kustībā, kļuva par vienu no poļu partizānu kustības vadītājiem Beļģijā. Pēc kara piedalījās Polijas Strādnieku partijas un Poļu patriotu savienības organizēšanā Beļģijā, bija Poļu nacionālās padomes priekšsēdētājs Beļģijā. 1948. gadā viņš atgriezās Polijā, iestājās Polijas Komunistiskajā partijā un strādāja partijas darbā Silēzijā, pēc tam vadīja smagās rūpniecības nodaļu Polijas Apvienotās strādnieku partijas Centrālajā komitejā, partijas darbā Silēzijā. 1954. gadā pēc Krakovas Kalnrūpniecības un metalurģijas akadēmijas beigšanas viņu iecēla par PASP CK Smagās rūpniecības nodaļas vadītāju, 1956. gadā viņš kļuva par Politbiroja locekli, 1957. gadā – par PASP Katovices (Augšsilēzijas) vojevodistes komitejas pirmo sekretāru. Kā šīs partijas organizācijas vadītājs (1957–1970) E. Gereks nebija izpaudis sevi kā ortodoksālu „marksisma-ļeņinisma” ideologu, bet gan kā saprātīgu saimniecisku darbinieku, bija realizējis veiksmīgu saimnieciskās attīstības politiku, tāpēc tika uzskatīts par cerīgu jaunās paaudzes pārstāvi. Poļi viņa darbībā saskatīja „rietumniecisku” stilu. Viņš nepiederēja nedz reformatoru (jeb t.s. „kosmopolītu”), nedz „partizānu” grupējumam PASP vadībā. 1970. gadā E. Gereku ievēlēja par PASP CK pirmo sekretāru. Pēc virknes plašu valsts mēroga protesta streiku pret pārtikas cenu pieaugumu 1980. gadā viņš zaudēja varu. Gadu vēlāk viņš tika izslēgts no partijas. Pēc kara stāvokļa ieviešanas (1981. gada decembris) kopā ar citiem bijušajiem valsts vadītājiem atradās mājas arestā. Saņēma pensiju no Francijas un Beļģijas, Polijas pensija viņam bija anulēta. Attālinājās no politiskās dzīves, mīta provincē, nodarbojās ar memuāru rakstīšanu. Nomira E. Gereks Ščecinā 2001. gada 29. jūlijā.

Tautā E. Gereka izvirzīšana par pirmo vīru valstī tika uzņemta ar simpātijām. Ar E. Gereku poļi saistīja savas cerības uz labāku nākotni. Taču jaunajam partijas vadītājam priekšā stāvēja sarežģīti pārbaudījumi. Lai apstiprinātu savu politisko pozīciju kā jaunajam partijas un valsts vadītājam, viņam vispirms bija jāstabilizē situācija.

E. Gereks televīzijas uzrunā 1970. gada 20. decembra vakarā nosodīja birokrātiskā kārtībā veikto cenu paaugstināšanu un ieroču lietošanu pret strādniekiem, taču, riskējot zaudēt politiskos punktus, nesāka nopulgot savu priekšgājēju, mēģināja izskaidrot V. Gomulka rīcību 1970. gada decembra nemieru laikā un iebilda pret viņa nodošanu tiesāšanai. (Arī vēlāk, nosodot V. Gomulka izturēšanos decembrī, E. Gereks reizē atgādināja dažādu sanāksmju dalībniekiem bijušā PASP CK pirmā sekretāra nopelnus 1956. gada oktobrī un aicināja taisnīgi novērtēt viņa darbību.) Runa bija tik mierīga un līdzsvarota, ka politiskā atmosfēra valstī sāka uzlaboties.

Neraugoties uz atsevišķu PASP CK locekļu mēģinājumiem veikt šķirisku analīzi 1970. gada decembra krīzes cēloņiem, jaunajā partijas vadībā ar E. Gereku priekšgalā dominēja „pragmatisks” viedoklis: strādnieku „protests” bija dziļi pamatots, neskaitāmās vandālisma akcijas un pret partiju vērsta darbības piekrastē bija huligānisku elementu darbs, kam it kā nebija nekā kopīga ar strādnieku šķiru, bet kopumā vainīga iepriekšējā partijas un valsts vadība. Sabiedriski-politiskās un ekonomiskās krīzes un 1970. gada decembra strādnieku protestu cēloņu analīze jauno PASP vadību faktiski noveda pie tiem pašiem secinājumiem, kā pēc 1956. gada notikumiem. Vienīgā atšķirība bija tā, ka tagad iepriekšējai partijas vadībai bez citām kļūdām tika pārņemta arī zinātniski-tehniskās revolūcijas nozīmes neizpratne. Galvenais praktiskais secinājums no 1970. gada notikumiem bija nenoliedzamais atzinums par nepieciešamību celt iedzīvotāju dzīves līmeni.

E. Gereks mēģināja nomierināt strādniekus, atkal solīja „atjaunotni”. Taču, kaut jaunais līderis uzstājās kā „pragmatīķis” un „tehnokrāts”, viņam vēl nebija krīzes pārvarēšanas koncepcijas. Viņš vienīgi paziņoja par to, ka turpmāk vairāk vērības tiks pievērsts dzīvokļu celtniecībai un patēriņa preču ražošanai. E. Gereka komanda arī deklarēja atbalstu individuālajām zemnieku saimniecībām. Zemnieki tika nomierināti, no 1972. gada 1. janvāra atceļot obligātās lauksaimniecības produktu piegādes. To vietā tika ieviesta kontraktācija (līgumu sistēma). Uz laiku tika pārtraukta zemes nodošana valsts saimniecībām. Tika solīts atcelt pārtikas cenu pieaugumu un paaugstināt algas.

Taču cenas pagaidām netika pazeminātas, jo tad apstātos reforma, nevarētu paaugstināt arī algas. Vēl apcietinājumā palika simtiem cilvēku Baltijas piekrastē. Sasprindzinājums saglabājās.

E. Gereks un P. Jaroševičs saprata, ka ar tukšu valsts kasi viņiem nav ko piedāvāt cilvēkiem. Tāpēc Centrālās komitejas pirmajam sekretāram nebija citas izvēles kā vien vērsties pēc palīdzības pie „vecākā brāļa” – PSRS. 1971. gada 5. janvārī E. Gereks ieradās Maskavā savā pirmajā darba vizītē. Padomju vadība ar interesi vēroja jauno Polijas vadītāju. Viņam izdevās radīt labdabīgu iespaidu: viņš izturējās ar cieņu un vienlaikus pieticīgi, demonstrējot lietišķību un apņēmību. E. Gereks nekavējoties atrada kopīgu valodu ar L. Brežņevu.

Kā rakstīja Francijas prezidents V. Žiskārs d'Estēns, L. Brežņeva māte bija poliete, pats viņš ar E. Gereku privāti un pa telefonu sarunājās poliski. (Daļēji šo informāciju apstiprinājis arī E. Gereks savās atmiņās.) Tajā laikā padomju līderis bija spēku plaukumā, ar saviem augsta ranga viesiem viņš sarunājās delikātā, vienlīdzības un draudzības stilā. L. Brežņevs pats labvēlīgi izturējās pret Poliju. Viņam arī izdevās radīt simpātijas E. Gerekā.

Pirmās padomju un poļu līderu tikšanās laikā E. Gereks un P. Jaroševičs iepazīstināja padomju partnerus ar Polijas ekonomikas grūto stāvokli. Izmantojot pieaugošās sociālās neapmierinātības draudus valstī, Polijas vadītāji centās atrisināt vairākus sarežģītus jautājumus. Viņi lūdza palīdzēt ar labību, garantētām enerģijas avotu un izejvielu piegādēm, aizdevumiem ārvalstu valūtā. Padomju puse solīja izpildīt poļu biedru vēlmes. Konkrēti, poļu vadītāji panāca lielus padomju pasūtījumus kuģu būvei Polijas kuģu būvētavās, kuras jau 60. gadu otrajā pusē kļuva nerentablas, un Padomju Savienība varēja iegādāties tos pašus kuģus Rietumu tirgos daudz lētāk, taču atteicās no tā, lai palīdzētu Polijai. (Sākot ar 1950. gadu PSRS bija pats lielākais poļu kuģu pasūtītājs, kurš saņēma no 70 līdz 90 % Polijas eksportēto kuģu. Tikai līdz 1974. gadam vien Polijā pēc PSRS pasūtījuma tika uzbūvēti vairāk nekā 600 tirdzniecības kuģi.)

Galvenais, kā uzskatīja padomju vadītāji, bija panākt, lai Polijā varētu sākt celt poļu strādnieku šķiras dzīves līmeni. Padomju Ministru Padomes priekšsēdētājs A. Kosigins arī izvirzīja jautājumu par nepieciešamību padomju un Polijas ekonomikai sadarboties ar Rietumiem, lai paātrinātu modernizāciju. Sarunas parādīja, ka Polijas vadītājiem vēl nav konkrēta plāna valsts tālākai attīstībai. Tāpēc padomju vadītāji ieteica saviem Polijas kolēģiem izstrādāt jaunu sociālekonomiskās politikas koncepciju.

Taču grūtības 1971. gada janvārī – februārī turpinājās. Janvāra nogalē piejūrā sākās otrais masu streiku vilnis. Cilvēki bija neapmierināti ar to, ka savus amatus zaudēja tikai nedaudzi vadošie darbinieki. Kaut agrāk streikojošo kuģu būvētavu strādnieki bija noguruši, izjuta vilšanos un rūgtumu saistībā ar pagājušajās nedēļās pieredzēto un daudziem streiku turpināšana šķita bezjēdzīga, 22. janvārī atkal darbu pārtrauca A. Varska vārdā nosauktā kuģu būvētava Ščecinā. To atkal ielenca ar ložmetējiem bruņota milicija. Pēc tam streiku uzsāka citi lielākie pilsētas uzņēmumi. Polijā atkal parādījās 1970. gada decembra streiku rēgs.

Kuģu būvētavas darbinieki izvirzīja un nosūtīja prasības Varšavai. Tostarp bija pārtikas cenu pieauguma atcelšana, kā arī E. Gereka un P. Jaroševiča ierašanās kuģu būvētavā. Neraugoties uz to, ka 24. janvāris bija svētdiena, abi nekavējoties nolēma lidot uz Ščecinu. Kuģu būvētavā viņi ieradās ar taksometru bez milicijas eskorta. Kuģu būvētavas konferenču zālē vakarā un naktī no 24. uz 25. janvāri notika diskusija ar strādniekiem. E. Gereks izturējās neoficiāli, runāja ar viņiem brīvi, kā līdzīgs ar līdzīgiem, neskopojās ar solījumiem; balstoties uz savām strādnieka saknēm un pieredzi, ieskicēja savu redzējumu par situāciju un izeju no tās. Viņam izdevās iekarot strādnieku simpātijas. Pēc vairāk nekā deviņu stundu ilgas dramatiskas sarunas E. Gerekam un P. Jaroševičam izdevās pārliecināt strādniekus pārtraukt streiku un atsaukt prasību atcelt cenu pieaugumu. Tajā pašā laikā viņi piekāpās streikotājiem un piekrita samaksāt par streika dienām, ja tie izpildīs mēneša plānu, kā arī apsolīja nesaukt viņus pie atbildības par patvarīgo streiku. Sanāksme noslēdzās ar E. Gereka jautājumu strādniekiem: „Vai palīdzēsiet?” Skanēja daudz balsīga atbilde „Palīdzēsīm!”

Faktiski PTR vadītāju platformā tika iemiesots, un minētā epizode to atspoguļoja, nākamo konfliktu dīglis: „mēs” apņemamies veikt nepieciešamo pavērsienu, „jūs” tikai „mums” palīdziet. Tāpēc sabiedrība nejuta savu līdzatbildību par notiekošo, bet tikai gaidīja solītā izpildi, nevēloties veikt kādu piepūli no savas puses. Tomēr 70. gadu sākumā PASP izvirzīja daudzus it kā darbaļaudis mobilizējošus lozungus: „Palīdzēsīm!” „Dosim virsplāna produkciju!” „Mēs spējam vairāk!”, „Uzcelsim vēl vienu Poliju!”, „Platāku soli!”, „Lai Polija nostiprinātos, bet cilvēki dzīvotu labāk!”. Grūti novērtēt, cik liela bija to iedarbība.

Nākamajā dienā tādu pat diskusiju E. Gereks noturēja V. Ļeņina vārdā nosauktajā Gdaņskas kuģu būvētavā. (Starp strādājošajiem, ar kuriem viņš veda sarunas, bija arī viens no arodbiedrības „*Solidarność*” nākamajiem dibinātājiem Ļ. Valensa). Piekrastē notika jaunas partijas un arodbiedrību organizāciju vadības vēlēšanas. (Taču streiku vadītāji pēc tam tika atstādināti no darba vai pārcelti ar paaugstinājumu citos amatos.)

Taču 12. februārī sākās streiks Lodzā. Tekstilrūpniecību strādnieces, kuras sastādīja streikotāju vairākumu, noteikti prasīja cenu paaugstināšanas atcelšanu, jo Lodzā valdot nabadzība. Varas iestādes bija spiestas 15. februārī atcelt cenu paaugstināšanu. Līdz ar to valdība bija iedzīta stūrī.

Galvenais nemieru rezultāts bija PASP CK lēmums par cenu paaugstināšanas atcelšanu un to stabilizāciju uz diviem gadiem. Tika paaugstinātas algas zemu atalgotu profesiju darbiniekiem. Tā valstij nācās arī turpmāk nest faktiski neattaisnojamās subsīdijas. Kopējā summa, kas tika iztērēta algu paaugstināšanai un cenu stabilizēšanai, bija aptuveni 60 miljardi zlotu.

1971. gada 15. martā PASP CK Politbiroja sēdē tika uzklautā P. Jaroševiča informācija par tikšanos ar Lodzas audējiem. Visiem bija skaidrs, ka cenu paaugstinājuma atcelšana veidos milzīgu „caurumu” budžetā. Tad E. Gereks lūdza premjerministru piezvanīt A. Kosiginam Maskavā. Kā atcerējās V. Jaruzelskis, P. Jaroševičs izgāja no zāles, atgriezās apmēram pēc 15 minūtēm un paziņoja: „Runāju ar Kosiginu. Padomju valdība pārskaitīs 100 miljonus dolāru uz kontu kādā no Šveices bankām.” Tas ļāva uz laiku pārvarēt sociālo konfliktu. Pēc E. Gereka teiktā, īstermiņa padomju aizdevums tika izmantots pārtikas iegādei Rietumos un drīz tika atdots Padomju Savienībai. Taču faktu nevar apstrīdēt: lai stabilizētu situāciju Polijā, PSRS piešķīra tai līdzekļus.

Arī turpmāk valdības un PASP vadītāji centās veidot atvērtības atmosfēru, pragmatisma un labas gribu „jaunu stilu”, mēģināja nomierināt uzbudinātos iedzīvotājus, daudzās sapulcēs lūdzot to atbalstu.

E. Gereks bieži lietoja vārdus „sociālistiskā demokrātija”, kas nozīmēja, ka sabiedrībai nav jābūt pilnībā atkarīgai no valsts, taču komunistiskajai partijai jāpatur kontrole gan pār valsti, gan sabiedrību.

Līdz 1976. gadam E. Gereka vadītā PASP realizēja sabiedriskās dzīves liberalizācijas politiku. Skaidri tā izpaudās zinātnes un kultūras attīstībā. Auga izdevumi zinātnei, kultūrai. Tika gaidītas iniciatīvas no apakšas. Aktivizējās zinātnisko un kultūras iestāžu darbība, īpaši Varšavā un Krakovā. Varšavā tika nolemts atjaunot Otrā pasaules kara laikā iznīcināto Karalisko pili (*Zamek Królewski w Warszawie*) – bijušo Polijas karaļu rezidenci. (Tā tika atjaunota 1971.–1974.gadā.)

Liberālāka kā līdz tam kļuva varas attieksme pret inteliģenci. Zinātnieki, rakstnieki un mākslinieki varēja strādāt bez agrākās sīkumainās uzraudzības. E. Gereks atteicās no cīņas pret „revizionismu”. Pirmo reizi drīkstēja runāt par agrāk aizliegtajām tēmām, kā padomju-poļu karš 1919–1920. gadā. Tiesa, nedrīkstēja kritizēt Polijā pastāvošo kārtību kopumā, bet tikai atsevišķas negatīvās parādības. Tāpat ārpus kritikas bija jāpaliek „vecākajam brālim” – Padomju Savienībai. Masu informācijas līdzekļi joprojām palika valsts kontrolē, tupināja pastāvēt cenzūra, kas visvairāk ietekmēja kultūras dzīvi.

Ar nelielu piekāpšanos sociālajā, saimniecības un kultūras jomā bija jānomierina neapmierinātās ar situāciju valstī masas.

Partijas vadītājs vēlējās, lai Polija būtu valsts, kurā nav politiskās slodzes. Tas viņam bija svarīgi arī no lietišķu attiecību ar Rietumvalstu līderiem viedokļa. Viņš centās izvairīties no piespiedu metožu pielietošanas un PTR vadības kā represīvas varas „slavas”. Arestētie par dalību 1970. gada decembra nemieros tika atbrīvoti. Slavenais kinorežisors, vēlāk senators K. Kucs atcerējās, ka „Gereks izpildīja savu solījumu, viņš teica, ka Polijā nebūs politisko ieslodzīto, un viņš turēja savu vārdu.” Tika atbrīvoti no cietuma arī pēdējie politiskās slodzes – J. Kuroņs un K. Modzeļevskis.

70. gadu sākumā sabiedrības noskaņojuma stabilizācijas rezultātā valsts drošības dienesta darbinieku skaits tika samazināts par gandrīz 15 %. 1975. gadā šai dienestā strādāja 15 648 cilvēki, tajā skaitā 5 188 „centrā” (32,7 % no visiem darbiniekiem). Turpinājās PTR un PSRS drošības iestāžu sadarbība. 1971. gada 27. novembrī Varšavā tika parakstīta jauna PSRS un PTR vienošanās par to, ka abu valstu drošības dienesti apmainīsies ar informāciju par potenciālo pretinieku. Polijas puse solīja palīdzību, lai garantētu to padomju karaspēka daļu drošību, kuras bija izvietotas Polijas teritorijā.

Vienošānās saturēja noteikumu, ka sadarbībā iesaistītie dienesti viens otram neatklās savas konkrētās aģentūras iespējas, neinformēs par esošajiem aģentiem un informācijas avotiem, no kuriem nāk izlūkmateriāli, ko līgumslēdzējas puses nosūtīja viena otrai. Ja tas bija iespējams, netika atšifrēti arī aģenti, kas bija iesaistīti kopējās operatīvajās darbībās. Šis noteikums atbilda savstarpēji saistīto speciālo dienestu suverenitātes un neatkarības pamatprasībām, kā arī operatīvās darbības drošības un slepenības nodrošināšanas prasībām. Pakāpeniski atjaunojās abu valstu drošības iestāžu savstarpējā uzticība. Kā atmiņās stāsta PSRS VDK pārstāvniecības vadītājs PTR V. Pavlovs, izlūkdienestu kopīgajos plānos bija iekļautas operācijas iekļūšanai Rietumvalstu (ASV, VFR u. c.) izlūkošanas dienestos, Vatikāna centrālajās struktūrās un tā izlūkdienestā.

Jau iepriekš teikts, ka aukstā kara apstākļos Polijas varas iestādēm lielas raizes sagādāja Rietumu raidstacijas, kuras darbojās poļu valodā. Viena no PTR drošības dienesta operācijām kā reiz bija vērsta pret vienu no tām. Cīņā pret ārzemju ietekmi Polijā samērā veiksmīgi tika izmantota radiostacijās „Brīvā Eiropa” bijušā darbinieka A. Čehoviča atgriešanās Polijā un uzstāšanās ar bijušo „darba devēju” atmaskojumiem.

A. Čehovičs bija beidzis Varšavas universitātes vēstures fakultāti, atrodoties VFR, lūdza tur politisku patvērumu, iekārtojās darbā radiostācijas „Brīvā Eiropa” poļu redakcijā. Nostrādājis tur vairāk nekā sešus gadus,

1971. gada martā atgriezās dzimtenē, varēja daudz pastāstīt ne tikai par nosauktās raidstacijas darbību psiholoģiskā kara laukā, bet arī tiešu izlūkdatu vākšanu par PTR, uzrakstīja grāmatu par savu dzīvi VFR un darbu „Brīvajā Eiropā” „*Siedem trudnych lat*” (Septiņi grūti gadi).

Polijas drošības dienests šo gadījumu pasniedza kā ilgstoši un rūpīgi gatavotu operāciju pret ārvalstu graujošo darbību. Pēc „sociālistiskās” iekārtas sabrukuma par viņa darbību tika izplatīta cita versija. Proti, A. Čehovičs pēc bēgšanas no PTR ārzemēs ilgstoši nespēja iekārtoties darbā, baidījās arī atgriezties dzimtenē, tāpēc piedāvāja savus pakalpojumus Polijas drošības dienestam, kas tad arī uzdeva viņam iekārtoties „Brīvajā Eiropā”. Lai arī kura no versijām ir patiesa, tomēr gala rezultātā „Brīvā Eiropa” tika ievērojamā mērā sakompromitēta poļu acīs. A. Čehovičs ziņoja drošības iestādēm par Polijas pilsoņiem, kuri, atrodoties ārzemēs, vairāk vai mazāk apzināti vai neapzināti bija snieguši kādas ziņas radiostacijas korespondentiem, arī par ap 300 Polijas pilsoņiem, kuri pilnīgi apzināti informēja „Brīvo Eiropu” par Polijā notiekošo. Vēl XXI gadsimta sākumā raidstacijas poļu redakcijas vadītājs J. Jezioranskis mēģināja samazināti attēlot A. Čehoviča raidstacijai nodarīto kaitējumu (tajā esot strādājuši arī citi PTR izlūki, kuri kaitējuši vairāk.) Pēc atgriešanās dzimtenē A. Čehovičs strādāja sūtniecībā Mongolijā, VDR, tad aizgāja pensijā, 2018. gadā publicēja grāmatu. „*Straceniec, czyli przypadek urodzonego w niewłaściwym czasie*” (Zaudētājs vai gadījumi, kad piedzimst nepareizā laikā).

Mazinājās PTR noslēgtība no ārpasaules. Atvieglinājumi izbraukšanas kārtībā paplašināja poļu kontaktus ar ārvalstīm. 70. gados ārkārtīgi palielinājās poļu īslaicīgie braucieni uz ārzemēm, sākotnēji pateicoties ceļojumu atvieglošanai uz VDR un ČSSR: 1971. gadā tika atvērtas Polijas robežas uz „sociālistiskajām” valstīm.

Lai uzlabotu savstarpējās attiecības Polija, VDR un Čehoslovākija vienojās padarīt ar 1972. gada 1. janvāri savas robežas par saviem pilsoņiem brīvi pārejamām. Pierobežas satiksmes ieviešana starp VDR un PTR 1972. gadā palielināja ārzemju braucienu skaitu no viena miliona līdz desmit miljoniem gadā.

Poļu masas devās uz abām kaimiņvalstīm, bet īpaši uz Austrumberlīni, lai pamatīgi iepirktos. Tas radīja abu salīdzinoši mazo kaimiņvalstu iedzīvotāju neapmierinātību, tie bija sašutuši, ka „poļi izpērk visus [veikalu] plauktus tukšus”, (*die Polen kaufen alle Regale leer*). Tāpēc pēc gada robežas atkal tika praktiski slēgtas. Tikai augot labklājības līmenim Polijā, nākamajos gados tika atrasts kopsaucējs.

Par Polijas un VDR apstākļu atšķirību abās robežas pusēs izplatījās anekdote: divi suņi no abām valstīm peld pār Oderu, upes vidū satiekas un brīnās, kāpēc otrs vēlas nonākt otrā krastā. Izrādās, ka suns no Polijas vēlas sārtīgi paēst VDR, suns no VDR iegūt tiesības brīvāk riet Polijā.

Vēlāk, 70. gadu otrajā pusē, palielinājās arī poļu izbraukumu skaits uz Rietumiem. Šajā laikā miljoniem poļu varēja iepazīties ar dzīvi ārzemēs, kas daudzos gadījumos sekmēja lēmumu par emigrāciju pieņemšanu. 1981. gadā Rietumus apmeklējušo poļu skaits pieauga par gandrīz 80% – līdz nepieredzētam līmenim – 1 270 000 cilvēkiem.

Jaunais PASP CK pirmais sekretārs piedāvāja tādu vadības stilu, kas skaidri kontrastēja ar iepriekšējo periodu. Šo stilu raksturoja: mēģinājumi veidot dialogu ar darbiniekiem, tikšanās ar viņiem darba vietās, uzņēmumos un iestādēs, sabiedriskas apspriedes par lēmumu projektiem un likumiem. Atšķirībā no V. Gomulkas, kurš galvenokārt strādāja savā birojā, E. Gereks devās izbraukumos uz vietām un labprāt tikās ar cilvēkiem. Pateicoties savai atklātībai un labvēlības demonstrēšanai, viņam izdevās nodibināt kontaktus ar strādniekiem. Viņš bieži runāja ar cilvēkiem, smaidīja viņiem, laipni klausījās, vārdu sakot, bija atklāts politiķis. Tikai 1971. gadā vien E. Gereks apmeklēja tikpat apdzīvotu vietu, cik V. Gomulka piecu gadu laikā.

Tiesa, E. Gereks ātri saprata, ka viņam ir vajadzīgs ne tikai plašu tautas slāņu, bet arī partijas un valsts varas aparāta atbalsts. Bijusī PASP darbiniece, vēlāk disidente C. Budzinska atcerējās, kā pirmajā gadā pēc nokļūšanas pie varas E. Gereks ieradās Košalinas (*Koszulin*) novadā pārbaudīt lauksaimniecības attīstību. Sagaidītāji ieteica: vispirms mēs dosimies uz šo kooperatīvu, tad uz citu, kur apskatīsim fermu. E. Gereks pateica: nē, dodiet vojevodistes plānu. Viņam iebilda: tur jau tiek klāts galds. E. Gereks: man tas neinteresē, atceļat to, paēdišu kaut kur pa ceļam. Un devās turp, kur gribēja. Tālāk C. Budzinska stāstīja „Es nezinu, ko viņš tur redzēja, bet ātri

saprata, ka ir devies turp, kur nevajag, un ar šādām metodēm viņš var nostādīt pret sevi visu partijas aparātu, tas ir, visu partiju, jo partija jau ir tās aparāts. Rīkojoties pret aparātu, ilgi noturēties pie varas nav iespējams. Apmeklējumi bez brīdinājuma vienmēr ir bijuši un arī tagad tiek vērtēti noraidoši, kas ir saprotams bez paskaidrojumiem. Neviena saimiece neaicinās viesus uz nesakoptu virtuvi, katra vēlas parādīt grezni uzklātu galdu un mājīgu dzīvokli.”

E. Gereks demonstrēja, ka viņš vairāk nekā viņa priekšgājējs V. Gomulka cenšas norobežoties no staļiniskajām vadības metodēm un patiešām vēlas atjaunot partijas iekšējo demokrātiju. Tika noteikti PASP CK Politbiroja sēžu datumi, PASP līderis deva norādījumu neizvietot savu un P. Jaroševiča portretus publiskās vietās. Tāpēc septiņdesmitajos gados valsts iestādēs, veikalos un skolās uz sienām bija redzams tikai valsts ģerbonis. E. Gereks atteicās no pastāvošās prakses publicēt grāmatas formātā PASP CK pirmā sekretāra runas. Kad 1972.–1973. gadu mijā saistībā ar E. Gereka 60. dzimšanas dienu partijas izdevniecība publicēja viņa runu krājumu ar 50 tūkstošu eksemplāru tirāžu, viņš deva norādījumu to visu nosūtīt iznīcināšanai.

Partijas un valsts vadības apzinātās darbības rezultātā radās savdabīgs tautas psiholoģisks, nacionāls pacēlums. Tā tika mobilizētas milzīgas rezerves, kuras iepriekšējā vadība nespēja izmantot. 1971. gads Polijā bija lielu cerību gads. PASP CK plēnumā 1971. gada 7. jūlijā E. Gereks jau varēja secināt, ka zaudētā cilvēku uzticība ir atgūta, un paziņoja par turpmākiem dzīves līmeņa uzlabojumiem.

1971.–1972. gadā **varas struktūrās** notika plaša kadru nomainīšana, var teikt, pat paaudžu maiņa. Kopā ar V. Gomulku no politiskās skatuves aizgāja lielāka veco komunistu grupa. Vecie kadri būtībā tika izstumti no partijas un valsts aparāta. Šie cilvēki bieži ar kopīgām ideoloģiskajām tradīcijām un tiešu dalību revolucionārajā darbībā bija saistīti ar VK(b)P/PSKP un PSRS. 1971. gada pavasarī E. Gereks izstūma no vadības M. Močaru, tīrīja valsts aparātu no viņa piekritējiem, taču nebija bargs pret tiem, kuri bija gatavi atteikties no uzticības M. Močaram. PASP VI kongresā 1971. gada decembrī jau nekas netraucēja E. Gerekam izvirzīt tādus cilvēkus partijas vadībai, kuriem viņš pilnībā uzticējās. No jaunievelētajiem kongresā 115 CK locekļiem 66 nebija līdz tam bijuši tās sastāvā. To atstāja tāds „vecās gvardes” pārstāvis kā J. Cirankevičs u.c. Starp PASP VI kongresā (1971) ievēlētajiem partijas vadības locekļiem tikai četriem cilvēkiem bija pirmskara partijas stāžs. Izstumto vietā stājās jauni darbinieki, kuri bija izveidojušies kā personības jau PTR laikā. E. Gereks nomainīja ap 1/3 partijas aparāta darbinieku. Vojevodistu partijas organizāciju sekretāru vidū izmaiņas sasniedza pat 2/3. No 1970. gada decembra līdz 1972. gada maijam tika nomainīti 75% no PASP vojevodistu organizāciju pirmajiem sekretāriem, 61% ministru, 35% viceministru, 50% vojevodistu un 30% povjatu padomju priekšsēdētāju. Jaunais vadošo darbinieku slānis bija labi izglītots un pragmatiski orientēts. Arī Seima sastāvs tika atjaunots. Pēc 1972. gada 10. marta vēlēšanām parlamentā uzsāka darboties 280 jauni deputāti.

E. Gereks centās izveidot „labi saspēlējušos” komandu. Komandai bija jāvadās no valsts augstākajām interesēm un viņa personīgā vadībā jāceļ Polijas labklājība. Lojalitāti sev kā PASP CK pirmajam sekretāram E. Gereks uzskatīja par nepieciešamu savas komandas locekļu uzvedības elementu. Jāatzīmē, ka kopā E. Gereku pie varas nāca arī tie PASP darbinieki, kuru politiskajā platformā varēja atrast kādreizējās „pulaviešu” grupas saknes un iezīmes.

Jaunā Polijas politiķu un birokrātu paaudze, kas atbalstīja E. Gereku, uzskatīja, ka viņi diezgan labi pārzina mūsdienu pasauli. Viņi centās valstī veikt revolūciju pārvaldes jomā, deideologizēt ekonomiku un nodot to tehnokrātu rokās. Šie cilvēki uzskatīja sevi par jaunās izglītotās paaudzes, kas vēlējās atjaunināt sociālismu, vajadzību un centienu izteicējiem.

Partijas un valdības vadītāji E. Gereks un P. Jaroševičs savstarpēji papildināja viens otru. PASP CK pirmais sekretārs nekad neieņēma valdības amatus, dziļi nepārzināja valsts funkcionēšanas mehānismus. Turpretī P. Jaroševičs tos labi pazina, taču viņam nebija atbalsta partijā, un bez E. Gereka atbalsta viņš nebūtu varējis pildīt premjerministra funkcijas. Pastāv uzskats, ka, pieņemot lēmumus, E. Gereks (kā, starp citu, arī P. Jaroševičs) no citiem vadītājiem visvairāk rēķinājās ar ģenerāli V. Jaruzelski. Savukārt V. Jaruzelskis nekad neapšaubīja E. Gereka viedokli.

Politbiroja lēmumi parasti tika pieņemti savstarpēji saskaņojot viedokļus, kad ikvienam tā loceklim bija tiesības iesniegt savus priekšlikumus pieņemamajos dokumentus. Svarīgākie lēmumi tika pieņemti Politbiroja sēdēs balsojot. Tā darbības trūkums gan bija arī nesvarīgu, sīku tēmu apspriešana. Bieži vien Politbirojs, īpaši desmitgades otrajā pusē, darbojās kā „virsvaldība”. Kā vēlāk atcerējās E. Gereks, viņa vadības laikā „valdības un Politbiroja divvaldības varas dilemma tā arī netika atrisināta. Turklāt vairāki Politbiroja locekļi bija valdības locekļi. No tā izrietēja zināma pretruna, kas radīja iespējas manevrēt viltīgākajiem valdības locekļiem [...] Diemžēl reālā sociālisma valstī šo pretrunu pārvarēt nebija iespējams.”

Arī E. Gereka vadībā politiskā vara tika koncentrēta PASP struktūrās, galvenokārt CK Politbirojā un CK aparātā, partijas vojevodistu komitejās. Sabiedrotās partijas, Seims, Valsts padome, vietējās tautas padomes, Vienotības fronte tikai piešķīra „reālajam sociālismam” demokrātiskas iekārtas šķietamību.

Šī „sociālistiskā” partiju sistēma neparedzēja partiju cīņu par varu, valdošās partijas nomaiņu. Vadošais spēks valstī varēja būt vienīgi komunistiskā partija. PASP pastāvīgi palielināja savu biedru skaitu. Ja pēc PASP I kongresa (dati uz 1949. gada 1. aprīli) tajā sastāvēja 1 369 tūkstoši biedru un kandidātu, tad uz VII kongresu (dati uz 1975. gada 30. jūniju) partijas biedru un kandidātu skaits pieauga līdz 2 359 tūkstošiem cilvēku.

70. gadu sākumā jaunu impulsu ieguva PASP un sabiedroto partiju sadarbība. PASP un AZP centrālo struktūru kopīgās sanāksmēs tika panākta vienošanās par pasākumiem lauksaimniecības un pārtikas ražošanas attīstības plānu īstenošanai 1971.–1975. gadā, kā arī sociālās politikas jomā laukos. Daudzpartiju sistēma Polijā 70. gadu pirmajā pusē nebūt nebija pati pilnība, bet tā pastāvēja. Auga PASP sabiedroto partiju biedru skaits. AZP 1953. gadā to bija 200 tūkstoši, 1978. gadā – 440,8 tūkstoši. Zemnieku no tiem (1978. gadā) bija 72,7 %, bet garīgā darba strādnieku – 20,3%. 1961. gadā Demokrātiskajā partijā bija 41,8 tūkstoši biedru, 1978. gadā – 103,8 tūkstoši.

70. gadu pirmajā pusē praktiski nebija sociālo apstākļu opozicionāri noskaņotas inteliģences darbībai. Arī opozīcija literārajā vidē 70. gadu sākumā praktiski neizpaudās. To gadu opozicionārajā kustībā pārsvarā bija centri, kuri sevi identificēja ar kreisajām tradīcijām. Pēc 3 gadu desmitiem faktiskas komunistu vienvaldības citu politisko spēku atliekas nebija spējīgas ko uzsākt. Polijas rakstnieku savienības kongress, kas notika Lodzā 1972. gada februārī, norisa tik mierīgi, ka pat pārsteidza PASP CK darbiniekus. Tajā lielākā daļa runātāju atzīmēja, ka pēc E. Gereka nākšanas pie varas kultūras politika ir mainījusies uz labo pusi. Pirms tam aktīvu opozicionāru pozīciju ieņēmušais rakstnieks A. Sloņimskis paziņoja, ka atsakās iesniegt pagātnes rēķinus. Gdaņskas rakstnieks L. Bodkovskis, kurš bija pazīstams ar savu nekonformistisko nostāju, negaidīti deklarēja, ka ir nepieciešams uzturēt draudzības un sadarbības politiku ar PSRS. Šai laikā daudzi intelektuālās opozīcijas locekļi iznāca no „iekšējās emigrācijas” stāvokļa un iesaistījās sabiedriskās aktivitātēs.

Taču 1974. gada beigās J. Kuroņs Parīzē iznākošajā poļu emigrantu žurnālā „Kultūra” publicēja rakstu „*Opozycja polityczna w Polsce*” (Politiskā opozīcija Polijā), kas bija veltīts opozīcijas taktikai. Savu spriedumu pamatā viņš izvirzīja divas tēzes: PTR valdošajam režīmam ir totalitārs raksturs, tā mērķis ir iznīcināt visas sociālās saites neatkarīgi no valsts organizācijas formālās struktūras; Polija nav suverēna valsts, tā neīsteno neatkarīgu ārpolitiku un nevar izvēlēties sabiedrisko iekārtu. Attiecīgi pastāvošās opozīcijas pamatā vajadzētu būt izteiktam totalitārisma noraidījumam. Tās uzdevums ir pretoties nācijas morālai un kulturālai iznīcināšanai, tai jāveic izglītojoši pasākumi, jāiedveš tautā tolerances gars, viedokļu plurālisms un kritiska attieksme pret realitāti.

Pēc J. Kuroņa uzskatiem, radošās inteliģences un studentu vidū dzima jauna tipa opozīcija, kas noraida virkni iepriekšējo nepareizo priekšstatu un apvienojas vienotā kopība zem cilvēktiesību, personas brīvības un ražošanas kolektīvā rakstura atzīšanas lozungiem. Milzīga loma šādas inteliģences veidošanā ir arī katoļu baznīcai un emigrācijai. Pēc būtības J. Kuroņs, saprotot, ka tā laika situācijā atklātas cīņas pret valdošo režīmu taktika ir bez perspektīvām, aicināja veikt pastāvīgu opozīcijas spiedienu uz valdību. Tai pat laikā viņš iebilda pret ražošanas līdzekļu nacionalizāciju un tādējādi atbalstīja kaut kādu „citu”, viņam pašam neskaidru sociālisma formu, kas liecināja par paša koncepcijas autora idejiskajām svārstībām. Neraugoties uz izklāstītās idejiskās platformas neskaidro raksturu, jau tās izstrādes fakts liecināja, ka opozīcija sev labvēlīgos apstākļos var arī izlauzties dienas gaismā.

Turpināja darboties dažādas **sabiedriskās organizācijas**. Arodbiedrības PTR skaitījās brīvprātīgas darbaļaužu organizācijas, kuras darbojas patstāvīgi, pašas vada savu darbību un nevar tikt pakļautas kādai uzraudzībai vai kontrolei no valsts administratīvo iestāžu puses. Katrā uzņēmumā vai iestādē darbojās arodbiedrības padome, ievēlēta uz 3 gadiem. Kopā valstī bija vairāk nekā 33 tūkstoši vietējo arodbiedrības padomju. Nozares arodbiedrības augstākā iestāde bija nacionālais kongress, arī sasaukams ik pēc trim gadiem. Tas ievēlēja Galveno valdi un tās prezidiju. Visas nozaru arodbiedrības brīvprātīgi ietilpa Poļu Arodbiedrību apvienībā. Tās augstākā iestāde bija kongress, kurš tika sasaukts ik pēc četriem gadiem. Kongresā ievēlēja Arodbiedrību Centrālo padomi (*Centralna Rada Związków Zawodowych*), un Centrālo revīzijas komisiju. PTR 70. gadu vidū darbojās 23 arodbiedrības. Kopējais arodbiedrību biedru skaits pārsniedza 12 miljonus cilvēku, 1978. gadā tajās bija apvienoti jau 13 392 542 cilvēki (98 % visus rūpniecībā, transportā, tirdzniecībā, izglītībā, veselības aizsardzībā, valsts lauku lielsaimniecībās, valsts un kultūras iestādēs strādājošo). Starp arodbiedrību biedriem gandrīz 4 miljoni cilvēku (1/4 visu biedru) bija inteliģences pārstāvji.

Taču arodbiedrībām bija jāvadās no PASP sociāli-ekonomiskās programmas, jāatzīst tās kā strādnieku šķiras avangarda, poļu tautas virzošā un vadošā spēka loma. Piejūras zemēs, kur arodbiedrību vadībā nonāca jauni darbinieki, kuri pirmkārt vēlējās ievērot strādnieku intereses, partija drīz panāca vai nu viņu nomaiņu, vai arī tos neitralizēja gan ar draudiem, gan netiešu uzpirkšanu, radot materiālu atkarību no īstenajiem varas turētājiem.

Gandrīz pusi no tautsaimniecībā nodarbinātajiem PTR sastādīja sievietes. 1950. gadā viņu bija 30,6%, bet 1978. gadā jau 43,0%. Visu līmeņu tautas padomēs sievietes šai laikā sastādīja 28% ievēlēto, virs 30% viņu bija dažādu sabiedrisko organizāciju biedru vidū. Sieviešu sabiedriskās aktivitātes pieaugumu veicināja viņu izglītības līmeņa un profesionālās sagatavotības augšana. 1978. gadā sievietes sastādīja 39% darbinieku ar augstāko izglītību, 54% darbinieku ar vidējo profesionālo, 70% ar vidējo vispārīzglītojošo un tikai 31% ar profesionālo sākumizglītību.

Sievietes aktīvi piedalījās arī politiskajā dzīvē, viņas sastādīja vairāk nekā ¼ PASP, AZP un SD biedru vidū. 1976.–1980. gadā Seimā bija ievēlētas 95 sievietes (21% visu deputātu). Visu līmeņu tautas padomēs sievietes šai laikā sastādīja 28% ievēlēto, virs 30% viņu bija dažādu sabiedrisko organizāciju biedru vidū.

Tāpēc valsts sabiedriski politiskajā dzīvē noteikta loma bija ierādīta arī Sieviešu līgai, kurā apvienojās dažādu slāņu sievietes pilsētās. Līgā sastāvēja ap pusmiljons biedru. (1975. gadā tajā bija 469 tūkstoši cilvēku.) Tā darbojās dzīves vietās pirmkārt algotu darbu nestrādājošu sieviešu vidū. Līgas organizācijas palīdzēja savām biedrēm risināt sadzīves jautājumus, veica kultūrizglītības darbu, savu darbību virzīja uz strādājošo sieviešu tiesību paplašināšanu, viņu lomas sabiedriskajā dzīvē, kultūras līmeņa paaugstināšanu.

Tomēr pati skaitliski lielākā sieviešu organizācija Polijā bija lauku mājsaimnieču pulciņi (1 302,7 tūkstoši biedru), kuri ietilpa lauksaimniecības pulciņu sastāvā. Šo sieviešu pulciņu galvenais uzdevums bija to dalībnieču profesionālo zināšanu līmeņa paaugstināšana un lauku sieviešu iesaistīšanas veicināšana lauksaimniecības produkcijas ražošanā.

No līdz tam pastāvējušajām 5 patstāvīgajām jaunatnes organizācijām (par tām runāts iepriekšējā apakšnodaļā) 1976. gadā tika izveidota Polijas Sociālistiskās jaunatnes savienība (*Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej*), tajā apvienojoties Sociālistiskās jaunatnes savienībai, Sociālistiskās lauku jaunatnes savienībai un Armijas jaunatnes sociālistiskajai savienībai. 1976. gadā notika jaunās savienības pirmais kongress. No šī laika valstī pastāvēja trīs jaunatnes organizācijas: Polijas Sociālistiskās jaunatnes savienība, Poļu studentu sociālistiskā savienība un Poļu harceru savienība.

Visas trīs jaunatnes organizācijas vienoja Polijas sociālistiskās jaunatnes savienību federācija (*Federacja Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej*). Tā koordinēja visu triju organizāciju darbību, rūpējās par pieredzes apmaiņu. Viens no federācijas uzdevumiem bija dažādu aprindu un profesiju jauniešu integrācija. Federācija centās piesaistīt sabiedrības, mēdiju uzmanību jaunatnes problēmām, ierosināt un veicināt jaunatnes kustības problēmu izpēti, veicināt izglītības sistēmas pilnveidi, pārstāvēt jaunatnes intereses dažādu līmeņu politiskajās organizācijās un valsts iestādēs.

Polijas Sociālistiskās jaunatnes savienība bija lielākā un nozīmīgākā jaunatnes organizācija. Līdz 1989. gadam Polijas Sociālistiskās jaunatnes savienība strādāja ar visiem poļu jaunatnes slāņiem. Tās rindās sastāvēja līdz 2 miljoniem biedru. Tās uzdevums bija poļu jaunatnes audzināšana patriotisma un atbildības par valsts sociāli ekonomisko attīstību, dalības sociālisma celtniecībā garā. Daudzi darbība organizācijā uzskatīja kā soli uz politisku karjeru PASP rindās.

Savienība nodarbojās arī ar daudzām ļoti praktiskām lietām: kvalifikācijas celšanas kursu organizāciju, lauksaimnieciskās ražošanas apmācību, skolu organizēšanu pie rūpniecības uzņēmumiem. 70. gadu beigās 10% organizācijas biedru paaugstināja savu izglītību vai ieguva specialitāti, nepārtraucot darbu ražošanā. Polijas Sociālistiskās jaunatnes savienība kopā ar arodbiedrībām aktīvi piedalījās dažādu ražošanas sacensību, Vispolijas konkursu organizācijā. Savienība organizēja arī kultūras darbu jaunatnes vidū. Tās paspārnē darbojās gandrīz 8 700 muzikālu, deju, estrādes, teātra kolektīvu. Savienības pārvaldē atradās vairāk nekā 2,7 tūkstoši kultūrizglītojošu iestāžu.

Poļu studentu sociālistiskā savienība īpašas pūles veltīja studentu iesaistīšanai zinātniskajā un kultūras darbā, studentu sadzīves apstākļu uzlabošanai, arī viņu iekārtošanai darbā pēc augstskolu beigšanas. Savienības rīcībā bija ievērojama atpūtas un tūrisma bāze.

Poļu harceru savienība izkopa tradīcijas, kuras nāca no laika vēl pirms Pirmā pasaules kara, kad sadalītajās poļu zemēs pēc skautu vienību parauga skolās sāka veidoties harceru kopas. 70. gadu beigās savienībā darbojās vairāk nekā 3,3 miljonu biedru vecumā no 8 līdz 16 gadiem, kurus kā instruktori vadīja 53 bijušie savienības biedri, kas jau bija sasnieguši 16 gadu vecumu. Lai attīstītu jauniešu intereses un spējas, savienība organizēja ugunsdzēsēju, sakarnieku, tūristu, novadpētnieku, autoamatieru, mākslinieciskās pašdarbības kopas.

Polijas pilsētās darbojās četras galvenās kooperatīvu savienības. Patērētāju kooperācija „*Spolem*” aptvēra galvenokārt tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas, nelielā mērā arī pārtikas produktu ražošanas, sfēras. 1976. gadā tā apvienoja 51 kooperatīvu ar 3 050 tūkstošiem biedru.

1976. gadā valsts nodeva kooperatīvajām organizācijām pārtikas mazumtirdzniecības veikalus un sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumus, kā arī daļu pārtikas ražošanas uzņēmumu. 1978. gadā kooperācijas tīkls realizēja 70,9% no visa mazumtirdzniecības apjoma.

Dzīvokļu celtniecības kooperācija bija galvenais jaunu ēku būvētājs pilsētās. 1978. gada valstī pastāvēja 1 055 dzīvokļu celtniecības kooperatīvu ar 2 285,1 tūkstoti biedru. Tie būvēja kā daudzdzīvokļu ēkas, tā individuālās kotedžas. Ja 1960. gadā kooperācijas dzīvokļu fondā bija 53,8 tūkstoši dzīvokļu (0,78% visa valsts dzīvokļu fonda), 1978. gadā tajā jau skaitījās 1 617 tūkstošu dzīvokļu (16,4% visa valsts dzīvokļu fonda, tai skaitā 25,8% pilsētās).

1972. gadā tika pieņemts likums par amatniecības organizāciju. Amatnieku cunftes un kooperatīvus apvienoja Amatniecības kooperatīvu savienība un amatniecības palātas. 70. gadu beigās Polijā pastāvēja 350 nozaru un daudznozaru cunfšu, kas apvienoja visus noteiktas teritorijas amatniekus, kā arī 398 amatnieku kooperatīvi, kas nodarbojās ar izejvielu sagādes un produkcijas noieta organizēšanu. Tie ietilpa 18 amatnieku palātās, kuras savukārt veidoja Amatniecības kooperatīvu centrālo savienību. Šīs organizācijas pārstāvēja amatnieku intereses valsts un sabiedriskajās organizācijās visas valsts mērogā. (Citi dati: pavisam amatnieciskās kooperācijas sistēmā 70. gadu beigās ietilpa 1 551 kooperatīvs ar 750 tūkstošiem biedru, kuri vienlaikus strādāja šajos kooperatīvos.) No šī kooperatīvu apjoma var izdalīt invalīdu kooperatīvus. To rindās bija 435 arteļi, kuros strādāja 215 tūkstoši biedru.

Darbojās arī speciāli kooperatīvi, kuru uzdevums bija nodrošināt darba apstākļus pilsētu individuālajiem amatniekiem. Pastāvēja 398 šādi kooperatīvi ar 75,3 tūkstošiem biedru.

Bez tam Polijā strādāja arī 3 kooperatīvās izdevniecības un 1 kinostudija.

Bez nosauktajām organizācijām uz vēl 1932. gadā pieņemta Likuma par brīvprātīgajām biedrībām pamata PTR darbojās pastāvīgas brīvprātīgās biedrības, organizētas bezpeļņas nolūkos. Visas Polijas teritorijā darbojās ap 40 000 dažādu biedrību. Biedrības varēja dibināt trīs cilvēki, iesniedzot administratīvajām iestādēm rakstisku iesniegumu. Parasti šādas biedrības bija ar lokālu raksturu, tām nebija juridiskās personas statusa. Reģistrētu biedrību izveidei bija vajadzīgi jau 15 dalībnieki, tad tās ieguva juridiskās personas statusu, varēja darboties visas valsts teritorijā. Ministru Padome varēja atzīt biedrību arī par augstākā labuma biedrību, kurai tika dotas īpašas privilēģijas, atbrīvojot to no nodokļiem un citām saistībām. 70. gadu beigās PTR darbojās 27 augstākā labuma biedrības: Dabas aizsardzības līga, Bērnu draugu biedrība, Poļu automobilistu savienība, Poļu-padomju draudzības biedrība u.c. Virkne organizāciju, kurām pēc būtības arī bija biedrību raksturs, piemēram, Polijas Sarkanais Krusts, Poļu mednieku savienība u.c., darbojās atbilstoši īpašiem likumdošanas aktiem.

Īpašu grupu veidoja biedrības kultūras sfērā, kuras apvienoja radošo profesiju darbiniekus: Poļu rakstnieku savienība, Poļu komponistu savienība, Poļu mūziķu biedrība u.c. Pastāvēja arī

zinātniskās biedrības, kuru mērķis bija veicināt zinātnes un tehnikas attīstību visās jomās, zinātnes sasniegumu popularizācija, kontaktu attīstība ar ārzemju zinātņu centriem.

70. gados maz mainījās Polijas ebreju situācija. Pastāvošās dažas ebreju organizācijas palika pilnīgā varas kontrolē. Presē turpināja parādīties antisemitiski raksti. Lai gan tajā laikā valstī palika tikai daži desmiti tūkstoši ebreju, notika jaunas antisemitisma izpausmes. Tolaik pasaules prese sāka runāt par īpašu poļu fenomenu – „antisemitismu bez ebrejiem”. Antisemitiskā propaganda, kas daudzus gadus tika veikta Polijā oficiālā līmenī, nesa savus augļus. Par ebreju izcelsmes iedzīvotāju stāvokli Polijā netieši liecināja fakts, ka 70. gadu beigās valdība atļāva ebreju palīdzības organizācijai „Joint” (*American Jewish Joint Distribution Committee*) sniegt palīdzību Polijas ebrejiem, galvenokārt slimiem un veciem cilvēkiem.

Joprojām sabiedrības dzīvē nozīmīgu vietu ieņēma **katoļu baznīca**.

70. gados PTR iestādes atkāpās no tās konfrontācijas politikas ar baznīcu, kuru realizēja V. Gomulka. Viņa pēctecis E. Gereks sāka īstenot piekāpšanās politiku pret baznīcu. E. Gereks vēlāk atcerējās: „60. gados es ar noraidošu attieksmi vēroju Gomulkas neveiksmei lemtu cīņu pret katoļu baznīcu [...] Man šķita, ka tā ir iracionāla mazefektīva politika. Ja kāds ar to pelnīja kapitālu, tad ar pārliecību varu teikt, ka tā nebija partija, bet gan Višinskis un katoļu baznīca. Tāpēc es nolēmu ar kardinālu noslēgt savdabīgu neuzbrukšanas paktu.”

1971. gada 1. februārī PTR valdība paziņoja, ka baznīca iegūs īpašuma tiesības uz mantu, ko tā pirms tam rietumu un ziemeļu zemēs izmantoja kā valsts īpašumu. Balstoties uz Seima 1971. gada 23. jūnijā pieņemto likumu, baznīca īpašumā saņēma vairāk nekā 4 tūkstošus baznīcu ēku un kapelu, gandrīz pusotru tūkstoti citu ēku un vairākus simtus hektāru aramzemes. 1973. gadā baznīcai papildus tika nodoti vairāk nekā 600 nekustamo objektu, agrāk nacionalizētās ēkas, norakstīti daudzi baznīcas parādi utt. E. Gereka laikā baznīcai nedaudz vieglāk nekā iepriekš izdevās saņemt atļaujas jaunu dievnamu celtniecībai, jaunu priesteru izglītošanai. Baznīcu celtniecība gan tika ierobežota, tomēr varas iestādes izsniedza atļauju celt 150 jaunus tempļus un citus objektus. Ja 1966.–1970. gadā tika uzceltas 37 baznīcas, tad 1971.–1975. gadā – jau 132. 1975. gadā jauna katoļu baznīca ar 6 000 vietām tika iesvētīta pat „sociālistiskajā paraugpilsētā” Nova Hutā. Ja 1971. gadā garīgajos semināros tika uzņemti 735 cilvēki, tad 1976. gadā – jau 1 174. Valsts atcēla prasību priesteriem vest uzskaites grāmatas, ieviesa daudzus atvieglojumus skolniekiem ārpus baznīcām apgūt ticības mācību.

1971. gada 3. martā E. Gereks 1.reizi tikās ar primasu S. Višinski. Pēc tam vara ar baznīcas pārstāvjiem uzturēja pastāvīgus kontaktus. Kaut arī plašsaziņas līdzekļi neziņoja par E. Gereka tikšanās reizēm ar primasu, tās notika vairākas reizes gadā. Abas puses vairījās no nopietniem konfliktiem.

1971. gadā PTR valdība uzsāka sarunas ar Vatikānu par starpvalstu attiecību normalizēšanu. Pēc tam, kad PSRS un Polija bija noslēgušas līgumus ar VFR, kas garantēja PTR rietumu un ziemeļu robežas, Polijas bīskapu konference 1972. gada 28. jūnijā griezās pie Vatikānu ar ierosinājumu Polijas katoļu baznīcas teritoriālo struktūru pielāgot PTR valsts robežām. Pāvests Pāvils VI piekrita un saistībā ar Polijas un Vācijas Federatīvās Republikas 1970. gada 7. decembra jeb Austrumu līguma ratifikāciju 1972. gadā pārveidoja līdz tam tur pastāvējušos baznīcas administratīvos iecirkņus par diocēzēm (bīskapijām), līdz tam tur esošos bīskapu aizvietotājus – sufragānus jeb „apustuliskos administratorus” nozīmēja par ordināriem bīskapiem, tādejādi izveidojot jau ne pagaidu, bet pastāvīgu baznīcas pārvaldi Polijas rietumu un ziemeļu zemēs.

1974. gada jūlijā tika parakstīts līgums par pastāvīgu darba kontaktu uzturēšanu starp PTR un Vatikānu. Tas bija svarīgs solis ceļā uz to, lai Vatikāns atzītu PTR. Līgums veicināja arī attiecību normalizāciju starp valsti un katoļu baznīcu Polijas iekšienē. Tā visa rezultātā auga arī E. Gereka popularitāte. Sarunas, kuras ilga gadiem, pieņēma pastāvīgu kontaktu formu. Par sasniegtā attiecību līmeņa vainagojumu kļuva PASP CK pirmā sekretāra E. Gereka vizīte pie Romas pavesta Pāvila VI 1977. gada 1. decembrī.

70. gadi bija nepārtraukts katoļu baznīcas autoritātes pieauguma laiks. Kardināls S. Višinskis arvien vairāk un vairāk runāja par cilvēktiesībām. Kā nelegāli izdevumi visā valstī tika izplatīti viņa sprediķu teksti. Tajos kardināls runāja par morālo vērtību ieviešanas brīvību, cilvēka cieņu ekonomiskajā jomā, ticības un biedrošanās brīvību un tiesībām aizsargāt savas tiesības.

Tai pat laikā 70. gadu desmitgade kļuva par periodu, kad baznīca tuvinājās PTR konstitucionālās kārtības atzīšanai. Tiesa, tas nebūt nenozīmēja, ka baznīca pārtrauca ļoti kritiski izturēties pret „sociālistisko” Polijas valsti. Tā kā katoļu baznīca vēlējās sargāt ne tikai savas, bet arī vispārējās cilvēku un pilsoņu tiesības, tās attiecības ar valsts iestādēm palika saspringtas. Garīdzniekiem nebija atļauts iesaistīties politiskajā dzīvē. Taču ne vienmēr viņi šo aizliegumu ievēroja.

Tā, 70. gados Krakovas arhibīskapa K. Vojtīlas kontrolējamie žurnāli uzsāka ilgstošu propagandas kampaņu, aizstāvēdama Polijas un Vācijas (VFR) tuvināšanos. Jau 1973./1974. gadā Polijas Ģenerālprokuratūrā tika apsvērta iespēja uzsākt tiesvedību pret K. Vojtīlu par trijos viņa nolasītajos sprediķos izskanējušajiem valstij naidīgiem izteikumiem. Likums noteica sodu par to no viena līdz desmit gadiem ieslodzījumā. Tā, pēc kāda drošības aģenta ziņojuma arhibīskaps kādā no saviem sprediķiem bija teicis: „Baznīcai ir tiesības kritizēt visus valdības paziņojumus un darbības soļus, ja tie tautai nav akceptējami.” Taču, pateicoties K. Vojtīlas augstajam garīgajam amatam, līdz apsūdzības izvirzīšanai lieta nenonāca.

Ja 50. gados kardināls S. Višinskis trīs gadus atradās mājas arestā, 70. gados E. Gereka vadītais režīms vairs neapdraudēja kardinālu. Tā katoļu baznīca spēja saglabāt savu patstāvību un lielo ietekmi sabiedrībā.

Jauninājumi tika ieviesti valsts administratīvajā pārvaldē. No 1973. līdz 1975. gadam notika Polijas **administratīvā iedalījuma reorganizācija**. Trīs līmeņu administratīvo iedalījumu (vojevodiste, povjats, gromada) aizstāja ar divu līmeņu (vojevodistes un gminas). No 1975. gada jūnija valsts agrāko 17 vojevodistu un 5 lielpilsētu ar to tiesībām vietā tika izveidotas 49 vojevodistes (3 pilsētas: Varšava, Krakova un Lodza ieguva vojevodistu statusu). Acīmredzot tika uzskatīts, ka mazās vojevodistes būs vieglāk vadīt nekā lielās. (Literatūrā ir izteikts pieņēmums, ka E. Gereks, baidoties par savu varu, ko tāpat kā tajos laikos, kad V. Gomulkas vadība bija nonākusi grūtībās, varēja apdraudēt vojevodistu pirmie sekretāri, nolēma, palielinot vojevodistu skaitu, mazināt atsevišķu personību ietekmi uz augstākajām iestādēm partijā un valstī. Grūti spriest, cik tas atbilda patiesībai.) Tika likvidēti *povjati* kā starpposms starp vojevodistēm un zemākajām teritoriālajām vienībām. Agrāk pastāvējušo 4 313 *gromadu* vietā tika izveidotas 2 366 *gminas*. Katras no tām teritorija aptvēra vidēji apmēram 8 tūkstoši ha lielu platību, kurā dzīvoja apmēram 7 tūkstoši iedzīvotāju. Tā tika izveidota divpakāpju pārvaldes (vojevodiste – gmina) sistēma. Vojevodistes kļuva par vidusposmu starp gminām un centrālajām iestādēm (Seimu, Valsts Padomi un valdību). Pēc 1978. gada datiem PTR bija 799 pilsētas un 2 060 gminas. 4 lielākās pilsētas bija sadalītas pavisam 21 rajonā.

Administratīvā un teritoriālā reforma izradījās dārga no finansiālā viedokļa. 32 jaunu vojevodistu izveidošanai bija vajadzīgas jaunas telpas PASP, tās sabiedroto partiju struktūrām,

valsts varas iestādēm un dažādām sabiedriskām organizācijām, vajadzēja radīt jaunas štatu vienības, attiecīgas apmaksas likmes utt. 1975. gadā PASP aparāta darbinieku skaits vojevodistu līmenī pieauga par 93%. Turklāt reforma tika veikta laikā, kad valsts budžetā nebija brīvi pieejamu līdzekļu (tie tika novirzīti ieguldījumiem tautsaimniecībā). Rezultātā reforma noveda pie valsts finanšu pārslodzes un sekmēja ekonomiskās krīzes attīstību.

Vienlaikus ar administratīvo reformu notika Tautas padomju kā pārstāvniecības iestāžu funkciju nodalīšana no valsts administrācijas iestāžu funkcijām.

Ministru Padome uz nenoteiktu laiku iecēla vojevodas, viņi savukārt iecēla pilsētu, to rajonu un gminu vadītājus. Vojevodas un citu administratīvo vienību vadītāji savā teritorijā rīkojās kā valdības pārstāvji, īpaši plašas viņu pilnvaras bija attiecībā uz iestādēm, kuras nepakļāvās vietējām Tautas padomēm. Vietējās varas iestādes – Tautas padomes, tāpat kā Seims, tika ievēlētas uz 4 gadiem. Tām tika izveidoti prezīdiji, kuru sastāvā ietilpa Padomes priekšsēdētājs, viņa vietnieki un visu deputātu komisiju priekšsēdētāji. Par Tautas padomju priekšsēdētājiem parasti izvirzīja PASP vojevodistu un pilsētu komiteju pirmos sekretāri, viņu vietniekiem – AZP un DP vietējo komiteju darbiniekus. Par darbu Tautas padomē deputātiem pienācās atalgojums un darba vajadzībās veikto izdevumu kompensācija. Tautas padomju prezīdiji nodarbojās ar Padomju pārstāvniecību un kontrolēja izpildiestāžu darbību.

Padomju izpildvaras iestāžu un vienlaikus valsts administrācijas vietējo posmu lomu pildīja jaunradītās vojevodistu, pilsētu un gminu pārvaldes ar vojevodām, pilsētu galvām un gminu priekšniekiem, kurus nevis vēlēja, bet nozīmēja augstākstāvošās valsts varas iestādes. Šīs pārvaldes bija atbildīgas padomju un to prezīdiju priekšā par to pieņemto lēmumu realizāciju un augstākstāvošo valsts varas iestāžu priekšā par visas valsts uzdevumu izpildi.

Teritoriālajā pārvaldē tika mēģināts iedzīvināt pašpārvaldes principu. Lielākajās pilsētās pašpārvaldes sistēmas posmi bija mikrorajoni ar dažiem desmitiem iedzīvotāju, apvidi, kuros bija ne mazāk kā 3 tūkstoši iedzīvotāju, kā arī pat atsevišķas lielas ēkas vai to kompleksi. Iedzīvotāji radīja savas pilsētas, rajona, mājas komitejas. Pavisam 70. gadu beigās valsts 803 pilsētu mikrorajonos darbojās 4 182 apvidus komiteju un vairāki desmiti tūkstošu mājas komiteju. Šo pašpārvalžu galvenais uzdevums bija pilsētu iedzīvotāju sabiedriskās dzīves organizēšana, viņu iesaistīšana sabiedriskajā darbībā. No 1973. gada, atbilstoši Valsts Padomes un Tautas vienotības frontes Sekretariāta lēmumiem, apvidus un citas komitejas uzņēmās Tautas vienotības frontes zemāko iestāžu funkcijas. Līdzīgas pašpārvaldes iestādes tika izveidotas arī laukos. Taču visu šo it kā pašpārvaldes iestāžu galvenais trūkums bija to atkarība finansiālā ziņā no oficiālajām administratīvajām iestādēm. Nebūt ne daudzas iedzīvotāju iniciatīvas varēja realizēt līdzekļu trūkuma dēļ. Tas ierobežoja iedzīvotāju aktivitāti, bieži pārvēršot pašpārvaldi par fikciju.

Arī rūpniecības uzņēmumos tika mēģināts īstenot pašpārvaldes principu. Uzņēmumos pastāvēja organizētas pašpārvaldes konferences, kuru sastāvā ietilpa tajos darbojošos sabiedrisko organizāciju: PASP komitejas, arodbiedrības vietējās padomes, jaunatnes organizācijas, zinātniski-tehnisko organizāciju pārstāvji, kā arī strādnieku tieši izvēlētie delegāti, kuru skaits nedrīkstēja būt mazāk par 1/3 no visiem konferences dalībniekiem. Tā oficiāli strādnieki piedalījās uzņēmumu attīstības perspektīvu un ražošanas plānu izstrādē, dažādu fondu sadalē, darba samaksas principu noteikšanā. Pirms katras pašpārvaldes konferences uzņēmuma cehos un atsevišķos iecirkņos bija jānotiek ražošanas apspriedēm, lai konference varētu atspoguļot visa kolektīva viedokli. Lai iesaistītu strādniekus pašpārvaldē, ražošanas apspriedes tika sasauktas ar visu strādājošo dalību. Apspriedēs pastāvīgi tika izskatīti jautājumi par kolektīva priekšlikumu,

ierosinātu iepriekšējās apspriedēs, īstenošanu. Konferenču darbā bija jāpiedalās uzņēmuma direktoram un vadītāju kodolam, lai atskaitītos tai un sniegtu vajadzīgos paskaidrojumus. 70. gadu beigās PTR darbojās 13 344 strādnieku pašpārvaldes konferences, kuru darbā piedalījās ap 450 tūkstošu tautsaimniecības darbinieku. (Ir arī citi dati: 70. gados strādnieku padomes bija radītas gandrīz 7 tūkstošu lielu rūpniecības uzņēmumu, tajās darbojās vairāk nekā 100 000 cilvēku.) To darbību koordinēja un kontrolēja Arodbiedrību Centrālā padome un attiecīgās arodbiedrības, kuru darbību savukārt kontrolēja PASP iestādes.

Pašpārvaldes kompetencē formāli ietilpa uzņēmumu galveno attīstības virzienu, pasākumu to darbības uzlabošanai, darba noteikumu, prēmēšanas un apbalvošanas kārtības noteikšana, kontrole pār visiem procesiem, kas attiecās uz saimnieciskās darbības efektivitāti un darba nosacījumiem. Tomēr atbildību par uzņēmuma darbību augstāko iestāžu priekšā nesa un pavēles izdeva vienīgi uzņēmumu direktori. Ja šāda „pašpārvalde” arī veicināja strādājošo sabiedrisko aktivitāti, lika uzņēmumu vadībai ņemt vērā visa strādājošo kolektīva intereses, tad tā tomēr nevarēja aizstāt brīvā tirgus apstākļos pastāvošās konkurences ietekmi, būtiski mainīt pastāvošo plānošanas un vadības sistēmu.

Nenākas brīnīties, ka sākotnēji, tāpat kā Polijā, arī ārzemēs E. Gereks baudīja lielu popularitāti. To nodrošināja gan viņa salīdzinoši liberālais iekšpolitiskais kurss, gan pārdomātā, **stabilā ārpolitika**.

Pēc PTR iniciatīvas 1973. gada septembrī Gdaņskā notika septiņu Baltijas jūras valstu: Dānijas, PSRS, PTR, Somijas, VDR, VFR un Zviedrijas konference, kuras rezultātā tika parakstīta t.s. „Gdaņskas konvencija”, kurā bija noteiktas Baltijas akvatorijas racionālas izmantošanas starptautiski tiesiskās normas. 1974. gadā Helsinkos notika kārtējā septiņu Baltijas jūras valstu konference un tika parakstīta Helsinku konvencija par Baltijas jūras ūdeņu aizsardzību, kura stājās spēkā 1980. gada 3. maijā. Tādejādi Baltijas jūras valstu kopēju pūliņu rezultātā Baltijas jūra kļuva par pirmo pasaulē aizsargājamo jūru. (Pēc izmaiņām pasaules politiskajā kartē 1992. gadā Dānija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Krievija, Polija, Somija, VFR un Zviedrija un Eiropas Savienība parakstīja konvencijas jaunu variantu, kurš stājās spēkā 2000. gada 17. janvārī.)

PTR vadība reaģēja uz starptautiskajiem notikumiem, vērsās pret starptautisko tiesību pārkāpumiem no ASV puses. Kad 1972. gada decembrī ASV izvērstā Vjetnamas Demokrātiskās Republikas barbariskā bombardēšana izsauca upurus arī poļu jūrnieku vidū, kuri šai laikā atradās Haifonā. Tika nogremdēts poļu kravas kuģis „*Joseph Conrad*”. Trīs poļu jūrnieki zaudēja dzīvību. Polijas valdība nosūtīja ASV protesta notu, bet Polijas preses aģentūra sakarā ar šo traģisko notikumu publicēja komunikē, kur amerikāņu aviācijas uzlidojums tika kvalificēts kā „gaisa pirātisma akts, kurš bez ierunām ir pelnījis nosodījumu”. PTR, neraugoties uz savām materiālajām problēmām, proletāriskā internacionālisma vārdā sniedza materiālu palīdzību nacionālās atbrīvošanās kustībai tādās valstīs kā Laosa un Kambodža. Tāpat kā visa pasaules sabiedrība Polija ar gandarījumu uztvēra 1973. gadā 27. janvārī notikušo vienošanās parakstīšanu par kara Vjetnamā pārtraukšanu.

PTR ieņēma stabilu vietu starptautisko attiecību sistēmā. To apliecināja E. Gereka vizītes ārzemēs, arī Rietumu vadītāju, kā ASV prezidenta R. Niksona Polijas apmeklējums 1972. gada 21. maijā. ASV paziņoja par savu atbalstu līgumiem, kurus nesen Polija un PSRS bija noslēgušas ar VFR, kas apstiprināja teritoriālo *status-quo* Eiropā. 1972. gada 14. septembrī PTR oficiāli nodibināja diplomātiskas attiecības ar VFR. Sākās intensīva savstarpējo sakaru veidošanas fāze. Draudzības un sadarbības saites dibināja PTR un VFR pilsētas, universitātes, citas iestādes,

uzņēmumi un organizācijas. Notika apmaiņa ar delegācijām. 1974. gada oktobrī notika E. Gereka oficiāla vizīte ASV. 1977. gadā Bonnā notika pirmais „Vācijas Federatīvās Republika – Polijas Tautas Republikas forums”. Tajā piedalās politiķi, biznesa, zinātnes un intelīģences pārstāvji. Diskusijas galvenā tēma bija attiecību normalizēšana starp abām valstīm.

1972. gada novembrī Helsinkos sākās Eiropas apspriedes drošības un sadarbības jautājumos daudzpusējas sagatavošanas sarunas. 1975. gada 1. augustā turpat Helsinkos 35 valstu galvas parakstīja EDSO Nobeiguma Aktu par drošību un sadarbību Eiropā (*Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe*), kam bija milzu nozīme gan starptautiskajā, gan Polijas iekšējā dzīvē. Lielākās pasaules lielvaras apstiprināja savu beznosacījumu apņemšanos ievērot pastāvošās robežas Eiropā, kā arī Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju. Tiesa, padomju bloka birokrātija negatavojās patiesi ievērot to Nobeiguma akta daļu, kas attiecās uz pilsoņu tiesībām un brīvībām. Savukārt Rietumu birokrātijai, izrādījās, nebija viegli ievērot šajā dokumentā noteiktās tiesības uz darbu un izglītību.

Arī E. Gereka laikā Polijā pati sasāpējusi problēma bija un palika **tautsaimniecības neapmierinoša attīstība**. Pēc PASP un PTR vadības nomaņas gan 1971. gadam, gan visai turpmākai piegadei izstrādāto sociāli ekonomiskās attīstības plānu īstenošana tika apturēta. Par jaunajiem PASP saukļiem kļuva valsts sociāli ekonomiskās attīstības paātrināšana, iedzīvotāju dzīves apstākļu uzlabošana un sociālistiskās sistēmas stiprināšana. Polijas vadība ar E. Gereku priekšgalā vēlējās pavērt „jaunus horizontus”: veicināt patēriņa priekšmetu ražošanu, paaugstināt algas, ar vērienīgas dzīvokļu celtniecības programmas palīdzību novērst dzīvokļu trūkumu. Polijā bija būtiski jāpaaugstina dzīves līmenis, valstij jāieiet mūsdienīgas ražošanas fāzē. E. Gereks uzskatīja, ka personīgajai automašīnai un atsevišķam dzīvoklim jāklūst pieejamiem lielākajai daļai poļu ģimeņu. Faktiski tika izvirzīta ideja par „sociālistiskas” patērētāju sabiedrības veidošanu. Poļu tautā tika runāts, ka 70. gados E. Gereks centās realizēt Polijā t.s. „*bigosa* (pīrāga) *sociālismu*”. Šķiru cīņas vietu ieņēma sociālās un nacionālās solidaritātes jēdziens, masu apvienošana ap partijas mērķiem un programmu. Tā radās lozungs par it kā pastāvošo „tautas morālo un politisko vienotību”.

Taču labklājības celšana nebija iespējama bez būtiskām pārmaiņām tautsaimniecībā. Līdz tam pēc padomju modeļa veidotās Polijas rūpniecībai pirmkārt tika izvirzīts uzdevums sasniegt augstus kvantitatīvos rādītājus un īstenot no augšas diktētos plānus. Taču Polijā ražotās preces bija nekvalitatīvas, Rietumu tirgos tās nespēja konkurēt. PSRS un citu „sociālistisko” valstu tirgos Polijas preces ar konkurenci nesastapās. Tāpēc lielākā daļa Polijas produkcijas tika orientēta uz austrumiem, kas tikai stiprināja Polijas atpalicību un ekonomisko atkarību no PSRS. Pastāv aplēses, ka 60. gadu beigās tehnoloģiskā plaisa starp „sociālisma” un kapitālisma valstīm bija 25 gadi, bet starp Poliju un tādām „sociālistiskām” valstīm kā VDR un Čehoslovākija – 10 gadi. Ar šādu situāciju Polijas vadītāji nevēlējās samierināties.

Taču ekstensīvās attīstības avoti jau bija izsmelti, Polijai, tāpat kā citām sociālismu ceļošajām valstīm, nebija sava ievērojama kapitāla jauniem ieguldījumiem ražošanā.

Tautsaimniecības modernizāciju steidzināja demogrāfiskā situācija. Polija vienmēr ir bijusi pārapdzīvota valsts, un, tiklīdz kara demogrāfiskās sekas bija izlīdzinājušās, šī problēma strauji saasinājās. Svarīgi bija tas, ka Polija pēc kara ieņēma pirmo vietu Eiropā iedzīvotāju skaita pieauguma ziņā un līdz 70. gadu beigām tā saglabāja šo prioritāti. Dzimstība Polijā bija līdzīga kā citās Austrumeiropas valstīs. 1973. gadā uz tūkstoš iedzīvotājiem tajā bija 17,9 jaundzimušie (salīdzinājumam: PSRS – 17,7, Čehoslovākijā – 18,9.) Šī dzimstība bija krietni augstāka nekā

Rietumu valstīs(VFR – 10,3, Lielbritānijā – 13,9, Francijā – 16,3, ASV – 15,0). 70. gados Polijā tika sasniegta t.s. demogrāfiskā virsotne. 1948. gadā Polijā bija 23,9 miljoni iedzīvotāju, pēc tam viņu skaits strauji pieauga, 1950. gadā viņu bija 25 miljoni, 1960. gadā 29,78 miljoni, 1970.gadā 32,64 miljoni, 1974. gadā pārsniedza 34 miljonus, bet 1979. gadā sasniedza 35,1 miljonus.

Vairāk nekā 10 miljonu cilvēku, pirmkārt gados jaunu, cerot uz vieglāku, interesantāku darbu un labākiem dzīves apstākļiem, pārcēlās uz dzīvi pilsētās. 1946. gadā pilsētu iedzīvotāji sastādīja 31,8%, 1950.gadā – 39%, 1960. gadā – 48,3%, 1970.gadā – 52,3%, bet 1978. gadā sasniedza 57,5% no visiem iedzīvotājiem. 70. gados vidusskolas beidza, darba spējīgu vecumu sasniedza 3,5 miljoni jauniešu. Viņiem bija nepieciešams radīt 2,5 miljonus jaunu darba vietu (1 miljonu vietu atbrīvoja pensionāri). Nodarbinātības problēmu atrisināt un izvairīties no bezdarba bija iespējams, desmitgades beigās izveidojot vismaz 1 tūkstoti uzņēmumu, katrā no kuriem vidēji būtu nodarbināti 2,5 tūkstoši cilvēku.

PTR varas iestādēm bija jāpieliek lielas pūles lai nodrošinātu šos iedzīvotājus ar darbu, tām tikpat kā nebija iespējas paaugstināt esošās algas.

PASP VI kongress (1971. gadā) noteica intensīvu tautsaimniecības attīstības stratēģiju, ko valsts vadība centās īstenot no 1970. līdz 1980. gadam.

Kā jau zināms, Polijas rūpniecības struktūra attīstījās daudzu vēsturisku, politisku, sociāli ekonomisku un dabas ģeogrāfisku faktoru ietekmē, ievērojot darba dalīšanu starp t.s. sociālistiskās sadraudzības valstīm. Kaut atsevišķos attīstības etapos samērs starp „A” (ražošanas līdzekļu ražošana) un „B” (patēriņa priekšmetu ražošana) grupas nozarēm mainījās, tomēr kopumā 1951.–1975. gadā „A” grupa attīstījās apmēram pusotras reizes straujāk nekā „B” grupa. Tikai 70. gados tempu samērs mainījās, un patēriņa priekšmetu ražošana attīstījās straujāk.

Vēl joprojām Polijas industrializācijas plānu īstenošanā liela loma bija sadarbībai ar PSRS un citām „sociālistiskajām” valstīm, kuras ieņēma dominējošo lomu PTR tirdzniecībā. 1970. gadā Polijas ārējās tirdzniecības apgrozība sastādīja 1,1% no visas pasaules apgrozības, pēc šī rādītāja PTR ieņēma 17. vietu pasaulē.

Sadarbība ar PSRS nodrošināja Polijai tāda mēroga tirgu, kurš deva tai iespēju ražot un eksportēt preces lielām sērijām, kas no ekonomiskā viedokļa bija maksimāli izdevīgi. Lielākie Polijas ekonomiskie partneri bija PSRS, VDR un Čehoslovākija. PSRS bija vajadzīga E. Gerekam kā svarīgs investors un tirdzniecības partneris. Sarunā ar [vēlāk pēdējo PASP CK pirmo sekretāru] M. Rakovski par attiecībām ar Maskavu M. Gereks atzinās: „... es braucu [uz Maskavu] ne tāpēc, lai tur dzertu degvīnu vai rāpotu uz ceļiem. Es tur meklēju izdevīgumu Polijai.”

70. gados Polijas rūpniecība vajadzības pēc izejvielām par 43% sedza ar importu no PSRS. Padomju Savienība nodrošināja Polijas izejvielu vajadzības: 100% naftas (1972. gadā PSRS piegādāja PTR 9,7 miljonus t naftas) un gāzes, 83% no dzelzs rūdas, 38,6% naftas produktu, 48% metalurģijas produkcijas, ap 71% kokvilnas, 71% graudu. Padomju piegādes lielā mērā noteica PTR rūpniecības struktūru. Padomju izejvielu un materiālu apstrādē bija nodarbināts katrs ceturtais PTR rūpniecības strādnieks.

Tai pat laikā Polijas ražojumi stiprināja citu t.s. „sociālisma” valstu materiālo bāzi. PTR, sākot ar 1968. gadu bija otrais pēc VDR PSRS ārējās tirdzniecības partneris, 70. gados tās īpatsvars PSRS ārējās tirdzniecības apgrozījumā pārsniedza 10 %. Uz PSRS tika sūtīti ap 1/3 Polijas eksportējamās produkcijas, pie tam 80% no visa eksporta sastādīja rūpniecības izstrādājumi. Polijas piegādes sastādīja 15% no visa PSRS mašīnu un iekārtu eksporta, bet atsevišķos produkcijas veidos PTR īpatsvars PSRS importā bija krietni augstāks. No PTR PSRS saņēma 70%

stacionāro dīzeļa elektrostaciju, 65% ceļu būves mašīnu, 48% cukura rūpniecības iekārtu, ap 40% celtniecības mašīnu un ekskavatoru, 24% kuģu un to iekārtu. PSRS iepirka 85% Polijas eksportēto vagonu. Ik otro dienu no Polijas Padomju Savienībā pienāca viens pasažieru un 22 preču vagoni. 27% PSRS kursējošo pasažieru vagonu bija ražoti PTR.

Ievērojamā daudzumā uz PSRS tika eksportēti tautas patēriņa priekšmeti: gatavie apģērbi, apavi, mēbeles, kosmētika, elektrotehniskās preces. PTR piegādāja Padomju Savienībai vairāk nekā pusi tās importējamā cinka, lielu daļu importējamo ogļu, sēra. PTR arī piedalījās naftas un gāzes vadu sistēmas izbūvē PSRS teritorijā.

Otro vietu PTR ārējā tirdzniecībā ieņēma Vācijas Demokrātiskā republika. Ar to norisa ap 10% visas Polijas ārējās tirdzniecības. Tradicionāli trešo vietu PTR ārējā tirdzniecībā ieņēma Čehoslovākija. Starp abām valstīm ļoti augsts bija mašīnbūves produkcijas tirdzniecības īpatsvars. PTR eksportā uz ČSSR tā sasniedza ap 70%, Čehoslovākijas uz PTR – ap 75%.

1971. gadā SEPP tika pieņemta visaptverošā ekonomiskās integrācijas programma. Mērķis bija attīstīt augstākas ekonomiskās integrācijas formas – rūpniecisko sadarbību un specializāciju, zinātnisko un tehnisko sadarbību, ekonomiskās attīstības plānu koordinēšanu, kopīgas investīciju aktivitātes.

Polijai bija ievērojama loma SEPP valstu apgādē ar izejvielām. 25 pirmajos SEPP pastāvēšanas gados (1949–1974) Polija tās dalībvalstīm piegādāja 280 miljonu tonnu ogļu, 42 miljonu t koksa, 2,6 miljonu t sēra, 31,8 tūkstošu t vara, 1,3 tūkstošu cinka u.c.

70. gadu beigās Polijā darbojās vairāk nekā 500 rūpniecības uzņēmumu, uzceltu uz padomju dokumentācijas, padomju iekārtu pamata un ar padomju speciālistu palīdzību. Pavisam 30 gados (1947.–1977.) PSRS nodeva PTR ap 8,5 tūkstošu tehniskās dokumentācijas komplektu, kas veidoja apmēram 60% PTR no ārvalstīm iegūto un izmantoto tehnisko sasniegumu. Savukārt Polija nodeva PSRS dokumentāciju jūras kuģu, ogļu šahtu būvei, tērauda cauruļu apstrādes pusautomātiskās līnijas rasējumus utt. PTR šais gados piestādīja PSRS 5,2 tūkstošus tehniskās dokumentācijas komplektu. Jau teikts, ka sadarbībā ar PSRS un lielā mērā uz no tās piegādātās rūdas bāzes Polijā tika izveidota plaša melnās metalurģijas nozare.

1971. gadā tika pieņemts lēmums celt kombinātu Katovicē, kuram bija jāražo ap 9 miljoniem t tērauda gadā. Pirms Katovices metalurģiskās rūpnīcas celtniecības P. Jaroševičs trīs reizes devās uz Maskavu, lai pārliecinātu A. Kosiginu piegādāt nepieciešamo aprīkojumu. Tikai trešajā reizē PSRS Ministru padomes priekšsēdētājs padevās. Šim kombinātam vajadzēja būt divreiz lielākam nekā *Nova Huta* netālu no Krakovas un nodrošināt Polijas ekonomiku ar viskvalitatīvāko tēraudu. 1972. gadā PTR un PSRS valdība parakstīja līgumu par ekonomisku un tehnisku sadarbību kombināta celtniecībā.

1973. gadā E. Gereks demonstratīvi brālīgi uzņēma PSKP CK ģenerālsēdētāru L. Brežņevu, apceļoja kopā ar viņu visu Poliju, bet ar īpašu lepnumu rādīja viņam savu lielāko lolojumu – Katovices metalurģisko rūpnīcu, kas tika celta galvenokārt par padomju naudu. L. Brežņevs, metalurģs pēc izglītības, bija sajūsmā par jauno rūpnīcu. Viņam, tāpat kā visai viņa paaudzei, tērauda ražošana bija valsts un tautas spēka rādītājs. E. Gereks šo viedokli atbalstīja, apgalvojot, ka Katovices rūpnīca ir pierādījums ne tikai Polijas, bet arī visas sociālistiskās sistēmas varenībai. Kad pēc tam E. Gereks lūdza padomju delegāciju jaunajam kombinātam no Donbasa piegādāt čugunu (70.gados Polijā īpaši stipri bija izjūtams dzelzs rūdas trūkums, tās ieguve Polijā apmierināja tikai ap 10% pieprasījuma un rūdu lielos daudzumos iveda no PSRS un Zviedrijas), PSKP CK ģenerālsēdētārs nevarēja atteikties, neraugoties uz A. Kosigina, kurš arī bija delegācijas loceklis, protestiem.

Jau 1975. gadā Polijā tērauda ražošana sasniedza 15miljonus tonnu, jeb 440 kg tērauda uz 1 cilvēku, tikai nedaudz mazāk nekā PSRS. 1976. gadā ierindā stājās galvenie cehi Katovicē. Tūlīt sākās čuguna ražošana domnās un konvertoros. Turpmāk svarīgākie melnās metalurģijas uzņēmumi PTR bija V. Ļeņina vārdā nosauktais uzņēmums Krakovā (*Nova Huta*) un kombināts „Katovice”.

1975. gadā Polijas rūpniecība ražoja jau 30 reizes vairāk produkcijas nekā pirms kara 1938. gadā. Pēc attīstības tempiem 1950.–1970. gadā Polija atradās trešajā vietā SEPP dalībnieču no Eiropas vidū (pēc Bulgārijas un Rumānijas), bet 1971.–1975. gadā – otrajā vietā (pēc Rumānijas). Tiesa, tas liecināja ne tik daudz par PTR panākumiem, kā par to, ka mazāk attīstītās valstis pēc kara, izmantojot „sociālistiskās” saimniekošanas iespējas, spēja sasniegt straujākus attīstības tempus nekā jau līdz karam vairāk attīstītās valstis.

Pie tam SEPP valstis gadu garumā palika strauji augošs rūpnieciskās ražošanas reģions pasaulē. No 1951. līdz 1973. gadam kopumā rūpnieciskās kopprodukcijas ražošanas apjoms SEPP valstīs pieauga 8,4 reizes, tai skaitā Bulgārijā – 15, Ungārijā un VDR – 6,2, Mongolijā – 9,5, Rumānijā – 16, PSRS – 8,8, ČSSR – 5,9 reizes. Polijā šie pieauguma tempi bija pat nedaudz augstāki par vidējiem un rūpnieciskās ražošanas apjoms tajā palielinājās 8,5 reizes. 1974. gadā SEPP, svinot savas pastāvēšanas 25. gadu jubileju, varēja atskatīties uz ievērojamu progresu. Ja 1950. gadā tās dalībvalstu saražotā rūpnieciskā produkcija sastādīja 18% no visas pasaules rūpnieciskās produkcijas, tad 1974. gadā tās īpatsvars bija pieaudzis līdz 33%.

Rūpniecības un lauksaimniecības produkcijas ražošanas vajadzības darīja nepieciešamu arī tālāku transporta sistēmas attīstību. Ja 1950. gadā ar dzelzceļu Polijā tika pārvadāti ap 90% visu kravu, tad ar laiku, tāpat kā visur pasaulē, dzelzceļa īpatsvars mazinājās un PTR vislielākais preču daudzums tika pārvadāts ar jūras transportu (70. gadu vidū – 50,0%), sekoja dzelzceļa (37,3%), auto (8,6%), cauruļvadu (3,3%) un upju transports (0,8%).

Apmēram 40% Polijas ārējās tirdzniecības preču apgrozības norisa ar flotes starpniecību. Pusi no šī apgrozījuma nodrošināja pašas Polijas kuģi. Ja 1949. gadā PTR rīcībā bija 45 kravas kuģi ar 207 tūkstošu dedvaittonnu (*Deadweight tonnage*) kravnesību, tad 1960. gadā – 168 kuģi ar 827 tūkstošu tonnu, bet 1975. gadā – 315 kuģu ar 4,0 miljonu tonnu kravnesību. PTR flotes skaitlisko pieaugumu un kvalitatīvās izmaiņas nodrošināja ārkārtīgi ātrā kuģu būves un kuģu remonta nozares attīstība. Apmēram 2/3 transporta un visa zvejas flote bija uzbūvēta nacionālajās kuģu būvētavās. Tikai 1975. gadā vien PTR tika saražoti jūras kuģi (bez sīkajiem) ar kopējo 1 miljonu dedvaittonnu kravnesību. Lielākais kuģu ražošanas uzņēmums PTR bija V. Leņina vārdā nosauktais Gdaņskas kuģbūvniecības kombināts. 70. gados tas ražoja sauskravas kuģus ar 10 tūkstošu t kravnesību, tankerus ar 24 tūkstošu t kravnesību, zvejnieku tralerus, zvejas bāzes kuģus, kuģus-refrežeratorus. Gdaņskas kuģbūvniecības kombināts ražoja 2/3 visu PTR būvēto kuģu.

Ievērojami pārveidojās Polijas dzelzceļi. Elektro- un dīzeļvilcieni pakāpeniski izspieda tvaika lokomotīves, bet nelielo divu asu dzelzceļa vagonu vietu ieņēma lielkravas vagoni ar četrām asīm. Tika celti paralēli sliežu ceļi, pieauga elektrificēto stigu garums. 70. gadu vidū bija elektrificēti jau ap ¼ PTR dzelzceļu.

70. gados PTR atradās otrajā vietā Eiropā (aiz PSRS) dzelzceļa kravas vagonu ražošanā. Tikai 1975. gadā PTR tika saražots 19 tūkstošu dzelzceļa kravas vagonu. Pasažieru pārvadājumos ar sabiedrisko transportu dzelzceļš sasniedza 33% rādītāju.

Galvenās funkcijas šai jomā arvien vairāk uzņēmās autotransports. Šajā laikā tika uzbūvēta tā saucamā „Lazenku trase” – ātrgaitas ceļš, kas savienoja Varšavas centru ar tās labā krasta daļu, kopā ar ceturto tiltu pār Vislu, kā arī pa ziemeļu – dienvidu ātrgaitas Vislas trase („*Wislostrada*”) gar Vislas kreiso krastu.

Upju, jūras un gaisa transports pasažieru apkalpošanas jomā vēl atpalika.

Cauruļvadu garums 70. gadu vidū sasniedza vairāk nekā 8 tūkstošus km. Tai skaitā naftas cauruļvadu bija 1,5 tūkstoši km, gāzes cauruļvadu – 6,5 tūkstoši km.

Caur Polijas teritoriju norisa arī svarīgi kaimiņzemju pārvadājumi. Pa dzelzceļu 1949.–1976. gadā tranzītā tika pārvests gandrīz 300 miljonu tonnu kravas kaimiņvalstīm, poļu kravas kuģi pārveda ap 20 miljonu t SEPP dalībvalstu kravu, caur Polijas teritoriju pa cauruļvadiem kaimiņvalstu patērētājiem tika nogādāti ap 55 miljoni t padomju naftas.

No 60. gadu vidus attīstījās **PTR sadarbība ar Rietumu firmām**. Attīstīto kapitālistisko valstu īpatsvars PTR ārējās tirdzniecības apjomā 70. gadu sākumā sastādīja 29%, tai skaitā importā – 27%, eksportā – 30%. Gatavās produkcijas daļa importā no Rietumvalstīm sastādīja ap 1/3. No attīstītajām valstīm Polija ieveda arī izejvielas un dažādus materiālus, tai skaitā dzelzs rūdu, cinka koncentrātu, varu, plānās tērauda plāksnes, celulozi, graudus.

Bez tam Polija pirka licences un pārdeva gatavos izstrādājumus, kuri tika ražoti uz to pamata. Pats lielākais un vecākais Polijas partneris šai jomā bija Lielbritānija. Bez tās ievērojamu daudzumu licenču PTR iepirka arī Itālijā. Iedzīvotāji ar entuziasmu uzņēma lēmumu par divu auto rūpnīcu būvi, kurās bija paredzēts ražot automašīnas ar Itālijas auto giganta „FIAT” licenci. Atpazīstams ārzemēs kļuva Polijā ražotais vieglais auto „FIAT-125P”. Polija šos auto eksportēja uz Eiropas, Āzijas, Āfrikas un Latīņamerikas valstīm.

Uz ekonomikas modernizēšanu virzītā PTR tautsaimniecības attīstības programma 70. gados lielā mērā balstījās uz modernu mašīnu, rūpnīcu aprīkojuma, automatizētu ražošanas līniju importu. Izšķirošu nozīmi guva arvien pieaugošās aprīkojuma piegādes no rūpnieciski attīstītajām kapitālistiskajām valstīm.

Šādu piegāžu salīdzinoši lielais apjoms bija jauna parādība sociālistiskās industrializācijas vēsturē. (Pirms Otrā pasaules kara veiktās PSRS industrializācijas gaitā Rietumu piegādes tika apmaksāta ar zeltu un izejvielām, Polija to nevarēja atkārtot). Apmaksāt modernu iekārtu, aprīkojuma piegādes no Rietumiem tika cerēts ar ārvalstu kredītu palīdzību. Tie arī tika saņemti. Tāpat kā agrāk, daļu no tiem piešķīra PSRS, bet tikai ierobežotā apjomā, jo tās resursi nebija neizsmeļami. Jauns bija tas, ka 70. gadu sākumā arī brīvā tirgus valstis meklēja, kur izdevīgi ieguldīt finanšu līdzekļus. 70. gados starptautiskā saspīlējuma atslābuma (*détente*) apstākļos arī Austrumeiropas valstīm pavērās iespēja izmantot Rietumu kredītus. Tā kā 1960. gadu beigās Polijas ārvalstu valūtas parāds bija tikai 1,1 miljards ASV \$ (1971. gadā pat tikai 960 miljoni ASV \$), Rietumu baņķieri neiebilda sniegt Polijai aizdevumus, kas tajos gados bija samērā lēti. PASP vadība un PTR valdība tad arī nolēma izmantot **Rietumvalstu aizdevumus**. E. Gereks nolēma veikt riskantu eksperimentu: celt sociālismu par kapitālistu naudu: ņemt kredītus, pirkt licences, palielināt modernu iekārtu un materiālu importu, kaut arī Rietumu valūtā ņemtie kredīti tajā bija arī jāatmaksā. Valūtas iegūšanas nolūkā bija jākāpina eksports uz šīm valstīm, vai, ja ieņēmumi no eksporta nebija pietiekami, – aprīkojums bija jāiegādājas šajās valstīs uz kredīta.

Tajā pašā laikā partijas un valsts vadība un pirmkārt plānošanas struktūras skaidri apzinājās, ka dinamiskā modernizācijas procesa turpināšanos valsts varēs nodrošināt tikai tad, ja tam nepieciešamo rūpniecības ražojumu importu varēs finansēt, palielinot eksportu, tas ir, ja eksports pārsniegs importu. Ja līdz tam modernu rūpniecības iekārtu imports Polijā ik gadu izraisīja tirdzniecības deficītu ar kapitālistiskajām valstīm, tagad izvirzījās mērķis palielināt eksporta iespējas, pārorientējot ražošanas struktūru uz preču eksportu.

Sākot ņemt aizdevumus no kapitālistiskajām valstīm, Polijas vadība to motivēja ar apsvērumiem, ka aizdevumi, jaunās investīcijas palielinās Polijas eksporta potenciālu, valsts varēs gan maksāt procentus par aizdevumiem, gan vienlaikus nodrošinās augstu rūpnieciskās ražošanas līmeni, gan celt iedzīvotāju patēriņa līmeni. Tādējādi E. Gereks un viņa līdzbiedri plāvoja atmaksāt

kredītus, pārdodot ar Rietumu palīdzību uzcelto rūpnīcu produkciju Rietumos. Par vienu no galvenajiem piecgažu plāna uzdevumiem tika atzīts eksporta pieaugums par 75 procentiem.

E. Gereka vadība ņēma kredītus, kur vien tas bija iespējams. Ar aizņemto naudu E. Gereks vēlējās modernizēt Polijas rūpniecību, iegādājoties jaunākās mašīnas un tehnoloģiskās izstrādes attīstītajās Rietumvalstīs. Viņš orientēja valsti uz darbietilpīgiem, smalkiem ražošanas veidiem, kuriem bija nepieciešams liels skaits kvalificētu darba roku, bet neliels daudzums izejvielu. Valstis ar blīvu iedzīvotāju skaitu un nabadzīgiem resursiem vienmēr tā ir darījušas, un Polija kā reiz bija tāda valsts.

Pēc VFR ievērojamā politiskā izdevuma laikraksta „*Frankfurter Allgemeine Zeitung*” datiem PTR – it īpaši 70. gadu sākumā – tikai no Rietumvalstīm uz kredīta iegādājās rūpniecības iekārtas 8 miljardu \$ vērtībā.

Daļa kredītu bija paredzēta iedzīvotāju dzīves līmeņa nodrošināšanai līdz laikam, kamēr modernizētā rūpniecība nesīs pietiekamus ienākumus. Bija iecerēts nedaudz aizņemties no nākotnes bagātībām, un, tā kā pastāvēja pārliecība, ka šīs bagātības neizbēgami nāks, nebija vērts taupīt uz patēriņa rēķina.

Taču Rietumiem Polijā ražotā produkcija nebija vajadzīga, bet – jāatkārto – kredīti bija jāatdod Rietumu valūtā. Tīri lietišķajām kreditoru un kredītu saņēmēja attiecībām starp Rietumu valstīm un PTR klāt nāca arī „aukstā kara”, apstākļi, divu politiski-militāru bloku pastāvēšanas noteiktie nosacījumi. Vēsturiskās pagātnes dēļ Polija pēc Otrā pasaules kara bija vājākais posms t.s. „sociālistisko” valstu sistēmā. Kopš 1956. gada, kad Ņ. Hruščovs bija spiests atteikties no vardarbīgas iejaukšanās Polijas iekšējās lietās, tā pēc šīs sistēmas standartiem ieguva visbrīvākos iekšējās dzīves apstākļus. Tāpēc visi spēki, kuru mērķis bija vājināt PSRS radīto „sociālisma” sistēmu, cerēja izmantot šo tās vājo posmu, atšķelt Poliju no padomju bloka. Polijas vadītāju centieni panākt pēc iespējas lielāku neatkarību no PSRS atbilda Rietumu valstu interesēm – veicināt Polijas politisku un ekonomisku attālināšanos no PSRS, atšķelt to no padomju bloka, iznīcināt Polijā valdošo „sociālistisko” iekārtu. Kaut PTR turpināja būt Varšavas pakta sastāvdaļa, kaut padomju karaspēks turpināja atrasties Polijā, no Rietumu viedokļa E. Gereka politikai bija daži tiem izdevīgi elementi. Modernas rūpniecības radīšana Polijā, kas būtu orientēta nevis uz tirdzniecību ar PSRS un citām sociālistiskā bloka valstīm, bet uz pasaules tirgu, nozīmētu Polijas ekonomisko saišu vājināšanu ar šo bloku. Kapitālistiskais pasaules tirgus veidoja relatīvi vienotu sistēmu, un iekļaujoties tajā, Polija vairs nevarētu pastāvēt bez tās. Katra Polijas rūpnīca, uzbūvēta saskaņā ar Rietumu licenci, varētu strādāt tikai ar savlaicīgu materiālu, aprīkojuma un rezerves daļu piegādi, ko varēja nopirkt tikai Rietumu tirgū. Šāda situācija Polijai varētu būt pat izdevīga, taču tikai tad, ja E. Gereka plānus izdotos realizēt. Taču katrā ziņā tā būtu izdevīga tās Rietumu partneriem, īstenojot savus ekonomiskos un politiskos mērķus. ASV valsts sekretārs K. Kisindžers atklāti izteicās, ka Polijai jāklūst par valsti, kas, modernizējot ekonomiku un paaugstinot dzīves līmeni, ietekmēs citas “sociālisma” valstis, galvenokārt Padomju Savienību. Tāpēc ir saprotams, ka, E. Gerekam sākot realizēt savu kursu, Polijai tika piešķirts „vislabvēlīgākās valsts statuss”, garantēta pieeja kredītiem. ASV labvēlīgā nostāja pret Polijas kreditēšanu radīja šādu kredītu piešķiršanai labvēlīgus nosacījumus arī citās rietumvalstīs.

E. Gereks un viņa komanda uzskatīja, ka Polija kļūs patiesi neatkarīga tikai tad, kad tā nostiprinās savu ekonomisko spēku, atbrīvosies no ekonomiskās atkarības no PSRS un pati tā kļūs par lielu Polijas preču noieta tirgu. Savu sarunu laikā ar Vācijas kancleru H. Šmitu un Francijas prezidentu V. Žiskāru d’Estēnu E. Gereks neslēpa, ka rēķinās ar Rietumu ekonomisko palīdzību, lai Polija kļūtu neatkarīgāka no Padomju Savienības.

Rietumu valstu informācijas līdzekļi sakarā ar Polijas aizņēmumu politiku Rietumos dažādi uzkurināja PASP 1. sekretāra E. Gereka godkāribu, saucot viņu par „eiropieti”, „dižu poli”, „valstsvīru”. Poli gan šai sakarā jokoja, ka viņš drīzāk ir Staņislavas (tā sauca E. Gereka sievu), bet nevis valsts vīrs.

E. Gereks, kurš vēlējās pārvarēt saimnieciskās grūtības, nodrošināt iekšzemē savam režimam labvēlīgu politisko situāciju, nesaprata aizsāktā kursa augsto riska pakāpi.

Interesantu epizodi savos memuāros ir atainojis bijušais VFR kanclers H. Šmits, kurš stāsta, kā E. Gereks, 1977.gadā demonstrējot augstajam ārzemju viesim par ārzemju kredītiem uzceltos uzņēmumus, uz viņa jautājumu, vai to produkcijai ir pasūtītāji arī no ārvalstīm, atbildēja apstiprinoši un nosauca vairākas SEPP valstis. H. Šmits to komentēja: SEPP valstis par Polijas produkciju maksāja t.s. pārvedamajos rubļos, par kuriem Polija varēja iegādāties citu SEPP valstu produkciju vai nomaksāt tām parādus, taču ar to nevarēja samaksāt parādus Rietumvalstīm, kuras pieprasīja Rietumu valūtu.

Jāsaka, ka Padomju Savienības tautsaimniecības speciālisti saprata, ka Polijas vadība ved tādu „savu spēli”, kura var kļūt bīstama. Padomju partijas un valsts struktūrās Polijas atvērtības politika Rietumiem tika uztverta ar ļaunām priekšnojautām; ekonomiskās attīstības paātrināšanas stratēģija, izmantojot Rietumu aizdevumus, tika vērtēta kā vieglprātīga. Padomju vadītāji, īpaši A. Kosigins, neatlaidīgi ieteica saviem poļu kolēģiem neieslīgt parādos un neuzņemties pārsteidzīgas iniciatīvas. PSRS Valsts plāna komitejas pārstāvji apsūdzēja poļus „riskantā ekonomiskā eksperimentā”. Taču tie turējās pie saviem priekšstatiem. Šai laikā padomju vadītājiem jau nācās samierināties ar to, ka katra „sociālistiskā” valsts sociālisma celtniecības ceļā vairs burtiski nekopē padomju modeli, bet ienes ko savu, īpatnēju. PSRS bija arī ieinteresēta, lai Polijas „atvērtos” Rietumiem, jo vēlējās pati to izmantot, lai piekļūtu Rietumu tehnoloģijām.

Par importu Polijai bija jāmaksā Rietumu valūtā, tāpēc tās iegūšanas nolūkā bija jākāpina eksports uz šīm valstīm, vai, ja ieņēmumi no eksporta nebija pietiekami, – aprīkojums bija jāiegādājas šajās valstīs uz kredīta.

Sākotnēji kredīti palīdzēja radīt „poļu saimnieciskā brīnuma” iespaidu. Jaunās PASP vadības radītais labvēlīgais morālais un politiskais klimats valstī veicināja sabiedrības aktivizēšanos un pārvērtās par vienu no faktoriem, kas paātrināja ekonomisko izaugsmi 1971.–1973. gados. Tika izmantotas jaunas pārvaldības metodes, kas zināmā mērā saturēja tirgus saimniecības elementus.

1970.–1974.gados, īpaši uz iepriekšējā vadītāja V. Gomulkas realizētās politikas fona, šķita, ka tautsaimniecība attīstās sekmīgi. (Tiesa, V. Gomulka revanšējās ar pazīstamu kļuvušu izteicienu: „Paskatīsimies, kā izskatīsies tas viņu sociālisms frakā”. Viņš pats vēl paguva piedzīvot, ka „sociālismam” fraka tik tiešām nepiestāv.)

1971.–1972. gadā, pieaugot nodarbinātībai par 1,5 un 2,4%, darba ražīgums pieauga attiecīgi par 6 un 7,7%. Līdz ar to šo gadu laikā ekonomiskā attīstība bija kļuvusi intensīva. Bez Rietumu aizdevumu izmantošanas kapitālieguldījumu palielināšanai paātrinājumu veicināja jau 1960. gados (t.i. V. Gomulkas vadības laikā) pamatos uzcelto rūpniecības objektu nodošana ekspluatācijā (tolaik realizētā ekonomiskā politika un kapitāla ieguldījumi deva augļus nākamajā desmitgadē). Tautsaimniecības modernizācijas programmas laikā faktiski tika atjaunināta puse no rūpniecības iekārtām. Līdz 1973. gadam rūpnieciskās produkcijas ražošana pieauga par 33%, lauksaimnieciskās ražošanas apjoms par 19% un alga par 37%.

70. gadu pirmajā pusē šķita, ka E. Gerekam atrodoties PASP CK pirmā sekretāra amatā tapušie plāni tiks sekmīgi izpildīti, ka Polija ir sākusi iet ekonomisko panākumu ceļu. Izveidojās lieli rūpnieciskie centri, kuri jūtami ietekmēja saimniecisko dzīvi līdz tam atpalikušajos valsts reģionos.

Attīstījās tādi lielākie Polijas uzņēmumi kā slāpekļa mēslojuma rūpnīca Pulavā, naftas pārstrādes rūpnīca Plockā (*Plock*), kuģu būvētas Gdaņskā, Tarnobžegas sēra rūdas baseins u.c.

Taču pastāvēja faktori, kas bremzēja attīstību. Jaunā, uz Rietumu aizdevumu, licenču izmantošanu orientētā politika diemžēl savijās ar nepārvarētajiem partijas un valsts vadībā līdz tam pastāvējušajiem priekšstatiem. Kaut atsevišķos etapos attīstības tempu samērs starp „A” (ražošanas līdzekļu ražošana) un „B” (patēriņa priekšmetu ražošana) grupas nozarēm mainījās, tomēr kopumā 1951.–1975.gadā „A” grupa attīstījās apmēram pusotras reizes straujāk nekā „B” grupa. Tikai 70. gados tempu samērs mainījās, un patēriņa priekšmetu ražošanai tika veltīta lielāka uzmanība kā līdz tam. Tomēr arī no 1971.–1973. gadā iegādātajām 154 licencēm nospiedošs to skaits attiecās galvenokārt uz smagās rūpniecības un celtniecības jomām. Tikai trīs licences bija izmantojamas pārtikas un vieglās rūpniecības nozarēs, kas liecināja par to, ka PASP vadība pienācīgi nenovērtēja vajadzību attīstīt patēriņa priekšmetu ražošanu.

Pie tam E. Gereks un viņu atbalstošie partijas funkcionāri uzstājās pret pastāvošās „sociālisma” iekārtas būtisku reformēšanu, jo 1956. gada oktobra pieredze mazināja viņu vēlmi meklēt jaunus strukturālus risinājumus. Pēc Polijas līderu domām, tie tikai izraisīja partijas varas ierobežošanu un līdz ar to haosu valstī. E. Gereks, tāpat kā visi iepriekšējie vadošie komunistiskie politiķi, kuri centās reformēt padomju saimniecisko modeli, cerēja gūt panākumus, nemainot politiskās sistēmas pamatus, kad partijas vadošā loma sabiedrībā un centralizētā ekonomikas vadības sistēma bija nesaraucami saistītas. Tas tikai dažus gadus vēlāk graujoši ietekmēja PTR tautsaimniecību, bet par to tiks runāts tālāk.

1974. un 1975. gadi vēl it kā liecināja par izaugsmi. 1974. gadā Polija saražotās rūpniecības produkcijas apjoma ziņā ieņēma 10. vietu pasaulē. Nacionālais ienākums no 1971. gada līdz 1975. gadam auga nevis par 7% gadā, kā bija plānots, bet par 9,7%, kad vidējais rādītājs pasaulē bija 3,9%, (Citi dati: nacionālā ienākuma pieaugums gadā 70. gadu pirmajā pusē sastādīja 8,1%.) Nacionālā ienākuma kopējais pieaugums šajos gados bija plānots par 39%, bet sasniedza 61%. Tas notika galvenokārt uz rūpnieciskās ražošanas pieauguma rēķina. Rūpnieciskā ražošana auga par 14%. Kopumā 1970. gadu pirmajā pusē rūpnieciskā ražošana plānoto 50% vietā palielinājās par gandrīz 64%.

Ievērojamo ražošanas pieaugumu izraisīja galvenokārt darba ražīguma pieaugums, kas nelauksaimnieciskajās nozarēs palielinājās par 48%.

1971.–1975. gadā pamatfondu vērtība pieauga par 32,8% (rūpniecībā par 60%, lauksaimniecībā par 28%), 1,8 miljoniem cilvēku tika radītas jaunas darba vietas.

Pieauga sabiedrības sociālā mobilitāte. Pēc 1972. gada datiem 44,6% visu nodarbināto vairs nebija pieskaitāmi tai sociāli ekonomiskajai grupai, kurai bija piederējuši viņu vecāki. Garīgā darba strādnieku vidū $\frac{1}{3}$ sastādīja no strādnieku un $\frac{1}{4}$ no zemniecības vidus nākušie.

1974. gadā strādnieku skaits Polijā sasniedza 7 miljonus. Kopā ar kalpotājiem viņi sastādīja 72,2% no visiem valsts iedzīvotājiem. 1974. gadā rūpniecības uzņēmumos bija nodarbināti 4,6 miljoni strādnieku un kalpotāju (41,4% no visiem tautsaimniecībā nodarbinātajiem), celtniecībā – 1,3 miljoni (11,7%), transportā – 0,9 miljoni (8,1%), lauksaimniecībā – 0,8 miljoni (7,3%), dzīvokļu-komunālajā saimniecībā – 0,4 miljoni (3,7%). Ja līdz karam vairāk nekā puse rūpniecības strādnieku strādāja sīkos uzņēmumos un amatnieku darbnīcās, tad 1975. gadā 76,6% no tiem strādāja uzņēmumos, kuros bija nodarbināti vairāk nekā 500 cilvēku. Citi dati: 1976. gadā rūpniecībā strādāja 30,1% visu darba spējīgo iedzīvotāju, celtniecībā – 8,0%, transporta un sakaru tīklā – 6,3%, tirdzniecībā – 7,3%, lauksaimniecībā – 30,8%.

No 1960. līdz 1975. gadam rūpniecībā nodarbināto skaits pieauga 1,7 reizes. (Šai pat laikā vairāk attīstītās valstīs tas auga lēnāk (Čehoslovākijā – 1,3 reizes, VDR – 1,1 reizi) vai pat samazinājās (VFR, Lielbritānija).

Ražošanas attīstība nodrošināja arī ievērojamu **labklājības pieaugumu**. 70. gadu sākumā Polijas Tautas Republika piedzīvoja relatīvas „labklājības” periodu. Pateicoties ārvalstu aizdevumiem, veikalu plaukti tika piepildīti, tika celti jauni rūpniecības uzņēmumi un auga iedzīvotāju dzīves līmenis. 1973. gadā, salīdzinot ar 1970. gadu, patēriņa fondi pieauga par 51% un pārsniedza plānoto apjomu par 39%.

Ir dati, ka 1973. gadā apmēram 65,4% no nacionālā ienākuma tika novirzīti patēriņam, tajā skaitā 55,4% – iedzīvotāju personīgajam patēriņam, 10,0% – patēriņam no sabiedriskajiem patēriņa fondiem. Laikā no 1946. līdz 1973. gadam patēriņa fonda apjoms palielinājās vairāk nekā 7,3 reizes. Laikā no 1950. līdz 1973. gadam patēriņa fonda apjoms uz vienu iedzīvotāju gandrīz divkāršojās.

Dažu gadu labās ražas noveda pie apgādes ar pārtiku daļējas uzlabošanās. Auga cerības uz tālāku materiālā stāvokļa uzlabošanos. No 1971. gada līdz 1975. gadam iedzīvotāju reālās algas auga par 6,0% gadā, reālie ienākumi – par 7,9%. Tādējādi 70. gadu sākumā izdevās ne tikai nodrošināt augstu rūpniecības produkcijas un nacionālā ienākuma pieaugumu, bet arī bezprecedenta augstus reālās algas un patēriņa pieauguma tempus – augstākos PTR vēsturē.

Dzīves līmeņa paaugstināšana bija saistīta arī ar sociālo maksājumu iedzīvotājiem un strauju zemnieku ienākumu pieaugumu. Arī laukos tika ieviesta vispārēja vecuma un medicīniskā apdrošināšana. (Valsts medicīniskās aprūpes sistēma līdz tam attiecās tikai uz sabiedriskajā sektorā nodarbinātajiem, taču no 1972. gada arī 6,5 miljoni individuālo zemnieku, kuri līdz tam palika ārpus šīs sistēmas, guva tiesības uz bezmaksas medicīnisko apkalpošanu. Arī zemnieki sāka saņemt pensijas.) Līdz ar to visi PTR pilsoņi saņēma bezmaksas medicīnas pakalpojumus ambulancēs un slimnīcās. Tos papildināja atvieglojumi medikamentu iegādē. Apdrošinātie maksāja tikai 30% no zāļu cenas, bet vecuma un invaliditātes pensionāri bija vispār atbrīvoti no maksas.

1971.–1975. gadā nominālie sociālie pabalsti palielinājās par 94% (gadā pieaugums vidēji bija 14,2%). Sociālo programmu ietvaros tika palielinātas pensijas, stipendijas, maternitātes pabalsti, tika būvētas sanatorijas un atpūtas nami strādniekiem. 1972. gadā dzemdību un pēcdzemdību atvaļinājums tika pagarināts no 12 līdz 16 nedēļām pirmajās dzemdībās un līdz 18 nedēļām – katrās nākamajās. Atvaļinājuma laikā darbiniecei pienācās 100% no iepriekšējās atalgojuma.

Tika paaugstināts fiziskā darba strādnieku slimības lapu apmaksas līmenis (tas aptvēra 6,5 miljonus strādājošo). Tika paaugstināti stipendiju apmēri un to saņēmēju skaits (no 43 līdz 70% no visiem studentiem).

Ievērojami sasniegumi bija panākti veselības aizsardzībā. 1975. gadā PTR strādāja 58 tūkstoši ārstu un 130 tūkstoši medmāsu. Uz 1 000 cilvēkiem bija 17 ārstu un 37,9 medmāsas. Slimnīcās šai laikā bija 227 tūkstoši vietu. Bezmaksas veselības apkalpošana aptvēra visus iedzīvotājus, ieskaitot arī laukos dzīvojošos.

Tika atcelts iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Polijas pilsoņiem, kā vienīgajiem „sociālistiskajā sadraudzībā”, bija tiesības atvērt kontus ārvalstu valūtā Polijas Nacionālajā bankā.

70. gadu pirmajā pusē Polijā bija vērojams patēriņa bums: tika paaugstinātas algas, pazeminātas cenas, cilvēki pirka pirmās nepieciešamības preces, un uz kādu laiku tas stimulēja tirgu. 1971.–1975. gadā preču piegādes tirgū palielinājās par 79,3% (ieplānoto 43,3% vietā), tai skaitā pārtikas preču – par 71%, bet ilgstošas lietošanas rūpniecības preču – 2 reizes. Veikalos atgriezās kafija,

kakao, citrusaugļi, banāni, kurus V. Gomulka uzskatīja par nevajadzīgu greznību. Taču pārtikas preču cenas tika turētas zemas ar arvien lielāku valsts subsīdiju palīdzību.

Mājsaimniecības tika piesātinātas ar ilglaicīgas lietošanas tehniku – ledusskapjiem, televizoriem un radioaparātiem. Ja 1970. gadā iedzīvotāji krājkasēs bija noguldījuši 97,2 miljardus zlotu, tad 1975. gadā šie noguldījumi sastādīja jau 295 miljardus zlotu. Daudziem poļiem kļuva pieejamas iekārotās patēriņa preces, tai skaitā automobiļi un arī dzīvokļi.

70. gadu sākumā Polijas iedzīvotāju īpašumā bija vairāk nekā 450 tūkstoši personīgo automašīnu, to beigās – jau 2,3 miljoni. Piemēram, 1975. gadā PTR saražoja 164 tūkstošus vieglo auto. Pēc licencēm būvētie poļu „Fiat” automobiļi un „Grundig” markas televizori ļāva vismaz daļēji apmierināt iekšējo pieprasījumu pēc precēm ar Rietumu kvalitāti.

Jau minēts, ka Polijas iedzīvotāji varēja apmeklēt ārvalstis. Ja 1970. gadā uz ārzemēm devās 871 tūkstotis poļu, tad 1975. gadā jau 8,2 miljoni poļu. Tiesa gan, lielākoties tās bija „brālīgās” „sociālistiskās” valstis. Tikai ap 600 000 poļu saņēma pasas ceļojumam uz Rietumvalstīm (tūrisma nolūkos uz Rietumiem devās 316 tūkstoši cilvēku – 3 reizes vairāk nekā 1970. gadā). Visplašāk tika atvērta robeža ar VDR (1975. gadā šo valsti apmeklēja 5,6 miljoni poļu), pēc tam – ar Čehoslovākiju. Salīdzinājumā ar agrākajiem gadiem tas bija milzu progress. 1979. gadā uz ārzemēm, galvenokārt atvaļinājumā, devās jau 9,5 miljoni PTR pilsoņu. Paplašinātās saites ar „buržuāziskajiem” Rietumiem, ceļojumi uz ārzemēm radīja pašos poļos daudz augstākas prasības patēriņa precēm.

70. gadu pirmajā pusē Polija arī ārēji strauji pārveidojās. Ārzemnieki, kas ieradās šajā valstī, visur redzēja jaunus motelus, veikalus, labus ceļus, atjaunotas pilsētas un ciematus. Tas atstāja lielu iespaidu, it īpaši uz padomju pilsoņiem.

Padomju cilvēkus 70. gados PTR daudz kas pārsteidza: iespējas nelielās pilsētiņās nopirkt gan plašu pārtikas produktu, gan vieglās rūpniecības izstrādājumu klāstu; no katra telefona automāta uz ielas pazvanīt ne tikai uz ikvienu Polijas, bet jebkuru pasaules vietu. PTR no 70. gadu otrās puses, izmantojot galvenokārt Āzijas valstīs ražotas detaļas, jau montēja personīgos datorus. (Starp citu, Polijas muita bez nodokļiem atļāva jebkuram ievest Polijā datorus un to komplektējošas daļas jebkuros daudzumos. Arī sabiedriskā dzīve bija daudz demokrātiskāka nekā Padomju Savienībā.

PTR tautsaimniecības modernizācija, lielāka kultūras brīvība un atvērtība Rietumiem radīja cerības uz tālākām pakāpeniskām pārmaiņām valstī liberalizācijas virzienā. Tā V. Gomulka laika „raupjais sociālisms” sāka pārvērsties E. Gereka „pārticības sociālismā”.

Tieši šajā laikā Polija kļuva par „jautrāko baraku sociālistiskajā nometnē”, (iespējams, šis teiciens radās no Polijā un arī PSRS stāstītās anekdotes: polim Padomju Savienībā pajautāja, vai viņš jūt, ka atrodas vienā nometnē ar padomju cilvēkiem. Polis atbildēja: „Protams jūtu, taču mūsu baraka man patīk labāk.”) jo tajā ar valdošās elites klusējošu piekrišanu sāka iekļūt Rietumu dzīvei raksturīgās parādības: tika rīkoti rok-festivāli, diskotēkas, varēja noskatīties striptīzu, rietumu kino, atrast erotiku filmās un žurnālos. Tika noslēgti līgumi par *Coca-Colas* un *Marlboro* cigarešu piegādi. Tādējādi tika apmierinātas iedzīvotāju vajadzības uzlabot dzīves līmeni. Aprēķins bija tāds, ka iedzīvotāji, pērkot šīs preces, ar to pašu gādās naudu jaunas industrializācijas īstenošanai.

Taču pēc 1970. gada poļos pamodās patērētāju vēlmēs, kuras nebija pamatotas ar attiecīgu valsts ekonomisko stāvokli. Polijas sabiedrība dzīvoja pāri saviem līdzekļiem, uz Rietumu aizdevumu rēķina.

Tautā valdīja noskaņa: kamēr viss noris labi, mēs atbalstām valsts oficiālo līderi un viņa komandu. Var teikt, ka starp E. Gereku un sabiedrību pastāvēja nerakstīts līgums. Tādējādi

E. Gereks kļuva par algu paaugstināšanas un vietējā patēriņa palielināšanas politikas ķīlnieku. Acīmredzot, salīdzinoši labo ekonomisko rādītāju ietekmē 1973. gadā E. Gereka uzvedība sāka mainīties. Viņš aizmirs par 1960. gada beigās – 1971. gada sākumā izgaismotajām problēmām un sāka justies pārāk pašpārliecināts. Kļuva ierasta PASP pirmā sekretāra slavināšana kā viņam apkārtējā vidē, tā plašākā sabiedrībā. Radās zināms panākumu reibonis, zuda paškritika.

Taču jau no 1973. gada pasliktinājās Polijas ārējie ekonomiskās attīstības apstākļi un kopš 1974. gada globālās ekonomiskās krīzes, ārējā parāda palielināšanās u.c. faktoru ietekmē valsts ekonomiskā izaugsme sāka palēnināties.

1973. gada karš Tuvajos Austrumos naftas kompānijām ļāva uzpūst naftas cenas. OAPEC (no angļu *Organization of Arab Petroleum Exporting Countries* – Arābu valstu–naftas eksportētāju organizācija) paziņoja, ka tā nepiegādās naftu valstīm, kuras atbalsta Izraēlu tās konfliktā ar Ēģipti un Sīriju, samazināja naftas ieguvu. Šī spekulācija izsita no līdzsvara līdz tam relatīvi stabilo ekonomiku. Pasaulē izraisījās enerģētiskā krīze. Sākās arī citu preču cenu pieaugums, un pasliktinājās pasaules ekonomiskā konjunktūra. Tā bija dziļākā kapitālistiskās pasaules tirgus krīze kopš Otrā pasaules kara beigām. Dārgāki kļuva ārvalstu aizdevumi, īpaši īstermiņa kredīti. Pasaulē auga cenas uz visām importējamajām izejvielām, samazinājās kredītu ieguves iespējas, brīvā tirgus valstīs kritās ražošana, kas atsaucās arī uz t. s. sociālistisko valstu, tai skaitā PTR, eksportu.

Izrādījās, ka sešdesmitie gadi bija visaugstākās labklājības laiks Rietumu civilizācijas formai, kas izveidojās pēc kara, tā sauktajai „patēriņa sabiedrībai” (angļu *consumer society*). Rietumi bija iemācījušies ražot vēl nepieredzētas preču masas un spēja radīt augstu patēriņa līmeni tā saucamajās „attīstītajās” valstīs. Taču pēc 1973. gada viss sarežģījās.

Pasaules enerģētiskā krīze un ar to saistītā vispārējā recesija (ekonomiskās aktivitātes atslābums, vienkāršākā valodā – krīze) skāra arī Poliju. Tiesa, attīstītajās valstīs auga interese par tirdzniecību ar PTR, jo palielinājās pieprasījums pēc poļu ražotajām akmeņoglēm, elektroenerģijas, sēra, vara un citām izejvielām. (Polijā atkal pakāpeniski palielinājās izejvielu ieguves un to apstrādes rūpniecības nozīme, un 70. gadu beigās šajās nozarēs bija nodarbināta viena trešdaļa no visiem strādājošajiem un tās veidoja pusi no valsts nacionālā ienākuma.) Taču auga arī procentu likme Polijas parādiem. 1971.–1975. gadā tā bija 5-6%, 1976.–1979. gadā – 8-10%, 1980.–1981. gadā jau 15-20%. ASV bankas 1980. gadā to paaugstināja līdz 21,5%.

Arī Polijas rūpniecības attīstība nebija iespējama bez enerģētiskās bāzes. Ja pirms kara vēlākās pēckara Polijas teritorijā esošo elektrostaciju jauda sastādīja 3,1 miljons kwh, tad 1960. gadā tā sasniedza 6,3 miljonus kwh, bet 1975. gadā – 20 miljonus kwh. Taču hidroelektrostaciju īpatsvars Polijā 70. gadu sākumā enerģijas ieguvē sastādīja tikai 3%.

Jau iepriekš runāts par Polijas enerģētisko resursu struktūru. 20. gadsimta 60. gados uz akmeņogļu izmantošanas pamata pasaulē ieguva apmēram pusi no enerģijas, taču līdz 1970. gadam ogļu īpatsvars kritās līdz vienai trešdaļai. Turpretī Polijā ogļu ieguve turpināja attīstīties. Ja, piemēram, Lielbritānijā ogļu ieguve 1960.–1978. gadā samazinājās no 197 līdz 124 miljoniem tonnu, bet VFR no 143 līdz 83,9 miljoniem tonnu, tad Polijā tā izauga no 104 līdz 193 miljoniem tonnu. Ogļu eksportā Polija ieņēma otro vietu aiz ASV, 1977. gadā eksportējot 39 miljonus tonnu ogļu.

Otro vietu pēc nozīmības Polijas enerģētikā ieņēma brūnogles, kuras tika iegūtas atklātos karjeros. Ja 1938. gadā tika iegūts tikai 20 tūkstoši t brūnogļu, pēc Otrā pasaules kara to ieguve strauji pieauga. Jau divus gadus pēc kara tika iegūts 5 miljoni t brūnogļu, 1960. gadā – vairāk nekā

9 miljoni t, 1970. gadā – gandrīz 33 miljoni t. 1978. gadā to ieguve sasniedza vairāk nekā 41 miljonu t.

Poļu rūpniecības uzņēmumi, transporta sistēma lielā mērā bija atkarīga no naftas piegādēm. Galvenais naftas piegādātājs Polijai joprojām bija PSRS (9,7 miljoni t 1972. gadā). Rietumvalstis enerģētiskās krīzes rezultātā centās samazināt atkarību no izejvielām un degvielas importa, ātri pārstrukturēja savas ekonomiskās struktūras, ieviešot resursus un enerģijas taupīšanas tehnoloģijas (piemēram, mikroprocesoru ražošanu un biotehnoloģijas). Turpretī PTR, tāpat kā citas SEPP dalībvalstis, saņēma energoresursus no PSRS par cenām, kuras vidēji par 25 – 45% atpalika no pasaules cenām, kas neveicināja resursus un enerģijas taupīšanas tehnoloģiju ieviešanu. Tomēr enerģētiskā krīze lika arī PSRS ievērojami paaugstināt naftas un citu izejvielu cenas. Arī uz „sociālistiskajām” naftas patērētājvalstīm labvēlīgajiem SEPP noteikumiem piegādājamo resursu cena ar gadiem pieauga. Tas izjauca visus PTR vadības iepriekšējos aprēķinus.

Jau 1973. gadā Polijas saimnieciskā sistēma sāka tuvoties krīzei. Kredīti tika pārsvarā izmantoti industriālajā sektorā, kurš joprojām nespēja sasniegt augstākos kvalitātes standartus. Pieprasījums pēc augstā tehnoloģiskā līmenī ražotas produkcijas, pēc jauninājumiem – t.s. *know how* (angļu “zināt kā”) ražošanas noslēpumiem pieauga, bet Polija nespēja pielāgot savu eksportu šādam pieprasījumam. Tikai dažās jomās Polijas inženieru un strādnieku sasniegumi ļāva eksportēt savus ražojumus, taču tās bija galvenokārt lētas preces „jaunattīstības” valstīm.

Klāt vēl nāca tas, ka 1974. un 1975. gadā bija neražas, bet 1976. gadā raža nerasniedza 1973. gada līmeni. Trīs sliktas ražas gadi pēc kārtas nesa apmēram 90 miljardu zlotu lielus zaudējumus. Sekas bija pieaugošs ārējās tirdzniecības deficīts.

Lielā mērā nelabvēlīgu laika apstākļu ietekmē 1974. un 1975. gadā augkopības un lopkopības produktu deficīts bija jāsedz ar importu un aprītē esošā naudas masa bija lielāka nekā preču piedāvājums. Grūtības ar lopbarību, neraugoties uz ievērojama daudzuma graudu un citu lopbarības vielu importu, noteica cūku skaita samazināšanos. Radās grūtības ar pieprasījuma uz gaļu un gaļas produktiem apmierināšanu. Īpaši asi tās izpaudās sakarā ar strādājošo darba algas pieaugumu.

Tiesa, kopš 1973. gada tika mēģināts uzsākt ekonomiskās reformas. Norisa pāreja no trīspakāpju vadības sistēmas (ministrija – galvenā pārvalde/uzņēmumu apvienība – uzņēmums) uz divpakāpju (ministrija – lielas saimnieciskās organizācijas, ko sauca par sociālistiskiem koncerniem, kuriem bija tiesības patstāvīgi noteikt cenas savām saražotajām precēm). Sākotnēji uz jauno sistēmu pārgāja 36 lieli uzņēmumi, to apvienības un kombināti.

Šīs jaunradītās lielās saimnieciskās organizācijas kļuva par divu eksperimentu poligonu. Viens no tiem bija saistīts ar plānošanas un pārvaldes praksi uzņēmumu un apvienību līmenī, otrs – ar jaunas materiālās stimulēšanas sistēmas izstrādi.

Bija iecerēts, ka jaunā plānošanas sistēma uzņēmumos raksturoties ar plāna rādītāju samazināšanu līdz trijiem: svarīgāko produkcijas veidu sortimentu, tās realizācijas apjomu un nosacīto tīro produkciju (realizācijas apjomu bez materiālu un pakalpojumu no malas, kārtējo parādu par investīciju kredītiem un apgrozījuma nodokļa izmaksas vērtības). Ministriju uzdevums būtu tikai nozares ilgtermiņa tehniskās politikas nosprausana, norādījumu došana tālākai perspektīvai un ārējās tirdzniecības vajadzību apmierināšanai, kā arī kontrole pār to, kā nozares uzņēmumi izpilda tiem uz vairākiem gadiem izvirzītos darbības parametrus.

Tomēr praksē valsts vadība uzņēmumiem noteica arī citus, no to ražošanas rakstura nosacītus saimnieciskās darbības parametrus: produkcijas noieta un iepirkamo materiālu cenas, kredītu procentu normas, atskaitījumu normatīvus uzņēmumu fondos; atskaitījumus valsts budžetā no darba algas fonda un pamatfondu vērtības; no

eksporta gūtās valūtas īpatsvaru, kurš palika uzņēmumam; tīrās produkcijas apjoma pieauguma un vadošā personāla prēmēšanas fonda attiecības. Šie parametri tika noteikti uz vairākiem gadiem.

Jaunajā materiālās stimulēšanas sistēmā darba algas fonds aptvēra gandrīz visus atsevišķos atalgojuma veidus. Aiz tā ietvariem palika vienīgi prēmijas par racionalizāciju un tehniskā progresa sasniegumu ieviešanu, kapitālieguldījumu atdeves procesa paātrināšanu un prēmijas no uzņēmuma fonda. Darba algas fonda izmantošanu noteica paši uzņēmumi, vadoties no tarifu un kvalifikācijas rokas grāmatām un izstrādes normām. Lai piesaistītu strādniekus un ieinteresētu viņus intensīvākam darbam, uzņēmumu vadība bija ieinteresēta celt atalgojumu.

1973.–1975.gadā lielākā daļa rūpniecības, transporta un tirdzniecības organizāciju pārgāja uz jauno pārvaldes sistēmu. 1975. gada beigās darbojās 110 „sociālistiski” koncerni, kuri ražoja ap 65% visas rūpniecības produkcijas. Šie koncerni apvienoja visas ražošanas stadijas no gala produkta konstruēšanas līdz pat tā realizācijai un apkalpošanas servisam, darbojās uz saimnieciskā aprēķina principiem un lielā mērā varēja paši noteikt ražošanas attīstības virzību, tempus un proporcijas.

Tomēr galu galā pastāvošajā saimniekošanas sistēmā izveidojās neatrisināma pretruna starp nepieciešamību dot uzņēmumiem un strādnieku pašpārvaldei brīvāk darboties saimniecības jomā, izmantojot to materiālo ieinteresētību, un tādu pat nepieciešamību nepieļaut uzņēmumos darba algas fonda pieaugumu uz nepamatota cenu pieauguma vai produkcijas sortimenta izmaiņu rēķina, kas neatbilstu sabiedrības interesēm kopumā. Faktiski 1976. gadā reforma tika apturēta un tika atjaunota centralizētā vadības sistēma.

Neraugoties uz to, ka PASP kongresos un CK plēnumos atkal un atkal tika uzsvērtā nepieciešamība pilnveidot ražošanas plānošanas un pārvaldes sistēmu, lai paaugstinātu saimniekošanas efektivitāti, tomēr centralizētās plānošanas un pārvaldes savienošana ar uzņēmumu patstāvības un saimnieciskās iniciatīvas kāpināšanu nevedās.

Tajā pašā laikā PASP vadība ar E. Gereku priekšgalā pieļāva nopietnas kļūdas tautsaimniecības vadībā. Kaut ekonomiskā situācija 1975. gadā vēl šķita stabila, jau septiņdesmito gadu vidū speciālisti varēja saskatīt, ka iecerētais Polijas uzplaukums nav izdevies. 70. gadu otrajā pusē nacionālā ienākuma pieauguma tempi palēninājās. Tas bija saistīts kā ar sabiedriski-ekonomiskās attīstības stratēģijas maiņu, tā ar nacionālā ienākuma uzkrājumu daļas pakāpenisku samazināšanos un patēriņa daļas pieaugumu. Lēnāk auga nacionālais ienākums, pārrēķinot to uz vienu iedzīvotāju, kas bija saistīts arī ar iedzīvotāju dabīgā skaita pieaugumu pēc kara demogrāfiskā sprādziena rezultātā.

Kļūdaina bija PASP vadības realizētā sociālekonomiskā politika: pastāvēja plaisa starp iedzīvotāju dzīves līmeņa pieaugumu un darba ražīgumu, pirmais nepamatoti apsteidza otro.

Tautsaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju ienākumus pamatā sastādīja darba samaksa (alga un prēmijas sabiedriskotajā sektorā un kopējais ienākums individuālajās zemnieku saimniecībās). T.s. sabiedrisko patēriņa fondi šajos ienākumos veidoja samērā nelielu daļu. Jau no 1971. gada 1. janvāra tika paaugstināts minimālās algas līmenis no 850 līdz 1 000 zlotiem un noteiktas piemaksas strādājošajiem ar zemiem ienākumiem vai ar uzturamiem ģimenes locekļiem. Šis pasākums aptvēra 3,5 miljonus sabiedriskajā sektorā strādājošo. PASP VI kongress (1971. gada 6.–11.decembrī) paredzēja strādājošo reālās darba algas pieaugumu 1971.–1975. gadā par 17 līdz 18%. Taču, cerot uz tautsaimniecības attīstības panākumiem, 1974. gada janvārī PASP CK plēnumā tika izvirzīts priekšlikums pirms termiņa līdz 1975. gada beigām paaugstināt darba algu visiem sabiedriskajā sektorā nodarbinātajiem. PTR Seims atbalstīja priekšlikumu. Sakarā ar tarifu un algu likmju pilnveidošanu algas tika paaugstinātas vēl 6,4 miljoniem strādājošo. Tādejādi algu

pamatlīmeņa paaugstināšana skāra 75% visu sabiedriskajā sektorā nodarbināto. Divu gadu laikā kopējais algu pieaugums sastādīja 25%, kas bija krietni vairāk kā iepriekš plānots (10%). Piecu gadu laikā (1971–1975) reālā alga palielinājās par 40%, divreiz pārsniedzot plānotos mērķus.

Administratīvās komandu saimniekošanas sistēmas apstākļos uzņēmumi, pildot tiem no augšas nodiktētos uzdevumus, savu iniciatīvu izpaua galvenokārt cenšoties „ietirgot” sev labākus plāna realizācijas apstākļus: iespējami labāku apgādi ar tehniku un izejvielām, kā arī finanšu līdzekļus darba samaksas palielināšanai saviem strādniekiem un kalpotājiem.

Pēc 1973. gada „enerģētiskās krīzes” sākuma E. Gereka pasludinātā patēriņa preču pieejamības palielināšanas programma piedzīvoja neveiksmi un trīs gadus vēlāk Polijā patēriņa preču cenas sāka strauji pieaugt.

Jau pirmie piecgades gadi parādīja, ka darba algas pieaugums ir augstāks nekā darba ražīguma pieaugums. Augot iedzīvotāju ienākumiem arvien grūtāk kļuva apgādāt tirgu ar pieprasītajām precēm. Tomēr, cenšoties stimulēt strādājošos, un ievērojot t.s. algas paaugstināšanas „sajūtamības sliekšni” (ne mazāk kā 3–3,5% gadā), valsts veica savdabīgu darbinieku „avansēšanu”, paceļot algu bāzes līmeni pāri šim „sajūtamības sliekšnim”, lai nākotnē saņemtu atdevi no šādas darba stimulēšanas. Taču aprēķins, ka pieaugošās patēriņa iespējas krasī stimulēs darba ražīgumu, kā arī nodrošinās līdzekļus jauniem kapitālieguldījumiem, neattaisnojās. Dzīves līmeņa pieaugums bija kļuvis neatkarīgs no darba ražīguma pieauguma.

Izrādījās, ka pati par sevi labāku apstākļu nodrošināšana cilvēkiem, lai viņi nopelnītu vairāk, gūtu labākas iespējas apmierināt savas kā patērētāju vēlmes, neatrisina darba kvalitātes nodrošināšanas, darba ražīguma pieauguma problēmas. Nepastāvēt tirgus konkurencei, šī materiālā stimulēšana tā arī nedeķa gaidīto efektu.

Tās iedzīvotāju daļas, kura vēl nebija iesaistījusies darbā vai jau bija pensijā, ienākumos sabiedrisko patēriņa fondu daļa bija krietni augstāka nekā strādājošajiem un tai bija tendence pieaugt. Arī zemu apmaksāto darbinieku un daudz bērnu ģimenes saņēma naudas dotācijas no uzņēmumu sociālajiem fondiem un visas valsts sabiedriskajiem fondiem. Piemēram, 1971. gadā sociālo pabalstu īpatsvars sliktāk apgādāto ģimeņu ienākumos sastādīja 15,5%, vidēji situēto – 9% un labāk apgādāto – 4,4%. Pabalsti pieauga līdz pat 70. gadu beigām.

Pabalstu saņēma ikviens bērns līdz 16 gadu vecumam, bet, ja viņš turpināja mācības, līdz 24. gadu vecumam. Pabalstu apjoms bija atkarīgs no bērnu skaita ģimenē un ienākumu līmeņa uz vienu ģimenes locekli. Ja mazāki bija ienākumi, jo augstāks pabalsts. Maksa par bērnu dārziem bija diferencēta atkarībā no vecāku ienākumiem. Taču neraugoties uz to, ka pirmskolas vecuma bērnu iestāžu skaits nemitīgi pieauga, vietu tajās trūka. 30% jauniešu – vispārizglītojošo un dažādu profesionālo skolu audzēkņu un 40% studentu saņēma valsts stipendijas. Studenta stipendija atkarībā no vecāku ienākumiem sniedzās no 600 līdz 1 200 zlotiem. Students varēja saņemt arī kāda uzņēmuma stipendiju līdz 1 600 zlotiem mēnesī.

Atvaļinājums strādājošajiem PTR pienācās no 14 līdz 26 dienām atkarībā no darba stāža. Vidusskolas absolventi ieguva tiesības uz 26 atvaļinājuma dienām pēc piecu gadu nostrādāšanas. Dažas strādājošo grupas (zinātnes darbinieki) atvaļinājumu baudīja 42 darba dienas (kopā ar svētku dienām), bet skolotāji – trīs mēnešus. Papildus atvaļinājums pienācās arī kara veterāniem. 70. gadu beigās Darbaļaužu atpūtas fonda pie Centrālās arodbiedrību padomes rīcībā bija 370 un nozaru arodbiedrību – 4 100 atpūtas objektu. Apmēram puse no tiem atradās piejūras vojevodistēs. 14 dienu atpūta maksāja no 950 līdz 1 700 zlotu atkarībā no atpūtas nama kategorijas, tā atrašanās vietas un gada laika.

Ekonomiski nepamatotais algu un sociālo pabalstu pieaugums radīja negatīvas sekas – ievērojamas Polijas sabiedrības daļas prātos parādījās iluzors uzskats, ka algu un citu ienākumu

līmenis ir atkarīgs no varas iestāžu gribas un vēlmes, pietiek uz tiem „uzspiest”, kā 1970. gada decembrī, un varēs saņemt ienākumu pieaugumu.

Kā mūsdienās redzams, tika pieļautas arī citas kļūdas.

Tāpat kā iepriekšējā desmitgadē arī 70. gados Polijā dažādās jomās maksimālā alga pret minimālo attiecās kā 3:1 līdz 5:1. Tā bija pārāk neliela diferenciācija, kas nedeļa pietiekamu ieinteresētību sava darba rezultātos.

Nepieciešamība radīt miljoniem darbavietu stimulēja gigantomaniju, tieksmi veidot milzīgus uzņēmumus. Šiem uzņēmumiem tika celtas jaunas ēkas, pat tajos gadījumos, kad bija iespējams izmantot vecās. Viss sākās no pamatu likšanas un tajā pašā laikā ļoti maz tika domāts, kā jaunbūvētie uzņēmumi varēs savstarpēji kooperēties, kur viņi pārdos savus produkciju. Celtniecībā tika nodarbināts daudz darba roku. Lai šiem cilvēkiem samaksātu, viņus apgādātu, atkal tika izmantoti kredīti.

Ierēdņi, kā vienmēr, sekoja laika garam. Izšķirošās pārkārtošanās piekritēji tika atbalstīti, bet piesardzīgi cilvēki, kuri izteica iebildumus un aprēķinus, tika uzskatīti par konservatīviem, kuriem liegta radoša iztēle. Daudzi, kam bija pieeja kredītu sadalei, centās personīgi iedzīvoties. Poļu ierēdņi, kuri dažādos līmeņos bija saistīti ar kredītu saņemšanu un izmantošanu, vēlējās arī paši iedzīvoties. Viņi saņēma kukuļus no aizrobežu partneriem, izmantoja jebkuru iegāsti komandējumiem uz ārvalstīm, Polijā saņēma prēmijas un apbalvojumus par it kā labi paveikto darbu. Nācās konstatēt, ka korupcija pastāv ne tikai kapitālistiskajās valstīs. Valdošajās aprindās sāka valdīt tikumi, kas ievērojami atšķīrās no V. Gomulkas laika samērā askētiskajiem paradumiem. Ap jaunajiem par kredītiem celtajiem uzņēmumiem, radās ciemati no privātmājām, kurās dzīvoja tie, kas šos līdzekļus bija gādājuši. Pat veiksmīgus projektus paralizēja dažādu lobistu darbība, kas cīnījās par savu izdevīgumu. Atbildīgie par plānu izpildi centās ar jebkādiem līdzekļiem radīt iespaidu, ka plāni tiek sekmīgi īstenoti. Valdībai tika ziņoti nepareizi dati par paredzēto investīciju vērtību, to realizācijas tempiem, un gala rezultātiem.

Jaunu ražotņu būvniecība vilkās bezgalīgi. Daudzos gadījumos to celtniecība tā arī netika pabeigta. „E. Gereka laikmets” atstāja pēcnācējiem daudz nepabeigtu rūpniecisku ēku. Dārgais no ārzemēm ievestais aprīkojums gadiem ilgi nedarbojās, un bieži vien sarūsēja lietū un sniegā. Tikmēr rūpniecības uzņēmumi, kas tika uzcelti pēckara gados vai bija saņemti mantojumā vēl no pirmskara laika, netika pienācīgi aprūpēti. Valdība, tiecoties pēc ātrākas modernizācijas, kam vajadzēja nest ienākumus valūtā, tos uzskatīja par nepatīkamu nastu.

Tiek lēsts, ka vairāku gadu laikā no vairāk nekā no 400 iegūtajām Rietumu licencēm viena desmitā daļa bija nevajadzīga un Polijas ekonomikai nerentabla. Tika nopirkta arī licences, kuras nemaz nevarēja ieviest (vajadzīgo kadru, materiālu u.c. trūkuma dēļ), kā arī tādas, uz kuru pamata varētu ražot tikai sliktāku un dārgāku produktu nekā to jau darīja Polijas rūpniecība.

Līdzīga situācija bija ar preču importu. Importējamās iekārtas un mašīnas bieži nebija kur uzstādīt – nebija uzcelti cehi, trūka kvalificētu speciālistu to apkalpošanai. Nokrautas zem atklātām debesīm tās bojājās, nenesot valstij nekādu labumu. Milzīgie kapitālieguldījumi nedeļa ātru produkcijas ražošanas pieaugumu. Trūka nepieciešamās kapitālu izmantošanas kontroles. Par valūtu tika pirkti elementāri komponenti ražošanai, kurus varēja ražot Polijā. Tā, tika pirkti zobu pulveris, auklas kūlīšu siešanai, lietussargi, patronas medību bisēm utt., utt. Pēc aplēsēm, tikai 20% no 70. gados saņemtajiem aizdevumiem tika novirzīti ieguldījumiem, 65% izmantoti izejvielu un materiālu iegādei ražošanas vajadzībām, 15% – patēriņa preču, galvenokārt pārtikas, importam.

Pirms pirmās Vispolijas PASP konferences, kas notika 1973. gada oktobrī, eksperti iesniedza E. Gerekam ziņojumu par nepieciešamību īstenot „jostas savilkšanas” politiku, bet CK pirmais sekretārs viņu padomus neņēma vērā. Konferencē tika apkopoti tautsaimniecības piecgadu plāna (1971–1975) īstenošanas rezultāti 1971.–1973. gadā, pārspiesti meti dinamiskākai sociālekonomiskajai valsts attīstībai 1974.–1975. gadā, kas pēc „enerģētiskās krīzes” izraisīšanās izrādījās gauži nereālistiski. Tāds pat bija izvērītais uzdevums nākamajos 20 gados izveidot Polijā

„attīstītu sociālistisku sabiedrību”. Ievērojot plānošanas trūkumus, tika ieviests „atklāta” plāna princips. Tas nozīmēja, ka pēc ekonomiskā plāna apstiprināšanas Seimā tajā tomēr varēja veikt neparedzētas korektūras, iesaistīt tā izpildē papildus investīcijas. Rezultātā tas noveda pie plānošanas sistēmas dezorganizēšanas.

Par vienu no augošās jaunās ekonomiskās krīzes cēloņiem kļuva pārmērīgi augstas uzkrāšanas normas noteikšana, kas nozīmēja milzīgu valsts ekonomikas pārslodzi, veicot arvien jaunus kapitālieguldījumus. Uzkrājumu daļa nacionālajā ienākumā palielinājās no 26% 1970. gadā līdz maksimālajam līmenim – 35,6% 1976. gadā, tikai pēc tam sāka samazināties. Rezultātā 70. gadu pirmajā pusē investīcijas Polijas ekonomikā palielinājās par 80%. Neraugoties uz to, ka ekonomiskā izaugsme sāka samazināties, pārsvarā tika būvēti objekti ar ilgu kapitālās celtniecības ciklu. Celtniecības fronte bija pārāk plaša, lai varētu nodrošināt ātru objektu nodošanu ekspluatācijā.

Pēc vēlāk paša E. Gereka teiktā, viņš pieļāva nopietnu kļūdu: tā vietā, lai samazinātu kapitālieguldījumu apjomu, iedzīvotāju ienākumu un ārējā parāda pieauguma tempu un tādējādi saglabātu līdzsvaru, 1974. gadā tika palielināti kapitālieguldījumi un īstenota algu palielināšanas programma, kas iepriekš tika ieskicēta tikai nākamajam piecu gadu periodam.

Izveidojās pārāk liela valsts atkarība no Rietumu kapitāla. Straujais kapitālieguldījumu, sociālo izdevumu pieaugums bija iespējams, pateicoties ārējo aizdevumu izmantošanai, kas bija galvenais cēlonis pārmērīgam valsts parāda pieaugumam. 1971. gadā tas sasniedza 1,2 miljardus dolāru, 1973. gadā – 2,8 miljardus, 1975. gadā – 7,6 miljardus \$. Arī aizdevumi rubļos sasniedza vairākus miljardus. Jau 1974. gada beigās Polijas parāds Rietumiem pārsniedza tās eksporta vērtību turp par 100%. Parādu atmaksai tika plaši izmantoti jauni īslaicīgi aizdevumi, kas tikai atvirzīja, bet nenovērsa bankrota draudus. Pēc valsts parāda apjoma valūtā Polija bija līderis visā Eiropā. (Tiesa, pēc parāda summas uz vienu iedzīvotāju Ungārija apsteidza Poliju, bet poļiem tas bija vājš mierinājums.)

Polijas stāvokli gan būtiski atvieglāja attiecību uzlabošana ar VFR.

No VFR puses vēl kanclera K. Adenauera realizētais lozungs „Atslābumam jābūt atkarīgam no progresā [Vācijas] atkalapvienošanās” (*Entspannung muß von Fortschritten in der Wiedervereinigung abhängig gemacht werden*) līdz pat 1969. gadiem bloķēja VFR elastīgākas Austrumu politikas realizāciju. Otrs cēlonis, kas traucēja VFR un PTR tuvināšanos bija iekšpolitisks – no Polijas izsūtīto vāciešu biedrības enerģiski iestājās pret nopietnu sasprindzinājuma atslābumu abu valstu attiecībā, traucēja jau realizējamās politikas alternatīvu meklējumos. No otras puses, Polijas komunistiskā vadība nevēlējās nopietni nodarboties ar vācu mazākuma bēgšanas un izraidīšanas vēsturiskajiem un aktuālajiem aspektiem un palikušo vācu ģimeņu izbraukšanas problēmām. Viņu cilvēku tiesību realizācija vienmēr tika saistīta ar finansiālas un ekonomiskas palīdzības saņemšanu, kas sarunām radīja nepatīkamu piegaršu. E. Gereka vairākkārt vestās sarunas ar VFR kancleru H. Šmitu beidzās bez rezultātiem.

1975. gada Helsinku konferencē beidzot VFR kanclers H. Šmits un PASP CK 1. sekretārs E. Gereks principā vienojās par risinājumu. Divus mēnešus pēc tam ārlietu ministri H. Genšers un S. Olšovskis parakstīja vienošanos par 1,3 miljardu VFR marku izmaksu PTR kā atlīdzību par līdzekļiem, ko bijušie nacistiskā režīma poļu strādnieki piespiedu kārtā bija nomaksājuši Vācijas sociālajai apdrošināšanai Otrā pasaules kara laikā, un miljardu liela kredīta piešķiršanu Polijai, kā arī abu valstu sadarbības programmu. VFR vadība ar kredīta piešķiršanu panāca tādas vācu – poļu attiecību problēmas kā „neapstrīdami vācu piederības” personu izceļošanas no PTR noregulēšanu. Polija piekrita nākamo četru gadu laikā piešķirt izbraukšanas atļaujas uz VFR no 120 000 līdz 125 000 personu. Tādas prasība galvenokārt Augšsilēzijas vācieši.

Arī no Francijas PTR saņēma kredītu 7 miljardu franku apmērā. Šie un arī citi no Rietumu, īpaši Vācijas, privātajām bankām saņemtie kredīti konvertējamā valūtā tika izmantoti galvenokārt jaunu iekārtu iepirkšanai poļu rūpniecības vajadzībām. Par lauksaimniecības attīstību toties tika gādāts nepietiekami.

Taču aizdevumi vairs nevarēja atrisināt Polijas ekonomikas grūtības, un to drīz vien saprata aizdevēji. Rietumu presē sāka parādīties negatīva informācija par Polijas ekonomiku.

Ārvalstu aizdevumi, kurus valdība saņēma, Polijas ekonomikai bija pārāk lieli, tā tos nespēja apgūt, bet procenti par tiem kļuva par galveno budžeta izdevumu posteni. Kļuva skaidrs, ka kredīti tikai noslogo Polijas tautsaimniecību, tā joprojām palika vāja. Polija kļuva par klasisku piemēru, kā neapdomīga piešķiramo kredītu izlietošana noved valsti pie ekonomiskā stāvokļa krasas pasliktināšanās.

Kā apgalvoja padomju publicisti, Rietumu politiķi īpaši pacentās ievilkt Poliju darījumos, kuru rezultātā tās parādi 5-6 gadu laikā pieauga par 18 miljardiem ASV \$, bet pēc tam pāris gadu laikā faktiski divkāršojās. Šis mehānisms bijis diezgan vienkāršs, bet efektīvs. 70. gados Rietumi piegādāja PTR uz kredīta ievērojamu skaitu rūpniecības iekārtu un izejvielu. Polijas vadītāji samaksāt parādus plānoja, piegādājot Rietumiem gatavo produkciju, kam vajadzēja vēl nest peļņu Polijai. Bet izrādījās savādāk. Kad pēc gadu pūliņiem un valūtas izmaksām tika uzsākta gatavās produkcijas ražošana, Rietumvalstis atteicās to pirkt, atsaucoties uz tās zemo kvalitāti un savu tirgu piesātinātību. (Ja poļu ražojumiem arī bija zemāka kvalitāte, to, kā šķita, varēja pārdot arī par zemāku cenu nekā Rietumvalstīs ražoto augstākās kvalitātes precī, pircēji no zemāk apmaksātajām aprindām atrastos, bet tur jau tā lieta, ka Rietumu firmām konkurence nebija vajadzīga, un šīs valstis tāpēc slēdza savus tirgus poļu precēm.) Tādejādi poļu strādnieku uz ārzemēs pirktajām iekārtām un no ārzemju izejvielām eksportam ražotā produkcija neatrada noietu, bet Polijas parādi turpināja pieaugt, jo jaunās rūpnīcas bija jāturpina apgādāt ar izejvielām, rezerves daļām, jāveic tehnikas apkope. Tajā pašā laikā Rietumi turpināja īstenot savu scenāriju. Strauji tika paaugstinātas procentu likmes uz piedāvātajiem un jau izsniegtajiem aizdevumiem. Pirmie to izdarīja amerikāņi. Polijas valūtas parāds tagad jau varēja augt automātiski uz procentu rēķina, īpaši apstākļos, kad strauji samazinājās Polijas eksports uz Rietumiem. Šādas produkcijas izlaides samazināšanos būtiski veicināja iekšējie nemieri Polijā, kas izraisījās par spīti tam, ka poļu vidējais dzīves līmenis 1980. gadā joprojām bija augstāks nekā daudzās Rietumu valstīs, bet pati Polija noslēdza lielāko rūpniecības lielvalstu desmitnieku pasaulē.

Zinot, kā jau vēlākajos gados Eiropas Savienības „vecās” valstis nodrošināja savas intereses pret „jauno” ES valstu – to, kuras 2004. un 2007. gadā iestājās Savienībā, saražoto produkciju, kura, bija „lieka” Eiropas tirgos, un tāpēc jaunajām dalībvalstīm nācās slēgt veselās ražošanas nozares, minētā versija šķiet visai pamatota. Autoram vienīgi jāpiebilst, ka nevis Rietumu politiķi ar viltu ievilkā Polijas vadītājus darījumos, kuri palielināja parādu nastu, bet paši poļi ar E. Gereku priekšgalā ar skubu rāpās parādu kalnā. Rietumu politiķi varēja tikai vērot kā viena no padomju bloka valstīm iekļūst pašas radītās ekonomiskās lamatās. Var strīdēties par to, vai Rietumu valstis realizēja saskaņotu kredītu politiku. Kredītus PTR taču piešķīra gan ASV, gan VFR, gan Francija. Simti privātu banku un firmu piedalījās Polijas kreditēšanā, tās pasūtījumu apkalpošanā. Stipri jāšaubās vai bankieri – kreditori stādīja mērķi padziļināt „sociālistiskās” Polijas saimnieciskās grūtības un novest to līdz bankrotam. Daudz vairāk ticams, ka viņi domāja tikai par savu peļņu. Faktiski bankas par neoficiālu Polijai aizdoto līdzekļu atdošanas garantu uzskatīja Padomju Savienību ar tās lielajām dabas bagātībām.

1974. gadā parādījās pirmie Polijas ekonomikas „pārkaršanas” simptomi, kad radās grūtības lielo investīciju apguvē. Pastāvošajā centralizētajā ekonomikas vadības sistēmā šie līdzekļi tika izmantoti neefektīvi.

Pirmajā acu uzmetienā ekonomiskajiem rādītājiem (28. un 29. tabulas) var šķist, ka PTR sekmīgi attīsta sakarus ar valstīm ārpus „sociālisma” bloka.

28. tabula.

PTR tirdzniecības apgrozījums ar attīstītajām brīvā tirgus valstīm (miljardos valūtas zlotu, kur 1 \$ = 332 zlotiem, toreizējās cenās)

Gads	Nākamās Eiropas Savienības valstis	ASV	Visas attīstītās brīvā tirgus valstis kopā
1960	2,0	0,5	3,4
1970	4,8	0,6	7,7
1975	17,9	2,7	31,3
1978	19,8	3,7	34,6

Kopējo savstarpējās tirdzniecības dinamikas kāpinājumu noteica gan Polijas ekonomiskā potenciāla pieaugums, mūsdienīgas tehnoloģijas, mašīnu un iekārtu importa uz PTR ātrie pieauguma tempi, starptautiskā saspīlējuma atslābuma process, kas veicināja savstarpējo ekonomisko sadarbību, vislielākās labvēlības principa piešķiršana PTR no attīstīto valstu puses, (kaut arī saglabājās virkne apgrūtinājumu PTR tirdzniecībā ar ES valstīm, īpaši pārtikas un lauksaimniecības preču jomā, jo ES šai laikā pastiprinājās protekcionisma tendences).

Taču svarīgāks rādītājs nekā kopējā tirdzniecības apgrozījuma pieaugums bija importa un eksporta, par pirmo iztērētās un otro ieņemtās valūtas samērs. 1974. gadā imports no kapitālistiskajām valstīm pirmo reizi vērtības izteiksmē pārsniedza importu no „sociālisma” valstīm. Laika posmā no 1971. līdz 1975. gadam imports no rūpnieciski attīstītajām kapitālistiskajām valstīm sasniedza apmēram 25 miljardus \$, kad eksports ienesa tikai ap 16 miljardus \$.

Tiesa, 70. gados pieauga PTR tirdzniecības apgrozījums ar jaunattīstības valstīm. Skat. 29. tabulu.

29. tabula.

PTR tirdzniecības apgrozījums ar jaunattīstības valstīm (miljardos valūtas zlotu, kur 1 \$ = 332 zlotiem, toreizējās cenās)

Tirdzniecības apjoms	1970	1978
Eksports	1,1	3,4
Imports	0,8	2,7
Kopā	1,9	6,1

Uz jaunattīstības valstīm PTR eksportēja iekārtas (ap 50%), izejvielas un ogles (ap 30%), lauksaimniecības un pārtikas preces (ap 10%), vieglās rūpniecības ražotās patēriņa preces (ap 9%). Importā pārsvarā bija izejvielas (ap 70%), lauksaimniecības un pārtikas produkti (ap 22%). Kopumā PTR eksportēja diezgan daudz izejvielu. (Skat. 30. tabulu)

30. tabula

PTR iegūto rūpnieciski izmantojamo izejvielu izlietojums 1973. gadā

Izejvielas	Ieguve (tūkst. t)	Eksports (tūkst. t)	Eksporta īpatsvars ieguvē, %
Akmeņogles	157 000	34 700	21,5
Brūnogles	39 200	5 000	12,7
Varš	156	16,6	10,7
Cinks	235	85,3	36,3
Sērs	3 541	2 865	89,1
Akmens sāls un vārāmā sāls	3 079	3 079	7,1

Tomēr eksports nespēja nosegt augošo ārējās tirdzniecības deficītu. Tā pārvarēšana kļuva par prioritāru ekonomisku uzdevumu, jo procentu maksājumi un aizdevumu atmaksa bija ārkārtīgi apgrūtināša ekonomikai.

Ar kredītu palīdzību jaunceltās rūpnīcas neattaisnoja cerības. Pirmkārt, tās neatrada savas produkcijas noietu pasaules tirgū. Ekonomiskā recesija Rietumos krasi samazināja eksporta iespējas turp. Rietumvalstu tirgus bija pilns ar dažādu produkciju, kuru nevarēja pārdot, un biznesa aktivitāte piedzīvoja dziļu kritumu. Polijas eksports uz attīstītajām kapitālistiskajām valstīm jau kopš 1974. gada praktiski pārdzīvoja stagnāciju. Pasaules eksportā 1975. gadā PTR īpatsvars sastādīja tikai 1,2 %. Pēc šī rādītāja PTR ieņēma 16. vietu pasaulē (jāatgādina – pēc rūpnieciskās produkcijas ražošanas rādītāja tā atradās 10. vietā pasaulē). Tas liecināja, ka pasaules tirgū pieprasījums pēc Polijas ražojumiem nebija aktuāls.

Krīze gan netraucēja importu uz Poliju, jo jebkurš Rietumu uzņēmums tieši krīzes laikā bija īpaši ieinteresēts pircējos. Turpretī Polijas rūpniecības produkcijas pārdošanas nosacījumi kapitālistiskās pasaules tirgū kļuva arvien grūtāki, jo eksportam paredzēto poļu preču pārdošana saskārās ar pieaugošu konkurenci ar Rietumu uzņēmumu saražoto produkciju. Raksturīgs bija laikraksta „*Frankfurter Allgemeine Zeitung*” (19.06.1980.) komentatora viedoklis: „Ja Varšava spētu tuvāko divu gadu laikā turpināt pašreizējo eksporta un importa politiku, tai kopumā izdotos izķepuroties”. Taču tur jau tā lieta, ka pasaules tirgus tai šādu iespēju nedeava. Noieta iespējas saglabājās tikai izejvielām: tādām kā ogles, varš, sērs, kā arī lauksaimniecības produkcijai, kura Polijas iedzīvotājiem gan pašiem bija nepieciešama, bet kuru tagad bija „jāizmet” pasaules tirgū, lai iegūtu valūtu. Tādējādi Polijas industrializācijas stratēģijas panākumi izrādījās atkarīgi no pasaules tirgus.

1975.–1976. gadā Polijas ekonomikā parādījās arvien vairāk krīzes simptomu. Pasliktinājās valsts finansiālais stāvoklis. Pēc straujā nacionālā ienākuma un patēriņa pieauguma perioda 70. gadu sākumā to otrajā pusē Polija nonāca ilgstošas ekonomiskās krīzes fāzē, kuru saasināja milzīgais un arvien pieaugošais ārējais parāds. PTR iekrita „parādu bedrē”, jo tai trūka iekšējo resursu, lai samaksātu parādu. Jau 1975. gadā valsts vadība pirmo reizi sastapās ar grūtībām šajā jomā. Tai nācās lūgt Padomju Savienībai vairāku simtu miljonu dolāru aizdevumu. PSRS kārtējo reizi izlīdzēja, taču Polijas parāda temats kļuva arvien aktuālāks poļu – padomju sarunu laikā, īpaši ar A. Kosiginu. Poļu vadītāji centās pārliecināt padomju biedrus, ka nopietnu draudu Polijas ekonomikai nav.

Pat pēc enerģētiskās krīzes izraisīšanās pasaulē 1973. gadā naftas eksports no PSRS uz Poliju pieauga. 1966.–1970. gadā tas sastādīja 34,6 miljonu tonnu, bet 1971.–1975. gadā – 49,3 miljonus tonnu. Naftas pārstrādes rūpniecība Polijā darbojās ar padomju naftu. Iepirkumi PSRS 70. gadu otrajā pusē nosedza ap 37% no PTR vajadzībām pēc izejvielām. Lielākā daļa poļu čuguna un tērauda tika saražota no padomju dzelzsrūdas. Vairāk nekā pusi visu audumu un apģērbu Polija gatavoja no padomju izejvielām.

Saistībā ar pieaugošo parādu Rietumiem poļi no 70. gadu vidus izvirzīja PSRS vadībai jautājumu par Polijas pievienošanos Starptautiskajam valūtas fondam un Pasaules Bankai. 1976. gadā tam bija veltīta PTR ārlietu ministra S. Oļšovska tikšanās ar PSKP CK ģenerālsekretāru L. Brežņevu. Kā vēlāk atcerējās bijušais Polijas ārlietu ministrs, padomju ģenerālsekretārs bija ļoti sagatavojies sarunai par šo jautājumu. Viņa atbilde bija kategoriski negatīva: „Tur nav ko meklēt, tur pilnīgi dominē amerikāņi.” (Tomēr Polijas vadītāji jautājumu stādīja atkārtoti. Tā, 1979. gadā A. Kosigins norādīja P. Jaroševičam, ka Polijas nodomi kļūt par Starptautiskā valūtas fonda un Pasaules bankas locekli, ieviest zlota konvertējamību ir pretrunā ar prasībām, kas izriet no Polijas dalības SEPP un Varšavas paktā. Būtībā šādi soļi novestu pie Polijas ekonomikas iekļaušanas pasaules kapitālisma ekonomiskajā sistēmā.)

Pakāpeniski mainījās PSRS vadītāju attieksme pret „poļu biedriem”.

PSRS VDK rezidents Polijā ģenerālleitnants V. Pavlovs bija nodibinājis ciešus kontaktus ar daudziem vadošajiem poļu politiķiem. Rezultātā viss, ko E. Gereks pārrunāja ar citiem vadošajiem politiķiem, drīzumā tapa zināms V. Pavlovam, bet pēc tam arī PSRS VDK priekšsēdētājam J. Andropovam un pārējiem padomju augstākās vadības locekļiem. Taču, kad ģenerālis V. Pavlovs 1975. gadā vienā no ziņojumiem rakstīja, ka E. Gereks īsteno kļūdainu politiku, J. Andropovs reaģēja ļoti asi: „Mēs viņu pazīstam kā labu komunistu un neuzdrošinieties viņu kritizēt!” V. Pavlovs savos ziņojumos rakstīja, ka Polijas vadītāji patiesībā ir pragmatiski un liekulīgi cilvēki un var maldināt padomju vadītājus. Sākotnēji šiem ziņojumiem PSKP CK nepievērsa uzmanību, bet, pasliktinoties situācijai Polijā, tos lasīja ar arvien lielāku interesi.

Drīzumā PSKP CK aparāts vairs neuzticējās „poļu biedriem”, padomju darbinieku sarunās parādījās klišeja – apzīmējums „poļu kungi”, bija jūtamas aizdomas, ka šie „kungi” var spert „sociālismam” neatbilstošus soļus, tika nosodīti Polijas kontakti ar Rietumiem. Burtiski nebija nevienas tikšanās reizes, kad L. Brežņevs pēc savu padomnieku ierosinājuma nebūtu centies iedvest Polijas līderim domu atcelt V. Gomulkas „nepareizo lēmumu” pārtraukt vienlaidus kolektivizāciju. Poļu „biedriem” bez gala pārmeta pakļaušanos katoļu baznīcas patvaļai, privātu veikalu atļaušanu savas galvaspilsētas centrā, flirtēšanu ar poļu diasporu ASV un citur Rietumos. (Pēc poļu zinātnieku vērtējumiem 70. gadu otrajā pusē ASV dzīvoja ap 10 miljonu, Brazīlijā un Francijā katrā ap 1 miljonu, Kanādā – ap 300 tūkstošu, VFR – ap 150 tūkstošu, Austrālijā – ap 100 tūkstošu poļu izcelsmes iedzīvotāju. Virknē valstu poļu sabiedriski kulturālās organizācijas poļu valodā izdeva avīzes un žurnālus, dažādus vēstnešus.) E. Gereks neko daudz neiebilda, izlikās, ka piekrīt, plati smaidīja, solīja pārdomāt viņam teikto, labot situāciju kārtējā CK plēnumā, bet tālāk par runām netika. Gan viņš pats, gan P. Jaroševičs nevēlējās, lai PSRS vadītāji viņiem dotu norādījumus kā rīkoties. Viens no PSKP Centrālās komitejas attiecību ar sociālistisko valstu komunistu un strādnieku partijām nodaļas vadītājiem G. Šahnazarovs raksturoja situāciju šādi: „Gomulka izeināja tiesības pārvaldīt valsti pēc saviem uzskatiem, bet Gereks šīs tiesības izmantoja.” Konstatējums atbilda faktiskajam stāvoklim.

Jau vēlāk poļu un citu „sociālistisko” valstu, arī padomju, komunisti uzsvēra, ka lielu ļaunumu Polijas ekonomiskajai attīstībai nodarīja tirdzniecisko sakaru ar Rietumiem nepārdomāta izvēršana. Ļaunumu nodarījusi jau pati ideja, ka iepirkties kapitālistiskajā tirgū ir vienkāršāk, nekā

ražot pašiem. Šādi faktiski tika atzīts, ka „sociālistiskā” plānveida saimniekošanas sistēma nespēja sekmīgi aizstāt tirgus saimniecību.

Galveno atbildību par tuvredzīgo ekonomisko politiku nesa konkrēti cilvēki no centrālās vadības un pirmkārt jau pats E. Gereks. Tomēr nebija bez vainas daudzi eksperti, tirdzniecības un finanšu darbinieki. Tikai dažiem no viņiem bija drosme celt trauksmi. Tieši pretēji, parasti augstāk pieņemtie lēmumi tika bez ierunām atbalstīti. Pat veiksmīgus projektus paralizēja dažādu lobistu darbība, kas cīnījās par savu izdevīgumu. Valdībai tika ziņoti nepareizi dati par paredzēto investīciju vērtību, to realizācijas tempiem, un gala rezultātiem. Saplūstot pārmērīgai ekonomikas centralizācijai un korupcijai faktiski darbojās „centralizēta anarhija”. Jau 1974. gadā sāka parādīties inflācijas draudi, par ko bija vainojams pārmērīgais nenopelnītais patēriņš. Īpaši grūta situācija veidojās pārtikas tirgus jomā.

Protams, plānotāju kļūdas nodarīja lielu kaitējumu valsts ekonomikai, taču vēl lielāks ļaunums bija nespēja bez „kapitālistiskajiem” stimuliem sasniegt nepieciešamo ražošanas līmeni.

E. Gereks pieļāva nopietnu kļūdu, 70. gadu vidū, kad ekonomiskās izaugsmes periods beidzās un sākās lejupslīde, neuzsākot atklātu dialogu ar sabiedrību. Tā vietā, lai izskaidrotu poļiem negaidīto ekonomisko panākumu cēloņus un pēc tam to rezultātā radušās grūtības, lai kopīgi meklētu veidus, kā tās pārvarēt, tika pastiprināta īsteno un šķietamo panākumu propaganda, arī likumdošanas jomā. Cilvēki dzīvoja kredītu plūsmas izsauktā mājīgā lozunga: „Uzcelsim citu Poliju!” ietekmē. Kad ekonomiskās grūtības jau bija skaidri saskatāmas, propaganda vēl joprojām slavināja Polijas ekonomiskos panākumus.

Oficiāli tika pausts, ka 70. gadu pirmajā pusē PTR ir jau atrisinājusi lielāko daļu uzdevumu pārejā no kapitālisma uz sociālismu, tajā “ir uzcelti sociālisma pamati”.

„Panākumu propagandas” ietekmē PTR izplatījās uzskati par varas nodošanu kreisajiem spēkiem 1944.–1946. gadā bez konflikta sabiedrībā, par “sociālisma” dinamisku attīstību, tautas morālo un politisko vienotību un saliedēšanos ap partiju un valdību. 70. gadu pirmajā pusē gan pašā Polijā, gan Padomju Savienībā komunistu vadītājos bija radusies pārliecība, ka nekādi nopietni iekšēji sarežģījumi PTR vairs nevar rasties. Panākumu iejūsmināta, PASP vadība partijas VII kongresā (1975. gada decembris), kurš notika nepamatotas eiforijas apstākļos, paziņoja, ka Polija iegājusi „attīstītas sociālistiskās sabiedrības” celtniecības posmā. Arī PSKP CK ģenerālsekretārs L. Brežņevs paziņoja: „Tagad, kad poļu tauta ir neatgriezeniski nostājusies uz sociālisma ceļa, Polijas brīvība un neatkarība ir garantēta galīgi un neapšaubāmi”. Vienmēr gan tika arī uzsvērts, ka PTR panākumi ir ne tikai PASP vadītās poļu tautas darba, bet reizē arī „ciešanās un nesagraujamās poļu tautas draudzības un sadarbības ar padomju tautām” rezultāts.

Arī padomju vēsturiskajā literatūrā tika apgalvots, ka jau 70. gados PTR bija atrisinātas tādas asas sociālās problēmas kā agrārā pārpalīdzība, bezdarbs, analfabētisms, no kuriem cieta pirmskara Polija. „Sociālistiskā” Polija nodrošinājusi darbaļaudīm tiesības uz darbu, atpūtu, bezmaksas izglītību, medicīnas pakalpojumiem, sociālo apgādi slimības un vecuma gadījumā, plašu pieeju zinātnes, kultūras sasniegumiem. Tautas Polijā valdošās pozīcijas ieņēmusi marksistiski leņiniskā ideoloģija, kura kļuvusi par nospiedoša darbaļaužu vairākuma apziņas pamatu. Polija pārvērtusies par stipru, dinamiski attīstošos industriāli–agrāru valsti. Tautas Polijas sekmīgu virzību pa sociālistisko ceļu nodrošinājuši divi pamatfaktori: PASP vadošā loma tās nospraustās sociālisma celtniecības programmas realizācijā un PTR uzticība proletāriskajam internacionālismam, nesaraujamai savienībai ar PSRS un citām sociālistiskajām valstīm.

Taču 1976. gads kļuva par pagrieziena punktu „Gereka desmitgadē”. Jau pirms kongresa 1975. gada novembrī publicētajās „Tēzēs PASP septītajam kongresam” bija izvirzīta ideja pieņemt jaunu **PTR Konstitūciju**. Tika publicēts jaunās Konstitūcijas projekts. Debatēs par to izpaudās

jau samērā lielas sabiedrības daļas neapmierinātība. Konstitūcijas projektā bija ierosināti trīs grozījumi: – par PASP vadošo lomu valstī un sabiedrībā (bija paredzēts to juridiski nostiprināt, kas ļautu jebkuru uzstāšanos pret PASP vadību traktēt kā antikonstitucionālu) un par valsts sociālistisko raksturu; par nesatricināmo Polijas savienību ar PSRS (tika uzskatīts, ka tā bija samaksa PSRS par labvēlīgākiem ekonomiskās sadarbības noteikumiem ar Poliju un tās mazākiem maksājumiem Varšavas līguma uzturēšanai); par pilsoņu tiesību un pienākumu vienotību (uzsverot, ka tiesības nevar pastāvēt bez pienākumiem).

Kā atbilde uz šo projektu sekoja daudzas protesta vēstules, ko rakstīja gan katoliskās aprindas, gan bijušie „revizionisti”, gan Otrā pasaules kara veterāni, gan redzami intelektuāļi. Protestētāji cīnījās par minēto labojumu atcelšanu un vienlaikus par pilsonisko brīvību paplašināšanu, Seima pozīciju nostiprināšanu, arodbiedrību neatkarību. Daudzi intelektuāļi izmantoja situāciju un tai pat mēnesī izvirzīja atklātībā prasības pēc tiesībām uz uzskatu, reliģijas un streiku brīvību. 1976. gadā pirms PTR Konstitūcijas pieņemšanas notika sabiedriskas diskusija, kurā piedalījās plaši inteliģences slāņi un arī garīdzniecība. Baznīca protestēja pret plānotajiem Konstitūcijas labojumiem, jo pēc tās uzskatiem tie nozīmēja atteikšanos no demokrātijas un suverenitātes. Varas iestādes atteicās oficiāli pieņemt šos protestus. Pret protestu iesniedzējiem izvērsās rīdīšana presē.

Arī PSRS vadība, pamatoti baidoties, ka jaunā Polijas varas iestāžu iniciatīva varētu izraisīt politiskās situācijas pasliktināšanos valstī, izteica noraidošu nostāju pret labojumiem. E. Gereks nepaklausīja padomju vadītāju padomiem.

Tomēr protesti piespieda PASP un valsts vadītājus modificēt Satversmes projektu, bet grozījums par pilsoņu tiesību un pienākumu vienotību vispār tika atcelts. 1976. gada 10. februārī Seims pieņēma Konstitūcijas grozījumus, tikai vienam deputātam atturoties (to izdarīja grupas „Znak” loceklis, Polijas katoļu politiķis, habilitēts juridisko zinātņu doktors, publicists, Polijas Tautas Republikas Seima loceklis laikā no 1957. līdz 1976. gadam S. Stomma). No 95 Konstitūcijas projekta pantiem 30 tika mainīti, pievienoti vēl vairāk nekā 10 panti, 1 pants izslēgts.

Jāatzīst, ka PASP vadība nespēja adekvāti novērtēt sasniegto Polijas ekonomiskās un politiskās attīstības līmeni.

Tika apgalvots, ka valsts ir iegājusi attīstīta sociālisma veidošanās periodā. 1976. gada februārī atjauninātajā PTR Konstitūcijā tika pasludināts, ka Polija ir nevis “tautas demokrātijas” valsts, bet „sociālistiska” valsts un PTR „īsteno un attīsta sociālistisko demokrātiju”. Pamatlikumā tika iekļauts jauns pants, kurā bija teikts, ka „vadošais politiskais spēks sociālisma celtniecībā ir Polijas Apvienotā Strādnieku partija”. Tā konstitucionāli tika nostiprināta PASP vadošā loma sabiedrībā.

PASP deputātu skaits Seimā mainījās. Tā, pirmā sasaukuma Seimā (1952–1956) viņu bija 64,2% no visiem (273 no 425), bet sestajā Seimā (1972–1976) – 55,4% (255 no 460). Mainījās arī citu partiju pārstāvju skaits, AZP attiecīgi no 21,2% uz 25,4%, un DP no 5,9 uz 8,5%, (pirmajā Seimā bija 8,7%, bet sestajā 10,7% bezpartijisko deputātu) taču nemainīgi saglabājās PASP deputātu pārsvars un vadošā loma. Oficiāli tika pausts, ka PASP ir visas tautas partija, strādnieku–zemnieku un strādnieku savienības ar inteliģenci partija. PASP proponējot savu vadošo lomu sabiedrībā, pārējās divas partijas pretendēja tikai uz atsevišķu iedzīvotāju slāņu pārstāvniecību. Tā, 1971. gadā 58,5% Demokrātiskās partijas biedru bija inteliģences pārstāvji. Arī Apvienotās Zemnieku partijas sastāvā blakus pamatgrupai – zemniekiem 19,2% sastādīja inteliģences pārstāvji.

PASP CK pirmais sekretārs skaitījās augstākais politiskais amats valstī. Arī Valsts Padomes priekšsēdētāja, Ministru Padomes priekšsēdētāja (premjera), dažu galveno resoru vadītāju: ārlietu, iekšlietu un nacionālās aizsardzības ministru, vietējo Tautas padomju priekšsēdētāju amatus ieņēma PASP darbinieki.

Pamatlikuma projektā ietvertā tēze par „nesatricināmo Polijas savienību ar PSRS” tika aizstāta ar vārdiem par „draudzību un kopdarbību ar Padomju Savienību un citām sociālistiskajām valstīm” un labojums netika izteikts patstāvīgā pantā, bet tika iekļauts preambulā. Tas mazināja tā konstitucionālo nozīmi. Konstitūcijā likumdošanas spēks tika piedots tēzei par to, ka PASP, AZP un DP kopdarbība veido Tautas vienotības frontes pamatu.

Pavisam 70. gadu vidū Tautas vienotības frontē darbojās ap 500 tūkstošu cilvēku, vēl ap 300 tūkstošu cilvēku piedalījās dažādu problēmu un jubileju rīkošanas komisiju darbā. Tautas vienotības frontes komitejas bija savdabīga politisko partiju un sabiedrisko organizāciju sadarbības organizācijas forma. To vārdā tika izstrādātas kopējas vēlēšanu platformas, izvirzīti kopēji kandidāti Seima un vietējo Padomju vēlēšanās. Tautas vienotības frontes vārdā tika izvirzītas arī dažādas sabiedriskas iniciatīvas. Piemēram, fronte uzstājās ar iniciatīvu sakarā ar Polijas tūkstošgades svīnībām uzcelt jaunas skolas. Par sabiedrība saziņotiem līdzekļiem tika uzceltas 1 417 skolas.

Tā kā valsts tika definēta kā “sociālistiska”, kurā vara pieder darbaļaudīm, bija mainīti daudzi formulējumi Konstitūcijā, taču pilsoņu tiesību un brīvību apraksts faktiski netika mainīts. Kopumā jaunajai PTR Konstitūcijas redakcijai bija raksturīga verbāla demokratizācija, it īpaši tiesību un brīvību formulēšanā, bet tajā pašā laikā autoritāru, pat totalitāru iezīmju pastiprināšana politiskās sistēmas un varas organizācijas raksturojumā, kas tuvināja Konstitūciju realitātei. Tomēr izmaiņas Konstitūcijā diskreditēja tās iniciējušo PASP vadību intelektuāļu acīs.

Noteikumi par augstākajām varas iestādēm nepiedzīvoja būtiskas izmaiņas. Tāpat kā agrāk deputāti Seimā tika ievēlēti uz 4 gadiem. Savā darbībā deputātiem bija jāvadās no savu vēlētāju gribas un interesēm, savienojot tās ar visas tautas gribu un interesēm.

Deputātu kandidātus izvirzīja politiskās, profesionālās un kooperatīvās organizācijas. Tautas vienotības frontes vojevodistu komitejas pēc iedzīvotāju viedokļa aptaujas dzīves vietās un uzņēmumos sastādīja kandidātu sarakstus katram vēlēšanu apgabalam. Sarakstam pēc likuma bija jāsaturs vairāk uzvārdu nekā apgabalam pienācīs deputātu vietu (taču ne vairāk par pusi no to skaita). Praksē izveidojās situācija, ka apgabalos vēlēja vairākus deputātus. Tā 1976. gada martā vēlēšanās bija organizēts 71 vēlēšanu apgabals, kuros ievēlēja no 3 līdz 10 deputātiem. Vēlēšanu apgabala teritorija varēja sakrist ar vojevodistes robežām, bet lielākās vojevodistes tika dalītas divos vai vairākos vēlēšanu apgabalos. Ievēlējām VII Seimā darbojās trīs: PASP, AZP un DP deputātu klubi, un trīs deputātu pulciņi, kurus radīja bezpartijiskie katoļu sabiedriskās kustības u.c. deputāti. Pulciņi, atšķirībā no klubiem, bija mazskaitlīgi, katrs no tiem apvienoja dažus deputātus. Starppartiju sadarbību Seimā nodrošināja Vecāko padome, kura sastāvēja no Seima prezidija locekļiem un deputātu klubu pārstāvjiem. Padome parasti savā darbībā iesaistīja arī deputātu pulciņu pārstāvjus. Vecāko padome apsprieda Seima sēžu termiņus un darba kārtību, priekšlikumus Seima iestāžu vēlēšanām. Seimā darbojās pastāvīgās komisijas un varēja tikt veidotas ārkārtējās komisijas dažādu uzdevumu veikšanai.

Tikai Seims pieņēma likumus, kuru projektus varēja iesniegt Valsts Padome, valdība un paši deputāti. Deputātu likumu ierosinājumus varēja iesniegt Seima komisijas vai vismaz 15 deputāti.

Seima sesijas PTR turpinājās vairākus mēnešus. Pie tam plenārsēdes vairāku dienu garumā notika sesijas sākumā un beigās. Likumprojektus Seimā parasti izskatīja divos lasījumos. Pirmajā lasījumā tika pamatota iesniegtā likumprojekta nepieciešamība un apspriesti tā pamatprincipi, pēc tam tas tika vai nu noraidīts vai nosūtīts attiecīgajai Seima komisijai tālākai apspriešanai un uzlabošanai. Otrajā lasījumā Seims noklausījās komisijas ziņojumu, apsprieda likumprojekta pēdējo variantu un to apstiprināja.

Valsts Padomes funkcijām bija neviendabīgs raksturs. Tā it kā aizvietoja valsts galvu un Seimu tā sesiju starplaikos. Valsts padome tika uzskatīta arī par sava veida koleģiālu prezidentu. Valsts padomē ietilpa tās

priekšsēdētājs, tā vietnieki, sekretārs un vairāki locekļi. Valsts padomē Seims ievēlēja vadošos triju partiju un ietekmīgāko sabiedrisko organizāciju pārstāvjus. Tās uzdevums bija nodrošināt valsts vadības nepārtrauktību. Bez tam valsts padome likuma noteiktajā kārtībā iecēla civilos un militāros vadītājus, piešķīra ordeņus, goda nosaukumus, izmantoja apžēlošanas tiesības notiesātajiem, uzraudzīja vietējo valsts iestāžu darbu. Seima sesiju starplaikos padome varēja izdot dekrētus ar likuma spēku, taču tos pēc tam bija jāapstiprina Seimam. Valsts Padome savā darbībā bija pakļauta Seimam.

Valsts padomes priekšsēdētājam piederēja arī kā individuālas (piemēram, parakstīt likumus publicēšanai), tā arī Valsts padomes deleģētas tiesības (pārstāvēt to attiecībās ar citām iestādēm). Valsts padomes priekšsēdētājs bija arī valsts augstākais pārstāvis starptautiskajās attiecībās. Pastāvēja tendence paplašināt Valsts padomes priekšsēdētāja pilnvaras, kas objektīvi tuvināja šo amatu valsts prezidenta amatam. (1972. gadā par Valsts padomes priekšsēdētāju (1972 —1985) kļuva bijušais Pretošanās kustības cīnītājs Francijā, vēsturnieks, Polijas un PSRS Zinātņu akadēmiju loceklis H. Jablonskis.

Pamatā nemainīgas palika Ministru Padomes funkcijas.

Nekādas izmaiņas Konstitūcijā, nekāda panākumu slavināšana nevarēja atrisināt problēmas tautsaimniecībā. Kamēr visa PTR vadības uzmanība tika pievērsta rūpniecībai, otrajā plānā palika iedzīvotāju paēdināšanas problēma. Izņemot pirmos pēckara gadus, Polijā apgādes ar pārtikas produktiem problēma nebija visai asa. Taču ar katru gadu bija grūtāk iegūt pārtiku no austrumiem, jo PSRS iespējas piegādāt graudus samazinājās. Vienīgā izeja bija attīstīt savas valsts **lauksaimniecību**. Bet Polijā tās lauksaimniecības attīstība neatbilda augošajam pieprasījumam pēc tās produkcijas.

Polijā ir maz patiešām auglīgu zemju, un vairāk nekā puse iedzīvotāju 70. gados jau dzīvoja pilsētās. Tomēr lauku iedzīvotāju skaits joprojām bija nozīmīgs. Kaut individuālajās zemnieku saimniecībās nodarbināto skaits samazinājās no 5,0 miljoniem 1950. gadā līdz 4,2 miljoniem 1975. gadā, viņi joprojām sastādīja 4/5 no nodarbinātajiem lauksaimniecībā. (70. gadu otrajā pusē pavisam lauksaimniecībā bija nodarbināti 5,4 miljoni cilvēku.) Daudzi lauku iedzīvotāji atrada darbu pilsētās. Polijā turpināja pastāvēt tāda iedzīvotāju kategorija kā zemnieki-strādnieki. Tās bija ģimenes, kuras dzīvoja laukos, bet ģimenes galva, vai kāds ģimenes loceklis strādāja pilsētā. Pēc sava stāvokļa tās bija tuvas gan zemniekiem, gan strādniekiem.

Kad E. Gereks 1970. gada decembrī kļuva par PASP CK pirmo sekretāru, šķita, ka valdība veiks būtiskas korektūras lauksaimniecības politikā. Cerības neattaisnojās, kaut 70. gados lauksaimniecībā notika pārmaiņas.

Polijas lauksaimniecībā pastāvēja trīs sektori: valsts, kooperatīvais un individuālais. Tika uzskatīts, ka ar lauksaimniecības piesātināšanu ar laikmetīgiem ražošanas līdzekļiem, darba dalīšanas un strādājošo kvalifikācijas pieaugumu, lai šos apstākļus efektīvāk izmantotu ir jāpievērš pastiprināta vērība lielsaimniecībām. Tādas bija valsts saimniecības.

70. gadu sākumā tās aizņēma 16,1% lauksaimnieciski izmantojamo platību, bet piegādāja 18% preču produkcijas. Graudu, piena un liellopu gaļas ražošanā to īpatsvars bija vēl augstāks, attiecīgi zemāks citu produkcijas veidu ražošanā. Valsts saimniecības specializējās šķirnes graudaugu sēklu, šķirnes lopu piegādēs pārējām saimniecībām. Tika plānots, ka 1971.–1975. gadā valsts saimniecības kāpinās ražošanu divreiz straujāk nekā visa lauksaimniecība kopumā. Valsts šim nolūkam tām piešķīra kapitālieguldījumus. Sasniegt plānoto tomēr neizdevās.

70. gadu sākumā tika mēģināts uz zemes un citu ražošanas līdzekļu koncentrācijas pamata radīt arī jaunas ražošanas formas – daudzprofilu uzņēmumus – lauksaimniecības kombinātus – lielas daudznozaru un vienlaikus specializētas saimniecības, kuras bieži līdzās lauksaimnieciskajai ražošanai izvērta arī to pārstrādi, ražoja citas preces. Koncentrācijas mērķis bija visaptveroša

darbu mehanizācija, selekcijas intensīvāka attīstība, straujākas piena ražošanas veicināšana, lielāka ražošanas specializācija, pareizāka kadru izvietojuma politika. Saimniecību apvienošanai vajadzēja arī ātrāk uzlabot darbinieku sociālos un dzīves apstākļus, paātrināt dzīvokļu celtniecību. 70. gadu sākumā pastāvēja vairāk nekā 80 tādu kombinātu, kuru platības sastādīja no 3 līdz 8 tūkstošiem ha. Tāds saimniekošanas tips tika uzskatīts par visperspektīvāko. 1976. gadā tika noteikts valstij piederošo lauksaimniecības uzņēmumu (*państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej*, PPGR) organizatoriskais un juridiskais statuss.

Ir dati, ka 70. gadu otrajā pusē Polijas lauksaimniecībā pastāvēja 4 608 valsts saimniecības, apvienotas 1 750 daudzprofilu ražošanas uzņēmumos. To īpašumā atradās jau 18% visas lauksaimnieciski apstrādājamās zemes platības. (Līdz 70. gadu beigām galvenais ceļš, kādā zeme no viena sektora pārgāja citā, bija zemnieku brīvprātīga zemes nodošana valsts rokās apmaiņā pret paaugstinātu pensiju. Zināma loma bija zemnieku cienīgos gados vēlmei nodrošināt sev garantētus ienākumus vecumdienās. Svarīgs cēlonis, kas noteica daudzu atteikšanos no savām saimniecībām, bija ienākumu no tām samazināšanās. Ik gadu Valsts fondā tika ieskaitīti no 80 tūkstošiem līdz 1 miljoniem ha. No Valsts fonda zeme tika nodota tālāk valsts saimniecībām vai kooperatīviem. Tikai 80. gadu sākumā valsts to sāka pārdot arī individuālajiem zemniekiem.) Valsts saimniecību apstrādājamā platība vidēji parasti pārsniedza 1 000 ha, bet lielāko daudzprofilu uzņēmumu – 3 200 ha. Šīs saimniecības 1978. gadā saražoja 17,6% no visas lauksaimniecības produkcijas un 22,2% lauksaimniecības preču produkcijas.

Polijas laukos pastāvēja dažādas sagādes-noieta, kredīta, meliorācijas un vienkāršākās ražošanas kooperācijas formas. Bez ražošanas kooperatīviem, kuros katrai tajā ietilpstošajai ģimenei bija tiesības saglabāt 0,5 ha zemes individuālai apsaimniekošanai un sava dzīvā inventāra uzturēšanai, daudzi zemnieki apvienojās t.s. lauksaimniecības (zemkopības) pulciņos, kuri tika uzskatīti par vienu no zemnieku piesaistīšanas formām kolektīvai ražošanai un sabiedriskai darbībai.

Pulciņu kustība 70. gadu vidū aptvēra gandrīz 90% ciematu. Lauksaimniecības pulciņi darbojās kā lauksaimnieciskās produkcijas ražošanas pieauguma intensifikācijas veicinātāji, nodarbojās ar lauksaimnieciskās ražošanas mehanizācijas ieviešanu zemnieku saimniecībās, to līdzekļu apvienošanu nedalāmu kolektīvu fondu radīšanai. Pulciņi parasti sastāvēja no vairākiem posmiem: atsevišķu lauksaimniecisko kultūru ražotāju nozaru sekcijām, lauku mājāsaimnieču pulciņa, jauno zemkopju kolektīva, lauksaimnieciskās izglītības grupas. Pulciņi organizēja savus kooperatīvus (arteļus), kuru uzdevums bija apkalpot kooperatīva locekļus ar to rīcībā esošajām lauksaimniecības mašīnām aršanas, minerālmēslu iestrādes, sējas un ražas novākšanas laikā.

Acīmredzot tāpēc, ka pastāvīgo ražošanas kooperatīvu un lauksaimniecības pulciņu attiecības bija mainīgas, literatūrā atrodami atšķirīgi dati par kooperatīviem un lauksaimniecības pulciņiem.

Pēc vieniem datiem ap tūkstoš kooperatīvu rīcībā bija 1,4% lauksaimnieciski izmantojamās zemes, bet ražoja tie vairāk nekā 2% preču produkcijas. Vidēji viens kooperatīvs apsaimniekoja 250 ha, strādāja tajā 26 ģimenes. Vairākums no tiem bija ar šauru specializāciju.

Pēc citiem datiem 3% sējas platību piederēja ražošanas kooperatīviem un lauksaimniecības pulciņiem, bet 70. gadu otrajā pusē 2 060 ražošanas kooperatīvu īpašumā atradās 2,5% visas lauksaimnieciski apstrādājamās zemes platības, bet 1 845 lauksaimniecības pulciņu, kuros bija iesaistīti ap 2,7 miljoni zemnieku, rīcībā bija 2,0% apstrādājamās zemes. Vēl ir arī dati, ka 70. gadu beigās vairāk nekā 35 tūkstoši zemkopības pulciņu apvienoja ap 4 miljoniem zemnieku. Viņi tad arī bija organizēja 1 845 kooperatīvus (arteļus).

Izmantojamās zemes un preču produkcijas rādītāju salīdzinājums liecina, ka kooperatīvi strādāja efektīvāk nekā valsts saimniecības. Taču, tā kā tie nebija pievilcīgi poļu zemniecības acīs, palielināt to lomu lauksaimniecībā nekādi neizdevās.

PTR bija attīstītas ne tikai ražošanas kooperācijas formas. Lauksaimniecības kooperatīvu centrālā savienība „*Samopomoc Chłopska*” (Zemnieku pašpalīdzība) 70. gadu sākumā vienoja ap 4,5 miljonu (ap 30%) zemnieku. 1978. gadā tā apvienoja jau 6 100 000 locekļus, kuri darbojās 1 886 kooperatīvos. Ar centrālās savienības starpniecību valsts iepirka lauksaimniecisko produkciju, savukārt tās veikalos zemnieki pirka ražošanas līdzekļus un citus rūpniecības ražojumus. Kooperatīvu tīkls nodarbojās arī ar rūpniecisko ražošanu, celtniecības, remontdarbu un citu pakalpojumu veikšanu zemniekiem, ar to ražas kontraktāciju. Kooperatīvās organizācijas deva 29% pārtikas kopprodukcijas, ar to starpniecību notika gandrīz 60% visas lauksaimniecības produkcijas sagāde. 1977. gadā kooperācijas daļa pakalpojumu sniegšanā iedzīvotājiem sastādīja 54,8%. (Daļa šo kooperatīvu izdzīvoja arī pēc „sociālistiskā” režīma sabrukuma Polijā.)

Darbojās kooperatīvas bankas, kuras individuālajiem zemniekiem bija vienīgais avots kredītu saņemšanai kapitālajai celtniecībai un arī patēriņam, kā arī glabāja to uzkrājumus. 1978. gadā valstī bija 1 575 kooperatīvas bankas ar 3 170 000 biedru. Vietējā līmenī bankas bija tīri kooperatīvas, bet vojevodistu un visas valsts līmenī ieguva valstiski-kooperatīvu raksturu.

Sabiedriskā sektora (valsts saimniecību un kooperatīvu) loma PTR lauksaimnieciskās produkcijas ražošanā 70. gados gan bija tikai nedaudz lielāka nekā tā īpatsvars zemes apstrādē. Šai sektorā bija ap 19% visu lauksaimniecībā izmantojamo zemju, bet ražoja tas ap 22% lauksaimnieciskās produkcijas. No tā nāca ¼ lauksaimniecības produkcijas valsts iepirkuma, tai skaitā 30% iepirkto graudu, ap 1/5 piena, 1/3 liellopu un pāri par 40% broileru. (Citās SEPP valstīs sabiedriskais sektors deva lielāko daļu saražotās lauksaimnieciskās produkcijas.) Polijas valsts lauksaimniecības uzņēmumos labības un citu kultūru raža bija augstāka nekā raža zemnieku privātsaimniecībās. Taču tas bija panākts ar valsts subsīdijām valsts uzņēmumiem. Ņemot vērā sabiedriskā sektora daudz labāko apgādi ar lauksaimniecības tehniku, tā ražīgums neliecināja par sabiedrisko lielražošanas uzņēmumu priekšrocībām salīdzinājuma ar zemnieku individuālajām saimniecībām. Sabiedriskā ražošana tā arī nekļuva populāra poļu zemnieku vidū. PASP politika lauksaimniecības jomā gan bija virzīta uz ražošanas kooperācijas, visu kolektīvās saimniekošanas formu attīstību, taču ievērojami pavirzīties pa šo ceļu tā arī neizdevās.

Viensētņu saimniecības 1972. gadā aizņēma 80,7% lauksaimnieciski izmantojamās zemes, ražoja 84% lauksaimnieciskās kopprodukcijas un 79,7% preču produkcijas. (Pēc citiem datiem jau 70. gadu beigās individuālo zemnieku īpašumā atradās tikai 68,6% visas lauksaimnieciski apstrādājamās zemes.)

PTR bija vienīgā valsts starp t.s. Eiropas „sociālistiskajām” valstīm – SEPP dalībniecēm, kur pastāvēja tik liels individuālais īpašums lauksaimniecībā.

Individuālo zemnieku saimniecības bija ļoti sīkas. 1978. gadā pastāvēja 3 099 tūkstoši individuālo zemnieku saimniecību, lielāku par 0,5 ha. To struktūra bija sekojoša: no 0,5 līdz 2 ha – 30%; no 2 līdz 5 ha – 30,5%; no 5 līdz 7 ha – 13,1%; no 7 līdz 10 ha – 12,8%; 10 un vairāk ha – 13,6%.

Šāda struktūra bija neizdevīga lauksaimnieciskajai ražošanai. Vidējais saimniecības lielums gan sastādīja 5 ha (citi dati: vidējais individuālo saimniecību lielums nepārsniedza 4,2 ha), taču 60,5% saimniecību bija mazākas par 5 ha. To rentabilitāte bija zema.

Tikai 42,2 tūkstoši saimniecību piederēja vairāk nekā 10 ha zemes, t.i. – platība, kura Polijas apstākļos nodrošina darba spēka resursu pilnīgu izmantošanu un ražošanas efektīvu attīstību. Dažkārt labvēlīgi apstākļi attīstībai bija arī citām, mazākām saimniecībām, taču tikai tad, ja tās specializējās, piemēram, cūkkopībā, gaļas liellopu audzēšanā, putnu, piena, augļu, dārzeņu ražošanā. Valsts zināmā mērā veicināja šādu specializāciju, piešķirot kredītus, paplašinot konsultācijas lauksaimniekiem.

70. gadu beigās apmēram 2 miljoni zemnieku saimniecību dzīvoja, realizējot savu saražoto produkciju, un vienlaikus tās locekļiem strādājot algotu darbu. Tikai 1 miljonam saimniecību lauksaimniecība bija vienīgais iztikas avots.

Mazas saimniecības ražoja arī mazu preču produkcijas apjomu. 80% no zemnieku individuālo saimniecību preču produkcijas nonāca valsts rokās centralizētu piegāžu veidā. Gandrīz 100% lauksaimniecisko ražošanas līdzekļu individuālajiem zemniekiem piegādāja valsts, tā piešķīra arī daļu kredītu viņu kapitālieguldījumiem. Valsts rokās atradās tādas ievērojamas ekonomiskās sviras kā cenu sistēma, nodokļi, mērķkredītu sadale, ar kuras palīdzību zemnieku saimniecības tika piesaistītas tiem uzdevumiem, kurus zemniecībai uzstādīja valsts.

Paplašinājās lauksaimniecības materiāli-tehniskā bāze. 70. gadu vidū darba zirgus, kuri pirms kara laukos bija gandrīz vienīgais vilcējspēks, jau daļēji nomainīja traktori. Ir dažādi dati par to skaitu dažādos laika posmos. Tā, traktoru skaits nosacītajās vienībās no 1960. līdz 1972. gadam pieauga no 77,2 tūkstošiem līdz 356 tūkstošiem, pie tam lauksaimnieciskā platība uz vienu traktoru saruka no 264 līdz 54 ha. Citā posmā – 1961.–1975. gadā traktoru skaits Polijas lauksaimniecībā pieauga gandrīz 8 reizes. 1 traktors bija uz 27 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes. (Citi dati: 1977. gadā Polijā lauksaimnieku rīcībā bija 7 reizes vairāk traktoru nekā 1960. gadā, un uz 1 traktoru iznāca 30 ha lauksaimniecībā izmantojamās platības.) Ja piecus zirgus pielīdzina vienam 15 zirgspēku jaudīgam traktoram, attiecības starp mehānisko un dzīvo vilcējspēku bija jau apmēram 3:2. Tiesa, dažādu tipu saimniecībās šī attiecība bija dažāda: individuālajās saimniecībās šī attiecība bija apmēram 1:1, bet kooperatīvos un valsts saimniecībās 20:1.

Tā kā daudzām individuālajām saimniecībām nebija pa spēkam iegādāties traktorus un citas lauksaimniecībā izmantojamās mašīnas, un arī valsts individuālajiem zemniekiem tās pārdeva ar lieliem sarežģījumiem, liela daļa tehnikas bija koncentrēta lauksaimniecības pulciņu īpašumā.

Autora rīcībā gan ir pretrunīgi dati par traktoru sadalījumu. Pēc vieniem: 16,9% traktoru atradās valsts saimniecību, 25,3% – lauksaimniecības pulciņu, bet 52,2% – individuālo saimniecību īpašumā. Pēc citiem: 1975. gada sākumā no 375 tūkstošiem traktoru tikai ¼ atradās individuālo zemnieku saimniecību īpašumā, bet 1/5 daļa – valsts saimniecību, 2/5 – lauksaimniecības pulciņu īpašumā. (Vēl citi dati – pulciņu rīcībā bija vairāk nekā 100 tūkstošu traktoru, citas lauksaimnieciskās tehnikas, kas sniedza pakalpojumus individuālajiem zemniekiem. Neliels skaits to atradās valsts mašīnu centru īpašumā) Acīmredzot statistikas nepilnības bija radušās, uzskaitot traktorus dažādos gados gan pēc to fiziskā skaita, gan motoru jaudas.

Ievērojami palielinājās minerālmēslojuma pielietošana lauksaimniecībā. Ja pirms kara uz 1 ha tika lietoti 38 kg minerālmēslu, tad 1974. gadā jau 228 kg (pārrēķinot barojošās vielās). (Pēc citiem datiem 1976./77. saimniecības gadā Polijā uz 1 ha lauksaimniecībā izmantotās platības tika izmantoti 182 kg minerālmēslu. Pēc šī rādītāja PTR tad atradās 10. vietā pasaulē.)

PTR sadarbojās ar pārējām SEPP dalībvalstīm gan ķīmizācijas, gan augstražīgu sēklu ieviešanas, lauksaimniecisko augu aizsardzības no slimībām un kaitēkļiem, gan melioratīvo un apūdeņošanas sistēmu pielietošanas jomā.

Jāatzīmē, ka lauksaimniecības produkcijas pamatveidu ražošanā uz 1 iedzīvotāju PTR citu t.s. „sociālisma” zemju vidū ieņēma salīdzinoši labas pozīcijas. Tā, gaļas un speķa ražošanā tā atradās apmēram VDR un Čehoslovākijas līmenī, un uz 1 cilvēku ražoja 1,5 reizes vairāk šo produktu nekā PSRS, nopietni atpaliekot (apmēram par ¼) tikai no Ungārijas. 70. gados bija vērojams arī samērā straujš vietējā patēriņa pieaugums uz vienu iedzīvotāju, tai skaitā gaļas patēriņš sasniedza 70 kg gadā uz cilvēku. (Citi dati: 1971.–1974. gadā gaļas patēriņš uz 1 cilvēku gadā pieauga par 8,5 kg, sasniedzot 61,5 kg.) Taču salīdzinoši labā apgāde ar gaļu daļēji balstījās uz ievērojamu graudu un lopbarības importu.

Piena ražošanā (499 litrs uz 1 cilvēku 1974. gadā) PTR sasniedza 1. vietu SEPP dalībvalstu vidū un ieņēma vietu pasaules 10 pirrindas valstu skaitā. Tikai graudaugu un graudu-pākšaugu, kuri 1974. gadā sastādīja 692 kg uz 1 iedzīvotāju, ražošanā PTR no „sociālistiskajām” valstīm bija priekšā tikai VDR un Rumānijai.

31. tabula.

1975. gadā saražotā lauksaimniecības produkcija, pārrēķinot uz 1 iedzīvotāju (kilogramos)

Valsts	Graudi (1971.–1975.gadu periodā vidēji gadā saražotie)	Gaļa	Piens
Polija	627	90	481
PSRS	698	59	365
VFR	355	79	351
ASV	1 099	116	244

Ar obligāto produktu piegāžu atcelšanu, iepirkuma cenu paaugstināšanu lauksaimniecības produkcijai, citiem pasākumiem tika radīti labvēlīgāki nekā līdz tam apstākļi lauku iedzīvotāju materiālās labklājības pieaugumam, viņu kopīgie reālie ienākumi 1971.–1975. gadā pieauga par 27%. Gadā tas sastādīja vairāk nekā 6%, kad 1966.–1970.gadā šis ienākumu pieaugums bija tikai 0,2%. Protams, tas labvēlīgi atsaucās uz lauku iedzīvotāju dzīves apstākļiem, taču reizē veda pie blakus parādībām, pie cenu celšanās mazumtirdzniecībā.

Varētu šķist, ka šāda politika atrisinās pārtikas problēmu vai katrā ziņā mazinās tās nopietnību. Sākotnēji tiešām Polijas lauki pēc kolektivizācijas un obligāto lauksaimniecības produktu piegāžu atcelšanas, iepirkuma cenu paaugstināšanas uzelpoja, un varēja cerēt, ka turpmāk valsts un privātās saimniecības saražos pietiekami daudz pārtikas pilsētām. Taču tā nenotika, bet gadu no gada plaisa starp lauksaimniecības produktu pieprasījumu un piedāvājumu pieauga, jo iedzīvotāju skaits pilsētās un viņu vajadzības auga, bet ražošana individuālajās zemnieku saimniecībās palika gandrīz tikpat primitīva kā pirms kara.

Pilsētas un lauku pretruna Polijā sasniedza augstu pakāpi, jo pilsētās pastāvēja „sociālistiskā” iekārta, bet lauki kopumā palika privātsaimnieciski. Tā tas bija V. Gomulkas laikā un E. Gereka vadībā nekas nemainījās. 70. gadu sākumā sāktās reformas lauksaimniecībā ātri izsīka. Protams, netrūka oficiālu frāžu un „Polijas valsts apgādnieku” – zemnieku slavināšanas, bet valsts kapitālieguldījumi lauksaimniecībā relatīvi samazinājās. Ja 1966.–1970. gadā lauksaimniecība saņēma 16,5% no visiem kapitālieguldījumiem, 1971.–1975. gadā – vairs tikai nedaudz vairāk nekā 14%. Pie tam kapitālieguldījumi turpināja plūst gandrīz vienīgi uz valsts saimniecībām, kaut Polijā turpināja pastāvēt gan valsts saimniecības, gan kooperatīvi un individuālie zemnieki jeb viensētnieki.

Rūpniecības uzņēmumu celtniecības, infrastruktūras izbūves gaitā netika ievērotas zemnieku intereses. Ražošanas korpusi, noliktavas, piebraukšanas ceļi u.c. objekti bieži tika ierīkoti ne uz valsts, bet zemnieku zemes, tās vietā viņiem ierādot citu, nesakoptu, vai arī izmaksājot kompensācijas, kas nesedza atsavinātā īpašuma vērtību.

Formāli individuālajiem zemniekiem bija tiesības iegādāties lauksaimniecības mašīnas, bet praktiski viņiem nebija kur tās pirkt. Valsts rūpniecība ražoja tās ļoti maz, jo tā bija „vecmodīga” produkcija, paredzēta vietējam patēriņam, un gandrīz visu saražoto saņēma valsts saimniecības. Tāpat zemnieki bieži nevarēja iegādāties ķīmisko mēslojumu un pesticīdus, lai palielinātu savas zemes ražīgumu. Viņi nevarēja atrast celtniecības materiālus: dzīvojamās mājas remonts kļuva par grūtu problēmu, un nebija iespējams uzbūvēt mājlopu novietnes. Ja pievienosim arī to, ka Polijā nebija iespējams iegādāties lopbarību, kļūst skaidrs, kāpēc apgāde ar gaļu šajā valstī kļuva par sociālu problēmu un kalpoja par ieganstu revolucionārām pārmaiņām.

Tā kā zemniekiem bija grūti iegādāties pat visparastākās rūpniecības preces, viņi bieži veda ko līdzīgu „naturālajai” saimniecībai un, ja arī varēja pabarot savas ģimenes, viņiem nebija brīvas naudas. Preču ražošanas nepietiekamība veda pie līdzekļu trūkumu saimniecību vienkāršai atražošanai. Tās panīka. Tā kā zemnieki vairs neticēja savu saimniecību ilgtspējai, viņi necentās tās uzlabot, darot tikai to, kas bija nepieciešams, lai pabarotu ģimeni. Protams, bija izņēmumi. Piepilsētas rajonos bija izdevīgi ražot un tirgot dārzeņus, lopkopības produktus, daļai zemnieku izdevās audzēt tehniskās kultūras. Parādījās turīgu zemnieku slānis, un ar pietiekamiem lieliem līdzekļiem Polijā bija iespējams iegūt gandrīz visu. Visas deficītās preces varēja „dabūt” par valūtu, un valūtu bija atļauts iegādāties un neviens nejautāja, no kurienes tā nāk. Polijā bija izplatīta anekdote: “Kas ir kopīgs PTR un ASV? – Abās valstīs neko nevar nopirkt par zlotiem un abās var visu nopirkt par dolāriem.

Komunistiskās ideoloģijas ietekmē varas turētāji zemapziņā joprojām zemniekus uzskatīja par šķiriski svešiem elementiem, kas nesa sevī potenciālus kapitālisma iedīgļus. Bija skaidrs, ka, apgādājot viņus ar lauksaimniecības mašīnām, tie gan kāpinātu savas produkcijas ražošanu, taču varētu kļūt turīgi, iegūt ekonomisku un politisku spēku. Zemniekiem tika liegts brīvi pārdot saražotos produktus, radot dažāda veida birokrātiskus šķēršļus. Valsts tirdzniecības un pārstrādes uzņēmumi uzpirka un pārstrādāja ap 90% privāto saimniecību ražojumu. Regulējot cenas uz lauksaimniecības produkciju un ražošanas līdzekļiem, nodarbinātību un darba algas, valsts kontrolēja lauksaimniecības produktu tirgu, zemnieku ienākumu un uzkrājumu lielumu. Kamēr zemnieku dzīves līmenis paaugstinājās, lauksaimnieciskās produkcijas ražošana auga, taču nepietiekami, lai apgādātu tautu ar augstvērtīgu pārtiku. Labību nācās ievest.

1978. gadā tika mēģināts sadarbībā ar PSRS izveidojot divas paraugsaimniecības, kurām bija jāparāda, kā vadīt un pārvaldīt uzņēmumu, lai sasniegtu izcilus rezultātus. No tām varētu mācīties citas valsts saimniecības. Tomēr eksperimentam nebija būtiskas ietekmes. Koncentrācija nedeķa paredzēto efektu. Tāpēc 80. gados sekoja reorganizācijas un atgriešanās pie mazākām saimniecībām. Tika pieņemts, ka tās nevar ražot vairāk kā piecus produkcijas veidus un pārsniegt 4 000 ha platību.

Var secināt, ka kārtējo reizi „sociālistiskās” valsts vadība nenovērtēja lauksaimniecības nozīmi. Netika veikti pietiekami pasākumi, lai veicinātu augkopības ražības pieaugumu. Tā rezultātā saglabājās un pat palielinājās lopkopības attīstības atkarība no graudu un lopbarības importa. E. Gereks un ap viņu esošie poļu komunistiskie vadītāji nebija mācījušies no 1970. gada decembra pieredzes. Rūpes par pārtikas sagādi poļu tautai netika apvienotas ar gādību par poļu zemnieku

saimniecību attīstību, viņu darba ražīguma celšanu. Ar pastāvošo struktūru Polijas lauksaimniecība bija sasniegusi savu iespēju robežas.

Augot PTR iedzīvotāju ienākumiem, pieauga pieprasījums pēc pārtikas produktiem, īpaši pēc gaļas. Šīs grūtības vēl vairāk saasināja sliktā raža 1974.–1975. gadā. Jau vēlāk E. Gereks atcerējās: „Partijas un valsts vadībā visi baidījās no jaunas cenu paaugstināšanas nepieciešamības, zemapziņas līmenī mēs centāmies atvirzīt šādu lēmumu pēc iespējas tālāk. Tomēr 1976. gada vidū tas jau kļuva neizbēgams.”

70. gadu otrajā pusē sākās jauni mēģinājumi līdzsvarot patēriņa tirgu, ieviešot komercenas gaļai un atļaujot uzņēmumiem pašiem noteikt cenas jauniem rūpniecības preču veidiem. T.s. „komercgaļa” (pārsvārā tā bija augstākā labuma) tika pārdota īpašos veikalos daudz dārgāk nekā valsts tirdzniecības tīklā. Tā kā lauksaimniecība Polijas tirgum nevarēja nodrošināt pietiekami daudz produktu, laukos atkal tika paaugstināti nodokļi zemniekiem un iezīmējās atgriešanās pie viensētu likvidēšanas un zemes nodošanas valsts saimniecībām politikas.

Šīs absurdās politikas rezultātā 70. gadu beigās Polijai bija ik gadu jāimportē gandrīz 8 miljoni tonnu graudu, kas sastādīja vairāk nekā $\frac{1}{3}$ no pašu saražotajiem graudiem. Līdz ar to ārējā tirdzniecībā ar lauksaimniecības un pārtikas produktiem valstij bija negatīvs saldo.

Valsts pārtikas tirgū „uz laiku“, kā paziņoja komunistiskā propaganda, pastāvēja vājās vietas piena, sviesta un gaļas sagādē. Iedzīvotāju apgāde tika nodrošināta, izmantojot pārtikas racionēšanu ar kartīšu palīdzību. Tas notika laikā, kad blakus t.s. Eiropas Kopienas (Eiropas Savienības priekštece, izveidota ar Francijas, VFR, Itālijas un Beneluksa valstu parakstīto Romas līgumu 1957. gadā) valstis nezināja, kur likt saražoto pienu, sviestu un gaļu, un pie tam valstī, kurā katrs trešais pilsonis dzīvoja vai strādāja laukos. Kopš 1976. gada veikalos atkal parādījās tukši plaukti, Polijas ārējais parāds un iekšējā inflācija sasniedza tādus apmērus, ka E. Gereka komanda nolēma tāpat kā 1970. gada decembrī īstenot ievērojamu **cenu celšanu**.

Pēc sešiem gadiem E. Gereka komanda it kā atkal bija atgriezusies tajā pašā punktā kā V. Gomulkas vadītā. E. Gereks gan centās mierināt apkārtējos: „Mēs noteikti neatkārtosim mūsu priekšgājēju kļūdas, kuri nevienam neko nepaskaidroja, un cenu pieaugums strādnieku šķirai bija pilnīgs pārsteigums”. Iespējams, E. Gereks joprojām ticēja savām pārliecināšanas spējām un šarmam, pateicoties kuriem viņam 1971. gadā izdevās iegrozīt dumpīgos kuģu būvētājus, savai autoritātei partijā, pateicoties kurai viņš risināja kadru jautājumus tās vadībā. Ka parādīja laiks, viņš par zemu novērtēja riskus notikumu tālākā attīstībā.

Kaut līdz 1976. gada vidum PASP CK pirmais sekretārs baudīja pilnīgu padomju vadības atbalstu, visa 1975. gada laikā PSRS VDK misija Polijā saņēma ziņas par gatavojamo cenu paaugstinājumu un virknes poļu vadošo darbinieku satraukumu par to. Protams, par to un par sabiedrības neapmierinātību sakarā ar pārtikas produktu apgādes trūkumiem tika ziņots uz Maskavu. Šādas informācijas ietekmē PSKP vadība uzdeva A. Kosiginam, kurš 1975. gada augustā devās vizītē uz PTR, dot Polijas vadītājiem „biedrisku padomu” nepieņemt tādu lēmumu, kurš smagi skartu strādniecības pamatintereses, vismaz bez pamatīgas sagatavošanās, skaidrošanas darba un bez kompensācijām mazāk apmaksātajiem slāņiem. Tomēr Varšavā tautsaimniecības eksperti un valdības vadītājs P. Jaroševičs nonāca pie nepārprotama secinājuma: ekonomika neizdzīvos bez cenu paaugstināšanas. Nebūs ne tirgus līdzsvara, ne arī kādas manevra iespējas, ja nemainīsies proporcija starp cenām un iedzīvotāju ienākumiem.

Tā kā A. Kosigina “draudzīgais ieteikums” palika bez sekām, L. Brežņevs šo jautājumu atkal izvirzīja tikšanās laikā ar E. Gereku Berlīnē 1976. gada sākumā sociālistisko valstu komunistisko un strādnieku partiju sanāksmē. L. Brežņevs kategoriski iebilda pret cenu pieaugumu, paziņoja E. Gerekam: „Tu ko, vai esi aizmirsis to, kas notika 1970. gadā? Atkal jūs sākat darīt to, par ko mēs visi kopā maksāsim [...] Atrodiet citu ceļu.”

Pēc tikšanās ar L. Brežņevu PASP CK Politbiroja sanāksmē E. Gereks un P. Jaroševičs neslēpa padomju vadītāju negatīvo attieksmi pret cenu pieaugumu Polijā. Taču Politbiroja locekļu vairākums atbalstīja savu līderi. Viens no viņiem – E. Babiuhš izteicās, ka padomju puse lai labāk domā par savām problēmām, bet kā atrisināt poļu problēmas, tie paši zinās arī bez padomiem. E. Gereks sēdes noslēgumā pašpārliecināti deklarēja „Mēs viņiem parādīsim, kā ir iespējams risināt un kā ir jārisina nopietnas ekonomiskas problēmas. Lai viņi pamācās no mums.” PASP CK Politbirojs pieņēma lēmuma projektu ar nosacījumu, ka partijas organizācijas to aizstāvēs no apakšas.

Pirms cenu paaugstināšanas notika konsultācijas – vispirms 179 uzņēmumos, bet 8. un 9. jūnijā PASP Centrālkomitejā ar vojevodistu PASP komiteju pirmajiem sekretāriem. Notika pārrunas arī ar žurnālistiem. Rezultātā pārsteidzīgi tika secināts, ka „darbaļaudis un aktīvs kopumā ir samierinājies ar domu par cenu pieauguma neizbēgamību”.

Tomēr, lai pārāpdrošinātos, varas iestādes veica arī citus priekšdarbus. Notika piekāpšanās katoļu baznīcai – 1976. gada 22. jūnijā P. Jaroševičs parakstīja atļauju 30 baznīcu celtniecībai. Vojevodām tika uzdots tieši pirms cenu paaugstināšanas paziņojuma par šo tēmu noturēt sarunas ar bīskapiem, acīmredzot cerot uz viņu atbalstu varas iecerei. Drošības dienests un milicija, kuriem tāpat kā armijai, jau iepriekš bija palielinātas algas, bija jābūt kaujas gatavībā. (E. Gereka valdīšanas gados milicija tika apgādāta ar modernu aprīkojumu ielu nemieru apkarošanai. Rietumos tika iegādāti izturīgi caurspīdīgi vairogi policistiem, gāzes ieroči, ūdens lielgabali, vieglie bruņutransportieri.) Nemieru gadījumiem ielās un rūpniecības teritorijās, tika izveidotas īpašas specvienības. Iekšlietu ministrijas vojevodistu nodaļās tika izveidotas īpašas izmeklētāju grupas, pirmstiesas aizturēšanas centros tika sagatavotas brīvas vietas arestu un izmeklēšanu ievadīšanas gadījumiem. Kopumā varas iestādes, kas atradās E. Gereka pakļautībā, bija daudz labāk sagatavotas iespējamām sadursmēm ielās nekā V. Gomulkas laikā. Tiesa, jāuzsver, ka E. Gereks tomēr baidījās no nemieriem. Tāpēc paziņojuma Seimā par cenu pieaugumu priekšvakarā viņš kategoriski pieprasīja, lai milicija ielu demonstrāciju gadījumā nelieto šaujamieročus.

1976. gada 24. jūnijā Seima sēdē P. Jaroševičs paziņoja par būtisku cenu pieaugumu. Gaļai un gaļas izstrādājumiem tam vajadzēja būt vidēji 69%, tai skaitā desām – 100%, sviestam un pienam – 50%, cukuram – 100%. Tas bija mēģinājums pārraut subsīdiu spirāli, nonākt līdz patiesajām tirgus cenām. Neraugoties uz visu varas iestāžu veikto sagatavošanās darbu, poļus pārsteidza pieauguma apjoms, augstāks nekā 1970. gada decembrī.

Reizē valdība vēlreiz uzsāka jau vairākkārt sakompromitēto izstrādes normu un algu „regulēšanu”. Kompensāciju raksturs gan bija divains: tie, kas nopelnīja vairāk, varēja saņemt papildus 600 zlotus, bet strādnieki un kalpotāji ar zemu algu – 240 zlotus! Tika mēģināts gan pierādīt, ka paredzētas kompensācijas atlīdzinās cenu celšanos labāk strādājošajiem, bet faktiski tās vajadzēja saņemt jau tā labāk apmaksātajiem darbiniekiem. Taču ar to faktiski E. Gereks iznīcināja uzticības kredītu. Darba cilvēki uzskatīja, ka valdība cenšas manipulēt ar masām, pamatoti šādu soli uztvēra kā sociālā taisnīguma pārkāpumu, kārtējo reizi sajuta sevi par apkrāptiem. Tas nebūt nenožīmēja, ka poļu tauta vēlējās atjaunot visu pirmskara varas sistēmu. Taču vismaz daļa tās uzskatīja, ka „sociālistiskā” sistēma acīmredzami „nedarbojas”, nav efektīva un vēlējās, lai valstī pastāvētu tāda ekonomiskā sistēma, kas „strādātu”, nodrošinātu eksistences pamatnosacījumus. Varas iestādes bija pieļāvušas rupju politisku kļūdu. Kompensāciju kārtība mudināja strādniekus sākt protestus.

Sociologi uzskata, ka līdz pat 70. gadu beigām poļu prātos nebija atkāpes no tā „sociālisma” principiem, uz kuriem balstījās valsts pēckara dzīvesveids. Viens no viņa galvenajiem filozofiskajiem principiem bija

egalitārisms (Egalitārisms (fr. *égalité* no *égalité* – „vienlīdzība”) - koncepcija, kuras pamatā ir ideja izveidot sabiedrību ar vienādām politiskām, ekonomiskām un juridiskām iespējām visiem šīs sabiedrības locekļiem. Egalitārisms ir elitārisma pretstats) Poļi augsti vērtēja cilvēku vienlīdzības principu, kas sociālajā izteiksmē izpaudās kā ienākumu izlīdzināšana. Sociologi regulāri veica šī rādītāja „mērīšanu” Polijas sabiedrībā. Piecdesmitajos un sešdesmitajos gados Polijā dominēja egalitārā ideoloģija. Līdz 70. gadu vidum dominēja uzskats, ka sociālās atšķirības sabiedrībā ir pārāk lielas, un daudzi (58% strādnieku un 38% inteliģences) uzskatīja, ka nepieciešams panākt to pilnīgu „izzušanu”. Tāpēc arī ir saprotams, ka nacionalizētās ekonomikas un centrālās plānošanas ideja dziļi sakņojās iedzīvotāju prātos. Arī vēl 1977.–1979. gadā 70% respondentu uzskatīja, ka „sociālās atšķirības Polijā ir lielas un tās ir jāsamazina”. Pastāvēja viedoklis, ka jāmaina darbaspēka novērtēšanas skala un jāsamazina un pat jālikvidē augstākās algas. Maksimālais atalgojums, ko izmaksāja izņēmuma gadījumos, cilvēkos izraisīja īpašu sašutumu. Šāds noskaņojums 1980. gadā atkal negaidīti piedzīvoja īslaicīgu, bet intensīvu uzplaukumu. Tiesa, tas drīz vien sāka mazināties.

25. jūnijā 24 no 49 provincēm 111 uzņēmumos sākās streiki un mītiņi, kuros piedalījās 80 tūkstoši cilvēku. Nemieri ielās notika trīs pilsētās – Radomā, kas atrodas 100 km no Varšavas, Ursā (Varšavas piepilsēta ar lielu lauksaimniecības mašīnu rūpnīcu) un Plockā. Šis bija trešais masu protestu vilnis PTR vēsturē.

Radomā pūlis ielauzās PASP vojevodistes komitejas ēkā un sāka to graut. No logiem tika izmesti paklāji, mēbeles, televizori. Ēku aizdedzināja. Tika bloķēts Maskavas-Berlīnes dzelzceļš. Daļa pūļa steidzās izlaupīt veikalus, kuru skatlogus izsita neliela civiliedzīvotāju grupa. (Vēlāk tika runāts, ka tie bijuši drošības dienesta iesūtīti provokatori. Pierādījumu gan tam nav.) Nemieru apspiešanā piedalījās 1 600 policistu, kuriem nebija šaujamieroču (izņemot virsniekus). Milīcija un armijas vienības izklīdināja demonstrantus bez ieroču pielietošanas. Nevienam netika nogalināts (divi cilvēki gāja bojā negadījumā). Pēc dažām stundām kārtības uzturētāji pārņēma kontroli pār pilsētu. Finansiālie zaudējumi no vandālisma aktiem šajā pilsētā sastādīja 150 miljoni zlotu. 2 000 nemiernieku tika arestēti.

Pēc ziņojumu saņemšanas par streikiem un nemieriem, nobiedēts no sabiedrības negatīvās reakcijas, E. Gereks lika premjerministram vakara ziņu raidījumā paziņot par iepriekš izziņotās pārtikas cenu paaugstināšanas atcelšanu. P. Jaroskevičs šo atkāpšanos skaidroja ar to, ka konsultāciju laikā tikuši izteikti jauni priekšlikumi un ir vajadzīgs laiks to izskatīšanai. Nākamajā dienā premjerministrs iesniedza E. Gerekam atlūgumu. Tomēr E. Gereks pierunāja P. Jaroševiču palikt valdības priekšgalā.

Polijas bīskapi paziņoja, ka katoļu garīdzniecība, izjūtot atbildību par sabiedrības mieru, atturēsies no oficiālu paziņojumu sniegšanas, lai „nelietu degvielu ugunī”.

Valsts vadība gan demonstrēja elastību, uzreiz atsakoties no cenu celšanas, taču tai nebija priekšlikumu kā novērst ekonomiskās grūtības, un līdzīgas politiskās krīzes. Gaidāmās krīzes priekšā radītā komunistiskā sistēma nespēja veikt pašreformēšanos. Visa tās ekonomiskā politika veda uz katastrofu. 1976. gada jūnija notikumi demonstrēja, ka Polijas sabiedrība dzīvo uz pulvera mucas.

E. Gereks pats uzskatīja nemierus par izaicinājumu savai varai. 26. jūnijā telekonferencē ar vojevodistu komiteju pirmajiem sekretāriem viņš izvirda dusmas pār tiem „nepateicīgajiem” poļiem, kuri, atbildot uz viņa „tēvišķajām” rūpēm, iedrošinājās sākt streiku.

Pēc PSRS VDK pārstāvja V. Pavlova ziņām E. Gereka frāze skanēja: „Es izturējos pret viņiem kā tēvs, rūpējos par viņu labklājību, bet viņi atbildēja ar huligāniskām izdarībām. Tā nav tauta, bet draņķīgas aitas.” (Izteikums ļoti atgādināja J. Pilsudska secinājumus par poļu tautu. Sk.: 2. nodaļa 2. apakšnodaļu. – V. Š.) Runājot par streikojošajiem uzņēmumiem, E. Gereks uzskatīja, ka četrdesmit uzņēmumu kolektīviem ir

jāpasaka, ka tie ir neliēši, jo ar savu izturēšanos nodara kaitējumu savai valstij. Kā vēlāk uzzināja V. Pavlovs, E. Gereks ar novēlošanos saprata, ka paša izteiktie vārdi var apdraudēt viņa stāvokli, un lika iznīcināt visus konferences ierakstus. Taču tie, kuri šos vārdus dzirdēja, acīmredzot tos neaizmirs. Iespējams, tam bija sava loma, kad dažus gadus vēlāk viņš zaudēja amatu.

Visos vojevodistu centros tika organizēti mītiņi pirmā sekretāra un premjerministra atbalstam. Tajos piedalījās 200 tūkstoši cilvēku Katovicē, 80 tūkstoši Lodzā, 35 tūkstoši Olštinā. Tas liecināja, ka partijas aparāts joprojām spēja mobilizēt lielas cilvēku masas. Reizē visā valstī tika aizturēti 2,5 tūkstoši cilvēku. Radomā apmēram tūkstotis cilvēku tika atlaisti no darba, apmēram divsimt tika saukti pie kriminālbildības par laupīšanām un pretošanos kārtības spēkiem, no tiem 72 cilvēkiem tika piespriesti dažādi termiņi ieslodzījumā. Varas iestādes rīkojās pēc principa: sodīt nevis par streikiem, bet par zādzībām. Kad E. Gereks uzzināja, ka šis princips ne vienmēr tiek ievērots, viņš iestājās par amnestijas pasludināšanu visiem notiesātajiem. Saistībā ar 22. jūlijā atzīmējamo PTR Konstitūcijas dienu 19. jūlijā Valsts padome izdeva attiecīgu dekrētu. Tomēr 1976. gada jūnija notikumu dēļ E. Gereka kā labestīga un efektīva politiķa tēls daudzu poļu acīs tika iznīcināts.

Neraugoties uz protestiem, Polijas vadība, atrodoties bezizejas situācijā, ko noteica ekonomikas likumi, vēlreiz nolēma 1976. gada jūlijā paaugstināt pārtikas cenas. Akcijas sagatavošana tika veikta stingras slepenības atmosfērā. Šoreiz kompensācijai bija jābūt vienādai visiem nodarbinātajiem, kas nozīmēja piekāpšanos strādniekiem. Taču 29.–30. jūnijā Berlīnē notika Eiropas komunistisko un strādnieku partiju pārstāvju sanāksme. Tajā L. Brežņevs sacīja E. Gerekam: „Neaizmirstiet par 1970. gadu. Nekādu cenu paaugstināšanas mēģinājumu. Tas nav mūsu padoms, tā ir mūsu pozīcija. Vienīgais, kas jums atliek, ir nomierināt situāciju.” Kā liecinājis PSKP CK Starptautiskās nodaļas bijušais darbinieks P. Kostikovs, L. Brežņevs draudēja samazināt naftas piegādes Polijai par vairākiem miljoniem tonnu, ja Polijas vadība viņu neuzklausīs. Šoreiz E. Gerekam nācās padoties un ievērot PSRS vadības „pozīciju”. Partijas un valsts vadība bija spiesta atteikties no cenu paaugstināšanas un atkal PSRS bija spiesta sniegt PTR finansiālu palīdzību.

Pēc bijušā PASP CK darbinieka, vēlāk vēsturnieka A. Verblāna vārdiem tā bija pirmā ilgu gadu laikā PSRS vadības iejaukšanās Polijas iekšējās lietās. Pēc A. Verblāna domām vecīgajai PSRS vadībai galvenais bijis uzturēt sabiedrisko mieru, tā nesapratusi Polijas ekonomiskās situācijas īpatnības, nepieciešamību līdzsvarot piedāvājumu un pieprasījumu pārtikas tirgū. L. Brežņevs, uzstājot uz cenu paaugstināšanas atcelšanu, izdarījis E. Gerekam un visai PASP „lāča pakalpojumu”. Par to gan var strīdēties. Ļoti iespējams, ka tikai šīs iejaukšanās rezultātā PASP vadība jau 1976. gadā nenonāca līdz lielai asinsizliešanai, nepieciešamībai lietot bruņotu spēku pret savu tautu ar vāji prognozējamām sekām.

Mūsdienu poļu vēsturnieki arī uzsver, ka PSRS vecīgie vadītāji nevēlējušies, lai apstākļos, kad 1975. gadā bija noslēgta Helsinku vienošanās par sadarbību Eiropā, Polijā atkal sāktos kādas nekārtības. Autoram gan jāatzīst, ka šādu it kā visam pāri stāvošu PSRS vadītāju vēlmi dzīvot “mierā un klusumā” atspēko fakts par viņu izlēmību iejaukties Afganistānas iekšējās lietās 1979. gadā.

Mainījušajos politiskajos apstākļos PASP vadība paziņoja par līdzekļu pārgrupēšanu (kapitālieguldījumu ierobežošanu) un sociāli ekonomiskās politikas prioritāšu maiņu, patēriņa preču ražošanas palielināšanu.

Pēc tam, kad nebija izdevies savest kārtībā finanšu sistēmu un lauksaimniecības produktu piegādi ar cenu paaugstināšanu, atlika samazināt kapitālieguldījumus jeb, kā tagad saka, investīcijas tautsaimniecībā un panākt ražīguma celšanos lauksaimniecībā, patēriņa priekšmetu un dzīvokļu celtniecībā. Kaut tika apturēta 2,5 tūkstošu objektu celtniecība 200 miljardu zlotu vērtībā,

vēl 1977.–1978. gadā kapitālieguldījumi auga, jo bija grūti apstādināt investīcijas objektos, kuros jau bija ieguldīts daudz līdzekļu, tas nozīmētu to zaudēšanu.

Atkal, tāpat kā 1970. gadā, PTR vadītāji nespēja izdarīt visus vajadzīgos secinājumus no 1976. gada notikumiem. Kurss uz paātrinātu industrializāciju un turpmāku algu palielināšanu praktiski netika pārskatīts. Tikai 1979. gadā kapitālieguldījumi kļuva mazāki nekā 1976. gadā. Tai pat laikā auga nominālā darba alga, jo varas iestādes centās saglabāt lielāko uzņēmumu strādnieku privilēģijas, lai atkal nerastos neapmierinātības izpausmes. Tas veicināja inflāciju.

Arī dzīvokļu celtniecība turpinājās, taču izmaksāja tā arvien dārgāk. E. Gereka komandas iecerētais „ekonomiskais manevrs” neizdevās, jo saimnieciskā birokrātija neprata un negribēja taupīt, jo tas mazinātu tās pašas ienākumus. Radās t.s. „caurumi” ekonomiskajā infrastruktūrā, īpašu enerģētikā un transportā.

E. Gereks cerēja, ka ar laiku viņš spēs atgriezties pie ikgadēja samērā augstās algas pieauguma strādājošajiem. Tomēr praksē šie pasākumi faktiski izrādījās spontānu darbību virkni bez kopīgas koncepcijas. Pēc „ekonomiskā manevra” algu pieaugums samazinājās līdz 1-2% gadā. Noskaņojums sabiedrībā pasliktinājās. Cilvēki nevēlējās zaudēt iekaroto salīdzinoši augsto (vismaz “sociālistiskās sadraudzības” valstu vidū) dzīves līmeni.

Lauksaimniecībā kopumā turpinājās stagnācija. Graudkopības kultūru produkcijas ražošana 1979. gadā, salīdzinot ar 1970. gadu, gan palielinājās par 8,4%, bet lopkopībā pieaugums bija 39,8%. Šī nelīdzsvarotība piespieda Poliju ievērojami palielināt graudu un citas barības importu. 1980. gadā 40% no mājlopu vajadzībām tika apmierināti ar importētu barību.

Gaļas patēriņš pieauga, radot ievērojamus zaudējumus valsts kasei. Iepirkuma cenas no zemniekiem bija daudz augstākas nekā mazumtirdzniecības cenas veikalos. Daudzus gadus pārtikas cenas palika nemainīgas, kas noveda pie strauja budžeta subsīdiu pieauguma: no 17 miljardiem zlotu 1971. gadā līdz 51 miljardam zlotu 1975. gadā un gandrīz 170 miljardiem zlotu 1980. gadā. Šie skaitļi nozīmēja, ka uz katriem 100 zlotiem, ko 1980. gadā iedzīvotāji iztērēja pārtikai, no valsts budžeta tika piemaksāti vēl 43 zloti. Cenu struktūra, kā atzīmēja PASP VIII kongresā (1980. gada februāris), pēdējā desmitgadē joprojām bija neatrisināta problēma.

Zemnieki neuzticējās valdībai, necentās paplašināt ieguldījumus savās saimniecībās, baidoties zaudēt sava darba rezultātus. Lauksaimniecība tika arvien sliktāk apgādāta ar oglēm, minerālmēsliem, lopbarību, augu aizsardzības līdzekļiem. Lauksaimniecības problēma netika risināta, gluži pretēji – saasinājās, draudot ar arvien jauniem un jauniem sarežģījumiem.

Pēc staļiniskā valsts modeļa likvidēšanas 1956. gadā strādnieki jau divreiz (1970. un 1976. gadā) bija panākuši savu, piespieduši valdību ar sevi rēķināties, atteikties no jau pieņemtiem, bet nepopulāriem lēmumiem. Viņi bija guvuši cīņas pieredzi, kas rādīja, ka visizdevīgāk ir streikot, ieņemot savas rūpnīcas. Vislielākos upurus prasīja masu demonstrācijas. Tika it kā panākta vienošanās, ka valdība vairāk necentīsies veikt reformas uz strādnieku labklājības rēķina, atzina tās celšanas nepieciešamību. Taču līdz ar to apstājās iecerētas pašu poļu spēkiem veicamās ekonomiskās reformas.

Ja XIX gadsimtā šļahtiči un to sekotāji arvien no jauna sacēlās, vēloties izcīnīt Polijas valstiskumu agrākajās robežās, tai pat laikā nepievēršot uzmanību zemnieku stāvoklim, tad XX gadsimta otrajā pusē nu jau pilsētnieki, arī strādnieki, atsakoties maksāt pamatotas cenas par lauksaimniecības ražojumiem, atkal un atkal uzkrājot nepanesamas subsīdijas valsts budžetam, sekmēja poļu komunistu ekonomisko kļūdu (viņi taču patvaļīgi noteica algas un cenas, īpaši zemas cenas tika turētas lauksaimniecības precēm, enerģijas resursiem, satiksmes līdzekļiem un

dzīvokļiem), saglabāšanu un reizē ar to nevis problēmas risināšanu, bet iedzīšanu pagrīdē. Protams, galvenais grūtību cēlonis bija atteikšanās no tirgus ekonomikas, lauksaimniecības atstāšana novārtā, par ko atbildība bija jāuzņemas komunistiem, taču lauksaimniecības produkcijas patērētāju masas, rūpējoties par savu tuvākā laika labklājību un atstājot novārtā tālākās perspektīvas, arī sekmēja valsts ekonomiskās situācijas pasliktināšanos. Tā vietā lai veicinātu ekonomiski pamatotu cenu, tirgus saimniecības ieviešanu, tādu apstākļu radīšanu lauksaimniecībai, lai tā varētu netraucēti attīstīties, gan valsts vadība, gan iedzīvotāji faktiski uz laiku vienojās par subsīdiu izmaksu turpināšanu. Arī plānsaimniecības dogmatiskie aizstāvji PSRS vadībā bija gatavi uz padomju tautas rēķina sniegt ekonomisku palīdzību PTR, lai tā nereformētu „sociālistisko” saimniekošanas sistēmu.

1976. gada krīze un strādnieku nemieri iezīmēja opozīcijas sociālās bāzes paplašināšanos, kas kļuva par nozīmīgu politiskās dzīves faktoru. Radās iespēja perspektīvā izveidot opozicionārās inteliģences un strādnieku savienību.

1976. gada jūnija notikumi daļai opozicionāri noskaņotās inteliģences deva kvalitatīvi jaunu impulsu darbībai. Uz darbaļaužu protesta viļņa pret varas iestāžu realizēto politiku noformējās pirmās nelegālās grupas, kuras apvienoja pirmkārt radikāli noskaņotus inteliģences pārstāvjus un nedaudz vēlāk lika pamatus plašai sabiedriskai kustībai, kas kļuva pazīstama ar „*Solidarność*” (Solidaritāte) vārdu.

Sakarā ar 1976. gada 26. septembrī sākušos tiesu pār nesen streikojušajiem strādniekiem tika izveidota **Strādnieku aizsardzības komiteja** (*Komitet Obrony Robotników* – KOR, 1976–1981), kurā pulcējās aktīvi 1968. gada marta notikumu dalībnieki, pazīstami rakstnieki, zinātnieki, un garīdzniecības pārstāvji. Sākumā tās darbībā piedalījās 14 cilvēku, ideoloģiski gandrīz visi bija sociālisti.

KOR vadošās figūras bija publicists J. Kuroņs, rakstnieks J. Andržejevsis, literatūrkritiķis J. Lipskis, ekonomists E. Lipinskis u.c. Vēlāk Komitejai pievienojās Ā. Mihņiks un L. Kolakovskis. J. Kuroņs un Ā. Mihņiks bija piedalījušies jau 1968. gada studentu nemieros. KOR palīdzēja daudzi juristi un studenti.

Jāievēro, ka pirms tam – 1975. gadā, PTR bija parakstījusi Helsinku konferences par drošību un sadarbību nobeiguma aktu (*Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe*), kurš paredzēja arī cilvēktiesību ievērošanu. Atšķirībā no padomju vadības PTR līderi nevarēja atstāt novārtā šo līgumu, jo bija ļoti atkarīgi no Rietumu aizdevumiem. Ievērojot to strupceļu, kurā atradās Polijas vadība, tās bezspēcību, KOR varēja aktīvi rīkoties. Faktiski tā bija pirmā pilsoniskās sabiedrības organizācija, kas iebilda pret komunistiskās partijas visvarenību, kaut arī tā pati to nedeklarēja.

1976. gada 23. septembrī tika publicēts pirmais Komitejas manifests Polijas tautai un valdībai, kurš kļuva par tās dibināšanas deklarāciju. Tajā bija teikts: „Pašreizējo represiju upuri nevar paļauties uz jebkādu palīdzību no organizācijām, kuru uzdevums būtu to sniegt, piemēram, arodbiedrībām, kuru loma ir nožēlojama. Arī sociālā atbalsta iestādes atsakās viņiem palīdzēt. Šajā situācijā šī loma jāuzņemas sabiedrībai, kuras interesēs rīkojās represētie. Tautai nav citu metožu aizsardzībai pret patvaļu, kā tikai solidaritāte un savstarpējā palīdzība.”

Priekšplānā izvirzītais KOR mērķis bija materiāla un juridiska palīdzība arestētajiem strādniekiem un viņu ģimenēm. Tālākie mērķi bija nosaukti komitejas dibināšanas uzsaukumā: tiesību uz streikiem, demonstrācijām un sapulcēm, brīvu viedokļu paušanu aizstāvība. Taču KOR kā „puslegālas opozīcijas” darbība drīz pārsniedza atklāti deklarētos mērķus.

KOR locekļi ar rakstnieka J. Andržejevskā starpniecību nosūtīja Seima priekšsēdētājam pilnu sarakstu ar saviem vārdiem, adresēm un tālrunu numuriem, tādējādi paziņojot, ka komiteja pastāv un ir gatava aizsargāt strādnieku tiesības. Tā kā komiteja arī publiski paziņoja savu sastāvu, ikviens varēja vērsties pie tās pēc palīdzības. Slepēnībā tika turēta tikai darbības tehniskā puse. Komiteja iestājās par sociālā un saimnieciskā stāvokļa uzlabošanu, pašpārvaldes attīstību, pilsoniskajām brīvībām un tiesiskuma ievērošanu. Tā izplatīja savus paziņojumus, vāca līdzekļus represijās cietušajiem, sūtīja atklātas vēstules varas iestādēm, aizstāvēt represētos. KOR biedri piedalījās strādnieku tiesāšanas procesos, sniedza tiem juridisku palīdzību, vāca naudu viņu ģimeņu atbalstam, izdeva biļetenus, informējot sabiedrību par drošības dienesta izmantotajām skarbajām metodēm attiecībā pret arestētajiem, tādējādi izdarot pastāvīgu spiedienu uz varas iestādēm. 1977. gada janvārī gandrīz 500 cilvēku saņēma šāda veida palīdzību. Komitejas darbību atbalstīja diezgan plaši strādnieku un intelīgenes slāņi. Petīciju varas iestādēm parakstīja ap 3 000 cilvēku. Taču tā kā drīz kļuva redzama komitejas antisociālistiskā ievirze, oficiālā prese uzsāka tās apkarošanu, tās biedri tika tiesāti un ieslodzīti cietumā.

KOR ideologi J. Kuroņs un A. Mihņiks propagandēja viedokli, ka Polijā pastāvošais „reālais sociālisms” ir totalitāra sistēma, uzspiesta no ārpuses, krīzes nesoša un nereformējama, bet to mainīt var ar sabiedrības pašorganizāciju un pastāvīgu spiedienu uz varas iestādēm. Sabiedrībā plaši izplatītie pretpadomju uzskati un vēlme atbrīvoties no nosacītās atkarības no PSRS palīdzēja stiprināt un izplatīt opozīcijas uzskatus Polijā.

KOR radīja savu neatkarīgu no valsts izdevniecību, kura, publicēja gan poļu rakstnieku darbus, gan arī publicistiku. Galvenie KOR periodiskie izdevumi bija „Głos” (Balss), „Puls” (Pulss), „Republika”, „Placówka” (Postenis).

1977. gadā fiziķis M. Hoeckis izveidoja neatkarīgu izdevniecību „Nowa” (*Niezależna Oficyna Wydawnicza Nowa*), kas publicēja daļēji literatūru, kuru legāli nevarēja nodrukāt politisku apsvērumu dēļ. Kopumā līdz 1980. gada vasarai tika izdotas 60 grāmatas un 26 dažādi žurnāli. Pēc M. Hoecka teiktā, pateicoties ārvalstu un vietējo sponsoru palīdzībai, izdevās ātri izveidot regulāru kārtējo publikāciju izlaišanu. Izdevniecības „Nowa” darbība bija balstīta uz divām cilvēku grupām: pirmā bija legāla, potenciālie autori varēja ar tiem sazināties, otrā grupa sastāvēja no „bezvārda” izdevniecības darbiniekiem un izplatītājiem.

Par opozīcijas plašo izdevējdarbību liecina dati: 1976.–1979. gadā Polijas drošības dienests konfiscēja 440 tūkstošus skrejlapu, žurnālu un grāmatu, 121 tipogrāfiju, 106 rakstāmmašīnas.

No 1977. gada 3. februāra, balstoties uz oficiālu lēmumu par apžēlošanu, sākās arestēto atlaišana no cietuma, taču atbrīvoti viņi bija nosacīti, daži cilvēki palika apcietinājumā. Kad 1977. gada 7. maijā nenoskaidrotos apstākļos gāja bojā viens no KOR darbiniekiem un atkal sākās protesti, varas iestādes arestēja 11 KOR darbiniekus, 24. maijā Varšavas Svētā Mārtiņa baznīcā sākās bada streiks. 19. jūlijā tika atbrīvoti pēdējie arestētie, taču viņiem netika atlīdzināts par darba kavējumiem un veselības bojājumiem sadursmju laikā. Līdz tam laikam savāktais kopējais līdzekļu apjoms sasniedza aptuveni 1,5 miljonus zlotu. Finansiāli KOR atbalstīja vecā un jaunā emigrācija. T.s. Polijas Republikas prezidents emigrācijā E. Račiņskis izveidoja īpašu „Pilsoņu komitejas” fondu, kas vāca naudu galvenokārt veco pirmskara un kara laika poļu emigrantu vidū.

Ar KOR ideoloģisko palīdzību Katovicē un Pomerānijā tika izveidotas komitejas ar nolūku dibināt brīvas arodbiedrības, izveidojās studentu solidaritātes komitejas.

1977. gada 29. septembrī komiteja pieņēma nosaukumu „KOR Sociālās paš aizsardzības komiteja” (*Komitet Samoobrony Społecznej KOR*, arī KSS-KOR). No 1977. gada septembra līdz 1981. gada septembrim tā darbojās ar šo nosaukumu. KSS-KOR centās radīt tādu atklātību

sabiedrībā, kas ļautu apšaubīt valsts monopoltiesības politiskās un kultūras dzīves jautājumu risināšanā. KSS–KOR darbība veicināja arī citu opozicionāru grupu izveidi.

Nelegāli iznāca „*Biuletyn Informacyjny*” (Informācijas biļetens), kultūras jautājumiem veltītais izdevums „*Zapis*” (Ieraksts), avīze „*Robotnik*” (Strādnieks). Pēdējā hektografētā veidā 1980. gadā iznāca 70 000 eksemplāru lielā metienā. Nelegāli tika izdotas kā Polijā dzīvojošo opozicionāri noskaņoto autoru J. Andžejevskā, K. Brandisā, kā arī uz ārzemēm emigrējušo Č. Miloša un Ļ. Kolakovskā darbus. KSS –KOR uzturēja sakarus ar padomju disidentu A. Saharovu, Čehoslovākijas disidentu grupu „*Charta 77*” (Harta 77).

1977. gadā opozicionārie intelektuāļi radīja „Zinātnisko kursu biedrību” (*Towarzystwo Kursów Naukowuch*). Privātos dzīvokļos tika noturēti priekšlasījumi par „tabu” (aizliegtām) tēmām Polijas pagātnē un tagadnē. Šādas lekcijas ieguva lielu popularitāti. 1978. gadā notika apmēram 80 šādu priekšlasījumu, katru no tiem apmeklēja no 20 līdz pat 200 cilvēku.

KOR-KOS struktūru izveidošana nozīmēja opozīcijas inteliģences, studentu un strādnieku kustības tuvināšanos. J. Kuroņs rakstīja: „Mūsu valstī politisko opozīciju pārstāv cilvēki, kas stāv uz dažādām ideoloģiskām platformām ar atšķirīgu pasaules redzējumu un uzskatiem [...] Viņus vieno cīņa pret vienu pretinieku – pastāvošo sociāli politisko sistēmu”. Kā pamatoti norādīja padomju ģenerālis V. Pavlovs, KOR, „labāk nekā PASP saprotot strādnieku šķiras lomu, nosprauda uzdevumu iekarot tās atbalstu.” Pēc krievu matemātiķa, filozofa un publicista A. Feta domām 1976. gadā izveidotā „Strādnieku aizsardzības komiteja” kļuva par pavērsiena punktu poļu tautas pretošanās pastāvošajam režīmam vēsturē, jo, pateicoties KOR skaidrojošajam darbam strādnieku vidū, ievērojama strādnieku šķiras daļa saprata, ka savas ekonomiskās intereses viņi nevar nosargāt bez politiskām garantijām.

Pēc poļu pētnieku aprēķiniem, septiņdesmito gadu otrajā pusē opozīcijas darbībās bija iesaistīti 1–1,5 tūkstoši cilvēku, tai skaitā 300–500 cilvēku, kas darbojās patstāvīgi. Tā kā tā nebija pārāk nozīmīga sabiedrības daļa, valsts drošības dienests šo opozīciju uzskatīja par marginālu parādību Polijas sabiedrības dzīvē, kura izpaužas vienīgi humanitārās inteliģences vidū un ir pakārtota Rietumu antikomunistiskajiem centriem. Kaut KSS–KOR centās darboties legalitātes robežās, valsts struktūras traucēja organizācijas darbību, vērsoties pret tās biedriem ar dzīvokļu kratišanu, īslaicīgiem arestiem.

1977. gada 5. martā sāka darboties Cilvēka un pilsoņa tiesību aizstāvības kustība (*Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela* – ROPCiO) ar Ļ. Močuļski, A. Čumu un V. Zembinski priekšgalā. Tās biedru skaits izveidošanas laikā tika lēsts uz apmēram 100 cilvēki. Pēc tam aktīvistu skaits pieauga līdz 250. Ja KOR biedru vidū pārsvarā bija cilvēki ar sociālistisku vai vismaz kreisu orientāciju, jaunajā organizācijā biedru vairākums simpatizēja agrāko nacionāldemokrātu, kristīgo demokrātu vai J. Pilsudskā idejām. Organizācija darbojās ar labēji nacionāldemokrātisku ievirzi, stādīja mērķi atņemt varu PASP, nojaukt PTR sociāli politisko sistēmu un nošķelt Poliju no PSRS, vadoties no otrās Žečpospolitas vēsturiskajām tradīcijām. Kustībā nebija pilnīgas ideoloģiskas viendabības, pastāvēja dažādi strāvojumi, taču ar skaidru nacionālistu pārsvaru. Tika publicēti vairāki nelegāli izdevumi. Galvenie no tiem bija „*Opinie*” (“Viedoklis”), „*Gospodarz*” (“Saimnieks”, zemnieku biļetens). Starp šiem izdevumiem bija īpašas instrukcijas kā izturēties aizturēšanas laikā, ko veica milicija vai drošības dienests. PTR iestādes ar bažām reaģēja uz ROPCiO tapšanu un attīstību.

Aktīvistu tika pakļauti administratīviem arestiem, propagandistiskai vajāšanai, piekaušanai no „nezināmu personu” puses. Drošības iestādes pastāvīgi uzraudzīja cilvēkus no KOR un ROPCiO,

padomju vadītāji rūgti pārmeta poļu kolēģiem, ka „visstulbākais cara gubernators nebūtu ļāvis tik inteliģentam ksendzam kā Karols Vojtila kļūst par bīskapu”. Arī Polijas partijas un valstu nomenklatūra K. Vojtilas ievēlēšanā par pāvestu saskatīja draudus PASP varai. Bija skaidri zināms, ka kardināls, Krakovas arhibīskaps K. Vojtila izteica radikālākus uzskatus nekā primass S. Višinskis, kritizēja to Polijas baznīcas Galvenajā padomē, uzturēja draudzīgus sakarus ar ASV prezidenta Dž. Kartera padomnieku nacionālās drošības jautājumos Ž. Bžezinski, bija viens no nepiekāpīgākajiem Polijas katoļu baznīcas vadītājiem.

K. Vojtila kļuva par visjaunāko garīdznieku, iesvētītu par kardinālu (47 gadu vecumā). Par Romas pāvestu viņš kļuva 58 gadu vecumā. (Pirms viņa divu gadsimtu laikā tikai Pijs IX par pāvestu kļuva jaunāks – 54 gadu vecumā.)

Pēc angļu vēsturnieka K. Endrjūsa vērtējuma krīze Polijā sākās tieši ar kardināla K. Vojtilas ievēlēšanu par Romas pāvestu. Tieši pirmā poļu izcelsmes pāvesta morālās autoritātes priekšā sākusi šķobīties PASP ietekme. Var arī apstrīdēt šo viedokli (šķobīties PASP ietekme sāka jau agrāk), taču tam, ka politisko, garīgo spēku samērs ar pāvesta-poļa ievēlēšanu būtiski mainījās, nevar nepiekrīst. Poļi to uztvēra ar milzīgu nacionālo lepnumu. Kad 1978. gada 16. oktobrī Polijā atskanēja visu baznīcu zvani, sajūsmināti cilvēki izgāja ielās, lai nosvinētu K. Vojtilas ievēlēšanu par Romas pāvestu. Turpretī komunistiem poļu garīdznieka ievēlēšana par pāvestu radīja milzīgas papildus grūtības tās centienos ierobežot baznīcas ietekmi. PASP CK Politbiroja locekļi pārdzīvoja šoku un lielu nemieru par nākotni. (Šai laikā, iespējams, Polija bija pati katoliskākā valsts pasaulē. PSRS VDK vērtēja, ka ticīgo skaits Polijā sasniedz 90%. Pavisam valstī bija 19 913 garīdznieku, kā arī 5 325 teoloģijas studentu.)

Poļa ievēlēšanai par pāvestu 1978. gadā gan nebija tūlītēju seku, taču, ceļot opozīcijas cīņas sparu, tai bija ilgstoša iedarbe. Tā kļuva par nacionālu satricinājumu: pirmo reizi kopš Češinas novada sagrašanās 1938. gadā poļi jutās guvuši uzvaru, viņu pašapziņa ievērojami auga, un, pateicoties tam, auga arī poļu opozīcijas drosme. Gan baznīca, gan opozīcija Polijā saistīja ar jauno pāvestu lielas cerības.

Tiesa, padomju VDK pārstāvniecība Varšavā ziņoja uz Maskavu arī par Polijā pēc jaunā pāvesta ievēlēšanas izplatītajām anekdotēm. Pēc vienas no tām, no Vatikāna skursteņa, pēc kura baltajiem dūmiem ticīgie uzzina par jauna pāvesta ievēlēšanu, šoreiz pacēlušies sarkani dūmi, jo K. Vojtila sadedzinājis savu PASP biedra karti. Pēc otras, tūlīt pēc ievēlēšanas par pāvestu K. Vojtila apmeklēja PTR iekšlietu ministru un ziņojis: „Biedri ministri! Jūsu uzdevums ir izpildīts!”. Ļoti gan iespējams, ka šādu anekdošu izplatītāji bija paši padomju vai poļu drošības dienestu darbinieki, ieinteresēti pāvesta autoritātes graušanā.

Tiesa, K. Vojtila pats grāva Romas pāvesta tradicionālo tēlu – viņš krosa kurpēs skrēja pa kalnu takām, spēlēja tenisu, slēpoja kalnos, lasīja sprediķus stadionos un pilsētu laukumos. Pirmo sprediķi kā pāvests Romā viņš noturēja itāļu – tautas valodā, nevis latīniski, kā tas notika agrāk. Jānis Pāvils II atzina apsūdzības katoļu baznīcai – it īpaši klusēšanu Otrā pasaules kara un Holokausta laikā, kad katoļu priesteri un bīskapi aprobežojās ar ebreju un citu nacistu vajāto cilvēku glābšanu. 1986. gadā viņš pirmo reizi visu pāvestu pastāvēšanas vēsturē apmeklēja sinagogu, viņš pirmais pēc 1054. gada kristīgās baznīcas šķelšanās devās uz Grieķiju, noturēja lūgšanu par mieru Damaskā un apmeklēja mošeju. Kopumā viņš apmeklēja ap 130 pasaules valstu, visur uzstājoties par cilvēku tiesībām, pret vardarbību un diktatoriskiem režīmiem. Jānis Pāvils II no saviem priekšgājējiem atšķīrās arī ar to, ka viņš izteica nožēlu par vēstures gaitā pieļautajām katoļu baznīcas kļūdām (mūsdienu izpratnē – arī noziegumiem). Taču tas viss nevis grāva, bet kopumā stiprināja pāvesta autoritāti.

Jāņa Pāvila II attieksmes pret marksismu pamatā bija tēze par to kā reakciju uz necilvēcīgo kapitālistisko strādniecības ekspluatāciju XIX gadsimtā. Līdz ar to marksisms it kā pārvērtās par lokālu, laikā ierobežotu parādību, tika minimālizēta arī šķiru cīņas loma. Pāvests to attiecināja uz pagātni, uz jau pārdzīvoto. Tā viņš centās pierādīt marksistiskās pieejas šaurību tādai globālai problēmai kā sociālā taisnīguma panākšana pasaulē.

Vienlaikus Jānis Pāvils II arī lika vienlīdzības zīmi starp marksismu un liberālismu kā „kapitālisma filozofiju”, uzskatot abas teorijas par XIX gadsimta vulgārā materiālisma atvasēm. Abas tās, pēc pāvesta vērtējuma bija „nehumānas un īstenai morālo un garīgo vērtību kārtībai draudošas filozofiskas sistēmas”. Pēc Jāņa Pāvila II uzskatiem pret liberālismu jācīnās tāpēc, ka tas izkropļoja patieso, t. i. – kristīgo vērtību kārtību un atbilstoši tam radās tāda sociāli-ekonomiska sistēma kā „kapitālisms”, par kuras atvasinājumu kļuva „kolektīvisms” [„sociālisms”]. Kapitālismu pāvests kritizēja, pretstatot neierobežota privātīpašuma principu, uz kura tas balstās, ražošanas līdzekļu līdzīpašuma principam, darba cilvēku dalībai uzņēmumu pārvaldē un ienākumu saņemšanā. Savukārt „reālā sociālisma” pieredzi Jānis Pāvils II kritizēja, pretstatot īpašuma pārvalstiskošanu tā „patiesai” sabiedriskošanai. 1980. gada 10. jūnijā, uzstājoties Brazīlijas strādnieku priekšā, pāvests paziņoja: „Reformu mērķim ir jābūt pieejas privātīpašumam nodrošināšanai visiem, jo tas zināmā mērā ir neaizstājams cilvēka brīvības un pašaplicināšanās nosacījums, ļauj cilvēkam saraut anonimitātes un atsvešinātības važas.” Partnerības principu Jānis Pāvils II uzskatīja par vienīgo ceļu, kā pārvarēt „atkarīgā darba sistēmu”, faktiski algotā darba sistēmu. Līdzīgu pieeju šīm problēmām mūsdienās ir pauduši arī daudzi sabiedrības attīstības pētnieki.

Pāvests Jānis Pāvils II vairākkārt apmeklēja Poliju. Pirmo reizi tas notika 1979. gada jūnijā. Vizīte tika saskaņota ar PTR vadību. (Iespējams, E. Gereks, meklējot ceļus, kā mazināt sociālo spriedzi, šim nolūkam mēģināja izmantot arī faktu, ka polis K. Vojtīla tika ievēlēts katoļu baznīcas augstākajā amatā.)

Par PTR vadības piekrišanu pāvesta Jāņa Pāvila II vizītei Polijā bija uztraukusies PSRS vadība. Tā kategoriski iebilda pret pāvesta vizīti Polijā. Šai sakarā PSKP CK ģenerālsekretārs L. Brežņevs divreiz zvanīja E. Gerekam un pieprasīja atcelt vizīti kā tādu, kas rada draudus visai sociālistiskajai sadraudzībai. E. Gereks atbildēja, ka viņš to nevar izdarīt, taisnojās ar to, ka valsts iedzīvotāju vairākums ir katoļi. Viņš atteicās sekot arī ieteikumam pierunāt pāvestu, lai tas diplomātiski „saslimtu” un pats atteiktos no vizītes. Tad nu L. Brežņevs izteicās, ka „Gomulka bija labāks komunist [nekā E. Gereks]. Viņš nevēlējās uzņemt pāvestu [Pāvilu VI] un toreiz nekas slikts nenotika.” Ar to padomju valstsvīrs demonstrēja savu neizpratni par atšķirīgo situāciju divos dažādos vēstures posmos. Tomēr PSKP CK ģenerālsekretāra saruna ar PASP CK pirmo sekretāru beidzās ar to, ka L. Brežņevs pateica: „Dariet, kā Jūs gribat. Es tikai ceru, ka Jums un Jūsu partijai tas vēlāk nebūs jānožēlo”.

Jāņa Pāvila II vizīte Polijā notika 1979. gada 2.–10. jūnijā. 1979. gada 2. jūnijā miljons poļu pulcējās gar ceļu, kurš veda no lidostas uz Uzvaras laukumu Varšavā un vecpilsētu, lai sveiktu pāvestu. PASP centās tautai iestāstīt, ka pāvests nav pastāvošas iekārtas pretinieks. Televīzija rādīja Polijas valsts vadītāju tikšanās ar pāvestu. Turpmākajās 9 dienās pāvests triumfāli apceļoja visu valsti. Kaut Jānis Pāvils II izturējās politiski atturīgi (ir gan liecības, ka viņš uzsāka atrunāt Polijas bīskapus no jebkuru kompromisu ar marksismu ievērošanas), vismaz 10 miljonu poļu, kas bija lepni, ka viņu tautietis kļuvis par katoļu baznīcas vadītāju, vēlējās viņu tieši redzēt uz dzirdēt, piedalījās viņa vadītajos brīvdabas dievkalpojumos. Pārējie divdesmit pieci miljoni sekoja viņa ceļojumam pie televizoru ekrāniem. Faktiski tā bija demonstrācija, kas rādīja, ka baznīca tautā bauda lielāku uzticību nekā „sociālistiskā” valsts. Poļu katoļu sajūsma par poļu pāvestu bija milzīga. Emocijas pārvērtās darbībā, vērstā pret pastāvošo ateistisko valsts iekārtu. Jau vēlāk Ļ. Valensa uzsvēra: „Kad 1979. gadā pie mums [Polijā] vizītē bija Jānis Pāvils II, viņš sēja brīvības vārdus, kas jau nākamajā gadā apauga ar miesu. Viņš atmodināja mūs, poļus, un mēs noticējām viņa vārdiem, noticējām, ka ir cerība uz pārmaiņām. Tā dzima 80. gada augusts, tā dzima *Solidarność*”, kas mainīja Eiropas seju.”

Polijas katoļu baznīca parādīja sava aparāta efektivitāti, kas spēja uzturēt kārtību un mieru liela mēroga dievkalpojumu laikā. Pāvests aicināja poļu tautu veikt pārmaiņas, tiesa, nepasakot kādas.

Pēc vizītes ievērojami palielinājās opozīcijas aktivitāte un uzbrūkošais raksturs. Atklāti tika organizēta antikomunistiska un pretpadomju propaganda.

Jau no 70.gadu beigām katoļu bīskapijas arvien biežāk sāka saņemt atļaujas dibināt jaunas draudzes, celt jaunus dievnamus, katehizācijas centrus. Šīs iespēja vēl vairāk paplašinājās, kad K. Vojtīla kļuva par Romas pāvestu.

Līdz 70. gadu beigām baznīcu skaits bija pieaudzis divas reizes: darbojās 14 152 baznīcas un kapelas, 19 642 garīdznieki (tai skaitā klosteros 4 443 ksendzi), pastāvēja 6 790 draudzes. Garīdzniekus gatavoja 24 augstākie eparhiālie un 20 augstākie klosteru semināri. Baznīcas pārvaldē atradās arī Lubļinas katoļu universitāte (*Katolicki Uniwersytet Lubelski*) – no valsts atdalīta augstskola. Valsts savukārt finansēja augstāko mācību iestādi Katoliskās teoloģijas akadēmiju Varšavā (*Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie*). 1981.gadā tām pievienojās Pāvesta teoloģiskā akadēmija Krakovā (*Papieska Akademia Teologiczna*). Baznīcas pārvaldē atradās ap 2 487 sieviešu klosteru ar 27 574 mūķenēm un vairāk nekā 530 vīriešu klosteru ar 8 587 mūķiem. Mūķenes strādāja bērnu dārzos, bērnu namos, apkopa nespējniekus valsts un kooperatīvajās medicīnas iestādēs. Pie klosteriem pastāvēja 10 vispārīzglītojošas skolas, iznāca 92 katoliski žurnāli.

Šādos apstākļos E. Gerekam nebija skaidras izpratnes par to, kā varas iestādēm būtu jāizturas pret opozīciju. Partijas vadītājs nevarēja atļaut atklātu diskusiju ar opozīciju, jo jebkuri argumenti atdūrās pret prasībām paaugstināt iedzīvotāju dzīves līmeni un dot tiem vairāk tiesību. Opozīcijas apkarošanai tika izmantoti politiski, administratīvi, administratīvi-krimināli un pat krimināli līdzekļi. Kā politiski līdzekļi pret to tika lietota propaganda, cenzūra, partijas kontrole pār augstskolām un zinātniekiem. Valsts drošības orgāni un milicija galvenokārt aprobežojās ar opozicionāru novērošanu un tās pastāvīgu tramdīšanu: cilvēki, kuri piedalījās dažādos protestos un sanāksmēs, tika regulāri aizturēti un pārmeklēti. Ievērojami līdzekļi tika piešķirti jauna aģentu tīkla izveidei un vecā paplašināšanai uzņēmumos un universitātēs. Valsts drošības aģentiem un informatoriem bija modernas noklausīšanās ierīces un viņi efektīvi uzraudzīja opozīcijas darbiniekus un atbalstītājus.

Ar opozīcijas struktūrās savervētu aģentu palīdzību tajā tika atbalstīti savstarpēji konflikti un radīta savstarpēju aizdomu atmosfēra. Tika piemēroti naudas sodi, īstermiņa aresti, tika likvidēta poligrāfiskā bāze, traucēta cenzūras neatļautu izdevumu jeb „pašizdevumu” (burtisks tulkojums no krievu *camuzdam*) izplatīšana.

Policijisku metožu: aizturēšanu, kratīšanu, iebiedēšanu pielietošana, no vienas puses, veda pie arvien lielāka skaita opozicionāru organizāciju, tai skaitā pagrīdē esošu, rašanās, un, no otras puses, veda pie pieaugošas neapmierinātības partijas un drošības aparātā ar E. Gereka pasivitāti cīņā pret politiskajiem pretiniekiem.

70. gadu otrajā pusē drošības dienesta personāla skaits atkal sāka augt, un 1981. gadā sasniedza 20 086 cilvēku, tajā skaitā 6 092 cilvēku centrālajā aparātā (30,32%).

Auga arī slepeno aģentu, kuru darbs parasti tika daļēji apmaksāts, skaits. 1975. gadā 38% šo slepeno drošības dienesta līdzstrādnieku bija augstākā izglītība, gandrīz 50% – vidējā izglītība. Cilvēki piekrita sadarboties ar drošības dienestu, jo tas solīja viņus atbalstīt karjerā, palīdzēt iegūt ārzemju pasi, atļauju ceļot uz ārzemēm utt. 70. gadu otrajā pusē šo slepeno aģentu skaits gandrīz dubultojās un 1980. gadā sasniedza 31 tūkstoši. (Jāatzīmē, ka viņi informēja valsts drošības

dienestu ne tikai par noskaņojumu darba kolektīvos, bet arī par zādzībām, piesavināšanos, dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu utt. Katrs otrais uzņēmumos izdarītais noziegums tika atklāts šo aģentu darba rezultātā.)

Lai visu valsts varas spēku iedarbinātu pret opozīciju faktiski bija nepieciešama tikai viena cilvēka, proti – E. Gereka, politiskā griba, bet tā netika parādīta. Kāpēc viņš tā rīkojās?

Iespējams, ka sava, lai subjektīva, nozīme bija E. Gereka veselības stāvoklim. Viņam tika atklāta plaušu tuberkuloze. 1978. gadā saasinājās hroniska mugurkaula slimība un astma. Visas šīs slimības bija rezultāts viņa darbam jaunībā Francijas un Beļģijas raktuvēs. Viņš vairs nevarēja iztikt bez pretsāpju līdzekļiem, īpaši uzstāšanos laikā. Sliktā veselība apslāpēja viņa darbību, traucēja ātrai lēmumu pieņemšanai.

Iespējams, E. Gereks arī vienkārši neticēja opozīcijas spējai ko panākt. Tikšanās laikā 1980. gada vasarā Krimā viņš sacīja PSKP CK ģenerālsekretāram: „Biedri Brežņev, visa mūsu opozīcija ir mūsu rokās. Viņus visus var saskaitīt uz pirkstiem, un turklāt mūsu iekšlietu ministram S. Kovalčukam, Politbiroja loceklim, uz katru opozīcijas locekli ir četri savi cilvēki, kuri zina visu par šo opozīciju.” 1980. gadā Iekšlietu ministrijas ģenerālis V. Požoga PASP CK pirmajam sekretāram apliecināja, ka drošības dienests var arestēt visu opozīciju un ieslodzīt cietumā triju dienu laikā. Viņam droši vien bija taisnība. Opozīcijas organizācijas bija caurvītas ar drošības aģentiem. Tā, PASP CK Politbiroja sēdēs S. Kovalčuks atkārtoti paziņoja, ka viens no tādas pagrīdes aroorganizācijas „Piejūras brīvā arodbiedrība” dibinātājiem (1978) L. Velensa ir „viņa cilvēks”.

Izveidojās paradoksāla situācija: valstī, kurā dominēja viena partija, varas iestādes pieļāva opozicionāru nelegālu organizāciju pastāvēšanu, kurām bija sava prese un izdevniecības. Iznākušie no cietuma Ā. Mihņiks un J. Kuroņs, pārliecinājās, ka var turpināt rīkoties nesodīti, ka E. Gereks ļaus opozīcijai darboties un Rietumi to vienmēr aizstāvēs. Opozīcijas atbalstītāju rindas sāka strauji augt. Kā jau teikts, opozīcija bija idejiski un organizatoriski vāja, taču tā liecināja, ka sabiedrībā arvien vairāk nobriest apziņa, ka varas iestādes ir nonākušas strupceļā un neredz Polijas attīstības ceļu.

No komunistu viedokļa liberālā politika E. Gerekam nedeva kādus būtiskus politiskus ieguvumus. Opozīcija nejuta nekādu pateicību E. Gerekam. Arī poļu sabiedrība kopumā ātri aizmirs, cik daudz bija izdarījusi E. Gereka komanda iepriekšējos gados, arī to, ka viņa vadības gados taču „Polija atvērās pasaulei” un politiskais režīms salīdzinājumā ar citām „sociālistiskajām” valstīm kļuva diezgan liberāls.

Toties E. Gereka realizētā iecietības pret opozīciju politika pastiprināja neapmierinātību partijas aparātā. PASP iekšienē tās vadītājs arvien vairāk tika uztverts kā persona, kas grauj nomenklatūras pozīcijas un ved pie režīma destabilizācijas. Gandrīz visi PASP CK Politbiroja locekļi atbalstīja bargas represijas pret opozīciju, bet bija spiesti paciest E. Gereka „ekscentriskumu”. Partijas aparāts un drošības dienests pakāpeniski nonāca pie secinājuma, ka ir nepieciešams nomainīt pirmo sekretāru. Arī pēc daudzu ierindas poļu domām viņa komanda bija izsmēlusi savu potenciālu un tai nebija jaunu ideju Polijas tālākai attīstībai.

Neveiksmīgais cenu paaugstināšanas mēģinājums nevarēja neietekmēt arī situāciju Polijas vadībā. Uz E. Gereka vadītā PASP CK „kuģa” sākās nemieri. Pieauga nesaskaņas starp partijas un valdības struktūrām. Īpaši vājinājās P. Jaroševiča politiskās pozīcijas.

Jau 1977. gada oktobrī bijušo PASP līderu grupa (E. Ohabs, E. Osobka-Moravskis un citi) nosūtīja Politbirojam „14-tu memorandu”, kurā viņi pieprasīja demokrātijas paplašināšanu un

labāku valsts pārvaldību. Vairāki CK Politbiroja locekļi oficiālajās sēdēs atbalstīja partijas „ģenerālo līniju”, taču privātās sarunās no tās distancējās. Pat valdības viceministri sevi neidentificēja ar partijas programmu. PASP CK loceklis, nedēļas izdevuma „*Polityka*” galvenais redaktors M. Rakovskis atļāvās izteikties, ka „sociālisms Polijā atnests uz padomju armijas durkļiem”, tāpēc PSRS sūtnis Polijā sāka vākt ziņas par šī poļu darbinieka personību.

PASP vadībā norisa slepena cīņa par varu. Valdības sēdē 1978. gada 12. oktobrī, apspriežot 1979. gada valsts ekonomiskās attīstības plāna direktīvas, S. Olšovskis un E. Babiuhš pirmo reizi noteikti paziņoja, ka politiskā situācija valstī neļauj uzturēt sasniegto iedzīvotāju dzīves līmeni. Stagnācija bija sasniegusi bīstamu punktu, kas draudēja ar sabiedrības neapmierinātības eksploziju. 1978. gada 4. decembrī PASP CK sekretariāta neformālā sanāksmē S. Olšovskis uzstāja, ka izmaiņas valsts funkcionēšanā nav iespējamās bez valdības maiņas vai vismaz izmaiņām tās sastāvā. 1979. gadā PASP CK sekretārs E. Babiuhš uzsāka kampaņu pret premjerministru P. Jaroševiču.

Lai neitralizētu negatīvo politisko tendenču pieaugumu partijā, PASP vadība centās strauji palielināt tās biedru skaitu. Ja 1971. gadā PASP bija 2,25 miljoni biedru, tad 1980. gada jūlijā PASP bija jau 3,15 miljoni biedru, kas sastādīja 15% no visu pieaugušo valsts iedzīvotāju skaita. (Starp citu, arī 1944. gadā radītās poļu – padomju draudzības biedrības augstākais aktivitātes posms bija 70. gadu beigās, kad tajā skaitījās līdz 3 miljoniem biedru, apvienotu pulciņos, kā arī 19 tūkstošu kolektīvu biedru.)

Tika stādīts uzdevums līdz partijas VIII kongresam (līdz 1980. gada sākumam) to paaugstināt līdz 4 miljoniem cilvēku. Izvērsās partijas provinču organizāciju „konkurss”, kura uzņems vairāk jaunu biedru. Notika pat vidusskolēnu uzņemšana partijā. 1978. gadā PASP iesaistījās lielākais biedru skaits tās vēsturē – 272 489. Tā auga acīm redzami, bez cilvēkiem, kuri atzina komunistiskās idejas, savās rindās pieņemot arī karjeristus, jauniešus bez nobriedušiem uzskatiem u.c. Taču partijas biedru sociālajā struktūrā 70. gados būtiskas izmaiņas nenotika. Bija tikai nelielas svārstības. Partijas aparāts iemācījās „regulēt” PASP sastāvu. Strādnieku īpatsvars, kaut arī nedaudz, tomēr auga. 1971. gadā tas bija 39,7%, 1975. gadā – 41,8%, 1980. gadā – 40,6%. Toties inteliģentu un kalpotāju īpatsvars nedaudz samazinājās. 1971. gadā partijā to bija 43,6%, (tikai inteliģentu 26,3%), 1980. gadā – 41,6%. Tāpat notika ar zemnieku īpatsvaru: 1971. gadā to bija 10,6%, 1980. gadā – 9,4%.

Tomēr PASP biedru skaita pieaugums un tā „pareizais” sociālais sastāvs, kā parādīja sekojošie notikumi valstī, vēl neliecināja, kā partijas ietekme sabiedrībā pieauga. (Starp citu, 1978. gada aprīlī, E. Gereka vizītes laikā Maskavā, L. Brežņevs iebilda pret plašu jaunu biedru masu uzņemšanu PASP, uzsverot, ka komunistiskais partijai jāpiemīt tautas avangarda raksturam.)

Otrs pamatprocess, kas šai laikā norisa PASP, bija tās ideoloģiskā erozija. PASP pārvērtās par parastu nacionālās varas partiju. Gan vadošo personu, gan partijas ierindas biedru vidū bija gan ortodoksālo komunistu, sociālistu, sociāldemokrātu, gan arī liberālu, konservatīvu, nacionāldemokrātisku uzskatu piekritēji, kuri pastāvošajos apstākļos tos tikai nevarēja atklāti paust. Partijā praktiski nepalika pirmskara PKP bijušo biedru – marksisma tradīciju nesēju. Viņi vai nu emigrēja, jo pārsvarā bija ebreji, vai arī atteicās no marksistu uzskatiem. Viņus aizstāja pragmatiski-tehnokrāti, kas priekšplānā izvirzīja ekonomisko izaugsmi. E. Gereka laikā ideoloģiskās problēmas nogāja otrajā plānā. Pats pirmais sekretārs praktiski neinteresējās par situāciju sociālajās zinātnēs un kultūrā.

Saistībā ar Seima vēlēšanām 1980. gada sākumā E. Gereks plānoja paplašināt PASP sabiedroto partiju pārstāvniecību tajā līdz 25%. PASP vadītājs uzskatīja, ka bez AZP un DP atbalsta opozīcija nespēs realizēt valstī politisko plurālismu. Šo partiju vadītāji bija apmierināti ar pastāvošo situāciju, un viņu rūpes bija veltītas galvenokārt to pozīciju saglabāšanai, kuras viņi saņēma no PASP. Tomēr E. Gereka plānus bloķēja valdošās noskaņas viņa paša partijas augšās, kuras nevēlējās pieļaut kaut mazāko savas varas samazināšanos.

Valdošā elite sāka lietot frazeoloģismus, kuri stipri atgādināja t.s. pilsudčiku un endeku autoritāro retoriku par valsts vērtību, par to, ka mīlestība uz dzimteni vispilnīgāk izpaužas atbilstošā attieksmē pret varu utt. Tā kā tai laikā sabiedriskās domas aptaujas netika veiktas, ir grūti pateikt, cik šī propaganda bija efektīva.

Ekonomisko lejupslīdi, pieaugošo sociālekonomiskās un politiskās realitātes sarežģītību papildināja PASP un visas PTR struktūru darbības trūkumi. Samazinājās PASP, citu partiju, sabiedrisko organizāciju aktivitāte, nostiprinājās tukšu parādes runu skandēšana partijas iekšējā dzīvē, protekcionisms un „draugu būšana” kadru politikā.

V. Gomulkas laikā stingra partijas kontrole neļāva birokrātijai atklāti pārkāpt ētiskās un ideoloģiskās uzvedības normas, kas toreiz tika pieņemtas partijā un sabiedrībā. Toties E. Gereka periodā partijas un valsts nomenklatūra pakāpeniski ieslīga „buržuāziskajā” dzīvesveidā. Tā kā īpaša privilēģēta sabiedrības sociālā grupa cēla savrupmājas, vasarnīcas, uz valsts rēķina devās uz Rietumiem it kā ar mērķi nodibināt ekonomiskus vai kulturālus kontaktus. Kontrole no augšas tika vājināta, kas radīja ierēdņu patvaļu, karjerismu, radu būšanu (Piemēram, dažādas prēmijas tika piešķirtas varai tuviem cilvēkiem. Arī abi E. Gereka dēli vairākkārt ieguva Valsts prēmijas), kas galu galā pārvērtās nomenklatūras demoralizācijā.

Nopietnās PASP vadības kļūdas, kas bija pieļautas sociālekonomiskajā politikā, noveda pie krīzes valstī. 70. gadu otrajā pusē Polijas sociālekonomiskā un politiskā situācija pasliktinājās, iestājās dzīves līmeņa stagnācija un rezultātā sabiedrībā auga neapmierinātība ar valsts vadību, ar tolaik valstī realizējamo politiku un sabiedrisko sistēmu kopumā, vilšanās „reālā sociālisma” iekārtā. Bija jūtama sociāli politiskā spriedze.

Polija 70. gadu otrajā pusē nespēja ievērojami paplašināt eksportu. Kopumā tas uz kapitālistiskajām valstīm no 1975. līdz 1978. gadam pieauga tikai par 7%. Tirdzniecības deficīts lielā ātrībā tirdzniecības apjoma dēļ turpināja pieaugt un 1975.–1978. gadā palielinājās par 12,5 miljardiem \$. Pēc Rietumu preses datiem PTR imports sasniedza 30,5 miljardus \$, eksports – 18 miljardus \$.

Kopš 1975. gada nācās konstatēt, ka nepārtraukti samazinās rūpnieciskās ražošanas, kas veidoja divas trešdaļas no nacionālā ienākuma, pieaugums. Sākotnēji bija vērojama ekonomiskās izaugsmes līmeņa samazināšanās, bet pēc tam arī absolūts galveno sociāli ekonomiskās attīstības rādītāju: rūpnieciskās ražošanas pieauguma, nacionālajā ienākuma, darba ražīguma un ekonomiskās efektivitātes kritums..

Nacionālā ienākuma pieauguma temps no 1976. līdz 1978. gadam samazinājās no 6,8 līdz 3,0%. Līdz 1979. gadam nacionālā ienākuma pieaugums plānoto 40–42% vietā sasniedza tikai aptuveni 13,3%. Vēl vairāk – 1979. gadā notika pirmais PTR vēsturē nacionālā ienākuma absolūtais kritums par 2%. 1980. gadā tas samazinājās vēl par 4 punktiem.

Bez tam pēc ilgstoša perioda, kad darba roku skaits strauji auga, valsts iegāja periodā, kad darbaspēka pieaugums samazinājās. Nodarbināto skaita pieaugums 1976.–1980. gadā gan bija lielāks par 1 miljonu, taču tas bija par 30% mazāks nekā iepriekšējā piecgadē.

Valsts gan turpināja īstenot galvenos sociālās programmas mērķus. 70. gadu otrajā pusē tika palielināta nominālā minimālā darba alga, tika noteiktas vecuma pensijas zemniekiem-viensētniekiem (no 1978. gada arī individuālie zemnieki ieguva tiesības saņemt pensiju uz sociālās apdrošināšanas pamata. Pirms tam, lai iegūtu pensiju, viņiem bija jāatdod sava apstrādājamā zeme valstij), palielināti pabalsti dzemdētājām, rekordlīmeni sasniedza dzīvokļu celtniecība, pēc 1975. gada pieauga ilgtermiņa preču (automašīnu, televizoru, ledusskapju utt.) piegādes iedzīvotājiem. Taču tas nespēja neko būtiski mainīt iedzīvotāju noskaņojumā.

Ekonomikas nestabilitāte īpaši pieauga 1978.–1979. gadā. Tas izraisīja inflācijas pieaugumu un radīja augstus korupcijai un spekulācijām. Kaut 1976.–1980. gadu attīstības plānos bija paredzēts darba algas pieaugums uz vienu strādājošo par 16 līdz 18%, kā arī sociālo naudas pabalstu pieaugums par 70%, 1978. gadā bija konstatējams absolūts reālās algas kritums.

1979. gads bija grūts klimatisko apstākļu ziņā. Aukstā ziema izraisīja enerģētisko krīzi, paralizēja dzīvi valstī un uzskatāmi parādīja varas iestāžu nespēju ātri tikt galā ar situāciju. Ogļu rezerves nebija, jo 1978. gada IV ceturksnī P. Jaroševičs deva rīkojumu daļu ogļu pārdot Rietumiem un saņemto valūtu izmantot parādu atmaksai. Tas izraisīja plašu iedzīvotāju neapmierinātību, kuru dzīves līmenis turpināja pazemināties.

Jāuzsver, ka ogļu ieguvē pastāvēja īpaši smaga situācija. Ogļu vērtība 70. gados strauji palielinājās katastrofālā naftas cenu pieauguma dēļ. 1980. gadā pieprasījums pēc ogļēm pasaulē joprojām bija liels, un Polijas raktuves darbojās pilnā sparā. Polijā tika iegūti 200 miljoni tonnu ogļu (19% no ogļu ieguves pasaulē), no kurām vairāk nekā 40 miljoni tonnu tika eksportētas. Ogļu eksports ienesa valūtu. Taču valsts vadība nevēlējās atjaunināt raktuvju aprīkojumu, tam vajadzētu ieguldīt ievērojamu daļu no nozares ienestās valūtas, bet tas nebija paredzēts. Tāpat kā visa „vecā” rūpniecība, šahtas bija nolietotas un to ražība samazinājās. Ogļraču dzīvība un veselība bija atkarīga no tehniskajiem apstākļiem, taču valdība viņus piekukuļoja ar algas paaugstināšanu, Silēzijas ogļu baseinā varēja vieglāk saņemt dzīvokli, tas izmaksāja lētāk nekā šahtu modernizēšana. Polijas ogļrači ilgstoši palika lētākie kalnrači Eiropā – šī iemesla dēļ Polijas ogles varēja izturēt konkurenci pasaules tirgū. Kad kalnrači devās pensijā, viņi bija invalīdi, starp viņu profesionālajām slimībām bija silikoze, tuberkuloze, mugurkaula izliekumi. Ne visi izdzīvoja līdz piecdesmit gadiem, kad varēja saņemt pensiju. Notika pazemes sprādzieni un zemes nogrūvumi, jo visā Eiropā vairs nebija tik lielā novārtā atstātu šahtu. Bija ļoti grūti atrast cilvēkus, kuri vēlējās strādāt raktuvēs. Polijā īstenotā ogļu ieguve bija ne tikai noziegums pret cilvēkiem, bet arī tehniski avantūristiska. Notika plēsonīga ekspluatācija. Tika stādīts uzdevums iegūt pēc iespējas vairāk ogļu maksimāli īsā laikā. Lai iegūtu vienu tonnu ogļu, dažkārt nācās atstāt zem zemes uz mūžīgiem laikiem divas vai trīs tonnas. Tā kā vecās raktuves tika noplicinātas, bet jaunās netika ierīkotas, tas varēja pēc desmit līdz piecpadsmit gadiem novest pie jūtama ogļu ieguves krituma. Tā kā vecās raktuves bija noplicinātas, bet jaunas netika ierīkotas, pēc pāris desmitgadēm bija jūtams straujš ražošanas kritums.

XXI gs. otrajā gadu desmitgadē Polija ražoja mazāk nekā 50% ogļu salīdzinājumā ar 80-jiem gadiem. Tā, 2016. gadā šeit tika iegūti 76 miljoni tonnu ogļu, apmēram 40% no tām sastādīja brūnogles. Polija eksportēja ogles no Krievijas Federācijas.

Zaudējumi ražošanas nozarēs „gadsimta ziemas”, kā poļi sauca 1979. gada ziemu, rezultātā sasniedza 60 miljardu zlotu. Dažās vojevodistēs pavasarī notika plūdi, bet vasarā iestājās sausums, iznīcinot ražu. Tā visa rezultātā 1979. gadā pirmo reizi PTR vēsturē nacionālais ienākums samazinājās par 2,3%, salīdzinot ar 1978. gadu, bet 1980. gadā – vēl par 5,4% (Citi dati –vairāk

nekā par 6%). Vidēji 70. gadu otrajā pusē vidējais nacionālā ienākuma pieaugums gadā bija aptuveni 1%.

Tiesa, 1980. gadā ekonomikā tomēr bija vērojamas arī dažas pozitīvas tendences. Gada pirmajā pusē pirmo reizi piecu gadu laikā ārējās tirdzniecības pozitīvais saldo sasniedza 0,5 miljardus \$, noslēguma posmā iegāja vairāku uzņēmumu celtniecība, kuri bija paredzēti eksportam paredzētu preču ražošanai. Arī stāvoklis pasaules tirgos sāka mainīties uz labo pusi.

Tomēr kopumā 1980.–1981. gadā ekonomiskā un sociāli politiskā krīze izraisīja strauju ražošanas samazināšanos. Tās vidējais kritums gadā 1978.–1981. gada periodā bija 6,5%.

Labi iecerētā „atvērtība Rietumiem” noveda pie novecojušu licenču iegūšanas, aizdevumu saņemšanas uz nelabvēlīgiem nosacījumiem un parāda pieauguma ne tikai attīstītajām kapitālistiskajām valstīm, bet arī PSRS. Polijas ārējais valsts parāds stabili pieauga un 1977. gadā sasniedza 14,3 miljardus ASV \$, 1979. gadā – 19,5 miljardus \$, 1980. gadā – jau 23,0 miljardus \$. (Citi dati – Polijas parāds rūpnieciski attīstītajām kapitālistiskajām valstīm 1980. gadā sasniedza jau 25 miljardus \$.)

Rezultātā Polija 70. gadu beigās nonāca parādu jūgā. 1970. gados kopumā Polija atmaksāja Rietumu bankām parākus un procentus par tiem 25 miljardus \$ apmērā. Lai to izdarītu tika plaši izmantoti īstermiņa aizdevumi.

Tikai 1980. gadā parādu nomaksai vien tika iztērēti vairāk nekā 7,6 miljardi \$. Saskaņā ar PTR Finanšu ministrijas datiem no šīs summas 1,8 miljardi \$ bija paredzēti procentu nomaksai un 5,8 miljardi – aizdevumu atmaksai. Polija bija spiesta pārtraukt modernu rūpniecības iekārtu importu, kas apdraudēja visu „jauno modernizācijas stratēģiju”. Šāda pagrieziens negatīvā ietekme uz Polijas ekonomikas svarīgākajiem rādītājiem nebija ilgi jāgaida.

Tikai ar jaunu valūtas aizņēmumu palīdzību izdevās arī saglabāt iedzīvotāju patēriņa esošo līmeni. Taču tas tikai uz neilgu laiku ļāva atlikt krīzes akūtās izpausmes, sabiedrības neapmierinātības izvirzumus.

E. Gereka īstenoto politiku, lai tuvinātu Poliju kapitālisma pasaulei zem jautājuma nostādīja padomju karaspēka ievešana Afganistānā 1979. gada decembrī, kas saasināja attiecības starp Padomju Savienību, visām “sociālistiskās sadraudzības” valstīm un Rietumiem. E. Gereks nonāca grūtā situācijā sarunās ar Rietumu partneriem.

70. gadu beigās kritisku punktu sasniedza neapmierinātība ar E. Gereka politiku ne tikai iedzīvotāju vidū, bet arī partijas aparātā un varas struktūrās. Jauns sociālais konflikts kļuva neizbēgams. Aktivizējās politiskā opozīcija, varas attieksme pret kuru bija iecietīga.

Protams, PASP un PTR vadība meklēja izeju no radušās situācijas. 1980. gada sākumā E. Gereks jau labi apzinājās situācijas bīstamību. PASP VIII kongresa (1980. gada februārī) delegātu vēlēšanu laikā partijas masas pēkšņi aktivizējās un sāka kritiski, taču cerīgi izvērtēt ekonomisko grūtību pārvarēšanas iespējas. Tika izvirzīts daudz pamatotu priekšlikumu un to īstenošanai izveidotas darba grupas.

Pārskatā par valsts ekonomisko stāvokli, ko E. Gereks sniedza PASP VIII kongresā 1980. gada februārī, bija konstatēts: „70. gadu otrajai pusei bija raksturīga nopietna gan ārējo, gan iekšējo ekonomisko apstākļu pasliktināšanās. Kļuva jūtamas svārstības pasaules tirgū, strauji pieauga degvielas un izejvielu cenas, un eksporta apstākļi kļuva sliktāki. Vairāki secīgi neražas gadi mūsu lauksaimniecībā lika ievērojami palielināt graudu un lopbarības importu, kā rezultātā valsts ekonomika tika papildus apgrūtināta ar ievērojamām izmaksām. Mūsu tautsaimniecība ir apgrūtināta ar iepriekš ņemto aizdevumu atmaksu.” E. Gereks ieteica importu aizstāt ar vietējo

ekonomisko intensifikācijas faktoru labāku izmantošanu. Taču šis priekšlikums nāca ar vismaz piecu gadu novēlojumu. Kongresā tika arī secināts, ka ir nepieciešams aktīvāk iesaistīties Polijai „dabiskajos” tirgos „sociālisma” valstīs, izmantot darba dalīšanas priekšrocības SEPP ietvaros.

Taču VIII kongress tā arī neizstrādāja nepieciešamo programmu krīzes pārvarēšanai valstī. Priekšvēlēšanu diskusijas laikā iesniegtie priekšlikumi kongresā neguva atbalstu un netika atspoguļoti tā lēmumos. (Vēlāk šos priekšlikumus pārņēms opozicionāri no „*Solidarność*” un prasīs, lai varas iestādes tos īstenotu.)

Pašā kongresā delegātus galvenokārt interesēja kadru jautājumi: kurš kuru atbalsta, kurš atstās to vai citu amatu, kurš to ieņems? E. Gereks izmantoja PASP VIII kongresu, lai atbrīvotos no nepopulārā premjerministra P. Jaroševiča un dažiem citiem iespējamiem konkurentiem uz augstāko amatu partijā. Viņam bīstamākais no tiem šķita S. Oļšovskis.

PASP vadība faktiski nezināja, ko turpmāk darīt, tāpēc rīkojās pēc parastās metodes, ar nelielām izmaiņām vadošo līderu rindās cerot nomierināt neapmierinātos. 1980. gada februārī atkāpās P. Jaroševiča vadītā valdība, notika dažas izmaiņas partijas vadībā. Par valdības vadītāju kļuva tipisks partijas aparāta darbinieks E. Babiuhš. Taču viņa darbībai valdībā nevarēja būt ilgs mūžs. Jaunais premjers neprata atrast kontaktus ar sabiedrību un tāpēc nevarēja būtiski palīdzēt E. Gerekam. Kaut kādi lēmumi, kas pavērtu izeju no politiskās krīzes, kongresā netika pieņemti.

Apkopojot par desmitgadi teikto, var secināt, ka 70. gadi kā tādi bija nozīmīgs, kaut pretrunīgs posms valsts attīstībā un ekonomikas modernizācijā, raksturojās ar tālāku strauju ražošanas spēku attīstību, bet arī ekonomisko grūtību pieaugumu.

Šai laikā palielinājās valsts iedzīvotāju skaits. 1970. gadā Polijā bija 32,7 miljoni iedzīvotāju, 1978. gadā – 35,1 miljons, kas liecināja, ka šajā laikā valsts attīstība sociālekonomiskajā jomā turpinājās, ko arī atspoguļoja demogrāfiskie rādītāji. Nacionālais ienākums 70. gados palielinājās par 69%. (Citi dati: nacionālais ienākums 1971.–1980. gadā pieauga par 85%) Tika izveidoti 3,5 miljoni darbavietu (citi dati: 2,2 miljoni jaunu darbavietu) jauniešiem, kuri uzsāka darba dzīvi. Tas nodrošināja pilnīgu nodarbinātību.

Pilsētu iedzīvotāju īpatsvars pieauga no 52% līdz 60%. Tika uzbūvēti vai pamatīgi modernizēti, aprīkoti ar tā laika prasībām atbilstošām iekārtām un tehnoloģijām 575 uzņēmumi, kas bija gandrīz 40% no visiem jaunajiem uzņēmumiem, kas bija nodoti ekspluatācijā Tautas Polijas gados. Katrs trešais Polijas strādnieks bija nodarbināts nozarēs, kuras vēl pirms 20 gadiem neeksistēja.

Tiesa, Polijas strādnieku šķira bija visai neviendabīga. Strādnieki bija nodarbināti gan lielos, gan sīkos, gan modernos, gan vēl ar novecojušu tehniku aprīkotos uzņēmumos, dzīvoja gan vecos, ar šķiru cīņas tradīcijām bagātos rūpnieciskos centros, gan pilnīgi jaunos, agrākajos lauksaimnieciskos rajonos. Liela daļa no viņiem bija strādnieki pirmajā paaudzē, kuri maz zināja par agrāko strādnieku dzīves veidu pirmskara Polijā. 1978. gadā rūpniecības, celtniecības un radniecīgo nozaru strādnieku vidū 46,6% vēl nebija sasnieguši 30 gadus, 67,9% – 40 gadus. Tikai 12,3% no viņiem Polijas Tautas republikas tapšanas laikā bijā 16 un vairāk gadu vecumā. Vairākums strādnieku gan bija strādnieku bērni, t.i. – ieņēma šādu sociālo stāvokli jau vismaz otrajā paaudzē, (no strādnieku šķiras bija nākuši 59,5%, no zemnieku vides – 36,7%), bet tas nenodrošināja agrākajam pirmskara Polijas laikam raksturīgo strādnieku dzīves uztveri.

70. gadu beigās Polijā bija izveidota savam laikam atbilstoša industrija. Līdz 1980. gadam Polijas, kurā dzīvoja ap 0,8% pasaules iedzīvotāju, daļa pasaules rūpnieciskajā ražošanā sastādīja aptuveni 2,5% (1938. gadā – 1,3%). Šis rādītājs nostādīja Poliju desmit pasaules rūpnieciski attīstītāko valstu kopā. Tādu pat vietu Polija ieņēma elektroenerģijas ražošanā. Atsevišķu

produkcijas veidu ražošanā šie rādītāji bija vēl augstāki (piemēram, Polija atradās 2. vietā pasaulē zvejas kuģu ražošanā). Paplašinājās valsts sociālās rūpes par iedzīvotājiem, vairāk nekā 90% iedzīvotāju aptvēra medicīniskā apdrošināšana un vecuma pensiju sistēma.

Tika īstenota aktīva ģimenes politika: uzbūvēti 2,5 miljoni dzīvokļu (citi dati: vairāk nekā 2,2 miljoni dzīvokļu). Tomēr dzīvokļu jautājums tika risināts pārāk lēni. Rekordaugsts līmenis dzīvokļu celtniecībā bija vērojams 1978. gadā, kad ekspluatācijā tika nodoti 292 tūkstoši dzīvokļu. Pēc tam tādu līmeni PTR vairs nerasniedza. Regresu izsauca sliktais materiālais un tehniskais nodrošinājums, pastāvīgā kvalificētu kadru atplūde no celtniecības nozares, ko galvenokārt noteica zemā darba alga. Tomēr stāvoklis dzīvokļu apgāde pakāpeniski uzlabojās, jo dzīvokļu resursu pieaugums (vidēji par 1,6% gadā) apsteidza iedzīvotāju skaita pieaugumu (0,7–0,8% gadā). Bez tam uzlabojās ceļamo dzīvokļu kvalitāte, pieauga to platība.

Sasniegumi tautsaimniecībā tieši atsaucās uz poļu dzīves apstākļiem un viņu veselību. 30 pēckara gados vidējā poļa augums 19–20 gadu vecumā palielinājās par 4,2 cm, svars – par 4 kg. Vidējais dzīves ilgums sievietēm 70. gadu beigās Polijā sastādīja 75 gadus, vīriešu 67 gadus. Salīdzinājumā ar pirmskara laiku tas bija pieaudzis par 20 gadiem.

Lielā mērā to nosacīja veselības aizsardzības sistēmas uzlabošana. 1978. gadā Polijā bija 64,1 tūkstotis ārstu (18,3 ārsti uz 10 000 iedzīvotāju), 17,4 tūkstoši zobārstu (5 uz 10 000 iedzīvotāju), 16,1 tūkstotis farmaceitu (4,6 uz 10 000 iedzīvotāju), 153,5 tūkstoši medmāsu. Ārstus gatavoja pavisam 11 medicīniskās akadēmijas. 30 valsts sanatorijās ar 40,4 tūkstošiem vietu 1978. gadā veselību nostiprināja 841 tūkstotis cilvēku. 30 gados pēc kara tikai kūrortu apvidos tika uzceltas 10 sanatorijas ar savām ūdens dziedinātavām, 40 citas sanatorijas, 7 profilaktorijs, 6 ūdens dziedniecības centri, 3 dziedinātavas ar minerālūdeni un 3 viesnīcas.

Pēc lauksaimnieciskās ražošanas apjoma 70. gadu beigās Polija atradās 11.–12. vietā pasaulē. 70. gadu beigās Polijas lauksaimniecība ražoja apmēram 2 % no visiem pārtikas produktiem pasaulē. Gaļas ražošanas ziņā Polija atradās 10. vietā pasaulē, piena – 5. vietā, olu – 12. vietā.

Poļi nekad līdz tam nedzīvoja tik labi kā 60.–70. gados „sociālistiskajā” Polijā.

Tomēr, neraugoties uz panākumiem, sasniegtais ražošanas spēku attīstības līmenis arvien vairāk nonāca pretrunā ar 1950. gadu sākumā izveidoto centralizēto direktīvo ekonomikas vadības sistēmu. Vienkāršie cilvēki situāciju uztvēra galvenokārt pēc veikalos esošo preču sortimenta un sava naudas maka biezuma. Pēc šiem rādītājiem 70. gadu otrajā pusē visa E. Gereka izvirzītā koncepcija sociālistiskas patērētāju sabiedrības veidošanai cieta neveiksmi. Poļu vēsturnieks A. Karpinskis vēlāk (1987) norādīja, ka „sociālistiskās” industrializācijas īstenošana Polijā „no gada gadā palielināja atstarpi starp sabiedrības cerībām un realizējamo ekonomisko politiku”, kura „zaudēja savu pievilcību un ievērojamu daļu motivācijas, īpaši poļu jaunās paaudzes acīs”.

Tautā pamatoti izplatījās sajūta, ka labumu sadale ir netaisnīga. Kā raksta bijušais arodbiedrības „Solidaritāte” darbinieks, vēlāk Seima deputāts un senators A. Veļevskis, kopš 1970. gada iedzīvotāju ieņēmumi desmit gadu laikā pieauga vidēji par 60%. Taču nomenklatūras un dažu labāk apmaksātu speciālistu grupām tie bija palielinājušies par 100–150%, bet pārējiem tikai par 20–40%, kas izraisīja to spēcīgu vēlmi arī saņemt lielākas algas un dažādus sociālās privilēģijas. Attiecības starp iedzīvotājiem un PASP un valsts aparātu pakāpeniski pasliktinājās. Par iemeslu tam bija augošā korupcija, PASP darbinieku privilēģijas, ko tautā uzskatīja par nepelnītām un tāpēc netaisnīgām. Desmitgades laikā tika reģistrēts apmēram tūkstotis streiku un citu protestu, kas bieži beidzās ar panākumiem, lai gan plašāka sabiedrība par tiem parasti neko nezināja.

Iedzīvotāju neapmierinātība ar PASP realizētās „partijas-valstiskās vadības” sistēmu, birokrātiskajām un administratīvajām pārvaldes metodēm, kuras pēc būtības gadu desmitiem bija

palikušas nemainīgas, veda pie izmaiņām sabiedrības apziņā, grāva PASP autoritāti, diskreditēja ne tikai Polijā valdošo pseidosociālismu, bet arī sociālisma idejas kopumā. Pastāv aplēses, ka 1980. gadā Polijā neapmierināto cilvēku skaits bija trīs reizes lielāks nekā vidēji Rietumeiropas valstīs.

Tā kā vara atradās PASP rokās, arī atbildība par to visu tika uzkrauta tai. Mazinājās sabiedrības atbalsts PASP un valsts varai. Pietika varai pieņemt dažus nepopulārus lēmumus, lai neapmierinātība izlauztos uz āru. Uz jaunām masu neapmierinātības izpausmēm nebija ilgi jāgaida.

Jau 1979. gadā 18% gaļas tika pārdoti komercveikalos. 1980. gada maijā PASP CK Politbiroja loceklis, vicepremjers M. Jageļskis parakstīja lēmumu vēl vairāk palielināt “komercgaļas” daļu pārdošanā. Sakarā ar nelielu aknu desas cenu pieaugumu uzņēmumu bufetēs darba kolektīvos sākās protesti. Tie darbojās kā dzirkstele, kas izsauca ugunsgrēku.

Kā tolaik atzīmēja Sabiedriskās domas pētniecības centra direktors S. Kvjatkovskis opozīcija ar visu Rietumu radiobalsu palīdzību nevarēja izdarīt to, ko varēja izdarīt viens no Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekiem – novest streika gatavībā visu jauno strādnieku paaudzi. Nekompetence bojāja visu. Jāpiebilst, ka faktiski negāja runa par viena cilvēka nekompetenci (viens viņš tādu lēmumu nevarēja pieņemt), bet par visas sistēmas nekompetenci. E. Gereks un viņa līdzbiedri gribēja aizbēgt no ekonomiskās katastrofas, kaut gala rezultātā to paātrināja.

Mazražīgā lauksaimniecība nespēja valsti nodrošināt ar pārtiku. Bija tikai divas iespējas lai sabalansētu pieprasījumu un piedāvājumu. Pirmā – pārtikas produktu racionēšana (t.i. – pārtikas kartīšu ieviešana), kas miera apstākļos būtu apkaunojums „sociālistiskai” valstij. Otrā – pārtikas cenu paaugstināšana, kas vissāpīgāk skartu maznodrošinātākos slāņus un varētu izsaukt jaunus nemierus.

Kad 1980. gada vasarā E. Gereks pēc L. Brežņeva ielūguma viesojās Krimā, padomju vadītājs iepazīstināja viņu ar PSRS VDK datiem par stāvokli Polijā, kurā kuru katru brīdi varēja sagaidīt neapmierinātās tautas dusmu uzvirdumu. E. Gereks enerģiski noliedza viņam piestādītā vērtējuma patiesumu, centās pierādīt, ka daži padomju pilsoņi, strādājoši Polijā, sniedz nepareizu īstenības attēlojumu. L. Brežņevs neuzstāja un piedāvāja E. Gerekam vēl uzkavēties, atpūsties Krimā. Taču nekāda atpūta neiznāca, jo Polijā jau pēc dažām dienām sākās streiki, E. Gereks bija spiests steidzami atgriezties Varšavā, bet vēl pēc dažām nedēļām arī šķirties no sava amata.

1980. gada 1. jūlijā tika paziņots par cenu paaugstināšanu uz dažiem gaļas un desu izstrādājumiem rūpniecības uzņēmumu teritorijā esošajos veikalos un bufetēs, atsevišķiem tās veidiem pat līdz 100%. Cerības uz to, ka šāda rīcība nesāņems pretsparu tautā, neattaisnojās. Poļi, kuri bija jau guvuši pieredzi 1956. un 1970. gada nemieros, kas veda pie PASP un faktiski visas valsts līderu nomaiņas, nesamierinājās arī šoreiz. Kaut cenu pieaugums bija neliels salīdzinājumā ar to, kurš bija noticis slepus jau aizvadītajos gados, dažos uzņēmumos uzreiz sākās streiki. Atsevišķi streiki izraisījās Ļubļinā, turpinājās Varšavā un citur, vienlaicīgi vairāk nekā desmit pilsētās. Visur tika izvirzīta prasība paaugstināt darba algu. Pret valdības lēmumiem uzstājās neviens cits kā strādnieki, kuru vārdā it kā rīkojās PASP. Vecākā strādnieku paaudze varēja nodot savu pieredzi jaunākajai.

Atkal valsts vadībai bija divas iespējas. Pirmā – mēģināt apspiest streiku kustību ar spēku, pat vardarbību, kā jau tas iepriekš bija vairākkārt mēģināts darīt. Taču zinot, ar ko tas beidzās 1970. gadā, daudziem vadītājiem tas nozīmētu politisku pašnāvību. Otrā – atteikties no cenu

paaugstināšanas un maksāt lielākās algas. Taču tas nozīmētu graut jau tā ar grūtībām strādājošo saimniecisko sistēmu, radīt arvien lielāku finanšu deficītu.

Cenu paaugstinājums tika nekavējoties atcelts. Tomēr šis lēmums neapturēja protestus. Varas iestāde neuzsāka neko būtisku, mēģināja slāpēt kustību katrā reģionā atsevišķi. Kardinālu lēmuma pieņemšana tika novilcināta un streiki turpinājās. Jūlijā-septembrī streiki skāra gandrīz 2 000 Polijas uzņēmumu un 1,2 miljonus darbinieku. Streikoja arī Silēzijas ogļrači, tika slēgtas šahtas.

Pastāv viedoklis, ka, ja nenotiktu 1980. gada vasaras streiki, tad Polijas ekonomika izklūtu no krīzes. Diemžēl, to nav iespējams eksperimentāli pārbaudīt, tātad nevar nedz apstiprināt, nedz noliegt.

Sociāli nemieri Polijā notika jau 1956., 1970., 1976. gadā, tagad atkārtojās 1980. gadā. Polijas strādniekiem bija iespēja iegūt sociālās cīņas pieredzi, nodot to jaunākai paaudzei. Šī paaudze, kas bija uzaugusi jau „sociālisma” apstākļos, esot pie varas V. Gomulkam un E. Gerekam, ne vienmēr pilnībā spējot apmierināt savas vajadzības, nesajuta īpašas bailes no represijām. Viņu dzīves laikā Polijā nenotika aresti par neapmierinātības izpausmēm sarunās, netika traucēti Rietumu radio raidījumi, poļi varēja brīvi ceļot uz ārzemēm. Poļu strādnieku esamība noteica viņu apziņu.

Neapmierinātā sabiedrības, arī strādniecības, daļa it kā atriebās E. Gerekam par komerc cenu ieviešanu, cenu paaugstināšanu uz jaunražojamām precēm un algu pieauguma tempu samazināšanu. Bet galvenais – strādnieki nostiprināja jau iegūto pieredzi, kā var piespiest valdību atteikties no jau izsludinātiem soļiem. Streikojošie pieprasīja uzlabot viņu materiālo stāvokli. Nemierus pavadīja jauna protesta forma: izstāšanās no PASP un tās vadītajām nozaru arodbiedrībām. Tā tas turpinājās divas nedēļas līdz neapmierinātības vilnis sasniedza piekrastes pilsētas.

Tikmēr Maskavā gandrīz neierobežotais uzticības kredīts Polijas vadībai un lielā mērā arī pašam E. Gerekam bija izsmelts. L. Brežņevs 1978. gada aprīlī E. Gereka vizītes laikā Maskavā pieprasīja pastiprināt partijas kontroli pār sabiedriskajiem procesiem, kā arī veikt Polijas lauku sociālistisku reorganizāciju un likvidēt pilsētās privāto sektoru. Taču E. Gereks un viņam apkārtesošie, neraugoties uz visdažādākajiem Maskavai adresētiem žestiem un deklarācijām, būtībā tās padomus neuzklausa vai arī rīkojās pilnīgi pretēji. (Piemēram, kad L. Brežņevs centās pārliecināt Polijas vadītāju, ka par premjerministru ir nepieciešams iecelt PASP CK Politbiroja locekli, ciešas sadarbības ar PSRS piekritēju S. Olšovski, E. Gereks 1980. gadā nosūtīja viņu kā sūtni uz VDR. Kad L. Brežņevs aicināja E. Gereku atsaukt E. Babiuhu PASP CK sekretāra amata, viņš tika iecelts par premjerministru.)

70. gadu beigās, kad L. Brežņeva slimības laikā Kremlī galvenos lēmumus pieņēma J. Andropovs, D. Ustinovs, A. Gromiko, viņi neizrādīja līdzjūtību Polijas vadītājam, jo, pamatojoties uz VDK ziņojumiem, uzskatīja, ka visas grūtības Polijā ir saistītas ar paša E. Gereka lieluma māniju un poļu iedomību. Acīmredzot atceroties 1956. gada Ņ. Hruščova neveiksmīgo mēģinājumu ietekmēt PASP līdera izraudzīšanu, tagad PSKP vadītāji gan nemēģināja tieši ietekmēt PASP vadību, kaut stāvokli Polijā vēroja ar bažām.

Izšķiroša nozīme notikumos bija streikam Baltijas jūras piekrastē. Gdaņskā, neraugoties uz Piejūras Brīvās arodbiedrības (*Wolne Związeki Zawodowe Wybrzeża*) un dažādu citu opozīcijas grupu rosīgo darbību, nebija atmosfēras, kas liecinātu par tuvu streiku. Šķita, ka vietējā sabiedrība jau desmit gadus bija samērā iebiedēta ar represijām pēc streika un strādnieku demonstrāciju

asiņainās apspiešanas 1970. gadā (tad gāja bojā četri desmiti cilvēku, bija daudz ievainoto, daudzi tika arestēti, notiesāti vai atlaisti no darba).

Tomēr 14. augustā V. Ļeņina vārdā nosauktajā kuģu būvētavā Gdaņskā ap 17 000 strādnieku uzsāka streiku, neatstājot darba vietas. Iegansts streikam bija 50 gadus vecās celtna operatores, Piejūras Brīvās arodbiedrības locekles A. Valentinovičas, kura baudīja autoritāti kolektīvā, atlaišana no darba piecus mēnešus pirms pensijas faktiski par aktīvu darbību arodbiedrībā. Iespējams, ka atmiņas par 1970.–1971.gada represijām veicināja strādnieku masu reakciju uz streiku.

Pāri uzņēmuma žogam pārrāpās 37 gadus vecais elektriķis Ļ. Valensa, kurš pirms desmit gadiem tajā bija streika komitejas loceklis, bet jau pirms vairākiem gadiem bija atlaists no darba kuģu būvētavā. Taču rūpnīcas strādnieki pazina bijušo kolēģi un uzticējās viņam. Kad uz augsta ceļamkrāna uzrāpās būvētavas direktors lai nomierinātu strādniekus, viņam sekoja Ļ. Valensa, kurš nedeva direktoram runāt un pasludināja streika sākumu. Viņš arī organizēja streika komitejas vēlēšanas un kļuva par tās vadītāju.

Pirmo politiskās aktivitātes pieredzi Ļ. Valensa guva tikai 27 gadu vecumā. Pirms tam viņš izcēlās vienīgi ar sliktu disciplīnu un ļoti mērenām spējām profesionālajā skolā, kas gatavoja lauku elektriķus. 1961.–1965. gadā strādāja par elektriķi mašīnu un traktoru stacijā, tad dienēja armijā, no 1967. gada strādāja par elektriķi Gdaņskas kuģu būvētavā. Augstāko izglītību necentās iegūt. 1969. gadā apprecējās, Ļ. Valensas ģimenē no 1970. līdz 1985. gadam piedzima astoņi bērni. Kad 1970. gada decembrī valdība paaugstināja cenas pārtikai un sākās streiki, Ļ. Valensa tika ievēlēts streika komitejā. Leģenda vēsta, ka pēc milicijas iejaukšanās, kad streikotāji metās atbrīvot savus arestētos biedrus, jaunais elektriķis, uzkāpis uz telefona būdas, aicināja cilvēkus nomierināties. Lai nu kā, bet 1970. gada notikumi neapšaubāmi kļuva par nopietnu robežu viņa dzīvē. 1978. gadā, kad sākās darbs pie brīvo arodbiedrību veidošanas Gdaņskā, to vadīja inženieris A. Gvazda. Taču līdz 1980. gadam, kad politiskie notikumi atkal saasinājās, elektriķis jau bija kļuvis par atzītu strādnieku lideri. Kā vēlāk poļu literatūrā tika atzīts, Ļ. Valensa bija īpaša figūra Polijas politiskajā vēsturē, jo viņš nāca no vienkāršajiem ļaudīm. Viņš bija strādnieks. Sabiedrības protesta vilnis iznesa Ļ. Valensu līdera lomā. Izrādījās, ka viņš ne tikai labi jūtas šā viņa virsotnē, bet arī zina, kā to stiprināt un, ja ir vajadzība, ierobežot tā potenciāli graujošo, postošo raksturu. Kā 1991.gadā stāstīja K. Modzeļevskis: „Valensa bija jokdaris un, acīmredzot jau no mazotnes, kompānijas dvēsele, un tā ir līdera talanta garantija. Viņš runāja ātri, dažreiz ātrāk, nekā domāja, un mazliet par daudz. Tomēr viņam bija ārkārtēja prasme sarunāties ar pūli un sajust, kas tam varētu patikt un kas – nē. Viņa slavenais izteikums: „Es esmu „par” un pat „pret”” nebija nekāds joks vai komiska pārsacišanās, viņš vienkārši zibens ātrumā, pa ceļam, laboja sevi, kad saprata, ka saka ne to, ko cilvēki vēlas dzirdēt.” Viņš spēja izvairīties no ekstrēmisma, pat izmantot to. Tieši ap viņu pulcējās ievērojamākās poļu sabiedriskās personas: B. Geremeks, J. Kuroņs, T. Mazoveckis, Ā. Miņņiks, K. Modzeļevskis un daudzi, daudzi citi. Viņi atbalstīja Ļ. Valensu ar savām zināšanām un padomiem. Norisa ārkārtīgi efektīva apņēmības saplūšana ar inteliģenci un pieredzi.

Streikotāji prasīja atjaunot darbā A. Valentinoviču un citus par politisku darbību kopš 1970. gada atlaistos, pieminēja uzcelšanu 1970. gada nemieros bojā gājušajiem, algu paaugstināšanu un cenzūras vājināšanu. Tātad tika izvirzītas arī politiskas prasības. Streiks norisa mierīgi. Tika pasludināts alkohola aizliegums, streikotāji demonstratīvi uzsvēra savu piederību katoļu baznīcai, tika noturēti dievkalpojumi, Ļ. Valensa u.c. nēsāja piespraudes ar Čenstohovas Dievmātes svētbildes attēlu.

Sestdien, 16. augustā, varas iestādes piekrita izpildīt streikotāju prasības (atjaunot darbā A. Valentinoviču, atļaut pieminēt uzstādīšanu). Ar skaļruņu starpniecību tika paziņotas streika beigas. Strādnieki sāka atstāt kuģu būvētavu. Un tad notika kas negaidīts. Vairākas sievietes: A. Valentinoviča kopā ar draudzenēm sāka kliegt, ka tā ir nodevība, ka streikam kuģu būvētavā ir

pievienojušies citi uzņēmumi, taču to prasības nav apmierinātas. Pēc minūtes vilcināšanās Ļ. Valensa viņām piekrita un kopā ar inženieri A. Gvazdu un mehāniķi no „Elmor” rūpnīcas Gdiņā B. Lisu nolēma turpināt streiku. Lai gan lielākā daļa strādnieku jau bija atstājuši kuģu būvētavu, līdz dienas beigām un visu svētdienu kuģu būvētavā turpināja ierasties delegāti no vairāk nekā simts uzņēmumiem. Naktī no 16. uz 17. augustu tika nodibināta „Starpuzņēmumu streika komiteja” (*Międzyzakładowy Komitet Strajkowy*). Tajā iesaistījās 300 piejūras uzņēmumu pārstāvji. Komitejas prezidija no 16 locekļiem priekšsēdētājs bija Ļ. Valensa, bet viņa vietnieki A. Gvazda un B. Liss.

Pirmdienas (18. augusta) rītā streikam pievienojās 15 000 kuģu būvētavas strādnieku, kuri bija gatavojušies atgriezties darbā. Starpuzņēmumu streika komiteja izvirzīja programmu ar 21 prasību (*21 postulatów*). Vismaz daļēja taisnība bija tiem streikotāju kritiķiem, kuri apgalvoja, ka puse no šīm prasībām nozīmēja, ka streikotāji grib strādāt mazāk, bet saņemt vairāk. Papildus tīri arodnieciskām prasībām: palielināt algas, uzlabot saimniecisko un sociālo stāvokli, pirmkārt pārtikas piegādi (faktiski divas pēdējās prasības bija pretrunā viena otrai, algu paaugstināšana nebija savienojama ar subsīdijām pārtikai, valstij tam nepietika līdzekļu), saīsināt dzīvokļu saņemšanas rindas, atrisināt dažādas sadzīves problēmas, parādījās arī politiskas prasības. Strādnieki pieprasīja tiesības dibināt no valsts neatkarīgas arodbiedrības, uzskatu un preses brīvību, politisko ieslodzīto amnestiju, atlaisto kolēģu atjaunošanu darbā, masu informācijas līdzekļu brīvu pieejamību streikotājiem un baznīcai, privilēģiju atcelšanu partijas funkcionāriem, milicijas, drošības dienesta darbiniekiem, ekonomiskas reformas īstenošanu, piekļuves sociālajiem pakalpojumiem vienādošanu. (Taču, kā vēlāk rakstīja V. Jaruzeļskis, šajā laikā strādnieki nekādā gadījumā nebija gatavi pieņemt tādas vēlāk, pēc „sociālisma” sabrukuma, realizētus prasības kā privatizācija, reprivatizācija, bezdarba iespējamība.)

Visdredzīgāk strādnieki uztvēra saukli par brīvām arodbiedrībām – kā viņi tolaik teica: „Nedrīkst pieļaut izdarīt ar mums to, kas tika izdarīts pirms desmit gadiem.” Dažu dienu laikā streikam pievienojās vairāk nekā 400 uzņēmumi no visa reģiona. Streiks šeit kļuva par vispārēju.

Tai pat 18. augustā E. Gereks televīzijā griezās ar uzrunu pie poļiem. Viņš atzina, ka „saimnieciskajā politikā bija pieļautas kļūdas”, un pasludināja reformu programmu. Tai pat laikā viņš pārmeta streikotājiem sabiedriskā klimata Polijā saindēšanu, milzīgos ekonomiskos zaudējumus, ko tautsaimniecība cieta streika laikā. Visas politiskās prasības viņš noraidīja, jo „sociālistiskā sabiedriskā kārtība ir saistīta ar Polijas valsts iekārtu”. Varas iestādes nekavējoties sāka sarunas ar daudzu lielu rūpnīcu darbiniekiem, daļa no Starpuzņēmumu streika komitejas pārstāvjiem piedalījās šajās sarunās. Tomēr pēc dažām dienām viņi visi atgriezās kuģu būvētavā pie citiem streikojošajiem. Neviena liels uzņēmums nepārkāpa solidaritātes principu. Streiks Gdaņskas kuģu būvētavā bija labi organizēts. Tam palīdzēja sabiedrība, vācot naudu un piegādājot pārtiku vairāk nekā 15 tūkstošiem cilvēku. Tika ievērota kārtība, alkohola tirdzniecība bija aizliegta. 3 000 eksemplāru tirāžā tika publicēts biļetens „*Solidarność*” (Solidaritāte). Neskatoties uz blokādi, kuģu būvētavā ieradās delegāti no uzņēmumiem visā valstī. Bija daudz žurnālistu, kā arī slepeno aģentu. Starpuzņēmumu streika komitejas tika izveidotas arī citās pilsētās: Ščecinā, Elblongā un Vroclavā.

Gdaņskā ieradās premjerministra vietnieks M. Jageļskis un veda sarunas ar strādnieku pārstāvjiem, starp kuriem pirmo vijoli spēlēja Ļ. Valensa. 37 gadus vecais elektriķis reāli vadīja strādnieku kustību, izvairoties no stihiskiem ekscēsiem un vienlaikus ieturot ārkārtīgi stingru pozīciju attiecībā ar M. Jageļski. Izrādījās, ka daba ir piešķīrusi Ļ. Valensam izcilas organizatora

spējas un sarunu vedēja talantu lielākā mērā nekā daudziem strādnieku kustībai pieslēgušajiem inteliģentiem.

Strādnieku un valdības pārstāvju sarunas ilga desmit dienas ar pārtraukumiem valdības delegācijas konsultācijām ar PASK CK Politbiroju.

20. augustā tika arestēti KSS–KOR biedri, tai skaitā arī J. Kuroņs un Ā. Mihņiks. Taču tas nespēja vairs būtiski ietekmēt „Starpuzņēmumu streika komitejas” darbību, jo pie tās jau bija radīta no intelektuāļiem veidota padomdevēju kopa. Apejot policijas barjeras (ceļi uz Gdaņsku tika bloķēti un telefona savienojumi tika pārtraukti) 22. augustā kuģu būvētavā ieradās ietekmīgi inteliģences pārstāvji: Katoļu inteliģences kluba (*Klub Inteligencji Katolickiej*) izdotā žurnāla „*Więź*” (Saikne) redaktors, sens K. Voitas personīgs draugs T. Mazoveckis un vēsturnieks profesors B. Geremeks. Viņi atnesa 64 ievērojamu Varšavas inteliģence pārstāvju atbalsta vēstuli. Ļ. Valensa nekavējoties uzaicināja opozicionārās inteliģences pārstāvjus izveidot ekspertu grupu. Starp citām streika komitejas prasībām parādījās punkts par J. Kuroņa un Ā. Mihņika atbrīvošanu no apcietinājuma.

Streika komitejai piebiedrojušies eksperti veicināja konflikta noregulēšanu, vājinot dažu streikotāju prasību stingrību. Eksperti pārliecināja Starpuzņēmumu streika komitejas locekļus, ka ir jāpiekrīt deklarācijai, ar kuru tiek atzīta partijas vadošā loma valstī, un nav jāizvirza politiskas prasības. Īpaši grūti bija pārliecināt jaunos strādniekus, ka vēl nevar atcelt cenzūru.

1980. gada 24. augustā no amata atkāpās valdības vadītājs E. Babiuhš. Viņu nomainīja bijušais PASK CK sekretārs lauksaimniecības jautājumos J. Piņkovskis.

Tai pat 24. augustā PSRS sūtnis Polijā B. Aristovs norūpējies ziņoja uz Maskavu, ka PTR valdība uzsākusi sarunas ar „Solidaritāti”. Jau nākamajā dienā PASK CK Politbirojs izveidoja komisiju M. Suslova vadībā, kurai bija jāuzrauga krīzes norise Polijā un jāizstrādā priekšlikumi tās novēršanai.

27.–28. augustā jau bija skaidrs, ka pārtraukt darbu var 80 ogļraktuves. Valsts atradās uz katastrofas robežas. 27. augustā pēc pāvesta ieteikuma Polijas bīskapi piekrita dokumentam, kurā formulēja strādniekus pārstāvošo organizāciju tiesības uz pašpārvaldi. Ļ. Valensa, jūtot skaidri izteiktu baznīcas atbalstu, jau uzskatīja, ka valdībai nav citas izejas, kā vienīgi piekāpties. Pēc Polijas Iekšlietu ministrijas datiem 1980. gada 30. augustā 28 Polijas provincēs streikvoja ap 700 000 cilvēku ap 700 dažādos uzņēmumos, tai skaitā sabiedriskais transports 13 pilsētās (ir arī dati, ka streiku kustība aptvēra apmēram 750 tūkstošus cilvēku, neskaitot raktuves), bet vairāk vai mazāk nopietni starpgadījumi nenotika, valdīja kārtība un miers. Visi atcerējās iepriekšējo protestu asiņaino cenu.

Arī PASK CK Politbirojam nebija citas izejas kā piekāpties, jo vispārējs streiks, kas draudēja izraisīties jebkurā brīdī, nozīmēja, kā tolaik šķita, PSRS iejaukšanos un valdošās grupas krišanu Polijā. Jau 18. augustā (kad viss kuģu būvētavas kolektīvs atkal uzsāka streiku) bruņota iejaukšanās kļuva neiespējama. Izsauktajam karaspēkam strādnieki nedeva ieganstu iejaukties, viņu tūkstoši pāvesta Jāņa Pāvila II attēlu stāvēja pie kuģu būvētas uz ceļiem un lūdza Dievu. Aizsardzības ministrs V. Jaruzelskis atteicās ar karaspēku ieņemt kuģu būvētavu, lai gan bija partijas darbinieki, kuri to vēlējās.

Ir ziņas, ka E. Gereks griezies pie PSRS vadības ar lūgumu, lai tā pastiprina savu militāro klātbūtni Polijā. Arī tā dēvētā „Suslova komisija”, kurai PSKP CK Politbirojs uzdeva Polijas problēmu risināšanu, jau no pirmajām krīzes nedēļām izvirzīja jautājumu par iespējamo padomju militārā kontingenta skaitliskā sastāva palielināšanu Polijā. PSRS Bruņoto spēku Ģenerālštābs 1980. gada augustā katram gadījumam izstrādāja īpašus

plānus jaunu padomju militāro vienību ieviešanai Polijā. 1980.gada 28.augustā PSKP CK Politbirojā tika apspriests PSRS Aizsardzības ministrijas lūgums izsludināt pilnu kaujas gatavību trijās tanku un vienā motorizēto strēlnieku divīzijā karaspēka grupējuma, kura uzdevums būtu sniegt „militāru palīdzību PTR”, izveidei. Šo divīziju pilnīgai nokomplektēšanai bija paredzēts iesaukt papildus 25 tūkstošus karadienestam pakļautos no tautsaimniecības un piešķirt tām papildus autotransportu. Turpmākās situācijas Polijā saasināšanās gadījumā bija paredzēta arī citu Baltijas, Baltkrievijas un Karpatu kara apgabalu daļu nokomplektēšana līdz kara laika štatiem. Ja intervences gadījumā tai pretotos Polijas armijas galvenie spēki, būtu nepieciešamas vēl 5 līdz 7 padomju divīzijas. (Kā vēlāk sprieda ģenerālis V. Jaruzeļskis, ja 31. augustā Gdaņskā netiktu panākta valdības vienošanās ar streikotājiem, „visticamāk, būtu notikusi padomju karaspēka ieviešana [Polijā].”)

Tajā pašā laikā tieša bruņota iejaukšanās, lai Polijā „atjaunotu kārtību” Maskavā tika uzskatīta par ārkārtīgi nevēlamu scenāriju. Padomju vadītāji nesteidzās, ļaujot poļiem pašiem tikt galā ar pašu izraisītajiem nemieriem. 1980. gada 6. septembrī Polijas jūras kara flotes pavēlnieks admirālis L. Jančuščins sarunā ar diviem padomju admirāļiem norādīja, ka padomju intervence Polijā nevedīs pie stāvokļa „normalizācijas”, kā 1968. gadā Prāgā, bet gan pie katastrofas, jo plūdis asins straumes, jo poļi nav čehi. Grūti spriest cik lielā mērā teiktais atbilda īstenībai, bet savs patiesības grauds teiktajā bija.

PASP vadība vairs nevēlējās riskēt ar stabilitāti, sūtot pret streikotājiem bruņotu spēku, tāpēc demonstrēja gatavību uz sarunām un kompromisiem. Par spēka struktūrām atbildīgais PASP CK sekretārs S. Kaņa toreiz sacīja: „Labāk ir spert soli pa labi, nekā uz bezdibeni”, kaut tas nepavisam nenozīmēja, ka ilgtermiņā viņš piekrita arodbiedrību, neatkarīgu no partijas, pastāvēšanai.

Svarīga bija baznīcas nostāja. 1980. gada 26. augustā kardināls S. Višinskis Jasna Góras klosterī Čenstohovā teica sprediķi, kurā ar televīzijas starpniecību aicināja sabiedrību saglabāt mieru, nopietnību, izbeigt streikus un ķerties pie darba, kas ļoti sadusmoja streikotājus. Kaut radikāļi no organizācijas KOS-KOR nodēvēja viņu par PASP CK Politbiroja „goda locekli”, taču šī aicinājuma mērķobjekts bija galvenokārt varas iestādes un vērotāji no Maskavas, jo nākamajā dienā publicētais Polijas bīskapu komunikē pauda enerģisku atbalstu neatkarīgām arodbiedrībām. Objektīvi baznīcai piemita ievērojama stabilizējoša loma sabiedrībā.

31. augustā tika panākta t.s. „Gdaņskas vienošanās” starp valdību un streika komiteju, kas galu galā kardināli ietekmēja valsts likteni. Vienošanos valdības vārdā parakstīja vicepremjers M. Jageļskis, bet streikotāju vārdā Ļ. Valensa, kurš šim nolūkam izmantoja milzīgu suvenīrpildspalvu – pāvesta Jāņa Pāvila II dāvanu. Ar to līdz tam necilais elektriķis kļuva pazīstams visā Polijā.

Galvenais – tika atzīta brīvība, „neatkarīgu un patstāvīgu” arodbiedrību pastāvēšana, to tiesības uz streikiem, gan ar atrunu, ka šīm arodbiedrībām „nav nodomu kļūt par politisku partiju”, tās atzīst PASP vadošo lomu un „sociālistisko” iekārtu Polijā, kā arī PTR pienākumus „sociālistiskajā sadraudzībā”. (Ir grūti spriest, cik patiesi streikotāju pārstāvji domāja pildīt šādu solījumu.) Vienošanās ietvēra šādus vārdus: „Uzskatām par lietderīgu izveidot jaunas pašpārvaldītas arodbiedrības, kas būtu patiesas strādnieku šķiras interešu izteicējas [...] Valdības komisija apstiprina, ka valdība garantē un nodrošina jaunajām arodbiedrībām pilnīgu neatkarību un pašpārvaldi kā to organizatoriskā struktūrā, tā arī darbībā visos līmeņos.”

Bija noticis kaut kas nedzirdēts un neticams! „Sociālistiskas” valsts varas iestādes ļāva pastāvēt neatkarīgai, pašpārvaldītai sabiedriskai organizācijai. Vai to sauca par arodbiedrību vai kā citādi, tam vairs nebija nozīmes. Svarīga bija neatkarība no valsts, tātad arī no partijas, kas nozīmēja triecienu varas monopolam. Visa iepriekšējā pieredze un fakts par tālāku pagātni pārzināšana pat neļāva tam ticēt. Izvirzījās svarīgākais jautājums: cik ilgi tas viss ilgs un kā tas beigsies?

Gdaņskā noslēgtā vienošanās ne tikai akceptēja neatkarīgu arodbiedrību izveidi, bet paredzēja arī citas būtiskas piekāpšanās strādnieku priekšā – no streiku brīvības līdz katoliskā dievkalpojuma raidīšanai valsts radio katru svētdienu.

Valdība atbrīvoja dažas dienas iepriekš arestētos opozīcijas darbiniekus (daži no viņiem drīz kļuva par jaunās arodbiedrības ekspertiem), piekrita darba algas paaugstināšanai, apņēma triju mēnešu laikā izdot jaunu likumu par cenzūru, kurš pieļautu uzskatu dažādību. Saimnieciskai reformai bija jāuzlabo iedzīvotāju apgāde un veselības aizsardzības sistēma, piešķirot uzņēmumiem lielākas pašpārvaldes tiesības.

Varas iestādes gandrīz bez pretošanās piekrita paaugstināt algu. Tas izsauca tādas pat prasības citos uzņēmumos. Šķita, ka E. Gereka komanda paļāvās uz brīnumu (vai arī PSRS palīdzību). Nevarēja taču cerēt, ka inflācijas vājinātā Polijas ekonomika izturēs vispārēju algu pieaugumu.

Protams, varas iestādes pieņēma tikai daļu no strādnieku prasībām, taču arī tā bija nozīmīga streikotāju uzvara.

1. septembrī visi laikraksti nodrukāja Gdaņskas līguma tekstu ar vissvarīgāko noteikumu par neatkarīgu arodbiedrību izveidi. Nolīgumi tika parakstīti arī Ščecinā un Augšlīzijā.

Analoģiski līgumi tika parakstīti arī Ščecinā un Silēzijā. Par vienošanās būtību J. Kuroņs 1980. gada 2. septembrī secināja: „Pirmo reizi valdība organizētam partnerim dod garantijas, bet nevis neskaidrus solījumus. Tam ir jāved pie Polijas sabiedrības pakāpeniskas demokratizācijas”. Tautai tas nozīmēja spēcīgu satricinājumu.

Pēc vienošanās panākšanas 1. septembrī Baltijas piekrastē streiki beidzās.

Interesi var izraisīt streikam iegānu devušās A. Valentinovičas tālākais liktenis. Atjaunota darbā, viņa turpināja aktīvi darboties arodkustībā. 80. gados kritizēja arī tās vadītājus, kuri grupējās ap Ļ. Valensu. 1989. gadā nepievienojās nevienai no politiskajām partijām, kuras radās uz arodkustības bāzes. 1995. gadā, kad Ļ. Valensa bija Polijas prezidents, nosūtīja viņam kritisku vēstuli. 2000. gadā atteicās kļūt par Gdaņskas Goda pilsoni. 2003. gadā, atrodoties smagā materiālā situācijā, pieprasīja 120 000 zlotu kompensāciju no valsts par viņas vajāšanu 80. gados, kaut agrāk šādu iespēju bija noraidījusi. 2005. gadā tiesa Gdaņskā noraidīja prasību, jo bija beidzies šādu prasību iesniegšanas termiņš. A. Valentinoviča tāpēc atteicās no valdības viņai piešķirtās personālās pensijas. 2005. gadā augstākās instances tiesa viņai piesprieda kompensāciju 70 000 zlotu apmērā. 2006. gadā viņa tika apbalvota ar Baltā ērgļa ordeni, bet 2010. gada aprīlī gāja bojā aviokatastrofā, pavadot Polijas prezidentu Ļ. Kačinski uz poļu upuru piemiņas pasākumu Katīnā.

PASP vadība nevarēja vienkārši samierināties ar spēcīgas opozicionāras kustības izveidi, kas draudēja atstumt partiju no varas. Kā jau pierasts, bija jāatrod „grēkāzis”, kam uzvelt atbildību par faktiski piedzīvoto sakāvi cīņā par ietekmi tautā. Tika nolemts pirmkārt nomainīt PASP CK pirmo sekretāru E. Gereku. Arī Padomu Savienības vadība piekāpšanos „Solidaritātes” priekšā uzskatīja par bīstamu soli, kas apdraud visu „sociālistisko sistēmu”. Par galveno vainīgo tika uzskatīts E. Gereks. Vienkāršie poļi jau paredzēja viņa likteni. Tautā bija izplatīta anekdote: Jautājums: „Kāda ir atšķirība starp Gereku un Gomulku (kurš 1970. gadā bija atbrīvots no PASP CK pirmā sekretāra pienākumiem)?” Atbilde: „Nav nekādas atšķirības, tikai Gereks to vēl nezina.”

Pēc PSRS VDK pārstāvja Polijā V. Pavlova ziņām 1980. gadā uz PASP CK pirmā sekretāra amatu varēja pretendēt trīs poļu darbinieki: V. Jaruzeļskis, S. Kaņa un S. Olšovskis. Padomju pārstāvja uzdevums bija nekavējoties dienā vai naktī ziņot uz Maskavu par PASP CK Politbiroja pieņemto lēmumu.

S. Kaņa uzstājīgi piedāvāja V. Jaruzeļska kandidatūru, V. Jaruzeļskis savukārt ieteica S. Kaņu. (V. Jaruzeļskim pats S. Kaņa gan teica, ka viņam [S. Kaņam] „Monomaha cepure (krievu lielkņazu un caru galvas sega, patvaldības simbols) ir pārāk liela, viņam neder), bet viņa

atteikšanās gadījumā S. Olšovski. Situācija mainījās, kad E. Gereks pēkšņi kā savu pēcteci piedāvāja S. Olšovski. Izveidojās, šaha valodā runājot, pata situācija: piecas balsis bija par S. Kaņu, piecas – par S. Olšovski. Viss kļuva atkarīgs no tā laika poļu arodbiedrību vadītāja V. Kručka. Viņš gan šaubījās vai S. Kaņa spēs kļūt par valsts mēroga līderi, tomēr nobalsoja par viņu, gan piebilstot, ka V. Jaruzelskis kā pirmais sekretārs būtu labāks.

S. Kaņa kā partijas aparāta darbinieks labāk nekā V. Jaruzelskis orientējās tās dzīvē, taču tautsaimniecībā un vispārējās valsts lietās pēdējais bija vairāk kompetents, tāpēc S. Kaņa cerēja viņu pierunāt ieņemt valdības vadītāja amatu, kas nedaudz vēlāk arī notika. (Par S. Kaņas un V. Jaruzelska zināmo tuvību brīnījās E. Gereks: „Jaruzelskis bija cilvēks ar intelektuālām ambīcijām, savukārt Kaņa bija mazizglītots, kam nebija pat tieksmes pašizglītoties. Jaruzelskis bija konsekvents atturībnieks, savukārt Kaņa ļaunprātīgi lietoja alkoholu.”) Rezultātā Politbirojs ieteica PASP Centrālajai Komitejai par pirmo sekretāru ievēlēt S. Kaņu.

E. Gereks it kā sirds slimības rezultātā 5. septembrī tika atbrīvots no CK pirmā sekretāra amata un viņu nomainīja ilggadējs partijas kadru darbinieks S. Kaņa, kurš Otrā pasaules kara laikā bija karojis t.s. Zemnieku bataljonos (*Bataliony Chłopskie*), bet 1945. gadā iestājies Polijas Strādnieku partijā un tur lēni, bet noteikti kāpis pa hierarhijas kāpnēm uz augšu.

Polijā S. Kaņu uzskatīja par kompromisa figūru, kuras galvenais uzdevums bija novērst Padomju Savienības iejaukšanos Polijas notikumos pēc 1968. gada intervences Čehoslovākijā parauga. Vienkāršo iedzīvotāju vidū pret viņu nebija īpašu simpātiju, taču nebija arī nepatikas. Uz PASP līderu maiņu poļi reaģēja ar teicienu: „*Lepiej Kania, niż Wania*” (Labāk Kaņa, nekā Vaņa). Jāuzsver, ka, tāpat kā E. Gereka ievēlēšana, tā arī viņa nomaņa PASP CK pirmā sekretāra amatā notika bez kādas PSRS vadības iejaukšanās (PSRS vadītāji gan cerēja, ka S. Kaņa, kurš pirms tam PSAP CK bija atbildējis par Iekšlietu ministrijas, speciālo dienestu, administratīvā aparāta darbību, ieviesīs valstī kārtību. Cerot uz S. Kaņas panākumiem stāvokļa normalizēšanā, dienu pēc „Solidaritātes” legalizēšanas PSRS piešķīra PTR kredītu.) Tas tikai vēlreiz apliecina, ka poļu politiķu un arī vēsturnieku spriedumi par Polijas komunistisko vadītāju pilnīgo atkarību no PSRS maz atbilst īstenībai.

Vēlāk E. Gereku, kā arī P. Jaroševiču un E. Babiuhu pat apvainoja korupcijā. Decembrī E. Gereku izslēdza no PASP CK, pēc gada arī no PASP un uz īsu brīdi arī arestēja. (E. Gerekam tika izvirzīta apsūdzība par mājas ar zemes gabalu nelikumīgu piesavināšanos Katovicē, taču vēlāk šo apsūdzību Ģenerālā prokuratūra atsauc.) Polijā runas par korupciju PASP aprindās izraisīja plašu sašutumu sabiedrībā, taču pierādījumu trūka. Masās visai bieži valda uzskats, ka, ja kāds slikti saimnieko – tā tad viņš zog.

Amerikāņu vēsturnieks R. Paipss pat rakstīja, ka „Solidaritātes” spiediena dēļ PTR valdība 1981. gadā veica augstāko partiju un valstu vadītāju masveida arestus, apsūdzot tos par valsts īpašuma piesavināšanos. Arestēto sarakstā, kas sākās ar bijušo PASP CK pirmo sekretāru E. Gereku, bijuši 18 bijušie ministri, 7 vicepremiere, 56 ministru vietnieki un 3,5 tūkstoši citu, taču neviens no viņiem tā arī neticis tiesāts, kas liecinot tikai par to, ka visu partijas un valsts nomenklatūru savijuši korupcijas pavedieni. Tik tiešām, pēc kara stāvokļa ieviešanas 1981. gada decembrī E. Gereks un vēl 36 viņa līdzgaitnieki tika internēti. Taču tas tika darīts politisku apsvērumu, nevis tiesisku argumentu rezultātā. 1982. gadā viņi visi tika atbrīvoti. Taču arī šodien daudzi poļi saista E. Gereka vārdu ar šķietamo valsts uzplaukumu 70. gadu pirmajā pusē.

Notikusī personu pārbīde liecināja, ka PASP vadība nav gatava atteikties no varas, bet tāpat nav gatava arī nopietnām pārmaiņām. Jau agrākās krīzes iedragāja ticību sociālistiskās attīstības perspektīvām Polijas sabiedrībā. Hroniska varas krīze 70. gadu beigās padziļināja plaisu starp to un sabiedrību, noveda pie ievērojamas strādnieku šķiras daļas un opozicionārās inteliģences vienotības, kas arī izraisīja autoritārās sistēmas sabrukumu nākamās desmitgades laikā.

„Solidaritātes” ceļš pie varas.

Izsalcis cilvēks vēlas būt paēdis, paēdis – būt brīvs.

Mihails Barščevskis (*Михаил Юрьевич Барщевский*)

To, kas labi jūtas jau iedibinātajā kārtībā, vienmēr ir mazāk nekā to, kas liek cerības uz jaunu.

Džons Apdaiks (*John Hoyer Updike*)

Demokrātiju nedrīkst uzskatīt tikai par vairākuma varu, kaut vispārēju vēlēšanu institūts ir tās svarīgākais elements. Jo vairākums var valdīt arī tirāniskām metodēm [...] Demokrātijas kritērijs ir sekojošais: demokrātijas apstākļos tauta var nomainīt valdību bez asinsizliešanas.

Kārlis Poppers (*Karl Raimund Popper*)

Nacionālisms, sākotnēji nesot nelielus un šķietamus panākumus, galu galā izrādās katastrofāls nopietnai un nepārtrauktai pretestībai komunistiskajai sistēmai kā tādai. Tas novērš uzmanību un enerģiju no nozīmīgām un dziļām sociālajām problēmām, piešķirot jebkura opozīcijai virspusēju, sīkmanīgu un pārejošu raksturu.

Aleksandrs Zinovjevs (*Александр Зиновьев*)

Pieredze ir nākotnes melnraksts. Dažkārt nākotne pieprasa simtiem melnrakstu.

Žils Renārs (*Pierre-Jules Renard*)

Nekāda vara, nekāda pārvalde nevar noturēties pret tipogrāfijas šāviņa visu graužošo ietekmi.

Aleksandrs Puškins (*Александр Сергеевич Пушкин*)

Politikā visur ir vienādi. Viņi sola uzcelt tiltu, kur pat upes nav.

Nikita Hruščovs (*Никита Сергеевич Хрущёв*)

Labāk, lai iet bojā cilvēce, nekā sistēma, – visu fanātiķu un utopistu devīze.

Pjērs Žozefs Prudons (*Pierre-Joseph Proudhon*)

Šī valsts pieder tai tautai, kura šeit dzīvo. Kad tai apņiks pie varas esošā valdība, tad tā var izmantot savas konstitucionālās tiesības, lai to nomainītu, vai savas revolucionārās tiesības, lai to gāztu.

Ābrahams Linkolns (*Abraham Lincoln*)

Precīzas receptes pastāv tikai kotlešu pagatavošanai, bet demokrātijai recepšu nav.

Juliušs Meroševskis (*Juliusz Mieroszewski*)

Pretinieks, kurš meklē tavas kļūdas, ir vērtīgāks nekā draugs, kurš cenšas tās noslēpt.

Daņiils Graņins (*Даниил Александрович Гранин*)

Atzīt savus maldus nozīmē būt gudrākam, nekā bijī.

Pjērs Buasts (*Pierre Boiste*)

Es vienmēr esmu gatavs pilnībā pārskatīt savus spriedumus, uzskatus, vērtējumus, ja saņemšu pārliecinošiem pierādījumiem par pretējā viedokļa pareizību.

Staņislavs Lems (*Stanislaw Herman Lem*)

Attiecības starp cilvēkiem un starp tautām kļūst stiprākas, dziļākas un godīgākas, ja tās pamatojas uz vēsturiskās patiesības atzīšanu un gatavību kritiskai analīzei, arī savas vēstures pārvērtēšanai.

Aleksandrs Čubarjans (*Александр Оганович Чубарьян*)

„Solidaritātes” izveide, tās pirmie soļi, kara stāvokļa ieviešana

Atšķirībā no iepriekšējās vadošo personu nomaņas PASP vadībā 1970. gada notikumu rezultātā jaunu posmu „sociālistiskās” Polijas attīstībā 1980. gadā ievadīja nevis E. Gereka aizstāšana ar S. Kaņu, bet gan varas struktūrām opozicionāras plašas organizācijas izveide.

Lai piešķirtu strādnieku kustībai organizatorisku ietvaru 17. septembrī Gdaņskas kuģu būvētavā sapulcējās apvienoto streiku komiteju delegāti un arodbiedrību pārstāvji no visas valsts. Asiņainā nemieru pieredze Poznaņā 1956. gadā, Baltijas piekrastē 1970. gadā, kā arī nemieri Radomā un Ursā 1976. gadā, bet sevišķi sekojošās bargās represijas un tiesas spriedumi veidoja apziņu par „uzmanīga protesta” nepieciešamību. Šai apziņai atbilda J. Kuroņa aicinājums „Nedezziniet [partijas] komitejas, veidojiet savas!”

Debates bija vētrainas. Ļ. Valensa iebilda pret vienotas visas Polijas arodbiedrības izveidi, par ko iestājās gandrīz visu trīsdesmit apvienoto streiku komiteju pārstāvji, izņemot Gdaņskas komiteju. Pēdējā, kuru vadīja Ļ. Valensa, atbalstīja reģionālu arodbiedrību apvienību izveidi. Kad beidzot uzvarēja vairākuma viedoklis, izrādījās, ka radušās jaunas domstarpības. Notika aizkulišu konsultācijas. Kā liecināja B. Geremeks un T. Mazoveckis, izrādījās, ka Ļ. Valensa, piekritot vienotas visas Polijas arodbiedrības izveidei, pieprasīja, lai to nosauktu par „*Solidarność*” (Solidaritāte).

Idejas autors bija K. Modzeļevskis. Pēc citu padomnieku – ekspertu viedokļa, šāds nosaukums bija piemērotāks pienotavai vai kurpnieku artelim, jo tajā laikā dažādi arteļi provincēs bieži izvēlējās skanīgus nosaukumus, piemēram, „Nākotne”, „Rītausma”, „Saullēkts”. Daudzi baidījās dot šādu vārdu lielai, Vispolijas, bet tikko topošai savienībai. Diskusijas, satraukums un cerības ilga līdz vēlam vakaram. Kad beidzot pie žurnālistiem parādījās Ļ. Valensa, zālē valdīja saspringts klusums. Visi gaidīja. Pēc ilgas pauzes atskanēja viņa vārdi: „Es paziņoju par vienotas Neatkarīgas pašpārvaldītas arodbiedrības – Ļ. Valensa apstājās. Iestājās klusums. Beidzot viņš gandrīz izkliedza: – „*Solidarność*” – izveidošanu”. Tad arī atskanēja Polijas himna. Neatkarīga pašpārvaldīta arodbiedrība „Solidaritāte” (*Niezależny Samorządny Związek Zawodowy «Solidarność»*) bija dzimusi. Par pirmo „Solidaritātes” Nacionālās koordinācijas komisijas priekšsēdētāju ievēlēja Ļ. Valensu.

22. septembrī tika pieņemti organizācijas statūti. „Solidaritāte” bija iecerēta kā decentralizētu arodbiedrību „jumta organizācija”. Kā vienīgā opozicionārā masu organizācija valstī tā pulcēja cilvēkus ar visdažādākajiem uzskatiem. Ar to sākās 16 mēnešus ilga „Solidaritātes” straujas attīstības posms.

Arī pēc „Solidaritātes” dibināšanas arvien atkal un atkal izraisījās jauni streiki, kuri veda pie ražošanas samazināšanās. Polijas prese ziņoja, ka jau pirmajos trīs „Solidaritātes” pastāvēšanas mēnešos – 1980. gada augustā, septembrī un oktobrī – streiku un piegāžu neizpildes rezultātā valsts no tautsaimniecības nesaņēma produkciju apmēram 70 miljardus zlotu vērtībā, kas atbilda 1/3 līdzekļu, kuri 1980. gadā tika piešķirti sociālajām vajadzībām. Kad Gdaņskas vietējā tiesa pieprasīja papildināt statūtus ar tēzi par „partijas vadošās lomas” atzīšanu, „Solidaritāte” 13. oktobrī pasludināja brīdinājuma streiku, prasot, lai varas iestādes ievērotu „Gdaņskas vienošanās”, kas paredzēja neatkarīgu arodbiedrību pastāvēšanu. Pēc šiem protestiem Varšavas vojevodistes tiesa 10. novembrī tomēr reģistrēja „Solidaritātes” statūtus negrozītā veidā. Tika atļauts veidot arī studentu un zemnieku arodbiedrību.

Augusta streiku rezultātā 1980. gada septembrī izveidojās Neatkarīgā studentu savienība (*Niezależne Zrzeszenie Studentów*). Tā zināmā mērā bija „Solidaritātes” ekvivalents studentu vidē.

Tajā apvienojās studenti, kuri vēlējās radīt brīvu no PASP ietekmes, neatkarīgu studentu organizāciju, tālāku akadēmiskās dzīves demokratizāciju, cilvēku tiesību, politisko brīvību nodrošināšanu valstī. Tikai 1981. gada februārī varas iestādes reģistrēja asociāciju. Pēc kara stāvokļa ieviešanas organizācijas darbība tika apturēta, taču tā darbojās pagrīdē. Tomēr darbība aktivizējās tikai 1988. gada maijā, kad reizē ar strādnieku protestiem notika arī studentu solidaritātes akcijas. 1989. gada septembrī Augstākā tiesa Varšavā legalizēja organizāciju. Pakāpeniski tā mainīja savu darbības virzienu, mazinājās politikā komponente, organizācija kļuva par tipisku studentu organizāciju, kura nodarbojās ar viņu problēmām. Neatkarīgās studentu savienības 30 darbības gados tās rindās pabija ap 190 000 cilvēku. Daudzi no viņiem šodien ieņem redzamu vietu politiķu, biznesmeņu, kultūras darbinieku, žurnālistu vidū.

1980. gada decembrī tika organizēta Lauku jaunatnes savienība. Tā apvienoja lauksaimniecības skolu un arodskolu audzēkņus, jaunos individuālos zemniekus, lauku uzņēmumu strādniekus u.c. 80. gadu beigās savienībā sastāvēja ap 450 tūkstošu jauniešu.

Tādejādi streiku rezultātā, kuri gandrīz paralizēja svarīgāko tautsaimniecības nozaru darbu, varas iestādes bija spiestas atzīt „Solidaritāti”. Jau vēlāk – 1980. gada septembra vidū viens no ievērojamākajiem tā laika PASP līderiem, Politbiroja loceklis A. Verblans sarunā ar L. Brežņevu, novērtējot līgumu ar „Solidaritāti”, atzīmēja: „Faktiski mēs atkāpāmies. Tāpēc varas iestādes politiski daudz zaudē. Ekonomiskajā ziņā mēs esam pieņēmuši tādus noteikumus, kuri reāli apdraud mūsu ekonomiku.” „Solidaritātes” aprindās šī valdības piekāpšanās radīja iespaidu, ka streiki ir visspēcīgus ierocis.

1980. gada decembrī Gdaņskā tika iesvētīts pieminekļis 1970. gada nemieru upuriem (*Pomnik Poległych Stoczniowców 1970*) – trīs krusti ar enkuriem. Uz atklāšanu bija lūgti arī PASP līderi, kuri nevarēja neierasties. Sapulcējušies gan pret viņiem izturējās vēsi, bet sagaidīja ar aplausiem Ļ. Valensu, katoļu bīskapu un Polijas flotes komandieri. Faktiski tā bija nākamā plaša mēroga „Solidaritātes” demonstrācija.

Cenzūras vājināšana veicināja daudzu mākslas darbinieku nostāšanos „Solidaritātes” pusē. Kā piemēru var nosaukt režisoru A. Vajdu. Viņš jau 1977. gadā bija uzņēmis filmu „*Człowiek z marmuru*” (Cilvēks no marmora). Tajā stāstīts par kāda 50. gadu darba celtnieka – pirmrindnieka un viņa biogrāfiju pētošas kinematogrāfijas skolas studentes pārdzīvoto. Studentei pēc gadiem nākas sastapties ar 50. gadu dzīves īstenības rūgtumu. (Tiesa, filmas varoņa prototips iesūdzēja A. Vajdu tiesā par apmelošanu. Slavenais mūrnieks paziņoja: „Es nekad neesmu daudzījis stiklus augstos kabinetos. Un Sibīrijā es biju nevis izsūtījumā, bet apmācīju sava darba metodēm padomju celtniekus.”) 1981. gadā A. Vajda uzņēma filmu „*Człowiek z żelaza*” (Cilvēks no dzelzs) kā iepriekšējās filmas turpinājumu, kurā nu jau it kā 70. gadā nogalinātā pirmrindnieka dēls piedalījās streiku organizēšanā 80. gadu sākumā. Filmā bija izmantoti reālo notikumi dokumentāli kadri. Filma saņēma Kannu kinofestivāla „Zelta palmas zaru”.

80. gadu sākumā „Solidaritāte” bija vienīgā neatkarīgā arodbiedrību savienība visā „sociālistiskajā” blokā. Visur Polijā tika radītas neatkarīgas arodbiedrību komitejas. Jau novembrī „Solidaritātē” sastāvēja 10 miljonu cilvēku (skaitlis „10 miljoni” zināmā mērā ir nosacīts, jo „Solidaritāte” regulāri neregistrēja dalībniekus), no tiem ap 1 miljons (citi dati – ap 700 000) bija PASP biedri. PASP zaudēja vispārējo kontroli pār sabiedrību. „Solidaritāti” atbalstīja daudzi pazīstami kultūras un zinātnes pārstāvji. Solidaritātes autoritāti un nozīmīgumu neapšaubāmi sekmēja katoļu baznīcas atbalsts. Miljoniem strādnieku pievienojās „Solidaritātei” nevis tāpēc, ka viņi bija noskaņoti antisociālistiski (bija arī tādi), bet gan lai protestētu pret dzīves apstākļu pasliktināšanos, dārdzību, varas iestāžu nekompetenci, cerībā, ka ar „Solidaritātes” palīdzību viņi varēs rast risinājumus sociālekonomiskajiem un politiskajiem jautājumiem.

Liels biedru skaits apgrūtināja organizācijas izbūvi un ietekmēja tās darbības spējas, taču rādīja, ka tā ir kas vairāk nekā vienkārša arodbiedrība. Faktiski „Solidaritāte” jau no sākotnes bija galvenokārt sabiedriski-politiska kustība, bet nevis profesionāla arodorganizācija. Izauga tā uz strādnieku protestu viļņa un pirmajā laikā tai nebija skaidra valsts tālākās attīstības redzējuma. Par mērķi tā stādīja visas sabiedriskās dzīves atjaunotni, taču par tās virzību vēl nevarēja ko viennozīmīgu teikt. Baidoties no padomju intervences, kustības intelektuālais štābs izvirzīja „pašregulējošas revolūcijas” koncepciju. Tā paredzēja, ka Polija, paliekot Varšavas līguma locekle, tieksies veikt valsts iekārtas pārveidi, sasniegt politiku plurālismu, sabiedrības kontroli pār valsts darbību, PASP un valsts aparāta funkciju nodalīšanu utt.

Toreizējais Francijas prezidents F. Miterāns sacīja, ka „*Solidarność*” izveide ir galvenais notikums Eiropā kopš Jaltas laika, plaisa totalitārajā sistēmā. Arī Polijas vēstures pētnieks A. Gurjanovs atzinis: „Polijas pretošanās sociālismam deva pašu pirmo un spēcīgāko triecienu sociālisma sistēmai, es teiktu, ka tā ļoti sekmēja šīs sistēmas sabrukumu. Es šeit domāju „Solidaritātes” aktivitātes 1980.–81.gadā”. Mūsdienās pētnieki definē „Solidaritāti” kā pilsoniskās sabiedrības iemiejotību, kā plašu sociālo un nacionālās atbrīvošanās kustību, un tās darbību – pat kā revolūciju. Daži „Solidaritātē” redz demokrātiskās Polijas pirmsākumus un pamatus, bet citi rūgti atzīmē „Solidaritātes” ideālu neatbilstību pašreizējai realitātei.

„Solidaritātes” pretenzijas uz varu izsauca asu PASP un valsts vadības pretreakciju.

PASP un valsts attīstības periods, kad to vadībā atradās S. Kaņa, bija ārkārtīgi sarežģīts. PASP 1980. gadā saglabāja varu, taču realizēt to nemieru izraisītajos tautsaimniecības destabilizācijas apstākļos bija ļoti sarežģīti. Partija bija dziļā ideoloģiskā un organizatoriskā krīzē. 1981. gada sākumā S. Kaņa padomju sūtnim B. Aristovam atzina, ka PASP ir zaudējusi saikni ar poļu tautu: „Tā nav „Solidaritātes” dižošanās, bet fakts, rūgta patiesība.” Pēc viņa vārdiem vienīgie spēki, uz kuriem varēja paļauties, bija armija un drošības dienests.

Jau pirms tam – 80. gada rudenī sarunā VDK pie J. Andropova izskanēja viedoklis, kuru neviens sanāksmes dalībnieks nemēģināja apstrīdēt: Polijā vara turas uz partijas funkcionāriem, Iekšlietu ministrijas un armijas, bet poļu komunistu sociālā bāze ir sarukusi maksimāli. Kā redzam, S. Kaņas un PSRS VDK vadības vērtējumi sakrita. Teorētiski PSRS tika skatīta arī iespēja, ka pie varas Polijā var nākt nekomunistiska valdība. PSRS VDK ģenerālleitnants N. Leonovs stāstīja, ka tādā gadījumā, augstākais, ko ierosināja VDK, bija padomju sakaru komunikāciju, kas caur Poliju veda uz VDR, nodrošināšana, pastiprinot padomju karaspēka kontingentu ap tām.

PASP CK plēnumos, kas notika 1980. gada rudenī, pastāvīgi tika deklarēta vajadzība pēc pārmaiņām, notika vadošo kadru maiņas, tika atceltas līdz tam pastāvošās partijas aparāta darbinieku privilēģijas. Tomēr visas šīs darbības nedeva vēlamo efektu un neveda pie „sabiedrības vadošā spēka” autoritātes nostiprināšanās.

1981. gada pirmajā pusē stratēģiskā iniciatīva piederēja opozīcijai, tā aktivizēja savu uzbrukumu divos savstarpēji saistītos virzienos: pirmkārt, saasināt situāciju ekonomikā, paralizēt valsts varu, un, otrkārt, paplašināt savas kustības bāzi, īpaši – atrast sabiedrotos laukos un jauniešu vidū. PASP pozīcijas šai periodā turpināja vājināties.

Pašā PASP nebija idejiskas vienotības, pastāvēja dažādi uzskati, kā pārvarēt krīzi. Faktiski tās vadībā tika izveidoti vairākas frakcijas, kas pārstāvēja atšķirīgu situācijas redzējumu: t.s. „cietpaurinie” jeb „betons” – T. Grabskis, M. Miļevskis, S. Olšovskis un A. Žabinskis u.c.; t.s. „centristi”, kuru skaitā bija S. Kaņa, V. Jaruzelskis, K. Barčikovskis u.c., un t.s. „liberāli” jeb „revizionisti” – T. Fišbahs, M. Rakovskis, A. Verbļans u.c.

Pirmie uzskatīja, ka opozīcija jāapspiež ar spēku. „Betona” viedokli 1980. gada novembra sākumā, tiekoties ar PSRS VDK priekšsēdētāju J. Andropovu, pauda PTR iekšlietu ministrs M. Miļevskis. Viņš pastāstīja, ka jau ir sastādīts 1 200 „kontrrevolucionāro indivīdu” saraksts, kuri kara stāvokļa pasludināšanas gadījumā nekavējoties jāarestē.

Savukārt J. Andropovs, kurš 1956. gadā bija PSRS sūtnis Ungārijā, dalījās savā pieredzē: „Es redzēju, kā tas notika Ungārijā. Vecā vadība tur gaidīja, ka viss pats no sevis normalizēsies, bet, kad beidzot tika nolemts rīkoties, nācās konstatēt, ka ne uz vienu nevar paļauties. Ir jābaidās, ka tā tas var notikt arī Polijā, ja tagad netiks sperti enerģiski soļi. Tā ir cīņa par varu, ja Valensa un viņa fašistiskie sabiedrotie nāks pie stūres, komunistus metīs cietumos, nošaus un pakļaus visām iespējamām vajāšanām. [...] Komunistiem un pirmkārt partijas aktīvistiem, čekistiem un biedriem no armijas jāparāda, ka lieta ir ne tikai par sociālistisko iekarojumu, bet arī par viņu pašu un viņu ģimeņu aizsardzību, kas tiks pakļauti reakcijas teroram, ja tas – Dievs nedod – atnāks.” Viņš brīdināja, ka kontrrevolucionāri jau sākuši inficēt arī armiju, un atsaucās uz L. Brežņeva norādījumu, ka komunistiem ir jābūt gataviem cīnīties kā ar miermīlīgiem, tā arī ar vardarbīgiem līdzekļiem.

T.s. „liberālu” ideju par dialoga starp varas iestādēm un opozīciju nepieciešamību pastāvīgi pauda bijušais „pulavietis”, PASP CK loceklis, žurnāla „*Politika*” galvenais redaktors M. Rakovskis.

1939. gadā vācu iebrucēji nošāva M. Rakovska tēvu. Viņš pats nacistiskās Vācijas okupētajā Polijā (1939-1944) strādāja par virpotāju dzelzceļa vagonu remonta darbnīcās Poznaņā. 1945. gada februārī pēc Polijas atbrīvošanas viņš brīvprātīgi pieteicās Polijas armijā, lai atriebtos par savu tēvu. 1946. gadā iestājās Polijas Strādnieku partijā. No 1958. gada M. Rakovskis bija nedēļas laikraksta „*Politica*” galvenais redaktors. Tajā pašā laikā 1958.-1962. gadā viņš bija Polijas Žurnālistu savienības galvenās valdes priekšsēdētājs. 1964. gadā tika ievēlēts par PASP CK locekļa kandidātu. Kopš 1972. gada - PTR Seima loceklis. 1975. gadā tika ievēlēts par PASP Centrālās komitejas locekli. 60. gadu beigās M. Rakovskis savām rokām uzcēla nelielu guļbūves namiņu Mazūrijā. Tas tika mēbelēts Polijas lauku stilā: ar krāsni – kamīnu, zemnieku gaumei un vajadzībām atbilstošām mēbelēm un virtuves piederumiem. (Starp citu, šai sakarā opozīcija ne vienu reizi vien apsūdzēja M. Rakovski dažādos pārkāpumos.)

Savā runā PASP CK plēnumā 1980. gada decembrī M. Rakovskis sacīja, ka „ir jāstiprina dialogs starp visiem politiskajiem spēkiem, jāizvirza jautājums par to, kā partija un tās vadība īsteno plānoto darbības virzienu, vai PASP pietiekami ātri atiet no tām metodēm, kas to noveda pie dziļas krīzes”. Nedaudz vēlāk – 1981. gada martā intervijā laikrakstam „*Życie Warszawy*” (“Varšavas dzīve”) viņš iestājās par sociālisma rakstura maiņu un tā principu pielāgošanu pastāvošajam sabiedrības stāvoklim, kas izraisīja pret viņu vērstu citu partijas vadības pārstāvju kritiku. PASP IX ārkārtas kongresā 1981. gada jūlijā M. Rakovskis ierosināja no kongresa delegātu vidus izveidot komisiju, kuras uzdevums bija objektīvi novērtēt krīzi Polijā, reformēt PASP valdošo koalīciju ar Demokrātisko un Apvienoto zemnieku partiju, paplašināt Tautas vienotības frontes sastāvu, vienlaikus saglabājot PASP vadošo lomu. Viņš arī aicināja valsti neiejaukties zemnieku saimniecību darbībā, nebaidīties no iniciatīvas no apakšas un nepieciešamības gadījumā paaugstināt cenas.

Liela nozīme bija „centristu” nostājai, bet it īpaši PASP CK pirmā sekretāra pozīcijai. Taču S. Kaņa vairījās no kardinālu lēmumu pieņemšanas, izrādīja neizlēmību. Izveidojušajos apstākļos S. Kaņa nespēja atrast veidu, kā atjaunot uzticību Polijas Apvienotajai strādnieku partijai, nespēja mobilizēt partijas aktīvu ap skaidru programmu krīzes pārvarēšanai, kas bija nepieciešama gan pašai partijai, gan visai Polijas tautai. Viņam šādas programmas nebija.

Pēc būtības Polijā norisa cīņa pret novecojušo sabiedrības un tautsaimniecības vadības sistēmu. Antisociālistiskā opozīcija ieguva arvien lielāku ietekmi strādnieku šķirā un inteliģencē, uzstājoties no antikomunistiskām pozīcijām, izspieda partijas monopola varu, kas bija spiesta piekāpties daudzos jautājumos. Kopumā PASP tradicionāli meklēja panaceju pret visām nepatīkšanām partiju rindas saliedēšanā, iekšējās disciplīnas nostiprināšanā, nevēloties un nespējot saskatīt patiesos krīzes cēloņus un mērogu valstī.

Savukārt opozīcija nāca klajā ar konkrētiem lozungiem, kas varēja piesaistīt strādniekus, prasot algu paaugstināšanu, darba apstākļu uzlabošanu, darba kolektīvu ietekmes paaugstināšanu uzņēmumos u.c. Tā kā PTR pastāvošā politiskā sistēma kategoriski nepieļāva apšaubīt PASP vadošo vietu sabiedrībā, tās realizēto dogmatisko centralizētas visaptverošas plānošanas sistēmu, opozīcija kā cīņas līdzekli izvēlējās tautsaimniecību graužošu streiku un ar tiem saistītas ielu manifestācijas. Tādejādi gan pastāvošā neefektīvā saimniekošanas sistēma gan efektīvā opozicionāru pretdarbība tai vienotā sasaistē veda pie arvien lielākām grūtībām tautsaimniecībā, abas bija tendētas uz iedzīvotāju dzīves līmeņa samazināšanos.

Smagajā ekonomiskajā situācijā opozicionārie spēki Polijā sāka arvien vairāk ietekmēt režīmu, pakāpeniski panākot svarīgas piekāpšanās. „Solidaritātes” uzbrukumi PASP, kura bija pastāvošās varas sistēmas kodols, pakāpeniski satricināja visu valsts mašīnu. (Plaša mēroga masu kustību vēsture Eiropā un Āzijā liecina, ka šāda masu interešu un centienu izmantošana, ko izlēmīga politiskā grupa pielieto, lai sagrābtu varu, ir bieža parādība daudzās valstīs.)

Jau no 1980. gada augusta, kad radās „Solidaritāte”, komunistisko partiju vadītāji Varšavā un Maskavā tās eksistenci uzskatīja kā esošu pilnīgā pretrunā ar pastāvošo sabiedrisko iekārtu. Tieši tas, ka Polijas valdošās aprindas dažādos laikos bija spiestas rēķināties ar pretošanās spēku prasībām, noteica Polijas īpašo stāvokli “sociālistiskajā” sadraudzībā. Līdz 1981. gada decembrim Polija kļuva par visliberālāko un vienlaikus nestabilāko Padomju bloka valsti. Poļu strādnieku šķira sliecās atbalstīt opozīciju, tās vadītāju Ļ. Valensu.

Turpretī S. Kaņa atradās partijas priekšā, kuras biedri arvien vairāk šaubījās par sava vadītāja spēju gūt panākumus. Divu līderu savstarpējā cīņā pārsvars svērās par labu Ļ. Valensam.

Iedzīvotāju vidū auga neapmierinātība, ko veicināja runas par korupciju un varas iestāžu nekompetenci. Jāatzīst, ka ekonomikas paralīzes un kopējā deficīta apstākļos ne visi varas pārstāvji bija savu uzdevumu augstumos. „Solidaritāte” nereti taisnīgi norādīja uz dažādiem trūkumiem un nebūšanām, taču daļai kritisko piezīmju bija tīri politiska ievirze, kas tikai kaitēja tautsaimniecības stabilizācijai.

Izmantojot pamatoto strādnieku protestu pret saimnieciskās vadības trūkumiem, neefektīvajiem to novēršanas mēģinājumiem, organizējās spēki, kuri stādīja uzdevumu pārveidot valsts politiskās un ekonomiskās vadības sistēmu. Hroniskā varas krīze, tās nespēja efektīvi pārvaldīt valsti lielā poļu inteliģences daļā nostiprināja savas atbildības sajūtu par valsts nākotni. Notika dažādu opozicionārās inteliģences ideoloģisko un politisko spārnu – liberāli-revizionistiskā, katoliskā un nacionāl-demokrātiskā – tuvināšanās. Kustības politiskais pamats bija idejas par pretošanos apspiešanai, par vēsturiskajām un kristīgajām vērtībām un tradīcijām, par parlamentāro demokrātiju un neatkarību. Tās arī kļuva par platformu dažādu inteliģences opozīcijas virzienu tuvināšanās procesam.

„Solidaritātes” praktiskajā darbībā dzima daudz veiksmīgu ideju, kuras turpmākajos gados tika īstenotas Polijas politiskajā un ekonomiskajā dzīvē, taču ekonomikai brūkot, tās nebija īstenojamas.

Ar streikiem un citiem protesta veidiem darbībām „Solidaritāte” centās panākt valdības politikas maiņu. Tajā pašā laikā tā centās neizmantot vardarbību, lai izvairītos dot valdībai ieganstu protestu apspiešanā iesaistīt drošības spēkus. Daudzi agrāko gadu opozicionāri baidījās no PSRS bruņotas iejaukšanās, ja tiks apdraudēta PASP vara; arī baznīca aicināja uz mērenību. Radās „revolūcijas pašierobežošanās” koncepcija, kuras saturs bija pakāpenisks spiediens uz varas iestādēm demokratizācijas virzienā. Ekonomika turpināja brūkt. Tāda situāciju, kā abas puses: vara un opozīcija apzinājās, nevarēja ilgt bezgalīgi.

Ekonomiskā situācija prasīja darba intensifikāciju, bet valdība, pamatojoties uz Gdaņskas vienošanos, bija spiesta ieviest t.s. „nestrādājošās” sestdienas, kas radīja nopietnus zaudējumus. „Solidaritāte”, draudot ar streikiem, spītīgi centās sasniegt savu mērķi, neņemot vērā pastāvošo situāciju ekonomikā. Savstarpējās sarunās „Solidaritāte” sarežģītajā ekonomiskajā situācijā vainoja valsts vadību, bet tā norādīja uz „Solidaritāti” kā faktoru, kas neļauj normalizēt situāciju. Jāatzīst, ka „Solidaritātes” organizācijas šādos apstākļos, prasot algu paaugstinājumu, faktiski rīkojās pēc lozunga „Strādāt mazāk, saņemt vairāk!” Komunistiskā valdība zaudēja kontroli pār situāciju. Par „liberāli” uzskatītais M. Rakovskis novembrī atklāti rakstīja par toreizējo stāvokli valstī: „Ministri un viņu vietnieki pēc streikotāju prasībām šaudās pa valsti kā parasti sagādnieki”.

„Solidaritāte” varēja gan sasniegt algu un pensiju, sociālo pabalstu pieaugumu (ko tā arī izdarīja), taču nespēja nodrošināt ražošanas pieaugumu vai vismaz apturēt tās samazināšanos. Tā bija līdz šim nebijusi visā Polijas pēckara vēsturē.

Krīzes tautsaimniecībā saasināšanos izraisīja vairāki cēloņi. Jau 1980. gada jūlija un augusta streiku rezultātā samazinājās saražotās produkcijas apjoms, bet strādājošo (un streikojošo) algas palielinājās. Streikotāji to uzskatīja par nepieciešamu, kaut algu pieaugums nebija segts ar preču masu. Lai izvairītos no politiskas piekāpšanās, jūlijā valdība slāpēja streikus ar „tukšu” naudu. Augustā streiki bija jāpārtrauc ar politisku piekāpšanos, bet tajā pašā laikā notika arī algu palielināšana, kam, protams, arī turpmāk nebija seguma. Lai nepieļautu pilnīgu ražošanas apstāšanos, transporta un komunikāciju, komunālās saimniecības un enerģētikas sabrukumu, valsts bija spiesta vairāk nekā 60% visu budžeta izdevumu izmantot to dotēšanai. Valsts bija kļuvusi par labdarības iestādi, kas šķieda naudu, kurai nebija materiāla seguma. Pēc 1980. gada augusta, kad tika atklātas partijas un valsts vadības kļūdas sociālekonomiskajā politikā, „Solidaritāte” cerēja izmantot savā labā cilvēku vēlmi pēc materiālās labklājības. 70. gados valsts izmaksāja iedzīvotājiem vairāk, nekā saražoja, un, paradoksālā veidā, kad šī politika tika atmaskota, par „Solidaritātes” biedru galveno prasību atkal kļuva algu palielināšana. Arvien auga nepamatotu prasību vilnis, uz kurām valdība varēja atbildēt tikai ar „tukšas” naudas lavīnu. Streikotāju prasību par algas celšanu apmierināšana veda pie inflācijas augšanas, kad cietēji bija visi. Nauda zaudēja savu vērtību. Veikali kļuva tukši, ar kailiem plauktiem, milzu rindām. Sākās elektroenerģijas padeves traucējumi, benzīna trūkums un kilometriem garas auto rindas benzīna uzpildes stacijās.

Sākušās inflācijas apstākļos strādājošajos zuda ieinteresētība sava darba rezultātos. 1981. gada desmit mēnešu laikā darba ražīgums samazinājās rūpniecībā par 14%, būvniecībā – par 21%.

Daudzi ekonomiskie un arī citi „Solidaritātes” konsultanti, protams, zināja, ka algu pieaugums, ekonomikai nemainoties vai pat sarūkot, izraisīs inflāciju. Kad inflācijas rezultātus sāka izjust ne tikai pensionāri un zemu atalgotie slāņi, bet arī visi strādājošie cilvēki, šie eksperti sāka runāt par sociālistiskās sistēmas „bankrotu”, taču klusēja par pašu „Solidaritātes” funkcionāru avantūristisko rīcību.

Streiki noveda pie smagas saražotās produkcijas apjoma samazināšanās. Daļēju streiku rezultātā tikai divu dienu laikā – 1981. gada 10. un 24. janvārī – valsts zaudēja preču produkciju apmēram 8 miljardu zlotu vērtībā.

„Solidaritātes” īstenotā streiku un ekonomiskās sabotāžas politika noveda valsti līdz bezdibeņa malai. PASP Centrālās komitejas plēnums 1981. gada februārī norādīja, ka „Solidaritātes” vadība nes ievērojamu atbildības daļu par ekonomisko krīzi 1980.–1981. gadā, ka tāpēc valsts ik mēnesi salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu saņēma mazāk nekā 3,8 miljonus tonnu ogļu, 275 tūkstošus tonnu cementa, 11 tūkstošus veļas mazgājamo mašīnu, 52 tūkstošus radio un televizoru, 7 600 vieglo

automašīnu, 405 lauksaimniecības traktoru, 1,5 miljonu metru audumu, 1,3 miljonu pāru apavu, 5 tūkstošus tonnu fosfāta mēslojuma.

No 1981. gada janvāra līdz novembrim pārdoto rūpniecības preču apjoms samazinājās par 12,9%, kad algu apjoms pieauga par 24,7%. Iedzīvotāju ienākumi šo 11 mēnešu laikā palielinājās līdz 1 887,5 miljardiem zlotu. No tiem gandrīz pusei nebija preču seguma.

No „Solidaritātes” izveides līdz 1981. gada decembrim tautsaimniecība tika atsviesta tālu pagātnē. Smagi cieta enerģētiskā nozare, kas tieši atsaucās uz citas produkcijas ražošanu. Jau 1980. gads ogļu ieguves ziņā Polijai bija neveiksmīgs – ogļraču streiku dēļ tika iegūts par 14 miljoniem tonnu mazāk nekā plānots, 1981. gadā, salīdzinot ar 1980. gadu, ogļu ieguve samazinājās vēl par 21,4% jeb 40 miljoniem tonnu. Tādējādi tika nodarīts milzīgs kaitējums valsts apgādei ar kurināmo un enerģiju, kurā ogļu daļa bija aptuveni 80%.

Polijas eksporta ieņēmumi, kas bija atkarīgi no ogļu ieguves par 15–16%, cieta nopietnus zaudējumus. 1981. gadā ārvalstu tirgum tika piegādāti 16 miljoni tonnu ogļu, salīdzinot ar 41 miljonu tonnu 1979. gadā. Ogļu ražošanas jomā Polija tika atmesta 1974. gadā, benzīna ražošanas – 1975. gadā, cementa – 1971. gadā. Akūts ogļu un elektrības deficīts paralizēja galvenās nozares, ieskaitot būvmateriālu ražošanu. No 23 cementa rūpnīcām tikai puse strādāja, un arī tās ne ar pilnu jaudu. Savukārt, cementa deficīts strauji samazināja mājokļu būvniecību (gada plāns tika īstenots 62% apjomā). Gaidīšanas periods uz dzīvokļiem gandrīz diviem miljoniem sarakstā esošo cilvēku ieilga no 8 līdz 20 gadiem. 1982. gadā no 900 tūkstošiem būvniecībā nodarbināto cilvēku vairāk nekā 475 tūkstoši varēja palikt bez darba, jo 1981. gadā bija gandrīz uz pusi samazinājās kapitālā celtniecība.

Mazāk nekā divu gadu laikā rūpnieciskā ražošana samazinājās līdz 1974. gada līmenim, dzīvokļu celtniecība – līdz 1967. gada, eksports – līdz 1974./1975. gada līmenim.

Rūpnieciskās ražošanas samazināšanās valstī nevarēja neietekmēt Polijas ārējo tirdzniecību. Pēc poļu nedēļas izdevuma „*Życie gospodarcze*” (“Ekonomiskā dzīve”) datiem, republikas ārējās tirdzniecības apgrozījums 1981. pirmajos trīs ceturkšņos samazinājās par 21 %, salīdzinot ar to pašu iepriekšējā gada periodu. Polijas preču piegādes ārvalstu tirgiem samazinājās par 24 %, kas Polijas ienākumus ārvalstu valūtā samazināja par 4,5 miljardiem zlotu valūtā.

Tādējādi, streiku rezultātā strauji samazinoties eksportam, saruka valūtas krājumi, lai samaksātu arvien augošos procentus par saņemtajiem īstermiņa aizdevumiem. Tekošo maksājumu apjoms pieauga lavīnveidīgi. Nebija valūtas, lai importētu ražošanai nepieciešamās izejvielas un materiālus. Sāka apstāties ražotnes, kuras bija uzceltas par no Rietumiem iegūtiem kredītiem, un kuras bija saistītas ar Rietumu firmām ar kooperatīvām vai licenču saistībām.

Polijas preču eksporta uz t.s. “brīvā tirgus” valstīm samazināšanās radītos zaudējumus pastiprināja Rietumu korporāciju apzināta diskriminējošā rīcība pret PTR. Tas noveda pie tā, ka kopējais importa apjoms no Rietumiem uz Poliju deviņu mēnešu laikā samazinājās par 25 %, bet piegādes rūpniecībai – par 40%. Šis importa samazinājums no Rietumu valstīm nopietni apdraudēja tās rūpniecības nozares, kas bija tieši atkarīgas no pirkumiem un piegādēm no šīm valstīm. Ja netiktu saņemta Padomju Savienības un citu „sociālistisko” valstu palīdzība ar valūtu, izejvielām un pirmās nepieciešamības precēm, Polija būtu nonākusi vēl dziļākā krīzē.

Līdzekļu trūkuma dēļ daļu būvējamo svarīgu rūpniecības objektu nevarēja nodot ekspluatācijā. Tā, jaunbūvēs līdz 1980. gada beigām bezdarbībā, dažkārt zem atklātām debesīm, uzkrājās mašīnas un agregāti, kuras galvenokārt bija iepirktas „sociālistiskajās” valstīs, 50,2 miljardi zlotu vērtībā. Parasti tās bija specifiskas iekārtas, kuras varēja izmantot tikai vienā īpašā uzņēmumā. Katrā vojevodistē tika

radītas īpašas komisijas, kuru uzdevums bija atrast ceļus, kā šīs iekārtas izmantot, taču panākumi bija ierobežoti.

Jau no 1981. gada „Solidaritātes” darbības rezultātā Polija zaudēja tādas valsts statusu, caur kuru netraucēti var noritēt starptautiskie tranzītpreču pārvadājumi. Starptautiskais gāzes vads, pa kuru notika padomju gāzes piegādes Centrāleiropai, tika virzīts, apejot Polijas teritoriju. PTR tāpēc zaudēja 10% no transportējamās gāzes vērtības.

Līdz 1981. gada beigām PTR tautsaimniecība bija zaudējusi plānveidības iezīmes. Ekonomikas vadības sistēma gandrīz pārtrauca darboties. Sāka dominēt stihija, kāda bija reta pat kapitālisma valstīs. Bija izjauktas ekonomiskās saites starp pilsētu un laukiem, kā arī saikne starp ražošanu un tirgu.

PTR nacionālais ienākums 1980. gadā kritās vairāk nekā par 6% (citi dati – par 5,4%), kas vēl vairāk pastiprināja destruktīvos procesus. 1981. gadā, pēc oficiālajiem datiem, salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, tas samazinājās par aptuveni 15%. (Citi dati – par 12%). Pēc Seima budžeta un finanšu komisijas datiem 1981. gada 10 mēnešos kopējais Polijas parāds brīvi konvertējamā valūtā pieauga par gandrīz 3 miljardiem \$ un sasniedza vairāk nekā 25 miljardus \$. Iedzīvotāju dzīves līmenis atgriezās pie 1970. gada rādītājiem.

Cietēji bija visi valsts iedzīvotāji, bet varas un „Solidaritātes” konfliktā iesaistītās puses kā uz vainīgo norādīja katra uz otro pusi. Taču, tā kā oficiālā vara atradās PASP rokās, „Solidaritāte” un arī daudzi iedzīvotāji atbildību par ekonomiskajām grūtībām uzkrāva tikai tai, neņemot vērā streikotāju un pašas „Solidaritātes” „nopelnus”.

Šādai atbildības par kļūmēm uzkraušana partijai rada plašu atbalsi tautā. Kā ziņoja valdības prese, 1981. gada vidū veiktā sabiedriskās domas aptauja parādīja, ka, atbildot uz jautājumu, kurai no četrpadsmit organizācijām viņi visvairāk uzticas, poļi Baznīcu ierindo pirmajā vietā, otrajā vietā lika „Solidaritāti”, pēc tam vēl vienpadsmit. organizācijas, bet PASP ieņēma pēdējo, četrpadsmito vietu.

Protams, visu opozicionāru, kuri tiecas pēc varas, interesēs ir grūtību radīšana, atbildības par tām uzkraušana saviem pie varas esošajiem politiskajiem pretiniekiem. Tāpat tas bija arī Polijā. Atbildība par grūtībām objektīvi bija jānes, pirmkārt, tiem politiskajiem spēkiem, kuri ilgstoši atradās pie varas, bija pielāvuši krīzes situācijai izveidi – PASP, un, kaut mazākā mērā, arī tās sabiedrotajām partijām, kuras nebija spējušas apturēt negatīvo parādību eskalāciju valsts dzīvē, bet, otrkārt, arī opozīcijai, kura darīja visu iespējamo, lai vājinātu savus politiskos pretiniekus, reizē graužot valsts ekonomiku. Par zaudējumiem tautsaimniecībā galvenokārt bija jāatbild varas iestādēm, kuras nevēlējās vai arī neprata vest dialogu ar strādājošajiem, bet sava vainas daļa bija arī streikotājiem un īpaši viņu vadītājiem.

„Reālajā sociālismā” ekonomika neattīstījās pēc tirgus likumiem, bet saskaņā ar norādījumiem “no augšas”. Sistēma nebija efektīva, taču tomēr kaut kā tā darbojās. Taču, kad streiku dēļ norādījumi vairs netika īstenoti, radās haoss. Kā to raksturoja K. Modzeļevskis: „Līdz šim ekonomika darbojās kā politiskās diktatūras turpinājums. Spēcīgi diktatūras satricinājumi izraisīja satricinājumus ekonomikā.”

Polijai pašos grūtākajos 1980.-1981. gada mēnešos relatīvi stabili darbojās tikai tie uzņēmumi, kuri saņēma izejvielas no t. s. sociālistiskajām valstīm, pirmkārt jau PSRS, vai bija saistīti ar to uzņēmumiem ar ilglaicīgiem līgumiem.

Krīze Polijā negatīvi skāra arī Padomju Savienību. „Sociālistiskā internacionālisma” vārdā, bet patiesībā, lai nepieļautu Polijas komunistu varas sagrūšanu, savas ietekmes krišanu (PTR šai laikā

praktiski pastāvēja preses brīvība, tajā kļuva dzirdamas arī pret PSRS vērstas balsis), tā bija spiesta sniegt Polijai materiālu atbalstu.

1980.–1981. gadā (līdz 1981. gada 1. novembrim) Padomju vadība Polijai piešķīra aizdevumu 690 miljonu \$ apjomā. Tika pieņemts lēmums pārbīdīt Polijas parādu maksājumus Padomju Savienībai 1 779 miljonu \$ vērtībā uz nākamo piecgadi. Kopumā laika posmā no 1980. līdz 1981. gadam PSRS aizdevumu, atlikto maksājumu, papildu preču (izejvielu vieglajai rūpniecībai, arī dažu tautas patēriņa preču) piegāžu veidā Polijai piešķīra 3,8 miljardus \$. Pie tam 1981. gadā PSRS piekrita samazināt Polijas piegādes Padomju Savienībai par 350 miljoniem rubļu (pēc oficiālā padomju kursa 530 miljoniem \$), nesamazinot adekvāti eksportu uz Poliju. Arī tas faktiski bija aizdevums Polijai.

Padomju Savienībai bija liela loma PTR vajadzību apmierināšanā pēc enerģijas un izejvielām. Tās piegādes veidoja apmēram 40% no Polijas šo preču importa. Pie tam jāatzīmē padomju piegāžu stabilitāte. Līdz 1981. gada beigām PSRS piegādāja Polijai 13,1 miljons tonnu naftas par cenu 92 rubļi jeb 126 \$ par tonnu, bet naftas tonnas izmaksas pasaules tirgū (ar piegādi) bija 250 \$. Turklāt padomju vadība ne bez grūtībām pārliecināja dažas sabiedrotās „sociālistiskās” valstis atteikties no padomju naftas piegādēm par labu Polijai. Tās ieguvums tikai 1981. gadā no padomju naftas importa sasniedza vairāk nekā 1,6 miljardus \$. Padomju Savienība piegādāja Polijai dabas gāzi par cenu 73,4 rubļi par 1 000 m³. (pasaules tirgū – tā maksāja vairāk nekā 100 rubļu), Dzelzs rūda maksāja 12 rubļu par tonnu (pasaules tirgū cena bija – 15 rubļu/t).

1981. gadā PSRS degvielas un izejvielu piegādes apjoms veidoja 38% no Polijas importa šajā jomā. Polijas naftas, gāzes un čuguna importa vajadzība tika izpildīta ar PSRS piegādēm 100%, naftas produktu – 68%, dzelzsrūdas – 85%, mangāna rūdas – 88% un kokvilnas – 60% apjomā.)

Kopējais padomju palīdzības apjoms Polijai krīzes laikā sasniedza vairāk nekā 5 miljardus ASV \$. Jārēķinās, ka padomju ekonomikas iespējas bija ierobežotas. PSRS, lai piešķirtu palīdzību Polijai, vajadzēja samazināt iekšzemes patēriņu. Palīdzībai vajadzēja sekmēt Polijas rūpnieciskā potenciāla pilnīgāku izmantošanu, taču reizē tā bremzēja PSRS attīstību, tās iedzīvotāju labklājības pieaugumu. Piegādes pienāca arī no citām „sociālistiskajām” valstīm, kurām Polija akmeņogļu ieguves straujas samazināšanās rezultātā nespēja eksportēt pienācīgā apjomā šo kurināmo.

Taču kopumā pārējo „sociālistisko” valstu nostāja pret notikumiem PTR bija neviennozīmīga.

Rumānijas iekšpolitiskā propaganda, spēlējot uz nacionālajām stīgām, interpretēja notikumus Polijā vienīgi kā tās vēlmes gūt neatkarību no PSRS apliecinājumu.

Pārējās “sociālistiskās” valstis publiski izteica solidaritāti visiem Polijas sociālisma piekritējiem, apliecinot ticību, ka viņi nekādā gadījumā neatteiksies no varas, spēs izkļūt no krīzes, turklāt ar politiskām, nevis piespiedu metodēm. Sociālistiskās sadraudzības valstu plašsaziņas līdzekļos tika sāкта spēcīga ideoloģiska kampaņa saistībā ar draudiem „sociālismam” Polijā. Tā, Ungārijas līderi J. Kadaru nekas neuztrauca tik lielā mērā kā iespējamība, ka Polijā izveidosies neatkarīga, komunistu nekontrolēta strādnieku kustība. Viņš saprata, ka Polijā ir parādīties ārpus sistēmas pastāvošs politisks spēks, kas patiešām apdraud komunistu varu.

Kaut pati Ungārija pārdzīvoja ekonomiskas grūtības, UTR vadība rādīja savu gatavību sniegt zināmu finansiālu palīdzību Polijai, tomēr norādot uz svarīgu momentu: ekonomiskā palīdzība nav iespējama bez godīgām partnerattiecībām, kad abas puses izpilda savstarpējās saistības, bet streiku turpināšana Polijā var visus labos centienus nolemt neveiksmei un tai piešķirtie līdzekļi tiks izmesti vējā. Kā sarunā ar Čehoslovākijas līderi G. Husaku 1980. gada 12. novembrī metaforiski atzīmēja J. Kadars, Polija “sociālistisko” valstu sadraudzībā viņam arvien vairāk atgādina iereibušu karavīru ierindā, kurš nepakrīt tikai pateicoties viņam blakus soļojošo atbalstam. 1980. gada 5. decembrī „sociālistisko” valstu vadītāju sanāksmē Maskavā J. Kadars sacīja, ka streiki Polijā bieži vien mulsina vienkāršos Ungārijas pilsoņus, kuri nesaprot „Solidaritātes” aktīvistu apgādājamo psiholoģiju: kāpēc Polijas proletariāts var atļauties nevis strādāt, bet streikot, kad Ungārijas strādniekiem jāstrādā arī ar

apreķinu palīdzēt Polijai. Ungāru avīzes rakstīja par to, ka pastāvīgi streikojošā „Polija izmaksā pārāk dārgi Ungārijas strādnieku šķirai”, liekot Ungārijai, kā arī citām bloka valstīm koriģēt savu sociālo politiku, ņemot vērā nepieciešamību palīdzēt „vājam posmam” “sociālistiskajā sadraudzībā”. 1981. gada rudenī dažos Budapeštas izdevumos parādījās poļu aizvainojoši izteikumi, norādījumi uz viņu mūžīgo anarhismu un, vēl sliktāk, tieksmi parazitiski eksistēt uz citu rēķina. Pārmērus varēja vēlt gan nemākulīgajiem Polijas vadītājiem, kas gan atklāti netika darīts, gan nepelnīti augstu samaksu prasošajiem streikotājiem, gan to vadītājiem no „Solidaritātes”.

Kad V. Jaruzelskis kā PTR premjerministrs 1981. gada 2.–4. septembrī piedalījās SEPP sesijā, kas notika Sofijā, citu valstu vadītāji viņam arvien uzstājīgāk vaicāja, kad Polija pildīs savas saistības eksporta un sadarbības jomā. 1981. gadā lielākā daļa „sociālistisko” valstu atsauca savus studentus un aspirantus no Polijas. Tika ieviesti nopietni pilsoņu pārvietošanās ierobežojumi. Piemēram, Čehoslovākija ieviesa tādus robežas šķērsošanas noteikumus, kas dažu pierobežas poļu ciematu iedzīvotāji neļāva strādāt savos laukos, kas daļēji atradās robežas otrajā pusē. Arī VDR vadītāji, uztraukušies par „Solidaritātes” ietekmes pieaugumu, 1980. gadā ieviesa striktus ierobežojumus poļu iebraukšanai VDR un savukārt VDR pilsoņu izbraukšanai uz PTR. VDR līderis Ē. Honekers poļu „biedriem” dažādās oficiālajās sarunās vairakkārt atgādināja, ka Potsdamas līgumā ir ieraksts, kas, atzīstot Silēzijas piederību Polijai, uzlika Polijai pienākumu piegādāt ogles Vācijas austrumdaļai. Šis nosacījums 1981. gadā netika pildīts. Un Polijai tā bija ne tikai ekonomiska, bet arī vēsturiska un politiska problēma.

Lai nu kā, kopumā „sociālistiskā internacionālisma” vārdā citas „sociālistiskās” valstis bija spiestas sniegt PTR materiālu atbalstu, kas palīdzēja PTR „noturēties virs ūdens”.

Bija skaidrs, ka iziet no krīzes, kurai bija sistēmisks, strukturāls raksturs, Polija dažu gadu laikā nespēs. Izeja bija jārod, veicot fundamentālas reformas kā ekonomiskajā, tā politiskajā un sociālajā jomā.

Padomju Savienības vadība ar arvien lielākām bažām vēroja notiekošo Polijā. No Maskavas viedokļa valsts dreifēja un režīms zaudēja kontroli. Turklāt tā rādīja sliktu piemēru kaimiņiem. Un tas Padomju Savienībai, Varšavas līguma valstīm nevarēja palikt vienaldzīgs.

PSRS vadība ieteica S. Kaņam izvērst cīņu pret trūkumiem, veikt reformas pārvaldes sistēmā, lai parādītu iedzīvotājiem, ka pastāvošā sociāli-politiskā sistēma nav vainīga pie tā, ka Polija ir nonākusi ekonomiskās grūtībās.

Reizē padomju vadītāji baidījās, ka poļu „Solidaritātes” idejas var izplatīties arī PSRS, un tāpēc ieveda stingru cenzūru uz no Polijas Padomju Savienībā ievadamajiem laikrakstiem un žurnāliem, ierobežoja tūrisma braucienus uz PTR, paplašināja informācijas vākšanu par situāciju Polijā. (Piemēram, padomju tūrisma aģentūras „Имтурсм” gidiem bija jāraksta ziņojumi par poļu tūristu izteikumiem par stāvokli savā valstī.) Politisks satricinājums Polijā apdraudēja bloka stabilitāti, tā stratēģisko infrastruktūru un rezultātā līdzsvarotu drošību (ko varēja saukt arī par baiļu līdzsvaru) visā Eiropā. Par spīti savu piesardzīgo vadītāju pūliņiem „Solidaritāte” pamodināja 1956. gada Budapeštas un 1968. gada Prāgas rēģus.

1980. gada rudenī padomju vadītāji uzskatīja, ka krīzes notikumus Polijā izraisīja kļūdas tās vadītāju politikā, kā arī daži objektīvi faktori. Galvenais, „sociālisms” Polijā salīdzinājumā ar citām „sociālistiskajām” valstīm tika vērtēts kā pats „visnepabeigtākais”. Šādas konstatācijas pamatā bija trīs galvenie cēloņi: privātais sektors PTR lauksaimniecībā; baznīcas spēcīgās ideoloģiskās pozīcijas; PASP vājums un tās partneru valdībā AZP un SD zināmā ietekme. Izejot no šāda vērtējuma, PSRS vadība arī centās palīdzēt „poļu biedriem”. Krīzes attīstības 16 mēnešu laikā – no 1980. gada augusta

līdz 1981. gada decembrim bija saskaitāmi 48 kontakti padomju – poļu augstāko vadītāju līmenī. Padomju vadībai bija nepieņemama iespēja noskatīties, kā Polijā uz saimnieciskā haosa viļņa pie varas nonāk antisociālistiskie spēki, kas varēja izraisīt t.s. „domino efektu” visā „sociālistiskajā” sistēmā.

Tika izskatītas dažādas iespējas Polijai iziet no krīzes, PASP neatsakoties no varas.

Apstākļos, kad streiki un citas protesta akcijas pavadīja sistemātiski sabiedriskās kārtības pārkāpumi un pretpadomju noskaņojuma pieaugums, Polijai bija grūti cerēt uz PSRS ekonomisko palīdzību. Tieši pretēji, L. Brežņevs visu 1981. gadu atkārtoti skaidri norādīja, ka Padomju Savienība, kas ir Polijas galvenā enerģijas donore, var izdarīt „ekonomisku spiedienu” uz Poliju. (Starp citu, PSKP CK Politbiroja komisijas darba grupa Polijas jautājumā 1981. gada vasarā, apspriežot iespējas, kā izdarīt spiedienu uz Varšavu, izskatīja arī varbūtību „aizvērt krānu” enerģijas piegādēm Polijai, taču Valsts plāna komitejas un Aizsardzības ministrijas vadītāji asi iebilda, jo Padomju Savienībai zaudējumi no Polijas preču nesaņemšanas būtu ļoti sāpīgi.)

Tika vērtētas arī iespējas vai nu pašai Polijas vadībai ievest valstī kara stāvokli vai „sociālistiskās sadraudzības” valstīm sagatavot tādu pat intervenci, kādu Varšavas bloka valstis veica Čehoslovākijā 1968. gadā.

Jau 1980. gada 18. septembrī padomju VDK pārstāvis pie Polijas iekšlietu ministrijas V. Pavlovs ziņoja uz Maskavu, ka S. Kaņas vadībā tiek pieļauta tāda pat kļūda kā E. Gereka laikā – ar opozīciju tiek mēģināts atrast kompromisu, tā vietā lai asi vērstos pret to. 29. oktobrī L. Brežņevs PSKP CK Politbiroja sēdē konstatēja: „Valensa ceļo pa visu valsti un katrā pilsētā tiek uzņemts ar sajūsmu. Polijas vadība un prese par to neizsakās. Ne reizi televīzija nav vērsusies pret šiem antisociālistiskajiem elementiem [...] Droši vien ir patiešām nepieciešams ieviest kara stāvokli.”

1980. gada 5. decembrī Maskavā notika Varšavas bloka valstu vadītāju ārkārtas tikšanās, lai apspriestu krīzes gaitu Polijā. S. Kaņas vadība tika pakļauta asai kritikai, viņam paziņots, ka 18 divīzijas jau esot gatavas ieņemt Polijas pilsētas. Sociālistiskā bloka valstis izdarīja spiedienu uz PASP, aicinot to asāk vērsties pret „Solidaritāti”. Savā noslēguma runā sanāksmē L. Brežņevs pauda zināmu vilšanos par to, ka problēmas Polijā vēl nav atrisinātas ar politiskiem līdzekļiem. Viņš atzīmēja, ka situācija (neskatoties uz to, ka tiek dota priekšroka politiskiem izlīguma līdzekļiem) prasa ārkārtējus pasākumus, un paziņoja klātesošajiem, ka sabiedrotie „brālīgo Poliju” neatstās vienu grūtībās. Tas izskanēja divdomīgi, lai neteiktu – draudīgi. Kāds noteikts lēmums gan tā arī netika pieņemts.

Apspriedei sekoja personīga L. Brežņeva un S. Kaņas saruna. Pēdējais uzsvēra, ka militāra intervence būtu katastrofa kā Padomju Savienībai, tā arī Polijai. „Nu labi, mēs tagad neiesoļosim Polijā”, S. Kaņam atbildēja L. Brežņevs, tomēr piebilda, „bet, ja stāvoklis vēl saasināsies, mēs nāksim.”

Angļu vēsturnieks K. Endrjū L. Brežņeva teikto gan vērtē kā tukšus draudus, blefošanu, jo padomju karavīri jau karoja Afganistānā un padomju vadība uzskatīja, ka intervence Polijā var beigties ar plašu asins izliešanu, grautu PSRS tēlu starptautiskajā arēnā, rēķinājās ar iespējamajām Rietumu sankcijām. Pēc minētā pētnieka domām, iedarbīgākais padomju spiediena līdzeklis uz PASP un PTR vadību bija tieši draudēšana ar Padomju armijas iesoļošanu Polijā.

PSRS armijas ģenerālis A. Gribkovs, kurš no 1976. līdz 1989. gadam bija Varšavas pakta dalībvalstu Apvienoto bruņoto spēku štāba priekšnieks, ir pastāstījis, ka 1980. gada decembrī notika augstāko padomju militāristu tikšanās ar aizsardzības ministru D. Ustinovu, kurā izskanēja doma, ka Polijas jautājumu nevarēs atrisināt, neievedot tajā karaspēku. Pret to gan izskanēja iebildumi: Polijas armija tiek kontrolēta, V. Jaruzelskis stingri tur tās vadības grožus savās rokās, tauta viņam uzticas un mīl armiju. Nekādā gadījumā nedrīkst ievest padomju karaspēku. Tā būs otra

Afganistāna. Un kā tad izturēsies NATO dalībvalstis? Vēl viens viedoklis bija: karaspēka ieviešana varētu būt realizējama gadījumā, ja notikumos iejauktos NATO valstis. Pēc tam notikušajā PSKP CK Politbiroja sēdē visu tā locekļu runu pamatā bija doma: padomju karaspēku Polijā nekādā gadījumā nedrīkst ievest. L. Brežņeva prombūtnē M. Suslovs rezumēja: „Mums pietiek ar vienu Afganistānu. Mums jāorganizē Aizsardzības ministrijas, Ārlietu ministrijas, Valsts plāna un valdības darbs, lai palīdzētu Polijai.”

1981. gada februārī tika pārformēta valdība. 11. februārī, iespējams, arī zināma padomju spiediena rezultātā par PTR Ministru padomes priekšsēdētāju tika iecelts ģenerālis V. Jaruzeļskis, kurš saglabāja arī aizsardzības ministra amatu. (Pēc amata ģenerālis kļuva arī par valdības Aizsardzības komitejas (*Komitet Obrony Kraju*) priekšsēdētāju. Tajā pašā laikā Polijas Valsts padome nozīmēja viņu par Augstāko Virspavēlnieku.) Šīs iecelšanas saņēma atbalstu sabiedrībā. Pateicoties tam, ka 1970. gadā viņš atteicās sūtīt karaspēku pret strādniekiem, kā arī tam, ka armija tika uzskatīta par visvairāk uzticību pelnošo valsts institūciju, ģenerālis sabiedrībā baudīja diezgan augstu prestižu. Savukārt padomju drošības ziņojumos V. Jaruzeļskis ilgstoši tika raksturots kā „patiesš Padomju Savienības draugs”. Kā profesionāls militārs darbinieks V. Jaruzeļskis nebija saistīts ar partijas aparātu un tika uzskatīts par piemērotu „Solidaritātes” partneri. Taču reizē V. Jaruzeļska izvirzīšana premjerministra amatam bija arī simbolisks žests. Premjerministram militārā mundierī bija jārāda varas iestāžu gatavība rīkoties stingri un enerģiski. Kļuva acīmredzams, ka PASP vadība jau tai laikā apsvēra plānus par vardarbīgu risinājumu. Kā rādīja nākamie notikumi, izvēle bija veiksmīga, jo V. Jaruzeļskis izrādījās prasmīgs vadītājs un politiķis. Tikai vērtības, kuras viņam nācās aizstāvēt, bija jau pārdzīvojušas savu mūžu. Pēc V. Jaruzeļska ieteikuma par premjera vietnieku tika iecelts par liberāli partijas iekšienē uzskatītais M. Rakovskis. Tad pat (1981. gada februārī) V. Jaruzeļskis sacīja M. Rakovskim: „Mūsu vēsturiskā misija ir novērst padomju intervenci.” Par iekšlietu ministru kļuva ģenerālis Č. Kisčaks.

Valdība apsolīja veikt ekonomisku reformu, mazināt centralizāciju tautsaimniecības vadībā un saimnieciskā aprēķina elementu ieviešanu, (Padomju Savienības vadība neatbalstīja tirgus saimniecības elementu ieviešanu), piekrita reģistrēt Neatkarīgo zemes īpašnieku savienību (*Związek Właścicieli Ziemskich*) un Neatkarīgo studentu savienību (*Niezależne Zrzeszenie Studentów*).

V. Jaruzeļska iecelšana premjerministra amatā deva zināmu atelpu partijas vadībai. Viņš formulēja noteikumus situācijas normalizēšanai. Jau martā notika pirmā V. Jaruzeļska tikšanās ar Ļ. Valensu. Savos memuāros Ļ. Valensa raksta, ka „starp mums iedibinājās kaut kāds saprašanās pavediens, kā nebija pirmās tikšanās laikā ar Kaņu. Tad tūlīt nonācām līdz sadursmei, un visu laiku turpinājās cīņa: man nebija cieņas pret savu partneri. Bet pret Jaruzeļski bija.” Kā premjerministrs V. Jaruzeļskis lūdza „Solidaritāti” vismaz uz trijiem mēnešiem pārtraukt lokālos streikus, kas arvien tālāk dezorganizēja jau tā novājināto saimniecību. Ļ. Valensa to apsolīja. Pēc tam „Solidaritāte” nedaudz piebremzēja uzbrukumus, bet PASP un valdība nespēja pienācīgi izmantot šo pārtraukumu. Notikumu gaita iecerēto valdības un opozīcijas pamieru izjauca.

Uzstājoties PSKP XXVI kongresā (1981. gada 23. februāris – 3. marts), S. Kaņa paziņoja: „Mēs vēlamies jums, biedri, visiem mūsu draugiem apliecināt, ka mums ir pietiekami daudz gribas un spēku, lai panāktu to, ka Polijā nenotiks kontrrevolūcija. Polija bija un paliks sociālistiska valsts, uzticīga Padomju Savienības sabiedrotā, sociālistiskās sadraudzības nesagraujams posms.” Savukārt L. Brežņevs PSKP XXVI kongresa laikā paziņoja; „... sociālistisko Poliju, brālīgo Poliju mēs bēdās nepametīsim”, ko varēja interpretēt dažādi.

1981. gada 4. martā S. Kaņa un V. Jaruzeļskis, kā raksta angļu vēsturnieks K. Endrjū, tika „izsaukti uz Kremli” (kaut PSKP XXVI kongress, kurā piedalījās PASP delegācija, kā reiz notika

Kremļa Kongresu pilī), kur notika viņu tikšanās ar PSKP CK Politbiroju. (Pēc citiem datiem PSRS un PTR, PSKP un PASP augstāko vadītāju tikšanās notika 5. martā). Padomju vadītāji poļu biedrus iztaujāja, kad viņi gatavojas paziņot par kara stāvokļa ieviešanu un kāpēc Polija kā vienīgā no „sociālistiskajām” valstīm nespēj ierobežot baznīcas darbību. PTR un PASP darbinieki, informējot padomju pusi par situāciju savā valstī, solīja „balstoties uz strādnieku šķiru, darbaļaudīm, visiem sabiedrības apzinīgajiem spēkiem, nemitīgi censties panākt anarhijas un sajukuma pārvarēšanu, sociālistiskās iekārtas nostiprināšanu”. Polijas vadībai tika ieteikts atteikties no nepamatotiem aprēķiniem visas problēmas atrisināt ar piekāpšanos un kompromisiem un pāriet uz izlēmīgu rīcību pret šķiras ienaidnieku. Abas pušu paziņojumā bija norādīts, ka „imperālisms, iekšējā reakcija cer, ka ekonomiskā un politiskā krīze Polijā novedīs pie spēku samēra izmaiņām pasaulē, sociālistiskās sadraudzības, starptautiskās komunistiskās kustības un visas atbrīvošanas kustības novājināšanās” un izteikta pārliecība, ka „poļu komunistiem ir iespējas un spēki pagriezt notikumu gaitu, novērst briesmas, kas sabiezējušas virs poļu tautas sociālistiskajiem iekarojumiem”. Tika uzsvērts, ka „sociālistiskā sadraudzība ir nesaraujama, tās aizsardzība ir ne tikai katras valsts, bet visas sociālistiskās koalīcijas lieta.” Paziņojumā pirmkārt krīt acīs sekošana jau daudzkārt lietotajiem šabloniem par abstraktajām „imperālisma” briesmām, kurām bija pievienojusies nez no kurienes radusies „iekšējā reakcija”, un no 1969. gada spēkā esošās „Brežņeva doktrīnas” (Skat 4.2. nodaļu) apstiprināšana. (Tomēr jau nākamajā vadītāju tikšanās reizē 1981. gada 24. aprīlī, kad Varšavā uzturējās PSKP CK Politbiroja loceklis, CK sekretārs M. Suslovs, paziņojumā par viņa tikšanos ar poļu vadītājiem zināma uzmanība bija pievērsta krīzes patieso cēloņu apjaušanai. Runa gāja par „atiešanu no zinātniskā sociālisma principiem” PASP darbībā, par nepieciešamību apvienot „visus patriotiskos spēkus”).

Kā vēlāk PASP CK Politbiroja loceklis M. Močars informēja PSRS VDK, pēc atgriešanās no Maskavas S. Kaņa paziņojis: „Neraugoties uz spiedienu, es nevaru pielietot vardarbību pret opozīciju. Es negribētu ieiet vēsturē kā poļu tautas bende”. Pēc cita VDK informatora vārdiem, S. Kaņa teicis, ka nedz partija, nedz valdība nav gatava konfrontācijai ar „Solidaritāti”, un „es nekad nelūgšu krieviem militāru palīdzību.” Turpretī L. Brežņevs PSKP CK Politbirojā sacīja: „Sliktākais ir tas, ka mūsu draugi uzklausa mūsu ieteikumus un tiem piekrt, bet praktiski neko neuzsāk. Turpretī kontrrevolūcija visās frontēs iet uzbrukumā!” J. Andropovs brīdināja, ka „notikumi Polijā atstāj iespaidu arī uz mūsu zemes rietumu apgabaliem [...] Arī šeit mums vajadzēs veikt stingrus pretpasākumus.”

Gatavība „stingriem pasākumiem” tika demonstrēta ne tikai politiski. Nākamajās nedēļās sākās pretstāves saasināšanās, kad Polijā notika Varšavas līguma valstu armiju manevri. Pēc Polijas delegācijas atgriešanās dzimtenē Varšavā ieradās Varšavas līguma valstu apvienoto bruņoto spēku virspavēlnieks maršals V. Kuļikovs, kurš paziņoja, ka no 16. līdz 25. martam PTR, VDR un ČSSR teritorijā viņa vadībā notiks vērienīgi Padomju armijas manevri „Сюиз-81” (Savienība 81), uz kuriem bija ielūgti arī citu Varšavas līguma valstu aizsardzības ministri. Šādi manevri arī notika. Saskaņā ar Nobeiguma aktu par drošību un sadarbību Eiropā uz tiem tika uzaicināti ārvalstu militārie novērotāji. Rietumu analītiķi manevrus jau tūlīt apzīmēja kā mēģinājumu padomju karaspēka ieviešanai Polijā un kara stāvokļa iedibināšanai.

2012. gadā viens no „Solidaritātes” aktīvistiem K. Modzeļevskis intervijā žurnālam „Новая Польша” (Jaunā Polija, N. 10) stāstīja, ka jau 1980. gadā, gadu pirms kara stāvokļa ieviešanas uz Polijas robežām stāvējušas 14 padomju divīzijas austrumos, divas Čehoslovākijas divīzijas dienvidos un pusotras austrumvāciešu divīzijas rietumos – kopā 18 divīzijas. (Nedaudz citas ziņas K. Modzeļevskis sniedza 2015. gadā žurnālā „Вестник Европы”

(Eiropas Vēstnesis, N. 42): PTR teritorijā manevru laikā iegājuši 30 000 padomju karavīru, tās robežu tuvumā bijuši vēl 120 000, pie Polijas robežas ar ČSSR un VDR kaujas gatavībā stāvējušas šo valstu armiju daļas. (VDR bija izvietoti arī ap 380 tūkstošu padomju karavīru un virsnieku, Čehoslovākijā – ap 80 tūkstoši – dati attiecas uz 80. gadu vidū). Arī pašā Polijā atradās padomju karaspēks – 2 sauszemes divīzijas un viena gaisa spēku armija, kopā no 40 līdz 60 tūkstošu cilvēku – V. Š.) Visi šie spēki bijuši „gatavi iebrukt valstī jebkurā brīdī”. 2012. gada intervijā arī apgalvots, ka arī iebrukuma diena bijusi jau noteikta un Polijas bruņoto spēku Ģenerālštābam nosūtīta karte, kurp šis karaspēks Polijas teritorijā virzīsies, un ar to dots mājiens netraucēt tā kustību. Tad, pēc K. Modzeļevska uzskata, šādu armijas daļu klātbūtnē varētu notikt iekšējs apvērsums, nodibināta jauna valdība, kura ieviestu kara stāvokli. ASV bijušas ziņas gan no sava aģenta Polijas bruņoto spēku Ģenerālštābā pulkveža R. Kukļinska, gan kosmiskās izlūkošanas datiem, ka drīzumā notiks padomju bloka invāzija Polijā. Tad nu divi ASV prezidenti D. Karters, kura pilnvaru termiņam drīz bija jābeidzas, un R. Reigans, kurš bija ievēlēts, bet vēl nebija izgājis inaugurāciju, kopīgi piezvanījuši L. Brežņevam un pateikuši, ka apmēram septiņu simtu tūkstošu cilvēku pārvietošanās uz 800 km uz rietumiem mainīs stratēģisko līdzsvaru Eiropā, un lai to atjaunotu ASV būs spiestas Rietumeiropā izvietot papildus raķetes. Kremļis ļoti baidījies no tā, negribējis militāro izdevumu pieaugumu. PSRS vadība mainījusi savus plānus un Varšavas līguma valstu karaspēka ieiešana Polijā nenotikusi. (Patiešām, Rietumos pastāvēja bažas, ka Polijai varētu draudēt PSRS intervence. Jau 1981. gada 10. aprīlī Eiropas parlaments brīdināja PSRS neizdarīt spiedienu pret Poliju.)

Ziņas daļēji apstiprina padomju ģenerāļa (1980. gadā – majora) V. Ačalova atmiņas. Viņš minētā gada vasarā kopā ar citiem speciālistiem tika nosūtīts uz Varšavu lai plānotu padomju karaspēka iespējamo darbību. Tīcis plānots arī V. Jaruzeļska arests. Taču dažādu iemeslu dēļ, ieskaitot Vašingtonas spiedienu, padomju vadība mainījusi savu nostāju.

Pēc citām ziņām, PSRS Bruņoto spēku Ģenerālštābs jau 1980. gada augustā izstrādāja īpašus plānus jaunu padomju militāro vienību ieviešanai Polijā, un tā dēvētā „Suslova komisija”, kurai PSKP CK Politbirojs uzdeva Polijas problēmu risināšanu, jau no pirmajām krīzes nedēļām izvirzīja jautājumu par iespējamo padomju militārā kontingenta skaitliskā sastāva palielināšanu Polijā. Tajā pašā laikā tieša iejaukšanās, lai Polijā „atjaunotu kārtību” Maskavā tika uzskatīta par ārkārtīgi nevēlamu scenāriju.

Pēc šī darba autora domām acīmredzot tika plānoti dažādi varianti, kā apspiest opozīciju Polijā, taču, 1981. gada pavasarī un vasarā Varšavas valstu karaspēka iebrukums Polijā bija maz ticams. PSRS vadībā vēl dzīvas bija cerības, ka S. Kaņas vadībā situācija uzlabosies. Kā rāda Polijas krīzes uzraudzīšanai radītās PSKP CK Politbiroja komisijas ar M. Suslovu priekšgalā sagatavotie norādījumi, Varšavas līgumvalstu bruņoto spēku militāras iejaukšanās draudiem bija jāklūst par pastāvīgu faktoru visu poļu politisko spēku prātā.

Lai nu kā, bet savu uzdevumu – brīdināt PTR un arī „Solidaritātes” vadību par iespējamām notikumu attīstības sekām, kā liecina K. Modzeļevska liecība, manevri izpildīja. Militārās demonstrācijas kā padomju politikas svira tika izmantota, lai ietekmētu gan poļu antisociālistiskos spēkus, gan Polijas iedzīvotājus kopumā. Lai brīdinātu Varšavu, tika organizētas apzinātas informācijas noplūdes par padomju militārajiem sagatavošanās darbiem.

Pastāv arī uzskats, ka „Brežņeva doktrīna” faktiski krita jau 1980.–1981. gadā, kad PSRS atsacījās ievest savus bruņotos spēkus Polijā. To it kā apstiprināja 1993. gada maijā meksikāņu avīzē „*Sol de Mexico*” (“Meksikas saule”) publicētā intervija ar vienu no Kubas līderiem R. Kastro, kurā viņš pastāstīja, kā 1980. gadā ticies ar grupu PSKP CK Politbiroja locekli, kuri viņam atklāti paziņoja, ka PSRS nekaros par Kubu, tai jārēķinās ar pašas spēkiem. Iespējams gan, ka šāda nostādne R. Kastro tika izklāstīta tikai tāpēc, ka 1979. gada decembrī PSRS jau bija nosūtījusi savus spēkus uz Afganistānu un karš tur ieilga, kā arī lai pēc iespējas mobilizētu pašas Kubas spēkus.

Marta otrajā pusē izraisījās konflikts Bidgoščas pilsētā, jeb, kā to nosauca „Solidaritātes” biedri, – Bidgoščas provokācija (*Prowokacja bydgoska*).

Tā tika saukta policijas veikta „Solidaritātes” aktīvistu grupas piekaušana vojevodistes padomes telpās Bidgoščā 1981. gada 19. martā. Konflikta cēlonis bija spītīgie varas iestāžu atteikumi legalizēt atsevišķu zemnieku „Lauku solidaritātes” arodbiedrību. Formāli reģistrācijas atteikums tika pamatots ar to, ka arodbiedrības ir algotu darbinieku apvienības, bet zemnieki ir īpašnieki un patstāvīgi saimnieki. Šajā sarežģītajā situācijā 16. martā apmēram 100 opozīcijas vadīti zemnieki okupēja Apvienotās Zemnieku partijas vojevodistes nodaļas telpas Bidgoščā un

pasludināja okupācijas streiku. Tad arī varas iestādes pielietoja spēku. Bidgoščā milicija piekāva vairākus „Solidaritātes” darbiniekus.

„Solidaritātes” vadītāji, īpaši Ļ. Valensa, centās novērst konfrontāciju. Viņi joprojām cerēja uz kompromisu ar ģenerāli V. Jaruzelski. Taču 23. martā Bidgoščā sākās „Solidaritātes” Vispolijas komisijas ārkārtas sēde. Nākamajā dienā tika nolemts 27. martā sarīkot brīdinājuma streiku, bet 31. martā rīkot neierobežotu vispārēju streiku, līdz tiks noskaidroti visi 19. marta notikumu apstākļi un atbildīgie tiks sodīti.

Ļ. Valensa 25. martā tikās ar premjerministra vietnieku M. Rakovski. Tā izrādījās bez rezultātiem. PASP vadība uzstāja uz savu Bidgoščas notikumu interpretāciju: „Solidaritāte” klaji pārkāpa likumu; drošības spēki tikai atjaunoja kārtību. Ļ. Valensa un B. Geremeks uzskatīja, ka vispārējs streiks šādos apstākļos nozīmēs sacelšanos un izraisīs pilsoņu karu. Šim viedoklim piekrita Polijas katoļu baznīcas vadība. Kardināls S. Višinskis tikās gan ar V. Jaruzelski, gan Ļ. Valensu, mudinot viņus rast kompromisu, norādot, ka visaugstākais tikums nav drosme, bet gan mīlestība un apdomīgums. Primass brīdināja „Solidaritāti” pret vispārēju streiku, kuru ir „viegli sākt, bet ļoti grūti izbeigt”. Arī Romas pāvests Jānis Pāvils II šai brīdī aicināja uz pacietību un apdomību.

Valsts mēroga 4 stundu ilgajā brīdinājuma streikā 27. martā piedalījās apmēram 13 miljoni cilvēku, tika paralizēta visa valsts. Tas bija lielākais streiks Austrumu bloka pēckara vēsturē. Īpaši valsts vadību biedēja fakts, ka streika dalībnieku skaits ievērojami pārsniedza toreizējo 9 miljonu „Solidaritātes” biedru skaitu. 30. martā Varšavā notika sarunas starp „Solidaritātes” Vispolijas komisijas un Polijas valdības pārstāvjiem.

Rezultātā valdība nožēloja notikušo un apsolīja starpgadījuma izmeklēšanu. Tika panākta vienošanās, saskaņā ar kuru varas iestādes principā atzina „pārmērīgu” spēka izmantošanu Bidgoščā un neobjektivitāti valsts plašsaziņas līdzekļos, atspoguļojot incidentu. „Solidaritātei” tika dota iespēja televīzijā izklāstīt savu redzējumu par notikušo. Tas bija pirmais no valsts kontroles neatkarīgs televīzijas raidījums Austrumeiropā. Savukārt „Solidaritāte” atcēla vispārējo streiku, par ko A. Gvjazda paziņoja televīzijā dažas stundas pirms izziņotā streika sākuma. Tika apturētas gandrīz mēnesi ilgusās dažādās protesta akcijas.

1981. gada 17. aprīlī Bidgoščā tika parakstīts nolīgums starp PTR valdības komisiju, „Lauku solidaritātes” iniciatīvas grupu, „Solidaritātes” Vispolijas komisiju un Bidgoščas reģionālo arodbiedrību centru. Sākas jauns ilgs PASP un valdības atkāpšanās process. Valdība apņēma Seimā iesniegt likumprojektu par atsevišķas zemnieku neatkarīgas arodbiedrības reģistrāciju un nekavēt tās organizatorisko darbu. (Zemnieku arodbiedrība tika reģistrēta 1981. gada maijā).

Ļ. Valensa vienošanos nosauca par „dižu”. Daudzi gan kritizēja „Solidaritātes” vadītāju, kurš to bija parakstījis, pārkāpjot „Solidaritātes” ietvaros pieņemto demokrātisko lēmumu pieņemšanas procedūru. Taču vienkāršie arodbiedrības locekļi bija gandarīti un pēc tam Ļ. Valensu kopā ar viņa automašīnu nesa uz rokām.

Pastāv versija, ka 1981. gada 19. marta incidentu izprovocēja PASP vadības konservatīvais spārns, kurš bija ieinteresēts radīt nepārvaramu konfliktu starp ģenerāli V. Jaruzelski un opozīcijas kustību. Tā to vērtēja arī daudzi „Solidaritātes” vadītāji, sākot ar Ļ. Valensu. Tomēr šai versijai nav dokumentāla pamatojuma. Ģenerālis tolaik bija vēl tikai valdības, bet ne partijas vadītājs, viņš ieņēma elastīgāku pozīciju nekā t.s. „partijas betons”, taču atšķirības bija tikai metožu, nevis principiālā jomā.

Ir izteikts viedoklis, ka, iespējams, ka provokatīvā 19. marta „Solidaritātes” biedru piekaušana bija PASP spēku pārbaude, bet vispārējais streiks piespieda PTR vadību atlikt opozīcijas apspiešanu līdz 1981. gada beigām un iesaistīt tajā ne tikai policiju, bet arī regulāro armiju. Pierādījumu viedoklim gan nav.

Radikālākie „Solidaritātes” vadītāji (A. Gvjazda un viņa domu biedri) savukārt līdz šai dienai atteikšanos no 1981. gada 31. marta ģenerālstreika uzskata par „Solidaritātes” liktenīgu kļūdu. Viņuprāt, valsts mēroga „solidaritāte ar „Solidaritāti””, masu entuziasms un uzticēšanās opozīcijas līderiem toreiz garantējuši uzvaru. Līdz ziemei situācija kļuvusi citāda, jo, saskaroties ar valsts mašīnu, sabiedrība zaudējusi ticību saviem spēkiem.

1981. gada 3. aprīlī S. Kaņa un V. Jaruzeļskis vēlreiz tika uzaicināti tikties ar Ļ. Brežņevu un PSRS aizsardzības ministru D. Ustinovu Brestā. Arī šeit PSRS vadība brīdināja Polijas līderus no demokratizācijas kursa turpināšanas, runāja par „kontrevolūciju”. No poļu līderiem tika prasīti stingri soļi pret opozīciju, uz ko tie lūdza dot viņiem vairāk laika. 7. aprīlī sarunā ar M. Močaru S. Kaņa izteicās, ka „tā būtu briesmīga traģēdija, ja padomju karaspēks iejauktos. Tikai pēc divām paaudzēm varēs izlīdzināt zaudējumus”. Galvenais, ko secināja Polijas vadītāji pēc šīs tikšanās – ir jātur stingri rokās spēka struktūras, nepieļaujot, lai „Solidaritāte” spētu darboties armijas iekšienē. (Drošības dienestā, kuru vadīja ģenerālis Č. Kiščaks, „Solidaritāte” nespēja iespieties.)

1981. gadā pie varas esošajiem poļu vadītājiem, risinot valsts iekšējās stabilizācijas jautājumus, nācās arī tos saistīt ar valsts teritoriālās integritātes nodrošināšanas uzdevumu, paturot prātā to, ka Rietumi vēl nebija teikuši savu pēdējo vārdu par Oderas-Neises robežu. Tie vēl varēja uzturēt spēkā Potsdamas konferencē pieņemto formulu, ka galīgā robežas noregulēšana notiks līdz ar miera līguma parakstīšanu. Francijas prezidents Š. de Gollis bija vienīgais no Rietumvalstu līderiem, kurš 1967. gadā iebrauca Polijā no rietumu puses caur bijušo Silēziju un ar to atzina, ka šīs teritorija pieder Polijai. Arī pēc 1970. gada 7. decembrī noslēgtā VFR un Polijas līguma par savstarpēju pastāvošo robežu atzīšanu Aukstā kara apstākļos padomju vadītāji poļu kolēģiem vienmēr atgādināja, ka tieši PSRS garantē Polijas robežu un deva saprast, kamēr Polija ir „sociālistiska” valsts, tās teritorija ir neaizskarama, bet, ja tā nebūs, tad situācija ar robežu var mainīties. Savukārt uz Polijas rēķina „sociālistiskajā” blokā varēja nostiprināties VDR pozīcijas, kura uzturēja strīdu par Pomerānijas līča (*Zatoka Pomorska*) un Ščecinas – Svinoujsces (poļu *Świnoujście*, vācu *Swinemünde*) ūdensceļa piederību. Arī šai jautājumā daudz kas bija atkarīgs no PSRS nostājas.

Jaunā PTR vadība veica pasākumus, lai normalizētu stāvokli valstī. No 1981. gada 1. aprīļa tika ieviesta gaļas pārdošanas kartīšu sistēma (valdības lēmums pilnībā atbilda vienai no 1980. gada 31. augustā Gdaņskā noslēgtā līguma ar streikotājiem prasībām). No maija arī sviestu, miltus, rīsu, putrimus un pienu izsniedza tikai uz kartītēm. Taču pat kartīšu sistēmas nepārtrauktu funkcionēšanu ne vienmēr izdevās nodrošināt, drīzumā radās grūtības ar kartiņu „atprečošanu”, īpaši gaļas produktiem. (Polijā gadā uz vienu iedzīvotāju tika patērēts 70 kg gaļas. PSRS 1981. gadā gaļas patēriņš uz vienu iedzīvotāju bija 59,4 kg, padomju cilvēki tāpēc uz poļu protestiem raudzījās ar neizpratni.) 23. jūlijā PASP Centrālā komiteja un valdība nolēma samazināt pārtikas piegādes normas vienlaikus paaugstinot cenas. Pārtikas un visu veidu patēriņa preču deficīts pieauga. Tukši bija veikalu plaukti, garas rindas stāvēja pēc pārtikas un citām pirmās nepieciešamības precēm. Iedzīvotāju vidū sākās „rūgšana”.

Pieaugošās pretrunas starp strauji augošo rūpniecību un privātās lauksaimniecības nespēju nodrošināt pilsētu ar lētiem produktiem bija viens no akūto sociālo konfliktu Polijā (1970, 1976, 1980) cēloņiem.

Valsts ekonomika pārtikas subsīdiju slogu nesa ar lielām grūtībām. 1980. gada rudenī, strauji krītoties lauksaimnieciskajai ražošanai, vienlaikus palielinātos finansiālās izmaksas tai. Valsts subsīdiju lielums pārtikai uzreiz pieauga vairāk nekā 2 reizes. 1981. gadā tās sasniedza 360 miljardus zlotu.

Par galveno lauksaimniecības produktu piegādātāju šajā periodā kļuva valsts lauksaimniecības uzņēmumi. Tie piegādāja apmēram 50% no visas sagādātās lauksaimniecības produkcijas. Taču valstī, kuras kopējā lauksaimniecībā izmantojamās zemes platība bija ap 20 miljoniem hektāru, ap 14 miljoni hektāru atradās 3 miljonu viensētnieku rīcībā.

Daļa Polijas zemniecības „Lauku solidaritātes” izveidošanu uzskatīja par vienu no svarīgiem posmiem cīņā par savu labklājību un, cenšoties panākt tās atzīšanu, nevairījās no dāsniem solījumiem. „Reģistrējiet „Lauku Solidaritāti” un ēdīsiet šķiņķi un sviestu!” – pauda šādu zemnieku skrejlapas un plakāti. Jau teikts, ka varas iestādes piekāpās un 1981. gada maijā reģistrēja „Lauku Solidaritāti.”

Zīmīgi, ka Polijas Preses aģentūra ziņoja par labu ražu 1981. gadā. Piemēram, bruto graudu raža sasniedza 20 miljonus tonnu (tas bija pieaugums par 2 miljoniem tonnu salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu). Tika novākts 16 miljoni tonnu cukurbiešu (pieaugums gandrīz par 5 miljoniem tonnu), kartupeļu 43 miljoni tonnu, kas bija par 17 miljoniem vairāk nekā 1980. gadā. Pēc Polijas nedēļas izdevuma „Politika” datiem 1981. gada sākumā valstī bija gandrīz 22 miljoni cūku (vairāk nekā jebkur citur Eiropā) un vairāk nekā 13 miljoni liellopu.

Līdz 1981. gadam valsts iepirkuma sistēmā nokļuva apmēram 30% no visiem valstī saražotajiem graudiem, 85–90% nokauto liellopu, vairāk nekā 60% piena, vairāk nekā 40% olu. Taču 1981. gadā pēc Polijas Lauksaimniecības un pārtikas rūpniecības ministrijas datiem valsts iepirkums sasniedza tikai 60% no tā, kas šajā laikā tika saņemts pirms gada. Tika piegādāti 50% gaļas mazāk nekā iepriekšējā gadā. Tādejādi, neraugoties uz to, ka 1981. gadā Polijā bija laba lauksaimniecības kultūru raža, valsts un kooperatīvajā tirdzniecības sektorā stāvoklis pasliktinājās.

Tāpēc arī daļa ieviesto pārtikas kartiņu palika „neatprečotas”. Kopā ar gaļu no tirdzniecības pazuda desas, tauki, margarīns, sviests, milti, makaroni, konservi, putraini, cukurs, medus, konservi, zirņi un pupiņas. Tikai agri no rīta varēja iegādāties sieru, pienu, kartupeļus, parasti tika ierobežots preču daudzums, ko pārdeva „vienās rokās”. Milzīgas rindas veidojās pēc maizes. Pēc vienprātīgās poļu preses liecības valsts kopš Otrā pasaules kara nebija pieredzējusi šādas grūtības ar pārtiku.

Cēlonis tam bija „Lauku solidaritātes” organizētais valsts iepirkumu kampaņas boikots. „Lauku Solidaritātes” pārstāvji aicināja privātīpašniekus nemaksāt nodokļus valstij un procentus par no tās saņemtajiem aizdevumiem, cīnīties par lauksaimniecības produktu „brīvo tirdzniecību”, kas nozīmēja to pārdošanu bez kādiem cenas ierobežojumiem. Zemnieki tiešām sāka kaut liellopus un pārdot gaļu pilsētniekiem par cenām, kas bija 2-3 reizes augstākas par oficiālajām valsts iepirkuma cenām.

Privātsaimnieki arvien vairāk citu savu saražoto preču pārdeva „melnajā tirgū”, kur cenas bija daudzkārt augstākas nekā valsts veikalos. Bija dabīgi, ka viņi rīkojās savās interesēs. Daudzi zemnieki atteicās pārdot savu produkciju valstij, jo nauda strauji zaudēja vērtību, bet laukiem steidzami nepieciešamās preces: automašīnas, rezerves daļas, degviela, mēslojums un dzīvnieku barība bija kļuvušas par deficītu. Pēc Polijas ekspertu vērtējumiem, sakarā ar rūpniecības produkcijas kritumu, lauku pieprasījums pēc tehnikas un rezerves daļām 1981. gadā tika apmierināts tikai uz pusi. Radās sava veida „apburtais loks”. Pilsētās auga strādnieku neapmierinātība ar sliktām pārtikas piegādēm, un laukos auga neapmierinātība par to, ka cilvēki tur nevarēja iegādāties lauksaimniecības tehniku un citus rūpniecības produktus. Opozicionāri arī šoreiz vadījās no visu revolucionāru saukļa „Jo sliktāk, jo labāk”. „Solidaritātes” jeb „demokrātisko spēku” izvēršanās nenāca par labu Polijas ekonomikai. Gandrīz pilnībā sabruka pārtikas produktu piegādes sistēma. Valsts, kurā gandrīz trešdaļa strādājošo bija nodarbināti lauksaimniecībā, atradās bada draudu priekšā.

1981. gadā Polija bija spiesta importēt pārtiku daudzumos, kas ievērojami pārsniedza iepriekšējo gadu uzkrājumus. PTR Seims bija spiests pieņemt likumu, kas aizliedza brīvu gaļas tirdzniecību. Bet valsti jau pārpludināja pārtikas spekulāciju vilnis, pastiprinājās anarhija un haoss valsts pārtikas piegādē.

Centrālā spekulācijas apkarošanas komisija konstatēja pārkāpumus ēdināšanas uzņēmumos, pārtikas veikalos, kuri piederēja privātpersonām vai tika tām iznomāti. Pārbaužu rezultāti parādīja,

ka dažos veikalos, apejot kartīšu sistēmu, tika pārdoti 9 līdz 40% gaļas. Nebija iespējams pilnībā novērst gadījumus, kad zemnieki pārdeva gaļu privātu ēdnīcu un kafējnīcu īpašniekiem, citiem uzņēmējiem, kuri savukārt to realizēja „melnajā tirgū” par spekulatīvām cenām. 1982. gada sākumā valstī privātās rokās atradās aptuveni 4,5 tūkstoši veikalu un sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu. Kad tika lemts jautājums par šādu uzņēmumu skaita palielināšanu sabiedrisko pakalpojumu jomā, daudz tika runāts, ka privāti uzņēmumi labāk apkalpo iedzīvotājus, ir uzmanīgāki pret klientiem un apmeklētājiem. Praksē šis atzinums neapstiprinājās, jo vispārēja deficīta apstākļos privātpašnieki varēja nerūpēties par savu sniegto pakalpojumu kvalitāti.

Tirdzniecības valsts inspekcijas darbinieki ziņoja, ka pircēji tiek apkrāpti, viņiem par spekulatīvām cenām tiek pārdodas „kreisās” preces un alkohols. Katrs otrais ēdiens un katra otrā kafijas tase, ko pārbaudīja inspekcija privātajā sektorā, neatbilda kvalitātes standartiem. Nopietna problēma bija spekulācijas. 1981. gadā policija atklāja 6 646 noziegumus, saistītus ar spekulāciju. Tas bija pusotras reizes vairāk nekā iepriekšējā gadā. Turklāt tika fiksēti 64 146 tirdzniecības noteikumu pārkāpumi, no kuriem cieta pircēji. Pusi no kopējā spekulantu skaita sastādīja tirdzniecības darbinieki un vairāk nekā 20% nestrādājošie, ko tolaik oficiāli sauca par liekēžiem.

Galvenais spekulāciju priekšmets bija degvīns. Nelegāla alkohola tirdzniecība veidoja 60% no visiem spekulatīvajiem darījumiem. 1981. gadā tika uzlauzti 1 420 veikali, vagoni un noliktavas un nozagti gandrīz 250 tūkstoši pudeļu degvīna. Alkoholisms lielā mērā ietekmēja noziedzības līmeni. Reibuma stāvoklī 1980. gadā tika izdarīti vairāk nekā 80% slepkavību, 90% laupīšanu, 80% ļaunprātīgu dedzināšanu, 90% uzbrukumu likumsargiem. Pieauga transportlīdzekļu vadīšanas gadījumu skaits alkohola reibumā. Gada laikā satiksmes negadījumu skaits palielinājās par 20%.

1981. gada 11 mēnešos noziegumu skaits palielinājās vēl par vairāk nekā 30%, salīdzinot ar to pašu laika posmu iepriekšējā gadā, un sasniedza 300 tūkstošus. Tika izdarītas vairāk nekā 500 slepkavības, notika vairāk nekā 100 nemieru cietumos un vairāk nekā 10 gaisa terorisma gadījumi.

Atklājās vēl viena sociāla slimība – narkomānija. Pēc preses ziņām 1982. gada vidū Polijā narkotikas lietoja apmēram 600 tūkstoši cilvēku. Viņu skaits nepārtraukti pieauga uz 13–14 gadus vecu pusaudžu rēķina, kurus bez vērības bija atstājuši pedagogi un vecāki. Sekojot no rietumiem atnākušai modei, kas sludināja „pilnīgu brīvību”, šie pusaudži nodarbojās ar zādzībām un prostitūciju, lai apmaksātu ekonomiskās krīzes apstākļos pieaugošās izmaksas par heroīnu. 80% Polijas narkomānu bija jaunāki par 21 gadu. Heroīns tika ražots pašā Polijā. Laukos un piemājas zemes gabalos visā valstī Polijas zemnieki audzēja magones, no kuru koši sarkanajiem ziediem ražoja opiju, bet pēc tam heroīnu, un pārdeva to starpniekiem, kas to piegādāja narkomāniem.

Valstī, kur gandrīz viss bija deficīts, bija tik daudz heroīna un tas bija tik lēts, ka Polija kļuva par sava veida Meku narkomāniem no visas Eiropas.

Plašus mērogus ieguva pārtikas kartīšu viltošana. Policijas darbinieki atklāja vairākus desmitus viltotu kartīšu izgatavotāju, kas tās ražoja masu mērogos.

1981. gada 21. aprīlī Centrālās spekulācijas apkarošanas komisijas priekšsēdētājs, Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks J. Ozdovskis paziņoja, ka spekulāciju iemesli ir sarežģītie ekonomiskie apstākļi, sabiedriskās dzīves dezintegrācija, kontroles sistēmas nepilnības un dažu pilsoņu zemā morālā atbildība. Spekulāciju apkarot vajadzēja ne tikai cīnoties ar tās izpausmēm, bet arī ar cēloņiem, kas izraisīja šo parādību. 1981. gada septembrī Seims pieņēma speciālu likumu, lai veicinātu spekulācijas apkarošanu. Tas daudzējādā ziņā gan atkārtoja krimināltiesību normas, ieviesa

naudas sodu sistēmu (līdz 15 tūkstošiem zlotu), kā arī pasludināja paātrinātu tiesas procesu uzsākšanu, kad spekulācijā vainīgo personu lietas tika izskatītas 24 stundu laikā no to aizturēšanas brīža.

Policijas aktivitātes kārtības un drošības uzturēšanai valstī sabotēja daudzi „Solidaritātes” funkcionāri un visi antisociālistiskie spēki. Dažos gadījumos milicijas cīņai pret noziedzību traucēja garāmgājēji, kas iestājās par kārtības pārkāpējiem, kuri pretojās, apgalvojot, ka viņi ir „Solidaritātes” darbinieki un pilda tās uzdevumus.

1981. gadā rindas Varšavā pieauga ne tikai veikalos, bet arī Austrijas, Anglijas, Vācijas, Zviedrijas un citu Rietumvalstu vēstniecībās. Tie galvenokārt bija jaunieši, kuri vēlējās doties uz ārzemēm. 1981. gada pirmajā pusē vairāk nekā 500 tūkstoši cilvēku saņēma ārvalstu pases. Parasti par ceļojuma mērķi viņi nosauca tūrismu vai radnieku apciemošanu, tomēr gan Polijas pasu sistēmas darbinieki, gan ārvalstu konsulātu darbinieki labi zināja, ka lielākā daļa no viņiem dodas meklēt darbu un iztiku. Daži vēlējās pastrādāt divus vai trīs mēnešus, citi gadu vai divus, bet citi – uz visiem laikiem. Katru dienu 200 – 300 cilvēku šķērsoja Austrijas robežu. Bija pārpildītas bēgļu nometnes Austrijā un Vācijā. 1981. gada oktobrī publicists un politologs, PTR Valsts padomes loceklis E. Osmančiks rakstīja, ka „Jauno poļu aizbraukšana uz ārzemēm ir visskaidrākais pašreizējās pārdzīvojamās ekonomiskās krīzes un destabilizācijas rezultāts valstī. Pagājušajā gadā 70 tūkstoši jauno Polijas pilsoņu nolēma bēgt no valsts. Tagad saskaņā ar prognozēm to skaits pārsniegs 100 tūkstošus, kas sastādīja vienu trešdaļu no dabīgā iedzīvotāju skaita pieauguma valstī.” Laikraksti ar zināmu kauna sajūtu rakstīja par docentiem un žurnālistiem, kuri devās uz Rietumu valstīm, lai, vācot zemenes vai mazgājot traukus, savāktu „kapitālu” automašīnai vai privātmājai.

Par tiem, kas aizbrauca un atteicās no Polijas pases, prese klusēja. „Polijas labā vārda, ceļotāju morālā tēla, kā arī valsts kases un valsts ekonomikas interesēs ir jānoregulē peļņas nolūkā īstenotas emigrācijas tiesiskie principi un jānoņem no tās kaunīga klusuma aizsegs,” 1981. gada augustā rakstīja poļu iknedēļas laikraksts „*Politika*”. Izeju no šīs situācijas avīze redzēja vienu: „Lai nopelnītu naudu, ir ne tikai jāatzīst emigrācija, bet arī jādara viss iespējamais, lai radītu taisnīgus darba apstākļus un iespējas pēc dažiem gadiem atgriezties dzimtenē.” PTR Darba, algu un sociālo lietu ministrijas sadarbības ar ārzemēm departamenta direktors 1981. gada oktobrī paziņoja, ka „Tuvākajos mēnešos bezdarbs Polijā ir neizbēgams.”

Atzīmējams, ka tā pati „Solidaritāte”, kura ievērojamā mērā bija veicinājusi ekonomisko sabrukumu, uzsāka trokšņainu kampaņu, organizējot Rietumos „palīdzību badā esošajai Polijai”. Saimnieciskās grūtības „sociālistiskajā” Polijā, kas lika ciest vienkāršajiem poļu iedzīvotājiem, kā arī plašā Rietumu propaganda par poļus iedzīvotāju politisko nebrīvību izsauca Rietumu sabiedrībā, it īpaši VFR, nebijušu gatavību sniegt humanitāru palīdzību. (Spontānā rietumvāciešu palīdzība Polijai nebūtu iespējama bez VFR notikušās attiecību normalizācijas ar Varšavas līguma valstīm. Tiesa, viņu iestāšanās par „Solidaritāti”, īpaši pēdējos tās legālās pastāvēšanas mēnešos, kad vairāk atklājās tās loma Polijas ekonomikas graušānā, bija visai pretrunīga. Vācieši nevarēja saprast „Solidaritātes” vadītos streikus, kas nāca tikai par ļaunu pašiem streikotājiem.)

Miljoni paciņu no sabiedriskajām organizācijām un privātpersonām tika sūtītas uz Poliju. Paku saņēmējas bija kā sabiedriskas palīdzības organizācijas, īpaši saistītās ar baznīcu, tā arī atsevišķas privātpersonas. Francijā plaši reklamētas kampaņas „Ziemassvētki Polijai” laikā izdevās savākt vairāk nekā 220 tūkstošus dolāru – summu, kas bija pietiekama pārtikas vagona (30 tonnu) nosūtīšanai uz Varšavu.

Īpaši „brīvās pasaules” valstīs dzīvojošie poļi sāka sūtīt pārtikas pakas saviem radiem Polijā. Ja Polijā dzīvoja ap 35 miljoni cilvēku, citās valstīs: galvenokārt ASV, Kanādā, Rietumeiropas un

Latīņamerikas valstīs dzīvoja vēl 15–17 miljoni poļu (precīzāk – poļu izcelsmes iedzīvotāju), t.i. uz katriem diviem poļiem Polijā bija vidēji viens polis ārzemēs. Šādas situācijas tolaik nebija nevienā citā „sociālistiskajā” valstī. Turklāt turīgiem ārvalstu poļiem bija nozīmīga loma Polijas ārējās ekonomiskajās attiecībās.

Beļģijā 80 tūkstošu cilvēku poļu kopiena savāca un nosūtīja uz Poliju pārtiku 15 tūkstošu ASV \$ vērtībā. Anglijā pat atvēra īpašu biroju pārtikas paku nosūtīšanai uz Poliju – to bija līdz tūkstotim mēnesī. Slavens kļuva kāds poļu izcelsmes amerikāņu uzņēmējs, kurš 1981. gada vasarā uz savu bijušo dzimteni nosūtīja 3 tūkstošus tonnu zivju kotlešu, 80 t zupas koncentrātu un 16 t saldētu vistu.

1980. gadā ASV arodbiedrību centrs Amerikas Darba Federācija-Ražojāšo Arodbiedrību Kongress (*The American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations – ADF-CIO*) organizēja „Solidaritātei” palīdzību 150 000 \$ vērtībā. Bez tam tā tika apgādāta ar rakstām- un iespaidmašīnām. (PTR un PSRS specdienesti paziņoja, ka faktiskais šīs palīdzības sūtītājs bija ASV Centrālā izlūkošanas pārvalde)

Līdz 1981. gada 31. jūlijam Polijas iedzīvotāji no Rietumu valstīm kā dāvanas saņēma 8 tūkstošus tonnu pārtikas aptuveni 17 miljonu \$ vērtībā. Tas sastādīja 40 centu uz katru iedzīvotāju. Protams, materiāli šādu „palīdzību” PTR pilsoņi gandrīz neizjuta. Taču katru sūtījumu pavadīja plaša propagandas kampaņa, kas deva zināmu ieguldījumu „sociālistiskās” Polijas diskreditācijai gan pašmāju pilsoņu, gan pasaules iedzīvotāju acīs.

Lielākās daļas dāvanu izdalīšana tika nodota katoļu baznīcas rokās. Aizrobežu sūtījumi tika izmantoti kā gaidāmās „lielās palīdzības no Rietumiem” simbols – protams, ja opozīcija saņems varu valstī. Arī Polijas varas pārstāvji nevarēja ignorēt „palīdzību”. Uztājoties preses konferencē VFR 1981. gada 18. augustā, Polijas ārlietu ministrs J. Tčireks uzsvēra, ka Polijā nav bada, taču ir grūtības gan ar piedāvājamo preču klāstu, gan ar preču izplatīšanu, tomēr poļi nevēloties dzīvot uz citu rēķina. Polijas prese un amatpersonas atkārtoti apgalvoja, ka Rietumu valstu atsūtītā pārtika nevar būtiski ietekmēt PTR apgādi.

ASV, Kanāda, Rietumeiropas valstis un pat Brazīlija piešķīra aizdevumus Polijai, lai segtu pārtikas pirkumus savās valstīs, taču šī ekonomiskā „palīdzība”, pirmkārt, nebija ilgtermiņa (aizdevumi bija īstermiņa, uz diviem vai trim gadiem), otrkārt, tā tika sniegta Polijai nelabvēlīgos apstākļos, tāpēc tai nācās maksāt augstus procentus, treškārt, tās lielums bija ierobežots (PTR lūdza piešķirt tai lielākas summas), ceturtkārt, „palīdzība” vienmēr tika sniegta “mērķtiecīgai izmantošanai”, tas ir, tādu preču eksportam uz Poliju, kuru pārdošana bija visizdevīgākā kreditētāj- un pārdevējvalstij, nevis tā sortimenta iegādei, kurš Polijas ekonomikai bija visvairāk vajadzīgs. Tādi nu bija „brīvā tirgus” likumi un mainīt tos par labu grūtībās nokļuvušajai „sociālistiskajai” Polijai neviens netaisījās.

1981. gada vasara Polijā tika saukta par „bada vasaru”. Atbildes reakcija uz normu samazināšanu un cenu paaugstināšanu bija masveida „bada gājieni” – demonstrācijas, kurās piedalījās desmitiem tūkstošu cilvēku visā valstī. To laikā sievietes nesa transparentus ar uzrakstu: „Kā mums barot bērnus? Ar kartiņām?” Lielākā no tiem notika 30. jūlijā Lodzā, kurā piedalījās apmēram 50 tūkstoši, bet saskaņā ar citām aplēsēm līdz 100 tūkstošiem cilvēku. Pieauga „Solidaritātes” aktivitātes, tā konsekventi centās „izvest tautu ielās”. Protesti tikai vēl vairāk pasliktināja pārtikas apgādi. Veikali bija tukši, pie to durvīm stāvēja garas rindas. Tās bija kā „sociālistiskās” saimniekošanas, tā arī ilgstošās streikošanas sekas.

Tā kā „Solidaritāte” radās kā kustība par algu palielināšanu un tās uzvaras nozīmēja strauju tirgus līdzsvara izjaukšanu, tas iezīmēja šķelšanās padziļināšanos Polijas sabiedrībā. Viena tās pazīme bija pieaugošais „antizemnieciskais” noskaņojums pilsētās. Sociologi ir atzīmējuši, ka 1980. gados poļu

zemnieki 1970. gadus uzskatīja par labāko periodu savā dzīvē. 80. gadi radikāli mainīja šo situāciju, sabiedrībā parādījās un plaši izplatījās „antizemnieciskas domāšanas sindroms”. Ja vēl pētījumā „Poļi-80” sociologi atzīmēja „strādnieku un zemnieku savienības” pastāvēšanu, tad jau 1981. gadā situācija radikāli mainījās. 1980. gadā 36,8% pilsētu un 52,2% lauku iedzīvotāju uzskatīja, ka pirmie (pilsētnieki) atrodas labākā situācijā, bet 1981. gadā – tikai attiecīgi 4,1% un 14,9%.” Līdz ar noskaņojuma maiņu mainījās arī vismaz daļas zemnieku attieksme pret pilsētnieku streikiem. Zīmīgi, ka 1980.–1981. gadā dažu Polijas apgabalu zemnieki neslēpa savu augošo neapmierinātību ar strādnieku pretvalstiskajām akcijām, to izraisītajām saimnieciskajām grūtībām. Tajā laikā, kad pilsētās katoļu dievnami bija pārpildīti, daļa lauku baznīcu bija pustukšas. Šie zemnieki aizlūdzta nevis par „brīvības atgūšanu”, bet par svētību dzimtenei. Šie zemnieki bija gatavi „barot un aizstāvēt” valsti. Šī zemniecības daļa krīzes gados izrādījās varas balsts. Tāda zemnieku pozīcija gan nebija vispārīga, bet tomēr pietiekami ievērojama. Visas uzstāšanās pret valdību Polijā sākas pilsētās, bet nevis laukos.

Kā intervijā 1991. gadā liecināja viens no „Solidaritātes” aktīvistiem K. Modzeļevskis, „1981. gada vasarā ekonomiskā krīze kļuva par politisku draudu ne tikai valdībai, bet arī arodbiedrību apvienībai [„Solidaritāte”].” [...] „mēs nespējām apslāpēt pieaugošos protestus [...] Taču tas bija strupceļš. Kā varēja lūgt PTR varas iestādēm gādāt pārtiku, ja nebija kur to ņemt? Līdz tam mēs esam paziņojuši, ka ekonomikas atveseļošanās ir valdības uzdevums. Realitāte mūs piespieda atzīt, ka tas ir arī mūsu uzdevums.” (Jāsaka gan, ka ne visi „Solidaritātes” vadītāji pauda tik saprātīgu nostāju, bet daudzi vadījās no revolucionāru nostājas: „Jo sliktāk [tautai], jo labāk [revolūcijai]”).

1981. gada 30. maijā PSRS sūtnis Polijā B. Aristovs un VDK pārstāvis V. Pavlovs nosūtīja PSKP CK Politbirojam kopīgu ziņojumu, kurā pārmeta S. Kaņam un V. Jaruzeļskim, ka tie pastāvīgi kapitulē „revizionistiskajiem” elementiem. Abi padomju darbinieki tolaik uzskatīja, ka labākais kandidāts PASP CK pirmā sekretāra amatam ir „cietās līnijas” pret „Solidaritāti” piekritējs PASP vadībā T. Grabskis. Kad par to uzzināja S. Kaņa, viņš piezvanīja V. Pavlovam un pateica: „Es brīnos par metodēm, kuras Jūs pret mani pielietojat. Es to neesmu pelnījis. [...] Nav nepieciešamības mobilizēt CK locekļus pret mani. Ir skaidrs, ka es stāvēšu PSKP pusē ...” Savukārt, kad Varšavas līguma valstu bruņoto spēku virspavēlnieks PSRS maršals V. Kuļikovs jautāja V. Jaruzeļskim par viņa reakciju uz Maskavas pēdējiem norādījumiem, PTR premjers atbildēja: „Viņi [acīmredzot domāti padomju vadītāji – V.Š.] spiež uz mani. Es biju nerrs, pārņemot šo [premjerministra] amatu.” Pēc K. Edrjū viedokļa, V. Jaruzeļska galvenās rūpes šai brīdī bija ne par to, kādā stāvoklis viņš pats atrodas, bet kā novērst padomju intervences katastrofu.

1981. gada 5. jūnijā PSKP CK nosūtīja PASP CK vēstuli, kurā bija izvirzīts apsūdzību saraksts S. Kaņam, kurš joprojām bija PASP CK pirmais sekretārs, un V. Jaruzeļskim, kurš bija Ministru padomes priekšsēdētājs un aizsardzības ministrs.

Vēstulē nebija lietotas komunistu vidū pieņemtās uzrunas „biedri”, tika minēti tikai līderu vārdi un uzvārdi: Staņislavs Kaņa un Voicehs Jaruzeļskis. Tas nozīmēja ārkārtīgi aizskarošu runas veidu. Par viņiem bija teikts: „Viņi daudzkārt apsolīja, ka ieviesīs kārtību, bet viņi to nedarīja. Viņi mūs vienkārši pievīla ...” Sašutumu padomju komunistu vadītājos izsauca tas, ka „visos izvirzītajos jautājumos S. Kaņa, V. Jaruzeļskis un citi poļu biedri izteica piekrišanu visiem mūsu [PSKP darbinieku] apsvērumiem. Bet faktiski viss paliek pa vecam, piekāpšanās un kompromisu politikā nav ienestas nekādas korektīvas. Tiek atdotas vienas pozīcijas pēc otras.”

CK vēstulē bija uzsvērts, ka „dažas tendences PTR attīstībā, īpaši tās ideoloģijā un iepriekšējo vadītāju ekonomiskajā politikā jau vairākus gadus izsauca mūsu bažas”, par kurām poļu komunistu vadītāji tika savlaicīgi informēti. Taču šie „draudzīgie brīdinājumi, tāpat kā asās kritiskās uzstāšanās pašas PASP rindās, netika ņemti vērā un pat ignorēti.”

Vēstules teksts liecināja, ka padomju līderi galveno krīzes cēloni saskatīja nevis Polijā iedibinātās politiskās un sociāli ekonomiskās pārvaldes sistēmas trūkumos, kuri tai laikā klaji parādījās arī PSRS un citu „sociālistisko” valstu dzīvē, nevis PASP nepareizajā iekšpolitiskajā un ekonomiskajā kursā, bet gan poļu komunistu nespējā „dot enerģisku pretsparu sociālisma ienaidnieku mēģinājumiem izmantot radušās grūtības savu tālejošo plānu īstenošanā.” Tieši „bezgalīgās piekāpšanās antisociālistiskajiem spēkiem, to tīkojumiem”, novedušas pie tā, ka „PASP soli pa solim atkāpusies iekšējās kontrrevolūcijas spēku spiediena priekšā.” Tāpēc valsts nonākusi „pie kritiskas robežas”. Norādot, ka „sociālistiskās Polijas ienaidnieki” ved cīņu par varu un viņu rokās nonāk viena pozīcija pēc otras, tika arī iezīmēti cīņas ceļi pret šiem „kontrrevolucionārajiem spēkiem”. Vēstule saturēja ieteikumus „pārvarēt apmulsumu PASP rindās, stingri aizstāvēt tās kadrus no ienaidnieku uzbrukumiem, atklāti nostāties tautas varas pusē”, nepieļaut partijas demoralizāciju; panākt, lai prese, radio un televīzija strādātu PASP, bet nevis tās ienaidnieku labā; nostiprināt valstī sabiedriskās kārtības iestāžu, armijas autoritāti, jo „pieļaut, lai gūtu panākumus mēģinājumi apmelot un demoralizēt drošības iestādes, miliciju, bet pēc tam arī armiju, – nozīmē, pēc būtības, atbruņot sociālistisko valsti, nodot to šķiras ienaidnieka žēlastībai.”

Tā kā tika gatavots PASP ārkārtējais IX kongress (notika 1981.gada 14.–20.jūlijā), PSKP CK vēstulē bija izteikts uztraukums par to, ka vietējo partijas organizāciju vadībā, kā arī partijas konferenču un arī kongresa delegātu sastāvā „nereti nonāk gadījuma cilvēki, kas atklāti propagandē oportunistiskus uzskatus”, bet „PASP ienaidnieku, revizionistu un oportunistu dažādu manipulāciju rezultātā tiek nobīdīti malā pieredzējuši un uzticami partijas lietā darbinieki ar neaptraipītu reputāciju un morālo stāju”. Tika izteikts aicinājums „mobilizēt visus veselos sabiedrības spēkus pretsparam šķiras ienaidniekam, cīņai pret kontrrevolūciju”, pieprasīta pirmkārt „pašas partijas, tās aktīva un vadības revolucionāra apņēmība”.

Sašutumu PSKP vadībā bija izsaukuši arī „apmelotāju un meļu” apgalvojumi, ka PSRS „aplaupa” Poliju. Vēstulē bija teikts: „Tas tiek teikts par valsti, kura ar savām naftas, gāzes, rūdas, kokvilnas piegādēm, pie tam par cenām, kuras ir 1,5 – 2 reizes zemākas par pasaules [cenām], faktiski uztur poļu industrijas galvenās nozares.” Jāatzīst, ka PTR ekonomika tiešām nevarēja pastāvēt bez PSRS ekonomiskā atbalsta, taču uzreiz jāpiebilst, ka tas tika sniegts, lai uzturētu padomju vadībai Polijā vēlamo politisko sistēmu.

Faktiski PSKP CK vēstule bija ne tikai klaja iejaukšanās „brālīgās” PASP iekšējās lietās, konfrontācijas kursa pret citādi domājošajiem uzspiešana tai, bet arī iejaukšanās suverēnās PTR iekšējās lietās, neļaujot poļu tautai pašai izlemt, kā – PASP vai tās politisko pretinieku – rokās nodot varu. Faktiski 1981. gadā PSKP partijiskais un PSRS valstiskais spiediens uz Polijas vadību atklājās tik acīmredzami kā nekad vēl pēc 1956. gada. Attaisnots tas tika ar to, ka „naidīgo antisociālistisko spēku uzbrukums PTR apdraud visas mūsu [t. s. sociālistiskās] sadraudzības intereses, tās saliedētību, viengabalainību, robežu drošību”.

No demokrātijas, vienkāršas loģikas, pat no „zinātniskā sociālisma principu” viedokļa PSKP CK vēstulē izteiktajiem pārmetumiem, argumentiem varēja daudz ko iebilst, taču PASP CK pat nedomāja par to. To noteica ne tikai PSKP un PASP, PSRS un PTR hierarhiskās attiecības, bet acīmredzot arī poļu komunistu vadītāju izpratne par to, ka bez PSRS atbalsta tiem partijas vadošo stāvokli valstī neizdosies saglabāt un tāpēc jāpilda padomju „biedru” ieteikumi, pat ja paši poļu komunistu vadītāji tos uzskatīja par ne visai atbilstošiem situācijai Polijā.

Galīgā secinājuma nebija, bet secinājums bija skaidrs visiem PASP CK locekļiem: Maskava uzstāj uz S. Kaņas un V. Jaruzeļska atlaišanu no amatiem.

Pēc vēstules saņemšanas notikušā PASP CK plēnuma laikā CK preses nodaļas vadītājs šo vēstuli pa teleksu nosūtīja visām partijas organizācijām valstī. (Tas bija pielīdzināms šī teksta nodošanai „Solidaritātes” rokās, jo daudzas PASP rūpnīcu komitejas sadarbojās ar „Solidaritāti”. K. Modzeļevskis vēlāk atcerējās, ka Vroclavā „Solidaritātes” sanāksmē tās dalībnieki bija gatavi sniegt atbalstu valdībai un partijai. Tā bija vienīgais reize, kad tas notika.)

1981.gada 10.jūnijā – dažas dienas pēc PSKP CK vēstules saņemšanas PASP CK plēnuma lēmumā tika konstatēts, ka līdz šim pielietotie līdzekļi krīzes likvidācijai nav devuši rezultātus. „Permanenti pasliktinās ekonomikas stāvoklis, arvien vairāk sarežģītās politiskā situācija, ar to palielinot kontrrevolucionārās briesmas sociālistiskās iekārtas pastāvēšanai Polijā.” Lēmumā bija norādīts, ka PASP CK „par ģenerālo līniju partijas darbā uzskata politiskās metodes sociālo konfliktu atrisināšanā.” Taču tūlīt nākamajā teikumā bija teikts, ka „partijas un valdības darbību, virzītu uz sabiedriskā izlīguma un reformu politikas realizāciju, arvien lielākā mērā grauj sociālismam naidīgie spēki”. Tādējādi galveno vainu par situācijas pasliktināšanos valstī valdošās partijas CK nepamatoti novēla uz saviem pretiniekiem. Tālākais jau loģiski iekļāvās PSKP CK vēstulē iezīmētajā krīzes pārvarēšanas ceļā. PASP CK paziņoja, ka tā „enerģiski noraida partijas vadošās lomas likvidācijas revizionistiskās koncepcijas, tās virzošās lomas ierobežošanu tikai ar idejiski tikumisko jomu, politiskās varas instrumentu atņemšanu tai”, griezās ar aicinājumu „pie PTR valdības un visām likumības un kārtības sardzē stāvošajām iestādēm pilnā mērā nodrošināt valsts, tās institūtu un pārstāvju aizsardzību, pretdarboties propagandai, anarhijai un patvaļai”, norādīja, ka „prese, radio un televīzijai ir pienākums apzinīgi informēt sabiedrību, ne tikai atspoguļot, bet arī veidot sabiedrisko viedokli atbilstoši sabiedrības un sociālistiskās valsts interesēm.” PASP CK gan aicināja „visus žurnālistus – partijas biedrus apzinīgi atspoguļot PASP politisko līniju”, uzdeva tiem kritiski vērtēt savu darbību un izdarīt apzinīgus secinājumus par kritiku, izskanējušo PASP CK plēnumā, gan reizē uzdeva CK Sekretariātam un Politbirojam „steidzīgi pielietot visus nepieciešamos politiskos un organizatoriskos līdzekļus, dot žurnālistu kadru vērtējumu un pieņemt lēmumus, virzītus uz to, lai prese, radio un televīzija īstenotu partijas un sociālistiskās valsts līniju”. (To, ka sabiedrības un sociālistiskās valsts intereses varētu arī nesaskanēt, ka apzinīgi žurnālisti varētu arī nepieņemt pret tiem izvirzīto kritiku un pat savukārt kritizēt partijas, tās aparāta darbību, PASP CK paziņojuma sastādītāji pat iedomāties nedrīkstēja.) Norādot uz to, ka streiki un protesta akcijas padziļina krīzi, kāpina sociālo spriedzi un iedragā noslēgto vienošanos iedarbību, tika izdarīts kategorisks secinājums, ka „politiskie streiki ir nepieļaujami”, kuru vismaz daļa poļu sabiedrības bez iebildumiem nevarēja pieņemt.

Ievērojot padomju vadītāju kritiku, plēnumā atlūgumu iesniedza viss S. Kaņas vadītā Politbiroja sastāvs un notika balsojums par šīs demisijas pieņemšanu vai noraidīšanu. Atlūgums netika pieņemts. Šķita, ka atkārtos 1956. gada oktobra PASP CK plēnuma precedents ar V. Gomulku. Kā ne bez pamata uzskata K. Modzeļevskis, S. Kaņa un V. Jaruzeļskis šajā balsojumā uzvarēja, jo visi militāristi – CK locekļi, kuru bija diezgan daudz, balsoja par viņu atstāšanu amatos. CK locekļu balsojums parādīja militāristu lojalitāti V. Jaruzeļskim, kā arī to, ka viņš ir galvenā figūra PSAP vadībā.

Un, kā spriež K. Modzeļevskis, tad arī Maskava sapratusi, ka, PASP „betonam”, frakcijai, kura centās pierādīt Maskavai, ka viņi ir uzticami komunisti, bet S. Kaņa un V. Jaruzeļskis tādi nav, nav vajadzīgās ietekmes partijā un tāpēc jācenšas pārliecināt vai piespiest V. Jaruzeļski, lai viņš pats ieviestu kara stāvokli.

Par centrālo notikumu politiskajā dzīvē 1981. gada vasarā kļuva PASP IX ārkārtas kongress (1981. gada 14.–20. jūlijā). Zīmīgi, ka kopš krīzes sākuma PASP biedru skaits bija samazinājies par ap 350 tūkstošiem cilvēku. Lielākā daļa partiju atstāja brīvprātīgi, mazākā – tika izslēgti. Starp tiem, kuri labprātīgi izstājās no partijas, ap 75 % bija strādnieki, pie tam arī tādi, kuriem bija ilgs partiju stāžs. Tai pat laikā 1981. gada pirmajā pusē tika uzņemti tikai 6 tūkstoši jaunu biedru un kandidātu.

PASP IX kongresam gatavojās ne tikai pati partija, īpaši tās vadība, bet arī PSRS struktūras. PSRS sūtniecība, VDK pārstāvniecība, padomju militārie pārstāvji Polijā izvērsa enerģisku darbību, lai

uzturētu personīgus kontaktus ar tā delegātiem un tā ietekmētu kongresa gaitu. Kā iespējamie kandidāti uz PASP CK pirmā sekretāra amatu tika skatīti jau minētie T. Grabskis, S. Olšovskis un A. Žabinskis. VDK izstrādāja arī to delegātu sarakstu, kuri būtu vēlami partijas CK Politbirojā, kā arī no amatam atstādināmo personu sarakstu. Otrā saraksta priekšgalā atradās premjerministra vietnieka M. Rakovska vārds, jo viņš bija draudējis informēt Francijas un Itālijas komunistiskās partijas par padomju iejaukšanos Polijas iekšējās lietās. Pēc K. Endrjū datiem, PSRS VDK uzskatīja, ka nebūtu gudri vienkārši atcelt no amata V. Jaruzeļski, ar kura autoritāti valstī un pirmkārt armijā bija jārēķinās. Tā vietā tika plānots piešķirt viņam mazāk ietekmīgo Valsts Padomes priekšsēdētāja posteni un cieņu pret viņa personību izmantot tādas valdības labā, kura realizētu stingru kursu pret opozīciju. Plānus īstenot gan neizdevās.

PASP IX kongresā tika uzstādīts uzdevumu apvienot sabiedrības spēkus, lai pārvarētu negatīvās tendences tautsaimniecībā. S. Kaņas ziņojumā IX kongresā īpaša uzmanība tika pievērsta arodbiedrībām, jo īpaši „Solidaritātei”. PASP vadītājs centās atšķirt „Solidaritātes” „strādniecisko spārnu”, ar kuru ir jāsadarbojas, un „naidīgajiem spēkiem”, kuri izstājās pret “sociālismu” un bija „imperiālisma aģentu” darbības rezultāts. Pret viņiem bija jāved nesamierināma cīņa.

Tieši uz šādu cīņu kongresa delegātus aicināja arī PSKP CK Politbiroja loceklis V. Grišins. Uztājoties PASP kongresā 14. jūlijā, V. Grišins uzsvēra, ka krīzē nonākušajā Polijā „daudzi trūkumi [...] meklējami [PASP] iepriekšējo vadītāju atiešanā no partijas darbības leņķiskajiem principiem, tās organizatoriskā un idejiski-politiskā darbā vājumā, konsekvēnti šķiriskas pieejas iztrūkumā ekonomisko un politisko jautājumu risināšanai. Tā visa rezultātā notika pats bīstamākais, kas var draudēt komunistu partijai – avangarda atrašanās no masām.” Ar to kārtējo reizi tika izspēlēta visu grūtībās nonākušo politisko partiju ierastā kārts – vainas uzvelšana atsevišķiem, jau bijušajiem vadītājiem, bet ne partijai kopumā, ne tās „pareizajam” politiskajam kursam.

Debatēs, neraugoties uz nomenklatūras delegātu daudzajām agresīvajām runām, vairākuma runu tonis tika saglabāts samierinošs. Ģenerālim V. Jaruzeļskim tuvu stāvošais premjerministra vietnieks M. Rakovskis aicināja izveidot plašu sabiedrisku pretkrīzes koalīciju. Tiesa, lai gan M. Rakovska runu kongresā pavadīja dīmdoši aplausi, delegāti neuzdrošinājās viņu ievēlēt partijas CK Politbirojā.

Protams, tika runāts arī par reformu nepieciešamību. Ekonomiskās reformas projekts pamatojās uz centrālās plānošanas pamatu saglabāšanu, vienlaikus paplašinot saimniecisko organizāciju un uzņēmumu neatkarību, pārnesot smaguma centru uz ekonomiskajām svirām. Komunistu vidū valdīja uzskats, ka patiesu uzlabojumu sasniegšana, sociālisma pilnveidošana ir iespējama vienīgi nostiprinot tā pamatus – sabiedrisko īpašumu un strādnieku šķiras varu, kas tika saprasta kā komunistiskās partijas vadošās lomas realizācija. Ekonomiskās grūtības varēja pārvarēt ar sabiedrības atbalstu, taču tāda nebija.

PASP vadības vēlēšanas IX kongresā nenoritēja pēc padomju vadības un VDK iecerēm. S. Kaņa, paļaujoties uz tā saucamajiem centristiem, parādīja sev raksturīgo enerģiju, māku un pieredzi aizkulišu lietās, lai novērstu tādu partijas darbinieku, kuri kritizēja viņa vadības stilu, ievēlšanu partijas vadošajās iestādēs. Partijas vadība kongresā tika radikāli atjaunināta: vairāk nekā 70% bijušo PASP CK locekļu tika pārvēlēti. Zīmīgi, ka partijas vadības struktūrās nonāca daudz militāristu.

Tādi spējīgi politiskie līderi no tā saukto „veselīgo spēku” (citā vārdā – „betona”) pārstāvju vidus kā T. Grabskis, S. Kočeleks, A. Žabinskis un vairāki citi netika iekļauti jaunajā PASP CK Politbiroja un Sekretariāta sastāvā. Taču netika ievēlēts arī „liberālais” M. Rakovskis un citi iespējamie S. Kaņas pretinieki. Tas mazināja partijas vadības spēju adekvāti reaģēt uz situāciju. Par delegātu skaidras

nostājas neesamību varēja spriest pēc partijas vadošo struktūru vēlēšanu rezultātiem, kad vieni un tie paši cilvēki dažādos gadījumos balsoja vai nu par reformatoriem vai par „betonu”.

Kongresā ievēlētā jaunā PASP CK (200 locekļu un 70 kandidātu) pārsvarā sastāvēja no cilvēkiem, kuriem nebija partijas darba pieredzes (91% CK locekļu līdz tam tajā nebija darbojušies, vairāk nekā 50% bija strādnieki un zemnieki, 26% bija jaunatnes pārstāvji). Interesanti, ka no 200 CK locekļiem 40 cilvēki (20%) bija „Solidaritātes” locekļi, arī starp PASP CK locekļu kandidātiem viņu bija 20%, 12 Solidaritātes locekļi (17,1%) bija Centrālās revīzijas komisijas locekļi; 17 Solidaritātes locekļi (18,9%) bija PASP Centrālās partijas kontroles komisijas locekļi. Tāpēc PSKP CK ne bez pamata uzskatīja, ka PASP CK un citās vadošajās iestādēs ievērojamu slāni veido revizionistiski spēki, kuri orientējas uz M. Rakovski, „Solidaritāti” un baznīcu. No 430 cilvēkiem, kas bija ievēlēti partijas centrālajās iestādēs 83 (19,3%) bija „Solidaritātes” locekļi.

Pēc PASP kongresa būtiski mainījās CK Politbiroja un Sekretariāta sastāvs. No iepriekšējā sastāva Politbiroja sastāvā palika tikai S. Kaņa, V. Jaruzelskis, K. Barčikovskis, S. Oļšovskis. PASP CK Politbirojā tika ievēlēti vairāki PSRS vadībai tikami kandidāti, taču S. Kaņa palika amatā.

Pirmo reizi vēsturē PASP CK pirmo sekretāru ievēlēja visi kongresa delegāti, pamatojoties uz demokrātiskiem noteikumiem, aizklāti balsojot (iepriekš to darīja tikai kongresā ievēlētie CK locekļi). Bija pat konkurents līdz tam esošajam pirmajam sekretāram S. Kaņam. Tas bija K. Barčikovskis. Tā kā kongresa delegāti nopietni izturējās pret padomju intervences draudiem, par S. Kaņu balsoja 1 311 delegāti, par K. Barčikovski – 568 delegāti.

Tā 1981. gada vidū notikušais PASP IX ārkārtas kongress neieviesa partijā kādas radikālas situācijas izmaiņas. Kongresa lēmums neparedzēja nopietnas reformas valstī, lai gan daudz tika runāts par reformu nepieciešamību. Kongresa darbs parādīja, ka PASP nebija skaidras rīcības programmas, savā ziņā to dezorientēja notikumu gaita.

Trīs mēnešus pēc kongresa ilga periods, ko raksturoja S. Kaņas drudžaina mētāšanās no vienas galējības otrā, kas noveda pie S. Kaņas autoritātes zaudēšanas. Brieda jauna vadības maiņa partijā un valstī. Taču S. Kaņam nebija vēlēšanās pamest amatu, pilnībā aizmirstot par savu agrāko paziņojumu par „Monomaha cepures” neatbilstību viņam. Viņš nevēlējās kritiski vērtēt savas partijas vadības rezultātus.

Rezultātā PASP vadība un Polijas valdība nebija rīcības spējīga. Krīze turpinājās. Strādnieki, „Solidaritātes” iedrošināti, vēlēja uzņēmumu padomes, kuras prasīja piešķirt tām tiesības ievēlēt uzņēmumu direktorus, mājsaimnieces devās demonstrācijās ar tukšām pannām, protestējot pret pārtikas līdzekļu trūkumu, bet kāda perspektīva nebija saskatāma.

Arī pēc kongresa turpinājās izstāšanās no PASP rindām (1980.–1981. gadā kopā partija zaudēja no ceturtdaļas līdz trešdaļai savu sastāvu). Daļa aizgāja brīvprātīgi, bet partijas vadība šai laikā arī pati veica intensīvas tīrīšanas, desmitiem reģionālo un primāro partiju organizāciju tika likvidētas.

Jau pēc kongresa 14. augustā L. Brežņeva tikšanās ar V. Jaruzelski laikā Krimā abiem viņiem, neraugoties uz izmantoto standarta frāzi, ka kongresa lēmumi sastop arvien plašāku darbaļaužu atbalstu, nācās konstatēt, ka „stāvoklis valstī paliek ļoti sarežģīts un grūts”. Atbildību par to vairs nevarēja uzvelt tikai PASP iepriekšējiem vadītājiem. Tagad tika apgalvots, ka „tas viss ir ne tikai iepriekšējo kļūdu, bet arī dažādo graužošo, sociālismam naidīgo spēku darbības rezultāts. Šie spēki cenšas saasināt grūtības un izmantot tās pret partiju un tautas varu. Streiki un demonstrācijas, kas notika pēdējās nedēļās, kā arī daudzskaitlīgie pretvalstiskās un pretpadomju propagandas fakti rada nopietnus draudus valsts drošībai, tās neatkarībai, poļu tautas ļoti svarīgām interesēm.”

Jāņem vērā pretējās puses – opozīcijas viedoklis par situāciju valstī. Lūk, „Solidaritātes” aktīvista Ā. Mihņika vērtējums par stāvokli 1981. gadā varas aprindās: „Varas nometne tajā laikā bija sašķelta. Staņislava Kaņas un Voiceha Jaruzeļska komanda ilgu laiku uzskatīja, ka prasību vilni atjaunot demokrātiju, ka „Solidaritātes” kustību varēs pārdzīvot. Turklāt tā uzskatīja, ka šo kustību varēs piekukuļot un kompromitēt, savstarpēji sarīdīt, sašķelt un sagraut no iekšpuses. Šai grupai nebija projekta slēgt „vēsturisku kompromisu” ar „Solidaritāti” un acīmredzot tajā nebija ne vēlmes, ne arī spēju šādu kompromisu noslēgt. Blakus spārnām, kas grupējās ap ģenerāli Jaruzeļski, partijas aparātā pastāvēja izteikta tendence rīkoties radikāli, sekojot Čehoslovākijas 1968. gada „normalizācijas” paraugam. Tie bija uz spēku balstītu lēmumu, militāru un policijisku metožu cīņai pret „Solidaritāti” piekritēji. Viņi bija kompromisu un piekāpšanos „Solidaritātei” pretinieki, provocēja un atbalstīja konfliktu pēc konflikta ...” Kā redzam, abas puses atbildību par konfrontācijas saasināšanos centās uzvelt viena otrai. Šādā situācijā pieauga baznīcas loma. Baznīcas vadība, publiski norobežojoties no labējo radikāļu darbības, uzņēmās starpnieka lomu starp valdību un opozīciju, aicinot abas puses uz atturību un savstarpēju piekāpšanos. Baznīca 1981. gada rudenī apzinājās krīzes saasināšanās draudus, tāpēc tās pozīcija tuvinājās varas iestāžu nostājamai. Primass S. Višinskis aicināja ievērot piesardzību un pakāpenību, atteikties no vēlmes forsēt notikumus. Viņš saprata, ka baznīca var būt stipra tikai tad, ja valstī valdīs miers un kārtība. Kā patriots viņš iestājās par Polijas valstiskuma nostiprināšanu, valsts un baznīcas interešu harmoniju.

Varas iestādes stipri cerēja uz baznīcas nomierinošo lomu un mēģināja nodibināt dialogu ar tās vadību. Kā PTR iekšlietu ministrs Č. Kiščaks informēja PSRS VDK priekšsēdētāju J. Andropovu, katoļu baznīca šai laikā nebija bīstama. Jau iepriekšējā iekšlietu ministra V. Miļevska laikā bija veikti sekmīgi pasākumi, lai baznīcas rindās iefiltrētu drošības dienesta aģentus, un tagad tas bija labi informēts par stāvokli un noskaņojumiem baznīcas vadībā. Ar 50 no 70 bīskapiem dienestam bija izveidoti „labi kontakti”, kas varēja traucēt valdībai nevēlamu soļu uzsākšanu no baznīcas puses. Baznīcas pārstāvjiem šai laikā ļoti ātri izdevās apmierināt daudzus savus lūgumus. Ievērojami tika atvieglota garīdznieku pieeja plašsaziņas līdzekļiem. Garīdznieki darbojās kā starpnieki kontaktos starp varas iestādēm un „Solidaritāti”, atbalstīja mēģinājumus izveidot „Lauku Solidaritāti”, neatkarīgu studentu organizāciju. Nevienas liela mēroga patriotisks pasākums nebija pilnīgs bez garīdznieku piedalīšanās.

Tiesa, tai pašā laikā lielu satraukumu visā pasaulē un arī Polijā izraisīja 1981. gada 13. maijā 23. gadus veca turku izcelsmes terorista A. Agdžas veiktais atentāts pret Romas pāvestu Jāni Pāvilu II, kurš no mazāk nekā 7 m attāluma tika sašauts vēderā un rokā. Šis notikums iedarbojās uz cilvēku noskaņojumu, radīja emocionālās spriedzes atmosfēru.

Rietumos bija visdažādākie mēģinājumi saistīt šo noziegumu ar „sociālistisko” valsti (Bulgārijas un PSRS) spēcīgiem dienestiem. A. Agdža, daudzkārt mainot savas liecības, stāstīja, ka uz noziegumu viņu virzījuši gan Bulgārijas drošības dienests, gan PSRS VDK, gan Irānas revolūcijas līderis ajatolla R. Homeinī (Irānas 1979. gada islāma revolūcijas galvenais ideologs un līderis, kurš tās rezultātā kļuva par Irānas augstāko vadītāju), gan vairāki Vatikāna kardināli. Taču, kā atzinis kompetentais angļu vēsturnieks un slepeno dienestu eksperts K. Endrjū, pat no padomju VDK arhīva datiem, kuri nonāca Rietumos ar pārbēdzēja V. Mitrohina palīdzību, secinājumu par VDK dalību atentātā nevar izdarīt. Pats A. Agdža 19 gadus pavadīja Itālijas cietumā, tad līdz 2010. gadam par citu, nu jau Turcijā izdarītu noziegumu atradās Turcijas cietumā. Atteicās no musulmanisma un pieņēma katoļu ticību. Pēc atbrīvošanas izteica vēlmi doties dzīvot uz Poliju kā Jāņa Pāvila II dzimteni, pasludināja sevi par Mesiju. 2014. gada 27. decembrī, 33 gadus pēc slepkavības mēģinājuma, A. Agdža ieradās Vatikānā un nolika ziedus pie Jāņa Pāvila II kapa, kā arī lūdza tikšanos ar pāvestu Francisku, taču saņēma atteikumu.

Valdības saprašanas ar baznīcu atvieglāja arī kardināla S. Višinska nāve 1981. gada 28. maijā 79 gadu vecumā, pēc 31 gadu ilgas Polijas baznīcas galvas pienākumu izpildīšanas. 8. jūlijā Romas pāvests Jānis Pāvils II par Gņezno un Varšavas arhibīskapu, tātad – Polijas primasu, iecēla Varmas (*Warmia*) bīskapu J. Glempu, kurš nebija tik lielā mērā pretpadomju noskaņots kā viņa priekšgājējs. (2006. gadā Romas pāvests Benedikts XVI pieņēma kardināla J. Glempa atkāpšanos no Varšavas arhibīskapa amata, kaut primasa titulu viņš saglabāja līdz savai astoņdesmitgadei).

Šai laikā PSRS VDK bija ļoti norūpējusies par Rietumu izlūkdienestu klātbūtnes pieaugumu Polijā. 1981. gada augustā PTR iekšlietu ministra vietnieks paziņoja, ka desmit gados Polijā atklāti 166 spiegi, kas darbojās tās iekšienē. Vairākumā gadījumā tie bija jauni cilvēki, ieguvuši izglītību jau pēckara Polijā, kuri ar ārzemju izlūkdienestiem sadarbojās iedzīvošanās nolūkos. Pēc datiem, ko VDK piegādāja Polijas drošības dienests, un ko atklātībai darīja zināmus angļu vēsturnieks un slepeno dienestu eksperts K. Endrjū, no 1981. gada sākumā valstī akreditētajiem 1 300 ārzemju žurnālistiem ap 150 bija slepeno dienestu darbinieki vai aģenti un NATO valstu izlūkdienesti bija spējīgi iekarot stingras pozīcijas „Solidaritātē”. Tā kā pats K. Endrjū šo vērtējumu neapstrīd, jāpieņem, ka tas vismaz daļēji atbilda patiesībai.

1981. gada pavasarī un vasarā „Solidaritāte” gatavoja savu pirmo kongresu (*I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”*). Tas notika, krīzei valstī saasinoties, no 5. līdz 10. septembrim un no 26. septembra līdz 7. oktobrim (tātad divos etapos). Kongresu ar īpašu vēstījumu apsveica pāvests Jānis Pāvils II, primass J. Glemps noturēja svinīgu misu un novēlēja kongresa panākumus darbā.

Kongress darīja galu leģendai, ka „Solidaritāte” ir tīri strādnieciska arodbiedrība. Jau priekšvēlēšanu laikā daudzi cilvēki, kuri pirms tam uzņēmumos, reģionu līmenī idejisku apsvērumu vadīti, vadīja strādnieku pasākumus, tagad tika atbīdīti, to vietas ieņēma jau ne arodbiedrību, bet politiski darbinieki. Viņi arī sastādīja kongresa delegātu vairākumu. Delegātu vidū 47% bija strādnieku izcelsmes, 33% bija intelektuāļi, 15% bija zemnieki, bet pārējie bija pieskaitāmi amatniekiem vai t.s. strādnieku-zemnieku grupai, kura savienoja rūpniecisko un lauksaimniecisko darbu. No 865 delegātiem no 38 reģioniem tikai 70 nesaņēma algu par savu darbu organizācijā, tātad vismaz daļēji bija profesionāli funkcionāri. „Solidaritātes” kongress Gdaņskā būtībā pārvērtās par atklātu tribīni Polijas politiskās sistēmas un valdības politikas kritizēšanai.

Kongresa laikā iezīmējās mērenā, nosacīti liberālā un nacionāli-katoliskā politisko virzienu konkurence opozīcijas politikā, notika radikālo un mēreno „Solidaritātes” straumju atbalstītāju cīņa: pēdējā, kuru atbalstīja Ļ. Valensa, ne vienmēr dominēja. Par to liecināja pēc apjoma maza, taču pēc satura nozīmīga dokumenta „Vēstījuma Austrumeiropas darbaudīm” pieņemšana 8. septembrī, ar ko „Solidaritātes” kongress griezās pie visas Austrumeiropas strādniekiem ar aicinājumu dibināt brīvas arodbiedrības. Vēstījumā tika pausts atbalsts visiem tiem, kuri nolēma „sākt grūto cīņas ceļu par brīvu arodbiedrību kustību”, kā arī palāvība uz to pārstāvju tikšanās iespējamību un pieredzes apmaiņu tuvākajā nākotnē.

Jāpaskaidro, ka „sociālistisko” valstu oficiālās arodbiedrības vairījās no kontaktiem ar „Solidaritāti”. Toties „Solidaritātes” starptautiskie kontakti ar Rietumvalstīm sākās jau drīzumā pēc tās izveides. Tika radīti dažādi kanāli, pa kuriem sāka plūst materiālā palīdzība, kura „Solidaritātei” ļāva izveidot izvērstu materiālo bāzi un plašu propagandas aparātu. Līdz 1981. gada novembrim 42 „Solidaritātes” delegācijas apmeklēja 19 Rietumu un attīstības zemju. Kā materiālā palīdzība no dažādām sabiedriskām organizācijām pēc nepilnīgām ziņām tika saņemti 104 pavairošanas-kopējamie aparāti, 22 fotokopējamās iekārtas, 12 ofsetiespiedmašīnas, rakstāmmašīnas, dažādi iespiedmateriāli, kserogrāfijas un fotografēšanas materiāli. „Solidaritātes” vadītāji saņēma finansiālu palīdzību no Rietumvalstu arodbiedrībām. 1981. gada novembrī „Solidaritāte” ar VFR Vācu arodbiedrību apvienību (*Der Deutsche Gewerkschaftsbund*) noslēdza līgumu par „Solidaritātes” raidstacijas un televīzijas centra celtniecību.

Visdāsnākā palīdzība nāca no ASV arodbiedrību apvienības „Amerikas Darba federācija un ražošanas arodbiedrību kongress” (*The American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations – AFL-CIO*). Šos faktus varas iestādes varēja izmantot, lai ik izdevīgā brīdī dotu mājienu par „Solidaritātes” saistību ar Rietumvalstu izlūkdienestiem.

Pret Vēstījumu iebilda L. Valensa, J. Kuroņs un T. Mazoveckis, taču tas tomēr tika pieņemts, jo atbilda tai emocionālajai atmosfērai, kas valdīja kongresā. (Vēstījums izraisīja lielu PSRS vadītāju neapmierinātību. Viņi to uztvēra kā atklātu provokāciju un iejaukšanu padomju valsts un tās sabiedroto iekšējās lietās. L. Brežņevs vēstījumu nosauca par „bīstamu un provokatīvu”).

Kongresā pieņemtajos „Solidaritātes” statūtos tā tika definēta kā arodbiedrība, „neatkarīga no valsts pārvaldes struktūrām un politiskām organizācijām”, kā organizācija, kas apvieno arodbiedrības un „plašas sociālās kustības” iezīmes, kā „tautas morālās atdzimšanas kustība”. Tika uzsvērts organizācijas ideoloģiskais un nacionālais plurālisms.

Paši kustības dalībnieki gan dažādi vērtēja savu organizāciju. Tikai apmēram puse no viņiem sevi pozicionēja galvenokārt kā arodbiedrības biedrus. No aptaujām, kuras 1981. gada augustā veica Mazovijas (*Mazowsze*) reģiona Sociālo pētījumu centrs, izriet, ka 47,7% „Solidaritātes” locekļu sevi uzskatīja par galvenokārt arodbiedrības biedriem, kas cīnās par savām sociāli ekonomiskajām interesēm. 19,5% respondentu šķita precīzāka „Solidaritātes” kā sociālās kustības definīcija; 19,3% respondentu uzskatīja „Solidaritāti” galvenokārt par „poļu organizāciju”; 1% respondentu uztvēra „Solidaritāti” kā politisku partiju.

Kongresā izpaudās dažādi, pat pretēji uzskati par kustības tālākajiem uzdevumiem, taču dominēja atklāta nostāšanās pret pastāvošo politisko iekārtu. Gan Vispolijas Samierināšanās komisijas ziņojumā, gan runās „Solidaritātes” kongresā bija izteikta asa PTR valdības un PASP kritika, un pat aicinājumi gāzt pastāvošo iekārtu.

Tika pieņemts dokuments (faktiski programma) „*Samorządna Rzeczpospolita*” (Pašpārvaldāma Republika), ko izstrādāja ekspertu grupa vēsturnieka profesora (vēlāk politiķa) B. Geremeka vadībā.

„Solidaritātes” programmas pamatā bija ražošanas pašpārvaldes, pilsoniskā, politiskā un ideoloģiskā plurālisma idejas. Tajā bija norādīts, ka organizācija iecerējusi balstīties uz nācijas labākajām tradīcijām, kristietības ētiskajiem principiem, demokrātijas politiskajiem uzdevumiem un sociālistiskajām sabiedriskajām idejām. Programmā bija teikts, ka PASP un “sociālistiskā” valsts „novedusi valsti pie sabrukuma”, ka, pateicoties to rīcībai, Polija „septiņjūdžu zābakiem tuvojas katastrofai”.

„Solidaritātes” mērķi tika formulēti kā „darba ņēmēju tiesību, cieņas un interešu aizsardzība”. Mērķa sasniegšana tika plānota, pārstāvot arodbiedrības biedru intereses darba devēju un varas iestāžu un pārvaldes struktūru priekšā, slēdzot darba līgumus, nodrošinot juridisko palīdzību, organizējot protestus un streikus darbinieku tiesību pārkāpumu gadījumā. Par nozīmīgu darba ņēmēju interešu aizsardzības līdzekli tika uzskatīta publicistiskā darbība, kā arī visu projektu un likumu, kas attiecās uz darba ņēmēju dzīvi, sabiedriskās apspriešanas organizēšana.

1981. gada oktobrī kongresā pieņemtajā programmā bija uzsvērts, ka kustība cīnās ne tikai ar dzīves apstākļu uzlabošanu, „par maizi, sviestu un desu”, bet arī par daudz ko citu: taisnīgumu, demokrātiju, patiesību, ekonomisko, sociālo un morālo protestu brīvību. „Solidaritāte” paziņoja par gatavību cīnīties par “dzīvi patiesībā”, tiesībām brīvi domāt un runāt, atsakoties no apreibinošās propagandas valodas. Tika pieņemtas 37 tēzes kompromisus saturošos formulējumos un vispārīgos apliecinājumos par nāciju, kristietību un sociālismu. Vārds „sociālisms” (kā sabiedriska iekārta) programmā gan netika izmantots (starp citu, tajā arī oficiālais valsts nosaukums – PTR bija aizstāts

ar pirmskara nosaukumu – *Żečpospolita*). Taču programmā tika atzīta taisnīgas materiālo un garīgo vērtību sadales nepieciešamība, pašpārvaldes, „strādnieku un darbaļaužu demokrātisko tradīciju” nozīmība, līdz ar to uzsvērtā sociālistisko ideju kā kustības ideoloģisko pamatu nozīme. Programmas ekonomiskajā daļā tika postulētas tēzes, tuvas demokrātiskā sociālisma idejām, bet tajā pašā laikā izvirzīts tāds sarežģīts uzdevums, kā „jaunas sociāli ekonomiskas sistēmas izveidošana, kas savienotu plānu, pašpārvaldi un tirgu”. Šādu sabiedriskās struktūras redzējumu var pieskaitīt utopiskā sociālisma ideoloģijām. Tā „Solidaritātes” ideoloģijas būtību vēlāk definēja J. Kuroņs un pēc viņa daudzi citi pētnieki.

1991. gadā kādā intervijā K. Modzeļevskis skaidroja: „„Solidaritātes” revolūcija, kas norisa 1980. – 1981. gadā, bija vērsta uz sabiedriskās dzīves pārveidi komunistiskā valstī. Mēs negrasījāmies atbīdīt no valdības valdošo politisko veidojumu vai pārtraukt sabiedroto attiecības ar PSRS. Mēs vēlējāmies ierobežot partijas diktātu ar pašu spēcīgas brīvas arodbiedrības pastāvēšanu, paplašināt pilsoniskās brīvības, tostarp vārda brīvību, un uzņēmumu vadībā nomenklatūru aizstāt ar strādnieku pašpārvaldi. Prasību pašierobežošanai bija jākalpo par garantiju Padomju Savienībai, ka valsts vadība paliks partijas rokās, kuru Kremlis uzskatīja par savu impērisko interešu garantu Polijā. Tomēr Maskava ne bez pamata uzskatīja, ka garantija tai ir ne tikai tas, ka Varšavas valdību veido brālīga partija, bet arī tas, ka partijas rokās ir pilna vara saskaņā ar visā impērijā izveidoto komunistu diktatūras modeli.”

Tai pat laikā, izprotot visu ekonomiskās krīzes dziļumu, „Solidaritātes” ideologi neiesniedza savu projektu tās pārvarēšanai – alternatīvu reformu programmu, kaut 1981. gada janvārī T. Mazoveckis bija kļuvis par komisijas vadītāju, kuras uzdevums bija izstrādāt ekonomisko reformu projektu. Viņi šo pozīciju skaidroja ar vēlmi saglabāt „Solidaritātes” kā arodbiedrības statusu, lai gan patiesībā „Solidaritāte” jau no paša sākuma demonstrēja politiska spēka ambīcijas. Jāatzīst, ka šāda projekta izstrādei bija vajadzīgs laiks un lielāka praktiskā pieredze. 80. gadu beigās „Solidaritātes” darbiniekiem tā bija krietni lielāka.

Kongresā KOS–KOR paziņoja par savas darbības izbeigšanu, jo „Solidaritāte” pārņēma Komitejas funkcijas un personālu. J. Kuroņs, Ā. Mihņiks, K. Modzeļevskis, B. Geremeks, E. Lipinskis un citi KOS-KOR eksperti kļuva par arodbiedrības biedriem un darbiniekiem. (Tas gan neliedza varas iestādēm 1982. gadā sākt tiesvedību pret vairākiem bijušās KOS –KOR locekļiem. Viņu process sākās 1984. gada 12. jūlijā, tomēr tika atlikts, un pēc tam apsūdzētie tika atbrīvoti amnestijas kārtībā.)

Kongress uzskatāmi parādīja, ka organizācijai ir pretenzijas uz varu, pastāvošās iekārtas demontāžu un Polijā tās spēkiem tiek īstenota, padomju vadītāju vārdiem izsakoties, „rāpojoša kontrrevolūcija” (*ползучая контрреволюция*). Tajā pašā laikā netika iesniegts neviens konkrēts priekšlikums ekonomiskās situācijas uzlabošanai, grūtību pārvarēšanai Polijā, lai atbalstītu PASP un PTR valdības centienus iziet no krīzes.

Delegāti apstiprināja Vispolijas „Solidaritātes” komisijas sastāvu. „Solidaritātes” vadība neveidoja vienotu veselumu. Tajā skaidri varēja saskatīt trīs galvenos virzienus: kristīgi demokrātisko (Ļ. Valensa, T. Mazoveckis u.c.; sociāldemokrātisko (J. Kuroņs, Ā. Mihņiks, B. Borusevičs un citi KOS-KOR darbinieki) un labēji nacionālistisko (A. Gvjazda, Z. Bujaks, B. Liss, J. Ruļevskis) u.c.

Ļ. Valensa kā mērenā spārna pārstāvis gan atkal tika ievēlēts par komisijas priekšsēdētāju, taču balsojums parādīja būtisku radikālo antikomunistisko „fundamentālistu” ietekmes palielināšanos. Mērenais Ļ. Valensa, ko atbalstīja KOS-KOR kreisi noskaņotie eksperti, saņēma nedaudz vairāk par 50% balsu. Pārējās ieguva trīs radikāli kandidāti. Arodbiedrības vadībā nostiprinājās radikāļu grupa, kura vēlējas panākt ātru politisku lūzumu, prasīja nekavējoties noturēt brīvas vēlēšanas, atļaut plurālistisku partiju sistēmu utt. Turpmāk mērenajiem tikai ar grūtībām izdevās ierobežot radikāļus. No septembra līdz decembrim „Solidaritāte” noformējās par legālu atklāti pret valdību vērstu politisku organizāciju.

„Solidaritātei” bija jāizvēlas, vai nu atklāti nostāties uz revolucionāras attīstības ceļa, kura mērķis būtu īstenot faktiskā vienpartijas valdošā režīma gāšanu, vai arī jāpielāgojas pastāvošajai sistēmai, lai tās ietvaros panāktu pakāpenisku savu nodomu īstenošanu. Taču šāda izšķiršanās bija grūta, un „Solidaritātes” vadība līdz decembrim vēl vilcinājās to izdarīt.

1981. gada 13. septembrī Varšavā sapulcējās Valsts aizsardzības komiteja, kurā ietilpa premjerministrs, aizsardzības ministrs, iekšlietu ministrs, abu spēku struktūru vecākie virsnieki un PASP CK pirmais sekretārs. Pēc S. Kaņas vārdiem, tās laikā visi pulkveži un ģenerāļi cēlās kājās un sacīja: „Biedri sekretār, tā vairāk nedrīkst turpināties, tas nav izturams, kontrrevolūcija mūs grābj pie rīkles, bet mēs piekāpjamies. Ir jānovērš vissliktākais un nekavējoties jāieved kara stāvoklis.” Uz to S. Kaņa atbildēja: „Nav tādas nepieciešamības, nav tādas vajadzības, jo mēs vēl neesam izsmēluši visus politiskos līdzekļus, mums jācenšas rīkoties politiskiem līdzekļiem.” Visi komitejas locekļi balsoja par kara stāvokļa noteikšanu, tikai P. Kaņa viens pats bija pret to. Tādējādi kara stāvokļa ieviešanas jautājumā pret PASP tolaik jau formālo līderi uzstājās ne tikai sabiedrotie Maskavā, bet arī PTR armijas, policijas un valsts drošības augstākās iestādes, kā arī viņa paša partijas aparāts.

Pēc divām nedēļām S. Kaņam bija telekonference ar jau pēc 1981. gada jūlijā notikušā PASP devītā Ārkārtas kongresa ievēlētajiem vojevodistu sekretāriem. Un atkal viņi vienā balsī teica: „Biedri sekretār, tas vairs nav paciešams, jāievieš kara likums ...” Tādējādi S. Kaņam kā PASP CK pirmajam sekretāram nebija atbalsta nedz armijā, nedz partijas aparātā.

Pēc „Solidaritātes” kongresa sagruva pēdējās ilūzijas par PASP vadības kursa uz „dialogu un vienošanos” sekmīgas realizēšanas iespējamību. S. Kaņa jau nespēja vadīt valsti. PASP priekšā asā formā izvirzījās jautājums par pastāvošās „sociālistiskās” iekārtas aizstāvības pasākumiem. Taču partijas vadība, galvenokārt PASP CK pirmais sekretārs šai virzienā bija bezdarbīgi. S. Kaņa bija apjucis, turpināja īstenot faktiski bankrotējušo „dialoga un vienošanās” kursu. Partijas aktīvisti atklāti runāja, ka PASP ir nonākusi strupceļā, ka S. Kaņa ir kļuvis par galveno šķērslī ceļā uz pretuzbrukumu, viņa realizētais kurss kaitē partijai. Pirmā sekretāra nomainīšanas jautājums kļuva arvien akūtāks. To atklāti paziņoja PASP Varšavas konferences dalībnieki. Tādu pat lēmumu pieņēma partijas Ščecinas vojevodistes komitejas birojs. Lēmums par S. Kaņas atcelšanu no pirmā sekretāra amata bija nobriedis arī starp PASP vadītājiem – Centrālās komitejas Sekretariāta un Politbiroja locekļiem. Krīzes saasināšanās noveda V. Jaruzeļski un citus viņa līdzbiedrus pie uzskata, ka kara stāvokļa ieviešana kļūst nenovēršama. (Jau augusta sākumā kopā ar maršalu V. Kuļikovu tika uzsākta tā realizācijas plāna izstrāde.)

Protams, arī padomju vadītāji zināja par šo noskaņojumu.

PSRS koncentrēja savu karaspēku uz robežām ar Poliju. Atkārtota spēka demonstrācija notika 1981. gada 4. līdz 12. septembrī ar Varšavas līguma valstu manevriem „Rietumi – 81”, kuri notika Baltijas, Baltkrievijas un Kijevas kara apgabalu, kā arī dažu Viduseiropas valstu teritorijā. Tie gan notika vienlaikus ar NATO manevriem „*American Express*” un „*Autumn fog*” („Rudens migla”). Taču tā kā manevri „Rietumi – 81” notika blakus Polijas robežām, Rietumu propagandisti tos vērtēja kā karaspēka ieviešanas Polijā ģenerālmēģinājumu. Reizē tika papildināta Polijā esošā Padomju armijas Ziemeļu grupa, bija izveidots sava veida gaisa tilts starp PSRS un Poliju. Poļu radaru dienests reģistrēja līdz 250 reisiem dienā no padomju lidlaukiem līdz lidlaukiem Polijā. Tika izveidoti papildus štābi, paplašināti sakaru tīkli. Neapšaubāmi, ka ar manevriem, padomju armijas daļu nostiprināšanu Polijā poļu vadītājiem tika izteikti tieši draudi par militārās iejaukšanās iespējamību. Taču jautājums par to, vai un pie kādiem nosacījumiem PSRS vadība bija gatava ievest savu karaspēku PTR teritorijā, paliek atklāts.

S. Kaņa joprojām neatbalstīja radikālus soļus pret „Solidaritāti”. 1981. gada oktobra sākumā PSRS VDK no PTR Valsts Padomes priekšsēdētāja vietnieka K. Barčikovska uzzināja, ka S. Kaņa bija vīlies „sociālisma” padomju modelī. Viņš bija izteicies, ka sistemātiskā labības iepirkšana ārzemēs

liecina par lieliem trūkumiem padomju lauksaimniecības vadībā, padomju režīma varu uztur armija un drošības iestādes, pēdējos gados stāvoklis PSRS sāk mainīties, padomju tautsaimniecība vairs nespēj izturēt pieaugošās bruņojuma izmaksas. „Viņš par savu galveno uzdevumu uzskata darīt visu, lai nosargātu pozitīvos procesus, ieskaitot „Solidaritātes” kustību, lai radītu pamatu īstam sociālismam, kurš ar zināmām variācijām varētu veidoties arī citās sociālistiskajās valstīs.”

VDK pārstāvja Polijā V. Pavlova ziņojumi par S. Kaņas vārdiem liecināja, ka vai nu viņa dzīvoklī bija ievietota noklausīšanās aparatūra, vai par viņa noskaņojumu VDK informēja tuvākie ģimenes locekļi. Tā, 5. oktobrī S. Kaņa esot ieradies mājās satraucies un stāstījis, ka „krievu biedri atkal pret viņu ved intrigas, lai atceltu viņu no pirmā sekretāra amata”. Viņš nesaprata, kāpēc padomju „draugi” atklāti nepasaka, ka viņam ir jāatkāpjas. Taču V. Pavlovs neticēja, ka S. Kaņa ir gatavs brīvprātīgi atkāpties, jo 7. oktobrī viņš bija uzdevis Č. Kiščakam veikt pasākumus pret tiem savas partijas biedriem, kuri, kā viņš pamatoti uzskatīja, gatavoja pret viņu sazvērestību. Taču arī Č. Kiščaks nostājās V. Jaruzeļska un citu „sazvērnieku” pusē. Kā uzskata K. Endrjū, S. Kaņas liktenis izšķīries viņa strīdā ar V. Jaruzeļski, Č. Kiščaku, M. Miļevski (tai laikā vienu no PASP CK sekretāriem) un diviem citiem poļu ģenerāļiem. V. Jaruzeļskis pateicis, ja S. Kaņa nepiekrītis kara stāvokļa ieviešanas sagatavošanai, viņi rīkosies patstāvīgi un veiks „izšķirošus” pasākumu pret viņu personīgi.

Lēmums par S. Kaņas atkāpšanos un V. Jaruzeļska ievēlēšanu par PASP CK pirmo sekretāru tika pieņemts 1981. gada 18. oktobrī. Šai dienā īsi pirms PASP CK plēnuma notika dramatiska PASP CK Politbiroja sanāksme, kurā tika lemts jautājums par S. Kaņas atcelšanu un ieteikumu kandidāta izvēlei CK plēnumā. Runa gāja par divām kandidatūrām: V. Jaruzeļski un S. Olšovski.

V. Jaruzeļskis, kurš jau kopš 1981. gada februāra bija premjerministrs un bija pietiekami izbaudījis daudz grūtību, vadot valsts izpostīto ekonomiku dziļas krīzes laikā, joprojām nepiekrita Politbiroja locekļu vairākuma ierosinājumam kļūt par partijas līderi. Gandrīz līdz sanāksmes beigām ģenerālis palika uzticīgs savam raksturam, izvairījās no noteiktas „jā” atbildes, izvirzot dažādus argumentus. Ģenerālis, protams, nevarēja būt drošs, ka spēs tikt galā ar valsts pārvaldi, kuru bija satricinājusī sociāli politiskā un ekonomiskā krīze. Viņa galīgā lēmuma pieņemšanā liela, iespējams, pat izšķiroša, nozīme bija PSKP CK nostājas paziņošanai, ka padomju vadība labprātāk PASP CK pirmā sekretāra amatā redzētu viņu, nevis S. Kaņu. (Pirms PASP CK plēnuma sākuma PSRS sūtnis B. Aristovs paziņoja S. Kaņam, ka Maskavā pieņemts vienprātīgs lēmums, ka viņu pirmā sekretāra amatā ir jānomaina V. Jaruzeļskism. Tādejādi padomju vadītāji izlēma uzticēties V. Jaruzeļska spējām atrast izeju no sarežģītās situācijas, kurā bija nonākusi Polija.) S. Kaņa bez cīņas atkāpās, iesniedza atlūgumu. (Atklājās, ka S. Kaņa nebija gaidījis, ka visi Politbiroja locekļi viegli piekritīs viņa atstādināšanai.)

Varētu teikt, ka S. Kaņa jaunāko laiku Polijas vēsturē nav atstājis nekādās pēdas, ja ne apstāklis, ka viņš, pazīstams ar savu neizlēmību, tomēr bija pietiekami stingrs, lai noraidītu padomju intervenci, par kuru iestājās daži poļu partijas un valsts darbinieki. S. Kaņas vadības laikā nenotika neviena asins izliešana. Tas bija arī viņa personīgs nopelns. Arī 2012. gada 12. janvārī Varšavas apgabaltiesa atzina viņu par nevainīgu apsūdzībā par „kara stāvokļa nelikumīgu ieviešanu Polijas Tautas Republikā 1981. gada decembrī.”

Politbirojs vienbalsīgi nolēma ieteikt CK plēnumam ievēlēt par pirmo sekretāru V. Jaruzeļski. Uzzinājis par vienbalsīgo Politbiroja lēmumu, PASP CK arī gandrīz vienbalsīgi (četras balsis pret) nobalsoja par viņu. Noslēguma lēmumā PASP CK uzskatīja arī par vajadzīgu dot norādījumu, lai ārkārtējas nepieciešamības gadījumā PTR vadība izmantotu savas konstitucionālās tiesības svarīgāko tautas un valsts interešu aizsardzībai.

Pēc būtības PASP vadības reakcija uz krīzi valstī bija tradicionāla – notika partijas un valsts vadības nomaiņa. Galvenais – abām pusēm: PASP un „Solidaritātei” trūka gribas panākt kompromisu. Tas kļuva redzams pēc IX ārkārtējā PASP kongresa (1981. gada jūlijā) un I „Solidaritātes” kongresa (1981. gada septembrī-oktobrī). Katra no pusēm uzskatīja sevi par atjaunotnes procesa norises Polijā garantu.

Kad V. Jaruzelskis kļuva par PASP CK 1. sekretāru, viņš paturēja arī visus savus iepriekšējos amatus. Tagad ģenerālis bija gan PASP CK pirmais sekretārs, PTR valdības vadītājs, aizsardzības ministrs un Augstākais virspavēlnieks. Vēl nekad PTR viens cilvēks vienlaikus nebija ieņēmis tik daudz svarīgu amatu. Viņš demonstrēja apņēmību tos izmantot, lai Poliju, kas pēc viņa vārdiem atradās „izjukšanas stāvoklī”, iekšēji un ārēji stiprinātu. Runājot pēc savas ievēlēšanas, ģenerālis paziņoja par gatavību turpināt dialoga līniju, bet tajā pašā laikā uzsvēra, ka bīstamā robeža, kurai seko konfrontācija, jau ir tuvu, un partija nekā priekšā neapstāsies, lai saglabātu sociālisma ieguvumus.

Pamācoša ir V. Jaruzelska biogrāfija. Dzimis viņš bija 1923. gadā sīka muižnieka – šlahtiča ģimenē. Viņa vectēvs bija 1863. gada poļu sacelšanās dalībnieks, izsūtīts uz Sibīriju, bet tēvs bija kā brīvprātīgais 1920. gadā karojis pret Padomju Krieviju. Kad viņa tēvs atbrauca uz muižu, apkārtējie zemnieki viņam skūpstīja roku. (Vēl pēc Otrā pasaules kara, kad V. Jaruzelskis tur ieradās, zemnieki viņa priekšā noņēma cepures un sauca par „*velmożny pan*” (augstu stāvošais kungs)). V. Jaruzelskis mācījās privātā katoļu ģimnāzijā, kur arī valdīja nacionālistisks noskaņojums. Kopā ar tēvu viņš 1941. gadā tika izsūtīts uz Altaja novadu, tēvs tur 1942. gadā arī nomira. Pats Voicehs strādāja mežizstrādē, tur sabojāja acis, kas neizturēja baltā sniega mirdzumu Altaja kalnos, saslima ar t.s. sniega aklumu un vēlāk bija spiests nēsāt tumšas brilles, kuru dēļ tautā viņam bija iesauka „*spawac*” (metinātājs). Apguva krievu valodu, lasot krievu literatūru. Kādā intervijā viņš vēlāk stāstīja: „Paradoksāli, bet atrodoties deportācijā Sibīrijā, es sāku mainīt savus uzskatus par Krieviju. Es redzēju sibīrieti, vienkāršu, labestīgu un saprātīgu Krievijas iedzīvotāju, kurš dalījās ar mums tajā, kas viņam piederēja, bet piederēja viņam ļoti maz. Tie bija mani pirmie soļi ceļā uz krievu dvēseles izpratni. Pēc tam sāku lasīt – sākumā ar grūtībām, jo nezināju krievu valodu – krievu literatūru, īpaši klasiskus: Tolstoju, Čehovu, Turgeņevu. Un ieraudzīju Krieviju no viņu redzes punkta. Tā iepazīstot cilvēkus, valodu, kultūru pakāpeniski mainījās mana negatīvā attieksme pret Krieviju”.

1943. gada jūnijā V. Jaruzelskis iestājās T. Kostjuško divīzijā, beidza Rjazaņas kara skolu, karoja, būdams izlūku vada komandieris. Piedalījās Polijas atbrīvošanā no nacistiem, divreiz tika ievainots. Pats par šo laiku viņš atcerējās: „Pēc tam bija armija, kura kļuva par lielu skolu. Tur bija krievi, ukraiņi, ebreji un poļi. Tad es ieraudzīju un izjutu, ka mūs visus vieno cīņa pret hitlerismu. Kaut katrs bija audzis savā vidē, nesa dažādus uzskatus, šī griba bija augstāka par visu”. Neraugoties uz Sibīrijā un Padomju armijā pavadītajiem jaunības gadiem, V. Jaruzelskis visu mūžu palika absolūts nedzērājs.

Pēc kara V. Jaruzelskim nācās karot pret nelegālajiem formējumiem. 1947. gadā viņš iestājās Polijas Strādnieku partijā, vēlāk bija PASP biedrs (1964–1990 tās CK loceklis, 1971–1990 Politbiroja loceklis). Mācījās Polijas Augstākajā kājnieku skolā un Ģenerālštāba akadēmijā, 1956. gadā paaugstināts par brigādes ģenerāli. 1960.–1965. gadā bija Polijas bruņoto spēku Galvenās Politiskās pārvaldes priekšnieks, 1965.–1968. gadā – Ģenerālštāba priekšnieks. Piedalījās Varšavas līguma valstu intervencē Čehoslovākijā. Kopš 1968. gada Nacionālās aizsardzības ministrs. Kopš 1973. gada armijas ģenerālis. Kad 80. gados viņam citi vadības locekļi piedāvāja piešķirt maršala pakāpi, viņš ideju noraidīja, paziņojot, ka maršali kara laikā komandēja armijas, bet viņš komandējis vadu.

Kad nākamajā dienā V. Jaruzelskim piezvanīja L. Brežņevs, lai apsveiktu ar „ievēlēšanu” amatā, ģenerālis, pateicoties par viņam dāvāto uzticību, paziņoja: „Es varu Jums atklāti pateikt, ka man bija dažas šaubas šo posteni pieņemt, un tikai tāpēc piekritu, ka zināju par Jūsu atbalstu man un šim lēmumam. Ja tas tā nebūtu, es nekad nebūtu piekritis.” Tā faktiski atkārtojās 1939. gada situācija. Toreiz Polijas prezidenta personību noteica Lielbritānijas un Francijas, tagad PASP CK pirmā sekretāra – PSRS vadība. Abos gadījumos tas notika pēc tam, kad iepriekšējā Polijas vadība bija piedzīvojusi pamatīgas sakāves un patstāvīgi nespēja pārvarēt krīzes. To rezultātā poļu vadošie politiķi varēja rīkoties tikai tā kursa ietvaros, kurš tiem tika noteikts no ārienes.

Sākās jauns politiskās cīņas posms. Jaunievlētais PASP CK pirmais sekretārs V. Jaruzelskis saprata, ka vienkārša vecās, S. Kaņas realizētās taktikas turpināšana nozīmēs strauju jaunās vadības sabrukumu un, iespējams, partijas šķelšanos, un gala rezultātā varas zaudēšanu. Gan iekšējie, gan ārējie faktori, PSRS un tās sabiedroto spiediens virzīja V. Jaruzelski uz cīņas saasināšanu, „iniciatīvas” pārņemšanu, izmantojot Polijas Konstitūcijā paredzētās spēka pielietošanas iespējas.

Kā rakstīja britu vēsturnieks T. Džads: „No 1980. gada novembra līdz 1981. gada decembrim Polija dzīvoja satraucošā, nemierīgā nenoteiktībā. Ļ. Valensas padomdevēji, atceroties pagātnes kļūdas un baidoties izraisīt pretreakciju no komunistu vadības, mudināja piesargāties. Viņi nevēlējās varas iestādēm Varšavā vai Maskavā sagādāt iemeslu likt lietā tankus. Tā, J. Kuroņs apgalvoja, ka priekšroka jādod „sociālistiskai sistēmai”, un atkārtoti norādīja, ka „Solidaritātei” jāpieņem „partijas vadošā loma”. Uz brīdi radikālus izdevās ierobežot. Atklāti politiski jautājumi — atbrūnošanās vai ārpolitika — netika iekļauti „Solidaritātes” publiskajā darba kārtībā, to vietā tā tika koncentrēta uz organizācijas stiprināšanu, formējot vietējās arodbiedrības un rūpnīcu padomes, mēģinājumu īstenot prasību ieviest patiesu uzņēmumu pašpārvaldi, veidojot saiknes ar katoļu baznīcu.” Šeit gan jāpiebilst, ka britu vēsturnieka vērtējums nav visaptverošs. Tur jau tā lieta, ka „radikālus izdevās ierobežot” tikai „uz brīdi”. 1981. gada beigās radikāļi no „Solidaritātes” vadības pieprasīja varu „šeit un tagad”, un šo situāciju valdība varēja kontrolēt tikai ar represīviem pasākumiem. 1981. gada decembrī atšķirībā no 1980. gada augusta ne tikai neizdevās panākt vienošanos, bet, gluži pretēji, diezgan reāla kļuva varas konfrontācija ar „Solidaritāti”, pilsoņu karš. Sprādziens Polijā varēja notikt jebkurā brīdī. Poļu filozofs un publicists B. Lagovskis norādījis, ka, ja „Solidaritāte” 1981. gadā būtu izraisījusi sacelšanos, tā būtu beigusies tāpat kā visas iepriekšējās.

Jāuzsver, ka, cenšoties novērst liktenīgu konfliktu, V. Jaruzelskis spēra svarīgu politisku soli — 30. oktobrī viņš Seimā izvirzīja ideju par nacionālu vienošanos. 1981. gada 4. novembrī V. Jaruzelskis tikās ar Ļ. Valensu un jauno Polijas primasu J. Glempu. Tas bija mēģinājums atrast sabiedrisku kompromisu un izstrādāt kopēju pretkrīzes kursu. V. Jaruzelskis piedāvāja Ļ. Valensam radīt jaunu „Nacionālās saskaņas padomi” (*Rada zgody krajowej*), kurā būtu pārstāvji no valsts galvenajiem sociāli politiskajiem spēkiem, arī „Solidaritātes”, un kuras ietvaros tiktu vests dažādu politisko spēku dialogs un konsultācijas, pamatojoties uz Konstitūciju. Ļ. Valensa piekrita piedalīties tajā, primass sirsnīgi atbalstīja, par to informētais pāvests svētīja. Taču pēc sanāksmes izplatītais komunikē bija formulēts ļoti neskaidri un apliecināja valdības un „Solidaritātes” pozīciju nesaderību. Saskaņot tās neizdevās pat ar baznīcas starpniecību. Rezultātā PASP CK plēnumā 1981. gada 28. novembrī V. Jaruzelska runā īpaši tika uzsvērts: „... pašreizējā situācija tālāk nevar tikt saglabāta, sabrukuma process ir jāpārtrauc. Citādi lieta neizbēgami novedīs pie konfrontācijas, pie kara stāvokļa”.

Radikālie „Solidaritātes” spēki iestājās pret vienošanos. Pie tam viņi jutās tik spēcīgi, ka atteicās sēdēt pie sarunu galda blakus varas iestāžu pārstāvjiem un uzskatīja, ka vara drīz pati kritīs. „Solidaritāte” arvien stingrāk uzstāja uz varas nodošanu darba kolektīviem, ko organizatoriski vienotu Sabiedriska tautsaimniecības padome. Pretēji baznīcas brīdinājumiem, „Solidaritāte” pastiprināja spiedienu uz varas iestādēm un centās pārņemt varu. Tā atteicās iekļauties Nacionālās saskaņas padomē, neraugoties uz to, ka Ļ. Valensa bija piekritis piedalīties tajā. „Solidaritātes” Vispolijas komisija atsauca Ļ. Valensas piekrišanu un paziņoja, ka „Solidaritāte” neiesaistīsies Nacionālās saskaņas padomē. Sadarbības mēģinājums neizdevās. Uzvarēja kurss uz konfrontāciju.

To īpaši spilgti parādīja „Solidaritātes” pārvaldes institūciju sanāksmes attiecīgi 4. un 12. decembrī Radomā un Gdaņskā. Tā ideja, ko V. Jaruzeļskis puda 1981. gada beigās, netika realizēta līdz 1988. – 1989. gadam pie Apaļā galda, kad gan iekšējie, gan ārējie apstākļi bija gatavi tās īstenošanai.

Grūti spriest, cik tālu demokratizācijas virzienā varētu paiet Polijas sabiedrība, ja priekšlikums tiktu pieņemts. Iespējams, tas bija domāts tikai lai saistītu rokas „Solidaritātei”. Ar to tā zaudētu neatbildīgas opozīcijas stāvokli, būtu spiesta pāriet no prasībām valdībai uz konkrētiem piedāvājumiem, konstruktīvi sadarboties ar PASP. Teorētiski, abstrahējoties no starptautiskās situācijas (1979. gada decembrī PSRS bija ievedusi savu karaspēku Afganistānā), noskaņām PSRS vadībā, PTR bija iespējama arī pozitīva valsts attīstība.

Taču 1981. gada beigās „Solidaritātē” jūtamā pārsvaru guva ekstrēmistiskais spārns, kas bija orientēts uz konfrontāciju ar varas iestādēm. Ar „Solidaritāti” saistītās tautas kustības uzplaukuma laikā, kad neapmierinātība ar komunistisko sistēmu sāka izpausties visdažādākajās sfērās, tika demonstrēti arī naidi pret šo pasauli jau atstājušajiem Polijas „okupantiem”. Ļubļinā uz kritušo padomju karavīru kapiem parādījās ziedu pušķi, uz kuru lentēm bija uzraksti: „Nezināmiem varmākām – Polijas sabiedrība” un „Mūsu vectēvu pulksteņu īpašniekiem”. Gdaņskā brīdī, kad daļa iedzīvotāju aizdedzināja sveces uz padomju karavīru kapiem, cita cilvēku grupa pacēla transparentu ar uzrakstu: „Nedeziniet gaismekļus uz okupantu kapiem.” Tad savukārt emocijas pārņēma tos, kuri gribēja godināt Gdaņskas atbrīvotājus no nacistiem. Sākās asu vārdu apmaiņa un pat fiziskas sadursmes. Nācās iejaukties policijai, kas kapsētā izskatījās neparasti groteski un skumji. Tiesa, antikomunistisko un nacionālistisko fanātiķu rīcību nosodīja „Solidaritātes” līderu mērenā daļa. Kad 1981. gada rudenī Pšemislā (*Przemyśl*) kāds vandālis ar sarkanu krāsu aplēja pieminekli padomju karavīriem, neviens cits kā Ļ. Valensa, ar atrofītām piedurknēm devās to nomazgāt, demonstrējot, ka cīņa pret pastāvošo sistēmu nav vedama šādiem līdzekļiem. Tiesa, grūti pateikt, vai viņu vairāk vadīja humanitāri motīvi vai bailes no PSRS reakcijas.

Kļuva biežāki administrācijas un strādnieku konflikti, ko papildināja savstarpēji draudi. 1981. gada novembrī tika reģistrēti faktiski bez nopietna iemesla sākti 105 streiki, notika uzņēmumu un iestāžu sagrābšana. Streiki ar sociālekonomiskajiem lozungiem kļuva par pastāvīgu citu notikumu fonu. Strauji pieauga ielu un ekonomisko noziegumu skaits. 1981. gada beigās Polijas ekonomika atradās sabrukuma priekšā. „Solidaritātes” aprindās arvien biežāk skanēja prasība sarīkot priekšlaicīgas Seima vēlēšanas. (Analītiķi Padomju Savienībā šai laikā prognozēja: ja Polijā ar baznīcas svētību tiktu izveidota partija, kas balstītos uz „Solidaritāti”, tad Polijas apstākļos tā iegūtu sabiedrības vairākuma atbalstu un gandrīz noteikti gūtu iespaidīgu uzvaru nākamajās Seima vēlēšanās.)

Polijā pieauga bailes par iespējamo padomju intervenci. Daudzi ierindas iedzīvotāji, atceroties 1968. gada padomju intervenci Čehoslovākijā, domāja, ka „nāks karš”. (V. Jaruzeļskis vēlāk (2009. gadā) norādīja, ka PASP bija daļa vadītāju, kuri uzturēja slepenus kontaktus ar PSRS līderiem, cenšoties tos pārliecināt, ka nepieciešams militāri iejaukties Polijas notikumos.)

1981. gada novembrī PASP CK plēnumā V. Jaruzeļskis ierosināja Seimā apspriest likumprojektu „Par ārkārtas pasākumiem valsts pilsoņu aizsardzības interesēs”, kas aizliedza rīkot streikus līdz pavasarim. Valdībai tas bija nepieciešams, lai ar īpašu Ministru padomes lēmumu no 1. janvāra, kad sākās jaunais saimnieciskais un fiskālais gads, sāktu visaptverošu ekonomisko reformu. Ģenerālis nosodīja kontrrevolucionāros spēkus un aicināja tiem pretoties. Plēnuma rezolūcijā bija skaidri teikts, ka „sociālisma pretinieki” rada spriedzes situāciju, kas ir bīstama valsts iekšējai drošībai un pašai Tautas Polijas pastāvēšanai.

3. decembrī „Solidaritātes” Vispolijas komitejas prezidija un reģionālo padomju priekšsēdētāju ārkārtas sanāksme Radomā kategoriski noraidīja valdības ierosināto savstarpējo pamieru un izsludināja 24 stundu protesta streiku gadījumā, ja Seims piešķirs valdībai ārkārtas pilnvaras, un vispārēju streiku, ja tās tiks īstenotas. Līdz ar to draudēja pilnīgs PTR ekonomisks sabrukums. Faktiski „Solidaritātes” vadība kategoriski noraidīja valdības ierosināto savstarpējo „uguns pārtraukšanu”. Tas traucēja uzsākt ekonomisko reformu ar Ministru padomes lēmumu. Tā darbībai bija jābeidzas brīdī, kad tiktu pieņemta ar „Solidaritāti” saskaņota likumu pakete, kas galīgi noteiktu ekonomiskās reformas virzienu. Šīs iespējas bloķēšana jauna finanšu gada priekšvakarā bija viens no faktoriem, kas veidoja situāciju, kura noveda pie kara stāvokļa ieviešanas. Tika izteikti stingri paziņojumi par nepieciešamību pēc iespējas ātrāk izveidot paramilitāras grupas fizisku sadursmju gadījumam ar PASP vadītajiem drošības spēkiem. Sanāksmē izstrādātā t.s. „Radomas platforma” pieprasīja varas iestādēm publiski atteikties no ārkārtas pasākumiem. Faktiski Radomā decembra sākumā „Solidaritātes” Vispolijas komisija, konstatējot varas vājumu, nolēma iet pretī tālākai konfrontācijai. L. Valensa tolaik nenoteica noskaņu savās „mājās”.

Arī vairākas primasa J. Glempa tikšanās ar arodbiedrības vadītājiem nedeva rezultātu. Polijas primass, uzrunājot „Solidaritātes” vadības pārstāvjus 1981. gada 7. decembrī, sacīja: „1. Īstenojot šādu politiku, jūs, kungi, esat pārkāpuši mandātu, ko jums piešķirušī strādājošie cilvēki. Ja jūs vēlaties iesaistīties tīrā politikā, izveidojiet komiteju pie „Solidaritātes” valdes, bet nevelciet visu apvienību [savā] spēlē. 2. Jūs nerēķināties ar tautas psiholoģiju. 3. Jūs neņemat vērā starptautisko situāciju un ekonomisko stāvokli.” Satraukums par iespējamo vardarbīgo konfrontācijas valsts iekšienē un no padomju iejaukšanās dominēja poļu bīskapu vidē.

„Solidaritāte” izvirzīja divas iniciatīvas – rīkot divus referendumus: par militāri politisko attiecību ar Padomju Savienību mainīšanu un daudzpartiju sistēmas ieviešanu. Šo „Solidaritātes” soli, kas draudēja ar PTR attālināšanos no PSRS un komunistiskās partijas vadošās lomas zaudēšanu, Polijas komunisti nespēja pieņemt. Nākamā nedēļa iezīmējās ar intensīviem „Solidaritātes” mobilizācijas pasākumiem. Vietējās arodbiedrībās notika sanāksmes, kuras pauda atbalstu „Radomas platformai”. Raksturīgākā bija Varska vārdā nosauktā Ščecinas kuģu būvētavas rezolūcija: „Mēs stingri noraidām Nacionālās vienošanās padomes ideju un pieprasām pirms brīvām vēlēšanām varu nodot Sabiedriskai tautsaimniecības padomei”. Vairākos arodbiedrību centros tika izveidotas vadošo iestāžu dublējošas institūcijas gadījumam, ja esošie vadītāji tiktu arestēti (tomēr gandrīz nekur iepriekš neizdevās izveidot operatīvi efektīvas pagrīdes struktūras).

Varas iestādes gan atkārtoti, pēdējo reizi 12. decembrī, rosināja izveidot kopēju Darba komisiju no valdības, arodbiedrību (jo īpaši „Solidaritātes”, bet arī nozaru arodbiedrību), lauksaimniecības pulciņu savienību un citu organizāciju pārstāvjiem. Bija skaidrs, ka dažādu organizāciju pārstāvju īpatsvars komisijas dalībnieku vidū būtu atšķirīgs, un „Solidaritāti” tas neapmierināja, jo PASP kopā ar dažādu organizāciju, kuras atradās partijas ietekmē, pārstāvjiem iegūtu neapšaubāmu vairākumu. Komisijas dalībnieki no „Solidaritātes” tādā gadījumā nespētu nobloķēt tās gribai neatbilstošus lēmumus. No vienas puses „Solidaritātes” pārstāvjiem bija pienākums aktīvi piedalīties strādājošajiem akūto problēmu risināšanā, taču, no otras, ja šis risinājums neatbilda viņu priekšstatiem, tika uzskatīts par labāku izvairīties no dalības šādā komisijā. Vēl jo vairāk tāpēc, ja bez tādas masu organizācijas kā „Solidaritātes” komisijai nebūtu autoritātes ko lemt. „Solidaritāte” par iespējamām atzina tikai valdības un „Solidaritātes” divpusējās sarunas. Apstākļos, kad ne aiz kalniem bija ekonomiska katastrofa, šāda šīs opozicionārās arodbiedrības, kas bija dedzīga plurālisma un

demokrātijas atbalstītāja, pozīcija izskatījās vismaz dīvaini. (Citos apstākļos, 80. gadu beigās, kad „Solidaritāte” bija guvusi lielāku pieredzi, tā sekmīgi piedalījās t.s. „apaļā galda” sarunās)

Faktiski abas puses enerģiski gatavojās politiskai konfrontācijai. Valdība apsūdzēja „Solidaritāti” sarunu izjaukšanā, arodbiedrību savienība savukārt par to vainoja valdību. „Solidaritāte”, sekojot savām politiskajām ambīcijām, padodoties briestoša dumpja stihijai un pārmērīgām prasībām, nevarēja laikus apstāties. Arvien biežāk „Solidaritāte” nespēja kontrolēt stihiju, un tajā pašā laikā nebija gatava nopietnam kompromisam ar varas iestādēm.

Bet vissvarīgākais bija tas, ka opozīcijai nebija konstruktīva projekta, to konsolidēja vienīgi noliegums. 1981. gadā bija viegli paziņot, ka komunistiskais režīms ir „svešs poļu tautas centieniem un vērtībām”, bet kā rādīja notikumi pēc revolucionārajām pārmaiņām 1989. un turpmākajos gados daudz grūtāk bija noteikt šo „poļu tautas centienu un vērtību” patieso saturu.

PTR vadība, baidoties no tā, ka ekonomiskās reformas, politisko „grožu” atslābināšana varētu vest pie stāvokļa vēl lielākas destabilizācijas, savukārt veica tikai daļējas piekāpšanās, pārskatot valsts struktūras un iekšējās drošības principus. Pēc V. Jaruzeļska vārdiem „radās klinča situācija, neciešamu pretrunu mezgls, kurš dramatiski, sāpīgi tika pārcirsts, ieviešot kara stāvokli”. Pastāvošā PASP vadītā varas sistēma nespēja tikt galā ar ekonomisko krīzi, kura izraisījās 80. gadu sākumā. Lai neļautu pie varas nonākt krīzes rezultātā izaugušajai opozīcijai, pie tās esošajiem nācās vardarbīgi apspiest pretiniekus ar kara stāvokļa ieviešanu.

Savos darbos, tapušos jau pēc „sociālisma” sabrukuma PTR, V. Jaruzeļskis deva arī sīkāku izveidojošās situācijas analīzi. Viņš uzsvēra, ka stāvoklis Polijā 80. gadu sākumā sasniedza punktu, pēc kura neizbēgama bija nacionāla katastrofa, turklāt daudzšķautnaina.

Pirmkārt, valstī valdīja anarhija. Ne PASP CK un valdība, ne „Solidaritāte”, ne katoļu baznīca situāciju nekontrolēja. Konfrontācija draudēja ar brāļu kara izvēršanos. V. Jaruzeļskis salīdzināja situāciju ar sengrieķu tragēdiju, kurā visi redz, ka nelaime tuvojas, bet nespēj to novērst.

Otrkārt, iedzīvotājiem draudēja bads un aukstums, tumsa. Enerģijas rezerves bija izsmeltas, nepietika kurināmā, trūka pārtikas un citu dzīvībai nepieciešamo preču. (Tai pat laikā 16 mēnešu ilgā (1980.gada septembris – 1981. gada decembris) Polijas ekonomiskā haosa un neskaidrību laikā nepārtraukti palielinājās Polijai aizdevumus piešķirušo Rietumu banku peļņa. Tās varēja rēķināties, ka procentu maksājumu dēļ drīz saņems no Polijas divreiz lielāku summu, nekā tai bija kredītos piešķirta.) Katastrofa draudēja ne tikai ekonomiska, bet arī, ņemot vērā, ka nāca ziema, arī bioloģiska. Tam piebiedrojās padomju ultimāts: ja situācija Polijā neuzlabosies, tad no 1982. gada 1. janvāra PSRS krasi samazinās tai naftas, gāzes, kā arī citu veidu izejvielu un dažādu preču piegādi, ko loģiski noteica ne tikai Polijas piegāžu saistību pret PSRS nepildīšana, bet arī poļu antisovjetisma izpausmes. (Faktiski jau agrāk, novembrī, bet īpaši 1981. gada decembra sākumā sūtījumi no PSRS sāka bīstami samazināties. Tas bija brīdinājuma signāls. Notika pakāpeniska „krāna”, no kura barojās Polijas ekonomika, aizgriešana. Pieaugošais naftas, speciālo benzīna un citu naftas produktu deficīts nopietni kavēja un pat paralizēja darbu dažās ekonomiskās un sabiedriskās dzīves jomās, jo īpaši transporta, komunālo pakalpojumu, lauksaimniecības, ķīmiskās rūpniecības un citās ar tām saistītās nozarēs.) Ja tas tā turpinātos, 1982. gada sākumā būtu būtiski apdraudēta ne tikai normāla valsts dzīves pastāvēšana, bet arī iedzīvotāju elementāra izdzīvošana. Šādas sava veida blokādes draudi turpināja pastāvēt pār Poliju līdz kara stāvokļa ieviešanai. (Pēc tam padomju piegādes atjaunojās pilnībā, un dažās pozīcijās pat palielinājās.)

Un visbeidzot, treškārt: pret Polijas vadību pastāvēja ārējs (padomju) politisks spiediens un iespējamās iejaukšanās draudi. Padomju vadītāju nostāju noteica reālā starptautiskā situācija –

pasaules sadalījums militārajos blokos. Un, ja Polija ar savu svarīgo ģeostratēģisko stāvokli nonāktu haosa, pagrimuma, ekonomiska kolapsa stāvoklī, tas viss, kopā ņemot, padomju vadītājus virzīja sūtīt karaspēku uz Poliju. Darbojās vēsturisks paradokss: divās nometnēs sadalītā pasaule bija relatīvi stabila, bet tās iespējamā destabilizācija draudēja ar katastrofu. Tikai kara stāvokļa ieviešana Polijā daudz maz nomierināja tās sabiedrotos Varšavas blokā.

5. decembrī PASP CK Politbiroja sēdē ģenerālis V. Jaruzeļskis paziņoja, ka pēc 36 „tautas varas” gadiem Polijā vairs nav citas iespējas, kā ar „policijas metodēm” vērsties pret opozīciju. Politbirojs vienbalsīgi nolēma izsludināt kara stāvokli.

Vairākus gadus vēlāk sarunā ar K. Modzeļevski V. Jaruzeļskis pastāstīja, ka kara stāvokļa ieviešana bija sagatavota jau 1981. gada oktobra beigās, novembrī. Bija plāns, bet nebija datuma un lēmuma. Divas-trīs dienas pirms tā īstenošanas Ģenerālštābā bija notikusi vadošo militāristu sanāksme. „Un, jūs zināt, piecēlās viens pēc otra ģenerāļi un pulkveži, kuri komandēja divīzijas un lielus armijas savienojumus, un sacīja: „Biedri ģenerāļi, tas turpināt vairs nav iespējams. Kadru sastāvs atrodas uz garīgās izturības robežas. Ja mēs tagad neieviešim kara stāvokli, mēs zaudēsim šo lietu.” K. Modzeļevskis komentēja: „Kremla vadība pamatoti uzskatīja, ka situācija Polijā rada nopietnus draudus [padomju] impērijai. Viņi zināja, un pats Jaruzeļskis arī zināja, ka, ja viņš pretosies Kremlim kara stāvokļa jautājumā, ja viņš gribēs no tā izvairīties, kādu laiku turpināt vilcināties, pret viņu nostāsies ne tikai Kremlis, bet arī poļu armija, poļu drošības dienests, poļu partija. Jaruzeļskim, protams, bija ļoti stabils stāvoklis armijā. Bet viņu novāks. Iecels citu un izdarīs to pašu. Atšķirība tikai tā, ka Kaņa nevēlējās to darīt un atkāpās no amata, savukārt Jaruzeļskis deva priekšroku iespējai izdarīt to pašam. [...] Bedre ekonomikā, kas no nedēļas uz nedēļu kļuva dziļāka, neizbēgami veda pie uzliesmojumiem un sociāliem sprādzieniem. Un tad tas varētu beigties gan ar iekšēju konfliktu, gan padomju iejaukšanos.[...] Tāpēc es domāju, ka faktiski nebija iespējams izvairīties no vardarbīga iznākuma.”

Lielu sagatavošanas darbu veica PTR drošības dienests. Tam „Solidaritātes” rindās bija sagatavoti aģenti, kuriem bija jānomaina arestam paredzētos organizācijas vadītājus. Uzreiz pēc kara stāvokļa izsludināšana viņu galvenais uzdevums bija novērst strādnieku streikus un demonstrācijas. Pat valdības locekļu rangā esošie darbinieki tika izsekoti, ja pastāvēja aizdomas par viņu iespējamām sakariem ar opozīciju. Tika izraudzīti ap 80 000 varai uzticamu cilvēku, kuriem kara stāvokļa ieviešanas laikā bija jāarestē „Solidaritātes” aktīvisti.

Naktī no 8. uz 9. decembri V. Jaruzeļskis par paredzamo kara stāvokļa ieviešanu informēja maršalu V. Kuļikovu. PASP pirmais sekretārs un PTR premjerministrs apzinājās, ka PASP bija zems autoritātes līmenis tautā, ka 600 vai pat 700 tūkstošu partijas biedru uzturēja sakarus ar „Solidaritātes” biedriem. Tāpēc, lai garantētu pasākuma panākumus viņš, iespējams, būs spiests aicināt palīgā Varšavas līgumvalstu bruņotos spēkus. Reizē V. Jaruzeļskis brīdināja V. Kuļikovu, ka tādā gadījumā intervencē nedrīkst piedalīties VDR armija, kura poļiem varētu asociēties ar vācu iebrucējiem Otrā pasaules kara laikā. Tad, pēc poļu ģenerāļu domām, varēja uzliesmot pretestība.

Literatūrā ir sastopamas ziņas, ka 2005. gadā atrastas stenogrammas rādot, ka pats V. Jaruzeļskis lūdzis Maskavai ievest Polijā padomu karaspēku, šantažējot padomju vadību ar to, ka citādi tā var izstāties no Varšavas līguma. Taču situācija pasaulē 1980. gadu sākumā ievērojami atšķīrās no situācijas, kāda bija padomju karaspēka ieviešanas laikā Ungārijā piecdesmitajos gados un Čehoslovākijā sešdesmitajos gados. Tāpat padomju vadītāji, ņemuši vērā faktu, ka PSRS ieved ievērojamu daļu pārtikas produktu no ārvalstīm, un tāpēc nopietni baidījušies no „kapitālistiskajām sankcijām” uz padomju karaspēka ieviešanu Polijā, un atbildējuši ar atteikumu. Šī darba autoru šādi spriedumi nepārliecina. Pirmkārt, V. Jaruzeļskis neuzdrošinātos šantažēt padomju vadību ar to, ka Polija var izstāties no Varšavas līguma, jo tas nozīmētu atzīt savu nespēju cīnīties pret šādu notikumu pavērsienu, izsauktu neuzticību sev un gala rezultātā personīgās varas zaudēšanu vēl pirms citiem, nopietnākiem politiskiem notikumiem. Otrkārt, „kapitālistiskās sankcijas” pret PSRS vērsās jau pēc padomju kontingenta ieviešanas Afganistānā. Jaunu sankciju noteikšana pret PSRS draudēja gan pēc padomju karaspēka ieviešanas Polijā, gan pēc vietējās vadības pasludināta

kara stāvokļa ieviešanas, kas arī tika realizēts. Acīmredzot no V. Jaruzeļska puses tā bija tikai zondāža, lai izzinātu padomju vadības nodomus.

Tāpat literatūrā atrodami atzinumi, ka PSRS stratēģiskie plāni attiecībā uz Poliju pastāvīgi mainījās. 1981. gada novembrī-decembrī vēl joprojām pastāvēja padomju vadības šaubas par V. Jaruzeļski. Kaut PSRS pārstāvji Polijā B. Aristovs un V. Pavlovs atbalstīja viņa taktiku, uzsākot sarunas ar L. Valensu un J. Glempu, viņi tomēr baidījās, ka gala rezultātā V. Jaruzeļskis varētu piekāpties sarunu partneriem.

13. novembrī viņi nosūtīja kopēju telegrammu PSKP CK Politbirojam, kurā nosodīja V. Jaruzeļska neizlēmību un ieteica atjaunot spiedienu uz viņu. 1981. gada 21. novembrī PSKP CK Politbirojs apstiprināja L. Brežņeva personīgu vēstuli V. Jaruzeļskim, kurā bija vārdi: „Tagad ir pilnīgi skaidrs, ka bez izšķirošas cīņas pret šķiras ienaidnieku sociālisma izglābšana Polijā nav iespējama”, kā arī pārmetums bezdarbībai: „Antisociālistisko spēku vadoņi saista lielas cerības ar to, ka jaunie rekrūši, „Solidaritātes” apstrādāti, izveidosies par armiju. Vai Jums nav skaidrs, ka Jūs iznīcojat dārgo laiku, ja Jūs nevērsāt tūlītējus stingrus pasākumus pret kontrrevolūciju?”

Kā uz Maskavu ziņoja V. Pavlovs, pirms pirmajiem praktiskajiem soļiem kara stāvokļa ieviešanas sagatavošanā V. Jaruzeļskis bija līdzbiedriem paziņojis: „Ja mums neizdosies, mums neatliks nekas cits, kā ielaist sev lodi galvā”. Pēc visa spriežot, Maskavai bija rezerves plāns – gadījumam, ja ģenerālis neveiks stingrus pasākumus pret opozīciju. Acīmredzot PSRS vadītāji ne pilnībā uzticējās V. Jaruzeļskim. V. Pavlovs gadījumam, ja V. Jaruzeļskim atteiktu nervi, bija sagatavojis rezerves variantu: PASK CK Politbiroja loceklis S. Oļšovskis, ja saņemtu „Maskavas atbalstu”, būtu gatavs veikt savvērestību, spert paredzētos soļus kara stāvokļa ieviešanai. Tomēr šis variants izrādījās nevajadzīgs.

Protams, katra lēmuma pieņemšanas vēsture apaug ar dažādām leģendām, kurām nevar pilnībā uzticēties, taču neapstrīdams ir tas, ka lēmuma par kara stāvokļa ieviešanu izstrādāšana un realizēšana bija ļoti atbildīgs, neviennozīmīgi iztulkojams uzdevums.

PSKP un PSRS vadība kopumā saprata, ka militāra iejaukšanās valsts lietās, kurā bija vairāk nekā 30 miljonu iedzīvotāju, ņemot vērā to vairākuma noskaņojumu, opozīcijas masu bāzi, var izraisīt neparedzamas sekas. Jau PSRS iejaukšanās Afganistānā 1979. gada decembrī ne tikai kļiedēja 1975. gada Helsinku sanāksmes atmosfēru, atdzīvinot Aukstā kara garu, bet tā bija ļoti nepopulāra padomju sabiedrībā un radīja noteiktas iekšpolitiskas problēmas. Šādos apstākļos iesaistīšanās jaunā, daudz lielāka mēroga pasākumā padomju valstij, kas ekonomikā piedzīvoja zināmas krīzes parādības, prasītu jau pārmērīgu spēku sasprindzinājumu un varētu būt liktenīga. PSRS vadība to saprata. Šai sakarā zīmīga bija PSKP CK Politbiroja locekļa, PSRS VDK priekšsēdētāja J. Andropova, kurš 1968. gadā ieņēma stingru intervences pozīciju Čehoslovākijas krīzes apstākļos, nostāja. 1981. gadā saistībā ar notikumiem Polijā viņš partijas aparāta darbiniekiem noteikti pateica, ka militāro lēmumu limits ir izsmelts un jāmeklē politiska risinājuma līdzekļi.

Tomēr PSRS vadība kā pēdējo iespēju neizslēdza noteiktas militāras palīdzības sniegšanu V. Jaruzeļskim kārtības atjaunošanai Polijā. PSRS Bruņoto spēku Ģenerālštābā tika izstrādāti attiecīgi plāni. 1980. gada decembra sākumā pasaulē izplatījās ziņas, ka amerikāņu mākslīgie Zemes pavadoņi atklājuši nozīmīgus padomju karaspēka un tanku sakopojumus pie Polijas robežas. Arī šādos faktus varēja tulkot dažādi: gan kā gatavošanos invāzijai Polijā, gan kā spiediena līdzekli pret tās vadību, gan vēl kā citādi. Tajā pašā laikā Kremlis uzskatīja par vēlamāku, lai pati Polijas vadība ieviestu kara stāvokli, mudināja to izdarīt V. Jaruzeļski, nesteidzoties pieņemt politisku lēmumu pat par visierobežotāko padomju militāro darbību, lai palīdzētu „poļu draugiem”. Maskavā bija gūta noteikta mācība no 1968. gada notikumiem Čehoslovākijā, kad plāni izveidot „veselīgo spēku” (t.i. – ortodoksālajiem komunistiskajiem uzskatiem uzticīgo) valdību neizdevās un pie sarunu galda nācās vien sēdināt cilvēkus no „Dubčeka komandas”.

1980.–1981. gadā L. Brežņevs vairākkārt apliecināja Polijas līderiem, ka viņš neveiks nekādas darbības bez viņiem un pret viņu gribu, kas principā saskanēja ar PSRS vadības plāniem un

atspoguļoja reālistisku situācijas novērtējumu – „veselīgie spēki”, uz kuriem varēja paļauties, Polijā 1981.gadā bija vēl vājāki nekā Čehoslovākijā 1968. gadā. Ja vēl 1981. gada pirmajā pusē Kremlim vēl bija kādas cerības uz to aktivizēšanos, tad jūlijā notikušā PASP IX kongresa gaita un lēmumi parādīja šādu plānu nepamatotību, liekot cerēt vienīgi uz V. Jaruzeļska apņēmību.

PSKP CK Politbiroja 10. decembrī gan tika ziņots, ka V. Jaruzeļskis sakarā ar gatavoto pasākumu „galīgi zaudējis nervus”, par viņu izskanēja visai iznīcinoša kritika, taču neviens vairs neierosināja viņu nomainīt ar kādu citu. PSKP vadībā valdīja noskaņojums, ka PSRS karaspēks nedrīkst iejaukties notikumos Polijā. J. Andropovs atklāti izteicās, ka PSRS vairs nevar riskēt ar sava karaspēka ievešanu Polijā: „Es nezinu kā lieta Polijā beigsies, taču pat tad, ja tai būs jākrīt „Solidaritātes” rokās, tad tam tā arī būs jānotiek”. Daļa vēsturnieku uzskata, ka jau 1981. gadā t.s. „Brežņeva doktrīnas” īstenošanai PSRS vairs nebija spēku. Tiesa, ja „sociālisms” Polijā jau tad sāktu brukt, ja Polijā izraisītos pilsoņu karš, nebija garantiju, ka Politbiroja lēmums netiktu pārskatīts un netiktu uzsākta vēl viena avantūra līdzīga padomju intervencei Afganistānā. V. Jaruzeļskis, kurš bija iepazīstināts ar PSKP CK Politbiroja nostāju, vērtēja to kā PTR vadības pamešanu nelaimē. Viņš pat izteica savas bažas M. Miļevskim, ka, iespējams, „mēs vēlāk tiksim nosaukti par sazvērniekiem un pakārti”. Tomēr PTR vadītāji toreiz nevarēja būt pārliecināti, ka Padomju armijas iemarschēšana Polijā bija tikai draudi, ka arī pēdējais PSKP CK Politbiroja lēmums nebija tikai līdzeklis, kā piespiest Polijas vadītājus pašiem aktīvāk vērsties pret opozīciju.

Vēl 11. decembrī B. Aristovs, V. Pavlovs un V. Kuļikovs kopīgi ziņoja PSKP CK Politbirojam, ka nav izslēgta iespēja, ka V. Jaruzeļskis vēl mēģinās atlikt galīgo lēmumu, turpināt piekāpšanos un panākt vienošanos ar opozīciju un baznīcu. PSRS vadītājus uztrauca tas, ka V. Jaruzeļskim bija zināmas šaubas par akcijas panākumiem. Viņi bija ārkārtīgi noraizējušies par ģenerāļa izteikumiem, ka varētu būt nepieciešama padomju karaspēka palīdzība, lai gan pirms tam Polijas vadība bija lūgusi neievest padomju karaspēku Polijā.

Literatūrā pastāv interesantas atšķirības par 12. decembra rītā notikušo V. Jaruzeļska zvanu L. Brežņevam. Pēc vienas V. Jaruzeļskis paziņojis vecīgajam padomju vadītājam: „... naktī no šī gada 12. uz 13. decembri visā Polijā tiks ieviests kara stāvoklis. Es uzņemos visu atbildību par šo soli ... ” Otra versija skan, ka 12. decembrī V. Jaruzeļskis lūdzis L. Brežņevam piekrišanu kara stāvokļa ieviešanas pasākumu uzsākšanai. To varējis iztulkot gan kā padevības apliecinājumu, gan kā zināmu atbildības dalīšanu. Protams, L. Brežņeva „svētība” tikusi dota.

Ir arī trešā versija. Pēc tās 1981. gada 12. decembrī V. Jaruzeļskis zvanījis M. Suslovam un D. Ustinovam. (Iespējams, L. Brežņevs bija apslimis.)

11.-12. decembrī Gdaņskā sanāca „Solidaritātes” Vispolijas komisija. Jāievēro, ka „Solidaritātes” vadība ar Ļ. Valensu priekšgalā pēdējos mēnešos bija zaudējusi agrāko spožumu masu acīs. No 1981. gada jūnija līdz novembrim sabiedrības uzticēšanās līmenis „Solidaritātei” samazinājās no 62 līdz 41%, bet uzticības līmenis PASP pieauga no 6 līdz 12%. Protams, arī 1981.gada beigās uzticība „Solidaritātei” bija daudz lielāka nekā PASP, taču tendence bija acīmredzama. Viens no vadošajiem „Solidaritātes” darbiniekiem Z. Bujaks pārmeta Ļ. Valensam cīņas gribas trūkumu un strādnieku kustības demoralizēšanu.

Šādā situācijā „Solidaritātes” Vispolijas komisija uz 17. decembri izsludināja „nacionāla protesta” dienu ar ielu demonstrāciju rīkošanu Varšavā un citās Polijas pilsētās. Gandrīz visi komisijas locekļi atbalstīja šo rezolūciju par atklāto konfrontāciju. Tikai A. Gvjazda iebilda, uzskatot, ka izšķirošās rīcības brīdis ir palaists garām pavasarī, bet Ļ. Valensa atteicās balsot. Valsts vadībā tika izdarīts secinājums: ja pat Ļ. Valensa pakļaujas šim kursam, tad tas nozīmē „Solidaritātes” kustības radikalizāciju kopumā. Arī „Solidaritātes” Varšavas nodaļa gatavoja 17. decembrī pilsētas centrā plašu protesta mītiņu 1970. gada streika notikumu atcerei.

PTR vadība baidījās, ka to dienu saspringtajā atmosfērā šāda masveida akcija varēja izraisīt sacelšanos, līdzīgi kā tas notika Budapeštā 1956. gada 23. oktobrī. Turklāt PASP Varšavas organizācijā notika radikāli kreiso spēku mēģinājums tajā dienā organizēt kontrdemonstrāciju. Pie tam 15. decembrī bija izsludināta savu laiku nodienējušo karavīru demobilizācija un jauna iesaukuma

sākums. Tas nozīmēja, ka varas iestādes uz laiku varētu palikt bez uzticamas armijas. Uzņēmumos, atsaucoties uz atsevišķu „Solidaritātes” līderu aicinājumu, sākās strādnieku vienību veidošana. Tā laika politiski saspringtajā un nervozajā atmosfērā neviens nevarēja paredzēt, kā beigsies simtiem tūkstošu cilvēku iziešana ielās.

Kā vēlāk rakstīja V. Jaruzeļskis: „Tieši šajā situācijā pēdējais piliens izšķiršanās par kara stāvokļa ieviešanu pieņemšanā bija „Solidaritātes” Vispolijas komisijas 12. decembra lēmums par tūkstošiem dalībnieku lielu ielu protestu rīkošanu Varšavā un citās Polijas pilsētās 17. decembrī. Neraugoties uz valdības brīdinājumiem, tika gatavots riskants, ārkārtīgi bīstams pasākums. Bijušais „Solidaritātes” padomdevējs profesors J. Holcers, runājot par šo laiku, atzina, ka „Solidaritātes” vadītāji sāka zaudēt kontroli pār arodbiedrības rīcību. Dažādos Polijas reģionos sāka vārīties.” Secinājumu apstiprināja neskaitāmi t.s. „mežonīgie” streiki un dažādi ekscesi. Par asiņainas konfrontācijas detonatoru varēja kalpot nejaušība, no abām pusēm iespējama provokācija. No „Solidaritātes” aprindām valsts vadībai nemitīgi tika pārņemts, ka tā apzināti provocē dažādas sadursmes un incidentus, domājams, ar mērķi izmantot spēku. Un tad nu pati „Solidaritāte” 17. decembra vakarā gatavojās izvest uz ielām milzīgas ļaužu masas, kas faktiski jau bija „viegli uzliesmojošs materiāls”.

Poļu tauta savā vēsturē ne vienu reizi vien ir piedzīvojusi iekšējus konfliktus un šķelšanās. Kara stāvokļa ieviešana arī bija dramatisks akts šai vēsturē.

Ievērojot pastāvošās un arvien pieaugošās ekonomiskās grūtības, paredzamos masu protestu apjomus, kas tika traktēti kā pret valdību vērsta apvērsuma mēģinājuma draudi, kuri tik tiešām varēja izsaukt neprognozējamās sekas, pilsoņu karu, pat komunistu varas sabrukumu, kā arī iespējamo PSRS un citu „sociālistisko” valstu intervences iespēju 1981. gada 13. decembrī pulksten 6 no rīta V. Jaruzeļskis pa televīziju un radio paziņoja par **kara stāvokļa** (*stan wojenny*) ieviešanu valstī. V. Jaruzeļski televīzijas skatītāji redzēja pie galda militārā uniformā uz Polijas karoga fona. Runa sākās ar vārdiem: „Polijas Tautas republikas pilsoņi un pilsones! Es griežos pie jums kā karavīrs un valdības vadītājs! Mūsu dzimtene stāv bezdibeņa malā!” Ģenerālis paziņoja: „Nevis dienas, bet stundas šķir mūs no nacionālās katastrofas. [...] Es vēlos, lai mūsu rīcības motīvi un mērķis būtu visiem skaidrs. Mēs necenšamies realizēt militāru apvērsumu, militāru diktatūru. Tautai pietiek spēka un gudrības, lai izveidotu efektīvu demokrātisku sociālistisku pārvaldes sistēmu, saskaņā ar kuru Bruņotie spēki varēs palikt tur, kur ir viņu īstā vieta – kazarmās. Nevienam no Polijas problēmām nākotnē nevar atrisināt ar spēku [...] Aicinājums armijai nākt palīgā var būt tikai ar pagaidu raksturu. [...] Nedrīkst, mums nav tiesību atļaut plānotajām demonstrācijām kļūt par dzirksteli, no kuras var uzliesmot visa valsts.” Paziņojumā bija arī vārdi, ka „avantūristiem ir jāpiesaista rokas, pirms viņi iegrūdīs savu Tēvzemi brāļu kara bezdibēn”.

Daudzi runu interpretēja kā brīdinošu norādījumu uz to, ka tikai kara stāvokļa izsludināšana var paglābt Poliju no padomju karaspēka iemaršēšanas. V. Jaruzeļska rīta uzruna tautai vairākkārt tika atkārtota arī dienā. Atkārtojumu starplaikos skanēja F. Šopēna polonēzes un citi patriotiski skaņdarbi.

Valdība sniedza nomierinošu paziņojumu, ka tā negrasās pārtraukt 1980. gadā sāktās reformas.

Kara stāvoklis tika ieviests saskaņā ar PTR Konstitūciju, kuras 33. panta 2. punktā bija paredzēts, ka Seima darbības starplaikos Valsts Padome var izdot dekrētus ar likumu spēka. Nākamajā Seima sesijā šie dekrēti bija jānodod tam apstiprināšanai. Valsts Padomes 13 locekļi no 14 nobalsoja par dekrēta par kara stāvokļa ieviešanu. Tiesa, laikā, kad notika šī Valsts Padomes nakts sanāksme, opozīcijas pārstāvji jau tika aizturēti visā valstī, militārās patruļas darbojās uz ceļiem, un sakari nedarbojās. Padomes dekrētu Seims apstiprināja ar 1982. gada 25. janvāra likumu.

Tomēr dažkārt literatūrā kara stāvokļa izsludināšana 1981. gada 13. decembrī tiek saukta par „puču”, (ko varētu atšifrēt kā valsts apvērsuma mēģinājumu, ko veikusi neliela sazvērnieku grupa). Citi autori, piemēram, vācu vēsturnieks E. Meijers uzskatīja, ka, tā kā nebija mēģinājuma sazvērestības ceļā gāzt pie varas esošo valdību, bet gan valdība savas pilnvaras patvaļīgi paplašināja, pareizāk runāt vienkārši par „valsts apvērsumu”. Taču arī šī termina pielietojums ir apšaubāms, jo valsts varas turētāji nemainījās, vienīgi uz laiku tika mainīts tās realizācijas mehānisms.

Augstākā vara valstī nonāca „Nacionālās glābšanas kara padomes” (*Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego*), rokās, kuras priekšsēdētājs kļuva pats V. Jaruzelskis. Turpināja darbu visas jau eksistējošās valsts iestādes, bet „Nacionālās glābšanas kara padome” kļuva par sava veida „virsvaldību”. Tai bija pakļauti kara komisāri, kuri darbojās visās vojevodistēs, pilsētās, uzņēmumos un iestādēs. Lielāko pilsētu centros uz ielām parādījās tanki un bruņutransportieri.

Kara stāvokļa ieviešanas diena – 13. decembris bija svētdiena, lai cilvēki paliktu mājās un nedotos ielās. Pamodušies svētdienas rītā, poļi atklāja, ka uz katra ielas stūra stāv kontrolpostenis un novietots plakāts par kara stāvokļa pasludināšanu. Pretēji ierastajai kārtībai televīzija translēja dievkalpojumu baznīcā. Pirmdienā, 14. decembris tika pasludināts par brīvdienu.

Ieviesa pārvietošanās aizliegumu, kad iedzīvotājiem bija aizliegts izbraukt no dzīves vietas, to mainīt bez varas iestāžu atļaujas. Privātpersonas vairs nevarēja iegādāties benzīnu. Naktīs bija aizliegts atstāt dzīvokļus, pastāvēja komandanta stunda (sākotnēji no plkst. 22 līdz 6, vēlāk no 22 līdz 5. To atcēla 1982. gada maijā.)

Jau 12. decembrī pulksten 23.30 Polijā uz 29 dienām tika pilnībā pārtraukti telefona sakari. Arī ar ārzemēm tie pārtrūka (no sūtniecībām nevarēja nekur piezvanīt). Vēlāk visos telefonu sakaru punktus sarunu vedēji ik pēc minūtes dzirdēja automātisku paziņojumu „Šī saruna tiek noklausīta”. Lai arī ne katra saruna patiesi tika noklausīta, šī pieeja kalpoja iespējamo sazvērnieku iebiedēšanai.

Lai nepieļautu vispārēju streiku visās tautsaimniecības pamatnozarēs (transportā, enerģētikā, kalnrūpniecībā, telekomunikāciju nozarē), ostās un 129 lielākajos uzņēmumos tika aizliegti streiki. Militarizētajos uzņēmumos ieviesa kara komisārus. Tos sāka pārvaldīt militārām metodēm. Pavēļu neizpilde tika pielīdzināta dezertēšanai, un par to varēja sodīt kara tiesās, ieskaitot nāvessodu piespriešanu. Tika vienkāršotas procedūras tiesās, kuras tāpat atradās militāristu uzraudzībā. Tās ātros procesos piesprieda nemieru cēlājiem sodus. Visā kara stāvokļa periodā arestēto skaits sasniedza 4 tūkstošus.

Tika apstādināta arodbiedrību un daudzu citu organizāciju (tostarp „Solidaritātes”, Neatkarīgo studentu savienības, Polijas žurnālistu savienības, Polijas mākslinieku savienības, Polijas rakstnieku savienības u. c.) darbība. Aizliegtas bija demonstrācijas.

Valsts televīzijas un radio darbība tika aprobežota ar vienu programmu. Iznāca tikai divas avīzes: partijas orgāns „*Tribuna Ludu*” un militārais laikraksts „*Żołnierz Wolności*” (Brīvības Kareivis). Kara stāvoklis paredzēja visu masu pasākumu, arī kultūras jomā, aizliegšanu. Skolas un universitātes bija slēgtas.

Tika veikta dažādu profesionālo grupu (ierēdņu, žurnālistu, tiesnešu, skolotāju) politiski – ideoloģiska pārbaude. Tūkstošiem cilvēku tika piespriesti naudas sodi, liegts darbs.

Jau pusnaktī pirms oficiālas kara stāvokļa paziņošanas sākās opozicionāru aizturēšana. „Solidaritātes” vadoņi mierīgi gulēja, kad Drošības dienesta darbinieki ieradās viņus internēt (no augstākajiem vadītājiem no aizturēšanas izbēga un pagrīdē sāka darboties tikai Z. Bujaks). „Solidaritātes” darbinieki tik ilgi bija klāstījuši par Polijas valdības nespēju neko jēdzīgu izdarīt, ka gala rezultātā bija paši sev noticejuši.

Nakts laikā ap 5 000 „Solidaritātes” biedru ar Ļ. Valensu priekšgalā un tās piekritēju tika internēti. Starp tiem bija daudz intelligences pārstāvju: vēlākais Polijas Republikas premjerministrs T. Mazoveckis, vēlākais Polijas Republikas ārlietu ministrs V. Bartoševskis, vēsturnieks un publicists J. Holcers, aktīvie sabiedriskie darbinieki J. Kuroņs, Ā. Mihņiks u.c., arī atsevišķi PASP biedri, kuri tā vai citādi atbalstīja opozicionārus. Starp internētajiem bija arī vairākas bijušās komunistu amatpersonas, piemēram, E. Gereks, P. Jaroševičs u.c., kuri, kā tika uzskatīts, 1970. gados noveda valsti dziļā krīzē. Līdz 1981. gada beigām internēti bija 5 128 cilvēki.

Internēšana nebūt nenozīmēja, ka visi to piedzīvojušie tika ieslodzīti cietumos. Ļ. Valensas aizturēšanu vadīja ministrs arodbiedrību lietās S. Čoseks, kurš vēlāk, kad Ļ. Valensa jau bija valsts prezidents, darbojās Maskavā kā Polijas sūtnis, bet pēc tam kā Polijas prezidenta A. Kvasņevska padomnieks. „Solidaritātes” līderi militāra eskorta un ministra pavadībā nogādāja ārpus Varšavas kādā valdības villā, kas vairāk atgādināja pieņemšanu namu. Viņam pat atvainojās par sagādātajām neērtībām, bet villas vannas istabā esošo bārdas nazi tomēr savāca, lai viņš neizdarītu pašnāvību. Tai pat dienā S. Čoseks ziņoja valdībai, ka Ļ. Valensa atrodas šoka stāvoklī. Viņš teicis, ka savu lomu kā „Solidaritātes” priekšsēdētājs jau ir nospēlējis un arodbiedrību vajadzēs reorganizēt. Šai laikā viņš bijis arī gatavs sadarboties ar valdību. (Tiesa, K. Edrjū izsaka šaubas vai Ļ. Valensa, kurš pirms tam jau bija vairākkārt arestēts, tiešām kritis panikā. Iespējams, ka „panika” bija pārāk stiprs apzīmējums, bet par „šoku” gandrīz nenākas šaubīties, jo visi politiķi tāpat cilvēki vien ir.) Kad pirmais šoks bija pārgājis, Ļ. Valensam atgriezās cīņas spars un viņš atteicās vest sarunas ar varas iestādēm, kuras sākotnēji vēlējās viņu pierunāt sekot J. Glempa ieteiktajam mērenajam kursam.

Daļa internēto dzīvoja sanatorijā „Silēzija”, viņu ģimenēm tika izmaksāta kompensācija par apgādnieka pagaidu zaudējumu. Ā. Mihņiks vēlāk smeļoties stāstīja, ka viņš nekad nav lasījis tik daudz krievu klasiskās literatūras, kā tolaik, esot apcietinājumā.

Tai pat laikā, kad Ļ. Valensa tika nogādāts valdības villā, pie primasa J. Glempa ieradās vesela valdības delegācija, lai paziņotu par kara stāvokļa izsludināšanu. Tā kā telefons nedarbojās, tā ieradās bez brīdinājuma un primasu nācās nakts vidū modināt. Pretēji V. Jaruzeļska bažām, J. Glemps neizrādīja nekādu vēlēšanos izsludināt „svēto karu” un pašam kļūt par Polijas Homeini. Uz jauno ziņu viņš reaģēja mierīgi, pat „ar zināmu izpratni”, kaut ko tādu arī nebija gaidījis. Tomēr varas iestādes bija uztrauktas par viņa gaidāmo sprediķi svētdienas pēcpusdienā Dievmātes Marijas baznīcā Varšavas vecpilsētā. Taču sprediķa galvenais saturs bija norādījums uz piesardzības ievērošanu: „Kas vērsīsies pret lēmumiem, kurus pieņem iestādes sakarā ar kara stāvokli, tam jārēķinās ar stingriem pretpasākumiem, kas, iespējams, varētu vest pat pie asins izliešanas, jo valdības rīcībā stāv karaspēks [...] Nav nekā vērtīgāka par cilvēka dzīvību.” Primass aicināja iedzīvotājus neriskēt ar savu dzīvību, „lai polis nesāktu cīņu pret poli”. J. Glempa sprediķi vairākkārt pārraidīja Polijas televīzija, to nodrukāja PASP avīzes, kuras tika izkārtas publiskās vietās un armijas kazarmās. Jādomā, primasa un citu baznīcas pārstāvju saprātīgā nostāja paglāba daudzas dzīvības, nenoslēdzot arī ceļu tālākai cīņai par labāku sabiedrisko iekārtu.

Jau 13. decembrī V. Jaruzeļski ar sekmīgu kara stāvokļa ieviešanu apsveica L. Brežņevs. PSRS vadītāji tūlīt 1981. gada 13. decembrī informēja savus sabiedrotos Varšavas paktā, ka tie par notikušo bija lietas kursā un „Padomju vadība izturas pret šo poļu biedru lēmumu ar izpratni. Pie tam mēs balstāmies uz pieņēmumu, ka poļu draugi šos jautājumus risinās iekšējiem spēkiem.”

Polijas varas iestādes par bīstamākajām dienām uzskatīja 14.–16. decembri, kad brīvībā palikušie „Solidaritātes” aktīvisti varēja mēģināt izraisīt nemierus. V. Jaruzeļskis padomju vadības pārstāvjiem paziņoja, ka labākie pasākumi pret „Solidaritāti” būtu preču pilni plaukti Polijas veikalos, un lūdza

cik iespējams ātri atsūtīt apavus, bērnu rotaļlietas un citas patēriņa preces. „Katra materiāla palīdzība tagad maksās mazāk, nekā tad, ja Polijā notiktu neiedomājams”.

Objektīvi vērtējot, kara stāvokļa ieviešana Polijā no organizācijas un pārsteiguma sasniegšanas viedokļa tika veikta ļoti prasmīgi un salīdzinoši efektīvi. Kara stāvokļa ieviešanas operācijas veiksmīgo norisi pirmkārt nodrošināja policijas, drošības dienesta un armijas saliedētā darbība. Ļoti enerģiski rīkojās PTR Drošības dienests. Tā darbinieki saņēma atļauju nepieciešamības gadījumā lietot ieročus, ja tie sastaptos ar nopietnu pretestību. Taču galvenais – opozīcijas rindās bija ļoti daudz drošības dienesta un policijas aģentu, kas ļāva to samērā droši kontrolēt. Galu galā kara stāvokļa ieviešana norisa gludāk, nekā tā realizētāji bija gaidījuši. „Solidaritātes” komitejas bija pārsteigtas nesagatavotas. Tā arodbiedrība „Solidaritāte” no dibināšanas bija eksistējusi tikai 15 mēnešus un ieviešot karastāvokli aizliegta. Pirmajā laikā pēc kara stāvokļa ieviešanas „Solidaritātes” grupas palika bez savstarpējiem sakariem. No savstarpējiem kontaktiem to dalībnieki izvairījās arī drošības apsvērumu vadīti. Tomēr jau 13. decembrī Gdaņskas jūras ostā tika veidota Vispolijas streika komiteja. Līdzīgas struktūras veidojās dažos reģionos, visaktīvākās Vroclavā un Lodzā. Tiesa, radīt centralizētu protestu vadības iestādi un organizēt Vispolijas streiku neizdevās. Relatīvais vieglums, ar kādu militārais režīms pieveica desmit miljonu cilvēku lielo arodbiedrību, demoralizēja daudzus „Solidaritātes” atbalstītājus. Sienu uzraksti uz Polijas pilsētu ēkām gan skanēja optimistiski: „Ziema pieder jums, pavasaris [piederēs] mums!” (*Zima wasza, wiosna nasza...*) Taču, kā tagad zināms, lai paredzējums piepildītos, bija jāgaida līdz 1989. gadam.

Skaidra rīcības plāna, kā rīkoties kara stāvokļa apstākļos, „Solidaritātei” nebija. „Solidaritātē” notika polarizācija, viena tās biedri daļa kļuva arvien radikālāka, otra slīka apātijā un bezcerībā, jo ātri panākumi taču netika gūti un nebija redzami arī drīzā perspektīvā.

Vieni aicināja rīkot „Vispolijas streiku”. Citi iestājās par „Solidaritātes” organizāciju atjaunošanu pagrīdē, sabiedriskās apziņas veidošanu ar publicistisko un izglītošanas darbību. „Solidaritātes” organizācija oficiāli tika atlaista, taču atsevišķas tās struktūras turpināja darboties nelegāli. Jau pēc mēneša iznāca desmiti pagrīdes laikrakstu, pēc tam sāka darboties arī pagrīdes izdevniecības. Vēl bija cerība, ka varas iestādes, nodemonstrējušas spēku, meklēs arī saprašanos ar opozīciju. Kad tas nenotika, daži gribēja pievērsties terora aktu veikšanai, tomēr mērenākajiem organizācijas vadītājiem izdevās to novērst.

Kara stāvokļa ieviešana arī neizraisīja masu protestus. Tam bija vairāki cēloņi.

1) Neapšaubāmi, ka sava loma bija akcijas pēkšņumam un stingrajai organizācijai, bet tas nebija vienīgais cēlonis.

2) Liela daļa Polijas sabiedrības bija nogurusi no pastāvīgās konfrontācijas, opozīcijas protestiem un stabilitātes trūkuma, tāpēc bez sajūsmas, bet ar zināmu atvieglinājumu uzņēma kara stāvokļa ieviešanu, kas ļāva cerēt uz kārtības un stabilitātes atjaunošanu.

3) „Solidaritāte” vairāk vai mazāk apzināti izvēlējās pasīvās pretošanās taktiku, spēka nelietošanu. Daudzējādā ziņā šo izvēli noteica baznīcas nostāja. Uz mieru un izvairīšanos no asinsizliešanas aicināja pāvests Jānis Pāvils II. Uz mieru un nevardarbību aicināja primass J. Glemps un citi garīdznieki. Turklāt šie aicinājumi tika adresēti abām konfrontācijas pusēm.

Plaša mēroga pretestības neesamība nenozīmēja, ka tās vispār nebija. Jau 13. decembrī sākās protesti, mēģinājumi organizēt streikus. Kad virkne uzņēmumu uz kara stāvokļa ieviešanu reaģēja ar streikiem, tos dažu dienu laikā apspieda milicijas vienības vai uzņēmumus ieņēma armija. Streiku apspiešanai karaspēks un drošības struktūras dažkārt izmantoja asaru gāzi, ūdens lielgabalus un dažos gadījumos arī munīciju. Tomēr nenākas pārspīlēt konfrontācijas mērogus.

Tikai Silēzijas ogļrači, ieņemot šahtas, streikoja nedaudz ilgāk. Neizdevās pilnībā izvairīties no asinsizliešanas. 15. decembrī Augšsilēzijā, kad milicija ieņēma „Vujekas” (*Wujek*) šahtu, kur vairāk nekā 2 000 ogļraču pieteica sēdošo streiku, notika nopietna sadursme. Protestētājiem izdevās sagrābt divus tankus un sagūstīt vairākus miličus. Otrdienā, 15. decembrī, lai izklīdinātu streikotājus, no helikopteriem tika nomestas asaru gāzes granātas, bet milicija apšaudīja streikotājus ar gumijas lodēm. 7 ogļrači zaudēja dzīvību, 39 tika ievainoti (citi dati – nogalināti 9, ievainots 21). Sadursmēs arī 41 milicis tika savainots. Pēc tam līdz gada beigām streiki bija apspiesti un gandrīz nebija citu vērā ņemamu protesta gadījumu. Pēdējais ogļraču streiks beidzās 28. decembrī. Streiku iniciatori un aktīvākie dalībnieki tika arestēti. Pavisam kara stāvokļa darbības laikā sadursmju ar miliciju rezultātā bojā gāja vairāk nekā 30 cilvēki.

Streiku cīņa kara stāvokļa apstākļos kļuva ārkārtīgi sarežģīta. Par „pārtraukumu darbā” draudēja vismaz atļaišana no darba ar „vilka pasi” kabatā. Tāpēc streiku kustība 1982. gada sākumā gandrīz pilnībā pārtrūka.

Kara stāvokļa ieviešanas **vērtējumi** bija **pretrunīgi**. 1982. gada 1.-2. martā Maskavā viesojās PTR valdības delegācija, kuras sastāvā bez V. Jaruzelska un citiem PASP vadošajiem darbiniekiem atradās arī PTR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks, Apvienotās Zemnieku partijas (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe*) Galvenās komitejas priekšsēdētājs R. Maļinovskis un PTR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks, Demokrātiskās partijas (*Stronnictwo Demokratyczne*) CK priekšsēdētājs E. Kovaļčiks. Sarunās ar PSRS vadošajiem darbiniekiem tika nospriests, ka kara stāvokļa ieviešana Polijā „novērsa antisociālistisku apvērsumu, izglāba poļu valsti no brāļu kara”, un šis solis tika sperts „poļu tautas augstāko interešu vārdā”.

Aptverošu 1981. gada decembra notikumu vērtējumu vēlāk deva autoritatīvais opozicionārs A. Mihņiks: „„Solidaritāte” izrādījās bezspēcīga, ļāva sevi nokautēt valsts militārā apvērsuma rezultātā.” Viņš arī turpināja: „Es apceru, ko gan simbolizēja kara stāvoklis? Protams, tas bija komunistiskās valsts uzvarošās vardarbības simbols pār „Solidaritātes” lielo kustību, kustību par demokrātiju, pilsoņu brīvībām, cilvēktiesībām un sabiedrības virsvadību. Tas simbolizēja dialoga un kompromisa filozofijas sabrukumu, kas sākās ar vienošanos 1980. gada augustā. Visbeidzot, tas bija spilgts un acīmredzot pēdējais komunistu varas ideoloģiskā un morālā prettiesiskuma pierādījums, jo viņu eksistences vienīgais attaisnojums bija ģeopolitika un neslēpta militāri-policijiska vardarbība. Tas bija komunistiskās iekārtas sabrukums. Bet tajā pašā laikā tā bija demokrātiskās kustības sakāve, kurai, neraugoties uz savu visu uzvarošā spēka retoriku, neizdevās droši pasargāt sevi no negaidīta trieciena.” Šiem vārdiem var droši pievienoties.

Tolaik daudzi pasaulē uzskatīja, ka kara stāvokļa pasludināšana 1981. gada 13. decembrī bija pilnīgi negaidīta NATO valstu politiķiem. Tikai vēlāk noskaidrojās, ka ASV CIP aģents, Polijas armijas pulkvedis R. Kukļinskis nodrošināja amerikāņiem pilnīgu informāciju par kara stāvokļa ieviešanas sagatavošanu.

1981. gada nogalē norisa it kā neliels notikums, kurš arī šodien vēl var izraisīt interesi. Novembra sākumā, īsi pirms kara stāvokļa ieviešanas kopā ar ģimeni burtiski pazuda Polijas armijas Ģenerālštāba pulkvedis R. Kukļinskis, viena no aizsardzības ministra V. Jaruzelska uzticības personām. Kā vēlāk kļuva zināms, viņš jau 1971.gadā bija piedāvājis savus pakalpojumus ASV izlūkdienestam un pēc tam 11 gadu laikā nodevis tam Varšavas līguma valstu dokumentus ap 35 000 mašīnraksta lappušu apjomā, kā neviens cits visā spiegošanas vēsturē.

Pēc R. Kukļinska vārdiem, publicētiem avīzē „*New York Times*” (Ņujorkas Laiks, 21.04.1987), padomju, čehoslovāku un austrumvācu armijas pirms kara stāvokļa ieviešanas sešpadsmit mēnešu laikā divas reizes gatavojušās iebrukumam Polijā. Ģenerālis V. Jaruzelskis tam pretojies, taču nespējis pārliecināt „krievus” pat atteikties no VDR armijas izmantošanas operācijā, kas īpaši skartu poļu nacionālo lepnumu. Kad 1981. gada nogalē

R. Kučinskis paziņoja ASV par kara stāvokļa ieviešanas plāniem Polijā, ASV Centrālās Izlūkošanas pārvalde viņu kopā ar ģimeni izveda no Polijas. (1997. gadā atslēptie CIP, militārās izlūkošanas, ASV Valsts departamenta un sūtniecības Varšavā ziņojumi liecināja, ka Polijā birst katastrofa, un, lai no tās izvairītos, tiks ieviests kara stāvoklis.)

1984. gada maijā Polijas militārais tribunāls R. Kučinskim aizmuguriski piesprieda nāves sodu par dzimtenes nodevību un dezertēšanu. Nav zināmi fakti, ka to būtu mēģināts arī izpildīt, kaut, R. Kučinskim dzīvojot ASV, mīklainā kārtā gāja bojā abi viņa dēli. 1989. gadā, jau pēc „sociālistiskās” iekārtas krišanas Polijā, spriedums tika mīkstināts uz 25 gadiem cietumā. Kaut bijušais ASV prezidenta padomnieks nacionālās drošības jautājumos Z. Bžežinskis vairākkārt griezās pie Polijas prezidenta Ļ. Valensas ar lūgumu atcelt tiesas spriedumu un apbalvot R. Kučinski, tas netika darīts. Tomēr 1995. gadā Polijas Augstākā tiesa uzsāka lietas caurskatīšanu un 1997. gadā apsūdzību atcēla, uzskatot, ka pulkvedis rīkojies saskaņā ar aukstā kara apstākļiem un savas valsts interesēm. Presē izskanēja viedoklis, ka galvenokārt tas tika izdarīts tāpēc, ka Polijas valdība vēlējās noņemt jebkādas iespējamās šķēršļus valsts dalībai NATO, jo R. Kučinskis pēc amerikāņu standartiem bija varonis, tika saukts par „pirmo poļu karavīru NATO”. Tiešām, 1997. gadā ASV prezidents B. Klintonš kā vienu no nosacījumiem, lai Polija varētu pievienoties NATO, pieprasīja R. Kučinska rehabilitāciju.

1992. gadā 46% poļu bija pārliecināti, ka R. Kučinskis ir Polijas valsts interešu nodevējs, bet 16% apgalvoja, ka viņš rīkojies kā poļu patriots. Pēc trim gadiem sabiedrības noskaņojums nedaudz mainījās. Tie paši 16% izteicās par R. Kučinska pilnīgu attaisnošanu, bet 35 % uzskatīja, ka apsūdzību var atcelt tikai tad, ja viņš rīkojies pilnīgi nesavtīgi. Ceturtā daļa aptaujāto uzskatīja, ka spriedumam jāpaliek spēkā, tikpat lielam skaitam nebija sava viedokļa. 1998. gada pavasarī R. Kučinskis ieradās Polijā, kaut attieksme pret viņu poļu tautā joprojām bija dalīta. Šai gadā veikta aptauja parādīja, ka tajā laikā 34% poļu pulkvedi uzskatīja par nodevēju, 29% – par varoni, pārējie nespēja izteikt skaidru viedokli.

Eksprezidenta V. Jaruzelska viedoklis skanēja: „Es domāju, ka ir dabīgi, ka viņš atgriežas savā dzimtenē kā polis, taču attieksme pret viņu kā varoni būtu to cilvēku diskreditācija, kuri tai laikā dienēja armijā.” Šai sakarā var pieminēt mūsdienu sabiedrības attieksmi pret V. Ļeņina Pirmā pasaules kara laikā izvirzīto lozungu par savas dzimtenes sakāvi imperiālistiskajā karā. Ļoti daudzi nacionāli noskaņoti cilvēki to uzskata par amorālu. Arī R. Kučinskis Aukstajā karā nostājās pret savu dzimteni. Nav iespējams arī pārbaudīt, cik nesavtīga bija viņa rīcība, jo norēķini par viņa banku kontiem nav pārbaudāmi.

2016. gada 2. septembrī Polijas Republikas prezidents A. Duda R. Kučinskim piešķīra brigādes ģenerāļa pakāpi jau pēc nāves. Nomira R. Kučinskis 2004. gadā ASV 74 gadu vecumā. Viņa krūšutēls Krakovā vairākkārt piedzīvoja vandaliskus uzbrukumus.

Zīmīgi, ka ASV, jau savlaicīgi zinot par gaidāmo karastāvokļa ieviešanu, un neraugoties, uz to, ka to aģents jau bija izvests no Polijas, uzskatīja par vajadzīgu glabāt noslēpumu, par gaidāmo notikumu nebrīdināja „Solidaritātes” vadību. Iespējams, ASV valdība negribēja saņemt pārmetumus par sakariem ar „Solidaritāti”. ASV ņēma vērā gan padomju intervences, gan kara stāvokļa ieviešanas iespējamības. Taču tās negatavojās tieši iejaukties notikumos PSRS ietekmes sfērā, kā to nedarīja ne 1953. gadā VDR, ne 1956. gadā Ungārijā, ne 1968. gadā Čehoslovākijā. Iespējams, ka arī ASV līderi, tāpat kā padomju vadītāji, domāja, ka būtu labāk, ja poļi paši savās mājās ieviestu kārtību un tādējādi ļautu izvairīties no destabilizācijas visā Eiropā un pasaulē.

PTR vadība Vašingtonas klusēšanu, kad tā pēc R. Kučinska bēgšanas zināja par gatavojamajiem pasākumiem, interpretēja, ka ASV vadītāji gatavi ar izpratni pieņemt kara stāvokli, ko gan ASV, gan Polijas tauta uztvēra kā „mazāko ļaunumu” salīdzinājumā ar padomju okupāciju.

Protams, ASV vadībai maz rūpēja demokrātija Polijā, tā vēlējās paplašināt savu un mazināt PSRS ietekmi. Plaši zināmi ir ASV prezidentam D. Rūzveltam pierakstītie vārdi (kā norādījis vēsturnieks D. Šmics, prezidenta bibliotēkas dokumentu izpēte gan neapstiprina versiju, ka prezidents F.D. Rūzvelts būtu tos izteicis. Pirmo reizi tie parādījās žurnālā „Times” 1948. gada 15. novembrī) par Nikaragvas diktatoru A. Samosu: „Samosa varbūt arī ir kuces dēls, bet viņš ir mūsu kuces dēls”, kuri, lai kam arī tie piederētu, precīzi atspoguļoja ASV piekopto politiku.

Tiesa, poļu publicists J. Broņislavskis ir izsacījis pieņēmumu, ka ASV prezidenta R. Reigana dusmu pilno reakciju 1982. gada janvārī uz kara stāvokļa ieviešanu Polijā un ar to saistītos uzbrukumus PTR un PSRS valdībām

var izskaidrot nevis ar to, ka ASV valdība arī turpmāk gatavojās savā pasaules politikā izspēlēt poļu kārti, bet gan ar sarūgtinājumu, ka PSRS izvairījās no iesaistīšanās konfliktā pēc intervences Afganistānā parauga. PSRS intervencei Polijā būtu vēl vairāk jāvājinā „sociālistiskā sadraudzība”, bet ASV gūtu lielāku rīcības brīvību pasaulē. Cik J. Broņislavska pieņēmums atbilst patiesībai, autoram grūti spriest.

Lai nu kā, Rietumvalstu valdības, kuras ar simpātijām bija sekojušas valdošās komunistiskās partijas varas vājināšanai Polijā, tagad, vīlušās cerībās, reaģēja asi, īpaši ASV prezidents R. Reigans. Jau dienu pēc kara stāvokļa ieviešanas Polijā ASV pasludināja par lauksaimniecības produktu piegāžu tai pārtraukšanu. Tiesa, citas Rietumvalstis nesevoja ASV paraugam. 17. decembrī, uzstājoties televīzijā, ASV prezidents R. Reigans pārmeta V. Jaruzelskim „Solidaritātes” sagraušanu, arodbiedrību darbinieku arestus, rūpniecības uzņēmumu sagrābšanu ar karaspēku, vardarbību pret vienkāršajiem iedzīvotājiem. Vienlaikus prezidents norādīja, ka aiz militārajiem pasākumiem „stāv Padomju Savienība”. R. Reigans paziņoja, ka tiek ierobežota ekonomiskā sadarbība ar PTR. ASV valdība ieviesa ekonomiskās sankcijas pret Poliju un PSRS, uzņēmās arī starptautisku sankciju organizēšanu pret tām.

Toreizējā Lielbritānijas premjerministre M. Tečere savos memuāros atzīst, ka kopš 1980. gada beigām amerikāņi bija pārliecināti, ka krievi plāno iebrukumu Polijā, tāpat kā savulaik Čehoslovākijā. Šādā gadījumā briti gatavojās realizēt pret Padomju Savienību tai jutīgas sankcijas. Bet tas, ka kara stāvokli ieviesa Polijas valdība, mainīja situāciju, kaut arī pastāvēja aizdomas, ka šo pasākumu pamatā „ir krievi”.

1982. gada 4. janvārī Briselē notika Eiropas Kopienas (EK) valstu ārlietu ministru sesija lai izstrādātu vienotu pozīciju attiecībā pret Poliju. Sesijas dalībnieki ņēma vērā ASV spertos soļus, taču vienlaikus paziņoja, ka EK turpinās sniegt Polijai humanitāra rakstura palīdzību. Sakarā ar lielajām domstarpībām EK iekšienē 11. janvārī notika NATO Padomes ārkārtas sesija, veltīta stāvokļa Polijā novērtējumam. 12. janvārī NATO valstis publicēja savu ārlietu ministru paziņojumu, kurā atsaucoties uz Helsinku apspriedes Nobeiguma aktu (1975), pieprasīja Polijas valdībai kara stāvokļa atcelšanu, visu apcietināto atbrīvošanu, vienlaikus piesolot savu palīdzību. Tā kā PTR valdība uz to nereaģēja, atsevišķas NATO valstis saskaņā ar savu stāvokli un likumdošanu piemēroja dažādas sankcijas pret PTR un PSRS. Tai skaitā būtiski tika ierobežota Polijas ārējā tirdzniecība.

ASV prezidents preses konferencē paziņoja, ka viņš vedis ilgas saruna ar Romas pāvestu Jāni Pāvilu II, kurš atzinīgi novērtējis ASV soļus. Tā vismaz daļēji bija nepatiesība, jo atbildei uz to 20. janvārī Vatikānā tika publicēts pāvesta paziņojums, kurā bija teikts, ka Jānis Pāvils II nepiekrīt tiem soļiem, kuri varētu pasliktināt poļu tautas dzīves apstākļus.

Polijai tika atņemts vislielākās labvēlības statuss tirdzniecībā, un tika bloķēts tās pieteikums par pievienošanos Starptautiskajam valūtas fondam. Polijas tālaika vadītāji ASV ekonomiskās sankcijas pret suverēnu valsti vērtēja kā starptautisko tiesību normu, ANO Statūtu pārkāpšanu, lai radītu bezprecedenta spiedienu pret Poliju, saasinātu tajā ekonomiskās grūtības, destabilizētu situāciju ASV imperiālisma interesēs. Protams, sankcijām bija negatīva ietekme uz Polijas ekonomiku. Tikai daudzi privātie ziedojumi no Rietumeiropas palīdzēja daudziem poļiem izturēt grūtības, kuras uzvēlās viņu māsaimniecībām. Polijas valdība apgalvoja, ka no 1981. līdz 1985. gadam tās Polijas ekonomikai maksāja 15 miljardus \$. Zaudējumus tikai daļēji kompensēja padomju aizdevumi par kopējo summu 3,4 miljardi \$ un izejvielu un enerģijas resursu piegāžu pieaugums.

1982. gada 29. janvārī R. Reigans pasludināja no septiņiem punktiem sastāvošu programmu ekonomisko sankciju ieviešanai pret PSRS. Īpaši lielu uzmanību ASV vadība veltīja gāzes vada Rietumsibīrijā – Eiropa izvērsts celtniecības bloķēšanai. Tomēr, neatkarīgi no amerikāņu sankcijām, VFR, Francija un Lielbritānija izpildīja ar PSRS parakstītos līgumus, uzsverot, ka tie bija noslēgti pirms krīzes sākuma Polijā.

Jāpasaka daži vārdi par ekonomisko sankciju ietekmi uz tautu. To uzdevums bija veicināt neapmierinātību poļu tautā ar savu pastāvošo valdību, kuras rīcība bija izsaukusi sankciju ieviešanu. Līdzīgi Rietumu sabiedrotie II Pasaules kara laikā cerēja ar Vācijas pilsētu nežēlīgu bombardēšanu panākt to iedzīvotāju nostāšanos pret nacistisko režīmu. Šai ziņā pilsētu bombardēšanai kara laikā un ekonomisko sankciju ieviešanai miera apstākļos bija viens mērķis. Taču Rietumu sabiedroto taktika gan II Pasaules karā, gan pēckara apstākļos līdz pat mūsdienām – panākt iedzīvotāju cīņu pret savu valdību, neattaisnojot sevi ne tolaik, ne mūsdienās. Ja sankcijas arī daļā tautas stiprināja neapmierinātību ar savu valdību, ar PSRS atbalstu tai, tad citā daļā vairoja naidu pret sankciju ieviešējiem, kuri ar savu rīcību tieši pastiprināja vienkāršo iedzīvotāju ciešanas.

Par to, kāpēc 1981. gada decembrī PTR tika ieviests kara stāvoklis, politologi un vēsturnieki diskutē vēl līdz šai dienai. Vai V. Jaruzelskis vienkārši mēģināja nostiprināt savu un savas partijas varu? Vai viņš gaidīja intervenci no PSRS puses, kā to apgalvo savās atmiņās, un tāpēc nolēma pats rīkoties, lai novērstu vēl lielāku ļaunumu, Čehoslovākijas likteni 1968. gadā, ko gan apšaubā viņa oponenti? (Vēl 2007. gadā veiktas poļu sabiedriskās domas aptauju rezultāti par ģenerāļa V. Jaruzelska rīcības vērtējumu, ieviešot kara stāvokli 1981. gadā, ir pretrunīgi. Puse respondentu uzskata, ka ģenerālis izglāba Poliju, bet otra puse ir pārliecināta, ka viņš „izmantoja poļu rokas, lai grābtu karstas ogles krieviem”).

Līdz mūsdienām nerimstošajos strīdos par kara stāvokļa ieviešanas lietderību vēsturnieku, politologu un publicistu vidū parasti tiek izteiktas trīs galvenās pozīcijas:

Pirmā: V. Jaruzelskis 1981. gadā centās panākt padomju militāru iejaukšanos, lai apspiestu opozicionārus Polijā. Daudzi Rietumu un Polijas vēsturnieki atbalsta šo tēzi, uzstājot, ka V. Jaruzelskis mēģināja ar padomju iejaukšanās palīdzību saglabāt savu personīgo un PASP varu. Saproto, ka padomju iebrukums nesešos, viņš ieviesa kara stāvokli pašu poļu rokām. Tā rezultātā viņš saglabāja varu un par astoņiem gadiem atvirzīja komunisma krišanu Polijā.

Otrā: daļa poļu vēsturnieku uzskata, ka no Polijas interešu viedokļa tā bija liela kļūda vai pat noziegums, jo PSRS, kura jau bija ievēdusi savu karaspēku Afganistānā, vairs nevarēja realizēt bruņotu iebrukumu Polijā, un V. Jaruzelskis joprojām varēja vienoties ar „Solidaritāti”.

Trešā: V. Jaruzelskis darīja visu iespējamo, lai izvairītos no padomju militārās iejaukšanās. Pēdējo pieņēmumu apstiprina 1992. gadā atklātībā nākušais fakts, ka Baltkrievijā patiešām tika veikta padomju karaspēka koncentrācija un arī VDR armijā tika izstrādāti intervences plāni. Šo pozīciju aizstāv vairāki Polijas un Krievijas vēsturnieki un žurnālisti. Viņi uzskata, ka V. Jaruzelskis centās pārliecināt padomju pusi, ka poļi paši tiks galā ar situāciju. Saproto, ka gadījumam, ja Polija pati nespēs tikt galā, un padomju pusei ir rezerves rīcības plāns (karaspēka ieviešana), V. Jaruzelskis ieviesa kara stāvokli un novērsa brāļu karu Polijā un padomju militāru iebrukumu. Arī daudzi notikumu aculiecinieki un analītiķi uzsver, ka notikumi nesāka attīstīties katastrofāli tikai pateicoties kara stāvokļa ieviešanai.

Tādejādi strīdi parasti koncentrējas ap problēmu, vai PSRS bija gatava (un spējīga) „sociālisma aizsardzībai” ievest savu karaspēku Polijā un vai PTR toreizējā vadībai bija cita izvēle kā bruņotas varas pielietošana.

Par PSRS iespējamo rīcību Polijā diskutēt var ilgstoši. L. Brežņevs bija teicis: „Ja poļu komunisti padosies kontrrevolucionāriem noskaņojumiem, tad Polijas liktenis, miera liktenis Eiropā tiks lemts ar spēku”. Tā pati tēze pēc būtības tika publiski pausta 1981. gada februārī PSKP XXVI kongresā. Šai gadījumā vārdi saskanēja ar darbiem. 1981. gada pirmajā pusē turpinājās PSKP vadības spiediens uz PASP vadību, no Maskavas nepārtraukti nāca aicinājumi atjaunot kārtību, kam bija pievienoti ieteikumi kā izvietot kadrus, un dažreiz arī zināmi slikti slēpti draudi,

ka, iespējams, būs nepieciešams atjaunot kārtību Polijā ar ārēju spēku palīdzību. Draudīgajam tonim bija jāpamudina PASP vadību uz enerģiskāku darbību lai izvairītos no Padomju Savienības militāras akcijas.

Jāatzīst, ka faktiski paši poļi bija vainojami tādu apstākļu radīšanā, kad Polijai draudēja ārēju spēku iejaukšanās. V. Jaruzeļskis konstatēja: „Mūsu iekšējie ķīviņi, kontroles zaudēšana pār valsts organismu, faktiskas divvaldības rašanās, mūsu izsaukti ekonomiskie sarežģījumi kaimiņvalstīs, draudi stabilitātei un koalīcijas infrastruktūras darbībai utt. Tikai uz šī fona var un vajag atcerēties visu to, ko tajā laikā redzējām ar „neapbruņotu aci”.” 2009. gadā V. Jaruzeļskis atzina, ka, ja viņš būtu padomju ģenerālis un redzētu, kas 80. gadu sākumā notiek Polijā, viņš pieņemtu lēmumu iejaukties.

To komentējot, Ā. Mihņiks savukārt norādīja, ka padomju ģenerāļi, protams, saka, ka viņi nekad neiebruku Polijā. „Bet, kad 1989. gadā es ierados Maskavā, visi man teica: „Mēs neiesoļojām [Polijā] tikai pateicoties ģenerālim. Tā ir mūsu un jūsu laime.”

Tāpat Ā. Mihņikam paziņoja PSKP CK Politbiroja locekļi A. Jakovļevs, M. Gorbačovs un E. Ševardnadze. Viņi visi teica: „Ja tā būtu turpinājies vēl 2–3 mēnešus, mēs tur būtu iegājuši.” (Tiesa, 1981. gadā tikai M. Gorbačovs bija PSKP CK Politbiroja loceklis un varēja liecināt par tā laika noskaņojumu PSRS augstākajā lēmējīstādē, pārējie – tikai izteikt savus vairāk vai mazāk pamatotus pieņēmumus – V. Š.)

Vēl mūsdienās tiek pausts viedoklis, ka militāro operāciju apvienojums Afganistānā un iebrukums Polijā sagrautu PSRS bruņoto spēku kaujas spējas. V. Jaruzeļskis savās grāmatās šos pieņēmumus sauc par „stratēģisko infantilismu” un argumentē: 1981. gadā aptuveni Afganistānā atradās 50–60 tūkstoši padomju karavīru un virsnieku, bet PSRS armijas militārais kontingents teritorijās, kas robežojās ar Poliju, sastādīja līdz 2 miljoniem cilvēku. Sadursmē ar padomju militāro spēku Polijai nebija nekādu izredžu, un Rietumos neviens neriskētu Polijas dēļ iesaistīties militārā konfliktā ar PSRS.

Savu redzējumu uz situāciju Polijā ir izteicis arī Francijas prezidents F. Miterāns: „Es vienmēr saskatīju tikai divas, bet ne trīs iespējas: vai nu Polijas valdība atjaunos kārtību valstī, vai to izdarīs Padomju Savienība. „Solidaritātes” uzvaras hipotēzi es uzskatīju par tīru fikciju. Šajā gadījumā kustību būtu iznīcinājusi Padomju armija.”

Kādreiz literatūrā tiek cilāts jautājums, ko padomju vadība darītu, ja kara stāvokļa ieviešana neizdotos? Par to ir maz ziņu. Gadījumam, ja V. Jaruzeļskis un viņa komanda vilcinātos izšķirošajā brīdī, Maskavā tika izstrādāts vēl viens ārkārtas pasākumu plāns – militāri-politiskās diktatūras izveidošana. Par tās kodolu vajadzēja kļūt savienībai ar PSRS uzticīgiem poļu politiskās elites pārstāvjiem – tā dēvētajiem „veselīgajiem spēkiem” PASP un daļai poļu ģenerāļu. Ir ziņas, ka Maskavā tika apspriests jautājums par prezidentūras atjaunošanu Polijā, valdības vadītājam piešķirot īpašas pilnvaras un izveidojot sabiedrības glābšanas valdību, kura nebūtu atbildīga Seima priekšā. Domājams, ka dot viennozīmīgu atbildi uz jautājumu, kā rīkotos Padomju Savienības vadība, ja Polijas vadītāji padotos „Solidaritātes” spiedienam, atdotu tai varu, vai vismaz dalītos tajā, ar mūsdienu pētnieku rīcībā esošo faktu materiālu nav iespējams. Viens gan ir skaidrs: kaut kādas „labas izejas” no situācijas tolaik Polijai nebija.

Ir vēl viens interesants notikumu iztulkošanas aspekts. Var teikt, ka ar kara stāvokļa ieviešanu novēršot padomju karaspēka ienākšanu Polijā, V. Jaruzeļskis faktiski nepieļāva Brežņeva ierobežotās suverenitātes doktrīnas pielietošanu. No otras puses, viņa solis paglāba PSRS no vajadzības karot divās frontēs: Afganistānā un Polijā. Ir grūti spriest, pie kā tas varēja novest. Lai arī kā mēs interpretētu Padomju vadības iespējamās soļus, Polijas tauta kara stāvokļa ieviešanas rezultātā izvairījās no iespējamās padomju intervences, bet PSRS vadība no kārtējās politiskās kļūdas. Padomju Savienības ārpolitika Polijas jautājumā 1981. gadā liecināja par tās zināmu elastīgumu attiecībā uz t.s. „reālā sociālisma” krīzēm. (Tiesa, lielā Polijas iedzīvotāju daļā valdīja noskaņojums, ka par karastāvokļa ieviešanu ir atbildīga Padomju Savienība, kuras mērķis ir padarīt vispār neiespējamas demokrātiskas pārmaiņas valstī.)

Kā atzīst poļu žurnālists un politiķis A. Rozeneks, „Jaruzelska ieviestais kara stāvoklis izglāba Poliju no pilsoņu kara un Varšavas līguma spēku ar padomju armiju priekšgalā iespējamā iebrukuma”. (Pie teiktā var piebilst – arī no ekonomiskas katastrofas.) Kara stāvokļa ieviešana paglāba Poliju no Ungārijas (1956) un Čehoslovākijas (1968) likteņa. (Zīmīgi, ka propagandā PTR pēc 1981. gada 13. decembra nozīmīgu vietu ieņēma 1956. gada Ungārijas notikumu tēma. Atkal un atkal demonstrējot to dienu kinohroniku, partijas propagandisti centās pārliecināt ierindas poļus, ka tikai savlaicīga kara likuma ieviešana ļauj izvairīties no “Budapeštas rudenim” raksturīgās cilvēku linčošanas un citām šausmām, bet arī no ārvalstu karaspēka ierašanās Polijā. Neapšaubāmi, ka vismaz uz daļu iedzīvotāju šī iespējamā notikumu scenārija atainošana iedarbojās.)

Vai 1981. gadā bija iespējama PASP un PTR vadības un „Solidaritātes” vienošanās, kāda 1989. gadā notika pie Apaļā galda?

No vienas puses jāpiekrīt poļu vēsturniekam A. Pačkovskim, ka kara stāvokļa ieviešana bija neizbēgama, jo varas turētāji „nespēja, viņi nevarēja” atrast citu izeju no situācijas, kurā atradās valsts. Minētais vēsturnieks pamatoti uzsvēris, ka „sociālisma” sistēma vienkārši neparedzēja opozīcijas esamību, neprata ar to sadzīvot. Arī redzamais „Solidaritātes” aktīvists Ā. Mihņiks akcentēja, ka tikai 1988. gadā, pēc divu gadu ilgiem „Solidaritātes” streikiem, V. Jaruzelskis, atbrīvots no padomju spiediena, nolēma vest sarunas ar opozīciju.

Taču, no otras puses, vai „Solidaritāte” bija gatava vienoties, „sadzīvot” ar varas pārstāvjiem?

Jau pēc „sociālisma” sabrukuma Polijā V. Jaruzelskim nācās atbildēt uz bijušo „Solidaritātes” darbinieku pašslavināšanu, kuri, notikumiem attālinoties pagātnē, arvien paaugstināja savas darbības 80. gadu sākumā pašnovērtējumu. Atzīstot PASP darbības trūkumus, atpalikšanu no notikumu gaitas, ģenerālis kritiski izteicās arī par „Solidaritātes” soļiem tai laikā: „Tās mērķis bija cildens, bet vai tas svētīja jebkādus līdzekļus? Kas notika ceļā uz šo mērķi? Kāda bezdibeņa malā izrādījās valsts 1981. gada beigās?” V. Jaruzelskis uzņēmās atbildību par tolaik pieņemto lēmumu, taču pamatoti norādīja: „Lai panāktu godīgu un objektīvu izpratni, būs jāatzīst: par kara likumu ir atbildīgi gan tie, kas to ieviesa, gan tie, kuri pie tā noveda. 80. gadu sākumā Polijas sabiedrība nebija sadalīta „Solidaritātes” eņģeļu karapulcos un sātāniskajos varas bataljonos. Realitāte bija daudz sarežģītāka.”

Pagājušā gadsimta 90. gados skanēja balsis, ka atbalsts „Solidaritātei” pakāpeniski vājinājās, ka jau 1981. gadā varēja realizēt ko līdzīgu 1989. gada „Apaļajam galdam”, PASP vadībai vienojoties ar „Solidaritāti”, tāpēc arī kara stāvokļa ieviešana nebija nepieciešama. Uz to 1995. gadā ir atbildējis poļu vēsturnieks, savā laikā (1974–1980) PASP CK Politbiroja loceklis A. Verblāns: „Īpaši bīstama situācija izveidojās 1981. gada rudenī. Masu dabiskā noguruma rezultātā jau bija redzama zināma „Solidaritātes” ietekmes mazināšanās un parādījās sabiedriskās apātijas pazīmes. Tieši šādos brīžos ar masām saistītās un mazākās vismazākās izmaiņas viņu noskaņojumā izjūtošās revolucionārās organizācijās pieaug ekstrēmisma tendences. Tās rada sajūtu: ja ne tagad, tad kad? Tieši tā, manuprāt, ir jāvērtē „Solidaritātes” Vispolijas komitejas Radomas sesijas un tās lēmumu nozīme. Tāpat jāvērtē decembra vidū paredzētās masu demonstrācijas, kas bija saistītas ar 1970. gada notikumu Piekraštē gadadienu. Viss virzījās uz konfrontāciju.”

Vēl aptverošāku situācijas analīzi sniedzis V. Jaruzelskis, norādot, ka „visam nobriešanai ir vajadzīgs laiks – labībai, dārzeņiem, augļiem. Arī politiķiem un sabiedrībai. Situāciju tajā laikā nevar izskatīt ārpus reālajiem faktiem, kuri noteica gatavības pakāpi. Es teikšu tēlaini: ne tikai Prāgas pavasaris Čehoslovākijā 1968. gadā apsteidza savu vēsturisko laiku – arī mūsu Polija 1981. gada rudenī apsteidza vēsturi. Pie tā varam piebilst: „Solidaritāte” soļoja pārāk ātri, bet mēs, varas iestādes, pārāk lēnu. 1981. gadā vēl neviens nebija nobriedis lēmumiem, kas kļuva iespējami pēc septiņiem-

astoņiem gadiem. Opozīcija nebija nobriedusi, tajā dominēja radikāli un pat avantūristiski spēki. Nebija nobriedušas spēka struktūras, kuras dedzīgi aizstāvēja to sistēmu, kurai kalpoja. Nebija nobrieduši apstākļi Padomju Savienībā un citās, kā viņi toreiz teica, sociālistiskās nometnes valstīs. Nebija nobriedusi situācija pasaulē. Vēsturiski visam savs laiks. Var teikt, ka kara stāvoklis it kā iesaldēja 1981. gada situāciju. Notika sava veida hipotermija (siltasiņu organisma ķermeņa temperatūras samazināšanās zem 35,0 C. – V. Š.) Pēc tās sasalušais laiks atdzīvojās jaunā vēsturiskā vidē. Vara un „Solidaritāte” – tās pašas konflikta puses, taču tās atmodās citos apstākļos, kuru viens no avotiem bija pārvērtības kā Padomju Savienībā, tā arī Polijā. Gan „Solidaritātē”, gan varas iestādēs kļuva vājāki galējie spārni. Varas ešelona – dogmatiskais, konservatīvais spārns, „Solidaritātē” – radikālais, ekstrēmiskais. Un pie „apaļā galda” varēja sastapties mērenie, centriskie spēki. 1981. gadā šādas iespējas nebija, vienošanās starp dažādiem politiskajiem spēkiem izrādījās nerasniedzama. [...]

Bija vajadzīgs kompromisa gars, līdzsvars, un tie radās gadu gaitā.”

V. Jaruzelskis atzina, ka no vēsturiskā viedokļa „Solidaritātei” bija taisnība. Rezultātā tās vīzija un tieksme panākt demokrātiju uzvarēja, kaut arī ne tādā formā, kāda tika paredzēta 1980.–1981. gada „Solidaritātes” teorētiku sociālekonomiskajos postulātos. Taču tajā brīdī PTR vadība no pragmatiskā viedokļa pareizāk vērtēja situāciju. Tas ļāva novērst katastrofu un vēlāk (1989. gadā) nonākt pie stāvokļa, kurā pārmaiņas varēja notikt nevis bīstamas sadursmes rezultātā, bet gan kontrolētas, mierīgas demontāžas veidā. Ja varas iestādes neīstenotu ar kara stāvokļa ieviešanu saistītos pasākumus, nav iespējams pateikt, kad un kā būtu iespējams sasniegt „Solidaritātes” mērķus.

Iebilstot V. Jaruzelskim, viens no „Solidaritātes” ideologiem Ā. Mihņiks apgalvoja: „Nepavisam nav taisnība, ka kara stāvoklis bruģēja ceļu uz vēsturisko kompromisu un apaļo galdu. Kara stāvokļa stratēģiskais mērķis bija katarizācija – neatkarīgas sabiedrības pretestības pārvarēšanas modelis pēc Ungārijas parauga, ceļš no tanku komunisma un nāves sodiem līdz gulaša komunismam un vispārējam konformismam. Tas bija plāns kā likvidēt gandrīz visas neatkarīgās institūcijas, es atkārtāju: gandrīz visas, jo saglabājās cieņa pret katoļu baznīcas neatkarību. Tika izveidota arī jauna fasāde.” Ā. Mihņiks uzskatīja, ka patiesais cēlonis, kāpēc tika pieņemts lēmums par kara stāvokļa ieviešanu, bija „Jaruzelska komandas bailes zaudēt kontroli pār varas aparātu (acīmredzot precīzāk būtu teikt – situāciju valstī. – V. Š.) Šīs bailes dabiski izraisīja sabiedrības nemieru spoks, bet, vēl svarīgāk, tās radīja pieaugošais Maskavas spiediens, tās nemitīgā šantāža un draudi, kam vajadzēja izraisīt partijā iekšēju apvērsumu”. Pēc Ā. Mihņika domām „V. Jaruzelska komandai kara stāvoklis bija vienīgā izeja, ja tā nevēlējās, lai viņu aizrautu „Solidaritātes” revolūcijas stihija, iekšējais apvērsums partijā vai padomju iejaukšanās.”

Tomēr vienlaikus arī Ā. Mihņikam nācās atzīt: „Izvairīšanās no šādas [padomju – V.Š.] iejaukšanās neapšaubāmi bija gan Polijas, gan „Solidaritātes” interesēs, kaut arī ģenerāļi neieviesa kara stāvokli, lai izpelnītos mūsu pateicību.”

Domājams, Ā. Mihņikam, A. Pačkovskim u.c. ir taisnība – PASP vadība un PTR varas iestādes 1980.–1981. gadā bija iesīkstējušas dogmatismā, nespēja pat iedomāties, ka atteikšanās no iepriekšējā attīstības modeļa varētu būt tautai izdevīga. „Solidaritātes” sekmīgā darbība parādīja, ka daudzi poļu strādnieki vairs nejuta cieņu pret savu „strādnieku valsti”, bet daļa komunistiskās elites pārstāvju sāka zaudēt gribu valdīt ar iepriekšējām metodēm.

Taču pats Ā. Mihņiks ir devis arī aptverošu „Solidaritātes” darbības novērtējumu 80. gadu sākumā. Viņš gan atzina: „Solidaritāte” bija vismasveidīgākā divdesmitā gadsimta atbrīvošanas kustība Eiropas kontinentā. Tā bija miljonu cilvēku kustība par atbrīvošanu un pilsoņu tiesībām; par Polijas lielo atgriešanos uz galvenā vēstures ceļa, par nacionālās identitātes un cilvēka cieņas atjaunošanu.”

Taču par situāciju „Solidaritātē” 1981. gadā Ā. Mihņiks izteicās ļoti kritiski: „Kustība bija apaugusi ar visām sistēmas negatīvajām iezīmēm: neiecietību pret disidentiem un citādi darošajiem, kritikas apspiešanu, primitīvu šovinismu. [...] Uzplauka vadoņu kults. Pirmais – augstākās vadonis – Valensa, kuru nedrīkstēja kritizēt, pēc tam gandrīz katrā provincē un katrā uzņēmumā [savi] vadītāji. Un sliktāk par visu, kā aprakstījis Ē. Fromms (Vācijas/ASV psihoanalītiķis, filozofs un sociālpsihologs – V.Š.) [...], cilvēki vēlējās atbrīvoties no savas brīvības, nodot to šo negaidīti uznirušo autoritāšu rokās. Neiecietību pavadīja [...] šovinisms. „Īstie poļi” no „Solidaritātes” arī sludināja totalitāru ideoloģiju, tikai citā, nevis sarkanā krāsā. Kustība ieguva savu pašas dinamiku, pretēji loģikai, kļūstot arvien radikālāka, kaut arī tikai vārdos. Kādā brīdī demokrātiski ievēlēti darbinieki zaudēja kontaktu ar realitāti: iestājās amoks (psihisks traucējuma veids, kas satopams Malajas arhipelāga iedzīvotājiem; slimnieks pēc īslaicīgas lēkmes metas skriet, iznīcinot visu, kas gadās ceļā – V. Š.). Viņi pārstāja domāt politiskās kategorijās, krita mistikā – izrunātais vārds it kā pārvērtās par materiālu spēku; t.i. pietiek pateikt: „Atdodiet varu!”, un vara nonāks mūsu rokās.”

Vēsturiskā procesa pakāpenības izpratnei ar laiku tuvinājās arī daudzi „Solidaritātes” darbinieki. Bijušais „Solidaritātes” aktīvists, žurnālists un rakstnieks S. Bratkovskis kara stāvokļa ieviešanas 10. gadadienā rakstīja „... Ja mūs neizdotos neitralizēt tik profesionāli, kā mācību grāmatā, asinis būtu lijušas kā divi reiz divi ir četri; jaunieši vērstos pret ieročiem pat ar kailām rokām”.

Savukārt bijušais aktīvais „Solidaritātes” darbinieks, mūsdienās konservatīvais politiķis J. Kačiņskis 1994. gadā izdotajā grāmatā „My” (Mēs) par tā laika „Solidaritāti” ir izteicies: „... šī briesmīgā kustība, ņemot vērā tās raksturu un uzbūvi, nevarēja būt demokrātiska [...] Ja 1989. gadā „Solidaritāte” būtu tikpat spēcīga, kā 1981. gadā, tad Polijā vispār netiktu izveidots nekāds demokrātisks mehānisms.” Tam piekrita arī V. Jaruzeļskis: „Kara stāvoklis radikāli novājināja „Solidaritāti”. Tādā veidā, vai, ja vēlaties, paradoksālā veidā tas veicināja faktu, ka dažus gadus vēlāk jaunās starptautiskās situācijas apstākļos kļuva iespējama minētā demokrātiskā mehānisma izveide Polijā.”

Kara stāvokļa ieviešana izglāba „Solidaritāti” no neizbēgamās sagrāves militāras intervences rezultātā, saglabājot pamatu demokrātijas veidošanai valstī nākotnē. Karastāvoklis, lai arī tas izklausās paradoksāli, atbrīvoja ceļu dialogam. „Savā ziņā,” uzsvēra V. Jaruzeļskis, „tas iesaldēja sabiedriski politisko struktūru, kas bija izveidojusies 1980.-81. gadu mijā, pārcēla to citā vēsturiskā laikā un ģeopolitiskā stāvoklī, apstākļos, kuros nacionālās saskaņas ideja kļuva par vienīgo veidu, kā atrisināt Polijas lietas”. Turpretī 1981. gadā, pēc viņa vārdiem, bija cits laikmets, kad sabiedrība vēl nebija nobriedusi vēsturiskam kompromisam.

Jāatzīst, ka ģenerālis V. Jaruzeļskis, 1863. gada poļu sacelšanās dalībnieka mazdēls, pārkāpjot gadsimtiem senās tradīcijas, atturēja poļus no kārtējās pašnāvnieciskās sacelšanās, ko daži poļu karstgalvi – nacionālisti joprojām nevar viņam piedot.

Pēc PTR sabrukuma V. Jaruzeļskis bieži atkārtoja vienu domu: „Es zinu, ka kara stāvoklis bija ļaunums. Bet tas bija mazāks ļaunums nekā pilsoņu karš vai padomju iejaukšanās.” „Es nekad un nekur neesmu apgalvojis, ka kara stāvoklis bija svētība. Protams ļaunums! Bet tas tiešām bija mazāks nekā iekrišana bezdibenī, kura malā stāvēja valsts.” „Tā nav taisnība, ka tas bija karš pret tautu, un vēl jo vairāk, kā to groteski sauc „poļu – Jaruzeļska karš”. Ja tas tā būtu, kara stāvoklis norisinātos citādi. Citādi būtu rīkojusies Polijas armija. Citāda būtu tās kaujas gatavība un disciplīna, arī starp kara klausībā iesauktajiem, no kuriem 50% pirms iesaukuma armijā bija „Solidaritātes” locekļi.”

Var teikt, ka katras tautas un katras valsts vēsture ir ne tikai notikušo faktu, bet arī notikumu, no kuriem tai izdevās izvairīties, kopums. Šāds „nenoticis notikums” bija arī iespējamā Varšavas valstu

līguma padomju karaspēka ieviešana Polijā vai plašu pašu poļu masu sadursme, pilsoņu karš 1981.gada nogalē.

V. Jaruzelska vadībā izcili organizēti tika veikta militāri-policijiska akcija. Tā notika ja ne pilnībā bez asinīm, tad ar „mazu asinsizliešanu”. V. Jaruzelski tautā tāpēc dažkārt sauca par „mazākā ļaunuma ģenerāli”, daudzi poļi joprojām viņam puda simpātijas un cieņu.

1981. gada decembra notikumiem Polijā bija arī starptautiska nozīme. M. Gorbačovs PASK X kongresā 1986. gada 30. jūnijā paziņoja: „Vēsture neapšaubāmi ar cieņu pieminēs PASK vadību, tūkstošiem un tūkstošiem poļu komunistu, visus savas valsts patriotus, partijas biedrus un bezpartijiskos, par to, ka viņi, balstoties uz draugu un sabiedroto solidaritāti, pašu spēkiem izveda valsti no dramatiskās situācijas un atvairīja sociālisma ienaidnieku uzbrukumus.” PSKP CK ģenerālsekretārs tolaik nevarēja nerunāt par „sociālisma ienaidnieku uzbrukumu” atvairīšanu, taču galvenā bija padomju līdera konstatācija, ka poļi tai brīdī paši „izveda valsti no dramatiskās situācijas”. Tas ietekmēja situāciju Padomju Savienībā. V. Jaruzelskis atzīmējis, ka, no vienas puses, kara stāvokļa ieviešana Polijā attālināja visas „sociālisma sistēmas” sabrukumu, taču, no otras puses, tāda alternatīva kā Varšavas līguma valstu karaspēka ieviešana Polijā nostiprinātu „stingrā kursa” piekritējus PSRS un M. Gorbačovs tad nenāktu pie varas un neuzsāktu reformas PSRS, kuras noveda pie tās un visas „sociālistiskās sistēmas” sabrukuma. Pieņemums šķiet visai ticams, kaut pierādīt to nevar. Lai nu kā, citāda notikumu gaita Polijā 1981. gada nogalē gala rezultātā nosacītu arī ievērojami citādāku „sociālistiskās sistēmas” un starptautiskās situācijas attīstību.

Ar kara stāvokļa ieviešanu valstī PASK un PTR vadībai izdevās izvairīties kā no varas zaudēšanas, tā no „sabiedroto” intervences, arī plašas asinsizliešanas, bet izvest Poliju no krīzes, nostiprināt pastāvošās varas sistēmu ģenerālis un viņa līdzbiedri tā arī nespēja. Viņu realizētie pasākumi neatrisināja PTR pamatproblēmas, bet tikai aizkavēja sociālistiskā režīma krišanu tajā. Tomēr valstī krīze nebeidzās; lai arī streiki tika apslāpēti un tieši draudi komunistu varai tika novērsti, „Solidaritāte” turpināja baudīt lielu iedzīvotāju masu atbalstu. 1989. gadā, atceroties kara stāvokli, V. Jaruzelskis sacīja: uzvarot kauju 1981. gada beigās, mēs zaudējām visu cīņu.

Jau 90. gados, nebaidoties no savu bijušo līdzbiedru dusmām, viens no opozīcijas līderiem 70-80. gados Ā. Miņņiks, puda viedokli: „Ja Jaruzelskis nebūtu ieviesis kara stāvokli, kārtību Polijā atjaunotu Varšavas pakta virspavēlnieks. Un tā būtu pavisam cita kārtība. Jaruzelskis bez asinīm izveda Poliju no sociālisma. Nevienš nedomāja, ka tas ir iespējams.”

Mūsdienās daudzi atzīst, ka kara stāvokļa ieviešana ilgtermiņā atvieglāja Polijas iziešanu no „sociālisma”. Lielu daļu sāpīgā padomju stila ekonomikas demontāžas darba paveica Z. Messnera un M. Rakovska vadītās valdības. Tikai tad, kad „pārbūve” PSRS mainīja starptautisko kontekstu, Varšavā 1989. gada pavasarī varēja notikt „apaļā galda” sarunas.

Ilgu gadu laikā apmēram puse no visiem poļiem atzinīgi vērtē kara stāvokļa ieviešanu 1981. gadā, uzskatot, ka tas izglāba Poliju no padomju militārās iejaukšanās. Kā kādā intervijā radio „Liberty” (Brīvība) sacīja bijušais (2001–2005) Polijas aizsardzības ministrs J. Šmajdzinskis: „Kā liecina sabiedriskās domas aptauju rezultāti, arvien vairāk poļu [mūsdienās gan to nevar apgalvot – V.Š.] uzskata, ka lēmums par kara stāvokļa ieviešanu bija pamatots. Poļu viedoklis šajā jautājumā ir atšķirīgs, jo šis ir viens no vispretrunīgāk vērtētajiem notikumiem mūsu vēsturē. Tomēr lielākajai daļai poļu tas bija mazākais ļaunums.” Tik tiešām, socioloģisks pētījums, ko 2000. gadu sākumā veica Polijas Sabiedriskās domas pētījumu centrs, rādīja, ka tolaik 51% poļu uzskatīja, ka lēmums ieviest kara stāvokli bija pareizs. Lielākā daļa no viņiem savu vērtējumu motivēja ar [padomju] „iejaukšanās draudiem”. Arī XXI gs. sākumā sabiedriskās domas aptaujas liecina, ka tāpat kā pirms 30 gadiem, arī

mūsdienās kara stāvokļa ieviešanas vērtējums ir atšķirīgs: apmēram puse poļu to uzskata par pamatotu, apmēram trešdaļa pauž pretēju viedokli, pārējiem nav skaidras nostājas šajā jautājumā. (Parasti kreiso spārnu aizstāvji mēdz atzīt kara stāvokļa ieviešanu par pamatotu, savukārt labējā spārna atbalstītāji to uzskata par komunistiskā režīma noziegumu.) Tiesa, laika gaitā populistisku noskaņu ietekmē šo gadu notikumi tiek vērtēti arvien kritiskāk.

4-4-2

„Solidaritāte” jaunas cīņas taktikas meklējumos.

Varas iestāžu mēģinājumi stabilizēt situāciju.

Pēc kara stāvokļa ieviešanas „Solidaritātes” organizācijas nonāca neapskaužamā situācijā, taču neatteicās no cīņas par savu mērķu sasniegšanu. Gandrīz uzreiz pēc „Solidaritātes” vadības aresta sāka veidoties tās **pagrīdes struktūras**. Nedaudziem „Solidaritātes” līderiem izdevās pāriet nelegālā stāvoklī. Viņu vidū bija Z. Bujaks, B. Liss, V. Frasiņiuks.

1982. gada 12. aprīlī sāka raidīt „Solidaritātes” radio. 22. aprīlī Z. Bujaks, B. Liss, V. Frasiņiuks un V. Hardeks izveidoja Pagaidu koordinācijas komisiju (*Tymczasowa Komisja Koordynacyjna*), kam bija jādarbojas kā „Solidaritātes” pagrīdes centram. Tiesa, drīz sekoja centra locekļu aresti.

6. maijā pagrīdes organizāciju: „S” Reģionālo koordinācijas komisiju (*Regionalna Komisja Koordynacyjna NSZZ „S”*) radīja B. Borusevičs, A. Hols, S. Jarošs, B. Liss un M. Šviteks.

1982. gada jūnijā „Solidaritātes” aktīvisti izveidoja vēl vienu nelegālu organizāciju „Cīņas solidaritāte” (*Solidarność Walcząca*). Tā ieņēma visradikālākās pozīcijas, aicināja uz aktīvām ielu cīņām pret PASP režīmu. Organizācijas dibinātāji bija K. Moraveckis, J. Hmeļevska u.c. (1986. gada sākumā tika izveidota „Cīņas solidaritātes izpildgrupa” (*Grupy Wykonawcze Solidarności Walczącej*), kuras uzdevumi bija „ielu akciju” (tostarp dažādu transparentu izkāršana, saukļu rakstīšana publiskās vietās utt.) īstenošana. Tika mēģināts aģitēt jauniešus, lai viņi atteiktos no militārā dienesta, bet kopumā tikai 32 jauniešiem paziņoja par atteikšanos dienēt Polijas armijā un nosūtīja savus pavēstes atpakaļ uz iesaukšanas birojiem.)

Drīz sāka veidoties reģionāli „Solidaritātes” vadības centri. Arodbiedrībai izdevās saglabāt savu organizāciju ārzemēs, 1982. gada jūlijā tika izveidots koordinācijas birojs Briselē. Mūsdienu vēsturnieki bieži to noklusē, bet notika tas par ārzemju organizāciju, arī saistītu ar izlūkdienestiem, naudu.

Galvenais – „Solidaritāte” nebūt nebija salauzta: 1983. gada sākumā pagrīdē bija vairāk nekā 70 000 biedru.

Kaut tā līdz pat 1989. gada 17. aprīlim bija formāli aizliegta, „Solidaritāte” faktiski turpināja nelegāli darboties daļēji kā arodbiedrība, daļēji kā politiska partija.

„Solidaritātei” izdevās izdzīvot kara stāvokļa apstākļos, kaut liela mēroga pretestību organizēt opozīcija nespēja, un daudzu tās piekritēju draudi valdībai – „jūsu ziema – mūsu pavasaris” – nepiepildījās. Opozīcijas aprindās periodu, kurš iestājās pēc kara stāvokļa ieviešanas Polijā, sauca par „poļu-Jaruzelska karu”, kam vajadzēja nozīmēt, ka visa sabiedrība vienoti uzstājas pret ģenerāli V. Jaruzelski, kurš simbolizēja gan partiju, gan valdību un armiju laikā, kad visa vara bija koncentrēta vienās rokās. Patiesībā šādas vienotības nebija. Sabiedriskās domas aptaujas parādīja, ka astoņdesmito gadu sākumā opozīciju atbalstīja 20-25% Polijas pieaugušo iedzīvotāju. Politiski tā bija pretpadomju, uz Rietumiem orientēta opozīcija.

Kustības karogs palika vecais, bet kustības sabiedriskā būtība kļuva citāda. „Solidaritātes” atbalstītāji izvilka vecos pirmskara laika antikomunistiskos lozungus. Kā situāciju raksturoja K. Modzeļevskis, kara stāvokļa laikā „Solidaritātes” stāvoklis būtiski mainījās. Izzuda masu strādnieku kustība, iekļauta arodbiedrības strukturālajās formās, un tās vietā sāka darboties profesionāli antikomunistiski nelegāli konspiratori.

Sauklis „*Precz z komuną*” (Nost ar komūnu) skanēja katrā demonstrācijā. Ja vēl 1981. gada vasarā opozīcijas necenzētie žurnāli dūsmīgi noliedza apsūdzības antisociālistiskā darbībā, un tā nebija liekulība, tad pēc kara stāvokļa ieviešanas pakāpeniski mainījās arī attieksme pret jēdzienu un vārdu „sociālisms”.

Jaunās „Solidaritātes” struktūras nekādā gadījumā nevarēja organiski iekļauties pastāvošajā politiskajā sistēmā, jo pretendēja uz tādu ietekmi, kas pārsniedza arodbiedrības lomu „sociālistiskajā” sabiedrībā, gan arodbiedrības kā tādas lomu vispār. Tāpēc arī ilgstoši „Solidaritāte” pastāvēja kā pagrīdes organizācija, kuras darbiniekus vajāja drošības dienests.

Neraugoties uz aizliegumiem, tika īstenots protests pret varas pasākumiem.

Viens no „Solidaritātes” organizāciju darbības svarīgākajiem virzieniem bija aģitācija un propaganda. Neraugoties uz kara stāvokļa nestajiem zaudējumiem, „Solidaritāte” 80. gados bija spēcīga un ietekmīga organizācija ar jaudīgu propagandas aparātu. Tika sākota nelegāla laikrakstu („*Europa*” Varšavā, „*Solidarność Walcząca*” (“Solidaritātes cīņa”) un „*Czas*” (“Laiks”) Poznaņā, „*Biuletyn Dolnośląski*” (“Lejassilēzijas biļetens”) Vroclavā, „*Galicja*” (“Galīcija”) Ržešuvā, „*Gryf*” (“Kakls”) Ščečinā) izdošana. Gdaņskā iznākošais legālais nedēļas laikraksts „*Tygodnik Solidarność*” (“Nedēļas Solidaritāte”) tika publicēts 500 tūkstošu eksemplāru tirāžā. Turklāt „Solidaritātes” organizācijas publicēja desmitiem sīkāku necenzētu laikrakstu un biļetenu. Ir ziņas, ka pagrīdes periodā tika izdoti vairāk nekā 500 pagrīdes laikraksti. Pēc citām ziņām tikai 1982.–1985. gadā pagrīdē tika izdoti 1,7 tūkstoši dažādu nosaukumu laikrakstu un žurnālu (daži no tiem īslaicīgi), 1,8 tūkstoši grāmatu un brošūru, dažas no tām tika nodrukātas 5-6 tūkstošos eksemplāru. Pēc Iekšlietu ministrijas datiem, dažos gadījumos slepenās poligrāfijas nozares ražošanas jauda sasniedza 1 miljonu A 4 formāta lappušu dienā. Pat 80. gados kara stāvokļa laikā Polijā periodisko izdevumu spektrs bija daudz bagātāks nekā PSRS.

Pastāvēja arī citas pasīvās pretestības formas: visu valstij piederošo plašsaziņas līdzekļu boikots, nelegālo publikāciju tālāknodošana. Namu sienas tika izkrāsotas ar „Solidaritātes” saukļiem, tās piekritēji nēsāja dažādas nozīmītes, dažos uzņēmumos notika nelieli darba pārtraukumi. Pretestība varai notika arī visai kuriozās formās. Piemēram, tika organizēta protesta akcija, kura izpaudās divas stundas atsakoties lietot pilsētas transportu.

Noraidošā attieksme pret valstī pastāvošo situāciju tika izteikta ne tikai atsevišķos protestos, bet arī masu demonstrācijās. Tiesa, to masveidība bija atšķirīga. Visu 80. gadu garumā to dalībnieku skaita samazināšanās tendence nebija noliedzama. Parasti demonstrācijas tika ieplānotas noteiktos nozīmīgos datumos: 1. un 3. maijā, katra mēneša 13. dienā (dienā, kad tika ieviests kara stāvoklis, protestētāji izslēdza gaismu savos dzīvokļos), 31. augustā (pieminot „Solidaritātes” izveidi). Opozīcijas mītiņos tika skandēts lozungs „*Nie ma wolnosci bez „Solidarnosci”!*” (Nav brīvības bez „Solidaritātes!”). Atbildei uz PASP CK ēkas tika izkārts lozungs „*Nie ma wolnosci bez odpowiedzialnosci!*” (Nav brīvības bez atbildības!)

Kad 1982. gada 1. maijā oficiāli valstī tika svinēti „darba svētki”, „sociālistiskā” režīma pretinieki demonstrēja savu nostāju, dziedot nacionālo himnu un reliģiskas dziesmas, nesot „Solidaritātes” karogus ar sēru lentām. Gdaņskā apmēram 60 000 cilvēku pieprasīja atjaunot arodbiedrības darbību.

Tomēr līdz atklātai konfrontācijai nenonāca. Taču tūlīt pēc tam tika svinēti 3. maija svētki, veltīti valsts pirmās Konstitūcijas pieņemšanas (1791) gadadienai. Atkal notika demonstrācijas, sadursmes ar miliciju, demonstranti to sāka apmētāt akmeņiem, 5 cilvēki sadursmju rezultātā zaudēja dzīvību.

1982. gada 31. augustā masveida protestu demonstrācijas aptvēra desmitiem Polijas pilsētu. Varšavā, Gdaņskā, Vroclavā, Krakovā, Ščecinā, Lodzā, Žešovā (*Rzeszów*), Lubinā, Gožova Velkopolskā (*Gorzów Wielkopolski*) notika sadursmes ielās. Kopējais arestēto demonstrantu skaits pārsniedza 4 000. Pilsoniskās milicijas motorizētās vienības (*Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej*) izmantoja šaujamieročus, kopumā nogalinot sešus cilvēkus. 1982. gada 31. augusta notikumi bija lielākā protesta akcija kara laika periodā. Tad gan pēc saņemta pretspara „Solidaritātes” vadība nolēma aprobežoties ar mierīgākām protesta formām. Tomēr arī turpmāk pagrīdes „Solidaritātes” šūniņas torpedēja, vai vismaz mēģināja to darīt, katru PTR valdības iniciatīvu (par darbu arī sestdienās, referendumu par ekonomiskās reformas īstenošanu, Seima vēlēšanas 1985. gadā, izglītības reformu, arodbiedrību statūtu grozīšanu, ārkārtēju pilnvaru piešķiršanu valdībai utt.).

Faktiski kā pretestību PTR pastāvošajai vadībai var vērtēt arī **iedzīvotāju bēgšanu no valsts**.

Kara stāvokļa izsludināšana 1981. gada decembrī izraisīja gandrīz pilnīgu robežu slēgšanu. Tajā pašā laikā aptuveni 120 – 150 tūkstošu cilvēku, kas tajā laikā atradās Rietumos, nolēma neatgriezties Polijā.

Pēc 1981. gada decembra poļu iedzīvotāju kontakti ar Rietumiem uz laiku ievērojami samazinājās, tie bija daudz zemākā līmenī nekā iepriekšējos gados.

1982. gadā uz kapitālistiskajām valstīm varēja izbraukt tikai ap 189 000 cilvēku. Tiesa, jau 1983. gadā tika reģistrēti vairāk nekā 450 000 izbraucēji uz Rietumiem (tie bija gan īstermiņa braucieni, gan emigrācijas gadījumi). 1984. gadā bija reģistrēti 588 000 un 1985. gadā vairāk nekā 1,1 miljons ārzemju braucienī. Drīzumā kļuva skaidrs, ka tas bija tikai sākums lielumam skaitam ārzemju ceļojumu vilnim, kas līdz 1988. gadam sasniedza gandrīz 2,8 miljonus. (Var arī atzīmēt, ka tai pat 1988. gadā ap 700 tūkstošu ārzemēs dzīvojošu poļu apmeklēja Poliju.) 1988. gada beigās tika atcelti gandrīz visi izceļošanas ierobežojumi: ārzemju pasēs tika izsniegtas visiem gribētājiem, to derīguma termiņš tika pagarināts līdz pieciem gadiem, pasēs pieteikuma veidlapa tika saīsināta un vienkāršota. Braucienī uz ārzemēm vilnis savu maksimumu sasniedza 1989. gadā. Izceļotāju skaits pieauga līdz 19 miljoniem. Taču ir grūti noteikt, cik cilvēku atgriezās Polijā un cik palika ārzemēs, jo kopš PTR likvidācijas Iekšlietu ministrijā ārvalstu braucieni vairs netika reģistrēti.

Priekšstatu par poļu braucieniem uz Rietumvalstīm sniedz 32. tabula.

32. tabula.

1980. gados no Polijas uz kapitālistiskajām valstīm izceļojušo skaits.

(Pēc PTR Galvenās Statistikas pārvaldes (*Główny Urząd Statystyczny*) datiem.)

Izceļošanas gads	Izbraukušo skaits	Tai skaitā neatgriezušies Polijā
1981	521.355	82.495
1982	188.575	27.498
1983	454.799	46.247
1984	587.911	47.497
1985	1.142.544	61.247
1986	1.364.398	73.746
1987	1.741.548	122.493
1988	2.773.166	266.235
1989	2.318.367	522.470
Kopā	11.092.663	1.249.929

Oficiāli no 1981. gada uz pastāvīgu dzīvi ārzemēs izbrauca 96,6 tūkstoši cilvēku, no viņiem 70 tūkstoši – 1988. un 1989. gadā. Emigrāciju noteica ne tikai politiski cēloņi, nevēlēšanās pakļauties pastāvošajai varai, bet arī ekonomiski cēloņi. Daudzi Polijas pilsoņi nereti valsti atstāja uz laiku, meklējot ārzemēs labākus darba un dzīves apstākļus. Pēc dažiem datiem, kara stāvokļa ieviešana izraisīja īpaši augstu emigrācijas vilni to poļu vidū, kuri bija guvuši augstāko izglītību un kuri cerēja uz labāku sava darba samaksu tirgus ekonomikas apstākļos. Tostarp emigrēja ap 22 000 inženieru, 3 000 ārstu un 3 000 kvalificētu zinātnes darbinieku.

Pēc poļu etnoloģes un vēsturnieces M. Vnukas vērtējuma visu 80. gadu laikā emigrēja apmēram 1,3 miljoni (t.i. aptuveni 3 procenti) iedzīvotāju. Kopējā skaitā bija arī cilvēki, kuri kara stāvokļa ieviešanas laikā atradās Rietumos un neatgriezās mājās. Šajā periodā emigrējušie “Solidaritātes” aktīvisti un viņu ģimenes locekļi veidoja vēl aptuveni 5 000 cilvēku. Lielākā daļa cilvēku – apmēram miljons – emigrēja pēc karastāvokļa beigām (1984. gadā) ieilgušās sociāli ekonomiskās krīzes rezultātā. Dzīves līmeņa krišanās veda pie ēnu ekonomikas izaugsmes, konvertējamās ārzemju valūtas apgrozības un vēlmes emigrēt pieauguma.

Pēc speciālas valdības komisijas vērtējuma 1988. gadā uz nenoteiktu laiku aiz robežas atradās 830 tūkstošu poļu, vairāk nekā puse no tiem vecumā no 25 līdz 44 gadiem, gandrīz 70 tūkstošu – vecumā no 18 līdz 24 gadiem. Kopā ar vecākiem Poliju atstāja arī ap 130 tūkstošu bērnu. Ap 200 tūkstošu pagaidu izbraukušo izglītība bija zemāka par 8 klasēm, 138 tūkstošiem – astoņgadīgā, 154 tūkstošiem – astoņgadīgā profesionālā, vairāk nekā 100 000 bija ar augstāko izglītību. Visvairāk cilvēku – ap 250 tūkstošu atradās VFR. Neraugoties uz poļu pārmantojamo naidīgumu pret visu vācisko, tūkstoši poļu, pat nepārvaldot vācu valodu, sevī atklāja „etniskos vāciešus” un emigrēja uz VFR. Starp citu, arī vasarās tūkstoši poļu devās uz VFR, lai par vācu markām pastrādātu tur „melnajā tirgū” (bez darba atļaujām). 77 tūkstoši poļu dzīvoja ASV, 30 tūkstoši – Itālijā, 23 tūkstoši – Francijā, līdz 19 tūkstošu – Grieķijā, gandrīz tikpat – Rietumberlīnē. Izbrauca no Polijas arī 4,7 tūkstoši ārstu, 5,4 tūkstoši medmāsu – to profesiju pārstāvji, kuru trūka pašā Polijā. (Pēc citiem datiem, ap 70% jauno emigrantu bija cilvēki vecumā līdz 35 gadiem. Starp emigrantiem bija 20 tūkstošu inženieru, ap 3 tūkstošiem ārstu, 1,5 zinātnisko darbinieku, 1,5 tūkstoši arhitektu.) Dažos reģionos emigrācijas līmenis bija visai augsts, īpaši Opoles rajonā Silēzijā, kur iedzīvotāju skaits samazinājās gandrīz par 20 procentiem.

Emigrāciju 80. gadu beigās var salīdzināt ar emigrāciju 50. gadu otrajā pusē. Abos šajos periodos tika pieredzēts straujš iedzīvotāju izbraukumu uz ārvalstīm pieaugums, ieskaitot augstu emigrācijās vilni, ko var izskaidrot ar dziļu pastāvošās sabiedriskās sistēmas krīzi. Abos gadījumos pie varas esošie izbraukšanas atvieglojumus uzskatīja par sava veida sociālās un politiskās drošības vārstu – veidu, kā mazināt neapmierinātību sabiedrībā un uzlabot attiecības ar Rietumiem, īpaši ar VFR. Atšķirība starp dzīves līmeni Polijā un Rietumos kļuva arvien lielāka, un arvien vairāk cilvēku apzinājās šo atšķirību.

Tiesa, dažādos darbos var atrast atšķirīgas ziņas par emigrantu skaitu. Ir dati, ka no 1945. līdz 1987. gadam no PTR izbrauca 1,7 miljoni cilvēku, tai skaitā no 1981. līdz 1987. gadam – ap 170 tūkstošu. Šai periodā ap 600 tūkstošu poļu palika dzīvot Rietumos, bet 115 tūkstošu saņēma izbraukšanas atļauju.

Arī oficiālā iedzīvotāju emigrācijas aina sniedz zināmu, kaut arī nepilnīgu, priekšstatu par viņu attieksmi pret pastāvošo stāvokli valstī. Šos datus rāda 33. tabula.

33. tabula. No Polijas izceļojušie ar „reģistrāciju pastāvīgai dzīvesvietai ārzemēs” 1945. – 1989. gadā (tūkstošos) pēc PTR Galvenās Statistikas pārvaldes (*Główny Urząd Statystyczny*) datiem.

Gads	Emigrantu skaits	Gads	Emigrantu skaits	Gads	Emigrantu skaits
1945	1 506,0	1960	28	1975	9,6

1946	1 836,0	1961	26,5	1976	26,7
1947	542,7	1962	20,2	1977	28,9
1948	42,7	1963	20	1978	29,5
1949	61,4	1964	24,2	1979	34,2
1950	60,9	1965	28,6	1980	22,7
1951	7,8	1966	28,8	1981	23,8
1952	1,6	1967	19,9	1982	32,1
1953	2,8	1968	19,4	1983	26,2
1954	3,8	1969	22,1	1984	17,4
1955	1,9	1970	14,1	1985	20,5
1956	21,8	1971	30,2	1986	29
1957	133,4	1972	19,1	1987	36,4
1958	193,3	1973	13	1988	36,3
1959	37	1974	11,8	1989	26,6

Solidaritātes” darbību pagrīdē atbalstīja **baznīca**. Kara stāvokļa laikā katoļu baznīca bija vienīgais spēks, kurš, izmantojot dievkalpojumus, pret to varēja samērā atklāti protestēt. Kaut noteikt ticīgo skaitu vienmēr ir grūti, tomēr visai ticami šķiet vērtējumi, ka ticīgo skaits 60.–80. gados pieauga. Pēc pētījumu datiem ticīgo skaits 1960. gadā Polijā sastādīja 84% laukos un 76% pilsētās, 1984. gadā laukos tas bija 95%, pilsētā – 87%. (Tai pat 1984. gadā 55% PASP biedri sevi uzskatīja par ticīgajiem, 27% – neticīgajiem, bet 1% nevarēja raksturot savu attieksmi pret reliģiju.) 80. gados līdz 80% (baznīca pati apgalvoja – 90%), Polijas iedzīvotāju bija katoļi. Apmēram $\frac{3}{4}$ no viņiem regulāri apmeklēja baznīcu un izpildīja citas reliģiskās prasības.

1981. gadā Polijā darbojās 14 tūkstošu baznīcu un kapelu (1937.gadā to bija 7 257). Tika celtas arvien jaunas un paplašinātas vecās baznīcas. (1987. gada sākumā Polijā jau bija 15 340 katoļu baznīcu un kapelu.) Polijā bija 20 676 ksendzu, no kuriem 15 626 kalpoja draudzēs, bet pārējie 5 tūkstoši – klosteros un garīgajos ordeņos. Darbojās gandrīz 2 400 sieviešu klosteru ar 27 tūkstošiem mūķeņu un 500 vīriešu klosteru ar 8 tūkstošiem mūku. Bez katoliskās universitātes Lublinā, teoloģijas fakultātēm Varšavas, Krakovas, Poznaņas un Vroclavas universitātēs valstī darbojās 45 augstākie un vidējie garīgie semināri. 70.gados ievērojami pieauga garīgo semināru klausītāju skaits. Ja 1971. gadā valstī bija 4 088 semināristi, tad 1981.gadā – jau 6 714. Reliģiskie ordeņi uzturēja profesionālas un vispārīzglītojošas skolas.

Pēc kara likuma pasludināšanas 1981. gada 13. decembrī Polijas baznīca baidījās no masveida represijām. Primass J. Glemps un citi bīskapi aicināja saglabāt mieru. Atklāti pastāvošā pie primasa J. Glempa sabiedriskā padome cerēja atjaunot vismaz mērenā „Solidaritātes” spārna darbību. Tai pat laikā visās diecēzēs tika izveidotas komitejas palīdzībai ieslodzītajiem un viņu ģimenēm. Baznīca organizēja līdzekļu vākšanu arestēto ģimenēm. Palīdzība tika sniegta ne tikai materiālajā un garīgajā, bet arī juridiskajā jomā. Aizlūgumi baznīcās par dzimteni kļuva par notikumiem, kas piesaistīja daudzus ticīgos. Ne reizi vien šie aizlūgumi beidzās ar ielu demonstrācijām, kaut priesteri arī aicināja atturēties no tām, kuras izkliedēja policija. Bīskapi un lielākā daļa priesteru nebija tieši iesaistīti darbībās, kuras varēja vērtēt kā tīri politiskas. Bet bija daļa apņēmīgu priesteru, kuri gāja tālāk, iesaistoties politiskās aktivitātēs. Baznīcās tika organizētas sanāksmes, izstādes, iestudētas patriotiska satura izrādes. Šajā periodā Baznīca kļuva arī par kolektīvās atmiņas un daudzu simbolu glabātāju, kurus tā piedāvāja sabiedrībai. Šis simbolisms spontāni apvienoja patriotiskos un reliģiskos elementus, atsaucot uz XVIII un XIX gadsimta notikumiem – Polijas sadalīšanas, poļu sacelšanos un romantisma laikmetu. Tāda simbolika ieguva plašu atbalsi sabiedrībā. Pieminēkli notikumiem Gdaņskā, Gdīņā, Poznaņā un dievkalpojumi, atklājot šos pieminēkļus, veicināja pastāvošās iekārtas diskreditāciju.

„Solidaritāte” plaši izmantoja kristīgos rituālus masu piesaistei. Baznīca savukārt atbalstīja „sevi ierobežojošas revolūcijas” ideju.

1982. gada 8. novembrī valdība paziņoja, ka pēc pusgada Polijā varēs viesoties pāvests Jānis Pāvils II. Varas iestādes neuzdrošinājās uzņemt risku aizliegt atkārtotu viņa vizīti, jo tas varēja izsaukt plašu neapmierinātības vilni. Pāvests Polijā ieradās 1983. gada 16. jūnijā. (Kopumā Jānis Pāvils II pabija dzimtenē astoņas reizes.)

Tuvojoties pāvesta vizītei, Polijas drošības dienesta vadība kļuva nervoza. No Vatikānā esošajiem avotiem gan bija zināms, ka pāvestam sagatavotie izteikumu projekti ir visai mēreni, taču Jānis Pāvils II parasti mēdza no sagatavotajiem tekstiem atkāpties un improvizēt. Drošībnieki baidījās, ka tas pats notiks arī Polijā. Polijas varas iestādes pakāpeniski piekāpās pāvesta vēlējumu priekšā. Ja sākotnēji tās pāvestam neatļāva Krakovā un Katovicē noturēt plašus dievkalpojumus zem atklātas debess, tad vēlāk tie tika atļauti. Pāvests izturējās lojāli, tikās ar plašām masām, tāpat arī varas iestāžu pārstāvjiem un Ļ. Valensu. Kaut Jānis Pāvils II vizītes laikā runāja arī par tiem poļiem, kuri bija ieslodzīti cietumos, par tuvību garā ar viņiem, tomēr nedeļa ieganstu pārmet viņam nelojālus soļus pret pastāvošo režīmu. Vizīte norisa mierīgi. Uz dievkalpojumiem ieradās vairāk nekā miljons cilvēku, bet tie netika pārvērsti par politiskām demonstrācijām. Taču pēc pāvesta vizītes baznīca vēl vairāk iesaistījās pagrīdē un pusoficiālās aktivitātēs.

Sabiedriskās dzīves plūdumu 80. gadu pirmajā pusē satricināja divi ar reliģiju saistīti konflikti.

1983. gadā izraisījās strīdi par krustiem skolu telpās. Ja 1961. gadā reliģiskā simbolika tika no skolu telpām izstumta, tad 1980. gadā tā atkal tur parādījās. 1983. gadā PASP panāca lēmumu par tās atkārtotu izraidīšanu. Rezultātā notika skolu streiki. 1984. gada sākumā streiki kļuva beidzās, valsts gan uzturēja savu prasību spēkā, taču pārkāpumu gadījumā atteicās no sodiem. Kaut V. Jaruzelskis un vairums viņa kolēģu jau saprata, ka konfrontācija ar ticīgajiem pastāvošajā situācijā vairs neder, daļa pastāvošajam politiskajam režīmam uzticamo darbinieku vēl joprojām deva priekšroku represijām. Valdošo slāņu iekšienē pastāvēja grupējums, kurš izdarīja spiedienu uz valdību, lai tā pastiprinātu represijas pret „dumpiniekiem”. Šim nolūkam Seimā tika pieņemts likums par ārkārtas pilnvaru piešķiršanu valdībai kopā ar grozījumu, kas pastiprina esošos sodus. Tas ievērojami aktivizēja zināmu partijas aparāta daļu un tā ietekmē esošos specdienestus (pirmkārt, drošības dienestu un īpašās milicijas nodaļas).

Tiesa, kā 1984. gada beigās emigrācijā iznākošā žurnālā „*Kontinent*” rakstīja toreizējais poļu disidents, pagrīdnieks J. Litinskis, kurš 90. gados kļuva par Seima deputātu, bet 2010. gadā par prezidenta B. Komarovska padomnieku, nenākoties pārvērtēt PASP vadības iekšienē pastāvošo grupējumu atšķirības un nozīmīgumu. Viņš uzskatīja, ka PASP dažādi grupējumi rodas nevis uz dažādu politisku platformu pamata, bet gan dažādu grupu cīņas rezultātā par augstākām pozīcijām, un tas neesot nekas pārsteidzošs, jo vadošu amatu ir maz, toties kandidātu uz tiem daudz. Ja parādotos īsti reformatori, tie tiekot ātri izmesti no partijas. I. Nadja un A. Dubčeka liktenim jākalpo šādiem reformatoriem par biedinājumu. Tāpēc esot apšaubāma iespēja, ka PASP esot spējīga izdalīt no sava vidus grupu, kura gribētu vienoties ar sabiedrību. Tomēr pagāja pieci gadi un piepildījās tas, uz ko tādi PASP pretinieki kā J. Litinskis pat necērēja.

1983. un 1984. gadā tika uzsākta divu garīdznieku: Ļ. Valensas biktstēva un padomnieka H. Jankovska un Varšavas vikāra **J. Popieluško**, kuri aktīvi darbojās „Solidaritātes” labā, **vajāšana**.

Pret H. Jankovski tika izvēsta kampaņa presē. Taču viņa piekritēju skaits nemazinājās un tie viņu dedzīgi aizstāvēja.

Tiesa, pats H. Jankovskis bija pretrunīga figūra. Pēc 1989. gada daudzi „Solidaritātes” biedri pārtrauca ar viņu attiecības. Viņa sprediķi saturēja antisemitisma elementus, viņš aktīvi uzstājās pret Polijas iestāšanos Eiropas Savienībā, tā kā bīskaps T. Gohlovskis pat aizliedza viņam sprediķot. 2004. gadā H. Jankovskis tika apvainots

seksuālā uzmācībā zēnam, tiesa, izmeklēšana apstiprinājumu nedeja. Viņam pārmeta arī grezna dzīves veida vešanu. 2007. gadā presē tika publicēts ziņojums, ka PTR laikā H. Jankovskis bija drošības dienesta aģents. Kaut viņš pats to noliedza, 2009. gadā Nacionālās piemiņas institūts apstiprināja preses ziņojumu. Jau pēc H. Jankovska nāves 2018. gada 3. decembrī Polijas laikraksts „*Gazeta Wyborcza*” publicēja detalizētu ziņojumu, kurā, atsaucoties uz lieciniekiem, apsūdzēja viņu seksuālā vardarbībā, kas bija sākusies jau 60. gadu beigās, bīskapam par to zinot, bet baidoties atklāti runāt. Gdaņskas pilsētas dome 2019. gada 7. martā nolēma atņemt H. Jankovskim goda pilsoņa nosaukumu, pārdēvēt viņa vārdā nosaukto laukumu un novākt viņa pieminekli.

Otrs garīdznieks J. Popieluško bija plaši pazīstams kā „Solidaritātes” kapelāns Varšavas metalurģiskajā rūpnīcā, kas bija viens no lielākajiem galvaspilsētas uzņēmumiem. J. Popieluško savos sprediķos garīgas pamācības mija ar politiskiem vēstījumiem, komunistiskā režīma kritiku un aicinājumiem piedalīties protesta kustībā. Viņa sprediķus regulāri translēja ASV kongresa finansētā radiostacija „Brīvā Eiropa” („*Radio Free Europe*”), kuru t.s. „sociālistisko” valstu vadītāji ne bez pamata uzskatīja par Rietumu informatīvo ieroci aukstajā karā. Tāpēc garīdznieks bija pazīstams praktiski visā Polijā kā pastāvošā politiskā režīma pretinieks. Polijas drošības dienests (*Slużba Bezpieczeństwa*) mēģināja viņu iebiedēt, piespiest pārtraukt pret valdību vērsto propagandu.

Pret J. Popieluško tika uzsākta krimināllieta, viņu apsūdzēja par „religiskās brīvības ļaunprātīgu izmantošanu par ļaunu Tautas republikai”. Taču sabiedrības, īpaši garīdzniecības, protesti piespieda viņu atbrīvot un amnestēt.

1984. gada 19. oktobrī J. Popieluško auto apstādināja trīs drošības spēku darbinieki, viens no viņiem bija milicijas formā. Garīdznieku smagi piekāva un viņa ķermeni iemeta Vislā, kur tas tika atrasts 30. oktobrī. Ziņa par noziegumu izsauca sašutumu, pat nekārtības visā Polijā. Klīda visdažādākās baumas, vaina tika piedēvēta visaugstākajām amatpersonām. Vairāk nekā 250 000 (citi dati – 350 000) cilvēku, ieskaitot L. Valensu, piedalījās viņa apbedīšanā. Slep kavība ne tuvu neiebidēja opozīciju, incidents tikai atklāja, kādā mērā tauta atbalsta baznīcu un „Solidaritāti”. Gadījums kļuva bēdīgi slavens visā pasaulē. J. Popieluško kaps kļuva par svētceļojumu (Viņa kapu ir apmeklējuši ap 25 miljoniem svētceļnieku, tai skaitā Romas pāvesti Jānis Pāvils II un Benedikts XVI, ASV prezidents Dž. Bušs un Lielbritānijas premjerministre M. Tetčere) un „Solidaritātes” demonstrāciju vietu. Pāvests Benedikts XVI 2009. gada 19. decembrī parakstīja dekrētu, ar kuru J. Popieluško tika atzīts par mocekli. Tai pat gadā viņš pēc nāves tika apbalvots ar augstāko Polijas apbalvojumu – Baltā Ergļa ordeni (*Order Orła Białego*).

Noziedzniekus atklāja īsā laikā (aresti notika 23. un 27. oktobrī). (Slep kavas tika uzieti, jo garīdznieka automašīnas vadītājam izdevās aizbēgt un viņš ievēroja uzbrucēju mašīnas numuru.) Vainīgos un viņu priekšnieku tiesāja 1984./1985. gadu mijā. Tiesas sēdē slepkavas apgalvoja, ka rīkojušies pēc savas iniciatīvas. To līderis, drošības dienesta kapteinis G. Piotrovskis, kurš dienēja nodaļā, kas specializējās cīņā pret katoļu baznīcas ietekmi, izturējās cieti. Viņš apgalvoja, ka slepkavība neietilpa sākotnējos plānos, taču neizrādīja nožēlu par to, izteica arī mājienu par PASP CK Politbiroja locekļa, CK sekretāra M. Miļevska, kurš nesa atbildību par drošības dienesta aparāta kontroli, politisko ietekmi uz lēmuma pieņemšanu. Jau no cietuma kapteinis G. Piotrovskis uzrakstīja grēku nožēlošanas vēstuli ģenerālim V. Jaruzeļskim. G. Piotrovskis atzinās, ka, izdarot noziegumu, viņš bija zaudējis spēju saprātīgi spriest un rezultātā nodarījis lielu kaitējumu partijai, valstij un personīgi V. Jaruzeļskim. Polijas ticīgajā sabiedrībā tas bija politisks, morāls trieciens valsts vadībai. Rietumu politologi atzīmēja, ka varas turētāju nometnē pastāvējušās domstarpības un pretrunas starp t.s. „vanāgiem” un „baložiem”, augstāko punktu sasniedza tieši J. Popieluško nogalināšanas sakarā.

Neraugoties uz to, ka vainīgie tika arestēti un notiesāti, tiesas process pret G. Piotrovski un viņa līdzzinātājiem opozīcijas piekritējos izraisīja neapmierinātības sajūtu. Patiesie šī nozieguma ierosinātāji netika noskaidroti. Kā iemeslu minot „biedru naudas nemaksāšanu”, no partijas tika izslēgts PASP CK sekretārs M. Miļevskis, kurš nesa atbildību par drošības dienesta aparāta kontroli. Sabiedrība

tolaik to uztvēra kā ģirgāšanos. (Jau pēc “sociālistiskās” iekārtas sabrukuma M. Miļevskis tika tiesāts par dalību represijās 40. gados, taču tiesa neatrada pietiekamu pamatu apsūdzībai un, ievērojot tiesājamā vecumu un vājo veselību, viņu atbrīvoja.) J. Popieluško slepkavība radīja iegānu, lai no vadības izstumtu arī M. Miļevska domubiedrus – konservatīvos darbiniekus. Viņi tika atcelti no visiem partijai un valdības amatiem un nostiprinājās V. Jaruzeļska piekritēju ietekme.

Tiešajiem slepkavām piesprieda ilgstošus sodus ieslodzījumā, taču divi tika amnestēti pēc pieciem gadiem, bet G. Piotrovskim sods no 25 gadiem samazināts uz 15, taču PTR sabrukuma rezultātā samazinājums nestājās spēkā un viņu atbrīvoja 2001. gadā. G. Piotrovskis sieva un bērni jau 1984. gadā bija spiesti mainīt savus vārdus un dzīvesvietu, baidoties no linčošanas. Pēc atbrīvošanas G. Piotrovskis dzīvo Varšavā. Viņš sāka sadarboties ar antikatoisko žurnālu „Fakti un mīti” („*Fakty i Mity*”), aktīvi apkaroja baznīcu, 2002.–2003. gadā izcietā 8 mēnešus cietumā par tiesiskuma apvainošanu antiklerikālā televīzijas šovā.

Jāpasaka, ka līdzīgi incidenti neaprobežojās vienīgi ar J. Popieluško. Blakus pagrīdes darbinieku arestiem notika to nolaupīšanas un, kā tiek rakstīts mūsdienās, arī slepkavības. (Iespējams, daži toreizējā režīma piekritēji vadījās no notikumiem pēc J. Pilsudska vadītā apvērsuma 1926. gadā, kad arī notika mīklaini uzbrukumi jaundibinātā režīma politiskajiem pretiniekiem.) Opozīcijas avoti runā par it kā 93 noslēpumainiem pilsoņu, kuri bija saistīti ar „Solidaritāti”, nāves gadījumiem. 1989. gadā īpaša parlamentārā komisija sāka noskaidrot šo jautājumu, tās darbs joprojām turpinās, taču bez redzamām panākumiem.

„Solidaritātei” visā pasaulē bija ļoti plašs līdzjutēju diapazons: nevienam citam kustību pasaulē neatbalstīja gan NATO pārstāvji, konservatīvie un liberāļi, gan sociālisti, gan ASV prezidents R. Reigans, Lielbritānijas premjerministre M. Tečere, Romas pāvests Jānis Pāvils II, gan arī t.s. eirokomunisti S. Koriljo, E. Berlinguers, miera piekritēju kustības dalībnieki.

Neraugoties uz kara stāvokli, tāpat kā agrāk „Solidaritāte” saņēma Rietumu atbalstu – politisku, finansiālu un tehnisku. Poļu valodā raidošās Rietumu raidstacijas veica tās labā lielu informācijas un propagandas darbu. (Interesanti, ka 1988. gadā PSRS un PTR pārtrauca Rietumu radiostaciju raidījumu slāpēšanu. Tā rezultātā Rietumu radiostaciju klausītāju skaits Polijā pat samazinājās. Socioloģiska aptauja parādīja, ka 1988. gadā radiostaciju „Amerikas balss” (*Voice of America*) neregulāri klausījās 15% aptaujāto, kad gadu iepriekš to darīja 18%. Pagrīdes struktūras saņēma ievērojamu finanšu un tehnisku palīdzību ar „Solidaritātes” ārzemju pārstāvniecību starpniecību.

Ievērojamu finansiālo atbalstu „Solidaritātei” laikā, kad tā bija pagrīdē, sniedza ASV. Pēc itāļu un amerikāņu žurnālistu M. Politi un K. Bernsteina datiem, ASV Centrālā Izlūkošanas pārvalde dāsnīgi tērēja naudu „Solidaritātes” atbalstam. 1981./82. gadā vien ASV administrācija izmantoja tam 50 miljonus \$, ko gan mūsdienu Polijas varas iestādes nav apstiprinājušas. Arī „Solidaritātes” mantzinis runāja vien par 7 miljoniem, un arī tad tikai ¾ nākušas no ASV. Lai arī kāda būtu summa, tās saņemšanas fakts liecināja par vienas valsts (ASV) klaju iejaukšanos otras valsts (PTR) iekšējās lietās un par „Solidaritātes” darbinieku vēršanos pret savu valsti ar tās pretinieku piešķirtu naudu, ko visos laikos sauc par nodevību. Notika tas it kā cēla lozunga – cīņas pret komunistu diktatūru – vārdā.

Polijas notikumos iesaistījās arī Nacionālais demokrātijas atbalsta fonds (angļu: *National Endowment for Democracy*) — amerikāņu organizācija, kuru 1983. gadā nodibināja ASV Kongress. Fonds, kuru finansē ASV Kongress no Amerikas Savienoto Valstu budžeta, savu misiju sauc par “demokrātijas un brīvības nodibināšanas un attīstības veicināšanu visā pasaulē”. Fonda oficiālajā vietnē tika ziņots, ka tas finansēja „Solidaritātes” kustību Polijā.

1987. gadā 1 miljonu ASV dolāru „Solidaritātes” atbalstam piešķīra ASV Senāts. Debašu laikā Senātā ASV senators E. Simms atklāja, ka „Solidaritātes” līderi iepriekš vairākkārt bija vērsušies pie

ASV valdības ar lūgumu sniegt viņiem materiālo palīdzību. Aicinot Senātu balsot par likumprojekta atbalstīšanu, viens no senatoriem paziņoja: „Atbalstu „Solidaritātei” mēs uzskatām par tikpat svarīgu kā atbalstu „kontrām””.

Contras, (no vārda *contrarrevolucionarios* jeb kontrrevolucionāri) bija kopējs nosaukums labējām ASV finansētām un sagatavotām pretošanās grupām Nikaragvā no 1979. gada līdz pat 1990. gadu pirmajai pusei, kuras cīnījās pret Nikaragvas Nacionālās atjaunošanas valdību (1979.–1984.) un arī pret 1984. gadā demokrātiski ievēlēto valdību (1984.—1990.)

Tiesa, pēc kara stāvokļa ieviešanas „Solidaritātei” sniegtās Rietumvalstu palīdzības saņemšana opozicionāriem bija apgrūtināta, turpinājās mēģinājumi to iesūtīt PTR kontrabandas ceļā. Piemēram, konteinerā, kurā atradās it kā medikamenti, apģērbs un pārtika humanitārai palīdzībai, tika atrasta kopējamā mašīna, bundžā ar it kā džemu – tipogrāfijas krāsa.

1984. gadā avīzē „*Politika*” Polijas iekšlietu ministrs Č. Kiščaks paziņoja, ka ministrijas rīcībā ir materiāli par atsevišķu „Solidaritātes” biedru spiegošanu citu valstu labā: „Varbūt tā nebija klasiskā spiegošana, bet neviens mani nepārliecinās, ka informācija par militāro vienību izvietojumu, dažu rūpnīcu noteiktu produktu ražošanas raksturu, darba resursu izlietojumu kalpo arodnieciskai darbībai. Bet tieši šādu informāciju par netīru naudu Pentagons un CIP pirka no pazīstamiem arodkustības darbiniekiem. Visa sadarbība starp tā dēvētās pagrīdes šūnām valstī un anti-poļu grupējumiem Rietumos balstījās uz izlūkošanas metodēm: šifriem, kriptogrāfiju, moderno elektroniku. Rietumos to neslēpa, bet opozīcijas un pēcsolidaritātes pagrīdes līderiem bija pilnīgas zināšanas par to, no kā un par ko tika ņemta nauda.” Par to, ka iekšlietu ministram bija taisnība, liecināja arī vēlāki fakti. Piemēram, 1987. gada 6. oktobrī Gdaņskā tika arestēts „Cīņas solidaritātes” aktīvisks par mēģinājumu no Zviedrijas ievest Polijā ieročus un ekipējumu. (Slēptuvēs, kas bija ierīkotas auto piekabē un divos ledusskapjos, atradās vairāki teleskopiskie tēmēkļi, gāzes pistoles, baloniņi ar asaru gāzi, elektrošokeri, noklausīšanās ierīces, 10 000 iespaidmatricu, vairāki simti eksemplāru politiskas, pret valdošo iekārtu vērstas literatūras un viltoti dokumenti.

Par „Solidaritātes” pagrīdes darbības mērogu var spriest pēc Polijas Drošības dienesta ziņām. Gada laikā pēc kara stāvokļa pasludināšanas tika atklātas 701 nelegālas grupas, no kurām 430 bija saistītas ar nelegālo arodbiedrību „Solidaritāte”. 10 131 cilvēks tika internēts (pēc citām ziņām kopumā kara stāvokļa laikā tika internēti 9 736 cilvēki, bet 396 cilvēki netika atrasti), tika izdzenātas vairāk nekā 400 demonstrācijas, konfiscētas 370 nelegālas tipogrāfijas iekārtas. Šo pasākumu veikšanā bija iesaistīti ap 250 000 cilvēku, no tiem 90 000 policijas palīgvienību personāls, vairāk nekā 30 000 karavīru un 10 000 brīvprātīgo no policijas rezerves. Kopumā kara stāvokļa darbības laikā varas iestādes atklāja un iznīcināja 12 nelegālas radiostacijas, konfiscēja 1 310 iespaidmašīnas, 2 580 cilvēki tika notiesāti par noziegumiem pret valsti.

Uz konfrontācijas ar varu turpināšanu vērstie „Solidaritātes” soļi nenesa tūlītējus panākumus. Mainīgā situācija prasīja no opozīcijas līderiem meklēt jaunus taktiskos risinājumus. Un to meklējumi tika uzsākti.

Liela ietekme uz „Solidaritātes” biedriem bija t.s. „vēstulēm no Bialolekas” (*Listy z Białoleki*, Krag, Warszawa 1982), kuras no ieslodzījuma sūtīja Ā. Mihņiks. Tajās „Solidaritātes” ideologs pierādīja atklātas konfrontācijas nelietderību un uzstāja uz kā legālas, tā arī pagrīdē esošas „sabiedriskas s pretošanās kustības” izveidi, kuras spiediens varētu piespiest varas iestādes meklēt kompromisu ar opozīciju.

J. Kuroņs pastāvošajos apstākļos neredzēja iespēju efektīvi cīnīties pret eksistējošo sistēmu un aicināja atteikties no „vispārējās pretošanās kustības” taktikas. 1982. gadā viņš nāca klajā ar jaunu politisko koncepciju. Uzskatot, ka esošajā attīstības posmā pagrīdes „Solidaritātes” struktūras tikai kavē opozīcijas mērķu sasniegšanu, viņš ierosināja koncentrēt spēkus puslegālai un legālai darbībai dažāda veida apvienību, kooperatīvu, pašvaldību iestāžu, privātas iniciatīvas attīstībai, tirgus elementu

izveidei. Viņaprāt, tas novedīs pie tā, ka Polija kļūs citāda, un varas iestādēm ar to būs jāsamierinās. Pēc šī ideologa domām, pārveidojot „Solidaritāti” plašā sabiedriskā kustībā, bija arī jāatbalsta PASP reformistu spārnš.

Taču oficiāli „Solidaritātes” mērķi palika iepriekšējie. „Solidaritātes” pagaidu koordinācijas komisijas izstrādātajā deklarācijā „„Solidaritāte” šodien”, kas tika pieņemta 1982. gada jūlijā, bija teikts: „Mūsu mērķis saskaņā ar programmu ir izveidot pašpārvaldītu sabiedrību – pašpārvaldītu Žečpospolitu [...] Pašreizējā situācijā šo mērķi mēs varam sasniegt tikai ar darbību pagrīdē.”

1982. gada novembra sākumā skaļas propagandiskas kampaņas Rietumos pavadībā 11. novembrī – Neatkarības dienā „Solidaritātes” Pagaidu koordinācijas komisija aicināja uz vispārēju streiku, kas bija veltīts arodbiedrības reģistrācijas otrajai gadadienai. Ideja neguva sekmīgu īstenojumu. Polijas pilsētās gan notika „Solidaritātes” un to atbalstošo organizāciju sasaukti masu mītiņi, taču kopumā aicinājums nesaņēma plašu masu atbalstu, atsaucība bija mazāka nekā tika gaidīta – pirmo reizi arodbiedrības vēsturē darbu pārtrauca tikai daži sīki uzņēmumi, notika dažas stihiskas uzstāšanās, ko viegli apspieda. Pēc tam pat „Solidaritātes” vadītāji pagrīdē atzina, ka nespēj cīnīties pret varas iestādēm. Arī 1984. gada vasarā notikušo vietējo tautas padomju vēlēšanu laikā „Solidaritātes” aicinājumiem uz to boikotu bija mazāka ietekme, nekā to bija gaidījuši „Solidaritātes” vadītāji (bet lielāka, nekā to bija gaidījuši varas pārstāvji).

Jauna oficiāla „Solidaritātes” nostāja tika izteikta 1985. gadā publicētajā ziņojumā „Polija 5 gadus pēc augusta”, kas bija sagatavota B. Geremeka un T. Mazovecka vadībā ar L. Valensas aktīvu līdzdalību. „Ziņojumā” bija iekļauta ideja par kompromisu ar varas iestādēm, kas dokumenta sagatavošanas laikā diez vai bija sasniedzams, taču nākotnē tas bija pilnībā iespējams. Opozīcijas radikālā spārna pārstāvji gan iebilda pret izlīgumu ar varas iestādēm. Viņi to uzskatīja par bezjēdzīgu “reālā sociālisma” nespējas reformēties, kā arī pastāvošas varas nelikumīgā rakstura dēļ.

Arī varas iestādes meklēja jaunas cīņas formas pret nepaklausīgajiem, jo PASP savu lomu sabiedrībā nostiprināt neizdevās. Kara stāvokļa ieviešana atkal izraisīja partijas autoritātes samazināšanos un tās biedru skaita kritumu, galvenokārt uz strādnieku rēķina. Ja 1980. gadā PASP bija 3,1 miljons biedru, tad 1983. gadā – jau tikai 2,2 miljoni. Partija tika kritizēta par to, ka tā tikai pēc nosaukuma bija strādnieku partija, bet patiesībā katrs otrais tās biedrs bija priekšnieks. (Šajā gadā speciāli izveidota partijas komisija pētīja tās iekšējo stāvokli. Secinājums bija: nevis ideoloģiskas domstarpības, bet gan korupcija, neprasme saimniekot, pārspīlēts birokrātisms, draugu būšana bija jau kopš tās izveides 1948. gadā izsaukusi periodiskas krīzes. Taču domstarpības partijā pastāvēja. Arī vēl 80. gados tās vadībā cīnījās „reformisti” un „dogmatiki”.)

Tomēr, pakāpeniski stāvoklim vismaz daļēji stabilizējoties, aktīvai pretestībai mazinoties, „Nacionālās glābšanas kara padome” 1982. gada 28. aprīlī mīkstināja kara stāvokli. Atbrīvoja ap 800 internēto. Maijā atjaunoja telefona sakarus, vājināja pārvietošanās aizliegumu. 2. jūnijā Seims pieņēma lēmumu par kara stāvokļa atcelšanu. (Tiesa, daļa kara stāvokļa nolikumu saglabāja spēku vēl uz 30 mēnešiem.). 19. decembrī V. Jaruzelskis apsolīja, ka 1983. gadā kara stāvoklis tiks atcelts. Tik tiešām, ar 1983. gada 1. janvāri tā noteikumi tika mīkstināti, bet 22. jūlijā, mēnesi pēc pāvesta Jāņa Pāvila II vizītes Polijā, PNAK dibināšanas svētkos kara stāvoklis tika atcelts, lai gan līdz pat 80. gadu beigām palika spēkā pastiprināta pilsoņu brīvību un politiskās dzīves kontrole. Kā savu uzdevumu izpildījusi beidza pastāvēt „Nacionālās glābšanas kara padome”. Taču arī pēc tam armija saglabāja stipras pozīcijas valsts vadībā. Blakus premjerministram V. Jaruzelskim vēl vairāki ministri bija ģenerāļi. No viņiem visietekmīgākais bija iekšlietu ministrs Č. Kisčaks, kurš, neraugoties uz ilgu darbu specdienestos, bija cilvēks ar diezgan liberāliem uzskatiem.

Č. Kisčaks bija Polijas pretošanās kustības pret vācu okupāciju dalībnieks. 1945. gadā viņš iestājās Polijas Strādnieku partijā un Polijas armijā, dienēja militārajā pretizlūkošanā. 1957. gadā absolvēja K. Sverčevska vārdā nosaukto Ģenerālštāba akadēmiju. Kopš 1972. gada – militārās izlūkošanas priekšnieks, Polijas armijas ģenerālštāba priekšnieka vietnieks. 1981. gada jūlijā dziļas politiskās krīzes laikā viņš tika iecelts par iekšlietu ministra vietnieku un pēc tam par iekšlietu ministru.

Vēl gadu pēc oficiālās kara stāvokļa atcelšanas Polijas Valsts drošības dienestā bija 70 000 darbinieku un desmitiem tūkstošu informatoru.) Tomēr ap 1 200 internēto bija amnestēti. 1984. gada 21. jūlijā Seims pieņēma kārtējo likumu par amnestiju. Atkal daudzi politieslodzītie tika atbrīvoti, taču ne visi. Pēc atbrīvošanas ievērojama daļa no internētajiem vai nu emigrēja (viņi bija mazākumā), vai arī atgriezās savā darbā (saglabājot darba stāžu un saņemot naudas kompensāciju par zaudēto algu). Ieslodzījumā palikušajiem „Solidaritātes” un „Sociālās paš aizsardzības komitejas KOR” („*Komitet Samoobrony Społecznej KOR*”) vadošajiem biedriem piedāvāja emigrēt, taču viņi atteicās un palika apcietinājumā.

Tomēr, tā kā pretestība varai netika pārtraukta, drīz sekoja jauni arestu viļņi. Tā, Ā. Mihņiks bija internēts no 1981. līdz 1984. gadam. 1985. gadā viņu atkal arestēja un piesprieda 3 gadus ieslodzījumā. Līdzīgi notika ar vairākiem citiem pagrīdes „Solidaritātes” dalībniekiem. Arī kārtējās demonstrācijas tika stingri apspiestas. Vardarbības mazināšana neveda pie atteikšanās no pretestības.

1982. gada 8. oktobrī PTR Seims pieņēma jaunu likumu par arodbiedrībām, kas paredzēja pēc nozaru principa jaunizveidājamo arodbiedrību organizāciju reģistrāciju, kas faktiski nozīmēja „Solidaritātes” aizliegumu. Ja līdz tam „Solidaritātes” darbība bija tikai uz kara stāvokļa laiku apturēta, tagad visas arodbiedrības, kuras bija pastāvējušas iepriekš, bez jaunas reģistrēšanas palika ārpus likuma. Atsevišķās grupās pastāvējušās cerības uz kompromisu starp varas iestādēm un „Solidaritāti” neattaisnojās. Sākas vairāku gadu ilgs cīņas par „Solidaritātes” legalizāciju periods.

Reizē ar to 1982. gada oktobrī Seima pieņemtais likums par arodbiedrībām paredzēja darba kolektīvu tiesības uz streikiem un noteica to paziņošanas un norises procedūru. 1983. gada jūlijā Seims pieņēma Krimināllikuma izmaiņas. Tajās augsti sodi bija paredzēti par dalību aizliegtu arodbiedrību darbībā un „sociālu nemieru” veicināšanu. Streiks tika uzskatīts kā galējs līdzeklis un pirms tā uzsākšanai bija jāizsmēļ citi konflikta noregulēšanas līdzekļi. Ilgstošā streika pasludināšanas procedūra nosacīja to, ka 1982.–1989. gadā tika atļauti tikai ap 20 kolektīvi streiki. Pārējie konflikti, kuru bija pāri tūkstošiem, tika risināti, pārkāpjot likumu. Par dalību neatļautos, „mežonīgos” streikos to dalībniekus varēja sodīt ar gadu cietumieslodzījumā vai ar naudas sodu līdz 50 000 zlotu. Tiesa, praksē šādi bargi sodi netika lietoti.

80. gados uzņēmumos turpināja darboties strādnieku pašpārvaldes. 1989. gadā darba kolektīvu pašpārvaldes iestādes darbojās 95% uzņēmumu, kur likums pieļāva tādu pastāvēšanu. Strādnieku padomju locekļi bija 130 tūkstošu cilvēku, no tiem vairāk nekā 50% – strādnieki. Pārējie bija rūpnīcas administrācijas pārstāvji, inženiertehniskie darbinieki. Taču poļu zinātnieki J. Hausners un J. Indraškēvičs, analizējot 20 uzņēmumu strādnieku padomju 1986. gadā pieņemtos lēmumus, secināja, ka, tos apspriežot, pārsvarā bija vērojama pašpārvalžu pasīva pozīcija (67,7% gadījumu visi lēmumi tika pieņemti pēc uzņēmuma direktora iniciatīvas), parasti strādnieku padomes tikai apstiprināja projektus, ko tām iesniedza administrācija bez kādām tālākām konsultācijām un labojumiem. Vairums no tiem tika adresēti uzņēmuma direktoram, tāpēc izrādījās, ka viņš pildīja paša vadībā izstrādātus lēmumus. Bez tam uzņēmumos vēl joprojām saglabājās līdz 1981. gada septembrī pieņemtajam likumam par valsts uzņēmumiem un to darba kolektīvu pašpārvaldi darbojošās neformālās iestādes, tā saucamie kolektīvi, kuru sastāvā ietilpa uzņēmuma direktors, PASP

organizācijas sekretārs, arodkomitejas priekšsēdētājs un strādnieku padomes priekšsēdētājs. Pētījuma rezultātā izrādījās, ka tieši šīs iestādes 85% gadījumu pieņēma vēlāk realizējamus lēmumus. Līdz ar to pētnieki secināja, ka strādnieku pašpārvalžu ietekme uz ražošanas procesu bija visa vāja. Strādnieku vairākums gan atbalstīja ideju, ka atklāti un demokrātiski ievēlētas strādnieku pašpārvaldes ir nepieciešamas, bet pašu šo pašpārvalžu konkrētā darbība viņus maz interesēja.

No 1982. gada beigām „Solidaritātē” valdīja bezcerīgs noskaņojums. Tiesa, joprojām tika runāts par vispārēju streiku, bet kaut kādi tā plāni netika gatavoti. „Solidaritātei” grūtajos laikos pēc 1981. gada 13. decembra Ļ. Valensa gan bija kas līdzīgs simboliskai figūrai kuģa priekšgalā. Pie viņa vērsās visu bijušo cīņas biedru skati, viņa labā darbojās viss opozīcijas intelektuālais potenciāls un uz kādu laiku taktiskie strīdi pagaisa otrajā plānā. Taču, kad 1983. gada aprīlī Ļ. Valensam konspiratīvos apstākļos izdevās tikties ar „Solidaritātes” nelegālo vadību, nekādu darbības plānu tā arī nebija. 1983. gada 1. un 3. maijā atkal lielākajās pilētās notika demonstrācijas, bet tās tika samērā viegli izdzinātas.

Nevēloties meklēt kontaktus ar dumpīgo arodbiedrību (PASP CK plēnumā 1984. gada jūnijā tika atzīmēts, ka zināmas strādnieku grupas par savām uzskata sīkburžuāziskās vērtības, ir padevušās „demagoģiskai un anarho-sindikālistiskai ietekmei”) un pamatojoties uz 1982. gada 8. oktobra Arodbiedrību likumu, kas aizliedza arodbiedrību federāciju „Solidaritāte”, varas iestādes izveidoja alternatīvu arodbiedrību apvienību. Līdz 1984. gada novembrim tika reģistrētas ap 100 arodorganizāciju. 1984. gada 24. novembrī atjaunotās arodbiedrības apvienojās Vispolijas arodbiedrību savienībā (*Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych* – VAS), kuras uzdevums bija aizstāt aizliegto un slepeni darbojošos „Solidaritāti” un koncentrēties uz strādājošo interešu aizsardzību, neizvirzot politiskas prasības. Apvienošanās sanāsmē pieņemtajā dokumentā bija teikts: „Mēs uzticamies valdības saimnieciskajai darbībai. Reizē ar to mēs saglabājam sev tiesības vērtēt šīs darbības efektivitāti, un pirmkārt – sasniegtos ekonomiskos rezultātus, kas atrodas sabiedrības uzmanības centrā.” Atšķirībā no „Solidaritātes”, šīs arodbiedrības sekoja PASP vadībai, atradās valdības kontrolē.

Jaunā savienība pārņēma „Solidaritātei” konfiscētos līdzekļus, ieguva monopolu strādājošo sociālo problēmu risināšanā un kopš 1985. gada kļuva par Pasaules arodbiedrību federācijas locekli. Vispolijas arodbiedrību savienību vadīja PASP CK Politbiroja loceklis A. Miodovičs. Kaut līdz 1990. gadam VAS atradās PASP ietekmē, tā kļuva par ietekmīgu, vairākus miljonus biedrus aptverošu organizāciju. Par tās locekļiem kļuva 36,4% bijušo „Solidaritātes” biedru, 80% strādājošo PASP biedru, 36,5% dažādu līmeņu vadītāju un speciālistu ar augstāko izglītību. 1988. gadā Polijas atjaunotajās arodbiedrībās sastāvēja ap 7 miljoni cilvēku, kas sastādīja 63,2% no visiem strādājošajiem uzņēmumos, kuros varēja dibināt arodbiedrības. Reizē ap 1 000 uzņēmumos (pārsvarā nelielos) arodorganizācijas nebija radītas. (Pēc PTR sabrukuma 3. Žečpospolitā Polijas arodbiedrību savienība turpināja darboties kā arodorganizācija, bieži sadarbojoties ar kreisajiem.)

80. gados PASP vadošo lomu atzina tikai daļa poļu jaunatnes organizāciju, jo 80. gadu sākumā satricinājumu rezultātā no Polijas Sociālistiskās jaunatnes savienības atšķēlās vairākas organizācijas.

Jau iepriekšējā apakšnodaļā runāts par Neatkarīgo studentu asociāciju.

Pretstatā Neatkarīgajai studentu asociācijai 1982. gada novembrī uz Poļu studentu sociālistiskās savienības bāzes tika radīta Poļu studentu apvienība (*Zrzeszenie Studentów Polskich*). Tās darbības galvenais virziens bija studentu sociālo sadzīves jautājumu risināšana. Apvienības dokumentos tika atzīta PASP vadošā loma sociālistiskās sabiedrības celtniecībā PTR. (Apvienība turpināja darboties arī pēc politiskā režīma maiņas. 2010. gadā tajā bija ap 30 000 biedru, apvienotu 92 augstskolu organizācijās.)

Pēc kara stāvokļa ieviešanas turpināja darboties Poļu harceru savienība. 80. gadu vidū tajā sastāvēja ap 2 miljoniem biedru. (1990. gadā gan šis skaits saruka līdz dažiem simtiem tūkstošu. Savienības XXVIII kongress 1990. gada decembrī neienesa principiālas izmaiņas tās programmā un statūtos. Savienība tika raksturota kā „patriotiska, idejiski audzinoša apvienība [...] gatava sadaroties ar visām politiskajām partijām”).

Viens no PTR vadības mēģinājumiem paplašināt masu bāzi savai politikai bija jaunas visaptverošas organizācijas: „Nacionālās atdzimšanas patriotiskās kustības” (*Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego*) dibināšana. Tā tika radīta 1982. gada 17. decembrī Polijā līdz tam savu lomu zaudējušās Tautas vienotības frontes (*Front Jedności Narodu*) vietā, kura pēc 1980. gada strādnieku protestiem un neveiksmīgiem mēģinājumiem PASP IX kongresā 1981. gada jūlijā radīt jaunu komunistu un to sabiedroto sadarbības formu ar kara stāvokļa pasludināšanu pārtrauca savu darbību.

“Nacionālās atdzimšanas patriotiskā kustība” darbojās kā jumta organizācija, kura apvienoja dažādas politikas un ideoloģiskas virzības organizācijas kā PASP, AZP, DP, kā arī katoliskas un citas labēji ievirzītas, daļēji pat nacionālistiski-antisemitiskas grupas un savienības. Vēlāk kustībai pieslējās virkne citu organizāciju, arī vēlāk dibinātā Polijas arodbiedrību savienība (*Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych*). Par tās priekšsēdētāju kļuva katoliskais rakstnieks un politiķis J. Dobračunskis.

Jau studiju laikā J. Dobračunskis darbojās katoliskā studentu organizācijā, pēc tam – Nacionālajā partijā (*Stronnictwo Narodowe* – viens no nacionāldemokrātiskās partijas nosaukumiem). Bija Katolisko rakstnieku asociācijas biedrs. Kara laikā strādāja pagrīdes izdevumos, palīdzēja glābt ebreju bērnus, kā AK loceklis piedalījās Varšavas sacelšanās, bija ieslodzīts koncentrācijas nometnē. Pēc kara darbojās laicīgajā katoļu organizācijā “Pax”, rakstnieku u.c. organizācijās, bija Seima deputāts. Politiski uzstājās par sadarbību ar PASP, no 1973. līdz 1980. gadam – Tautas vienotības frontes prezīdija loceklis. Līdz 1989. gadam „Nacionālās atdzimšanas patriotiskās kustības” padomes priekšsēdētājs. Pēc 1989. gada atgāja no politiskas darbības.

Taču „Patriotiskā nacionālās atdzimšanas organizācija” tā arī neieguva jūtamam popularitāti. 1989. gadā sakarā ar izmaiņām Polijā un visā Austrumeiropā tā tika atlaista.

Interesanta bija varas politika attiecībā pret galveno opozicionāru – „Solidaritātes” līderi Ļ. Valensu. Kaut vēl notika atsevišķas sadursmes starp „Solidaritātes” piekritējiem un policiju, tomēr 1982. gada 14. novembrī sakarā ar Polijas neatkarības gadadienu viņš kopā ar lielu daļu citu internēto tika atbrīvots. (Pēc citiem datiem Ļ. Valensa tika atbrīvots no savas internēšanas vietas jau 8. novembrī. Tas izsauca lielu PSRS vadības neapmierinātību, jo nejauši sakrita ar PSKP CK ģenerālsekretāra L. Brežņeva nāvi.)

Tai pašā laikā varas iestādes mēģināja dažādiem līdzekļiem ietekmēt populāro arodbiedrības vadītāju.

Lai ietekmētu „Solidaritātes” līderi Ļ. Valensu, drošības dienests atgādināja viņam laiku, kad tas vēl strādāja par elektriķi un uzturēja kontaktus ar drošībniekiem. (Pagrīdnieku vidū bija daudz drošības dienesta aģentu, drošības iestādes darbojās visai efektīvi.)

No krievu pārbēdzēja uz Rietumiem V. Mitrohina sagatavotajiem norakstiem no PSRS VDK dokumentiem gan diemžēl nav skaidrs, cik tālu sniedzās Ļ. Valensas sadarbība ar Drošības dienestu, taču tie rāda, ka tā darbinieki pēc kara stāvokļa pasludināšanas mēģināja padarīt viņu pielaidīgāku, atgādinot, ka tam bija maksāts par informāciju. Kā norādījis specdienestu vēstures pētnieks K. Endrjū, ņemot vērā to milzu spiedienu, kuru uz cilvēkiem varēja izdarīt drošības dienests, var viegli iedomāties, ka Ļ. Valensa noteiktā savas dzīves etapā varēja arī nokļūt tā informatoru lokā. Taču, kad Ļ. Valensa tika konfrontēts ar bijušo savu „vadošo virsnieku” no dienesta, viņš tālākās sarunās neielaidās. Tā kā drošības dienests nevēlējās, lai kļūtu zināms par tā milzīgo brīvprātīgo un spaidu kārtā iegūto informantu tīklu, tas nevis paziņoja, ka Ļ. Valensa ir dienesta algots aģents, bet izvēlējās citu ceļu kā sabiedrības acīs diskreditēt internēto „Solidaritātes” līderi. Par Ļ. Valensu tika izplatītas ziņas kā par mantkārīgu, lielīgu, neuzticamu

personu. Savāktais materiāls saturēja arī pornogrāfiskus fotouzņēmumus, kuros figurēja Ļ. Valensa ar savu mīļāko. Varas iestādes uzskatīja, ka ar to pietiks, lai noārdītu viņa autoritāti, traucētu sadarbību ar Baznīcu. Televīzijā tika demonstrēta ar slēptu kameru uzņemta filma, kura rādīja Ļ. Valensu un viņa brāli Staņislavu dzimšanas dienas svētkos, kurai bija jārada „Solidaritātes” līdera mantkārība un korumpētība. Tās skaņas celiņš bija samontēts no Ļ. Valensas publisko uzstāšanos fragmentiem, viņa brāļa izteikumiem un kāda aktiera Ļ. Valensam līdzīgā balsī nolasītiem tekstiem. No filmas varēja secināt, ka Ļ. Valensam ir īpašums ārzemēs. Tika runāts arī par viņa izredzēm saņemt Nobela prēmiju, kam traucējot Baznīca.

1983. gadā 5. oktobrī Ļ. Valensam patiešām tika piešķirta Nobela Miera prēmija. Tas bija Rietumu politisks solis, lai atbalstītu komunistiskā režīma pretiniekus Polijā. Tā kā Ļ. Valensa baidījās, ka viņam pēc prēmijas saņemšanas tiks liegta iespēja atgriezties dzimtenē, pēc tās uz Oslo devās viņa dzīves biedre Danuta. (Cita versija – Polijas valdība liegusi Ļ. Valensam ārzemju pasi.) Lai pretdarbotos Drošības dienesta propagandai, Ļ. Valensa ziedoja prēmijas finansiālo daļu baznīcas ievadītam projektam, kurš paredzēja palīdzību zemniekiem modernizēt un mehanizēt savas saimniecības.

Neapšaubāmi, ka Ļ. Valensas autoritāte pēc Nobela Miera prēmijas piešķiršanas vēl vairāk pieauga. Pēc tās saņemšanas viņš kļuva arī par vairāku universitāšu, tai skaitā Harvardas un Kolumbijas, goda doktoru. Pēc atbrīvošanas Ļ. Valensa varēja samērā netraucēti darboties. Šādu neaizskaramību viņam nodrošināja plašā atpazīstamība ārzemēs un saņemtā Nobela Miera prēmija.

Kā rādīja tālākie notikumi, Ļ. Valensas diskreditācijai veiktie pasākumi tolaik nedevisa rezultātus. Arī vēlāk, Ļ. Valensas aktīvās politiskās karjeras noriets nebija saistīts ar viņa agrāko saistību ar drošības dienestu, tā veiktajiem pasākumiem, bet gan viņa politisko darbību jau Polijas prezidenta amatā.

Pēc atbrīvošanas Ļ. Valensa turpināja sabiedrisku darbību, taču bija zaudējis agrāko radikālismu un brīdināja arī savus piekritējus pret to. Tā, izmantojot savu ietekmi un cenšoties panākt vienošanos ar varas iestādēm, Ļ. Valensa aicināja ASV un Rietumeiropas valstis atteikties no sankcijām pret Poliju, kas tika ieviestas pēc 1981. gada 13. decembra un kurām bija sāpīga ietekme uz Polijas tautsaimniecību.

PASP un varas iestādes centās mazināt nesaskaņas arī starp poļu vairākumu un nelielajiem nacionālajiem mazākumiem valstī.

Polijas attiecības ar VFR palika vēsas, jo poļi joprojām baidījās, ka Rietumvācija var pieprasīt Oderas-Neises robežas revīziju. Kad 1982. gada oktobrī VFR pie varās nāca KDS/KSS – BDP koalīcija ar kancleru H. Kolu priekšgalā, viņš pasludināja iepriekšējās austrumu politikas kursa turpinājumu, taču ienesot tajā „jaunus akcentus”. Pēc tam sekoja paziņojumi, par „Vācijas jautājuma atvērtību”, kuri tika visai sāpīgi uzņemti PTR. Tur izvērsās polemiska kampaņa pret VFR, kura 1984. gadā nonāca līdz apvainojumiem „panģermānismā”. Tikai no 1985. gada atkal sākās sasprindzinājuma atslābums abu valstu attiecībās. Līdz 1989. gadam starp Vācijas Federatīvo Republiku un Polijas Tautas Republiku turpinājās tuvināšanās mēģinājumi. To sekmēja gan iekšpolitiskā Polijas stabilizācija V. Jaruzelska vadības gados, gan Polijas vadītāju vēlme „reintensificēt” Polijas attiecības ar Rietumiem, ko noteica Polijas parādi un nepieciešamība saņemt jaunus kredītus, gan „pārbūves” politikas realizācija PSRS, gan arī disciplīnas pastiprināšanās Vācijas valdības locekļu vidū, kuri atteicās no neautorizētiem komentāriem „atklātajā Vācijas jautājumā”.

Sarežģītās PTR attiecības ar VFR sekmēja no agrākajiem laikiem valstī pārpalikušo vāciešu ierobežošanas politikas turpināšanos. Tā kā līdz 1989. gadam Polijā tika uzskatīts, ka tajā nepastāv nacionālie mazākumi (Polija bija vienīgā „sociālistiskā” valsts, kas līdz 1989. gadam noliedza vācu minoritātes pastāvēšanu tajā), netika pieļautas organizācijas, kas darbotos vācu valodā. Vācu valodas un kultūras aizlieguma un vācu izcelsmes cilvēku diskriminācijas rezultātā viss vāciskais bija pazudis

no sabiedriskās dzīves, daudzi pēc kara dzimuši vācu izcelsmes cilvēki savā valodā vairs nerunāja kā dzimtajā.

Turpināja pastāvēt neviennozīmīga poļu attieksme pret vietējiem ebrejiem. Ir jāatšķir PTR kā valsts attieksme pret Izraēlu un ebreju minoritāti Polijā, no lielas poļu sabiedrības daļas antisemitiskās nostājas.

Kaut ārpolitikā PTR visos aspektos solidarizējās ar Padomju Savienības politiku un, kā likums, atbalstīja arī tās politiku pret Izraēlu, Polijas kontakti ar to zinātnes, kultūras un sporta jomā turpinājās arī tad, kad pēc PSRS parauga PTR 1967. gadā sarāva diplomātiskās attiecības ar Izraēlu. Kopš 80. gadu vidus kļuva arvien biežāka delegāciju apmaiņa starp PTR un Izraēlu. 1985. gada oktobrī tika parakstīts līgums par diplomātisko misiju apmaiņu un 1986. gada septembrī atvērtas pārstāvniecības Varšavā un Telavivā. Pilnībā diplomātiskās attiecības tika atjaunotas 1990. gadā.

Samazinoties politiskajai spriedzei pēc kara stāvokļa ieviešanas, kopš 1983. gada samazinājās antisemitisko rakstu presē un raidījumu televīzijā un radio skaits. Polijas valdošās aprindas mēģināja uzlabot attiecības ar starptautiskajām ebreju organizācijām. Piemēram, svinīgā gaisotnē, piedaloties daudziem ebreju kopienas pārstāvjiem, tostarp arī bijušajiem – no Izraēlas atbraukušajiem, tika atzīmēta sacelšanās Varšavas geto 40. gadadiena. (Toties „Solidaritātes” mēģinājumu šai sakarā sarīkot varas iestāžu nesankcionētu ceremoniju policija izjauca, un vienam no sacēlušos līderiem, bet reizē arī „Solidaritātes” aktīvistam M. Edelmanam tika noteikts mājas arests).

Tomēr 1984. gadā ebreju un poļu attiecības saasinājās pēc tam, kad desmit katoļu mūķenes ieņēma tukšu ēku tiešā bijušās Aušvicas (Osvencimas) koncentrācijas nometnes tuvumā, nākotnē paredzot to pārvērst par Karmelītu ordeņa klosteri. Tas izraisīja ebreju, (arī daudzu poļu) asus protestus, kuri pamatoti uzskatīja, ka Aušvica ir ebreju genocīda simbols, un katoļu klostera celtniecība blakus tā teritorijai ir apvainojums holokausta upuru piemiņai.

Sašutumu izraisīja arī Polijas katoļu baznīcas vēlme vēltīt klosteri priesterim M. Kolbem un karmelītu mūķenei E. Šteinai.

M. Kolbe bija poļu katoļu franciskāņu priesteris, kurš nomira Aušvicē, brīvprātīgi dodoties nāvē cita cilvēka vietā. 1982. gada 10. oktobrī pāvests Jānis Pāvils II M. Kolbi kanonizēja un atzina par „mūsu grūtā gadsimta svēto aizbildni”. Viņš ir narkomānu, politiešlodziņo, žurnālistu, radioamatieru, ieslodzīto un dzīvības uzturēšanas kustības dalībnieku aizbildnis. E. Šteina bija ebreju izcelsmes vācu filozofe, pievērsusies kristietībai. Viņa 1933. gadā kļuva par mūķeni, 1942. gadā Nīderlandē nacisti viņu arestēja kā kristītu ebrejieti un nosūtīja uz Aušvicu un tur nogalināja. 1998. gadā Jānis Pāvils II viņu beatificēja, (no latīņu *beatus* – svētlaimīgs), bet 1998. gadā kanonizēja. Pēc ilgām debatēm 1987. gada februārī katoļu un ebreju aprindu pārstāvju sanāksmē Ženēvā tika panākta vienošanās par jauna klostera celtniecību netālu no nometnes. Tomēr tā netika sākta, un Polijas katoļu baznīcas priemass I. Glempss un klostera abate māsa Terēze uzstājās ar rupjiem antisemitiskiem paziņojumiem. 1989. gadā klostera teritorijā strādājošie poļi-katoļi burtiski uzbruka ebrejiem, atbraukušiem no ASV protestēt pret klostera celtniecību. Taču 1990. gada februārī jau postkomunistiskās valdības varas apstākļos Vatikāna spiediena ietekmē sākās jauna Katoļu centra celtniecība, kur viena ēka bija paredzēta klosterim. Tikai pēc pāvesta Jāņa Pāvila II iejaukšanās 1993. gadā mūķenes pārcēla klosteri uz citu vietu.

Mūsdienās bijušās Aušvicas koncentrācijas nometnes teritorijā darbojas katoļu baznīca. Ebreju publicists A. Veiss jau 2020. gadā laikrakstā „*The Jerusalem Post*” uzstājās ar prasību to slēgt, jo Otrā pasaules kara laikā šīs baznīcas ēkā atradās nacistu štābs, kurā daudzi koncentrācijas nometnes ieslodzītie tika spīdzināti. Minētais autors arī uzsvēra, ka katoļu baznīca nesniedza palīdzību ebreju iedzīvotājiem, kuri tika iznīcināti holokausta gados.

80. gadu otrajā pusē Ebreju sociālkultūras asociācijai Polijā (*Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce*) bija 14 vietējās filiāles, kuras regulāri rīkoja biedru sanāksmes un organizēja dažādus pasākumus. Līdz 80. gadu beigām asociācija sadarbojās ar pastāvošajām varas iestādēm (piemēram, 1985. gadā tā saviem locekļiem ieteica piedalīties vēlēšanās, kad „Solidaritāte” aicināja tās boikotēt).

80. gadu otrajā pusē Polijā notika daudz diskusiju par ebreju lomu valsts vēsturē, palielinājās interese par ebreju dzīvi. Polijā notika zinātniskas konferences par ebreju vēstures un kultūras problēmām. Varas iestādes šo procesu veicināja. 1986. gadā Krakovā Jagelloņu universitātē tika nodibināts Ebreju vēstures un kultūras izpētes institūts, kur 1987. gadā notika zinātniskā konference „Ebreju autonomija viduslaiku Polijā”, kurā piedalījās 60 zinātnieki no Izraēlas. Tajā pašā gadā Katoļu universitāte Ļublinā organizēja „Ebreju kultūras nedēļu”. Tika izveidota ebreju kapsētu un kultūras pieminekļu saglabāšanas komiteja, kas ar varas iestāžu atbalstu veica to restaurāciju. Tiesa, neraugoties uz komitejas pūlēm, līdz 80. gadu beigām no 400 ebreju kapsētām valstī tika sakoptas tikai 22.

Varas iestāžu pūliņus radīt saskaņu sabiedrībā traucēja tradicionālie antisemitiskie noskaņojumi poļu vidū.

Nopietnu diskusiju, kas satrauca visu poļu inteliģenci, izraisīja 1987. gada 11. janvārī opozicionārajā Krakovas katoļu nedēļas izdevumā *«Tygodnik Powszechny»* (“Vispārējs Iknedēļas Izdevums”) publicētā literatūras vēsturnieka profesora J. Blonska eseja *„Biedni Polacy patrzą na getto”* (Nabaga poļi skatās uz geto), kurā tika runāts par poļu morālo atbildību, kuri klusēja, kad nacisti viņu priekšā nogalināja to līdzpilsoņus – ebrejus.

Tika publicētas aptuveni 200 atbildes J. Blonskim, sākot no asiem antisemitiskiem izteikumiem līdz piekrišanas paušanai autoram. Tā, starp atbildēm bija nākusī no poļu jurista, politiķa V. Silas-Novicka. Viņš bija karois pret nacistiem 1939. gadā, pēc tam AK rindās, vēlāk bijis antikomunistiskās pagrīdes dalībnieks, par ko notiesāts uz nāvi, bet amnestēts, sēdējis PTR cietumā, pēc tam darbojies kā advokāts politiskajos procesos, ar ko ieguvis popularitāti. Viņš rakstīja, ka kara laikā poļi darīja visu, kas bija viņu spēkos, bet viņu iespējas ierobežoja pašu ebreju pasivitāte. Pēc viņa teiktā Rietumu vaina, ieskaitot Rietumu ebrejus, bijusi daudz lielāka nekā poļiem. Tomēr V. Sila-Novickis neapstājās pie tā. Viņš arī rakstīja, ka pirmskara Polijā ebreji bija privilēģēta grupa un procentu likmi universitātēs attaisnoja kā sabiedrības dabisku reakciju, „pasargājot sevi no svešautiešu skaitliskā pārkuma inteliģencē”. Kāds cits žurnālists pat pieprasīja sodīt J. Blonski „par Polijas apmelošanu”. Tiesa, citu poļu publicistu reakcija bija mērenāka. Tolaik pazīstams žurnālists, opozīcijas darbinieks, pēc PTR sabrukuma diplomāts K. Dzevanovskis, atzīstot, ka pirmskara Polija bija antisemitiska valsts un tas atstāja iespaidu uz poļu attieksmi pret ebrejiem kara laikā, tomēr lielu vainu par ebreju likteni uzkrāva Rietumiem: „Sabiedroto, kā arī Amerikas Savienoto Valstu un Lielbritānijas ebreju vaina ir milzīga ... un ir mazāka tikai par pašu nacistu vainu.” Šo viedokli atbalstīja daudzi diskusijas dalībnieki, tostarp arī bijušais AK kaujinieks, vēlāk PASP darbinieks, viens no tolaik vadošajiem Polijas vēsturniekiem K. Kakols.

Lielākā daļa diskusijas dalībnieku deklarēja, ka nožēlot grēkus ebreju priekšā vajadzētu ne tikai poļiem, bet arī ebrejiem poļu priekšā, jo viņu vaina Polijas priekšā esot tikpat liela kā poļu vaina viņu priekšā.

Protams, nenākas pārvērtēt attiecību ar nacionālajiem mazākumiem lomu krīzes situācijā Polijā, taču šādu problēmu pastāvēšana tās pārvarēšanu neveicināja.

Vienlaikus ar cīņu pret opozicionāriem PTR vadība visiem spēkiem centās normalizēt **stāvokli ekonomikā**. Galvenā Polijas problēma bija sliktais ekonomiskais stāvoklis, ka izpaudās inflācijas un patēriņu preču deficīta pieaugumā, kas savukārt veda pie cilvēku apātijas un atteikšanās paklausīt PASP vadības un valdības aicinājumiem un rīkojumiem. Polijas tālāko likteni 80. gados lielā mērā noteica mēģinājumi atrisināt saimnieciskās problēmas. (1987. gada jūlijā V. Jaruzelskis atzina, ka „Polijas tautsaimniecībā izslāņojušās pēdējās desmitgades voluntārisma, 1980.–1981. gada ekonomiskā krituma, imperiālistiskās embargo politikas, boikota un diskriminējošo līdzekļu sekas. Šis neiralģiskais mezgls ir politiskās cīņas arēna par sociālisma nākotni Polijā.”)

Viens no pirmajiem valdības soļiem pēc kara stāvokļa pasludināšanas 1982. gada janvārī bija pārtikas produktu, kuri tika ražoti pārāk mazos apjomos, cenu paaugstināšana par 300 līdz 400%. Tika

ieviesta stingra produktu racionēšana. Faktiski īsā laikā atrast citu izeju arī nebija iespējams. 1981. gads ar daudzajiem streikiem, citām opozīcijas aktivitātēm bija novedis pie tā, ka nacionālais ienākums bija samazinājies par 13%, bet rūpnieciskā ražošana pat par 20%. (No šāda viedokļa raugoties, „Solidaritātes” darbības, kas grāva tautas saimniecību, apturēšana īsā perspektīvā bija pat lietderīga, kaut arī nekādā gadījumā likumīga.) Cenu paaugstināšana mazināja valsts budžeta deficītu, apslāpēja pirkstspēju, deva zināmu impulsu lauksaimnieciskās ražošanas kāpināšanai, taču sāpīgi skāra to iedzīvotāju daļu, kurai nebija uzkrājumu un sakaru ar ārzemēm.

Jāpiemin, ka PTR vadība apzinājās valsts atkarību no zemnieku ražotās produkcijas, jo 1982. gada 14. decembrī Seims pieņēma jaunu likumu par individuālo zemnieku sociālo nodrošināšanu, kurš izlīdzināja strādnieku un zemnieku tiesības uz pensiju. Katrs no zemniekiem: gan vīrs, gan sieva ieguva tiesības uz atsevišķu pensiju. Pensijas zemniekiem tika maksātas no valsts budžeta un no sociālās apdrošināšanas fonda līdzekļiem.

Arī pēc kara stāvokļa ieviešanas Polijas iedzīvotājiem turpināja pienākt humanitārā palīdzība no Rietumiem, īpaši VFR. Daudzi privātie ziedojumi no Rietumeiropas palīdzēja daudziem poļiem izturēt grūtības, kuras uzvēlās viņu mājāsaimniecībām.

Tikai 1982. gadā VFR pilsoņi kopā ar ieinteresētajām organizācijām nosūtīja uz Poliju vairāk nekā divus miljonus paku ar pārtiku un apģērbu. Taču vāciešu sajūsma par poļu streikotāju drosmi noplaka, kad mēnešiem ilgā pretstāvē starp valdību un arodbiedrību nedeva rezultātus, Polijas saimnieciskais stāvoklis arvien vairāk pasliktinājās, pircēju rindas pie veikaliem arvien pagarinājās. „Viņiem vajadzētu labāk strādāt, nevis streikot!” – šāds uzskats atklātā vai slēptā veidā plaši izplatījās kā rietum-, tā kaimiņu – austrumvāciešu vidū. Tas balstījās uz agrākajiem vācu priekšstatiem par „poļu saimniecību” (*Polnische Wirtschaft*, t.i. – nesaimnieciskumu.)

Liela problēma bija ēnu ekonomika un melnais tirgus, kas piesaistīja ap 10% darbaspēka. Pēc kara stāvokļa ieviešanas, strauji samazinājās spekulāciju apjoms, taču ne uz ilgu laiku. Jau 1981. gada decembra beigās atkal sākās nelegāla preču tirdzniecība, kuras spekulanti bija nobēdzinājuši jau ilgi pirms kara stāvokļa ieviešanas Polijā. Masu informācijas līdzekļi regulāri stāstīja iedzīvotājiem par kratīšanu rezultātiem un nelikumīgi glabātu preču atsavināšanu īpaši lielos apjomos. Tikai 1982. gada februārī no 36 spekulantiem tika atsavinātas preces 135,3 miljonu zlotu vērtībā. Neraugoties uz izvērstu cīņu pret „ēnu” ekonomiku, pēc aptuveniem datiem ienākumi no tās 1987. gadā sasniedza apmēram 25% no visu Polijas iedzīvotāju ienākumu kopsummas.

Neraugoties uz sarežģīto situāciju valstī, jau 1982. gada 1. janvārī PTR sākās **ekonomiskās reformas** realizācija, kuras pamatievirzi bija noteicis jau PASP IX kongress 1981. gada jūlijā. Tika izstrādāts „Ekonomiskās reformas virzienu” (*Kierunki reformy gospodarczej*) projekts. Reformas mērķis bija radīt jaunu saimniecisko mehānismu, kuram bija jānodrošina saimniecisko vienību racionāla darbība, to iniciatīvas veicināšana un atbildības nostiprināšana par saimnieciskās darbības rezultātiem. Tika pasludināta visu īpašuma formu vienlīdzība.

Saskaņā ar ekonomisko reformu valsts ekonomiskajai dzīvei bija jābalstās uz trim principiem, tā saucamajiem trīs „P”: to patstāvību, pašfinansēšanos un pašpārvaldi.

Ekonomikas funkcionēšanas jaunajā mehānismā īpašu nozīmi ieguva tādas tirgus kategorijas kā peļņa, cena, procentu likmju apmēri. Tās kļuva par uzņēmumu darbības novērtēšanas kritērijiem. Ja uzņēmums nespēja gūt peļņu, kas nosegtu ražošanas izdevumus un ļautu finansēt tā tālāku attīstību, tas bija jāpārprofilē uz citu produkcijas veidu ražošanu vai jāslēdz. Taču šim mehānismam bija dots divējāds uzdevums: likvidējot tautsaimniecības pārvaldes birokrātisko sistēmu, tam tomēr bija jābalstās uz sabiedrisku centralizētās plānošanas sistēmu (līdz 1989. gadam Polijas tautsaimniecībā dominēja valsts īpašums (ap 80%) ar centralizētu plānošanas sistēmu), kas, kā šodien zinām, jau uzreiz noteica neiespējamību radīt kardināli jaunu saimniecisko mehānismu.

1983.gada 29.jūnijā tika pieņemts likums par ar zaudējumiem strādājošu uzņēmumu likvidāciju, taču līdz 80. gadu beigām šis process norisa lēni. Nebija atrisināti tiesiskie jautājumi, saistīti ar bezdarba rašanos, nerentablu uzņēmumu īpašumu pārdošanu. Pirmkārt tika slēgti dabai kaitīgi uzņēmumi ar lielu enerģijas un materiālu patēriņu.

Tomēr kopumā cīņa pret ekonomisko krīzi norisa nevis kardināli salaužot administratīvo komandu sistēmu, veidojot jaunu uz brīvo tirdzniecību balstītu ekonomisko mehānismu, bet veidojot sava veida „hibrīdu” starp plānveida, centralizēti vadītu un brīvas tirdzniecības ekonomiku, uzņēmumiem piešķirot tiesības noteikt ražojumu nomenklatūru un cenas, bet saglabājot visaptverošu centralizētu saražotās produkcijas sadales sistēmu. Šāda „hibrīda” pastāvēšana noveda pie negatīvām sekām: kritās saražotās produkcijas apjoms, vesela virkne tās veidu pazuda no ražošanas, tika sarautas iepriekš pastāvošās kooperatīvās saiknes starp uzņēmumiem, attīstījās inflācija.

Administratīvās komandu saimniekošanas sistēmas apstākļos uzņēmumi, pildot tiem no augšas nodiktētos uzdevumus, savu iniciatīvu izpaua galvenokārt cenšoties „ietirgot” sev labākus plāna realizācijas apstākļus: iespējami labāku apgādi ar tehniku un izejvielām, kā arī finanšu līdzekļiem darba samaksas palielināšanai saviem strādniekiem un kalpotājiem. Šis saimniekošanas modelis veda pie stagnācijas, radīja augošu iedzīvotāju neapmierinātību. Tautsaimniecības vadīšanas no augšas un valsts vadības pieļauto ekonomisko kļūdu sekas pēdējā centās noslēpt ar papildus kredītu saņemšanu. Tā kā procenti par tiem arvien pieauga, Polijas parāds pieauga līdz apmēriem, kas apdraudēja tās ekonomisko drošību.

Jāatzīmē, ka 1983. gada 21. jūlijā Seims pieņēma „Likumu par īpašiem tiesiskiem noteikumiem sabiedriskās un saimnieciskās krīzes laikā”. Tam bija jādabojas divi gadi. Pēc būtības šis likums turpināja kara stāvokļa laikā aizsāktu saimnieciskās pārvaldes modeli. Piemēram, uzņēmumu vadītāji ieguva tiesības atlaist strādnieku pašpārvaldi un pagarināt darba laiku; valsts iestādes – aizliegt dažādas biedrības, atlaist augstskolu profesorus un studentus. Ar to tika iegūts ass ierocis pret iespējamiem nemieriem. (Tikai pēc tam 22. jūlijā Seims pieņēma oficiālu lēmumu par kara stāvokļa atcelšanu.)

No pirmā acu uzmetiena pēc kara stāvokļa ieviešanas Polijā V. Jaruzeļskis un viņa atbalstītāji it kā bija visvareni. Varēja šķist, ka augstākās varas koncentrēšana „Nacionālās glābšanas kara padomes” rokās un vienlaikus „Solidaritātes” pretestības apspiešana deva V. Jaruzeļskim iespēju ekonomiskās krīzes pārvarēšanai atjaunot valstī tirgus ekonomiku un spēcīgu privāto sektoru, kā to savā laikā Čīlē izdarīja diktators ģenerālis A. Pinočets. Poļu liberāļi ir izteikuši pretenzijas V. Jaruzeļskim par to, ka viņš neizmantoja karastāvokli, lai Polijā īstenotu radikālu ekonomikas reformu pēc A. Pinočeta parauga. Pēc autora domām, šie pārmetumi nav pamatoti. Pirmkārt, savu iespēju robežās viņš to izmantoja un, neraugoties uz plašu iedzīvotāju slāņu pretestību, uzsāka reformas un veica plašāku to īstenošanas sagatavošanu. Otrkārt, pabeigt tās viņš pie labākās gribas nespēja. Pat ja V. Jaruzeļskis to vēlētos (bet tam pierādījumu nav), viņa rokas lielā mērā bija saistītas – katrā ziņā līdz brīdim, kad notika ievērojamas izmaiņas PSRS politikā. Var droši pieņemt, ka PSKP un PSRS vadītāji: ne L. Brežņevs, ne J. Andropovs, ne K. Čerņenko, pat neraugoties uz ģenerāļa nopelniem „Solidaritātes” apkarošanā, nebūtu ļāvuši V. Jaruzeļskim brīvi mainīt ekonomisko sistēmu. Arī pēc kara stāvokļa pasludināšanas PSRS vadība nebija apmierināta ar V. Jaruzeļska toleranci pret opozīciju, pret cilvēkiem ar „revizionistiskiem” uzskatiem pašas PASP rindās. Īpaši aizdomīgi padomju vadītāji izturējās pret M. Rakovski.

M. Rakovskis 1982. gada jūnijā PTR Ministru padomes sēdē paziņoja: „PASP ir slima. Kara stāvoklis ļāva salauzt galveno pretestību, taču tas nepieļauj nekādu tālāku plašu tautas slāņu noskaņojuma uzlabošanu.” Viņš arī brīdināja, ka konfrontācijas kurss pret baznīcu būtu avantūra, paziņoja, ka Polijā ir „100 000 naidīgi noskaņotu skolotāju, bet nav iespējams tos visus atlaist”.

Gada beigās VDK pārstāvniecība Polijā ziņoja uz Maskavu: „Rakovskis ietekmē Jaruzelski tāpat kā agrāk. Viņi pastāvīgi tiekas, lai apmainītos viedokļiem, un ne tikai darbā, bet arī mājās.” Taču PASP vadība neievēroja padomju puses iebildumus pret M. Rakovski, jo viņš bija labs politiķis, populārs masās.

M. Rakovskis bieži uzstājās diskusijās darba kolektīvos, plašsaziņas līdzekļos. Tā, 1983. gada 25. augustā tikšanās laikā ar strādniekiem Gdaņskas kuģu būvētavā, kuru translēja Polijas Centrālā televīzija un apsprieda Polijas un ārvalstu prese, viņu sagaidīja ar kāju dauzīšanu pret grīdu un naidīgiem izsaukieniem, taču M. Rakovskis spēja piecas stundas turpināt dialogu ar opozicionāri noskaņotajiem klausītājiem.

Padomju sūtnis Polijā B. Aristovs savukārt apsūdzēja PSRS vadībai „poļu biedrus” par to, ka Polijā ir atstāts novārtā ideoloģiskais darbs, ka PASP vadībai nav izdevies pakļaut kontrolei „revizionistiskās, labēji oportunistiskās tendences partijā”, poļu prese ir „aplipināta ar revizionismu un eiropakomunismu”, Polijā plaši izplatīta ideja, ka „padomju modelis Polijai nav derīgs”, PASP nav spējīga atrisināt pretrunas vispārības labā, izstrādāt „trešo ceļu”.

V. Jaruzelska izturēšanās pret Maskavu pēc kara stāvokļa izsludināšanas kļuva mazāk goddevīga. Kā ziņoja vietējie VDK darbinieki, ģenerālis atklāti paziņoja: „Padomju biedri kļūdās, ka PSKP Centrālkomitejas poļu sekcija īstēnos tādu pat poļu politiku kā Gereka laikā. Šie laiki ir pagājuši.” Pēc tikšanās 1982. gada beigās ar PSKP CK jauno ģenerāļsekretāru J. Andropovu V. Jaruzelskis sarunā ar Č. Kisčaku izteicās: „Tā bija tiešām vienlīdzīgu partiju un valstu vadītāju saruna, bet nevis monologs, kā tas bija agrāk Brežņeva laikā. Trīs stundu ilgā sarunā Andropovs pateica, ka visām sociālistiskajām valstīm jāievēro specifiskie apstākļi Polijā.”

Kā PSRS ievēroja šos „specifiskos apstākļus” liecina PSRS VDK pārstāvja Polijā V. Pavlova atmiņas. Viņš atstāstījis instrukciju, kuru viņam pirms stāšanās amata deva Komitejas priekšsēdētājs J. Andropovs: „Jums stingri jāatceras, ka VDK pārstāvniecībai un jums personīgi ir stingri aizliegts veikt izlūkošanas darbību Polijā, mūsu uzticīgajā sabiedrotajā, tās klasiskajā formā. Nekādu vervēšanu, konspiratīvu sanāksmju vai citu līdzīgu darbību. Tajā pašā laikā jums vajag zināt visu, kas notiek valstī, tās vadībā, politikā, ekonomikā, partijās un sabiedriskajās organizācijās, strādnieku šķirā un inteliģences aprindās. Mēs no jums gaidām visaptverošu informāciju gan par iekšlietām, gan par Polijas attiecībām ar kapitālistisko pasauli. Jūs esat pieredzējis izlūks un jums jāatrod ceļi, kā atrisināt šo svarīgo uzdevumu, neizmantojot izlūkošanu.” Jāsaka, ka V. Pavlovs tika galā ar uzdevumu. Polijas vadošo iestāžu darbinieki paši viņam ziņoja par situāciju, pastāvošajām problēmām.

Taču J. Andropovs V. Jaruzelskim izteica arī domu, kas vismaz daļēji atkārtoja t.s. „Brežņeva doktrīnu”: „Poļu problēma nav tikai vienas valsts lieta, tā ir pasaules problēma”. Zīmīgi, ka „poļu problēma” tagad netika tulkota, kā „visu sociālistisko valstu”, bet gan kā „pasaules” problēma. Izteikumu varēja interpretēt kā J. Andropova sapratni par to, ka „poļu problēmu” vairs nevar atrisināt tikai „sociālistisko valstu” spēkiem.

Vēlāk, jau pēc PTR likvidācijas V. Jaruzelskis rakstīja, ka vēl 1984. gada pavasarī „mūsu toreizējie sabiedrotie Varšavas paktā izdarīja uz mums arvien lielāku spiedienu. Viņuprāt, „Solidaritāte” palika galīgi neiznīcināta, pastāv Baznīca, privātsaimniecības laukos, partija nav tāda, kādai tai vajadzētu būt ... Šajā sakarā notika sarunas, vizītes, dokumenti. Mēs nevarējām apņēmīgi noliegt šīs apsūdzības, jo 1980.–1981. gada ekonomiskās lejupslīdes un ASV un Rietumu noteiktā embargo rezultātā bijām no tiem ekonomiski pārāk atkarīgi”. Tomēr, kaut pret PTR noteiktās Rietumu sankcijas ierobežoja valsts vadībai manevra iespējas, padarīja to atkarīgāku no sociālistiskās sadraudzības valstu palīdzības, 80. gados PTR vadītāji varēja darboties brīvāk nekā pirms tam, paši drošāk meklēt izeju no ilgstošās krīzes.

Polijas ārējais parāds Rietumvalstīm 1979. gadā bija 11 miljardi \$. Divus gadus vēlāk satricinājumi Polijas iekšpolitikā un ekonomiskajā dzīvē palielināja šo parādu 2,5 reizes.

1982. gada 23. jūlijā Franču ziņu aģentūras (*Agence France-Presse*) korespondents no Frankfurtes pie Mainas, vienas no Rietumu pasaules finanšu galvaspilsētām, rakstīja: „1982. gadā Polijai jāatmaksā summa, kas pārsniedz

10 miljardus ASV \$, no kuriem 3,5 miljardi ir procentu maksājumi. Kā tiek ziņots Frankfurtē, Polija ir lūgusi bankas atļaut šogad tai maksāt tikai pusi no procentiem. Pagājušajā gadā no maksājamajiem 7,5 miljardiem \$ tika atlikts apmēram 4,6 miljardu \$ maksājums. Procenti, kuru summa sasniedza 2,7 miljardus, tika nomaksāti jau iepriekš. Pēc no Varšavas saņemtiem datiem Polijas parāds Rietumu kreditoriem līdz 1981. gada beigām sasniedza 25,5 miljardus \$. Kā uzskata Frankfurtē, ja maksājumi netiks atlikti, tad līdz 1985. gadam būs jāsamaksā 27,2 miljardi \$, kam vēl jāpieskaita 13 miljardi \$ gada procentu. Polija sagaida, ka tekošā konta pārpalikums šajā periodā sasniegs aptuveni 6,8 miljardus \$. Tādējādi laika posmā līdz 1985. gadam tai vajadzēs aizņemties vēl 33,4 miljardus dolāru, lai nomaksātu iepriekšējos parākus." Visnomācošākā šajā vēstījumā bija procentu maksājumu summa, kas sastādīja pusi no ārvalstu valūtas parāda. Vismazākā maksājumu kavēšanās vai to atlikšana veda pie šo procentu pieauguma.

PTR ekonomiskā lejupslīde turpinājās no 1979. līdz 1982. gadam. Ražošanas kritumam bija savi cēloņi. Ārējie saistījās ar vairāku Rietumu valstu 1981. gadā noteiktajām restrikcijām (šeit – tirdzniecības ierobežošanas, atteikšanās no jaunu kredītu piešķiršanas un veco nomaksas termiņu pagarināšanas), kad ievērojami samazinājās PTR ārējā tirdzniecība ar attīstītajām Rietumu valstīm, saruka Polijas eksports; iekšējie – ar darba disciplīnas krišanos sakarā ar nestabilo politisko situāciju, ar arodbiedrību augošajām sociālajām prasībām, kuras neatbilda darba kolektīvu sekmēm. (1989. gadā Polijā strādnieki vidēji strādāja 33 stundas nedēļā, kas bija visīsākais darba laiks Eiropā. Tā tiešs rezultāts, piemēram, bija akmeņogļu ieguves samazināšanās par apmēram 15,4 miljoniem t gadā.)

Inflācijas rezultātā zlota vērtība strauji samazinājās. Līdz 1982. gadam inflācija sasniedza vairāk nekā 100%. 1982. gadā tika ieviesta jauna augstākās nominālvērtības banknote: 5 000 zlotu (un arī 10 un 20 zlotu naudas zīmes, jo papīrs bija lētāks un vieglāks par metālu). Pēc 1982. gada cenu pieaugums samazinājās līdz 15% gadā, un šī situācija ilga līdz 1985. gadam, 1980. gadu vidū bija vērojama zināma stabilizācija.

Neraugoties uz Rietumu valstu noteikto tirdzniecības embargo un iekšpolitisko nestabilitāti, no 1983. gada atkal sākās ražošanas pieaugums. PASP CK plēnumā 1982. gada 27. oktobrī tika paziņots, ka „Polijas nacionālā ekonomika jau ir pielikusi milzīgas pūles, 10 gados pārejot no negatīvās bilances tirdzniecībā ar kapitālistiskajām valstīm uz pozitīvu tekošajā gadā.” Kad Rietumvalstu sankciju rezultātā ievērojami samazinājās PTR ārējā tirdzniecība ar attīstītajām Rietumu valstīm, saruka Polijas eksports (no 8 miljardiem ASV \$ 1980. gadā tas samazinājās līdz 5,5 miljardiem \$ 1981. gadā), Polijas vadība 1982. gadā uz pusi samazināja importu no Rietumiem, reizē darot visu iespējamo, lai atjaunotu iepriekšējos Polijas preču eksporta apjomus.

1983. gadā valdībai ar dažādiem pasākumiem izdevās sasniegt nacionālā ienākuma pieaugumu par 4%. Izdevās apstādināt iedzīvotāju ienākumu strauju krišanos. Pēc 1979.–1982. gada krituma 1983.–1985. gadā bija vērojama zināma tautsaimniecības atdzīvošanās. Neraugoties uz cenu pieaugumu, pakāpeniski auga patēriņš, norisa tirgus stabilizācija. Nacionālais ienākums 1983.–1985. gadā pieauga par 15,5%, saražotā rūpniecības produkcija – par 16,3%, lauksaimniecības kopprodukcijs – par 10%. Bija arī valdības neplānoti sasniegumi. 80. gadu vidū ārpus sabiedriskotā tautsaimniecības sektora tika radīti ap 20% nacionālā ienākuma un ap 80% lauksaimniecības produkcijas. Privātsektorā (gan lauksaimniecībā, gan pilsētās) strādāja 5,5 miljoni cilvēku, t.i. – vairāk nekā 30% visu nodarbināto. Tiesa, kā neveiksmīgo 1980.–1981. gadu, tā arī vēlākās „Solidaritātes” cīņas pret PASP realizēto ekonomisko politiku īstenošanas, arī pašas PTR vadības kļūdu rezultātā līdz desmitgades beigām tā arī neizdevās sasniegt 1978. gada līmeni.

Kā tolaik šķita, reformas realizācija sekmīgi virzījās uz priekšu (samazinājās pārtikas preču skaits, kuru pārdošana tika reglamentēta, tika likvidētas nesamērīgi izaugušās starpnieku struktūras, būtiski uzlabojās valsts uzņēmumu ekonomiskās darbības rādītāji), taču ļoti drīz progresīvā attīstība apstājās, reforma sāka „buktēt”. Kopumā reformas realizēšanas pirmajā etapā (tāpat kā visā tās gaitā) neizdevās

īstenot atiešanu no vecā saimniekošanas veida, nodrošināt tautsaimniecības līdzsvaru, vēlamo tirgus lomu uzņēmumu darbībā, ražošanas efektivitātes kāpinājumu.

Neuzdrošinoties vainot centralizēto „sociālistisko” plānošanas sistēmu kā tādu, toreiz par ekonomisko reformu bremsējošiem objektīvajiem faktoriem oficiāli tika uzskatīti grūtā ekonomiskā situācija valstī, tās lielais ārējais parāds, Rietumvalstu pret PTR realizētās ekonomiskās sankcijas, kuras pēc oficiāliem Polijas aprēķiniem 1982.–1986. gadā nodarīja Polijas tautsaimniecībai zaudējumus 15 miljardu \$ vērtībā, valsts realizētā „visvājāko iedzīvotāju grupu” patēriņa aizsardzības politika, kas nelabvēlīgi ietekmēja tās investīciju iespējas un nepieciešamo ieviržu radīšanu ekonomikā. Kā traucējošie subjektīvie faktori tika nosaukti daļas centrālās un vietējās administrācijas konservatīvā nostāja, kā arī sarežģītā sabiedriski politiskā situācija, kura traucēja tautsaimniecības gaitas normalizēšanu. Vēlāk gan poļu zinātnieki atzina, ka tautsaimniecības reformēšanas procesā tika pieļautas nopietnas kļūdas, kas veda pie inflācijas pieauguma un ar lielām grūtībām radītā tirgus līdzsvara zušanas. (Faktiski valsts vadība bija spiesta pakļauties masu spiedienam un nepietiekami stingri ierobežoja strādājošo ienākumu augšanu.)

Lai arī gados pēc kara stāvokļa ieviešanas ekonomiski uzlabojumi bija vērojami, visas šīs pārmaiņas neapmierināja sabiedrību, kura arvien skaļāk sāka prasīt realizēt laika garam atbilstošas reformas.

Tā visa rezultātā veidojās pata situācija. PTR vadība vēlējās izvairīties no jaunām represijām, taču negribēja (un ievērojot Varšavas bloka valstu spiedienu – arī nevarēja) demokratizēt pastāvošo politisko sistēmu. Bet tās ietvaros nebija arī perspektīvu ekonomisku risinājumu. „Solidaritātei” savukārt nebija spēku, lai pārietu pie iespaidīgākām cīņas metodēm. Kad 1984. gada 4. februārī atkal tika paaugstinātas cenas, tas neapmierinātību gan radīja, bet neizsauca kādus ievērojamus protestus.

Valsts vadības centieni decentralizēt ekonomiku un rosināt efektīvāku darbu saskārās ar birokrātijas un plašu masu, arī jauno arodbiedrību asu pretestību. Lielā mērā vecā saimniecības vadības sistēma, kas bija izveidojusies forsētās industrializācijas gados 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā, turpināja darboties, stingri saistot ekonomiku ar politiku.

Nomenklatūra, kas joprojām kontrolēja resursus, kavēja strukturālās reformas, kuras varētu iedragāt tās dominējošo stāvokli valstī. Centrālais pārvaldes aparāts nevēlējās sevi samazināt un pretojās pārmaiņām. V. Jaruzeļskis kā uz iekšējiem attīstību bremsējošiem faktoriem norādīja: „Viens no tiem bija pie varas esošo personu loks, tā pretestība. Vēl viens bremsējošs faktors bija sabiedrības viedoklis. Dažādās sanāksmēs es visu laiku dzirdēju: „Kad jūs beidzot iegrožosit šos privātos tirgotājus, spekulantus, dažādus kopuzņēmumus?”” Nedēļas izdevumā „Politika” 1983. gada 13. augustā tika publicēti pētījuma rezultāti par algu un cenu attiecības racionalizēšanu. Tā rezultāti: „54% respondentu prasīja lai tikai valdība noteiktu cenas, 19% iestājās par cenām, ko kopīgi veidotu valdība un tirgus, un tikai 11% atbalstīja brīvā tirgus cenas. Minētā pētījuma rezultāti neļauj piekrist dažkārt poļu vēsturnieku darbos izskanējušajai domai, ka līdz 1980. gadam sociālisma kā sociālā taisnīguma sabiedrības ideja jau bija sakompromitēta un zaudējusi pievilcību poļu vairākuma acīs. Daudzu gadu desmitu laikā vienlīdzības ideāls bija stingri iesakņojies sabiedrības apziņā. Izpratnei par nepieciešamību pēc dziļām visu valsts pamatu un arī ekonomikas reformām vēl bija jānobriest. Tā rezultātā budžeta deficīta apstākļos turpinājās subsīdijas ražotājiem, lai pazeminātu pārtikas cenu, tika finansēti nerentabli investīciju projekti, mantoti no 1970. gadiem, kas veicināja inflāciju.

Vienlaikus ar ekonomikas reformēšanas mēģinājumiem PTR vadība turpināja meklējumus stabilizēt politisko situāciju.

Reizē ar „Solidaritātes” apkarošanu PASP, PTR vadība 80. gados lielā mērā „Solidaritātes” spiediena ietekmē, radīja vairākus sabiedriskus institūtus, kuri pierādīja savu derīgumu arī pēc pseidosociālistiskās sistēmas sabrukuma Polijā.

Tā, jau 1980. gadā Polijā tika radīta administratīvās justīcijas sistēma ar Augstāko administratīvo tiesu (*Naczelny Sąd Administracyjny*) priekšgalā.

Tai pat gadā tika atjaunota neatkarīga Augstākā Kontroles palāta (*Najwyższa Izba Kontroli*). Polija bija vienīgā no Austrumeiropas valstīm, kur darbojās no valdības neatkarīga kontroles iestāde. Līdz 1989. gada politiskajām pārmaiņām tā pārbaudīja saimniecisko plānu izpildi, uzņēmumu, zemāko valsts iestāžu, retāk – ministriju darbību.

80. gados, ministrijām pieņemot dažādus lēmumus, kuri bieži bija pretrunā viens ar otru un tikai saasināja krīzes situāciju, radās nepieciešamība radīt Konstitucionālo tiesu (*Trybunał Konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*), kura uzdevums bija pārbaudīt visu Polijā pieņemamo likumu un normatīvo aktu atbilstību Konstitūcijai. Ideja par tādas iestādes radīšanu poļu sabiedrībā radās jau 70. gados, 1981. gadā juristi ķērās pie darba, taču kara stāvokļa ievēšana uz laiku to apturēja un tikai 1985. gada aprīlī tāda tika nodibināta. Tiesas locekļus izraudzījās Seims, ievērojot to juridiskās zināšanas. Tiesas lēmumus par tā vai cita likuma neatbilstību Konstitūcijai pēc tam izskatīja Seims, kurš tos varēja apstiprināt vai atcelt ar 2/3 deputātu balsu. 1986.–1988. gadā Tiesas izskatīšanai ik gadu tika iesniegtas no 10 līdz 20 lietām. 1987. gadā valdība un ministrijas piecos gadījumos atcēla savus lēmumus vēl līdz lietas skatīšanai Tiesā. (Ar jaunas Konstitūcijas pieņemšanu 1997. gadā Konstitucionālās tiesas lēmumi ir galīgi.)

No 1987. gada Polijā tika izveidots ombudsmana (zviedru: “*ombud*” (pilnvarotais) + “*man*” (vīrs) jeb pilnvarotā cilvēktiesību jautājumos (*Rzecznik Praw Obywatelskich*) amats.

Atzīmējams, ka pirmā šī amata pildītāja profesore E. Letovska jau no paša sākuma ievēroja neitrālu, depolitizētu nostāju. Kad pie viņas ieradās opozīcijas pārstāvji ar priekšlikumu parakstīt kādu valdību nosodošu tekstu, viņa atbildēja: „Es neesmu šeit, lai aizstāvētu „Solidaritāti” pret valdību vai valdību pret „Solidaritāti”, mans uzdevums ir aizstāvēt likumu.” Tas ļāva viņai efektīvi risināt konkrētus jautājumus ar PASP vadību (tā, viņa panāca vairāku Ministru padomes lēmumu atcelšanu, pierādot to neatbilstību Seima lēmumiem), taču radīja problēmas, kad opozīcija nāca pie varas un atcerējās viņas atturību pret to agrākajos gados.

Aizsteidzoties notikumiem priekšā, šeit var pieminēt, ka 1990. gada vidū katoļu baznīcai tuvas aprindas mēģināja kardināli reformēt ombudsmana institūtu, apvainojot to par nepakļaušanos „jaunajai” varai. Seims tad noraidīja mēģinājumu ierobežot ombudsmana pilnvaras. Tomēr jaunā politiskā elite turpināja uzbrukumus cilvēktiesību aizstāvja postenim. Tā, 1993. gada pavasarī vairāk nekā 100 cilvēku liela Seima deputātu grupa mēģināja atcelt no amata toreizējo ombudsmanu profesoru T. Zeļinski. Šie deputāti bija neapmierināti ar viņa izteikumu, ka Polijai pastāv briesmas pārvērsties par teokrātisku (teokrātija – valsts pārvaldes forma, kurā valsts galva ir arī valsts reliģiskās dzīves vadītājs) valsti, ar to, ka viņš nodeva Konstitucionālajai tiesai lietas par abortiem un reliģijas pasniegšanu skolās. Seima spīkera, kurš pēc Polijas likumiem varēja iniciēt ombudsmana atcelšanu, atteikšanās atbalstīt šos deputātus novērsa demokrātijai bīstamo mēģinājumu apklusināt cilvēktiesību aizstāvi. Jāatzīmē arī principiālā nostāja, kuru pirmā demonstrēja E. Letovska un kuru atbalstīja visi viņas pēcteči. Kaut pēc likuma ombudsmans varēja balotēties uz savu amatu atkārtoti, viņi to nedarīja, uzskatot, ka ombudsmans, domājot par savu atkārtotu ievēlēšanu, centīsies saglabāt labas attiecības ar parlamentu un nevarēs saglabāt principialitāti.

Polija bija pirmā no t.s. „sociālistiskajām” valstīm, kas veica šādus pārkārtojumus, un laikā, kad sabruka vecā vienpartijas sistēma, Polijā jau bija izveidota likumības institucionālo garantiju sistēma.

1985. gada oktobrī notika pirmās pēc kara stāvokļa vēlēšanas Seimā. Opozīcijas prasības piespieda Polijas līderus palielināt kandidātu skaitu uz vienu Seima deputāta vietu. 1980. gada vēlēšanās uz 460 vietām bija izvirzīti 646 kandidāti, 1985. gada vēlēšanās – jau 870.

1985. gada parlamenta vēlēšanu rezultāti it kā liecināja par protesta noskaņojuma izzišanu sabiedrībā. Neraugoties uz „Solidaritātes” pagaidu koordinācijas komisijas aicinājumu tās boikotēt, vēlēšanu aktivitāte bija salīdzinoši augsta. Pēc „Solidaritātes” datiem vēlēšanās piedalījās ne vairāk kā 2/3 balsstiesīgo, pēc varas iestāžu datiem – ¾. Lai kā arī būtu, „Solidaritātei” neizdevās izjaukt vēlēšanas. Sabiedrība bija nogurusi no cīņas, kas nedeva acīmredzamus rezultātus un noveda tikai pie represijām. Saskaņā ar 1985. gada aptaujas datiem tikai aptuveni 15–17% pieaugušo Polijas pilsoņu vispār interesējās par politiku, un apmēram puse no tiem bija PASP locekļi. (Intereses pieaugumu par politisko sfēru poļu sociologi neatzīmēja pat izšķirošajā vēsturiskajā periodā – 1988.–1989.)

Pēc vēlēšanām notika zināmās pārmaiņas valsts vadībā. 1985. gada novembrī V. Jaruzelskis tika iecelts par PTR Valsts padomes priekšsēdētāju, bet profesionāls ekonomists Z. Messners kļuva par valdības vadītāju.

Par PTR valdības galveno uzdevumu kļuva ekonomiskās reformas tālāka realizācija. Z. Messnera vadītā valdība mēģināja atdzīvināt ekonomiku, paplašinot privāto sektoru un iedarbinot dažus tirgus mehānismus. Uzlaboja uzņēmumu pašfinansēšanās un pašpārvaldes sistēmu, sākās nodokļu sistēmas reforma.

80. gadu vidus pagrīdes „Solidaritātes” vēsturē it kā kļuva par „mirušajiem gadiem”. Ciešot no arestiem un zaudējot ietekmi, „Solidaritāte” nevarēja organizēt kaut vienu nozīmīgu plaša mēroga akciju. Neapšaubāmi, tieši tas bija viens no galvenajiem cēloņiem pagrīdes līderu un ideologu pakāpeniskam atteikumam no cīņas pret valsti par labu koncepcijai cīnīties par valsti, t.i., par dalību valsts varā. 1987. gada 25. oktobrī tika izveidota „Solidaritātes cīņā” Nacionālā izpildkomiteja (*Krajowa Komisja Wykonawcza NSZZ Solidarność*). Ļ. Valensa kļuva par komitejas vadītāju. Pieauga plaša starp Ļ. Valensam sekojošo „Solidaritātes” vadošā kodola vairākumu un „Solidaritātes cīņā” radikālo spārnu, kad pirmais vēlējās būt starpnieks sabiedrības sarunās ar valdību, bet otrais plānoja antikomunistisku revolūciju.

Kopumā streiki, citas „Solidaritātes” aktivitātes deva pamatīgus triecienus valsts ekonomikai. To rezultātā padziļinājās ekonomiskā krīze, kuru Polija nespēja pārvarēt visus 80. gadus. Var teikt, ka kopš 1981. gada Polijā turpināja pastāvēt strupceļa situācija.

Gan PASP, gan opozīcija, gan sabiedrisko zinātņu pārstāvji 1987.–1989. gadā paātrināja politiskās reformas koncepcijas izstrādi. Poļu politologs A. Bodnars atzīmēja: „Ja agrāk [valsts] iekšējā vienotība, politiskās sistēmas saistība balstījās uz partijas lomu, kuru realizēja pilnībā pakļaujot tai citus politiskās sistēmas subjektus, tad pēdējos gados [domāta 80. gadu otrā puse – V.Š.] – uz partijas varas pašierobežošanas principa par labu citu subjektu reālai dalībai tajā”. Tā sekām bija jābūt varas dalīšanai valstī likumdošanas, izpildu un tiesu varā. PASP atteikšanās no augstāko varas posteņu apvienošanas partijā un valstī bija solis šajā virzienā. Kaut visos valdības posteņos atradās PASP biedri, poļu sabiedrība valdību jau uztvēra kā valsts varas izpildorgānu, bet nevis tikai sava veida PASP „piebūvi”.

Pēc karastāvokļa atcelšanas (1983. gada 22. jūlijā) tieši Polijā kā pirmajā „sociālistiskajā” valstī tika kultivēti vēlāk PSRS ieviestās „atklātības” (krievu „*злачость*”) elementi. PTR valdība un PASP ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību informēja iedzīvotājus par savām programmām un darba plāniem, par to īstenošanas gaitu. PASP CK plēnumu un Saima sesiju stenogrammas sāka publicēt lasītājiem plaši pieejamos izdevumos. Valdības pārstāvis katru nedēļu organizēja tikšanās ar ārvalstu un poļu žurnālistiem.

Notika izmaiņas politiskajā sistēmā, tajā tika ieviesti tiešās demokrātijas elementi. Bija paredzētas konsultācijas ar sabiedrību, referendumi. Noteikums par referendumu tika ieviests Konstitūcijā. Pie

V. Jaruzeļska kā Valsts padomes priekšsēdētāja 1986. gada 6. decembrī tika radīta vēl Konsultatīvā padome. Tās sastāvā iegāja katoļu baznīcas, arī „Solidaritātei” tuvi cilvēki. To varēja izmantot vadības konsultācijām ar opozīciju. Pārstāvniecībās iestāžu, galvenokārt Seima un Valsts padomes loma un prestižs pieauga. Arodbiedrības sāka aktīvāk darboties darbinieku interešu aizsardzībā. PASP atzina Polijas sabiedrībā pastāvošo uzskatu plurālismu un sāka vairāk rēķināties ar citiem politiskajiem spēkiem.

Tiesa, pozitīvajām pārmaiņām bija arī otra puse. Daļa varas pārstāvju uzskatīja, ka „Solidaritāte” jau ir zaudējusi savu bijušo autoritāti sabiedrībā un ar to vairs nav jārēķinās tik lielā mērā kā iepriekš. Šī nostāja atspoguļojās PASP X kongresa (1986. gada jūnijs-jūlijs) lēmumos, kur „kontrevolūcija” tika uzskatīta par spēku, kas vairs nerada draudus pastāvošajai iekārtai. Varas iestādes joprojām centās izslēgt „Solidaritāti” no politiskās darbības.

Mūsdienās ir izplatīts uzskats, ka līdz 80. gadu beigām PASP vadība, PTR varas iestādes, baidoties no dialoga ar opozīciju, faktiski šķēla sabiedrību, tāpēc gala rezultātā arī cieta sakāvi. Daļēji tā ir taisnība, taču reizē jāpasaka, ka arī opozīcijā pastāvēja diezgan izteikts spārns, noskaņots uz konfrontāciju ar varu. Pagātnes mantojumu nācās pārvarēt abām pusēm.

„Reālā sociālisma” poļu variantu valdošā partija joprojām uzskatīja par visoptimālāko, valstij vispieņemamāko sabiedrisko sistēmu. Arī M. Gorbačovs 1986. gada 30. jūnijā, uzstājoties PASP X kongresā, atkārtoja jau daudzkārt izskanējušo apgalvojumu, ka krīze Polijā nebija strādnieku protests pret sociālismu, bet gan pret “sociālisma izkropļojumiem” praksē, kļūdām un subjektīvām novirzēm no “sociālisma” politiskās sistēmas pamatā esošajiem principiem, partijas un valsts dzīves normu pārkāpumiem, pārrēķināšanos sociāli-ekonomiskajā politikā. Lai arī šai nostādnē bija daļa patiesības, taču jāpasaka, ka „reāli eksistējošais sociālisms” gan Polijā, gan citās valstīs kā reiz saturēja daudz noviržu no sociālisma principiem, par kuru īstenošanu bija cīnījušies šīs mācības pamatlicēji, kas arī noveda pie tautas ticības zaudēšanas. Plašas poļu sabiedrības daļas acīs PASP darbība bija ieguvusi negatīvu vērtējumu. Jau 1980.–1982. gadā dogma par „marksistiski-ļeņinskās” partijas obligāto lomu valstī daudzu poļu apziņā bija satricināta, ja ne jau noraidīta. Taču pants par partijas vadošo lomu bija ne tikai ietverts PTR Konstitūcijā, bet tā realizācijas mehānisms arī iemontēts valsts pārvaldes aparātā. PASP sabiedrotajām partijām – DP un AZP, neraugoties uz to, ka 80. gados palielinājās to loma un tika runāts par koalīcijas varas ieviešanu, nebija izšķirošas lomas valsts un tautsaimniecības pārvaldē.

Milzīgu iesaīdu uz sabiedrisko attīstību Polijā atstāja t.s. „pārbūves” (*nepecmouka*) sākums PSRS 1985. gadā.

Starp Austrumeiropas valstīm PSRS vadība īpašu uzmanību pievērsa Polijai. Tas bija saistīts ar vairākiem apstākļiem. Ortodoksālajiem komunistiem Polija bija „vājā vieta” „sociālistiskajā sadraudzībā” un šī iemesla dēļ arī visneaizsargātākā gan pret ārējo spiedienu, gan pret iekšējās opozīcijas „postošajām darbībām”. Padomju vadība vēl 80. gadu pirmajā pusē, tāpat kā iepriekšējos gados, uzskatīja, ka sociālisma celtniecības poļu modelis ir neatbilstošs sociālisma pamatprincipiem. Polijā pastāvošas krīzes cēloņus tā saskatīja apstākļī, ka PASP savā darbībā nebija pietiekami konsekventi vadījusies no K. Marksa un V. Ļeņina idejām, kuras, pēc tās domām, vispilnīgāk un „pareizāk” tika īstenotas Padomju Savienībā.

Līdz ar „pārbūves” sākumu PSRS radās iespēja dot pozitīvu impulsu divpusējo attiecību attīstībai. M. Gorbačovs ar V. Jaruzeļski sapratās labāk nekā ar lielāko daļu citu sociālistu valstu partiju un valstu vadītājiem. Tolaik PSRS notiekošajiem procesiem bija svarīga, faktiski izšķiroša loma Polijas notikumos.

Faktiski M. Gorbačova aizsāko „pārbūvi” „sociālistiskās sadraudzības” valstīs viennozīmīgi atbalstīja tikai Polijas un Ungārijas vadītāji V. Jaruzeļskis un J. Kadars. Jau 1986. gadā, kad padomju „pārbūve” vēl bija tikai sākumstadijā, V. Jaruzeļskis personīgā sarunā M. Gorbačovam teica, ka ar kolēģiem Austrumu blokā no reformām nekas nesanāks: „Čaušesku [Rumānijas vadītājs – V. Š.] neko nedarīs, lai to realizētu. Un pārējie vienkārši nevarēs: viņi ir veci un atpalikuši. Mums diviem nāksies vilkt šos ratus.” M. Gorbačovs tam neiebilda. Pēc M. Gorbačova vārdiem V. Jaruzeļskis „dedzīgi atbalstīja pārmaiņas Padomju Savienībā”.

Kaut poļu sabiedrības neticību pārmaiņām PSRS 80. gadu vidū labi izteica Varšavā cirkulējošais joks: „Kā poliski pārtulkot vārdu „*гласность*” (atklātība)?”, kur atbilde skanēja: „Zinātniskā fantastika”, tomēr „pārbūve” PSRS deva jaunu stimulu reformām Polijā. M. Gorbačova „pārbūves” politika vājināja PSRS ietekmi uz Poliju, atvēra tai jaunas perspektīvas, kas noveda pie izmaiņām valstī. Ā. Mihņiks norādījis, ka Varšavu uz reformu pusi virzīja Maskava. „Pārbūve” ļāva reformatoriem PASP meklēt ceļu uz modernizāciju. Pateicoties tai, tika aizsākts dinamisks politisko pārmaiņu process, kas, noveda pie pakāpeniskas pastāvošas sabiedriskās sistēmas maiņas.

PASP nomenklatūra sāka stimulēt jaunu opozīcijas struktūru rašanos. 1987. gadā tika legalizēti un izveidoti dažādi klubi, organizācijas, žurnāli utt. Šo kursu atbalstīja Maskava: M. Gorbačovs paziņoja, ka „jaunā PSRS vadība neiejauksies citu sociālistisko valstu iekšējās lietās”. (80. gadu vidū VDR bija izvietoti 380 tūkstoši padomju karavīru un virsnieku, Polijā un Čehoslovākijā – attiecīgi 40 un 80 tūkstoši.)

Pastāv viedoklis, ka V. Jaruzeļskis ar M. Gorbačova ziņu pārvērtā Poliju par „pārbūves” laboratoriju, jo toreizējam PSRS vadītājam Polija bija vajadzīga kā kaimiņvalsts, kurā noris reformas, un kura kalpotu Padomju Savienības vadībai kā pierādījums tam, ka pastāvošo „sociālistisko” iekārtu var sekmīgi reformēt.

Vienīgi jāpiebilst, ka, ja „vēlajos Brežņeva laikos” PSRS darbojās kā bremzējošs spēks Polijas procesos, tad „Gorbačova laikos” PSRS vadība pēc būtības varēja tikai no malas vērot notiekošo kaimiņvalstī. Padomju „pārbūve” radīja labvēlīgus nosacījumus Polijas attīstībai, bet no PSRS vadības puses tikpat kā nebija mēģinājumu to kādi koriģēt.

Kad 1988. gadā notika M. Gorbačova vizīte Polijā, viņš tika uzņemts ar tik lielu entuziasmu kā vēl nekad neviens netika uzņemts, izņemot pāvestu. Tolaik vēl nekas neliecināja, ka viņa valdīšanas periods beigsies ar „sociālistiskās” sistēmas sabrukumu. Viņu uzņēma ar lielu sirsnību tāpēc, ka viņa saskatīja vēsturisku personību, kura rada jaunu, labāku sociālismu, nodibina jaunas PSRS un Polijas partnerattiecības, paplašina Polijas brīvības sfēru. Jau 1983. gadā Vaveles pilī pāvests Jānis Pāvils II sarunā ar V. Jaruzeļski paziņoja: „Es saprotu, ka sociālisms – tā ir realitāte. Jāpanāk, lai tas būtu „ar cilvēcisku seju”.” V. Jaruzeļskis un viņa līdzbiedri saprata, ka šo realitāti varēja mainīt tikai soli pa solim. Un tāpēc viņiem bija svarīga saprašanās ar M. Gorbačovu. (Vēlāk (2009. gadā) V. Jaruzeļskis citēja viņam 1987. gada vizītes laikā Vatikānā pavesta Jāņa Pāvila II teiktos vārdus: „Gorbačovu mums sūtīja Dieva griba.”

Reizē jāatzīmē, ka neraugoties uz to, ka „pārbūvi” PSRS atbalstīja tik dažādas personības kā pāvests Jānis Pāvils II un V. Jaruzeļskis, ka tā deva impulsu liberalizācijai Polijā, tomēr tur joprojām dzīvi bija daudzi stereotipi, un simpātijas, kas radās pret Padomju Savienību, neatcēla augošo negatīvo attieksmi pret „sociālistisko” iekārtu Polijā. Palika spēkā arī no pagātnes mantotais naidīgums pret visu krievisko. Arī PSRS un Polijas ekonomiskās saites neizdevās pacelt jaunā līmenī, kā tika plānots, 1984. gada 4. maijā pieņemot ilglaicīgu PTR un PSRS ekonomiskās un zinātniski-tehniskās sadarbības programma līdz 2000. gadam, pēc tam 1986. gadā parakstot īpašu Komplekso zinātniskās un tehniskās sadarbības programmu.

1986. gada 17. jūlijā Polijā tika pieņemts likums par amnestiju un 11. septembrī tika atbrīvoti 225 Polijas politiešlodzītie, arestēti pēdējos gados, tostarp A. Miņņiks, B. Liss, Z. Bujaks un citi opozīcijas līderi. 1986. gada 17. septembrī PTR valdības vārdā iekšlietu ministrs Č. Kisčaks pasludināja visu politiešlodzīto atbrīvošanu. Tas bija svarīgs solis ceļā uz dialogu starp komunistiskajām varas iestādēm un viņu politiskajiem pretiniekiem. Līdz 1987. gada 21. februārim amnestiju izmantoja pavisam 1 200 opozicionāro protestu dalībnieki (no kuriem tikai minētie 225 izcietā sodu apcietinājuma vietās, pārējie slapstījās.) Polija kļuva par pirmo Varšavas pakta valsti bez politiskajiem ieslodzītajiem.

Daudzi opozīcijas pārstāvji amnestiju uzskatīja par labas gribas žestu no valdības puses, gatavības dialogam izpausmi. ASV apmaiņā pret visu politiešlodzīto atbrīvošanu un vispārēju amnestiju atcēla veto Polijas dalībai Starptautiskajā valūtas fondā. Faktiski Polijas dalību fondā padarīja iespējamu tikai „Solidaritātes” piekrišana tai. Amnestija ļāva PTR arī tālāk normalizēt ekonomiskās attiecības ar ASV. 1987. gada 20. februārī prezidents R. Reigans paziņoja par atlikušo sankciju atcelšanu un normālas tirdzniecības atjaunošanu.

1987. gada martā Ļ. Valensa izteicās par reformām pēc PSRS parauga. Daudzi „Solidaritātes” darbinieki uzskatīja, ka pienācis laiks pāriet pie atklātas darbības. 1987. gada jūnija sākumā Romas pāvests trešo reizi ieradās Polijā. Tas bija solis, lai demonstrētu atbalstu „Solidaritātei”, iekustinātu sabiedrisko kustību. Nelegālās struktūras netika likvidētas, bet 1986. gada 30. septembrī Ļ. Valensa stādīja sabiedrībai priekšā dienu pirms tam izveidoto pirmo kopš kara stāvokļa pasludināšanas legālo „Solidaritātes cīņā” pagaidu padomi (*Tymczasowa Rada NSZZ Solidarność*), kurā ietilpa B. Borusevičs, Z. Bujaks, V. Frasiņiuks, J. Paľubickis un J. Pinjors, un kura koordinēja citu „Solidaritātes” iestāžu soļus. Drīz pēc tam jaunā padome tika uzņemta Starptautiskajā brīvo arodbiedrību savienībā (*International Confederation of Free Trade Unions, ICFTU*). Daudzas vietējās „Solidaritātes” nodaļas pārtrauca nelegālu darbību Polijā, no pagrīdes iznāca vairākas reģionālās organizācijas. Novembrī „Solidaritātes” komitejas sāka atklāti darboties vairākos uzņēmumos, kur to reģistrācija bija noraidīta vai atlikta. (Neraugoties uz to, varas iestādes turpināja dažādi ierobežot „Solidaritātes” locekļus un aktīvistus, kaut arī mazāk nekā 1980. gadu sākumā.) „Solidaritāte” kā tāda pagaidām netika legalizēta.

7. novembrī Ļ. Valensa uzaicināja pie sevis daudzus inteliģences pārstāvjus un „Solidaritātes” darbiniekus. Sapulcējušies nosprieda, ka Polijai nepieciešamas ne tikai ekonomiskas, bet arī tiesiskas, politiskas un sociālas reformas. Konkrētas programmas, kā tās īstenot, tā arī nebija. Tiesa, tāpat tādas programmas nebija arī varas turētājiem.

Lai gan pēc atsevišķiem rādītājiem PTR it kā neizskatījās slikti uz citu valstu fona, 80. gadu otrajā pusē tajā atkal parādījās makroekonomiskās problēmas. Tā, 80. gadu beigās PTR ieņēma pirmo vietu Eiropā sēra ražošanā, otro – akmeņogļu ieguvē, televizoru ražošanā, rudzu un kartupeļu audzēšanā, ceturto – vara ieguvē un piena ražošanā utt. Tomēr 80. gados Polijas īpatsvars Eiropas ekonomikā samazinājās. 1989. gadā salīdzinājumā ar 1980. gadu tās īpatsvars sēra ražošanā samazinājās no 23 līdz 22,2%, kartupeļu – no 21,8 līdz 19,7% utt. (Tiesa, tai pat laika posmā Polijas daļa Eiropas cukura ražošanā pieauga no 4,2 līdz 6,1%, kviešu ražošanā – no 2,7 līdz 3,8%.) Polijas daļa Eiropas valstu kopējā eksportā kritās no 1,7 līdz 1,0%. Ir vērtējumi, ka 80. gados PTR ik gadu kritās ražošanas efektivitāte. Pirmkārt, to nosacīja novecojušu modeļu automašīnu, televizoru, radioelektronikas izstrādājumu izlaide, otrkārt – to zemā kvalitāte. Piemēram, Lielbritānija kvalitātes trūkumu dēļ atgriezās līdz pat 90% PTR ražoto vieglo auto „Polonez”, kuri tika iepirkti britu taksistu vajadzībām.

1985. gadā valdība ierosināja jaunu tautsaimniecības reformas projektu, kurš vestu brīvā tirgus virzienā. Jautājumu par reformas otro etapu stādīja PASP X kongress 1986. gada jūnijā-jūlijā. PASP

pirmais sekretārs, PTR Valsts padomes priekšsēdētājs V. Jaruzelskis uzsvēra, ka Polija samaksājusi augstu cenu par reformu novilcināšanu tautsaimniecības vadībā un demokrātijas attīstībā. Viņam nācās atzīt, ka jau 1980. gada sākumā, PASP VIII kongresa gatavošanas gaitā skaļi skanēja partijas aktīva un masu balsis, kuras prasīja mainīt PASP agrāko kursu, taču tās netika pienācīgi uzklausītas. Rezultātā darbaļaužu masas zaudēja uzticību partijai, pieauga neapmierinātība un vilšanās, kas noveda pie 1980. gada augusta notikumiem, kad dzima „Solidaritāte” un valsti pāršalca anarhijas vilnis. V. Jaruzelskis arī atzina, ka „sociālisma pasaulē ir vilcieni, uz kuriem nedrīkst nokavēt”. (Kā nedaudz vēlāk izrādījās, PASP vadība jau bija faktiski „nokavējusi uz vilcienu”, kurš vestu pie tās varas saglabāšanas.)

Tad pat V. Jaruzelskis izteicās par to, ka PTR pastāvošais „sociālisms” neatbilda sociālā taisnīguma principiem. Viņš to formulēja: „Sociālisma pamatprincips – nodrošināt patiesu vienlīdzību dzīves starta apstākļos un visās iespējās: likuma priekšā, izglītībā un kultūrā, kadru politikā, sociālās un pilsoniskās aktivitātes izpausmēs.” V. Jaruzelskis centās iezīmēt ceļus kā veicināt sociālā taisnīguma iedibināšanu. Viens no tiem bija ekonomikas pārorientēšanu uz tirgus pamatiem. Lūk, viņa vārdi: „Pa jaunam, kā pret sociālā taisnīguma realizācijas sastāvdaļu, mēs tagad izturamies pret mūsu iekšējo tirgu. Tirgus līdzsvara iztrūkums rada labvēlīgu augsni ļaunprātībām un spekulācijai, specifiskām iedzīvošanās formām uz sabiedrības rēķina, rada problēmas cilvēku ikdienas dzīvē. Cenu un ienākumu formēšanas problēmas pareizs risinājums, līdzsvara sasniegšana iekšējā tirgū, kura stāvokli nosaka saprātīgi kontrolējami pieprasījuma un piedāvājuma likumi, ved pie tā, ka tirgus, no vienas puses, kļūst par stimulējošu faktoru ražošanas spēku attīstībā, atklājot notiekošo procesu likumsakarības, bet, no otras, – par visu cilvēku iespēju vienlīdzības nosacījumu.” V. Jaruzelski atbalstīja daži citi PASP līderi. Tā, M. Rakovskis jau paziņoja, ka nepieciešams izstrādāt partijas modeli, kas efektīvi atbrīvotos no administrēšanas, un veiktu vienīgi sabiedrības politiskās vadības funkcijas.

Kongresa dokumentos bija izvirzīta sociāli-ekonomiskās attīstības paātrinājuma ideja. Tika runāts par stratēģiskās plānošanas lomas palielināšanu, pāreju uz vadību ar saimniecisko sviru starpniecību. Kongresa lēmumā bija teikts: „Paātrināta līdzsvara radīšana tautsaimniecībā, cenu attiecības sakārtošana, dotāciju samazināšana, uzņēmuma pašfinansēšanās principa konsekventa ievērošana, taupības režīma un darba disciplīnas pastiprināšana – tādi ir galvenie ekonomiskās reformas otrā etapa galvenie mērķi.” 1987. gadā būtu jāsākas ekonomiskās reformas otrajai fāzei. Pārvaldes aparāts bija jāsamazina, jāveicina brīvā uzņēmējdarbība un jārada līdzsvars starp pieprasījumu un piedāvājumu.

Pamatīgāka ekonomiskās reformas otrā posma koncepcijas izstrāde norisa 1987.–1988. gada gaitā. Tajā piedalījās plaši sabiedrības slāņi. Ekonomiskās reformas komisijā, kurā ietilpa Seima deputāti, sabiedriski darbinieki, vadošie zinātnieki, tika iesniegti vairāk nekā 300 kolektīvi un individuāli viedokļi. Tie bija ļoti dažādi.

Tā, poļu vēsturnieks A. Karpinskis uzskatīja, ka ir vajadzīga tāda centralizētās vadības sistēmas modifikācija, kura ļautu izvairīties no tās trūkumiem un saglabāt centralizēti organizētas ekonomikas pozitīvās iezīmes. Taču starp diskusijā izskanējušajām domām daudzas bija arī ļoti kritiskas un tālejošas.

Piemēram, Vispolijas arodbiedrību savienības (*Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych*) ekonomiskās komisijas priekšsēdētājs V. Višņevskis paziņoja, ka reformas trūkumiem ir „ģenētisks” raksturs, ka jau no paša sākuma bija citādi jāformulē tās mērķi. Starp citu, viņš deklarēja: „Bez būtiskas attiecību maiņas pret valsts īpašumu, kurš *de facto* ir birokrātijas īpašums, bez vienādu tiesību atzīšanas privātajam, kooperatīvajam, pašvaldību un valsts īpašumam nebūs īstas reformas. Šīm īpašuma formām ir savstarpēji jākonkurē un vienlaikus jāpapildina vienai otru: infrastruktūrai un smagajai rūpniecībai jāpaliek valsts rokās, bet vidējā rūpniecība varētu lieliski funkcionēt kooperatīvu, pašpārvaldītu uzņēmumu formā, pat kā privātfirmas. Ir jārod iespēja mainīt īpašuma formu.[...] Tirgus

– tas ir tas pats, kas stadions sportistiem. Stadiona trūkums nozīmē, ka mēs nezinām, kurš ir pirmais, bet kurš otrais un trešais. Tāpat pie mums notiek nereālu cenu rezultātā – mēs nespējam noteikt, kas ir rentabli, bet kas nē.”

Ievērojamais poļu ekonomists Z. Sadovskis norādīja, ka visi reformu mēģinājumi PTR izrādījās bez būtiskiem rezultātiem, jo kā 50., tā 70. gados tās balstījās uz koncepciju, ka var mainīt uzņēmuma statusu, nemainot pārvaldes struktūru, visus tautsaimniecības elementus. Taču diskusijas dalībnieku vairākums nebija tik radikāli noskaņots.

Ekonomisti norādīja, ka radikāli jāsamazina dotācijas piena, gaļas un citu produktu ražošanai, jo tās veda pie saimniekošanas deformācijām, pie pataloģijas, pie tā, ka ražotāji pārstāja ražot, par izdevīgāku uzskatot pirkt, piemēram, pienu veikalos, lai atkal to pārdotu valstij un tā vēlreiz saņemtu dotāciju. Viņi rēķinājās ar to, ka dotāciju atcelšana izsauks cenu pieaugumu lauksaimniecības ražojumiem un pārtikas precēm, strauji pieaugs inflācija, kas prasīs algu un pensiju paaugstināšanu, izraisīs cenu un algu augšanas sacensību. Reizē tirgus attīstīsies pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvara virzienā. Neparedzot izmaiņas valsts politiskajā iekārtā, tika prognozēts, ka pēc viena vai pāris gadiem radīsies nepieciešamība uz brīdi administratīvā kārtā iesaldēt cenas un algas. Taču šī iesaldēšana notiks jau uz tāda cenu un algu attiecību pamata, kurš būs veidojies no pieprasījuma un piedāvājuma pamata un nevarēja izveidoties nekādi citādi.

Ekonomisti arī paredzēja, ka tirgus mehānisma ieviešanas sekas būs konflikti starp prasībām efektīvi saimniekot un ievērot sociālā taisnīguma principu, sociālā diferenciacija, kas prasīs varas iestāžu pastiprinātu darbību sociālās aizsardzības jomā. Valstij būs jāuzņemas sniegt atbalstu tiem uz bankrota sliekšņa nonākošiem uzņēmumiem, kuri to vai citu iemeslu dēļ būs vajadzīgi sabiedrībai, palīdzību strādājošajiem, kuru profesijas bija „morāli novecojušas” un kuri bija zaudējuši darbu tautsaimniecības strukturālas pārveides rezultātā, nodrošinot viņu pārkvalificēšanos. Valstij būtu arī jāpapildina tirgus mehānisma nozarēs, kurās turpinās pastāvēt regulēšana: jāfinansē lieli investīciju projekti, zinātniski tehniskie pasākumi, jānovērš monopolisma parādības tautsaimniecībā, jāierobežo ar sociālā taisnīgumu pretrunā nonākušās ienākumu „šķēres” u.c. (Tik tiešām pēc PTR likvidēšanas, neraugoties uz šiem ekonomistu brīdinājumiem, tautsaimniecības pārorientācija norisa sāpīgi, izsaucot daudzu vilšanos par gaidītajām tirgus „brīnumainajām” iespējām.)

Balstoties uz diskusijas rezultātiem tika izstrādāta Ekonomiskās reformas otrā etapa programma (*Program realizacyjny II etapu reformy gospodarzej*. Warszawa, 1988). Tās realizēšana bija jāsākas jau 1987. gada pēdējā ceturksnī. Bija paredzēta cenu struktūras pārveidošana, darba algas pieauguma tempu kontroles pastiprināšana, stingrāku uzņēmumu kreditēšanas noteikumu ieviešana, tirgus principu iedzīvināšana vairāku saimniecības nozaru darbībā. Bija plānots 1990. gadā atcelt patēriņa preču, transportlīdzekļu, iekārtu un izejvielu, izņemot kurināmā, iegādes reglamentāciju, lai uzņēmumu apgāde ar ražošanas līdzekļiem notiktu uz komercpamatiem, tiem tieši savstarpēji vienojoties. Tāpat bija paredzēts 90. gadu sākumā mainīt visu uzņēmumu nodokļu sistēmu, apgrozījuma nodokļa vietā nosakot nodokli uz pievienoto vērtību.

No iedzīvotāju kārtējo interešu viedokļa svarīgāk gan bija tas, ka valdība, lai sabalansētu iekšējo tirgu un valsts budžetu, piedāvāja paaugstināt cenas uz patēriņa precēm un pakalpojumiem par 40%, uz pārtiku – par 110%, samaksu par dzīvokli un komunālos maksājumus par 140-200%.

Taču PASP un PTR vadība, apzinoties, ka ir zaudēta ievērojamas sabiedrības daļas uzticība, baidījās sākt otro ekonomiskās reformas posmu, kas paredzēja turpmāku ekonomikas liberalizāciju un attiecīgi veda pie iedzīvotāju dzīves līmeņa pazemināšanās. Varas iestādes apzinājās, ka ekonomikas liberalizāciju nevar sasniegt bez mazumtirdzniecības cenu „atlaišanas brīvībā” un visa tā, kam neizbēgami bija jāseko, ieskaitot sociālo protestu. Nevēloties uzņemties visas šīs nepieciešamās, bet nepopulārās reformas sekas, nevēloties pret tās pretiniekiem izmantot masveida politiskās represijas, pēc V. Jaruzeļska iniciatīvas Z. Messnera valdība ierosināja 1987. gada novembrī rīkot **referendumu** par plānotās reformas jautājumiem. Referendumā izvirzāmie jautājumi – un arī pats lēmums tos uzdot – ilustrēja Polijas komunistu vadītāju nespēju bez masu atbalsta realizēt savu politisko un ekonomisko kursu.

29. novembrī notikušajā referendumā jautājumi tika formulēti šādi:

1. Vai jūs atbalstāt Seima iesniegtās ekonomikas radikālas atveseļošanās programmas, kuras mērķis ir būtiski uzlabot sabiedrības dzīves apstākļus, pilnīgu īstenošanu, ja tas prasīs divu-trīs gadus ilgu strauju un sarežģītu pārmaiņu periodu? (Faktiski, cenšoties izkļūt no radušās situācijas, valdība izvirzīja tautai priekšlikumu uz laiku pazemināt dzīves līmeni, ievērojami paaugstinot patēriņa cenas, lai iegūtu līdzekļus ražošanas rekonstrukcijai un modernizācijai.)

2. Vai jūs atbalstāt Polijas politiskās dzīves dziļas demokratizācijas modeli, lai stiprinātu pašpārvaldi, paplašinātu pilsoņu tiesības un palielinātu viņu līdzdalību valsts pārvaldē?

Neraugoties uz „Solidaritātes” aicinājumiem boikotēt referendumu, oficiāli vēlētāju aktivitāte bija 67,3%. (Ir atrodamas arī ziņas, ka vēlētāju aktivitāte referendumā bija viszemākā Polijas vēsturē).

Referenduma rezultāti bija pretrunīgi. No vienas puses, aptuveni divas trešdaļas no tiem poļiem, kuri piedalījās balsošanā, atbalstīja varas iestādes. Uz pirmo jautājumu pozitīvi atbildēja 66%, bet uz otro – 69% vēlētāju. No otras puses, kopumā tikai 44,28% poļu izteica vēlmi pieciest grūtības gaišākas nākotnes vārdā. Citiem vārdiem sakot, vairāk nekā puse Polijas iedzīvotāju vēl nevēlējās lauzt pastāvošo sociālo sistēmu. Tādejādi vēlētāju absolūtais balsu vairākums netika saņemts. Saskaņā ar spēkā esošo likumdošanu priekšlikumu apstiprināšanai bija nepieciešams saņemt vairāk nekā puses vēlētāju atbalstu, taču tā kā opozīcijas atbalstītāji vai nu ignorēja referendumu, vai balsoja „pret”, šāds atbalsts netika sasniegts. Tas notika, neraugoties uz varas dominēšanu plašsaziņas līdzekļos. Nav gan jābrīnās, ka paredzētais kārtējais cenu paaugstinājums referendumā tika noraidīts.

Pēc būtības referendums nesa negatīvu rezultātu, uzticības kredīts PASP bija izsmelts. Tā bija jūtama valdības sakāve, kas liecināja gan par iedzīvotāju neuzticību tai, gan viņu nevēlēšanos riskēt ar jau tā pieticīgo labklājību.

Šai laikā sabiedrībā vēl nebija skaidrības par tālāko attīstības ceļu izvēli.

Pastāv pamatots uzskats, ka runāt par „labējiem un kreisajiem”, par „kapitālismu un sociālismu”, nozīmē izkropļot Polijas sabiedrības pretrunu attīstības reālo ainu 80. gados, kuras rezultātā notika „samtaina” revolūcija. Visus šos jēdzienus piemērot Polijai 80. gados var tikai visai nosacīti. Ja tos interpretē burtiski, izrādīsies, ka, ka katoļi bija kreisie, bet PASP locekļi – labējie. Pareizāk būtu politiskajiem virzieniem kā kritēriju pielietot attieksmi pret egalitārā principa ievērošanu (egalitārisms – politiska mācība, kas uzskata, ka pret visiem cilvēkiem ir jāizturas vienādi, viņiem visiem ir vienas un tās pašas politiskās, ekonomiskās un sociālās tiesības, egalitārs – izlīdzinošs, tāds, kas atzīt principu, ka cilvēkiem jābūt vienādām tiesībām un iespējām). Krievu vēsturniece N. Korovicina min poļu sociologu datus, ka egalitārisma principus ticīgi atbalstīja biežāk (78,4%) nekā neticīgi (50,4%) un, gluži pretēji, PASP biedri retāk nekā bezpartejiskie vai citu partiju locekļi.

Kara stāvoklis „iesaldēja” krīzi, un pēc tā atcelšanas sabiedrībā strauji paātrinājās sašķeltība, tās apziņas vektors mainījās. N. Korovicina sniedz šādu šī procesu raksturojumu: „Ekonomiskā krīze un dzīves līmeņa pazemināšanās apturēja antiegalitāru uzskatu izplatīšanos kvalificēto strādnieku vidū, tuvinot viņus šīs šķiras nekvalificētajai daļai un, gluži pretēji, atsvešinot no inteliģences.” Par izpeļņas „griestu” noteikšanu 1981. gadā iestājās gandrīz tikpat liels īpatsvars speciālistu (68,8%) un kvalificētu strādnieku (71,6%), bet jau 1984. gadā – attiecīgi 41,1 un 57,4% un 1988. gadā – 37,0 un 63,0%. Tādejādi no 1984. gada inteliģences un kvalificēto strādnieku uzskati un intereses attīstījās pretējā virzienā. Viņu materiālās un sociālās situācijas dinamika jau bija ievērojami atšķirīga. Tomēr jāuzsver, ka kvalificēto strādnieku attieksme pret izpeļņas „griestu” noteikšanu bija svārstīga, acīmredzot to vairāk nekā speciālistu pozīciju noteica konkrētā politiskā un ekonomiskā situācija. Kaut ap 55% skaitliski izaugušās poļu inteliģences nāca no strādnieku un zemnieku aprindām, tās lielākā daļa 80. gadu beigās vairs nevēlējās pieciest „no augšas” veiktu darba algas noteikšanu.

Sabiedrībā pakāpeniski nobrieda izpratne par ekonomisko un politisko procesu saistību. Publicists un politiķis A. Vasiļevskis rakstīja: „Vēlme paātrināt attīstības procesu un vienlaikus rūpes par vispārējo labumu piešķirā mūsu dzīvei skarbuma, ikdienas dzīves nepievilcības iezīmes, pie kā vienmēr

noved nelielu līdzekļu sadale vienlīdzīgi visiem.” Ilgstoša šāda prakse noveda pie tā, ka arvien noteiktāk sāka skanēt prasība pēc materiāliem labumiem, kas bija pieejami attīstīto valstu sabiedrībai. Faktiski savijās divas dažādas pretenzijas, taču sabiedrība šo dažādību neievēroja. Publicists to raksturoja sekojoši: „Neapmierinātība ar to, ka mūsu valsts neiekļuva priviligrēto klubā, kuri visur bauda augstu dzīves līmeni, savijās ar neapmierinātību, ka mūsu iekārta neļauj valsts iekšienē radīt dažādus dzīves standartus dažādiem sabiedrības slāņiem.” Faktiski abas pretenzijas bija pretrunā viena otrai. „Sociālisma” apstākļos vispārējo labklājību kā reiz tika mēģināts panākt, pazeminot priviligrēto dzīves līmeni. Atšķirības iedzīvotāju materiālajā hierarhijā mazinājās, tika veltīti arī milzīgi pūliņi, lai samazinātu Polijas atpalicību no attīstītajām valstīm. Panākumi tautsaimniecības attīstībā veda pie pakāpeniska iedzīvotāju vidējā dzīves līmeņa paaugstināšanās, taču iespējas sasniegt ievērojami augstāku līmeni, nekā vidējais, bija visai ierobežotas. Auga protests pret varas iestāžu pārkāpumiem sociālā taisnīguma principa realizācijā. 1981.–1984. gadā augsti izglītotu slāņu prātus pārņēma uzskati, ka ir vajadzīga būtiska algu, citu ienākumu diferencēšana atkarībā no kvalifikācijas līmeņa. Jaunās inteliģences vidū dominēja pārliecība par tās materiālajām priekšrocībām tirgus ekonomikas apstākļos.

Aktīvākie, darbīgākie cilvēki, kuri redzēja, ka „sociālisms”, tam raksturīgā birokrātija, nolīdzinošā sadale neļauj viņiem atklāt savas spējas pilnā mērā un atbilstoši tām arī saņemt pilnu atalgojumu, izjuta neapmierinātību. Tā veda pie t.s. samta revolūcijas. Inteliģences liela daļa pie tās nonāca jau ar izteiktiem liberāliem uzskatiem, kuru pamatā bija radikāls antikomunisms.

Arī PASP elite virzījās uz ekonomisko liberālismu. Labāk apmaksātās, ar augstāku dzīves līmeni iedzīvotāju grupās, pie kurām piederēja daudzi PASP biedri, parasti bija mazāk izteikta tendence orientēties uz vienlīdzības un sociālā taisnīguma vērtībām, kas bija vairāk tuvas cilvēkiem ar zemāku sociālo un izglītības līmeni. Izrādījās, ka tās iedzīvotāju grupas, kuras bija visvairāk uzticīgas sabiedriskajai sistēmai tās pastāvēšanas sākuma posmā, vēlāk pārgāja tās galveno pretinieku kategorijā. Tas pirmkārt attiecās uz no „tautas” nākušo inteliģenci, arī daļu birokrātijas. Polijā par „sociālistiskās” sistēmas radikāliem pretiniekiem kļuva sociālās grupas, kas tajā ieņēma priviligrētu stāvokli.

Taču arī citi, mazāk kvalificēti darbinieki, kuri brīvā tirgus apstākļos varēja neizturēt konkurenci un kurus varēja sagaidīt izspiešana no savām ierastajām „vidējā” strādnieka vai kalpotāja lomām, pār kuriem pastāvēja reāli draudi zaudēt darbu un līdz ar to arī jau sasniegto labklājību, tomēr tīri cilvēcīgi uzskatīja sevi par labiem darbiniekiem, un galvenais – tādiem, kas pelnījuši labāku atalgojumu, un savā pieticīgajā dzīves līmeni vainoja nevis sevi, bet valsts iekārtu. Polijas, tāpat kā citu „sociālistisko” valstu iedzīvotāji prasīja sev augstu dzīves līmeni, par tā trūkumu vainojot „sociālistisko” sabiedrisko iekārtu. Tā taču bija modinājusi lielas cerības, stāstot par sociālisma priekšrocībām pār kapitālismu.

Var teikt, ka tieši šī neapmierinātība ar savu materiālo stāvokli, cerību uz labklājību sabrukums bija pamatā plašu iedzīvotāju masu sabiedriskās aktivitātes pieaugumam, kas vērsās pret sociāli-politisko sistēmu, kura nespēja nodrošināt vieniem vienkāršu labklājības pieaugumu, citiem – priviligrēģijas, kuras tie uzskatīja par sev pienākošām. Šī neapmierinātība veda pie demokrātijas idejas. Iedzīvotāju vairākums vairs nevēlējās samierināties ar iekārtu, kura sludināja kolektīvismu, individuālo, grupu priviligrēģiju likvidāciju tā vārdā, lai visa tauta varētu dzīvot labāk. Šis vairākums redzēja arī to, ka valdošo slāņu piederīgie, neraugoties uz savas darbības neapmierinošajiem rezultātiem, tomēr saņem nesamērīgi augstu atalgojumu, kuru nevarēja pamatot ar kādiem visiem pieņemamiem un saprotamiem darba rezultātiem, jo tirgus, kas visu spēja daudz maz objektīvi novērtēt, nedarbojās, bet darba atalgojuma jautājumus subjektīvi izlēma šī paša slāņa piederīgie. Kā atbilde uz neapmierinātību izkristalizējās arī idejas kā labot situāciju. Tās nebija tālu jāmeklē. Šīs idejas – demokrātija un tirgus saimniecība – jau ilgstoši un salīdzinoši sekmīgi bija īstenotas attīstītajās kaimiņvalstīs. Kaut daudziem

materiālo dzīves grūtību pārvarēšana, personīgā labklājība likās svarīgāka par demokrātijas principu īstenošanu, taču cīņa par utilitārajiem mērķiem veda pie izpratnes, ka bez demokrātijas nevar tajā uzvarēt. Šai parādībai bija izšķiroša loma vēlāk veiktajā faktiski kapitālistiskajā revolūcijā. 1989. gada politiskās pārvērtības tikai nostiprināja pārmaiņas, kas jau bija notikušas sabiedrības apziņā.

Daļa poļu ekonomistu iestājās par kapitālistiskās ekonomikas ar tās institūtiem, kuri veidoja kompleksu tirgus sistēmu, pārceļšanu sociālisma apstākļos, ļaujot tai funkcionēt bez kapitālistiem. Šīs sistēmas sociālistiskais raksturs izpaustos regulatoru darbībā, kuri ierobežotu kapitālistiska tipa sabiedrības diferenciāciju. Piemēram, sasniedzot noteiktus apjomus, privātajiem uzņēmumiem būtu jā saglabā iespēja brīvi attīstīties, taču jau ar noteikumu veidot kompānijas ar valsts kapitāla daļu. Turpretī valsts uzņēmumi būtu jā pārveido par akciju sabiedrībām ar darba kolektīvu dalību, tam nopērkot daļu akciju. Par sociālisma pamatatzīrību no kapitālisma šie ekonomisti izvirzīja īpašuma struktūru, kurā sabiedriskajam īpašumam būtu jābūt pārsvarā nacionālā ienākuma ražošanā. Pārējām atšķirībām, pēc to domām, bija sekundārs raksturs un centralizētā plānošana nebūt nebija sociālisma prerogatīva. Tā, Z. Sadovskis uzsvēra, ka ir jāmaina saimniekošanas loģika, kur jaunās loģikas jēga būtu tirgus savienošana ar centralizētu plānošanu. Ekonomists un publicists S. Aļbinovskis norādīja, ka primārajai ienākumu sadalei jānotiek pēc ražošanas efektivitātes rādītāja un tikai sekundārajā to pārdaļē ir jārisina pretruna starp sociālistiskajiem ētiskajiem principiem un efektivitātes prasību.

Taču viņu oponenti uzskatīja, ka šāds dažādu sistēmu apvienojums nav iespējams, jo abās sistēmās nesakrīt ražošanas mērķi: kapitālismā – tā ir peļņas gūšana, sociālismā – sabiedrības vajadzību apmierināšana; sociālismā nav iedomājams pašregulējošs mehānisms kā dalīt ienākumus uzkrājumu un patēriņa daļā, pastāv pretruna starp sociālistiskajiem ētiskajiem principiem un efektivitātes prasību utt.

Daudzi zinātnieki konstatēja, ka politisko sistēmu nevar izlabot, nelabojot ekonomisko sistēmu un ekonomiskā sistēma nevar tikt izlabota, nelabojot politisko sistēmu. Tā, poļu politologs A. Bodnars uzsvēra, ka, lai varētu notikt dziļas pārmaiņas ekonomikā, ir nepieciešams citāda kā līdz šim varas organizācija, citāda tās realizācija valstī. Ekonomiskā reforma kā virknes likumu, instrukciju kopuma pieņemšana nebija dzīvot spējīga. To rādīja visa iepriekšējā pieredze, kad reformas, kuras centās noteikt visu saimnieciskā procesa dalībnieku uzvedību, nedevis gaidītos rezultātus. Šādā ceļā, kaut it kā balstoties uz zinātnes sasniegumiem, vara nespēja reformēt sabiedrisko dzīvi. Arī sabiedriskajām zinātnēm nepiemita (un līdz šim brīdim nepiemīt) tāds potenciāls, kas ļautu tām konstruēt maksimāli efektīvi strādājošu sociāli ekonomisku sistēmu.

Tiesa, Polijā jau no 50. gadu vidus turpinājās politiskās sistēmas demokratizācija un pāreja uz tirgus mehānismu pielietošanu. Taču abos virzienos gūtie sasniegumi neapmierināja iedzīvotāju masas. Ekonomists Z. Červinskis konstatēja: „Rodas pamatjautājums: vai runa iet par to, lai saglabātu sociālismu, vai par to, lai iegūtu efektīvi funkcionējošu ekonomiku? Neviens nav pierādījis, ka abi mērķi ir pretrunā viens otram, taču 40 gadu skaidrs vērtējums liek atzīt, ka harmonija starp tiem arī nepastāv.” Arvien skaidrāk kļuva redzams, ka politiskā demokratizācija nozīmē vispārējās administratīvās piespiešanas atcelšanu un sakarā ar to neizbēgama būs arī tirgus, tai skaitā arī darba spēka tirgus, ieviešana. Poļu ekonomistu vairākums uzskatīja, ka ekonomiskajai reformai ir jālikvidē politikas prioritātes pār ekonomiku princips, jāveicina politiskās un ekonomiskās varas sadale.

Arvien vairāk poļu ekonomistu krīžu cēloņus PTR un citās „sociālistiskajās” valstīs saskatīja nevis vadības pieļautajās kļūdās, bet apstākļi, ka īpašuma pārvalstiskošana bija novedusi pie darbinieku atsvešināšanās no ražošanas līdzekļiem un produktu piesavināšanās no valsts administrācijas puses. No tā izrietēja konflikti starp algotā darba strādniekiem un darba devēju – valsti. Faktiski pierādījās, ka

„sociālismā” neeksistē „samaksas pēc darba” princips, jo sadale nevarēja tikt realizēta vienlaikus gan pēc produkcijas izmaksām, gan pēc darba rezultātiem.

Kaut PASP forumos tika runāts par koalīcijas principu pilnveidošanu valsts pārvaldē, apstiprināts arī termins „plurālisms”, valsts iekārtas būtībā un varas struktūrās maz kas mainījās. Tāpēc visas grūtības un neveiksmes sabiedrība saistīja ar PASP. Polija strauji tuvojās strupceļam cīņā starp nepakļāvīgu sabiedrību un arvien lielākām politiskām un ekonomiskām problēmām apkrautu valsti.

Referenduma rezultāti pamudināja valdību atteikties no plānotā cenu paaugstinājuma, it īpaši tāpēc, ka pret to iebilda gan arodbiedrības, gan baznīca. Tas nozīmēja, ka reformas otrā posma īstenošana ir kļuvusi ļoti problemātiska.

Balsošanas rezultāti vēl vairāk samazināja pastāvošā režīma jau tā nedrošo leģitimitāti un PTR līderi secināja, ka ir nepieciešams kompromiss ar opozīciju. Iegūtais rezultāts bez šaubām bija opozīcijas panākums – ne tikai politisks (valdība nesaņēma tautas piekrišanu, lai turpinātu savu kursu), bet arī morāls (vara cieta sakāvi).

Kaut valdība arī mēģināja realizēt projektos nosprausto kursu, taču gandrīz visu pasākumu realizācija norisa ar grūtībām. Pēc būtības ekonomiskā reforma tikpat kā nekustējās no vietas. (Ekonomisti strādāja, projektus gatavoja, bet politiskā sistēma traucēja tos realizēt, tikai pēc režīma maiņas iestrādes noderēja, palīdzēja Polijai attīstīties straujāk kā Krievijai un citām bijušajām padomju republikām).

2009. gadā V. Jaruzeļskis atzina, ka jau komunistu varas laikā [80. gados] veiktās reformas, bija nepietiekamas, lai radītu optimālu sistēmu, taču radīja telpu revolucionāriem pārveidojumiem, veicināja pastāvošās sistēmas sabrukumu evolucionārā ceļā. Ģenerālis skaidroja: „Viens no marksisma pamatprincipiem bija sabiedriskais, bet faktiski valsts īpašums uz ražošanas līdzekļiem. Daudzus gadus komunisti bija uzticīgi šim principam. Ražošanas līdzekļu privātīpašuma aizliegums bija tik spēcīgs, ka reformas, kuras viņi veica, palika pusratā, bija tikai kapitālistisko likumu surogāts. Bez tiem īstent efektīvas ekonomiskās reformas neizdevās. Šai izpratnē tieši premjers M. Rakovskis sāka piemērot Polijā kapitālistiskus risinājumus. Pati ideja pieņemt likumu par saimnieciskās darbības brīvību jau bija ārkārtīgi drosmīga, un no marksistu ortodoksijas viedokļa tā bija tieši kontrrevolucionāra. Tajā pašā laikā stājās spēkā likums, kas atvēra Poliju ārvalstu investīcijām. Drīz mums bija apmēram miljons privātu uzņēmumu. [...] 1988.gadā vārds „kapitālisms” bija nepieklājīgs, varētu teikt – nolādēts. Mēs gatavojāmies ieviest jauktu tipa ekonomiku. Mēs vēlējamies panākt īstu konkurenci starp privāto, valsts un kooperatīvo īpašuma formu. Galvenā loma tika piešķirta valsts sektoram. Lieta tāda, ka mēs joprojām uzskatījām, ka sabiedriskās motivācijas ir spēcīgāka nekā savtīgās. No ideoloģijas izrietēja, ka, ja uzņēmums ir sabiedrisks, valsts īpašums, tad par tā efektivitāti cīnīsies visi tā darbinieki, bet ne tikai īpašnieks, kurš domā tikai par ātrāku peļņu. Izrādījās, ka kopējās intereses nenoved pie tādas efektivitātes kā īpašnieka personīgās intereses.” Ģenerālis arī minēja interesantu piemēru. „Mēs uzsākām lielu, zinātniski pamatotu darba vietu atestāciju. Bija zināms, ka valstī ir pārāk daudz darba vietu. Mēs cerējām, ka strādājošo pašpārvaldes organizācijas uzņēmumos, partijas un arodbiedrību organizācijas spēs noteikt, kuras tieši darba vietas ir liekas. Taču kalns dzemdēja peli. Varbūt visiem bija vislabākie nodomi, taču nevienu neizdevās atlaist: vienam bija slimā sieva, citam – pieci bērni, bet trešajam – ietekmīgi paziņas. Bez īpašnieka, privātīpašnieka stingrās ķētnas, bez bezdarba posta nebija iespējams palielināt darba ražīgumu un stimulēt radošo aktivitāti.”

1986.–1989. gadā norisa ievērojamas ekonomiskās izaugsmes tempu svārstības, to samazināšanās, inflācijas, tirgus nestabilitātes pieaugums. Ja 1986. gadā nacionālais ienākums salīdzinājumā ar 1985. gadu pieauga par 4,9%, tad 1987. gadā – tikai par 1,9%, bet 1989. gadā palika iepriekšējā līmenī; realizētās rūpnieciskās produkcijas pieaugums attiecīgi bija 4,4 un 3,4%, bet 1989. gadā tās apjoms pat samazinājās par 3,4%. Lauksaimniecības kopprodukcijas apjoms 1986., 1988., un 1989. gadā pieauga attiecīgi par 5, 1,2 un 2%, taču pēc bargās 1986./1987.gada ziemas 1987. gadā tas kritās par 2,3%.

80. gadu beigās rūpniecības daļa nacionālajā ienākumā sastādīja 47,9%, celtniecības – 12,0%, lauksaimniecības – 12,8%.

80. gados Polijas eksportā vislielāko daļu sastādīja mašīnbūvniecības produkcija (1985.–1988. gadā – 40,4–43%). Otra lielākā eksportējamo preču grupa bija kurināmais un izejvielas. Tā kā akmeņogļu ieguve 80. gados PTR samazinājās, samazinājās arī šīs grupas preču loma eksportā. (1988. gadā tā eksportēja 32,2 miljonus t akmeņogļu, bet 1990. gadā – 28 miljonus t.) Ap 10% eksportā sastādīja ķīmiskās rūpniecības izstrādājumi. Apmēram tik pat liels bija lauksaimniecisko izejvielu un pārtikas rūpniecības produkcijas īpatsvars. Viegļās un papīra rūpniecības īpatsvars sastādīja ap 8%. Svarīga loma bija celtniecības pakalpojumiem, kuri sastādīja ap 5% no Polijas eksporta.

80. gados Polijas importā galvenā loma bija kurināmajam un izejvielām. Polija savu vajadzību apmierināšanai ik gadus importēja ap 15 miljonu t naftas, 7,5 m³ dabas gāzes, 3,5 miljonus t naftas produktu. Metalurģiskā rūpniecība ik gadus iveda 17 miljonus t dzelzsrūdas un 1,5 miljonus t čuguna. Svarīga loma bija alumīnija, mangāna un hroma rūdas, niķeļa importam. Pilnībā ar ievestajām izejvielām strādāja poļu vieglā rūpniecība. Ik gadus tika ievests no 150 līdz 190 tūkstošiem t kokvilnas. Otro vietu Polijas importā ieņēma mašīnbūvniecības produkcija. Polija iveda modernas tehnoloģiskās iekārtas, elektroniskās skaitļojamās mašīnas, lidmašīnas, ilglaicīgās lietošana sadzīves tehniku, dažādu aparāturu. Pārtikas ieviedums sastādīja gandrīz 13% no visa Polijas importa; ik gadus kapitālistiskajās valstīs tika iepirkti 2-3 miljoni t graudu, ievērojams daudzums citas lopbarības.

Pēc kara stāvokļa ieviešanas būtiski sarūkot sadarbībai ar Rietumi valstīm, PTR tautsaimniecība kļuva vēl vairāk atkarīga no ekonomiskajiem sakariem ar PSRS un citām t.s. „sociālistiskā” bloka valstīm. Polija bija ieinteresēta kurināmā, izejvielu, mūsdienīgas tehnikas piegādēs no SEPP valstīm, pirmkārt no PSRS. Pretī Polija bija gatava piegādāt tautas patēriņa preces, pārtiku u.c.

PTR tirdzniecībā ar Rietumiem un SEPP valstīm bija ievērojamas atšķirības. Vairāk nekā 80% Polijas mašīnbūvniecības produkcijas tika eksportēta uz SEPP valstīm. Tām piegādātās Polijā ražotās mašīnas un iekārtas sastādīja 60% visa poļu eksporta, bet uz Rietumiem pārdotās – tikai ap 20%.

46% visa Polijas importa no SEPP valstīm sastādīja kurināmais un izejvielas, importā no Rietumu valstīm šīs preču grupas īpatsvars bija ievērojami mazāks – 37%. Tā, no 15 miljoniem t naftas, importētas 1989. gadā, 12,7 miljoni t nāca no SEPP valstīm (galvenokārt PSRS) un tikai 2,23 miljoni t tika pirkti pasaules tirgū par tur valdošajām cenām. No SEPP valstīm tika importēta lielākā daļa darbgaldu, kravas automobiļu, lidmašīnu, no Rietumiem – iekārtas vieglajai un pārtikas rūpniecībai, elektronika un telekomunikāciju līdzekļi.

PSRS bija PTR galvenais tirdzniecības partneris, ar to norisa 25% visa Polijas tirdzniecības apjoma. V. Jaruzeļskis 1982. gada 6. augustā sarunā ar L. Brežņevu, noraidot Rietumu politiku apgalvojumus par PSRS iekļaušanos Polijas iekšējās lietās, uzsvēra, ka „„Padomju iekļaušanās” ir stabilas izejvielu, materiālu un komplektējamo izstrādājumu piegādes, kredīti un pasūtījumi, kuri nodrošina ievērojamu daļu poļu ražošanas jaudu noslogotību”. Vērtējums gan bija vienpusīgs, neatspoguļoja visu sarežģīto padomju-poļu attiecību spektru.

Savukārt PTR bija svarīgs PSRS tirdzniecības partneris, 1989. gadā tā ieņēma otro vietu aiz VDR Austrumeiropas valstu vidū tirdzniecības apjoma ziņā ar PSRS. PTR daļa PSRS ārējās tirdzniecības apjomā sastādīja 10%.

1986. gada 1. jūlijā PASP X kongresā M. Gorbačovs nosauca skaitļus, ka no PTR nāca 40% PSRS ievadamo ceļu celtniecības mašīnu, praktiski 100% iekārtu sērskābes ražošanas rūpnīcām, pēckara gados PSRS Polijā bija iepirkusi veselu floti – 800 jūras kuģu dažādiem mērķiem. Varētu turpināt arī citu PSRS svarīgu Polijā ražotu preču uzskaitījumu.

PSRS bija galvenā loma Polijas importa vajadzību apmierināšanā. Tā piegādāja 100% PTR nepieciešamās dabas gāzes, alumīnija, azbesta, elektroenerģijas, mangāna un hroma rūdas, 90% naftas,

80% dzelzsrūdas utt. Otro vietu importā ieņēma mašīnbūvniecības produkcija. Polija ievada modernas tehnoloģiskās iekārtas, elektroniskās skaitļojamās mašīnas, lidmašīnas, ilglaicīgās lietošana sadzīves tehniku, dažādu aparatūru. Arī citu preču piegādēm no PSRS bija liela loma Polijas vajadzību apmierināšanā. Tā, 1986.–1990. gadā no PSRS Polija saņēma 2,4 miljonus ledusskapju, 760 tūkstošus veļas mazgājamo mašīnu, vairākus miljonus pulksteņu un televizoru.

1982. gada 7. jūnijā PTR un PSRS valdības noslēdza vienošanos par ekonomisku un tehnisku sadarbību Varšavas metropolitēna (*Metro Warszawskie*) pirmās līnijas celtniecībā 23,1 km garumā ar 23 stacijām. Padomju puse bez atlīdzības nodeva PTR projektēšanas materiālus, tehniskos, normatīvos noteikumus, kuri tika pielietoti metropolitēna celtniecībā un ekspluatācijā PSRS. 1984. gadā celtniecības programmu akceptēja PTR vadība, sākās pirmo tuneļu būvniecība.

Varšavas metro ar 11 stacijām atklāšana notika gan jau pēc PTR pastāvēšanas beigām 1995. gadā. Tā pirmā līnija savienoja Varšavas centru ar bieži apdzīvotajiem pilsētas ziemeļu un dienvidu rajoniem. Mūsdienās darbojas 21 stacija, tiek plānota vēl divu līniju celtniecība. Ekspluatācijā atrodas PSRS, Krievijā un Francijā gatavoti vagoni. Neizdevās iztikt bez avārijas situācijām. 2010. gadā liela lietus rezultātā tika appludinātas 7 metro stacijas, 2 no tām – divreiz.

80. gadu sākumā PTR īpatsvars PSRS ārējā tirdzniecībā nedaudz samazinājās.

Radās problēmas divpusējās padomju un poļu ekonomiskajās attiecībās. Palielinājās Padomju Savienības eksporta uz Poliju preču struktūras neefektivitāte: piemēram, no 1980. līdz 1984. gadam mašīnu un tehnisko izstrādājumu īpatsvars tajā samazinājās vairāk nekā uz pusi – no 25% līdz 12%, bet degvielas, izejvielu un materiālu īpatsvars pieauga no 60 līdz 75%. Tas pirmkārt neatbilda Padomju Savienības interesēm, bet arī stimulēja kapitāla, enerģijas un materiālās ietilpības pieaugumu Polijas ražošanā, kas kavēja tās tautsaimniecības efektivitātes paaugstināšanos.

1986. gadā uz PSRS attiecās līdz 23% Polijas importa un 25% eksporta. 1987. gadā savstarpējā preču apmaiņa sasniedza 13 miljardus rubļu. 80. gadu beigās Polijas un PSRS savstarpējās piegādes notika uz 14 divpusēju un 32 daudzpusēju vienošanos par specializāciju un kooperēšanos pamata. Taču 80. gadu otrajā pusē notikusi cenu krišanās pasaules tirgū uz kurināmā – enerģētiskajiem resursiem un izejvielām sajaucā agrākos aprēķinus un tirdzniecības līdzsvaru. PTR tirdzniecībā ar SEPP valstīm, īpaši ar PSRS, bija vērojama stagnācija, pat kritums. Ja 1985. gadā uz SEPP valstīm pienācās 55% visa Polijas eksporta un 60% importa, tad jau 1989. gadā gan eksports, gan imports saruka līdz 45%. PSRS daļa Polijas importā saruka no 34,4 līdz 18,2%, bet eksportā no 28 līdz 20,8%. PTR eksporta bāzes šaurība, neapmierinātība ar preču kvalitāti, to deficīts kļuva par tirdzniecības apgrozības krituma cēloņiem.

Jāatzīmē gan, ka PSRS izrādījās neizdevīgā pozīcijā pret Poliju, jo piegādāja tai izejvielas un kurināmo par cenām, zemākām kā pasaules cenas.

Starp valstīm – SEPP locekļiem savstarpējie norēķini līdz 1991. gadam tika kārtoti pēc saskaņotām cenām pārvedamajos rubļos. Pārvedamā rubļa zelta saturs bija līdzīgs 0,987412 gramam tīra zelta. Atbilstoši SEPP Izpildu komitejas 1975. gadā pieņemtajam lēmumam valstis–SEPP locekles savstarpējā tirdzniecībā pieņēma līgumcenu noteikšanas kārtību katram gadam pārvedamajos rubļos uz vidējo pasaules cenu pamata iepriekšējos piecos gados. Tādējādi SEPP pieņemtās cenas ar nokavēšanos reaģēja uz pasaules tirgus svārstībām, bija atrautas no pasaules tirgus tendencēm un ražošanas izmaksām, nestimulēja ražošanas un zinātniski-tehnisko kooperāciju, faktiski arī zināmā mērā iekonservēja savstarpējās tirdzniecības struktūru. Iluzora izrādījās pārlicība, ka šāda sistēma it kā aizstāv valstis no stihisko procesu pasaules tirgū negatīvās ietekmes. Tika radīti siltumnīcas apstākļi uzņēmumiem, kuri varēja nereaģēt uz pasaules tirgus tendencēm.

PTR vadība pēdējos pastāvēšanas gados aktīvi iestājās par SEPP darbības mehānismu pārveidi, tirgus attiecību lomas palielināšanu, SEPP maksimālu atvērtību attiecībām ar citām pasaules valstīm.

1988. gadā jaunu ekonomiskās sadarbības formu meklējumos PTR un PSRS valdības parakstīja vienošanos par nacionālo valūtu – padomju rubļu un poļu zlota izmantošanu savstarpējos norēķinos. Nacionālās valūtas varētu tikt pielietotas tiešo attiecību starp uzņēmumiem sfērā, kopējo uzņēmumu darbībā, pierobežas tirdzniecībā. Taču rubļu un zlota kursu nesaskaņotības, kā arī preču deficīta rezultātā abās valstīs, šī norēķinu forma tā arī neieguva plašāku attīstību poļu – padomju sadarbībā.

Jāatzīmē, ka 80. gadu otrajā pusē bija izveidojusies iespēja bagātināt patēriņa preču savstarpējās tirdzniecības sortimentu. To pavēra pierobežas tirdzniecība. Tas galvenais princips – apmaiņa ar divu valstu iekšējos tirgos pārpalikušajām precēm kaimiņos esošajos otras valsts reģionos. Tā no PTR uz PSRS pierobežas rajoniem tika piegādāti augļi, dārzeņi, konservi, kosmētika, privātajās un t.s. polonizētajās firmās ražotā produkcija. No PSRS uz PTR tika izvestas veļas mazgājamās mašīnas, ledusskapji, televizori. Liela daļa pierobežas tirdzniecības norisa uz bartera attiecību pamata, poļu un padomju uzņēmumiem noslēdzot tiešus līgumus. 1988. gadā pierobežas tirdzniecības apjoms pārsniedza 200 miljonus rubļu. Taču 80. gadu beigās krīzes padziļināšanās abu valstu tautsaimniecībā, preču trūkums arī iekšējos tirgos samazināja arī šo pierobežas tirdzniecību.

Negatīva loma 80. gadu otrajā pusē bija abās valstīs pieaugošajiem inflācijas procesiem, grūtībām vietējos tirgos, kuras traucēja pildīt ārējās saistības. Līdz 1988. gadam PSRS savstarpējā tirdzniecībā ar PTR bija pozitīvs saldo. Tās sabalansēšanai PTR saņēma kredītus 5,7 miljardu rubļu. apmērā. Taču nākamajos divos gados sakarā ar cenu krišanos uz energonesējiem importa no Polijas apjoms pārsniedza PSRS eksporta apjomu uz to.

80. gadu otrajā pusē PSRS veicināja koksa-ķīmiskās ražošanas attīstību metalurģiskajā kombinātā „Katovice” (*Huta Katowice*), piedalījās V. Ļeņina vārdā nosauktā metalurģiskā kombināta Nova Hutā (*Nowa Huta*) rekonstrukcijā un modernizācijā, citu svarīgu rūpniecības objektu celtniecībā, tai skaitā arī netālu no Gdaņskas Žarnovicē uzsāktajos AES celtniecības darbos (*Elektrownia Jądrowa Żarnowiec*).

1983. gada 14. aprīlī PTR un PSRS valdības noslēdza vienošanos par sadarbību Žarnovices atomelektrostacijas būvniecībā, kurai bija jāklūst par pirmo Polijā.

Projektu PTR valdība sāka attīstīt jau 1972. gadā. Tika plānots valsts ziemeļos 50 km uz ziemeļ-rietumiem no Gdaņskas pie Žarnovices pilsētas un tāda pat nosaukuma ezera uzcelt 4 bloku atomelektrostaciju (AES) ar PSRS pielietotajiem reaktoriem. Bija plānots uzstādīt četrus WWR-440/213 kodolreaktorus ar 1860 MW kopējo jaudu. 1980. gadā tika uzbūvēta dzelzceļa līnija līdz būvniecības vietai, bet 1982. gadā sākās pašas AES celtniecība. Reaktorus būvēja Škodas rūpnīcās Čehoslovākijā, turbīnas un ģeneratorus – Polijas uzņēmumi. 1986. gadā poļu vidū radās pretestība projektam, galvenokārt drošības apsvērumu dēļ. (Pēc katastrofas Černobiļas AES 1986. gada 26. aprīlī daļa Polijas teritorija atradās mērenas radiācijas zonā. Visvairāk cieta Polijas austrumu un ziemeļu reģioni.) 1989. gada beigās bija realizēti ap 40% celtniecības darbu, kaut divu no četriem plānotajiem reaktoriem būvniecība nebija vēl sākta.

Kopā 1986.–1990. gadā PSRS sniedza Polijai tehnisku palīdzību 19 objektos. Savukārt PTR piedalījās objektu būvniecībā PSRS teritorijā.

Pats lielākais objekts ar Polijas investīcijām PSRS teritorijā bija Jamburgas naftas un gāzes atradņu (*Ямбургское нефтегазоконденсатное месторождение*) apguve Rietumsibīrijā un maģistrālā gāzes vada Jamburga – PSRS rietumu robeža celtniecība. Saskaņā ar PTR–PSRS 1987. gada vienošanos Polijai bija jāveic celtniecības–montāžas un citi darbi par 650 miljoniem rubļu. Par to PSRS apņēmas piegādāt Polijai ievērojamus gāzes apjomus.

Trūkstot investīcijām tautsaimniecībā, PTR izrādīja lielu interesi par iespējām eksportēt savu celtnieku pakalpojumus citām valstīm, tai skaitā PSRS. Viņi cēla viesnīcas, kultūras un veselības rehabilitācijas kompleksus, piedalījās vēsturisku objektu rekonstrukcijā un restaurācijā.

Poļi, strādājoši aiz robežas, veidoja lielu un arvien pieaugošu darbaspējīgo iedzīvotāju daļu. Ja 1985. gadā aiz robežas strādāja 105 tūkstoši poļu strādnieku, tad jau 1989. gadā viņu bija 134 tūkstoši (no katra 1 000 strādājošo 11 to darīja aiz savas valsts robežām). Visvairāk poļu bija nodarbināti kaimiņzemēs: VDR – 36 tūkstoši, Čehoslovākijā – 35, PSRS – 24, Ungārijā – 8, Bulgārijā – 3. Bez tam 7 tūkstoši poļu strādnieku bija nodarbināti Lībijā,

3 tūkstoši – Irākā. 8% poļu strādnieku bija specializējušies celtniecībā un citos eksporta pakalpojumos. Aiz robežas strādāja 8 tūkstoši inženieru, 4 tūkstoši ārstu un vidējā medicīniskā personāla.

Polijas pilsoņi piedalījās PSRS dabas resursu ieguvē, gāzes vada celtniecībā (Polija par to saņēma dabas gāzi), Hmeļņickas atomelektrostacijas (Хмельницькая АЭС) celtniecībā Rietumukrainā (apmaiņā pret elektroenerģiju). Virknē PSRS pilsētu poļu celtnieki būvēja viesnīcas, rekonstruēja vēsturiskus objektus, tajā skaitā arī Rīgā. Poļu strādnieku darbs tika apmaksāts ar preču piegādēm Polijai no PSRS vai attiecīgu pakalpojumu sniegšanu. 1987. gadā poļu celtnieku PSRS teritorijā sniegto pakalpojumu vērtība sastādīja 170 miljonu pārvedamo rbl., 1988. gadā – 270 miljonu, bet 1989. gadā – 360 miljonu pārvedamo rbl.

Taču poļu puse paziņoja, ka cenas par celtniecības darbiem uz SEPP principu pamata bija zemas salīdzinot ar pasaules cenām, un sākās poļu celtnieku skaita un viņu veikto darba apjomu samazināšanās. 1988. gadā tika panākta vienošanās par celtnieku pakalpojumu apmaksu uz pasaules cenu pamata, kas bija izdevīgi Polijai. 1989. gadā PSRS strādāja 20 000 poļu celtnieku. Taču pakalpojumu apjoms 1991.–1996. gadā tika plānots jau krietni mazāks.

80. gados zināmas pārvērtības Polijā notika arī **lauksaimniecības jomā**. Valsts, kooperatīvās un privātās saimniecības bija spiestas ievērot saimnieciskā aprēķina un pašfinansēšanās principus.

Polijas lauksaimniecībā valsts sektors nekad nebija dominējošais, taču pēckara periodā tam bija ievērojama loma lauksaimniecības produkcijas ražošanā. Līdz 1988. gadam valsts saimniecības (*Panstwowe Gospodarstwa Rolne*) absorbēja vairāk nekā 50% no ieguldījumiem lauksaimniecībā.

Literatūrā sastopami dažādi skaitļi par dažādu sektoru īpatsvaru lauksaimniecībā izmantojamās zemes apjomā un lauksaimnieciskās produkcijas ražošanā. Ir ziņas, ka 1985. gadā valsts saimniecību un ražošanas kooperatīvu rokās atradās 22,5% lauksaimniecībā izmantojamās zemes un tās ražoja ap 20% kopējās un 30% lauksaimniecības preču produkcijas. (Pārējo saražoja individuālās zemnieku saimniecības).

Par 1989. gadu ir dažādi, savstarpēji nesaskanoši absolūtie un procentuālie rādītāji. Tā, pēc vieniem datiem, 1989. gadā no 18,7 miljonu ha kopējās apstrādājamās zemes, kas vidēji sastādīja 0,5 ha uz vienu iedzīvotāju, 3,5 miljoni ha (citi dati – vairāk nekā 3 656 tūkstoši ha) piederēja valsts saimniecībām, 600 tūkstošu ha – kooperatīviem un 14,3 miljoni ha – individuālajām saimniecībām. Sabiedriskā sektora īpašumā atradās 24% zemes, tas ražoja ap ¼ no visas preču produkcijas. Visus 80. gadus šis īpatsvars saglabājās stabils. (Pēc citiem datiem 1980. gadu beigās valsts saimniecībās (bez kooperatīvajām) atradās ap 19% visu lauksaimniecībā izmantojamo platību (vēl citi dati – 17,8%), tajās tika ražots 18% visas lauksaimniecības kopprodukcijas, 19% gala produktu, 21% visas lauksaimniecības preču produkcijas.) 1989. gadā Polijā pastāvēja 2 729 tūkstoši individuālo zemnieku saimniecību. To rīcībā bija ap 76% lauksaimnieciski izmantojamās zemes. Viņi ražoja gandrīz 73% preču produkcijas.

Valsts un kooperatīvajās saimniecībās saražotās preču produkcijas īpatsvars bija lielāks nekā individuālo zemnieku saimniecībās. Sabiedriskais sektors ražoja 37% visu valstī iepirkto graudu, 70% rapša, 36% kaujamcūku, gandrīz 30% putnu gaļas, 20% piena utt. Īpaši valsts saimniecībās bija augsta graudu ražība, dzīvnieku produktivitāte. Tā 1989. gadā valsts saimniecībās graudu ražas sastādīja 42 cnt/ha, ražošanas kooperatīvos – 40 cnt/ha, bet individuālajās saimniecībās – 30 cnt/ha. Piena izslaukums no 1 govys valsts saimniecībās sastādīja 4 016 l, kooperatīvos – 3 660 l, bet individuālo zemnieku saimniecībās – 3 153 l. Taču privātsaimniekošanas piekritēji uzsvēra, ka PTR pastāvēšanas laikā valsts saimniecības un kooperatīvi saņēma ievērojamas dotācijas no valsts budžeta lauksaimniecības tehnikas iegādei, lopkopības fermu un sociālo-kultūras objektu celtniecībai. Tādējādi iznāca, ka es darbs, dažkārt arī atteikšanās no izglītības un kultūras līmeņa celšanas. Par efektivitāti tika maksāta dārga cena.

80. gadu otrajā pusē vienīgi augļu un dārzeņu tirgus PTR darbojās pēc brīvā tirgus likumiem. Valsts un kooperatīvie uzņēmumi tajā konkurēja ar privātuzņēmējiem, valsts nodokļu-administratīvā mehānisma atbalsts šai jomā tiem nebija vajadzīgs. 1970.–1980. gados Polijā augļu un dārzeņu pieprasījums, neraugoties uz to, ka 1/3 daļa no saražotās produkcijas sabojājās (faktiski tika sabojāta) ceļā pie patērētāja, bija mazāks par piedāvājumu. Pieprasījumu ierobežoja augstās cenas. Balstoties uz šo piemēru, daļa poļu ekonomistu uzskatīja par nepieciešamu ar tirgus palīdzību pārbaudīt arī visu pārējo ražošanas nozaru, ieskaitot aizsardzības rūpniecību, efektivitāti.

Valsts saimniecību izvietojums valstī bija visai nevienmērīgs. Pēc kara Polijai pievienotajos ziemeļu un rietumu rajonos tās aizņēma vairāk nekā 50% lauksaimniecībā apstrādājamo teritoriju, 1/4 vojevodistu valsts saimniecībām piederēja ap 60% visas lauksaimniecības zemes, tai pat laikā citās 17 vojevodistēs to platība nepārsniedza 5% lauksaimniecībā izmantojamo teritoriju.

Dažas valsts saimniecības sekmīgi ražoja produkciju eksportam. Tā, saimniecība „*Grabinek*” katru mēnesi eksportēja 40 vagonus ar saviem lauksaimniecības ražojumiem uz Vāciju, Franciju, Itāliju, Kubu, PSRS, Maroku un Ceilonu. Kopumā 1988. gadā uz vienu iedzīvotāju Polija eksportēja pārtikas produktus 38 miljonu \$ un 11 miljonu pārvedamo rbļ. vērtībā, kas bija daudzkārt mazāk nekā tādās lauksaimnieciski augsti attīstītās valstīs kā Dānija un Nīderlande, un pat kaimiņvalstīs Čehoslovākijā un Ungārijā. Šādi Polijas rādītāji lauksaimnieciskajā ražošanā neatbilda tās iespējām. Arī 80. gados pārtikas ievedums Polijā sastādīja gandrīz 13% no visa valsts importa; ik gadus kapitālistiskajās valstīs tika iepirkti 2-3 miljoni t graudu, ievērojams daudzums citas lopbarības. Cīņa par negatīvā saldo pārvarēšanu ārējā tirdzniecībā ar lauksaimniecības un pārtikas produktiem norisa līdz pat 1986. gadam, kad pirmo reizi ienākumi no lauksaimniecības un pārtikas produktu eksporta pārsniedza izdevumus to importam. Tomēr situācija arī tad vēl joprojām bija neapmierinoša.

Pasludinot sabiedriskā un privātā sektora līdztiesību, PASP 80. gados bija spiesta konstatēt, ka tendencei uz ražošanas koncentrāciju piemīt objektīvs raksturs, tāpēc lauksaimnieciskās ražošanas sadrumstalotības likvidācija notiks gan nostiprinot un attīstot dažādas sabiedriskās saimniekošanas formas, gan arī palielinot zemnieku saimniecību ar augstu ražību platību. Tādejādi faktiski poļu komunisti pieļāva arī privātīpašuma pastāvēšanu un pat attīstību, kas bija pretrunā ar dogmatiski izprastu marksisma teoriju.

Ar saimnieciskās reformas ieviešanu Polijā vairākums atvieglinājumu sabiedriskā sektora saimniecībām tika samazināti vai pat pilnībā atcelti. Tas prasīja no tām pamatīgas pūles saimnieciskās efektivitātes paaugstināšanai. Šādos apstākļos valsts un kooperatīvās saimniecības bija spiestas pārdot daļu to īpašumā esošo mazizmantojamo zemju, tehnikas, saimniecisko ēku, samazināt pārvaldes aparāta darbinieku skaitu.

Pierādījās, ka 70. gados realizētā ražošanas koncentrācija lielos lauksaimniecības uzņēmumos nedeķa vēlamo rezultātu, tie nebija efektīvi. Tāpēc 80. gados notika reorganizācija un atgriešanās pie mazākām valsts saimniecībām.

Tika pieņemts, ka vienā saimniecībā nevar attīstīt vairāk par pieciem ražošanas veidiem, tām nevajag pārsniegt 4 000 hektāru platību. 80. gadu beigās bija aptuveni 1 000 (citi dati – 1 666) vairāknozaru valsts saimniecību, to lielākā daļa 5–10 tūkstoši ha lielas. 1990. gadā tās nodarbināja 395 tūkstošus cilvēku (1980. gadā to bija 490,3 tūkstoši). Vidējais nodarbinātības līmenis valsts saimniecībās bija 12,1 cilvēks uz 100 hektāriem, kaut pēc Lauksaimniecības īpašuma aģentūras prezidenta 1992.–2002. gadā A. Tanski (*Adam Jerzy Tański*, 1946) vērtējuma no ekonomiskā viedokļa šim darbam pietiktu 3–4 cilvēku.

Arī kopumā lauksaimniecībā bija nodarbināts samērā liels skaits cilvēku: 27 uz 100 ha apstrādājamās zemes. Tas liecināja, ka individuālajās saimniecībās bija daudz zemāks darba ražīgums nekā valsts saimniecībās. No ekonomiskā viedokļa tas nebija izdevīgi, taču turpmāk ļāva šos darba resursus izmantot turpat laukos: pakalpojumu sfērā, tehnikas apkalpošanā, lauksaimniecības produktu pārstrādē.

Lielākā daļa valsts saimniecību pildīja arī daudzas sociālās funkcijas, kuras nenesa tām peļņu. Gadu gaitā attīstījās dzīvojamo ēku celtniecība. Tika uzbūvēti vairāk nekā 200 000 jauni dzīvokļi un modernizētas vecās dzīvojamās ēkas. Tika izveidotas sociālās aprūpes iestādes – darbinieku ēdnīcas, kopienas centri un klubi, bērnudārzi un t.s. bērnu „silītes”, kā arī medicīnas klīnikas. Norisa kultūras un izglītības aktivitātes, aktīvi darbojas mūzikas, deju un dziedāšanas grupas, tika organizētas dažādas mākslas darbnīcas un kursi. Tika uzcelti sporta laukumi un zāles, izveidoti sporta klubi un organizētas dažādas spartakiādes. Valsts saimniecības saviem darbiniekiem un viņu ģimenēm organizēja brīvdienas to īpašumā esošajās atpūtas vietās. Tika organizētas arī vasaras un sporta nometnes. Šādu atpūtas veidu izmaksas sedza valsts saimniecības no saviem sociālajiem fondiem. Taču tās būtiski paaugstināja saražotās produkcijas pašizmaksu.

Lauksaimnieciskajā ražošanā 80. gados notika arī strukturālas pārmaiņas. Valsts saimniecības palielināja graudu un lopbarības ražošanu, kas nāca par labu lopkopības attīstībai.

Lauksaimniecības kooperatīvi koncentrēja pūliņus izejvielu pārstrādes jomā. Gandrīz visu to rīcībā bija nelieli lauksaimniecības ražojumu (gaļas, piena) pārstrādes, lauksaimniecības tehnikas remonta kompleksi. Labu peļņu tiem deva tirdzniecības un pakalpojumu sfēras attīstība. Tieši šīs blakusnozares, nevis tiešā lauksaimnieciskā ražošana, deva lielāko kooperatīvu ienākumu daļu, kas ļāva palielināt atskaitījumus investīcijām un uzlabot sociālos apstākļus.

80. gados ievērojami palielinājās traktoru, citas lauksaimniecības tehnikas, mākslīgā mēslojuma pārdošana zemniekiem. Mazo un vidējo uzņēmumu sektors paplašinājās, radās un nostiprinājās tirgus ekonomikas centri. Uzlabojās pilsētas un lauku attiecības. Viens no valsts lauksaimniecības politikas mērķiem bija pilsētu un lauku iedzīvotāju ienākumu paritātes atjaunošana, kuru ļoti centās panākt Apvienotā zemnieku partija.

Tomēr jaunieši centās atstāt laukus. Jauniešu atsacīšanos no darba laukos nosacīja to atpazīšana no pilsētām ražošanas tehniskās infrastruktūras (80. gadu beigās 7 tūkstošos no 40 tūkstošiem ciemu periodiski vai pat pastāvīgi trūka ūdens, 13 tūkstošos ciemu sakarā ar elektrotīklu vājo stāvokli nebija iespējams pieslēgt papildus elektroierīces) un sociālo sadzīves apstākļu (apgādē ar rūpniecības precēm, dzīvojamo telpu labiekārtošanā, bērnu aprūpes iespēju u.c.) ziņā. Piemēram, 1987. gadā lauku apvidus atstāja 160 tūkstošu cilvēku vecumā no 21 līdz 29 gadiem. Tāds pat stāvoklis bija arī 1988. gadā. Tiesa, turpmākajos gados jauniešu pārcelšanās tendence uz pilsētām sāka mazināties, jo tur neraugoties uz 80. gados PTR izvērsto dzīvokļu celtniecību (80. gados PTR tika būvētas galvenokārt vienkāršas paneļu ēkas. Konkrēti tika uzcelti: 1982. gadā – 186,1 tūkstoši dzīvokļu, 1983. gadā – 195,8 tūkstoši, 1984. gadā – 195,9 tūkstoši, 1985. gadā – 186,9 tūkstoši, 1986. gadā – 185,1 tūkstoši, 1987. gadā – 191,4 tūkstoši, 1988. gadā – 189,6 tūkstoši) trūka dzīvokļu un sakarā ar sāko ekonomikas pārveidi mazinājās darba vietu skaits.

Visus astoņdesmitos gadus Polijā turpinājās smaga **finanšu-ekonomiskā krīze**. Rietumvalstu aizdevumi PTR 1982.–1988. gadā bija tīri simboliski. Turpretī Polijas parāds ārvalstīm nemitīgi pieauga. 1981. gadā tas bija 16 miljardu ASV \$, 1985. gadā – 29,3 miljardu, 1986. gadā – 33,5 miljardu, 1987. gadā – 39,2 miljardu, 1988. gadā – 42 miljardu \$. Tas bija uzkrāto procentu par iepriekš nesamaksātajiem parādiem pieauguma, kā arī nelabvēlīgā valūtas kursa veidošanās rezultāts.

(Galvenais šāda parāda augšanas cēlonis bija dolāra kursa krišana. Tā, trīs gados (1986–1988) parāds dolāra kursa krišanās rezultātā bija audzis par 9,9 miljardiem, bet nepilnas procentu izmaksas rezultātā – tikai par 2,5 miljardiem.)

Kopumā 1971.–1987. gadā PTR bija piešķirti kredīti 47,6 miljardu ASV \$ apjomā. Tai pat laikā parāda pamatsummas un procentu izmaksas sastādīja 50,6 miljardus dolāru. Citiem vārdiem, Polijas šais gados izmaksāja par 3,1 miljardu \$ vairāk nekā bija aizņēmusies un vēl joprojām tās ārējais parāds bija 39,2 miljardu \$ liels. (Pēc citiem datiem, PTR parāds ārzemēm 1989. gadā sasniedza 70 miljardus VFR marku, valsts pat nespēja samaksāt procentus.)

Taču politiskās pārmaiņas valstī, kas veda pie Rietumu ierobežojumu atcelšanas (1987) tirdzniecībai ar PTR, noveda pie tā, ka jau 1988. un 1989. gadā ātri auga tirdzniecība ar Rietumvalstīm. Ja 1985. gadā uz tām pienācās 34% visa Polijas eksporta un 30% importa, tad 1989. gada šie rādītāji bija attiecīgi 45 un 50%. Tirdzniecības pieaugums ar Rietumiem saistījās ar Polijas vajadzībām iegūt valūtu parādu nomaksai.

Auga arī Polijas parādi Padomju Savienībai, kaut to nomaksas termiņš periodiski tika pagarināts. 1985. gadā tie sastādīja 6 miljardus pārveduma rubļu, bet 1988. gadā tuvojās 7 miljardiem. Tiesa, tie bija SEPP pārveduma rubļi, kuri bija tikai uzskaites instruments, un kurus nevarēja konvertēt nevienā valūtā. (1990. gadā Polijas parāds PSRS sastādīja 1,6 miljardus ASV \$ un 4,6 miljardus pārveduma rubļu.)

Milzīgo parādu maksājumu dēļ PTR trūka līdzekļu kā investīcijām, tā arī citām vajadzībām. Ekonomiskā situācija piespieda valdību turpināt tautsaimniecības liberalizāciju, kas savukārt izraisīja turpmāku cenu pieaugumu, veda pie inflācijas. Ja 1985.–1987. gadā vidējie gada inflācijas tempi sastādīja 16-17%, tad 1988. gadā – jau 73% (citi dati – 40%), bet 1989. gadā – jau pārsniedza 1 000%. Inflācija veda pie iedzīvotāju dzīves līmeņa ievērojamas krišanas. Viens no galvenajiem elementiem cīņā pret inflāciju bija cenu liberalizācija. Mazumtirdzniecības cenas strauji tuvinājās pasaules līmenim. Tā, akmeņogļēm tās pieauga 6 reizes, elektroenerģijai – 4 reizes.

Kopumā 1980.–1987. gadā oficiālais patēriņa cenu indekss sasniedza 500%, savukārt vidējā alga pieauga tikai par 400%. Taču iedzīvotāju nominālie ienākumi auga ievērojami straujāk, nekā cēlās darba ražīgums. 1987. gadā patēriņa cenas pieauga apmēram par 25%, 1988. gadā vēl par 60%. 1988. gadā apgrozībā tika ieviestas 10 000 zlotu, 1989. gadā – 20 000, 50 000 un 200 000 zlotu banknotes. Mazākās monētas, sākot no 1 līdz 50 grošiem, tirdzniecībā vairs neizmantoja. 80. gadu beigās lielākā daļa monētu, izņemot piemiņas monētas, tika ražotas no alumīnija. 1989. gadā 30% strādnieku un kalpotāju ģimeņu saņēma ienākumus, zemākus par iztikas minimumu. Tā kā budžeta ieņēmumu lielāko daļa tika novirzīta milzīgā ārējā parāda apkalpošanai, astoņdesmito gadu beigās valsts budžets neļāva arī paaugstināt ierēdņu pensijas un algas, un tās saglabājās zemā līmenī.

80. gadu vidū ieviestā pensiju ikgadējā indeksācija nespēja pilnā mērā kompensēt faktisko zlota devalvāciju, īpaši tiem ļaudīm, kuriem pensijas bija jau sen noteiktas. Līdz 1983. gadam darbojās instrukcijas par to, cik drīkst nopelnīt strādājošs pensionārs: gada laikā ne vairāk par sabiedriskajā sektorā strādājošo 12 minimālajām algām. No 1984. gada šī summa pakāpeniski auga. 1986. gadā barjera tika likvidēta attiecībā pret deficitām profesijām. 1989. gada 8.jūnijā gandrīz visi šķēršļi pensionāru nodarbinātībai tika atcelti. Taču viens noteikums palika spēkā: nedrīkstēja strādāt un saņemt pilnu pensiju. Ja pensionārs nolēma strādāt ar pilnu slodzi, pensijas izmaksa viņam tika pārtraukta. Bez ierobežojumiem pensionāri varēja strādāt uz pusslodzi, pēc līguma – pat uz 0,9 slodzes. Nav datu, cik liela daļa pensionāru šo iespēju izmantoja. Vienīgi zināms, ka pirmkārt strādāja tie, kuriem bija piešķirtas pirmstermiņa pensijas, piemēram, atvaļinātie militāristi un miliči. Neatkarīgi no sasniegtā vecuma strādāja daudzi zemnieki. Pat PTR labākajos laikos vidējā mēneša pensija reti sasniedza pusi no agrākās darba algas. Tāpēc pensionāri bija

pieskaitāmi pie trūcīgākajiem iedzīvotāju slāņiem. 1989. gadā 45% pensionāru ģimeņu saņēma ienākumus, zemākus par iztikas minimumu.

Nopietna problēma bija arī sliktais pensionāru veselības stāvoklis. Pēc Polijas Centrālās statistikas pārvaldes (*Główny Urząd Statystyczny*) datiem vecuma grupā no 60 līdz 64 gadiem katrs trešais bija invalīds, grupā no 65 līdz 70 gadiem – 26%, virs 70 gadiem – 24%. Invalīdu skaita samazināšanās liecināja par lielo mirstību nosauktajās vecuma grupās. Kā efektīvākā palīdzības forma pensionāriem tika uzskatīti nespējnieku namu ierīkošana, kuri tika uzturēti no valsts budžeta līdzekļiem. Polijā bija arī apmēram tikpat invalīdu cik pensionāru. Katrs desmitais vecuma grupā no 40 līdz 49 gadiem bija invalīds. Parasti viņi saņēma pensijas, bet kam to nebija – pabalstus. Svarīga problēma bija invalīdu nodrošināšana ar viņu spēkiem piemērotu darbu. 1989. gadā nespējnieku namos uzturējās 9 648 cilvēki, invalīdu namos – 25 992 cilvēki. Vecu ļaužu un invalīdu aprūpē iesaistījās arī sabiedriskās organizācijas, tādas kā Polijas sociālās palīdzības komiteja (*Polski komitet pomocy społecznej*) un Poļu Sarkanais krusts (*Polski Czerwony Krzyż*). 1989. gadā to palīdzību saņēma ap 800 000 cilvēku, no tiem 90% – cilvēki cienījamā vecumā.

PTR finanšu politika bija virzīta uz jaunu investīciju ierobežošanu, reizē koncentrējot tās visefektīvāk strādājošajās saimniecības nozarēs.

80. gados svarīgas investīcijas tika veiktas dažādās nozarēs. Piemēram, tās tika veiktas Belhatovā (*Belchatów* – pilsēta Polijas centrālajā daļā, Lodzas vojevodistē), kas bija lielākā brūno ogļu elektrostacija Eiropā; tika sāktā jau minētā metro celtniecība Varšavā un poļu mātes veselības centra izbūve Lodzā.

Jau 80. gados PTR lielu uzmanību veltīja dabas aizsardzībai. 1981.–1987. gadā ierindā stājās 954 attīrīšanas ietaises. Par 23% samazinājās putekļu daudzums, kas tika izmests atmosfērā, taču reizē par 5% pieauga gaisa piesārņošana ar kaitīgām gāzēm. 1986.–1987. gadā par 5% samazinājās rūpniecisko atkritumu krātuvju platība. Ja 1980. gadā tikai 5% no visas teritorijas skaitījās valsts aizsardzībā, 1987. gadā tā pieauga līdz 13,4%.

Tika gan izstrādāta arī vismazāk aizsargāto iedzīvotāju grupu sociālās aizsardzības politika. Tā, tika paredzēts, ka pati mazākā pensija nedrīkst būt mazāka par 35% no vidējās darba algas sabiedriskajā sektorā (autoram nav ziņu, vai šo nosacījumu izdevās ievērot).

No 1987. gada Polijas iekšējā situācija atkal sāka pasliktināties. Stāvoklis ekonomikā joprojām bija nelabvēlīgs: reforma nedeķa gaidītos rezultātus un valdība atkal bija spiesta paaugstināt cenas. Budžeta deficīts nemazinājās, apgāde ar pārtikas produktiem neuzlabojās. Garas rindas pie veikaliem turpināja veidoties līdz pat 1989. gadam.

Valdība bija spiesta modificēt savu programmu, tomēr, neraugoties uz 1987. gada novembra referenduma rezultātiem, 1988. gada 1. februārī uzsāka cenu paaugstināšanu. Tai nebija citas izejas! Galveno pārtikas produktiem cenas palielinājās vidēji par 30%, nomas maksas un komunālie maksājumi par 50%. Paaugstinājums (vidēji par 36%) nebija tik augsts, kā sākotnēji plānots un piedāvāts 1987. gada novembra referendumā, taču tomēr bija augstākais pēdējo 6 gadu laikā, bet piedāvātās kompensācijas nebūt nesedza zaudējumus. Tobrīd lielas protesta akcijas nenotika, jo, reaģējot uz cenu pieaugumu, plānu kontroles pavājināšanās apstākļos uzņēmumi palielināja algas saviem strādājošajiem neatkarīgi no viņu darba efektivitātes. Rezultātā iedzīvotāji nominālie ieņēmumi ievērojami pārsniedza cenu un tirgus piegāžu pieauguma dinamiku. Patēriņa tirgus stabilitāte bija sagrauta, sākās streiki, uz kuriem atbildot, reaģēja policija.

Līdz 1988. gada pavasarim inflācijas spiediens uz dzīves līmeni bija tik lielā mērā pastiprinājies, ka 1988. gada aprīlī, maijā rūpnīcās, kuģu būvētavās un akmeņogļu ieguves šahtās, kā valdībai, tā „Solidaritātei” negaidot, atkal uzbangoja stihisku streiku vilnis. Tas gan nesasniedza 1980. gada līmeni, bet pārsniedza citas neapmierinātības izpausmes, kas izraisījās pēc karastāvokļa ieviešanas. Strādnieki pieprasīja ne tikai kompensāciju sakarā ar cenu palielināšanu, bet arī „Solidaritātes” legalizāciju. Jau augustā šis lozungs streikotāju prasībās izvirzījās pirmajā vietā.

Streiki parādīja, ka sabiedrībā pastāv nopietns protesta noskaņojums un sociālā sprādziena draudi, ko nevarētu kontrolēt ne varas iestādes, ne „Solidaritāte”. Streiki tika apspiesti, taču cēla „Solidaritātes” biedru kaujas garu. Ekonomiskās situācijas pasliktināšanās pastiprināja sabiedrības neapmierinātību un veicināja nervozas atmosfēras rašanos starp pretējām politiskajām grupām, kā arī mudināja valsts vadību meklēt ceļus kompromisam, panākt vienošanos ar opozīciju. Kā paziņoja V. Jaruzelskis PASP CK plēnumā 1988. gada jūnijā, PASP vadība vēlējās panākt, lai partija dalītu varu valstī ar plašām iedzīvotāju savienībām. 1988. gada 19. jūnijā notika vēlēšanas vietējās tautas padomēs. Pēc oficiālajiem datiem, tajās piedalījās 56% vēlētāju. Nekad vēl nevienā t.s. „sociālistiskajā” valstī nebija bijis tik zems vēlētāju aktivitātes līmenis. Jūlijā atkal sākās streiki. PTR tautsaimniecība joprojām cieta milzīgus zaudējumus streiku rezultātā. Piemēram, kad 1988. gada augustā streikvoja Ščecinas ostnieki, kuģiem ar PTR paredzēto kravu nācās doties uz VDR un VFR ostām. Arī tad, kad streiks Ščecinā beidzās, ārvalstu kuģu īpašnieki, nevēloties riskēt, tāpat meklēja drošas ostas ārpus Polijas.

1988. gada 20. augustā VAS izpildkomiteja nāca klajā ar neuzticības deklarāciju Z. Messnera vadītajai valdībai. Skaidri kļuva redzama valdības nespēja izvest valsti no krīzes. Šādos apstākļos PASP CK plēnums tai pašā augustā nolēma atsākt dialogu ar opozīciju. Lai ietekmētu sabiedrības noskaņojumu, tika nomainīts valdības vadītājs Z. Messners.

27. septembrī Seims par PTR Ministru padomes priekšsēdētāju iecēla demokrātisko reformu atbalstītāju M. Rakovski. Kaut viņu uzskatīja par liberāli, M. Rakovskis neslēpa savu negatīvo attieksmi pret „Solidaritāti”. Šādai pozīcijai bija pamats. Kaut būtiski bija mazinājusies sabiedrības uzticība PASP, taču 80. gadu otrajā pusē turpināja samazināties arī „Solidaritātes” autoritāte. Sabiedrības aptaujas rādīja, ka 1987./1988. gadu mijā tai uzticējās 16% poļu, savukārt armijai – 75%, Seimam – 70%, oficiālajām arodbiedrībām – 47%, PASP – 44% respondentu. „Solidaritāte” 80. gadu otrajā pusē nepavisam nelīdzinājās „Solidaritātei” 1980.–1981. gadā. Tiesa, tajā palika cilvēki, uzticīgi bijušajiem ideāliem. Šos ideālus bija grūti iemiesot reālās politikas, reālās dzīves valodā, jo sava ceļa sākumā „Solidaritāte” un tās ideologi paziņoja, ka cīnās nevis par politisko varu, bet par kaut ko vairāk – par augstākajām morālajām vērtībām, par cilvēka cieņu. Taču laika gaitā „Solidaritātes” ideologi arvien vairāk apzinājās, ko viņi vēlas. Viņu ideāli kļuva arvien skaidrāki un noteiktāki: demokrātiska sabiedrība un tirgus ekonomika.

M. Rakovska vadītās valdības sastāvs tika būtiski atjaunināts. Galvenos ministru amatus jaunajā valdībā saglabāja valsts aizsardzības ministrs ģenerālis F. Sivitskis un iekšlietu ministrs ģenerālis Č. Kisčaks. Par ārlietu ministru kļuva T. Oļehovskis.

Saimniecisko ministru vietas ieņēma reformu piekritēji. Par vienu no premjerministra vietniekiem un lauksaimniecības, mežsaimniecības un pārtikas rūpniecības ministru iecēla K. Oļesiaku, vienu no Apvienotās zemnieku partijas līderiem. Par ministru – Ministru padomes sabiedriski politiskās komitejas priekšsēdētāju kļuva A. Kvasņevskis, kurš līdz tam bija aktīvi darbojies Poļu studentu sociālistiskajā savienībā (*Socjalistyczny Związek Studentów Polskich*), bet vēlāk kļuva par Polijas prezidentu. Pirmo reizi par rūpniecības ministru tika iecelts veiksmīgs zinātnieks un uzņēmējs M. Vilčeks, kurš iestājās par nerentablu uzņēmumu likvidēšanu. M. Rakovskis arī piedāvāja iestāties valdībā vairākiem cilvēkiem, tuviem katoļu baznīcai vai „Solidaritātei”. Taču opozīcijai nebija skaidras programmas. Tā tikai apzinājās, ka nevēlas ciešu sadarbību ar varas iestādēm. Tāpēc, kad M. Rakovskis uzaicināja dažus opozicionārus pievienoties valdībai, viņi visi atteicās.

M. Rakovska uzstāšanās Seimā ar valdības programmu ilga tikai 35 minūtes un kļuva par īsāko runu Polijas pēckara vēsturē. Savu uzstāšanos ar valdības programmu M. Rakovskis sāka ar vārdiem: „Nav taisnība, ka Polijai jādzīvo sastingumā, bezcerīgi jāmīņājas uz vietas, pārvēršoties par valsti, kur mīt

nomākti, cerību zaudējuši cilvēki. Nav tiesa, ka Polijā nevar paveikt neko labu.” Tālāk viņš paziņoja: „Savu misiju es redzu neatlaidīgā birokrātisko barjeru noārdīšanā, iniciatīvai un uzņēmībai labvēlīgu apstākļu radīšanā”. Jaunais premjerministrs ierosināja vairākas mērāmas liberālas izmaiņas ekonomikas sfērā: brīvas ārvalstu valūtas apgrozības ieviešanu, atļauju iznomāt valsts īpašumus, komercbanku izveidi utt. Tam visam vajadzēja radīt interesi par reformām nomenklatūrā, kura kā pirmā varēja gūt labumu no ekonomiskās liberalizācijas rezultātiem.

M. Rakovska vadītā valdība turpināja politiskās un ekonomiskās reformas, deva tām ievērojamu stimulu. Cīņā pret preču deficītu, lai atrastu papildu līdzekļus plaša patēriņa preču ražošanas palielināšanai tika ierosināts pārskatīt ieguldījumu programmas 1986.–1990. gada piegādu plānā un 1989.–1990. gada plānā. Mainījās cenu un ienākumu politika, tika pārtraukta vienreizēja ievērojama preču cenu paaugstināšana, turpmāk cenas uz atsevišķu preču veidiem tika celtas pēc saskaņošanas ar arodbiedrībām un sabiedriskajām organizācijām.

Lai arī ekonomiskā reforma bija ierobežota un netika konsekventi īstenota, tā sekmēja vadības prasmju attīstību un pieredzes iegūšanu, kas vēlāk sekmēja pāreju uz tirgus ekonomiku.

M. Rakovska valdība saglabāja jau agrāk ieviesto jaunu administratīvo ēku būvniecības aizliegumu, turpināja aizsardzības rūpniecībā nodarbināto uzņēmumu pārprofilēšanu patēriņa preču ražošanai. Sākās uzņēmumu vai atsevišķu darbnīcu nodošana nomā darba kolektīviem, tika atļauta daļas ražošanas līdzekļu, rūpnīcu un to izlaistu obligāciju pārdošana privātpersonām.

Valdība sāka slēgt zaudējumus nesošus uzņēmumus, tai skaitā Gdaņskas kuģubūvētavu, vienu no metalurģiskajām rūpnīcām, virkni citu rūpnīcu.

Faktiski M. Rakovska valdība sāka (jāuzsver – tikai sāka) realizēt to ekonomiskās „stabilizācijas programmu”, kuru tai ieteica Starptautiskais valūtas fonds (*International Monetary Fund*), kurā PTR bija iestājusies jau 1986. gadā. (Par dalību tajā Polijai ieejas un biedru naudas veidā nācās samaksāt ap 2 miljardiem ASV \$). Šī programma paredzēja īpašumu privatizāciju, atteikšanos no centralizētas plānošanas, cenu liberalizāciju, privātās uzņēmējdarbības un ārvalstu kapitāla brīvību, ārvalstu valūtas aprites legalizēšanu. Tajā pašā laikā tika sākta galveno iepriekšējā sistēmā pastāvošo ekonomikas stabilizācijas mehānismu likvidācija.

1980. gados sāktā sabiedriskās dzīves demokratizācija ietekmēja arī valsts un baznīcas attiecības. Par pārmaiņu augstāko punktu kļuva M. Rakovska vadītās valdības laikā pieņemtie trīs likumi: par valsts attieksmi pret katoļu baznīcu, par garantijām apziņas un ticības brīvībai, par garīdznieku sociālo apdrošināšanu. Ar tiem tika apstiprinātas visu pilsoņu – ticīgo un neticīgo vienlīdzīgas tiesības uz dalību valsts, politiskajā, sabiedriskajā un kultūras dzīvē. Šo likumu pieņemšanas rezultātā kļuva iespējams nodibināt arī pilnas diplomātiskās attiecības starp Poliju un Vatikānu.

Ik pēc divām nedēļām sestdienās M. Rakovskis no sava kabineta uzstājās Polijas Centrālajā televīzijā, sniedzot 10 minūšu ziņojumu par valdības darbību.

1988. gada decembrī Seims pieņēma M. Rakovska valdības iniciētu likumu par ekonomisko darbību, kas nodrošināja vienādas tiesības visiem ekonomikas sektoriem un plašas iespējas privātā sektora attīstībai. Tas atļāva veidot privātas sabiedrības un pieļāva valsts uzņēmumu „nodošanu privātās rokās”. Tie, kas šajās sabiedrībās piedalījās, saņēma dažāda veida pabalstus, kā rezultātā burtiski gada laikā jau līdz postkomunistiskā reformu posma sākumam valstī strauji pieauga akciju sabiedrību skaits. (Jau pēc varas maiņas Polijā jaunajam privātajam sektoram bija svarīga loma valsts ekonomiskās attīstības paātrināšanā.) Tika pieņemts arī likums par ārvalstu ieguldījumiem, kas ļāva ārvalstu kapitālam darboties uz tādiem pat noteikumiem kā nacionālajam privātajam sektoram.

Ar 1989. gada 1. janvāri Polijas lielākajās pilsētās sāka darboties 9 komercbankas, izveidotas 1988. gadā. Tās vadījās no konkurences un pašfinansēšanas principiem. Tika izveidotas arī vairākas īpašas komunālas, vietējas un jauktas bankas. Valdība īstenoja kursu uz pakāpenisku pāreju uz darījumiem, pamatojoties uz reālu, nevis valdības oficiāli noteiktu zlota kursu valūtā.

Kā vēlāk – jau 2009. gadā vērtēja V. Jaruzeļskis, jau PTR 80. gados veiktās reformas pamazām radīja vietu revolucionārām pārmaiņām. „Ar mūsu veiktajām reformām nepietika, lai izveidotu optimālu sistēmu. Bet tās veicināja vecās sistēmas sabrukumu. Par laimi, evolucionārā veidā [...] No marksisma viedokļa tas bija radikāls pārvērsiens [...] tieši premjerministrs Rakovskis bija pirmais, kurš Polijā piemēroja kapitālistiskos risinājumus...”

Priekšstatu par PTR attīstību 80. gados sniedz 34. tabula (kaut atsevišķi tajā minētie skaitļi nedaudz atšķiras no citā literatūrā minētajiem).

34. tabula. Ekonomiskās reformas realizācijas gaita PTR 1982 – 1989.gadā.

Gads	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Nacionālā ienākuma dinamika	-0,91	4,95	3,72	1,05	3,17	-1,34	2,21	-1,5
Gada inflācija (%)	100,8	22,1	15,0	15,1	17,7	25,2	73,9	639,6
Ārējais parāds SEPP valstīm (miljardi pārvedamo rbļ.)	3,7	3,8	4,8	5,6	6,5	6,6	6,5	5,9
Ārējais parāds Rietumu valstīm (miljardi \$)	24,8	26,4	26,8	29,3	33,5	39,2	39,2	40,8
Eksports uz Rietumu valstīm (miljardi \$)	5,7	5,9	6,3	6,1	6,5	7,1	8,3	8,5

Tā faktiski jau komunistu varas laikā tika ievadīta pāreja uz tirgus saimniecību. Taču šie pasākumi nedevis redzamus panākumus miera un stabilitātes iedibināšanā Polijas sabiedrībā, kura neuzticējās valdības realizētajai politikai. Pastāvēt masu neticībai, ka komunisti spēs glābt ekonomiku no sabrukuma, viņi nenovēršami gāja pretim politiskai sakāvei. Astoņdesmito gadu beigās arvien vairāk kļuva skaidrs, ka valdība nevar modernizēt ekonomiku, nesadarbojoties ar strādniekiem, ar visu sabiedrību. Arī komunistiskā elite zaudēja politiskās ilūzijas, tai nācās reāli vērtēt valstī pastāvošo situāciju.

(Literatūrā pastāv vērtējumi, ka līdz 1988. gadam Polijas ekonomika bija pat sliktākā stāvoklī nekā astoņus gadus iepriekš. Neefektīvi vadītā plānveida ekonomika iznīkoja darbaspēku un resursus, kur pēc saražotajām pieprasījuma neatbilstošām precēm bija mazs pieprasījums. Nebija līdzekļu saimniecības modernizēšanai, un solītais „tirgus sociālisms” materializējās kā deficīta ekonomika, kurai raksturīgas garas rindas un tukši plaukti. V. Jaruzeļska un M. Rakovska ieviestie uzlabojumi bija pārāk sīki un nāca par vēlu, it īpaši tāpēc, ka izmaiņas Padomju Savienībā bija nostiprinājušas sabiedrībā cerību, ka ir jānotiek pārmaiņām, un Padomju Savienības vadība pārtrauca centienus atbalstīt Polijas neveiksmīgo režīmu. Iespējams gan, ka šādi vērtējumi gan tika izdarīti jau pēc gadiem, kad bija pilnībā mainījusies politiskā situācija un bija tendenciozi.)

Paralēli pasākumiem, vēršoties uz ekonomikas reformēšanu, valdība bija spiesta vērsties pie „Solidaritātes” vadītāja L. Valensas ar lūgumu atgriezt streikotājus viņu darbavietās, apmaiņā solot politisku liberalizāciju un iespēju legalizēt „Solidaritāti”. (Valdības pārstāvji publiski gan noliedza, ka sarunas varētu vest pie „Solidaritātes” legalizācijas. PASP vadība nezināja, ko īsti darīt.) Varšavā sākās slepenas valsts varas un „Solidaritātes” pārstāvju tikšanās.

1988. gada 27. augustā Polijas prese ziņoja, ka iekšlietu ministrs ģenerālis Č. Kisčaks ierosinājis sarīkot „**apaļā galda**” (tas simbolizēja visu sarunu dalībnieku vienlīdzību. Terminu „apaļais galds” V. Jaruzelskis pirmo reizi izmantoja PASP CK plēnumā 1988. gada jūnijā) tikšanos ar opozīciju.

Kā vēlāk (2009) liecināja V. Jaruzelskis, lēmums uzsākt „apaļā galda” sarunas nobrieda pakāpeniski viņa un viņa tuvāko līdzbiedru apziņā. „Arvien plašāks cilvēku loks atzina nepieciešamību spert šādu soli uz priekšu, vienlaikus nodrošinot drošību un stabilitāti valstī. Reformistu spārns nostiprinājās.[..] Ideja bija izkustināt vilcienu, nenoņemot roku no bremzes. Šī bremze bija nepieciešama arī mūsu Varšavas pakta sabiedroto nomierināšanai. [..] Viss Varšavas pakts bija šausmīgi noraizējies, ka poļu biedri novedīs lietas līdz sociālistiskās sistēmas pamatu iznīcināšanai. Un es tāpat kā iepriekš turpināju apliecināt, ka no šīm mūsu reformām nav jābaidās. [..] Mūsu lokā runāja – ja reforma būs veiksmīga, tad pēc četriem gadiem notiks brīvas vēlēšanas. Mēs par to bijām pārliecināti. Tomēr mēs domājām, ka mēs uzvarēsim šajās vēlēšanās, jo reformu augļi jau būs jūtami.”(Kā pēc gada izrādījās, šīs cerības nepiepildījās.)

80. gadu beigās notiekošās pārmaiņas PSRS ārpolitikā deva pamatu cerēt uz plaša visu poļu dialoga uzsākšanu kā vienīgo izeju no krīzes. Tika izvests padomju karaspēks no Afganistānas (1988. gada maijs – 1989. gada februāris). 1988. gada augusta beigās – septembra sākumā PSKP augstākās vadības pārstāvji paziņoja Rietumu žurnālistiem, ka viņi neredz neko briesmīgu, ja, iespējams, „Solidaritātes” atgriezīsies politiskajā arēnā. PSRS vadības attieksme pret Polijas lietām pamazām mainījās, tā sāka dibināt neoficiālus kontaktus ar dažiem „Solidaritātes” pārstāvjiem, atzina, ka iespējama nekomunistisko spēku nākšana pie varas, ja vien Polija paliktu Varšavas pakta locekle. Maskavas iebildumu iztrūkumu varēja izprast, ka ceļš uz „apaļo galdu” ir atvērts. Tomēr PTR pastāvošās procedūras lemt par sarunām lika PASP Centrālajai komitejai. Iekšlietu ministra uzaicinājumu apstiprināja PASP CK plēnums, un Č. Kisčakam tika uzdots veikt sarunas varas iestāžu vārdā. (Polijas Tautas Republikas valdības pilnvarotais preses pārstāvis J. Urbans šo lēmumu skaidroja ar to, ka Č. Kisčaks ir izcils polemists un dialoga meistars, turklāt viņam ne reizi vien bijušas tikšanās ar „Solidaritātes” līderiem.)

1988. gada 31. augustā Varšavā no Gdaņskas ieradās Ļ. Valensa, lai tiktos ar Č. Kisčaku. Viņu sarunās piedalījās baznīcas pārstāvji. Sākās process, kas noveda pie „apaļā galda” sarunām starp varas iestādēm un opozīciju 1989. gada sākumā un galu galā „sociālistiskā” režīma demontāžas Polijā.

Tai pat 31. augustā pēc tikšanās ar valdības pārstāvjiem, Ļ. Valensa aicināja pārtraukt streikus un apsolīja, ka „Solidaritātes” pārstāvji piedalīsies sarunās „pie apaļā galda” un tajās tiks skatīti ekonomisko, politisko un sociālo reformu jautājumi, arī par arodbiedrību legalizāciju. Kā „starpnieki” uzstājās katoļu baznīcas pārstāvji. (Protesti gan pārtrūka, taču masās skanēja apsūdzības varas iestādēm, ka tās novilcina sarunu sākumu.)

1988. gada 16. septembrī valdības villā Magdalenkas ciematā (*Rozmowy w Magdalence*) netālu no Varšavas pulcējās PASP, „Solidaritātes”, katoļu baznīcas, kā arī Apvienotās Zemnieku partijas, Demokrātiskās partijas un legālo arodbiedrību pārstāvji, lai apspriestu jautājumu par sadarbību ar „Solidaritāti”. Starp partijas un valdības delegācijas locekļiem bija Nacionālās atdzimšanas patriotiskās kustības (*Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego*) vadītājs S. Čoseks, nākamais Polijas prezidents A. Kvasņevskis un nākamais Polijas premjerministrs Ļ. Millers u.c. Opozīcijas delegāciju vadīja Ļ. Valensa. „Solidaritātes” pusē sarunās piedalījās tādi līderi kā J. Kuroņs, Ā. Mihņiks, Z. Bujaks, V. Frasiņiuks, B. Geremeks, nākamais Polijas premjerministrs T. Mazoveckis un nākamais Polijas prezidents Ļ. Kačiņskis u.c., klātesot Polijas bīskapu pārstāvim abatam A. Oršulikam (*Alojzy Orszulik*, 1928).

Tas bija pirmais tiešais kontakts starp „Solidaritātes” un PASP līderiem pēc kara stāvokļa ieviešanas. Kopumā notika 13 sanāksmes.

Polijā attieksme pret sarunām Magdalenkā 1988. gadā bija divējāda. Kaut kopumā tās tika uzskatītas par situācijai atbilstošu politisku kompromisu, tomēr „apaļā galda” ideja sastapās ar pretdarbību kā no „Solidaritātes” radikālā spārna puses, tā arī daļā no PASP un valsts vadības aprindām. No opozīcijas radikālā spārna, īpaši „Cīņas solidaritātes” viedokļa „iedzeršanas Magdalenkā” bija daļas opozīcijas līderu „slepena vienošanās” ar komunistu eliti aiz protestējošo cilvēku muguras. (Dažkārt vēl mūsdienās tiek apgalvots, ka šo sarunu laikā toreizējās varas pārstāvji saņēma neizteiktas garantijas no nopietnas vajāšanas par karadarbības laikā izdarītajām darbībām.) Ja V. Jaruzeļskis jau pirms dialoga sākuma pakāpeniski neitralizēja „betona” līderus PASP, atceļot viņus no svarīgiem amatiem (viens PASP CK Politbiroja loceklis pat tika nosūtīts kā sūtnis uz Lībiju pie M. Kadāfi), tad „Solidaritātes” līderim Ļ. Valensam bija grūtāk: daži no viņa arodbiedrības pārstāvjiem apsūdzēja Nobela prēmijas laureātu strādnieku lietas nodevībā. Šis konfliktsituācijas atrisināšanā galveno lomu nospēlēja morālo autoritāšu – katoļu baznīcas un poļu inteliģences – nostāja, kuras izteicās par dialogu. Tādējādi dialoga pretinieki izrādījās politiski neizdevīgās pozīcijās.

Jau krietni vēlāk pēc notikumiem (2009.gadā) avīzē „*Gazeta Wyborcza*” (“Vēlēšanu Avīze”) Ā. Mihņiks rakstīja: „Daudzi pārmeta Valensam, ka pēc sarunas ar Kisčaku viņš pārtrauca [1988. gada] augusta streikus. Bet es domāju, ka Valensam ir taisnība, ka ir radusies iespēja. Visa “Solidaritātes” filozofija kopš 1980. gada 31. augusta [...] saturēja lozungu „Mēs esam gatavi sarunām”. Tā nebija revolūcijas filozofija, tā nebija režīma vardarbīgas gāšanas filozofija. Šāda domāšana pastāvēja Brežņeva doktrīnas, 1968. gada Čehoslovākijas notikumu piemiņas ēnā. Būtībā tika risināts apla kvadrātūras uzdevums: kā mainīt Poliju un pasargāties no Padomju Savienības. Mēs uzskatījām: spiediens – jā, vardarbība – nē. Protams, pagrīdē bija grupas, kas apgalvoja, ka ar “komūnu” nav par ko runāt: Bet es uzskatu, ka tās bija marginālas strāvas.”

Arī pašas PASP iekšienē brieda šķelšanās. PASP vadošajās partijās aprindās valdīja apjukums. Varas iestādes atradās izvēles priekšā: vai nu noraidīt opozīcijas politiskās prasības, riskējot nonākt līdz nepieciešamībai izmantot vardarbību, vai piekāpties, nespējot gan paredzēt varbūtējās sekas. Ja 1981. gadā PASP vadība izšķīrās par pirmo variantu, 80. gadu beigās spēku samērs valsts iekšienē un starptautiskajā arēnā bija mainījies, un tai neatlika nekas cits kā iet otro ceļu. 1989. gada sākumā Polijā atkal saasinājās saimnieciskā krīze, sākās strādnieku streiki. Situācija atgādināja to, kura pastāvēja 1980. gadā. Attiecību saasināšana Polijas sabiedrībā varēja vest pie ļaunām sekām. Valsts vadība neuzdrošinājās atkārtot kara stāvokļa ieviešanu, kas varētu beigties ar daudz lielākiem upuriem nekā pirms gadiem, tāpēc atlika tikai meklēt saprašanos ar pagrīdē pastāvošo „Solidaritāti”.

Vilšanās „sociālismā” izpaudās arī ekonomikas sfērā. Pēc 80. gadu vidus datiem 60% poļu izteicās par privātspektora paplašināšanu tautsaimniecībā, vairāk nekā 80% atbalstīja lielāku algu diferenciāciju atkarībā no kvalifikācijas, slikti strādājošo atlaišanu, tirgus ekonomikas un konkurences ieviešanu.

Kā parādīja „Solidaritātes” darbība, poļu strādnieki vairs nejuta cieņu pret savu „strādnieku valsti”. Tika arī iedragāta daudzi komunistiskās elites pārstāvju griba turpināt valdīt. Astonēsmīto gadu beigās politiskās krīzes padziļināšanās līdz ar ekonomiskās situācijas pasliktināšanos valstī neatstāja PASP vadībai vietu politiskam manevram. Tai bija jāpiekrīt opozīcijas prasībām par tās iekļaušanu politiskajā sistēmā, kas nozīmēja, ka PASP *de facto* jāatsakās no monopola valsts varā. Tiesa, partijas aparāts nevēlējās dibināt partnerattiecības ar opozīciju, bet gan daļu no tās iekļaut varas sistēmā, dalot atbildību par nepopulārām reformām. Bailes, ka „partija atkāpjas”, aptvēra daudzus tās darbiniekus. V. Jaruzeļskis, cenšoties pārliecināt svārstīgos, šajās dienās pauda savu nostāju: „Nav vietas [varas struktūrās] „Solidaritātei”, kas vēlreiz ir apstiprinājusi, ka tā ir streiku partija, kūdītāju partija. Bet ir vieta bijušās „Solidaritātes” cilvēkiem, kuri vēlas konstruktīvi sadarboties.” (Vēlāk V. Jaruzeļskis skaidroja, ka PASP un PTR vadības ilgtermiņa iebildumi pret „Solidaritātes” kā arodbiedrības

legalizēšanu galvenokārt bija saistīti ar bailēm no 1980.–1981. gada ekonomiskās katastrofas atkārtošanās.)

Vēlāk (2009. gadā) V. Jaruzelskis atcerējās, kā tiekoties ar partijas aparāta atbildīgajiem darbiniekiem, kāds no viņiem tieši jautāja, „kāpēc mēs visu šo putru ar kara stāvokļa ieviešanu ievārijām, ja tagad mēs gatavojamies vest sarunas ar cilvēkiem, pret kuriem faktiski tas tika ieviests. Es atbildēju, ka 1981. gadā mēs gatavojām šo putru, lai nenorītu uguni. Bet šodien mums nedraud uguns, bet ir diezgan reāls strupceļš, kas paralizē visas mūsu kustības. Un tāpēc šodien mums ir jāizstrebj šī putra.” Kad 1988. gada augustā partijas darbinieku sanāksmē V. Jaruzelskis iepazīstināja tās dalībniekus ar sarunu atsākšanas projektu ar L. Valensu: „Jūs nevarat iedomāties, kā protestēja sapulcējušies. Es teicu emocionālu runu, lūdzot uzticību, kurā apsolīju – ja sarunas nebūs veiksmīgas, mēs tās pārtrauksim. Tas kaut kā nomierināja Centrālās komitejas locekļus, un pēc tam plēnums pagāja diezgan mierīgi.”

Diskusijas priekšmets bija „apaļā galda” darba kārtība un dalībnieku sastāvs.

No 1988. gada septembra notikušajās varas iestāžu un opozīcijas sarunās Ļ. Valensa uzsvēra, ka nevar gūt brīvību bez „Solidaritātes” [legalizācijas], viss pārējais ir mazāk svarīgs. Taču PASP kopumā vēl joprojām acīmredzami nebija gatava legalizēt „Solidaritāti”, neatstāja mēģinājumus „izšķīdināt” šo opozīcijas prasību solījumos par plašu demokratizāciju, kura gaitā postulāts par nepieciešamību legalizēt „Solidaritāti” zaudētu savu nozīmi. Jautājums principā tika atrisināts šaurās Č. Kisčaka, Ļ. Valensas un T. Mazovecka sarunās. Tomēr pati legalizācijas forma un termiņi varēja būt dažādi. PASP vadība bija gatava atļaut lojālas sociālas un politiskas kustības darbību, taču iebilda pret oficiālajai VAS alternatīvas arodbiedrības pastāvēšanu.

Bez tam valdības puse iebilda pret J. Kuroņa un Ā. Mihņika dalību „apaļā galda” sarunās. Partijas propagandas uzdevums, pēc V. Jaruzelska vārdiem, bija izslēgt no politiskās dzīves „visus šos Mihņikus”. Bet „Solidaritātes” delegācijas, it īpaši Vroclavas arodbiedrību centra vadītāja V. Frasiņiuka, stingrā nostāja piespieda Č. Kisčaka vadīto delegāciju piekāpties.

Starp citu, 1988. gada 30. novembrī tika organizētas televīzijas debates starp Ļ. Valensu un oficiālo arodbiedrību vadītāju A. Miodoviču, kurš aizstāvēja „partijas un valdības” pozīcijas. Acīmredzot bija cerēts, ka Ļ. Valensa, bijušais strādnieks, kuram nebija pieredzes uzstāties masu informācijas līdzekļos, sakompromitēs sevi, taču notika otrādi, uz bijušā partokrāta fona Ļ. Valensa spēja piesaistīt sev skatītāju simpātijas un uzvarēja polemikā.

1988. gada nogalē tika atklāts PASP Centrālās komitejas plēnums (1988. gada decembrī – 1989. gada janvārī), kurā tika izskatīti valsts un politiskās reformas jautājumi. Plēnumā M. Rakovskis atklāti runāja par nepieciešamību atzīt „Solidaritāti”, „to pašu, kaut arī ne tādu, kāda tā bija 1981. gadā”. Šo paziņojumu daudzi plēnuma dalībnieki uztvēra noraidoši.

Interesanti, ka premjerministrs M. Rakovskis priekšplānā izvirzīja ekonomiskās problēmas, kaut arī atzinīgi vērtēja „apaļā galda” ideju. Šajā sakarā viņa teikto citēja ne reizi vien: „Poļus interesē ne tik daudz „apaļais galds”, cik bagātīgi klāts.”

PASP CK plēnumā izraisījās īsts cīņiņš. Bažas, ka “partija atkāpjas”, pārņēma daudzus. (Arī apmēram ceturtdaļa PASP CK Politbiroja locekļu iebilda pret „Solidaritātes” legalizēšanu.) V. Jaruzelskis, cenšoties pārliecināt svārstīgos, tajās dienās savu nostāju puda šādi: “Solidaritātei”, kas kārtējo reizi apliecinājusi, ka tā ir streiku partija, kūdītāju partija, nav vietas [pie sarunu galda], taču ir vieta bijušās “Solidaritātes” cilvēkiem, kuri vēlas konstruktīvi sadarboties”.

Sarunu ar „Solidaritāti” piekritējiem nācās ķerties pie ārkārtas pasākumiem (kuros gan daži poļu pētnieki saskata smalki aprēķinātas politiskās spēles elementus): partijas un valsts vadītāji: ģenerālis V. Jaruzelskis, premjerministrs M. Rakovskis, aizsardzības ministrs ģenerālis F. Sivitskis, kurš 1983. gadā nomainīja šajā amatā V. Jaruzelski, un iekšlietu ministrs ģenerālis Č. Kisčaks, bet pēc viņiem arī visi Politbiroja locekļi draudēja atkāpties no amatiem, ja partija nepiekritīs dialogam ar opozīciju un ja netiks pieņemts ierosinājums iekļaut konstruktīvās opozīcijas pārstāvjus valsts

politiskajā sistēmā. Tas bija sava veida paradokss: V. Jaruzeļska – tā paša politiķa grupējums, kurš septiņus gadus agrāk nodarīja smagu kaitējumu „Solidaritātei”, faktiski nobīdot to no politiskās skatuves, tagad t.s. „lika visu uz spēles”, lai varētu vest ar to dialogu.

Atkāpšanās netika pieņemta. „Četrinieka” spiediena rezultātā PASP CK plēnums pēc ilgām debatēm ar balsu vairākumu akceptēja kursu uz reformām, uz „Solidaritātes” legalizāciju, apstiprināja „apaļā galda” ar opozīciju sarīkošanu, politisku vienošanos ar opozīciju un plašas koalīcijas izveidi, lai izvestu valsti no krīzes. Partijas „betons” vairs nebija tik ietekmīgs, kā iepriekš. („Betons” baidījās no „Solidaritātes” atgriešanās legālajā darbībā, taču piekāpās, cerot, ka vēlīnā „Solidaritātes” elite ieņems pozīcijas valdības varas gaitēnos, un tas ļaus izvairīties no bīstamiem sociāliem konfliktiem un modernizēt ekonomiku vispārējās vienošanās gaisotnē. Turklāt partijas un valdības piekritēji paredzēja sev saglabāt svarīgākos varas instrumentus.)

Faktiski 1988. gada decembrī – 1989. gada janvārī PASP politiskajā virzībā notika krass pavērsiens. CK plēnumā gandrīz puse Politbiroja un Centrālās komitejas Sekretariāta locekļu tika nomainīti. PASP CK plēnums oficiāli apstiprināja kursu uz politiskā plurālisma un parlamentārās demokrātijas attīstību. PASP vadība oficiāli atzina, ka Polijas vēsturē ir beidzies periods, kad PASP centās realizēt „marksistiski-ļeņiniskās partijas” „vēsturisko misiju”, nerēķinoties ar tautas vairākuma gribu. Tādējādi, nespēja pārvarēt sociāli-ekonomisko krīzi, PASP autoritātes krišanās lika tās vadībai 1989. gada februārī – martā noturēt „apaļā galda” apspriedi ar opozīciju.

Daļa PASP biedru gan nebija gatavi pieņemt šādu secinājumu. Viņi vainoja partijas vadību ideālu nodevībā. Pieauga partijas šķelšanās briesmas. Plēnums deva impulsu dažādu kreisa virziena grupu izveidei, kuras noformējās 1989. gada vidū un otrajā pusē, kad sākās jaunu partiju veidošanas un agrāko atjaunošanas „bums”. Tomēr PASP biedru pamatmasa bija apātiskāka nekā, piemēram, AZP biedri. Acīmredzot iedarbojās gadiem nostiprināties ieradums gaidīt lēmumus no partijas „augšām”.

PASP CK plēnums beidzās 1989. gada 18. janvārī. Tika pieņemts lēmums par „Solidaritātes” legalizāciju un politiskas vienošanās ar opozīciju noslēgšanu.

Pie līdzīgiem secinājumiem nonāca kā PASP vadītāji, tā arī viņu sabiedrotie – SD un AZP. Tāpat kā PASP CK plēnums arī SD partijas ārkārtas kongress un arī AZP vadība norādīja uz sabiedrības konsolidācijas nepieciešamību apstākļos, kad jautājums ir par valsts izklūšanu no dziļas ekonomiskās un politiskās krīzes.

Arī M. Rakovska valdība piekrita „Solidaritātes” darbības atjaunošanai pastāvošās Konstitūcijas ietvaros.

„Apaļā galda” sagatavošanās posmā daļa opozīcijas, kas atbalstīja Ļ. Valensu, centās konsolidēties, lai „apaļā galda” darba laikā pienācīgi aizstāvētu savas intereses. 1988. gada Varšavā Dievišķās žēlsirdības baznīcā sapulcējās 118 cilvēki (uzaicināti bija 135), kas pārstāvēja „Solidaritāti”, Zemnieku „Solidaritāti”, katoļu inteliģences klubus, Neatkarīgo studentu savienību, dažas citas organizācijas un pasludināja sevi (135 cilvēku sastāvā) par „Solidaritātes” Pilsoņu komiteju” (*Komitet Obywatelski „Solidarność”*). Sākotnēji to sauca par “Pilsoņu komiteju pie Neatkarīgās pašpārvaldītas arodbiedrības „Solidaritāte” priekšsēdētāja Ļ. Valensas” (*Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność” Lechu Wałęsie*). Tajā varēja pulcēties visu opozicionāro spēku pārstāvji. Tās mērķis bija „paust neatkarīgu sabiedrības aprindu viedokli, sabiedrības vajadzības un intereses, kā arī formulēt un stādīt priekšā darbības programmas”. Lai veiktu šo uzdevumu, tika izveidotas vairākas komisijas (politisko reformu, likumu un taisnīguma, ekonomiskās reformas, kultūras utt.), no kurām katra bija atbildīga par konkrētu valdības opozīcijas prasību aspektu. Komiteja bija īsts valdības „ēnu kabinets”. Tiesa, ne visi „Solidaritātes” locekļi bija sajūsmā par Pilsoņu komitejas izveidi. Ļ. Valensa un

„Solidaritātes” līderu vairākums atbalstīja sarunas, bet mazākums vēlējās īstenot antikomunistisku revolūciju. Šis *vardarbību atbalstošais virziens nespēja iegūt vairākumu.*

Sarunās Magdalenkā bija grūti panākt vienošanos. Visi atsaucās uz „vienkāršo cilvēku” viedokli. Č. Kisčaks runāja par neiespējamību izskaidrot „partijas biedru masām” „Solidaritātes” legalizāciju, Ļ. Valensa – par to, ka “strādnieki nesapratīs” viņa atkāpšanos no opozīcijas pamatprasībām. Pēdējā tikšanās Magdalenkā notika 1989. gada 27. janvārī. Sarunu izjaukšana šķita neizbēgama, taču pēc konfidencialas Ļ. Valensas, Č. Kisčaka un T. Mazovecka tikšanās vakariņās, kas noslēdza sanāksmi, tika panākta vienošanās sākt sarunas bez iepriekšējas „Solidaritātes” legalizācijas. Č. Kisčaks garantēja Ļ. Valensam neatkarīgu arodbiedrību darbības ierobežojumu atcelšanu likumdošanas ceļā.

Tādējādi tika novērsti šķēršļi turpmākajam sarunu procesam. Tad arī opozīcija piekrita „apaļā galda” sarunām. Lai nu kā, komunistu vadības vienošanās sarunās ar opozīciju bija bezprecedenta solis. To piespieda noslēgt sabiedrības protesti, galvenokārt streiku kustība, kurai bija masu raksturs. Opozīcija savukārt demonstrēja izlēmību un spītību.

4-4-3

„Apaļā galda” sarunas. Valsts pārveide

„Apaļā galda” sarunas, kuras bija paredzēts uzsākt 1988. gada oktobrī, svinīgā gaisotnē Ministru padomes pilī (tagad – prezidenta pils) Varšavā tika atklātas tikai 1989. gada 6. februārī. Karstos strīdos tās ilga līdz 5. aprīlim. Ne komunistiskā Polijas vadība, ne „Solidaritāte” nespēja prognozēt, kurp tās novedīs. „Apaļais galds” iekšējo problēmu risināšanai pirmo reizi tika pielietots tieši Polijā, simbolizējot mierīgu kooperāciju starp varas turētājiem un opozīciju, starp komunistiem un disidentiem.

Kā jau iepriekš teikts, līdz tam 1989. gada 27. janvārī Ļ. Valensas un Č. Kisčaka sarunās tika sastādīts galveno „apaļā galda”, komandu dalībnieku saraksts. Sanāksmēs piedalījās PASP, AZP, DP, VAS, valdību atbalstošu katoļu organizāciju, kā arī „Solidaritātes”, „neatkarīgo iestāžu” un baznīcas pārstāvji.

Pēc vieniem datiem piedalījās 56 cilvēki: 20 no „Solidaritātes”, 14 no PASP, 6 no Vispolijas arodbiedrību savienības, 14 no „neatkarīgajām iestādēm” un 2 baznīcas pārstāvji. Pēc citiem datiem pie „apaļā galda” pulcējās 32 PASP, tās sabiedroto partiju un 25 opozīcijas pārstāvji. Vēl pēc citiem datiem kopā apspriedēs piedalījās 58 cilvēki, bet konfidencialās sanāksmēs – 44. Savukārt kopumā „apaļā galda” tieši sarunās dažādos posmos un dažādās formās piedalījās 452 cilvēki, bet ar ekspertiem un novērotājiem – 717 cilvēki.

Valdības delegāciju vadīja Č. Kisčaks. Protams, sēdes, kurās piedalījās V. Jaruzeļskis un Č. Kisčaks, Ļ. Valensa un B. Geremeks – gan tie, kuri otru internēja, gan tie, kuri tika internēti, – kļuva par notikumu Polijas vēsturē, kurā bija daudz strīdu, savstarpēju pārmetumu un apsūdzību.

Svarīga loma „apaļā galda” tikšanās norisē bija Polijas katoļu garīdzniecībai. Baznīca bija arī sava veida garants tajā pieņemto lēmumu īstenošanai.

Jau teikts, ka no 70. gadu beigām katoļu bīskapijas arvien biežāk sāka saņemt atļaujas dibināt jaunas draudzes, celt jaunus dievnamus, katehizācijas centrus. Šīs iespēja vēl vairāk paplašinājās, kad par Romas pāvestu kļuva K. Vojtīla. 1989. gadā katoļu baznīcai Polijā bija ap 8,5 tūkstošiem draudžu, 15,7 tūkstoši baznīcu, 21,6 tūkstoši ksendzu (tai skaitā 5 tūkstoši klosteros), 103 bīskapi un 3 kardināli. Ik gadus par ksendziem tika iesvētīti ap 1 000 cilvēku. Pastāvēja 43 vīriešu klosteri ar 12,8 tūkstošiem mūku un 104 sieviešu klosteri ar 27,8 tūkstošiem mūķeņu. 41 garīgais seminārs gatavoja kalpošanai baznīcai 9,1 tūkstoti cilvēku. Baznīcai piederēja daudz miljardu zlotu vērts īpašums, arī daudzas tipogrāfijas. 1988. gadā tā iespieda 125 žurnālus 1,8 miljonu eksemplāru

lielā metienā. Ar grāmatu izdošanu nodarbojās 33 katoļu izdevniecības. 1988. gadā tās izdeva ap 800 nosaukumu grāmatu ar 15 miljonu lielu kopējo tirāžu.

Tāpat kā Magdalenkā arī „apaļā galda” sarunu laikā viedokļu saskaņošana un vienošanās panākšana ne vienmēr bija vienkārša. Divus mēnešus norisa karsti strīdi. Dažkārt varēja rasties iespāids, ka, neskatoties uz visiem centieniem, sarunas tā arī nevainagosies panākumiem.

Tomēr abas puses, sev par pārsteigumu, atrada daudz saskarsmes punktu. PTR valdības preses sekretārs E. Urbans par valdības partneriem sarunās rakstīja: „Šis, agrāk demonizētais ienaidnieks, izrādījās saprātīgs un ne tik tālu ejošs centienos un domāšanas veidā.” Opozīcijas pārstāvis J. Kuroņs atzīmēja: „Cilvēki, kas piedalījās sarunās ar mums, ne tikai nebija staļinisti, bet pat nebija idejiski komunisti. Viņi bija pragmatiski, reālisti, kuri saprata, ka centralizētās vadības princips ir izgāzies, un tagad ir nepieciešams pēc iespējas ātrāk un labāk pāriet uz jaunu vadības principu.”

Kaut abas puses priekšplānā izvirzīja pragmatismu, tomēr sarunu process ieilga. Tam par iemeslu ne vienmēr bija grūtības panākt vienošanos: bija jāveic daudz darba, daudz laika bija vajadzīgs pat lai vienkārši izklāstītu pušu nostājas. Atsevišķu jautājumu loku apspriešana norisa vairākās komisijās.

PASP vadība un valdība centās panākt, lai opozīcija iesaistās valdībā, pārņemot daļu atbildības par stāvokli valstī, par nepieciešamo, bet sāpīgo reformu īstenošanu. Tā komunisti, pateicoties savam vairākumam parlamentā, varētu turpināt atrasties vadošās pozīcijās. Kā samaksu par to viņi bija ar mieru legalizēt „Solidaritāti”.

Vēlāk (2009.gadā) uz jautājumu, ko PASP un PTR vadība vēlējās panākt ar „apaļā galda” sarunām, V. Jaruzelskis atbildēja: „Pirmkārt – sabiedrības piekrišanu ekonomiskajām reformām. Mēs bijām pārāk vāji, lai paši veiktu šīs reformas, bet opozīcija bija pārāk vāja, lai mūs gāztu. Sabiedriskās domas aptaujas parādīja, ka mēs baudījām aptuveni 25% iedzīvotāju atbalstu. „Solidaritāte” – aptuveni tādu pat. Aptuveni puse iedzīvotāju svārstījās. Abas puses apzinājās faktu, ka viņām nepietiek spēka, lai uzvarētu, un šādā situācijā turpināt dzīvot bezgalīgi nav iespējams.”

Opozīcija vēlējās legalizēt „Solidaritāti”. Par to tā bija gatava uz vienlīdzības pamatiem piedalīties vēlēšanās un pēc tām jau dalīt atbildību par nākamajām reformām.

Varas iestādes izvirzīja ideju par vienota valsts mēroga vēlēšanu saraksta izveidošanu, kurā būtu iekļauti abu pušu pārstāvji. PASP to uzskatīja par ļoti noderīgu, jo jau iepriekš tika veidoti vienoti Tautas frontes (*Front Narodowy*– *Front Jedności Narodu* – *Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego*) saraksti. Tam vajadzēja uzsvērt vēlēšanu nekonfliktējošo raksturu. Turpretī „Solidaritāte” kategoriski noraidīja šo ideju.

Vienošanās panākšana nebija iespējama bez kompromisiem.

Rezultātā atsevišķas komisijas – politiskā un arodbiedrību plurālisma, ogļu ieguves, tautsaimniecības, vides aizsardzība, izglītība un citas – parakstīja līgumus, kas tika iesniegti iekļaušanai „apaļā galda” galīgajā protokolā. Visbeidzot, pēc saspringta darba 5. aprīlī „apaļā galda” dalībnieki bija gatavi parakstīt galīgo dokumentu. Parakstītā līguma teksts aizņēma 271 lpp.

Tika panākta vienošanās par politiskās sistēmas reformu, arodbiedrību plurālismu, demokrātisku vēlēšanu rīkošanu, teritoriālās pašpārvaldes, tirgus attiecību un konkurences ieviešanu.

„Apaļa galda” sarunas atspoguļoja situāciju, kad ekonomiskajos jautājumos Polijā vēl joprojām bija daudz sociālisma piekritēju. 1989. gada 10. februārī „Solidaritātes” priekšsēdētājs L. Valensa, tiekoties ar Jagelloņu universitātes studentiem, paskaidroja savus uzskatus par sociālismu: „Mans sociālisms izskatās tā. Iedomāsimies trīs ceptuves: valsts, kooperatīvo un privāto, — lūk tā, kura cep labāko maizi un pašas lētākās smalkmaizītes, arī būs sociālistiska. Tāds ir mans praktiskais sociālisms. [...] Kā praktiķis es nevaru teikt par komunismu neko nedz labu, nedz sliktu, tāpēc, ka es

to nepazīstu, es pazīstu staļinismu, par to es varu runāt daudz, tāpēc, ka es to izjutu uz savas ādas.” Jāatzīst, ka šāds viedoklis varēja imponēt daudziem poļiem.

Saskaņā ar 1989. gada „apaļā galda” izstrādātajām nostādnēm Polijas politiskajai sistēmai bija jābalstās uz tādiem principiem kā politiskais plurālisms, vārda brīvība, demokrātiska procedūra valsts struktūru veidošanā, tiesu neatkarība, spēcīga, pilntiesīga un brīvi vēlēta teritoriālā pašpārvalde. Kā tuvākās reformas tika pasludinātas: arodbiedrību un sabiedriskā plurālisma ieviešana (pirmkārt, „Solidaritātes” legalizēšana), politiskās opozīcijas legālas darbības tiesību atzīšana, jauna likuma par sabiedriskām apvienībām pieņemšana, likumdošanas un tiesu sistēmas reformas sākums, vārda brīvības paplašināšana, kā arī ievērojama pārstāvniecības iestāžu vēlēšanu demokratizācija. Par demokratizācijas pamatu visos valsts līmeņos tika pasludināta likumdošanas, izpildvaras un tiesu varas dalīšana. Pie tam tika uzskatīts, ka pār šīm transformācijām kontroli saglabās reformatori no PASP virsotnēm.

Atšķirībā no politisko reformu programmas „Solidaritātei” nebija skaidras ekonomisko reformu programmas. Tomēr, varas un opozīcijas pārstāvjiem pie „apaļā galda” sadarbojoties, tika pieņemta uz sociāli orientētas tirgus ekonomikas izveidi virzīta koncepcija. Atbilstoši „apaļā galda” lēmumiem veidojamā jaunas ekonomiskas kārtības iedibināšana paredzēja darba kolektīvu pašpārvaldes attīstību, dažādu īpašuma formu līdztiesību, tirgus attiecību un konkurences attīstību, tautsaimniecības vadības direktīvās sistēmas likvidēšanu un centrālās plānošanas ierobežošanu, vienotas finanšu politikas īstenošana attiecībā uz uzņēmumiem, uzņēmumu vadītāju atlase atbilstoši profesionālās kompetences kritērijiem.

Notikumu dalībnieki „apaļā galda” rezultātus interpretēja kā „dažādu spēku, starp kuriem bija gan tādi, kurus vada demokrātiskā sociālisma ideāli, gan tādi, kuri apelēja pie kristietības ideāliem, zemnieku kustības, „Solidaritātes” ideoloģiskā mantojuma un citiem ideoloģiskajiem avotiem un tradīcijām, politisku kompromisu. Tas ir kompromiss, kas ļauj sasniegt kopīgu mērķi: neatkarīgu, suverēnu, drošu, pateicoties vienlīdzīgām savienībām, demokrātisku un ekonomiski attīstītu Poliju.”

Svarīgu aspektu vēlāk (2009. gadā) atzīmēja Ā. Mihņiks. Viņš konstatēja, ka pati „apaļā galda” vienošanās bija „piespiedu turpinājums līgumam, kas tika noslēgts deviņus gadus agrāk lielā streika beigās kuģu būvētavā Gdaņskā un parakstīts 1980. gada 31. augustā.” Šī darba autors gribētu vienīgi uzsvērt, ka „piespiedu turpinājums” 1980. gada 31. augusta līgumam tas bija abām pusēm – gan PASP un PTR vadībai, gan „Solidaritātei”. Jāatzīst, ka demokrātiskā revolūcija Polijā 1989. gadā attīstījās uz jau 1980.–1981. gadā pastāvošās sabiedriskās kustības pamatiem. 1989. gadā izmaiņas notika, noslēdzot vienošanos starp valdošās PASP reformistu spānu un politiskās opozīcijas („Solidaritātes”) mēreno daļu.

Abu spēku līdzšinējās, konfrontācijas politikas turpināšana nenesa nekādu atrisinājumu un varēja novest pie vēl lielākām nelaimēm. To saprata abu pušu līderi un spēja par to pārliecināt arī savu piekritēju masas. „Apaļā galda” darba laikā noslēgtā vienošanās paredzēja mierīgā ceļā veikt politiskas un ekonomiskas pārmaiņas demokrātiskā sociālisma ietvaros.

Panāktā vienošanās par būtiskām izmaiņām politiskajā sistēmā paredzēja virkni konkrētu izpausmju. Jaunas politiskās sistēmas veidošana bija paredzēta „vēlēšanu bez konfrontācijas” ceļā. Šo terminu pirmais lietoja iekšlietu ministrs Č. Kisčaks, tas nozīmēja vēlēšanas, kurās politiskie spēki rīkosies, pamatojoties uz noteiktu iepriekšēju vienošanos. Atzīmējams, ka „apaļā galda” vienošanās par izmaiņām varas struktūrā likumdevēju apstiprinājumu guva tikai 1989. gada beigās ar Konstitūcijas grozījumu pieņemšanu.

Bija jārada divu palātu parlaments – Nacionālā sapulce, sastāvoša no Seima un Senāta. Izveidotā otrā parlamenta palāta – Senāts tika apveltīts ar likumdošanas iniciatīvu un veto tiesībām attiecībā uz Seima pieņemtajiem likumiem. „Apaļā galda” laikā puses pieņēma lēmumu sarīkot brīvas Senāta vēlēšanas (šo priekšlikumu izteica A. Kvasņevskis). Nākamajām vēlēšanām bija jānotiek pēc īpašas kārtības: 100 Senāta locekļiem jātiec ievēlētiem brīvās vēlēšanās, bez iepriekšējas vietu sadales. Turpretī priekšā stāvošajās Seima vēlēšanās 65% vietu bija paredzētas PASP un tās sabiedrotajiem (Apvienotajai Zemnieku partijai, Demokrātiskajai partijai, kā arī laicīgo katoļu apvienībām, kas sadarbojas ar komunistiem), kas uzstājās ar vienotu sarakstu; tikai pārējie 35% deputātu bija jāievēl brīvās vēlēšanās. Tādējādi visi opozīcijas kandidāti varēja cīnīties tikai par 35% vietu. (Jau aiznākamajām parlamenta vēlēšanām bija jānotiek bez mākslīgiem ierobežojumiem.)

Bija paredzēts likvidēt Polijas Tautas Republikas Valsts padomi un atjaunot prezidenta institūciju. Tā atdzima 1952. gadā likvidētais valsts prezidenta amats. Prezidentu bija jāievēl uz sešiem gadiem divām izveidojamās Nacionālās sapulces palātām: Seimam un Senātam. Ar to tika noteikts, ka prezidentu izraudzīsies parlaments, kurā varas nometnei vajadzēja paturēt dominējošas pozīcijas, nevis visas tautas balsošanā. Ar to palielinājās ģenerāļa V. Jaruzeļska izredzes tikt ievēlētam šajā amatā.

Prezidentam bija jāuzrauga Konstitūcijas ievērošana. Viņam bija jāpiešķir visai plašas pilnvaras. Viņš varēja izrādīt likumdošanas iniciatīvu, parakstīja Seima un Senāta pieņemtus likumus, un viņam bija tiesības uz atliekošo veto (kuru varēja pārvarēt tikai ar 2/3 Seima deputātu balsu). Svarīgākajiem prezidenta izdotajiem aktiem gan bija nepieciešama Ministru padomes priekšsēdētāja kontrasignatūra (vienkāršoti – vīza, piekrišana). Prezidentam bija ekskluzīvas tiesības izvirzīt Ministru padomes priekšsēdētāja kandidatūru. Savukārt tas piedāvāja Seimam ministru kandidatūras. Seims apstiprināja kandidātus ar prezidenta piekrišanu, taču varēja arī noraidīt to iecelšanu. Īpašos apstākļos prezidents varēja atlaist Seimu: ja tas noteiktā laikā nebija izveidojis valdību, nebija apstiprinājis budžetu u.c. Pārtraukumos starp Seima sesijām prezidentam bija tiesības nozīmēt un atcelt Ministru padomes priekšsēdētāju un valdības locekļus, taču viņa lēmumus bija jāapstiprina Seimam. Bez tam prezidents bija arī bruņoto spēku virspavēlnieks. Viņam bija tiesības ārkārtēji draudu gadījumā ieviest kara stāvokli, izsludināt daļēju vai vispārēju mobilizāciju, izsludināt valstī ārkārtēju stāvokli. Taču šīs tiesības bija ierobežotas ar likumu. Tā, lēmumu par kara pasludināšanu bija jāpieņem Seimam, tikai pārtraukumos starp tā sesijām tādas tiesības bija prezidentam. Ārkārtējais stāvoklis nedrīkstēja ilgt vairāk par 3 mēnešiem, vēl uz trim mēnešiem pagarināt to varēja tikai ar Seima un Senāta piekrišanu. Prezidentam bija dotas apžēlošanas, apbalvošanas, u.c. tiesības. (Arī mūsdienās spēkā esošajā 1997. gada 2. aprīlī pieņemtajā Konstitūcijā ir saglabātas līdzīgas prezidenta pilnvaras, gan tās precizējot.)

Kā redzam, pie „apaļā galda” konstruētā politiskā sistēma bija diezgan sarežģīta. Tā vairs nebija agrākā autoritārā sistēma, bet tā nebija arī demokrātiska sistēma. Radās situācija, kad „Solidaritāte”, kā šķita, tika „iestrādāta” politiskajā sistēmā, kurā PASP saglabātu izšķirošās pozīcijas. Opozīcijas līderi to labi apzinājās, taču pastāvošajā situācijā šādā shēmā redzēja vienīgo iespējamo izeju. „Solidaritātes” ideologu politiskie aprēķini ietvēra bažas par radikālās opozīcijas nostiprināšanās un „Polijas iranizācijas” (A. Miņhika lietots termins) draudiem.

Galvenā tūlīt redzamā „apaļā galda” laikā gūtā „Solidaritātes” uzvara bija vienošanās par „Solidaritātes”, Zemnieku „Solidaritātes” un Neatkarīgās studentu savienības (*Niezależne Zrzeszenie Studentów*, radās kā opozicionāro PTR studentu organizācija 1980.–1981. gg.) legalizāciju. Daudzi, kas to aizlieguma periodā bija zaudējuši darbu, varēja tajā atgriezties.

Tajā pašā laikā opozīcija vēl nespēja sasniegt tiesības veidot jaunas politiskās partijas, jaunu pašpārvaldes sistēmu, paplašināt cilvēktiesību interpretāciju un likvidēt cenzūru. Sākotnēji gan pēdējā tika tikai mīkstināta.

Pilnībā cenzūra tika likvidēta 1990. gada 11. aprīlī, kad Polijas Republikas Seims pieņēma likumu par Galvenā publikāciju un uzvedumu kontroles biroja (*Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk*) slēgšanu. *Tiesa, jau 1988. gada laikā PSRS un PTR partrauca Rietumu radiostaciju raidījumu slāpēšanu. Tā rezultātā Rietumu radiostaciju klansitāju skaits Polijā pat samazinājās. Socioloģiska aptauja parādīja, ka 1988. gadā radiostaciju „Voice of America” (Amerikas balss) neregulāri klausījās 15% aptaujāto, kad gadu iepriekš to darīja 18%.*

Valdības koalīcija enerģiski iebilda pret opozīcijas mēģinājumiem radīt nekontrolējamus plašsaziņas līdzekļus. Tomēr opozīcija ieguva tiesības atsākt izdot „Solidaritātes” valsts mēroga iknedēļas avīzi „*Tygodnik Solidarność*” (Iknedēļas solidaritāte) ar 500 000 eksemplāru lielu metienu, arī piekļuves tiesības (sākotnēji ierobežotas) citiem informācijas līdzekļiem. 1989. gada 8. maijā sāka iznākt jauns „Solidaritāti” atbalstošs laikraksts „*Gazeta Wyborcza*” (“Vēlēšanu Avīze”). Opozīcija saņēma tiesības uz ētera laiku (kaut arī ļoti ierobežotā apjomā – 30 minūtes nedēļā televīzijā un 60 minūtes radio). Tika stiprināta tieslietu sistēmas neatkarība.

Saimnieciskajā jomā tika nolemts sasaistīt algas ar inflācijas līmeni un pacelt dārdzības līmeni par 80%. Valdības kurss uz brīvo tirgu tika apstiprināts. Īpašai „Saprašanās komitejai” bija jāuzrauga vienošanās izpilde un jāizstrādā tālākās tās detaļas.

1989. gada 7. aprīlī Seims apstiprināja „apaļā galda” vienošanās, izdarīja grozījumus Konstitūcijā un izdeva attiecīgos likumus, izsludināja jaunas parlamenta vēlēšanas un 1989. gada 3. jūnijā atlaida sevi. Konstitūcijas grozījumi Polijā atdzīvināja daudzpartiju sistēmu, izveidoja divpalātu parlamentu un ieviesa prezidenta amatu. Polijā bija sācies vēsturisks pagrieziena punkts.

Jāsaka, ka Polijas sabiedrībā vēl nebūt nebija skaidrības, par vēlamo notikumu attīstību nākotnē. 1989. gada maijā Polijā veiktajā socioloģiskajā aptaujā uz jautājumu: kāda ir sociāli politisko pārmaiņu nozīme Polijā, 22,4% respondentu atbildēja, ka tās būtība ir esošā “sociālisma” modeļa reforma, 38,6% – jauna sociālisma modeļa izveide, 22,4% – “sociālistiskās” sistēmas likvidācija, atbildi nesniedza 17,3% respondentu.

Līdz šai dienai Polijā vēstures literatūrā noris aktīvas debates par 1989. gada „apaļo galdu” un tā rezultātiem. Daži politiķi un vēsturnieki uzskata, ka iesaistīšanās sarunās bija „Solidaritātes” vadības kļūda, jo pastāvošā sistēma jau bija agonijas stāvoklī, tāpēc vajadzēja tikai nedaudz uzgaidīt tās bojāeju, nevis iet uz varas iestādēm izdevīgu kompromisu. Arī mūsdienās īpaši starp Polijā valdošo PiS partiju un tās pretiniekiem notiek ass strīds par politisko tradīciju interpretāciju. Lai leģitimētu savu labējo, antiliberālo nostāju, 2001. gadā izveidotā partija „*Prawo i Sprawiedliwość*” (Likums un taisnīgums) apšaubā „Solidaritātes” līderu L. Valensas, B. Geremeka, V. Frasiņiuka, B. Boruseviča un T. Mazovecka rīcības pareizību un kritizē 1989. gadā realizēto kompromisa politiku, cenšas diskreditēt „apaļo galdu” kā pie varas esošo tikšanos ar saviem aģentiem. Vēlākais prezidents L. Kačiņskis vairākkārt ir runājis par šo notikumu kā visu vēlāko Polijas problēmu avotu, kuras izraisījušas opozīcijas pārstāvju it kā samierinošā politika. (Nav pārsteidzoši, ka šī 1989. gada revolūcijas vērtību apšaubīšana negatīvi ietekmē arī tās uztveri ārpus Polijas. Daudzu eiropiešu uzticība Polijai kā labēji-populistiski pārvaldītai valstij ir samazinājusies.)

Citi pozitīvi vērtē „apaļā galda” sanāksmju rezultātus un panākto kompromisu. „Apaļā galda” kritiķus trāpīgi kritizējis Ā. Mihņiks, kurš norādījis, ka: „pašreizējo radikāļu vidū nebija cilvēku, kuri vēlētos veikt revolucionāru sistēmas gāšanu. Nevienam necēla barikādes, neuzbruka [PASP] Centrālajai Komitejai ar „kalašņikovu” rokās. Nevienam no IV Žečpospolitas propagandistiem nekļuva par partizānu ar granātām aiz jostas. Vienīgais veids, kā izkļūt no komunisma, bija kompromiss. 1989. gadā neviens nezināja veidu, kā to izdarīt citādāk.”

Ā. Mihņiks par „apaļā galda” dalībniekiem un pēc tā notikušo pārveidojumu rezultātiem devis klaji pozitīvu vērtējumu: „Atstāsim malā PASP vadītāju un „Solidaritātes” līderu motīvus. Mēs pat varam pieņemt, ka šie motīvi

nebija cildeni – vieni gribēja piekrāpt otru. Pieņemsim, ka komunisti vienkārši gribēja saglabāt savu varu, kooptējot savā vidē dažus no „Solidaritātes” līderiem. Pieņemsim, ka „Solidaritātes” līderi vēlējās uzlabot opozīcijas pozīcijas, kuras bija vājinājušas gadiem ilgās represijas un bezcerība, kā arī lielas sabiedrības daļas apātija. [...] Jebkurā gadījumā „apaļā galda” rezultāts bija pārsteidzošs panākums, panākums, kas izraisīja izbrīnu pasaulē. Kompromiss pie „apaļā galda” ļāva pusdemokrātiskās vēlēšanās panākt varas maiņu un mierīgu diktatūras demontāžu. Notika tas, kam gandrīz neviens neticēja: Polija kā pirmā padomju bloka valsts, izveidoja nekomunistisku valdību un pavēra ceļu 1989. gada Nāciju rudenim visā Centrāleiropā. Tieši šeit, Polijā, tika nojaukti pirmie Berlīnes mūra fragmenti. Šeit dzima slavenā samta revolūcija.”

Šī darba autors piekrīt gan Ā. Miņņika teiktajam, gan poļu vēsturnieka E. Duračinska viedoklim, ka pie „apaļā galda” starp varas iestādēm un opozīciju ar katoļu baznīcas hierarhijas aktīvu līdzdalību noslēgtais līgums bija panākums visām pusēm un, no šī viedokļa raugoties, arī poļu lielākais sasniegums 20. gadsimtā.

Pēc būtības var atzīt, ka „apaļais galds” bija „refolūcija”, kas apvienoja revolucionāru un evolucionāru izmaiņu elementus (termina „poļu refolūcija” autors ir britu vēsturnieks T. Ešs.)

„Solidaritāte” 1989. gada 17. aprīlī „apaļā galda” vienošanos rezultātā atkal tika reģistrēta kā Vispolijas arodbiedrību savienība „Solidaritāte” un tās dalībnieku skaits drīz sasniedza 1,5 miljonus. Par tās vadošo iestādi kļuva Vispolijas izpildu komisija ar centru Gdaņskā, kurā bez priekšsēdētāja Ļ. Valensas ietilpa arī 30 reģionālo nodaļu vadītāji. Pie savienības priekšsēdētāja pastāvēja Pilsoņu komiteja, analogiskas komitejas darbojās arī uz vietām. Pēc dažiem vērtējumiem 1990. gada beigās arodbiedrību savienībā bija ap 2,5 miljoniem biedru, apvienotu vairāk nekā 2 tūkstošos organizāciju, kuras galvenokārt darbojās rūpniecības uzņēmumos.

17. maijā Seims izdeva likumu par reliģijas un apziņas brīvību. Skolās tika atļauta reliģijas mācīšana, baznīca drīkstēja netraucēti izdot savu presi. 17. augustā Polija un Vatikāns atjaunoja diplomātiskās attiecības.

Polijā bija sācies vēsturisks pagrieziens. Kopš šī brīža Polijas politiskā dzīve sāka ātri “uzņemt apgriezienus”, un priekšvēlēšanu kampaņa Seimā un Senātā piešķīra tai īpašu kolorītu. „Solidaritātes” pilsoņu komiteja (*Komitet Obywatelski „Solidarność”*) varēja izvirzīt kandidātus gaidāmajās Nacionālās sapulces vēlēšanās.

Abi politiskie spēki – PASP un „Solidaritāte” – vēlēšanu kampaņai piegāja atšķirīgi.

Pirmsvēlēšanu sabiedriskās domas aptaujas solīja PASP uzvaru. PASP, kura saskaņā ar Konstitūciju turpināja palikt vadošais spēks valstī un kura jau saskaņā ar „apaļā galda” vienošanos bija nodrošinājusi sev relatīvu vairākumu Seimā, izturējās tradicionāli, pat nepieļaujot domu par vēlēšanu zaudēšanas iespēju. Tā bija ne tikai nopietna taktiska, bet, kā vēlāk izrādījās, arī stratēģiska kļūda. PASP kandidātu sarakstos kopā ar jaunajiem reformatoru vārdiem bija iekļauti arī cilvēki, kuri jau agrāk bija sevi kompromitējuši, bija darbojušies pat vēl „staļinisma laikos”. PASP deputātu kandidāti pirmsvēlēšanu sanāksmēs ar vēlētajiem galvenokārt vēlreiz deklarēja savulaik pieņemtos un bieži tā arī neīstenotos partijas lēmumus, kuri auditorijai bija apnikuši.

„Solidaritātes” vēlēšanu kampaņa bija pilnīgi pretēja. Ļ. Valensas vadītā „Solidaritātes” Pilsoņu komiteja sāka darboties kā vēlēšanu kampaņas galvenais štābs. Gatavojoties vēlēšanām, tā, kaut ne bez problēmām, izstrādāja savu stratēģisko virzienu – darboties kā vienotai komandai. Ne visi tam piekrita. Tā, T. Mazoveckis uzskatīja par nepieciešamu konsekventi ievērot demokrātijas principus, nodrošinot iespēju piedalīties vēlēšanās dažādiem opozīcijas virzieniem. Tomēr uzvarēja cita pieeja, un, tāpat kā varas piekritēju kopējais saraksts, tika izveidots arī vienots opozīcijas kandidātu saraksts.

„Solidaritātes” vēlēšanu kampaņā veiksmīgi tika izmantots kinorežisors A. Vajdas ierosinātais piāra solis: visi kandidāti tika propagandēti ar vēlēšanu plakātiem, uz kuriem bija viņu fotogrāfijas

kopā ar Ļ. Valensu. Katram no kandidātiem vajadzēja saņemt „Solidaritātes” priekšsēdētāja „svētību”, ja viņš patiešām sapņoja par deputāta vai senatora karjeru. Aprīļa beigās visi Pilsoņu komitejas izvirzītie kandidāti Gdanskā tikās ar Ļ. Valensu, un katrs no kandidātiem nofotografējās kopā ar „Solidaritātes” līderi. Polijas pilsētu un ciematu ielas tika pārklātas ar plakātiem un skrejlapām, kur kopā ar Ļ. Valensu bija redzami kandidāti uz senatoru un deputātu amatiem. Tas nodrošināja panākumus pat ne visai ievērojamiem, sabiedrībā pazīstamiem cilvēkiem. Tajās dienās Polijā populāra bija anekdote: „Pat Mikipele būtu uzvarējusi parlamenta vēlēšanās, ja viņa nofotografētos kopā ar Ļehu Valensu”. Tādā veidā tika arī nobloķēti citu opozicionāro grupu izvirzītie kandidāti.

Seimā bija jādarbojas 460 deputātiem. Saskaņā ar 7. aprīlī pieņemto vēlēšanu likumu Polija tika sadalīta 108 apgabalos, no kuriem katrs atkarībā no iedzīvotāju skaita saņēma no 2 līdz 5 mandātiem, kuri jau iepriekš bija sadalīti vēlēšanu dalībnieku starpā saskaņā ar „apaļā galda” līgumiem. Tā bija jāievēl 425 Seima deputāti. Otra vēlēšanu kārtā bija paredzēta kandidātiem tajos vēlēšanu apgabalos, kur pirmajā viņi nespēs iegūt vairāk nekā pusi balsu. Atlikušās 35 vietas bija jāsaņem tiem, kas tiks ievēlēti no varas koalīcijas uzstādītā kopējā Vispolijas saraksta.

Varas koalīcijai garantētie 65% mandātu tika sadalīti šādi: PASP pienācās 173 mandāti; AZP – 76, SD – 27; ar valdību sadarboties gatavās katoliskās grupas saņēma 23 vietas.

Papildus garantētajām vietām varas koalīcijas pārstāvji sacentās arī par atlikušajām 161 vietām, uz kurām varēja pretendēt arī opozīcijas kandidāti. Sekojošā notikumu attīstība gan parādīja, ka visas šīs politiski aritmētiskās konstrukcijas bija tikai ilūzijas, jo tajās netika ņemta vērā sabiedrībā pastāvošo pretrunu saasināšanās un PASP un varas kopumā autoritātes samazināšanās sabiedrībā.

1989. gada 4. jūnijā notika „apaļā galda” sarunās saskaņotās vismaz daļēji brīvās parlamenta vēlēšanas. (18. jūnijā notika vēlēšanu otrā kārtā.) Šāda līmeņa pasākumam aktivitāte bija ļoti zema: pie vēlēšanu urnām ieradās tikai 62% vēlētāju (uz otro kārtu ieradās tikai 25% vēlētāju). Tā ap 40% balsstiesīgo pauda neticību gan PASP, gan „Solidaritātei”.

Vēlēšanas nesa PASP un tās sabiedroto sakāvi un opozīcijas uzvaru, izjaucot visus PASP izstrādātos scenārijus par politiskās sistēmas pārveidošanu un pakāpenisku pāreju uz demokrātijas sliekšņiem. „Solidaritāte” ieguva visas 161 brīvās vēlēšanās sadalāmās Seima deputātu vietas.

Netika ievēlēti augsti PASP un valdības locekļi, tādi „politiskie smagsvari” kā premjerministrs M. Rakovskis, iekšlietu ministrs Č. Kisčaks, aizsardzības ministrs F. Sivitskis, Seima priekšsēdētājs R. Maļinovskis, Vispolijas Arodbiedrību savienības (VAS) priekšsēdētājs A. Miodovičs. Vēlētāji biļetenos gluži vienkārši izsvītroja viņu vārdus. Vēlētāji vērtēja nevis kandidātu personīgo ieguldījumu demokratizācijas procesā, bet pirmajā vietā lika viņu piederību valdības nometnei, kurai tagad bija jāatbild par visiem iepriekš pēckara periodā pieļautajiem noziegumiem un kļūdām. Uzticības krīze varas iestādēm bija acīmredzama.

Senāta vēlēšanas notika uz brīvas konkurences pamata. Lai piedalītos tajos, kandidātam vajadzēja savākt 3 tūkstošus parakstu savam atbalstam. Uzvarai pirmajā kārtā bija jāiegūst vairāk nekā 50% balsu. Otrajā kārtā bija jāpiedalās tiem diviem senatora vietas kandidātiem, kuri pirmajā bija guvuši relatīvu balsu vairākumu. Senāta vēlēšanu rezultāti atstāja vēl satriecošāku iespaidu gan uz varas iestādēm, gan uz „Solidaritāti”: jau pirmajā vēlēšanu kārtā „Solidaritāte” saņēma 92 no 100 vietām Senātā (par atlikušās 8 vietas bija jācīnās otrajā kārtā). Gala rezultātā no 100 Senāta locekļu vietām „Solidaritāte” ieguva 99 vietas (1 mandātu ieguva bezpartijiskais). Valdošā koalīcija Senātā nesaņēma nevienu vietu. Par „Solidaritātes” kandidātiem balsoja pat PTR sūtniecībās Ulanbatorā,

Tirānā un Phenjanā. 23. jūnijā tika izveidota „Solidaritātes” pilsoņu parlamentārā apvienība (*Obywatelski Klub Parlamentarny „Solidarność”*), kuru vadīja B. Geremeks.

PASP nebija gaidījusi tādu iznākumu vēlēšanās, tomēr atzina „smago sakāvi”. 4. jūlijā atkāpās M. Rakovska vadītā valdība. V. Jaruzeļskis secināja: „PASP mehāniski saprastā vadošā loma ir vēsture”. „Mēs visi bijām paralizēti,” vēlāk atcerējās kāda augsta PASP amatpersona. Taču mēs dzirdējāt labus signālus no Maskavas: “lielais brālis” atzina vēlēšanas par „patstāvīgu poļu eksperimentu”.

Vēlēšanas, kuras nesa pārliciecināšus panākumus opozīcijai, izjauca visus Maskavā un Varšavā veidojamus scenārijus par Polijas politiskās sistēmas pakāpenisku pārveidošanu un vienmērīgu pāreju uz demokrātiskām sliekšņiem. Vēlēšanas nenesa tūlītēju pastāvošās sistēmas maiņu, bet tās bija svarīgs pagrieziena punkts šajā virzienā.

PTR varas iestāžu vienošanās ar „Solidaritāti” aprīlī un pirmās daļēji brīvās vēlēšanas Polijā 1989. gada 4. jūnijā izraisīja ķēdes reakciju, kas noveda pie Ungārijas apaļā galda 1989. gada pavasara beigās un masveida protestus VDR un Čehoslovākijā 1989. gada rudenī. Visbeidzot, 1989. gada 9. novembrī tika sagrauts Berlīnes mūris. Tā notikumi Polijā ievērojami veicināja Berlīnes mūra krišanu Vācijā un gala rezultātā „sociālisma” sabrukumu Eiropā.

Parlamenta vēlēšanu rezultāti mainīja sabiedrības politisko noskaņojumu un situāciju valstī. Tiem bija neformāla plebiscīta „par vai pret „sociālismu”” loma, kurā PASP tika uzvarēta. PASP turēja vārdu, izpildīja „apaļā galda” līguma nosacījumus – un notikumu attīstību varēja noteikt sabiedrība. Kā pirmā Austrumeiropas valsts Polija uzsāka pāreju uz postsociālistisku sistēmu un kļuva par piemēru jauna tipa – t.s. „samta” jeb „mierīgām 1989. gada revolūcijām”. Faktiski Polija izpildīja starta šāviena lomu, atklājot šādu revolūciju sezonu Austrumeiropā.

Uzvarētāji – no „Solidaritātes” gan nebūt negavilēja. Viņi baidījās gan no sabiedrības nekontrolējamās uzvedības, gan no PSRS nelabvēlīgas reakcijas, gan no PASP iekšienē pastāvošā „betona” opozīcijas. Vēlāk, atsaucot atmiņā 1989. gada 4. jūnija notikumus, Ļ. Valensa atzīmēja: „Kad es redzēju šo uzvaru, man kļuva bail, jo es zināju, ka „Solidaritātes” elitei nav nekādu gatavu iestrādņu varas saņemšanas gadījumam. ... Mēs pat nebijām saspēlējusies komanda, galu galā mūsu komanda bija gatava cīņai, nevis uzvarai un darbam.”

Daudzi „Solidaritātes” līderi uzskatīja, ka vēl nav pienācis laiks uzņemties varas nastu. B. Geremeks atklāti paziņoja, ka opozīcija negrasās pārņemt varu. Kā uzskata poļu vēsturnieks R. Krasovskis, iespējams, tā bija „paaudžu problēma”, un cilvēki ar tādu dzīves pieredzi kā T. Mazoveckis, B. Geremeks u.c. vienkārši nespēja apzināties varas vājuma pilno dziļumu. Jāņem vērā, ka 1989. gada naktī no 3. uz 4. jūniju Ķīnas Tautas republikas karaspēks apspieda studentu demonstrāciju Tjāņanmiņa laukumā Pekinā un acīmredzot „Solidaritātes” vadība ap Ļ. Valensu priekšgalā to saprata kā brīdinājuma zīmi, kā norādi, ka viņiem jāvienojas par turpmākiem kompromisiem ar V. Jaruzeļski un Č. Kisčaku, lai neriskētu ar vardarbības eskalāciju.

1989. gada Nacionālās sapulces vēlēšanu sistēma nodrošināja, ka koalīcijas valdība apvienos vecos un jaunos spēkus. Pēc vēlēšanām filozofija, kas tika izstrādāta un par kuru tika panākta vienošanās pie „apaļā galda”, it kā palika spēkā, vismaz neviena puse pret to neiebilda. Taču izveidojusies situācija ienesa korektīvas „Solidaritātes” nodomos.

Opozīcijas panākumi vēlēšanās apšaubīja līdz 1989. gada 4. jūnijam tik acīmredzamo postulātu, saskaņā ar kuru par prezidentu un premjerministru jākļūst varas nometnes pārstāvjiem.

Varas pārstāvju nometnē radās šaubas par opozīcijas gatavību nobalsot par V. Jaruzeļski kā prezidentu (it īpaši tāpēc, ka „apaļā galda” laikā nebija runāts konkrēti par ģenerāli).

Ieskanējās doma par to, ka „Solidaritāte” varētu izvirzīt savu premjerministru. Pirmo reizi šādu domu, izteica J. Kačinskis 10. jūnijā. Ā. Miņņiks nolēma paust šo ideju plašsaziņas līdzekļos un 3. jūlijā avīzē „Gazeta Wyborcza” pirmajā lappusē publicēja rakstu „Wasz prezydent, nasz premier” (Jūsu prezidents, mūsu premjerministrs), ar kura tēzēm iepriekš tika iepazīstināti opozīcijas līderi, tostarp arī Ļ. Valensa. Ā. Miņņiks balstījās uz pieņēmumu, ka komunistu prezidents nodrošinās varas nepārtrauktību, Polijas starptautiskās un militārās savienības un līgumus ar ārvalstīm, bet premjerministrs, kuram ir sabiedrības uzticība, veiks reformas, vienlaikus nodrošinot iespēju saņemt palīdzību no ārvalstīm. Šādā situācijā pēc autora domām no PSRS Polijai briesmas nedraudētu. Sākotnēji gan ideja par opozīcijas politiķi koalīcijas valdības priekšgalā saskārās ar naidīgumu abās jaunās politiskās skatuves pusēs. Augstākajās PASP aprindās nekomunistiska premjerministra ideja tika uztverta ar lielām bažām, jo tas nozīmētu visas izpildvaras nodošanu opozīcijai, tās kontrolē nonāktu finanšu un spēka struktūras. Varas iestādes nebija gatavas piekrist, ka par premjerministru kļūst opozīcijas pārstāvis.

Sarežģīta situācija izveidojās, kad 1989. gadā pēc gandrīz 37 gadus ilguša pārtraukuma (no 1952. gada) Polijā tika atjaunots valsts prezidenta kā augstākā Polijas valsts pārstāvja tās iekšienē un starptautiskajās attiecībās amats. Situācija Polijā pieprasīja steidzamas valsts prezidenta ievēlēšanu, lai pārvarētu konstitucionālo krīzi, kas pastāvēja sakarā ar pēc vēlēšanām izveidojušos neskaidrību par politisko spēku samēru. Starp politiskajiem spēkiem notikušajās debatēs par prezidenta amata pretendentiem „Solidaritāte” noraidīja V. Jaruzelska kandidatūru. Arī pats ģenerālis pret to izturējās atturīgi. Viņš, baidoties no sakāves, PASP CK paziņoja par atteikšanos izvirzīt kandidatūru, ierosinot savā vietā likt Č. Kisčaku kā „apaļā galda” organizatoru.

Ļ. Valensa atbalstīja Č. Kisčaka kandidatūru, un ģenerālis sāka sarunas un konsultācijas ar dažādiem politiskajiem spēkiem. Bet tad sabiedrībā faktiski stihiski sākās V. Jaruzelska atbalsta rezolūciju pieņemšana. PASP biedri, militārpersonas, tiesībsargi, veterāni prasīja, lai ģenerālis izvirza savu kandidatūru.

Situācija mainījās sakarā ar to, ka M. Gorbačovs (Varšavas pakta valstu pārstāvju sanāksmē 1989. gada jūlijā Bukarestē) un D. Bušs, apmeklējot Poliju 1989. gada 9.–11. jūlijā, deva noteiktus mājienus, ka V. Jaruzelskis būtu viņiem pieņemama kandidatūra. (Savās atmiņās D. Bušs rakstīja, ka, atbraucis Polijā, pierunājis komunistu vadītāju kandidēt uz prezidenta amatu, jo viņš varēja garantēt evolucionāru izeju no sarežģītā perioda.) Arī Polijas bīskapu vairākums sliecās atbalstīt V. Jaruzelski. Tikai tad to akceptēja arī poļu opozīcija. Tad arī, pilnībā apzinoties, ka viņa prezidentūrai būs pārejas raksturs, ģenerālis piekrita kandidēt. 18. jūlijā V. Jaruzelskis oficiāli paziņoja, ka viņš ir gatavs kandidēt uz prezidenta amatu, un, ja viņš uzvarēs vēlēšanās, tad paliks amatā nevis 6 gadus, kā to paredzēja likums, bet tikai līdz ievēlētā Seima darba beigām.

Tomēr prezidenta vēlēšanās Nacionālajā sapulcē ļoti iespējams bija, ka V. Jaruzelska kandidatūra nesaņemts nepieciešamo balsu skaitu. V. Jaruzelska sakāve varētu radīt valstī ārkārtīgi bīstamu situāciju, pat pilsoņu kara draudus. Lai iegūtu vajadzīgo vairākumu, viņam bija nepieciešams opozīcijas atbalsts.

Opozīcijas vidū trūka pārliecības par saviem spēkiem un daļa no tās atbalstīja V. Jaruzelska ievēlēšanu par Polijas prezidentu. Daži tās pārstāvji atbalstīja V. Jaruzelska ievēlēšanu par Polijas prezidentu pat tad, kad par viņu atteicās balsot PASP sabiedroto partiju un pat daži pašas PASP pārstāvji. Kā vēlāk (2009. gadā) liecināja viens no pagrīdes „Solidaritātes” darbiniekiem, „apaļā galda” dalībnieks V. Kuļerskis: „Pastāvēja milzīga viņa [V. Jaruzelska] sakāves varbūtība. Kas tad varēja notikt? Padomju karaspēks valstī, iestādes viņu [komunistu] rokās, arī armija ... Tas bija viens

no grūtākajiem un, iespējams, visgrūtākais mirklis manā dzīvē. Man nebija tiesību riskēt ar visu, kas bija sasniegts, bet tajā pašā laikā es nevarēju balsot par viņu. Un nodevu nederīgu biļetenu.” Ā. Mihņiks vēlāk atzinās, ka viņš balsojis pret V. Jaruzeļski, slepeni gan cerot, ka ģenerāļa kandidatūra tomēr iegūs vairākumu.

19. jūlijā Nacionālā sapulce (Seims un Senāts kopīgā sēdē) vēlēja prezidentu. No 560 Nacionālās sapulces locekļiem balsošanā piedalījās 544 deputāti un senatori; no tiem 270 balsoja par V. Jaruzeļski, 233 pret (neiztika bez sava veida nodevības: kopā ar bijušo opozīciju pret V. Jaruzeļski balsoja 11 bijušās varas nometnes deputāti: 6 deputāti no AZP, 4 no SD un 1 no PASP), 34 atturējās, 7 opozīcijas deputāti iesniedza nederīgus biļetenus, kas samazināja minimālo balsu skaitu, kas nepieciešams ievēlēšanai. 11 opozīcijas pārstāvju atteicās balsot, kas arī veicināja ģenerālim labvēlīgu iznākumu. Uzvarai bija nepieciešamas 269 balsis. Tādējādi V. Jaruzeļskis kļuva par Polijas prezidentu ar vienas balss pārsvaru. Sastopami vērtējumi, ka, uzvarot formāli, V. Jaruzeļskis cieta morālu sakāvi. Pēc autora domām tā tomēr bija politiska uzvara, kura deva iespēju ģenerālim turpināt aktīvi ietekmēt notikumu attīstību. „Solidaritātes” vārdā Ļ. Valensa paziņoja par gatavību uz sadarbību. Tajā pat dienā jaunievēlētais prezidents stājās amatā.

V. Jaruzeļskim kā prezidentam saskaņā ar Konstitūciju bija jāatsakās no saviem amatiem PASP, viņš to arī izdarīja, lai kļūtu par „visu poļu” prezidentu. Par kandidātu uz partijas vadītāja vietu kļuva M. Rakovskis. 1989. gada 29. jūlijā PASP CK plēnumā viņu arī ievēlēja par PASP CK pirmo sekretāru. Pa tālruni M. Gorbačovs deva „padomu” pēdējam PASP vadītājam M. Rakovskim „nezaudēt galvu”.

„Solidaritātes” veterāni J. Kuroņs, Ā. Mihņiks, J. Kačiņskis pastāvošajā situācijā arvien vairāk sliecās uzņemties varas nastu, bet ne tikai piedalīties tās realizēšanā, kā bija pieņemts iepriekš. Tomēr, ņemot vērā ne tikai iekšējos, bet arī ārējos faktorus (neraugoties uz „pārbūvi”, nebija iespējams pilnībā izslēgt tās neveiksmi un PSRS iejaukšanos kaimiņvalsts notikumos), „Solidaritāte” rīkojās piesardzīgi.

Kā nākamais bija jārisina jautājums par jaunu valdību. Ja pēc vēlēšanām M. Rakovska vadītā valdība vēl turpināja pildīt savus pienākumus, tad 1. augustā tā atkāpās.

Interesanti, ka tai pat dienā – 1989. gada 1. augustā M. Rakovska valdība atcēla pārtikas kartiņas un vienlaikus atbrīvoja pārtikas cenas. Tās – izņemot maizei un pienam ar zemu tauku saturu – no tā brīža bija jāveido uz piedāvājuma un pieprasījuma pamata, nevis ar valdības subsīdijām un administratīviem lēmumiem. Tā vietā, lai kārtējo reizi pazeminātu normas un paaugstinātu pārtikas cenas, valdības komanda nolēma veikt lēcieni pārtikas tirgus virzienā. Atceļot ierobežojumus pārtikas produktu cenām 1989. gada augustā, brīvo un līgumcenu daļa kopējā preču pārdošanas apjomā jau bija sasniegusi 71%. (Ja ņem vērā, ka valsts pat pēc cenu liberalizācijas saglabāja kontroli pār vairāku sabiedriski nozīmīgu preču cenām, tad cenu liberalizācijas reālais mērogs bija aptuveni 20% no to kopējā apjoma.) Nabadzīgāko poļu vairākumam pārtikas izmaksas veidoja lauvas tiesu no ģimenes budžeta. Tika parafēts arī nolīgums par tirdzniecību un ekonomisko sadarbību ar Eiropas Kopienību. Tas Polijai deva iespējas eksportēt savus lauksaimniecības produktus uz Rietumeiropu, piekļuvi jaunākajām tehnoloģijām un aizdevumiem no Eiropas Investīciju bankas. Tas bija šīs valdības pēdējais būtiskais lēmums, ar kuru tā, uzņemoties atbildību par nepopulāru lēmumu, veicināja tautsaimniecības pārveidi tirgus ekonomikas virzienā un zināmā mērā atviegloja jaunas valdības darbību. (Pēc aiziešanas no Polijas valdības vadītāja amata M. Rakovskis palika PASP CK pirmā sekretāra amatā, bet partija jau zaudēja reālo varu valstī, arī tās vadītāju ietekme zuda.)

Prezidents V. Jaruzelskis 1989. gada 2. augustā izvirzīja par PTR Ministru padomes priekšsēdētāju ģenerāli Č. Kisčaku. Seimā par viņa kandidatūru nobalsoja 237 deputāti, pret – 173, atturējās 10 deputāti. Č. Kisčaks lūdza divas nedēļas tādas valdības izveidošanai, kura varētu saņemt Seima apstiprinājumu. Taču „Solidaritātei” nebija nodoma atbalstīt viņa valdību. Opozīcija nevēlējās piekrist divu ģenerāļu nonākšanai valsts priekšgalā. Tās pārstāvji atteicās iesaistīties Č. Kisčaka valdībā.

„Solidaritātes” vadība apzinājās, ka pastāvot „apaļā galda” sarunās noteiktajam spēku samēram Seimā, tai nebūs iespējams noteikt tā izveidotās valdības darbību. Lai mainītu situāciju „Solidaritātei” par labu, L. Valensa ierosināja izveidot kopēju „Solidaritātes” spēku koalīciju ar PASP ilggadējiem sabiedrotajiem SD un AZP. Šis solis deva cerības mainīt Seima vēlēšanu rezultātus.

1989. gada 7. augustā L. Valensa nāca klajā ar paziņojumu, ka valdību var izveidot tikai uz „Solidaritātes”, AZP un SD koalīcijas bāzes un pasludināja, ka ir gatavs Č. Kisčaka vietā izveidot valdību. Tiesa, L. Valensas paziņojums nebija saskaņots ar opozīcijas līderiem. Varas nometnē tas tika uztverts ar satraukumu, L. Valensu apsūdzot par „apaļā galda” līgumu pārkāpšanu. Toties AZP un SD vadītāji atzina L. Valensas ideju par pieņemamu. PASP bijušie sabiedrotie, kuri visā PTR vēsturē uz politiskās skatuves spēlēja otrā plāna lomas, tomēr līdzās tai nesa arī atbildību par stāvokli valstī, tagad nolēma mainīt partneri, sarāva sakarus ar PASP un pieklāvās „Solidaritātei”, būtiski ietekmējot notikumu gaitu. Apvienotā Zemnieku partija un Polijas Demokrātiskā partija pārtrauca ilgtermiņa koalīciju ar PASP, kas līdz ar to Seimā tagad nonāca mazākumā.

11. augustā B. Geremeks apstiprināja L. Valensas nodomu, paziņojot, ka „Solidaritāte” ir gatava uzņemties atbildību par Polijas pārvaldīšanu. Lai gan V. Jaruzelskis uzdeva Č. Kisčakam paplašināt valdības sastāva kandidātu meklēšanas loku, valdības izveidošana aizkavējās. (M. Rakovska valdība turpināja pildīt savus pienākumus līdz 1989. gada 24. augustam, kad Seims apstiprināja jauno Polijas valdības vadītāju.) 15. augustā Č. Kisčaks, kurš nekādi nevarēja atrast ministrus savai valdībai, sacīja, ka kabineta veidošanu labāk uzticēt Apvienotās Zemnieku partijas vadītājam R. Maļinovskim.

Tikmēr situācija valstī saglabājās ļoti saspringta: saistībā ar tirgus cenu ieviešanu pārtikas produktiem tās strauji pieauga, kas, protams, izraisīja sabiedrības neapmierinātību gan ar komunistiem, gan ar opozīciju. Sākās streiki. Neskatoties uz satraucošo situāciju, PASP nesteidzās padoties. Iespējams, tika cerēts, ka opozīcija tomēr atteiksies no valdības vadības, ievērojot saspīlēto ekonomisko un politisko stāvokli.

Jau vairākus gadus pēc notikumiem L. Valensa izteica domu, ka PASP vadība “paturēja sev prezidentu, armiju, valsts drošību un mums iedeva ekonomiku”, lai “Solidaritāte”, īstenojot reformas, ciestu neveiksmi, izraisītu tautā vilšanos un sašutumu, un tad to varētu viegli pieveikt, tā saglabājot PASP varu arī turpmāk. “Un būtu komunisms, ar tirgus ekonomiku, savādāks, bet tomēr – komunisms.” Pēc autora domām, no politiskās cīņas loģikas viedokļa PASP vadītāju prātos šāda iespēja kā viens no iespējamās attīstības variantiem reāli varēja tikt skatīta, taču tas nozīmētu aizstāvēt tikai savas partejiskās intereses, nedomājot par valsts un tautas vajadzībām. Pierādīt gan šādu nodomu pastāvēšanu nav iespējams. Lai nu kā, attīstība virzījās pa citu ceļu, kur PASP ar “Solidaritāti” sadarbojās.

1989. gadā Polijas ekonomiskais stāvoklis ievērojami pasliktinājās. 39% no budžeta tika izmantoti ražošanas (smagās rūpniecības, akmeņogļu ieguves, dzīvokļu celtniecības) un patēriņa (pārtikas produktu) dotēšanai. Ražošanas krišanai bija savi cēloņi. Ārējie saistījās ar Rietumu valstu 1981. gadā noteiktajām restrikcijām (šeit – tirdzniecības ierobežošanas, atteikšanās no jaunu kredītu piešķiršanas un veco nomaksas termiņu pagarināšanas), iekšējie – ar darba disciplīnas krišanos

sakarā ar nestabilo politisko situāciju, ar arodbiedrību augošajām sociālajām prasībām, kuras neatbilda darba kolektīvu sekmēm. 1989. gadā Polijā strādnieki vidēji strādāja 33 stundas nedēļā, kas bija visīsākais darba laiks Eiropā. Tā tiešs rezultāts, piemēram, bija akmeņogļu ieguves samazināšanās par apmēram 15,4 miljoniem t. Arī visai kreisā VAS no savas puses centās pārspēt opozicionāro „Solidaritāti”, izvirzot arvien jaunas un jaunas „strādnieku prasības”.

Arvien noteiktāk darbojās, iespējams, vissvarīgākais faktors, kurš arvien vairāk ietekmēja situāciju Polijā: mainījās PSRS politiskais kurss.

M. Gorbačovs paziņoja par gatavību izvest padomju militāro kontingentu no VDR, Čehoslovākijas un Ungārijas. 1989. gada 6. jūlijā Gorbačovs uzrunāja Eiropas Padomi Strasbūrā un informēja savus klausītājus, ka Padomju Savienība nestāsies ceļā reformām Austrumeiropā: ka tā ir „pilnībā pašu šo tautu lieta”. 1989. gada 7. jūlijā sanāksmē Bukarestē padomju vadītājs apstiprināja katras sociālistiskās valsts tiesības realizēt savu politiku bez ārējas iejaukšanās.

Kļuva skaidrs, ka PASP „betons” vairs nevarēja rēķināties ar PSRS „brālīgo palīdzību.” M. Rakovskis šai sakarā izteicās: „Situācijas attīstība sociālistiskajās valstīs un PSRS ir tāda, ka pirmo reizi mēs esam pilnīgi neatkarīgi, sakārtojot savas mājas”.

„Sociālistiskā” režīma gals Polijā pienāca ātrāk, nekā kāds varēja paredzēt. Visas vēl pastāvošās bažas par PSRS vadības gatavību piekrist valdības (un sabiedriskās iekārtas) nomaiņai Polijā izgaiss, kad 1989. gada septembrī M. Gorbačovs apmeklēja Austrumberlīni, lai piedalītos VDR 40 gadu pastāvēšanas svinībās. Tur viņš VDR vadītājam Ē. Honekeram pateica tolaik par pravietiskiem uzskatītos vārdus: „To, kas nāk par vēlu, soda dzīve.” PSRS vadītājs demonstrēja, ka padomju karaspēks neiejauksies notikumos Austrumeiropas valstīs pat tad, ja tur tiktu nomainīti ne tikai valstu vadītāji, bet arī pastāvošā iekārta.

1989. gada 2.-3. decembrī uz tvaikoņa „Maksims Gorkijs” Maltas piekrastē M. Gorbačovs vēlreiz apliecināja ASV prezidentam D. Bušam, ka netiks lietots spēks, lai paturētu Austrumeiropas komunistiskos režīmus pie varas, kaut otrais nedeļa nekādus solījumus, ka ASV vadība necentīsies vardarbīgi gāzt tai netīkamus režīmus pasaulē.

Č. Kisčakam tā arī neizdevās sastādīt jaunu valdību un 1989. gada 17. augustā viņš iesniedza prezidentam atkāpšanās vēstuli no PTR Ministru padomes priekšsēdētāja amata. Pēc divu dienu ilgām konsultācijām V. Jaruzeļskis 19. augustā pieņēma atkāpšanos. Tad pat 1989. gada 19. augustā PASP paziņoja par savu piekrišanu iestāties koalīcijā, kuru vadītu „Solidaritātes” pārstāvji.

Ļ. Valensa kā premjera amata kandidātus prezidentam V. Jaruzeļskim izvirzīja trīs cilvēkus: J. Kuroņu, B. Geremeku un T. Mazovecki. Abi pirmie bija vēsturnieki, redzami intelektuāļi, taču bez darba pieredzes varas struktūrās. Turpretī T. Mazoveckim bija deputāta pieredze PTR Seimā. Viņš bija pazīstams ar varas mehānismiem. Turklāt bija zināms, ka viņš ir mērens cilvēks, bet tajā pašā laikā konsekvents, pat spītīgs. V. Jaruzeļskis uzskatīja, ka pretestība T. Mazovecka kandidatūrai būs salīdzinoši minimāla. Viņa figūrai vajadzēja mīkstināt šoka no tā, ka pēc pusgadsimta atrašanās pie varas komunisti atteicās no premjerministra amata.

Par jauno Polijas Ministru padomes priekšsēdētāju prezidents izvirzīja katoliskās inteliģences pārstāvi iknedēļas avīzes „*Tygodnik Solidarność*” redaktoru T. Mazovecki. 24. augustā Seims ar balsu vairākumu akceptēja viņa kandidatūru. T. Mazoveckis kļuva par pirmo nekomunistisko, pilsonisko valdības vadītāju pēc vairāk nekā 40 gadu pārtraukuma. Viņa valdība kļuva arī par pirmo nekomunistisko valdību Austrumeiropā. Ar T. Mazovecka valdības izveidi t.s. „reālais sociālisms” Polijā cieta sakāvi. „Solidaritātes” politiskā elite, nomainījusi agrākos lielā mērā sociāldemokrātiskos ideālus pret liberālajiem, sāka demontēt bijušo autoritāro politisko sistēmu un vienlaicīgi veidot konstitucionālus un tiesiskus ietvarus politiskai demokrātijai.

1989. gada 7. septembrī T. Mazoveckis paziņoja pirmās nekomunistiskās valdības sastāvu Polijā. No 23 valdības locekļiem tikai četri bija PASP pārstāvji. 11 amatus ieņēma „Solidaritātes”

pārstāvji, 4 – PASP, 4 – Apvienotās Zemnieku partijas, 3 – Demokrātiskās partijas un 1 – zemnieku „Solidaritātes” pārstāvis. „Spēka” ministrijas turpināja vadīt prezidenta V. Jaruzeļska izvirzīti cilvēki, lai gan prezidentam neizdevās panākt sava kandidāta nozīmēšanu par ārlietu ministru. Ģenerālis Č. Kisčaks pēc PASP un opozīcijas vienošanās ieņēma premjerministra vietnieka un iekšlietu ministra amatu, bet ģenerālis F. Savitskis – nacionālās aizsardzības ministra amatu.

PASP ministriem vajadzēja simbolizēt Polijas sabiedroto saistību nemainību starptautiskās politikas jomā (jāņem vērā, ka vēl oficiāli turpināja pastāvēt Varšavas līguma savienība) un kalpot kā konsekvences izpausme iekšpolitikas īstenošanā. Tie bija pēdējie PASP, kas atradās krīzes stāvoklī, varas balsti. Taču tagad tam, ka „spēka” struktūras vadīja komunisti, bija pavisam cita nozīme, kā pirmajos pēckara gados, kad tās varēja izmantot politiskiem mērķiem

Ārlietu ministra amatu ieņēma „Solidaritātes” atbalstītais bezpartijiskais jurists, valsts tiesību speciālists K. Skubiševskis, darba un sociālās drošības ministra – J. Kuroņs.

Par premjerministra vietnieka un finanšu ministru kļuva ekonomists Ļešeks Balcerovičs. T. Mazoveckis uzskatīja L. Balceroviču par „poļu L. Erhardu” (vācu ekonomists un politiķis, vadīja Vācijas ekonomisko atveseļošanos, pamatojoties uz sociālās tirgus ekonomikas (*soziale Marktwirtschaft*) koncepciju), tas ir, cilvēku, kurš spējīgs veikt fundamentālas ekonomiskas reformas. (Var atzīmēt, ka neilgi pirms iecelšanas amatā pats T. Mazoveckis rakstīja, ka viņam „nav ne mazākās jausmas, ko darīt ar Polijas ekonomiku pēc tam, kad sāka brukt komunistu diktatūra”)

12. septembrī Seims apstiprināja T. Mazovecka kabinetu. Pirmajā savā runā Seimā viņš paziņoja, ka kabineta ilgtermiņa stratēģiskais mērķis būs „atgriezties tirgus ekonomikā un mainīt valsts lomu ekonomiskajā jomā”. T. Mazovecka valdība kļuva par pirmo nekomunistisko valdību Austrumeiropā. Tieši šī valdība veidoja jaunu Polijas valsti un veica radikālas ekonomiskas reformas. (Jau XXI gadsimtā Polijas eksprezidents V. Jaruzeļskis T. Mazovecka valdības darbību vērtēja kā cerīgu un raksturoja kā jauktās ekonomikas radīšanas ceļu, jo, uzreiz ejot pa kapitālisma ceļu, briesmīgi izaugtu bezdarbnieku skaits, nabadzība.)

Cenšoties novērst pārmērīgu ideoloģiskās un politiskās sašķeltības saasināšanos Polijas sabiedrībā, premjerministrs T. Mazoveckis iestājās par to, lai visi poļi, gan PASP locekļi un bezpartejiskie, gan iepriekšējās varas un opozīcijas pārstāvji, varētu piedalīties demokrātiskas kārtības un tirgus ekonomikas veidošanā. T. Mazovecki savā runā paziņoja par orientāciju uz nākotni un nodomiem pavilkt zem pagātnes „treknu svītru” (*grubą linią*), izteicās pret „sociālisma” perioda „valsts drošības” lietu caurskatīšanu, lai neizraisītu „biogrāfiju karu”, sabiedrības padziļinātu sašķelšanu. (Šīs stratēģijas būtība bija bijušā „sociālistiskā” režīma pārstāvju iekļaušana demokrātiskas valsts sistēmā. Pateicoties tās realizācijai lielākā daļa PASP vadītāju tika iekļauti jaunas demokrātiskas valsts veidošanā un funkcionēšanā.) Taču „Solidaritātes” aprindās viņam bija daudz pretinieku, kuri vēlējās norēķināties ar bijušajiem varas turētājiem par sev nodarītajām pārestībām. Tas izraisīja plašu kritiku antikomunistisko aprindu vidū, kas arvien atkārtojās arī vēlākajos gados. Labējie oponenti izteicienu interpretēja kā nodomu atbrīvot iepriekšējā režīma nomenklatūru no atbildības par pastrādātajiem noziegumiem un valsts smago stāvokli.

Pirmā T. Mazovecka ārzemju vizīte nebija vairs tradicionāls Maskavas apmeklējums, bet gan brauciens uz Itāliju, kur 1989. gada 20. oktobrī viņš ieradās Vatikānā un viņu pieņēma pāvests Jānis Pāvils II. Tikai 23. novembrī T. Mazoveckis devās vizītē uz PSRS, kas ilga četras dienas. Viņš veda sarunas ar PSRS Ministru padomes priekšsēdētāju N. Rižkovu. Tika apstiprinātas abu valstu attiecības, balstītas uz 1945. gada Draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības līgumu, un kopējā interese par ekonomisko saišu attīstību. Reizē tika nolemts mainīt tirdzniecības attiecības un

savstarpējos norēķinus starp valstīm, atsakoties no SEPP prakses un pārejot uz pasaules norēķinu kārtību. (Angļu vēsturnieks T. Džads secinājis, ka tiklīdz Maskava sāka par savu eksportu uz SEPP valstīm prasīt pasaules tirgus cenas, pēdējās, būdamas ļoti atkarīgas no padomju impērijas subsīdijām, jebkurā gadījumā būtu sabrukušas.) Tika atklāts jauns posms padomju – poļu attiecībās, kurš, kā vēlāk izrādījās, bija īss un galīgs, jo drīz pēc tam sākās jau jaunās Polijas un jaunās Krievijas attiecību vēsture, kad pilnīgi jaunos apstākļos tika meklēts kaut kas atšķirīgs no šo attiecību iepriekšējā formāta, un tajā pašā laikā parādījās daži momenti, kas noteica valstu attiecību būtību nākamajā periodā.

Pirmais nekomunistiskais Polijas premjerministrs T. Mazoveckis vēlreiz apstiprināja visas Polijas saistības, kas saistītas ar tās dalību Varšavas paktā un SEPP. Ārlietu ministrs K. Skubiševskis T. Mazovecka valdībā starp svarīgākajiem Polijas ārpolitikas virzieniem vispirms nosauca sadarbību ar PSRS un Vāciju un tikai pēc tam „saišu paplašināšanu ar rietumu civilizācijas valstīm, ASV un Eiropu.” Tajā pašā laikā T. Mazoveckis diezgan skaidri definēja Polijas prioritātes, kas galvenokārt bija virzītas uz suverenitātes nodrošināšanu. Tieši suverenitāte tika uzskatīta par sākumpunktu jaunu starpvalstu attiecību veidošanai.

T. Mazovecka piesardzība izpaudās arī viņa nostāja attiecībā uz padomju karaspēka izvešanu, kas valstī izraisīja daudz pārmētumu. Gan viņš, gan ārlietu ministrs tieši saistīja šo problēmu ar Vācijas jautājuma risināšanu un jaunas Eiropas drošības sistēmas izveidi. Preses konferencē 1990. gada februārī Polijas valdības vadītājs skaidri paziņoja, ka, kamēr „Vācijas jautājums” nebūs galīgi noregulēts, padomju karaspēks paliks Polijā. Tomēr pēc Polijas un Vācijas līguma par robežas neaizskaramību parakstīšanas 1990. gada novembrī poļu sabiedrības bailes tika kliegētas.

Lieli sarežģījumi bija jārisina valsts iekšienē. T. Mazovecka valdība sastapās ar ekonomiskām grūtībām: strauju kā algu, tā cenu augšanu, iedzīvotāju vēlmi pēc iespējas ātrāk apmainīt zlotus pret konvertējamajām Rietumvalstu valūtām, valsts budžeta deficīta pieaugumu un atkal pirmoreiz pēc septiņiem gadiem sākušos ražošanas krišanu.

Tā kā aštondesmitajos gados PTR valdība gan vājināja kontroli pār uzņēmumiem, taču tajā pašā laikā uzņēmumi turpināja uzstāt uz valsts subsīdijām un citiem atbalsta veidiem, arī iedzīvotāji neatkarīgi no darba ražīguma prasīja ienākumu pieaugumu, un varas iestādes, nespējot sabalansēt valsts augstos tēriņus ar ieņēmumiem, bija spiestas izmantot naudas emisiju, T. Mazovecka valdība saskārās ar milzīgu budžeta deficītu un strauji augošu inflāciju.

Polijas valsts budžets aptvēra plašāku ekonomikas sfēru nekā lielākās daļas kapitālistisko valstu budžeti. 1989. gada beigās tā deficīts bija lielāks par 16%. Budžeta deficīta samazināšana kļuva par vienu no ekonomikas reformu programmas galvenajiem mērķiem.

Tirgus cenu ieviešana pārtikai 1989. jūlijā izsauca inflācijas pieaugumu, kas vēl vairāk sarežģīja stāvokli. Ziņas par inflāciju literatūrā gan ir pretrunīgas. Pēc vienām 1989. gadā tā sasniedza 351%, pēc citām – 1989. gada decembrī gada inflācija sniedzās pat līdz 1 000%, bet 1990. gadā pēc vienām ziņām sasniedza gandrīz 600%, pēc citām – 686%.

Kad 1989. gada 1. oktobrī valdība atcēla pārtikas cenu kontroli, maizes cena pieauga 30 reizes un tas izsauca inflācijas tempu strauju pieaugumu. Visi poļi īsā laikā kļuva par „bagātniekiem” – miljonāriem – pateicoties tikai nepārtraukti augošajām banknošu nominālvērtībām, kad to reālā vērtība kļuva arvien zemāka. 1990. gadā tika ieviestas jaunas augstākas nominālvērtības banknotes – 100 000 un 500 000 zlotu, 1991. gadā – jau 1 000 000 zlotu, bet 1992. gadā – 2 000 000 zlotu banknotes. „Gazeta Wyborcza” žurnālists J. Pavlickis tā atceras 1989. gadu – Polijas reformu sākumu: „Jūs atnākat uz veikalu ar vienu naudas summu, ar to pietiek kilogramam kartupeļu vai

biešu, un otrajā dienā jūs neko nevarēja nopirkt par to pašu naudu. Viss sadārdzinājies par 100%.” Jāievēro, ka līdz 1989. gada vasarai nedz ASV, nedz Lielbritānija, nedz VFR ne mazākā mērā nepiekrita PTR lūgumiem mīkstināt parādu izmaksas noteikumus.

Milzīgais ārējā parāda apjoms neļāva veikt kapitālieguldījumus. Situāciju vēl vairāk sarežģīja tādi faktori kā slēptais bezdarbs, novecojusī un neefektīvā rūpniecība un atpalikusī lauksaimniecība.

Poļu vēsturiskajā literatūrā ir vērtējumi, ka 1988. gadā Polijas ekonomika bija pat sliktākā stāvoklī nekā astoņus gadus iepriekš. Neefektīvi vadītā plānveida ekonomika iznīcoja darbaspēku un resursus, kur pēc saražotajām pieprasījuma neatbilstošām precēm bija mazs pieprasījums. Nebija līdzekļu saimniecības modernizēšanai, un solītais „tirgus sociālisms” materializējās kā deficīta ekonomika, kurai raksturīgas garas rindas un tukši plaukti.

Tiek arī apgalvots, ka V. Jaruzeļska un M. Rakovska ieviestie uzlabojumi bija pārāk sīki un nāca par vēlu, it īpaši tāpēc, ka izmaiņas Padomju Savienībā bija nostiprinājušas poļu sabiedrībā cerību, ka ir jānotiek pārmaiņām, un arī Padomju Savienības vadība pārtrauca centienus atbalstīt Polijas neveiksmīgo režīmu.

Taču mūsdienās daudzi pētnieki arī atzīst, ka kara stāvokļa ieviešana ilgtermiņā atviegloja Polijas izešanu no „sociālisma”. Lielu daļu sāpīgā padomju stila ekonomikas demontāžas darba paveica jau Z. Messnera un M. Rakovska vadītās valdības. Kad „pārbūve” PSRS mainīja starptautisko kontekstu, Varšavā 1989. gada pavasarī notika „apaļā galda” sarunas un Polijā sākās vēsturiskas pārmaiņas. V. Jaruzeļska, M. Rakovska un viņu līdzbiedru vadībā tika likti pamati vēlākajiem pārveidojumiem tautsaimniecībā, atļaujot privātpersonām pieeju visās ekonomiskās darbības jomās (1989. gada janvāris – 1990. gada janvāris). PASP vadības laikā radušās ekonomiskās reformas iestrādnes tika izmantotas T. Mazovecka valdības laikā.

Kaut arī formāli Polija joprojām bija „sociālistiska” valsts, tās ekonomika sāka pārveidoties brīvā tirgus virzienā. 1989. gada 6. oktobrī jaunais finanšu ministrs Ļ. Balcerovičs iesniedza reformu programmu, kura ieguva „**Balceroviča plāna**” nosaukumu. Tās galvenie autori bija viņš bija kopā ar tādiem ekonomistiem kā amerikānis D. Sakss un polis S. Gomulka. Polijas valdība savu programmu bija spiesta saskaņot ar Starptautisko valūtas fondu, kurā PTR bija iestājusies jau 1986. gadā. Programma paredzēja tautsaimniecības stabilizāciju, inflācijas apturēšanu, bet pēc tam visa tautsaimniecības pārvaldes mehānisma pārbūvi. Pēc būtības T. Mazovecka vadītās koalīcijas valdības ekonomiskā programma gan balstījās uz jau PASP izstrādāto „Ekonomiskās reformas virzienu” (*Kierunki reformy gospodarczej*) projektu. Taču daži lēmumi tajā ievērojami atšķīrās no minētā projekta.

Ļ. Balcerovičs 1970. gadā ar izcilību absolvēja Varšavas Galvenās plānošanas un statistikas skolas Ārējās tirdzniecības fakultāti, pēc tam strādāja tur par pētnieku un lektoru. 1969. gadā iestājās PSAP. 1972.–1974. gadā studēja Sv. Jāņa universitātē (*St. John's University*) Ņujorkā (ASV). 1975. gadā viņš aizstāvēja doktora disertāciju Varšavas Galvenajā plānošanas un statistikas skolā. No 1978. līdz 1980. gadam viņš strādāja Marksisma-ļeņinisma institūtā Varšavā. No 1978. līdz 1981. gadam viņš vadīja zinātnieku grupu, kas izstrādāja alternatīvu ekonomisko reformu projektu Polijā. 1980.–1981. gadā viņš bija arodbiedrību apvienības „Solidaritāte” konsultants. 1981. gadā viņš izstājās no PASP. 1989. gada februārī – aprīlī piedalījās “apaļā galda” konferencē starp PASP un opozīciju. 1989. gada augustā Ļ. Valensa pēc ilgiem piemērota kandidāta meklējumiem uzaicināja Ļ. Balceroviču pievienoties pirmajai „Solidaritāte” valdībai un vadīt ekonomiskās reformas Polijā.

Ļ. Balcerovičs ierosināja savu plānu ātrai pārejai no plānveida valsts ekonomikas, kas bija mantota no PTR uz tirgus attiecībām un privātīpašuma prioritāti. Vēlāk (2009. gadā) arī Ļ. Balcerovičs atcerējās, ka viņš ar piekritējiem reformas sāka ne no nulles, jau vairākus darbus tika izstrādāti to plāni, stratēģijas pamatelementi jau bija sagatavoti pat vēl neparedzot nākamās pārmaiņas valsts iekārtā.

Pats Ļ. Balcerovičs pieņēma premjerministra T. Mazovecka priekšlikumu kļūt par vice-premjera un finanšu ministru, jo bijis pārliecināts par radikālu ekonomisku pārveidojumu nepieciešamību, kurām bija jāmaina arī valsts loma sabiedrības dzīvē. Taču viņam bijis arī skaidrs, ka darba algas indeksācija, par kuru „Solidaritāte” bija cīnījies pie „apaļā galda”, nevarēs tikt realizēta. Kad nākamais vice-premjers to pateicis premjeram, pēdējais pat novaidējis.

Piedāvātais reformu kopums gan tika nosaukts par „Balceroviča plānu”, bet bieži to sauca arī par „šoka terapiju”. Neraugoties uz reformas ekonomiskajiem panākumiem, tās sociālās sekas jau pirmajā gadā izraisīja neapmierinātību un pretrunīgus vērtējumus. 1991. gada decembrī J. Olševska vadītā valdība tika izveidota bez L. Balceroviča līdzdalības. 2005. gada 11. novembrī Polijas prezidents A. Kvaņevskis L. Balcerovičam pasniedza valsts augstāko apbalvojumu – Baltā ērgļa ordeni un atzīmēja, ka bez viņa Polijas ceļš uz Eiropas Savienību būtu bijis ilgāks, ja vispār būtu noticis. 2007. gada jūlijā Eiropas Uzņēmējdarbības institūta (*The European Enterprise Institute*) analītiskais centrs (Brisele) L. Balcerovičam piešķīra „lielākais reformators Eiropas Savienībā” titulu. Tiesa, šīs reformas (šoka terapiju) un to īstenošanu, citu starpā, kritiski novērtēja vēlākie finanšu ministri G. Kolodko, T. Kovaļiks un ievērojamais vēsturnieks un politiķis K. Modzeļevskis.

Plāna galvenā ideja bija pāreja no plānveida valsts ekonomikas uz tirgus principiem, tirgus mehānismu ieviešanu visās tautsaimniecības jomās. Lai to sasniegtu bija jārisina trīs galvenie uzdevumi. Pirmais uzdevums bija panākt monetāro un cenu stabilitāti. Tāpēc bija paredzēta cenu ierobežojumu atcelšana (no 1990. gada janvāra), valūtas tirgus unifikācija, straujas darba algas augšanas ierobežošana attiecībā pret cenu augšanu, budžeta līdzsvara panākšana un stingras kredītu politikas realizēšana; otrais – administratīvās komandu ekonomikas vadības pārstrukturēšana par tirgus ekonomiku, atteikšanās no centralizētas plānošanas. Konkurēt nespējīgajiem uzņēmumiem bija jābankrotē, bet to vieta jāieņem stiprākiem (bija paredzēta arī no 400 tūkstošu līdz 5 miljoniem lielas bezdarbnieku armijas rašanās); treškārt, starptautiskas ekonomiskās palīdzības saņemšana. Lai katrā no jomām sasniegtu pozitīvu rezultātu, sākās strauja valsts lomas mazināšana tautsaimniecībā, valsts izspiešana no ekonomikas.

Desmit likumu paketi, kas veidoja Balceroviča plāna īstenošanas tiesisko pamatu, Seims pieņēma 1989. gada 28. decembrī, un tos parakstīja prezidents V. Jaruzelskis. Viņš vēlāk norādīja: „Kā prezidents es jebkurā brīdī varēju atlaist parlamentu, taču tas nebija vajadzīgs.” Jau 1991. gadā K. Modzeļevskis uzsvēra: „Tas bija Jaruzelskis, kurš pavēra ceļu Balcerovičam. [...] Balceroviča plāns tika pieņemts īstenošanai, jo izšķirošajā posmā tas savā ceļā nesaskārās ar spēcīgu, plaša mēroga un organizētu sabiedrības pretestību”.

Jau bijušajam prezidentam gan nācās skaidrot, kāpēc viņš nelika šķēršļus reformai, kura veda pie pretrunīgām sekām. 2009. gadā V. Jaruzelskis liecināja, ka laikā, kad valsts prezidentam T. Mazovecka valdības laikā bija jāakceptē plānojamās ekonomiskās reformas, šai sakarā viņam notika saruna ar finanšu ministru L. Balceroviču. Prezidents baidījās no bezdarba, sociālās nevienlīdzības, nabadzības pieauguma. L. Balcerovičs centās viņu pārliecināt, ka tas viss turpināsies tikai īsu pārejas periodu. „Sešus mēnešus, pēc viņu domām, būs jāpamokās, un tad viss ies daudz labāk. Bet faktiski notika tā, ka 1993. gada vēlēšanas „Solidaritāte” zaudēja un pie varas nonāca Demokrātisko kreiso spēku [bijušo komunistu] savienība, kura, tiesa, saglabāja vispārējo reformu virzienu. [...] Tas parāda, cik grūti ir īstenot reformas, kas pārkāpj cilvēku piesaisti sociālajam taisnīgumam, vienlīdzīgām iespējām, valstiskai sociālajai apgādei un pilnīgai nodarbinātībai.” V. Jaruzelskis atzina: „Mēs bijām sociālisma potenciālo spēju reformēties laboratorija. Reformu izgāšanās, straujas pārmaiņas, bolševistiska vai Robespjēra tipa apvērsums varēja apturēt reformas visās Varšavas pakta valstīs. Iedomājieties, kas notiktu citās bloka valstīs, kur bija tikai nelielas disidentu grupas, ja Polijas eksperiments beigtos ar pilnīgu fiasko, it īpaši rumāņu stilā [N. Čaušesku valdīšana Rumānijā beidzās ar valsts apvērsumu, viņš kopā ar sievu tika apsūdzēts par noziegumiem pret valsti, par genocīdu pret savu tautu, „valsts ekonomikas graušanu”. un tiesas procesā, kas ilga nedaudz vairāk par stundu, abiem tika piespriests nāves sods – V. Š.] Bet Polija sniedza uzmundrinošu evolūcijas piemēru.[...] Visticamāk, tās [„samta revolūcijas”] vēl ilgi nebūtu notikušas. Tāpēc, ka šo valstu iedzīvotāji nedumpojās un Rietumi uz viņiem neizdarīja nekādu spiedienu. Rietumi baidījās no haosa, krasām spēku samēra izmaiņām.” Var nepieņemt gluži visiem V. Jaruzelska secinājumiem, taču Polijas kā ceļrāža lomu reformu īstenošanas gaitā vismaz daļēji jāatzīst.

L. Balceroviča komandas realizētā ekonomisko reformu stratēģija sastāvēja no diviem posmiem. Pirmajā posmā – 1989. gada rudenī valdība izveidoja kontroli pār budžetu un novērsa dažu cenu

nelīdzsvarotību, veidoja bezdarbnieka pabalstu sistēmu un izstrādāja juridisko pamatu bankrota procedūrām.

Bija paredzams, ka turpmākajos gados no bezdarba īpaši cietīs nerentabls valsts uzņēmumu, zinātnisko un pārvaldes iestāžu personāls, bet gandrīz nemaz necietīs lauksaimniecība, transports un sakaru, pakalpojumu sfēra.

Lai samazinātu bezdarba sekas tika pieņemti likumi par pabalstiem bez darba palikušajiem strādniekiem un viņu pārkvalificēšanu. Šie pasākumi tika finansēti gan no saimniecisko vienību speciāliem obligātiem atskaitījumiem, gan arī ar dotācijām no valsts budžeta. Tika radīts informācijas un konsultāciju biroju tīkls darbā iekārtošanai, t.s. Darba fonds bezdarbnieku pabalstu izmaksai un jaunu darba vietu radīšanai, kā arī bez darba palikušo privātiniciatīvas atbalstam. Tiesa, visu šo iestāžu kapacitāte sākotnēji bija ļoti ierobežota.

Otrais posms sākās 1990. gada 1. janvārī, kad plāns paredzēja stingru inflācijas ierobežošanu, gada laikā panākot valsts budžeta, preču un naudas tirgus līdzsvaru.

Cīņai pret inflāciju bija paredzēts:

realizēt strauju valsts budžeta deficīta samazināšanu, pārtraucot budžeta finansēšanu no Centrālās bankas un nosakot reālu procentu likmi;

sašaurināt apgrozībā esošās naudas piedāvājumu (pārtraukt „tukšās” naudas drukāšanu);

panākt nacionālās valūtas kursa piesaistīšanu ASV \$ (zlota konvertējamības ieviešanu);

īstenot cenu un ārējās tirdzniecības liberalizāciju;

saņemt Starptautiskā valūtas fonda aizdevumu ekonomikas stabilizēšanai;

strauji pārstrukturēt tautsaimniecību paātrinātas privatizācijas rezultātā;

pieņemt jaunus likumus ekonomikas jomā, kas atbilstu pārkārtošanās vajadzībām (bankrota likumu, garantijas ieguldītājiem utt.);

atvērt ekonomiku ārvalstu investoriem.

Pirmkārt L. Balcerovičs un viņa komanda mazināja subsīdijas pārtikai, izejvielām, energoresursiem. Tika īstenota nodokļu sistēmas reforma, atsakoties no dažādiem nodokļu atvieglojumiem; ieviešot augstu aizdevumu procentu likmju piemērošanu; lielākās daļas **cenu liberalizācija**, paaugstinot mazumtirdzniecības cenas (no valsts iestāžu uzraudzības atbrīvoja gandrīz visas pārtikas cenas); notika strauju algu indeksācijas tempu samazināšanu, ierobežojot gan uzņēmumu, gan tajos strādājošo naudas ienākumus. Tika likvidētas visas valūtas centralizētās sadales formas.

Ja līdz 1990. gadam valsts regulēja 31% no mazumtirdzniecības cenām (50% no visām cenām), tad ar šo gadu – tikai 5% (10–11% no visām patēriņa preču cenām) un to īpatsvars vairs nemainījās. Lēmumus par cenu līmeni (faktiski – to paaugstināšanu) pieņēma paši rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi.

Valsts kontrolē palika tikai mājokļu īre, komunālie tarifi un sabiedriskais transports. (Tikai 1997. gadā tika atļauts paaugstināt cenas šķidrajai degvielai).

Ogļu ieguves un pārtikas rūpniecības uzņēmumi zaudēja valsts subsīdijas un ieguldījumus. Iedzīvotāju maksa par energoresursiem četrkārsējās.

1989. gada beigās tika paziņots, ka no 1990. gada 1. janvāra cenas komunālajiem pakalpojumiem pieaugs vidēji par 400%, transportam un sakariem – aptuveni par 300% utt. (Šo cenu celšanos diktēja arī Starptautiskā valūtas fonda prasības.) Ir dati, ka cenu liberalizācijas rezultātā 1990. gadā tās kopumā pieauga par 585,5%.

Jau 1990. gada sākumā brīvo cenu īpatsvars pārsniedza 90%, bet 1991. gadā valsts tieši noteica jau tikai aptuveni 3% no vairumtirdzniecības un apmēram 11% no mazumtirdzniecības cenām.

Administratīvā kontrole (saimniecisko organizāciju pienākums informēt valdības iestādes par nodomu paaugstināt cenas) attiecās uz precēm un pakalpojumiem, kuru daļa vairumtirdzniecībā sastādīja aptuveni 9% un aptuveni 4% mazumtirdzniecībā. Administratīvai kontrolei tika pakļauti arī gandrīz visi ražotāji – monopolisti.

Jāatzīmē gan, ka Balceroviča plāna īstenošanas gaitā izpaudās cenu liberalizācijas Polijā specifika. Ja lielākajā daļā post-“sociālistisko” valstu reformas sākās ar cenu liberalizāciju, Polijā šī operācija tika veikta jau pirms plaša mēroga reformu programmas ieviešanas sākuma. Gandrīz desmit gadu ilgās cenu reformas 80. gados nosacīja to, ka cenu šoks iedzīvotājiem bija daudz mazāks, nekā varētu gaidīt. Pēc 1989. gada daudzi Rietumu iedzīvotāji bija pārsteigti, ka priekšnoteikumi jaunajai kapitālistiskajai sistēmai Polijā bija radīti jau komunistu valdību laikā. Faktiski simti tūkstošu poļu jau bija apguvuši iemaņas savai vēlākai uzņēmējdarbībai pirms sistēmas maiņas. Daļēji arī tāpēc Polijas ekonomika pēc „sociālistiskās” sistēmas sabrukuma atkopās ātrāk nekā citu bijušā Austrumu bloka valstu ekonomika.

Cenu liberalizācija un pat apzināta to izaugsmes stimulēšana notika vienlaikus ar administratīvu **algu ierobežošanu**. Lai atvieglotu valsts kases noslogotību, algas nedrīkstēja palielināt.

1989. gada sarunās pie „apaļa galda” ar valdības un „Solidaritātes” piedalīšanos bija panākta vienošanās par darba algas indeksāciju. Sākotnēji „Solidaritāte”, tāpat kā nozaru Arodbiedrību Centrālā padome piedāvāja pilnībā indeksēt darba algu, kompensējot strādniekiem visu cenu celšanos. Arodbiedrību Centrālā padome lika priekšā indeksāciju attiecināt arī uz pensionāriem, ieviest minimālo indeksācijas kvotu strādājošajiem ar zemiem ienākumiem. Taču rezultātā tika panākta vienošanās par daļēju, 80% apmērā veiktu darba algu indeksāciju vienreiz ceturksnī pēc iepriekšējā perioda rezultātiem. Indeksācija aptvēra tikai materiālās ražošanas sfērā nodarbinātos, strādājošus sabiedriskajā sektorā. Konkrēto indeksācijas līmeni noteica uzņēmuma finansiālais stāvoklis. Ja tam nebija līdzekļu, administrācija varēja noteikt arī mazāku nekā 80% darba algas indeksāciju. Tas bieži tā arī notika.

1990. gada sākumā, atejot no „apaļa galda” vienošanās, algu indeksācijas nosacījumi tika mainīti. Janvārī indeksācija sastādīja 30%, bet tālākajos mēnešos 20–60% no cenu celšanās iepriekšējā mēnesī.

Šai procesā nozīmīga loma bija nodoklim, kas kā daļa no Balceroviča plāna tika ieviests kā sods par nenormatīvu algu pieaugumu. Valdība nolēma, ka valsts uzņēmumam bez finansiāla soda ir tiesības kompensēt saviem darbiniekiem tikai piekto daļu no izdevumu pieauguma iztikas minimumam. Par šī līmeņa pārsniegšanu uzņēmumam bija valsts kasē jāiemaksā pieci zloti par katru virs noteiktā normatīva izmaksāto zlotu. Balceroviča plāna ietvaros pēc valdības rīkojuma par 200% tika palielināts arī uzņēmumu ražošanas fondu novērtējums. Faktiski šis solis bija virzīts uz to, lai likvidētu tos valsts uzņēmumus, kuri nonāca finansiālās grūtībās.

Tika ieviests augsts progresīvais ienākumu nodoklis iedzīvotājiem, kas arī kalpoja darba algas augšanas bremzēšanai.

No otras puses, darba algas pieauguma bremzēšana hiperinflācijas apstākļos kalpoja mērķim atsavināt iedzīvotājiem viņu uzkrājumus, likvidējot t.s. „karsto naudu”. Protams, lielākie cietēji bija tie, kas līdz tam bija godīgi strādājuši un krājuši, cerot nodrošināt sev kādu lielāku pirkumu vai vienkārši daudz maz pārtikušas vecumdienas. Ar augstām procentu likmēm tika ierobežota piekļuve banku kredītiem.

Šo un vēl citu pasākumu rezultātā inflācija no 79% 1990. gada janvārī līdz tā paša gada rudenim saruka līdz 5% mēnesī. Veikalu plauktos parādījās preces, uzlabojās darba disciplīna.

Faktiski notika zlota devalvācija. Tā kurss stabilizējās 9 500 zł par 1 \$. Tālāku ASV \$ kursa augšanu izdevās apturēt pateicoties 1989. gadā Starptautiskais valūtas fonds nacionālās valūtas atbalstam piešķīra Polijai stabilizācijas aizdevumu 1 miljarda ASV \$ apjomā, kā arī to līdzekļu

izmantošanai, kuri atradās iedzīvotāju atvērtajos valūtas rēķinos. Valūtu kursa stabilizāciju veicināja arī augsto importa muitu atcelšanu virknei preču (automobiļiem, elektronikai u.c.), kas novērsa valūtas izvešanu. Arī valsts monopols ārējā tirdzniecībā tika atcelts, un tādējādi kļuva iespējams preču eksports un imports uz komerciāliem pamatiem.

Pēc „Solidaritātes” uzvaras vēlēšanās 1989. gadā Polijas valdība centās maksimāli attīstīt tirdzniecības sakarus ar Rietumu valstīm. Bija jāreķinās, ka 1989. gadā Polijas preču pārdošana attīstītajām valstīm bija par 20% zemāka nekā 1980. gadā. Izmaiņas attiecībās ar Rietumiem bija saistītas ar Polijas plašu atvēršanu ārvalstu investīcijām. Tās sākotnēji koncentrējās celtniecībā, kokapstrādes rūpniecībā, mašīnbūvniecībā un lauksaimniecībā. Tika piešķirti kredīti apmaiņā pret saražoto produkciju vai arī kopēju uzņēmumu radīšanai. Sākot ar 1990. gadu ievērojami mainījās Polijas tirdzniecības proporcijas ar Austrumeiropas un Rietumu valstīm. SEPP valstu īpatsvars Polijas tirdzniecībā saruka līdz 40%, par galveno PR tirdzniecības partneri kļuva VFR. 1990. gadā Polijas eksports uz Rietumiem pieauga par 45%, bet imports – par 9%.

1990. gadā toreizējais premjerministra vietnieks un finanšu ministrs L. Balcerovičs pasūtīja pieciem neatkarīgiem institūtiem veikt Polijas ekonomikas izpēti. Šo institūtu eksperti secināja, ka valsts stabilitāti apdraud milzīga neatbilstība starp ārkārtīgi augstajiem patēriņa un algu pieauguma tempiem, no vienas puses, un nelielu iekšzemes kopprodukta pieaugumu, no otras puses. Tas bija secinājums, par kura patiesību speciālistiem, un arī pašam L. Balcerovičam, šaubu nebija jau no E. Gereka valdīšanas gadiem. Taču „pētījums”, tā rezultātu publicēšana bija vajadzīgs, lai pamatotu masām nu jau jaunās, „savas” varas apstākļos nepieciešamību „savilkt jostas”.

Speciālistiem jau pirms tam bija skaidrs, ka „šoka terapijas” īstenošana novedīs pie iedzīvotāju dzīves līmeņa krišanas, algu un citu ienākumu diferenciācijas. Uzsākto reformu liberālā orientācija neatbilda „apaļā galda” lēmumiem un noveda pie vienkāršo poļu dzīves līmeņa nopietnas pazemināšanās, vēl jo vairāk tāpēc, ka ekonomisko reformu, („šoka terapiju”) Polijas valdība veica, piedaloties ASV un Starptautiskā valūtas fonda ekspertiem, kuriem bija svešas rūpes par vietējo iedzīvotāju labklājību.

Praksē šīs programmas uzdevums bija ne tik lielā mērā reformu īstenošana, kā valsts un ekonomiskās iekārtas maiņa. Sabiedriskais sektors (valsts un kooperatīvais īpašums) Polijā 1989. gadā aptvēra 90% ražošanas un 85% no kapitālieguldījumiem. Ar „Solidaritātes” uzvaru vēlēšanās un T. Mazovecka valdības izveidi par vienu no tās galvenajiem uzdevumiem kļuva valsts un kooperatīvo uzņēmumu **privatizācija**, lai dažu gadu laikā radītu ekonomisko struktūru, kāda pastāvēja Rietumvalstīs, kur tautsaimniecībā pārsvarā bija privātipašums.

Poļu reformu programma pasludināja īpašumtiesību pārstrukturēšanu evolūcijas ceļu. Tas nozīmēja, ka valsts sektoram vēl ilgu laiku būs nozīmīga loma Polijas ekonomikā. Valsts uzņēmumiem to pastāvēšanas laikā tika garantēta ekonomiskā un juridiskā neatkarība, taču netika sniegta kāda jūtama ekonomiska palīdzība. Saskaņā ar L. Balceroviča plānu privatizācija tika veikta, paātrinot sabiedriskā sektora uzņēmumu akcionēšanu un pārdošanu privātās rokās.

Īpašuma pārveidošanas koncepcijas pamatā bija stingras savstarpējās atkarības princips starp uzņēmējdarbības kapitāla uzkrāšanu, tostarp izmantojot ārvalstu ieguldījumus, un privatizācijas tempu, formām un metodēm. Pamatojoties uz šo principu, Polijas praksē valsts uzņēmumu akcionēšana tika izvirzīta kā metode, kā tos sagatavot turpmākajai privatizācijai.

Tika mainīti banku, valūtas, muitas un nodokļu likumi. Tie, kurus „sociālistiskajā” Polijā uzskatīja par spekulantiem, pēkšņi izrādījās jaunas ekonomikas priekšvēstneši.

Jau no paša sākuma privatizācija bija pakļauta spēcīgam politiskam un sociālam spiedienam. Lielākā daļa liberāli domājošo ekonomistu un politiķu pieprasīja tās tūlītēju realizēšanu, savukārt strādnieku padomju aktīvisti prasīja visu organizēt tā, lai neciestu strādājošo ietekme uz ekonomisko sistēmu.

1990. gada jūlijā Seims pieņēma speciālu likumu par valsts uzņēmumu privatizāciju. (1996. gadā to aizstāja ar jaunu likumu par komercializāciju un privatizāciju.) Saskaņā ar likumu tika izveidota Centrālā aģentūra, kas vadīja privatizācijas procesu, un Īpašuma lietu ministrija. Privatizācijas veida izvēle bija atkarīga no uzņēmuma lieluma, finansiālās situācijas, kā arī no potenciālā pircēja. (Privatizāciju varēja veikt pēc privatizējamā uzņēmuma vadības, arodbiedrības, par uzņēmumu atbildīgā ministra iniciatīvas vai valdības vadītāja lēmuma, pamatojoties uz attiecīgā ministra ieteikumiem.) Lai radītu konkurences vidi, tika likvidēti vairāki lieli valsts monopoli lauksaimniecības tirgū, transporta, ogļu un metalurģijas nozarēs.

Strauja privātā sektora izaugsme sākās jau 1989. gadā: veidojās mazas un vidējas firmas un privātuzņēmumi (notika t.s. „mazā privatizācija”), kas pārveidoja Polijas ekonomiku no centralizētas par tirgus ekonomiku. Līdz 1990. gadam 35 tūkstoši mazo uzņēmumu tika nodoti privātajam sektoram. Pakāpeniski „mazā privatizācija” arvien vairāk sāka ietekmēt arī ražošanas sfēru. Pozitīvas pārmaiņas ekonomikā parādījās ne uzreiz. Galvenokārt „mazā privatizācija” tika veikta 1990.–1992. gadā un tās rezultātā aptuveni 97% no visiem veikaliem, mazumtirdzniecības vietām, restorāniem un mazajiem uzņēmumiem sadzīves pakalpojumu jomā nonāca privātās rokās. Šīs privatizācijas īstenošanu neregulēja nekādi īpaši tiesību akti vai valdības programmas.

Pirmajos divos reformu gados Polijā tika reģistrēti 600 tūkstoši jaunu uzņēmumu, kas deva darbu 1,5 miljoniem cilvēku.

1990. gadā valdība izsludināja arī „masveida privatizācijas” programmu vairākiem simtiem lielāko valsts uzņēmumu. 90.gadu sākumā sākās nerentablu uzņēmumu likvidācijas process. Bija skaidrs, ka tam drīzumā jāaptver pirmkārt daudzi smagās rūpniecības uzņēmumi, kuri saņēma lielas dotācijas.

Jau 1990. gadā 6 lieli uzņēmumi tika privatizēti izsolē, tomēr tieša uzņēmumu pārdošana par naudu bija izņēmums. Lielo uzņēmumu privatizācijas process gan bija lēns un pretrunīgs, jo tā projekti izgāja caur vojevodistes izpildvaras iestādēm un tiem bija jāsaņem uzņēmumu direktoru un kolektīvu apstiprinājums, tāpēc daudzu grozījumu un papildinājumu dēļ šīs programmas īstenošana pilnā mērā tika uzsākta tikai 1996. gadā. Pēc būtības Polijā privatizācijas politika attīstījās no uzsvara uz pārdošanu par tirgus cenu līdz faktiskai bezmaksas valsts īpašuma sadalīšanai.

Valdības komandā no iepriekšējā perioda mantotās uzņēmumu strādnieku padomes, arodbiedrības un rūpnīcu vadītājus, kas cīnījās lai saglabātu ražošanu, sauca par „Bermudu trijstūri”, kurā reformu kuģis varēja uzskriet uz sēkļa un pazust bez vēsts. Strādnieku padomes taču rīkojās strādājošo interesēs un centās saglabāt savas rūpnīcas. Reformatoru mērķi bija pilnīgi pretēji. Nav jābrīnās, ka strādnieku pašpārvalde nonāca zem Ļ. Balceroviča un viņa komandas kritikas uguns. Reformatori neņēma vērā darba ņēmēju kā partneru aktivitātes, jo tās bija pretrunā ar viņu pamatinteresēm. Ekonomikas reformatori ar Ļ. Balceroviču priekšgalā gan baidījās, ka reformas tūlīt vedīs pie uzņēmumu masveida bankrotiem, bet tā vietā notika to pakāpeniska „novājšana”. Konkurences un finansiāla spiediena ietekmē tie sāka atbrīvoties no saviem krājumiem un rezervēm. Tas ievērojamā mērā veicināja ielu sīktirdzniecības rašanos.

Pats Ļ. Balcerovičs arī vēlāk centās pamatot viņa vadībā veiktās reformas. Viņš paziņoja: „Kas attiecas uz Poliju, man šķiet, ka mēs izmantojam pareizu reformu stratēģiju: dziļu un plašu. Kāpēc tāda stratēģija ir pareiza?

Pirmkārt, tāpēc, ka padomju ekonomisko un politisko kārtību nevar reformēt pa daļām un lēnām. Otrkārt, tāpēc, ka Polijā, tāpat kā citās toreizējā padomju bloka valstīs, 80. gadu beigās bija augsts inflācijas līmenis, pret kuru bija jācīnās ātri un enerģiski. Treškārt, pēc izrāviena, kas cilvēkiem atnesa brīvību, pastāvēja īss periods, ko es saucu par ārkārtēju politisko iespēju laiku, kad īstenot radikālas reformas ir vieglāk nekā parasti. Šis laiks ir īsta dāvana reformatoriem, un ir jāpaspēj to pareizi izmantot. Kad es veicu reformas Polijā, savā pirmajā pilnvaru laikā no 1989. līdz 1991. gadam es centos veikt pēc iespējas vairāk reformu. Tādējādi par labu ātru un plašu reformu kursam runā kā ekonomiskie, tā politiskie un psiholoģiskie argumenti.”

Sākotnējā sistēmiskās pārveides posmā par vienīgo dinamiski attīstošos sektoru kļuva privātais. Līdz 1990. gada beigām gandrīz divkārsņojās tā īpatsvars rūpnieciskās produkcijas pārdošanā (līdz gandrīz 14%) un šajā sektorā nodarbināto skaits kopējā nodarbinātībā (bez lauksaimniecības) pieauga no 12 līdz 15,7%. Tas ļāva privātajam sektoram darboties kā sava veida amortizatoram valsts sektora lejupslīdei. Tikai divu gadu laikā privāto īpašnieku rokās nonāca 45% visas rūpniecības. Turklāt valsts uzņēmumu privatizācijas galvenais nosacījums bija īpašuma pārdošana par skaidru naudu.

Svarīga loma tautsaimniecības reformēšanā bija **ārvalstu kapitāla piesaistei** Polijas ekonomikā. Sākotnēji tā norisa galvenokārt divās formās.

Pirmkārt, tās bija ārzemēs dzīvojošo poļu Polijā radītas firmas. Pirmās no tām, vēl visai nelielas, tika izveidotas jau 70. gados. Tomēr izteiktāka to augšana sākās tikai 1982. gadā. 80. gadu beigās, kad Polijā darbojās gandrīz 700 šo t. s. „polonizēto” firmu, tajās bija nodarbināti 82 tūkstoši strādnieku un tās ražoja ap 1% valsts rūpnieciskās produkcijas. 1989. gadā pēc politiskajām pārmaiņām valstī sākās to darbības aktivizēšanās.

Otrkārt, ievērojamu attīstību guva kopēji uzņēmumi ar Rietumu kapitālu. To skaits pārsniedza 2 tūkstošus. Pirmajos pastāvēšanas gados kopējie uzņēmumi tika atbrīvoti no nodokļiem, vēlāk ienākuma nodoklis no tiem tika ņemts mazākā apmērā nekā no valsts uzņēmumiem. 1989. gada beigās likums par kopējiem uzņēmumiem tika koriģēts, lai radītu vēl labvēlīgākus apstākļus to darbībai. (Turpmākajos gados tika ieviests iedzīvotāju ienākuma nodoklis (1991. gada jūlijs) un pievienotās vērtības nodoklis (1992. gads).)

Ar ASV un Kanādu Polija noslēdza speciālas vienošanās, kas attiecināja uz tām vislielākās labvēlības principu un šo valstu investoriem Polijā deva tādas pat tiesības kā iekšzemes kompānijām. Bez tam ASV un Kanādas bankas ieguva tiesības izvest no Polijas daļu šeit gūto ienākumu. Līdz 1990. gada sākumam Polijā faktiski darbojās ap tūkstotis uzņēmumu ar ārzemju kapitāla dalību, kas saražoja 2,5% no visas Polijas rūpniecības realizētās produkcijas. Tiesa, ārzemju firmu vidējais ieguldījums bija neliels – ap 200 000 \$ apmērā. Taču darbojās jau arī lielāki uzņēmumi. Kopējo ārzemju investīciju summa sasniedza 200 miljonu \$.

Viens no pirmajiem jaunās Polijas valdības pieņemtajiem bija likums par ārvalstu investīcijām. Šis dokuments atcēla ierobežojumus ārzemniekiem, uzpērkot akcijas, noteica nodokļu atvieglojumus ārvalstu investoriem, apgalbos ar augstu bezdarba līmeni tie bija lielāki.

Finanšu un kredīta ierobežojumi, ieviesti 1990. gada 1. janvārī, attiecās arī uz lauksaimniecību, kura no 1989. gada vidus strauji tika iesaistīta tirgus mehānismu darbībā.

Gandrīz visas lauksaimniecības produkcijas subsīdijas, garantētās minimālās iepirkuma cenas tika atceltas, un strauji pieauga lauksaimniecības izejvielu cenas. Rezultātā samazinājās lauksaimniecisko preču ražošana, un laukos parādījās atklāts bezdarbs. Zemnieki ļoti negatīvi reaģēja uz stingro monetāro politiku. Situācija lauksaimniecībā kļuva par stabilu valsts ekonomiku destabilizējošu faktoru.

Neraugoties uz to, ka kopš 1990. gada vidus tika atjaunoti daži ieviedmuitas nodokļi un subsīdiju veidi, īpaši apgrozāmajam kapitālam, agrārajā sektorā saglabājās ilgtermiņa stagnācijas pamats – neefektīva ražošanas (galvenokārt preču sīkražošana) un zemes izmantošanas struktūra. Lauksaimniecība vēlreiz parādīja savu nespēju veikt iekšējos uzkrājumus, kuri varētu kļūt par pamatu agrārās reformas finansēšanai. Arī valstij nebija līdzekļu šīs nozares reformēšanai. Tāpēc agrārā sektora reforma tika atlikta uz nenoteiktu laiku.

Ar 1990. gada 1.janvāri valdība noteica **zlota iekšējo konvertējamību** pret ārzemju valūtām. Agrāko triju kursu (ārējās tirdzniecības, iekšējo maksājumu, melnā tirgus) tika ieviests vienots zlota kurss pret ASV \$. Pēc tam jebkurš pilsonis varēja valsts vai privātajā naudas maiņas punktā apmainīt zlotus jebkurā daudzumā pret jebkuru valūtu, bet pēc kursa, kurš 2 – 3 reizes pārsniedza valsts noteikto valūtu kursu. Šādi iegūto valūtu varēja izmantot kā tīk, arī ieguldīt bankā uz procentiem.

Taču sākotnēji Balceroviča plāna īstenošanai gan nebija pozitīvas ietekmes uz **iedzīvotāju ikdienu**. Jau 1990. gada sākumā rūpnieciskā ražošana samazinājās par 30%, un apmēram tādā pat līmenī saruka reālā darba alga. IKP 1990. gadā samazinājās par 11,6%, jo rūpniecības produkcijas apjoms mazinājās par 22%. Arī visās pārējās tautsaimniecības nozarēs 1990. gadā bija vērojams ražošanas apjoma kritums – no 14,5% būvniecībā līdz 0,4% pakalpojumu nozarē. 1991. gadā Polijas IKP saruka par 7,4%. 1992. gada februārī rūpniecības produkcijas apjoms samazinājās par 41%, salīdzinot ar tā vidējo apjomu 1989. gadā. Tikai kopš 1992. gada otrās puses valsts ekonomikā iezīmējās pozitīvas pārmaiņas.

Ļ. Balceroviča plāna īstenošana veda pie simtiem valsts uzņēmumu slēgšanas, daudzu mājsaimniecību milzu grūtībām, bezdarba un parādu slazda problēmām. „Sociālistisko”, brīvajam tirgum ekonomiski nesagatavoto Poliju acumirkļi pārņēma kapitālisma šausmas. Maksa par liberālismu bija tūlītējs cenu pieaugums un bezdarbs.

Reformu laikā piedzīvotā ražošanas samazinājuma rezultātā lielākās iedzīvotāju daļas dzīves līmenis strauji kritās. Jau 1989. gadā 30% strādnieku un kalpotāju ģimeņu un 45% pensionāru ģimeņu ienākumi bija zemāki par iztikas minimumu. 1990. gadā reālie ienākumi samazinājās vēl par 30%, pensijas – par 25%, savukārt cenas pieauga strauji. (Piemēram, akmeņogļēm 1990./91.gadā – par 400%.)

Arī pēc diviem gadiem reālās algas bija vairāk nekā par trešdaļu zemākas nekā 1989. gadā. Pēc arodbiedrību vērtējuma ap 60% darba cilvēku ģimeņu 90. gadu sākumā dzīvoja zemāk vai uz sociālā minimuma robežas.

Mazumtirdzniecības cenu pieaugums precēm un pakalpojumiem noveda pie tā, ka dzīves dārdzība 1990. gada pirmajā pusgadā, salīdzinājumā ar tādu pat periodu 1989. gadā, pieauga 12–13 reizes, tai skaitā pārtikas cenas – 17–20 reizes. Reālā alga šai laikā bija kritusi par 34%, reālie ienākumi uz cilvēku strādnieku ģimenēs – par 32%, zemnieku – par 19%, pensionāru – par 25%.

1990. gada II ceturksnī mēneša vidējie ienākumi uz vienu cilvēku Polijas strādnieku ģimenēs sastādīja 483 tūkstošus zlotu, individuālo zemnieku ģimenēs – 510 tūkstošus zlotu, strādnieku-zemnieku – 508 tūkstošus zlotu, pensionāru – 422 tūkstošus zlotu. Tā saucamais sociālais minimums (tā jaunās valsts iestādes sauca to pašu veco iztikas minimumu) tai pat laikā sastādīja 400 tūkstošus zlotu. Šādu līmeni nerasniedza 44% strādnieku un 51% pensionāru ģimeņu. (1990. gadā Polijā bija vairāk nekā 7,1 miljons vecuma un invaliditātes pensionāru. Mēneša vidējā pensija sastādīja 51% no vidējās darba algas sabiedriskajā sektorā.) Pēc Polijas Arodbiedrību Centrālās padomes datiem 1990. gada oktobrī jau 2/3 sabiedrības dzīvoja zem nabadzības robežas.

Pamatīgu ekonomisku triecienu sajuta neražojošās sfēras darbinieki, kuru darba algas vairākumā gadījumu sastādīja tikai 70% no materiālās ražošanas sfērā nodarbināto algas.

Smagi cieta kultūras joma. Šai sakarā skanēja vērtējumi, ka noris poļu tautas kultūras un identitātes izzušana. Vairāku valdību sastāvi klasificēja teātri, kino, grāmatas un presi kā „tirgus vērtību objektus” kas praksē veda pie to likvidēšanas. Piemēram, poļu rakstnieki „apaļā galda” sarunās nebija pārstāvēti. Un izrādījās, ka viņi nonāca pie pašas nabadzības robežas – galu galā viņus neskāra ne kompensācijas, kas bija saistītas ar inflācijas pieaugumu valstī, ne autortiesību likmju indeksēšanas sistēma. Raksturīga šajā ziņā bija situācija ar grāmatu izdošanu, kuru valsts aplika ar piekārtīgiem nodokļiem (nodokļi tika ņemti no autoriem, papīra ražotājiem, izdevniecībām, grāmatu tirgotājiem un pircējiem) un grāmatas kļuva nepieejamas lasītājiem, kad 75% no to cenas ieplūda valsts ienākumos. Nonāca tik tālu, ka 1989. gada beigās H. Senkeviča darbu izlase, kura ietilpa skolu programmās, maksāja jau 110 tūkstošu zlotu, kas sastādīja pusi no vidējās mēnešalgas. Turklāt valdība no 1990. gada 1. janvāra aizliedza jebkādas subsīdijas radošajām grupām. Tā rezultātā visvairāk cietušie radošie gari M. Civiņsku, kultūras un mākslas ministri T. Mazovecka valdībā, gatavi nosaukt par poļu kultūras kapraci. Nebija brīnums, ka šādā situācijā izdevēji pievērsās amerikāņu komiksi un pornogrāfijas izdošanai, bet radošo savienību protesti nesasniedza mērķi.

Visgrūtākā situācijā nonāca daudz bērnu, nepilnās un jaunās ģimenes. Droši pret pauperizāciju nevarēja justies arī mazo un vidējo, bieži mazrentablu uzņēmumu, darbinieki. Vislabākajā situācijā atradās privātais sektors, ieskaitot individuālos zemniekus (izņemot tos, kuri bija veci un darba nespējīgi), kā arī sabiedriskā sektora uzņēmumos-monopolistos strādājošo darbinieku daļa, kuri baudīja vislabvēlīgākajos apstākļus.

Iedzīvotāju pauperizācijas rādītājs bija tādu patēriņa produktu kā piens, sviests, biezpiens, siers un gaļa patēriņa sarukšana. Taču patēriņa krišanās neizsauca arī cenu krišanos, jo individuālie zemnieki samazināja to ražošanu. Viņi, gaidīja jaunu cenu celšanos, nevēlējās pārdot savu produkciju par arvien vairāk devalvācijai pakļautajiem, ar preču masu nenodrošinātajiem poļu zlotiem. Valsts bija spiesta organizēt skolās bezmaksas pusdienu izsniegšanu bērniem, kuru vecāki nevar samaksāt par viņu ēdināšanu. Taču tas, protams, nespēja atrisināt problēmu.

Polijas valdības realizētais kurss uz iekļaušanos brīvajā tirgū ievērojami apgrūtināja arodbiedrībām to tiesību realizāciju, kuras tām agrāk bija noteiktas ar 1982. gada 8. oktobra likumu par arodbiedrībām. Sociālās politikas jautājumi un it īpaši „Balceroviča plāna” sociālo seku neitralizācijas iespējas tika apspriestās Arodbiedrību Centrālā padomes, „Solidaritātes” un valdības pārstāvju periodisku tikšanos gaitā. Arodbiedrību Centrālā padome konsekventi iestājās pret to, lai visi sociālie apgrūtinājumi, kas saistījās ar izeju no sociāli-ekonomiskās krīzes, tiktu uzkrauti tikai darbaļaužu pleciem, pret pēckara periodā panākto viņu iekarojumu (bezmaksas izglītība, veselības aizsardzība u.c.) likvidāciju. Pēc šīs Padomes iniciatīvas tika radīta Bezdarbnieku aizsardzības komiteja un Fonds cīņai pret bezdarbu. Arodbiedrību Centrālā padome cīnījās par to lai bezdarbnieku pabalsts būtu ne mazāks par iztikas minimumu. Spiedīgais strādājošo stāvoklis lika arī „Solidaritātei” no politiskās cīņas uzdevumiem atkal daļēji pievērsties sociālajai politikai, strādnieku interešu aizstāvēbai ekonomiskajā laukā. „Solidaritātes” II kongress (1990.gada aprīlis) pieņēma programmatisku rezolūciju, kurā bija arī nodaļa, veltīta strādājošo interešu un tiesību aizstāvēbai. Arodbiedrība uzstājās pret bezdarbu un inflāciju, par minimālās darba algas noteikšanu virs iztikas minimuma utt. Taču pie varas nonākušie politiskie spēki centās izmantot radušos situāciju pēc iespējas ātrākai radikālu reformu veikšanai, maz rēķinoties ar darbaļaužu interesēm un tos pārstāvošajām arodbiedrībām.

Tādējādi sākotnējā posmā īstenojamajā „šoka terapijā” krasī dominēja tieši „šoka”, nevis „terapijas” elementi. Atšķirībā no PASP izstrādātā „Ekonomiskās reformas virzienu” projekta

Ļ. Balceroviča plānā priekšroka tika dota nevis ekonomikas stabilizācijai, bet ātrai pārejai uz tirgus mehānismu darbību, īpašuma attiecību maiņai, valsts mantas privatizācijai ar pēc iespējas plašu ārzemju kapitāla piesaisti. Īsā laikā Polijā no centralizētas tautsaimniecības tika veidoti tirgus ekonomikas pamati. Tomēr reformas un to īstenošanu (šoka terapiju) kritiski novērtēja daudzi speciālisti: vēlākais finanšu ministrs G. Kolodko, izcilais poļu ekonomists T. Kovaļiks, pazīstamais vēsturnieks K. Modzeļevskis u.c.

Izrādījās, ka no sociālisma mantotajā monopolizētajā ekonomikā nākamajā dienā pēc „lēcienu brīvā tirgū” konkurences rezultātā pašregulācijas mehānismi automātiski neradās. Polijas ekonomikas līderi nebija paredzējuši, ka tam nepieciešams ilgāks pārejas periods un atbilstoša valsts politika.

Tiesa, lai glābtu Poliju, kura bija nostājusies uz „brīvā tirgus” attīstības ceļa, no bada dumpjiem, nācās iesaistīties virknei „vecu” kapitālisma valstu. Jau minēts 1989. gadā Starptautiskais valūtas fonda Polijai piešķirtais 1 miljarda ASV \$ aizdevums. Pēc „Solidaritātes” nākšanas pie varas Rietumu attieksmes maiņa pret Poliju būtiski ietekmēja tās ārējās tirdzniecības apjomu ar šīm valstīm. Nedaudz vēlāk ASV un ES piešķīra Polijai vislielākās labvēlības principu tirdzniecībā, ievērojamu ekonomisko un finansiālo palīdzību.

Iedzīvotāji gan to nejuta. Protams, aprēķini neparādīja to palīdzību ar pārtikas produktiem, ko daudzas ģimenes saņēma no radniekiem laukos. Tā bija visai ievērojama, jo katrai otrajai pilsētnieku ģimenei bija radi laukos.

Daļai iedzīvotāju pienāca arī tieša palīdzība no Rietumiem. 90. gadu sākumā daudzi ārzemēs dzīvojošie poļi radiem dzimtenē sniedza materiālu atbalstu, sūtot dāvanas, produktus, apģērbus, rūpniecības preces. Specifiska palīdzības forma bija radu ielūgšana uz ārzemēm. Šo iespēju izmantoja simti tūkstoši poļu, kuri izbrauca ne tikai tāpēc lai sastaptos ar radniekiem vai tūrisma nolūkos, bet arī lai atrastu ārzemēs vismaz pagaidu darbu. Tādejādi nopelnītā nauda tika investēta zemnieku saimniecībās, amatniecības uzņēmumos, māju celtniecībā vai dzīvokļu pirkšanā un iekārtošanā Polijā. Pēc aptuveni aprēķiniem izbraukšana pagaidu darbā uz ārzemēm un naudas pārvedumi no tām Polijai deva 1,5 līdz 2 miljardus \$. (Ap 80% poļu ieguldījumu bankās bija ASV dolāros, 20% VFR markās. Cita valūta nebija tik populāra.) Polijas pilsoņu valūtas rēķinos bankās skaitījās ap 4 miljardi \$, tika lēsts, ka mājās tiek glabāti vēl 4 – 6 miljardi. Galvenais atsevišķu pilsoņu valūtas ienākumu avots bija dāvinājumi no radiem ārzemēs, kuri vai nu pastāvīgi tur dzīvoja vai uz līgumu pamata strādāja ārpus savas valsts.

Polijas pilsoņu valūtas rēķinos bankās skaitījās ap 4 miljardi \$, tika lēsts, ka mājās tiek glabāti vēl 4 – 6 miljardi \$. (Ap 80% ieguldījumu bija ASV dolāros, 20% VFR markās. Cita valūta nebija tik populāra.)

Jau pēc kara, mainoties valsts robežām, daudz poļu palika dzīvot ārpus Polijas. Literatūrā sastopami dati, ka 90. gadu sākumā ārpus Polijas dzīvoja no 13 līdz 20 miljonu poļu izcelsmes (!) personu. Lielākā daļa, aptuveni 8,5 līdz 10 miljoni dzīvo Amerikas Savienotajās Valstīs un Brazīlijā (1 līdz 3,5 miljonu). Apmēram pa miljonam dzīvoja Vācijā, (mūsdienās līdz 3 miljoni), Lielbritānijā, Francijā un Izraēlā. (No Austrumeiropas valstīm visvairāk poļu bija PSRS – ap 1 miljons (Polijas speciālisti gan vērtēja, ka to skaits sasniedza 2,3 miljonus).

Otrs būtisks faktors, kas ietekmēja iedzīvotāju ienākumus, bija „ēnu” ekonomika. Tajā ietilpa nelegāls pagaidu darbs ārzemēs, spekulācija ar precēm, valūtu u.c. Savu daļu neoficiālo ienākumu gūšanā sastādīja tā saucamie „kreisie pakalpojumi” (*lewy usługi*), kā arī kriminālā darbība (izvairīšanās no nodokļu nomaksas, kandžas tecināšana, kukuļņemšana, valsts īpašuma zādzības). 1990. gadā, ņemot vērā inflāciju, tirgus nelīdzsvarotību un ārzemju kontaktu pieaugumu,

iedzīvotāju ienākumi no „ēnu” ekonomika droši vien bija divkārtšojušies. Tikai jāņem vērā, ka „ēnu” ekonomikā nepiedalījās visas iedzīvotāju grupas, tāpēc atšķirība ienākumu apjomā poļu iedzīvotāju vidū bija ļoti būtiska.

Lai nu kā, bet „Solidaritāte” spēja veikt daudz radikālākas ekonomiskās reformas nekā tās, kuras poļi atteicās atbalstīt 1987. gada novembra referendumā. Pie tam t.s. „šoka terapija” tika īstenota bez kāda referenduma.

Vēl viens T. Mazovecka vadītās valdības uzdevums bija „**sociālistiskās” sistēmas demontāža** Polijā. Vara Polijā pakāpeniski, bet noteikti pārgāja bijušās opozīcijas rokās.

Galvenie politiskās transformācijas virzieni bija: pāreja no autoritāras uz demokrātisku varu, no vienas partijas monopola uz daudzpartiju sistēmu, no nomenklatūras uz plurālistisku politisko eliti, no partijas struktūru un aparāta varas līdz valsts augstāko struktūru un valsts pārvaldes struktūru varai, no administratīvās varas monopola uz teritoriālo pašpārvaldi. Polija tika pārveidota par demokrātisku konstitucionālu valsti, balstītu uz tautas suverenitātes, varas dalīšanas un tiesu varas neatkarības principiem.

Pārkārtojumu procesā izpaudās vēlme pieņemt jaunu Polijas valsts Konstitūciju, un 1989. gadā jau tika izveidota Konstitucionālā komisija, lai jauno konstitūciju varētu pieņemt līdz pirmās konstitūcijas (1791. gada 3. maijā) 200. gadadienai, taču jaunās Konstitūcijas izstrādāšanas process izrādījās visai sarežģīts un darbietilpīgs, asa politisko spēku savstarpējā cīņa aizkavēja to par astoņiem gadiem, kā rezultātā Polija 1997.gadā pieņēma jaunu Konstitūciju kā priekšpēdējā no bijušajām „sociālistiskajām” valstīm.

Taču 1989. gada 29. decembrī Seims pieņēma Konstitūcijas grozījumus, ko nākamajā dienā apstiprināja Senāts. Tika atceltas pirmās divas Konstitūcijas nodaļas (19 pantu), kuras noteica Polijas politisko iekārtu un sabiedriski-ekonomisko uzbūvi. Tika atcelti panti par PASP vadošo lomu, sociālistisko sistēmu valstī, savienību ar PSRS u.c. Visas atsauces uz sociālismu un gandrīz visu ar to saistīto terminoloģiju no Konstitūcijas izslēdza. Konstitūcijā tika norādīts, ka vara pieder nācijai, kas to realizē ar savu pārstāvju Seimā, Senātā un vietējās tautas padomēs, kā arī ar referendumu starpniecību, ka politiskās partijas apvieno pilsoņus uz brīvprātības un vienlīdzības principu pamata, lai ar demokrātiskām metodēm ietekmētu valsts politikas veidošanu. Vārds „tautas” no valsts nosaukuma tika svītrots. Tika nolemts ar 1990. gada 1. janvāri pārdēvēt Polijas Tautas Republiku par Polijas Republiku (*Rzeczpospolita Polska*) un oficiāli dēvēt Poliju nevis par „sociālistisku valsti” bet par „demokrātisku konstitucionālu valsti”, kas īsteno sociālā taisnīguma principus. Ērglis valsts ģerbonī atguva kroni kā valsts suverenitātes zīmi. Ar to formāli beidzās Tautas Polijas jeb PTR ēra.

Izmaiņas valsts Konstitūcijā paplašināja pilsoņu ekonomiskās tiesības un brīvības. Konstitūcijas sadaļas par sociālekonomisko sistēmu vietā parādījās panti par uzņēmējdarbības brīvību. Tika apstiprināta brīvība nodarboties ar jebkuru saimniecisko darbību un garantētas visu veidu īpašumu vienlīdzīgas tiesības, garantēts privātīpašums, tā mantošanas un saimnieciskās darbības brīvība.

Augstākā varas iestāde Polijā bija Nacionālā sapulce (parlaments), sastāvoša no divām palātām, apakšpalātas – Seima ar 460 deputātiem un augšpalātas – Senāta ar 100 senatoriem. Seims pieņem likumus, sociāli-ekonomiskās attīstības plānus, budžetus, īsteno kontroli pār valsts varas un pārvaldes iestādēm. Pēc PASP pašatlaišanās, Apvienotās Zemnieku partijas un Demokrātiskās partijas koalīcijas ar to saraušanas par galveno politisko spēku Seimā kļuva „Solidaritātes” deputātu klubs. Senātam piemita padomdevējiestādes funkcijas. Tas izteica savu viedokli par likumiem, plāniem, budžetu, varēja iesniegt tiem savus labojumus.

Prokuratūra bija pakļauta tieslietu ministram, kurš sāka pildīt ģenerālprokurora funkcijas. Policija un valsts drošības dienests, kas bija bijušā autoritārā režīma balsts, tika pakļauti radikālām reformām. Lai likvidētu vecās struktūras, valdība pakāpeniski likvidēja miliciju un valsts drošības dienestu. Novembrī Seims pieņēma likumu par brīvprātīgā milicijas palīgdienesta brīvprātīgo vienību likvidēšanu un atcēla politiskās iestādes armijā. Tika samazināts robežsardzes karaspēka skaits. Drošības dienestā tika likvidētas nodaļas, kas nodarbojas ar ideoloģiju un reliģiskajām savienībām.

1990. gada aprīlī Seims pieņēma trīs jaunus likumus: par Iekšlietu ministriju, par Valsts policiju un Valsts drošības pārvaldi. Milicijas vietā tika izveidota policija, lai aizsargātu pilsoņu drošību un uzturētu sabiedrisko kārtību. Vairākums milicijas darbinieku, izņemot daļu no tās augstākajām struktūrām, automātiski kļuva par policistiem. No 100 tūkstošiem milicijas darbinieku 97 tūkstoši cilvēku kļuva par policistiem. Drošības dienesta vietā tika izveidota Valsts aizsardzības pārvalde (*Urząd Ochrony Państwa*), kuras mērķis bija sargāt valsts drošību un tās konstitucionālo kārtību. Agrākais drošības dienests tika likvidēts, tā darbinieki tika atlaisti un tika veikta no jauna pieņemšana darbā jaunajā struktūrā. Bijušajam drošības dienesta personālam bija jāveic divu līmeņu pārbaudes process. 14 tūkstoši no 24 tūkstošiem drošības darbinieku nolēma iziet šo pārbaudi. Taču to izturēja tikai aptuveni 10 tūkstoši cilvēku. (Citi dati – jaunajās struktūrās atsāka darboties ap 12 tūkstoši cilvēku)

No Iekšlietu ministrijas 137 vadošajiem darbiniekiem palika tikai 20 cilvēki. Bez tam 1990.gadā savus amatus zaudēja 10% Polijas prokuroru un 33% Ģenerālās prokuratūras darbinieku.

Līdz 1995. gadam Valsts aizsardzības pārvaldi kontrolēja prezidents, pēc tam tā nonāca premjerministra pakļautībā. Deviņdesmitajos gados pārvaldes darbību pavadīja daudzi skandāli, kas bija saistīti ar Polijas valsts prezidentu un premjerministru saskarsmi ar agrāko PTR drošības dienestu, PSRS Valsts drošības komiteju un Krievijas „aģentu” „atmaskošanu”.

Pirmajos pastāvēšanas gados jaunais politiskais režīms gandrīz neskāra Polijas armijas virsnieku korpusu, kaut arī gandrīz visi virsnieki bija PASP locekļi un daudzi no viņiem bija beiguši padomju militārās akadēmijas. Citu militāru kadru tolaik vienkārši vēl nebija. Faktiski līdz 90. gadu beigām augstākos amatus armijā ieņēma virsnieki, kuri 1981. gada decembrī piedalījās karastāvokļa ieviešanā valstī. Pakāpeniski pār Polijas armiju tika ieviesta civilā kontrole, nomainīts virsnieku sastāvs.

Ātri tika pārveidota valsts tiesu sistēma. Jau 1989. gada decembrī tika izveidota Vispolijas Tieslietu padome, kuras uzdevums bija aizsargāt tiesu un tiesnešu neatkarību. Tai ir tiesības izvirzīt tiesnešu kandidātus un pārraudzīt tiesu iestāžu darbu. Pašus tiesnešus uz neierobežotu laiku iecel valsts prezidents. Tika atcelta valsts cenzūra (Cenzūras nodaļu pie Polijas valdības likvidēja 1990. gada 6. jūnijā.). Ar nolūku veicināt preses brīvības attīstību likvidēja PASP izdevniecības kooperatīvu „*Prasa-Książka-Ruch*” (Prese-grāmata-kustība). Tika paplašinātas pilsoņu politiskās tiesības un brīvības. Jaunais likums par sapulcēm atbilda Polijas ratificētajām starptautiskajām konvencijām un vienlaikus bija vērsts uz sabiedriskās kārtības ievērošanu.

Tika rehabilitēti pretlikumīgi (pārsvarā 1944.–1956.gadā) notiesātie. Pārskatītas tika 970 lietas, 330 cilvēkiem atjaunots viņu labais vārds.

Valstī notiekošās pārmaiņas izpaudās arī valstisko tradīciju jomā. Kopš 1944. gada 11. novembris kā Polijas neatkarības diena Polijā netika vairs svinēts. Tikai 1988.gada 11. novembrī Polijas neatkarības atjaunošanas 70. gadadienā notika reliģiskas ceremonijas virknē baznīcu ar dievkalpojumiem par dzimteni un tai sekojošu kara veterānu gājieni pie Nezināmā kareivja kapa Varšavā. Ceremonijas laikā pie tā J. Jaruzelskis ģenerāļa formā

pieņēma karaspēka parādi, bet militārais orķestris atkal izpildīja poļu leģionāru maršu „*My, pierwsza brigada*” (Mēs, pirmā brigāde). Jau nākamajā – 1989. gadā Polijā atsāka oficiāli atzīmēt Neatkarības dienu. 1990. gada aprīlī Polijas Seims pieņēma lēmumu par godu 1791. gada 3. maija Konstitūcijai. 3. maijā noteikt Polijā Nacionālus svētkus, vienlaikus atceļot likumu par Polijas Atdzimšanas dienas svinēšanu 22. jūlijā. (Bez šiem svētkiem Polijā tradicionāli atzīmē arī reliģiskus svētkus: Lieldienas, Ziemassvētkus, Kristus miesas svētkus (Wielkanoc, Boże Narodzenie, *Boże Ciało, Święto Najświętszego Ciała Chrystusa*), mirušo piemiņas dienu. Tās ir brīvdienas.)

Mainoties politiskajam režīmam Polijā, sāka mainīties tās **ārpolitika**, un Polijas ārlietu ministrs K. Skubiševskis bija atbildīgs par pāreju uz jaunām ārpolitikas pamatnostādnēm. Pagaidām vēl uzturot ilgtermiņa saites ar PSRS un piedaloties Varšavas pakta un Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomes darbībā, Polija meklēja plašākas ekonomiskas un politiskas sadarbības iespējas ar Rietumeiropu un ASV.

Pēc 1989. gada Polijas diplomātija sāka veidot paralēlas attiecības ar Kremli un atsevišķām Padomju Savienības republikām. Tieši šī politika tika uzskatīta par vispiemērotāko to atsevišķu republiku suverenitātes deklarāciju kontekstā, kas PSRS tika pasludinātas 1990. gada vasarā. Taču Polijas vadība rīkojās visai uzmanīgi, nevēloties pieļaut kļūdas.

Attiecības ar austrumu kaimiņiem – PSRS un vēlāk Krieviju un citām t.s. Neatkarīgo Valstu Savienības dalībniecēm – ietekmēja vairākas problēmas jeb „vēsturiskie mezgli“, kā V. Jaruzelskis tās nosauca, apmeklējot Maskavu 1990. gada aprīlī. Tas galvenokārt attiecās uz neseno pagātni, t.s. Katiņas lietu. Jau 1989. gada oktobrī Polijas puse vērsās pie toreiz vēl pastāvošās PSRS vadības ar lūgumu izmeklēt poļu virsnieku nāvi 1940. gadā. 1990. gada aprīlī Polija pirmo reizi saņēma oficiālu paziņojumu par padomju puses vainu slaktiņā, un V. Jaruzelskis varēja apmeklēt Katiņu.

Taču poļu puse neapmierinājās ar to, izvirzīja jaunas, jau materiālas pretenzijas. Polijas nekomunistiskās valdības pirmais ārlietu ministrs K. Skubiševskis 1989.gada oktobrī izvirzīja virkni pretenziju PSRS, tai skaitā jautājumu par nepieciešamību PSRS segt materiālo zaudējumu atlīdzību poļu izcelsmes pilsoņiem, cietušiem no staļinskajām represijām un dzīvojošiem Polijas teritorijā (pēc poļu vērtējuma tādu bija ap 200 – 250 000).

Arī Polijas Seims un Senāts 1990. gada aprīlī pieņēma speciālu rezolūciju, kurā bija izteikta cerība, ka PSRS valdība atrisinās jautājumu par kompensācijām cietušo ģimenēm.

Kā, atsaucoties uz izteikumiem poļu presē, uzskatīja PSKP CK Politbiroja locekļi A. Jakovļevs un E. Ševarnadze, poļu puse tādā veidā centās panākt Polijas parādu Padomju Savienībai norakstīšanu.

Polijas parādi „sociālistiskās sadraudzības” valstīm pārvedamajos rubļos 1989.gadā sastādīja 6,4 miljardus, tai skaitā Polija 5,3 miljardu pārvedamo rubļu. bija parādā PSRS. (Jautājums par Polijas parādu PSRS brīvi konvertējamā valūtā tika noregulēts vēl 1988. gadā uz Polijai izdevīgiem nosacījumiem. Piemēram, procentus tā maksāja ar akmeņogļu piegādēm.) Līdz 1988.gadam padomju eksports uz Poliju bija lielāks nekā imports no tās. Polijas parāds auga arī sakarā ar cenu izmaiņām uz no PSRS piegādājamajiem energoresursiem.

A. Jakovļevs un E. Ševardnadze ierosināja iesniegt pretpasības pret Poliju. Šai sakarā 1990. gada 29. maijā PSKP CK pēc viņu ziņojumiem tika izskatīts jautājums „Par mūsu soļiem sakarā ar Polijas prasībām pret PSRS”. Tika pieņemts lēmums uzstādīt Polijai pretpasības, tai skaitā „par zaudējumiem, kuri Padomju Krievijas iedzīvotājiem tika nodarīti 1920. gada karā...” 1990. gada 4. jūnijā PSKP CK Politbirojs piekrita šiem priekšlikumiem, taču iniciatīva neguva tālāku attīstību, prasības nekad netika izvirzītas.

Polijas un PSRS ekonomiskā sadarbība gan turpinājās. 1990. gada beigās bija izveidoti 70 padomju-poļu uzņēmumi, tai skaitā 7 tieši ražošanas sfērā. Pārējie nodarbojās ar starpniecības, zinātniski-tehnisko darbību un servisu. 7 padomju-poļu uzņēmumos Polijā kā trešais vai ceturtais partneris uzstājās Rietumu kapitāls. Atzīmējams, ka kopīgu uzņēmumu ar Austrumeiropas valstīm

veidošana kā Polijā, tā PSRS norisa lēnāk nekā ar Rietumu firmām. Tas galvenokārt bija izskaidrojams ar mūsdienīgu tehnoloģiju, tehnikas, materiālu un komponentu trūkumu Austrumeiropas valstīs. 90. gadu sākumā vairāk nekā 50 poļu-padomju uzņēmumu darbojās PSRS teritorijā. Vairākums no tiem nodarbojās ar datortehnikas servisu, celtniecības darbu projektēšanu un bija nelieli pēc izmēriem.

Saistībā ar pārmaiņām PSRS un citās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs 1990. gada februārī Varšavas līguma dalībvalstis atsacījās no tā militārajām struktūrām (martā tās tika izformētas) un 1991. gada 1. jūlijā parakstīja Protokolu par Līguma darbības pilnīgu izbeigšanu. 28. jūlijā tika likvidēta Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padome.

1990. gada 12. septembrī VFR kanclers H. Kols un PSRS prezidents M. Gorbačovs parakstīja līgumu, kas regulēja karaspēka uzturēšanos Vācijā un izvešanu no tās. Vienošanās noteica, ka visiem Vācijā izvietotajiem padomju karaspēkam tā bija jāatstāj no 1990. gada beigām līdz 1994. gadam. Pēc PSRS sabrukuma ar Krievijas Federācijas prezidenta B. Jeļcina 1992. gada 4. marta dekrētu Rietumu karaspēka grupa nonāca Krievijas Federācijas jurisdikcijā, kas uzņēmās saistības par karaspēka turpmāku izvešanu, kas tika pabeigta 1994. gada 31. augustā. Vāciju pameta 338 tūkstoši militāristu un 115 tūkstoši militārā aprīkojuma vienību, tostarp 4 tūkstoši tanku, 11,5 tūkstoši bruņumašīnu, 4 tūkstoši lielgabalu un 2,5 miljoni tonnu materiāli tehnisko līdzekļu, kā arī 90 tūkstoši militāristu bērnu. (Starp citu, kad no Vācijas tika izvests PSRS/Krievijas karaspēks, Polija pieprasīja „par vilcieniem kustību pa Polijas teritoriju ar Rietumu grupas karaspēka sastāvu samaksu 400 marku apmērā par katru vagona asi”.)

1990. gada oktobrī Polija un PSRS parakstīja līgumu par padomju karaspēka izvešanu no Polijas līdz 1994. gada beigām. 1990. gada decembrī – 1991. gada februārī Varšavā un Maskavā notika sarunas par padomju karaspēka izvešanas kārtību no Polijas.

Pēc poļu vēsturnieka D. Roguta sniegtajiem datiem 1991. gada aprīlī Polijā 59 garnizonos 29 vojevodistēs bija izvietoti ap 56 tūkstoši padomju karavīru (38 000 – Sauszemes karaspēkā, 13 000 – Gaisa karaspēkā, 500 – Jūras karaspēkā) un 7,5 tūkstoši civilkalpotāju. To rīcībā bija 20 operatīvi taktisko raķešu palaišanas iekārtas, 599 tanki, 485 bruņu transportieri, 202 lidmašīnas, 114 helikopteru, 390 lielgabalu un mīnmetēju, cita tehnika.

Polijas puse uzstāja, lai izvešana beigtos 1991. gada beigās, padomju puse uzskatīja to par reālu līdz 1994. gadam. Pēc PSRS sabrukuma Krievijas jaunā vadība, neievērojot ne savas valstiskās intereses, ne nespēju nodrošināt saviem karavīriem savā teritorijā kaut cik ciešamus dzīves apstākļus, to izvešanu sāka 1992. gada maijā, 1993. gada septembrī Ziemeļu karaspēka grupa tika izformēta, pēdējais Krievijas karavīrs oktobrī atstāja Polijas teritoriju (tajā palika aptuveni 6 000 karavīru karaspēka izvešanas no bijušās VDR nodrošināšanai).

Kad pēc Krievijas karaspēka izvešanas no Polijas, abas puses veda savu ekonomisko pretenziju uzskaiti, vienošanās bija grūti sasniedzama, ne tik daudz aprēķinu sarežģītības, cik poļu puses antikrieviskās nostājas rezultātā. Kā 1993. gadā rakstīja „*Gazeta Wyborcza*”, katras puses parādi otram sastādīja 7,5 ASV \$. Tad arī tika atrasts risinājums – abu pušu savstarpējo parādu norakstīšana.

Tradicionāli viena no Polijas ārpolitikas prioritātēm bija reģionālā sadarbība. 1991. gada 15. februārī Višegradas (*Wyszegrad*) pilsētā Ungārijā Polijas, Čehoslovākijas un Ungārijas līderi parakstīja deklarāciju par Polijas Republikas, Čehoslovākijas Federatīvās Republikas un Ungārijas Republikas pastāvīgu sadarbību ceļā uz Eiropas integrāciju. Savienība tika nosaukta Višegradas, kur tā tika izveidota, vārdā (*Grupa Wyszehradzka*). (Pēc ČFR sabrukuma Višegradas trijotne pārvērtās četriniekā: Ungārija, Polija, Čehija un Slovākija).

Loti svarīgas Polijai bija attiecības ar kaimiņiem Rietumos, kur aptuveni vienlaikus ar pagriezieni Polijā notika Vācijas atkalapvienošanās. Daudziem poļiem tas izraisīja bailes.

Polijas robežu jautājums apgrūtināja starptautiskās sarunas par Vācijas vienotību. Kaut VFR bundestāgs jau 1989. gada 8. novembrī, vēl pirms Berlīnes sienas krišanas, paziņoja par Polijas un Vācijas robežas nemainīgo raksturu, kanclers H. Kols, rēķinoties ar no Polijas izraidīto vāciešu balsīm, norādīja uz iespēju mainīt robežas mierīgā ceļā, uz to, ka galīgi atzīt robežu ar Poliju varētu tikai apvienotā suverēnā Vācija. (Tiesa, šī H. Kola pozīcija, kuru atbalstīja Kristīgi Demokrātiskā Savienība / Kristīgi Sociālā Savienība, radīja pretrunas ne tikai ar opozicionāro Vācijas Sociāldemokrātisko, bet arī ar sabiedroto Brīvo Demokrātisko partiju.)

Kad 1989. gada novembrī kanclers H. Kols apmeklēja Poliju, pirms vizītes izraisījās strīdi par viņa vēlmi apmeklēt arī vācu mazākumu Annabergā (*St. Annaberg*, poļu *Góra Świątęj Anny*, Augšsilēzijā), kur 1921. gadā notika sīvas vācu-poļu cīņas par apgabala piederību. Gala rezultātā H. Kols no sava nodoma atteicās.

1989. gada 12. novembrī tika noturēta slavenā samierināšanās jeb izlīguma mese Kružovā (*Krzyżowa*, vācu *Kreisau*) kurā piedalījās abu valstu valdību vadītāji Polijas premjerministrs T. Mazoveckis un VFR kanclers H. Kols, un abi uzstādīja simbolisku miera un izlīguma zīmi. H. Kols un T. Mazoveckis noslēdza tikšanos ar kopīgu paziņojumu, kas bija visplašākā kopīgā politiskā deklarācija kopš 1970. gada un kurā kaimiņi savstarpēji garantēja valstu teritoriālo integritāti un nacionālo suverenitāti un atkārtoti apliecināja vēlmi sadarboties.

Pirmo reizi deklarācijā bija arī apliecinājumi par vācu minoritātes tiesībām Polijā. Pēc tam, kad lielākais skaits vāciešu pēc Otrā pasaules kara piespiedu kārtā atstāja Poliju, tajā palika galvenokārt silēzieši un mazūri, dzimuši agrāk Vācijai piederošajās teritorijās. Daļa no viņiem (ap 250 tūkstošu) identificēja sevi kā vāciešus. Ja iepriekš vācieši, kuri galvenokārt dzīvoja Augšsilēzijā, politiski tika uzskatīti par neeksistējošiem, tagad viņi guva tiesības izveidot savas savienības, tā sauktās „*Deutsche Freundeskreise*” (Vācu draugu aprindas) ar aptuveni 160 000 biedriem, kas apvienojās zem „Polijas Republikas vācu biedrību centrālās padomes” (*Zentralrat der deutschen Gesellschaften der Republik Polen*) jumta. 1990. gada maijā vācu apvienību kandidātiem pirmo reizi tika atļauts piedalīties vietējo pašvaldību, bet 1991. gadā – Seima vēlēšanās.

Taču Polijas vēlme tieši piedalīties starptautiskajās divu plus četru pušu abu vācu valstu: VFR un VDR kā arī ASV, Francijas, Lielbritānijas un PSRS) sarunās (1990. gada maijā – septembrī) varēja apgrūtināt Vācijas apvienošanos.

Starp citu, V. Jaruzelskis kādā pēc gadiem dotā intervijā pastāstīja, kā vizītes laikā Londonā 1989. gada pavasarī Lielbritānijas premjerministre M. Tečere) “mani nejauši pieveda pie kamīna, paņēma aiz pogas un sacīja: “Nedrīkst piekrist Vācijas atkalapvienošanai. Mums ir grūti to atklāti pateikt, bet jums ir jāpretojas.” Kad mēs ar premjerministru Mazovecki ieradāmies Francijā, izrādījās, ka prezidents Miterāns ieņem ārkārtīgi līdzīgu nostāju”.

VFR un ASV baidījās, ka vēl arī citas valstis var pieprasīt savu dalību šajās sarunās, tāpēc Polijas prasība tika kategoriski noraidīta. Tomēr tika apstiprināts Francijas priekšlikums uzaicināt Polijas pārstāvjus uz to sarunu raundu, kurā tiktu spriests par Polijas un Vācijas robežu. Šis ar Polijas ārlietu ministra klātbūtni paplašinātais sarunu posms 1990. gada 17. jūlijā beidzot atnesa problēmas risinājumu. Polija pārstāvēja pozīciju, ka apvienotajai Vācijai pilnīga suverenitāte jāiegūst tikai pēc robežas līguma ar Poliju noslēgšanas. Taču Polijas prasība tika uzskatīta par pārmērīgu. Vācijas ārējās robežas tika galīgi apstiprinātas jau divu plus četru pušu līgumā. Bilaterāls Vācijas–Polijas līgums bija jānoslēdz iespējami ātrā laikā pēc Vācijas apvienošanās.

Apvienošanās pamats bija gan abu vācu valstu attiecībās panāktās vienošanās, gan Maskavā 1990. gada 12. septembrī. parakstītais “Līgums par galīgo noregulējumu attiecībā uz Vāciju” (vācu *Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland*), jeb t.s. Divu plus četru līgums (vācu *Zwei-plus-Vier-Vertrag*) kurā abas vācu valstis no vienas puses un Otrā pasaules kara uzvarētājvalstis Francija, Lielbritānija, ASV un PSRS – no otras puses, vienojās par Vācijas jautājuma galīgo noregulējumu.

1990. gada 14. novembrī VFR un Polijas ārlietu ministri H. Genšers un K. Skubiševskis parakstīja „Vācijas un Polijas robežlīgumu” („*Deutsch-polnischen Grenzvertrag*”). Robežlīgums

norādīja uz 1950. gada VDR un PTR Gerlices vienošanos un 1970. gada VFR un PTR Varšavas līgumu kā robežstabiem ilgajā ceļā uz galīgu robežu noregulējumu. Abas puses apņēmas ievērot robežu un atteikties no jebkādam pretenzijām par tās pārskatīšanu.

1990. gada 10. decembrī Polijas Ārlietu ministrija paziņoja, ka 1991. gada 1. janvārī tiek atcelta prasība pēc vīzām Vācijas pilsoņiem. Savukārt 1991. gada 23. martā Vācija kopā ar citām Šengenas līguma valstīm (Luksemburgu, Franciju, Beļģiju, Nīderlandi) parakstīja līgumu ar Poliju par bezvīzu robežas satiksmes ieviešanu.

1990. gada notikumi faktiski apzīmēja to, kas tika nolemts 1945. gadā Potsdamas konferencē – Oderas–Neises līnija tika galīgi apstiprināta par Vācijas –Polijas robežu. T.s. „divu plus četru” līgums un apvienotās Vācijas līgumi ar Poliju un Čehoslovākiju starptautisko tiesību ziņā aizstāja pēc Otrā pasaules kara tā arī nenoslēgto miera līgumu. Ar to arī formāli beidzās „pēckara periods” pasaulē, nostiprinājās arī Polijas starptautiskais stāvoklis. Taču tas nebija tikai T. Mazovecka valdības nopelns. Kā uzskata vācu vēsturnieks K. Klesmans, 1990. gads nebija vis kāds īpašs pavērsiena punkts divpusējās Polijas un Vācijas attiecībās, bet gan drīzāk augstākais punkts iepriekšējos gadu desmitos noritējuša ilgstoša un sasprindzināta abu valstu attiecību normalizācijas procesā, kurš turpinājās arī vēlāk.

1989.–1990. gada rudenī–ziemā norisa valsts politiski-ideoloģiskās attīstības kardināla pārveide. Sabiedrība politiski diferencējās, radās visdažādākā virziena politiskās kustības un grupas.

Visas šīs pārmaiņas nevarēja neietekmēt agrāk valdošās **PASP stāvokli**. Personālās pārmaiņas varas iestādēs, PASP pārstāvju pozīciju zaudēšana valdībā pavadīja jaunas sabiedriskās iekārtas rašanos. PASP nepareizie aprēķini vēlēšanu laikā izraisīja neapmierinātības pieaugumu partijas rindās un protestus pret tās vadības politiku. PASP pieauga centrālās spēki, tās biedru rindas kusa. Pašlikvidējās tās organizācijas uzņēmumos un iestādēs, it īpaši valsts pārvaldē un armijā.

Uz PASP bāzes 1989. gada nogalē radās ap 200 politisku platformu, grupu un strāvojumu. No PASP ievēlētie deputāti Seimā nonāca paradoksālā situācijā. Partija, kuru viņi pārstāvēja, pakāpeniski pārstāja pastāvēt kā vienota organizācija, bet tās parlamentārā grupa (klubs) 173 deputātu sastāvā turpināja darboties. Klubs iestājās par jaunas kreiso spēku partijas radīšanu. Sabiedriskās aptaujas rādīja, ka sabiedrības uzticība PASP deputātu klubam Seimā bija krietni augstāka nekā PASP kopumā. Arvien biežāk skanēja balsis gan par nepieciešamību sasaukt ārkārtas XI partijas kongresu, gan arī par labu PASP atlaišanai.

1989. gada 6. novembrī notika PASP CK plēnums, kurš paziņoja, ka PASP spēka avoti un iespējas atjaunot sabiedrības uzticību izsīkst un ir pienācis laiks jaunas kreiso spēku partijas radīšanai. Tika nolemts 1990. gada 27. janvārī atklāt PASP XI (pēdējo) kongresu, kuram bija jāklūst arī par jaunas kreisas partijas dibināšanas kongresu. Kongresa sagatavošanai tika izveidota komisija, kurā „partijas vienotības” vārdā kopā ar reformatoriski noskaņotiem darbiniekiem darbojās arī jau sakompromitēti politiķi ar staļinisku pagātni. Tomēr kongresa organizēšanas komisijai iesniegtie dokumenti bija tendēti uz kreisas partijas izveidošanu pēc Rietumu sociāldemokrātijas parauga.

PASP rindās arvien noteiktāk sāka izdalīties divi galvenie virzieni: nosacīti sociāldemokrātiskais un ortodoksāli marksistiskais jeb, citiem vārdiem, reformistiskais un konservatīvais.

Pēdējā aizstāvji aktīvi uzstājās pret PASP likvidēšanu un sociāldemokrātiskas partijas, kura kapitālistisko attiecību atjaunošanas apstākļos nevarot nebūt pret strādnieku interesēm orientēta, radīšanu uz tās bāzes. Daudzās publikācijās bija izteikta doma, ka sociāldemokrātija var sekmīgi attīstīties tikai attīstīta kapitālisma apstākļos, bet valstīs ar neattīstītu vai sajukumā esošu ekonomiku kā Polijā sociāldemokrātiju izspiedīs vai nu labējie spēki ar diktatoriskām pretenzijām vai

administratīvo komandu sociālisms. Baiļu no draudošās pauperizācijas ietekmē šais aprindās plaši izplatījās ideja par valsts uzņēmumu lēnu un pakāpenisku sabiedriskošanu darbaļaužu interesēs akcionāru īpašuma formā.

Turpretī PASP CK pirmais sekretārs M. Rakovskis aizstāvēja uzskatu, ka liberālajai ekonomiskajai politikai, kas noraida sociālā taisnīguma ideju kā utopisku, ir vajadzīgs spēcīgs kreiss pretsvars, bet sociāldemokrātiem par sociālo taisnīgumu jācīnās ar līdzekļiem, ka ņemti no sociālistu, nevis komunistu arsenāla. Daļā Varšavas strādniecības, GL un AL bijušo cīnītāju rindās izkristalizējās lozungs: dziļām pārmaiņām – jā, pārmantojamības pārtraukšanai – nē! To atbalstīja arī daļa inteliģences. Šī virziena atbalstītāju vidū par galveno uzdevumu kļuva kreiso spēku vienotības panākšana.

1990. gada 27. janvārī notika pēdējais XI PASP kongress, kurš arī pieņēma šādu lēmumu. (Var atzīmēt, ka likumsargiem bija jāaizsargā kongresa dalībnieki no radikāli labēji noskaņotu jauniešu vardarbīgiem uzbrukumiem.)

Kongresā ziņojumu nolasīja PASP CK pirmais sekretārs M. Rakovskis. Ziņojumā bija vērtēta PASP pagātne, tas atspoguļoja gan PASP 40 gadu darbības perioda negatīvo vērtējumu tautas vairākuma apziņā, gan reformkomunistu izpratni par savu lomu partijas vēsturē, par viņu neveiksmju realizēt Polijas tautas interesēm atbilstošu politiku cēloņiem.

Tā, ziņojumā bija atzīmēts pirmajās pēckara desmitgadēs pastāvējušais poļu darbaļaužu masu entuziasms, kad efektīvi tika paveikta valsts industrializācija, urbanizācija, kultūras revolūcija, ierobežota sabiedrības diferenciācija, ko pirmkārt izmantoja līdz tam nabadzīgākie sabiedrības slāņi. Taču perspektīvā no tā visa maz labuma guva tie, kuri vairāk strādāja un bija ieguvuši augstāku kvalifikāciju. Pirmkārt tas attiecās uz inteliģenci. Tāpēc tieši tā izrādījās to cilvēku pirmajās rindās, kuri vērsās pret „reālo sociālismu”.

Pēc ziņotāja izteiktā vērtējuma 1956. gadā radusies partijas vadības un ierindas biedru masas apskaidrība, viņu vēlme panākt pēc iespējas lielāku savas partijas autonomiju, nevarēja nest rezultātus, jo „PSKP un PSRS politika pirmsgorbačova ērā, – protams, dažādā laikā un dažādā mērā – bija ar imperiālistisku raksturu.” Šīs politikas rezultāti īpaši negatīvi atklājās 1980. gadu sākumā, kad, kā to raksturoja M. Rakovskis, PSKP vadība, nesaprotot poļu strādnieku protestu cēloņus, izdarīja pastāvīgu spiedienu uz PASP vadību, pieprasot lai S. Kaņa un V. Jaruzelskis vestu enerģisku cīņu pret kontrrevolūciju, saprotot ar to „Solidaritāti”. Padomju vadība arī noteikti raudzījās, lai PASP vadībā tiktu izvirzīti komunisti, kuri par pareiziem atzina padomju pozīciju. T.s. „Brežņeva doktrīna” (1968) kā Damokla zobens bija pacelta pār PASP vadību, ierobežojot kompromisa iespējas, veicinot varas mehānisma iesīkstēšanu un tuvinot tā neizbēgamo sakāvi. Faktiski Polijai uzspiestais padomju sociālisma modelis bija viens no galvenajiem komunisma sakāves cēloņiem Polijā. Tāpēc sakāvi cieta ne tikai PASP, bet visa poļu tauta. Šīs sakāves cēloņi bija saistīti ar mēģinājumiem iedzīvināt ekonomisko mehānismu, kas balstījās marksistiskā sociālisma dogmās, tirgus regulatoru nomainā ar pilnīgu vai daļēju plānošanu, kas nozīmēja subjektīvu politisku regulēšanu. Tā izrādījās utopija, kas praksē radīja varenas birokrātiskās pārvaldes struktūras. Tieši tās noveda pie stagnācijas ekonomiskajā attīstībā, stimulu izzušanas jaunu, efektīvu lēmumu meklēšanai.

No 1956. gada vairākkārt uzsāktu reformu mēģinājumus M. Rakovskis raksturoja kā pussoļus, kad labi nodomi nebija saistīti ar problēmu dziļu izpratni, kad pat PASP X kongresa (1986) programma neizgāja ārpus „reālā sociālisma” politiskās un ekonomiskās sistēmas pilnveidošanās receptēm. Šāds „sociālisma” celtniecības strupceļš kļuva redzams tikai laika gaitā, kaut pastāvēja arī politiski virzieni, kuri norādīja, ka poļu tautai ir svešas komunistu realizējamās politiskās un ekonomiskās koncepcijas.

Kā galveno komunistiskās pārvaldes trūkumu V. Rakovskis nosauca atteikšanos no politiskās demokrātijas, kas teorētiski balstījās proletariāta diktatūras doktrīnā un praksē noveda pie vienas partijas diktatūras, kas pārtapa par personālu despotiju. PASP arvien vairāk kļuva par partiju, kura valstī sadalīja amatus un privilēģijas.

Kopumā ziņojumā bija secināts, ka PASP vairs neatbilst laika garam, tā izvirzītajiem uzdevumiem.

Jāatzīst, ka M. Rakovska pret PSKP un PSRS vadību vērstā kritika atbilda „laika garam”, un līdzīgi secinājumi un argumenti skanēja arī Padomju Savienībā. Taču tāpat jāatzīst, ka ziņojumā bija

vērojama arī vēlme mazināt pašu poļu komunistu atbildību par savām neveiksmēm. Pats M. Rakovskis atstāja savu partijas amatu un Polijas politisko arēnu, taču pēc aiziešanas pensijā aktīvi darbojās sabiedriskajā jomā.

PASP pēdējais kongress pārvērtās par jaunas kreiso spēku partijas dibināšanas kongresu. Ar kongresa delegātu lēmumu PASP kongress tika pārtraukts, lai tās pašas dienas vēlā vakarā (1990. gada 27. janvārī), atklātu jaunu kongresu (ilga līdz 29. janvārim), kura mērķis bija sākt jaunas partijas vēsturi. Par jaunās partijas kongresa dalībniekiem kļuva 1533 no 1663 PASP kongresa delegātiem.

Ilgstošu debašu rezultātā tā ieguva Polijas Republikas sociāldemokrātijas (*Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej*) – PRSD nosaukumu. Jau M. Rakovska ziņojumā bija uzsvērts, ka jaunā partija nedrīkst būt „boļševistiski-staļiniskās mentalitātes” nesēja, bet tai jāpievēršas „poļu sociālisma republikāniskajai vēsturei”. Pagātnes pārvarēšana tika saprasta kā atgriešanās pie sociālisma „europeiski-reformiskās”, bet tās ietvaros – tā poliskās izpratnes. Pēdējo projekta autori tulkoja kā „demokrātiskā republikānisma” attīstību un pilnveidi.

Kongress notika karstu diskusiju gaisotnē un dažādu viedokļu sadursmēs. Tomēr tika izstrādāti vairāki politiski dokumenti.

Par figūru, ar kuru daudzi saistīja cerības uz partijas atdzimšanu, šajā laikā kļuva A. Kvasņevskis. Viņa autoritāte kā personai, kas spēj uzturēt diskusiju, pieveikt tajā oponentu un vienlaikus ir atvērts dialogam, pieauga pēc „apaļā galda” un pēc viņa debatēm ar Ā. Mihņiku Gdaņskas un Poznaņas universitātēs. A. Kvasņevska labā runāja viņa atteikšanās no PASP CK sekretāra amata, kā arī tas, ka brīdī, kad partijas kongresā radās haosa atmosfēra, viņš spēja uzstāties ar gatavu jaunu partijas statūtu projektu.

Redzot auditorijas atbalstu, A. Kvasņevskis izvirzīja nosacījumu, ka viņš piekritīs vadīt partiju, ja iegūs tiesības nosaukt 60 cilvēkus, kuri tiks iekļauti tās vadībā. Tādas tiesības viņš arī saņēma. Šāds pēc būtības nedemokrātisks solis jaunajam vadītājam bija vajadzīgs, lai ieviestu vadībā cilvēkus, kuri bija orientēti uz nākotni, kuri zināja, kādas pārmaiņas valstij nepieciešamas.

36 gadus vecais A. Kvasņevskis tika ievēlēts par PRSD Galvenās valdes priekšsēdētāju, bet 44 gadus vecais L. Millers – tās ģenerālsēdētāru. (Vēlāk PRSD priekšsēdētāji pēc kārtas bija A. Kvasņevskis, J. Oleksa un L. Millers.) Polijas kreisie, piedzīvojot dziļu identitātes krīzi, spītīgi centās nostiprināties un atrast savu vietu jaunajos apstākļos. PRSD par savu mērķi izvirzīja demokrātisku sociālismu. Dibināšanas kongresā pieņemtā deklarācija bija tipisks sociāldemokrātu dokuments.

Savā ekonomiskajā programmā PRSD aizstāvēja tirgus ekonomiku ar intervencionālisma un valsts sociālās atbildības elementiem, dažādu sektoru pastāvēšanu tautsaimniecībā, valsts īpašumtiesību ierobežošanu līdz ekonomiski racionālām robežām. Tika uzsvērtā nepieciešamība nodrošināt darba ņēmēju sociālo aizsardzību, sociāli ekonomisko pārmaiņu sloga taisnīgu sadali starp visiem sociālajiem slāņiem. Partija uzskatīja, ka nav pieļaujams atzīt bezdarbu par pastāvīgu ekonomiskās dzīves elementu. Tiesības uz darbu tika definētas kā jebkurai personai neatsavināmas.

Jaunajā partijā gan iegāja tikai daļa PASP vadošo darbinieku un visai maz ierindas biedru. (1990. gada martā partijā bija 47 tūkstoši biedru.) Partijā vienojās galvenokārt centriski noskaņotie bijušie PASP biedri, pensionāri, veterāni, vides aizsardzības u.c. entuziasti. PRSD darbībā piedalījās dažādas arodbiedrību organizācijas, tostarp arī Vispolijas arodbiedrību savienība (*Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych*) – VAS. Reģistrēta partija tika 1990. gada 23. augustā.

PASP deputātu klubs Seimā pieņēma „Demokrātisko kreiso spēku parlamentārā kluba” (*Parlamentarny Klub Lewicy Demokratycznej*) nosaukumu. Līdz 1991. gada oktobrim Seimā bija 23 kluba biedru. Par kluba priekšsēdētāju kļuva V. Cimoševičs.

PRSD kļuva par PASP tiesību pārmantotāju. Pamatīga cīņa izvērsās par PASP materiālo īpašumu. Daļa no tā bija iegūta par valsts līdzekļiem, tāpēc arī liela daļa agrākās PASP mantas pārgāja valsts rokās, tikai daļu mantoja PRSD. 1990. gada 9. novembrī Seims pieņēma „Likumu par bijušās PASP aktīvu pārņemšanu”. (*Ustawa z dnia 9 listopada 1990 r. o przejęciu majątku bylej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*) Daļu PASP īpašumu līdz 1992. gadam nonāca galvenokārt vietējo pašvaldību rokās. Juridiskie strīdi par atlikušo daļu turpinājās līdz 2000. gadam.

Var teikt, ka PASP pārveidojās par kreisi centrisku partiju, kas, gan pārveidotā veidā, joprojām bija viens no galvenajiem politiskā procesa dalībniekiem Polijā. (1993. gadā A. Kvasņevskis diezgan ietilpīgi raksturoja savus politiskos partnerus: „Mēs vienkārši esam jaunie kreisie jaunajā Polijā.” Daži bijušā komunistiskā režīma reformu spārna līderi ieņēma augstus amatus valstī: A. Kvasņevskis kļuva par prezidentu, bijušais Centrālās komitejas sekretārs Ļ. Millers – premjerministru.)

Tā paša PASP XI kongresa noslēgumā uz PASP pamatiem radās arī T. Fišbaha (starp citu, 2001.–2005. gadā viņš bija Polijas sūtnis Latvijā) vadītā Polijas Sociāldemokrātiskā savienība (*Polska Unia Socjaldemokratyczna*), kura gan drīz pārstāja pastāvēt. Veidojās arī vairākas atsevišķas sīkākas politiskas organizācijas, kurās darbojās bijušie PASP biedri.

PASP pašlikvidēšanās vēl vairāk palielināja „Solidaritātes” aprindu pārsvaru uz politiskās skatuves.

Pārmaiņas skāra arī PASP bijušās sabiedroto partijas – AZP un SD. Bijušie PASP sabiedrotie, īpaši AZP, visas savas neveiksmes tagad skaidroja kā rezultātu savienībai ar PASP, visu atbildību un vainu par kļūdām un neveiksmēm valsts un tautsaimniecības attīstībā uzvēla tai. 40 gadu garumā PASP realizēto politiku tagad AZP biedri sauca par noziedzīgu, it kā viņi paši nebūtu piedalījušies tās realizācijā un labprāt izmantojuši viņiem piedāvātās iespējas varas augļu sadalē. Dienas gaismā tika celti pārmēti par 1947. gada viltotajām vēlēšanām, nelikumīgajām cīņas metodēm pret S. Mikolaičika piekritējiem, t.i. – fakti, kurus komunisti tolaik vairs nenoliedza.

Apvienotā Zemnieku partija (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe*) 1989. gada 26.-27. novembrī pārveidojās par Polijas zemnieku partiju „Atdzimšana” (*Polskie Stronnictwo Ludowe "Odrodzenie"*). Partija paziņoja par savu neatkarību, noraidīja bijušo sadarbību un faktisko atkarību no PASP, deklarēja gatavību atgriezties pie Polijas zemnieku – ļudoviešu kustības tradīcijām.

1990. gada maijā tika izveidota vienota Polijas Zemnieku partija (*Polskie Stronnictwo Ludowe*) – PSL. Tajā apvienojās Polijas zemnieku partijas „Atdzimšana”, atjaunotās Polijas Zemnieku partijas, kura bija darbojusies starpkaru periodā un pirmajos pēckara gados, un dažu Polijas Zemnieku partijas „Solidaritāte” (*Polskie Stronnictwo Ludowe „Solidarność”* – bija radusies 1989.gadā uz Zemnieku – fermeru arodbiedrības „Solidaritāte”, kura savukārt bija dibināta 1981.gadā, bāzes) reģionālo organizāciju pamata. Kopā partija apvienoja ap 400 000 biedru.

Partija atteicās no pēckara gadu desmitu ideoloģiskā mantojuma, kā arī pretenzijām uz tiesībām pārstāvēt visu zemniecību. Taču šīs partijas mugurkauls joprojām bija lauku birokrātija, tās teritoriālās struktūras ne tikai izdzīvoja, bet arī nostiprinājās. (Starp citu, visas zemnieku partijas un grupas kritiski vērtēja jaunās valdības darbību lauksaimniecības jomā.)

Turpmāk PSL politiskā programma tāpat, kā tās priekšteču starpkaru periodā programmas, balstījās uz agrārisma doktrīnas pamata. Polijas zemnieku partija uzstājās par valsts

intervencionālismu tautsaimniecībā, īpaši lauksaimniecībā un privatizācijas tempu ierobežošanu, atbalstīja Polijas iestāšanos Eiropas Savienībā tikai tad, ja tai tiek piešķirti izdevīgi nosacījumi. Vairākos sabiedrību saviļņojošos jautājumos (attieksme pret homoseksuālu laulību reģistrāciju, abortu atļaušanu, vieglo narkotiku legalizāciju, baznīcas atdalīšanu no valsts) PSL uzstājās no konservatīvām pozīcijām, izvirzīja priekšlikumu likvidēt Senātu, bet radīt Pašvaldību palātu, nodrošināt bezmaksas izglītību un veselības aizsardzību, pēc ASV un tās sabiedroto iebrukuma Irākā (2003) nekavējoties izvest Polijas karaspēku no tās.)

Vēl 1939.gadā dibinātā Demokrātiskā partija (*Stronnictwo Demokratyczne*) daudzpartiju sistēmas formēšanās apstākļos izvērsās strīdi par politisko kursu un darbības formām, kā rezultātā partiju atstāja daudzi tās aktīvisti. Poļu sociologs un publicists J. Majčereks pat runāja par tās sabrukumu. Tomēr 1990. gadā SD skaitīja savās rindās pāri par 100 000 biedru (galvenokārt inteliģences, amatnieku, tirdzniecības darbinieku pārstāvju). Partijas programmā tika uzsvērtā nepieciešamība attīstīt privātsektoru un brīvu uzņēmējdarbību, uzlabot inteliģences stāvokli, palīdzēt amatniecības attīstībai. (1991. gadā Seima vēlēšanās partija ieguva 1 mandātu. Turpmāk atsevišķi partijas pārstāvji iegāja Seima sastāvā no dažādu partiju apvienotajiem sarakstiem.)

Uz laiku samērā populāra kļuva arī atjaunotā Polijas Sociālistiskā partija (PSS), kuras pievienošanu par vardarbīgu (1948) Polijas Strādnieku partijai 1990. gada sākumā atzina arī A. Kvasņevskis un citi nu jau bijušie PASP biedri. Polijas Sociālistiskā partija tika dibināta 1990.gada oktobrī t.s. XXV atjaunošanas kongresā, kurā piedalījās vairāku iekšzemes un vienas ārzemju sociālistu grupas pārstāvji. Partija sevi pasludināja par pirmskara PPS ideju pārmantotāju. Par savu mērķi partija paziņoja neatkarīgas un demokrātiskas Polijas uzcelšanu, noraidīja jebkādu iespēju sadarboties ar „postkomunistiskajām struktūrām”. Tiesa, vēlāk lielu vēsturisku ceļu nogājusī PSS sadalījās vairākās frakcijās.

Pēc parlamenta vēlēšanām 1989. gadā daļa Poļu Sociālistiskās jaunatnes savienības (*Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej*) biedru pārgāja citās, alternatīvās organizācijās. Pēc dažiem vērtējumiem Savienības biedru skaits 1990. gadā samazinājās līdz 200 000. Savienības IV kongress 1990. gada oktobrī apstiprināja, ka tās galvenais uzdevums ir jaunatnes ekonomisko un politisko interešu aizsardzība. Turpinājās biedru skaita samazināšanās līdz desmitiem tūkstošu.

1990. gadā notika Lauku jaunatnes savienības IV kongress, kurš savos lēmumos norādīja, ka kā sabiedriski-profesionāla jaunatnes organizācija, savienība atbalsta agrārisma idejas, deklarē atvērtību visiem, neatkarīgi no viņu pasaules uzskata un politiskajām simpātijām.

Bez nosauktajām Polijā darbojas arī vairākas citas: liberālas, kristīgas, demokrātiskas un nacionālistiskas orientācijas jaunatnes organizācijas, grupējumi un pulciņi.

Arvien vairāk radikalizējās labējā spārna opozīcija, kas nepiedalījās „apaļā galda” sanāksmē. Tā prasīja ātri likvidēt visu atlikušo no PTR, postkomunistiskos spēkus izslēgt no politiskās dzīves, izveidot stipru valsti, kuras ideoloģijā valdītu nacionālās tradīcijas un katoliskās vērtības.

1990. gada pavasarī kļuva acīmredzams, ka evolucionāro politisko pārvērtību, ko ievadīja „apaļā galda” darba laikā panāktās vienošanās, sākuma posms ir izsmelts. Mainījās politisko spēku samērs: viena no „apaļā galda” pusēm – PASP beidza pastāvēt, tās pēctece PRSD pagaidām nebija konkurences spējīga. Reformu procesa vadība nonāca „Solidaritātes” politiķu rokās. Uz „apaļā galda” vienošanos pamata izveidotās iestādes: parlaments, prezidents un citas, ātri zaudēja savu lēģitimitāti un ietekmi.

„Solidaritātes” nometnes vienotības sabrukums bija neizbēgams, to nebija grūti paredzēt. Jau 1989.–1990. gadu mijā tajā arvien skaidrāk iezīmējās divas orientācijas. Vienas piekritēji pievērsās

liberālas, laicīgas valsts redzējumam un galvenos draudus saskatīja daļas poļu nacionālismā, klerikalismā un ksenofobijā.

Otras atbalstītāji bija tuvi katolicismam un konservatīvismam, un par svarīgākajiem pretiniekiem uzskatīja postkomunistus, kuru ietekmi vērtēja kā joprojām ļoti augstu.

Sākās strīdi un norobežošanās to spēku vidū, kuri atbalstīja T. Mazovecka valdību. Tādejādi izrādījās, ka Polija vēl nebija paguvusi spert pirmos soļus stabilizācijas virzienā, kā opozicionāru – bijušo sabiedroto vidū izraisījās konflikts. „Solidaritātē” pastiprinājās ideoloģiskā un politiskā dezintegrācija, arvien izteiktākas kļuva domstarpības tās vadībā. Tajā sāka dominēt tendence pārņemt visu varu valstī.

1989. gada decembrī Ļ. Valensa nāca klajā ar iniciatīvu piešķirt valdībai ārkārtas pilnvaras, dodot tai tiesības izdot dekrētus, lai paātrinātu pārmaiņas valstī. (Faktiski „Solidaritātes” līderis, kaut arī bija nosodījis iepriekšējās vadības ārkārtas pasākumus 80. gadu sākumā, tagad pats aicināja uz ārkārtas pasākumiem, demokrātijas ierobežošanu.) Šī iniciatīva nesaņēma T. Mazovecka valdības atbalstu.

Politikā neatrada kopīgu valodu gan jautājumā par vietējo pašvaldību vēlēšanu laiku, gan attiecībā uz padomju karaspēka izvešanu. Risinot pēdējo jautājumu, T. Mazoveckis centās ievērot piesardzību, jo tajā laikā vēl nebija vienošanās starp pārmaiņu procesos esošajām Poliju un Vāciju. Turpretī Ļ. Valensa sarunā ar padomju sūtni V. Brovikovu, pieprasīja nevilcinoties uzsākt karaspēka izvešanu. Šādu dažādas nozīmes sadursmju bija daudz.

1990. gada pavasarī un vasarā „Solidaritātē” arvien lielāku ietekmi ieguva līderu grupa, kas pieprasīja paātrināt politiskās izmaiņas un pārtraukt „apaļā galda” vienošanās, īstenot demokrātiskas prezidenta un parlamenta vēlēšanas. To vadīja Ļ. Valensa, kurš baidījās palikt politiskās dzīves ceļmalā un uzsāka kampaņu pret saviem valdībā tikušajiem līdzgaitniekiem, cenšoties pēc iespējas ātrāk ieņemt valsts prezidenta posteni.

Ja 1990. gada 10. februārī Ļ. Valensa vēl aicināja uz mērenību, atbalstīja T. Mazovecka valdību, samierinoši runāja par PRSD, noraidīdams izteicās par Seima un Senāta pirmstermiņa vēlēšanu ideju un pauda bažas par „Solidaritātes” pārveidošanu par monopolistisku politisku spēku, tad jau 15. februārī Ļ. Valensa vadītā „Solidaritātes” līderu grupa izvirzīja pretenzijas T. Mazovecka kabinetam par nepietiekami enerģisku antinomenklatūras politiku. 1990. gada aprīlī Ļ. Valensa nosauca valdības veikto politisko reformu gaitu par pārāk lēnu, bet tās sekas vērtēja kā smagu slogu strādniekiem.

Otra „Solidaritātes” vadošo personību daļa, kas atbalstīja T. Mazovecka politiku, izteicās par labu politiskās sistēmas restrukturizācijas turpināšanai demokrātiskā virzienā evolucionārā ceļā un pret šķelšanās paātrināšanu „Solidaritātes” vadošajā grupā.

Starpt šīm divām grupām sākās asa politiska cīņa, ko sauca par „karu virsotnēs”. Ļ. Valensas atbalstītāji asi kritizēja T. Mazovecki par centieniem pavilkt „treknu līnijas” zem pagātnes. Premjera kritiķi no „Solidaritātes” pauda nožēlu, ka „komunistiskās Bastīlijas” iespaidīgas iznīcināšanas vietā notika klusas vēlēšanas un pēc tam mierīga varas nodošana. Viņi negribēja pieņemt kompromisu ar vakardienas ienaidniekiem, viņi cerēja realizēt „taisnīgumu” par „pazemošanas un pakļaušanās gadiem”, viņi ilgojās pēc attriebības, nevis pēc izlīgšanas.

Ļ. Valensa pārmeta T. Mazovecka valdībai arī apņēmības trūkumu veikt Polijas dekomunizāciju. 1990. gada maija sākumā intervijā amerikāņu laikrakstam „The Washington Post” Ļ. Valensa apsūdzēja T. Mazovecki un viņa atbalstītājus varas monopolizēšanā un solīja vest pret viņiem „pastāvīgu politisko cīņu”. 13. maijā vienā no sanāksmēm viņš teica: „Ja virsotnēs mums pastāv

miers, tad zemāk noris karš. Tāpēc es aicinu jūs uz cīņu.” Šo Ļ. Valensas izteikumu varēja interpretēt šādi: sabiedrības noskaņojumam un spriedzei strauju un sarežģītu pārmaiņu procesā ir jāatspoguļojas dažādu spēku reālajā politiskajā sāncensībā, tāpēc ir vajadzīgs „karš virsotnēs”, lai „apakšā”, t.i. sabiedrībā valdītu miers. 1990. gada jūnijā Ļ. Valensas kontrolē nonāca Pilsoņu padome.

„Solidaritātē” brieda šķelšanās. „Kara virsotnēs” virspusē gan atradās divu politiku – Ļ. Valensas un T. Mazovecka konflikts, taču aiz tā atradās atšķirīgs redzējums par Polijas politisko attīstību. T. Mazoveckis jau 1990. gada pavasarī norādīja: „Jautājums ir par to, vai Polijā ir jābūt demokrātijai, kurai mēs visi pakļaujamies, vai arī demokrātija jāpakārto personībām ar vislielākajiem nopelniem.”

T. Mazoveckis uzstāja uz nepieciešamību ievērot „apaļā galda” vienošanās, savukārt viņa oponenti uzskatīja, ka agrākie līgumi ir zaudējuši savu nozīmi strauji mainīgās situācijas dēļ gan Polijā, gan pasaulē kopumā.

Formāli „karš virsotnēs” sākās ar strīdiem par pilsoņu komiteju likteni, kurām bija galvenā loma 1989. gada jūnija vēlēšanu organizēšanā. Divi izdevumi kļuva par sava veida konfrontācijas ieročiem – „*Gazeta Wyborcza*”, kuras vadītājs bija Ā. Mihņiks un kura pārstāvēja T. Mazovecka pusi, un „*Tygodnik Solidarność*”, kura aizstāvēja Ļ. Valensas pozīcijas. 1990. gada septembrī Ļ. Valensa paziņoja, ka „*Gazeta Wyborcza*” nav tiesīga izmantot „Solidaritātes” logotipus.

Ļ. Valensa turpināja kritizēt T. Mazovecki, apsūdzot viņa valdību lēnā darbībā un apņēmības trūkumā veikt Polijas dekomunizāciju. Ļ. Valensa publiski un rupji apsūdzēja T. Mazovecki varas monopolizēšanā, kā arī no populistiskām pozīcijām uzbruka Ļ. Balceroviča ievadītajām ekonomiskajām reformām. (Tiesa, no otras puses, jāatzīst, ka valdība pastāvošajā situācijā varēja daudz-maz netraucēti darboties tikai „Solidaritātes” autoritātes aizsegā.) Ļ. Valensa apsūdzēja valdību par to, ka tā nepietiekami ātri virza politiskās un ekonomiskās reformas. T. Mazoveckis un viņa komanda toties kritizēja „Solidaritātes” priekšsēdētāja politisko stilu un viņa politisko domāšanas veidu.

Cīņa starp Ļ. Valensas un T. Mazovecka komandām ieguva arvien izteiktākas formas. Faktiski tas bija savulaik „Solidaritātē” lolotā utopiskā sapņa par plašas valsts mēroga pilsoniskas un sociālas kustības pastāvēšanas sabrukums un sākums reālas Polijas parlamentārās demokrātijas sistēmas izveidei. Tāpat kā visā Polijas vēsturē, arī „Solidaritātes” vēsturē komunistiskā režīma krišana iezīmēja jaunu nodaļu. Guvusi uzvaru pār PASP, „Solidaritāte” nonāca politiskās partijas lomā, kurai tā bija daudz mazāk sagatavojusies – un drīz sāka zaudēt popularitāti.

„Karš virsotnēs” paātrināja politiskās pārmaiņas. Seims 8. martā pieņēma likumu par teritoriālo pašpārvaldi, kuram un gaidāmajām vēlēšanām vajadzēja saraut bijušās PASP nomenklatūras neformālās saites un nodrošināt „Solidaritātes” nākšanu pie varas uz vietām.

Līdz 1990. gadam pašvaldību struktūras sastāvēja no tautas padomēm, kas bija veidotas pēc hierarhijas principa un kuru locekļus uz 3 gadiem ievēlēja attiecīgo teritoriālo vienību iedzīvotāji. Formāli vēlētaji varēja atsaukt deputātus. Tautas padomes vadīja vietējās ekonomiskās, sociālās un kultūras aktivitātes un saskaņoja vietējās vajadzības ar visas valsts vajadzībām.

Jaunais likums ieviesa pilnīgu pašpārvaldi pilsētu un kopienu (gminu) līmenī. Turpmāk kopienas un pilsētas tika uzskatītas par iedzīvotāju pašpārvaldes vienībām. Tās ieguva juridisko personu tiesības rīkoties ar komunālo īpašumu un savus finansēšanas avotus. Tikai vojevodistu līmenī palika valdības administrācija. (Kopš 1990. gada līdz 1998. gada beigām vietējās pārvaldes galvenā vienība bija kopiena (gmina) – pavisam pastāvēja 2 121 kopiena.)

Vēlēšanas vietējās teritoriālajās pašvaldībās notika 1990. gada 27. maijā. Tās atnesa „Solidaritātei” uzvaru. Pilsoņu komiteju pārstāvji ieguva vairāk nekā 42% mandātu. Atbalsts kreisajiem spēkiem bija krietni mazāks. Kaut arī PRSD pašvaldību vēlēšanās saņēma aptuveni miljona vēlētāju balsis un ap 700 partijas kandidātu ieguva vietas pašvaldību iestādēs, tomēr atbilstoši sabiedrības noskaņojumam 1990. gada 7. jūlijā Č. Kisčaks un citi ministri, kuri savulaik valdībā pārstāvēja gada sākumā likvidēto PASP, atkāpās no saviem amatiem.

Ģenerālis Č. Kisčaks pēc tam pārtrauca politisku darbību (jau 1990. gada janvārī, sabrūkot PASP, Č. Kisčaks atkāpās no visiem partijas amatiem), taču bijušie oponenti viņu mierā neatstāja. Tie uzsāka enerģisku ģenerāļa vajāšanu. Pret viņu tika ievadītas vairākas tiesas prāvas.

1996. gadā ģenerālis tika tiesāts par it kā šifrētas pavēles izdošanu, kas ļāva izmantot ieročus pret streikotājiem. Tiesa viņu attaisnoja.

Nākamajā procesā 2004. gada martā Polijas tiesa bijušo „sociālistiskās” Polijas iekšlietu ministru, kas 1981. gadā ieviestā karastāvokļa laikā varas iestādēm piešķīra tiesības izmantot šaujamieročus, lai apspiestu protestus, atzina par vainīgu streikojošu kalnraču nāvē 1981. gada decembrī, kaut viņš apgalvoja, ka nejūtas vainīgs, jo viņa pavēle nebija tieši saistīta ar šo cilvēku nāvi. Tiesa ģenerālim piesprieda 4 gadu cietumsodu (amnestijas rezultātā sods tika samazināts līdz 2 gadiem un tā izpilde tika atlikta). Tā 78 gadu vecais Č. Kisčaks bija pirmais Polijas „sociālistiskā” režīma līderis, kurš tika notiesāts par 80. gadu sākumā veiktajām darbībām, kuru mērķis bija apspiest demokrātijas atbalstītāju kustību. Soda nosacītais raksturs tika skaidrots ar to, ka kopš notikumiem bija pagājis ilgs laiks un Č. Kisčaks vēlāk sekmēja „sociālistiskā” režīma mierīgu sabrukumu. Taču apelācijas tiesa lika tiesu atkārtot.

Trešais process sākās 2006. gadā, bet apsūdzētais slimības dēļ nevarēja piedalīties tiesas procesā. 2008. gada 10. jūlijā tiesa nolēma, ka bijušais iekšlietu ministrs ir tikai „netīši vainīgs” kalnraču nāvē 1981. gadā, un lietu izbeidza.

2010. gada februārī sākās kārtējā tiesa par deviņu ogļraču nāves veicināšanu. Varšavas rajona tiesa 2011. gada 26. aprīlī attaisnoja ģenerāli.

(Jāuzsver, ka praktiski neviens no PTR partijas un valsts vadītājiem netika sodīts par savas varas gadus paveiktajiem noziegumiem. Tiesas procesi par viņiem ieilga gadiem un tradicionāli beidzās vai nu ar attaisnošanu, vai ar apsūdzību atcelšanu apsūdzēto veselības stāvokļa dēļ. Tiem, kas neieņēma augstus amatus, paveicās mazāk. Tā, 2007. gada 1. jūnijā 15 bijušie policisti saņēma sodus par deviņu cilvēku nogalināšanu nemieru Vujekas ogļraktuvēs (*Kopalnia Węgla Kamiennego Wujek*) apspiešanas laikā. Ierindas policisti tika notiesāti uz no divarpus līdz trīspus gadiem cietumā, vienības komandieris – uz vienpadsmit gadiem.)

Paralēli 2007. gadā Č. Kisčaku apsūdzēja par kopā ar citiem toreizējiem PTR vadītājiem veiktu organizētu sazvērestību ar mērķi izdarīt noziegumus, kas saistīti ar pilsoņu brīvības atņemšanu, fiziskās integritātes, korespondences konfidencialitātes un darba tiesību pārkāpumiem – faktiski par kara stāvokļa ieviešanu 1981. gadā. 2012. gada 12. janvārī Varšavas rajona tiesa nosprieda, ka Č. Kisčaks kopā ar V. Jaruzeļski u.c. izveidojis bruņotu noziedzīgu grupējumu, kas sagatavoja un veica kara stāvokļa nelikumīgu ieviešanu PTR 1981. gada decembrī. Č. Kisčakam tika piesprieda brīvības atņemšana uz 4 gadiem, tomēr, pamatojoties uz 1989. gada amnestiju, tiesa to samazināja uz pusi, t.i. – līdz 2 gadiem un noteica tā izpildes nosacītu atlikšanu apsūdzētā vecuma un veselības dēļ uz 5 gadu periodu. 2013. gada 5. jūnijā apelācijas instances tiesa tiesvedību apturēja atbildētāja veselības dēļ. Turpretī 2014. gada jūlijā apelācijas tiesa nolēma, ka Č. Kisčaks var piedalīties tiesas procesos. 2015. gada 15. jūnijā apelācija tika noraidīta, un spriedums kļuva galīgs un saistošs. Jau ilgais tiesvedības process ļauj domāt, ka vismaz daļa tiesnešu jūta savu darbību politizēto, no tiesiskā viedokļa apšaubāmo raksturu.

Taču šāda pret ģenerāli vērsto procesu gaita neapmierināja viņa ienaidniekus, kuri alka atreibības. Tika atrasts arī oficiāls iegansts viņa notiesāšanai. Uz 2 LGBT (LGBT – akronīms, ar ko apzīmē lesbietes, gejus, biseksuālus un transpersonas) iesnieguma pamata Nacionālās piemiņas institūta (*Instytut Pamięci Narodowej*, radīts 1998. gadā) Ščecinas nodaļa 2008. gada aprīlī nosūtīja tiesai apsūdzību par ģenerāļa 1985. gadā pieņemto lēmumu kādu policijas virsnieku atlaist no darba par atļauju meitai doties uz pirmo komūniju (piedalīšanos svētajā

vakarēdienā). Liecinieki apgalvoja, ka atlaišanas iemesls bijis šis, bet nevis oficiāli dokumentā norādītais. Č. Kisčaks tika atzīts par vainīgu reliģiskā diskriminācijā un viņam piesprieda divus gadus cietumsoda bez tiesībām uz amnestiju.

Č. Kisčaks nomira 2015. gada 5. novembrī. Īpašā preses paziņojumā plašsaziņas līdzekļiem Valsts aizsardzības ministrija informēja, ka ģenerālis netiks apbedīts Varšavas militārajos kapos (*Pomazki Wojskowe*), kur atdusas daudzi poļu militārie un valsts darbinieki. Viņš tika apglabāts bez militāra goda atdošanas Varšavas pareizticīgo kapsētā.

Pēc pašvaldību vēlēšanām „Solidaritātē” nobrieda šķelšanās un no tās atdalījās vairākās politiskās partijas.

Jaunu partiju veidošanās Polijā formāli tika aizsākta ar likumu par politiskajām partijām, kuru Seims pieņēma 1990. gada 28. jūlijā. Saskaņā ar to partijas izveidošanai un reģistrēšanai pietika ar 15 cilvēku parakstiem, no kuriem trijiem nācās galvot par partijas darbības atbilstību Konstitūcijas prasībām, kā arī par nezināmu slepenu un ārvalstu finansējuma avotu neesamību. Ne programmas, ne statūtu esamība nebija iekļauta reģistrācijas priekšnosacījumu sarakstā, pietika ar juridisko adresi. Tiesa, „Solidaritātes” iekšienē partiju veidošanas procesi tika apzināti bremsēti. Valdība uzskats, ka reformu veikšanai ir nepieciešama vienotība.

Taču faktiski jaunu partiju veidošanās sākās jau agrāk. Pati arodbiedrību savienība nebija viendabīga, arvien izteiktākas kļuva domstarpības tās vadībā. „Solidaritāte” sašķēlās, kas bija neizbēgami pēc tam, kad tai nācās uzņemties atbildību par valsts varu un pieņemt lēmumus, kuri vienus apmierināja, bet citus – nē.

„Solidaritātes” politiskā elite sašķēlās liberāļos, kristīgajos demokrātos, republikāņos, konservatīvajos, agrārijos, sociāldemokrātos, nacionālistos utt. Tā sāka aktīvi grupēties ap atšķirīgi orientētiem līderiem.

L. Valensa gan tika atkārtoti ievēlēts par „Solidaritātes” priekšsēdētāju, taču varēja redzēt, ka atbalsts viņam sarūk. Viens no viņa galvenajiem līdzgaitniekiem un vienlaikus konkurentiem V. Frasiņiuks pārstāja viņu atbalstīt.

1990. gada maijā divu no „Solidaritātes” līderiem brāļu Ļeha un Jaroslava Kačiņsku vadībā izveidojās partija ar centrisku un kristīgi-demokrātisku virzību „Centrisko spēku savienība” (*„Porozumienie Centrum”* – PC), kuras priekšgalā atradās J. Kačiņskis un kura tolaik atbalstīja Ļ. Valensu. Viņš formāli neiesaistījās partijā, bet visos iespējamajos veidos demonstrēja savu atbalstu tai. Citi Polijas Politikas vērtētāji gan atzinuši, ka, lai arī ārēji „Centrisko spēku savienību” „izskatījās kā partija, kas atbalsta Ļ. Valensu”, starp J. Kačiņski un „Solidaritātes” līderi nebija pilnīgas vienprātības. J. Kačiņskis neuzskatīja sevi par „Ļ. Valensas cilvēku” un mēģināja spēlēt neatkarīgu politisko lomu. Jaunā partija izlēmīgi iebilda pret pirmā nekomunistiskā premjerministra T. Mazovecka piedāvāto „treknās līnijas” politiku, tās programma bija izteikti vērsta pret sociālismu un ietvēra neapšaubāmu antikomunismu. („Centristisko spēku savienība” vēlāk kļuva par poļu „labējo” pievilksanas centru un radīja pamatu partijai „*Akcja Wyborcza Solidarność*” – AWS (Vēlēšanu akcija „Solidaritāte) un pēc tam partijai „*Prawo i Sprawiedliwość*” – PiS” (Likums un taisnīgums).)

1990. gada jūnija beigās tika nodibināta pēc rakstura liberāla partija – „Liberāli demokrātiskais kongress” (*Kongres Liberalno-Demokratyczny* – KLD) ekonomista J. Bielecka vadībā. Kaut LDK mēģināja sevi pozicionēt kā veiksmīgu cilvēku apvienību, kas cenšas iziet ārpus apburtā loka, ko veidoja komunistu un „Solidaritātes” konfrontācija, liberāļi aktīvi palīdzēja Ļ. Valensam 1990. gada prezidenta vēlēšanās, tādējādi darbojoties kā UD – T. Mazovecka atbalsta bāzes pretinieki.

1990. gada 16. jūlijā Ā. Mihņiks, J. Kuroņs, B. Geremeks, V. Frasiņiuks, Z. Bujaks uzsāka sociāli-liberālas partijas „*Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna*”. (Pilsoniskā kustība – demokrātiskā darbība) izveidi. Tā atbalstīja T. Mazovecki.

1991. gadā grupa partijas biedru Z. Bujaka vadībā nodibināja jaunu partiju „*Ruch Demokratyczno-Spoleczny*” („Demokrātiski-sociālā kustība”) ar sociāldemokrātisku raksturu. 2001. gadā daļa bijušo partijas biedru pieslēgās partijai „Polijas Republikas pilsoniskā platforma” („*Platforma Obywatelska Rzeczypospolitej Polskiej*”).

Bez tam 1990. gada 4. augustā pārliecinātu sociālisma piekritēju grupa no „Solidaritātes” K. Modzeļevska, R. Bugaja un J. Lipska vadībā paziņoja par organizācijas „*Solidarność Pracy*” (Darba solidaritāte) izveidi. Šīs politiskās apvienības mērķis bija apvienot kreisos sociāldemokrātus gan no „Solidaritātes”, gan bijušās PASP. 1992. gadā tā apvienojās ar citām organizācijām un izveidoja partiju „*Unia Pracy*” (Darba savienība) ar sociāldemokrātisku ievirzi. Tā bija vienīgā kreisa partija, izveidota no „Solidaritātes”.

Izveidojās arī vairāk nekā desmit mazu partiju, kas apelēja pie „Solidaritātes” tradīcijām un ideāliem no tās pirmsākumiem. Šo, uz „Solidaritātes” bāzes izveidojušos partiju vairākums bija ar labēju orientāciju.

Rezultātā radās iespaids, ka politiskais svārsts strauji sašūpojās labējā virzienā. Jāatzīmē gan, ka lielākā daļa „Solidaritātes” elites izveidoto partiju faktiski joprojām palika tikai protopartijas, amorfas vienības, kurām nebija kaut cik plašas bāzes sabiedrībā.

Saskaņā ar viņu politisko nostāju, vienas no šīm partijām bija mērenas, centristiskas virzības, citas – labēji radikālas ar prasībām „pabeigt antikomunistisko revolūciju līdz galam”.

Raksturīga bija ārkārtīgi aizdomīgā, gandrīz pilnīgi negatīvā vairuma no „Solidaritātes” nākušo politiķu attieksme pret PASP pārveidošanu par sociāldemokrātisku kreisu partiju. Vēlāk labējā flanga partijas izrādīja tendenci noraidīt visas kreiso iniciatīvas, balstoties tikai uz faktu, ka to autori nāca no kreisajām aprindām, bet partijas, kas ar tiem sadarbojās, apvainoja gandrīz vai valsts nodevībā. No „Solidaritātes” nākušie labējie spēki mēģināja politiski izolēt jaunos Polijas sociāldemokrātus, taču otrajiem izdevās pārvarēt izolāciju un pārvērsties konstruktīvā opozīcijā.

„Solidaritātes” nometnes sabrukums pavēra ceļu normālas parlamentāras demokrātijas veidošanai.

Paralēli jaunu partiju veidošanās procesam 1990. gada pavasarī un vasarā „Solidaritātes” aprindās pieauga pieprasījums pēc V. Jaruzeļska atkāpšanās no prezidenta amata. Pēc „Centra savienības” iniciatīvas tika vākti paraksti aicinājumam V. Jaruzeļskim atkāpties.

Skaidri iezīmējās L. Valensas centieni cīnīties par prezidenta amatu. (1990. gada 17. septembrī – desmitajā gadadienā kopš viņa ievēlēšanas 1980. gadā par toreiz izveidotās „Solidaritātes” Nacionālās koordinācijas komisijas priekšsēdētāju – Ļ. Valensa atklāti paziņoja par nodomu kandidēt uz Polijas prezidenta amatu.)

Līdz ar PASP likvidēšanu V. Jaruzeļskis zaudēja savu politisko atbalsta bāzi. Viņa politiskā loma sistemātiski mazinājās. Neraugoties uz to, ka prezidentam formāli bija plašas pilnvaras, viņš apzināti ierobežoja savu lomu, ļaujot atbildību uzņemties citām valsts pārvaldes iestādēm. Tādējādi viņš radīja apstākļus parlamentārās demokrātijas sistēmas veidošanai valstī.

Pēc rūpīgas situācijas analīzes V. Jaruzeļskis pieņēma savu pēdējo politisko lēmumu par priekšlaicīgu atkāpšanos no prezidenta amata. Tomēr viņš piekrita nodot šo posteni tikai tādām valsts vadītājam, kurš tiktu ievēlēts vispārēju vēlēšanu rezultātā.

V. Jaruzeļskis uzskatīja, ka pēc viņa par prezidentu jāklūst T. Mazoveckim, kurš pēc ģenerāļa domām vairāk atbilda prezidenta lomai nekā Ļ. Valensa. T. Mazoveckis turpretī uzskatīja, ka

V. Jaruzelskis veido vislabāko piesegumu sarežģītajām reformām un tolaik Ļ. Valensas prezidentūra būs vēl pāragra. Pats viņš vēl nebija gatavs kandidēt.

1990. gada septembrī V. Jaruzelskis par savu iespējamo atkāpšanos runāja ar primasu J. Glempu. Viņš organizēja vairāku bīskapu un politiķu – galveno politisko spēku pārstāvju tikšanos, kuru vēlāk nosauca par „tējas dzeršanu pie primasa”. Tās laikā Ļ. Valensa uzstāja, ka nepieciešams pasteidzināt notikumus, jo cilvēki nesaprotot, kāpēc V. Jaruzelskis vēl joprojām paliek prezidenta amatā. Ļ. Valensa pamatoti baidījās, ka „Solidaritāte” reformu nesto grūtību rezultātā var zaudēt iedzīvotāju atbalstu un arī vēl nenostiprināto varu, tāpēc arī steidzināja prezidenta vēlēšanu rīkošanu.

Vēlāk, jau 2009. gadā, kādā intervijā, Ļ. Valensa „apaļā galda” vienošanos – „Jums („Solidaritātei”) – brīvas Senāta vēlēšanas, bet mums (pastāvošajai varai) – vēlēšanas [Seimā] pēc kvotām un prezidenta postenis” – nosauca par „izmēģinājuma balonu” un savu rīcību izskaidroja: „Viņi vēlējās pārbaudīt gan mūs, gan sevi. Šo līgumu nedrīkstēja ievērot [...] Es līdz šim esmu izvairījies par to runāt, jo man tad būtu publiski jāpaziņo, ka esmu krāpnieks, ka es parakstīju šo līgumu, lai vēlāk nožņaugtu otru pusi, jāpaziņo, ka es esmu rīkojies negodīgi, ka esmu rīkojies pret savu sirdsapziņu. [...] Kisčaks pateica, ka viņi iedeva mums vairāk nekā „Solidaritāte” vēlējās saņemt. Un tiešām iedeva, bet iedeva lai mēs ar to aizrītos. Viņi paturēja sev prezidenta amatu, armiju, valsts drošību, bet mums atdeva ekonomiku, pat premjerministra amatu, lai mūs sāktu ienīst par šīm reformām, un tad viņi mūs piebeigtu.”

Tālāk Ļ. Valensa attēloja savu politisko pretinieku nodomus: „Mazoveckis vada [valsti], veic melno darbu, īsteno reformas. Valensa viņu atbalsta, un viņi [PASP] gaida sabiedrības neapmierinātības eksploziju, masu protestus – un tad mūs piebeigs. Un būs komunisms [faktiski – sociālisms – V. Š.], ar tirgus ekonomiku, atšķirīgs, bet tomēr – komunisms. Un viņi paliks. Viņi vēlējās uzmanīgi palikt zem mums spridzekli. Viņi gribēja reformēt komunismu, bet es – iznīcināt. Bet viņiem nekas neizdevās, jo Valensa to nepieļāva.” Savus nodomus Ļ. Valensa attaisnoja: „Tad es biju spiests visu paātrināt. Mums nācās gāzt ģenerāli Jaruzelski, man nācās apgāzt „apaļo galdu”. Visi bija pret mani. Es to visu izdarīju pats, ar vienu kustību. Un turklāt es joprojām nevarēju skaļi pateikt, ka pārkāpju vienošanās. [...] Vēlēšanās viņi [komunisti] vēlējās pārbaudīt mūs un savus spēkus. Un viņi zaudēja. Viņi vēlējās ievilkt varā labi audzinātos no mūsu [„Solidaritātes”] vidus un atstāt visas spēka struktūras sev.”

Pēc šī darba autora domām, Ļ. Valensa faktiski atklāja „apaļā galda” sarunu būtību. Ir jāatmet atsauces uz godīgumu un jāatzīst, ka katra puse „apaļā galda” sarunās un pēc tām cerēja sasniegt maksimālu savas pozīcijas nostiprināšanos, ar laiku gūt vairāk vai mazāk pilnīgu uzvaru pār otru pusi. Ja politikā morāle ir atrodamā, tad tikai minimālā apmērā. Toreizējā situācijā attaisnojās „Solidaritātes” līdera aprēķini.

Notikumu gaita arvien vairāk atvirzījās no pie „apaļā galda” izstrādātā plāna un novirzu dzinējspēks bija „Solidaritāte” un tās līderis Ļ. Valensa.

Galu galā 19. septembrī prezidents V. Jaruzelskis iesniedza Seimam likumprojektu, kas ierosināja saīsināt viņa kā prezidenta pilnvaru laiku. 1990. gada 22. septembrī Seims nolēma līdz gada beigām sarīkot prezidenta vēlēšanas (tas tautai bija jāievēl uz 5 gadiem tiešās vēlēšanās ar absolūtu balsu vairākumu), bet 1991. gada sākumā – pašlikvidēties un sarīkot brīvas parlamenta vēlēšanas. 27. septembrī Seims pieņēma likumus par Polijas Republikas Konstitūcijas grozīšanu, pašreizējā prezidenta pilnvaru pirmstermiņa izbeigšanu un prezidenta vēlēšanām. To pirmais posms bija paredzēts 25. novembrī.

Atbilstoši 1990. gada septembrī Polijas Konstitūcijā pieņemtajiem labojumiem tika mainīts Republikas prezidenta konstitucionālais statuss. Prezidents tiek vēlēts vispārējās vēlēšanās uz 5 gadiem un savu amatu drīkst pildīt ne vairāk kā divus termiņus pēc kārtas. Prezidents nes atbildību par Konstitūcijas ievērošanu, par Polijas suverenitāti un drošību, tās teritorijas integritāti, starptautiskajām politiskajām un militārajām savienībām. Pārtraukumos starp Seima sesijām prezidentam ir tiesības nozīmēt un atcelt Ministru padomes priekšsēdētāju un valdības locekļus, taču viņa lēmumus ir jāapstiprina Seimam. Vienlaikus prezidents ir Polijas Bruņoto spēku

virspavēlnieks. Viņam ir tiesības ārēju draudu gadījumā ievest kara stāvokli, izsludināt daļēju vai vispārēju mobilizāciju, izsludināt valstī ārkārtēju stāvokli. Taču šīs tiesības ir ierobežotas ar likumu. Tā, lēmumu par kara pasludināšanu ir jāpieņem Seimam, tikai pārtraukumos starp tā sesijām tādas tiesības pieder prezidentam. Ārkārtējais stāvoklis nedrīkst ilgt vairāk par 3 mēnešiem, vēl uz trim mēnešiem pagarināt to var tikai ar Seima un Senāta piekrišanu. Īpašos apstākļos prezidents var atlaist Seimu: ja tas 5 mēnešu laikā nespēj izveidojis valdību, ja 3 mēnešu laikā apstiprināt budžetu u.c. Prezidentam dotas apžēlošanas, apbalvošanas, u.c. tiesības. Arī mūsdienās spēkā esošajā 1997. gada 2. aprīlī pieņemtajā Konstitūcijā ir saglabātas līdzīgas prezidenta pilnvaras, gan tās precizējot.

4. oktobra vakarā T. Mazoveckis nacionālajā televīzijā paziņoja par savas kandidatūras izvirzīšanu Polijas prezidenta amatam. Kā prezidenta amata kandidāti reģistrējās seši pretendenti. Līdz pēdējam brīdim gan par galvenajiem pretendentiem tika uzskatīti tikai Ļ. Valensa un T. Mazoveckis.

Arodbiedrība „Solidaritāte” prezidenta vēlēšanu kampaņā vēl uzstājās kā neatkarīgs politisks spēks, kas darbojas ar saukli: „Ir daudz partiju, „Solidaritāte” ir viena”. Taču „Solidaritāte” pildīja reizē divējādu lomu kā valdošā partija un valdībai opozīcijā esoša arodbiedrība. 1990. gada laikā šī pretruna personalizējās konfliktā starp uz uzmanīgu politiku orientēto Ministru prezidentu T. Mazovecki un uz straujās pārmaiņām tendēto Ļ. Valensu. Vēlēšanu kampaņas veikšana arodbiedrībai nebija viegls uzdevums, jo, balstoties uz idejiskajiem principiem, „Solidaritāte” nevarēja nekritizēt varas iestāžu rīcību, taču, no otras puses, tieši „Solidaritāte” bija šo varu radījusi un nesa par to politisku atbildību. Nācās ievērot, ka valdības realizēto liberālo ekonomisko politiku pavadīja ievērojams iedzīvotāju dzīves līmeņa kritums un valstī sāka pieaugt sociālā neapmierinātība.

Jau 1990. gada vidū Polijā izpaudās jaunās valdības ekonomiskās politikas plusi un mīnusi.

1990. gadā galvenie Polijas valsts budžeta izdevumu posteņi bija subsīdijas valsts uzņēmumiem (29%), sociālā nodrošināšana un veselības aprūpe (19%), izglītība (16%), sociālā apdrošināšana (10%), valsts pārvalde (8%) un aizsardzība (8%).

Neapšaubāmi sasniegumi bija hiperinflācijas pārvarēšana, sabalansēts valsts budžets un pozitīvs saldo ārējs tirdzniecībā, zlota nostiprināšanās, tā iekšējās konvertējamības ieviešana, zināma finansiālā stabilizācija.

Reizē kā īstenotās politikas sekas parādījās arī nopietni negatīvi momenti. Tā, neraugoties uz stingro fiskālo politiku, 1991. gada beigās budžeta deficīts bija 3 miljardi ASV \$.

Kļuva redzams, ka „Solidaritātes” valdība nespēj novērst „šoka terapijas” negatīvās sekas, kas varēja apdraudēt tās iecerēto pārmaiņu veikšanu, demokrātijas un brīvā tirgus attīstību.

Pirmkārt, bija jāatzīmē dziļa rūpnieciskās ražošanas samazināšanās, daudzu uzņēmumu finansiāls sabrukums, kas vairāk nekā 40% no tiem nostādīja uz bankrota robežas, ārkārtīgi sarežģīta situācija lauksaimniecībā.

Otrkārt, jārunā par strauju iedzīvotāju reālo ienākumu kritumu un jaunas, „sociālisma” apstākļos neredzētas sociālās parādības – nabadzības uz izdzīvošanas robežas ieviešanos, par bezdarba strauju izaugsmi un pilnīgi jaunu dzīves apstākļu veidošanos šajā sakarā.

Līdz tam Polijas darba tirgu raksturoja minimāls bezdarba līmenis (1990. gada janvārī tas bija 0,3%). Aptaujā, kas tika veikta 1988. gada novembrī, pat 70% respondentu norādīja, ka ir maz ticams, ka viņi varētu nonākt situācijā, kur draudētu darba zaudēšana. (Tikai speciālisti – ekonomisti saistībā ar plānotajām ekonomikas reformām Polijā gaidīja izmaiņas darba tirgū un dažu procentu bezdarba līmeņa veidošanos, līdzīgu kā Rietumeiropā). Taču 1990. gada beigās Polijā oficiāli bez darba bija 1,13 miljoni cilvēku (6,1%).

Kļuva skaidrs, ka „šoka” instrumentu izmantošana nav īsti piemērota tirgus izmaiņām materiālās ražošanas sfērā, jo pārmērīgs prasību pieaugums tās efektivitātei izraisīja strauju rūpnieciskās ražošanas kritumu. Polijā, tāpat kā citās Austrumeiropas valstīs, vienlaikus norisa vairāki svarīgi procesi – demokrātijas un tirgus ekonomikas radīšanas procesi norisa vienlaikus. Klasiskās demokrātijas valstīs politisko sistēmu pakāpeniski demokratizēja, paplašinot vēlēšanu tiesības un attiecinot tās uz plašākām iedzīvotāju grupām, kad tajās jau bija izveidota tirgus ekonomika. Šo modernizācijas virzienu sakritība izraisīja konvulsīvas pārmaiņas Polijā, jo nepieciešamie, bet nepopulārie ekonomiskie lēmumi demokrātijas apstākļos kaitēja liberālisma un konstitucionālisma stiprināšanai.

Ne visi poļi balsoja 1989. gada vēlēšanās, no balsojušajiem ne visi atdeva balsis par „Solidaritāti”, taču pēc tās kandidātu panākumiem gandrīz visi sajuta uzvaras garšu: „Mēs uzvarējām!” Taču drīz viņi tāpat izjuta zaudējumu rūgtumu – sāka zaudēt gan algas, gan darbu, saknes likvidēto uzņēmumu kolektīvos, gan pārliecību par nākotni un sociālo prestižu. Viņi brīnījās: „Kā tā? Mēs taču uzvarējām, bet tagad mēs ar biedriem esam zaudētājos. Kas mums nozaga uzvaru? Viņi! Uzkāpa varas virsotnēs pa mūsu mugurām, bet tagad izlaupa mūsu īpašumu.” Visgrūtākos apstākļos nonāca zemnieki, īpaši tie, kuri, noticejuši pārmaiņu labvēlīgajam raksturam, bija spēruši pirmos soļus savu saimniecību modernizācijā, ņēmuši kredītus. Tādu gan tolaik nebija daudz, bet to liktenis rādīja, kādā virzienā varētu iet Polijas lauku attīstība.

Parādījās ļoti daudzu cilvēku nevēlēšanās saprast, ka jebkuri pārveidojumi sākotnēji ekonomiskās grūtības tikai palielinās, ka uzlabojumi var būt iespējami tikai ilgākā laikā. Revolucionāri pārveidojumi nekad nedod tīri pozitīvu rezultātu. Revolūcijās, pat tajās, kuras notiek reformistiskās, t.s. „samtainās” formās, ir daudz impulsīvu, nepārdomātu, kļūdainu darbību, kuras nes neprognozētus rezultātus. Lielā iedzīvotāju daļā valdīja vienkāršots priekšstats, ka valdošās iekārtas, vadošo kadru nomaņa var nest nekavējošos dzīves līmeņa celšanos. Atteikšanās no šādas izpratnes daudziem bija ilga un sāpīga. Par nepatiku pret Ļ. Balceroviču liecināja poļu vidū ar entuziasmu uztvertais sauklis „*Balcerowicz musi odejść*” (Balcerovičam jāiet). 1990. gada pirmajos mēnešos streiku gan nebija. Bet maijā Slupskā (*Slupsk*, pilsēta Polijas ziemeļos) sākās streiks, ko nosodīja „Solidaritātes” vadība, aicinot strādniekus būt par valdības sabiedrotajiem, nevis tās pretiniekiem.

Tikai pašās 80. gadu beigās poļu apziņā notika pārmaiņas – viņi sāka atteikties no „sociālisma”. „Sociālistiskās” sabiedrības vērtību sistēmas destabilizācija Polijā gan notika 1970. gadu beigās, bet „sociālisma” idejas tās toreizējā izpratnē tika noraidīta tikai desmit gadus vēlāk – 1989. gadā. Pat 58% jauniešu vēl 1987. gadā kopumā atbalstīja „sociālistiskās” attīstības modeli. Pretēju viedokli pauda 28,9%. Un tikai divus gadus vēlāk uzskati pilnībā pārveidojās, „sociālisma” atbalstītāju un pretinieku attiecība kļuva 28,8% un 60,4%.”

Sociālā neapmierinātība krasi parādījās prezidenta un parlamenta vēlēšanās 1990.–1991. gadā. Kā vēlāk (2009) kādā intervijā atzina Ļ. Valensa, pēc Ļ. Balceroviča reformu uzsākšanas „vēl nedaudz – un cilvēki mūs būtu padzinuši. Vēl daži mēneši, pusgads, gads – un mēs vairs neko nebūtu izdarījuši. Jau toreiz cilvēki kļiedza: „Komūna, atgriezies!” Pat manos mītiņos prezidenta kampaņas laikā. Drīz sāktos gājieni uz Varšavu. Tā bija pēdējā sekunde, lai tās [„apaļa galda” vienošanās – V. Š.] sagrautu. Es iznīcināju šo sazvērestību, apgāzu „apaļo galdu”. Un es to izdarīja viens pats, pret manu biedru gribu, kuri mani centās atturēt.”

Lai mazinātu iedzīvotāju lielas daļas neapmierinātību, 1990. gada vidū ekonomikas politikā notika noteiktas izmaiņas cenu sistēmā, iedzīvotāju un biznesa struktūru ienākumu regulēšanā, arī ārējā tirdzniecībā.

Nācās veikt izmaiņas gan pašā rūpnieciskās attīstības koncepcijā, gan tās ekonomiskās darbības apstākļu nodrošinājumā. „Šoka” elementi būtībā bija sevi izsmēlušī, un priekšplānā pamazām sāka izvirzīties „terapijas” elementi. Ekonomikas politika arvien vairāk sāka koncentrēties uz strukturālo deformāciju un vadības neefektivitātes, kas bija kas izveidojusies iepriekšējā periodā, pārvarēšanu („ārstēšanu” jeb „terapiju”). Tomēr stingrais monetārisms joprojām palika ekonomiskās politikas pamats.

Ja sākumā dominēja ideja par nepieciešamību transformācijas procesos atstumt valsti no ekonomiskās sfēras un aizstāt to ar automātiski funkcionējošiem tirgus mehānismiem, tad vēlāk prakse ienesa korekcijas valsts lomas novērtējumā. Tika atzīta valsts izšķirošā loma ekonomikas attīstībā. Valsts augstā loma šajā procesā bija ekonomiskās transformācijas politikas īpatnība Polijā. Valsts kļuva par galveno tirgus pārveidošanas subjektu, un galvenās ekonomiskās sviras (nauda, kredīti, procentu likmes utt.) palika tās rokās. Tas ļāva saglabāt ekonomisko procesu vadāmību, izvairīties no plašas ekonomikas un varas kriminalizācijas (kā tas notika Krievijā un citās postpadomju valstīs) un ievērojami mazināt reformu negatīvās sociālās sekas.

Nozīmīga loma bijušā PASP biedra L. Balceroviča finanšu politikas sociālo seku mazināšanā bija bijušā disidenta, bet T. Mazovecka valdībā darba ministra J. Kuroņa aktīvajai darbībai. Attiecībā uz iedzīvotāju un uzņēmumu naudas ienākumu regulēšanas politiku tika izmantotas dažādas sviras un metodes atkarībā no pastāvošajām vajadzībām. Jau 1990. gada vidū, kad pārmērīgi stingra ienākumu ierobežošana kopā ar inflācijas ierobežošanu kļuva par nozīmīgu iedzīvotāju dzīves līmeņa lejupslīdes faktoru, šajā politikā tika veiktas zināmas korekcijas. Algas indeksācijas koeficients uz laiku tika paaugstināts līdz 1,0, bet pēc tam līdz gada beigām saglabāts 0,6 līmenī; tika nedaudz paaugstināts darba samaksas fonds. Piekāpšanās iedzīvotājiem neapšaubāmi ietekmēja vēlēšanu rezultātus, kaut arī nav iespējams noteikt cik lielā mērā.

T. Mazovecka vēlēšanu kampaņa bija diezgan bezkrāsaina. Paralēli pirmsvēlēšanu cīņai viņam nācās pildīt valdības vadītāja pienākumus, bez tam viņš nebija publiskās runas meistars. Viņš stingri uzskatīja, ka galvenais nav politiķa personība, bet gan viņa programma, viņa uzstāšanās televīzijā bija neskaidra un nepārliedzinoša. Viņš tāpat arī neprata (varbūt arī nevēlējās) plaši izmantot t.s. „administratīvo resursu” – varas iestāžu atbalstu savam vadītājam.

1990. gada prezidenta vēlēšanu kampaņas laikā favorīts neapšaubāmi bija „Solidaritātes” līderis Ļ. Valensa, kurš pastāvīgi pauda pārliecību, ka viņš uzvarēs jau pirmajā kārtā.

Kā vērtēja kinorežisors A. Vajda, Ļ. Valensa nebija tās proletāriskās kultūras produkts, par kuras pastāvēšanu poļus neatlaidīgi centās pārliecināt pēckara oficiālā propaganda. No Gdaņskas nākušais līderis izauga no poļu nacionālās kultūras un tās tradīcijām. Tas deva viņam iespēju no strādnieku līdera pārvērsties par tautas vadītāju. Poļi bija izslāpuši pēc vienkāršām, nepārprotamām izjūtām, viņiem patika Ļ. Valensas humors un tas, ka viņš bija lielas ģimenes tēvs. Viņi neapzināti gaidīja vadītāju, kurš personificēs viņu ideālus, viņi Ļ. Valensā saskatīja savas domas un sapņus, redzēja viņā savu atspulgu un tāpēc bija gatavi bez jebkādam atrunām atvērt viņam durvis uz nacionālo panteonu.

Baznīca prezidenta vēlēšanu laikā atbalstīja Ļ. Valensas kandidatūru. Arī Rietumi tieši vai netieši darbojās Ļ. Valensas labā: Lielbritānijas premjerministres M. Tečeres apmeklējums Gdaņskā 1988. gada novembrī un Dž. Buša 1989. novembrī, saņemtā Nobela miera prēmija, 1990. gada novembrī Ļ. Valensa gūtā iespēja uzstāties ar runu ASV Kongresa locekļu priekšā (viņš bija trešais neamerikānis, kurš jebkad to saņēma) – tas viss radīja Ļ. Valensas publisko tēlu.

Ļ. Valensas vēlēšanu kampaņa bija spilgta un dinamiska. Viņš ceļoja pa visu valsti un daudzos mītiņos un sanāksmēs runāja ar sev raksturīgo daiļrunību. Viņa kampaņas saturs parasti bija populistisks. Ļ. Valensa aicināja vēlētājus „ņemt lietas savās rokās” un solīja „katram 100 miljonus zlotu” (runa bija par plaši pieejamu kredītu individuālai uzņēmējdarbībai). Ļ. Valensa nekautrējās par savu zemo izglītības līmeni un gandrīz vai ar to lepojās. Vēlāk viņš atzina, ka pat nav lasījis programmu, ko sastādīja viņa palīgi. Kā vienu no trumpjiem viņš uzskatīja savu „tīri polisko izcelsmi”, paužot gatavību to apstiprināt ar dokumentiem un mudinot to darīt arī citiem kandidātiem. Ļ. Valensa pat atļāvās vairākus antisemitiskus uzbrukumus pret oponentiem, it īpaši pret savu bijušo biedru „Solidaritātes” kustībā, katoliski un liberāli noskaņoto premjerministru T. Mazovecki. Ļ. Valensas atbalstītāji paziņoja, ka T. Mazovecka valdību kontrolējot ebreji, nevis īsti poļi, un pat pats T. Mazoveckis esot apslēpts ebrejs. (1990. gadā antisemitiskas darbības Polijā kļuva arvien biežākas: tika apgānīti ebreju pieminēkļi, uz Varšavas sinagogas un ebreju teātra ēkām tika uzkrāsoti kāškrusti.)

Prezidenta vēlēšanu pirmajā kārtā 1990. gada 25. novembrī (vēlētāju aktivitāte bija 60,6%) visvairāk balsu saņēma Ļ. Valensa (39,96%), viņam ar 23,1% sekoja S. Tuminskis. Tikai trešais bija T. Mazoveckis (18,1%), tā nespējot pārvarēt vēlēšanu pirmo kārtu.

Mazpazīstama Kanādas uzņēmēja S. Tuminska negaidīti augstais rezultāts, apsteidzot premjerministru T. Mazovecki, bija pirmās vēlēšanu kārtas sensācija. To, ka premjerministrs vēlēšanās zaudēja populārajam „Solidaritātes” līderim, varēja iztulkot kā vienkāršu sakāvi, bet zaudējums nezināmam demagogam no aizokeāna S. Tuminskim T. Mazoveckim bija reāla katastrofa. Divu politiķu sacensībā uzvarēja Ļ. Valensa, kurš tolaik bija tautas līderis, atšķirībā no T. Mazovecka, kuram autoritāte bija tikai intelektuāļu aprindās. Jāņem vērā, ka Ļ. Valensa šai laikā neieņēma kādu valsts amatu, bet T. Mazoveckim nācās nest politisku atbildību par viņa valdības realizēto „šoka terapiju”. Faktiski tādējādi līdzpilsoņi ar premjeru „norēķinājās” par Ļ. Balcerociča plāna realizāciju. (1990. gada 27. novembrī T. Mazoveckis atkāpās no valdības vadītāja amata un palika valdības priekšgalā tikai līdz jauna kabineta izveidošanai. 1991. gada 4. janvārī viņš atstāja Polijas Republikas premjerministra amatu.) PRSD kandidāts prezidenta vēlēšanās bija tolaik bezpartejiskais V. Cimoševičs, kurš saņēma 9,21% balsu, ieņemot 4. vietu starp sešiem kandidātiem.

Tā kā neviens kandidāts nebija ieguvis absolūto vairākumu, bija nepieciešamas atkārtotas vēlēšanas, kas notika 1990. gada 9. decembrī.

Laiks starp pirmo un otro kārtu bija ļoti saspringts un grūts visiem politiskajiem darbiniekiem. T. Mazovecka un Ļ. Valensas atbalstītāji, saskaroties ar reālajiem S. Tuminska uzvaras draudiem, aizmirstot par iekšējām nesaskaņām, bija spiesti apvienoties un atbalstīt „Solidaritātes” līderi.

S. Tuminskis bija ieradies ieradās Polijā 1990. gadā pēc 20 gadiem pavadītiem Zviedrijā, Kanādā un Peru, kur viņš bija sapelnījis naudu un kļuvis par miljonāru. Viņš vēlētājiem pārdroši solīja ātri sasniegt labklājību visiem. Viņam piemita tāda poļa imidžs, kura „ārzemēs kaut ko ir sasniedzis”. Kaut arī S. Tuminskim nebija politiskas programmas, daudzi poļi un īpaši jaunieši (55% viņa vēlētāju bija jaunāki par 35 gadiem) acīmredzot bija „savaldzināti” ar viņa ekonomiskajiem panākumiem ārzemēs un optimistiskajiem solījumiem. Cilvēks „no malas” vēlētāju daļai likās pievilcīga alternatīva pazīstamajiem politiķiem. Pie tam tas bija strauju politisko pārmaiņu laiks, kad valsts un vairākuma vēlētāju ekonomiskais stāvoklis arvien pasliktinājās. Noguruši no politiskām kīldām, no savstarpējām cīņām agrākās antikomunistiskās opozīcijas rindās, vīlušies iesāktu reformu grūtībās, daļa poļu vēlētāju noticēja skaistajai pasakai par vieglu un universālu panākumu iespēju, ko piedāvāja S. Tuminskis.

Vēl viens S. Tuminska panākumu cēlonis bija tas, ka viņš izmantoja politiskā marketinga jeb manipulācijas ar cilvēku apziņu metodes, kuras līdz tam Polijā vēl nebija pietiekami pazīstamas. Piemēram, S. Tuminskis vēlēšanu

kampaņas laikā vienmēr staigāja ar melnu dokumentu mapīti, kura pēc daudzu uzskatiem saturēja „slepenus dokumentus”, kas varētu sagraut viņa politiskos konkurentus. Kaut šī mapīte nekad tā arī netika atvērta, iespējams, tā tomēr ietekmēja vēlēšanu izvēli.

Vēlēšanas parādīja, ka Polijā notiek kaut kas bīstams: gandrīz ceturrtā daļa valsts pieaugušo iedzīvotāju meklē bēgšanu no skarbās ikdienas ātri un bez piepūles “laimīgu beigu” pasaulē. Gandrīz četri miljoni poļu nobalsoja nevis par Ļ. Valensu un nevis par T. Mazovecki, bet gan par S. Tuminski – cilvēku ar neskaidru pagātni, kurš bez sirdsapziņas pārmetumiem solīja tautiešiem paradīzi pie Vislas. Tāpat kā 1980. gadā, daudzi poļi atkal sev izveidoja leģendu. Ja S. Tuminskis uzvarētu vēlēšanās, Polijai draudēja izredzes kļūt par visas pasaules izsmiekla objektu, zaudējot visas iespējas saņemt Rietumu aizdevumus. Tāpēc visi spēki, ieskaitot baznīcas hierarhiju, tika mesti Ļ. Valensas atbalstam.

Turpmākajā vēlēšanu kampaņā pār S. Tuminska galvu bira visas iedomājamās un neiedomājamās apsūdzības. Viņu sauca par ateistu un maniaku, un par „politisko Kašpirovski”, (ukraiņu psihoterapeits, kurš uzstājās ar masu hipnozes seansi), par ebreju un šarlatānu. Pēc tam tiesas ceļā S. Tuminskis pierādīja apsūdzību nepatiesumu, taču vēlēšanu kampaņas laikā tās paveica savu darbu.

Otrajā vēlēšanu kārtā bija ļoti zema vēlēšanu aktivitāte (53,4%). Ļ. Valensa ieguva 74,25% balsu, savukārt S. Tuminskis saņēma 25,7% balsu. Ļ. Valensa uzvarēja, bet ne tāpēc, ka būtu ārpus konkurences, bet gan tāpēc, ka daudzi vēlētoji neredzēja viņam cienīgu alternatīvu. Tā gaidītā „Solidaritātes” līdera spīdošā uzvara izpalika. Acīmredzot jau tad daudzi šai līderī bija vīlušies.

Pēc prezidenta vēlēšanām, iejūsmināts par saviem panākumiem, līdz šim bezpartijiskais S. Tuminskis nolēma dibināt savu partiju. Tā tika nosaukta par „X partiju” un tās liberāli kapitālistiskā programma bija tikpat nenoteikta kā nosaukums. 1991. gada Seima vēlēšanās partija ieguva tikai vienu deputāta mandātu. Drīz pēc tam S. Tuminskis atteicās no dalības Polijas politikā, piedaloties gan tās datorizācijas procesā. Taču 2005. gada valsts prezidenta vēlēšanās viņš atkal piedalījās, šoreiz gan nespējējot kaut cik nozīmīgu lomu, un ar 0,16% balsu paliekot 11. vietā.

2010. gadā S. Tuminskis izdeva grāmatu ar nosaukumu „Svētie suņi 2” (*Święte psy 2*). Tajā viņš paziņoja, ka 1990. gada prezidenta vēlēšanas bija viltotas un ka vairākums vēlētoju faktiski nobalsoja par viņu. Manipulācijās ar vēlētoju balsīm, pēc S. Tuminska viedokļa, bija iesaistītas ASV valdība, Vatikāns, ebreju organizācijas, T. Mazovecki atbalstītāji „*Gazeta Wyborcza*”. Vārds „Tuminskis” Polijā kļuva par „poļu populisma neprognozējamības simbolu”.

Ļ. Valensa atkāpās no „Solidaritātes” priekšsēdētāja amata un kļuva par pirmo Polijas prezidentu, kurš jebkad ticis ievēlēts tiešā tautas balsojumā. No otras puses, kaut otrajā kārtā viņš uzvarēja, vēlēšanas rādīja, ka uzsāktās reformas izsauc plašu masu neapmierinātību un ir koriģējamas.

1990. gada 22. decembrī Seima ēkā Varšavā nesen ievēlētais prezidents Ļ. Valensa nodeva konstitucionālo zvērestu. Šīm svinībām bija dažādi aspekti: simboliskais (nacionālās simbolikas izpratnē), psiholoģiskais (nacionālās, vispārējās psiholoģijas kategorijās), arī ievērojama politiska nozīme. Viņa amatā stāšanās ceremonija ieguva arī reliģiskas manifestācijas raksturu.

Svētkos ieradās pēdējais Polijas Republikas „prezidents” emigrācijā R. Kačarovskis, kurš gan šo simbolisko amatu ieņēma tikai 1989. gadā pēc iepriekšējā „prezidenta” K. Sabata nāves 1989. gada jūlijā. Viņš nodeva jaunievēlētajam Polijas prezidentam t.s. Otrās Zečpospolitās Prezidenta varas vēsturiskās regālijas, kuru sākums sniedzās vēl XVIII gadsimtā: Prezidenta zīmogu komplektu, augstāko valsts apbalvojumu – Baltā ērgļa ordeni un Prezidenta karogu. Turpretī V. Jaruzeļskis netika uzaicināts apmeklēt ceremoniju.

Tajā brīdī Ļ. Valensam bija izdevīgi uzsvērt savas ievēlēšanas atšķirību no iepriekšējā prezidenta V. Jaruzeļska ievēlēšanas kārtības, savu norobežošanos no iepriekšējās sociālpolitiskās sistēmas valstī, kaut vēlāk arī viņš atzina V. Jaruzeļska nopelnus valsts demokrātiskā pārvēidē. Pats V. Jaruzeļskis skaidroja: „.. mums noteikti vajadzēja

īstenot ļoti sāpīgas reformas. Un mēs to varējām izdarīt tikai kopā. Opozīcija valdībā bija tikpat nepieciešama, tāpat kā es kā prezidents. Iedomājieties, kas būtu noticis, ja Ļehs Valensa būtu kļuvis par prezidentu 1989. gada vasarā? Galu galā šo reformu dēļ 1990. gadā Mazoveckis prezidenta vēlēšanās zaudēja ne tikai Valensam, bet arī nezināmam Peru uzņēmējam S. Tuminskim. Kas būtu noticis, ja es 1990. gadā būtu uzkāpis uz tribīnes un izsaucies: „Mēs ne par to vienojāties! Nedrīkstēja rasties ne sociālekonomiska nevienlīdzība, ne netaisnība, ne bezdarbs. [...] Protams, tas būtu politisks avantūrisms. Man bija vieglāk vadīt Poliju, veicot šīs reformas, nekā Valensam, kurš joprojām bija arodbiedrības vadītājs. Galu galā, ja Valensa 1989. gadā būtu sācis īstenot vēsturisko „Solidaritātes” sociālekonomisko programmu, būtu bijis daudz grūtāk veikt tik visaptverošas, bet arī tik sāpīgas ekonomiskās reformas.”

Savā inaugurācijas runā Ļ. Valensa sacīja, ka viņš ir spēcīgas prezidenta varas un pārmaiņu procesa paātrināšanas piekritējs, kā arī deklarēja Trešās Žečpospolitas izveidi, kura tika pasludināta par Otrās Žečpospolitas (1919–1939) pēcteci, bet 45 gadus ilgā Polijas Tautas republika it kā tika svītrotā no valsts vēstures. Šādai pozīcijai var atrast juridiskus argumentus, bet no vēsturiskā viedokļa tā ir galīgi aplama. Nevar pēc subjektīvas gribas noliegt objektīvo realitāti, gadu desmitus ilgušo tautas dzīves periodu ar visām tā gan pozitīvajām, gan negatīvajām pusēm.

1989. – 1991.gadā radušos Polijas valsti mūsdienās mēdz saukt par Trešo Polijas republiku. Pirmā pastāvēja no 1454. līdz 1795.gadam, kaut tā arī nebija republika šā vārda mūsdienu nozīmē. Otrā republika izveidojās 1918.gadā un tika nostiprināta ar 1921.gada konstitūciju. Kaut arī 1926. gadā notika J. Pilsudska vadītais valsts apvērsums, parasti runā par tās pastāvēšanu līdz Otrajam pasaules karam. Nākamais valstiskais veidojums bija Polijas tautas Republika, kura pastāvēja no 1945. līdz 1989.gadam. Nosaukums “Trešā republika” simbolizē saiknes saraušanu ar „sociālistisko” iekārtu un atgriešanos pie agrākajām tradīcijām.

Pastāv vairāki datumi, kurus var uzskatīt par konkrētu Trešās Polijas Republikas sākumu: „apaļā galda” sarunu beigas 1989. gada 5. aprīlī, pirmās daļēji brīvās vēlēšanas Austrumu blokā 1989. gada 4. jūnijā ar izteiktu „Solidaritātes” kustības uzvaru, T. Mazovecka valdības izveidošana 1989. gada 24. augustā, bijušā valsts nosaukuma *Rzeczpospolita Polska* (Polijas Republika) un zelta kroņa uz Polijas ģerboņa ērgļa atjaunošana ar Konstitūcijas grozījumiem 1989. gada 29. decembrī; Polijas Republika prezidenta ievēlēšana 1990. gada novembrī-decembrī; pirmās brīvās parlamenta vēlēšanas 1991. gada 27. oktobrī.

Izveidot jaunu valdību Ļ. Valensa uzdeva Centrisko spēku savienības biedram juristam J. Olšovskim. Tomēr viņam pēc trim nedēļām bija jāatsakās no uzdevuma, jo viņš nespēja atrast savai partijai koalīcijas partnerus. 1991. gada janvārī valdības vadību pārņēma 39 gadus vecais liberālais ekonomists **J. Beleckis**, kurš astoņdesmitajos gados darbojās kā „Solidaritātes” ekonomiskās politikas padomnieks, bet tolaik bija no „Solidaritātes” izveidotās partijas Liberāli-demokrātiskais kongress (*Kongres Liberalno-Demokratyczny* – KLD, 1990–1994) loceklis”. Viņš sastādīja koalīcijas valdību, kurā L. Balcerovičs atkal bija atbildīgs par finanšu ministriju. (Daudzi cerēja uz Ļ. Balceroviča atstādināšanu pēc prezidenta vēlēšanām, tāpēc jo lielāks bija „Solidaritātes” biedru sarūgtinājums, kad arī jaunajā valdībā Ļ. Balcerovičs palika par ekonomiku atbildīgā premjerministra vietnieka un finanšu ministra amatā.) Valdības uzmanības centrā bija ekonomiskie jautājumi. J. Belecka vadītā valdība turpināja īstenot reformu politiku. Būtiskas izmaiņas sociālekonomiskajā kursā nenotika. Sociāli-politiskajā jomā pastiprinājās labēji konservatīvās un klerikālas tendences.

Angļu vēsturnieks N. Deiviss ir atzīmējis, ka 1990. gadā Polijā notikumu temps palēninājās un, pēc pētnieka vārdiem, valsts, kas pirmā atslābināja komunistu jūgu, bija pēdējā, kas to nometa. 1990. gada beigās Ļ. Valensa gan ieguva prezidenta amatu, taču vēl 1991. gadā – divus gadus pēc

1989.gada vēsturiskā pagrieziena – Polijā joprojām pastāvēja nedemokrātiski vēlēts Seims, kas bija izveidojies uz „apaļā galda” līguma pamata. Lai atbrīvotos no bijušās PASP un tās sabiedroto vairākuma parlamentā vajadzēja vēl desmit mēnešu. Acīmredzot tāpēc N. Deiviss konstatēja, ka „vadoties no veciem stereotipiem, jāatzīst, ka Polijas revolūcija bija diezgan nepoliska.”

Šai sakarā var atzīmēt zīmīgu faktu. L. Valensa 1991. gada augustā atbalstīja PSRS izveidojušos Valsts ārkārtējā stāvokļa komiteju. Pēc viņa iniciatīvas tika sagatavota apsveikuma telegramma PSRS vice-prezidentam, VĀSK loceklim G. Janajevam, un tikai pateicoties toreizējā Polijas premjerministra J. Belecka izlēmīgajai pretestībai telegramma netika nosūtīta.

Tā paša gada decembrī, runājot padomju televīzijā, L. Valensa paziņoja, ka uzskata PSRS sabrukumu par ļoti nevēlamu notikumu, kas „beigsies ar katastrofu un novedīs pie daudziem upuriem. Dienvidslāvijas piemēram jākalpo par brīdinājumu.” Jāsaka, ka Polijas prezidenta bažām tolaik neapšaubāmi bija nopietns pamats un vēlāk viņa sliktākās nojausmas piepildījās pilnā mērā.

Pēc prezidenta vēlēšanām uz „apaļā galda” līguma pamata ievēlētā parlamenta liktenis faktiski bija izšķirts. Principā visi politiskie spēki bija vienisprātis, ka jārīko jaunas vēlēšanas pēc iespējas ātrāk. Tomēr tikai pēc 1991. gada jūlija pēc ilgiem Seima un prezidenta strīdiem tika pieņemts vēlēšanu likums. Pirmās demokrātiskās parlamenta vēlēšanas notika, veidojot ārkārtīgi liberālu proporcionālu vēlēšanu sistēmu bez jebkādiem ierobežojumiem. Sociāli-politisko un ekonomisko pārmaiņu process valstī veicināja dažādu iedzīvotāju slāņu sabiedriskās aktivitātes pieaugumu, veda pie plaša spektra jaunu politisku organizāciju un grupu rašanās.

Saistībā ar gaidāmajām Seima un Senāta vēlēšanām paātrinājās dažādu partiju un kustību veidošanas process, pamatojoties uz „Solidaritātes” politisko eliti. Tā sadalījās, lai aizpildītu visu Polijas sabiedrības ideoloģisko un politisko telpu un aptvertu visu elektorātu. Tika izveidoti desmiti partiju, kas pārstāvēja visu iespējamo ideoloģisko un politisko spektru. Radās labējas, centriskas, kreisas, liberālas, kristīgi demokrātiskas, nacionāli katoliskas, agrāras, sociāldemokrātiskas utt. partijas un kustības.

Pēc vieniem datiem 1990.gada beigās Polijā darbojās vairāk nekā 100 dažādu partiju, savienību un kustību, pēc citiem - jau līdz 1991. gadam valstī bija reģistrētas 270 partijas. Tomēr tās galvenokārt bija nelielas, kurām nebija skaidru programmu, sociālās bāzes un finansiālā atbalsta. Tolaik, Polijas politiskā plurālisma rītausmā vairāk nekā 10 partijas un kustības sevi definēja kā kristīgas, tikpat daudz kā ekoloģiskas un „zaļas”. 20 partiju nosaukumos bija termini „demokrātiska”, 14 – „nacionāla”, 6 – „konservatīva”, 4 – „zemnieku”.

It kā pamodušās no letarģiska miega, tika atdzīvinātas partijas un kustības, kas pastāvēja starpkaru Polijā. Atkal parādījās Polijas sociālistu partija un Nacionālā demokrātija.

Pirmo brīvo parlamenta vēlēšanu laikā (1991. gada 27. oktobrī) daudzpartiju sistēma Polijā vēl bija tikai iedīglā stadijā. Lielākā daļa poļu zinātnieku tās stāvokli vērtēja kā „izkļiedētu”, „fragmentāru”. Polijas lietu eksperti kā tās partiju sistēmas īpatnību 90. gados atzīmēja partiju sadalījumu tajās, kuru sākotne bija PTR, un tajās, kuras veidojās no „Solidaritātes”. Šim dalījuma bija stabils raksturs un tas veda pie tā, ka turpmāk valdību koalīcijas tika slēgtas tikai viena politiskā virziena ietvaros.

Raksturīgi, ka valstī, kurā pirmskara Polijas ideoloģiskās un politiskās tradīcijas bija spēcīgas, īpaši lielas inteliģences daļas vidū, neviena no pirmskara atjaunotajām politiskajām partijām (nacionāldemokrāti, pilsudčiki, PSS utt.) nespēja nostiprināties politiskajā arēnā. Neizdevās izveidot arī nozīmīgu nacionālpatriotisku partiju, lai gan valstī varēja uzskaitīt ap 50 nacionālistisku politisku veidojumu.

Pie tam Polijā, kur 90% iedzīvotāju sevi uzskatīja par katoļticīgajiem, 90. gados tā arī neizdevās izveidot spēcīgu kristīgi demokrātisku partiju, kaut arī Kristīgā nacionālā apvienība (ZChN) varēja

pretendēt uz šo lomu noteiktā laika posmā, bez tās pastāvēja vēl vairākas politiskās partijas ar kristīgi demokrātisku ievirzi.

Tika pieņemts, ka dažas partijas, kas bija izaugušas no „Solidaritātes” kļūs par valdošajām, bet citas būs opozīcijā. (Turpmāk, 1991.–1993. gadā šīs partijas vienlaikus mēģināja pildīt gan varas, gan opozīcijas funkcijas: dažas no tām bija opozīcijā tām, kas bija pie varas. Kā secinājis Polijas partiju sistēmu pētījušais politologs M. Barabanovs, no „Solidaritātes” rindām aizgājušās partijas cerēja, ka gadu desmitu laikā, tās pārmaiņus atradīsies pie varas stūres, tās dominēs Polijas politiskajā arēnā. Taču šīm cerībām nebija lemts piepildīties.)

1990. gada beigās „Solidaritāte” nostiprināja savu politisko dominanci valstī. Visas ministrijas, ieskaitot t.s. spēka ministrijas, vietējās varas iestādes, arī augstākais valsts amats – prezidentūra nonāca kustības kontrolē. No valsts institūcijām, kas bija mantotas no PTR, palika tikai „apaļā galda” vienošanās rezultātā izveidotais Seims. Bijušās PASP mantiniece PRSD nonāca opozīcijā un bija ārkārtīgi novājināta. Taču šie panākumi arī veda pie akūtiem iekšējiem konfliktiem un neatgriezeniskas šķelšanās pašā „Solidaritātē”.

Prezidenta vēlēšanās sakautais T. Mazoveckis centās saglabāt vēlēšanu laikā spēkā esošās politiskās struktūras: viņš uz savu vēlēšanu komiteju pamata uzsāka politiskas partijas izveidi. 1990. gada beigās viņš pameta „Solidaritāti” un nodibināja centrisku partiju „Demokrātiskā savienība” (*Unia Demokratyczna* – UD).

1991. gada maijā „Pilsoniskā kustības – demokrātiskās darbības” („*Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna*”) biedru lielākā daļa iestājās T. Mazovecka vadītajā UD. (Pret apvienošanos protestēja Z. Bujaks, viņa vadītā grupa nodibināja jaunu sociāldemokrātiskas orientācijas partiju – Demokrātisko un sociālo kustību (*Ruch Demokratyczno-Społeczny*, 1991–1992).) T. Mazoveckis kļuva par jaundibinātās partijas priekšsēdētāju, ieņēma amatu no 1991. līdz 1994. gadam. Partija pārstāvēja sociālliberālu politiku, kuras pamatā bija pilsonisko tiesību stiprināšana saistībā ar sociālo tirgus ekonomiku. Turklāt tā balstījās uz kristīgiem principiem. „Demokrātiskā savienība” kā partija, izaugusi no opozīcijas demokrātiskās tradīcijas, izvairījās identificēties ar labējiem vai kreisajiem. Līdz 1993. gadam „Demokrātiskā savienība” bija iesaistīta vairākās koalīcijas valdībās. Bez priekšsēdētāju pazīstamākie tās politiskie darbinieki bija B. Geremeks, J. Kuroņs, Ā. Mihņiks un H. Suhocka.

1991. gada februārī par „Solidaritātes” vadītāju kļuva datorspeciālists, no 1980. gada „Solidaritātes” aktīvisks M. Kržakļevskis. Prezidenta Ļ. Valensas un jaunās „Solidaritātes” vadības redzējums atšķīrās. „Solidaritātes” attieksme gan pret prezidentu, gan valdības darbu kļuva arvien kritiskāka, un tā nolēma izveidot savu politisko partiju rīcībai gaidāmajās 1991. gada parlamenta vēlēšanās. (Faktiski pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados darbojās divas „Solidaritātes” sastāvdaļas – arodbiedrība un partija. Tām bija kopīgas finanses, kopīga vadība, bet dažādas darbības jomas. Laika gaitā partijas komponentes aktivitātes ieguva prioritāru nozīmi.)

Kristīgi demokrātiski nosakņotie vēlētāji atbalstīja vēlēšanu bloku „Katoļu vēlēšanu akcija” (*Wyborcza Akcja Katolicka*).

Neatkarīgās Polijas Konfederācijas (*Konfederacja Polski Niepodległej*) biedri Ļ. Močuļska vadībā apelēja pie pilsudčiku un sanācijas laika tradīcijām.

1991. gada jūlijā kā partiju koalīcija, apvienojoties Polijas Republikas sociāldemokrātijai ar 28 (citi dati – 16) citām partijām, arodbiedrībām un organizācijām, izveidojās Demokrātiskā kreiso savienība (*Sojusz Lewicy Demokratycznej* – SLD), kas kļuva par galveno kreiso, sociāldemokrātisko

spēku valstī. Koalīcija veidojās galvenokārt no dažādām bijušās Polijas apvienotās strādnieku partijas biedru grupām.

Kopumā parlamenta vēlēšanās piedalījās 111 politiskās partijas un vēlēšanu apvienības. Vēlēšanu kampaņas laikā tās visas centās izcelties ar atšķirībām, vērtējot „Solidaritātes” valdību sociālekonomisko politiku, pieeju dekomunizācijas problēmai, katoļu baznīcas lomai valstī, ārpolitikas prioritātēm utt.

460 Seima deputāti tika ievēlēti divos atšķirīgos veidos. 391 deputāts (85%) bija jāievēl reģionālā līmenī (vojevodistēs), 69 deputāti (15%) – no visā valstī vienotiem sarakstiem. Deputāti tika vēlēti 37 vēlēšanu apgabalos, kuros katrā ievēlēja 7 līdz 17 cilvēkus.

Iekļūšanai Seimā obligāti iegūstamo balsu sliekšnis pastāvēja tikai vienotajiem valsts sarakstiem – tas bija 5%. Savukārt atsevišķos vēlēšanu apgabalos partiju un koalīciju sarakstiem nebija nekādu sliekšņu, tāpēc mandāta iegūšanai pietika ar dažiem procentiem no visām saņemtajām balsīm. Šī sliekšņa iztrūkuma cēlonis bija vēlme dot pēc iespējas vairākām sociālajām grupām iespēju tikt pārstāvētām parlamentā.

Politisko un sociāli politisko spēku izvietojums 1991. gada parlamenta vēlēšanu priekšvakarā atspoguļoja viņu ārkārtējo dažādību un savstarpējās nesaskaņas. Lielākā daļa ekspertu un novērotāju sagaidīja, ka Demokrātiskā savienība (DU) iegūs ievērojamu vietu skaitu, un partija kļūs par valdības koalīcijas kodolu.

Jauns parlaments tika ievēlēts 1991. gada 27. oktobrī. Vēlētāju aktivitāte bija ārkārtīgi zema – 43,2%. Daudzi poļi bija noguruši no politiskajām aktivitātēm, pārstājuši ticēt politiķu solījumiem. Tā kā balsošana balstījās tikai uz proporcionālas pārstāvības sistēmu, parlamentā nonāca deputāti no 29 sarakstiem; no tiem 11 pārstāvēja tikai viens deputāts.

Vēlēšanu rezultāti atspoguļoti 35. tabulā.

35. tabula

Polijas Seima vēlēšanu rezultāti 1991. gada 27. oktobrī			
Partijas	Nodoto balsu skaits	%	Vietas Seimā
Demokrātiskā savienība (<i>Unia Demokratyczna</i>)	1.382.051	12,32	62
Demokrātiskā kreiso savienība (<i>Sojusz Lewicy Demokratycznej</i>)	1.344.820	11,99	60
Katoļu vēlēšanu akcija (<i>Wyborcza Akcja Katolicka</i>)	980.304	8,74	49
Centrisko spēku savienība (<i>Porozumienie Centrum</i>)	977.344	8,71	44
Polijas zemnieku partija (<i>Polskie Stronnictwo Ludowe</i>)	972.952	8,67	48
Neatkarīgās Polijas konfederācija (<i>Konfederacja Polski Niepodległej</i>)	841.738	7,50	46
Liberāli-demokrātiskais kongress (<i>Kongres Liberalno-Demokratyczny</i>)	839.978	7,49	37
Polijas Zemnieku partija – Zemnieku līgums	613.626	5,47	28

<i>(PSL – Porozumienie Ludowe)</i>			
Solidaritāte (Solidarność)	566.553	5,05	27
Poļu alus draugu partija (Polska Partia Przyjaciół Piwa)	367.106	3,27	16
Citas partijas	2.332.130	20,79	43
Kopā	11.218.602	100,00	460
Nobalsojušie	11.887.949	43,20	
Balsstiesīgie	27.517.280	100,00	

Senātā visvairāk mandātu ieguva: Demokrātiskā savienība (UD) – 22, Katoļu vēlēšanu akcija – 12, „Solidaritāte” – 11, Polijas Zemnieku partija – 10, Centrisko spēku savienība – 9 u.c.

Vēlēšanu rezultāti liecināja par neapšaubāmu sabiedrības uzticības zaudēšanu politiķiem: gan tiem spēkiem, kuri bija saistīti ar agrāko varu, gan arī tiem, kuri bija nākuši no „Solidaritātes” un pretendēja uz antikomunisma mantojumu. Zīmīgi, ka pati „Solidaritāte” ieguva tikai 5% balsu.

Tā beidzot 1991. gadā līdz 1989. gadam pastāvējušās „partijas – valsts” sistēmas demontāžas rezultātā vara nonāca parlamenta, prezidenta, valdības un centrālās administrācijas rokās. Varas vienotības princips, ko iemiesoja komunistiskā partija, tika aizstāts ar demokrātisku varas dalīšanas – likumdošanas, izpildvaras un tiesu varas – principu.

1989. gada revolūcijas Austrumeiropā, arī Polijā, pavēra plašas iespējas mainīt sociālo sistēmu, kas šeit valdīja vairāk nekā četras desmitgades, veikt dziļas pārmaiņas visās ekonomiskās un sociālpolitiskās dzīves sfērās.

Poļu vēsturnieki V. Roškovskis un A. Pačkovskis „reālā sociālisma” galvenos sabrukuma cēloņus Polijā saskata sabiedriskajā kustībā, kuru saliedēja „Solidaritāte”, kuru atbalstīja sabiedrības vairākums un no Polijas nākušais Romas pāvests Jānis Pāvils II, kā arī labvēlīgajā starptautiskajā konjunktūrā. Cits poļu vēsturnieks – A. Čubinskis kā šos cēloņus uzsver pārmaiņas pasaulē, ko nesa M. Gorbačova iniciētā „pārbūve” PSRS, tās zaudējumu aukstajā karā, un, visbeidzot, Tautas Polijas politiskās vadības pragmatismu jaunajā starptautiskajā situācijā, spēju 1989. gada pavasarī uzsākt un sekmīgi novadīt sarunas pie „apaļā galda”, panākot vienošanos ar „Solidaritātes” vadītājiem un tā beidzot „reālā sociālisma” vēsturi Polijā. Kā redzam, abas puses atzīst starptautiskās situācijas (pirmskāt „pārbūves” PSRS) lielo nozīmi. Protams, astoņdesmito gadu opozīcijas kustība bija viens no faktoriem, kas mainīja valsts seju. Taču ne vienīgais. To, ka Polija divdesmitā gadsimta 90. gados, uzsāka demokrātijas un tirgus ekonomikas ceļu, lielā mēra noteica spēku samēra maiņa starptautiskajā arēnā, ko izraisīja „pārbūve” PSRS un tās sabrukums. Britu vēsturnieks T. Džads pamatoti norādījis: „...Ja Austrumeiropas pūļi, intelektuāļi un arodbiedrību līderi „uzvarēja trešo pasaules karu”, tas gluži vienkārši bija tāpēc, ka Mihails Gorbačovs viņiem to ļāva. [..]. Gorbačovs aktīvi nepasteidzināja vai nesekmēja 1989. gada revolūcijas: viņš tikai stāvēja malā. 1849. gadā Krievijas iejaukšanās bija apzīmējusi tā gada Ungārijas un citu revolūciju likteni; 1989. gadā Krievijas atturēšanās palīdzēja nodrošināt to panākumus.” 1989. gadā pierādījās V. Ļeņina vārdu patiesība, ka „Polijas brīvība nav iespējama bez Krievijas brīvības”.

Strīds noris galvenokārt par iekšējo spēku („Solidaritātes” un PASP vadītāju) pūliņu vērtējumu, prioritātes piešķiršanu tai vai otrai pusei. Pēc autora domām, par politisko subjektu nopelniem var strīdēties bezgalīgi, analizējot sasniegtā kompromisa visus aspektus. Galvenais – tas bija kompromiss no abām pusēm.

Jāatzīst, ka tobrīd Polijas elites visgrūtākajā un izšķirošākajā brīdī izturēja atbildības un patriotisma pārbaudi. Lielā mērā tas kļuva iespējams, pateicoties diviem līderiem – V. Jaruzeļskim un Ļ. Valensam.

Pats V. Jaruzeļskis atzina, ka tieši „Solidaritāte” bija sākums, un, gala rezultātā, saskaņā ar „Gorbačova politiku” un Polijas varas iestāžu reformistu noskaņojumu, arī galvenais virzītājspēks Polijas valsts iekārtas pārveidošanā.” Tomēr īpaši jāatzīmē arī PASP vadības gatavība nepretoties nobriedušajām pārmaiņām, noslēgt kompromisu ar opozīciju. V. Jaruzeļskis (un viņa līdzbiedri) neapšaubāmi bija Polijas revolūcijas līdzautori. Tiesa, revolūciju veica viņa pretinieki. Bet tie bija viņi – PASP un PTR vadītāji, kuri nodrošināja tās mierīgu norisi. 1990. gada 19. februārī Polijas prezidents V. Jaruzeļskis kādā intervijā uz jautājuma: „Kādus jūs gribētu redzēt savus vērtējumus vēstures mācību grāmatās?” atbildēja: „Man izdevās paglābt Poliju no katastrofas. Otrkārt, neraugoties uz dramatiskajiem notikumiem [domāta kara stāvokļa ieviešana – V.Š.], kuri tolaik bija nepieciešami, man izdevās novest lietu līdz demokrātisku pārmaiņu sākumam Polijā”.

Dažkārt tiek izvirzīts jautājums – vai viņš iepriekš paredzēja rezultātu, vai viņš to plānoja? Var arī jautāt, vai reformu veicēji vēlējās to, ko viņi panāca? Vai viņi sasniedza vēlamo? Šie jautājumi patiešām cilvēciski ir ļoti interesanti. Vēsturei tomēr ir svarīgi tas, kas notika īstenībā. Katrā gadījumā, nav noliedzams tas, ka sabiedriskās iekārtas maiņa bez asinsizliešanas ir arī V. Jaruzeļska un viņa līdzbiedru toreizējā PASP un PTR vadība nopelns.

Kādā konferencē Turīnā, veltītā “pārbūves” 20.gadadienai, Ļ. Valensa izteicās, ka “komunisma krahā” Polijā 50% esot pāvesta Jāņa Pavila II, 30% – “Solidaritātes” un 20 % “citu faktoru” nopelnu. V. Jaruzeļskis tam kategoriski nepiekrīt, jo šais 20% vienā kaudzē bija samesti visi – poļu un aizrobežu spēki un personības.

Interesantu un, galvenais, ļoti saprātīgu un, domājams, atbilstošu lielas poļu daļas uzskatiem, viedokli par iekārtas maiņu Polijā vēlāk (2000. gadā) izteica poļu nacionālais varonis J. Karskis: „Pirmo reizi Polijas vēsturē notika tas, kas norisa 1989. gadā – notika brīnums. Jā, poļiem vajadzētu pateikties Dievam Kungam, apskauties un savstarpēji paklanīties līdz zemei. Neviena māja netika bojāta, neviens cilvēks netika nogalināts – un tika panākts tāds lūzums! Vienu sistēmu nomainīja cita. Un šodien cilvēki pārmet, ka netiek šķiroti labie un sliktie poļi. Kādas blēņas! Es dzīvoju Amerikā, un no mana viedokļa augstāko apbalvojumu – Baltā ērgļa ordeni vajadzētu saņemt gan Valensam, gan Jaruzeļskim un Kisčakam. Viņi visi kopā veica pavērsieni bez asinsizliešanas. Un slava viņiem visiem, un uzslavas – gan kreisajiem, gan labējiem. Visbeidzot, pirmo reizi Polijas vēsturē poļi ir parādījuši saprātu, pierādījuši, ka prot cienīt savas pašu asinis.”

Īpaši jāpasaka par poļu attieksmi pret ģenerāli V. Jaruzeļski pēc „sociālisma” krišanas. Poļu literatūras un dzejas tulkotājs A. Epels atzīmējis: „Poļi nevar piedot ģenerālim Jaruzeļskim, ka, 1981. gadā ieviešot kara likumu, viņš neļāva krieviņiem nodarīt Polijai vēl vienu kaitējumu, kuru poļi varētu ilgstoši kašņāt.” Pats V. Jaruzeļskis kādā intervijā norādīja, ka „...neizveidojot dēmonisku oreolu, padziļinot un neizplatot „Jaruzeļska melno leģendu”, ir grūtāk vismaz morāli nosodīt ļoti daudzus no tiem, kas veicināja lēmumu par kara stāvokļa pieņemšanu; tūkstošus cilvēku, kuri apzināti un aktīvi piedalījās tā īstenošanā.”

Jāatzīmē ģenerāļa politiskā un pilsoniskā drosme. Atstājot Polijas Republikas prezidenta amatu, 1990. gada 11. decembra paziņojumā V. Jaruzeļskis norādīja: „Kā karavīrs es zinu, ka komandieris, tas ir, katrs vadītājs, ir atbildīgs par visiem un par visu.” Un tālāk: „Ja laiks nav dziedējis kāda cilvēka dusmas vai nepatiku, lai viņš tās vērš pret mani.” Jāsaka, ka „dusmas vai nepatiku” pret viņu izrādīja gan privātpersonas, gan arī valsts institūcijas. Atjaunotajā Žečpospolitā atkārtoti tika mēģināts saukt V. Jaruzeļski pie atbildības par viņa kā valsts vadītāja rīcību.

1991. gadā tika sasaukta Seima Konstitucionālā komisija, kas piecus gadus pētīja jautājumu par kara stāvokļa ieviešanas autoru atbildību. Tai bija pieejama milzīgs, tūkstošiem lappušu plašs dokumentu un materiālu, gan vietējo, gan ārvalstu, arī slepenu, apjoms. Komisija plašsaziņas līdzekļu pārstāvju klātbūtnē uzklauzīja arī dažus desmitus liecinieku. 1992.–1993. gadā arī V. Jaruzelskim un citiem PTR toreizējās augstākās vadības locekļiem bija jāsniedz liecība šajā Polijas Seima komisijā par viņu rīcību 1981. gada decembrī. Pēc piecu gadu darba Komisija 1996. gada februārī nonāca pie atziņas, ka kara stāvokļa ieviešana bija nepieciešama un pieņēma lēmumu pārtraukt lietas izmeklēšanu. Rezultātā pēc tās priekšlikuma Seims 1996. gada 24. oktobrī ar absolūtu balsu vairākumu apturēja tiesas procesu, atzīstot, ka kara stāvokļa ieviešana bija pamatota. Zīmīgi, ka, neraugoties uz nepārtrauktu labējo kontrpropagandu, lielākā daļa Polijas sabiedrības atbalstīja šo viedokli.

Tomēr poļu sabiedrībā līdz šai dienai pastāv arī klaji naidīgi pret V. Jaruzelski noskaņotu personu kopa. 1994. gadā kāds nacionālistisks fanātiķis Vroclavā ģenerālim ar akmeni pārsita galvu, kad viņš grāmatu veikalā parakstīja cienītājiem savu grāmatu par kara stāvokli. Ar smagu galvaskausa traumu V. Jaruzelskis tika nogādāts slimnīcā. Viņam nācās pārciest vairākas ķirurģiskas operācijas. Nacionālās atmiņas institūta (*Instytut Pamięci Narodowej*) atbalstītāji savukārt organizēja naida kampaņas pret V. Jaruzelski, katru gadu 13. decembrī viņa mājas priekšā Varšavā rīkojot demonstrācijas.

Nerimās arī labējo spēku mēģinājumi panākt V. Jaruzelska notiesāšanu. 2006. gada martā Nacionālās atmiņas institūts (NAI) izvirzīja apsūdzības Nacionālās glābšanas kara padomes, Valsts padomei un PASP CK Politbiroja locekļu grupai, galvenokārt V. Jaruzelskim, Č. Kisčakam un S. Kaņam. Apsūdzētie tika raksturoti kā „organizēta bruņota noziedzīga grupējuma” vadītāji. 2007. gada 17. aprīlī pret V. Jaruzelski un astoņiem citiem sociālistiskās Polijas partijas un valdības vadītājiem tika izvirzīta apsūdzība par „komunistiskā režīma” gados veiktajiem „noziegumiem” – jo īpaši par kara stāvokļa ieviešanu Polijā naktī no 1981. gada 12. uz 13. decembrī, kā arī par „bruņota rakstura noziedzīgas organizācijas vadību” – tas attiecās uz Nacionālās glābšanas kara padomi, kas pārņēma kontroli pār valsti. Nacionālās atmiņas institūts centās pierādīt, ka V. Jaruzelskis ieviesis kara stāvokli, nodibinājis diktatūru nevis nacionālo interešu, bet varas saglabāšanas instinkta vadīts.

Sākumā Varšavas tiesa noraidīja NAI apsūdzību, atsaucoties uz nepietiekamām ziņām par 1981. gada politisko situāciju un padomju iejaukšanās draudiem. NAI pārsūdzēja noraidījumu un 2008. gada septembrī Varšavas rajona tiesā tika uzsākta tiesvedība. Tiesas procesi pār bijušo PASP CK pirmo sekretāru un Polijas prezidentu kļuva par neatņemamu Polijas politiskās dzīves sastāvdaļu. Nosodot, kritizējot Polijas pagātni, daudzi cilvēki centās sapelnīt politiskas dividendes. Kā atzīmējis vēsturnieks P. Reizners, „šo Jaruzelska tiesāšanu nevar nosaukt citādi kā par vajāšanu, 21. gadsimta demokrātiskajā Polijā šis process atgādina procesus PSRS [19]37. gadā vai [19]33. gada procesus Vācijā.” Par V. Jaruzelski iestājās arī tolaik jau Polijas eksprezidents L. Valensa, kurš intervijā itāļu laikrakstam „*Corriere della Sera*” (Vakara Vēstnesis) paziņoja, ka „Jaruzelsku ģimene cīnījās par mūsu lietu, par brīvu Poliju”. „Un viņš, ģenerālis, citā vēsturē un citos apstākļos tiktu uzskatīts par dižu cilvēku. Arī tāpēc, ka viņš ir ļoti gudrs cilvēks.” L. Valensa arī piebilda, ka „saskaņā ar aptaujām 50 procenti poļu jūsmo par ģenerāli Jaruzelski.”

V. Jaruzelskis pieņēma izaicinājumu. Viņš uzstājās tiesā, piedalījās sabiedriskās diskusijās, regulāri izdeva grāmatas par kara stāvokļa ieviešanas tēmu. Viņa argumenti guva atsaucību vismaz daļā sabiedrības. 2008. gada 25. oktobrī Ā. Mihņiks paziņoja: „Šodien es skatos uz ģenerāļa Jaruzelska tiesas procesu un man ir kauns par savu valsti. Tas ir skandāls, ciniska politiska spēle. Ciniskāka par jau tā cinisko parasto politiku. Šis ir ceļš nevis uz patiesību, bet gan uz revanšu un aizdomu, bailu un naida valsti”

2011. gada janvārī labējā spārna laikrakstā „*Rzeczpospolita*” parādījās plašs raksts, kura autors apgalvoja, ka „pēc 20 cīņas gadiem Wojciehs Jaruzelskis uzvar karā par savu piemiņu”. 2011. gada 16. martā pretēji Seima Konstitucionālā komisijas un Seima 1996. gada lēmumiem Polijas Konstitucionālais tribunāls atzina Valsts padomes 1981. gada 12. decembra dekrētu par kara stāvokļa ieviešanu kā esošu pretrunā ne tikai ar Polijas Republikas konstitūciju, bet arī ar PTR konstitūciju. Tomēr 2011. gada augustā tiesa svītvoja V. Jaruzelski no apsūdzēto saraksta kara likuma ieviešanas procesā vecuma un veselības stāvokļa dēļ. Neraugoties uz it kā personīgi V. Jaruzelskim labvēlīgo iznākumu, faktu, ka Polijas priekšā tik nopelniem bagāts karavīrs un politiķis dzīves beigās bija spiests nonākt uz apsūdzēto sola, poļu sociologs un filozofs J. Vjatrš nosauca par „kauna traipu uz šīs izrādes autoriem.”

Ģenerāļa idejiskajiem un politiskajiem pretiniekiem izdevās arī panākt, ka 2012. gadā pirmoreiz kara stāvokļa ieviešanu Polijas tiesa kvalificēja kā noziegumu, un tā organizatori tika nosaukti par „noziedzīgu grupējumu”.

Pēdējos dzīves gados V. Jaruzelskis bieži slimoja. Viņš nomira 2014. gada 25. maijā Varšavas Militārās medicīnas institūta slimnīcā. Viņa bērēs 30. maijā Varšavā kopā ar simtiem citu poļu piedalījās bijušie Polijas prezidenti Ļ. Valensa un A. Kvasņevskis, Polijas armijas vienības. Pēc kremācijas viņa pīšļi tika apbedīti memoriālajos kapos „*Powązki Wojskowe*” blakus poļu komunistu pirmā pēckara līdera B. Beruta kapam.

Neraugoties uz milzīgo labējo, nacionālistisko spēku spiedienu, saskaņā ar aptauju, ko 2014. gadā veica Valsts sabiedriskās domas pētījumu centrs, 47% respondentu uzskatīja, ka V. Jaruzelskis „labi kalpoja Polijai”, 33% pauda pretēju viedokli, bet 20% nebija viennozīmīga viedokļa šajā jautājumā.

4-5

Kultūra „sociālisma” laikmetā.

Kultūra ir cilvēcības mērs cilvēkā.

Kārlis Markss (*Karl Marx*)

Paradokss tā komunisma vēsture, ja to vērtē caur kultūras prizmu.

Daudz kas labs izdarīts tajos laikos.

Arvīds Jozaitis (*Arvydas Juozaitis*).

Nekas nav tik brīvs kā cilvēka doma.

Dāvids Jūms (*David Hume*)

Ja nav tiesību runāt, paliek tiesības domāt.

Jevgeņijs Jevtušenko (*Евгений Евтушенко*)

Kultūra sākas ar aizliegumiem.

Jurijs Lotmans (*Juri Lotman*)

Sociālistiskais reālisms – tā ir priekšniecības slavināšana ar metodēm, kuras spēj sasniegt tās saprašanu.

Padomju laiku tautas gudrība.

Inteliģence, kas runā vienā balsī, vairs nav inteliģence, jo tās galvenā atšķirīgā iezīme ir dažādība, indivīdu daudzveidība, katra paša domu meklēšana un savu priekšlikumu izteikšana.

Vojcehs Jaruzelskis (*Wojciech Witold Jaruzelski*).

Cenzūra nekad nav bijusi šķērslis šedevru radīšanai.

Andrejs Končalovskis (*Андрей Сергеевич Кончаловский*)

Pasaule ies bojā, ja tā tiks unificēta.

Sergejs Kurginjans (*Сергей Ераванович Кургинян*)

Ja visas pasaules kultūras saplūstu vienā, tā būtu kultūras nāve.

Jesaja Berlins (*Isaiah Berlin*).

Inteliģents ir parazīts, kurš izstrādā kultūru. f

Tadeušs Kotarbiņskis (*Tadeusz Marian Kotarbiński*)

Inteliģents ir cilvēks, kuram garīgās vērtības ir svarīgākas nekā materiālās.

Alekandrs Gorodņickis (*Александр Моисеевич Городницкий*)

Izglītots cilvēks atšķiras no neizglītota cilvēka ar to, ka uzskata savu

izglītību par nepabeigtu.
Konstantīns Simonovs (*Константин Симонов*)
Inteliģents cilvēks nekad nevar būt varonis.
Ļevs Tolstojs. (*Лев Николаевич Толстой*)
Visi cilvēki ir vienādi. Pēc attiecīgas apstrādes.
Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*)

Otrā pasaules kara gados nacistu okupanti iznīcināja vairāk nekā 43% visu Polijas kultūras vērtību. Polijas ebreju kopienas iznīcināšana, teritoriālās izmaiņas pēckara periodā un migrācija pēc kara atstāja Poliju praktiski bez tās vēsturiskajām mazākumtautībām, vairs nepastāvēja multikulturālā poļu nācija. Līdz ar to daudzas iespējas bagātināties zaudēja arī poļu kultūra.

Pēc kara izvērās nacionālās kultūras atjaunošanas darbs.

Lai pārvarētu kara radīto krīzi dažādās kultūras: izglītības, zinātnes, mākslas jomās vispirms bija jāatrisina kultūras demokratizācijas problēma. Pirmajos pēckara gados svarīgākais bija nodrošināt visiem iedzīvotājiem juridiskās tiesības un reālas iespējas piekļūt kultūras sasniegumiem, izglītībai, iespējai līdzdarboties kultūras jaunradē. Polijas kultūras un mākslas ministrs V Kovaļskis 1945. gada 1. septembrī uzsvēra: „Padarīt kultūru par masu īpašumu – lūk jautājums, mums izšķirošs. Galveno līniju visām mākslinieciskās jaunrades formām jaunajā Polijā mēs redzam reālismā. Pārāk daudz bija Polijā abstrakcijas, misticisma un idilles. Tas ir jāizbeidz. Polijā ir „mākslu mākslai” teorijas piekritēji, bet mēs šīs tendences neatbalstīsim”. Taču reizē ar kultūras demokratizācijas virzību faktiski tika paziņots arī par mākslinieciskās izteiksmes brīvības ierobežošanu.

No 1944.gada otrās puses līdz 1948.gada pirmajai pusei līdz ar kultūras attīstības kopējas koncepcijas izstrādi norisa arī valsts vadības metožu pār sabiedrības garīgo dzīvi meklējumi. Starp komunistiem un sociālistiem notika asas diskusijas. Šajos gados inteliģencei vēl bija iespēja risināt savas problēmas apspriešanas un strīdu ceļā.

Kreisie spēki pēc kara centās īstenot ne tikai iedzīvotāju strauju izglītības un vispārējās kultūras līmeņa paaugstināšanu, zinātnes un mākslas attīstību, bet arī realizēt masu, un pirmkārt darbaļaužu slāņu, idejiski politisku pārorientāciju, likvidēt par reakcionārām uzskatīto buržuāzisko ideju ietekmi un iedvesmot tautas masas sociālisma celtniecībai. Aktuāli kļuva kultūrā un zinātnē norisošo procesu organizācijas un vadības jautājumi. Valsts varai, pie varas esošajiem politiskajiem spēkiem bija jāatrisina visu kultūras nozaru materiālās nodrošināšanas jautājumi, saistīti ar to finansēšanu, kultūras objektu celtniecību, iedzīvotāju samaksu par dažādiem kultūras pakalpojumiem utt.

Bija jāneregulē arī inteliģences loma sociālisma celtniecībā un sociālistiskās kultūras attīstībā. Pēckara Polijā ne mazsvarīgas bija domu un vārda brīvības legālas izplatības iespējas, kuras bija grūti cenzēt. Pastāvēja divas parādības, kuras pie varas esošie spēki nespēja kontrolēt sev vēlamā apjomā: katoļu baznīca un inteliģences slānis. PSP politikā pirmskara inteliģence tika iedalīta vairākās kategorijās: 1) uzticīga Tautas Polijai; 2) lojāla; 3) neitrāla un 4) naidīga. Katrai kategorijai tika piemērota noteikta politika – no iesaistīšanas partijā un iekļaušana vadības elite līdz izšķirošai cīņai un represijām pret to.

Jaunā vara īpašu uzmanību pievērša literārajām aprindām, plašsaziņas līdzekļu darbiniekiem, zinātniskajai, augstskolu inteliģencei, kur režīms centās radīt savus ideoloģiskos atbalsta punktus. Izvirzījās kultūras, zinātnes un izglītības nozarēs nodarbināto veco kadru „pāraudzinašanas”, jaunu kadru sagatavošanas un idejiski politiskās audzināšanas jautājumi.

Smagi bija inteliģences fiziskie zaudējumi Otrā pasaules kara laikā, kas pēc dažām aplēsēm sasniedza pusi no tās pirmskara skaita.

Poļu inteliģence daudz ko bija mantojusi no poļu šlahtas, kura savu ar dziļi iesakņojušos, pat slimīgo goda sajūtu, ar kareivīgajām atmiņām un izspīlēto patriotismu, arī grupu atšķirīgajām interesēm bija viens no galvenajiem poļu kultūras veidotājiem un arī inteliģences veidošanās avotiem. Jāatzīmē, ka katoļu inteliģence jau 1939. gadā bija izveidojusi īpašu partiju – SD (*Stronnictwo Demokratyczne*), kura gan nespēja konkurēt ar citām partijām cīņā par varu, tomēr tai bija sava loma inteliģences slāņu organizēšanā.

Neliela inteliģences daļa, stāvot antikomunistiskās un radikāli nacionālistiskās pozīcijās, piedalījās bruņotajā cīņā pret jauno valdību, atbalstīja nacionālistiski teroristiskos formējumus. To veicināja arī PSP klaji negatīvā attieksme pret AK dalībniekiem, kuru vidū bija daudz inteliģences pārstāvju. Taču kopumā inteliģence nepievienojās nelegālajai opozīcijai, kas gan nenožīmēja tās atbalstu jaunajai varai. Tā, pēckara gados tika arestēti tikai daži rakstnieki, netika arestēts neviens profesors.

Kreisi radikālās inteliģences slānis, kas kļuva par režīma intelektuālo un ideoloģisko atbalstu, bija diezgan šaurs. Būtībā to veidoja aprindu pārstāvji, kas nacistiskās okupācijas gados bija sadarbojušās ar PSP vai kuras bija kara gadus pavadījušas PSRS. Tomēr tam pievienojās arī daudzi demokrātiski noskaņoti cilvēki. Jaunā, PSP vadītā vara to varēja izmantot.

Vismaz daļas pirmskara inteliģences piesaisti jaunās Polijas varas atbalstam diktēja vairāki apstākļi: inteliģences morālā autoritāte un sociālā loma sabiedrībā, nepieciešamība mainīt tās opozicionāros noskaņojumus un izmantot tās profesionālās zināšanas. Tajā pašā laikā PSP stādīja mērķi atņemt pirmskara inteliģencei tās sociālās elites lomu, pārvēršot to par profesionālu slāni, kas kalpo partijai un valstij.

Pēckara periodā cenzūra gan bija „piekasīga”, bet tas vairāk attiecās uz politiskiem jautājumiem. Materiālā ziņā rakstnieki, zinātnieki, žurnālisti un daļēji mākslinieki tika apveltīti, lai arī ar pēckara apstākļos nelielām, bet tomēr būtiskām privilēģijām. Sākumā viņi saņēma papildus pārtikas devas un rūpniecības preces, vēlāk ieguva pirmkārtas tiesības saņemt dzīvokļus un ciešamu atalgojumu. (Tas gan attiecās pārsvarā uz ievērojamākajiem savu profesiju pārstāvjiem, uzticamiem vai vismaz lojāliem jaunajai varai.)

1946.–1948. gadā Polijā gan publicistikā – laikrakstu un žurnālu lappusēs, gan inteliģences profesionālajās struktūrās norisa diskusijas par vairākiem jautājumiem: poļu inteliģences sociālo ģenēzi un tās vēsturisko lomu; radošās darbības brīvību; marksisma būtību; morāles, humānisma un lietderības attiecībām politikā, inteliģences nostādnēm un uzskatiem pēckara realitātēs; tās sociālajām un ideoloģiski-politiskajām pozīcijām pastāvošā režīma un opozīcijas konfrontācijā u.c. Kopumā tās bija ne tikai zinātniski-teorētiska rakstura problēmas, bet arī politiskas. Atbildēm uz tām Polijas inteliģenci bija jāved vai nu pie sadarbības ar jauno varu, vai arī pēdējai jādod pietiekami daudz argumentu, lai pārliecinātu sabiedrību par „buržuāziskās inteliģences reakcionāro raksturu”. Diskusijās

vieni pārspīlēja inteliģences šļahdiskās saknes un elitāro raksturu (dažkārt gan tos iztulkojot pilnīgi pretēji), otri uzsvēra inteliģences ciešos sakarus ar darba tautu un aicināja saglabāt inteliģences savienību ar strādnieku šķiru, trešie redzēja tās uzdevumu pagātnes kultūras vērtību un tradīciju saglabāšanā, neatkarīgi no valstī pastāvošās situācijas.

Pastāvēja dažādas visu specialitāšu poļu mākslinieku un mūziķu apvienības. Specifiska poļu inteliģences sabiedriskās pašorganizācijas forma bija klubu kustība, kas galvenokārt apvienoja tās bezpartijisko daļu. Tikai Varšavā 1946. gadā vien bija reģistrēti 40 inteliģences klubi. Šie inteliģences slāņi, no vienas puses, baidījās no acīmredzamas konfrontācijas ar varas iestādēm, no otras puses, tie piesardzīgi uztvēra varas realizēto politiku un centās labāk izprast notiekošo izmaiņu būtību. Kopumā tomēr inteliģences autonomās struktūras (radošās savienības, arodbiedrības, klubi) iestājās par ideoloģiskā plurālisma saglabāšanu un savu neatkarību no valstiski-partijiskā varas mehānisma iejaukšanās. (Šīs kustības ideoloģiskā un politiskā „brīvdomība” un mērenā, bet tomēr opozīcija, noveda pie tās aizliegšanas 1948.–1949. gadā.)

Ja jau pirmajos mēnešos pēc valsts atbrīvošanas no nacistiem inteliģences labējie un kreisie slāņi spēja ideoloģiski un politiski pašnoteikties, nostāties vienā vai otrā barikāžu pusē, tad tās lielākā daļa notiekošo sociāli-politisko pārmaiņu rezultātā pārdzīvoja šoku. Tās sākotnējā reakcija bija jaunās varas boikots un tās rīkoto pasākumu sabotāža.

Spilgta realitātes, Polijā pastāvošo politisko spēku samēra neatzīšanas forma bija nozīmīgu emigrējušās inteliģences slāņu (tie bija pirmskara valsts politiskās elites pārstāvji, virsnieki, daudzi rakstnieki, mūziķi un mākslinieki) neatgriešanās dzimtenē un jaunu grupu emigrācija.

Šie cilvēki svešās zemēs izveidoja savas sabiedriskās un profesionālās struktūras. (Tā 1946. gadā Romā tika nodibināts Literārais institūts (*Instytut Literacki*, 1947. gadā pārcelts uz *Maisons-Laffitte* kopienā Francijā), kuram bija ievērojama loma poļu kultūras un sabiedriskās domas veidošanā ne tikai aiz robežas, bet arī pašā Polijā.)

Pastāvošais sabiedriski-politisko spēku samērs noteica nepieciešamību varai izmantot piespiešanu un vardarbību visās dzīves jomās – sākot no ekonomikas līdz zinātnei un mākslai. Jāatzīst, ka vardarbība šajās jomās Polijā tika izmantota tikai epizodiski, savukārt piespiešana tika izmantota ļoti plaši. Tās instrumenti bija cenzūra un prasība zinātnes un mākslas jomā piemērot varas iestāžu ieteiktās metodes un doktrīnas. Ja PSRS šis princips tika pielietots konsekventi un ilgu laiku, tad Polijā tā piemērošanas rezultāti bija nenoteikti, nestabili.

Jaunās valdības realizētā šķiriskā politika nopietni vājināja sabiedrības intelektuālo un radošo bāzi. Jaunā politiskā realitāte atņēma inteliģencei iespēju spēlēt līdzšinējai Polijai raksturīgās garīgās un sociāli politiskās elites lomu, kas noveda pie pēckara konfliktiem starp režīmu un inteliģences pamatdaļu.

Kad viltotie Seima vēlēšanu (1947) rezultāti iezīmēja politiskās opozīcijas sakāvi un PSP monopolstāvokļa izveidošanu valstī, konflikts starp atsevišķiem inteliģences slāņiem un varas iestādēm no politiska pārgāja galvenokārt ideoloģiskā stadijā. Diskusijas inteliģences aprindās izdzisa. Nevēloties saasināt attiecības ar varu, inteliģences pamatmasa piekāpās. Polijas inteliģences pēckara dilemma tika atrisināta par labu varai.

1948. gada vidū situācija valstī principiāli mainījās. Šai gadā notikušais ideoloģiskais pagrieziens starptautiskajā komunistiskajā kustībā uz kreiso dogmatismu (spilgtākā tā

izpaušme bija Dienvidslāvijas Komunistiskās partijas nosodišana par „atiešanu no marksisma ļeņinisma”) un poļu kreiso spēku (PSP un PPS) apvienošanās pārtrauca dabīgo radošo procesu attīstību Polijas kultūrā. PSP CK attiecīgajās nodaļās tika sagatavota sociālistiskās kultūras paātrinātas radīšanas programma, kas pēc būtības veda pie garīgās dzīves unifikācijas, politizācijas un ideoloģizācijas.

1948. gada decembrī PASP I kongress izvirzīja uzdevumu veikt **sociālistisku kultūras revolūciju**, saprotot ar to fundamentālas izmaiņas sabiedrības garīgajā dzīvē, dzīves veida pamatvērtību maiņu, kas pavadītu revolucionāras pārmaiņas sociāli ekonomiskajā un politiskajā sfērā, tai skaitā arī palielinot strādnieku un zemnieku izcelsmes cilvēku īpatsvaru inteliģences sastāvā. Kultūras revolūcijas galvenais uzdevums bija marksistiski ļeņiniskās ideoloģijas principu ieviešana pilsoņu apziņā.

Kā izdala krievu vēsturnieks R. Jusupovs, kultūras revolūcijas virzieni bija:

- 1) „vecās” inteliģences slāņu īslaicīga iesaistīšana jaunas sabiedrības veidošanā;
- 2) „sociālistiskas”, strādnieku un zemnieku inteliģences veidošana;
- 3) ideoloģiska revolūcija garīgajā sfērā;
- 4) partijas, valsts kontroles pār mākslu, zinātņi, izglītību un kultūru realizēšana.

Atšķirībā no evolucionārām izmaiņām, kas saglabā kultūras attīstības nepārtrauktību, kultūras revolūcija paredzēja radikālu konkrētās sabiedrības „koda” pārveidošanu, tā satura, vērtību, formu un funkciju reorganizāciju.

1948.–1949. gada mijā Polijas marksistiskajā estētikā kā galvenā nostiprinājās tēze par mākslas audzinošo lomu. Diskusijas radošo darbinieku vidū kļuva arvien retākas, bet tālāk ritošajā polemikā par sociālistisko reālismu arvien redzamāka kļuva tendence uz tā ideoloģiski vienkāršotu traktēšanu. PASP sanāksmēs un konferencēs nereti tika pievērsta uzmanība kultūras attīstības jautājumiem, bet tie tika skatīti gaužām vienpusīgi. Tā, piemēram, 1949. gada aprīlī PASP CK plēnumā runa gāja par briesmām, kuras Polijas mākslai var radīt „kosmopolītisma” (tā apkarošanas kampaņā tolaik izvērsās PSRS) iespīšanās. Tajā tika saskatītās galvenās briesmas valsts „sociālistiskai” attīstībai. Partijas kultūras politika arvien vairāk tika pakļauta cīņās „pret šķiras ienaidniekiem” uzdevumam.

1949. gadā Polijā pastiprināti norisa organizatoriski politiska kultūras sfēras pakļaušana PASP aparātam un visaptverošai partijas un valsts kontrolei. Šai gadā norisa gandrīz visu radošo savienību kongresi, kuros tika pieņemti aicinājumi pievērsties sociālistiskā reālisma metodei (par to turpmāk tiks runāts) un izmantot to kā vienīgo.

Tā, 50. gadu sākumā vairāk nekā puse poļu rakstnieku bija PASP biedri. Nākotnē viņu liktenis attīstījās dažādi, daudzi agrāk vai vēlāk atteicās no savām ilūzijām, atstāja partijas rindas, taču tas nevar noslēpt faktu, ka viņi piederēja totalitārai organizācijai, kāda tolaik bija PASP, un iesaistījās staļiniska politiskā režīma izveidošanā Polijā.

Sākoties staļinistu politiskam un ideoloģiskam uzbrukumam, valdošā partija ne tikai piesavinājās pilnīgu kontroli pār sabiedrības politisko mehānismu, bet arī guva iespēju netraucēti, dažkārt arī vardarbīgi, uzspiest savu ideoloģiju. Kultūras revolūcijas ceļā norisa sabiedrības apziņas pakļaušana. Tā sākās no skolas sola un turpinājās mākslas un zinātnes jomās.

1945. gada maijā Izglītības ministrija izstrādāja **izglītības sistēmas** pārveides plānu, kas bija balstīts uz vairākiem principiem: izglītībai Polijā bija jābūt bezmaksas, vienveidīgai, publiskai un obligātai. Tika atcelta mācību maksa un izveidota stipendiju, kopmītņu un

valdības palīdzības sistēma, lai nodrošinātu katram bērnam vienlīdzīgu piekļuvi izglītībai. Ar to tika pildīta Polijas Nacionālās atbrīvošanās komitejas programma, jo t.s. „Jūnija manifesti” jau 1944. gadā sludināja bezmaksas izglītību visos izglītības līmeņos, ieskaitot augstāko izglītību.

Izglītības sistēma kara laikā bija smagi cietusi. Iznīcinātas vai bojātas bija 60% visu mācību iestāžu ēku. Koncentrācijas nometnēs gāja bojā vairāk nekā 17 tūkstošu skolotāju. Tā rezultātā 1946./1947. mācību gadā trūka gandrīz 20 tūkstošu (citi dati – apmēram 13 tūkstošu) skolotāju. No 66,6 tūkstošiem strādājošo ap 12 tūkstošiem (18 %) nebija nepieciešamās kvalifikācijas. Mācības norisa pēc pirmskara programmām.

Taču jāuzsver arī cits faktors – neraugoties uz nacistiskā okupācijas režīma nodarītajiem zaudējumiem, tā laikā poļu nacionālās pagrīdes struktūru realizētā slepenā izglītības iestāžu darbība ļāva zināmā mērā mazināt tās nelabvēlīgās sekas, ko bija radījis piecu gadu pārtraukums parastajā valsts izglītības sistēmas darbībā. Pēc Polijas atbrīvošanas sākuma 1944. gadā simtiem tūkstošu skolēnu un studentu varēja normāli turpināt izglītību, pilnībā vai daļēji izvairoties no kara gadu izraisītajiem studiju pārtraukumiem.

Jaunajos apstākļos sabiedrībai bija jāpārvar daudzas grūtības: jāatjauno skolu ēkas, jāsavatavo mācību materiāli. Rietumu un ziemeļu novados, pēc kara pievienotajos Polijai, nācās no jauna būvēt skolu sistēmu.

Jau 1945. gadā sākās skolu reforma. Bērni vecumā no 3 līdz 7 gadiem apmeklēja bērnudārzus. 1937./38. gadā Polijā pastāvēja – 1 600 pirmsskolas iestādes ar 83 000 bērniem., bet 1951. gadā jau 7 685 iestādes ar 341 600 bērniem.

Uzreiz 1945. gadā tika ieviestas 4-gadu sākumskolas un 8-gadu nepilnās vidusskolas.

No 1950./1951. gada pirmo reizi vēsturē visi poļu bērni bija aptverti ar sākumskolu. (Saskaņā ar oficiālajiem statistikas datiem pirmskara Polijā ap 1 miljonam bērnu nebija iespējas apmeklēt skolu). Kopumā laikā no 1945. līdz 1963. gadam Polijā sākumskolu absolvēja līdz 5 650 000 skolēnu.

1948. gadā notika ilgstoša diskusija par izglītības attīstību. Pēc tam skolu reforma tika pabeigta. Rezultātā līdz 1948./49. gadam tika izveidota noteikta sabiedrības izglītības sistēma. 8-gadīgā obligātā nepilnā vidusskola un 3-gadīgais vispārizglītojošais licejs tika nomainīti ar 7-gadīgu skolu un 4-gadīgu liceju. Var teikt, ka bērniem no 7 līdz 18 gadu vecumam bija paredzēta vienota vispārizglītojoša 11 gadu skola, kas bija sadalīta divos posmos: 1) pamatskola (7 klases) un 2) licejs (4 klases).

Iespēja strādnieku un zemnieku jauniešiem turpināt izglītību pēc sākumskolas beigšanas kļuva par efektīvu sabiedrības sociālas struktūras izmaiņu līdzekli. Tā veicināja mantojumā no pirmskara Polijas palikušo šķiru atšķirību vājināšanu.

Pirmskara Polijā vidējā izglītība bija pieejama tikai turīgu vecāku bērniem. Šie bērni tolaik veidoja 70-75% no skolēnu skaita. Strādnieku bērni veidoja 4%, tikpat vai pat mazāk bija nabadzīgo un vidējo zemnieku bērnu. Tautas Polijā norisa dramatiskas izmaiņas skolēnu sociālajā sastāvā. 1950. gadā no kopējā vispārējās izglītības liceju astotajās klasēs uzņemto 55 277 skolēnu skaita 21 647 skolēni, t.i. 39,2%, bija strādājošo bērni; 17 000, t.i. 30,8%, bija nabadzīgo un vidējo zemnieku bērni; 13 333, tas ir 24%, bija, kā toreiz teica „strādājošās” inteliģences bērni. Tādejādi šo 3 sociālo grupu atvases veidoja līdz 94% visu skolēnu.

1951./1952. mācību gadā Polijā darbojās vairāk nekā 12 tūkstošu septiņgadīgo skolu. Laukos septiņgadīgo skolu skaits salīdzinājumā ar pirmskara līmeni pieauga 4 reizes. Kopā 1951./1952. mācību gadā ap 30 000 skolu mācījās vairāk nekā 3,8 miljoni bērnu un jauniešu.

1948. gadā mācību programmas tika mainītas, lai izglītību atbrīvotu no buržuāziskās ideoloģijas un tās vietā ieviestu komunistisko. Tika ieviestas jaunas mācību grāmatas. 1951.–1952. gadā Polijā tika izdots ap 40 000 mācību grāmatu un mācību līdzekļu.

1950.–1951. gadā jau jaunajās mācību programmās padomju diplomāti blakus viņiem pieņemamiem materiāliem saskatīja arī „labēji nacionālistiskus izkropļojumus” (*правонационалистические извращения*). Tā, vēstures un poļu valodas programmās viņi atrada, ka nepietiekami parādīta „gadsimtiem ilgā krievu un poļu demokrātu sadarbība cīņā pret carisma jūgu”, arī „krievu revolucionārās kustības ietekme uz strādnieku kustības attīstību Polijā”. Programmās varēja atrast materiālus, velītus „viduslaicīgajai baznīcas sholastikai”. Arī skolotāju „marksistiski-ļeņiniskā” sagatavotība tika atzīta esam zemā līmenī. Padomju diplomāti uzsvēra, ka skolotāju vidū bija maz PASP biedru. No 30 000 skolu tikai 1 600 skolās darbojās PASP organizācijas.

Kaut nacionālie mazākumi Polijā sastādīja tikai 1,2% iedzīvotāju, valstī tika radīti apstākļi, lai arī pie nacionālajiem mazākumiem piederīgo bērni varētu bez traucējumiem iegūt izglītību. Ukrainu, baltkrievu, lietuviešu, krievu, vāciešu, ebreju, čehu bērni ieguva iespēju sākumskolās, vispārizglītojošajā licejā vai pedagoģiskajā mācību iestādē mācīties savā dzimtajā valodā.

Polijai pievienotajos rajonos pie Oderas un Baltijas jūras nācās pilnīgi no jauna organizēt kultūrizglītības darbu. Jau 1945./46. mācību gadā šeit uzsāka darbu 2 917 sākumskolu, 105 vispārizglītojošās vidusskolas, 8 pedagoģiskie liceji, desmiti speciālo un profesionālo skolu. Dinamiski attīstījās augstākā izglītība. Tūlīt pēc kara šeit augstskolās mācījās 7,8 tūkstoši studentu, bet 1947./48. mācību gadā – vairāk nekā 21,6 tūkstoši studentu. Tas bija četras reizes vairāk nekā šais teritorijās pirmskarā Vācijā. Tika dibināti simti poļu kultūras iestāžu. Drīz pēc kara sāka darboties teātri Vroclavā, Gdaņskā, Ščecinā un vēl 7 pilsētās. Darbu uzsāka daudzi muzeji un klubi, izvērta darbību radošās savienības.

1956. gadā PTR Centrālās statistikas pārvaldes detalizēts pētījums parādīja, ka ikviens garīgi un fiziski vesels poļu bērns iegūst izglītību. Bija izveidotas īpašas skolas nedzirdīgiem, mēmiem un neredzīgiem bērniem. 60. gados skolu reformas rezultātā tika ieviesta vispārējā astoņgadīgā izglītība. PASP VI kongress (1971. gada decembris) stādīja uzdevumu pāriet uz vispārējo vidējo izglītību.

Aktuāls bija jautājums par cīņu pret pieaugušo analfabētismu. Ir dati, ka 1946. gadā Polijā bija 3 miljoni (Pēc A. Aplbaumas datiem – 18%) analfabētu.

1949. gada 7. aprīlī Seims pieņēma likumu, kurš uzdeva izglītības iestādēm organizēt pavisam neizglīto un mazizglīto apmācību un likvidēt analfabētismu līdz 1951. gada beigām. Visur tika radīta analfabētisma likvidācijas kursi, speciāli pulciņi tiem, kuri tikko bija iemācījušies lasīt un rakstīt, sākumskolas strādājošajiem. Laika posmā no 7. aprīļa līdz 1951. gada 1. decembrim darbojās 60 069 analfabētisma izskaušanas kursi. Tos pabeidza aptuveni 800 000 cilvēku. Patstāvīgi, individuāli analfabētismu likvidēja ap 100 000 cilvēku. Kopumā Tautas Polijas pastāvēšanas laikā no analfabētisma atbrīvojās vairāk nekā 1 000 000 cilvēku. 1951. gada 21. decembrī – J. Staļina dzimšanas dienā – valdības pilnvarotais analfabētisma apkarošanā pavēstīja, ka analfabētisms pamatos ir likvidēts. Vecumā virs 7 gadiem lasīt un rakstīt prasme 1950. gadā Polijā sasniedza 94,5%. Alfabetisms jau šai laikā zaudēja bīstamas sociālas parādības lomu. 1960. gadā Polijā lasīt

un rakstīt prata jau 96,8% iedzīvotāju. 1978. gadā tikai 1,2 procenti Polijas iedzīvotāju bija analfabēti.

Tiesa, mūsdienu poļu vēsturnieks D. Jarošs monogrāfijā „*Polacy a stalinizm 1948–1956*” (Poļi un staļinisms 1948–1956, 2000) norādījis, ka cīņa pret analfabētismu bieži notika varmācīgi, mācības nenotika tik ātri, kā tas bija vārdos. Domājams, ka tik tiešām analfabētisma likvidācijā PTR varēja saskatīt daudzas nepilnības, taču tas nevar mazināt šī procesa progresīvo ievirzi un vēsturisko nozīmi.

Analfabētisma apkarošana nebūt nebija vienīgā ilgstošā pirmskara Polijas problēma, kas tika vismaz daļēji atrisināta sociālisma apstākļos.

Kadru sagatavošanai tautsaimniecības vajadzībām Polijā tika organizēts plašs profesionālās izglītības tīkls: profesionālās sagatavošanas skolas, profesionālās pamatskolas un tehnikumi. Sagatavošanas skolās apmācības norisa 1-2 gadus, profesionālajās pamatskolās – 3 gadus, bet tehnikumos – 5 gadus.

1958. gadā 46% strādnieku bija beiguši septiņgadīgo skolu, 9,7% – profesionālo skolu, tikai 43,4% strādnieku nebija septiņu klašu izglītības. Turpmākajos 12 gados (1958.–1970) strādnieku īpatsvars ar augstāku nekā 7 klašu izglītību palielinājās no 10,7% līdz 29,6%, bet strādnieku īpatsvars ar sākumizglītību samazinājās līdz 14,5%.

Tika radītas arī mācību iestādes tiem, kuri vēlējās iegūt izglītību, nepārtraucot darbu – sākuma un vidējās vakara un neklātienes skolas un tehnikumi, speciālās mācību iestādes.

Lielā mērā pateicoties jaunu universitāšu celtniecībai visā valstī auga arī skolotāju skaits. Ja 1948.–1949. mācību gadā bija 79 319 skolotāji, tad līdz 1962.–1963. gadam viņu bija 156 193.

Laikā gaitā izglītības sistēmā notika sistemātiskas izmaiņas, tā tika attīstīta un pilnveidota. 1961. gada 15.jūnijā PTR Seims pieņēma jaunu likumu par izglītības un audzināšanas sistēmas attīstību. Ar šo likumu 7-gadīgā skola un 4-gadīgais licejs tika nomainīts ar 8-gadīgo nepilno vidusskolu un 4-gadīgu vispārizglītojošo liceju. Ar 1966./1967. mācību gadu PTR tika ieviesta obligāta astoņgadīgā pamatskola. Ar obligāto apmācību bija aptverti bērni no 7 gadu vecuma līdz 8. klases beigšanai. 1973. gadā PTR Seims pieņēma likumu par vispārējās izglītības sistēmas reformu, paredzot 3-gadīgu pamatzglītību un sistemātisku izglītību 4.–10. klasēs.

80. gadu vidū katram ceturtajam pieaugušajam bija vidējā izglītība. Visi jaunieši bija aptverti ar 8 gadīgo izglītību. 97% astoņgadīgo skolu absolventu turpināja mācības dažāda tipa mācību iestādēs.

Līdz 70. gadu ekonomiskajai krīzei auga valsts izdevumi izglītībai. 1958. gadā PTR izdevumi izglītības sistēmai sastādīja 4,5% no nacionālā ienākuma, bet 1968. gadā tie sasniedza jau 6%.

Jau pēc PTR pārtapšanas PR, bet kā neapšaubāms PTR izglītības sistēmas attīstības rezultāts, 1991.gadā Polijā pavisam bija 19,4 tūkstoši skolu, tai skaitā 18 241 nepilnā vidusskola un 1 146 vispārizglītojošie liceji, kur mācījās attiecīgi 5,6 miljoni un 444 tūkstoši skolnieku. Valstī darbojās 9,4 tūkstoši profesionāli-tehnisko skolu (tai skaitā 226 mākslas skolas) ar 1,7 miljoniem audzēkņu. 11% licejistu un 21% profesionāli-tehnisko skolu audzēkņu saņēma stipendijas.

Uz sākumskolu un vidējo mācību iestāžu bāzes varēja sekmīgi attīstīties arī **augstākās izglītības sistēma**. Turpinot apspiest vecās inteliģences nepiekāpīgos slāņus, jaunā vara izvirzīja steidzamu uzdevumu izveidot savu, sociālistisku inteliģenci. Tai saskaņā ar varas

plāniem, bija jānodrošina jaunās sistēmas ideoloģisko, politisko, garīgo, izglītības un sociālekonomisko uzdevumu īstenošana.

Atsāka darbību Varšavas, Krakovas un Poznaņas universitātes, katoliskā Ļubļinas universitāte, jau 1945. gadā tika atvērtas vēl trīs jaunas universitātes: Lodzā, Vroclavā un Toruņā. Tūlīt pēc kara augstskolās atgriezās karu pārdzīvojušie speciālisti, darbu viņiem piešķīra, neraugoties uz politiskajiem un idejiskajiem uzskatiem. Komunistu, kuri varētu strādāt augstskolās, praktiski nebija. Tikai pakāpeniski varēja sākt nomainīt profesūru. 1951.–1953. gadā no augstskolām tika atlaists liels skaits pirmskara laika profesoru. No valsts universitātēm tika izslēgtas teoloģijas fakultātes. Pieauga augstskolu skaits.

Svarīgi, ka augstākā izglītība, tāpat kā sākum- un vidējā izglītība, bija bezmaksas. Maksas atcelšana par izglītību ievadīja valsts subsīdiju centralizētas sadales, saskaņā ar politiskā centra noteiktajām prioritātēm, absolūtas dominēšanas periodu augstākās izglītības vēsturē. Līdz ar to universitātes kļuva finansiāli atkarīgas no varas iestādēm.

Sekmīgie studenti saņēma stipendijas. Ja 1939. gadā tikai 9,5% studentu saņēma stipendijas, tad 1951. gadā tādu bija 63%. Arī 1990. gadā stipendijas saņēma apmēram 2/3 studentu.

Ja pirms kara ar 34 miljoniem iedzīvotāju Polijā pastāvēja 32 augstskolas, tad 50 gadu sākumā, kad valstī bija ap 25 miljoni iedzīvotāju, darbojās 83 augstākās mācību iestādes, kurās studēja pāri par 124 tūkstošiem studentu, pārsniedzot pirmskara studējošo skaitu 2,5 reizes. 1952. gadā augstskolas beidza 5 reizes vairāk speciālistu nekā jebkurā pirmskara gadā. 1956.–1970. gadā ikgadējais augstskolu absolventu skaits vairāk nekā divkārsējās – no 21 tūkstoša līdz 47 tūkstošiem.

1970. gadā cilvēku ar augstāko izglītību skaits pārsniedza 600 000, ar vidējo speciālo – 1,7 miljonus.

70. gadu vidū PTR darbojās 89 augstākās mācību iestādes. Studentu skaits 1975./1976. gadā salīdzinājumā ar pirmskara laiku (49 tūkstoši) bija pieaudzis līdz 469 tūkstošiem, t.i. – vairāk nekā 9 reizes.

1948. gadā valstī tika ieviestas arī vakara un neklātienes mācību formas, 1975. gadā vakara un neklātienes nodaļās mācījās vairāk nekā 35% visu studentu.

Ja pirmskara Polijā inteliģences lielāko daļu sastādīja humanitāro profesiju specialisti, tad pēc kara paātrinātos tempos attīstījās specialistu sagatavošana darbam rūpniecībā, celtniecībā, transportā, sakaru nozarē un lauksaimniecībā. 60. gadu vidū Polijā cilvēku ar inženieru diplomiem bija 16 reizes vairāk nekā 1946. gadā. 1975. gadā augstāk nosauktajās tautsaimniecības nozarēs strādāja 277,8 tūkstoši darbinieku ar augstāko izglītību.

Visu specialitāšu studentiem bija jāapgūst obligāti marksisma-ļeņinisma un politekonomijas kursi. 1956. gadā tie gan tika atcelti, taču jau 1960./1961. mācību gadā atkal atjaunoti. 1961. gadā ar likumu tika noteikts, ka audzināšanai jānotiek „sociālistiskās morāles” un „materiālistiskā pasaules uzskata” garā. Ticības mācība no sabiedriskajām izglītības iestādēm tika izraidīta.

Pieauga studentu īpatsvars sabiedrībā. Pēc studentu skaita attiecībā pret kopējo iedzīvotāju skaitu Polija atradās vienā no pirmajām vietām Eiropā. Polijas universitātēs 1964. gadā bija 57,2 pilna laika (dienas nodaļu) studenti uz 10 000 iedzīvotājiem, salīdzinājumā ar 14,4 1938. gadā. 1978. gadā pavisam augstākajās

mācību iestādēs mācījās 485,7 tūkstoši cilvēku, kas nozīmēja, ka uz 10 000 iedzīvotāju Polijā bija 178 studenti.

Ja visā starpkaru periodā augstskolas beidza ap 83 tūkstoši cilvēku, 1945.–1975. gadā Polijā augstskolas pabeidza ap 750 tūkstošu cilvēku, no tiem 550 tūkstošu – dienas nodaļas. Katrs trešais augstskolas absolvents beidza tehniskās augstskolas. Otro pēc skaita grupu veidoja medicīniskie darbinieki, trešo – ekonomisti, tikai pēc tam sekoja humanitāro zinātņu pārstāvji. 1975. gadā ap 46% no augstskolu beidzējiem bija sievietes.

Starp Polijas augstākajām mācību iestādēm samērā augsts bija mākslas augstskolu īpatsvars. Darbojās 7 mūzikas, 7 tēlotājmākslas, 3 teātra un 1 kino augstskola. Tās papildināja 23 vidējās mākslas mācību iestādes. Darbojošos mākslinieku vidū pat izskanēja balsis, ka daļa šo augstskolu absolventu neatradīs darbu specialitātē un prātīgāk būtu radīt vairāk augstskolu tautsaimniecības speciālistu sagatavošanai.

1975./76. mācību gadā PTR darbojās 10 universitātes, 18 augstākās tehniskās skolas, 10 medicīnas institūtu, 9 lauksaimniecības akadēmijas, 5 ekonomiskās akadēmijas, 2 teoloģiskās akadēmijas, 11 augstākās pedagoģiskās skolas, 6 fiziskās kultūras institūti, 16 augstākās mākslas skolas, 2 augstākās jūrskolas. Pēc tam augstskolu skaits vēl pieauga. Tā, 1978. gadā PTR bija 90 augstskolu un 17 to filiāļu. (Šai skaitā nav iekļautas militārās augstskolas.) Augstskolās strādāja ap 48 tūkstoši docētāju – 14 reizes vairāk nekā pirms kara. (1990. gadā 164 tūkstošu augstskolu pasniedzēju vidū bija 3 866 profesori un 6 311 docentu.)

Pakāpeniski mainījās studentu sociālā izcelsme. Iestājoties augstskolās pēc kara priekšroka tika dota strādnieku un zemnieku ģimeņu atvasēm. Šādas izcelsmes studentu īpatsvars jaunuzņemto studentu vidū Polijā 1949. gadā sasniedza 54,5%. Jau 50. gadu sākumā apmēram 50–65% Polijas augstskolu studentu bija ar „strādnieku-zemnieku” priekštečiem, kaut vecākajosursos to skaits vairākumā gadījumā nepārsniedza 10–30%. Acīmredzot „strādnieku-zemnieku” izcelsmes studentu vājās zināšanas un nelabvēlīgie materiālie apstākļi neļāva pabeigt studijas vienlīdz sekmīgi ar citu slāņu (pirmkārt jau inteliģences) pārstāvju atvasēm, jo, lai „uzlabotu” šo rādītāju, pēc PASP iniciatīvas 11 augstskolās bija radīti 2-gadīgi sagatavošanās kursi (līdzīgi, kā savulaik Padomju Savienībā strādnieku fakultātes). Tajos iestājai augstskolās gatavojās ap 5 000 „darba pirmrindnieku, racionalizatoru un darba zemnieku”. Pēc 1956. gada sistēma tika atcelta, taču jaunieši ar strādnieku-zemnieku izcelsmi saņēma atvieglojumus.

60. gadu beigās ap 35% pēc kara augstāko izglītību ieguvušo nāca no strādnieku, ap 20% no zemnieku aprindām. (1969./1970. mācību gadā 15,6% augstskolu dienas un 26,6% vakara un neklātienes nodaļu studenti bija nākuši no zemniecības.)

Tomēr 1975./1976. mācību gadā augstskolu dienas nodaļu studentu vidū no strādnieku vidus nākušie jaunieši sastādīja tikai 30%, kaut strādnieku īpatsvars sabiedrībā bija augstāks par 40%, bet zemnieku izcelsmes bija 10% studentu, kas sastādīja mazāk par pusi no zemniecības īpatsvara sabiedrībā. Tādejādi strādnieku un zemnieku izcelsmes jaunieši sastādīja tikai mazāko daļu no studentiem, tiem bija mazākas iespējas iegūt augstāko izglītību nekā inteliģences un kalpotāju, arī birokrātijas, atvasēm. (Tiesa, tai pat laikā Francijā un Zviedrijā augstāko sabiedrības slāņu bērniem bija pat 10 reiz lielākas iespējas iegūt izglītību nekā strādnieku bērniem.) Arī turpmāk strādnieku un zemnieku īpatsvars studentu vidū nemitīgi samazinājās. To pirmkārt noteica izglītības mazā ekonomiskā

pievilcība. Virknei strādnieku profesiju algas bija ievērojami augstākas nekā kalpotājiem, pie tam izglītības ieguve atlika profesionālās karjeras uzsākšanu.

Cita situācija bija nepilna laika studentu vidū. 70. gadu beigās tika lēsts, ka no pēckara perioda augstskolu absolventiem, kuri saņēma diplomus, nepārtraucot darbu ražošanā, 49,3% bija strādnieku izcelsmes, 28,1% – zemnieku izcelsmes, bet 22,6% nāca no garīgā darba strādnieku un citu sociālo grupu ģimenēm.

Jāatzīmē, ka jaunās intelligences sagatavošanas īpatnība Polijā bija zināmas neatkarības un garīgās brīvdomības saglabāšana zinātnes un augstskolu inteliģencē, kuras vidū PASP ietekme bija krietni mazāka nekā strādniecībā. Tāpēc uz strādnieku un zemnieku jauniešiem mācību procesā liela ietekme bija daudzām poļu sabiedrības apziņas tradicionālajām vērtībām un normām un jaunās paaudzes inteliģencē saistība ar tās sociālo bāzi bieži kļuva par abstrakciju.

Astoņdesmito gadu otrajā pusē, sabiedriskās pretstāves, ekonomikās krīzes apstākļos augstākā izglītība Polijā zaudēja savas prioritātārās pozīcijas finansēšanas jomā. Pēc poļu ekonomistu aplēsēm kopējās augstākās izglītības izmaksas Polijā (salīdzināmās cenās) 80. gadu beigās veidoja tikai 80,9% no 1978. gada izmaksām. Tomēr 1990. gadā stipendijas saņēma 2/3 studentu. 164 tūkstošu augstskolu pasniedzēju vidū bija 3 866 profesori un 6 311 docents.

Speciālistu ar augstāko izglītību sagatavošanā jau no pirmajiem pēckara gadiem Polijai atbalstu sniedza Padomju Savienība. 1952. gada 19. maijā Maskavā tika parakstīts oficiāls PTR un PSRS valdību līgums par poļu studentu un aspirantu (no latīņu *aspirans* – tas, kas pēc kaut kā tiecas, augstskolu beigušo kvalifikācijas paaugstināšanas forma, pielīdzināma doktorantūrai mūsdienu Latvijā) apmācību Padomju Savienības augstskolās. PTR valdība sedza tikai pusi no visām paredzētajām izmaksām, pārējo uzņēmās PSRS. Piemēram, pavisam 1946.–1977. gadā PSRS augstskolas beidza vairāk nekā 3 400 poļu studentu, disertācijas aizstāvēšanai tika gatavoti arī vairāk nekā 400 aspirantu. 1989. gadā PSRS augstskolās un zinātniski-pētnieciskajās iestādēs mācījās un stažējās vairāk nekā 2 700 Polijas pilsoņu.

Arī PSRS bija ieguvēja no PTR augstskolu potenciāla. 1957. gadā mācībās PTR ieradās pirmā padomju studentu grupa un norisa jau divpusēja studentu apmaiņa. 1967. gadā PTR studentu apmaiņā ar PSRS piedalījās 1 120, bet 1970. gadā jau 2 640 studentu. 1966. gadā radās tāda poļu-padomju sadarbības forma kā savstarpēja apmaiņa ar studentu-praktikantu grupām. Tikai 1966.–1973. gadā šādās iepazīšanās praksēs no katras puses ņēma dalību ap 13 tūkstošu studentu. Taču sakarā ar 70.gadu beigu-80. gadu sākuma notikumiem Polijā 1982.–1988.gadā padomju studenti un aspiranti netika sūtīti uz PTR. Tikai 1989. gadā atkal 81 cilvēks tika nosūtīts uz Poliju mācīties. No šī laika ātri auga to poļu tautības padomju pilsoņu skaits, kuri ieradās mācīties Polijā uz tās rēķina. 1990. gada 1. ceturksnī to bija jau 200. (Jau pēc PSRS sabrukuma 2007.gadā Polijā tika pieņemts likums par īpašas Poļa kartes (*Karta Polaka*) ieviešanu, kas apliecināja, ka persona pieder Polijas tautai. Kartes lietotājam ir vairākas ar pilsonību nesaistītas tiesības, arī uz bezmaksas studijām Polijas augstskolās.)

Tūlīt pēc kara blakus izglītības attīstībai liela uzmanība tika pievērsta **masu kultūras darbam**. Nenoliedzams jaunās „sociālistiskās” iekārtas nopelns bija tas, ka tika pavērtas jaunas, agrāk nebijušas iespējas plašām masām piekļūt grāmatām un ar to starpniecību – pasaules kultūras sasniegumiem. Izdevniecību un poligrāfijas darba pārkārtošanai bija

svarīga loma kultūras demokratizācijā, būtiski samazinājās grāmatu cenas un auga to pieejamība. Ievērojami palielinājās izdoto grāmatu un brošūru tirāža. Ja 1937. gadā uz 1 Polijas iedzīvotāju bija izdota 0,7 grāmata, jau 1950. gadā šis skaitlis gandrīz sasniedza 5. Tirgus piesātināšana ar lētiem izdevumiem noveda pie tā, ka šai (1950) gadā Polijā tika sasniegts grāmatu pieejamības rekords: uz 1 tūkstoti cilvēku tika izdotas 4 788 grāmatas. Pie tam, lielāku īpatsvaru ieguva augstvērtīgu literāro darbu izdevumi. Daiļliteratūra šais gados (no 1945. līdz 1952. gadam) bija iznākusi 450 miljonos eksemplāru. Ja pirms kara vislielākā tirāža bija H. Mnišekas sentimentālajam romānam „*Tredowata*” (Spitalīgā), tad pēc kara lielākās tirāžas bija poļu literatūras klasiķu Ā. Mickēviča (vairāk nekā 2 miljoni eksemplāru), B. Prusa (1,8 miljoni), E. Ožeško (1,4 miljoni), J. Slovacka, S. Žeromska u.c. darbiem.

Ir dati, ka no 1945. līdz 1975. gadam Polijā izdoto grāmatu un brošūru skaits pieauga 2,5 reizes, to tirāžas – 4 reizes, tikpat strauji auga kopējā avīžu un žurnālu tirāža. Ja 1934.–1938. gadā tika izdoti 24,6 miljoni grāmatu un brošūru, tad 1951.–1955. gadā – 92,5 miljoni, 1976.–1980. gadā – 150,2 miljoni, 1986.–1990. gadā – 230,7 miljoni.

Strauji auga masu **bibliotēku** skaits, bet to grāmatu fonds – pat 30 reizes un sasniedza 230 miljonu sējumu. Ik gadu bibliotēkas apmeklēja 19 miljonu lasītāju.

Pēc kara plaši izvērsās **kultūras iestāžu** atjaunošana un celtniecība. 1945. gadā darbojās jau 403 kinoteātri (pēc okupācijas bija palikuši 17), 34 teātri, 35 muzeji. 1952. gadā Polijā darbojās 77 profesionāli teātri un vairāk nekā 10 000 pašdarbības kolektīvu. 1951. gadā to izrādes noskatījās vairāk nekā 10 miljonu cilvēku.

1954. gadā ar nolūku palīdzēt ārzemju poļiem PTR tika nodibināta Biedrība sakariem ar poļiem aiz robežas „*Polonia*”. Tā centās apmierināt aizrobežu poļu kultūras vajadzības, izplatīt to vidū zināšanas par Poliju, tās vēsturi, kultūru un sasniegumiem.

Tika pieliktas lielas pūles, lai darbu atjaunotu izstāžu zāles un muzeji. Jau 1946. gada jūlijā sāka darboties pastāvīgas galerijas Nacionālajā muzejā Varšavā. Padomju restaurators profesors A. Ribņikovs nākamajām paaudzēm izglāba J. Matejko gleznas „*Kauja pie Grīnvaldes*” (*Bitwa pod Grunwaldem*, 1878) un „*Skargas sprediķis*” (*Kazanie Skargi*, 1864), kuras kara laikā, riskējot ar dzīvību, bija saglabājuši poļu patrioti.

Izvērsās Sarkanās armijas rokās nonākušo, kā arī bijušajos Polijas rietumu apgabalos esošo poļu kultūras vērtību atgriešana Polijai. Tā 1947. gadā 70% uzskaites vienību no slavenās 1817. gadā grāfa J. Osoļinska Ļvovā dibinātās bibliotēkas, t.s. Osoļineuma (*Ossolineum*) tika pārvesta uz Vroclavu, kur nodibināta Osoļinsku vārdā nosauktā Tautas bibliotēka „*Ossolineum*” (*Zakład Narodowy im. Ossolińskich*).

Arī PTR atdeva PSRS to interesējošos priekšmetus. Jau pirms Otrā pasaules kara Krakovas vojevodistes arhīva darbinieki, kārtojot Pirmā pasaules kara laika materiālus, starp citiem atrada arī 2 406 lpp. dokumentu, kuri attiecās uz V. Leņina darbību 1912.–1914. gadā Krakovā un Poroņinā, kā arī 5 piezīmju grāmatiņas un pases. Tagad šie dokumenti tika nodoti PSRS. Pavisam 1954. gadā PSRS no Polijas saņēma 1 070 dokumentu. To vidū bija arī agrāk nezināmu V. Leņina rakstu rokraksti un vēstules, boļševiku CK sēžu protokoli u. c. Ievērojama daļa šo dokumentu drīzumā tika publicēti.

Īpaši jāpasaka, ka tāpat kā PTR politisko un saimniecisko attīstību, tā arī poļu kultūras attīstību ietekmēja valsts attiecības ar PSRS.

Ar mērķi popularizēt PSRS politiku, komunistisko ideoloģiju, padomju kultūras paraugus, „padomju cilvēka” tēlu uz Poliju iedarbojās padomju ideoloģiskais spiediens. Šai

virzienā darbojās vesela virkne organizāciju: Padomju Savienības sūtniecība, Vissavienības biedrība kultūras sakariem ar ārzemēm, Padomju informācijas birojs, padomju literatūras izdevniecība svešvalodās, apvienība „Международная книга” (Starptautiskā grāmata), padomju filmu eksporta apvienība („Совэксспортфильм”), padomju radio raidījumi poļu valodā, Padomju rakstnieku savienības ārzemju komisija, poļu un padomju draudzības biedrība utt. (Poļu – padomju draudzības biedrība tika radīta 1944. gadā.)

Augstākais poļu un padomju draudzības biedrības aktivitātes posms bija 70. gadu beigās, kad tajā skaitījās līdz 3 miljoniem individuālu, kā arī 19 tūkstošu kolektīvu biedru. Pēc varas maiņas 90. gadu sākumā biedrības darbībā radās virkne organizatorisku, finanšu (tika atceltas valdības dotācijas) u.c. problēmu. Strauji samazinājās biedru un pulciņu skaits.

PSRS vadība kā poļu internacionālistiskās audzināšanas un padomju ietekmes nostiprināšanas līdzekli Polijā uzskatīja padomju kultūras sasniegumu izplatību poļu vidū. Tam kalpoja daudzu padomju māksliniecisko kolektīvu viesošanās, padomju filmu izrādes, padomju rakstnieku vizītes Polijā utt.

40. gados PSRS mākslas propagandā Polijā īpašu vietu ieņēma kinomāksla. Jau 1946. gada februārī tika sarīkota padomju filmu nedēļa. 1947. gadā desmit lielākajās Polijas pilsētās notika I padomju filmu festivāls. 1948. gadā tādi festivāli padomju-poļu draudzības mēnešu ietvaros notika jau kā Vispolijas pasākumi. Pēc poļu pētnieka A. Korzona datiem 1946. gadā Polijā notika 35 līdz 40 padomju filmu pirmizrādes, 1947. gadā – ap 34, 1948. gadā – 21 līdz 30, 1949. gadā – 20 līdz 33. Polijas oficiālā prese uzsvēra padomju filmu audzinošo, vai, precīzāk, – politisko funkciju. „Progresīvā”, „ar dzīvi cieši saistītā” padomju kinomāksla tika uzsvērti pretstatīta Rietumu, īpaši ASV, „reakcionārajai”, „no dzīves atrautajai” kinomākslai.

Polijas teātru repertuāros bija jābūt zināmam skaitam padomju un krievu lugu, kinoteātros – padomju filmu, bija jāpublicē noteiktu skaitu padomju autoru grāmatu utt. Ievērojami pieauga padomju rakstnieku darbu tulkojumu skaits.

50. gadu sākumā pieauga to poļu skaits, kuri abonēja padomju avīzes un žurnālus. Tā, 1950. gadā kopējais padomju avīžu un žurnālu skaits, kurus saņēma poļu abonementi bija 250 tūkstošu, bet 1951. gadā – 640 tūkstošu. Iespējams, ka uz šiem izdevumiem parakstījās ne tikai jaunā poļu valdošā slāņa (nomenklatūras) pārstāvji, demonstrējot savu interesi par „visu darbaļaužu tēviju – PSRS”, bet arī cilvēki, kuri vēlējās ko vairāk uzzināt par „sociālismu” Padomju Savienībā, salīdzināt padomju presē rakstīto ar ziņām no Rietumiem.

Šādu praksi atbalstīja arī PSP/PASP vadība. Internacionālisma ideju, kuras uzdevums bija vienot cilvēkus, kuri pārstāv dažādas tautas un runā dažādās valodās, arī šodien var uzskatīt par vērtīgu un cēlu. Taču tolaik internacionālisms visbiežāk tika saistīts ar Padomju Savienībai piešķiramo īpašo vadošo lomu un tās atzīšana skaitījās internacionālisma kritērijs. Tas lielā mērā aizskāra citu nāciju cieņu. Poļu vēsturiskā pagātne nosacīja to, ka viņi vidū bija daudz šādi saprasta internacionālisma pretinieku.

Noteiktā poļu sabiedrības daļā padomju mākslas festivāli un labi apmācītu un ekipētu Padomju Savienības koru un baleta ansambļu priekšnesumi, intelīģences pārstāvju uzstāšanās tika uzskatīti par poļiem uzspiestiem pasākumiem. Dažkārt pilnas zāles tiem tika nodrošinātas, pateicoties skolām un vietējām armijas daļām ar no augšas dotiem rīkojumiem.

Arī krievu valodas un literatūras mācīšanu skolās vismaz daļa poļu uzskatīja par rusifikācijas izpausmi. Visi bērni skolās to oficiāli mācījās, taču viņu zināšanas lielākoties

bija gauži vājas. Bagātās krievu kultūras tradīcijas Polijā tika apgūtas virspusēji, bet par pareizticības un krievu filozofijas kultūru poļiem praktiski nebija priekšstata. Padomju un Polijas sadarbība kultūras sfērā cieta no trim galvenajiem netikumiem – pārmērīgas ideoloģizācijas, nacionālo tradīciju pārkāpšanas un marksistiskās ideoloģijas monopola zinātnē un kultūrā.

1956. gads iezīmējās ar veselu virkni PSRS „labas gribas žestu” pret Polijas Tautas Republiku. 1956. gada jūlijā PSRS Ministru Padome nolēma tai nodot pirms kara Polijas muzejiem piederošos un vācu okupantu nolaupītos mākslas darbus. Tika paziņots, ka šīs vērtības Sarkanā armija izglābusi kaujās Vācijas teritorijā, bet pēc tam tās glabājās padomju trofeju fondos. Tagad šie fondi tika izskatīti un sistematizēti. Tajos atradās ap 800 gleznu, 10 500 gravīru un zīmējumu, vairāk nekā 1 100 lietišķās mākslas priekšmetu ar Polijas izcelsmi. Mākslas darbu vidū bija daudzi izcilu Polijas gleznotāju un grafiķu: A. Gerimska, J. Heļmonska, A. Kotsisa u.c., kā arī aizrobežu mākslinieku darinājumi. 1956. gada 3. septembrī Ermitāžā Ļeņingradā tika atklāta poļu mākslas izstāde un parakstīts protokols par izglābto poļu mākslas darbu nodošanu PTR.

1956. gada 21. jūlijā tika publicēts PSRS Ministru Padomes lēmums par PSRS arhīvos glabāto materiālu no Polijas arhīviem nodošanu PTR valdībai. Uz šī lēmuma pamata pavisam Polija saņēma 18 696 arhīva lietas. Nodošanas-pieņemšanas akts tika parakstīts 27. decembrī.

Taču Polijai svarīgo arhīvu dokumentu meklēšana turpinājās. 1963. gada 5. novembrī tika parakstīts akts par 69 168 lietu, 200 grāmatu un 55 avīžu komplektu nodošanu PTR. Materiālu starpā bija dokumenti, sākot no 16. gadsimta līdz pat 1918. gadā atjaunotās Polijas valsts periodam ieskaitot.

1977. gada 19. jūlijā PASP CK ēkā PSRS delegācija svinīgi nodeva PTR vadītājiem līdz tam padomju muzejos un gleznu galerijās glabātas vēsturiskas un mākslinieciskas vērtības (karu relikvijas: karogus, zobenus, ordeņus un citus kara vešanas piederumus, kā arī poļu mākslinieku darinātas gleznas, gobelēnus, vāzes u.c.), kuru liela daļa bija saistīta ar krievu-poļu attiecībām. Tās turpmāk nonāca Varšavā atjaunotajā Karaļu pilī un citos muzejos.

Kultūras vērtības Padomju Savienības teritorijā tika meklētas un Polijai atdotas līdz pat 1987. gadam. (Tiesa, par daudzām kultūras vērtībām, uz kurām pretendēja Polija, radās strīdi, jo tās piederēja kā poļu, tā ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu kultūras lokam.)

Daļa Polijai piederošu kultūras vērtību bija nonākušas arī Rietumos. Tā, 1961. gadā no Kanādas atgriezās Polijā tās kultūras dārgumi no Vāveles karaliskās pils kolekcijām, kas 1939. gadā tika izlaupīti karadarbības laikā. Jāsaka, ka kultūras mantojuma jautājumu risināšana līdz pat mūsdienām nenotiek bez sarežģījumiem. Pēc kara uzvarētājvalstīs nonāca daudz agrāk nacistu nolaupītu kultūras vērtību, kuras netika atgrieztas patiesajiem īpašniekiem.

Kā atzīmējis angļu vēsturnieks N. Deiviss, bez vainas nebija arī Polija. Tā, Mocartiānas kolekcija, ko kara laikā no Berlīnes izveda uz Poliju drošības apsvērumu dēļ, tā arī nav atgriezusies mājās un joprojām (2009. gads) atrodas Krakovas Universitātes bibliotēkā. Ievērojamais poļu vēsturnieks J. Tazbirs ir pastāstījis par gadījumu, kad 1953. gadā čehu zinātnieki uz laiku poļu kolēģiem aizdeva lietošanai N. Kopernika darba „*De revolutionibus orbium coelestium*” (Par debesu sfēru griešanos) rokrakstu. Poļu puse čehiem pateicās par

dāsnu „dāvanu”, neatdeva to īpašniekiem un „nabaga čehi, ņemot vērā viņu rūpes par sociālistisko tautu draudzību, neko nevarēja izdarīt.”

Muzeju tīkla un to aktivitātes pieaugumu PTR rāda 36. tabula.

36. tabula.

Muzeju darbība Polijā 1949.–1978.gadā

Gads	Muzeju skaits	Apmeklētāju skaits (tūkstošos)
1949	130	3 405
1960	185	7 975
1970	335	18 364
1978	408	21 122

Liela uzmanība tika pievērsta tautas mākslas, amatniecības attīstībai, rūpniecības izstrādājumu mākslinieciskajam dizainam. Dekoratīvās un lietišķās mākslas meistarību darbos mūsdienu formu meklējumi tika apvienoti ar tautas mākslas tradīciju izmantošanu. Masu raksturu ieguva pašdarbības māksla. Valstī bija vairāk nekā 40 tūkstošu mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu, kuru rindās darbojās 780 tūkstošu cilvēku.

Pēc administratīvi teritoriālās reformas 1973. gadā lauku apvidos tika veidoti gminu kultūras centri. 1975. gadā tādu bija vairāk nekā 500 (no 2 365 gminām). Tie parasti sastāvēja no kultūras nama, bibliotēkas, kinoteātra, t.s. „sarkanā stūrīša”, kas pildīja patriotiskās un sociālistiskās audzināšanas uzdevumu, gminas muzeja un, iespējams, arī citām iestādēm.

Ja 1960.gadā PTR bija 403 kultūras nami, 1978. gadā to skaits bija pieaudzis līdz 2 072. Klubu un tā saucamo „sarkano stūrīšu” skaits tai pašā laikā bija pieaudzis no 11 160 līdz 18 489. 70. gadu otrajā pusē arī pieņēmumiem un iestādēm darbojās 38 tūkstoši kultūras centru.

Tiesa, ar laiku tradicionālo vietējo kultūras centru lomu mazināja radio un īpaši televīzijas darbība.

Radio pēc nacistu aizlieguma Polijā atgriezās ar padomju karavīriem. Radio “*Pszczolka*” (Bitīte) sāka translāciju ar padomju aparatūru no vilciena vagona netālu no Ļubļinas 1944.gada 11.augustā.

Valsts atbrīvotājiem pa pēdām sekoja poļu radio speciālisti, lai atrastu un glābtu vēl palikušās radioiekārtas, vēl frontes tuvumā plecu pie pleca ar sarkanarmiešiem viņi bezbailīgi atjaunoja raidītājus. Lielu palīdzību sniedza padomju speciālisti. 1945. gadā ar padomju inženieru palīdzību Varšavas priekšpilsētā Rašinā sāka darboties radioraidītājs, kura signāls aptvēra visu valsti. Trīs gadu laikā poļu radiotehniķi uzbūvēja divpadsmit radiostacijas un desmit raidītājus.

1952. gadā PTR jau darbojās 13 raidstacijas un 11 retranslācijas raidītāji. Radio abonementu skaits šai laikā sasniedza ap diviem miljoniem. Tikai 1951. gadā tika radioficēti 1,5 tūkstoši ciemu, vairāk nekā 800 valsts saimniecību laukos, ap 2 000 uzņēmumu un ap 500 skolu.

1956. gada 1. maijā Varšavā tika atklāts pirmais Polijas televīzijas centrs; TV raidījumi notika 5 dienas nedēļā. 1971. gada 6. decembrī notika pirmais krāsainais TV raidījums Polijā – tiešraide no PASP 6. kongresa atklāšanas. 1974. gadā tika uzcelts augstākais Eiropā

(646 m) Varšavas televīzijas tornis Gombinas (*Gqbin*) pilsētiņā, kurš par vairāk nekā 100 m pārspēja 1967. gadā uzbūvēto Ostankinas televīzijas torni (540 m) Maskavā. (1991. gadā tornis Gombinā sabruka.)

Notika plaši masu pasākumi. 1955. gada jūlijā – augustā Varšavā norisa 5. Pasaules jaunatnes un studentu festivāls. (Poļu jaunatnes delegācijas piedalījās arī ārpus Polijas rīkotajos Pasaules jaunatnes un studentu festivālos.) No 1965. gada Zeļona Gurā (*Zielona Góra*) tika organizēts tradicionāls padomju dziesmu festivāls. Uz Zeļona Guras amfiteātra skatuves uzstājās daudzi slaveni poļu un padomju dziedātāji.

Politiskās izmaiņas 80. gadu beigās noveda pie tā, ka festivāls pazuda no kultūras pasākumu kalendāra. 1991. gadā poļu puse paziņoja, ka tā vairs neturpinās šī festivāla rīkošanu. Tam bija divi iemesli. Pirmais bija politisks – viss, kas toreiz Polijā bija saistīts ar PSRS, tika uztverts negatīvi. Otrais iemesls bija ļoti ikdienišķs. 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā trūka finanšu līdzekļu, kas bija saistīts ar ekonomiskās sistēmas izmaiņām kā Polijā, kā arī Krievijā.

1988. gadā tika uzsākta poļu dziesmu festivāla rīkošana Zeļonas Guras sadraudzības pilsētā Vitebskā. Tas notika vēl 1990. gadā, bet 1992. gadā tika pārveidots par Starptautisku mākslas festivālu „Slāvu bazārs” (baltkrievu „*Славянскі Базар у Віцебску*”), kurā piedalās arī poļu estrādes mākslinieki (2013. gadā galveno balvu ieguva poļu dziedātājs M. Kačmareks (*Michał Kaczmarek*)).

Laikā, kad festivāls netika rīkots, notika lielas pārmaiņas. Polija kļuva par Eiropas Savienības dalībvalsti, un saistībā ar tūrisma attīstības stratēģiju tika mēģināts atrast piemērotu starptautisku pasākumu, kas varētu veicināt Zeļona Guras popularizēšanu. 2006. gadā talkā nāca Krievijas ārlietu ministrs S. Lavrovs. Viņš ierosināja Zeļona Gurā rīkot krievu dziesmu festivālu. Šo ieceri atbalstīja pašvaldības iestādes, un jau 2008. gadā notika pirmais festivāla koncerts. Festivāli norisa līdz 2014. gadam, kad tie tika pārtraukti bruņotā konflikta Ukrainā rezultātā.

Masu izplatību PTR guva sports. PTR vadība saprata starptautisko sporta sacensību nozīmi masu audzināšanā. Jau 1946. gadā divu valstu sporta žurnālisti, čehs un polis, ierosināja Miera velobraucienu – velosipēdistu sacensības no Prāgas līdz Varšavai. Pirmās sacensības notika 1948. gadā un kļuva par „poļu un čehoslovāku brālīgās sadarbības un draudzības simbolu”. Pirmajos gados sacensības ievadīja velosipēdistu piedalīšanās 1. Maija svinību demonstrācijā. Pašas sacīkstes sākās 2. maijā. Vēlāk tās kļuva par gadskārtēju notikumu. Sporta komentāros īpaši tika izcelts riteņbraukšanas sacensību “kolektīvais” raksturs, kad individuālie sacensību dalībnieki nereti ziedošanās komandas interesēs. Lai šīs sacīkstes varētu uzskatīt par “starptautiskām”, organizatori ielūdza velosipēdistus no pārējām „tautas demokrātijas” valstīm un no Padomju Savienības. 1952. gadā sacensību maršrutu pagarināja, iekļaujot tajās Vācijas Demokrātiskās republikas teritoriju. Organizatori vēlējās panākt, lai Miera velobrauciens prestiža ziņā varētu konkurēt ar *Tour de France* velosacensībām, taču neguva panākumus, galvenokārt tāpēc, ka tas nekad nespēja piedāvāt tikpat vērtīgas balvas, kādas tika pasniegtas *Tour de France* uzvarētājiem.

1978. gadā 1 783 sporta klubu apvienoja 1,3 miljonus biedru, tai skaitā ap 300 tūkstošu sportistu, kuru rezultāti atbilda valsts sporta klasifikācijas sistēmai, 40 tūkstošus sporta tiesnešu, 4,2 tūkstošus treneru un 8,7 tūkstošus instruktoru. Pats populārākais sporta veids bija futbols (102 tūkstoši sportistu), tam sekoja vieglatlētika (28 tūkstoši) volejbols (26 tūkstoši) u.c. Lielu atsaucību sabiedrībā izsauca 1974. gada jūnijā – jūlijā FIFA pasaules kausa izcīņā Mīnhenē Polijas izlases futbolā trenera K. Gurska vadībā iegūtā 3. vieta.

1974. gada septembrī poļu alpīniste V. Rutkeviča kā pirmā eiropiete uzkāpa zemes augstākajā virsotnē – Everestā. 1980. gada februārī. Polijas alpīnisti L. Cihijs un K. Viļickis pirmo reizi iekaroja Everestu ziemā.

1978. gadā kapteine K. Hojnovska-Liskeviča pabeidz savu ceļojumu apkārt pasaulei ar jahtu „Mazurek”. Viņa bija pirmā sieviete, kura vienatnē ir veikusi šādu braucienu. (Ceļojums sākās 1976. gada 28. februārī un 401 dienu vēlāk, 1978. gada 21. aprīlī viņa sasniedza savu galamērķi Laspalmasā. Sasniegums tika ierakstīts Ginesa rekordu grāmatā.)

Tai pat laikā kad valsts iestādes izrādīja nopietnas rūpes par kultūras izplatību masās, daļa iedzīvotāju izturējās pret to kā pasīvi un nekritiski patērētāji.

Ievērojams antīkās vēstures speciālists, kurš 80. gadu otrajā pusē bija PTR kultūras ministrs, A. Kravčuks kādā intervijā tēloja kultūras objektu celtniecības problēmas: „Ja ksendzs liks uzcelt baznīcu, visi piedalīsies, pie tam ieguldīs ne tikai naudu (un lielu naudu), bet arī laiku un darbu. Atteikties nedrīkst, citādi ksendzs pārmetīs no kanceles, atteiksies kristīt, laulāt, neies zārka priekšā. Bet ja kāds uztāsies ar priekšlikumu uzcelt kultūras namu, tad sastapsies ar vienaldzību, jo šajā gadījumā šī pozīcija nesola nekādas nepatīkšanas. Bez tam, uz visu ir atbilde: Mums taču ir televizors.”

Ja neņem vērā televīzijas skatītājus un radioklausītājus, jāatzīst, ka arī 80. gados aktīvu kultūras sasniegumu patērētāju loks Polijā bija visai šaurs. Pēc Polijas Centrālās statistikas pārvaldes (*Główny Urząd Statystyczny*) datiem 40% pieaugušo iedzīvotāju vispār nelasīja grāmatas, 53% neapmeklēja kinoteātrus. Teātrus apmeklēja ap 3% pieaugušo. Atpūtas namus izmantoja tikai 11% strādnieku ģimeņu un 22% citu iedzīvotāju grupu piederīgie. Daļēji to varēja izskaidrot ar to, ka 80. gadu sākumā kultūras un atpūtas jomā sākās ievērojama komercializācija. Tas izpaudās augstajās cenās uz teātra un citām izrādēm, grāmatām, ceļazīmēm uz atpūtas namiem. Pieprasījums šais jomās lielā mērā bija atkarīgs no iedzīvotāju turības. Savu negatīvo iespaidu uz iedzīvotāju ikdienas vajadzībām atstāja arī valstī izvēršusies varas un opozīcijas pretstāve.

PTR pēc Otrā pasaules kara atsākās **literatūras** strauja attīstība.

Tie literāti, kas pēc kara palika Polijā vai pēc uzturēšanās ārzemēs galu galā atgriezās dzimtenē, saskārās ar zināmiem vārda brīvības ierobežojumiem. Neraugoties uz to, šī perioda **literatūra** varēja lepoties ar ievērojamiem sasniegumiem, piedzīvoja negaidīti strauju uzplaukumu.

PTR pastāvošās literatūras attīstību var iedalīt vairākos posmos:

- 1) Relatīvas mākslinieciskās brīvības periods 1945. – 1949. gadā.
- 2) T.s. „sociālistiskā reālisma” posms 1949. – 1956. gadā.
- 3) Daļējas liberalizācijas periods no 1956. līdz 1989. gadam.

PTR literatūra varēja lepoties ar tādu vēl pirms kara aktīvu radošu darbību izvēršusī daiļrades meistarību kā V. Broņevskis, Č. Milošs, K. Galčinskis, J. Ivaškevičs, L. Kručkovskis, S. Nalkovska, J. Putraments, A. Sloņimskis, J. Tuvims u.c. vārdiem. Atbalsts jaunajai varai, ko demonstrēja šie slavenie rakstnieki un dzejnieki, cēla pastāvošā režīma prestižu un radīja domino efektu pārējā inteliģencē.

Vācu nacistu iebrucēju sakāve, jaunas varas sistēmas izveide radīja jaunus apstākļus literatūras attīstībai. Jau 1944. gada septembrī atbrīvotajā Ļubļinā notika Poļu rakstnieku savienības 1. kongress, kas atbalstīja demokrātiskas valsts attīstības programmu. Literatūrai tika izvirzīts uzdevums atspoguļot jauno realitāti un veicināt sociālisma celtniecību.

Pamatjautājums, ko stādīja rakstnieki pēc kara, bija jautājums par pozīcijām dzīvē un daiļradē un vienlaikus par literatūras attīstības perspektīvām. Par šiem jautājumiem sabiedriski-literāro publikāciju lappusēs norisa pamatīgi strīdi. Jau 1945. gada janvārī PSP biedrs, viens no aktīvajiem kultūras dzīves organizatoriem agrīnajos pēckara gados, publicists J. Borejša publicēja programmatisku rakstu „*Rewolucja łagodna*” (Maiga revolūcija), kurā viņš piedāvāja poļu inteliģencei sadarboties pēckara kultūras dzīves veidošanā. No 1944. gada iznākošajā literārajā nedēļas izdevumā „*Odrodzenie*” (Atdzimšana) viņš uzstājās ar visus poļu kultūras demokrātiskos spēku apvienošanas programmu. „Viss, kas ir veselīgs un var atdzimt, ir jāatbalsta un jāstiprina. Siržu un prātu amnestija, vispirms jau kultūras jomā, attiecībā uz visiem labas gribas un talanta cilvēkiem, neatkarīgi no viņu pagātnes, ir kreiso taisnības un morālā pārkuma apliecinājums”, – rakstīja J. Borejša.

Notika konceptuālas debates par mākslu. 40. gadu otro pusi var raksturot kā reakciju uz kara gadu pārdzīvojumiem, pirmo, nereti visai aso diskusiju laiku par literatūras nākotni. Literatūra varēja attīstīties samērā netraucēti. Ātri tika dibināti literāri žurnāli. Šajā laikā sāka iznākt tādi žurnāli kā jau minētais „*Odrodzenie*” (“Atdzimšana”, 1944), „*Twórczość*” (“Daiļrade”, 1945) u.c.

Iknedēļas izdevums „*Kuźnica*” (Smēde, 1945–1950) kļuva par literātu – PASP biedru tribīni, tajā tika popularizētas vienkāršotas marksisma atziņas, ievērojami atšķīdinātas ar staļinisma (ko varētu saukt arī par vulgarizētu ļeņinismu) tēzēm. Izdevums cīnījās lai nacionālā literatūra attīstītos pa „sociālisma” ceļu, ar to saprotot no PSRS nokopētu kazarmu “sociālisma” modeli.

Ap „*Tugodnik Powszechny*” (Vispārējais Nedēļas Laikraksts, 1945), grupējās katoliskie rakstnieki kā J. Zavijskis, H. Maļevska un A. Golubevs.

Pirmo pēckara gadu literatūras veidolu lielā mērā noteica karā pārdzīvotais, nacistu briesmu darbi (Par nacistu okupantu teroru 1945. gadā dzejnieks un publicists J. Pšibošs rakstīja: „Mūsu vārds atkāpjas šo šausmu darbu priekšā, doma pamirst, spalva rokā sastingst”), to cēloņu meklējumi, kāpēc Otrā Republika cieta tik briesmīgu sagrāvi, nepieciešamība sabiedrībai izprast traģiskās vēstures mācības.

Poļu rakstnieki ienesa literatūrā pārdzīvoto smagos kara gadu pārbaudījumu sajūtas un personīgo traģisko pieredzi. Daudzi bija piedalījušies 1939. gada septembra kampaņā, izgājuši pagrīdes antinacistiskās cīņas skolu, cīnījušies 1944. gada Varšavas sacelšanās barikādēs, antihitleriskās koalīcijas bruņotajos spēkos, bijuši nacistu koncentrācijas nometņu gūstekņi, padomju GULAG-a nometņu iemītnieki. Rakstnieku – karavīru, pagrīdes kaujinieku, ieslodzīto personīgā pieredze, kas reizē bija arī tautas rūgtā pieredze, veicināja viņu darbu reālismu un ticamību tiem. Labākie šajā periodā radītie darbi izceļas ar stabilu dokumentālo bāzi, uzticību dzīves patiesībai, uz kuras pamata auga vēsturiski, morāli-filozofiski vispārinājumi.

Pirmās pēckara desmitgades prozā priekšplānā izvirzījās protests pret nacismu un mēģinājums izprast vēstures patieso gaitu no humānistisko nostādņu un Eiropas civilizācijai tradicionālo vērtību pozīcijām, taču reizē kara gadu notikumi arī grāva tradicionālo izpratni par vēsturi, sociālās un politiskās attīstības faktoriem. Tas prasīja pārskatīt iepriekšējos priekšstatus par humānismu, tikumību, morāles un reliģijas normām. Šī pārvērtēšana notika dažādās formās.

Savas pozīcijas saglabāja klasiskās reālisma formas, kas bija mantotas no deviņpadsmitā gadsimta. Šādos darbos cilvēks tika skatīts sociālo attiecību sistēmā, ņemot vērā piederību noteiktai sociālajai grupai ar tās tradīcijām, ētiku un dzīves vēlmēm.

Labākajos reālistiskās prozas darbos kara gadu sociālā un psiholoģiskā pieredze tika iemiesota padziļināti individualizētos varoņu tēlos, kas darbojas reālistiski tipiskos apstākļos. Vienu un to pašu materiālu proza interpretēja dažādās tonalitātēs – sākot ar varoņtraģisko un beidzot ar smieklīgu grotesku. Tajā parādījās dažādi viedokļi un mākslas līdzekļi.

Dienas gaismu ieraudzīja virkne hitlerisko nometņu un cietumu ieslodzīto, Varšavas sacelšanās cīnītāju atmiņas. Par nacistiskajām koncentrācijas nometnēm stāstīja S. Nalkovskas „*Medaliony*” (Medaljoni, 1946) un S. Šmagļevskas „*Dymy nad Birkenau*” (Dūmi virs Birkenavas, 1945). Pirmās grāmatas autore pēc kara piedalījās Galvenās valsts komisijas darbā, kura pētīja vācu nacistu noziegumus Polijas teritorijā. Otrās autore no 1942. līdz 1945. gadam pati bija ieslodzīta Osvencimas filiālē – Birkenavas nometnē, 1946. gadā kā lieciniece uzstājās Starptautiskajā Nirnbergas Kara tribunālā. S. Šmagļevska par savu grāmatu rakstīja: „Esmu iecerējusi izklāstīt faktus, kurus es tieši novēroju un pieredzēju. Visu, ko es šeit aprakstu, es varu pierādīt jebkurā tribunālā.” Iznāca tādi darbi kā P. Gojavičevskas „*Krata*” (Režģis, 1945), M. Rusineka „*Z barykady w dolinę głodu*” (No barikādes bada ielejā, 1946), K. Zivulskas „*Przeżyłam Oświęcim*” (Es pārdzīvoju Osvencimu, 1946) un daudzi citi. Sirdi stindzinošu stāstu cikla autors par Aušvicu/Osvencimu bija T. Borovskis.

Bija gan arī mēģinājumi mistiski interpretēt koncentrācijas nometnes ieslodzīto milzīgās ciešanas. Katoļu rakstniece, aktīvā pagrīdes pretošanās kustības dalībniece un Aušvicas ieslodzītā Z. Kossaka-Sčutska, pēc kara emigrante, Rietumos izdotajā grāmatā „*Z otchłani: wspomnienia z lagru*” (No bezdibēņa. Atmiņas par nometni, 1946), stāstot par ieslodzīto sieviešu dzīvi koncentrācijas nometnē, viņu milzīgās ciešanas skatīja caur nacionālo stereotipu prizmu, piedēvējot varonību nometnē vienīgi poļu sievietēm, kuras iedvesmoja katoļu ticība.

Rakstnieki arī centās izzināt un savos darbos atklāt 1939. gada septembrī piedzīvotās Polijas nacionālās katastrofas cēloņus, sekas.

Par notikumu literārajā dzīvē kļuva **T. Brezas** romāna „*Mury Jerycha*” (Jerihonas mūri) parādīšanās 1946. gadā (tad tika publicēta dieloģijas pirmā daļa, otrā daļa – romāns “Debesis un Zeme” iznāca 1949–1950). Tam tika piešķirta tā laika autoritīvākā žurnāla „*Odrodzene*” literārā balva par izcilāko prozas darbu, kas publicēts pēc 1939. gada 1. septembra. Romānā rakstnieks, virtuozī izmantojot psiholoģiju kā metodi, atmaskoja t.s. “sanācijas” režīmu Polijā pirms Otrā pasaules kara, atklāja pirmskara valdošās elites morālo un intelektuālo pagrimumu.

1939. gada septembra kara tēmai bija veltīti arī K. Brandisa romāns „*Między wojnami*” (Starp kariem, 1947–1951), J. Putramenta romāns „*Wrzesień*” (Septembris, 1952) u.c.

Idejiska sociālisma celtnieka biogrāfija piemita **B. Češko**. Viņš bija GL un AL cīnītājs, Varšavas sacelšanās dalībnieks, vēlāk Polijas Tautas armijas karavīrs. Pēc kara viņš aktīvi darbojās PSP un PASP, bija iesaistīts kultūras un sabiedriskajā dzīvē. 1951. gadā tika publicēts garstāsts „*Pokolenie*” (Paaudze), kas lielā mērā bija balstīts uz viņa paša pieredzi. Tas bija pirmais mēģinājums atainot Varšavas strādnieku izcelsmes jauniešu, kas saistījās ar

kreisajām militārajām un politiskajām organizācijām, likteni. Romāns rādīja viņu nobriešanu, iesaistīšanos cīņā GL un AL rindās, militāros pārbaudījumus, Varšavas sacelšanās sakāves rūgtumu. Lai gan romāns iznāca staļinisma laikmeta virsotnē, tas nebija tipisks sociālistiskā reālisma darbs. B. Češko izveidoja savu oriģinālo stilu, apveltot cilvēkus un laikmetu ar autentiskumu un „jūtīga humānisma” auru. (Starp citu, 1954. gadā ar filmu „*Pokolenie*” pēc B. Češko scenārija kā režisors debitēja A. Vajda.) Pēc politiskās varas maiņas romāns tika apsūdzēts par AK un NBS negatīvu attēlojumu, nepatiesības atveidošanu par Katiņas slaktiņu.

Kā spilgta personība poļu literatūrā sevi atklāja **J. Andžejevskis**, kura pirmais nozīmīgākais darbs „*Lad serca*” (Sirds kārtība, 1938), bija uzrakstīts katoļu morāles ietelmē. 1940. gadu beigās un 50. gadu sākumā viņš bieži uzstājās kā publicists, paziņoja par solidaritāti ar marksismu, partijas kultūras politiku un jauno varu.

Īpaši spilgti pēckara perioda poļu literatūru pārstāv viņa reālistiskais romāns „*Popiół i diament*” (Pelni un dimants, 1948), kas atspoguļo politiskās cīņas ētiskās problēmas pirmajās dienās pēc kara beigām, stāstot par jauna cilvēka traģēdiju, kurš nogalināja poļu komunistu. Romāns uz ilgiem gadiem kļuva par Polijas Tautas Republikas „galveno” romānu. Pēc tā jaunāko laiku vēsturi mācījās poļu skolēni, tas piedzīvoja daudzus izdevumus.

Tomēr literatūra, veicot sava veida sociālo pasūtījumu – runāt par tēmām un idejām, kas satrauca sabiedrību, gan tolaik, gan arī vēlāk – 50.–70. gados, nevarēja, izņemot dažus darbus, kurus izdeva rakstnieki – emigranti, ar pilnu atklātību atsaukties uz dažām sabiedrībai svarīgākām tēmām. Nebija iespējams pateikt visu patiesību par 1939. gada septembra cīņu pret vācu iebrucējiem, par Pagaidu emigrācijas valdībai Londonā pakļautās AK, kuras rindās bija daudz patiesu Polijas patriotu, darbību, par Varšavas sacelšanos un poļu karavīriem Rietumos.

Patiesība par Otrā pasaules kara sākumu nevarēja būt pilnīga, kaut vai tikai tāpēc, ka visā PTR pastāvēšanas laikā tajā neparādījies neviens darbs par Sarkanās armijas ienākšanu 1939. gada septembrī toreizējās Polijas austrumu zemēs.

Tuvāk nekā citi patiesībai par 1939. gada septembra notikumiem piegāja **J. Ščepanskis** romānā „*Polska jesień*” (Poļu rudens), kurš tapa 1940–1949. gg., taču dienas gaismu ieraudzīja tikai 1955. gadā.

Romāns, balstoties uz autora personīgo pieredzi, uzrakstīts divdesmitgadīga jaunieša dienasgrāmatas formā. Tajā atspoguļota viņa militārā likteņa ikdienas traģiskās epizodes: mobilizācija, gājiens uz frontes līniju, kauja, atkāpšanās, gūsts, bēgšana. Paralēli tam, kā jaunieša prātā pakāpeniski veidojas patiesā kara aina, notiek viņa garīgā nobriešana, pienākuma un atbildības pret citiem apzināšanās. J. Ščepanskis bija autors arī citiem kara tematikai veltītiem prozas darbiem un kinoscenārijiem. (Viņš aktīvi darbojās Poļu rakstnieku savienībā, pēc „Apaļā galda” bija tās priekšsēdētājs un pēc tam – līdz savai nāvei 2003. gadā – goda priekšsēdētājs.)

Savu izpratni par mākslas attīstības likumiem aizstāvēja jau pirms kara stabilas pozīcijas literatūrā ieguvušais **J. Ivaškevičs**. Viņš aktīvi iesaistījās sabiedriskajā darbībā, vairakkārt bija Seima deputāts, rediģēja dažādus izdevumus, nepārtraucot radošo darbu. Viņš apzināti attīstīja un modernizēja stāsta žanru, piešķīra jaunu formu vēsturiskajam romānam un atdzīvināja episko stāstījumu, bagātinot to ar pārdomām un liriku.

Pirmajos pēckara gados J. Ivaškeviča kritiķi pārmeta, ka viņa darbiem trūkst aktualitātes, politiskas pieejas. Tajos tobrīd tiešām nebija politisku deklarāciju (tās J. Ivaškeviča darbos

parādījās nākamajos gados, piemēram, dzejolī „*List do Prezydenta Bieruta*” (Vēstule prezidentam Berutam, 1952)). Taču tieši J. Ivaškeviča darbi visvairāk atbilda vienam no toreizējās marksistiskās kritikas postulātiem – par nepieciešamību intelektualizēt jauno poļu prozu.

Galvenokārt kara gados rakstītajos stāstu krājumos „*Stara cegielnia. Młyn nad Lutynią.*” (Vecā ķieģeļnīca. Dzirnava virs Lutīnijas, 1946), „*Nowa miłość i inne opowiadania*”, (Jauna mīlestība un citi stāsti, 1946), „*Nowele włoskie*”, (Itāļu noveles, 1947) viņš, tāpat kā 30. gados bija nodarbināts ar cilvēka eksistences morālajām problēmām. Pēc kara viņš šīs problēmas izvirzīja jaunā veidā, saistot ar cilvēku uzvedības sociāli-vēsturisko nosacītību. Tā, minētajā stāstā „Vecā ķieģeļnīca. Dzirnava virs Lutīnijas”, vecais dzirnavnieks personīgi izpilda nāves sodu mazdēlam, kurš bija pievienojies „*Hitlerjugendam*” (Hitlera jaunatnei) un nodevis nāvei poļu patriotus. Jau minētajos stāstu krājumos, kā arī vēlākajos („*Opsach, kotach i diabłach*” (Par suņiem, kaķiem un velniem, 1968 u.c.) apvienots morālo sadursmju universalisms ar precīzu ikdienas tēlojumu un avangarda poētikas elementiem.

Poļu **dzejas** sasniegumi pirmajā pēckara desmitgadē bija saistīti ar jau pirms kara pazīstamu autoru V. Broņevska, J. Tuvima, A. Sloņimska, Č. Miloša, J. Pšiboša, J. Ivaškeviča, L. Staffa, K. Galčinska, M. Jastruna u.c. darbiem, kuros atrodams dziļi vitāls un emocionāls saturs, apvienots ar plašu esamības aptvērumu.

V. Broņevskis 1915. gadā iestājās J. Pilsudska vadītajā leģionā, par varonību bija vairākkārt apbalvots ordeņiem, jau pirms Otrā pasaules kara atklāti pauda protestu pret Polijā nodibināto politisko režīmu, tika varas iestāžu vajāts. 1939. gadā pēc Polijas austrumu apgabalu aneksijas no PSRS puses viņš sadarbojās ar komunistisko presi, taču, neraugoties uz to, 1940. gadā padomju drošības iestādes viņu arestēja, un atbrīvoja tikai 1941. gadā pēc Vācijas uzbrukuma PSRS. V. Broņevskis dienēja V. Andersa armijā, kopā ar to 1941. gadā nonāca Irānā. Pēc kara pēc zināmām šaubām atgriezās Polijā. Vairāku dzejas krājumu „*Nadzieja*” (Cerība, 1951), „*Anka*” (Anka, 1956) un poēmu autors. 1950. un 1955. gadā viņš kļuva par Polijas Valsts prēmijas laureātu.

J. Tuvims Otrā pasaules kara gadus pavadīja emigrācijā, darbojās poļu emigrantu presē. 1946. gadā atgriezās Polijā, rakstīja dzeju, taču publicētie darbi ir oficiāli optimistiski. Daļa dzejoļu, kā vērtē daži literatūrzinātnieki – jau augstākas kvalitātes, tika atrasti nepublicēti pēc viņa nāves. J. Tuvims daudz tulkoja krievu un padomju rakstnieku darbu, rakstīja pasaulē augstu novērtētu bērnu dzeju. Kopumā viņa dzeja pieder pie labākajiem poļu poēzijas paraugiem.

A. Sloņimskis Otrā pasaules kara laikā uzturējās emigrācijā Parīzē, pēc tam Londonā, rakstīja patriotisku, antifašistisku dzeju. Tikai 1951. gadā atgriezās Polijā. Aktīvi darbojās publicistikā, 1954. gadā asi kritizēja šai laikā iznākušās literatūras vēstures mācību grāmatas, tāpēc jaunas varas iestādes uz laiku aizliedza publicēt viņa darbus. Uz „poļu atkušņa” viņa 1956. gadā A. Sloņimski ievēlēja par Poļu rakstnieku savienības priekšsēdētāju, bet 1959. gadā atbrīvoja no šī amata. Rakstnieks bija vairāku asu pret PASP kultūras politiku vērstu akciju dalībnieks, tai skaitā protestēja pret 1968. gada antisemītisko kampaņu.

J. Pšibošs Otrā pasaules kara laikā Līvovā tika uz laiku gestapo arestēts, pēc tam dzīvoja dzimtajos Karpatos. Pēc kara kļuva par Polijas Strādnieku partijas biedru, 1947.–1951. gadā bija Polijas sūtnis Šveicē, pēc atgriešanās dzimtenē – Jageloņu bibliotēkas (*Biblioteka Jagiellońska*) Krakovā direktors, strādāja mākslas avīzē „*Przegląd Kulturalny*” (Kultūras

apskats), Polijas rakstnieku savienībā. Kopš pirmās dzejas grāmatas (1925) līdz 1970. gadam iznāca 15 viņa dzejoļu krājumu.

Tikai dažus pēckara gadus Polijā pavadīja **Č. Milošs**. Kara laikā viņš piedalījās poļu pretošanās kustībā, paralēli publicējot dzeju pagrīdes izdevumos. Pēc kara beigām Č. Milošs kļuva par Polijas vēstniecības kultūras atašeju Vašingtonā, pēc tam Parīzē. 1951. gadā viņš Parīzē lūdza politisko patvērumu. Šeit 1953. gadā Č. Milošs publicēja vienu no saviem ievērojamākajiem darbiem „*Zniewolony umysł*” (Sagūstītais prāts”) par intelektuāļu vietu totalitārisma, kurā asi kritizēja komunistisko iekārtu.

Par lielu mūsdienu poļu dzejas meistar, poētiskā morālisma pārstāvi kļuva **T. Ruževičs**, kurš debitēja pirmajos pēckara gados. 1947. gadā iznāca viņa pirmais dzejas krājums „*Niepokój*” (Nemiers). Viņš atjaunināja dzeju ar askētisku stilu, brīvu no metaforām un pārmērīgas tēlainības. T. Ruževiča radošā darbība būtiski ietekmēja poļu dzejas attīstību. Viņa ietekmē tika izveidota poētiskā skola ar kopīgu problemātiku, tēmu loku un zināmu izteiksmes līdzekļu kopību.

Literatūrā netika skartas tādas būtiskas tēmas kā desmitu tūkstošu poļu deportēšana uz PSRS, viņu ciešanas padomju nometnēs un cietumos, sagūstīto poļu virsnieku pazušana PSRS teritorijā. Šīs tēmas bija cenzūras aizliegtas.

Laikā, kad Polijā nebija iespējams publicēt kritiskus darbus par pastāvošo sistēmu, pastāvēja poļu **literatūra emigrācijā**, kura nebija pakļauta oficiālās cenzūras ierobežojumiem un nebija spiesta ievērot partijiskās ideoloģiskās nostādnas.

Viens no nozīmīgākajiem emigrācijā radītajiem darbiem bija **G. Herlinga-Grudziņska** grāmata „*Inny świat. Zapiski sowieckie.*” (Cita pasaule. Padomju piezīmes).

Grāmata tika uzrakstīta 1949.–1950. gadā, pirmo reizi dienas gaismu tulkojumā angļu valodā ieraudzīja Londonā 1951. gadā, 1953. gadā tā tika izdota poļu valodā un daudzās citās pasaules valodās (pašā Polijā – gan tikai 1989. gadā). 1939. gadā G. Herlings-Grudziņskis nonāca PSRS anektētajā teritorijā, IeTK viņu arestēja un notiesāja uz pieciem gadiem cietumā, apsūdzot par pretpadomju darbību (tolaik ar tādu pašu apsūdzību tika arestēti daudzi poļu intelektuāļi). Nākamais rakstnieks izcietā tādā pat liktenī kā desmiti tūkstoši poļu, kuri tika iemesti padomju cietumos un Gulāga nometnēs. Pēc Polijas un Padomju Savienības līguma par savstarpēju palīdzību karā pret nacistisko Vāciju parakstīšanas 1941. gada 30. jūlijā G. Herlings-Grudziņskis, tāpat kā daudzi citi poļu ieslodzītie, tika atbrīvots un pievienojās ģenerāļa Andersa armijai un nonāca Tuvajos Austrumos. Pēc kara palika Lielbritānijā.

Grāmata “Cita pasaule” ir ne tikai satriecošs dokuments par padomju ieslodzījuma nometnēm, bet arī izcils daiļliteratūras darbs.

Rakstnieks **V. Gombrovičs** nolēma kara gadus pavadīt Argentīnā, kur nodzīvoja līdz 1963. gadam, kad, kļūdams starptautiski slavens, pārcēlās uz dzīvi Francijā. Polijā viņa darbi bija aizliegti līdz 50. gadu vidum.

Viens no poļu literātiem – **J. Mackevičs** — savā laikā ar Polijas valdības emigrācijā atļauju piedalījās Katiņas nozieguma poļu izmeklēšanas komisijās darbā. Vācu okupantu izdotā poļu avīze „*Goniec Codzienny*” (Ikdienas Vēstnesis) publicēja ar viņu interviju „Es to redzēju savām acīm”, par ko Polijas Strādnieku partijas pagrīdes tribunāls aizmuguriski piesprieda viņam nāves sodu par nodevību. Pēc kara J. Mackevičs Polijā neatgriezās, rakstīja politiski asus darbus. Piemēram, 1965. gadā iznākušais romāns „*Lewa wolna*” (Palika brīva) rāda 1920. gada padomju-poļu kara notikumus un cita starpā satur asu J. Pilsudska kritiku. 1969. gadā izdots garstāsts „*Nie trzeba głośno mówić*” (Par to nedrīkst skaļi runāt) apraksta vācu un lietuviešu nacionālistu veiktās ebreju un poļu slepkavības Viļņas pievārtē.

Emigrantu literatūra pievērsās PTR noklusēto notikumu un problēmu attēlošanai, galvenokārt dokumentālos aprakstos un žurnālistikā. Var minēt J. Čapska „*Na niełudzkieziemi*” („Uz necilvēcīgas zemes”, 1949), B. Obertinskas „*W domu niewoli*” (Nebrīves namā, 1946), V. Grubicska „*Między młotem a sierpem*” (Starp āmuru un sirpi, 1948). u.c. darbus.

Lai gan poļu emigrantu aprindās bija diezgan plašs sabiedrības attieksmes un politisko nostāju spektrs – no labējiem, nacionālistiem līdz kreisiem, sociālistiem, viņu attieksme pret jauno režīmu bija vienota un, izņemot dažus izņēmumus, nepārprotami negatīva. Tajā pašā laikā trimdā dzīvojošo personu viedokļos par Polijas iekšpolitiskās dzīves ietekmēšanas metodēm bija ievērojamas atšķirības.

Kamēr poļu emigrācija Lielbritānijā uzskatīja par dabisku pārtraukt kultūras saites ar PTR un vēlējās ietekmēt to vienīgi ar sabotāžu un izlūkošanas ziņu par to piegādāšanu Rietumiem (tādu pozīciju ieņēma aprindas, saistītas ar „*Radio Wolna Europa*” (Radio Brīvā Eiropa) un „*Komitet Wolnej Europy*” (Brīvās Eiropas komiteja), tikmēr ap Parīzē iznākošā poļu emigrantu sociāli politisko žurnālu „*Kultura*” grupējošies aizstāvēja pavisam citu politiku: ietekmēt notikumu attīstību PTR iekšienē tā, lai tā būtu noderīga sabiedrībai un galvenokārt kultūras saišu attīstībai. Aukstā kara laikā žurnāla „*Kultura*” pārstāvji neatbalstīja to poļu emigrācijas centru darbību, kurus finansēja un vadīja nevis pašu poļu, bet starptautiski centri. Viņi noliedza jebkādas līdzdalības iespēju darboties Rietumu izlūkdienestu labā. Parīzes „*Kultura*”, atšķirībā no „Londonas poļiem”, neieņēma agresīvu nostāju pret PTR. Tā orientējās no cerībām uz evolucionāru pārmaiņu ceļu Polijas sabiedrībā, neatbalstīja „valsts boikota” metodes. Nebija nejaušība, ka 1956. gada „atkušņa” sākumā, „*Kultura*”-s darbinieki atbalstīja V. Gomulku. Kā vēlāk izrādījās, no gala rezultāta viedokļa šīs grupas stratēģija bija efektīvāka.

Sakarā ar Aukstā kara izvēršanos un ierobežotas demokrātijas pastāvēšanas perioda beigām Polijā tās literatūrā un mākslā iestājās staļiniskās kultūrpolitikas periods (1949–1956), kad striktas politiskas un ideoloģiskas kampaņas rezultātā XX gadsimta 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā poļu literatūrai un mākslai tika uzspiests **sociālistiskais reālisms**. Mākslas darbu tēmās bija jāiekļauj šķiru cīņas motīvi, bet vēl labāk – tie jāveltī sociālisma celtniecībai.

Jaunā posma sākuma kultūras un mākslas attīstībā virzienu izteica Polijas rakstnieku savienība: „Mēs gribam, lai literatūra palīdz celt sociālismu [...] Mūsu spriedumu, mūsu estētisko normu mēraukla ir sociālistiskais reālisms”. 1949. gada janvārī Ščecinā notika Polijas Rakstnieku savienības IV kongress, kas atbalstīja PASP uzstādītās prasības literatūrai. Tika izvirzīts lozungs izvērst cīņu par sociālistisko reālismu, pieprasot lai rakstnieki patiesi, vēsturiski konkrēti tēlotu dzīves realitāti un reizē veicinātu sociālisma un komunisma ideju uzvaru sabiedrībā. Par galveno literatūras metodi tika pasludināts sociālistiskais reālisms.

1949. gadā PASP pozīcijās stāvošs publicists un rakstnieks, tajā laikā kultūras ministra vietnieks V. Sokorskis (komunists ar pirmskara stāžu, kara laikā viens no Poļu patriotu savienības organizatoriem, armijas politdarbinieks, pēc kara partijas funkcionārs, 1952.–1956. gadā kultūras ministrs) rakstā „*O sztuce socrealizmu*” (Par sociālistiskā reālisma mākslu) PASP teorētiskajā orgānā „*Nové Drogy*” (Jauni Ceļi) uzsvēra: „Progresīva māksla var būt vienīgi sociālistiskā reālisma māksla. Jebkura cita mākslinieka pozīcija ir tikai

apzināta vai neapzināta pāreja uz aizejošās pasaules deģenerējošās mākslas pozīciju". Kā vienīgais atdarināšanas cienīgais paraugs kalpoja padomju literatūra.

Tā, par vienīgo „sociālistiskās” lirikas etalonu tika atzīta padomju dzejnieka V. Majakovska darbi. 1950. gadā žurnālā „*Odrodzenie*” parādījās V. Vorosiļska raksts, kurš paziņoja: „Padomju delegācija [kura apmeklēja Poliju] parādīja, ka augstas kvalitātes modernās partijiskās dzejas radīšana ir līdzvērtīga ar pievēršanos Majakovskim un, otrādi, atiešana no Majakovska ir līdzvērtīga nekomunistisku dzejoļu rakstīšanai, kas ir sveši strādnieku šķirai.” Tādejādi robežas, kuras bija pieņemamas varai un tās atbalstītājiem radošajā inteliģencē, arvien vairāk sašaurinājās.

Noformējās samērā jaunu rakstnieku grupa, kas kritizēja savus vecākos kolēģus par revolucionārā gara trūkumu viņu darbos. Tajā sastāvēja A. Brauns, B. Češko, V. Vorosiļskis. Šie rakstnieki apmeklēja fabrikas un rūpnīcas, sarunājās ar zemniekiem laukos, lai apgūtu viņu pieredzi un pēc tam aprakstītu to savos darbos. Piemēram, poļu dzejnieks, rakstnieks un tulkotājs V. Vorosiļskis, kurš vēlāk – 1966. gadā tika izslēgts no PASP un 70. gados kļuva par demokrātiskās opozīcijas dalībnieku, 1951. gadā rakstīja, ka „nenoliedzamā saistībā ar labēji nacionālistisko novirzienu netika novērtēts padomju literatūras pārkāpums, pastāvēja tās sasniegumu nenovērtēšana”. Līdzīgi izteicās daudzi poļu rakstnieki. Tie, kas ieņēma šādas sociālistiskā reālisma aizstāvju pozīciju, dedzīgi to aizstāvēja un propagandēja, guva plašu varas iestāžu atbalstu.

Daudzus poļu kultūras darbiniekus mocīja mūžīgais jautājums par to, kā apvienot patiesu radošumu ar ikdienas politiskajām vajadzībām. Visradikālāko atbildi uz to sniedza PASP darbinieks un publicists E. Borejša 1950. gadā publicētajā rakstā „Par sociālistiskās kultūras uzdevumiem un dažām kļūdām” (*O zadaniach kultury socjalistycznej i niektórych błędach*) viņš rakstīja: „Nepieciešams cīnīties par literārās kritikas ideoloģisko tīrību [...] Runājot par kultūras ideoloģisko saturu, jāatceras, ka sociālistiskā reālisma laikmetā jābalstās nevis uz kaut kādu talantu vai radošu stihiju, bet gan uz partijas skaidri definētu mērķi.” Faktiski ar to tika atsegti jaunās kultūras politikas, kura tika realizēta PTR no 1949. gada, uzdevumi. Visi jaunās kultūras ideologu spilgtie un izteiksmīgie argumenti par to, ka sociālistiskais reālisms atver plašus horizontus talantiem, faktiski izrādījās parasta demagoģija. Jaunās „sociālistiskās” Polijas celtniecībā svarīgākais bija nevis apstākļu radīšana talantu attīstībai, bet gan šo talantu izmantošana šai celtniecībā, cenšoties panākt lai lasītāji vēlētos līdzināties sociālistiskā reālisma literatūras radītājiem „ideālajiem” varoņiem.

Lielākā daļa kultūras darbinieku vārdos pieņēma sociālistisko reālismu kā radošas darbības programmu. Taču nebūt ne visi no viņiem tiešām pārņēma sociālistisko pasaules uzskatu. Liela daļa no tiem, kuri savu daiļrades ceļu bija uzsākuši XX gadsimta sākumā tajā laikā populāro kritiskā reālisma, simbolisma, futūrisma, sirreālisma, konstruktīvisma un citu virzienu ietvaros, starpkaru periodā darbojušies „sociālā reālisma”, „jaunā reālisma”, „sociālās literatūras” utt. ietekmē, nebūt nevarēja un arī nevēlējās pēkšņi pieņemt tiem uzspiestus uzskatus. Lielākā daļa mākslinieku bija demokrātiski noskaņoti, pat varēja cienīt marksismu un simpatizēt komunistiem, bet bija tālu no tā, lai savā daiļradē pilnībā pakļautos to prasībām.

1950. gadu sākumā sociālistiskais reālisms kļuva par dominējošo metodi poļu literatūrā un mākslā. 5. poļu rakstnieku kongress notika 1950. gada 24.–28. jūnijā. Pēc V. Sokorska un PASP CK locekļa S. Žolkevskas, kurš 1948. gadā kļuva par Literatūras pētījumu institūta direktoru un bija dedzīgs reālistiskās literatūras un mākslas iesaistīšanās politikā aizstāvis, ziņojumiem izraisījās diskusija, kurā piedalījās L. Kručkovskis, J. Kotts, A. Važiks u.c. Viņi aizstāvēja nostāju, ka sociālistiskais reālisms ir vienīgā patiesā radošā metode. Tā, A. Važiks

savā runā atzīmēja: „... izņemot sociālistisko reālismu, nav citas filozofiskas un estētiskas doktrīnas, kas iekarotu Tautas Polijas rakstniekus.”

Kā mazāk pārliecinātu sociālistiskā reālisma piekritēju sevi parādīja V. Broņevskis. Neraugoties uz savu stingro ticību komunistiskajiem ideāliem, viņš neparakstīja nevienu manifestu sociālistiskā reālisma atbalstam. Viņa kredo bija: īstu mākslu nevar sevī ietvert neviena formula. Arī par Polijas Rakstnieku savienības priekšsēdētāju ievēlētais L. Kručkovskis iestājās par literatūras autonomiju no propagandas un pret Polijas realitātes izskaistināšanu.

Ļoti drīz no literatūras „galvenā” virziena sociālistiskais reālisms kļuva par vienīgo. Unificējošā sociālistiskā reālisma formula, kam pēc PSRS parauga bija jāvieno literatūras attīstība Polijā, tika izmantota literatūras un mākslas administratīvai vadībai. Uzsvars tika likts uz sociālistiskā reālisma literatūras izglītojošo lomu. Kritikā skanēja jēdzieni „cilvēka likteņa socioloģiskā konstruēšana” un „socioloģiskais tipiskums”, kas veda pie vienkāršotas vienvirziena cilvēku likteņu nosacītības sociālajos procesos interpretācijas, pie intereses zuduma par cilvēka iekšējo garīgo dzīvi, kuras attēlošana tika identificēts ar „buržuāzisko psiholoģismu”.

PSRS sūtniecība vienmēr uzmanīgi vēroja un vērtēja PTR kultūras dzīvi.

Tā, padomju sūtnis Polijā V. Ļebedevs informācijā Maskavai par J. Staļina darbiem valodniecībā veltīto teorētisko konferenci, kas notika Varšavā 1950. gada 4. decembrī, apsūdzēja „poļu buržuāziskos zinātniekus, valodniekus, kuri bija ieradušies no Krakovas” – par to, ka viņi „izmantoja viņiem piedāvāto tribīni, lai paceltu savu karogu, aizstāvēt buržuāzisko ideālistisko lingvistiku, kuru viņi pārstāv.”

Padomju diplomāti ziņoja uz Maskavu, ka pat tādi vadoši darbinieki kā V. Sokorskis un ļoti populārs grāmatu ilustrators, poļu Mākslinieku savienības ģenerālsēkretārs J. Šancers izsakoties, ka sociālistiskajam reālismam Padomju Savienībā vēl nav nobriedušu principu, uz kuriem varētu balstīties arī poļu māksla. Padomju diplomāti, kuri par to ziņoja uz Maskavu, bija sašutuši arī par to, ka V. Sokorskis, kurš oficiāli iestājās par sociālistisko reālismu un sekošanu padomju paraugiem mākslā, uzstājoties Mākslas akadēmijā Varšavā, aicināja studentus orientēties uz t.s. Sopotas skolu (nosacīti Polijas tēlotājmākslā pastāvēja divi virzieni: t.s. Varšavas skola, kuras pārstāvji par paraugu stādīja padomju mākslu, un t.s. Sopotas skola, kura orientējās uz Rietumu, pirmkārt Francijas, mākslu), kuras metodes balstoties uz franču formālistiskās skolas principiem. Uz jautājumu, kā būt ar padomju skolu, V. Sokorskis atbildējis, ka ir jāizmanto padomju mākslas pieredze, taču ne mazākā mērā ir jāstudē mūsdienu franču māksla, ar to pielīdzinot „pirmrindas padomju sociālistiskā reālisma mākslu trūdošajai formālistiskajai Francijas mākslai”. Arī Polijas mākslinieku kongresā 1952. gada janvārī viņš padomju delegācijas klātbūtnē paziņojis, ka cīņā pret formālismu novedusi pie naturālisma, tādā kārtā orientējot kongresu mazināt cīņu pret formālismu.

Zīmīgs bija PSRS sūtņa Polijā G. Popova mēģinājums iejaukties tik intīmā Polijas iekšējā jomā kā valsts himna. (Kā himna PTR kalpoja t.s. „Dombrovska mazurka” („*Mazurek Dąbrowskiego*”), radīta vēl XVIII gs. beigās, par valsts himnu apstiprināta 1927. gadā). 1953. gada 25. augustā G. Popovs rakstīja PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja pirmajam vietniekam, PSRS ārlietu ministram V. Molotovam: „Līdz šim brīdim Polijas Tautas Republikai nav jaunas Polijas nacionālās himnas, kuras saturs būtu saskaņots ar laikmetu, kuru pārdzīvo Polija [...] Himnas teksts ir politiski pilnīgi novecojis un saturiski pretkrievisks un šovīnistisks.”

Padomju diplomāti arī ziņoja, ka PASP preses izdevumi neuzstājās ar principiāliem rakstiem, kuri „atsegtu trūkumus” radošo savienību darbā.

Padomju diplomātu „sūdzības” radīja, ka poļu kultūras darbinieki 50. gadu sākumā PSRS izvērsto kampaņu pret formālismu mākslā izmantoja, lai aizstāvētu poļu kultūru no padomju sociālistiskā reālisma visu nolīdzinošās ietekmes.

No 50. gadu vidus poļu rakstnieku uzmanības centrā bija ētikas un politikas jautājumi, indivīda izaugsmes problēmas.

Jāatzīst, ka talantīgi mākslinieki arī sociālistiskā reālisma metodes ietvaros varēja radīt paliekošas vērtības.

Par pirmajiem sociālistiskā reālisma darbiem poļu literatūrā kritiķi uzskatīja **K. Brandisa**, kurš kā mākslinieks – reālists izveidojās jau “tautas varas” apstākļos, četrdaļīgo romānu ciklu „*Między wojnami*” (Starp kariem, 1947–1951) par inteligenci, kura PTR uzsāka jaunu dzīvi. Šo monumentālo eposu gan ietekmēja pēckara periodam raksturīgās partijas kritikas receptes. Tetraloģijā varoņu liktenis ilustrē tēzi par indivīda atkarību no sociālajiem spēkiem, kas nosaka vēstures gaitu. Taču cenšanās pēc apjomīga daudzpusīga stāstījuma ar obligātu visu sabiedrības slāņu un slāņu, kuru psiholoģiju un uzvedību stingri nosaka viņu sociālā piederība, attēlojumu, autoru noveda pie ilustrativitātes.

Cits K. Brandisa romāns „*Obywatele*” (Pilsoņi, 1954) radīja plašu poļu dzīves ainu pēc Otrā pasaules kara.

Iznāca arī citi darbi, kuri virzīja lasītāju uz „sociālistisko” pārvērtību atbalstīšanu valstī: V. Maha romāns „*Jaworowy dom*” (Javoru ģimene, 1954) par pārmaiņām Polijas laukos, jau minētais B. Češko autobiogrāfiskais garstāsts „*Pokolenie*” (Paaudze, 1951) par nacistiskās okupācijas periodu; M. Dombrovskas u.c. rakstnieku darbi.

Par revolucionāro kustību pirmskara Polijā stāstīja I. Neverli garstāsts „*Pamiętka z Celulozy*” (Celulozes suvenīrs, 1952), pēc kuras tika uzņemta filma „*Pod gwiazdą frygijską*” (Zem frīģiešu zvaigznes, 1954); L. Rudņicka darbs „*Stare i nowe – pamiętniki*” (Vecais un jaunais –dienasgrāmatas, 1-3, 1948-60).

Literatūrā arvien lielāku izplatību guva mūsdienu procesu atveidošana ražošanas romāna žanrā. Taču cilvēka tēls tajos lielā mērā tika aizstāts ar tehnoloģisko procesu aprakstu, tika nolīdzināti reālās dzīves konflikti. Proza kļuva raksturīga diezgan plašs darbu – viendienīšu, sava veida aģitizdevumu par aktuālām tēmām izplatīšanās.

Īpašu vietu šajā laikā poļu literatūrā ieņēma J. Staļins un vietējais viņa sekotājs B. Beruts. Par viņiem rakstīja autori, kas jau no savas darbības sākuma bija sociālistisko ideju piekritēji, un arī tādi, kas par tādiem bija pārkvalificējušies: J. Tuvims, J. Ivaškevičs, J. Putraments, L. Kručkovskis, J. Kotts, J. Andržejevskis utt, ar kuriem XX gs. poļu literatūra lepojas līdz mūsdienām.

Bez īpašas pārspīlēšanas var teikt, ka par poļu dzejas galveno varoni kļuva J. Staļins, kurš desmitos dzejoļu tika slavināts kā „mūžam dzīvais varonis”, „cilvēces vadonis”, „vēstures demiurģs”, „labākais Polijas draugs”, „dabas pārveidotājs”, „cīnītājs par mieru”. Tādus apzīmējumus varēja atrast A. Brauna, V. Broņevska, S. Dobrovoļska, K. Galčinska, T. Kubiaka, L. Levina, J. Putramenta, J. Tuvima, A. Važika, V. Virpšas u.c. dzejā.

Tika slavināts arī B. Beruts un citi komunistiskās kustības darbinieki. 1952. gadā par godu B. Beruta sešdesmitajai dzimšanas dienai izdeva ne vien viņa biogrāfiju, bet arī speciālu dzejas antoloģiju „*Wiersze o Bolesławie Bierucie*” (Dzejoļi par Boļeslavu Berutu, 1952). Tajā piedalījās kā jaunie dzejnieki J. Ficovskis, H. Gavorskis, T. Kubiaks, A. Miedižeckis, V. Vorošļiskis u.c., kā arī jau pazīstamie J. Ivaškevičs, A. Sloņimskis, A. Važiks u.c.

1952. gadā B. Beruta sešdesmitā dzimšanas diena tika atzīmēta arī citiem līdzekļiem. Rūpnīcas aicināja atzīmēt vadoņa jubileju ar virsplāna produkciju. No visām valsts malām jubilāram pienāca apsveikumu

vēstules. Uzņēmumos tika sarīkotas rūpīgi organizētas ceremonijas, bet divās rūpnīcās kolektīvs nolēma lūgt, lai tam piešķir atļauju turpmāk saukties komunistu līdera vārdā. Tam sekoja arī kāda kalnu ciemata pārdēvēšana par Berutovici. Galvenajā ceremonijā Varšavā B. Beruta portretu novietoja vidū starp Ļeņina un Staļina krūšu tēliem.

L. Levins publicēja „*Poemat o Dzierżyńskim*” (Poēma par Dzeržinski, 1951), A. Mandalians poēmu „*Towarzyszom z Bezpieczeństwa*” (Biedriem – drošībniekiem). Uzskaitījumu varētu turpināt. Tā parasti bija retoriska dzeja, kas pārņēma žurnālistikas žargonu vai atdarināja pseidotautisku valodu. Tās autori plaši izmantoja aicinājumus, saukļus, klišeiskus vispārinājumus un ideoloģiskus komentārus, kas aizstāja poētisko domu un lirisko intonāciju.

Mūsdienu poļu autori gan brīnās, kāpēc ne tikai jauni, bet arī jau nobrieduši mākslinieki pievērsās socreālismam. Protams, jāņem vērā ne tikai pašu mākslinieku idejiskā pārliecība, bet arī viņu materiālā ieinteresētība, godkāre un citi personīgie motīvi. Krievu dzejniece un publiciste N. Gorbaņevska ir norādījusi, ka staļinisms Polijā turējās nevis uz padomju karavīru durkļiem, bet ar pašu poļu rokām veikta terora un pašu poļu radošās inteliģences īstenotas propagandas palīdzību. Daļa šīs inteliģences drīzumā pēc J. Staļina nāves un vēl pirms PSKP XX kongresa pārskatīja savus uzskatus. Daži no šiem J. Staļina u.c. slavinātajiem paši savā dzīvē bija pārdzīvojuši daudzas nelaimes, un grūti noteikt, kur viņos runāja pārliecība, kur pielāgošanās apstākļiem.

Kā piemēru var minēt K. Galčinska likteni. Pēc nacistu iebrukuma Polijā viņš tika mobilizēts, nonāca padomju, pēc tam vācu gūstā, pabija daudzās nometnes. Pēc kara viņš dzīvoja Briselē un Parīzē, taču 1946. gadā atgriezās Polijā. Publicējās populārajos žurnālos „*Przegląd*” (Sadaļa), „*Tygodnik Powszechny*” (Universālais nedēļas izdevums).

1950. gadā K. Galčinskis tika pakļauts graužošai kritikai par sadarbību ar nacionāldemokrātiem sanācības gados kā sīkburžuāzijas pārstāvis un apdziedātājs. K. Galčinskim kļuva grūti publicēt savus darbus. Lai vispār nezaudētu piekļuvi lasītājiem, viņš saka nodarboties ar „paškritiku”: „Sanācības naktī nebija grūti apmaldīties ... Neviens man tobrīd nedeva roku. Neviens man nepaskaidroja, ka buržuāzijas šķiras vērtējumā nav izņēmumu, ka buržuāzija visā pasaulē ir vienlīdz pretīga un necilvēcīga ... Es priecājos, ka beidzot Polijā ir sākusies kultūras revolūcija, un es tajā piedalos ...”, kļuva par vienu no oficiālā sociālistiskā režīma ruporiem Polijā, uzstājās ar asiem uzbrukumiem Č. Milošam, ar slavinājumu atsaucās uz J. Staļina nāvi. Taču tajā pašā laikā viņš rakstīja skaudru liriku un izcilas satīriskas miniatūras kabareē teātrim. Diemžēl dzejnieka pārāgrā nāve neļāva izsekot tam, kāda būtu viņa pozīcija attiecībā uz staļinisma atmaskojumiem 50. gadu otrajā pusē.

Taču bija arī tādi kā M. Dombrovska, kura savā tikai sev rakstītā dienasgrāmatā nosauca J. Staļinu par „cilvēks, kura dēļ miljoniem cilvēku izlēja savu asiņu un asaru okeānu”, bet publicēti tika viņas vārdi: „Simtiem miljonu parasto cilvēku ir parādā Staļinam par to, ka viņš tos izcēla no vēsturiskā pusmiega un noveda līdz cilvēku dzīves pilnībai, kuri apzināti veido savu vēsturi.” Šeit vairs nevar runāt par pašapmānu.

Lielākajai daļai poļu rakstnieku sociālistiskais reālisms bija saistīts ar shematiskiem darbiem un normatīvām mākslinieciskām receptēm. Laika gaitā paši tipiskākie staļiniskā sociālistiskā reālisma izpaudumi literatūrā un mākslā kļuva par apgrūtinājumu to radītājiem. Daži no viņiem pēc Staļina nāves 1953. gadā centās no tiem norobežoties. Šādu likteni piedzīvoja gan staļinisma periodā tapusī dzeja, romāni un kinofīlmas, gan citi mākslas darbi: gleznas, skulptūras, arhitektūras objekti.

Valstiski uzspiestā doktrīna bremzēja visu kultūras nozaru attīstību. Pats sociālistiskais reālisms kā daiļrades metode propagandējamajos tā teorētiskajos variantos un kritiķu

popularizējamajos „paraugos” sāka zaudēt savu māksliniecisko pamatu, arvien vairāk kļuva par vienkāršotu norādījumu un recepšu sakopojumu. Cerēt, ka šādos apstākļos notiks radošo darbinieku „apskaidrība”, bija naivi. Oficiālā kritika „sociālistiskā reālisma” literatūras audzinošo lomu primitivizēja, atzina tikai tās didaktiskos uzdevumus, mazinot radošās individualitātes nozīmi. Patiesībā metodes uzspiešana tikai saasināja radošo personību neapmierinātību ar tādu „sociālismu”.

Periodā starp 1949. un 1956. gadu Polijā iznāca maz ievēribas cienīgu literāro darbu, tikai pēc t.s. 1956. gada „poļu Oktobra” varēja pastāvēt relatīvi brīva kultūras dzīve, pavērās brīvākas iespējas literatūras attīstībai.

Tomēr pēc krievu pētnieces O. Medvedevas viedokļa Polijā realizētais sociālistiskais reālisms būtiski atšķīrās no padomju sociālistiskā reālisma, Polijai 1948.–1957. izdevās saglabāt savu vēsturisko atmiņu, kultūras specifiku, nepakļauties unifikācijai utt. Doto secinājumu apstiprina fakti, ka PTR varēja darboties arī literāti, kuri nepakļāvās vispārējai straumei. Tā, lielu interesi sabiedrībā izsauca bijušā Polijas valdības emigrācijā premjerministra (1954.–1955. gadā) **S. Cat-Mackeviča** polemiski asie feļetoni un esejas. Viņš 1956. gadā atgriezās Polijā, tur publicējās katoļu presē un cenzūras atļautajās robežās darbojās kā opozicionārs pret komunistu valdību. Arī viņa grāmatas par vēsturiskām un mūsdienu tēmām atdzīvināja literāro dzīvi, izraisot polemiku, bieži vien arī lasītāju protestus saistībā ar subjektīvu vēsturisko faktu, it īpaši Otrā pasaules kara notikumu traktējumu.

PASP II kongresā 1954. gadā tika pasludināta prasība „atgriezties pie ļeņinskajām partijas dzīves normām” un izvērst cīņu pret birokrātismu. Taču jau no kara gadiem ieviestās administrēšanas tradīcijas pārvarēt nebija viegli. 40. gadu beigās – 50. gadu pirmajā pusē PASP aprindās partijiskums zinātnē un kultūrā tika tulkots šauri, nevis kā zinātnieka vai mākslinieka stratēģiskā pozīcija, bet gan kā pragmatiska, konjunktūriskā mērķtiecība, kuru noteica tās vai citas vadošās iestādes vai pat atsevišķi līderi, kuriem ne vienmēr pietika kompetences.

Valsts līmenī kultūras pārvaldē tika pielietots „nozaru” princips, kurš zināmā mērā atvieglāja dažādu kultūras procesu vadību. Taču ar to kultūra kā sistēma tika dalīta daļās, savstarpēji nošķirtās ar resoru barjerām, kas bieži traucēja kompleksi risināt problēmas.

Pārveidojumu gaitā gan izzuda muižnieku un buržuāzijas šķiras, kuru skaits pirms kara sasniedza līdz 800 000 cilvēku, samazinājās arī sīkpašnieku slānis (tie 70. gadu vidū sastādīja 0,5% visu iedzīvotāju), taču pastāvīgi pieauga inteliģences loma sabiedriskajā dzīvē. Politiskajā un ideoloģiskajā cīņā pret jauno varu iesaistījās ne tikai agrāk valdošo šķiru pārstāvji, bet arī bijušajam privilģētās inteliģences slānim piederīgie. Dažkārt tie pārkāpa arī pastāvošos likumus.

Tā kā trūka kultūras jomā zinošu kadru, pārsvaru guva birokrātiskā stingras administrēšanas metode. Jaunrades un darbības kultūras jomā tika uzspiestas šablonveidīgas, dogmatiskas koncepcijas, kā piemēram, tai laikā izplatītā „bezkonfliktu” teorija, kas noveda pie īstenības izskaistināšanas. Pār zinātnes, literatūras, mākslas darbiniekiem tika ieviesta stingras aizgādības un uzraudzības sistēma līdz pat plašai represīvo līdzekļu pielietošanai.

Tāda pieeja nevarēja neizsaukt pretestību tajos PASP, citu partiju darbiniekos, arī kultūras procesu dalībniekos, kuri saskatīja nepieciešamību radoši attīstīt savas tautas kultūru. Atkal un atkal uzliesmoja diskusijas. Tajās bez cilvēkiem, kuri vēlējās izlabot varas pieļautās kļūdas, radīt apstākļus tiešām sociālistiskas kultūras attīstībai, iesaistījās arī apzināti

sociālisma pretinieki, kuri savulaik bija baudījuši “sanācijas” režīma piešķirtās privilēģijas, nevēlējās samierināties ar to zaudēšanu, ar nepieciešamību daiļradē ne tikai „brīvi izpaust savu personību”, bet domāt par tautas interesēm. Līdz 50. gadu vidum ievērojamas Polijas intelligences daļas vidū auga vilšanās, neapmierinātība un kritiska attieksmes pret realitāti, kas veda pie dziļas plaisas starp valsts varu un plašiem sabiedrības slāņiem.

Tiesa, birokrātisma un pastiprinātās dogmatiskās pieejas izplatību kultūras vadības jomā nevar izskaidrot tikai ar aso politisko un ideoloģisko šķiru cīņu, kultūras jomā darbojošos kadru zemo, vispārējo iedzīvotāju un arī politisko partiju, īpaši valdošās PASP, biedru nepietiekamo sagatavotību. Sava loma bija tam, ka liela daļa PASP vadītāju, kuri bija ilgstoši dzīvojuši un strādājuši PSRS, vadījās no šī staļiniskā „sociālisma” pieredzes, vienkārši nesaskatīja citus kultūras jomas vadības līdzekļus. Ļoti bieži PASP vadība, arī kultūras dzīves tiešie vadītāji neprata atšķirt „graudus no pelavām”, vienādi asi vērsās pret visiem, kas kritizēja valstī realizējamo kultūras politiku. Šādi politiskie un kultūras vadītāji, kuri nespēja pārskatīt savus dogmatiskos uzskatus, atteikties no nederīgām vadības metodēm, lielā mērā bija vainojami par to, ka 50. gadu pirmajā pusē sāka pieaugt sarežģītas krīzes parādības.

Jau 50. gadu vidus krīze Polijā parādīja intelligences veidošanas pēc šķiriskā principa politikas neefektivitāti, savstarpējas sapratnes trūkumu starp varu un intelligences lielu daļu un konflikta briesīnāšanu starp tām. Tiesa, nevajadzētu arī pārvērtēt intelligences lomu un nozīmi 50. gadu vidus sarežģītajos sociālajos procesos. Ideoloģisko un politisko uzskatu un sociālo nostāju ziņā tā nebija viendabīga. Kopā ar kritiski noskaņotām intelligences grupām pastāvēja diezgan liela sociālistiskās intelligences grupa, kuras vitālās intereses bija cieši saistītas ar režīma stabilitāti. Raksturīga parādība bija strādnieku un zemnieku intelligences pārstāvju pārtapšana par birokrātisku struktūru darbiniekiem, kas sabiedrības izpratnē viņiem deva virs šķīrām stāvoša nomenklatūras spēka lomu.

Gan komunistisko partiju, gan kultūras darbinieku vidū izvērstajās diskusijās centrālo vietu ieņēma jautājums par partijiskumu zinātnē un jaunradē. Tas bija saistīts gan ar kultūras jomas vadības, gan tās satura un idejiskās orientācijas, kultūras mantojuma izmantošanas problēmām. Īpašu asumu radošās intelligences vidū ieguva jautājums par to, vai sociālisma celtniecības perioda mākslinieciskajai kultūrai bez ierunām jābalstās tikai uz vienu daiļrades metodi – sociālistiskā reālisma metodi, vai arī tajā var būt pārstāvētas arī citas metodes un virzieni, pastāvoši pasaules kultūrā, neatkarīgi no to filozofiski-estētiskās pamata un sociāli politiskās orientācijas.

Radošās domas ierobežošana noveda vai nu pie shematisma mākslā, vai arī radošās intelligences novēršanos no laikmetīgas tematikas. Ievērojamu poļu rakstnieku, mūziķu un mākslinieku vidū radās apzināta vēlme savā darbā pievērsties nevis mūsdienīgām, bet vēsturiskām tēmām.

Tai pat laikā pret sociālismu noskaņotie labēji nacionālistiskie, buržuāziskie, arī klerikālie, spēki izmantoja kreiso spēku, pirmkārt komunistu, vājumu, lai vājinātu to varu. Politisko cīņu toreizējā Polijā, pastāvot vēl pēc staļiniskās PSRS parauga uzbūvētam totalitāram režīmam, nevarēja izcīnīt civilizētā veidā demokrātisku vēlēšanu ceļā. Tāpēc tā norisa visdažādākajos veidos, protams, arī kultūras jomā.

Uz literatūras vispārējās lejupslīdes fona staļiniskās kultūrpolitikas periodā 1955. gada augustā „atkušņa” sākumu kultūrā izraisīja politisks skandāls par A. Važika publicistiskā

darba „*Poemat dla doroslych*” (Poēma pieaugušajiem) iznākšanu izdevumā „*Nowa Kultura*” (Jaunā Kultūra). Poēma saturēja asu kritiku par oficiālās propagandas optimismu un oficiālās literatūras nepatiesību, emocionāli pauda līdzjūtību sievietēm, kuras nomāca pelēkā ikdiena, nelabvēlīgā situācijā esošiem bērniem un darbā pārgurušiem strādniekiem, rādīja, ka zemais dzīves līmenis, nepietiekamā alga, iedzīvotāju migrācija nozīmē ilūziju par ceļamo jauno “sociālistisko” sabiedrību beigu sākumu. Publikācija izraisīja bumbas eksplozijas efektu. PSRS toreizējais sūtnis PTR P. Ponomarenko atzīmēja, ka PTR poēmā „ir necilvēcīga Polija, kas gaudo no trūkuma.” Poēmas publicēšana iezīmēja sākumu dzīvai un ilgstošai diskusijai, kas attiecās ne tikai uz pašu A. Važika dzejoli, bet arī uz PASP kultūras politikas pamatjautājumiem. Daudzi diskusijas dalībnieki piekrita A. Važika vērtējumiem, kaut arī bija pārsteigti, ka tik skaudru kritiku izteica rakstnieks, kurš pirms tam, 50. gadu pirmajā pusē, skarbi aizstāvēja partijas piedāvāto literatūras attīstības programmu.

Pēc t.s. J. Staļina personības kulta nosodīšanas PSKP 20. kongresā (1956. gada februārī) Polijā plaši pazīstams kļuva A. Sloņimska atklātais paziņojums Kultūras un mākslas padomes sesijā 1956. gada aprīlī: „Mani lamāja par manu grāmatu, taču man bija taisnība. Lieta nav Staļinā, bet sociālistiskajā iekārtā, kura neizbēgami dzemdē Staļinus”. Ar to tika apšaubīta pati „sociālisma” iekārta kā sociālās uzbūves modelis, pie tam ne tikai t.s. klasiskajā, padomju versijā.

1956. gada politiskie notikumi PSRS un Polijā izraisīja būtiskas izmaiņas valsts kultūras dzīvē. T.s. „poļu oktobris” atstāja ievērojamu ietekmi uz kultūru, un pastāv uzskats, ka tieši šeit, nevis politiskajā jomā, jāmeklē nozīmīgākie pozitīvie 50. gadu vidus “atkušņa” rezultāti. Pat īslaicīga administratīvā diktāta pavājināšanās Polijā 1956. gadā labvēlīgi ietekmēja māksliniecisko jaunradi. 50. gadu beigās – 60. gadu sākumā uzplauka poļu kino, daudzas interesantas parādības pavadīja citu mākslas veidu attīstību. „Poļu skolas” kino, teātra, arhitektūras un tēlotājas mākslas jomās ieguva slavu visā pasaulē.

Radošās inteliģences vidū, galvenokārt literārajās aprindās, diskusijas rezultātā izveidojās opozicionārās inteliģences liberālā strāva, kuras redzamākie pārstāvji bija rakstnieki A. Sloņimskis, J. Andržejevskis, literatūrkritiķis J. Kotts u.c. Asas debates starp rakstniekiem notika 1956. gada aprīlī Kultūras un mākslas padomes sesijā, kur faktiski tika apglabāts sociālistiskā reālisma metodes monopols, kurš bija novedis pie Polijas vēstures un kultūras mitoloģizācijas. Tajā laikā liberāļu pretinieki bija S. Žolkevskis un A. Šaffs, kuri pēckara gados bija aktīvi piedalījušies kultūras revolūcijas īstenošanā. Noraidot teoriju par sociālismam piemītošo „imaneto ļaunumu”, viņi kā sistēmas kļūdu un noziegumu cēloņus izcēla subjektīvas parādības, nejaušības.

Atzīmējums, ka Ā. Šaffs notikumu gaitas ietekmē būtiski mainīja savus uzskatus. Komunistiskās partijas biedrs no 1932. gada, kurš bija mācījies Ljovovā un Parīzē, aizstāvējis disertāciju Maskavā, centies bagātināt marksismu ar citu mācību atzinumiem, 40. gados viņš bija viens no PASP oficiālajiem ideologiem un uzstājās ar koncepciju, ka pēc atbrīvošanas no nacistiskās okupācijas Polijā notika revolūcija ar sociālistisku raksturu. Taču pēc J. Staļina nāves viņš tuvinājās I. Kolakovska skolai, uzskatīja, ka sociālisms nav atdalāms no sabiedrības demokrātiskās organizācijas, 1982–1983. gadā secināja, ka pēckara periodā tādai sociālistiskai revolūcijai Polijā nebija ne objektīvu, ne subjektīvu priekšnoteikumu. 1984. gadā tika izslēgts no PASP. Tomēr, par spīti tam arī pēc 1989. gada notikumiem Ā. Šaffs cerēja uz sabiedrības attīstību pa humāna sociālisma ceļu.

1956. gada beigās (pēc t.s. „poļu oktobra”) pirms paredzētā laika sanāca Polijas Rakstnieku savienības 7. kongress. Tas izteicās par mākslinieciskās jaunrades brīvību, par

iepriekšējās cenzūras atcelšanu, par plašu lasītāju piekļuvi līdz šim aizliegtajām grāmatām, par brīviem kontaktiem ar emigrāciju un rietumu literatūru. Par jaunievēlētās Rakstnieku savienības valdes priekšsēdētāju kļuva A. Sloņimskis, kas bija pazīstams ar opozicionāru viedokli (1959. gadā viņu nomainīja J. Ivaškevičs). Līdz ar sociālistiskā reālisma uzspiešanas pārtraukšanu 1956. gadā poļu literatūra aktivizējās, lai gan rakstnieki joprojām tika pakļauti cenzūras spiedienam.

50. gadu otrajā pusē īpašu aktualitāti ieguva birokratizācijas likvidācija sabiedrības kultūras dzīves pārvaldē. Birokrātiskais centrālisms, stingrās direktīvas bija jānomaina ar elastīgām kultūras procesu regulēšanas formām. Vēl viens kultūras demokratizācijas aspekts skāra kultūras darbinieku tiesību paplašināšanu viņu profesionālās un sabiedriskās darbības jomā: tiesības izvēlēties izpētes objektu, problemātiku, tematiku, noteikt pieejas, metodes, atveidošanas formas, kritizēt negatīvās parādības sabiedrības dzīvē – vārdu sakot, tiesības uz brīvu domas un jaunrades attīstību.

50. gadu otrajā pusē Polijā izvērās svarīga diskusija par reālismu un „sociālistisko reālismu”. Nozīmīgākās bija kritiķa un literatūras vēsturnieka, PASP CK locekļa S. Žolkevskā uzstāšanās, kurās tagad tika kritizēti ierobežojošie priekšstati par sociālistisko reālismu, kas iepriekš bija raksturīgi arī pašam zinātniekam. Pēc S. Žolkevskā viedokļa sociālistiskais reālisms ir vēsturiski mainīga metode, kuru līdz divdesmitā gadsimta vidum bija bagātinājuši daudzu literatūras novatoru atklājumi un kura apvieno tādus formāli atšķirīgus vārdus kā M. Gorkijs, B. Brehts, M. Šolohovs, V. Majakovskis, L. Aragons, A. Malro, L. Kručkovskis (tolaik Polijas Rakstnieku savienības priekšsēdētājs Starptautiskās Staļina prēmijas „Par miera stiprināšanu starp tautām” laureāts (1953)) u.c. Tajā laikā tas bija svaigs viedoklis. S. Žolkevskā koncepciju ar piekrišanu uzņēma ne tikai Polijas, bet arī daudzi PSRS literatūrzinātnieki. Kopumā poļu „atkusnis”, tāpat kā padomju, notika zem „ļeņinisma” atjaunošanas lozunga, kaut gan varas iestādes un opozīcija izmantoja šo saukli saviem atšķirīgiem mērķiem.

Diskusija legalizēja literārus eksperimentus. Šāda situācija daļēji apmierināja arī PASP vadību, kas netraucēja dažādus mākslinieciskās formas meklējumus, jo tie bieži novirzīja literātus no realitātes aktuālajām problēmām, no tās kritiskās analīzes.

50. gadu otrajā pusē – 60. gados poļu literatūra kļuva daudzveidīgāka gan pēc jaunrades veidiem, gan žanriski stilistiskajiem raksturojumiem. Mākslinieki centās atainot laikabiedru iekšējo pasauli, atsegt cilvēku rīcības morālos motīvus.

Pēc 1956. gada literatūra šķīrās no realitātes viltus idealizācijas, kas bija raksturīga iepriekšējam periodam. Literatūras kritikā un mākslinieciskajā praksē tika stiprināta indivīda autonomija un individuālas, pat subjektīvas poētikas radīšana, pretrunu izvirzīšana starp indivīda tieksmēm un viņa vajadzību apmierināšanu sabiedrībā.

Pirmo reizi pēckara periodā tika publicēti daudzi starpkaru perioda poļu autoru (S. Vitkeviča, B. Liesmiana, J. Lehoņa un daudzu citu) darbi. Daudzu PSRS bojā gājušo poļu rakstnieku vārdus literatūrā atgriezta 1938. gadā Kominternes likvidētās Polijas Komunistiskās partijas darbības rehabilitācija. Poļu lasītājs varēja iepazīties arī ar XX gadsimta Rietumu literatūru. Publicētas žurnālos un uz teātra skatuvēm parādījās Rietumu autoru lugas. Tika publicēti agrāk noklusētie padomju autoru sacerējumi.

Pēc 1956. gada literatūra labākajās savās izpausmēs atteicās no realitātes idealizācijas, kas bija raksturīga iepriekšējam periodam. Literatūras fokusēšanās uz laikabiedru ikdienas

un garīgās dzīves intelektuāli kritisku analīzi, izšķirošs tās pavērsiens uz indivīda morālo un ideoloģisko problēmu māksliniecisko izpēti noveda pie vizuāli māksliniecisko līdzekļu radikālas atjaunināšanas.

1956.–1958. gadā no emigrācijas Rietumos Polijā atgriezās jau minētie S. Cat-Mackevičs, Z. Kossaka-Sčutska, M. Horomanskis, M. Vankovičs, M. Kunceviča u.c. rakstnieki. Tie literāti, kas palika trimdā, sāka publicēties arī Polijā.

1956. gadā daudzi literāti – agrākie PASP politikas striktie atbalstītāji mainīja savus uzskatus. Tā politiķis, diplomāts, rakstnieks **J. Putraments**, kurš kara laikā bija viens no Poļu patriotu savienības („*Związek Patriotów Polskich*”), t.s. Berlinga armijas („*I Armia Wojska Polskiego*”) organizētājiem, pēc kara bija Polijas Tautas Republikas sūtnis Šveicē (1945–1947) un Francijā (1947–1950), Polijas Tautas Republikas valsts prēmiju laureāts (1953, 1955, 1964), ieņēma Polijas Rakstnieku savienības priekšsēdētāja un vice-priekšsēdētāja amatus, jau 1956. gada 19. oktobrī avīzē „*Trybuna Ludu*” publicēja rakstu, kurā kritizēja staļinisko “sociālisma” modeli. Uz šo rakstu kritiski reaģēja PSKP orgāns avīze „*Иправда*” (Taisnība).

Turpmāk J. Putraments uzstājās kā publicistisku politisku romānu autors. Romānā „*Pasierbowie*” (Pabērni, 1963), izmantojot Polijas provinces pilsētas dzīves piemēru, viņš izskatīja problēmas, saistītas ar birokrātu dominēšanu partijas vadībā. Rakstnieks rāda divu partijas biedru, divu paaudžu un divu politisku tendenču pārstāvju – tēva un dēla ideoloģisku konfliktu. Tēvs, vecā tipa līderis, pieradis pie administratīvā komandu darba un vadības stila, nespēj izdarīt izvēli starp patiesību un viltu, nespēj izturēt stresu un izdara pašnāvību. Tomēr romānā morāli tiek kompromitētas abas konflikta puses.

Konfliktu dramatisms, enerģiska darbība, izteismīgi ironisks stils – J. Putramenta mākslinieciskās manieres iezīmes – pilnā mērā izpaužas viņa labākajā romānā „*Boldyn*” (1969). Tiek pētīta cilvēka psihe, kas pārslogota ar varu un atbildību. Romāna galvenā situācija ir apzināti nosacīta, autora modelēta, lai gan daudzas detaļas, portreti, ainas, dialogi ir diezgan reāli. J. Putraments tajā izcēlis AL partizānu komandiera „ģenerāļa Boldina” (rakstnieka izdomāta tēla) spilgto figūru. Būtībā tas ir politisks romāns par varu un personības kultu. Uz Boldina pleciem kā smaga nasta uzvelta vara, ar kuru viņš nevēlas dalīties ne ar vienu un kura viņu demoralizē. Boldina apkārtējie, viņa štābs ir gatavs par katru cenu atbalstīt komandiera autoritāti un galu galā rada mītu par viņa nekļūdīgumu. Jebkurš viņa lēmums, pat pats ekstravagantākais, tiek uztverts kā spriedums, absolūts un galīgs. Boldina neierobežotās varas apstākļos, kuru neviens nekontrolē ne no apakšas, ne no augšas (partizāni ir nogrieztī no centra), viņa štābā plaukst intrigas, aizdomas, denunciacijas.

Pārdomas par poļu un ne tikai poļu filozofiju, morāli, politiku, ceļojumiem un tikšanos ar dažādiem cilvēkiem iespaidi ir atspoguļoti K. Brandisa grāmatā „*Listy do pani Z.: wspomnienia z teraźniejszości*” (Vēstules Zetas kundzei. Mūsdienų atmiņas, 1958). (K. Brandisa darbi bieži ir ietērpti dokumentālā žanra – dienasgrāmatu, vēstuļu, eseju formās.) Rakstnieka pārdomu stūrakmens ir pārliecība, ka katram laikmetam ir nepieciešams savā veidā atrisināt „cilvēces pamatjautājumus”. Kaut šie jautājumi parasti paliek neatrisināti, taču tas nenozīmē, ka nevajadzētu par tiem domāt.

1966. gadā K. Brandiss, protestējot pret represijām, kas sākās pret zinātnes un kultūras pārstāvjiem, it īpaši L. Kolakovski, izstājās no partijas. Kopš 1978. gada viņš pastāvīgi dzīvoja un strādāja ārpus Polijas.

No PASP aģitācijas dzejas autora līdz opozicionāram veda dzejnieka un prozaiķa **V. Vorošilska** radošais ceļš. Uz viņu lielu iespaidu atstāja N. Hruščova ziņojums „Par personības kultu un tā sekām” PSKP XX kongresā. Rakstnieks pakāpeniski mainīja iepriekšējos politiskos uzskatus un 1966. gadā tika izslēgts no PASP. 70. gados viņš bija demokrātiskās opozīcijas loceklis, kura darbus bija aizliegts publicēt. 1981. gada 13. decembrī, ieviešot karastāvokli Polijā, V. Vorošilskis tika internēts. Viņa darbi ir tulkoti angļu, franču, vācu, spāņu, ungāru, čehu, slovāku un citās valodās. Pats viņš tulkojis poļu valodā daudzu krievu autoru darbus.

Pēc 1956. gada kļuva iespējams dziļāk un patiesāk atspoguļot ar 1939. gada septembra kampaņas tēmu saistītās sarežģītās problēmas. Tajā pašā laikā mainījās skata leņķis uz neseno pagātņi, kas ļāva ieskatīties dziļākajos tās slāņos.

Pieauga līdz tam apietajiem Otrā pasaules kara notikumiem veltīto darbu skaits. Tas ir patiesi milzīgs, tāpēc nosauksim tikai dažus no tiem. Par jauniešu varonību, kas iestājās AK rindās, par 1944. gada Varšavas sacelšanos un tās traģisko finālu, par turpmākajiem tās dalībnieku likteņiem, kuriem bija grūti pieņemt (vai nepieņemt) pēckara kārtību Polijā, stāsta **R. Bratnija** triloģija „*Kolumbowie. Roczniak 20*” (Kolumbs. Dzimšanas gads – divdesmitais, 1957). R. Bratnijs bija pirmais poļu rakstnieks, kurš Polijas sabiedrībai izvirzīja svarīgu un sāpīgu tēmu par AK lomu karā un valsts atbrīvošanas no nacistiem procesā – tēmu, kas tika noklusēta vai tendenciozi sagrozīta līdz 1956. gadam. Viņš parādīja, ka AK bija daudz patiesu patriotu, jauniešu, kuri vēlējās cīnīties pret nacistiem un nesaprata vadības emigrācijā politisko spēli. Grāmata izturēja vairāk nekā divdesmit izdevumus, tā kļuva par reālu nacionālās identitātes faktu.

Turpmākais rakstnieka liktenis bija sarežģīts. Tā, 1980. gada 20. augustā viņš parakstīja 64 zinātnieku, rakstnieku un žurnālistu aicinājumu komunistu varas iestādēm sākt dialogu ar streikojošajiem darbiniekiem, taču, kad 1983. gadā lielā tirāžā tika izdots R. Bratnija romāns „*Rok w trumnie*” (Gads zārkā), varai opozīcijā esošie kritiķi pārmeta rakstniekam, ka viņa grāmata ciniski slavina kara stāvokli 1981.–1982. gadā. Taču pats R. Bratnijs jau 1992. gadā paziņoja, ka šis darbs ir atzīstams, un cīņu starp varas iestādēm un „Solidaritāti” raksturoja kā strīdu starp trakajiem un debīlajiem.

Jaunajam poļu militārās prozas vilnim pēc 1956. gada ir raksturīgs B. Češko romāns „*Tren*” (Raudas, 1961), kuru toreizējie oficiālie kritiķi negatīvi novērtēja par „pacifismu un neskaidrību”. Kā rakstīja pats B. Češko, „es gribēju protestēt pret to, kas tiek rakstīts par karu.” Ar to viņš domāja par viltus patosu, romantisku militāro operāciju izpušķošanu daudzās grāmatās par karu, kuru autori, šķiet, aizmirsu, ka gaužām bieži cīņas un uzvaras cena bija nāve. Romāns rāda, ka pat kara taisnīga mērķa labad humānistiskā nozīme neizslēdz faktu, ka tas cilvēkiem ir nedabisks stāvoklis.

Vairāki darbi turpināja jaunās varas veidošanas tēmu Polijā. Par nacionālajiem, šķiriskajiem, sociālajiem konfliktiem atbrīvotajās rietumu zemēs pirmajos pēckara gados stāstīja romāni: K. Kozņevska „*Zimniye tsvety*” (Ziemas ziedi, 1959), V. Žukrovska „*Skapani w ognii*” (Ugunī kristīti, 1961), J. Hena „*Toast*” (*Grauzdiņš*, 1964), kā arī E. Paukšta, H. Vorcela, V. Ševčika un citu rakstnieku darbi.

Poļu literatūras klasiķis **J. Ivaškevičs** centās panākt pasauli satraucošo problēmu reālistisku attēlojumu savienot ar to aptverošu dziļi intelektuālu apskatu. Šādu centienu piemērs ir viņa triloģija „*Slawa i chwala*” (Slava un slavināšana, 1956.–1962.) Triloģija ir

sava veida mēģinājums veidot tiltu starp pagātnes lielajām literatūras tradīcijām un laikmetīgo mākslu. Darbs atjauno ģimenes sāgu tradīciju, iepazīstinot ar vairāku ģimeņu no dažādām sociālajām aprindām vēsturi 1914.–1947. gadā. No šļahlas nākušās inteliģences liktenis ar notikumu attīstību un konfliktu saasināšanos (Pirmais pasaules karš, starpkaru periods, Otrais pasaules karš) romānā savijas ar citu šķiru un sociālo grupu cilvēku likteņiem. Romāna darbība virzās no Ukrainas muižām caur Eiropas metropolēm uz Varšavu un tās apkārtni. Pasaule pilnībā atspoguļojas varoņu un autora personīgās pieredzes spogulī, reizē nezaudējot episko plašumu. J. Ivaškeviča triloģijai raksturīgas tādas iezīmes kā vēsturisku, politisku un sociālu notikumu atainojums varoņu biogrāfijās un refleksijās; stāstījuma liriskais tonis (romāns ietver paša rakstnieka domas); sižeta līniju un motīvu klātbūtne, kas lasītājam jau zināma no citiem J. Ivaškeviča darbiem, īpaši viņa novelēm. No sējuma uz sējumu Polijas sabiedrības, pasaules aina kļūst arvien pilnīgāka, arvien skaidrāk iezīmējas vēsturiskā pagrieziena punkts – Polijas atbrīvošana no nacisma un jaunas valsts izveidošana. Autors ir pārliecināts, ka vēstures spriedumus nevar atcelt, tāpat kā nav iespējams atgriezties pie „pazaudētā laika”. Viņa skatījumā dzīves drāma kā vislielākā vērtība rodas ne tikai no ārējām kataklizmām, piemēram, kariem un aiziešanas no dzīves, bet arī no iekšējiem morāliem un psiholoģiskiem konfliktiem, kas cilvēku noved pie dramatiskām izvēlēm. Darbā aplūkotās lielās nacionālās katastrofas liecina ne tikai par personiskām neveiksmēm, bet arī noteiktas sociālas un intelektuālas formācijas pagrimumu.

Rakstnieks bija apbalvots ar daudzām literatūras prēmijām un citām goda zīmēm, bija arī Starptautiskās Ļeņina prēmijas „Par miera stiprināšanu starp tautām” laureāts (1970).

Daudzu poļu rakstnieku darbos priekšplānā izvirzījās mūsdienu civilizācijas, morāles, ikdienas dzīves mehanizācijas un cilvēku izolācijas tēmas. Šo virzienu pārstāvēja daudzu poļu un ārzemju literāro balvu īpašnieks dzejnieks Z. Herberts un dzejnieks un prozaīķis Č. Milošs.

Dzejnieks, eseists, dramaturgs **Z. Herberts** debitēja samērā vēlu, savu pirmo dzejas krājumu „*Struna światła*” (Gaišā stīga, 1956) publicēja 32 gadu vecumā, toties tas uzreiz guva kritikas un lasītāju ievērību. Poļu kritiķi, atsaucoties uz dzejnieka pārliecību, ka mūsdienu dzeja ir saite pasaules poētiskās tradīcijas ķēdē, dzejnieka darbus raksturoja kā „aicinājumu pie tradīcijas” vai „neoklasicismu”. Z. Herberts reizē bija dzejnieks-mākslinieks un dzejnieks-vēsturnieks, kuru aizrauj senatne, kur senatne rakstniekam bija ne tik daudz estētika cik ētika, ne miruša marmora muzejs, bet gan cilvēku dzīve. Viņš bieži atsaucas uz pasaules mākslas darbiem, uz pagājušo gadsimtu dzeju, tās tēliem, mītiem un motīviem, kas tomēr viņa dzejā vienmēr skan moderni. Pēc J. Ivaškēviča atzinuma labākie Z. Herberta dzejoļi ir „cienīgi nostāties līdzās poļu dzejas augstākajiem sasniegumiem”. Z. Herberta intelektuālā un filozofiskā lirika un kulturoloģiskās esejas ir tulkoti daudzās pasaules valodās. Viņš ir saņēmis daudzas starptautiskas balvas.

Č. Milošs 1960. gadā pārcēlās uz ASV, kur pasniedza slāvu filoloģiju Kalifornijas universitātē Bērklijā. Viņa radošais darbs veiksmīgi attīstījās arī ārpus Polijas. Viņa dzeja virzījās no 30.–50. gadu sociālpolitiskajiem jautājumiem uz morālām, filozofiskām un eksistenciālām pārdomām. Parīzē un Londonā viņš izdeva vairākas dzejas grāmatas: („*Traktat poetycki*” (Poētiskais traktāts, 1957), „*Król Popiel i inne wiersze*” (Karalis Popels un citi dzejoļi, 1961), „*Miasto bez imienia*” (Pilsēta bez nosaukuma, 1962), „*Gdzie słońce wschodzi i kiedy zapada*” (Kur saule lec un kur tā riet, 1974) u.c.) Eksistenciālās pārdomas

emigrācijā publicētajās Č. Miloša dzejas grāmatās nesa viņam atpazīstamību visā pasaulē un 1980. gadā arī Nobela prēmiju. No šī laika viņa grāmatas tika izdotas arī Polijā. Pēc „sociālisma” krišanas dzejnieks pārcēlās atpakaļ uz dzīvi Polijā.

50. gadu beigu – 60. gadu poļu dzejā bija vērojamas divas galvenās parādības – ironiska moralizēšana un aktīvi valodas eksperimenti.

Neoklasicisms savus sekotājus atrada A. Medzurecka un J. Rimkeviča personās.

A. Medzureckis karoja Rietumos, arī pie Monte Kasīno, debitēja kā dzejnieks 1943. gadā. Pēc kara, līdz 1949. gadam viņš studēja Francijā, pēc tam atgriezās Polijā, iekļāvis XX gadsimta otrās puses poļu dzejas klasicisma virzienā.

J. Rimkeviču kritiķi ierindoja „1956. gada paaudzē”. Pats viņš savas dzejas virzienu nosauca par klasicismu. Trokšņainu polemiku izraisīja J. Rimkeviča esejas, kas sastādīja grāmatu „*Czym jest klasycyzm. Manifesty poetyckie.*” (Kas ir klasicisms. Poētiskais manifests. 1967).

Tajā pašā laikā tādi dzejnieki kā S. Grohovjaks un T. Novaks iedziļinājās savas radošās fantāzijas pasaulē.

Lielu popularitāti gan dzimtenē, gan ārzemēs baudīja dziļu un asprātīgu aforismu autors **S. Lecs**.

Jau starp pasaules kariem viņš iesaistījās Polijas literārajā dzīvē, darbojoties kreisi noskaņotu mākslinieku aprindās. Literāro darbību viņš sāka 1929. gadā, daudz publicējās periodiskajos izdevumos, taču viņa sacerējumi izsauca varas iestāžu neapmierinātību. Kara laikā nonāca koncentrācijas nometnē, bēga no tās, karoja Tautas armijas rindās, pēc tam Polijas armijā. Pēc Vācijas uzbrukuma Polijai S. Lecs bija ieslodzīts nacistu koncentrācijas nometnē, bēga no tās, līdz vācu varas iestāžu padzišanai darbojās komunistiskajās nelegālajās organizācijās, karoja AL rindās bet vēlāk Polijas armijā (*Ludowe Wojsko Polskie*). Par dalību karā apbalvots ar ordeņa „*Polonia Restituta*” (Atdzimusi Polija) kavaliera krustu. 1950. gadā, viņoties PTR pastāvošajā varā, emigrēja uz Izraēlu, tomēr nespēja tur iedzīvoties, un 1952. gadā atgriezās Polijā. Līdz 1956. gadam viņa darbi tika stingri cenzēti un izņemti no bibliotēkām, viņš iztika no maksas par tulkojumiem. Pēc B. Beruta nāves un politiskā režīma liberalizācijas atkal tika atzīts no varas iestāžu puses.

Pēc 1956. gada oktobra viens no pārmaiņu rādītājiem bija tieši S. Leca darbu publikācijas atsākšana. Daži poļu publicisti apgalvo, ka brīvā atmosfēra pēc 1956. gada oktobra tieši veicināja arī slavenāko S. Leca grāmatu „*Myśli nieuczesane*” (Nepiefrizētās domas, 1957) un „*Myśli nieuczesane nowe*” (Jaunas nepiefrizētās domas, 1964) tapšanu, kuras aptvēra ļoti dažādas tēmas, bet īpašu popularitāti ieguva viņa historiosofiskie aforismi. S. Leca darbi guva popularitāti tālu ārpus Polijas.

Interesanta personība bija publicists, prozaīķis un scenārists **A. Ščupiorskis**.

1944. gadā viņš piedalījās Varšavas sacelšanās, krita gūstā, bija ieslodzīts koncentrācijas nometnē. Pēc kara viņš kļuva žurnālists, bet no 1955. gada uzsāka literāro darbību. 70. gadu beigās publicējās opozicionārajā presē, 1981. gadā tika uz laiku internēts. A. Ščupiorskis, būdams pats cieši saistīts ar vācu literatūru, iestājās par poļu un vācu samierināšanos. Tāpēc 1990. gadā viņš tika apbalvots ar Vācu katoļu mākslas un kultūras prēmiju (*Kunst- und Kulturpreis der deutschen Katholiken*), bet 1995. gadā par pūliņiem izlīguma starp vāciešiem un poļiem panākšanā saņēma VFR „Nopelnu krustu” (*Bundesverdienstkreuz*). Lielu slavu un daudzus Rietumeiropas apbalvojumus A. Ščupiorskim atnesa 1986. gadā iznākušais romāns „*Początek*” (Sākums, 1986). Tajā autors sīku, savstarpēji nesaistītu epizožu veidā attēloja dažādu cilvēku – upuru un vaininieku likteņus Varšavā 1941.–1943. gadā. Viņš izvairījās no vainīgo meklēšanas un moralizēšanas, tomēr novilkā arī zināmas līnijas no pagātnes uz toreizējo „sociālistisko” Poliju. Tā, viņa literārā varone – karu pārdzīvojuši ebrejiete kļuva par 1968. gadā poļu komunistu izraisītās

antisemitiskās kampaņas upuri. (Politisko pārmaiņu laikā Polijā A. Ščupiorskis no 1989. līdz 1991. gadam pārstāvēja Demokrātisko savienību (*Unia Demokratyczna*) Senātā, arī vēlāk bija sabiedriski aktīvs. Jaunākie poļu vēsturnieku pētījumi gan rāda, ka kopš 1955. gada A. Ščupiorskis sadarbojās ar PTR drošības dienestu (*Służba Bezpieczeństwa*). Šīs kopdarbības detaļas izklāstītas poļu režisora, scenārista un publicista G. Brauna 2006–2008. gadā uzņemtajā filmā „*Errata do biografii*” (Biogrāfijas labojums). Fakts vēlreiz apliecina situācijas sarežģītību t.s. „sociālisma” valstīs, kad daudzi disidenti reizē bija arī drošības iestāžu ziņotāji.

Neraugoties uz jaunajiem kultūrpolitikas principiem un literatūrai labvēlīgo ideoloģisko un politisko atmosfēru, literārās dzīves atjaunināšanās process pēc 1956. gada noritēja sarežģīti un pretrunīgi. Baidoties no diskusijām, kas risinājās sabiedriski-politiskajā un literāri-mākslinieciskajā presē, asas „sociālisma” kritikas, valsts politiskā vadība uzsāka cīņu pret revizionismu, apsūdzot par pret PASP un „sociālistu” vērstām aktivitātēm visus, kas uzdrošinājās izdarīt patstāvīgus spriedumus un nepiekrīst partiju līnijai.

Stāvoklis Polijas garīgajā dzīvē pēc 1956. gada oktobra, kad partijas, valsts kontrole pār mākslu, zinātņi, izglītību un kultūru bija ievērojami mīkstināta, neapmierināja arī PSRS vadību.

To diezgan skaidri rāda fakts, ka 1960. gada aprīlī PSRS sūtniecība Polijā uz Maskavu nosūtīja vēstuli „*O некоторых вопросах состояния идеологической работы в Польше*” (Par dažiem jautājumiem ideoloģiskā darba stāvoklī Polijā). Tajā bija teikts, ka pēc mēģinājumiem 1956. gadā atklātā cīņā atjaunot kapitālismu ienaidnieks koncentrē spēkus ideoloģiskajā frontē, notiek sociālisma pozīciju graušana, kas ietekmē arī literāro dzīvi. Kā piemērs tika minēts rakstnieku kongress Vroclavā 1958. gada decembrī, kuru „revizionistiskie elementi Polijas Rakstnieku savienības vadībā pārvērta par partijai naidīgu manifestāciju”. Īpaša uzmanība vēstulē tika pievērsta tam, ka nolaidīga attieksme pret padomju kultūru kļuvusi par „daudzu funkcionāru uzvedības normu”. (Jāatzīmē, ja PTR pastāvētu totalitārisms, kā to uzskata daži poļu vēsturnieki, šāds vērtējums no ortodoksālo padomju ierēdņu vidus nebūtu izskanējis.)

Jāņem vērā, ka poļu – padomju kultūras sakari varēja uztraukt padomju darbiniekus arī no padomju cilvēku „pasargāšanas” no „kaitīgās” poļu ietekmes viedokļa. 60. gados PSRS popularitātes virsotni sasniedza ne tikai poļu dzeja, bet arī poļu kino, teātris, glezniecība. Šai laikā Polijā pēc J. Brodskas (ebreju izcelsmes krievu dzejnieks, 1987. gada Nobela prēmijas literatūrā laureāts) vārdiem krievu inteliģencei kļuva par „kultūras avotu”, „informācijas kanālu, logu uz Eiropu un pasauli”, kad daudzi Krievijā (ieskaitot pašu J. Brodski) studēja poļu valodu, lai lasītu toreiz PSRS pieejamos poļu laikrakstus un žurnālus, kā arī moderno Rietumu literatūru poļu tulkojumos.

Kad Polijas rakstnieku kongresa priekšvakarā 1965. gada decembrī Rakstnieku savienības Varšavas nodaļa PASP vadībai nosūtīja memorandu, protestējot pret cenzūru un citiem radošās darbības ierobežojumiem, padomju sūtniecība ziņoja Maskavai par K. Brandisa, J. Bohenska (poļu filozofs), L. Kolakovska, I. Neverlija, V. Vorošiļska, u.c. opozicionāro darbību. Sūtniecība nonāca pie secinājuma, ka poļu literatūra „atpaliek no dzīves”, tajā nav pārvarētas „sociālismam svešas” tendences, daudzi rakstnieki ir saistīti ar emigrāciju, revizionisti savus pretiniekus apsūdz antisemitismā, A. Solženicina darba „*Один день Ивана Денисовича*” (*Viena diena Ivana Denišoviča dzīvē*) publikācija Polijā „kalpos padomju realitātes diskreditēšanai” utt. Šādi vērtējumi gan nespēja tieši ietekmēt procesus PTR, toties padomju varas iestādes bez ceremonijām iejaucās padomju polonistu darbā, kuri mēģināja padomju lasītājam parādīt patiesu Polijas, tās kultūras un literatūras tēlu.

Varas pāreja 1956. gadā no totālām, arī vardarbīgām sabiedrības politiskās un ideoloģiskās kontroles metodēm uz sociālas vienošanās politiku tikai īslaicīgi palēnināja plaisas veidošanos starp valdību un plašu sabiedrību. Kad 1957. gada oktobrī ar PASP CK lēmumu tika slēgts kritiski noskaņotais jauniešu nedēļas izdevums „*Po Prostu*”, tas izraisīja lielas daļas radošo grupu un organizāciju pretestību.

Šādos apstākļos vecākās paaudzes partijas birokrātiskā elite centās vienot sabiedrību, īpaši vecāko paaudzi, izmantojot valsts patriotisma, nacionālisma un antisemītisma idejas, kas nozīmēja PASP atkāpšanos no radoša marksisma, ideoloģisku deģenerāciju. Tai pat laikā cīņā pret domstarpībām un opozīciju vara turpināja izmantot administratīvus ierobežojumus un represīvus pasākumus politisku procesu veidā pret disidentiem.

Varas politiskā kursa korektūras galvenokārt izpaudās intelektuālās brīvības ierobežojumu maiņā, vai arī klusējot piešķirot pilsoņiem iespēju zināmā mērā brīvi izteikt savu viedokli zinātnē, tēlotājmākslā un literatūrā, kur valdīja svārstības, noteikta virziena neesamība, pretrunas un, kā uzskata daži poļu autori, arī V. Gomulkam pašam raksturīgā dzīva neuzticēšanās visiem intelektuālās dzīves pārstāvjiem.

Par galveno ideoloģisko pretinieku tika izvirzīts „revizionisms”, pret kuru PASP uzsāka cīņu. PASP III kongresā 1959. gada martā V. Gomulka uzsāka uzbrukumu „revizionismam” literatūrā. Viņš paziņoja, ka revizionistu un buržuāziski-liberālu politisko tendenču ietekmē „ir radušies darbi ar kaitīgu ideoloģisku skanējumu. Ir radusies melnā literatūra, kas apliecina cilvēka izmisumu un bezspēcību, darbi, kas nomelno sociālismu un idealizē tā ienaidniekus.” Kopš 50. gadu beigām intelligences opozīcijas kustībā veidojās mazas grupas, kuru mērķis bija radikāla cīņa pret pastāvošo režīmu.

60. gados PASP kultūras politika kļuva arvien represīvāka.

Protestējot pret radošās brīvības ierobežojumiem, cenzūras pastiprināšanos daži intelektuālās dzīves vadošie pārstāvji: J. Andrzejewskis, S. Digats, P. Herts, M. Jastruns, J. Kotts, A. Sloņimskis u.c. 1964. gada 19. martā nosūtīja t.s. 34. intelektuāļu vēstuli Ministru padomes priekšsēdētājam J. Cīrankēvičam. Taču sociālisma pretinieku cerības panākt tā pārvēršanos savā pretmetā mierīgā ceļā, literātu cerības iegūt neierobežotu vārda brīvību tika izklaidētas 1968. gadā, kad uz šādiem mēģinājumiem Čehoslovākijā Varšavas bloka valstis, arī PTR, atbildēja ar vardarbību.

„Poļu Oktobra” ideju sabrukums atkal apslāpēja intelligences publisko balsi, un tās vecākā (pirmskara) daļa noslēdzās „iekšējās emigrācijas” stāvoklī, vidējā paaudze būtībā atgriezās pie mērenas, diezgan bezzobainas, varas kritikas, bet jaunākā paaudze lielākoties krita apātijā.

Tomēr staļiniskā „sociālisma” modeļa sagraušana atstāja jūtamas pēdas sabiedrības apziņā. No vienas puses, saglabājās disidentiskas revizionistu, liberālu, katoļu un nacionāldemokrātiskās grupas intelligences aprindās, un, no otras puses, tika „izskalota” režīma sociālā bāze.

Literatūra nevarēja atgriezties pagātnē. Tajā auga pretestība autoritārajam „sociālisma” modelim un tā ideoloģiskajam spiedienam. PASP centieni māksliniecisko radošo darbību pakļaut ideoloģiskai kontrolei izraisīja intelligences pretestību. Mēģinājumi atbīdīt rakstniekus no politikas 60. gados kļuva par vienu no pastāvīgu konfliktu cēloņiem starp daļu rakstnieku un kultūras dzīves oficiālajiem vadītājiem.

Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka literatūra kopumā izturēja mēģinājumus to unificēt, aizstāvēja savas tiesības būt daudzveidīgai. Sociālistiskā valsts piecietā ierobežotu plurālismu un finansēja daudzus literāros un sociāli-literāros žurnālus, tostarp nozīmīgākos: „*Nowa Kultura*” (“Jauna kultūra”, 1950–1963), „*Życie Literackie*” (“Literārā dzīve”, 1951–1991), „*Dialog*” (“Dialogs”, kopš 1956), „*Współczesność*” (“Mūsdienas”, 1956–1971), „*Radar*” (“Radars”, 1959–1987), „*Odra*” (“Odera”, kopš 1961), „*Poezja*” (“Poēzija”, 1965–1989),

„*Literatura na Świecie*” (“Literatūra pasaulē”, kopš 1971), „*Literatura*” (“Literatūra”, 1972–1990). Ja 1949. gadā izsludinātais sociālistiskais reālisms 50. gados kļuva par valdošo virzienu literatūrā, mūzikā un glezniecībā, tad 60. gados tas zaudēja savu valdošo stāvokli.

Padomju literatūrzinātnieks, polonists, daudzu monogrāfiju autors par poļu rakstniekiem V. Horevs vēl 70. gadu beigās rakstīja, ka XX gadsimtā poļu literatūru raksturoja nemitīga attīstība un stabils sociālistiskā reālisma pozīciju nostiprināšanās un tas kļuva par vispārējo literatūras attīstības ceļu. Jāatzīmē gan, ka V. Horevs sociālistisko reālismu skatīja kā māksliniecisku metodi, nevis jaunu kultūras veidu, neslavēja to, bet tikai atturīgi komentēja tā ietekmi uz literatūru.

PSRS attieksme pret sociālistisko reālismu būtiski mainījās tikai 80. gadu beigās, kad parādījās pirmie kritiskie darbi par to. Arī V. Horevs caurskatīja savus agrākos uzskatus, taču joprojām saskatīja sociālistiskajā reālismā ne tikai negatīvās iezīmes, bet arī atzina tā pozitīvo ietekmi uz poļu literatūras attīstību, aicināja turpināt pētīt šo fenomenu kā mākslas sistēmu.

60. gados tika radīti daudzi nozīmīgi darbi, kas bagātināja Polijas nacionālo un pasaules kultūru. Literatūras attīstību šajā posmā pirmkārt noteica daudzslāņainu darbu klāsts, kas bija saistīts ar Otrā pasaules kara notikumiem; t.s. laucinieku proza, noteikti aizstāvēt zemnieku kultūras un tikumības vērtības; darbi par Polijas vēsturi.

T. Brezas grāmatā „*Spizowa brama*” (Bronzas vārti, 1960) ir sapludināti dažādu stāstījuma žanru elementi (atmiņas, sarunas, literārs portrets, īsas noveles, rakstnieka piezīmes u.c.). Grāmata bija daudzu gadu autora uzturēšanās diplomātiskajā darbā Romā rezultāts, kas ļāva apkopot plašu materiālu. Tapa ļoti detalizēts un pārliecinošs pētījums par Vatikāna politiku un par attiecībām Romas kūrījā. Līdz ar to tika radīti dziļi psiholoģiski portreti, rādot cilvēku domāšanas un uzvedības veidu, kas izveidojies noteiktas politiskās un ideoloģiskās sistēmas ietekmē.

Pēc sava slavenā romāna „Pelni un dimants” J. Andržejevskis radīja alegoriska rakstura darbus - „*Ciemności kryją ziemię*” (Tumsa pārklāj zemi, 1957) un „*Bramy raju*”, (Paradīzes vārti, 1960, 1967. gadā to ekranizēja A. Vajda).

Tā, historiosofiskajam garstāstam „Paradīzes vārti” ir līdzības raksturs. Tā sižets – franču bērnu krusta karš par Svētās zemes – Jēzus Kristus kapa atbrīvošanu no neticīgajiem 1212. gadā, (karš beidzās ar vismaz daļas tā dalībnieku nonākšanu musulmaņu verdzībā), ir pakārtots masu kustību rakstura, cilvēku fanātisma un uzvedības stimulu analīzei kopumā. Garstāsts sastāv no iekšējo monologu-atzīšanos virknes, no kurām lasītājs izloba notikumu pavedienu un varoņu raksturojumu. Literāro varoņu valoda un autora dotie cilvēku, dabas, rīcību, kostīmu apraksti ir stilizēti viduslaiku literatūras un glezniecības garā. Atklājot pūļa ideālistiskās aizrautības mehānismu, rakstnieks saskata sociālo kustību saknes neformālos, tīri intīmos, bieži erotiskos, elementos. Iecerē svētīga, Dievam tīkama kustība pārvēršas par „ārprāta un melu gājieni”. Kustības dalībnieku grēksūdzes, kurās atklājas viņu rīcības slēptie grēcīgie motīvi, dod rakstniekam tiesības uz formulu: „nevis meli, bet patiesība sagrauj cerības”.

Pēc tam J. Andržejevskis atgriezās pie mūsdienu sabiedrības tēlojuma darbā „*Miazga*” (Sajukums, 1970).

Jāatzīmē, ka kopš 1960. gadiem J. Andržejevskis atradās opozīcijā oficiālajai politikai un ideoloģijai. Mūža beigās viņš bija KOR līdzdibinātājs, aktīvs kustības “Solidaritāte” atbalstītājs. Rakstnieka dzīvi gan sarežģīja tas, ka viņš bija biseksuāls un cieta no alkoholisma.

PTR lielu popularitāti guva **vēsturiskais romāns**. Izcils tā paraugs bija J. Bočenska „*Trylogia rzymska*” „Romiešu triloģija”, kura aizsākās ar pirmoreiz 1961.gadā, bet pēc tam daudzkārt atkārtoti izdoto romānu par Jūliju Cēzaru „*Boski Juliusz* (Dievišķais Jūlijs). (Triloģija tika turpināta ar romāniem par Ovīdiju „*Nazo poeta*” (Dzejnieks Nazo, 1969) un Tibēriju „*Tyberiusz Cezar*” (Cēzars Tibērijs, 2009).

Romānu „Dievišķais Jūlijs” var definēt kā vēsturisku romānu – eseju. Romānam ir maz kopības ar tradicionālo vēsturisko stāstījumu. Rakstnieks atteicies no sižeta un hronoloģiskās secības. Tas bija saistīts ar rakstnieka nodomu – ne tikai pastāstīt par Jūlija Cēzara laikmetu, bet arī parādīt, „ko Cēzars darīja, lai kļūtu par dievu”, izsekot ceļiem un līdzekļiem, kā viņš sasniedza augstāko varu. J. Cēzara cīņas vēsturi par varu it kā rekonstruē un komentē erudīts antikvārs ar ironisku domāšanu. Stāstītājs-interpretators brīvi sarunājas ar lasītāju, dalās ar viņu savos novērojumos, šaubās un pieņēmumos. Cēzars – ideāls valdnieks, gudrs līderis, vērīgs psihologs, cilvēku raksturu pārzinātājs, izcils stilists, uzticīgs Kleopatras mīļākais, skaistulis vīrietis, vainagots ar lauru vainagu. To visu antikvārs parāda lasītājam. Bet viņš atklāj arī „dievišķās” sejas otru pusi: vardarbību un šantāžu, nodevību un melus, savešanu un izvirtību un visbeidzot jebkādas pārliecības neesamību. Spožais oreols slēpj cinisku un netīru politisko intrigantu, „plikpaurainu meitu ģēģeri”. J. Bočenska grāmata stingri balstīta uz vēsturiskām zināšanām, taču antikvāra stāsts par Cēzara augšupeju lasītājam dod bagātīgu vielu pārdomām par personības kulta rašanās mehānismu, par prettautiskās varas morāles trūkumu.

Savus uzskatus par Polijas vēsturi, kuri bija pretrunā vairākuma vēsturnieku uzskatiem, ar savu triloģiju (1960–1972) par Polijas vēsturi pirms tās sadalīšanas „*Polska Piastów*” (Pjastu Polija, 1960), „*Polska Jagiellonów*” (Jagellonu Polija, 1963), „*Rzeczpospolita Obojga Narodów*” (Abu tautu republika, 1969-1972”) izteica **P. Jasenica**. 60. gadu otrajā pusē viņš tika vajāts par darbību liberāli-demokrātiskajā opozīcijā.

Vēsturiski-filozofisks raksturs piemīt **H. Maļevskas** vēsturiskajiem romāniem „*Panowie Leszczyńscy*” (Pani Ļeščinski, 1961), „*Apokryf rodzinny*” (Ģimenes apokrifis, 1965), „*Labirynt*” (Labirints, 1970) par Polijas viduslaikiem, XVII, XIX gadsimtu. Viņas vēstures koncepcija ir balstīta uz katoļu pasaules uzskata principiem. Rakstnieci interesēja imanentie vēsturiskās attīstības likumi, kas realizējas neatkarīgi no cilvēka individuālajiem plāniem un nodomiem un kas izraisa dramatiskus konfliktus. H. Maļevska saviem darbiem piešķīra dokumentālas iezīmes – viņa izmantoja vecas vēstules, dienasgrāmatas, ģimenes hronikas, stilizējot stāstījumu to garā.

Vēsturiskā romāna žanru, papildinot ar zināmiem fantastikas elementiem (rādot, kā viņa varoņi būtu rīkojušies, ja vēsturiskie notikumi būtu attīstījušies citādi, nevis kā patiesībā), būtiski atjaunināja **T. Parnickis**, kurš gan ilgstoši dzīvoja ārpus Polijas (atgriezās Polijā 1967.gadā). Savos darbos T. Parnickis atspoguļoja divu gadu tūkstošu vēsturiskos notikumus, kas norisa gandrīz visos pasaules reģionos, taču īpašu uzmanību viņš pievērsa divām tēmām: vēlīnās Romas impērijas, kristietības rašanās laikiem, un Polijas valsts izveidei, tās vietai starp citām Eiropas valstīm. Viņš nemēģināja piesaistīt lasītāju ar izklaidējošu sižetu vai ārējiem efektiem, izvirzot sev uzdevumu atveidot aprakstītā laikmeta garīgo un intelektuālo atmosfēru un parādot dažādu kultūru savstarpējo ietekmi.

Vairākus vēsturiskus romānus par Bībeles tēmām sarakstīja **J. Strujkovskis**. Romāni „*Głosy w ciemności*” (Balsis tumsā, 1956), „*Echo*” (Atbalss, 1988), „*Austeria*”(Viesnīca,

1966), *Sen Azrila* (Azrila sapnis, 1975) veido tetraloģiju, kas veltīta pagājušā gadsimta Austrumeiropas ebreju miestu dzīvei XIX un XX gadsimta mijā. Bez tam viņa spalvai pieder romāni *Czarna róža* (Melnā roze, 1962) un *Wielki strach* (Lielās bailes, 1980 – izdots Londonā, 1. izdevums Polijā – 1990.gadā), kuri atspoguļo pēckara Polijas atmosfēru, pielāgojoties valdošajam režīmam. Septiņdesmitajos gados rakstnieks kritizēja PASP, astoņdesmitajos kļuva tuvs kustībai „Solidaritāte”.

Vēsturiskajā prozā pagātne arvien biežāk tika skatīta no pastāvošo aktuālo dzīves problēmu viedokļa. Atainojot pagātnes notikumus, mākslinieki it kā aicināja savus laikabiedrus domāt par vēsturiskās attīstības loģiku, faktoriem, kuri to noteica, morāli filozofiskajām problēmām, izrietošām no vēsturiskās pieredzes.

60. un 70. gadu poļu prozas problēmu tematiskajā un žanriski stilistiskajā spektrā ievērojamu vietu ieņēma zinātniskā fantastika. Tās atzīts līderis bija pasauleslavenais rakstnieks, satīriķis, filozofs, fantasts un futūrists **S. Lems**, vienlīdz neatkārtojams zinātniskajā fantastikā un filozofisko līdzību žanrā.

Neraugoties uz ebrejisko izcelsmi, kara gados viņa ģimenei, pateicoties viltotiem dokumentiem izdevās izvairīties no deportācijas uz geto. 1946. gadā S. Lems imigrēja no teritorijas, kas kļuva par PSRS daļu, uz Krakovu un sāka studēt medicīnu Jagelloņu universitātē (*Uniwersytet Jagielloński*). Pēc tās absolvēšanas atteicās kārtot gala eksāmenus, nevēloties kļūt par kara ārstu, un saņēma tikai sertifikātu par mācību kursa pabeigšanu. Pirmais viņa darbs tika publicēts 1946. gadā. Vēlāk šis vaļasprieks kļuva par S. Lema galveno nodarbošanos. Pirmos literāros panākumus viņš guva pēc garstāsta „*Astronauti*” (Astronauti) publicēšanas 1951. gadā.

S. Lems bija ne tikai rakstnieks, bet arī kibernetikas, futuroloģijas un literatūras teorijas apskatu autors. Viņa darbos iestrādātas daudzu zinātņu nozaru – matemātikas, atomfizikas, mikrobioloģijas, socioloģijas t.s. robežproblēmas, taču tie nesatur tehniskus pareģojumus, bet gan atspoguļo nākotnes zinātnes domāšanas veidu. S. Lems rakstīja par bieži vien šķietami nepārvaramām cilvēku komunikācijas grūtībām ar ārpuszemes civilizācijām, par planētas tehnoloģisko nākotni.

Viņa grāmatas ir tulkotas 41 valodā, pārdoti vairāk nekā 30 miljoni eksemplāru. Galvenais S. Lema grāmatu panākumu iemesls ir tas, ka daiļliteratūra viņam nav pašmērķis, bet, kā viņš reiz trāpīgi atzīmēja, palielināmais stikls, caur kuru tiek aplūkotas sociālās, morālās, filozofiskās attīstības tendences, līdzeklis cilvēka dabas un tā, kas notiek uz Zemes, izpratnei. S. Lems sevi dēvēja par fantastu–reālistu tādā nozīmē, ka viņa fantāzija, drosmīgas zinātniskas un futuroloģiskas hipotēzes, neattālinās no reālās dzīves problēmām. Rakstniekam literatūras galvenā funkcija bija izziņa, bet tās galvenais saturs – humānisms. Literatūras galvenais uzdevums, kā rakstīja S. Lems, ir iekļūt tādu cilvēcisku problēmu, tādu intelektuālu vai sociālu jautājumu pasaulē, kuriem nevar citādi piekļūt kā tikai ar vārda palīdzību. S. Lema darbos cilvēks dabu un tehnoloģiju piepilda ar savu saturu. Cilvēces liktenis ir atkarīgs no cilvēkiem, no viņu kolektīvās darbības apzināšanās un mērķtiecības. Kosmosā vai nākotnē – rakstnieka darbu darbības vietās – cilvēks atrod tikai sevi, savas domas, cerības, sapņus, šaubas vai bažas. Vēlākie viņa darbi ir veltīti arī ideālistiski-utopiskai sabiedrībai un cilvēku eksistences problēmām pasaulē, kurā tehnoloģiskās attīstības dēļ viņiem nav ko darīt.

Rakstnieka darbos ir daudz intelektuāla humora, vārdu spēles, dažāda veida mājienu. Viņš bija daudzu nacionālo un ārvalstu balvu laureāts.

Vērtīgu ieguldījumu poļu dzejā 60.-os gados ienesa vecākās paaudzes pārstāvji. **J. Ivaškēviča** dzejas krājumi („*Jutro żniwa*” (Rīta pļauja, 1963), „*Kragły rok*” (Visu gadu, 1967) „*Xenie i elegie*” (Ksenija un elēģijas, 1970 u.c.), saglabājot uzticību viņa iepriekš izveidotajai radošajai manierei, absorbēja arī jaunas intonācijas, kuras atklāja jaunākās paaudzes dzejnieki – T. Ruževičs, Z. Herberts.

Ar autores domām par XX gadsimta grūtībām bija caurstrāvota **V. Šimborskā** dzeja. 1945. gadā viņa publicēja pirmo dzejoli. Uzstājās kā pārliecināta komuniste un V. Ļeņina un J. Staļina slavinātāja. Viņas pirmie publicētie dzejas krājumi „*Dłatego żyjemy*” (Tāpēc mēs dzīvojam, 1952) un „*Pytania zadawane sobie*” (Jautājumi, kurus es sev uzdošu, 1954) apdziedāja „sociālisma” sasniegumus, cīņu pret reakcionāriem, imperiālistiskajiem „šķiras ienaidniekiem”. Šajā laikā tapušo viņas dzejoļu nosaukumi runā paši par sevi: „Ļeņins”, „Suminājums sociālistiskās pilsētas celtniekiem”, „Jaunatne būvē Nova Hutu”, „Mūsu strādnieks runā par imperiālistiem”. Viņas elēģija J. Staļinam ietver sekojošās rindas: „Tā ir partija, humānisma vīzija, / Tā ir partija, tautas spēks un sirdsapziņa, / Viņa cildenais mūžs netiks aizmirsts, / Viņa partija kļiedīs tumsu.”

Tomēr piecdesmito gadu beigās un sešdesmitajos gados viņa kļuva par iekārtas kritiķi, bet 1966. gadā izstājās no valdošās partijas. Vēlāk viņa galvenokārt rakstīja dzejoļus un poēmas par filozofiskām un morāles tēmām, izvairījās atcerēties sarežģītos pēckara gadus, nevēlējās pieminēt savu staļinisko dzeju un neieklāja to vēlāk izdotajos kopotajos rakstos. Mūsdienās tiek atzīts, ka V. Šimborskā filozofiskā lirika, gracioza pēc formas, ir papildīta ar dziļu dzīves, vēstures bezgalības un īslaicīgās cilvēka dzīves nozīmes izpēti, par cilvēka aicinājumu atzīstot radošu darbību. 1996. gadā V. Šimborska kļuva par Nobela prēmijas literatūrā laureāti ar formulējumu „par dzeju, kas ar vislielāko precizitāti apraksta vēsturiskās un bioloģiskās parādības cilvēka realitātes kontekstā”. Ārpus Polijas dzejniece kļuva plaši pazīstama faktiski tikai pēc Nobela prēmijas saņemšanas. Īpatnēji, ka V. Šimborskā literārā reputācija balstās uz diezgan mazu skaistu dzejoļu – līdz šodienai to publicēti mazāk nekā 250.

Septiņdesmito gadu sākumā jauna poļu dzejnieku paaudze izveidoja poētisko valodu, kas spēja pretoties autoritārisma. Paradoksāli, bet tieši vārda brīvību apgrūtināšie apstākļi lielā mērā veicināja „poļu dzejas skolas” veidošanos, kuras nozīmi un ietekmi grūti pārvērtēt. Poļu dzejas raksturīgās iezīmes ir spēja runāt par viena cilvēka likteni vēstures viesuļos, apvienojot individuālo perspektīvu ar universālo, eksistenciālo.

XX gadsimta 70. – 80. gados PTR pastāvošā literatūra bija spiesta meklēt tādu eksistences veidu un valodu, kas, neskatoties uz ierobežojumiem, ļautu autoriem normāli, ievērojot gan mēra sajūtu, izteikties. Cenzūras tās uzmācīgā darbība galu galā noveda pie plaša „pašizdotās” (no krievu *самиздат*) literatūras uzplaukuma. Pēc 1976. gada raksturīga poļu literārās dzīves iezīme bija necenzētās „pašizdotās” literatūras plaša izplatība. Polijas Nacionālās bibliotēkas katalogs satur 5 500 nosaukumus grāmatām, kuras 1976.–1990. gadā PTR tika izdotas nelegāli.

Tāda veidā tika atkārtoti izdotas gan Polijā dzīvojošu slaveno rakstnieku, gan emigrantu grāmatas un tulkoti ārzemju autori. 1981. gada pavasarī Poļu rakstnieku savienības (*Związek Literatów Polskich*) Galvenā valde ar lielu pompu radīja Nacionālās izglītības komisiju (*Komisja Edukacji Narodowej*), kura enerģiski uzsāka attīrīt no „nevērtīgiem darbiem” nacionālās literatūras vēsturi. Rezultātā no skolēniem ieteicamo grāmatu saraksta pazuda

virikne darbu, uzrakstītu demokrātisko tradīciju garā, bet to vietu ieņēma to autoru darbi, kuri ietilpa Galvenās valdes sastāvā. Lai nu kā, bet „pašizdoto” izdevumu parādīšanās 70. gadu beigās un 80. gados radīja literātiem zināmu izteiksmes brīvību un veicināja vēsturiskas izmaiņas sabiedrībā, kas vainagojās ar 1989. gada „apaļo galdu”.

Kā par īpašu daiļliteratūras veidu jārunā par **dramaturģiju**.

Pēckara reālistiskās drāmas radīšanā galvenā loma piederēja jau pirmskara periodā popularitāti ieguvušajam **L. Kručkovskim**, kurš no prozaikā pārtapa par dramaturgu.

Kara gados L. Kručkovski kā karavīru vācieši ieslodzīja karagūstekņu nometnē. Pēc atbrīvošanas viņš iesaistījās aktīvā sabiedriskā un valsts darbā, ieņēma atbildīgus valsts amatus, bija PASP CK loceklis, Polijas Rakstnieku savienības priekšsēdētājs (1949—1956), Starptautiskās Staļina balvas „Par miera stiprināšanu starp tautām” laureāts (1953). Neraugoties uz noslogotību, no 1948. līdz 1961. gadam viņš sarakstīja sešas drāmas, tai skaitā „*Odwety*” (Atmaksa, 1948), „*Niemcy*” (Vācieši, 1949), „*Pierwszy dzień wolności*” (Pirmā brīvības diena, 1959), „*Śmierć gubernatora*” (Gubernatora nāve, 1961). Viņa darbus raksturo virzība uz mūsdienu morāli-filozofisko problēmu iztirzāšanu, retorikas un liriskas ilustrativitātes noraidīšana. Īpaši jāpiemin L. Kručovska drāma „*Niemcy*”, kura tika uzvesta ne tikai Polijā, bet arī aiz robežas. Tajā dramaturgs centās analizēt tikko pagājušā kara pieredzi, parādīt nacisma šausmas un samiernieciskuma ar to traģiskās sekas. Galvenais varonis – „vidējais” vācietis profesors Sonnenbruks noiet ceļu no apolitisks kalpošanas „tīrajai” zinātnei līdz aktīvai darbībai pret nacismu, cīņai par mieru.

L. Kručkovski var apzīmēt kā sociālistiskā reālisma pārstāvi. Par literāro darbu viņš saņēma Polijas Tautas republikas prēmijas (1950 un 1955). Vienu no pēdējām L. Kručovska lugām „*Pierwszy dzień wolności*” (Pirmā brīvības diena, 1959) caurstrāvo dziļas pārdomas par humānismu un to cilvēku likteņiem, kuri pārdzīvoja Otro pasaules karu.

Uz poļu dramaturģijas attīstību pēc 1956. gada liela ietekme bija XX gadsimta izcilāko dramaturģijas autoru – B. Brehta, Ž. P. Sarta, A. Kamī, T. Viljamsa, A. Millera, F. Dirrenmata, E. Jonesko un S. Beketa darbu tulkojumiem un iestudējumiem uz Polijas teātru skatuve, kā arī poļu drāmas mākslas novatoru – S. Vitkeviča un V. Gombroviča groteski simboliskajām lugām.

Reālistiskās tradīcijās veidota drāma atdeva savu vietu tā sauktajai poētiskajai un paraboliskajai drāmai. Paraboliskās drāmas (citi nosaukumi – alegoriskas, līdzībās veidotas, metaforiskas) attīstība galvenokārt saistīta ar T. Ruževiča un S. Mrožeka darbiem, kuri ieguva pasaules slavu.

Kad **T. Ruževičs** 1960. gadā debitēja kā dramaturgs, viņš jau bija atzīts dzejnieks, divpadsmit dzejas krājumu autors. Kopš tā laika rakstnieks izveidoja vairāk nekā divus desmitus lugu, kas bija veiksmīgs viņa poētiskā un prozaiska darba turpinājums, ko augstu novērtēja kritiķi, lasītāji un skatītāji. Daudzi viņa dzejas motīvi tika pārnesti uz drāmām. Dažās no tām, tāpat kā slavenākajā no tām „*Kartoteka*” (Kartotēka, 1960), anonīmais varonis ir tāds pat vispārināts T. Ruževiča paaudzes cilvēka tēls kā viņa lirikā. Tas ir cilvēks, kurš pārdzīvojis kara gadus, okupāciju un zaudējis ticību dzīves vērtībām.

Pasaules slavu ar savām rūgtajām un ironiskajām komēdijām ieguva poļu žurnālists, rakstnieks un dramaturgs **S. Mrožeks**, kurš ir viens no pazīstamākajiem mūsdienu dramaturgiem un tiek uzskatīts par sociālistiskā postmodernisma pārstāvi.

Radošo darbību viņš sāka kā karikatūrists, viņa pirmie feļetoni un humoreskas dienas gaismu ieraudzīja 1950. gadā. 50. gadu beigās pameta žurnālistiku, lai pievērstos dramaturģijai. 1958. gadā tika iestudēta viņa pirmā luga „*Policja*”, (Policija). Plaši pazīstamas un uzvestas ārzemēs kļuva viņa lugas „*Strip-tease*” (Striptīzs, 1961) un „*Tango*” (Tango, 1964), „*Emigranci*” (Emigranti, 1974) u.c. Ar absurda teātra līdzekļiem dramaturgs kritizēja dzīvi sabiedrībā, kura pakļauta policijas, atsevišķas partijas, valsts birokrātijas kontrolei.

S. Mrožeka drāmu pasaulē, tāpat kā smieklus telpas spoguļi, atspoguļotas deformētas būtiskas reālās pasaules iezīmes. Gan savas paaudzes dzīves pieredzi, ieviešot apšaubāmas idejas un vērtības, gan varas pārstāvju, gan vienkārši mazākuma cinismu un patvaļu viņš parabolā un alegorijā veidā noved līdz absurdam. Viņa lugās groteskas situācijas apvienotas ar reālistiskām un pat naturālistiskām objektīvās pasaules detaļām un ar gandrīz reportiera precizitāti veidotiem aprakstiem par sava laika dzīvo valodu, ieražām un paradumiem.

1968. gadā dramaturgs protestēja pret „sociālistiskā” bloka valstu intervenci Čehoslovākijā, tāpēc viņam tika atņemta pilsonība. S. Mrožeks atstāja valsti, dzīvoja Francijā, ASV, Vācijā, Itālijā, Meksikā. Tikai pēc 1973. gada viņa lugas atkal drīkstēja izrādīt dzimtenē. 1996. gadā atgriezās Polijā, kur turpina aktīvu radošu darbību. Pavisam S. Mrožeks sarakstījis apmēram 40 lugas. Arī Latvijas teātros ir uzvesti S. Mrožeka darbi.

Kopā ar T. Ruževiču un S. Mrožeku jaunu dramaturģijas ceļu meklējumos 50. gadu beigās – 60. gadu sākumā uzstājās daudzi talantīgi jaunie autori. Tāpat kā T. Ruževičs, arī citi šo gadu dramaturģijas debitanti nāca no dzejas. Groteskas, paraboliskas, metaforiskas drāmas attīstībā atspoguļojās jaunu ceļu meklējumi dzejā, kurus šie autori attiecināja arī uz drāmu. Šāda veida poētisko drāmu raksturo mūsdienu lirikai raksturīga metaforiska jēgas daudznozīmība, vispārināti simboli, asociācijas un fragmentārisms. Šajā ziņā „poētisks” raksturs piemīt S. Grohovjaka lugām „*Szachy*” (Šahs, 1961), „*Partita na instrumenty*” (Partita koka instrumentam, 1962), „*Chłopcy*” (Zēni, 1964), I. Iredinska „*Ostatni odcinek drogi*” (Pēdējais ceļa gabals, 1962), „*Jaselka-moderne*” (Moderna Ziemassvētku luga, 1962), „*Żegnaj, Judaszu*” (Uz redzēšanos, Jūda, 1965), T. Karpoviča „*Wracam póżno do domu*” (Atgriešanās vēlu mājās, 1958), „*Dziwny pasażer*” (Dīvainais pasažieris, 1964); „*Kiedy ktoś zapuka*” (Kad kāds klauvē, 1967), B. Drozdovska („*Ostatni brat*” (Pēdējais brālis, 1962), „*Klatka*” (Būris, 1962), „*Ballada polska*” (Poļu balāde, 1964) u.c. autoru darbiem.

Kopā ar dramaturģijas attīstību meklējumu ceļu gāja arī **teātra māksla**.

Par nozīmīgākajiem pēckara Polijā kļuva trīs Krakovas teātri – H. Modzejevskas vārdā nosauktais Vecais teātris (*Narodowy Stary Teatr im. Heleny Modrzejewskiej*), J. Slovacka vārdā nosauktais teātris (*Teatr im. Juliusza Słowackiego w Krakowie*) un T. Kantora vadītais absurda teātris „Cricot 2” (30. gados Krakovā darbojās avangarda teātris „Cricot”), kā arī Varšavā esošie Nacionālais teātris (*Teatr Narodowy*), Liellais teātris (*Teatr Wielki*) un Operetes teātris (*Operetka Warszawska*, vēlāk – Muzikālais teātris „Roma” (*Teatr Muzyczny „Roma”*)).

Kopumā Teātra mākslas pārstāvjus Polijā raksturoja ļoti plaša skolu un virzienu dažādība. Varēja vērot avangardisko mākslinieku pārsvaru pār akadēmisko paraugu sekotājiem.

Jau dažus gadus pēc Otrā pasaules kara beigām jaunā Kultūras ministrija uzsāka mēģinājumus ietekmēt skatuves mākslu, lai tā piedalītos jaunās sabiedriski-politisks

iekārtas celtniecībā. Taču šie centieni bieži sastapa vairāk vai mazāk izteiktu pretestību, teātra mākslinieki nevēlējās vienkārši pildīt politiskās varas norādījumus.

Viens no cienījamākajiem pēckara laika teātra režisoriem bija **E. Aksers**, kurš 30. gados bija L. Šillera skolnieks, piedalījies Varšavas sacelšanās 1944. gadā, kā arī bija ieslodzīts karagūstekņu nometnē Vācijā. No 1948. līdz 1980. gadam viņš bija „*Teatr Współczesny*“ (Modernais teātris) Varšavā vadītājs, no 1954. līdz 1958. gadam vadīja arī poļu Nacionālo teātri. Ilgajos „Modernā teātra” vadības gados viņš inscinēja daudz lugu, tai skaitā īru dramaturga S. Beketa, ietekmīgākā vācu dramaturga un liriķa B. Brehta, kā arī amerikāņu autoru darbus. Pirmkārt E. Aksera interesi saistīja dramatiskie darbi, kurus varētu nosaukt par mūsdienu laikmeta reportāžām. Tā, E. Aksers iepazīstināja poļu publiku ar F. Dirrenmata un M. Friša dramatiskajiem darbiem.

L. Šillera darbu konsekventi turpināja **K. Deimeks**. Viņa inscenējumiem vienlaikus piemita gan politisks, gan poētisks raksturs. Viņš uzveda arī visvecāko poļu dramaturgu darbus. No 1962. līdz 1968. gadam viņš bija Nacionālā teātra vadītājs (intendants) Varšavā. 1968. gadā par Ā. Mickēviča „*Dziady*” uzvedumu režisors tika atlaists no teātra vadītāja amata un pats uzvedums aizliegts. Pēc tam K. Deimeks strādāja provincē. Jau nākamajā vēstures periodā 1993. gadā viņš iesaistījās politikā un 1996. gadā kļuva par kultūras ministru.

Viens no vadošajiem avangarda pārstāvjiem bija **J. Grotovskis**, kurš radīja eksperimentālu teātri kā teātra un aktiera mākslas laboratoriju. J. Grotovskis iestājās par „nabadzīgu teātri” (*teatr ubogi*), bez grima, bez atbilstošiem tērpiem norobežotas skatuves, gaismas un skaņas efektiem. Tā vietā viņš mēģināja noņemt visus kavēkļus aktieriem, viņu psihi atsvabināt, „noņemt masku”, lai aktieris publikas, kura tika paaugstināta par „lieciniekiem”, priekšā stāvētu tikpat kā kails. Šādi aktieru „sevis pārkāpšanai” bija veltīti ilgstoši un sūri fiziski un psihiski treniņi. Režisora vadītais ansamblis centās īstenot sava vadītāja saukli: „Aktieris savā lomā ir vismaz radītājs, veidotājs un pati radīšana vienā kopumā”.

Eksperimentālu teātri veidoja arī **T. Kantors**. Uz tā skatuves tika uzvestas visā pasaulē slavenas kļuvušās izrādes „*Umarla klasa*” (Mirusī šķira, 1975), „*Wielopole, Wielopole*”, (Velopole, Velopole, 1980), „*Niech szczeną artyści*” (Lai apmirst aktieri (?), 1985), „*Nigdy już tu nie powrócę*” (Nenāc vairs atpakaļ, 1990). 1969. gadā šis teātris guva sensacionālus panākumus Mūsdienu mākslas festivālā Romā, tika uzaicināts uz viesizrādēm Parīzē un Londonā. T. Kantora „neformālais” (*teatr informel*) jeb „nulles” teātris (*teatr zerowy*), kurā kopā ar aktieriem „darbojās” arī dažādi priekšmeti un lelles, it kā izdzēsa robežas starp dzīvi un nebūtību, sapni, starp teātra žanriem, bija vērstas uz ikdienas aizspriedumu un mītu, arī nacionālo stereotipu noārdīšanu.

Ar panākumiem teātrī strādāja arī citi poļu režisori: Ā. Hanuscevičs, J. Jarockis, J. Šaina, K. Sviņarskis, arī vairāk kā kinorežisors pazīstamais A. Vajda u.c.

Blakus teātrim poļu skatītāji bija iecienījuši arī **kino mākslu**. Poļu kino mākslinieki strādāja gan dzimtenē, gan piepildīja savas ambīcijas un vīzijas ārzemēs.

Ja 1938. gadā Polijā pašu poļu zemēs bija 743 kinoteātri un lielākā daļa no tiem kara laikā tika pilnībā iznīcināti, tad jau līdz 1949. gadam viņu skaits pārsniedza 762, bet skatītāju skaits gandrīz dubultojās. 1973. gadā darbojās 2 900 kinoteātri. 1978. gadā Polijā tika saskaitīti 116 miljoni kinoskatītāju. Statistiskais polis kino apmeklēja trīs reizes gadā.

Poļu kino darbinieki tika gatavoti 1948. gadā L. Šillera dibinātajā Lodzas Valsts kinematogrāfijas, televīzijas un teātra mākslas augstskolā. 1966. gadā tika organizēta Polijas Kinematogrāfistu savienība. Zinātniskus pētījumus kino vēstures un teorijas jomā veica Polijas Zinātņu akadēmijas Mākslas institūtā un Lodzas universitātē. Varšavā darbojās Polijas filmotēka.

1946. gadā Polijā sāka iznākt iknedēļas izdevums „Film” un 1957. gadā „Ekran”, ikmēneša žurnāli „Kino” (no 1966. gada), „Studio” (no 1973. gada) u.c.

Kopš 1956. gada valstī darbojas daudzi kinoklubi, kuru mērķis bija izplatīt kino kultūru. Kopš 1961. gada Krakovā notiek Starptautiskais īsfilmu festivāls („*Krakowski Festiwal Filmowy*”). Kopš 1974. gada Gdaņskā (no 1986. gada Gdīņā) tika organizēts poļu mākslas filmu festivāls (*Festiwal Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni*).

Pēckara laika kinomāksla Polijā faktiski bija aizsākta jau pirmskara un kara gados. Tā jau pirmskara gados kā režisors strādāja un 1932. gadā mākslas filmu „*Legion Ulicy*” (Ielu leģions) uzņēma **A. Fords**. Nākamo viņa dokumentālo filmu, veltītu ebreju bērnu pašpārvaldes tēmai, “sanācijas” Polijas iestādes klasificēja kā „bīstamu”, un tāpēc Polijā tā netika izrādīta. Kara gados A. Fords strādāja Padomju Savienībā, uzņemot mācību filmas Sarkanajai armijai. Vēlāk viņš filmēja T. Kostjuško divīzijā, ar to atgriezās Polijā. 1945. gadā, kad Polijā tika nacionalizēta kino industrija, un tika nodibināta Polijas valsts kino studija „Polijas filma” (*Przedsiębiorstwo Państwowe „Film Polski*), kura kontrolēja visus kino nozares procesus: filmu ražošanu, izplatīšanu un novērtēšanu kinoteātros, Aleksandrs Fords kļuva par pirmo tās direktoru. Tad pat – 1945. gadā viņš uzņēma pirmo pēckara dokumentālo filmu „*Majdanek – cmentarzysko Europy*” (Majdaneka – kapsēta Eiropā).

1948. gadā viņš uzņēma pirmo mākslas filmu par sacelšanos Varšavas geto „*Ulica Graniczna*” (Robežliela), reizē parādot arī attiecības starp poļu un ebreju iedzīvotājiem pirms kara. Filma ne tikai nosodīja nacistu noziegumus, bet reizē atmaskoja arī poļu nacionālistiskās nehumānās ievirzes pirmskara periodā. Taču pēc poļu disidenta M. Hlasko darba uzņemtā filma „*Ósmy dzień tygodnia*” (Nedēļas astotā diena), kuru 1958. gadā parādīja Starptautiskajā kino festivālā Venēcijā, dzimtenē tika aizliegta un poļu skatītāji to ieraudzīja tikai 1983. gadā. Vislielāko popularitāti Polijā un ārzemēs ieguva viņa filma „*Krzyżacy*” (Krustneši, 1960) pēc H. Senkēviča romāna. No 1948. līdz 1968. gadam A. Fords bija pasniedzējs Lodzas Filmu skolā (*Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna im. Leona Schillera*), kur mācīja režiju arī tādiem vēlāk pasauleslaveniem režisoriem kā A. Vajda un R. Polanskis.

60. gadu beigās A. Fords sāka darbu pie filmas par J. Korčaku, taču projektu nobremzēja antisemitiskie spēki (Režisors filmu uzņēma Izraēlā 1975. gadā). Antisemitisko vajāšanu apstākļos 1968. gadā režisors atstāja dzimteni, emigrēja uz Izraēlu, vēlāk uz Dāniju un, beidzot, ASV. Ekranizēja A. Solžeņicina romānu „*Б прызе непрам*” (Pirmajā lokā), taču kritika un arī pats A. Solžeņicins to uzņēma negatīvi. Arī citas ārzemēs uzņemtās filmās guva maz panākumu. Režisors 1980. gadā beidza dzīvi pašnāvībā.

Pēc kara drausmīgajiem pārdzīvojumiem bija dabīgi, ka pirmās poļu pēckara mākslas filmas pirmkārt bija veltītas traģiskajiem kara notikumiem un vācu okupācijas laikam.

Pirmo poļu pēckara mākslas filmu „*Zakazane piosenki*” (Aizliegtas dziesmas) 1947. gadā uzņēma **L. Bučkovskis** 1946. gadā. Filma rādīja karalaika atmosfēru Varšavā, kad neraugoties uz okupantu aizliegumiem, tika dziedātas tos izsmejošas dziesmas. Arī pagrīdes cīnītāju dziesmas atspoguļoja sava laika atmosfēru. L. Bučkovskis gan tika oficiālajā presē

kritizēts, ka vāciešus parādījis „pārāk maigus”. Šis pats režisors 1949. gadā inscenēja arī pirmo pēckara poļu komēdiju, bet 1954. gadā pirmo krāsaino poļu mākslas filmu.

Bijusī Osvencimas (poļu *Oświęcim-Brzezinka*, vācu *Auschwitz-Birkenau*) un Rāvensbrukas (vācu *Ravensbrück*) koncentrācijas nometņu ieslodzītā **V. Jakubovska** par Osvencimā piedzīvoto radīja filmu „*Ostatni etap*” (Pēdējais etaps, 1947.) – nozīmīgāko kino darbu šais gados. Tā bija pirmā filma pasaules kino vēsturē, kas stāstīja par nacistu koncentrācijas nometņu šausmām un holokausta traģēdiju. V. Jakubovskas spožais veikums izraisīja kritiķu atzinību un daudz atdarinājumu gan nacionālajā poļu kinomākslā, gan Eiropas kino. 1948. gadā kinofestivālā Karlovi Varos (čehu – *Mezinárodní filmový festival Karlovy Vary*) filma ieguva galveno balvu „*Křišťálový glóbus*” (Kristāla globuss). Ar to poļu kino ieguva pirmo lielāko starptautisko atzinību. Kinofilmu uzņemšanu V. Jakubovska 1949.—1974. gadā papildināja ar pedagoģisko darbu Lodzas Filmu skolā.

No 1949. gada nosauktās pēckara filmas PTR oficiālā kritika gan vērtēja kā ideoloģiskā vājuma izpausmes, jo esot bijis jārāda nevis poļu tautas cīņa pret iebrucējiem, bet pirmkārt šķiru cīņa, pagātnes vietā jāpievēršas tagadnei un jāveicina sociālisma celtniecība.

Sociālistiskajam reālismam raksturīgu ražošanas filmu „*Trudna miłość*” (Grūta mīlestība) uzņēma **S. Ružēvičs**. Tā apliecināja, ka līdz 1956. gadam faktiski nevarēja rasties kaut cik estētiski un kritiski neatkarīgas filmas. Pēc tam režisors radīja daudzus augstvērtīgus, starptautiski atzītus darbus. Īpašu vietu filmu vidū par karu ieņem lenta „*Świadektwo urodzeni*” (Dzimšanas apliecība, 1961., saņēma balvas kinofestivālos Kannās un Venēcijā) par agrīnu, priekšlaicīgu bērnu nobriešanu, kuri ir spiesti dzīvot šausmīgā masu noziegumu pasaulē. Slavenākā no pēdējām režisora radītajām filmām ir „*Kobieta w kapeluszu*” (Sieviete cepurē, 1984, Gdaņskas Nacionālā filmu festivāla un Maskavas Starptautiskā filmu festivāla balvas), kuras galvenā varone, jauna aktrise Eva, izejot pazemošanas un sakāves pārbaudījumus, izrāda nelokāmu uzticību savam skatuves aicinājumam.

50. gadu vidū filmu ražošanas apjoms strauji pieauga. (Turpmāk PTR ik gadus tika uzņemtas 25 līdz 30 pilnmetrāžas mākslas filmas. Piemēram, 1973. gadā PTR tika saražotas 25 mākslas filmas. Neatkarīgi no tā 60 stundu un pusstundu ilgas filmas uzņēma Polijas televīzijas studija „*Poltel*”.)

Radās vairākas jaunas radošās apvienības, un kino jomā sāka darboties radošas personības, kuru māksla iezīmēja jaunu periodu nacionālā kino attīstībā. Poļu kinematogrāfisti sadarbojās ar daudzām ārzemju studijām. Var teikt, ka poļu kino mākslinieciskā tradīcija izveidojās PTR laikā. Īpašs periods tā vēsturē bija 1956.–1981. gadi, kad „sociālistiskais” režīms zaudēja ideoloģisko stingrību.

1956. gada politiskie notikumi mazināja mākslas atkarību no politiskās varas, tika ieviesta filmas veidojošo kolektīvu pašpārvalde. Tematiski tagad varēja uzņemt arī filmas par staļiniskā laika „kļūdām un nelikumībām”.

Ar to radās vesels vilnis jaunu poļu filmu, kuras guva panākumus gan Polijā, gan ārpus tās. Poļu nonkonformisma (no latīņu *non* — nē un *conformis* — līdzīgs, saskaņā esošs, valdošās kārtības, likumu, vērtību un tradīciju nepieņemšana) ietekmē radītās filmas ievērojami atšķīrās no citur Austrumeiropā uzņemtajām.

Poļu kino lielā mērā izdevās izvairīties no kalpošanas varas iestādēm kā propagandas instrumentam un tas varēja paust sabiedrības centienus. Lai arī poļu kino pirmsākumi

meklējami jau mēmā kino laikos, par mākslas fenomenu to sāka uzskatīt divdesmitā gadsimta otrajā pusē.

XX gadsimta 50. gados radās t.s. „**poļu skola**” – **kinomākslas virziens**, kura pārstāvji uzņēma psiholoģiskas drāmas par cilvēku likteņiem Otrajā pasaules karā un pēckara apstākļos.

„Poļu kinoskola” (*Polska Szkoła Filmowa*) – tā neoficiāli saucās poļu režisoru un scenāristu grupa, kas darbojās no 1956. līdz 1963. gadam, bija saistīta vēl ar romantisko literatūru un atradās stiprā itāļu neoreālistu ietekmē. Grupas dalībnieki izmantoja liberālās pārmaiņas Polijā pēc 1956. gada oktobra, lai parādītu Polijas vēstures sarežģītību Otrā pasaules kara un vācu okupācijas laikā. Grupas dalībnieki mēdza uzsvērt indivīda lomu pretstatā kolektīvam. Starp svarīgākajām tēmām bija bijušo AK karavīru paaudze un viņu loma pēckara Polijā, kā arī tādas nacionālās traģēdijas kā nacistiskās koncentrācijas nometnes un Varšavas sacelšanās. Politiskās pārmaiņas gan ļāva grupai atklātāk runāt par Polijas neseno vēsturi, tomēr attiecībā uz periodu pēc 1945. gada cenzūras likumi joprojām bija stingri, un filmu par mūsdienu notikumiem bija ļoti maz. Polijas filmu skola bija pirmā, kas uzsvēra poļu nacionālo raksturu un viena no pirmajām mākslas kustībām Centrāleiropā, kas puslīdz atklāti iebilda pret sociālistiskā reālisma oficiālajiem pamatprincipiem.

Uzplaukums saistījās ar jaunu režisoru plejādi: A. Munku, A. Vajdu, J. Kavaleroviču, V. Hasu u.c.

Virziena ietvaros pastāvēja divas tendences: jaunie režisori, kā, piemēram, A. Vajda, galvenokārt attīstīja varonības ideju, savukārt cita grupa, no kuriem slavenākais bija A. Munks, analizēja poļu raksturu, izmantojot ironiju, humoru un nacionālo mītu izpēti.

Tika izveidotas novatoriskas filmas, kuras izpelnījās lielu sabiedrības atsaucību: „*Pokolenie*”, (Paaudze, 1955), *Kanal* (Kanāls, 1957), „*Popiół i diament*” (Pelni un dimants, 1958) (visu nosaukto filmu režisors A. Vajda), „*Prawdziwy koniec wielkiej wojny*” (*Lielā kara īstās beigas*, 1957, režisors E. Kavalerovičs), „*Eroica*” (1958, režisors A. Munks), „*Pozegnania*” (Atvadas, 1958, režisors V. Hass) utt.

Šīs filmas koncentrējās uz Otrā pasaules kara un tā seku filozofisko izpratni, aptverot plašu vēsturisko, sociālo un morālo problēmu loku. Tām raksturīgs augsts mākslinieciskums, intelektualitāte, asi konflikti, spraiga emocionalitāte un izteiksme.

Viena no ievērojamākajām parādībām kinomākslā bija **A. Munka** filma, kuras pamatā bija pēckara laikmeta materiāls, „*Człowiek na torze*” (Cilvēks uz sliedēm, 1957). Filma bija veltīta pieredzējuša lokomotīves vadītāja rehabilitācijai, kurš bija padzīts no darba par to, ka neatbalstīja 50. gadu sākumā valstī notiekošās pārmaiņas.

Viņa filmā „*Eroica*” (1958) tika rādīta poļu virsnieku dzīve karagūstekņu nometnē, kur atklājās viņu izpratne par varonību un tikumību.

Diemžēl A. Munks gāja bojā autoavārijā ceļā uz filmas „*Pasażerka*” (Pasažiere) uzņemšanu 1961. gadā.

Izcilā poļu kinorežisora **A. Vajdas** tēvs 1939. gadā nonāca padomju gūstā un tika nošauts Katiņā. Pats Andžejs nodeva zvērestu Armijas Krajas vadībai, bet kaujās nepiedalījās, pēc kara mācījās Krakovas Mākslas akadēmijā, bet, to nepabeidzis, iestājās Lodzas Filmu skolā. Pēc tās beigšanas tad arī debitēja ar filmu „*Pokolenie*”, pēc tam 50. gados uzņēma arī citas jau augstāk minētās filmas.

Filma „*Kanał*” ieguva vairākas balvas, tostarp īpašu balvu Kannu kinofestivālā 1957. gadā. Tā stāsta par vietējās AK karavīru grupas traģisko likteni 1944. gada Varšavas sacelšanās laikā, mēģinot pamest Varšavu caur kanalizācijas tīklu. Filma bija mēģinājums ne tikai labot Polijas jaunāko laiku vēsturi, tajā bija tendenciozi mazināta AK loma, bet tomēr bija redzama vēlme kritiski paskatīties uz poļu tautā dziļi iesakņoto vēlmi vienmēr būt varoņiem.

Atzīts, ka labākā šī perioda filma bija A. Vajdas uzņemtā „*Popiół i diament*” (Pelni un dimants, 1958) pēc J. Andžejevskas romāna. Filma pasaules slavu ieguva pat vairāk nekā pats romāns. Tās vēstījums bija atšķirīgs no literārajā darbā dotā. Režisors par filmas galveno varoni padarīja nevis komunistu Ščuku, bet bijušo AK armijas karavīru Maceju Čelmicki un skaidri parādīja līdzjūtību traģiskajiem poļu pagrīdniekiem. (Toties postsociālistiskajā Polijā tās autoru apsūdzēja par simpātijām pret komunistiem.)

Ievērojams poļu kinorežisors un scenārists bija **J. Kavalerovičs**, kurš debitēja 1951. gadā ar filmu „*Gromada*” (Kopiena). Nākamajās filmās, bet it īpaši „*Cień*” (Ēna, 1956) ir manāma vēlme atkāpties no sociālistiskā reālisma kanoniem.

1956.–1968. gadā viņš bija viens no organizatoriem, bet kopš 1972. gada mākslinieciskais vadītājs radošajai filmu apvienībai „*Kadr*”, kurā tika filmēti daudzi slaveni Polijas kino darbi. J. Kavalerovičs bija viens no Polijas kinematogrāfistu savienības dibinātājiem un pirmais tās priekšsēdētājs (1968–1978). Strādāja arī vēsturiskā kino žanrā, uzņēma filmu „*Śmierć prezydenta*” (*Prezidenta nāve*, 1978). Nozīmīgākās ir J. Kavaleroviča uzņemtās filmas, kurām viņš bija arī scenārija autors: „*Pociąg*” (Vilciens, 1959), „*Matka Joanna od Aniołów*” (Engēlmāte Johanna, 1960), „*Faraon*” (Faraons, 1966 pēc B. Prusa romāna), „*Quo vadis?*” (Kurp ej? Pēc H. Sienkeviča romāna, 2001, 2002) u.c.

V. Hasa pirmā mākslas filma „*Pętla*” (Cilpa, 1957), kuras pamatā bija M. Hlasko darbs, traģisks alkoholiķa stāsts – reducētā veidā jau saturēja V. Hasa stila galvenās iezīmes: ikdienas un eksistenciālā pamata un vizuālā ekspresionisma apvienojumu. Nākamā filma „*Pożegnania*” (Atvadīšanās, 1958) pēc S. Digata romāna motīviem, ieguva balvu Starptautiskajā kino festivālā Locarno. Vēlāk režisors veica vairākas literatūras klasikas ekranizācijas, kas ieguva starptautisku slavu. Īpaši poļu aristokrāta J. Potocka romāna „*Rękopis znaleziony w Saragossie*” (Saragosā atrastais rokraksts, 1805) ekranizācija (1964) nesa režisoram starptautisku slavu. Filma guva balvu kinofestivālā Sansevastjanā (spāņu: *San Sebastián*). Ievēribu guva arī filmas „*Sanatorium pod Klepsydrą*” (*Sanatorija zem smilšu pulksteņa*, 1973. gada), pēc B. Šulca darba, un „*Lalka*” (Lelle, 1969) pēc B. Prusa romāna. V. Hass visu mūžu centās izvairīties no „sociālistiskā reālisma”, taču viņš no tā nebēga uz citām valstīm, kā daudzi citi poļi, bet gan uz pirmsociālisma laiku.

Nāves tēma, kas ir viena no galvenajām V. Hasa daiļradē, ar īpašu izteiksmīgumu tiek atklāta viņa pēc franču rakstnieka F. Tristana darba pēdējā uzņemtajā filmā – izsmalcinātā sirreālistiskā līdzībā ar ezotērisko akcentu „*Niezwycła podróż Baltazara Kobera*” (Baltazara Kobera neparastais ceļojums, 1988).

Starp „poļu skolas” veidotājiem vienā rindā ar A. Vajdu u.c. kā izcilu filmu, kas atklāj Augšsilēzijas folkloras bagātību, autoru jāmin **K. Kuks**. Turpinot poļu vēsturiskā kino tradīciju, viņš izveidoja filmu triptihu „*Sól ziemi czarnej*” (Melnzemes sāls, 1969), „*Perła w koronie*” (Pērle vainagā, 1971) un „*Paciorki jednego różańca*” (Viena rožukroņa pērles, 1979). (Jau vēlāk – 1994. gadā iznāca viņa filma „*Śmierć jak kromka chleba*” (Nāve kā

maizes šķēle, 1994), kurā atainoti traģiskie notikumi 1981. gadā, apspiežot ogļraču nemierus šahtā „*Wujek*”.)

Blakus kara un okupācijas laiku tematikai trešā poļu kinematogrāfistu iemīļotākā bija pesimisma tēma. Blakus jau nosauktajai V. Hasa filmai „*Pęta*” (Cilpa) par alkoholiķa cīņu pret savu slimību, tādas bija jau minētā A. Forda „*Ósmy dzień tygodnia*” (Nedēļas astotā diena), par divu jaunu cilvēku mīlestību, kura nespēj izturēt ikdienas grūtības, A. Vajdas „*Samson*” (Samsons, 1961) par kāda poļu ebreja ciešanu vēsturi u.c. Kā norādījusi poļu mākslas vēsturniece D. Ļeščinska, pesimismā izpaudās radošo personību dzīves pieredze un viņu uzticības trūkums savas zemes politiskajai nākotnei.

Pie šādām filmām piederēja arī pirmā (un vienīgā Polijā uzņemtā) **R. Polanska** pilnmetrāžas filma „*Nóż w wodzie*” (Nazis ūdenī, 1962. gads), kuru vēsi uzņēma Polijā, bet kura radīja sensāciju ārzemju festivālos un tika nominēta uz „Oskaru” kā labākā ārzemju filma.

R. Polanskis nacistu okupācijas laikā tikai brīnumainā kārtā izdzīvoja Krakovas geto. Pēc emigrācijas lielākoties strādā Lielbritānijā, ASV un Francijā, pēc gadiem gan atgriezās Polijā, lai uzņemtu filmu par holokaustu „*Pianista*” („Pianists”, 2002).

R. Polanskis ir daudzu starptautisku kinobalvu ieguvējs, taču arī viens no vispesimistiskākajiem režisoriem. Viņa filmās galvenais varonis parasti sastopas ar garīgu, dažkārt arī fizisku vardarbību no irracionālu, dēmonisku spēku puses un lielākoties šie spēki arī uzvar, dažkārt filmas varonis zaudē saprātu. Ļaunums R. Polanska filmās var iegūt visdažādāko atveidu. Mūsdienās R. Polanskis ir ieguvis visas svarīgākās balvas kinematogrāfā, ir viens no ietekmīgākajiem pēckara kino darbiniekiem.

60. gadu vidū Polijas kinematogrāfā atkal norisa pakāpeniskas pārmaiņas. Pie tā noveda divi galvenie priekšnoteikumi. Pirmkārt, sabiedrībai kopumā un jo īpaši kino skatītāju auditorijai pirmajos pēckara gados sāka apnikt neizbēgamā mocekļības, upurēšanas un pārvarēšanas tēma. Arvien populārāks kļuva „sadzīvīvisks” optimisms. Otrkārt, Polijā valdošā PASP arvien vairāk centās aktīvi ietekmēt radošos procesus kinomākslā.

70. gadu sākumā un vidū notika jauns kinematogrāfijas pacēlums, kas skāra akūtos sociālos jautājumus. Šajos gados veidojās poļu kino mākslinieciskais virziens, kas vēlāk guva „morālas trauksmes kino” (*kino moralnego niepokoju*, 1976–1981) nosaukumu. Kinomākslinieki, sākot ar „sociālistiskās” sistēmas negatīvo parādību atklāšanu, arvien biežāk pārsniedza šo kritiku, savos darbos paceļoties līdz vispārcilvēciskām filozofiskām problēmām. Jaunā virziena sākumu iezīmēja kinorežisora un scenārista K. Keslovskas filmas „*Personnel*” (Personāls) un A. Vajdas filmas „*Człowiek z marmuru*” (Marmora cilvēks) pirmizrādes 1976. gadā.

K. Keslovskis savu darbību kino uzsāka kā dokumentālists. Savās agrīnajās dokumentālajās filmās viņš koncentrējās uz pilsētnieku, strādnieku un karavīru ikdienas dzīvi. Lai gan viņa filmas nebija atklāti politiskas, mēģinājumi attēlot dzīvi Polijā veda pie konfliktiem ar varas iestādēm. Turpmākās režisora uzņemtās mākslas filmas saturēja daudz dokumentālisma iezīmju, tēloja ikdienas dzīvi, bet bez atklāta komentāra. 1975. gadā K. Keslovskis radīja savu pirmo mākslas filmu „*Personnel*” (Personāls), ar ko ieguva balvu Manheimas kinofestivālā.

1984. gadā viņš uzņēma filmu „*Bez końca*” (Bez nobeiguma). Tā, iespējams, bija viņa visvairāk politizētā filma, kurā aprakstīti politiskie tiesu procesi Polijā saskaņā ar kara stāvokļa likumiem no advokāta un viņa sievas viedokļa. Filmu asi kritizēja kā varas, tā disidentu pozīcijās stāvošie. Vēlāk viņa filmas ieguva dažādas balvas lielākajos pasaules kinofestivālos, vairākkārt nominētas uz Oskaru. Arī jau

daudzus gadus pēc režisora nāves viņš paliek viens no ietekmīgākajiem kinodarbiniekiem Eiropā, viņa darbus par kinomākslu studē visā pasaulē.

Redzamākie virziena pārstāvji bez jau nosauktajiem bija K. Zanusi, A. Holande, F. Falks un citi poļu kinodarbinieki.

Ievērojamu sabiedriski – politisko rezonansi, un ne tikai Polijā, izraisīja A. Vajdas darbi 70. gadu beigās – 80. gadu sākumā, kad viņš veidoja tādas filmas kā jau minētā „*Człowiek z marmuru*” (Marmora cilvēks, 1976), „*Bez znieczulenia*” (Bez narkozes, 1978), „*Człowiek z żelaza*” (Dzelzs cilvēks, 1981), „*Danton*” (1982), „*Les possédés*” (Velni, 1988). Filma „*Dantons*”, kas veltīta Lielās Francijas revolūcijas notikumiem, bija pilna ar mājieniem uz mūsdienām, un skatītāji to uztvēra kā aktuālu politisku līdzību. A. Vajda kļuva par vienu no pirmajiem skarbajiem staļinisma kritiķiem no „sociālistisko” valstu filmu veidotāju vidus.

Nozīmīgu vietu A. Vajdas kā režisora darbā ieņēma gan poļu, gan pasaules literatūras klasikas ekranizācijas: „*Les possédés*” (Velni, 1988, pēc F. Dostojevskas), „*Popioly*” (Pelni, 1965, pēc S. Žeromska), „*Wesele*”, (Kāzas, 1973, pēc S. Vispjaņska), „*Ziemia Obiecana*” (Apsolītā zeme, 1974, pēc V. Rejmonta), „*Pan Tadeusz*” (Pans Tadeušs, 1999, pēc Ā. Mickēviča).

2007. gadā iznāca viņa filma „*Katyn*” (Katiņa). A. Vajda tad jau bija konsekvents antikomunists un neslēpa negatīvos uzskatus par PSRS. Tomēr, neraugoties uz paziņojumu: „Sasiet kaklasaiti ir viss, ko mums, poļiem, ir izdevies iemācīt moskaļiem”, viņš arī paziņoja, ka viņam nav stingri pret Krieviju vērstu politisku uzskatu. Filmas „*Katyn*” māksliniecisko koncepciju viņš komentēja šādi: „Šī filma iebilst tikai pret vienu – pret padomju sistēmu, kuru iemiesoja Staļins. Kāpēc mums vajadzētu par visiem padomju cilvēkiem, kas karoja, slikti domāt?” Tomēr Krievijas Federācijas Komunistiskās partijas avīze „*Иппарда*” (Patiesība) filmu klasificēja kā pēc J. Gebelsa šabloniem veidotu „primitīvu rusofobisku darinājumu”.

Režisora darbs tika atzīmēts ar daudziem apbalvojumiem. 2000. gadā viņš saņēma „Oskara” balvu par mūža ieguldījumu kinomākslā. Francijas kino balvu „*Cesar*” (1982), Eiropas Kinoakadēmijas (angļu *European Film Awards*) prēmiju „*Felix*” (1990), kā arī vairākas citas prestižas starptautiskas balvas Japānā, Itālijā, Grieķijā.

A. Vajda bija daudzu ārvalstu ordeņu nesējs, arī Latvijas Triju zvaigžņu ordeņa komandieris.

70. gadu sākumā poļu kino izpaudās arī otra galvenā tendence. Ja A. Vajda turpināja poļu kino skolas romantisko, emocionālo virzienu, tad **K. Zanusi** savās filmās rādīja paraugcilvēkus, kuri sev un apkārtējai pasaulei stāda augstas morālas prasības un noraida kompromisus. Jau pirmā viņa pilnmetrāžas filma „*Struktura kryształu*” (Kristāla struktūra, 1969) noteica režisora vietu poļu kinopasaule, nostiprinot viņa kā auksta racionālista, bezkaislīga poļu intelektuāļu tikumu pētnieka, kurš ir gatavs izvirzīt vissarežģītākās eksistenciālās problēmas, statusu.

Sekoja citas filmas, kurās uzrādīti un kritiski analizēti tagadnes sabiedriskie un individuālie konflikti. K. Zanussi strādāja ļoti ražīgi gan kino, gan televīzijā. XXI gadsimta sākumā – 2001. gadā par drāmu „*Życie jako śmiertelna choroba przenoszona drogą płciową*” (Dzīve kā nāvīga slimība, kurā izplatās dzimumceļā”) viņš ieguva Polijas nacionālo balvu kino jomā (*Nagrody filmowe*) kā par labāko scenāriju, tā par labāko filmu. Četrus gadus vēlāk viņa filma „*Persona non grata*” (Nevēlama persona) saņēma četras šādas balvas. K. Zanussi ir daudzu starptautisku kinofestivālu laureāts. Viņa spalvai pieder vairāki kinoscenāriju krājumi, grāmatas par kino.

Morālās trauksmes kinofilmas raksturo darbības relatīvais īslaicīgums – no 60. gadu beigām līdz 1980. gadam. Virziens izsīka līdz ar kara stāvokļa pasludināšanu 1981. gadā.

Runājot par poļu kino, noteikti jānosauc rakstnieks, žurnālists, kinorežisors un scenārists **T. Konvickis**. Starp 1957. un 1989. gadu pēc viņa scenārijiem tika uzņemtas daudzas filmas,

daudzām viņš pats bija režisors. T. Konvickis bija arī viens no poļu autorkino dibinātājiem. Savu filmu „*Ostatni dzień lata*” (Pēdējā vasaras diena) viņš uzņēma ar minimāliem līdzekļiem, piedaloties tikai diviem aktieriem. Viņa oriģinālie konceptuālie darbi – autobiogrāfiskā filma „*Jak daleko stąd, jak blisko*” (Cik tālu no šejienes, cik tuvu, 1972, 1973), un „*Dolina Issy*” (Isas ieleja, 1982, pēc Č. Miloša darba, 1982). atgādina Polijas kultūras daudz nacionālās saknes, kur gadsimtiem ilgi blakus dzīvoja poļi, ebreji, rusīni, lietuvieši, vācieši.

Pasaules slavu ieguva poļu kinoaktieri B. Tiškeviča, P. Raksa, Z. Cibuļskis, S. Mikuļskis, D. Oļbrihskis u.c.

Svarīga loma poļu kinematogrāfijas attīstībā bija dokumentālajām filmām. Polijas dokumentālo filmu skola ir centrēta uz tādu apkārtējās realitātes tēla radīšanu, kas ļauj vispārināt stāstu par konkrētiem varoņiem vai notikumiem pacelt cilvēku likteņu metaforas zonā.

Polijā ļoti attīstīts bija multiplikācijas kino. 80. gados „Oskaru” par animācijas filmu „*Tango*”. saņēma Z. Rubčinskis.

Mēģinājumi nostādīt Polijas attīstību uz jauniem sociālistiskiem pamatiem izraisīja pārmaiņas arī **mūzikā**, darbojās tās demokratizācijas tendence.

1945. gadā Krakovā notika 1. Vispolijas komponistu kongress, kā rezultātā, pamatojoties uz no 1920. gadu vidus pastāvošajām muzikālajām apvienībām (sekcijām un biedrībām) tajā pašā gadā tika organizēta Polijas komponistu savienība. Tad pat Varšavā notika 17. starptautiskais mūsdienu mūzikas festivāls. Pēc kara beigām Polijā nekavējoties atsāka savu darbību muzikālie teātri, filharmonijas, muzikālā izdevniecība (Krakovā).

Poļu muzikālā izdevniecība publicēja senās un modernās mūzikas sacerējumus, poļu muzikologu un ārzemju autoru darbus. Polijā pastāvēja vairāki muzikāli žurnāli, tostarp „*Ruch muzyczny*” (Muzikālā kustība, iznāca kopš 1960. gada ik divas nedēļas) un „*Musyka*” (iznāca reizi ceturksnī, kopš 1956. gada).

Polijas klasiskās mūzikas cienītāji tūlīt pēc kara beigām sāka plānot F. Šopēna festivāla iedibināšanu. Sākotnēji ar tā sagatavošanu nodarbojās jau pirms kara dibinātais Šopēna institūts. Taču kad F. Šopēna nāves simtajā gadadienā 1949. gadā festivāls notika, tā norisi jau stingri kontrolēja “goda komiteja”, kuras ceremoniālais prezidents bija pats B. Beruts. Šopēna gads Polijā tika atzīmēts krāšņi un daudzveidīgi Tika publicēti Šopēna sarakstīto skaņdarbu jaunizdevumi, iznāca dižā komponista zinātniskās un arī tautas masām paredzētās populārās biogrāfijas jauni izdevumi, eseju krājumi par F. Šopēnu un fotoalbumi, kā arī restaurēta māja, kur F. Šopēns bija dzimis. Tautas masām organizēja „strādnieku un zemnieku” koncertus, rūpnīcu kultūras centriem sagatavoja speciālus ierakstus un radio koncertus. Paši svarīgākie notikumi bija nacionālais Šopēna konkurss, kā arī tradicionālais starptautiskais konkurss, kas Polijā bija pirmais kopš kara beigām. Varšavā sabrauca talantīgi pianisti no visas pasaules. Žūrija par laureātiem pasludināja divas pianistes – polieti un krievieti.

Pēc Otrā pasaules kara poļu komponisti, strādājot politiska spiediena apstākļos, bija spiesti izdzīvošanas vai karjeras nolūkos sacerēt darbus uz noteiktiem ideoloģiski iekrāsotiem datumiem.

Daži no tiem emigrēja. Tā, R. Palesters 1947. gadā pārcēlās uz Parīzi bez emigrācijas nodoma. Polijas varas iestādes mudināja viņu atgriezties. Taču, kad viņš piedalījās Komponistu un mūzikas kritiķu kongresā (1949), kur tika pasludināts virziens uz

sociālistisko reālismu mūzikā un R. Palestera darbi pasludināti par formālistiskiem, komponists nolēma vairs neatgriezties Polijā.

Arī komponists un diriģents A. Panufniks 1954. gadā, būdams viesizrādēs Šveicē, nolēma palikt Rietumos.

Citi, nevēloties pakļauties sistēmai, pievērsās folklorai vai abstraktām mūzikas idejām.

Liela daļa komponistu 1940. gadu beigās – 1950. gadu sākumā pievērsās masu vokālajam (kora) un instrumentālajam žanram, kas bija pieejami plašai auditorijai. Kā piemērus var minēt A. Gradšteina, T. Sigetiņska dziesmas, vokāli-simfoniskie K. Sikorska, A. Malavska u.c. sacerējumi. Šajos darbos dominēja miera, darba, patriotiska varoņdarba tēmas.

Dzima arī izcili darbi, kas nebija saistīti ar politiku, piemēram, V. Lutoslavska Pirmā simfonija, G. Bacevičas, B. Šabeļska sacerējumi.

Situācija mainījās pēc 1956. gada, iestājoties politiskajam „atkusnim”. Poļu komponisti ātri piemērojās jaunajiem apstākļiem. Ātrā tempā radās darbi, kas oriģinālā veidā attīstīja Eiropā populāras tendences. Starp tiem bija arī T. Bairda un K. Serocka sacerējumi.

1950. gadu vidū tapa darbi, kurus izraisīja atmiņas par nacismu un karu, un kuri izteica protestu pret tiem. Ļaunuma, vardarbības tēlu izmantošana, aicinājums cīnīties pret tiem radīja radikālas izmaiņas muzikāli estētiskajos kritērijos, kas veda pie jaunu izteiksmes līdzekļu meklējumiem, kas bieži noveda pie muzikālās valodas sarežģītības, centieniem uzlabot kompozīcijas tehniku, intereses par dažādiem avangardisma virzieniem: K. Penderecka darbs (*Tren Ofiarom Hiroszimy*) (Raudas par Hirosimas upuriem), T. Bairda opera „*Jutro*” (*Rīt*) u.c.)

Pēc Otrā pasaules kara t.s. „poļu skolu” mūzikā reprezentē galvenokārt komponistu V. Lutoslavska, K. Penderecka un H. Gorecka darbi. Vadošo poļu komponistu darbs ir izpelnījies plašu atzinību, viņi saņēmuši starptautiskas balvas.

V. Lutoslavskis, viens no XX gadsimta izcilākajiem mūziķiem ienesa Eiropas avangarda pieredzi poļu mūzikā. Viņa pēc kara tapusi Pirmā simfonija staļinizētajā Polijā tika atzīta par formālistisku un aizliegtu. Komponists sāka rakstīt mūziku kinofilmām, teātrim, radiouzvedumiem, daudzas dziesmas bērniem. Tikai ar 50. gadu vidu viņam pavērās iespējas eksperimentēt. V. Lutoslavskis iedziļinājās formas pilnības un skaņas izsmalcinātības meklējumos. Viņa mūzika ir polifoniska, bagātīga un daudzšķautņaina kompozīcija, kas apbur ar skaņu kombinācijām un bez dramatiskas spriedzes (Trešā un Ceturtā simfonija, Klavierkoncerts). Par sasniegumiem kompozīcijā viņš tika apbalvots ar L. Zonningas un J. Sibeliusa mūzikas prēmijām, saņēma F. Šopēna Mūzikas akadēmijas Goda doktora nosaukumu. 70.–80. gados V. Lutoslavskis arvien vairāk ierobežoja darbību ar savu kompozīciju diriģēšanu, uzstājoties visas pasaules koncertzālēs.

K. Pendereckis savas komponista gaitas uzsāka ar to, ka 1959. gada Varšavā notikušajā jauno poļu komponistu konkursā izcīnīja visas trīs piešķiramās prēmijas. 60. gadu sākumā kļuva pazīstams pasaulē kā viens no galvenajiem Austrumeiropas mūzikas avangarda pārstāvjiem.

K. Pendereckis bija sonorisma pionieris. (Tā saukto sonorismu var uzskatīt reizē par jaunu revolucionāru estētisko ideju kā arī kompozīcijas tehniku, kas balstīta tikai uz skaņu nokrāsām. Sonorā, atšķirībā no akorda, cilvēka dzirde nenošķir atsevišķus skaņas struktūras elementus.)

Komponists atklāja pilnīgi jaunu ceļu mūsdienu Eiropas mūzikas attīstībā. Tiesa, K. Penderecka avangardiskais darbs, atklāti izmantojot skaņas ne tikai no mūzikas rindas, bet arī no apkārtējās realitātes: dabiskos trokšņus, dārdoņu, zāģa čīkstēšanu, rakstāmmašīnas klaboņu, sākotnēji daudziem radīja šokējošu iespaidu.

Viņa komponēto darbu loks ir ļoti plašs. Komponējis ļoti daudz reliģiskās mūzikas. Arī kā savu un citu komponistu darbu diriģents viņš ir iekarojis pasaules slavu. Strādājis daudzās pasaules mūzikas augstskolās. No 1972. līdz 1987. gadam Krakovas Mūzikas akadēmijas rektors. Apbalvots ar daudzām prestižām starptautiskām prēmijām, daudzu ordeņu, tai skaitā 2006. gadā viņam piešķirtā Latvijas Republikas Trīs Zvaigžņu ordeņa, kavalieris, daudzu mūzikas akadēmiju Goda loceklis un mūzikas augstskolu Goda doktors.

H. Goreckis pārstāv ekspresīvu, mūsdienīgu virzienu mūzikā, vienlaikus viņa darbos jūtama arī tautas un reliģiskās mūzikas tradīciju ietekme. 1975. gadā viņš kļuva par Katovices Mūzikas akadēmijas (*Akademia Muzyczna im. Karola Szymanowskiego w Katowicach*) rektoru, bet protestējot pret to, ka PTR varas iestādes 1979. gadā neļāva Romas pāvestam Jānim Pāvilam II apmeklēt Poliju, atkāpās no amata. Saņēmis daudzas prēmijas.

Par muzikālā avangarda vadošu pārstāvi tiek uzskatīts arī **V. Kilars**, kurš galvenokārt rakstīja mūziku filmām (viņš ir mūzikas autors vairāk nekā 130 filmām), kā arī darbu autors orķestrim. Starp slavenākajiem ir simfoniskā poēma „*Krzesany*” (1974) – komponista aizraušanās apliecinājums ar tā saukto muzikālo minimālismu (*minimal music*). Poēma savulaik radīja lielu sajūsmu un arī šodien ir viens no gan izpildītāju, gan mūzikas mīļotāju iecienītākajiem darbiem.

Mūzikas dzīvi Polijā XX gadsimta otrajā pusē lielā mēra noteica arī virkne talantīgu muzikantu, pirmkārt diriģentu, kuri vadīja lielākos muzikālos kolektīvus: Nacionālo Filharmoniju, Polijas radio un televīzijas Lielo simfonisko orķestri u.c. Pie šādiem diriģentiem piederēja V. Rovičs, K. Kords un B. Vodičko. Pie ievērojamākajiem diriģentiem pieskaitāmi arī H. Čižs, J. Krencs, S. Vislockis u.c.;

Kā izcili poļu izpildītājmākslinieki kļuva pazīstami:

pianisti G. Černi-Štefaņska, B. Hesse-Bukovska, A. Harasevičs, R. Smendzjanka u.c.;

vijolnieki T. Vronskis, V. Vilkomirskis, K. Kulka u.c.;

vokālisti M. Foltuna, B. Ladušs, H. Lukomska, V. Oksmans, B. Paprockis, K. Šostek-Radkova, T. Zulis-Gara u.c.

Svarīga nozīme gan mūzikas kā mākslas attīstībā, gan klausītāju piesaistīšanā tai piemīt liela mēroga muzikāliem pasākumiem. Tā, no 1951. gada aprīļa līdz decembrim norisa Vispolijas mūzikas festivāls. Tā laikā notika ap 20 tūkstošu koncertu, kurus apmeklēja vairāki miljoni cilvēku. Pēc komponistu T. Bairda un K. Seročka iniciatīvas kopš 1956. gada notiek starptautisks laikmetīgās mūzikas festivāls „Varšavas rudens” (*Międzynarodowy Festiwal Muzyki Współczesnej „Warszawska Jesień”*), kas ir kļuvis par mūsdienu poļu un citu Eiropas tautu muzikantu svarīgu forumu un tiek uzskatīts par vienu no prestižākajiem Eiropā.

Lielu nozīmi ieguva Austrumeiropas Senās mūzikas festivāls (*Musica Antiqua Europae orientalis*, notiek kopš 1966. gada ik pēc 3 gadiem) Bidgoščā. Norisa arī citi festivāli: oratoriju un kantāšu mūzikas festivāls „*Wrocławia Cantans*” Vroclavā, Starptautiskais estrādes dziesmu festivāls Sopotā (*Międzynarodowy Festiwal Piosenki*, pirmais notika

1961. gadā, pēc tam formāts bieži mainījās), jau minētais padomju dziesmu festivāls Zelona Gurā (*Zielona Góra*) un poļu dziesmu festivāls Opolē u.c.

Tika turpinātas arī pirmskara periodā aizsāktās muzikālās tradīcijas. Ik pēc pieciem gadiem Varšavā tiek rīkots 1927. gadā pirmo reizi notikušais F. Šopēna pianistu konkurss un Poznaņā 1935. gadā sarīkotais H. Veņavska vijolnieku konkurss. Abi prasa augstu izpildītāju virtuozitāti. Piemēram, F. Šopēna konkursā, sevi pierādījuši tādi izcili poļu pianisti kā J. Ekirs, jau pieminētā H. Čerņi-Štefanska, P. Palečņi.

Kad Polijā vairākkārt bija koncertējuši I. Moisejeva vadītais PSRS valsts dziesmu un deju ansamblis, Padomju armijas dziesmu un Deju ansamblis A. Aleksandrova vadībā, Pjatņicka vārdā nosauktais Valsts Krievu tautas koris, Gruzijas tautas dejas ansamblis un Valsts horeogrāfiskais ansamblis „*Белезка*” (Bērziņš), tas veicināja tādu pat ansambļu izveidi PTR. Tā 1948. gadā ar uzdevumu saglabāt un popularizēt poļu folkloru tika izveidots tautas dziesmu un deju kolektīvs „*Mazowsze*” („*Państwowy Zespół Ludowy Pieśni i Tańca „Mazowsze*”). 1950. gadā notika tā pirmais koncerts.

Ansamblā nosaukums nāk no Polijas centrālā reģiona – Mazovijas Polijas vidienē un sākotnēji ansamblā repertuāru veidoja dziesmas un dejas no šī reģiona, taču „*Mazowsze*” repertuārs ātri paplašinājās, iekļaujot dejas un dziesmas no 39 citiem etnogrāfiskajiem reģioniem Polijā un arī ārzemēm. „*Mazowsze*” ir viena no lielākajām mākslinieciskajām grupām pasaulē, kas popularizē nacionālo deju, dziesmu un paražu bagātību. Visaugstākā prioritāte tika piešķirta tādām poļu nacionālajām dejām kā krakovjaks, mazurka un polonēze. Tiek izpildītas arī sakrālas un patriotiskas dziesmas.

Pēc šī parauga 1953. gadā tika izveidots silēziešu tautas dziesmu un deju ansamblis kolektīvs „*Słońsk*” (*Zespół Pieśni i Tańca “Śląsk”*).

1953.–1957. gadā ansamblā sastāvā bija vairāk nekā simts koristu un deju deju. Lielākā daļa no viņiem nebija profesionāļi, un viņiem iepriekš nebija nekādas saistības ar plašāku muzikālo izglītību, taču tas netraucēja kolektīvam sasniegt augstu māksliniecisko līmeni.

Sākotnēji ansamblā uzdevums bija uzturēt silēziešu folkloru, balstoties uz tradicionālo Augšsilēzijas, Tešinas Silēzijas un Beskidiju reģionu repertuāru. Vēlāk tika pievienotas citas tautas dejas un dziesmas no daudziem Polijas un Eiropas etnogrāfiskajiem reģioniem. Koncerti notika kā Polijas, tā Austrumu bloka pilsētās, vēlāk arī Rietumu pasaulē. Repertuārā ir poļu nacionālās dejas, etnogrāfiskā folklorā – dziesmas un dejas no daudziem Eiropas reģioniem kā arī sakrālas un patriotiskas dziesmas, operēšu ārijas.

Abus ansambļus arī mūsdienās atpazīst daudzās pasaules valstīs.

Blakus šiem folkloras izpildītājiem radās arī profesionāli senās mūzikas izpildītāji – vokālie un instrumentālie ansambļi un kamerkori, tostarp „*Poznańskie Słowiki*” (Poznaņas lakstīgalas). 50. gados Polijā par nozīmīgu mūzikas žanru kļuva džeza. Polijas džeza mūziķi, (tādi kā K. Komeda, U. Dudziaka, T. Stanko), tika pieskaitīti pie labākajiem Eiropā. Kopš 1958. gada ik gadu oktobrī Varšavā tiek rīkots džeza festivāls „*Jazz Jamboree*”.

Plaši pazīstama kļuva poļu estrādes dziedātāja, komponiste, aktrise **Anna Germane**.

Dziedātāja piedzima Padomju Savienībā Urgančas pilsētā (Uzbekistāna) holandiešu un vācu imigrantu ģimenē, viņas tēvs tika arestēts un neatgriezās no ieslodzījuma nometnē. Mazā Anna ar māti 1946. gadā pārcēlās uz Poliju. Pēc tam, kad 1964. gadā A. Germane saņēma divas balvas Sopotā par dziesmu „*Tańczące Eurydyki*” (Dejojošās Eiridīkes), viņa drīz ieguva starptautisku atzinību. Padomju Savienībā viņas panākumi bija patiesi milzīgi. Par A. Germanes popularitāti liecina fakts, ka 1975. gadā viņas vārdā tika nosaukts padomju astronomes T. Smirnovas atklātais asteroīds N 2519. Turpretī Polijā A. Germani daudzi uzskatīja par krievu dziedātāju. Viņas uzstāšanās stils bija atšķirīgs no tā, kas bija populārs uz Polijas skatuves. Arī viņa pati nekad nemēģināja sekot modei. A. Germanes aiziešana no dzīves 1982. gadā slimības dēļ bija milzīgs zaudējums ne tikai poļu kultūrai.

Kaut arī daudzi Polijas iedzīvotāji joprojām mīl viņas dziesmas, laikraksti un žurnāli cītīgi ignorē visu, kas saistīts ar viņu, pat jubilejas gadskārtas. Mūsdienā Polijā gandrīz nav iespējams dzirdēt A. Germanes balsi.

Mūzikas sfērās attīstību PTR var raksturot arī kvantitatīvi rādītāji. Pēckara periodā teātru un mūzikas iestāžu skaits pieauga gandrīz 1,5 reizes. 1974. gadā PTR darbojās 21 simfoniskie orķestri, 10 operas teātri, ieskaitot pārvietojamos, 9 operetes teātri, 7 augstākās mūzikas skolas (Varšavā, Krakovā, Poznaņā, Lodzā, Vroclavā, Gdaņskā, Katovicē), apmēram 120 vidējās un mūzikas sākumskolas. Zināmu ieskatu par teātru un mūzikas iestāžu darbu sniedz 37. tabula.

37. tabula.

Teātru un muzikālo iestāžu* darbība PTR 1949.–1978.gadā

Gads	Iestāžu skaits	Izrāžu un koncertu skaits	Apmeklētāju (tūkstošos) skaits
1949	90	20 679	8 851
1960	128	46 271	17 662
1970	132	59 354	18 569
1978	141*	53 362	18 219

* No 141 iestādēm 93 bija dramatiskie teātri, 27 leļļu teātri, 10 operas un 11 operetes teātri.

Mēdz teikt, ka **arhitektūra** ir akmenī sastingusi mūzika. Tiesa, pēckara Polijā līdzās uzdevumam atjaunot to akmenī sastingušo mūziku, kas bija sagrauta kara laikā, (par ko jau stāstīts iepriekš 4-1-3 apakšnodaļā) pirmkārt nācās domāt par dzīves platības nodrošināšanu iedzīvotājiem. Tomēr arī šī uzdevuma risināšanā nevarēja iztikt bez arhitektiem. 1950. gados PTR dominēja līnijās izvietotu ekonomisku mazstāvu ēku celtniecība.

Kā savdabīgs izņēmums jāmin **Kultūras un Zinātnes pils** celtniecība **Varšavā**. 1952. gada 5. aprīlī PTR un PSRS valdības parakstīja vienošanos par Kultūras un Zinātnes pils augstceltnes celtniecību Varšavā. Šo ēku četros gados apņēmas uzbūvēt Padomju Savienība kā dāvanu Polijai no padomju tautām. (Pēc nostāstiem idejas autors bijis pats J. Staļins.)

Tās celtniecība saistīta ar leģendām. Pastāv versija, ka padomju puse, lai veicinātu Polijas galvaspilsētas atjaunošanu, piedāvāja Polijai izvēlēties: vai nu saņemt kā dāvanu par PSRS līdzekļiem uzceltu Varšavā pirmo metro līniju vai dzīvojamo rajonu vai augstceltni. Polijā izvēlējušies augstceltni. Pilij izraudzīto vietu Varšavas pilsētā bija jau sen bija izraudzījušies par vietu, kurai bija jākļūst par galvaspilsētas dominanti.

Ir arī cita versija. 1950. gadu sākumā Polijā izplatījās baumas, ka Polijas pusei nebija izvēles iespējas, viss jau bijis iepriekš izlemts. Kā liecinājis viens no poļu komunistu vadītājiem J. Bermans, kura uzraudzībā atradās gan kultūra, gan slepenpolīcija, Polijas ekonomikas ministrs H. Mincs bija rosinājis šajā vietā uzcelt dzīvojamo ēku kompleksu, bet J. Staļins tomēr gribējis “pili, kuru var redzēt no jebkuras vietas pilsētā”. Lai novērstu spekulācijas, PASP vadība gan organizēja diskusiju par Kultūras un zinātnes pils būvniecību, taču tā pēc būtības bija fiktīva, jo izvērsās uz jau uzbūvētu ēkas pamatu fona.

Ēka tika arī uzskatīta par aizsegu citam, vēl grandiozākam kompleksam. Pastāvēja leģendas par pazemes tuneli starp pili un PASP CK namu Jeruzalemes alejā, pazemes patversmi atomuzbrukuma gadījumam, par to, ka celtniecības gaitā ēkas pamatos iemūrēti staļinisko represiju upuri. Jebkurā gadījumā pastāvošās varas pretinieki uzsvēra, ka Kultūras un zinātnes pils būtība nav redzama, tā atrodas zem ēkas.

Celtniecībā bez vietējiem celtniekiem piedalījās arī apmēram 3 500 padomju inženieru, tehniķu un strādnieku, kuriem PTR atļāva iebraukt Polijā. Viņi tika izmitināti speciāli uzceltā dzīvojamo māju rajonā ar savu kinoteātri, ēdnīcu, klubu un peldbaseinu, stadionu, tenisa

kortu, pirti. (Pēc celtniecības beigām arī šo ciematu – 83 viesnīcu tipa ēkas un 83 viendzīvokļu ēkas bez atlīdzības saņēma Polija.) Visas izmaksas sedza PSRS. Tā maksāja arī par Polijas piegādātajiem celtniecības materiāliem. Polijas puse toties atbrīvoja padomju celtniecības pārvaldi no vietējiem nodokļiem. Pili cēla no 1952. gada 2. maija līdz 1955. gada 22. jūlijam. (Būvniecības laikā negadījumos gāja bojā 16 padomju cilvēki.)

Projekta autors bija padomju arhitekts Ļ. Rudņevs. Viņš vēlējās, lai ēka būtu poļu stilā, tāpēc apmeklēja tādas pazīstamas pilsētas kā Krakovu, Helmu, Zamoscu (*Zamość*), lai savāktu vajadzīgo informāciju un iepazītos ar poļu arhitektūru. Kopā ar saviem darbiniekiem Ļ. Rudņevs izveidoja piecus projektus. Poļi izvēlējās 120 metru staltas celtnes projektu, tai bija jābūt 28–30 stāvus augstai un, ieskaitot apakšzemes telpas, 800 m³ apjomā. Taču arhitektu un celtnieku ambīcijas bija ievērojami lielākas, un diskusijas laikā tika nolemts, ka ēka būs 160 m augsta, ar septiņdesmit metru smaili un 60 m augstiem sānu torņiem. Realitātē 42 stāvu debesskrāpja augstums ir 187,68 m, kopā ar smaili – 237 m. Tajā ir 3 288 istabas. Platība – 123 084 m², iekšējais tilpums – 817 000 m³. Būvniecībai tika izmantoti 40 miljoni ķieģeļu.

Ēkas celtniecība tika izmantota, lai plaši propagandētu poļu–padomju draudzību. Uz būvlaukumu organizēja ekskursijas, šim nolūkam uzceļot speciālu platformu apskatei. Būvniecības laikā notika apmēram 5,5 tūkstoši ekskursiju, celtnieku tikšanos ar iedzīvotājiem. Plaši tika izplatīti plakāti: „Draudzības dāvana – mūsu Kultūras un zinātnes pils”, „Liela pateicību par Draudzības dāvanu”, „Kultūras un zinātnes pils – mūžīgas poļu–padomju draudzības simbols” u.c.

Objekts tika nodots Polijai 1955. gada jūlijā pirms termiņa, uz tās atbrīvošanas desmito gadadienu. No 1955. līdz 1957. gadam pils bija visaugstākā ēka Eiropā. Tajā izvietojās Tehnikas muzejs, Jaunatnes pils, četri teātri, četri kinoteātri, izstāžu zāles, Polijas Zinātņu akadēmijas rezidence u.c. Ēka ir *Art Deco*, staļiniskā neoampīra, neoklasicisma un poļu historisma stilu sajaukums, kurš pēc ārējās formas līdzinās septiņām t.s. „staļiniskā ampīra” (arī staļiniskā baroka) jeb padomju monumentālā klasicisma stila daudzstāvu ēkām Maskavā.

Sākotnēji jaunbūve saucās „J. Staļina vārdā nosauktā kultūras un zinātnes pils” (*Pałac Kultury i Nauki im. Józefa Stalina*). Pēc J. Staļina nāves arī laukums ap Pili tika nosaukts viņa vārdā. Pēc t.s. „personības kulta atmaskošanas” J. Staļina vārds no nosaukumiem pazuda un objekts tika saukts vienkārši „kultūras un zinātnes pils” (*Pałac Kultury i Nauki*).

Ēkas 30. stāvā (114 metru augstumā) ir terase ar skatu laukumu, no kuras paveras panorāmas skats uz pilsētu. “Sociālisma” un PSRS pretinieki Polijā gan jokoja: „Kāds ir izdevīgākais skata punkts Varšavā? Tas ir, kad jūs stāvat Staļina dāvētās Kultūras un zinātnes pils augšā; jūs varat redzēt visu Varšavu, bet pašu pili jūs nevarat redzēt.”

Minētajai terasei ir slikta reputācija: 1956. gadā no tās sākās virkne pašnāvniecisku lēcienu: vispirms nolēca kāds francūzis, pēc tam vēl septiņi poļi. Pēc šiem negadījumiem terase tika norobežota ar režģi. Taču tūristi un jaunatne to labprāt apmeklē arī šodien.

Kopš celtniecības pabeigšanas ir pagājuši daudzi gadi, bet pils joprojām izsauc saasinātas emocijas – no apbrīnas līdz pieprasījumam likvidēt šo „padomju kundzības simbolu”.

XX gadsimta 80. gadu beigās saistībā ar politiskajiem notikumiem PSRS un Polijā poļos parādījās nebijusi interese par „draudzības dāvanu”. Kultūras un zinātnes pils tika traktēta kā padomju valdīšanas simbols, poļu vidū bieži skan balsis, ka vajadzētu atbrīvoties no šīs

J. Staļina dāvanas. No antikomunistisko un antipadomiski noskaņoto kritiķu puses skanēja (un skan joprojām) apgalvojumi, ka „Kultūras pils joprojām šķiet neiederīga Varšavas pilsētvidē, lai gan turpat netālu ir uzcelti augstāki un daudz modernāki debesskrāpji. Ēkas vienīgā vērtība ir tā, ka tā joprojām demonstrē tieši tās idejas, kuras ieliktas celtniecības laikā: tā ir Varšavai uzspiesta padomju celtnes ar nepareiziem izmēriem, nepareizām proporcijām un tā uzbūvēta, neņemot vērā pilsētas vēsturi un kultūru.”

Šajā kontekstā ir pārsteidzoši, ka Belvederes pils Varšavā (palac Belwederski w Warszawie), kas mūsdienās ir viena no Polijas prezidenta rezidencēm, neizraisa „nepareizo ideju” apkarotāju un „nacionālās kultūras aizstāvju” uzmanību. Tā taču arī pieder „krievu koloniālajam mantojumam”, jo tika uzcelta 1824. gadā pēc Krievijas valdības rīkojuma un par tās naudu. Tajā dzīvoja lielkņazs Konstantīns Pavlovičs – imperatora Aleksandra I brālis, Polijas Karalistes gubernators. Apmeklējot Varšavu, Krievijas imperatori apmetās Belvederē. Tātad pils ir krievu kultūras mantojums, kaut vēlāk tajā mīta gan J. Pilsudskis, gan H. Franks, gan B. Beruts.

Pēc 1989. gada, kad Polijā un PSRS notika pārmaiņas, no galvenās priekštelpas tika izņemta bronzas skulptūra, kurā bija attēloti divi Kultūras pils celtnieki – polis un padomju pilsonis ar karogu rokā. Ir bijuši vairāki mēģinājumi panākt pils nojaukšanu. Arī 2009. gadā, kad Eiropa atzīmēja Berlīnes mūra krišanas 20. gadadienu, Polijā kārtējo reizi sākās runas par debesskrāpja nojaukšanu. Šoreiz polemiku uzsāka Polijas ārlietu ministrs R. Sikorskis, kurš vienā no savām runām teica, ka poļiem vajadzētu sagraut Varšavas kultūras pili, tāpat kā vācieši iznīcināja Berlīnes mūri.

Par spīti sākotnējiem Varšavas attīstības plāniem, mūsdienās Kultūras pils tuvumā esošās ielas ir apbūvētas ar augstceltnēm (viesnīcām „Novotel”, „Marriott”, „Electrim” u.c.), taču, neraugoties uz šiem centieniem, pils joprojām ir dominējoša, ēka nedodot mieru daļai mūsdienu arhitektu un pilsētbūvnieku, kuri apgalvo, ka tā arhitektoniski un stilistiski neatbilst apkārtnējam videi. Ļ. Rudņeva un viņa kolēģu veikums ir monumentālāks un iespaidīgāks par blakus esošajām šo mūsdienu arhitektu projektētajām augstceltnēm, jo veidots no akmens, kas vizuāli ir izturīgāks, iespaidīgāks par stiklu. Tas piedod Kultūras pilij maksimālu diženumu, spēku, padara to par dominējošu. Pils ir „ieaugusi” galvaspilsētas ainavā, Varšava nav iedomājama bez Kultūras pils, tā ir viens no pilsētas simboliem.

Mūsdienās debesskrāpis kalpo kā biroju ēka un izstāžu centrs, tajā atrodas daudzu uzņēmumu, valdības aģentūru un sabiedrisko iestāžu biroji, kinoteātri, teātri, muzeji, grāmatnīcas, zinātniskās iestādes, peldbaseini, lielākā konferenču zālē Polijā, kura var uzņemt 3 000 cilvēku. Šeit mīt Pieminekļu aizsardzības padome, tiek organizēti Eiropas Ekonomikas komisijas kongresi, katru gadu tiek rīkota starptautisks grāmatu gadatirgus, bet no 90. gadu sākuma Varšavas datoru gadatirgus un daudz kas cits. Pils arī finansiāli ir pašpietiekama. Pils pilnībā izpilda savas programmatiskās – kultūras veicināšanas funkcijas.

Tie, kas grib nojaukt Kultūras pili, neievēro vienkāršu, praktisku apsvērumu: ir nepieņemami iznīcināt ēku, kas ir labā tehniskā stāvoklī un piepildīta ar neskaitāmām iestādēm. Demontāžas izmaksas būtu milzīgas, un pat pieņemot, ka tiktu atrasta nauda „Draudzības dāvanas” nojaukšanai, tad kur gan varēja ņemt naudu nojaucamo telpu aizstāšanai, turpmākajiem projektu konkursiem un izveidotās brīvās vietas apbūvei?

Kultūras un vēstures pieminekļu iznīcināšanas piekritēji sastapa nopietnu pretsparu poļu tautā, kuras vairākumā valda izpratne, ka Pils ir vēsturisks objekts, kas izauga kopā ar pilsētu un izskatās pietiekami oriģināli salīdzinājumā ar jaunāko ēku stikla prizmām. Kultūras un

zinātnes pils ēkas nojaukšana būtu nepiedodams vandalisms. 1997. gadā notika diskusija starp vēsturniekiem, arhitektiem, restauratoriem, kurā tika ierosināts atzīt pili par vēstures un senatnes pieminekli un to aizsargāt. Kā apliecināja konkursa „XX gadsimta Varšavas arhitektūras simbols”, ko 1999. gada decembrī izsludināja laikraksts „*Życie Warszawy*” (“Varšavas dzīve”), lielākajai daļai poļu Kultūras un zinātnes pils ir Polijas galvaspilsētas un visas „sociālisma” ēras arhitektūras simbols. Kopš 2007. gada Kultūras pils tika iekļauta aizsargājamo pieminekļu sarakstā. Pašlaik ēka pieder Varšavas mērijai.

Arī vēl šodien pils ir viena no desmit augstākajiem Eiropas Savienības debesskrāpjiem, vislielākā un augstākā ēka Polijā. Pils, lai arī citu augstceltņu ielenkumā, dominē pār Varšavu un darbojas kā ceļrādis tūristiem, kuri nepazīst pilsētu. Tās nojaukšana būtu šoks paaudzei, kura izaugusi pēc tās celtniecības, tāpat kā iepriekšējai šoks bija pils būve 1950. gados. Šai ziņā Varšavas Kultūras un zinātnes pili var salīdzināt ar Eifeļa torni (*la Tour Eiffel*) Parīzē (1889), kurš arī kādreiz izsauca lielas daļas laikabiedru sašutumu, bet tagad Parīze nav iedomājama bez tā.

No XX gadsimta 50. gadu vidus, attīstoties industrializācijai un tipizējot celtniecību, PTR sākās daudzstāvu lielpaneļu un bloku māju celtniecība, bet no 60. gadu sākuma arī māju būvniecība no maināmiem saliekamiem elementiem. Saistībā ar rūpniecības straujo attīstību XX gadsimta 50. gados izauga jaunas pilsētas: *Nowa Huta* (tagad Krakovas sastāvdaļa), *Nowe Tychy* pie Katovices u.c. Izplatījās brīva apbūves sistēma, dzīvojamo kompleksu plānojums ieguva lielu elastību (*Sady Żoliborskie, Sluzhewiets* rajoni Varšavā).

Sabiedriskās ēkas 1940. gadu beigās – 1950. gadu sākumā tika celtas **poļu funkcionālisma** tradīcijās: t.s. „*Dom Partii*”, („Partijas nams” 1948–1952), ģeoloģiskā institūta ēka Varšavā, universālveikals Poznaņā. Pēc sekojošā aizraušanās perioda ar vēsturisko stilu („*Plac Konstytucji w Warszawie*” – Konstitūcijas laukums Varšavā, 1952) 1950. gadu beigās radās tendence uz racionālu formu vienkāršību.

60. gados būvētajām sabiedriskajām ēkām bija raksturīga plānošanas funkcionālā mērķtiecība, dizaina risinājumu oriģinalitāte, elastīga tipisko strukturālo saišu kombinācija (Studentu nams Krakovā, veikals „*Supersam*” Varšavā, viesnīca „*Mercury*” Poznaņā). Liela uzmanība tika pievērsta pilsētu centru rekonstrukcijai, izteiksmīga apjomīga telpiskuma radīšanai. (torņu un pagarinātu ēku ansamblis Maršalkovas ielā (*ulica Marszałkowska*) Varšavā, Katovices centrs u.c.).

Pilsētas būvniecībā tika plaši izmantotas monumentālas skulptūras, mozaīkas un vitrāžas. Lieli panākumi tika gūti sporta objektu, slimnīcu un skolu, rūpniecības ēku (rūpnīcas Kališā, Višskovā (*Wyszków*), Lodzā), tūrisma centru būvniecībā.

Reizē Polijā intensīvi tika kultivētas nacionālās tradīcijas, par ko liecināja paveiktais milzu darbs seno pieminekļu atjaunošanā un restaurācijā.

Pēc Varšavas vēsturiskā centra atjaunošanas, par ko jau runāts iepriekšējā nodaļā, poļu arhitekti, restauratori, celtnieki ķērās pie Gdaņskas, Vroclavas un Poznaņas vēsturisko pieminekļu atjaunošanas. Visi Polijas arhitektūras pieminekļi, ņemot vērā to māksliniecisko un vēsturisko vērtību, kā arī saglabāšanās pakāpi, tika sadalīti grupās no „0” līdz „4”. Augstākajā – „0” grupā tika ieskaitīti pasaulē unikāli pieminekļi. Tādu Polijā bija 65: pilsētas rātsnami Toruņā, Vroclavā, vecpilsēta Gdaņskā, Teitoņu pils Malborkā, bīskapa pils ansamblis Kelcē, 10 pieminekļu Krakovā utt.

Var atzīmēt, ka 70. gadu sākumā poļu mākslinieciskā un zinātniskā inteliģence, cerot uz pozitīvām pārmaiņām materiālajā un garīgajā sfērā, kopumā atbalstīja E. Gereka politiku, arī kultūras un zinātnes jomā.

1971. gada janvārī, tiekoties ar māksliniekiem, E. Gereks paziņoja par varas vēlmi atjaunot Karalisko pili Varšavā („*Zamek Królewski w Warszawie*”). Pēc kara vieta, kur kādreiz atradās pils, bija tukša līdz 1971. gadā Seims beidzot atteicās no plāniem tās vietā uzcelt modernas valdības ēkas un nolēma atjaunot pili pēc saglabātajiem fragmentiem un fotogrāfijām, piešķirot tai tādu formu, kāda tā bija XVII gadsimta sākumā.) Ideja guva ārkārtēju atsaucību poļu vidū gan Polijā, gan ārpus tās. Jaubūves darbi turpinājās līdz 1988. gadam.

Līdz 1976. gada beigām poļu restauratori rekonstruēja un atjaunoja pirmveidolā ap 6 000 lielu arhitektūras pieminekļu. Šie darbi bija saistīti ar mērķi sasniegt restaurējamo objektu maksimālu funkcionalitāti. Polijas arhitektūras pieminekļi harmoniski saistījās ar pilsētu jauno apbūvi, raksturojās ar savam laikam augstu labiekārtotības līmeni.

Ievēribas cienīgs ir fakts, ka astoņdesmitajos gados Polijā tika uzceltas vairāk nekā 1 000 baznīcas. Acīmredzot tas bija saistīts ar diviem faktoriem: to, ka Vispasaules katoļu baznīcas vadītājs tika izvēlēts no Polijas, kas poļos radīja milzu sajūsmu, kā arī ar pastāvošā „sociālisma” popularitātes mazināšanos un tā pretinieku vēlmi to demonstrēt visdažādākajos veidos, arī ar baznīcu celtniecību. Tā arī veicināja arhitektūras mākslas attīstību. Tika radīti daudzi interesanti objekti.

Tādā tēlotājas mākslas jomā kā **glezniecība** un **grafika**, PTR nozīmīga loma piemita ievērojamāko vecākās paaudzes mākslinieku darbiem. Tāpat kā citas mākslas nozares arī nosauktās PTR atradās ievērojamā politikas ietekmē. Polijas Mākslinieku savienība tika atjaunota 1944. gadā Ļubļinā. Savienība uzskatīja, ka tās pienākums ir ne tikai „kontrolēt māksliniecisko daiļradi un to vērtēt”, bet arī organizēt izstādes, kursus un pirmajos pēckara gados arī rūpēties par mākslinieku dzīves apstākļiem. 1947. gadi visā valstī bija ap 2 000 savienības biedru.

Polijas Mākslinieku savienība reizē ar partijas, valdības iestādēm un dažkārt arī rūpniecības uzņēmumiem bija viens no galvenajiem mākslas darbu pasūtītājiem un pircējiem. Privātās mākslas galerijas uz šo laiku jau gandrīz pilnībā bija izzudušas. Polijas Kultūras ministrijas dokumentā, kas datēts ar 1945. gadu, bez aplinkiem runāts par to, ka „ekonomikas struktūrā notikušo izmaiņu dēļ valstij, kā arī vietējām varas iestādēm jāuzņemas klienta loma un jāiegādājas mākslas darbi”. Ja mākslinieki gribēja pārdot savus darbus, tad viņiem; bija svarīgi būt savienības atzīto un atbalstīto kolēģu sarakstos. Protams, mākslinieki bija spiesti piemēroties varas prasībām.

Polijā populāra bija anekdote: Kāda ir atšķirība starp māksliniekiem – naturālistiem, impresionistiem un sociālistiskā reālisma skolas gleznotājiem? Naturālisti glezno to, ko viņi redz, impresionisti glezno to, ko viņi jūt, bet sociālistiskie reālisti glezno to, ko viņiem liek.

Saglabājot savu individuālo glezniecības stilu, vairākas gleznas par sociāliem un politiskiem jautājumiem, piemēram, „*Proletariatczycy*” (Proletārieši, 1948) izveidoja F. Kovarskis. Arī V. Veiss dzīves beigās gleznoja sociālistiskā reālisma manierē. 1950. gadu sākumā revolucionārās cīņas un sociālisma celtniecības tēmām pievērsās gleznotāji J. Krajevskis, A. Strumillo, A. Kobzdejs. Arī jaunāki mākslinieki, kā gleznotāji M. Bulņa un

A. Vrubļevskis radīja tādus darbus kā „Ļeņins”, „Partizāni” u.c., kas atbilda sociālistiskā reālisma kanoniem.

Tā, A. Vrubļevskis tika uzskatīts par vienu no sociālistiskā reālisma pārstāvjiem glezniecībā, kaut pēc būtības, pretojoties poļu kolorisma shēmai, kas bija stingri iedibināta tā laika mākslas akadēmijās, un vienlaikus mēģinot izmantot jauno sociālistiskā reālisma doktrīnu, mākslinieks izstrādāja oriģinālu un individuālu vizuālo valodu.

Poļu mākslas zinātnieki gadu gaitā tā arī neuzrakstīja nevienu zinātnisku darbu par sociālistisko reālismu.

Tai pat laikā poļu mākslinieki turpināja strādāt jau agrāk izstrādāto tradīciju garā.

T.s. „kolorisma” manierē gleznoja J. Cibis, H. Rudzka-Cubisova, A. Naht-Somborskis u.c. Pēdējais vācu okupācijas laikā 1941.–1942. gadā atradās Ļvovas geto, gleznoja portretus, klusās dabas, ainavas, aktus, viņa darbi tika uztverti kā unikālas formas tradicionālā vācu ekspresionisma un poļu kolorisma rezultāts.

Pie citas grupas (*Krakow II*) bija pieskaitāmi režisors, scenogrāfs un arī gleznotājs T. Kantors, J. Novoseļskis u.c., kaut viņu stils bija visai atšķirīgs. Tā, J. Novoseļskis sākotnēji veidoja gleznas par laicīgam tēmām, bet pakāpeniski pārgāja uz svētbilžu darināšanu.

Simboliska vispārinājuma un primitīvisma iezīmes bija raksturīgas K. Mikuļska gleznām. Ņ. Kriņickis, kuru 1947. gadā kā ukraiņu deportēja operācijas „Visla” laikā, tomēr spēja atgriezties, panākt, ka viņa primitīvisma stilā darinātās gleznas 1949. gadā tika pieņemtas izstādei Varšavā, arī turpmāk varēja darboties. Šobrīd par vienu no lielākajiem primitīvisma pārstāvjiem ir atzīts P. Potvorovskis, kurš no Lielbritānijas Polijā atgriezās 1958. gadā, bija viens no lielākajiem abstraktās glezniecības pārstāvjiem poļu mākslā pēc Otrā pasaules kara.

Daļa mākslinieku turpināja sekot jau XX gadsimta sākumā radītajām fovisma, kubisma un ekspresionisma tradīcijām. Pēc 1956. gada arī poļu glezniecībā varēja sajūst modernajai Eiropai raksturīgās vēsmas. Guva izplatību arī abstraktā māksla, sirreālisms, bet no 60. gadu beigām arī „*op-art*” (no angļu *optical art*), „*non-art*” un citi neoavangardistiski virzieni.

Abstraktās mākslas virzienam sākotnēji bija pieskaitāmi Z. Beksīnska darbi. Tiesa, sešdesmito gadu laikā viņš arvien vairāk nosliecās uz sirreālismu. Septiņdesmitajos gados Z. Beksīnska radošais darbs iegāja periodā, ko viņš pats sauca par „fantastisko” un kas turpinājās līdz astoņdesmito gadu beigām. Tas bija darba posms, kad viņš izveidoja savus slavenākos tēlus, attēlojot sirreālas, postapokaliptiskas sabrukuma, nāves ainas ar daudziem skeletiem, saplosītiem ķermeņiem, tuksnešiem.

Blakus šiem meklējumiem pastāvēja tendence stiprināt reālistisko mākslu. Kā reālistisku industrializācijas ainavu, sadzīves ainu, portretu autori kļuva pazīstami V. Kravčiks, V. Garboļinskis.

Vienlaikus darbojās dažādi, pie radošajām grupām nepiederoši mākslinieki, kuri attīstīja savus individuālus virzienus. Tā, interesantas gleznas darināja J. Duda-Gračs. Raksturīgs viņa darbs ir glezna „*Jeźdźcy Apokalipsy, czyli Fucha*” (Apokalipses jātnieki jeb haltūra, 1977).

Augstu attīstības līmeni PTR piedzīvoja ilustratīvā grafika, kurai bija raksturīga attēlu izteiksmība un dekoratīva izsmalcinātība, dažādi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi un manieres. Kā piemērus var minēt J. Paneka, J. Gileneka u.c. grafikas, Z. Lengrena,

E. Lipinska u.c. karikatūras, M. Hispanskas-Neimanes, J. Šancera u.c. ilustrācijas grāmatām. Ar mākslas paņēmieni dažādību izcēlās T. Kuliseviča grafiskie cikli.

Augsta autoritāte Eiropā bija Polijas plakātu mākslas skolai. Tai Varšavā ir veltīts speciāls muzejs. Ar kompozicionālu asumu un oriģinālu izdomu, spilgtu dekoratīvumu izcēlās J. Lenica, V. Sverži u.c. plakāti.

Daudzu publikas ievēribu baudošu plakātu autori bija R. Cisļevičs, T. Granovskis, H. Tomaševskis, T. Trepkovskis u.c.

Pagājušā gadsimta 70. gados debitēja jauna grafisko dizaineru paaudze, daudzi no viņiem (R. Kalaruss, A. Pačovskis, R. Olbiņskis, V. Vaļkuskis u.c.) tika augstu vērtēti.

Poļu mākslinieki aktīvi darbojās arī **tēlniecības** jomā. Pēckara perioda poļu tēlniecībā var skaidri izsekot to tendenču attīstībai, kuras radās XX gadsimta sākumā: monumentalitāte pieminekļos, psiholoģisms un dekoratīvisms portretos.

Sociāli-politiskas virzības darbu radīšanai pievērsās Nopelniem bagātais skulptors K. Duņikovskis. Viņš radīja monumentu par godu Varmijas un Mazūrijas zemju atbrīvošanai (1954), pieminekļus trešās Silēzijas sacelšanās dalībniekiem (1955), Polijas 1. armijas karavīriem (1963). Humānisma tradīcijas viņa darbos guva jaunu skanējumu.

Monumentālās skulptūras laukā 1950.-60. gados sekmīgi darbojās arī citi tēlnieki: M. Koņečnijs, J. Bandura, F. Dušenko u.c.

Tāpat kā citās valstīs arī PTR mākslā tapa darbi, veltīti dažādu jubileju datumiem: Ā. Mickēviča, J. Slovacka, F. Šopēna, H. Kolontaja, F. Dzeržinska, J. Marhļevska jubilejām, Polijas valstiskuma tūkstošgadei, Tautas Polijas 30-gadei u.c.

Šajos darbos māksliniekiem nācās rēķināties ar pastāvošajiem apstākļiem, to, ka pasūtītājas bija valsts iestādes.

Šai sakarā var minēt varšaviešu vidū izplatījušos anekdoti par labākā A. Puškina pieminekļa konkursa rezultātiem. Uzvarējis projekts – grandioza sēdoša J. Staļina skulptūra, kurš rokās tur nelielu grāmatiņu, uz kuras vāka ir divi vārdi „A. Puškins. Poēmas.”

Vairāku izcilu monumentālu darbu: pieminekļu Ā. Mickevičam, F. Šopēnam, B. Prusam, Polijas 1. armijas karavīriem u.c. autors, kā arī medaļu mākslas meistars, restaurators, karikatūrists bija **J. Goslavskis**. Otrā pasaules kara apstākļos viņš bija pievērsties maza formāta darbiem – medaļām. Tolaik radītās medaļas galvenokārt tika veltītas poļu tautas upuriem karā. Pēc kara turpināja praktizēt medaļu mākslu. Viņš bija atkāpšanās no klasiskās medaļu formas priekšvēstnesis. Viņa darbi atrodas daudzu pasaules valstu muzejos.

Strādādams kā mākslas pedagogs, būdams galvenais māju un skulpturālo rotājumu rekonstrukcijas projektētājs Gdaņskas vecpilsētā, izteiksmīgus skulpturālos darbus radīja **S. Horno-Poplavskis**.

J. Jarnuškevičs sāka mākslinieka darbību kā sociālistiskas virzības reālistisku bareļefu, skulptūru autors, bet sešdesmitajos gados veidoja milzīgu izmēru ģeometriskas ažūra metāla skulptūras – abstraktas kompozīcijas, izgatavotas no metinātiem lūžņiem, kas tika izvietotas pilsētas telpā. Tiesa, tikai dažas ir izdzīvojušas līdz šai dienai. Vēlāk veidoja tradicionālas skulptūras, tai skaitā pāvesta Jāņa Pāvila II un kardināla S. Višinska pieminekļus. Viņš nodarbojās arī ar medaļu darināšanu.

Atzīti skulptori bija B. Hromu, kurš pārsvarā veidoja skulptūras metālā; A. Šapošņikova, kas radīja izteiksmīgas figurālas skulptūras, izmantojot dažādus materiālus, piemēram, bronzu un akmeni, kompozīcijās ietilpinot arī sava ķermeņa atlējumus dažādos sintētiskajos

sveķos; M. Abakanoviča, kura arī veidoja no dažādiem materiāliem sastāvošas skulpturālas kompozīcijas. Materiālu dekoratīvās izteiksmības meklējumi bija raksturīgi arī V. Hasiōra abstraktajām telpiskajām kompozīcijām.

Vairāki tēlnieki pievērsās tautas mākslas tradīciju izkopšanai.

Interesantu pieredzi uzkrāja Poļu skulptūras centrs Oronsko ciematā Mazovijā (*Centrum Rzeźby Polskiej w Orońsku*). Centra vēsture aizsākās 1965. gadā ar radošajām darbnīcām un mākslinieku–tēlnieku darbu brīvdabas izstādi. 1981. gadā tēlniecības centrs sāka darboties kā valsts iestāde. Katru gadu vairāk nekā 200 Polijas un ārvalstu mākslinieku izmanto to dažādos pasākumos. Centrs sastāv no skulptūru muzeja ar vairāk nekā 600 mākslas darbiem, studijas telpām desmit tēlniekiem bijuša staļļa ēkā, skulptūru parka ar poļu un starptautisku mākslinieku skulptūrām un instalācijām.

Kaut poļu mākslinieki sūdzējās par kontaktu apsīkumu ar saviem aizrobežu kolēģiem, izņemot tādus PSRS un citās t.s. „sociālistiskās nometnes” valstīs, tomēr nākas konstatēt, ka pilnībā tie pārtraukti netika. Ik gadus, lai aiz PTR robežām demonstrētu poļu mākslas sasniegumus, PTR nosūtīja uz ārzemēm simtiem izstāžu, māksliniecisko kolektīvu, solistu, filmu, piedalījās starptautiskajos konkursos un festivālos. Tā 1978. gadā uz ārzemēm devās 1 021 poļu teātra trupas, muzikālie, folkloras un estrādes kolektīvi. Bez tam ārzemēs ar viesizrādēm uzstājās 1 358 poļu solistu: aktieru, muzikantu un estrādes mākslinieku, tika eksponētas 387 mākslas un fotoizstādes (tai skaitā 160 – t.s. „sociālistiskajās” valstīs un 227 – citās valstīs). Uz 48 valstīm tika eksportētas 232 pilnmetrāžas un 1 364 īsmetrāžas filmas. Ik gadu pasaulē tika tulkoti vairāk nekā 200 poļu daiļliteratūras darbu, notika ap 60 poļu lugu pirmizrādes.

Tai pat laikā PTR bija plaši atvērta ārzemju kultūras sasniegumiem. 1978. gadā PTR ar viesizrādēm apmeklēja 483 ārzemju teātra, muzikālo, folkloras un estrādes kolektīvu, kā arī 832 solisti: aktieri, muzikanti un estrādes mākslinieki. Polijā tika demonstrētas 26 mākslas un foto izstādes, uz ekrāna iznāca 171 pilnmetrāžas ārzemju filma, poļu valodā tika pārtulkoti un izdoti ar kopējo tirāžu 12 miljonu eksemplāru 407 daiļliteratūras darbi. (Daudz tika tulkoti krievu un padomju autoru darbi – 93 nosaukumi, taču kopumā lielāks skaits bija Rietumu autoru darbu: angļu – 51, franču – 44, amerikāņu – 37 utt.) Poļu teātros tika uzvestas 121 klasisko un mūsdienu ārzemju dramaturgu lugas.

Protams, pasaulē pastāvēt militāri-politisko bloku sistēmai, PTR kultūras darbinieku saskarsme notika galvenokārt ar Varšavas līguma bloka valstu kolēģiem, taču par to atbildība bija jāuzņemas nevis tikai poļu, bet visiem blokus radījušajiem politiķiem.

Jāatzīmē vēl viens aspekts. PTR kultūras nozaru plašā apmaiņa literatūras un mākslas sasniegumiem ar citām valstīm, savstarpēja kultūru bagātināšanās neapšaubāmi vērtējama pozitīvi. Taču nosacītā mākslinieciskā brīvība, īpaši 70. gados, nesa sev līdzī arī atsevišķas negatīvas parādības. „Sociālistisko reālismu” daudzi izsmēja, un mākslinieki, kuri strādāja reālistiskā stilā, vairs nesaņēma valsts atbalstu. Izmantojot formālistiskus trikus uz laiku sabiedrības uzmanību varēja piesaistīt cilvēki, kuri slēpa savu garīgo tukšumu. Mūzikā bija atļautas visas iegribas, uz ko atbildot, komponisti labākajā gadījumā kautrīgi atgriezās pie reliģiskiem sižetiem. Teātrī un kinomākslā tika pieļauts zināms naturālisms pornogrāfijas virzienā. Literatūrā brīvības bija mazāk, un nopietni dzīves jautājumi joprojām palika ārpus cenzūrai pakļautās literatūras redzes loka. Māksla šķita kļūstam „mūsdienīga”, kaut arī pliekana, līdzīga Rietumu masu mākslai, tikai ar to starpību, ka Rietumos šādas mākslas

„mūsdienīgums” tika nodrošināts komerciālā ceļā, bet Polijā – ar rietumu modes kopēšanu, tikai vietējo priekšnieku uzraudzībā. „Līdzināšanās Eiropai” gadsimtu gaitā bija raksturīga daudziem poļu kultūras darbiniekiem. Kad 70. gados tika atļauts atklāti demonstrēt šo līdzināšanos, tas arī tika darīts. E. Gereka vadības laikos poļu žurnālos parādījās modes apģērbtu attēli, kailu kinoaktrišu un vispār populāru skaistuļu fotogrāfijas. Tika atļauta rietumu parauga populārā mūzika, „abstraktā” glezniecība un citi „mūsdienu” mākslas formu meklējumi. Toties traucēta tika nopietnu, kritisku domu izpausme mākslā un literatūrā. Tam visam acīmredzot bija jānovērš īpaši jauniešu uzmanība no reālās dzīves, tās negācijām, jārada vienaldzīgi, pakļāvīgi cilvēki.

Daudzi PTR mākslinieki kritizēja valsts kā mecenāta ietekmīgo lomu kultūrā. (Tiesa, valsts dāsnumu nevajadzētu pārvērtēt. Piemēram, 1974. gadā kapitālieguldījumi kultūras un mākslas attīstībai PTR sastādīja 0,4% no visiem kapitālieguldījumiem.) Taču tie paši mākslinieki kā pašsaprotamu uztvēra to, ka, teātri varēja bez rūpēm eksistēt, nepievēršot uzmanību skatītāju zāles lielākai vai mazākai piepildītībai, ka rakstnieki varēja publicēt savus darbus, nepievēršot uzmanību tam, ka tie uz ilgu laiku iegūla veikalu plauktos, ka gleznotāji labprāt pieņēma honorārus par darbiem, kuriem skatītāji izstādēs pagāja garām ātriem soļiem. Dzejnieki varēja rēķināties ar kārtējās savu darbu izlases izdošanu, ja to iepriekš izdoto krājumu nebija veikalos. Taču viņi nerēķinājās ar to, ka izdevniecības viņu grāmatas pārdeva krietni zemāk par pašizmaksu (ir dati, ka pat par ¼ no tās), ar to nodrošinot dzejniekiem iespēju profesionāli strādāt. Aizbildniecisku dotāciju apstākļos nebija iespējams konstatēt, kādu pieprasījuma daļu noteica lasītāju vajadzības, kādu – zemās cenas. Ja lasītājiem būtu jāmaksā reālā cena par tādām grāmatām, daļa darbu uz mūžiem paliktu rokrakstos, vairākumam autoru nāktos samierināties ar vienīgo izdevumu un tikai retai grāmatai no daudzām būtu cerības piedzīvot atkārtotu izdevumu. Tirgus saimniecībā tikai nedaudziem autoriem, kuru spēj iztapt publikas prasībām, ir iespēja dzīvot bez materiālām rūpēm. Tādejādi „sociālismā” valsts, uzstājoties par mākslinieku aizbildni, ne tikai ietekmēja viņu daiļrades virzību sev vēlamā garā, bet garantēja radošo darbinieku iespējas nonākt pie lasītājiem, skatītājiem, klausītājiem. Protams, ar cenu dotēšanu tika deformēts dabīgās izlases process un gandrīz vai katrs autors, atsaucoties uz to, ka viņa darbiem ir pieprasījums, varēja prasīt, lai tie pastāvīgi būtu pieejami. Mākslinieku prasība valsts struktūrām: „Dodiet naudu, un tālāk savu degunu nebāziet!”, atstājot kultūras pārvaldi pašu kultūras darbinieku rokās, kuri it kā pēc savas būtības jau bija sveši tiem trūkumiem, kuri piemita ierēdņiem, arī bija visai utopiska. Ja izdevniecību plānus noteiktu paši autori, kuri neapšaubāmi vadītos no savām interesēm, tajos vai nu valdītu haoss, autoru grupu nemitīga savstarpēja cīņa vai arī to sastādīšana nonāktu kādas izdošanas iespējas savā ietekmē monopolizējušas literātu grupas rokās. Tikai tirgus likumu ievērošana sazobē ar demokrātisku sabiedrības kontroli pār izdevniecību darbu, tāpat kā pār visu kultūras procesu, varēja atrisināt problēmu, nodrošinot literatūras un mākslas darbu patērētāju un pašu to radītāju interešu ievērošanu. Jāatzīmē, ka specifiskās pretrunas kultūras jomā, mākslinieku neapmierinātība parasti saasinājās brīžos, kad sabiedrībā pieauga politiskā un sociāli ekonomiskā konfrontācija.

Pēc Otrā pasaules kara Polijā atkal sāka attīstīties **zinātne**. Kara rezultātā zinātnes darbinieku skaits Polijā samazinājās apmēram par 40%. Bija sagrauti ap 60% zinātniski-pētniecisko iestāžu ēku un iznīcināts vairāk nekā 90% iekārtu.

Kaut Polijā pēc kara bija zinātnes nozares, kur strādāja jau pasaules slavu ieguvuši zinātnieki (piemēram, matemātiķis V. Serpinskis, kurš deva būtisku ieguldījumu kopu teorijā, skaitļu teorijā, funkciju teorijā un topoloģijā), tomēr bija vērojama zinātnes atpalcība no sabiedriskās attīstības vajadzībām. Faktiski no jauna nācās būvēt zinātnes iestāžu un organizāciju sistēmu, kura varētu palīdzēt poļu zinātnei sasniegt pasaules zinātniskās domas līmeni un dot jūtamam ieguldījumam tautsaimniecības atjaunošanā un attīstībā, tautas izglītības un kultūras līmeņa paaugstināšanā.

Tautas Polijas valdība lielu uzmanību pievērta zinātnes attīstībai, atbalstīja zinātniekus, kuri bija lojāli varai. Tika izraudzītas rūpes par zinātnisko kadru sagatavošanu. Šai ziņā Polijai palīdzēja Padomju Savienība.

PASP un valsts vadība prasīja arī lai zinātne tiktu iesaistītā sociālisma celtniecībā, kas nozīmēja pat eksakto un dabas zinātņu nozaru zināmu politizāciju, nemaz nerunājot jau par sabiedriskajām zinātnēm. Jau pirmo tautsaimniecības plānu sastādīšanas gaitā bija skaidrs, ka tos nevarēs izpildīt bez zinātnes palīdzības. Turpmākajā attīstībā zinātnes nozīme tikai pieauga.

Lai pārvarētu pretrunu starp objektīvajām vajadzībām un reāli pastāvošajām zinātnes iespējām bija vairāki ceļi. Varēja pamēģināt organizēt paātrinātu zinātnes attīstību visā fundamentālo un pielietojamo zinātņu frontē. Taču tāda ceļa realizācija pat apstākļos, ja zinātnes attīstībai tiktu piešķirti maksimāli iespējamie līdzekļi, novestu pie to sadrumstalošanas pa dažādām nozarēm, labākajā gadījumā – pie daļējas uzdevumu atrisināšanas, bet kopumā – tomēr pie atpalcības. Otrs ceļš bija spēku un līdzekļu koncentrēšana valstī jau tradicionāli pastāvošo zinātnes virzienu attīstībā, bet trūkstošo posmu, pirmkārt jau tehnisko un tehnoloģisko, iepirkšana no ārzemēm patentu un licenču veidā. Pirmajā acu uzmetienā šis ceļš šķita reālistiskāks un efektīvāks. Taču bija jāreķinās, ka šajā gadījumā tehniskās zināšanas ilgstoši nāksies iepirkt no ārzemēm pēc to diktētām cenām un noteikumiem. Tas slēpa divējas briesmas: daudz finanšu līdzekļu būtu jāizmanto zināšanu pirkšanai, kuras bija lemtas ātrai novecošanai un nedeļa iespēju panākt tās valstis, no kurām tās bija pirktas, jo to zinātne nemitīgi gāja uz priekšu. Bez tam tāda zināšanu pirkšana veda arī pie tehniskas un finansiālas atkarības no valstīm – zināšanu pārdevējām. Bet zinātniskajā un tehniskajā attīstībā pirmrindas pozīcijās atradās pasaules kapitālistiskās lielvalstis, kuras nebija ieinteresētas uz sociālisma celtniecības ceļa esošās Polijas atbalstīšanā.

Par trešo ceļu PSRS un t.s. tautas demokrātijas valstis uzskatīja savas zinātniski pētnieciskās darbības integrāciju. Tās ļāva izvairīties no dažādu valstu ierobežoto spēku saskaldīšanas dažādās zinātņu jomās, no kapitālistisko valstu labvēlības (pareizāk – nelabvēlības), racionālāk izmantot esošo zinātnes potenciālu kā katras valsts, tā visas sadraudzības ietvaros. Šāda spēku koncentrācija vismaz teorētiski deva arī iespēju vismaz dažās zinātnes jomās reāli konkurēt ar valstīm, kur tai bija senas tradīcijas un tā bija sasniegusi pirmrindas pozīcijas pasaulē.

40. gadu beigās, 50. gadu pirmajā pusē tika sperti tikai pirmie soļi šādas zinātnes integrācijas iedibināšanai un sadarbība norisa vairāk uz divpusējiem pamatiem, katrai no t.s. “tautas demokrātijas” valstīm sadarbojoties ar PSRS, kurā vienīgajā bija jau izveidota zinātnes sistēma, kura darbojās tiešā valsts aparāta vadībā un kontrolē. Polijā, tāpat kā citās

t.s. “tautas demokrātijas” valstīs, norisa vēl sarežģīts darbs, lai no pirmskara perioda mantoto zinātnisko potenciālu pielāgotu sociālisma celtniecības uzdevumu risināšanai.

No pirmajām tautas Polijas dienām sākās iznīcināto zinātnisko iestāžu atjaunošana un jaunu izveide. Jau 1946. gadā to bija vairāk nekā 1939. gadā. 1946.–1948. gadā tika organizēti konstruktoru biroji, no 1949. līdz 1950. gadam – nozaru zinātniski pētnieciskie institūti. Tika radīti 102 zinātniski-pētnieciskie institūti.

Pēc Otrā pasaules kara turpināja pastāvēt 1919. gadā nodibinātā Polijas Zinību akadēmija (*Polska Akademia Umiejętności*), kurā sastāvēja 676 poļu un 264 ārzemju locekļi. Tā organizēja savu biedru un nodaļu ikgadējas sapulces. Pētniecības un tās rezultātu publikācijas uzdevumus veica galvenokārt tās komisijas un komitejas, kurās darbojās arī zinātnieki, kuri nebija Akadēmijas locekļi. Locekļu sastāvs, to darbības virzieni un mērogi neatbilda pastāvošā režīma vēlmēm un arī objektīvajām zinātnes attīstības vajadzībām. Tāpēc tika nolemts, ka par visu zinātniskās darbības centru valstī jākļūst pēc PSRS parauga dibinātai Zinātņu akadēmijai.

No 1949. gada Polijā norisa sagatavošanās darbi šādas akadēmijas dibināšanai. Zinātnes attīstībai traucēja līdz karam pastāvošo zinātnisko iestāžu sadrumstalotība.

Polijas zinātnes 1. kongresā (1951. gada 29. jūnijs – 2. jūlijs) tika pieņemts lēmums par Polijas Zinātņu akadēmijas (*Polska Akademia Nauk*) kā valsts augstākās zinātniskā iestādes izveidošanu, bet Polijas Zinību akadēmija un Varšavas Zinātniskā biedrība (*Towarzystwo Naukowe Warszawskie*) tika likvidētas. Polijas Zinātņu akadēmijas statūti tika apstiprināti 1951. gada 30. oktobrī. Sākumā Akadēmija bija tikai zinātnieku apvienība, bet 1960. gadā tā tika pārveidota par centralizētu organizāciju, kas atbildēja par zinātņi Polijā un pārvaldīja zinātnisko institūtu tīklu. Bija radīti 102 zinātniski-pētnieciskie institūti. Tiesa, pēckara gados pieaugošā birokratizācijas tendence izpaudās arī zinātnes jomā, nekompetenta administratīva iejaukšanās tās attīstībā, dogmatisms virknē perspektīvu zinātņu nozaru (ģenētikas, kibernetikas, socioloģijas u.c.) būtiski traucēja zinātnes attīstību.

1975. gadā Zinātņu akadēmijā darbojās 13 tūkstoši līdzstrādnieku. 70. gadu vidū PTR darbojās 72 Polijas Zinātņu akadēmijas zinātniskās iestādes, 114 nozaru zinātniski-pētniecisko institūtu, 23 centrālās laboratorijas un 148 konstruktoru-tehniskās un pētniecības bāzes. Augstskolās, zinātniskajās un pētniecības iestādēs strādāja 300 000 cilvēku, tai skaitā 20 000 ar zinātnisko grādu. Šis zinātniskais potenciāls gandrīz pilnībā bija radīts pēckara gados.

Pētījumi tika veikti plašā spektrā: no fundamentālajiem līdz pielietojamajiem, līdz to rezultātu ieviešanai. Šai laikā izdevumi fundamentālo un pielietojamo zinātņu pētījumiem sastādīja proporciju 15:85.

Intensīvi attīstījās dažādas **dabas un tehnisko zinātņu nozares**.

Starp eksaktajām zinātnēm vislielākie sasniegumi bija matemātikā. Pēc kara sekmīgi atdzima poļu matemātiskā skola, kuras redzamākie pārstāvji šai laikā bija E. Marčevskis, A. Mostovskis, jau minētais V. Serpiņskis, V. Slebodzinskis, H. Šteinhauss, T. Važevskis u.c. Kopā ar tradicionālajiem virzieniem (kopu teoriju, topoloģiju, funkcionālo analīzi, matemātisko loģiku u.c.) attīstījās Polijai jauni virzieni – matemātiskā analīze, augstākā algebra, diferenciālā ģeometrija, matemātiskā statistika u.c. Tika risinātas lietišķās matemātikas problēmas.

Fizikā, galvenokārt pateicoties L. Infeldam (darbi vispārējā relativitātes teorijā, elementāro daļiņu teorijā) un V. Rubinovičam (darbi kvantu mehānikā) tika izveidota un veiksmīgi attīstīta teorētiskās fizikas poļu skola.

1963. gadā poļu zinātnieki Z. Puzeviča vadībā sekmīgi iekļāvās lāzeru tehnikas attīstībā, radot gaismas kvantu pastiprinātāju. Polija kļuva par vienu no pirmajām Eiropas valstīm, kuras sāka ražot lāzerus sērijveidā. Polija bija pirmā Eiropā un otrā pasaule (pēc ASV), kura sāka ražot lāzerus ķirurģiskām vajadzībām.

Tika sākti darbi kodolfizikā. Jau pirmajā pēckara desmitgadē izvērās Polijas zinātnieku kopīgs darbs ar padomju kodolzinātniekiem Dubnā. Tas nebija izolēts auglīgas sadarbības piemērs. Ar PSRS palīdzību PTR tika uzbūvēti vairāki reaktori, lineāri protonu un elektronu paātrinātāji, betatroni u.c. Ievērojamus kodolfizikas centrus Varšavā radīja A. Soltans un Krakovā H. Ņevodņičanskis.

Nopietnus panākumus poļu zinātnieki guva cietvielu fizikā – pusvadītāju un feroelektriķu izpētē.

Tika gūti vērtīgi rezultāti teorētiskajā un lietišķajā mehānikā, nelineāro svārstību teorijas, vakuuma, ultraskaņas tehnikas jomā. Norisa darbs pie lielu sistēmu optimālas vadības, rūpniecības un transporta automatizācijas, tika izstrādātas skaitļošanas tehnoloģijas. Dažādām jomām tika izstrādātas dažādas ierīces.

Astronomijas jomā Krakovā tika veikti zvaigžņu fotometrijas pētījumi, organizēts radioastronomijas centrs Toruņā, astrofizikas teorētisks centrs izveidots Varšavā.

1978. gada jūnijā–jūlijā notika padomju un poļu kosmonautu P. Kļimuka, V. Kovaļonka, A. Ivančenkova un M. Hermaševska kopējs lidojums kosmiskajā kuģī „*Союз-30*” (Savienība-30) un orbitālajā stacijā „*Салют-6*” (Salūts-6) programmas „Interkosmos” ietvaros. M. Hermaševskis bija pirmais un pagaidām vienīgais polis, kurš veica kosmisku lidojumu.

Tas ilga 7 diennaktis 22 stundas 2 minūtes un 59 sekundes. Pēc tam viņš bija Polijas armijas Galvenās politiskās pārvaldes priekšnieka vietnieks un šajā amatā dienēja līdz 1988. gadam. No 1988. līdz 1991. gadam viņš bija Demblinas Augstākās virsnieku lidotāju skolas priekšnieks, Polijas Gaisa spēku un Pretgaisa aizsardzības spēku pavēlnieka vietnieks. Kopš 2000. gada – atvaļināts brigādes ģenerālis. Politiski atbalstīja Demokrātisko kreiso savienību (*Sojusz Lewicy Demokratycznej*).

Ķīmijā tika sasniegti svarīgi rezultāti termokīmijas un fāžu līdzsvara, kvantu, strukturālās un cietvielu fizikālās ķīmijas jomās. Norisa pētījumi kodolķīmijā, naftas un polimēru ķīmijā, dabisko un bioloģiski aktīvo vielu, korozijas, heterogēnās katalīzes u.c. parādību izpētē.

Kalnu ģeoloģijas jomā ievērojamu ieguldījumu deva B. Krupinskis, kurš apvienoja savu profesionālo kalnrūpniecības speciālista darbību ar zinātnisko karjeru. Ģeoloģisko struktūru sistemātiska izpēte noveda pie vara un svina-cinka rūdu, sēra, akmeņogļu, kālija sāls, dabasgāzes nogulu atklāšanas.

Vērtīgi rezultāti tika iegūti molekulārajā bioloģijā. Pasaules slavu ieguva poļu zinātnieku pētījumi par dabas un tās resursu aizsardzību, kā arī darbi fitocenoloģijā, floristikā, paleobotānikā, paleozooloģijā, parazitoloģijā u.c.

Medicīnas zinātnē nozīmīgi sasniegumi tika gūti imunoloģijā, seroloģijā, imūnķīmijā, farmakoloģijā. No klīniskajām disciplīnām veiksmīgi attīstījās hematoloģija, ortopēdija, krūškurvja ķirurģija, acu krioķirurģija un krioterapija, nieru transplantācija.

Augstu attīstības līmeni sasniedza arī kardioloģija, radioloģija, pediatrija, neiroloģija un neiroķirurģija.

Lauksaimniecības zinātnē panākumi tika gūti augsnes zinātnē, augsnes mikrobioloģijā, lauksaimniecības kultivēšanas tehnoloģijās, agroķīmijā. Selekcionētas un ievestas ražošanā tika jaunas graudaugu, kartupeļu un rapšu šķirnes ar augstu ražību.

Notika darbs fitopatoloģijas un augu aizsardzības jomās, dažādu lopkopības nozaru attīstībā, attīstījās lauksaimniecības mašīnu teorija.

Humanitārās zinātnes ilgstoši atradās pamatīga ideoloģiskā spiediena iespaidā. Īpaši tas skāra vēsturi, socioloģiju, literatūrzinātni, politekonomiju. Tikai ar 1956. gadu šis spiediens sāka vājināties.

Ekonomikas zinātnē ievērojamākās personības pēckara periodā PTR bija O. Lange un M. Kaleckis.

O. Lange 1944. gadā sarāva sakarus ar Polijas valdību emigrācijā, 1945. gadā atgriezās Polijā, 1945.–1947. gadā bija PTR sūtnis ASV, 1947. gadā – PTR pārstāvis ANO un tās Drošības padomē. Pēc tam darbojās Polijā kā ekonomists. Jau 1937. gadā iznāca viņa raksts „*On the Economic Theory of Socialism*” (Par sociālisma ekonomisko saturu), kurā O. Lange izveidoja teorētisku tirgus sociālisma modeli, kurā cenas ir tieši pielīdzinātas ražošanas robežizmaksām, bet uzņēmumu vadītāji cenšas maksimāli palielināt peļņu.

O. Lange uzskatīja, ka padomju plānošanas sistēma, kā tā faktiski tika īstenota, bija nepareiza, un apgalvoja, ka, ja nacionalizētais īpašums tiktu savienots ar tirgu, varētu iegūt patiesu sociālismu. Sabiedrībā O. Langes izstrādāto konkurētspējīga sociālisma modeli bieži sauca par Trešo ceļu.

M. Kaleckis, kurš 1935. gadā kā ebrejs emigrēja no Polijas uz Lielbritāniju, kur turpināja attīstīt savu teoriju, balstoties gan uz klasisko, gan uz marksistisko metodi politekonomijā, 1955. gadā atgriezās Polijā, kļuva par valdības padomnieku ekonomikas jautājumos un ieņēma amatus valdības plānošanas struktūrās. Viņš analizēja ražošanu un sadali no šķiriskām pozīcijām, vadījās no uzskata, ka kapitālisms iemieso netaisnību un tā bojā eja ir neizbēgama.

Arī pēdējās PTR pastāvēšanas desmitgadēs ekonomisti centās ietekmēt valsts ekonomisko attīstību savu ideju īstenošanas virzienā. Tā augstus akadēmiskos un valsts amatus ieņēma poļu ekonomisti R. Adamčeka, J. Altkorns, G. Ančuparoviča u.c. Ekonomikas zinātņu doktors, profesors Z. Messners 1983–1985. gadā bija pat Polijas Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks, 1985–1988. gadā tās priekšsēdētājs, kura uzdevums bija ekonomisko reformu (to „otrā etapa”) īstenošana, taču mēģinājums beidzās neveiksmīgi, jo iedzīvotāji referendumā izteicās pret radikāliem soļiem ekonomikā. Tā arī līdz „šoka terapijas” sākumam oriģinālas PTR ekonomistu atziņas palika neīstenotas.

Pēc nacisma sagrāves atkal pavērās iespējas Polijas **vēstures zinātnes** attīstībai.

40. gadu otrajā pusē zinātnē dominēja vecie vēsturnieku kadri un buržuāziskā metodika zinātniskajos pētījumos. Lielākā daļa šo vēsturnieku agrīnajos pēckara gados bija koncentrējušies Krakovā un pieturējās vēl pie starpkaru laikā izveidotajiem vēstures pētniecības virzieniem. Viņu attieksme pret “tautas varu” bija naidīga vai vismaz opozicionāra. (Ir pilnīgi saprotams, ka ārzemju poļu historiogrāfijai bija raksturīga kritiska un atklāti naidīga pieeja Tautas Polijas vēsturei, taču tās priekšrocība salīdzinājumā ar iekšzemes vēsturnieku darbiem bija vērtējumu neatkarība.)

Polijā jau drīz tika atjaunotas vēstures pētniecības iestādes. Lielākie vēstures zinātnes un kadru apmācības centri – universitātes bija Varšavā, Krakovā, Vroclavā, Poznaņā, Lodzā, Toruņā, Ļubļinā, Gdaņskā, Katovicē.

Jau pirmajos pēckara gados vēstures zinātnē organizatoriski sāka veidoties marksistiskais virziens. Agrāk nekā citās vietās tas notika Lodzā. Jau 1945. gada rudenī šeit notika diskusijas par vēsturisko materiālismu, kuras turpinājās arī 1946.–1948. gadā. To iniciatore bija N. Gosiorovska.

N. Gosiorovska sasaistīja savu likteni ar marksismu un strādnieku kustību jau pirmskara gados. Metodisko jautājumu apspriešana notika viņas vadītā universitātes semināra par sociālo un ekonomisko vēsturi un Polijas Vēstures biedrības vietējās nodaļas sanāksmju ietvaros. 1953.–1956. gadā viņa bija Polijas Vēstures biedrības prezidente, 1954.–1958. gadā Polijas Zinātņu akadēmijas prezidija locekle. Viņas galvenie darbi bija veltīti Polijas tautsaimniecības vēsturei, īpaši Polijas rūpniecības un strādnieku šķiras XIX gadsimtā vēsturei. 1. pakāpes Valsts prēmijas laureāte (1951) N. Gosiorovska mudināja pielietot marksistisko metodoloģiju sociāli ekonomisko procesu izpētē.

Tika organizēta vēsturnieku kadru apmācība Polijas universitātēs. Arī padomju universitātes jau pirmajā pēckara desmitgadē apmācīja lielu skaitu poļu vēsturnieku. Tika izdoti vairāki desmiti ar vēstures pētniecību saistītu periodisko izdevumu. (1974. gadā PTR iznāca 60 vēsturisku žurnālu un turpinājumizdevumu.) Starp tiem bija tādi žurnāli „*Kwartalnik Historyczny*” (“Vēsturiskais ceturkšņa izdevums”, iznāca no 1887), „*Przegląd Historyczny*” (“Vēstures apskats”, no 1905), „*Nowe Drogi*” (Jaunie ceļi, no 1947), „*Z Pola Walki*” (No kaujas lauka, no 1958), „*Studia historyczne*” “Vēstures studijas”, no 1958), „*Wojskowy przegląd historyczny*” (Militārās vēstures apskats, no 1956. gada), „*Dzieje Najnowsze*” („Jaunāko laiku vēsture”, no 1969), „*Wojskowy Przegląd Historyczny*” (“Militārās vēstures apskats”, no 1929), „*Przegląd Zachodni*” (“Rietumu apskats”, no 1945), „*Studia Źródłoznawcze*” (“Vides pētījumi”, no 1957), „*Sprawy Międzynarodowe*” (“Starptautiskie sakari”, no 1948) un daudzi citi.

Savu ieguldījumu zinātniskā darba organizēšanā un vēsturisko zināšanu veicināšanā ienesa Polijas Vēstures biedrība ar vietējām filiālēm. Tās dalībnieki bija ir ne tikai profesionāli zinātnieki, bet arī liceju, tehnikumu un arodskolu pasniedzēji, bibliotēku un muzeju darbinieki. Biedrība periodiski sasauca vēsturnieku kongresus, kuros tika apkopoti paveiktā darba rezultāti, nosprausti pētījumu virzieni.

Sākotnējā periodā galvenā uzmanība tika pievērsta problēmām, kas bija tieši saistītas ar toreizējo dzīves vajadzību apmierināšanu, kā nu tās tai brīdī tika saprastas, pirmkārt, Polijas valsts vēsturisko tiesību uz atkalpievienotajām rietumu un ziemeļu zemēm pamatojumu un šajā sakarā arī Polijas-Vācijas attiecībām. Cīņā pret vācu historiogrāfiju, cenšoties parādīt rietumu un ziemeļu zemju vēsturisko slāvisko raksturu, poļu vēsturnieki, ņemot vērā Polijas un Vācijas attiecības, pieļāva to vienpusīgu, dažkārt nacionālistisku interpretāciju.

Vienlaikus ar pētījumiem, kas pierāda Polijas tiesības uz Silēziju un Pomerāniju, parādījās zinātniski un publicistiski darbi, kas kritizēja Jagellonu ideju – ideju par Austrumeiropas varas izveidošanu Jagellonu dinastijas paspārnē. Tajos tika uzsvērts, ka ekspansijai uz austrumiem bija negatīva loma Polijas vēsturē, tā kļuva par iemeslu Polijas valsts trauslumam, asajiem nacionālajiem konfliktiem. Šāds jautājuma formulējums attaisnoja Polijas jauno austrumu robežu taisnīgumu, norādīja uz draudzības un savienības nepieciešamību ar PSRS. Tomēr historiogrāfijā izpaudās divas pieejas.

Vēsturnieki, kuri ieņēma neopozitīvistikas pozīcijas, apgalvoja, ka draudzīgu attiecību nepieciešamību ar Padomju Savienību galvenokārt nosaka Polijas ģeopolitisks stāvoklis. Tas izskaidroja viņu negatīvo attieksmi pret Polijas nacionālās atbrīvošanās kustību XIX gadsimtā. Neopozitīvisti aizstāvēja tādas politiskus kā F. Druckis-Łubeckis un A. Veļepoļskis, kuri, sadarbojoties ar carismu, panāca zināmas piekāpšanās Polijas valdošajām šķirām.

Šo koncepciju kritizēja demokrātiskā nometne. Attaisnojot savienības ar PSRS politiku, PSP vēsturiskā publicistika pievērsās Patriotiskās biedrības, A. Mickeviča, J. Dombrovskā un PKunLSD tradīcijām. (Jāpiebilst, ka Vācijas ekspansijas vēstures uz austrumiem, īpaši Otrā pasaules kara laikā piedzīvotās nacistiskās okupācijas ar nāves nometņu šausmām veicamā izpēte deva iespēju novērst uzmanību kā no Krievijas / PSRS poļiem nodarītajām pārestībām, tā no pašu poļu nodarītajām netaisnībām citām tautām.)

Tomēr vēsturiskajā literatūrā un universitāšu katedrās turpināja dominēt buržuāziskā metodoloģija. To parādīja 7. Polijas vēsturnieku kongress (1948), kurš bija veltīts 1848.–1849. gada revolūcijas 100. gadadienai. Paralēli revolūcijas vēstures, poļu-ģermāņu un starpslāvu attiecību, Polijas rietumu un ziemeļu zemju vēstures un Polijas valsts izcelsmes problēmām, tā dalībnieki apsprieda arī dažus vispārīgus metodiskus jautājumus. Kongresā valdošie buržuāziskās historiogrāfijas pārstāvji mēģināja pierādīt diskusiju par vēsturiskā procesa būtību un likumiem bezjēdzību. Kongresa darbā gan piedalījās arī grupa vēsturnieku–marksistu, kas izgaismoja vairākus Polijas vēstures jautājumus no vēsturiskā materiālisma viedokļa. Viņu runas bija veltītas sociālajām attiecībām Polijā, K. Marksa un F. Engelsa veiktajai Polijas vēstures problēmu analīzei.

Cīņa par marksistisko metodoloģiju, kuru 1940. gados sāka Lodzas vēsturnieki, Polijas zinātnei nesa zināmus ieguvumus. Daudzi zinātnieki iepazinās ar vēsturiskā materiālisma metodi un sāka to pielietot savos pētījumos. Pievēršanās marksistiskajai metodoloģijai veicināja jaunu zinātnisku problēmu formulēšanu un izpēti attīstību. Parādījās būtiski darbi par strādnieku šķiras ģenēzi Polijā, par Polijas nacionālās atbrīvošanās kustību un sociālekonomiskajām attiecībām XIX gadsimta pirmajā pusē. Taču sabiedrībā valdošā neiecietība pret citādi domājošajiem arī vēstures zinātnē nodarīja ievērojamu ļaunumu, traucējot izvērtēt vispusīgu pētniecību. Sākoties staļinistu ideoloģiskam uzbrukumam (1948), diskusijas par vēsturi izdzisa, un pati vēstures zinātne tika novirzīta uz vulgāri marksistiskiem metodoloģiskiem pamatiem.

Galvenos poļu vēstures zinātnes attīstības posmus noteica svarīgākās pārmaiņas valsts sabiedriskajā dzīvē. Līdz ar valsts pāreju 40. un 50. gadu mijā uz sociālistiskās sabiedrības pamatu būvniecību sākās jauns posms Polijas historiogrāfijas attīstībā. Norisa cīņa par marksistu metodoloģijas pozīciju nostiprināšanu. 1952. gada janvārī notika pirmā Polijas vēsturnieku metodoloģiskā konference, kurā piedalījās arī padomju zinātnieki. (Tiesa, izņemot īsu periodu (no 1950. līdz 1955. gadam, Polijas vēsturnieki centās uzturēt sakarus ne tikai ar PSRS un citu „sociālistisko” valstu kolēģiem, bet arī nozīmīgākajiem pētījumu centriem Lielbritānijā, ASV un Rietumvācijā.) Tajā tika apspriesti jautājumi par Polijas vēstures periodizāciju, poļu nācijas veidošanās vēsturi, strādnieku kustības attīstību imperiālisma laikmetā. Tā kā līdz XIX gs. beigām tā arī neiznāca neviens apkopojošs vēsturisks darbs par visu Polijas vēsturi, tad konferencē tika nolemts sagatavot daudzsējumu akadēmisko „Polijas vēsturi”. Tiesa, darbs pie tās ilga vairākus desmitus gadu, un to

pabeidza tikai 80. gadu sākumā. Šis pētījums, kurā pirmo reizi tika dota Polijas vēstures marksistiska periodizācija, galvenokārt bija paredzēts speciālistiem un nevarēja apmierināt nepieciešamību pēc stingri zinātniska darba, kurš apmierinātu arī plašu lasītāju pulku.

Norisa arī reģionālu vēsturnieku grupu mēģinājumi radīt aptverošu valsts vēsturi.

1975. gadā iznāca grupas vēsturnieku no Poznaņas darbs „Polijas vēsture”, kur valsts vēsture bija novesta līdz 70. gadu vidum. Tautas Polijas vēsture šajā grāmatā tika pasniegta kā dabisks tūkstošgadu valsts vēstures turpinājums un vienlaikus kā to parādību, kas bremzēja Polijas valsts un cilvēku attīstībai iepriekšējos laikmetos, pārvarēšana.

1978. gadā tika publicēta „Polijas vēsture”, ko bija sarakstījuši autori no Krakovas. Notikumu gaita tajā tika novesta līdz 1948. gadam. 1980. gadā tika izdota „Polijas vēstures apcerējumi”, kuru sagatavoja Varšavas vēsturnieki.

Marksistu metodoloģija tika arvien plašāk izmantota vēsturiskajos pētījumos, taču tas nenozīmēja, ka to pieņēma itin visi Polijas vēsturnieki. Daļa no viņiem vārdos gan atpazīna marksismu, taču patiesībā bija tālu no tā.

Kad 1951. gadā tika nodibināta Polijas Zinātņu akadēmija, tās sistēmā sāka darboties Vēstures institūts, kuru vadīja daudzu darbu autors par Polijas viduslaiku vēsturi T. Manteifels (starp citu, dzimis Rēzeknē). Tika izveidots Materiālās kultūras vēstures institūts, 1956. gadā Padomju un Polijas attiecību institūtu, 1973. gadā pārveidots par Polijas Zinātņu akadēmijas Sociālistisko valstu institūtu, 1959. gadā tika dibināts Militārās vēstures institūts. PTR izveidojās plaša un daudzšķautņaina vēstures zinātnes centru sistēma. Bez tikko nosauktajām iestādēm pētījumi tika veikti universitātēs, PASP CK Sabiedrisko zinātņu akadēmijā, Polijas Starptautisko problēmu institūtā, Rietumu institūtā, pie PASP CK pastāvošajā Strādnieku kustības vēstures institūtā, Apvienotās Zemnieku partijas Galvenās komitejas Zemnieku kustības vēstures institūtā un citās zinātniskajās un izglītības iestādēs.

Jau 50. gadu pirmajā pusē tika gūti ievērojami panākumi, pētot agrīnās feodālās Polijas valsts veidošanās periodu, renesanses un apgaismības laikmetus Polijā, zemnieku jautājumu XIX gadsimta poļu sacelšanās laikā. Intensīvi pētījumi turpinājās ekonomiskās vēstures jomā.

Uz priekšu virzījās pēc kara Polijai pievienoto zemju vēstures izpēte. Sākās Otrā pasaules kara un Pretošanās kustības Polijā vēstures problēmu pētniecība. Parādījās vairāki darbi un dokumentālo materiālu publikācijas par jauno un jaunāko laiku vēsturi.

Tiesa, daļa pētījumu par Polijas viduslaiku vēsturi, nacionālo atbrīvošanās kustību XIX gadsimtā, strādnieku un komunistu kustību, starpkaru Polijas republiku, poļu tautas antifasistisko cīņu Otrā pasaules kara laikā cieta no shematisma un vienpusības.

PTR politika attiecībā uz vēsturi noteica starpkaru „panu” Polijas tradīciju noraidīšanu, J. Pilsudska personības aizmiršanu. Poļu – padomju kara tēma faktiski bija aizliegta. Dokumentu publikācijās trūka daudz svarīgu avotu. Un tomēr 50. gadu pirmajā pusē marksistiskās metodoloģijas ietekme paplašinājās, sākas jaunu problēmu izstrāde, zinātniskajā aprītē tika ieviesti vairāki jauni materiāli par strādnieku un zemnieku kustības vēsturi.

Gan PTR, gan padomju puse ilgstošo Polijas un Krievijas vēsturisko cīņu vienkāršoti skaidroja tikai kā savu šķirisko rēķinu kārtošanu starp poļu un krievu muižniekiem. Pēc Polijas Tautas republikas nodibināšanas tās historiogrāfijā valdīja tendence valsts vēsturi līdz 1944. gadam uzskatīt tikai par “priekšvēsturi” pirms „vēstures piepildījuma” un šajā

„priekšvēsturē” kā pozitīvu vērtēt tikai to, kas atviegloja vēlāko pārveidojumu veikšanu. Vēl jo vairāk tika uzsvērts, ka 1944. gads šķir „kapitālistisko” periodu Polijas vēsturē no „sociālistiskā”.

Pagrieziena punkts poļu humanitāro zinātņu pēckara posma vēsturē, ieskaitot, protams, vēstures zinātņi, iestājās pēc 1956. gada t.s. „poļu oktobra”, kas atstāja spēcīgu ietekmi uz intelektuālās dzīves atdzīvināšanu valstī, arī uz vēstures zinātņi tās atbrīvošanās virzienā no totalitārās ideoloģizācijas ierobežojumiem. Attīrīšanas no staļinisma norisa ar grūtībām un nevienmērīgi, tomēr 50. gadu otrā puse un 60. gadi Polijā kļuva par rezultatīvu sabiedrisko zinātņu attīstības periodu. Tad arī pie PASP CK tika atvērta Sabiedrisko zinātņu augstskola (*Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR*), radās jauni institūti un katedras Polijas Zinātņu Akadēmijas un universitāšu sistēmās. No 1967. gada sāka darboties Polijas Politisko zinātņu biedrība (*Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych*).

Svarīga jaunā perioda parādība bija *de facto* pastāvošais metodoloģiskais plurālisms. Kopā ar atteikšanos no staļinisma, atgriešanos pie partijiskās ortodoksijas, atjaunojās tendence nostiprināt objektīvu skatījumu uz neseno vēsturi, iespēju robežās ņemot vērā dažādus to ietekmējošus faktorus, bet ne tikai šķiriski ideoloģiskus. Laika gaitā šī tendence, neskatoties uz šķēršļiem, ko radīja PASP vadībai pakļautā cenzūra, kļuva arvien spēcīgāka, un līdz XX gadsimta 70. gadu beigām tā kļuva dominējoša.

Tā rada izpausmi publikācijās. Pagājušā gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados parādījās daudz darbu par Otrās Žežpospolitas sākumposmu, tās vēsturi no 1921. līdz 1939. gadam, par Poliju Otrā pasaules kara laikā. Tai pat laikā tas bija pirmo vēsturisko monogrāfiju tapšanas laiks, kuras bija veltītas pēckara Polijas vai, kā to tolaik sauca, Tautas Polijas pastāvēšanas sākuma posmam. Tās gan lielākoties nesa sev līdzīgu sava laika iespaidu, kas jo īpaši attiecās uz politisko vēsturi.

50. gadu otrajā pusē turpināja attīstīties pētījumi gan par Polijas historiogrāfijai tradicionālajām problēmām, gan par mūsdienu un mūsdienu vēstures jautājumiem.

Ja B. Beruta laikā Polijas vēsture tika tēlota gaužām vienpusīgi, mūžsenā poļu ienaidnieka vieta bija atvēlēta Vācijai, jebkura Krievijas dalība vēsturiskajās norisēs tika tēlota gandrīz vai vienīgi kā „brālīga palīdzība”, bet poļu sacelšanās pret Krieviju tika noklusētās vai pasludinātas par reakcionārās šlahtas izraisītiem pasākumiem, tad V. Gomulka laikmetā ideoloģiskās propagandas akcenti mainījās nacionālo jūtu ekspluatācijas virzienā, daudzas Polijas vēstures lappuses tika pārskatītas.

1957. gada maijā PASP CK plēnumā V. Gomulka īpaši uzsvēra uzdevumu nopietni „nodarboties ar partijas un strādnieku šķiras problemātiku”. Taču arī turpmāk politika atradās privilēģētā stāvoklī salīdzinājumā ar zinātņi. Citiem vārdiem, nevis zinātnieku izstrādes kalpoja par politisku lēmumu pieņemšanas objektīvu bāzi, bet politiski lēmumi noteica zinātnisko pētījumu uzdevumus, to ietvarus un arī secinājumus. Reālās situācijas analīze bija nobīdīta otrajā plānā, to vienmēr vajadzēja iekļaut kanonisku shēmu gultnē.

1959. gada PASP III kongresā tika konstatēts, ka sabiedriskās zinātnes Polijā ir visvairāk atpaliekošā zinātnes joma. Kaut atsevišķas disciplīnas, piemēram, socioloģija guva zināmus sasniegumus, kopumā stāvoklis sabiedrisko zinātņu jomā bija neapmierinošs. Secinājums atbilda īstenībai, taču jautājums bija par to, kā to labot.

Izmantojot poļu nacionālās jūtas, V. Gomulka uzsāka steidzami „uzlabot” Polijas vēsturi, kurā no valdošās marksistiskās ideoloģijas viedokļa bija pārāk daudz negatīva. No

pēcstaļiniskās Polijas vadītāju viedokļa bija nepieciešams Polijas nacionālo kustību pasniegt kā cienījamu un pelnījušu kļūt par nacionālās tradīcijas sastāvdaļu, lai pēc kara iedibināto iekārtu pasniegtu kā tās dabisku turpinājumu. Šim nolūkam Polijas vēsturē tika apzināti atlasītas personības un notikumi, kurus varēja raksturot kā „progresīvus”, ko nodalīja no personībām un notikumiem, ko nosodīja kā „reakcionārus”.

„Sociālistiskās” Polijas dižgaru panteons atšķīrās no to varoņu plejādes, kurus bija jāgodina citās Austrumeiropas valstīs. Polijas varoņiem piemita izteikts nacionāls raksturs. Viņu vidū nebija daudz „tīru” komunistu, un pat tiem tika uzsvērts viņu „poliskums”. Astronoms N. Koperniks, dzejnieks Ā. Mickevičs, komponists F. Šopēns, fiziķe un Nobela prēmijas laureāte M. Sklodovska-Kirī, nemaz nerunājot par 1794. gada sacelšanās vadītāju T. Kostjuško – viņi visi kalpoja poļu patriotismam, tika izmantoti masu propagandā. (Tiesa, radās arī divdomīguma elementi. Piemēram, 1948. gadā poļu nacionālā dzejnieka Ā. Mickeviča 150. dzimšanas dienas svinībās bija vērojams zināms pretrunīgums. Dažas viņa poēmas tika visur deklamētas un lugas iestudētas, bet citi darbi bija aizliegti, jo tie bija vērsti pret Krieviju). Oficiālie kultūras jomas vadītāji centās radīt vienotu attīstības līniju, kas no renesanses un XVIII gadsimta apgaismotāju nenoteiktā „humānisma” un „brīvdomības” dabīgā ceļā noveda pie „stihiskā materiālisma” un „utopiskā sociālisma”, pēc tam – pie strādnieku kustības un marksisma un, visbeidzot, komunistiskās partijas kā visa šī vēsturiskā procesa vainagojuma.

Protams, arī komunistiskās partijas iedibinātā iekārta tika „tīrīta” un „labota”. V. Gomulkas vadītā PASP tika attēlota kā labāko nacionālo tradīciju turpinātāja. Pagātne tika pārvērtēta. Izrādījās, ka poļu monarhiju, šlahtiņu „konfederācijas”, poļu kalpošanu Napoleona dienestā, asiņainās sacelšanās pret Krievijas imperatoru var reabilitēt, izvilkt no aizmirstības un ieskaust romantiskā aurā. Iztīrītā Polijas vēsture, atjaunotie poļu mundieri, visa veida Polijas īpatnību un neatkarības simboli tika izmantoti, lai maldinātu poļu tautu, lai ieaudzinātu poļos priekšstatu, ka, PASP vadībā ceļot sociālismu, viņi balstās uz savu pagātņi un brīvprātīgi veido savu nākotni.

Šādas ideoloģiskās nostādnes atstāja jūtamu ietekmi uz poļu apziņu, jo šī sēkla krita auglīgā augsnē, skolās, inteliģences vidū, strādnieku masās, Polijas armijā tika stimulēti procesi, kas balstīja poļu nacionālo pašapziņu. Cilvēki tika audzināti šī ideoloģiskā hibrīda garā, kas jūsmu par nacionālajām tradīcijām apvienoja ar daudziem poļiem krietni mazāk patīkamo marksistisko dogmu. Arī PASP radās un attīstījās jaunās, jau partijas veidotās inteliģences revizionistiskais spārn, kurā toni noteica sabiedrisko zinātņu pārstāvji, kas aicināja attīrīt sociālismu no totalitārisma iezīmēm. Tuvu šīm aprindām bija radošās inteliģences liberālie slāņi, kuri centās panākt politiskās iekārtas demokratizāciju, politisko un ideoloģisko plurālismu.

1960. gados partijas un valsts varas attiecības ar inteliģenci varēja raksturot kā pārmaiņu laiku bez skaidras kultūras politikas, kad, liberalizācijas, ierobežojumu, protestu un atkal jaunas liberalizācijas viļņi nomainīja viens otru. Nemainīgs palika vienīgi kurss uz poļu tautas pagātnes un tagadnes sasniegumu izcelšanu, kas sevišķi skaidri izpaudās septiņu gadu (1960–1966) ilgajās Polijas valsts tūkstošgadu pastāvēšanas svinībās. Īpaši tika uzsvērtas progresīvās pagātnes tradīcijas, tautas masu izšķirošo loma un pēckara perioda nozīme Polijas vēsturē.

Padomju marksistiskās vēstures zinātnes ietekmē 50.–70. gados tika izstrādātas PTR vēstures problēmas: strādnieku un revolucionārās kustības vēstures, pirmo pēckara gadu revolucionāro pārvērtību, PSP-PASP cīņas pret „reakciju”, pirmskara Polijas kritikas, sociālistiskās celtniecības pasākumu ekonomikas, ideoloģijas, politiskajā, sociālajā un kultūras jomā, sabiedrības šķiriskās struktūras izmaiņu, Polijas un PSRS sadarbības jautājumi. Ne visi Polijas vēsturnieku darbi izcēlās ar dziļu apskatīto problēmu izpēti, daļa viņu secinājumi un vērtējumi nav izturējuši laika pārbaudi, taču arī ne visi ir pilnībā atspēkoti. Marksistiskā vēsturiskā skola sniedza nozīmīgu ieguldījumu vairāku PTR vēstures problēmu izpētē, virzoties tās attīstībā no „sociālisma” panākumu apoloģētikas un shematiskiem, vienkāršotiem vērtējumiem uz „reālā sociālisma” pretrunu, pieaugošās varas krīzes un sociālo konfliktu identificēšanu.

Taču kopumā sabiedriskās zinātnes 50.–70. gados Polijā nespēja dot pilnvērtīgas atbildes uz dzīves izvirzītajiem jautājumiem. Tās atradās teorētiska dogmatisma gūstā, neiedziļinājās sabiedrībā notiekošajos procesos. Cēloņi tam bija atrodamī ne tikai tiešu ideoloģisku aizliegumu pastāvēšanā, bet arī sabiedrisko zinātņu speciālistu negribēšanā nodarboties ar empīriskiem pētījumiem apstākļos, kad zinātnei bija piešķirta vienīgi politisko lēmumu komentatora funkcija, vai viņu bailēs iziet ārpus „pieņemtajiem” idejiskajiem rāmjiem. To var demonstrēt ar poļu filozofu, sociologu, politologu, juristu, retāk vēsturnieku uzskatu attīstību jautājumā par partijas vadošo lomu pēckara periodā notikušajā sabiedrības pārveidē.

Iznāca darbi, kuru autori mēģināja kritiski pārskatīt dogmatisko partijas vadošās lomas vērtējumu, kurš bija nostiprinājies Polijā 40. gadu beigās – 50. gadu pirmajā pusē. Tā L. Krasuckis grāmatā „*O kierowniczey roli partii*” (Par partijas vadošo lomu, 1959) īpaši atzīmēja partijas un valsts varas funkciju nodalīšanas principu. Taču tā kā viņa darbs balstījās uz partijas forumu lēmumiem, autors piedāvāja tieši pakļaut valdību PASP un tai arī būtu jānes tieša atbildība par valdības darbību. Sabiedrotās partijas gan tika vērtētas kā dažādu sociālo grupu interešu pārstāves un valsts politikas izstrādes dalībnieces, taču vispārējai politiskai vadībai bija jāpaliek PASP rokās. Tas, ka tā izsaka strādnieku šķiras un visu darbaļaužu intereses, toreiz tika uzskatīts par aksiomu, kuru L. Krasuckis neuzdrošinājās apstrīdēt.

Sociologs A. Kužs darbā „*Spoleczna rola Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*” (Polijas Apvienotās Strādnieku partijas vadošā loma, 1966) izdalīja divas Komunistiskās partijas vadības funkcijas: ideoloģisko un politiski organizatorisko. Pirmā bija saistīta ar attīstības programmas izstrādi, otrā – ar tiešu masu politisko vadību šīs programmas realizācijā. Runājot par pēdējo, viņš uzsvēra nepieciešamību partijai atteikties no administrēšanas un koncentrēt pūliņus lēmumu izpildes jomā. Arī pastāvēt šādi pieejai, partijai tika uzkrautas valsts varas funkcijas, kaut pēc Konstitūcijas tās piederēja pārstāvniecības iestādēm.

Ar sociālisma reformēšanas idejām uzstājās politologi, tiesību vēsturnieki S. Erlihs, K. Gžibovskis, J. Hohfelds, kuri piedāvāja dziļi demokratizēt PTR politisko sistēmu. Zinātnieki konstatēja, ka tiesiskais nihilisms, kurš pēckara periodā izpaudās kliežošos likumības pārkāpumos, ir nesis milzu ļaunumu valsts attīstībai. Viņi norādīja, ka nav cita sabiedrības attīstības perspektīvu jautājumu atrisināšanas ceļa kā brīvas diskusijas, kurās var tik izteikti kā no „marksistiskās zinātnes” viedokļa „pareizi”, tā „nepareizi” uzskati. Tika norādīts, ka partijai ir jāgarantē diskusiju brīvība, jāatsakās iejaukties strīdos ar

administratīviem līdzekļiem. Tika kritizēta par katru cenu noliedzoša attieksme pret „buržuāzisko” zinātni, jebkura „buržuāziskās valsts institūta pasludināšana par pretrunā esošu „sociālistiskās valsts būtībai”. Izskanējušie priekšlikumi netika realizēti.

Vēstures zinātnes attīstībā vienmēr liela nozīme ir bijusi vēstures avotu bāzes paplašināšanai. Polijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā radās ideja atgriezties pie avotiem, lai atjaunotu patiesību par divpusējo Polijas – PSRS attiecību sarežģītajām lappusēm – un darītu to pamatīgi un uzmanīgi. Tika publicēti 30. gadu PKP dokumenti, pārpublicēti tās vadošo darbinieku darbi.

Svarīga pētījumu joma bija Polijas-Krievijas un Polijas-Padomju Savienības saikņu un attiecību vēsture. Tās pētniecība kļuva iespējama galvenokārt pateicoties poļu un padomju vēsturnieku radošajiem kontaktiem. Sadarbības rezultātā tika publicēti dokumentu krājumi par Polijas sacelšanos 1863.–1864. gadā, par Polijas un Padomju Savienības attiecībām, kā arī vairākas monogrāfijas.

Dokumentu un materiālu publicēšana par 1863.–1864. gada sacelšanos bija nozīmīgs Padomju un poļu vēsturnieku kopdarbs. Krājuma pirmo sējumu izdošana tika plānota, lai tas sakristu ar šī nozīmīgā vēsturiskā notikuma 100. gadadienu. Krājuma sējumi tika publicēti gan Polijā, gan PSRS (*Powstanie styczniowe. Materiały i dokumenty. Восстание 1863 года. Материалы и документы. Wrocław; Moskwa, 1961—1986. T. 1-25.*)

Polijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta vadībā poļu vēsturnieki no vairākiem zinātniskajiem centriem sāka gatavot piecsējumu izdevumu „Arhīvu materiāli poļu-padomju attiecību vēsturē”, plānojot izmantot attiecību uzlabošanos starp abām valstīm, lai aptvertu galvenās 1917.–1957. gadu vēstures problēmas uz agrāk nepieņemamu poļu, padomju un citiem avotu pamata. Tā rezultātā 1957. gadā sāka iznākt sērija „*Materiały archiwalne do historii stosunków polsko-radzieckich*” (Arhīvu materiāli par Polijas un padomju attiecību vēsturi).

Taču atbrīvošanās no staļiniskā mantojuma process bija sarežģīts un pretrunīgs. Jau pirmā sējuma izdošana izraisīja sāpīgu padomju partijas un valsts ideoloģisko dienestu reakciju. Padomju puse izvirzīja jautājumu par izdevuma pārvēršanu par divpusēju, kurš vienlaikus tiktu publicēts Maskavā un Varšavā. Jautājums tika risināts PSKP CK un PASP CK aparātu līmenī, kas beidzās ar kopīgas divpusējas redakcijas izveidošanu, kurā piedalījās augsta līmeņa abu valstu vēstures zinātnes pārstāvji, kā arī atbildīgas amatpersonas no partijas, valsts un resoru arhīviem. Tai tika uzticēta rūpīga dokumentu kopuma atlase un pārdomāta komentēšana, ņemot vērā „valsts intereses”. Attiecīgais uzdevums tika dots PSRS Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūtam un Polijas zinātņu akadēmijas Vēstures institūta poļu – padomju attiecību vēstures nodaļai.

Stingrā abu valstu komunistisko partiju centrālo komiteju vadībā tika sagatavota divpusēja „Dokumentu un materiālu padomju-poļu attiecību vēsturē” publikācija 12 sējumos. (*Документы и материалы по истории советско-польских отношений. ТТ. I-VI. Москва, 1963–1969; ТТ. VII-XII. Москва, 1973–1988.*) 1917.–1938. gg. periodam bija veltīti pirmie seši sējumi. Izdevums ļāva kaut daļēji pavērt arhīvu slepenos fondus. Taču 1919.–1920. gada sarežģīto problēmu skaršana izsauca cenzūras protestus, kurus izdevās pārvarēt tikai zinātniekiem rodot atbalstu augstās partijas instancēs. Atiešana no „atkušņa” pozīcijām, bet pēc tam stagnācijas perioda iestāšanās PSRS neļāva konsekventi atteikties no valdošajām klišejām. Arī divpusējā izdevumā atkal pārsvaru guva meln-baltie ideoloģiskie uzstādījumi. Oficiālā ideoloģija diktēja revolucionāri-proletāriskās sadarbības propagandas nepieciešamību, sarežģītie, strīdīgie poļu-padomju attiecību jautājumi tika nobīdīti otrajā un vēl tālākā plānā.

Patiesa pretstāve redakcijā radās, publicējot sesto sējumu, kurā bija jāiekļauj viss 1939. gada problēmu mezgls. PSRS Ārlietu ministrija kategoriski noraidīja slepeno protokolu 1939. gada 23. augusta līgumam

esamību. Kompromisa rezultātā sējums tika noslēgts ar 1938. gada beigām. Septītais sējums iznāca pēc četriem gadiem bez strīdīgajiem dokumentiem. Nākamajā sējumā Katiņas tēma bija pieminēta tikai minimāli, petitā dodot datus par N. Burdenko vadītās komisijas darbību.

Arvien intensīvāk tika pētīti dažādas starpkara un Otrā pasaules kara problēmas, revolucionāras pārvērtības pirmajos pēckara gados, buržuāziskās un sīkburžuāziskās politiskās kustības un partijas – nacionālā demokrātija, pilsudčiki, kristīgā demokrātija, Londonas emigrantu nometne, tās delegatūra valstī, ļudoviešu darbība kara gados u.c. Piemēram, 60. un 70. gados pastiprinājās ļudoviešu politiskās kustības izpēte, kas lielā mērā bija saistīta ar AZP Galvenās komitejas pakļautībā esošā Zemnieku kustības vēstures institūta darbības attīstību. Kopš 1959. gada šis institūts izdeva „*Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*” (Ļudoviešu kustības vēstures gadagrāmata) un koordinēja pētījumus par šo jautājumu visā valstī.

Slāvu etnoģenēzes un agrīnās feodālās Polijas valsts veidošanās izpētes jomā izcēlās G. Lovmianska darbi „*Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*” (Slāvu valstu veidošanas ekonomiskie pamati, 1953), sešsējumu „*Początki Polski*” (Polijas sākumi, 1963—1985), „*Religia Słowian i jej upadek (w. VI-XII)*” (Slāvu reliģija un tās pagrimums VI–VIII gadsimtā, 1979). Vēsturnieks atkārtoti analizēja, kas visiem slāviem bija kopīgs, un kas senpoļiem īpašs, slāvu etnoģenēzes gaitā Polijas teritorijā. Tika pētīti protoslāvi senatnē, lielā tautu staigāšana, ekonomiskās, sociālās un politiskās pārmaiņas, valstu veidošanās dienvidu slāvu vidū, Polijas dienvidu daļas attīstība, Senkrievu valsts, Polābijas slāvu cīņa par savu neatkarību, valstiskuma veidošana poļu cilts teritorijā. Iznāca darbi, veltīti dažādu Polijas novadu (Piejūras, Silēzijas u.c.) vēsturei.

Norisa strādnieku kustības problēmu izpēte Polijā. Iznāca monogrāfijas par strādnieku partijām un organizācijām dažādos periodos. 60. gados tika publicēts apkopojošs darbs „*Historia polskiego ruchu robotniczego, 1864—1964*” (Polijas strādnieku kustības vēsture. 1864. – 1964, 1967). No 50. gadu vidus līdz 70. gadu vidum galvenokārt tika pētīta PSP un PPS vēsture. Tika uzrakstīts ievērojams skaits darbu par šo partiju darbību dažādās politiskās dzīves sfērās ne tikai valsts mērogā, bet arī atsevišķos reģionos. 70. gados – 80. gadu pirmajā pusē tika publicēti daudzi darbi par šīm tēmām. Ja agrāk, 40.–60. gadu beigās, sabiedrības vēsturē dominēja šķiriski-ekonomiskais skatu punkts, tad vēlākajos gados zinātnieku centieni pievērsās atsevišķu šķiru un sociālo slāņu lomai un vietai Polijas sabiedrības attīstības dažādos posmos.

Tajā pašā laikā netika pietiekami izpētītas vairākas problēmas: inteliģences loma strādnieku kustībā, strādnieku partiju politika nacionālajā jautājumā, šo partiju un valsts attiecības, arī atsevišķu strādnieku partiju vadītāju un ierindas locekļu attieksme pret politiskajām tradīcijām utt.

Nozīmīgu attīstību PTR guva pētījumi vispārējās vēstures izpētē. Iznāca darbi Āzijas, Āfrikas, Latīņamerikas vēsturē. Izvērsās arī poļu-krievu, poļu-ukraiņu un citu tautu vēsturisko sakaru izpēte.

Neraugoties uz noteiktu progresu mūsdienu vēstures pētījumos, kas tika sasniegts pēc 1956. gada, virkni tēmu cenzūra joprojām stingri aizliedza pētīt. Tā, nebija iespējams publicēt darbus, kuros bija kritizēta padomju politika attiecībā uz Poliju, analizēt padomju un vācu 1939. gada augusta un septembra līgumu saturu, lai gan tie bija labi zināmi poļu vēsturniekiem pēc publikācijām Rietumos. Bija aizliegta PSRS IeTK noziegumu izpēte pret

poļu virsniekiem 1940. gada pavasarī, tādu tematu pētīšana, kas bija saistīti ar Polijas pēckara zināmo pakļautību Padomju Savienībai. Taču par to visu rakstīja poļu vēsturnieki un publicisti, kas strādāja un publicēja savus darbus Rietumos. Polijā tos rūpīgi lasīja, un ne tikai vēsturnieki.

Arī 70. gadu krīze Polijā ienesa korektīvas sabiedrības pētnieku darbā. PASP VI kongress (1971) krīzes galvenos cēloņus saistīja ar kļūdām sociāli ekonomiskajā politikā un idejiskā audzināšanas daba pavājināšanos, tomēr politiskās sistēmas funkcionēšanas nostādnēs netika ienestas kaut cik jūtamas izmaiņas. Kongresa pieņemtajos dokumentos tika apstiprināts kurss uz komunistiskās partijas vadības monopoli pār valsts iestādēm. Politiskās situācijas negatīvās puses lielā mērā tika pierakstītas ideoloģiskā darba trūkumiem, tam, ka notikusi piekāpšanās „revizionismam” un citām ideoloģijām. Kongresa lēmumi prasīja lai sabiedrisko zinātņu speciālisti aktivizētu sociālo, ekonomisko un garīgo procesu izpēti sabiedrībā, taču vienlaikus tika nosprausti stingri ideoloģiski ietvari, kuri jau iepriekš noteica gaidāmo pētījumu rezultātus.

70. gados paplašinājās politiskās sistēmas pētījumi, pieauga zinātnisko centru skaits, kas ar to nodarbojās. Taču reizē izpaudās arī negatīvas tendences: tika ierobežota arhīvu dokumentu un citu informācijas avotu pieejamība, pieauga ideoloģiski politiskais spiediens uz pētniekiem. Īpaši informācijas trūkumu, tās vākšanas grūtības izjuta politologi. Izdotajās politiskās sistēmas attīstībai veltītajās kolektīvajās monogrāfijās konsekvēnti tika uzsvērtā komunistiskās partijas vadošās lomas ideja, partijas darba metodes tika pamatotas ar jau sen atzītām ideoloģiskām tēzēm. Tā A. Dobiševskis, darbā „*Partia marksistowsko-leninowska w społeczeństwie socjalistycznym*” (Marksistiski-ļeņiniskā partija sociālistiskā sabiedrībā, 1975), atzīmējis dažādo sociālo slāņu centienu, interešu zināmu unifikāciju, no tā secināja, ka 70. gados jau esot ievērojami pavisinājusies poļu sabiedrības sociālā integrācija, kas neatbilda īstenībai, ko pierādīja vēlākie notikumi, PTR sabrukums. Arī citu autoru V. Guras, L. Gžibovska, B. Dumeka u.c. darbos tika gan izklāstīts faktiskais materiāls par poļu sabiedrību, bet nebija mēģinājumu dot tam kritisku izvērtējumu.

Daudzu politisko problēmu nerisināšana, arī atiešana no jau pieņemtiem pareiziem lēmumiem radīja emociju un sarūgtinājuma vilni ne tikai sabiedrībā, bet arī zinātnieku aprindās, ar kuru vairs nevarēja nerēķināties arī PASP struktūras.

PASP IX kongress (1981.gada jūnijs) nolēma pie partijas CK radīt speciālu komisiju krīžu cēloņu Polijā izpētei. Tāda komisija no zinātniekiem un partijas darbiniekiem tika arī radīta un 1983. gada maijā iesniedza savas darbības rezultātus PASP CK plēnumam. Partijas X kongresa (1986. gada jūlijs) materiālu sagatavošanā piedalījās jau daudzi sabiedrisko zinātņu speciālisti. PASP vadošās lomas sfēra tika noteikta kā valsts attīstības programmatisko mērķu izstrāde un sabiedrisko apstākļu radīšana to izpildei. Reizē tika uzsvērts, ka šo lomu ierobežo tautvaldības princips un tiesiskās normas. Tika fiksēts, ka valsts varai jātiek realizētai ar koalīcijas starpniecību, kuras darbība pastāvīgi jāpilnveido, kas faktiski iezīmēja PASP atteikšanos no monopola uz valsts varu.

80. gadu krīze Polijā atstāja lielu ietekmi uz zinātnes attīstību. Notika daudzas zinātniskas diskusijas konferencēs un žurnālu redakcijās par PASP lomu sabiedrībā un politiskās sistēmas attīstībā. Kā norādīja politiskās sistēmas pētnieks E. Erasmus, proletariāta diktatūru, strādnieku šķiras un darbaļaužu varu var uzskatīt kā šo šķiru kundzību ekonomikā, politikā, ideoloģijā, bet var tās arī traktēt kā valsts varas īstenošanu pār strādnieku šķiru un

sabiedrību kopumā. Politiskās sistēmas reformēšana prasa tās demokratizēšanu, tās struktūras pakļaušanu demokrātijas mehānismiem. Līdz ar to, uzsvēra zinātnieks, ir jāmainās arī partijas lomai šai sistēmā. Sociologs un politologs J. Vjatts uzsvēra, ka partijas autoritāte ir atkarīga ne tikai no politiskās sistēmas reālas reformas programmas izvirzīšanas, bet arī no tās prasmes politiskā plurālisma apstākļos sadarboties un atrast kopīgu platformu ar visiem sabiedriskajiem spēkiem, ieskaitot arī opozicionālos. Kaut vēl joprojām tika runāts par vienas partijas vadošo lomu, šādās diskusijās veidojās zinātnieku pozīcija par valsts demokratizācijas nepieciešamību, esošā valsts modeļa nomaiņu ar jaunu, kas balstītos uz dažādu politisko spēku partnerību un kompromisu. Jaunāko laiku vēsture, tostarp Polijas Tautas Republikas nesenā vēsture, tajā laikā jau bija gandrīz pilnībā atbrīvojusies no PASP ideologu uzspiestajiem ierobežojumiem, vēsturnieki saskārās ar nepieciešamību atteikties no dogmām, kuras viņi paši līdz tam sludināja, vai arī vismaz principiāli tās pārskatīt.

1980. gadi bija no cenzūras neatkarīgu publikāciju bezprecedenta uzplaukuma desmitgade. Šī pagrīdes, no varas iestāžu viedokļa nelegālā izdevējdarbības kustība pievērsās vēsturiskajai pieredzei XIX gadsimta nacionālās nebrīves un it īpaši Otrā pasaules kara okupācijas laikā. Pagrīdes izdevniecības astoņdesmitajos gados izdeva desmitiem grāmatu, kurās tika aplūkotas dažādas mūsdienu vēstures problēmas. Šie darbi piederēja arī Polijas Zinātņu akadēmijas universitāšu un institūtu zinātnieku spalvai, kuri publicējās pagrīdes izdevniecībās ar pseidonīmiem.

Pamatota PASP vēsturiskās pagātnes un tagadnes darbības kritika opozīcijas piekritēju izteikumos tika sajaukta vienā veselā ar prasību pārskatīt visus Otrā pasaules kara rezultātus ne tikai Polijā, bet arī starptautiskā arēnā. Tā, 1981. gada decembrī no IV Poļu kultūras kongresa (*IV Kongres Kultury Polskiej*) tribīnes izskanēja doma, ka „pēckara vienošanās” (Potsdamas konferences) bija nelaime Polijas tautai un poļu pienākums ir cīnīties par šo lēmumu maiņu. Tāpat lozungs par pilnas vēsturiskās patiesības atjaunošanu par starpkaru Polijas Republiku tika pakļauts mītu izplatīšanai, kad uzstājoties Seimā opozīcijas deputāts pat nezināja par minētajā laikā nogalinātiem simtiem strādnieku un zemnieku manifestāciju dalībnieku, kad maršals J. Pilsudskis tika tēlots par demokrātisku vadītāju, kaut viņš pats neslēpa savu nicinošo attieksmi pret demokrātiju. Faktiski PASP bieži tālu no vēsturiskās patiesības esošajai propagandai tika stādīta pretī tikpat, ja ne vēl vairāk, vēsturi sagrozoša opozīcijas propaganda.

Tikai „atklātības” laikmeta sākums 80. gadu otrajā pusē atvēra iespējas atteikties no taisnvirziena mitologizētās vēstures traktēšanas, izvērst radošas diskusijas. Tika atvērts jauns posms padomju un poļu attiecībās – kā izrādījās vēlāk, īss un tās noslēdzošs, jo drīzumā sākās jaunās Krievijas un jaunās Polijas attiecību vēsture. Pagaidām abas valstis uzkrāja pieredzi jaunu „grūtu jautājumu” risināšanā.

Atklātības un plurālisma apstākļos arvien lielāku lomu ieguva poļu-padomju attiecību vēsturiskās pagātnes, patreizējā stāvokļa un nākotnes attīstības perspektīvu problēmas.

Neilgi pēc M. Gorbačeva ievēlēšanas par PSKP CK ģenerālsekretāru PASP CK 1. sekretārs V. Jaruzelskis 1985. gada beigās Varšavas līguma valstu Konsultatīvās padomes darba laikā izvirzīja viņam virkni sarežģīto divpusējo attiecību jautājumu. M. Gorbačovs to uztvēra ar šķietamu izpratni, paziņojot, ka „mums ir jārisina šīs grūtās tēmas”, deklarēja savu labo gribu, taču uzsvēra nepieciešamību veikt tālākus pamatīgus pētījumus. Nākamo reizi V. Jaruzelskis šo tēmu skāra Varšavā 1987. gada janvārī notikušajā „sociālistisko” valstu partiju CK sekretāru sanāksmē par ideoloģiskiem jautājumiem. Viņš

neslēpa, ka Polijas vadītāji izjūt šais jautājumos stipru sabiedrības, un pirmkārt inteliģences, spiedienu. V. Jaruzelskis uzsvēra, ka PASP vadība neuzstāj uz kādu noteiktu notikumu interpretāciju, taču ir vajadzīgs dialogs, kurš pakāpeniski, soli pa solim, tuvinātu patiesībai. V. Jaruzelska nostāju stimulēja demokratizācijas procesi Polijā. Padomju vadītāji, aizņemti ar dažādu kārtējo un ārkārtējo (Černobiļas avārija) situāciju risināšanu, atpalika pagātnes problēmu nozīmīguma izpratnes ziņā.

Tomēr pēc Polijas puses iniciatīvas tika izstrādāta un 1987. gada 21. aprīlī – 42. gadadienā kopš PSRS un Polijas līguma par draudzību, sadarbību un savstarpēju palīdzību parakstīšanas – Varšavā abu valstu vadītāji parakstīja Deklarāciju par PSRS un PTR sadarbību ideoloģijas, zinātnes un kultūras jomā (*Deklaracja o współpracy polsko-radzieckiej w dziedzinie ideologii, nauki i kultury*), kam bija ievērojama loma abu valstu sadarbībā šais jomās un virzībā uz atbrīvošanos no totalitārās pagātnes. Uz šī dokumenta pamata sākās jaunu sadarbības formu meklējumi garīgajā sfērā.

Bija pasludināts mērķis: „padziļināt demokrātiskos iekarojumus, noņemt visus šķēršļus cilvēku radošas pašrealizācijas ceļā, radīt apstākļus plašu darbaļaužu masu saimnieciskās, politiskās, sociālās iniciatīvas attīstībai, visas katra pilsoņa individuālo spēju un talantu bagātības pielietošanai.” Deklarācijā gāja runa par abu partiju kopdarbības garīgā sfērā demokratizāciju. To vienlīdzīgo partneru attiecību raksturam bija jākalpo abu tautu „tālākai tuvināšanai, savstarpējās cieņas nostiprināšanai un interešu vienai par otru padziļināšanai”. Bija iecerēts radīt apstākļus „ievērojamai tiešo kontaktu paplašināšanai starp cilvēkiem, ģimenēm, darba kolektīviem, zinātnes un kultūras iestādēm, skolām un augstskolām, starp PSRS apgabaliem un PTR vojevodistēm.” Tam bija pozitīvi jāietekmē abu valstu virzība uz atbrīvošanos no totalitārās pagātnes. Tika stādīts uzdevums veicināt ilglaicīgās sadarbības formas zinātniskajos pētījumos, pastāvīgus kontaktus starp speciālistiem, iniciatīvas, virzītas uz PSRS un PTR sabiedrisko attiecību pētnieku efektivitātes paaugstināšanu. Abas puses paziņoja, ka tās piešķir lielu nozīmi abu valstu un tautu savstarpējo attiecību vēstures izpētei. Tajā nedrīkstēja būt „balto plankumu”. Tika uzsvērts: „Polijas un Krievijas tautu gadsimtiem ilgie sakari prasa dziļu izvērtējumu. Visām epizodēm, tai skaitā arī dramatiskajām, jāsaņem objektīva un precīza interpretācija no marksisma-ļeņinisma pozīcijām, kas atbilstu sasniegtajam mūsdienu zināšanu līmenim. Pirmkārt jāapliecina cieņa tam, kas stiprināja draudzību starp mūsu partijām un tautām, un jānosoda tas, kas tai kaitēja. Vēsture nedrīkst būt ideoloģisku spekulāciju objekts un iegansts nacionālistisku kaislību uzkurināšanai.”

Deklarācijas parakstīšana atdzīvināja padomju un poļu vēsturnieku darbu, tās izpildes gaitā ar uzdevumu novērst t.s. „baltos plankumus” tika radīta divpusēja komisija, kuru no Polijas puses vadīja profesors J. Mačiševskis, bet no padomju puses akadēmiķis G. Smirnovs.

Poļu puse izvirzīja savas vēlmes izskatīt tās vēsturiskās problēmas, kuras abās valstīs līdz tam pēc poļu viedokļa tika izskatītas nepilnīgi vai tendenciozi. Starp tām bija 1920. gada poļu-padomju karš, Polijas Komunistiskās partijas atļaišana, PSRS un Vācijas 1939. gada 23. augusta līguma slepenais protokols, padomju militārā akcija 1939. gada 17. septembrī un sekojošā poļu deportācija no Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijas, Katiņas lieta, Varšavas sacelšanās u.c. Iebildumu no padomju puses nebija, kaut šādas komisijas izveide un tās dienas kārtība bija izdevīga Polijas pusei – visi skatāmie kopējās Padomju un Polijas vēstures „baltie plankumi” skāra problēmas, kurās Polija tika pasniegta kā upuris, kamēr jautājumi, kuros Polijas valstij būtu jāatzīst sava vaina (centieni kolonizēt baltkrievu, lietuviešu, ukraiņu apdzīvotās teritorijas, no Krievijas impērijas viedokļa nodevīgās sacelšanās, politika, atklāts naidīgums pret PSRS, „prometeisma” veicināšana tās iekšienē u.c.) nebija šīs Komisijas diskusiju lokā. No padomju vadības viedokļa tam bija jāveicina uzticības pieaugumu starp abu valstu un valdošo partiju līderiem, kas labvēlīgi ietekmētu abu valstu attiecības. Tiešām, poļu sabiedrībā uz kādu laiku pieauga simpātijas pret Padomju Savienību. Taču vairāku gadu laikā abas puses virzījās dažādos virzienos. Poļu cerības, ka padomju puse uzņemsies visu vainu par sarežģījumiem abu valstu attiecībās, nepiepildījās. Padomju pētniekiem valsts vadība uzstādīja uzdevumu risināt visus strīdīgos jautājumus tā, lai noņemtu

pastāvošās ideoloģiskās pretrunas. Dažādu maz- vai nezināmu faktu piesaistei bija jākalpo „proletāriskās sadarbības”, „kopējo cīņu līdzgaitniecības”, „sociālistiskā internacionālisma” tradīciju stiprināšanai, nevis patiesības noskaidrošanai, jo tā varētu tikai uzjundīt Polijā pretpadomju noskaņojumus. Piemēram, kad poļu puse īpaši akcentēja Katiņas lietu, daļa padomju vadītāju vēlēās padomju gūstekņu lielā skaita bojā eju 1919.–1921. gada notikumos pretnostatīt poļu upuriem Katiņā. Turpretī poļu puse nekādi nevēlēās atzīt savas valsts vainu gūstekņu nāvē. 1987.–1990. gados abu pušu zinātnieku pūļu rezultātā virknē vēstures problēmu izdevās izstrādāt kopējas pozīcijas, citās – tās tuvināt. Tā, kopīgi tika secināts, ka J. Pilsudska gājiens uz Kijevu 1920. gada pavasarī bija agresija, kaut arī, kā norādīja poļu vēsturnieki, formāli to attaisnoja līgums ar S. Petļuru. Tika konstatēts, ka pretrunīgi veidojās padomju ārpolitika. Tā, ja KSFPAR Ārlietu tautas komisariāts deklarēja poļu tautas tiesības uz pašnoteikšanos, tad citas instances orientējās uz pasaules revolūcijas veicināšanu kā Polijā, tā arī ārpus tās.

Rezultāts, kurš apmierinātu abas puses, tā arī netika sasniegts. Kopīgā PSRS un PTR vēsturnieku komisija beidza darboties 1990. gadā sakarā ar PTR pastāvēšanas beigām.

1988. gadā tika publicēti Sabiedrisko zinātņu akadēmijas (*Akademia Nauk Społecznych*) pie PASP CK zinātnieku pētījumi, kuri parādīja, ka vecais PASP sabiedrības un valsts vadības modelis, kurš balstījās uz partijas visaptverošo varu, līdzdalību visur un atbildību par visu vairs nekādi neatbilst dzīves prasībām. Tika uzsvērtā nepieciešamība nodalīt partijas un valsts iestāžu kompetenci, nodot visu varu pilnībā tautas pārstāvniecības iestādēm, radīt demokrātiskus tautas gribas izpausmes un realizācijas mehānismus. Partija ar savu biedru starpniecību pārstāvniecības un valsts iestādēs varēja cīnīties par vadošās lomas saglabāšanu, taču jānotiek tam bija atbilstoši likumiem. Tāda pieeja liecināja par poļu sabiedrībā notikušajām kardinālajām izmaiņām politiskajos uzskatos.

Tomēr reālie sociāli-politiskie procesi Polijā apsteidza to teorētisko analīzi, ko veica zinātnieki. Vēsture neatstāja PASP laiku zinātnieku izstrādāto ieteikumu realizācijai. Tā zaudēja varu un 1989. gada septembrī bija spiesta sevi pašatlaist. Kā norādījusi poļu vēsturniece A. Magerska ar 1989. gadu visa „oficiālā, marksistiskā redzējuma” koncepcija „apdzisa”. Tāda bija cena, ko PASP nācās maksāt par sākotnējo izteikto dogmatismu, vēlāko konservatīvismu, sekošanu padomju paraugiem, kā arī par sabiedrisko zinātņu attīstības bremsēšanu.

Kā secinājis poļu historiogrāfijas pētnieks no Krievijas A. Soldatovs, pēc padomju modeļa veiktā vēstures zinātnes reforma tikai formāli simbolizēja jaunās kārtības uzvaru, un daudzi pētnieki, kuri centās izvairīties no historiogrāfijas ideoloģizācijas, marksismu kā metodoloģiju saprata radoši. Neraugoties uz politisko konjunktūru, vēsturiskā zinātne PTR turpināja attīstīties, un tās ietvaros bija iespējami auglīgi pētījumi, ievērojot stingrus zinātniskus standartus. Daudzi no šiem darbiem laika gaitā nav zaudējuši aktualitāti.

Polijas historiogrāfijā līdz šim vēl nav izveidots vienots viedoklis par vissarežģītāko „kultūras revolūcijas” problēmu Polijā, tās kultūras „sovjetizāciju” vai „staļinizāciju”.

Ja PTR laikā poļu sabiedrisko zinātņu pārstāvji runāja par Polijā sekmīgi veiktu kultūras revolūciju, pēc varas sistēmas maiņas mainījās arī poļu vēsturnieku vērtējumi. Tā, T. Rošovskis, kura sagatavotais Polijas vēstures apcerējums XX gadsimta 90. gados bija rekomendēts kā mācību grāmata skolām, klaji negatīvi vērtēja visu, kas bija izdarīts kultūras jomā PTR pastāvēšanas laikā. D. Jarošs monogrāfijā „*Polacy a stalinizm 1948–1956*” (Poļi un staļinisms 1948–1956, 2000) secinājis, ka kultūras revolūcija Polijā bija mīts. Viņš nesaskatīja nekādas pozitīvas sekas pārvērtībām kultūrā. H. Slabeks uzskatīja, ka PTR gados notika tikai valsts, bet ne visas sabiedrības sovjetizācija. (Tiesa, jau minētais D. Jarošs,

balstoties uz tūrisma nozares PTR izpēti, pauž pretēju viedokli, proti – staļinisma politika nesa savus rezultātus masu kultūrā, tajā norisa ideoloģizācija, kolektīvisma ieviešana masu apziņā.)

E. Kohanovičs norāda, ka PTR radītā sistēma nespēja izaudzināt „jauno cilvēku”, pats termins „jaunais” cilvēks bija mīts, bet cilvēki nebija plastelīns, no kura kaut ko varēja izveidot. Pēc viņa domām, problēma bija ne sociālisma sistēmā, bet apstākļi, ka poļi nebija „materiāls”, viņus nevarēja salauzt. (Šī darba autoram gan jāsaka, ka ikviena no tautām, kuras tādā vai citādā ceļā bija pieņēmušas „sociālismu”, no sava vidus radīja arī tā pretiniekus un, nobriestot apstākļiem, atteicās no tā. Poļu vairākums 80. gadu nogalē plaši atbalstīja savus „sociālisma” pretiniekus, taču cik lielā mērā to noteica viņu vēsturiskā pieredze, bet cik lielā mērā valstī pastāvošā „reālā sociālisma” aizstāvju un realizētāju pieļautās kļūdas, ir grūti spriest. Katrā ziņā, nav pamata tēlot poļus kā dzimušus antikomunistus.)

Daži poļu vēsturnieki apgalvo, ka tieši poļu tieksme pēc neatkarības piespiedusi PSRS pēc II pasaules kara piekāpties Polijai vairāk kā citām Austrumeiropas valstīm, kad runa gāja par poļu kultūru, dzīves veidu, personīgās un sabiedriskās brīvības pakāpi. Šis secinājums nav pārliecinošs, tas nav pierādīts ar salīdzinājumiem ar citām Austrumeiropas valstīm. Var jau strīdēties, kur bija vairāk brīvības – V. Gomulkas vadītajā Polijā vai J. Kadara vadītajā Ungārijā utt. Taču ne velti paši poļi PTR laikā teica, ka viņiem ir visjautrākā baraka „sociālistiskajā” nometnē. Arī PSRS citu t.s. „sociālistisko” valstu lietās kultūras un dzīves veida, personīgo brīvību jomā iejaucās mazāk nekā sociālekonomiskajos jautājumos. To noteica marksistiskais materiālās bāzes un sociālās virsbūves attiecību vērtējums.

Pēc poļu pētnieka A. Korzona vērtējuma poļu kreisās varas iestādes pirmajos pēckara gados tūlīt pēc nodibināšanās centās ieviest Polijā padomju kultūru „tikai ierobežotā apjomā, ar zināmu piesardzību”, jo „jaunās varas iestādes nevēlējās pilnībā atsegt valstī notiekošo pārmaiņu mērķus, kuri kultūras jomā skanēja kā radošo uzdevumu pakļaušanu jaunas sabiedrības celtniecības uzdevumiem.” Tā A. Korzons pēc būtības t.s. “tautas demokrātijas” 1944.–1947. gada etapu Polijas vēsturē uzskata par rūpīgi slēptu sazvērestību, kurā tika maskēti pie varas nonākušo mērķi. Dotās grāmatas autors tam nekādi nevar piekrist. Kā rādīts 4.1. apakšnodaļā, padomju politiskā un arī ideoloģiskā spiediena pieaugums bija meklējams starptautiskās situācijas izmaiņās pasaulē, aukstā kara izraisīšanās procesā. Tas nevarēja neietekmēt arī poļu varas iestāžu politisko kursu, arī kultūras politiku.

Mūsdienās arī atsevišķās kultūras jomās PTR gados sasniegtais saņem galvenokārt kritisku vērtējumu. Piemēram, runājot par PTR sociālistiskā reālisma ietekmē radītajiem kinovaroņiem, P. Zvezdkovskis uzsvēris, ka sociālistiskais reālisms radīja varoņus, kuri bija sveši poļiem, poļu mentalitātei un neatbilda tās raksturam. Jāpiekrīt, ka „poļu kino skola”, neraugoties uz savām īpatnībām, nacionālo raksturu, nespēja pilnībā izvairīties no sociālistiskā reālisma ietekmes, taču reizē jānorāda, ka tas netraucēja tai gūt poļu un ārzemju skatītāju atzinību.

Daudzi poļu pētnieki sliecas uz viedokli, ka staļinisms Polijā, atšķirībā no tās pašas sistēmas PSRS, nepastāvēja tik ilgi, lai iznīcinātu poļu tradicionālos garīgos pamatus un viņos izveidotos pilnīgi jauns pasaules uzskats. Tam var piekrist. Kaut pastāv aplēses, ka PTR ap 55% skaitliski izaugušās inteliģences nāca no strādnieku un zemnieku aprindām, jāsaka, ka PSP/PASP realizētā strādnieku šķiras un zemnieku inteliģences, kura būtu

uzticama savām sociālajām saknēm, veidošanas politika ilgtermiņā bija lemta neveiksmei. Ir nācies lasīt poļu publicistu apgalvojumus, ka "J. Staļinam un vēlākajiem padomju vadītājiem neizdevās poļus pielīdzināt padomju cilvēkiem, gluži tāpat kā pirms viņa cariem nebija izdevies viņus pārkrievot", kaut nav nekādu pierādījumu tam, ka "J. Staļins un vēlākie padomju vadītāji" un "cari" gribējuši sasniegt viņiem pierakstītos mērķus. Acīmredzot šādiem apgalvojumiem pēc to izteicēju domām bija jākalpo poļu nacionālā prestiža stiprināšanai.

Šī darba autoram vissimpātiskākā šķiet poļu vēsturnieka M. Kulas pieeja kultūras attīstības vērtējumam PTR gados. Šis autors, piekrītot daudziem negatīviem vērtējumiem par tās vai citas kultūras nozares attīstību, norāda arī uz daudziem pozitīviem sasniegumiem, noraida domu, ka PTR valdīja totalitārisms, jo poļu intelektuāļi ne tikai varēja apmeklēt ārzemes, bet arī dzimtenē aktīvi piedalīties sabiedriskajā dzīvē, neraugoties uz viņu uzskatu atšķirībām no oficiālā PASP viedokļa. M. Kula neattaisno PTR, bet aicina rūpīgi pētīt sabiedrības un tās mentalitātes vēsturi.

Jāuzsver arī, ka atšķirībā no sabiedrisko zinātņu un literatūras jomām, mūsdienu vērtētāji daudz mazāk kritisku piezīmju spēj izteikt, piemēram, drāmai un mūzikai, nemaz nerunājot par eksaktajām un dabas zinātnēm. Bez PTR gadu sasniegumiem kultūras jomā mūsdienu Polijas attīstība nav iedomājama. Patiesa objektivitāte prasa atšķirt graudus no pelavām. Pēdējās dzīves vējš aizpūtīs, bet pusgadsimta laikā Polijā radītās kultūras vērtības saglabāsies.

4-6

„Sociālisma” perioda loma Polijas vēsturē.

Doktrīnām ir tā priekšrocība, ka tās atbrīvo no nepieciešamības domāt.

Eduards Erio (*Édouard Marie Herriot*)

Dažreiz ir vērts kļūdīties, kaut vai tikai tāpēc, lai zinātu, kāpēc nevajadzēja to darīt.

Konfūcijs (孔子).

Revolūcijas nekad vēl nav atvieglājušas tirānijas nastu, bet tikai pārcēlušas to uz citiem pleciem.

Džordžs Bernards Šovs (*George Bernard Shaw*)

Katra revolūcija iztvaiko un atstāj aiz sevis jaunas birokrātijas gļotas

Francs Kafka (*Franz Kafka*)

Pēc Amerikas atbrīvošanas kara nāk vilšanās literatūra: šī valsts, ko esam nodibinājuši, nav tā, ko gribējām nodibināt! Tas pats ir pēc Franču revolūcijas, Angļu revolūcijas, Krievijas revolūcijas – visur, jebkurā vēstures pagriezienā.

Ar to ir jāreķinās, tas ir vēstures fakts.

Pēteris Krupņikovs

Politika ir pārāk nopietna lieta, lai uzticētu to politiķiem.

Šarls de Golls (*Charles André Joseph Marie de Gaulle*)

Pagātne ir jāpārzina nevis tāpēc, ka tā ir pagājusi, bet tāpēc, ka aizejot pagātne neatbrīvo mūs no sekām, ko tā radījusi.

Vasilijs Kļučevskis (*Василий Осипович Ключевский*)

Vēsturiskajā politikā mums ir tendence: it kā mēs [poļi] ne pie kā nebijām vainīgi.

Protams, tie ir vēsturiski meli.

Ādams Mihņiks (*Adam Michnik*)

Pārliecības stingrība biežāk liecina par domas inerci, nevis domāšanas pēctecību.

Vasilijš Kļučevskis (*Василий Осипович Ключевский*)
 Ideju cīņā iet bojā cilvēki.
 Staņislavs Ježijs Lecš (*Stanisław Jerzy Lec*)
 Nejaušs mazs procesa etaps var būt pretrunā visa procesa gaitai.
 Mihails Vellers (*Михаил Иосифович Веллер*)
 Katra slota pakāpeniski pati nodriskājas.
 Staņislavs Ježijs Lecš (*Stanisław Jerzy Lec*).
 Kas neaug, tas pūst.
 Aleksandrs Bezborodko (*Александр Андреевич Безбородко*)
 Vienīgā patiesā reālā kļūda – nelabot savas iepriekšējās kļūdas.
 Konfūcijs (孔子)
 Vārds „progress” nekad nav nozīmējis ideālu pilnību. Moriss Drions
 (*Maurice Druon*)
 Kurš saka A, tam nav jāsaka B. Viņš var arī saprast, ka A sakot, viņš ir kļūdījies.
 Bertolts Brehts (*Bertolt Brecht*)
 Pareizais un nepareizais ir relatīvi jēdzieni. Tas, kas vakar bija pareizs, šodien var būt
 nepareizs. Un otrādi...
 Nils Velšs (*Neale Donald Walsch*)
 Sociālisms uzvarēs nevis tāpēc, ka tam ir taisnība, bet gan tāpēc, ka tā pretinieki kļūdās.
 P. Čaadajevs (*Пётр Яковлевич Чаадаев*)
 Mēs nevaram prasīt, lai lielie mērķi, kurus mēs cenšamies panākt, tiktu sasniegti
 tieši mūsu dzīves laikā.
 Oto fon Bismarks (*Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen*)
 Ja jūs nodzīvosiet pietiekami ilgi, tad redzēsiet, ka ikviena uzvara pārvēršas par sakāvi.
 Simona de Bovuāra (*Simone de Beauvoir*)
 Sapnis par taisnīgu komunistisku iekārtu nekad nemirs, lai cik arī to tagad nemīdītu kājām.
 Tas kļūs par realitāti citā vēstures spirāles vītnē.
 Džordžs Bleiks (*George Blake*, īstais uzvārds — *George Behar*)

Pēc „sociālistiskās” iekārtas nomaiņas Polijā (un arī ārpus tās) ir izskanējuši dažādi viedokļi par 1944.–1989. gadu perioda, ko tolaik parasti dēvēja par Tautas Poliju, lomu valsts vēsturē. Lielākoties tie ir atkarīgi no vērtētāju politiskās nostājas.

Mūsdienu poļu vēsturnieku vidū dominē uzskats, ka 1944.–1989. gads bija īpašs periods Polijas vēsturē, ko K. Kerstena savulaik raksturoja šādi: „[...] 45 gadus ilgā komunistu varas vēsture jāskata savstarpēji caurvītu faktoru: kultūras pamata, ieviestās sociālās kārtības ideoloģisko premisu un ārējās atkarības kontekstā. Tas attiecas uz katru sociālās realitātes segmentu. Šajā ziņā PTR ir viens no posmiem valsts vēstures garajā ķēdē. Noteikti īpašs posms; bet arī Polijas situācija pēc Otrā pasaules kara bija bez precedenta.”

Polijas Tautas republikas pastāvēšanas laikā pie varas esošie politiķi, valdošo komunistisko ideoloģiju atbalstošie sabiedrisko zinātņu pārstāvji uzsvēra tajā gūtos panākumus gan materiālajā, gan garīgajā sfērā, bet tās kritika izskanēja galvenokārt no poļu diasporas ārzemēs. Tolaik Polijā un visā „sociālisma” sistēmā valdošo uzskatu, uzstājoties PASP IX ārkārtējā kongresā 1981. gada 14. jūlijā, izteica PSKP CK Politbiroja loceklis V. Grišins, uzsverot to pozitīvo, ko „devis sociālisms Polijai”.

Kā pirmo viņš minēja „poļu valsts neatkarības un suverenitātes nodrošināšanu, teritoriālās problēmas galīgu atrisināšanu”, jo poļu tauta pirmo reizi ieguvusi iespēju brīvi dzīvot un

attīstīties „savas dzimtenes pirmatnējās zemēs, robežās, droši garantētās ar valsti – Varšavas līguma dalībnieču apvienoto varenību.”

Kā otrs lielisks sociālisma sasniegums tika nosaukts „zemes revolucionāra pārveide”: „Tautas vara uz visiem laikiem izbeidza šķirisko jūgu, nostiprināja sabiedrisko īpašumu uz galvenajiem ražošanas līdzekļiem, ieveda Poliju pasaules industriālo valstu pirmajā desmitniekā, pacēla no gruvešiem galvaspilsētu un citas pilsētas, nodrošināja nacionālās kultūras, darbaļaužu dzīves līmeņa uzplaukumu. Trijos ar pusi gadu desmitos bija izdarīts tas, kam citos sociālajos apstākļos būtu nepieciešami gadsimti.”

Beidzot, treškārt, „Polija, kura agrāk bija imperiālistisko valstu spēles priekšmets”, kļuvusi par „autoritatīvu un cienījamu starptautiskās sadraudzības locekli”. Ieejot “sociālistisko” valstu ģimenē, tā ienesusi cienīgu ieguldījumu mūsdienu Eiropas veidola formēšanā. “Sociālisms” nodrošinājis Polijai pašu svarīgāko dzīves vērtību – ilgstošu mieru.

To visu Polijai devusi ne buržuāzija un muižnieki, ne nacionālistiskās u.c. partijas, kuras pirms kara cīnījās par varu un galu galā noveda valsti pie nacionālas katastrofas, bet gan „strādnieku šķira un tās komunistiskais avangards”.

Autoram uzreiz gan jāsaka, ka šajā „sociālisma” apoloģijā bija tikai daļa patiesības.

Vispirms jākonstatē, ka „sociālisma” gados „poļu valsts neatkarība un suverenitāte” bija ierobežota, ko īpaši skaidri parādīja PSRS vadības iejaukšanās Polijas iekšējās lietās 1956. gadā. Ja pirmskara Polijas neatkarību un suverenitāti praktiski nevarēja apšaubīt (to darīja tikai PSRS un komunisti), tad PTR šai ziņā atradās slīktākā stāvoklī, tās zināmo atkarību no PSRS redzēja visa pasaule. Par „teritoriālās problēmas galīgu atrisināšanu” Polijai bija jāpateicas nevis „sociālismam” kā tādām, bet gan spēku samēram Otrā pasaules kara noslēguma posmā starp tā uzvarētājvalstīm: tolaik staļinisko PSRS un Rietumu lielvalstīm.

Arī lai nodrošinātu ilgstošu mieru Polijai nebija obligāti jābūt Varšavas līguma dalībvalstu vidū. Ja ne pasaules sašķeltība aukstā kara (1946–1991) gados, kura izraisīšanu sekmēja kā Rietumvalstu, tā PSRS ambīcijas, militāri-politisko bloku sistēmas vietā varēja izveidoties pavisam cita, iespējams, vispasaules drošības sistēma.

Pēc Otrā pasaules kara tik tiešām notika Polijas „revolucionāra pārveide”. Pirms kara “sanācijas” režīma sociālpolitiskās un ekonomiskās iekārtas ietvaros bez būtiskām pārmaiņām valsts dzīvē tādās pārveide nevarēja notikt. Taču tas nenozīmē, ka šādi vai pat lielāki panākumi netiktu gūti, ja valsts attīstītos pa citiem alternatīviem ceļiem. „Šķirisko jūgu”, kāds tas pastāvēja pirmskara Polijā, principā varēja likvidēt arī demokrātiska iekārta. Staļiniskās plānveida industrializācijas vietā strauja rūpniecības attīstība varētu notikt, kā to rāda citu valstu piemēri, arī brīvā tirgus apstākļos. Sagrauto pilsētu atjaunošanai un tautas dzīves līmeņa celšanai arī nebija nepieciešama demokrātijas ierobežošana, “sociālistiska” plānveida saimniecības ieviešana.

Pašā Polijas Tautas republikā par tās vēsturi izdotā literatūra gan bija visai plaša, taču lielākais vairums īpaši politiskajai vēsturei veltīto darbu pēc perioda beigām neizturēja laika pārbaudi un šī poļu historiogrāfijas daļa ir rūpīgi jāpārskata. No PTR izdotajām grāmatām savu zinātnisko vērtību ir saglabājušas K. Kerstenas, H. Slabeka un vairāku citu autoru monogrāfijas par sociālekonomisko vēsturi. Lielākajā daļā politiskajai vēsturei veltītajos darbos (tostarp daudzās grāmatās par valdošās partijas – PASP vēsturi), iekļautos faktiskos materiālus, rakstot jaunus darbus par tām pašām tēmām, var izmantot tikai pēc rūpīgas pārbaudes un izvērtēšanas. Īpaši tas sakāms par darbiem, veltītiem 1948., 1956., 1968., 1970., 1980–1989. gadu krīzēm.

Pēc 1989. gada „sociālistiskās” Polijas politiskās vēstures pārskatīšana visspilgtāk redzama mēģinājumos uzrakstīt monogrāfijas un apcerējumus par minētajiem krīzes gadiem.

Tiesa, jau PTR pastāvēšanas gados pašā Polijā kā reakcija uz vienpusīgajiem „reālā sociālisma” aizstāvju apgalvojumiem tika izteikti ne mazāk vienpusīgi pretēji uzskati. Tā, jau 1980.–1982. gadā politiskās opozīcijas pārstāvji, kuri paši sevi sauca par „brīvības cīnītājiem”,

cenšoties pierādīt valsts iedzīvotājiem radikālu pārmaiņu nepieciešamību, noniecināja panākumus, kurus Polija bija sasniegusi gadu desmitu laikā pēc PTR nodibināšanas. Arī turpmāk 80. gados akūtas sociālekonomiskās un politiskās krīzes apstākļos, ar saukli „attīrīt Polijas vēsturi no meliem” tika mēģināts izsvītrot Tautas Polijas sasniegumus, PTR un PASP neapstrīdamo ieguldījumu progresīvu sociālekonomisko un politisko pārvērtību salīdzinājumā ar pirmskara Poliju īstenošanā. Saprotais, ka pēc politisko režīmu maiņas pārsvaru Polijā guva šī otrā tendence.

Jāsaka, ka katra jauna politiskā režīma ideoloģija vairāk vai mazāk balstās uz iepriekšējā režīma, to atbalstījušo spēku demonizēšanu. Agrākie valdītāji, to sabiedrotie un atbalstītāji tiek attēloti kā pasaulē lielākais ļaunums. Protams, tiek ņemtas vērā jauno sabiedroto intereses. Pret tiem pārmetumi par pāridarījumiem pagātnē vai nu vispār netiek vērsti vai ir daudz maigāki. Tāda bija PTR ideoloģija, nav izņēmums arī jaunās Polijas ideoloģija. Šodien poļu lasītāji šādus piemērus atrod vai ik katrā ikdienas avīzes numurā.

Noteikti jāievēro, ka Polijā, kā nevienā citā Austrumeiropas valstī milzīga loma bija un ir cilvēku vēsturiskajai atmiņai. V. Jaruzeļskis (1987. gada jūlijā) rakstīja par tiem tūkstošiem poļu, kuri 1939.–1941. gadā PSRS tika represēti un izsūtīti uz tās iekšieni, ka „vairākums no viņiem pēc kara atgriezās dzimtenē, kā likums, izjūtot cieņas jūtas pret padomju tautas patriotismu un gatavību pašuzupurēties, saglabājot atmiņā daudzās viņiem izrādītās cilvēciskā siltuma un labvēlības izpausmes.” Taču acīmredzot šie cilvēki atmiņā saglabāja arī staļiniskās padomju sistēmas viņiem nodarītās netaisnības. Vienos, kā pašā V. Jaruzeļskī, pārsvaru ņēma izpratne, ka bez PSRS uzvaras karā poļu tautas vairākums tiktu iznīcināts, Polijas valsts nekad vairs neatdzimtu. Šādiem cilvēkiem pēckara savienība ar Padomju Savienību kā PTR politikas stūrakmens bija apzināta atteikšanās no sāncensības un vasaļa pozīcijas pieņemšana.

Citos saprāta balsi nomāca emocionāls sašutums par pārestībām, kuras nācās izciest poļiem un Polijai ne tikai no Vācijas, bet arī Krievijas/PSRS puses. Tāpēc ir saprotama emocionāli sakāpinātā daudzu poļu nelabvēlīgā, pat naidīgā attieksme pret visu, kam bija un ir kāds sakars ar „Polijas apspiedēju Krieviju”, „staļinisko PSRS” un tās atbalstītājiem pašā Polijā. Taču šādu emocionāli sakāpinātu pozīciju nekādi nevar nosaukt par pilnībā objektīvu.

Polijā tika veikti mēģinājumi juridiski pieņemt un nostiprināt klaji negatīvus vēsturiskā „sociālisma” posma vērtējumus, kas gan nevarēja būt sekmīgi. Kaut 1998. gada 19. jūnijā Polijas Republikas Seims pieņēma rezolūciju, kas nosodīja „totalitāro komunistisko” sistēmu un deklarēja, ka komunistiskā diktatūra „Polijai tika uzspiesta ar vardarbību, pret tautas gribu”, no vēsturiskā viedokļa to nevar uzskatīt par korektu. Būs grūti atrast pasaulē kādu valsti, kuras dibināšanas gaitā lielāka vai mazākā mērā nav bijusi pielietota vardarbība (pat t.s. „nevardarbīgās pretošanās” ceļā radītajās). Zaudētāji vienmēr runā par savu pretinieku vardarbību. Nevienas valsts iekārta nav iedibināta ar visas “tautas” atbalstu. Parasti tās vai citas valsts, tās vai citas iekārtas piekritēji sākotnēji sastāda mazākumu, cīņas gaitā pārvar pretiniekus un īsteno savu mērķi ar vai arī bez „tautas” vairākuma atbalsta. Fakti rāda, ka Polijā uz laiku (apmēram no 50. gadu otrās puses līdz 70. gadiem) poļu komunisti bija panākuši ja ne tautas vairākuma atbalstu, tad vismaz tā samierināšanos ar pastāvošo varu. Jāatzīmē, ka faktiski arī „sanācijas” režīma apoloģēti nevar pierādīt, ka viņiem piederēja „tautas” atbalsts, nevis “tautas” samierināšanās ar to. Pat mūsdienās pie varas esošie Polijas politiķi nevar apgalvot, ka viņus atbalsta “tauta”, ja vēlēšanās piedalās vien ap pusi vēlētāju. (Parlamenta vēlēšanās piedalījās 1991. gadā 43,2%, 1993. – 52,1%, 1997. – 47,9%; 2001. – 46,3%, 2007. – 53,9%, 2011. – 48,9%,

2015. – 50,9%, 2019. – 61,7% vēlētāju. Tikai nedaudz augstāka ir poļu vēlētāju aktivitāte valsts prezidenta vēlēšanās, tā svārstījās no 49 līdz 64,7%.)

Pēdējos gados poļu historiogrāfijā plaši izplatījies viedoklis, kas 1944.–1989. gadus uzskata tikai par Polijas okupācijas periodu, ko īstenoja „ļauņuma impērija”, „Polijai naidīga lielvalsts” – PSRS. Visradikālākais savā vērtējumā bija vēsturnieks T. Štrembošs: „PTR visā tās pastāvēšanas laikā bija Polijas okupācijas forma, tā nebija ne neatkarīga, ne suverēna valsts. Tās totalitārā sistēma palīdzēja atņemt Polijas valstij un cilvēkiem neatkarību un brīvību.” Visas sadarbības formas ar šo režīmu viņš uzskatīja par „kolaborāciju”. Dažreiz tā bijusi politiskā kolaborācija, dažreiz – neizbēgama ikdienas kolaborācija.

Šo apgalvojumu nebalsta vairāk vai mazāk padziļināta toreizējo Padomju Savienības un Polijas attiecību analīze, un termins „padomju okupācija” tiek lietots kā neapstrīdams un acīmredzams postulāts, kas it kā neprasa nekādus pierādījumus. Poļu žurnāliste V. Ksendžeka ir konstatējusi: „Tagad plašsaziņas līdzekļos visi Polijas Tautas republikas perioda sasniegumi tiek noliegti vai noklusēti, un tiek uzspiests stereotips, ka tajos gados mēs dzīvojam nepilnvērtīgā valstī. Tiek mēģināts saistīt kara stāvokli, baznīcas aizliegumu, dzelzs priekškaru ar šo periodu, lai padarītu PTR par ļaunuma simbolu. Turklāt tas nav galēji labējais diskurss, tā ir politiskais meistrojums [galvenā straume – V. Š.] Un, ja vecākā paaudze to klausās un smejas, jaunākā šo tēlu uztver kā patiesību. Aizsardzības mehānisms ir ļoti vājš, ir tikai daži plašsaziņas līdzekļi un sociālo mediju grupas, kas iebilst pret vēstures viltošanu.” Jau tagad ir izaugusi poļu paaudze, kura neko nezina par Tautas Polijas periodu savas valsts vēsturē, kuri nezina, kā pēc kara Polijā ar PSRS palīdzību tika atjaunota rūpniecība, celtas kuģu būvētavas, rūpnīcas utt. Ja par to kādreiz kāds ieminas, uzreiz rodas jautājums: kāpēc tas bija vajadzīgs „padomju okupantiem”? Turklāt var rasties vēl viens jautājums: kāpēc tieši pēc „okupantu” aiziešanas Polijai neizdevās saglabāt visas šīs rūpnīcas un kuģu būvētavas, ļaujot daudz-kam kļūt par lūžņiem?

Mūsdienās var izdalīt trīs galvenās pieejas „sociālisma” posma Polijas vēsturē izvērtēšanā.

Pirmā uzskata atbalstītāji uzsver revolucionārās varas izveidošanas objektīvo raksturu, tās plašo sociālo bāzi, sociālisma attīstības dzīvotspēju, bet sociālās krīzes valstī izskaidro ar realitātē notikušo sociālisma principu izkropļošanu, kas arī izraisīja konfliktu starp varas iestādēm un sabiedrību.

Daži vēsturnieki krīžu izcelsmes avotus saskata poļu komunistu veiktajā varas uzurpācijā, kura notika ar PSRS atbalstu un kura izraisīja poļu sabiedrības lielu pretestību. Viņi atzīst alternatīvu attīstības ceļu pastāvēšanu pēckara Polijā, tomēr uzskata, ka tolaik iedibinātais tautas demokrātijas modelis spēja realizēt sabiedrības vairākuma intereses. Krīzes attiecībās starp varas iestādēm un lielu tautas daļu tiek vērtētas, kā poļu komunistu vadības partijiska dogmatisma un sektantisma, šauras šķiriskas politikas realizācijas rezultāts.

Lielāka ietekme tomēr ir uzskatam, ka „sociālisma” krīze un tā sabrukums Polijas Tautas republikā ir pašas komunistu autoritārās (tiek lietots arī termins – totalitārās) varas „iedzimtais grēks” (latīņu *originale peccatum*), kas kļuva par pamatu varas un sabiedrības konfliktam jau pirmajos pēckara gados, un tikai uz laiku varēja tikt pieklusināts ar vardarbīgiem līdzekļiem un ideoloģisku sabiedrības apziņas „skalošanu”.

Ilustrācijai var minēt triju poļu vēsturnieku: A. Pačkovska, V. Rošovska un A. Čubinska viedokļus.

Visi trīs autori uzskata, ka sistēmu, kas Polijā pastāvēja kopš 1944. gada, tai uzspieda Maskava.

V. Rošovskis un A. Pačovskis nepiekrīt vēsturnieku un politologu, kas bija saistīti ar Polijas galēji labējiem politiskajiem grupējumiem, viedoklim, ka Polija faktiski atradās padomju okupācijā (ši viedokļa atbalstītāji to sauc par „īpašo okupāciju”), taču viņi nevēlas atzīt terminu „ierobežota suverenitāte” un stāv tuvāk viedoklim, ka suverenitāte var būt pilnīga vai tās vispār nav. Tā, V. Rošovskis, nevēloties atzīt „sociālistiskās” Polijas valsts suverenitāti, raksta: „Pēc kara radās vasaļvalsts. Tai, protams, bija valstiskuma atribūti. Tai bija sava vara – varbūt, arī ne vēlēja, bet pēc 1956. gada, bez šaubām, pašu poļu. Tā tika atzīta starptautiskajā arēnā. Bet, neskatoties uz to visu, tā bija vasaļvalsts, nepilnvērtīga, nedemokrātiska. Kas pār mums valdīja – tas tika noteikts Kremlī. Kāda mums bija iekārta – izlēma Kremlī. Kādas bija savienības – tāpat. Mums mainīja konstitūciju, un mēs pēkšņi uzzinājām, ka savienība ar PSRS ir konstitucionāls labums.” V. Rošovskis PTR uzskata par totalitāru valsti, kaut arī represijas tajā bijuša izvērsta mazākā mēra nekā citās padomju bloka valstīs. Tautas Polijas vēsturi V. Rošovskis sliecas uzskatīt gandrīz vai par civilizācijas regresa laiku. A. Pačovskis šajā jautājumā ir mērenāks. Viņš uzskata, ka PTR valdošā sistēma evolucionēja. Taču abi autori uzskata, ka galvenā loma „sociālistiskās” sistēmas pastāvēšanā bija represijām. Tieši tās, viņuprāt, saturēja sabiedrību relatīvi mierīgā stāvoklī.

A. Čubinskis, neapšaubot to, ka Polijas Tautas republika nebija nedz pilnīgi brīva, nedz pilnīgi suverēna valsts, nenoliedzot arī represiju ietekmi uz valsts attīstību, norādīja, ka gadu gaitā „sociālistiskā” sistēma tomēr spēja iesakņoties un pēc 1956. gada saņēma ievērojamu atbalstu sabiedrībā, brīvības mērogi pieauga un suverenitātes ierobežojumi kļuva arvien mazāki. Polija no 1944. līdz 1989. gadam pamazām kļuva neatkarīga no PSRS, pārejot no atkarības uz zināmu autonomiju, stāvoklis tajā bija pat labāks nekā citās „tautas demokrātijās” valstīs. Sistēmu, ko savulaik sauca par reālo sociālismu, neskatoties uz visiem tās trūkumiem un izdarītajiem noziegumiem, A. Čubinskis joprojām atzina par soli civilizācijas attīstības virzienā. Viņš noraidīja uzskatu, ka Tautas Polija lielāko savas pastāvēšanas laiku ir bijusi totalitāra valsts. Totalitārisms, pēc viņa domām, beidzās 1956. gadā. Viņš arī uzsvēra nacionālo kreiso spēku nopelnus Polijas valstiskuma saglabāšanā, atzinīgi vērtēja Polijas valsts atjaunošanu PSRS aizbildnībā („tolaik nebija citas alternatīvas”).

Daudzi pētnieki PTR uzskata par valsti ar ierobežotu suverenitāti. Tiek lietoti tādi termini kā „satelītvalsts”, „impērijas robežapgabals”, „protektorāts”, „autonomā impērijas daļa” u.c. Interesanti, ka poļu komunist E. Ohabs, kurš 1956. gadā uz īsu brīdi bija Polijas Strādnieku partijas pirmais sekretārs kādā intervijā žurnālistei par pirmajiem pēckara gadiem (1944. līdz 1947.) teica „Meitiņ, ko gan tu saproti. Tā bija garnizonvalsts”. Poļu vēsturnieks P. Madajčiks komentēja: „Laikā no 1944. līdz 1947. gadam nepastāvēja neatkarīga Polijas valsts; faktiski tas bija otrs padomju okupācijas periods. Poļu komunistu nākšanai pie varas būtisks priekšnosacījums bija padomju militāro spēku un drošības policijas klātbūtne. [...] mums nebija nekādas teikšanas, lēmumus pieņēma Padomju Savienība.”

Interesantu pieeju demonstrēja poļu vēsturniece K. Kerstena, kura atšķīra terminus „suverenitāte” un „neatkarība”, norādot, ka pirmais – suverenitāte – izsaka juridisko statusu, bet otrais – neatkarība – faktisko statusu. K. Kerstena uzskatīja, ka valstij var „atņemt neatkarību un tomēr saglabāt suverenitātes pazīmes”.

Vēsturnieki un politologi A. Dudeks un A. Verblāns, politologs un filozofs B. Lagovskis savukārt uzsvēra PTR nepārprotami polisko raksturu, kaut arī ar ierobežotu suverenitāti.

Šī darba autors uzskata, ka, pieņemot vienu no minētajiem un noraidot citus uzskatus, vēsturiskās patiesības aina tiktu izkropļota. Sava taisnība ir atrodama visās izklāstītajās nostādnēs, tāpēc nevar absolutizēt nevienu no tiem. Taču īpaši jāvērsas pret krasī politizētām vēstures interpretācijām. Diemžēl mūsdienās Polijas vēsturnieki un publicisti parasti izskata visus ar Poliju saistītos notikumus nevis Eiropas vai pasaules politikas kontekstā, ņemot vērā

visaptverošu problēmu izpēti, bet tikai no šauri nacionālām pozīcijām, no Polijas vai pat tikai no poļu elites interešu viedokļa, nevēlas vai arī nespēj pieņemt citādi domājošo argumentus.

Kaut PTR suverenitāti noliedzošos spriedumos ir patiesības grauds, pēc autora domām **nevar viennozīmīgi apgalvot, ka Polija šajos gados nebija suverēna, neatkarīga valsts.**

Piekrītot, ka Tautas Polijas suverenitāte bija ierobežota, pakļauta veselas valstu grupas – t.s. „sociālisma nometnes” interesēm (tāda ir katras kādā blokā iesaistītas valsts suverenitāte), nevar piekrist tiem, kas vēsturiskas pieejas vietā izmanto fizioloģisku: salīdzinot valsts suverenitāti ar grūtniecību, apgalvojot, ka tāda vai nu pastāv vai arī nepastāv.

Apgalvojumam par to, ka PTR bija zaudējusi suverenitāti PSRS paspārnē un Varšavas bloka ietvaros, atbildējis jau poļu publicists un politiķis A. Vasiļevskis. Viņš 1984. gadā rakstīja: „Agrākie valstiskās neatkarības definējumi Polijai ir zaudējuši nozīmi tādā pat pakāpē, kā [...] VFR un citām atlantiskajām [domātas NATO blokā ietilpstošajām – V.Š.] „piefrontes” valstīm. Visur var vērot vienu un to pašu parādību – sakarus ar ārpasauli nosaka bloka solidārā politika, saglabājoties pilnīgai suverenitātei savā pašas teritorijā.”

Daudzi pētnieki uzskata, ka, izņemot nelielu staļinisma periodu, pēckara Polija noformējās kā valsts ar ierobežotu suverenitāti, bet tās robežas ar laiku paplašinājās. Strīdi šai jautājumā gan turpinās.

Pēc kara poļu komunistu vadītāji pieņēma ierobežotu suverenitāti cerībā, ka tā kļūs pilnīgāka. Pēc 1956. gada V. Gomulka, pēc 1970. gada – arī E. Gereks un 1980. gados – V. Jaruzelskis panāca ierobežojumu samazinājumu. T. Mazovecka valdība 1989. gadā sāka samazināt Polijas suverenitātes ierobežojumus līdz minimumam, līdz L. Valensa ieguva gandrīz pilnīgu. (Tiesa, pēc dažiem gadiem Polija atkal no daļas savas suverenitātes atteicās par labu NATO un ES.)

Pēc gadiem nu jau bijušais valsts prezidents V. Jaruzelskis atzina, ka PTR suverenitāte bija ierobežota, taču reizē pamatoti norādīja, ka ar katru gadu tā paplašinājās un 1980. gadu otrajā pusē situācija bija pilnīgi atšķirīga no tās, kura pastāvēja 1950. gadu pirmajā pusē. Viņš skaidri pateica: „Tā laika ģeopolitiskajā realitātē, mūsu zemē pastāvošās valsts iekārtas apstākļos Polija uzturēja optimālu kursu.” „Vai mūsu „austumu politika” varēja būt citāda? Vairākos praktiskos jautājumos, pieņemot dažus lēmumus – jā. Bet kopumā – nē.”

Poļu izsūtīšanas un ieslodzīšanas jautājumu kara un pēckara periodā pētnieks A. Gurjanovs ir norādījis: „Es dziļi nepiekrītu tēzei, ka 1944.–1989. gadā Polija tika okupēta. Tās suverenitāte bija ļoti ierobežota, bet uzskatīt, ka viss Polijas režīms balstījās uz padomju durkļiem, ir liels vienkāršojums. Polijā bija sava elite, kura uzskatīja, ka Polijas nacionālajās interesēs ir iztēlot sevi kā komunistus un būt draugos ar Padomju Savienību. Tās galvenā tēze bija: tie, kas iebilst pret draudzību ar PSRS, kaitē Polijas interesēm. Šī elite pirmkārt rūpējās par savu labklājību, bet tā balstījās uz ļoti plašu iedzīvotāju slāni, kurš tāpat rūpējās par savu labklājību.”

Arī mūsdienu poļu vēsturnieks un diplomāts A.D. Rotfelds protestē pret to, ka „dažās publikācijās viss, kas notika no 1944. līdz 1989. gadam, pilnībā tiek smērēts vienīgi ar melnu krāsu”. Starp citu, viņš arī pamatoti norādījis, ka „daudzi no tiem, kas raksta par šīm tēmām, nebūtu ieguvuši augstāko izglītību, ja vēstures arkls tolaik nebūtu uzaris Polijas sabiedrību tik dziļi. Rezultātā balsi ieguva tie slāņi, kas gadsimtiem ilgi piederēja izslēgto, atpalikušo skaitam, tika uzskatīti par vēstures mēsliem. Šīs vēstures arkls priekšplānā nostatīja slāņus, kas senākos laikos bija diskriminēti, īpaši zemniekus.”

Etiketes „padomju okupācijas zona”, „suverenitāti zaudējusi valsts” u.c., ko mūsdienās daudzi poļi vēsturnieki cenšas „pielīmēt” pēckara Tautas Polijai, izraisa nopietnus un pamatotus iebildumus. PTR starptautiski atzina visa pasaules sabiedrība, tā bija ANO un citu lielāko starptautisko organizāciju dibinātāja, uzturēja diplomātiskās attiecības ar desmitiem valstu. Turklāt PTR bija sava redzama vieta starptautiskajā arēnā, tā ne reizi vien izvirzīja nozīmīgas ārpolitikas iniciatīvas pasaules forumos, virzītas uz starptautiskā saspīlējuma mazināšanu, kuras guva ne tikai PSRS un Varšavas pakta sabiedroto, bet arī daudzu citu valstu iedzīvotāju atbalstu. Var nosaukt t.s. Rapacka plānu 1957. gadā, Gomulkas plānu 1963. gadā, kuri bija veltīti bruņojuma mazināšanai Eiropā. Pēc dažiem PTR priekšlikumiem ANO Ģenerālā asambleja pieņēma lēmumus. Tā tika pieņemta Bērna tiesību deklarācija 1959. gadā, Konvencija par tautu audzināšanu miera garā 1974. gadā, Konvencija par bakterioloģisko (bioloģisko) un toksisko ieroču izstrādes, ražošanas un uzkrāšanas aizliegšanu un to iznīcināšanu 1968. gadā u.c. (Šai sakarā var piebilst, ka divdesmitā gadsimta pēdējā desmitgadē netika dzirdētas kādas Polijas iniciatīvas starptautiskajā arēnā. Var minēt tikai Polijas bezierunu atbalstu NATO agresīvajām, ANO nesankcionētām akcijām Balkānos 1999. gadā. Starp citu, nedaudz vēlāk – 2003. gadā, atbalstot ASV valdības melīgu izdomājumu par ķīmisko ieroču ražošanu Irākā, turp palīgā ASV un Lielbritānijas agresoriem tika nosūtīti 194 poļu karavīri, kas nevairoja Polijas autoritāti pasaulē.)

Protams, pēc Otrā pasaules kara Polija bija Varšavas pakta organizācijas un Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomes (SEPP) locekle, kurās dominēja PSRS ietekme. 1987. gada jūlijā toreizējais Polijas Valsts Padomes priekšsēdētājs, PASP CK pirmais sekretārs V. Jaruzelskis norādīja: „Būtu naivi uzskatīt, ka bez PSRS aizsardzības vairoga, kāda no mūsu valstīm [domātas t.s. „sociālistiskās sadraudzības” valstis – V.Š.] saglabātos kā sociālistiska valsts.” Vēlākie notikumi pierādīja šī konstatējuma pareizību.

Jau mūsdienās V. Jaruzelskis skaidroja: „Kādreiz Varšavas līgums mums bija neizbēgams. Tagad mēs steigjamies uz NATO. Bet tad mēs atradāmies īpašā situācijā. Neviena Austrumu bloka valsts nesaskārās ar šādu izšķirošu izvēli: „ko un par ko”. Runa ir par Rietumu zemēm. Tas izklausās rūgti, bet tas ir fakts: ja 1944.–1945. gadā Polija nekļūtu par atkarīgu, ne pilnīgi suverēnu valsti, tā neizbēgami kļūtu par otršķirīgu, nepilnvērtīgu valsti.” Tikai komunistu vadīta Polija varēja saņemt tik ievērojamus piegriezumus savai teritorijai.

Tik tiešām, pēc mūsdienu poļu labējo politiķu un arī vēsturnieku viedokļa tieši „nelikumīgi” pie varas nonākušie poļu komunisti, kuri „sāka Polijā ieviest totalitārisma staļinisko versiju ar tā noziegumiem” ieguva Polijas rietumu robežu ar Olštīnu, Gdaņsku, Ščecinu un Vroclavu. Tā laika militāri politiskajā situācijā to varēja izdarīt tikai viņi, jo tikai J. Staļins, balstoties uz PSRS militāro varenību, uz to uzstāja un spēja pārliecināt anglosakšus tam piekrist.

Tajā pašā laikā, bez iebildumiem pieņemot J. Staļina noteikto austrumu robežu, pēckara poļu komunistu vadītāji atstāja saviem pēctečiem pēc 1989.gada lielisko iespēju nodibināt labas kaimiņattiecības ar neatkarīgajām Lietuvu, Baltkrieviju, Ukrainu un, protams, jauno, pēcpadomju Krieviju, kaut arī 1945.–1989. gadā, protams, diezin vai kāds no viņiem domāja par šādu perspektīvu.

Starp citu, atbildot uz daudzu Polijas vēsturnieku pārmetumiem komunistiem un arī oficiālo Polijas realizēto vēsturisko politiku, loģiski izvirzās jautājums, vai poļu nacionālistiem nevajadzētu nevis tikai teorētiski uzstāties pret „staļinismu” un vēsturiskajām robežu pārbīdēm un prasīt agrāk Polijai piederējušo apgabalu atdošanu tai, bet uzsākt praktisku cīņu pret

“staļinismu” ar no Polijas puses paveicamiem soļiem – atgriezt Belostoku ar apgabalu Baltkrievijai, Silēziju un Prūsiju – VFR ar no tām izraidītajiem vācu iedzīvotājiem un viņu pēctečiem?

Valsts dalība Varšavas pakta organizācijā īpaši neietekmēja PTR neatkarīgās diplomātiskās aktivitātes, tā galvenokārt bija vērsta uz savas drošības nostiprināšanu. Ņemot vērā tās cilvēcisko un ekonomisko potenciālu, Polija ieņēma prestižu vietu šajā organizācijā. Divdesmitā gadsimta 60./70. gados, Polijas intereses pat dažkārt izvirzījās t.s. „sociālistisko” valstu kopīgās darbības priekšplānā (1970. gada Maskavas līgums starp PSRS un VFR par Oderas-Neises robežas neaizskaramību, Polijas īpašo interešu ievērošana attiecībās ar Rietumvalstīm). PTR rīcībā bija savi bruņotie spēki, ar kuriem tā lepojās.

Polijas bruņotie spēki (*Ludowe Wojsko Polskie*) sastāvēja no piecām tanku un astoņām mehanizētām divīzijām, trīs aviācijas divīzijām, vairākiem atsevišķiem tanku pulkiem, flotes, kā arī teritoriālās aizsardzības karaspēka. Tie pēc Padomju armijas bija otrie lielākā Varšavas pakta valstu armiju vidū. Tiesa, Polijas ekonomiskās grūtības ietekmēja armijas tehnisko līmeni. Iespējamā militārā konflikta gadījumā Polijas armijai būtu tikai sekundāra loma. Polijas divīzijas bija paredzēts izmantot frontes otršķirīgos sektoros Austrijā un Dānijā. Taču 1956. un 1980. gadā, kad Polijā izraisījās krīzes, PSRS nācās ar Polijas armiju rēķināties.

Ievērojot visu iepriekš minēto, nav iemesla Poliju t.s. „sociālisma” periodā uzskatīt par „Staļina impērijas provinci”, kā to dara daļa poļu vēsturnieku. Polijai, atrodoties padomju ietekmes sfērā, bija sava seja gan iekšzemē, gan starptautiskajā arēnā. PTR nu nekādi nevarēja runāt par poļu nacionālo apspiestību, par nacionālās kultūras un valodas izspiešanu no aprites. Pilnībā pretēji, poliskās varas iestādes gan centās polonizēt vai izspiest no valsts cittautiešus. Neraugoties uz sarežģītajām varas un baznīcas attiecībām, nevarēja runāt arī par tradicionālās ticības vajāšanu.

Norisa vispusīga nacionālās kultūras attīstība. Tā gan cieta no komunistiskas ideoloģizācijas un indoktrinācijas. Piespiedu kārtā 50. gadu sākumā poļu literatūrā un mākslā ieviestā t.s. sociālistiskā reālisma metode un zinātnē marksisma-ļeņinisma metodoloģija daudzus gadus ar savu vienpusību palēnināja to attīstību. Radošuma ierobežošana veda vai nu pie shematisma mākslā, vai arī radošās inteligences novirzīšanās no mūsdienu tēmām. Ievērojamāko poļu literātu, mūziķu un citu mākslinieku vidū radās apzināta vēlme savā darbā pievērsties vēsturiskām tēmām. Taču par kādu kultūras pakļautību „Staļina impērijas” varai nevar runāt. Tas arī saprotams – zināmai brīvībai kultūras un mākslas jautājumos bija jāapliecina PTR valstiskā neatkarība.

Strīdi noris jautājumā, **vai Tautas Polija bija „totalitāra” valsts?** Šajā jautājumā vēsturniekus var iedalīt divās grupās. Lielākā daļa ievērojamāko poļu vēsturnieku “tautas demokrātisko” varu vērtē kā autoritāru, bet izveidoto sociāli-ekonomisko un ideoloģiski-politisko sociālisma sistēmu – kā totalitāru. Strīds noris tikai par detaļām – šī procesa hronoloģisko ietvaru, atšķirīgajām iezīmēm, iekšējiem un ārējiem faktoriem, kas ietekmēja varas attīstību, kas, pēc vēsturnieku domām, prasa papildu izpēti. Šī vēsturnieku grupa, kurai var pieskaitīt K. Kerstenu, A. Pačkovski, J. Holceru un V. Roškovski, īpašības vārdu „totalitārs” lieto attiecībā gan uz pēckara desmitgadi, gan arī uz laika posmu pēc 1956. gada. Pēc viņu domām, totalitāras sistēmas pamatīpašības, piemēram, partijas politiskais monopols, partijas kontrole pār ekonomiku un sistemātiska iedzīvotāju policijas uzraudzība, turpināja pastāvēt vai, augstākais, piedzīvoja vienīgi zināmu vājināšanos.

Tā, K. Kerstena uzskatīja, ka „komunistiskais totalitārisms Polijā nekad nerasniedza savu pilnībā attīstītu formu. Bet [...] evolucionārās izmaiņas, kas vājināja ideoloģiskos, politiskos un ekonomiskos ierobežojumus un paplašināja brīvības anklāvus, nekādā gadījumā nesabojāja kārtību, kas turpināja gulēt uz tiem pašiem pamatiem, kas pēc būtības nemainījās.”

Turpretī pēc A. Pačkovska uzskatiem, „attīstīts” stabils totalitārisms – gan Polijā, gan citās padomju bloka valstīs – darbojās tikai pēc 1956. gada, bet „totalitāras valsts pamats” bija „tīrs staļinisms”.

Citādi domājošu grupu veido A. Vaļickis, K. Pomjans un J. Eislers. Viņi uzsver 1956. gada pagrieziena punkta nozīmi un atzīmē, ka pēc šī gada oktobra Polijas sociālpolitiskajā sistēmā notika būtiskas izmaiņas.

K. Pomjans šeit redz pāreju no totalitārisma uz autoritārismu. A. Vaļickis laiku pēc 1956. gada sauca par „posttotalitāru fāzi” un izmantoja terminu „„nekomunistiskā” reālā sociālisma versija””. Arī J. Eislers min daudzas atrunas pie apzīmējuma „totalitāra valsts”, īpaši pēc 1956. gada. Šiem autoriem ir līdzīga pārliecība, ka ideoloģijai totalitārisma ir būtiska loma. Viņi atsaucās uz ideoloģisko krīzi pēc 1956. gada, kas, viņuprāt, ļauj apšaubīt sistēmas totalitāro raksturu nākamajos gados.

A. Čubinskis no totalitārisma jēdziena lietošanas izvairās divu iemeslu dēļ: pirmkārt, tā nepārprotamo ideoloģisko asociāciju dēļ, un, otrkārt, tāpēc, ka tā izmantošana radītu vienkāršotu pagātnes ainu, kas zaudētu daudzus kontrastus un pretrunas, kas – kā uzsver A. Čubinskis – veido PTR vēsturi.

Arī citi poļu autori līdzīgu iemeslu dēļ noraida totalitārisma jēdzienu Polijas vēsturē no 1944. līdz 1989. gadam.

Šī darba autors uzskata, ka par totalitāru „sociālekonomisko un ideoloģiski-politisko sociālisma sistēmu” Polijā var runāt tikai no 40. gadu beigām līdz 1950. gadu otrajai pusei, pēc tam atiešana no staļinisma noveda pie režīma „mīkstināšanas” līdz autoritārismam. Polijas pēckara vēsturi nevar raksturot kā vienotu staļinisku 1945.–1989. gada periodu. Staļinisma izveides un pastāvēšanas fāze Polijā ilga līdz 1956. gadam, kad padomju pieredzes pārņemšana Polijā notika pakāpeniski: kursa uz sociālisma celtniecību pieņemšana, „tautas demokrātijas” režīma izveide, padomju “sociālisma” modeļa pamatu ieviešana, kam līdzī nāca poļu komunistu līderu centieni pēc iespējas lielākā mērā ievērot savas valsts nacionālās īpatnības.

Lai arī Polijas politiskajā sistēmā komunistiskajai partijai – PSP, vēlāk PASP – bija vadošā loma, tomēr tai nācās ievērot arī citu politisko spēku intereses, veidot politiskus blokus ar tiem, realizēt kompromisu politiku. Pēc J. Staļina nāves arī Polijā iezīmējusies demokratizācijas tendence veda pie līdz tam pastāvošās sabiedroto partiju patstāvības ierobežošanas politikas maiņas. To apstiprināja jau PASP II kongress 1954. gada martā. Gan starptautiskā situācija, gan šķiriski-politisko spēku samērs pašā Polijas sabiedrībā faktiski noteica to, ka kompromisiem daudzus svarīgos jautājumos Polijā nebija alternatīvas.

Totalitārisma veidošanās un pastāvēšanas posms Polijā, tāpat kā citās “tautas demokrātijas” valstīs, tika pārtraukts jau 50. gadu otrajā pusē. Staļinisma stadija neaptvēra pat vienas paaudzes periodu; tās laikā notikusī sabiedrības pārveide samērā ātri tika ierobežota. Nacionālās tradīcijas un demokrātiskās vērtības joprojām palika sabiedriskajā apziņā, kā arī tās sociālajos nesējos, galvenokārt inteliģences slāņos. Staļiniskais modelis Polijā nepaguva iziet to attīstības stadiju, kas Padomju Savienībā nostiprināja tur valdošo režīmu. Ne karš Korejā, ne Trešā pasaules kara draudi poļu vairākumā neradīja pārliecību par nepieciešamību aizstāvēt pastāvošo valsti kā vienīgo iespējamo tautas interešu izteicēju, kā tas notika Otrā pasaules kara laikā PSRS tautās. Poļu vidū pat pastāvēja tendence uzskatīt pasaulē notiekošo auksto karu kā divu lielvaru – ASV un PSRS divcīņas procesu, kurā Polijai jārupējas tikai par savām nacionālajām interesēm.

Protams, nav iespējams noliegt, ka PSRS vadība centās realizēt kursu uz Austrumeiropas valsti, ieskaitot Poliju, sovjetizāciju, bet to nevar saukt par okupācijas režīma izveidi. Reālistiskāk ir runāt par PSRS darbību, lai iesaistītu savā politiskajā un ekonomiskajā orbītā Austrumu un Centrālās Eiropas valstīs, ko noteica tās vajadzība nostiprināt savu drošību un neļaut sevi izolēt, kā tas notika Otrā pasaules kara priekšvakarā pēc 1938. gada Minhēnes līguma.

Nevar apgalvot, ka iekšpolitiskos lēmumus Polijā pieņēma vienīgi pēc PSRS diktāta vai tieša PSRS spiediena rezultātā. Ja tā būtu, poļu komunistiem politiskais režīms savā valstī būtu jābūvē pilnībā pēc padomju līdzības, atsakoties no daudzpartiju sistēmas, viensētu saglabāšanas lauksaimniecībā, privāttirdzniecības pilsētās, strikti iznīdējot katoļu baznīcas ietekmi. Neapšaubāmi, ka daudziem padomju vadītājiem nepatika šādas atkāpšanās no padomju modeļa, taču viņi bija spiesti rēķināties ar savu poļu kolēģu nostāju, ar Polijas suverenitāti. Ja kāds PSRS sūtnis pārāk uzmācīgi centās panākt PSRS vadības padomu īstenošanu Polijā, pēc Polijas pieprasījuma padomju pusei viņu nācās atsaukt, kā tas, piemēram, notika ar PSRS sūtni Polijā 1953.–1954. gadā G. Popovu. PTR vadība ne vienu reizi vien rīkojās, neinformējot par to PSRS vadību, neievērojot tās nostāju, pat pretēji padomju līderu ieteikumiem.

Tā, 1947. gadā PSRS netika savlaicīgi informēta par akcijas „Visla” uzsākšanu, lai pārceltu ukraiņu iedzīvotājus no valsts dienvidrietumu reģioniem uz ziemeļiem un ziemeļrietumiem, lai gan ukraiņu eksistences jautājumi nevarēja neinteresēt PSRS, kurā dzīvoja to vairākums. 1950. gadā, kad, šķita, ka padomju ietekme ir sasniegusi visaugstāko pakāpi, Polijas vadība bez konsultācijām ar Maskavu parakstīja vienošanos ar katoļu bīskapiem, kas nevarētu notikt „okupācijas” režīma apstākļos. Netika ievēroti daudzkārt izskanējušie padomju vadītāju ieteikumi par lauksaimniecības kolektīvizāciju Polijā. 70. gadu PSRS vadība iebilda pret Katovices metalurģiskās rūpnīcas celtniecību, pamatoti uzskatot, ka, ja valstī nav dzelzs rūdas, tāda metalurģijas giganta izveide nav nepieciešama, un tas būs nevajadzīgs slogs valsts tautsaimniecībai. Taču kombināts tika uzcelts. Polijas vadība nevēlējās sadzirdēt Maskavas ieteikumus, ņemot vērā iekšpolitisko situāciju valstī, nepaaugstināt gaļas cenas 1976. un 1980. gadā. Rezultātā poļu vadības darbības izraisīja nopietnu Polijas iedzīvotāju neapmierinātību, izsauca protesta streikus visā valstī un beidzās ar iepriekšējo cenu atjaunošanu.

Atsevišķi jāpasaka par padomju karaspēka lomu Polijā pēc Otrā pasaules kara. Tā nebija maza. PSRS bruņoto spēku klātbūtne Polijas teritorijā faktiski atņēma antikomunistiskās pagrīdes spēkiem cerības uz pastāvošā režīma bruņotu gāšanu, nedeva iespēju komunistu pretiniekiem saņemt kādu nozīmīgu palīdzību no Rietumiem, jau ar savu klātbūtnes faktu veicināja valsts sovjetizāciju.

Taču „sovjetizācija” nenozīmē „okupāciju”. Padomju armijas kontingenta – t.s. Ziemeļu grupas saglabāšanas Polijā cēloņus lielā mērā noteica konfrontācijas starp NATO un Varšavas līguma valstīm, starp ASV un PSRS pieaugums, ASV karaspēka klātbūtne Eiropā.

Kaut 1956. gada oktobra notikumos pastāvēja reāli draudi, ka padomju karaspēks varētu iejaukties Polijas iekšējā attīstībā un pat izsaukt bruņotu konfliktu ar neprognozējamām sekām, taču gala rezultātā pat tā laika ne tie gudrākie padomju vadītāji atteicās no šādas rīcības.

Pēc 1956. gada padomju bruņotie spēki praktiski neietekmēja politisko situāciju Polijā un neiejaucās tās iekšējās lietās. (Tieši otrādi, bija vairāki gadījumi, kad Polijā izvietotās padomju vienības sniedza ievērojamu palīdzību vietējām varas iestādēm, risinot dažādus jautājumus, piemēram, plūdu un ugunsgrēku gadījumos.)

Var minēt daudzus piemērus, kad t.s. “demokrātiskās valstis” rīkojās pilnīgi citādi. Tā, pasaules tautu atmiņā acīmredzot vēl ilgi paliks Dienvidvjetnamas sabiedrotās ASV darbības, veicot bruņotu iejaukšanos

Vjetnamas lietās, izprovocējot t.s. „Tonkinas incidentu” un faktiski visu Indoķīnu ieraujot briesmīgā karā. Polijas padomju sabiedroto izturēšanās ne tuvu nelīdzinājās ASV rīcībai, ko ar daudz lielākām tiesībām varēja nosaukt par Dienvidvjetnamas okupāciju.

1956. gada 17. decembrī, gan visai novēloti, tika parakstīts abu valstu līgums par padomju karaspēka Polijā juridisko statusu, kurā skaidri bija norādīti divi svarīgi postulāti: padomju karaspēka klātbūtne Polijā ir īslaicīga, tā nekādā veidā neietekmē Polijas suverenitāti un nevar izsaukt iejaukšanos valsts iekšējās lietās. Pēc kara padomju karaspēka kontingenta skaits pastāvīgi samazinājās, tikai Rietumu un Ziemeļrietumu Polijā palika padomju armijas daļas, kā arī vienības, kas nodrošināja Maskavas sakarus ar padomju karaspēka grupu Vācijā. Kaut 1980. gadā PTR vadībai tika draudēts ar Varšavas pakta un pirmkārt padomju bruņoto spēku iejaukšanos, taču tā nenotika un par tās realitāti var strīdēties. Ziemeļu grupas skaitliskais sastāvs 1990. gada beigās sasniedza 45 tūkstošus karavīru.

Šai sakarā der pateikt, ka mūsdienās ASV militārās bāzēs atrodas daudzās pasaules valstīs, arī tādās, kuras to izvietojumu nav lūgušas. Tikai Japānā vien atrodas līdz 50 000 amerikāņu karavīru, kā arī ap 5,5 tūkstošiem civilu kalpotāju. Amerikāņu militāristu veiktie noziegumi pret vietējiem iedzīvotājiem jau daudzkārt ir izsaukuši to prasības likvidēt bāzes.

Ņemot vērā visu teikto, Polijā izvietotās padomju karaspēka daļas, ar ne mazākām tiesībām kā daudzās pasaules valstīs ASV bāzēs stacionētās daļas, bija kvalificējamās nevis kā okupācijas karaspēks, bet gan kā sabiedroto armija.

Tāpat nevar runāt par kādu Polijas ekonomisku ekspluatāciju no PSRS puses, drīzāk starp PSRS un PTR pēc tiešo staļinisko režīmu likvidācijas tajās pastāvēja kas līdzīgs Senās Romas laiku „patrona” un „klienta” attiecībām, kur „patrons” – PSRS – ar dāsnu roku atlīdzināja „klientam” – PTR par publiski „patronam” parādītu godu, bet „klients” vienmēr varēja griezties pie „patrona” pēc palīdzības ekonomisku grūtību brīžos. Kā uzsvēris krievu ekonomists L. Vardomskis, poļu vadītāji V. Gomulka un E. Gereks nebūt nebija Maskavas marionetes, bet rīkojās Polijas interesēs, kā viņi tās tobrīd saprata. To pašu var teikt par vēlākajiem PTR vadītājiem.

V. Jaruzeļskis strīdos ar tautiešiem no nacionālistu aprindām, kuri apgalvoja, ka Tautas Polija bija Padomju Savienības kolonija, parasti aicināja nosaukt vēl kādu koloniju, kurā kolonizētie dzīvotu labāk nekā kolonizatori. Atbilde bija klusums. Arī poļu vēsturnieks J. Tazbirs ir atzinis: „Pirms Padomju Savienības tapšanas vēsturē nekad nepastāvēja tāda impērija, kurā metropoles iedzīvotājiem būtu sliktāka dzīve nekā kolonijās. Bet tieši tāda situācija pastāvēja Čehoslovākijā, un pat Polijā.” Jau šāds konstatējums vien liecina, ka ir nekorekti runāt par PSRS kā metropoli un Poliju u.c. Austrumeiropas valstīm kā tās kolonijām. Protams, Polija piedzīvoja padomju spiedienu, dažreiz arī diktātu, taču tā nebija ekspluatācija: pat vissarežģītākajos laikos poļi dzīvoja labāk nekā padomju cilvēki. Pēc krievu publicista I. Buņiča datiem, pēdējos 10 savas pastāvēšanas gados vien PTR uzturēšana Padomju Savienībai izmaksāja ap 5 miljardiem ASV \$.

Nevar runāt par to, ka PSRS „ekonomiski okupēja” vai „kolonizēja” Poliju, ka PSRS uzspieda Polijai tai neizdevīgus ekonomiskās sadarbības veidus un tirdzniecības saites ar PSRS. Faktiski pēckara gados, kad bija izirušas pirmskara ekonomiskās saiknes, kad bijušie sabiedrotie antihitleriskajā koalīcijā strauji virzījās pretī aukstajam karam, Polijai nebija citas alternatīvas, kā cieši sadarboties ar Padomju Savienību un gūt no tā labumu. Ekonomiskie

sakari ar PSRS bija izdevīgi Polijai galvenokārt izejvielu piegādes (dabas gāzes, naftas, elektroenerģijas, dzelzs rūdas) jomā.

1945.–1989. gadā Polijas importa no PSRS struktūrā izejvielas, kurināmais un materiāli sastādīja 65,7%, mašīnas un iekārtas – 27,3%, lauksaimniecības produkcija 1%, rūpniecības preces – 6%. Polijas eksporta uz PSRS struktūrā mašīnas un iekārtas (ieskaitot celtniecības un montāžas darbus) sastādīja 63,4%, kurināmais un dažādi materiāli – 16,2%, pārtikas preces – 2,5%, rūpniecības preces – 17,9%. PTR pilsoņu vidū cirkulēja pieņēmums, ka sliktā Polijas apgādē ar patēriņa precēm galvenokārt ir vainojams to lielais eksports uz PSRS. Kā rāda tikko pievestie skaitļi, galvenais cēlonis preču trūķumam Polijas iekšējā tirgū bija pašas Polijas tautsaimniecības nepietiekamā attīstība.

Padomju puse sniedza lielu tehnisko palīdzību Polijai melnās un krāsainās metalurģijas, enerģētikas, mašīnbūvniecības, kuģubūves, ķīmiskās rūpniecības, autobūves, celtniecības industrijas un lauksaimniecības nozaru attīstībā.

Ar PSRS tehnisko un materiālo palīdzību no 1947. līdz 1989. gadam PTR tika uzcelti un nodoti ekspluatācijā ap 400 lielu un vidēju rūpniecības objektu. To vidū bija metalurģijas rūpnīcas Krakovā un Katovicē, augstas kvalitātes leģēto tēraudu rūpnīca „Varšava”, Plockas naftas pārstrādes rūpnīca, automobiļu rūpnīcas Varšavā un Lublinā, vairākas elektrostacijas, metro Varšavā u.c.

Kopējā rūpniecības apjomā padomju-poļu sadarbības objektos tika saražoti: 94% čuguna, 60% tērauda, 25% velmējumu, 85% pārstrādātās naftas, 23% koksa, 21% elektroenerģijas, 17% cementa, 13% panelēku, 25% dārzeņu atklātajā augsnē valsts saimniecībās. Zinātniski-tehniskajā jomā notika sadarbība 350 nozaru tēmu izstrādē. Kopīgi 162 zinātniskās tēmas pētīja PSRS un Polijas Zinātņu akadēmijas. Tikai pēc 1989. gada sakarā ar Polijas tautsaimniecības pārorientēšanos uz sakariem ar Rietumiem, Polijas interese par iespējām sadarboties ar PSRS un tās mantinieciem ekonomiskajā un zinātniskai-tehniskajā jomā strauji kritās.

Kā jau iepriekš (šīs nodaļas 3. apakšnodaļā) teikts, SEPP dalībvalstu vidū savstarpējiem norēķiniem ieviestās noteiktam periodam stingri noteiktās cenas, neatkarīgas no pasaules tirgus svārstībām, attiecībās ar Poliju nesa zaudējumus PSRS, jo tā piegādāja PTR lielu daudzumu kurināmā un izejvielu resursus par cenām, kuras bija zemāks nekā pasaules cenas un importēja no tās mašīnas un iekārtas, kuras atpalika no Rietumu standartiem un nebija tur konkurentspējīgas. Padomju puse šai sakarā uzsvēra, ka savstarpējās tirdzniecības struktūrā 70% no PSRS eksporta uz PTR sastādīja preces (galvenokārt izejvielas), kuras pasaules tirgū varēja pārdot par konvertējamu valūtu. Turpretī PTR pārdeva PSRS tikai 30% preču, uz kurām bija pieprasījums konvertējamā valūtā. Kad 1990. gadā tika veikts neoficiāls, aptuvenš aprēķins, izrādījās, ka Polija gūst ievērojamu labumu no šādām ekonomiskajām attiecībām. Pēc speciālistu vērtējumiem ik gadus PSRS tā zaudēja no 1,5 līdz 2 miljardiem ASV \$.

Runājot par SEPP kopējo ietekmi uz Polijas ekonomiku, jāsaka, ka tā bija divējāda. No vienas puses, SEPP neapšaubāmi pozitīvi ietekmēja t.s. „sociālistisko” valstu sadarbības attīstību, veicināja agrāk atpaliekošo valstu tautsaimniecības struktūras pārbūvi. SEPP darbībā netika pārkāptas Polijas intereses, jo Padomes lēmumi dažādos ekonomiskos, zinātniskos un tehniskos jautājumos nebija juridiski saistoši un tika pieņemti tikai ar ieinteresēto SEPP dalībvalstu piekrišanu, un neattiecās uz valstīm, kuras paziņoja, ka nav ieinteresētas tajā vai citā jautājumā. Sadarbība ar SEPP dalībvalstīm arī PTR nodrošināja samērā stabili ekonomikas attīstību 60. un 70. gados, taču jau tad parādījās arī problēmas: pieaugošs kvalitatīvu preču deficīts savstarpējā tirdzniecībā, tās izmaksu nelīdzsvarotības palielināšanās u.c.

No otras puses, intensīvas attīstības posmā SEPP mehānismi izrādījās neefektīvi. Viens no galvenajiem SEPP nespējas sekot dzīves prasībām un tāpēc likvidēšanas cēloņiem bija tas, ka

vairums tajā iestājušos valstu nebija sasniegušas to industriālās attīstības briedumu, kurš radītu iekšējus stimulus ārējai starpvalstu integrācijai. Vēlamais bieži tika pasniegts par esošo, tika producētas vāji strādājošas integrācijas programmas. SEPP dalībvalstu sadarbība līdz pat 80. gadu beigām balstījās uz direktīvajām pārvaldes metodēm. Galvenā loma tika piešķirta valstu plānu koordinēšanai, kad tiešie ražotāji bija maz ieinteresēti darba rezultātos, preču-naudas un tirgus attiecības nebija pietiekami attīstītas. Gadu desmitu gaitā realizējamā savstarpējā tirdzniecība bez tiešas naudas starpniecības noveda pie tā, ka gandrīz visas SEPP dalībvalstis uzskatīja, ka tās dod „kopējā katlā” vairāk, nekā no tā saņem, kaut gan, kā uzskata vairums pasaules ekonomistu, „sociālistiskā” integrācija veda pie SEPP valstu ekonomiskas nonivelēšanās, kur stiprākie tās locekļi, pirmkārt PSRS, zaudēja, bet vājākie, arī Polija, – ieguva.

Jāuzsver, ka par Polijas vadītāju suverēni pieņemtajiem kļūdainajiem ekonomiskajiem un politiskajiem lēmumiem vienmēr bija jāmaksā ne tikai pašai poļu tautai, bet arī padomju pusei. Pēc katras krīzes (1956., 1968., 1970., 1976., 1980.) Polijai tika sniegts steidzams atbalsts (kredīti, aizdevumi, graudu un pārtikas piegādes utt.), bieži vien bezmaksas. Parasti šāda palīdzība bija arī konfidenciāla: padomju sabiedrība par to netika informēta, lai neuztrauktu PSRS iedzīvotājus, kuru labklājības līmenis bija zemāks nekā Polijas iedzīvotājiem, bet Polijā palīdzības fakts tika apzināti slēpts, lai Polijas iedzīvotāji nezinātu, ka viņu valsts saņem šādu palīdzību un tās sniedzēja ir Padomju Savienība. Turklāt bija gadījumi, kad Polijas sabiedrībā tika izplatītas valsts vadībai izdevīgas baumas, ka to vai citu nepareizo ekonomisko lēmumu pieņēmusi nevis pati Polijas valdība, bet to tai uzspiedusi padomju puse.

Mēģinājumi „pārbūvēt” reālo „sociālismu” PSRS noveda pie visas sistēmas loģiskām beigām arī t.s. “tautas demokrātijas” jeb “sociālistiskās sadraudzības” valstīs. Poļu „sociālisma”, „padomju diktāta” pretiniekiem var norādīt, ka padomju ietekme Polijā visuzskatāmāk izpaudās tad, kad PSRS iekšējo notikumu rezultātā pārstāja darboties „Brežņeva doktrīna” un līdz ar to Polijai tika radīti apstākļi, lai tā varētu atteikties no „sociālisma”.

Nosakot „sociālisma” perioda vietu Polijas valsts vēsturē, pirmkārt jāvērtē tās iekšējā attīstība, tas, kādā mērā **PTR gados tika realizēta modernizācija**, piemēram, rūpniecības vai sabiedrības struktūras attīstības ziņā.

Mūsdienās Polijā dominējošo viedokli izsaka, piemēram, J. Źarnovskis, Z. Landau un V. Roškovskis, kuri apgalvo, ka tikai pirmie pēckara gadi ienesa pozitīvas pārmaiņas un attīstības dinamika tajā laikā bija salīdzināma ar izmaiņām Rietumeiropā. Turpretī kopš 1940. gadu beigām, kad Polijai pēc padomju parauga tika uzspiesta centralizēta un birokratizēta ekonomika, iestājies stagnācijas laikmets. Tehnoloģiskā revolūcija gājusi garām Polijai, un tās atpalicība no Rietumiem palielinājusies.

Šo tēzi it kā apstiprina vairāki statistikas pētījumi. Ja ar PTR salīdzina valstis, kuras līdz 1939. gadam bija līdzīgā attīstības līmenī kā Polija, bet pēc Otrā pasaules kara piederēja Rietumu pasaulei, salīdzinājums ir par ļaunu PTR. Piemēram, tiek minēts, ka nacionālais ienākums uz vienu iedzīvotāju 1989. gadā Somijā bija divpadsmit reizes lielāks, Itālijā astoņas reizes un Spānijā piecas reizes lielāks nekā PTR, lai gan 30. gados šīs valstis bija apmēram līdzīgā līmenī. Tāpēc no modernizācijas viedokļa PTR bilance it kā esot ļoti problemātiska un šī laikmeta sociālās izmaiņas varot uzskatīt par viltus panākumiem. Starp citu poļu – amerikāņu publiciste A. Aplbauma nosaukusi citus skaitļus: Polijas un Spānijas IKP rādītāji 1950. gadā bija ļoti līdzīgi. Taču Polijā līdz 1988. gadam tas pieaudzis divarpus reizes, bet Spānijā – trīspadsmit reizes.

Atbildot uz jautājumu, vai PTR var raksturot kā „melno caurumu” Polijas vēsturē, 1944.–1989. gadu likt „vēsturiskās iekavās”, kā daži franču vēsturnieki iesaka darīt ar t.s. Viši režīmu

Francijā, V. Roškovskis rakstīja: „Protams, nē. [...] Ir labāki un sliktāki periodi, bet galvenais ir tas, ka pastāv labākas vai sliktākas sistēmas.” Tātad, Polijas relatīvajā atpalicībā tiek vainota „sliktāka sistēma”.

Izklāstītajam viedoklim gan var piekrist tikai daļēji. Protams, „sociālistiskā” kārtība Polijai nesa savas negatīvās iezīmes (šķiru cīņas saasināšanos pēckara gados, padomju “sociālisma” modelim piemītošo neelastīgo tautsaimniecības pārvaldi, arī atsevišķu komunistisko vadītāju pieļautās subjektīvās kļūdas), kas bremzēja valsts ekonomisko un sociālo attīstību. Taču salīdzinājumi ar Rietumu ietekmē nonākušajām valstīm nav korekti. Tie neņem vērā to, ka:

1) nosauktās valstis bija mazāk nekā Polija cietušas karā (Spānija II pasaules karā nepiedalījās, kaut pirms tā 1936.–1939. gadā tajā bija norisis Pilsoņu karš).

Pie tam līdz 60. gadiem “sociālistiskā” Polija attīstījās tikpat ātri kā Spānija. Vēlāk gan tā nonāca stagnācijā un ekonomiskās katastrofas stāvoklī. Tiesa, arī tad atsevišķos periodos Rietumu prese pat atzina PTR attīstības tempu pārākumu pār kapitālistiskajām valstīm. Piemēram, 1977.gada 1. jūlijā ASV žurnāls „Forbes” slavināja PTR ekonomisko attīstību: „Kopš Komunistiskās partijas priekšsēdētājs (tā tekstā – V. Š.) Edvards Gereks 1970. gadā pārņēma varu no Vladislava Gomulkas, Polijas ekonomikas izaugsme ir paātrinājusies vidēji līdz 12% gadā – tā ir straujāka nekā Japānā vai pat Brazīlijā”. (Šis vērtējums gan nav korekts, PTR ekonomika 1977. gadā jau ieslīdēja krīzes stadijā.)

2) t.s. „brīvā tirgus” valstis kopumā, bet īpaši ASV un Lielbritānija, iznāca no kara ar mazākiem zaudējumiem nekā PSRS, un varēja daudz vairāk nekā tā atbalstīt savus sabiedrotos (Itālija saņēma ekonomisku palīdzību Māršala plāna ietvaros) un aukstā kara ietvaros traucēt padomju bloka valstu attīstību. Somija turpretī prata sekmīgi sadarboties gan ar Rietumiem, gan Austrumiem;

3) arī 80. gados vismaz Spānijā un Itālijā iedzīvotāju vairākums dažādu slāņu ienākumu starpības dēļ nebūt nejutās daudz labāk nekā Polijas iedzīvotāju vairākums. Sociālā vienlīdzība vismaz daļēji kompensēja Polijas atpalicību nacionālajā ienākumā uz vienu iedzīvotāju.

4) Modernizācijas tempu rādītāju atsevišķos periodos absolutizēšana var novest pie nepareiziem secinājumiem. Tā, pēc vieniem datiem, Polijas IKP īpatsvars pasaules ekonomikā 1980. gadā bija lielāks nekā 2015. gadā. 1945. gadā tas bija aptuveni 0,8%, 1980. gadā – aptuveni 2,4%, savukārt 2015. gadā – aptuveni 0,6%. Taču pēc citiem datiem, pēc ekonomikas apjoma Polija 1980. gadā ieņēma 32., bet 2019. gadā 22.vietu pasaulē. Bez pamatīgas speciālistu veiktas analīzes nav iespējams pateikt, kuri skaitļi vairāk atspoguļo īstenību.

Lai nu kā, Polijas komunistu vadībā aizvadītos pēckara gadus tautsaimniecības attīstībā nebūt nevar vērtēt kā kopumā neveiksmīgus. „Sociālisma” periodā, īpaši līdz 1975. gadam, Polija guva ievērojamus **panākumus tautsaimniecībā**, pēc tam gan sastapās ar birokrātiskā „sociālisma” apstākļos nepārvarāmām grūtībām.

No 1940. gadu otrās puses līdz pat 80. gadu beigām Polijas ekonomika tika organizēta pēc padomju modeļa, ko raksturoja centralizēta plānošana un valsts īpašums pār ražošanas līdzekļiem. Valsts attīstība tika nesaraujami saistīta ar tautsaimniecības t.s. „sociālistiskā sektora” plānveida attīstību. Tieši šis sektors deva 97% visas rūpniecības produkcijas, 80% no nacionālā ienākuma. (1989. gadā valsts sektorā (ieskaitot kooperatīvus) tika saražoti 90% no produkcijas un tajā ieplūda 85% no kapitālieguldījumiem.)

Valsts ekonomiskā izaugsme pirmajos gados pēc Otrā pasaules kara, neraugoties uz lielā mērā neracionālo resursu izmantošanu, norisa paātrinātā tempā. Pēc vieniem datiem, 1946.–1975. gadā kapitālieguldījumu daudzums tautsaimniecībā salīdzinošās cenās izauga apmēram 30 reizes. (Citi dati: 1949.–1973. gadu laikā kapitālieguldījumi tautsaimniecībā pieauga

12 reizes.) Līdz 1974. gadam, salīdzinājumā ar 1938. gadu, visu tautsaimniecības pamatfondu vērtība pieauga gandrīz 3 reizes, bet rūpniecībā 6 reizes; rūpniecības kopprodukcijas izlaide palielinājās vairāk nekā 20 reizes.

Kapitālieguldījumu pieaugums ievērojamā mērā bija saistīts ar ilglaicīgo ražošanas spēku izvietojanas plānu izpildi. Rezultātā ievērojami mainījās valsts tautsaimniecības ģeogrāfija. Izauga jauni rūpnieciski rajoni. Kopumā 3 pēckara desmitgades raksturojās ar salīdzinoši augstu rūpnieciskās ražošanas attīstības dinamiku. 1951.–1978. gadā vidējie rūpniecības attīstības tempi bija augstāki par 10% gadā.

Mašīnbūvniecība kļuva par galveno Polijas rūpniecības nozari, kura ražoja ap 1/3 no visas un apmēram 1/2 no eksportējamās rūpniecības produkcijas. 1951.–1975. gadā mašīnbūvniecība (ieskaitot metālapstrādi) kāpināja ražošanu vairāk nekā 50 reizes.

Otro un trešo vietu saražotās produkcijas apjoma ziņā ieņēma vieglā un pārtikas rūpniecība.

Tekstilrūpniecība jau 1949. gadā pārsniedza pirmskara produkcijas apjomu, bet 1951.–1975. gadā tās produkcijas izlaide palielinājās 7 reizes. Kaut visa kokvilna, 80% vilnas, 40% ādas izejvielu, kā arī daļa sintētisko šķiedru tika importēta, jau 60. gadu beigās no PTR eksportētās tekstilprodukcijas vērtība pārsniedza importēto izejvielu un tekstilpreču vērtību.

38. tabula**Svarīgāko rūpniecības produkcijas veidu ražošana PTR 1950. – 1974.gadā**

Produkcijas veids	1950	1960	1970	1974
Elektroenerģija, miljardi kWh	9,4	29,3	64,5	91,6
Akmeņogles, miljoni tonnu	78	104	140	162,0
Brūnogles, miljoni tonnu	4,8	9,3	32,8	39,8
Kokss, miljoni tonnu	6	11,9	16,5	18,1
Čuguns, miljoni tonnu	1,5	4,3	7,0	8,2
Tērauds, miljoni tonnu	2,5	6,7	11,8	14,6
Cinks, tūkst. tonnu	114	176	209	233
Varš, tūkstoš tonnu	10,5	21,7	72,2	195
Sērskābe, miljoni tonnu	0,3	0,7	1,9	3,3
Plastmasa, tūkst. tonnu	-	40,1	224	396
Ķīmiskā šķiedra, tūkstoši tonnu,	24,8	77,8	138	196
tai skaitā sintētiskā, tūkst. tonnu	0,04	4,5	53,8	96
Metālapstrādes darbgaldi, tūkstoši gabalu	4,1	25,9	36,3	33
Traktori, tūkstoši vienību	4,0	7,2	38,7	55,1
Automašīnas, tūkstoši vienību,	0,8	36,8	146	222,8
tai skaitā vieglās, tūkstoši vienību	—	13,1	64,2	133
Jūras kuģi, tūkst. bruto reģistra tonnu	5,9	212	434	5941
Kravas vagoni, tūkstoši vienību	13,9	13,9	15,5	17,9
Cements, miljoni tonnu	2,5	6,6	12,2	16,8
Kokvilnas audums miljoni metru	432	667	881	885
Cukurs, miljoni tonnu	1,0	1,4	1,4	1,5

18% no PTR ražotās produkcijas 70. gados deva pārtikas rūpniecība. Gandrīz pusi no tās sastādīja lopkopības produktu ražošana.

Polijā pēckara gados par rūpniecisku nozari pārvērtās jūras zvejniecība, tika radīta okeāna zvejas flote. 1960. gadā poļu zvejnieki nozvejoja 168 tūkstošus t zivju, 70. gadu vidū zivju nozveja sasniedza 714,4 tūkstošus tonnu gadā, zivju patēriņš uz 1 cilvēku gadā – 7,2 kg. Tādu

lielu nozvejas pieaugumu nodrošināja zvejas flotes strauja palielināšanās. Minētajā laikā tās tonnāža auga no 87,6 līdz 334,3 tūkstošiem t. No tiem 235,4 tūkstošu t ietilpība bija tāljūras zvejas kuģiem. Šai laikā pēc zvejas flotes apmēriem PTR ieņēma 5. vietu pasaulē pēc PSRS, Japānas, ASV un Dienvidkorejas. Tikai ap 30% zivju tika nozvejotas Baltijas jūrā, pārējās tālajos Atlantijas un pat Klusā okeāna ūdeņos. Tiesa, 1978. gadā zivju nozveja samazinājās uz 567 tūkstošiem t.

No 1947. līdz 1973. gadam 17 reizes bija pieaudzis Polijas ārējās tirdzniecības apjoms (apmēram 2/3 no tā sastādīja tirdzniecība ar sociālistiskajām valstīm, savukārt pusi no šīm 2/3 – ar PSRS). Pie tam ievērojami straujāk auga saražotās produkcijas nekā izejvielu eksports.

Ja 1970. gadā salīdzinājumā ar 1938. gadu PTR eksporta fiziskais apjoms bija pieaudzis 6 reizes, tad mašīnu un iekārtu eksporta fiziskais apjoms – 150 līdz 170 reižu. Rezultātā ievērojami bija mainījušies ārējās tirdzniecības preču struktūra. No 1,5% 1938. gadā līdz 39% 70. gadu vidū bija pieaudzis mašīnu un iekārtu eksports, no 4,1% līdz 15% – tautas patēriņa preču eksports un 2 līdz 2,5 reizes samazinājies kurināmā-izejvielu un lauksaimniecības-pārtikas preču eksports. Daļēji tas bija noticis sakarā ar 70. gados aizsākto modernizāciju ar Rietumu kredītu palīdzību.

Tiesa gan, no 1938. līdz 1970. gadam Polijas īpatsvars pasaules tirdzniecībā saglabājās gandrīz nemainīgā līmenī (1,1%). Īstenojot PASP VI kongresā (1971. gada decembrī) izvirzīto uzdevumu efektīvāk tautsaimniecībā izmantot ārējos ekonomiskos sakarus, 1973. gadā šis īpatsvars pieauga līdz 1,3%, taču to nevarēja uzskatīt par būtisku panākumu. Izmaiņas PTR eksporta un importa struktūrā rāda 39. tabula.

39.tabula

Polijas eksporta un importa preču struktūra 1950. – 1973.gg.

(%, attiecīgo gadu cenās)

Preces	1950.g.	1960.g.	1973.g.
Mašīnas un iekārtas eksports			
	7,8	28,3	38,9
imports	32,4	27,1	41,2
Degviela un izejvielas eksports			
	49,5	38,6	29,6
imports	37,2	33,5	32,2
Lauksaimniecības un pārtikas produkti eksports			
	30,6	23,0	15,2
imports	27,1	33,9	20,4
Rūpnieciski ražotās patēriņa preces eksports			
	12,2	10,1	16,3
imports	3,3	5,5	6,2

Jākonstatē, ka, kaut PTR eksportā pieauga mašīnu un iekārtu, vieglās rūpniecības preču īpatsvars, visu 50.–70. gadu periodu palika samērā augsts izejvielu eksports. (Šai ziņā PTR starp „sociālistiskajām” valstīm nebija nekāds izņēmums. Piemēram, 1976. gadā PSRS eksportā pat uz t.s. „sociālistiskajām” valstīm 47,5% sastādīja izejvielas.)

Vērtējot pēckara 30 gadu laikā sasniegto, ir jāatzīst Polijas panākumi tautsaimniecībā. Ja 1947. gadā nacionālais ienākums salīdzinājumā ar 1938. gadu sastādīja 87%, tad 1950. gadā tas jau bija 144%, 1960. gadā – 299%, 1970. gadā – 541%, 1973. gadā 718%. (60-os gados nacionālais ienākums gadā pieauga par 6,2%, 70. gadu sākumā – par 8,1%. No 1960. līdz 1973. gadam tas palielinājās 2,4 reizes.) Nodarbinātība tautsaimniecībā 70. gadu vidū salīdzinājumā ar 1950. gadu bija augusi 2,5 reizes.

Līdz pat 80. gadu beigām Polijas rūpniecībā pirmkārt straujāk attīstījās ražošanas līdzekļu („A” grupas) ražošana, atpaliekot patēriņa priekšmetu („B” grupas) ražošanai. Ražošanas līdzekļu ražošana no 52% 1950. gadā pieauga līdz 63% 80. gadu beigās, bet patēriņa priekšmetu ražošana šai laikā samazinājās no 48 līdz 37%.

Kopējā rūpnieciskās produkcijas apjomā ievērojami pieauga to nozaru īpatsvars, kuras noteica zinātniski tehniskā progresa virzību valstī: skaitļošanas tehnikas, automatizācijas līdzekļu ražošanas, precīzās mašīnbūvniecības, naftas ķīmijas u.c. Piemēram, ja 1975. gadā Polija saražoja 28,4 tūkstošus krāsaino televizoru, tad 1989. gadā – jau 237 tūkstošus. Strauji attīstījās arī tādas nozares kā melnā un krāsainā metalurģija, taču to īpatsvars rūpnieciskās ražošanas apjomā 1950.–1988. gadā saruka no 12,5 līdz 9,0%. Turpretī mašīnbūvniecības īpatsvars rūpnieciskās ražošanas struktūrā pēckara periodā pieauga vairāk nekā četras reizes (no 6,6 līdz 26,8%), ķīmiskās rūpniecības – vairāk nekā 2 reizes (no 3,4 līdz 8,4%). Ja pirmajos pēckara gados Polijas ķīmiskā rūpniecība galvenokārt ražoja tradicionālos ķīmiskos produktus: sērskābi, slāpekļskābi, sodu, minerālmēslojumu utt., tad pakāpeniski notika pāreja uz mūsdienu ķīmisko izstrādājumu: plastmasu, sintētisko šķiedru, virknes farmācijas produktu utt. ražošanu. Dinamiski attīstījās elektroenerģētiskā rūpniecība. Pēckara gados tika radīti 90 % 1989. gadā darbojošos Polijas elektrostaciju jaudu. Uzskaitījumu varētu turpināt.

Absolūtajos skaitļos dinamiski bija augusi vieglās un pārtikas rūpniecības preču ražošana, taču 80. gados pēc vairākiem rādītājiem notika tās kritums. Kopumā vieglā rūpniecība attīstījās krietni lēnāk nekā smagā. Tāpēc tās īpatsvars no 1950. līdz 1988. gadam samazinājās no 15,6 līdz 10,5%. Vēl lielākā mērā tas attiecās uz pārtikas rūpniecību, kuras īpatsvars tai pat laikā samazinājās no 32,3 līdz 20,9%. Tas veda pie disproporcijām Polijas tautsaimniecībā.

No 1950. līdz 1984. gadam rūpnieciskās produkcijas apjoms pieauga 14 reizes, darba ražīgums šajā laikā palielinājās gandrīz par 250%. PTR gandrīz 7 reizes palielināja savu nacionālo ienākumu.

Rūpniecībā nodarbināto skaits no 1950. līdz 1980. gadam pieauga divas reizes. 1946. gadā Polijā bija 1,7 miljonu strādnieku, 1985. gadā – vairāk nekā 7,5 miljonu. Tautsaimniecībā nodarbināto vidū strādnieki sastādīja 44%. Ievērojami pieauga strādnieku izglītības līmenis un kvalifikācija. Bezdarbs 1989. gadā pēc oficiālajiem datiem bija mazāks par 1% (1950. gadā tas bija 7,3%).

1984. gadā Polija ietilpa 12 pasaules rūpnieciski attīstītāko valstu vidū. Pat pēc PASP vadības kļūdaino lēmumu un „Solidaritātes” izraisīto nemieru rezultātā notikušā ražošanas krituma 1979.–1982. gadā rezultātā Polijas tautsaimniecības vēsture nebija „melns caurums”.

Kopš 1983. gada nacionālais ienākums katru gadu auga par vidēji 3–5%. Rūpniecības produkcijas ražošana kopumā pieauga par 31%.

Neraugoties uz pakārtoto lomu PTR ekonomikā, attīstījās arī **lauksaimniecība**. No 1950. līdz 1984. gadam saražotās lauksaimnieciskās produkcijas apjoms pieauga 2 reizes.

Tautsaimniecības attīstība veda pie sējumu struktūras izmaiņas. Samazinājās graudaugu un graudu-pākšaugu sējumi, bet palielinājās tehnisko un lopbarībai domāto kultūru sējumi. Ja 1938. gadā tehniskās kultūras tika audzētas 2-3%, tad 1974. gadā 6% visu platību. Lopbarībai domāto kultūru sējumu platība pieauga no 8-9% līdz 16%. Taču tāpat kā pirmskara gados palika samērā liels kartupeļu lauku īpatsvars – 8%. No 35% uz 24% samazinājās rudzu un no 10% līdz 14% palielinājās kviešu sējumu platības. Četru galveno graudaugu kultūru (kviešu, rudzu, miežu un auzu) ražība 1934.–1938. gadā bija 14 centneru no ha, 1950. gadā – 12,7 cnt/ha, 1972. gadā – 24,4 cnt/ha, 1974. gadā tā pārsniedza 28 cnt/ha. (1974. gadā šo kultūru ražība individuālajās saimniecībās bija 27,6 cnt/ha, lauksaimniecības kooperatīvos – 32,7 cnt/ha). 1971.–1975. gadā PTR vidējais kviešu ražīgums bija 25,7 cnt/ha, rudzu – 22,6 cnt/ha, miežu – 28,8 cnt/ha, kartupeļu – 181 cnt/ha, cukurbiešu – 301 cnt/ha.

Laukos tika veikti pasākumi, lai celtu agrotehnisko un zootehnisko zināšanu līmeni, iespēju robežās piešķirti kredīti, tika celtas lauksaimnieciskās produkcijas iepirkuma cenas. Tā, pēc Polijas oficiālās statistikas iepirkuma cenas no 1960. līdz 1972. gadam tika celtas kviešiem – 1,5 reizes, kartupeļiem – 2 reizes, liellopu gaļai – 1,7 reizes, cūkgaļai – 1,8 reizes. Paaugstinot iepirkuma cenas lauksaimniecības produktiem, tika radīti nosacījumi zemnieku ienākumu pieaugumam. Uz vienu iedzīvotāju 1960.–1972. gadā lauksaimnieciskās produkcijas ražošana pieauga par 25,7%, kas dabīgi veda arī pie lauksaimniecības produktu patēriņa pieauguma. Tikai no 1971. līdz 1973. gadam zemnieku kopējie ienākumi no lauksaimniecības produkcijas realizācijas pieauga par 60%.

Ja 50.–60. gados lauksaimnieciskās produkcijas pieauguma tempi PTR bija nedaudz augstāki nekā vidēji pasaulē, taču ievērojami atpalika no citu SEPP valstu tempiem, tad tūlīt pēc tam: 1971.–1975. gadā lauksaimnieciskās produkcijas apjoms PTR pieauga par 22%, kas bija viens no augstākajiem rādītājiem SEPP valstu vidū. (Var atzīmēt, ka pavisam 1951.–1975. gadā saražotās lauksaimnieciskās produkcijas kopapjoms PTR pieauga 2 reizes. Taču salīdzinājumā ar 1938. gada apjomu tas vēl tikai tuvojās divkāršošanai.)

Attīstījās lopkopība. Ja 1938. gadā Polijā bija 9,9 miljonu liellopu, 1950. gadā – 7,2 miljoni, 1972. gadā – 11,5 miljoni, tad 1975. gadā to skaits sasniedza 13,3 miljonus, bet cūku skaits no 1938. līdz 1975. gadam no 9,7 miljoniem pieauga līdz 21,3 miljoniem jeb divas ar pusi reizes. Ievērojams sasniegums bija tuberkulozes un citu liellopu infekcijas slimību likvidēšana.

Vidējais piena izslaukums no vienas govys 1938. gadā bija 1,7 tūkstoši kg, 1974.–1975. gadā – 2,6 tūkstoši kg (1978. gadā – 2 766 litru), bet valsts saimniecībās vēl augstāks – 3,3 tūkstoši kg.

Ja pirmskara Polijā lopkopība deva 35%, 1950. gadā – 38%, tad 1974. gadā – 48% no visas lauksaimniecības kopprodukcijas. Polija plaši eksportēja šķiņķi, desu izstrādājumus, gaļas konservus. Tā, 1974. gadā PTR eksportēja 234 tūkstošus t gaļas un gaļas produktu, 39 tūkstošus t sviesta un 0,5 miljardus olu. Tiesa, daļu pārtikas nācās eksportēt, lai atmaksātu parādus Rietumiem.

Ekonomiskie panākumi rezultējās cilvēku labklājības pieaugumā, izmaiņās sabiedrības struktūrā, dzīves veidā.

Kaloriju skaita diennakts izlietojuma ziņā uz vienu cilvēku PTR 70. gadu vidū apsteidza tādas valstis kā VFR, Šveice, Norvēģija un Somija. Iedzīvotāju pārtikas patēriņš mainījās par labu gaļai un tās produktiem, sviestam, olām, cukuram un tējai. Toties samazinājās miltu izstrādājumu un kartupeļu patēriņš. Taču pieprasījums pēc vairākiem produktiem ievērojami

pārsniedza to piedāvājumu. Polijā pēckara periodā vairākkārt notika strādnieku šķiras materiālā stāvokļa pasliktināšanās. Tie paši cēloņi izraisīja 1956., 1970., 1976, 1979. gada politiskās un ekonomiskās krīzes. Jaunas vadības nākšana pie varas kārtējās krīzes rezultātā tikai sākotnēji radīja zināmus uzlabojumus, un tad atkal sāka parādīties negatīvi momenti, un izrādījās, ka jaunā vadība tādā pašā mērā kā iepriekšējā nevarēja izpildīt solījumus, kas tika doti, lai izkļūtu no krīzes. Tā tas bija ar V. Gomulkas, tāpat ar E. Gereka, S. Kaņas un V. Jaruzeļska nākšanu PASP un valsts vadībā.

Iedzīvotāju veselība pirmajās divās desmitgadēs pēc kara ievērojami uzlabojās, pateicoties antibiotiku ieviešanai un dzīves apstākļu uzlabošanai. Septiņdesmito gadu otrajā pusē mirstība sāka pieaugt, sasniedzot maksimumu 1980. gadā. Tas jo īpaši attiecās uz vīriešiem vecumā no 45 līdz 55 gadiem. Galvenie šī stāvokļa cēloņi bija: augsts vides piesārņojums, slikti darba apstākļi, pārpildīti dzīvokļi, depresija, ko izraisa ekonomisko apstākļu pasliktināšanās, alkoholisms, nepareizs uzturs un medicīniskās aprūpes pasliktināšanās.

Viena no ilgstoši neatrisinātām problēmām PTR palika iedzīvotāju apgāde ar dzīvokļiem. Milzu zaudējumus Polijas dzīvokļu fondam nodarīja karš, pēc kara strauji auga iedzīvotāju skaits, notika viņu migrācija uz pilsētām, pieauga cilvēku prasības dzīvokļiem. To celtniecību kavēja forsētā rūpniecības attīstība ne tikai pirmajā pēckara desmitgadē, bet arī vēlāk, kas neļāva pietiekamu kapitālieguldījumu apjomu novirzīt tieši šai cilvēkiem tik svarīgās vajadzības apmierināšanai.

Jau pieminētais ekonomists Z. Sadovskis norādījis, ka industrializācijas gaitā likvidētās agrārās pārapslūgtības vietā radās problēmas, saistītas ar valsts urbanizāciju. Visu dabīgo iedzīvotāju pieaugumu pēckara periodā nodrošināja lauku iedzīvotāji. Pieaugums būtu vēl lielāks, ja straujāk augtu lauksaimnieciskās ražošanas efektivitāte. Straujā urbanizācija radīja dzīvokļu trūkumu pilsētās, kas ļoti nomāca iedzīvotājus. Polijā vienā dzīvoklī dzīvoja gandrīz vai vislielākais iemītnieku skaits Eiropā. Daudzdzīvokļu mājas tika celtas, auga pilsētu „guļamrajoni” ar necilām daudzstāvu ēkām, bet dzīvokļu rindā pretendentiem bija jāgaida ap desmit gadu.

Bija gan jāņem vērā, ka, ja poļi samierinātos ar tādiem dzīvokļu apstākļiem, kādi pastāvēja pirms Otrā pasaules kara, ar PTR esošajiem dzīvokļu celtniecības tempiem problēma būtu atrisināta. Taču pēckara Polijā šis jautājums tika risināts, pastāvot daudz augstākiem dzīvokļu standartiem nekā pirmskara gados. Jau tas vien liecināja par milzīgajām pozitīvajām pārmaiņām.

Tikai 1972. gada maijā PASP CK plēnumā dzīvokļu celtniecība tika atzīta par sociāli ekonomiskās attīstības vadošo faktoru. Tika pieņemts dzīvokļu celtniecības perspektīvais plāns, kurš paredzēja 80. gadu vidū panākt, lai katrai ģimenei būtu atsevišķs dzīvoklis. Situācija sāka mainīties. Diemžēl ekonomiskie un arī sociālpolitiskie sarežģījumi 80. gados tā arī neļāva pat tuvināties ieceres sasniegšanai. 40. tabula rāda, kā mainījās stāvoklis dzīvokļu celtniecībā.

40. tabula.

Polijas iedzīvotāju vidējā nodrošinātība ar apdzīvojamo platību

Gadi	1950	1960	1970	1978
Istabu skaits dzīvoklī	2,34	2,46	2,87	3,15
Iemītnieku skaits dzīvoklī	4,01	4,18	3,94	3,65
Iemītnieku skaits istabā	1,75	1,66	1,37	1,16

No 1950. līdz 1978. gadam dzīvokļu skaits pieauga par apmēram 60%, tai skaitā pilsētās par 110%, laukos – par 16%. Dzīvojamo telpu skaits pieauga attiecīgi par 214%, 265% un 168%. Pieauga apdzīvojamās platības apjoms. Ja 1950. gadā 1 istabā dzīvoja 1,75 cilvēki, tad 1975. gadā – 1,21. Tas liecināja, ka tika celti dzīvokļi ar lielāku istabu skaitu nekā agrāk. 1982.–1988. gadā tika uzcelti 1 330,8 tūkstoši dzīvokļu. Ja 1978. gadā vienā istabā vidēji dzīvoja 1,16 cilvēki, tad 1988. gadā – 1,02. No 14,7 m² līdz 16,8 m² pieauga vidējā platība uz vienu cilvēku. Tādejādi cilvēku sadzīves apstākļi pakāpeniski uzlabojās, taču process atpalika no viņu vajadzību un prasību pieauguma. Dzīves platības nodrošināšanas jautājums bija ļoti ass. 70.–80. gados vidējā statistiskā ģimene dzīvokļa saņemšanu gaidīja no 10 līdz 15 gadiem.

Saglabājot objektivitāti, arī visstingrākie komunistu kritiķi nevar neatzīt daudzus PTR sasniegumus. Tā, A. Rotfelds kurš uzskata, ka PTR valdīja „režīms, kurš savos pamatos nebija brīvas un suverēnas valsts valdība”, norādījis, ka tā laikā „izdevās atjaunot Varšavu, integrēt rietumu un ziemeļu zemes ar pārējo valsti, novērst analfabētismu un sabiedriskajā asinsritē integrēt veselus [agrāk] izstumto cilvēku slāņus – zemniecību un pilsētas nabadzīgos”. „Sociālisma” periodā valstī tika gūti ievērojami sasniegumi ekonomikā un kultūrā, bez kuriem nebūtu iespējama Polija sekmīga attīstība mūsdienās. Kaut citi poļu vēsturnieki viņam par to asi uzbruka, arī A. Čubinskis apgalvoja, ka Polijas Tautas republikas vispārējā ekonomiskās un sociālās attīstības balance ir pozitīva, un prognozēja, ka ar laiku šis viedoklis iegūs arvien vairāk atbalstītāju.

PASP X kongresā (1986) V. Jaruzeļskis paziņoja, kas vairākumā sabiedriskās dzīves jomu Tautas Polijā „ir radīti stipri un stingri sociālisma pamati”, citās jomās, kā viņš izteicās ideoloģiski-teorētiskā partijas konferencē 1985. gada novembrī, gan vēl ir „jābeidz jaunas, augstākas sabiedriskās iekārtas pamatu celtniecība.” Taču 80. gadu beigu notikumi pierādīja, ka runāt par „stipru un stingru sociālisma pamatu radīšanu” kaut daļā sabiedriskās dzīves jomu nebija pamata.

Īpaši jāpasaka par valdošās partijas – **PASP lomu** kā augstāk minēto panākumu sasniegšanā, tā arī lielas sabiedrības daļas cerību pievīlšanā.

Neraugoties uz pašlikvidāciju 1990. gada janvārī, PASP neapšaubāmi pieder nozīmīga vieta Polijas valsts un poļu tautas vēsturē.

Tās vadībā pēc Otrā pasaules kara tika veiktas plašas pārmaiņas valsts pārvaldē, sociāli politiskajā, ekonomikas un kultūras jomā. PASP vadīja agrārās reformas īstenošanu, kas likvidēja feodālisma paliekas – muižu saimniecības, kurām līdzās trūķumā un beztiesībā dzīvoja tūkstošiem bez- un mazzemnieku. Partija virzīja pēckara atjaunošanas darbu, industriālās bāzes radīšanu tautsaimniecības attīstībai, panāca sociālā netaisnīguma būtisku mazināšanu, bezdarba un analfabētisma likvidāciju.

1985. gada maijā, uzstājoties mītiņā Vroclavā, toreizējais PTR premjerministrs, PASP CK pirmais sekretārs V. Jaruzelskis norādīja, ka par Polijas sasniegumiem jaunākajai paaudzei ievērojamā mērā ir jāpateicas pēckara gados strādājušajiem strādnieku kustības darbiniekiem, komunistiem, visiem patriotiskajiem spēkiem, kuri tad nejautāja, vai Tautas Polija ir „laba” vai „slikta”, bet strādāja tās labā, netaupot spēkus, jo Polija bija un palika Polija. Šī darba rezultātā arī tika sasniegts ievērojams sabiedrisks progress. Šiem vārdiem var piekrist, vienīgi piebilstot, ka šie paši strādnieku kustības darbinieki, komunisti, tāpat kā agrākie un arī vēlāk pie varas esošie politiķi, šim progresam bieži arī traucēja.

Jāuzsver, ka PASP jau no 50. gadiem nebija klasiska komunistiska (boļševistiska) partija, tai nebija sveši sociāldemokrātijas elementi. PASP pastāvēja reformistisks spārns.

Kopš 1956. gada oktobra PASP notiekošā cīņa par monopolistiskās valdīšanas stila izmaiņu, kaut arī nenesa lielus panākumus, tomēr deva savus rezultātus. Polijā notika lielākā sabiedriskās dzīves liberalizācija nekā citās „sociālistiskā” bloka valstīs. Reformu mēģinājumi Polijā bija radikālāki nekā kaimiņos esošajā VDR un Čehoslovākijā. (Ar to Polija bija piemērs, kurš stimulēja reformatoru darbību kaimiņvalstīs, arī PSRS.) Represiju līmeņa pazemināšanās pēc 1956. gada Polijā izraisīja baiļu līmeņa samazināšanos pastāvošās varas pretiniekos. Citu „sociālistiskā” bloka valstu iedzīvotāji varēja apskaust Poliju par tajā valdošo salīdzinošo „vārda brīvību”. Polijā pie varas esošie kreisie spēki, paverot ceļu uz sociālo izaugsmi plašiem iedzīvotāju slāņiem, iesaistot agrāk neaktīvos slāņus sabiedriskajā, arī politiskajā dzīvē, radīja objektīvus priekšnoteikumus „sociālisma” trūkumu izpratnei, cīņas pret pastāvošo iekārtu izvēršanai un, galu galā, arī pārvarēšanai bez lieliem cilvēku upuriem. Reformistu darbības rezultātā Polijā nebija nopietnas pretestības „apaļajam galdam” un tam sekojošajām reformām gan no politiskās elites, gan no ievērojamas iedzīvotāju daļas puses.

Neraugoties uz to, ka partijas politikā vēstures gaitā atklājās arī neatbilstības poļu tautas interesēm, kļūdas, kuras varēja nosodīt ne tikai no konsekventa demokrātisma, bet arī no marksistiskās teorijas viedokļa, PASP bija ieguvusi ievērojamu atbalstu poļu tautā. Gadu desmitiem partijā sastāvēja daudzi miljoni cilvēku. Viņu vidū bija daudz viduvējību un sekotāju konjunktūrai, kuri ekspluatēja partijas tēzi par tās „vadošo lomu” sabiedrībā. Bet partijā bija arī daudzi solīdi cilvēki, savas lietas speciālisti, profesionāļi, kuri apzinājās, ka, sastāvot tajā, viņi spēs labāk kalpot Polijai. 80. gadu sākumā tās rindās atradās vairāk nekā 3 miljoni biedru. Sociālistiskā ideja pēc Otrā pasaules kara dziļi iesakņojās poļu sabiedriskajā domā. Ja noliedz šo patiesību, saistītu gan ar valsts panākumiem, gan neveiksmēm, traģiskiem notikumiem, tad nevar pilnībā saprast arī tās grūtības, kuras pārdzīvoja Polija, pārvarot „reālā sociālisma” posmu savā attīstībā.

Tiesa, daudzi partijas lēmumi sociālajā un ekonomiskajā sfērā tā arī palika nerealizēti, kas radīja jaunu neapmierinātību tautā.

Nelabvēlīga „sociālismam” bija poļu sabiedrības vēsturiskās apziņas specifika. Fatāla t.s. „jaunās „sociālistiskās” sabiedrības” liktenim bija daudzu Polijas vēstures problēmu, īpaši poļu–padomju attiecību, vēstures noklusēšana un izskaistināšana. Mācību grāmatās paustās vēstures neatbilstība tam, ko stāstīja vecāki, noveda pie neticības skolās mācītajai vēsturei. Pēc kāda socioloģiska pētījuma datiem 80. gadu vidū tikai 5% skolnieku un 3% skolotāju uzskatīja, ka skolas mācību grāmatām „var uzticēties”. Šeit gan jāņem vērā, ka sabiedrības vairākums nebija gatavs pieņemt pat visobjektīvākos pētījumus, ja tie neatbilda tās apziņā iesakņotajiem stereotipiem, kuru izmaiņa ir ļoti sarežģīta un darbietilpīga. Sabiedrības apziņā blakus

racionālajam pastāv arī emocionālais, iracionālais elements. Bijušais PASP ideologs, bet 1981. gadā no partijas izslēgtais poļu filozofs Ā. Šafs kā objektīvu faktoru, kurš līdz zināmam laikam nebija sajūtams, vērtēja to, ka „sabiedrībai tika uzspiesta importēta revolūcija no valsts, kura dažādu cēloņu rezultātā izsauca īpašu nepatiku [Polijas] iedzīvotājos”. (Protams, tieši nenosauktā valsts bija PSRS). Gluži pretēji īstenībai 80. gadu vidū gandrīz katrs trešais polis piekrita spriedumam, ka Polijā „sociālisma” apstākļos dzīvot ir sliktāk nekā pirms kara vai arī izvairījās no sava viedokļa formulēšanas šai jautājumā.

Gan pašas PASP pieļautās kļūdas, gan visas oficiālās starptautiskās propadomiskās komunistiskās kustības atiešana no demokrātisma, sociālā taisnīguma, patiesa internacionālisma, darbaļaužu solidaritātes principiem noveda pie tā, ka rezultātā PTR XX gadsimta 70. gadu beigās nonāca līdz ekonomiskai un sociāli-politiskai krīzei, kura lika arī PASP pārskatīt savas darbības koncepciju jaunos apstākļos. 80. gadu sākumā „sociālisma” krīze Polijā un atklātā masu opozīcija pastāvošajai varai kļuva par XX gadsimta lielākā sociālā eksperimenta gaidāmā sabrukuma pazīmi.

Poļu ekonomists S. Kurovskis 1963. gadā izdotā grāmatā „*Historyczny proces wzrostu gospodarczego*” (Ekonomiskās izaugsmes vēsturiskais process) formulēja tēzi, ka sacensībā starp sociālismu un kapitālismu nevajag meklēt analogiju kapitālisma uzvarā pār feodālismu, kas notika uz augstākas ražošanas tehnikas pamata, bet gan feodālisma uzvarā pār verdzību, kas notika uz efektīvākas sabiedrības organizācijas pamatam jeb, citiem vārdiem sakot, ka ekonomiskā līmenī sociālisma sistēma nevar konkurēt ar kapitālistisko sistēmu. Taču PTR, tāpat kā citu Eiropas „sociālisma” valstu, pieredze liecināja, ka sabiedrības organizācijai šajās valstīs bija gan neapšaubāmi plusi, gan tikpat neapšaubāmi mīnusi salīdzinājumā ar attīstītajām kapitālistiskajām valstīm. Šo mīnusu pārsvars veda pie krīzēm un „sociālisma” iekārtas sabrukuma.

PSKP CK ģenerālsēkretārs M. Gorbačovs 1986. gada 30. jūnijā, uzstājoties PASP X kongresā, izteica tēzi, ka „uzstāties pret sociālistisko iekārtu, censties to vājināt no iekšienes, izraut vienu vai otru zemi no sociālistiskās sadraudzības, nozīmē vērsties ne tikai pret tautu gribu, bet arī pret pēckara pasaules iekārtojumu, galu galā – pret mieru.” Taču dažus gadus vēlāk notikumi Polijā, Padomju Savienībā, citās t.s. „sociālisma” valstīs Eiropā arī tiem, kas pēc agrākajām „sociālisma” krīzēm vēl saistīja savas cerības ar tā attīstību, uzskatāmi parādīja, ka „tautas griba” nebūt nav virzīta uz šī „sociālisma” aizstāvēšanu, ka tas ir izsmēlis savu pievilcību. (Toties laika pārbaudi izturēja tautu vēlme dzīvot mierā, ja arī pastāvošās valstu robežas tās ne vienmēr pilnībā apmierināja.)

Jau IX kongresā 1981. gada jūlijā PASP izvirzīja sociālistiskās atjaunotnes, nacionālā izlīguma un reformu lozungus. Taču PASP nespēja pietiekami rezultatīvi ietekmēt sabiedriski-politisko un ekonomisko situāciju valstī. Iedarbojās kā agrāk pieļauto kļūdu kritiskas analīzes trūkums, tā arī neprasme vest cīņu par sava nākotnes redzējuma īstenošanu, balstoties nevis uz administratīvās varas monopoli, bet uz plašu tautas slāņu pārliecināšanu.

PASP X kongresā (1986) V. Jaruzelskis uzsvēra, ka 70. gadu beigu un 80. gadu politiskās un sociāli-ekonomiskās krīzes cēloņi bija atrodamī „partijas iekšējās dzīves normu pārkāpumos, birokrātiskos un autokrātiskos sociālistiskās tautvaldības ierobežojumos, vienkāršotā pieejā idejiskajam audzināšanas darbam un tā nepietiekamībā sabiedrībā, un īpaši jaunatnes vidū, voluntāristiskos lēmumos ekonomiskajā politikā, pirmkārt investīciju frontes pārmērīgā paplašināšanās, kā arī tajā apstākļi, ka mūsu saimniecība nonāca ievērojamā atkarībā no rietumu

kreditiem. Mūsu iekārtas pretinieki izmantoja šīs kļūdas totālam uzbrukumam partijai un sociālismam”.

Teiktais bija patiesība, taču tas vēl nedeva priekšstatu par krīzes būtību. Nebija atzīts, ka šādas faktiski vienas partijas kļūdas varēja radīt graužošas sekas visas sabiedrības dzīvē tikai tāpēc, ka šī partija bija izveidojusi faktiski vienpartijas sistēmu, likvidējusi ikdienišķu demokrātisku politisko konkurences cīņu, savas vienvaldības apstākļos nekritiski sekoja staļinisma laikā ieviestajām ekonomiskajām dogmām, pirmkārt jau par plānveida saimnieciskās sistēmas neapšaubāmu priekšrocību pār tirgus saimniecību.

Nepacietīgie centieni ātrāk gūt panākumus, kas bija raksturīgi PASP un PTR vadībā nonākušajām grupām, ik reizi deva rezultātus, kuri bija tālu no gaidītajiem, kas pakāpeniski kompromitēja ne tikai šīs grupas, bet arī visu valstī realizējamo politiku.

Pēc dažiem aprēķiniem gadu gaitā praktiski nemainīga palika tautsaimniecības struktūra un nacionālā ienākuma sadalījums: līdz 50% no tā tika ieguldīts enerģētiskā kompleksa attīstībai, ap 20% – metalurģijā un mašīnbūvē un tikai 20% iedzīvotāju vajadzību apmierināšanai.

PTR hroniski pastāvēja strukturāla neatbilstība starp pieprasījumu un piedāvājumu, jo nebija sistēmas, kura varētu elastīgi piemēroties mainīgajiem apstākļiem. Poļu ekonomists Z. Sadovskis uzsvēra, ka daudzās problēmas, uzkrātas PTR gados, radās no vēlmes, varbūt uzslavas cienīgas, bet nesekmīgas, sasniegt pārāk daudz pārāk īsā laikā: nodrošināt visiem lētas patēriņa preces, vispārpieejamu veselības aizsardzību un izglītību, kā arī citus sociālos pakalpojumus. Pie tam visam bija jābūt sasniegtam pēc iespējas ātrāk. Bet izdarīt to nebija iespējams, jo esošajos apstākļos piedāvājums nevarēja panākt pieprasījumu. Cits ekonomists Z. Červinskis rakstīja: „Sociālisma attīstība [...] rādīja, ka tas uzņēmas pārāk daudz. Katrā gadījumā tika cerēts gūt pārāk daudz no paša ražošanas līdzekļu pārvalstiskošanas un valsts kontroles iegūšanas pār visiem saimniekošanas procesiem fakta.” Arī poļu vēsturnieks A. Karpinskis 1987. gadā norādīja, ka „sociālistiskās” industrializācijas īstenošana Polijā „no gada gadā palielināja atstarpi starp sabiedrības cerībām un realizējamo ekonomisko politiku”, kura „zaudēja savu pievilcību un ievērojamu daļu motivācijas, īpaši poļu jaunās paaudzes acīs”.

Savukārt A. Vasiļevskis rakstīja: „Vēlme paātrināt attīstības procesu un vienlaikus rūpes par vispārējo labumu piešķīra mūsu dzīvei skarbuma, ikdienas dzīves nepievilcības iezīmes, pie kā vienmēr noved nelielu līdzekļu sadale vienlīdzīgi visiem.” Ilgstoša šāda prakse noveda pie tā, ka Polijā arvien noteiktāk sāka skanēt prasība pēc materiāliem labumiem, kas bija pieejami attīstīto valstu sabiedrībai. Faktiski savijās divas dažādas pretenzijas, taču sabiedrība šo dažādību neievēroja. Publicists to raksturoja sekojoši: „Neapmierinātība ar to, ka mūsu valsts neiekļuva privilēģēto klubā, kuri visur bauda augstu dzīves līmeni, savijās ar neapmierinātību, ka mūsu iekārta neļauj valsts iekšienē radīt dažādus dzīves standartus dažādiem sabiedrības slāņiem.” Faktiski abas pretenzijas bija pretrunā viena otrai. „Sociālisma” apstākļos vispārējo labklājību kā reiz tika mēģināts panākt, pazeminot privilēģēto dzīves līmeni. Arī Polijā atšķirības iedzīvotāju materiālajā hierarhijā mazinājās, tika veltīti arī milzīgi pūliņi, lai samazinātu atpalcību no attīstītajām valstīm. Panākumi tautsaimniecības attīstībā veda pie pakāpeniska iedzīvotāju vidējā dzīves līmeņa paaugstināšanās, taču atsevišķu personu iespējas sasniegt ievērojami augstāku līmeni, nekā vidējais, bija visai ierobežotas. Aktīvākie, darbīgākie cilvēki, kuri redzēja, ka „sociālisms”, tam raksturīgā birokrātija, nolīdzinošā sadale neļauj viņiem pilnā mērā atklāt savas spējas un atbilstoši tām arī saņemt pilnu atalgojumu, izjuta neapmierinātību. Taču arī citi, mazāk kvalificēti darbinieki, kuri brīvā tirgus apstākļos varbūt

pat neizturētu konkurenci un tiktu izspiesti no savām ierastajām „vidējā” strādnieka vai kalpotāja lomām, zaudētu darbu un līdz ar to arī jau sasniegto labklājību, tomēr tīri cilvēcīgi uzskatīja sevi par labiem darbiniekiem, un galvenais – tādiem, kas pelnījuši labāku atalgojumu, un savā pieticīgajā dzīves līmeni vainoja nevis sevi, bet valsts iekārtu. Polijas, tāpat kā citu „sociālistisko” valstu, iedzīvotāji prasīja sev augstu dzīves līmeni, par tā trūkumu vainojot nevis sevi, bet „sociālistisko” sabiedrisko iekārtu. Tā taču bija modinājusi lielas cerības, stāstot par sociālisma priekšrocībām pār kapitālismu.

Var teikt, ka tieši šī neapmierinātība ar savu materiālo stāvokli bija pamatā plašu iedzīvotāju masu sabiedriskās aktivitātes pieaugumam, kas vērsās pret sistēmu, kura nespēja nodrošināt vieniem vienkāršu labklājības pieaugumu, citiem – privilēģijas, kuras pēc to uzskatiem tiem pienācās. Taču šī neapmierinātība veda arī pie demokrātijas idejas. Iedzīvotāju vairākums vairs nevēlējās samierināties ar iekārtu, kura sludināja kolektīvismu, individuālo, grupu privilēģiju likvidāciju tā vārdā, lai visa tauta varētu dzīvot labāk. Šis vairākums redzēja arī to, ka valdošo slāņu piederīgie, neraugoties uz savas darbības neapmierinošajiem rezultātiem, tomēr saņem nesamērīgi augstu atalgojumu, kuru nevarēja pamatot ar kādiem visiem pieņemamiem un saprotamiem darba rezultātiem, jo tirgus, kas visu spēja daudz maz objektīvi novērtēt, nedarbojās, bet darba atalgojuma jautājumus subjektīvi izlēma šī paša slāņa piederīgie. Kā atbilde uz neapmierinātību izkristalizējās arī idejas, kā labot situāciju. Tās nebija tālu jāmeklē. Šīs idejas – demokrācija un tirgus saimniecība – jau ilgstoši un salīdzinoši sekmīgi bija īstenotas attīstītajās kaimiņvalstīs. Kaut daudziem materiālo dzīves grūtību pārvarēšana, personīgā labklājība likās svarīgāka par demokrātijas principu īstenošanu, taču cīņa par utilitārajiem mērķiem veda pie izpratnes, ka bez demokrātijas nevar tajā uzvarēt.

Kādā 2000. gadā sniegtā intervijā V. Jaruzelskis atcerējās, kā L. Brežņevs un citi padomju politiķi poļu komunistu vadītājus vairākkārt mēģināja pārliecināt, ka viņi it kā nepievērš pietiekamu uzmanību strādnieku šķīrai, kas ir pamatu pamats. Tai būtu jārada privilēģēti apstākļi, jo īpaši materiālie, kaut arī uz citu sociālo slāņu un grupu rēķina. Padomju vadītāji nepieņēma poļu argumentus, ka zemnieku un inteliģences „aplūkšana ar nodokļiem” nodarītu vairāk ļauna nekā laba. Pēdējie – ar dažiem izņēmumiem – arī dzīvo nabadzībā, viņu dzīves pasliktināšana nepalīdzētu strādniekiem, bet vienīgi paplašinātu sociālo konfliktu sfēru. Bijušais Polijas vadītājs arī atzīmēja, ka viena no iepriekšējās sistēmas nopietnām kļūdām bija ievērojamas inteliģences daļas, īpaši humanitārās, turēšana nabadzībā, nepietiekamas rūpes par inteliģences materiālajiem apstākļiem.

To cerību uz labklājību, kuras triju gadu desmitu garumā ar spēku koncentrāciju tautsaimniecības attīstībā uzturēja „sociālistiskā” valsts, sabrukums pavēra iespējas PASP realizētās politikas pretiniekiem izvērst cīņu par tās faktiskā varas monopola likvidāciju. Līdz 70. gadu beigām paveiktā sociālisma celtniecības darba diskreditācija kļuva par galveno opozicionāru ieroci. Tika kritizētas ne tikai PASP, tās sabiedroto kļūdas, kuras, tāpat kā neprasme saimniekot, zināmā mērā bija no pagātnes mantotās atpalcības rezultāts, bet nopulgota arī visa Polijas pēckara vēsture, agrārā reforma, industrializācijas ideja, tās gaitā gūtie reālie sasniegumi. Ir saprotams, ka vēsturiski nepieciešamās pārmaiņas tautsaimniecībā, tās modernizācija, kuras pēc Otrā pasaules kara norisa „sociālistiskā” valstiskuma, pie tam vēl arī iekšēja un starptautiska saspīlējuma un divu militāri-politisku bloku pretstāves apstākļos, izsauca daudzas sarežģītas problēmas. Taču tāpēc tādas pārmaiņas kā agrārā reforma, daudzu jaunu rūpniecības nozaru attīstība nekļuva mazāk nozīmīgas. Iztēlot šīs pārmaiņas kā pilnīgi no „ārienes” (jāsaprot – no PSRS puses) uzspiestas, ar ko grēkoja opozicionāri, bija aplam. Taču

tauta ar pilnām tiesībām varēja stādīt jautājumu, vai veikt modernizāciju nevarēja arī ar mazākiem upuriem, vai valdošā partija, valsts vadītāji attaisnoja tautas uzticību.

Jāatzīst, ka „sociālisms,” kurš pastāvēja Polijā līdz 1989. gadam, bija ievērojams solis uz priekšu sabiedrības attīstībā salīdzinājumā ar pirmskara Poliju. Var piekrist poļu publicista, esejista un literatūras kritiķa A. Vasiļevska domai, ka pati vēsture bija novedusi pie tā, ka poļu sabiedrības modernizācija sakrita ar sociālistiskā [šī darba autors terminu gan liktu pēdīnās – V.Š.] valstiskuma attīstību, un šos procesus nav iespējams atdalīt vienu no otra.

Savukārt nevar piekrist A. Vasiļevska apgalvojumam, ka „var vai nu veicināt abus, vai bremzēt tos, kas draud ar katastrofālu atkrišanu atpakaļ abos virzienos vienlaikus”. Jau daudzu citu valstu un arī Polijas „postsociālistiskā” pieredze liecina, ka „sociālistisks” valstiskums nebūt nav obligāti nepieciešams priekšnoteikums modernizācijai. Nekorekti bija pārmest „sociālistiskā” režīma pretiniekiem uzbrukumus valstiskumam kā tādām, kā to darīja A. Vasiļevskis. Viņš rakstīja: „Mūsdienu civilizācijas vēsture neapstrīdami liecina, ka milzīgie pūliņi, saistīti ar pastāvīgu modernizāciju, kas nosaka progresu, nav iespējami bez valsts palīdzības un tās organizatoriskā potenciāla izmantošanas. Tie, kuri krasu paātrinājumu laikmetā grauj valsti un liek tai noasiņot, atņem tautai vienīgo iespēju noturēties uz ūdens vēsturiskajā strauvē. Šodien [rindas rakstītas 1984. gadā] vairāk nekā jebkad agrāk valsts ir vajadzīga tautai, ja tā negrib atpalikt no citām”. Liekot vienlīdzības zīmi starp jēdzieniem „valsts” un „sociālistiska valsts”, konkrēti – PTR, publicists pierakstīja poļu opozicionāriem to, ko viņi nebūt nedarīja. „Solidaritātes” nometnē nebūt neskanēja anarhistiski lozungi par valsts iznīcināšanas nepieciešamību. Tika runāts par pastāvošās Polijas valsts demokratizēšanas, ekonomiskas pārbūves nepieciešamību.

Poļu pētnieks, Pasaules bankas vecākais ekonomists M. Piotkovskis grāmatā „*Europe's Growth Champion. Insights from Economic Rise of Poland.*” (Ekonomiskās izaugsmes čempions Eiropā. Polijas ekonomiskā pieauguma analīze. Oxford, 2018) norāda: „Ja nebūtu PTR perioda, nebūtu kapitālistiskās Polijas.” Izteiktajai domai ir jāpiekrīt. Ekonomikas un kultūras pārveidojumu laikā poļu kultūra zaudēja savu elitāro raksturu, “sociālistiskā” iekārta nodrošināja, lai salīdzinoši vienpusīgu, bet visplašāko Polijas sabiedrības slāņu piekļuvi kultūrai, tādējādi tie saņēma spēcīgu stimulu savai attīstībai, pavērās nebijusi iespēja plašu masu radošai aktivitātei. PTR pavēra ceļu poļu sabiedrībai, padarīja to modernāku, likvidēja privilēģētās šķiras, paaugstināja kultūras un ekonomiskās attīstības līmeni. Polijas Tautas Republika izveidoja nosacīti atvērtu, vienlīdzīgu sabiedrību, kas kļuva par Polijas panākumu pamatu pēc 1989. gada.

Vēl viens jautājums – kam pieder lielākie nopelni „sociālisma” likvidācijā?

V. Roškovskis un A. Pačkovskis ir gandrīz vienprātīgi, ka reālā sociālisma sistēmas sabrukumu noteicošie galvenie faktori bija spēcīga sociālā kustība, kas pulcējās “Solidaritātes” rindās, ko atbalstīja pārliecinošs sabiedrības vairākums un pāvests no Polijas Jānis Pāvils II, kā arī labvēlīga starptautiskā situācija.

Ā. Čubinskis kā galvenos cēloņus izmaiņām Polijā nosauc M. Gorbačova izraisīto „perestroiku”, PSRS zaudējumu aukstajā karā un visbeidzot Tautas Polijas politiskās vadības pragmatismu, zem jaunās starptautiskās situācijas spiediena 1989. gada pavasarī pie apaļā galda panākot vienošanos ar “Solidaritātes” līderiem un tādējādi pieliekot punktu “reālā sociālisma” sistēmai Polijā.

Ievērojamais poļu politiķis un publicists Ā. Mihņiks savukārt uzsvēris M. Gorbačova personības lomu: „Bez viņa nekas nebūtu izdevies. Viņš atvēra durvis. Un mēs ieliekam kāju šajās durvīs. Bet, ja viņš nebūtu atvēris durvis, nekas nebūtu noticis. Ne Krievijas disidenti, ne poļu „Solidaritāte”, ne čehu „Harta 77” [1977. gada 6. janvārī Čehoslovākijā publicēts

dokuments, kurā 242 intelīģences pārstāvji pieprasīja, lai pastāvošais režīms respektētu cilvēktiesības] tāpat vien, paši par sevi vai pat visi kopā bez Gorbačova neko nevarētu sasniegt.” Šī darba autoram kā vēstures materiālistiskās izpratnes piekritējam jāuzsver, ka divi pēdējie autori gan nosaukuši tikai subjektīvos, otrās rindas faktorus, kuri tikai atspoguļoja objektīvo ražošanas ekonomisko faktoru iedarbību uz politisko un ideoloģisko sabiedrisko attiecību „virsbūvi”. Bez „reālā sociālisma” zaudējuma konkurences cīņā ar kapitālismu materiālajā jomā, kas veda gan pie M. Gorbačova izraisītās „perestroikas”, PSRS zaudējuma aukstajā karā (to daļa krievu vēsturnieku gan noliedz, apgalvojot, ka notika vienas – “sociālistiskās” puses atteikšanās no cīņas) gan spēcīgas sociālās un politiskās kustības Polijā un PASP un PTR vadības izpratnes par pārmaiņu nepieciešamību, nebūtu iespējamās arī 80. – 90. gadu mijas pārmaiņas Polijā.

Līdz 80. gadiem gūtie panākumi saimniecības, sociālās sfēras, kultūras laukā ļāva komunistiskajiem Polijas vadītājiem aizstāvēt savu vietu pie valsts stūres. Taču 80. gadu beigās Polijā, salīdzinājumā ar PSRS, sabiedrība bija vairāk nobriedusi sistēmiskām reformām. Polijā „reālais sociālisms” vairākas reizes pārdzīvoja politisku un sociālekonomisku krīzi un, it īpaši kopš 1980. gadu sākuma, tas vairs netika uztverts kā vienīgais iespējamais valsts attīstības ceļš.

Salīdzinot ar dažām citām „sociālistiskajām” valstīm, Polijā bija attīstītāki tirgus ekonomikas elementi: lauksaimniecība galvenokārt bija privāta, un arī pilsētās privātais sektors ieņēma ievērojamu vietu ekonomikā. Kopumā šajā sektorā bija nodarbināti gandrīz trešdaļa iedzīvotāju.

Jau 1980. gados īstenotajiem mēģinājumiem reformēt „sociālismu” Polijā bija pozitīva nozīme, jo valsts uzņēmumi bija spiesti pielāgoties darbam relatīvas saimnieciskas patstāvības apstākļos, un šo uzņēmumu direktori ieguva pirmās prasmes darboties zināmas konkurences apstākļos.

Polu iedzīvotāji jau bija iemācījušies dzīvot strauja cenu pieauguma apstākļos. Tajā pašā laikā Polijai veidojās krietni liberālākas attiecības ar Rietumiem nekā citām „sociālistiskajām” valstīm. Veidojās arī liberālāks iekšpolitiskais režīms, kas nosacīja labvēlīgākus sociālpolitiskos priekšnoteikumus turpmākajai valsts pārejai uz tirgus attiecībām.

Kad faktiski pierādījās, ka ne tik daudz politiskie pretinieki, cik pašas valdošās partijas nespēja radikāli mainīt savu politisko darbību, vadīt tautsaimniecības pārorientāciju uz tirgus principiem kavē Polijas attīstību, tā atrada sevī spēku uzsākt “Apaļā galda” sarunas ar politiskajiem oponentiem.

Ar „Solidaritātes” nākšanu pie varas kļuva skaidrs, ka PASP savā esošajā veidā vairs nevarēs atrast pienācīgu vietu valsts politiskajā struktūrā un tai ir jādod vieta jauniem politiskiem spēkiem. PASP ne tikai nespēja noturēt varu, bet kā tāda bija spiesta atstāt politisko skatuvi. Kritisks tās vērtējums un daudzos aspektos arī stingrs politisks nosodījums ir pamatoti. PASP XI kongresa rezolūcijā bija teikts: „PASP XI kongresa delegāti, apzinoties Polijas Apvienotās strādnieku partijas nespēju atjaunot sabiedrības uzticību, nolēmj pārtraukt savu darbību.” Šai rezolūcijā ir arī vārdi: „Vēsture dos PASP darbam un mantojumam taisnīgu novērtējumu”. Jāatzīst, ka tam jābūt objektīvam, ņemot vērā vēsturiskos apstākļus. Objektīvi jānovērtē partijas organizējošā un mobilizējošā loma, tās programma un prakse, ko akceptēja miljoniem cilvēku no slāņiem, kuri daudzus gadus un gadsimtus tika apspiesti un pazemoti.

Protams, kamēr vēl nav norimušas PASP pastāvēšanās laikā notikušo cīņu tiešās atbalsis, kamēr partijas toreizējie politiskie pretinieki nav vēl pilnībā īstenojuši savas subjektīvās, bieži

revanšistiskās ambīcijas, masu mēdijos skan pārsvarā kritiski atzinumi par PASP darbību. Taču jau var atrast arī vairāk izsvērtus, no subjektīvisma vairāk vai mazāk brīvus vērtējumus.

Viss PASP veikumam, poļu „sociālismam” kā tādām par labu teiktais gan nebūt nenozīmē, ka tautas vairākums visā tā pastāvēšanas laikā bija apmierināts. Visas tautas atbalstu iekarot PASP neizdevās pat savos „ziedu laikos” – 70. gadu pirmajā pusē, kad poļi sasniedza pēckara periodā augstāko labklājības līmeni. Situācija pastāvošajai varai par sliktu mainījās, kad kļuva redzams, ka „sociālisms” sāk zaudēt ekonomiskajā sacensībā kapitālismam. „Sociālisma” periodā norisa arī nopietni sabiedriski satricinājumi, kas liecināja par būtisku ekonomisku un sociāli-politisku reformu nepieciešamību.

Kapitālistiskā saimniecības sistēma divu gadsimtu garumā pārdzīvoja milzīgas pārmaiņas, taču tās būtība palika nemainīga. Tirgus pierādīja savu spēju strauji pielāgoties mainīgajiem apstākļiem, turpretī PTR un citās t.s. „sociālistiskajās” valstīs pastāvošā ekonomiskā sistēma, kuru varēja raksturot kā pretēju kapitālismam, bet kura būtiski atšķīrās no K. Marksa prognozēm un sociālistu ideāla, divdesmitā gadsimta pēdējās desmitgadēs zaudēja savu spēju pielāgoties apstākļiem un pilnveidoties. Kā piemēru var minēt kapitālisma spēju ātri pārorientēties pēc XX gadsimta 70. gadu enerģētiskās krīzes, kam pretēji PTR tautsaimniecība tā arī palika energoietilpīga. PTR vairāk nekā 40 gadu hroniski pastāvēja strukturāla neatbilstība starp pieprasījumu un piedāvājumu, jo nebija sistēmas, kura varētu elastīgi piemēroties mainīgajiem apstākļiem.

Cēloni, kāpēc „sociālismā” ražotāji bija mazāk uzņēmīgi pret valsts politikas izmaiņām salīdzinājumā ar kapitālismu, daži autori saskatīja apstākļi, ka valsts, uzstājoties kā vienīgais ekonomiskais subjekts, bija spiesta apmierināt katra ražotāja pretrunīgās intereses, bet nevis nostāties virs ražotājiem arbitra lomā, aizstāvēt visas sabiedrības intereses kopumā. Pēc autora domām, tā ir „reāla sociālisma” idealizācija, tajā vismaz daļa valdošās partijiskās un valstiskās birokrātijas ne tikai nespēja apmierināt „katra ražotāja pretrunīgās intereses”, bet, to saprotot, pat necentās to darīt un samierinājās ar savu un dažu sev pietuvināto slāņu interešu aizstāvēšanu.

Pēckara notikumu attīstība, no vienas puses, bija radījusi cerības uz arvien labāku nākotni, bet, no otras, šo cerību izplēnēšana radīja masu neapmierinātību. Tā kā „sociālistiskā” Polijas valsts, tajā valdošā partija bija uzņēmusās tautas priekšā saistības nodrošināt tās labklājību, kad šo saistību pildīšana nevedās, tauta varēja uzstāties kā kreditors, pieprasot vai nu izpildīt solīto, vai atdot varu politiskajiem spēkiem, kuri varētu labāk apmierināt sabiedrības prasības. Faktiski PTR vadības realizētais kurss uz iedzīvotāju labklājības pieaugumu bija no „buržuāziski demokrātiskajām” valstīm aizgūta taktika. Taču pēdējās cilvēki negaidīja no valsts drīzu un vispārēju sava stāvokļa uzlabošanu, kā tas bija „sociālistiskā” bloka valstīs. Tāpēc „buržuāziski demokrātiskie” režīmi, kur pie varas esošās politiskās partijas mainījās, bija noturīgāki pret atsevišķu personību, grupu, pat veselu slāņu pretestību nekā „sociālistiskie”, kur opozicionāri varēja konfrontēt plašas masas ar valdošo partiju nespēju izpildīt solījumus.

Kamēr „sociālistiskā” valsts vara tika realizēta ar piespiešanas metodēm, tā salīdzinoši viegli sadalīja nacionālo ienākumu, stingri kontrolējot iedzīvotāju ienākumu pieaugumu un nodrošinot augstu uzkrājumu daļu. Kad masveida vardarbība 50. gados aizgāja pagātnē, ar algu paaugstināšanu valsts „pirka” sabiedrības mieru, bet cenu celšana tika izmantota, lai tuvotos tautsaimniecības līdzsvaram. Tirgus mehānisma trūkums ietekmēja „sociālisma” politisko sistēmu. To, ko kapitālisma apstākļos veica nepielūdzamais tirgus, „sociālismā” bija jāuzņemas valsts ārpusekonomiskās piespiešanas mehānismam. Kad agrākās metodes vairs nedarbojās,

valsts vara kļuva vājāka, sākās inflācijas pieaugums. Valsts vēl joprojām bija praktiski vienīgais algu izmaksātājs, taču to darot, tai arvien vairāk nācās rēķināties ar darbaļaužu spiedienu. Uz algu paaugstināšanu vara bija spiesta atbildēt ar cenu celšanu. Ar laiku šis process ieguva noslēgta riņķa raksturu. Tāpēc, ja kapitālistiskajā iekārtā neapmierinātie ar savas dzīves apstākļiem darbaļaudis saskatīja ienaidnieku buržuāziskajā iekārtā un izvērta cīņu pret to, tad „sociālismā” to neapmierinātība vērsās pret pastāvošo „sociālistisko” iekārtu.

Kā atzīmējis jau daudzkārt minētais poļu publicists A. Vasiļevskis, krīzes nereti apdullina ļaudis, padara tos nespējīgus skaidri domāt, kā tas notika t.s. Veimāras republikas laikā Vācijā, kad ekonomiskie satricinājumi pareizināti ar nacionālajiem aizvainojumiem par Vācijai nodarītajām netaisnībām, radīja labvēlīgu augsni nacisma izaugsmei. Kaut PTR ekonomiski virzījās uz priekšu, šīs virzības tempi neapmierināja sabiedrības cerības. Tā prasīja ātrus uzlabojumus, taču nevēlējās sasprindzināt spēkus, lai tos sasniegtu. Publicists ar to skaidroja nepieciešamību valdošajām grupām risināt lielo prasību un neatbilstošo tām ekonomisko sasniegumu „riņķa kvadrātūras” problēmu.

Šeit gan, pēc grāmatas autora domām, sabiedriskā noskaņojuma PTR salīdzinājums ar noskaņojumu Veimāras republikā nav korekts. Arī vaina par saimnieciskajām neveiksmēm no poļu valdošās komunistiskās elites netaisnīgi tiek novelta uz sabiedrības it kā nevēlēšanos sasprindzināt spēkus. Tur jau tā lieta, ka cilvēki kā saprātīgas būtnes bija gatavi strādāt, ja darbs nestu pienācīgus augļus. Poļu opozicionārus, kā arī sabiedrību kopumā varēja saprast – spēku sasprindzinājumu, kurus kreisie politiķi vēl un vēl prasīja no tautas, rezultāti no tās viedokļa nebija apmierinoši. Vismaz Rietumos saimnieciskās darbības rezultāti bija augstāki gan visas valsts ekonomiskā spēka, gan arī katra strādājošā labklājības izaugsme. Nākot pie varas, kreisie spēki bija solījuši ātri atrisināt visas problēmas, balstoties uz „sociālisma” neierobežoto, pat brīnumaino spēku. Kā Padomju Savienības tautām no augšas tika solīta ātra komunisma sasniegšana, tā Polijā PASP bija it kā parakstījusi vekseli ar solījumu ātri un bez sāpēm civilizēt valsti, sasniegt augstu labklājību. Protams, pēckara situācijā Polijas atjaunotne un attīstība arī kapitālistiskās iekārtas apstākļos, pat varbūt saņemot palīdzību Māršala plāna ietvaros, sadarbojoties ar Rietumiem un izmantojot to sasniegumus, nenotiktu pilnībā bez grūtībām. Nedrīkst aizmirst, ka 1918. gadā atjaunotā Polijas valsts bija ievērojami ekonomiski atpalikusi no Rietumu kaimiņvalstīm un šo atpalicību neatkarības gados tai tā arī nebija izdevies likvidēt. Rietumvalstu tautas bija ilgstoši sūri strādājušas, lai sasniegtu to labklājības līmeni, kuru tik pamatīgu kapitālisma skolu neizgājušās un abos pasaules karos stipri cietušās Polijas iedzīvotāji uzlūkoja ar apbrīnu.

Pasaules attīstības ceļu jautājums mūsdienās vēl nebūt nav izsmelts. Kapitālistiskā iekārta nespēj nodrošināt pasaules iedzīvotāju labklājību, slīgst no krīzes krīzē. Var tikai cerēt, ka civilizācija izdzīvos, atradīs attīstības ceļus. Kādi tie būs, neviens nespēj paredzēt. Daudzus marksisma ideālus pieņēmušais bijušais britu un padomju izlūkdienestu darbinieks D. Bleiks jau XXI gadsimta otrās desmitgades vidū izteica pārliecību: „Vienalga pēc gadsimtiem pasaule atgriezīsies pie tā, ko sauc par komunismu. Vienkārši tā laiks vēl nav pienācis. Bija spilgtas idejas, kas balstījās uz kristietības principiem. Bet cilvēki nebija gatavi tās īstenot praksē.” Vai un kā piepildīsies šis pareģojums, rādīs nākotne.

Visbeidzot, vērtējot „sociālisma” posmu Polijas vēsturē, jāievēro vēl kāds svarīgs apstāklis. Novērtējot Tautas Poliju, nevajadzētu aizmirst, ka šai laikā principiāli pieauga poļu tautas potenciāls. Tautas skaitīšana 1946. gadā parādīja, ka Polijā bija tikai 23,6 miljoni iedzīvotāju, bet 1988. gadā, kad, kā šķiet, ekonomika nebūt neveicināja dzimstības pieaugumu, to bija jau 38 miljoni. Tādejādi 42 gadu laikā iedzīvotāju skaits pieauga par 14 miljoniem. Vidēji ik desmitgadē iedzīvotāju skaits pieauga vairāk nekā par 3 miljoniem. Jā, poļi pārsvarā ir katoļi un ticība viņiem neļauj ierobežot dzimstību, bet tomēr jāsecina, ka pēckara attīstības gaita bija ne tikai radījusi iedzīvotājos cerības uz labāku nākotni, bet devusi arī pierādījumus, ka dzīves apstākļi uzlabojas, ka PTR ir iespējams garantēt savu bērnu nākotni. Ja nebūtu nodrošināts

ekonomisks un sociāls progress, nepastāvētu cerības uz tālāku dzīves apstākļu uzlabošanu, pavisam noteikti šāds demogrāfisks sprādziens nenotiktu. Vismaz mūsdienās Polijā tas nav vērojams. 2018. gadā tajā joprojām bija 38,4 miljoni iedzīvotāju.

„Sociālistiskā” Polija, pēc britu iknedēļas izdevuma „*The Economist*” (Ekonomists) datiem, ierindojās augstāk nekā pēc gadu desmitiem PR to valstu reitingā, kurās bija paredzams lielāks mūža ilgums. (1988. gadā Polija bija 23. vietā, 2013. gadā – 33. vietā.)

Nenākas brīnīties, ka mūsdienās Polijas iedzīvotāji joprojām nespēj vienoties par „sociālisma” gadu vērtējumu. PTR, „reālā sociālisma” novērtēšanā poļi ir dziļi sašķelti.

Ja 1990. gadu vidū 42% aptaujāto poļu sniedza pozitīvu PTR vērtējumu, salīdzinot ar 49% negatīva viedokļa izteicējiem, tad 2002. gadā uz jautājumu, kas tika uzdots nedaudz savādāk (Kā jūs vērtējat PASP valdīšanu Polijā?) 40 procenti atbildēja ar “labi”, 35 procenti ar “slikti” un 25 procenti ar “grūti pateikt”. Arī aptaujas, kas veiktas 2006. gadā, liecināja, ka salīdzinājumā ar 2004. gadu, cilvēku skaits, kuri pozitīvi vērtē šo periodu, ir nedaudz samazinājies. Bet tās bija dažu procentu svārstības, nevis lūzums. Krasas pārmaiņas arī nevarēja notikt, jo masveida ikdienas kolektīvā atmiņa īsā laikā nemainās. Nenākas gan šaubīties, ka aizejot aizsaulē vecākajām paaudzēm, kuras varēja salīdzināt dzīvi „sociālisma” laikā un mūsdienās, kā arī ilgstoši turpinoties Trešās Žečpospolitas ideoloģiskā aparāta pūliņiem „sociālisma” diskreditācijā, norisināsies jauno paaudžu indoktrinācija un, ja nenotiks kas ekstraordinārs (piemēram: kapitālistiskajā pasaulē, un pirmkārt ASV, uzkrātie valstu parādi izraisīs pasaules finanšu sistēmas sabrukumu), atmiņas par visu to pozitīvo, ko nesa PTR pastāvējušais kroplīgais „sociālisms”, izbālēs, bet tā negācijas ieņems arvien stabilāku vietu cilvēku apziņā.

Lai nu kā, diskusijas, viedokļu atšķirības liecina par konfrontāciju starp kolektīvo atmiņu un mūsdienu vēsturnieku vairākuma radīto PTR tēlu. Daļēji vainīgi ir paši vēsturnieki, iestiguši polonocentrismā, aizrāvušies ar pārmērīgu diskursa politizēšanu. Vēl viens konflikta iemesls neapšaubāmi ir nostalgija, kas ir redzama ne tikai Polijā, daļai iedzīvotāju ilgojoties pēc „sociālistiskās” pagātnes, un apvienojas ar vilšanos, ko daudziem poļiem nesa sabiedriskās iekārtas maiņa un pāreja uz tirgus saimniecību.

Tas viss pierāda, ka neatgriezeniski ir beigušies tie laiki, kad Polijas sabiedrību saliedēja salīdzinoši vienots pagātnes redzējums un oficiālie ideologi, tai skaitā vēsturnieki, bija vienīgie nacionālās atmiņas glabātāji.

Dokumenti 4.nodaļai

29. dokuments

Izraksts no Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdības premjerministra E. Osobkas-Moravska paziņojuma TASS pārstāvim 1945. gada 16. augustā

Jagelloņu Polija, izvirzīta vācu trieciena uz austrumiem pirmajās pozīcijās un nespējīga saviem pašas spēkiem apturēt šo triecieni, tā vietā lai pēc Grīnvaldes piemēra organizētu kopīgu efektīvu visu slāvu tautu vācu agresijai pretsparu gāja nepareizu ceļu, mēģinot atrast kompensācijas Austrumos. Šī lielā politiskā kļūda slāvu tautām nodarīja lielu ļaunumu un nežēlīgi atriebās, pirmkārt, pašai Polijai.

Līgums par jaunām, labākām un stingrākām robežām starp mūsu tautām, noslēgts draudzīgi un labprātīgi vienojoties, kā arī vienošanās par iedzīvotāju apmaiņu un pārcelšanos, tāpat kā pakts par draudzību, savstarpēju palīdzību un konsekventu sadarbību starp Poliju un PSRS, - tas ir mūsu kopējās drošības un mierīgas attīstības granīta pamats, mūsu tautu laimes ķīla.

Līgums par jaunu poļu-padomju robežu un mūsu tautu draudzīgas attiecības – tas jaunas dižas lappuses sākums Polijas vēsturē un poļu ārpolitikā, kas virza to uz reālu un dabīgu ceļu.

Taisnīga un pareiza robežu noteikšana, slāvu tautu mūžīga draudzība un savstarpēja palīdzība – tā ir ne tikai šo tautu laimīga attīstība un pastāvēšana, bet arī miera garantija Eiropā.

Lai dzīvo visu slāvu tautu brālīga draudzība!

Avots: «Советская Сибирь», 1945. gada 19. augustā.

Tulkots no: <http://elib.ngonb.ru/jspui/bitstream/NGONB/10547/2/163.pdf> 15.05.2015

30. dokuments

Izraksts no IeTK padomnieka pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas**N. N Seļivanovska ziņojuma PSRS Iekšlietu tautas komisāram L. P. Berijam par AK¹ vienības veikto mierīgo ukraiņu iedzīvotāju nogalināšanu Verhovinas (*Wierzchowiny*) ciemā 1945.gada jūnijā**

Šī gada [1945] 6.jūnijā „AK” podporučika CIBUŁSKA², pazīstama ar pseidonīmu „Vanags” („*Falcon*”), banda sarīkoja grautiņu ukraiņu ciemā Verhovina (13 kilometrus uz dienvidrietumiem no Helmas (*Chelm*) pilsētas). „Vanaga” banda vairāk nekā 200 cilvēku sastāvā, Polijas armijas formas tērpos, bruņota ar balsta un rokas ložmetējiem, automātiem, šautenēm, ieradās ciemā 45 vezumos un daļēji kājām. Ukraiņu iedzīvotāji, pieņemot bandu par poļu armijas daļām, kuras atgriežas no frontes, sagaidīja to ar goda izrādīšanu un ziediem. Izejot caur ciematu un izvietojot vezumus tuvējā mežā, bandīti atgriezās un sāka iznīcināšanu ukraiņus. Bandīti nogalināja 202 cilvēkus, tai skaitā zīdaiņus, pusaudžus, visu vecumu vīriešus

1 Patiesībā tā bija NBS vienība.

2 Patiesībā genocīda akciju vadīja M. Pazderskis.

un sievietes. Mierīgie iedzīvotāji tika nogalināti ar šaujamieročiem, kapļiem, lāpstām, cirvjiem, nažiem, sievietēm nocirta galvas, vīrieši tika spīdzināti ar uguni nokaitētiem dzelzs stieņiem. Pievākuši no nogalināto dzīvokļiem daļu īpašumu un 65 liellopus, banda devās uz *Sielec* ciemu Helmas rajonā. Pret „Vanaga” bandu no Helmas ar diviem automobiļiem un bruņu transportieri tika nosūtīta 80 sabiedriskās drošības nodaļas, milicijas darbinieku un Polijas armijas podhorunžiju skolas kursantu operatīva grupa, kuru vadīja Helmas sabiedriskās drošības nodaļa. Operatīvā grupa iesaistījās cīņā ar bandu, un, redzot bandītu skaitlisko pārkumu, nekārtībā bēga, pametot automašīnas un bruņutransportieri ar ieročiem; 30 cilvēku brīvprātīgi padevās gūstā un iestājās bandā.

Ar 98. IeTK karaspēka robežapsardzes pulka otrā bataljona spēkiem tika organizēta bandītu vajāšana. Operācijas rezultātā no 7. līdz 11. jūnijam *Gutas* ciematā „*Vanaga*” banda tika ielenkta un pēc ilgstošas kaujas pilnīgi iznīcināta.

Kaujas laikā tika nogalināti 170 bandīti un saņemti gūstā 7 cilvēki. Starp nogalinātajiem – bandas vadītājs „*Vanags*” un viņa vietnieks „*Strijs*”.

Bandītiem atņemti: lielkalibra ložmetēji 5, balsta ložmetēji 1, rokas ložmetēji 4, automāti 32, šautenes 62, pistoles 3, granātas 35, zirgi 98, rati - 44, štāba dokumenti un mantas, nodedzināta munīcijas noliktava. Bez tam tika atņemti bandītu sagrābtas bruņu transportieris un divas automašīnas.

Kaujas laikā ciemā nodedzinātas 164 ēkas, no kurām šāva bandīti. šais ēkās, pēc neprecīzām ziņām, sadega 30 ievainotu bandītu.

Mūsu zaudējumi – nogalināti 5 cilvēki, ievainots – 1.

Avots: НКВД и польское подполье (По "Особым папкам" И.В. Сталина) / Отв. ред. А.Ф. Носкова. – М., 1994. С. 197–199.

Tulkots no: Александр Гогун. Деятельность вооружённых националистических формирований на территории западных областей УССР (1943-1949) // <https://profilib.com/chtenie/75884/aleksandr-gogun-deyatelnost-vooruzhennykh-natsionalisticheskikh-formirovaniy-na-39.php> // 24.10.2017

31. dokuments

Izraksts no IeTK padomnieka pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas S. Davidova ziņojuma par Polijas Likumdošanas Seima vēlēšanām PSRS Valsts drošības ministram V. Abakumovam, kuru viņš kā ziņojumu N 2001/A 1947. gada 14. februārī nosūtīja J. Staļinam

Drošības iestāžu organizatoriskie un īpašie pasākumi. Drošības iestādes pirms vēlēšanām un balsošanas laikā veica vairākus organizatoriskus un speciālus pasākumus.

Nozīmīgākie no tiem bija:

1. Vēlēšanu komisiju pienācīga partijas sastāva nodrošināšana.

Iecirkņu un apgabalu vēlēšanu komisijām tika nodrošināts ievērojams procents PSP biedru (iecirķņos – 63,3%, apgabalu – 39%). Pārējie dalībnieki tika nodrošināti uz drošības orgānu

aģentūras, uzticamu partiju „*Stronnictwo Ludowe*” un „*Stronnictwo Demokratyczne*” biedru, kā arī bezpartijisko rēķina. Tika izveidotas 3515 iecirkņu komisijas, kuras sastāvēja tikai no PSP biedriem, kas sastāda 52,3% no kopējā komisiju skaita. Drošības orgāni savervēja iecirkņu komisijās 21 777 cilvēkus jeb 47,2%, apgabalu – 153 cilvēkus jeb 43,3%.

2. Vēlēšanu tiesību atņemšana reakcionāriem un naidīgajiem elementiem.

Balstoties uz drošības iestāžu materiāliem, pavisam valstī vēlēšanu tiesības tika atņemtas 409 326 cilvēku jeb 3,03%.

3. Masu aģentūras vervēšana un iedzīvotāju vidū ietekmīgāko personu uzpirkšana.

Lai vēlēšanu laikā nodrošinātu bloka uzvaru, sabiedriskās drošības orgāni iedzīvotāju vidū veica masu aģentūras vervēšanu, kā arī praktizēja ietekmīgāko personu uzpirkšanu. Pēc nepilnīgiem datiem vēlēšanu sagatavošanas un norises laikā tika savervēti 8698 cilvēki, tai skaitā:

voiti (pagastu vecākie) – 1 113

pagastu rakstveži – 1 148

soltisi (ciemu vecākie) – 6 090

ksendzi un citas katoļu garīdzniecības personas – 347

Šie pasākumi sniedza nopietnu palīdzību PSP, kas uzsāka masu aģitācijas kampaņu, lai organizētu demonstratīvu atklātu balsošanai par bloku.

Savervētie vietējo pašvaldību vadītāji un ietekmīgi cilvēki no katoļu garīdzniecības organizēja savu ciematu, brīvību, uzņēmumu, draudžu iedzīvotāju ierašanos vēlēšanu iecirkņos un atklātu balsošanu par 3. (bloka) sarakstu. Īpaši plaši šis darbs tika veikts laukos, kur savervētie voiti un karavīri bija demonstratīvas atklātas balsošanas organizatori

Bez 347 savervētajiem ksendziem drošības orgāni īpaši apstrādāja:

a) 74 ksendzus, kuri runāja baznīcās un savos sprediķos, aicināja ticīgos balsot par bloku;

b) 79 priesteri bija sabiedrisko komiteju locekļi un parakstīja vēlētajū aicinājumus ticīgajiem atklāti balsot par 3. sarakstu;

c) 25 priesteri uzstājās vispārējās vēlēšanu sanāksmēs, aicinot vēlētajus balsot par bloku.

Atklāts demonstratīvs balsojums ievērojami palielināja par bloku nodoto balsu procentu un nodrošināja panākumus demokrātiskajām partijām.

4. Ārvalstu korespondentu novērošanas organizēšana.

Vēlēšanu laikā valstī kā ārzemju korespondenti atradās 71 cilvēks. Drošības spēki organizēja viņu novērošanu, piegādāja savus aģentus kā viņus pavadošos tulkus, un kā sarunu biedrus no vēlētajū pūļa. Rezultātā ārvalstu korespondenti nespēja savākt kādu nopietnu, kompromitējošu bloku informāciju. Tāpēc viņi to smēla no viena avota – intervijas ar Mikolaičiku.

5. Saeimas deputātu kandidātu vervēšana.

No reģistrēto deputātu kandidātu vidus tika savervēti 81 cilvēks. No tiem 49 cilvēki tika ievēlēti Seimā, tai skaitā:

PPS biedri - 5

„*Stronnictwo Ludowe*” biedri – 23

„*Stronnictwo Pracy*” biedri – 7

„*Stronnictwo Demokratyczne*” biedri – 8

„*Polskie Stronnictwo Ludowe – Nowe Wyzwolenie*” biedri – 6.

No visiem šiem deputātiem paņemti un [Sabiedriskās drošības] ministrijā tiek glabāti viņu pašrocīgi rakstīti iesniegumi par atteikšanos no deputātu pilnvarām.

Pulkvedis (Davidovs)
1947.gada 14 februārī
N 2997

Avots: Krievijas Federācijas Federālā drošības dienesta arhīvs. V. Abakumova ziņojums N 2001/A

Tulkots no: Н.В. Петров. Роль МГБ СССР в советизации Польши (проведение референдума и выборов в Сейм в 1946-47 гг.) // <http://bbb.livejournal.com/1269377.html> // 12.03.2014

32.dokuments

Izraksti no PSRS sūtniecības Polijā padomnieka D. I. Zaikina sagatavotās uzziņas „Kadru problēmas Polijas Republikā 6 gadu ekonomiskās attīstības un sociālisma pamatu celtniecības plāna uzdevumu gaismā.”

Varšava
[Pirms 1951. gada 12. janvāra]
Slepeni.

Īsi secinājumi.

1. Polijas Republikā 6 gadu ekonomiskās attīstības un sociālisma pamatu celtniecības plāna uzdevumu gaismā kadru problēma ir galvenā politiskā problēma, kas ir cieši saistīta ar visu sociālisma pamatu veidošanas problēmu Polijā, un šīs problēmas risināšanai ir jāmobilizē visi valsts spēki.

Sešu gadu laikā Polija tiks izvērsta sociālistiska lielrūpniecība, varena valsts tehniskā un ekonomiskā bāze.[..]

Visu tautsaimniecības nozaru strauja attīstība rada pastāvīgu un arvien pieaugošu vajadzību pēc vadošajiem un kvalificētiem kadriem. Straujā lauksaimniecības valsts sektora attīstība un sācies svarīgais individuālo zemnieku saimniecību pārejas process uz ražošanas kooperācijas ceļu ārkārtīgi asi stāda uzdevumu ātri sagatavot jaunus darbiniekus lauksaimniecībai.

Polijas ekonomiskās attīstības sešu gadu plāns ir vispārējs sociālisma uzbrukuma plāns pilsētas un lauku kapitālistiskajiem elementiem.

Kadru problēma Polijas Republikā ir izaugsmes, straujās valsts industrializācijas tempu, sociālistiskās lielrūpniecības attīstības un lauksaimniecības sociālistiskās pārveidošanas problēma.

2. Kadru problēmas risināšanas metodes Polijas Republikā ir pareizas, aizgūtas no Padomju Savienības.

Tiek ņemta vērā mūsu valsts pieredze kadru problēmas risināšanā, kā arī tiek pieņemti vadībai biedra Staļina sniegtie norādījumi par šo jautājumu. Tomēr jāatzīmē, ka Polijas realitātē pastāv zināma plaisa starp teorētisko uzstādījumu un kadru problēmas praktisko risināšanu. Polijas vadošie biedri, uzstājoties par kadru jautājumu, savās runās citē biedra Staļina izteikumus par

drosmīgu jaunu kadru izvirzīšanu, dod norādījumus vadīties no šī norādījuma, uzsver, ka tikai oportunisti var atsaukties uz kadru trūkumu un neredzēt jaunus kadrus, bet realitātē šis norādījums netiek pienācīgā mērā pielietots. Daži Polijas vadošie biedri joprojām nepietiekami drosmīgi izvirza jaunus jaunos kadrus, nepamatoti pieķeras veciem, bieži sakompromitētiem kadriem, pienācīgi nepārbauda cilvēkus, kas ierodas no ārzemēm, nekavējoties uztic viņiem atbildīgus amatus valsts un partijas struktūrās, vienlaikus mākslīgi veidojot tiem autoritāti.

3. Ir arī grūti izskaidrot nostāju, ka PASP Centrālās komitejas III, IV un V plenārsēdēs būtībā tika diskutēts par kadru problēmu tikai no kadru nepieciešamības viedokļa saistībā ar valsts ekonomikas attīstību un straujajiem industrializācijas tempiem, nepieskaroties kadru tīrīšanas jautājumam saistībā ar sociālistisko reorganizāciju kā pilsētā, tā laukos, kas ir ne mazāk svarīgs jautājuma aspekts kā skaitliskā vajadzība pēc kadriem, jo Polijas valsti un partijas aparātā joprojām piegružo jaunajai Polijai sveši cilvēki.[...]

Iepriekš minēto trūkumu novēršana tikai sekmēs kadru problēmas veiksmīgāku risinājumu, kas ir viens no nosacījumiem veiksmīgai sešgadu plāna īstenošanai.

PSRS sūtniecības Polijā padomnieks

D. Zaikins

Avots: Krievijas Federācijas Arējās politikas arhīvs, 0122. f., 34. apr., 275. m[ape], 89. l., 25-29. lp. Oriģināls; Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvs, 17. f., 137. apr., 614. l., 23.-26.l. Kopija.

Tulkots no: Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг. В 2-х тт. Документы. Т. 2. 1949-1953, Москва: РОССПЭН, 2002 // <http://katyn.poland1939.ru/foreign/sovfactor-02.htm#156doc> // 26.03.2012

33. dokuments

Izraksts no PSRS sūtņa Polijā A. Soboleva dienasgrāmatas. Sarunas ar premjerministra vietnieku J. Bermanu pieraksts par poļu intereses mazināšanos par padomju filmām, pieminēkli J. Pilsudskim u.c. Varšavā 1951. gada 3. jūlijā

Slepeni.

1. Apmeklēju Bermanu un izpildīju 20. jūnija telegrammā izvirzīto uzdevumu.

2. Pievērsu Bermana uzmanību tam, ka kopš šī gada marta ir strauji samazinājies to skatītāju skaits, kuri noskatījās padomju filmas. Tā, ja 1951. gada februārī padomju filmas pilsētu kinoteātros noskatījās 4 200 tūkstoši skatītāju, tad martā skatītāju skaits bija tikai 2 800 tūkstoši cilvēku un aprīlī 2 500 tūkstoši cilvēku. Tik strauju skatītāju skaita samazināšanos nevar izskaidrot tikai ar parastiem sezonāliem atplūdiem. Tiešais skatītāju skaita samazināšanās iemesls ir noteiktu kategoriju biļešu ar atvieglojumiem atcelšana, kuras galvenokārt tika izplatītas starp strādniekiem un kalpotājiem visā pilsētu kinoteātru tīklā.

Bermans sacīja, ka PASP Centrālā komiteja jau ir vērsusi uzmanību uz zināmu skatītāju skaita samazināšanos kinoteātros, kas notika pēc noteikto atvieglojumu atcelšanas. Attiecīgās

organizācijas pašlaik pēta šo jautājumu, un, ja tiks atklāts, ka atplūdiem nav sezonāls raksturs, tiks veikti pasākumi, lai palielinātu skatītāju skaitu kinoteātros.

3. Es teicu Bermanim, ka esmu pārsteigts par Pilsudska pieminekli, kuru var redzēt uz ceļa no Varšavas uz Ļubliņu Vaveres (*Wawer*) ciemata tuvumā. Uz pieminekļa ir Pilsudska bareljefs, un zem tā ir paraksts: „Atbrīvotājam no boļševiku iebrukuma”. Bermans sacīja, ka piemineklis acīmredzot ir izdzīvojis pārratuma dēļ un ka viņš veiks pasākumus tā nojaukšanai. ...

PSRS sūtnis Polijā A. Soboļevs

Avots: Krievijas Federācijas Arējās politikas arhīvs, Ф. 0122. ф., 34. apr., 263. м. 2.л. 58-59. лр. Oriģināls.

Tulkots no: Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг. В 2-х тт. Документы. Т. 2. 1949-1953, Москва: РОССПЭН, 2002, с.486-487. // <http://katyn.poland1939.ru/foreign/sovfactor-02.htm#156doc> // 26.03.2012

34. dokuments

Izraksts no PSRS sūtna Polijā A. Soboļeva dienasgrāmatas. Sarunas ar PASP CK ģenerālsēkretāru B. Berutu pieraksts par viņa tikšanos ar J. Staļinu un Polijas iekšējo problēmu apspriešanu Varšavā 1952. gada 25.septembrī.

Piln. slepeni

Apmeklēju Berutu pēc viņa ielūguma. Beruts nodeva man PASP Centrālās komitejas uz VK(b)P 19. kongresu nosūtītās delegācijas locekļu sarakstu. Delegācijas sastāvā ir 3 locekļi: Beruts, Ohabs, Mazurs. Delegācija plāno izlidot no Varšavas ar īpašu lidmašīnu 4. oktobrī vai sliktu laika apstākļu gadījumā izbraukt ar vilcienu 3. oktobrī.

Beruts īsi informēja par savu sarunu ar biedru Staļinu, kas notika šā gada 22. septembrī. Viņš sacīja, ka biedrs Staļins izteica piekrišanu plānotajai Polijas valdības reorganizācijai, kas tiks veikta pēc Seima vēlēšanām. Lai nostiprinātu ministriju vadību, Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieku skaits tiks palielināts līdz 10. Ministru padomes priekšsēdētājs būs Beruts. Starp vietniekiem – Cirankevičs, Rokosovskis, Mincs, Jendrihovskis, Gede, *Novaks*, Mazurs, Stavinskis, Jaroševičs. Par Valsts padomes priekšsēdētāju tiek iecelts biedrs Zavadskis. Beruts paziņoja, ka tad, kad viņš pastāstīja biedram Staļinam par Polijas pieredzētajām ekonomiskajām grūtībām, biedrs Staļins apšaubīja Polijas tautsaimniecības, it īpaši Polijas rūpniecības, plānoto straujo attīstības tempu lietderību. Šajā sakarā, paziņoja Beruts, mēs vēlreiz kritiski pārskatīsim savus saimnieciskos plānus.

Skarot jautājumu par zemnieku saimniecību kolektivizācijas procesu Polijā, Beruts sacīja, ka biedrs Staļins ieteica nedzīties pēc kooperatīvu skaita, bet gan nodrošināt, lai visi organizētie kooperatīvi strādātu labi un būtu labs piemērs poļu zemniecībai.

Biedrs Staļins ieteica drosmīgāk atmaskot Polijas katoļu baznīcas naidīgo darbu, kā arī Vatikāna reakcionāro lomu. Viņš ieteica realizēt stingrāku politiku attiecībā uz poļu katoļu garīdzniecību, kura veic naidīgu darbību.

Tālāk biedrs Beruts informācijai paziņoja man, ka ir pieņemts lēmums iecelt Naškovski (patlaban aizsardzības ministra vietnieku) par Polijas ārlietu ministra otro vietnieku. „Kāds palaidis Maskavā baumas,” sacīja Beruts, „ka Naškovskis ir ebrejs. Tā nav taisnība. Es personīgi pārbaudīju Naškovska izcelsmi un pārliecinājos, ka viņš pieder poļu tautībai.” (Pie tam Beruts parādīja man Naškovska vecāku baznīcas laulību ieraksta kopiju, no kura izriet, ka abi ir katoļi, un Naškovska mātei ir franču izcelsme). „Klīst baumas, – turpināja Beruts, – ka Skršeševskis [1951–1965. gadā Polijas ārlietu ministrs] arī ir ebrejs. Tā nav taisnība. Es personīgi pārbaudīju Skršeševska izcelsmi un pārliecinājos, ka viņš ir poļu tautības, kaut arī viņa sieva ir ebrejiete.”

Sarunas noslēgumā PSRS Ārlietu ministrijas uzdevumā es nodevu Berutam 15 Polijas pilsoņu, dienējušu žandarmērijas pārvaldē Ungārijā, personas reģistrācijas kartītes.

PSRS sūtnis Polijā A. Soboļevs

Avots: Krievijas Federācijas Arējās politikas arhīvs, 07. f., 24. apr., 48. m., 252.1., 92-93. lp. Kopija.

Tulkots no: Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг. В 2-х тт. Документы. Т. 2. 1949-1953, Москва: РОССПЭН, 2002, с. 694–696 // <http://katyn.poland1939.ru/foreign/sovfactor-02.htm#156doc> // 26.03.2012

35.dokuments

Izraksts no PASP Centrālās komitejas 1956. gada 18.-28. jūlija plēnuma lēmumiem par sešgadu plāna īstenošanas rezultātiem un piec gadu plāna 1956.-1960. gadam pamatiem.

Tomēr viens no sešgadu plāna galvenajiem uzdevumiem – strādnieku vidējās reālās darba algas pieaugums par 40 % un pilsētu un lauku iedzīvotāju vidējo reālo ienākumu uz vienu iedzīvotāju par 60 % – netika izpildīts. Neraugoties uz dzīvokļu būvniecības plāna izpildi, salīdzinot ar vajadzībām, pilsētās un pilsētu tipa ciematos ir uzcelts pārāk maz mājokļu.

Netika sasniegts plānā paredzētais lauksaimniecības produkcijas ražošanas pieaugums, kā rezultātā netika izpildīts plāns iedzīvotāju nodrošināšanai ar pārtikas produktiem.

Sešgadu plāna izpilde nebija vienmērīga. Tā izpildē mēs varam izšķirt trīs posmus. 1950. un 1951. gads bija plāna uzdevumu veiksmīgas īstenošanas laiks. Tomēr jau 1951. gadā, ņemot vērā strauju starptautiskās situācijas pasliktināšanos, radās nepieciešamība strauji attīstīt nozīmīgu aizsardzības rūpniecību un būtiski palielināt izdevumus valsts aizsardzībai. Šajā sakarā sākotnēji noteiktie sešgadu plāna rādītāji faktiski tika mainīti. Sākot ar 1951. gada otro pusi, mēs izrādījāmies visas mūsu ekonomikas ārkārtēja sasprindzinājuma posmā. 1953./54. gadu mijā, pamatojoties uz CK IX plēnuma un PASP II kongresa lēmumiem, atkal notika ekonomiskā politikas pārskatīšana ar mērķi mazināt spriedzi tautsaimniecībā, mazināt rūpniecības un lauksaimniecības attīstības disproporcijas, kā arī nodrošināt iedzīvotāju dzīves līmeņa pieaugumu [...] Kaut arī rūpniecības pamatprodukcijas ražošanas pieauguma tempi bija ļoti augsti, lielākā daļa no tiem 1955. gadā nerasniedza līmeni, kas paredzēts sešgadu plānā. Aizsardzības rūpniecības jomā sākotnējie uzdevumi tika vairākkārt pārsniegti. Aizsardzības

ražošanas pieaugums ietekmēja sešgadu plānu izpildes pārsniegšanu mašīnbūvniecībā, kā arī ķīmiskajā rūpniecībā, neraugoties uz to, ka šajās nozarēs netika izpildīts vairāku pamatprodukcijas veidu ražošanas plāns.

Avots: Хрестоматия по истории южных и западных славян. Т. 3. Мн., 1991. С. 265-268.

Tulkots no:

http://library.by/portalus/modules/history/referat_readme.php?subaction=showfull&id=1159006612&archive=&start_from=&ucat=& // 9.11.2018

36. dokuments

Studentu vēstule PTR Seima maršalam ar protestu pret izmaiņām PTR Konstitūcijā 1976. gadā

PTR Seima maršalam

Cienījamais pilsoni maršal! Nosūtām Jums protestu pret grozījumu pieņemšanas kārtību PTR Konstitūcijai. Tik svarīga likumdošanas procedūras joma kā pamatlikuma maiņa ir visas sabiedrības lieta, kas būtu jātiek skatītai vispārējā diskusijā. Pie tam sabiedrībai tika dota iespēja iepazīties ar paredzētajām izmaiņām tikai [1976. gada] 26. janvārī, un jau 10. februārī Seims pieņēma grozījumus. Tādējādi no paziņojuma brīža līdz grozījumu pieņemšanai pagāja 15 dienas – laiks, nepietiekams, lai visi varētu izteikties. Apgalvojums, ka diskusijas par izmaiņām notiek jau 4 gadus, ir pilnīgs pārpratums. Tie, kas nav saistīti ar partijas vai valsts varas aparātu, varēja izteikt viedokli par projektu tikai pēc tā galveno noteikumu publicēšanas, t. i. pēc 26. janvāra. Viss projekts vispār nekur netika publicēts, presē parādījās tikai tā fragmenti. Plašsaziņas līdzekļu rīkotā fiktīvā diskusija bija pārāk vienpusīga, lai Seima deputāti varētu iepazīties ar faktisko sabiedrības nostāju. Šīs diskusijas laikā presē neizpaudās neviena kritiska balss. Konstitūcijas grozījumi ir saistīti ar veselu virkni izmaiņu, kas var radīt nopietnas bažas, un proti: 1) PASP tiek atzīta par vadošo politisko spēku un iegūst juridiskas institūcijas raksturu, kam nav nekā kopīga ar demokrātiju vispār, ne ar sociālistisko demokrātiju. Saskaņā ar tās statūtiem PASP ir ateistu partija, kas nozīmē, ka tās atzīšana par institūciju apdraud reliģijas brīvību un faktiski atņem ticīgajai tautas daļai vienlīdzīgas tiesības. 2) Vienpusējas konstitucionālas garantijas sakariem ar kaimiņvalsti izsauc valsts suverenitātes ierobežošanu. (Seko 92 Varšavas, Ļubļinas un Baltijas piekrastes studentu paraksti)

Tulkots no: Рабочие волнения в Польше продолжают. Материалы о событиях 25-го июня 1976 г. Комитет защиты рабочих. Составитель Владимир Малышев.

OVERSEAS PUBLICATIONS INTERCHANGE LTD. — LONDON 1977 —108.–109.lpp. // [https://vtoraya-](https://vtoraya-literatura.com/pdf/rabochie_volneniya_v_polshe_prodolzhayutsya_1977__ocr.pdf)

[literatura.com/pdf/rabochie_volneniya_v_polshe_prodolzhayutsya_1977__ocr.pdf](https://vtoraya-literatura.com/pdf/rabochie_volneniya_v_polshe_prodolzhayutsya_1977__ocr.pdf) // 23.11.2019

37. dokuments

Izraksts no PSKP CK Politbiroja sēdes 1984. gada 26. aprīlī par Politbiroja locekļu A. Gromiko un D. Ustinova sarunu ar PASP CK 1.sekretāru V. Jaruzelski.

Piln. slepeni. Vienīgais eks. (Darba pieraksts)

Sēdes priekšsēdētājs Čerņenko K.U.

Piedalījās bb. Alijevs G.A., Vorotņikovs V.I., Gorbačovs M.S., Grišins V.V., Gromiko A.A., Romanovs G.V., Solomencevs M.S. Tihonovs N.A., Ustinovs D.F., Demičevs P.N., Dolgihs V.I., Ponomarevs B.N., Čebrikovs V.M., Zimjaņins M.V., Kapitonovs I.V., Rusakovs K. V., Rižkovs N.I.

[..] 6. Par b[iedra] A.A. Gromiko un b[iedra] Ustinova D.F. sarunas rezultātiem ar PASP Centrālās komitejas pirmo sekretāru V. Jaruzelski.

GROMIKO. Mūsu sarunas ar biedru Jaruzelski pieraksts nosūtīts Politbiroja locekļiem. Neapstājoties pie visām šīs sarunas niansēm, es gribu atzīmēt, ka tai bija atklāts raksturs. Nodevis sveicienus padomju vadībai, Jaruzelskis pirmais trīs stundas mūs informēja par situāciju Polijas Tautas Republikā.

Savā runā viņš starp citiem jautājumiem kā pārmetumu izvirzīja to, ka Padomju Savienība vēl nav atbildējusi uz pagājušā gada septembrī Polijas puses nosūtītajiem priekšlikumiem ekonomikas jautājumos. Jaruzelskis daudz runāja par grūtībām, kas pastāv Polijas ekonomikas attīstībā saistībā ar Rietumu spiedienu un kontrrevolucionāro spēku intrigām.

Ievēribas cienīgs ir Jaruzelska vērtējums par PASP stāvokli mūsdienu Polijas sabiedrībā. Partija, pēc Jaruzelska teiktā, vēl neieņem avangarda pozīcijas masās, kaut gan Polijas vadība un it īpaši PASP pirmais sekretārs cenšas biežāk tikties ar strādājošajiem darba kolektīvos, ar intelīgenes un zemnieku pārstāvjiem.

Raksturojot situāciju lauksaimniecībā, Jaruzelskis to pasniedza tā, ka kopumā tajā viss ir ideālā kārtībā. Īpaši jāatzīmē, ka viņš nepieminēja uzdevumus laukus pārvest uz sociālistiskām sliedēm, un praktiski, tāpat kā Gomulka un Gereks, vadījās no tā, ka Polijas lauki vēl nav nobrieduši sociālismam.

Ieskicējot poļu baznīcas nostāju, Jaruzelskis novērtēja baznīcu kā sabiedroto, bez kura tagad nav iespējams virzīties uz priekšu. Par izšķirošo cīņu pret baznīcas intrigām netika teikts ne vārda.

Tādējādi Jaruzelska līnija galvenokārt sastāvēja no tā, kas tagad tiek darīts Polijā, attaisnošanas. Turklāt, kā parādīja mūsu saruna, viņam ir paši vispārīgākie, nenoteiktākie priekšstati par partijas ideoloģisko darbu masās.

Kas attiecas uz starptautiskajām lietām, šeit biedrs Jaruzelskis ieņem skaidru šķirisku nostāju, pilnībā solidarizējas ar Padomju Savienības ārpolitisko kursu. Lai gan mums izveidojās iespaids, ka Polijas vadība kaut kur uztur kontaktus ar Rietumiem plašākā nozīmē.

Apkopojot sarunas rezultātus, PASP pirmo sekretāru kopumā apmierina pašreizējā situācija Polijā, kurai viņš acīmredzot iekšēji piekrīt. No tā paša viedokļa viņš vērtē mūsu viedokli par tādiem Polijas vadības darbiniekiem kā Rakovskis un Barnikovskis, kuri, kā zināms, ieņem labējas pozīcijas.

Izpildot Politbiroja norādījumu, mēs Jaruzelskim teicām, ka mūs īpaši satrauc nelielais progress, kas panākts, stiprinot PASP vadību Polijas sabiedrībā. Pēc būtības baznīca šeit jau ir pārvērtusies par partiju, kas stāv pretvalstiskās pozīcijās. Mēs pievērsām Jaruzelska uzmanību trūkumiem kadru atlasē un izvietojumā, tam, ka ir nepieciešama konsekventa partijas lēmumu izpilde. Jaruzelska atbildēs uz mūsu piezīmēm nejutās, ka viņš dziļi izprastu partijas lomu masās. Kopumā partijas celtniecības jautājumi, ja tā drīkstu teikt, neatbilst viņa dvēselei.

Sarunā ar Jaruzelski mēs īpaši pievērsāmies ekonomikas jautājumiem, norādot, ka tautsaimniecības aparāta centrālais un vidējais līmenis vairākos gadījumos kavē Polijas un Padomju Savienības ekonomisko attiecību attīstību un turpina raudzīties uz Rietumiem. Jaruzelskis atzina, ka tas tā ir, bet teica, ka PASP neatlaidīgi cīnās pret šīm parādībām.

Novērtējot situāciju lauksaimniecībā, mēs tieši pateicām Jaruzelskim, ka faktiski notiek Polijas zemniecības turpmāka noslāņošana, ka praksē partijai, ja situācija paliks nemainīga, agri vai vēlū būs kopā ar kulaku jāiet uz sociālismu. Tiesa, Jaruzelskis paziņoja, ka Polijā nav kulaka, lai gan, kā zināms, valstī ir daudz zemnieku saimniecību ar zemes īpašumiem līdz 100 hektāriem, kurās aktīvi izmanto algoto darbaspēku. Jaruzelskis sacīja, ka Polijas vadība „ļoti šaurā lokā un ļoti slepeni” ir apspriedusi šo problēmu, taču nepateica, kādus secinājumus Polijas vadītāji izdarīja šajā jautājumā. Tātad faktiski pastāv līnija uz privātās saimniecības attīstību laukos, par tiešu vai netiešu atbalstu kulaka saimniecībai.

TIHONOVŠ. Un pēc tā viņi mums prasa labību.

GROMIKO. Mēs pateicām Jaruzelskim, ka Padomju Savienībā nevar neraizēties par to, ka PASP pagaidām neved aktīvu ideoloģisko darbu un jo īpaši vāji cīnās pret baznīcu. Nonācis līdz tam, ka tūkstošiem un tūkstošiem cilvēku uz ceļiem rāpo Romas pāvesta priekšā. Tomēr saruna parādīja, ka šajā ziņā Polijas līderim nav nedz konstruktīvas programmas, nedz skaidras izpratnes par partijas uzdevumiem.

Kopumā mūsu secinājums ir tāds, ka Jaruzelskis tagad nav gatavs straujam pārvērsienam politikā. Ar viņu ir daudz jāstrādā, mums pastāvīgi jāizdara ietekme uz viņu. Tajā pašā laikā saruna, kas notika ar Jaruzelski, ievērojami atvieglots tikšanās, kuras jānotur K.U. Čerņenko gaidāmā Jaruzelska brauciena laikā uz Padomju Savienību.

Sarunas beigās mēs vaicājām PASP Pirmajam sekretāram, vai mūsu spriedumos ir kaut kas tāds, kam viņš nepiekrīt. Jaruzelskis atbildēja, ka šādas tēzes viņš neredz, un var sniegt tikai paskaidrojumus un paskaidrojumus par dažiem punktiem.

USTINOVŠ. A.A. Gromiko šeit sīki aprakstīja mūsu sarunas ar Jaruzelski galvenos momentus. Man radās iespaids, ka viņš, protams, nebija pilnīgi atklāts ar mums. Kopumā mūsu saruna ilga gandrīz deviņas stundas. Tā parādīja, ka pašreizējā situācija Polijā kopumā Jaruzelski apmierina.

Viņš ir vāji saistīts ar vietējām partijas organizācijām un strādnieku kolektīviem, viņš nesaprot partijas primāro šūnu stiprināšanas uzdevuma svarīgumu. Tāpēc mēs bijām spiesti viņam tieši pateikt, ka Polijā nav īstas spēcīgas partijas. Galu galā ir zināms, ka pēdējos gados PASP ir pametuši vairāk nekā miljons cilvēku. Tagad tajā ir palikuši aptuveni divi miljoni partijas biedru, un ievērojama daļa no viņiem uzvedas diezgan pasīvi.

Mēs daudz runājām ar Jaruzelski par attiecību ar jauniešiem problēmām. Īpaši satraucoši ir tas, ka tagad Polijas armijā dienestu pilda apmēram simts procenti, ja tā var teikt, „Solidaritātes” bērnu. Turklāt militārajās izglītības iestādēs viņi [poļi] neuzņēma apmēram 25 procentus kontingenta. Lūk tāpēc mums nācās tieši pateikt Jaruzelskim, ka viņi slikti strādā ar jauniešiem,

ar komjaunieti (kā zināms, Polijā ir četras jauniešu organizācijas). Viņš bija spiests atzīt auglīga darba trūkumu ar jauniešiem, īpaši augstskolās. Šai sakarā es domāju, ka mums vajadzētu daudz aktīvāk sūtīt savu komjauniešu aktīvu, komunistus, uz Poliju. Turklāt tiem mūsu biedriem, kuri dodas uz Poliju, jābūt pamatīgi sagatavotiem.

Nācās norādīt Jaruzeļskim arī uz partijas vājo darbu Polijas arodbiedrību kustībā. Kā jūs zināt, pirms notikumiem vairāk nekā 12 miljoni strādnieku un darbinieku bija arodbiedrību biedri. Tagad Polijas arodbiedrībās ir tikai 4 miljoni biedru. Turklāt arodbiedrību organizācijas strādā ārkārtīgi vāji. [..]

Avots: „Посев” № 1-2-2007 posevru@online.ru

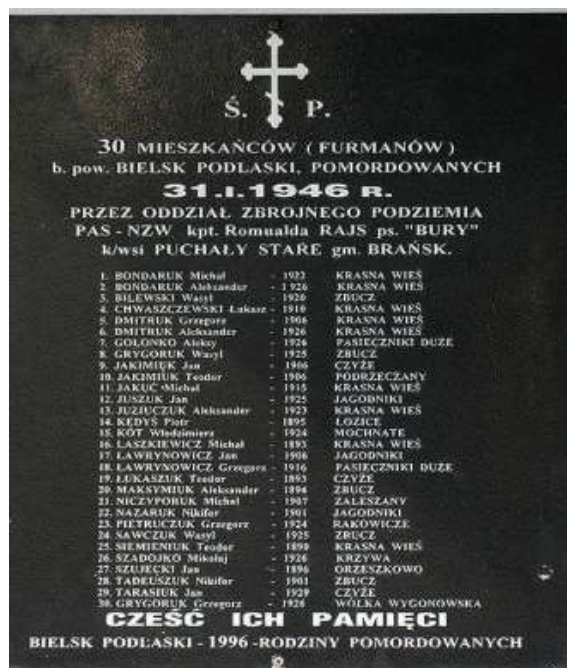
Tulkots no: Юрий Цурганов (Под псевдонимом Андрей Лучников) „ПОЛЬСКИЕ СОБЫТИЯ” В РАССЕКРЕЧЕННЫХ ДОКУМЕНТАХ ЦК

// <http://www.posev.ru/files/articles/58.htm> // 31.03.2021

4-8
Иллюстрация 4. nodaļai

Polijas teritorijas izmaiņas 1938–1946.gadā.

Piemīņas plāksne 1946. gada sākumā poļu nacionālistu NBS vienības nogalinātajiem Podlases vojevodistes Beļska Podlaskas (*Bielsk Podlaski*) baltkrievu iedzīvotājiem

Vācieši ar atšķirības zīmēm uz apģērba pēckara Polijā tiek nodarbināti pilsētu sakopšanas darbos

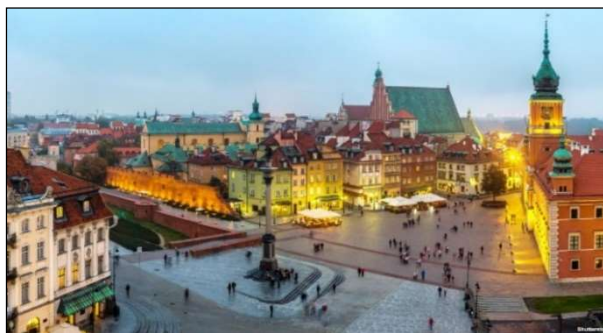
Tipisks Varšavas skats pēc gruvešu novākšanas

Pils laukums Varšavā divus gadus pēc pilsētas atbrīvošanas.

Sagraudā un atjaunotā Varšava

Atjaunotā Varšava

Trešais no kreisās – Nacionālās vienotības valdības premjerministrs E. Osobka-Moravskis

Vācu iedzīvotāju deportācija no Polijas pēckara periodā

No Polijai pievienotajiem Vācijas austrumiem izraidītie vācu iedzīvotāji. 1945. gads.

Vācu iedzīvotāju izraidīšana no Polijas

Vācu iedzīvotāju izraidīšana no Polijas

Vācu iedzīvotāju izraidīšana no Polijas

VFR izdota pastmarka 10 gadu atcerei kopš vācu izraidīšanas no Vācijas austrumu apgabaliem.

Raksts VFR avīzē „Bild – Zeitung” par vācu slepkavošanu pēckara Polijā.

Pēckara pirmsvēlēšanu plakāts Polijā par jauniegūto zemju apgūšanas tēmu.

Plakāts ar uzrakstu “Rietumu zemes ir Polijas bagātība”.

V. Gomulka Polijai pievienoto rietumju zemju iedzīvotāju vidū. Uz attēla uzraksts „Wladislavs Gomulka daudz izdarīja rietumu zemju atgriešanā Polijai un to apguvē”.

Iebraucējiem Polijas jauniegūtajās rietumu zemēs tiek pasniegts zemes īpašuma akts. 1953. gads.

1961. gadā izdota pastmarka, veltīta Polijas Rietumu teritorijām

Brīdis pirms Kelces grautiņa upuru apbedīšanas. 1946. gada jūlijs.

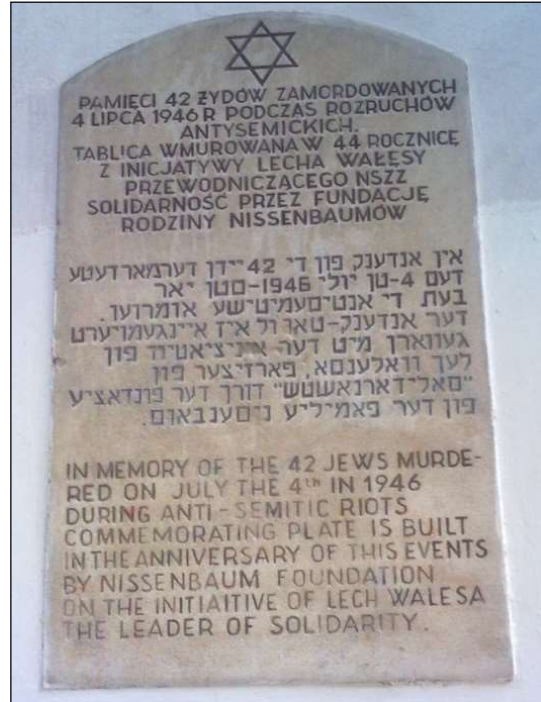
Kelces grautiņa upuru apbedīšana

Kelces grautiņa upuru apbedīšana

Ebreju grautiņa Kelcē 1946. gada 4. jūlijā upuru apbedīšana

Piemiņas plāksne ebreju grautiņa Kelcē 1946. gada 4. jūlijā upuriem. Uzstādīta 1990. gadā.

Poļu valodas stunda ebreju skolā. XX gadsimta 40. gadu 2. puse

Pirms 1946. gada 30. jūnija referenduma izdots plakāts.

Ukraiņu nacionālistu nodedzināts poļu ciems (*Bukowsko*) 1946. gads.

Polijas Polijas karavīri konvojē sagūstītos ukraiņu nacionālistus Polijas dienvidaustrumos. 1947. gads

Poļu karavīri Ukrainas iedzīvotāju pārvietošanas laikā operācijas „Wisła” ietvaros. 1947. gads

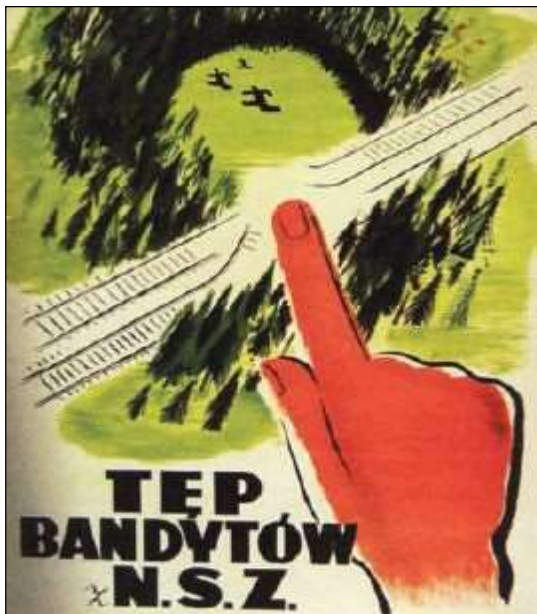
Ukraiņu deportācija operācijas „Visla” ietvaros. 1947. gada pavasaris.

Ģenerālis Karols Sverčevskis.

Polijas Tautas republikas 50 zlotu naudas zīme ar K. Sverčevska attēlu. 1975.gads

Polijas varas iestāžu izdots plakāts, kas NBS nosauc par bandītiem. 1946. gads

Lappuse no nedēļas izdevuma “*Żołnierz Polski*” (“Polijas kareivis” - pēckara Valsts aizsardzības ministrijas orgāns), 1946. gada jūnijs.

Piemineklis kritušajiem Iekšējās drošības korpusa karavīriem Biržas (*Bircza*) ciemā Karpatos. 2006. gads

Vitolds Piļeckis pirms kara

Vitolds Piļeckis Aušvicā

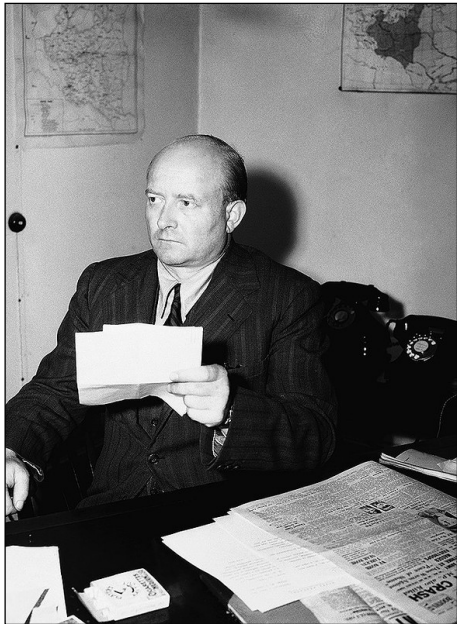
Vitolds Piļeckis Mokotovas cietumā
Varšavā pēc aresta 1947. gadā.

Apsūdzēto sols Vitolda Piļeckā procesā.
1948.gada marts.

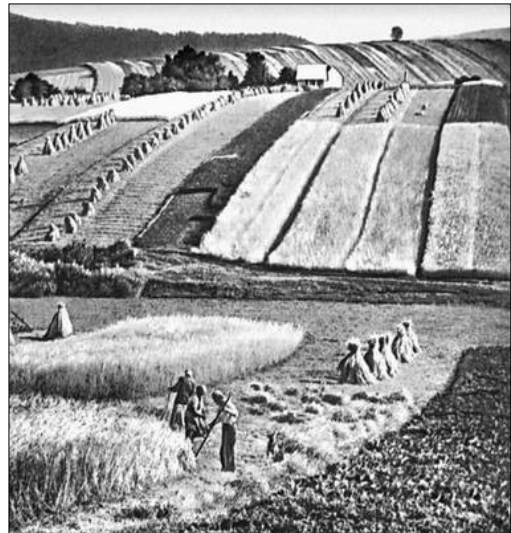
Pirmais poļu stahanovietis
Vincent Pstrowskis. 1947. gads

Staņislavs Mikolaičiks

Priekšvēlēšanu aģitācija Lodzā
par Demokrātisko (kreiso spēku)
bloku. 1947. gads. (Foto autors
Karol Szczecinski)

Ražas novākšana PTR zemnieku
privātsaimniecībās.

Ražas novākšana Krakovas apkārtnē.
1948. gads

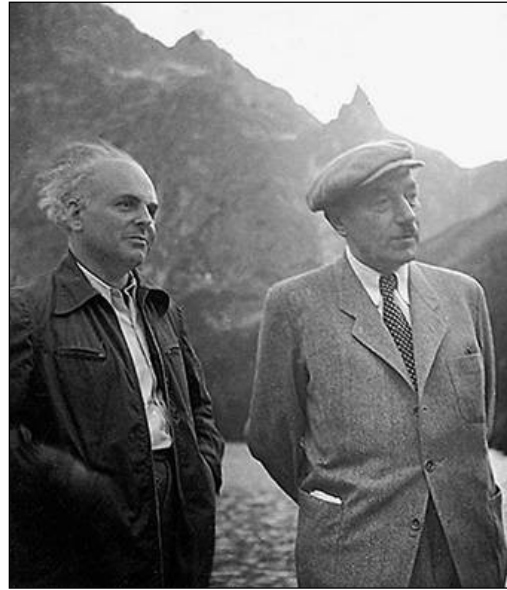
Boleslavs Beruts

Boleslavs Beruts poļu virsnieku vidū.

1952. gadā izlaista PTR marka ar B. Beruta attēlu, veltīta Starptautiskajai bērnu dienai

Jakubs Bermans un Boleslavs Beruts brauciena laikā pa Tatriem. 1950. gads

Avīzes "Życie Warszawy" 1951. gada 21. aprīlī titullapa

Vladislavs Gomulka

Juzefs Cirankevičs

Hilarijs Mincs

Edvards Ohabs

J. Cirankevičs un J. Staļins. 1947. gads

Polijas primass Augusts Hlonds

Kardināls, vēlāk Polijas primass
Stefans Višinskis.

Primass S. Višinskis

Polijas kristīšanas tūkstošgades svinības
Belostokā. 1966. gads.

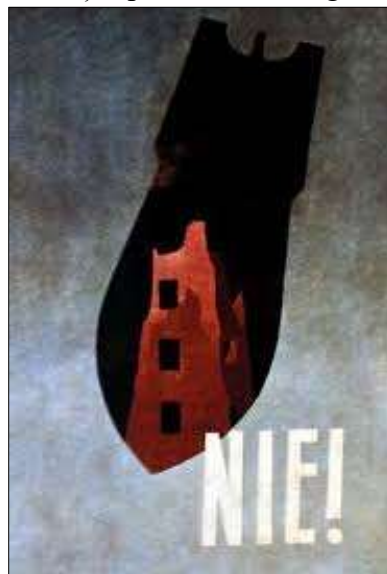
Polijas maršals M. Rola-Žimerskis.

Ģenerālis S. Poplavskis.

Maršala K. Rokosovska PASP CK locekļa apliecība. 1949. gads.

T. Trepkovska plakāts „Nē!”. 1952.gads.

T. Gronovska plakāts „Pirmais poļu miera [piekritēju] kongress”. 1950. gads.

Poļu-padomju draudzībai veltīts plakāts.

Polijas un padomju draudzības biedrības biedra nozīmīte.

PSRS un Polijas draudzībai veltīts plakāts.

Pēckara plakāts rāda poļu tautas „mīlestību” pret B. Berutu un K. Rokososki. Uzraksts uz tā “Ražu nesam uz dzimtajām mājām”.

VDR valdības vadītāja O. Grotevola un PTR premjerministra J. Čirankeviča vadīto delegāciju tikšanās Gerlices pilsētiņā 1950.gada 6.jūlijā robežlīguma parakstīšanai.

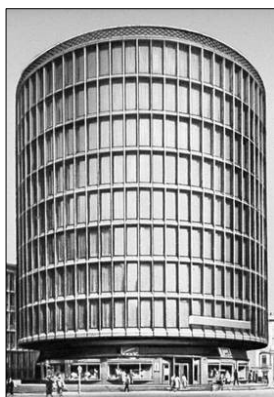
Polijas – Vācijas robežupe Neise pie Gerlicas.

Sakarā ar Gērlices vienošanos VDR izdotā pastmarka: Vilhelms Pīks un Boļeslavs Beruts simboliski sarokojas pāri Oderas-Neises robežai. 1951. gads.

A. Rapackis, V. Gomulka un J. Čirankevičs.

Universālveikals Poznaņā. 1952. gads

Lielveikals PTR. 1962.gads.

V. Ļeņina vārdā nosauktais
metalurģiskais kombināts Nova Hutā.

Stadions „Ślůnsk” 120 tūkstošiem skatītāju
Silēzijā. Atklāts 1956. gada 22. jūnijā.

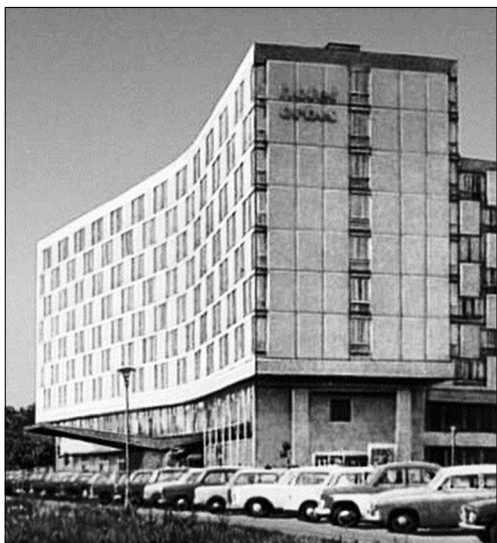
Kuģu būvētava Gdiņā.

„Sociālisma jaunbūves” Nowa Hutas
centrs. 1950. gadi.

Kultūras un Zinātnes pils Varšavā –
„J. Staļina dāvana” Polijai.

Viesnīca „Merkūrijs” Poznaņā.
1964. gads.

Naftas ķīmijas kombināts Plockā.

Ražas novākšana valsts saimniecībā.

Belhatovas elektrostacija – viena no lielākajām Eiropā, kur tiek izmantotas brūnogleš. Polijas Apvienotās strādnieku partijas

Putnu fabrika „Kotovo” Nidzicē.

IV kongress. 1964. gada jūnijs.

PTR maršals Mariāns Spihaļskis

Polijas izaugsmes simbols – pēc licences būvētais auto „Polski Fiat 126”

Polijas Tautas republikas 20. gadadienas svinībām veltīta parāde Ostšešovas (*Ostrzeszów*) pilsētā. 1964. gads.

T. Granovska darināts „Polski Fiat” reklāmas plakāts

Mariana Koņečnija skulptūra „Varšavas varoņiem” 1964.gads.

V. Gomulka un L. Brežņevs Vācijas Sociālistiskās vienības partijas VII kongresā 1967. gada 17. aprīlī

Miroslavs Močars

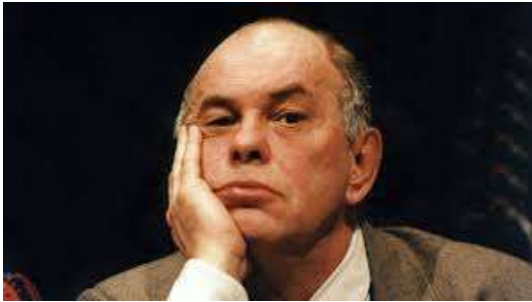
Ģenerālis Voicehs Jaruzeļskis
1968. gadā

Polijas armijas virsnieki
Čehoslovākijā. 1968. gads

VFR kanclers Villijs Brants pie
memoriāla Varšavas geto sacelšanās
dalībniekiem. 1970. gads

Viens no izcilākajiem poļu disidentiem
Jaceks Kuroņs

Viens no izcilākajiem poļu disidentiem
Karols Modzeļevskis

Edvards Gereks

Edvards Gereks tiek sveikts svētkos

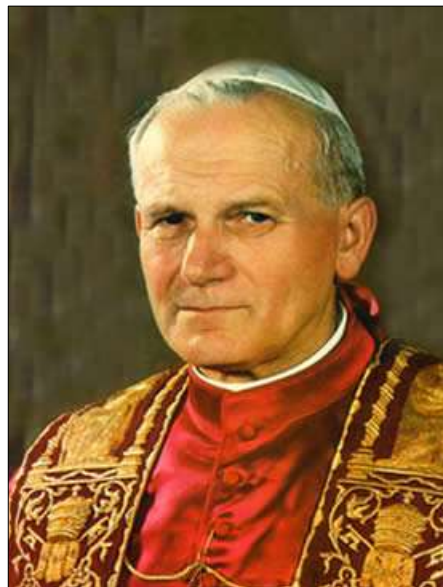
Džimijs Karters un Edvards Gereks

Aleksejs Kosigins un Edvards Gereks

Lehs Valensa kā streikotājs

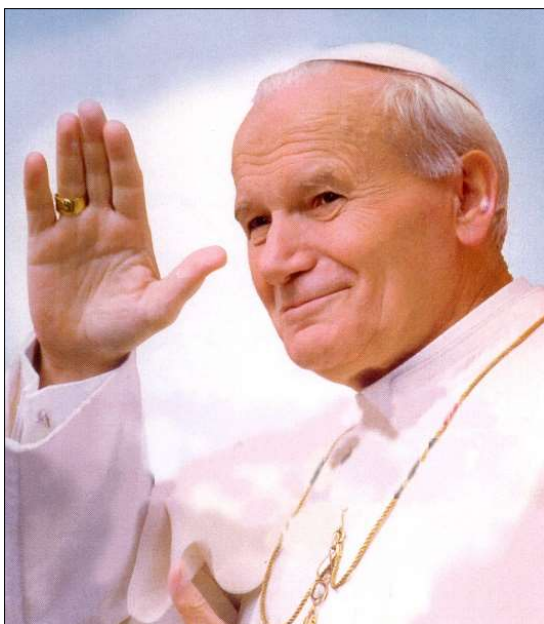
Bīskaps Karols Vojtila

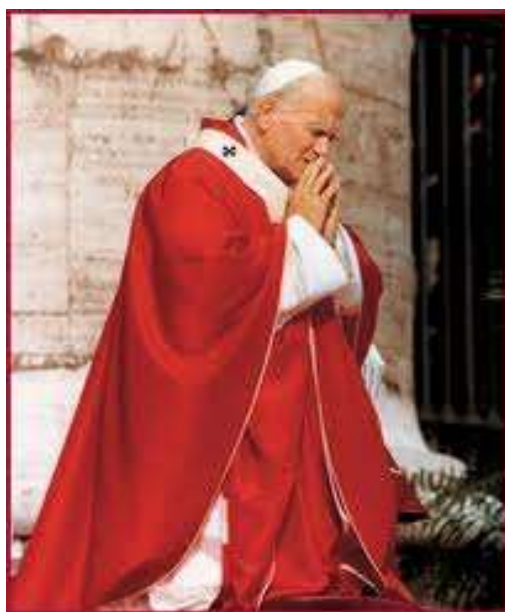
Piemineklis 1970. gada nemieru
apspiešanas upuriem Gdaņskā, ierīkots
1981. gadā.

Karols Vojtila braucienā ar kajaku

Romas pāvests Jānis Pāvils II

Romas pāvests Jānis Pāvils II

Poļu kosmonauts Mirosłavs Hermaševskis

Piemineklis padomju – poļu ieroču
brālībai Rjazaņā (1984)

Streiks Gdaņskā. 1980.gads

„Solidaritātes” logo

Anna Valentinoviča un Ļehs Valensa.
1980. gada augusts.

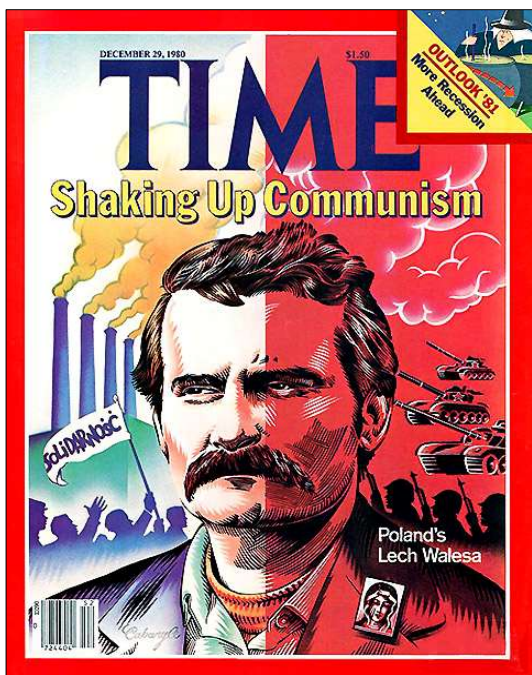
Skats 1980./81. gada streiku laikā, kuri
padarīja Ļ. Valensu par simbolisku figūru.

Polijas prezidents Ļehs Kačinskis
pasniedz Annai Valentinovičai Baltā
ērgļa ordeni. 2006. gada 3. maijs.

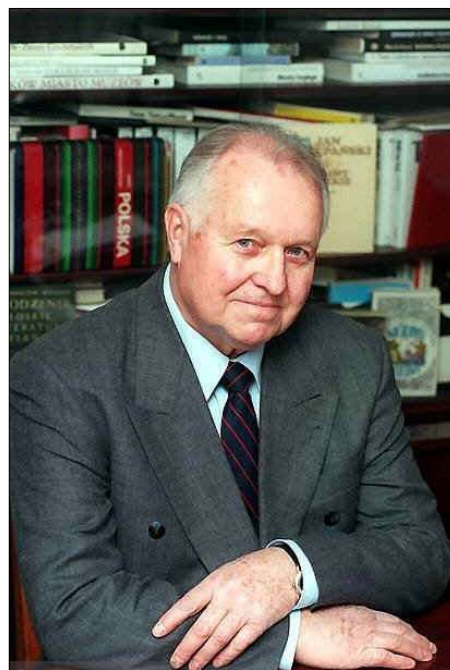
„Solidaritātes” līderis Ļehs Valensa

Lehs Valensa uz žurnāla „Time” vāka.
1980. gada decembris

V. Jaruzelska uzstāšanās televīzijā ar
paziņojumu par kara stāvokļa ieviešanu
valstī. 1981. gada 13. decembris

Staņislavs Kaņa

Paziņojums par kara stāvokļa ieviešanu.
1981. gada decembris

Kara stāvokļa ieviešana. 1981. gada
13. decembris

Taloni produktu saņemšanai kara stāvokļa
laikā. 1982.

Jeżys Popeluško

Ģenerālis Voicehs Jaruzeļskis

Voicehs Jaruzeļskis tiekas ar padomju
vadītājiem

V. Jaruzeļskis tiekas ar bijušajiem cīņu
biedriem Maskavā

PASP un *Solidarność* sarunas pie apaļā galda. 1989.gads

Česlavs Kiščaks un Tadeušs Mazoveckis

Ādams Mihņiks, Česlavs Kiščaks un Voicehs Jaruzeļskis.

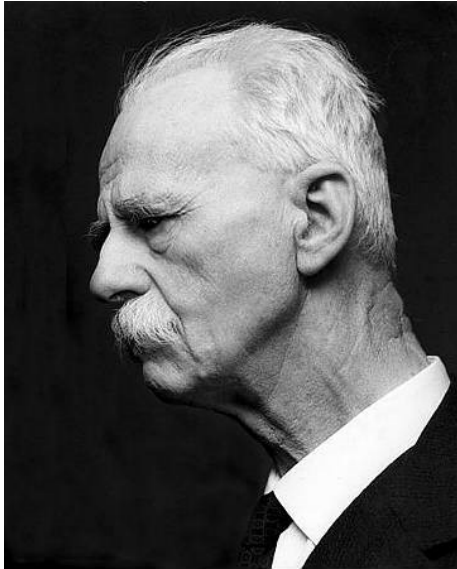
Autoram nezināma karikatūrista redzējums par „apaļo galdu”

„Apaļais galds” 1989.gada aprīlī. Pie galda T. Mazoveckis, L. Valensa, V. Frasiņiuks, Z. Bujaks.

Lehs Valensa un Džordžs H. W. Bušs, 1989. gada novembris

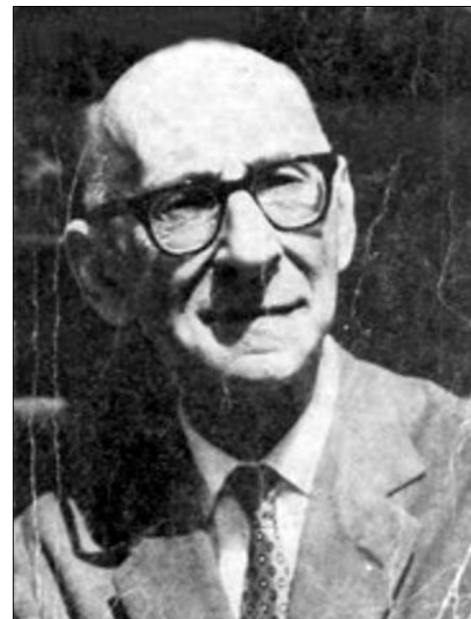
Filozofs Tadeušs Kotarbiņskis

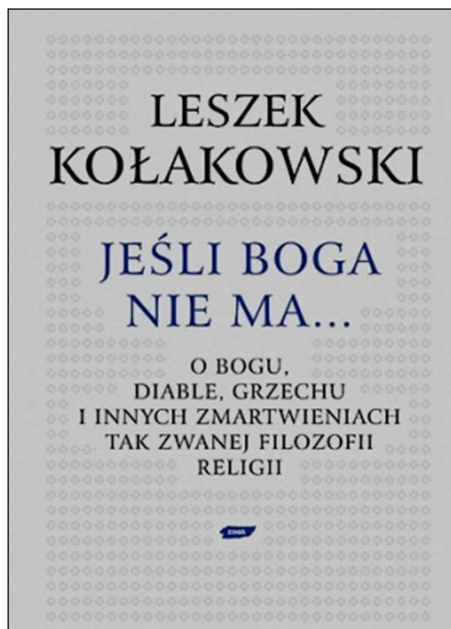
Rakstnieks Jaroslavs Ivaškēvičs

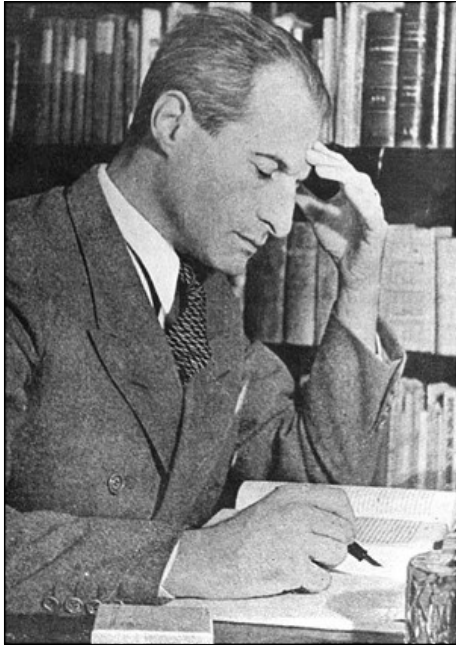
Filozofs Ļešeks Kolakovskis

Dzejnieks Antonijs Sloņimskis

L. Kolakovska darbs „Ja Dieva nav...”

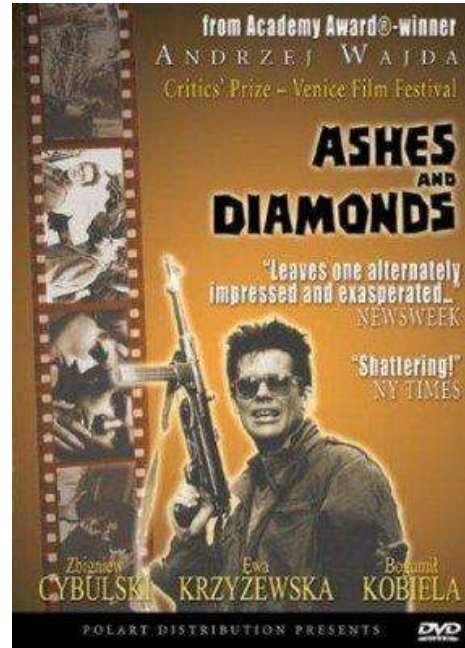
Dzejnieks Julians Tuvims

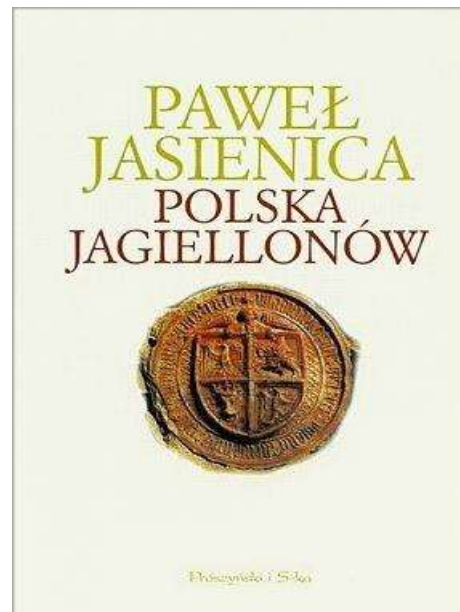
„Tuvima soliņš” – pieminēklis
Julianam Tuvimam Lodzā

Rakstnieks Ježijs Andržejevskis

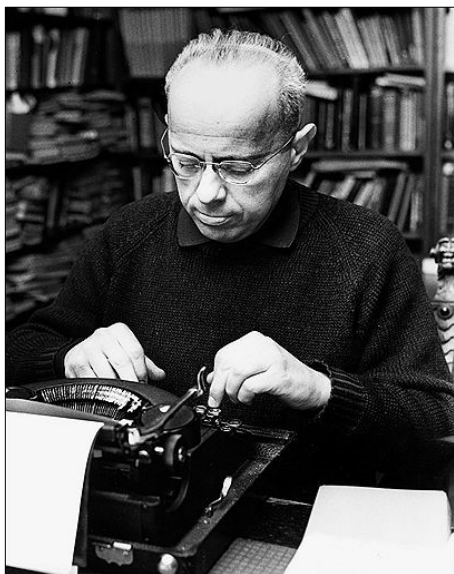

Ježija Andržejevskā romāna uzņemtais
Andžeja Vaidas filmas „Pelni un
dimants”, ierakstītais DVD, reklāmas
plakāts

Pāvela Jaseņicas romāna „Jagelloņu
Polija” vāks

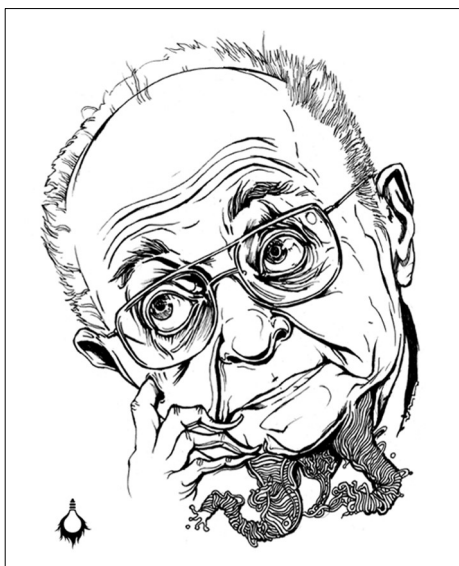
Pēc

Rakstnieks Staņislavs Lems

Satīriķis Staņislavs Ježijs Lecis

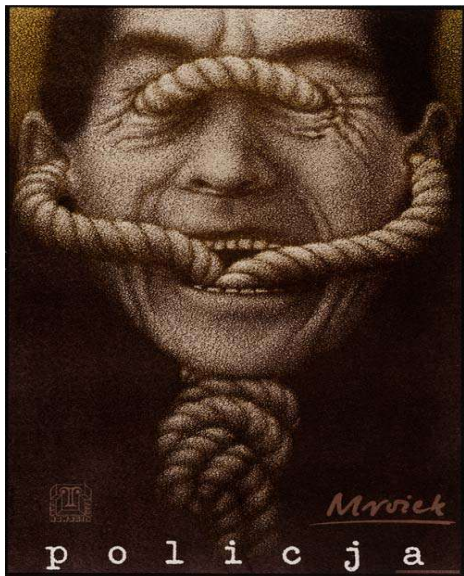
Staņislava Lema šaržs

Beoņislava Hroma skulptūra „*Smok Wawelski*“ (Vāveles drakons, 1969) Krakovā

S. Horno-Poplavska veidotais Ādama Mickēviča piemineklis pie galvenās ieejas Kultūras un zinātnes pilī Varšavā (1955)

Mečislava Gorovska reklāmas plakāts Slavomira Mrožeka lugai „Policija”, 1982. gads

Varšavas Lielais teātris (*Teatr Wielki*) – Polijas Nacionālā opera.

Jeržija Dudas-Grača glezna „Apokalipses jātņieki jeb haltūra”. 1977.gads.

Aina no L. Ružicka baleta „Pans Twardovskis” „*Tetr Velki*” teātrī Varšavā. 1957. gads

Aktrise Beata Tiškeviča

Komponists *Vitolds Romāns Lutoslavskis*

Poļu pasauleslavenais tenors Jans Kepura

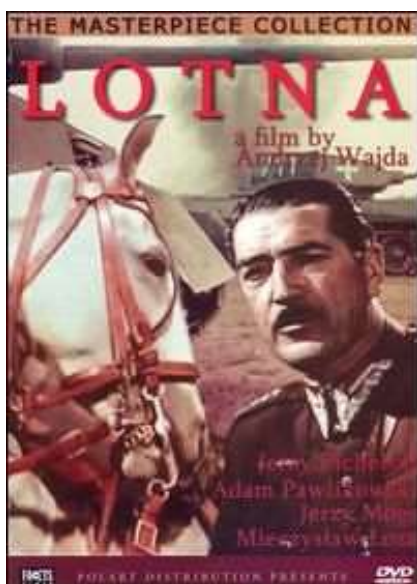
Estrādes dziedātāja Anna Germane

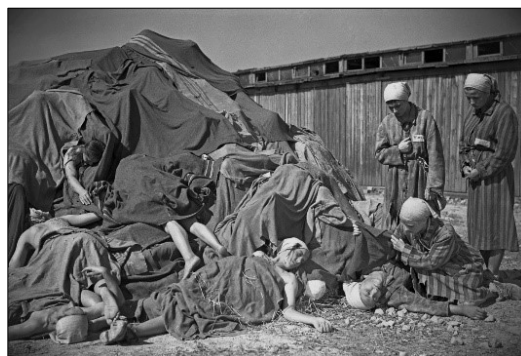
Dzied ansamblis „Mazowsze”

Dejo ansamblis „Mazowsze”

A. Vajdas filmas „Lotna” reklāmas afiša. 1959. gads

Skats no Vandas Jakubovskas filmas „Pēdējais etaps”. 1948. gads

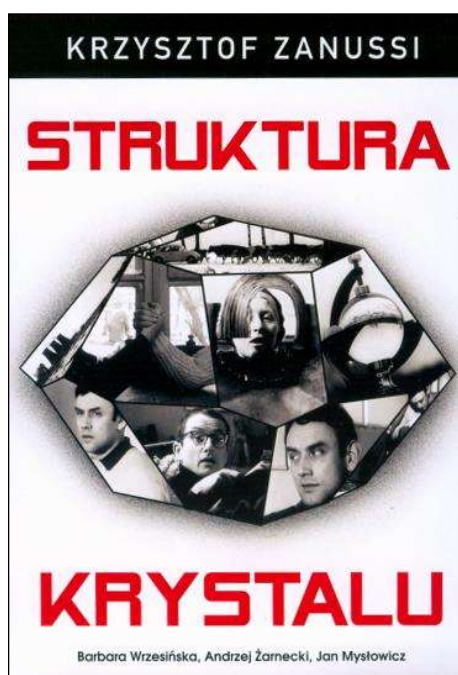

Skats
no
Ježija

Kavaleroviča filmas „Faraons” pēc Boļeslava Prusa romāna. 1966. gads.

Kinorežisors Romans Polanskis

Kšistofa Zanusi filmas „*Struktura kryształu*” afiša. 1969.gads.

Aktieris Zbigņevs Cibulskis

Aktiera Zbigņeva Cibulška
krūšutēls Katovicē

V. Gurka. Filmas „Kabarē” reklāmas
plakāts. 1973.